

O.D.J. Roemeling†

**Patroonheiligen, priesters en predikanten in
Groningen en Drenthe tot omstreeks 1640**

(zeer voorlopige versie, 1 januari 2019, bezorgd door J.A. Mol en G.J. de Langen)

Inleiding

In 2013 verscheen als bijlage 1 bij onze studie *Heiligen en heren. Studies over het parochiewezen in het Noorden van Nederland vóór 1600* een ‘Corpus met gegevens over patroonheiligen en priesters in de middeleeuwse parochies van Friesland’. Het was het resultaat van jarenlang onderzoek naar gegevens hierover dat zich echter niet beperkte tot Friesland maar ook Groningen en Drenthe omvatte. Het lag voor de hand dat te eniger tijd ook de gegevens voor deze provincies gepubliceerd zouden worden. In het navolgende worden die van Groningen-platteland, Groningen-stad en Drenthe samengevat.

Een systematisch programma voor het raadplegen van bronnen was er niet. Dat komt omdat in feite elk stuk, daterende van vóór 1600, een aanwijzing of vermelding over een patroonheilige of een priester kan bevatten. Er kon daarom geen andere keus worden gemaakt dan er naar te streven zoveel mogelijk bronnen die redelijkerwijs in aanmerking zouden kunnen komen door te nemen. Dat betekende dat een grote verscheidenheid aan stukken ingezien en bestudeerd moest worden.¹

De gevonden gegevens werden per parochie geordend, ook als het een reeds vóór ca. 1600 verdwenen parochie betrof. Achtereenvolgens zijn daarbij genoteerd de patroonheilige(n) van de kerk, de overige aan de kerk verbonden beneficies (vicarieën, prebenden en kapellen) met hun patrocinia, eventuele bijzonderheden over de stichtingsgeschiedenis van de kerk en over de collatiegerechtigheid tot de kerk en overige beneficies, en de namen van de bedienaren van de verschillende beneficies met zo mogelijk gegevens over herkomst, familiebetrekkingen, gevolgde studie(s) en verloop van de carrière.

Met betrekking tot de geestelijkheid is sprake van een groot verschil in basisinformatie voor Friesland aan de ene, en Groningen en Drenthe aan de andere kant. Dit wordt veroorzaakt door de omstandigheid dat vanaf omstreeks 1500 in Friesland het bestuur administratief veel meer geordend was dan in de twee andere gewesten. Dat geldt zowel voor het gewestelijke bestuur met Stadhouder en Hof als voor de steden en grietenijen waarvan de administratie volgens min of meer vaste patronen was ingericht. Zoals verderop in detail uit het bronnenoverzicht zal blijken, beschikken we zodoende voor Friesland voor de zestiende eeuw over relatief uitgebreide administratieve teksten. Als hoofdbronnen zijn in dit verband te noemen de registers voor de grondbelasting (de bekende *Registers van de Aanbreng*), met name uit 1511; overzichten van de geestelijke goederen uit 1543 en 1580 (in het laatste geval slechts voor Oostergo en enkele ‘losse’ grietenijen in de andere kwartieren); lijsten van weerbare mannen uit 1552; en registers van fiscaal aangeslagen personen uit 1578 (de twee laatstgenoemde van verschillende grietenijen). Verder is van het Hof van Friesland een uitgebreid archief overgeleverd terwijl ook rekeningen van de rentmeesters-generaal van verschillende jaren bewaard zijn gebleven. Veel informatie bieden voorts de stukken in het archief van het centrale bestuur in Brussel betreffende de relatie met Friesland. En dan bevindt zich nog veel zestiende-eeuws administratief materiaal voor Friesland en deels ook voor Drenthe en de stad Groningen in de archieven van geestelijke instanties in Utrecht.

Voor Groningen en Drenthe ontbreken gelijksoortige bronnen en daardoor referentiekaders. De aldus verzamelde gegevens over parochies, overige beneficies en bedienaren zijn in uitvoerige databestanden per gewest opgenomen en verwerkt. De meest omvangrijke daarvan, betreffende Friesland, is zoals gezegd gepresenteerd als bijlage bij onze studie. Het overzicht over Groningen heeft een soortgelijke opzet gekregen. Wat de namen van de geestelijken betreft: die hebben we in dit overzicht weergegeven op de wijze zoals zij in de bronnen voorkomen, dus in de landstaal of in het Latijn. Het ‘terugvertalen’ van de Latijnse naar de inheemse naam is achterwege gelaten, ook al omdat niet altijd vaststaat hoe de oorspronkelijke namen – voornaam en/of patroniem – geluid kunnen hebben. Patroniemen worden als genitief of als ‘z.’ resp. ‘dr.’ vermeld.

¹ In het volgende worden de bibliografische respectievelijk inventarisgegevens van de vermelde bronnen niet weergegeven.

Bij de geestelijken worden in dit overzicht de jaren van eerste respectievelijk laatste vermelding aangegeven en eventueel tussentijdse vermeldingen die relevant zijn voor de betrokkene. Met name indien slechts een voornaam bekend is, kan het voorkomen dat ten onrechte twee gelijknamige personen als één en dezelfde zijn beschouwd. Hetzelfde kan zich ook voordoen bij personen met dezelfde voornaam en hetzelfde patroniem. De kans op verwarring is in het laatste geval echter wel veel kleiner. Problemen kunnen zich ook voordoen bij het trachten vast te stellen of iemand heeft gestudeerd omdat de inschrijvingen als student niet altijd patroniem of familienaam vermelden maar bijvoorbeeld verwijzen naar plaats of streek van herkomst.

Gegevens over de personele bezetting van beneficia zijn vóór ca. 1400 zeer schaars. Daarna komen allengs meer gegevens beschikbaar, al zijn er parochies waarvoor nauwelijks vermeldingen van daarin werkzame geestelijken beschikbaar zijn. Gegevens uit de vijftiende en zestiende eeuw kunnen soms retrospectieve waarde hebben voor de situatie in een eerdere tijd.

Van de geraadpleegde archiefbronnen die nog niet uitgegeven werden, moeten in de eerste plaats worden genoemd de archieven van kerkelijke instellingen, te beginnen met die van de bisdommen waartoe delen van de noordelijke provincies behoorden. De oogst daarvan is vrij schamel. Het meest vruchtbaar nog zijn de archieven van de bisschoppen van Utrecht en het kapittel van St. Marie welks proost tevens aartsdiaken van Drenthe, de stad Groningen en het omliggende Go en Wold was. Eén van de taken van de bisschop (maar in de praktijk gedelegeerd aan zijn vicaris-generaal) was het wijden van geestelijken. Enkele registers die daarop en op de toelating tot de wijdingen betrekking hebben, zijn nog in het bisschoppelijk archief aanwezig. Tot dat archief behoren tevens enkele bewaard gebleven protocollen van notarissen waarin schaarse stukken over Groninger zaken en geestelijken opgenomen zijn.

Het archief van het kapittel van St. Marie bevat enkele belangwekkende registers uit de zestiende eeuw betreffende proclamaties tot en instituties in beneficia in de Stellingwerven, Drenthe en de stad Groningen.

De situatie met betrekking tot de organisatie van de bisdommen veranderde formeel in 1559 toen in het kader van een nieuwe inrichting van het kerkelijk gezag in de Habsburgse Nederlanden nieuwe diocesen in de gewesten werden ingericht. Voor het Noorden waren dat de bisdommen Leeuwarden en Groningen (dat mede Drenthe omvatte). De effectuering kon echter eerst in 1568 plaatsvinden en de beide bisdommen was een korte levensduur beschoren. In 1580 kwam aan het bestaan van het bisdom Leeuwarden feitelijk een einde, in 1594 aan dat van het bisdom Groningen. Van de archieven van beide bisdommen is zo goed als niets over.

Een veel geringere oogst aan voor ons belangrijke archiefstukken bieden de archieven van de bisdommen Münster en Osnabrück. Het archief van Münster omvat het archief van het vicariaat-generaal en dat van de Dom. Beide bevatten slechts enkele relevante registers. Een deel van het oorspronkelijke bisdomsarchief kwam terecht in het zogenoemde Landesarchiv, dat zich in het Staatsarchiv te Münster bevindt. Hiertoe behoren enkele bundels stukken die betrekking hebben op de Ommelanden. In fotocopie zijn deze in de Groninger Archieven beschikbaar. Het archief van het bisdom Osnabrück bevat – op één klein register na – in het geheel niets dat voor ons van belang kon zijn.

Met voorbijgaan aan het archief van het aartsbisdom Keulen, waarin evenmin administratief materiaal betreffende onze thema's overgeleverd is, komt men op een hoger niveau als vanzelf uit in Rome. Diverse kwesties, van belang voor kerken, kloosters en personen, werden daar vanuit de regio ter beoordeling voorgelegd aan de Paus. Het kon zaken betreffen die in beroep werden behandeld maar ook incorporaties van kerken bij kloosters, het verlenen van absolutie voor gepleegde wandaden of het verlenen van dispensatie bij verhindering van toetreding tot de geestelijke stand, met name onwettige geboorte, en bij huwelijken tussen verwanten. De neerslag ervan bevindt zich in talloos veel registers in het Vaticaanse Archief. De gegevens daaruit worden ontsloten en

gepubliceerd in de series *Repertoria Germanica* en de *Repertoria Poenitentiariae Germanica*.² De diverse delen bevatten veel gegevens over kerken en geestelijken in ons gebied. Verschillende daarvan zijn ook terug te vinden in de publicaties van Gisbert Brom en Regnerus Post.³

Op regionaal niveau zijn uiteraard de archieven van kerken, kloosters en gasthuizen van belang. Archivalia van kerken vóór 1600 blijken echter buitengewoon schaars. Van slechts enkele kerkvoogdijen bleven rekeningen uit de vóór-reformatorische tijd bewaard.⁴ Met de kloosterarchieven is het niet beter gesteld. Friesland en Groningen waren rijk aan kloosters. In Friesland waren er in totaal tenminste 59,⁵ in Groningen tenminste 34. Drenthe telde daarentegen slechts drie kloosters. Van hun archieven is echter slechts een fractie bewaard gebleven.

Van de archieven van de kloosters in Friesland wordt het verreweg grootste gedeelte bewaard in Tresoar te Leeuwarden. Van 33 kloosters in Friesland bleef daar enig materiaal over. Van vijf daarvan resteert een archief van behoorlijke omvang, gemeten naar het aantal inventarisnummers en regesten van stukken: 402 inventarisnummers met 724 regesten. Uitschieter is Gerkesklooster met 165 inventarisnummers en 386 regesten, dus omstreeks de helft. Redelijk veel stukken bleven ook bewaard van het klooster Aalsum (81 inventarisnummers met 176 regesten), het Haskerconvent (49 inventarisnummers met 74 regesten), het klooster Klaarkamp (63 inventarisnummers met 93 regesten) en de johannieter commanderij te Sneek (44 inventarisnummers met 85 regesten). Van de archieven van 28 andere kloosters zijn in totaal slechts 129 inventarisnummers met 211 regesten over! Enkele archieven bleven elders bewaard: het archief van de gemeente Franeker beschikt over een restant (22 nummers) van het archief van het Kruisherenklooster aldaar. In het archief van de (voormalige) gemeente Nijefurd bevindt zich het archief van het vrouwenklooster Mariënacker te Workum (43 nummers met 49 regesten), terwijl zich in het archief van de dominicanen te Gent het archief (128 inventarisnummers) bevindt van het dominicanessenklooster te Leeuwarden. In het archief van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht te Utrecht tenslotte worden archivalia bewaard van de commanderijen te Nes (51 nummers) en Schoten (45 waarvan 18 ná 1580). In totaal zijn er dus van 37 kloosters archiefrestanten van zeer wisselende omvang. Dat betekent overigens dat van de archieven van 22 andere kloosters in het totaal niets over is gebleven.

De situatie in Groningen is niet veel beter. De inventaris van de archieven van 25 kloosters die zich in het voormalige Rijksarchief te Groningen bevinden noemt in totaal 445 inventarisnummers met 1175 regesten.⁶ Daarvan kunnen 15 nummers met 18 regesten niet met een klooster in verband worden gebracht. Van twee Ommelander kloosters bleven cartularia bewaard, Oldenklooster of Feldwerd met regesten van 70 stukken en het klooster Selwerd met 476 regesten. Buiten deze inventaris bleven de archivalia van enkele instellingen in de stad Groningen (namelijk het Klerken- of Fraterhuis met 286 inventarisnummers (waarvan 49 ná 1578) en 347 regesten), twee begijnhoven (gezamenlijk archief met 60 inventarisnummers en 96 regesten) en het klooster Ter Apel (56 inventarisnummers waaronder een cartularium en enkele rekeningboeken, met 284 regesten). Dat brengt het totale aantal inventarisnummers op 847, het totale aantal regesten op 1812. Tenslotte bleef een drietal stukken van het dominicanenklooster te Groningen bewaard in het Dominicanenarchief te Gent. Van acht kloosters is geen enkel archiefstuk overgebleven.

² Van eerstgenoemde serie verscheen een eerste deel in 1897. Vanaf 1916 werd deze voortgezet in een doorlopende, vanaf I genummerde reeks; het tot dusverre laatste deel verscheen in 2000. Deze serie bestrijkt de periode 1378 tot 1471. In de tweede serie werden vanaf 1998 totnut 8 delen gepubliceerd die het tijdvak 1431 tot 1503 bestrijken.

³ Brom, *Bullarium Trajectense*; dez., *Archivalia in Italië*; Post, *Supplieken*.

⁴ In Groningen: Ezinge 1564-1580, Midwolda vanaf 1564, Zuidbroek vanaf 1564. Verder bleven enkele verzamelingen van oorkonden en dergelijke bewaard van de kerken te Groningen (562 inventarisnummers, 899 regesten!) en Warffum.

⁵ Steenkerk dat eerst bij de Duitse Orde hoorde en later een cisterciënzerinnenklooster werd, is als één instelling geteld.

⁶ Hiddema en Tromp, *Inventaris kloosterarchieven*. De daarin doorlopende nummering is 444, daarbij nog een stuk, genummerd Warffum nr. 213*.

De inventarissen van de archieven van de kloosters te Assen en Dikninge noemen in totaal 378 nummers (waaronder dat van Dikninge met een cartularium) met 678 regesten. Enkele stukken van het klooster Dikninge bevinden zich in het Familiearchief van Hoevell in het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle. Van de commanderij Bunne bevinden zich stukken in het archief van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht te Utrecht.

De tweede categorie bevat archivalia van wereldlijke instellingen en personen. Dat vóór ca. 1500 een landsheerlijk gezag in Friesland en een groot deel van Groningen ontbrak brengt uiteraard met zich mee dat van een archief van een centrale overheid geen sprake is. Drenthe viel vóór 1528 onder het wereldlijk bestuur van de bisschop van Utrecht maar een archief van diens vertegenwoordiger in dit gewest, de drost, is niet overgeleverd. De stad Groningen had zich reeds in het begin van de vijftiende eeuw zo goed als losgemaakt van het gezag van de Utrechtse bisschop en kan met het door haar beheerste omliggende gebied Go en Wold als een autonoom gebied worden beschouwd dat ook de macht in het Oldambt aan zich trok en door verdragen haar invloed in de Groninger Ommelanden steeds verder uitbreidde.

Zoals gezegd, is in Friesland de situatie in 1498 ingrijpend veranderd. De opeenvolgende hertogen van Saksen brachten een relatief moderne vorm van centraal bestuur tot stand. Deze werd in 1515 overgenomen en later uitgebreid door hun rechtsopvolger Karel van Habsburg.⁷ De vertegenwoordiger van de landsheer, de stadhouder, en het door de Saksen ingestelde Hof van Friesland bestuurden het gewest, waarbij het Hof tevens als het hoogste rechtsprekende college fungeerde. Van deze landsregering met haar genoemde instellingen is een aantal belangrijke juridische en fiscaal-financiële bronnen bewaard gebleven, zoals de *Registers van de Aanbreng* uit 1511, de *Beneficiaalboeken* uit 1543-1544, de *Monstercedulen* uit 1552, de *Registers van de Personele Impositie* uit 1578, de Sententies van het Hof en andere seriële bronnen daarvan, en tenslotte de rekeningen van de rentmeester-generaal en die van enkele grietenijen. Een aantal daarvan is overigens in druk uitgegeven.

De inrichting van het bestuur en de rechtspleging in de grietenijen en in de steden vonden blijkbaar volgens één plan plaats. Overal werden protocollen van dezelfde aard gevoerd zoals de recesboeken, proclamatieboeken, wees- en inventarisatieboeken, zij het dat de schrijvers daarvan, de ‘deelschrijvers’ en stadssecretarissen, niet in dienst waren van een centrale overheid.

Het centrale gezag ná 1500 in Groningen was veel minder sterk, wat van invloed was op de archiefvorming. Aanvankelijk trad de hertog van Saksen hier korte tijd als landsheer op, opgevolgd door Edzard graaf van Oostfriesland, daarna Karel hertog van Gelre en vanaf 1536 Karel van Habsburg. Reeds in de vijftiende eeuw fungeerde een college van Hoofdmannen (aangewezen door de stad Groningen) als rechtssprekend college voor de Ommelanden terwijl de stedelijke magistraat voor de stad en de haar toebehorende gebieden zich als hoogste rechtsprekende (en bestuurlijke) autoriteit beschouwde. Onder Karel (V) van Habsburg ontwikkelde deze Hoofdmannenkamer met de stadhouder zich tot het bestuurscollege en het uitvoerend orgaan van de centrale regering.⁸ De invloed van het bestuurscollege op de stad Groningen bleef echter beperkt.⁹ Als rechtsorgaan was het alleen competent voor de stad Groningen, Go en Wold, het Oldambt en Westerwolde. Het had mede daarom veel minder betekenis dan het Hof van Friesland. De criminele rechtspraak bleef in deze periode zaak van de plaatselijke gerechten respectievelijk burgemeesters en raad van Groningen.

Zowel in Groningen en Drenthe worden voor de voor ons relevante periode geen sporen gevonden van een van hogerhand verordende inrichting van de protocolvoering van de lagere gerechten. Protocollen zoals deze in de archieven van de zogenoemde nedergerichten in Friesland worden aangetroffen waren in Groningen en Drenthe toen niet bekend.

⁷ Vgl. Theissen, *Centraal gezag*.

⁸ Formsma, *Archieven Hoge Justitiekamer*.

⁹ Vgl. Van den Broek, *Groningen*, in het bijzonder 324-352.

In aanmerking komen verder ook de archieven van gasthuizen zoals het Heilige Geestgasthuis en het Geertruidsgasthuis te Groningen. Naast de archieven van de overheid zijn ook die van de waterschappen van belang. Ook op dit terrein is de verscheidenheid groot en kan vastgesteld worden dat er bijzonder veel archiefmateriaal verloren moet zijn gegaan.

Voor de inventarisatie van de geestelijken zijn daarnaast de archieven van families en huizen van grote betekenis, zowel in Friesland als Groningen, vooral omdat ze veel stukken bevatten die in vijftiende en het begin van de zestiende eeuw opgesteld dan wel bezegeld zijn door geestelijken. In Drenthe was dat anders omdat daar schulten en particuliere personen vaker als oorkonders fungeerden. In Friesland werd de rol van geestelijken op dit ‘notariële vlak’ in de loop van de zestiende eeuw allengs overgenomen door grietmannen, stadsbesturen en edellieden. In de Groninger Ommelanden werd het recht van zegelen door pastoors in 1550 beperkt tot het bezegelen van huwelijksvoorwaarden en testamenten.¹⁰ Voor alle overige transacties was men voor de beoorkonding aangewezen op adellijke personen, redgers van de rechtstoelen en de stadsbesturen. Een uitzondering werd gemaakt voor de pastoors in het Oldambt. Zij behielden toen hun algemeen recht tot bezegelen omdat de bewoners van Oldambt dikwijls te ver van de standplaats van de drost woonden.

Voor de bibliografie wordt in de eerste plaats verwezen naar de bibliografie in onze uitgave *Heiligen en heren*. Ter aanvulling is een beknopte bibliografie betreffende Groningen en Drenthe toegevoegd.

I.

¹⁰ De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 265-266. In 1442 was door de Warven reeds besloten dat ‘na dusser thyt geenn preester noch pape yemant lant off arve offsegelen en mach dan een mans hoefftpreester’.

Corpus Groningen

ADORP

Patroon: **Dionysius**

Op het zegel van de pastoor Alle (1409) is in een tripas een hoofd met mijter Afgebeeld.¹¹ Vergelijking met het zegel van Abeko, pastoor te Uithuizen*, wijst in de richting van **Dionysius** als patroonheilige.

Bijzonderheden: het patrocinium wijst op een betrekkelijk hoge ouderdom van de parochie, mogelijk vóór de elfde eeuw. De thans bestaande kerk is in oorsprong middeleeuws en werd in 1667 verbouwd.¹² In 1566 zijn collatoren van de kerk Christopher van Ewsum, Hayo van Westerwolde, Onno Tamminga en Gele van Ewsum, weduwe van Aepko Onsta; in dat jaar wordt een langdurig proces gevoerd tussen collatoren ener- en pastoor en kerkvoogden anderzijds over de opzegging van land.¹³ Vóór 1501 werd een vicarie gesticht.¹⁴ Blijkens een opgave uit 1556 behoorden tot de pastorie 56 grazen, tot de vicarie 32 grazen.¹⁵ Omstreeks 1582/3 wordt aan kerkenland 32, pastorieland 25 en vicarieland 16 grazen genoemd;¹⁶ eind 1583 blijken echter tot de pastorie 40 en de vicarie 27 grazen te behoren.¹⁷

Pastorie

- 1371 **Richardus**
komt als pastoor alhier voor 10 december 1371.¹⁸
- 1398 **Hebele**
wordt als Hebelen van Ardorpe, cureet, genoemd 27 november 1398.¹⁹
- 1409 **Alle**
komt als hoofdpriester alhier voor 10 oktober 1409.²⁰
- 1453 **Johan Boest**
wordt als pastoor alhier genoemd 7 maart 1453.²¹ Johannes Bost, van Groningen, wordt in 1436 als student in de artes te Keulen ingeschreven.²²
- 1473 -1488 **Clawes Ryckwyn**
wordt als pastoor alhier voor het eerst genoemd 29 december 1479.²³ Op 7 december 1487 komen broeder Aernt, vicecureet te Ten Boer*, en Elteke, vrouw

¹¹ Arch. Farmsum nr. 674 reg. 26.

¹² Publ. SOGK 1981, 136.

¹³ StA Münster, Landesarchiv Münster 8, nr. 1-15, Ms. VII 451 a, Bd. 2, 346 en passim.

¹⁴ RC II, 8v. noemt hier een vicarie. Een schattingslijst ca 1500 noemt hier twee priesters: Alma, 'Schattingen', 174.

¹⁵ Alma, 'Adorp', 171.

¹⁶ Arch. HJK nr. 617, 92v-93.

¹⁷ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V nr 400).

¹⁸ OGD nr. 597.

¹⁹ OGD nr.1016.

²⁰ Arch. Farmsum nr. 674 reg. 26

²¹ AKG nr. 20, 113 reg. 123.

²² Zijlstra nr. 6050.

²³ AKG nr. 20, 113v-114 reg. 330.

van Geert Kanter, te Kampen, voor als gemachtigde van onder meer Claes Ryckquynsz., priester, medeërfgenaam van Willem Volkmarsz.²⁴ Op 26 april 1488 treedt Arent, vicecureet te Ten Boer,* op als volmacht van o.m. Claes Ryckwynsz., pastoor te Adorp.²⁵ Nicolaus Ryqyuns, van Groningen, werd 24 maart 1468 te Keulen als student in de artes ingeschreven.²⁶

ca. 1506 **? Harmen**

Omstreeks 1506 huurt heer Harmen 10 grazen land te Adorp.²⁷

1559 - **Johannes Humberth**

wordt in juli of augustus 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd; aan recht wordt hiertoe voldaan 2 daalder.²⁸

- † 1568 **N.N.**

Volgens een lijst van overleden broeders van de kalende te Groningen ‘obiit pastor in Adorp’ in 1568.²⁹ Zijn naam wordt niet vermeld en is evenmin door vergelijking met de ledenlijst van de kalende vast te stellen; een Johannes Humberth komt daarin niet voor.

- ca. 1576 **N.N.**

pastoor alhier, overleed voor 31 oktober 1576 wanneer Detert Schroer c.s. als uitvoerders van het testament van de overleden pastoor alhier worden veroordeeld Jasper Rixst rekening en overgifte van de nagelaten goederen te doen waarvoor aan hem kwitantie moet worden gegeven.³⁰

- ca 1582/3 **N.N.**

Op 6 februari 1586 is sprake van de crediteuren van de overleden pastoor Alhier.³¹ Betrokkene moet vóór ca 1582/3 zijn overleden. Volgens schrijven van Burgemeesteren en Raad van Groningen aan haar afgevaardigden heeft de vijand ‘des pastoers hues tot adorp geheel pilleert ende beroevet’.³²

(ca 1582)1583-1621 **Henricus Suitlaraeus**

pastoor alhier, komt voor het eerst voor in een ongedateerd, echter omstreeks 1582/3 te stellen, stuk.³³ Wellicht is hij dezelfde als Henricus Joannis Zuidlarensis, voor wie Sywerdt Boltha, hoeveling te Noordlaren, 25 februari 1568 een rente van 24 gouden overlandse gl. bestemt om zich daarop tot priester te laten wijden³⁴ en 4 maart 1568 *per decretum* tot de wijdingen wordt toegelaten.³⁵ Als pastoor komt hij ook voor 14 december

²⁴ GA Kampen, RA nr. 76, 144.

²⁵ Ibid., 152.

²⁶ Zijlstra nr. 6167.

²⁷ Arch. Ewsum nr. 531 deel 1.

²⁸ Visitatie 1559, 296.

²⁹ Arch. Epemastate, Ijsbrechtum, Naamlijst Broederschap Kalende Groningen, 68.

³⁰ Arch. HJK nr. 53, 375.

³¹ Arch. HJK nr. 55.

³² Feith, ‘Brieven’, 284.

³³ Arch. HJK nr. 617, 92v-93.

³⁴ HUA, Arch. Bisschoppen nr. 535-3, 3v-4.

³⁵ HUA, Arch. Bisschoppen nr. 550*, 145.

1583.³⁶ Blijkbaar was hij tot de Reformatie pastoor alhier en ging hij daartoe over. De synodale acta d.d. 11 mei 1596 noemen hem onder de gesuspendeerde (geschorste) en nog te examineren predikanten.³⁷ Nadien is hij blijkbaar wel toegelaten. Als predikant alhier wordt hij genoemd (als Zuidlarenensis) 3 maart 1605³⁸ en voor het laatst 21 juni 1621.³⁹ Hij overleed 14 december 1621,⁴⁰ nalatende als weduwe Aeltyn Geerts (met wie hij 12 maart 1605 te Groningen was gehuwd) die later genoemd wordt als moeder van Joannes Marci, predikant te Sauwerd.⁴¹ Suitlaraeus was tevens predikant te Harssens* dat na de Reformatie met Adorp werd gecombineerd.

1623-1645

Marcus Marsmannus

predikant te Wierum,* werd door de classis Westerkwartier wegens beroep naar Adorp en Harssens gedemitteerd 17 maart 1623.⁴² Hij was hier in functie tot zijn overlijden op 6 februari 1645. Zijn weduwe hertrouwde met Wesselus Rhodius, predikant te Ulrum.⁴³

Vicarie

De vicarie waarvan het patrocinium onbekend is moet vòòr ca. 1500 zijn gesticht.⁴⁴

1585

? Luytien

Op 7 oktober 1585 is sprake van heer 'Luytien Fickeryen landt' alhier.⁴⁵ Niet duidelijk is of hij de vicarius ter plaatse was; mogelijk is bedoeld heer Luyttien Vreese die volgens een opgave d.d. 14 december 1583 hier 31 grazen land bezat of gebruikte;⁴⁶ deze was vicarius in de A-kerk te Groningen.* De vicarie alhier bezat toen – volgens dezelfde bron - 27 grazen.

³⁶ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V nr. 400).

³⁷ Acta synodes.

³⁸ Proclamatieboek HG Groningen.

³⁹ Arch. HJK nr. 854, 115.

⁴⁰ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1.

⁴¹ Acta classis Marne, 1 juni 1635.

⁴² Acta classis Westerkwartier.

⁴³ Proclamatieboek Groningen, 15 december 1649.

⁴⁴ RC II, 8v.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 617, 175v.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V nr. 400).

ADUARD

Aduard was voor de Reformatie een klooster zonder zielzorg maar bij de invoering daarvan werd hier een kerkelijke gemeente gesticht. Het gebied ervan werd afgescheiden van Den Ham binnen welke parochie de abdij Aduard was gelegen. De eerste predikant is hier vrij zeker reeds begin 1595 gekomen.

1595-1596

Hermannus Christophori

Hij was afkomstig van Bunde (Ofr.) en werd 10 juni 1592 te Helmstedt als student ingeschreven;¹ 10 mei 1594 volgde inschrijving als theologisch student te Franeker (als Oostfries).² Hij kwam hier waarschijnlijk begin 1595 en gaf reeds spoedig aanleiding tot klachten. Op 7 juli 1595 gaven Gedeputeerde Staten aan de rentmeester der kloostergoederen last te letten op leven en leer van de predikant te Aduard opdat op de aanstaande synode (waar Hermannus Christophori aanwezig was)³ daarover gerapporteerd kan Worden.⁴ Op 4 september 1595 wordt last gegeven 'Hermannus dienaar des Godliches woordes tot Aedwert' 50 daalder te betalen, op 13 januari 1596 100 daalder aan 'Christophori prediger tot Aedwert'.⁵ De synode van 11 mei 1596 legt hem een nieuw examen op.⁶ Wegens 'horerije und vechten' werd hij door de Staten uit zijn dienst ontzet hetgeen door de synode op 8 april 1597 werd bevestigd.⁷ De betrokken Statenresolutie is niet gevonden. De classis Middelstum wordt opgedragen verder met hem naar de kerkorde te handelen.⁸ Op 9 mei 1597 verschijnt hij voor deze classis, op 6 juni 1597 belijdt hij daar zijn schuld voor gemaakte fouten.⁹ In 1596 ontvangt hij nog 150 daalder tractement¹⁰ terwijl op 12 mei 1597 last wordt gegeven hem nog 18 Carolus gulden wegens 'twee koe hoeij'te betalen'.¹¹ Eind 1597 of begin 1598 wordt hij predikant te Wester- en Heiligerlee.*

(1596

Johannes Bogerman)

wordt tegelijkertijd te Appingedam* en Aduard beroepen; de Staten oordeelden 17 april 1596 dat hij het beroep naar Appingedam moest aannemen.¹² Hoewel Christophori toen nog te Aduard stond was tot zijn afzetting blijkbaar reeds besloten.

1597-1602

Robertus Wippinge

uit Emden¹³ werd 2 mei 1597 door de classis als nieuw ingekomen predikant aangenomen.¹⁴ Op 15 augustus 1597 wordt last gegeven hem een kwartaal

¹ Zijlstra nr. 3960.

² Zijlstra nr. 1606.

³ Acta synodes.

⁴ StA nr. 110.

⁵ StA nr. 526 (voor de ordonnanties), nr. 2291 (voor de betalingen).

⁶ Acta synodes.

⁷ Acta synodes.

⁸ Acta synodes.

⁹ Acta classis Middelstum.

¹⁰ StA nr. 2290, 53.

¹¹ StA nr. 527 (voor de ordonnantie), nr. 2291 (voor de betaling).

¹² Handelingen kerkenraad Appingedam, 1-2; vgl. Brucherus, 49.

¹³ Acta classis Westerkwartier.

¹⁴ Acta classis Westerkwartier.

tractement ad 87 gl. 10 str., verschenen 13 juli 1597, te betalen;¹⁵ in 1597/8 ontving hij in totaal 350 gl.,¹⁶ in het begin van 1599 drie kwartalen, verschenen 13 januari 1599.¹⁷ Aangenomen kan worden dat zijn dienst hier 13 april 1597 aanving.

In februari 1602 werd hij beroepen te Zuidhorn* waarheen hij kort daarop vertrok. Waar hij als enige redenen daartoe opgeeft het sobere tractement te Aduard besluit de classis 1 maart 1602 zulks ter kennis van Gedeputeerde Staten te brengen opdat hij te Aduard zou kunnen blijven.¹⁸ Blijkbaar heeft een en ander geen resultaat gehad.

(1602

Bartholdus Schuringh)

Op 26 mei 1602 verzoekt Bijma, redger te Aduard, aan de classis om Bartholdus Schuringh, predikant te Jelsum, te approberen als predikant alhier. De classis antwoordt dat Schuringh eerst getuigschriften van zijn huidige gemeente en classis moet inbrengen.¹⁹ Waarschijnlijk is van het beroep verder niets gekomen (reeds in juli 1602 werd getracht Lomeijer hier te krijgen). Schuringh komt als predikant te Jelsum nog voor 27 februari 1602.²⁰ Op 19 april 1603 werd een financieel geschil met de predikant aldaar afgewikkeld en last gegeven een nieuwe predikant te beroepen.²¹ Van 1606 tot 1627 komt hij voor als predikant te Sexbierum; hij nam toen ook de dienst te Pietersbierum waar.²²

In 1580 is hij pastoor te Midwolda.*

De rekeningen van de kloostergoederen over 1602 en 1603 stellen de betaling van tractement aan de predikant alhier zonder vermelding van diens naam.²³

1602

Hermannus Theophilus

predikant te Hoogkerk* en Leegkerk nam een halfjaar hier de dienst waar. Volgens apostille d.d. 4 november 1602 was hem daarvoor 48 Car. gl. toegestaan; last tot betaling daarvan werd 21 juli 1603 gegeven.²⁴

1603-1608/9

Albertus Lomeijer

in 1598 predikant te Stedum* en daarna te Freren in de classis Lingen (D.),²⁵ werd 6 juni 1603 door de classis Westerkwartier aangenomen als predikant alhier, na vertoning van attestaties van zijn vroegere gemeente en classis. Waarschijnlijk trad hij begin 1603 hier in dienst; 2 mei 1603 wordt hij voor het eerst als predikant alhier vermeld.²⁶ Op 28 juli 1603 wordt last

¹⁵ StA nr. 527.

¹⁶ StA nr. 2291, 90v.

¹⁷ StA nr. 2292, 103.

¹⁸ Acta classis Westerkwartier.

¹⁹ Acta classis Westerkwartier.

²⁰ Romein, Friesland, 81.

²¹ Romein, Friesland, 211.

²² Romein, Friesland, 211.

²³ Sta nr. 2295 en 2296.

²⁴ StA nr. 530.

²⁵ Vóór maart 1599 ging hij naar Freren. Hij wordt daar ook genoemd door Hinrichs, *Emsland*, 107. Ten onrechte geeft van Lieburg I, 153 aan dat hij in 1597 te Freren kwam; volgens deze was hij sedert 1584 predikant te Wettingen (Hannover).

²⁶ Acta synodes.

gegeven hem een kwartaal tractement, verschenen 30 juni 1603, uit te betalen.²⁷

Blijkbaar was hij door toedoen van Doede van Amsweer hier gekomen; althans ontvangt deze bij ordonnantie van 29 juli 1603 betaling van enige kosten 'int voceren van den prediger Dno Alberto Lomejero althans tot Lingen staende, tot die dienste der gemiente to Adewart ... gedaen'.²⁸ Hij was afkomstig uit Lübeck.²⁹ Brucherus vermeldt ten onrechte dat hij bij verwisseling met Wippinge van Zuidhorn werd beroepen.³⁰

Van Amsweer wendt zich 19 december 1608 tot de classis Westerkwartier inzake de door kerkvoogden van Aduard gedane opzegging van de dienst aan Lomeijer tegen de wil van de classis. Van Amsweer verzoekt hem tot mei a.s. te handhaven en intussen volgens kerkorde met hem te handelen.³¹ Volgens verloren gegane handelingen van de classis d.d. 14 november 1608 was hij toen reeds *dimissus sententia dispensatorum reddituum Ecclesiasticorum contra Classis voluntatem et intercessionem*.³² Met demissie van Aduard kwam hij in 1610 naar Dinxperlo waar hij in 1618 overleed.³³

1609-1624

Johannes Schonenborch

op 24 september 1604 te Franeker als phil. stud. ingeschreven,³⁴ wordt voor het eerst 14 augustus 1609 als predikant alhier genoemd.³⁵ Het jaartractement, verschenen midzomer 1609, staat nog ten name van zijn voorganger, het volgende op zijn naam.³⁶ In 1624 werd hij beroepen naar Garnwerd* en Oostum waarvan hij 15 maart de classis in kennis stelde. Op 12 april keurde de classis het beroep goed en bepaalde zij de bevestiging op 26 april 1624.³⁷

Tot 1613 bedienden de predikanten alhier ook de gemeenten Den Ham* en Fransum.*

²⁷ StA nr. 530 met ordonnantie voor de volgende termijnen.

²⁸ StA nr. 530.

²⁹ Acta classis Westerkwartier 6 juni 1603.

³⁰ Brucherus, 175 en 202.

³¹ Van Amsweer, *De praeposituris*, 325-329. Volgens dit stuk had hij een geschil met de schoolmeester ter plaatse. Van Amsweer had zich reeds 14 oktober 1608 over Lomeijer tot de classis gewend: *ibid.*, 323-324.

³² Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

³³ NKHB 1903, Bijlage U, 121. Hij is daar reeds 26 juni 1610 (Acta synodes Overijssel). Volgens Van Lieburg I, 153 kwam hij reeds in 1609 te Dinxperlo en overleed hij daar in 1619.

³⁴ Zijlstra nr. 50. Hij was afkomstig van Groningen.

³⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

³⁶ StA nr. 2312, 393; 2313, 452.

³⁷ Acta classis Westerkwartier.

AMPTORP

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden: het parochieregister van ca 1450 noemt tussen Noordwijk en Lukaswolde ‘Amptorp’ met een schatting van 3 schilling, evenveel als enkele andere kleine parochies (als Lettelbert, Den Ham en Startenhuizen).¹ Ook het register van de Munsterse officiaal Johannes Rickwein uit 1559 noemt ‘Amptorp’.² Dit register is echter een slechts zeer weinig geactualiseerde overname van het register van ca 1450 zodat niet mag worden geconcludeerd dat Amptorp in 1559 nog een zelfstandige parochie was. Het uit 1501 daterende parochieregister maakt melding van ‘Antorp alias Upende’³ en lijkt daarmee te suggereren dat Amptorp een oudere naam is van Opende. Dat komt echter als ‘Uracosum alias Upende’ eveneens voor in het register van ca 1450. Registers van de jaartax ca 1500 en 1509-1516 noemen Amptorp niet.⁴ De mogelijkheid dat Amptorp bij Opende gevoegd zou zijn wordt niet gevolgd door Teunissen die Amptorp zoekt omstreeks het huidige gehucht Dorp, oostelijk van Stroobos, en kerkelijk behorende onder Doezum. Hij maakt melding van de overlevering dat op een thans grotendeels afgegraven terp een kerk gestaan heeft.⁵ Ook Siemens zoekt het in deze richting.⁶ Halbertsma noemt ‘t Dorp bij Lutjegast, een voorheen met huizen bezette zandheuvel, welke hoogst waarschijnlijk eenmaal een eigen kerkje bezat en uit dien hoofde de status van kerkdorp bezat’⁷ Wij gaan er vanuit dat Amptorp in de loop van de tweede helft der vijftiende eeuw als parochie is opgeheven.

¹ RC I.

² Visitatie 1559.

³ RC II, 9v.

⁴ Alma, ‘Schattingen’, 177, 183.

⁵ Teunissen, ‘Hugmerchi’, 35.

⁶ Siemens, *Toelichting*, 28.

⁷ Halbertsma, ‘Terpnamen’, 224.

ANDEL, DEN

Patroon: **Nicolaas.**

De kerk kan gewijd zijn geweest aan Nicolaas. Althans komt op het zegel van de pastoor Brunger (Brunoldus) (1482 en 1484)¹ een zegenende bisschop zonder attributen voor en doorgaans wordt daarmee in dit gewest Nicolaas bedoeld.

Bijzonderheden: de parochie Den Andel zal zijn afgesplitst van Rasquert* waarmee het – met Tinallinge destijds één rechtstoel vormde.² Het patrocinium wijst niet op een hoge ouderdom van de parochie. Het huidige kerkgebouw dateert uit het midden van de dertiende eeuw; over een mogelijke voorganger is niets bekend.³ Blijkbaar was hier een prebende. Het parochieregister uit 1501 maakt daarvan echter geen melding en de schattingslijst ca 1500 maakt slechts melding van één priester alhier.⁴

Pastorie

- 1448-1452 **Snelle (Snellardus)**
wordt als cureet alhier vermeld 22 april 1448.⁵ Snelle alhier wordt 13 juli 1452 genoemd als zegelaar van een landtransactie waarbij de wedluiden alhier getuige zijn.⁶
- 1457-1466 **Henricus**
cureet alhier, komt tussen 10 april 1457 en 16 augustus 1466 enkele malen voor.⁷
- 1477-1484 **Brunger (Brunoldus)**
komt voor het eerst 30 april 1477 als pastoor alhier voor,⁸ voor het laatst 11 januari 1484.⁹ Gezien zijn zegel is hij dezelfde als de vanaf 1500 te Leermens* voorkomende pastoor Brunger.¹⁰
- 1494 **Johan van Groeningen**
pastoor alhier, wordt 22 oktober 1494 tweemaal genoemd.¹¹ In 1481 komt hij voor als vicarius te Baflo.*
- 1499 **Jacob**
komt als pastoor alhier voor 3 juli 1499.¹²

¹ Arch. HG Warffum nrs. 24 en 23.

² Siemens, *Toelichting*, 63.

³ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 355.

⁴ Alma, 'Schattingen', 174.

⁵ AKG nr. 20, 104v reg. 249.

⁶ AKG nr. 20, 93-93v reg. 296.

⁷ AKG nr. 20, 59 reg. 360 resp. 94 reg. 494.

⁸ AKG nr. 20, 96v-97 reg. 614.

⁹ Arch. HG Warffum nr. 23.

¹⁰ Arch. HG Warffum nr. 23.

¹¹ AKG nr. 20, 10, 10v-11 reg. 833.

¹² AKG nr. 20, 138v-139 reg. 873

- 1522 **Albert Horst**
wordt 16 mei 1522 als pastoor alhier vermeld.¹³
- ca. 1535 **N.N.**
Voor de approbatie van zijn testament wordt in 1535 het verschuldigde recht aan de officiaal voldaan.¹⁴
- 1535 (-1541?) **Jacobus Buntwarcker**
Jacobus (als geestelijke, zonder nadere aanduiding) komt alhier voor 6 januari 1535,¹⁵ Jacobus Buntwarcker als pastoor 25 juni 1535.¹⁶ Op 23 mei 1545 wordt hij genoemd als pastoor te Usquert* waar hij in mei 1541 nog niet is; mogelijk stond hij toen nog hier.
- 1556 **Derck Crane**
komt als pastoor alhier voor 21 februari 1556.¹⁷ In 1586 is hij pastoor te Saaxumhuizen.*
- 1585 **Regnerus Alberti**
pastoor alhier, verzoekt 20 augustus 1585 kwijschelding van een boete wegens het niet voldoen van zijn schulden; hij verklaart door Staatse troepen te zijn leeggeplunderd toen hij – enkele jaren eerder – pastoor te Wierhuizen* was.¹⁸

Reformatie

Of Den Andel terstond na de Reductie van Groningen en de daarmee gepaard gaande geloofswisseling door een eigen predikant bediend werd is niet bekend. Reeds in 1597 schijnt Den Andel met Baflo* te zijn gecombineerd.

- 1597-1598 **Hieronimus Attena**
predikant te Baflo,* wordt 28 april 1597 door de collatoren en ingezetenen van Den Andel gedaagd over de bediening en het genot van de pastorie alhier; de zaak wordt door de Hoofdmannen verwezen naar Gedeputeerde Staten.¹⁹ In 1598 ontvangt Attena de voor de armen van Baflo en Den Andel bestemde uitkering van de provincie.²⁰ Als predikant te Baflo komt hij voor het laatst voor 27 april 1598.²¹
- 1600 **Andreas Straetman**
predikant te Saaxumhuizen,* wordt 9 juli 1600 door Gedeputeerde Staten gelast zich van de dienst te Den Andel te onthouden.²² Waarschijnlijk zal

¹³ Arch. HG Warffum nr. 25.

¹⁴ Visitatie 1535.

¹⁵ GA, GAG nr. vRr 956.

¹⁶ AKG nr. 253 reg. 1042.

¹⁷ Arch. HJK nr. 52, 277.

¹⁸ Arch. HJK nr. 133 (ChvdH VI nr. 509).

¹⁹ Arch. HJK nr. 838, 459.

²⁰ O.A. nr. 386.

²¹ Acta synodes.

²² StA nr. 111.

zulks zijn geschied ten behoeve van de predikant te Baflo.*

160(0?)3-1611(3?) Tido Danielis Cnipensis

die reeds in april 1600 als predikant te Baflo* voorkomt en reeds enige tijd vóór 1603 ook Den Andel bediende. Volgens resolutie d.d. 2 april 1602 wordt Den Andel met Baflo gecombineerd.²³ De synode bepaalt 2 mei 1603 dat nagegaan zal worden of Den Andel, thans gecombineerd met Baflo, een eigen predikant kan onderhouden. 9 mei 1604 blijkt deze zaak nog in onderzoek te zijn.²⁴ Gedeputeerde Staten apostilleren 28 december 1604 een rapport van synodale gecommiteerden in die zin dat Den Andel met Breede* gecombineerd moet worden.²⁵ Blijkbaar is aan dit besluit geen gevolg gegeven: blijkens synodale handelingen d.d. 9 mei 1609 is Den Andel, evenals Ranum*, met Baflo gecombineerd.²⁶ De combinatie bestond omstreeks 1612 nog.²⁷

Tido Danielis wordt nog genoemd 11 april 1611²⁸ en overleed waarschijnlijk begin 1613: op 6 mei 1613 verzochten de predikanten Straetman en Smaltius voor de weduwe van de predikant te Baflo die met acht kinderen is achtergebleven voortzetting van de combinatie met Den Andel gedurende het genadenjaar.²⁹ Blijkbaar is nadien aan de combinatie een einde gekomen.

1614-1616 Bernardus Joannis Sagittarius

wordt 16 april 1614 voor het eerst als predikant te Den Andel genoemd.³⁰ De synodale handelingen d.d. 17 mei 1614 noemen hem als sedert de vorige synode alhier toegelaten predikant.³¹ Eind 1615 of begin 1616 werd hij door enkele collatoren te Eenrum* beroepen. Op 18 januari 1616 wordt de door Bernardus Sagittarius, predikant te Den Andel, aan de (pastorie-)meiers te Eenrum gedane opzegging gediffereerd na gedaan verzet door de raad van de stad Groningen en van de Ommelanden die eveneens collatierechten hier hadden.³² Op 25 januari 1616 wordt hij reeds predikant te Eenrum* genoemd maar wettig is hij eerst enige tijd later gekozen en bevestigd.

1616-1621 Andreas Lisinck

predikant te Breede*, vertoont 22 april 1616 aan de classis een beroep naar Westernieland* en Den Andel en wordt deswegen gedemitteerd.³³ Hij stierf 31 mei 1621;³⁴ het opschrift op zijn grafzerk noemt Den Andel als enige door hem bediende gemeente.³⁵ Hij was gehuwd met Mechteld, dochter van Henricus Houbingius, predikant te 't Zandt.

²³ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²⁴ Acta synodes.

²⁵ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

²⁶ Acta synodes.

²⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40 (z.j.e.d., waarschijnlijk 1612).

²⁸ Arch. HJK nr. 846, 75.

²⁹ Acta synodes.

³⁰ Proclamatieboek HG Groningen.

³¹ Acta synodes.

³² Arch. HJK nr. 850, 8v.

³³ Acta classis Middelstum.

³⁴ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

³⁵ GDW nr. 588.

1621/2-1633

Ratherus Henrici de Warve

wordt in de synodale handelingen d.d. 6 mei 1622 genoemd als sedert de voorgaande synode te Den Andel toegelaten predikant.³⁶ Rhaterus Heinrici à Werva, Oostfries, werd 13 maart 1615 te Groningen en 3 april 1616 met Dodo Manninga,³⁷ wiens mentor hij waarschijnlijk was, te Heidelberg als student ingeschreven.³⁸ Op 29 juli 1633 vraagt hij aan zijn classis of het mogelijk is ‘een ongelegene combinatie’ te aanvaarden van twee plaatsen ‘alsz hij moeste door een ander Caspel gaan’. De classis antwoordt dat zulks niet ongebruikelijk is.³⁹ Op 11 september 1633 geeft namens hem de predikant te Saaxumhuizen aan waarom hij de dienst te Pieterburen* heeft aangenomen; de classis probeert het beroep naar Pieterburen.*⁴⁰ De voorgenoemde combinatie is blijkbaar niet tot stand gekomen. Hij was mogelijk een kleinzoon van Ratert to Warve te Loningen, genoemd 10 augustus 1551⁴¹ en een zoon van Henricus Raters van Warve, predikant te Ihrhove (Ofr.). Reershemius noemt als predikant aldaar Hinricus Rhatert, 1601-1603, en Henricus von Warve, over wie hij verder niets meedeelt behalve de veronderstelling dat laatstgenoemde misschien Rhaterus Henrici de Warve geheten was, en dan van Ihrhove naar Den Andel vertrokken kan zijn.⁴² Rhatert en von Warve zijn zonder twijfel dezelfde persoon.

1633-1653

Theodorus Henrici Wyffrinck

vertoont 2 december 1633 een beroep naar hier en wordt 16 december 1633 na plenair examen toegelaten.⁴³ Hij overleed 16 april 1653.⁴⁴

Prebende

Een prebende is alleen bekend uit de opzegging op 18 januari 1616 door Frerick Coenders als collator aan Frik Heinens ‘wegen een Juck landes van de prebende in den Andell’.⁴⁵

Overige

In hoeverre de twee na te noemen geestelijken die land alhier bezaten hier ook gestaan hebben kon niet worden vastgesteld.

1452

Heyne

Op 13 juli 1452 verkopen Evert Ebelens en Ebele, dochter van Nanne Peyema, aan hun neef heer Heyne 2 jukken land te Den Andel; de pastoor

³⁶ Acta synodes.

³⁷ Een gelijknamige neef van Dodo was zoon van Haio Manninga, eigenaar van het Huis ten Dijke te Pieterburen, en Emerentiana van Sonoy (Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 335).

³⁸ Zijlstra nr. 2837 en 2407; Dodo Manninga wordt door hem niet genoemd maar het tweetal wel Emder Jahrbuch 14, 96.

³⁹ Acta classis Middelstum.

⁴⁰ Acta classis Middelstum.

⁴¹ Arch. HJK nr. 57, 154.

⁴² Reershemius, 671.

⁴³ Acta classis Middelstum .

⁴⁴ Acta classis Middelstum 1653.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 850, 9v.

alhier zegelt.⁴⁶ Op 11 december 1452 verkoopt Johan to Dateweer (onder Wierum) als erfgenaam van zijn overleden broer heer Heyne dit land weer; de pastoor te Wierum zegelt.⁴⁷

1481

Henrich

In een akte d.d. 11 januari 1481 is sprake van heer Henrichs land alhier gelegen.⁴⁸

⁴⁶ AKG nr. 20, 93 reg. 296.

⁴⁷ AKG nr. 20, 93v reg. 297.

⁴⁸ Arch. St. Anthonygasthuis nr. 25A reg. 1.

APPINGEDAM

Patroon: Maria, later Maria en Nicolaas, tenslotte Nicolaas.

Oorspronkelijk was de kerk gewijd aan Maria: de buurbrief van Appingedam uit 1327 spreekt over *visitare Divam Virginam*,¹ een bul uit 1331 noemt de *ecclesia beate Marie Appingadamme*.² Maria was ook de patrones van de stad; zij prijkt op het zegel daarvan uit³ 1308. In de vijftiende eeuw verschijnt Nicolaas als medepatroon: het Nicolaaspatrocinium komt voor het eerst voor in een stuk d.d. 13 november 1408⁴. Het dubbelpatrocinium wordt voor het eerst aangetroffen 14 april 1462 wanneer sprake is van de *ecclesia parochialis sancti dei genericis virginis Marie sanctique Nycolai episcopi*.⁵ Een jaar later worden ‘die hilligen ten Damme als Sunte Nicolaus ende unsser Leven Vrouwen’ genoemd.⁶ In de zestiende eeuw is meestal alleen sprake van de Nicolaaskerk.⁷ Op het zegel van de pastoor Johannes Maes (1445) is Maria afgebeeld.⁸ Beide heiligen komen voor op het zegel van de pastoors Ulfardus Jacobi (1502,⁹ 1505¹⁰ en 1507¹¹), Itko Doenghe (1523¹²) en Nicolaas Coenders (1528).¹³ Nicolaas alleen is afbeeld op dat van de pastoor Rodolphus Poppinck (1510),¹⁴ daarentegen Maria alleen op het zegel van de pastoor Wilricus Hayens (1533).¹⁵ De pastoor Johan Rengers, tevens officiaal in Munsters Friesland, gebruikt in 1540 het zegel van het officialaat met daarop Paulus, de patroonheilige van het bisdom Munster.¹⁶ In 1664 deelt Mijleman mee dat ‘De patroon van de parochiekerck aldaer (sc. Appingedam) is den Helige Nicolaas, bisschop’.¹⁷

Bijzonderheden: Appingedam is een plaats van betrekkelijk recente oorsprong. De geringe oppervlakte van de parochie wijst reeds daarop. Zij kon zich ontwikkelen nadat andere handelsplaatsen als Westeremden en Garreweer door verzanding van waterlopen vervielen. De parochie ontstond waarschijnlijk rond een kapel, bestemd voor de inwoners van de nederzetting rond de dam in de Apt die voor de zielzorg tot dan toe waren aangewezen op de kerk te Opwierde* waarvan de parochie Appingedam werd afgesplitst.¹⁸ Dat althans is de visie van Siemens. Halbertsma geloofde niet in een dam in de Apt gezien de ligging en gedaante van de stad en situeerde het oudste gedeelte

¹ OGD, nr. 307.

² Reimers, G nr. II.

³ OGD nr. 277.

⁴ Arch. Appingedam nr. 25 reg. 4.

⁵ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 198 reg. 82.

⁶ Collectie Wichers, Hs. in folio 511, 160-161.

⁷ Zo bv. 1569: Arch. Appingedam nr. 1, 51.

⁸ Arch. Farmsum nr. 872 reg. 315.

⁹ AKG nr. 274 reg. 897.

¹⁰ StA Aurich, Reg. 3, XI (Klooster Langen) nr. 96.

¹¹ Arch. Van Iddekinge nr. 38.

¹² Arch. GPK nr. 74 reg. 695.

¹³ StA Aurich, Rep. 3, XI (Klooster Langen) nr. 112.

¹⁴ Arch. Appingedam nr. 148 reg. 12.

¹⁵ Arch. Farmsum nr. 872 reg. 314.

¹⁶ Arch. Appingedam nr. 23 reg. 28.

¹⁷ Mijleman, 53.

¹⁸ Siemens, *Toelichting*, 18-20; over de ontwikkeling ook De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 198 vlg.

bij een dam in de Delf, waarbij het eerste parochiekerkje, althans een aan Onze Lieve Vrouw gewijde kapel, ressorterende onder de parochie Solwerd. Het centrum verplaatste zich, aldus Halbertsma, allengs naar de zuidzijde van de Delf waar een nieuwe markt en een nieuwe parochiekerk kwamen. De huidige kerk bevat nog belangrijke resten van haar dertiende-eeuwse voorgangster terwijl van de Lieve Vrouwenkapel geen spoor overbleef.¹⁹ Van den Bos-Volhand geeft als eerste aanleg van de huidige kerk een zaalkerk met twee traveeën, uit de periode 1200-1225; in de loop der tijd is deze aanzienlijk uitgebreid. Funderingen van een oudere kerk zijn teruggevonden op de noordoosthoek van de toren.²⁰

In 1536 werd de stad door Habsburgse troepen belegerd en voor een deel verwoest. De kerk leed zeer daaronder, zozeer zelfs dat in 1543 voor het eerst gewag wordt gemaakt van plannen de parochiedienst over te brengen²¹ naar de kerk van het klooster van de augustijner heremieten,²² welk klooster in feite overigens buiten het parochiegebied viel daar het gelegen was in de parochie Tjamsweer.* Eerst in 1688 kwam dit deel van de stad inderdaad ook kerkelijk onder de gemeente Appingedam.²³

Op 13 februari 1545 stemmen prior en procurator van het klooster er mee in van hun kerk een kerspelkerk te maken.²⁴ De bisschop van Munster verleende 27 februari 1547 zijn goedkeuring aan het overbrengen van de dienst ‘so ihr karspelkercke ruinoesse is, unnd mijt grother swaricheid underhouden unde tho reparieren solde sijn’.²⁵ De goedkeuring van de keizer als landsheer kwam op 27 juni 1545 af.²⁶ Vanaf medio 1545 fungeerde de kloosterkerk dus als parochiekerk. De status van de Nicolaikerk is daarna enigszins onduidelijk. Met de herstelwerkzaamheden zal kort na 1545 zijn begonnen. De toren kwam in 1554-1555 gereed²⁷ zodat aangenomen mag worden dat het de bedoeling is geweest de Nicolaikerk te zijner tijd weer als parochiekerk in gebruik te nemen. Intussen worden 16 februari 1546 de bezittingen van het klooster dat nog slechts weinig bezet was, o.m. ter onderhoud van de ‘nije prochiekercke’ overgedragen aan pastoor, kerkvoogden en de gemeente te Appingedam, waarbij de twee nog in leven zijnde conventualen voor zich enkele rechten bedingen.²⁸ De bisschoppelijke goedkeuring kwam af 11 september 1546,²⁹ de apostolische 15 oktober 1557,³⁰ de koninklijke tenslotte 1 juli 1559.³¹ Het tijdsverschil 1546-1557 valt te verklaren door de ‘recouvrering’ van de brieven eerst ‘naer d afluivicheyt van den voirseynde pastoor (die binnen twee oft drie jaeren herrewaerts overleden is’,³² aldus De Meijer die daarbij aantekent dat met de betrokken pastoor een ‘tot nu toe onbekende voorganger van Jochem (Schuttorp) is bedoeld’.³³ De bij de overdracht in

¹⁹ Halbertsma, *Archeologisch Nieuws*, *Bulletin KNOB* 77 (1978) 101-103.

²⁰ Van den Bos-Volhand, *Nicolaikerk*, 19-20.

²¹ Diozesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 2, 33, 6 februari 1543, en volgende stukken, *ibid*.

²² Over dit klooster kort Tromp, *Groninger kloosters*, 93-95.

²³ Siemens, *Toelichting*, 17-18.

²⁴ De Meijer, ‘Appingedam’, 12 en 33-35; Arch. Appingedam nrs. 34 en 97 reg. 42; Aud. nr. 291, 305.

²⁵ Diozesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 2; Arch. Appingedam nr. 97 reg. 43; Aud. nr. 291, 305v-306.

²⁶ De Meijer, ‘Appingedam’, 13 en 36-38; Arch. Appingedam nr. 93 en 97 reg. 46; Aud. nr. 291, 310v-312.

²⁷ De Meijer, ‘Appingedam’, 13 en 17.

²⁸ De Meijer, ‘Appingedam’, 38-40; Arch. Appingedam nr. 34 en 97 reg. 48; Aud. nr. 291, 306v-307.

²⁹ De Meijer, ‘Appingedam’, 42-43; Arch. Appingedam nr. 34, 94 en 97 reg. 50; Aud. nr. 291, 308-308v.

³⁰ De Meijer, ‘Appingedam’, 43-45; Arch. Appingedam nr. 95, 94 en 97 reg. 61; Aud. nr. 291, 308v-310.

³¹ De Meijer, ‘Appingedam’, 46-47; Arch. Appingedam nr. 96, 34 en 97 reg. 62; Aud. nr. 291, 312-313v.

³² De Meijer, ‘Appingedam’, 47.

³³ De Meijer, ‘Appingedam’, 17.

1546 fungerende pastoor was Johan Rengers die nog in hetzelfde jaar vertrok naar Middelstum* en hier werd opgevolgd door de op 7 november 1548 gestorven Joannes Wynchote. Diens opvolger was Joachim Schuttorius, overleden 1 maart 1569. Ofwel de in het stuk genoemde termijn of de motivering zelf moet dus onjuist zijn geweest.

Op 8 februari 1563 wordt voor zes jaren een regeling getroffen over de diensten in de ‘olde sinte Niclaes kercke’, waar de ‘pastoor sulvest met achte sijne presteren idtsondes’ resideren, in ‘sinte Augustinus kercke’. In beide kerken zullen vroegmissen worden gecelebreerd; de overige diensten alturneren wekelijks. De ‘presteren inden olden vorsschreven kercke idsondes residerende’ zullen uit de renten en goederen van de augustijner kerk jaarlijks 100 Emders gl. ontvangen ‘unde dselffde mitten anderen in capita deelen’; na zes jaren binnen welke tijd de schulden van de overleden procurator (hij stierf 25 november 1561)³⁴ zullen moeten zijn gedelgd, zal een nieuwe regeling worden getroffen.³⁵ De kerken waren echter voordien reeds weer beide in gebruik: zo werden in 1561 de vier kluften van Appingedam opgeroepen, de Broederkluft en de Solwerderkluft te verschijnen ’s morgens in de Broerkerk, de Wester- en de Oosterkluft ’s middags in de ‘Groete kercke’.³⁶

Ondertussen speelde echter een andere zaak. Eind 1562 wendden hoofdelingen, richters, pastoor en kerkvoogden te Appingedam zich tot de koning. Pater Menno en procurator Dijko, van de orde der Heremieten van St. Augustinus, hadden hun kerk ‘tot een nijen parochie kercke’ overgegeven. Broeder Dijko was 25 november jl. overleden. Johan de Mepsche, luitenant van de Hoofdmannenkamer, had uitkering van de inkomsten van het convent aan de verzoekers verboden. De landvoogdes antwoordt 7 januari 1563 dat de oorspronkelijke overeenkomst moet worden uitgevoerd. Inmiddels was echter het bisdom Groningen opgericht. Mocht de (benoemde) bisschop ‘syne Residentie nemen In den Damme’ dan zal het convent hem tot woning dienen.³⁷ Op 24 april 1565 schrijft Johan de Mepsche aan de landvoogdes met betrekking tot het convent te Appingedam dat hij haar bevelen heeft uitgevoerd en voegt daarbij een (getotaliseerd) overzicht van de inkomsten en uitgaven daarvan.³⁸ Op 13 oktober 1565 delen buurrichters, bouwmeesters, kerkvoogden en gemene eedgenoten te Appingedam over de staat van het klooster mee dat na het overlijden van broeder Dijko de schulden 1598 Emders gl. bedragen. Het land is verhuurd en de roerende goederen zijn verkocht voor 1140 gl. Men hoopt het restant volgend jaar af te kunnen lossen. Het kloosterhuis dient ten dele als huisvesting voor de armen, ten dele als school. Johan de Mepsche ondersteunt het verzoek tot definitieve regeling van de zaak.³⁹ De Mepsche schrijft zelf hierover 6 november 1565. Het kloosterhuis kan zijns inziens eventueel bestemd worden voor de huisvesting van de verdreven pater van het (Oostfriesse) klooster Esens, voorts voor het onderbrengen van enkele

³⁴ Arch. HJK nr. 527 (ChvdH I nrs. 80 en 81, 7 januari 1562).

³⁵ De Meijer, ‘Appingedam’, 20 en 51-52, cit. Algemeen Rijksarchief Brussel, Stukken bij de Spaanse Privé-Raad nr. 1118.

³⁶ Arch. Appingedam. nr. 1, 12-14.

³⁷ Aud. nr. 290, 204-205; Arch. HJK nr. 527 (ChvdH I nr. 80 en 81); vgl. De Meijer, ‘Appingedam’, 18.

³⁸ Aud. nr. 291, 216; antwoord daarop *ibid.*, 229, 17 mei 1565; vgl. *ibid.*, 252, 27 augustus 1565.

³⁹ Aud. nr. 291, 277.

studenten en twee priesters van de parochiekerk. Daarop volgt een beschrijving van de kloostergebouwen. De oude kerspelkerk met twaalf priesters wordt nog steeds gebruikt.⁴⁰ Nog op 10 oktober 1565 hadden Menno Houwerda en Jacob Ripperda zich verzet tegen de acties van pastoor en kerkvoogden inzake het convent.⁴¹ Een dag eerder hadden zij, zich noemende ‘fundatoren en medecollatoren’ van het convent, wel accoord verklaard met de bewoning van het kloosterhuis door Arnoldus Rutgers (sc. de gewezen pater van Esens).⁴²

Op 30 november 1565 hebben, volgens bericht van De Mepsche aan de landvoogdes, hij en Feiko van Fritema last gekregen de rekening te horen van Cornelius Kempius als administrateur van het augustijner convent alhier. Zijn eerste rekening was onvolledig. Eerstdaags moet hij zich bij De Mepsche en Van Fritema vervoegen.⁴³ Volgens order dd. 7 januari 1562 (stijl van het Hof, dus 1563 in Groningen) moesten de goederen geadministreerd worden door twee personen, één door de koning en één namens de stad Appingedam en de kerk aldaar, ten overstaan van De Mepsche.⁴⁴ Op 7 mei 1566 schrijft de landvoogdes aan De Mepsche: zij verzoekt hem Arnoldus Zwollis, priester en religieus, belast met het beheer van de goederen in Groningerland van het klooster Esens (Ofr.) die ‘gheen gheestelijcke plaetze’ heeft om te resideren een plaats te geven in het klooster te Appingedam waaruit Cornelius Kempius binnenkort zal vertrekken, en hem te belasten met het beheer van de goederen aldaar.⁴⁵

Bijgevoegd is het rekest van Zwollis; volgens deze is het convent door het overlijden van broeder Dijko aan de koning gedevolveerd. Het staat nu ettelijke jaren leeg en is ruïneus geworden; omstreeks een jaar geleden is het door Kempius betrokken.⁴⁶ In 1566 probeerde de stad Groningen de destijds voor de bisschop gereserveerde goederen te verwerven ten behoeve van de St. Maartensschool aldaar.⁴⁷

Op 12 augustus 1569 schrijft Johannes Knijff, de inmiddels aangetreden bisschop van Groningen, aan de landvoogd Alva over de oprichting van een seminarie te Groningen, voor een deel te bekostigen uit de opbrengsten van het convent te Appingedam, vanwaar de jezuïeten inmiddels zijn vertrokken.⁴⁸

In 1572 werd een scheiding aangebracht in de administratie van de tot dusver samengevoegde goederen van beide kerken.⁴⁹ Reeds 16 mei 1571 echter komen ‘Die voechden van Sancte Augustini kercke in den dam’ voor.⁵⁰ In 1585 werd getracht de goederen van het klooster te gebruiken ten dienste van een op te richten seminarium in het bisdom Groningen.⁵¹ Het

⁴⁰ Aud. nr. 291, 300.

⁴¹ Deze acties beschreven Aud. nr. 291, 311; het verzet daartegen *ibid.*, 315-316.

⁴² Aud. nr. 291, 317. Dit en de twee voorgaande stukken zijn bijlagen bij het bericht d.d. 6 november 1565 van Johan de Mepsche.

⁴³ Aud. nr. 292, 43.

⁴⁴ Aud. nr. 292, 44.

⁴⁵ Aud. nr. 292, 55.

⁴⁶ Aud. nr. 292, 56.

⁴⁷ De Meijer, ‘Appingedam’, 22.

⁴⁸ Aud. nr. 294, 337.

⁴⁹ De Meijer, ‘Appingedam’, 23.

⁵⁰ Arch. HJK nr. 76.

⁵¹ GAG, GA inv. vRr 16 (Missivenprotocol Alting) deel II, 412v-413 (24 januari 1585: de inkomsten der goederen bedroegen jaarlijks 600 gl.), 430v (18 juni), 435v (1 juli), 448v (1 september 1585).

daaropvolgende jaar werden de niet aan de kerk te Appingedam toegewezen goederen bestemd voor de stad Groningen.⁵² In 1585 wordt gesteld dat de kloosterkerk geen dienst meer deed en dat enige tijd voordien de beeldenstorm ook aan deze kerk niet voorbij was gegaan.⁵³

Op 20 augustus 1588 geeft de Geheime Raad toestemming tot het aanvaarden van het klooster der augustijnen te Groningen (sic) en tot het vinden van enige middelen om te ‘vervoorderen de dote der Societeijt’ (daarbij was een te Groningen te stichten jezuïetencollege bedoeld).⁵⁴ Van een en ander is echter niets gekomen. De bestemming van het aan de stad Groningen toegewezen deel bleef in beginsel na de Reductie in 1594 gehandhaafd, nu ten behoeve van de Latijnse school aldaar.⁵⁵ Op de landdag van 25 november 1596 eisten de afgevaardigden van de stad Groningen dat het gehele bezit van het klooster wordt ingebracht in het *commune aerarium*. Van de bewering dat het klooster ‘tot een kercke in voer tijden is gegeven’ wordt door de landdag bewijs gevorderd.⁵⁶ Wellicht diende in dit verband een verklaring van Hillebrant Bauckens, redger, dat de augustijner kerk een parochiekerk is, toebehorende aan de communiteit van Appingedam waarin de pastoor om de andere week moest preken.⁵⁷ De duidelijke parochiële status dezer kerk, ook na het weer in gebruik nemen van de Nicolaikerk, blijkt uit de akte van verkiezing van Jasperus Vos tot het *Rectoratus sive Pastoratus ecclesiae nostrae ad divi(num) Nicolaum* welke verkiezing in 1569 plaats vond in *parochiali templo divi(ni) Augustini*.⁵⁸

De augustijner kerk werd na de afkondiging van de Religievrede op 24 augustus 1578 (met de goederen) ter beschikking gesteld aan de Protestanten die in deze kerk voor het eerst 9 september 1578 dienst hielden.⁵⁹ Nadat zij begin 1580 de kerk weer hadden moeten verlaten schijnt zij door de Katholieken niet meer te zijn gebruikt.⁶⁰ De goederen van de augustijner kerk werden tot 1822 afzonderlijk geadministreerd.⁶¹ De beide kerken bezaten in 1773 740 grazen en 251 deimten land.⁶² Het kerkgebouw was echter reeds in 1705 afgebroken.⁶³

Hoewel steeds sprake is van de Augustinuskerk behoeft de kloosterkerk niet aan deze heilige gewijd te zijn geweest. Het conventszegel uit 1342 vertoont Johannes de Doper, mogelijk – volgens De Meijer – de patroon van de kerk waarbij hij wijst op de mededeling van Johan Rengers dat de monniken van Oosterwierum en die van Appingedam hun kloosters hebben geruild. Een

⁵² De Meijer, ‘Appingedam’, 27 en 29.

⁵³ De Meijer, ‘Appingedam’, 27.

⁵⁴ Kleyntjens, ‘Jezuïetencollege’, 5-6.

⁵⁵ De Meijer, ‘Appingedam’, 30.

⁵⁶ StA nr. 2, 125; De Meijer, ‘Appingedam’, 31.

⁵⁷ Arch. Appingedam nr. 34.

⁵⁸ Arch. Appingedam nr. 1, 51.

⁵⁹ De Meijer, ‘Appingedam’, 23 n. 3.

⁶⁰ De Meijer, ‘Appingedam’, 27. Op 19 februari 1580 is sprake van ‘der kercken destructie’ alhier hetgeen tegen de Religievrede is: GA, GAG nr. rood voor Reductie 13-3.

⁶¹ De Meijer, ‘Appingedam’, 31.

⁶² Siemens, ‘Appingedam’, 28 (cit. StA nr. 845).

⁶³ Kremer en Westendorp, 366-347. De kerk is afgebeeld op de plattegrond van Appingedam door Jacob van Deventer uit ca. 1565 en een schilderij van Claes Hendericx uit 1665: Tromp, Groninger kloosters, 94-95, afb. 34.2 en 34.3, en in kleur op de omslag van Hoft, *Appingedam*.

Sint Janspatrocinium van de kloosterkerk te Appingedam zou zijns inziens kunnen wijzen op de eerdere bewoners of op een vroegere onderhorigheid aan de johannieters van Oosterwierum.⁶⁴ Met de *ecclesia prope oppidum Dam* waarvoor Oosterwierum jaarlijks aan de Balier van Steinfurt 2 gl. moest betalen⁶⁵ kan echter een kerk te Appingedam (de augustijner kerk stond, zoals eerder opgemerkt, binnen de parochie Tjamsweer) niet zijn bedoeld. Het zal gaan om de kerk te Oosterwijtwerd* waarvan het patronaat toebehoorde aan de commanderij te Oosterwierum.

Kapel(len?)

Westendorp noemt alhier twee kapellen, een in het oosten, de andere in het westen van de stad. Van de ene was de rector van de school kapelaan, de andere (in het oosten) werd in 1536 afgebroken. Een van de kapellen was gewijd aan Onze Lieve Vrouw en trok destijds veel bedevaartgangers.⁶⁶ Ook Dik geeft twee kapellen aan: een Onze Lieve Vrouwenkapel in de Buitendelf- of Solwerderstraat, tegenover de Vrouwenbrug (die hieraan haar naam ontleend), en een minder bekende, de heer Boltenkapel, eveneens aan de Solwerderstraat gelegen.⁶⁷ Van Deventer tekent in zijn plattegrond van Appingedam nabij een brug een kerkgebouw, echter geen tweede.⁶⁸ Zijn kaarten dateren echter van ná 1536, het jaar waarin één der kapellen zou zijn afgebroken. Uit de bronnen is ons van het bestaan van twee kapellen alhier niets bekend. Waarschijnlijk zullen Onze Lieve Vrouwenkapel en heer Boltenkapel identiek zijn.

Een bewonerslijst ca. 1480/90 met latere aanvullingen geeft 'Her Bolten hues ende stede, nu sijn capelle'.⁶⁹ Omstreeks 1530 schijnt Roelof van Ewsum althans medegerechtigd geweest te zijn tot de collatie.⁷⁰ Omstreeks die tijd is de kapel getransformeerd in een prebende; in 1536 was het gebouw door oorlogshandelingen verwoest.⁷¹ In 1567 wordt meegedeeld dat na de verwoesting der kapel de inkomsten waren gevoegd bij die van twee kleine vicarieën, die van Martinus en die van het Heilig Sacrament.⁷² Op 25 mei 1552 wordt het Boltenleen verenigd met de vicarie en het Heilig Sacramentsleen in die zin dat de bedienaars van deze twee lenen de aan het Boltenleen verbonden diensten zullen verrichten en daarvoor jaarlijks uit de inkomsten van dat leen een som gelds zullen ontvangen. De collatierechten blijven onaangetast. Van de vicarie en het Heilig Sacramentsleen zijn de pastoor en de kerkvoogden collatoren, van het Boltenleen zijn pastoor en richters de provisores.⁷³ In hoeverre geconcludeerd kan worden dat met de vicarie en de Martinusprebende hetzelfde beneficie is bedoeld kan bij gebrek aan meer gegevens niet uitgemaakt. Collatoren van de Boltenkapel waren in

⁶⁴ De Meijer, 'Appingedam', 21 n. 1.

⁶⁵ De Meijer, 'Appingedam', 21 n. 1.

⁶⁶ Kremer en Westendorp, 366-367.

⁶⁷ Dik, *Appingedam*, 55 en 106. Volgens Hoft, *Appingedam*, 135, 240 lag de kapel in de Wijkstraat. Van een eventuele tweede kapel maakt hij geen melding.

⁶⁸ Van Deventer, *Plattegronden*, kaart 6. Afbeelding in: Tromp, *Groninger kloosters*, 94.

⁶⁹ Doornbos, *Bewonerslijsten*, 5.

⁷⁰ Arch. Appingedam nr. 52 reg. 115.

⁷¹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 441-442.

⁷² StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 56.

⁷³ GAG, R.F. 1552/18 (in druk: Cleveringa, *Rechtsbestel Appingedam*, bijlage III).

1563 de pastoor, de richteren en een particulier.⁷⁴ Enige tijd voor 14 oktober 1567 worden bij bisschoppelijke akte de vicarieën van Anthonius, Jodocus, George en Anna die reeds geruime tijd vacant waren en waarvan de totale opbrengst ca. 128 daalder bedraagt ‘zu anrichtung einer ziemlichen guter schule’ verenigd met het Boltenleen.⁷⁵ Op 14 oktober 1567 verklaren pastoor en kerkvoogden en de magistraat van Appingedam de ontvangst van deze goedkeuring.⁷⁶ De inkomsten van het Boltenleen genoten blijkbaar ook de belangstelling van de magistraat van Appingedam. Althans wordt op 18 november 1592 de richteren van Appingedam door de Hoofdmannen verboden het jaarsalaris van 50 Emder gl. van de stadssecretaris Johannes Henrici uit de inkomsten van het Boltenleen te nemen.⁷⁷ In hoeverre toen nog de regeling van 1567 volgens welke de vicarieën van Martinus en van het Heilig Sacrament zouden blijven bestaan en de bedienaars ervan de uitoefening der diensten (waarschijnlijk ook van de andere vier prebenden of vicarieën doch dat is niet met zoveel woorden aangegeven) opgedragen werd uitgevoerd is niet bekend. Administratief was het Boltenleen blijkbaar in 1592 dus nog zelfstandig.

Vicarieën en prebenden

Het juiste aantal is niet bekend. Het uit 1501 daterende parochieregister noemt alhier negen priesters met name.⁷⁸ Een schattingslijst uit dezelfde tijd geeft voor Appingedam acht priesters.⁷⁹ Bij de regeling op 8 februari 1563 van de diensten in de Nicolai- en de augustijner kerk is sprake van de pastoor met ‘achte sijne preesteren ijtsondes’ residerende in de Nicolaikerk die voor hun diensten in de augustijner kerk jaarlijks 100 Emder gl. zullen ontvangen ‘unde dselffde mitten anderen in capita deelen.’⁸⁰ Of enkele priesters daarnaast alleen verbonden waren aan de augustijner kerk blijkt niet. Het valt op dat er in 1563 nog tenminste negen priesters zijn terwijl in 1567 een viertal (kleine) vicarieën reeds geruime tijd vacant is. Een 16 januari 1604 overgegeven memorie vermeldt dat in Appingedam 13 lenen waren; een specificatie wordt echter niet gegeven.⁸¹

Uit de bronnen zijn naast de vicarie negen prebenden bekend. Daarnaast worden enkele malen kapelaans alhier genoemd doch deze bezaten geen eigen beneficium. Als prebenden zijn aangetroffen:

a. de Andreasprebende	)	
b. de Johannes de Doperprebende	)	reeds bestaande in 1462
c. de Catharinaprebende	)	
d. de Anthoniusprebende		gesticht vóór 1501
e. de Jodocusprebende		
f. de Georgeprebende		voor het eerst genoemd 1510

⁷⁴ Arch. HJK nr. 104 (ChvdH IV nr. 230).

⁷⁵ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 4, 18vlg. Meer hierop betrekking hebbende stukken die geen verdere bijzonderheden geven ook: StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 440-446, 490 (bewilliging is verleend).

⁷⁶ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 56.

⁷⁷ Arch. HJK nr. 57, 113v.

⁷⁸ RC II, 11v.

⁷⁹ Alma, ‘Schattingen’, 176.

⁸⁰ De Meijer, ‘Appingedam’, 20 en 51-52, cit. Algemeen Rijksarchief Brussel, Stukken bij de Spaanse Privé-Raad nr. 1118.

⁸¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

g. de Annaprebende
 h. de Martinusprebende
 i. de Heilige Sacramentsprebende
 Ca. 1510 komen ‘Sunte Caterina’, ‘Sunte Joannes’, het ‘H. Cruysleen’, ‘Sunte Joest’, ‘Sunte Andreas’, en het ‘Sacramentsleen’ voor als eigenaren van land in de Noorddamster- en Zuiddamster zijleden.⁸²

Pastorie

1378	Poptatus wordt 11 december 1378 ‘in Dammone curatus’ genoemd. ⁸³
1406-1420	Bout/Boutatus cureet alhier, wordt voor het eerst genoemd 21 maart 1406, ⁸⁴ voor het laatst 25 juli 1420. ⁸⁵
1429-1449 oktober	Johannes Maes komt als pastoor alhier voor het eerst voor 2 juli 1421, ⁸⁶ voor het laatst 13 oktober 1449. ⁸⁷
1449	N.N. werd in 1449 door de gemeente als pastoor gepresenteerd. ⁸⁸
- (ca) 1457 ca) 1457	Gerardus Rotgeri Johannes Conradi de Vorde 6 september 1457 wordt een verzoek van Johannes Conradi de Vorde, clericus van het bisdom Luik, <i>magister artium et baccalaureus in iure civilis</i> , om de parochiekerk alhier, staande ter collatie van de parochianen, waarvan de opbrengsten 27 mark zilver bedragen, en vacant door het overlijden van Gerardus Rotgeri, ingewilligd. Op dezelfde dag verzoekt hij ook een perpetueel altaar in Groningen, dat ook in het bezit van de genoemde overledene was. ⁸⁹
voor 1462	Johannes Hiddingen alias de Roden Op 29 november 1462 wordt in de bekrachtiging van het testament van Scheltatus de Dyrtzum, prebendaat alhier, gesproken over een huis dat gebouwd was door <i>dominus Johannes Hiddingen alias de Roden tunc temporis Curatus ecclesie Dampmonensis et advocati eiusdem ecclesie</i> . ⁹⁰ Uit andere bronnen is hij niet als pastoor alhier bekend. Hij was in 1439

⁸² Alma, ‘Schotlijsten’, 117-119.

⁸³ OGD nr. 668

⁸⁴ GAG, Hs. in quarto 122, 65.

⁸⁵ GAG, Hs. In quarto 136b, 31; Hs. in folio 511.

⁸⁶ GAG, R.F. 1429/5, Collectie Keizer, port. II, 15.

⁸⁷ GAG, Hs. in quarto 136b, 31; hs. In folio 511, 61-63v.

⁸⁸ Börsting en Schröer, *Handbuch*, II, 425: ‘1449 übt die Gemeinde das Präsentationsrecht aus’. Bij navraag kon door de schrijver geen bron worden vermeld zodat de opgave niet geverifieerd kan worden.

⁸⁹ R.G. VII, 155 nr. 1373. Niet is aangegeven in welke kerk te Groningen zich het beneficie bevond.

⁹⁰ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 200 reg. 90.

provisor van de Geestelijke Maagden te Groningen en komt nadien steeds voor als priester in de Martinikerk te Groningen,* zo nog in 1476. Wanneer en hoelang hij te Appingedam heeft gestaan is onbekend.

- 1462-1478** **Johannes Stricker**
(1483 of 1484?) komt voor het eerst als pastoor alhier voor 13 april 1462; tevens is hij dan proost van Leens.⁹¹ In 1457 komt hij voor als pastoor te Niehove* en proost van Leens. Hij wordt voor het laatst als pastoor alhier vermeld 7 maart 1478.⁹² Waarschijnlijk overleed hij in 1483 of 1484; althans wordt 10 april 1484 de door zijn overlijden vacant geworden proostdij van Leens bij pauselijke provisie gegeven aan Mr. Johannes Tyman.⁹³ Hij bezat ook de Anthoniusvicarie in de Martinikerk te Groningen die 1 april 1484 aan dezelfde Tyman verleend werd.⁹⁴
- 1489-1507** **Mr. Ulfardus Jacobi**
wordt 16 september 1489 voor het eerst als pastoor alhier genoemd.⁹⁵ Vanaf 11 maart 1499 komt hij tevens voor als commissarius van de proostdij Farmsum.⁹⁶ Voor het laatst komt hij als pastoor voor 20 juni 1507.⁹⁷ Hij overleed nog in hetzelfde jaar; een sterfdatum is niet aangegeven.⁹⁸ Een inschrijving als student is niet gevonden.
- 1510-1512** **Mr. Rodolphus Poppinck**
Rodolphus Poppinck de Groningen werd 18 november 1483 te Keulen als student ingeschreven.⁹⁹ Als pastoor en commissarius alhier komt hij voor het eerst voor 4 maart 1510,¹⁰⁰ voor het laatst omstreeks 11 november 1512.¹⁰¹ Hij is hier slechts enkele jaren in functie geweest; in 1520 wordt hij genoemd als 'olde pastoer' alhier.¹⁰² Op 30 maart 1514¹⁰³ en 27 mei 1525¹⁰⁴ komt hij voor als vicarius in de Martinikerk te Groningen.* Hij overleed 1536/8.¹⁰⁵ Waarom hij het pastoraat alhier en het commissariaat van de proostdij Farmsum heeft opgegeven voor een vicariaat te Groningen is niet bekend. Hij kan verwant zijn geweest aan Johan Poppinck, 21 mei 1510 medevoogd van het Joerriensaltaar alhier.¹⁰⁶
- 1518-1523** **Itko Doinga**

⁹¹ GAG, R.F. 1462/15.

⁹² GAG, Hs. in quarto 136b, 29; hs. in folio 511, 55-59.

⁹³ Reimers, 100 nr. G XLVIII (Vat. Arch. Reg. Suppl. nr. 836, 61).

⁹⁴ Vat. Arch., Reg. Suppl. nr. 834 (oud 827), 100v.

⁹⁵ OUB nr. 1251.

⁹⁶ Arch. HJK nr. 146 reg. 38 (ChvdH I nrs. 94 en 96); ook StA Aurich, Rep. 3, XI, 87.

⁹⁷ GAG, R.F. 1507/15.

⁹⁸ GAG, Inventaris van getekende kaarten nr. 57c.

⁹⁹ Zijlstra nr. 6189 (ten onrechte aldaar 1501 pastoor te Appingedam, berust op een drukfout (1501 i.p.v. 1510) in AGK nr. 2, 10 reg. 953).

¹⁰⁰ AKG nr. 2, 10 reg. 953 (aldaar drukfout 1501 i.p.v. 1510).

¹⁰¹ StA Aurich, Dep. IV, Abt. IX, nr. 19; Ms. A 88.

¹⁰² Arch. GPK nr. 74 reg. 667.

¹⁰³ ABU nr. 231, 87.

¹⁰⁴ Ypey, *Leerrede Solwerd*, 65.

¹⁰⁵ Arch. Epemastate, IJsbrechtum, Naamlijst Broederschap Kalende Groningen.

¹⁰⁶ Arch. Appingedam nr. 148 reg. 12.

nog in 1515 pastoor te Uitwierde,* wordt 2 december 1518 voor het eerst als pastoor en commissarius alhier vermeld.¹⁰⁷ Op 15 augustus 1519 ontvangt hij van de officiaal van Munsters Friesland volmacht de vicarii en prebendaten der kerk te Appingedam te institueren.¹⁰⁸ Voor het laatst wordt hij 3 juni 1523 aangetroffen.¹⁰⁹ In de genealogie Doenga komt hij niet voor; de daarin geuite veronderstelling dat het geslacht zou stammen uit Wetsinge¹¹⁰ is waarschijnlijk niet juist. Veeleer is het uit Siddeburen afkomstig.

152(3?)4-1528 **Dr Unico Ripperda**

pastoor alhier, compareert 30 april 1523 met zijn broers Bolo, proost van Farmsum, en Omko, hoofdelingen te Farmsum en Appingedam, bij het aangaan van huwelijksvoorwaarden van hun zuster Feye met een broer van Dr Poppo Manningha, pastoor te Emden;¹¹¹ het is de vraag of het jaartal juist is. In ieder geval is hij hier pastoor 16 september 1524.¹¹² Unico was eveneens, sedert 1515, proost van Emden.¹¹³ Beninga vermeldt dat Dr Unico Ripperda, zoon van proost Haye (Ripperda, van Farmsum) te Lütetsburg stierf in 1527 en te Norden werd begraven.¹¹⁴ De Genealogie Ripperda geeft ten onrechte aan dat hij reeds in 1515 pastoor te Appingedam was; als overlijdensdatum geeft deze 8 maart 1528, als plaats van de begraafing het Oldenklooster te Norden.¹¹⁵ Ook Emmius geeft als sterfjaar 1528.¹¹⁶ Een inschrijving als student is niet gevonden.

1528-1530 **Dr Nicolaes Coenders**

werd 30 oktober 1516 als Nicolaus Conradi de Groningen met Johannes Conradi, ook vandaar (de latere pastoor te Zuidhorn* en Eenrum*) als student in de kunsten te Keulen ingeschreven.¹¹⁷ Op 18 maart 1523 werd hij ingeschreven te Leuven.¹¹⁸ Hij zal dezelfde zijn als Nicolaus Koen de Groningen, in 1523 (zonder datum) ingeschreven te Wittenberg.¹¹⁹ Hertog Karel van Gelre belooft Ludolf Koenraeds aan elk van zijn beide zoons, te Leuven studerende, jaarlijks 25 goudgl. te geven.¹²⁰ Mogelijk is hij 'meister Coenraides' die 5 mei 1527 voor het opdragen van zijn eerste mis van de Gelderse stadhouder in Groningen een verering ontvangt.¹²¹ Op 6 december

¹⁰⁷ Arch. Appingedam nr. 19 reg. 19.

¹⁰⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 83.

¹⁰⁹ Arch. GPK nr. 74 reg. 695.

¹¹⁰ H.L. Hommes, 'Doenga', *De Nederlandsche Leeuw* LVII (1939) kk. 443-444.

¹¹¹ Arch. Lulema nr. 79 (afschrift van een niet bewaard origineel. De vraag is of het jaartal juist is, immers zijn voorganger was 3 juni 1523 nog in functie. Op het stuk staat bijgeschreven een uitspraak van de redger Wyncken d.d. 27 juni 1569 over de onbestaanbaarheid van dit contract. Volgens de niet nader aangeduide 'anclagersche' mag de brief 'na landtrecht niet bestaen'. De redger kent de brief 'Insufficient ende nicht genoeghsam'. Verdere bijzonderheden worden niet gegeven.

¹¹² StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 330, 84.

¹¹³ Reershemius I, 463.

¹¹⁴ Beninga, *Cronica*, 567.

¹¹⁵ Udo von Ripperda, *Genealogie von Ripperda* (Berlin-Neukölln 1934) 13.

¹¹⁶ Emmius, *Rerum historiarum*, 843. Von Wicht (in: *Annales Frisiae Mss.*) geeft daarentegen 18 maart 1527 (geciteerd door Harkenroht, *Moeder-kerke* I, 7 en Revinga, *Neije Oostfriesche Chronica* (Emden 1661) 57-58.

¹¹⁷ Zijlstra nr. 6112.

¹¹⁸ Zijlstra nr. 8449.

¹¹⁹ Zijlstra nr. 2812.

¹²⁰ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* VI.2, 831 nr. 1341. Welke tweede zoon ook te Leuven studeerde blijkt niet.

¹²¹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1332, 16v.

1528 oorkondt Luloff Coenrades dat zijn zoon Dr. Nicolaus Coenrades, dr. phil. et iur. en pastoor alhier, voornemens was een actie wegens naarkoop in te stellen inzake 33 grazen land te Stedum, verkocht door de voorstanders van hun halfzusters. Nicolaus en zijn vader laten hun aanspraken rusten tegen betaling van ruim 600 Philips gl.¹²² Nicolaus komt als commissarius (van Farmsum) voor 9 januari 1529.¹²³ Nicolaus, I.U.Dr., pastoor alhier en commissarius-generaal van Farmsum, wordt nog genoemd 14 februari 1530.¹²⁴ Hij was een zoon van Ludolf Coenders en Hermanna Reberch.¹²⁵

1532-1538

Mr. Wilricus Hayens

eerder pastoor te Stedum*, komt voor het eerst als pastoor alhier voor 16 september 1532.¹²⁶ Pastoor alhier en commissarius-generaal van Farmsum is hij 30 augustus 1533.¹²⁷ Op 27 februari 1538 komt hij voor het laatst als zodanig voor.¹²⁸ Kort nadien is hij overleden.

1538-1547

Mr. Johannes Rengers

eerder pastoor te Godlinze*, werd omstreeks Pasen 1538 pastoor alhier. Op 24 april 1538 geeft de commissarius van Loppersum een *forma investitura* af betreffende Johannes Rengers, gepresenteerd en geproclameerd als pastoor te Appingedam als opvolger van de overleden Wilricus Hayonis.¹²⁹ Reeds op 30 juni 1538 wordt hij ook als commissarius-generaal van Farmsum genoemd.¹³⁰ Kort nadien, in 1539, wordt hij officiaal van de Munsterse landen in Friesland.¹³¹ Als officiaal en pastoor komt hij voor 8 juli 1539,¹³² als officiaal-generaal van Friesland, commissarius-generaal van Farmsum en pastoor alhier 12 januari 1540.¹³³ Voor de laatste maal komt hij hier voor 13 januari 1547.¹³⁴ Kort nadien wordt hij pastoor te Middelstum* waar hij omstreeks 1546 genoemd wordt en reeds spoedig overleed. Op 12 juli 1542 werd Johannes Rengers van Scharmer, pastoor te Appingedam, beleend met de grove en smalle tienden te Echteler na dode van zijn vader Melchior Rengers alsmede met twee hofsteden te Groningen; hulder is Hiddo Onsta. Na zijn dood wordt 26 januari 1547 hiermee beleend.¹³⁵ Bewaard bleef een vijzel met het opschrift 'Mgr Johannes Renghers Pastor ten Dam Anno 1544', voorzien van zijn wapen.¹³⁶

¹²² StA Aurich, Rep. 3, XI, Kloster Langen nr. 112.

¹²³ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, port. A.

¹²⁴ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39/XXVI).

¹²⁵ Hommes, 'Coenders', 173.

¹²⁶ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 57-57v.

¹²⁷ Arch. Farmsum nr. 782 reg. 314.

¹²⁸ Arch. Gruys nr. 365.

¹²⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 98.

¹³⁰ Arch. Ewsum nr. 381 (oud nr. 234 reg. 261).

¹³¹ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 2, 20. Over het Munsterse officialaat der Friese landen: Schmitz-Kallenberg, 'Offizialat', 281-296.

¹³² Arch. Farmsum nr. 788 reg. 530.

¹³³ Arch. Appingedam nr. 23 reg. 28 'Wy Johannes Renghers', namens de bisschop van Munster 'officiael generael In Vrieslant Munster creesum pastoer then Damme ende Commissarius der preposituer van phermssum'.

¹³⁴ Arch. Bolhuis nr. 471.

¹³⁵ Eyken, *Repertorium* nrs. 1858 en 1865.

¹³⁶ GDW nr. 267 noot.

154(6?)7-1548 **Dr. Johannes Wynschote**

dr. iur., voordien pastoor te Farmsum,* volgde Rengers als pastoor alhier op en werd tevens officiaal van Munsters Friesland.¹³⁷ In een schrijven d.d. maart/april .. (zonder jaartal maar het moet 1547 zijn geweest) aan jonkers, heerschappen en gemeente te Appingedam, liet hij nog weten geen afstand te kunnen en willen doen van zijn ambt te Farmsum, de proost aldaar (sc. Boelo Ripperda) daarvoor zijn medewerking ook niet verleent en hij dus geen pastoor te Appingedam zal worden¹³⁸ maar blijkbaar is zijn komst naar hier toch doorgedaan. Voor het eerst wordt hij in beide kwaliteiten genoemd 4 april 1547.¹³⁹ Op 14 augustus 1548 legt hij een verklaring af over een oude grensloop te Winschoten 'dat my kundich is by vyfftych yaeren dat Ick jonck was ...'¹⁴⁰ Na zijn overlijden ontstond een geschil tussen zijn erfgenamen en zijn kinderen over wie op 18 januari 1552 Mr Haro Wynken als voormond wordt genoemd.¹⁴¹ Op 18 december 1553 procederen Ghesse, weduwe van Jasper Voncken, en Hindrick Backer tegen de volmacht van Grete Kasse en Gerardus Moers.¹⁴² Op 15 februari 1554 procederen Cornelis Quint pastoor (te Groot Termunten)* en Haro (Wyncken) als voormond tegen Gerardus Moers c.s.¹⁴³ Op 11 juli 1554 compareert Cornelis Quint als procurator wegens de erfgenamen van Dr Winschote tegen Gerardus Moers namens zijn vrouw als erfgename van Syse Kasse, koper van de nagelaten goederen.¹⁴⁴ B. en R. van Groningen beslissen op 12 juli 1554 dat Moers de brief waarvan de geldigheid wordt betwist met ede moet bevestigen; de tegenpartij moet haar bezwaren nader aantonen; tevens moet Moers een borg stellen.¹⁴⁵ Blijkbaar was hij gegijzeld; althans bepalen B. en R. dat hij uit gevangenschap zal worden ontslagen.¹⁴⁶ Inzake de erfenis wordt verder geprocedeerd op 31 augustus 1554.¹⁴⁷ Op 7 november 1554 procederen Johan Schomakers en Greete de Vreesche als bloedverwanten en Cornelis Bebinck, Hindrick Backer, Cornelis Quint en Gheesien weduwe van Jasper Unncken als adjuncten en adherenten ener- en Gerardus Moers en Margareta, zuster van wijlen Syso Kasse, als pretense erfgenamen. Daarbij wordt Moers 2/3 deel van de helft van de landerijen ontzegd.¹⁴⁸ Op 10 mei 1555 wordt Hindrick Backer, zoon van wijlen Dr Johannes Wynschote, inzake land genoemd.¹⁴⁹ Op 18 mei 1555 wordt Hindrick Backer aangezegd zich aan de sententie van 7 november jl. te houden.¹⁵⁰ Op 28 mei 1555 procedeert Hindrick Backer tegen Gerard Moers over de nalatenschap van zijn vader waarvan de helft aan laatstgenoemde wordt toegewezen.¹⁵¹ Blijkens aantekeningen d.d. 17 mei 1557 gebruikt

¹³⁷ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 2, 37v.

¹³⁸ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 52v.

¹³⁹ BB I, 224.

¹⁴⁰ GA, Hs. in folio 161 deel 2, t.o. 397.

¹⁴¹ Arch. HJK nr. 52, 265.

¹⁴² RA III a 1, 43.

¹⁴³ RA III a 1, 51; vgl. *ibid.*, 76, 8 mei, en 78, 9 mei 1554.

¹⁴⁴ RA III a 1, 93.

¹⁴⁵ RA III a 1, 94.

¹⁴⁶ RA III a 1, 102.

¹⁴⁷ RA III a 1, 110.

¹⁴⁸ RA III b 1.

¹⁴⁹ RA III b 1.

¹⁵⁰ RA III a 1, 174; vgl. *ibid.*, 173, 17 mei 1555.

¹⁵¹ RA III b 1.

Moers 2/3 deel van de landerijen en Backer 1/3 deel; de crediteuren zullen Moers voor 2/3 der schulden kunnen aanspreken.¹⁵²

De verwickelingen zijn daarmee nog niet ten einde. Op 3 december 1557 is wederom sprake van een geschil tussen Gerard Moers en Grete Kassens ener- en Hindrick Backer anderzijds.¹⁵³ Op 10 november 1558 wordt gevonnist dat Hindrick Backer 1/3 deel van 100 Emder gl. moet betalen aan Gerardus Moers en Margaretha volgens vonnis van de redger Houwerda d.d. 4 juni 1552, belangende het koopschat van de erfgenamen en de goederen van Dr Wynschote; Moers zal 2/3 deel van de koopopbrengst genieten.¹⁵⁴

Op 30 december 1562 wordt de eis van Hindrick Backer, zoon van Dr Wynschote, tegen Theetke, weduwe van Cornelis Bebinck, gewezen volmacht van Hindrick Bulder van Glandorp, afgewezen.¹⁵⁵ Grete Casse wordt 22 november 1563 veroordeeld tot een boete van 50 mark omdat zij wederom eist overgave of betaling van de goederen van Dr Wynschote hoewel zij hiervoor reeds betaling had genoten welke ontvangst zij had geloofend.¹⁵⁶ Tenslotte dient nog 23 november 1563 de zaak van de crediteuren van wijlen Dr Wynschote en zijn zoon; de behandeling ervan wordt echter uitgesteld;¹⁵⁷ nadien vernemen wij niets meer daarover.

1548-1549

Gherardus Hesselius

vicepastoor en vicecommissarius *Phrisius Crassus* nam na het overlijden van Wynschote diens functies waar tot de verkiezing van een opvolger. Op 4 januari 1549 stelt hij een notarieel instrument op ... *a me Notario publico infrascripto tamquam locumtenente in spiritualibus pastoratu et commissariatu in Damnone usque ad electionem novi pastoris in Damnone* en dat hij tekent als *Gherardus Hesselius Phrisius Crassus clericus Mon. dioc. ... tamquam locumtenente vacante sede Judiciali in Spiritualibus per obitum Venerabilis et egregii viri et d(omi)ni m(a)g(ist)ri Johannis Wynschot Jurium Doctoris et per terrarum Phrisie officialis vices commissariatu agens ad electionem novi pastoris Dammonensis et commissarii Farmessensis*.¹⁵⁸ Op 25 mei 1546 is hij notarius van de officiaal van Friesland,¹⁵⁹ op 21 oktober 1547 komt hij voor als notarius van de officiaal en als altarisist van het Sacramentsaltaar.¹⁶⁰ Hij had dus blijkbaar een positie in de omgeving van de officiaal. Zo wordt 2 mei 1551 Mr. Gert Hesselius in plaats van de officiaal, samen met de commissarius van Loppersum, aangeschreven.¹⁶¹ Hij bezat de Sacramentsprebende alhier (zie aldaar).

1549- † 1569

Joachim Schutterpius

¹⁵² RA III a 1, 383; vgl. *ibid.*, 373, 31 maart 1557, en 379, 11 mei 1558.

¹⁵³ RA III b 1.

¹⁵⁴ RA III a 1, 420.

¹⁵⁵ RA III a 1, 648.

¹⁵⁶ RA III a 1, 681.

¹⁵⁷ RA III a 1, 682v.

¹⁵⁸ Arch. Appingedam nr. 115 reg. 52.

¹⁵⁹ Arch. HJK nr. 40, 69.

¹⁶⁰ Aud. nr. 290, 80.

¹⁶¹ GA, GAG, nr. vRr 792.5.

komt voor het eerst als pastoor alhier en commissarius van Farmsum voor 10 augustus 1549.¹⁶² Meermalen komt hij in deze functies voor. Eénmaal, in 1555, wordt hij Joachim Emdensis genoemd.¹⁶³ Als commissarius van Farmsum komt hij voor het laatst op 5 september 1560 voor.¹⁶⁴ In 1563 wordt Petrus Bussche (zie Heveskes*) als commissarius van de proost van Farmsum genoemd.¹⁶⁵ Blijkbaar is Schuttorpius 27 mei 1566 als commissarius weer in functie. B. en R. van Groningen schrijven dan aan de pastoor en commissarius Joachimus Schuttorp te Appingedam die de juridische competentie van de ambtman van het Oldambt (dat geestelijk tot de proostdij Farmsum behoorde) zou hebben aangetast. De marge van de minuut geeft: 'an den officiael in den dam',¹⁶⁶ maar deze functie heeft hij nimmer bekleed. Hij stierf 1 maart 1569.¹⁶⁷ Zijn grafzerk noemt hem tevens commissarius van Appingedam doch 6 januari 1569 fungeert Jasperus Vos, prebendaat alhier, als commissarius.

1569-1581

Jasperus Vos

was destijds pastoor van de Vituskerk te Leeuwarden en werd 14 oktober 1559 door de Utrechtse bisschoppelijke commissaris Wilhelmus Lindanus als suspect geschorst.¹⁶⁸ Hij vluchtte daarop in december naar Emden en zou zich later volgens gerucht te Kuinre ophouden.¹⁶⁹ Wanneer hij naar Appingedam kwam is niet bekend. Hij is hier reeds in mei 1565 en zal toen prebendaat zijn geweest. Op 15 maart 1569 wordt hij in de augustijner kerk gekozen tot pastoor van de Nicolaikerk; hij was toen prebendaat van de Johannesprebende alhier.¹⁷⁰ Op 6 mei 1574¹⁷¹ en in 1576¹⁷² komt hij ook als commissarius voor, evenals op 20 juni 1581 wanneer hij wordt gekozen tot pastoor van de Martinikerk te Groningen.¹⁷³ Volgens Eppens was hij 'seer stoutmoedich' bezig 'um den gemeente up concilium van Trent tdwingen'.¹⁷⁴

158(1?)4-† 1591

Mr. Ludolphus Marsema

eerder pastoor te Niekerk (Wk),* was waarschijnlijk de opvolger van Vos te Appingedam hoewel daarover niets met zekerheid is vast te stellen. Hij zal hier reeds 4 februari 1584 wanneer hij commissarius van Farmsum wordt genoemd¹⁷⁵ zijn geweest. Te Farmsum* was hij zeker geen pastoor en gewoonlijk werd het commissariaat van de proostdij Farmsum bekleed door de pastoor te Appingedam. Naamloos wordt de pastoor alhier genoemd 15 februari 1591.¹⁷⁶ Kort nadien stierf hij: op 11 oktober 1591 wordt de

¹⁶² StA Drenthe nr. 231 reg. 113.

¹⁶³ Visitatie 1555, 129.

¹⁶⁴ Arch. Ter Apel nr. 1, 104 reg. 254.

¹⁶⁵ *Diarium Alting*, 123.

¹⁶⁶ RA III b 2.

¹⁶⁷ GDW nr. 280.

¹⁶⁸ Van Beuningen, *Lindanus*, 77-79. Zie voor hem ook Roemeling, 'Leeuwarden', 16.

¹⁶⁹ Van Beuningen, *Lindanus*, 79.

¹⁷⁰ Arch. Appingedam nr. 1, 51.

¹⁷¹ GAG, nr. vRr 666, 34-34v.

¹⁷² Arch. HJK nr. 104 (ChvdH IV nr. 230)

¹⁷³ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 520-521; minuut van de mededeling van B. en R. van Groningen aan hem: Missivenprotocol Alting (GA, GAG nr. vRr 16 deel 3, 212v-213).

¹⁷⁴ Eppens, *Kroniek II*, 650.

¹⁷⁵ Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI nr 452).

¹⁷⁶ Arch. HJK nr. 56

‘kockmaget’ als bezitster van het sterfhuis van de pastoor alhier veroordeeld inventaris van de boedel te geven aan Carol Alberts; op 4 november 1591 wordt Carol Alberts namens zijn vrouw ‘verclaerte erfgenaem’ van de pastoor alhier bij sententie van 11 oktober jl. genoemd.¹⁷⁷ De ‘kockmaegd’ wordt 10 april 1592 wederom opgedragen aan Carol Alberts inventaris te geven onder verwijzing naar de twee voorgaande sententies.¹⁷⁸ Op 24 april 1592 treden de crediteuren van wijlen Mr Ludolphus Marsema, pastoor te Appingedam (de eerste maal dat hij zo genoemd wordt) en Carol Alberts tegen de ‘kockmaget’ op.¹⁷⁹ Op 28 november 1592 wordt de ‘kockmaget’ van wijlen Ludolphus Mersema, pastoor en commissarius alhier, gelast aan diens beide halfzusters als zijn ‘vermeente’ erfgenamen inventaris over te geven; de zaak komt ook voor 6 november 1592.¹⁸⁰ Op 3 februari 1593 wordt de vraag behandeld of Karel Allers of Deest de erfgenaam van Marsema is.¹⁸¹ De crediteuren tenslotte van de commissarius Ludwich (!) Marsema worden 9 maart 1593 vermeld.¹⁸²

- 1594 **N.N.**
De opvolger van Marsema is onbekend. De vacature is wel vervuld: 12 februari 1594 worden pastoor en kerkvoogden van Appingedam genoemd.¹⁸³

Reformatie

De in 1578 afgekondigde Religievrede bracht met zich mee dat alhier de augustijner kerk ter beschikking van de Protestanten werd gesteld. Nadat reeds in 1577 was getracht hier vaste predikanten te krijgen¹⁸⁴ kwam in september 1578 naar hier

- 1578-1580 **Johannes Milius**
die volgens Eppens beroepen van Twixlum (Ofr.) hier 8 oktober 1578 predikte ‘in reventer van Brodercloester offte scuttenhuys ... onder des worde Broderkercke scoen van belden, altaren gemaket’ waarna kort daarop de eerste dienst in de Broerkerk werd gehouden.¹⁸⁵
- Pogingen om
- (1578 **Johannes Bogerman)**
predikant te Upleward¹⁸⁶ hier als tweede predikant te beroepen zijn blijkbaar mislukt. Blijkens een aantekening in de notulen van de kerkenraad moet dit in 1579 of begin 1580 zijn geschied.¹⁸⁷ Mogelijk is hij hier echter enige tijd

¹⁷⁷ Arch. HJK nr. 56.

¹⁷⁸ Arch. HJK nr. 57

¹⁷⁹ Arch. HJK nr. 57

¹⁸⁰ Arch. HJK nr. 57

¹⁸¹ RA III a

¹⁸² RA III a

¹⁸³ Arch. HJK nr. 57.

¹⁸⁴ Over de 12 juli 1578 gesloten Religievrede: Arch. Appingedam nr. 1, 215. Over pogingen in 1577: Brucherus, *Naamlijst*, 44.

¹⁸⁵ Brucherus, *Naamlijst*, 44; Eppens, *Kroniek* I, 30; Rengers van Ten Post, *Werken* II, 151.

¹⁸⁶ Reershemius I, 719.

¹⁸⁷ Arch. HG Appingedam nr. 1, 1.

als tijdelijk en uitgeleend predikant werkzaam geweest;¹⁸⁸ Eppens vermeldt dat hij hier op 26 oktober 1578 predikte.¹⁸⁹

Volgens Eppens¹⁹⁰ werd Milius in de dienst alhier bijgestaan door

- 1580 **Johannes Aerarius**

Beiden werden na de overgang van de stadhouder Rennenberg naar de Spaanse regering in de zomer van 1580 gedwongen de wijk te nemen naar Emden.¹⁹¹ Milius werd daarna predikant te Breda, Aerarius te Deventer¹⁹² waar hij in oktober 1584 overleed.¹⁹³

Eerst de herovering van de stad Groningen en de daaropvolgende Reductie van het gewest maakte herstel van de uitoefening der Protestantse godsdienst ook hier mogelijk.

159(4?)-1595/6 **Rudolphus Artopaeus**

wordt voor het eerst 14 juli 1595 als predikant alhier genoemd.¹⁹⁴ Spoedig daarop vertrok hij naar Delfzijl*. Een geschil over achterstallig tractement werd 11 november 1596 bijgelegd.¹⁹⁵

Of hij hier reeds stond toen hij 23 februari 1595 te Emden huwde met een dochter van Johannes Petreius, predikant aldaar,¹⁹⁶ is niet bekend. Hij was van hier afkomstig (tekende in 1584 als 'Dammonensis')¹⁹⁷ tot 1580 'capellan' te Jemgum (Ofr.), werd vandaar verdreven tijdens de godsdiensttwisten in Oostfriesland, zou zich enige tijd zonder bediening hebben opgehouden,¹⁹⁸ werd in 1581 Luthers predikant te Bingum (Ofr.) en zou vandaar in 1594 naar Appingedam zijn vertrokken.¹⁹⁹ Reershemius noemt hem ook Rudolph Lubbertus Artopaeus.²⁰⁰ Hij studeerde te Wittenberg (ingeschreven mei 1591), Heidelberg (ingeschreven 13 mei 1592), Genève (ingeschreven 17 augustus 1593) en Leiden (ingeschreven 19 oktober 1594).²⁰¹

(1596 **Johannes Berger**

Op 10 februari 1596 verzoekt de magistraat van Appingedam aan B. en R. van Groningen om Johannes Berger, die destijds reeds enige tijd te Appingedam verbleef in verband met een geschil met zijn familie, beschikbaar te stellen voor de (vacante) dienst alhier waartoe Berger zelf wel

¹⁸⁸ Brucherus, *Naamlijst*, 45.

¹⁸⁹ Eppens, *Kroniek I*, 30.

¹⁹⁰ Eppens, *Kroniek I*, 256.

¹⁹¹ Brucherus, *Naamlijst*, 46.

¹⁹² Brucherus, *Naamlijst*, 46. Van Lieburg noemt beide niet.

¹⁹³ Eppens, *Kroniek II*, 37 (door hem genoemd Johannes Ligarius ten Dam, beroepen te Deventer)

¹⁹⁴ Acta synodes.

¹⁹⁵ Arch. HG Appingedam nr. 1

¹⁹⁶ *Quellen und Forschungen* 16 (1967) 109.

¹⁹⁷ Meiners, *Geschiedenisse*, II, 229-245.

¹⁹⁸ Reershemius, 590-591.

¹⁹⁹ Klugkist Hesse, *Menso Alting*, 108, 145-146.

²⁰⁰ Reershemius, 300-301.

²⁰¹ Zijlstra nrs. 9985, 2218, 5509, 4209. Later werd hij predikant te Franeker waar hij 2 oktober 1604 ook als studierend werd ingeschreven, Zijlstra nr. 1925.

genegen schijnt.²⁰² Berger kwam echter niet naar hier en wordt 10 maart daaraanvolgend genoemd als predikant te Haren* waar hij wellicht ook reeds ten tijde van het verzoek stond.

Tot Pinksteren 1596 nam **Theodorus Klinckhamer**, predikant te Tjamsweer,* de dienst alhier waar; nadien, tot de komst van Bogerman, **Henricus Houbingius**, rector²⁰³ en kort daarop tweede predikant alhier.

1596-1598

Johannes Bogerman

geboren te Kollum, priester aldaar, in 1567 uitgeweken, eerst naar Steenwijk, daarna naar Oostfriesland, was in 1574 predikant te Jennelt,²⁰⁴ kwam in 1575 naar Upleward,²⁰⁵ werd 1 oktober 1580 te Bolsward beroepen²⁰⁶ nadat eerder vergeefs getracht was hem naar Appingedam te krijgen.²⁰⁷ Te Bolsward staande werd hij naar verschillende gemeenten uitgeleend, werd in 1592 vergeefs te Kampen beroepen en vertrok in 1593 naar Steenwijk.²⁰⁸ Op 6 april 1596 wordt hij te Appingedam, evenals zestien jaren eerder tijdens zijn pastoraat te Jennelt, beroepen.²⁰⁹ Op 15 juli d.a. kwam hij met zijn gezin aldaar aan.²¹⁰ Tezelfdertijd was getracht hem te Aduard* te beroepen. Op 3 februari 1597 bedankt hij voor de uitnodiging te Groningen* een proefpreek te houden omdat hij aan Appingedam verbonden is, hoezeer de stad Groningen hem ook dierbaar is, ook omdat zijn 'beste Vaeder' Regnerus Bogerman ofte Dockum daar ten tijde van Hertog Karel van Gelre syndicus was.²¹¹ Blijkens de kerkenraadshandelingen d.d. 24 april 1598 was hij inmiddels te Hasselt beroepen. Dit beroep nam hij kort daarop, mede wegens het ontoereikende onderhoud te Appingedam, aan. De synode zegt 28 april 1598 hem ongaarne te zien vertrekken doch laat de zaak aan het oordeel van de gemeente en de classis over.²¹² Op 25 juni 1598 neemt hij afscheid van zijn gemeente.²¹³

1599-1608

Johannes Sprenger

predikant te Noorbroek*, wordt 18 mei 1599 alhier beroepen op een tractement van 475 Car. gl. per jaar.²¹⁴ Hij komt hier aan 10 juni 1599. Op 3 december 1607 geeft hij aan te willen resigneren. De magistraat van Appingedam aanvaardde de resignatie tegen de zin van de kerkenraad en de gemeente die zich echter hierbij neerlegden. Op 2 januari 1608 biedt Sprenger zijn excuses aan voor de door hem gevolgde procedure; hij heeft tegen Pasen de dienst opgezegd. De keuze van een opvolger levert door een controverse tussen de burgemeesters en de kerkenraad moeilijkheden op

²⁰² GA, GAG nr. nRr 335, deel 3.

²⁰³ Arch. HG Appingedam nr. 1, 4.

²⁰⁴ Romein, *Friesland*, 263, 331, 493.

²⁰⁵ Reershemius I, 501-502.

²⁰⁶ Romein, *Friesland*, 263, 331, 493.

²⁰⁷ Arch. HG Appingedam nr. 1, 1.

²⁰⁸ Romein, *Friesland*, 493.

²⁰⁹ Arch. HG Appingedam nr. 1, 1.

²¹⁰ Arch. HG Appingedam, nr. 1.

²¹¹ GA, GAG, nr. nRr 335 deel 4 nr. 14.

²¹² Acta synodes.

²¹³ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²¹⁴ Arch. HG Appingedam nr. 1, d.d. 14 oktober 1599.

zodat hij 8 juli 1608 hier nog in dienst is.²¹⁵ Kort daarop is hij naar Opwierde* vertrokken.

(1608

Daniel Angelocrater

predikant te Frankenberg (Hessen) werd hier begin 1608 beroepen; ‘kerck ende magistraet samtelick’ hadden het beroep uitgebracht door de beroepbrief was alleen door de magistraat ondertekend. De classis adviseert 28 april 1608 de beroepene een tweede beroepbrief te zenden terwijl betrokkene gelast wordt de brief van de magistraat te aanvaarden.²¹⁶ Blijkens het kerkenraadsprotocol d.d. 23 april 1608 nam Angelocrater het beroep niet aan.

De kerkenraad besloot daarop op 18 mei 1608

Samuel Neytz

predikant te Zuidbroek* uit te nodigen het predikambt alhier te vervullen; de burgemeesters wensten met deze keuze niet mee te gaan en verkozen, blijkens de acta d.d. 8 juli 1608

Bernardus Danielis Edelshemius

predikant te Scheemda* die voor de kerkenraad volstrekt onaanvaardbaar was (hij was eerder tweede predikant alhier en zonder demissie naar Scheemda vertrokken).

Uiteindelijk zal het geschil zijn bijgelegd; waar na 8 juli 1608 tot de komst van de nieuwe predikant niets in het protocol van de kerkenraad is aangetekend en ook uit andere bron gegevens ontbreken is de verdere afhandeling van de zaak niet na te gaan. Van haar zorgen maakte de gemeente in augustus 1608 die te Emden deelgenoot.²¹⁷

1609-1624

Georgius Placius

werd volgens Harkenroht in 1609 naar hier beroepen.²¹⁸ Op 9 januari 1609 komt hij voor het eerst als predikant voor²¹⁹ en vertrok in 1624 (kort na 24 juni toen hier nog het Avondmaal gehouden werd)²²⁰ naar Emden waar hij in 1647 stierf, oud 62 jaren²²¹ zodat hij ca. 1584/5 moet zijn geboren. De opgave van Reershemius²²² dat hij in 1603 te Westerhusen (Ofr.) werd beroepen als opvolger van Johannes Weneranus († 11 december 1602) kan allen daarom al niet juist zijn. Nog op 15 november 1604 komt als predikant te Westerhusen voor Philippus Danielis Edelshemius²²³ die later (waarschijnlijk 1605) predikant te Harlingen werd en in 1610 zonder succes door enkele collatoren te Scheemda* werd beroepen; Edelshemius werd in april 1579 geboren.²²⁴ Placius zal zijn opvolger te Westerhusen zijn geweest, wellicht als ca. 22-jarige.

²¹⁵ Arch. HG Appingedam nr. 1

²¹⁶ Acta synodes.

²¹⁷ Arch. Stadt Emden, Arch. der Ev.-ref. Gemeinde Emden, Rep. 360 B nr. 44.

²¹⁸ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 192.

²¹⁹ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²²⁰ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²²¹ Reershemius I, 501-502

²²² Reershemius I, 559.

²²³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

²²⁴ Romein, *Friesland*, 186-187, en Van Veen, *Aanvullingen*, 22.

- 1625-1671 **Sibrandus Francisci (Eidelshemius)**
Gretanus²²⁵ (uit Greetsiel; later noemt hij zich Eidelshemius), geboren ca. 1596,²²⁶ predikant te Stedum,* werd door de classis Loppersum 27 januari 1625, hoewel hij nog geen twee jaren te Stedum had gestaan, wegens beroep naar Appingedam gedemitteerd.²²⁷ Mogelijk was hij hier reeds 28 januari 1625 in functie toen hier voor het eerst na juni 1624 weer het Avondmaal werd gevierd.²²⁸ Hij overleed hier 11 maart 1671.²²⁹

Tweede pastorie

Tijdens de besprekingen met Bogerman was door deze als voorwaarde voor zijn komst naar hier gesteld dat hij door een tweede predikant in de dienst zou worden bijgestaan. De kerkenraad besloot daarna 17 april 1596 de beroepen rector van de Latijnse school alhier

- 1596-1597 **Henricus Houbingius**
die reeds zijn voornemen te kennen had gegeven predikant te worden ook als *pastor secundus* te beroepen.²³⁰ Vanaf Pinksteren tot de komst van Bogerman nam hij, bij wijze van proef, de dienst hier waar.²³¹ Formeel werd hij beroepen 27 september; twee dagen later verklaarde hij het beroep aan te nemen. In maart 1597 werd hij beroepen te 't Zandt.* Waar de middelen ontbraken hem te Appingedam een hoger tractement te geven probeerde de classis Loppersum 29 maart 1597 het beroep.²³²

Nadat aanvankelijk aan **Arnoldus Rheinbach** te Bedum* als zijn opvolger werd gedacht werd 2 juni 1597 **Johannes Belijda** (zie Westeremden*) voor een jaar als rector aangenomen.²³³ Hij werd echter niet beroepen als tweede predikant. De scheiding dezer functies is eerst in 1685 beëindigd.²³⁴ Voorlopig werd de tweede predikantsplaats niet vervuld totdat in 1600 weer aan bezetting daarvan werd gedacht. Op 20 december 1600 (1601) besluit de kerkenraad

- (1601 **Henricus Houbingius**)
predikant te 't Zandt*, te beroepen. Het beroep wordt, na een bespreking met hem, op 13 januari 1601 (1602) ingehouden. Op 10 mei d.a.v. wordt hij formeel beroepen doch hij neemt het beroep niet aan.²³⁵

²²⁵ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 21 april 1623

²²⁶ Doopboek Appingedam 4 oktober 1663.

²²⁷ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

²²⁸ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²²⁹ Acta synodes, 1671.

²³⁰ Arch. HG Appingedam nr. 1, 2. In hoeverre hij verwant was aan Albert Hoebinck, in 1571 (20 juni, Arch. HJK nr. 53) en 1595 (Arch. Farmsum nr. 94, 31v) alhier genoemd, en Henricus Hoebing, tot 1561 vicarius van de Kruisvicarie in de A-kerk te Groningen*, is ons onbekend.

²³¹ Arch. HG Appingedam nr. 1, 4.

²³² Arch. HG Appingedam nr. 1, 7.

²³³ Brucherus, 53.

²³⁴ Arch. HG Appingedam nr. 1, 53

²³⁵ Arch. HG Appingedam nr. 1, 55-56.

Nadien preken hier 7 augustus d.a.v. **Regnerus Emdensis** anders **Valck**, predikant te Sint Jacobiparochie, en 28 augustus *Johannes Heuckelum*, predikant te Nijland bij Bolsward,²³⁶ beide tot genoeg van de gemeente doch tot het uitbrengen van een beroep op één van beide is het niet gekomen. Op 8 maart 1602 (1603) wordt Mr **Wolfgang Agricola** (predikant te Garsthuizen*) voor een proefpreek verzocht²³⁷ maar ook hij is hier niet gekomen.

1602-1605

Bernardus Danielis Edelsheimius

predikant te Wetsinge*, wordt daarop 18 juni 1602 (1603) als tweede predikant beroepen; de beroepbrief is hem, blijkens de handelingen d.d. 4 oktober 1602 (1603) te Groningen overhandigd.²³⁸ Op 15 december d.a.v. wordt gesproken over de regeling van zijn verhuizing.²³⁹ Zijn levenswandel noch die van zijn vrouw en schoonmoeder waren onberispelijk: blijkens de handelingen d.d. 5 januari 1605 (1604) bezocht hij veelvuldig de herbergen.²⁴⁰ Hij zag uit naar een andere standplaats en werd kort daarop te Scheemda* beroepen. De kerkenraad weigert echter 7 maart 1605 (1604) hem te laten gaan ondanks de vele klachten omdat zij hoopt op beterschap. Hij verlaat echter zonder meer Appingedam zonder zich met de kerkenraad te hebben verzoend en te hebben getracht de gegeven ergernis weg te nemen.²⁴¹ De magistraat van Appingedam beriep hem in 1608 als (eerste) predikant. De kerkenraad weigerde wat gezien het voorgaande geen verwondering wekt.

²³⁶ Arch. HG Appingedam nr. 1, 58.

²³⁷ Arch. HG Appingedam nr. 1, 64-65.

Naar aanleiding van de verwijzingen naar het kerkenraadsprotocol moet het volgende worden opgemerkt: vermoedelijk zijn enkele bladen uit dit protocol zoekgeraakt en heeft men de datering der jaartallen naderhand foutief 'gecorrigeerd' terwijl enkele bladen verkeerd zijn ingevoegd. De oorspronkelijke jaartallen 1600 en 1601 zijn duidelijk veranderd (Arch. HG Appingedam nr. 1, 49vlg.). De onjuistheid der jaartallen kan in het geval-Edelsheimius duidelijk worden aangetoond. De naar onze mening juiste weergave van de jaartallen is in de tekst aangehouden; de weergave in het protocol is tussen haken daarna vermeld.

a. volgens het protocol zou Edelsheimius in juni 1603 zijn beroepen. In juni 1602 is sprake van de noodzaak van zijn vertrek uit Wetsinge* dat in mei 1603 vacant is.

b. Edelsheimius zou in maart 1604 te Scheemda zijn beroepen. Op 31 oktober 1604, 1 en 15 november 1604 en 12 januari 1605 tekent hij als getuige steeds als predikant te Appingedam; de tweede predikantsplaats kan derhalve medio 1604, zoals het protocol aangeeft, niet vacant zijn.

c. Schranckenmuller werd waarschijnlijk te Siddeburen* predikant. Eind augustus 1605 probeerde de classis Loppersum het beroep naar Bierum van Hammonius, voordien te Siddeburen. Zijn voorganger te Bierum* werd 3 juni 1605 te Garnwerd*-Oostum* geapprobeerd. Het beroep op Hammonius kan voor juli 1605 zijn uitgebracht.

d. voor de onjuiste volgorde van enkele bladen kan worden verwezen naar de vermeldingen over Schranckenmuller (Ibid., 64-65 daar gedateerd juni 1604) en de behandeling van klachten tegen Edelsheimius, zijn vrouw en schoonmoeder (Ibid., 67, gedateerd 30 december, z.j., lees: 1604) welke uiteraard voorafgaat aan de gebeurtenissen rond de vervulling van de door het vertrek van Edelsheimius ontstane vacature.

De verkeerde rangschikking moet reeds vòòr 1638 hebben plaatsgevonden. In een overzicht van de beroepingen wordt opgegeven: Houbingius 1602, Edelsheimius 1603 (Ibid., 338), Angelocrater 1609, Placius 1609 (Ibid., 339). De beide laatste beroepen werden echterook volgens de tegenwoordige datering in 1608 uitgebracht. Ook hieruit moge blijken dat de datering in de kantlijn van Arch. HG Appingedam nr. 1, 49-69 onnauwkeurig is geweest.

²³⁸ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²³⁹ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²⁴⁰ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²⁴¹ Arch. HG Appingedam nr. 1.

Na zijn vertrek werd enkele malen getracht in de vacature te voorzien. Op 22 juni 1605 (1604) verschijnt **Johannes Schranckenmuller** met aanbevelingen van de classis in de kerkenraadsvergadering; hem wordt een proefpreek verzocht.²⁴² De op 28 juni gehouden proefpreek beviel goed doch besloten werd hem niet te beroepen. In het protocol staat daarbij dat de hoofdeling Ufkens, lid van de kerkenraad, hem ‘int Wolt’ (Duurswold) bij provisie voor een jaar als predikant wilde beroepen²⁴³ (zie Siddeburen*). Op 3 augustus 1605 (1604) verzoekt de predikant Sprenger het Avondmaal eerst in september te houden omdat door het ‘vortrecken Bernhardi’ enige moeilijkheden zijn ontstaan. Voorts verzoekt hij de kerkenraad een collega te horen ‘dewijle wij eynen dener van doen waren’. Na gedane predicatie (‘zijn sprake vil tho hoech vor de borgerie’) biedt Jr. Johan Rengers, eveneens lid van de kerkenraad alhier, aan dat hij hem ‘in zijn herlicheit tho Hellem wolde recommenderen als gescheet is’.²⁴⁴ Wie het hier betrof is – ook uit de op Hellum* betrekking hebbende gegevens – niet bekend. Nadien zijn blijkbaar tot 1625 geen pogingen ondernomen een tweede predikant te beroepen.

1625-1626 **Tido Henrici**
afkomstig van Knyphausen (Ofr.), van 1607 tot kort vóór 2 september 1624 predikant te Lütetsburg (Ofr.), nadien enige tijd te Emden wonende, werd eind 1624 of begin 1625 te Appingedam beroepen en wordt 17 maart 1625 als predikant aldaar genoemd.²⁴⁵ Hij overleed hier 28 mei 1626.²⁴⁶

1627-1637/8 **Hermannus Spiessius**
eerder predikant in Duitsland, kwam hier in 1625²⁴⁷ en overleed tussen 12 oktober 1637²⁴⁸ en 22 mei 1638.²⁴⁹

Kapelaans

1408 **Fredericus**
kapelaan ‘in Damme’ en *rector scholarum in Appinga*, wordt vermeld 13 november 1408.²⁵⁰

1502 **Gerd**
kapelaan alhier, komt voor 3 maart 1502.²⁵¹

1502 **Dodo**
kapelaan alhier, wordt genoemd 14 mei 1502.²⁵² Hij kan dezelfde zijn als Dodo Heddens (zie de Georgiusprebende alhier).

²⁴² Arch. HG Appingedam nr. 1.

²⁴³ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²⁴⁴ Arch. HG Appingedam nr. 1.

²⁴⁵ Reershemius, 747-748; vgl. Brucherus, *Naamlijst*, 52.

²⁴⁶ Arch. HG Appingedam nr. 1, 168.

²⁴⁷ Arch. HG Appingedam nr. 1, 340

²⁴⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

²⁴⁹ Acta synodes, 1638.

²⁵⁰ Arch. Appingedam nr. 25 reg. 4.

²⁵¹ Arch. Ewsum nr. 533 (oud nr. 66).

²⁵² StA Aurich, Rep. 3, XI, 91.

- 1503 **Nicolaus Engelinck**
wordt als kapelaan alhier vermeld 1 november 1503.²⁵³ Nadien komt hij voor als prebendaat van het Catharina-altaar alhier.
- 1526 **Aylke**
dienaar van Dr. Unico Ripperda, pastoor te Appingedam, en kapelaan alhier: 18 december 1526 verzoeken de burens van Farmsum aan Ripperda, die ook hoofdeling te Farmsum en Appingedam is, zijn steun te geven aan de presentatie van Aylke als pastoor te Farmsum* in plaats van Mr. Nicolaes Voget die sedert lange tijd afwezig is.²⁵⁴ Of hij inderdaad te Farmsum is gekomen is onbekend.

Vicarie

Vanaf 1460 komen hier vicarii voor. Het patrocinium van de vicarie is onbekend.

- 1460 **Johannes**
vicarius alhier, vermeld 25 juni 1460.²⁵⁵
- 1499-1503 **Berendt**
vicarius alhier, komt voor 11 maart 1499²⁵⁶ en 1 november 1503 (dan ook als notarius).²⁵⁷
- 1501 **Boutatus**
wordt in 1501 genoemd.²⁵⁸
- 1501 **Johan Brinck**
komt als vicarius alhier voor 13 december 1501.²⁵⁹
- 1539 **Sywert**
vicarius alhier, legt 8 juli 1539 voor de officiaal een verklaring af over de omstandigheden waaronder hij de Nicolaasprebende te Middelstum* heeft verlaten.²⁶⁰ Zonder twijfel is hij dezelfde als Severinus Fockens, van 1536 tot 1537 prebendaat te Middelstum*, en als Suffridus Fockens, die als prebendaat alhier voorkomt 4 januari 1549.²⁶¹ In 1556 is hij pastoor te Farmsum.*
- vóór 1556 **Gerardus Kremers**

²⁵³ Arch. Ewsum nr. 64 (oud nr. 63 reg. 106).

²⁵⁴ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 52.

²⁵⁵ Arch. Farmsum nr. 900 reg. 157.

²⁵⁶ Arch. HJK nr. 146 reg. 38 (ChvdH I, nrs. 94 en 96), ook StA Aurich, Rep. 3, XI, 87.

²⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 64 (oud nr. 63 reg. 106).

²⁵⁸ RC II, 11v.

²⁵⁹ GAG, R.F. 1501/16.

²⁶⁰ Arch. Farmsum. nr. 530.

²⁶¹ Arch. Appingedam nr. 115 reg. 52.

vicarius alhier, komt voor in een ongedateerd (vòòr 1556 opgesteld) stuk²⁶² en bij de ongedateerde vidimering van een stuk d.d. 20 mei 1554.²⁶³

Vicarie en prebenden

Het parochieregister uit 1501 noemt hier als geestelijken

Mgr. Vulfardus
 Boutatus vicarius
 Hermannus prebendatus
 Hermannus Holewerde prebend(atus)
 Bernardus *habens portionem cum pastore* ('hat einen Teil der Pfründe des Pastors' volgens vertaling in een twintigste-eeuws afschrift)
 Richardus
 Fecko
 Sibrandus prebendatus
 Abelo ad altarem sancti Anthonij²⁶⁴.

Eerstgenoemde was de pastoor. De anderen zijn, met uitzondering van Boutatus en Abelo, niet aan een bepaalde prebende te relateren.

Andreasprebende

Deze prebende bestond in 1462 reeds enige tijd.²⁶⁵ De prebende komt ca. 1510 voor als landeigenaar.²⁶⁶

1462 **Scheltatus van Dyrtzum**
 prebendaat van de Andreasprebende in de parochiekerk van Maria en Nicolaas te Appingedam en aldaar wonende, tevens pastoor te Jukwerd*, maakt op 14 april 1462 zijn testament.²⁶⁷ Op 29 november 1462 bekrachtigt hij dit. Naast de in het eerstgenoemde testament als legataris aangewezen Hermannus, prebendaat van het Johannesaltaar, is sprake van een huis destijds door Johannes Hiddinge alias de Roden, pastoor alhier, en de kerkvoogden gebouwd huis. In de bekrachtiging noemt Scheltatus zich oudtijds pastoor te Uphusen (Ofr.) en thans prebendaat van het Andreasaltaar alhier; zijn functie te Jukwerd wordt dan niet vermeld.²⁶⁸ Scheltatus komt als priester alhier ook voor 3 juli 1462.²⁶⁹

Verder is ons over deze prebende niets bekend.

Johannes de Doperprebende

Ook deze prebende bestond in 1462 reeds enige tijd.

²⁶² GAG, R.F. 1454/5.

²⁶³ GA, GAG, nr. rvR nr. 1389.

²⁶⁴ RC II, 11v.

²⁶⁵ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 198 reg. 82.

²⁶⁶ Alma, 'Schotlijsten', 118.

²⁶⁷ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 198 reg. 82.

²⁶⁸ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 200 reg. 90

²⁶⁹ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 49.

- 1462 **Hermannus**
 prebendaat van het altaar van Johannes de Doper alhier wordt door zijn huis- en tafelgenoot, voornoemde Schelto, als vruchtgebruiker van zijn nalatenschap aangewezen;²⁷⁰ bevestiging daarvan vindt plaats 29 november 1462.²⁷¹ Ook hij wordt 3 juli 1462 als priester alhier genoemd.²⁷²
- 1512 **N.N.**
 Naamloos wordt de prebendaat van het Johannesaltaar alhier genoemd 9 maart 1512.²⁷³
- (1565?)-1569 **Jasperus Vos**
 tot 1560 pastoor van de Vituskerk (Oldehove) te Leeuwarden, wordt 12 mei 1565 genoemd als wonende te Appingedam;²⁷⁴ hij zal toen reeds prebendaat alhier zijn geweest. Op 6 januari 1569 schrijft Jasperus Vos, prebendaat alhier en commissarius van Farmsum, aan de geestelijkheid in zijn gebied.²⁷⁵ Op 15 maart 1569 wordt Jasperus Vos, prebendaat van het Johannesaltaar in de Nicolaikerk alhier, gekozen tot pastoor dezer kerk.²⁷⁶ Hij zal dezelfde zijn als Jasper, genoemd in een losse notitie bij Alting d.d. 16 oktober 1566: '111 pastoeren ten Dam Jasper Jacobus ...'²⁷⁷ Waar hij tussen 1560 en 1565 stond is onbekend.

Reformatie

- 1601 **Fredericus Gockinga**
 Bij resolutie van Gedeputeerde Staten d.d. 28 januari 1601 ontving Fredericus Gockinga voor zijn verdere studie de opkomsten van het Johannesleen alhier.²⁷⁸ Predikant en kerkvoogden protesteerden hiertegen, blijkens de resolutie d.d. 28 februari 1601.²⁷⁹

Catharinaprebende

Ook deze prebende bestond reeds in 1462.

- 1462 **Dato**
 komt als priester alhier voor 3 juli 1462²⁸⁰ en als prebendaat van het Catharina-altaar alhier 29 november 1462.²⁸¹

- 1540 **Nicolaus Engelinck**

²⁷⁰ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 198 reg. 82.

²⁷¹ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 200 reg. 90.

²⁷² StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 49.

²⁷³ Arch. Farmsum nr. 836 w reg. 259.

²⁷⁴ Rekeningen stad Groningen, 1565, diverse uitgaven.

²⁷⁵ GA, GAG, nr rvR 1188.6, R.F.1569/60.

²⁷⁶ Arch. Appingedam nr. 1, 51.

²⁷⁷ GA, GAG nr. 16, Missivenprotocol Alting I, 63.

²⁷⁸ Groningse Volksalmanak 1910, 176.

²⁷⁹ StA nr. 112.

²⁸⁰ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 49.

²⁸¹ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 200 reg. 90.

in 1503 als kapelaan alhier vermeld, komt als notarius alhier voor 24 april 1538.²⁸² Wellicht is hij dezelfde als Mester Claes, als notarius ca. 1510 voorkomende (zie Solwerd*²⁸³). Op 4 december 1539 stelt hij zijn laatste wilsbeschikking op die nog bij zijn leven 18 november 1540 wordt geïnstumenteed; daarbij noemt hij zich prebendaat van het Catharina-altaar alhier.²⁸⁴

1582

Gijsbertus Drolshagen

wordt in 1582 prebendaat: op 7 november 1582 verklaart Popko Ufkens als unicus collator van deze prebende in de begeving daarvan aan Drolshagen, hoewel deze buiten hem om is gegaan, te berusten.²⁸⁵ Eerder was hij prebendaat te Pieterburen.* In 1591 en 1593 wordt hij als redger, waarschijnlijk van Holwierde, in 1609 als bouwmeester van Appingedam genoemd.²⁸⁶

Anthoniusprebende

De prebende bestond reeds in 1501.

1501

Abelo²⁸⁷

1530-1538

Lambertus Cock

prebendaat van het Anthoniusaltaar, wordt 14 februari 1530 genoemd²⁸⁸ en komt als prebendaat alhier ook voor 29 augustus 1538.²⁸⁹

De prebende bestond nog in 1567 doch was toen reeds geruime tijd vacant (zie hierna).

Jodocusprebende

Deze prebende moet reeds ca. 1510 hebben bestaan: dan wordt ‘Sunte Joest’ als landeigenaar Genoemd.²⁹⁰ Verder is van deze prebende alleen bekend dat zij in 1567 met enkele andere werd verenigd (zie hierna).

Georgiusprebende

1510-1541

Dodo Heddens

mogelijk dezelfde als de in 1502 genoemde kapelaan Dodo,²⁹¹ wordt als prebendaat van het Georgiusaltaar genoemd 21 mei 1510.²⁹² Als priester

²⁸² StA Múnster, M.L.A. 8, 1-15, 1, 90.

²⁸³ Arch. GPK nr. 74 reg. 667.

²⁸⁴ Arch. HJK nr. 40 reg. 115.

²⁸⁵ Arch. HJK nr. 54, 281.

²⁸⁶ Zie Pieterburen*, noten.

²⁸⁷ RC II, 11v.

²⁸⁸ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 39-XXVI).

²⁸⁹ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 327.

²⁹⁰ Alma, ‘Schotlijsten’, 118.

²⁹¹ StA Aurich, Rep. 3, XI, 91.

²⁹² Arch. Appingedam nr. 148 reg. 12.

alhier komt hij voor 1522, 1523 en 1527,²⁹³ 21 juli 1523,²⁹⁴ als prebendaat 30 april 1528²⁹⁵ en 29 december 1540²⁹⁶ terwijl op vrijdag na Jubilate, waarschijnlijk 1541, Doode, prebendaat alhier, oud omstreeks 80 jaren, ten overstaan van de officiaal en pastoor Johan Rengers een verklaring aflegt.²⁹⁷

Ook dit leen werd in 1567 met andere verenigd evenals de

Annaprebende

Mogelijk bestond deze prebende reeds vóór 1500. Bewonerslijsten van Appingedam ca 1480/90 (met latere aanvullingen) maken melding van ‘heer Frericks hues, nu Suncte Annen alter’.²⁹⁸ Over deze prebende die in 1567 met andere werd verenigd is verder niets bekend.

Sacramentsprebende

Het Sacramentsleen wordt ca. 1510 als landeigenaar genoemd.²⁹⁹

1547 **Mr Gerardus Hesseli**
komt 21 oktober 1547 als altaris van het Sacramentsleen alhier en notarius van de officiaal voor.³⁰⁰ Hij is nog te Appingedam 2 mei 1551.³⁰¹ In 1548/9 is hij enige tijd waarnemend pastoor alhier (zie aldaar).

Kruisprebende

Het ‘H. Cruysleen’ komt ca. 1510 als landeigenaar voor.³⁰² Bedienaren ervan zijn niet bekend.

Martinusprebende

Deze prebende wordt voor het eerst in 1550 genoemd.

- 1550 **Johannes de Glabach**
resigneerde van deze prebende waarna

1550 **Henricus Gerardi**
Op 16 maart 1550 door de aartsdiaken tot de prebende of vicarie van Martinus in de Nicolaaskerk alhier werd geïnstitueerd en daarop door Joachim Schuttorp, pastoor aldaar, in het bezit daarvan werd gesteld welke akte door Gerardus Hesselius als notarius werd vastgelegd.³⁰³ Gerardi is kort daarop te Utrecht tot priester gewijd.³⁰⁴

²⁹³ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, ongefolieerd gedeelte.

²⁹⁴ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 45-46v.

²⁹⁵ AKG nr. 2, 13v. reg. 105.

²⁹⁶ Blok, *Verslag*, 193.

²⁹⁷ GA, Hs. in folio 511, 260-260v.

²⁹⁸ Doornbos, *Bewonerslijsten*, 5.

²⁹⁹ Alma, ‘Schotlijsten’, 118.

³⁰⁰ Aud. nr. 290, 80.

³⁰¹ GA, GAG, nr. 798.5.RvR

³⁰² Alma, ‘Schotlijsten’, 118.

³⁰³ ABU nr. 535, 75v.

³⁰⁴ De institutieakte diende als wijdingstitel.

Van land van het ‘St Martens lehn’ is nog sprake 11 en 18 september 1606.³⁰⁵

Heer Boltenkapel, later heer Boltenleen

Wanneer deze kapel/dit leen ontstond is niet met zekerheid te zeggen. Bewonerslijsten van Appingedam ca 1480/90 (met latere aanvullingen) noemen ‘her Bolten hues ende stede, nu zijn capelle’.³⁰⁶ Volgens Hoft lag de kapel ten zuiden van de Delf, stellig in de Dijkstraat.³⁰⁷ In april 1571 komen pastoor en richteren van Appingedam als collatoren voor.³⁰⁸

- ca. 1530? **Berent Orghelmaker**

na 1530? **Frerick Hardensteyn**

Op 4 januari 1549 verklaart Uffko de Reyda, *senior ecclesiae Dammonensis*, destijds namens wijlen jonker Roleff met heer Berent Orghelmaker het huis van de Boltenkapel verhuurd te hebben en de helft van de huur van het huis ‘teghens vs. Her Berent van des Junckers weggen’ ontvangen te hebben terwijl hij praktisch alle onderhoudskosten voldeed. Voorts verklaart hij dat na het overlijden van heer Berent de kapel gegeven werd aan de zoon van wijlen Sweer Hardensteyn, nu heer Frerick, tot subsidie van zijn studie.³⁰⁹ De kapel was toen blijkbaar reeds ‘gedegradeerd’ tot prebende. Frerick komt als prebendaat hier voor van 1539 tot 1554 maar niet blijkt welke prebende hij toen bezat.

Het leen werd later verenigd met de vicarie en het Sacramentsleen in die zin dat de bedienaars van deze twee lenen de aan de Boltenkapel verbonden diensten zullen verrichten; de collatierechten blijven onaangetast.³¹⁰ In 1576 verklaren pastoor en richteren van Appingedam naar aanleiding van beschuldigingen aan het adres van Sebastiaan Wabbens, destijds medecollator (hij was een van de richteren), in 1565 zonder nood of decreet van de officiaal de gemortificeerde landen van het leen te hebben verkocht, dat de landerijen reeds veel eerder door de collatoren waren verkocht en dat de opbreng tegen rente was uitgezet, volgens een rentebrief uit 1556.³¹¹

De Hoofdmannen leggen 9 maart 1586 de richteren van Appingedam op ‘de vicarius’ terstond het ouder gewoonte verschuldigde jaargeld en pensioen en de opkomsten der onderhorige landen van het Boltenleen te betalen.³¹² Blijkbaar vond de betaling niet plaats; opdracht om het jaargeld, het pensioen, de rente van de belegging van de opbrengst van 25 grazen land en de opbrengsten van de onverkochte huissteden en landerijen werd wederom gegeven 1 juni 1584.³¹³ De vicarius moet echter wel geduld oefenen: onder verwijzing naar hun twee voorgaande sententies gelasten de Hoofdmannen 16 mei en nogmaals 27 juni 1586 nogmaals de betaling.³¹⁴

³⁰⁵ Arch. HJK nr. 1353, 238.

³⁰⁶ Doornbos, *Bewonerslijsten*, 5.

³⁰⁷ Hoft, *Appingedam*, 135, 240. Over deze kapel uitgebreid Hoft, ‘Boltenleen’, 261-296.

³⁰⁸ Arch. HJK nr. 76.

³⁰⁹ Arch. Appingedam nr. 115 reg. 52. Zijlstra noemt hem niet als student. De verklaring in druk: Hoft, *Appingedam*, 239-240.

³¹⁰ GAG, R.F.1552/18 (in druk: Cleveringa, *Rechtsbestel*, bijlage III).

³¹¹ Arch. HJK nr. 104 (ChvdH IV nr. 230). Ook dit stuk noemt pastoor en richteren als collatoren.

³¹² Arch. HJK nr. 55, 19v.

³¹³ Arch. HJK nr. 55, 45v.

³¹⁴ Arch. HJK nr. 55, 199 en 213.

Hoe de richteren in 1592 meenden althans een deel van de inkomsten van dit leen te besteden³¹⁵ kwam reeds eerder ter sprake.

Vicarieën en prebenden

Blijkens een rapport van synodale gecommitteerden (door Gedeputeerde Staten geapostilleerd 28 december) in 1604 zijn te Appingedam twee vicarieën waarvan de ene in gebruik is bij de hoofdeling Ufkens in 't Wolt (Duurswold), 'de ander hefft een olt pape'³¹⁶ (onbekend is wie). Met de eerste vicarie is waarschijnlijk bedoeld de Catharinaprebende waarvan Popko Ufkens in 1582 unicus collator is. De opzegging, door de familie Ufkens gedaan aan Henricus Wilhelmi, rector van de Latijnse school alhier, wordt 18 januari 1600 door de Hoofdmannen van kracht verklaard.³¹⁷ Blijkens een rapport d.d. 19 september 1527 wordt het huis van een vicarie bewoond door Ds Spiessius; de vicarieën zijn geusurpeerd door de erfgenamen van Rembert van Berum resp. de erfgenamen van Popko Ufkens.³¹⁸ In 1654 is sprake van een klacht over de collatoren van Appingedam 'ofte die 't gesach over Vicaryen ende kercklijke goederen hebben'; zij zouden deze hebben aangewend tot het kopen van het redgerrecht van Houwerda en daarvoor wel 20.000 gl. hebben betaald.³¹⁹

Overige geestelijken zonder bekend beneficie

1433-1440	Hoytatus de Emeda wordt als prebendaat alhier 12 september 1433 (dan met een medepriester Vresgerus, wiens standplaats niet wordt vermeld)³²⁰ en op 22 oktober 1440.³²¹
1462	Allard Op 10 juni 1462 wordt bij testament aan heer Allard 'to Appingedamme' een legaat van 3 gl. Gemaakt.³²² Of hij dezelfde is als de van 1452 tot 1463 voorkomende gelijknamige prior van het augustijner klooster alhier, is niet onmogelijk maar blijkt verder niet.
1462	Harmen wordt als priester hier genoemd 29 november 1462.³²³
ca 1480/90	Frerick Wilko Enneko In de bewonerslijsten ca 1480/90 is sprake van 'heer Frericks hues, nu Suncte Annen alter', 'heer Wilken husz' en 'heer Enneken husz',³²⁴ ongetwijfeld de namen van drie priesters alhier.

³¹⁵ Arch. HJK nr. 57, 113v.

³¹⁶ StA nr. 857; vgl. GAG, GA nr nRr 713.

³¹⁷ Arch. HJK nr. 839.

³¹⁸ GAG, GA nr. nRr 713.

³¹⁹ Arch. PKV nr. 42, ongedateerd (echter uit 1654).

³²⁰ GAG, R.F. 1533(sic).13. Een Vriesccher komt in 1411 als pastoor te Scheemda* voor en 1435 als gewezen pastoor aldaar; mogelijk dezelfde?

³²¹ GAG, GA, nr. vRr 235.

³²² GA, R.F. 1462.10.

³²³ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 200 reg. 90.

³²⁴ Doornbos, *Bewonerslijsten*, 5.

- 1499 **Siaerdt**
wordt als prebendaat alhier genoemd 11 maart 1499.³²⁵
- 1499 **Willem Laurensz.,**
zoon van Laurens Steenmetselaar, wordt als priester alhier 11 maart 1499
genoemd.³²⁶
Hij kan dezelfde zijn als Willem, priester alhier in 1516.³²⁷
- 1501 **Hermannus prebendatus**
Hermannus Holewerde prebendatus
Bernardus
Richardus
Fecko
Sibrandus prebendatus
worden alle in 1501 genoemd zonder dat blijkt welk beneficie zij
bedienden.³²⁸
- 1505 **Reerdt**
In de bewonerslijst van ca 1480/90 met latere aanvullingen is sprake van
'Bene Muermester, heer Reerdt ofte Wybcke'.³²⁹ Hij kan dezelfde zijn als
Rardt/Rurdt, als prebendaat alhier vermeld 8 februari 1505.³³⁰
- 1530-1549 **Uffko Ebkens van Reyde**
komt als prebendaat alhier voor het eerst voor 14 januari 1530,³³¹ voor het
laatst 28 juni 1538.³³² Hij zal zijn prebende echter tot tenminste 1549 hebben
bezeten; immers, 4 januari 1549 zien wij hem als *senior ecclesiae*
Dammonensis een verklaring over de Boltenkapel afleggen; hij is dan ca. 70
jaren oud.³³³ Hij is nog in leven 1 mei 1551.³³⁴
In 1502 was hij prebendaat van de Onze Lieve Vrouweprebende te
Middelstum.*
- 1539-1554 **Frederick Hardensteyn**
reeds genoemd onder de Boltenkapel alhier,³³⁵ komt als prebendaat alhier
voor het eerst voor tussen 30 september en 3 oktober 1539 en wordt dan
vermeld als broer van wijlen Swane, vrouw van Gerryt Neinges van
Groningen.³³⁶ Als prebendaat komt hij voor het laatst voor 8 februari
1554.³³⁷ Op 18 april 1554 geven de commissarissen van de Ommelander

³²⁵ Arch. HJK nr. 146 reg. 38 (ChvdH I nrs. 94 en 96); StA Aurich Rep. 3, XI, 87.

³²⁶ Arch. HJK nr. 146 reg. 38 (ChvdH I nrs. 94 en 98); StA Aurich Rep. 3, XI, 87.

³²⁷ StA Aurich, Rep. 4, C I 9 nr. 22.

³²⁸ RC II, 11v.

³²⁹ Doornbos, *Bewonerslijsten*, 5.

³³⁰ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 326 en nr. 79 reg. 237.

³³¹ Arch. Beninga-Grimersum, Emden, doos 105, charter nr. 5

³³² Arch. Ewsum nr. 381 (oud 234 reg. 261); hij legt dan een verklaring af over land toebehorende aan de Onze Lieve Vrouweprebende te Middelstum*.

³³³ Arch. Appingedam nr. 115 reg. 52.

³³⁴ Arch. Ewsum oud nr. 136, staatboek 1551vlg.

³³⁵ Arch. Appingedam nr. 115 reg. 52.

³³⁶ Arch. Ewsum nr. 652 (oud 259 reg. 277).

³³⁷ Arch. Ewsum nr. 652 (oud 259 reg. 482).

proostdijen en het personaat Baflo te kennen M. Fredericus Hardensteyn als officiaal der Friese landen te wenssen in plaats van de door hen ongeschikt geachte pastoor te Groot Termunten.* Zij prefereren Fredericus met het oog op de *tempora turbulentissima* en de vervallen toestand van de geestelijke jurisdictie.³³⁸ Hij is echter geen officiaal geworden.

1561

Adriaan van Twickel

Op 8 september 1560 beloven Burgemeesteren en Raad van Appingedam dat de officiaal (der Friese landen) indien hij te Appingedam zal resideren, de 'nye prebende', staande ter collatie van pastoor en kerkvoogden, met een jaarlijkse opbrengst van ca. 100 gl., zal krijgen.³³⁹ Welke deze prebende was blijkt verder niet. Mogelijk woonde hij reeds enige tijd voor 1561 alhier. Op 6 januari 1561 verzoeken pastoor, kerkvoogden en richteren van Appingedam, de bisschop hem tot officiaal te benoemen; de benoeming vond 18 d.a.v. plaats.³⁴⁰ Op 12 en 28 september 1561 wordt Adriaan van Twickel, officiaal, te Appingedam genoemd.³⁴¹ Op 6 september 1562 verzoekt de stad Appingedam de bisschop aan Adriaan van Twickel dispensatie toe te staan om het officiaalaat te mogen aanhouden nu hij door de magistraat van Dokkum als pastoor is beroepen nadat hij eerder aldaar een prebende had bezeten doch deze had verlaten. Hij wil het beroep wel aanvaarden mits hij officiaal kan blijven.³⁴² Ongedateerd is een aantekening van een dispensatie of 'Indult' wegens absentie van zijn vicarie te Appingedam 'op dat he de jurisdictie te bet mogen voerstaen, bij also dat he de beden en laten'.³⁴³ Uit december 1562 dateert een memorandum inzake een verzoek van de landvoogdes aan de bisschop van Munster: 'Item by myn G. Here tho erlangen indultum absentie unde confirmatien des con(?)stitutie, unde was wyders belangende der jurisdictie nodich om tho geuen'.³⁴⁴ Als officiaal is hij nog in functie 13 juli 1564;³⁴⁵ hij woonde toen te Dokkum, was religieus verdacht en liet de officialaatszaken waarnemen door Johannes Krijthe, commissarius van Usquert (en pastoor te Westerwijtwerd*).³⁴⁶ Zijn opvolger als officiaal, Gerhardus Werninck, pastoor te Middelstum*, werd 22 juli 1564 benoemd.³⁴⁷

Op 13 december 1565 wordt Adriaan van Twickel, (mede)pastoor te Dokkum, door een inwoner van Appingedam voor het Hof van Friesland gedaagd.³⁴⁸ Tot 1567 is hij bekend als (mede)pastoor te Dokkum. Voor zijn komst naar Appingedam had hij reeds verschillende beneficiën in Friesland gehad: het Goeyngaleen te Kollum,³⁴⁹ de heer Tzalingsprebende te Leeuwarden-Oldehove en daarna in 1550 het pastoraat te Sint

³³⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 110-111. Blok, *Verslag*, 194 stelt het jaartal op 1559, ten onrechte omdat de in het stuk genoemde Godfried Ludolphi, commissarius te Usquert, op 1 januari 1559 overleed en deze bovendien zelf – sedert 1556 – officiaal was (zie Middelstum*).

³³⁹ StA Münster, M.L.A. 8: 11a (U. 3465) (mededeling F. Bakker te Groningen).

³⁴⁰ Schmitz-Kallenberg, 'Offizialat', 282-283.

³⁴¹ Rekeningen stad Groningen., 1561, diverse uitgaven.

³⁴² StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 410.

³⁴³ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, 3, 315.

³⁴⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, 3, 318.

³⁴⁵ Schmitz-Kallenberg, 'Offizialat', 282-283.

³⁴⁶ Schmitz-Kallenberg, 'Offizialat', 282-283.

³⁴⁷ Schmitz-Kallenberg, 'Offizialat', 282-283.

³⁴⁸ Tresoar, Arch. Hof van Friesland nr. 16693, 57.

³⁴⁹ ABU nr. 583-3, 21 jo. ABU nr. 538-6, 28.

- Annaparochie.³⁵⁰ Hij kan dezelfde zijn als de gelijknamige pastoor te Angerlo in 1554.³⁵¹
- 1566 **Jacobus**
wordt 16 oktober 1566 als ‘pastoor’ (hetgeen niet juist kan zijn) vermeld.³⁵²
- 1567 **Arnoldus Holstein**
Op 16 september 1567 deelt de bisschop van Munster mede Arnoldus Holstein te hebben voorzien met een vicarie te Farmsum* en een leen te Appingedam.³⁵³
- 1569 **Bernard Brogbern**
Op 9 maart 1569 autoriseert hij als notarius een oorkonde van de bisschop van Groningen; hij tekent als ‘capellaen en secretarius’ en als *sigillifer et capellanus reverendissimi domini episcopi Groningensis necnon ecclesiae Dammonensis prebendatus*.³⁵⁴ Hij was eerder vicarius te Middelstum.* Over zijn verdere activiteiten is niets bekend totdat hij in 1576 – dan nog te Groningen – gepresenteerd wordt als pastoor te Ibbenbüren maar de keuze van de abdis van Herford werd betwist doch uiteindelijk werd hij wel geïnstitueerd. In 1591 werd hij door Staatse troepen gevangen genomen en uiteindelijk in 1592 tegen losgeld vrijgelaten. Na veel problemen resigneerde hij in 1618; enkele jaren later stierf hij.³⁵⁵
- 1569-1575 **Christianus Covershoff**
prebendaat alhier, komt voor 28 september 1569 (blijkbaar was hij hier reeds zeker vanaf begin 1568)³⁵⁶ en 11 oktober 1575.³⁵⁷
- ca. 1588 **Carsien**
Als Damster huurder gebruikt heer Carsien ca.1588 5 grazen land onder Tjamsweer.³⁵⁸
- 1590 **Adrianus**
Op 4 april 1590 brengt de vicaris-generaal Nijlen voor de magistraat van Groningen klachten over enige ‘apostaten’, namelijk de pastoor te Uithuizermeeden* en heer Adrianus alhier wier misgrijpen hij niet ongestraft kan laten.³⁵⁹ Verder is over deze niets bekend.

³⁵⁰ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 49, 6.

³⁵¹ Heeringa, *Rekeningen* II, 239.

³⁵² GA, GAG, nr. vRr 16, Missivenprotocol Alting I, 63.

³⁵³ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 440.

³⁵⁴ Oldenhof, *Brogbern*, 17-18 (cit. Arch. Lewe nr. 69).

³⁵⁵ Zijn leven, met name te Ibbenbüren, is uitvoerig beschreven door Oldenhof, *Brogbern*.

³⁵⁶ Arch. Claes ten Buer nr. 20, 19.

³⁵⁷ Arch. HJK nr. 246 (ChvdH IV nr. 222).

³⁵⁸ Alma, ‘Schotlijsten’, 123.

³⁵⁹ GA, GAG, Verbaal Hammonius, 4 april 1590.

BAAMSUM

Destijds een parochie?³⁶⁰

³⁶⁰ Niet vermeld in parochielijsten RC I en RC II.

BAFLO

Patroon: **Laurentius**

Bijzonderheden:

Baflo was althans zeker sedert het begin van de dertiende eeuw één van de seendplaatsen in de Groninger Ommelanden. Tevens was het de hoofdplaats van het Halfambt, een van de delen van Hunsingo. Het zegel van dit ambt toont **Laurentius**¹ die ook de patroonheilige van de kerk te Baflo was. Aangenomen mag wel worden dat het ambt de patroon van de kerk van de hoofdplaats ervan in het ambtszegel heeft overgenomen.

Het Laurentiuspatrocinium blijkt uit een drietal vijftiende en een zestiende-eeuwse vermeldingen. Voor de eerste maal wordt deze patroon vermeld bij een legaat 'to behoeff der tymmeringhe in die ere goedes synre lieve moder unde sunte Laurencius des patroens der vorscr. kerken ... to Bafflo'.² In 1468 wordt genoemd de *parrochialis eccl(esia) sancti Laurency in Baflo*.³ Op 26 december 1480 vindt een transactie plaats 'tot profijt van onsen patroen Sanctus Laurentius Marteler unses kercken tho Baflo'.⁴ Op 3 september 1502 wordt gewag gemaakt van te Rasquerderhamrik gelegen land, grenzende 'Sunte Laurens up de oesterzijde'.⁵ Laurentius komt ook voor op de zegels van de pastoors Jacobus Balcke (1502⁶ en 1503⁷), Fredericus Hesseli (1536)⁸ en Timannus Petri (1550).⁹

Een deel van het huidige kerkgebouw is nog van tufsteen en dateert uit de twaalfde eeuw.¹⁰ Er zal, gezien het Laurentiuspatrocinium, een oudere kerk (van hout?) zijn geweest maar daarover ontbreken berichten.

Als seendplaats komt Baflo voor het eerst voor in september 1224.¹¹ Het was de hoofdplaats van het gelijknamige personaat, een in de Groninger Ommelanden uniek instituut. Het ontstaan van dit personaat en de verhouding ervan tot de proostdijen in de Ommelanden¹² is nog steeds een niet uitgemaakte zaak. Op een of andere wijze is de proostdij Usquert in twee delen uiteengevallen hoewel nog in de zestiende eeuw door de proosten van Usquert de competentie over althans een deel van het onder het personaat Baflo vallende gebied¹³ werd gepretendeerd. Van elkaar dienen te worden onderscheiden de persona en de cureet/pastoor van Baflo. Gosses ziet in de 'persona' van Baflo het enige relict van de 'hoofdpriester' uit het begin van de geografische parochieuitbouw die periodiek seend hield.¹⁴ Dikwijls ziet men in de persona een geestelijke die de werkelijke zielzorg laat waarnemen door een vicarius perpetuus. Voor deze uitoefening ontvangt laatstgenoemde een passend deel van de pastorie-inkomsten, de zogenoemde *portio congrua*.¹⁵ W.G. Feith was van mening dat de persona van Baflo niet belast was met de zielzorg en met de

¹ OGD I, plaat II nr. 5.

² AKG nr. 20, 106-106v reg. 325.

³ AKG nr. 263 reg. 512.

⁴ Arch. Nienoord nr. 136.

⁵ Arch. GPK nr. 526 reg. 526.

⁶ Arch. GPK nr. 526 reg. 488.

⁷ Arch. GPK nr. 526 reg. 503.

⁸ Arch. Ewsum nr. 400-401 (oud nr. 38 reg. 243)

⁹ Arch. Nienoord nr. 57b.

¹⁰ Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken 1984, 75; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 341.

¹¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 192-193.

¹² Hartgerink-Koomens, 'Proostdijen', 11.

¹³ Voor de tot het personaat Baflo behorende parochies zie RC I (vgl. Siemens, *Toelichting*, 29-70) en RC II.

¹⁴ Gosses, 'Organisatie', 5-6.

¹⁵ Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, 326-327.

proosten kon worden gelijkgesteld,¹⁶ daarmee de opvatting van Joosting die in de persona de pastoor van de Bafloër parochiekerk zag,¹⁷ bestrijdende. Meer recent stelt Kuys persona en pastoor aan elkaar gelijk.¹⁸

Dat geldt zeker voor Friesland waar persona en pastoor identiek zijn en de aanduiding ‘persona’ voor de pastoor komt daar veelvuldig voor. Daarentegen vindt men in de oorspronkelijk Fries sprekende Groninger Ommelanden nauwelijks vermeldingen van een ‘persona’. In 1354 wordt melding gemaakt van de persona te Lieuwerderwolde,* in 1383 van die te Grotegast,* in beide gevallen blijkbaar de pastoor. In Drenthe is slechts één vermelding van een persona bekend en wel in 1369 te Beilen,¹⁹ in welk geval door Arts wordt aangenomen dat identiteit van personaat en pastoraat optreedt.²⁰ Dat was blijkbaar niet het geval met de persona van de Martinikerk te Groningen, waarvan in 1246,²¹ 1268,²² 1282²³, 1311²⁴ en later²⁵ sprake is, in een situatie die doet denken aan de ‘hoofdpriester’ zoals door Gosses aangeduid.²⁶ Deze ‘persona’ had geen jurisdictie over priesters en leken in zijn parochie (danwel het gebied dat deze in een veel vroeger stadium besloeg). Groningen, Go en Wold vielen onder de rechtsmacht van de deken van Drenthe. In de veertiende en vijftiende eeuw is het personaat te Groningen een zuiver nominale functie (waaraan blijkbaar bepaalde inkomsten waren verbonden en die daarom aantrekkelijk waren).²⁷ Tegen het einde van de vijftiende eeuw komt het personaat echter in handen van de eerste pastoor van de Groninger Martinikerk en wordt deze regelmatig als persona personatus aangeduid.²⁸

De ontwikkeling te Baflo is blijkbaar anders geweest. De persona had c.q. verkreeg competentie over geestelijken en leken in zijn gebied en had aldus bevoegdheden die duidelijk anders waren dan die van de zielzorger van de parochiekerk. In de praktijk kon hij gelijk gesteld worden aan de dekens (later proosten) van de Ommelander dekenaten (later proostdijen). In hoeverre de ontwikkeling van het personaat te Baflo dat oorspronkelijk identiek zal zijn geweest met het pastoraat beïnvloed is door de omstandigheid dat de bisschop van Munster te Baflo een hof had (de enige ons bekende in de Groninger Ommelanden) is niet bekend. De opvatting dat Baflo slechts een ‘seendplaats’ van het officialaat der Munsterse landen in Friesland was²⁹ kan niet juist zijn.

Dat de persona bij de rechtspraak betrokken was blijkt uit het seendrecht voor Hunsingo en Fivelgo, opgesteld 30 november 1407 waarin o.m. vermeld ‘... dat geen mensche ... clagen sal in den rechte voire den Provest, off voire den Persone, off voire den Officiael’.³⁰ Een andere versie maakt overigens van de persona geen melding: ‘... clagen en sall in den geestliken rechte vor den provest, off voer den officiaell, of myt officiaels breven ...’.³¹

De persona te Baflo oefende rechtsmacht uit over het Halfambt, Innersdijk, Ubbega (Upgo) en Midgo. Zijn competentie werd echter meermalen door de proost van Usquert betwist. In 1448 is

¹⁶ Feith, *Nederlands Archievenblad* 29 (1922), 328.

¹⁷ Joosting, *Atlas*, 32 n.1.

¹⁸ Kuys, *Organisatie*, 65-66.

¹⁹ OGD nr. 569.

²⁰ Arts, *Dikninge*, , 241-242.

²¹ OGD nr. 110.

²² OGD nr. 142

²³ OGD nr. 156

²⁴ OGD nr. 235

²⁵ Zie hiervoor o.m. OGD 352, 383, 422 vlg.; Reimers, *Papsturkunden*, nr. G V, XVII, xxxv, aanhangsel, 117.

²⁶ Gosses, organisatie

²⁷ Zie bv. Reimers, *Papsturkunden* G nr. XXXV, 1429: *personatus in Groningen ... qui sine cura reputatur*.

²⁸ Over het personaat van de Martinikerk te Groningen: Meilink, ‘Persona’, 333-349. De persona had volgens deze het patronaatsrecht over de kerken in het Gorecht en één der twee pastoraten van de Martinikerk

²⁹ Boeles, ‘Bouwstoffen’, 112. Volgens deze oefende de persona van Baflo niet het gezag van een proost uit, en moet onderscheid worden gemaakt in seendstoelen van de proosten en die van de official; Baflo was zijns inziens niet de/een seendplaats van de proostdij Usquert, *ibid.*, 112-113.

³⁰ Van Mieris, *Charterboek* IV, 91.

³¹ Von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, 311.

sprake van land te Nijehuustermede in de omgeving van Harssens, door de proost van Usquert in de seend aan twee personen te Warffum en Harssens toegewezen³² In 1475 houdt de abt van Rottum als proost van Usquert seend in Midgo.³³ In hetzelfde jaar treedt de proost van Usquert op als rechter in een geschil over land, vermaakt aan de abdij te Selwerd en de kerk te Harssens.³⁴ Op vordering van de abt van Rottum als proost van Usquert verklaren 11 maart 1573 de pastoors te Feerwerd, Fransum, Wierum, Garnwerd, Oostum en hun kerkvoogden alsmede de kerkvoogden te Ezinge dat zij op de seend nimmer de eed hadden gedaan aan de proost van Usquert doch door de commissarius van Baflo waren gelast zulks alsnog aan hem te doen.³⁵ Voorts is wellicht de beboeting van de commissarius van Baflo inzake de verwijdering van de pastoor te Noordwolde uit zijn kerk een aanwijzing dat diens rechten ook in dit deel (Innersdijk) werden betwist en in 1542 door de Hoofdmannen werden afgewezen.³⁶ Hartgerink-Koomans noemt Baflo niet onder de proostdijen; wel wijst zij er op dat de persona van Baflo ‘in een aantal dorpen’ de dekenale macht uitoefende maar nooit als proost werd aangeduid; eerst ca 1500 wordt volgens haar Baflo als een der seendstoelen waar de officiaal zitting hield genoemd.³⁷

Voor het eerst komt de *persona personatus* te Baflo voor in 1371.³⁸ Het is geenszins uitgesloten dat personaat en pastoraat reeds toen (nog of weer) in één hand waren zoals dat aanwijsbaar het geval is in de periode 1430 – 1494. Een viertal personen komt dan als persona en pastoor voor.³⁹ De beide functies zijn dan dus duidelijk onderscheiden maar zijn in één hand. Later wordt het personaat blijkbaar door personen buiten Baflo vervuld en wordt de inhoudelijke taak gedelegeerd aan anderen. De pastoor Jacobus Balcke wordt enkele malen vicepersona genoemd.⁴⁰ Zijn opvolgers worden aangeduid als ‘commissarius’,⁴¹ uiteraard naar analogie van de namens de proosten in andere delen van de Ommelanden fungerende commissarissen. Tot aan het einde der zestiende eeuw wordt het commissariaat bekleed door de pastoor te Baflo. Over personae vernemen wij in deze periode slechts bij uitzondering. Zo komt Dr. Rudolph de Mepsche, pastoor te Bedum*, 24 februari 1536 voor als persona van Baflo.⁴² Volgens een verklaring in 1553 van de vroegere officiaal van Munsters Friesland Albertus Mumme⁴³ was daarna Tjaart de Mepsche ‘des olden doctor Mepsen broder’ proost;⁴⁴ volgens Mumme staat het personaat te Baflo gelijk aan een proostdij⁴⁵ maar blijkbaar maakte deze Munsterse dignitaris wel verschil tussen beide zonder

³² AKG nr. 20, 78v reg. 252. Harssens behoorde tot Ubbega.

³³ Boeles, ‘Bouwstoffen’, 124.

³⁴ AKG nr. 20, 77v reg. 581.

³⁵ Arch. HJK nr. 53, 232v.

³⁶ Arch. HJK nr. 41, 64v.

³⁷ Hartgerink-Koomans, ‘Proosdijen’, 11 n. 3. In een naschrift merkt zij op dat de tiende van Baflo uit lammeren blijkt te hebben bestaan en niet tot de attinentia van de vroomhoeve aldaar hoorde, maar aangenomen kan worden dat zij van oorsprong een emolument was ter recognitie van de kerkelijke rechtspraak, Ibid., 31. Ter aanvulling hierop kan worden gerefereerd aan een mededeling in een ca. 1601 daterend rapport volgens welke Clant de bonghaver en tienden heeft over Baflo, Tinallinge, Den Andel, Ranum en Mensingeweer waarvoor hij de commissarius met zijn ‘bijhebbende’ priesters van 36 kerspelen jaarlijks op de seend tweemaal een maaltijd moet geven, Trsoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102. Opmerkelijk is dat gesproken wordt over 36 kerspelen; Siemens noemt met inbegrip van (Lutke)Saaxum en Beijum 35 parochies, Siemens, *Toelichting*, 30-32. Rasquert* zou de 36^e kunnen zijn geweest! Mogelijk is deze vermelding een argument ter ondersteuning van de aanname dat Rasquert eens een parochie is geweest.

³⁸ OGD nr. 597.

³⁹ Namelijk Mr. Ulphard, Henricus Fredericus Huusman, Mr. Anthonius en Mr. Albert Vrese.

⁴⁰ AKG nr. 20, 139-139v reg. 926, 20 februari 1505 en nr. 20, 12v reg. 932, 30 augustus 1508.

⁴¹ Aldus vanaf 1512 tot aanwijsbaar 1590.

⁴² Arch. Ewsum nr. 400 (oud 38 reg. 243).

⁴³ Als officiaal in functie augustus 1535 tot maart 1548, Schmitz-Kallenberg, ‘Offizialat’, 282 n. 1.

⁴⁴ Schmitz-Kallenberg, ‘Offizialat’, 286.

⁴⁵ Schmitz-Kallenberg, ‘Offizialat’, 285

daarop verder in te gaan. Een vijftigtal jaren later zag Ubbo Emmius in de persona van Baflo de *sacrorum praeses*.⁴⁶

Bewaard bleef het eedsformulier van een in 1461 benoemde persona.⁴⁷

Van de parochie Baflo werd in 1211 Maarhuizen* afgesplitst. Dan wordt door de bisschop van Munster een regeling getroffen in het geschil tussen de stichters van de kerk te Maarhuizen en de plebaan te Baflo (van een persona wordt geen melding gemaakt) inzake een schadeloosstelling voor de laatste van wiens parochie een deel werd afgescheiden.⁴⁸ Het beloop der grenzen doet vermoeden dat Ranum* toen nog geen parochie was.

De parochie Rasquert* is reeds vroeg – zeker voor het midden der vijftiende eeuw – weer bij Baflo gevoegd, later nog een deel van Saaxum.*

Vicarieën en prebenden

Zowel kort voor 1500⁴⁹ en in 1501⁵⁰ zijn er alhier vier priesters. Wij troffen hier echter naast de pastorie vier vicarieën en prebenden aan, te weten de:

Catharinaprebende

Annaprebende

Onze Lieve Vrouweprebende

Anthoniusvicarie

Een ca. 1601 opgesteld rapport geeft aan dat hier drie vicarieën waren.⁵¹ Overigens blijken de aanduidingen vicarie en prebende hier veelvuldig door elkaar te zijn gebruikt.

Pastorie

1211

Meinoldus

plebaan van Baflo, wordt genoemd 12 september 1211 bij de regeling van een schadeloosstelling bij de afsplitsing van Maarhuizen* van de parochie Baflo.⁵²

1371 – voor 1378 **Rodolphus**

komt 10 december 1371 voor als persona personatus ‘in Baffel’.⁵³ Als destijds persona wordt hij 11 december 1378 genoemd.⁵⁴

ca 1350/1425?

Aizo

persona in Baflo. Zijn zegelstempel werd in 1996 teruggevonden bij de boerderij Meima alhier.⁵⁵

⁴⁶ Emmius, *Rerum historiarum*, 310.

⁴⁷ StA Münster, Domkapittel III W 22.

⁴⁸ OGD nr. 51.

⁴⁹ Alma, ‘Schattingen’, 174 (vgl. *ibid.*, 174 n. 35: volgens een andere versie 3 priesters).

⁵⁰ RC II, 8.

⁵¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁵² OGD nr. 51.

⁵³ OGD nr. 597.

⁵⁴ OGD nr. 668.

⁵⁵ Mededeling R.A. Regtop, Ter Apel d.d. oktober 1996; vgl. Jaarverslag R.O.B. 1995-1996, 48. Het randschrift luidt: + S AIZONIS. PERSONAE. IN BAFTLO’. Datering volgens Regtop: tweede helft veertiende/eerste kwart vijftiende eeuw.

- 1396 - 1405 **Rembertus**
 In 1396 (tussen maart en juni) wordt *Fredericus filius Remberti Persone in Bastlo, Mon. d.*, te Keulen als student ingeschreven.⁵⁶ Rembertus komt zelf voor als persona 28 september 1405.⁵⁷ De zoon kan dezelfde zijn als Mr Fredericus van Bafflo aan wie en drie anderen de bisschop van Munster 24 augustus 1404 een hof te Baflo overdraagt die hem eerder was afgestaan door een burger van Groningen en zijn zoons.⁵⁸ Door de administrator der kerken te Osnabrück wordt deze hof 26 maart 1454, na het overlijden van Mr. Fredericus en de andere drie, overgedragen aan Anthonius, persona personatus alhier, en Rudolphus Huesman van hier, scholaris van het bisdom Munster.⁵⁹
- voor 1425 **Tiard**
 Op 25 mei 1456 transporteert Anthonius, persona alhier, een heem destijds aan de kerk alhier geschonken door Tiard, persona alhier.⁶⁰ Een nadere tijdsbepaling ontbreekt maar de betrokken schenker moet vóór 1425 worden geplaatst. Op 16 oktober 1456 is sprake van de overdracht van een destijds van Tyaert, persona, geërfd heem met wierden te Baflo.⁶¹
- 1425 - 1430 **Mr Ulphart**
 Op 30 juli 1425 wordt Ulfard persona van Baflo genoemd,⁶² Mr. Ulphart als persona en cureet 9 april 1430.⁶³
- 1430 - 1444 **Mr. Henricus Frederici Huusman, ook Vrees**
 Goswinus van Halen die het leven beschreef van Henricus' beroemde zoon Rudolphus Agricola noemt hem eenmaal Henricus Fredericus en eenmaal Henricus Fredericus Huusman.⁶⁴ Oorkondelijk komt hij onder deze naam nimmer voor. Doorgaans wordt hij alleen bij zijn voornaam vermeld en wel als persona en 'hovetpriester' alhier voor het eerst 30 juli 1430.⁶⁵ In beide hoedanigheden – die dus dan blijkbaar van elkaar worden onderscheiden – komt hij meermalen voor. Hij was hier in functie tot 17 februari 1444 toen hij werd gekozen als abt van het benediktijner klooster Selwerd, op de dag van de geboorte van zijn zoon Rudolph.⁶⁶ Blijkbaar was hij van hier afkomstig; tijdens zijn abbatiaat wordt hij enkele malen als 'van Baflo' vermeld.⁶⁷ Hij wordt ook Vrees genoemd⁶⁸ en werd te Keulen licentiaat in de theologie.⁶⁹ Als Henricus Frederici, van Groningen, *pauper*, was hij in 1427 te Keulen als student ingeschreven; in 1431 was hij

⁵⁶ Zijlstra nr. 5135. Hij was niet zelf persona alhier zoals daar gesteld.

⁵⁷ OGD nr. 1221.

⁵⁸ AKG nr. 20, 13 reg. 69 (OGD nr. 1188).

⁵⁹ AKG nr. 20, 14 reg. 311. Een nadere regeling hierover wordt door Anthonius, persona, en Henricus, abt van Selwerd, namens zijn zoon Rodolphus Huesman, getroffen op 23 oktober 1454, Ibid., nr. 20, 14 reg. 321.

⁶⁰ AKG nr. 20, 106v. reg. 348.

⁶¹ AKG nr. 20, 8v. reg. 320.

⁶² O.A. nr. 42 reg. 65

⁶³ GA, Verzameling losse stukken nr. 244d (R.F. 1599/26).

⁶⁴ Van der Velden, *Agricola*, 30-44.

⁶⁵ GA, R.F. 1430/9.

⁶⁶ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 201-202.

⁶⁷ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 137.

⁶⁸ Arch. Ewsum nr. 61(oud 231a reg. 63c).

⁶⁹ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 201-202.

professor artium te Keulen⁷⁰. Volgens Damen was hij slechts clericus en geen priester.⁷¹ Deze ontleende zulks aan Goswinus van Halen maar Bakker trekt op dit punt diens geloofwaardigheid in twijfel en Goswinus' bron Wilhelmus Frederici, persona te Groningen, was reeds oud.⁷² Akkerman daarentegen meent dat Van Halen goede redenen moet hebben gehad te vermelden dat bij zijn keuze tot abt nog niet tot priester was gewijd omdat zijn zegsman Frederici de familie Huusman en in het bijzonder de vader goed gekend had en ook omdat deze zelf persona te Groningen was.⁷³

Henricus overleed als abt van Selwerd 1 of 2 oktober 1480.⁷⁴

1444 - 1460

Mr Anthonius

wordt voor het eerst als persona alhier vermeld 4 april 1444.⁷⁵ Met name in het cartularium van het klooster Selwerd⁷⁶ komt hij veelvuldig voor, zo 16 oktober 1454 als persona en cureet.⁷⁷ Voor het laatst wordt hij aangetroffen 25 juli 1460.⁷⁸ Zijn broer Engelbertus wordt 23 oktober 1454 vermeld.⁷⁹

1461 - 1494

Mr Albertus Vrese

van Groningen, werd in 1447 als *scolarius Traj. d.* te Keulen ingeschreven en verkreeg daar het baccalaureaat.⁸⁰ Op 26 april 1461 legt hij als *persona personatus* de eed af aan de bisschop van Munster.⁸¹ Evenals zijn voorganger komt hij regelmatig voor in het cartularium van Selwerd, voor het laatst als kerkheer en persona op 22 oktober 1494.⁸²

Voordat hij te Baflo kwam was hij secretaris van de stad Groningen. Wanneer hij persona en cureet te Baflo is verklaart hij destijds, als secretaris, aanwezig te zijn geweest bij een arbitrale uitspraak door de pastoor van de Martinikerk te Groningen, de proost van Humsterland en Dr Henricus Stoter, provisor van het Heilige Geestgasthuis te Groningen welke uitspraak is verzegeld 17 mei 1469.⁸³ Het jaartal kan echter niet juist zijn: Vrese was reeds jaren eerder te Baflo terwijl Stoter, begin 1457 provisor geworden, nog in 1463 voorkomt maar in 1465 niet meer als zodanig in functie is. In 1468 is Stoter secretaris van de stad.⁸⁴ Waarschijnlijk zal 1459 gelezen moeten worden.

1499

Lambertus van Xantis

komt 7 maart 1499 als kerkheer alhier voor.⁸⁵

⁷⁰ Zijlstra nr. 5952. Mogelijk is hij dezelfde als Henricus Huusman, in 1417 eveneens te Keulen ingeschreven, Zijlstra nr. 5951.

⁷¹ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 201-202.

⁷² Bakker, 'Agricola', 108.

⁷³ Akkerman, 'Agricola', 25.

⁷⁴ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 201-202.

⁷⁵ GA, GAG, nr. vRr 1133, R.F. 1441/1.

⁷⁶ AKG nr. 20.

⁷⁷ AKG nr. 20, 107v reg. 322.

⁷⁸ AKG nr. 20, 8v. reg. 420.

⁷⁹ AKG nr. 20, 14 reg. 321.

⁸⁰ Zijlstra nr. 5559.

⁸¹ StA Münster, Domkapittel III W 2; ook StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, 78.

⁸² AKG nr. 20, 10v reg. 833.

⁸³ Arch. A.H.S. nr. 272.

⁸⁴ Bakker, 'Huusman', 107.

⁸⁵ AKG nr. 20, 133-133v. reg. 819.

- 1500 - 1508 **Mr Jacobus Balcke**
wordt 25 augustus 1500 voor het eerst als kerkheer alhier genoemd.⁸⁶ Ook hij komt meermalen voor, voor het laatst 30 augustus 1508.⁸⁷ Op 20 februari 1505⁸⁸ en 25 juni 1506⁸⁹ heet hij vicepersona van Baflo. Kort na 1508 wordt hij pastoor te Warffum.*
- 1512 - 1537 **Fredericus Hesseli**
komt 7 juni 1512 voor het eerst als pastoor alhier en commissarius te Baflo voor.⁹⁰ In 1537 (zonder datum) komt hij voor het laatst als zodanig voor.⁹¹ In 1535 wordt hij genoemd als testamentator van zijn voorganger Jacobus Balcke die te Warffum was overleden.
- (1540?)- 1542 **Mr Johan Bebinghe**
pastoor en commissarius alhier, wordt in 1542 beboet wegens de uitzetting van de pastoor te Noordwolde*, ondanks een door Luitenant en oofdmannen gegeven sententie.⁹² Op 24 juli 1540 wordt in de Anthoniusvicarie te Bedum een nieuwe vicarius benoemd als opvolger van de geresigneerde Johannes Bebinck.⁹³ De resignatie kan verband houden met een benoeming te Baflo.
- 1547 **Egbertus van Kunere**
pastoor en commissarius alhier, komt voor 18 november 1547.⁹⁴
- 1549 - 1550(1) **Mr Timannus Petri**
wellicht eerder geestelijke te Wirdum*, wordt 25 september 1549⁹⁵ en 7 januari 1550⁹⁶ genoemd als pastoor en commissarius te Baflo. In 1553 is hij pastoor en commissarius te Loppersum*; of hij de onmiddellijke opvolger van de in september 1551 overleden Stephanus Zwelis was is niet bekend. Timmanus Petri, van Groningen, was 19 december 1524 als student te Keulen ingeschreven.⁹⁷
- 1554 - 1560 **Everhardus Oelbeck**
wordt als commissarius alhier genoemd 18 april 1554.⁹⁸ Op 30 april 1559 verzoekt hij benoemd te worden tot officiaal der Friese landen; hij voert daarbij aan thans bijna 20 (!) jaren commissarius van Baflo te zijn geweest. Gezien de bovenvermelde gegevens is die opgave rijkelijk overdreven; het officialaat verwierf hij overigens niet.⁹⁹ Als commissarius komt hij ook voor

⁸⁶ AKG nr. 20, 104 reg. 882.

⁸⁷ Arch. Abdij Assen nr. 50 reg. 123.

⁸⁸ AKG nr. 20, 139-139v. reg. 926.

⁸⁹ AKG nr. 20, 12v. reg. 932.

⁹⁰ Arch. Farmsum nr. 79 reg. 260 en nr. 12 reg. 261.

⁹¹ GA, R.F. 1548/11, V.V.S. 2, 517-519, 15 januari 1548.

⁹² Arch. HJK nr. 41, 64v.

⁹³ GA, R.F. 1540/45, lade 131.

⁹⁴ Arch. Ewsum nr. 114 (oud nr. 264 reg. 399).

⁹⁵ Arch. Nienoord nr. 136a.

⁹⁶ Arch. Nienoord nr. 57b.

⁹⁷ Zijlstra nr. 6217.

⁹⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 110-111.

⁹⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 170. Hij schrijft zelf 'ein verwalter der commissarij', maar tekent als commissarius. Van Dijk, 'Eelts', 45 n. 93 stelt op grond daarvan dat Schmitz-Kallenberg, 'Offizialat', 273, onjuist is door hem commissarius te noemen. Toch komt Oelbeck ook nadien als commissarius voor.

28 mei 1559,¹⁰⁰ als pastoor en commissarius 8 juni 1559,¹⁰¹ augustus 1559¹⁰² en 28 augustus 1560.¹⁰³

Hij zal dezelfde zijn als Mr. Evert Oelbecke, op 7 oktober 1551 genoemd als pastoor te Leermens*, en Mr Everardt Oelbeck, in 1547 en 1548 vermeld als prebendaat of vicarius te Bedum*. Dat zo zijnde wekt zijn in 1559 gedane opgave te meer verbazing!

1561 - 1564 **Mr Johannes Eelts**

tot augustus 1560 prebendaat van de Maria- of Onze Lieve Vrouweprebende te Eenrum* en in 1558 verkozen tot pastoor van de Martinikerk* te Groningen* waarvoor hij echter bedankte, werd zeer kort na 1 mei 1561 geïnstitueerd als pastoor alhier.¹⁰⁴ In 1562 werd hij blijkbaar van ketterse opvattingen verdacht: 14 december 1562 schrijft de bisschop van Munster over de ketterij van Johan Eelts, pastoor alhier.¹⁰⁵ Op 23 maart 1563 komt hij voor als commissarius te Baflo.¹⁰⁶ Pastoor en commissarius van Baflo was hij tot 17 maart 1564 toen hij wederom tot pastoor van de Groninger Martinikerk* werd verkozen; ditmaal aanvaardde hij de benoeming.¹⁰⁷

156(4)7-
1580/2

Henricus Drolshagen

eerder pastoor te Niehove* en vandaar waarschijnlijk nog in 1564 naar Baflo vertrokken, wordt 28 augustus 1567 als commissarius te Baflo genoemd.¹⁰⁸ De pastoor en commissarius Drolshagen alhier komt verder voor 19 juni 1572,¹⁰⁹ daarna meermalen tot 21 oktober 1580.¹¹⁰ Als Henricus de Drolshagen, pastoor en commissarius alhier, tekent hij in oktober 1580.¹¹¹ Hij stierf voor 21 februari 1582 wanneer sprake is van de overleden pastoor alhier.¹¹² De erfgenamen van de commissarius alhier worden 21 april 1582 genoemd.¹¹³ Op 27 april 1587 wordt behandeld een geschil tussen Engelbertus, prebendaat te Zandeweer*, en Gijsbert Drolshagen inzake landhuren, door laatstgenoemde namens zijn vader gebeurd van land, gelegen te Godlinze of elders.¹¹⁴ Tenslotte wordt 5 november 1591 gesproken over de ‘pretense’ koop van land tussen wijlen Drolshagen, pastoor te Baflo, en Harmen Arents.¹¹⁵

- 1585 **Sixtus Salingius (Tiallingius)**

Op 27 juni 1585 wordt de testamentator van Sixtus Salingius, gewezen pastoor te Baflo, toegestaan de door deze voor het kerspel gedane uitgaven te

¹⁰⁰ StA Münster, M.L.A., 8, 1-15, Bd. 1, 179.

¹⁰¹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 184.

¹⁰² Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, Visitatie 1559, 16v-17

¹⁰³ Visitatie 1560.

¹⁰⁴ Visitatie 1563.

¹⁰⁵ StA Münster (Verslag Blok).

¹⁰⁶ Arch. Ewsum nr. 294 (oud nr. 100).

¹⁰⁷ GA, RA III a.

¹⁰⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 477.

¹⁰⁹ Arch. HJK nr. 53.

¹¹⁰ Arch. HJK nr. 54, 174.

¹¹¹ Arch. HJK nr. 121 (ChvdH nr. II, 279).

¹¹² Arch. HJK nr. 54.

¹¹³ Arch. HJK nr. 55.

¹¹⁴ Arch. HJK nr. 55.

¹¹⁵ Arch. HJK nr. 56.

compenseren met de na diens overlijden vervallen schatting.¹¹⁶ Hij was één van de in 1580 uit Friesland vertrokken priesters. Hij was daar pastoor te Tzum en overleed volgens de *Conscriptio exulum* (de lijst van uitgeweken priesters) te Groningen in 1585 en werd in de Martinikerk aldaar begraven.¹¹⁷

1586 – 1591/3 **Gellius (Christianus) Ilstanus**

vanaf 1576 commandeur van de johannieter commanderij Hospitaal te Sneek, week in 1580 eveneens uit,¹¹⁸ ging eerst naar Keulen maar trok later naar Groningen.¹¹⁹ Te Baflo was hij zeker reeds 6 november 1586 in functie; namens het kerspel richt hij zich dan inzake door soldaten aangerichte schade tot Luitenant en Hoofdmannen; zijn functie geeft hij bij de ondertekening niet aan.¹²⁰ Hij zal ook zijn bedoeld met de pastoor en commissarius te Baflo die blijkens een aantekening d.d. 11 oktober 1586 als testamentator (van wie is niet aangegeven) geld schuldig is aan de pastoor te Tjamsweer*¹²¹ (waarschijnlijk de gewezen vicarius te Jorwerd die eveneens uit Friesland was gevlucht). Op 26 maart 1588¹²² en 22 juni 1588¹²³ wordt hij genoemd als ‘commandeur des hospitalis van Sneeck Johannis Bap. Sampt Pastoir ende Commissarius tho Baflo’.

Begin 1590 krijgt hij moeilijkheden met de regering van de stad Groningen: op 5 mei 1590 worden ‘seeckere Westvresen’ waaronder Gellius Ilstanus en Fredericus Campensis¹²⁴ (mogelijk dezelfde als de benediktijner monnik en pastoor te Stavoren die eveneens was uitgeweken¹²⁵) wegens het afleggen van een vals getuigenis uit de stadsgebieden gewezen.¹²⁶ Op 10 mei 1590 verzoeken Fredericus Campensis, prior van Smalle Ee, en enkele anderen voor zichzelf en voor Gellius Ilstanus, pastoor te Baflo, opheffing van het verbod binnen de stadsjurisdictiën te komen, hen opgelegd wegens het afgeven van een foutieve attestatie te Groningen op 21 december 1589; zij worden ‘begenediget’.¹²⁷ Op 24 juli 1591 schrijft Suffridus Petri uit Keulen aan o.m. Gellius Christianus, commissarius in Baflo;¹²⁸ het is de enige maal dat hij met een patroniem voorkomt.

Hij werd later commandeur van de johannieter commanderij te Wijtwerd en komt 26 november 1593 als zodanig voor.¹²⁹ Hij overleed vóór 13 december 1595.¹³⁰

- 1594 ? **Johannes Arnoldi**

¹¹⁶ Arch. HJK nr. 55.

¹¹⁷ Engels, *Conscriptio Exulum*, 23.

¹¹⁸ Engels, *Conscriptio Exulum*, 15.

¹¹⁹ Terluin en Visser, ‘Exules’, 172 (met afbeelding van zijn wapen).

¹²⁰ Arch. HJK nr. 607 (ChvdH nr. VI 526).

¹²¹ Arch. HJK nr. 56.

¹²² GA, VVS 75, 385v.

¹²³ Arch. De Marees van Swinderen nr. 12.

¹²⁴ Deze was blijkbaar inmiddels prior van Smalle Ee (in ballingschap) geworden; de in 1580 uitgeweken prior Joannes Eckardt was in 1582 te Groningen overleden: Engels, *Conscriptio*, 13.

¹²⁵ Engels, *Conscriptio*, 17 (daar geen ‘Campenis’ genoemd).

¹²⁶ GA, Verbaal Hammonius.

¹²⁷ GA, RvR nr. 1149, R.F. 1590/5.

¹²⁸ Kleyntjens, ‘Jezuïetencollege’, 23-28 (cit. Koninklijke Bibliotheek Brussel, Cabinet des Manuscrits, Fonds Général, Inv.nr. 20712-14, Cat. No. 4090, Format C, fo. 45). De brief bevat geen bijzonderheden.

¹²⁹ GA, Missivenprotocol Hammonius, II, 193.

¹³⁰ StA nr. 1: verbod van de Landdag aan de commanderij een nieuwe commandeur te kiezen; vgl. GA, RA III a 5*, 17 april 1596. Over zijn opvolging Noordhuis, *Johannieters*, 40-41.

nam misschien na het vertrek van de voorgaande de dienst alhier waar danwel was hij mogelijk diens opvolger. Hij werd in 1577 prebendaat* alhier. Op 11 mei 1596 gelast de synode Johannes Arnoldi zich van zijn dienst te onthouden, met behoud – gezien zijn hoge leeftijd – van zijn ‘lehn’; het zal de provinciale regering vrijstaan hem met een ander onderhoud te voorzien en in zijn plaats een predikant te stellen.¹³¹ In de dienst was echter al voorzien (zie hierna).

Reformatie

1595 - 1598 **Hieronymus Attena**

Hij was hier reeds 5 juli 1595; met deze datum komt hij voor op een balk in de in 1876 afgebroken pastorie.¹³² Hij is aanwezig op de eerste synode in de provincie, gehouden op 14 juli 1595 en volgende dagen. Hij bediende tenminste in 1597 ook Den Andel* en wordt 27 april 1598 voor het laatst als predikant alhier vermeld.¹³³ Op 5 september 1587 wordt hij als student te Heidelberg ingeschreven,¹³⁴ als afkomstig van Eilsum (Ofr.) 9 oktober 1588 te Wittenberg.¹³⁵ Op 13 januari 1589 wordt bepaald dat hij, nu studerende te Wittenberg, een uitkering van het leen te Uttum (Ofr.) zal ontvangen.¹³⁶ Vanaf tenminste 1591 was hij predikant te Jennelt.¹³⁷ Reeds in 1593 staat hij te Sint Annaparochie; op 31 oktober 1593 wordt last gegeven hem een kwartaal tractement uit te betalen,¹³⁸ op 22 januari 1595 tot betaling van een kwartaal tractement over de periode Jacobi 1594 tot Lichtmis 1595.¹³⁹ Wanneer hij in Sint Annaparochie is gekomen is niet nauwkeurig vast te stellen; in ieder geval is hij daar reeds 5 mei 1593.¹⁴⁰ Zijn levensloop na 1598 is onbekend.

1600 - 161(1)3 **Tido Danielis Cnipensis**

Volgens Van der Woude afkomstig van De Knijpe (Fr.) waarop ook de toevoeging Cnipensis, ook bij zijn handtekening, duidt. Zijn zoon, de Franeker hoogleraar Daniel van Dam, schreef van (West-) Friese herkomst te zijn.¹⁴¹ Romein nam een herkomst uit Knyphausen (Ofr.) aan,¹⁴² als Tido (van) Kniphuisen komt hij een enkele maal voor.¹⁴³ Hij was als kandidaat te Midwoud in juli 1592, werd vandaar in 1594?¹⁴⁴ of 1595¹⁴⁵ beroepen naar Witmarsum waar hij onder meer 10 januari 1597 voorkomt,¹⁴⁶ werd in juni 1598 beroepen te

¹³¹ Acta synodes.

¹³² GDW nr. 702.

¹³³ Acta synodes.

¹³⁴ Zijlstra nr. 2321; vgl. Sundermann, ‘Ostfriesen’, 1902, 82 volgens welk hij in 1585 te Herborn studeerde waar hij 15 mei 1596 als volwassene werd gedoopt.

¹³⁵ Zijlstra nr. 9979.

¹³⁶ StA Aurich, Rep. 135 nr. 28, Acta coetus Emden.

¹³⁷ Reershemius, *Predigerdenkmal*, 742.

¹³⁸ Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 17.

¹³⁹ Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 20v.

¹⁴⁰ Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 90. Romein, 104 noemt hem niet; het daar veronderstelde sterfjaar van zijn voorganger (1596 of 1599) is onjuist.

¹⁴¹ Van der Woude, ‘Gysbert Japiks’, 5 en 13 n. 7.

¹⁴² Romein, 319.

¹⁴³ Arch. HJK nr. 840, 24 november 1603, 15 december 1603 en 9 februari 1604.

¹⁴⁴ Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 402. Romein, 319: 1594?

¹⁴⁵ Nieuw Kerkelijk Handboek 1908, Bijlage P, 130.

¹⁴⁶ GA, nRr nr. 335, deel 4 nr. 8.

Sexbierum¹⁴⁷ en komt 23 juni 1600 voor het eerst als predikant te Baflo voor.¹⁴⁸ Ook hij bediende Den Andel*. Waar op 6 mei 1613 voor zijn weduwe gedurende het genadejaar voortzetting van de combinatie van Den Andel met Baflo wordt verzocht¹⁴⁹ kan worden aangenomen dat Tido Danielis begin 1613 is overleden. Hij wordt voor het lkats 11 april 1611 vermeld.¹⁵⁰

De classis Bolsward behandelde 16 april 1604 een brief van de classis Franeker over de mishandeling van Tido Danielis; zij besluit nader te informeren maar kwam nadien niet op de zaak terug.¹⁵¹ De synode van Friesland draagt 5 juni 1604 de classis Bolsward op ‘pertinente informatie te nemen over het werck Tido Danielis, tot Wons bedreven’.¹⁵² Merkwaardig genoeg vond de synode van Groningen geen aanleiding aan deze zaak aandacht te besteden. Algra vermeldt dat hij zonder approbatie een poging gewaagd zou hebben zich te Wons in te dringen doch zonder succes.¹⁵³

(N.N.)

predikant te Oostwold, wordt 4 februari 1615 door de Hoofdmannenkamer naar de collatoren van Baflo verwezen inzake een aan hem uit te keren schadeloosstelling in verband met een door hem alhier gehouden proefpreek.¹⁵⁴ Niet is aangegeven of het Oldambtster of het Westerkwartierse Oostwold is bedoeld.

1613/4 - 1647 **Gerhardus Stenius**

geboren ca 1583/4, werd eind 1613/begin 1614 predikant alhier en overleed 28 april 1647, oud 63 jaren, na een 33-jarige ambtsbediening alhier.¹⁵⁵

Kapelaans

1472 **Andreas Ebbinghe**

kapelaan alhier, koopt 14 februari 1472 land te Tinallinge.¹⁵⁶

Vicarieën

Een ca. 1601 opgesteld rapport geeft aan dat hier drie vicarieën waren. Twee daarvan hebben samen 80 grazen land. De grootste heeft Allart Clant¹⁵⁷ zich toegeëigend, de kleinste heeft hij voor zijn leven en dat van zijn kinderen verpacht. De ‘kimmenade’ en ‘het muirwerck’ heeft

¹⁴⁷ Romein, 211.

¹⁴⁸ Acta synodes.

¹⁴⁹ Acta synodes.

¹⁵⁰ Arch. HJK nr. 846, 75.

¹⁵¹ Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 32.

¹⁵² Van der Woude, ‘Gysbert Japiks’, 5.

¹⁵³ Algra, *De historie*, IV, 195-196. Hij was reeds 30 mei 1603 voor de classis Bolsward-Workum verschenen met Durandus Hoitonis (predikant te Wehe*) die naar Oudega (W.) c.a. was beroepen maar over een beroep van Tido Danielis naar Wons is dan geen sprake, Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 26-27. Vgl. Romein, 314, en correctie daarop in: Van Veen, *Aanvullingen*, 39.

¹⁵⁴ Arch. HJK nr. 849, 31.

¹⁵⁵ GDW nr. 722.

¹⁵⁶ GA, Verzameling losse stukken nr. 490.

¹⁵⁷ Deze was toen eigenaar van Meyma te Baflo: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 56.

hij afgebroken en de stenen verkocht. De derde vicarie, groot 55 juk, hadden wijlen Ulrich van Ewsum¹⁵⁸ en ‘den Olden mispappen heer Johan’.¹⁵⁹

In 1806 worden nog 92 jukken prebendeland onder Rasquert genoemd die onder beklemming zijn uitgegeven; de blote eigenaren zijn dan C. Tjassens te Groningen in qkte. voor 73 jukken en Lippe Syrts in Rasquert voor 19 jukken.¹⁶⁰

Voor hetzelfde leen worden in de bronnen de benamingen vicarie en prebende doorelkaar gebruikt.

Catharinaprebende

Op 12 april 1550 wordt de Catharinavicarie alhier genoemd.¹⁶¹ In 1553 bezit de Catharinaprebende 7 jukken land in de Tinallingereed.¹⁶²

Waarschijnlijk is deze prebende kort voor 1475 gesticht. Op 18 september 1475 draagt Elteke, weduwe van Focko Allema, enig land te Baflo over aan de abdij te Selwerd ter betaling van een missaal voor de kerk te Baflo en ‘der vicarie die ick gesticht heb om salicheit mijnre unde mijnre vrunde sielen in der kercken’.¹⁶³ In augustus 1559 pretendeert Christopher van Ewsum op grond van de eigendom van Repkumaheerd tot de collatie gerechtigd te zijn.¹⁶⁴ In 1557 is sprake van de pastoor te Baflo, Christopher van Ewsum wegens Rypkemaheerd en Albert Jarges wegens Almaheerd als collatoren der prebende.¹⁶⁵ Op grond van de vermelding van Almaheerd nemen wij een verband met bovengenoemde door Elteke weduwe Allema gestichte vicarie aan.

1559

Isbrandus Balcke

wordt in juli of augustus 1559 in de vicarie alhier geïnstitueerd.¹⁶⁶ De rekening van institutiegelden moet echter hem en Franciscus Schedam, geïnstitueerd in de Caltharinaprebende, hebben verwisseld. Immers, in augustus 1559 protesteert Christopher van Ewsum tegen de door pastoor en anderen gedane presentatie van Isbrandus Balck tot de Catharinavicarie; op grond van de eigendom van Repkumaheerd stelt Van Ewsum zelf tot de collatie van deze prebende gerechtigd te zijn.¹⁶⁷ De afloop van het geschil is onbekend. Isbrandus Balck was eerder pastoor te Wetsinge*.

157(0)7- 1618 **Johannes Arnoldi**

eerder monnik in de premonstratenzer abdij te Dokkum, wordt 19 april 1577 geïnstitueerd in de vicarie van de Catharinaprebende alhier, na presentatie door de pastoor, Christopher van Ewsum namens Rypkemaheerd en Albert Jarges namens Almaheerd, en nadat hij reeds gedurende zeven jaren de vicarie te hebben bediend.¹⁶⁸ Waarschijnlijk is hij bedoeld als 18 januari 1579 de vicarius alhier wordt opgelegd onder ede te verklaren de door hem opgezegde landerijen zelf te

¹⁵⁸ Deze was toen eigenaar van Mathenesse, oorspronkelijk Aylkemaheerd geheten, door huwelijk van Beteke Aylkema met Wigbold van Ewsum in de familie Ewsum gekomen: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 53.

¹⁵⁹ Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁶⁰ Arch. Gewestelijke Besturen (1798-1815), Quohieren der vaste goederen, 1806 Rasquert nr. 62 (mededeling Mevrouw R.A. Luitjens – Dijkveld Stol, Eenrum d.d. 2 mei 1974).

¹⁶¹ Arch. HJK nr. 52, 139.

¹⁶² Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 128.

¹⁶³ AKG nr. 20, 133 reg. 593.

¹⁶⁴ Diözesan Archiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, Visitatie 1559, 16v-17.

¹⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 336 (oud nr. 235a reg. 613a)

¹⁶⁶ Visitatie 1559.

¹⁶⁷ Diözesan Archiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, Visitatie 1559, 16v-17.

¹⁶⁸ Arch. Ewsum nr. 336 (oud nr. 235a reg. 613a).

willen gebruiken.¹⁶⁹ Aangezien hij hieraan niet voldeed werd 2 april 1579 de gedane opzegging gecasseerd.¹⁷⁰ Tezelfdertijd wordt Johan, vicarius alhier, genoemd¹⁷¹. Op 14 november 1582 worden de kerspelen Ulrum, Vliedorp en Niekerk veroordeeld tot betaling van 65 Emders gl. aan Johan, vicarius alhier; daarmee zullen zij van zijn aanspraken (die niet nader worden geduid) bevrijd zijn.¹⁷²

In 1585 komt hij ook in het bezit van de Annavicarie alhier. Na de Reformatie bleef hij hier. Mogelijk heeft hij nog enige tijd het pastoraat waargenomen danwel in de omgeving. De synode gelast hem 11 mei 1596 zich van zijn dienst te onthouden.¹⁷³

Reformatie Heer Johan toe Baffelt wordt genoemd 16 september 1596.¹⁷⁴ Hij kan dezelfde zijn als Johannes Arnoldi de Doeticum (Doetinchem), schoolmeester te Baflo, die 24 januari 1601 te Groningen in ondertrouw gaat met Anna Janse, van Zuurdijk; zij trouwden in Baflo.¹⁷⁵ Ca. 1601 wordt gerapporteerd dat een (derde) vicarie met 55 jukken land in het bezit was van Ulrich van Ewsum (zoon van voornoemde Christopher) en ‘den olden mispappen heer Johan’;¹⁷⁶ daarmee moet dit leen zijn bedoeld. Op 26 november 1617 bepalen de Hoofdmannen dat men zich inzake de overdracht van de ‘prebendelanden’ (welke en waar is niet aangegeven), door heer Jan Arents voor de duur van zes jaren gedaan aan Anna Frerix te Eenrum buiten consent van de weduwe van Albert Jarges, ‘sich dragende’ als collatrix der prebende, tot genoemde weduwe moet wenden.¹⁷⁷ Op 4 juni 1618 is sprake van de onder Anna Frerix gearresteerde penningen van heer Johan ‘van Baffelt’.¹⁷⁸ Op 17 januari 1622 blijken aan de weduwe van heer Jan ‘tot Baffelt’ de prebendelanden te zijn opgezegd; questieus is echter wie destijds de prebende aan heer Jan heeft gegeven. Blijkbaar had Rempt Rengers het land opgezegd; voor de gedaagde intervenueert Wytzke Broersema weduwe Jarges.¹⁷⁹

1626 **Johannes Gerhardi Stenius**
zoon van de predikant Stenius, wordt 18 september 1626 door Gedeputeerde Staten geaprobeerd in de prebende van het Catharinaleen alhier.¹⁸⁰

Annavicarie/prebende

Deze vicarie wordt voor het eerst genoemd in 1553 wanneer zij 8 jukken land blijkt te bezitten in de Tinallingereed.¹⁸¹ Zij is echter veel ouder en zal zeker uit de vijftiende eeuw dateren. Bij de behandeling in 1585 van een geschil over de Annavicarie blijkt dat – volgens de (niet overgeleverde) fundatiebrief – de collatie berust bij de eigenaar van Meyma te Rasquert (dan Bawe de Mepsche) en het leen slechts door een priester die de vicarie zelf bedient en gebruikt kan worden bezeten.¹⁸² Dat

¹⁶⁹ Arch. HJK nr. 54, 111.

¹⁷⁰ Arch. HJK nr. 54, 111.

¹⁷¹ Arch. HJK nr. 54, 136v.

¹⁷² Arch. HJK nr. 54, 282v.

¹⁷³ Acta synodes.

¹⁷⁴ Arch. HJK nr. 848

¹⁷⁵ Proclamatieboek Groningen.

¹⁷⁶ Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁷⁷ Arch. HJK nr. 851, 287v.

¹⁷⁸ Arch. HJK nr. 852, 129.

¹⁷⁹ Arch. HJK nr. 854, 216v.

¹⁸⁰ StA nr. 121.

¹⁸¹ Alma, ‘Winsumerzylvest’, 128.

¹⁸² Arch. HJK nr. 55, 134.

betekent dat de 12 ½ jukken ‘van den prebendaet Landt’, in 1553 onder de twee zijleden van Rasquert als behorende tot het huis Meyma opgegeven door de toenmalige eigenaar Johan de Mepsche,¹⁸³ bij deze vicarie horen.

1557

Carel van den Boetzelaer

Op 3 mei 1557 is sprake van heer Carel van den Boetzelaer wegens loon van een prebende waarbij de plaats niet is aangegeven.¹⁸⁴ Het zal echter deze prebende betreffen omdat de vermelding wordt aangetroffen in de papieren van Bawe de Mepsche – Meima, dochter van Siert de Mepsche en Bawe Manninga.¹⁸⁵ Voor Carel zie verder onder Uitwierde*.

- ca. 1580

Henricus Drolshagen

(pastoor alhier) heeft blijkbaar enige tijd de Annaprebende bediend: op 21 oktober 1580 wordt de meiers van de Annaprebende alhier aangezegd de pastoor en commissarius alhier zijn resterende loon te betalen¹⁸⁶ terwijl 2 mei 1582 dezelfde last tot betaling aan de erfgenamen van de overleden pastoor en ‘syn vicarius’ aan de meiers dezer prebende wordt gegeven.¹⁸⁷

- 1585

Luloff Coners

1585

Johannes Arnoldi

Op 5 juni 1585 keurt de Hoofdmannenkamer de begeving van de Annavicarie alhier waarvan de collatie berust bij de eigenaar van Meyma aan de priester Johannes Arnoldi goed en gelast zij Luloff Coners jr. die tot dusverre ‘tegens de fundatie(brief)’ de vicarie bezat zich van de bediening daarvan te onthouden.¹⁸⁸ Johannes Arnoldi bezat reeds de Catharinaprebende alhier. Luloff Coners de jonge (Ludolph Coenders) is niet goed te plaatsen in de genealogie Coenders.¹⁸⁹

Onze Lieve Vrouweprebende

Deze prebende wordt alleen in 1559 vermeld.¹⁹⁰ Het zou de vicarie kunnen zijn waarvan Eteke weduwe van Focke Allema zegt dat zij die gesticht heeft te Bafflo en waarvoor zij in Selwerd een missaal heeft laten maken, volgens verklaring van 18 september 1475.¹⁹¹ Op 25 maart 1693 blijkt ‘Het recht van collatie wegens L. Vrouwen Praebende tot Bafflo, zijnde de huiren en geschencken van dertich jucken beklempt landt aldaer, alsmede de Collatie daer op vallende’ deel uit te maken van een boedel die toebehoorde aan Schelto Jarges, zijn zuster Lucretia Jarges weduwe Millinga en zijn zoon Reint Jarges, en dan wordt gescheiden door de andere kinderen van Schelto. Tot de boedel behoort ook ‘een collatie tot Bafflo, vallende op Sassemma’.¹⁹² Sassemma was 20 februari 1650 door Schelto Jarges

¹⁸³ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 127.

¹⁸⁴ Stadtarchiv Emden, Reg. I nr. 651 (Stukken Hoyko Manninga betreffende Groninger bezittingen, bundel Bawe de Mepsche – Meima).

¹⁸⁵ Formsma e.a., *Ommelander borgen*, 56. Hun dochter Ludeca huwde met Allart Clant die ca 1601 te boek staat voor twee vicarieën alhier.

¹⁸⁶ Arch. HJK nr. 54, 174.

¹⁸⁷ Arch. HJK nr. 54, 233v.

¹⁸⁸ Arch. HJK nr. 55, 134.

¹⁸⁹ Hommes, ‘Coenders van Helpen’, 176 noemt een Loech, ov. voor 1602, als zoon van Ludolf Coenders en Anna Clant wier moeder een de Mepsche was. Mogelijk is hij de bedoelde.

¹⁹⁰ Visitatie 1559.

¹⁹¹ AKG nr. 20, 83 reg. 593.

¹⁹² Arch. Nienoord nr. 467.

namens zijn moeder Anna van Hulten weduwe Jarges gekocht van Derck Upkema¹⁹³ die 21 november 1640 met Abel Lewe op de Braecke (en Hayo Lewe) genoemd wordt als collatoren van Baflo.¹⁹⁴

1559 **Johannes Gerhardi**
wordt in juli of augustus 1559 geïnstitueerd in de Mariaprebende alhier en betaalt daarvoor 1 ½ daalder.¹⁹⁵

Anthoniusvicarie

- ca 1550 **Johannes Alberti**
Na diens resignatie wordt

1551 **Rudolphus Bilderbecke**
23 februari 1551 in deze vicarie geïnstitueerd.¹⁹⁶

1559 **Franciscus de Schedam**
wordt in juli 1559 geïnstitueerd, volgens een register van ontvangen institutiegelden in de Catharinavicarie alhier en betaalde daarvoor 2 daalder.¹⁹⁷ Het register moet hem echter met Isbrandus Balcke (zie hiervoor; deze betaalde 1 daalder) hebben verwisseld. In 1565 wordt Schedam genoemd als deken van Groningen en vicarius in de Martinuskerk* aldaar; ook in 1563 en 1564 wordt hij te Groningen vermeld. Hoe lang hij de vicarie alhier heeft bezeten is niet bekend.

Vicarie

Meermalen is sprake van ‘de’ vicarie zonder dat duidelijk is welk leen wordt bedoeld.

1565 **N.N.**
wordt in 1565 in de vicarie alhier geïnstitueerd.¹⁹⁸

Een geschil tussen Euke Laurentz ener- en Allert Clant en Henricus Emmen ‘Eener prebenden tho Baffeldt belangende’ wordt 29 maart 1595 door de Hoofdmannen ten landrechte waar de opzegging (van land) was geschied geweest.¹⁹⁹ In 1604 wordt vastgesteld dat ‘de vicarie’ alhier door Clant aan zich is getrokken; daarnaast wordt hier (slechts) één prebende opgegeven.²⁰⁰ Allert Clant was eigenaar van Meyma en wordt ca 1601 in verband gebracht met twee vicarieën alhier.²⁰¹ Een daarvan is de hiervoor besproken Annavicarie/prebende.

Overige geestelijken

1449 **Johannes Wolteri**
Bernardus de Aldenzael

¹⁹³ Arch. Nienoord nr. 183.

¹⁹⁴ Arch. Nienoord nr. 177. Zie voor Sassemma verder: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 60-61.

¹⁹⁵ Visitatie 1559.

¹⁹⁶ Diözesan Archiv Münster, Domarchiv IX A 2, 45.

¹⁹⁷ Visitatie 1559.

¹⁹⁸ Visitatie 1565.

¹⁹⁹ Arch. HJK nr. 838, 74.

²⁰⁰ StA nr. 857.

²⁰¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

clerici, zijn getuigen bij de overdracht ten huize van de persona Anthonius, die eveneens getuige is, van de halve tienden te Baflo aan de abdij Selwerd op 10 juni 1449;²⁰² mogelijk waren zij geestelijken alhier.

- 1481 **Ludeke**
Johan van Groningen
 vicarii alhier, komen 3 september 1481 voor.²⁰³ Laatstgenoemde is in 1494 pastoor te Den Andel*.
- ca 1490/1500 **Tijssse Boykema**
 vicarius alhier, komt voor in het Dijkrecht van Pieterburen c.a.²⁰⁴ (hij wordt geen ‘heer’ genoemd).
- 1501 **Lippo**
Hermannus
Albertus
 worden in 1501 als vicarii alhier genoemd.²⁰⁵
- 1510 – ca 1521 **Jacob**
 In 1510 betaalt heer Jacob 4 Arents gl. huur voor een heem te Baflo;²⁰⁶ ook in latere jaren huurde hij dit. Met ingang van 1522 wordt wederom verhuurd het heem dat ‘Her Jacob tho bruken plach’.²⁰⁷
- 1553 ? **Mr. Johan Ulfert**
 is in 1553 eigenaar of gebruiker van 18 jukken land te Baflo in de Saaxumereed.²⁰⁸ Mogelijk was hij geestelijke alhier

²⁰² AKG nr. 20, 127v reg. 259.

²⁰³ Arch. Nienoord nr. 57 b (vidimus van 7 januari 1550).

²⁰⁴ Arch. Waterschap Hunsingo nr. 18, 54v-55.

²⁰⁵ RC II, 8.

²⁰⁶ Arch. Ewsum nr. 548, 23v (oud nr. 21, 23v).

²⁰⁷ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 2).

²⁰⁸ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 128.

BEDUM

Patroon: **Walfridus**

Bijzonderheden

Onverbrekelijk met de geschiedenis van de kerk alhier hangt samen de gewelddadige dood van Walfridus en Radfridus. De bijzonderheden over de gebeurtenissen zijn ons overgeleverd door de *Passio Sanctorum martyrum Walfridi en Radfridi filii eius* waarvan twee versies bekend zijn. Laatstelijk is deze *Passio*, begeleid door een uitvoerige toelichting, uitgegeven door R. van Schaïk.¹ Hij stelt de gebeurtenissen op de tweede helft van de tiende eeuw, hooguit de eerste jaren van de elfde.² Gezien de uitvoerige publicatie van Van Schaïk kan hier volstaan worden met de mededeling dat de verwanten van Walfridus, op zijn graf een houten bedehuis bouwden, niet veel later vervangen door een stenen kerk die door de bisschop *in honore sanctissime Dei genetricis Marie sanctique Pauli apostoli et sancti Walfridi martyris* gewijd werd op 22 juni.³ Een tweede versie van de *Passio* geeft een wat uitgebreidere maar ook wat afwijkende omschrijving⁴ die wellicht authentieker is: deze spreekt over de wijding reeds van de houten kerk door de bisschop – hetgeen logischer is omdat ook deze gewijd moest zijn - en de wijding op de titel van Paulus alleen en slechts het neerleggen van de relieken van Walfridus. De gedachteniskerk werd ook de parochiekerk van Bedum. Ook boven het graf van Walfridus' zoon Radfridus werd een kapel gebouwd, in de *Passio* vermeld als

Basilica sancti Radfridi.⁵

Allengs verdween de herinnering aan de twee eerstgenoemde patroonheiligen, Maria en Paulus, en is later alleen sprake van de Walfriduskerk. In 1468 is voor het eerst sprake van de *ecclesie sancti Walfridi in Bedum*.⁶ Op 30 december 1477 komen voor de *advocati ecclesiae parochialis S. Wolfridi martyris in Bedum*.⁷ Eveneens in 1477 is sprake van de *parochialis ecclesia Sancti Walfridi in Bedum*.⁸ Het patrocinium komt ook in latere stukken voor. In 1664 schrijft Mijleman dat de 'patroen ... is sint Werenfridus'.⁹ Reeds twee eeuwen eerder blijkt van de verering van Walfridus, bijvoorbeeld wanneer de Hunsingoër keuren uit 1252 melding maken van de 'sente Waldfrethes frethe'.¹⁰ De patroonheilige is afgebeeld op bewaard gebleven zegels van de pastoors Julle (26 mei 1428¹¹ en 13 april 1452¹²) en Rodolphus de Mepsche (29 oktober 1520,¹³ 31 januari 1521,¹⁴ 1536¹⁵ en 24 juli 1540¹⁶). Een afbeelding van Walfridus wordt ook aangetroffen op de zogenoemde kerspelkist van Bedum die zich thans in het Groninger Museum bevindt.¹⁷

¹ Van Schaïk, *Walfridus van Bedum*, 136-151.

² Ibid., 38.

³ Ibid., 148-149.

⁴ Kempius, De origine, 323 *Basilica nobilibus ibidem erigitur columnata, que à Mingardenis Ecclesiae venerabili Antistiti (cuius modò non recolimus nomen) in honorem piissimi martyris Domoni, Sanctique Pauli consecrata est, sub huiusmodi diei laetitie, B. Wolfredi reliquiae, officiose cleri apparatu, et populi applaudente favore, in theca lignea super altare sunt reclusae.*

⁵ Van Schaïk, *Walfridus van Bedum*, 150-151.

⁶ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 90* reg. 534*); GDW nr. 293.

⁷ Arch. HJK nr. 40, 98 reg. 12.

⁸ Vatic. Arch., Reg. Suppl. 750, 248-248v.

⁹ Mijleman, 'Ommelands ere', 64. Overigens is Werenfridus uiteraard een geheel andere heilige dan Walfridus!

¹⁰ OGD nr. 118. Over de verering van Walfridus in de noordelijke gewesten Van Schaïk, *Walfridus*, 53-85.

¹¹ Arch. Winsumer en Schaphalsterzijlvest nr. 17 reg. 3.

¹² Arch. Farmsum nr. 778 reg. 104.

¹³ AKG nr. 31 reg. 994.

¹⁴ Arch. Drie Delfzijlen nr. 31 reg. 51.

¹⁵ Arch. Ewsum nr. 400-401 (oud nr. 38 reg. 243).

¹⁶ GA, Verzameling losse stukken nr. 516 (R.F. 1540/45).

¹⁷ Van Schaïk, *Walfridus*, 156. afbeelding bij Berghuis, *De Walfriduskerk*, 16.

Over het kerkgebouw is wel meer dan over enige andere kerk in de Groninger Ommelanden gepubliceerd. De bouwgeschiedenis is uitvoerig beschreven door W.J. Berghuis.¹⁸ Deze stelt de stichting van de houten grafkapel omstreeks 1025, gevolgd door de bouw van het westwerk ca. 1050-1075 en de aanleg van de kruisbasiliek ca 1075-1100.¹⁹ Daarop volgden nog verschillende uitbreidingen en vernieuwingen.

Het patronaat van de parochiekerk alhier werd in 1284 door de *parrochiani et patroni* overgedragen aan de benedictijner abdij Germania te Thesinge. Everhard, bisschop van Munster, bevestigt deze overdracht 2 juli 1284; het klooster krijgt de vrijheid de kerk door monniken of seculieren te laten bedienen.²⁰ Paus Nicolaas IV bevestigt een en ander 12 mei 1291; ook dan blijkt dat de kerk eerder ter collatie stond van de parochianen.²¹ Een herhaling van deze bevestiging wordt gegeven door paus Bonifatius VIII op 20 oktober 1300.²²

Later komt het patronaat weer in lekenhanden, waarschijnlijk reeds vóór 1428 wanneer de pastoor Julle voor het eerst voorkomt. Hij was verwant aan de Van Ewsum's die later als medecollator van de kerk voorkomen en de hand zullen hebben gehad in de keuze van Julle alhier.

Niettemin tracht de abdij te Thesinge nog laat in de zestiende eeuw haar rechten geldend te maken. Zo komt de abt van Thesinge 31 juli 1566 en 6 april 1573 nog voor als medecollator bij het afleggen van de kerkenrekening.²³

In een brief d.d. 21 november 1567 schrijft de officiaal Gerardus Werninck (pastoor te Middelstum) dat de abt stelt enig collator van de kerk te zijn en dat deze een pastoor heeft aangesteld. De bisschop van Munster gelast een onderzoek naar de eigendom van het collatierecht onder voorlopige handhaving van de benoemde pastoor.²⁴ De overige collatoren verzetten zich blijkbaar met succes tegen de pretenties van de abt; als zodanig worden genoemd leden van de families van Ewsum en Kater, Aylcko Onsta, de abt van Aduard namens het voorwerk op de Rodeschoele en het klooster Sint Annen.²⁵ Nadien benoemde pastoors hadden geen binding met Thesinge.

Mijleman noemt de kerk 'een collegikerck, daer vijf canonicken in waren'.²⁶ Van een collegiale of kapittelkerk blijkt echter nergens. Hoe Mijleman aan zijn vermelding kwam is onbekend. Wellicht heeft een aanduiding in oude stukken waarbij van *canonici* sprake geweest zou kunnen zijn betrekking op monniken van de abdij Thesinge die toen hier de dienst vervulden. Niettemin vermeldt Van Dijk nog dat de kerk alhier in de vijftiende eeuw 'tot collegiale kerk werd verheven' en dat aanleiding gaf tot plannen voor een imposante kruisbasiliek.²⁷

Kerk en pastorie werden in 1536 door Meindert van den Ham verbrand.²⁸ De pastorie was zeer vermogend. Omstreeks 1540 behoren daartoe 201 grazen land waarvan 124 belast met de jaartax terwijl de pastoor daarnaast nog 21 grazen 'van syn egen patrimonium' alhier gebruikt.²⁹ In 1553

¹⁸ Berghuis, *De Walfriduskerk*. Eerdere korte publicaties : B. Westerink, 'In de voetsporen', P. Kooi, 'Walfriduskerk' en Van Schaik, 'Sint-Walfriduskerk'.

¹⁹ Berghuis, *De Walfriduskerk*, 64.

²⁰ OGD nr. 165.

²¹ OGD nr. 185.

²² OGD nr. 208 waarbij deze bepaalt ... *quod perpetuo vicario, qui pro tempore fuerit in ecclesia supradicte, ad sustentationem suam et subeunda onera ejusdem ecclesie congrua portio tribuatur*.

²³ Arch. HG Bedum – Westerdijkshorn nr. 116: afschrift van een zeer summier extract uit 1796 uit een register van de kerk te Bedum). (het register zelf is niet bewaard gebleven).

²⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3 I, 470; over deze zaak ook 473-475, 478-479.

²⁵ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K passim, i.h.b. K XII).

²⁶ Mijleman, 'Ommelands ere', 49.

²⁷ Van Dijk, *Romaans vademecum*, 39-40.

²⁸ GA, RAG, Stukken zonder jaar en datum, nr. 350 (fragment van een kroniek uit de abdij Thesinge).

²⁹ Arch. Ewsum nr.575 (oud nr. 136).; Alma, 'Schatregister', 88.

worden echter slechts 52 grazen ten name van de pastoor gesteld.³⁰ Een stuk d.d. 23 juli 1657 rekent tot de pastorie 194 grazen land alsmede meerdere heemsteden.³¹

In 1559 wordt in *totaal* 860 1/2 grazen kerkenland verhuurd, in 1597 938 grazen.³² Een rapport uit ca. 1601 stelt het land van de kerk alhier op ca. 1200 grazen.³³

Mijleman vermeldt over de kerk: 'Was boven d'ordinaire lands kercken een der magnifijckste, derwelcken deken ordinaris met edele familie en met de geleerste plagt verkooren te worden, van grooter aensien, soo als men noch weet van een Jarges, Coninck, Mepsche'.³⁴ Alleen een De Mepsche is hier echter als pastoor bekend.

Radfriduskapel

De *Passio* geeft aan dat op de plaats waar Walfridus' zoon Radfridus werd vermoord een *basilica* was gebouwd. De kapel stond westelijk van de kerk.³⁵ Over de geschiedenis ervan is weinig bekend. Ca. 1540 is sprake van een erf 'daer dat Capelle op staet',³⁶ ca. 1550³⁷ en 1553³⁸ van land van Thonnys bij die Capelle' terwijl in 1559 en 1597 sprake is van Johan Thonis bij de Capelle.³⁹

Mijleman spreekt van 'Sanctorum Walfridus ende Radfridus cappeleken ende borneput' en had nog 'gesien de ruijnen van 't kercksken, dat daer tot die dag toe had gestaen, verciert met twee toorentjes'.⁴⁰ Ook over deze kapel heeft Berghuis geschreven.⁴¹ De toren en het schip kunnen niet ouder zijn dan het midden van de twaalfde eeuw.⁴² Over een (mogelijk) voorafgaande houten kapel wordt niets vermeld.

Over bezittingen van de kapel vonden wij niets vermeld. Evenmin zijn namen bekend van de aan de kapel verbonden priesters. Mogelijk werden de diensten gedaan door de pastoor en de vicarii van de parochiekerk.

Vicarieën en prebenden

Over het aantal geestelijken alhier lopen de vermeldingen uiteen. Volgens een verklaring d.d. 30 december 1477 stichtte de pastoor Julle tijdens zijn leven drie vicarieën.⁴³ Een schattingslijst uit ca. 1500 noemt voor Bedum vier priesters.⁴⁴ Het parochieregister uit 1501 noemt hier naast de pastoor echter met name vijf andere priesters waaronder mogelijk een kapelaan en verder blijkbaar een 'officians' voor een ander⁴⁵. In 1553 had de kerk twee kosters.⁴⁶

Bekend zijn de volgende vicarieën en prebenden:

³⁰ Alma, 'Winsumerzijlvest', 118, 119.

³¹ Arch. PKV Groningen nr. 42.

³² Arch. HG Bedum – Westerdijkshorn nr. 116: afschrift van een zeer summier extract uit 1796 uit een register van de kerk te Bedum). (het register zelf is niet bewaard gebleven).

³³ Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

³⁴ Mijleman, 'Ommelands ere', 49.

³⁵ Situering van kerk en kapel: Van Schaik, *Walfridus van Bedum*, 37; Berghuis, *De Walfriduskerk*, 102 fig. 34

³⁶ Arch. Ewsum nr. 575 (oud nr. 136).

³⁷ Arch. Ewsum nr. 575 (oud nr. 136).

³⁸ Alma, 'Winsumerzijlvest', 118.

³⁹ Arch. HG Bedum – Westerdijkshorn nr. 116: afschrift van een zeer summier extract uit 1796 uit een register van de kerk te Bedum) (het register zelf is niet bewaard gebleven).

⁴⁰ Mijleman, 'Ommelands ere', 64.

⁴¹ Berghuis, *De Walfriduskerk*, 218-230, met reconstructietekeningen 97-102, fig. 29-33.

⁴² Berghuis, *De Walfriduskerk*, 228.

⁴³ Arch. HJK nr. 40, 98 reg. 12.

⁴⁴ Alma, 'Schattingen', 176.

⁴⁵ RC II, 9v.

⁴⁶ Alma, 'Winsumerzijlvest', 89.

Catharinaprebende
 Petrusprebende
 Margarethaprebende
 Anthoniusprebende
 Onze Lieve Vrouwevicarie
 Nicolaasprebende

In 1604 wordt van slechts drie vicarieën melding gemaakt.⁴⁷ In 1612 komen vier prebenden (die van Catharina, Petrus, Margaretha en Nicolaas) voor.⁴⁸ Mogelijk zijn voor eenzelfde leen verschillende aanduidingen gebruikt.

Incorporatie

Blijkens het parochieregister uit 1501 is de parochie Oostbedumerwolde* bij Bedum gevoegd.⁴⁹

Pastorie

1371 - 1385	Ondulphus komt als cureet alhier voor 18 oktober 1371, ⁵⁰ 10 december 1371 ⁵¹ en nog 4 juli 1385. ⁵²
1387	Abeko Op 1 februari 1387 komt voor dominus Abeko de Bedum; blijkens het zegelrandschrift was hij de pastoor. ⁵³
1397 - 1408	Mello/Mellardus wordt als cureet alhier genoemd 13 april 1397 ⁵⁴ en 29 september 1408. ⁵⁵
1428 - † 1475	Julle/Julianus verwant aan de Van Ewsums te Middelstum, ⁵⁶ komt voor het eerst als cureet alhier voor 26 mei 1428 en is dan tevens proost van Usquert. ⁵⁷ In beide hoedanigheden wordt hij vele malen genoemd, voor het laatst 7 januari 1475. ⁵⁸ Als baccalaureus iuris wordt <i>d. Julianus de Frisia, prepositus Usquerdensis</i> in

⁴⁷ StA nr. 857.

⁴⁸ Boeles, 'Bouwstoffen', 193.

⁴⁹ RC II.

⁵⁰ OGD nr. 593.

⁵¹ OGD nr. 597.

⁵² OGD nr. 748.

⁵³ OGD nr. 769; zegelrandschrift S DNI ...ONIS C... BEDU, dus cureet (pastoor).

⁵⁴ OGD nr. 949.

⁵⁵ Driessen, *Monumenta*, 268-271.

⁵⁶ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, passim. Ibid., 47 wordt hij abusievelijk in 1431 pastoor te Westeremden genoemd. Onno van Ewsum noemt hem in 1476 zijn oom, Boeles, 'Bouwstoffen', 127. Onno's moeder Meneke van Ewsum (gehuwd met Hiddo Tamminga die de naam van Ewsum aannam) was een zuster van Julle. Zijlstra nr. 5653 noemt hem een bastaardbroer van Meneke.

⁵⁷ Arch. Winsumer en Schaphalsterzijlvest nr. 17 reg. 3. Een zegel uit 1448 (Arch. Lewe nr. 918 reg. 27) is onherkenbaar geschonden.

⁵⁸ AKG nr. 20, 77v reg. 581.

1441 te Keulen als student ingeschreven.⁵⁹ Hij stierf 31 maart 1475;⁶⁰ zijn memoriemis werd te Groningen gevierd 27 maart.⁶¹ Reeds op 10 januari 1458 maakte hij zijn testament waarbij hij onder meer zijn zuster Meneke bedacht.⁶² Tijdens zijn leven stichtte hij hier drie vicarieën⁶³ waaronder de Catharinaprebende.⁶⁴

Reeds tijdens zijn leven werd de proostdij Usquert geïncorporeerd bij de abdij Rottum zij het dat hij zelf levenslang het vruchtgebruik daarvan zou hebben.⁶⁵

1477 - 1506

Mr Johan Vredewolt

Johannes de Vredewolt de Groninghen werd 29 mei 1457 als student te Keulen Ingeschreven.⁶⁶ Hij was volgens Benninge een zoon van Mr Johan Vredewolt, pastoor van de Martinikerk te Groningen en kanunnik te Bremen; zijn moeder behoorde tot de beste families van de stad Groningen.⁶⁷ Daarmee is niet in overeenstemming de vermelding bij de dispensatieverlening op 7 september 1457 wegens onwettige geboorte van een gehuwde man (een priesterlijke staat wordt dus niet vermeld) en een gehuwde vrouw; hij is dan *scholaris*,⁶⁸ Hij wordt 19 mei 1457 te Keulen als student ingeschreven⁶⁹ en is in 1473 *professor theologiae* te Bazel.⁷⁰ Op 30 december 1477 wordt hij voor het eerst als pastoor alhier aangetroffen.⁷¹ Sicke Benninge noemt hem 'to male een expart, temperael, frack, karich man' die voor de officiaal te Munster veelvuldig procedeerde met de eveneens uit Groningen uit een zeer aanzienlijk geslacht geboren Mr Johan Alma, vicarius alhier. Benninge verhaalt hierover uitvoerig: de officiaal, wetende dat Vredewolt een rijk man was, stelde bisschop Hendrik van Schwarzburg daarvan op de hoogte. Deze zond daarop mensen naar Groningen die – met medewerking van relaties van Alma – Vredewolt gevangen namen en meevoerden naar Munster. Onder druk van de burgerij van Groningen bewerkte de raad zijn invrijheidstelling doch teruggekeerd te Groningen wenste hij de dienst te Bedum niet weer op te nemen. Hij bleef te Groningen wonen en liet zijn dienst te Bedum door een kapelaan waarnemen. De gemene burgerij en de gilden stonden aan zijn zijde, de 'uppersten'

⁵⁹ Zijlstra nr. 5653.

⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 90* reg. 534*) (21 juli 1558: volgens een uittreksel uit een missaal van de kerk alhier); GDW nr. 293.

⁶¹ StA Münster, Ms. VII 2311 (Memorieboek Martinikerk Groningen).

⁶² Arch. Ewsum nr. 409 (oud nr. 12*); hij legateerde ook aan Dns Wilhelmus en Dns Johannes, wier functie en standplaats niet zijn aangegeven).

⁶³ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 90* reg. 534*); GDW nr. 293.

⁶⁴ De Van Ewsum's hadden van deze vicarie/prebende het collatierecht.

⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 409 (oud nr. 12*). Over deze incorporatie uitvoeriger: Boeles, 'Bouwstoffen', 119. Op 27 mei 1475 verzoekt Henricus Vrese de Groningen de door het overlijden van Julle vacant geworden proostdij van Bedum (!) (Vat. Arch. Reg. Suppl. 727, 139-139v; Kok, *Regesten* nr. 746). Deze was sedert 1467 kanunnik van de Onze Lieve Vrouwekerk ad Gradus te Keulen, 1471 rector van de universiteit aldaar, wordt in 1471 officiaal van de aartsbisschop van Keulen, is dat nog 8 juni 1474, benoemd tot vicaris-generaal van de aartsbisschop van Keulen; 30 december 1472 verzocht hij een kanunnikaat met prebende in de Gereonskerk te Keulen (Vat. Arch., Reg. Suppl. 686, 47v.; *Regesten* nr. 233 waar ook de andere gegevens. Zijlstra nr. 5626 geeft aanvullende gegevens: 1456 te Keulen als student ingeschreven, 1459-1470 *professor artium*, 1470-1476 *professor iuris*, 1471-1472 rector van de universiteit, overleden 1475 of 1476. Hij bezat sedert 1471 de Johannes Baptistvicarie in de Martinikerk te Groningen* (R.G. IX, 305 nr. 1949, Reg. Suppl. 669, 273r vlg.)

⁶⁶ Zijlstra nr. 5162.

⁶⁷ Benninge (ed. Van den Hombergh en van der Werff), 255.

⁶⁸ RPG III, 123 nr. 1504 (PA 6, 129r).

⁶⁹ Zijlstra nr. 5162.

⁷⁰ Zijlstra nr. 4970.

⁷¹ Arch. HJK nr. 40, 98 reg. 12.

waren tegen hem. De hogere stand hield hem voor een ‘moijtmaker’, anderen zagen in hem gezien zijn Oostfriesse herkomst een meeloper van de graaf van Oostfriesland.⁷² Daarop vervolgt Benninge met een relaas over zijn rol in het geschil tussen de stad Groningen en deze graaf en gedateerd op 1505.

De eerdere door Benninge beschreven gebeurtenissen hebben zich echter reeds geruime tijd vóór 1505 afgespeeld, namelijk rond 1492. Op 27 april 1492 worden wereldlijke en geestelijke heren uit de stad Groningen en de Ommelanden (waaronder de pastoors te Groningen, Sebaldeburen, Warffum en Farmsum) gemachtigd te handelen in ‘der sake der vanghynghe en der nachtrovynghe der Injurien en des geweldes dat meyster Reyner Langhenhorst myt synen hulpen en hoevetheren als myt namen een heer en bisschop van Munster gedaen hevet ofte gedaen mach hebben an den eersamen mester Johan Vredewolt docter in der Godtheyt’.⁷³ Op 3 september 1492 wordt tussen de bisschop van Munster en Johan Vredewolt een compromis gesloten. Wolterus, abt van Aduard, en de hoofdeling Johan Rengers beloven dan er zorg voor te dragen dat het bereikte compromis formeel wordt beschreven en verzegeld binnen vier weken en te doen verzenden omdat ‘de abbet to Marienfelde nycht hebbe willigen konnen to loven dat unsz compromysz in al to sollen vullentogen werden ...’⁷⁴. De abt van Marienfelde zal als vertegenwoordiger van de bisschop zijn opgetreden.

De Hoofdmannen geven 5 september 1492, dus twee dagen later, de pastoor te Westerdijkshorn* en Henrick, vicarius alhier, last om Vredewolt op vrije voeten te stellen en de hem ontnomen goederen te restitueren.⁷⁵

In een niet gedateerd, kort daarop opgesteld, stuk verklaren Wolterus, abt van Aduard, Johannes, abt van Rottum, Johannes, abt van Wittewierum, Marsilius, abt van Selwerd, Haye Ripperda, proost van Farmsum, Johan Rengers van Ten Post alsmede Burgemeesteren en Raad van Groningen mede namens de daarmee verbonden Ommelanden alle punten in het compromis tussen de fiscaal-procurator van de biischop en Mr Johan Vredewolt, pastoor te Bedum, getrouw te zullen nakomen.⁷⁶ Naar het schijnt was hiermee de zaak niet definitief geregeld: op 26 september 1494 wordt een nader compromis gesloten tussen de bisschop en de stad Groningen met de Ommelanden inzake Mr Johan Vredewolt, pastoor alhier, tegen wie de bisschop ‘Mercklicke anspracke hadde ... umb zijne mannichvuldige unhursamheit excessen und overtoede’, aangezien niet alle punten, vervat in het eerste compromis, in acht zijn genomen. In deze nadere overeenkomst wordt onder meer bepaald dat geen maatregelen zullen mogen worden getroffen tegen de priesters Hinrick van Xiericzee, Johan Allema en Johan Wedenwysch genant Paptar en dat hetgeen hen is ontnomen moet worden gerestitueerd.⁷⁷

Vredewolt komt als pastoor alhier ook voor vrijdag na Mathias (28 februari of 26 september) 1494.⁷⁸ Hij bleef blijkbaar hier in functie en speelde in 1505-1506 een rol in het geschil tussen de stad Groningen en de graaf van Oostfriesland. Hij

⁷² Benninge, 255, 258-259, 261, 279.

⁷³ Arch. Lewe nr. 49 nr. 52.

⁷⁴ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 24.

⁷⁵ O.A. nr. 52 reg. 119.

⁷⁶ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 57 (in de regestenbeschrijving gedateerd 1480-1490).

⁷⁷ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 27.

⁷⁸ GA, R.F. 1494/14.

spiegelde daarbij de lagere standen een goede vrede voor en werd in 1505 naar de Saksische regenten,⁷⁹ toen verblijvende te Aduard, gezonden.⁸⁰

Nog in 1542 wordt blijkbaar over zijn nalatenschap geprocedeerd. Op 12 of 13 juni 1542 wordt uit Utrecht een aantal rescripten afgegeven.⁸¹

1520 - 1545 **Dr Rodolphus de Mepsche**

zoon van Johan de Mepsche en Deetje Huynge,⁸² op 15 mei 1508 te Keulen als student in de rechten ingeschreven, aldaar *decretorum baccalaureus*,⁸³ komt vanaf 29 oktober 1520⁸⁴ regelmatig als pastoor alhier voor. Op 11 mei 1523 transporteert hij land met consent van zijn moeder Dedeke Mepsche en zijn (niet met name genoemde) broers; hij heet dan *mag. lib. art. et dr. iur. canon. et publ.*⁸⁵ Enkele malen komt hij ook voor als persona te Baflo (zo 24 februari 1536).⁸⁶ Op 24 juni 1535 worden aan hem alle landen in pacht gegeven die de hertog van Gelre te Noordlaren en Zuidlaren toekomen.⁸⁷ Op 18 juni 1536 wordt hij door de stadhouder begiftigd met de proostdij Loppersum wegens zijn verdiensten voor de keizer en de schade hem dientengevolge berokkend door Meynert van Ham.⁸⁸ De Munsterse officiaal Albert Mumme noemt Rudolph 'eyn oldt curtisaen, int hoff van Burgundien' en veroordeelt de begeving van proostdijen door het wereldlijk gezag.⁸⁹ Als pastoor te Bedum en proost van Loppersum wordt hij 1 december 1542 genoemd.⁹⁰ Voor het laatst komt hij als pastoor alhier voor 3 oktober 1545.⁹¹ Nog hetzelfde jaar overleed hij.⁹²

Over zijn nalatenschap ontstaat onenigheid tussen zijn erfgenamen en Lawe ten Veenhuys. Op de lotting van St. Magnus (19 augustus) 1547 wordt uitgesproken tussen burgemeester Evert de Mepsche en Lawe dat voorzover '... een doctor gepreveligiert yss' zonder momber of licentia testandi 'een guet vertyen' te mogen, de donatie van kracht wordt verklaard. Is dit echter niet het geval dan zal men Lawe haar verdiende loon geven en restitueren wat zij aan de goederen verbeterd en

⁷⁹ De vertegenwoordigers van hertog Georg van Saksen, Heer van Friesland, die trachtte ook in Groningen vaste voet te krijgen.

⁸⁰ Benninge, 258-259.

⁸¹ ABU nr. 538-2, 74. Het betreft (a) *Rescriptum ad Instantiam domini Rolophi de Mepsche et advocati parochialis ecclesie in Bedom contra d. Radignum Coeninck curatum ad sanctum Martinum in Groeningen, de et super re testamentaria quondam dmini Johannis Vredewolt curatus dum vixit in Bedom*; (b) *commissio d. gerardo pistoris vicarius ad sanctum Martinum In Groeningen*; a. d. *Hughone de Nulo pastorem In Groeningen ac b. Reynero Broyel commissario In Drenthia*. De inhoud ervan wordt niet verder aangegeven.

⁸² GA, B. Lonsain, Genealogie van het geslacht De Mepsche, handschrift.

⁸³ Zijlstra nr. 6192.

⁸⁴ Arch. Farmsum nr. 727 reg. 283; AKG nr. 31 reg. 994.

⁸⁵ GA, R.F. 1523/7.

⁸⁶ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 53v.

⁸⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. 20, 7v.

⁸⁸ Arch. HJK nr. 40, 1v. reg. 106. Een ander stuk noemt echter 10 november 1537 als datum van begeving (Aud. nr. 935). In 1539 is er een geschil tussen hem en Reinout van Burmania die door de bisschop van Munster met de proostdij was voorzien (zoals ook vroeger de bisschop deze proostdijen vergaf, Aud. nr. 1531, 45, 17 juli 1539). De Mepsche had de proostdij ontvangen van de keizer (Aud. nr. 1528, 170, voorjaar 1539). (de ze stukken niet in Microfiches stukken bestuur Friesland te Brussel).

⁸⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 123.

⁹⁰ Arch. Ter Apel nr. 25* reg. 223*. Blijkens StA 857 werd 31 maart 1543 de proostdij gegeven aan Johan de Mepsche, de latere Luitenant van Groningen.

⁹¹ Arch. HJK nr. 52, 79.

⁹² Arch. Epemastate, Ijsbrechtum, Stukken Rengers, Ledenlijst Kalende Groningen, 67; het jaartal is onduidelijk, mogelijk ook te lezen als 1546.

afgelost heeft;⁹³ de zaak diende voor het eerst op de lotting van 18 april 1547.⁹⁴ De lotting van 19 augustus 1548 brengt weer de zaak tussen Evert de Mepsche en Lawe ten Veenhuys; het compromis tussen partijen wordt van kracht verklaard; evenzo 29 april 1549. Zo er nog geschilpunten zijn worden deze geremitteerd aan de dedigsliden.⁹⁵ Ook de erfgenamen onderling twistten over de nalatenschap, zo op de lottingen van 19 augustus 1548 en 29 april 1549 Evert de Mepsche en de met zijn zuster Hille gehuwde Geert Lewe waarbij sprake is van donaties aan beide partijen door Wemele Mepsche en doctor Tese⁹⁶ (sc. Teso Huginge, pastoor te Groningen*).

ca 1546

Jacob Kuper

In 1554 en 1555 wordt voor Burgemeesteren en Raad van Groningen een proces gevoerd tussen Ghysebert Kuper en Katryna, ‘magd’ van wijlen heer Jacob Kuper, ‘pastoor in synen tyde to Bedum’.⁹⁷ Bijzonderheden over de aard van het geschil worden niet meegedeeld. Partijen worden enkele malen in de protocollen vermeld; slechts éénmaal wordt de functie van de overledene aangegeven. Kuper heet 21 augustus 1546 prebendaat* alhier en is dat ook nog 7 september 1547 wanneer hij in persoon te Emden volmacht geeft in zijn zaak tegen Gijsbren, zoon van zijn broer, inzake het testament van Oleff Kuper.⁹⁸ Mogelijk heeft hij na het overlijden van De Mepsche enige tijd het pastoraat waargenomen.

Katrina, maagd van wijlen heer Jacob Kupers, koopt 16 maart 1555 een rente uit een huis te Groningen die zij 26 augustus 1564 weer overdraagt.⁹⁹

1547 - 1557

Mr Luert Grevinck

wordt 26 juli 1547 bevestigd als pastoor alhier;¹⁰⁰ voordien was hij pastoor te Uithuizen*. Of hij de onmiddellijke opvolger van De Mepsche was blijkt niet. Na zijn intrede werd Bartholt Entens door een dienaar van Wigbold van Ewsum gedood. Op 26 september 1547 vindt in deze zaak ten overstaan van Johan Rengers, pastoor te Appingedam en officiaal der Friese landen, een getuigenverhoor plaats. Luert Grevinck verklaart dan omstreeks 51 jaren oud te zijn (hij werd dus ca. 1496 geboren) en een broer Eysso en een zuster Abele te hebben.¹⁰¹ Als pastoor te Bedum komt hij nog voor 21 april 1557.¹⁰² Een niet meer aanwezige steen in de schoorsteenmantel van de pastorie bevatte de initialen L en G en het jaartal 1548.¹⁰³

1557 - 1568

Johan Clant

de opvolger van de voorgaande als pastoor te Uithuizen* en vandaar reeds voor december 1557 vertrokken komt voor het eerst als pastoor alhier voor 13 mei 1558.¹⁰⁴ In juli 1559 ontvangt hij van de officiaal-aartsdiaken van Munster zijn

⁹³ Joosting, *Ordelen*, 177.

⁹⁴ Joosting, *Ordelen*, 171.

⁹⁵ Joosting, *Ordelen*, 204, 215.

⁹⁶ Joosting, *Ordelen*, 203, 217, 222, 224.

⁹⁷ GA, RA III a 1, 27 augustus 1554 (dezelfde dag ook zonder functie en plaats RA III b 1, 48), 9 en 11 oktober 1554, 31 januari, 18 maart en 18 mei 1555.

⁹⁸ Stadtarchiv Emden, nr. I 717 (mededeling R. Alma, 9 mei 1994).

⁹⁹ GPK nr. 116 reg. 799 en 837.

¹⁰⁰ Arch. Ewsum nrs. 107-116(oud nr. 264)

¹⁰¹ Arch. Ewsum nrs. 107-116 (oud nr. 264 reg. 395).

¹⁰² GA, Hs. in quarto 29, 122.

¹⁰³ GDW nr. 292 (niet L en C zoals aldaar).

¹⁰⁴ Arch. HJK nr. 170-172 (ChvdH I nr. 19)

institutiebrief waarvoor hij 6 daaldere betaalt; het voorgaande jaar had hij bij zijn institutie reeds 8 daalder voldaan aan de toenmalige officiaal.¹⁰⁵

In zijn tegenwoordigheid vindt 12 november 1559 de verhuur van de kerkenlanden plaats; de kerk bezat toen 860 ½ grazen land¹⁰⁶ die in totaal 1310 gl. 10 st. 4 d. opbrachten.¹⁰⁷ Op 31 juli 1566 wordt door de kerkvoogden rekening gedaan aan de collatoren in tegenwoordigheid van Mr Gheert vicarius.¹⁰⁸

Pastoor Clant zal afwezig zijn geweest; zijn aanwezigheid wordt althans niet vermeld. In september 1566 nam hij – met de vicarius Henrick - deel aan de verwijdering van de beelden uit de kerk alhier. In de verklaringen daaromtrent wordt hij pastoor Jan Dam genoemd; hij was de Geuzen zeer toegedaan.¹⁰⁹ Zijn godsdienstige opvattingen waren ook voor het overige niet in overeenstemming met de heersende leer. Desgevraagd gaf hij ten raadhuize te Groningen te kennen zich niet met de Rooms-Katholieke godsdienst te kunnen verenigen.¹¹⁰ De officiaal Werninck (pastoor te Middelstum*) berichtte 15 november 1567 dat tegen de pastoor te Bedum een onderzoek werd ingesteld; op 21 november d.a.v. wordt meegedeeld dat de bisschop van Munster de zaak tegen Johan Clant, gewezen pastoor te Bedum, voltooid wil zien en dat een nieuwe pastoor moet worden aangesteld. De abt van Thesinge – zoals hiervoor vermeld verkreeg de abdij aldaar in 1284 het patronaat van de kerk alhier – heeft inmiddels de monnik Johan Hagell aan de commissarius van Usquert gepresenteerd. Op 11 december 1567 bericht de officiaal dat Johan Clant is aangezegd kerk en pastorie te ontruimen.¹¹¹ In januari 1568 werd Clant door Luitenant en Hoofdmannen bij aflezing van een mandaat in de kerk alhier definitief uit de pastorie ontzet.¹¹² Tevens zal hem daarbij langer verblijf in het gewest zijn ontzegd terwijl zijn goederen werden geconfisqueerd.¹¹³ Hij ging althans met vijf kleine kinderen in ballingschap¹¹⁴ en vestigde zich in Oostfriesland waar hij in maart 1570 als predikant te Larrelt werd beroepen.¹¹⁵ Na de Reductie van Groningen in augustus 1594 keerde hij als pastor primarius* alhier terug.

(1568

Johan Hagell)

Op 27 januari 1568 deelt Gela van Ewsum aan haar broer Johan van Ewsum mee van de kapelaan te Bedum vernomen te hebben dat jl. zondag (25 januari) Clant als pastoor is afgezet. Zonder, haars inziens, enig recht is door de abt van Thesinge als pastoor alhier geïntroduceerd Johan Hagell, in afwachting van de komst van de commissarius van de bisschop van Munster. Men kan echter nog bezwaren indienen. Gela is van mening dat de collatoren moeten voorkomen dat Hagell tot de possessie van de pastorie geraakt.¹¹⁶ De presentatie van Johan Hagell, een monnik

¹⁰⁵ Visitatie 1559, 295.

¹⁰⁶ Ca. 1601 wordt het totale bezit van de kerk op 1200 grazen gesteld, Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁰⁷ Arch. HG Bedum – Westerdijkshorn nr. 116: afschrift van een zeer summier extract uit 1796 uit een register van de kerk te Bedum). (het register zelf is niet bewaard gebleven).

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Kleijntjens, 'Beeldenstorm', 176, 191.

¹¹⁰ Eppens, *Kroniek I*, 180, 186.

¹¹¹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 469-470, 472vlg., 476vlg. .

¹¹² Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K (2) – X).

¹¹³ GA, Hs. in folio 295d, deel 1, 39.

¹¹⁴ Blijkens mededeling van een van deze kinderen, Gerhard Clant te Scharmer, in een rekest aan de Staten van Stad en Lande (StA nr. 456, R.F. 1596/22, z.j. e.d., door Feith gedateerd op 1596). Aangezien Gerhard daarin zijn vader als overleden noemt kan het stuk niet gedateerd worden voor 1599.

¹¹⁵ Harkenroth, *Geschiedenissen*, 268-269; Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, 378.

¹¹⁶ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K (2) – X).

van de zich als unicus collator beschouwende abt van Thesinge, had reeds vóór 21 november 1567 plaatsgevonden. Voorlopig wordt hij met de waarneming belast. De collatoren (voornamelijk leden van de geslachten Van Ewsum en Kater) geven 5 december d.a.v. te kennen de kapelaan te Bedum genoegzaam tot de waarneming gekwalificeerd te achten. Zo de kerkelijke overheid dit gevoelen niet zou delen verzoeken zij één van de vicariepriesters met de waarneming te belasten. Tevens verzoeken zij een termijn van twee tot drie maanden om hun rechten te bewijzen.¹¹⁷ Blijkbaar hebben deze collatoren zich inderdaad met succes verzet. Althans blijken zij eind februari in hun rechten te zijn hersteld. Op grond daarvan verzoekt 25 februari 1568 de abt van Aduard aan Johan van Ewsum zijn stem uit te brengen op

Johannes Henrici Bandring

Johannes Henricus, hofmeester van de Rodeschoele (een uithof van het klooster Aduard) die ook de stem van het klooster te Sint Annen en van Eilko Onsta heeft.¹¹⁸ Op 26 februari 1568 verzoekt Wigbolt van Ewsum zijn broer Johan zijn stem, overeenkomstig het verzoek van de abt van Aduard, uit te brengen op Johannes Bandring.¹¹⁹ Deze komt 6 april 1565 voor als kapelaan van de abt van Aduard; hij werd toen als kok (!) aanbevolen.¹²⁰ Het is ons niet bekend of Johannes Bandring inderdaad tot pastoor werd verkozen en spoedig daarop vertrok of overleed. Medio 1568 kwam hier als pastoor

1568 - † 1570 **Regnerus Papinck**

die 6 mei 1569 verklaart alhier nog geen jaar geleden gekomen te zijn als opvolger van de ‘heretike’ pastoor ‘Jan Dam’ die in september 1566 met de vicarius Henrick had deelgenomen aan de beeldenverwijdering; voordien was hij pastoor te Haren.¹²¹ Op 11 april 1570 werd hij zonder duidelijke aanleiding in de middag neergestoken door Eilko Onsta; omstreeks 11 uur ’s avonds bezweek hij aan zijn verwondingen nadat Mr Geert hem de biecht had afgenomen.¹²²

(? 1570 **Johannes Esernick)**

Onduidelijk is of een post in de rekening over 1570-1571 van de officiaal van het aartsbisdom Utrecht betrekking heeft op Bedum.¹²³

1570 - † 1592 **Johannes Bystervelt**

Op 17 april 1570 schrijft Johannes Bystervelt, pastoor te Rolde, aan Johan van Ewsum ter sollicitatie naar de vacante pastorie te Bedum.¹²⁴ Waarschijnlijk zal hij kort nadien hier zijn gekomen. Als pastoor te Rolde wordt hij nog genoemd 26 juni 1570.¹²⁵ Als pastoor alhier komt hij voor 29 oktober 1572¹²⁶ en 4 en 6 juni 1592.¹²⁷

¹¹⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 472vlg., 476vlg.

¹¹⁸ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K (2) – XII).

¹¹⁹ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K (2) – XIII).

¹²⁰ Arch. Ewsum nr. 23 (oud nr. 132 H – LXXIV).

¹²¹ Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, 177.

¹²² Aud. nr. 295, 128-130v.

¹²³ BBH 39, 161-162. De betrokken post luidt: *de sigillo surrogationis pro dno Johanne Esernic (?) theologo et licentiatu ad par. eccl. de Bedam (Bedum?) 42 stuf. Act. 29 Mai 1570*. Elders is gelezen: *Eseremo en Bedom*, Heeringa, *Rekeningen II*, 291.

¹²⁴ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – LXVI).

¹²⁵ *Oudheden en Gestichten*, 577.

¹²⁶ GA, RA III a.

¹²⁷ GA, RA III a.

Hij stierf 6 november 1592.¹²⁸ Op 11 december 1592 verzoeken de testamentatores van wijlen Johan Bystervelt, pastoor alhier, diens goederen onder het voorrecht van boedelbeschrijving te mogen aanvaarden.¹²⁹ Wellicht was hij de vader van Johannes Bijstervelt die 19 juli 1602 als koster te Bedum voorkomt.¹³⁰

De pastorie is nog vacant 28 januari 1593 wanneer de Hoofdmannenkamer de collatoren gelast met de verkiezing van een pastoor, volgens het mandaat van de koning, 'voert te varen'.¹³¹ Wie hier tot 1594 pastoor is geweest is onbekend.

Reformatie

Na de hervorming werden hier twee predikantsplaatsen ingesteld. De tweede predikant, aanvankelijk *concionator* of *pastoris collega* genoemd, werd althans ten dele bekostigd uit de inkomsten van de Catharinaprebende. In 1604 wordt gemeld dat de tweede predikant bij gebrek aan middelen hem te onderhouden is vertrokken.¹³²

Eerste pastorie¹³³

1595 - † 1599 **Johan Clant**

tot 1568 pastoor alhier en één der weinigen die om geloofsredenen uitweek,¹³⁴ werd in 1570 predikant te Larrelt (Ofr.) en komt 14 juli 1595 voor het eerst voor als predikant te Bedum.¹³⁵ Ten onrechte is wel verondersteld dat de vanaf 1595 genoemde een zoon van de eerder verdrevene was.¹³⁶ Hij is nog in leven 27 augustus 1599 maar stierf voor 11 september 1599 wanneer zijn weduwe het genadejaar verzoekt.¹³⁷

Gedeputeerde Staten staan 11 januari 1600 aan de zoon van de overledene, **Melchior Clant**, toen predikant in Friesland,¹³⁸ een proefpreek alhier toe.¹³⁹ Op 20 mei 1600 verzoeken de inwoners van Bedum hem te mogen beroepen.¹⁴⁰ Blijkbaar is hiervan niets gekomen, mogelijk omdat hij wel de bewoners maar niet de onderling strijdende collatoren achter zich had.

Op 30 maart 1600 komt in de vergadering van de classis Middelstum een geschil over de collatie alhier ter sprake.¹⁴¹ Blijkbaar waren door verschillende partijen beroepen

¹²⁸ GA, RA III a (Formsma, *Diarium Alting*, 858).

¹²⁹ Arch. HJK nr. 57.

¹³⁰ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹³¹ Arch. HJK nr. 57, 132.

¹³² StA nr. 857.

¹³³ Vgl. Wumkes, 'Bedum', 124-130.

¹³⁴ Eppens, *Kroniek*, I, 180, 186 noemt slechts vier dissidenten; daarnaast zijn nog enkele anderen bekend.

¹³⁵ Acta synodes.

¹³⁶ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 268-269.

¹³⁷ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹³⁸ Voor hem: Romein, *Friesland*, 73, 445 en 622 en Van Veen, *Aanvullingen*, 80; Kalma, *Classisboek Sneek*, XXXI. De filiatie: GA, RA III a 7, 7 maart 1601.

¹³⁹ StA nr. 111.

¹⁴⁰ StA nr. 111.

¹⁴¹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

Jodocus Vossius, optredende *nomine ecclesiae Bhemana*, en **Joannes Egberti**, predikant te Oostwold (O.)*. Vossius was blijkbaar door het merendeel der ingezetenen, Egberti door enige collatoren. Twee predikanten worden als gecommiteerden aangewezen. Daarna wordt over de zaak niets vernomen. Wellicht is kort daarna de keuze van de gemeente op Melchior Clant gevallen maar deze is hier niet gekomen.

1601 - † 1606 **Cornelius Everhardi Althuis**

Op 1 december 1600 verzoeken de ingezetenen van Bedum het beroepen van Cornelius Everhardi Althuis, predikant te Holwerd, als predikant te Bedum goed te keuren.¹⁴² Na bekomen demissie van zijn gemeente te Holwerd en de classis Dokkum werd het beroep op 27 april 1601 door de classis Middelstum goedgekeurd.¹⁴³ Everhardi - zoals hij vrijwel steeds wordt genoemd – komt in 1583 voor als predikant te Anjum en stond vermoedelijk reeds in 1589 te Holwerd.¹⁴⁴ Mogelijk is hij dezelfde als Cornelius Everhardi, in 1559 pastoor geworden te Saaxum* en aldaar nog in 1574 maar niet meer in 1582. In 1604 wordt van hem gezegd dat hij een oud man is.¹⁴⁵ Hij overleed hier in februari 1606. Zijn zerk vermeldt nog slechts ‘is begraven ius Eeverhardi Predicant (Bedu?)m Ao 1606 den 26 Februari ...’¹⁴⁶ geeft niet duidelijk aan of 26 februari de sterf- dan wel de begrafenisdatum is. Op 6 maart 1606 worden – in verband met de vacature – door de classis de preekbeurten geregeld.

(1607 **Henricus Houbingius**

Op 27 april 1607 vertoont D. Henricus Sandensis (= Henricus Houbingius, predikant te 't Zandt*) een beroep naar Bedum. De classis wil het beroep goedkeuren indien hij demissie van zijn huidige gemeente inbrengt en het beroep door de lidmaten van de gemeente te Bedum wordt goedgekeurd waaraan de classis overigens twijfelt. Op de vergadering van de synode op 4 mei 1607 vraagt hij het oordeel over dit beroep dat hij (nog) niet heeft aangenomen. De synode verwijst hem echter naar de classis. Daarop verschijnt hij 1 juni 1607 in de vergadering van de classis Loppersum. Deze spreekt als haar mening uit dat hij beter te 't Zandt kan blijven tenzij de gemeente aldaar hem wil laten gaan en ontslaan van zijn verbintenis. Daarop heeft hij blijkbaar afgezien van het beroep naar hier.

(1607 **N.N.**

Op 7 juli 1607 bericht Johannes Acronius (predikant te Groningen) aan de stadhouder dat Gedeputeerde Staten vorige week een ‘onqualificeerde’ te Bedum hebben willen benoemen doch dat hij dat heeft weten te verhinderen.¹⁴⁷ Wie de betrokkene is geweest blijkt nergens.

1607 - 1610 **Petrus Lucanus**

verzoekt 21 september 1607 als beroepen predikant alhier geëxamineerd te worden. Na examen wordt hij 16 oktober 1607 toegelaten mits nog voldoende aan de op 28

¹⁴² StA nr. 111.

¹⁴³ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁴⁴ Romein, *Friesland*, 554, 528.

¹⁴⁵ StA nr. 857.

¹⁴⁶ GDW nr. 803.

¹⁴⁷ Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

september 1607 opgelegde voorwaarde de nodige testimonia over te leggen. Blijkbaar moest de classis daarop lang wachten. Reeds op 25 april 1608 verwijt de synode hem reeds een maand lang te Bedum, de sacramenten bediend en de pastorie betrokken te hebben alvorens zich bij de classis te hebben gepresenteerd, geëxamineerd te zijn en zijn testimonia te laten zien; hem wordt gelast deze fout te herstellen. Op 23 mei 1608 vertoont hij een testimonium van Nicolaus Junghe, j.u.d. en kanselier van Holstein dat hij zich o.m. aan de Academia Juliana (sc. te Kiel) ‘woll unde eerlick ghedragen hebbe’ welke attestatie voldoende wordt geacht. De synode van mei 1609 besluit hem te citeren. Hij verschijnt het volgende jaar, op 10 mei 1610, voor de synode en moet bewijs van zijn huwelijksvoltrekking tonen. De classis Groningen zal te Itzehoe informeren of hij daar in de omgeving heeft gestaan. Op 3 augustus 1610 verzoeken de ingezetenen van Bedum aan Gedeputeerde Staten hun predikant Petrus Lucanus voorlopig te handhaven.¹⁴⁸ Nog op 20 augustus 1610 wordt hij als predikant alhier genoemd doch voor 26 januari 1611¹⁴⁹ is hij afgezet. Zijn vrouw Heylwich krijgt dan van Burgemeesteren en Raad van Groningen remissie van een breuke en restitutie van een kist met goederen. Op de synode van mei 1611 wordt meegedeeld dat de deputaten een missive hebben gezonden naar Gulik waar hij zich listig heeft ingedrongen.¹⁵⁰

Hij kan dezelfde zijn als Petrus Lucanus, die van 1612 tot zijn vertrek in 1617 te Eck en Wiel stond.¹⁵¹

1611 - † 1626 **Wolfgang Agricola**

vertoont 18 maart 1611 in de vergadering van de classis Loppersum een beroep naar Bedum en wordt gedemitteerd. Op 6 mei 1611 wordt hij door de classis Middelstum toegelaten. Hij is nog in leven 31 augustus 1625, komt daarna niet meer voor en zal kort voor 26 juni 1626 zijn gestorven; zijn kinderen wordt dan het genadejaar toegestaan. Voor Bedum stond hij te Garsthuizen* en Losdorp*.

Tweede pastorie

1596 - 1596/7 **Arnoldus Rheinbach**

concionator te Bedum wordt op de classicale vergaderingen van 16 augustus, 28 september en 11 oktober 1596 geëxamineerd. Op 14 oktober 1596 verschijnt hij voor de Hoofdmannenkamer inzake het vicarieland alhier.¹⁵² Na 5 september 1597 maar voor 1598 wordt hij predikant te Noordwolde*. Op 25 oktober 1599 verzoekt hij betaling van huur over 1596 en 1597 van de landen, behorende bij het Catharinaleen; deze moeten in rechtshanden worden opgebracht.¹⁵³

1598 -1599 **Jodocus Vossius**

wordt voor het eerst als predikant alhier genoemd op 21 september 1598.¹⁵⁴ Hij procedeert dan tegen de meiers van het Catharinaleen. Volgens apostille van Gedeputeerde Staten zal hij, zonder prejuditie, de thans lopende landhuur van het leen ontvangen. Hij verzoekt dan ook de huren van het Margarethaleen; op 2

¹⁴⁸ StA nr. 116.

¹⁴⁹ GA, RA III a 14.

¹⁵⁰ Acta synodes, 1611; vgl. Handelingen kerkenraad HG Groningen nr. 1, 22 mei 1611.

¹⁵¹ NKHB, Bijlage U, 124.

¹⁵² Arch. HJK nr. 838.

¹⁵³ Arch. HJK nr. 839; vgl. *ibid.*, 13 november 1599 (abusieveloijk predikant te Bedum genoemd).

¹⁵⁴ Arch. HJK nr. 839, 128v., 129v.

november d.a.v. worden hem de huren over dit jaar toegestaan, op grond van de apostille van Gedeputeerde Staten. Collator van deze prebende is dan blijkbaar Ulrich van Ewsum.¹⁵⁵ Op 6 november 1600 wordt hem door de meiers ‘kortinge an den versochten Landthuiren’ verzocht.¹⁵⁶

Op 25 juli 1599 presenteert Jodocus Vossius, predikant te Bedum, zich als ziekenbezoeker te Groningen; alvorens benoemd te worden moet toestemming aan Burgemeesteren en Raad en aan de classis Middelstum worden verzocht.¹⁵⁷ De classis verleent hem op 30 juli d.a.v. toestemming deze functie te aanvaarden mits er voor wordt gezorgd dat aan de predikant Johan Clant een adjunct wordt toegevoegd. De acta van de classis d.d. 27 augustus 1599 noemen hem nog als collega van Johan Clant alhier. Te Groningen bleef hij slechts zeer kort. Op 3 juli 1600 resigneert hij als visitator omdat er geen middelen zijn hem te onderhouden.¹⁵⁸ Reeds op 11 september 1600 is hij in functie als predikant te Gieten van waaruit hij ook Gasselte bediende. Hij werd daar op 1 november 1602 afgezet, ging vandaar naar Heino en vertrok in 1604/5 naar Sloten.¹⁵⁹ Op 30 april 1606 wordt hij door de classis Sneek toegelaten als predikant te Noordwolde (H.O.N.); hij blijft daar tot 1630.¹⁶⁰

Op de classicale vergadering van 28 april 1600 wordt meegedeeld dat Macarius (Lunsman, predikant te Westerdijkshorn*) aan Van Isselmuden¹⁶¹ verzocht heeft hem als tweede predikant te beroepen. Blijkbaar is daarvan niets gekomen. Tot 1602 bleef de tweede predikantsplaats onbezet.

1602 - 1604 **Folckerus Henrici Celebrophorus**

praeceptor te Bedum, verzoekt 26 april 1602 de classis hem te examineren. Op 5 mei 1602 wordt hij na examen tot de bediening toegelaten, zij het onder voorwaarden. De classis draagt hem op 9 juni 1602 de waarneming op van de dienst te Noordwolde* tot de overkomst van de aldaar beroepen predikant. Van de vergadering van 18 juli 1603 is hij scriba; hij schrijft zich dan Folckerus Henrici Celebrophorus. Als pastor secundus komt hij nog voor 18 juni 1604. Op 4 juni 1604 verzoekt hij aan de classis, ter voldoening aan de last, hem na beëindiging van zijn examen gegeven zich opnieuw aan het oordeel van de classis te onderwerpen, een nieuwe uitspraak. Na de door de eerste predikant alhier gegeven gunstige inlichtingen wordt hij ten volle als lid van de classis aangenomen (*plenarie suscepit*). Nog in hetzelfde jaar is hij, bij gebrek aan middelen hem te onderhouden, vertrokken.¹⁶²

Hij zal dezelfde zijn als Folgerus Henrici, te Osteel (Ofr.) in of kort na 1599 in dienst getreden en vermoedelijk in verband met de religieuze twisten in het graafschap Oostfriesland gedemitteerd. Op 13 april 1602 ontvangt hij van de stad Emden enig teergeld voor de reis naar Groningen waar hij een dienst had gekregen.¹⁶³ Vanaf 1605 komt hij voor te Oldehove* c.a.

¹⁵⁵ Arch. HJK nr. 839, 150.

¹⁵⁶ Arch. HJK nr. 839.

¹⁵⁷ Handelingen kerkenraad HG Groningen nr. 1.

¹⁵⁸ Handelingen kerkenraad HG Groningen nr. 1.

¹⁵⁹ Romein, *Drenthe*, 67.

¹⁶⁰ Kalma, *Classisboek Sneek*, 328, XXXVI.

¹⁶¹ Bedoeld zal zijn Ernst van Isselmuden, eigenaar van de borg Schultinga: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 70.

¹⁶² StA nr. 857.

¹⁶³ Reershemius, 181.

Eind 1604 geven de synodale gecommiteerden te kennen dat hier ‘noodwendich een vicarius to setten is’.¹⁶⁴

1606

Adolphus Regneri Empenius

zoon van Regnerus Adolphi, predikant te Westerwijtwerd*, is blijkens de acta d.d. 24 februari 1606 beroepen als predikant te Bedum; zijn vader verzoekt dan hem te examineren. Het examen wordt 19 maart 1606 afgenomen waarna hij als predikant alhier wordt toegelaten. Hoewel de eerste predikantsplaats dan vacant is en eerst in september 1607 in die vacature wordt voorzien is Adolphus Regneri met zekerheid tweede en niet eerste predikant geweest. Hierop duidt de aanbeveling van de synode aan Gedeputeerde Staten om hem onderhoud uit twee vicarieën te verschaffen waartoe de synode 6 mei 1606 besluit terwijl de classis 16 juni 1606 gecommiteerden aanwijst in ‘Adolphi Regneri zaken umme de vicarien to bekamen’.

Blijkbaar heeft hij inderdaad de inkomsten hieruit genoten. In 1654 wordt door de classis Middelstum geklaagd dat hoewel de drie vicarieën, gesticht door de proost Julianus (sc. destijds pastoor alhier) en bezittende in totaal 240 grazen land, na de Reductie zijn genoten door de vier successieve tweede predikanten Arnoldus Rheinbach, Judocus de Vos, Folckerus Samuelis (!) en Adolphus Empenius, nadien daaruit nimmer enige bijdrage voor het onderhoud van de tweede predikant was ontvangen en zij door de collatoren voor eigen gebruik waren aangewend.¹⁶⁵

Hoelang Empenius hier heeft gestaan is niet met zekerheid te zeggen.

Waarschijnlijk hebben de moeilijkheden zijn tractement inderdaad te ontvangen (waarop de acties uit 1606 reeds duiden en die zijn voorganger er toe brachten te vertrekken) hem genoopt naar een andere plaats om te zien. Hij verschijnt regelmatig op de classicale vergaderingen doch zonder vermelding van standplaats. Op 22 augustus 1608 wordt hij voor het eerst genoemd als predikant te Oldenzijl*.

1607/8 – 1618 **Vacature**

Waarschijnlijk om financiële redenen is de tweede predikantsplaats na het vertrek van Empenius niet vervuld. Collatoren wendden de vicarieën te eigen nutte aan. Reeds in 1613 was dit blijkbaar het geval. Naar aanleiding van een klacht dat Verrucius¹⁶⁶ en Latteringe zich de lenen te Bedum als vrije prebenden aanmatigen bepalen Gedeputeerde Staten op 3 februari 1613 dat zij de hiertoe betrekkelijke bewijzen moeten inbrengen.¹⁶⁷ Wellicht in verband hiermee staat de ‘remonstrantie’ van Ulrich van Ewsum, ingediend ter beantwoording van de vraag of het beneficie te Bedum een vicarie of een prebende is; deze wordt 2 juni 1599 door de Staten van Stad en Lande aan de ordinaris rechter overhandigd.¹⁶⁸

1618 - 1621 **Ludowicus Hellinckhusius**

vertoont 1 juni 1618 een beroep naar Bedum dat door de classis op 15 juni 1618 wordt goedgekeurd. Hij was 1 november 1616 benoemd tot schoolmeester te Ten Post waar zijn opvolger reeds 24 april 1618 werd benoemd.¹⁶⁹ Op 21 juli 1617

¹⁶⁴ StA nr. 857.

¹⁶⁵ Arch. PKV Groningen nr. 42.

¹⁶⁶ Gerlacus Verrutius bezat met de kinderen van Dr Hieronymus Verruties het patronaatsrecht van de Margarethaprebende alhier (zie aldaar).

¹⁶⁷ Arch. PKV Groningen nr. 42. Bedoeld zijn Gerlacus Verrucius en Frederik Latteringe die ca 1601 genoemd worden als collatoren van twee lenen: Trsoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁶⁸ GA, GAG nr. mR 720 (Verbaal syndicus Houfflin).

¹⁶⁹ Arch. Hora Siccama nr. 441.

verzocht hij de classis Loppersum hem te examineren; na het op 22 september en 27 oktober d.a.v. afgelegde examen werd hij beroepbaar gesteld. Op de classicale vergadering van 6 september 1619 blijkt hij te Onderwierum* beroepen te zijn; hij moet de beroepbrief overleggen. Blijkbaar was daarmee iets niet in orde; te Onderwierum werd een ander beroepen en Hellinckhusius bleef collega pastoris te Bedum zoals hij in april 1620 wordt genoemd.

De classis Westerkwarter besluit 7 mei 1621 Jr Aldringa¹⁷⁰ die Ludovicus, vicarius te Bedum, had toegestaan te Feerwerd* te preken waartegen Ds Andreae, predikant te Feerwerd en Ezinge protesteert, aan te schrijven alsmede zich tot de classis Middelstum te wenden. Gedeputeerde Staten staan 25 oktober 1621 desgevraagd Ludovicus Hellinckhusius, gewezen vicaris te Bedum, de verzochte combinatie van Oosternieland* met Oldenzijl* voorlopig en tot wederopzegging toe.¹⁷¹ Op 29 oktober 1621 vertoont hij aan de classis een beroep naar Oldenzijl en Oosternieland. Hij overleed daar 3 januari 1650.

1622 - (1626) **Godefridus Hoisingius**

wordt 25 september 1622 door de classis Middelstum na vertoning van zijn beroepbrief toegelaten tot het examen. Op 7 oktober 1622 wordt hij, na dit examen, toegelaten als collega pastoris alhier. Na het overlijden van Wolfgang Agricola volgde hij deze als eerste predikant op. Hij stierf 20 februari 1654.¹⁷²

Hij was een zoon van Johannes Hoisingius, laatstelijk predikant te Vierhuizen*, en gehuwd met Catharina, dochter van Johannes Lolingius, predikant te Noordbroek*.

Tot 1651 bleef de tweede predikantsplaats onbezet.

Vicarieën en prebenden

Vermeld werd reeds dat de pastoor Julle († 1475) bij zijn leven drie vicarieën had gesticht; twee daaraan verbonden priesters leggen over één daarvan in 1477 een verklaring af.¹⁷³ Op 12 juli 1548 dragen Johan, Derck en Alle, zoons van wijlen Eyse ten Poell, hun aandeel van het jus patronatus van deze prebende, die destijds was gesticht door Julle, proost van Usquert en pastoor alhier, die daarbij 46 grazen schonk, en Eyse ten Poel, 'olde moei' (van wie is niet aangegeven) die 30 grazen schonk, over aan de broers Johan, Christopher en Wigbolt van Ewsum.¹⁷⁴ In ieder geval was onder deze drie de Catharinavicarie/prebende, de andere twee zijn niet met zekerheid te traceren. Een schattingslijst ca 1500 geeft voor Bedum vier priesters aan,¹⁷⁵ het parochieregister uit 1501 naast de pastoor vijf geestelijken waarvan één mogelijk een kapelaan was en een ander blijkbaar de diensten voor een ander deed.¹⁷⁶

Catharinaprebende

1466/82- 1497 **Hinrick van Circksee**

¹⁷⁰ Popco Aldringa, eigenaar van de Grote Borg te Feerwerd: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 116-117.

¹⁷¹ StA nr. 118.

¹⁷² GDW nr. 809.

¹⁷³ Arch. HJK nr. 40, 98 reg. 12.

¹⁷⁴ Arch. Ewsum nr. 338 (oud nr. 117 reg. 413).

¹⁷⁵ Alma, 'Schattingen', 176.

¹⁷⁶ RC II, 9v.

H. Hindrick toe Beem wordt genoemd in een overzicht van renten van de Martinikerk te Groningen dat gedateerd kan worden tussen 1466 en 1482; hij ontvangt van deze kerk jaarlijks een rente van 50 gl.¹⁷⁷ In hem is te herkennen Henricus, in 1477 ‘convicarius’ genoemd door twee andere vicarii alhier.¹⁷⁸ Op 27 oktober 1480 wordt de excommunicatie en het interdict ingetrokken die opgelegd zijn aan Johannes Wicherinck, Johannes Munter, commandeur van Wijtwerd, en Johannes Spyrinck wegens hun verzuim het vonnis te gehoorzamen dat *in curia Romana* was gewezen in het proces tussen abt en convent te Rottum ener- en Onno van Ewsum, diens zoon Abeko en Hinricus Zyrcxe, *assertus clericus*, anderzijds¹⁷⁹. Dit proces had betrekking op de proostdij van Usquert die eerder was geïncorporeerd bij het klooster Rottum. Hij was betrokken bij de moeilijkheden van de pastoor Johan Vredewold met de bisschop van Munster hem en de pastoor te Westerdijkshorn wordt 5 september 1492 gelast de pastoor op vrije voeten te stellen.¹⁸⁰ Ook op 26 september 1494 komt Hinrick van Xierixzee voor.¹⁸¹ Hinrick van Circksee, vicarius van het Catharina-altaar, overleed 4 oktober 1497; zijn grafzerk waarop acht kwartieren bleef bewaard.¹⁸²

1501 - 1529 **Goert van der Eze**
komt voor in het parochieregister uit 1501,¹⁸³ voorts als vicarius in 1503¹⁸⁴ en overleed in 1529 waarna de Catharinaprebende wordt gegeven aan

1529 **Rewco**
pastoor te Westerwijtwerd*. Over deze begeving wordt kort daarop – 5 juni 1529 – door de commissarius-generaal van de proostdij Usquert een verklaring van Rewco afgegeven. De patronen waren toen Roelof en Johan van Ewsum en Eijze ter Poel.¹⁸⁵ De zonen van laatstgenoemde, Johan, Derck en Alle, verkochten 12 juli 1548 hun deel in het patronaatsrecht van deze prebende aan Johan, Chreistopher en Wigbold van Ewsum.¹⁸⁶ Een waarschijnlijk omstreeks 1540 opgestelde lijst van grastallen geeft aan dat Rewke de vorige vicarius was doch ‘daer sulvest niet en woende’; tot dit leen behoorden toen 42 grazen.¹⁸⁷

1555 **Jacobus Lamberti**
wordt in juli 1555 door de Munsterse officiaal geïnstitueerd in de Catharinavicarie; hij voldeed daarvoor aan recht 1 daalder.¹⁸⁸

1558 **Johannes de Bywen**
In 1558 ontstaat een geschil tussen Wigbold van Ewsum en Gerard van Isselmuden, de kinderen van Luert Cater en Meio Entens mede namens zijn broers en zusters

¹⁷⁷ Arch. GPK nr. 33, 27 (voor de datering der lijst: 1466 (vgl. Wynolt Egbers rente, 24v jo. *ibid.* nr. 77) en 1482 (Roelof Elkorens rente, 25 jo. *ibid.* nr. 45).

¹⁷⁸ Arch. HJK nr. 40, 98 reg. 12.

¹⁷⁹ AKG nr. 254 reg. 663(*assertus clericus*, in het regest vertaald als pseudo-geestelijke).

¹⁸⁰ O.A. nr. 52 reg. 119.

¹⁸¹ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 27.

¹⁸² GDW nr. 294.

¹⁸³ RC II, 9v.

¹⁸⁴ Arch. Ewsum nr. 272 (oud nr. 250).

¹⁸⁵ Arch. Ewsum nr. 337 (oud nr. 117 reg. 194A).

¹⁸⁶ Arch. Ewsum nr. 338 (oud nr. 117 reg. 413)

¹⁸⁷ Arch. Ewsum nr. 575 (oud nr. 136); Alma, ‘Schatregister’, 88.

¹⁸⁸ Visitatie 1555, 128.

over de door Wigbold gedane presentatie van Johannes de Bywen voor de Catharinaprebende alhier. Op 15 november 1558 wordt door de commissarius van Loppersum de gedane presentatie van kracht verklaard.¹⁸⁹ Tijdens zijn visitatiereis wordt het geschil door de officiaal Rickwyn behandeld; het verbaal is ongedateerd doch te stellen begin 1559.¹⁹⁰ Het geschil blijft slepen totdat partijen bij de volgende visitatie op 31 juli 1560 overeenkomen dat de syndici van de stad Groningen en van de Ommelanden uitspraak zullen doen.¹⁹¹ Uiteindelijk bevestigt op 23 september 1561 de officiaal Van Twickel de in 1558 gedane uitspraak en bevestigt hij Wigbolt van Ewsum in zijn rechten.¹⁹²

- ca 1577 **Mr Ghert**

prebendaat alhier, wordt als overleden genoemd 7 november 1577.¹⁹³ Op 22 september 1582 staan Luitenant en Hoofdmannen de erfgenamen van wijlen meester Geert bij preferentie toe de een jaar huishuur van het vicariehuis te Bedum 'so hoer za: vader getimmert'¹⁹⁴ terwijl dezelfden op 4 oktober 1582 bepalen dat de collatoren en de kerkvoogden zullen restitueren aan de erfgenamen van heer Geert de kosten van het huis, zonder prejuditie en zonder inbreng van het vonnis van 7 november 1577.¹⁹⁵

1577

Jacob Hennert

wordt bij uitspraak d.d. 19 september 1577 als prebendaat te Bedum volgens zijn introductie- en institutiebrieven gehandhaafd in het bezit van het leen en de prebende; de huren ervan zullen moeten worden voldaan aan zijn volmacht, heer Jacob Alberti.¹⁹⁶ Tegen de uitspraak wordt protest aangetekend. Op 3 oktober 1577 bevestigen Luitenant en Hoofdmannen hun vonnis van 19 september 1577, gegeven in het geschil tussen Jacob Hennert als 'gealligeerde ende bestedigte prebendaet der prebende tho beem' en de pastoor te Westeremden* namens Bartolt Reneman. Deze denkt de prebende krachtens de presentatiebrief te 'gewinnen'dient hij zich *in petitorio* te wenden tot de geestelijke rechter.¹⁹⁷ Blijkbaar had een poging, voor deze rechter ondernomen, meer succes. Van Hennert wordt verder niets meer vernomen.

1577 - 1586

Bartolt Reneman

wordt door van Ewsum op 26 juni 1557 tot de prebende gepresenteerd¹⁹⁸ en door Luitenant en Hoofdmannen 5 mei 1578 in het bezit daarvan gesteld.¹⁹⁹ Blijkens een aantekening in het procesprotocol wordt dan de pastoor te Westeremden* (Hermannus Reneman) namens zijn zoon in het bezit der prebendelanden gesteld.²⁰⁰ Later ontstaan over het rechtmatige bezit der prebende weer een geschil.

¹⁸⁹ Arch. Ewsum nr. 340 (oud nr. 90* reg. 537*). Vgl. Boelens, *Bouwstoffen*, 194-197.

¹⁹⁰ Visitatie 1559, 15-15v.

¹⁹¹ Visitatie 1560.

¹⁹² Arch. Ewsum nr. 341 (oud nr. 90* reg. 540*).

¹⁹³ Arch. HJK nr. 54.

¹⁹⁴ Arch. HJK nr. 54.

¹⁹⁵ Arch. HJK nr. 54, 275.

¹⁹⁶ Arch. HJK nr. 54, 428.

¹⁹⁷ Arch. HJK nr. 54, 432v.

¹⁹⁸ Arch. HJK nr. 55, 2 december 1586.

¹⁹⁹ Arch. HJK nr. 56, 2 december 1586.

²⁰⁰ Arch. HJK nr. 59.

(1582 - 1586 Joannes Joannis)

Op 16 juni 1584 wordt de huurders der prebendelanden opgedragen de huren te voldoen aan de zoon van Johan Jansen die met het leen is voorzien.²⁰¹ Op 28 maart 1582 wordt de clericus Joannes Joannis door Luitenant en Hoofdmannen in het leen bevestigd totdat Bartolt Reneman hem daaruit voor de geestelijke commissarius ‘gewonnen’ zal hebben.²⁰² Onder hetzelfde voorbehoud wordt de huurders der prebendelanden op 16 november 1585 gelast de huren te voldoen aan Joannes Joannis.²⁰³ Hermannus Reneman betwistte daarop met succes de aanspraken van Joannes Joannis. Op 2 december 1586 dient het geschil tussen Hermannus Reneman namens zijn zoon en Johan Jansz. Namens diens zoon Joannes Joannis over het bezit van de Catharinaprebende alhier. In het geschil is eerst door de pastoor Krijthe (commissarius van de proostdij en pastoor te Westerwijtwerd*) uitspraak gedaan; zijn uitspraak werd echter door Johannes Eelts, vicaris-generaal van het bisdom Groningen verworpen waarop door Reneman beroep werd ingesteld bij Luitenant en Hoofdmannen die de zaak behandelden in tegenwoordigheid van Frederik ten Hoevell, pastoor, en Berneer Auckema, pastoor van de A-kerk te Groningen. Reneman refereert daarbij aan de presentatiebrief d.d. 26 juni 1577 en de bovengenoemde inbezitstelling van 5 mei 1578. De tegenpartij stelt dat eerder met het leen was voorzien de stiefzoon van Johan Jansz., Carol van Gel, doch omdat ‘dese propter defectum natalium zijn *Canonica Institutionem* neet konde obtineeren’ surrogeerde het leen aan Joannes Joannis wiens appointatie op 7 november 1582 werd bekomen. Het leen was toen echter niet vacant zoals de partij Jansz. stelde. Volgens de einduitspraak zal Bartolt Reneman derhalve continueren in het bezit van het leen. De door Joannes Joannis genoten huren behoeven echter niet te worden gerestitueerd terwijl de lopende huren half-half zullen zijn.²⁰⁴ Hoelang Bartolt Reneman de prebende nog heeft bezeten is niet bekend. Hij zelf leeft nog in 1615²⁰⁵ maar is in 1591 niet meer in het bezit.

1591 - 1595 Wilhelmus Ikens

Blijkens een notitie d.d. 2 december 1591 is de zoon van Cornelis Ikens voorzien met de Catharinaprebende alhier.²⁰⁶ Op 2 oktober 1595 procedeert Wilhelmus Ikens tegen de gebruikers van het Catharinaleen alhier.²⁰⁷

In 1598 worden twee jaren landhuren van deze prebende toegekend aan Jodocus Vossius, de tweede predikant.²⁰⁸ Op 19 en 26 januari 1609 wordt aangegeven dat het Catharinaleen 20 grazen land, onverscheiden met andere eigenaren, heeft.²⁰⁹ Blijkens opgaven uit ca 1601 en 1612 bezat het Catharinaleen echter 118½ grazen land.²¹⁰

Petrusprebende

²⁰¹ Arch. HJK nr. 55, 52v.

²⁰² Arch. HJK nr. 55, 118v.

²⁰³ Arch. HJK nr. 55, 163v.

²⁰⁴ Arch. HJK nr. 55, 2 december 1586.

²⁰⁵ GA, RA III a 17, 20 juni 1615.

²⁰⁶ Arch. HJK nr. 57.

²⁰⁷ Arch. HJK nr. 838, 142.

²⁰⁸ Arch. HJK nr. 839, 128v, 129v.

²⁰⁹ Arch. HJK nr. 1353, 287.

²¹⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102 en 104.

Over deze prebende is vrijwel niets bekend. Op 26 november 1571 scheiden de kinderen van Geert van Isselmuden († 1571) en Anna Cater de nalatenschap van hun ouders. Aan de zoon Coert wordt door het lot toegewezen het huis ‘toe Schultinghe’ met het Petersleen te Bedum.²¹¹ Anna Cater had het goed geërfd van haar vader Hendrik die het weer verkregen had uit de erfenis van zijn vader Claes Kater wiens vrouw mogelijk een Schultinge was.²¹² Op wie de stichting van dit leen teruggaat is niet bekend. In een rapport ca. 1601 wordt aangegeven dat een leen door Van Isselmuden pro forma is gegeven aan zijn neef Loesecaets (Losecaat?) die bij de cavalerie is.²¹³ Op 12 februari 1612 zegt jonker (Ernst) van Isselmuden dat er in Bedum drie lenen zijn waarvan één te zijner collatie. Hij heeft het leen gegeven aan de zoon van Coert Geerts te Bedum die in Groningen ter schole gaat.²¹⁴

De Petrusvicarie bezat in 1540 blijkbaar 48 grazen land.²¹⁵ Ca 1601 worden 84½ grazen land genoemd bij het leen waarvan Van Isselmuden collator is.²¹⁶ In 1609 worden 20 grazen genoemd, onverscheiden met andere eigenaren²¹⁷ maar in 1612 worden in totaal 80½ grazen land ten name van het Petersleen gesteld.²¹⁸

Bedienaren van dit leen zijn ons niet bekend.

Margarethaprebende

Ook van deze prebende is vrijwel niets bekend. In 1540 behoren 40 grazen land tot deze prebende.²¹⁹ De Margarethaprebende wordt voorts genoemd 22 september 1582.²²⁰ Het bezit van het Margarethaleen wordt in 1612 opgegeven als 62 grazen land.²²¹ Op 15 augustus 1612 wordt het patronaatsrecht van deze prebende gedeeld door Gerlacus Verrutius en de kinderen van Dr Hieronymus Verrutius.²²²

Bedienaren van dit leen zijn ons niet bekend.

Anthoniusvicarie

Deze vicarie is alleen bekend uit een akte van presentatie uit 1540; blijkbaar is de pastoor alhier dan Collator.²²³ Landbezit wordt nimmer vermeld.

- 1540 Johannes Bebinck

Resigneerde van deze vicarie (mogelijk in verband met een benoeming te Baflo* waar hij in 1541 als pastoor voorkomt). Een Johannes Helprici Bebinck werd 1 juni 1529 als student te Leuven ingeschreven.²²⁴ Een Johannes Bebinck krijgt 28

²¹¹ Arch. Farmsum nr. 799.

²¹² Over Schultinghe: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 70-71.

²¹³ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²¹⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

²¹⁵ Arch. Ewsum nr. 575 (oud nr. 136); Alma, ‘Schatregister’, 89.

²¹⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²¹⁷ Arch. HJK nr. 1353, 287.

²¹⁸ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

²¹⁹ Arch. Ewsum nr. 575 (oud nr. 136).

²²⁰ Arch. HJK nr. 56, 270.

²²¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

²²² Boeles, ‘Bouwstofffen’, 97.

²²³ GA, Verzameling losse stukken nr. 516 (R.F. 1540/45).

²²⁴ Zijlstra nr. 9202.

februari 1539 de vicarie of eeuwige kapelanie in de Martinikerk te Groningen*/²²⁵
 Dezelfde of een naamgenoot?
 Na voornoemde resignatie vergeeft Rodolphus de Mepsche, pastoor alhier, 24 juli
 1540 de vicarie aan

1540 **Mr Henricus Augustini**
 uit Achtkarspelen, priester van het bisdom Utrecht en *mag. lib. art.*²²⁶ Henricus
 Augustini, van Groningen, wordt 16 maart 1538 te Keulen als student in de kunsten
 ingeschreven.²²⁷

Onze Lieve Vrouweprebende

Deze wordt alleen vermeld in 1540, dan met een landbezit van 10 grazen.²²⁸ Verdere gegevens
 ontbreken.

ca 1530–1570 ? **Mr. Geert**

wordt ca 1530 genoemd in een schattingslijst van Bedum.²²⁹ In 1553 worden onder
 Bedum 10 grazen land (2 percelen) genoemd ten name van Mr Gheert.²³⁰ Eenzelfde
 aantal grazen staat in 1540 ten name van de Onze Lieve Vrouweprebende.²³¹
 Mogelijk was hij dus bezitter van deze prebende. Mr. Gheert, vicarius alhier, is
 aanwezig bij de afhoring van de kerkenrekening op 31 juli 1566.²³² Mr. Geert,
 priester alhier, neemt 11 april 1570 de dodelijk gewonde pastoor Regnerus Paping
 de biecht af.²³³

Nicolaasprebende

Deze prebende komt alleen voor in 1612 maar daarvan wordt dan geen landbezit opgegeven zoals
 wel het geval is met de Catharina-, Petrus- en Margarethalenen.²³⁴

Overige geestelijken

vóór 1475-1477 **Johannes Wunderlik en Ulfardus**

vicarii alhier, leggen 30 december 1477 een verklaring af over de stichting van drie
 vicarieën door Julle, pastoor alhier, waarvan zij met Henricus (zie voor deze de
 Catharinaprebende) de eerste bedienaren waren.²³⁵

1492 **Gert**

²²⁵ St. Marie nr. 1855, 60; nr. 2673, 321v.

²²⁶ GA, Verzameling losse stukken nr. 516 (R.F. 1540/45).

²²⁷ Zijlstra nr. 5990.

²²⁸ Arch. Ewsum nr. 575 (oud nr. 136); Alma, 'Schatregister', 89.

²²⁹ HGA, Hertogelijk archief nr. 155.

²³⁰ Alma, 'Schotregister', 118, 119

²³¹ Arch. Ewsum nr. 575 (oud nr. 136); Alma, 'Schatregister', 89.

²³² Arch. HG Bedum, doos 15, copie; Tresoar, Hs. 267 X a (Handschriften P.H. Meekhoff Doornbosch), 6-7: afschrift
 van een zeer summier extract uit 1746 uit een register van de kerk te Bedum). (het register zelf is niet bewaard gebleven).

²³³ Aud. nr. 295, 128-130v.

²³⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

²³⁵ Arch. HJK nr. 40, 98 reg. 12.

In 1492 (niet nader gedateerd) wordt genoemd heer Gert to Beem.²³⁶ Hij kan dezelfde zijn als heer Gert die in 1491 de voor Onno van Ewsum bestemde huur van land te Westerdijkshorn ad 12 Rijnse gl. ontvangt²³⁷ en als heer Gert, ook in 1491 genoemd wanneer ‘van heer Gertz weghen bij Mewes koster’ te Bedum 17 enkele Rijnse gl. ontvangen worden.²³⁸

1494

Johan Alma en Johan Wedenwisch genaamd Paptar

worden genoemd in het reeds in verband met de pastoor Johan Vredewolt genoemde stuk d.d. 24 september 1494 waarin o.m. wordt gestipuleerd dat tegen hen geen maatregelen genomen mogen worden.²³⁹ Eerstgenoemde zal hier overigens reeds in 1492 hebben gestaan (zie onder de pastoor Johan Vredewolt). Johannes Alma, van Groningen, werd 27 februari 1477 te Leuven als student ingeschreven.²⁴⁰ Hij zal verwant zijn geweest aan Garmt Alma, burgemeester van Groningen.

ca 1530

Derck

worden ca 1530 genoemd in een schattingslijst van Bedum.²⁴¹

1546 - 1547

Jacob Kuper

prebendaat alhier, kwiteert 31 augustus 1546 zijn oomzegger Gisebert Kuper, de hoofderfgenaam, voor ontvangst van de gelden, hem door zijn broer Oleff Kuper vermaakt.²⁴² Op 7 juli 1547 geeft te Emden Jacob, prebendaat alhier, volmacht in zijn zoon tegen Gysbren, zoon van zijn broer, over het testament van Oleff Kuper.²⁴³ Postuum wordt hij – in 1554 - éénmaal ‘pastoor in synen tyde to Bedum’ genoemd.²⁴⁴ Mogelijk nam hij na het overlijden van de pastoor Rodolphus de Mepsche enige tijd het pastoraat waar.

1547 - 1548

Mr Everardt Oelbeck

komt 26 september 1547 voor als prebendaat of vicarius alhier, oud omstreeks 40 jaren²⁴⁵ en voorts 8 mei 1548, dan met de toevoeging *de Daventria*.²⁴⁶ In oktober 1551 is hij pastoor te Leermens* waar zijn (waarschijnlijke) voorganger in 1549 overleed. Hij komt in 1542 voor te Ootmarsum.²⁴⁷

1553 - 1556

Johan

Heer Johan staat in 1553 voor 6 grazen te boek onder Bedum.²⁴⁸ Johan komt als vicarius hier voor 13 maart 1556.²⁴⁹

²³⁶ Arch. Ewsum nr. 528 (oud nr. 14**)

²³⁷ Arch. Ewsum nr. 505 (oud nr. 8 deel 2).

²³⁸ Arch. Ewsum nr. 528, 20 (oud nr. 14**).

²³⁹ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 27.

²⁴⁰ Zijlstra nr. 8127.

²⁴¹ HGA, Hertogelijk archief nr. 155.

²⁴² StA Aurich, Rep. 234 deel 3, 422.

²⁴³ Stadtarchiv Emden, nr. I 717 (mededeling R. Alma d.d. 9 mei 1994).

²⁴⁴ GA, RA III a 1, 27 augustus 1554.

²⁴⁵ Arch. Ewsum nr. 109 (oud nr. 264 reg. 394)

²⁴⁶ Arch. Ewsum nr. 116 (oud nr. 264 reg. 264).

²⁴⁷ HCO, Arch. Stadgericht Ootmarsum nr. 16, 63 (2 mei 1542: hij vordert 9 goudgl. en 3 schepel rogge pensie op te Ootmarsum), 64 (8 mei 1542: hij had een huis verkocht aan een andere geestelijke).

²⁴⁸ Alma, ‘Schotregister’, 119.

²⁴⁹ Arch. HJK nr. 52, 353.

1558 - 1566

Henricus Barbotonsoris

komt 21 november 1558 als vicarius alhier voor.²⁵⁰ Heer Henrick van Beem wordt 27 november 1565 veroordeeld omdat hij 14 of 15 ossen buiten de stad Groningen heeft gekocht en verkocht hetgeen strijdig is met het stedelijke marktmonopolie.²⁵¹ Henrick, vicarius alhier, nam in september 1566 met de pastoor Johan Clant deel aan de verwijdering van beelden uit de kerk.²⁵²

ca. 1575

Henricus Bernardi van Berkel

was hier omstreeks 1575 vicarius. Reeds in 1585 is hij predikant te Goutum en Swichum. De synode van Friesland besluit 13 juli 1591 Henricus Bernardi, predikant te Goutum, terstond te schorsen en desnoods te verwijderen in verband met echtbreuk en doodslag die hij na ‘de verlatinge van het Pausdom’ in Groningen begaan zou hebben nadat daarover te Bedum informatie zullen zijn ingewonnen.²⁵³ Hij is echter te Goutum gebleven en wordt 26 oktober 1594 door het Hof van Friesland ten verzoeken van de (Groninger) rentmeester Claes ten Buer veroordeeld om Swane Henrici, door hem 19 à 20 jaren geleden tijdens zijn vicariaat te Bedum bij Geertruit Jansdr., in 1594 nog in leven, verwekt, als zijn dochter te erkennen.²⁵⁴ Ten Buer eiste voorts over 19 jaren een kostgeld van 20 gl. alsmede 500 gl. wegens de defloratie en voor kraamgeld. Bernardi wordt tot erkenning van het kind en betaling van 140 gl. in éénmaal veroordeeld.²⁵⁵ Te Goutum is hij nog 11 november 1598²⁵⁶ maar kort daarop werd hij predikant te Warns en Scharl doch daar reeds in 1599 afgezet.²⁵⁷ Vervolgens stond hij te Hemelum, werd ook daar afgezet maar nadien weer tot de dienst toegelaten²⁵⁸ waarop hij zich trachtte in te dringen te Tjerkwerd (en Greonterp) blijkens een bericht van 5 maart 1601²⁵⁹ en daar door de classis Bolsward werd toegelaten 18 mei 1601.²⁶⁰ Evenals te Hemelum gaf ook hier zijn levenswandel aanstoot. Op 14 november 1604 werd aan de stemgerechtigden aldaar opdracht gegeven binnen drie weken een nieuwe predikant te kiezen. Blijkbaar is Bernardi weer in genade aangenomen aangezien hij als dienstdoend predikant op 10 juni 1612, oud 79 jaren (dus geboren ca. 1533) na een diensttijd van 48 jaren (dus ca 1564 geestelijke geworden) overleed.²⁶¹ Kalma noemt hem predikant te Rinsumageest van 1580 tot 1582. Zijn vrouw Anna Enema stierf in 1617, oud 79 jaren. Hij was een zwager van Johannes van Heuckelum, onder meer predikant te Nijland.²⁶²

- † 1582

Johannes Blomers

²⁵⁰ GDW nr. 293

²⁵¹ GA, RA III k 1, nr. rvR 659.2, 4v.

²⁵² Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, 176.

²⁵³ Acta synodes Friesland, 62 en 64. .

²⁵⁴ Romein, Friesland, 52, i.h.b. voetnoot. De civiele sententies van het Hof van Friesland uit die tijd bleven niet bewaard. Een index op de (niet meer aanwezige) protocollen geeft op 26 oktober 1594 de zaak van Claes ten Buer tegen Henricus Bernardi aan zonder bijzonderheden (Arch. Hof van Friesland nr. 16697).

²⁵⁵ Algra, *De historie*, VI, 333-334.

²⁵⁶ Tresoar, RA Leeuwarderadeel nr. 82, 156.

²⁵⁷ Romein, Friesland, 414.

²⁵⁸ Algra, *De historie*, VI, 164.

²⁵⁹ Kalma, *Classisboek Sneek*, 278 noot g.

²⁶⁰ Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 400-401.

²⁶¹ De Walle nr. 6374.

²⁶² Kalma, *Classisboek Bolsward-Worlum*, 400-40; vgl. Reitsma, *Oostergo*, 177.

Ten verzoeken van zijn crediteuren wordt, na zijn overlijden, 22 maart 1582 door Luitenant en Hoofdmannen het genadejaar toegestaan.²⁶³

1583

Johan van Vledder

Op 30 augustus 1583 wordt genoemd heer Johan van Vledder alhier.²⁶⁴

?

Frans Clant**Abel Kempius**

Op 24 september 1606 wendt Abel Kempis, pastoor te Oldenzaal, zich tot de apostolisch vicarius Sasbout Vermeer. Hij schrijft een zoon te zijn van een advocaat-fiscaal en procureur in Friesland maar door de vijand verdreven te zijn. Hij leeft al 12 jaren in ballingschap. Hij had *beneficia curata in pago Beem et Loppersum*, vacant na het overlijden van Laurentius Eppens en Frans Clant maar dat hij deze sedert zijn verdrijving niet meer heeft kunnen genieten. Hij verzoekt op enigerlei wijze compensatie.²⁶⁵ Hij komt in de correspondentie met Vermeer ook nadien nog voor maar niet met betrekking tot deze zaak.

Hij was een zoon van Cornelius Kempius die in Groningerland meermalen als redger voorkomt.²⁶⁶ Abelus Kempius, van Groningen, studeerde met zijn broer Cornelius, in 1590 te Douai.²⁶⁷

Laurentius Eppens zou een Louwe Eppens kunnen zijn geweest, wellicht verwant aan de kroniekschrijver Abel Eppens en daarom mogelijk aan Loppersum te relateren. Frans Clant heeft dan mogelijk een beneficium te Bedum gehad. Deze was mogelijk dezelfde als Frans, zoon van Frans Clant en Teetke van Douma; deze werd vaandrig.²⁶⁸

²⁶³ Arch. HJK nr. 54, 239.

²⁶⁴ GA, Rekening stad Groningen 1583, bodelonen.

²⁶⁵ HUA, Arch. Apostolische Vicarissen van de Hollandse Zending, nr. 7, 1478.

²⁶⁶ Onder meer te Loppersum 1566 (Arch. HJK nr. 9) en 1582 (Arch. HJK nr. 48) en elders 1589 (Arch. HJK nr. 147).

²⁶⁷ Zijlstra, nrs. 11375 en 11376.

²⁶⁸ Kymmell, 'Clant', 427.

BEERTA

Patroon: **Bartholomeus**

Bijzonderheden: volgens een gedenksteen is de huidige kerk in 1506 gebouwd. In de muren is tufsteen verwerkt.¹ Blijkens verklaringen uit de zestiende eeuw is gebruik gemaakt van de restanten van de tot ruïne vervallen kerk van Ulsda*. Deze parochie werd bij bisschoppelijke akte d.d. 10 november 1462 bij Beerta gevoegd. Het kerkgebouw aldaar verviel steeds meer totdat de bouwvallen begin zestiende eeuw werden verdeeld tussen de parochies Beerta en Bellingwolde en vervolgens afgebroken.² De Vrieze³ en later Groenendijk⁴ gaan er van uit dat het dorp enigszins is verplaatst maar daarover is verder niets bekend. Het restauratieverslag maakt geen melding van sporen van voorgaande bouwwerken.⁵ Smith geeft aan dat de in 1806 gebouwde toren een houten voorganger verving.⁶

De kerk was gewijd aan Bartholomeus. Dat blijkt uit twee vermeldingen d.d. 10 juli 1504⁷ en 31 mei 1516⁸ wanneer sprake is van de ‘kerckvogeden der hilligen kercken Sancti Bartholomei in de Beerden’. Deze heilige komt ook voor op zegels van de pastoors Elle (25 juni 1469),⁹ Petrus Wilhelmus (24 maart 1576),¹⁰ Bernardus Nicolai (29 september 1584)¹¹ en de predikanten Henricus Joannis Swartte (4 december 1600)¹² en Henricus Assuerus (13 mei 1603, 10 juni 1603 en 20 juni 1605).¹³ Wanneer in 1608 het recht van verzegeling door Burgemeester en Raad van de stad Groningen (als landsheer over dit gebied) wordt toegekend aan predikant en kerkvoogden – en daardoor een einde komt aan verzegeling door de predikant onder zijn persoonlijk zegel –¹⁴ kiest Beerta merkwaardigerwijze voor afbeelding van Laurentius op het kerspelzegel.¹⁵ Destijds gaf dit aanleiding te veronderstellen dat Laurentius de patroonheilige van de kerk alhier was. Een verklaring zou kunnen zijn dat Beerta om verwarring te voorkomen met Scheemda* waar Bartholomeus eveneens de patroonheilige was er voor koos nu Laurentius af te beelden.

Vicarie

Vermeld werd reeds dat de parochie Ulsda* in 1462 werd opgeheven en gevoegd bij Beerta. De vicarius te Beerta noemt zich blijkens vermeldingen uit 1508-1512 en 1562 tevens (en eerst) pastoor

¹ Steensma, ‘Beerta’, 24-25.

² A.J. Smith, ‘Ulsda’, 209.

³ De Vrieze, ‘Beerta’, 147.

⁴ Groninger Kerken 10 (1993), 1 n.a.v. een lezing van H.A. Groenendijk voor de donateurs van de Stichting Oude Groninger Kerken op 13 februari 1993.

⁵ De Vrieze, ‘Beerta’, 137.

⁶ A. Smith, *Geschiedenis*, 398.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 82v reg. 142.

⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 82r reg. 173.

⁹ StA Osnabrück, Dep. 3 a 1, XII B 113, 1.

¹⁰ GA, RA III m 2.

¹¹ GA, RA III m3.

¹² GA, RA III m 3.

¹³ GA, RA III m 3 (met de letters SB)

¹⁴ Vgl. Bos, ‘Recht van zegelen’, 101.

¹⁵ GA, Zegelverzameling C 217.

te Ulsda.¹⁶ Of in 1462 het pastoraat te Ulsda is omgezet in een vicarie te Beerta (met als mogelijke bijzondere opdracht de zielzorg voor de nog op het inmiddels eiland geworden Ulsda) dan wel is geïncorporeerd bij een reeds bestaande vicarie, is onbekend. Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt voor Beerta slechts één priester.¹⁷

Pastorie

- 1469 **Elle**
pastoor alhier, zegelt 25 juni 1469 het testament van Menteke Tammens te Beerta die o.m. 13 Rijnse gl. legateert aan heer Thiebbo wiens standplaats niet wordt vermeld.¹⁸
- 148(6)7 - 1524 **Thomas Fredericksz.**
kerkheer alhier, wordt 19 maart 1487 voor de commissarius van de officiaal ‘der Lande Vriesland und Emesland’ gedaagd door Ebbele Eltens te Osnabrück die Thomas verwijt hem zijn rechten op een deel van de boedel van wijlen ‘Sappe, Hedden en Dode Eltens sone, van Elten Herde (sc. heerd) geboren und ersproten’ te kort te doen. Hem komen daarin twee parten toe, namelijk één part als een ‘recht erfffolger’ en het andere part in de plaats van Tidde Dodens te Reide. Thomas stelt daartegen uit Sappe’s goederen ‘nycht vorder dan syner moder Fossen Frederickes Hayens guder er dar aff myt rechte boren mocht’.¹⁹ Hij was dus een zoon van Frederick Hayens en Fosse.
Als kerkheer alhier komt Thomas ook voor 5 juni 1512²⁰ en 17 april 1524.²¹ Op 10 maart 1526 verklaart Thomas Fredericksz., pastoor alhier, dat ‘in viertich Jaren by mynen tijd’ de olderman van het stapelrecht (te Groningen) geen breuken van ‘koperschap’ te Beerta heeft geïnd.²² Hij is dus ca. 1486 hier gekomen.
- 1554 - 1560 **Wilhelmus Jeverden**
komt als pastoor alhier voor 21 juni 1554²³ en 20 februari 1560.²⁴
- 1568 In 1568 wordt door de magistraat van Groningen aan de collatoren van (Finsterwolde* en) Beerta last gegeven ‘elck enen guden Catolischenn preester tot enen pastoor in oeren karspel to erwelen ende tho setten’. Voor het bezorgen van het desbetreffende mandaat wordt 31 december 1568 afgerekend.²⁵
Mogelijk is hier toen gekomen
- 1570 - 1571 **Henricus Urendorp/Urindorp**

¹⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 36 reg. 138 en 158; GA< R.F. 1562/113.

¹⁷ Alma, ‘Schattingen’, 175.

¹⁸ StA Osnabrück, Dep. 3 a 1 (Stad Osnabrück), XII B 113, 1.

¹⁹ StA Osnabrück, Dep. 3 a 1 (Stad Osnabrück), XII B 113, 3.

²⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 36 reg. 158.

²¹ GA, R.F. 1633/66.

²² NA, Arch. Staten Generaal nr. 12548.278 nr. 5.

²³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7072, 19 maart 1613.

²⁴ O.A. nr. 789, 511v en nr. 790, 815; de datering volgens een ander exemplaar in GA, rvR nr. 447, 406.

²⁵ Rekening stad Groningen, 1568, mndaten.

die als pastoor alhier voorkomt in 1570 (waarschijnlijk na 3 juni)²⁶ en voor het laatst 1 mei 1571.²⁷ Reeds 6 mei 1571 is hij pastoor te Winschoten*.

157(1)5-1576(8) **Petrus Wilhelmus**

die als pastoor alhier voorkomt in 1575²⁸ en 24 maart 1576.²⁹ Hij werd opgevolgd door

1578 **Johannes Iserman**

met wie de kerkvoogden alhier 21 september 1578 een overeenkomst over de bediening sluiten. Daarbij wordt onder meer overeengekomen dat hij ‘... sall beijde pastoreien ende vickerein bedeeenen, gelick Hyndryckus Frindorp unde Peter Wilhemus gedaen hebben ...’. Hem worden de pastorie- en de vicarielanden overgegeven; de laatste moet hij weer beschikbaar stellen indien Burgemeesteren en Raad van Groningen hier een vicarius wensen of hij de vicarie niet ‘recht’ zou bedienen.³⁰

Verder vonden wij hem niet meer vermeld. Mogelijk is hij bedoeld wanneer op 2 december 1580 de kerkvoogden alhier ‘verlaten hoer beroepinge contra den pastoer angaende de versette landen’.³¹

1584 - 1592 **Bernardus Nicolai**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 7 augustus 1584,³² voor het laatst 6 april 1592.³³ In 1590 verzoekt hij vermindering van schatting; hij verklaart ondanks hem verleende sauvegarde door de vijand gevankelijk te zijn gevoerd naar Reide. Voorlopig is hij door de kerspelbewoners financieel geholpen; zijn verzoek wordt 14 september 1590 (in ons niet bekende zin) geapostilleerd.³⁴

Reformatie

1594 - 1601 **Henricus Joannis Swarte**

Reeds in 1594 wordt Henricus Joannis de Swarte als ‘pastoor’ te Beerta aangegeven; een datum wordt niet vermeld.³⁵ Een predikantenlijst van Beerta van veel latere datum geeft aan dat gezegd wordt dat Henrick Jansz. voordien Rooms-katholiek priester was.³⁶ Daarop wijst ook dat 3 november 1604 sprake is van Jantyen, vrouw van ‘heer Hindrick in die Beerte’, nu gehuwd met Willem Hindrix;³⁷ de aanduiding ‘heer’ komt bij predikanten niet voor behoudens enkele gevallen waarvan vaststaat dat zij voordien priester waren. De synode legt op 11 mei 1596 vijf predikanten uit het Oldambt waaronder Henricus Swarte een examen op; slechts bij één hunner wordt als nadere eis gesteld dat hij als gewezen priester de *formula revocationis*

²⁶ Rekening stad Groningen, 1570, diverse ontvangsten.

²⁷ Arch. Vierkarspelenzijlvest nr. 2, ook GA, nr. nrR 721 op 6 mei 1571 (GA, R.F. 1571/3) verklaart hij over een handeling d.d. 7 januari 1571 ‘dewile ich do ter tid noch pastor in de Berte was und midler tid alhyr tho Wynschote tot einen pastor gekoren wort’.

²⁸ O.A. nr. 789 (R.F. 1575/57).

²⁹ GA, RA III m 2.

³⁰ Arch. HG Beerta nr. 19.

³¹ GA, RA III a.

³² Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI nr. 482).

³³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7073, 23 augustus 1633.

³⁴ O.A. nr. 789.

³⁵ GA, GAG nRr nr. 754 nr. 1, sub 311.

³⁶ Arch. HG Beerta nr. 21.

³⁷ GA, RA III a 9.

moet afleggen.³⁸ Dat zou er op kunnen wijzen dat de anderen, ook Swarte, voordien geen priester waren.

Als predikant alhier komt hij vanaf 30 juni 1595³⁹ regelmatig voor, laatstelijk 6 augustus 1601.⁴⁰ Vanaf 14 januari 1602 wordt hij als predikant te Scheemda* genoemd.

(1602

Udo van Doesborch)

verschijnt 2 juni 1602 voor de synode en klaagt dan dat de classis Oldambt hem niet als predikant te Beerta wil toelaten. Aangezien hij tot nog voor kort ‘der ubiquitischen lehre hefftig angehangen’ heeft alleen door de classis (!) Drenthe is toegelaten en zich ‘nijelick nha siner ahnneminge’ in zijn gedragingen misdragen heeft casseert de synode het uitgebrachte beroep en verklaart zij hem onbekwaam tot de dienst totdat ‘anders kan van hem erwiset worden’.⁴¹ Op 3 januari 1606 worden door de kerkvoogden te Beerta enkele verteringen betaald, gemaakt door Dns Udo van Doesborch. Wanneer deze waren gedaan wordt niet vermeld. De classis Coevorden nam hem bij provisie begin 1602 aan als predikant te Zweeloo; na opheffing van zijn schorsing werd hij november 1602 voorlopig weer toegelaten. Voor augustus 1603 doch na 23 maart daaraan voorafgaande werd hij predikant te Dalen en bediende hij vandaar uit enige tijd – tot januari 1604 – op eigen gezag Oosterhesselen.⁴² In 1605 of 1606 vertrok hij naar Oldendorp (Ofr.) vanwaar (of van elders) hij in 1614 naar Finsterwolde* kwam.

1602 - 1607

Henricus Assuerus

eerder predikant te Emmen⁴³ en aldaar nog in functie 4 juni 1602,⁴⁴ kwam waarschijnlijk nog in 1602 naar Beerta waar hij voor het eerst 8 februari 1603 als predikant voorkomt.⁴⁵ Hij komt hier nog voor 24 januari 1606⁴⁶ doch zal hier tot zijn overlijden, waarschijnlijk begin 1607, zijn gebleven. Op 19 maart 1613 wordt over hem – dan overleden genoemd – vermeld: ‘wesende entfanger und uthdeler der kercklicken guideren beth an die viif jaeren’;⁴⁷ ruim vier jaren heeft hij dus eveneens de kerkengoederen geadministreerd.

Reeds medio 1607 is de gemeente vacant. In 1607 wordt een bode naar Stapelmoor (Ofr.) gezonden om de predikant aldaar (zijn naam wordt niet genoemd; Reershemius noemt evenmin in deze periode een naam⁴⁸) voor een (proef-)preek naar Beerta te halen. Vóór 8 juni 1607 werd ook de predikant te Hartum (? , Hatzum?⁴⁹) hiertoe verzocht.⁵⁰ Kort na 9 juli 1607 wordt aan de predikant te Bellingwolde advies over een goede predikant verzocht.⁵¹ Het lijkt erop dat hier begin 1608 weer een predikant is: op een mandaat d.d. 13 januari 1608 is

³⁸ Acta synodes.

³⁹ GA, RA III m 2.

⁴⁰ Gerechten Oldambt nr. 7120.

⁴¹ Acta synodes.

⁴² Romein, *Drenthe*, 318, 266, 286-287.

⁴³ Reershemius, 608.

⁴⁴ Romein, *Drenthe*, 271-272.

⁴⁵ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7072, 15 november 1618.

⁴⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7072.

⁴⁷ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7072, 19 maart 1613.

⁴⁸ Reershemius, 683.

⁴⁹ Reershemius, 603, noemt geen naam van een predikant te Hatzum (Ofr.) in de periode 1601-1618.

⁵⁰ Arch. HG Beerta nr. 19, 28.

⁵¹ Arch. HG Beerta nr. 19, 29.

aangetekend: ‘Verkundiget tho Winschoten hebbe ock bestelt in der Berta durch den nijen angenomen pastor, de dit ook verkundiget heft, Gerardus Weemhof pastor in Winschohten’ doch met andere hand ‘In de Beerte ende Finserwolt ao. et die 4to 5/dewile geen pastoren aldaer/ angeslagen’.⁵² De gemeente is in ieder geval 6 maart 1608 nog (of weer?) vacant.⁵³

1608 - 1619 **Gerardus Boeckholt (Bocholt)**

in april 1602 predikant te Vriescheloo*, komt als predikant alhier voor het eerst voor 26 mei 1608.⁵⁴ Begin 1611 wil de gemeente te Vriescheloo* haar gewezen predikant (een naam wordt niet vermeld), nu predikant te Beerta, opnieuw beroepen maar de stadhouder weigert zijn medewerking.⁵⁵ Hij verleed zijn laatste verzegeling 1 februari 1619.⁵⁶ Op 12 februari 1619 bevestigen Burgemeesteren en Raad van Groningen de aanzegging, door de kerkvoogden gedaan, de pastorie tegen Petri (ad cathedram) (22 februari) te verlaten, op grond van de door hem op 17 april 1618 gedane resignatie. Boeckholt had tevergeefs ingebracht dat de gemeente hem wilde houden, blijkens verklaring van negen gemeenteleden, en dat de resignatie hem door de kerkvoogden was afgedwongen.⁵⁷ Hij woonde daarop ongeveer drie jaren te Winschoten (zijn eerste vrouw was een dochter van de predikant Weemhof aldaar) en werd in 1621 predikant te Kropswolde*.

(1619 **Antonius Frederici Leorius)**

Op 18 juni 1619 schrijven Burgemeesteren en Raad van Groningen dat de predikant te Garrelsweer* de gemeente te Beerta ‘niet dienstich’ kan zijn en dat zij

1619 - 1627 **Gisebertus Kunningh**

die zij te Groningen hebben gehoord een proefpreek te Beerta hebben toegestaan.⁵⁸ Reeds 1 september 1619 is hij hier in dienst.⁵⁹ Op 27 april 1627 stelt Unico Rengers Gedeputeerde Staten voor de predikant te Beerta te beroepen te Usquert*.⁶⁰ Inderdaad is hij daarheen vertrokken maar rond zijn toelating rezen moeilijkheden. Op 3 september 1627 maakt de classis Middelstum ernstig bezwaar tegen de wijze waarop hij te Usquert is beroepen. Daarbij stelt Kunningh dat er geen weg terug is omdat zijn opvolger te Beerta reeds is beroepen⁶¹ (en bevestigd). De laatste voor hem beleden verzegeling is gedateerd 4 juli 1627.⁶²

1627 - 1653 **Wesselus Dorgelo**

predikant te Oostwold (Old.)*, is hier reeds 5 juli 1627 in dienst⁶³ en overlijdt alhier 31 januari 1653.⁶⁴

⁵² GA, RA III m2: een mandaat wegens de vacature door een naburige predikant afgekondigd.

⁵³ GA, RA III m2.

⁵⁴ GA, RA III m 3.

⁵⁵ RA Drenthe, Stadhoudelijk archief nr. 11, brieven d.d. 3 januari, 15 januari, 29 januari, 4 februari en 19 februari 1611.

⁵⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7072.

⁵⁷ GA, RA III a 20.

⁵⁸ GA, nRr nr. 324 deel 2.

⁵⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7073.

⁶⁰ StA nr. 122.

⁶¹ Arch. Classis Middelstum nr. 2.

⁶² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7073.

⁶³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7073.

⁶⁴ Acta synodes, 1654.

Vicarie

Vermeld werd reeds dat althans in 1508-1512 en 1562 de vicarius alhier zich tevens (en eerst) pastoor te Ulsda* noemde. Over deze vicarie is verder niets bekend behalve dat de pastoors Henricus Urendorp, Petrus Wilhelmus en Johannes Iserman ook de vicarie bedienden (1570 – na 1578). Voor het overige wordt verwezen naar Ulsda*.

BELLINGWEER

Patroon: **onbekend.**

Bijzonderheden:

De parochie is waarschijnlijk van vrij jonge datum. Kerk en pastorie werden 20 februari 1581 te Winsum gelegeerde geuzen verbrand (de desbetreffende kroniek zegt ‘afgebroken’).¹ In 1641 werd de kerk herbouwd door de unicus collator Onno Tamminga ‘als er een steenbult van de oude kapel hadde geleegen seedert de troublen en oorlogen met de stadhouders van de koningen van Spangien’.² Mogelijk is totdien dienst gehouden op de Tammingaborg.

Een rapport uit ca. 1601 geeft aan dat Onno Tamminga cum suis de pastorie- en kerkengoederen ‘Incorporeert’ (d.w.z. geësurpeerd heeft).³ In een rapport uit 1604 wordt onder het hoofd ‘vicarieën’ vermeld dat te Bellingeweer Onno Tamminga ca. 80 grazen land heeft waarvan hij 50 gl. geeft⁴ (te weten aan de predikant te Winsum*). Een en ander moet echter betrekking hebben op de pastorie alhier. In mei 1611 bood Onno Tamminga Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de pastorielanden te Bellingeweer ‘erflijk’ te transporteren aan de kerk en pastorie te Winsum zonder daarvan ‘innt prive profijt tho seekenn’. Burgemeesteren en Raad besluiten 22 mei 1611 eerst met hem over het patronaatsrecht te overleggen.⁵ Blijkbaar is van het plan niets terecht gekomen. De kerk werd in 1823 afgebroken.⁶

Blijkbaar was hier ook een prebende. Overigens ontbreken daarover mededelingen vóór 1600.

Pastorie

1533 **N.N.**

De rekening van de officiaal over 1535 vermeldt een ontvangst wegens approbatie van het testament van de pastoor te ‘Dullingerweer’.⁷

155(3?)9-1560 **Gert**

Op 24 december 1559, 31 januari 1560, 25 oktober 1560 en 21 november 1560 tekent Gert, pastoor alhier, enkele mandaten voor afgekondigd af.⁸ Waarschijnlijk is hij dezelfde als heer Gheert die in 1553 land gebruikt te Bellingeweer of Winsum, namelijk 20 grazen in de Winsumer- en Bellingweersterteed; een Mr Gheert gebruikt in de Kytzereed onder Winsum 4 grazen.⁹

Wellicht is hij bedoeld indien Eppens schrijft: (1566) ‘die pastoer to Winsum, Thomas, een verlopen muncke uth den Dam, een boese mensche wesende, hefft alle wederwille myt syne voegeden (sc. de kerkvoogden, de Ripperda’s) gemaket und partie gehalten, hoewel dat die pastoer to Billingewer gevangen und betuyget um

¹ Anonymus, ‘Aantekeningen betreffende Groningen en Omstreken in 1580, 1581 en 1582’, *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen*, VII, 68-78, hier 71.

² Kerkeboek Bellingeweer en Ranum (RABS nr. 32), 1.

³ Tresoar, Stadhoudersarchief nr. 102.

⁴ StA nr. 857.

⁵ GA, RA III a 14.

⁶ Kremer en Westendorp, *Plaatsbeschrijving*, 261; A.Smith, *Geschiedenis*, 420.

⁷ Visitatie 1535.

⁸ Arch. HJK nr. 170-172 (ChvdH nrs. 34, 44, 54 en 63).

⁹ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 123, 124.

deverije enes kerckes, welcke destijdes nae landtrecht onthovet ys worden van Allert Tamminga'.¹⁰ Tamminga was eigenaar van de Tammingaborg alhier.¹¹

1565

Vacant

Het visitatieregister over 1565 geeft aan dat de institutie van een nieuwe pastoor alhier nog moet plaatsvinden; een presentatie is nog niet geschied zodat de parochie nog vacant is.¹²

- ca 1595 ? **Eyse**

was waarschijnlijk de laatste pastoor alhier. Bij de beschrijving van de schulden van de Commanderij te Warffum in 1609 wordt wegens verschillende percelen land een aanspraak ingediend door Tyaert Tyapkens en Watze Douwes te Leeuwarden, als erfgenamen van heer Eyse te Bellingeweer.¹³

Reformatie

Waarschijnlijk is terstond na de Reformatie Bellingeweer gecombineerd met Winsum*. Op 8 februari en 23 mei 1599 spreekt Joachim Straetman, predikant te Winsum, de pastoriemeier van Bellingeweer aan.¹⁴ Blijkens de synodale acta d.d. 8 mei 1609 is Bellingeweer gecombineerd met Winsum, Obergum en Maarhuizen; de synode acht deze combinatie echter discutabel.¹⁵ Zij bleef echter tot 1646 bestaan. Toen kreeg Bellingeweer een eigen predikant.

1646 - 1648

Henricus Elbergius

vertoont 16 maart 1646 een beroep naar hier aan de classis. Na plenair examen wordt hij 20 april d.a.v. toegelaten¹⁶ en in mei d.a.v. bevestigd.¹⁷ Hij vertrok in 1648 naar Baflo*.

Later kwam er een combinatie met Ranum* waarvan de staande collatie eveneens bij de eigenaar van de Tammingaborg alhier berustte. In 1824 werd besloten tot afbraak van kerk en pastorie.¹⁸

Prebende

In vóór-reformatorische tijden wordt een prebende alhier niet genoemd. De schattingslijst ca. 1500¹⁹ en het parochieregister uit 1501²⁰ noemen voor Bellingeweer slechts één priester. Een prebende moet er echter wel zijn geweest. In 1694²¹ en 1807 (dan bij de verkoop van de borg alhier)²² is sprake van het collatierecht van de prebende alhier.

¹⁰ Eppens, *Kroniek* I, 182-183.

¹¹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 73.

¹² Visitatie 1565.

¹³ Arch. HJK nr. 1328 nr. 98.

¹⁴ Arch. HJK nr. 839.

¹⁵ Acta synodes.

¹⁶ Arch. Classis Marne nr. 1.

¹⁷ Kerkeboek Bellingeweer en Ranum (RABS nr. 32), 1.

¹⁸ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 76.

¹⁹ Alma, 'Schattingen', 174.

²⁰ RC II, 8v.

²¹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 75.

²² GA, Staatboek van landen alhier.

BELLINGWOLDE

Patroon: **Magnus**

Bijzonderheden:

Het kerkgebouw wordt omschreven als een laatgotisch zaalgebouw waarvan het koor iets jonger is dan het schip.¹ Ozinga geeft als datering: vóór 1500,² door De Vrieze geamendeerd als het koor vóór 1500 (de koorkap dateert hij tweede helft van de vijftiende eeuw), het schip 1527.³ Laatstgenoemd jaartal berust op een verzoek uit dat jaar van de bisschop van Munster als landsheer aan de aartsdiaken van het Eemsland, ressorterende onder het bisdom Osnabrück. Daarin deelt hij mee dat de ingezetenen van **Bellingwolde** hem hadden gevraagd de door het water van de Dollard vernielde kerk te mogen herstellen tot eer van God en de heilige **Jacobus** en in het bezit te stellen van de weleer bezeten landerijen en inkomsten welk verzoek hij als landsheer heeft ingewilligd. De bisschop vraagt aan de aartsdiaken de door de bewoners voorgedragen pastoor te institueren.⁴ Naar onze mening heeft het verzoek echter betrekking op het bij Bellingwolde gelegen Houwingeham*. De parochiekerk aldaar was inderdaad aan Jacobus gewijd en is door de Dollard overstroomd. De bewoners van deze parochie zullen zich hebben teruggetrokken op het zuidwestelijk ervan gelegen Bellingwolde. Blijkbaar heeft men de kerk te Houwingeham kunnen herstellen en weer in gebruik willen nemen. Deze pogingen hebben echter geen blijvend succes gehad.

De parochiekerk alhier was gewijd aan Magnus. Op 23 april 1510 worden pastoor en kerkvoogden 'der hilligen kercke und patroens Sunte Magnus tho Byllyngewolt' genoemd.⁵ Tussen 23 juni 1520 en 30 juni 1521 worden in deze kerk twee altaren geconsacreerd⁶ terwijl in 1524 of 1525 door de pastoor alhier een boete wordt voldaan van 4 mark *de quodam casu scrupuloso in cimiterio ibidem citra tamen ipsiusque violationem commisso*.⁷ Dit alles maakt het naar onze mening niet zeer waarschijnlijk dat in 1527 sprake is geweest van reoccupatie van een overstroomd gebied met een vernielde kerk alhier, al gaat men er wel van uit dat het dorp destijds is teruggenomen.⁸ Eerder kan worden gedacht aan een herwinning van land ten noorden en noordoosten van Bellingwolde, met name bij Den Ham.⁹ Als gezegd is een hergebruik van de kerk te Houwingeham slechts tijdelijk geweest. Reeds op 22 oktober 1538 is sprake van de bewoners 'van het carspele van Bellinckwolt ende den Ham'.¹⁰

Brucherus geeft aan dat de toren bij een oudere kerk in 1438 werd (verwoest en) afgebroken.¹¹ Mede gezien de datering van het koor van het huidige gebouw zou kunnen worden verondersteld dat een

¹ KR (1977), 87.

² Ozinga, *Monumenten*, 30.

³ De Vrieze, 'Beerta', 162-163.

⁴ Diözesanarchiv Munster, Domarchiv IX A 1, 15v.; vgl. Formsma, *Maandblad Groningen* 1 (1959) 194-195.

⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 69 reg. 148.

⁶ StA Osnabrück, Msc. 83, 37 (voor de consecratie werd aan de officiaal Johannes Missinck door de pastoor 11 gl. 9 st. betaald; vgl. Berning, *Bistum Osnabrück*, 243.

⁷ StA Osnabrück, Msc. 33, 77 (niet vermeld door Berning, *Bistum Osnabrück*).

⁸ Stratingh en Venema, *De Dollard*, 65: Bellingwolde en Vriescheloo lagen destijds met Den Ham in één lijn, lopende van de Lange til bij Den Ham naar de Smokerij onder Wedde. De Smet, *Het Dollardgebied*, II, Bijlage 2 vermoedt hier een voormalige dijk of kade (vgl. dezelfde, I, 30, fig. 15 en 55, 29 is het achterliggende gebied niet overstroomd geweest. Ook Ramaer, 'Dollart', kaart (opnieuw afgedrukt door De Smet, op. cit., t.o. 2) nam (inundatie en) verplaatsing aan.

⁹ Ramaer, 'Dollart' geeft in deze omgeving een eerste bedijking in de eerste helft van de zestiende eeuw. De Smet, *Het Dollardgebied*, 65-68 geeft geen dateringen. Westelijk van de reeds genoemde veronderstelde dijk neemt De Smet de oostelijke dijk langs de Westerwoldse A aan als voormalige Dollardkering; deze liep verder over Oude Schans naar de Boneschans.

¹⁰ HCO, Overijsselse Rekeningen nr. 224, 30v.

¹¹ Brucherus, *Naamlijst*, 207.

verplaatsing van dorp en kerk kort na 1450 kan hebben plaatsgevonden.

Prebende en/of vicarie

In 1540 wordt melding gemaakt van een prebendaat,¹² in 1587¹³ en 1588¹⁴ van een vicarius. In de in 1598 genoemde vicarius¹⁵ zal de tweede predikant gezien kunnen worden; deze is waarschijnlijk reeds kort daarop vertrokken.

Waarschijnlijk werd in 1620/1 weer een tweede predikant beroepen; na het spoedig daarop overlijden van de eerste predikant bleef echter slechts één predikantsplaats bezet. Van 1652 tot 1670 stonden hier echter weer twee predikanten. Ook later zijn hier soms twee predikanten.

Pastorie

1490 - 1499 **Herman Glesynck**

komt als pastoor alhier voor vanaf 7 augustus 1490,¹⁶ voor het laatst 1 juni 1499.¹⁷ Een kort na 17 april 1524 opgestelde akte noemt hem overleden.¹⁸

1510 **Johan Noerthoern**

komt als pastoor alhier voor 23 april 1510.¹⁹

ca 1533–ca 1550 **Johan Wylcken**

was reeds omstreeks 1533 pastoor alhier (zie hierna) en komt als zodanig nog voor 12 oktober 1547.²⁰

ca 1550- 1557 **Luecke van Bijlevelt**

In 1553 is sprake van een geschil over kerkelijke goederen alhier waarvan de opbrengsten omstreeks 20 jaren geleden werden gegeven aan Johan Wylcken, pastoor alhier, als blijk van waardering voor zijn betoonde ijver. Deze goederen behoorden echter niet tot de pastoralia en de inkomsten ervan werden niet terstond aan zijn opvolger Luken van Bijlevelt toegekend. Nadien echter verwierf deze op grond van dezelfde overwegingen deze emolumenten wel.²¹ Hij zal hier omstreeks 1550 zijn gekomen en wordt als Luecke, pastoor alhier, nog genoemd 17 februari 1557.²²

Hij of zijn voorganger zal de vader zijn geweest van Peter Pastors die als de andere ingezetenen van dit dorp voorkomt in de registers van het hoendergeld over de periode 1567 tot en met 1571.²³

¹² Arch. Klooster Ter Apel nr. 35 reg. 214 en GA, R.F. 1632/66.

¹³ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekening drost van Wedde 1586/7.

¹⁴ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekening drost van Wedde 1587/8 ('gecomponiert vor sestien daler vann enige delictenn'; een standplaats wordt niet genoemd maar deze lag in het gericht Bellingwolde, dus hier of te Blijham).

¹⁵ GA, Collectie Keiser, nr. 40.

¹⁶ GA, R.F. 1632/66. Als Gledinck: 30 mei 1498 (StA Münster, Fürstentum Münster Landesarchiv Akten Nr. 250 Nr. 2, 34).

¹⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 57 reg. 66

¹⁸ GA, R.F. 1632/66.

¹⁹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 69 reg. 148.

²⁰ Arch. HJK nr. 52, 387.

²¹ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 965.

²² Arch. HJK nr. 52, 380.

²³ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943 (bijlagen bij de rekeningen van de drost te Wedde 1567/8, 1568/9, 1569/70, 1570/1 en 1571/2; de bijlagen bij de rekeningen van volgende jaren ontbreken).

1571 - 1582 Dr Jacob Syderurgus Ambolt

was afkomstig van Lingen²⁴ en komt van 1563 tot 1570 als geestelijke te Groningen* voor. Op 6 januari 1570 wordt hij door de bisschop van Groningen gevangen gezet wegens schelden op de Raad van Groningen.²⁵ Een en ander stond blijkbaar zijn benoeming tot pastoor alhier niet in de weg. Voor het eerst komt hij als zodanig voor 14 december 1571.²⁶ Nadien werd hij ook commissarius van Westerwolde. Nog op 9 juli 1575 wordt de pastoor te Vriescheloo* als zodanig genoemd, de rekening van de drost te Wedde over 1577/8 noemt echter Jacobus Ambolt als pastoor en commissarius.²⁷ Hij onderhield relaties met de Staatse partij. Op 4 december 1579 wordt bericht dat Bartholt Entens te Bellingwolde is geweest 'to des pastoers Doctor Amboltz hues' en aldaar heeft overnacht.²⁸ Blijkbaar helde Ambolt steeds meer tot de nieuwe leer over en uiteindelijk predikte hij openlijk in reformatorische zin. Op 15 september 1582 geeft Margaretha gravin van Aremberg als landsvrouw van Westerwolde procuratie aan Jurjen van Westendorp (syndicus van Groningen) tot het instellen van een onderzoek naar Dr Jacob Ambolt, geestelijk commissarius en 'pastoor tot Bellinckwolde (die) gaer keynen gottes dienste in synen kercke en doet, dan hem dragende ss als een weltlick man, hebbende zyn vrouwe openbaerlick getrouwet ende die heylige sacramenten op cal(umnieuse?) wijze geadministreert'.²⁹ Zeer spoedig daarop is Ambolt overleden; na zijn overlijden wordt de pastoor te Vriescheloo* (wederom) tot commissarius van Wester- en Bellingwolde benoemd.³⁰

Bernardus Brogbern, destijds secretaris van het kapittel van het bisdom Groningen en later pastoor te Ibbenbüren, noemt in een verklaring d.d. 10 augustus 1606 over dat kapittel Dr. Jacobus Ambolt, med. dr. en Groninger (!), als lid daarvan.³¹ De vermelding dat Jans (!) Ambolt 39 jaren lang te Bellingwolde stond³² is niet juist.

1587–1617(22) Heino Verlage

wordt voor het eerst als pastoor alhier genoemd 13 mei 1587.³³ Hij werd in 1558 geboren³⁴ en stond volgens het opschrift op zijn grafsteen hier 36 jaren; helaas is het sterfjaar op de zerk uitgesleten.³⁵

Reformatie

Na de Reformatie wordt hij predikant alhier; als zodanig wordt hij o.m. genoemd 21 februari 1597,³⁶ 30 november 1598 (waarbij wordt aangegeven dat hij voordien

²⁴ GA, RA III a 1, 13 november 1565.

²⁵ GA, RA III a 2, 9 januari 1570.

²⁶ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 972.

²⁷ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942.

²⁸ GA, nr. rvR 1462, ingekomen brieven 1579 nr. 29, R.F. 1579/13.

²⁹ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 965.

³⁰ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 1065.16, R.F. 1582/93.

³¹ HUA, Arch. Apostolische Vicarissen van de Hollandse Zending en hun secretarissen nr.7, 1321.

³² *Bellingwolde*, 307.

³³ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekening van de drost te Wedde 1586/7.

³⁴ Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII nr. 689): 2 juli 1599 verklaart hij a.s. Bartholomeus (24 augustus) 41 jaren oud te zijn.

³⁵ GDW nr. 907. Buursma geeft aan dat Verlage in 1583 door de bisschop van Munster gewijd werd als pastoor alhier, bij de invoering van de Reformatie werd ontslagen maar nadien als predikant aangesteld en in 1619 overleed: Buursma, 'De kerken', 38-39. Mogelijk heeft hij het jaartal op de zerk als 1619 kunnen lezen en dan kan 1583 juist zijn. De bisschop van Munster was hier echter niet competent.

³⁶ Arch. HJK nr. 2776 (ChvdH VIII nr. 689).

pastoor alhier was)³⁷ en voor het laatst 26 augustus 1619.³⁸ Wanneer hij is overleden is niet met zekerheid vast te stellen. Begin 1620 wordt hier een predikant beroepen (zie hierna). Waarschijnlijk zal het de bedoeling geweest zijn aan Verlage een adjunct toe te voegen aangezien laatstgenoemde nog in juni 1622 nog in leven was: op 28 juni 1622 wordt in het gericht Bellingwolde een boete opgelegd wegens belediging van o.m. de richter Fischer en pastor Heino.³⁹ Zou hij ten tijde van de uitspraak niet meer in leven zijn geweest dan had het voor de hand gelegen ‘salige pastor Heino’ vermeld te vinden. Zou hij, waar reeds begin 1620 sprake is van het beroepen van een predikant alhier, nog in 1619 zijn gestorven dan is de smaadklacht wel bijzonder laat behandeld. Is hij inderdaad medio 1622 nog in leven geweest dan moet hij uiterlijk 1623 zijn overleden, gezien de vermelding van zijn 36-jarige ambtsbediening.⁴⁰

1622/3- 1662 **Gerhardus Everhardi (Velthuis⁴¹)**

werd hier in 1621 beroepen, waarschijnlijk als tweede predikant (zie hierna) zo Verlage toen nog in leven is geweest en volgde deze, indien onze aanname juist is, op. Hij overleed hier 21 mei 1662⁴² en was gehuwd (in 1615) met Wye, dochter van Eppo Ebelens en Remcke Hommens, zuster van Wigboldus Homeri, predikant te Midwolda*.

Everhardi was de vader⁴³ van Everhardus Gerhardi Strating,⁴⁴ in 1644 door de ingezetenen van Harkstede aldaar beroepen tegen de door collatoren beroepen Adami die bevestigd werd,⁴⁵ en in 1649 door enkele collatoren (zonder twijfel de kinderen van bovengenoemde Homeri die mede gerechtigd waren tot de collatie te Oostwold (Old.)) beroepen te Oostwold (Old.) doch ook aldaar niet toegelaten.⁴⁶ Everhardi had vanaf 1652 een adjunct waarmee Bellingwolde weer twee predikantsplaatsen had. Na het vertrek van Hermannus Schainck, in 1667 beroepen van Sandwich (G.N.) en in 1670 vertrokken naar Leer (Ofr.), werd besloten de vacature niet te vervullen.⁴⁷

Tweede pastorie

1598 **Theodorus Folckeri**

vicarius alhier, komt voor 8 maart 1598.⁴⁸ De aanduiding ‘vicarius’ zal hier wel opgevat kunnen worden als tweede predikant. Wellicht was hij hier voor de Reformatie reeds maar daarover is verder niets bekend.

³⁷ Arch. HJK nr. 2776 (ChvdH VIII nr. 689).

³⁸ Arch. PKV Groningen nr. 44.

³⁹ GA, nr. rnR 372, rekening drost te Wedde 1622 (de richter Fischer wordt nog genoemd ibid., 23 oktober 1621 en 31 augustus 1622; in oktober 1623 wordt een ander als richter vermeld).

⁴⁰ GDW nr. 907.

⁴¹ Arch. HJK nr. 861, 132, 31 mei 1630, en Arch. HJK nr. 864, 120, 6 mei 1633 zijn de enige plaatsen waar wij de naam Velthuis vermeld vonden (in 1633 voluit Gerhardus Everhardi Velthuis); zelf tekende hij steeds Gerhardus Everhardi.

⁴² Arch. Classis Oldambt nr. 2, 3 juni 1662.

⁴³ GA, RAG, Aanwinst 1938, nr. B IV.

⁴⁴ Aldus ook voluit genoemd Arch. Classis Oldambt, nr. 1, 12 juni 1649.

⁴⁵ Arch. Classis Appingedam nr. 11, 18 november 1644.

⁴⁶ Arch. Classis Oldambt nr. 1, 20 maart 1649 tot en met 19 maart 1650.

⁴⁷ Arch. Classis Oldambt nr. 2, 4 juni 1667, 16 juli 1667, 10 september 1667, 6 september 1670, 19 maart 1671.

⁴⁸ GA, Collectie Keiser, nr. 40.

Mogelijk is hij dezelfde als Theodor Folckeri die in de periode tussen eind 1597 tot augustus 1605 toen het graafschap Lingen in Staatse handen was genoemd wordt als predikant te Lengerich; een tijdstip is niet aangegeven.⁴⁹

(1620)

Gerardus Lolingius/Wesselus Buiter

Begin 1620 rijst een geschil over het beroepen van een predikant alhier; waar Verlage toen waarschijnlijk nog in leven was zal het waarschijnlijk gehandeld hebben over het beroepen van een tweede predikant.

Door de kerkvoogden en een deel van de gemeente was beroepen Gerardus Lolingius, predikant te Wagenborgen*, door de richter van Bellingwolde en een ander deel van de gemeente Wesselus Buiter, predikant te Vriescheloo*. Op 21 februari 1620 stelden de drost en de classis Oldambt eerstgenoemden in het gelijk, althans appelleren de richter c.s. op 15 maart (de behandeling der zaak wordt dan twee dagen uitgesteld) en 17 maart tegen de op 21 februari gegeven verklaring van drost en classis.⁵⁰ De Hoofdmannen casseren echter het mandaat. Op 24 maart verzoeken de richter c.s. een nieuwe convocatie der collatoren; zij worden door de Hoofdmannen echter naar Burgemeesteren en Raad van Groningen als hun landsheren verwezen.⁵¹ Op 11 mei 1620 is de zaak opnieuw bij de Hoofdmannen in behandeling; zulks wordt echter uitgesteld om te vernemen wat de gekozen predikant op het schrijven van de gecommiteerden heeft geantwoord.⁵² Blijkens de behandeling op 22 mei willen Burgemeesteren en Raad en de gecommiteerden van de provincie de predikant te Wagenborgen* niet demitteren; partijen moeten proberen de demissie alsnog te verkrijgen.⁵³ De volmachten van Bellingwolde verzoeken 22 juni 1620 aan Burgemeesteren en Raad de demissie van de predikant te Wagenborgen 'om gevoceert tot prediger toe Bellingwolde tenn ende daerna op de wettelikeit van de vorsz vocatie bij der Heren Hofmannen kamer gesententieert mach worden'. Volgens Burgemeesteren en Raad hebben de Hoofdmannen met het geschil niets te maken; over de validiteit van het uitgebrachte beroep zal nog gedisputeerd worden. Op 5 september 1620 stellen de gedaagden in het geschil niet gehouden te zijn te disputeren alvorens de demissie van Wagenborgen formeel is geaccordeerd; ook de volgende dag komt het geschil ter sprake. Namens ouderlingen en diakenen wordt 11 oktober gesteld dat Lolingius wettig gevoceerd is, onder overlegging van een sententie van de Hoofdmannen van 17 maart 1620.⁵⁴ Uiteindelijk verklaren Burgemeesteren en Raad op 11 oktober 1620 het op Lolingius uitgebrachte beroep 'onformelyck' en gelasten zij een nieuwe verkiezing.⁵⁵ Daarop wordt hier beroepen

1621 – 1622/3 **Gerhardus Everhardi**

Op 3 mei 1621 verzoeken enige ingezetenen van Bellingwolde aan Burgemeesteren en Raad Gerhardus Everhardi, predikant te Termunten*, te demitteren en hem te autoriseren het door de gemeente alhier uitgebrachte beroep aan te nemen. De verzoekers moeten eerst hun kwaliteit tonen.⁵⁶ Everhardi is 11 mei 1621 nog

⁴⁹ Hinrichs, *Emsland*, 107.

⁵⁰ Arch. HJK nr. 853, 255 en 256v. .

⁵¹ Arch. HJK nr. 853, 263v. Burgemeesteren en Raad wijzen 7 april gedeputeerden in deze zaak aan, GA, RA III a 21. De stad Groningen had kort voordien de heerlijkheid Westerwolde met Bellingwolde en Blijham verworven.

⁵² Arch. HJK nr. 853, 289.

⁵³ Arch. HJK nr. 853, 301v.

⁵⁴ GA, RA III a 21.

⁵⁵ GA, RA III a 21.

⁵⁶ GA, RA III a 22.

predikant te Termunten doch kwam vóór 13 juni 1621 naar hier.⁵⁷ Als onze veronderstelling juist is was hij aanvankelijk tweede predikant alhier en volgde hij spoedig Verlage als eerste predikant op.

Prebende

In 1540 en 1542 komt alhier een prebendaat voor, later een vicarius. Waarschijnlijk is sprake van hetzelfde beneficie.

1540 - 1542 **Warmolt**

Op 11 juni 1540,⁵⁸ 12 augustus 1540⁵⁹ en 27 mei 1542⁶⁰ komt Warmolt als prebendaat alhier voor.

Vicarie

1587-1588(94?) **Ludolph Antony**

vicarius alhier, wordt vermeld 13 mei 1587⁶¹ en 2 mei 1588.⁶² Hij kwam (mogelijk in 1594) als pastoor te Blijham*. Zijn naam als geestelijke te Bellingwolde stond op een niet meer aanwezige balk in de kerk alhier.⁶³

(1594? -) 1598 **Theodorus Folckeri**

was mogelijk zijn opvolger; althans in 1598 wordt hij als vicarius (zie tweede pastorie*) alhier genoemd.⁶⁴

Overige

1531 ? **Luytke Vresinck**

Luytke Vresinck, eerder – tot december 1530 prebendaat te Middelstum* en beschuldigd van ketterij, week uit naar Oostfriesland. In oktober 1531 schrijft hij aan Hercules van Ewsum dat hij een ‘plaats’ heeft gevonden te Bellingwolde,⁶⁵ althans dat was de interpretatie van Mavrouw Hartgerink-Koomans.⁶⁶ De uit Bellingwolde verzonden brief vermeldt echter niets over ‘het vinden van een plaats’ aldaar.

Vresinck was van 1543 tot zijn overlijden in 1567 predikant te Twixlum (Ofr.).⁶⁷

⁵⁷ Acta synodes, 1621.

⁵⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 35 reg. 214.

⁵⁹ GA, R.F. 1632/66, 15-16.

⁶⁰ Tresoor, Arch. Hof van Friesland nr. 17028, 34.

⁶¹ GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekening drost te Wedde 1586/7.

⁶² GA, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekening drost van Wedde 1587/8 (‘gecomponiert vor sestien daler vann enige delictenn’; een standplaats wordt niet genoemd maar deze lag in het gericht Bellingwolde, dus hier of te Blijham).

⁶³ GDW nr. 295.

⁶⁴ GAG, Collectie Keiser, nr. 40.

⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 215.

⁶⁶ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 152.

⁶⁷ Reershemius, 577.

BEIJUM

Patroon: **Petrus**

Bijzonderheden:

Beijum is als parochie waarschijnlijk vrij oud. De plaats waar destijds de kerk stond is bekend; de eigendom van de kerkstede berust bij het Peper- of Geertruidsgasthuis te Groningen. Volgens opgave in de voorlopige lijst van monumenten (1968)¹ bevinden zich in het terrein overblijfselen van een ca dertiende-eeuwse kapel. Anderen zijn van mening dat hier reeds in de twaalfde eeuw een stenen kerk stond. Gevonden keien op de kerkstede dienden vermoedelijk als vulling van de dubbele (holle) muren. Indien deze veronderstelling juist is zou dit kerkgebouw ouder zijn dan dat te Zuidwolde omdat deze manier van vullen daar niet meer is toegepast,² althans volgens deze bron. Te Zuidwolde is echter wel hetzelfde procedé toegepast.³ Het ontstaan van de tufstenen kerk aldaar wordt gesteld op ca. 1050.⁴

Uit de verkaveling in dit gebied is de conclusie getrokken dat Beijum ouder moet zijn dan Noorddijk*. Echter is niet nauwkeurig bekend wanneer laatstgenoemd dorp is ontstaan; de naam ervan wijst niet op een hoge ouderdom.

De kerk alhier zal gewijd zijn geweest aan Petrus, afgebeeld op het zegel van de pastoor Ludolphus Sartoris (23 mei 1443).⁵

In 1460 wordt door de patroons van de kerk het patronaatsrecht overgedragen aan het St. Gertruidsgasthuis te Groningen; deze overdracht wordt bevestigd door Johan, bisschop van Munster. Zijn opvolger Heinrich (1466-1496) bevestigde deze. Het zielental der parochie nam snel af. Bij pauselijke bul d.d. 28 april 1475 werd de kerk bij het gasthuis geïncorporeerd en wordt bepaald dat het kerkgebouw zal worden afgebroken en vervangen door een kapel. De parochianen worden gesteld onder de parochie Zuidwolde.⁶

Op 22 augustus 1476 verleent de officiaal van Munsters Friesland naar aanleiding van de pauselijke bul aan de voogden van het gasthuis toestemming het presentatierecht van de kapel uit te oefenen. De te benoemen priester zal de kapel op kosten van het gasthuis, dat de inkomsten van de goederen van de kerk alhier zal genieten, bedienen. Tevens bepaalt de officiaal dat de pastoor alhier, Arent Kate, van voornoemde bepalingen geen schade zal ondervinden zolang hij hier pastoor zal zijn⁷. Hoelang Kate hier nog pastoor is geweest is onbekend.

Beijum en Zuidwolde worden gezamenlijk met twee priesters opgevoerd in de Taxenlijst ca. 1500.⁸ Het parochieregister uit 1501 noemt Beijum *incorporata hospitali*.⁹ Of na de afbraak van de kerk inderdaad een kapel is gebouwd kan niet worden vastgesteld. De bovenvermelde omschrijving van de bouwresten in de kerkstede doen vermoeden dat dat niet het geval is geweest. 'Beijmer kärke'

¹ Voorlopige lijst van monumenten, voorgelegd aan de raad van de gemeente Bedum d.d. 23 augustus 1968. De plaats is aangegeven in Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 545. Zie ook Van Kruining, *Wüstungen*, 48-49.

² De Groninger Gezinsbode, 5 januari 1973.

³ Berghuis, 'Zuidwolde', 44 fig. 6 jo. 41; voorts 45.

⁴ Ir. P. Bügel, lezing voor de Vereniging 'Stad en Lande' te Groningen, 16 januari 1973. Ook Berghuis dateert deze kerk op omstreeks 1050, Berghuis, 'Zuidwolde', 42-46.

⁵ Arch. Gerkesklooster nr. 88 reg. 12. Vergelijk ook een tekening daarvan Tresoar, Copieën nr. 4109 en Arch. Klooster Dokkum nr. 5 reg. 2 (dubbel exemplaar).

⁶ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 42; vgl. Reimers, *Papsturkunden*, G nr. XLVI (Reg. Lat. 745, 73) en Brom, *Archivalia I* Bd. 2, 607 nr. 1712 waar Beyum ten onrechte geïdentificeerd wordt als Bedum).

⁷ GA, Collectie Losse Stukken nr. 1159a. Vgl. Boeles, 'Bouwstoffen', Bijlage VIII.

⁸ Alma, 'Schattingen', 176.

⁹ RC II, 8v.

komt als belendende landeigenaar voor ca. 1528¹⁰ en 11 juni 1529.¹¹

Blijkens het zijlschotregister uit 1553 waren de voogden van het Geertruidsgasthuis te Groningen in de Beijumereed aangeslagen voor 25 grazen land,¹² ongetwijfeld voordien toebehorende aan de kerk alhier. De oprichtingsbul van het bisdom Groningen d.d. 7 augustus 1561 noemt ‘Zuitwolde met Beyem’ als één parochie.¹³ In het midden van de zestiende eeuw liet het gasthuis de kerk (of kapel?) te Beijum blijkbaar bedienen door te Zuidwolde staande geestelijken. Op 25 april 1564 beklaagt de pastoor te Zuidwolde*, Henricus ten Hoevell, zich er bij Burgemeesteren en Raad van Groningen over dat de voogden van het gasthuis hem 24 Emder gl. wegens twee jaren pensie, waarop hij recht heeft volgens een hem door voorgaande voogden gegeven certer, onthouden alsmede de waarde van een os, door hem getaxeerd op 30 Emder gl., door het gasthuis geslacht en genuttigd. De voogden zeggen met de pastoor wegens deze en andere zaken ten landrechte in pleit te liggen. Zij beroepen zich op ‘de’ pauselijke bul (sc. van de incorporatie) en stellen op grond daarvan tot betaling van een pensie niet gehouden te zijn. Burgemeesteren en Raad veroordelen het gasthuis echter tot betaling van 24 Emder gl. alsmede voor de os een som van 25 Emder gl.¹⁴ Van Hoevell had dus reeds vanaf tenminste 1562 ook de zielzorg over te Beijum wonende personen uitgeoefend.

Op 31 mei 1564 wordt door Burgemeesteren en Raad ‘Den voegeden tho Sunte Gheertrude gasthues ingesecht, dat se voereerst des Rhades kenninge moeten nagaen, soe oeverst den voegeden duchte, dat se de kercke to Beijum mit minner onkosten solden koenen laten bedienen, dan besheer gescheen, seggen B. ende R. dat selve wel mede voer guet an, dan se weren principalick gesworen, musten derhelven raden, dattet gasthues daerdoer in ghenen schade gefuert worde, wolden se ja den pastoor to Suijtwolde langer de 12 embder gl. neffens de weyde van een slachtbeest neet gheven, behoerden se hem de certer een halff jaer te voren te laten upseggen.¹⁵ In 1566 wordt vermeld dat hier al lange tijd geen dienst meer wordt gedaan.¹⁶

Ongeveer een halve eeuw lang vernemen we verder niets maar in 1611 rijzen opnieuw moeilijkheden. Op 4 mei 1611 eist Theodoricus Petri, gewezen predikant te Zuidwolde*, van de voogden van het Geertruidsgasthuis betaling van zeven jaren, jaarlijks een ‘beste weyde’, behorende tot de pastorie te Zuidwolde. De voogden stellen dat van een dergelijke verplichting uit hun liggers niets blijkt en worden van de eis vrijgesproken. Burgemeesteren en Raad staan Petri, ‘staende op een vertrek’ *ex gratia* uit de inkomsten van het gasthuis 8 daalder toe.¹⁷ Ook zijn voorganger had blijkbaar reeds enige moeilijkheden ondervonden: op 22 september 1608 bepaalden Burgemeesteren en Raad dat Adolphi, predikant te Westerwijtwerd*, de hem nog toekomende 18 Emder gl. van het Geertruidsgasthuis zal moeten ontvangen.¹⁸ Adolphi bediende van 1601 tot 1603 in combinatie Zuidwolde*.

Abraham Straetman, predikant te Zuidwolde (1633-1667), die tekent als predikant te Zuidwolde en Beijum, stelde – zonder twijfel ook in verband met gerezen moeilijkheden – in een ongedateerd memorandum:

1. ‘Toe Beym heeft een kercke gestaen, gelijk die monumenten noch uitwijzen op Luitien Roelefs plaetse’.
2. ‘Als die kercke verviel, wist men de goederen ende landen derselven, in de tyden niet beter te besteden als het Gasthuis van S. Geertruidt daermede te begiftigen, dewijle daer geen pastoor

¹⁰ GA, R.F. 1528/40: op de aanhechtingsstrook (gesneden uit een charter) van een zegel aan een stuk uit 1528, in hetzelfde handschrift.

¹¹ GA, R.F. 1529/6.

¹² Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 122.

¹³ Oudheden en Gestichten, 12.

¹⁴ GA, RA III b 1, 560-561.

¹⁵ GA, RA III a 1.

¹⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 347.

¹⁷ GA, RA III a 14.

¹⁸ GA, RA III a 12.

meer van noden’.

3. ‘Doch ingelaten toe Suijdwolde, om van beijde pastooren daer sijnde bedient te worden, jaerlicks te genieten sekere emolumenten, gelijk se altydt uit het Gasthuis weer te rugge genoten te hebben, doch van tijdt tot tijdt besnoit.’
4. zelf genoot hij aanvankelijk ook deze emolumenten doch één van de Groninger burgemeesters zou de voogden hebben gezegd dat hij de uitkering niet nodig zou hebben omdat ‘die pastoor heeft een rijk wijf gekregen’.
5. Beijum telt 20 huizen en meer.
6. er zijn vier grote heerden land die tot kerk en pastorie te Beijum behoord hebben, twee gelegen te Beijum en twee te Zuidwolde waarvan het gasthuis nog steeds de huren ontvangt.
7. Beijum heeft zijn ‘eijgen limiten en palen’ en zou derhalve een afzonderlijke kerkelijke gemeente zijn.

Straetman verzoekt herstel van de vroegere toestand terwijl hij in een ander, eveneens ongedateerd, stuk verklaart dat de hem voorafgaande predikanten Helmerus, Theodoricus en zijn vader (Regnerus Adolphi is blijkbaar vergeten) altijd de toegezegde drie osseweiden hadden genoten.¹⁹ De afloop van een en ander werd niet verder nagegaan.

Pastorie

1443 - 1453 **Ludolphus Sartoris**

komt als pastoor alhier voor 23 april 1443²⁰ en 22 februari 1453.²¹ Als clericus van het bisdom Utrecht en notarius treedt hij te Groningen o.m. op 23 november 1445.²² Eerder, 12 september 1433 komt hij voor als priester in de Martinikerk te Groningen,²³ op 24 november 1439 als priester te Groningen.²⁴

1465 - 1476 **Arnoldus Koete**

D. Arnoldus Koete de Gronynghen werd 23 september 1454 als student in het kanonieke recht te Keulen ingeschreven.²⁵ Op 27 februari 1462 komt hij voor als priester en voorstander van de Kalendebroederschap te Groningen.²⁶ Zonder nadere aanduiding komt hij daar voor 18 december 1464.²⁷ Als pastoor te Beijum komt hij voor 28 augustus 1465.²⁸ Hij zal echter te Groningen hebben gewoond waar hij reeds 28 november 1463 voorkomt als vicarius in de A-kerk*²⁹ en tussen 10 en 16 juni 1470 genoemd wordt als vicarius van de A-kerk* aldaar, pastoor te Beijum en *judex* en commissarius van de officiaal van Munsters Friesland.³⁰ De reeds genoemde verklaring van de officiaal d.d. 22 augustus 1476 noemt hem nog als pastoor alhier; van de incorporatie van de kerk zal hij – volgens deze verklaring –

¹⁹ Arch. PKV Groningen nr. 42.

²⁰ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 88 reg. 12 en Tresoar, Arch. Klooster Dokkum nr. 5 reg. 1

²¹ AKG nr. 20, 112v-113 reg. 300.

²² Arch. A.H.S. nr. 285.

²³ GA, R.F. 1533 (sic)/13.

²⁴ AKG nr. 425 reg. 192.

²⁵ Zijlstra nr. 5772.

²⁶ GA, R.F. 1460/4.

²⁷ Arch. GPK nr. 430 reg. 206.

²⁸ AGK nr. 20, 4 reg. 478.

²⁹ Arch. GPK nr. 403 reg. 200.

³⁰ Arch. GPK nr. 281 reg. 250.

geen schade mogen ondervinden.³¹ Nadien komt hij nog enkele malen voor als priester te Groningen, laatstelijk in 1502.³²

³¹ GA, Collectie Losse Stukken nr. 1159a.

³² Arch. GPK nr. 163.

BIERUM

Patroon:

Bijzonderheden:

Het huidige kerkgebouw stamt uit het tweede kwart van de dertiende eeuw, de toren met zijvleugels is iets ouder¹ zodat er een oudere kerk geweest moet zijn waarover verder niets bekend is. Bij de restauratie van de kerk kwamen in het schip en het koor gewelfschilderingen bloot. Het koorgewelf bevat ter zijde van Christus Catharina en Maria, gezeten met het Kind, de kroning van Maria en fabeldieren terwijl aan de oostzijde van het aansluitend schipgewelf boven de triomfboog Sebastianus (wiens naam is bijgeschilderd) en Fabianus (niet Gregorius²) zijn afgebeeld.³ Zij kunnen de patroonheiligen van de kerk die voor het eerst in 1247 wordt genoemd⁴ zijn geweest. Uit andere bronnen is daarover niets bekend.

Vóór 11 juli 1505 werd de kerk geschonken aan de Benediktijner abdij Feldwerd door Jacob Grave en zijn vrouw Eteke, dochter van Ebbe Sluchtinge, die aanzienlijke bezittingen te Bierum had.⁵ Veel daarvan is overgegaan naar het klooster Feldwerd.⁶ De bisschop van Munster keurde de schenking goed op 12 september 1505 en stond de abt toe de dienst in de kerk zelf te doen danwel de kerk door een priester uit het klooster of een seculier priester te laten bedienen.⁷ Deken en kapittel van de Dom te Munster approberen de incorporatie 1 oktober 1506.⁸

Na de Reformatie wordt de kerk blijkbaar niet beschouwd als kloostereigendom. Het blijkt niet van het uitoefenen van collatierechten door de provincie als rechtsopvolger van het klooster. Evenmin werd het tractement van de predikant geheel of ten dele betaald uit de inkomsten van de geconfisqueerde kloostergoederen.

Een vicarie is hier niet aangetroffen. Het schattingsregister van ca 1500 noemt hier slechts één priester⁹ evenals het parochieregister uit 1501.¹⁰

Pastorie

1460 - 1493 **Dirck/Theodoricus**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 2 januari 1460,¹¹ daarna veelvuldig tot laatstelijk 7 februari 1493.¹²

1498 - 1502 **Mr Hero**

¹ Van Deijk, *Romaans Vademecum*, 41.; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 349.

² Aldus KR (1977) 87, Van Deijk, *e*, 43 (afbeelding) en Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst*, deel 2, *Catalogus*, 21.

³ Afbeelding bij Van Deijk, *Romaans Vademecum*, 43. Naast Sebastianus is een paus met boek en kruisstaf afgebeeld. Daarmee behoeft niet per se Gregorius de Grote bedoeld te zijn. Het ligt veel meer voor de hand te denken aan Fabianus die veelvuldig – met Sebastianus – voorkomt als patroonheilige van kerken, ook in de Groninger Ommelanden.

⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Bloemhof*, 366-367.

⁵ Over hen en hun verwanten uitvoerig Alma, 'De schenkers', 392 vlgg.

⁶ Veel daarover : De Boer, *Oldenklooster*, 95vlg. Vgl. Damen, *Benediktijnenkloosters*, 77-78.

⁷ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 33A.

⁸ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 33B. Merkwaardig is dat op de incorporatie betrekking hebbende stukken zich niet in het archief van Oldenklooster bevinden. De overdracht wordt door De Boer ook niet vermeld.

⁹ Alma, 'Schattungen', 175.

¹⁰ RC II, 10v.

¹¹ AKG nr. 2, 8v reg. 407.

¹² AKG nr. 2, 13v. reg. 810.

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 21 november 1498¹³, voor het laatst 12 december 1502.¹⁴

Wellicht is hij dezelfde als Hero alioas Hermannus Ludolphi, vanaf 1511 genoemd als pastoor te Holwierde*. Hij kan bij of kort na de incorporatie van de kerk afstand hebben gedaan van het pastoraat en naar Holwierde zijn vertrokken.

Hermannus Ludolphi, van Groningen, *pauper*, werd 26 februari 1490 te Leuven als student ingeschreven.¹⁵

1507 –

ca. 1520(?)

Eylart van Lune

Op 14 oktober 1507 wordt Eylardus als pastoor alhier genoemd.¹⁶ Eylart van Lunne, pastoor alhier, komt verder voor in een ongedateerde verzegeling, gecopieëerd in het Cartularium van Feldwerd. De daaraan voorafgaande resp. daaropvolgende akten zijn van 1520 en 1521. Mogelijk is het hier bedoelde stuk omstreeks die tijd te dateren. Het betreft een ruil van land tussen de abdij en de pastorie alhier; als belender van een der percelen wordt het kerkenland van Bierum genoemd.¹⁷ De ruil moet in ieder geval na 31 augustus 1516 (de datum van de keuze van abt Requinus die eveneens in het stuk voorkomt)¹⁸ hebben plaatsgevonden.

- ca 1575

Jodocus Oxius

Eppens schrijft over Jodocus Zuer o.m.: ‘als hij sick van een pastoer te Bierum tot een abt hadde bewijen laten dorch raedt sijnes broders Hermanno van Dockum, abt to Oldencloester bij den Dam’.¹⁹ Elders vermeldt Eppens dat Jodocus Oxius pastoor was te Spijk* voor zijn keuze tot abt van Rottum als opvolger van Dutmarus Rengers.²⁰ Gezien de relatie tussen Oldenklooster/Feldwerd en Bierum is laatstgenoemde mededeling waarschijnlijk niet juist en kan de eerste wel als juist worden aangenomen.

Hermannus Bernardi van Dockum werd 26 november 1559 verkozen tot abt van Feldwerd.²¹ Eppens noemt hem eenmaal Occius²² terwijl hij eenmaal gewag maakt van Jodocus Doccum.²³ Laatstgenoemde komt 31 maart 1570 voor als kapelaan van Feldwerd.²⁴ Wanneer hij abt van Rottum werd is niet nauwkeurig te bepalen.

Dutmar Rengers komt in 1573 nog als abt voor,²⁵ Oxius, door Alting, secretaris van de stad Groningen, ook genoemd Oxius van Dokkum,²⁶ is in ieder geval abt 23 september 1575.²⁷ Damen neemt aan dat hij dit ca. 1574 werd.²⁸

¹³ AKG nr. 2, 19 reg. 964.

¹⁴ AKG nr. 2, 15 reg. 904.

¹⁵ Zijlstra nr. 8407.

¹⁶ AKG nr. 2, 5v. reg. 946.

¹⁷ AKG nr. 2, 49 reg. 989.

¹⁸ Diözesanarchiv Münster, Urkunden Generalvikariat nr. 290.

¹⁹ Eppens, *Kroniek II*, 65.

²⁰ Eppens, *Kroniek I*, 170.

²¹ Bibliotheek Rijksuniversiteit Groningen, Ms. 228a, XV; Damen, *Benediktijnenkloosters*, 193.

²² Eppens, *Kroniek I*, 399.

²³ Eppens, *Kroniek I*, 248.

²⁴ GA, R.F. 1570/131.

²⁵ O.A. nr. 74.

²⁶ Diarium Alting, 404, 10 december 1577.

²⁷ GA, rvR nr. 13, 85v. (Resoluties Ommelanden 1573-1577): ‘de Heer Prelaet van Rottum medestaende voer sijn broeder denn Prelaet van Oldencloester’.

²⁸ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 198-199.

In 1581 treedt hij af; in een schrijven d.d. 11 oktober 1581 licht hij het besluit van zijn uittreding toe; het werd 9 november d.a.v. door zijn broer Hermannus van Dockum in de sacristie van de kloosterkerk van Feldwerd overgegeven.²⁹ Te Norden huwde hij een gewezen non van het klooster Rottum. Bij een bezoek aan de Staatse schans te Oterdum werd hij, door verkeerd gerichte saluutschoten, afgegeven door schepen op de Eems, getroffen waarbij hem beide benen werden afgeschoten. Aan de opgelopen verwondingen (volgens Eppens meer door onkunde der geneesheren) bezweek hij 2 maart 1585; te Emden werd hij in de Gasthuiskerk begraven.³⁰ Zijn broer, op 18 november 1570 genoemd ‘een sonderlinck viant van der stadt’³¹ (Groningen) verzoende zich daarmee later;³² hij bleef Rooms-katholiek.

1582

Guolphus a Spuelde

wordt in een visitatierapport van de commissarius van Loppersum, opgesteld kort na Pasen 1582, genoemd als vanwege de abt van Oldenklooster pastoor alhier.³³ De Luitenant van Stad en Ommelanden, Johan de Mepsche, schrijft 4 mei 1582 dat Guolphus a Spuolde, vicarius alhier, ‘sein des Hermanni Collation unduchtig is’.³⁴ Met Hermannus is de abt van Oldenklooster bedoeld. Mogelijk heeft deze aanmerking er toe geleid dat hij uit de pastorie is ontzet danwel zelf afstand daarvan heeft gedaan. In juli 1583 wordt hij prebendaat te Leermens* en wellicht nog later pastoor (?) te Losdorp*.

Wolffius van Speulde was van 1593 tot zijn overlijden op 27 februari 1595 op 35-jarige leeftijd³⁵ predikant te Kanum (Ofr.).³⁶

Op 16 februari 1578 gaf de vicaris-generaal van het bisdom Deventer voor Wulffius de Spoel clericus van het bisdom Deventer een verklaring af over de wijdingen en de toezegging van een kanonikaat niettegenstaande een impedimentum (beletsel).³⁷

- 1594

Hermannus Bernardi Doccum

Op 26 april 1598 tekent Hermannus Doccum als ‘gewezen pastoor toe Berum ende Abbet toe Felwert’.³⁸ Hij heeft dus de laatste jaren voor de Reformatie de pastorie zelf bediend. Hij stierf 5 april 1608.³⁹ Zoals vermeld was hij een broer van bovengenoemde Jodocus Oxius. Hij was eerst proost van het premonstratenzer klooster Kuzemer⁴⁰ en werd 26 november 1559 gekozen als abt van de benedictijner abdij Feldwerd.⁴¹

Reformatie

Hoe in de eerste jaren na de Reformatie in de dienst werd voorzien is niet bekend. Op 22 mei 1601

²⁹ Mireaus, *Opera*, IV, 679.

³⁰ Eppens, *Kroniek* II, 65.

³¹ GA, rvR nr. 8, 44.

³² Eppens, *Kroniek* I, 399.

³³ Arch. HJK nr. 589.

³⁴ Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V nr. 325).

³⁵ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 222-223.

³⁶ Reershemius, 566.

³⁷ HGA, Hs. Van Rhemen nr. 117, zonder bladzijdenummer.

³⁸ StA nr. 857.

³⁹ De Boer, *Oldenklooster*, 50.

⁴⁰ Hij was dit nog niet in 1556 toen Geradus Murlinck uit Oldemarkt nog proost was (GDW nr. 362) maar wel 1559 (zonder datum) (Arch. Nienoord nr. 104A) resp. 22 oktober 1559 (Arch. Nienoord nr. 670A; HCO, Arch. Van den Santheuvel II nr. 3).

⁴¹ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 193-194.

bepalen Gedeputeerde Staten dat de predikant te Losdorp* wekelijks ook dienst moet doen te Bierum; later wordt dit ingetrokken omdat Bierum zelf een predikant heeft beroepen.⁴² Hier zal toen zijn gekomen

1602 - 1605 Hayo Ilberi

Op 16 april 1602 wordt Hayo, predikant alhier, genoemd.⁴³ In 1605 werd hij beroepen te Garnwerd* en Oostum* waar hij waarschijnlijk 3 juni 1605 door de classis Westerkwartier werd toegelaten.⁴⁴

Een rapport van synodale gedeputeerden geeft aan: 'Legeberum, pastoer verarmet'. Volgens apostille van Gedeputeerde Staten d.d. 28 december 1604 zal Oldenklooster met Bierum worden gecombineerd mits Holwierde* dan vrij zal zijn van Oldenklooster.⁴⁵ De synode bepaalt echter 6 mei 1605 dat Oldenklooster voorlopig met Holwierde gecombineerd zal blijven.⁴⁶

1605 - 1608 Albertus Hammonius

In 1605 wordt bepaald dat Bierum met Oldenklooster gecombineerd moet worden.⁴⁷ Op 25 augustus 1605 vertoont Albertus Hammonius, predikant te Siddeburen*, een beroep naar hier; de classis keurt deze dan goed. In april 1607 bedankte hij voor een beroep naar Spijk*. De classis demitteerde hem 23 mei 1608 wegens beroep naar Anloo waar hij eind 1610 of begin 1611 overleed.⁴⁸

1609 - 1617 Johannes Stoverus

vertoont 28 mei 1609 een beroep naar Bierum en wordt na plenair examen 26 maart 1610 als zodanig toegelaten. Wegens beroep naar 'Nijkercken' (Neuenkirchen bij Schanswede), uitgebracht door de Raad van Bremen, wordt hij gedemitteerd op 21 juli 1617. Uit de stad of omgeving van Bremen was hij ook afkomstig.⁴⁹

1617 - 1619 Eilardus Roverius

vanaf 1614 predikant te Siegelsum (Ofr.),⁵⁰ vertoonde 13 oktober 1617 aan de deputaten der classis Loppersum een beroep naar hier; 27 oktober werd hij toegelaten maar blijkbaar deed hij hier voordien reeds dienst.⁵¹ Volgens Reershemius was hij te Siegelsum geremoveerd; aan de classis Loppersum legde hij echter demissie van zijn gemeente over. Hij moet te Bierum nog in dienst zijn geweest 12 april 1619 (de predikant te Bierum is dan overigens wel afwezig op de classicale vergadering) maar vertrok kort daarop naar Sengwarden (Ofr.) waar hij als derde predikant nog in 1633 stond.⁵²

1619 - 1629 Lambertus Alberti

⁴² Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁴³ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁴⁴ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

⁴⁵ Boeles, *Geestelijke goederen*, 196. Vgl. Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104. Onder Oldenklooster zal moeten worden verstaan het corpus van het voormalige klooster. Het was echter geen zelfstandige kerkelijke gemeente.

⁴⁶ Acta synodes.

⁴⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104. Onder Oldenklooster zal moeten worden verstaan het corpus van het voormalige klooster. Het was echter geen zelfstandige kerkelijke gemeente.

⁴⁸ Romein, *Drenthe*, 23.

⁴⁹ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 15 april 1611.

⁵⁰ Reershemius, 173.

⁵¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 13 oktober 1617.

⁵² Reershemius, 184.

die 20 oktober 1617 aan de classis Middelstum een adiuncture verzocht, vertoont 5 juli 1619 een beroep naar Bierum en wordt dan toegelaten. Voor 2 augustus d.a.v. wordt hij bevestigd. Wegens beroep naar Oudwoude en Westergeest wordt hij 16 maart 1629 gedemitteerd. Vandaar werd hij wegens beroep door de gecommiteerden der West-Indische Compagnie te Groningen gedemitteerd 5 september 1642. Hij overleed te Mauritsstad (Brazilië) in 1643.⁵³ Als Groninganus was hij 28 oktober 1612 te Franeker als student ingeschreven,⁵⁴ 13 maart 1615 te Groningen.⁵⁵ Hij was een zoon van Albert Jans, goudsmid te Groningen, en Christina Ritsema en huwde in 1621 met Sytske, dochter van Titus Conradi, laatstelijk predikant te Hantum en Hantumhuizen.

1629 - 1665

Theodorus Widmarius

werd 18 mei 1629 door de classis als predikant alhier toegelaten. Voordien was hij anderhalf jaar predikant op Nesserland (Ofr.) geweest,⁵⁶ volgens Reershemius van 1611 tot 1612⁵⁷ en stond daarna te Hamswerum⁵⁸ vanwaar hij naar Bierum kwam waar hij 16 mei 1665, oud 79 jaren, overleed.⁵⁹

⁵³ Romein, Friesland, 525; 'Classicale Acten van Brazilië', 418.

⁵⁴ ASAF.I, 52.

⁵⁵ Zijlstra nr. 2839.

⁵⁶ GDW nr. 968.

⁵⁷ Reershemius, 612.

⁵⁸ Reershemius, 717.

⁵⁹ GDW nr. 968.

BIESSUM

Bijzonderheden:

Halbertsma maakt wanneer hij de ‘zeer grote wierde’ van Biessum bespreekt in verband met zijn opvattingen over de ‘axenhove’ geen melding van archeologische aanwijzingen in de richting van een kerkstede en schrijft dat Biessum het ‘nochtans’ (gezien de grootte moet sprake geweest zijn van een grote volksrijkdom) ‘nimmer tot een eigen kerk of zelfs maar een bidkapel gebracht schijnt te hebben’.¹ Ook Klok stelt dat Biessum nimmer de status van een kerkdorp heeft bereikt, wellicht door de omstandigheid dat door stormvloed een expansie vanaf de wierde onmogelijk was.² Wel maakt hij melding van het zg. kerkepad naar het midden van de wierde dat lager ligt dan de randen ervan.³ Deze verlaging zou wellicht kunnen zijn ontstaan door volledige verwijdering van een oude kerkstede. Dat Biessum mogelijk destijds wel een parochie is geweest zou uit het volgende kunnen worden verondersteld. Het parochieregister uit 1501 noemt te Uitwierde* een vicarius en een prebendaat Gerbrandus.⁴ Laatstgenoemde komt 20 februari 1505 voor als heer Gherbent te Biessum (met de pastoor en de vicarius te Uitwierde).⁵ De prebendaat woonde toen blijkbaar te Biessum. Op 29 juni 1535 komt heer Narssick prebendaat te Uitwierde als buur van land te Biessumerhamrik Voor.⁶

Ds Arnoldus Treccius, predikant te Uitwierde*, verklaart in een ongedateerd stuk dat de prebendelanden, groot 37 grazen, gelegen waren te Biessum; de prebende staat blijkbaar ter collatie van jr Wilhelm Ripperda.⁷

De expliciete vermelding van althans één prebendaat te Biessum en de concentratie van het prebendeland alhier zou kunnen doen vermoeden dat de prebende het relict is van een vroeger pastoraat alhier. Een parochie Biessum moet dan echter reeds vòòr ca 1450 zijn opgeheven en weer gevoegd bij Uitwierde waarvan het ongetwijfeld afgescheiden is, omdat het parochieregister van ca. 1450⁸ van een parochie Biessum geen melding maakt. Dat het parochieregister Biessum niet noemt betekent niet dat het voordien geen parochie kan zijn geweest. Ook Ellerhuizen* en Oostwold (bij Siddeburen)* komen daarin niet voor. Het transformeren van een pastoraat in een vicarie of prebende is niet geheel onbekend. Na het opgeven van de kerk te Ulsda* en de opheffing van de parochie aldaar werd het pastoraat te Ulsda omgezet in of geïncorporeerd bij een dan reeds bestaande vicarie te Beerta*.

De prebende te Uitwierde* was gewijd aan Catharina. Zo deze inderdaad gezien kan worden als de voortzetting van een pastoraat te Biessum zou de kerk alhier aan Catharina gewijd geweest kunnen zijn.

Omdat slechts sprake is van een veronderstelling is Biessum vooralsnog niet in het overzicht van parochies in Groningen opgenomen.

¹ Halbertsma, *Terpen* II, 106 en 227.

² Klok, *Biessum*, 11.

³ Klok, *Biessum*, 7. De steen zou gebruikt kunnen zij voor de versterking van de dijken. Het lager worden van het terrein door uitgraven van steen wordt vermeld in Formsma c.s., *Ommelander Borgen*, 167.

⁴ RC II, 11v.

⁵ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 238.

⁶ Arch. Grimersum-Beninga (Emden), (voorl.) doos 100, stuk nr. 150

⁷ Arch. PKV Groningen nr. 42.

⁸ RC I, 105-106.

BLIJHAM

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Verondersteld is dat het dorp enkele malen is verplaatst. Stratingh en Venema geven aan dat de kerk vroeger noordelijker gelegen heeft ('zoo als de oude plaats der kerk nog aanwijst') waarbij zij verder verwijzen naar een gelijknamige plaats, genoemd onder de in de Dollard verdrongen dorpen.

Verwarring daarmee achten zij niet uitgesloten indien een meermalige verplaatsing wordt verondersteld. Kaarten van Visscher en De Wit geven een aan de oude Pekel Aa gelegen plaats van die naam aan; voor de juistheid dezer situering staan Stratingh en Venema niet in.¹

Van der Woude gaat nader op de veronderstelde verplaatsing in. De door Stratingh en Venema genoemde 'oude plaats der kerk' steunt op een bericht van de plaatselijke onderwijzer uit 1828. Volgens deze werd de huidige kerk in 1783 gebouwd op de plaats van een oudere bakstenen kerk. Boringen tijdens de ruilverkaveling hebben geen aanwijzingen opgeleverd voor een verplaatsing van het dorp vanuit noordelijke richtingen. Volgens Van der Woude is het dorp inderdaad verplaatst doch niet teruggenomen en lag het oorspronkelijk bij de Heemen waar ook de kerk stond. Een nog eerdere (en oudere) kerkstede noemt hij niet en heeft, blijkens zijn betoog, ook niet bestaan. Blijham acht hij jonger dan Vriescheloo, Wedde en Winschoten.²

Op 23 november 1723 spreken Burgemeesteren en Raad van Groningen naar aanleiding van de aanspraak van de ingezetenen van het Westereind van Blijham krachtens het reglement van 21 februari 1673 art. 7 medegerechtigd te zijn tot de collatie alhier hetgeen door de ingezetenen van het Oostereind ontkend wordt (zonder dat een nadere motivatie is aangetekend) dat zij die in Blijham 'verschatten' (schatting betalen) tot de collatie gerechtigd zijn behoudens het recht van tegenbewijs van de ingezetenen van het Oostereind.³

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

ca 1528

..... / (Johan?) Tapper

In 1528 beklaagt Herman Tapper zich erover dat de drost van het Oldambt, Roelof Huynghe, hem 20 Philips gl. heeft ontnomen 'des oirsacken halven dat he syn broeder die de kercke to Bleyham gegeven was, ind dair nae een ander gegeven wordt, die dairomme pleyteden', met twee knechten die hij 'ter hand gewonnen solde hebben' zijn broer had ondersteund. De drost stelt als verweer dat Tapper met zijn broer en ettelijke knechten naar Blijham in het sticht Munster⁴ was gegaan, daar kerk en pastorie hadden opengebrouken en de pastoor jammerlijk hadden gewond. Huynghe had zich in dit verband tot de inmiddels overleden bisschop van Munster gewend.⁵

¹ Stratingh en Venema, *De Dollard*, 56.

² Van der Woude, 'Blijham', 114.

³ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 26.

⁴ De bisschop van Munster was in die tijd landsheer van Blijham en Bellingwolde.

⁵ HGA, Hertogelijk archief nr. 150 nr. 2410.

De broer van Herman kan geweest zijn Johan Tapper die vanaf 1532 voorkomt als vicarius te Sleen,⁶ dit nog is 18 september 1542⁷ en kort vóór 12 mei 1564 als pastoor aldaar overleed toen hij werd opgevolgd door de bekende Menso Alting.⁸

1538

Gheert Trenning

pastoor alhier, wordt 7 november 1538 genoemd.⁹ Wellicht dezelfde als

1539

Gert Westerwolt

pastoor alhier, wordt 3 december 1539 genoemd als één van de uitvoerders van het testament van Ulfart Sybrandi, de in 1535 overleden proost van Loppersum (en pastoor te Westeremden*).¹⁰ Gerardus Westerwolt werd in december 1513 als student te Keulen ingeschreven.¹¹

1548

Herman (Johans?)

In 1561 vindt een proces plaats over de grenzen van percelen land te Winschoten waarbij wordt gerefereerd aan destijds afgelegde getuigenissen.¹² Op 20 augustus 1548 legt Hermen, pastoor alhier, een verklaring af¹³ die in 1562 wordt aangehaald. Wellicht is hij dezelfde als heer Herman Johans, zonder nadere aanduiding, geboren binnen het zg. Ronde Loeg (zijn vader woonde aan de zuidzijde daarvan¹⁴) te Winschoten die 15 mei 1544 een getuigenverklaring aflegt.¹⁵

1556 - 1561

Jacob Keller

Dns. Jacob tho Blijham komt voor in 1556.¹⁶ Jacob Keller wordt 26 januari 1561 als pastoor alhier vermeld.¹⁷

1587

Rudolphus Hoorningh

pastoor alhier, komt voor 21 februari 1587.¹⁸ Hij kan dezelfde zijn als Rudolph Horrigen, van 1595 tot tenminste 1603 predikant te Stapelmoor.¹⁹

1594-1609(13?) **Ludolphus Anthonius**

komt in 1587 en 1588 voor als vicarius te Bellingwolde en kwam, volgens Buringh, in 1594 als pastoor naar hier.²⁰

Reformatie

In 1596 overleed zijn dochtertje Trijnke. Hij en zijn vrouw Caspara Ludolphi, die op 22 oktober 1596 opgeeft 41 jaren oud te zijn, beschuldigen Altke Engels ervan het kind een vergiftigde appel te hebben gegeven en een heks te zijn.²¹ Over het

⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 – II, 64.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 49 reg. 221.

⁸ St. Marie nr. 1802, 26v.

⁹ HCO, Overijsselse rekeningen nr. 224, 31-31v. Hij zal verwant zijn geweest aan Jacob Trenning, 17 oktober 1538 genoemd als medevolmacht van Sellingen, Wedde en Vriescheloo, *ibid.*, 29v.

¹⁰ Arch. Sint Jacob- en Annengasthuis nr. 36 reg. 19.

¹¹ Zijlstra nr. 12141.

¹² GA, rvR nr. 1103, Hs. in folio 161-2, 372v.

¹³ GA, rvR nr. 1103, Hs. in folio 161-2, 394v-395.

¹⁴ GA, rvR nr. 1103, Hs. in folio 161-2, 413.

¹⁵ GA, rvR nr. 1103, Hs. in folio 161-2, 379.

¹⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 – II, 29.

¹⁷ StA Aurich, Rep. 234 (Kontraktenprotokolle Amt Leer), deel 56, 82.

¹⁸ GA, nr. rnR 824.

¹⁹ Reershemius, 683.

²⁰ Buringh, *Blijham*, 47.

²¹ Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII nr. 689).

proces zijn vele stukken bewaard gebleven.²² De man van de beschuldigde verklaart in november 1597: de ‘pastoor in Bleijham (wiens renommee en vermaertheyt van vechten, kijven, danssen, blameren, horeren ende diergelijcke onstichtelicke handelingen daer hij dagelix tot een scandale van andere gereformeerde Leraers in dien quartiere (sc. Wester- en Bellingwolde) seer wel bekend is’. Op 30 november 1598 wordt gesteld dat de vier in het proces genoemde predikanten (sc. te Bellingwolde, Blijham, Wedde en Vlagtwedde) alle reeds ten tijde van het ‘Pausdom’ in hun plaatsen gesteld waren. Op 1 mei 1599 worden heer (sic) Ludolphus, predikant alhier, oud ca 50 jaren, en zijn vrouw Caspara, oud ca. 41 (sic) jaren, ondervraagd.²³

Verder wordt hij genoemd 6 november 1609 wanneer zijn appèl tegen een vonnis van de drost d.d. 13 juli 1609 wordt afgewezen.²⁴ Blijkbaar is hij enige tijd nadien afgezet. Op 17 juni 1611 zendt de classis aan de stadhouder bij brief, gedateerd ca 1611, over een sententie (van wie is niet aangegeven) inzake Ludolphus Anthonius die was afgezet. De classis vraagt of hij weer te Blijham kan werken. Eigener beweging is hij weer begonnen. De classis vraagt de stadhouder een beschikking. Op 19 juni 1611 geven de predikanten te Winschoten, Bellingwolde en Noordbroek hun persoonlijke mening over het verzoek van Ludolphus met Pinksteren te Blijham te mogen preken. Op 10 augustus 1611 verzoekt Johannes Acronius, predikant te Groningen, de stadhouder ratificatie van de sententie over Ludolphus waarbij hem een proefjaar was toegestaan. Op 13 augustus 1611 bericht de stadhouder accoord te gaan met de ratificatie; Ludolphus mag weer dienst doen te Blijham.²⁵ Nadien wordt over deze zaak niets meer vernomen. Hij zou in 1613 zijn overleden.²⁶

1613

(Regnerus Wolffius)

Op 7 mei 1613 intercedeert de predikant te Appingedam namens de classis voor de conrector van de Latijnse school aldaar, Regnerus Wolffius, ‘der ein expectant int 3 jaer gewesen na Bleijham’, ter bevordering tot het predikambt. De synode besluit dat hij aanbevolen zal worden aan de classis Oldambt alsmede aan de drost te Wedde en de gemeente te Blijham²⁷ die derhalve niet vacant moet zijn geweest. Hij is hier echter niet gekomen en werd predikant te Solwerd*.

1614 - 1628

Bernardus Goltswerden

is nog 1 februari 1614 predikant te Finsterwolde* waar zijn opvolger reeds voor 16 mei 1614 in dienst is zodat Goltswerden hier begin 1614 moet zijn gekomen. Als predikant alhier wordt hij voor het eerst vermeld 8 mei 1615.²⁸ Hij overleed hier (omstreeks 13) augustus 1628.²⁹

1629 - 1638

Nicolaus Mennonis

kwam hier van Oostwold (Old.)* in 1629 (vòòr 6 mei) en overleed tussen 11 juni en 1 augustus 1638.³⁰

²² Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII nr. 689). Over het proces uitvoerig Feith, ‘Heksenprocessen’, 43-68.

²³ Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII nr. 689).

²⁴ Arch. HJK nr. 844, 554v.

²⁵ RA Drenthe, Stadhoudersarchief nr. 11.

²⁶ Buringh, *Blijham*, 47. Van Duinkerken, *Sinds de reductie*, noemt hem niet.

²⁷ Acta synodes.

²⁸ Acta synodes.

²⁹ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 95 en 98; 24 augustus 1628 vervult Hermannus Meijer, predikant te Ter Apel*, hier een preekbeurt, GA, GAG, mR nr. 1100 (rekening Hermannus Meijer).

³⁰ Arch. Classis Oldambt nr. 1.

BORGSWEEER

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

De naam Borgsweer is in verband gebracht met een weer (dijk), opgeworpen tegen de wateroverlast die de afstroming van de veen- en broeklanden op de Munte met zich bracht en waarover met name blijkt in de verdragsbrief van 1391.¹

De parochie is waarschijnlijk in de twaalfde of dertiende eeuw ontstaan, naar alle waarschijnlijkheid nadat

Nieuw Termunten* een zelfstandige kerkelijke eenheid werd.

De kerk lijkt gewijd te zijn geweest aan Nicolaas. Uit de vóór-reformatorische tijd zijn geen aanwijzingen voor het patrocinium van de kerk overgebleven. Evenmin resteren kerspelzegels uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. In 1667 werd een nieuw stempel voor het kerspelzegel aangemaakt.² Daarop is een zegenende bisschop zonder attributen afgebeeld. Doorgaans wordt daarmee in deze streken Nicolaas bedoeld. Ook na de combinatie met Termunten bleef dit zegel in gebruik³.

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1428	Lyuppuldus wordt als pastoor alhier vermeld 13 augustus 1428. ⁴
1432	Ubbo cureet, hoogstwaarschijnlijk alhier, wordt genoemd 25 mei 1432. ⁵
1441	Focke komt als cureet alhier voor 16 februari 1441. ⁶
1501	N.N. voldeed in 1501 23 st. voor een institutie alhier. ⁷
1535	N.N.

¹ Naarding, Driemaandelijks Bladen, 23 (1962) 62-63.

² GA, Zegelverzameling C 218. Het randschrift luidt: SIGILLUM TEMPLI BORCHSWERANI 1667.

³ GA, Verzameling Familiepapieren nr. 127 (Muntinghe), verzegeling, verleden voor predikant en kerkvoogden te Borgsweer 22 augustus 1752.

⁴ RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama nr. 139.

⁵ GA, nr. vrR 1385, R.F. 1432/7. Het betreft hier een arbitrale uitspraak in een geschil over de grens tussen Oterdum en Borgsweer door Syneco en Hayko to, Dydiko hofmeester van Lesterhuis, Grote Eya en Thyard tho W(oldendorp?), ...bbens en Habbeco to Borgsweer, broeder Dyura, hofmeester to dem nyen. . . .n Oosterwerum en Menno to Heveskes, dijkrichters van de zomerdijken van Menterseters en van Woldendorp, gezegeld door 'hun' kerkheren Egbert, Ubbo en Clawes wier standplaatsen niet zijn aangegeven. De aanhef van het stuk is ten dele beschadigd. Een uitspraak was nodig geworden omdat Oterdum zich tegen een eerdere regeling had verzet. Wij hebben de kerkheren (pastoors) – overigens arbitrair – gesitueerd te Woldendorp*, Borgsweer en Heveskes*.

⁶ GA, nr. vrR 1381, R.F. 1441/5.

⁷ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II.2. Niederstift, A 1 Abt. B, 15v: Visitatie 1501 (niet vermeld door Von Ledebur, 124-125).

voldeed in 1535 aan de officiaal 4 mark voor zijn institutie *quia pauper effectus ex Inundatione*.⁸

1549 - 1551 **Hermannus Maech**

Op 10 augustus 1549 legt Hermann Maich, pastoor alhier, een verklaring af over land te Roswinkel⁹ evenals op 11 augustus 1551.¹⁰ Hij was te Roswinkel geboren evenals Hindricus Maech, pastoor te Mitling (Overledingerland), die 15 augustus 1548¹¹ en 3 augustus 1551¹² eveneens verklaringen aflegt; bij de laatste gelegenheid verklaart hij 19 jaren te Roswinkel te hebben gewoond en vandaar 22 jaren geleden vertrokken te zijn.

1561/3 **N.N.**

wordt tussen oktober 1561 en september 1563 als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldoet daarvoor drie daalder.¹³

1565 **N.N.**

wordt in 1565 als pastoor geïnstitueerd en voldeed daarvoor twee daalder.¹⁴

1574 **Wilhelmus Nienhuis**

van 1571 tot 1574 vermeld als pastoor te Oterdum*, wordt 27 oktober 1574 genoemd als pastoor van Oterdum en Borgsweer en tekent dan als Wilhelmus Nienhuisz 'pastor tho borgsweer'.¹⁵ Waarschijnlijk echter bediende hij de kerk alhier vanuit Oterdum. Daarvoor pleit ook de omstandigheid dat op 17 maart 1575 aan de kerkvoogden te Borgsweer wordt toegestaan de pastorielanden als vanouds voor zes jaren te verhuren 'mits dat sie nochtans den kerckendienst geboerlycken doen verwaeren ende onderhouden'.¹⁶

Reformatie

De omstandigheden waarin de kerk alhier kort na de Reformatie verkeerde waren slecht. Van 7 juli tot 1 september 1605 worden de schulden van de kerk beschreven.¹⁷ Waarschijnlijk bediende de predikant te Woldendorp* de gemeente alhier. Dat althans zou kunnen worden afgeleid uit de bepaling dat de 75 gl., jaarlijks toegestaan aan de predikant te Borgsweer, door de Staten op 30 november 1615 in mindering zullen worden gebracht op het tractement dat de predikant te Woldendorp uit de kloostergoederen geniet.¹⁸ In 1613 of 1614 kreeg Borgsweer een eigen predikant.

1613/4 - 1621 **Johannes Winkenius**

⁸ Visitatie 1535.

⁹ RA Drenthe, StA nr. 231 reg. 113.

¹⁰ RA Drenthe, StA nr. 231 reg. 118.

¹¹ RA Drenthe, StA nr. 231 reg. 110.

¹² RA Drenthe, StA nr. 231 reg. 117.

¹³ Visitatie 1563

¹⁴ Visitatie 1565.

¹⁵ GA, GAG, nr. rvR 11.

¹⁶ O.A. nr. 789, 970.

¹⁷ GA, RA III I 1.

¹⁸ StA nr. 3, 2191.

kwam hier eind 1613 of begin 1614 en werd door de synode als predikant alhier geapprobeerd 17 mei 1614.¹⁹ In 1621 werd hij beroepen te Wirdum*. Na vertoning op 19 maart 1621 van zijn beroepbrief aan de classis Loppersum keurde deze het beroep op 9 april 1621 goed.²⁰ Hij was gehuwd met de weduwe van Johannes Ringelius, predikant te Boertange.

Na zijn vertrek werd de vacature aanvankelijk niet vervuld. Later werd Borgsweer gecombineerd met Termunten* waar in 1621 Henricus Toxopoeus kwam. Blijkens de classicale acta van 17 oktober 1634 was hij ook te Borgsweer beroepen; de classis keurde desgevraagd de combinatie goed.²¹

1634 - 1654 **Henricus Toxopoeus**

Op 11 februari 1654 verzoekt hij Borgsweer weer van Termunten af te scheiden en daar zijn zoon Wilhelmus Toxopoeus te beroepen. Gedeputeerde Staten approberen het beroep op 14 februari 1654.²² Wilhelmus werd hier bevestigd op 2 juli 1654.²³ Op 12 maart 1667 werd hij gedemitteerd wegens beroep naar Siddeburen²⁴ waar hij op 2 maart 1667 was beroepen.²⁵

Op 3 februari 1655 verzocht Henricus Toxopoeus verhoging van zijn tractement als predikant te Termunten (waaronder meerdere kloosters vallen), nu hij Borgsweer heeft afgestaan waarvan de beloofde inkomsten hem niet zijn uitgekeerd. De pastorielanden te Borgsweer zijn volgens zijn verklaring circa 43 grazen groot en brengen jaarlijks circa 48 rijksdaalder op.²⁶

In 1687 werd Borgsweer definitief met Termunten* gecombineerd toen Nicolaus Gillot, hier in 1685 gekomen, mede te Termunten werd beroepen.

¹⁹ Acta synodes.

²⁰ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

²¹ Arch. Classis Oldambt nr. 1.

²² StA nr. 129.

²³ Arch. Classis Oldambt nr. 1, 6 juni 1654.

²⁴ StA nr. 129.

²⁵ Arch. Classis Appingedam, Beroepbrieven.

²⁶ Arch. PKV Groningen nr. 42.

BOURTANGE

De in 1580 door Sonoy aangelegde schans werd in 1593 door stadhouder Willem Lodewijk versterkt en kreeg omstreeks diezelfde tijd een predikant.

1595? – 1597 **Theodoricus Valconis**

was blijkbaar aanvankelijk predikant in het graafschap Jever en maakt als gewezen predikant aldaar in 1586 te Emden aanspraak op de nalatenschap van Johannes Aportanus; Harkenroht vermeldt dat hij in 1576 in Jeverland is afgezet (in verband met het ‘Jeverse gesprek’ dat een verandering van godsdienst inhield. In 1579 is een gelijknamige persoon predikant op Wieringen.¹ Hij ging blijkbaar naar Friesland en werd predikant te Grouw. Op 7 augustus 1587 besluiten Gedeputeerde Staten Theodoricus Valck, predikant te Grouw, te ontslaan en hem te gelasten het dorp te verlaten.² Op 18 september 1587 wordt besloten dat hij met het eerste convooi Friesland uitgezet zal worden. De deurwaarder die belast is hem ter schepe te brengen zal hem bij vertrek 18 Carolus gl. uitbetalen.³ Daarna is hij een aantal jaren moeilijk te volgen. In 1593 blijkt hij weer ergens predikant te zijn; waar is onbekend. In dat jaar wordt ordonnantie gegeven aan Theodoricus Valck, predikant, 15 Carolus gl. tot tolgeld te betalen om daarmee terstond uit het land te vertrekken.⁴ Op 9 december 1594 wordt last gegeven aan de veldprediker Diderick Valck geld te betalen.⁵ Op 4 september 1595 wordt, nu in Groningen, opdracht gegeven 25 gl. te betalen aan Theodoricus Valconis ‘Predigher ten respecte van synne dienste dese Provincie gedaen en mede van synne soberen staet en onderholt eens en voor all geaccordeert’.⁶ De synode van Friesland besluit 24 mei 1597 inzake Theodoricus Valck ‘(die sonder weten ende wille eniger classes onses vaderlants tot noch toe tot het predicamt in den Boertange ende Bellingwolsterzijl (= Oudeschans*) sich heft inbgeworstelt)’ aan de stadhouder te verzoeken hem het predikamt in deze provincie (hier: Friesland) te verbieden en zijn gage te cessereren dat hij ‘doer mijn E.H. apostille trect nu ut den feendels aldaer’, gezien zijn lasterlijk leven.⁷ Hij zal inderdaad uit de dienst alhier zijn ontzet. Op 27 april 1598 verzoekt hij de Groninger synode hem met een predikantsplaats te voorzien. De synode besluit echter dat hij in deze provincie niet tot de dienst kan worden toegelaten. Inzake de trouwe dienst ‘so he vorgiff in dien 25 jaren deser provincien bewesen tho hebben’ wordt hij naar de provincie verwezen.⁸ Op 20 mei 1598 woont Theodoricus Valkonius, predikant, te Groningen; hij verklaart dan 50 gl. ontvangen te hebben krachtens testamentaire bepaling van Trijne, weduwe van Johannes Aportanus dat de naaste verwanten van vaders – en moederszijde 50 gl. uithoofde van een legaat zouden ontvangen.⁹ Het register van lidmaten noch andere kerkelijke protocollen uit die tijd noemen hem echter niet.

¹ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 221-222. Van Lieburg, *Repertorium*, II k. 153 noemt hem van 1579 tot 1582 te Hippolytushoef.

² Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2289, 118-119; Hellinga, *Regesten* nr. 1787. Romein, Friesland, vermeldt hem daar niet (heeft tussen 1586 en 1591 daar geen gegevens).

³ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795, 123v; Hellinga, *Regesten* nr. 1817

⁴ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 113.

⁵ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 121.

⁶ StA nr. 526.

⁷ Reitsma en Van Veen, *Acta synodes Friesland*, 92-93.

⁸ Acta synodes.

⁹ Reershemius, 566.

Op 21 maart 1599 verklaart hij 20 gl. te hebben ontvangen uit Christelijk medelijden van de kerkvoogden te Emden waarmee zij afzien van alle aanspraken op de nalatenschap van Aportanus.¹⁰ Inmiddels was 12 augustus 1598 het verzoek van Theodorus Valconus, veldpredikant, om ‘eenige conditie’ door de synode van Drenthe afgewezen omdat hij te onbekwaam tot de dienst geacht wordt.¹¹ Zijn verdere levensloop blijft onduidelijk. In 1605 is hij veldpredikant bij de veldmaarschalk von Kniphausen.¹² In 1609 en 1610 verblijft hij weer in de provincie Groningen. Op 17 november 1609 staan de Staten hem een aalmoes van 12 Car. gl. toe.¹³ Op 26 mei 1610 besluit de landdag echter dat hij de provincie moet verlaten of dat men hem ‘doer den major daeruyt sall doen leyden’ mits hij van Gedeputeerde Staten een teergeld ontvangt van 6 Car. gl.¹⁴ In 1612 wordt door de provincie Friesland aan hem, gewezen predikant genoemd, 18 Carolus gl. uitbetaald.¹⁵ Verder is over hem niets bekend.

Wie te Boertange zijn opvolger was is niet bekend.

1598	N.N. In september 1598 wordt voorgesteld de predikant te Bourtange te beroepen te Rolde, Roden of Vries.¹⁶ Een naam wordt niet vermeld.
1600	N.N. Ook diens naam is onbekend. Op 17 januari 1600 wordt meegedeeld dat de predikant alhier – naamloos – naar Friesland is beroepen, naar waar is niet aangegeven. Hij heeft anderhalf jaar tractement ad 400 gl. te goed.¹⁷
1601	N.N. Ook deze blijft naamloos. Eind 1601 was hier echter wel een predikant. Op 20 november 1601 wordt zijn tractement door Gedeputeerde Staten van Stad en Lande verminderd met 50 Carolus gl. die zij bestemmen voor de predikant te Bellingwolde mits deze elke week ’s woensdags in de Bellingwolderzijk preekt.¹⁸ Aangenomen mag dus worden dat de predikant te Bourtange voordien ook de dienst in de Bellingwolder (later Oude) Schans waarnam. In 1602 werd het uit 1593 daterende kerkgebouw voorzien van een – thans niet meer aanwezige – klok.¹⁹
1602/3	Henricus Bernardi predikant alhier, gaf eind 1602/begin 1603 een attestatie af op grond waarvan 28 januari 1603 te Groningen de proclamatie van een voorgenomen huwelijk werd afgekondigd.²⁰

¹⁰ Reershemius, 566 (cit. Kontraktenprotokolle Emden).

¹¹ Acta synodes Drenthe

¹² Harkenroht, *Geschiedenissen*, 221-222.

¹³ StA nr. 3, 1828.

¹⁴ StA nr. 1869v.

¹⁵ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795, nr. 2662, 78.

¹⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 1, 1598, 81. Rolde en Vries lijken niet in aanmerking te komen (Romein, *Drenthe*, 113 en 128), van Roden is niet bekend wie hier van 1598 tot 1605 stond (Romein, *Drenthe*, 96-97).

¹⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 101.

¹⁸ StA nr. 112.

¹⁹ Pathuis en De Visser nr. 72.

²⁰ Proclamatieboek Groningen.

1606 - 1607 Johannes Ringelius

komt in 1606, op 11 mei en 3 augustus, als predikant te Bourtange voor.²¹ Hij was afkomstig uit Löne, werd in 1594 student te Rostock²² en wordt in juni 1604 genoemd als predikant te Beesten²³ en zo ook 14 augustus 1604.²⁴ Hij deed daarbij ook dienst te Schapen.²⁵ Nadat het graafschap Lingen in augustus 1605 weer van Staatse in Spaanse handen was overgegaan zal hij zijn uitgeweken. Predikant is hij hier nog 4 mei 1607.²⁶ Korte tijd daarop is hij overleden. Zijn weduwe hertrouwde Johannes Wynkenius, predikant te Borgsweer* en nadien te Wirdum (Gr.)*. Zijn zoon Henricus Ringelius,²⁷ die in 1590 zou zijn geboren,²⁸ werd in 1624 predikant te Vehnhusen, in 1631 te Midling en in 1636 te Kirchborgum waar hij in 1648 stierf.²⁹

1611 - 1612 Christophorus Reusnerus

predikant alhier, ontvangt bij ordonnantie van 9 december 1611 een bedrag van 12 Carolus gl. voor vergoeding van kosten ter bijwoning van de classicale vergaderingen.³⁰ Op 17/7 november 1611 was er aan de predikanten te Bellingwolde en Midwolda een brief over hem geschreven.³¹ Op 16 januari 1612 schrijft Reusnerus, predikant alhier, dat hem 24 december jl. bericht heeft bereikt uit zijn vaderland dat verschillende bloedverwanten zijn overleden en ook zijn oomzegger, oud 15 jaren, wiens enige erfgenaam hij is en dat diens leen aan hem is vervallen. Hem is verzocht herwaarts te komen en zich bij de overheid van het dorp als erfgenaam aan te melden. Hij verzoekt de stadhouder hem een aanbeveling te geven voor Wolfgang graaf te Barby en heer te Müllingen³² als overheid van het dorp om zijn zaak te bevorderen opdat hij zo snel mogelijk weer bij zijn gemeente kan zijn, en om een pas om door land en stad van Brunswijk te reizen en voor Udolph van Anholt een brief dat hij predikant is.³³ Een commissie van de classis oordeelt dat hij niet met 'stichtinch'te Bourtange kan blijven. Blijkens bericht van 11 juni 1612 gaat hij daarmee accoord en zal hij na negen weken vertrekken.³⁴ In september 1612 blijkt hij uit Bourtange te zijn vertrokken.³⁵ Ook als kostenvergoeding werd 12 oktober 1612 last gegeven aan hem, dan gewezen predikant te Bourtange, 60 Carolus gl. te betalen.³⁶ Op 14 december 1612 bericht de classis aan de stadhouder dat Reusnerus volgens zijn belofte is vertrokken.³⁷ Op 30 december 1612 verzoekt de classis de stadhouder Reusnerus' ellinge en arme staat

²¹ Proclamatieboek Groningen.

²² Matrikeln Universität Rostock II, 246b (mededeling A.T. Schuitema Meijer te Groningen).

²³ Harling, *Geschichte der Kirchen im Gau Dersaburg* (idem).

²⁴ Reitsma en Van Veen, *Acta synodes Overijssel*.

²⁵ Hinrichs, *Emsland*, 107.

²⁶ Acta synodes.

²⁷ Als stiefzoon van Wynkenius genoemd Arch. Classis Loppersum nr. 1, 1 september 1623.

²⁸ Reershemius, 661.

²⁹ Reershemius, 661, 674 en 676.

³⁰ StA nr. 527.

³¹ RA Drenthe, Stadhoudersarchief nr. 11.

³² Bij Hannover.

³³ RA Drenthe, Stadhoudersarchief nr. 11.

³⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

³⁵ RA Drenthe, Stadhoudersarchief nr. 11.

³⁶ StA nr. 527.

³⁷ RA Drenthe, Stadhoudersarchief nr. 11.

te considereren en hem ergens aan een predikantsplaats te helpen.³⁸ De gemeente te Rolde schrijft 24 januari 1613 Resusnerus, nu te Hellum ‘op zijn eigen wohnende’ te hebben beroepen en verzoekt de stadhouder bevestiging daarvan.³⁹ De stadhouder verklaarde zich daartoe blijkbaar ongenegen doch beval hem in 1613 wel aan voor de vacature te Nijeveen waar hij echter niet is beroepen.⁴⁰ Hij kwam in 1615 te Huissen (Kleef) en vertrok nog in hetzelfde jaar naar Aerdt.⁴¹ Op 5 september 1615 aanvaardt de classis Nijmegen hem, dan predikant te Aerdt, als lid van de classis mits hij alsnog zijn attestaties toont zoals hem dit door de deputaten was opgelegd. Blijkens de acta van 9-10 april 1616 zal hij met Petrus Bulaeus Pannerden en Doornenburg nog een tijdlang bedienen. Hij is nog te Aerdt 14-15 augustus 1618, is echter 26-28 juli 1619 te Bemmelen wanneer een oordeel over zijn verplaatsing daarheen wegens zijn afwezigheid wordt opgeschort. Hij wordt, om niet aangegeven redenen, 27 augustus 1619 gedemiteerd maar is 1-2 mei 1622 nog te Bemmelen.⁴² Hij bediende mede Ressem en overleed in 1624.⁴³ In september 1612 schreef de stadhouder aan Bernardus Vullenius, predikant te Leeuwarden, er bij Moerlingius, predikant te Grouw, op aan te dringen te laten weten of hij te Bourtange wil komen.⁴⁴ De stadhouder verzoekt in dezelfde maand Johannes Nicasius, eertijds predikant te Middelstum* en nu rector van de Latijnse school te Appingedam, enkele malen te Boertange te preken en zich daar te laten beroepen.⁴⁵ Op 6 maart 1613 is sprake van het beroep op Nicasius naar hier.⁴⁶

1613 - 1617 **Johannes Nicasius**

eerder predikant te Middelstum* en vandaar in het voorjaar van 1610 om persoonlijke redenen vertrokken, medio 1612 rector van de Latijnse school te Appingedam, kwam hier blijkbaar in 1613. Als predikant alhier wordt hij 18 juni 1617 nog vermeld.⁴⁷ Mogelijk is hij kort nadien overleden.

1618 - 1640 **Stephanus Cohnius**

kwam in 1618 van elders over en wordt 4 mei 1618 voor het eerst als predikant alhier vermeld.⁴⁸ Hij overleed hier 14 juni 1640⁴⁹ en werd opgevolgd door zijn zoon

1641 - 1646 **Henricus Cohnius**

predikant te Wedde, die 10 mei 1641 goedkeuring van zijn beroep naar hier kreeg.⁵⁰ In 1646 werd hij geremoveerd⁵¹.

³⁸ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

³⁹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁴⁰ Romein, *Drenthe*, 114 en 209.

⁴¹ NKHB, Bijlage U, 137. Ten onrechte geeft Van Dalen, *Tolhuys*, 128 aan dat hij in 1615 uit Aerdt vertrok.

⁴² HGA, Arch. Classis Nijmegen nr. 1.

⁴³ Van Lieburg, *Repertorium I*, 203.

⁴⁴ RA Drenthe, Stadhoudelijk archief nr. 11. Het betreft Wolterus Moerlingius, december 1594 reeds te Burgwerd, Hichtum en Hartwerd en daar nog in 1597 (Romein, *Friesland*, 274), reeds te Workum 21 maart 1598 (ibid., 388), daar gedemiteerd 24 oktober 1603 wegens beroep naar Grouw (ibid., 388) en daar nog 1610 (ibid., 162; hij blijkt dus in september 1612 nog te Grouw te staan. Een opvolger aldaar wordt pas in 1623 genoemd.

⁴⁵ RA Drenthe, Stadhoudelijk archief nr. 11.

⁴⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 2, tussen waarschijnlijk 357 en 358 (bevat geen bijzonderheden).

⁴⁷ Acta synodes.

⁴⁸ Acta synodes.

⁴⁹ Acta synodes, 1641.

⁵⁰ Arch. Classis Oldambt nr. 1.

⁵¹ Arch. Classis Oldambt nr. 1.

BREEDDE

Patroon: **Andreas**

Bijzonderheden:

Enkele dichtgemetselde rondboogvensters en de met siermetselwerk gevulde klimmende spaarvelden in de oostelijke topgevel wijzen op een dertiende-eeuws gebouw.¹ Bij restauraties in 1981-1983 zijn geen aanwijzingen voor een ouder gebouw gevonden.² De kerk zal gewijd zijn geweest aan Andreas, afgebeeld op het zegel van de pastoor Steven Rentinck (1513).³ De pastoor gebruikt in 1553 onder Rasquert 15 jukken en onder de Warffumerzijleed 27 jukken land.⁴ Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

- (1445?-) 1449 **Arnoldus**
cureet alhier, wordt genoemd 15 juni 1449.⁵ Mogelijk is hij dezelfde als de geestelijke wiens naam in een afschrift van een stuk de dato 17 mei 1445 verminkt is overgeleverd als 'Heer Atucka op de Breda' die zes schaapsgrazen krijgt toegewezen bij de verdeling van uiterdijksland te Warffum en Breede.⁶
- 1457 **Jarich**
komt als pastoor alhier voor 25 februari 1457.⁷
- 15(08?)13 – **Steven Rentinck**
1522
cureet alhier, was hier waarschijnlijk reeds in 1508: volgens een staatboek uit de familie Van Ewsum huurt de kerkheer te Breede in 1508 en volgende jaren enig land; elders in dit boek wordt, waarschijnlijk in 1508, de betaling van huur van 4 Arends gl. door heer Steven geboekt.⁸ Steven Renting komt als pastoor alhier voor 25 april 1513⁹ en 12 mei 1522.¹⁰
- 1535 - 1540 **Ghise Hindericks**
Ghise komt als pastoor alhier voor 6 januari 1535¹¹ en 12 mei 1537.¹² Hij – of zijn voorganger – moet bedoeld zijn met de pastoor alhier voor de approbatie van diens testament in 1535 het daartoe verschuldigde recht

¹ *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken* 1984, 75. Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 353 dateert omstreeks 1400.

² Reinders, 'Warffum en Breede', 70.

³ Arch. Ewsum nr. 390 (oud nr. 215 reg. 127*).

⁴ Alma, 'Winsumerzijlvest', 126, 134.

⁵ AKG nr. 20, 6 reg. 261.

⁶ GA, R.F. 1445/23. Verwijzing in de Concordans naar Arch. HG Warffum maar daarin niet beschreven.

⁷ StA Aurich, Dep. 4 III a Nr. 2, 66v-67 (Manninga, mededeling R. Alma, februari 2014).

⁸ Arch. Ewsum nr. 548 (oud nr. 21)

⁹ Arch. Ewsum nr. 390 (oud nr. 215 reg. 127*).

¹⁰ Arch. Arch. HG Warffum nr. 25.

¹¹ GA, GAG, nr. rvR 956.

¹² Arch. HG Warffum nr. 16.

wordt voldaan.¹³ Op 7 april 1540 bevelen Stadhouder en Hoofdmannen Ghese Hindericks, pastoor, en de kerkvoogden alhier aan heer Thonis te Warffum het geld te betalen dat zij hem schuldig zijn (waarom is niet aangegeven).¹⁴

1545

Berent

komt als pastoor alhier voor 23 april 1545.¹⁵

1560

Rodolphus

pastoor alhier, wordt medio 1560 genoemd in verband met het veronderstelde huwelijk van de pastoor te Warffum*.¹⁶

1568?

N.N.

Blijkens een memorandum uit 1568 (??) zijn de pastoors te Warffum* en Breede door de commissarius (te weten Joannes Krijthe, pastoor te Westerwijtwerd*) geëxcommuniceerd.¹⁷

1582

N.N.

verzoekt in augustus 1582 de stem van de stad Groningen bij de verkiezing van een nieuwe pastoor alhier; op 30 augustus 1582 begeven burgemeesteren en raad 'desen suppliant om goede beweechlycke rheden ... mit hoer suffragie ende stemme van de pastorie' alhier, voorzover hen competeert en op voorwaarde dat hij trouw katholiek blijft.¹⁸ Zijn naam is ons niet bekend. Op 26 februari 1584 wordt verklaard dat bij een aanval van de Staatse bevelhebber Wigbold van Ewsum de pastoors te Warffum* en Breede zijn meegevoerd.¹⁹

1587 – 1594(5?) **Johannes Groningensis**

mogelijk de verzoeker uit 1582, komt voor het eerst als pastoor alhier voor 22 augustus 1587.²⁰ De pastoor te Breede was blijkens een vermelding van 12 september 1591, tevens schatbeurder van het kerspel.²¹ Hij was hier in functie tot de Reformatie. In juni 1596 tekende hij als 'Ioannes Groningensis in Breda' de verklaring van loyaliteit jegens de nieuwe provinciale regering.²² Reeds 22 maart 1594²³ en vervolgens 28 mei 1595²⁴ was 'Joannes Groeningensis tot Brede in Groeningerlandt, aldaer pastoor' als gewezen conventuaal van Oldeklooster bij Bolsward een pensioen van 80 gl. uit de

¹³ Visitatie 1535.

¹⁴ Arch. HG Warffum nr. 2 (oud R.F. 1540.11). .

¹⁵ Arch. Ewsum nr. 331 (oud nr. 185 reg. 360).

¹⁶ Visitatie 1560.

¹⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 3, 489, ongedateerd, geboren bij stukken uit 1568.

¹⁸ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 565.

¹⁹ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH VI nr. 448).

²⁰ Arch. HG Warffum nr. 29.

²¹ Arch. HJK nr. 56.

²² StA nr. 856.

²³ Tresoor, Verzameling Aanwinsten nr. 35, 595v.

²⁴ Tresoor, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2788a. Voor de betaling in 1606/7 Nieuwland en Mol, 'Rekken Rhala', 107.

Friese kloostergoederen toegestaan (de gewezen abt van dit klooster, Thomas Groningensis, was de laatste pastoor in het naburige Warffum*).²⁵ Blijkbaar ging hij niet tot de Reformatie over. Wel bleef hij hier kennelijk wonen. Op 20 december 1599 schrijft hij van hier naar de redger Johan Arends en tekent hij als 'Joannes Groningensis pastor olim in Breda'.²⁶ Op 11 juli 1612 wordt een tegen 'der welgl. Johannes Groeningensis pastoor up die brede' uitgebracht mandaat waartegen door hem niet is geopponeerd van kracht verklaard.²⁷ In dit geval kan niet worden aangenomen dat hij hier toen predikant was.

Reformatie

Op 15 januari 1596 bepalen de Hoofdmannen dat in de vacerende pastorie te Breede ten spoedigste een predikant moet worden beroepen.²⁸ Blijkbaar is daaraan geen gevolg gegeven: Breede werd gecombineerd met Warffum*. De synode bepaalt 2 mei 1603 dat nagegaan zal worden of Breede dat nu met Warffum is gecombineerd, een eigen predikant kan onderhouden. Op 9 mei 1603 reeds continueert de classis de combinatie. De reeds in 1596 aanvangende acta van de classis Middelstum²⁹ noemen nimmer een predikant te Breede. Op 28 december 1604 casseren Gedeputeerde Staten, in een apostille op een door synodale gecommiteerden uitgebracht rapport, de combinatie en besluiten zij Breede en Den Andel* te combineren,³⁰ nadat de synode op 8 mei 1604 het onderzoek naar de mogelijkheden van een eigen predikant aanhield. Niettemin bleef de combinatie met Warffum bestaan: de classis Middelstum oordeelt op 22 juli 1611 dat Breede met Rottum* moet worden gecombineerd; de predikant te Warffum heeft genoeg voor zijn onderhoud en daarom is de combinatie niet nodig. Ook hieraan is geen gevolg gegeven. Omstreeks 1612/3 wordt Breede onder de vacante gemeenten vermeld en tevens aangegeven dat het met Warffum is gecombineerd.³¹ Op 16 mei 1614 stelt de synode de combinatie weer ter discussie waarna deze nog in hetzelfde jaar werd beëindigd.

Nadat Wibrandus Georgi (1596-1612) en Johannes Uchtman (1612-1614) vanuit Warffum Breede hadden bediend kwam hier

1614 - 1616 **Andreas Lisinck**

die 22 augustus 1614 een beroep naar hier vertoont en 19 september door de classis wordt toegelaten. Daarbij maakt zij er bezwaar tegen dat hij private diensten houdt bij Johan Sickinghe op de Warffumborg die tevens collator van Breede is. Waar Lisinck niet werd geëxamineerd moet hij voordien ergens predikant zijn geweest; waar is ons onbekend. Hij was destijds door de Coetus te Emden geëxamineerd doch Reershemius noemt hem niet als predikant in Oostfriesland. Het testimonium van zijn examen overhandigt hij 22 augustus 1614 aan de classis. Deze demitteert hem 22 april 1616 wegens beroep naar Den Andel* en Westernieland*.

²⁵ Hij komt niet voor in de *Conscriptio Exulum*, de lijst van in 1580 uit Friesland geweken priesters (Engels, *Conscriptio*). Wel komt daarin voor Joannes Groningensis, gewezen prior van Nijklooster maar deze overleed in 1581 te Groningen (Engels, *Conscriptio*, 17).

²⁶ GA, GAG, R.F. 1599/9, nr. rvR 1127.

²⁷ Arch. HJK nr. 847, 200v.

²⁸ Arch. HJK nr. 838, 198v.

²⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

³⁰ Boelres, *Geestelijke goederen*, 206.

³¹ Arch. PKV Groningen nr. 40, z.j.e.d., waarschijnlijk 1612/3.

1616 - 1642 Gabriel Assuerus

gewezen predikant te Marienwehr,³² wordt 7 oktober 1616 door de classis als predikant alhier toegelaten. Hij stierf hier 6 maart 1642.³³

De Groninger synode behandelde 23 mei 1611 een verzoek hem met een predikantsplaats te voorzien; eerder was hij monnik in het kartuizerklooster te Roermond. De synode besluit hem naar vermogen behulpzaam te zijn. In hetzelfde jaar werd hij schoolmeester te Marienwehr, in 1612 tevens predikant aldaar.³⁴

Zijn verzoek de ‘combinatie en consociatie’ van het Avondmaal met Warffum te beëindigen en dit in zijn eigen kerk te mogen uitdelen werd door de classis 9 april 1632 afgewezen. Van een geheel zelfstandige gemeente kan hier dus niet gesproken worden. De kerk had hier evenmin een eigen kerkenraad; de kerkenraad te Warffum fungeerde ook voor Breede. Eerst later is deze band geslaakt.

³² Arch. Classis Middelstum nr. 1, 7 oktober 1616.

³³ Acta synodes, 1642.

³⁴ Reershemius, 543.

DALLINGEWEER

Parochie?³⁵

³⁵ Vgl. Baamsum*

DELFIJL

Bijzonderheden:

Tijdens het bewind van Karel, hertog van Gelre, over Stad en Ommelanden bouwden de Geldersen alhier omstreeks 1530 een versterking. Voor de bezetting ervan en mogelijk ook voor de plaatselijke bevolking was er blijkbaar een kapelaan.¹

Delfzijl behoorde tot de parochie Uitwierde. Op 2 maart 1558 klaagt de pastoor te Uitwierde er over dat de redger Dr. Haro Wynken op 'den zijl' een schoolmeester laat wonen die blijkbaar niet Rooms-katholiek is.²

Op 20 maart 1577 blijkt dat een arme weduwe te Delfzijl zich er over heeft beklagd dat haar haar huis is ontnomen en dat dat tot een kapel is gemaakt. Door Gedeputeerde Staten van de Ommelanden wordt iemand gestuurd om met de pastoor in wiens parochie de kapel ligt te communiceren en te bewerkstelligen dat een en ander ongedaan wordt gemaakt.³

Delfzijl werd 21 juni 1592 door de Staatsen veroverd⁴ en bleef sedertdien Staats. Het werd een eigen kerkelijke gemeente, afgesplitst van Uitwierde, en kreeg terstond een predikant.

Kapelaan

1534

Johan van Barmentloe

30 april 1534 'capellaen opten huysse then Delffzijell' genoemd, ontvangt dan 24 Emden gl. kleedgeld van de Gelderse rentmeester in Groningen.⁵

Eerder is hij in Friesland werkzaam. In 1513 is hij pastoor te Janum,⁶ in 1526 pastoor te Nieuweschoot.⁷ Later (vóór 1551) is hij pastoor te Westerreide*.

Reformatie

1592 - 1595

Wesselus Agricola

Op 31 mei 1592 wordt aan de rentmeester van de Friese kloostergoederen last gegeven aan Wolfgang Agricola, predikant alhier, 87 ½ gl. verschenen tractement uit te betalen.⁸ Op 12 mei 1591 was D. Wolfgang Agricola, *ludimagister* (schoolmeester) te Uttum (Ofr.) door de Coetus te Emden geëxamineerd.⁹ N. Wulfgangus, predikant alhier, is aanwezig op de eerste in Groningen van 14 tot 17 juli 1595 gehouden synode. Reeds in oktober 1595 staat hij te Garsthuizen*.

1595/6- 1597

Rudolphus Artopaeus

voordien predikant te Appingedam*, moet hier eind 1596/begin 1597 zijn gekomen. Op 11 februari 1596 wordt de kerk te Appingedam vacant genoemd.

¹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1333, rekening 1533-1534, 81v.

² Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I nr. 9).

³ GA, GAG, nr. rvR 13 (Resolutieboek Ommelander Staten), 210.

⁴ Steenbeek, *Doede van Amsweer*, 37.

⁵ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1333, rekening 1533-1534, 81v.

⁶ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, 6^e deel, 2^e stuk, 586-588 (21 november 1514 is hij te Sneek getuige bij het aannemen door de volmachten van Westergo en Zevenwolden van Hertog Karel van Gelre als beschermheer).

⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. 154-2.

⁸ Tresoor, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 12v.

⁹ StA Aurich, Rep. 135.28 [Acta Coetus Emden].

Als predikant alhier komt hij voor 11 november 1596¹⁰ en 4-14 april 1597.¹¹ Gedeputeerde Staten van Friesland besluiten 11 juli 1597 aan de niet met name genoemde predikant alhier te schrijven met het verzoek zich 18 juli bij graaf Willem Lodewijk in het veldleger te vervoegen.¹² Reeds vóór 1600 staat hij te Franeker.¹³ Als Rudolphus Artopaei (Emdanus), *eccl. Franeker. pastor* wordt hij 2 oktober 1604 aan de hogeschool aldaar ingeschreven.¹⁴ Te Franeker schijnt hij in 1617 te zijn afgezet, althans is eind 1617 van zijn cassatie sprake.¹⁵ Hij is daarop weer hier gekomen.

1600 - 1615 Tobias Seusingius

Gedeputeerde Staten van Friesland beroepen 30 januari 1600 Tobias Seusingius 'Sulzbachensis' als predikant alhier.¹⁶ De dag daaraanvoorafgaande was opdracht gegeven hem een bedrag als verering uit te betalen.¹⁷ Voordien stond hij te Haren* en Noordlaren*. In mei 1603 wordt hij door de Groninger synode als predikant te velde aangewezen. Op 9 mei 1604 behandelt de synode een klacht van de classis Appingedam dat Seusingius de visitatie weigert omdat hij niet aan de classis van deze provincie zou zijn onderworpen (de collatie van de kerk te Delfzijl stond aan de Staten van Friesland); ook neemt hij niet deel aan de classicale vergaderingen. Gedeputeerde Staten van Friesland gelasten hem 28 juni 1604 op alle classicale vergaderingen aanwezig te zijn.¹⁸ Hij zal daaraan gevolg hebben gegeven. In 1606 en 1607 neemt hij als afgevaardigde van de classis deel aan de synode. Voor het laatst komt hij voor op 11 mei 1615.¹⁹

1618 - 1633 Rudolphus Artopaeus

wordt 15 september 1618 door Gedeputeerde Staten van Friesland gekozen tot predikant alhier²⁰ en in de synodale acta van 24 juni 1619 genoemd als ingekomen predikant te Delfzijl waar hij destijds ook stond. Wegens beroep naar Dokkum wordt hij 26 augustus 1633 door de classis gedemiteerd.²¹ Hij overleed aldaar in 1642.²²

1634 - 1637 Balthasar Stuyfsant

wordt hier vóór 24 februari 1634 door de Staten van Friesland beroepen²³ en toont zijn beroepbrief 14 april 1634 aan de classis, waarop hij wordt toegelaten. Hij was reeds in 1619 predikant te Scherpenzeel (Fr.), Spanga, Monnikeburen

¹⁰ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹¹ Acta synodes.

¹² Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2291, 44b; Hellinga, *Regesten* nr. 3124.

¹³ Romein, *Friesland*, 228-229.

¹⁴ Zijlstra nr. 1925.

¹⁵ Romein, *Friesland*, 228-229.

¹⁶ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2293.

¹⁷ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2657, 45v.

¹⁸ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2297.

¹⁹ Acta synodes.

²⁰ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2311.

²¹ Arch. Classis Appingedam nr. 11.

²² Zijlstra nr. 9985.

²³ Arch. Classis Appingedam nr. 11, 24 februari 1634.

en Nijetrijne),²⁴ kwam vandaar 19 juli 1622 met zijn gezin over naar Berlikum²⁵ en overleed in februari 1637.²⁶

1637 - 1673 **Gerhardus à Besten**

predikant te Schingen en Slappeterp sedert tenminste mei 1630,²⁷ wordt door de Staten van Friesland beroepen 25 mei 1637²⁸ en door de classis toegelaten 6 november 1637. Hij stond hier tot zijn overlijden op 19 juli 1673,²⁹ werd echter vanaf 1668 in de dienst bijgestaan door een tweede predikant. Hij was een zoon van Allardus à Besten, predikant te Pieterburen*.

²⁴ Romein, Friesland, 654.

²⁵ Romein, Friesland, 94.

²⁶ Acta synodes, 1637.

²⁷ Romein, Friesland, 249.

²⁸ Arch. Classis Appingedam, beroepbrieven.

²⁹ Acta synodes, 1674.

DOEZUM

Patroon: **Vitus**

Bijzonderheden:

De kerk te Doezum geldt als de oudste in Langewold.¹ De toren is twaalfde-eeuws; in de toren bevinden zich de resten van een even oud schip dat in de zestiende eeuw en in 1808 nogmaals werd vernieuwd terwijl het koor omstreeks 1200 werd opgetrokken.² Bij gebrek aan archeologisch onderzoek tijdens de restauratie (1953-1957) is het niet bekend of de kerk een houten voorganger heeft gehad.³ In 1895 werd bij de toren een zandstenen sarcofaag gevonden, later het vermoedelijk daarbij behorende deksel (zich thans in het Klooster Ter Apel bevindende), daterende uit de elfde of twaalfde eeuw.⁴

Vleer betoogt dat op het huidige grondgebied van de kerkelijke gemeente Doezum nog een dorp met een eigen kerk gelegen moet hebben, te weten bij het Hoendiep, bij het gehucht 't Dorp. Hij leidt dit af uit een totaal anders gerichte verkaveling van het oostelijke deel van het dorpsgebied. Volgens hem is het onmogelijk dat in de eerste kolonisatieperiode (tussen de negende en elfde eeuw) er een kerk heeft gestaan op de plaats waar nu de Doezumer kerk staat. Hij onderscheidt een 'Boven-Doezum' en een 'Beneden-Doezum', het laatste het gebied met de kerk ten westen van de verkavelingsas. Dit zou oorspronkelijk een deel van Opende* zijn geweest. Opende zou oorspronkelijk 'Uracosum'⁵ (het 'bovenende' of 'opende' van Doezum) zijn geweest en dan toch uit de tiende eeuw dateren. Uiteindelijk kreeg 'Uteracosum' (het 'uiteinde' of 'benedeneinde' van Doezum) behoefte aan een eigen kerk. Deze werd gesitueerd op het hoogste gedeelte, tegen de grens van het toenmalige dorpsgebied want het huidige dorp ten oosten van deze kerk behoorde – en de verkaveling bewijst dit – aanvankelijk niet tot Doezum maar tot een verdwenen nederzetting tussen de Doezumer kerk en het grondgebied van Grootegast, mogelijk Amptorp* geheten dat willen zeggen Dorp, of een ander dorp. Hij gaat er verder van uit dat Opende minder oud is dan Grootegast en Sebaldeburen. In deze opvatting is Doezum dus duidelijk niet het oudste kerkdorp in Langewold. Tot zover samengevat de opvatting van Vleer.⁶

Ongetwijfeld op grond van de excentrische ligging van de seendstoel (Oldehove) van het dekenaat Humsterland (dat mede het gehele Westerkwartier omvatte) is door Hömberg verondersteld dat het Westerkwartier in de vroege middeleeuwen een eigen kerkelijk centrum had, te Doezum of Marum te zoeken. Hij betoogt dat Oldehove* het missiecentrum voor het Oosterlauwers gebied is geweest van waaruit in de achtste eeuw Leens* en Baflo* als dochterkerken ontstonden. Een andere oerparochie moet zijns inziens in het zuidwestelijke deel van dit gebied nabij de Lauwers gezocht worden (mogelijk Doezum (Vitus) of Marum (patrocinium onbekend). De 'Achtkarspelen' ten westen van de Lauwers waren bijna geheel een hoogmiddeleeuws uitbouwgebied. Het 'übergreifen' van het bisdom Munster over de westelijke oever van de Lauwers is slechts te begrijpen indien van de veronderstelling van het bestaan van een oud kerkelijk middelpunt in dit gebied wordt uitgegaan. Een dergelijke 'oerparochie' zou volgens de door Hömberg gevolgde systematiek tussen 820 en 900 zijn gesticht.⁷

¹ Nieuwsbulletin KNOB 10 (1957) 57.

² Kunstreisboek (1977), 88; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, .359

³ Van der Veen, 'Doezum', 229-244.

⁴ Van Deijk, *Romaans Vademecum*, 49.

⁵ 'Uracosum alias Opende en 'Uteracosum alias Dosum' komen voor in het parochieregister ca. 1450 maar ook Amptorp (RC I) (Siemens, *Toelichting*, 27-28).

⁶ Vleer, *Westerkwartier*, 39-41, 56-57.

⁷ Hömberg, 'Kirchenorganisation', 79 en kaart (waarop overigens een veronderstelde oerparochie in Westerkwartier ontbreekt).

Hoewel geenszins onmogelijk, ontbreekt elke aanwijzing voor Doezum als oerparochie. Niet Doezum maar Sebaldeburen gold als hoofdplaats van geheel Langewold. De op 13 mei 1207 (het jaartal staat niet vast, ook 1250 wordt aangenomen) opgestelde willekeuren van Langewold werden beschreven en bevestigd op ‘Sibaldebuere hove’⁸, een hernieuwde beschrijving vond plaats op 18 juni 1268 *apud ecclesiam in Sibaldebuere hove*⁹ terwijl de willekeur van Langewold uit 1499 voorschrijft dat de grietmannen rechtspreken op het kerkhof van Sebaldeburen.¹⁰

Een vooraanstaande plaats lijkt de kerk te Doezum dus niet te hebben gehad. Tot de pastorie behoorden in 1540 slechts 24 grazen land.¹¹ De kerk was gewijd aan Vitus, blijkens een vermelding uit 1436.¹² Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier slechts één priester op.¹³

Pastorie

1418 - 1436 **Eyso**
komt 26 oktober 1418¹⁴ en 9 oktober 1436¹⁵ als pastoor alhier voor.

1539 **Syger Bunnens**
komt als pastoor alhier voor 16 en 28 oktober 1539.¹⁶

Reformatie

Na de Reformatie is Doezum steeds met Grootegast* gecombineerd geweest.

⁸ OGD nr. 45.

⁹ OGD nr. 157.

¹⁰ Glazema, *Gewijde plaatsen*, 124.

¹¹ Alma, ‘Schatregister’, 68.

¹² Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 156 reg. 10 (randschrift: S EISON CU ATI IN UTERDOSUM’).

¹³ Alma, ‘Schattingen’, 177.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1418/1.

¹⁵ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 156 reg. 10 (dan volgens het zegelrandschrift).

¹⁶ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 111 reg. 186 en 189.

DORKWERD

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Op 3 december 1507 bevestigt paus Julius II de schenking door de lekenpatronen in 1215 van de parochiekerk te *Monomawalde, que dicitur Folquakerke, alias Dorquare* na de resignatie van de pastoor in handen van Otto, bisschop van Munster, aan de benediktijnenabdij te Selwerd¹ die kort voordien was gesticht.² De proost (wel te verstaan als aartsdiaken) Engelmarus stemde met de overdracht in.³ Waarom de abdij in 1507 bevestiging vroeg van de schenking is onbekend. In de suppliek wordt gesteld dat de abdij steeds in het ongestoord bezit van de kerk is geweest en door een monnik van de abdij heeft laten bedienen,⁴ overigens niet in overeenstemming met het sterk contemplatieve karakter van de Bursfelder unie waarbij Selwerd zich reeds voor 1468 had aangesloten.⁵ Tromp stelt daarentegen dat de abdij de eigendom van de kerk had verkregen van de toenmalige eigenaar, de subdiaken Hillebrand (hetgeen niet in de suppliek staat!). Hij wijst de veronderstelling van Damen af dat de abdij niet ongestoord kon genieten van het bezit van de kerk en daarom bevestiging van de incorporatie vroeg als weinig plausibel af en neemt aan dat door de verwoestingen tijdens de Saksisch-Gelderse oorlogen een aantal oorkonden vernield was.⁶ De Gelderse bemoeienissen met en in Groningen begonnen echter pas in 1514! Uit de suppliek blijkt verder dat de abt met vier, als kapelaans aangeduide, monniken samen binnen de muren van het klooster maar van de woonruimte van de nonnen afgescheiden gebouw woonden.⁷

De kerk moet dus reeds rond 1200 hebben bestaan. Bij onderzoek in de kerk werden echter geen sporen gevonden van de voorganger van de kerk die er vanaf de dertiende tot zeventiende eeuw stond.⁸ Wel werden restanten van een brandlaag gevonden die wijzen op het afbranden van een houten kerk; daaronder bevond zich een ouder graf.⁹

Het patrocinium van de kerk is onbekend. De kerk wordt in 1501 *incorporata Selwert* Genoemd.¹⁰ Omstreeks 1500 staat er één priester hier.¹¹ Over de parochie is verder weinig bekend. Op 3 april 1407 wordt broeder Jancke, hofmeester alhier, met twee anderen als ‘vogeden to dorcwart’ genoemd.¹² Het kerkhof komt voor in een transportakte van 8 december 1427.¹³ Namens (het kerspel) Dorkwerd is 1 augustus 1506 broeder Johan Vynenborch aanwezig bij de regeling van een waterstaatsgeskil.¹⁴

¹ Reimers, *Papsturkunden*, nr. G LIV

² Damen, *Benediktijnenkloosters*, 51-52; vgl. Damen, ‘Selwerd’, 21-22.

³ Reimers, *Papsturkunden*, 12 veronderstelt dat met de *prepositus* in feite de aartsdiaken is bedoeld. In verband met institutierechten had althans deze functionaris bij een incorporatie toestemming te verlenen en aldus zijn medewerking te geven. Met zoveel woorden blijkt een en ander van de parochiekerk te Zwaag* bij de abdij te Termunten.

⁴ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 110.

⁵ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 90, 86.

⁶ Tromp, *Kloosters*, 23, 112 n. 57.

⁷ Reimers, *Papsturkunden*, 12-13.

⁸ Leegstra, ‘Dorkwerd’, 175-195.

⁹ *Hervonden stad 2008*, 33.

¹⁰ RC II, 8v.

¹¹ Alma, ‘Schattingen’, 177.

¹² Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 57 reg. 46. De voogden verkopen dan aan het gasthuis twee grazen land, gelegen te Lieuwerderwolde. Van enige relatie met dan wel goedkeuring door de abdij Selwerd blijkt niets.

¹³ AKG nr. 20, 30v reg. 125.

¹⁴ Arch. HJK nr. 2358, S. 147, n. 15.

Pastorie

Damen wijst er op dat de abdij in de jaren na 1560 geen eigen priester-monniken meer had en dat de abt daarom enkele priesters in dienst nam, voor de abdij en wellicht ook voor de parochiekerk te Dorkwerd. Zij konden volgens hem niet tot de eigenlijke conventualen gerekend worden. Hij noemt een viertal.¹⁵

- 1215 **Hildebrandus**
subdiaken, rector van de kerk, resigneerde in 1215 waarna de kerk kon worden overgedragen aan de abdij Selwerd.¹⁶
 - 1480 **Gayke**
priester te 'Berquert' wordt in 1480 met onder meer de abt van Aduard genoemd;¹⁷ bedoeld zal zijn Dorkwerd.
 - 1560 **Gerhardus Vreden**
pastoor te Dorkwerd, wordt over geheel 1560 12 Emders gl. betaald.¹⁸ Hetzelfde gebeurt 'als syn loen' over de jaren 1561 en 1562 maar dan wordt geen functie vermeld.¹⁹
- Overige in de rekening van de abt van Selwerd genoemden zijn D. Sebastianus (1561,²⁰ nog 1562²¹), D. Petrus Glabbacensus (1561/2,²² nog 1562/3²³) en D. Otto (1560,²⁴ nog 1562/3²⁵) maar van hen blijkt generlei relatie met Dorkwerd.

Reformatie

Na de Reformatie werd Dorkwerd blijkbaar bediend vanuit Leegkerk*; dat is althans aanwijsbaar vanaf 1599.

- 1599 vlg. **Hermannus Theophilus**
predikant te Leeg- en Hoogkerk*, ontvangt bij ordonnantie van 2 oktober 1599 ook tractement voor de bediening van Dorkwerd, volgens apostille van 9 juni 1599, uit de kloostergoederen.²⁶ De rekening stelt de betaling van 50 gl. ten name van 'die prediger tho Dorquert ofte Leechkarcke'.²⁷
Hij en zijn opvolgers bleven in het genot van deze uitkering totdat in 1654 Dorkwerd werd gecombineerd met Wierum*. Georgius Vechnerus, sedert 1623

¹⁵ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 123.

¹⁶ Reimers, *Papsturkunden*, nr. G LIV.

¹⁷ Schotanus, *Geschiedenissen*, 361.

¹⁸ Bakker e.a., *Selwerd*, 74.

¹⁹ Bakker e.a., *Selwerd*, 125, 194

²⁰ Bakker e.a., *Selwerd*, 93. Bakker e.a. veronderstellen dat hij één van de in het klooster wonende geestelijken was; het lijkt hen de vraag of hij monnik was. Naar onze mening was hij dat wel: éénmaal wordt hij frater genoemd, ibid. 235.

²¹ Bakker e.a., *Selwerd*, 155

²² Bakker e.a., *Selwerd*, 134. Hij wordt éénmaal *frater* genoemd, ibid. 136. Mogelijk kwam hij uit het benedictijnenklooster te Gladbach (Bakker e.a., *Selwerd*, 136 n. 18)

²³ Bakker e.a., *Selwerd*, 197.

²⁴ Bakker e.a., *Selwerd*, 75; de abt noemt hem *impudens homo* (een onbeschaamd mens).

²⁵ Bakker e.a., *Selwerd*, 218; dan noemt de abt hem iemand die altijd veel vraagt en veel klaagt.

²⁶ StA nr. 2668, 9.

²⁷ StA nr. 2293, 121.

predikant aldaar, vertoont 13 maart 1654 een beroep mede Dorkwerd te bedienen en aldaar elke derde zondag te preken; de classis approbeert zulks 21 april 1654.²⁸ Nadien bleven Wierum en Dorkwerd gecombineerd. De woonplaats van de predikant was steeds Wierum totdat de kerk aldaar in 1829 werd afgebroken en de pastorie verviel. Sedertdien woonde de predikant te Dorkwerd.²⁹

²⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

²⁹ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 136 en 254.

EELSWERD

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Over de parochie Eelswerd is weinig bekend. Formsma vermoedt echter dat deze zeer oud is, ouder althans dan de benediktijnenabdij Rottum die reeds in 1226 bestond.³⁰ De parochiekerk is later bij de abdij (of reeds bij de stichting ervan?) geïncorporeerd. Het oudst bekende parochieoverzicht van omstreeks 1450 noemt 'Rottum Selswert',³¹ waarschijnlijk te lezen als 'Rottum & Eelswert'. Op 27 mei 1477 stelt de abt van Rottum mede de oprichtingsbrief van de Kalende van Usquert op. Hij kan hierbij betrokken zijn geweest wegens de parochie Eelswerd zoals de commandeur van Warffum bij de Kalende betrokken kan zijn geweest in verband met de aan de commanderij toebehorende kerk te Stitswerd.³² Het parochieregister uit 1501 noemt 'Rottum et Elswert'.³³ De schattingslijst omstreeks 1500 geeft voor Eelswerd geen priester op. De zielzorg zal uitgeoefend zijn door een monnik van de abdij.

Op 21 augustus 1566 is sprake van de oude parochiekerk te Eelswerd. Deze zou bestemd kunnen worden tot kapel voor de nonnen die van het voorwerk Bethlehem naar de abdij te Rottum zouden worden overgebracht terwijl het doopvont dan naar de kloosterkerk zou kunnen worden verplaatst.³⁴ Van dit plan is echter niets terechtgekomen. De kerk te Eelswerd die nog alleen voor de toediening van het Doopsel werd gebruikt (alle andere diensten werden in de abdijskerk gehouden) was echter geen lang leven meer beschoren. Op 24 april 1568 verleent de bisschop van Munster toestemming de vervallen parochiekerk te slopen en de doopsteen met de bediening ervan naar de kloosterkerk over te brengen. Op de plaats van de parochiekerk zou echter wel een kapel moeten blijven bestaan of worden gebouwd waar tenminste éénmaal per jaar een H. Mis gelezen zou moeten worden.³⁵

De naam Eelswerd bleef nog lang in gebruik. In 1558 is sprake van land 'in den karspel tho Eelswordt',³⁶ in 1571 van land onder de klokslag van Eelswerd.³⁷ Reeds omstreeks 1500 heet de parochie ook Rottumerburen.³⁸ Na de Reformatie verdwijnt de naam allengs. Nog op 4 mei 1607 noemt Anthonius Strombergius zich 'prediger tho Rottum ende Ellswert'³⁹ terwijl nadien nog alleen sprake is van de predikant te Rottum*.

Pastorie

1535

Egbert

Op 5 januari 1535 tekent 'H. Egbert tho Rottum ende pastoor to Elzwert' een mandaat af.⁴⁰ Wellicht is hij dezelfde als Egbert, senior van de abdij 19

³⁰ Formsma, 'Rottum', 88-93. Formsma maakte gebruik van Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 4, 17-18 en StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, passim.

³¹ RC I.

³² Arch. Ewsum nr. 411 (oud nr. 244 reg. 64a): 'Rotthem sive Elseweert'.

³³ RC II, 9.

³⁴ Formsma, 'Rottum', 91 respectievelijk 92.

³⁵ Formsma, 'Rottum', 92.

³⁶ GA, GAG, R.F. 1558/96.

³⁷ GA, GAG, R.F. 1571/71.

³⁸ Alma, 'Schattingen', 175.

³⁹ Acta synodes.

⁴⁰ GAG, rvR nr. 956.

maart 1532,⁴¹ en Egbertus Ebinge, senior 17 maart 1555,⁴² 8 januari 1558⁴³
en prior in 1556.⁴⁴

Reformatie

Voor de 11 mei 1604 genoemde ‘Engelbertus, die olde pastoer toe Rottum’, die lastert over de nieuwe godsdienst en tegen wie aan de overheid maatregelen worden verzocht⁴⁵ wordt verwezen naar Usquert*.

⁴¹ Arch. Farmsum nr. 684 reg. 311.

⁴² StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 51.

⁴³ Arch. Ewsum nr. 324 (oud 147 reg. 506).

⁴⁴ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 3, 24v-25.

⁴⁵ Acta synodes.

EENRUM

Patroon: **Fabianus en Sebastianus**

Bijzonderheden: Eenrum is waarschijnlijk een betrekkelijk oude parochie. Het dorp is gebouwd op een terp maar lag buiten de door Halbertsma aangenomen oudste zeewering die zich nog in het terrein laat waarnemen en vanaf Rongelweer over Mensingeweer, Ernstheem, (Lutke)Saaxum, Baflo, vandaar met een haakse bocht naar Rasquert en verder naar Breede en de Oostervalge van Warffum liep.¹ Deze zeewering loopt bij Matenesse en Ernstheem samen of vrijwel gelijk met de van later bekende parochiegrens. Het bestaande kerkgebouw werd waarschijnlijk eind dertiende eeuw gebouwd met gebruikmaking van tufsteen van het voorgaande.² Of aan dit tufstenen kerkgebouw een houten is voorafgegaan is onbekend. Het doopvont dateert uit de tweede helft van de twaalfde eeuw.³ De kerk was gewijd aan **Fabianus en Sebastianus**. In 1390 werd een klok gegoten ter ere van beide heiligen.⁴ Het zegel van de pastoor Godfridus (1433)⁵ toont Fabianus evenals dat van de pastoor Melchior (1535).⁶ Ook bewaard bleef een zegel van de pastoor Johan Coenders dat Sebastianus vertoont (1550).⁷ Hij was voordien pastoor te Zuidhorn* waar de kerk dezelfde patroonheiligen had. Uit die periode is van hem een zegel met Sebastianus bekend.⁸ Het zegel uit Eenrum is daaraan identiek zodat Coenders daar van hetzelfde zegel gebruik heeft gemaakt!

Vicarieën en prebenden

De schattingslijst van omstreeks 1500⁹ en het parochieregister uit 1501¹⁰ noemen hier drie priesters. Twee prebenden zijn hier met zekerheid aan te wijzen. De Maria- of Onze Lieve Vrouweprebende werd waarschijnlijk omstreeks 1440 gesticht, de Anthoniusprebende dateert waarschijnlijk uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. Mogelijk was er ook nog een vicarie.

Pastorie

1390	Woulzbo (?) De reeds genoemde klok werd in 1390 gegoten <i>sub domino Woulzbo</i> . ¹¹
1433 - 1448	Godeke/Godfridus

¹ Halbertsma, *Terpen* II, 263.

² KR (1977), 88.

³ Van Deijk, *Romaans vademecum*, 336.

⁴ GDW nr. 299

⁵ AKG nr. 269 reg. 151. Moeilijk herkenbaar, een pauselijke figuur; gezien de wijding van de klok Fabianus.

⁶ GA, GAG, R.F. 1535/26.

⁷ Arch. Nienoord nr. 57 b.

⁸ Arch. Nienoord nr. 25 c.

⁹ Alma, 'Schattingen', 174.

¹⁰ RC II, 8v.

¹¹ GDW nr. 299.

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 29 augustus 1433,¹² voor het laatst 21 januari 1448.¹³

1456 - 1463 **Mr Albertus Rotide**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 14 mei 1456.¹⁴ Hij en zijn broer Gheert verkopen 30 september 1462 een rente uit een huis te Groningen.¹⁵ Als pastoor alhier komt hij nog voor 18 januari 1463.¹⁶ Op 18 februari 1465 en 15 maart 1465 treffen wij hem echter aan als provisor van het Heilige Geestgasthuis¹⁷ (een voorganger daar nog 24 januari 1463.¹⁸ Of hij afstand heeft gedaan van het pastoraat te Eenrum is niet bekend. Nodig was dat wellicht niet: in 1444 was de pastoor te Anloo tezelfdertijd provisor van genoemd gasthuis. Hij werd 30 juni 1440 als student te Keulen ingeschreven.¹⁹

1474 **Mr Johan Horneken**

is pastoor alhier 15 maart 1474.²⁰ Hij was een zoon van Lodewijk Horneken en Aleyde²¹ en werd 12 mei 1457 als student te Keulen ingeschreven.²² Reeds in 1478 is hij pastoor van de Martinikerk te Groningen*.

ca 1482 - 1485 **Dr Wilhelmus Frederici**

noemt zich in een akte van 11 augustus 1496 cureet van de Martinikerk te Groningen* en voordien (*quondam*) rector van de parochiekerk te Leeuwarden.²³ Wilhelmus Frederici, van Appingedam, clericus van het bisdom Munster, werd in 1452 als student te Keulen ingeschreven²⁴ en opnieuw 19 mei 1471.²⁵ Als *baccalaureus artium* ging hij naar Ferrara, promoveerde daar 20 oktober 1475 tot *doctor artium* en 4 januari 1476 tot *doctor medicinae*.²⁶ Hij werd daarna secretaris van de stad Groningen.²⁷ Dat moet dan geweest zijn vóór eind 1479/begin 1480 toen Rudolf Agricola secretaris van Groningen werd²⁸ en na de benoeming op 23 februari 1476²⁹ van Henrich Stoter tot vicarius van het Johannesaltaar in de Martinikerk te Groningen.³⁰ In 1480 verkrijgt hij de Maria- of Kruisvicarie te Groningen; hij verkrijgt 14 mei 1480 toestemming zich buiten de termijnen tot priester te

¹² AKG nr. 269 reg. 151.

¹³ GA, GAG, R.F. 1448/17.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1456/20.

¹⁵ Arch. Menoldaconvent nr. 15 reg. 50

¹⁶ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 129*.

¹⁷ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 121 reg. 144 en nr. 29 reg. 145.

¹⁸ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 110 reg. 143.

¹⁹ Zijlstra nr. 5744.

²⁰ GA, GAG, R.F. 1474/20.

²¹ StA Münster Ms. VII 2311(Memorieboek Martinikerk Groningen).

²² Zijlstra nr. 6055.

²³ HCL, Inventaris archief Stad Leeuwarden nr. 88.

²⁴ Zijlstra nr. 5283.

²⁵ Zijlstra nr. 5157.

²⁶ Roos, *Catalogus Incunabelen*, 30 (nr. 34), 83 (nr. 189); Hermans, *Boeken*, Appendix onder 2.1.117.

²⁷ Roos, *Catalogus Incunabelen* nrs. 30 (nr. 34), 83 (nr. 189).

²⁸ Schuitema Meijer, *Archief*, 27.

²⁹ GA, GAG, R.F. 1476/13.

³⁰ Schuitema Meijer, *Archief*, 27.

laten wijden.³¹ Deze vicarie bezit hij nog 3 januari 1482.³² Hij moet dan kort daarop pastoor te Eenrum zijn geworden maar bleef dit niet lang want vanaf 23 juni 1485 komt hij voor als pastoor van de Martinikerk te Groningen.³³ Zelf noemt hij 1488 als het vierde jaar van zijn pastoraat aldaar.³⁴ Hij moet dus in 1485 te Groningen zijn gekomen.

ca. 1490

Conradus

‘Conradus in Eenerum’ wordt meermalen genoemd als landeigenaar/gebruiker in het Dijkrecht van Pieterburen c.a. Voor alle vermeldingen van deze percelen staan omstreeks 1590 respectievelijk omstreeks 1636 de pastoor respectievelijk de predikant te Eenrum te boek.³⁵ Conradus (geen ‘heer’ genoemd) zal hun rechtsvoorganger geweest zijn.

1496 - † 1506

Mr Hermannus Jarges

van Groningen, werd 27 april 1479 als student te Keulen ingeschreven en wordt daar 10 februari 1485 *baccaleureus decretorum*.³⁶ Hij was een zoon van Coppen Jarges en Yde.³⁷ In augustus 1482 ontvangt magister Hermannus Jarghes toestemming zich elders te laten wijden.³⁸ Als pastoor alhier komt hij voor het eerst voor 20 april 1496³⁹. Hermannus Jarghes, *artium magister et baccaleureus decretorum* en pastoor alhier overleed 2 september 1506.⁴⁰ Hij was een broer van Everhardus Jarges, pastoor van de Martinikerk te Groningen.⁴¹

1506

N.N./N. Coenders

Op 26 oktober 1506 beklagen de burenen van Eenrum zich bij Burgemeesteren en Raad van Groningen er over dat na het overlijden van Hermannus Jarges buiten hun medeweten een nieuwe pastoor is benoemd, blijkbaar een zoon van Berent Coennerts (Coenders) die geen priester is. Bij de benoeming van Jarges zou hen door de vertegenwoordiger van de stad zijn toegezegd dat zij, de burenen, na diens dood de stemmen van de stad zouden hebben. Zij protesteren tegen de stemmen, afgegeven door de hoofdelingen op Coenders. Van de datum van de verkiezing waren zij niet op de hoogte. Zij verzoeken een nieuwe verkiezing door de raad van Groningen (gerechtigd tot de collatie wegens de eigendom van de Herathemagoederen), de hoofdelingen en de burenen. Zo niet, dan wenden de burenen zich tot de bisschop.⁴² De afloop is niet bekend maar Coenders junior lijkt hier toen niet te zijn gekomen. Mogelijk gaat het om Jan/Johannes, zoon van Berent Coenders.⁴³ Magister Johannes Coenrardi, van Groningen, werd 9 maart 1510 tot subdiaken gewijd, wel

³¹ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. nr. 783 (oud 786), 43v (mededeling dr. H.J. Kok te Amsterdam)

³² Vaticaans Archief, Reg. Suppl. nr. 806 (oud 799), 93v (idem)

³³ GA, GAG, R.F. 1485/11.

³⁴ Roos, *Catalogus Incunabelen*, 50.

³⁵ Alma, ‘Dijkrol’, 147, 152, 153. De kerken- respectievelijk prebendelanden worden afzonderlijk opgevoerd.

³⁶ Zijlstra nr. 5997.

³⁷ Zijlstra nr. 5997.

³⁸ HUA, GA Utrecht, 1^e afdeling nr. 815, 111.

³⁹ Arch. Ewsum nrs. 491 en 492 (oud 89 reg. 137 en 138).

⁴⁰ GDW nr. 300.

⁴¹ Arch. GPK nr. 386 reg. 684, 5 mei 1502.

⁴² GA, GAG, nr. rvR 1461/5, R.F. 1506/9.

⁴³ Feith, *Nobiliarium Coenders*, 86. Vgl. Hommes, ‘Coenders van Helpen’, 185 waar hij foutief pastoor te Eenrum* wordt genoemd.

dezelfde als magister Johannes de Groninghen, 30 maart 1510 tot diaken en 25 mei 1510 tot priester gewijd.⁴⁴ (Een) Johan Coenders is bekend als pastoor te Zuidhorn* vanaf 1521 en vanaf mogelijk 1547, zeker in 1550 als pastoor alhier.

1524

? Mr Zwederus

In 1524 betaalt *magister* Zwederus namens een huurder te Eenrum huur van daar gelegen land aan het klooster Ter Apel.⁴⁵ Wellicht was hij pastoor alhier.

1534 - 1535

Mr Melchior

tekent enige dagen na 16 december 1534 een mandaat af⁴⁶ en zegelt 9 juni 1535.⁴⁷ Mogelijk gaat het om Melchior Bernardi, van Groningen, als student te Leuven ingeschreven 14 december 1525.⁴⁸

1542

Mr Herman Tymens

pastoor alhier, komt voor 29 september 1542.⁴⁹ Hermannus Timanni, van Groningen, werd 23 augustus 1520 te Rostock als student ingeschreven.⁵⁰

15(47?)50 -
† 1561**Mr Johan Coenders**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 7 januari 1550.⁵¹ Voordien was hij pastoor te Zuidhorn* waar hij zeker in 1537, waarschijnlijk nog 1540 maar niet meer in 1547 is. Hij kan toen reeds hier hebben gestaan. Als pastoor alhier komt hij ook voor 15 mei 1553⁵² en 14 oktober 1559;⁵³ dan wordt hem een adjunct toegevoegd. De ingezetenen van Eenrum protesteren tegen zijn voornemen 'van de kerke tho resigneren yn handen van Heer Johan van Borch' (die hem als adjunct was gegeven). Zij schrijven aan Burgemeesteren en Raad altijd een uit de stad Groningen afkomstige priester te hebben gehad en geen Drent als pastoor te wensen; zij kennen Johan omdat hij een tijdlang hun kapelaan is geweest.⁵⁴ Waarschijnlijk is de benoeming van de hulppastoor ingetrokken dan wel heeft Johan Nysinge voor de eer bedankt of is hij spoedig weer naar Groningen vertrokken waar hij vicarius in de A-kerk* was.

Vermoedelijk werd Johannes Hermanni, pastoor te Mensingeweer*, op 31 augustus 1560 benoemd tot prebendaat van de Mariaprebende alhier, met dit leen voorzien om Coenders in de dienst te kunnen bijstaan. Reeds in 1553 verkeerde laatstgenoemde in de veronderstelling dat de toen benoemde prebendaat te Eenrum zou gaan wonen; deze was echter twee jaren

⁴⁴ Dom nr. 2544, 23, 79; AAU 23 (1896) 437. Een inschrijving als student is niet gevonden. Wel is de inschrijving bekend van Johannes Conradi, van Groningen, als theologisch student te Keulen 8 september 1526, Zijlstra nr. 6125.

⁴⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel II, 5.

⁴⁶ GA, GAG, nr. rvR 956.

⁴⁷ GA, GAG, R.F. 1535/26.

⁴⁸ Zijlstra nr. 8448.

⁴⁹ Arch. HJK nr. 52, 23.

⁵⁰ Zijlstra nr. 7717.

⁵¹ Arch. Nienoord nr. 57 b.

⁵² GA, GAG, R.F. 1553/65; zie ook de Mariaprebende, onder Sparwerus.

⁵³ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 242 en 292.

⁵⁴ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 256.

dispensatie van de residentieplicht gegeven. De Mariaprebende* werd kort na de benoeming weer vacant; op 27 maart 1561 wordt een nieuwe prebendaat benoemd. Deze belooft de pastoor Johannes Coenrades te zullen bijstaan in de kerkendienst. Coenders heeft zich echter slechts korte tijd mogen verheugen in de bijstand van de nieuwe prebendaat. Hij overleed nog in 1561; in dit jaar werd 20 stuiver luidgeld over Mester Johan Conrades betaald.⁵⁵ Hommes noemt hem abusievelijk pastoor te Eenum. Hij was een zoon van Berent Coenders en Abele Schaffer en kleinzoon van Jan Coenders en Stine Horenken.⁵⁶ Daardoor kan hij verwant geweest zijn aan de pastoor Mr Johan Horenken, in 1474 als pastoor alhier vermeld. Hij was een volle neef van Nicolaus Coenders, pastoor te Appingedam*.

1562 - 1591 **Louw Fritema**

Op 26 februari 1562 bepalen Burgemeesteren en Raad van Groningen dat bij de keus van een nieuwe pastoor alhier de stem van de stad eerst gegeven zal worden aan Johan Eelts, pastoor te Baflo* (en uit de stad afkomstig). Mocht deze niet de instemming hebben van de andere collatoren dan zal de stem vallen op Louw Fritema en vervolgens op de officiaal te Appingedam. Mocht geen dezer in aanmerking komen dan mag de gemachtigde, de prebendaat Joannes van Oeveren, handelen naar bevind van zaken.⁵⁷ Op 2 maart 1562 worden de collatoren tot verkiezing van een nieuwe pastoor opgeroepen. Op 13 maart 1562 wordt door de stad de keuze van Louwe Fritema goedgekeurd.⁵⁸ Hij was in 1561 prebendaat te Wommels en wordt daar nog in april 1562 genoemd. Eerder was hij prebendaat te Pingjum. Hij werd geboren omstreeks 1527/8; althans verklaart hij 6 mei 1569 41 jaren oud te zijn; hij legt dan een verklaring af over de 'beeldenstorm' alhier in 1566.⁵⁹ Hij stierf als pastoor alhier 13 oktober 1591.⁶⁰ Hij was een zoon van Ivo Fritema, olderman van Sneek maar afkomstig uit de Ommelanden, en Tiaetke Donia.⁶¹ Van het gezin Fritema-Donia bleef een groepsportret bewaard waarop Louw als kind is afgebeeld.⁶² Op 16 februari 1566 wordt Louw van Donya alias Frytema, pastoor alhier, over een rente uit een zathe te Poppingawier gedaagd door Steven Nicolai, secretaris van het Hof van Friesland, namens zijn vrouw Mette Doenge.⁶³ Een broer Pieter was raadsheer in het Hof van Friesland, een broer Feicko rentmeester van Drenthe, een zuster Ansk mater van het tertiarijshuis onder Sneek.⁶⁴ Op 28 januari 1593 wordt aan een crediteur van wijlen Louw Fritema, pastoor alhier, 9 daalder toegekend ter betaling van een kelk, door Fritema

⁵⁵ Arch. GPK nr. 34, ongefolieerd.

⁵⁶ Hommes, 'Coenders van Helpen', 185 respectievelijk 173.

⁵⁷ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 283. Diens commissie (ibid., 282) is gedateerd 3 maart. Op deze dag ontvangt Johan Oeveren, prebendaat alhier, 3 Ridder gl. voor de door hem te maken kosten, na ontvangen machtiging ter verkiezing van een nieuwe pastoor (GA, Rekening stad Groningen 1562, diverse uitgaven).

⁵⁸ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 282.

⁵⁹ Kleijntjens, 'Beeldenstorm', 186-187.

⁶⁰ GA, RA III a, 14 oktober 1591.

⁶¹ Tresoar, Hs. Doys II, 362.

⁶² A. Pathuis, 'De Fritema-groep in het Museum van Oudheden te Groningen', *De Nederlandsche Leeuw* LIII (1935) 34-41.

⁶³ Tresoar, Arch. Hof van Friesland nr. 16691, 94.

⁶⁴ Tresoar, Hs. PB 191, 5.

aan de kerk te Eenrum geschonken.⁶⁵ Op 1 februari 1593 wijzen Burgemeesteren en Raad van Groningen een appèl van Jantien Jacobs, gewezen ‘kockmaget’ van Louw Fritema, pastoor alhier, af.⁶⁶

1591 - 1593

Douwe Simons (Dominicus Simonis)

Op 17 oktober 1591 verzoekt de pastoor te Haren* benoemd te worden tot pastoor te Eenrum.⁶⁷ De kerspellingen geven aan graag Douwe Simons, vicarius te Uithuizen*, als pastoor te hebben. Met Antonius ‘de olde priester toe S. Martin’ (te Groningen) en de pastoor te Toornwerd*, Liborius Forster, en Reiner Rinck, pastoor te Haren*, wordt hij op de nominatie gesteld. Uit dit viertal wordt op of kort na 13 november 1591 Douwe Simons gekozen die de benoeming aanneemt. Bij deze gelegenheid wordt de ‘Papehorne’, een stuk uiterdijksland, de laatste jaren bij de pastoor in gebruik, weer bij het kerkenland gevoegd; Simons gaat daarmee accoord.⁶⁸ Elders wordt het stuk land de ‘Monnikenhoerne’ genoemd; dan wordt genoemd Douwe ‘tho Uthusen west, nu tho Eenrum pastor’.⁶⁹ Hij komt voor het laatst voor 10 juni 1593 wanneer Dominicus Simonis, pastoor alhier, tekent.⁷⁰

1594

Johan Hyndricks

pastoor alhier, wordt genoemd 19 mei 1594.⁷¹ Hij is de laatste pastoor alhier geweest en ging blijkbaar niet tot de Reformatie over.

Reformatie

1595 - 1606

Andreas Allardi

was predikant te Lütetsburg (Ofr.) als opvolger van Melchior Clant (zie Bedum*), vertrok van hier naar Upleward (Ofr.)⁷² waar hij reeds in 1583 staat⁷³ en zou vandaar in 1591 (Upleward verzoekt 7 november 1591 een nieuwe predikant) naar Eenrum zijn vertrokken.⁷⁴ Omdat de Reformatie pas in 1594 is ingevoerd kan hij hier niet in 1591 zijn gekomen. Blijkbaar is hij wel vandaar vertrokken. Gedeputeerde Staten van Friesland besluiten 15 december 1591 inlichtingen te vragen bij de predikanten te Emden over Andreas Allardt Saxo, gewoond hebbende in de ‘vogtije van der Griet’. Hij had aanbevelingen van de classis Emden en de jonkers van Lütetsburg en Greetsiel maar zijn levenswandel zou te wensen over laten.⁷⁵ Mogelijk heeft hij getracht een predikantsplaats in Friesland te krijgen maar hij is daar niet als predikant aangetroffen. Misschien kwam hij in 1594/5 naar Groningen als veldpredikant; althans wordt 12 december 1595 last gegeven aan de prediger Andreas Allerts 35 gl. wegens dienst anno 1595 in het veldleger gedaan uit te

⁶⁵ GA, RA III a; vgl. iid., 11 februari 1593.

⁶⁶ GA, RA III a.

⁶⁷ GA, GAG, nr. rvR 1092, 295. Zijn verzoek wordt 13 november 1591 afgewezen.

⁶⁸ GA, GAG, nr. rvR 1 (Verbaal Hammonius).

⁶⁹ GA, GAG, RA III a, 8 januari 1592.

⁷⁰ GA, GAG, nr. rvR 1127, hs. in fo. 170, 124 en 122vo.

⁷¹ GA, GAG, nr. rvR 1127.

⁷² Reershemius, 747 (volgens deze kwam hij daar in 1584 maar dat kan niet juist zijn).

⁷³ StA Aurich, Rep. 135.28 (Acta Coetus Emden)).

⁷⁴ Reershemius, 720 (volgens deze zou hij in 1586 te Upleward zijn gekomen maar ook dat is niet juist).

⁷⁵ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2288, 125.

betalen.⁷⁶ Predikant te Eenrum is hij reeds 14 juli 1595.⁷⁷ Als Andreas Arathomian (wellicht een verbastering van Herathema?) komt hij voor 1 april 1600.⁷⁸

In 1606 zette de classis Marne hem af. Hij appeleerde bij de synode die 14 mei 1606 zijn zaak in behandeling neemt; de zaak wordt naar de wereldlijke rechter verwezen. De synode handhaaft zijn afzetting te Eenrum, laat hem echter in zijn ambt; de classis verzoent zich met hem en hij zal een beroep kunnen aannemen.⁷⁹

De Hoofdmannenkamer wijst op 12 juli 1606 drie compromismannen (onder wie de predikant te Winsum) aan betreffende de pretentie van Allardi inzake de opkomsten der pastoriegoederen. Hij wilde de pastoriegronden niet ter beschikking van de kerkvoogden te stellen zoals de synode had uitgesproken, zulks tot schade van de nieuw beroepen predikant. Hem wordt gelast binnen acht dagen de goederen over te geven.⁸⁰ Op 26 juli 1606 bepalen de Hoofdmannen dat een bode zal worden gezonden om hem aan te zeggen de pastorie te ontruimen.⁸¹ In 1606 (ongedateerd) vraagt Andreas Alhart Saxo, 'v.d.m. in Eenerum', aan Burgemeesteren en Raad van Groningen *litteras testimoniales*.⁸² Nog in de zomer van 1606 heeft hij Eenrum verlaten. Op 19 augustus 1606 komt hij als getuige voor te Scheemda (waar Edelschemius die hij mogelijk uit zijn Oostfrieze tijd kende stond).⁸³

Het geschil met de kerkvoogden van Eenrum werd eerst eind 1607 beëindigd. Op 23 april 1607 wordt één van de gecommitteerden in deze zaak vervangen.⁸⁴ Een uitspraak inzake de specificatie van kosten tussen Eenrum en Andreas Alhardt, predikant te Noordwolde*, gedaan op 27 juni 1607, werd na appèl van laatstgenoemde op 11 november 1607 door de Hoofdmannen afgewezen,⁸⁵ en op 19 november 1607 werd hem toegestaan de executie over de kerkvoogden te Eenrum voort te zetten.⁸⁶

De classis Middelstum had hem inmiddels in juli 1607 als lid aangenomen *ut sibi prospiciat de legitima et ordinaria vocatione*. Kort daarop werd hij predikant te Noordwolde*.

1606 - 1615 **Johannes Conradi**

predikant te Sauwerd*, werd waarschijnlijk reeds voor 12 juli 1606 hier beroepen; althans is op die datum sprake van het nalaten van het overgeven van de pastoriegoederen, zulks ten nadele van de nieuw beroepen predikant.⁸⁷ De synode behandelt 6 mei 1607 het rapport van haar deputaten over de door dezen in het voorgaande jaar inzake Conradi ondernomen stappen betreffende diens 'unwettelijke inkumste .. yn den dienst tot Eenerum', bevestigen de door hen gegeven sententie, ook na het verweer van Conradi

⁷⁶ StA nr. 645, 75; de betaling: StA nr. 1818, rekening 1595/6, 47.

⁷⁷ Acta synodes.

⁷⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁷⁹ Acta synodes.

⁸⁰ Arch. HJK nr. 842.

⁸¹ Arch. HJK nr. 842.

⁸² GA, GAG, nr. rnR 335, 1606 nr. 27.

⁸³ Arch. Gerechten in het Oldambt nr. 7214.

⁸⁴ Arch. HJK nr. 843.

⁸⁵ Arch. HJK nr. 843.

⁸⁶ Arch. HJK nr. 843.

⁸⁷ Arch. HJK nr. 842.

‘dat hie door quade raet ende armoede darto was gekomen sick also toe Enerum ijn tho setten’. De classis wordt belast met de waarneming van de dienst alhier en Conradi om een ‘ordentlicke beroeping’ in te brengen na een te Eenrum gehouden proefpreek. Op 27 april 1608 wordt gerapporteerd dat een nieuwe beroepbrief inmiddels is overgegeven; twijfelachtig is of Burgemeesteren en Raad van Groningen als collatoren deze mede hebben ondertekend hetgeen moet worden nagegaan. Op 10 mei 1609 eindelijk wordt de beroepbrief door de synode goedgekeurd. Conradi is nog in leven 12 juni 1615⁸⁸ maar overleed kort daarop; zijn weduwe wordt genoemd 30 november 1615⁸⁹ en wordt 19 maart 1622 een vrije woning in het convent van de Geestelijke Maagden te Groningen toegestaan.⁹⁰

- 1616 - 1631 **Bernardus Johannis Sagittarius (- Wilhelmus Gerardi)**
 predikant te Den Andel*, wordt als zodanig nog genoemd in januari 1616⁹¹ maar moet reeds voordien door enkele collatoren naar hier zijn beroepen omdat dan de opzegging, door hem gedaan, aan de meiers te Eenrum, na gedaan verzet namens Burgemeesteren en Raad van Groningen en de Staten van de Ommelanden, wordt opgeschort.⁹² Op 265 januari 1616 verzoekt Bernardus Joannis, predikant te Eenrum, van Burgemeesteren en Raad van Groningen en Reint Alberda als medecollator hem de pastorielanden alhier in vrijdom over te geven; de tegenpartij stelt dat hij niet vormelijk is beroepen en volgens landrecht tot de opzegging niet bevoegd is. Volgens hen is Wilhelmus Gerardi (later predikant te Uithuizermeeden*) vormelijk beroepen. De Hoofdmannen schorten de opzegging op en gelasten alle collatoren, geen uitgezonderd, tot een vormelijke electie samen te roepen.⁹³ Later wordt hij door de syndicus van de Ommelanden beschuldigd van onregelmatigheden bij de verkiezing; een ander deel van de collatoren bestrijdt dat echter. Buiten consult van de classis had Bernardus zich te Eenrum gevestigd; de synode lat de afdoening van deze zaak op 15 mei 1616 over aan de classis. Hij bleef hier in dienst en overleed na 13 juni 1631 en voor 24 oktober 1631 (de gemeente is dan vacant).⁹⁴ Het genadejaar ving echter blijkbaar Midwinter 1631 aan.⁹⁵

Kapelaans

- 1559 **Johan Nysingh**
 vicarius in de A-kerk te Groningen*, worden 14 oktober 1559 door Burgemeesteren en Raad van Groningen, nadat hij is benoemd ter assistentie van de pastoor Coenders alhier de stemmen die de stad heeft in de collatie en verkiezing van een nieuwe pastoor na het overlijden van Coenders

⁸⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁸⁹ Arch. HJK nr. 849, 262v.

⁹⁰ StA nr. 118.

⁹¹ Arch. HJK nr. 850, 8v.

⁹² Arch. HJK nr. 850, 8v.

⁹³ Arch. HJK nr. 850, 23v.

⁹⁴ Arch. Classis Marne nr. 1.

⁹⁵ Arch. Classis Marne nr. 1, 9 april 1632.

toegezegd.⁹⁶ Hij zal dus als adjunct fungeren en wordt niet zoals wel is aangegeven⁹⁷ prebendaat van de Mariaprebende alhier. Wanneer Coenders op het punt staat te resigneren ‘yn handen Johan van Borch’ schrijven verschillende inwoners van Eenrum namens de gehele gemeente aan Burgemeesteren en Raad hem niet te wenssen; altijd heeft Eenrum een uit de stad Groningen afkomstige pastoor gehad; een Drent willen zij niet als zodanig, temeer waar hij hen als kapelaan niet onbekend is.⁹⁸ De beoogde opvolging heeft dan ook niet – waarschijnlijk mede door dit (niet gedateerde) protest – plaatsgevonden.

Maria- of Onze Lieve Vrouweprebende

De prebende werd blijkbaar gesticht door Popke Herathema.⁹⁹ In 1456 verkochten de voogden van (een) Popke Herathema de landerijen met heerlijkheden en huis aan de stad Groningen die andere gerechtigden uitkocht. Sedertdien was de stad de eigenaar van Herathema. Een deel van de goederen was gekocht door Abel Onsta. Diens rechten werden daarop door twee afgevaardigden van de stad Groningen op 14 mei 1456 erkend waarbij Onsta anderzijds ook de stad Groningen in haar rechten erkende.¹⁰⁰ Afstammelingen van Onsta leidden hieruit later rechten op de prebende af.

De ‘Eratemaprebende’ wordt genoemd in het omstreeks 1490 opgestelde dijkrecht van Eenrum, Pieterburen en Westernieland.¹⁰¹

1448

Abelo

wordt in een later, ongedateerd, stuk genoemd als eerste bedienaar van de door Popke Heratema gestichte prebende¹⁰² en komt als ‘provende preester’ alhier voor 21 januari 1448.¹⁰³

1501

Johannes

wordt in 1501 met de pastoor en D. Petrus genoemd als geestelijken alhier.¹⁰⁴ Omdat de Mariaprebende de belangrijkste was zal de bedienaar daarvan als eerste na de pastoor genoemd zijn.

- ca 1529

Mr Johannes Dreyer

prebendaat alhier, stierf omstreeks 1529 waarna over de begeving der prebende onenigheid ontstaat tussen de stad Groningen ener- en Abel Onsta, zijn broers en zijn ‘zwager’ Manninga anderzijds.¹⁰⁵

1529 - 1552

Mr Reyner Broeils (- Mr Doecko Grevinge)

⁹⁶ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55,292.

⁹⁷ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 242.

⁹⁸ GA, GAG, nr. rvR 1092, 256: ‘... want wij weten syne ervarentheyt end geschiclycheyt wol so he doch ys een tyetlanck unse capellaen gewest ys’.

⁹⁹ GA, GAG, R.F. 1553.65. Voor Popke Herathema : Formsma e.a., *Ommelander borgen*, 86. Voor Abel Onsta *ibid.*, 340.

¹⁰⁰ Arch. Farmsum nr. 836* reg. 110A.

¹⁰¹ Alma, ‘Dijkrol’, 140.

¹⁰² GA, GAG, R.F. 1553.65.

¹⁰³ GA, GAG, R.F. 1448.17

¹⁰⁴ RC II, 8v.

¹⁰⁵ Kleinkinderen van de boven in 1456 vermelde Abel Onsta: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 340-342. Hayo Manninga ’s vrouw had als grootmoeder Hidda Onsta, *ibid.*, 333.

Eerstgenoemde, beneficiant van de A-kerk te Groningen, was door Burgemeesteren en Raad van Groningen met de Mariaprebende voorzien na het overlijden van Dreyer,¹⁰⁶ Doecko Grevinge was door de Onsta's de prebende gegeven. Het geschil kwam voor de officiaal Johannes Wesselinck die op 29 juli 1530 mededeelde het geschil tussen de stad Groningen en Reyner Broeils ener- en de familie Onsta en Mr Doecko Grevinge anderzijds aan de commissarius te Baflo gewezen te hebben.¹⁰⁷ Op 16 augustus 1532 gelasten Stadhouder en Hoofdmannen Abel Onsta cum suis de zaak te laten rusten danwel de vereiste bewijsstukken over te leveren.¹⁰⁸ Op 3 mei 1533 draagt de officiaal Wesselinck de prebende definitief aan Broeils op en wordt deze geïnstitueerd.¹⁰⁹

Broeils wordt kort daarop deken van Groningen en in 1538 pastoor van de A-kerk aldaar. Hij bleef echter in het bezit van de prebende alhier tot zijn overlijden tussen 16 december 1552 en 15 mei 1553 (zie Groningen, A-kerk*).¹¹⁰ Reyner Reyneri Broils? van Groningen werd 9 november 1512 te Leuven als student ingeschreven.¹¹¹

1553 - 1555

Thomas Sparwerus

werd op 15 respectievelijk 26 mei 1553 als opvolger van wijlen Reyner Broeils tot prebendaat benoemd.¹¹² Bij de aanvaarding van de prebende op dezelfde dag belooft hij de pastoor in de kerkdienst en het bezoeken van de zieken bij te zullen staan, 'aldaer de sermonen tho bewaren' en binnen twee jaren te Eenrum te zullen gaan wonen.¹¹³ Op 27 mei 1553 werd hij hier geïntroduceerd.¹¹⁴ De pastoor protesteert op 28 mei tegen de clausule waarbij Sparwerus wordt toegestaan gedurende twee jaren niet te Eenrum te resideren waarbij hij opmerkt 'datter meer gods dienste in der kercke weeren dan missen to verwaeren'; ook Dr Abbringh (die als prebendaat overigens niet bekend is) en Mr Reyner hebben alhier nimmer verbleven en Coenders had blijkbaar gehoopt dat de nieuwe prebendaat hier wel zou wonen.¹¹⁵ Sparwerus tekent de reversaalakte van 26 mei 1553 als 'Thomas pastor'.¹¹⁶ Waar hij echter pastoor was blijkt niet, waarschijnlijk te Winsum* waar hij aanwijsbaar vanaf 1555 als zodanig voorkomt.¹¹⁷ Sparwerus werd te Eenrum door de aartsdiaken geïnstitueerd op 25 juli 1551; blijkens dorsale aantekening op de akte scheurde Focko Ripperda te Winsum het zegel van de aartsdiaken van de akte.¹¹⁸

Hij bezat de prebende twee jaren en resigioneerde daarvan waarschijnlijk in mei of juni 1555 danwel werd hij daaruit ontzet. Op 16 februari 1555 gelastten Burgemeesteren en Raad van Groningen heer Thomas Sparwer

¹⁰⁶ GA, GAG, R.F. 1529/11 (stukken van de officiaal en van de commissarius te Baflo) en GAG, Charters Mariaprebende Eenrum, R.F. 1529/11.

¹⁰⁷ GA, GAG, R.F. 1530/7.

¹⁰⁸ GA, GAG, R.F. 1532/17 en hs. in folio 55, 238.

¹⁰⁹ GA, GAG, R.F. 1533/11.

¹¹⁰ Aldus was hij één van de zeer weinigen die gelijktijdig twee beneficies had.

¹¹¹ Zijlstra nr. 8390.

¹¹² GA, GAG, R.F. 1553/65 en nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 240 en 241 (verschillend gedateerd).

¹¹³ GA, GAG, R.F. 1553/65.

¹¹⁴ GA, GAG, R.F. 1553/65.

¹¹⁵ GA, GAG, R.F. 1553/65 en nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 243-243v.

¹¹⁶ GA, GAG, R.F. 1553/65.

¹¹⁷ Ook hij zou dan gelijktijdig twee beneficies hebben gehad!

¹¹⁸ GA, GAG, R.F. 1553/65.

binnen acht dagen een borg te stellen ‘dat he alnoch binnen de twee jaeren van der tijt, he de prebende to Eenrum angenommen hefft, wil achtervolgen’, op straffe van vervallenverklaring van de prebende en restitutie van de genoten inkomsten; in de kantlijn is aangetekend: ‘In ansehnung des erbaren Focko Ripperda hefft B. en R. de prebendaet de restitutie der upgeboerde pensie verlaten en holden deselven an sick’, de dato 20 juni 1555.¹¹⁹ Focko was hoofdeling te Winsum¹²⁰ waar Sparwerus toen blijkbaar pastoor was. Waarschijnlijk geschiedde de afzetting enige tijd eerder; een door de stadssecretaris Alting op 18 juni 1555 gedateerd stuk houdt in het verzoek van Bartolt Eelts om, nu Sparwer zich niet aan zijn contract heeft gehouden en door een ‘onberoepen sententie’ van het leen ‘priveert’ is terwijl hij bovendien tot het bezit der prebende onbekwaam (onbevoegd) zou zijn ‘als to weten een wthgheganghen religieus sonder dispensatie’ zijn zoon Johan met de prebende te voorzien.¹²¹

1555 - 1560

Dr Johan Eelts

wordt in juni 1555 voorzien met deze prebende; het op 2 juni gedateerde stuk¹²² behelst de voorwaarde dat hij aan Folkert Koyter¹²³ jaarlijks een uitkering uit de prebende doet; op 3 oktober 1555 verplicht Eelts zich daartoe¹²⁴ en aanvaardt hij de prebende. In 1558 wordt hij gekozen tot pastoor van de Martinikerk te Groningen* waarvoor hij echter bedankt.¹²⁵ In 1561 wordt hij pastoor te Baflo*. Reeds voordien had hij afstand van de prebende gedaan.¹²⁶

Johan Eelts was een zoon van de Groninger burgemeester Bartolt Eelts en Lamme Wiffringe en werd 25 mei 1554 te Ferrara en in 1557 te Bazel als student ingeschreven.¹²⁷

1560

Johannes Hermanni

pastoor te Mensingeweer*, wordt 31 augustus 1560 als opvolger van Eelts in de prebende alhier benoemd.¹²⁸ Hij heeft deze slechts zeer korte tijd bezeten; wel is nog huur van prebendeland betaald aan heer ‘Johan toe Menseweer’ waaruit blijkt dat hij het pastoraat te Mensingeweer had behouden.¹²⁹

1561 - 1575

Johannes Oeveren (- Anthonius Barnicornus)

vicarius te Kantens* en zoon van Albert Tymens, gedurende lange tijd boomsluiter bij de Kranepoort te Groningen, verzoekt in een door de

¹¹⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 27.

¹²⁰ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 479-480.

¹²¹ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 253vlg. Ook Eppens noemt hem een ‘verlopen monnik’ (zie Winsum*).

¹²² GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 242.

¹²³ Folkert Koyter studeerde te Montpellier, Padua en Rome, werd in 1562 als student te Bologna ingeschreven, was daar van 1564 tot 1566 hoogleraar en van 1567 tot zijn dood in 1576 stadsarts te Neurenberg; Zijlstra nr. 12180.

¹²⁴ GA, GAG, R.F. 1555/107 en nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 257.

¹²⁵ Zie ook Van Dijk, ‘Eelts’, 16-48.

¹²⁶ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 242; vergelijk *ibid.*, 292.

¹²⁷ Zijlstra nr. 12243 (daar ten onrechte ook pastoor te Bedum genoemd) en nr. 11615.

¹²⁸ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 242 en 292.

¹²⁹ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 242, 280, 21 april 1561; de prebende bracht toen jaarlijks 118½ Emder gulden op.

secretaris Alting op 27 maart 1561 gedateerd stuk in de vacante prebende alhier benoemd te worden.¹³⁰ Nog dezelfde dag wordt hem de prebende gegeven waarbij hij belooft de dienst voor de pastoor Coenders te 'verwaeren'.¹³¹

Reeds voordien was door Hayo Manninga *cum suis* reeds een prebendaat benoemd, te weten Anthonius Barnicornus. De stedelijke overheid gelastte bij mandaat van 27 maart 1561 Anthonius de prebende te verlaten en de collatie aan de stad Groningen over te laten.¹³² Op 29 maart 1582 werd dit mandaat naar Eenrum gezonden aan heer Tonnys om de prebende 'als he moegelick doerch begiftinge van Haye Manninga en Wolter Huynge'¹³³ had verkregen terstond te verlaten en over te geven aan de daarin door Burgemeesteren en Raad gestelde personen.¹³⁴ De tegenpartij (opvolgers van de rond 1530 opponerende Onsta's) gaven hun aanspraken niet zonder meer prijs; blijkbaar werd het geschil voor Luitenant en Hoofdmannen gebracht. Op 29 juli 1561 zeggen Burgemeesteren en Raad Anthonius Barnicornus aan Joannes Oeveren niet te storen in het bezit der prebende.¹³⁵ Op 29 juli nog wordt een bode gezonden naar Antoenys Barnicorin, Manninga en Huynge met de aanzegging Johan Overen in het rustige bezit der prebende te laten totdat de zaak voor Luitenant en Hoofdmannen 'the ghehoer gewest' is.¹³⁶ Andere stukken in het geschil zijn ons niet overgeleverd. Blijkbaar werd het collatierecht van de stad Groningen bevestigd. Barnicornus werd later pastoor te Vliedorp*.

Johan Oeveren wordt als prebendaat meermalen vermeld, zo 3 maart 1562 (als volmacht van de stad Groningen bij de keuze van een nieuwe pastoor).¹³⁷ Op 19 februari 1563 wordt door de stad Groningen het glas, geschonken aan Johan, prebendaat alhier voor zijn nieuwe huis, betaald.¹³⁸ Hij overleed in 1575; zijn opvolger werd benoemd 30 augustus 1575; het genadejaar werd echter aan de erfgenamen van Johannes Oeveren toegekend.¹³⁹

1575

Johannes Herema

zusterszoon van Feycko (van) Fritema, rentmeester van de geconfisqueerde goederen in de Ommelanden en de stad Groningen, en 14 jaren oud, werd 30 augustus 1575 met deze prebende voorzien; Fritema aanvaardt de prebende voor zijn neef 1 september 1575 en zegt daarbij toe dat zij bediend zal worden.¹⁴⁰ Over het genadejaar voor de vorige prebendaat ontstaat onenigheid. Nadat de zaak enkele malen genoemd wordt¹⁴¹ beslissen Burgemeesteren en Raad 31 januari 1576 tussen Fritema namens zijn neef,

¹³⁰ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 267.

¹³¹ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 271; vergelijk *ibid.*, 292.

¹³² GA, GAG, R.F. 1561/116.

¹³³ Wolter Huynge was gehuwd met Anna Rengers, dochter van Luit Rengers ten Dijke (Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 421); een andere dochter was gehuwd met Hayo Manninga (*ibid.*, 333). Hun grootmoeder was Hidda Onsta.

¹³⁴ GA, Rekening stad Groningen, 1561, bodelonen.

¹³⁵ GA, Rekening stad Groningen, 1561, bodelonen.

¹³⁶ GA, Rekening stad Groningen, 1561, bodelonen.

¹³⁷ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 283.

¹³⁸ GA, Rekening stad Groningen, 1563, diverse uitgaven.

¹³⁹ GA, GAG, R.F. 1575/69 en nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 292; ook Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 312.

¹⁴⁰ GA, GAG, R.F. 1575/69.

¹⁴¹ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 286 (27 december 1575) en 286v (19 januari 1576).

‘erweelter vicarius tho Eenrum’ en de erfgenamen van de vorige prebendaat dat het najaar (genadejaar) zal lopen vanaf diens sterfdag en een vol jaar zal duren.¹⁴² Hoelang Herema in het bezit van de prebende is geweest is niet bekend; evenmin door wie hij de prebende liet bedienen.

1586 - (1590) **Arnoldus Nijlen** q.q.

ontving 23 juli 1586 ten behoeve van de reparatie van het Jacobijnerklooster te Groningen waarvan hij prior was het stadsleen of –beneficie te Eenrum en aanvaardde de prebende 24 juli.¹⁴³ Op 9 augustus 1586 bepalen Burgemeesteren en Raad van Groningen: ‘Der heer prior ende pastoer to Eenrum sich am besten der vicarie halven te verglycken, de denst angaende, sollen 72 jucken ende 20 daler pacht daertho zijn tot onser Liever Frouwer altaer, 2 missen ter weecke, alle Liever Frouwen dagen te prediken ende *tempore necessitate* de krancken tvisiteren’ (de betekenis van de terstond daaropvolgende regel ‘Filius Marhusen tleen van S. Catrine’ is niet duidelijk).¹⁴⁴ Blijkbaar bediende dus de pastoor de prebende die aan Nijlen in zijn hoedanigheid was gegeven. Nijlen werd in 1589 vicaris-generaal van het bisdom Groningen en in februari 1590 pastoor van de Martinikerk* aldaar. In de loop van 1590 werd de regeling betreffende de prebende gewijzigd: de ‘stadsprebende’ te Eenrum die nu door de Jacobijnen ‘gepossideert’ wordt moet weer in handen van de stadsrentmeester worden gesteld, met de betreffende bescheiden. De dienst te Eenrum moet worden verricht; na aftrek van de kosten van de bediening zullen de Jacobijnen van het restant de helft en de pastoor van de A-kerk* te Groningen de andere helft ontvangen, zulks tot wederopzegging.¹⁴⁵

Reformatie

1596

N.N.

ontvangt de prebende op 15 februari 1596.¹⁴⁶

1597

Hilbrant Gruys

zoon van Roelof Gruys, wordt door Burgemeesteren en Raad op 14 februari 1597 de prebende geschonken ten behoeve van zijn studie mits hij per jaar 36 Emden gl. uitkeert aan de kinderen van Hinricus Schonenborch en Geeske Barnda, gedurende hun minderjarigheid; de collatie van 15 februari 1596 wordt hiermee heroepen.¹⁴⁷

De verdere geschiedenis van het leen is niet gevolgd.

Anthוניusprebende

De Anthוניusprebende wordt in de omstreeks 1490 opgestelde Dijkrol van Eenrum,

¹⁴² GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 288vo; ook Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 322.

¹⁴³ GA, GAG, R.F. 1586/43; ook Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 670-671.

¹⁴⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 672.

¹⁴⁵ GAG, nr. rvR 1 (Verbaal Hammonius).

¹⁴⁶ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 297; GA, GAG, RA III c.

¹⁴⁷ GA, GAG, nr. rvR 1092, hs. in folio 55, 297; GA, GAG, RA III c.

Pieterburen en Westernieland genoemd.¹⁴⁸ Op 3 september 1502 is sprake van een rente uit land te Rasquerderhamrik ten behoeve van ‘sunte Antonius alter tot Eenrum’.¹⁴⁹ Het collatierecht bezat de eigenaar van Oosterhuizen te Eenrum.¹⁵⁰

Welke de betrekking van de stad Groningen met deze prebende was is niet bekend. Er moet echter enige relatie zijn geweest aangezien op 30 juni 1566 door de stadsrentmeester betaald worden ‘... oeck gedane onkosten in verdeenginge des leens van sunth Antoennijs to Eenrum’ aan Johan van de Moer (zie Oostum*), op diens verzoek op 28 juni 1566 overgegeven.¹⁵¹ Waarschijnlijk betrof het hier kosten in een geschil tussen de collatoren van de kerk alhier en Bartolt van Starkenborch over de Anthoniusprebende alhier in welk geschil de officiaal 16 januari 1566 uitspraak deed.¹⁵² In 1574 is de Anthoniusprebende eigenaar van de Haijemaheerd alhier.¹⁵³

- 1501 **Petrus**
wordt in 1501 als derde geestelijke alhier genoemd¹⁵⁴ en zal deze prebende hebben bezeten.
- 1526 **N.N.**
werd in 1526 door Theso van Oosterhuis met de Anthoniusprebende voorzien.¹⁵⁵
- 1545 **N.N.**
ontving in 1545 van Allart van Oosterhuis deze prebende.¹⁵⁶ Zowel Theso als Allart van Oosterhuis worden in 1629 door Albert van Starkenborch (zoon van Anna van Oosterhuis¹⁵⁷) als rechtsvoorgangers genoemd.
- 1558 **N.N.**
werd in 1558 door Bartolt van Starkenborch met deze prebende voorzien.¹⁵⁸ Mogelijk betreft het hier
- 1565 **Petrus van Oey**
die bij verklaring van 3 april 1565 van de prebende afstand deed.¹⁵⁹ Hij zal dezelfde zijn als Petrus van Oy, van 1559 tot 1561 pastoor te Wetsinge*.¹⁶⁰
- 1565 –
ca 1566/67 **Rodolphus Landius**
was prebendaat van de Anthoniusvicarue alhier 23 juni 1565 doch resigneerde daarvan, blijkens een op 15 juli 1570 door Johannes Krijthe, pastoor te Westerwijtwerd* en officiaal van het bisdom Groningen en broer van zijn moeder, ingestelde interventie.¹⁶¹ Hij zal bedoeld zijn met de nieuwe

¹⁴⁸ Alma, ‘Dijkrol’, 136, 145, 153.

¹⁴⁹ Arch. GPK nr. 526 reg. 495.

¹⁵⁰ Arch. HJK nr. 860, 312.

¹⁵¹ GA, Rekening stad Groningen 1566, diverse uitgaven.

¹⁵² Arch. HJK nr. 53, 382v.

¹⁵³ Arch. Lulema nr. 209.

¹⁵⁴ RC II, 8v.

¹⁵⁵ Arch. HJK nr. 860, 312.

¹⁵⁶ Arch. HJK nr. 860, 312.

¹⁵⁷ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 89 (zie echter hierna).

¹⁵⁸ Arch. HJK nr. 860, 312.

¹⁵⁹ Arch. HJK nr. 860, 312.

¹⁶⁰ Ook dan is sprake van twee beneficies in één hand.

¹⁶¹ Arch. HJK nr. 75.

prebendaat van de Anthoniusprebende die blijkens een visitatierapport over 1565 de institutie nog moet ontvangen.¹⁶²

Krijthe had destijds de prebende ten behoeve van de studie van zijn neef ontvangen van Bartolt van Starkenborch. Na de resignatie gaf laatstgenoemde een schuldbekentenis af. Van het te vorderen bedrag was de helft betaald toen graaf Lodewijk van Nassau in 1568 met een leger het gewest binnendrong. De officiaal verzocht thans betaling van het restant ad 36 Emder gl. uit de geconfisqueerde goederen van Bartolt van Starkenborch.¹⁶³ Deze was rebel verklaard van de koning; zijn goederen waren verbeurd verklaard en daardoor verviel ook het collatierecht van de prebende aan de koning.

Landius bezat tevens de vicarie te Westerwijtwerd*,¹⁶⁴ werd 10 december 1566 als student te Heidelberg ingeschreven,¹⁶⁵ wordt predikant te Pfeffelkorn in Dirmstein (de bekende Menso Alting was van 1570 tot 1573 predikant en superintendent te Dirmstein).¹⁶⁶ De magistraat van Emden verzoekt 15 augustus 1575 de keurvorst van de Palts aan Menso Alting en Rudolphus Landius, predikant in de omgeving van Worms, demissie te verlenen¹⁶⁷ (de akte van demissie van 10 september 1575 voor Alting bleef bewaard¹⁶⁸). Landius werd daarop predikant te Emden waar hij echter reeds 23 juli 1576 in de veertigste week van zijn bediening stierf.¹⁶⁹

- 1573 **Hindrick Jansen.**
resigneerde in 1573 van de Anthoniusprebende alhier.¹⁷⁰ Niet is gebleken of hij nog door Van Starkenborch of door Feycko Fritema, rentmeester van de geconfisqueerde goederen, was benoemd.

- 1577 **Tyardo Herema**
zusterszoon van Feycko Fritema, bezat tot 1577 de prebende. Op grond van artikel 10 van de akte van Pacificatie (van Gent) waarbij de vroegere eigenaars in hun rechten werden hersteld, maakten de van Starkenborch's weer aanspraak op de collatie van de prebende. Op 4 februari 1577 procedeerde Lambert van Starkenborch als voormond over de zoon van Kunna Starkenborch anders Oesterhuisen tegen Feicko Fritema namens Tyardo Herema over deze prebende.¹⁷¹ Op 28 maart 1577 wordt Van Starkenborch op grond van bovengenoemd artikel in het bezit van de prebende gesteld en de sententie van de officiaal van 16 januari 1566 gecasseerd.¹⁷²

1577 **Joannes Henrici**

¹⁶² Visitatie 1565.

¹⁶³ Arch. HJK nr. 75.

¹⁶⁴ Ook hier dus weer twee beneficijs in één hand!

¹⁶⁵ De Wal, *Nederlanders*, 51.

¹⁶⁶ Reershemius, 490 en 492.

¹⁶⁷ GA, GAG, R.F. 1575/75.

¹⁶⁸ GA, GAG, R.F. 1575/75.

¹⁶⁹ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle* II, 629. Zijn weduwe Margaretha Tiels ging op 31 oktober 1579 huwelijksvoorwaarden aan met Dyerus Aeltkes, predikant te Emden (StA Aurich, Rep. 234 deel 15, 496).

¹⁷⁰ Arch. HJK nr. 860, 312.

¹⁷¹ Arch. HJK nr. 53, 382v. Hier heet de vrouw van Bartolt van Starkenborch Kunna!

¹⁷² Arch. HJK nr. 53, 382v.

clericus van het bisdom Groningen, wordt – na presentatie door Lambert van Starkenborch als voormond over de kinderen van Albert van Starkenborch en nadat de uitspraak van de officiaal in het geschil tegen Herema, met de rentmeester Fritema wegens de rechten der geconfisqueerde goederen door de *Camera Regia* is geannuleerd – op 1 april 1577 door Adamus Wachtelaar, aartsdiaken van het bisdom Groningen, in de Anthoniusprebende alhier geïnstitueerd.¹⁷³

Nadien was de prebende in het bezit van

- 1580 **Petrus van Maerhuisen**
secretaris (van 1575 tot 1594) van de Hoofdmannenkamer die 18 maart 1590 van de prebende afstand deed, en
- 1601 **Garbrant Scheltingh**
namens wie Cyprianus Dronrijp 5 juli 1601 van de prebende afstand deed.¹⁷⁴

Volgens een rapport van omstreeks 1601 zijn te Eenrum twee vicarieën. De stad Groningen heeft één daarvan gegeven aan de voogden van de A-kerk, de andere ‘matigt zich’ Albert van Starkenborch aan; deze vicarie is dan omstreeks 74 jukken groot. Zo deze vergeven is zal dat slechts voor de vorm zijn.¹⁷⁵ In december 1601 blijkt beslag te zijn gelegd op de huren van de prebende die Albert van Starkenborch toekwamen.¹⁷⁶ Op 16 februari 1603 dient een geschil over het bezit van deze prebende tussen Albert van Starkenborch en Peter Schatter.¹⁷⁷ De rechtmatigheid van een beslag op de huren van de Anthoniusprebende wordt 24 september 1626 bestreden.¹⁷⁸ In 1629 wordt Albert van Starkenborch in een proces tegen Anna Schatter bevestigd in de eigendom van de Anthoniusprebende. In dit proces had hij als bewijsstukken ingebracht de hierboven genoemde akten van begeving (1526, 1545 en 1558) en van resignatie (1565, 1573, 1590 en 1601) alsmede de sententie van 16 januari 1566 in een geschil tussen zijn vader en de collatoren van Eenrum¹⁷⁹ en de uitspraak van de Hoofdmannen van 17 december 1601¹⁸⁰ tussen hem en de vader van Anna Schatter.¹⁸¹ De prebende werd daarop door Albert van Starkenborch gegeven aan

1630 **Henricus Schonenborch en Johannes Smaltius**
zoons van de predikanten te Garnwerd* en Tinallinge* welke begeving 6 juli 1630 door Gedeputeerde Staten werd geaprobeerd,¹⁸²

In 1636 draagt Albert van Starkenborch de prebende alhier met twee henen, het prebendehuis

¹⁷³ Arch. Gruys nr. 497.

¹⁷⁴ Arch. HJK nr. 860, 312.

¹⁷⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁷⁶ Arch. HJK nr. 840, 126 en 129, 17 en 22 december 1601.

¹⁷⁷ Arch. HJK nr. 840; vergelijk ib.d., 10 maart 1603. Waarop Peter Schatter zijn aanspraken baseerde is niet bekend.

¹⁷⁸ Arch. HJK nr. 857, 251.

¹⁷⁹ Bedoeld zal zijn de sententie van de officiaal van 16 januari 1566 waarvan onder Tyardo Herema sprake was.

¹⁸⁰ Arch. HJK nr. 840, 126.

¹⁸¹ Arch. 860, 312.

¹⁸² Van der Veen, ‘Starkenborch’, k. 166 n. 134. Albert van Starkenborch’s moeder, vrouw van de in 1573 overleden Bartolt van Starkenborch, wordt daar Anna van Oosterhuizen genoemd. Het Burmaniaboek (Tresoar, Arch. Eysinga-Vegilin van Claerbergen nr. 2575) noemt haar echter Cunera, en dat moet juist geweest zijn; immers in 1577 heet zijn Kunna Starkenborch anders Oosterhuizen, Arch. HJK nr. 53, 382v.

en omstreeks 65 jukken land over aan de kerk te Eenrum.¹⁸³

Vicarie

Op 30 januari 1473 is sprake van land van de vicarie alhier.¹⁸⁴ Over deze vicarie is echter vrijwel niets bekend (tenzij een der prebenden ermee bedoeld mocht zijn).

Niettemin wordt omstreeks het midden van de zestiende eeuw weer een vicarie genoemd die niet hetzelfde kan zijn als een der hiervoor genoemde prebende. De begeving van de vicarie is dan vervallen aan de bisschop van Munster die daarmee dan voorziet

ca 1558? **Richardus Weyman**
dienaar van Wigbold van Ewsum 'die daran verhindert'.¹⁸⁵
Richard Weyman komt als notarius in het gezelschap van leden van de familie Van Ewsum voor op 5 juni 1563.¹⁸⁶ Op ongeveer 40-jarige leeftijd verklaart hij 23 februari 1579 (hij wordt dan erfgezet onder Lilloo genoemd) van 1565 tot en met 1568 in dienst te zijn geweest van Wigbold van Ewsum.¹⁸⁷ De begeving met de prebende moet echter uiterlijk 1559 reeds hebben plaatsgevonden.
Weyman heeft blijkbaar zijn rechten niet kunnen effectueren; gedurende vier jaren bezat (wel daarop) de vicarie

ca 1558? **Otto**
pastoor te Menkeweer*, volgens een memorandum uit 1563.¹⁸⁸

Overige geestelijken

1593 **Hillebrant**
Op 1 augustus 1593 verkrijgt 'Heer Hillebrant als nu ter tijt kuster in Eenrum als opbeurder dat voorscr. zijlschott van het Caspell van Eenrum dorch syne groote kranckheyt myt oock afstervent sijner huisvrouw unde Ettlijcke Weeskijnderkens nalatende' enig remis van zijlschot 'tot underholt mijner Schamele weeskinderkens'.¹⁸⁹ Mogelijk nam hij de dienst op een der prebenden waar.
Een kosterij of sacristie als geestelijk beneficie is ons verder niet bekend.

vóór 1598 **Gerardus**
gewezen 'pastor' te Eenrum, komt 10 april 1598 voor als voormond over Berent Wolters aan wie dan *venia aetatis* wordt verleend.¹⁹⁰ Hij is niet inpasbaar in de lijst van pastoors alhier.

¹⁸³ Arch. Kerkvoogdij HG Eenrum nr. 32.

¹⁸⁴ Arch. Farmsum nr. 836* reg. 164A

¹⁸⁵ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. I, 213; de officiaal tekent daarbij aan dat van Starkenborch zich als collator beschouwt. Wellicht betreft het dan toch de Anthoniusprebende.

¹⁸⁶ GA, VvSt. 75, 361. Als notarius ook 30 november 1562, StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 305.

¹⁸⁷ Arch. Ewsum nr. 720 (oud 101 reg. 614).

¹⁸⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 213.

¹⁸⁹ Arch. Waterschap Hunsingo, Arch. Schouwerzijlvest nr. 2 deel 1, 3.

¹⁹⁰ GA, GAG, RA III a 6, 256.

EENUM

Patroon: **Andreas**

Bijzonderheden:

Het kerkgebouw stamt uit het einde van de twaalfde eeuw;¹ de toren is achttiende-eeuws.² Een opgraving in 1976 was van beperkte aard; daarbij werden de grondslagen van een halfrond afgesloten koornis gevonden. Een aangekondigd onderzoek naar een ouder bouwwerk heeft nimmer plaatsgevonden.³ De kerk was gewijd aan **Andreas**, afgebeeld op zegels van de pastoors Edo (1448),⁴ Jarch (1459)⁵ en Ludolphus Mellonis (1500-1502).⁶ Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1448 **Edo**
pastoor alhier, zegelt 16 november 1448.⁷

1459 **Jarch**
zegelt als pastoor alhier 21 oktober 1459.⁸

1499 - 1502 **Ludolphus Mellonis**
Op 5 oktober 1468 ontvangt Ludolphus Mellonis, scholier uit het bisdom Munster, dispensatie wegens onwettige geboorte; zijn ouders waren gehuwd maar niet met elkaar.⁹ Ludolphus Mellonis, van Groningen, wordt 4 mei 1469 te Keulen als student ingeschreven en wordt baccalaureus aldaar 3 juli 1472.¹⁰ Over zijn levensloop tot 1499 is niets bekend. Als Ludeke/Ludolphus komt hij voor het eerst als pastoor alhier voor 23 oktober 1499,¹¹ als Ludolphus Mellonis nog 30 juli 1502.¹²

- 1567 **Cornelius**

¹ Halbertsma, Bulletin KNOB 76 (1977), 27.

² KR 91977), 89.

³ Halbertsma, Bulletin KNOB 76 (1977), 27. Een afbeelding van deze in 1845 afgebroken absis op een gebrandschilderd raam, sedert 1915 in bruikleen bij het Groninger Museum: Groninger Kerken 13 (1996), 79 afbeelding 17.

⁴ Arch. Lewe nr. 917 reg. 26

⁵ GA, GAG, R.F. 1459/17.

⁶ Arch. Ewsum nr. 541, 542 (oud nr. 259 reg. 95, 96*) (1500); StA Aurich, Rep. 3, XI, 87 (1501); StA Aurich, Rep. 3, XI, 9 en 92 (1502).

⁷ Arch. Lewe nr. 917 reg. 26.

⁸ GA, GAG, R.F. 1459/17.

⁹ RPG V nr. 2961 (PA nr. 16, 200v). Op dezelfde dag ontvangen Poptatus Ludolphi Mellonis en Menckonus Ludolphi Mellonis, scholieren uit het bisdom Munster, zoons van een priester en een gehuwde vrouw, eveneens dispensatie wegens onwettige geboorte: RPG V nr. 2962 (PA nr. 16, 200v) (Niet als studenten bekend). Een eventuele relatie is niet bekend. Er lijkt geen relatie te zijn met Mello Ludolphi, pastoor te Stedum* 1468.

¹⁰ Zijlstra nr. 6148. Volgens Stracke, 'Beziehungen', 18 is hij na 1501 als pastoor te Emden bekend (cit. Msc. A 88, 111f.); daarin gevolgd door Kappelhoff, 'Reformation', 103, en met een vraagteken door Lamschus, 'Emden', 482. Volgens Stracke, ibid. 19, is wellicht de 25 mei 1479 te Keulen ingeschreven Ludolphus Yponis, uit Emden, de in 1499 genoemde pastoor Ludeke te Eenum (cit. OUB nr. 1464). Diens patroniem is echter Mellonis.

¹¹ Arch. Ewsum nr. 539 (oud nr. 47 reg. 94).

¹² St. Aurich Rep. 3, XI, 92.

Op 20 november 1567 wordt meegedeeld dat de pastorie alhier vacant is door ‘z. Here Cornelius quondam pastorem verruckinge’.¹³ Daags tevoren had de pastoor te Westeremden, Reneman, zich tot Johan van Ewsum gewend met het verzoek zijn stem in de collatie uit te brengen op

(N.N. [Johannes Haselunne?])

vicarius in Garsthuizen*. Deze heeft ‘eynn huys vul klene kynderen dar he syck nycht wal up de vicarie underhouden kann’. De andere collatoren schijnen het met diens verkiezing wel eens te zijn. Tevens zou daarmee de vicarie te Garsthuizen waarvan Johan van Ewsum unicus collator is weer ter begeving vrij komen.¹⁴ Waarschijnlijk betreft het hier de vicarius Johannes Haselunne, aldaar vanaf 1559 vicarius. Waar deze eerst in 1573 resigneerde is het verzoek van Reneman blijkbaar niet ingewilligd.

1568

Rudolphus Heemse

Van Dalen (Dr.) dankt 9 januari 1568 Johan van Ewsum voor de door hem verzochte stem, door hem gegeven ‘by se fere de andere Collatoren endrechtelik my hoeren stemmen oeck gegeven hebben offte noch geven werden’ en belooft daarbij, op straffe van *privatio*, van Ewsum trouw te zullen dienen en de ‘oude’ ceremonien getrouw te zullen onderhouden. Blijkens de redactie (o.m. het woord *privatio*) was hij inderdaad tot pastoor alhier verkozen hetgeen nog bevestigd wordt door een aantekening op de rug van de brief: “Handschrift des nijen pastoers toe Enim”.¹⁵ Hij is hier slechts zeer korte tijd in functie geweest en komt vanaf 1580 (nog niet 1575) voor als pastoor te Spijk*.

- 1572 **Berent**

Pastoor alhier, overleed 15 juli 1572. Op 29 juli 1572 verzoekt Lewe Lewens vanuit Bolsieresema (te Leermens) zijn moeder Anna van Burmania, weduwe van Johan van Ewsum, haar stem te geven aan de priester die ‘de pastoor die tijtt sijnes Levens een tijt Lanck tot in syn leste tho, syn denst alltijt voerwaereth’ heeft. De abt van Oldenklooster in de Marne en de commandeur van Oosterwierum zouden met deze keuze accoord gaan als medecollatoren en ook andere collatoren zouden er mee instemmen.¹⁶

1575 - 1582

Gerardus Joannis Dammonensis

komt vanaf 19 mei 1575 regelmatig als pastoor alhier voor bij de aanzwering van redgers en lankrechters in het Zandtsterrecht die telkenjare donderdag voor Palmzondag respectievelijk donderdag voor Pinksteren plaatsvond, en aldus voor het laatst 5 april 1582.¹⁷ Hij komt nog voor in het kort na 15 april 1582 opgestelde visitatierapport van de proosdij Loppersum¹⁸ doch overleed kort daarop. Eppens althans vermeldt dat de pastoor te Eenum in 1582 aan de

¹³ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 b - XXVII).

¹⁴ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J - IL).

¹⁵ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2 - III).

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 45 (oud nr. 189 A - IL).

¹⁷ GA, Hs. in folio 175 b deel 1.

¹⁸ Arch. HJK nr. 589.

pest stierf ¹⁹ (zoals onder meer ook de pastoors te Leermens [2 juni 1582] en Wirdum [27 juli 1582]).²⁰

1582 - **N.N.**

Voorts deelt Eppens mee dat in plaats van de overleden pastoors 'wederomme gestalt sind die Westvresche verlopenen malecontensche myspapen van Johan de Mepsche'²¹ waarmee hij bedoelt de in 1580 uit Friesland uitgeweken priesters die het oude geloof trouw bleven. Wie hier toen gekomen is is niet bekend. De hierna te noemen pastoor wordt niet genoemd in de *Conscriptio Exulum*,²² de naamlijst van uitgeweken.

1585 - 1594(5?) **Albertus Prinslewe**

Groninganus,²³ komt vanaf 27 mei 1585 regelmatig voor als pastoor en wordt nog genoemd 16 mei 1594.²⁴ Hij is misschien nog bedoeld met de naamloze pastoor alhier, genoemd 5 juni 1595.²⁵

Reformatie

Over de geestelijke verzorging alhier in de eerste jaren na de Reformatie is niets bekend. Mogelijk werden Eenum en Oosterwijtwerd* reeds omstreeks 1595 gecombineerd.

(1602-) 1604 **Abelus Praetorius**

komt 23 april 1602 voor het eerst voor als predikant te Oosterwijtwerd* doch woonde waarschijnlijk reeds voor 1595 in deze omgeving. De classis Loppersum demitteerde hem 16 april 1604 als predikant te Eenum*; hij werd toen predikant te Oosternieland* en Oosterwijtwerd*.

1604 - 1615 **Joannes Egberti**

Op 30 april 1604 verzochten de ingezetenen van Eenum aan de classis bediening der gemeente door Joannes Egberti, predikant te Leermens*, toe te staan. De classis stemde in de combinatie van Eenum met Leermens voor ditmaal toe 'mits dat de van Eenum sick beflitigen sollen mit den eersten sick selven een Prediger te beroepen'. Blijkens het rapport van synodale gecommiteerden woont in 1604 een lid van het geslacht Ubbena in de pastorie alhier; Gedeputeerde Staten bepalen op 28 december 1604 dat Ubbena hierover verstaan zal worden.²⁶

Egberti werd in 1608 tevens te Oosterwijtwerd* beroepen.²⁷ Op 17 mei 1614 bepaalt de synode dat nagegaan zal worden of Eenum een eigen predikant kan onderhouden; 9 mei 1615 continueert de synode de combinatie met Leermens. Op 16 mei 1616 wordt nogmaals last gegeven na te gaan of er middelen zijn een eigen predikant te onderhouden. Op 8 mei 1617 wordt

¹⁹ Eppens, *Kroniek* I, 384.

²⁰ Eppens, *Kroniek* I, 380.

²¹ Eppens, *Kroniek* I, 364.

²² Engels, *Conscriptio*.

²³ Arch. HJK nr. 431, 22 mei, 11 juni en 16 november 1589.

²⁴ GA, Hs. in folio 75 b deel 1.

²⁵ GA, Hs. in folio 75 b deel 1.

²⁶ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

²⁷ Arch. Classis Loppersum nr.1, 20 juni 1608.

door de synode besloten Gedeputeerde Staten te verzoeken het beroepen van een eigen predikant te effectueren.

Reeds vóór 19 december 1616 hadden de ingezetenen de predikant te Zeerijp* verzocht bij provisie de dienst waar te nemen totdat de gemeente een eigen predikant kan bekostigen en zal hebben.²⁸ Desgevraagd delen de volmachten 19 december 1616 mee dat zij thans niet meer dan 70 daalder kunnen opbrengen. Zij wensen de predikant te Zeerijp* omdat Leermens* waarmee men nu is gecombineerd tegen de belofte, zonder hen te ‘adverteren’, een predikant heeft beroepen; bovendien zijn zij deze weinig ‘gesinnet’. De classis staat Wedemarius, predikant te Zeerijp*, toe als *vicinus pastor* bij provisie voor een jaar te Eenum dienst te doen mits hij geen afspraak over een combinatie maakt of een beroep naar Eenum ontvangt. Op 17 maart 1617 bepaalt de classis dat de combinatie Eenum met Leermens in ieder geval tot de eerstkomende synode zal worden gehandhaafd. Overigens zal zij het beroepen van een eigen predikant te Eenum toejuichen. Op 16 juni 1617 deelt Wedemarius de classis mee dat Gedeputeerde Staten hem hebben toegestaan bij provisie Eenum voor een jaar te bedienen; hem wordt daarvan schriftelijk bewijs opgelegd. Op 27 augustus daaraanvolgende heeft hij daaraan nog niet voldaan en wordt hem onthouding van de dienst te Eenum gelast. De classis besluit 8 september 1617 synodale deputaten mee te delen accoord te gaan met bediening van Eenum gedurende de winter door de predikant te Zeerijp mits daartoe consent van Gedeputeerde Staten wordt verkregen, en dat daarna een eigen predikant zal worden beroepen.²⁹ De deputaten verzoeken 30 september 1617 Gedeputeerde Staten toestemming voor provisionele bediening van Eenum vanuit Zeerijp.³⁰ Voorjaar 1618 verklaart Willem Ubbena³¹ desgevraagd toe te staan dat Eenum een eigen predikant krijgt wanneer deze zich met de 30 grazen (pastorieland) tevreden stelt.³² Kort daarop echter stelt hij dat de middelen tot onderhoud van een predikant ontoereikend zijn en verzoekt hij de mogelijkheden tot combinatie na te gaan; de synode verwijst 7 mei 1618 deze zaak naar de classis en verklaart tevens de combinatie met Zeerijp ‘onbehoerlick’.

Joannes Egberti overleed waarschijnlijk eind 1615 (zie Leermens*). Nadien is, blijkens het bovenstaande, Eenum bediend door

1616 – 1619(?) **Lucas Wedemarius**

predikant te Zeerijp*, vanaf omstreeks december 1616 tot begin 1619, zij het met onderbrekingen.

1619 - 1628 **Wesselus Sogelman**

uit Haselunne (Emsland), sedert 1613 schoolmeester alhier,³³ voordien als zodanig te Wedde,³⁴ en in 1617 en daarna schoolmeester te Wirdum, verzoekt 16 mei 1619 toestemming voor een proefpreek alhier, wees

²⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 1

²⁹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁰ Acta synodes Groningen.

³¹ Eigenaar van het Huis te Eenum, Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 93.

³² Acta synodes Groningen.

³³ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 26 juli 1613.

³⁴ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 26 juli 1613.

omstreeks deze tijd een beroep naar Wedde* af,³⁵ vertoont 14 juni 1619 een beroep naar Eenum, is blijkens de handelingen van 20 oktober 1619 zonder toestemming van de classis hier reeds woonachtig, wordt 16 december 1619 als lid van de classis aangenomen en zal 26 daaraanvolgende bevestigd worden. De classis keurt 27 februari 1628 zijn beroep naar Leermens* goed.

1628 - 1644

Conradus Georgii

werd 9 juni 1628 door de classis Westerkwartier gedemitteerd als predikant te Feerwerd* wegens beroep naar Eenum en door de classis Loppersum toegelaten 23 juni 1628. Hij overleed alhier 20 mei 1644.³⁶

³⁵ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 31 mei 1619.

³⁶ Acta synodes Groningen, 1645.

EEXTA

Patrocinium: onbekend¹

Bijzonderheden:

Peters haalt een bericht aan als zou volgens een inscriptie in het koor van de in 1870 afgebroken kerk deze in 1167 gebouwd zijn; hij achtte 1247 waarschijnlijker.² Schuurmans citeert weinig later Tielemans die de kerk op de tiende of elfde eeuw dateerde; gezien de grootte van het gebouw zouden volgens laatstgenoemde de bewoners van Scheemda, Meeden, Westerlee, Ooster- (later Heiliger-) lee en Winschoten vanuit Eexta gekerstend zijn.³ Foto's van de afgebroken kerk tonen dat het gebouw verwant was aan die te Zuidbroek* die omstreeks 1270 gebouwd kan zijn.⁴ Molema dateert de kerk op het vierde kwart van de dertiende eeuw.⁵ Voordien moet er echter reeds een kerk zijn geweest. Daarop wijst een rond 1100 te dateren fragment van een trapeziumvormig sarcofaagdeksel dat begin zeventiende eeuw werd gebruikt als grafsteen.⁶

Vicarie

Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende.⁷ De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft echter voor Eexta twee priesters aan.⁸ Een (dan vacante) vicarie wordt verder alleen in 1569 genoemd.⁹

Pastorie

1441	Dode komt als pastoor alhier voor 16 februari 1441. ¹⁰
1456	Febodus wordt als pastoor alhier genoemd 2 augustus 1456. ¹¹
1469	Fecko komt als pastoor alhier voor 4 juli 1469. ¹²

¹ De op het kerspelzegel afgebeelde heilige (GA, Zegelfverzameling C 236: geharnaste figuur, met de rechterhand op een slagzwaard steunend, een hart in de linkerhand) is niet duidelijk.

² GDW nr. 303. Het jaartal in de nauwelijks leesbare tekst is niet in overeenstemming met de bouwstijl. Zie: Peters, *Oud Groningen*, 40-42, en dezelfde: *Groningsche Volksalmanak* 1899, 187.

³ *Nederlandse Reisgidsen*, No. 5: H. Schuurmans, *Geïllustreerde gids voor Winschoten en omstreken* (Winschoten 1907), 83. Over deze opmerking moet worden opgemerkt dat slechts van Meeden* vaststaat dat het van de parochie Eexta werd afgesplitst. Uiteraard kan aan het argument van de grootte van het gebouw niet de minste waarde worden toegekend, te meer waar het eerst in de periode der romanogothiek ontstond.

⁴ Vergelijk ook een tekening door A.J.H. Bauer van de zuidgevel van de kerk vóór de afbraak, A. van Deijk, 'Nogmaals aandacht voor de lage vensters', *Groninger Kerken* 7 (1990), 80. Voor een plattegrond van de kerk Koers, *Eexta*, 19, een foto van de kerk in 1869 na de storm *ibid.*, 113.

⁵ Molema, 'Nederzettingsgeschiedenis', 130.

⁶ *Groninger Kerken* 9 (1992), 104 (met foto; thans geplaatst in de toren bij de kerk te Scheemda*).

⁷ RC II, 11.

⁸ Alma, 'Schattingen', 177.

⁹ GA, GAG, nr. rvR 1188.6, R.F. 1569.60.

¹⁰ GA, GAG, R.F. 1441.6.

¹¹ GA, GAG, R.F. 1456.4a.

¹² GA, VvSt 2, 37, R.F. 1469/.7.

- 1487 **Edzeke**
komt als pastoor alhier voor 13 januari 1487.¹³
- z.j. ? **Johannes Hiddonis**
In 1990 werd op het kerkhof alhier een zegelstempel gevonden. Op het zegel is een miskelk boven een huismerk afgebeeld; het randschrift luidt ‘SIGILLU : DNI : IOHANIS : HIDDON’. De hoedanigheid is niet aangegeven.¹⁴
Mogelijk was hij pastoor alhier.
- 1554 - 1560 **Mr Luppo Ubbinge**
In 1554 wordt Luppo als pastoor alhier genoemd,¹⁵ op 19 januari 1557 Mr Luppo als zodanig.¹⁶ Op 24 februari 1560 tekent Luppo Ubbinge een mandaat af.¹⁷
- 1582 - 1596 **Severinus Lanchemius**
wordt voor het eerst als pastoor aangetroffen 15 februari 1582.¹⁸ Mogelijk is hij dezelfde als Severijn, in 1564 als geestelijke te Winschoten* vermeld, en de geestelijke Severijn, 10 februari 1580 zonder nadere gegevens genoemd.¹⁹ Op 30 april 1582 ontvangt Severinus Lanchemius, pastoor alhier, van de stad Groningen een gratificatie voor de toezending van 16 ‘boexkens’ betreffende ‘der kercken bekentenisse unde tuchenisse’, opgedragen aan graaf Edzard van Oostfriesland.²⁰ Als pastoor van Eext en Eextermeeden tekent hij 8 augustus 1584 een mandaat af;²¹ merkwaardig is de toevoeging ‘Eextermeeden’ omdat daarmee in feite Meeden* is bedoeld en de kerk daar toen niet vacant was. Hij fungeerde als pastoor tot na de Reductie van Groningen in 1594. Op 2 april 1596 presenteren de kerkvoogden van Eexta een verzoek van Severinus Lanchemius, hun ‘pastoer’, om ‘in der pastorie tho moegen continueren, (door Burgemeesteren en Raad van Groningen) angesecht dat de voeghden hem daer Inne sullen weren tho draegen (alsz se Idt wusten tho verdedingen, hem dennoch regulierende nae ludt vant wthgegangen mandaet’.²² Een 10 juli 1596 uitgevaardigd mandaat, mede gericht aan de gewezen ‘priester’ alhier, om de eed van trouw af te leggen, werd hem twee dagen later getoond.²³ Op 17 juli 1596 staan Burgemeesteren en Raad van Groningen aan Severinus Lanchemius, ‘pastoer’ alhier, op zijn verzoek toe 100 Emder gl.; levenslang uit de pastoriegoederen mits hij terstond de pastorie verlaat.²⁴ Nadien vonden wij hem niet vermeld. Een Severin Lank stond in 1552 als predikant te Esklum (Ofr.).²⁵

¹³ ARDOU nr. 1481.

¹⁴ Koers, *Eexta*, 30-31.

¹⁵ GA, GAG, rvR nr 983.

¹⁶ GA, RA III a 1.

¹⁷ O.A. nr. 789, 511vlg. en nr. 790, 815vlg.; de datering volgens een ander exemplaar: GA, GAG, rnR nr. 447.

¹⁸ GA, GAG, rvR nr. 10, 172v.

¹⁹ GA, RA III a.

²⁰ GA, Rekening stad Groningen 1582, diverse uitgaven.

²¹ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI nr. 482).

²² O.A. nr. 789, 1280.

²³ RA III a 5*, 169.

²⁴ RA III a 5*.

²⁵ Reershemius, 665.

Reformatie

Hoe in de eerste jaren na de Reformatie in de dienst werd voorzien is niet bekend. Eerst vanaf 1601/2 is hier een predikant bekend. Het is echter mogelijk dat

ca 1600

Petrus Aemilius

hier korte tijd heeft gestaan. Op 8 november 1599 procedeert Petrus Aemilius, pastor, tegen Tyabbe Aeysses, kerkvoogd (zonder plaatsaanduiding) over een huurcerter.²⁶ Tyabbe Aeysses was kerkvoogd te Eexta.²⁷ Op 1 november 1600 wordt Petrus Aemilius, predikant te Oldendorp (Ofr.) toegestaan de kerkvoogden te Eexta mede te laten dagen en de gebruikers van de landen op te zeggen, om te zijner tijd de zaak te ‘verstaen’ en daarin naar behoren te doen.²⁸

Het gaat hier om Petrus Aemilius de jongere. Waarschijnlijk was hij het die in januari 1587 te Wartena c.a. stond. Wegens lutherse ideeën werd hij uit de kerkdienst ontslagen.²⁹ Hij gaat daarop naar Oostfriesland en is 1 februari 1591 predikant te Westerhusen³⁰ waar in 1593 een ander staat. In Westerhusen gedroeg hij zich luthers. Reeds 1 mei 1594 is hij predikant te Oldendorp (Ofr.).³¹ De Friese synode noemt 11 mei 1596 hem en zijn gelijknamige vader volledig ongeschikt tot de dienst en besluit dan aan Martinus Lydius en Sibrandus Lubberti, door de ‘Heren van Groningerland’ gevraagd de kerkelijke ‘abusen’ te verbeteren te schrijven geheel onbekwame personen, zoals Petrus Aemilius de oude en zijn zoon, niet te beroepen.³² De synode te Groningen acht Petrus Mylius 11 mei 1596 wegens zijn vele misdaden van de dienst geheel ‘vörstoth’.³³ Petrus Millius wordt ook 15 januari 1597³⁴ en 4 januari 1598³⁵ predikant te Oldendorp in Reiderland genoemd en zo ook nog in 1600 (zie boven). In 1601 blijkt hij te zijn beroepen te Broek in Waterland. Hij had onder meer een goed getuigenis overgelegd van zijn collega Sebastianus Hermanni die tien jaren lang zijn buurman was geweest.³⁶ Op 23 maart 1601 verschijnt hij als beroepen predikant aldaar met een ouderling vandaar voor de Coetus te Emden en doet schuldbekentenis. Hij heeft zich door de graaf van Oostfriesland laten inzetten als ‘ubiquistisch’ predikant te Westerhusen en na enkele jaren te Oldendorp, alles tegen de orde van de Coetus, geeft nu te kennen onjuist te hebben gehandeld en wordt nu met het Coetus verzoend. De Coetus verklaart er geen bezwaar tegen te hebben dat hij te Broek dienst zal doen, met inachtneming van de procedures van de classis Edam.³⁷ Op 18 juni 1601 blijkt hij echter door de classis afgezet te zijn als

²⁶ GA, GAG, RA III a 7.

²⁷ O.A. nr. 789, 1264, 21 maart 1591; nr. 790, 121, 13 juli 1599.

²⁸ GA, GAG, RA III a 7.

²⁹ F.S. Knipscheer, i.v. Aemilius, Petrus, *NNBW* I, kk. 40-41.

³⁰ Romein, *Friesland*, 156; Reershemius, 559.

³¹ Reershemius, 607-608.

³² Reitsma en Van Veen, *Acta synodes Friesland*, 85-86.

³³ *Acta synodes*.

³⁴ Stadtarchiv Emden, Emdener Eheprotokolle XVIII.1.

³⁵ StA Aurich, Rep. 4, B I f, Nr. 945A, 27.

³⁶ F.S. Knipscheer, i.v. Aemilius, Petrus, *NNBW* I, k. 40. Deze stond reeds te Neudorf in 1593 en nam ook tijdelijk de dienst waar te Hatzum waar hij in 1600 wegens lutheranisme werd afgezet, Reershemius, 605. Hij kwam daarop te Meeden en kort daarop naar hier.

³⁷ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 186-191.

predikant te Broek in Waterland; de magistraat heeft bij de synode van Noordholland voor hem herstel gezocht.³⁸ Hoewel hij te Waterland was afgezet, bleef hij daar tot 1608 doch werd toen ontslagen, woonde misschien als notaris te Amsterdam, was van 1613 tot 1619 predikant te Ouddorp en Oterleek, werd daar als één van de eerste Remonstrantse predikanten ontslagen, vertrok weer naar Oostfriesland maar moest in 1620 Emden verlaten.³⁹ De kerkenraad te Emden had, blijkens de acta van 1 mei 1620, vernomen dat Arminianen waaronder Petrus Aemilius zich proberen in te dringen; men zal proberen zulks te verhinderen.⁴⁰

Eenmaal, op 4 juni 1604, wordt hij predikant te 'Elwerdt' genoemd in een landkwestie; op 9 oktober 1604 dient de zaak tegen hem of zijn meier 'toe Elwert'. Zijn appèl tegen een vonnis van de redger Hilbrant Bauckens wordt 16 oktober 1604 afgewezen; hij wordt dan predikant te Broek genoemd.⁴¹ Zijn vrouw Jantien Jans met wie hij reeds 20 januari 1585 gehuwd was⁴² was gegoed te Leeuwarden.⁴³ Een Petrus Aemilius werd 25 december 1581 lidmaat te Leeuwarden (de naam is echter doorgehaald); het kan echter ook om zijn gelijknamige vader gaan.

1601/2 - 1624 **Sebastianus Hermanni**

voordien predikant te Meeden* en als zodanig nog vermeld 19 juli 1601, kwam vòòr 12 mei 1602 naar hier.⁴⁴ Waarschijnlijk overleed hij na 14 juni 1624; zijn zoon wordt dan nog junior' genoemd.⁴⁵ Het protocol van verzegelingen vertoont een hiaat tot 3 maart 1625 behoudens één akte van 26 maart 1625.⁴⁶

1625/6 - 1634 **Sebastianus Hermanni**

zoon van de voorgaande, volgde deze na zijn overlijden op. Meermalen trad hij voordien alhier als getuige op; misschien stond hij als kandidaat zijn vader in diens laatste levensjaren in de dienst bij. Hij was 17 oktober 1613 te Helmstedt⁴⁷ en in 1614 te Frankfurt⁴⁸ als student ingeschreven. Als predikant alhier wordt hij voor het eerst genoemd 30 maart 1626.⁴⁹ De synodale akte van 8 mei 1626 noemen hem onder de sedert de vorige synode toegelaten predikanten; voordien was hij student.

Hij is nog in leven 27 maart 1634, stierf echter kort daarop. Zijn opvolger was reeds vòòr 4 oktober 1634 beroepen⁵⁰ nadat Burgemeesteren en Raad van Groningen op 5 september 1634, na het overlijden van Hermanni, een

³⁸ Reitsma en Van Veen, *Synodes Noordholland*.

³⁹ Kalma, *Classisboek Sneek*, XLI.

⁴⁰ Schillings en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle* II, 1132.

⁴¹ Arch. HJK nr. 810, 496, 530, 532.

⁴² HCL, RA nr. DD 1, 62.

⁴³ HCL, RA nr. DD 1, 99 (15 augustus 1585), 163 (19 maart 1587), DD 2, 365 (19 december 1592); D 10, 120 (24 december 1603), Groot Consentboek 6 februari 1605 (dan predikant te Broek genoemd).

⁴⁴ O.A. nr. 790, 149.

⁴⁵ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7089.

⁴⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7089.

⁴⁷ Zijlstra nr. 4032 (daar ten onrechte predikant te Meeden).

⁴⁸ Zijlstra nr. 10040.

⁴⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7215.

⁵⁰ Arch. Classis Oldembt nr. 1.

regeling hadden getroffen over de collatieprocedure alhier waarover een geschil ontstaan was.⁵¹

Vicarie

1569

Vacant

Blijkens een bericht van de commissarius van de proosdij Farmsum van 13 januari 1569 is de vicarie alhier vacant.⁵²

⁵¹ GA, RAG, Hs. in quarto 133, 151-152v.

⁵² GA, GAG, nr. rvR 1188.6, R.F. 1569/60.

ELLERHUIZEN

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

In 1841 werden onder Ellerhuizen de fundamenteën gevonden van een kerk of kapel alsmede restanten van een kerkhof. Het laatste betekent dat het om een parochiekerk moet zijn gegaan. Volgens Rijkens zou de kapel gebouwd zijn door de abdij Thesinge en niet zoals ‘onwetenden wel eens vertellen’ door het klooster Sint Annen.¹ Dat Thesinge een rol kan hebben gespeeld bij de bouw van een kerk alhier als afsplitsing van Bedum* is niet onmogelijk. Sedert 1284 bezat deze abdij het patronaat van de kerk te Bedum*.

Uit geschreven bronnen is over een kerk alhier niets bekend. Op 5 juni 1384 is sprake van twee personen *in parochia Bedum Aylardahusum commorantes*². Of dat betekent dat de parochie toen al niet meer bestond valt niet uit te maken. Modern archeologisch onderzoek heeft niet plaatsgevonden. Het parochieregister van ca. 1450 maakt in ieder geval van deze parochie geen melding. Wel bleef Ellerhuizen een juridisch zelfstandige eenheid: het vormde een eigen rechtstoel.³

¹ Rijkens, ‘Ellerhuister kerk’, 52-58. Zie ook Van Kruining, *Wüstungen*, 35 (kaart, afbeelding 5), 49-50 en Bos, ‘Ellerhuizen’, 165-167, 191.

² OGD nr. 732.

³ Siemens, *Toelichting*, 59-60.

EMEDERWOLDE

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Werdener goederenlijsten noemen ‘Amuthariouualda’ en ‘Emutherouualda’.¹ Het gaat om oud ontginningsgebied, naar de naam te oordelen vanuit Westeremden. Het parochieregister uit omstreeks 1450 noemt het onder de proosdij Loppersum als ‘Emederwalda’ maar geeft geen schattingsbedrag op.² In het parochieregister van 1501 verschijnt het – met Hemederwolde – met de aanduiding *non reperiuntur*.³ Siemens nam aan dat de parochie Emederwolde overeenkwam met de Eminge-eeid van de schepperij van het Vierendeel, ook genoemd de Geestelijke Maagdeneid omdat het gebied bijna geheel eigendom was van het Geestelijke Maagdenklooster te Groningen⁴. Elders betoogden wij dat Emederwolde identiek is met Lutjewolde*⁵ waarnaar verder wordt verwezen.

¹ OGD nr. 10. Kötzsche, III Par. 25, 111 (tiende-elfde eeuw)(Amuthariouualda), Par. 41, 126 (elfde eeuw) (Emutherouualda). Ligtendag, *De Wolden*, 346-347 dateert de eerste lijst einde tiende eeuw, de tweede uit het vierde of vijfde decennium van de elfde eeuw .

² RC I, 104-105.

³ RC II, 10v.

⁴ Siemens, *Toelichting*, 37-38 en in Groningse Volksalmanak 1955, 19.

⁵ Roemeling, ‘“Wolde”parochies’. Vergelijk Van Kruining, *Wüstungen*, 35 (kaart, figuur 5) en 52.

ENGELBERT

Patroon: **Fabianus (en Sebastianus)**

Bijzonderheden:

Engelbert, in 1406 ook voorkomende als Engerwolde,¹ is een deel van de vroegere parochie Oosterwolde*. De kerk was gewijd aan **Fabianus**, voorkomende op het zegel van de pastoor Jacob (1475)². De vaste combinatie is vrijwel altijd Fabianus en Sebastianus (of andersom) zodat aangenomen mag worden dat Sebastianus medepatroon was.

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1323	Ulgerus komt als <i>rector ecclesiae</i> , waarschijnlijk alhier, voor in 1323. ³
1370	N.N. <i>curatus in Egnaberth</i> , zegelt 31 december 1370; het stuk vermeldt zijn naam niet; het zegelrandscript is vrijwel onleesbaar (slechts de letters WE zijn herkenbaar); het wapen toont een schild waarop (een huismerk? In de vorm van) de letter W. ⁴
1449	Johannes Nicolai Op 19 april 1449 komt voor Johan Nicolai, kerkheer alhier. ⁵ Johannes Nicolai wordt 2 oktober 1449 genoemd als pastoor alhier en deken van Groningen, Go en Wold. ⁶ Hij zal dezelfde zijn als Johannes Nicolai, 13 maart 1457, priester te Groningen en deken. ⁷ Een Johannes Nicolai komt nadien enkele malen voor als priester in de Martinikerk* te Groningen* en overleed na 1484. ⁸
1475	Jacob zegelt als pastoor alhier 9 november 1475. ⁹
- 1555	N.N. pastoor alhier, werd blijkens een mededeling van 2 maart 1555, zeer kort voordien vicarius te Noordbroek. ¹⁰
1559 - 1570	Aggaeus Bouwensz.

¹ Siemens, *Toelichting*, 43.

² AKG nr. 187 reg. 595.

³ OGD nr. 277 (zie de annotatie bij Haren* 1323).

⁴ RA Drenthe, Arch. Gratema nr. 140; vergelijk OGD nr. 571.

⁵ Arch. Drie Delfzijlen nr. 242 reg. 25.

⁶ Arch. Sywenconvent nr. 40 reg. 38.

⁷ Arch. Sywenconvent nr. 49 reg. 46.

⁸ Naamlijst Kalende Groningen.

⁹ AKG nr. 187 reg. 595.

¹⁰ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 28.

Op 10 januari 1559 stelt Agge Bouwensz., pastoor te 'Enbert' bij Groningen te Kampen een borg voor de betaling van zijn deel in de schulden van zijn vader.¹¹ Aggaeus Campensis, pastoor in het Gorecht, tekent kort na 22 februari 1560 een mandaat af.¹² Aggeus, pastoor alhier, draagt in 1570 aan de rentmeester van de stad Groningen, ingevolge een mandaat van 3 juni 1570,¹³ de opkomsten van één jaar van de kerkengoederen af.¹⁴

1580

N.N.

werd blijkbaar in 1580 hier benoemd. Op 7 december 1580 worden door Burgemeesteren en Raad van Groningen 'Pastor ende persona doctor Johannes Eeltz contra de gemeente van Engelbert sint *cum secretario* Julsing an den pastoor gewesen, de vulhardich by syn pastorael koer gepersevereert *refragantibus et invitis subditis*'.¹⁵ Meilink leidde hieruit af dat de kerk te Engelbert, evenals enkele andere (mogelijk alle) kerken in het Gorecht behoorde aan de persona te Groningen.¹⁶

ca 1584

Johannes Hanckes

was eerste pastoor te Bolsward en priesterbroeder van het johannieter klooster Hospitaal te Sneek,¹⁷ week in 1580 uit naar Groningen waar hij in ballingschap pastoor te Engelbert werd.¹⁸ Hoe lang hij hier gestaan heeft is niet bekend. Hij bleef het Rooms-katholieke geloof trouw en werd later pastoor te Megen. De magistraat van deze stad verklaart 3 juli 1615 dat hij hier reeds geruimte tijd is.¹⁹ Zijn voorganger (Hubertus Matthaeus) was hier echter waarschijnlijk in 1597 nog in functie.²⁰ Op 22 juni 1615 wordt Johannes Hanconis van Bolsward, priester van de Maltezer orde en pastoor te Megen, ernstig onderhouden wegens leven in concubinaat; op 23 juni 1615 erkent hij voor het geestelijk gerechtshof te 's-Hertogenbosch zijn concubinaat *cum Nisa sua ancilla* en verzoekt hij vergeving. Voorlopig wordt uitgesproken dat hij haar moet wegzenden, aan welke opdracht hij niet bleek te voldoen. De magistraat en de drost beschermden de door hen oud en zeer bemind genoemde pastoor tegen de geestelijke overheid (wier competentie zij bestreden),²¹ die Hanconis overigens verdacht van Lutherse gezindheid.²² Vervolgens blijkt dat hij twee kinderen had.²³ Tijdens het vervolg van het proces overleed hij.²⁴

Reformatie

Na de Reformatie werd Engelbert gecombineerd met Middelbert*. De gemeenten werden

¹¹ GA Kampen, RA nr. 17.

¹² O.A. nr. 790, 812.

¹³ O.A. nr. 789.

¹⁴ GA, Rekening stad Groningen 1570, diverse ontvangsten.

¹⁵ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 504.

¹⁶ Meilink, 'Persona', 339 en 341.

¹⁷ Engels, *Conscriptio*, 18.

¹⁸ Engels, *Conscriptio*, 18; voor hem ook Oldenhof, 'Exules', 177 en 174 waar onder nr. 104 zijn wapen.

¹⁹ Frenken, 'Megen', 244.

²⁰ Frenken, 'Megen', 197.

²¹ Frenken, 'Megen', 198.

²² Frenken, 'Megen', 199 noot 2.

²³ Frenken, 'Megen', 199 n. 2.

²⁴ Frenken, 'Megen', 200.

bediend door Henricus Crevelius (1598-1629), Fredericus van Oostbroek (1631-1634), Matthias Meijer (1635-1640) en Johannes Huberti Jungius vanaf 1640. Vanaf 1651, nadat een verzoek van de gemeente alhier om een eigen predikant te mogen hebben door de classis op 17 februari 1651 was toegestaan bediende Jungius voortaan alleen Middelbert en werd Albertus Lamberg predikant van de zelfstandige gemeente.

ENUMATIL (kapel)

Patroonheilige: **Anna**

Bijzonderheden:

Omstreeks 1500 moet te Enumatil (parochie Oostwold [Wk.]*) een kapel zijn gesticht. Het parochieregister uit 1501 maakt van een kapel nog geen melding¹ maar blijkt een taxenlijst van circa 1500 woont hier één priester.² In een zijlschotregister uit 1540 wordt onder de parochie Oostwold enig land genoemd behorende aan de ‘Sunte Annen Capelle’ te Enumatil.³ *In sacello enematillano* wordt 15 januari 1546 door de commissarius van Humsterland in een geschil uitspraak gedaan.⁴

De voogden van de kapel worden 17 januari 1579 nog vermeld.⁵ Op een kaart van de landmeter Ocke Jansen Boekebloet uit 1646 staan kapel en klokkestoel afgebeeld.⁶ Nadien wordt over de kapel niets meer vernomen.

Bedienaren van de kapel zijn niet bekend.

¹ RC II, 9v.

² Alma, ‘Schattingen’, 177.

³ Alma, ‘Schatregister 1540’, 63.

⁴ Arch. HJK nr. 40, 102.

⁵ Arch. HJK nr. 54, 110.

⁶ L.J. Noordhoff, *Catalogus van kaarten*, deel 1, Getekende Kaarten, Rijksarchief (Groningen 1968) nr. 10 (tegenwoordig nr. 57) (afgebeeld in Ufkes en Steensma, ‘Oostwold’, 23, afbeelding 5. Over de vermoedelijke plaats waar de kapel stond: Oldenhuis, ‘Kapel Enumatil’, 55. Aldaar, 56 ook een afbeelding van deze kaart.

EPPENHUIZEN

Patroonheilige: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

De losstaande toren werd in 1882 afgebroken.¹

De kerk was gewijd aan **Nicolaas**. Alleen van het zegel van de pastoor Jacobus Martini bleven brokstukken bewaard. Blijkbaar gaat het om afdrukken van verschillende zegelstempels;² deze zijn moeilijk duidelijk. Een zegel uit 1545 vertoont een bisschop³ en dan is in deze streken doorgaans Nicolaas bedoeld.

Op een in 1478 gegoten en Maria genaamde klok is Nicolaas aan de voorzijde en Maria aan de achterzijde afgebeeld.⁴ Daaruit heeft Van der Aa een Mariapatrocinium voor deze kerk aangenomen.⁵

In de eerste helft van de zestiende eeuw werd de parochie Startenhuizen* opgeheven. De taxenlijst van circa 1500 noemt beide parochies nog afzonderlijk, elk met één priester.⁶ Ook de parochielijst uit 1501 geeft beide parochies aan.⁷

Het grootste deel van Startenhuizen werd gevoegd bij het tot een andere proostdij behorende Garsthuizen*.⁸ Het pastoraat werd echter verenigd met dat van Eppenhuisen. Genoemde Jacobus Martini die 9 juli 1528 nog cureet van Eppenhuisen wordt genoemd⁹ komt 19 september 1530 voor als cureet te 'Eppinge en Startynghehuszen'.¹⁰ Een nauwkeurige bepaling voor het tijdstip van samenvoegen geeft dit echter niet aangezien dezelfde ook later als pastoor te Eppenhuisen alleen genoemd wordt.¹¹

In 1528 is sprake van een prebendaat alhier.¹²

Pastorie

1390 - 1394 **Focco/Folcardus**

Op 13 juni 1390 komt Focco als pastoor alhier voor,¹³ op 13 september 1394.¹⁴

1412 **Luippo**

¹ Juk, 'De 'Meister' toren', 107.

² GA, RAG, R.F., geschreven vervolg 1513/26, gevoegd bij Arch. Ewsum nr. 390 (oud nr. 235 reg. 128* [later geborgen bij nr. 232]; Arch. Farmsum nr. 563 reg. 352.

³ Arch. Farmsum nr. 563 reg. 352.

⁴ GDW nr. 304. Naamgevingen geven meestal geen indicatie voor de patroonheiligen, afbeeldingen van een heilige aan de voorzijde van een klok nog wel eens.

⁵ Van der Aa, IV, 240. Wel op grond daarvan ook Reinders, *Middelstum-Kantens*, 50 (zonder bronvermelding).

⁶ Alma, 'Schattingen', 175.

⁷ RC II, 9.

⁸ Siemens, *Toelichting*, 34. Zie ook Juk, 'Startenhuizen', 43-48.

⁹ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240 reg. 192).

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 572 (oud nr. 149 reg. 201).

¹¹ Bijvoorbeeld 1543, 28 september 1544 (niet 1543) en 28 september 1545; zie Arch. Ewsum nr. 620 (oud nr. 164 reg. 342) en nr. 572 (oud nr. 149 reg. 343) en Arch. Farmsum nr. 563 reg. 352.

¹² Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240 reg. 192).

¹³ OGD nr. 809.

¹⁴ OGD nr. 869.

pastoor alhier, wordt vermeld 5 juni 1412.¹⁵

1441

Johan

komt 21 maart 1441 als pastoor alhier voor.¹⁶

ca 1470

Henrick Nytappe

was destijds kapelaan van Egbert Onsta, pastoor te Middelstum*, en tezelfdertijd prebendaat van de Nicolaasprebende aldaar. Na zijn vertrek naar Eppenhuisen, waar hij pastoor werd, bleef de prebende enige tijd onbezet. Waarschijnlijk vond een en ander omstreeks 1470 plaats (zie Middelstum*). Nytappe is omstreeks 1480 pastoor te Garsthuizen*.

1478

Bartoldus Bruntinck

wordt als pastoor alhier genoemd op de in 1478 gegoten klok.¹⁷ De aanhechtingsstrook, gesneden uit een verzegeling, van een zegel aan een charter van 1 juni 1496 vermeldt de pastoors te Loppersum en Garsthuizen wier namen schuil gaan onder het zegel, en 'Barltoldo ... Eppinga...',¹⁸ zonder twijfel de pastoor Bartoldus alhier.

1512 - 1545

Jacobus Martini

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 13 april 1512,¹⁹ voor het laatst 28 september 1545.²⁰

ca 1550/4

Hugo Claessen

waarschijnlijk een zoon van Claes Hugens te Oosternieland die onder meer 27 maart 1551 wordt genoemd,²¹ werd te Oosternieland geboren, studeerde eerst te Groningen onder Praedinius, later te Leuven, was vervolgens pastoor te Eppenhuisen, werd door Menno Simons en Derk Philips, met wie hij naar Emden ging, bekeerd, en tussen wie hij later bij een gebleken meningsverschil over echtscheiding tevergeefs bemiddelde, werd later 'huisman' in de Noordermarsch en door de Mennonieten uitgestoten, aldus een kroniek die destijds doch ten onrechte aan Ulrich van Ewsum werd toegeschreven die verder vermeldt dat hij met Menno Simons aanwezig was bij de disputatio te Weender (lees Wismar? waar in 1554 inderdaad een disputatio plaatsvond).²²

Ook Eppens vermeldt dat Hugo, pastoor alhier, om zijn opvattingen en predikatie verdreven werd en wel ten tijde van Maarten van Naarden, Luitenant van de Hoofdmannenkamer.²³ De opgave van de bewerkers van Eppens' kroniek dat Van Naarden Luitenant was van 1541 tot 1546 brachten Dankbaar ten onrechte tot de conclusie dat Hugo's activiteiten samenvielen met hervormingspogingen van Frans van Waldeck, bisschop van Munster.²⁴

¹⁵ Arch. Lewe nr. 805 reg. 11.

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 482 (oud nr. 259 reg. 35).

¹⁷ GDW nr. 304.

¹⁸ Arch. HJK nr. 37 reg. 34.

¹⁹ Arch. Ewsum nr. 259 (oud nr. 105).

²⁰ Arch. Farmsum nr. 563 reg. 352.

²¹ Arch. Ewsum nr. 595 (oud nr. 136).

²² Bergsma en Waterbolk, *Kroniekje*, 3, 76, 82, 84. Voor de disputatio: Reimers, 'Landesbeschreibung', 319-321.

²³ Eppens, *Kroniek* I, 90.

²⁴ Dankbaar, 'Reformatiepoging', 159-160.

Zo de opgave dat hij onder Praedinius te Groningen studeerde juist is moet dit geplaatst worden tussen 1543 en 1549, de jaren van Praedinius' rectoraat. Te Leuven heeft hij niet gestudeerd; althans is een inschrijving als student aldaar (of elders) niet gevonden. Van Naarden tenslotte was Luitenant van de Hoofdmannenkamer van 1541 tot 1557. De opvatting dat Hugo in 1559 de religie in zijn parochie wilde omstellen en daarom werd verdreven²⁵ is evenmin juist. Zijn pastoraat alhier zullen wij op omstreeks 1550/4 moeten stellen.

1557

Mr Barolt

pastoor alhier, wordt 17 februari 1557 met Menolt Ompteda en Johan, vicarius te Uithuizen*, als executeur-testamentair van een niet nader genoemde persoon vermeld.²⁶

1584

Paulus van Noyon

pastoor alhier, schrijft 29 juni 1584 dat heimelijk ten huize van Cornelius Harckens de nieuwe godsdienst gepreikt wordt en verzoekt de redger Abel Itens hiertegen op te treden.²⁷

Misschien is hij nadien nog pastoor te Oldenzijl*. Op 8 december 1599 worden te Groningen de proclamaties toegestaan aan Paulus Janse van Oldenzeell en Syadde Drapers. Op 24 augustus 1615 worden eveneens te Groningen de proclamaties toegestaan aan Johannes Pauli van Zandeweer, zoon van Paulus à Noyon aldaar, en Swaentien Willems, dochter van wijlen Willem Claesens; zij huwen te Groningen 24 september 1615. Joannes Pauli wordt 31 januari 1621 gesubstitueerd redger genoemd; op 11 december 1621 is sprake van zijn te Usquert gelegen goederen.²⁸

1587

? Grete

Op 14 maart 1587 verricht de landmeter Gerrit Hopper meting van land te Eppenhuizen waarin ook de kerk alhier eigenaar is; bij één der percelen noemt hij 'Heer Grete',²⁹ waarschijnlijk de pastoor alhier.

De naamloze oude pastoor te Eppenhuizen zou volgens een rapport van omstreeks 1601 verschillende landen van de vicarie te Zandeweer* gebruiken.³⁰

Reformatie

1595 - 1611

Lucas Wiltens Westerwoldensis

was voordien predikant te Weenermoor (Ofr.)(Reershemius noemt hem daar niet³¹) en werd - onder deze vermelding - eind 1594 als lidmaat te Groningen ingeschreven. Voor het eerst op 14 juli 1595 wordt hij als predikant alhier genoemd.³² Begin 1603 wordt hij beroepen te Kantens*.

²⁵ Westendorp, *Hervorming*, 12.

²⁶ Arch. HJK nr. 52, 302.

²⁷ Arch. HJK nr. 600 (CvdH. VI nr. 471).

²⁸ Arch. HJK nr. 854, 232v en 437. Een Johannes Pauli, van Groningen, werd 21 maart 1615 te Groningen als juridisch student ingeschreven, Zijlstra nr. 2852.

²⁹ Arch. HJK nr. 617, 224v.

³⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

³¹ Reershemius, 691.

³² Acta synodes Groningen.

Onder meer omdat zijn huidige gemeente hem niet wil laten vertrekken besluit de classis 9 mei hem niet te demitteren. Ook de synode wijst in dezelfde maand de mutatie af. Op 30 september 1611 vertoont hij een beroep naar Uithuizen*. Demissie van zijn gemeente te Eppenhuisen legt hij eerst 20 april 1612 over. In 1604 bediende hij ook enige tijd Oldenzijl*.

1612 - 1640 **Wilhelmus Alberti**
zoon van Albertus Wilhelmi, predikant te Uithuizermeeden*, en schoonzoon van Regnerus Adolphi, predikant te Westerwijtwerd*,³³ vertoont 20 april 1612 beroep naar hier en wordt dan als lid van de classis aangenomen. Hij stierf hier 25 april 1640.³⁴

Prebende

De taxenlijst uit omstreeks 1500³⁵ en het parochieregister uit 1501³⁶ noemen hier één priester. Kort daarop moet hier dan een prebende zijn gesticht. Het zijlschotregister uit 1553 dat wel melding maakt van 45 grazen pastorieland³⁷ noemt geen vicarie- of prebendeland alhier.

1528 **Johan Vrije**
wordt 9 juli 1528 als prebendaat alhier genoemd.³⁸ In 1535 is hij vicarius te Leermens*, in 1543 pastoor te Oosternieland*.

³³ Arch. Classis Middelstum nr. 1, 2 maart 1611 en 16 september 1611.

³⁴ Acta synodes Groningen, 1640.

³⁵ Alma, 'Schattingen', 175.

³⁶ RC II, 9.

³⁷ Alma, 'Winsumerzijlvest', 141.

³⁸ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240 reg. 192).

ERNSTHEEM (geen parochie)

Bijzonderheden:

Bij de visitatie in 1540 geeft de commandeur van het klooster Wijtwerd op dat het ... *in parochia Erenstchem trecentum graminata seu iugera terra* bezit, en in *parochia Saexcum ... quinque graminata vel iugera terre*.¹ Hij beschouwt Ernstheem dus duidelijk als een van (Lutke) Saaxum te onderscheiden parochie (zoals hij ook Oldorp* als afzonderlijke parochie opgeeft).

Bedoeld moet echter zijn de parochie Maarhuizen waarbinnen het Wijtwerder voorwerk Ernstheem lag.² Eerder lag het binnen de parochie (Lutke) Saaxum* die echter in 1468 werd opgeheven en waarvan het grondgebied werd verdeeld over Baflo, Maarhuizen en Eenrum. Een eigen parochie is Ernstheem nimmer geweest.

¹ Van Winter, *Sources*, 524.

² Siemens, *Toelichting*, 31, 104.

EXTERHUIS

Bijzonderheden:

Smith maakt melding van de ontdekking omstreeks 1830 in een perceel land onder Nieuw Beerta van ‘de fondamenten van een muur van 4-5 voeten dik, welke niet kruisvormig, maar eenigszins een langwerpige vierkant uitmaakte, met een ingang of portaal voorzien, en welk gebouw slechts 15 voeten vierkant ruimte zal gehad hebben hetgeen dus misschien eene kapel zal geweest zijn van Exterhuis’.¹

Emmius noemt in zijn opsomming van in de Dollard ondergegane dorpen o.m. Exterhuis, Oosterbeerde, Beerte en Olt Exterhuis,² dorpen die niet voorkomen in de uit omstreeks 1450 en 1501 bekende Munsterse parochielijsten. Wel komen in de Munsterse parochielijst uit omstreeks 1450 onder de verdronken dorpen voor ‘Utebert’ en ‘Rodendebord’.³ Hoeveel en welke parochies, behorende tot het bisdom Osnabrück, in de Dollard zijn ondergegaan is niet bekend. Acker Stratingh en Venema vermoeden dat ‘Kappelda berto’⁴ en ‘Rodendebord’ dezelfde plaats aanduiden.⁵ Siemens neemt aan dat de omstreeks 1830 gevonden resten tot dit Kapella Beerta hebben behoord.⁶ Deze zijn echter gevonden in het onder Osnabrück vallende gebied.

Meer in zijn algemeenheid geldt dat over de in de Dollard ondergegane dorpen, gelegen in de bisdommen Munster en Osnabrück, vrijwel niets bekend is. Op enkele uitzonderingen na zullen deze in dit Corpus ook niet afzonderlijk behandeld worden.

¹ Smith, Beschrijving geschiedenis der provincie Groningen, aangehaald door Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 50 n. 50. De betrokken boerderij, toen van P.J. Land, in: Th.P.E. de Klerck, O.Chr. Mellema, H. Noteboom en M.J.B. Starke, *Boerderijen en hun bewoners* (Winschoten 1968) 135-136 nr. 52. Vgl. ook Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 55 (Exterhuis).

² Emmius, *Descriptio Chorographica*, 37.

³ RC I.

⁴ Genoemd in aantekeningen over het ontstaan van de Dollard: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 322.

⁵ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 34.

⁶ Siemens, *Dijkrechten*, 73 en Kaart nr. 6. Hij adstrueert echter zijn vermeldingen en localisaties niet.

EZINGE

Patroon: **Petrus**

Bijzonderheden:

Het huidige kerkgebouw wordt in hoofdzaak dertiende-eeuws genoemd; de losstaande toren stamt vermoedelijk vroeg uit die eeuw.¹ Aan de kerk is op geen enkele wijze secundaire tufsteen verwerkt en bij de eerste restauratie is destijds weliswaar gegraven maar niets gevonden.² De parochie lijkt ons echter ouder dan de dertiende eeuw.

De kerk was gewijd aan **Petrus**. Deze is afgebeeld op het zegel van de pastoor Hinrick oepes (1552).³

In 1540 gebruikte de pastoor alhier 45 grazen, de vicarius had 22 1/2 grazen in gebruik.⁴ Aan kerkenland wordt in 1564 41 grazen genoemd; een zestal jaren later worden 36 grazen land en een heemstede als eigendom van de kerk opgegeven; tot de vicarie behoren dan 15 grazen.⁵

De oppervlakten land wisselen blijkbaar nogal (al zal rekening gehouden moeten worden met eigen gebruik door pastoor of vicarius). In 1598 wordt aan pastorieland in totaal 106 grazen te boek gesteld waarvan de principaal collator, Sirp Elama, in dat jaar 10 grazen huurt.⁶

De schattingslijst uit omstreeks 1500 noemt voor Ezingen twee priesters,⁷ het parochieregister uit 1501 noemt hier echter (nog) geen vicarie of prebende.⁸

Pastorie

1371 – (1378?) **Ellardus**

Op 18 oktober 1371 wordt genoemd *dominus Ellardus de Eesdingum*,⁹ op 10 december 1371 Elardus, pastoor alhier.¹⁰ Hij kan dezelfde zijn als de kerkheer die 21 april 1378 zegelt en van wiens zegel een fragment bewaard bleef (met als fragment van het randschrift ...DES, mogelijk een genitiefvorm van Ellardus).¹¹

1449 - 1460 **Sybeko/Sybrandus**

Sybrandus wordt als pastoor genoemd vanaf 21 april 1449,¹² als Sybeko 2 juli 1455¹³ en voor het laatst 21 januari 1460.¹⁴

1473 - 1494 **Mr. Gerardus Huinge (Huynghe)**

¹ Nieuwsbulletin KNOB 9 (1956), 211; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 369.

² Mededeling tijdens excursie Oude Groninger Kerken ter plaatse 14 mei 1977.

³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 41* reg. 247.

⁴ Alma, 'Schatregister', 80.

⁵ Arch. HG Ezingen c.a. nr. 48.

⁶ Arch. HG Ezingen c.a. nr. 49.

⁷ Alma, 'Schatingen', 177.

⁸ RC II, 8v.

⁹ OGD nr. 593.

¹⁰ OGD nr. 597.

¹¹ OGD nr. 663.

¹² AKG nr. 20, 43 reg. 257.

¹³ AKG nr. 20, 43 reg. 340.

¹⁴ AKG nr. 20, 41 reg. 409.

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 28 oktober 1473,¹⁵ voor het laatst 4 juli 1498.¹⁶ In 1501 is hij pastoor te Feerwerd*.

Gerardus Huyghinck, van Groningen, werd in 1460 ingeschreven als student te Erfurt,¹⁷ Gerardus Hudinck, van Groningen in 1463 als student in de artes te Keulen.¹⁸ Een relatie met Joannes Huynge, pastoor te Sabaldeburen* en proost van Humsterland in het eerste kwart van de zestiende eeuw, is onbekend.

ca 1533

Mr. Henrick

In 1533 (tussen 29 maart en 28 juni) wordt in Leeuwarden vonnis gewezen tegen iemand die onder meer van Mr. Henrick, pastoor te Ezinge in Groningerland, vee heeft gestolen.¹⁹

1535

N.N.

In dit jaar wordt het verschuldigde recht voor de approbatie van het testament van de pastoor alhier voldaan.²⁰

1541

N.N.

Op 12 mei 1541 wordt een bode naar Winsum gezonden naar 'Freryck to Wynsum des pastoers broeder te Ezinghe' om hem te laten getuigen in een zaak tussen de stad Groningen en Appingedam; in mei 1541 wordt Freryck daarvoor betaald.²¹

15(43?)52-1574 **Hinricus Coepes van Nijenhues**

pastoor alhier, zegelt 24 februari 1552.²² Van 1531 tot 1539 wordt hij genoemd als pastoor te Nuis* waar hij in 1543 niet meer is; mogelijk stond hij toen reeds hier. Voor het laatst komt hij als pastoor alhier voor 21 september 1574.²³ Waarschijnlijk is hij kort nadien overleden; wanneer op laatstgenoemde datum de kerkenrekening wordt gedaan zijn mede de pastoors te Feerwerd* (die hem hier opvolgde) en Saaxum* aanwezig.

1574 - 1580

Dominicus Teelmannus

op 21 september 1574 nog pastoor te Feerwerd*, wordt 4 november 1574 als Douwe, pastoor alhier, en vervolg onder zijn volledige naam 7 november 1576 als pastoor alhier genoemd.²⁴ Op 18 november 1580 komt hij voor het laatst als pastoor alhier voor. Hij verklaart dan aan de kerk schuldig te blijven 31 Emder gl. De rekeningen van de kerk zijn na 1580 niet voortgezet. Wel is 24 mei 1584 nog aangetekend: 'an dese voergeschr. Schulde van onze z. pastoor hebbe yck duiert allersma ontf. van geertien sin wedwe' 10 Franse

¹⁵ AKG nr. 20, 43-43v reg. 564.

¹⁶ Arch. Lewe nr. 751 reg. 54.

¹⁷ Zijlstra nr. 9671.

¹⁸ Zijlstra nr. 5899.

¹⁹ Tresoar, Arch. Hof van Friesland nr. 7489, 116.

²⁰ Visitatie 1535.

²¹ GA, Rekening stad Groningen 1541, 387, 410. In de inventaris van het archief der stad Groningen zijn geen stukken van omstreeks 1541 bekend in een dergelijk geschil.

²² Arch. Klooster Ter Apel nr. 41* reg. 247. Zegelandschrift: S. HENRICVS ... ESINGE.

²³ Arch. HG Ezinge c.a. nr. 48.

²⁴ Arch. HG Ezinge c.a. nr. 48.

kronen van 54 stuivers waarmee de schuld is afgelost.²⁵ Duurt's zoon Sirp Elama betaalt in de zomer van 1597 dit bedrag aan de kerkvoogden.²⁶

1589

N.N.

pastoor alhier, stelt zich 19 juli 1589 borg voor een inwoner van de Friese grietenij Franekeradeel die zonder consent van de stad Groningen was binnengekomen.²⁷ Mogelijk was de pastoor voordien geestelijke in Friesland en onder de in 1580 van daar uit uitgeweken priesters.

Op 31 mei 1628 wijzen de Hoofdmannen een eis af een landwissel, destijds aangegaan door Duurt Allersma aan de ene en 'Henrico Copio ende D(ome)nico gewesene pastoiren toe Ezinge' aan de andere kant, waarbij 25 grazen pastorieland waren geruild tegen enkele andere stukken, ongedaan te maken. Niet vermeld is wanneer deze ruilingen hadden plaatsgevonden. Zonder twijfel refereert hieraan echter de verantwoording in de op 23 juli 1577 afgesloten kerkenrekening van 5 Arends gl., betaald aan de commissarius (waarschijnlijk vban Baflo) voor de verzegeling van de wisselbrief tussen Duurt Allersma en de kerk en de vicarie.²⁸ De zaak diende eerder 9 oktober 1626, 20 juni 1627 en 7 december 1627,²⁹ waarschijnlijk voor een lagere rechter omdat het protocol van civiele zaken van de Hoofdmannenkamer althans op deze dagen deze zaak niet vermeldt.

Reformatie

Hoe in de eerste jaren na de Reformatie in de bediening van de kerk is voorzien is niet bekend. Waar de primaire collatie berustte bij het huis Allersma (zo wordt 17 september 1571 Duurt Allersma als principaal collator en onder meer 9 april 1598 zijn neef Sirp Allersma als collator, nadien ook als principaal collator, genoemd³⁰) is het niet waarschijnlijk dat de gemeente tot 1598 vacant is gebleven. Elama was overtuigd Protestant. Mogelijk heeft de voormalige pastoor hier nog enige tijd dienst gedaan doch er zijn geen aanwijzingen in deze richting. De kerkenrekeningen beginnen weer 6 maart 1597 maar maken van een predikant ter plaatse geen melding. Aanwijsbaar is hier geen predikant begin 1598. Bij de aantekening van de verhuur van het pastorieland worden 9 april 1598 condities opgenomen voor het geval 'daer (= alhier) een predicant mochte komen'.³¹ Zeer kort daarop moet de bediening van de gemeente alhier begonnen zijn door

1598 - 1601

Sybrandus Baukius

predikant te Feerwerd*. Dat valt op te maken uit drie posten in de kerkenrekening van Ezinge op 8 februari 1601.³² Ook elders wordt Sybrandus Baukius als tevens predikant te Ezinge genoemd.³³

²⁵ Arch. HG Ezinge c.a. nr. 48.

²⁶ Arch. HG Ezinge c.a. nr. 48.

²⁷ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 765.

²⁸ Arch. HG Ezinge c.a. nr. 48.

²⁹ Arch. HJK nr. 859, 145.

³⁰ Arch. HG Ezinge c.a. nrs. 48 en 49.

³¹ Arch. HG Ezinge c.a. nr. 49.

³² Arch. HG Ezinge c.a. nr. 49: 'Claes Clasens komt van kosten so de predicant in 3 Jaeren als he den denst dar heft gedaen ...', De predicant komt noch van sijn salarijs ontrent 40 dal.' en 'An onse predicant van ferwert van sijn vordeende salarijs betaelt 20 dal.'.

³³ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

In 1601 kwam aan de combinatie (voorlopig) een einde.

1601 - 1605 Sixtus Abeli ab Equart

zoon van de kroniekschrijver Abel Eppens en 21 mei 1597 ingeschreven als student te Franeker,³⁴ vertoont 22 juni 1601 een beroep naar Ezinge. De kerkorde ondertekent hij 30 november 1601.³⁵ Hij wordt nog genoemd 6 mei 1605,³⁶ overleed voor 10 maart 1606 wanneer zijn weduwe genoemd wordt.³⁷

Op 7 mei 1606 besluit de synode de collatoren te verzoeken binnen zes weken een predikant te beroepen; bij gebreke van dien zal de synode de nodige stappen ondernemen.
Kort daarop is hier gekomen

1606 - 1625 Bernardus Andreae

die 13 oktober 1606 voor het eerst als predikant alhier genoemd wordt.³⁸ In 1609 bediende hij ook Saaxum* hetgeen de synode ongewenst achtte. Vanaf omstreeks 1610 was hij ook predikant te Feerwerd*. De classis Westerkwartier demitteerde hem 13 juni 1625 wegens beroep naar Uithuizen*; een week later liet de classis Middelstum hem als lid toe.

1625 - 1645 Georgius Goyckenis

verzoekt 27 juni 1625 de classis toestemming voor een proefpreek alhier die verleend wordt. Op 17 augustus 1625 vertoont hij een beroep naar hier waarop hij wordt toegelaten; hij zal 21 augustus bevestigd worden. Op 17 mei 1625 was hij door de synode van Groningen weer tot de ambtsbediening toegelaten nadat hij destijds te Wilsum (classis Kampen) waar hij twaalf jaren had gestaan wegens dronkenschap was afgezet. De classis Westerkwartier zette hem – na hem reeds op 25 november 1644 geschorst te hebben – op 18 maart 1645 af; hij stierf te Ezinge 10 juli 1645.³⁹ In 1627 huwde hij met de oudste dochter van Johannes Schonenborch, predikant re Garnwerd* en Oostum*; zij hertrouwde in 1648 met een zoon van Nicolaus Petri, predikant te Visvliet*.

Georgius Goyckenus was van 1605 tot 1608 alumnus der stad Kampen te Steinfurt en Leiden en bursaal van het Collegium Theologicum te Leiden. Hij was verwant aan Jodocus Goyckenus, in 1595 predikant te Kampen die eind 1604/begin 1605 bedankte voor een beroep naar Leiden waarop de raad van Kampen 15 januari 1595 besloot dat zijn kinderen op kosten van de stad konden studeren.⁴⁰

Vicarie

³⁴ Zijlstra nr. 1695.

³⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

³⁶ Acta Synodes Groningen.

³⁷ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

³⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

³⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁴⁰ Nanninga Uitterdijk, *Register Kampen*, IV, nrs. 3432, 3564, 3057.

De schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft voor Ezingen twee priesters op;⁴¹ de parochielijst uit 1501 noemt daarentegen geen vicarie of prebende.⁴² In 1540 wordt wel van een vicarie melding gemaakt.⁴³

1565 - 1567 **Jacob Evers**

vicarius alhier, wordt genoemd 6 december 1564⁴⁴ en – als Jacob – nog op 21 oktober 1567.⁴⁵ Kort nadien is hij vertrokken of overleden waarna blijkbaar over de vicarie een geschil ontstaat. De kerkenrekeningen over 1568 en 1569 vermelden verschillende posten hierover. Onder meer wordt door de kerkvoogden op last van Duurt Allersma twee daalder aan de commissarius ‘van der officiatien van de vicarie’ betaald in 1568. De schoolmeester gaat in 1569 tweemaal naar Baflo ‘doe men een vicarius kesen solde’. Tenslotte wordt nog in dat jaar een vicarius gekozen; de kosten van de bijeenkomst ‘doe men den vicarius verkoes’ worden eveneens vermeld.⁴⁶

1569 - 1571 **Geert**

In 1570 wordt ‘noch drie emder gl. gegeven den vicario van der costerie halve’, op 1 november 1571 twee daalder aan de vicarius ‘om bedieninge der kosterie’.⁴⁷ Nog in hetzelfde jaar is hier echter weer een schoolmeester. De rekening over 1571 noemt voorts heer Geert alhier⁴⁸ die de in 1569 gekozen vicarius zal zijn geweest.

⁴¹ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁴² RC II, 8v.

⁴³ Alma, ‘Schatregister’, 80.

⁴⁴ Arch. HG Ezingen c.a. nr. 48.

⁴⁵ Arch. HG Ezingen c.a. nr. 48.

⁴⁶ Arch. HG Ezingen c.a. nr. 48.

⁴⁷ Arch. HG Ezingen c.a. nr. 48.

⁴⁸ Arch. HG Ezingen c.a. nr. 48.

FAAN

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

Over de parochie is slechts weinig bekend. Waarschijnlijk is deze van betrekkelijk jonge datum en afgescheiden van Niekerk (Wk.)*. De patroonheilige is onbekend. Een afbeelding op het zegel van de pastoor Hynrick Robers (1500)⁴⁹ is niet duidelijk. Hij zegelt als ‘onse cureyt’ op verzoek van een inwoner van Faan. Tekst noch zegelrandschrift geven met zoveel woorden aan dat hij pastoor te Faan was. In 1502 is hij pastoor in het naburige Niekerk*. Waar reeds eerder, namelijk in 1418, één pastoor beide parochies bedient⁵⁰ zou zulks ook in 1500 het geval kunnen zijn geweest. Het taxenregister uit omstreeks 1500 geeft voor Faan wel een priester op.⁵¹

De kerk, gelegen naast de borg Byma te Faan, werd in 1826 afgebroken; het was een klein gebouw zonder toren.⁵² Het zijlschotregister uit 1540 stelt ten name van de pastoor 35 grazen land; de ‘pastoersmeijer’ heeft nog eens 17 grazen en aan kerkenland wordt in totaal 12 grazen vermeld.⁵³

Pastorie

1418	Ballo Op 26 oktober 1418 zegelt ‘Here Balleken to Fane ende Nijekerke’.⁵⁴ Hij bediende dus toen blijkbaar beide parochies.
1500	Hinrick Robers cureet, zegelt 23 april 1500 als ‘onse cureyt’ een akte van transport van land, gelegen in deze parochie, door een inwoner van Faan, aan de pastoor te Wierum;⁵⁵ zijn standplaats is niet met zoveel woorden aangegeven. In 1502 is hij pastoor te Niekerk*.
1539 - 1546	Cornelius wordt als pastoor alhier genoemd 15 augustus 1539⁵⁶ en 15 januari 1546.⁵⁷
In	1543 wordt een boete opgelegd wegens mishandeling van de (naamloze) pastoor alhier.⁵⁸

⁴⁹ Arch. Van Iddekinge nr. 180.02.

⁵⁰ GA, GAG, R.F. 1418/1.

⁵¹ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁵² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 104-105.

⁵³ Alma, ‘Schatregister’, 72.

⁵⁴ GA, GAG, R.F. 1418/1.

⁵⁵ Arch. Van Iddekinge nr. 180.02.

⁵⁶ GA, GAG, rvR nr. 956.

⁵⁷ Arch. HJK nr. 40, 102.

⁵⁸ Arch. HJK nr. 41, 65.

1577

N.N.

pastoor alhier, betaalt 22 januari 1577 voor de contributie ter betaling van de Waalse soldaten.⁵⁹

Reformatie

Over de bediening van de gemeente alhier na de Reformatie is niets bekend. Blijkbaar is geen combinatie met een der naburige gemeenten tot stand gekomen. Volgens een waarschijnlijk in 1613 opgesteld memorandum is Faan vacant.⁶⁰ Op 21 juli 1617 wijst de classis uit haar midden enige personen aan om er bij de collatoren op aan te dringen hier een predikant te beroepen. Blijkens de classicale handelingen van 3 november 1617 zijn collatoren genegen tot een combinatie met Niekerk* mits aan de combinatie van deze gemeente met Oldekerk* een einde komt. Op 11 mei 1618 stemt Johannes Elingius, predikant te Niekerk en Oldekerk, toe in de scheiding dezer gemeenten waarna op 16 juli 1618 de classis de nieuwe combinatie Niekerk – Faan bevestigt. In 1682 wordt deze beëindigd.

⁵⁹ GA, GAG, rvR nr. 1080.8.

⁶⁰ Arch. PKV Groningen nr. 40.

FARMSUM

Patroon: **Gangulphus?**

Bijzonderheden:

Farmsum was een van de seendplaatsen in Munsters Friesland. De kerk zal tot de oudste in deze streken behoord hebben maar waarschijnlijk niet teruggaande op Ludger.

Uit schriftelijke bron is de patroonheilige van de kerk niet bekend. Zegels van de pastoor Seyne Vledderinge (1435¹) tonen een ridderheilige. De in 1527 gegoten klok vertoont aan voor- en achterzijde een geharnast krijgsman, steunend op een zwaard, met in de linkerhand een vaan met het Jeruzalemkruis.² Wellicht is daarmee **Gangulphus** bedoeld.³

De middeleeuwse kerk werd in het midden van de negentiende eeuw afgebroken. Vermeld wordt dat daaraan zware tufstenen werden gevonden en dat het gewelf van het schip rustte op een paar rijen pilaren terwijl het koor 'eene te lande zeldzaam voorkomende ruimte' had.⁴ Toen en evenmin in 2012 – toen de vloer van de huidige kerk tijdelijk was verwijderd – is enig archeologisch onderzoek ingesteld naar resten van de tufstenen kerk en eventuele voorgangers. Wel werden in 2012 fragmenten gevonden van een sarcofaagdeksel uit de elfde of twaalfde eeuw.⁵

In de twaalfde en dertiende eeuw was aan de kerk alhier het dekenaat verbonden. In 1271 ontbrandt een strijd tussen Walbert Eppenga en Hrodbern ... *qui puero suo ad huc puerelo potinuerat ecclesiam in Fermesum cum decanatu adherente post mortem domini Sicconis et filii sui Geikonis ac nepotuli*.⁶ Sedert het midden van de twaalfde eeuw was het dekenaat steeds van vader op zoon vererfd.⁷ Niet met zoveel woorden blijkt of het dekenaat verbonden was aan de eigendom van de kerk (het patronaat) of met de daaraan verbonden zielzorg. Wybrands achtte het verbonden aan het beneficium van de kerk. 'Uit alles blijkt', zo schrijft hij, dat de dekens toen nog geestelijken waren⁸ en elders noemt hij hen pastoors van kerken waarvan het patronaat geheel of ten dele bij familieleden berustte en waarbij zich allengs de gewoonte ontwikkelde dat het dekenaat verbonden bleef aan de parochie waar het eenmaal zijn zetel had.⁹

Von Richthofen nam daarentegen aan dat (te Usquert* en) Farmsum het dekenaat verbonden was met het patronaat der kerk,¹⁰ met andere woorden dat de patroon (eigenaar) van de kerk tevens deken was, althans kon zijn. Reimers, naar aanleiding van een geschil te Loppersum* waar althans in 1328 de helft van het dekenaat met het pastoraat is verbonden, volgt in grote lijnen Von Richthofen als hij schrijft: 'Wenn es nach den damaligen Verhältnissen in Friesland möglich war, dass mehrere Laien nach einander eine Kirche in unbeschränkten Besitz behalten könnten (sc. het personaat), wobei sich dan freilich die unbedingt nötigen

¹ Arch. Farmsum, Aanvulling nr. 1081; GA, GAG, R.F. 1435.4.

² GDW nr. 314.

³ Mijleman laat helaas de naam van de patroonheilige open (Pathuis, 'Ommelands ere', 54; Pathuis tekent daarbij aan dat uit het feit dat Mijleman zo vaak een kerkpatroon niet kon achterhalen blijkt dat er reeds vele herinneringen aan de Katholieke tijd verloren waren gegaan (Pathuis, 'Ommelands ere', 101 n. 248).

⁴ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 381-382. Een afbeelding van kerk en toren uit 1738: GA, RAG, Catalogus getekende kaarten Rijksarchief nr. 82; van kerk en nieuwe toren: Arch. Hora Siccama, beide gereproduceerd in: *Mensen van vroeger* 4 (1978) 17, 20. Een foto van de kerk kort na de bouw van de nieuwe toren in 1857 op het titelblad van *Groninger Kerken* 30-4 (2013).

⁵ Lenting, 'Farmsum', 42.

⁶ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 444-447.

⁷ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 240-241.

⁸ Wybrands, *Bloemhof*, 156.

⁹ Wybrands, *Bloemhof*, 159.

¹⁰ Von Richthofen, *Rechtsgeschichte* II, 955, 972, 974.

gottesdienstlichen Funktionen durch einen Vikar ausüben lassen mussten, wenn weiter die einer solchen Kirche anklebende Propsteigerechtsame willkürlich von der Kirche getrennt und auf einen anderen, als der Inhaber der Kirche übertragen werden konnten, so liess sich das alles natürlich auch leicht zu Gunsten des Grundherrn oder Petrons der Kirche bewerkstelligen, so dass dieser als Laie die Propstei in eigener Verwaltung behielt', en voorts dat de proostdijkerken als de doorgaans oudste kerken in hun gebied vermoedelijk oorspronkelijk meer of minder alle eigenkerken 'altgermanischer Art' zijn geweest. 'Sie blieben es gemäs der Gestaltung der kirchenrechtlichen Verhältnisse in Friesland bis in das spätere Mittelalter hinein. Ein einzelner Machthaber oder eine eigene Familie verfügte somit nicht nur über die Besetzung der Pfarre, sondern auch der Propstei, und diese Dinge wurden mit in den Machtbereich unserer alten *homines voluntarii* hineingezogen', schrijft Reimers.¹¹ In de gevallen Usquert (omstreeks 1230) en Farmsum omschrijft Krüger de proostdijen als 'Annex einer bestimmten Kirche'¹² hetgeen wel suggereert als gehecht aan het pastoraat. Elders echter schijnt zij in deze gevallen eerder aan het patronaat te denken: 'Hafteten nämlich die Dekanatsrechte an einem zu dem in Betracht kommenden Besitztum gehörigen Gotteshaus*, wie es z.B. in den Propstein Farmsum und Usquert der Fall war, so waren Adelsgut, Kirche und Dekanat unauflöslich mit einander verbunden. * Es gab allerdings auch Propsteien, die einer Pfarrkirche inkorporiert waren'.¹³ Behalve uit de kroniek van de abdij Bloemhof te Wittewierum zijn ons geen vermeldingen van dekens uit Munsters Friesland bekend vóór 1325. Nadien wordt slechts eenmaal een pastoor te Farmsum genoemd die ook proost van Farmsum was (Siveke of Sivardus, 1406 – 1428). De proostdij was voordien bezit van Unike Ripperda die van 1391 tot 1398 als hoofdeling en proost voorkomt.¹⁴ Na Sivardus is de proostdij steeds in het bezit van leken, in dit geval leden van het geslacht Ripperda, geweest totdat na het overlijden van Bolo Ripperda in 1552 de bisschop van Munster de proostdij verleent aan Johannes Visbeck, officiaal van de Friese landen.¹⁵ De geestelijke jurisdictie werd steeds door commissarissen uitgeoefend. Voor de zestiende eeuw is over de vervulling dezer functie in deze proostdij, evenals in de andere, weinig bekend. In de zestiende eeuw treedt bijna steeds de pastoor te Appingedam* als commissarius van Farmsum op.

Als proosten van Farmsum zijn vóór 1391 bekend:

12^e eeuw **Sigrepus**¹⁶

1224 - 1233 **Geico**
wordt voorjaar 1224 aangeduid als *venerabilis vir* Geico, deken van Farmsum,¹⁷ 19 september 1224 als *dominus Geico decanus*,¹⁸ voorts in 1227¹⁹ en sterft in 1233. De Wittewierumer kroniek noemt hem dan *vir bene religiosus*²⁰. Gaico, proost van Farmsum, wordt in de Vita Sibrandi genoemd als een van de medestanders van Herderik, proost van

¹¹ Reimers, 'Das Papsttum', 429-430.

¹² Krüger, *Archidiakonat*, 74.

¹³ Krüger, *Archidiakonat*, 77.

¹⁴ OGD nrs. 820, 829, 952, 1019.

¹⁵ Algemeen Rijksarchief Brussel, Aud. nr. 1255 (commissie van de bisschop 24 oktober 1552, reversaal van Visbeck 25 oktober 1552).

¹⁶ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 240-241.

¹⁷ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 184-185.

¹⁸ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 192-193, 196-197.

¹⁹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 220-221

²⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 240-241.

Schildwolde, in diens geschil in 1223 met Emo, stichter van Bloemhof; daarbij wordt opgemerkt dat Gaico de grootvader was van de ten tijde van het vervaardigen van de Vita gelijknamige proost.²¹ Hij werd opgevolgd door Sicco, de vierde van de familie vanaf zijn overgrootvader Sigrep.²² Gezien het vermeldde in de Vita Sibrandi moet Sicco zijn zoon zijn geweest.

1233 - 1250 **Sicco**
volgde de voorgaande op als deken en komt als zodanig (dominus Sicco) voor in 1247²³ en 1250 en wordt dan ‘een welsprekend en in wereldlijke aangelegenheden bekwaam man’ genoemd.²⁴ Deze werd blijkbaar weer door een zoon opgevolgd,

vòòr 1271 **Geico**²⁵
van wie geen andere vermeldingen bekend zijn. Blijkbaar is deze nog door een zoon (*nepotulus*, sc. van Sicco)

N.N.

opgevolgd, gezien het woordgebruik blijkbaar nog een kind. Na de dood daarvan ontstond in 1271 een geschil tussen Walbert Eppinga en

1271 **N. Hrodberns**
Hrodbern had voor zijn zoon die nog een kind was de kerk van Farmsum met het daaraan verbonden dekenaat verkregen.²⁶ Blijkbaar kwam een definitieve regeling in het geschil pas 18 maart 1276 tot stand.²⁷ Of Hrodbern verwant was aan de eerdere ‘dekenfamilie’ is niet bekend. De 25 juli 1317 onder de *consules* van Fivelgo genoemde Gayco Rodberna²⁸ zou een zoon geweest kunnen zijn; de naam Gayco zou kunnen verwijzen naar de ‘dekenfamilie’.

na ca 1275 **Hesselus**
(= 1325?)
In 1283 is hij deken maar nog een jongeling.²⁹ Van hem meldt de Continuator van de kroniek van Wittewierum dat hij de getijden van de Onbevleete Ontvangenis, waarmee hij zeer was ingenomen, in 1280 uit Parijs waar hij genezing van een kwaal had gezocht en waar hij ook had gestudeerd, had meegenomen, en de jaarlijkse lezing daarvan in de parochies van zijn dekenaat, met vergunning van de officiaal, invoerde.³⁰ Mogelijk is hij dezelfde als ‘provest Hessel tho Farmsum’, met zijn broers Sicke en Bayke, genoemd 6 juli 1325.³¹

²¹ Lambooi en Mol, *Vitae Abbatum*, 356-357.

²² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 240-241

²³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 362-363.

²⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 382-383.

²⁵ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 444-445.

²⁶ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 444-447.

²⁷ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 447 n. 158, cit. OGD nr. 147.

²⁸ OGD nr. 254.

²⁹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 476-477.

³⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 492-495.

³¹ OGD nr. 288.

Daarna komt voor het eerst in 1391 weer een proost te Farmsum voor, te weten Unike Ripperda, hoofdeling aldaar.³² Met een enkele uitzondering is het proostambt steeds in handen van de Ripperda's geweest.

Omstreeks 1500 worden voor Farmsum vijf priesters opgegeven.³³ De parochielijst uit 1501 geven voor hier twee vicarii, een prebendaat en een sacrista op.³⁴ Een 16 januari 1604 overgegeven memorie geeft voor hier vier lenen, zonder verdere specificatie, alsmede 100 grazen kalendeland.³⁵ Een rapport uit hetzelfde jaar vermeldt hier echter slechts één vicarie en één prebende.³⁶ Uit de bronnen zijn slechts bekend de Pontianusvicarie of –prebende en de Kruisvicarie.

Pastorie

1306

Tiado

komt als *rector ecclesie* alhier voor 13 mei 1306.³⁷

1406 - 1428

Syweke

Heer Syweke, proost van Farmsum, komt voor 21 maart 1406.³⁸ Hij was tevens pastoor alhier zoals blijkt uit de inschrijving van 'Sivard., prep. et cur. Fermistensis Mon. d.' te Keulen als student in oktober 1422.³⁹ Als proost alhier komt hij ook voor in een schikking met de Ripperda's op 10 april 1428.⁴⁰

Johan Lemego verhaalt in zijn 'Kroniek van Groningerland' uitgebreid over de strijd in 1413 tussen Coppens Jarges (overleden 1420) en de Groningers en Oostvriesen. Jarges roofde uit verschillende kerken gouden en zilveren voorwerpen, volgens Lemego op raad van Sijneke, cureet te Farmsum, die daarna komende van Appingedam door 'rueters' (gewapende knechten) van Haye Ripperda werd doodgeslagen.⁴¹ In de context zou een en ander in 1413 moeten zijn geschied maar reeds Von Richthofen stelde voor in plaats van 1413 te lezen 1431.⁴² Hartgerink-Koomans noemt 1428 als zijn sterfjaar en plaatst zijn gewelddadige dood vooral in het verband van Sywke's pogingen zich ten koste van de Ripperda's te verrijken.⁴³ In 1431 is hij echter niet meer in leven want dan belooft Dutmer Rengers, proost van Farmsum, de inwoners van Appingedam het seendrecht uit te oefenen als 'by heer Syneken tijden'.⁴⁴

Op zich is het niet uit te sluiten dat Syweke (beter dan Sineke) inderdaad in 1413 de dood vond en toen of later (vóór oktober 1422) door een naamgenoot is opgevolgd.

³² OGD nr. 820.

³³ Alma, 'Schattingen', 176.

³⁴ RC II, 11.

³⁵ Tresoar, Stadhouders Archief nr. 104.

³⁶ StA nr. 857.

³⁷ OGD nr. 225.

³⁸ GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.

³⁹ Zijlstra nr. 5537 (verminkt 'Syaerd, Tjaard (Sward)')

⁴⁰ OUB I nr. 368.

⁴¹ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninghe*, 41-42.

⁴² Von Richthofen, *Rechtsgeschiede* II, 957.

⁴³ Hartgerink-Koomans, 'Proostdijen', 15-16.

⁴⁴ Rengers, *Kroniek*, 140.

- 1434 - 1435 **Seyne Vlederinge**
komt als cureet alhier voor 9 augustus 1434,⁴⁵ 12 februari 1435⁴⁶ en 9 april 1435.⁴⁷
- 1458 - 1465 **Mr. Arend Sighers**
‘Mgr. Arnoldus curatus in Frmess (?)’ wordt 10 januari 1458 als begunstigde genoemd in het testament van Julle, pastoor te Bedum* en proost van Usquert.⁴⁸ Als pastoor alhier komt hij ook voor 16 maart 1464⁴⁹ en 22 oktober 1465.⁵⁰ Arnoldus Sighers, van Groningen, werd in 1441 als student te Keulen ingeschreven.⁵¹
- 1471 - 1473 **Mr. Theso Sighers**
Op 29 juli 1471 wordt Tese als pastoor alhier genoemd,⁵² op 24 maart 1473 komt Mr. Theso Sygers als zodanig voor.⁵³ Mr These Syghers wordt 2 mei 1478 genoemd met zijn moeder Hebele Syghers en zijn broers Hilbrant, Johan, Harmen, Sygher en Bruen;⁵⁴ hij wordt als eerste van de broers genoemd, mogelijk omdat hij de oudste was, dan wel als geestelijke. Op 29 maart 1484 komt hij voor het eerst voor als pastoor van de Martinikerk* te Groningen*. Een relatie met de voorgaande is niet bekend.
- 1492 - 1494 **Mr. Bonne Alberda**
pastoor alhier, komt voor 27 april 1492⁵⁵ en – met zijn broer Rembert - in de akte van huwelijksvoorwaarden tussen zijn zuster Reneke en Johan Tedema, opgesteld te Groningen op 13 februari 1494.⁵⁶ Bernardus Alberti, van Groningen, werd 10 juni 1482 te Keulen als juridisch student ingeschreven⁵⁷ en daar baccalaureus 15 november 1485⁵⁸. Hij was een zoon van N. Fraylema en N.N.⁵⁹ en komt 28 januari 1517 met zijn broer Rembert Fraylema en diens zoon Osebrant van Slochteren voor: Bonne is dan provisor van het Heilige Geestgasthuis* te Groningen*,⁶⁰ een functie die hij vanaf tenminste 19 januari 1509 bekleedde. Of hij de directe opvolger was van Petrus Cloeck die 10 februari 1500 nog als provisor genoemd wordt is niet bekend.
- 1526 **Mr. Nicolaas Voget**

⁴⁵ GA, GAG, rvR nr. 1244.

⁴⁶ Arch. Farmsum nr. 1081.

⁴⁷ GA, GAG, R.F. 1435/4.

⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 409 (oud nr. 12*).

⁴⁹ OUB III nr. 515.

⁵⁰ Arch. Farmsum nr. 19 reg. 144.

⁵¹ Zijlstra nr. 5771.

⁵² Arch. Farmsumerzijlvest nr. 1, 29 reg. 6 en nr. 19.

⁵³ AKG nr. 2, 35 reg. 558. Een inschrijving als student is niet gevonden.

⁵⁴ AKG nr. 20, 38 reg. 631

⁵⁵ Arch. Lewe nr. 49 nr. 52.

⁵⁶ Arch. Lewe nr. 893 reg. 52.

⁵⁷ Zijlstra nr. 5096.

⁵⁸ Alma, ‘De schenkers. Grovens erven’, 407.

⁵⁹ Alma, ‘De schenkers. Grovens erven’, 407; dezelfde, ‘Alberda/Aulsema/Fraylema’, k. 84.

⁶⁰ Arch. Klerken- en Fraterhuis nr. 114 reg. 251.

is in 1526 reeds lange tijd afwezig weshalve op 18 december 1526 de buren van Farmsum aan Dr. Unico Ripperda, hoofdeling te Farmsum en Appingedam, proost te Emden en pastoor te Appingedam, voorstellen een nieuwe pastoor te benoemen. Zij stellen daartoe voor

(1526

Aylko

zijn dienaar en kapelaan te Appingedam.⁶¹ De afloop is niet bekend.

15(28?)33/4-1546 **Dr. Johannes Wynschote**

was een aanhanger van Hertog Karel van Gelre, toen landsheer van Groningen. Op 20 oktober 1526 wordt last gegeven hem geld uit te betalen⁶² en wordt hem ook bij andere gelegenheden voor schrijfwerk betaald.⁶³ Hij trachtte de tanende positie van Karel te versterken; zelf was deze niet in de gelegenheid naar Groningen te komen. Blijkbaar moest Johannes ook proberen troepen te werven. Hij bleef tot 3 maart 1528 in de stad Groningen.⁶⁴ Op 2 april 1528 wordt een bode van de Gelderse stadhouder naar Mr. Johan Wynschote te Farmsum gezonden;⁶⁵ waarschijnlijk stond hij hier toen al. In 1533 of 1534 ontving hij, dan pastoor alhier genoemd, voor de pastoor te Uitwierde schadeloosstelling voor een te Delfzijl afgebroken huis.⁶⁶

De laatste maal vonden wij hem vermeld als pastoor alhier 3 december 1539⁶⁷ maar hij heeft hier langer gestaan. In maart/april, zonder jaartal, schrijft hij, dan nog pastoor alhier, aan de jonkers, heerschappen en gemeente te Appingedam, dat hij geen afstand kan en wil doen van zijn ambt te Farmsum, en dat de proost van Farmsum (Boelo Ripperda) daaraan zijn medewerking ook niet verleent, en hij dus geen pastoor te Appingedam zal worden.⁶⁸ Op enig tijdstip, vóór eind 1546, werd hij toch pastoor te Appingedam* en officiaal van Munsters Friesland.

ca. 1550

Suffridus

pastoor alhier, komt voor in een waarschijnlijk omstreeks 1550 opgesteld memorandum waarin hij *legitimus excommunicatus* genoemd wordt, zonder opgave van reden.⁶⁹ Wellicht dezelfde? als

1556

Severinus Fockens

pastoor alhier, schrijft 7 januari 1556 over de Wederdoperij te Farmsum.⁷⁰ In 1536 en 1537 is Severinus Fockens prebendaat te Middelstum*. Als gewezen prebendaat aldaar en vicarius te Appingedam* komt hij in 1539 onder de naam Sywert voor terwijl een prebendaat Suffridus Fockens te Appingedam* 4 januari 1549 genoemd wordt.

⁶¹ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 52.

⁶² HGA, Hertog. Arch. nr. 152 nr. 2806

⁶³ HGA, Hertog. Arch. nr. 1332, 6v; enkele kwitanties van zijn hand uit 1527 en 1528: Hertog. Arch. nr. 154-2.

⁶⁴ Huizenga, *Karel van Gelder*, 76-77.

⁶⁵ HGA, Hertog. Arch. nr. 1332, 41.

⁶⁶ HGA, Hertog. Arch. nr. 1333, rekening 1533/4, 22v.

⁶⁷ Arch. Sint Jacob en Annengasthuis nr. 36 reg. 19.

⁶⁸ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 52v.

⁶⁹ Sta Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 106 (geborgten bij stukken uit 1553).

⁷⁰ GA, GAG, rvR nr. 705, R.F. 1556/107.

- 1557 **Engelbert Boevynck**
pastoor alhier, heeft in de zomer van 1557 met een medecediteur aan de
olderman van het gildrecht te Groningen de executoriale verkoop van een
schip, toebehorende aan een inwoner van Appingedam, verzocht op grond
van een vordering van Boevynck op de betrokkene uit 1554; op 17 augustus
1557 vindt de verkoop plaats.⁷¹
Hij was van 1537 tot zijn resignatie in 1547 prebendaat re Zandeweer*.
- 1567 **Severinus**
pastoor alhier, tekent 15 juni 1567 een mandaat af.⁷² Mogelijk is hij dezelfde
als de pastoor alhier die blijkens het visitatieregister uit 1565 nog
geïnstitueerd moet worden.⁷³ Wellicht is hij ook de pastoor alhier van wie
Eppens schrijft dat hem in 1569 zijn boeken zijn ontnomen die werden
verbrand terwijl hij zelf, op verdenking van reformatorische opvattingen,
werd afgezet doch kort daarna – op belofte van beterschap – werd hersteld.⁷⁴
- ca. 1576 **Laurens Wulph**
pastoor alhier, overleed vóór 5 juni 1576; dan en op de volgende dag worden
de te 't Zandt en Leermens gelegen landerijen, destijds bij keerskoop van
Laurens Wulph, pastoor alhier, gekocht door de landmeter Hopper
opgemeten.⁷⁵
- 1582 - 1584 **Hermannus Joannis**
eerder pastoor te Slochteren*, werd 11 mei 1582 gekozen als pastoor alhier.⁷⁶
Als zodanig wordt hij daarna genoemd 11 juli 1582: 'Nachdem Harmannus
Joannis, pastoor' te Farmsum, 'de gehuerde landen op Colham dit Jaer selfs
na het vordrag besyet nuttiget end bestaen heft, sal Derhalve de vruchten
daer op staende ende gewassen dit Jaer na het verdrach geneten, end daarna
vrij sijn'.⁷⁷ Als pastoor alhier wordt hij nog genoemd 8 augustus 1584.⁷⁸
- vóór 1595 - **Hermannus Mullerus**
1596 (1603/4) wordt in de synodale handelingen van 14 juli 1595 genoemd als gewezen
pastoor en nog niet volledig geëxamineerd predikant alhier.⁷⁹ Op 25 juli 1595
Reformatie komt hij als 'pastoor' alhier voor.⁸⁰ De synode legt hem 11 mei 1596 een
nieuw examen op.
Waarschijnlijk is hij bedoeld met de predikant alhier om wiens verplaatsing
de gemeente in 1598 verzoekt. De synode besluit daarop 27 april 1598 drie
predikanten naar Joachim Ripperda af te vaardigen om te verzoeken dat met
zijn bewilliging een nieuwe predikant wordt beroepen. Op 17 april 1599
wordt besloten het verzoek tot beroepen van een nieuwe predikant en de
verplaatsing van de huidige te herhalen. Op 24 juni 1600 worden enige leden

⁷¹ GAS, GAG, rvR nr. 1070.

⁷² StA Münster, M.L.A. 8, 15, Bd. 3, 413.

⁷³ Visitatie 1565.

⁷⁴ Eppens, *Kroniek*, I, 210.

⁷⁵ Arch. HJK nr. 617, 70.

⁷⁶ Arch. HJK nr. 581 (CvdH. V nr. 327).

⁷⁷ Arch. HJK nr. 54.

⁷⁸ Arch. HJK nr. 603 (CvdH. VI nr. 482).

⁷⁹ Acta synodes Groningen.

⁸⁰ Acta synodes Groningen.

van de synode aangewezen naar Farmsum te gaan en de partijen, predikant en gemeente, indien mogelijk te verzoenen. Verwijdering moet echter worden overgelaten aan de synodale deputaten. De classis wordt 4 mei 1603 opgedragen zoveel mogelijk te doen inzake de ‘vörsöninge’ in de zaak van de predikant alhier. Laatstgenoemde is korte tijd daarna overleden; in 1604 is de gemeente wegens overlijden vacant.⁸¹ Eind 1604 geven de synodale deputaten als hun oordeel dat tegen Pasen aanstaande hier een nieuwe predikant moet worden beroepen. Volgens apostille van Gedeputeerde Staten van 28 december 1604 heeft Ripperda toegezegd zulks te doen.⁸² Op 6 mei 1606 wordt de weduwe van de – naamloze – predikant genoemd.⁸³

1605 - 1620 Hiddo Lamberti

uit Groothusen (Ofr.), werd 5 maart 1605 te Farmsum beroepen.⁸⁴ Voordien stond hij te Schildwolde*. Tot en met 19 juni 1620⁸⁵ komt hij regelmatig als predikant alhier voor. Hij overleed 20 ... 1620; zijn grafsteen alhier werd in 2012-2013 teruggevonden.⁸⁶ Tot omstreeks 1618 bediende hij ook Meedhuizen*.

1621 - 1647 Patroclus Römeling

uit Diepholz, eerst predikant te Dalfsen, daarna te Ruinen, werd vandaar 21 maart 1621 te Farmsum beroepen.⁸⁷ Rond zijn beroep werd een jarenlang proces gevoerd tussen Hero Maurits Ripperda en de zich noemende collatoren te Farmsum. De Hoofdmannen hadden Römeling op 30 november 1621⁸⁸ en 30 april 1622⁸⁹ gelast zich van de dienst te onthouden; op 14 mei 1622 echter staan zij hem toe dienst te doen ‘alsz vann desen Gerichte gestelt’, zonder prejuditie inzake het collatierecht.⁹⁰ Nog in 1625 dient het proces voor de Hoofdmannenkamer;⁹¹ een duidelijke uitspraak is blijkbaar niet gegeven waardoor na het overlijden van Patroclus Römeling de strijd weer oplaaide. Hij overleed hier 1 mei 1647.⁹² Zijn tweede vrouw hertrouwde met Joannes Ulcken, predikant te Heveskes. Een zusterszoon, Christianus Wachloo, was predikant te Pernambuco (Brazilië) en Oudeschans, een kleinzoon, Henricus Ketting, predikant te Westeremden.

Pontianusvicarie of -prebende

1428 - 1429 Hermannus Judicis

de Westerwolde, rector altaris sancti Pontiani alhier, richtte in 1428/9 een suppliek tot paus Martinus V die 26 februari 1429 het verzoek om absolutie wegens een door Hermannus op 26 mei 1428 ten huize van de pastoor te

⁸¹ StA nr. 857.

⁸² Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

⁸³ Acta synodes Groningen.

⁸⁴ Arch. HJK nr. 877, 320.

⁸⁵ Arch. HJK nr. 854, 178.

⁸⁶ Alma, *Grafzerken Farmsum*, 51.

⁸⁷ Arch. HJK nr. 877, 320.

⁸⁸ Arch. HJK nr. 854, 178.

⁸⁹ Arch. HJK nr. 854, 280v.

⁹⁰ Arch. HJK nr. 854, 302v.

⁹¹ Arch. HJK nr. 856, 15v.

⁹² Acta synodes Groningen, 1647.

Wedde* aan een inwoner van Onstwedde toegebrachte verwonding.⁹³ De zegelring van Hermannus Judicis werd in 1987 door de heer J. Kuiper te Termunten gevonden op het terrein van het voormalige klooster Oosterwierum onder Heveskes.⁹⁴

Kruisvicarie

1567 **Jodocus von Hoya**
clericus van het bisdom Osnabrück, wordt 20 oktober 1567 met de Kruisvicarie alhier voorzien.⁹⁵ Volgens een niet nader gedateerd stuk uit 1567 is hij dienaar van de bisschop van Münster en vicarius van het Kruis alhier.⁹⁶ Op 1 oktober 1568 ontving hij de Anthoniusprebende te Pieterburen*.

Overige geestelijken

1524 **Hinrick en Johan**
geestelijken alhier komen voor in een lijst uit 1524⁹⁷ en een niet gedateerde lijst.⁹⁸

1535 **N.N.**
In 1535 ontvangt de officiaal van de pastoor alhier 2 mark *pro investitura certe vicarie*.⁹⁹

1563 - 1589 **Johan van Engen**
wordt 23 juni 1563 voor het eerst als vicarius alhier genoemd.¹⁰⁰ Joannes Angen, een 'olt vicarius' alhier, verklaart 12 mei 1589 naar aanleiding van een beschuldiging van ketterse administratie en bediening van zijn dienst een oprecht katholiek te zijn en verzoekt vergiffenis zo hij iets misdaan mocht hebben, omdat hij een 'older swacker man' is.¹⁰¹

1567 **Arnoldus Holstein**
Op 16 september 1567 deelt de bisschop van Munster mee Arnoldus Holstein met een leen te Appingedam* en een vicarie te Farmsum te hebben voorzien.¹⁰²

⁹³ RG IV, k. 1413; OUB III nr. 372 (abusievelijk daar de richter Herman van Westerwolde).

⁹⁴ Het wapen toont drie lelies, 2 en 1; het randschrift luidt: S.D. HMANNI . IUDICIS.

⁹⁵ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 4, 12.

⁹⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. III, 582.

⁹⁷ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, ongefolieerd gedeelte.

⁹⁸ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 53.

⁹⁹ Visitatie 1535.

¹⁰⁰ RA III a.

¹⁰¹ Arch. HJK nr. 56.

¹⁰² StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3.

FEERWERD

Patroon: **Jacobus**

Bijzonderheden:

De stichting van de kerk gaat terug op de abdij te Werden. Op 7 en 10 november 858 waren daaraan door zijn monnik Folckerus zijn erfgoederen 'in Frisia' geschonken waaronder landerijen te Garnwerd en Feerwerd.¹ Mogelijk reeds eerder verwierf de abdij Fulda hier bezittingen.²

Dat de stichting van de kerken te Feerwerd en Garnwerd door de abdij te Werden is geschied blijkt uit de overdracht op 2 januari 1283 door deze abdij aan Everhard, bisschop van Munster, van o.m. *bona nostra in Holtgast, in Asterreyde, in Winzum, in Gernewart et in Federwert cum jure patronatus ecclesiarum et omnibus suis attinentiis ...*³ (ook van de kerk te Weener bezat de abdij het patronaatsrecht dat eveneens werd overgedragen). Wanneer en aan wie de bisschop zijn rechten op de kerken te Feerwerd en Garnwerd overdroeg is (in tegenstelling tot Winsum*) niet bekend. Van enig recht van de bisschop op deze kerken blijkt later nimmer iets.

De kerk alhier was gewijd aan **Jacobus**. Omstreeks 1750 (!) is sprake van 'Een ommegangh op St. Jacob ons patroon'.⁴ Het huidige kerkgebouw dateert in oorsprong uit de dertiende eeuw.⁵

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1371 - 1378 **Conradus**

Op 18 oktober 1371 komt voor dominus Conradus de Federwerth,⁶ op 21 april 1378 Coenrardus, pastoor alhier.⁷

1446 - 1447 **Yweke**

komt als pastoor alhier voor 23 juni 1446⁸ en 1 oktober 1447.⁹

1466 - 1476 **Johan van Goch**

is hier reeds in 1466 pastoor; zijn naam komt voor op de in dat jaar gegoten, Maria genaamde, klok.¹⁰ Op 7 augustus 1472 wordt een regeling getroffen in het geschil tussen Johan Backer, burger van Goch, en zijn zwager Johannes, pastoor te Feerwerd, mede aanwezig, aan de ene en de abt van Termunten aan de andere kant over geld van 'onse oem en swager' Johan van Goch (oorkonder is Johan Backer); het stuk is gezegeld door Johannes van Goch,

¹ OGD nr. 4.

² OGD nr. 1. Vgl. Bleiber, 'Grundherren', 139vlg. waar de schenking van graaf Deodredus van o.m. goederen te 'Federwrt' gesteld wordt op omstreeks 820. Zie uitgebreider Noomen, 'Winsum', 66-79.

³ OGD nr. 158.

⁴ Arch. HJK nr. 2573, i.v. Feerwerd, 129.

⁵ Bericht in Nieuwsblad van het Noorden, 5 februari 1992, na ontpleistering van de wanden.

⁶ OGD nr. 593.

⁷ OGD nr. 663.

⁸ AKG nr. 20, 39v reg. 232.

⁹ AKG nr. 20, 40 reg. 244.

¹⁰ GDW nr. 316.

abt van Klaarkamp, en de abt van Aduard.¹¹ Johannes, pastoor alhier, komt voor het laatst voor 4 oktober 1476.¹²

1501 **Gerardus Huyng/Huginge**

pastoor alhier, wordt genoemd 30 april 1501.¹³ Op 4 juni 1498 is hij nog pastoor te Ezinge*.

1501 ? N.N.

De rekening van de officiaal over 1501 vermeldt *de una cura in Ferwert dedit I Daviticum et VII Stiveros*.¹⁴ Wellicht werd dit bedrag voldaan voor de institutie van een nieuwe pastoor alhier.

1503 - 1504 **Dodo Allersma**

komt als pastoor alhier voor tussen 15 mei 1503¹⁵ en 7 mei 1504 (en dan met Duert Allersma¹⁶ die te Ezinge woonde).

ca 1508- 1522 **Mr. Claes van Overhagen**

Jancko Douwama, afkomstig uit Friesland en omstreeks 1506/7 getrouwd met Teth Luersema, dochter van Rempt Luersema en Teth, woonde blijkbaar een tijdlang op één van haar bezittingen alhier.¹⁷ Hij verhaalt dat in 1508 een priester Mr. Claes Munsma uit Feerwerd te Keulen gaat studeren en ter bekostiging van zijn studie enig land aldaar verkoopt. Daarover ontstaan kort daarop problemen waarbij ook Jancko is betrokken. Hij wordt door de drost en hoplieden (van graaf Edzard van Oostfriesland) te Groningen ontboden voor hen te verschijnen maar stuurt, uit vrees gearresteerd te worden, 'zijn' pastoor Mr. Claes van Overhagen en neemt zelf de wijk naar Friesland.¹⁸ De betrokken student zal geweest zijn Nicolaus Thomae de 'Ferwert', bisdom Munster, priester, op 3 juni 1508 te Keulen als juridisch student ingeschreven.¹⁹ Zijlstra acht hem een zoon van Tamme Monsma en Brechte. Tamme Monsma en Brechte, wonende te Feerwerd, droegen 4 oktober 1476 enig land aldaar over aan de abdij Selwerd.²⁰

Douwama gebruikte later – in 1522 - Mr. Claes, pastoor te Feerwerd (de tekst geeft Ferwerd maar gezien het domicilie van de familie zal Feerwerd zijn bedoeld) als boodschapper naar regentes Margaretha in Den Haag.²¹ Claes van Overhagen is vanaf 1523 bekend als pastoor te Sauwerd*.

- 1574 **Dominicus Tielmannus**

¹¹ GA, GAG, R.F. 1472/22.

¹² AKG nr. 20, 41v reg. 603.

¹³ AKG nr. 20, 42 reg. 886.

¹⁴ Visitatie 1501 (Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II,2, Niederstift A 1 Abt. B, 15v).

¹⁵ AKG nr. 20, 42v reg. 911.

¹⁶ AKG nr. 20, 43 reg. 922.

¹⁷ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 114-115.

¹⁸ Douwama, *Geschriften*, 142-144. Later komt Douwama nog eens hierop terug, zonder bijzonderheden, 518.

¹⁹ Keussen, *Matrikel* II, 478 nr. 68; Zijlstra nr. 5539.

²⁰ AKG nr. 20, 41v reg. 603. Een verwijzing door Zijlstra, t.a.p., naar AKG reg. 268 inzake verkoop van land te Feerwerd hebben wij niet kunnen traceren.

²¹ Douwama, *Geschriften*, 609.

komt als pastoor alhier voor 21 september 1574²² maar is reeds 4 november 1574 pastoor te Ezinge*. Voordat hij te Feerwerd kwam was hij vicarius te Zuidhorn*.

Reformatie

Blijkbaar bleef Feerwerd na de Reformatie enige tijd vacant. Op 17 januari 1596 gelastten de Hoofdmannen binnen een zes weken alhier een predikant te beroepen.²³ Blijkbaar is aan deze oproep niet terstond gevolg gegeven.

1597 - 1601 **Sibrandus Baukius**

verzoekt 29 augustus 1597 de classis hem te examineren en wordt 29 daaropvolgend na examen als predikant toegelaten. Op 12 juni 1598 wordt hij als lid van de classis genoemd. Hij bediende in combinatie tot begin 1601 ook Ezinge* en vanaf 3 maart 1600 tijdelijk ook Oostum*. Op 30 november 1601 werd hij door de classis gedemitteerd wegens beroep naar Witmarsum²⁴ waar hij in 1620 met emeritaat ging; hij stierf 22 januari 1621.²⁵ Volgens mededeling van 18 september 1615 bedankte hij toen voor Wons en Engwier.²⁶

Hoe na zijn vertrek in de bediening van de gemeente werd voorzien is niet bekend. De klassicale handelingen maken geen melding van een predikant alhier al worden elders pastor en kerkvoogden van Feerwerd genoemd op 26 maart 1604.²⁷ Op 7 mei 1606 acht de synode het raadzaam Feerwerd en Fransum* voorlopig te combineren; de classis zal de collatoren verzoeken in de vacante plaatsen een predikant te beroepen. Blijkens een repertorium op de (uit deze jaren niet bewaard gebleven) klassicale acta werd 16 juni 1606 de combinatie van Feerwerd met Garnwerd* *ad tempus* toegestaan.²⁸ Van deze combinatie maakte ook Oostum* blijkbaar deel uit. Althans volgens de synodale acta van 10 mei 1609 bedient

1606 - 1609 **Hayo Ilberi**

predikant te Garnwerd*, ook Feerwerd en Oostum. Aan deze voorziening is echter spoedig daarop een einde gekomen.

1610 - 1621 **Bernardus Andreae**

predikant te Ezinge*, wordt 21 mei 1610 ook predikant te Feerwerd genoemd.²⁹ Blijkens eerdergenoemd repertorium kwam toen deze combinatie bij klassicale resolutie tot stand.³⁰ Blijkbaar werd kort daarop overwogen hier een eigen predikant te beroepen; althans worden 14 december 1610 in verband met de keuze van een predikant alhier de oude kerkenboeken opgeëist.³¹ Voorzover hiertoe pogingen in het werk zijn gesteld bleven ze zonder resultaat.

²² Arch. HG Ezinga c.a. nr. 48.

²³ Arch. HJK nr. 838, 202.

²⁴ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

²⁵ Romein, *Friesland*, 320.

²⁶ Tresoar, Arch. Classis Franeker-Bolsward nr. 55 (acta classis Bolsward).

²⁷ Arch. HJK nr. 2.

²⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 120.

²⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

³⁰ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12.

³¹ Arch. HJK nr. 845, 298.

In oktober 1611 verbood Sytz van Botnia³² Bernardus Andreae, predikant te Ezinge*, de inkomsten der pastorie te Feerwerd te ontvangen als zijnde hij zonder zijn consent beroepen waartegen Andreae stelt door de classis, de synode en Gedeputeerde Staten geaprobeerd te zijn. De Hoofdmannen staan, nadat op 5 oktober deze zaak voor het eerst diende, op 12 oktober 1611 bij provisie Andreae tot revocatie in de bediening te Feerwerd te continueren.³³ Ook volgens een waarschijnlijk omstreeks 1613 opgesteld stuk is Feerwerd met Ezinge gecombineerd.³⁴

Eerst in 1620/1 werd opnieuw getracht Feerwerd met een eigen predikant te voorzien. Op 22 juni 1620 behandelt de synode de moeilijkheden inzake het verlenen van toestemming door collatoren, doch zonder instemming van de classis, inzonderheid te Feerwerd een proefpreek te houden. In het volgende jaar stond jonker Aldringa³⁵ Ludovicus (Hellinckhusius), vicarius* te Bedum*, toe alhier te preken. Andreae, predikant te Feerwerd en Ezinge, protesteert 7 mei 1621 bij de classis hiertegen. Deze besluit daarop te schrijven aan Aldringa en de classis Middelstum waaronder Hellinckhusius ressorteerde. Deze werd kort daarop predikant te Oldenzijl* en Oosternieland*.

Tot 1621 bleef de combinatie in stand. Nog op 6 december 1621 ordineren de Hoofdmannen, na visitatie van de stukken door en vanwege de gemeente overgelegd, om Andreae, predikant te Ezinge, volgens de strekking van het uitgebrachte mandaat, te handhaven – tot nadere dispositie – in de bediening te Feerwerd.³⁶

1622 - 1628 **Conradus Georgii**

student te Groningen,³⁷ verzoekt de classis 31 december 1621 toestemming voor een proefpreek alhier; op 23 januari 1622 legt hij zijn beroepbrief over en 11 februari daaropvolgend wordt hij toegelaten. Op 9 juni 1628 demitteert de classis hem wegens beroep naar Enum* waar hij 23 juni daaraanvolgend door de classis Loppersum wordt toegelaten.

Na zijn vertrek werd getracht Feerwerd weer met Ezinge* te combineren. De classis wees een daartoe strekkend verzoek 7 juli 1628 af en stond toen

1628 - 1637 **Luardus Meinardi Suirvelt**

predikant te Everdingen (graafschap Culemborg) en eerder predikant te Lutjegast* een proefpreek toe. Op 24 november 1628 wordt hij als predikant hier toegelaten. Hij stierf hier 17 januari 1637, blijkens zijn grafzerk.³⁸

1638 - 1644 **Samuel Folkeri Steinhaus**

³² Diens vrouw was een kleindochter van Jancko Douwama. Het echtpaar bewoonde de kleine borg te Feerwerd: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 114.

³³ Arch. HJK nr. 846, 217, 223v-224.

³⁴ Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁵ Popco Aldringa, bewoner van de grote borg te Feerwerd, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 116-117.

³⁶ Arch. HJK nr. 854, 197.

³⁷ Ingeschreven 12 januari 1616, Zijlstra nr. 2872.

³⁸ GDW nr. 1184.

was in 1632 huisonderwijzer bij jonker Manninga op Dijksterhuis³⁹ en daarna – volgens een opschrift op zijn grafzerk⁴⁰ – vier jaren predikant in Brazilië. Blijkens de acta van de classis Pernambuco van 16 december 1636 stond hij toen te Pariba en was hij voor de dan gehouden vergadering niet ontboden ‘van wegen de ongelegenheit der plaetse te deser tijt, oock dat de kerke beyder absentie niet en conde derven’ (Pariba had twee predikanten); hij wordt dan aangewezen voor de Nederduitse dienst in de forten. Op 3 maart 1637 verzoekt hij demissie die hij 5 maart 1637 verkrijgt, onder ratificatie van de Hoge Raden (van de West Indische Compagnie), te meer waar hij onwettelijk tot het predikambt is geroepen en met name op het punt van de kennis tekortschiet; blijkens de acta van 5 januari 1638 is Folkeri inmiddels gerepatriëerd.⁴¹

Op 7 mei 1638 vertoont hij beroep naar Feerwerd, wordt 13 juni 1638 toegelaten, sond wegens klachten over zijn levenswandel en dienstvervulling onder censuur, en overleed 29 juni 1664.⁴²

‘Samuel Folckeri, ein Pastors soene tho Loga in Ostfreszlandt’ wordt 28 december 1620 (hij wordt dan een arm student te Groningen genoemd) en 15 november 1621 door de kerkvoogden te Zuidbroek een aalmoes gegeven.⁴³

Hij wordt als Frisius orientalis 22 november 1627 te Groningen als thelogisch student ingeschreven.⁴⁴

³⁹ Arch. Classis Marne nr. 1, 19 maart 1632.

⁴⁰ GDW nr. 1186.

⁴¹ ‘Classicale Acten Brazilië’, 298, 312, 327.

⁴² Aldus GDW nr. 1186. De acta van de classis Westerkwartier geven 28 juni 1664 als sterfdatum.

⁴³ Arch. Kerkvoogdij HG Zuidbroek nr. 30. Reershemius, 695-696 noemt geen predikant Folkerus te Loga.

⁴⁴ *Album Studiosorum Academiae Groningensis*, k. 19.

FINSTERWOLDE OOST

Patroon: Nicolaas

Bijzonderheden:

In 1391 is sprake van ‘Sunte Nicolauskerck in Oostfinsterwolde’,¹ in 1429 van de *parochialis ecclesia St. Nicolai in Ostfinservoelda*.² Tenslotte komt Nicolaas voor op het kerspelzegel uit 1435.³

Een aantal auteurs maakt in de eerste helft van de negentiende eeuw melding van de vondsten van – naar hun mening – oude kerken in de omgeving van Finsterwolde.

Smith vermeldt dat in 1826 in de nabijheid van de Ganzedijk onder Finsterwolde ‘achter de boerenplaats van den heer D.J. Mulder’⁴ in een heuvel fundamenten werden ontgraven: ‘het fondament vormde een kruis, en ieder van dezen bevatten de ruimte van p.m. 25 voeten vierkant’. In deze ruimte vond men vele geraamten waarvan twee in toegemetselde zerken’.⁵ D.H. (niet D.J.) Mulder had in 1820 van de kerkvoogdij te Finsterwolde ruim 46 ha. onbehuisd land gekocht; deze stichtte daarop een landbouwbedrijf.⁶ Smith reeds zocht hier de kerk van Oost Finsterwolde.⁷ Acker Stratingh en Venema daarentegen meenden dat het hier een eerdere kerkstede van (West) Finsterwolde betreft.⁸

Acker Stratingh en Venema halen elders de mededeling van Kremer⁹ aan van de vondst naar de kant van Veenhuizen van enige doodkisten, een poort, zwaar uitgestrekt muurwerk; deze schrijven zij toe aan de kerk van het verdronken Oost-Finsterwolde.¹⁰ Het betreft ‘de hoogte, loopende zuidwaarts langs de Finsterwolder molens door het Vledder’.¹¹ Ook Siemens situeert hier Oost Finsterwolde.¹²

Acker Stratingh en Venema refereren aan deze plaats als zij aanhalen de mededeling van Smith over vondsten in dezelfde tijd van stenen, geraamten en overblijfselen van doodkisten op een stuk land van P.J. Land te Nieuw Beerta, door Smith als ‘een kapel .. van Exterhuis’

¹ OGD nr. 814.

² Reimers, G nr. XXXIV; RG IV k. 686.

³ GA, GAG, R.F. 1435/7.

⁴ *Boerderijen en hun bewoners*, 365: een landeigenaar D.J. Mulder op de Ganzedijk is niet bekend, waarschijnlijk is bedoeld D.H. Mulder.

⁵ Smith, *Groningen*, 425.

⁶ Beschreven in: *Boerderijen en hun bewoners*, 363-365 nr. 153. De kerk betaalde mede van de opbrengst de in 1821 gebouwde kerktoren. Volgens het Schoolmeestersrapport uit 1828 was de plaats van Douwe Muller voorheen een kerkenplaats. In de grond van het daarop gestichte bedrijf bevinden zich kloosterstenen, ‘waarschijnlijk van een oude kerk’, *ibid.*, 519. Kuiken citeert de mededeling in het bovengenoemde Schoolmeestersrapport van ‘een zerken doodskist met kruizen beschreven, die van boven met stenen was dichtgemetseld’ (Kuiken, ‘Grafkisten’, 75-76; de vindplaats acht hij – zonder nadere argumentering – een voormalig premonstratenser klooster) terwijl Smith, *Groningen*, 425 spreekt over toegemetselde zerken. De kerkvoogdij verkocht in 1820 ook een andere boerderij, beschreven in *Boerderijen en hun bewoners*, 349-352 nr. 145. Volgens een mededeling van J. Molema de dato 17 februari 1999 bevindt zich daar tussen de huidige bebouwing en de weg eveneens een vroegere kerkstede. Vgl. correspondentie H. Stuut en J. Molema, 8 december 1995.

⁷ Smith, *Groningen*, 425.

⁸ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 49 en n. 49 aldaar.

⁹ Acker Stratingh en Venema 41, n. 36. Kremer, *Beschrijving II*, 98.

¹⁰ Door Westendorp aangezien voor restanten van een (verondersteld) klooster Berthe, Acker Stratingh en Venema 41 n. 36.

¹¹ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 50.

¹² Siemens, *Dijkrechten*, kaart nr. 6. Aangegeven is een plaats behorende bij boerderij nr. 36, *Boerderijen en hun bewoners*, 94-95.

verondersteld.¹³ Genoemd worden de fundamenten van een muur van 4-5 voeten dik, welke niet kruisvormig, maar eenigszins een langwerpig vierkant uitmaakte, met een ingang of portaal voorzien, en welk gebouw slechts 15 voeten vierkant ruimte zal gehad hebben.¹⁴ Het gaat echter om twee geheel verschillende lokaties!.

De plaats te Nieuw Beerta (boerderij P.J. Land) situeert Siemens niet op zijn kaart maar hij noemt wel 'Kapella Beerta' iets meer oostelijk.¹⁵ Onder Beertsterhoogen situeert hij 'Wijnham'.¹⁶

Samengevat is dus sprake van een aantal lokaties waarop oude kerksteden zijn gevonden respectievelijk aangenomen:

- a. op de Ganzendijk fundamenten van een kruiskerk (plaats bekend)*.
 - b. onder Veenhuizen (poort en verder zwaar uitgestrekt muurwerk, plaats niet aangegeven).
 - c. onder Nieuw Beerta (vrij klein langwerpig gebouw, plaats niet nauwkeurig aangegeven).
 - d. te Finsterwolde (noordelijk van de huidige plaats over de weg een vroegere kerkstede).
- Verschillende auteurs verbinden daaraan verschillende namen:

a	Acker Stratingh en Venema: West Finsterwolde (Kremer: Oost Finsterwolde)	Siemens: Torpsen (Osn.)
b	Acker Stratingh en Venema: Oost Finsterwolde	Siemens: Oost Finsterwolde
c	Acker Stratingh en Venema: Exterhuis	Siemens: Kapella Beerta (Osn.)
d.	niet genoemd.	

Tenslotte noemt Siemens onder Beertsterhoogen 'Wijnham' en in de omgeving van Drieborg 'Stockdorp', evenals Kapella Beerta gelegen in het bisdom Osnabrück.

Welke opvatting de juiste is valt moeilijk uit te maken. Feit is wel dat de grond waarop stede a ligt destijds een kerkenboerderij van Finsterwolde was.

Historische berichten over Oost Finsterwolde en omgeving zijn schaars. Het oudste is de vermelding uit 1391 (voor 1 juni) in een overeenkomst over grensscheidingen, wateren, zijlen en dijken in Reiderland en het Oldambt: 'Item de Thyamme begint uet Tijdwynedaborch in Wijveldaham ende loopt op voorbeij Reijderwolda ende voort door Meggeham ende door Torpsen, voorby sunte Nicolauskercke in Oostfinserwolda, west in voorby Finsterwolda, Oostwolda' ...¹⁷. Op 14 december 1614 is sprake van een deimt land te Finsterwolderhamrik 'op Torpsum gelegen' en 3 deimt in 6 deimt aldaar onverscheiden.¹⁸ Siemens wijst op een vermelding van 16 augustus 1636; dan wordt bepaald dat 'het water uit het Vierkerspelenzjylvest zou lopen door het Beersterdiep- naar de Tjamme tot 'omtrent aan het oosten van Finsterwolderzjyldiep of Torpsen' en vandaar met een zuidwending tot aan de

¹³ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 50 en n. 50 aldaar; Smith, *Groningen* 425. De betrokken boerderij is beschreven in *Boerderijen en hun bewoners*, 135-136, nr. 52.

¹⁴ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 50 n. 50.

¹⁵ Siemens, *Dijkrechten*, kaart nr. 6.

¹⁶ Op een plaats in een boerderij, in *Boerderijen en hun bewoners*, 102-104 beschreven onder nr. 40. De vraag is wel of verschillende door Siemens, *Dijkrechten* op kaart nr. 6 aangegeven locaties steunen op bijvoorbeeld bodemvondsten (en interpretaties daarvan) of meer indicatief zijn bedoeld. Deze plaats wordt door Acker Stratingh en Venema niet vermeld.

¹⁷ OGD nr. 814. Emmius spreekt over ... *in ortu leniter conversus post Midwoldios et Ostwoldios ad sinistram praeteritos inter Beerdam et Finsterwoldamsanum Nicolai petiit, quod in Ostfinserwoldiis erat*, Emmius, *Descriptio Chorographica*, 38-39.

¹⁸ GA, GAG, RA nr. III l 4, 155 resp. 155v; dat land wordt in 1625 bij executie gekocht door Alert Wierds, zoon van Wiert Onckens te Beerta, na de beschrijving van Wiert's schulden; gebruiker was Bronger Herens.

Nijezijsl' en zoekt Torpsum ten noorden van de Egyptische dijk.¹⁹

Gewezen kan tenslotte worden op een vermelding van land op Torpsum onder Finsterwolderhamrik op 4 maart 1669.²⁰ De stede bij de Ganzedijk²¹ zou dan aan Torpsum toebehoord kunnen hebben. Na de inundaties zou het kerkenland – voor wat daarvan dan nog overwas – aan de kerk te Finsterwolde kunnen zijn gekomen.

Daar zal dus niet de kerkstede van Oost Finsterwolde gezocht moeten worden. Het ligt voor de hand deze onder Veenhuizen te zoeken. In deze richting wijst ook het volgende: op 8 maart 1435 gaan de kerspelen Finsterwolde, Oost Finsterwolde en Eexta een verbond aan met de stad Groningen.²² De beide eerstgenoemde kerspelen moeten politiek een eenheid gevormd hebben getuige het gemeenschappelijke zegel met als randschrift: 'SI(G)IL(LUM) DUARUM P(AR)OCHIANUM IN FINZEREW(L)DE' met als afbeelding een kerkgebouw met twee nissen; in de rechternis is Stephanus, in de linkernis Nicolaas afgebeeld. Wanneer echter 8 mei 1435 de stad Groningen voor twaalf jaren een verbond aangaat met de 'gemiene Hovelingen, Richters ende mienheijt der Carspelen ende Buijrschoppen tho Midtwolda, Oostwolda, Finserwolda, Veenhuysen, Scheembte, Eexte, Mieden, Avermieden, Muntendamme, Suijdtbroecke, Noordbroecke, ende Wagenborghen'²³ ontbreekt Oost Finsterwolde en komt daarentegen Veenhuizen wel voor. Oost Finsterwolde komt ook niet voor in de Dijkbrief van het Oldambt uit 1441.²⁴ Oost Finsterwolde komt wel voor in het parochieregister van circa 1450²⁵ – met een even hoog bedrag (16 schilling) aan schatting als West Finsterwolde en Midwolda en daarmee bij de hoogstaangeslagen parochies behorende. Het is echter in de tweede helft van de vijftiende eeuw ondergegaan: het parochieregister uit 1501 noemt *Oistfinsserwolde aqua destructa*.²⁶

Pastorie

1428 - 1429 Folkardus de Voest-Finstervoelda

Mon. d., benoemd tot cureet van de Nicolaaskerk in 'Ostfinservoelda' en door de ordinarius in het bezit ervan gesteld, verzoekt zich aan de curie door een willekeurige bisschop buiten de voorgeschreven termijnen te mogen laten wijden omdat sedert de inbezitstelling acht maanden verstreken zijn; het verzoek wordt 16 juni 1429 ingewilligd.²⁷

* volgens Johan Feikens liggen in het zuidelijke verlengde van deze heerd nog twee vroegere kerksteden!

¹⁹ Siemens, *Dijkrechten*, 75 (cit. Feith, *Catalogus der inventarissen der zijlvesten en dijkrechten*, blz. 269, nr. 1.).

²⁰ RA Drenthe, Arch. Tonckens nr. 2.

²¹ Deze is dan door Siemens op de kaart iets te veel oostelijk aangegeven.

²² GA, GAG, R.F. 1435/7

²³ GA, GAG, R.F. 1435/17, Arch. De Sitter nr. 220, VVS 48, 128vlg.

²⁴ GA, GAG, R.F. 1441/6; gedrukt: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 324-326.

²⁵ RC I.

²⁶ RC II, 11.

²⁷ Reimers, G nr. XXXIV; RG IV k. 686.

(WEST) FINSTERWOLDE

Patroon: **Stephanus**

Bijzonderheden:

De kerk te Finsterwolde wordt omschreven als het alleen overgebleven en vooral inwendig gewijzigd schip van een forse dertiende-eeuwse romano-gotische kruiskerk met latere driezijdige sluiting. De toren dateert uit de jaren 1820-1822.¹ De bouw daarvan werd bekostigd door de verkoop van twee (onbehuisde) heerden waarop toen boerderijen werden gesticht.² In de eerste heerd werden in 1826 restanten van een kerkstede aangetroffen, waarschijnlijk van het verdronken Torpsum.³ Volgens mededeling van Molema bevond een oudere kerkstede zich tegenover de huidige aan het begin van de tweede verkochte heerd.⁴ De kerk van (West) Finsterwolde moet dan reeds vroeg, vòòr het midden van de dertiende eeuw, zijn teruggelegd. Een soortgelijke situatie deed zich in het naburige Oostwold* voor. De thans bestaande kerk is in 1969/70 gerestaureerd; van enig archeologisch onderzoek, ook naart een eventuele voorganger, is geen melding gemaakt.

De kerk was gewijd aan **Stephanus**. Op 5 mei 1528 wordt melding gemaakt van ‘Sunte Steffens landen gelegen te Fynserwolde’.⁵ Uit 1435 dateert het kerspelzegel van West- en Oost Finsterwolde met als randschrift ‘SI(G)IL(LUM) DUARUM P(AR)OCHiarUM IN FINZEREWA(L)DE’ waarop een kerkgebouw met twee nissen; in de rechternis is Stephanus, in de linkernis Nicolaas afgebeeld.⁶ Uit de rangschikking is af te leiden dat West Finsterwolde de oudste parochie was. Stephanus is ook afgebeeld op zegels van de pastoors Tadeus (1456)⁷ en Remet (1556).⁸ Na de Reformatie blijft in het Oldambt de patroonheilige uit de Rooms-katholieke tijd de zegels van de eerste predikanten en dikwijls ook van het kerspel sieren. Hier blijkt zulks uit het zegel van Ds Fredericus Trenning (1603)⁹ en van het kerspel zelf.¹⁰ Opvallend is het zegel van Ds Rudolphus Sutor (1602);¹¹ de daarop afgebeelde heilige draagt in de rechterhand een schip, een attribuut van Nicolaas, en in de linkerhand een palmtak, duidende op Stephanus. Aldus wordt de herinnering levend gehouden aan de twee Finsterwolder parochies, Oost en West.

Over de kerk is bekend dat zij tegen het midden van de zestiende eeuw bouwvallig was. Burgemeesteren en Raad van Groningen geven 17 april 1554 last de bouwvallige kerk ten spoedigste te repareren; deze opdracht herhalen zij 25 april daaraanvolgende, daarbij voegende dat ook de gescheurde klok gemaakt moet worden. Op 28 mei worden gecommitteerden voor de bouw van een nieuwe kerk aangewezen; op 8 juni wordt last gegeven noodvoorzieningen als stutten en dergelijke aan de kerk aan te brengen.¹² Zo er toen iets is gebeurd moet het vrij provisorisch zijn geweest want 14 april 1584 wordt, nadat het

¹ KR (1977) 90.

² Beschreven in Boerderijen en hun bewoners, 363-365 nr. 153 en 349-352 nr. 145.

³ Zie verder onder Finsterwolde Oost*.

⁴ Volgens een mededeling van J. Molema de dato 17 februari 1999 bevindt zich tussen de huidige boerderij en de weg een vroegere kerkstede. Vgl. correspondentie H. Stuit en J. Molema, 8 december 1995.

⁵ HGA, Hertogelijk Archief nr. 150 nr. 2410.

⁶ GA, GAG, R.F. 1435/7.

⁷ GA, GAG, R.F. 1456/4B

⁸ GA, Verzameling Koning nr. 23.

⁹ GA, GAG, RA III m 3.

¹⁰ GA, Zegelverzameling nr. C 220.

¹¹ GA, GAG, RA III m 2.

¹² Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 12,15,16.

kerspel is opgelegd de kerk te repareren, door Burgemeesteren en Raad de nakoming van het daartoe strekkende mandaat verlangd.¹³ Eppens vermeldt dat de kerk alhier in december 1586 opbrandde.¹⁴

De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor Finsterwolde twee priesters.¹⁵ Voor (West) Finsterwolde worden in 1501 echter een vicarius en een prebendaat opgegeven.¹⁶ Over beide beneficia is verder niets bekend.

Pastorie

veertiende eeuw **Kialingus**

plebanus, wordt genoemd in een inscriptie op de veertiende-eeuwse klok, volgens overlevering afkomstig uit Finsterwolde en later hangende in de kerktoren van Weiwerd.¹⁷

1441

Nomne

Nomne komt 16 februari 1441 voor als medevolmacht van Finsterwolde, met andere pastoors uit het Oldambt.¹⁸

1456

Tadeus

pastoor alhier, zegelt 2 augustus 1456.¹⁹

1494 - 1501

Tyacke

pastoor alhier, komt voor 13 juli 1494²⁰ en als Jacko, pastoor van Westfinsterwolde, in 1501.²¹

1554 - 1564

Remmert

Remmert te Finsterwolde komt als getuige voor 6 mei 1554,²² als pastoor alhier 4 oktober 1556.²³ Blijkens een mededeling van 28 juni 1564 heeft Remmert, pastoor alhier, toegezegd, dat zijn huis na het overlijden van hem en zijn 'maegd' eigendom van de kerk zal worden.²⁴

1568

Vacature

In 1568 is de pastorie vacant; in dat jaar wordt de collatoren gelast 'enen guden Catolischen preester tot enen pastoer in oeren karspel te erwelen ende tho setten'.²⁵ Mogelijk is hier toen gekomen.

1571 - 1575

Gerardus Horlingius

¹³ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 604.

¹⁴ Eppens, *Kroniek II*, 396.

¹⁵ Alma, 'Schattingen', 177.

¹⁶ RC II, 11.

¹⁷ GDW nr. 4043 en mededeling van A. Pathuis.

¹⁸ GA, GAG, R.F. 1441/6.

¹⁹ GA, GAG, R.F. 1456/4B

²⁰ AKG nr. 220 reg. 831.

²¹ RC II, 11.

²² GA, GAG, rvR nr. 983.

²³ GA, Verzameling Koning nr. 23.

²⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 139.

²⁵ GA, Rekening stad Groningen, 1568, 406, mandaten.

als pastoor alhier genoemd 1 mei 1571²⁶ en 3 maart 1575.²⁷ Hij zal verwant zijn geweest aan Ayke Horlinges te Smeerling (Westerwolde), vermeld in 1535.²⁸

- 1584 - 1585 **Petrus Benier**
 komt als pastoor alhier voor 7 augustus 1584²⁹ en 14 februari 1585.³⁰
 Zonder twijfel is hij dezelfde als Peter Beneer van Zwoll, pastoor te Surhuizum, blijkens een opgave van 31 januari 1581 vandaar in oktober 1580 vertrokken.³¹ De *Conscriptio Exulum* noemt hem als Petrus, pastoor te Surhuizum, onder de uitgewekenen evenals (zijn broer) Paulus Bernier of Banier, prior van het klooster Galilea alias Vrouwenklooster.³²
- 1586 ? **Udo**
 De Groninger secretaris Alting noteert 15 mei 1586: 'Heer Udo, diaconus, to Finsterwolde pastor eher dan heer Pibo, ydtz pastor to Westerlehe'.³³ Of genoemde Udo hier inderdaad pastoor is geworden is onbekend. Wellicht is hij dezelfde als de na te noemen Udo van Doesborch.
- 1589 - 1590 **N.N.**
 pastoor alhier, werd blijkens een mededeling van 17 april 1589 met zijn collega te Oostwold* door de vijand gevangen genomen 'midts gebreke van sauvegarde, de durch den Staten geweygert'.³⁴ Na zijn vrijlating verzoekt hij Burgemeesteren en Raad van Groningen vrijstelling van schatting; Burgemeesteren en Raad vragen 17 februari 1590 advies aan de stadsrentmeester;³⁵ de te betalen schatting werd verminderd en gelegd ten laste van de gemeente.³⁶

Reformatie

- 1597 - 1603 **Rudolphus Sutor**
 predikant alhier, komt voor het eerst voor 1 mei 1597.³⁷ In mei 1603 intercedeert de classis voor Sutor, predikant alhier, die geheel verarmd is door 'grote onverwintlicke schade' en de op zijn landen drukkende dijkslasten waardoor hij geen middelen heeft zijn vrouw en zes kinderen te onderhouden. Daarom voelt hij zich genoodzaakt deze plaats te verlaten en wil hij 'alle syne Pastorije Landen' wegens de dijkslasten overdragen. De classis ziet hem echter zeer ongaarne vertrekken omdat dit in zijn gemeente 'bij de welcke hij seer bemindt, ende geleden is' een 'grote verwoestinghe,

²⁶ Arch. Vierkarspelenzijlvest nr. 2.

²⁷ Arch. HG Finsterwolde nr. 118.

²⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 II, 69.

²⁹ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH. VI nr. 482)

³⁰ O.A. nr. 789, 1108vlg.

³¹ Reitsma, *Oostergo*, 207; Engels, *Conscriptio*, 13.

³² Engels, *Conscriptio*, 11.

³³ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 664.

³⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 757.

³⁵ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 783 (hij was 30 Emders gl. 23 st. schatting achterstallig).

³⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 791 'De gemeente to Fynserwolde sullen hoeren pastoor van syn 23 st. schatting, mit de dertich daler verschenen, bevryen in de 20 daler, daer se nu up geset.'.

³⁷ Arch. De Sitter nr. 185.

ende confusie solde causeren' weshalve de classis, omdat de gemeente niet in staat is hem te helpen, aan de provincie voor drie tot vier jaren hulp verzoekt. Gedeputeerde Staten stellen 10 mei 1603 de landdag voor hem de 100 Carolus guldens per jaar te geven die de proost van Heiligerlee aan zijn alimentatie zijn ontnomen. Het voorstel komt echter niet in behandeling waarna op 21 juni 1603 het voorstel om Sutor, predikant alhier, te helpen wederom ter beslissing van de landdag wordt gesteld, echter ook nu zonder dat van enige beslissing blijkt.³⁸

Wellicht was hij toen reeds vertrokken naar Meeden* waar hij in oktober 1603 aan de pest stierf. Van enige aan hem toegekende ondersteuning blijkt evenmin uit de rekeningen der geconfisqueerde kloostergoederen³⁹.

1603 - 1605 **Fredericus Trenning**

komt als predikant alhier voor 18 november 1603⁴⁰ en 7 november 1605.⁴¹ Of er een relatie was met de gelijknamige predikant te Böhmerwold (Ofr.), daar reeds op 6 maart 1635,⁴² door Reershemius aldaar vermeld van 1646 tot aan zijn overlijden in 1652 (in een blijkbaar incomplete lijst; vòòr hem wordt in de zeventiende eeuw alleen vermeld Zacharias Wolffius⁴³ (die reeds in 1602 van daar naar Coevorden vertrok⁴⁴ en later te Oostwold (Wk.)* c.a. stond, is niet bekend.

1608 **Vacant**

Blijkens een mededeling van (omstreeks) 13 januari 1608 is de kerk alhier vacant⁴⁵, zo ook 6 maart 1608.⁴⁶

1609 - 1614 **Bernardus Goltswerden**

wordt als predikant alhier genoemd 10 april 1609⁴⁷ en 1 februari 1614.⁴⁸ Kort nadien vertrok hij naar Blijham*.

1614 **Udo van Doesborch**

wordt begin 1614 predikant alhier, blijkens de synodale handelingen van 17 mei 1614. In 1608 en 1609 stond hij te Oldendorf (Ofr.) waar waarschijnlijk nog in 1609 zijn opvolger kwam.⁴⁹ Hij is hier slechts korte tijd in functie geweest; op 12 december 1615 wordt alhier een mandaat door de wedman afgekondigd en afgetekend 'um reden dath her geen pastor is'.⁵⁰

³⁸ StA nr. 2.

³⁹ StA nrs. 2304, 2305.

⁴⁰ GA, GAG, RA III m 3.

⁴¹ Collectie Sickinghe, R.F. 1605.54.

⁴² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7074, vidimus 12 januari 1636 van een akte van 6 maart 1635.

⁴³ Reershemius, 694-695.

⁴⁴ Romein, *Drenthe*, 272.

⁴⁵ GA, GAG, RA III m 2: mandaat van 13 januari 1608 'Verkündiget tho Winschoten hebbe ickbestelt in der Berta durch den nijen angenommen pastoir, de dit ock verkündiget heft, Gerardus Weemhof pastor in Winschotten', met andere hand 'In de Beerte ende Finserwolt a(nn)o et die 4(o) 5/ der wile geen pastoren aldaer/angeslagen'.

⁴⁶ GA, GAG, RA III m 3.

⁴⁷ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419.

⁴⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7072.

⁴⁹ Reershemius, 608.

⁵⁰ GA, GAG, RA, R.F. 1615.15.

Voor Van Doesborch zie ook onder Beerta* waar hij in 1602 als predikant werd geweerd.

- 1617 - 1624 **Petrus Meinardi**
wordt tussen 3 en 20 maart 1617 voor het eerst als predikant alhier genoemd⁵¹ en werd, blijkens de synodale acta van 7 mei 1617 sedert de voorgaande synode hier toegelaten. Voor het laatst komt hij als predikant alhier voor 17 juli 1624.⁵² Hij overleed nog in 1624. Begin 1625 geven de provinciale rekenmeesters last na te gaan of de weduwe van de predikant te Finsterwolde het provinciale tractement ad 50 gl., verschenen Midwinter 1624, inderdaad heeft ontvangen.⁵³
- 1625 - 1628 **Nicolaus Johannis**
wordt als geëligeerd predikant alhier genoemd 3 april 1625; hij was dus nog niet bevestigd hetgeen ook blijkt uit het verlijden der akte ten overstaan van alleen de twee kerkvoogden.⁵⁴ De synodale acta van 9 mei 1626 noemen hem als sedert de vorige synode toegelaten. De classis Middelstum keurde 7 juli 1628 het op hem naar Uithuizen* uitgebrachte beroep goed. Hij was een zoon van Johannes Johannis, predikant te Wagenborgen*, en huwde in 1626 met een dochter van Gerhardus Assuerus, in leven predikant te Zuidbroek*.
- (1629) **(Adolphus à Besten)**
geresigneerd predikant te Wehe*, verzoekt de classis Marne 15 oktober 1629 een testimonium van demissie en legt een beroep naar Finsterwolde over; later – de betrokken handelingen zijn ongedateerd – verklaart hij dat hij bij zijn beroeping is bedrogen en dat Burgemeesteren en Raad van Groningen hem niet willen dulden; zijn verzoek om een nieuw en ander testimonium demissionis wordt door de classis echter afgewezen.⁵⁵
- 1630 - 1654 **Johannes Uphuis**
verzoekt 19 juli 1630 toestemming tot het houden van een proefpreek alhier, vertoont 15 september 1630 een beroep naar hier, wordt dezelfde dag toegelaten en overlijdt 24 maart 1654.⁵⁶

In 1501 worden hier een vicarie en een prebende genoemd.⁵⁷ Bekend is alleen het volgende:

Prebende

- 1540/1 **Johan**
wordt als prebendaat alhier genoemd in 1540/1.⁵⁸

⁵¹ Arch.Gerechten Oldambt nr. 7120.

⁵² Arch. Gerechten Oldambt nr.7073.

⁵³ StA nr. 2331, 472, in margine.

⁵⁴ Arch. HG Finsterwolde, charters.

⁵⁵ Arch. Classis Marne nr. 1.

⁵⁶ Acta synodes Groningen, 1654.

⁵⁷ RC II, 11.

⁵⁸ Kuiken e.a., *Stadsrekening Groningen 1540/1*, 36.

FRANSUM

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Het schip van de kerk dateert waarschijnlijk uit het begin van de dertiende eeuw. Er zijn aanwijzingen dat het koor oorspronkelijk versmald en rechthoekig gesloten is geweest; het huidige koor dateert uit de periode 1525-1550.¹

De patroonheilige is onbekend.

De pastoor had in 1540 32 ¾ grazen land tot zijn beschikking.²

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1378 **Gheerd**

komt als pastoor alhier voor 21 april 1378.³

1483 - 1484 **Jan**

pastoor alhier, zegelt 14 december 1483⁴ en – onder de naam Johannes – zaterdag na Vrijmarkt 1484.⁵

ca 1500/10 ?? **Wilhelm**

In oktober 1516 wordt alhier als achterstallige belastingplichtige genoemd Geryt her Wilhelms met een bedrag van 14 stuiver.⁶ Was de vader mogelijk geestelijke alhier geweest?

1541 – 1544(51?) **Mr. Helprick**

Op 25 februari 1541 wordt meester Helprick als pastoor alhier genoemd.⁷ Op de Pinksterlotting 1542 dient voor de Etstoel van Drenthe een geschil tussen ‘meister Helprick van Ffranssum’ en Johann Haeveman; de zaak blijft blijkbaar slepen tot 19 augustus 144 wanneer tussen Helprich en Hoveman van Ide wordt uitgesproken dat een broerskind nader tot een erfenis is dan een uitgeboedelde zuster.⁸

Mogelijk is hij ook bedoeld wanneer 17 juni 1551 sprake is van een geschil tussen ‘Mester Helprich pastoor’ en zijn oude meier;⁹ een plaatsnaam is niet vermeld.

ca 1561/3 **N.N.**

wordt tussen mei 1561 en september 1563 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor aan recht aan de officiaal 3 daalder betaald wordt.¹⁰

¹ Meinema, ‘Fransum’, 119.

² O.A. nr. 39.

³ OGD nr. 683.

⁴ GA, GAG, R.F. 1483/25.

⁵ GA, GAG, R.F. 1484/7.

⁶ Alma, ‘Schattingen’, 187.

⁷ Arch. HJK nr. 52, 213.

⁸ Joosting, *Ordelen*, 117, 124, 147.

⁹ Arch. HJK nr. 52, 153.

¹⁰ Visitatie 1563.

1577

Jacob

pastoor alhier, draagt 22 januari 1577 de vijfde penning der huren ter betaling van de Waalse soldaten, namens het kerspel, af.¹¹

Reformatie

De bediening van de gemeente in de eerste jaren na de Reformatie is onduidelijk.

Gedeputeerde Staten bepalen 7 juli 1595 dat de opkomsten van de kerken te Den Ham* en Fransum mede zullen dienen tot onderhoud van de kerk te Aduard*.¹² Mogelijk werd toen Fransum door de predikant te Aduard* bediend.

Korte tijd nadien moet de bediening van Fransum zijn overgegaan naar de predikant te Feerwerd*. Dit valt op te maken uit de op 6 september 1601 door de classis behandelde klacht dat de ingezetenen van Fransum weigeren de pastorie aan de predikant te Feerwerd* over te geven omdat zij (de inkomsten van) de goederen willen aanwenden voor de restauratie van de bouwvallige kerk.

Nadien komt de bediening echter weer aan de predikant te Aduard*. De classicale acta over de jaren 1605 tot 1613 ontbreken. Blijkens predikantslijsten, opgesteld aan de hand van de toen nog wel aanwezige acta, bedienden de predikanten te Aduard Fransen en Den Ham tot 2 augustus 1613.¹³ Een poging om Fransum met Feerwerd te combineren, tot welke combinatie de synode bij provisie 7 mei 1606 besloot, met de last aan de classis collatoren te verzoeken 'ijn dieselve vacierende plaetse' een predikant te beroepen, is niet gelukt. Feerwerd* werd 16 juni 1606* met Garnwerd* gecombineerd.

In 1612 (formeel 1613) kregen Den Ham* en Fransum een eigen predikant. Sedertdien zijn beide gemeenten steeds gecombineerd geweest.

¹¹ GA, GAG, rvR nr. 1081, R.F. 1577/111.

¹² StA nr. 110.

¹³ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12.

GAARVEEN

In zijn kroniek deelt abt Emo van Wittewierum mee dat in 1227 de pastoor te Zeerijp* en *Folkwardus diaconus de Vene* door de opstandige bevolking werden vermoord; deswegen werd over Fivelgo tegen hen die Herbrand hadden gedood het interdict uitgesproken.¹⁴ Jansen en Janse vertalen ‘Fene’ met Faan maar de door Emo verhaalde gebeurtenissen lijken toch in Fivelgo gelocaliseerd te moeten worden.

Rutgers gaat daarvan uit en neemt aan dat met ‘Fene’ bedoeld is geweest Gaarveen. In zijn werk over Kolham wijst hij de waarschijnlijke plaats van de kerk of kapel aan, ten zuiden van de weg tussen Kolham en Slochteren. Op het betrokken perceel land werden, naar hij mededeelt, nog regelmatig grote stenen opgedolven.¹⁵ Ter Laan nam het verhaal over zonder vermelding van een kerkstede, wel dat Gaarveen in de middeleeuwen een eigen kerk had.¹⁶ Verder wordt over een mogelijke kerkstede alhier nimmer iets vernomen. Zo er al een kerk is geweest is reeds voor het midden der vijftiende eeuw aan het bestaan van een parochie een einde gekomen. Het wordt in het oudstbekende parochieregister niet vermeld maar dat geldt bijvoorbeeld ook voor Ellerhuizen* en Oostwold* bij Siddeburen.

¹⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 220-221.

¹⁵ Rutgers, *Kolham*, 50-51.

¹⁶ Ter Laan, *Slochteren*, 307-308.

GARMERWOLDE

Patroon: **Dionysius**

Bijzonderheden:

Het kerkgebouw is het restant van een éénbeukige kruiskerk uit het derde kwart van de dertiende eeuw waarvan het schip in 1859 is gesloopt; de contouren ervan zijn bij de restauratie van de kerk in het terrein aangegeven.¹

De kerk was mogelijk gewijd aan Dionysius (of een andere *cephalophorus*) indien wordt afgegaan op een onduidelijke afdruk van het zegel van de pastoor Johan (1426).²

Volgens het schattingsregister van omstreeks 1500 zijn hier twee priesters.³ Het parochieregister uit 1501 noemt hier een vicarius.⁴

De kerk bezat volgens een opgave van 16 januari 1604 310 grazen land, de pastorie 76 grazen en de vicarie 25 grazen.⁵

Pastorie

1385	Wolter komt als pastoor alhier voor 4 juli 1385. ⁶
1411 - 1413	Elteko wordt als pastoor alhier vermeld 22 november 1411 ⁷ en 4 februari 1413. ⁸
1422	Albertus komt 23 juni 1422 als pastoor alhier voor. ⁹
1424 - 1440	Johan wordt voor het eerst als pastoor alhier genoemd 18 mei 1424, ¹⁰ zegelt 2 oktober 1426 ¹¹ en komt voor het laatst voor 6 oktober 1440. ¹²
ca 1459?	Johan Grove In 1447 koopt heer Johan te Toornwerd* 20 grazen land te Jelmerwolde*; in dorso is aangegeven 'Her Johan Grove to Garmerwolde'. ¹³ Heer Johan Grove draagt 10 februari 1459 12 en 20 oktober 1471 de overige 8 grazen 'tot een testament' aan het Geertruidsgasthuis te Groningen over; ¹⁴ dat verwisselt dit land later met het klooster Thesinge.

¹ KR (1977), 90; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 377.

² AKG nr. 64 reg. 120.

³ Alma, 'Schattingen', 176.

⁴ RC II, 10.

⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁶ OGD nr. 748.

⁷ Arch. Ewsum nr. 476 (oud nr. 259 reg. 31).

⁸ GA, GAG, R.F. 1413/3.

⁹ Collectie De Sitter - Schönfeld nr. 168, R.F. 1422/15.

¹⁰ Arch. Generale Zijlvest der drie Delfzijlen nr. 227A reg. 11.

¹¹ AKG nr. 64 reg. 120.

¹² Arch. Farmsum nr. 89 reg. 72.

¹³ Arch. Sint Geertruidsgasthuis nr. 90.

¹⁴ Arch. Sint Geertruidsgasthuis nr. 90.

Of Johan Grove hier stond of dat de dorsale vermelding slaat op de ligging van het land dat te Garmerwolde lag is niet bekend. In januari 1454 stond Johan echter niet meer te Toornwerd*.

Een Johannes Grove werd 3 juni 1420 te Rostock als student ingeschreven.¹⁵

1455

Berent

komt 31 juli 1455 als pastoor alhier voor.¹⁶

1489

Albertus

wordt 27 oktober 1489 als pastoor alhier vermeld.¹⁷

1495/1500-1507 **Johannes Nater**

was hier als pastoor reeds omstreeks 1495/1500: in 1541 verklaart iemand meer dan veertig jaren geleden land te hebben overgedragen aan Johannes Nater, pastoor alhier, en de kerkvoogden.¹⁸ Johan Nather komt als pastoor alhier ook voor 25 april 1507.¹⁹

15(48)57-1561 **Mr. Henrick Westebrinck**

Op 14 mei 1557 wordt Mr. Henrick Westebrinck voor het eerst als pastoor alhier genoemd.²⁰ Als Hindrick Pistorius komt hij voor 28 november 1558,²¹ als Mr. Hyndrick Backer 18 mei 1560.²² Op 11 augustus 1558 koopt Mr. Henricus Westebrinck, pastoor alhier, een huis en erve aan de Vloeddijk, grenzende aan eigendommen van de koper.²³ De volgende dag koopt hij een levenslange rente van 15 Rijnse gl. van het Karthuizerklooster op de Sonnenberg bij Kampen.²⁴ Op 19 april 1561 testeert hij ten overstaan van de schepenen te Kampen. Hij verlangt aldaar begraven te worden indien hij daar sterft. Als erfgenamen wijst hij aan de armen van Kampen, onder last van vruchtgebruik over twee onlangs door hem te Kampen gebouwde huizen.²⁵ Op 16 mei 1561 vergunnen de officiaal, proost en aartsdiaken van de Lebuïnuskerk te Deventer Henricus Pistor of Westebrinck bij testament over zijn goederen te beschikken²⁶ welke autorisatie door de testator wordt overgelegd 11 juni 1561.²⁷ Op 3 juli 1561 vestigt hij een lijfrente ten behoeve van Geertruit, dochter van Arent van Dockum en non te Thesinge; zij ontving deze rente nog 8 oktober 1600.²⁸ Op 8 juni 1562 geven de Karthuizers op de Sonnenberg hem een levenslange rente van 10 Joachimsdaalder; hij wordt dan nog pastoor te Garmerwolde genoemd²⁹ maar was inmiddels niet meer in functie. Op 26 juni 1562 koopt hij twee huizen

¹⁵ Zijlstra, nr. 11594.

¹⁶ Werumer Zijlboek, 788v.

¹⁷ Werumer Zijlboek, 789.

¹⁸ Collectie De Sitter – Schönfeld nr. 168, R.F. 1541/30.

¹⁹ Collectie De Sitter – Schönfeld nr. 168, R.F. 1507/18.

²⁰ Collectie De Sitter – Schönfeld nr. 168, R.F. 1557/97.

²¹ Collectie De Sitter – Schönfeld nr. 168, R.F. 1558/104.

²² GA, Rekening stad Groningen 1560, 352, bodelonon.

²³ GA Kampen, Arch. Armenkamer nr. 861 reg. 1572.

²⁴ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters nr. 419.

²⁵ GA Kampen, Arch. Armenkamer nr. 861 reg. 1604.

²⁶ GA Kampen, Arch. Armenkamer nr. 861 reg. 1606.

²⁷ GA Kampen, Arch. Armenkamer nr. 861.

²⁸ Arch. A.H.S. nr. 48, 25.

²⁹ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters nr. 419.

aan de Vloeddijk, te gebruiken tot zijn dood en daarna te bestemmen voor de armen die daarin wonen.³⁰ Op dezelfde dag maakt hij weer een testament; hij doneert aan Geertruit, dochter van Arent van Dockum bij zijn zuster Hebele, een huis met erf en hof aan de Vloeddijk; blijkens notitie in de kantlijn wordt de donatie door hem 15 februari 1563 herroepen.³¹ Volgens een aantekening in dorso van de rentebrief van 8 juni 1562 overleed Henricus 14 september 1563;³² of hij toen nog in functie alhier was is onbekend. Een ander tijdstip geeft een overluidregister van de Groninger Martinikerkerk: in 1563 (zonder datum maar vóór 14 mei) werd Mr. Hindrick Backer overluid.³³ Het klooster op de Sonnenberg te Kampen ontving nog lang van de *fratres* te Groningen wegens Mr. Henrick Pistoris Westenbrinck 40 Arends gl. per jaar.³⁴ Op 11 oktober 1521 kopen de voorstanders over Hebele, dochter van wijlen Roleff Backer, een roggerente uit te Anloo.³⁵ Op 10 augustus 1524 transporteert Hinricus Westebrinck, *artium magister* en priester van de Martinikerkerk te Groningen*, als volmacht van de voogden over zijn zuster Hebele deze rente aan Mr. These Husinge van Anloo.³⁶ De Groninger kerken hebben, blijkens een opgave uit 1548, te hunnen laste een lijfrente van 10 Emders gl. ten gunste van de (niet met name genoemde) pastoor te Garmerwolde of bij diens overlijden ten gunste van zijn zuster.³⁷ Mogelijk was Westebrinck dus reeds in 1548 hier. Hij blijkt dus een zoon te zijn van een Rolof Backer. Hij kan dan dezelfde zijn geweest als Henricus Rodolphi, van Groningen, 28 februari 1512 student te Leuven.³⁸ Mag. Henricus Rudolphi de Groningen werd 8 maart 1516 tot diaken, en 23 maart 1516 tot priester gewijd.³⁹

1561 - 1594 **Ewaldus Ahues**

De pastoor te Middelstum deelt 25 september 1561 aan Johan van Ewsum mee dat heer Ewolt onlangs te Garmerwolde ‘ingelett’ is waardoor diens beneficium – de Nicolaasprebende te Middelstum* - vacant is geworden.⁴⁰ Blijkens het visitatieverslag uit 1563 werd tussen oktober 1561 en september 1563 alhier een nieuwe pastoor geïnstitueerd⁴¹; daarmee zal Ahues zijn bedoeld. Als pastoor alhier komt hij onder meer voor 23 augustus 1585.⁴² Hij was hier in functie tot de Reformatie maar ging daartoe niet over. Ewaldus Ahus, gewezen pastoor alhier, tekent in juni 1596 de verklaring van loyaliteit aan de nieuwe regering.⁴³

³⁰ GA Kampen, Rechterlijke archieven nr. 59, 73.

³¹ GA Kampen, Rechterlijke archieven nr. 59, 73v.

³² GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters nr. 419.

³³ Arch. GPK nr. 34.

³⁴ Zo bijvoorbeeld GAK, Arch. Kerken en kloosters nr. 424, 47.

³⁵ Arch. Broederschap der Kalenden nr. 15 reg. 11.

³⁶ Arch. Broederschap der Kalenden nr. 15 reg. 12.

³⁷ Arch. GPK nr. 160.

³⁸ Zijlstra nr. 8399.

³⁹ Dom nr. 2544, 99v; AAU 24 (1897), 17, dezelfde? als Mgr. Heynricus Bri..ten (?) de Groninghen, 9 februari 1516 subdiaken gewijd, Dom nr. 2544, 45.

⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G XXIII).

⁴¹ Visitatie 1563.

⁴² GA, GAG, rvR nr. 1093.2, 139.

⁴³ StA nr. 856.

Of er een relatie is met Gerardus Ahues, van 1556 tot 1594 abt van Thesinge en in 1606 nog in leven, is onbekend; Ahues (Ahaus) kan ook een locatie zijn.

Reformatie

- 1595 **Joannes Clettingius**
wordt als predikant alhier genoemd 14-17 juli 1595⁴⁴ en kan bedoeld zijn met de naamloos op 30 april 1595 genoemde predikant alhier.⁴⁵ Nog in dit jaar of zeer in het begin van 1596 vertrok hij naar Uithuizermeeden* of 't Zandt*.
- 1597 - 1605 **Eilardus Ludowici**
wordt 19 januari 1599 voor het eerst als predikant alhier genoemd.⁴⁶ Hij moet hier echter reeds 23 juni 1597 zijn geweest wanneer de voogden van het Geetruidsgasthuis te Groningen wordt toegestaan met de predikant Eilardus Lodovicus (geen plaatsnaam vermeld) een overeenkomst inzake betaling van 10 daalder te sluiten,⁴⁷ waarschijnlijk bedoeld voor de zielzorg van de te Heidenschap* (opgeheven en bij Garmerwolde gevoegde parochie) wonende personen. Op 7 september 1599 wordt zijn eis tot betaling van de huur voor de afgelopen zomer tegen een inwoner van Heidenschap* waarbij de voogden van het Geetruidsgasthuis te Groningen interveniëren, gecasseerd 'Mitz dat sie (sc. de voogden) van die vorige gedane dienst mith hem ... soelen accorderen, unde soevere sie van wideren dienst to doen nict blicken, dath sie alsdan mith einen anderen darum handlen, ofte sulvest eenen annemen moegen'.⁴⁸
Ludovicus wordt nog genoemd 16 april 1604⁴⁹ en overleed waarschijnlijk kort vóór 9 september 1605 wanneer de weduwe van de predikant alhier bediening van de gemeente door de classis verzoekt. Op 8 september 1606 verzoekt zij de classis de waarneming nog gedurende de eerstkomende winter te handhaven hetgeen geschiedde.
Ludovicus was afkomstig uit Bremen,⁵⁰ stond reeds in 1583 te Wirdum (Ofr.)⁵¹ en resigneerde 22 december 1589 van de dienst aldaar.⁵² Waarheen hij toen ging is onbekend. Mogelijk hield hij zich een tijdlang in Friesland op; althans wordt 20 december 1593 last gegeven Eilardus Ludovicus Bremensis een verering van 32 stuiver uit de Friese kloostergoederen te betalen.⁵³
- 1607 - 1613 **Hermannus Tamcken**
vertoonde 27 april 1607 een beroep naar Garmerwolde en een door hem zelf geschreven akte van demissie van zijn vorige gemeente, Opwierde*; wegens

⁴⁴ Acta synodes Groningen.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 838, 89.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 839.

⁴⁷ RA III a 6, 53.

⁴⁸ Arch. HJK nr. 839, 286v.

⁴⁹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁵⁰ GDW nr. 1220.

⁵¹ StA Aurich, Rep. 135.28 [Acta coetus Emden].

⁵² Reershemius, 723.

⁵³ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 115. Romein, *Friesland*, noemt hem niet.

dit laatste ontving hij een berisping maar het beroep werd goedgekeurd. Hij is nog in leven 18 mei 1613⁵⁴ maar overleed vóór 25 juni daaraanvolgende.⁵⁵ Zijn zoon Hermannus verzocht en verkreeg 15 september 1613 toestemming voor een proefpreek alhier maar werd hier niet beroepen. In 1617 werd hij conrector te Appingedam, in 1620 of 1621 predikant te Siddeburen*.

- 1614 - 1672 **Hermannus Sebastiani**
 predikant te Siddeburen*, vertoont 9 mei 1614 een beroep naar hier en wordt hier toegelaten. Eerder, op 15 juni 1613, was Henricus Joannis, predikant te Woltersum*, door de classis ondervraagd wegens onbetamelijke pogingen te Garmerwolde beroepen te worden. Hij zegt echter zich op veelvuldig verzoek als *pastor vicinus* aldaar te 'laeten bruicken' zonder de weduwe van de predikant aldaar in haar rechten te korten. Sebastiani overleed te Garmerwolde 9 maart 1672, oud 95 jaren, na zestig jaren predikdienst en zesmaal gehuwd te zijn geweest.⁵⁶ In 1663 was hij emeritus verklaard.

Vicarie

Als bedienaar is alleen bekend

- 1538 **Engelbertus ter Weerde**
 komt kort na 12 januari 1538 als vicarius alhier voor.⁵⁷

⁵⁴ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁵⁵ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁵⁶ GDW nr. 1236.

⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242).

GARNWERD

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

Evenals te Feerwerd* gaat de stichting van de kerk gaat terug op de abdij te Werden. Op 7 en 10 november 858 waren daaraan door zijn monnik Folckerus zijn erfgoederen ‘in Frisia’ geschonken waaronder landerijen te Garnwerd en Feerwerd.¹ Mogelijk reeds eerder verwierf de abdij Fulda hier bezittingen.²

Dat de stichting van de kerken te Feerwerd en Garnwerd door de abdij te Werden is geschied blijkt uit de overdracht op 2 januari 1283 door deze abdij aan Everhard, bisschop van Munster, van o.m. ... *bona nostra in Holtgast, in Asterreyde, in Winzum, in Gernewart et in Federwert cum jure patronatus ecclesiarum et omnibus suis attinentiis* ...³ (ook van de kerk te Weener bezat de abdij het patronaatsrecht dat eveneens werd overgedragen). Wanneer en aan wie de bisschop zijn rechten op de kerken te Feerwerd en Garnwerd overdroeg is (in tegenstelling tot Winsum*) niet bekend. Van enig recht van de bisschop op deze kerken blijkt later nimmer iets. De Werdense Ludgertraditie bleef hier echter blijkbaar lang behouden; een in 1520 gegoten (en later naar Middelstum overgebrachte maar nu niet meer aanwezige) klok werd ‘S. Ludgerus’ genoemd.⁴

De patroonheilige van de kerk is niet bekend. Op het zegel van de pastoor Claes Mensons (1540) is een heilige afgebeeld⁵ die echter onherkenbaar is.

De schip van de huidige kerk wordt op het laatste deel van de veertiende eeuw, het koor op het begin van de dertiende eeuw gedateerd.⁶ Een dendrochronologische datering van hout van kappen in het koor komt uit op 1229 plus/minus 3.⁷

De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier twee priesters op.⁸ Het parochieregister uit 1501 maakt echter geen melding van een vicarie of prebende.⁹ De vicarie wordt wel genoemd in 1540 – dan met een landbezit van 12 ¼ grazen; de pastoor gebruikte toen 75 grazen waarvan de helft ten profijte van een domheer te Osnabrück.¹⁰

Pastorie

1378	Menne komt 21 april 1378 als pastoor alhier voor. ¹¹
1474	Harmen Harwyck

¹ OGD nr. 4.

² OGD nr. 1. Vgl. Bleiber, ‘Grundherren’, 139 vlg. waar de schenking van graaf Deodredus van o.m. goederen te ‘Federwrt’ gesteld wordt op omstreeks 820. Zie uitgebreider Noomen, ‘Winsum’, 66-79.

³ OGD nr. 158.

⁴ Pathuis en De Visser, 50 nr. 254.

⁵ Arch. Ewsum nr. 275 (oud nr. 35).

⁶ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 381.

⁷ Bulletin KNOB 2000, 80, 81, 83.

⁸ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁹ RC II, 8v.

¹⁰ Alma, ‘Schatregister’, 81.

¹¹ OGD nr. 663.

mester artium end decretorum baccalaureus en pastoor alhier wordt vermeld 10 januari 1474.¹² In 1472 komt hij als Hermannus Herwyck, ‘mag. art. et dec. bacc.’ te Groningen als getuige voor; zijn functie is niet aangegeven.¹³

1475

Nicolaus

priester alhier, komt voor 12 en 13 juni 1475.¹⁴

1478

Mr. Hermannus Herdebrinck

komt 5 januari 1478 als pastoor alhier voor.¹⁵ Voordien was hij priester in Groningen* waar hij reeds 21 juli 1457 voorkomt¹⁶ en nog 8 juli 1477 genoemd wordt als *in decretis baccalaureus* en vicarius in de Martinikerk.¹⁷ Te Garnwerd is hij slechts korte tijd in functie geweest: op 21 februari 1481 komen ‘de pater van de Clerckhuse’, heer Arent Sekelhoren, Mr. Tomas de Make, Johan Koenrades (Coenders) en Hynryck Reberghes voor als testamentatores van wijlen Herman Herdebrinck;¹⁸ Sekelhoren was toen pastoor te Haren*.

1540 - 1553

Claes Mensons

pastoor alhier, zegelt 21 februari 1540.¹⁹ Nicolaus Mensens is nog in leven 1 mei 1553 wanneer hij 600 daalder leent aan het klooster Aduard dat haar landen te Garnwerd als zekerheid stelt.²⁰ Waar Mensens als pastoor overleed moet hij ook toen hier pastoor zijn geweest. De rentebrief van 600 daalder werd in 1575 (volgens het protocol) bij wijze van overgang door Wenne en ‘Claes hoer end za: heer Nicolaus vs. Gevandede zoen’ onder goedkeuring van de meeste erfgenamen voor het klooster Aduard bestemd om hen alsmede Caryn Hiddens en Catharina als provenier te onderhouden. De overdracht was echter niet formeel geëffectueerd.²¹

Op 11 juni 1577 worden het testament van Nicolaus Menonis, gewezen pastoor te Garnwerd, en andere brieven betreffende de dispositie over zijn goederen bevestigd. Voorzover zijn vermeende erfgenamen Claes, de natuurlijke zoon van de pastoor, ‘mit syn olde moder tot hoer beste versekerheit end underholdinge onder een ovelganck oft andere accordt In den convente van Aduwart hoer leventlanck willen besteedigen end besorgen laten’ zullen de gezamenlijke erfgenamen hoofdelijk voor het gericht moeten komen en daarom verzoeken, opdat daarop geotrooieerd en geordonneerd worde’.²² Nadat de naaste ‘vrunden’ en bloedverwanten van Meyne en Claes ‘hoer gevandede soen’ endrachtig hadden toegestemd in de overgang waarbij een rentebrief van 600 daalder aan het klooster Aduard zal worden

¹² AKG nr. 396 reg. 565.

¹³ AKG nr. 396 reg. 553.

¹⁴ Arch. Van Iddekinge nr. 128.

¹⁵ Arch. Ewsum nr. 507 (oud nr. 153).

¹⁶ Arch. Sywenconvent nr. 45b reg. 47.

¹⁷ Arch. GPK nr. 416 reg. 290.

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 507 (oud nr. 153)

¹⁹ Arch. Ewsum nr. 275 (oud nr. 35) (zegel onherkenbaar).

²⁰ Arch. HJK nr. 55, 373v-374. Zie over deze kwestie Cleveringa, ‘Ovelgang’, 117-119 die door een onjuiste lezing concludeert dat Mensens abt van Aduard was.

²¹ Arch. HJK nr. 55, 373v-374.

²² Arch. HJK nr. 53, 408v.

overgegeven staan Luitenant en Hoofdmannen deze op 17 augustus 1577 toe.²³

Garbrant Heynens eist in 1588 de rentebrief op, stellende deze bij transfix van 16 april 1585 van Claes Nanninges en Catharina te hebben ontvangen. De Hoofdmannen wijzen echter 1 februari 1588 de brief aan het klooster te Aduard toe; Wenne is dan reeds overleden.²⁴

1559

David a Till

wordt in juli 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd en voldeed aan rechten daartoe 5 daalder.²⁵ Op 19 mei 1554 vindt een ruil plaats tussen heer Michael Hertgers en David a Thyl van de Kruisvicarie te Steenwijkerwold tegen een *beneficium titulari Quia exiguum* [onbetekenend] *beneficium*.²⁶ Op 20 september 1554 werd David a Thill te Utrecht geëxamineerd om tot de wijdingen te worden toegelaten.²⁷ Hij onderhield blijkbaar betrekkingen met Wigbold van Ewsum en ontving van deze de in 1498 gedrukte Sabellicus Marcus Antonius Enneades I die in 1560 aan Bernardus Beyma kwam.²⁸

1575 - 1580

Hermannus Stellyngwaerff

In 1575 wordt Hermannus als pastoor alhier vermeld.²⁹ Hermannus Stellyngwaerff tekent 7 maart 1580 als pastoor alhier.³⁰

Op 22 november 1582 wordt het appèl van Grete, nu gehuwd met Johan Sywerts, inzake een door de erfgenamen van Johan Jacobs, haar overleden man, tegen de nu overleden pastoor te Garnwerd, voor zijn dochter Grete voornoemd optredende, ingestelde eis afgewezen en zij veroordeeld terstond 110 daalder, volgens uitspraak van 7 januari 1576, te betalen.³¹ Het protocol over het eerste halfjaar van 1576 bleef helaas niet bewaard.

Blijkens een mededeling van 3 maart 1588 heeft de vorige pastoor alhier de pastorie met schulden beladen tot nadeel van de huidige pastoor.³²

- 1595

Derck van Bijler

wordt nog 19 juni 1595 als ‘pastoor’ alhier genoemd bij een veroordeling tot betaling van een obligatie aan Hindrick Daniers de Gaerbrae.³³ ‘die pastoor van Gernewert Derrick’ komt voor 22 juni 1596.³⁴ Hij is de laatste pastoor te Garnwerd geweest en ging niet tot de Reformatie over. Blijkens de rekeningen van de geconfisqueerde kloostergoederen gebruikte in 1594/5 te ‘Garnwerd: d olde Pastoor bij de kerck’ in huur 10 grazen land;³⁵ in 1595/6 staan deze landen op dezelfde wijze geboekt; ze zijn ‘so he segt’ in gebruik bij een arm man die geen huur kan betalen.³⁶ De rekening over 1596/7 stelt

²³ Arch. HJK nr. 53, 419v.

²⁴ Arch. HJK nr. 55, 373v-374.

²⁵ Visitatie 1559.

²⁶ BBH 40 (1921), 178.

²⁷ ABU nr. 550*, 53.

²⁸ Engels, *Catalogus incunabelen*, 31.

²⁹ Arch. HG Ezinge c.a. nr. 48.

³⁰ O.A. nr. 237.

³¹ Arch. HJK nr. 54.

³² Arch. HJK nr. 55, 386.

³³ GA, RA III a 5*, 202.

³⁴ Proclamatieboek Groningen 1, 68.

³⁵ StA nr. 2289, 13v.

³⁶ StA nr. 2290, 17.

de namen ten name van een oud man, zonder de voormalige pastoor te noemen,³⁷
Een naamgenoot was de laatste pastoor te Noordhorn*.

Reformatie

1595 - 1604 **Thomas Stalmanus**

Swollanus.³⁸ stond van circa 1580 tot 1582 te Joure, is 31 augustus 1582 nog aldaar en verrichtte diensten in Lemsterland,³⁹ kwam in het najaar van 1582 te Wommels c.a. (ook Spannum, Welsrijp?), is reeds in 1582 te Oosterend en Hidaard, in 1585 geschorst maar wel te Oosterend gebleven⁴⁰ en daar zeker 28 februari 1594 nog,⁴¹ vertrok in 1595 naar Garnwerd⁴² waar hij reeds 14 juli 1595 als predikant voorkomt.⁴³ Hij werd 15 juli 1604 toegelaten als predikant te Wommels en Hidaard⁴⁴ en door de classis Westerkwartier 5 oktober 1604 gedemitteerd. Van 1604 tot 1611 bediende hij tevens Edens en Spannum.⁴⁵ In 1609 bedankte hij voor een beroep naar Oudega, Nijega en Opeinde⁴⁶. In 1611 ging hij naar Kimsward waar hij nog in hetzelfde jaar stierf.⁴⁷

Hij bediende een tijdlang ook Visvliet*⁴⁸ en ook Oostum*: Gedeputeerde Staten besloten 31 maart 1602 Oostum voor een jaar met Garnwerd te combineren.⁴⁹

1605 - 1623 **Hayo Ilberi**

vertoonde waarschijnlijk 3 juni 1605 aan de classis zijn beroepbrief naar Garnwerd; een repertorium op de (niet bewaard gebleven) klassicale acta noemt hem althans op deze datum in verband met Garnwerd.⁵⁰ Zijn opvolger te Bierum* werd door de classis Loppersum 25 augustus 1605 toegelaten. Vanaf 1605 is hij tevens predikant te Oostum*.⁵¹ Hij overleed 8 september 1623.⁵²

Op 12 januari 1624 had de classis een verzoek van Henricus Reuterus, *mag. lib. art.* (later conrector te Appingedam) een proefpreek te Garnwerd te mogen houden; deze zou plaatsvinden 25 januari. Een eerder gedaan verzoek was 22 december 1623 door de classis aangehouden.

³⁷ StA nr. 2291, 17.

³⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, acta, 2 mei 1597.

³⁹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2285, 163-a (Hellinga, *Regesten* nr. 308): dan een bedrag uitgekeerd omdat de grietenij Lemsterland (!) hem niet kan betalen. Of is door de scribe in feite Haskerland bedoeld geweest?

⁴⁰ Kalma, *Classisboek Sneek*, XLIII, en *Classisboek Bolsward*, 414.

⁴¹ Tresoar, RA Hennaarderadeel nr. 21.

⁴² Romein, *Friesland*, 276, 279.

⁴³ Acta synodes Groningen.

⁴⁴ Romein, *Friesland*, 277, 290.

⁴⁵ Romein, *Friesland*, 277, 290.

⁴⁶ Arch. Classis Franeker nr. 55: acta classis Bolsward.

⁴⁷ Romein, *Friesland*, 198.

⁴⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

⁴⁹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁵⁰ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 221.

⁵¹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 14 april 1617.

⁵² Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 10 mei 1624.

Reeds op 22 januari 1624 echter werd

1624 - 1652 **Johannes Schonenborch**
predikant te Aduard*, beroepen te Garnwerd en Oostum*. ⁵³ Hij werd
bevestigd 26 april 1624 en bleef de combinatie tot zijn overlijden op 9
januari 1652 bedienen.

⁵³ StA nr. 119.

GARRELSWEER

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

De parochie is gezien haar geringe oppervlakte van betrekkelijk jonge datum en waarschijnlijk door afsplitsing van Loppersum ontstaan. De kerk was gewijd aan **Nicolaas**, afgebeeld op het zegel van de pastoor Boldewyn Lanckhals (1506).¹ Ook dit patrocinium wijst niet op een hoge ouderdom.

Het kerkelijk landbezit was niet groot. In 1595 gebruikte de pastoor 11 grazen land terwijl ten name van 'Pastorien ende Coster' dan 29 grazen te boek staan.²

Op 14 april 1617 koopt Edzard Rengers van Ten Post en Garrelsw eer, collator van de kerk te Garrelsw eer, van het klooster Ter Apel alle patronaats- en collatierecht dat dit klooster zou kunnen pretenderen op grond van de eigendom van een heerd die zijn voorouders Rengers destijds aan dit klooster verkochten.³

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1458 – 1466/
ca 1470

Jacobus Wiltinghe

pastoor alhier en vicarius te Loppersum*, koopt 22 oktober 1458 het goed Ter Apel van het klooster Schildwolde.⁴ Op 22 februari 1464 schenkt hij het aan de orde van de Kruisheren, met land te Garrelsw eer en Loppersum en Wiltinghe-erve te Onstwedde,⁵ dat blijkens een stuk van 21 juli 1465 patrimoniaal goed was.⁶ Hij wordt ook dan pastoor alhier en vicarius te Loppersum genoemd, evenals op 21 juli 1466.⁷ Hij is nog in leven 3 maart 1472 wannneer Ayke Wiltinghe de Dekker verklaart dat het geschil net zijn oom Jacob Wiltinghe, die ook aanwezig is, is beëindigd en dat deze vrij over zijn goed kan beschikken⁸. Hij overleed voor 11 oktober 1474 wanneer ten overstaan van Osnabrück-Neustadt Johan Cordinck en zijn vrouw Ghese alle aanspraken en rechten aan het klooster Ter Apel verkopen die Ghese heeft op de nalatenschap van wijlen haar oom Jacob Wiltinghe, in het bijzonder ten aanzien van Wiltinghe-erve.⁹ Eerdergenoemde Ayke Wiltinghe de Dekker doet 25 oktober 1475 afstand van zijn aanspraken op genoemde nalatenschap, eveneens in het bijzonder ten aanzien van Wiltinghe-erve.¹⁰ Jacobus Wiltinghe zal voor 6 maart 1472 afstand hebben gedaan van het pastoraat te Garrelsw eer en alleen nog de vicarie te Loppersum hebben bezeten en bediend, waarschijnlijk echter gedurende korte tijd waarna hij

¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 45 reg. 134.

² Arch. Farmsum nr. 94.

³ Arch. Farmsum nr. 79. Te Garrelsw eer bezat het klooster echter geen land, wel te Loppersum: Siemens, *Toelichting*, 208-209.

⁴ GA, GAG, R.F. 1476.34, VVS 48.

⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 2 reg. 11.

⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 2 reg. 13.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 32 reg. 15.

⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 2 reg. 23.

⁹ Arch. klooster Ter Apel nr. 1, 11 reg. 34.

¹⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 10 reg. 36.

zich in het klooster Ter Apel, gesticht op het door hem geschonken goed, terugtrok en daar stierf. Op 21 januari 1476 is sprake van een kwijting door een inwoner van Sellingen voor geld, betaald door de prior te Ter Apel, dat hem ‘besproken hevet (mijne) moije Wendele, saliger gedechtenisse, de mit Heren Jacob to Loppersum gestorven is’¹¹ terwijl 15 juni 1496 genoemd wordt heer Jacob, ‘wandaghes’ priester te Loppersum die met zijn goederen in het klooster Ter Apel was gegaan en aldaar overleed.¹² De Blécourt deelt mee dat bij de restauratie van het klooster zijn grafzerk te voorschijn kwam.¹³ Volgens mededeling van Pathuis¹⁴ zal het de door hem beschreven zerk nr. 555 betreffen, door hem gesteld op naam van Henrick van den Berge, prior van 1465 tot 1486.

1472 - 1477 **Johannes ten Borc**

Johannes, pastoor alhier, komt voor het eerst voor 6 maart 1472¹⁵ en zo nog 13 februari 1475.¹⁶ Als heer Johan ten Borc alhier wordt hij 7 augustus 1477 genoemd, blijkbaar als zijlrechter van de ‘Gerweester eedt’ in het Slochterzijlvest.¹⁷

1503 - 1513 **Boldewynus Lanckhals**

Boldewijn, pastoor alhier, komt voor het eerst voor 5 oktober 1503.¹⁸ Als Boldewinus Lanckhals komt hij voor 25 januari 1513; hij is dan nog pastoor alhier.¹⁹ Rekeningen van het klooster Ter Apel noemen in 1510 de pastoor te Garrelswaer, in 1514 Boldewyn Lanckhals zonder verdere gegevens en in 1515 Dns Boldewinus.²⁰ Hoe lang hij hier pastoor is geweest is onbekend. Nog in 1540 wordt hij prebendaat van het klooster Ter Apel genoemd; als zodanig sterft hij in 1541 wanneer Eppo Bauckens te Farmsum een zekere som gelds aan het klooster betaalt.²¹ Nadien, volgens een ongedateerd stuk, verklaart Johannes Lanckhals, die 13 februari 1532 en 17 september 1536 als inwoner van Farmsum voorkomt,²² van de prior van Ter Apel het testament van wijlen heer Boldewyn Lanckhals ontvangen te hebben.²³ Het geslacht Lanckhals stamt uit Meppen. De knape Boldewyn Lanckhals sterft tussen 7 november 1451 en 21 mei 1460.²⁴

1538 - (1549?) **Jacobus**

¹¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 51 reg. 37.

¹² GA, GAG, Hs. in folio 160, 188-189.

¹³ De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 88 n. 5.

¹⁴ Mededeling van 23 april 1979; vgl. GDW nr. 555. Volgens een artikel in het Nieuwsblad van het Noorden van 29 juni 1979 vond men in de kruidenhof enkele grafstenen, later in de muur van de kloostergang ingemetseld. Toen men ze na de restauratie weer wilde aanbrengen waren ze spoorloos verdwenen en zijn ze sedertdien niet weer te voorschijn gekomen.

¹⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 25 reg. 24.

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 380(oud nr. 251 reg. 62).

¹⁷ GA, GAG, Hs. in folio 21, 166.

¹⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 126.

¹⁹ Arch. Farmsum nr. 79 reg. 263.

²⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 42v en 81.

²¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 2, 18 en 42.

²² GA, RAG, R.F. 1512/4, lade 131.

²³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 51.

²⁴ Wenker, *Meppener Urkundenbuch*, 233 nr. 285 en 261 nr. 315. Voor andere leden van dit geslacht o.m. *ibid.*, 249-250 nr. 301, 3 februari 1458.

pastoor alhier, komt voor 14 juni 1538²⁵ en 21 september 1538.²⁶ Mogelijk is hij dezelfde als de 29 april 1549 genoemde ‘Her Jacob van Garryswerdt’.²⁷

1566

N.N.

Tegen de wil van de – naamloze – pastoor alhier worden de beelden uit de kerk verwijderd.²⁸

- 1582? N.N.

Eppens vermeldt dat in de zomer van 1582 de pastoors te Eenum, Leermens, Tjamsweer, Garrelsw eer, Wirdum en ook elders aan de pest stierven ‘In welcker stede wederomme gestalt sint die Westvresche verlopene malecontensche myspapen van Johan de Mepsche’ (de zeer Spaansgezinde Luitenant van Stad en Ommelanden).²⁹ Zeker ten opzichte van Leermens (pastoor, † 14 mei 1582), Wirdum (evenzo, † 27 juli 1582) en Tjamsweer (evenzo, † april/september 1582) is zijn vermelding juist. De hierna te noemen pastoor kwam inderdaad uit Friesland maar was hier reeds omstreeks Pasen 1582 zodat de opgave van Eppens met betrekking tot de sterfdata enigszins onnauwkeurig is.

1582 - 1588

Rudolphus Pauli Leovardiensis

‘althans Pastoor’ alhier, antwoordt kort na Pasen 1582 over de bediening der parochie volgens de Rooms-katholieke ritus ‘ter tijt mijnder residentie’.³⁰

Met de ‘Westvresche myspapen’ zijn bedoeld de uit Friesland na de overgang naar de Staatse zijde in 1580 uit Friesland geweken priesters. Hun namen worden vermeld in de *Conscriptio Exulum*.³¹ Rudolphus Pauli komt daarin echter niet voor. Hij was pastoor te Tzum.

Op 15 februari 1588 wordt hij – dan nog pastoor te Garrelsw eer – gepresenteerd als pastoor te Peize;³² niet bekend is of hij daar is gekomen; hij was in ieder geval niet de laatste pastoor te Peize. In hetzelfde jaar wordt in het kerkenrekenboek van Tzummarum een betaling geboekt aan Rudolphus Pauli, gewezen pastoor, wegens ‘eenige kercke dienste voer den prebende’; de uitgave is echter herroepen en als bedrag wordt nihil opgevoerd.³³ Op 22 oktober 1594 wordt hem als gewezen conventueel van Lidlum een pensioen van 70 dlr. Toegekend,³⁴ op 28 mei 1595 wordt hem, dan 62 jaren oud, een pensioen van 75 goudgl. Toegekend.³⁵ Op 28 januari 1602 komt Tyerck Jansz. voor als volmacht van Rudolphus Pauli, gewezen pastoor te Tzummarum.³⁶ Hij wordt niet genoemd onder de conventuelen

²⁵ Arch. Ewsum nr. 216 (oud nr. 107).

²⁶ Arch. Ewsum nr. 216 (oud nr. 107).

²⁷ Joosting, *Ordelen*, 210.

²⁸ Eppens, *Kroniek* I, 183.

²⁹ Eppens, *Kroniek*, I, 364.

³⁰ Arch. HJK nr. 589.

³¹ Engels, *Conscriptio*.

³² DA, Arch. Huis te Peize nr. 99 reg. 46.

³³ Arch. HG Tzummarum nr. 131.

³⁴ Tresoor, Verzameling Aanwinsten nr. 35, 595v.

³⁵ Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2788a. Ordonnanties tot betaling van termijnen van 25 dlr.: *ibid.* nr. 2657, 8v (17 augustus 1601), 15 (18 december 1601). Latere ordonnances werden niet gevonden (over 1602 en 1603 bleven deze niet bewaard).

³⁶ Hof nr. 16705, 346.

van Lidlum die in 1606/7 nog een pensioen ontvangen³⁷ en zal dus inmiddels zijn overleden.

Reformatie

Wie ten tijde van de Reformatie te Garrelsw eer stond is onbekend. Blijkens een register uit 1595 gebruikt ‘Garlsw eester pastoor’ 11 grazen land in de Merumereed onder Loppersum; ‘Pastorien ende Coster’ gebruiken dan samen 29 grazen in de Schyrlinser of Nijenhuis tereed.³⁸

1598 - 1600 **Johannes Boncken**

tot 1595 pastoor te Wittewierum*, wordt 6 juni 1597 en 21 oktober 1597 schoolmeester te Garrelsw eer genoemd; dan wordt last gegeven hem wegens zijn sobere staat negen respectievelijk twaalf Carolus guldens te betalen.³⁹ In 1598 is hij inmiddels predikant alhier.⁴⁰ Nadien wordt hij enkele malen als zodanig voor, zo 15 maart 1599⁴¹. De laatste aantekening in het rekeningboek van de kerkvoogdij is van 17 maart 1600⁴² terwijl zijn weduwe, de ‘olde poesztoerske’, in de loop van 1600 wordt genoemd.⁴³

160(1)3 - 1608 **Henricus Banius**

wordt voor het eerst 24 oktober 1603 als predikant alhier genoemd.⁴⁴ Hij zal hier rechter reeds vóór juli 1602 wanneer de handelingen van de classis Loppersum aanvangen aangezien nadien van een beroep naar hier niet blijkt, en kan bedoeld zijn met de predikant alhier, naamloos genoemd in het reeds genoemde rekenboek.⁴⁵ Begin 1604 bedankte hij voor een beroep naar Noorddijk* omdat zijn gemeente hem niet wil laten vertrekken.⁴⁶ Vanaf begin 1606 bedient hij ook Oosterw ijtwerd*. Op 14 maart 1608 wordt hij wegens beroep naar Hellum* door de classis gedemitteerd.

1606 - 1638 **Anthוניus Frederici Leorius**

sedert 1605 predikant te Roden,⁴⁷ wordt 18 april 1608 te Garrelsw eer beroepen.⁴⁸ Op 2 mei 1608 vertoonde hij zijn beroepbrief. Op 10 februari 1613 verklaart hij omstreeks 32 jaren oud te zijn.⁴⁹ In 1618 wordt hij door verschillende collatoren beroepen te Wirdum* waar echter door andere collatoren Arnoldus Houbing was beroepen; deze was door de classis toegelaten. Burgemeesteren en Raad van Groningen delen 18 juni 1619 aan de gemeente te Beerta* mee dat de predikant te Garrelsw eer haar ‘niet dienstich’ kan zijn ter vervulling van de vacature aldaar.⁵⁰ Zeker vanaf 1612

³⁷ AFB, 109.

³⁸ Arch. Farmsum nr. 2.

³⁹ StA nr. 527 (voor de betalingsordonnanties) en 2302, 192 (voor de uitbetalingen).

⁴⁰ StA nr. 2302 en Arch. Farmsum nr. 857c (1598: de predikant alhier 10 daalder).

⁴¹ Arch. Farmsum nr. 857c.

⁴² Arch. Farmsum nr. 857c.

⁴³ Arch. Farmsum nr. 857c.

⁴⁴ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁴⁵ Arch. Farmsum nr. 857c.

⁴⁶ Acta Kerkenraad Groningen. 28 maart en 23 april 1604.

⁴⁷ Romein, *Drenthe*, 97.

⁴⁸ Arch. Farmsum nr. 59.

⁴⁹ Arch. Gerecht Eesterrecht van Het Zandt nr. 111.

⁵⁰ GA, GAG mR nr. 324 deel 2.

tot aan zijn dood bediende hij in combinatie ook Oosterwiltwerd*. Hij stierf kort voor 3 december 1638 wanneer aan de classis zijn dood wordt bericht en een regeling van de preekbeurten wordt getroffen.

GARREWEER

Patroon: **Sebastianus**

Bijzonderheden:

Te ‘Gerewere’ werden in de tweede helft van de elfde eeuw munten geslagen door de Brunoonse graaf Egbert, graaf van Hunsingo en Fivelgo. Als muntplaats moet ‘Gerewere’ reeds vroeg een niet onbelangrijke plaats zijn geweest waar zonder twijfel een kerk verwacht mag worden. Het oude ‘Gerewere’ zal gezocht moeten worden te Garreweer. De parochie Garrelswear* is zeker van betrekkelijk jonge datum en komt alleen daarom niet in aanmerking.

Over (de parochie) Garreweer is zo goed als niets bekend. Een Edzeka to Garawere zegelt in 1396 (boven de zegelstrook is geschreven: Edzekonis in Garrawere) wanneer hij als een van de dijkrichters wordt aangewezen en dan mede bedoeld is onder ‘der VI hoeftlynghe seghele, de to den dyke ghesworen hebben’. Het zegelrandschrift – S DNI ECCONIS IN GHARDMIRSWE – doet echter veronderstellen dat hij geestelijke was; de aanduiding ‘heer’ voor een tot ridder geslagene was hier toen nog niet doorgedrongen. Het zegel toont **Sebastianus**¹ die de patroonheilige van de kerk kan zijn geweest (hetgeen overigens ook het geval zou kunnen zijn indien Edzeko parochiaan van Garreweer was).²

Kremer en Westendorp geven aan dat hier destijds een kapel stond.³ Het parochieregister van omstreeks 1450 noemt – naast Garrelswear- ook een parochie ‘Geredinoneswer’ met een schatting van 12 schilling.⁴ Siemens gaat er vanuit dat daarmee bedoeld is het inderdaad in dit register niet genoemde Tjamsweer*.⁵ Het parochieregister uit 1501 noemt daarentegen Tjamsweer wel, met drie priesters, en Wirdum met twee priesters; Garreweer komt niet voor.⁶ Met drie priesters komt Tjamsweer ook voor in de schattingslijst uit circa 1500.⁷ Dit register noemt echter tweemaal Wirdum: eenmaal in de reeks Leermens – Eenum – Zeerijp – Wirdum – Loppersum en dan met één priester en een schatting van 20 gl.⁸ en wederom in de reeks Woltersum – Garrelswear – Wirdum – Tjamsweer, ook met één priester en een schatting van 15 gl.⁹ In deze reeks past het laatstgenoemde ‘Wirdum’ juist op de plaats van Garreweer. De vermeldingen zijn derhalve onduidelijk en lijken strijdig.

Men kan uitgaan van de veronderstelling dat er destijds twee parochies waren – Garreweer en Tjamsweer (aldaar komt de eerstbekende pastoor voor in 1208¹⁰). De parochie Garreweer kan, nadat de plaats haar handelsfunctie had verloren aan het in de dertiende eeuw sterk opkomende Appingedam, ook haar zelfstandige kerkelijke status hebben verloren en zijn samengevoegd met de parochie Tjamsweer, met behoud van een soort kapel op de plaats van de kerk. Het parochieregister uit omstreeks 1450 gebruikt dan nog ten onrechte de naam van

¹ OGD nr. 918 waar een andere beschrijving van de zegelafbeelding (Christus aan het Kruis). Het is mogelijk dat ten tijde van deze beschrijving een groter brokstuk aanwezig was dan thans is overgebleven. Uit het restant blijkt niettemin een heiligenfiguur, zonder nimbus, terwijl enkele pijlschachten zichtbaar zijn; van het Kruis is geen sprake.

² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 397, schrijft dat niet duidelijk blijkt of Edzeko hoofdeling of priester is geweest.

³ Kremer en Westendorp, *Plaatsbeschrijving*, 361 waar echter geen verdere bijzonderheden worden gegeven. Van archeologisch onderzoek naar een kerkstede te Garreweer is ons niets bekend.

⁴ RC I.

⁵ Siemens, *Toelichting*, 37.

⁶ RC II, 10v.

⁷ Alma, ‘Schattingen’, 176.

⁸ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁹ Alma, ‘Schattingen’, 176.

¹⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 16-17.

de parochie ‘Geredinoneswer’ (die mogelijk iets ouder was dan Tjamsweer) terwijl in de schattingslijst van omstreeks 1500 – die een kerspel- en geen parochieoverzicht geeft – in plaats van Wirdum (II) Garreweer met een priester, verbonden aan de kapel, bedoeld is (zo wordt ook de kapel te Enumatil* in dit overzicht opgevoerd).

Een andere mogelijkheid is dat er slechts één parochie is geweest waarvan de kerk te Garreweer stond doch later naar Tjamsweer is verplaatst waarbij te Garreweer een kapel kan zijn blijven staan. Deze is echter niet in overeenstemming met de door Halbertsma onderzochte bouwgeschiedenis van de kerk te Tjamsweer welks eerste – tufstenen – zaalkerkje, kort daarop uitgebreid met een tufstenen koor, zeker tot in de twaalfde eeuw teruggaat.¹¹

Vooralsnog gaan wij uit van de eerste aanname.

¹¹ Halbertsma, ‘Archeologisch Nieuws’, *Bulletin KNOB* 77 (1976) 309-311.

GARSTHUIZEN

Patroon: **Pancratius**

Bijzonderheden:

Aan de in 1871 afgebroken kerk kwam tufsteen voor.¹ De kerk was gewijd aan **Pancratius**. Deze is afgebeeld op twee zegels van de pastoor Nicolaas (1440,² 1443³) en op dat van de pastoor Gherardus (1504⁴). Pancratius is ook afgebeeld op de achterzijde van de in 1455 gegoten klok, geheten Maria die aan de voorzijde is afgebeeld.⁵

Een stuk van 9 april 1504 maakt melding van een ‘costerleen’ alhier alsmede van ‘dye coster priester’ en ‘dye jongher priester’ die voor het altaar van Onze Lieve Vrouw ‘plaghen mysse to doen’⁶. Het doet daarom merkwaardig aan dat de schattingslijst uit omstreeks 1500 voor Garsthuizen slechts één priester aangeeft.⁷ Het parochieregister uit 1501 geeft *pbr ibidem*, wel *prebendatus ibidem*. In 1513 wordt hier een ‘jongher priester’ genoemd.⁸ In 1551 is sprake van de Onze Lieve Vrouweprebende, staande ter collatie van de Van Ewsum’s.⁹ Op 9 april 1504 wordt land geschonken aan het ‘costerleen’ alhier.¹⁰ Een omstreeks 1550 opgestelde lijst vermeldt ‘dye landen behoerende totter prebende ende costerye toe Gershusen’¹¹ waaruit wederom blijkt dat de koster alhier een geestelijke placht te zijn.

Omstreeks 1566 waren in de kerk drie altaren; een verklaring van 4 april 1571 over de ‘beeldenstorm’ in de kerk noemt de altaren van Onze Lieve Vrouw, Margaretha en Anthonius; de daarbij behorende beelden en de beelden van onder meer Rochus en Nicolaas werden in september 1566 vernield.¹²

Na de opheffing van de parochie Startenhuizen* werd het zuidwestelijke deel daarvan (vier boerderijen) gevoegd bij Eppenhuisen*. Het overige kwam bij Garsthuizen¹³ dat tot een ander landsdeel (Fivelgo) en een andere proostdij (Loppersum) behoorde. De zielzorg werd opgedragen aan en verenigd met het pastoraat te Eppenhuisen.

Pastorie

1381 **Mello**
komt als pastoor alhier voor 8 april 1381.¹⁴

1394 **Aylewardus**

¹ De Olde, ‘Godlinze’, 10. Een afbeelding van de oude kerk op een kaart van de boerderij De Karshof: *Gruoninga* 36 (1991) 118.

² Arch. Farmsum nr. 778 reg. 67.

³ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 80.

⁴ Arch. Ewsum nr. 343 (oud nr. 240 reg. 109).

⁵ GDW nr. 322.

⁶ Arch. Ewsum nr. 343 (oud nr. 240 reg. 109).

⁷ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁸ Arch. Ewsum nr. 259 (oud nr. 105).

⁹ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240).

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 343 (oud nr. 240).

¹¹ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240).

¹² Arch. HJK nr. 76 (in druk: Canneman, ‘Beeldenstorm’, 59-60).

¹³ Siemens, *Toelichting*, 34.

¹⁴ OGD nr. 690.

wordt als pastoor alhier genoemd 13 september 1394.¹⁵

1417

Enne

komt als pastoor alhier voor 25 juli 1417.¹⁶

1440 - 1443

Nicolaus

wordt als pastoor alhier voor het eerst genoemd 14 februari 1440,¹⁷ voor het laatst 8 april 1444.¹⁸

(voor 1478?)1486

Henricus (Nytappe)

pastoor alhier, wordt genoemd ten tijde van de begeving van de Nicolaasprebende te Middelstum* aan Ludolphus Stock die toen bij hem woonde en welke begeving in 1486 moet hebben plaatsgevonden.¹⁹ Over de problemen over deze begeving wordt verwezen naar Middelstum*; hierover legde Ludolphus later een ongedateerde verklaring af waarvan twee vrijwel gelijkkluidende versies bestaan; in het ene wordt Henricus, cureet alhier genoemd,²⁰ in de andere versie noemt Ludolphus hem Henricus Nytappe.²¹ Derhalve kunnen wij in hem zien Henrick Nytappe, voor 1470 kapelaan en prebendaat van de Nicolaasprebende te Middelstum* en omstreeks 1470 pastoor geworden te Eppenhuisen* waar hij niet meer in 1478 en toen wellicht reeds hier stond.

Henricus (pastoor) alhier wordt genoemd met Wilricus en Bertoldus, pastoors te Loppersum* en Eppenhuisen*, in een fragment van een charter dat is gebruikt als aanhechtingsstrook van het zegel aan een oorkonde van 1 juni 1496.²²

1504 - 1538

Gherardus Horsen

pastoor alhier, komt als Gherardus hier voor 9 april 1504,²³ als Gert Horsen 9 juli 1528²⁴ en laatstelijk als Gherardus 14 mei 1538.²⁵ Gerardus Horst uit Groningen werd 28 oktober 1490 als student in de artes te Keulen ingeschreven.²⁶

1551

? Evert

pastoor en notarius, mogelijk alhier, wordt genoemd 1 augustus 1551 in een brief van Bartolt van Starckenborgh aan Hercules van Ewsum over de presentatie van zijn zoon voor de prebende alhier.²⁷

1566-1571(4?) **Sithie Symkens**

¹⁵ OGD nr. 869.

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 478 (oud nr. 259 reg. 32a).

¹⁷ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 67.

¹⁸ Arch. Farmsum nr. 257 reg. 82.

¹⁹ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

²⁰ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-VIII).

²¹ Arch. Farmsum nr. 530.

²² Arch. HJK nr. 37 reg. 34.

²³ Arch. Ewsum nr. 343 (oud nr. 240 reg. 109).

²⁴ Arch. Ewsum nr. 343 (oud nr. 240 reg. 192).

²⁵ Arch. Ewsum nr. 205 (oud nr. 129 reg. 257).

²⁶ Zijlstra nr. 5720.

²⁷ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215 – XXIV).

pastoor alhier, legt 10 mei 1569 een verklaring af over de molestatie van de kerk alhier in september 1566 toen hij hier reeds was.²⁸ Hij was hier nog 11 juni 1571.²⁹ Wellicht is hij bedoeld wanneer 4 oktober 1574 wordt bericht dat de pastoor (naamloos) alhier is overleden.³⁰

Op 18 oktober 1574 verzoekt Johan de Mepsche aan de weduwe van Johan van Ewsum haar stem in de collatie van een nieuwe pastoor alhier.³¹ Niet vaststaat of hier toen is gekomen

1582 **Johannes Stevynck (ab Haselunne)**

pastoor alhier, die zich 20 april 1582 schriftelijk verontschuldigt voor zijn afwezigheid bij de visitatiezitting van de commissarius te Loppersum wegens zijn ziekte en belooft trouw de Rooms-katholieke dienst te zullen blijven onderhouden.³² Het visitatieverslag zelf refereert aan deze brief van Joannes ab Haselunne, pastoor alhier.³³ Waarschijnlijk was hij hier in 1591 niet meer in functie dan wel overleden.

Van 1559 tot zijn resignatie in november 1573 was hij prebendaat van de Onze Lieve Vrouweprebende alhier. Waar hij voor de aanvaarding van het pastoraat alhier stond is onbekend.

1591 **N.N.**

pastoor alhier, wordt 10 oktober 1591 genoemd als gewezen schatbeurder van het kerspel Uithuizermeeden,³⁴ vanwaar hij wel kort voordien naar hier zal zijn gekomen. Op 29 juni 1598 eisen de collatoren van Garsthuizen van Ludolf van Starkenborgh overgave van de kerkboeken van Garsthuizen welke eis door de Hoofdmannen wordt toegewezen 'onverkortet nochtans des sal.n. Pastoris kinderen offte derselven voerstanderen haer recht'.³⁵ Van deze laatste pastoor is de naam onbekend.

Reformatie

1595 - 1605 **Wulfgangus Agricola**

nog 14-17 juli 1595 predikant te Delfzijl*, wordt als predikant alhier voor het eerst genoemd 17 oktober 1595.³⁶ Nadien komt hij meermalen als zodanig voor; zo wordt 6 oktober 1598 Heer (!) Wolfgang als predikant alhier genoemd.³⁷ Graaf Willem Lodewijk van Nassau bericht 24 december 1599 Wolfgang Agricola, predikant alhier, in Drenthe te hebben beroepen; een plaats wordt niet genoemd.³⁸ In 1602 werd hij uitgenodigd een proefpreek te Appingedam* te houden; hoewel de preek de gemeente zeer beviel, werd

²⁸ Kleyntjens, 'Beeldenstorm', 192-194. Over de schade hierbij ook Canneman, 'Beeldenstorm', 59-60. Aanstichters waren Bawe Vrilinges, weduwe van Bartolt van Starkenborgh, en haar zes zoons.

²⁹ Arch. HJK nr. 53, 29v.

³⁰ Arch. Ewsum nr. 41 (oud nr. 189B – XXXV).

³¹ Arch. Ewsum nr. 41 (oud nr. 189B – XXXVII).

³² Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V nr. 323).

³³ Arch. HJK nr. 589.

³⁴ Arch. HJK nr. 56, 370.

³⁵ Arch. HJK nr. 839.

³⁶ Arch. HJK nr. 838.

³⁷ Arch. HJK nr. 839.

³⁸ RA Drenthe, Stadhouders Archief nr. 11.

toen besloten hem niet als tweede predikant te beroepen.³⁹ Op 8 april 1605 vertoont hij een beroep naar Losdorp* welke plaats hij wisselde⁴⁰ met

1605 – 1618 **Sibrandus Adriani**
die tot zijn overlijden begin 1618⁴¹ hier stond.

De gemeente en de kerkvoogden protesteren 9 maart 1618 bij de classis dat collatoren hen – binnen zes weken na het overlijden van hun predikant – een nieuwe willen opdringen; zij maken bezwaar tegen de betrachte onbetamelijke spoed en zeggen zelf een geschikte kandidaat te hebben. De classis zegt toe zich tot collatoren te zullen wenden.

1618 – 1623/4 **Johannes Vitus**
predikant te Hornhuizen*, vertoont 31 augustus 1618 aan de classis zijn beroep naar hier alsmede demissie van de classis Eenrum en de gemeente Garst(!)huizen. De classis besluit zich in dezen tot de synode te wenden die 9 september de zaak ter afhandeling aan de deputaten verwijst; Vitus woont dan reeds te Garsthuizen.⁴² De volgende dag behandelt de synode de zaak toch nog. Volgens de classis zou Vitus binnen twee maanden na het overlijden van Adriani beroepen zijn buiten weten en toestemming van de gemeente die zich ook nu nog zou verzetten tegen dit beroep. Waar alle collatoren de beroepsbrief hebben ondertekend en de gemeente niet opponeert keurt de synode het beroep goed mits Vitus belooft de kinderen van zijn voorganger niet te korten in het genadejaar hetgeen hij toezegt. De classis probeert daarop het beroep 28 september 1618. Vitus, predikant alhier, wordt nog genoemd 21 april 1623;⁴³ onder de afwezige predikanten ter classicale vergadering wordt hij 11 september 1623 niet genoemd terwijl de gemeente 3 maart 1624 vacant is.

1624 - 1628 **Theodorus Johannis Lengel**⁴⁴
Rhenanus⁴⁵ (uit Rheine), vertoont 2 augustus 1624 zijn beroepsbrief naar hier; hij zal 8 augustus worden bevestigd. Hij werd hier voor 26 juni 1624 beroepen⁴⁶ en vertrok in 1628 naar Godlinze* welke mutatie 12 mei 1628 door de classis werd goedgekeurd.

1628 - 1662 **Johannes Sasmeshuizen**
vertoont 23 juni 1628 een beroep naar hier en wordt – na plenair examen – 8 augustus 1628 hier toegelaten. Hij stond hier tot zijn overlijden 8 oktober 1662.⁴⁷

Onze Lieve Vrouweprebende

³⁹ Arch. HG Appingedam nr. 1.

⁴⁰ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁴¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 9 maart 1618.

⁴² Acta synodes Groningen, 9 september 1618.

⁴³ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁴⁴ BGOG I, 77.

⁴⁵ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 1 september 1623.

⁴⁶ Proclamatieboek HG Groningen, 26 juni 1624.

⁴⁷ Arch. Classis Loppersum nr. 2, 23 oktober 1662.

1513

Oltger (Dercks)

‘jongher priester toe Garshusen’ verkoopt 6 maart 1513 een kwart deel in een steenhuis dat destijds behoorde aan Rynske Aerts weduwe van Derck Tymens. De overige drierde delen worden dan verkocht door Tymen Dercks en Geertruyt, Luppe Dercks, Hyndryck Smyt en Lupke Dercks, en hun halfzuster ‘die nae onsen zalygen vader is genannt’.⁴⁸ Zonder twijfel was Oltger ook een zoon van Derck Tymens.

1551 - 1558

Nicolaus Syaerda Starkenborg

zoals hij tekende,⁴⁹ verklaart 6 mei 1551 dat de Van Ewsum’s hem de prebende hebben geconfereerd.⁵⁰ Op 1 augustus 1551 verzoekt Bartolt van Starkenborgh, hier woonde, aan Hercules van Ewsum hem de akte van presentatie van zijn zoon Claes voor de prebende alhier te zenden.⁵¹ Als prebendaat wordt hij nog genoemd 18 juni 1558;⁵² blijkbaar wordt dan een kerkelijk proces tegen hem gevoerd. Waarschijnlijk heeft hij kort nadien afstand van de prebende gedaan.

Nicolaus Sterkenborch filius Bartholdi de Groninga werd 10 april 1548 als student te Leuven ingeschreven,⁵³ en werd 29 juli 1553 student te Heidelberg.⁵⁴ Nicolaus a Starkenburg houdt zich 20 juli 1565 te Norden (Ofr.) op,⁵⁵ neemt in 1566 met zijn broers deel aan de molestatie van de kerk alhier.⁵⁶ Volgens Eppens verklaart hij zich – met Johan Clant, pastoor te Bedum* - ten stadhuize van Groningen in 1566 openlijk voor de Reformatie.⁵⁷ In 1570 wordt hij door Alva verbannen. Hij was gehuwd en stierf vóór 2 september 1574.⁵⁸

1559 - 1573

Johannes ab Haselunne

voordien viceprebendaat van de Christophorusprebende te Loppersum*, wordt in juli 1559 geïnstitueerd als vicarius alhier; gezien zijn armoede kan hij volstaan met betaling van een halve daalder aan de officiaal.⁵⁹

Op 19 november 1567 wordt door Hermannus Reneman, pastoor te Westeremden*, aan Johan van Ewsum voorgesteld zijn stem in de collatie te Eenum* te geven aan de vicarius te Garsthuizen die van de vicarie bezwaarlijk ‘eynn huys vul kleene kynderen’ kan onderhouden. Daarmee zou de vicarie weer vrij zijn en ter beschikking staan van Van Ewsum als unicus collator die er Liborius (Forster) mee zou kunnen voorzien (gezien de unica collatio zouden bij de begeving geen moeilijkheden kunnen rijzen) indien een begeving te Zeerijp* mocht mislukken⁶⁰. Aangezien 9 januari 1568

⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 259 (oud nr. 105).

⁴⁹ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-XVII).

⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240).

⁵¹ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-XXIV).

⁵² Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240).

⁵³ Zijlstra nr. 9224

⁵⁴ Zijlstra nr. 10674

⁵⁵ Vanuit Norden schrijft hij aan Joannes Utenhovius: Hessels, *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*, nr. 79.

⁵⁶ Kleyntjens, ‘Beeldenstorm’, 192-194.

⁵⁷ Eppens, *Kroniek I*, 180.

⁵⁸ Van der Veen, ‘Tjarda van Starkenborgh (Stachouwer)’, 164.

⁵⁹ Visitatie 1559.

⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J – IL).

Rudolphus Heemse Van Ewsum bedankt voor zijn stem bij de verkiezing te Eenun* is ab Haselunne daar niet gekomen.

Begin november 1573 resigneert hij als prebendaat alhier. Op 8 augustus (1573?) verzoekt Katherine Santvoert de weduwe van Johan van Ewsum om een prebende voor haar zoon.⁶¹ Op 1 september 1573 stelt Johannes Krijthe, pastoor te Westerwijtwerd*, genoemde weduwe voor de voor zijn neef bedoelde prebende te geven aan de clericus Petrus, zoon van Katharina van Ewsum, die in grote armoede leeft.⁶² Katharina was een dochter van Hercules van Ewsum, pastoor te Middelstum.⁶³ Op 10 november 1573 herhaalt Krijthe zijn verzoek ten behoeve van de zoon van Peter Santvoert en Katharina van Ewsum; de huidige prebendaat, heer Johan, heeft echter nog niet geresigneerd.⁶⁴

Joannes ab Haselunne wordt later pastoor alhier.

1573

Petrus Petri (Santvoert)

Op 12 november 1573 wordt Petrus Petri, clericus van het bisdom Groningen, aan de bisschop van Groningen voorgesteld als prebendaat van de Onze Lieve Vrouweprebende alhier, vacant door de resignatie van heer Johannes van Haselunne.⁶⁵

Op 4 april 1609 is er sprake van dat het collatierecht van de Onze Lieve Vrouweprebende alhier eerder aan de kerkvoogden is verkocht hetgeen door Eylco Clant te Stedum als medecollator wordt betwist.⁶⁶

Prebende/Kosterij

Het ‘costerleen’ alhier wordt voor het eerst genoemd 9 april 1504.⁶⁷ De koster alhier placht blijkbaar een geestelijke te zijn.

ca 1538

Mathias

custos of koster alhier, komt omstreeks 1538 voor.⁶⁸

1558

Albertus

custos alhier, tekent 18 juni 1558 in het Latijn een mandaat van de commissaris van Loppersum voor afgekondigd – af.⁶⁹

⁶¹ Arch. Ewsum nr. 42 (oud nr. 189 D – XV).

⁶² Arch. Ewsum nr. 41 (oud nr. 189 B – VIII).

⁶³ Over Santvoert: *Gruoninga* 18 (1973), 53-57.

⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 41 (oud nr. 189 B – IX).

⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240).

⁶⁶ Arch. HJK nr. 844, 428.

⁶⁷ Arch. Ewsum nr. 343 (oud nr. 240 reg. 109)

⁶⁸ Arch. Ewsum nr. 206 (oud nr. 106), ongedateerd; redger was hier toen Hermannus Kopes namens Johan van Ewsum; blijkens Arch. HJK nr. 1864, 198v kan alleen 1538 in aanmerking komen).

⁶⁹ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240).

GAYCKINGE (kapel)

Patroonheilige: onbekend.

Bijzonderheden:

In de parochie Wierum* stond aan de Gaaikemadijk een kapel, gesticht door Allert Gaykama in 1321 (zie hierna).

De kapel wordt voor het eerst genoemd 20 maart 1449 als de kapel te Gaykinge wanneer een regeling wordt getroffen tussen Focko en Emo Gayckinge aan de ene en de abdij Selwerd namens Reneke, dochter van hun broer Frederik anderzijds. De twee broers zullen de kapel met ‘tymmeringe ende mit priesters ende mit allen dingen als sick geboert sonder last ende vrees salige Fredericks ziele ende sijnene erfgenamen’ onderhouden.¹

Als zoenoffer voor de in de abdij Aduard in 1520 gepleegde moord op de broers Hendrik en Frederik Gaykinga wordt de abdij 29 oktober 1520 opgelegd een vicarie te stichten in de kerk te Wierum* waarvan de collatie komt aan het Huis te Gaykingedijk. Inzake deze vicarie bepalen de zoenslieden met toestemming van de pastoor te Wierum dat deze om de zaligheid der zielen van alle Gaykinga’s zal komen ‘In steden der vicarien de wandaghes van enen salighen Allert Gaykama’ in 1321 ‘to Gaykuma capelle ghefundeert’ was.² Van de verplichte drie missen per week moeten twee gelezen worden in ‘Gaykuma capelle’ en een in de kerk te Wierum. Het vicariehuis zal gebouwd worden waar de erven Gaykinga zulks willen.³

Sicke Benninge geeft een andere lezing van de opgelegde verplichtingen: de abdij moet een vicarie stichten op het Catharina-altaar te Zuidhorn en een in ‘de Capelle’ op Gaykingedijk, deze doteren met 30 Rijnse gulden voor het onderhoud van een priester, een stuk grond op de Gaykingedijk te bestemmen voor de bouw van het vicariehuis en daarvoor vijfduizend stenen leveren.⁴

Kremer en Westendorp situeren de kapel onder de parochie Leegkerk blijkens de mededeling dat onder Leegkerk ten dele behoorde Gaykingedijk ‘bij welken nog lang eene kapel plagt te staan’.⁵ Inderdaad behoorde een deel van deze streek, genaamd Gaaikemadijk, onder Leegkerk, blijkens een stuk uit 1466 dat de pastoor te Leegkerk ‘hoofdpriester’ noemt van een op ‘Gaynkedijk’ wonende persoon.⁶ Meekhoff Doornbosch zocht hier de in het oudste parochieregister van omstreeks 1450 genoemde *Ecclesia beate Marie*,⁷ ten onrechte aangezien daarmee – zoals reeds Siemens stelde⁸ - de parochiekerk te Selwerd*, geïncorporeerd in de abdij aldaar, is bedoeld.

De plaats van ‘de Cappelle’ is aangegeven op de kaart van Van Starkenborgh en Visscher van omstreeks 1685.⁹

Bedienaren van de kapel zijn ons niet bekend.

¹ AKG nr. 20, 31v reg. 255.

² Deze wordt niet genoemd bij de beschrijving van het huis Gaykinga (Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 477). Hij zou de vader geweest kunnen zijn van de bekende Frederik Gaykinga, van 1329 tot 1350 abt van Aduard door wie de patronaatsrechten van de kerken te Wierum* en Zuidhorn* aan de abdij kwamen; deze moest ze in 1520 opgeven.

³ AKG nr. 31 reg. 994; Arch. Farmsum nr. 727 reg. 283.

⁴ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 424.

⁵ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 135.

⁶ AKG nr. 20, 31 reg. 487.

⁷ Tresoar, Manuscripten P.H. Meekhoff Doornbosch, Ms. 267 VII C.

⁸ Siemens, *Toelichting*, 30.

⁹ Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 72.

GODLINZE

Patroon: **Pancratius**

Bijzonderheden:

Van de tufstenen kerk uit de elfde of twaalfde eeuw zijn nog restanten bewaard; het onderste deel van de bakstenen toren dateert van omstreeks 1200.¹ Sporen van een houten kerk zijn niet gevonden.²

De kerk was gewijd aan **Pancratius**. Een anonieme kroniek uit de zestiende eeuw noemt 'Pancraes' als 'patron end affgodt' alhier en Eggerick Ripperda als collator van de kerk.³ Twee zegels van de pastoor Bewo Mensema (1502,⁴ 1511⁵) beelden deze heilige af. In 1435 werd een klok gegoten *in honore Pancratii Jhesus Maria Johannes*.⁶ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt te Godlinze drie priesters.⁷ In 1501 worden hier een vicarius en een sacrista genoemd.⁸ Later is naast de vicarie sprake van de Catharinaprebende alhier. Op 31 augustus 1547 worden in de kerk alhier altaren, gewijd aan Onze Lieve Vrouw en aan Anthonius, genoemd.⁹

Pastorie

1374 **Mello**
komt als pastoor alhier voor 15 augustus 1374.¹⁰

1431 **Ocke**
wordt als pastoor alhier vermeld 26 oktober 1431.¹¹ Op 19 februari 1447 wordt een brief, bezegeld door Oucko, cureet alhier, en Johan, cureet te Losdorp*, 'in der macht gekant';¹² Johan, pastoor te Losdorp*, komt verder voor in 1429.

- 1448 **Enyko**
Op 17 augustus 1448 wordt een supplek bewilligd van Henricus Ghysens, priester, om voorziening met de parochiekerk te Leermens waarvan de jaarlijkse opbrengst vier mark zilver is, vacant door de resignatie van Tydardus, waarover hij strijdt met Enyko 'can. in Botlyicze', niettegenstaande een onwettige geboorte en het bezit van de parochiekerk te Wirdum, met een jaarlijkse opbrengst van drie mark zilver;¹³ ongetwijfeld moet gelezen worden 'cur. in Godlynze'. Enyko heeft blijkbaar het geschil toch kunnen winnen want vanaf 1452 komt hij als pastoor te Leermens*

¹ Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken 3 (1983), 250; Groninger Kerken 1 (1984) 96; 2 (1985) 50. Zie verder ook De Olde, 'Godlinze', 5-11.

² Mededeling H.G. de Olde 7 augustus 1985.

³ Bergsma en Waterbolk, *Kroniekje*, 13. Voor Eggerick Ripperda: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 134.

⁴ AKG nr. 274 reg. 895

⁵ Arch. Farmsum nr. 469 reg. 255.

⁶ Pathuis en De Visser, 23; Rots en De Olde, 55 nr. 66.

⁷ Alma, 'Schattingen', 175.

⁸ RC II, 10v.

⁹ Arch. Lulema nr. 177a.

¹⁰ OGD nr. 622.

¹¹ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 56.

¹² Feith, *Warfsconstitutieën*, 28.

¹³ RG VI, 192-193 nr. 1862 (Reg. Suppl. 434, 318v vlg.).

voor. Henricus komt te Wirdum* in 1451 voor. Henricus Gisens, van Groningen, was in 1436 als juridisch student te Keulen ingeschreven.¹⁴

1452 **Roloff**
wordt als pastoor alhier genoemd 11 april 1452.¹⁵

1457 **Jacob**
komt als pastoor alhier voor 28 juni 1457.¹⁶

1483-1523(5?) **Mr. Bewo/Boldewinus Mensema**
Bernardus Mensema, van Groningen, wordt 24 mei 1481 als student te Keulen ingeschreven.¹⁷ Hij was een zoon van Eise Bewens alias Eise Mensema, brouwer te Groningen, en diens tweede vrouw Grete Sickinghe en een oudere halfbroer van Mr Johan Mensema, pastoor te Middeeltum. Een oudere halfzuster was de moeder van Mr Luert Grevinge, pastoor te Uithuizen* en Bedum*, wiens oom Mr Doeke Grevinge ook pastoor te Uithuizen was.¹⁸ Op 16 januari 1483 wordt Boldewinus als pastoor alhier genoemd,¹⁹ in 1501 Mester Boldewyn, pastoor alhier.²⁰ Nadien komt hij steeds als Bewo voor, zoals ook voordien (vanaf 21 januari 1489²¹). Op 11 mei 1518 is gedateerd een testamentaire giftbrief ten behoeve van de abdij te Feldwerd; onder meer bezat hij een heerd land te Zeerijp en land te Scharmerhamrik. Aan zijn dochter Anna, non in genoemd klooster, legateert hij een erfrente, waarvan haar moeder Stijne gedurende enkele jaren het profijt zal hebben; bij vooroverlijden van Anna zal haar moeder deze rente levenslang gebruiken.²² In 1521 wordt het overrecht van het Eesterrecht op Onnenheerd vallende namens hem gesleten, in 1522 sluit namens hem Eggerick Ripperda het redgerrecht vallende op Onnema- of Ennemaheerd te Leermens.²³ Tenslotte sprak Mr Bewo in 1524 het overrecht te Losdorp op Sickemaheerd vallende aan.²⁴ Mr Bewo wordt hier nog genoemd als pastoor 26 maart 1523²⁵ en zonder aanduiding van zijn hoedanigheid 12 mei 1524.²⁶ In 1556 en 1557 is sprake van een geschil tussen Luert Greving aan de ene en Johan to Lellens en Johan ter Borne als volmachten van Marten Greving aan de andere kant over de nalatenschap van Duthmar Mensema. Daarbij worden onder meer genoemd de scheidbrief van 30 april 1522 tussen de broers Mr Bewo Mensema, Mr Johan Mensema (van 1513 tot 1546 pastoor te Middelstum*) en Duthmar Mensema waarbij is bepaald dat na het overlijden van nu wijlen

¹⁴ Zijlstra nr. 5955.

¹⁵ AKG nr. 2, 28v reg. 294.

¹⁶ AKG nr. 2, 29 reg. 366.

¹⁷ Zijlstra nr. 5793.

¹⁸ Alma, 'Mensema's', 69-73.

¹⁹ AKG nr. 2, 32v. reg. 693.

²⁰ Feith, *Warfsconstitutieën*, 122.

²¹ AKG nr. 2, 35v reg. 766.

²² AKG nr. 2, 38 reg. 979.

²³ Arch. Farmsum nr. 926 deel b 1, 21v en 39.

²⁴ Arch. Farmsum nr. 926 deel b 1, 59.

²⁵ GA, RAG, Hs in folio 175 deel 1.

²⁶ GA, RAG, Hs in folio 175 deel 1.

Mr Bewo diens huis zal komen aan Duthmar, mits deze wettige kinderen nalaat, en de akte van huwelijksvoorwaarden van 21 januari 1525 tussen Duthmar Mensema en Gerdrudt Mensema waarbij Mr Bewo zelf als ‘vrunt’ aanwezig was (en met de voorwaarden, mogelijk inhoudende wederzijdse erfstelling bij kinderloos overlijden, instemde).²⁷ Hij was dus begin 1525 nog in leven maar onbekend is of hij hier toen nog stond.

1527-1531(8?) **Mr Johan Rengers**

Hij werd 5 januari 1515 als student in de *artes* te Keulen ingeschreven en was een zoon van Johannes Rengers en Judith te Water.²⁸ Als pastoor alhier wordt hij genoemd 2 mei 1527²⁹ en in 1531.³⁰ Omstreeks Pasen 1538 wordt hij pastoor te Appingedam*; mogelijk stond hij tot dan hier.

- † 1541(?) **Mr Wernerus Alberti**

Bij opgravingen tijdens de restauratie in 1984 werd onder meer de grafzerk gevonden van ‘Mag. Werner a... curatus’, overleden 23 januari 1551³¹ (wel te lezen: 1541).

Mogelijk dezelfde als Winerus Alberti, van Groningen, 27 juni 1506 te Leuven als student ingeschreven.³²

1541 - †1590 **Joannes Buyter**

verklaart 12 maart 1566 onder meer in Vredewold geboren en nu omstreeks zestig jaren oud te zijn en voorts dat ‘die van den dam wel XXV Jaren van hem ses oft seven maerschappen gecoft by wylen In zyn huis by wylen Is de coep In den dam geschiet’.³³ Hij lijkt hier dus in 1541 al gestaan te hebben en zal dezelfde zijn als de in 1539 te Marum* genoemde gelijknamige pastoor. Hij komt meermalen als pastoor alhier voor, onder meer op de uit 1554 daterende gedenksteen in de toren³⁴ en in het kort na Pasen 1582 opgestelde visitatierapport van de proostdij Loppersum.³⁵ Hij overleed in 1590: op 2 januari 1591 is sprake van land, tot dusverre in gebruik bij de nu overleden pastoor te Godlinze.³⁶ Op 18 december 1592 en 11 februari 1593 worden de testamentatores van wijlen Johan Buter, pastoor alhier, genoemd.³⁷ Zij procederen later tegen de pastoor te Usquert* wiens dochter met Albert Buter, ongetwijfeld een zoon van Johan, was gehuwd: op 1 april 1595 wordt hen opgelegd te bewijzen dat de pastoorsdochter van Usquert in

²⁷ GA, GAG, RA III b 1, 181-182, 26 november 1556; III a 1, 360v, 11 februari 1557.

²⁸ Zijlstra nr. 6106.

²⁹ GA, RAG, Hs in quarto 141 nr. 9 (vgl. De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 298 noot: het origineel bleek onvindbaar).

³⁰ GA, RAG, Hs in folio 175 deel 1.

³¹ De tekst van het randschrift geeft CC – ombuiging bij de hoek – CCC//LI; bij // is de steen gebroken; er lijkt ruimte voor een tussenliggende letter te zijn (alles volgens telefonische mededeling van H.G. de Olde van 18 oktober 1984). 1551 kan niet het sterfjaar zijn maar mogelijk was de ontbrekende letter X waarmee het jaartal 1541 wordt. De Latijnse tekst eindigt – voor het Requiescat in pace – met CIN (afkortingsteken) ALA. Zie voor dit alles: De Olde, *Groninger Kerken* 1 (1984) 96 en 98; 5 (1988) 64 (afbeelding van de zerk)-65; Steensma, ‘Groninger priesterkerken’, 42-43.

³² Zijlstra nr. 8436.

³³ GA, RAG, Hs in folio 511, 191v-193.

³⁴ GDW nr. 323.

³⁵ Arch. HJK nr. 589.

³⁶ GA, RAG, R.F. 1591.46 (Collectie Verrucius).

³⁷ Arch. HJK nr. 57, 117v, 133.

gemeenschap met haar man heeft geleefd terwijl 17 mei daaropvolgend Mensens, genoemd pastor te Usquert, wordt veroordeeld tot een boete van 60 oude Franse schilden wegens het gebruiken van een valse kwitantie inzake de betaling van de bruidsschat van zijn dochter Hebbele, gehuwd met Albert Buijter. Hij zal van de te betalen som alleen mogen aftrekken die betalingen, gedaan voor het arrest van 24 december 1592 die bewezen kunnen worden.³⁸ Nog 26 november 1595 procederen de testamentatores tegen Mensens.³⁹ Mr. Remko, barbier alhier, komt tenslotte 18 februari 1597 voor als testamentator van heer Johan Buijter wegens diens kinderen.⁴⁰

1591

Herman Jansz.

pastoor alhier, komt 30 mei 1591 voor als een van de executeurs-testamentair van heer Apolonius Petri alhier.⁴¹

159(1?)5-1607 **Adrianus Sibrandi**

die van 1569 tot 1588 als pastoor te Jukwerd* wordt genoemd doch daar ten tijde van de Reformatie niet meer staat en mogelijk omstreeks 1591 naar Godlinze kwam. Philippus Schickard, predikant alhier, noemt als zijn voorgangers achtereenvolgens Johannes Buijter, Apollonius, een reeds bejaard geestelijke die niet tot de Reformatie overging en vertrok, Arnoldus Sibrandi ...⁴² Zijn opgave is niet geheel juist: Apolonius is hier niet pastoor geweest maar vicarius (al is het niet uitgesloten dat hij de hoogbejaarde Buyter in de dienst bijgestaan heeft) en stierf in 1591 terwijl de voornaam Arnoldus onjuist is. Van Herman Jansz. maakt hij geen melding maar wellicht heeft deze keer zo kort gestaan dat de herinnering aan hem verdwenen was.

Adrianus, predikant alhier, wordt genoemd 14 juli 1595,⁴³ Adrianus Sibrandi, predikant alhier, 16 januari 1596.⁴⁴ Onder de punten die de synode in 1605 aan de stadhouder stuurt is de translatie van de vicarie alhier aan de oude 'pastoor' waarna een nieuwe predikant kan worden beroepen. De student Johannes Frederici⁴⁵ behoudt zijn rechten.⁴⁶ Op 8 mei 1606 verschijnt in de synode zijn zoon, de secretaris Kempo Adriani, die te kennen geeft dat zijn vader genegen is met emeritaat te gaan mits hij met de vicarie voorzien wordt dan wel anderszins in zijn levensonderhoud wordt voorzien; de collatrices der vicarie staan, desgevraagd, niet onwelwillend tegen een begeving in deze zin.

Waarschijnlijk werd Sibrandi in de dienst bijgestaan door een andere zoon, Sibrandus Adriani, predikant in het naastgelegen Losdorp*. Volgens een rapport van synodale gecommitteerden verzocht in 1604 de gemeente alhier een *eigen* predikant tegen Pasen aanstaande; Gedeputeerde Staten antwoordden 28 december 1604 dat 'In desen is versien'.⁴⁷ De aard van deze

³⁸ Arch. HJK nr. 57, 59v, 97.

³⁹ Arch. HJK nr. 57, 181.

⁴⁰ Arch. HJK nr. 57, 421v-422.

⁴¹ GA Rotterdam, Handschriftenverzameling nr. 4547.

⁴² BGOG I, 77vlg.

⁴³ Acta synodes Groningen.

⁴⁴ Arch. HJK nr. 838, 199v.

⁴⁵ Niet als zodanig aangetroffen bij Zijlstra.

⁴⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁴⁷ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

voorziening is echter niet bekend. Een en ander kan wijzen op een informele combinatie met Losdorp waarbij Sibrandi formeel predikant was te Godlinze; in mei 1606 blijkt hij echter door ouderdom geheel onbekwaam tot de dienst te zijn. De wens der gemeente kan zijn ingegeven door het aanstaande vertrek van Adriani naar Garsthuizen*; diens verplaatsing werd in april 1605 door de classis geaprobeerde.

Blijkbaar werd getracht in de vicarie alhier iemand te beroepen die de dienst naast of voor Sibrandi zou kunnen vervullen. Een verzoek van Egbertus Mengerinck, predikant te Uitwierde*, de vicarie alhier te bedienen werd door de classis 31 maart 1606 afgewezen; collatoren worden echter verzocht iemand in de vicarie te beroepen. Een voorstel van de classis aan Sibrandi gedaan de dienst bij toerbeurt door de classis te laten waarnemen wees deze zeer beslist van de hand; hij acht zichzelf zeer wel tot de dienst bekwaam. De classis zal, blijkens de handelingen van 29 juni 1607, ter plaatse nagaan welke mogelijkheden er inzake de vicarie zijn.

Reeds 5 mei 1607 droeg de synode de deputaten op desgewenst maatregelen te nemen tegen 'junger unerfahren luide' en 'unduchtigen' en doelt daarbij in het bijzonder op Godlinze, derhalve op

1607 - 1611

Casparus Goltz

gewezen predikant te Oldersumergast, die 11 mei 1607 aan de classis stukken inzake de rechten van collatoren op de vicarie alhier overgeeft. Hem wordt opgelegd een beroepbrief te vertonen alsmede een verklaring van de predikant te Oldersum. Als predikant te Oldersumergast had hij blijkbaar ergernis gegeven waarover de kerkenraad te Emden 9 januari 1607 spreekt.⁴⁸ In de vergadering van deze kerkenraad belijdt hij schuld en op 10 mei 1607 doet hij in het openbaar schuldbelijdenis.⁴⁹ Op 10 juni 1607 wordt hij weer tot het Avondmaal toegelaten mits hij belooft zich nergens in het predikambt in te zullen dringen, in het bijzonder niet te Godlinze, hetgeen hij belooft door ondertekening.⁵⁰ Ondertussen had hij zijn beroepbrief wel op 1 juni aan de classis overgelegd; deze wordt goedgekeurd. Niet echter voldoet tot toelating een overgelegd schrijven van de predikanten te Oldersum, Gandersum en Rorchum. Gedeputeerde Staten wenden zich 24 oktober 1607 (volgens de acta van 3 februari 1608) tot de classis. Volgens hen kan Goltz niet worden toegelaten waarmee de classis 28 oktober daarop volledig instemt. De gemeente brengt echter een nieuw beroep uit op Goltz die de dienst reeds aanvaard zou hebben. De classis besluit 13 november 1607 hem de dienst te verbieden. Op 3 februari 1608 wijst de classis een verzoek van de collatoren om toelating van Goltz categorisch af; een herhaald verzoek wordt 28 mei 1609 afgewezen waarbij collatoren verklaren hun pogingen tot toelating te zullen voortzetten. Blijkens de classicale acta van 2 oktober 1609 bedient hij 'der vicarien denst' alhier; zijn verzoek om toelating is blijkbaar bij hogere instanties in behandeling. De synode had zich 28 april 1608 beziggehouden met een verzoek van de collatoren van de vicarie het onlangs op Goltz uitgebrachte beroep goed te keuren en oordeelde dat hij 'thot den dienste der vicarien' alhier niet toegelaten kon worden; zij verzoekt de collatoren een ander beroep uit te brengen opdat de dienst des woords niet

⁴⁸ Schillings en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle* II, 971.

⁴⁹ Schillings en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle* II, 980.

⁵⁰ Schillings en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle* II, 990-991.

langer wordt opgehouden. In 1610 wordt hij vermeld als ‘voermeinter vicarius der kercken tho Godlinzen’ waarin hij zich twee jaren geleden heeft ingedrongen.⁵¹

De synode behandelt zijn zaak 10 mei 1610 weer; hij resideert alhier; destijds had hij de coetus te Emden beloofd te kerkendienst te Godlinze niet te aanvaarden waarna hij van de coetus verzoeningsbrieven had gekregen ter toelating als vicarius te Neermoor vanwaar hij, nadat de gemeente aldaar hem ‘dorch ehre vocerent thor reconciliatie geholpen’ had trouweloos naar Godlinze was vertrokken en aldaar buiten voorkennis en instemming van kerkelijke organen de dienst had aanvaard. Hem wordt toegezegd dat deputaten hem binnen een maand bescheid zullen geven. Uiteindelijk wordt hij 8 oktober 1610 als lid van de classis aangenomen terwijl blijkens de synodale handelingen van 22 mei 1611 kort na de behandeling in 1610 ‘mith des coetus van Embden recociliationschrift’ zijn aanvaarding van de dienst alhier uitdrukkelijk was geaprobeerd.

De classis beschuldigt hem 29 april 1611 er van zich te Losdorp* te hebben ingedrongen; 24 juni 1611 vertoont hij een beroep naar daar en demissie van de gemeente te Godlinze en wordt het geschil met de classis voor gesloten verklaard.

Goltz was in 1577 schoolmeester te Oldersumergast, vanaf 1580 tot 1604 predikant aldaar en vermoedelijk nadien reeds 25 april 1604 te Holtgast⁵² aan welke plaats later echter nimmer wordt gerefereerd.

1611 - †1628 **Nicolaus Clant.**

Op 19 augustus 1611 vertoont *Nobilis vir* Nicolaus Clant, predikant te Uithuizen*, een beroep naar hier dat classicaal wordt goedgekeurd, na demissie van de classis Middelstum op 22 juli 1611. De classis verzoekt hem 15 augustus 1627 met emeritaat te gaan; hij verklaart echter zeer wel tot de dienst bekwaam te zijn en weigert. Spoedig daarop overleed hij, kort voor 21 februari 1628 wanneer in verband met zijn overlijden de preekbeurten alhier geregeld worden.

1628 - †1656 **Theodorus Johannis Lengelius**⁵³

predikant te Garsthuizen*, vertoont 12 mei 1628 een berep naar hier dat wordt goedgekeurd. Hij overleed alhier 4 december 1656.⁵⁴

Vicarie

De vicarie moet hier reeds omstreeks 1500 zijn geweest.⁵⁵ Het patrocinium is onbekend.

- 1582? **M. Wigboldus Radingius**

bezat wellicht voor 1583 de vicarie alhier. Op 9 mei 1583 dient voor de Hoofdmannenkamer een geschil tussen Bruen van der Marck wegens zijn jongste stiefzoons ‘begiffonge end Inleydonge der vicarien’ alhier aan de ene en de pastoor te Zandeweer* (te weten Wigboldus Radingius die daar als

⁵¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁵² Reershemius, 626-627, 309.

⁵³ BGOG I, 77vlg.

⁵⁴ Acta synodes Groningen, 1657.

⁵⁵ Alma, ‘Schattingen’, 175; RC II, 10v.

zodanig reeds 14 juli 1582 wordt genoemd en 19 november 1580 als M. Wigboldus Radingius, zonder functie en plaats, als volmacht in de omgeving van 't Zandt voorkomt⁵⁶) aan de andere kant 'belangende de gealligeerte possession derselve vicarien'; mogelijk had laatstgenoemde de vicarie voordien bezeten. Te dezer tijd is

1583

Derck Berentz.

pastoor te Roodkerk 'bedener der vicarien'. Het schijnt oorspronkelijk in de bedoeling van de Hoofdmannen gelegen te hebben hem in deze dienst te continueren doch de betrokken zinsnede is dan of later doorgehaald. Gezien de gang van zaken bij het proces hadden Luitenant en Hoofdmannen de begeving der vicarie aan zich getrokken.⁵⁷ Derck Berentz. Was een van de vele uitgeweken Friese geestelijken; als Theodoricus, pastoor te Roodkerk, komt hij met de aantekening 'overleden' in de Conscriptio Exulum voor.⁵⁸ Bij nadere beslissing confereren Luitenant en Hoofdmannen de vicarie aan

1583 - †1591

Apollonius

pastoor te Oostum*.⁵⁹ Op 22 maart 1585 zegt Apollonius, vicarius alhier, land op.⁶⁰ Op 8 mei 1591 bepalen de Hoofdmannen dat de meiers van wijlen Apollonius de huren moeten betalen aan de nieuwe door de collatrice te stellen vicarius of prebendaat behoudens dat enkele landen in gebruik zullen blijven bij Apollonius' 'kockmaget' die echter wel zelf de huur moet betalen.⁶¹ Enkele dagen voordien was hij overleden. Hij maakte zijn testament 21 april 1591 en wees als zijn executeurs aan Herman Jansz., pastoor alhier, Jan Lentz, pastoor te Losdorp* en Meenryck Jansz., custos en schatbeurder alhier. Deze gaven 30 mei 1591 volmacht aan Cornelia Doens, van Ferwerd, geïnstitueerde erfgename van Apollonius, waarop deze 21 juli 1591 aan Gijsbrecht Adriaensz. Tromper, poorter van Rotterdam, een aantal renten (waarvan de oudste uit 1511 dateerde) over huizen te Rotterdam verkocht voor 224 Caroli gulden, daarin gerekend 97 Caroli gl. die Tromper toekwamen wegens penningen die deze Apollonius toen deze gevangen zat te Dokkum had voorgeschooten zodat resteerde 127 gl. waarvan 107 gl. nu aan Cornelia Doens worden betaald en Gijsbrecht de resterende 20 gl. heeft ingehouden om daarmee te betalen Marie Ploeneyes, de 'voordochter' van Apollonius volgens door deze aan haar gemaakt legaat welk legaat Gijsbrecht te zijnen laste neemt, en verklaart Cornelia met Geertruijdt en ?ierertgen, dochters van haar en Apollonius, alles overgedragen te hebben; Simon Jansen, poorter te Rotterdam, treedt hierbij als haar momber op.⁶² Hij zal dan bedoeld zijn met 'een priester van Godtlinse' die geen sauvegarde had en volgens bericht van 20 januari 1589 door de 'vijand' te Oterdum gevangen was genomen.⁶³ Apollonius Petri was sedert 1546/7 vicarius van de Hubertus- en Johannes Baptistavicarie in de kerk te Rotterdam, nam in 1554 en 1556 de vacante

⁵⁶ Arch. HJK nr. 121 (ChvdH II nr. 283).

⁵⁷ Arch. HJK nr. 54, 338.

⁵⁸ Engels, *Conscriptio*, 12.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 54, 338.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 55.

⁶¹ Arch. HJK nr. 56.

⁶² GA Rotterdam, Handschriftenverzameling nr. 4547.

⁶³ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 749.

pastoorsplaats aldaar waar, bleef daarna als capellanus te Rotterdam wonen en werd in 1561 pastoor te Hillegersberg.⁶⁴ In 1568 presenteerde de graaf van Aremborg als heer van Capelle bij Rotterdam hem als pastoor te Capelle, blijkbaar tevergeefs.⁶⁵ Wanneer hij naar de provincie Groningen is gekomen blijkt niet.

Reformatie

In het voorgaande werd reeds aangegeven hoe in de jaren 1607 en volgende de vicarie betrokken was bij pogingen hier een predikant te krijgen.

Geïnteresseerde collatoren te Godlinze eisen 2 mei 1615 van Reint Ubbena cum suis om Nicolaus Clant, predikant alhier, de kerkvoogden en de gezamenlijke vicariemeijers ongemolesteerd te laten in het genot en de opkomsten der vicarielanden waarbij Ubbena cum suis stellen unci collatores van de vicarie te zijn hetgeen de eisers bestrijden. Omdat de gedaagden als collatoren de huren niet hebben opgezegd worden de meiers een jaar in het genot gehandhaafd zonder prejuditie; ondertussen moeten partijen hun rechten funderen.⁶⁶

Catharinaprebende

Ook de prebende moet er omstreeks 1500 reeds zijn geweest. De parochielijst uit 1501 noemt hier een sacristie⁶⁷ maar daarmee zal deze prebende bedoeld zijn geweest. Over de prebende is voor de Reformatie niets bekend. Op 12 mei 1598 wordt Christina Ernsts weduwe van Zijll⁶⁸ tegen Johan Thedema en Claes Cater⁶⁹ gehandhaafd in het bezit van de prebende Alhier.⁷⁰ De Hoofdmannen gelasten 9 februari 1599 predikant en kerkvoogden van het Catharinaleen alhier een predikant te houden.⁷¹ Op 12 oktober 1599 is sprake van een geschil tussen predikant en kerkvoogden ener- en Christia Ernsts weduwe van der Marck; daarbij bepalen de Hoofdmannen dat de gearresteerde penningen door gedachte weduwe ‘under cautie de in eventum restituendo gelichtet moegen worden’.⁷² In het geschil tussen genoemde partijen over de stichting van het Catharinaleen wordt 27 mei 1600 partijen opgelegd de stichtingsbrief over te leggen.⁷³ Op 4 november 1600 procederen zij over de opkomsten van de Catharinaprebende; daarbij is de vraag of de Catharinaprebende een vrije prebende of een vicarie is. De Hoofdmannen stellen vast dat de Godlinze zowel een vicarie als een prebende is; partijen wordt opgelegd in vriendschap uit te maken hoeveel van de opkomsten van vicarie en prebende ten behoeve van de kerk en hoeveel ten behoeve van de prebendaat zal zijn.⁷⁴

1601 - 1607 **Johannes Frederici Westerwolt**

Op 27 november 1601 eist Frerick Westerwolt namens zijn zoon betaling van huur door de meiers van de Catharinaprebende; de Hoofdmannen blijven bij

⁶⁴ Ten Boom, *Rotterdam*, 117.

⁶⁵ Ten Boom, ‘Duyfhuys’, 198-199.

⁶⁶ Arch. HJK nr. 849, 101v.

⁶⁷ RC II, 10v.

⁶⁸ Peter van Zijll, syndicus van de Ommelanden, overleden in 1574 had de borg te Godlinze gekocht, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 134.

⁶⁹ Claes Cater, van Fraam, was door zijn grootmoeder Bawe een achterkleinzoon van Eggerick Ripperda, omstreeks 1500 eigenaar van de borg alhier, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 134.

⁷⁰ Arch. HJK nr. 839, 79v.

⁷¹ Arch. HJK nr. 839.

⁷² Arch. HJK nr. 839, 308v.

⁷³ Arch. HJK nr. 839, 385v.

⁷⁴ Arch. HJK nr. 839, 427v-428.

hun sententie van 12 oktober 1599.⁷⁵ Op 28 januari 1605 eist Johannes Frederici Swartwolt (!) van de vicariemeijers alhier betaling van achterstallige landhuur volgens resolutie van Gedeputeerde Staten van 28 december 1604; de Hoofdmannen verwijzen de zaak terug naar Gedeputeerde Staten.⁷⁶ Op 12 maart 1605 eisen predikant en kerkvoogden betaling van de collatrice die antwoordt dat volgens Gedeputeerde Staten de opkomsten van de vicarie bestemd moeten worden voor een arm student.⁷⁷ De huren van de vicarie(landen) blijken 28 april 1607 door Peter, weduwe van Mr Frerick Westerwolt te zijn gearresteerd.⁷⁸ De synode draagt 7 mei 1607 de deputaten op er bij Gedeputeerde Staten op aan te dringen dat de prebende begeven wordt en dat dit niet langer wordt uitgesteld.⁷⁹

Overigens is het niet altijd duidelijk welke van bovenstaande vermeldingen betrekking heeft op de vicarie en welke op de Catharinaprebende.

Overige geestelijken

- 1506 **N.N.**
‘Eggericks capplaen’ wordt in 1506 genoemd.⁸⁰ Bedoeld is de kapelaan van Eggerick Ripperda, eigenaar van de borg alhier; niet blijkt of deze kapellan de vicarie of de prebende genoot.
- 1520/30? - **Focco**
Een klauwregister, te stellen op 1520/30, noemt onder de Tammingaklauw alhier ‘Eme Hydekens heert dar Her Focco up woent’, eigendom van Tyacke Ripperda,⁸¹ dochter van Eggerick Ripperda, in 1526 nog genoemd.⁸² Als landeigenaresse komt zijn dochter vanaf 1527 voor.⁸³ Het redgerrecht viel in 1481 en 1581 op Eme Hydekensheerd.⁸⁴ De aanduiding ‘waarop heer Focco woont’ is in latere registers overgenomen en komt aldus voor omstreeks 1560 en in 1567 en 1584.⁸⁵ Het is echter twijfelachtig of heer Focco zeker in 1581 nog in leven was; blijkbaar alleen de vroegere aanduiding leefde voort. De vermelding omstreeks 1520/30 kan overigens ook op een oudere bron teruggaan.
- 1541 **Rembert**
Omstreeks 17 mei 1541 verzoeken de ingezetenen van Zeerijp* aan Johan van Ewsum bij de verkiezing van een nieuwe vicarius te mogen kiezen

⁷⁵ Arch. HJK nr. 838, 112.

⁷⁶ Arch. HJK nr. 841; de resoluties van Gedeputeerde Staten uit deze periode bleven niet bewaard.

⁷⁷ Arch. HJK nr. 841.

⁷⁸ Arch. HJK nr. 843.

⁷⁹ Acta synodes Groningen.

⁸⁰ HStA Dresden, Friesl. Steuersachen 1502-1514, Loc. 8194, 23.

⁸¹ Arch. Farmsum nr. 924.

⁸² GA, RAG, Hs. in folio 175 deel 1.

⁸³ GA, RAG, Hs. in folio 175 deel 1.

⁸⁴ GA, RAG, Hs. in folio 175 deel 2.

⁸⁵ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 20, 23v en 25v; vgl. Arch. Farmsum nr. 926 deel b 1, 54v (noemt alleen 1558 ‘wijlen Sweer Rengers – Heemster heert’, gesleten, aangezworen door ‘Sicke Pastor’. Het Clauwboek Tiassens (Arch. HJK nr. 1864) begint voor Godlinze en omstreken pas in 1641 (ibid., 295).

tussen heer Rembert te Godlinze en de pastoor te Westernieland*. ⁸⁶ Wie de vicarie kreeg is niet bekend.

1556

? Georgius Pibonis Abbema

Op 4 september 1556 komt Georgius Pibonis Abbema de Grow, notarius publicus, wonende alhier, voor. ⁸⁷ Mogelijk was deze uit Grouw afkomstige geestelijke alhier.

⁸⁶ Arch. Ewsum nr. 16 (oud nr. 132A* - 8).

⁸⁷ HCO, Arch. Stadgerecht Hasselt, Processtukken nr. 549, 221v-222.

GRONINGEN corpus Stad

Volgens opgave van Schotanus zijn er in 1481 te Groningen drie parochies en 21 priesters.⁸⁸ Een suppliek uit 1522 spreekt echter over omstreeks 50 priesters en clerici, met zeer diverse beneficies, op een totaal van omstreeks 12000 inwoners.⁸⁹ Onder deze 50 zullen echter ook de geestelijken in de verschillende kloosters en gasthuizen en de kapelaans zijn gerekend. Elders berekenden wij voor de Groninger parochiekerken 35 beneficia.⁹⁰ Een nieuwe berekening komt met inbegrip van de drie pastoorsplaatsen op 39. Kapelaans zijn daarbij niet meegeteld. Voor het eerst is sprake van een persona van Groningen in 1268. In 1216 wordt voor het eerst een pastoor vermeld, daarna pas in 1301. Personaat en pastoraat zijn dan reeds (lang?) gescheiden en zullen dit formeel nog ruim drie eeuwen blijven. Inhoudelijk had het personaat echter weinig betekenis meer. Formeel presenteerde de persona de (eerste) pastoor van de Martinikerk en ook blijkt hij soms elders in het dekenaat Groningen, Go en Wold een pastoor te presenteren en blijkbaar genoot hij een jaarlijkse recognitie. Voor het overige wordt verwezen naar de studie van Meilink uit 1913.⁹¹ Deze gaat daarin niet in op het buiten de stad Groningen na de veertiende eeuw alleen te Baflo* voorkomen van de aanduiding 'persona' terwijl deze term in Friesland synoniem was met de aanduiding van de pastoors, ook in de kleinste parochies. De persona lijkt geen organisatorisch ingebedde toezicht- en of rechtsprekende functie te hebben. Na de Reformatie beschouwde het consistorie/de kerkenraad van Groningen zich blijkbaar als een soort opvolger van de persona en hield zij toezicht op toelating en functioneren van predikanten in het oude Go en Wold. Het ondermijnde daarmee de positie van de classis Groningen maar reeds vrij spoedig schijnt aan deze positie van het consistorie een einde te zijn gekomen.

In het navolgende worden de ons bekende parochiegeestelijken binnen de stad Groningen behandeld. In principe is de opzet dezelfde als die bij de parochies ten plattelande.

Op de geschiedenis van de parochies respectievelijk het bisdom Groningen en de kerken wordt niet verder ingegaan. Deze is in andere publicaties ruimschoots aan de orde geweest.

Achtereenvolgens worden behandeld:

- persona's van de Martinikerk
- twee pastorieën Martinikerk
- vicepastroors Martinikerk
- kapelaans
- vicarissen van met name bekende vicarieën (prebenden)
- vicarissen zonder bekende vicarie
- priesters zonder bekend beneficie
- priesters van de Walburgskerk
- pastoors van de A-kerk
- vicepastroors A-kerk
- kapelaans
- vicarissen van met name bekende vicarieën (prebenden)
- vicarissen zonder bekend beneficie
- priesters zonder bekend beneficie
- priesters zonder bekende kerk
- priesters vermeld in de lijsten van de Kalendebroederschap zonder bekend beneficie
- dekens/commissarissen Groningen, Go en Wold

⁸⁸ Schotanus, *Geschiedenissen*, 364.

⁸⁹ Reimers, *Papsturkunden*, G LVII.

⁹⁰ Roemeling, *Heiligen en heren*, 424.

⁹¹ Meilink, 'Persona'.

-- functionarissen bisdom Groningen

Daarnaast zijn er veel priesters die in de bronnen voorkomen, met name in het stedelijke protocol van civiele zaken,⁹² over wie verder niets bekend is, ook niet of zij in de stad of in de stadsjurisdicties (Wold en Go, Oldambt) woonden. Hun namen zijn niet opgenomen. De in de lijsten van de Kalendebroederschap vermelde namen zijn zoveel mogelijk gerelateerd aan uit andere bronnen bekende maar dat is dikwijls niet gelukt.

Het precieze aantal vicarieën is niet bekend. Hetzelfde leen kan onder verschillende benamingen voorkomen, bijvoorbeeld genoemd naar de stichter(s) en naar het patrocinium. In Groningen worden vrijwel alle beneficieën als vicarie aangeduid in tegenstelling tot de Ommelanden en Friesland waar ook de term prebende veelvuldig gebruikt werd. Vrijwel alle vicarieën in de stad Groningen zijn in wezen prebenden geweest; hun bedienaars hadden geen deel aan de zielzorg. Sacristielen zijn in de stadskerken niet aangetroffen.

Een chronologische vermelding naar stichtingsjaar/periode is niet mogelijk. Meestal zijn deze onbekend. De oudste vermelding van een nevenaltaar in de Martinikerk is uit 1322; het was gewijd aan Petrus. Een Petrusvicarie of –prebende in de Martinikerk is echter niet aangetroffen. Voor de eerste maal wordt een vicarie in de Martinikerk genoemd in 1372. Het gaat daarbij om de Johannesvicarie, staande ter collatie van de burgemeesters van de stad. Deze kan identiek zijn aan de veel later genoemde ‘stadsvicarie’. De oudst bekende vicarie in de A-kerk was de zogeheten Zwanekensvicarie, die gesticht werd door de tot 1342 bekende pastoor Johannes Zwanekens.

Het is mogelijk dat een beneficie onder verschillende benamingen voorkomt. Dubbeltellingen zijn derhalve niet uitgesloten.

Achtereenvolgens komen de volgende vicarieën aan de orde:

Martinikerk:

Het jaartal van stichting of eerstbekende vermelding is daarbij aangegeven. De volgorde is naar deze vermelding chronologisch.

1. 1322 Petrusaltaar – met bijbehorende vicarie?
2. 1372 Johannesvicarie = ? stadsvicarie
3. 1425 Mariavicarie
4. 1425 Catharinavicarie
5. 1463 Driekoningen (ook genoemd Nicolaas, Maria, Nicolaas, Franciscus en Margaretha)vicarie (ook genoemd Kruisaltaar)
6. 1483 Cosmas en Damianus
7. 1488 prebende N.N.
8. 1497 11000 maagdenvicarie
9. 1499 Barbaravicarie
10. 1502 Onze Lieve Vrouwe ter Noodvicarie
11. 1516 vicarie op het Michaelsaltaar
12. 1547 vicarie N.N.
13. ca 1554 Aegidiusvicarie
14. 1564 Martinus en Walburgisvicarie
15. 1566 Lewevicarie

⁹² GA, RA III a 1-5.

16. 1577 vicarie van het Jufferenconvent

Het totaal komt daarmee op 16 en wijkt daarmee af van het eerder door ons vermelde aantal van 14. Daar werden Johannes- en stadsvicarie niet onder één noemer gebracht en ten onrechte een Anthoniusbeneficie en een Nicolaasvicarie genoemd. Daarentegen werd het Petrusaltaar niet opgevoerd, evenals de Cosmas en Damianusvicarie en de Martinus en Walburgisvicarie, en een prebende waarvan het patrocinium onbekend is. Niet genoemd werd daar ook de vicarie van het Jufferenconvent.

Walburgskerk

Genoemd wordt daar een afzonderlijke Maria en Elisabethprebende (1460).

A-kerk

Ook hier geldt dat er mogelijke dubbeltellingen zijn. Achtereenvolgens worden behandeld:

1. XIVA Zwanekenvicarie
2. 1408 Andreas, Thomas en Magdalenavicarie
3. 1443 vicaria perpetua
4. 1461 Jacobsprebende
5. 1465 Nicolaasvicarie
6. 1475 Michaelsvicarie
7. 1480 vicarie op het Jozefsaltaar
8. 1484 Anthoniusvicarie
9. 1508 Heminghe
10. 1509 vicarie van Anna en Gertrudis
11. 1515 vicarie van de 10000 martelaren
12. 1522 vicarie op het Kruisaltaar (Rozenkransvicarie)
13. 1525 Erasmusvicarie
14. 1525/6 Sebastianusvicarie
15. 1541 vicarie op het Catharina-altaar
16. 1549 Dionysiusvicarie
17. 1557 Petrus en Paulusprebende
18. 1577 Annaprebende in het gasthuis.

Het totaal komt daarmee op 18. Ook dit aantal wijkt licht af van het eerder elders vermelde van 17. Niet vermeld werden daar de vicaria perpetua, Heminghe en de Annaprebende in het gasthuis; daarentegen werden ten onrechte genoemd een Mariavicarie en werden daar de vicarie op het Kruisaltaar en de Rozenkransvicarie foutief als twee afzonderlijke beneficia vermeld.

Voorts wordt in 1474 nog vermeld een Viermaarschalkenaltaar zonder dat daarbij een kerk is aangegeven; waarschijnlijk betrof het de A-kerk maar verder is daarover niets bekend.

Martinikerk

Personaal/pastoraat

1211 of 1211 **Henricus**

Bij de schenking door de bisschop van Utrecht aan de abdij Ruinen van de tienden van een hoeve te Vollenhove is een van de getuigen de *sacerdos* Henricus de Gruninge.⁹³

1245 **Jacobus en Egbertus**

Op 14 november 1245 worden onder de inwoners van Groningen genoemd *dominus* Jacobus en Egbertus *decanus*.⁹⁴ Laatstgenoemde komt als *decanus* in Groningen ook voor 18 oktober 1249.⁹⁵ Hun functies zijn niet nader omschreven.

1268(-1280?) **Goswinus**

kanunnik te Deventer en persona te Groningen, wordt genoemd 22 maart 1268.⁹⁶ Wellicht is hij dezelfde als G..., *persona Groningensis*, genoemd 22 maart 1280.⁹⁷

1311 **Gert Heynx**

Op 17 februari 1311 is sprake van ‘in heren Gerts hant Heyns, des persoanres van Groninghen’.⁹⁸ 19 oktober 1311 komt Dominus Gerardus Heynx, voor als proost van de kerk te Oldenzaal.⁹⁹

voor 1352 **Ruthgerus de Aldendorp**

verkreëg het personaat blijkbaar tijdens het pontificaat van Clemens VI (1342-1352).¹⁰⁰ Hij overleed voor 10 januari 1352.¹⁰¹

1353 **Andreas Herderinc (- co. Gerardus de Venio)**

Op 10 januari 1353 bevestigt paus Innocentius VI Andreas Herderinc in het personaatschap van de Martinikerk (... *Dudum siquidem felicitis recordationis Clemens VI predecessor noster , intendens de personatu sine cura parrochialis ecclesie sancti Martini in Groninghen, quem quondam Rotgherus de Aldendorpe, ipsius personatus persona, tunc temporis obtinebat, cum illum vacare contingerat, per apostolici sedis providenciam ordinari, personatum ipsum, dum adhuc idem Rutgherus ageret in humanis, videlicet VIII Idus Novembris pontificatus ejusdem predecessoris anno nono ...*).¹⁰² Rutgherus was reeds voor 15 januari 1452 overleden.¹⁰³ Op 26 mei 1354 staat paus Innocentius Andreas Herderinc onder enige voorwaarden toe zijn ambt als persona van de Martinikerk te Groningen te doen gelden.¹⁰⁴ Herderinc had

⁹³ OGD nr. 52.

⁹⁴ OGD nr. 105.

⁹⁵ OGD nr. 112.

⁹⁶ OGD nr. 142.

⁹⁷ OGD nr. 156.

⁹⁸ OGD nr. 235.

⁹⁹ Immink-Maris, *Registrum Guidonis*, 257-258, Bijlage XI.

¹⁰⁰ OGD nr. 422. Op 11 december (1326) verleent paus Johannes XXII Ruogerus de Aldendorpe *decretorum doctor* een kanonikaat en reserveert hij voor hem een volledige prebende in Oudmunster en een beneficie, staande ter collatie van bisschop en Domkapittel, Berkelbach van der Sprenkel, *Regesten*, nr. 731.

¹⁰¹ OGD nr. 417a en noten.

¹⁰² OGD nr. 422.

¹⁰³ OGD nr. 417 a en noten.

¹⁰⁴ OGD nr. 430.

echter een geschil met Gerardus de Veno over het personaatschap. Op 14 mei 1358 wordt uitspraak gedaan in het geschil tussen beiden over het personaatschap waarbij Gerardus veroordeeld wordt alle door hem daarvan genoten inkomsten uit te keren.¹⁰⁵ Op 1 maart 1359 volgt een nieuwe uitspraak na een ingesteld beroep,¹⁰⁶ op 10 april 1359 wederom een uitspraak.¹⁰⁷ Op 4 oktober 1359 gelast paus Innocentius VI de abt van Ten Boer en anderen Andreas Herderinc in het bezit van het personaat te stellen.¹⁰⁸ Op 8 juni 1360 geeft de officiaal van Munster aan de bisschop van Utrecht cum suis kennis van een pauselijk schrijven inzake het geschil Herderinc – De Veno, kanunnik te Utrecht, en gelast hij de uitvoering van het eindvonnis.¹⁰⁹ Op 21 juni 1360 geeft Andreas Herderinc van Groningen, kanunnik te Munster, aan Bernardus de Hovele kwijting voor verschillende opbrengsten bij de overdracht van het aartsdiakonaat van de Munsterse diocese in Friesland.¹¹⁰ Op dezelfde dag tekent Gerardus de Veno verzet aan tegen de uitvoering van de voor hem nadelige vonnissen in het voornoemde geschil;¹¹¹ de volgende dag geeft hij een verklaring af; daarbij heet hij proost te Arnhem.¹¹² Blijkens een stuk van 22 december 1360 heeft de officiaal van Munster tegen Gerardus de Veno in verband met voornoemd geschil de ban uitgesproken.¹¹³ Het geschil is ook aan de orde 24 januari 1361¹¹⁴ en 6 februari 1361.¹¹⁵ Op 6 februari 1362 schrijft paus Urbanus V aan Gerardus de Veno dat hij een prebende in de kerk van Sint Marie te Utrecht voor hem beschikbaar houdt mits hij afstand doet van zijn aanspraken op het personaatschap van de Martinikerk te Groningen; De Veno is thans kanunnik van de Mariakerk te Utrecht.¹¹⁶ Op 18 januari 1365 stelt paus Urbanus V Andreas Herderinc aan tot kanunnik der Utrechtse kerk met een prebende die hij heeft geruild met een dergelijke aanstelling in het bisdom Munster en te Keulen onder de voorwaarde dat hij er afstand van doet als hij zijn rechten op het personaatschap van de Martinikerk te Groningen kan handhaven.¹¹⁷ Dezelfde dag draagt de paus enkele geestelijken op Andreas in het bezit te stellen van bovengenoemde waardigheden.¹¹⁸ Op 23 april 1365 wordt meegedeeld dat De Veno, proost van het kapittel te Arnhem, opnieuw een ambt in de Mariakerk te Utrecht zal krijgen als hij afstand doet van het personaat te Groningen.¹¹⁹

Op 10 november 1367 verbinden Gherit van den Vene, proost te Arnhem, en Gijsbert, heer van Vianen en van der Ghoye, zich Mr Andries van Groninghen, kanunnik ten Dom, te handhaven in het bezit van het beneficie dat hij, al dan niet door tussenkomst van het Hof te Rome, zal verkrijgen in ruil voor zijn personaat van Groningen mits hij de opbrengsten daarvan korte van de 70

¹⁰⁵ OGD nr. 458.

¹⁰⁶ OGD nr. 467.

¹⁰⁷ OGD nr. 468.

¹⁰⁸ OGD nr. 471.

¹⁰⁹ OGD nr. 484; vergelijk nr. 485, 13 juni 1360.

¹¹⁰ OGD nr. 487.

¹¹¹ OGD nr. 488.

¹¹² OGD nr. 489.

¹¹³ OGD nr. 501.

¹¹⁴ OGD nr. 502.

¹¹⁵ OGD nr. 504.

¹¹⁶ OGD nr. 520.

¹¹⁷ OGD nr. 530.

¹¹⁸ OGD nr. 531.

¹¹⁹ OGD nr. 535* (Reimers, *Papsturkunden* G nr. V).

schilden 's jaars die zij hem schuldig zijn, en het beneficie als hij het niet behouden wil, aan een van hen beide opdragen.¹²⁰

Op dezelfde dag erkent Andreas van Groeninghen, kanunnik te Dom, van Gijsbert van Vianen ontvangen te hebben de lijftocht van 70 gulden per jaar totdat Gherrit van den Vene, proost te Arnhem, of de heer van Vianen hem zullen hebben voorzien met een beneficie van 70 schilden in het Sticht, zonder zielzorg en waarbij hij niet hoeft te resideren.¹²¹

In 1370 komt Andreas voor als een van de twee plebanen van de Martinikerk.¹²²

1415

Gerardus Weert

heeft Johannes Jacobi gepresenteerd als pastoor van de helft van de Martinikerk.¹²³

1429

Nicolaus Meynen

6 december 1429 staat de paus het verzoek van Nicolaus Meynen, clericus van het bisdom Luik, toe om voorziening met het personaat van Groningen *qui sine cura reputatur*, vacant door de dood van **Gerardus Weert**, *abbreviator litterarum apost.*, (die een natuurlijke zoon Johannes achterliet). Zie ook de suppliek van 29 september 1431: inwilliging door paus Eugenius IV van het verzoek van N.M. om een kanonikaat en prebende in de Salvatorkerk te Utrecht en het personaat te Groningen (waarvan de opbrengst 12 mark zilver is); over een en ander is een proces tussen de suppliant, Wouter Utenengh, kanunnik van St. Marie te Utrecht, Johan Weert, clericus van het bisdom Luik, en Christiaan van Wye, clericus van het bisdom Utrecht, niettegenstaande het bezit van een altaar van Johannes Baptist in de Dom te Utrecht, het Maria-altaar te Zalk, en provisie met het altaar van Johannes Evangelist in de kloosterkerk te Munsterbilsen.¹²⁴

1432

Johannes Weert

persona van Groningen 1432 Hij wordt dan met de abt van Dikninge, de deken van St. Pieter te Utrecht en de proost van Elst aangewezen door Johannes, bisschop van Macon, pauselijk gezant, om deze bij afwezigheid te vervangen.¹²⁵

Als afkomstig van Groningen 23 juni 1419 als student te Heidelberg ingeschreven.¹²⁶

1447

Johannes Schade

¹²⁰ ABU nr. 523; Muller, *Regesten* nr. 986.

¹²¹ ABU nr. 523; Muller, *Regesten* nr. 987.

¹²² OGD nr. 571.

¹²³ Reimers, *Papsturkunden* G XVII, 17 augustus 1415.

¹²⁴ Reimers, *Papsturkunden* G XXXV. Toelichting Reimers, 20: Gerardus overleed omstreeks 1419; zijn zoon Johannes was hem in dit ambt waarvan de opbrengst geschat wordt op 9 mark zilver, opgevolgd en had dit 10 jaren ongestoord uitgeoefend. Nicolaas, blijkbaar belust op deze functie, attendeert de curie op deze zaak en verwerft zelf het personaat. Zie ook RG V nr. 7154 (Vat. Arch., S 272, 235rs).

¹²⁵ Arch. Kapittels Utrecht nr. 3298.

¹²⁶ Zijlstra nr. 2417.

18 januari 1447 *magister artium*, over het personaat te Groningen; hij verzoekt dan dispensatie voor het bezitten van meerdere beneficia.¹²⁷ Vanaf 1442 komt hij inzake provisies voor, onder meer wegens een kanonikaat en prebende in St. Jan te Utrecht. Op 26 maart 1440 wordt hij te Florence diaken gewijd, 1442 is hij secretaris van hertog Philips van Bourgondie.

- 1451 **Johannes Holleken co. Petrus Bange**
*not. palatii apostolici, cler. Mon. D. : de prov. si neutri de personatu de Groningen (6 m. arg.) , sup. qua vac. p.o.. Johannis Wert et p. res. Johannes Voege et Johannes Wilhelmi litigat contra **Petrum Bange** cler. 23 november 1451.*¹²⁸ Petrus Bange procedeert omgekeerd tegen Johannes Holleken, na de dood van Johannes Wert en de resignatie van Johannes Voege en Johannres Wilhelmi 6 november 1451.¹²⁹
- 1455 **Johannes Vrese**
 1 februari 1455 voorziening met het personaat (8 mark zilver) vacant *per illicitam resignatio* van Petrus Gaughe Nicolai, familiaris van een kardinaal, waarin zich Henricus de Zutphen¹³⁰ heeft ingedrongen.¹³¹ Inzake dit personaat komt hij nog voor 18 maart 1458¹³² en juni 1459.¹³³
- 1469 **Reynerus de Eten**
 cler. Trai. d., in legibus lic.: 14 september 1469 *de nova provisione de person. par. eccl. de Gruenighe, Trai. d. (10 m.a.p.), vac. p. ob. Johannis Rebcin.*¹³⁴
- 1472 **Nicolaus de Edam**
 Nicolaus Drey de Edam, in decr. lic. (heeft een beneficie te Wesel, bisdom Trier), *decr. dr., cler. Trai. d.: de personatu S. Martini Groninghen Trai.d. (8 m. arg.) vac. p. ob. Johannis de Campis.*¹³⁵ 29 april 1471 *Obligatio super annatis person. S. Martini in Groningen.*¹³⁶ decr. dr., proost van St. Andreas te Keulen, heeft 12 mei 1472 een geschil met **Reynerus de Eten** over het personaat te Groningen.¹³⁷
- 1486 **Johannes Nüs**

¹²⁷ RG V, 974-976 nr. 5727, Vat. Arch., Reg. Suppl. 414, 219r.

¹²⁸ RG VI, 318 nr. 3071, Vat. Arch., Reg. Suppl. 455, 202v; Reg. Suppl. 456, 12rs; cf. 483, nr. 4762 sub Petro Bange.

¹²⁹ RG VI, 483 nr. 4762, Vat. Arch., Reg. Suppl. 455, 202r s).

¹³⁰ RG VII nr. 1468: elders heet hij Henricus Lutinghe de Sutphania, *ibid.*

¹³¹ RG VII nr. 1468, Vat. Arch., Lat. 506, 74v-76v; ook 24 juni 1456 (Vat. Arch., Lat. 510, 246r (contra Henricus Lutinghen de Zutphanie).

¹³² RG VII nr. 1468, Vat. Arch., Lat. 508, 6r s. Hij bezat verschillende beneficia in het bisdom Utrecht

¹³³ RG Pius II nr. 2878.

¹³⁴ RG IX.1, 729 nr. 5357 (Vat. Arch., S. 648, 232r s, cassatus 654, 58r.

¹³⁵ RG IX.1, 699-700, Vat. Arch., S 646, 6r.

¹³⁶ RG IX.1, 699-700, Vat. Arch., Annatae 19, 126 2; in de marge: *fuit cassatus quod dictus Nicolauis habet sententiam contra se super dictum personatum* 1 april 1473, RG IX.1, 699-700.

¹³⁷ Vat. Arch., Reg. Suppl. 679, 228v-229; Kok nr 115; vgl. Brom, *Archivalia in Italie*, nr 1413 (daar regest). Nicolaus de Edam komt veelvuldig voor in de Suppliekenregisters, zie de transcripties etc. van Kok), vgl. 8 maart 1473, .Reg. Suppl. 687, 269-269v, Kok nr. 276; Brom nr. 1438: hij doet dan afstand van zijn rechten op het personaat te Groningen. Hij overleed tussen 30 januari en 7 november 1476. Reynerus Nicolai de Eten won het proces; zie de aantekeningen van Kok bij deze suppliek.

*cler. Trai. d., cubicularius pape: de personatu eccl. S. Martini in Groningen (6 m.) va. p. ob. in curia Reyneri de Elten.*¹³⁸

1496

Gisbertus Bindop

kanunnik van St Salvator te Utrecht en persona van Groningen, presenteert in 1496 een nieuwe pastoor te Noordlaren*.¹³⁹

(29 mei 1486 Wilhelmus Frederici, bezitter van de helft van de Martinikerk: over de andere helft daarvan (40 Rijnse guldens) vacant door de resignatie van Gisbertus Bindop (?) met behoud van een pensio van 25 Rijnse guldens¹⁴⁰).

1525

Mr Gerardus Zuggerode

23 september 1525 Magister Gerardus Zuggerode, i.u.l., kanunnik van St. Salvator te Utrecht en persona van Groningen, presenteert na het overlijden van Wilhelmus Frederici als pastoor van de Martinikerk Mgr. Lambertus de Dunen.¹⁴¹

De rekening van de bisschoppelijke vicaris over 1550/1 geeft het volgende aan: *Notandum quod anno 1503 personatus Grueningen, ad quem alioque pertinere solet collatio alterius eiusdem ecclesie portio, eidem portioni est incorporata per Julium ejus nominis tertium*, que incorporatio et probata est per Fredericum Badensem** anno 1505, salvo quod institutio ad episcopum pertinebit et pro institutionis legibus solventur 60 aurei Renensis, et ipso persona personatus quotannis pendet in octavis Pascha duos aureos*** et reverendissimum dominum episcopum, quum Groeningen divertet, hospitio recipere erit obligatus, sicuti ex ejusdem incorporationis bulla satis constant. Recepi itaque de institutione domini Henrici Sutoris, pastoris moderni ... 90 flor.*¹⁴²

* paus Julius III

** Frederik van Baden, bisschop van Utrecht

Deze jaarlijkse betalingen komen in volgende rekeningen voor.

Op 20 mei 1513 stellen de burgemeesters van Groningen met Wilhelmus Frederici, persona, Evert Jarges, pastoor van de Martinikerk, Theso Hugginghe, pastoor van de A-kerk, en Theodoricus Grevinghe, pastoor te Middelstum, een regeling vast voor keuze en bevoegdheden van de persona te Groningen.¹⁴³

Pastorie

Voor het eerst is sprake van **pastoors** van de Martinuskerk en de Walburgiskerk in 1301.¹⁴⁴ Het pastoraat is dan dus blijkbaar reeds in twee porties verdeeld terwijl de Walburgiskerk onder deze cure is gebracht. In 1557 wordt het personaat verenigd met de eerste pastorie¹⁴⁵

1301 - 1307 Johannes en Fredericus

¹³⁸ Vat. Arch., Reg. Suppl. 856, 5v

¹³⁹ St Marie nr. 1855, 6.

¹⁴⁰ Vat. Arch., Reg. Suppl. 858, 60r.

¹⁴¹ St. Marie nr. 1855, 41v.

¹⁴² Heeringa, *Rekeningen* II, 163-164

¹⁴³ GA, losse charters Martinikerk, RF 1513.4; vgl. Zuidema, *Fredericus*, 153vlg.

¹⁴⁴ OGD nr. 211.

¹⁴⁵ *Diarium Alting*, 75, zie onder pastoor Henricus Wilhelmi.

komen als *presbiteri et rectores ecclesiarum sancti Martini et sancti Walburgis* voor 27 maart 1301¹⁴⁶ evenals 4 juli 1307.¹⁴⁷

Op 5 juli 1311 is sprake van Thomas, Symon, Johannes en Fredericus als pastoors te Groningen en Rolde. Volgens zijn zegel was Thomas *sacerdos* in Groningen; het vertoont Maria. Het zegel van Symon lijkt Martinus te vertonen. Dat van Johannes heeft als randschrift 'DNI JOHES SVANEKIN'.¹⁴⁸ Symon Herderinc wordt 29 september 1325 pastoor van de Martinikerk genoemd.¹⁴⁹ Johannes Swaneken is in 1341 en 1342 nog pastoor van de Nicolaaskerk (zie hierna).

- 1311 **Thomas**
komt 5 juli 1311 voor als pastoor te Groningen,¹⁵⁰ blijkbaar van de Martinikerk.
- 1311 - 1342 **Symon Herderinc**
Symon komt 5 juli 1311 voor als pastoor te Groningen; zijn zegel lijkt Martinus te vertonen.¹⁵¹ Symon Herderinc wordt als pastoor van de Martinikerk genoemd 29 september 1325¹⁵² en 3 augustus 1342.¹⁵³
- 1370 **Andreas Herderinc**
Magister Andreas, plebaan van de Martinikerk, zegelt in 1370; het randschrift geeft aan HERD, het zegel vertoont Martinus.¹⁵⁴ Hiervoor kwam hij al aan de orde als persona.
- 1365 - 1374 **Menoldus Wesseli**
komt 22 of 23 juli 1362 voor het eerst als pastoor van de Martinikerk voor.¹⁵⁵ Nadien komt hij nog meermalen voor als pastoor, voor het laatst 1 februari 1374.¹⁵⁶ Op 3 juli 1365 worden **Rodolphus Ramp** en **Hermannus de Yperen** als zijn kapelaans vermeld.¹⁵⁷
- 1384 - 1415 **Ludolf Lanchenne**
22 november 1384 Ludelef, pastoor van de halve Martinikerk, stelt zich met anderen borg voor een kanunnik van St. Marie.¹⁵⁸ Op 11 april 1391 wordt hij als pastoor genoemd.¹⁵⁹ In 1394 komt hij na Bertolt Buninc voor,¹⁶⁰ hij zal dus de tweede pastorie hebben bezet. Op 23 oktober 1398 is sprake van zijn ontzetting *propter clavium contemptum (excommunicatum est a quondam*

¹⁴⁶ OGD nr. 211.

¹⁴⁷ OGD nr. 213.

¹⁴⁸ OGD nr. 236.

¹⁴⁹ OGD nr. 289.

¹⁵⁰ OGD nr. 236.

¹⁵¹ OGD nr. 236.

¹⁵² OGD nr. 289.

¹⁵³ OGD nr. 370.

¹⁵⁴ OGD nr. 571.

¹⁵⁵ OGD nr. 515.

¹⁵⁶ OGD nr. 615.

¹⁵⁷ OGD nr. 539. Rolve Rampe wordt te Groningen nog genoemd 6 april 1372, OGD nr. 602.

¹⁵⁸ OGD nr. 1242.

¹⁵⁹ OGD nr. 851.

¹⁶⁰ OGD nr. 868.

*Florentio episc. Traj., quia Bernardum cap. d. eccl. [s. Martini] violaverit.*¹⁶¹
 Als pastoor komt hij echter nog voor 9 december 1401.¹⁶²
 Zijn opvolger was Johannes Jacobi.

1398

Henricus Clencke

rector parochialis ecclesie in Broke Trai. d. verzoekt in 1398 pauselijke provisie met de helft van de cure van de Martinuskerk te Groningen, vacant door de ontzetting van Ludolphus Lanchenne waarop bewilliging wordt gegeven 23 oktober 1398.¹⁶³ De ontzetting is echter herroepen of niet geëffectueerd; Lanchenne komt onder meer nog tot 1418 als pastoor te Groningen voor. Echter verzoekt Clencke in 1401 voorziening met de parochiekerk te Anloo niettegenstaande het bezit van een kanonikaat met prebende in de Georgskerk te Amersfoort terwijl hij te kennen geeft afstand te willen doen van de helft van de parochiekerk te Groningen.¹⁶⁴ Het ligt voor de hand te veronderstellen dat hij de provisie uit 1398 niet heeft kunnen effectueren, zich weliswaar als de rechtmatige bezitter van de halve portie der Groninger Martinikerk beschouwde doch eind 1400 inzag de strijd niet te kunnen winnen en daarom de kerk te Anloo verzocht die hem 28 januari 1401 werd gegeven.¹⁶⁵ Hij was toen niet meer in het bezit van het pastoraat alhier, noemt dit althans niet in zijn suppliek. Clencke was pastoor te Anloo tot zijn overlijden in 1433.

1394 - 1429

Bertold Buninc

komt voor het eerst als pastoor van de Martinikerk voor 24 augustus 1394¹⁶⁶ en wordt dan als eerste van de twee pastoors genoemd. Hij is nog pastoor 2 juli 1429.¹⁶⁷ Op 45 november 1402 beloven vier personen aan de ambtman van Coevorden dat als Bertold Buninc, pastoor te Groningen, niet binnen een jaar zich in hechtenis heeft begeven zij in zijn plaats zullen gaan, behoudens verhindering van Bertold door overmacht.¹⁶⁸
 In 1389 wordt hij als van Groningen als student te Praag ingeschreven.¹⁶⁹ Op 24 juli werd de memorie voor Bertold Buninc, pastoor, gevierd.¹⁷⁰

(1415

Henricus Clant

Op 17 april 1415 dient een suppliek van Henricus Clant over een deel van de pastorie te Groningen.¹⁷¹ Op 25 mei 1410 diende een verzoek van Henricus Clant van Groningen over een beneficium ter collatie van de persona te Groningen.¹⁷² Inzake Groningen komt hij weer voor 29 december 1417.¹⁷³ Hij verzoekt een kanonikaat met beneficium in de Mariakerk te Utrecht

¹⁶¹ RG II nr. 5367 (Reg. Lat. 61, 73).

¹⁶² OGD nr. 1098.

¹⁶³ RG II, k. 414 nr. 2469 (Reg. Lat. 61, 73).

¹⁶⁴ RG II, k. 461 nr. 2981 (Reg. Lat. 86, 88v) alwaar Clencke genoemd; de index op de namen verwijst bij Olencke naar Clancke.

¹⁶⁵ RG II, k. 461.

¹⁶⁶ OGD nr. 868.

¹⁶⁷ Collectie Keizer, Portefeuille II, R.F. 1429. 5.

¹⁶⁸ HCO, Arch. Rechteren nr. 9 reg. 85.

¹⁶⁹ GVA 1910, 180; Zijlstra nr. 10609.

¹⁷⁰ StA Munster VII 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen)

¹⁷¹ RG III nr. 845 (Reg. Lat. 177, 178).

¹⁷² RG III nr. 845 (Reg. Lat. 140, 284v).

¹⁷³ RG IV nr. 4304 (Reg. Suppl. 105, 257v).

niettegenstaande het bezit van onder meer een vicarie te Groningen.¹⁷⁴ Op 8 februari 1425 verzoekt hij het koorepiscopaat te Keulen niettegenstaande het bezit van een altaar te Groningen in de Martinikerk.¹⁷⁵ Op 17 augustus 1425 wordt hij voorzien met het Maria-altaar in de Martinikerk, vacant door de resignatie van Johannes Jacobi.¹⁷⁶ Henricus Clant, *clericus Trai.d.*, ruilde een hem geprovideerde kanonikaat met prebende in de Dionysiuskerk te Luik tegen de perpetuele vicarie op het altaar van Gregorius in de Mariakerk te Maastricht met Arnoldus Haeck,¹⁷⁷ blijkens een pauselijke provisie van 19 juni 1431.

1415 - 1459 **Johannes Jacobi**

Het Concilie te Konstanz verleent hem, *presb. Trai.d.*, 17 augustus 1415 een reeds van de intussen afgezette paus Johannes XXIII (1410-1415, afgezet 29 mei 1415) beschikte provisie met de helft van de Martinikerk te Groningen, vacant door het overlijden van Ludolf Lanchenne, nadat hij door Gerardus Weert, *persona personatus* te Groningen gepresenteerd is en door de proost van St Marie is geïnstitueerd.¹⁷⁸ Paus Martinus V bevestigt deze provisie 26 november/27 december 1417.¹⁷⁹

Hij komt voor het eerst voor als pastoor 29 mei 1421,¹⁸⁰ daarna veelvuldig en laatstelijk 17 september 1459.¹⁸¹ Een zegel is bekend uit 1459.¹⁸²

Hij werd in 1402 als student te Keulen ingeschreven, afkomstig van Groningen.¹⁸³ Op 26 november 1417 heet hij echter 'de Amersfordia'.¹⁸⁴ Tot omstreeks 1425 bezat hij (ook) de Mariavicarie in de Martinikerk.¹⁸⁵

(1433 **Johannes Rodolphi**

23 oktober 1433 verzoekt Johannes Rodolphi, *clericus* van het bisdom Utrecht, opnieuw de *altera portio* van de Martinikerk en de Walburgiskapel, vacant door het overlijden van Bertoldus Buning, en staande ter collatie van leken.¹⁸⁶ Hij komt ook voor 24 februari 1433, zonder bijzonderheden¹⁸⁷).

1440 - 1445 **Mr Jacobus Clant**

pastoor 20 juli 1440 *decretorum doctor*,¹⁸⁸ 16 februari 1443 iur. dr. met zijn vervanger Johan Hiddinck¹⁸⁹, zo ook 5 juni 1445¹⁹⁰. Hij werd als student te Keulen ingeschreven in 1419.¹⁹¹ Een verwant zal geweest zijn Johannes Clant

¹⁷⁴ RG IV nr. 4304 (Reg. Lat. 249, 201v).

¹⁷⁵ RG IV nr. 4304 (Reg. Suppl. 186, 164v).

¹⁷⁶ RG III nr. 4304.Reg. Suppl. 189, 172.

¹⁷⁷ Arnold, RG Eugen IV, 202 nr. 1238 (onder Arnoldus Haeck)

¹⁷⁸ Reimers, *Papsturkunden* G XVII.; RG III nr. 2244 (Reg. Lat. 186, 298).

¹⁷⁹ Reimers, *Papsturkunden* G XVIII.

¹⁸⁰ RF 1421.2

¹⁸¹ RF 1459.16.

¹⁸² RF 1459.6.

¹⁸³ Zijlstra nr. 6049.

¹⁸⁴ RG IV nr. 7986.

¹⁸⁵ RG IV nr. 4304, Vat. Arch. Reg. Suppl. 189, 172.

¹⁸⁶ RG V, 939 nr. 5507, Vat. Arch., Reg. Suppl. 292,92 r; 290, 33 r s.

¹⁸⁷ RG V, 940 nr. 5510, Vat. Arch., Reg. Suppl. 283, 146v

¹⁸⁸ R.F. 1440.6

¹⁸⁹ Arch. GPK nr. 383 reg. 96.

¹⁹⁰ Arch. GPK nr. 122 reg. 110.

¹⁹¹ Zijlstra nr. 1419. Volgens deze 1419-1466 niet-residerend pastoor en beneficiant te Waalre en Valkenswaard, 1439-1466 prof. iuris te Keulen, kanunnik van St Severinus aldaar, 1443, 1444 rector van de universiteit. Zie over hem ook: Bijsterveld, *Laverend*, Bijlage nr. 1703, en Alma, 'Heraldiek', 28 en 94 n. 65.

van Groningen aan wie de eerste tonsuur werd toegediend 23 september 1452.¹⁹²

1454 - 1475 Johannes Vredewolt de Emeda

komt voor het eerst als pastoor van de Martinikerk voor 2 oktober 1454,¹⁹³ verder 31 augustus 1456; hij is dan ook proost van Emden.¹⁹⁴ Daarna komt hij zeer veel malen voor. Op 26 april 1455 wordt hij ook genoemd als kanunnik te Bremen.¹⁹⁵ Hij overleed in 1475, volgens Emmius in het buitenland. Hij was een vriend van graaf Ulrich en gravin Theda van Oostfriesland; hij werd naar de keizer gezonden om, naast de Ommelanden, begrepen te worden in het bestand of de vrede met de Bourgondiërs, en brieven te krijgen waarbij het verbond met de Ommelanden voor vast en altijddurend verklaard werd.¹⁹⁶ Zijn memorie werd gehouden op 15 juli.¹⁹⁷

In 1442 werd hij pastoor te Sauwerd* waar hij in 1449 niet meer is. Op 23 juni 1445 is hij pastoor te Emden.¹⁹⁸ Zijn gelijknamige zoon werd pastoor te Bedum*. Mogelijk is hij dezelfde als D. Johannes de Emeda, 24 november 1439 vermeld als secretaris van Groningen.¹⁹⁹

1475 - 1478 Mr. Johan Hoernken (co. Johannes de Corvins)

3 oktober 1475 verzoekt na de dood van Johannes de Emede Johannes de Corvins voorziening met een van de delen van de pastorie van de Martinikerk; hij is kanunnik in Utrecht, lic. decr. en orator van de paus. De waarde van dit deel wordt geschat op 24 pond Tournooisch.²⁰⁰ Op 10 december 1476 verzoekt de procurator van Johannes Hoernekin, priester van het bisdom Utrecht, in het geschil met Johannes Corvin over de halve pastorie waarvan de waarde 4 mark zilver niet te boven gaat, voorziening daarmee.²⁰¹ Zijn memorie werd gehouden 4 april; hij was een zoon van Lodewijk Horenken en Aleyde.²⁰² Op 12 mei 1457 werd hij als student te Keulen ingeschreven.²⁰³ Als pastoor van de Martinikerk wordt hij nog vermeld 4 april 1478.²⁰⁴ In 1474 is hij pastoor te Eenrum*.

Hij zal verwant zijn geweest aan Rodolph (Ludolph?) Hoernykync de Groenynghen, in 1412 als stud. art. te Keulen ingeschreven, en Ludolphus Horenken, in 1426, 1429 provisor van het Heilige Geestgasthuis.²⁰⁵

1463 - 1484 Mr Johan ten Holthe

¹⁹² RG VI nr. 2704 (Vat. Arch., F 3, 64v).

¹⁹³ RF 1454.1.

¹⁹⁴ OUB I nr. 778.

¹⁹⁵ Grosse Urkunden Sammlung Emden nr. 256.

¹⁹⁶ Emmius XXVII, 412, 413.

¹⁹⁷ StA Munster, Ms. VII 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen).

¹⁹⁸ RG V nr. 4582 (Reg. Lat. 425, 290rss).

¹⁹⁹ Arch. AHS nr. 752 reg. 47.

²⁰⁰ Vat. Arch., Reg. Suppl. 729, 261-261v; Kok nr. 752. Hij was Domkanunnik te Utrecht, 23 mei 1475 benoemd tot raad van de bisschop, 17 januari 1474 tot lid van de Schive. Hij is in 1477 ook rector van de OLVkerk te Saaftinge (Kok nrs. 1120, 1130, noten bij nr. 732).

²⁰¹ Vat. Arch., Reg. Suppl. 745, 26v-27; Kok nr. 1044.

²⁰² StA Munster, Ms VII 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen).

²⁰³ Zijlstra nr. 6055.

²⁰⁴ AKG nr. 32 reg. 630.

²⁰⁵ Zijlstra nr. 5865.

Zie ook Henricus Stoter* inzake geschil over het pastoraat van de Martinikerk 13 april 1464 na de dood van Johannes Jacobi.²⁰⁶ Obligatie in verband met (te betalen) annaten 23 april 1463; hij is dan reeds pastoor.²⁰⁷

Hij wordt genoemd vanaf 13 november 1464 als pastoor van de Martinikerk (zegel),²⁰⁸ lic. in de H. Schrift, als eerste pastoor genoemd 29 maart 1484,²⁰⁹ als pastoor, art. mag. et lic. theol. 7 juni 1480.²¹⁰

Hij was als student te Keulen ingeschreven in 1448²¹¹ en overleed 4 juni 1485.²¹²

1484 - 1487 **Mr Theso Sighers**

wordt 29 maart 1484 als tweede pastoor genoemd,²¹³ 23 juni 1485 (als eerste pastoor),²¹⁴ evenzo 12 september 1486²¹⁵ en 31 maart 1487 (Martinuszegel).²¹⁶ 1 augustus memorie voor Theso Syghers, pastoor van de Martinikerk, en zijn ouders These Se... en Hebbele.²¹⁷ Van 1471 tot 1473 is hij bekend als pastoor te Farmsum*.

1485 - 1525 **Wilhelmus Frederici**

uit Appingedam, clericus van het bisdom Munster, werd in 1452 als student te Keulen ingeschreven²¹⁸ en opnieuw 19 mei 1471.²¹⁹ Als *baccalaureus artium* ging hij naar Ferrara, promoveerde daar 20 oktober 1475 tot *doctor artium* en 4 januari 1476 tot *doctor medicinae*.²²⁰ Hij werd daarna secretaris van de stad Groningen.²²¹ Dat moet dan geweest zijn vóór eind 1479/begin 1480 toen Rudolf Agricola secretaris van Groningen werd,²²² en na de benoeming op 23 februari 1476²²³ van Henrich Stoter tot vicarius van het Johannesaltaar in de Martinikerk te Groningen.²²⁴ In 1480 verkrijgt hij de Maria- of Kruisvicarie te Groningen; hij krijgt 14 mei 1480 toestemming zich buiten de termijnen tot priester te laten wijden.²²⁵ Deze vicarie bezit hij nog 3 januari 1482.²²⁶ Hij moet dan kort daarop pastoor te Eenrum zijn geworden maar bleef dit niet lang want vanaf 23 juni 1485 komt hij voor als pastoor van de Martinikerk te Groningen.²²⁷ Zelf noemt hij 1488 als het vierde jaar van zijn pastoraat

²⁰⁶ RG, Pius II, nr. 2186; RG VIII nr. 2019, S 575.193r ss.

²⁰⁷ RG VIII nr. 3713, Vat. Arch., Libri oblig. Annatarum 14, 96v; Quitantie 1125, 88r; Introitus et Exitus 452, 80v; 453, 79v.

²⁰⁸ Arch. Klerkenhuis nr. 213 reg. 109.

²⁰⁹ RF 1484.17.

²¹⁰ RF 1480.10.

²¹¹ Zijlstra nr. 6051.

²¹² StA Munster, Ms VII 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen).

²¹³ RF 1484.17.

²¹⁴ RF 1485.14

²¹⁵ Arch. GPK nr. 470 reg. 354.

²¹⁶ Arch. Klerkenhuis nr. 222 reg. 198.

²¹⁷ StA Munster, Ms. VII 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen).

²¹⁸ Zijlstra nr. 5283.

²¹⁹ Zijlstra nr. 5157.

²²⁰ Roos, *Catalogus Incunabelen*, 30 (nr. 34), 83 (nr. 189); Hermans, *Boeken*, Appendix onder 2.1.117.

²²¹ Roos, *Catalogus Incunabelen* nrs. 30 (nr. 34), 83 (nr. 189).

²²² Schuitema Meijer, *Archief*, 27.

²²³ R.F. 1476/13.

²²⁴ Schuitema Meijer, *Archief*, 27.

²²⁵ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. nr. 783 (oud 786), 43v (mededeling Dr. H.J. Kok te Amsterdam).

²²⁶ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. nr. 806 (oud 799), 93v (idem).

²²⁷ R.F. 1485/11.

aldaar.²²⁸ Hij moet dus in 1485 te Groningen zijn gekomen. Hij wordt 23 juni 1485 (als tweede) pastoor vermeld.²²⁹ (29 mei 1486 Wilhelmus Frederici, bezitter van de helft van de Martinikerk: over de andere helft daarvan (40 Rijnse guldens) vacant door de resignatie van Gisbertus Bindop (?) met behoud van een pensio van 25 Rijnse guldens.²³⁰ Op enigerlei tijdstip verwierf hij ook het personaat van de Martinikerk dat sedertdien steeds verenigd bleef met de eerste pastorie. Volgens Zuidema is de eerste vermelding als persona in 1496.²³¹ Hij was ook politiek een zeer invloedrijk man. In 1514 wordt over hem geschreven ‘Want dese Meester Willem regierde dye stat Gronningen, ende dye stat Gronninghen dede niet, of het ginck al doer syn handen, ende wat hy riede ende wolde, dat geschiede in Gronningen’, was Saksisch gezind en voerde onderhandelingen met de hertog van Saksen.²³²

Nadat Karel van Gelre landsheer in Groningen werd stond Frederici aan diens kant. Van de Gelderse rentmeester in Groningen ontving hij een jaarlijkse pensie van 200 gulden.²³³ 17 april 1520 wordt de pensie bepaald op 200 goudgulden per jaar²³⁴ en vanaf 1521/2 ontvangt hij 300 gulden.²³⁵ Hij overleed 3 augustus 1525.²³⁶ Op 30 september 1525 worden Goswinus van Hale, pater in het Fraterhuis, en Mr Theso de Anloo als zijn testamentatores genoemd.²³⁷ Aan de Martinikerk legateerde hij een rente voor de memorieën van hemzelf, (zijn broer) Johannes, pastoor te Zeerijp*, en zijn ouders Frederick en Ghetrude.²³⁸ Hij kocht verschillende boeken en bezat een aantal, hem gelegateerd door zijn broer Johannes Frederici, pastoor te Zeerijp*.²³⁹ Handtekening 26 september 1501,²⁴⁰ fraai zegel 19 november 1503.²⁴¹ 1501 – 26 augustus – 1502 verzoekschrift aan paus Alexander VI door **Johannes Richiers**, clericus van het bisdom Munster en pauselijk familiaris, dat onderzoek worde ingesteld tegen Wilhelmus Pistoris alias Frederici, rector van de halve pastorie van Martinus, en Tetzo Hugginghe, pastoor van de Onze Lieve Vrouwenkerk te Groningen, die niettegenstaande het interdict waarmee op pauselijk gezag hun kerken zijn belegd, daar de kerkdiensten voortzetten, dat indien zij aan deze overtreding schuldig blijken, zij worden afgezet en hun kerkelijk ambt aan Johannes voornoemd wordt verleend; ingewilligd.²⁴²

1525

Mr Lambertus de Dunen

²²⁸ Roos, *Catalogus Incunabelen*, 50.

²²⁹ RF 1485.14

²³⁰ Vat. Arch., Reg. Suppl. 858, 60r. Zie ook Vat. Arch., Reg. Suppl. 869, 163 r, 10 april 1487, en *ibid.*, 235 r, 21 april 1487 (in beide Theodoricus Byndop).

²³¹ Zuidema, *Fredericus*, 23, cit. RF 1489.31.

²³² Worp van Thabor, *Ve boek Kronyk van Friesland* (Leeuwarden 1871) 119.

²³³ HGA, Hertogelijk Archief nr. 74, rekening 1518/1525, 3v, 18v, etc.

²³⁴ HGA, Hertogelijk Archief nr. 18, 2v.

²³⁵ HGA, Hertogelijk Archief nr. 18, 46v; rekening 1525/6 overleden genoemd.

²³⁶ Het jaartal ook StA Munster, Ms. VII nr. 2311 (niet 1527, zoals ook Zuidema, *Fredericus*, 122-123 opgeeft).

²³⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1334.

²³⁸ StA Munster, Ms. VII nr. 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen).

²³⁹ Roos, *Catalogus Incunabelen*, nrs. 34, 90, 189 (daarin zijn wapen gedrukt in een initiaal), van zijn broer nrs. 18, 19, 56, 156. Zie ook Hermans.

²⁴⁰ O.A. 23, 128.

²⁴¹ RF 1503.1.

²⁴² Brom I – II 517 nr. 517, Vat. Arch., Reg. Suppl. 1129, 200v; hij heet *ibid.*, 202v vicarius in de Vituskerk te Elten.

23 september 1525 magister Gerardus Zuegerode, i.u.l., kanunnik van St Salvator te Utrecht en persona van Groningen, presenteert na het overlijden van Wilhelmus Frederici als pastoor van de Martinikerk Mgr. Lambertus de Dunen.²⁴³ Over hem is verder niets bekend.

1493/4 Johannes de Sanden

1493/4 worden episcopalia voldaan voor Johannes de Sanden, cureet te Groningen.²⁴⁴ Over hem is verder niets bekend.

1495 - 1501 Petrus Coenrades 1495- ov 1501

2^e p. *baccalaureus decretorum*, genoemd als proost van Humsterland en pastoor van de Martinikerk 5 oktober 1495.²⁴⁵ De memorie voor Petrus Conradi en zijn ouders Johannes Conradi en Stijne Jarges werd 16 juli gevierd.²⁴⁶ Petrus Conradi, van Groningen, wordt als student te Keulen 26 februari 1481 en nogmaals 24 mei 1484 ingeschreven.²⁴⁷

1501 - 1535 Dr. Evert Jarges

2^e p. werd 25 oktober 1482 als student te Keulen ingeschreven²⁴⁸ en promoveerde in 1487 tot *doctor legum* te Bologna.²⁴⁹ 19 augustus 1501 wordt hij geïnstitueerd als pastoor na het overlijden van Petrus Conradi na presentatie door burgemeesters en burgers.²⁵⁰ Hij was 34 jaren pastoor van de Martinikerk en overleed Alexius (17 juli) 1535.²⁵¹ 16 juni werd de memorie gevierd voor Evert Jarges, 33 jaren lang pastoor, mede voor Reynolt, abdis te Assen.²⁵² Fraai zegel 19 november 1502.²⁵³
5 mei 1522 schenkt hij een erfrente ter lezing van missen voor het zieleheil van zijn ouders Coppens en Yda Jarges, zijn tante Reynolt Jarges, abdis te Assen, en zijn broers Mr Harmen Jarges, pastoor te Eenrum*, en Albert Jarges en hem zelf, na hun overlijden.²⁵⁴

1526 - 1549 Dr Hugo de Nulo

pers. Onge-dateerd is een brief van N., raad van de hertog van Gelre, aan de officiaal waarin hij hem aanzegt zijn voordracht van Dr Roelof Mepsche (nb. pastoor te Bedum*) bij de elect van Utrecht voor het personaatschap en pastorie te Groningen in afwijking van de voordracht van de daartoe gerechtigde collatoren in te trekken of de gevolgen daarvan onder ogen te zien. De collatie komt, na het overlijden van Mr Willem Frederici, toe aan de twee oudste burgemeesters en drie van de oudste priesters binnen Groningen krachtens

²⁴³ St. Marie nr. 1855, 41v

²⁴⁴ BBH 39, 211, rekening 1493/4.

²⁴⁵ Arch. GPK nr. 441 reg. 425.

²⁴⁶ StA Munster, Ms VII 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen).

²⁴⁷ Zijlstra nr. 6147, 6177.

²⁴⁸ Zijlstra nr. 4852.

²⁴⁹ Zijlstra nr. 12302. Over hem J.M.M. Hermans, Een interessante pastoor van de Groninger Martinikerk, Aantekeningen over Dr. Everardus Jarges (ca 1462/7-17 juni 1535), Stichting Schip Martinikerk, Jaarverslag 1988, 21-27.

²⁵⁰ St Marie nr. 1855, 11.

²⁵¹ GDW nr. 343

²⁵² StA Munster, Ms VII 2311 (memorieboek Martinikerk Groningen).

²⁵³ RF 1502.1

²⁵⁴ Arch. GPK nr. 386 reg. 684.

pauselijke bul; unaniem hebben zij Mr Hugo de Nulo verkozen.²⁵⁵ Eveneens ongedateerd is een brief van de raad aan de officiaal waarin hij hem meedeelt dat de hertog ontsticht is over diens weigering de voorgedragen Hugo te Nuyl te institueren en over de voordracht van anderen aan de elect; de officiaal moet de elect goed voorlichten en de door hem voorgedragene bewegen zich terug te trekken en te Nuyl de institutie te verlenen.²⁵⁶ Van 29 augustus 1525 is een brief van Karel van Gelre aan de bisschop inzake de institutie van Hugo de Nulo als pastoor.²⁵⁷ Op 6 februari 1528 wordt aan de rentmeester last gegeven tot betaling aan te Nuyl; deze klaagt over niet-uitbetaling.²⁵⁸ 24 februari 1534 heet hij decr. dr. en pastoor.²⁵⁹

Hij wordt als priester aan de Martinikerk genoemd 10 november 1513.²⁶⁰ Voor het eerst komt hij als persona en pastoor voor 28 maart 1526.²⁶¹ Hij overleed 28 oktober 1549.²⁶² 18 november 1549 wordt bericht dat Dr Hugo persona zeer onlangs is overleden; Radinck Koninck zal hem waarschijnlijk opvolgen.²⁶³ In 1531-1534 betaalt doctor Hugo een rente uit zijns vaders huis in de Herestraat te Groningen aan de karthuizers te Kampen.²⁶⁴

20 augustus 1504 draagt de abdij Assen over aan mr Hugo ten Nuel, Johan Wiferdinge, Hinrick ten Nuel en Katrine ten Nuel, haar aandeel in de nalatenschap van Albert Ridder, aan de abdij opgekomen door de kloosterzuster Gertrued ten Nuel.²⁶⁵ Op 2 oktober 1507 komen Mr Hugo ten Nuel, Johan Ridder, Aleit Hornkens, Johan Wifferdinck, Helprich Ulgers en Peter Johansz., zusterskinderen en zwageren voor van broeder Harmannus die Maick (te Sipculo). Hermannus was een zoon van Henrick en Kathrine, was priester, en had als broers en zusters wijlen meyster Thomas, Peter, wijlen Johan (gehuwd met Beerte), suster Griete die Maike, abdis van Essen, Jutte die Maike en Aleit die Make.²⁶⁶ Op 17 januari 1524 is sprake van de bruiloft van Johan Wiferding, neef van de pastoor Mr Hugo.²⁶⁷

Hij studeerde te Erfurt in 1500²⁶⁸, te Keulen 18 december 1503²⁶⁹ en te Bologna in 1510.²⁷⁰ Mag. Hugo Jacobi, van Groningen, werd 27 maart 1512 subdiaken, 10 april 1512 diaken en 5 juni 1512 priester gewijd.²⁷¹

Ten tijde van Mr Hugo ten Nuel komen als medepriesters hier voor: Mr. Jan Varwer, Mr. Hinrick Visscher, Mr. Roleff Valcke, Mr. Jan Marissinck, Mr. Hinrick Helt, Mr. Herman Abbringe, Mr. Derick van Zuele, Mr. Hindrick Bruntinck, Doctor Mepsche, Mr. Jan Marissyngh (sic), Mr. Zueer (totaal 12 priesters) en voorts Mr. Ghert Schatter, Mr. Ghert Schapscherer, Mr. Ghosen

²⁵⁵ HGA, Hertogelijk Archief nr. 148 2, nr. 1835.

²⁵⁶ HGA, Hertogelijk Archief nr. 148 2, nr. 1867; zie voorts nr. 1881: men moet te Nuyl behulpzaam zijn.

²⁵⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. 143 A, nr. 237.

²⁵⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. 153, nr. 2909; herhaald 9 augustus 1529, nr. 2989.

²⁵⁹ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 322.

²⁶⁰ Arch. AHS nr. 738 reg. 244.

²⁶¹ R F 1526.6

²⁶² RA III a, 31 oktober 1561.

²⁶³ GA portef. 21, inv 1201.

²⁶⁴ GA Kampen, II (Kerken en kloosters), Arch. Karthuizerklooster op de Sonnenberg nr 361, 30

²⁶⁵ RA Drenthe, Arch. Abdij Assen nr. 49 reg. 121.

²⁶⁶ HCO, Arch. Sibculo, Cartularium 78v reg. 474.

²⁶⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1332, 69v.

²⁶⁸ Zijlstra nr. 9757

²⁶⁹ Zijlstra nr. 6018.

²⁷⁰ Zijlstra nr. 6019.

²⁷¹ Dom nr. 2544, 31, 87; AAU 23 (1896) 455.

Alma, Mr. Roelef Stael, Mr. Derick Coenders, H. Berent, H. Ghert capellaen (totaal 7 priesters).²⁷²

1535 - 1539 **Mr Johan Verwer**

2^e p. wordt 30 juni 1535 geïnstitueerd tot pastoor na het overlijden van Everhardus Jarges.²⁷³ Als tweede pastoor van de Martinikerk wordt hij genoemd 26 maart 1538.²⁷⁴ Hij werd als student te Keulen ingeschreven 31 oktober 1517²⁷⁵ en overleed 12 december 1539.²⁷⁶ Als zijn opvolger als pastoor van de Martinikerk en Walburgiskerk werd door de burgers op 19 december 1539 gekozen

1539 - 1581 **Mr Radinck Koeninck**

2^e p. die volgens Burgemeesteren en Raad daartoe geschikt is, volgens verklaring van 7 januari 1540. Hij werd 10 april 1516 als afkomstig uit Groningen als student te Keulen ingeschreven.²⁷⁷ Raynck Koninck vierde zijn eerste mis 29 april 1520.²⁷⁸ Op 27 april 1532 komt hij voor als priester in het Heilige Geestgasthuis,²⁷⁹ als provisor daarvan 4 maart 1531 en nog 5 februari 1534.²⁸⁰ In 1540 wordt hij loid van de Kalendebroederschap.²⁸¹ Volgens bericht van 18 november 1549 volgt hij de onlangs overleden Hugo de Nulooop als persona; dispensatie was door de keizer en de paus verleend van de bepaling dat de persona doctor moet zijn;²⁸² hij is echter geen persona geweest. Na de invoering van het bisdom Groningen werd hij deken van het Domkapittel. Hij overleed 14 mei 1581.²⁸³ Op 15 januari 1582 traden burgemeester Joachim Ubbena en raadsheer Syardt Koenigh op over zijn 'naejaer'.²⁸⁴

1550 - 1557 **Mr Henrick Wilhelmi, ook Sutor/Schomaker**

pers. Hij werd geïnstitueerd in 1550²⁸⁵ en heet ook Hynryck Schomaker, persona.²⁸⁶ Hij wordt zowel persona (5 september 1555²⁸⁷) als pastoor (19 november 1555),²⁸⁸ 1 april en 4 juni 1557 persona en pastoor²⁸⁹ genoemd; dan wordt hem vergoeding van verdere door hem gemaakte onkosten toegekend, gemaakt inzake 'de confirmatie, so sijne weerdige hefft laten verwerven belangende de unio ende incorporatio des personaetschup mitter pastorie' waarvan de electie

²⁷² GA, GAG vRr 775.2. Volgens Alma en Doornbos, Bewonerslijsten, 44 uit de stadsrekening 1536.

²⁷³ St Marie nr. 1855, 56v.

²⁷⁴ GA, portef. 15, inv. 1055.

²⁷⁵ Zijlstra nr. 6118.

²⁷⁶ Historische Avonden, 239

²⁷⁷ Zijlstra nr. 5831.

²⁷⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, 27v.

²⁷⁹ Arch. HJK nr. 1471.

²⁸⁰ Arch. HG gasthuis nr. 60 reg. 221 en nr. 26 reg. 223.

²⁸¹ Lijst Kalendebroederschap.

²⁸² RF 1549.17, portef. 22, nr.1201

²⁸³ GA nr. 45, 425; zie ook los vel bij 315

²⁸⁴ RF 1582.5.

²⁸⁵ ABU nr. 544-4; Heeringa, *Rekeningen* II, 164.

²⁸⁶ GA nr. vRr 673.

²⁸⁷ RF 1555.157.

²⁸⁸ RA III a.

²⁸⁹ RA III a 1.

zal staan bij de drie oudste priesters en de twee oudste burgemeesters in plaats van aan de paus subsidiair de bisschop van Utrecht.²⁹⁰

Hinricus Sutoris, pastoor, overleed. 14 oktober 1557.²⁹¹ Hij zal niet dezelfde zijn als Henricus Sutoris of Wilhelmi, pauper, als student te Keulen ingeschreven 17 november 1496.²⁹²

Henricus Sutoris werd ook genoemd Hinricus Volterinck Sutoris of Sutoris Wolterinck.²⁹³ Henricus Wilhelmi was als student te Keulen ingeschreven 28 oktober 1531, werd baccalaureus 25 mei 1532 en licentiatus 11 maart 1534.²⁹⁴ 23 november 1559 wordt betaald aan heer Johan Horst namens de erfgenamen van wijlen Mr Hindrick Sutoris, pastoor van de Martinikerk, zodanige penningen als aan Hindrick destijds door de Raad Sworene Meente en Bouwmeesters toegezegd.²⁹⁵

(1558

Dr Johan Eelts)

werd in 1558 gekozen maar aanvaardde uiteindelijk de keuze niet.

1558 23 december 1558 wordt aangetekend dat aan 'H. Berneer Aukema dat he de bulle unde Jura personatus in de electie van Doctor Johan Eels copieert heft, Ende mede voer de investituyre van Utrecht to halen' betaald is 10 Rijder gulden.²⁹⁶

Daarna werd in 1559 gekozen

1559 -- 1561 **Stephanus Sylvius**

pers.

13 april 1559 'Jacobus Duyrts [nb. de ondersecretaris van Groningen] andermael ghereiset up Utrecht umme te halen de investituyre des nies ghecoeren Pastoers Doctoris Stephani mede gedaen'²⁹⁷

5 mei 1559 bode 'ghesent mit de Investituire an den nien pastoor Doctor Stephen doemals te Liewerden wesende'.²⁹⁸

Hij tekent 6 oktober 1559 'pastor Groeninge ad divinum Martinum et ad D. Valburgen'.²⁹⁹

13 september 1560 schrijft landvoogdes Margaretha van Parma schrijft aan de stadhouder Aremberg over de commissarissen door de vicaris van Utrecht naar Groningen gezonden om 'te informeren op de daedt van den pastoor ende syn capellaen also van ketterie suspect zijnde'; men heeft de commissarissen tegengewerkt en zij hebben onverrichter zake moeten terugkeren. Aremberg wordt opgedragen maatregelen te nemen opdat de commissarissen hun last kunnen uitvoeren.³⁰⁰

Hij overleed op 27 maart 1561.³⁰¹

²⁹⁰ *Diarium Alting*, 75.

²⁹¹ RA III a 1, 31 oktober 1561; Lijst Kalendebroederschap.

²⁹² Zijlstra nr. 5975.

²⁹³ *Historische Avonden*, 239 (betreft een boek, eerder van Johanndes Verwer, later van Stephanus Silvius) resp. Lijst Kalendebroederschap.

²⁹⁴ Zijlstra nr. 5988.

²⁹⁵ Rekening stad Groningen 1559, diverse uitgaven.

²⁹⁶ Rekening stad Groningen 1559, diverse uitgaven.

²⁹⁷ Rekening stad Groningen 1559, diverse uitgaven.

²⁹⁸ Rekening stad Groningen, 1559, bodelonen.

²⁹⁹ HCL, RA Y 2, 676.

³⁰⁰ Verbaal de Gouda. Volgens *ibid.*, fo 11 waren zij 11 juni 1560 te Groningen gekomen.

³⁰¹ RA III a 1, 31 oktober 1561; Lijst Kalendebroederschap.

28 maart 1561 wordt betaald 20 Joachimsdaalder ‘tutd de utingen van den saloigen pastoor Doctor Stephen de wile he weinich geldes nhagelaten’, 1 april 1561 wordt dit ten dele terugbetaald.³⁰² Luidgeld 1561 Dr Stephanus.³⁰³ Hij liet een zoon Sybrant na (zie verder onder Leeuwarden).

1561 - 1563 *Guilhelmus Huberti*

pers. werd geïnstitueerd 15 september 1561 en overleed 27 december 1563.³⁰⁴ Wilhelmus Huberts werd als student te Keulen ingeschreven 28 oktober 1531,³⁰⁵ in augustus 1558 te Leuven, gepromoveerd 19 maart 1560.³⁰⁶ Zie eerder bij de Barbaravicarie.
11 januari 1585 komen de abt van Selwerd, Jasper Vos, pastoor van de Martinikerk, Johan van Deest en Popco Everardi voor als executeurs-testamentair van Willem Huberts, pastoor van de Martinikerk.³⁰⁷ Hij was een zoon van Hubertus Bartels en Hemke, en had als broers Johan Huberts, priester van de Martinikerk en overleden 1584, wiens testament werd uitgevoerd 27 februari 1585, en Mr Wigbolt Huberts.³⁰⁸

1564 *Mr Henricus Vrese*

pers. Hij werd 3 januari 1564 gekozen als pastoor doch is kort daarop, 21 januari, te Keulen overleden waar hij was om te promoveren.³⁰⁹ Als luidgeld werd in 1564 geboekt 16 st.³¹⁰
Daarna wordt verkozen

1564 - 1588 *Johan Eelts*

pers. tot persona en pastoor ‘de he anno 58 resigniert ende verlaten’.³¹¹ Hij was toen pastoor te Baflo*.
Op 24 maart 1564 wordt door de magistri Gerardus Ravenberch, Franciscus Schedam en Rodolphus Huysingius en de twee oudste burgemeesters mag. Johan Eelts verkozen tot persona en pastoor na het overlijden van Guilhelmus Huberti; het pastoraat omvat onder meer de *cura Begunitus*.³¹² Volgens een andere bron werd hij verkozen 17 maart 1564 en geïnstitueerd 29 mei 1564. Hij overleed 3 juli 1588.³¹³
Op 4 mei 1564 schrijft landvoogdes Margaretha aan de Luitenant van Groningen onder meer over de keuze van Johan Eeltz tot pastoor van de Martinikerk die ‘suspect’ zou zijn; De Mepsche moet – in overleg met de stadhouder Aremberg – met de collatoren spreken.³¹⁴ De brief zal een antwoord zijn op een brief van De Mepsche aan de regentes over de keuze – blijkbaar tegen zijn zin – van De Mepsche, pastoor te Baflo*, te Groningen en met

³⁰² Rekening Stad Groningen 1561, diverse uitgaven.

³⁰³ Luidgeld (inv. 34).

³⁰⁴ RA III a 1, 31 oktober 1561; Lijst Kalendebroederschap.

³⁰⁵ Zijlstra nr. 5988.

³⁰⁶ Zijlstra nr. 9177.

³⁰⁷ Arch. AHS nr. 748 reg. 468.

³⁰⁸ Arch. GPK nr. 367 reg. 884.

³⁰⁹ RA III a; Lijst Kalendebroederschap. Rekening luidgeld Martinikerk (inv. 34) (na Petri 1564) M. Hinrick Vrese. Een inschrijving als student is niet gevonden.

³¹⁰ Luidgeld (inv. 34).

³¹¹ RA III a

³¹² St Marie nr. 1802, 24; AAU 42, 302.

³¹³ Arch. De Sitter nr 103, fo 53.

³¹⁴ Aud. 291, 17.

klachten over de geestelijkheid in het algemeen, die als datum heeft 17 maart 1562³¹⁵ (maar dus uit 1564 moet zijn).

Hij studeerde te Ferrara in 1554 en Bazel in 1557.³¹⁶ Over hem ook E. van Dijk.³¹⁷

Op 2 december 1586 komt hij voor als deken van de kathedraal en *sede vacante* vicarius van het bisdom.³¹⁸

Als opvolger van Radynck Koninck wordt 20 juni 1581 gekozen

1581 - 1592 **Jasperus Vos**

2^e p. pastoor en commissarius Appingedam, waarvan Burgemeesteren en Raad hem mededeling doen; de keuze was gedaan door de burgers van het Sint Meertenskerspel.³¹⁹ Hij overleed 5 oktober 1592.³²⁰ Op 10 oktober 1592 wordt betaald de huur van twee grazen land aan Elisabeth, nicht van de pastoor Jasperus Vos, wiens erfenis zij heeft genoten.³²¹

(1588 **Dr. Adriaan van den Bruele**

pers. 22 augustus 1588 Burgemeesteren en Raad schrijven aan Adrianus van den Bruele, doctor in de Heilige Schrift, dat hij na het overlijden van Dr Johan Eeltz tot pastoor is gekozen en verzoeken hem met de bode naar Groningen te komen.³²²

24 augustus 1588 wordt een bode ‘an den nijen gekoren here pastoor Doctor Adriaen up Trijr affgeveerdiget’; hij kwam terug 28 september 1588.³²³ Van den Bruele is hier niet gekomen.

(1588 **Petrus Timanni**

pers. Er waren plannen om te benoemen tot pastoor van de Walburgskerk Petrus Timanni, geboren in 1533 te Wirdum, zoon van de commissarius te Loppersum* en pater jezuïet; wegens het laatste accepteerde de raad van Groningen hem niet.

Mr Petrus Loppertius S.J. , rector te Fulda, was gekozen tot rector van de Martinischool 2 september 1585 maar dit werd door hem afgeslagen 17 januari 1586.³²⁴

1590 **Arnoldus Nijlen**

pers. Werd 17 februari 1590 bevestigd als pastoor van de Martinikerk. Hij was op 22 december 1589 door B en R toegelaten als vicarius-generaal van het vacante bisdom Groningen maar onder protest.³²⁵

³¹⁵ Aud. 290, 116.

³¹⁶ Zijlstra nrs. 12243 en 11615.

³¹⁷ GVA 1970/1.

³¹⁸ Arch. HJK nr. 55.

³¹⁹ RA III a.

³²⁰ RA III a.

³²¹ Rekening stad Groningen 1592.

³²² Missivenprotocol Hammonius I, 53

³²³ Rekening stad Groningen 1588, bodelonen

³²⁴ Arch. De Sitter nr 105, 165v; *Diarium* Altling, 642, 659. De brief aan hem (M. Petrus Loppertius filius Timanni): Missivenprotocol Altling II, 441. (Eppens, *Kroniek*, II 725 ‘Averst want die Spansche regeringe alnoch diffidiert worde, is sulcke affbleven\welcke die vader mishagede um syn Jesuysche leere’.

³²⁵ AAU XXXII (1907) 41.

Op 20 augustus 1610 schrijven Burgemeesteren en Raad aan Thomas van Bemmelen te Keulen: wijlen Arnoldus Nijlen, prior van het Jacobijner klooster en pastoor van de Martinikerk, ging na de Reductie naar Keulen en nam daarbij vele brieven met betrekking tot het convent en de opkomsten der priesters mee. Van Bemmelen kende de overleden pastoor goed en zal ongetwijfeld weten waar de stukken zijn. Hij wordt verzocht zulks aan B en R mede te delen.³²⁶

1593 - 1594 **Henricus Fockingius**

2^e p.

Hij werd verkozen als pastoor van de Martinikerk 28 januari 1593 (was gewezen pastoor te Deventer) en geïntroduceerd 3 februari 1593,³²⁷ maar hij wordt reeds genoemd 5 oktober 1592³²⁸. Na de Reductie ontving hij van de stad Groningen een jaarlijkse pensie van 100 daalder.³²⁹ Hij overleed in 1606.³³⁰ Trijntien Hilmers, zijn dienstmeid, maakt 17 mei 1613 een legaat.³³¹ 6 juni 1555 werd hij geëxamineerd ter toelating tot alle wijdingen.³³² Hij was wellicht enige tijd waarnemend rector te Zwolle.³³³ 11 april 1567 ontvangt hij de Heilige Geestvicarie te Zwolle en zal daarvoor de passie in het gasthuis preken en als lector de derde klas der school onderwijzen zoals tot nu toe.³³⁴ Hij wordt 10 oktober 1570 pastoor te Zwolle³³⁵ en heeft daarnaast in 1571 aldaar enkele vicarieën.³³⁶ Later wordt hij pastoor te Deventer. Mogelijk was hij verwant aan Herman Focking, in 1576 vicarius van de Catharinavicarie te Ruinen* geworden.

Reformatie

Hieronder worden enkele fragmentarische mededelingen weergegeven over zaken, met de Reformatie verband houdende.

Op 2 april 1557 belooft Folte Hylema geen 'vremde predicanen' in zijn huis te herbergen noch dat er geen eergisteravond bij hem thuis is geweest 'als vellichte een erbaren Raedt quellyken mach angedragen sijn'.³³⁷

17 september 1566 wordt vrije predicatie in de stad-Groninger kerken toegestaan.³³⁸

16 januari 1567 berichten Burgemeesteren en Raad van Groningen aan Brussel dat de Minderbroederskerk ter beschikking is gesteld aan de nieuwe religie; alle kleinodiën zijn gered.³³⁹ 26 maart 1567 berichten zij aan de landvoogdes Margaretha die 1 februari jl. had geschreven de Minderbroederskerk onmiddellijk terug te geven aan de vorige gebruiker, dat dit inmiddels is geschied.³⁴⁰ Volgens mededeling van 17 april 1569 is de Broerkerk opnieuw

³²⁶ GA nr nRr 324 deel 1.

³²⁷ RA III a; RA III a 5*.

³²⁸ RA III a.

³²⁹ RF 1604.35.

³³⁰ *Oudheden en Gestichten*, 93.

³³¹ RA III cc 1, 64.

³³² ABU nr. 550*, 60, geen wijdingstitel vermeld.

³³³ BGO X (Zwolle 1890), 96, cit. Kamper Archief nr. 2122, 14 maart 1559: hij was rector te Kampen, zegt de dienst aldaar op omdat hem geen loon betaald wordt, en verklaart dat hij te Zwolle zal doceren.

³³⁴ BGO X, 99-100.

³³⁵ HCO, GA Zwolle, Cartularium Convent ten Kinderhuis, 206v; Arch. Michaelsparochie Zwolle.

³³⁶ Aegidius de Monte, *Acta visitationis* 1571.

³³⁷ *Diarium Alting*, 74.

³³⁸ GA, nr.vRr 1219.

³³⁹ Aud. 293, 36.

³⁴⁰ Aud. 293, 205.

gewijd.³⁴¹

1579 over de religievrede in Groningen.³⁴²

1580 **Hermannus Wiferding**
12 juli 1595 Hermannus Wifferding, nu predikant te Zwolle, anno 1580 een tijdlang predikant te Groningen, zal uit de geestelijke goederen 200 gulden ontvangen.³⁴³

1595 **Albertus Lupkensis**
5 juli 1595 de stadsregering verzoekt de predikanten te Emden te willen examineren Albertus Lupkensis die reeds enige malen tot hun genoegen te Groningen heeft gepredikt en die zij eventueel genegen zijn te beroepen, echter niet zonder voornoemd examen.³⁴⁴

Overige geestelijken

Achtereenvolgens zullen eerst genoemd worden de vicepastors en de kapelaans. Deze worden dikwijls ook als vicarius vermeld maar vrijwel nooit blijkt welke vicarie zij bedienden. De volgorde is zoveel mogelijk chronologisch.

Vicepastors

1467 **Mr Berend Pistoris**
komt voor als vicecureet van de Martini en Walburgiskerk 17 november 1467,³⁴⁵ 31 juli 1469 als vicarius perpetuus van de Martinikerk.³⁴⁶ 1468 bevel van de officiaal van het Hof van Utrecht aan de geestelijkheid van Groningen om Bernardus Pistorius, vicecureet aldaar, voor hem te dagen wegens het bij zich in huis hebben van een concubine.³⁴⁷ Hij werd lid van de Kalendebroederschap in 1463.
Bernardus Pistoris, van Groningen, wordt 27 april 1440 als student artium te Keulen ingeschreven.³⁴⁸

Kapelaans

ca 1398(?) **Bernardus**
kapelaan, zou door Ludolphus Lanchenne, pastoor, zijn verwond die daarom door bisschop Floris werd geëxcommuniceerd.³⁴⁹

1436 **Jacobus over de Strate**

³⁴¹ Rekening stad Groningen 1569, 459.

³⁴² GA nr. vRr 1142.

³⁴³ RA III a 5*, 168v.

³⁴⁴ GA vRr 17 (Missivenprotocol Julsing), 426v.

³⁴⁵ Arch. GPK nr. 20 reg. 228.

³⁴⁶ RF 1469.4.

³⁴⁷ Arch. OBC Utrecht (zie RAG, inv. Elders XXX e sub 1).

³⁴⁸ Zijlstra nr. 5726.

³⁴⁹ RG II nr. 5367, 23 oktober 1398 (Reg. Lat. 61, 73). Een en ander zou dan uiterlijk 1393 moeten zijn gebeurd maar eerst in 1398 komt Lanchenne daartegen blijkbaar in actie.

komt 25 september 1436 voor als kapelaan.³⁵⁰

1464 - 1492 **Mattheus van Osenbrugge**

komt vanaf 20 oktober 1464 regelmatig als kapelaan en/of vicarius der Martinikerk voor.³⁵¹ Hij testeert 29 juni 1492 (hij heeft een neef, de priester Lambert van Xanten)³⁵² en overleed 12 juli 1492.³⁵³

- 1484 **Johannes Laurentii**

1484 **Eylardus de Hekeren**

15 juni 1484 cler. Trai. d., *fam. pape de nob. milit. gen. ex utr. par.* (van beide zijden van adellijke geboorte) '*motu proprio*' de *capel.m. seu vicar. S. Martini Groningen Trai. d. de iur.patron. laic. (4 m. arg.) vac. p. ob. Johannis Laurentii*.³⁵⁴

1493/4 **Petrus Jacobi**

1493/4 worden *episcopalia* voldaan voor Petrus Jacobi, capellanus in de Martinikerk.³⁵⁵

1493 - 1507 **Gharloff**

1493/4 worden *episcopalia* voldaan voor Gerlaco de Bolten, kapelaan te Groningen.³⁵⁶ In 1500 komt hij voor als priester (wel Martinikerk),³⁵⁷ 17 februari 1503,³⁵⁸ 19 februari 1504 genoemd als kapelaan van de Martinikerk; hij wordt ook 28 april 1507 genoemd.³⁵⁹ De testamentatores van Gherloff van Bolten, namelijk Johan van Hardenberch en Johan Timmerman, komen 11 september 1511 voor.³⁶⁰

Zjed **Sigerus de Hasselt**

legateert een in 1523 gedrukt boek.³⁶¹

1528 **Berent ter Aert**

komt als kapelaan en vicarius van de Martinikerk voor in 1528.³⁶²

1534 - 1539 **Johan Maerssinck**

Na zijn overlijden wordt 28 februari 1539 door Johannes Varwer, pastoor, tot de vicarie of eeuwige kapelanie in de Martinikerk benoemd.³⁶³

³⁵⁰ ARDOU nr. 1448.

³⁵¹ Arch. GPK nr. 351 reg. 269.

³⁵² Arch. GPK nr. 351 reg. 401.

³⁵³ Arch. GPK nr. 286, in dorso.

³⁵⁴ Vat. Arch., Reg. Suppl. 837, 89r (meded. Dr. U. Schwarz, Rome, 21 november 1989).

³⁵⁵ BBH 39, 211, rekening 1493/4.

³⁵⁶ ABU nr. 230-2.

³⁵⁷ RF 1500.52.

³⁵⁸ Arch. GPK nr. 352 reg. 499.

³⁵⁹ Arch. GPK nr. 85 reg. 519.

³⁶⁰ Arch. GPK nr. 85 reg. 613.

³⁶¹ *Historische Avonden*, 234.

³⁶² RF 1528.3. Echter 24 juli 1540 Johan Marissinck, priester Martinikerk, RF 1540.45. Johan Ulger Marissinck wordt 16 oktober 1546 provisor van het Heilige Geestgasthuis, RF 1547.8, en is dit nog 20 februari 1554, Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 40 reg. 251. Hij overleed 1554/6, Lijst Kalendebroederschap.

³⁶³ St. Marie nr. 1855, 60.

- 1539 **Johan Bebinck**
28 februari 1539 is echter ook sprake van de *collatio per devoluto*, vervallen aan de proost van St. Marie, na presentatie door de pastoor van de Martinikerk die zegt collator te zijn.³⁶⁴ Johannes Helprixi Bebinck wordt 1 juni 1529 als student te Leuven ingeschreven.³⁶⁵
- 1557 - 1566 **Johan Horst**
17 december 1557 vindt een betaling plaats aan Johan Horst die te Uithuizen* was gekozen maar te Groningen bleef,³⁶⁶ 24 oktober 1560 antwoordt de stad Groningen de bisschoppelijke commissarissen uit Utrecht dat Johan Horst (van wie de commissarissen in juni 1560 stelden dat hij een verlopen monnik was en kapelaan of substituut van de eveneens verdachte Stephanus Silvius) absolutie van zijn orde (niet aangegeven welke) had en pauselijke dispensatie en dat er in kerkelijk opzicht niets op beiden was aan te merken.³⁶⁷
15 december 1566 wordt bericht dat Johan Horst, kapelaan van de Martinikerk, neigt tot afvalligheid; 16 december dat hij zich inmiddels bij de Zwinglianen heeft aangesloten.³⁶⁸ Hij vluchtte in 1567 met vrouw en vijf kinderen naar Emden, woonde in 1568 te Loppersum (Ofr.); zijn weduwe wordt 13 januari 1574 genoemd.³⁶⁹
- 1572 - 1585 **Johan Rijckman**
6 en 11 mei 1562 komt Johan Rickman, vicarius te Groningen, met verwanten, alle te Steenwijk, voor.³⁷⁰ 13 juni 1570 heet hij vicarius,³⁷¹ zo ook 7 april 1571,³⁷² 30 november 1571³⁷³ en 27 oktober 1572 vicarius en kapelaan van de Martinikerk, voorstander van het convent van de Geestelijke Maagden.³⁷⁴ Hij wordt ook genoemd 27 november 1585.³⁷⁵
- 1575 **Bernardus Brogbern**
komt als kapelaan te Groningen 1 juni 1575 voor.³⁷⁶ Hij is later secretaris van het kapittel te Groningen en nog later pastoor te Ibbenbüren.
- 1578 **Mattheus van Osenbrughe**
komt als vicarius en kapelaan van de Martinikerk voor 1 december 1578.³⁷⁷
- 1582 - 1591 **Paulus Arnoldi**

³⁶⁴ St. Marie nr. 2673, 321v.

³⁶⁵ Zijlstra nr. 9202.

³⁶⁶ Rekening stad Groningen, 1557, diverse uitgaven.

³⁶⁷ GA port. 4 nr. 792.1.

³⁶⁸ RF 1566.20

³⁶⁹ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 137.

³⁷⁰ HCO, Arch. Stadgericht Steenwijk nr. 78*, 12.

³⁷¹ Arch. HJK nr. 75 (ChvdH II).

³⁷² Arch. HJK nr. 75 (ChvdH III).

³⁷³ AKG nr. 356 reg. 108.

³⁷⁴ VVS-MA 372v-373.

³⁷⁵ RA III a.

³⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 42 (oud nr. 189 C VII).

³⁷⁷ AKG nr. 413 reg. 1126.

20 januari 1582 komt Pauwel, priester van de Martinikerk, voor,³⁷⁸ 7 oktober 1591 Paulus Arnoldi vicarius et sacellanus;³⁷⁹ Pauwel Arentsen, priester 2 mei 1583.³⁸⁰ In 1585 heet hij echter vicarius en kapelaan van de A-kerk (zie aldaar).

In 1574 werd hij lid van de Kalendebroederschap; hij wordt ‘Hollandus’ genoemd.³⁸¹

- 1457 **Gerardus Rotgeri**
Johannes Conradi de Vorde

vraagt 6 september 1457 voorziening met de *perp. alt. in par. eccl. de Gruninghen Trai. d. (50 flor. auri de camera)*,³⁸² en met de parochiekerk de *Damone Monast. d.) (Appingedam*) (27 m. arg.)*, beide vacant door het overlijden van **Gerardus Rotgers**.³⁸³

Vicarieën

Van slechts enkele vicarieën is bekend wanneer en/of door wie zij zijn gesticht. De bekende vicarieën worden behandeld in chronologische volgorde van eerstbekende vermelding. Dat betekent dus geenszins een volgorde van ouderdom. Daarna worden de vicarii genoemd van wie niet bekend is welke vicarie zij bedienden.

1323 **Petrusaltaar**

In 1322 wordt reeds genoemd het **Petrusaltaar** in de Martinikerk.³⁸⁴ Het is verder niet aangetroffen noch zijn er bedienaren van bekend.

1372 **Johannesvicarie**

Op 6 april 1372 wordt een vicarie in de Martinikerk genoemd, waarvan de burgemeesters collatoren zijn.³⁸⁵ Op 24 augustus 1386 wordt het Johannesaltaar in de Martinikerk vermeld.³⁸⁶ Op 12 maart 1391 is sprake van de **Johannesvicarie** in de Martinikerk waarvan de burgemeesters collatoren zijn.³⁸⁷ Op 4 december 1442 komt voor de vicarie van het Johannes Baptistaltaar.³⁸⁸ De vicarie van het Johannesaltaar in de Martinikerk wordt genoemd 20 februari 1510.³⁸⁹

ca 1441/2 **Henricus de Groninge**

Na diens overlijden wordt met de Johannesvicarie in de Martinikerk door leken voorzien

³⁷⁸ Arch. HJK nr. 54.

³⁷⁹ Hs in fo 55, 295.

³⁸⁰ RA III a.

³⁸¹ Lijst Kalendebroederschap.

³⁸² RG VII, 155 nr. 1373, Vat. Arch., Reg. Suppl. 502, 280v vlg.

³⁸³ RG VII, 155 nr. 1373, Vat. Arch., Reg. Suppl. 503, 251v.

³⁸⁴ GVA 1844, 172/3.

³⁸⁵ OGD nr. 602.

³⁸⁶ OGD nr. 759.

³⁸⁷ OGD nr. 815.

³⁸⁸ Arch. GPK nr. 392 reg. 93.

³⁸⁹ Arch. GPK nr. 128 reg. 591.

ca 1441/2-1470 **Mr Laurens Bunynck**³⁹⁰

Uit 1438 dateert een notarieel instrument ten verzoeken van Mag. Laurentius Bunynge lic. bacc. over een stuk uit 1372 waarin genoemd wordt het Johannesaltaar in de Martinikerk.³⁹¹ 16 februari 1443 ontvangt hij dispensatie voor zijn op blijkbaar niet kanonieke wijze verlopen benoeming op deze vicarie waarvan de jaarlijkse opbrengst 6 mark zilver is.³⁹² Hij komt ook voor als vicarius van dit altaar 12 mei 1459.³⁹³ Hij was ook hoogleraar in Keulen en verbleef daar meestal; hij pochtte er op Johannes Hus in het vuur te hebben gestoten.³⁹⁴ In 1424 wordt hij student te Keulen, hij overleed aldaar in 1470.³⁹⁵

1471 - 1476 **Mag. Henricus Vrese**

Op 19 april 1471 wordt Henricus de Gronynge, *utr. iur. dr., presb. Trai.d.*, opnieuw voorzien met de *perpetua sine cura vicaria ad altarem S. Johannis baptista (4 m. arg.)* in de Martinikerk, vacant door het overlijden van Laurentius de Groningen waarin een ander door leken is gepresenteerd.³⁹⁶ Septima kalendas septembris 1474 geven B en R van Groningen aan dr. iur utr. Henricus Vrese, officiaal van het Hof te Keulen, deze vicarie; Vrese zal de vicarie laten bedienen door een priester te benoemen door de raad van Groningen. Zou hij te Groningen wonen dan mag hij de vicarie zelf bedienen mits hij de officiant een half jaar te voren opzegt.³⁹⁷ Door paus Paulus II (1466-1471) was na het overlijden van Laurentius de Groningen met de *perpetua capellania ad altarem St. Johannis Baptista* in de Martinikerk voorzien Henricus Freys de Groningen, i.u.dr.; Conradus Hardenbrinck en Thso Hurigrege (lees Huinge) hebben zich echter deze vicarie toegeëigend. Freyse verkrijgt 22 december 1475 een verbod tegen hen.³⁹⁸ In 1456 werd hij student te Keulen, was daar 1459 tot 1470 professor artium, 1470-1476 professor iuris en 1471-1472 rector van de universiteit.³⁹⁹ Op 30 december 1472 heet hij vicarius en officiaal-generaal van de aartsbisschop van Keulen.⁴⁰⁰ Na zijn resignatie of overlijden wordt Stoter benoemd.⁴⁰¹

1476 **Mr Henric Stoter**

wordt 23 februari 1476 benoemd tot vicarius en rector van het Johannesaltaar; hij belooft deze zelf te zullen bedienen en op eigen kosten tegen andermans aanspraken te verdedigen.⁴⁰² Vanaf 3 februari 1457 was hij provisor van het Heilige Geestgasthuis.⁴⁰³ Hij was 14 oktober 1440 te Keulen als student

³⁹⁰ RG V, 1063 nr. 6714; Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 388, 122v.

³⁹¹ RF 1438.5.

³⁹² RG V, 1063 nr. 6714, Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 388, 122v.

³⁹³ RF 1459.7, losse charters Martinikerk.

³⁹⁴ *Oudheden en Gestichten*, 86.

³⁹⁵ Zijlstra nr. 6139.

³⁹⁶ RG. IX.1, 305 nr. 1949, Vat. Arch., Reg. Suppl. 669, 273r s).

³⁹⁷ RF 1474.3.

³⁹⁸ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 699, 300-301v; Kok nr 418.

³⁹⁹ Zijlstra nr. 5626.

⁴⁰⁰ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 686, 47v, Kok nr. 233. Hij werd in 1471 officiaal van de aartsbisschop, 14 mei 1475 benoemd tot vicarius-generaal van de aartsbisschop, gegevens Kok bij nr. 233.

⁴⁰¹ RF 1476.6

⁴⁰² R.F. 1476.13; zie hiervoor ook R.F. 1476.6 en volgende, 9 t/m 12 februari/maart 1476. Zie ook Vat. Arch., Reg. Suppl. 756, 294v-295, Kok nr. 1019 b.

⁴⁰³ R.F. 1457.19.

ingeschreven, daar professor van 1459 tot 1461, van 1468 tot 1476 secretaris van de stad Groningen en omstreeks 1483 proost van Humsterland.⁴⁰⁴

1425 **Mariavicarie**

Op 19 mei 1552 is sprake van ‘unse lever vrouwen kapel’ in de Martinikerk.⁴⁰⁵

- 1425 **Johannes Jacobi**

Na diens resignatie – hij was (ook) pastoor van de Martinikerk – werd 17 augustus 1425 met de Mariavicarie in de Martinikerk voorzien

1425 **Henricus Clant**⁴⁰⁶

Hij trachtte eerder pastoor van de Martinikerk te worden.

- 1468 **Jacobus Clant, ob.**

1468 **Detmarus Colck**⁴⁰⁷

20 januari 1468 *de perpetua sine cura vicaria ad altarem b. Marie virginis in par. eccl. S. Martini op. Groningen Trai.d. de iure patron. eius cler. et nonnulorum laic. (6 M. arg.) vac. p. ob. Jacobi Clant et per devolutum.*

Zie voor Jacobus Clant ook onder de pastoors van de Martinikerk.

1480 **Johannes Vredewold**

6 maart 1480 verzoekt Johannes Vredewold de bisschop bepaalde goederen van een vicarie op het altaar van Maria in de Martinikerk te Groningen te mortificeren en hem in het bezit der vicarie te stellen.⁴⁰⁸ Nadien (ongedateerd) verzoekt

Johannes Johannis

bezitter van deze vicarie, gesticht door wijlen Dr Johannes Vredewolt, hoewel de vicarie door de pauselijke legaat bevestigd is en hij daarop benoemd is, van bisschop David voor alle zekerheid nogmaals bevestiging der stichting en machtiging tot aanvaarding der schenking van een huis te Groningen waarin de priester Joannes Nicolai woont.⁴⁰⁹

- 1480 **Jacobus Oleus**

1480 - 1482 **Wilhelmus Frederici**

bezat deze vicarie reeds 14 mei 1480. Hij heet dan *art. et med. dr., vicarius perpetuus* van het Maria-altaar, nu genoemd vicarie van het Kruis, te Groningen, en verzoekt dan de wijdingen buiten de termijnen te mogen

⁴⁰⁴ Zijlstra nr. 5961.

⁴⁰⁵ Arch. GPK nr. 118 reg. 752.

⁴⁰⁶ RG IV nr. 4304, Reg. Suppl. 189, 172.

⁴⁰⁷ RG IX.1, 153 nr 1025 (Vat. Arch. Reg. Suppl. 619, 210v s.) Hij had daarnaast vele andere beneficia, met name in Mainz en Keulen, nog genoemd 29 december 1470 (ibid., Camera Apostolica, Introitus et Exitus, I E 483b 45r, 484, 175r, 485, 44r; Archivio di Stato di Roma, Fondo Camerale I 1128 122v). 18 oktober 1465 verzocht en kreeg hij, *cler. Minden d., in curia Romana causarum procurator*, en o.m. kanunnik van Severinus te Keulen de scolasticum van deze kerk, vacant p. resign. Jacobi Clant, RG IX.1, 153 nr. 1025, Reg. Suppl. 590, 237v s).

⁴⁰⁸ Muller, *Regesten stad Utrecht* nr. 20 I, 285 reg. 978.

⁴⁰⁹ Muller, *Regesten stad Utrecht* nr. 20 I, 285 reg. 1026.

ontvangen.⁴¹⁰ Op 3 januari 1482 stelt hij dat hij de vicarie van het Kruis in de Martinikerk kreeg na het overlijden van Jacobus Oleus; omdat hij twijfelt aan de rechtmatigheid van zijn bezit verzoekt hij bevestiging van het bezit ervan.⁴¹¹ Inzake de Mariavicarie wordt hij in 1482 nogmaals genoemd en heet dan clericus van het bisdom Utrecht.⁴¹² Kort nadien wordt hij pastoor te Eenrum*, in 1485 pastoor van de Martinikerk.

1550/1 ontvangen voor de mortificatie van 40 juk in het land Groningen, toebehorende aan het Maria-altaar in de Martinikerk 6 flor. 6 st.⁴¹³

1557 - 1567 **Mr Hinrick Vinckert**

7 oktober 1557 is deze in het bezit van de vicarie op het Kruisaltaar in de Martinikerk, gesticht door Mr Johan Vredewolt,⁴¹⁴ zo ook 9 maart 1567.⁴¹⁵ Hij was 30 augustus 1526 te Keulen als student ingeschreven.⁴¹⁶

1425 **(Maria, de twaalf apostelen en) Catharinavicarie**

1425 24 juni bewilligt paus Martinus V een supplek om bevestiging van de stichting van een vicarie ter ere van God, Maria, de twaalf apostelen en Catharina in de Martinikerk, door Warner Beyer en zijn vrouw Aleydis en hun zoons Theodoricus, proost in Humsterland, en Richardus, en verlening van het patronaatsrecht aan de stichters.⁴¹⁷

1480 **Johannes van den Bruck**

19 oktober 1480 clericus bisdom Kamerijk, rector van het altaar van Catharina in de (niet aangegeven welke) parochiekerk te Groningen, verzoekt de wijdingen buiten de voorgeschreven termijnen.⁴¹⁸

1442 **Driekoningentaltaar (Maria, Nicolaas, Franciscus en Margaretha)**

Op 4 december 1442 is sprake van de vicarie van het Driekoningentaltaar.⁴¹⁹ Elders wordt gesteld dat in 1463 de stichting plaatsvond van een altaar van **Maria, Nicolaas, Franciscus en Margaretha**, voorts genoemd het **Driekoningentaltaar**.⁴²⁰

1483 **Cosmas en Damianusvicarie**

Op 29 september 1483 sticht de priester Rodolphus Rint van twee vicarieën in de Martinikerk; een op het altaar van **Cosmas en Damianus** in de Martinikerk en de ander op het **Walburgisaltaar** in de Walburgskerk, en begeeft daarmee

⁴¹⁰ Vat. Arch., Reg. Suppl. 793 (oud 786), 43v.

⁴¹¹ Vat. Arch., Reg. Suppl. 806 (oud 799), 93v.

⁴¹² Vat. Arch., Reg. Suppl. 807 (oud 800), 532v-533.

⁴¹³ Heringa, *Rekeningen* II, 167.

⁴¹⁴ Arch. GPK nr. 532 reg. 809.

⁴¹⁵ Arch. GPK nr. 530 reg. 851.

⁴¹⁶ Zijlstra nr. 5986.

⁴¹⁷ Reimers, *Papsturkunden*, G XXVIII, noot: een Catharinavicarie is oorkondelijk in de Martinikerk niet bekend, wel in de A-kerk. Stichting wellicht later in deze zin veranderd?

⁴¹⁸ Vat. Arch., Reg. Suppl. 797 (oud 790), 75-75v; Kok, geen nummer).

⁴¹⁹ Arch. GPK nr. 392 reg. 93.

⁴²⁰ GVA 1844, 172-173.

- 1483 **Johannes Scriver**, priester Martinikerk, en *nepos meus* **Rodolphus Kannegeter**, zoon van Ghese Kannegether en art. mag.⁴²¹
1 maart 1482 worden *episcopalia* voldaan voor Johannes Scriptoris, vicarius in de Martinikerk, 10 maart 1483 idem voor Johannes Scriver, vicarius capellanus van de Martinikerk.⁴²² Rodolphus Kannegheter overleed in 1506.⁴²³
- 1488 **prebende**
- 1488, 4 oktober fundatie van een prebende (niet aangegeven in welke kerk; zielenmissen te lezen in de Martinikerk); benoemd daarin
- 1488 **Harder Dysinge**
vicarius te Groningen 1488. Op 27 maart 1494 de vicarie of prebende, in het bezit van Mr Harder Dysinge, wordt overgebracht naar een in een nieuw te funderen gasthuis in de Visserstraat met instemming van pastoor en seniores van de A-kerk binnen welke parochie het gasthuis is gelegen; de pastoor van de A-kerk heeft het toezicht op een goede bediening van de vicarie.⁴²⁴ 30 mei 1481 wordt Harderus Dysinck als stud. art. te Keulen ingeschreven.⁴²⁵ 12 mei memorie voor Mgr. Harder Dysingh, mede voor zijn ouders Albert en Abele.⁴²⁶
- voor 1497 **Vicarie altaar 11000 maagden**
- 1497 - 1527 **Mr Johan Tymmermans alias Alberti**
vicarius op dit altaar, dat is gesticht door Sweder Cater⁴²⁷ en zijn vrouw Liefke en staat ter collatie van de pastoor van de Martinikerk, 8 april 1521.⁴²⁸
Hij heet 25 januari 1497 kapelaan van de Martinikerk,⁴²⁹ vicarius van de Martinikerk 9 oktober 1497,⁴³⁰ vicarius en kapelaan 4 juni 1500.⁴³¹
Johannes Alberti alias Carpentarius, vicarius van de Martinikerk,⁴³² nam deel aan het Godsdienstgesprek. Johannes Alberti alias Carpentarius, vicarius van de Martinikerk koopt een boek 1518.⁴³³ Hij was lid van de Kalendebroederschap en overleed in 1527.⁴³⁴
In 1516 werd Mgr. Johannes Timmerman opgenomen in de confraterniteit van Bursfeld.⁴³⁵ Hij was als student te Keulen ingeschreven 5 mei 1486.⁴³⁶
- 1527 **(de Mepsche)**

⁴²¹ RF 1483.17.⁴²² GA Utrecht, 1^e afdeling nr. 815, 101, 120.⁴²³ Lijst Kalendebroederschap.⁴²⁴ RF 1494.6⁴²⁵ Zijlstra nr. 5944.⁴²⁶ StA Munster, Ms VII 2311 (Memorieboek Martinikerk Groningen).⁴²⁷ Burgemeester van Groningen in 1471 en volgende jaren, nog in 1488.⁴²⁸ R.F. 1521.3.⁴²⁹ Arch. GPK nr. 511 reg. 429.⁴³⁰ Arch. Farmsum nr. 773 reg. 216.⁴³¹ RF 1500.22, VVS 2-201.⁴³² *Historische Avonden* 1896, 227.⁴³³ Roos, *Catalogus Incunabelen* nr. 178.⁴³⁴ Ledenlijst Kalendebroederschap, 65.⁴³⁵ Volk, *Die Generalskapitels-Rezesse*, I 454.⁴³⁶ Zijlstra nr. 6078.

In 1527 verzoekt Hertog Karel van Gelre aan Hugo de Nulo, pastoor te Groningen, om de Mepsche met de vicarie van wijlen Johan Timmerman te voorzien.⁴³⁷ Bedoeld zal zijn Dr Roelof de Mepsche, pastoor te Bedum*.

- 1531 ? **Mag. Albertus Kannegheter**
vicarius van de Martinikerk (blijkens het eigendomsmerk in een boek), overleed 24 juni 1531 blijkens aantekening in een hem toebehorend boek, geen archivalische documentatie.⁴³⁸
1535-1536 wordt een rente uitbetaald die vroeger Albert Kannegheter placht te ontvangen (in latere jaren Henrick Helt).⁴³⁹
- 1549 **Henric Helt**
ontvangt salaris voor de bediening van de stadsvicarie;⁴⁴⁰ hetzelfde leen? Later is hij pastoor van de A-kerk.
- 1586 **Johan Rijckman**
Mr Hindrick Helt nu Johan Rijckman wegens zijn vicarie.⁴⁴¹
- 1596 **Johannes Litinius**
Mr Hindrick Helt nu Johannes Litinius wegens zijn vicarie ontvangt rente.⁴⁴²
- 1499 **Barbaravicarie**
7 februari 1499 wordt het Barbara-altaar voor het eerst vermeld.⁴⁴³ De vicarie stond ter collatie van de pastoor van de Martinikerk.
- 1498 - 1517 **Mr Joest Westvelingh**
vicarius in de Martinikerk 25 juli 1498,⁴⁴⁴ priester van de Martinikerk 20 mei 1513⁴⁴⁵ en vicarius van het Barbara-altaar in de Martinikerk 28 november 1517.⁴⁴⁶ Hij overleed in 1518.⁴⁴⁷
- 1550 **Hugo Luscyngius**
- 1550 **Gerardus Bevers**
28 februari 1550 wordt hij geïnstitueerd in deze vicarie na de resignatie van Hugo Luscyngius, na presentatie door de pastoor van de Martinikerk.⁴⁴⁸
Dezelfde dag wordt Gerardus Brunt de Groningen op de titel van deze vicarie geëxamineerd ter toelating tot de wijding.⁴⁴⁹

⁴³⁷ HGA, Hertogelijk Archief, nr. 143 A, voorl. Nr. 287.

⁴³⁸ Hermans, 2.1.3.

⁴³⁹ Rekening stad Groningen 1535-1536, 170.

⁴⁴⁰ GA, doos 31 nr 861,

⁴⁴¹ Rekening stad Groningen 1586, uitgaven, 51.

⁴⁴² Rekening stad Groningen 1596, binnenrenten.

⁴⁴³ Arch. GPK nr.80 reg. 461.

⁴⁴⁴ Arch. GPK nr. 361 reg. 459.

⁴⁴⁵ GA, Losse charters Mk, RF 1513.4.

⁴⁴⁶ Arch. GPK nr. 533 reg. 648.

⁴⁴⁷ Lijst Kalendebroederschap.

⁴⁴⁸ ABU nr. 535, 25v.

⁴⁴⁹ ABU nr. 550*, 9v.

- 1552 **Johan Alma**
wordt bezitter genoemd van het Barbara-altaar te Groningen 12 maart 1552.⁴⁵⁰
Hij wordt ook genoemd 15 oktober 1563.⁴⁵¹
- 1559 - 1560 **Everhardus Grescamp**
Everardus Greskamp, van Groningen, wordt 25 april 1556 als student te Keulen ingeschreven.⁴⁵² Everhardus Greskanus wordt 8 maart 1559 op de titel van de Barbaravicarie toegelaten tot de wijding van diaken en subdiaken.⁴⁵³ Na de resignatie van Everhardus Grescamp wordt
- 1560 - 1561 **Guilhelmus Huberti**
27 maart 1560⁴⁵⁴ geïnstitueerd. Op 28 maart 1560 wordt Guilhelmus Huberti, Groninganus, op de titel van de Barbaravicarie toegelaten tot de wijding van subdiaken.⁴⁵⁵ In 1561 wordt hij pastoor en persona van de Martinikerk.
- 1561 - **Jasperus Joannis**
24 mei 1561 wordt Jasperus Joannis geïnstitueerd in de Barbaravicarie na resignatie van de voorgaande en presentatie door Radignus Koninck, pastoor.⁴⁵⁶
25 mei 1561 wordt Casparus Joannis, Frisius Groningensis, op de titel van de Barbaravicarie in de Martinikerk toegelaten tot de wijding van subdiaken.⁴⁵⁷
- 1502 **Onze Lieve Vrouwe ter noodaltaar**

6 november 1502 is sprake van ‘den nyen altaer onser leven vrouwen ter noot’ in de Martinikerk,⁴⁵⁸ 7 september 1502 van het Onze Lieve Vrouwe ter Noodaltaar in de Martinikerk ‘dat nu nyes getymmert’ is aan de zuidzijde van de Martinikerk,⁴⁵⁹ 6 november 1502 ‘den nyen altaer onser leven vrouwen ter noot’ in de Martinikerk,⁴⁶⁰ ook 4 november 1503,⁴⁶¹ 21 februari 1505,⁴⁶² 28 januari 1506⁴⁶³ en 18 juli 1506,⁴⁶⁴
- 1516 **Vicarie Michaelsaltaar**

De vicarie van het Michaelsaltaar in de Martinikerk wordt vermeld 8 april 1516.
- 1516 **Mr Oedgerus Purmer**

⁴⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 493 (oud nr. 138 reg. 462).

⁴⁵¹ RF 1563.1.

⁴⁵² Zijlstra nr. 5863.

⁴⁵³ ABU nr. 550*, 90.

⁴⁵⁴ St. Marie nr. 1855, 6v.

⁴⁵⁵ ABU nr. 550*, 99.

⁴⁵⁶ St. Marie nr. 1855, 11v.

⁴⁵⁷ ABU nr. 550*, 105.

⁴⁵⁸ Arch. AHS nr. 832 reg. 213.

⁴⁵⁹ Arch. GPK nr. 107 reg. 497.

⁴⁶⁰ Arch. AHS nr. 832 reg. 213.

⁴⁶¹ Arch. GPK nr. 99 reg. 510.

⁴⁶² Arch. GPK nr. 113 reg. 539.

⁴⁶³ Arch. GPK nr. 119 reg. 544

⁴⁶⁴ Arch. GPK nr. 115 reg. 546.

vicarius op het Michaelsaltaar in de Martinikerk wordt 8 april 1516 vermeld,⁴⁶⁵ Mr. Oedtger als priester, wel van de Martinikerk, komt voor in 1500.⁴⁶⁶ Hij overleed in 1530.⁴⁶⁷

547 **Vicarie N.N.**
3 maart 1547 approbeert bisschop George van Egmond de fundatie van een vicarie in de Martinikerk te Groningen.⁴⁶⁸

ca 1554? **Aegidiusvicarie**

z.j.e.d.
(resign.) **Franciscus de Schedam**
resigneert omstreeks 1554 van deze vicarie.⁴⁶⁹ Welk beneficie hij daarna heeft blijkt niet. 8 februari 1555 komt hij voor als deken Groningen, Go en Wold,⁴⁷⁰ 26 januari 1560,⁴⁷¹ 17 augustus 1556 procurator der Carmelieten te Keulen, 4 juni 1557 contra zijn zwager Otto van Rees, 23 september 1558 deken, geen verdere bijzonderheden, zo ook 11 augustus 1562,⁴⁷² 5 januari 1565 deken van Groningen.⁴⁷³ In april 1544, wordt hij, afkomstig uit Groningen, als student te Leuven ingeschreven.⁴⁷⁴ Hij was in 1551 lid geworden van de Kalendebroederschap en overleed in 1568.⁴⁷⁵

(ca 1554?) **Joannes Oels (Eelts?, OR)**
collator is de persona van de Martinikerk die hem na de resignatie van de voorgaande ongedateerd presenteert.⁴⁷⁶

1564 **Vicarie van Martinus en Walburgis**

1564 - 1571 **Mr Gerhardt Ravenberch**
24 maart 1564 is hij aanwezig bij de verkiezing van een nieuwe persona/pastoor.⁴⁷⁷ 7 april 1571 heet hij 'vicarius der vicarien van t Sanct Marten und Walburgen'.⁴⁷⁸ Hij was 30 oktober 1522 van Groningen, ingeschreven als stud. art. Keulen, 17 november 1523 bacc., 15 maart 1525 lic.⁴⁷⁹ Hij was in 1539 lid geworden van de Kalendebroederschap en overleed in 1578.⁴⁸⁰

1575 **Christiaen Wuershof**

⁴⁶⁵ Arch. Abdij Assen nr. 65 reg. 127.

⁴⁶⁶ RF 1500.52.

⁴⁶⁷ Lijst Kalendebroederschap.

⁴⁶⁸ St. Marie nr. 2761, 11v, geen mededelingen over patrocinium, stichters of collatoren; ook Arch. OKKN nr 16, 10v.

⁴⁶⁹ 2673, 96v.

⁴⁷⁰ Coll. Backer nr. 23, 37-37v.

⁴⁷¹ Munster – RAG, charters.

⁴⁷² RA III a.

⁴⁷³ Arch. HJK nr. 517, RF 1565.75, VvSt 70, 350.

⁴⁷⁴ Zijlstra nr. 9166.

⁴⁷⁵ Lijst Kalendebroederschap.

⁴⁷⁶ St. Marie nr. 2673, 96v.

⁴⁷⁷ St. Marie nr 1855, 24.

⁴⁷⁸ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III).

⁴⁷⁹ Zijlstra nr. 5933.

⁴⁸⁰ Lijst Kalendebroederschap.

vicarius van de vicarie van Martinus en Walburgis , vordert 11 oktober 1575 twee jaren achterstallige rente.⁴⁸¹

1565 **Lewevicarie**

1 mei 1565 de door wijlen Wigbolt Lewe⁴⁸² gestichte vicarie in de Martinikerk.⁴⁸³

1570 **N.N.**

31 mei 1570 de vicarius van de Lewevicarie in de Martinikerk.⁴⁸⁴

1585 **Vicarie in het Jufferenconvent ten Broere**

1585 **Tonnys**

13 september 1585 wordt jonge heer Tonnys met deze vicarie voorzien;⁴⁸⁵ hij wordt ook genoemd 27 november 1592.⁴⁸⁶

Manuaal

Op 11 augustus 1562 is sprake van een manuaal in de Martinikerk gesticht door Rolof Korenportinge, door wijlen heer Johan Herdenberch gesuppleerd en nu bediend door Johan van Borck.⁴⁸⁷

Overige vicarii

1403 **Fredericus Curre**

Hij staat onder 1403 op de lijst van de Kalendebroederschap. Overleden volgens 16 februari 1443,⁴⁸⁸ was vicarius volgens een latere aantekening op een stuk van 23 mei 1456.⁴⁸⁹ Fredericus Curre, van Groningen, was als student te Keulen ingeschreven in 1396.⁴⁹⁰

1488, 1490 **Henricus Alberti**

komt 7 september 1488 priester in de Martinikerk voor.⁴⁹¹ Op 12 juli 1490 heet hij *presb. vic. rect. par. eccl. in Groningen*.⁴⁹²

1497 **Mr Henric Kenemans**

⁴⁸¹ Arch. HJK nr. (ChvdH IV).

⁴⁸² Er zijn verschillende personen met deze naam, onder meer Wigbolt (geb. 1450), gehuwd met Wobke ten Grave, en Wigbolt (geb. 1405), gehuwd met Sivert Meyma.

⁴⁸³ Arch. GPK nr. 487 reg. 841.

⁴⁸⁴ Arch. HJK nr. 75 (ChvdH II).

⁴⁸⁵ RA III a.

⁴⁸⁶ RA III a.

⁴⁸⁷ Arch. GPK nr. 576 reg. 831.

⁴⁸⁸ Arch. GPK nr. 383 reg. 96.

⁴⁸⁹ Arch. GPK nr. 383 reg. 162.

⁴⁹⁰ Zijlstra nr. 5870.

⁴⁹¹ GAG, losse stukken na de Reductie, portefeuille 1.

⁴⁹² RPG VII nr. 4650 (Vaticaan Archief, PA 39, 442r).

komt als vicarius voor 20 juni 1497.⁴⁹³ Hij overleed in 1531.⁴⁹⁴ Op 27 mei 1482 was hij als student in de rechten ingeschreven.⁴⁹⁵

1500 - 1519 Gerardus Fabri

Mr Geert Smyt wordt als priester alhier genoemd in 1500.⁴⁹⁶ vicarius te 26.10.1513 heet Geert Smyt, 'vulmachtich procurator' wegens pastoors en priesters van de Martinikerk.⁴⁹⁷ Gerardus Fabri, vicarius te Groningen, komt voor 30 maart 1519.⁴⁹⁸

1513 - 1527 Mr. Theso van Anloe

wordt als priester van de Martinikerk genoemd 20 mei 1513,⁴⁹⁹ is een van de testamentatores van Wilhelmus Frederici in 1525.⁵⁰⁰ Hijzelf testeerde 10 augustus 1524 en had een broer Hinrick, en overleed 4 oktober 1527.⁵⁰¹

1511 - 1528 Derck Zwelis/Theodoricus de Swelis

(Zweeloo) komt als priester te Groningen voor 18 oktober 1511,⁵⁰² 12 september 1520⁵⁰³ en 4 augustus 1528 als vicarius in de Martinikerk.⁵⁰⁴

1513 Berend Anabath

komt als vicarius en notarius voor 25 april 1513.⁵⁰⁵

1513 Mr Ludeke Alma

wordt als vicarius in de Martinikerk genoemd 7 mei 1513.⁵⁰⁶ Hij overleed in 1521.⁵⁰⁷ Op 18 september 1480 wordt (een) Ludolphus Alma te Greifswalde als student ingeschreven.⁵⁰⁸

1515 Dr Hugo ter Nijl

vicarius in de Martinikerk, werd in 1515 naar Rome gestuurd om de belangen van de stad Groningen en graaf Edzard tegen de bisschop van Utrecht te bepleiten.⁵⁰⁹ In 1524 was hij gezant naar de hertog van Gelre.⁵¹⁰ Vanaf 1526 is hij pastoor van de Martinikerk. Mgr. Hugo Jacobi, van Groningen, werd 27 maart 1512 subdiaken, 10 april 1512 diaken, 5 juni 1512 priester gewijd.⁵¹¹

⁴⁹³ RF 1497.32.

⁴⁹⁴ Lijst Kalendebroederschap.

⁴⁹⁵ Zijlstra nr. 5998.

⁴⁹⁶ RF 1500.52

⁴⁹⁷ Arch. GPK nr. 441 reg. 629. Gherardus Helmericus Faber, priester van de Martinikerk, eigenaar van een in 1497 gedrukt boek, UBG, Roos, *Catalogus Incunabelen* nr. 81; Hermans 2.1.31; Arch. GPK nr. 441 reg. 629 Mr. Gheert Smyt, priester in de Martinikerk.

⁴⁹⁸ ABU nr. 231, 87; ABU nr. 250-1, 23.

⁴⁹⁹ RF 1513.4, losse charters Mk.

⁵⁰⁰ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1334.

⁵⁰¹ Hermans, 2.1.102; Lijst Kalendebroederschap.

⁵⁰² Emden, Kontraktenprotokolle I, 103.

⁵⁰³ Arch. Farmsum nr. 727.reg. 283.

⁵⁰⁴ RF 1527.3.

⁵⁰⁵ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 266.

⁵⁰⁶ Arch. GPK nr. 521 reg. 626.

⁵⁰⁷ List Kalendebroederschap.

⁵⁰⁸ Zijlstra nr. 6757.

⁵⁰⁹ Van den Homberch en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 386.

⁵¹⁰ Van den Homberch en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 487.

⁵¹¹ Dom nr. 2544, 31, 87v; AAU 23, 1896, 455.

- 1519 - 1525 **Rodolphus Poppinck**
30 maart 1519 komt hij voor als vicarius te Groningen⁵¹², als vicarius van de Martinikerk 27 mei 1525.⁵¹³ Van 1510 tot 1512 is hij bekend als pastoor te Appingedam*. Hij overleed 1536/38.⁵¹⁴
- 1519 **Mr Herman Abbringe**
komt 16 februari 1516 voor als commissaris-generaal van Groningen, Go en Wolt,⁵¹⁵ 15 juni 1519 decr. dr. en vicarius in de Martinikerk,⁵¹⁶ zo ook 2 januari 1523.⁵¹⁷ In 1527 verzoekt Hertog Karel van Gelre aan Hugo de Nulo, pastoor alhier, om Dr Abbringe met het 'gremium und alle syn manualen' te voorzien en te begiftigen.⁵¹⁸ Hij was, afkomstig van Groningen, 27 februari 1506 als student te Leuven ingeschreven.⁵¹⁹
- 1520 **Hermannus Heelt**
vicarius in de Martinikerk, wordt genoemd 12 september 1520.⁵²⁰ Hermannus Helt, van Groningen, werd 25 oktober 1496 te Keulen als student ingeschreven.⁵²¹ Als notarius komt hij te Groningen voor 31 maart 1513.⁵²²
- 1527 - 1545 **Mr Goessen Alma**
vicarius, 26 oktober 1545 met zijn zuster Willem Alma, Sascher van Heringa en Hille Heringha, echtelieden, zijn naaste verwanten, inzake land, destijds toebehorende aan Harmen Alma;⁵²³ hij is reeds vicarius 1527⁵²⁴. Goswinus Alma, van Groningen, werd 17 mei 1490 te Keulen als student ingeschreven.⁵²⁵
- 1528 **Mr Berendt ter Aert**
kapelaan en vicarius, maakt zijn testament 12 maart 1528.⁵²⁶ 10 juni 1504, van Groningen, wordt hij als student te Keulen ingeschreven,⁵²⁷ mag. Bernardus Raert, priester gewijd 26 maart 1513.⁵²⁸
- 1528 - 1552 **Gerardus Draell Pistoris**
komt als vicarius en kapelaan van de Martinikerk voor 11 maart 1528,⁵²⁹ als vicarius van de Martinikerk 12 of 13 juni 1542.⁵³⁰ Hij overleed 2 augustus

⁵¹² ABU nr. 231, 87, en ABU nr. 250-1, 22.

⁵¹³ Leerrede Solwerd, 65.

⁵¹⁴ Lijst Kalendebroederschap.

⁵¹⁵ Arch. GPK nr. 396 reg. 408.

⁵¹⁶ ABU nr. 8-4, 11.

⁵¹⁷ Arch. GPK nr. 168 reg. 690.

⁵¹⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. 143A, voorl. nr. 287.

⁵¹⁹ Zijlstra nr. 8404.

⁵²⁰ Arch. Farmsum nr. 727 reg. 283. Een Hermannus Helt, van Groningen, wordt 22 november 1543 te Leuven als student ingeschreven, Zijlstra nr. 9183

⁵²¹ Zijlstra nr. 6003.

⁵²² Arch. GPK nr. 102 reg. 623.

⁵²³ GA, GAG R.F. 1545.49.

⁵²⁴ Arch. Farmsum nr. 602 reg. 299.

⁵²⁵ Zijlstra nr. 5940.

⁵²⁶ RF 1528.3

⁵²⁷ Zijlstra nr 5798.

⁵²⁸ AAU 23 (1896), 460. De wijding tot subdiaken en diaken werden te Utrecht (Dom nr. 2544) niet gevonden.

⁵²⁹ Arch. GPK nr. 400 reg. 720.

⁵³⁰ ABU nr. 538-2, 74.

1552.⁵³¹ Gerardus Draell, priester, was bezitter van een boek gedrukt in 1483, later in het bezit van Arnoldus Nising en Henricus de Berch alias Lantinck.⁵³²

- 1540 **Johannes Marissinck**
heet vicarius 24 juli 1540⁵³³. Hij wordt 16 oktober 1547 benoemd tot provisor van het Heilige Geestgasthuis,⁵³⁴ komt als zodanig nog voor 20 februari 1554,⁵³⁵ zijn opvolger wordt benoemd 19 mei 1555.⁵³⁶
- 1542 **Eilco Engelberti**
komt 16 maart 1542 voor als vicarius van de Martinikerk.⁵³⁷ Later (1549?, 1557) is hij pastoor te Tinallinge*.
- 1542 **Mr Rolof Stael**
komt 16 maart 1542 voor als vicarius van de Martinikerk.⁵³⁸ Hij is later commandeur van het johannieter klooster te Warffum.
- 1549 **Popcke Johansz.**
25 oktober 1549 placet van het Hof van Friesland voor Popcke Johansz., tot dan vicarius in de Martinikerk te Groningen, als pastoor te Olterterp.⁵³⁹
- 1563 **Mr. Lubbert Koeninck**
komt als vicarius van de Martinikerk 21 februari 1563.⁵⁴⁰
- 1564 - 1580 **Rodolphus Husinge**
komt 1 december 1568 voor als perpetuus vicarius en decanus van Groningen.⁵⁴¹ Hij wordt ook vermeld 27 december 1563,⁵⁴² als vicarius in de Martinikerk 28 augustus 1564.⁵⁴³ Hij werd in 1553 lid van de Kalendebroederschap en overleed in 1580.⁵⁴⁴
- 1568 - 70 **Johan Borck**
13 juni 1570 heet hij vicarius.⁵⁴⁵ Johan Nisingh van Borck als vicarius en kapelaan 1 december 1568.⁵⁴⁶ Joannes Borck Groningensis, wordt als student ingeschreven te Leuven april 1554.⁵⁴⁷ 1559 wordt hij benoemd tot hulppastoor

⁵³¹ Lijst Kalendebroederschap.

⁵³² Roos, *Catalogus Incunabelen* nr 191.

⁵³³ GAG R.F. 1540.45.

⁵³⁴ RF 1547.8

⁵³⁵ Arch. HG gasthuis nr. 40 reg. 251.

⁵³⁶ Arch. HG gasthuis nr. 10 reg. 253

⁵³⁷ HDA, Arch. Etstoel nr. 134* reg. 2*.

⁵³⁸ HDA, Arch. Etstoel nr. 134* reg. 2*.

⁵³⁹ Tresoar, RR nr. 49, 2. Een van de zeer weinige 'grensoverschrijdingen'.

⁵⁴⁰ Arch. GPK nr. 495 reg. 832.

⁵⁴¹ Arch. AHS nr. 895 reg. 411.

⁵⁴² RF 21563.6, nr. vRr 556.

⁵⁴³ Oudmunster nr. 14-1, 73.

⁵⁴⁴ Lijst Kalendebroederschap.

⁵⁴⁵ Arch. HJK nr. 75 (ChvdH II).

⁵⁴⁶ Arch. AHS nr. 325.

⁵⁴⁷ Zijlstra nr. 9193 (maar geen priester te Warffum zoals aldaar gesteld).

te Eenrum* maar door de tegenstand van de inwoners die geen Drenth willen is hij daar niet gekomen.⁵⁴⁸ Hij overleed in 1580.⁵⁴⁹

1571 **Johan Zuger**
wordt vicarius genoemd 8 januari 1571.⁵⁵⁰

1571 - 1591 **Anthonius Folckerts**
Anthonius wordt als vicarius genoemd 1571;⁵⁵¹ Anthonius de Olde wegens de priesters van de Martinikerk 10 juli 1587,⁵⁵² Anthonius Folckerts.vicarius van de Martinikerk 8 april 1588,⁵⁵³ 10 mei 1591 is hij priester van deze kerk.⁵⁵⁴ Hij was lid van de Kalendebroederschap.⁵⁵⁵ Als priester van de Martinikerk is hij in 1591 een van de kandidaten voor het vacante pastoraat te Eenrum*.⁵⁵⁶

1571 **Liborius Vorster**
is vicarius van de Martinikerk 10 april 1571.⁵⁵⁷ Als diaken van het bisdom Paderborn werd hij *per demissorium* (toestemming zich elders te laten wijden) van de officiaal van Paderborn 6 april 1569 te Utrecht tot de wijding toegelaten; een wijdingstitel wordt niet vermeld.⁵⁵⁸ 21 september 1555 werd hij te Keulen als student ingeschreven.⁵⁵⁹ Zie voor hem ook Toornwerd*, Middelstum*, Roden en Vries.

1582 - 1587 **Karel van Gel**
Karel is priester van de Martinikerk 20 januari 1582,⁵⁶⁰ Karel van Gel 22 mei en 26 augustus 1587.⁵⁶¹

1584 **Carolus Botzelaar**
komt voor als vicarius van de Martinikerk 4 februari 1584.⁵⁶² Getuige is hij in januari 1582.⁵⁶³ Hij werd in 1577 lid van de Kalendebroederschap en was blijikbaar kanunnik.⁵⁶⁴ Zie voor hem Uitwierde* 1583.
Carolus Boetselaer, van Arnhem, wordt 29 mei 1561 op de titel van de Kruisvicarie in de Eusebiuskerk te Arnhem geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden toegelaten.⁵⁶⁵

1573 - 1594 **Boyo Boyonis**

⁵⁴⁸ GA Hs in fo. 55, 242, 292, 256.

⁵⁴⁹ Lijst Kalendebroederschap.

⁵⁵⁰ Arch. HJK nr. 55 (ChvdH II).

⁵⁵¹ Arch. HJK nr. 53, 92v.

⁵⁵² Arch. HJK nr. 55.

⁵⁵³ Arch. HJK nr. 55.

⁵⁵⁴ GA, portef. 18, nr 1118. Zie over hem De Vrije Fries 51 (1971) 61-67.

⁵⁵⁵ Lijst Kalendebroeders.

⁵⁵⁶ Verbaal Hammonius.

⁵⁵⁷ GAG nr 335 deel 4 nr. 17.

⁵⁵⁸ ABU nr. 550*, 144v.

⁵⁵⁹ Keussen 663, 213 (Hermans 2.1.77).

⁴¹³ Arch. HJK nr. 54.

⁵⁶¹ RA III a.

⁵⁶² Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI 452).

⁵⁶³ RF. 1582.12.

⁵⁶⁴ Lijst Kalendebroederschap.

⁵⁶⁵ ABU nr. 550*, 105v.

2 maart 1582 is hij vicarius van de Martinikerk.⁵⁶⁶ 28 juni 1573 procurator van de gemene priesters dezer kerk.⁵⁶⁷ 17 oktober 1591 vicarius.⁵⁶⁸ In 1565 werd hij lid van de Kalendebroederschap.⁵⁶⁹ Hij ontvangt jaarlijks een pensioen van 100 Emders gl.; in 1604 is hij nog in het genot van deze alimentatie hem 11 januari 1595 toegekend.⁵⁷⁰

- 1582 **Theodorus Russchenborch**
getuige januari 1582.⁵⁷¹ Tot 1578 is hij bekend als pastoor te Winsum*.
- 1584 **Serapius Suffridi**
komt als vicarius et decanus voor 6 februari 1584,⁵⁷² als vicarius 2 augustus 1584.⁵⁷³ Hij was tot 1580 vicarius van de Catharinakerk te Leeuwarden en week uit naar Groningen. Zie voor hem ook Haren* 1585, Loppersum*.
- 1588 **Hermannus Koeninck**
is vicarius 22 mei 1588.⁵⁷⁴ In 1586 wordt hij lid van de Kalendebroederschap.⁵⁷⁵
- 1585 **Hieronimus Garripeus van Zuichem**
kwiteert voor de ontvangst van 7½ Arends gl. rente, verschenen Pasen 1585 van het Menoldisconvent; in een andere kwitantie noemt hij zich 'vicarius et sacellanus ad S. Martinum'.⁵⁷⁶ Tot 1580 was hij pastoor te Swichum; hij week eveneens uit naar Groningen.
- 1582 - 1594 **Anthonius Bues**
komt 20 januari 1582 voor als vicarius van de Martinikerk,⁵⁷⁷ zo ook 15 januari 1594.⁵⁷⁸
20 mei 1594 kwiteert hij voor de ontvangst van 7½ Arends gl., eerder ontvangen door Hieronymus Garipaeus.⁵⁷⁹ Volgens een ongedateerd stuk heeft na het vertrek van Willem Sloet Anthonius Busius bij het uitgeweken Hof van Friesland te Groningen verzocht om de administratie van de commanderij te Nes die hem geconfereerd is. Hij heeft een pensie in 1594 van de Staten van Friesland.⁵⁸⁰ Hij was eerder pastoor te Oudeschoot en week in 1580 uit.⁵⁸¹

Priesters

⁵⁶⁶ Arch. HJK nr. 54.

⁵⁶⁷ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III).

⁵⁶⁸ Hs in fo 55, 295.

⁵⁶⁹ Lijst Kalendebroederschap.

⁵⁷⁰ RF 1604.35 (olim VvSt 10, 283).

⁵⁷¹ R.F. 1582.12.

⁵⁷² Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI 452).

⁵⁷³ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI 482).

⁵⁷⁴ RF 1597.18

⁵⁷⁵ Lijst Kalendebroederschap.

⁵⁷⁶ RF 1597.18, Arch. Menoldis en Sywenconvent 162/28.

⁵⁷⁷ Arch. HJK nr. 54.

⁵⁷⁸ Arch. HJK nr. 57.

⁵⁷⁹ RF 1597.18, Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 162/28.

⁵⁸⁰ Tresoor, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2878; vgl. Mol, *Friese huizen*, 228-230.

⁵⁸¹ Engels, *Conscriptio*, 28.

- 1322 **Albertus Coting**
priester, heeft 25 juni 1322 bij testament de opbrengst van een deel van zijn land op de Noorderes bestemd om jaarlijks te verdelen onder de priesters van de Martinikerk en de armen⁵⁸².
- 1341 - 1342 **Henricus Ummelop**
sacerdos de Groninghen wordt vermeld 24 juni 1341⁵⁸³ en komt ook voor 3 augustus 1342.⁵⁸⁴
- 1341 **Winandus Papinghe**
wordt genoemd 3 augustus 1342.⁵⁸⁵
- 1360 **Rudolphus dictus Pope** en **Godefridus de Hammone**
komen als priesters van de Martinikerk voor 25 maart 1360.⁵⁸⁶
- 1372 **Hinrik Randolves**
Godekin
Hinrik Slochtere
Rolve Rumpe
Ecbert van Hamborch
worden in een testament van 6 april 1372 als begunstigden aangewezen.⁵⁸⁷
- 1386 **Johan van Haerlo**
komt als priester voor 24 augustus 1386.⁵⁸⁸ Johannes van Haerle komt 13 juli 1408 voor als priester te Groningen.⁵⁸⁹ In 1411 is Johan van Haerlo stadsschrijver en vicarius van de Martinikerk.⁵⁹⁰
- voor 1399 **Ludeke Swaneken**
Zijn testamentatores komen voor 14 januari 1399.⁵⁹¹
- 1403 **Albertus Tydeman**
‘zoen des holtsnyders’, wordt als priester in de Martinikerk genoemd 14 februari 1403.⁵⁹²
- 1411 - 1439 **Barelt Baerlinc**

⁵⁸² OGD nr. 274.

⁵⁸³ OGD nr. 366.

⁵⁸⁴ OGD nr. 370.

⁵⁸⁵ OGD nr. 370.

⁵⁸⁶ OGD nr. 477.

⁵⁸⁷ OGD nr. 602.

⁵⁸⁸ OGD nr. 759.

⁵⁸⁹ RF 1408.8, losse charters Martinikerk.

⁵⁹⁰ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 26 reg. 45.

⁵⁹¹ OGD nr. 1021.

⁵⁹² OGD nr. 1142.

14 juni 1407 als notarius voorkomende,⁵⁹³ is 3 februari 1411 priester van de Martinikerk;⁵⁹⁴ 2 januari 1426 evenzo⁵⁹⁵ verkoopt 1 maart 1426 en 19 mei 1432 een huis,⁵⁹⁶ nog genoemd 27 april 1439.⁵⁹⁷

- 1418 **Henricus Rynt**
als priester van de Martinikerk genoemd 28 maart 1418,⁵⁹⁸ 27 juni 1434 is hij provisor van het Heilige Geest gasthuis,⁵⁹⁹ wordt nog genoemd als zodanig 28 april 1435⁶⁰⁰ (hij is nog geen provisor 3 april 1429⁶⁰¹).
- 1430 **Ludolphus de Reno**
priester 2 en 14 juni 1430.⁶⁰² Hij is wel dezelfde als Ludeke van Reene, 21 november 1438 priester van de Martinikerk .⁶⁰³
- 1438 - 1450 **Ludeke Vleminghe**
21 november 1438 priester van de Martinikerk,⁶⁰⁴ ook 14 februari 1450.⁶⁰⁵
- 1438 **Alardus Hopper**
komt als priester van de Martinikerk voor in 1438.⁶⁰⁶
- 1438 **Petrus Deghens**
komt als priester van de Martinikerk voor in 1438.⁶⁰⁷ Later is hij vicarius in de A-kerk.
- 1439 - 1443 **Willem Wigboldi**
priester Klerkenhuis 1426.⁶⁰⁸ Hij is priester van de Martinikerk 23 april 1439.⁶⁰⁹ en 21 maart 1443;⁶¹⁰ 27 juli 1441 maakt hij zijn testament⁶¹¹ maar hij wordt nog genoemd 13 januari 1453.⁶¹² Regeling inzake zijn nalatenschap 1 juli 1454.⁶¹³ Hij was de eerste rector van het Klerkenhuis, wordt als rector genoemd 13 februari 1436⁶¹⁴ maar is geen rector meer 18 juli 1455.⁶¹⁵

⁵⁹³ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 39 reg. 24

⁵⁹⁴ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 26 reg. 45.

⁵⁹⁵ RF 1426.3

⁵⁹⁶ Arch. Klerkenhuis nr. 154 reg. 21 en nr. 21 reg. 31.

⁵⁹⁷ Arch. Klerkenhuis nr. 154 reg. 41.

⁵⁹⁸ AKG nr. 435 reg. 104.

⁵⁹⁹ Arch. HG gasthuis nr. 120 reg. 92.

⁶⁰⁰ Arch. HG gasthuis nr. 126 reg. 95.

⁶⁰¹ Arch. HG gasthuis nr. 35 reg. 89.

⁶⁰² AKG nr 20, 109.

⁶⁰³ Arch. GPK nr. 382 reg. 79.

⁶⁰⁴ Arch. GPK nr. 382 reg. 79

⁶⁰⁵ Arch. GPK reg. 130.

⁶⁰⁶ RF 1438.5.

⁶⁰⁷ RF 1438.5.

⁶⁰⁸ RF 1426.5 (maar het Klerkenhuis ontstond blijkbaar niet eerder dan in 1432).

⁶⁰⁹ Arch. Klerkenhuis nr. 27 reg. 40.

⁶¹⁰ Arch. Klerkenhuis nr. 27 reg. 43.

⁶¹¹ Arch. Klerkenhuis nr. 196 reg. 42.

⁶¹² Arch. Klerkenhuis nr.173 reg. 52.

⁶¹³ Muller, *Regesten* nr. 3655.

⁶¹⁴ Arch. Klerkenhuis nr. 26 reg. 36.

⁶¹⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 158 reg. 56.

- 1443 **Jacob Verstrate**
wordt in 1443 als priester genoemd.⁶¹⁶
- 1443 - 1474 **Johan Hidding van Roden**
In 1443 is hij vervanger van de pastoor van de Martinikerk. 5 februari 1460 is hij priester te Groningen.⁶¹⁷ Johan van Roden komt voor in 1461,⁶¹⁸ 28 augustus 1467 is Johan Hiddinge anders van Roden, priester bij de Geestelijke Maagden.⁶¹⁹ 29 november 1462 wordt hij genoemd als eertijds priester te Appingedam*.⁶²⁰ Hij wordt nog genoemd 10 januari 1474.⁶²¹ In 1439 was hij provisor van het Heilige Geestgasthuis.⁶²² Johan Hiddinck, van Groningen wordt als stud. art. te Keulen ingeschreven in 1434⁶²³ en was in 1437 pastoor te Roden,⁶²⁴ in 1439 provisor van het Heilige Geestgasthuis.⁶²⁵
- 1444 - 1460 **Hermannus de Schirbeke**
komt 28 maart 1444 als priester voor,⁶²⁶ zo ook 2 mei 1449⁶²⁷ en 16 maart 1451,⁶²⁸ 15 oktober 1460 heet hij priester van de Martinikerk.⁶²⁹ Hij wordt overleden genoemd in 1466.⁶³⁰ Als student wordt hij te Keulen in 1421 ingeschreven.⁶³¹
- 1449 **Ludolphus Sartoris**
2 mei 1449 komt hij voor als priester van de Martinikerk.⁶³² 26 november 1458 komen Mr Johan Vredewolt, pastoor van de Martinikerk, en Mr. Albert Bartholomei voor als testamentatores van wijlen Ludeken Sartoris.⁶³³
- 1457 **Hinrick Hermanni**
komt als priester te Groningen voor 18 juni 1457⁶³⁴ en 5 december 1467 met zijn vader Herman Hinricks.⁶³⁵ Op 6 februari 1450 wordt hij, afkomstig van Groningen, als student te Keulen ingeschreven.⁶³⁶ Hij was lid van de Kalendebroederschap.⁶³⁷
- 1447 - 1496 **Willem Meyerinck**

⁶¹⁶ RF 1443.1.

⁶¹⁷ Arch. GPK nr. 404 reg. 175.

⁶¹⁸ R.F. 1461.6

⁶¹⁹ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 40 reg. 54.

⁶²⁰ R.F. 1462.11.

⁶²¹ AKG nr. 396 reg. 565.

⁶²² Arch. H.G gasthuis nr. 119 reg. 97; ook Arch. AHS nr. 752 reg. 41.

⁶²³ Zijlstra nr. 6023.

⁶²⁴ Arch. Ewsum nr. 480 (oud nr. 116* reg. 33*).

⁶²⁵ Arch. HG-gasthuis nr. 119 reg. 37.

⁶²⁶ Arch. GPK nr. 389 reg. 100.

⁶²⁷ Arch. GPK nr. 505 reg. 126.

⁶²⁸ Arch. GPK nr. 450 reg. 134.

⁶²⁹ Arch. Farmsum nr 1091.

⁶³⁰ Arch. Martinikerk nr. 33, 2, rekening 1466.

⁶³¹ Zijlstra nr. 5994.

⁶³² Arch. GPK nr. 505 reg. 126.

⁶³³ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 23 reg. 51.

⁶³⁴ AKG nr. 20, 49 reg. 365.

⁶³⁵ AKG nr. 20, 50 reg. 504.

⁶³⁶ Zijlstra nr. 5962.

⁶³⁷ Ledenlijst Kalendebroederschap, 12, zonder jaar.

komt in 1447 voor als priester,⁶³⁸ ook 1473.⁶³⁹ 11 maart 1483 als priester van de Martinikerk.⁶⁴⁰ In maart 1482 wordt een brief vervaardigd voor demissorialia (verblijf elders) voor Wilhelmus Meyerinck, vicarius te Groningen.⁶⁴¹ Op 30 mei 1496 is hij nog priester van de Martinikerk.⁶⁴² Mogelijk is hij Wilhelmus Meyervelt, van Groningen 27 april 1440 als student te Keulen ingeschreven.⁶⁴³

1447 **Johan van Hardenberch**
komt in 1447 voor als priester.⁶⁴⁴

1449 - 1470 **Johan Nicolai**
2 oktober 1449 komt hij voor als deken van Groningen, Go en Wold in het schrikkeljaar en pastoor te Engelbert*;⁶⁴⁵ vicedeken van Groningen, Go en Wolt is hij 18 november 1457.⁶⁴⁶ 5 september 1467⁶⁴⁷ en 12 oktober 1470⁶⁴⁸ is hij priester van de Martinikerk.

1455 - 1486 **Johannes Wolteri**
In 1455 heet hij priester van de Walburgskerk,⁶⁴⁹ in 1456 is hij student te Leuven,⁶⁵⁰ 13 mei 1469 student te Keulen.⁶⁵¹ 28 februari 1486 komt hij voor als priester te Groningen, en neef van Bate, vrouw van Lubbert Goudsmid.⁶⁵²

1457 - 1477 **Herman Hardebrinc**
komt 21 juli 1457 voor als priester te Groningen,⁶⁵³ zo ook 8 juli 1477 als *in decretis baccalaureus* en vicarius in de Martinikerk.⁶⁵⁴ Hij komt 5 januari 1478 als pastoor te Garnwerd* voor.⁶⁵⁵

1457 - 1482 **Willem Witte**
komt als priester voor 18 november 1457,⁶⁵⁶ zo ook 18 juni 1464⁶⁵⁷ en 29 november 1465;⁶⁵⁸ beide malen maakt Alferde Brandes gunstige beschikkingen voor haar neef Willem Witte. Hij maakt zijn testament 24 januari 1482⁶⁵⁹ waarbij hij een roggerente vermaakt uit Oestebing in Taarlo en Nisinge te

⁶³⁸ RF 1447.7 (transfix van 1496).

⁶³⁹ GAG nr 1092 c (Hs in fo 55, doos 52).

⁶⁴⁰ Arch. GPK nr. 427 reg. 330.

⁶⁴¹ GA Utrecht, 1^e afd., Oud Arch. Nr. 815, 102.

⁶⁴² Arch. GPK nr. 515 reg. 431.

⁶⁴³ Zijlstra nr. 5733.

⁶⁴⁴ RF 1447.6 (transfix van 1510).

⁶⁴⁵ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 48 reg. 38.

⁶⁴⁶ Arch. GPK nr. 392 reg. 170.

⁶⁴⁷ RF 1451.11.

⁶⁴⁸ Arch. Klerkenhuis nr. 155 reg. 154.

⁶⁴⁹ *Historische Avonden*, 230.

⁶⁵⁰ Zijlstra nr. 9536.

⁶⁵¹ Zijlstra nr. 6064.

⁶⁵² Arch. GPK nr. 371 reg. 352.

⁶⁵³ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 45 b reg. 47.

⁶⁵⁴ Arch. GPK nr. 416 reg. 290.

⁶⁵⁵ Arch. Ewsum nr. 507 (oud nr. 153).

⁶⁵⁶ Arch. GPK nr. 392 reg. 170.

⁶⁵⁷ Arch. GPK nr. 472 reg. 202.

⁶⁵⁸ Arch. GPK nr. 437 reg. 214.

⁶⁵⁹ Arch. GPK nr. 522 reg. 322.

Mantinge. Ook is sprake van het altaar van Johannes Baptist en Sebastianus in de Martinikerk.

1462 - 1471 Mr Albert Bartholomei

komt voor als priester van de Martinikerk 26 november 1462,⁶⁶⁰ zo ook 14 augustus 1466⁶⁶¹ en 26 januari 1471.⁶⁶² Hij wordt, afkomstig van Groningen, te Keulen als student ingeschreven 14 april 1440.⁶⁶³ Hij was lid van de Kalendebroederschap.

1468 - 1499 Johannes Glode

wordt als priester van de Martinikerk genoemd 1 september 1468,⁶⁶⁴ 10 december 1473,⁶⁶⁵ en diens *filius scholaris* Johannes Glode;⁶⁶⁶ ontvangt bij scheiding met zijn stiefvader eigendom te Groningen.⁶⁶⁷ Op 1 maart 1482 en 10 maart 1483 worden *episcopalia* voor hem voldaan.⁶⁶⁸ 4 februari 1499 komt Johan Glode nog als vicarius van de Martinikerk voor.⁶⁶⁹ Zijn testamentatores Albertus Ymelens en Johannes Timmerman, vicarissen van de Martinikerk, komen 26 augustus 1500⁶⁷⁰ en 21 februari 1504⁶⁷¹ voor.

1470 Mag. Bertold Jarges

eigendomsmerk *Iste liber pertinat ad librarium ecclesie sancti martini In Groningen ex legacione d(omi)ni m(a)g(ist)ri b(er)toldi iarghes Qui obiit anno d(omi)ni n.ccc.lxx die p(ost) s(anctum laur(entium)).*⁶⁷²

Hij wordt als student te Keulen ingeschreven 28 april 1460 – 1 december 1463,⁶⁷³ is overleden 11 augustus 1470, zijn moeder is uitvoerder van het testament; mogelijk is hij een zoon van Herman en Lyse Jarges.⁶⁷⁴

1461 - 1471 Nicolaus Pote

9 augustus 1461 verkoopt hij, priester van de Martinikerk, aan het Geertruidsgasthuis een half huis en hofstede, geërfd van zijn moei Wobbe Gherlacus.⁶⁷⁵ Ook op 14 juli 1471 wordt hij als priester van de Martinikerk vermeld.⁶⁷⁶

1473 Gerhardus Barolds

⁶⁶⁰ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 23 reg. 51.

⁶⁶¹ Arch. GPK nr.2 reg. 220.

⁶⁶² Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III).

⁶⁶³ Zijlstra nr. 5145.

⁶⁶⁴ Arch. AHS nr. 831 reg. 108; Arch. GPK nr. 370 reg. 234.

⁶⁶⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 40 reg. 32.

⁶⁶⁶ Te Rostock als student ingeschreven 25 april 1491, Zijlstra nr. 12358.

⁶⁶⁷ Arch. GPK nr. 414 reg. 256 resp. RF 1473.2.

⁶⁶⁸ GAUtrecht, 1^e afd. nr. 815, 101, 120.

⁶⁶⁹ Arch. GPK nr. 414 reg. 460.

⁶⁷⁰ Arch. GPK nr. 414 reg. 474.

⁶⁷¹ Arch. GPK nr. 414 reg. 520.

⁶⁷² UB Groningen Hs 162; foto in *Philologia Frisiae Anno 1993* (Ljouwert 1994), 71.

⁶⁷³ Zijlstra nr. 5807.

⁶⁷⁴ Zie ook Jos M.M. Hermans, Een interessante pastoor van de Groninger Martinikerk, Aantekeningen van Dr. Everardus Jarges (ca 1462/70-17 juni 1535), in: *Stichting Schip Martinikerk*, Jaarverslag 1988, 21-27, h. 25.

⁶⁷⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 155 reg. 77.

⁶⁷⁶ RPG V nr. 1938, Vat. Arch., PA 19, 150v.

komt als priester voor in 1473.⁶⁷⁷

1474 - 1483 Wernerus Pistoris

komt in 1474⁶⁷⁸ en 11 maart 1483 als priester van de Martinikerk voor.⁶⁷⁹

1477 Johannes Bernardi

wordt 8 juli 1477 als priester van de Martinikerk genoemd.⁶⁸⁰ Mogelijk is hij D. Johannes Bernardi, van Groningen, 20 mei 1471 als student te Keulen ingeschreven.⁶⁸¹

1477 Thomas Henrici

priester van de Martinikerk, wordt genoemd 8 juli 1477.⁶⁸² Van Groningen, 19 mei 1470 als student Keulen ingeschreven.⁶⁸³ In 1511 is hij pastoor te Siddeburen*.

1477 Albertus Altinck

komt 8 juli 1477 voor als priester van de Martinikerk,⁶⁸⁴ 23 juni 1485 als *cler. Trai. d. en notarius*.⁶⁸⁵ Hij was lid van de Kalendebroederschap en overleed in 1500. Hij is op 'aanstichten van de duivel' door Johannes Ysenbrans, inwoner van Groningen, gedood; 17 december 1500 krijgt deze pauselijke absolutie.⁶⁸⁶

1478 Mr Johan Ulgher

was priester van de Martinikerk, wordt aangesteld als provisor van het Heilige Geestgasthuis 22 februari 1478.⁶⁸⁷ Hij wordt nog genoemd 18 februari 1483,⁶⁸⁸ zijn opvolger wordt benoemd 11 september 1485.⁶⁸⁹ Een inschrijving als student is niet gevonden.

1480 Mgr. Thomas Maeck

art. mag. et legum bacc., priester, komt voor 7 juni 1480.⁶⁹⁰ Een inschrijving als student is niet gevonden.

1482 Wilhelmus Meyerinck, Johannes Glode, Thomas Henrici, Johannes Scriptoris, vicarii Mk, Henricus Vander ..., capellanus Mk., 1 maart 1482 episcopalia,⁶⁹¹ Matheus de Osnaburge capellanus Mk, november 1482,⁶⁹² 10 maart 1483

⁶⁷⁷ GA inv. 1092 c (Hs in fo 55, doos 2).

⁶⁷⁸ RF 1448.24 I.

⁶⁷⁹ Arch. GPK nr. 427 reg. 330.

⁶⁸⁰ Arch. GPK nr. 416 reg. 290.

⁶⁸¹ Zijlstra nr. 12174 die daarbij aantekent dat hij in 1489 pastoor te Vellage (Ofr.) is hetgeen ons de vraag lijkt.

⁶⁸² Arch. GPK nr. 416 reg. 290.

⁶⁸³ Zijlstra nr. 5749.

⁶⁸⁴ Arch. GPK nr. 416 reg. 290.

⁶⁸⁵ RF 5.11.

⁶⁸⁶ RPG VIII nr. 3122 [PA 49, 330r].

⁶⁸⁷ RF 1478.11, losse charters HG gasthuis.

⁶⁸⁸ Arch. HG gasthuis nr. 104 reg. 182.

⁶⁸⁹ RF 1485.110.

⁶⁹⁰ RF 1480.10.

⁶⁹¹ GA Utrecht, I 815, 101 (Rekenboek Floris Tzwijne).

⁶⁹² GA Utrecht, I 815, 113 (Rekenboek Floris Tzwijne).

Johannes Glode, vicarius capellanus, Thomas Henrici capellanus, Johannes Scriver, vicarius capellanus.⁶⁹³

- 1482 **Johannes Lulle**
24 januari 1482 genoemd als priester van de Martinikerk.⁶⁹⁴ Van Groningen, als student te Keulen ingeschreven 27 juli 1484.⁶⁹⁵
- 1484 **Hermannus Gherardi**
is in 1484 priester van de Martinikerk.⁶⁹⁶
- 1487 **Johannes Timanni**
wordt 3 april 1487 genoemd als priester in de Martinikerk.⁶⁹⁷ Zie voor hem de Anthoniusvicarie in de A-kerk.
- 1497 **Harmen Hopenbinder**
komt 9 oktober 1497 als priester van de Martinikerk voor.⁶⁹⁸
- 1497 **Johan Huberts**
wordt genoemd 27 november 1497.⁶⁹⁹ In 1505 eigendomsbewijs van een erfelijke rente afkomstig van Johan Huberts, priester van de Martinikerk.⁷⁰⁰
- 1493 - 1511 **Johan van den Hardenberch**
Episcopalia voor hem voldaan 1493/4.⁷⁰¹ Hij komt als priester van de Martinikerk voor 13 januari 1497,⁷⁰² 27 april 1504,⁷⁰³ 20 januari 1508,⁷⁰⁴ 20 februari 1510,⁷⁰⁵ 11 september 1511 wordt hij als testamentator van heer Gherloff van Bolten genoemd.⁷⁰⁶ Hij overleed in 1519.⁷⁰⁷
- 1500 **Thomas Yderhoff**
bezat een boek,⁷⁰⁸ overleed 1540, wellicht op 9 februari.⁷⁰⁹
- 1500 Tijdens het beleg van Groningen door de Saksische troepen een OLV ter Nood lamp gesticht en begiftigd door **Mr Willem pastoor, Mr Evert pastoor, Mr Johan Tymerman, Geerlof, Hynryck Elderwolt, Johan Hardenbergh, Mr Joest, Mr Geert Horst, Mr Johan Altinck, Mr Johan Emynck, Mr Evert**

⁶⁹³ GA Utrecht, I 815, 120 (Rekenboek Floris Tzwijne).

⁶⁹⁴ Arch. GPK nr. 522 reg. 322.

⁶⁹⁵ Zijlstra nr. 6074.

⁶⁹⁶ RF 1448.24 I.

⁶⁹⁷ Arch. Lewe nr. 577 reg. 49.

⁶⁹⁸ Arch. Farmsum nr. 773 reg. 216.

⁶⁹⁹ Arch. GPK nr. 515 reg. 431.

⁷⁰⁰ Arch. AHS nr. 216.

⁷⁰¹ BBH 39, 210.

⁷⁰² Arch. GPK nr. 365 reg. 438.

⁷⁰³ Arch. GPK nr. 393 reg. 522.

⁷⁰⁴ Arch. GPK nr. 369 reg. 565

⁷⁰⁵ Arch. GPK nr. 128 reg. 591.

⁷⁰⁶ Arch. GPK nr. 85 reg. 61`3.

⁷⁰⁷ Lijst Kalendebroederschap.

⁷⁰⁸ Hermans, 2.1.104.

⁷⁰⁹ Arch. GPK nr. 459 reg. 768, dorsale notitie.

Smyt, Mr Roeleff Butthe, Mr Hillebrant, Mr Oethger, Mr. Wolter, Thomas Yderhoff, Mr. Ghert Schapscherer en Mr. Helprech.⁷¹⁰

ca 1510

Hilbrandus Wissinck

Mag. Hilbrandus de Groningen, wordt subdiaken gewijd 8 februari 1505, diaken 8 maart, priester 22 maart 1505.⁷¹¹ Van Groningen, als magister te Keulen ingeschreven 15 juni 1489, woonde in de Bursa Laurentiana, determineerde 27 november 1490 bij mag. Everhardus van Amersfoort.⁷¹² Priester in de Martinikerk volgens een merk in een boek uit 1497, volgens een testamentaire beschikking van 1510 aan de bibliotheek van de Martinikerk gekomen.⁷¹³ Verwant aan Anthonius Wissinck, pastoor te Usquert en ook afkomstig uit Groningen?

1513

Johannes Bleswijck

med. dr., als priester van de Martinikerk genoemd 20 mei 1513.⁷¹⁴

1528, 1529

Mr Gert Schapscherer

2 december 1528 betalingsordonnanties voor Mr Lubbert Boemhouwer en Mr Gerrit Schapscherer, door de hertog (van Gelre) als diener en huiskapelaan aangenomen, omdat zij zich met preken en beleven goed tegen de Lutherse hebben geweerd.⁷¹⁵ 20 december 1529 een van de twee kapelaans van de stadhouder van Gelre in Groningen.⁷¹⁶

1528

Mr Lubbert Boemhouwer

2 december 1528 betalingsordonnanties voor Mr Lubbert Boemhouwer en Mr Gerrit Schapscherer, door de hertog (van Gelre) als diener en huiskapelaan aangenomen, omdat zij zich met preken en beleven goed tegen de Lutherse hebben geweerd.⁷¹⁷ In 1529 kwiteert hij, vicarius en kapelaan van de Martinikerk, voor de ontvangst van 25 gl.⁷¹⁸ In 1529 en 1530 komt hij voor als kapelaan van de Gelderse stadhouder.⁷¹⁹

1526

Henricus Westebring

magister artium, wordt als priester van de Martinikerk genoemd 10 augustus 1524.⁷²⁰ Mogelijk is hij Henricus Rodolphi, 28 februari 1512 als student te Leuven ingeschreven.⁷²¹ Mag. Henricus Rodolphi de Groningen, wordt gewijd tot subdiaken 9 februari 1516, diaken 8 maart 1516⁷²² en priester 22 maart 1516.⁷²³ Vanaf 1557 is hij bekend als pastoor te Garmerwolde*.

⁷¹⁰ RF 1500.52.; Arch. GPK nr. 95.

⁷¹¹ Dom nr. 2544, 1 en 56v; AAU 23 (1896) 391.

⁷¹² Zijlstra nr. 6001.

⁷¹³ Hermans 2.1.48.

⁷¹⁴ GA, Losse charters Mk, RF 1513.4

⁷¹⁵ HGA, Hertogelijk Archief nr. 2964, 2965; betalingsordonnanties ook *ibid.*, nr. 3001, 2 december 1529).

⁷¹⁶ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, rekening 1526/33.

⁷¹⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. 2964, 2965; betalingsordonnanties ook *ibid.*, nr. 3001, 2 december 1529).

⁷¹⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. 154-2.

⁷¹⁹ HGA, nr. 74, rekening 1526-1533, 67v, 89v.

⁷²⁰ Arch. Broederschap Kalenden nr. 12.

⁷²¹ Zijlstra nr. 8399.

⁷²² Dom nr. 2544, 45 en 99v.

⁷²³ AAU 24 (1897) 17.

1553

Reyner Woltinck

Volgens een notitie van 9 oktober 1553 moet hij de dienst in het Geertruidsgasthuis verlaten omdat hij de dienst in de Martini heeft aangenomen.⁷²⁴ In 1552 had hij beloofd een van beide diensten te verlaten. 28 november 1554 procedeert hij tegen de voogden van het Geertruidsgasthuis.⁷²⁵ Als commissarius komt hij voor 14 maart 1549;⁷²⁶ 16 april 1549 als commissarius in Noordenveld.⁷²⁷ Hij is commissarius in Noordenveld ten tijde van Johan van Linge, prebendaat te Roden (dus 1548-1551).⁷²⁸ Als pastoor wordt hij genoemd, zonder plaats 23 juni 1586, en voorts 24 november 1588, zonder bijzonderheden.⁷²⁹ Reynerus Woltinck de Deveren, wordt als student te Rostock ingeschreven 24 april 1505.⁷³⁰

1563

Johan Eelen ofte Horstmar

27 december 1563 worden Franciscus Schedam, Rodolphus Husinge en Johan Ryckman genoemd.⁷³¹ De beide eerstgenoemden ook 1 januari 1564; in hun aanwezigheid wordt opgesteld de inventaris van de nalatenschap van Johan Eelen ofte Horstmar, overleden te Groningen op 27 december 1563 tussen 3 en 4 uur p.m.; op 13 maart 1564 worden als zijn erfgenamen genoemd Nelle, vrouw van Gerryt Pennynck te Deventer, en Johan Hinrichs en zijn zuster Aelke.⁷³²

1564 - 1584

Johan Huberts

In 1558 wordt hij lid van de Kalendebroederschap.⁷³³ Hij wordt 28 augustus 1564 als priester van de Martinikerk genoemd.⁷³⁴ 2^e helft 1570 zonder bijzonderheden.⁷³⁵ Namens de priesters van de Martinikerk komt hij voor 26 april 1582.⁷³⁶ Hij wordt ook genoemd 24 februari 1584⁷³⁷ en overleed in 1584.⁷³⁸ Zijn testament wordt uitgevoerd 27 februari 1585.⁷³⁹ Zijn erfgenamen ontvangen rente verschenen Thomas 1599.⁷⁴⁰ 7 september 1554 van Groningen, wordt hij als student te Keulen ingeschreven.⁷⁴¹ Hij was een broer van Guilhelmus Huberti, 1561-1563 pastoor van de Martinikerk.

1591

Bartelt

⁷²⁴ RA III a.

⁷²⁵ RA III a.

⁷²⁶ Arch. Ewsum nr. 18 (oud nr 132 C – I).

⁷²⁷ Arch. Ewsum nr. 25 (oud 132 M-XXIV).

⁷²⁸ Arch. Ewsum nr. 428vlg. (oud nr. 245).

⁷²⁹ RA III a.

⁷³⁰ Rostock II.1, 21.

⁷³¹ GA, portef. 1 nr. 556.

⁷³² GA, portef. 1 nr. 556.

⁷³³ Lijst Kalendebroederschap.

⁷³⁴ Oudmunster nr., 34-1, 73.

⁷³⁵ RA III t, 77v.

⁷³⁶ Arch. HJK nr. 54.

⁷³⁷ Arch. HJK nr. 55.

⁷³⁸ Lijst Kalendebroederschap.

⁷³⁹ Arch. GPK nr. 367 reg. 884.

⁷⁴⁰ StA nr. 2293, 114v.

⁷⁴¹ Zijlstra nr. 6129.

komt als priester van de Martinikerk voor 10 mei 1591.⁷⁴²

1610

Joannes Aldringa

Een verzoek van Joannes Aldringa, gewezen priester van de Martinikerk, tot enige alimentatie uit het klooster Warffum wordt in 1610 afgewezen.⁷⁴³ Hij ontvangt een rente uit Wittewierum 24 januari 1596.⁷⁴⁴ 1604 is hij nog in het genot van een alimentatie van 100 Emder gl., hem 11 januari 1595 door Burgemeesteren en Raad toegekend.⁷⁴⁵

Walburgskerk

1430

20 mei 1430 komen de voogden van de Walburgskerk voor,⁷⁴⁶ 4 februari 1436 de vier voogden van de Walburgskerk,⁷⁴⁷ evenzo 13 mei 1456,⁷⁴⁸ 5 juni 1466 de vier voogden van de Martinikerk en de vier voogden van de Walburgskerk.⁷⁴⁹

1455

Johannes Walter

priester Walburgskerk; bekend is een boek destijds van hem.⁷⁵⁰ Voor hem wordt naar Johannes Wolteri, priester van de Martinikerk, verwezen.

1470 worden genoemd 'Harseken Slachter myt syne medehovelingen van den hilligen cruces altaer in der nyer capellen yn sunte walburge kercke'.⁷⁵¹ Op 1 september 1495 is sprake van 'des hilligen cruces altaer inder nyer capellen in Sunte Walburge kercke'.⁷⁵²

1460 12 maart :de twee pastoors van de Martinikerk vinden goed dat Ludeke weduwe van Albertus Jarich een altaar sticht in de Walburgskerk ter ere van Maria, Elisabeth de weduwe en de vier kerkvaders Gregorius, Ambrosius, Augustinus en Geronimus, op welk altaar een van de priesters van het Klerkenhuis missen zal lezen.⁷⁵³

13 november 1464 de twee pastoors van de Martinikerk hebben aan Ludolpha weduwe van Albetus Jarici, bijgestaan door haar erfgename Heyla, toegestaan het bovengenoemde altaar, door haar gesticht ten behoeve van de priesters van het Klerkenhuis, te wijzigen in een vicarie welke zal blijven geïncorporeerd in het Klerkenhuis, met een regeling van de bediening ervan;⁷⁵⁴ deze vicarie wordt gefundeerd 5 december 1464.⁷⁵⁵

(1578

Mr Joannes Amstelrod, pastoor te Ens bij Kampen, schrijft aan zijn vriend Mr Fredericus, pastoor A-kerk, die hem een vacature in de Walburgskerk wilde verschaffen, hem hierover inlichtingen te verschaffen).⁷⁵⁶

⁷⁴² GA portef. 18, inv. 1112

⁷⁴³ StA nr. 3, 1899.

⁷⁴⁴ StA nr. 526.

⁷⁴⁵ RF 1604.35.

⁷⁴⁶ Arch. GPK nr. 5 reg. 64.

⁷⁴⁷ Arch. Klerkenhuis nr. 157 reg. 35

⁷⁴⁸ Arch. Klerkenhuis nr. 157 reg. 60.

⁷⁴⁹ Arch. GPK nr. 122 reg. 110.

⁷⁵⁰ *Historische Avonden*, 230.

⁷⁵¹ RF 1470.13 (transfix 1495)

⁷⁵² Arch. GPK nr. 531 reg. 423.

⁷⁵³ Arch. Klerkenhuis nr. 221 reg. 75.

⁷⁵⁴ Arch. Klerkenhuis nr. 213 reg. 109

⁷⁵⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 214 reg. 110.

⁷⁵⁶ Arch. GPK nr. 557 reg 875.

Gezamenlijke priesters

Zjed Gespecificeerde inkomsten van de officien van de twee laatste pastoors, **Henricus Fockingius** (aan wie later alimentatie werd gegeven) en **Arnoldus** en voorts aan de priesters (van de Mk)
Antonius Thomae
Boye
Pauwel
Bartolt
Johan van Oldenzyl
Antonius Buscus of Busius
Hermanus Amster(le)damensis
Christoffer
Herman Koninck
Anthonius Folkardus (bediende ook het Menoldisconvent welk manuaal of prebende jaarlijks 30 Emders gulden opbracht).
Joannes Aldringa
 terwijl geen inkomsten staan ten name van **Rolef** wiens alimentatie in 1596 werd afgekocht⁷⁵⁷ (totaal dus 14 priesters).
 Voor de A-kerk zie aldaar.
 Bartolt zal zijn **Bartolt Henrici**, priester, die 24 januari 1596 een rente uit Wittewiereum ontvangt⁷⁵⁸ en 10 mei 1591 als priester van de Martinikerkerk vermeld wordt.⁷⁵⁹

11 januari 1595 de gezamenlijke gezworenen van Groningen ‘niet vallen onder de regels van het tractaet van suspensie (of Reductie) en dat men deze personen zal assigneren aan behoort aliment voor de priesters en voorts employeren tot onderhoud der predikanten’. De priesters die van hun eigen goed kunnen leven, zullen geen alimentatie ontvangen. De voor de reductie vervallen huren en renten zullen aan de priesters komen. Degene die jure patronatus hebben van enige lenen zullen de tegenwoordige gebruikers deze levenslang mogen laten gebruiken dan wel de lenen tot zich nemen en daarin andere personen stellen. Geassigneerde alimentaties:

Martinikerkerk	
Boyo	100 dlr
Paul Arends	100 dlr
Bartholt	80 dlr
Lithinius	anders
Oldenzijl	50 dlr
Antonius Buscu	- (niet ingevuld)
Rodolphus	
Archidiaconus; af te kopen	

⁷⁵⁷ GA nr. nRr 405 (rekeningen kerken Groningen 1594vlg.), ook 407 (1599) (volgens dit exemplaar was het Menoldisconvent gesticht door Sicke Hoefkinge in 1506 met als collatoren door hem gesteld de oudste zoon van Evert Coenders en de kinderen van Jan de Mepsche); daarin in plaats van Rolef de vicarie van burgemeester Hindrick Reborch.

⁷⁵⁸ StA nr 536.

⁷⁵⁹ GA portef. 18 nr 1112.

Christophorus - (niet ingevuld)
Joannes Aldringa 100 Emder gl.
Henricus Focking 100 dlr ⁷⁶⁰

A-kerk

Hinricus then Hoevell 100 dlr
Bernt zijn vrije woning; wordt geacht
 van zijn eigen goederen te kunnen leven
Johan van Collum 100 Emder gl.
Wilhelmus Hemingus 100 dlr
Wolter, gewezen conventueel van
 Gerkesklooster, blijft in beraad
Johan Leyendecker 50 dlr

10 juli 1595 wordt aan Berneer Auckuma 100 gl per jaar toegestaan.⁷⁶¹

11 maart 1595 wordt aan Bartholdus Henrici boven de hem reeds geassigneerde 60 dlr nog eens 15 dlr toegestaan.⁷⁶²

Nicolaas (later Maria)kerk

Bevestiging door bisschop Otto van het besluit van zijn gelijknamige voorganger tot verheffing tot parochiekerk vond plaats 4 april 1246.⁷⁶³ Volgens een stuk van 2 januari 1523 moet in het even jaar de pastoor van de A-kerk op 2 januari 1 gouden Rijnse gulden *ratione recognitionis personatus* betalen (in de oorspronkelijke oorkonde van bisschop Otto⁷⁶⁴ is sprake van vier Groninger ponden of 'grunschen' welke munt niet meer in gebruik is).⁷⁶⁵ Bij testament is de OLV-kerk bedacht door Bertolt Buningh, Vredrick Kurre, Reyner ten Holte, Lodewick, Lambert Bunke, Hynric Klant en Hynric Godekens.⁷⁶⁶

Pastorie

1311 - 1342 **Johannes Swaneken**

Op 5 juli 1311 komt Johannes als pastoor te Groningen voor; het randschrift van zijn zegel noemt hem Johannes Svanekin.⁷⁶⁷ In 1332 wordt Johannes als pastoor van de Nicolaaskerk genoemd.⁷⁶⁸ 'Here Johanne van Groninghen' komt voor 28 september 1335.⁷⁶⁹ Op 4 mei 1341 heet Johannes Swanekens pastoor van de Mariakerk⁷⁷⁰ evenals 3 augustus 1342⁷⁷¹. Hij stichtte een eeuwige vicarie in de A-kerk.⁷⁷²

⁷⁶⁰ RA III a 5*.

⁷⁶¹ RA III a 5*.

⁷⁶² RA III a 5*.

⁷⁶³ OGD nr. 110.

⁷⁶⁴ Arch. GPK nr. 148 reg. 1.

⁷⁶⁵ Arch. GPV nr. 148 reg. 690

⁷⁶⁶ Arch. GPK nr. 154

⁷⁶⁷ OGD nr. 289.

⁷⁶⁸ OGD nr. 329.

⁷⁶⁹ OGD nr. 351.

⁷⁷⁰ OGD nr. 363.

⁷⁷¹ OGD nr. 370.

⁷⁷² St Marie nr. 1815, 35, 3 december 1522; AAU 42, 305-306

Hij zal verwant zijn aan heer Ludeke Zwaneken wiens testamentatores 14 januari 1399 voorkomen.⁷⁷³

- 1368 - 1394 **Otto Folkerdinc**
komt voor het eerst als pastoor van de A-kerk voor 6 januari 1368⁷⁷⁴ en zo nog 24 augustus 1394.⁷⁷⁵
- 1401 - 1408 **Johannes Everardi**
komt als pastoor van de A-kerk voor 9 december 1401⁷⁷⁶ en aldus nog 21 december 1408.⁷⁷⁷ Als provisor van het Heilige Geestgasthuis wordt hij vermeld vanaf 1382, nog 1394, niet meer 1396.⁷⁷⁸
- ca 1415 **Jacob Hoghelant**
pastoor van de A-kerk, wordt genoemd in de lijst van de Kalendebroederschap en moet kort na 1415 zijn overleden.
- 1428 - 1439 **Reynerus ten Holte**
als pastoor van de A-kerk genoemd 1 mei 1428 (Mariazegel),⁷⁷⁹ evenals 6 februari 1428,⁷⁸⁰ 6 september 1434⁷⁸¹ en 2 januari 1439.⁷⁸²
- 1443 - 1456 **Henric Goykens/Henricus Godfridi**
als pastoor van de A-kerk genoemd 6 november 1443,⁷⁸³ 5 april 1456⁷⁸⁴ en 24 juli 1456.⁷⁸⁵
- 1461 - 1497 **Mr. Herman Elderwolt**
art. mag., komt als pastoor van de A-kerk voor 3 augustus 1468,⁷⁸⁶ daarna vele malen, laatstelijk 9 oktober 1497.⁷⁸⁷ 1495 schenking met broer Evert van een rente aan het Karthuizerklooster op de Sonnenberg onder Kampen.⁷⁸⁸
In 1453 wordt hij als student te Keulen ingeschreven.⁷⁸⁹
- 1500 - 1519 **Dr. Theso Hugginghe**
komt als pastoor voor het eerst voor 17 april 1500.⁷⁹⁰ 31 juli 1510 zegel.⁷⁹¹ Hij was een zoon van Wemele Mepsche 1512, 7 september.⁷⁹² 28 januari 1517

⁷⁷³ OGD nr. 1021.

⁷⁷⁴ OGD nr. 552.

⁷⁷⁵ OGD nr. 868.

⁷⁷⁶ OGD nr. 1098.

⁷⁷⁷ R.F. 1408.1.

⁷⁷⁸ Arch. HGasthuis nr. 6; OGD nr. 706 resp. 868 resp. 924.

⁷⁷⁹ RF 1428.16.

⁷⁸⁰ RF 1428. 2, losse charters A-kerk.

⁷⁸¹ Arch. Farmsum nr. 838 reg. 60.

⁷⁸² Arch. GPK nr. 200 reg. 80.

⁷⁸³ R.F. 1443.5.

⁷⁸⁴ Arch. Klerkenhuis nr. 56 reg. 59.

⁷⁸⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 166 reg. 62.

⁷⁸⁶ R.F. 1468.2.

⁷⁸⁷ Arch. Farmsum nr. 779 reg. 229.

⁷⁸⁸ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters nr. 361 en nr. 424.

⁷⁸⁹ Zijlstra nr. 11758.

⁷⁹⁰ RF 1500.17.

⁷⁹¹ Arch. Klerkenhuis nr. 170 reg. 244.

⁷⁹² Arch. Lewe nr. 100 reg. 64 (Wemele heeft ook een zoon Johan de Mepsche).

Evert Mepsche treedt wegens zijn oom Mr Theso Hugginghe en wegens zijn moeder Bycke Mepsche, gerechtigd in venen te Gieterveen, op.⁷⁹³ Hij overleed 13 januari 1519.⁷⁹⁴

Theso Hudynck werd 1463 te Keulen als student ingeschreven, heet daar 30 maart 1468 Theso Johannis,⁷⁹⁵ 10 maart 1484 opnieuw te Keulen⁷⁹⁶ en in 1491 te Bologna.⁷⁹⁷ Hij moet worden onderscheiden van Theso van Anloo, priester van de Martinikerkerk.

1530 - 1538 Mr Jacob Amelens

eerder vicarius in de A-kerk, werd gekozen 21 januari 1519⁷⁹⁸ en gepresenteerd 6 februari 1519.⁷⁹⁹ Op 19 december 1530⁸⁰⁰ krijgt hij een akker in Ees onder Borger toegewezen; hij draagt dit land over 12 maart 1534.⁸⁰¹ Mag. Jacob Amelens de Groningh wordt 20 mei 1501 als student te Rostock ingeschreven.⁸⁰² Hij overleed in 1538.

1538 - 1553 Mr Reyner Broeils

werd 31 juli 1538 geïnstitueerd als opvolger van Jacob Amelens, na presentatie door de parochianen.⁸⁰³ Hij komt voor als pastoor en deken 2 mei 1541.⁸⁰⁴ Reyner Reyneri Broeils?, van Groningen, werd als student te Leuven 9 november 1512 ingeschreven.⁸⁰⁵ Reyner, commissarius, vierde zijn eerste mis 29 april 1520.⁸⁰⁶ Hij overleed 1 juni 1553⁸⁰⁷. Van 1529 tot 1553 bezat hij de Mariaprebende te Eenrum*.

1554 - 1558 Mr Roloff Valcke

komt als pastoor van de A-kerk voor het eerst voor in 1553,⁸⁰⁸ vervolgens 22 februari 1554,⁸⁰⁹ voor het laatst 16 april 1558.⁸¹⁰ Hij overleed omstreeks 6 januari 1559.⁸¹¹ Een inschrijving als student is niet gevonden.

1559 - 1567 Mr Hendrik Helt

werd verkozen 25 januari 1559,⁸¹² komt meermalen als zodanig voor, overleed 6 juni 1567.⁸¹³

⁷⁹³ Arch. Klerkenhuis nr. 114 reg. 251.

⁷⁹⁴ Arch. GPK nr. 149 reg. 654.

⁷⁹⁵ Zijlstra nr. 5900.

⁷⁹⁶ Zijlstra nr. 5856.

⁷⁹⁷ Zijlstra nr. 9903.

⁷⁹⁸ VVS-MA 3096v-307, dd. 2 februari 1519.

⁷⁹⁹ Arch. KV Groningen nr. 11, 2; Arch. GPK nr. 149 reg. 654.

⁸⁰⁰ AKG nr. 258 reg. 1028.

⁸⁰¹ AKG nr. 258 reg. 1037.

⁸⁰² Zijlstra nr. 7574.

⁸⁰³ St Marie nr 1855, 59v

⁸⁰⁴ R.F 1541.4.

⁸⁰⁵ Zijlstra nr. 8390.

⁸⁰⁶ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, 27v.

⁸⁰⁷ Lijst Kalendebroederschap.

⁸⁰⁸ Lijst Kalendebroederschap.

⁸⁰⁹ RF 1554.10.

⁸¹⁰ Arch. GPK nr. 300 reg. 812 (Mariazegel).

⁸¹¹ Lijst Kalendebroederschap.

⁸¹² *Oudheden en Gestichten*, 93.

⁸¹³ Lijst Kalendebroederschap.

Op 30 oktober 1522 werd hij als student te Keulen ingeschreven, baccalaureus 17 november 1523, daar nog 21 maart 1525.⁸¹⁴ Sedert 1532 was hij lid van de Kalendebroederschap.⁸¹⁵ In 1549 bedient hij de stadsvicarie in de Martinikerk.

1567 - 1590 Fredericus ten Hoevell

25 juni 1567 vindt de proclamatie plaats van Fredericus ten Hoevell als pastoor van de A-kerk na het overlijden van Henricus Helt.⁸¹⁶ Hij was ook vicarius van de Annaprebende in het Annagasthuis op 27 mei 1577.⁸¹⁷ Hij overleed 1 september 1590, oud 72 jaren.⁸¹⁸

Op de nominatie voor electie van zijn opvolger staan de priesters Collum, Vrese, Auckema, ten Hoevell, heer Paul en heer Willem; op 3 oktober wordt heer Pauwel Arentz verkozen doch deze bedankt; hij wordt 9 oktober nogmaals verkozen doch bedankt nogmaals op 10 oktober. Op 16 oktober wordt verkozen

1590 - 1594 Henricus ten Hoevell

*frater defuncti pastoris.*⁸¹⁹ Tot dan was hij pastoor te Zuidwolde*. Hij was in functie tot de Reformatie. 10 januari 1596 wordt hem ad vitam uit de vicarie van het Jacobsgasthuis 50 daalder toegestaan.⁸²⁰ Op 16 juli 1596 wordt Henricus ten Hoevel, gewezen pastoor van de A-kerk, gelast binnen vier dagen te vertrekken omdat hij weigert de eed van getrouwheid af te leggen; desgevraagd wordt hem een maand gegeven om zijn zaken af te wikkelen.⁸²¹ 9 maart 1597 belooft hij na dezen 'gene papistische ceremonien' als kinderen dopen, huwen, ziekenbezoeken, meer te doen op straffe van verval van de alimentatie. Hij moeten tegen Pasen aanstaande zijn woning ontruimen; tevens wordt last gegeven hem zijn alimentatie te betalen.⁸²²

1590 8 december 1590 wordt het genadejaar van overleden pastoors van de A-kerk voor altijd op 200 daalder afgekocht.⁸²³

1590 10 december 1590 worden de priesters van de A-kerk worden door Burgemeesteren en Raad gemaand tot gehoorzaamheid; een van de priesters protesteert heftig tegen het ingrijpen van Burgemeesteren en Raad die zeggen zulks alleen gedaan te hebben nadat de pastoor had geklaagd over onenigheid tussen de priesters.⁸²⁴

Vicecureet

1493/4 Joannes Clouet

⁸¹⁴ Zijlstra nr. 5932. Verwant wellicht Lambert Helt, abt van Aduard 1522-14 april 1528, GDW nr. 528.

⁸¹⁵ Lijst Broederschap, 39.

⁸¹⁶ St Marie nr 1802, 53; AAU 42, 204.

⁸¹⁷ Arch. GPK nr. 561 reg. 871.

⁸¹⁸ GDW nr. 332 tekst van niet meer aanwezige grafzerk.

⁸¹⁹ RA III a; vgl. Verbaal Hammonius.

⁸²⁰ RA III c.

⁸²¹ RA III a 5*.

⁸²² RA III a 5*.

⁸²³ Verbaal Hammonius; zie ook Rekening stad Groningen 1590.

⁸²⁴ Verbaal Hammonius.

1493/4 worden *episcopalia* voldaan voor Johannes Clouet vicecureet van de Mariakerk te Groningen.⁸²⁵ 23 september 1452 dient een supplek van *Johannes Cluet de Grongnis Trai.d.* over het ontvangen van de eerste tonsuur.⁸²⁶ Johannes Kluck, van Groningen, wordt in 1478 als student te Erfurt ingeschreven.⁸²⁷

Kapelaans

- 1493/4 **Michael de Ydema**
1493/4 worden *episcopalia* betaald door Michael de Ydema, kapelaan van de A-kerk.⁸²⁸
- 1534 **Mr. Johan Buyscher**
wordt 15 september 1534 als kapelaan ter A genoemd.⁸²⁹
- 1578 - 1594 **Theodoricus Remboldus**
Theodorus Remboldus komt als kapelaan van de A-kerk voor in 1578.⁸³⁰ In 1580 is Derck kapelaan en vicarius.⁸³¹ Theodoricus heet ‘Cappellaen ter Ae’ 3 oktober 1586.⁸³² Hij wordt nog genoemd 9 februari 1594.⁸³³
- 1585 **Pauwel Arntszz.**
komt als vicarius en kapelaan van de A-kerk voor 20 april 1585.⁸³⁴ Hij is ook bekend als priester in de Martinikerk (zie aldaar).

Vicarieën

veertiende eeuw, eerste helft **Zwanekensvicarie**

Gezien de in 1522 genoemde naam van de stichter, Johannes Swaneken, moet de stichting in de eerste helft van de veertiende eeuw hebben plaatsgevonden.

- 1522 **Rodgerus Lamberti**
3 december 1522 geïnstitueerd tot de eeuwige vicarie genaamd Zwanekens in de Mariakerk, gesticht door Johannes Zwanekens, destijds pastoor van de A-kerk, na presentatie door Jacobus Amelens, pastoor van de A-kerk.⁸³⁵

- 1408 **Andreasvicarie**

Met consent van de pastoor Johan Everdes wordt 21 december 1408 in de A-kerk een vicarie ter ere van **Andreas, Thomas en Maria Magdalena** gesticht en deze vergeven aan

⁸²⁵ ABU nr. 230-2, rekening 1493/4.

⁸²⁶ RG VI, 279 nr. 2704.

⁸²⁷ Zijlstra nr. 9708.

⁸²⁸ BBH 39, 211.

⁸²⁹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1336.

⁸³⁰ GA, portef. 3 nr. 715, RF 1580.146 (VvSt 82/39).

⁸³¹ GA, portef. 3 nr. 715, RF 1580.146 (VvSt 82/39).

⁸³² Arch. HJK nr. 55.

⁸³³ Tresoar, Arch. Gerkesklooster.

⁸³⁴ Stadsrekening 1585, breuken (ingelegd vel; handtekening).

⁸³⁵ St. Marie nr. 1855, 35; AAU 42, 305-306.

1408 **Lodewich Ysebrandus**
priester van de A-kerk.⁸³⁶ 1408/9 institutie van Ludovicus tot de door Judocus van Winde gestichte Andreaskapel te Groningen.⁸³⁷ Lodevicus Ysebrandi wordt 26 maart 1450 overleden genoemd.⁸³⁸ Volgens een stuk van 3 juni 1503 was deze vicarie destijds gesticht door Sweder van Winde en zijn vrouw Aveke en werd zij destijds bediend door

voor 1503 **Johan Mertens.**⁸³⁹

1443 **Vicarius perpetuus**

Over aard en patrocinium van de vicarie is verder niets bekend.

1443 - 1482 **Jacobus Henrici**
komt 6 november 1443 voor als vicarius,⁸⁴⁰ 1 juli 1451 als vicarius perpetuus van de A-kerk,⁸⁴¹ 3 augustus 1455 vicarius,⁸⁴² zo ook 27 februari 1459,⁸⁴³ 11 maart 1475 vicarius,⁸⁴⁴ 6 oktober 1482 vicarius van de A-kerk.⁸⁴⁵

1461 **Jacobsprebende**

1461 11 juni 1461 instrument dat Otto ter Bruggen met toestemming van zijn zusters Ludeke en Heyle zijn testament heeft gemaakt waarbij onder meer wordt bepaald dat een vicarie op het altaar van Jacob in de Mariakerk zal worden gesticht.⁸⁴⁶ Een aanvullende schenking doet 28 november 1463 zijn weduwe Bele.⁸⁴⁷ Op 10 februari 1467 bevestigen Ludeke Jarichs weduwe en Heyle ter Brugge

Mr Johannes Elsinck

als vicarius in deze vicarie, door hen opgericht uit uitvoerders van het testament van hun broer Otto ter Bruggen.⁸⁴⁸ Omstreeks 1468 verklaren beide zusters dat de collatie van de vicarie in de A-kerk tot en met 'den vierden blode' aan de familie zal toekomen maar nadien aan de rector van het Klerkenhuis.⁸⁴⁹ Op 7 mei 1468 wordt hij gepresenteerd en 27 juni 1468 bekrachtigt bisschop David de oprichting van een kapelanie en institueert hij

⁸³⁶ Arch. A-kerk, RF 1408.1. Rekening bisschoppelijke vicaris 1408/9 *Confirmatio foundationis capellae B. Andrae sitae in eccl. B. Mariae in Groninghen per Zwederum de Windt fundatae, et institutio dni Ludovici ad eandem. 57 lib. 15 stuf.*, BBH 39, 210; Joosting en Muller, *Bronnen* I, 192; Heeringa, *Rekeningen* II, 14.

⁸³⁷ ABU nr. 230-1, 11.

⁸³⁸ Arch. AHS nr. 827 reg. 52.

⁸³⁹ Arch. HJK nr. 36 reg. 44

⁸⁴⁰ RF 1443.5.

⁸⁴¹ Arch. GPK nr. 254 reg. 137

⁸⁴² Arch. GPK nr. 152 reg. 156.

⁸⁴³ Arch. AHS nr. 922 reg. 92.

⁸⁴⁴ GA, nr. vRr 1092.1.

⁸⁴⁵ Arch. AHS nr. 923 reg. 148.

⁸⁴⁶ Arch. Klerkenhuis nr. 199 reg. 83

⁸⁴⁷ Arch. GPK nr. 403 reg. 200.

⁸⁴⁸ Arch. Klerkenhuis nr. 215 reg. 119.

⁸⁴⁹ Arch. Klerkenhuis nr. 219 reg. 132.

daarin Dr Johannes Elzink.⁸⁵⁰ Op 7 februari 1468 wordt te Rome beslist op een suppliek van Johannes Elsing, decr. dr., die tot alle wijdingen wil worden toegelaten maar een gebrek heeft aan zijn rechterhand, verkregen buiten zijn schuld tijdens zijn studie te Bologna;⁸⁵¹ toegestaan mits er geen publiek schandaal van komt.⁸⁵² Op 26 oktober 1475 dient een nieuw verzoek: hij is nog acolyth en is perpetuus vicarius van het Jacobsaltaar in de Mariakerk te Groningen; hij wil tot alle wijdingen worden toegelaten maar heeft destijds de dienaar van een doctor in het kanonieke recht verwond tijdens zijn studie te Bologna. De vicarie die hij nu heeft is zonder zielzorg en wil hij graag behouden.⁸⁵³ Johannes Elsinck komt als jur. can. dr. nog voor 7 juni 1480.⁸⁵⁴

1520/1 **Wibrandus Ockonis**
wordt 1520/1 *jure devoluto* de Jacobusvicarie te Groningen verleend.⁸⁵⁵ Zie voor hem ook de Nicolaasvicarie in de A-kerk.

1512 **Berent**
Heer Berent te Groningen 'in Sunte Jacobs gasthuss'.⁸⁵⁶

1517 **Mr Geert van Pruesen**
komt als vicarius van het Jacobusaltaar in de A-kerk voor 22 juli 1517.⁸⁵⁷

De abt van Aduard *cum suis* confereren 10 december 1590 aan de nieuw benoemde pastoor **Henricus ten Hoevell** de Jacobsprebende, echter niet als pastoor doch persoonlijk. Collatoren van de prebende zijn de abt van Aduard en de oudste burgemeester.⁸⁵⁸ Op 10 januari 1596 wordt hem *ad vitam* uit de vicarie van het Jacobsgasthuis 50 daalder toegestaan.⁸⁵⁹

1465 **Nicolaasvicarie**

- 1465 **Egidius Douchy**

1465 **Johannes Poulluys**⁸⁶⁰
7 februari 1465 Johannes Poulluys, priester van het bisdom Kamerijk, cantor en familiaris van de paus, inzake de *perpetua sine cura vicaria sive capelaniam ad altare s. Nicolai in par. eccl. de Groninghe de iure patron. laic. (20 lib. Tournouis) vac. p. ob. Egidii Douchy*.⁸⁶¹

- 1533 **Wibrandus Ockonis**

⁸⁵⁰ Arch. Klerkenhuis nr. 219 reg. 133 en 134.

⁸⁵¹ Een inschrijving aldaar is niet bekend.

⁸⁵² RPG V nr. 1484 (Vat. Arch., PA 16, 72v).

⁸⁵³ RPG VI nr. 2580 (Vat. Arch., PA 24, 85v).

⁸⁵⁴ RF 1480. 10.

⁸⁵⁵ ABU nr.232, 8v.

⁸⁵⁶ Arch. Ewsum nr. 259 (oud nr. 105).

⁸⁵⁷ Arch. GPK nr. 522 reg. 643.

⁸⁵⁸ Verbaal Hammonius.

⁸⁵⁹ GA RA III c.

⁸⁶⁰ RG IX.1, 549 nr. 3613

⁸⁶¹ RG IX.1, 549 nr. 3613 (Vat. Arch., Reg. Suppl. 578, 114v s).

resigneert in 1533.⁸⁶² Zie voor hem de Jacobsprebende, 1520/1. Na zijn resignatie krijgt

1533 **Hermannus Lentinck**
deze vicarie 4 februari 1533 na presentatie door de pastoor van de A-kerk.⁸⁶³

1475 **Michaelsvicarie**

werd gesticht door Harmen Hopper.⁸⁶⁴ 11 maart 1475 sticht Hermannus Hopper bij testament een vicarie in de A-kerk en bepaalt dat deze zal komen aan zijn natuurlijke zoon Harmen als hij priester wordt; zolang hij nog geen priester is zal heer **Roleff** then Hillige Gheest de vicarie hebben.⁸⁶⁵

1475 **Roleff**
Het betreft Roloff Sure de Sleen, 1467 opgenomen in het Heilige Geestgasthuis⁸⁶⁶ en in 1475 benoemd tot provisor daarvan.⁸⁶⁷

1509 **Herman Hopper**
vicarius in de A-kerk, zoon van wijlen Herman Hopper, komt 17 november 1509 voor.⁸⁶⁸

1587 **Jorryen Janssen**⁸⁶⁹

1480 **Vicarie Jozefaltaar**

1480 wordt de vicarie bij het altaar van Jozef in de A-kerk genoemd; 14 januari 1480 schenkt Katharina Thomaes bij wijze van legaat een door haar van de voogden van de kerk gekochte rente van 12 Arends gl. aan het altaar van Jozef in deze kerk 'to hulpe tot eenre vickarien up sunte Joseph altaer'.⁸⁷⁰

12 augustus 1483 schenking door **Mr Claes Grijp**, priester op dit altaar; daarbij genoemd zijn overleden vader Claes en zijn broers Johan en Herman.⁸⁷¹ Nicolaas Grijp, komt als vicarius in de A-kerk voor 3 juni 1503.⁸⁷² Op 4 juni 1468 was Nicolaus Grijp, van Groningen, als student te Keulen ingeschreven.⁸⁷³

1484 **Anthoniusvicarie**

- 1484 **Johannes Stricker**

⁸⁶² ABU nr. 238-1, 45v.

⁸⁶³ ABU nr. 238-1, 45v.

⁸⁶⁴ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 165 reg. 323, 7 juni 1587.

⁸⁶⁵ GA nr. vRr 1092.1

⁸⁶⁶ RF 1467.8, losse charters HGgasthuis.

⁸⁶⁷ RF 1475.13, losse charters HGgasthuis.

⁸⁶⁸ Arch. Klerkenhuis nr. 170 reg. 242.

⁸⁶⁹ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 165 reg. 323, 7 juni 1587.

⁸⁷⁰ Arch. GPK nr. 548 reg. 304.

⁸⁷¹ Arch. Farmsum nr 1154. Zie ook Arch. GPK nr. 548 reg. 335, 19 augustus 1483, daar Mr Clawes neef van Johan en Herman, zoons van Claes.

⁸⁷² Arch. HJK nr. 36 reg. 44.

⁸⁷³ Zijlstra nr. 6168.

Na diens dood verzoekt 11 april 1484 voorziening met de *vicaria perpetua s. Anthonii* in de Martinikerk, waarvan de waarde 4 mark is,

- 1484 **Mgr. Johannes Tyman**
clericus van het bisdom Utrecht.⁸⁷⁴ 3 april 1487 komt hij voor als priester van de Martinikerk.⁸⁷⁵ Op 6 mei 1478 wordt hij ingeschreven als stud. art. te Keulen.⁸⁷⁶
- 1550 **Paulus Vrese**
Paulus Friso, van Groningen, wordt 28 april 1544 ingeschreven als student te Leuven, 31 januari 1547 promoveert hij in de artes, overleden (volgens Zijlstra) juli 1559.⁸⁷⁷ Pauwel Vreese komt nog 21 maart 1554,⁸⁷⁸ overleden 13 april 1554.⁸⁷⁹ Volgens een notitie van 28 maart 1555 moeten zijn goederen in handen van twee raadsheren worden gesteld.⁸⁸⁰
Op 28 februari 1550 wordt na de resignatie van Paulus Vrese tot de vicarie of kapelanie door de pastoor van de A-kerk gepresenteerd Joannes Krijthe de Norch.⁸⁸¹ Op de titel van het Anthoniusaltaar in de A-kerk wordt hij dezelfde dag geëxamineerd ter toelating tot de wijdingen.⁸⁸²
- In Vrese's plaats (na resignatie) wordt door de pastoor van de A-kerk gepresenteerd in de Anthoniusvicarie in de A-kerk
- Nicolaus Ruterus de Swollis**
16 december 1552 last van de officiaal hem te proclameren en indien er geen verzet komt te institueren.⁸⁸³ Op 6 december 1562 wordt hij geïnstitueerd.⁸⁸⁴ Zie voor hem ook Toornwerd*.
- 1573 **Gert Boeckholt**
wordt als vicarius van de A-kerk inzake de Anthoniusprebende aldaar genoemd.⁸⁸⁵ Zie voor hem ook onder de Catharinavicarie.
- 1575 **Hendrik Helinge**
vicarius van het altaar van Anthonius in de A-kerk, ook 1576.⁸⁸⁶
- 1576 **Hendrick Galinge**
vicarius van het Anthoniusaltaar ontvangt rente verschenen Agneta 1576.⁸⁸⁷

⁸⁷⁴ Vat. Arch., Reg. Suppl. 834 (oud 827), 100v; mededeling Kok.

⁸⁷⁵ Arch. Lewe nr. 577 reg. 49.

⁸⁷⁶ Zijlstra nr. 6070.

⁸⁷⁷ Zijlstra nr. 9226.

⁸⁷⁸ RA III a 1, 61.

⁸⁷⁹ Lijst Kalendebroederschap.

⁸⁸⁰ RA III a 1,

⁸⁸¹ ABU nr. 535, 26v-27. Wijlen Mr. Pauwel Vrese wordt ook genoemd 18 juli 1555, Arch. GPK nr. 554 reg. 801.

⁸⁸² ABU nr. 550*, 9-9v.

⁸⁸³ Arch. GPK NR. 151 reg. 793.

⁸⁸⁴ Arch. KV Groningen nr. 11, 8.

⁸⁸⁵ Arch. HJK nr. 53, 246.

⁸⁸⁶ Rekening Frytema, Hs in fo 295, d 3, 136 en 142.

⁸⁸⁷ Hs in fo 295, 142.

1591, 1592 Henricus ten Hoevell

1591, 1592 kwiteert hij voor de ontvangst van een bedrag ‘welcke tot mijn pastory tot S. Antonius vicarie, mede tot die procuratorschap behorende’⁸⁸⁸.

1508 Heminghe

Aantekening dd. 30 januari 1566 dat **Rodolphus Heminghe** in 1508 een beneficium stichtte waarvan hij de eerste beneficiant was. Hij overleed in 1526; daarna werd gepresenteerd **Wilhelmus Heminghe**, zoon van Ado Heminghe (broer van Rodolphus) door zijn broers en zuster; na diens resignatie in 1564 werd gepresenteerd **Henricus Helpricus**.⁸⁸⁹
(zie voor Heminghe ook Annavicarie, Emmen).

1596 Wilhelmus Hemingius

13 december 1594 Wilhelmus Hemingius wordt gerelaxeerd op belofte geen klachten te veroorzaken.⁸⁹⁰

Gewezen vicarius van de A-kerk, opgelegd dat hij niet weer zijn geassioneerde alimentatie ‘ofte syn plaets tho peyse sal moeten verlaten, end hem holden an eene van beyden’; 12 februari 1596 belooft hij zich niet weer buiten consent van de raad te laten gebruiken waarop last wordt gegeven zijn alimentatie uit te betalen.⁸⁹¹

Zie voor hem ook de Petrus en Paulusprebende en de Annavicarie te Emmen*. Hij oif een naamgenoot was tot 1598 pastoor te Peize.

1509 Vicarie van Anna en Gertrudis

Het kan de vicarie zijn die door Mr. Herman Elderwolt (1461 – 1497 pastoor van de A-kerk) werd gesticht.

1509 Albertus Buter

7 april 1509 komt hij voor als vicarius van de Annavicarie in de A-kerk.⁸⁹²

1521 13 november zijn niet met name genoemde executeurs.⁸⁹³ Albertus Buter alias Elzo cler. Trai. d. als getuige 25 juli 1498.⁸⁹⁴ Nog genoemd als priester in de A-kerk dinsdag voor meidag 1512.⁸⁹⁵ 1521 13 november komen zijn niet met name genoemde executeurs voor.⁸⁹⁶ 19 mei 1479 wordt Albertus Bueter, van Groningen, als student te Keulen ingeschreven.⁸⁹⁷

Nb. Een naamgenoot komt te Oostwold (Wkt.)* voor.

1554 - 1589 Berneer Auckuma

⁸⁸⁸ Tresoar, Arch. Gerkesklooster.

⁸⁸⁹ GA portef. 26 inv 1303.

⁸⁹⁰ RA III a 5*.

⁸⁹¹ RA III a 5*.

⁸⁹² Arch. GPK nr. 273 reg. 577.

⁸⁹³ Arch. GPK nr.539 reg. 677.

⁸⁹⁴ Arch. GPK nr. 361 reg. 459.

⁸⁹⁵ RF 1512.28.

⁸⁹⁶ Arch. GPK nr.539 reg. 677.

⁸⁹⁷ Zijlstra nr. 5753.

is vicarius van het Anna-altaar in de A-kerk in 1554.⁸⁹⁸ Als vicarius van het Anna en Gertrudisaltaar komt hij voor 29 september 1584.⁸⁹⁹ Volgens opgave van 3 mei 1573 geboren te Roden en beroepen als pastoor aldaar⁹⁰⁰ (maar daar niet gekomen). Hij is nog vicarius te Groningen 29 april 1589.⁹⁰¹ 5 juli 1559 heet hij vicarius op een vicarie in de A-kerk, gesticht door Mr Herman Elderwolt.⁹⁰² Bernerus Aukuma komt als notarius voor 26 januari 1560.⁹⁰³ Tot 1566 bezat hij ook de Catharinavicarie te Eelde*. 26 juli 1596 is hij nog provisor van de armen in het de Mepschengasthuis alhier.⁹⁰⁴ Bernardus Accuma, van Groningen, werd als student te Leuven ingeschreven 9 juni 1547⁹⁰⁵ en werd in 1553 lid van de Kalendebroederschap.⁹⁰⁶

11. 1515 **Vicarie van de 10000 martelaren**

1515 - 1524 **Mr Hindrick Elderwolt**

komt als vicarius op dit altaar en de broederschap van Sebastianus of Margaretha van het voornoemde altaar in de A-kerk voor 17 maart 1515,⁹⁰⁷ ook 30 september 1524.⁹⁰⁸

5 januari 1508 transporteren Mr Hendrik Elderwolt, vicarius van de A-kerk, en zijn zwager Johan Metelen een rente uit Luensche alias Woldringe te Vries, 28 oktober 1493 gekocht door Jacob Elderwolt.⁹⁰⁹

1507 omstreeks Pasen komt hij voor als vicarius van de A-kerk;⁹¹⁰ 1515 komt hij terug van een tweejarige reis en verblijf te Rome om het standpunt van Groningen, dat graaf Edzard van Oostfriesland gehuldigd heeft, en de bisschop van Utrecht als landsheer) te verdedigen; in 1515 is daarheen gegaan Dr Hugo ter Nijll, vicarius in de A-kerk;⁹¹¹ 1521 en 1523 komt hij voor als secretaris van Groningen.⁹¹² Hij overleed in 1529.⁹¹³

1566 **Berneer Auckuma**

26 juli 1566 vindt diens proclamatie tot het altaar van de 10000 martelaren in de A-kerk plaats; de institutie geschiedde 5 september 1566.⁹¹⁴ Zie ook de Annavicarie in de A-kerk.

12. 1522 **Vicarie van het Kruisaltaar**

Gesticht door Ida Coninges volgens de institutieakte uit 1522. Ook genoemd de vicarie van

⁸⁹⁸ RF 1554.79

⁸⁹⁹ R.F. 1584.91.

⁹⁰⁰ Arch. Ewsum nr. 427 (oud nr. 245 reg. 607).

⁹⁰¹ Arch. HJK nr. 56.

⁹⁰² GA nr. vRr 1092.2

⁹⁰³ Munster-RAG, charters.

⁹⁰⁴ StA nr. 526.

⁹⁰⁵ Zijlstra nr 8792.

⁹⁰⁶ Lijst Kalendebroederschap.

⁹⁰⁷ Arch. GPK nr. 155 reg. 635.

⁹⁰⁸ Ewsum nr. 561 (oud nr. 192 reg. 176).

⁹⁰⁹ HCO, Cartularium Sibculo II, 430-431.

⁹¹⁰ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 294, 297.

⁹¹¹ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 386.

⁹¹² Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 482, 431,

⁹¹³ Lijst Kalendebroederschap.

⁹¹⁴ St Marie nr 1802, 47 en 47v.

Onze Lieve Vrouw Rozenkrans 6 november 1534 waarvoor dan de pastoor van de A-kerk optreedt.⁹¹⁵ 4 maart 1543 de Rozenkransvicarie is vacant; ook genoemd Mr Johan Petri van Elden.⁹¹⁶

- 15(19)22 **Johan Berlen**
3 december 1522 geïnstitueerd tot vicarius van het Kruisaltaar in de A-kerk, krachtens presentatie door Dr These Hunige, eertijds pastoor van de A-kerk (1500-1519) en voorziening door Jacob Amelens, nu pastoor van de A-kerk.⁹¹⁷
- 1559 - 1561 **Henricus Hoebing** (demissie)
- 1561 **Anthonius Thomas**; collator de pastoor
18 augustus 1559 presentatie tot de Kruisvicarie door Henricus Helt, pastoor van de A-kerk;⁹¹⁸ 9 september geïnstitueerd in de Kruisvicarie;⁹¹⁹ 15 september 1559 op de titel van het Maria-altaar in de A-kerk toegelaten tot de wijding van subdiaken.⁹²⁰ 25 augustus 1581 is Anthonius Thomas ‘priester undt dienaar Godes worden unde der sacramenten’.⁹²¹
- 1564 **Joannes Petri de Eelden**
Na diens overlijden wordt 23 februari 1564
- 1564 **Boyo Boyens**
zoon van Boyo Athens, geïnstitueerd in de vicarie van het Kruis in de A-kerk, gepresenteerd door Henricus Heldt, pastoor van de A-kerk.⁹²² Ontvangen institutiegeld voor Boyo Boyonis in de Kruisvicarie.⁹²³ 24 februari 1564 Boio Boionis Groningensis op de titel van de Kruisvicarie in de Mariakerk te Groningen geëxamineerd voor de toelating tot alle wijdingen.⁹²⁴ Later is hij blijkbaar vicarius van de Martinikerk.
1586, 1596 Mr Roelof Staels nu H. Boyo wegens zijn manuaal 12 Rijder (binnenrente).⁹²⁵

Vicarie van de Rozenkrans

- 1543 **Johan Peters van Eelde**
vicarius van de Rozenkransvicarie in de Ak; de collatie berust bij pastoor en voogden van de A-kerk. 4 maart 1543 dezen assigneren hem jaarlijks 70 Emder gl. en staan hem de thans vacante vicarie van de Rozenkrans toe.⁹²⁶ Hij overleed in 1558.⁹²⁷

⁹¹⁵ Arch. GPK nr. 551 reg. 752.

⁹¹⁶ Arch. GPK nr. 156 reg. 774.

⁹¹⁷ St Marie nr. 1855, 34v.

⁹¹⁸ Oudmunster nr. 1879, 5-5v.

⁹¹⁹ St Marie 1855, 12.

⁹²⁰ ABU nr. 550*, 107.

⁹²¹ Arch. AHS nr. 558 reg. 450.

⁹²² St. Marie nr. 1802, 23. Ontvangst van het insitutierecht St Marie nr. 1807, rekening oktober 1563-oktober 1564.

⁹²³ St Marie nr. 1807, rekening 1563 (oktober 1563-oktober 1564).

⁹²⁴ ABU nr. 550*bis, nr. 550*, 120.

⁹²⁵ Rekeningen stad Groningen.

⁹²⁶ Arch. KV Groningen nr. 11, 9.

⁹²⁷ Lijst Kalendebroederschap.

1525 **Erasmusvicarie**

De vicarius van het Erasmusaltaar in de A-kerk wordt (naamloos) 7 oktober 1525 genoemd.⁹²⁸

1563 **Henricus Hoebinck**

16 december 1563 worden de pastoor van de A-kerk en Hindrick Hoebinck vicarius genoemd inzake de Erasmusvicarie in de A-kerk.⁹²⁹ Hij overleed in 1578.⁹³⁰

1526/7 **Sebastianusvicarie**

1526/7 *Item approbatio augmentationis bonorum vicarie sancti Sebastiano in ecclesia ter Nyer A in Groningen, solvit 1 scut, 12 st.*⁹³¹

1541 **Catharina-altaar/vicarie/prebende**

Het Catharina-altaar in de A-kerk wordt als landeigenaar 1 juli 1541⁹³² en 1 december 1543⁹³³ genoemd.

1559 **Anthonius Joannis**

Frisius wordt 9 februari 1559 op de titel van de Catharinaprebende in de Nicolaaskerk te Groningen toegelaten tot alle wijdingen.⁹³⁴

1575 **Geert van Boeckholt**

vicarius van het Catharina-altaar ontvangt rente verschenen 12 september 1575.⁹³⁵ Gheerdt Boeckholdt wordt als vicarius van de A-kerk vermeld 6 april 1579; hij gebruikt dan een manuaal door Mr. Gheert van Pruessen aan de kerk geschonken⁹³⁶. Hij werd 1574 lid van de Kalendebroederschap.⁹³⁷ 5 april 1564 Gerardus Bocholt Groningensis wordt op de titel van vicarius van het altaar van het Kruis in de A-kerk toegelaten tot de wijding van subdiaken⁹³⁸ (n.b. Het Kruis kan niet juist zijn!). Mogelijk is deze vicarie bedoeld danwel de Anthoniusprebende (1573).

1549 **Dionysiusvicarie**

De vicarie stond blijkbaar voorheen op naam van Mr Geert Huygens. Wellicht is dat geweest Gerardus Huynghe, in 1460 als student te Erfurt ingeschreven⁹³⁹ en bekend als pastoor te

⁹²⁸ Arch. GPK nr. 549 reg. 703.

⁹²⁹ RA III b 1.

⁹³⁰ Lijst Kalendebroederschap.

⁹³¹ Heeringa, *Rekeningen* II, 88.

⁹³² Arch. Geertruidsgasthuis nr. 86.

⁹³³ Arch. AHS nr. 89, 14 reg. 330.

⁹³⁴ HUA, ABU nr. 550*, 95.

⁹³⁵ Hs in fo 295, 142v

⁹³⁶ Arch. GPK nr. 553 reg. 878.

⁹³⁷ Lijst Kalendebroederschap.

⁹³⁸ ABU nr. 550*, 130.

⁹³⁹ Zijlstra nr. 9671.

Ezinghe* (1498) en Feerwerd* (1501). Meester Gheert Huginghe was lid van de Kalendebroederschap en overleed blijkbaar tussen 1514 en 1518.⁹⁴⁰

- 1549 **Onno**
21 mei 1543 wordt betaald rente aan heer Onno vicarius van de A-kerk ('heerkomende van salige Mester Geert Huijgens vicarie').⁹⁴¹ Pinksteren 1549 heet hij vicarius van het Dionysiusaltaar in de A-kerk.⁹⁴²
'Mester Gheert Huynge ofte syn vicarius ter Ae nu Heer Onno' wordt jaarlijks met Pinksteren betaald 6 Rijder gl. in 1548 en 1552.⁹⁴³
- 1563 **Henrick Hoebinc**
komt voor als vicarius van het Dionysiusaltaar in de A-kerk 1563.⁹⁴⁴
Op 16 december 1562 wordt hij gecontinueerd in het bezit der vicarie totdat Hindrick Ulger hem daaruit gewonnen zal hebben;⁹⁴⁵ voorts wordt hij genoemd 13 augustus 1563.⁹⁴⁶
- 1586, 1596 **Johan Bleeker**
Mr Gheert Huynge vicarie, nu H. Johan Bleeker.⁹⁴⁷ 5 juli 1559 wordt Johan van Collum alias Bleker, vicarius in de A-kerk, genoemd met Berneer Aucuma vicarius op door Mr Herman Elderwolt gestichte vicarieën.⁹⁴⁸ maar daarmee lijkt niet deze vicarie te zijn bedoeld. Hij wordt ook genoemd 4 maart 1566,⁹⁴⁹ als vicarius ter A 24 maart 1579.⁹⁵⁰ 19 april 1594 als procurator van de gemene priesters van de A-kerk.⁹⁵¹ 17 april 1545 werd Johannes Collum, afkomstig uit Groningen, ingeschreven als student te Leuven.⁹⁵² In 1548 werd hij lid van de Kalendebroederschap.⁹⁵³
- 1557 **Petrus en Paulusprebende**
- 1557 **Bertoldus Keers**
In mei 1546 wordt hij als student te Leuven ingeschreven.⁹⁵⁴ Op 19 september 1549 wordt Bartoldus Kyers tot alle wijdingen toegelaten; een wijdingstitel is niet aangegeven.⁹⁵⁵ 14 november 1557 komt hij voor als prebendaat van de Petrus en Paulusprebende in de A-kerk, staande ter collatie van de pastoor van de A-kerk.⁹⁵⁶ Hij komt als vicarius van de A-kerk voor 10 juli 1563.⁹⁵⁷ In de

⁹⁴⁰ Lijst Kalendebroederschap.

⁹⁴¹ Rekening stad Groningen 1542/3

⁹⁴² GA doos 31 inv 861.

⁹⁴³ Rekening stad Groningen 1548, 1552.

⁹⁴⁴ RF 1563.31.

⁹⁴⁵ *Diarium Alting*, 121.

⁹⁴⁶ RA III a

⁹⁴⁷ Rekening stad Groningen 1586, 1596.

⁹⁴⁸ GA, nr. vRr 1092.2.

⁹⁴⁹ RA III b 2.

⁹⁵⁰ Arch. HJK nr. 54.

⁹⁵¹ Tresoar, Arch. Gerkesklooster.

⁹⁵² Zijlstra nr. 8977.

⁹⁵³ Lijst Kalendebroederschap.

⁹⁵⁴ Zijlstra nr. 9156.

⁹⁵⁵ ABU nr. 550*, 4.

⁹⁵⁶ Arch. GPK nr. 550 reg. 810.

⁹⁵⁷ RA III b 1.

lijst van provisores van het Heilige Geestgasthuis wordt hij als laatste genoemd 1569.⁹⁵⁸ November 1559 wordt hij betaald wegens zijn vicarie, zo ook rekening 1560, 21 oktober.

1570 - 1591 **Willem Heming**

vicarius in de A-kerk jaarlijks ‘van den Legesteede von de stoell’ 1570, 1587, 1588,⁹⁵⁹ komt als vicarius van de A-kerk ook voor 20 maart 1582.⁹⁶⁰ Willem komt als priester voor 2 en 7 april 1582, 23 maart 1588, 29 maart en 3 oktober 1590.⁹⁶¹

3 oktober 1590 is hij één van de zes priesters ter nominatie van een nieuwe pastoor van de A-kerk.⁹⁶² 1577 lid broederschap Kalende.⁹⁶³ Ook als vicarius van de A-kerk genoemd 19 december 1591.⁹⁶⁴ Mogelijk dezelfde als heer Willem, over wiens alimentatie en een door hem te Groningen bewoond huis 3 maart 1597.⁹⁶⁵

1577 **Annaprebende in het Annagasthuis**

1577 **Fredericus ten Hoevel**

27 mei 1577 genoemd als pastoor van de A-kerk en vicarius van de Annaprebende.⁹⁶⁶

Manuaal

Volgens mededeling van 6 april 1579 heeft Mr. Gheert van Pruessen een manuaal gedoteerd, nu in gebruik bij Johan van Collum, Luythien Vrese en Gheerd van Boeckholt, vicarii van de Akerk.⁹⁶⁷

Geert van Pruesen was in 1517 vicarius van het Jacobusaltaar in de A-kerk.

Gezamenlijke priesters in de A-kerk

Zjed Gespecificeerde inkomsten van pastoor en priesters van de A-kerk:
Henricus ten Hoevell (pastoor (de pastoor van de A-kerk bezit ook de Anna vicarie in het Jacobsgasthuis waarvan collatoren zijn de abt van Aduard, de kellenaar van Essen en de oudste burgemeester).

Derck

Wolter

Johan van Coevorden (ook genaamd Leyendecker).

Jurgen (nog in leven 1594).

Berneer Aucuma

Willem

Johan van Collum (ov. voor Pasen 1598, volgens GA nr nRr 404 b).

⁹⁵⁸ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 6.

⁹⁵⁹ Rekeningen stad Groningen 1570, 1587, 1588 diverse uitgaven

⁹⁶⁰ RA III a.

⁹⁶¹ RA III a.

⁹⁶² RA III a.

⁹⁶³ Ledenlijst Broederschap Kalende.

⁹⁶⁴ ARA Brussel, Ms. Div. 5230, Rekenboek Fraterhuis Groningen 1590-1594, 23v.

⁹⁶⁵ RA III a 5*, 492.

⁹⁶⁶ Arch. GPK nr. 561 reg. 871.

⁹⁶⁷ Arch. GPK nr. 553 reg. 878.

Theodorus Remboldi

terwijl mede vermeld wordt **Erasmus** die echter geen heer wordt genoemd en mogelijk geen priester was).⁹⁶⁸

totaal 9 (10??) priesters .

n.b Wolterus was Wolterus Deutekom, geb. 1555, senior van Gerkesklooster, later predikant Augustinusga en Surhuizum, ov. 1619/20 (Romein, Friesland 512).

Vicarie (welke kerk?)

- 1535/6 **Mr. Dutmar Koeninck**
wegens zijn vicarie 13 goudgl. rente , verschenen Victor 1535, betaald 7 december 1535.⁹⁶⁹
- 1548, 1551 **H. Roeleff Valcke** idem.⁹⁷⁰
1556 Mr Roeleff Valcke nu Dr Abbrinck wegens zijn leen 13 goudgl. rente⁹⁷¹
1586, 1590 rente aan Mr Roleff Valcke nu Heer **Johan Ryckman**.⁹⁷²
1592, 1596 rente aan Mr Roeleff Valcke nu heer **Anthonius Folckers** wegens zijn vicarie.⁹⁷³
- 1590 **Johan Ryckman**
als priester genoemd 27 december 1563.⁹⁷⁴ Hij overleed in 1590 en was sedert 1555 lid van de Kalendebroederschap.⁹⁷⁵

Vicarii

- 1365, 1374 **Gheso de Helcman**
vicarius van de Mariakerk ter A, vermeld 3 juli 1365.⁹⁷⁶ Wel dezelfde als **Tyese** vicarius in de A-kerk, vermeld 25 januari 1374.⁹⁷⁷ Tese van Helpman was lid van de Kalendebroederschap.
- 1389 **Jacob**
vicarius in de A-kerk, vermeld 25 mei 1389,⁹⁷⁸ zo nog 12 maart 1391.⁹⁷⁹
- 1450 - 1455 **Petrus Deghen**

⁹⁶⁸ GA nr. nRr 405 (rekeningen kerken Groningen).

⁹⁶⁹ Rekening stad Groningen 1535/6.

⁹⁷⁰ Rekening stad Groningen 1548, 1551.

⁹⁷¹ Rekening stad Groningen 1556.

⁹⁷² Rekening stad Groningen 1586, 1590.

⁹⁷³ Rekening stad Groningen 1592, 1596.

⁹⁷⁴ GA, Portef. 1, nr. 556.

⁹⁷⁵ Lijst Kalendebroederschap.

⁹⁷⁶ OGD nr. 539.

⁹⁷⁷ OGD nr. 614.

⁷⁸⁹ OGD nr. 795.

⁹⁷⁹ OGD nr. 815.

komt als vicarius in de A-kerk voor 26 november 1450.⁹⁸⁰ Zijn vicarie wordt genoemd 5 december 1454.⁹⁸¹ Als vicarius komt hij ook voor 3 augustus 1455.⁹⁸² In 1438 komt hij voor als priester van de Martinikerk.⁹⁸³

1439 - 1455 Mgr Gerardus de Essen

komt als vicarius voor 3 augustus 1455.⁹⁸⁴ Gerardus Essen, van Groningen, wordt in 1424 als student te Keulen ingeschreven.⁹⁸⁵ Gerardus Gerardi de Essen, komt te Groningen als getuige voor 2 januari 1439.⁹⁸⁶ Hij wordt vermeld in de ledenlijst van de Kalendebroederschap.⁹⁸⁷ 10 maart 1445 komt hij voor als vicarius in de A-kerk.⁹⁸⁸

1462 - 1485 Folkert Garbrands

komt als vicarius voor in 1462,⁹⁸⁹ ook 17 november 1468,⁹⁹⁰ als vicarius van de A-kerk 26 november 1478;⁹⁹¹ hij is dan ook commissarius van de deken van Drenthe, Go en Wold, zo ook 24 mei 1484,⁹⁹² als vicarius nog genoemd 23 november 1485.⁹⁹³

1462 - 1497 Arnoldus Kote

Arnoldus Kote komt reeds zaterdag in de vasten 1462 als priester voor,⁹⁹⁴ 28 november 1463 als vicarius in de A-kerk,⁹⁹⁵ omstreeks 10-16 juni 1470 vicarius in de A-kerk en pastoor te Beijum*.⁹⁹⁶ Hij wordt 9 oktober 1497 nog genoemd als priester.⁹⁹⁷ Van 1465 tot 1476 is hij bekend als pastoor te Beijum* waarvan de kerk in 1476 werd geïncorporeerd bij het Geertruidsgasthuis te Groningen. Hij was, afkomstig uit Groningen, 23 september 1454 te Keulen als student in het kanonieke recht ingeschreven.⁹⁹⁸

1468 Henricus Johannis

komt als vicarius in de A-kerk 17 november 1468,⁹⁹⁹ 9 februari 1474 als vicarius van het Vier maarschalkenaltaar waarbij niet is aangegeven in welke kerk zich dit bevindt (maar waarschijnlijk wel in de A-kerk).¹⁰⁰⁰

⁹⁸⁰ AKG nr. 20, 126 reg. 281.

⁹⁸¹ Arch. GPK reg. 118.

⁹⁸² Arch. GPK nr. 152 reg. 156.

⁹⁸³ RF 1438.5.

⁹⁸⁴ Arch. GPK nr. 152 reg. 156.

⁹⁸⁵ Zijlstra nr. 5890.

⁹⁸⁶ Arch. GPK nr. 200 reg. 80.

⁹⁸⁷ Arch. Kalende nr. 1, 1R.

⁹⁸⁸ Arch. GPK nr. 204 reg. 103.

⁹⁸⁹ RF 1463.18 (transfix 1485).

⁹⁹⁰ Arch. GPK nr. 280 reg. 236.

⁹⁹¹ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 50 reg. 58.

⁹⁹² R.F. 1484.11.

⁹⁹³ Arch. GPK nr. 193 reg. 186.

⁹⁹⁴ RF 1460.4

⁹⁹⁵ Arch. GPK nr. 403 reg. 200

⁹⁹⁶ Arch. GPK nr. 281 reg. 250.

⁹⁹⁷ Arch. Farmsum nr. 773 reg. 216.

⁹⁹⁸ Zijlstra nr. 5772.

⁹⁹⁹ Arch. GPK nr. 280 reg. 236

¹⁰⁰⁰ Arch. GPK nr. 190 reg. 264 (onbekend welke kerk).

- 1467 - 1510 **Sicke Hovekinge**
 komt voor het eerst voor 17 april 1467, is 21 februari 1468 getuige bij de overdracht van land te Midlaren.¹⁰⁰¹ 4 september 1506 priester Groningen.¹⁰⁰² 1490 wordt hij zonder plaats vermeld.¹⁰⁰³ Hij overleed 20 februari 1510 en legateerde een rente aan de kerk te Gasselte.¹⁰⁰⁴ Hij sticht 8 februari 1471 een vicarie op het OLV-altaar in 'Vrou Minnolts Capelle'.¹⁰⁰⁵
- 1472 - 1494 **Herman Venyng**
 19 mei 1472 Herman Venyng, priester ter Ae,¹⁰⁰⁶ koopt een rente, draagt deze 26 augustus 1475 weer over.¹⁰⁰⁷ Hij wordt voorts nog als priester ter Ae genoemd 1 september 1492¹⁰⁰⁸ en 27 maart 1494 (Vennynck).¹⁰⁰⁹
- 1474 - 1504 **Leffardus Elderwolt**
 is in 1474 vicarius in de A-kerk.¹⁰¹⁰ Hij komt als notarius voor 25 november 1493.¹⁰¹¹ Leffardus Elderwolt komt 29 november 1504 nog voor,¹⁰¹² als vicarius nog 23 oktober 1497 1493,¹⁰¹³ komt als commissarius-generalis van Groningen, Go en Wold voor 23 oktober 1497.¹⁰¹⁴ Hij wordt als student te Keulen (als priester) nog ingeschreven 10 september 1481.¹⁰¹⁵
- 1475 **Jacob**
 is vicarius in de A-kerk 1475.¹⁰¹⁶
- 1475 - 1494 **Henricus Aeskop**
 komt als priester voor 29 oktober 1475 voor,¹⁰¹⁷ als Hinricus Raescop 27 maart 1494 priester en senior van de A-kerk.¹⁰¹⁸
- 1498 **Jodocus Westfelinck**
 priester, komt als getuige te Groningen voor 25 juli 1498.¹⁰¹⁹
- 1515 **Mr Johan van Beylen**

¹⁰⁰¹ AKG nr. 267 reg. 506.

¹⁰⁰² Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 8 reg. 71.

¹⁰⁰³ Arch. Ewsum nr. 491 (oud nr. 137).

¹⁰⁰⁴ RA Drenthe, O.S.A. nr. 367, 1^e bundel, Gasselte, 4 (geen functie en standplaats aangegeven).

¹⁰⁰⁵ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 8 reg. 71.

¹⁰⁰⁶ Arch. AHS nr. 774 reg. 116.

¹⁰⁰⁷ Arch. AHS nr. 774 reg. 126.

¹⁰⁰⁸ Arch. AHS nr. 789 reg. 190.

¹⁰⁰⁹ R.F. 1494.18.

¹⁰¹⁰ RF 1479.9.

¹⁰¹¹ Munster-RAG, charters.

¹⁰¹² RF 1504.21.

¹⁰¹³ Munster-RAG, charters.

¹⁰¹⁴ Arch. GPK nr. 435 reg. 448.

¹⁰¹⁵ Zijlstra nr. 6159.

¹⁰¹⁶ GA, GAG Hs in fo. 55, 230-237.

¹⁰¹⁷ Arch. GPK nr. 215 reg. 276.

¹⁰¹⁸ RF 1494.18.

¹⁰¹⁹ Arch. GPK nr. 361 reg. 459.

17 maart 1515 priester genoemd,¹⁰²⁰ 13 augustus 1515 vicarius in de A-kerk.¹⁰²¹ 19 januari 1532 Johannes Beylen, vicarius in de A-kerk, schenkt een rente aan zijn neef Mr Johan Ulger Marissinck.¹⁰²² Hij overleed in 1540.¹⁰²³

1534

Herman

31 maart 1534 wordt betaald aan Lange Her Herman vicarius ter A die bedlegerig is.¹⁰²⁴

1534

Jacob van Kollum

vicarius in de A-kerk, viert zijn eerste mis 30 augustus 1534.¹⁰²⁵

1536

Werner Bussche

29 juli 1517 komt hij voor als priester.¹⁰²⁶ 1 augustus 1536 is hij vicarius in de A-kerk.¹⁰²⁷ Hij wordt als crediteur genoemd 1533.¹⁰²⁸ Van Groningen wordt hij als stud. art. te Keulen ingeschreven 19 november 1509.¹⁰²⁹ Hij vermaakt 1 augustus 1536 al zijn goederen aan het Anthonygasthuis.¹⁰³⁰ Hij overleed in 1544.¹⁰³¹ Dezelfde? als Wernerus Hemrici, uit Groningen, 12 maart 1513 subdiaken, 21 mei 1513 priester gewijd.¹⁰³²

1561

Johan Sappens

wordt 20 juni 1561 vicarius van de A-kerk genoemd,¹⁰³³ 1 februari 1577 prebendaat.¹⁰³⁴ Volgens een mededeling van 10 juni 1577 is hij onlangs overleden.¹⁰³⁵ Hij werd blijkbaar in 1546 lid van de Kalendebroederschap en overleed blijkens de lijst van broeders in 1577.¹⁰³⁶

1565

Fredericus ten Hoevell

komt 29 september 1565 voor als vicarius en manualist.¹⁰³⁷ Op 27 mei 1577 is hij pastoor A-kerk en vicarius van de Annaprebende in het Annagasthuis.¹⁰³⁸

3 oktober 1590 is hij één van de zes priesters ter nominatie van een nieuwe pastoor van de A-kerk.¹⁰³⁹ 1577 lid broederschap Kalende.¹⁰⁴⁰ Ook als vicarius

¹⁰²⁰ Arch. GPK nr. 155 reg. 635.

¹⁰²¹ Arch. GPK nr. 375 reg. 641.

¹⁰²² Arch. GPK nr. 375 reg. 744.

¹⁰²³ Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰²⁴ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1336.

¹⁰²⁵ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1336.

¹⁰²⁶ Arch. GPK nr. 322 reg. 646.

¹⁰²⁷ Arch. Anthonygasthuis 2**.

¹⁰²⁸ RA III I.

¹⁰²⁹ Zijlstra nr. 6224.

¹⁰³⁰ Zijlstra nr. 6224.

¹⁰³¹ Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰³² Dom nr. 2544, 34; AAU 33 (1896), 463. De wijding tot diaken moet 26 maart 1513 hebben plaatsgevonden maar vonden wij in Dom nr. 2544 niet aangetekend.

¹⁰³³ RA III b 1.

¹⁰³⁴ O.A. nr. 83, 91.

¹⁰³⁵ Missivenprotocol Alting II, 6v.

¹⁰³⁶ Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰³⁷ Arch. GPK nr. 277 reg. 844.

¹⁰³⁸ Arch. GPK nr. 561 reg. 871.

¹⁰³⁹ RA III a.

¹⁰⁴⁰ Ledenlijst Broederschap Kalende.

van de A-kerk genoemd 19 december 1591.¹⁰⁴¹ Mogelijk dezelfde als heer Willem, over wiens alimentatie en een door hem te Groningen bewoond huis 3 maart 1597.¹⁰⁴²

1578 **Hindrick**
vicarius in de A-kerk; zijn testamentatores worden genoemd 6 juni 1578.¹⁰⁴³

1580 **Georgien Wolter**
Beide komen als vicarii in de A-kerk voor in 1580.¹⁰⁴⁴ Wolter komt 5 oktober 1593 voor.¹⁰⁴⁵ Hij wordt noggenoemd onder de priesters van de A-kerk in 1594.

Priesters A-kerk: geen

Deken van Groningen (Go en Wold) (niet uitputtend)

4 januari 1420 bisschop Frederik bevestigt aan de inwoners van Groningen en van Go en Wold het recht, dat hij gehouden is, er een aldaar of in Drenthe woonachtige persoon aan te Stellen tot deken om de *casus episcopales* te berechten, er te bekwamer tijd een wijbisschop heen te zenden, geen van hen buiten Hulsforde en Biscopesberge te dagen, en hen naar vermogen te beschermen.¹⁰⁴⁶

1457 **Johan Nicolai**
2 oktober 1449 pastoor te Engelbert en deken.¹⁰⁴⁷ Als vicedecanus van Groningen, Go en Wold vermeld 18 november 1457.¹⁰⁴⁸ Hij was priester in de Martinikerk .

1462 **Gerardus Korenportinge**
commissarius-generaal van Groningen, Go en Wold 10 juli 1462.¹⁰⁴⁹ Hij was priester in de Martinikerk in 1482.

1478, 1484 **Folkerus Gerbrandi (Folker Garbrands)**
komt als vicarius in de A-kerk en commissarius-generaal van Groningen, Go en Wold voor 26 november 1478,¹⁰⁵⁰ zo ook 24 mei 1484.¹⁰⁵¹

1497 **Leffardus Elderwolt**

¹⁰⁴¹ ARA Brussel, Ms. Div. 5230, Rekenboek Fraterhuis Groningen 1590-1594, 23v.

¹⁰⁴² RA III a 5*, 492.

¹⁰⁴³ Arch. HJK nr. 54.

¹⁰⁴⁴ GA, portef. 3 inv. 715, VvSt 82/39.

¹⁰⁴⁵ RA III a.

¹⁰⁴⁶ HUA nr. 4, 67; Muller, *Regesten* nr. 3080.

¹⁰⁴⁷ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 48 reg. 38.

¹⁰⁴⁸ Arch. GPK nr. 392 reg. 170.

¹⁰⁴⁹ AKG nr. 395 reg. 441.

¹⁰⁵⁰ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 50 reg. 58.

¹⁰⁵¹ R.F. 1484.11.

komt als commissarius-generalis van Groningen, Go en Wold voor 23 oktober 1497.¹⁰⁵² Hij was vicarius in de A-kerk.

1519 **Johannes Waning**
is deken van Groningen 30 maart 1519.¹⁰⁵³

1516, 1526 **Hermannus Abbringh**
16 februari 1516 commissaris-generaal van Groningen, Go en Wold,¹⁰⁵⁴ deken van Drenthe 1526,¹⁰⁵⁵ 12 november 1527.¹⁰⁵⁶ Later syndicus van Groningen. 15 november 1548 wordt hij aangenomen als secretaris.¹⁰⁵⁷ Betaald 30 mei 1549 'noch gewest nae Haeren omme Doctor Abberinck toe haelen'.¹⁰⁵⁸ Zegel 18 september 1549.¹⁰⁵⁹ Hij had in 1519 een vicarie in de Martinikerk.¹⁰⁶⁰

1535, 1541 **Reyner Broeils**
komt als deken voor in 1535¹⁰⁶¹ en als pastoor van de A-kerk en deken van Groningen 2 mei 1541.¹⁰⁶²

1568 **Rodolphus Husinge**
komt 1 december 1568 voor als perpetuus vicarius en decanus van Groningen.¹⁰⁶³ Hij was vicarius in de Martinikerk 28 augustus 1564.¹⁰⁶⁴ Hij overleed in 1580.¹⁰⁶⁵ In 1553 werd hij lid van de Kalendebroederschap.

1580 - 1594 **Johannes Lichnius/Lithinius**
24 september 1580 wordt Johannes Lichnius vicarius in de Martini- en Walburgskerk verkozen tot deken.¹⁰⁶⁶ Hij komt daarna meermalen als deken voor. Op 10 mei 1583 wordt hij tot dekaan van Go en Wold benoemd door de officiaal Eeltz, verzoekt approbatie daarvan aan het stadsbestuur; de beslissing daarover wordt uitgesteld *ad legatorum reditum*.¹⁰⁶⁷ Hij wordt nog deken genoemd 20 april 1594.¹⁰⁶⁸

Overige

1372 **Egbert van Hamborch**
Her Egberte van Hamborch wordt 6 april 1372 vermeld.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁵² Arch. GPK nr. 435 reg. 448

¹⁰⁵³ ABU nr. 250-1, 22; ABU nr. 231, 87.

¹⁰⁵⁴ Arch. GPK nr. 396 reg. 408.

¹⁰⁵⁵ St Marie nr. 1855, 46.

¹⁰⁵⁶ RF 1527.3

¹⁰⁵⁷ Rekening stad Groningen 1549, officianten verdeenst.; RF 1548.3

¹⁰⁵⁸ Rekening stad Groningen 1549, bodelonen.

¹⁰⁵⁹ RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama.

¹⁰⁶⁰ ABU nr. 8-4, 11.

¹⁰⁶¹ Rekening stad Groningen 1535/6, schatting voor de landsknechten.

¹⁰⁶² RF 1541.4.

¹⁰⁶³ Arch. AHS nr. 895 reg. 411.

¹⁰⁶⁴ Oudmunster nr. 14-1, 73.

¹⁰⁶⁵ Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰⁶⁶ RA III a.

¹⁰⁶⁷ Stadsdocumenten in conventie.

¹⁰⁶⁸ RA III a.

¹⁰⁶⁹ OGD nr. 602.

- 1439 **Engelbertus Gobelens**
wordt 24 november 1439 als priester te Groningen vermeld.¹⁰⁷⁰ Dezelfde? als Engelbertus de Groningen, 1434 stud. jur. Keulen; volgens Zijlstra 1457 deken, 1464 pastoor Groningen.¹⁰⁷¹
- Voor 1467 **Johan Baroldes**
overleden, volgens 8 juni 1467.¹⁰⁷²
- 1560 **Joachimus Jacobi, cler. Trai. d., Joannes Aquestri** '(?) cler. Colon. d., 1565 ,
Hermannus Tenckinck priester.¹⁰⁷³

Functionarissen bisdom

Over de functionarissen van het bisdom (bisschop, aartsdiaken, officiaal, kathedraal kapittel) is weinig bekend. Namen van functionarissen zijn hieronder weergegeven.

- 1560 **Johan Knijff**
7 mei 1560 Pater Knijff heeft tijdens de Vasten in de Minderbroederskerk en ettelijke malen in de Martinikerk gepreekt, hem worden 8 Joachimsthaler 'teerpenninck' geschonken.¹⁰⁷⁴
18 februari 1569 deelt Johan de Mepsche mee dat hij bisschop Knijf heeft ingeleid in het Hieronymusklooster genaamd het Fraterhuis te Groningen, naar aanleiding van de order van de hertog van Alva van 31 januari 1569 totdat hij anders wordt 'gelogierd'.¹⁰⁷⁵
Op 4 april 1569 ruilt Theodoricus, pater van het Fraterhuis, dit huis tegen het Wittewierumerhuis, op septimo idus Aug. 1561 door de Paus aan de bisschoppen gegeven, met deze.¹⁰⁷⁶ Op 30 mei 1570 verzoekt Alva de bisschop van Groningen het Wittewierumer huis af te staan aan de Luitenant Johan de Mepsche.¹⁰⁷⁷
19 november 1576: blijkbaar solliciteren sommige personen naar het vacante bisdom. De oprichting daarvan was tegen de tractaten, door de Keizer voor en na aangegaan. De Ommelanden besluiten door middel van Balthazar Schetz de Koning daarnaar te verwijzen 'damit men van settinge eins nyen Bisschops ontlediget mochte worden'.¹⁰⁷⁸
- 1571 - 1572 **Radinck Koninck**
domdeken 20 juni 1571,¹⁰⁷⁹ 21 juni 1572.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁰ Arch. AHS nr. 752 reg. 47.

¹⁰⁷¹ Zijlstra nr. 5838.

¹⁰⁷² Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 21 reg. 56.

¹⁰⁷³ Arch. HJK nr. 517, RF 1565.75, VvSt 70, 350.

¹⁰⁷⁴ Rekening stad Groningen 1560, diverse uitgaven.

¹⁰⁷⁵ Aud. 294, Corresp. de Frise VI, 178 (AAU 15 (1887) 209.

¹⁰⁷⁶ Aud. 294, Corresp. de Frise VI. (AAU 15 (1887) 210.

¹⁰⁷⁷ Aud. 295, Corresp. de Frise VII (AAU 15 (1887) 267-268.

¹⁰⁷⁸ GA, GAG vRr 13, 166v-167, Resolutieboek Ommelanden 1573-1577.

¹⁰⁷⁹ O.A. 77.

¹⁰⁸⁰ RF 1572.94.

- 1574 18 mei: Adam Wachtelaar, Warnerus Cornelii vicedecanus, Joannes Bloemaertts, Joannes Vigli Bockelman en Jacobus Alberti, kanunniken.¹⁰⁸¹
- 1574 **Otto Hoendrix**
aantekeningen over een proces voor de officiaal van de bisschop (?) door Otto Hoendrix tegen bisschop en Domkapittel te Groningen en Mr Jacob van Amboldt als gevoegde om een prebende in het kathedraal kapittel, aan Hoendrix geconfereerd.¹⁰⁸² Hij overleed in 1577.¹⁰⁸³
- 1577 **Adamus Wachtelaar**
theol. lic., kanunnik en aartsdiaken 1 april 1577.¹⁰⁸⁴ Nog genoemd 19 februari 1593.¹⁰⁸⁵ 10 november 1571 wijst bisschop Knijff Adam Quakeler, kanunnik van de kathedraal te Groningen, en Wilhelmus ab Oesterwyck, prior der Predikheren, aan als *inquisitores et repurgatores librorum*.¹⁰⁸⁶
- 1577 **Carolus Boetzeler**
kanunnik 1577, wordt lid van de Kalendebroederschap.¹⁰⁸⁷ In 1584 is hij vicarius in de Martinikerk.
- 1578 **Egidius Jensema**
9 mei 1578, gewezen officiaal; hij heeft Dr Otto Hoendriks met een mes gestoken; van hem werd gezegd dat hij geëxcommuniceerd was;¹⁰⁸⁸ 29 december 1578 als officiaal en nieuwe kanunnik, 31 december 1578 kanunnik, 5 januari 1579 officiaal.¹⁰⁸⁹
- 1578 **Jacob Alberti**
kanunnik 29 en 31 mei 1578, 5 mei 1579.¹⁰⁹⁰
- 1578 **Mr Johannes Bloemarius**
kanunnik 1578.¹⁰⁹¹ Hij overleed in 1582.¹⁰⁹²
- 1582 18 juni 1582 bericht de raadsheer Igram van Achelen aan Parma dat het kapittel van Groningen geen vicaris heeft benoemd en raadt aan een vicaris of liever een officiaal te benoemen.¹⁰⁹³ Parma benoemt 8 augustus 1582 Dr Johan Eeltz tot officiaal.¹⁰⁹⁴ De Mepsche suggereert Parma voorzieningen ter voorziening in de waarneming van het bisdom.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁸¹ HUA, Arch. Oudmunster nr. 338.

¹⁰⁸² Ouidmunster nr. 338 (geen inhoudelijke, alleen procesmatige mededelingen).

¹⁰⁸³ Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰⁸⁴ Arch. Gruys nr. 197.

¹⁰⁸⁵ RA III a.

¹⁰⁸⁶ GA, GAG portef. 2, 678-2.

¹⁰⁸⁷ Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰⁸⁸ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 397, 441.

¹⁰⁸⁹ RA III a.

¹⁰⁹⁰ RA III a.

¹⁰⁹¹ Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰⁹² Lijst Kalendebroederschap.

¹⁰⁹³ AAU 15 (1887) 276-277.

¹⁰⁹⁴ AAU 15 (1887) 280-281.

¹⁰⁹⁵ AAU 15 (1887) 271vlg.

- 1584 **Joannes à Dorth**
komt als officiaal voor 4 februari 1584.¹⁰⁹⁶
- 1584 **Joannes Eeltz**
12 en 15 december 1571 komt als archidiaken en domproost voor,¹⁰⁹⁷ als domdeken 28 augustus 1574,¹⁰⁹⁸ als deken en officiaal 2 augustus 1584.¹⁰⁹⁹ 22 april 1583 wordt gelezen een brief en supplicatie van Joannes Eeltz; behandeling uitgesteld tot de terugkomst der gezanten. Gesteld wordt dat van oudsher in de stad geen officiaal is geweest (wel in de Ommelanden); hij kan echter ouder gewoonte het dekenschap uitoefenen.¹¹⁰⁰ 20 mei 1583 heeft hij als officiaal **Joannes Lithinius** tot deken aangesteld.¹¹⁰¹
- 1587 7 december 1587 vraagt het Gouvernement een voordracht onder meer over de benaming van een bisschop van Groningen.¹¹⁰² 10 november 1589 wordt **Joannes Bruhese**, deken van het kapittel te Utrecht, benoemd tot bisschop van Groningen; hij werd 3 januari 1592 benoemd tot aartsbisschop van Utrecht.¹¹⁰³
- 1591 **Gijsbert Coeningh**
komt als officiaal voor 11 maart 1591 en 2 september 1591.¹¹⁰⁴
- 1589 **Arnoldus Nijlen**
Op 13 juni 1589 had de nuntius zich tot Joannes Lithinius, vicarius in de Martinikerk en dekaan gewend.¹¹⁰⁵ Op 2 augustus 1589 stelt de nuntius de dominicaan Arnoldus Nijlen aan als vicaris-generaal; 13 oktober 1589 octrooi van de koning voor Nijlen als vicaris-generaal.¹¹⁰⁶ 11 december 1589 Nijlen gecommiteerd als vicaris-generaal, vertoont zijn commissie van de nuntius en het placaat van de koning waarbij deze de commissie bekrachtigt, en verzoekt de effectuering ervan; aangehouden omdat de raad niet voltallig is.¹¹⁰⁷ Op 22 december 1589 werd hij door Burgemeesteren en Raad toegelaten als vicarius-generaal van het vacante bisdom maar onder protest.¹¹⁰⁸ 18 januari 1590 protesteert de officiaal Krijthe namens Stad en Lande tegen de nieuw benoemde vicaris-generaal.¹¹⁰⁹ 20 maart 1593 benoemt Philips II Arnoldus Nijlen tot bisschop van Groningen.¹¹¹⁰ De benoeming is door de inname van Groningen (24 juli 1594) niet geëffectueerd. Hij overleed te Brussel 7 maart 1603.¹¹¹¹

¹⁰⁹⁶ Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI 452).

¹⁰⁹⁷ GA RA III a.

¹⁰⁹⁸ GA RA III a.

¹⁰⁹⁹ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI 482).

¹¹⁰⁰ Diarium Alting, 581.

¹¹⁰¹ Diarium Alting, 583.

¹¹⁰² AAU 15 (1887) 286-287.

¹¹⁰³ AAU 6 (1879) 210-211.

¹¹⁰⁴ RA III a.

¹¹⁰⁵ GAG inv 43, 430.

¹¹⁰⁶ GAG inv 43, 438 resp. 439.

¹¹⁰⁷ Verbaal Hammonius.

¹¹⁰⁸ AAU 32 (1907) 41.

¹¹⁰⁹ Verbaal Hammonius.

¹¹¹⁰ AAU 15 *1887) 287-289

¹¹¹¹ AAU 10 (1882) 142-143.

- 1579 3 januari 1579 bericht de stad Groningen aan aartshertog Matthias dat de kanunniken de stad hebben moeten verlaten en dat de twee pastoors en hun kapelaans van de Martinikerk last is gegeven de dienst te doen als voor de invoering van het bisdom. Op grond van de bepaling van de Pacificatie dat de oude rechten hersteld werden heeft de bisschop van Munster in 1577 wederom commissie aan zijn officiaal gegeven.¹¹¹²

(1606?) voor 16.8 vragen (van de aartspriester Joachim Hamconius?) aan Bernhardus Brogbern over de eisen, destijds gesteld aan de kanunniken van het kapittel van het bisdom Groningen:

(1606?) voor 16.8 antwoorden van de voormalige kapittelsecretaris Bernhard Brogbern, nu pastoor te Ibbenbüren:

theologen waren de aartsdiaken en Adrianus Broel;

juristen waren de proost, Joannes Blomerius en Joannes Viglius Bokelman;

de deken, de oude Radignus Koninck, was *artium magister*;

monnik waren de prior van het convent (Wittewierum), D. Jacobus, D. Joannes Löman en

D. Wernerus, krachtens de bul, later werden kanunnik Jacobus Ambolt med. dr. en Otto

Hoendrix theol. dr., beide Groningers;¹¹¹³

de kanunniken Rodolphus Huysing en Carolus Botzeler waren niet gegradueerd.¹¹¹⁴

Jacobus Siderurgus Ambolt, komt als doctor en notarius voor in 1565¹¹¹⁵, als notarius

publicus 4 januari 1564.¹¹¹⁶ Van 1571 tot 1582 was hij pastoor te Bellingwolde*.

Priesters Groningen, zonder kerkaanduiding

1341 - 1342 **Henricus Ummelop**

wordt vermeld 24 juni 1341¹¹¹⁷ en 3 augustus 1342.¹¹¹⁸ Hij was lid van de Kalendebroederschap.¹¹¹⁹

1345 **Jacobus**

wordt 14 november 1345 vermeld.¹¹²⁰ Mogelijk is hij dezelfde als de provisor van het Heilige Geestgasthuis, genoemd 13 december 1359?¹¹²¹ Hij was lid van de Kalendebroederschap.¹¹²²

1372 **Goedekin**

Her Goedekin genoemd 6 april 1372.¹¹²³

¹¹¹² Arch. HJK nr. 672.

¹¹¹³ Ambolt was overigens afkomstig uit Lingen.

¹¹¹⁴ HUA, Arch. OBC 276 (inv. 28), fo 1319-1320 resp. 1321. Zie voor hem Oldenhof, *Brogbern*. Hij was secretaris van de bisschop.

¹¹¹⁵ Arch. HJK nr. 517, RF 1565.75.

¹¹¹⁶ Stadtarchiv Emden, Rep. I Nr. 651 [stukken Hayo Manninga betreffende Groninger bezittingen], 174.

¹¹¹⁷ OGD nr. 366.

¹¹¹⁸ OGD nr. 370.

¹¹¹⁹ Lijst Kalendebroederschap.

¹¹²⁰ OGD nr. 105.

¹¹²¹ OGD nr. 472.

¹¹²² Lijst Kalendebroederschap.

¹¹²³ OGD nr. 602.

- 1372 **Hinrik Slogtere**
6 april 1372¹¹²⁴. Hij was lid van de Kalendebroederschap¹¹²⁵.
- 1412 **Johannes Wolters**
komt als priester te Groningen voor 7 april 1412.¹¹²⁶
- 1447 **Willem Thyes verwers soen**
wordt genoemd 7 november 1447.¹¹²⁷
- 1455 - 1488 **Rodolphys Rynt**
komt als priester te Groningen voore 23 mei 1455,¹¹²⁸ 23 maart 1458,¹¹²⁹ 6 maart 1480,¹¹³⁰ en 15 december 1488.¹¹³¹ Hij stichtte in 1483 de Cosmas en Damianusvicarie in de Martinikerk en de vicarie op het Walburgisaltaar in de Walburgskerk.¹¹³²
- 1464 **Harmannus de Rede (Rode)**
clericus van het bisdom Munster, verzoekt als pauselijk gunstbewijsde de expectans op een beneficie ter collatie van de persona personatus van de Martinikerk te Groningen; bewilligd 16 oktober 1464.¹¹³³ Hij heeft reeds beneficia in het aartsbisdom Keulen en het bisdom Munster.
- 1475 **Mr Petrus Kloeck**
Bertolt linck
priesters 29 oktober 1475.¹¹³⁴ Kloeck is later provisor van het Heilige Geestgasthuis.
- 1477 **Johan ten Hoerne**
8 juli 1477 priester (Martinikerk?).¹¹³⁵
- 1462 - 1482 **Gerardus Korenportinge**
Vermeld in 1482.¹¹³⁶ Ook priester 10 juli 1462, dan commissaris-generaal van Groningen, Go en Wold.¹¹³⁷
- 1488 - 1493/4 **Henricus Engelberti**
In 1493/4 worden *episcopalia* voldaan voor Dns. Henricus Engelberti in Groningen.¹¹³⁸ Hij komt als priester en notarius voor 15 december 1488.¹¹³⁹

¹¹²⁴ OGD nr. 602.

¹¹²⁵ Lijst Kalendebroederschap.

¹¹²⁶ Arch. Abdij Assen nr. 100 reg. 34.

¹¹²⁷ Arch. GPK nr. 515 reg. 120.

¹¹²⁸ Arch. GPK nr. 383 reg. 162.

¹¹²⁹ Arch. GPK nr. 383 reg. 162.

¹¹³⁰ Arch. GPK nr. 488 reg. 308.

¹¹³¹ Arch. GPK nr. 417 reg. 373.

¹¹³² RF 1483.17.

¹¹³³ RG IX.1, 359 nr. 2303, Vat. Arch., Reg. Suppl. 576, 9v s.

¹¹³⁴ Arch. GPK nr. 215 reg. 276.

¹¹³⁵ Arch. GPK nr. 416 reg. 290.

¹¹³⁶ RF 1482.16.

¹¹³⁷ AKG nr. 395 reg. 441.

¹¹³⁸ ABU nr. 230-2.

¹¹³⁹ Arch. GPK nr. 417 reg. 373.

- 1496 **Albertus Conradi**
Van hem is een notarieel instrument bekend van 11 augustus 1496.¹¹⁴⁰
- 15.. **Niclaes van Myrloe**
Kapelaan.¹¹⁴¹
- 1510 ? **Mag. Helprick Altinck**
werd 15 december 1509 tot subdiaken, 16 februari 1510 tot diaken en 9 maart 1510 tot priester gewijd.¹¹⁴² Magister (Keulen), als student ingeschreven 2 november 1504.¹¹⁴³ Notarius 6 augustus 1517¹¹⁴⁴ 10 juni 1521'.¹¹⁴⁵
- 1521 **Bertolt Sissinck**
14 april 1521 eerste mis van Bertolt Sissinck, op verzoek van zijn vader Roeloff Sissinck bijgewoond door Gelderse autoriteiten.¹¹⁴⁶ Hij overleed in 1545.¹¹⁴⁷
(Lambert Sissing, uit Groningen, stud. iur. Keulen 12 maart 1529;¹¹⁴⁸ 6 april 1533 *litterae demissoriales* voor Lambertus, zoon van Rudolphus Sissinck Groningensis, om gewijd te worden).¹¹⁴⁹
- 1551 **Anthonius Joannis**
de Groningen, 18 februari 1551 toegelaten tot alle wijdingen; geen wijdingstitel aangegeven.¹¹⁵⁰ Meester Antonius Rodius overleed in 1551.¹¹⁵¹ Antonius Joannis Rodius, van Groningen, werd als student te Leuven ingeschreven 13 april 1540.¹¹⁵²
- 1556 **Folckeer**
komt 27 januari 1556 voor.¹¹⁵³
- 1564 **Melchior Karstkens**
7 maart 1564, is overleden; Berent Varwer voorstander over zijn kinderen, alsmede de voorstanders over de kinderen van wijlen Johan Karstkens.¹¹⁵⁴
- 1569 **Harmen**
komt als kapelaan voor 23 augustus 1569.¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁰ HCL, Charters niet in Singels boek 12 ch. 3.

¹¹⁴¹ *Diarium Alting* 127, 128

¹¹⁴² Dom nr. 2544, 21v, 77; AAU 23 (1896) 432.

¹¹⁴³ Zijlstra nr. 5110.

¹¹⁴⁴ AKG nr. 196 reg. 976.

¹¹⁴⁵ Arch. HJK nr. 32 reg. 73.

¹¹⁴⁶ HGA, Hertogelijk Archief nr. 74, rekening 1518-1525, 42.

¹¹⁴⁷ Lijst Kalendebroederschap.

¹¹⁴⁸ Zijlstra nr. 6137.

¹¹⁴⁹ ABU nr. 538-1, 47v.

¹¹⁵⁰ ABU nr 550*, 17v.

¹¹⁵¹ Lijst Kalendebroederschap.

¹¹⁵² Zijlstra nr. 9152.

¹¹⁵³ RA III a.

¹¹⁵⁴ RA III a.

¹¹⁵⁵ RA III a.

1573 **Warnerus**
Zalige heer Warnerus wordt 15 december 1573 met zijn moeder Grete genoemd.¹¹⁵⁶

1582 **Cyprianus**
komt 10 april 1582 voor.¹¹⁵⁷

Vier maarschalkenaltaar (onbekend welke kerk)

1474 **Henricus Johannis**
9 februari 1474 vicarius van het Vier maarschalken altaar.¹¹⁵⁸

Geertruidsgasthuis

In zijn testament van 15 december 1488 legateert Poptatus, eerder pastoor te Holwierde*, aan ‘den dreene presteren in dat gasthuis’.¹¹⁵⁹

Deken van Groningen (Go en Wold) (niet uitputtend)

4 januari 1420 bisschop Frederik bevestigt aan de inwoners van Groningen en van Go en Wold het recht, dat hij gehouden is, er een aldaar of in Drenthe woonachtige persoon aan te Stellen tot deken om de *casus episcopales* te berechten, er te bekwamer tijd een wijbisschop heen te zenden, geen van hen buiten Hulsforde en Biscopesberge te dagen, en hen naar vermogen te beschermen.¹¹⁶⁰

1457 **Johan Nicolai**
2 oktober 1449 pastoor te Engelbert en deken.¹¹⁶¹ Als vicedecanus van Groningen, Go en Wold vermeld 18 november 1457.¹¹⁶² Hij was priester in de Martinikerk .

1462 **Gerardus Korenportinge**
commissarius-generaal van Groningen, Go en Wold 10 juli 1462.¹¹⁶³ Hij was priester in de Martinikerk in 1482.

1478, 1484 **Folkerus Gerbrandi (Folker Garbrands)**
komt als vicarius in de A-kerk en commissarius-generaal van Groningen, Go en Wold voor 26 november 1478,¹¹⁶⁴ zo ook 24 mei 1484,¹¹⁶⁵

1497 **Leffardus Elderwolt**

¹¹⁵⁶ RA III a.

¹¹⁵⁷ RA III a.

¹¹⁵⁸ Arch. GPK nr. 290 reg. 254.

¹¹⁵⁹ Arch. GPK nr. 417 reg. 373.

¹¹⁶⁰ HUA nr. 4, 67; Muller, *Regesten* nr. 3080.

¹¹⁶¹ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 48 reg. 38.

¹¹⁶² Arch. GPK nr. 392 reg. 170.

¹¹⁶³ AKG nr. 395 reg. 441.

¹¹⁶⁴ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 50 reg. 58.

¹¹⁶⁵ R.F. 1484.11.

komt als commissarius-generalis van Groningen, Go en Wold voor 23 oktober 1497.¹¹⁶⁶ Hij was vicarius in de A-kerk.

1519 **Johannes Waning**
is deken van Groningen 30 maart 1519.¹¹⁶⁷

1516, 1526 **Hermannus Abbringh**
16 februari 1516 commissaris-generaal van Groningen, Go en Wold,¹¹⁶⁸ deken van Drenthe 1526,¹¹⁶⁹ 12 november 1527.¹¹⁷⁰ Later syndicus van Groningen. 15 november 1548 wordt hij aangenomen als secretaris.¹¹⁷¹ Betaald 30 mei 1549 'noch gewest nae Haeren omme Doctor Abberinck toe haelen'.¹¹⁷² Zegel 18 september 1549.¹¹⁷³ Hij had in 1519 een vicarie in de Martinikerk.¹¹⁷⁴

1535, 1541 **Reyner Broeils**
komt als deken voor in 1535¹¹⁷⁵ en als pastoor van de A-kerk en deken van Groningen 2 mei 1541.¹¹⁷⁶

1568 **Rodolphus Husinge**
komt 1 december 1568 voor als perpetuus vicarius en decanus van Groningen.¹¹⁷⁷ Hij was vicarius in de Martinikerk 28 augustus 1564.¹¹⁷⁸ Hij overleed in 1580.¹¹⁷⁹ In 1553 werd hij lid van de Kalendebroederschap.

1580 - 1594 **Johannes Lichnius/Lithinius**
24 september 1580 wordt Johannes Lichnius vicarius in de Martini- en Walburgskerk verkozen tot deken.¹¹⁸⁰ Hij komt daarna meermalen als deken voor. Op 10 mei 1583 wordt hij tot dekaan van Go en Wold benoemd door de officiaal Eeltz, verzoekt approbatie daarvan aan het stadsbestuur; de beslissing daarover wordt uitgesteld *ad legatorum reditum*.¹¹⁸¹ Hij wordt nog deken genoemd 20 april 1594.¹¹⁸²

Overige

1372 **Egbert van Hamborch**
Her Egberte van Hamborch wordt 6 april 1372 vermeld.¹¹⁸³

¹¹⁶⁶ Arch. GPK nr. 435 reg. 448.

¹¹⁶⁷ ABU nr. 250-1, 22; ABU nr. 231, 87.

¹¹⁶⁸ Arch. GPK nr. 396 reg. 408.

¹¹⁶⁹ St Marie nr. 1855, 46.

¹¹⁷⁰ RF 1527.3.

¹¹⁷¹ Rekening stad Groningen 1549, officianten verdeenst.; RF 1548.3.

¹¹⁷² Rekening stad Groningen 1549, bodelonon.

¹¹⁷³ RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama.

¹¹⁷⁴ ABU nr. 8-4, 11.

¹¹⁷⁵ Rekening stad Groningen 1535/6, schatting voor de landsknechten.

¹¹⁷⁶ RF 1541.4.

¹¹⁷⁷ Arch. AHS nr. 895 reg. 411.

¹¹⁷⁸ Oudmunster nr. 14-1, 73.

¹¹⁷⁹ Lijst Kalendebroederschap.

¹¹⁸⁰ RA III a.

¹¹⁸¹ Stadsdocumenten in conventie

¹¹⁸² RA III a.

¹¹⁸³ OGD nr. 602.

- 1439 **Engelbertus Gobelens**
wordt 24 november 1439 als priester te Groningen vermeld.¹¹⁸⁴ Dezelfde? als Engelbertus de Groningen, 1434 stud. jur. Keulen; volgens Zijlstra 1457 deken, 1464 pastoor Groningen.¹¹⁸⁵
- Voor 1467 **Johan Baroldes**
overleden, volgens 8 juni 1467.¹¹⁸⁶
- 1560 **Joachimus Jacobi**, cler. Trai. d., **Joannes Aquestri**‘(?) cler. Colon. d., 1565 , **Hermannus Tenckinck** priester.¹¹⁸⁷

Kalendebroederschap

Te Groningen bestond een broederschap van de Kalende. Lijsten van leden, levende zowel als overledene, bleven bewaard. In de eerste plaats is er het zogeheten Kalendenboek,¹¹⁸⁸ aangelegd tussen 1459 en 1463 en bijgehouden tot 1500. Het bevat een lijst van levende broeders/priesters, van 1460 tot 1500 (met enkele latere aanvullingen), voorts een lijst van overleden priesters, van 1318 tot 1500. In de tweede plaats een lijst¹¹⁸⁹ van levende broeders/priesters aangelegd eind veertiende eeuw/begin vijftiende eeuw (bevat echter geen inschrijvingen uit de vijftiende eeuw) en bijgehouden tot 1590, en van overleden priesters als aanvulling op de lijst in het Kalendenboek, beginnende omstreeks 1500 en eindigende in 1590. Verreweg de meeste van de genoemden hadden een beneficie in de stad Groningen. Enkel en enkele zijn in dorpen traceerbaar maar blijken meestal eerst in de stad te hebben gefunctioneerd.

Het gaat dus voor het overgrote deel om priesters die in Groningen hebben gestaan. Voorzover hun namen te koppelen waren aan die welke reeds uit andere bronnen bekend zijn, zijn zij niet opnieuw vermeld. De meeste van de in de lijst 1318-1500 genoemde overleden priester/broeders zijn echter niet uit andere bronnen bekend, met name niet die uit het eerste deel van de lijst. In totaal bevat deze lijst 109 namen. Hieronder volgt een opsomming van hen die niet uit andere bronnen bekend zijn, in de volgorde die de lijst hanteert:

Gherbrant
Herman
Iohan Korteys
Mester Sigher
Hinrik Radinkens
Iohan Liudgardus
Mathias van den Hilghen Gheeste (provisor van het Heilige Geestgasthuis)
Hinric Waning
Clawes de Vrode
Iohan Hertinc

¹¹⁸⁴ Arch. AHS nr. 752 reg. 47.

¹¹⁸⁵ Zijlstra nr. 5838.

¹¹⁸⁶ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 21 reg. 56.

¹¹⁸⁷ Arch. HJK nr. 517, RF 1565.75, VvSt 70, 350.

¹¹⁸⁸ GA, Arch. Kalendebroederschap nr. 1.

¹¹⁸⁹ Arch. Epemastate, IJsbrechtum.

Otto van Vrees (wellicht Otto de Vrees, deken van Drenthe 1332?).¹¹⁹⁰

Rickert Lange Prodes

Lubbert Spelt

Iohan Tolner

Iohan Paedze

Mathias Paedze

Johan Snoye

Peter Loze volgende persoon bekend 1341-1342

Dirc Weynelhoed

Johan Rode Reme

Hinric Eykinc

Hinric Somer

Willem van Oestum

Ghert Boltinc

Mester Clawes Hebinc volgende 1365-1372

Roleff van Bastele

Godeke van den Hamme volgenden 1365-1370

Herman van Yperen

Meynolt Kinninc volgenden 1370-1385, ov. voor 1391

Wolter van Odoren volgende ov. voor 1399

Herman van den Hilghen Gheeste (provisor van het Heilige Geestgasthuis)

Rolef Scroders volgenden 1401-1415

Iohan Segevant

Iohan Eelhorn

Folkert Rickerdes

Iohan Namync (provisor van het Heilige Geestgasthuis)

Lodewich Horneken (provisor van het Heilige Geestgasthuis) volgenden 1394-1439

Gheert Vleminc

Ludeken Kopernaghel volgenden 1438-1468

Iohan Geetsche

Mester Anthonius (de latere pastoor te Baflo, 1444-1460?)

Ditmer Striker volgenden 1438-1466

Lambert Folkerdinck

Mester Gheert Duerdes

Mester Bernt Tinctoris

Johan van Borck

Gheert Bartoldes volgenden 1454-1501

Mester Sygher Jansen

totaal 48 priesters.

Van de lijst levende broeders begin zestiende eeuw-1589 in het exemplaar te IJsbrechtum zijn niet te traceren in andere bronnen:

Mester Johan van Beilen

Johan N.

Hinrick Vinckendorf

Mester Geert Ravenborch¹¹⁹¹ † 1539

¹¹⁹⁰ OGD nr. 331.

¹¹⁹¹ Als student te Keulen ingeschreven 30 oktober 1522, afkomstig van Groningen, Zijlstra nr. 5933.

Johannes Simon¹¹⁹² (zie beneden)
 Ludolphus Vrese
 Henricus Moerdts (zie beneden)
 Hermannus Nicolai¹¹⁹³ (zie beneden)
 Bartoldus Henrici
 Hermannus Coninck
 in totaal 10 priesters

Daarnaast noemt de lijst van overleden priesters in het exemplaar te IJsbrechtum als niet nader geïdentificeerde priesters:

Rolef van Wagheninghe
 Egbert Knoethe¹¹⁹⁴ † 1519
 Michael Anthonii † 1522
 Roleff Kemerlinck † 1523
 Mester Johan Cloesterman † 1527
 Enthe Jansoen † 1532
 Mester Onne † 1532 (nb. mogelijk Mr Onne Fopkens, pastoor te Solwerd*?)
 Mester Herman Helt † 1532
 Mester Hinric Barolds † 1534
 Mester Johan Ulgher
 Mester Zwer Lambers
 Johan Vriese † 1547
 Wybrant Ockens
 Mester Johan Simons † 1551 (zie boven)
 Henricus Woerdts † 1558 (zie boven, Moerdts)
 N., pastoor Adorp* † 1568
 Hermannus Nicolai † 1570 (zie boven)
 Mester Hinrick Vinckert † 1575
 N.N. † 1577
 Gheert van ter Ae † 1582
 totaal 20 priesters waarvan hiervoor reeds 3.

totaal van de drie lijsten 75 priesters. Voor het overgrote deel zullen het priesters zijn geweest die te Groningen hebben gefunctioneerd.

Deken van Groningen (Go en Wold) (niet uitputtend)

4 januari 1420 bisschop Frederik bevestigt aan de inwoners van Groningen en van Go en Wold het recht, dat hij gehouden is, er een aldaar of in Drenthe woonachtige persoon aan te Stellen tot deken om de *casus episcopales* te berechten, er te bekwamer tijd een wijbisschop heen te zenden, geen van hen buiten Hulsforde en Biscopesberge te dagen, en hen naar vermogen te beschermen.¹¹⁹⁵

1457 **Johan Nicolai**

¹¹⁹² Johannes Simonis, van Groningen, als student te Leuven ingeschreven 23 april 1539, Zijlstra nr. 7788.

¹¹⁹³ Hermannus Nicolai, van Groningen, mei 1554 als student te Leuven ingeschreven, Zijlstra nr. 9184.

¹¹⁹⁴ Egbert Knotte, van Haren, als student te Rostock ingeschreven 29 mei 1495, Zijlstra nr. 7409.

¹¹⁹⁵ HUA nr. 4, 67; Muller, *Regesten* nr. 3080.

2 oktober 1449 pastoor te Engelbert en deken.¹¹⁹⁶ Als vicedecanus van Groningen, Go en Wold vermeld 18 november 1457.¹¹⁹⁷ Hij was priester in de Martinikerk .

- 1462 **Gerardus Korenportinge**
commissarius-generaal van Groningen, Go en Wold 10 juli 1462.¹¹⁹⁸ Hij was priester in de Martinikerk in 1482.
- 1478, 1484 **Folkerus Gerbrandi (Folker Garbrands)**
komt als vicarius in de A-kerk en commissarius-generaal van Groningen, Go en Wold voor 26 november 1478,¹¹⁹⁹ zo ook 24 mei 1484,¹²⁰⁰
- 1497 **Leffardus Elderwolt**
komt als commissarius-generalis van Groningen, Go en Wold voor 23 oktober 1497.¹²⁰¹ Hij was vicarius in de A-kerk.
- 1519 **Johannes Waning**
is deken van Groningen 30 maart 1519.¹²⁰²
- 1516, 1526 **Hermannus Abbringh**
16 februari 1516 commissaris-generaal van Groningen, Go en Wold,¹²⁰³ deken van Drenthe 1526,¹²⁰⁴ 12 november 1527.¹²⁰⁵ Later syndicus van Groningen. 15 november 1548 wordt hij aangenomen als secretaris.¹²⁰⁶ Betaald 30 mei 1549 'noch gewest nae Haeren omme Doctor Abberinck toe haelen'.¹²⁰⁷ Zegel 18 september 1549.¹²⁰⁸ Hij had in 1519 een vicarie in de Martinikerk.¹²⁰⁹
- 1535, 1541 **Reyner Broeils**
komt als deken voor in 1535¹²¹⁰ en als pastoor van de A-kerk en deken van Groningen 2 mei 1541.¹²¹¹
- 1568 **Rodolphus Husinge**

¹¹⁹⁶ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 48 reg. 38.

¹¹⁹⁷ Arch. GPK nr. 392 reg. 170.

¹¹⁹⁸ AKG nr. 395 reg. 441.

¹¹⁹⁹ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 50 reg. 58.

¹²⁰⁰ R.F. 1484.11.

¹²⁰¹ Arch. GPK nr. 435 reg. 448.

¹²⁰² ABU nr. 250-1, 22; ABU nr. 231, 87.

¹²⁰³ Arch. GPK nr. 396 reg. 408.

¹²⁰⁴ St Marie nr. 1855, 46.

¹²⁰⁵ RF 1527.3

¹²⁰⁶ Rekening stad Groningen 1549, officianten verdeenst.; RF 1548.3

¹²⁰⁷ Rekening stad Groningen 1549, bodelonen.

¹²⁰⁸ RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama.

¹²⁰⁹ ABU nr. 8-4, 11.

¹²¹⁰ Rekening stad Groningen 1535/6, schatting voor de landsknechten.

¹²¹¹ RF 1541.4.

komt 1 december 1568 voor als perpetuus vicarius en decanus van Groningen.¹²¹² Hij was vicarius in de Martinikerk 28 augustus 1564.¹²¹³ Hij overleed in 1580.¹²¹⁴ In 1553 werd hij lid van de Kalendebroederschap.

1580 - 1594 Johannes Lichnius/Lithinius

24 september 1580 wordt Johannes Lichnius vicarius in de Martini- en Walburgskerk verkozen tot deken.¹²¹⁵ Hij komt daarna meermalen als deken voor. Op 10 mei 1583 wordt hij tot dekaan van Go en Wold benoemd door de officiaal Eeltz, verzoekt approbatie daarvan aan het stadsbestuur; de beslissing daarover wordt uitgesteld *ad legatorum reditum*.¹²¹⁶ Hij wordt nog deken genoemd 20 april 1594.¹²¹⁷

Samenvattend: achtereenvolgens zijn in het voorgaande behandeld:

- persona's van de Martinikerk
- twee pastorieën Martinikerk
- kapelaans
- vicarissen van met name bekende vicarieën (prebenden)
- vicarissen zonder bekende vicarie
- priesters zonder bekend beneficie
- priesters van de Walburgskerk
- pastoors van de A-kerk
- kapelaans
- vicarissen van met name bekende vicarieën (prebenden)
- vicarissen zonder bekend beneficie
- priesters zonder bekend beneficie
- priesters zonder bekende kerk
- priesters zonder verdere referte uit de lijsten van de Kalendebroederschap
- deken/commissarissen Groningen, Go en Wold
- functionarissen bisdom Groningen

¹²¹² Arch. AHS nr. 895 reg. 411.

¹²¹³ Oudmunster nr. 14-1, 73.

¹²¹⁴ Lijst Kalendebroederschap.

¹²¹⁵ RA III a.

¹²¹⁶ Stadsdocumenten in conventie.

¹²¹⁷ RA III a.

GROOTEGAST

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Over de geschiedenis van de parochie is zeer weinig bekend. Ook het patrocinium van de kerk kon niet worden vastgesteld.

Tot de pastorie behoren in 1540 40 grazen land, tot een overigens verder onbekende prebende 18 grazen.¹ Het parochieregister uit 1501 maakt van een vicarie of prebende geen melding,² de schattingslijst van omstreeks 1500 geeft bij Grootegast het aantal priesters niet op.³

Pastorie

1418 **Eylike**
(pastoor) alhier, wordt genoemd 26 oktober 1418.⁴

1445-voor 1450 **Yne**
pastoor alhier, verkrijgt een rentebrief op 7 september 1445; deze wordt 25 april 1450 door Hemme h. Ynensoen getransporteerd aan Hermannus custer die haar 11 januari 1475 weer overdraagt.⁵ Yne zal voor 1450 zijn overleden.

1502-voor 1527 **Mr. Dode Therinxma**
komt als pastoor alhier voor 16 september 1502.⁶ Een stuk van 29 mei 1527 noemt hem wijlen Dedo, pastoor alhier en commissarius van Humsterland.⁷ Waarschijnlijk was hij niet lang voordien overleden; 15 maart 1527 is de pastoor te Den Ham* commissarius van Humsterland.⁸ Hij zal dezelfde zijn als Dodo de Minori Gast (Lutjegast), 17 oktober 1484 te Greifswalde als student ingeschreven.⁹

1539 **Kempo**
pastoor alhier, tekent 15 augustus 1539 een mandaat voor afgekondigd af.¹⁰

1561 **N.N.**
wordt in 1561 als pastoor alhier geïnstitueerd; aan de officiaal betaalde hij hiervoor drie daalder.¹¹

Reformatie

Hoe in de eerste jaren na de Reformatie in de bediening van de gemeente is voorzien is

¹ Alma, 'Schatregister', 69.

² RC II, 10.

³ Alma, 'Schattingen', 177.

⁴ GAG, GA, R.F. 1418.1.

⁵ AKG nr. 20, 56 reg. 224; 51v reg. 273; 56v reg. 582.

⁶ GAG, GA, R.F. 1502/37.

⁷ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 179 reg. 129.

⁸ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 96 reg. 127.

⁹ Zijlstra nr. 6726.

¹⁰ GAG, GA, rvR nr. 956.

¹¹ Visitatie 1563.

onbekend. Eerst in 1598 komt hier een predikant.

1598 - 1604 Israel Vinckelius

Berchensis¹² verzoekt 7 augustus 1598 de classis hem te examineren; de classis stelt hem echter vrij van het examen 'die wile hie gestaen hefft in plaetsen daer hie *propter haereticam* op nijt hefft konnen geexamineert worden' en laat hem na een propositie 14 augustus 1598 toe. Begin 1600 rijzen rond zijn persoon moeilijkheden. De classis oordeelt het 7 februari 1600 beter Israel Vinckelius, predikant te Grootegast en Doezum*, een andere standplaats te geven. Hij bleef hier echter in functie totdat hij 6 augustus 1604 door de classis werd gedemitteerd wegens beroep naar Loppersum* als tweede predikant; de classis Loppersum nam hem 24 september 1604 als lid aan.

1605 - 1627 Thomas Joannis

uit Jever,¹³ wordt als predikant voor het eerst hier genoemd 2 september 1605¹⁴ en stond eerder te Dantumawoude waar hij reeds 23 november 1597 voorkomt.¹⁵ In 1605 was hij als predikant te Dantumawoude c.a. geschorst doch 21 mei 1605 door de classis in zijn dienst hersteld die toen ook zijn verzoek om goedkeuring van zijn vertrek inwilligde mits hij openlijk schuld beleed.¹⁶ Hij zou voor 8 augustus 1605 te Grootegast bevestigd zijn¹⁷ en stierf 6 december 1627.¹⁸ Op de classicale vergadering van 16-17 december 1627 dankt zijn zoon Albertus Thomae, predikant te Lutjegast*, voor de diensten der classis tijdens het op Nicolai 1628 geëindigde genadejaar.¹⁹

1628 - 1638 Hayo Johannis Walckens

werd reeds 6 februari 1628 hier een proefpreek toegestaan, vertoont 3 december 1628 een beroep naar hier, wordt 16 of 17 daaraanvolgend na examen toegelaten en zal 21 december bevestigd worden. Een 3 december 1638 door hem vertoond beroep naar Noordhorn* wordt 15 oktober daaraanvolgend door de classis goedgekeurd.

Prebende

Over de alleen in 1540 genoemde prebende is verder niets bekend.²⁰

¹² Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 14 augustus 1598.

¹³ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 25 oktober 1624; zo ook een muurschildering in de kerk te Dantumawoude uit 1599, Leeuwarder Courant 25 maart 1966.

¹⁴ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 229 en nr. 27.

¹⁵ J.J. Kalma, Aanvullingen (in hs.) op Romein, *Friesland*.

¹⁶ Romein, *Friesland*, 458 (abusievelijk Thomas Alberti genoemd).

¹⁷ Van Veen, Aanvullingen op Romein, *Friesland*, 59.

¹⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 16-17 december 1628.

¹⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 16-17 december 1628.

²⁰ Alma, 'Schatregister', 69.

GRIJPSKERK

Patroon: **Anthonius**

Bijzonderheden:

Oorspronkelijk heette het dorp Westerdijken; onder deze naam komt het reeds in 1426 voor.¹ Het is de laatstgestichte parochie in Munsters Fiesland en is een afsplitsing van Sebaldeburen* waarnaar het ook wel Sebaldeburen-beneden werd genoemd.² De kerk is voortgekomen uit een kapel, door de familie Grijp op de aangewassen land ten noorden van Sebaldeburen gesticht. De parochielijst van omstreeks 1450 noemt Grijpskerk niet, die van 1501 noemt het Westerdijken,³ een naam die nog geruime tijd in gebruik bleef. Ook de schattingslijst uit ca 1500 noemt het Westerdijken.⁴ In 1507 verschijnt de naam Grijpskapelle voor het eerst,⁵ de naam Grijpskerk in 1523.⁶ In 1564/5 vindt op last van de procureur-generaal bij het Hof van Friesland een getuigenverhoor plaats te ‘Grijpskerck ende Westerdijk’.⁷

De kerk was gewijd aan **Anthonius de Kluizenaar**, blijkens de vermelding omstreeks 1527 Van *Johannes Kayman, ecclesiae beati Anthonii in Westerdyken ... curatus*⁸ en diens zegel uit 1527 met een afbeelding van deze heilige.⁹

Een gedenksteen in de kerk¹⁰ geeft aan dat deze in 1582 werd verwoest en in 1607 (niet 1612)¹¹ herbouwd. Hoe grondig de verwoesting is geweest is onbekend. Bij de plannen tot herbouw is sprake van zowel herbouw als herstel. Voor de voltooiing ervan is reeds in 1602/3 sprake van een ‘kapel’ waarin door de predikant werd gepreekt.¹² Bij de restauratie in 1967 werd onder meer een sarcofaagdeksel gevonden, die lijkt te dateren uit de twaalfde /begin dertiende eeuw, die volgens Formsma overigens niet het graf van een priester behoeft aan te geven. De duiding van dit deksel is moeilijk maar mogelijk is het van elders aangevoerd en heeft het als altaarsteen dienst gedaan.¹³

Het parochieregister uit 1501 noemt onder Westerdijken een prebende.¹⁴ Ook de schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft voor hier twee priesters.¹⁵ In 1540 wordt opgegeven dat van het land onder Sebaldeburen bij de dijk de pastoor te Grijpskerk 9 grazen en de vicarius (alhier) 6 grazen land in gebruik heeft.¹⁶

Pastorie

¹ GPCV III, 469.

² Siemens, *Toelichting*, 26.

³ RC II, 10.

⁴ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁵ Formsma, *Grijpskerk*, 12.

⁶ Formsma, ‘Nicolaas Grijp’, 33-35.

⁷ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 25, 80v.

⁸ Arch. Gerkesklooster nr. 120 reg. 7 en 8.

⁹ Arch. Gerkesklooster nr. 96 reg. 127.

¹⁰ GDW nr. 1841-1842 (daar 1612).

¹¹ Door Formsma afgeleid uit de veroordeling in 1607 van de ingezetenen van de Juirsemakluft tot een bijdrage aan de kosten van reparatie van de kerk, Formsma, ‘Nicolaas Grijp’, 33-35; Arch. HJK nr. 900, 368).

¹² Formsma, *Grijpskerk*, 37-38 (15 oktober 1603 sprake van een geschil over kosten wegens ‘mackinge der straaten neffens die Capelle aldaer’, Arch. HJK nr. 840, 380v. .

¹³ Formsma, *Grijpskerk*, 13-14. Het deksel wordt door Waslander, *Dekselse graven*, niet vermeld.

¹⁴ RC II, 10.

¹⁵ Alma, ‘Schattingen’, 177.

¹⁶ Alma, ‘Schatregister’, 70.

15(13?)24-
1527(43?)

Johannes Kayman

Op 24 juli 1513 werd d. Johannes Kayman de Weesterdyck, Mon. dioc., als student in de rechten te Keulen ingeschreven;¹⁷ hij was toen dus reeds priester en waarschijnlijk pastoor alhier. Op 6 juli 1524 komt Johannes Kaiman, pastoor alhier, voor als substituut van Sebastianus Wyntoner, kameraal van het bisdom Munster.¹⁸ Als notarius vinden wij hem omstreeks 1527.¹⁹ Aan een stuk van 15 maart 1527 bleef zijn zegel bewaard.²⁰ Mogelijk is hij bedoeld met de 11 september 1543 alhier genoemde pastoor Johannes.²¹

(1555

Johan Levers)

Op een mandaat uit 1555 staat aangetekend wie exemplaren daarvan zullen krijgen. Aangegeven worden verschillende naamloze pastoors, Levinck, pastoor te Kantens (geen 'heer' genoemd), heer Herman te Stedum, heer Thomas te Winsum alsmede 'Johan Leners toe Grypskerk' (geen heer genoemd).²² Formsma gaat er van uit dat deze hier pastoor was maar dat lijkt ons twijfelachtig. Mogelijk betrof het Johan Louwens die in 1540 met 85 ½ grazen laagland te 'Sibaldeburen by den Dyck' (= Grijskerk) genoemd wordt.²³

1560 - 1567

Tiaert Mennes

pastoor alhier, voordien kapelaan te Burum, stond hier reeds in 1560 en raakte in 1567 verwickeld in een proces over trouwgeloften, door hem gedaan aan Katryn of Tryn Outgers en nadien aan Alijdt. Verschillende stukken hierover, uit de periode 4 februari 1567 tot 10 november 1567, bleven hierover bewaard. Op 10 november 1567 verklaart Claes van Burmania dat de pastoor 'dree getruwede wijven gehad'.²⁴ De pastoor te Nijega (Sm.) verklaart dat Tiaert enkele dagen na Johannes' geboorte (24 juni) zijn maagd mishandeld heeft toen deze bij hem op bezoek was.²⁵ Zowel te Burum als hier zou hij zich ook aan de kerkensieraden vergrepen hebben. De aanklacht richtte zich echter met name tegen de meervoudige verbreking van trouwgeloften (bepaald niet tegen het aangaan daarvan en het wisselen van ringen). Verdediging van de aangeklaagde noch de uitspraak van de officiaal zijn ons bekend.²⁶ In 1554 is hij kapelaan te Bornwird.²⁷

Reformatie

(1599?-) 1602 **Nicolaus Petri**

¹⁷Keussen II, 716; niet vermeld door Zijlstra.

¹⁸Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 1, 4v-5v.

¹⁹Arch. Gerkesklooster nr. 120 reg. 7 en 8 (vidimeert twee oorkonden van 16 augustus 1408).

²⁰Arch. Gerkesklooster nr. 96 reg. 127.

²¹Arch. HJK nr. 40 (R.F. 1544/17).

²²Arch. HJK nr. 520 (R.F. 1555/114).

²³Alma, 'Schatregister', 70.

²⁴StA Munster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 453.

²⁵StA Munster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 461.

²⁶Formsma, 'Huwelijksgeloften'. 54-57 (cit. StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 453-468).

²⁷Tresoar, Arch. Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg nr. 891.

‘thoe Grijskercke’ontving in 1599 uit de kloostergoederen 5 gl.;²⁸ niet blijkt of hij hier toen reeds predikant was. Op 1 maart 1602 verzoekt hij de classis verlenging van de destijds gegeven toestemming te Grijskerk te mogen ‘exerceren’ hetgeen wordt toegestaan; hij zal echter zo spoedig mogelijk een beroepbrief moeten overleggen. Op 15 april 1602 wordt hem 50 Car. gl. tractement uit de kloostergoederen uitbetaald als predikant alhier,²⁹ volgens de betalingsordonnantie ‘eens voer all’.³⁰ Op 11 oktober 1602 wordt een beroep op hem naar Visvliet* goedgekeurd; hij had tot dusverre bij provisie Grijskerk bediend (de synode had 3 juni de deputaten opgedragen Gedeputeerde Staten te verzoeken hem aldaar te handhaven); hem is ook voor deze gemeente uiteindelijk een beroepbrief gegeven doch omdat hij slechts voor een bepaalde tijd is beroepen, geeft de classis hem de vrijheid naar Visvliet te gaan waar hij volgens de acta van 18 oktober zal worden bevestigd.

1602 - 1607 **Vacant.**

Na zijn vertrek bleef de gemeente hier enkele jaren vacant. De synode besluit 7 mei 1606 bij Gedeputeerde Staten aan te dringen op maatregelen ter voorziening in de dienst alhier. Blijkens de synodale acta van 8 mei 1607 zijn tien kerken in het Westerkwartier vakant waaronder ‘die twee voorneme plaetsen Nordthorn ende Grijskercke’ en ‘van die tiddt der reductie (sc. 1594) sonder eenige bestelde dienaar gewesen’; deputaten moeten bij Gedeputeerde Staten aandrangfen op effectueren van de door de Staten gegeven belofte. Synodale gecommiteerden hadden 21 april 1607 als hun mening gegeven dat Grijskerk met een predikant moet worden voorzien en dat Van Asschendorp (eigenaar van de borg Reitsema alhier³¹) moet worden verzocht tot onderhoud van de predikant de vicarieën van Sebaldeburen* en Oldekerk* bij te voegen.³² Gedeputeerde Staten bepalen na Van Asschendorp gehoord te hebben dat daartoe strekkende mandaten zullen worden verzonden. Hoofdmannen wijzen 4 juli 1607 een eis van de collator (sc. van Asschendorp) tegen de ingezetenen van Grijskerk tot betaling van de ‘gewonenentlicke ... kerke unde pastorien profijte’ ter noodzakelijke reparatie van de kerk toe.³³ Eerder, in 1602 hadden Gedeputeerde Staten bij apostille jaarlijks 100 gl. toegestaan tot onderhoud van de predikant; op 11 oktober 1610 beslist de Landdag op een verzoek van de collatoren alhier dit bedrag te mogen genieten dat de gecommiteerden tot de kloostergoederen hierover informatie zullen nemen en hun rapport op de volgende landdag zullen overgeven.³⁴ Nadien is deze zaak niet meer aan de orde gekomen.

1607 - 1610 **Johannes Sigefridus Cuperus**

kwam in 1598 naar Jarsum (Ofr.) en moet vandaar voor 15 februari 1608 vertrokken zijn.³⁵ Op 7 september 1607 bericht Johannes Acronius aan de

²⁸ StA nr. 2293, 136v.

²⁹ StA nr. 2668, 27.

³⁰ StA nr. 530.

³¹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 144.

³² Arch. PKV Groningen nr. 42.

³³ Arch. HJK nr. 843.

³⁴ StA nr. 3, 1888.

³⁵ Reershemius, 646.

stadhouder dat te Grijskerk iemand uit Nassau gekomen is en ook door van Asschendorp is aangenomen.³⁶ Johannes Sigefridus Cuperus, uit Dillenburg, werd 29 november 1607 alhier bevestigd.³⁷ De classicale acta die over deze periode niet bewaard bleven noemen hem alhier voor het eerst 20 juni 1608.³⁸ De classis zette hem 11 september 1609 wegens laster uit de dienst. Op 10 mei 1610 laat de synode hem tot Michael aanstaande (29 september) in het genot van woning en inkomsten nadat hij zelf had aangeboden vrijwillig de gemeente te verlaten; een aanklacht wegens door hem gepleegde en ontkende mishandeling wordt naar de competente rechter verwezen. De classis wordt met de waarneming van de dienst belast. Gedeputeerde Staten geven hem 11 oktober 1610 vier maanden uitstel zich van de aanklacht te zuiveren en vergunning zo lang nog hier te blijven; bij gebreke van zuivering zou hij na het verstrijken van de termijn terstond moeten vertrekken.³⁹ Als predikant alhier wordt hij nog genoemd 17 december 1610,⁴⁰ als gewezen predikant alhier 12 maart 1611.⁴¹ De classicale acta noemen hem, zonder dat bekend is in verband waarmee, op 8 april 1611.⁴² Op 24 mei 1611 legt de synode de classis op hem een goed getuigschrift te geven. Reeds op 6 mei 1611 was hij door de classis Assen toegelaten als predikant te Gasselte⁴³ vanwaar hij in 1630 naar Zuidlaren vertrok waar hij in 1631 werd afgezet.⁴⁴ Johannes Sigefridi, predikant te Gerdswear (Ofr.) van 1643 (doch wellicht eerder) tot zijn overlijden in 1674 zou zijn zoon zijn geweest.⁴⁵ De ingezetenen van Vriescheloo* wensten hem in 1639 als predikant maar hij is daar niet gekomen.

1611 - 1643 **Johannes Lubberti**

werd in 1583 te Siddeburen geboren, ging ter schole te Groningen, werd 28 april 1608 te Franeker als student ingeschreven⁴⁶ en 11 augustus 1611 alhier bevestigd.⁴⁷ De classicale acta noemen hem voor het eerst 2 september 1611⁴⁸. Volgens een procesaantekening van 16 december 1671 werd hij tot predikant alhier verkozen 18 mei 1613(!).⁴⁹ Hij overleed alhier 8 december 1643,⁵⁰ oud 60 jaren na 33 jaren predikant te zijn geweest, en werd 15 december 1643 in de kerk alhier begraven.⁵¹

Vicarie/prebende

³⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

³⁷ Arch. HG Grijskerk, Handelingen kerkenraad.

³⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12.

³⁹ StA nr. 116.

⁴⁰ Arch. HJK nr. 845, 300.

⁴¹ Arch. HJK nr. 2.

⁴² Arch. Classis Westerkwartier nr. 12.

⁴³ Romein, *Drenthe*, 54-55.

⁴⁴ Romein, *Drenthe*, 136.

⁴⁵ Reershemius, 646 en 584. Blijkens de acta van de classis Westerkwartier van 6 december 1642 was Sigifridi toen predikant in Oostfriesland.

⁴⁶ Zijlstra nr. 2031.

⁴⁷ Arch. HG Grijskerk, Handelingen kerkenraad.

⁴⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12.

⁴⁹ Arch. HJK nr. 900, 368.

⁵⁰ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 30 januari 1644.

⁵¹ GDW nr. 1853.

Reeds omstreeks 1500 moet hier een prebende zijn geweest.⁵² In 1540 komt het leen als vicarie voor.⁵³ Patrocinium noch bedienaren ervan zijn bekend.

⁵² RC II, 10; Alma, 'Schattingen', 177.

⁵³ Alma, 'Schatregister', 70.

DEN HAM

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Over de geschiedenis van de parochie waarbinnen de abdij Aduard was gelegen is niets bekend. De kerk is in 1729 vernieuwd.⁵⁴ Er is echter een oudere kerkstede, gelegen bij de boerderij Noorderham, die door Van Giffen is onderzocht;⁵⁵ daarover ontbreken echter verdere mededelingen.

In 1540 behoorden tot de pastorie 19 grazen land; voorts gebruikte de pastoor 6 grazen land van de abdij Aduard en 5½ grazen, gelegen te Fransum.⁵⁶ Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1460 **Ghert**
 komt hier als pastoor 12 maart 1460 voor.⁵⁷

1506 - 1527 **Wilhelmus**
 Sicke Benninge vermeldt dat de te Aduard gelegde Saksische troepen in 1506 een geestelijke, heer Willem op en Ham, naar Mr Johan Vredewold, pastoor te Bedum* en wonende te Groningen, zonden met brieven om een zoen met de stad Groningen te maken.⁵⁸ Wilhelmus, pastoor in 'Hammae' en commissarius-generaal van Hummerse, komt voor 15 maart 1527.⁵⁹

- 1550 **Johannes Lamberti**
 pastoor te Den Ham in Groningerland, ontvangt 28 juni 1550 het placet op zijn benoeming als vicarius te Kollum.⁶⁰ In 1561 is hij vicarius te Roden en wordt hij pastoor te Kollumerzwaag vanwaar hij in 1580 uitwijkt.

1566 **Johannes Lamberti**
 pastoor alhier, wordt 27 april 1566 door Gerhardus Petri, prebendaat te Niekerk (Wk.)*, met enkele andere geestelijken aangewezen als uitvoerders van zijn testament.⁶¹

Reformatie

Hermannus Christophori, predikant te Aduard* van 1595 tot 1596, zou ook de gemeente te

⁵⁴ KR 91977), 100.

⁵⁵ Miedema, *Terpenland*, I, 80, 336; II, 225.

⁵⁶ Alma, 'Schatregister', 81-82.

⁵⁷ AKG nr. 36 reg. 412.

⁵⁸ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 276.

⁵⁹ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 96 reg. 127.

⁶⁰ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 49, 17.

⁶¹ AKG nr. 74 reg. 1100.

Den Ham hebben bediend.⁶² Volgens resolutie van Gedeputeerde Staten van 7 juli 1595 zullen de opkomsten van de kerken te Den Ham en Fransum* mede dienen tot onderhoud van de kerk te Aduard.⁶³ Tot 2 augustus 1613 bleef Den Ham (met Fransum* dat echter enige tijd met Feerwerd* was gecombineerd) onder de zielzorg van de predikanten te Aduard Robertus Wippinge (1597-1602), Albertus Lomeijer (1603-1608/9) en Johannes Schonenborch (1609-161(2)3). Blijkens de synodale handelingen van 5 mei 1612 resideerde hier

161(2)3-1623 **Henricus Meinardi Raeth**

voordien te Tolbert* staande en door Gedeputeerde Staten op 14 augustus 1611 de dienst verboden.⁶⁴ Naar alle waarschijnlijkheid was hij hier reeds 13 maart 1612; op 18 april 1611 worden aan Hille Henrici, dochter van de predikant te Tolbert, de proclamaties te Groningen van haar huwelijk geconsenteerd; de voltrekking ervan is lange tijd geweigerd doch op 13 maart (zonder jaartal, doch wel 1612) is eindelijk attestatie naar Den Ham afgegeven.⁶⁵

De synode ontbiedt Raedt 7 mei 1612 en legt hem op zich van de dienst te onthouden en zich alsnog met de deputaten van de synode van Friesland te verzoenen. Op 12 maart 1613 verschijnt hij voor de classis; op 10 mei 1613 geeft hij een getuigschrift van verzoening van de classis Dokkum af dat echter door enkele predikanten als particulier getekend is, niet namens de classis en derhalve informeel. Hem wordt gelast een testimonium van de classis Leeuwarden over te leggen hetgeen geschiedt 15 juli en 2 augustus 1613; op laatstgenoemde dag laat de classis hem toe als predikant te Den Ham en Fransum* waarmee officieel aan de combinatie met Aduard* een einde kwam. Hij overleed tussen 11 mei en 16 juni 1623.⁶⁶

(1623 **Wilhelmus Joannis**)

predikant te Marum* c.a., bedankte blijkens de classicale handelingen van 1 december 1623 voor een beroep naar Den Ham en Fransum omdat zijn gemeente hem niet wilde laten gaan.

1624 - 1659 **Hermannus Lisingius**

vertoont 12 januari 1624 een beroep naar hier, wordt na examen toegelaten 16 februari 1624 en overleed alhier 20 januari 1659.⁶⁷ Hij was gehuwd met een zuster van Lambertus Alberti, predikant te Bierum*.

⁶² Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

⁶³ StA nr. 110.

⁶⁴ StA nr. 117.

⁶⁵ Proclamatieboek Groningen 18 maart 1611; ibid., 1620, 198 vroeg Meinardi afschrift van het verbaal van consent tot de proclamatie van dit huwelijk.

⁶⁶ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁶⁷ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 24 januari 1659.

HAREN

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

Haren is waarschijnlijk een zeer oude parochie, hoewel het Nicolaaspatrocinium van de kerk daarop niet wijst. Ligging en grootte van de parochie doen echter een hoge ouderdom vermoeden.

Op grond van bouwkundige aanwijzingen zou de kerk gesticht zijn tegen het einde van de twaalfde eeuw.¹ Kooi en Groenendijk gaat uit van een datering eerste kwart van de dertiende eeuw waarbij waarschijnlijk eerst het koor werd opgetrokken tegen een oudere houten kerk en volgden schip en toren na afbraak van de houten kerk. Er heeft echter geen onderzoek in de kerk zelf plaatsgevonden.² Van der Ploeg dateert het benedendeel van de toren omstreeks 1200.³

De kerk was dus gewijd aan Nicolaas. Voor het eerst komt het patrocinium voor 8 juni 1360 in een mandaat aan onder meer de parochianen van de *ecclesia sancti Nycolai in Haren*.⁴ In 1550 en 1551/2 wordt vermeld land alhier, gelegen ‘tussken Sunte Nicolaus unde des munnickes lant achter up de esch’.⁵ In 1553 is sprake van het sint Nicolaas land alhier.⁶ Zegels van de pastoors Arnoldus Zekelhoern (1473,⁷ 1478⁸) en Nicolaus Johannis (1505⁹) tonen Nicolaas. Van de pastoor Meynardus bleef eveneens een zegel bewaard (1455), waarop Catharina is afgebeeld, maar blijkens het zegelrandschrift moet hij het zegel van een vorig beneficie hebben gebruikt.¹⁰

De kerk te Haren zou in 1311 door Hendrik van Virneburg, aartsbisschop van Keulen, zijn geïncorporeerd bij de abdij van Camp, die zich bevond waar nu Assen ligt. Aartsbisschop Willem zou in 1350 toestemming hebben gegeven de kerk door monniken van de abdij te laten bedienen. Aldus vermeldt Bos¹¹ citerende ‘een oude kroniek’, welke geeft hij niet aan. Het bericht heeft echter betrekking op de cisterciënzer abdij Kamp te Kamp-Lintfort en de kerk te Haaren, gelegen binnen het aartsbisdom Keulen.

Omstreeks 1400/10 staat de kerk blijkbaar ter begeving aan de bisschop van Utrecht.¹² Later behoort de kerk aan het personaat te Groningen.¹³

In 1561 wordt hier de Annavicarie of – prebende genoemd,¹⁴ in 1564 de Mariavicarie.¹⁵ Naast deze danwel met één daarvan verbonden was het kosterijleen. Of dit reeds voor 1455 wanneer de kerkvoogden de oude kosterij verkopen aan Johan en Hinrick, zoons van de koster Peter,¹⁶ bestond is niet bekend.

¹ R.W.M. van Schaik, recensie, *Groninger Kerken* 14 (1997), 69, van H.H.W. van Loenen, *Van Nicolaas tot Nederlands-Hervormd. Acht eeuwen Harener dorpskerk* (Haren 1996).

² Kooi en Groenendijk, ‘Haren’, 18.

³ Van der Ploeg, *Groninger Kerken* 15 (1998), 118.

⁴ OBGD nr. 484.

⁵ GA, GAG, rvR nr. 45.1, 8v en 45.3, 12v.

⁶ UB Groningen, Collectie Backer nr. 20, 44v.

⁷ GA, GAG, R.F. 1473/3 II.

⁸ GA, GAG, R.F. 1478/5.

⁹ AKG nr. 106 reg. 928.

¹⁰ AKG nr. 132 reg. 185.

¹¹ Bos, *Haren*, 21.

¹² Muller, *Regesten* nr. 1448.

¹³ GA, Arch. Laman nr. 20 ii, 1551.

¹⁴ St. Marie nr. 1802.

¹⁵ St. Marie nr. 1802.

¹⁶ AKG nr. 132 reg. 335.

Pastorie

- 1276 **Rodolfus**
Op 18 november 1278 is *dominus Rodolfus de Haren* aanwezig bij de uitspraak in een geschil over tienden te Glimmen waarop onder meer door het klooster Essen aanspraak wordt gemaakt.¹⁷
- 1323 **Henricus**
rector ecclesiae, waarschijnlijk alhier, komt voor in 1323.¹⁸
- 1337 - 1341 **Henricus Cisonis Sculto**
Op 16 april 1337 zegelt Henricus *filius* Cisonis de Haren als pastoor alhier,¹⁹ op 1 mei 1337 Henricus Sculto evenzo²⁰ en 24 juni 1341 weer Henricus *filius* Cisonis als pastoor (zijn broer Johannes draagt dan land over aan het klooster Essen).²¹
- ca 1400/10 **Henricus Schutte**
was pastoor alhier en resigneerde als zodanig waarna de bisschop van Utrecht het pastoraat van de kerk alhier waarvan de collatie aan hem staat begeeft aan
- 1418 **Hermannus Schutte**
Het stuk is niet gedateerd;²² het werd uitgevaardigd tussen 1393, jaar van aanvang van het episcopaat van Frederik van Blankenheim, en 22 maart 1418 wanneer Harman Schutte als pastoor alhier voorkomt.²³
Een naamgenoot komt omstreeks 1442 voor als pastoor te Middelbert*.
- 1455 **Meynardus**
zegelt als pastoor alhier 30 april 1455 met een zegel waarop Catharina is afgebeeld en het randschrift S. MEINARDI IN LARE PBRI.²⁴ Hij moet dus voordien een beneficie hebben gehad te Noordlaren* of Zuidlaren. Te Haren zal hij gezien het feit dat hij zijn oude zegel gebruikt, nog slechts korte tijd in functie zijn geweest.
- 1471 - 1481 **Arnoldus Zekelhorn**

¹⁷ OGD nr. 153.

¹⁸ OGD nr. 277. Genoemd worden de kerspelen Noordlaren, Haren, Eelde, Noorddijk, Middelbert, Engelbert, Westerbroek, Kropswolde en Wolfsbergen, in totaal negen, en de *rectores ecclesie* dezer kerspelen, te weten Frethericus, Henricus, Sibrandus, Wilhelmus, Ulgerus, Jacobus, Sigerus en Galeko, in totaal acht. Mogelijk is een naam vergeten te vermelden. Bij gebrek aan contemporain materiaal is het bijzonder moeilijk vast te stellen welke pastoor bij welke parochie hoort. Van 1334 tot 1360 komt een Henric als pastoor te Eelde voor, van 1337 tot 1341 een Henric als pastoor te Haren en in 1342 een Jacob te Westerbroek. De index op OGD wijst laatstgenoemde aan Westerbroek toe. Frethericus komt ook in 1332 te Noordlaren voor. Indien wordt verondersteld dat zowel te Eelde als te Haren ook in 1323 een Henricus pastoor was en wegens de naamsovereenkomst de tweede vergeten is in de opsomming kan de reeks als volgt worden opgelost: Noordlaren – Frederik; Haren – Hendrik; Eelde – Hendrik; Noorddijk – Sibrand; Middelbert – Willem; Engelbert – Ulger; Westerbroek – Jacob; Kropswolde – Siger; en Wolfsbergen – Galeko.

¹⁹ OGD nr. 348.

²⁰ OGD nr. 349.

²¹ OGD nr. 366.

²² Muller, *Regesten* nr. 1448.

²³ AKG nr. 435 reg. 104.

²⁴ AKG nr. 132 reg. 185.

komt voor het eerst als pastoor alhier en commissarius in Groningen, Go en Wold namens de deken van Drenthe voor 31 mei 1471.²⁵ Op 13 januari 1475 gelast paus Sixtus IV het instellen van een onderzoek naar aanleiding van een geschil tussen de abdij te Termunten en Arnoldus Zexelhorn, priester van het bisdom Utrecht, die zich wederrechtelijk enige goederen van het klooster zou hebben toegeëigend.²⁶ Arnoldus Stekelhoern komt als pastoor hier voor 28 februari 1478.²⁷ Omstreeks 1481 wordt hij verkozen tot commandeur van het Johannieter klooster te Oosterwierum in welk convent hij, volgens hem door de balijer van Westfalen, commandeur van Steinfurt en de gemeenschap aldaar gegeven opdracht, hervormingen zal doorvoeren terwijl hij tot de Johannieter orde zal toetreden; bij zijn verkiezing is hij pastoor te Haren.²⁸ Op 1 december 1481 wordt Arnoldus Zekelhoern, pastoor te Haren, door paus Sixtus IV toegestaan tot de Johannieter orde toe te treden en commandeur van Oosterwierum te worden.²⁹ Reeds in juni 1485 is hij geen commandeur meer.³⁰ Op 1 oktober 1485 wordt hij genoemd als abt van het Benediktijnerklooster te Feldwerd³¹ waar hij naar aanleiding van een visitatie in mei 1487 om onbekende reden afstand deed.³²

1482 Nicolaus de Staphorst

Op 1 maart 1482 wordt ingeboekt de ontvangst van *episcopalia* (aan de bisschop verschuldigde rechten voor niet nader gespecificeerde diensten) van Nicolaus de Staphorst, pastoor te Haren, tegelijk met die van vijf geestelijken te Groningen.³³ Hij kan dezelfde zijn als

1483 - 1484 Nicolaus

Nicolaus wordt 6 augustus 1483³⁴ en 17 juli 1484³⁵ als pastoor alhier genoemd; in beide gevallen zegelt iemand anders omdat hij zelf nog geen zegel heeft. Hij kan dezelfde zijn als

1505 Nicolaus Johannis

pastoor alhier, zegelt 10 maart 1505.³⁶

? Dr. Hermannus Abbrinck

Op 27 februari 1506 werd Hermannus Abbrinck van Groningen als student te Leuven ingeschreven.³⁷ Op 5 juli 1519 treedt hij met anderen namens het kerspel Haren op.³⁸ Op 15 juni 1519 komt hij voor als vicarius in de Martinikerk te Groningen.³⁹ Op 2 januari 1523 komt hij weer als vicarius in de Martinikerk te Groningen voor.⁴⁰ In

²⁵ GA, GAG, R.F. 1471/31.

²⁶ Reimers, *Papsturkunden* nr. G XLV (Reg. Lat. nr. 755, 170).

²⁷ GA, GAG, R.F. 1478/5.

²⁸ AKG nr. 805 reg. 653.

²⁹ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. nr. 816 (oud nr. 809), 164v (gegevens Dr. H.J. Kok, Amsterdam).

³⁰ Arch. GPK nr. 53 reg. 185.

³¹ AKG nr. 2, 42v reg. 732.

³² Damen, *Benediktijnerkloosters*, 191.

³³ HUA, GA Utrecht 1^e afdeling nr. 815, 101 (Rekenboek Floris Tzwynnen).

³⁴ AKG nr. 155 reg. 708.

³⁵ AKG nr. 159 reg. 718.

³⁶ AKG nr. 106 reg. 928.

³⁷ Zijlstra nr. 8404.

³⁸ GA, GAG, R.F. 1519.32.

³⁹ ABU nr. 8-4, 11.

⁴⁰ Arch. GPK nr. 148 reg. 690.

hetzelfde jaar nam hij deel aan het Groninger godsdienstgesprek.⁴¹ Op 11 april 1527⁴² en 12 november 1527⁴³ treedt hij op als deken van Drenthe. Op 17 september 1529 wordt hij als buur (in de zin van het Selwerder landrecht) genoemd.⁴⁴ Zonder functieaanduiding komt hij voor te Groningen 6 november 1534⁴⁵. Op 15 november 1548 wordt hij syndicus en secretaris van de stad Groningen.⁴⁶ Hij was syndicus tot 1559.⁴⁷

Eppens vermeldt onder het jaar 1585 dat ‘Johan Abbering, des G. (lees: H.) Abbering soen, pastoer und secretarius to Groningen, voer 30 yaeren besunder raedt dere stadt Groningen ...’ de stad niet mag binnenkomen om de erfenis van zijn moeder Anna te genieten. ‘Doctor Abbering hadde dusse Anna tot ehe bestediget, hoewel pastoer; dan die persoene verliet hem to vro und was groet wiltijds myt den abt und hadde die guederen gemeen gemaket’; de bedoelde abt was Cornelius Hermanni, abt van Wittewierum vanaf 1558. Volgens Eppens was hij voormond over de vier kinderen van Abbrinck en Anna.⁴⁸ De stadsregering staat 25 februari 1585 Johan Abbring *doctoris frater* (!) toe in de stad te komen en tot de vespers te blijven om ‘zyn moeder tvisiteren’; de volgende dag wordt hem echter gelast weer te vertrekken. Op 16 juli 1585 wordt hem toegestaan op borgtocht en tot herroeping de stad te betreden.⁴⁹ Zo Eppens het woord ‘pastoor’ niet heeft gebezigd in de algemene zin van priester moet Abbrinck pastoor zijn geweest; waar is niet bekend, mogelijk alhier. Nog in 1549 had hij betrekkingen te Haren. Op 20 mei 1549 wordt betaald het loon voor een bode ‘noch gewest toe Haeren omme Doctor Abberinck toe haelen’.⁵⁰

1551 - 1557 **Dr Johannes Hermanni**

pastoor alhier, ruilt 15 september 1551 land van de pastorie met Johan Knotte; Henricus Wilhelmus, persona personatus en pastoor van de Martini- en Walburgskerk te Groningen stemt daarbij in met deze ruil.⁵¹ Op 7 februari 1554 verklaart de overheid van de stad Groningen zich incompetent ten aanzien van een verzoek van het kerspel Haren tot vervanging van de tegenwoordige pastoor en verwijst zij de requirante inzake de tegen de pastoor in te stellen zaak naar de geestelijke rechter.⁵² Op 7 mei 1554 wordt de pastoor alhier in zijn zaak tegen ‘de van Haren’ gelast zijn aanklacht te bewijzen.⁵³ Dr. Johannes Hermanni, pastoor alhier, procedeert 23 februari 1556 tegen de kerkvoogden alhier; Alting verwijst in zijn protocol in de kantlijn naar 12 oktober 1557 waar hij aantekende dat ‘Den doctor ende pastoer tho Haeren’ zich eerst tot de deken moet wenden; eerst daarna kan hij zich tot de wereldlijke rechter wenden met de mogelijkheid van beroep op Burgemeesteren en Raad van Groningen.⁵⁴ Op 7 juli 1557 is sprake van een geschil tussen Johan Knotte cum suis aan de ene en ‘de doctor ende

⁴¹ Wolfs, *Religionsgespräch*, 57, m.n. 132-146.

⁴² St. Marie nr. 1855, 45.

⁴³ GA, GAG, R.F. 1527.3.

⁴⁴ AKG nr. 133 reg. 1023.

⁴⁵ Arch. GPK nr. 551 reg. 752.

⁴⁶ GA, Rekeningen stad Groningen, 1549, ‘officianten verdeenst’. De reversaalakte is gedateerd 29 november 1548 (GA, GAG, R.F. 1548/3).

⁴⁷ GA, GAG, rvR nr. 958.

⁴⁸ Eppens, *Kroniek* II, 80-81. Volgens Eppens verliet hij deze vrouw en vervreemde hij de goederen van de vier kinderen, die tot armoede vervielen.

⁴⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 627, 628, 639.

⁵⁰ GA, Rekeningen stad Groningen, 1549, bodelonen.

⁵¹ Arch. Laman nr. 70, 1551.

⁵² GA, RA III a 1, 50.

⁵³ GA, RA III a 1, 74.

⁵⁴ GA, RA III a 1.

pastoor' te Haren waarbij procedureaanwijzingen worden gegeven aan Johan Knotte en Dr Abbrinck.⁵⁵

Een Johannes Hermanni, van Groningen, werd in 1521 te Bologna als student ingeschreven;⁵⁶ dezelfde?

1560 - 1568 **Regnerus Papinck**

van Anloo, wordt 2 juli 1553 te Keulen als student ingeschreven⁵⁷ en kort na 22 februari 1560 voor het eerst als pastoor alhier genoemd.⁵⁸ Op 18 augustus 1560 is sprake van een geschil tussen Reyner Papinck, pastoor alhier, en Otto Papinck.⁵⁹ Hij wordt meermalen vermeld als deken van Groningen, Go en Wold⁶⁰ of als commissarius over hetzelfde gebied.⁶¹ Na medio 1568 vertrok hij van hier naar Bedum*: 6 mei 1569 verklaart hij daar nog geen jaar in functie te zijn en voordien pastoor te Haren te zijn geweest⁶². Te Bedum werd hij op 11 mei 1570 vermoord.

1569 **Crato Embricensis**

volgde Papinck op als pastoor alhier; het wegens institutie verschuldigde bedrag ad 15 goudgulden wordt in de rekening van de proost van St. Marie over 1569/70 vermeld.⁶³ Crates van Embrick komt voor het eerst als procurator van het augustijner klooster Frenswegen bij Nordhorn voor 1 juli 1547,⁶⁴ daarna regelmatig tot 12 november 1560⁶⁵. Er is een andere procurator 14 januari 1563.⁶⁶ Een stuk dat hem noemt is gedateerd 3 februari 1569 maar het regeest tekent aan dat deze datum fout is.⁶⁷

1585 **Serapius Suffridi**

was vicarius in de Catharinakerk te Leeuwarden en week in 1580 met vele andere Friese geestelijken uit naar Groningen waar hij volgens de Conscriptio Exulum kapelaan van de Martinikerk en daarna commissarius te Loppersum werd.⁶⁸ De Spaansgezinde Luitenant Johan de Mepsche beveelt 8 juni 1582 de landvoogd, de hertog van Parma, voor een benoeming voor heer 'Gisp' (?) of Cyprianus Suffridi, 'curé' in Leeuwarden.⁶⁹ Op 13 september 1585 delen Burgemeesteren en Raad van Groningen mee de plaats van Serapius, vicarius, *sacellanus*, vicedecanus en pastoor te Haren als vicarius in het Jufferenconvent ten Broere aan een andere geestelijke te hebben gegeven.⁷⁰ Korte tijd daarop werd hij pastoor te Loppersum en commissarius van de gelijknamige proostdij.

1591 **Reynerus Rinckes Tyarum**

⁵⁵ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 77.

⁵⁶ Zijlstra, nr. 12303.

⁵⁷ Zijlstra nr. 12147.

⁵⁸ O.A. nr. 790, 812 vlg.

⁵⁹ Joosting, *Ordelen*, 371.

⁶⁰ St. Marie nr. 1807, 1561, 1562.

⁶¹ 1563: rekent af als commissarius over Groningen, Go en Wold 1561/2, 1562/3: AAU 42, 353; voorts St. Marie nr. 1802, 12, en nog GA, RA III a, 20 januari 1564.

⁶² Kleyntjens, 'Beeldenstorm', 177.

⁶³ St. Marie nr. 1802.

⁶⁴ Fürstlich Bentheimisches Archiv, Steinfurt, Kopiar Frenswegen 2, 384 reg. 384.

⁶⁵ Fürstlich Bentheimisches Archiv, Steinfurt, Kopiar Frenswegen 2, 99, 106v-107v reg. 447.

⁶⁶ Fürstlich Bentheimisches Archiv, Steinfurt, Kopiar Frenswegen 2, 114-114v.

⁶⁷ Fürstlich Bentheimisches Archiv, Steinfurt, Kopiar Frenswegen 2, 125v-127 reg. 473.

⁶⁸ Engels, *Conscriptio exulum*, 3.

⁶⁹ AAU 15, 275.

⁷⁰ RA III a.

‘bydienaer’ van de kerk te Haren doch de woning aldaar niet hebbende ‘dorch den daeglixen conflycten en doortoghten van Ruyters en soldaten’ verzoekt 17 oktober 1591 aan Burgemeesteren en Raad van Groningen om hun stem bij de verkiezing van een nieuwe pastoor te Eenrum*. ⁷¹ Reiner Rinck, pastoor alhier, kwam wel op het viertal maar werd 13 november 1591 niet verkozen. ⁷² Hoe lang hij hier stond is onbekend. Hij was tot 1580 pastoor te Bozum en week toen uit. ⁷³ Op 19 juli 1596 wordt last gegeven aan Reyn Rinckes, gewezen pastoor te Bozum, 25 goudgl. pro deo te betalen uit de inkomsten van de gesequestreerde kloostergoederen in Friesland. ⁷⁴

Reformatie

1595

Henricus Petri

komt 14-17 juli 1595 als predikant alhier voor, ⁷⁵ werd hier wegens ergerlijk gedrag ontzet ⁷⁶ en daarop (Luthers) predikant te Bornhovede. Op 2 januari 1600 antwoordt het consistorie te Groningen op zijn kennisgeving het lutheranisme te willen verlaten en tot het calvinisme te willen terugkeren dat terugkeer wordt toegestaan mits hij eerst zijn schulden betaalt. ⁷⁷ Op 19 november 1600 komt Henricus Petri, eertijds ‘pastoor’ te Haren, over met aanbeveling van de predikanten te Emden en Wolthusen en verzoekt hij een kerkdienst. Het consistorie besloot hem na gedane schriftelijke schuld- en geloofsbelijdenis op 26 november weer aan te nemen mits hij openlijk voor de gemeente zijn schuld zou belijden (hetgeen op 30 november geschiedde) en aan het Heilig Avondmaal zou deelnemen (wat hij 7 december deed). ⁷⁸ Begin 1601 werd hij predikant te Beilen waar hij eind 1602 werd afgezet. Te Rolde werd hij 4 december 1602 beroepen maar niet toegelaten. ⁷⁹ Van 1603 tot 1606 stond hij te Ommen waar hij eveneens werd afgezet evenals in Dalfsen in 1611 nadat hij zich daar nog in 1606 had ingedrongen. ⁸⁰

1596

Johannes Mauritius Berger

verbleef blijkbaar in februari 1596 te Groningen wanneer de magistraat van Appingedam aan de stedelijke overheid van Groningen verzoekt Johannes Berger beschikbaar te stellen voor de vacante predikdienst te Appingedam; Berger zelf schijnt hiertoe wel genegen te zijn. ⁸¹ Hij werd daar echter niet beroepen. Op 10 maart 1596 verzoekt Johannes Bergensis, predikant te Haren, het consistorie te Groningen toestemming nu en dan, tot oefening, te Groningen te mogen preken; zijn verzoek wordt afgewezen. ⁸² De consistoriale acta vermelden 14 juli 1596 het rapport van enkele leden van het consistorie, gezonden naar Johannes Baverus, inhoudende ‘dat hij Hohan vorsz. Hem altydt bereyt wilde laten vinden om in den consistorio by den Broederen te

⁷¹ GA, GAG, Hs in folio 55, 295.

⁷² GA, Verbaal Hammonius.

⁷³ Engels, *Conscriptio exulum*, 24.

⁷⁴ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 104.

⁷⁵ Acta synodes Groningen.

⁷⁶ Romein, *Drenthe*, 35.

⁷⁷ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

⁷⁸ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

⁷⁹ Romein, *Drenthe*, 113.

⁸⁰ Romein, *Drenthe*, 113.

⁸¹ GA, GAG, mR 335 deel 3.

⁸² Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

verschijnen, wanneer hij wat swarichsz hadde, in andre dinghen verclaerende ons een vrundt te willen sijn'.⁸³ Op 25 augustus 1596 wordt aangetekend dat Johannes Baverus, gewezen predikant te Haren, driemaal is geciteerd te verschijnen maar dat hij niet is gecompareerd waarbij wordt gerefereerd aan het op 14 juli daaraanvooraangaande vermelde.⁸⁴ Op 18 december 1596 brengt in het gericht van Selwerd 'de predijger Johannes Mauritius' een contramandaat uit⁸⁵. Reeds voor 28 oktober 1596 staat hij te Visvliet*.

Romein stelt dat Johannes de Beveren, geboren te Bergen, tussen 10 maart en 17 (ten rechte 14) april 1596 van Haren naar Coevorden kwam.⁸⁶ Inderdaad is 14 juli en 25 1596 sprake van Baverus of Beverus terwijl eerder van Bergensis sprake is. De vermelding echter van Johannes Mauritius in een geschil, dienende voor drost en gezworenen van Selwerd, doet ons veronderstellen dat de Harener predikant naar Visvliet ging; de zakelijke inhoud van de mededelingen in juli en augustus 1596 geeft geen aanleiding aan te nemen dat de Coevordense predikant is bedoeld al is de naam gelijkkluidend. Laatstgenoemde tekende 'de Beveren'.⁸⁷

1597 - 1598 **Simon Joannis Phileus**

wordt begin juli 1597 nog genoemd als predikant te Hellum* en Schildwolde* en kwam waarschijnlijk omstreeks september 1597 naar hier en Noordlaren*. Op 25 januari 1598 verzoekt Simon Phileus, predikant te Haren en Noordlaren, toestemming de vergaderingen van het Groninger *synedrium* bij te wonen; omdat hij geen stadspredikant is wordt het verzoek afgewezen.⁸⁸ Symon Jansen komt als 'pastor und prediger' te Noordlaren voor 11 februari 1598.⁸⁹ Met de gemeente alhier ontstonden moeilijkheden over de betaling van het hem voor zijn dienst toegezegde; voor het gericht van Selwerd procedeert hij daarover waarbij hem 16 december 1598 wordt opgelegd zijn schriftelijke overeenkomst met de gemeente over te leggen;⁹⁰ hij was toen reeds enige tijd predikant te Meppel; reeds 28 juni 1598 komt hij als zodanig voor.⁹¹ Te Haren is hij nog 25 april 1598.⁹² Op 28 juni 1598 verzoekt hij Burgemeesteren en Raad van Groningen te willen bewerkstelligen dat het hem nog verschuldigde traktement wordt uitbetaald, mede gezien de kosten die hij voor overnachtingen, stalling van zijn paard en dergelijke in de winter heeft moeten maken; gedurende acht maanden heeft hij te Haren en Noordlaren gestaan.⁹³ Op 21 januari 1599 verzoekt hij Burgemeesteren en Raad hem te helpen zijn 'suyr verdiende arbeidsloon' te verkrijgen en klaagt hij over de vertraging die zijn zaak ondervindt. Omdat hij zijn traktement niet ontving heeft hij na de winter van 1597/8 van de dienst geresigneerd. In arren moede vraagt hij zich af of men hem, als predikant, christelijk behandelt terwijl de (voormalige) pastoors te Kropswolde* en Westerbroek* toen nog dienst deden en hun salaris

⁸³ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

⁸⁴ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

⁸⁵ RA IV a 1.

⁸⁶ Romein, *Drenthe*, 143-144.

⁸⁷ Acta synodes Drenthe, bijvoorbeeld 1604.

⁸⁸ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

⁸⁹ RA IV a 1.

⁹⁰ RA IV a 1.

⁹¹ GA, GAG, mR nr. 335 deel 5 nr. 80.

⁹² Acta synodes Groningen.

⁹³ GA, GAG, mR nr. 335 deel 5 nr. 80.

ontvingen.⁹⁴ Het consistorie te Groningen verwees hem 30 januari 1600 toen hij aan haar steun had gevraagd ter bekoming van acht maanden traktement als predikant van Haren en Noordlaren naar de ambtman van Selwerd.⁹⁵ Het Selwerder gericht hield zich nog enkele malen met deze zaak bezig: 28 maart 1601 had Joannes Simon (sic) Vileer de kerkvoogden van Haren gedaagd doch verscheen hij zelf niet ter zitting.⁹⁶ Op 1 mei 1602 wordt de kerkvoogden opgelegd zich met Phileus te contenteren.⁹⁷ Op 25 maart 1603 wordt hen opgelegd zich bij de volmacht van wijlen Symon Vilerus, gewezen predikant alhier, te vervoegen en deze ‘clageloos’ te stellen.⁹⁸

Phileus was 8 september 1601 door de classis afgezet als predikant te Meppel; de synode te Groningen casseerde 4 juni 1602 deze beslissing geheel; waar te Meppel reeds een andere predikant en hijzelf te Genemuiden stond, werd herstel te Meppel niet mogelijk en wenselijk geacht. Hij overleed voor 25 maart 1603.⁹⁹ Op 8 juni 1605 verklaart Jan Dercx erfgenaam te zijn van wijlen Symon Jansen, gewezen predikant te Meppel.¹⁰⁰

1598 - 1600 **Tobias Seusing**

afkomstig uit Sulzbach,¹⁰¹ werd blijkens zijn eigen mededeling 29 september 1598 door Burgemeesteren en Raad van Groningen geapprobeerde als predikant te Haren en Noordlaren.¹⁰² Op 29 november 1598 beklagt hij zich over de toestanden in beide kerken; te Haren zijn weliswaar de altaren verwijderd maar in de kerk heerst chaos; met moeite kunnen zich twintig mensen in de kerk bevinden. Hij verzoekt orde op zaken te mogen stellen (aangezien een slot op de kerkdeur ontbreekt en er spullen gestolen worden). Verder verzoekt hij de beroepbrief te mogen ontvangen alsmede een voorschot op zijn traktement.¹⁰³ Op 27 maart 1599 (*stilo Juliano*) verzoekt hij Burgemeesteren en Raad betaling van zijn traktement van ‘die hausheum’ gelijk andere predikanten en *custodes* ook genieten.¹⁰⁴ Op 30 januari 1600 wordt hij door Gedeputeerde Staten van Friesland beroepen als predikant te Delfzijl*.¹⁰⁵

1601 - 1606 **Hemko Rodolphi**

Was in 1599 koster en organist te Baflo en verzocht 2 april 1599 de classis Middelstum hem te examineren. Op 6 april 1601 vertoont hij zijn bescheiden als beroepen predikant te Haren aan de classis. Hij komt als predikant alhier nog voor 22 september 1606.¹⁰⁶ Op 6 mei 1609 wordt de eis van Hindrick Gerryts, als transport hebbende van Hemco Rodolphi, gewezen predikant te Haren, tot betaling van 39 daalder van de gemeente alhier, voor wie de dan

⁹⁴ GA, GAG, nrR nr. 335, 1599 nr. 12 (vgl. ibidem, 1598 nr. 137).

⁹⁵ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

⁹⁶ RA IV a 1.

⁹⁷ RA IV a 1.

⁹⁸ RA IV a 1.

⁹⁹ Romein, *Drenthe*, 143-144.

¹⁰⁰ RA III a 9.

¹⁰¹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2293.

¹⁰² GA, GAG, nrR nr. 335, 1598 nr. 152.

¹⁰³ GA, GAG, nrR nr. 335, 1598 nr. 152.

¹⁰⁴ GA, GAG, nrR nr. 335, 1599 nr. 53.

¹⁰⁵ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2293.

¹⁰⁶ Proclamatieboek HG Groningen.

fungerende predikant optreedt die ontkent dat men aan Hemco iets schuldig is, tot bewijs gelegd.¹⁰⁷

Van 1619 tot 1629 komt hij voor als predikant te Waaxens en Brantgum.¹⁰⁸

1608 - 1613 **Ulricus Bultenius**

wordt in 1595 als tweede predikant (Luthers) te Wittmund genoemd¹⁰⁹ en kwam na 23 juli 1603 (de sterfdatum van Uldericus Boelen, predikant aldaar)¹¹⁰ naar Riepe waar hij nog staat 17 februari 1608 wanneer hij het consistorie te Groningen de kerkendienst te Haren of de functie van visitator te Groningen verzoekt.¹¹¹ Hij wordt op het tweetal geplaatst voor laatstgenoemde functie maar 15 april 1608 niet gekozen.¹¹² Op 30 mei 1608 wordt hij als beroepen predikant te Haren en Noordlaren, overgekomen van de lutheranen 'in den Risen' (Riepe) door de classis geëxamineerd en toegelaten.¹¹³ Een tegen hem geuite beschuldiging twee moorden te hebben gepleegd wordt 2 augustus 1611 als smaad behandeld en blijkt in dronkenschap te zijn geuit.¹¹⁴ Hij is nog in leven 3 mei 1613¹¹⁵ doch overleed voor 23 oktober 1613.¹¹⁶

1615 - 1657 **Hubertus Brucherus**

verschijnt 9 januari 1615 voor de classis als beroepen predikant te Haren en Noordlaren; hem wordt opgelegd een testimonium van Dinslaken in te brengen. Na examen wordt hij 30 januari 1615 toegelaten. In 1644 komt op zijn verzoek een einde aan de combinatie met Noordlaren* met Haren. Hij overleed als predikant alhier 13 of 15 mei 1657.¹¹⁷

Annaprebende of –vicarie

Deze prebende of vicarie moet in 1530 reeds hebben bestaan.¹¹⁸ In 1561 zijn pastoor en kerkvoogd blijkbaar de collatoren.¹¹⁹

voor 1530- 1561 **Johannes Lamberti Galinck**

Op 4 mei 1555 wordt Sicco Knotte gelast Joannes Galinck die stelt reeds 25 jaren ongestoord de Annavicarie te Haren te hebben bezeten niet in diens bezit te storen.¹²⁰ Johannes Lamberti Galinck, van Groningen, werd 30 april 1516 als student te Keulen ingeschreven.¹²¹ Hij bezat deze prebende tot 1561; na zijn demissie werd

¹⁰⁷ RA IV a 3.

¹⁰⁸ Romein, *Friesland*, 538; Arch. Classis Dokkum nr. 1 (handelingen vanaf 1605) vermeldt Waaxens en Brantgum pas vanaf 27 september 1619 (ibid., 54).

¹⁰⁹ Reershemius, 403.

¹¹⁰ Reershemius, 135 noemt hem niet te Riepe.

¹¹¹ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

¹¹² Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

¹¹³ Arch. Kerkenraad HG Groningen nr. 1.

¹¹⁴ RA III a 14.

¹¹⁵ Acta synodes Groningen.

¹¹⁶ StA nr. 3, 2037v.

¹¹⁷ Archief classis Groningen nr. 2, 22 mei 1658; Acta synodes Groningen 1658.

¹¹⁸ St. Marie nr. 2673, 22.

¹¹⁹ St. Marie nr. 1802, 12.

¹²⁰ St. Marie nr. 2673, 22.

¹²¹ Zijlstra nr. 6114.

1561 Gerardus Joannis Groningensis

Daartoe door Regnerus Papinck, pastoor alhier, en de kerkvoogd gepresenteerd, 28 juli 1561 in deze prebende of vicarie geïnstitueerd.¹²² Op 29 mei 1561 was hij reeds op de titel van deze vicarie te Utrecht tot de wijding van subdiaken toegelaten.¹²³

In 1572 ontstond over deze vicarie blijkbaar een geschil tussen Hendricus Snotte (lees: Cnotte) en pastoor en kerkvoogden alhier;¹²⁴ over de aard ervan is niets bekend.

Mariavicarie

Deze vicarie komt voor het eerst in 1564 voor en staat dan ter collatie van de pastoor.¹²⁵

- 1564 **Anthonius Lippinck**

bezat de Mariavicarie tot zijn overlijden of resignatie¹²⁶ (vaste uitdrukking in dergelijke akten). Hij kan dezelfde zijn als Anthonius Lippinck, van 1556 tot 1564 genoemd als pastoor te Niebert*.

1564 Menso Rodolphi Alting

wordt 23 februari 1564 na presentatie door Regnerus Papinck, pastoor alhier, geïnstitueerd in de Mariavicarie alhier¹²⁷ en voldeed 6 gl. aan institutiegelden.¹²⁸ Op dezelfde dag werd Menso ltingius Rodolphi filius op de titel van de Mariavicarie geëxamineerd ter toelating tot alle wijdingen.¹²⁹ Op 12 mei 1564 wordt hij geproclameerd als pastoor te Sleen.¹³⁰ Van het pastoraat aldaar werd hij in 1566 of 1567 vervallen verklaard.¹³¹ In 1570 is hij predikant te Dimstein (Palts), van 1575 tot zijn overlijden in oktober 1612 predikant te Emden.¹³²

Hij was te Eelde geboren 9 november 1541 als zoon van Roelof Alting, schulte te Eelde, en Emica Schierbeek, bezocht de Latijnse school te Groningen onder Regnerus Praedinius van wiens boeken een deel op hem overging. Op 25 oktober 1565 werd hij als student te Heidelberg ingeschreven.¹³³

Kosterijleen

Dit leen komt in 1505 voor.¹³⁴

1505 - 1519 Johan Galingh

¹²² St. Marie nr. 1802, 12.

¹²³ ABU nr. 550*, 106.

¹²⁴ BBH 39, 425, rekening van de vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht 1573-1574.

¹²⁵ St. Marie nr. 1802.

¹²⁶ St. Marie nr. 1802.

¹²⁷ St. Marie nr. 1802.

¹²⁸ St. Marie nr. 1807 (dan Menso Mensonis genoemd).

¹²⁹ ABU nr. 550*, 120 en nr. 550*bis.

¹³⁰ St. Marie nr. 1802, 26v-27; St. Marie nr. 1807.

¹³¹ St. Marie nr. 1802, 57.

¹³² Over hem veel uitgebreider: Reershemius, 489-457; Klugkist Hesse, *Menso Alting*; Voss en Jahn, *Menso Alting*; en Kalma, *Menso Alting*.

¹³³ Zijlstra nr. 2425.

¹³⁴ AKG nr. 106 reg. 928.

Op 10 maart 1505 komt alhier voor heer Johan Galingh als koster-priester.¹³⁵
 Met anderen treedt h. Johan Galinge 5 juli 1519 namens het kerspel Haren
 op.¹³⁶ Op chronologische gronden lijkt hij onbs niet dezelfde als de
 gelijknamige bezitter van de Annavicarie alhier.

Overige geestelijken

1553 ? **Johan Smit**
 In 1553 wordt alhier gelegen land van heer Johan Smit genoemd;¹³⁷ functie en
 standplaats worden niet genoemd.

¹³⁵ AKG nr. 106 reg. 928.

¹³⁶ GA, GAG, R.F. 1519/32.

¹³⁷ UB Groningen, Collectie Backer nr. 20, 44v.

HARKSTEDDE, GROOT

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Van het middeleeuwse kerkgebouw is alleen de romp van de vroeg dertiende-eeuwse toren (die oorspronkelijk alleen stond¹) overgebleven. Schip en koor werden in 1692-1700 afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw. Een (juiste?) afbeelding van de kerk staat op een kaart van land toebehorende aan het Geertruidsgasthuis te Groningen; het betrokken kaartboek dateert mogelijk nog uit de zestiende eeuw.² De patroonheilige van de kerk is onbekend.

De parochielijst uit 1501 noemt Groot Harkstede *incorporata*³ doch bij welk klooster is niet aangegeven. Waarschijnlijk heeft hier echter een verwisseling met Lutke Harkstede* plaatsgevonden. Op 3 september 1555 wordt het klooster Scharmer als principaal collator met Eppo Clant als medecollator genoemd.⁴ Het collatierecht van het klooster kan gestoeld hebben op het omvangrijke landbezit te Harkstede,⁵ van een formele incorporatie was geen sprake. Op 11 december 1611 komen Geert Clant en de gecommiteerden tot de kloostergoederen - rechtsopvolger van het klooster Scharmer - voor als gerechtigd tot de collatie.⁶ De collatierechten zijn later gekomen aan de stad Groningen die 15 augustus 1671 als *unicus collator* voorkomt.⁷ De rechten van de stad Groningen werden kort daarop gekocht door Henric Piccardt.⁸

De schattingslijst uit ca. 1500 noemt voor Grote en Lutke Harkstede samen één priester.⁹ Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende.¹⁰ In 1522 is sprake van de 'noviter erecta' Anthoniusvicarie alhier.¹¹

Pastorie

1455 **Geert**
 komt als pastoor alhier voor 31 juli 1455.¹²

1489 - 1499 **Jacobus**
 pastoor alhier, wordt genoemd 27 oktober 1489¹³ en 1 augustus 1499.¹⁴

1553 - 1565 **Albertus Wichrode**
 pastoor alhier, wordt als zodanig voor het eerst genoemd 29 april 1553 in een geschil;¹⁵ in hetzelfde geschil wordt de pastoor alhier naamloos reeds 11

¹ KR (1977) 100.

² Arch. Geertruidsgasthuis, Kaartboek, ongedateerd.

³ RC II, 10v.

⁴ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 99 reg. 10.

⁵ Siemens, *Toelichting*, 208-209.

⁶ Trewsoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁷ RA III a 77.

⁸ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 154-155.

⁹ Alma, 'Schattingen', 177.

¹⁰ RC II, 10v.

¹¹ Arch. Farmsum nr. 1112.

¹² Arch. HJK nr. 2328.

¹³ Arch. HJK nr. 2328.

¹⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 58 reg. 115.

¹⁵ Arch. HJK nr. 52, 180.

februari 1553 vermeld.¹⁶ Eerst in 1555 werd hij door de officiaal als pastoor alhier geïnstitueerd; hij betaalde daarvoor 23 stuivers.¹⁷ Hij was afkomstig uit Drenthe en voerde langdurige processen over land te Eelde en Paterswolde. Zo procedeert hij op de Pinksterlotting 1560¹⁸ en 13 maart 1563 over een stokleggingsbrief van zijn moeder van 10 oktober 1529 en een rentebrief uit 1529 over goed te Paterswolde.¹⁹ Op 28 februari 1564 wordt hij veroordeeld te leveren volgens koopbrief; het gaat hier om land te Paterswolde.²⁰ Op 30 maart 1564 eist hij dat de door de schulte gedane levering ongedaan gemaakt wordt; op 24 maart 1565 wordt zijn eis afgewezen omdat het land bij vonnis aan de tegenpartij was toegewezen.²¹ Op 9 juli 1565 (vonnis 14 daaropvolgende) eist Albert Wyckrode, pastoor te Harkstede, de kooppenningen van te Eelde gelegen goed.²² Op 23 maart 1574 is sprake van een stokleggingsbrief (dan in het bezit van Jan de Mepsche) van al het land van Albert Wyckrode van wie onbekend is of hij toen nog in leven is.²³

Volgende pastoors zijn niet met name bekend. Op 16 januari 1579 wordt de pastoor alhier opgelegd onder ede te verklaren de heerd land waarvan hij de huur wordt opgezegd noodzakelijk zelf te moeten gebruiken wil de opzegging van kracht verklaard worden.²⁴ De pastoor verscheen niet op de kort na Pasen 1582 gehouden visitatiezitting van de commissarius van de proostdij Loppersum.²⁵

Reformatie

De bediening van de gemeente van 1594 tot 1602 is onbekend hoewel het mogelijk is dat de eerstbekende predikant hier reeds enige tijd voor 1602 stond. Op 22 mei 1601 besluiten Gedeputeerde Staten dat Scharmer en Harkstede moeten worden gecombineerd en een predikant moet worden beroepen tot contentement van Geert Clant.²⁶

1602 - 1603 **Wilhelmus Marci**

Hagentiis²⁷ wordt 5 juli 1602 als predikant alhier genoemd²⁸ en door de classis wegens beroep naar Gieten en Gasselte gedemitteerd (de akte van demissie is echter gedateerd 12 maart²⁹) en noemt hem predikant in de beide Harksteden. Hij bediende Gasselte tot 1611³⁰ en Gieten tot aan zijn dood tussen 12 en 31 augustus 1618.³¹

¹⁶ Arch. HJK nr. 52, 175.

¹⁷ Visitatie 1555.

¹⁸ Joosting, *Ordelen*, 364 (over andere processen: 293, 311, 360, 373).

¹⁹ Van Riel, *Goorspraken* 1563-1565, 62-63, vgl. 64 (ook noot 1).

²⁰ Van Riel, *Goorspraken* 1565-1565, 164.

²¹ Van Riel, *Goorspraken* 1563-1565, 242.

²² Van Riel, *Goorspraken* 1563-1565, 295.

²³ *Goorspraken* 1572-1577, 159.

²⁴ Arch. HJK nr. 54.

²⁵ Arch. HJK nr. 589.

²⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40, testimonium de dato 1 mei 1611.

²⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

²⁹ Arch. PKV Groningen nr. 40, testimonium de dato 1 mei 1601.

³⁰ Romein, *Drenthe*, 54.

³¹ Romein, *Drenthe*, 68.

1603 - 1604 Gellius Arundaeus

werd omstreeks 1566 te Gent geboren en als student te Leiden ingeschreven 22 februari 1588.³² Vanaf 19 juli 1602 komt hij als schoolmeester te 't Zandt voor³³ (waar hij 24 oktober 1599 nog niet in functie kan zijn geweest; de toen fungerende schoolmeester was Mennist en werd toen de dienst verboden)³⁴ Op 11 april 1603 wordt hij door de classis geëxamineerd; 20 juni 1603 wordt hem opgelegd in de volgende vergadering te verschijnen om 'wijder In sijnn saeke tho handelen'; daarover is echter verder niets aangetekend. De classis demitteert hem 30 april 1604 als predikant te Harkstede wegens beroep naar Kropswolde* mits de classis Groningen met het op hem uitgebrachte beroep instemt (de – overigens zeer summiere – acta dezer classis vermelden daarover niets); inderdaad is hij naar Kropswolde* vertrokken waarna de gemeente alhier geruime tijd vacant bleef.

Blijkens de synodale handelingen van 24 mei 1611 wenst de gemeente weer een eigen predikant. De Hoofdmannen bepalen 9 augustus 1625 dat bewezen moet worden dat wijlen Geert Clant die het redgerrecht alhier in 1611 'wegen die pastoir' heeft bediend zulks 'dorch begiftinge van die pastoir' heeft verkregen.³⁵ Het Clauwboek van Tjassens geeft alleen aan dat in 1611 het redgerrecht viel op het kerkenland.³⁶ In 1611 echter was, als vermeld, de gemeente nog vacant. Naar aanleiding van het ter synode behandelde wordt 11 december 1611 aan Gedeputeerde Staten meegedeeld dat Geert Clant een eigen predikant voor de beide Harksteden wil; Gedeputeerde Staten bepalen dat eerst overleg met de gecommiteerden tot de kloostergoederen moet plaatsvinden.³⁷

1612 - 1621 Bernardus ab Indeman

komt vanaf 22 december 1609 tot en met 17 april 1612 regelmatig als getuige voor bij het verlijden van akten te Noordbroek³⁸ en was daar waarschijnlijk schoolmeester. Op 20 maart 1612 wordt hij beroepen als predikant van de beide Harksteden nadat de gemeenteleden 'eene gerueme tijdt sunder Prediger gewesen unde alle unordenung sunsten bij ons inschlijven'.³⁹ In 1618 is hij gewikkeld in een strijd om de predikantsplaats te Marsum* waarheen hij uiteindelijk niet vertrok. Als predikant alhier wordt hem voor het laatst per Midwinter 1620 traktement uitbetaald.⁴⁰ In de loop van 1621 overleed hij; zijn weduwe en zijn opvolger ontvingen gezamenlijk vijf kwartalen traktement, verschenen Pasen 1622.⁴¹

1621/2- 1628 Theodorus Rudolphi

³² De Walle, *Friezen*, nr. 4385; vgl. Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek I, k. 183. Romein, *Friesland*, 49-50 vermeldt ten onrechte (op gezag van Van Burmania) dat hij vanuit Harkstede beroepen werd naar Hempens en Teerns.

³³ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³⁴ StA nr. 111.

³⁵ Arch. HJK nr. 855, 152v.

³⁶ Arch. HJK nr. 1864.

³⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

³⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

³⁹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

⁴⁰ StA nr. 2323, 517.

⁴¹ StA nr. 2324.

van Stade,⁴² broer van Henricus Rudolphi, predikant te Groningen,⁴³ werd 19 september 1621 een proefpreek te Harkstede toegestaan⁴⁴ en kort daarop alhier beroepen en bevestigd. Als predikant alhier komt hij voor het eerst voor 4 februari 1622 wanneer hem een proefpreek te Aduard* wordt toegestaan.⁴⁵ Op 24 juni 1628 wordt hij van hier naar Ten Boer* beroepen;⁴⁶ de classis keurde het beroep op 7 juli 1628 goed.

1628/9- 1644 **Adolphus Regneri Empenius**

was tot 1621 predikant te Oldenzijl* en vandaar in maart 1621 naar Rysum beroepen.⁴⁷ Door het optreden van de troepen van de graaf van Mansfelt en door stormvloeden verarmd moest hij vertrekken, houdende een vordering op de gemeente die hem 21 januari 1628 een verklaring in deze zin gaf waarop hij nog in 1628 naar elders vertrok.⁴⁸ De kerkenraad te Emden had hem 21 januari 1628 een testimonium verstrekt teneinde elders te kunnen worden beroepen.⁴⁹ Voor 6 mei 1629 kwam hij naar Harkstede.⁵⁰ Op beschuldiging van overspel werd hij 13 maart 1644 deportabel verklaard en zijn zoon naar de synode verwezen evenals die van zijn collega Schultetus te Kolham*. De synode zette beide predikanten 15 mei 1644 af. De kerkenraad te Appingedam liet hem 4 april 1645 weer tot het Heilig Avondmaal toe; tussen 18 februari en 12 maart 1646 verzoende hij zich met zijn vroegere gemeente.⁵¹ In 1646 (of 1649) wordt hij predikant te Vellage waar hij tot 1651 stond.⁵² In 1653 houdt hij zich op te Noordwijk* waar hij niet alleen school houdt maar daar ook heeft gepreekt.⁵³ Volgens de acta van de classis Westerkwartier van 9 mei 1653 heeft hij ook te Delfzijl* gepreekt en zal hij binnenkort op verzoek te Dokkum* preken. De classis verbiedt hem op grond van de synodale sententie waarbij hem het preken in Stad en Lande is verboden de predikdienst en wijst 18 september 1653 zijn verzoek als propenent te mogen preken af. Op 17 december 1653 gelasten de Hoofdmannen hem zich van de kerken- en schooldienst te Noordwijk te onthouden.⁵⁴ Hij kan de vader zijn van Regnerus Empenius die in 1653 predikant was te Weenermoor en daar in 1661 nog stond.⁵⁵

Anthoniusvicarie

Deze vicarie werd omstreeks 1522, wordt althans in 1522 *noviter erecta* genoemd; het presentatierecht berustte toen bij Melchior Rengers.⁵⁶ Dat de vicarie inderdaad laat gesticht is

⁴² Arch. Classis Groningen nr. 2, 10 augustus 1621.

⁴³ StA nr. 2351.

⁴⁴ RA III a 22.

⁴⁵ StA nr. 119.

⁴⁶ StA nr. 123.

⁴⁷ Reershemius, 648.

⁴⁸ Reershemius, 648.

⁴⁹ E. Kochs (bew.), Protokolle des Kirchenrats der Ev.-ref. Gemeinde Emden, 590.

⁵⁰ Acta synodes Groningen.

⁵¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁵² Reershemius, 648, 684.

⁵³ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 18 april 1653.

⁵⁴ Arch. HJK nr. 883, 594.

⁵⁵ Reershemius, 691.

⁵⁶ Arch. Farmsum nr. 1112. Melchior Rengers was heer van het Huis te Scharmer, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 348.

blijkt ook uit het feit dat het parochieregister uit 1501 alhier van een vicarie of prebende geen melding maakt.

1522

Johannes Baerlinck

clericus van het bisdom Utrecht werd 19 december 1522 geïnstitueerd in de Anthoniusvicarie te Groot Harkstede, na presentatie – bij akte van de notaris Albertus Conradi (vgl. Hoogkerk*) – door Melchior Rengers.⁵⁷

⁵⁷ Arch. Farmsum nr. 1112.

HARKSTEDE, KLEIN/LUTKE

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De parochieregisters uit ca. 1475 en 1501 noemen beide Minor Harkstede als parochie.¹ In laatstgenoemd register worden incorporaties meestal aangegeven, ten aanzien van Klein Harkstede echter niet (wel wordt ‘Maior Harxstede’ als ‘incorporata’ vermeld, wellicht bij vergissing omdat Groot Harkstede nimmer geïncorporeerd is geweest.

De parochie moet aan het eind van de vijftiende eeuw reeds vervallen zijn. De kerk wordt in 1489 nog slechts als kapel aangeduid. Op 21 september 1489 wordt door Johan Rengers, zijn vrouw en kinderen de kapel te Lutke Harkstede met de parochiekerk te Scharmer overgedragen aan het nieuw te Scharmer gestichte Kruisherenklooster.² Op 6 maart 1489 reeds droeg bisschop Hendrik de kerk en de zielzorg van de parochie Scharmer* op aan het convent met inbegrip van de *attinentibus videlicet vicaria vicina atque capella dicta de Lutke Harckstede*.³ Onder de parochies waarvan de pastoors in 1498 van de officiaal het chrisma ontvangen wordt ook Lutke Harkstede genoemd.⁴ Een taxenlijst ca 1500 vermeldt Grote Harkstede Lutke Harkstede’ als één parochie met één priester.⁵ Het lijkt er dus op dat Lutke Harkstede toen reeds bij Grote Harkstede gevoegd was. Gelderse taxenlijsten van omstreeks 1530 noemen alleen Harkstede.⁶ Ten onrechte noemen Kremer en Westendorp Klein Harkstede ‘een gedeelte van de reeds voor de Reductie vernietigde kerkelijke gemeente de Heidenschap’; men heeft er – zo delen zij mede – nog de oude kerkweg en de kerksloot die naar de kapel van de Heidenschap ging.⁷ Siemens veronderstelt dat Klein Harkstede medio zestiende eeuw verenigd was met Heidenschap*; toen Heidenschap bij Garmerwolde* werd gevoegd kwam Klein Harkstede bij Middelbert waartoe het althans later behoorde.⁸

Naar onze mening zal Klein Harkstede – een parochie met een kleine oppervlakte, duidelijk afgescheiden van Groot Harkstede – onder de zielzorg van de pastoors respectievelijk predikanten te Groot Harkstede zijn gebracht. De predikanten aldaar heetten predikant in de beide Harksteden (zie onder Harkstede*, Groot). Groot en Klein Harkstede vormden samen één rechtstoel.⁹ Dat het een tijdlang verenigd is geweest met Heidenschap blijkt nergens. Na de opheffing van laatstgenoemde parochie vielen de inwoners onder Garmerwolde.

Overgeleverd zijn verhalen als zou een kerkje hebben gestaan aan de ‘Botterdöst’, een landweg van Klein Harkstede naar De Rollen; ter plaatse zou veel steen voor verharding uit de grond zijn gehaald.¹⁰ De kaarten van van Deventer en sGrooten geven de kerk van Klein Harkstede nog aan.¹¹

¹ RC I; RC II, 10v.

² AKG nr. 210 reg. 775. Ten onrechte zegt Van Kruining, *Wüstungen*, 51, dat Rengers zijn rechten op de kerk van Heidenschap* aan het klooster overdroeg.

³ StA Münster, Fürstentum Münster Urk. nr. 2445.

⁴ Von Ledebur, *Visitatie* 1498, 123.

⁵ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁶ HGA, Hertog. Arch. nr. 1338.

⁷ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 120.

⁸ Siemens, *Toelichting*, 36.

⁹ Siemens, *Toelichting*, 54.

¹⁰ Mededeling K.Tj. Bos, 29 januari 1970.

¹¹ Vredenberg-Alink, *Kaarten*, 21, 44 en 45.

HARSSENS

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De kerk zou – volgens sommigen – oorspronkelijk als kapel bij de borg te Harssens zijn gebouwd en later tot parochiekerk zijn verheven.¹ Deze mededeling kan niet juist zijn. Het oude borgterrein lag oostelijker; het nieuwe werd blijkbaar zo opgezet – mogelijk in 1540? – dat de kerk daarbinnen gesloten werd. Borg en kerk werden later afgebroken, de kerk in 1800² (volgens anderen in 1785³). De kerkvoogden van Adorp en Harssens verkochten 18 december 1866 de eigendom van het voormalige kerkhof te Harssens, ‘gelegen in de Boereplaats Harsensbosch’ aan J.J.C. Cremers te ’s Gravenhage die reeds bekleemde meier ervan was, voor 200 gld.⁴

Het patronaat van de kerk behoorde in 1574 toe aan de dochters van Peter Entens; hun voorouders bezaten reeds de borg alhier.⁵ Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Omstreeks 1583 had de kerk alhier 7 grazen land te Adorp.⁶ In 1605 heeft de pastorie omstreeks 50 grazen land.⁷ Blijkens opgave van 18 maart 1639 had Harssens 52 grazen pastorieland.⁸

Omstreeks 1500 staat Harssens met één priester te boek.⁹ Het parochieregister uit 1501 noemt hier daarentegen een vicarie.¹⁰

Pastorie

1398 **Tyard/Tytardus**
komt als pastoor alhier voor 27 november 1398.¹¹

1424 - 1428 **Rolef/Rodolphus**
komt als pastoor alhier voor 6 mei 1424¹² en 12 mei 1428.¹³ Hij kan dezelfde zijn geweest als heer Rolef die 9 april 1428 op verzoek van het landschap Ubbega een verbondsbrief zegelde.¹⁴

1439 - 1449 **Conradus**

¹ Geschiedenis van Sauwerd.

² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 158-159.

³ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 252.

⁴ GA, GAG, Not. Arch. nr. 23.112, 1866 nr. 28.

⁵ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 158.

⁶ Arch. HJK nr. 657, 93.

⁷ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206-207.

⁸ Arch. PKV Groningen nr. 42.

⁹ Alma, ‘Schattingen’, 174.

¹⁰ RC II, 8v.

¹¹ OGD nr. 1016.

¹² AKG nr. 20, 75v reg. 117.

¹³ AKG nr. 20, 79-79v reg. 129.

¹⁴ StA Aurich, Grosse Urkundensammlung nr. 22. Het zegelrandschrift bleef slechts ten dele bewaard (SI PRESBITERI ... met slechts ruimte voor een naam; afgebeeld is een wapen).

komt als pastoor alhier enkele malen voor, voor het eerst 23 december 1439,¹⁵ voor het laatst 24 juni 1449.¹⁶ Hij overleed voor 6 december 1456.¹⁷

1454

Rolef/Rodolphus

wordt tussen 9 april 1456¹⁸ en 6 december 1456¹⁹ enkele malen als pastoor alhier vermeld. Hij overleed voor 7 januari 1475.²⁰

- ca 1499 **N.N.**

overleed blijkbaar omstreeks deze tijd, blijkens een verzegeling in het parochieregister uit 1501 ten aanzien van Harssens: *pastor caecus* (blind) *obiit*.²¹

1564 - 1581 **Berent Clant**

wordt als pastoor alhier voor het eerst vermeld 28 oktober 1564.²² Op 4 april 1571 treedt Berent Clant, pastoor alhier, op namens de Kalende te Sauwerd.²³ Hij wordt hier nog genoemd 10 december 1580²⁴ en zal zonder twijfel zijn bedoeld met de pastoor te Harssens die 5 april 1581 gelast wordt de renten, door hem ontvangen uit de huren en pachten van Evert Clant, terstond te betalen aan de schatbeurder van Garmerwolde.²⁵ Nog in dat jaar is hij overleden. Op 9 november 1582 treden zijn erfgenamen op in een zaak over twee jaren achterstallige landhuur.²⁶ Op 3 juli 1590, 4 augustus en 3 september 1593 wordt Johan van Icken als schoonzoon van Berent Clant te Harssens genoemd.²⁷

In 1551/2 wordt door Berent Clant betaald voor de dispensatie wegens een geboortegebre²⁸; hij was dus buitenechtelijk geboren. In mei 1553 wordt Bernardus Clant als student te Leuven ingeschreven.²⁹ Zijn plaats in de genealogie-Clant is onbekend.³⁰

1581 - 1587/8 **Joannes van Cuick**

voordien pastoor te Ulrum*, was reeds blijkens een stuk van 25 november 1571 (niet 1587) door Peye en Oda Entens benoemd tot pastoor alhier.³¹ Volgens een aantekening van 26 januari 1587 (zie hierna) was hij op 12 december 1581 (!) door de zusters Entens benoemd. Luitenant en Hoofdmannen handhaven hun uitspraak van 21 maart 1582 inzake de

¹⁵ AKG nr. 425 reg. 192.

¹⁶ AKG nr. 20, 77-77v reg. 262.

¹⁷ AKG nr. 20, 79v-80 reg. 355.

¹⁸ AKG nr. 20, 78v reg. 349 (dateert onjuist 28 mei 1456).

¹⁹ AKG nr. 20, 79v-80 reg. 355.

²⁰ AKG nr. 20, 77v-78 reg. 581.

²¹ RC II, 8v.

²² Arch. Farmsum nr. 551 reg. 473; Arch. Ewsum nr. 118 en 119 (oud nrs. 94 en 264 reg. 558).

²³ Arch. HJK nr. 76. Over deze Kalende is verder niets bekend.

²⁴ Arch. HJK nr. 54.

²⁵ Arch. HJK nr. 54, 201. Evert Clant (Evertsz.) was eigenaar van Tackenborgh te Garmerwolde, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 123-124. De familierelatie met Berent Clant is onbekend.

²⁶ RA III a; vgl. *ibid.*, 15 maart 1583.

²⁷ RA III a.

²⁸ ABU nr. 544-4, 1551/2.

²⁹ Zijlstra nr. 8783.

³⁰ Kymmell, 'Clant', 457.

³¹ Arch. Lewe nr. 112, R.F. 1587.63.

benoeming van Johannes Kueck door de dochters van Peter Entens die op grond van het ingebrachte bewijs gehandhaafd worden in de eigendom van de collatie³² (die zij in 1574 bij een erfscheiding van de boedel van Peter hadden verkregen).³³ Een stuk van 29 mei 1582 noemt Johan Kuick als nieuwe pastoor alhier.³⁴ Blijkbaar werd hij enkele jaren niet gestoord in het bezit van de pastorie alhier; deze werd hem echter in 1587 betwist door

(1587

Nicolaus Gerardi)

in welk geschil de Hoofdmannen 26 januari 1587 uitspraak doen; zij blijven bij hun ordonnantie van 21 maart 1582 waarbij het door Peye en Oda Entens op 12 december 1581 op Johannes Kueck uitgebrachte beroep wordt goedgekeurd; laatstgenoemde wordt als pastoor alhier gehandhaafd behoudens beroep van de tegenpartij op het Tractaat van Coevorden van 12 mei 1530 (waarbij de competentie inzake geschillen over presentatie van geestelijken wordt toegekend aan geestelijke commissarissen).³⁵ Van Cuick zoals hij zelf tekende overleed kort nadien.

1588 - 1594 **Anthוניus Folcardi Bornbergius**

vicarius in de Martinikerk te Groningen* werd na het overlijden van Johan Kuick als pastoor alhier beroepen door de dochters van Peter Entens wien blijkens notities van 15 juli 1588 het collatierecht door de abdij van Selwerd werd betwist.³⁶ Bij uitspraak van de Hoofdmannen werden zij 16 september 1588 gehandhaafd in het bezit der pastorie totdat de geestelijke rechter in het geschil uitspraak zal hebben gedaan; verwezen wordt daarbij naar de contumacie van 21 maart 1582 en de daaropvolgende verklaring van 1 januari 1587.³⁷ De magistraat van Groningen laat 24 september 1588 'Domino Antonio sijn koer bes Lunae, off he 't Fraterhues ende vicarie alhiir dan de pastorie tho Harsens verlaten will',³⁸ bepaalt echter 27 september dat 'Heer Antonius sal de pastorie noch wie besheer tot wederseggen bedienen neffens upsicht des Fraterhues'.³⁹ Op 12 februari 1587 was 'H. Anthonnys als procurator ende lector int Fraterhues ... destineert'.⁴⁰ In een brief van 21 juni 1587⁴¹ deelt hij personalia mee aan Suffridus Petrus die hem onder de Friese schrijvers noemt.⁴² Anthוניus vermeldt dat zijn vader uit het geslacht Olma stamde en dat diens moeder afkomstig was uit Eenrum ('Zenderum') uit het geslacht Buiter. Zijn moeder Catharina was een dochter van Gerard Allarts uit Boornbergum.⁴³ Op twintigjarige (!)⁴⁴ leeftijd werd hij

³² Arch. HJK nr. 54, 238v.

³³ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 158.

³⁴ Arch. HJK nr. 582 (CvdH V nr. 328).

³⁵ Arch. HJK nr. 55, 276.

³⁶ Arch. HJK nr. 56.

³⁷ Arch. HJK nr. 56.

³⁸ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 741.

³⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 742.

⁴⁰ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 654.

⁴¹ Afgedrukt in De Vrije Fries 51 (1971) 61-67.

⁴² Suffridus Petrus, *De scriptoribus Frisiae*. Decad. 16 Par. 10, 482-484.

⁴³ De Vrije Fries 51 (1971) 61-67.

⁴⁴ Volgens de brief. Deze opgave kan niet juist zijn. Antonius Folcardi van Boornbergum werd 21 november 1561 gepresenteerd tot de Maria Magdalenaprebende te Wijnjeterp (Oudmunster nr. 1879, 1v), 8 december 1561 in het bezit daarvan gesteld (Oudmunster nr. 1879, 2) en 18 december 1561 tot de priesterwijding toegelaten (ABU nr. 550*, 108); hij was toen 24 jaren oud (ABU nr. 550**)(dus geboren omstreeks 1537).

in december 1562 priester gewijd, in februari 1563 pastoor te Kooten, na vijf jaren pastoor te Hyum waar hij twaalf jaren stond. In 1580 vertrok hij en zwierf in Keulen, Osnabrück (waar hij gedurende de winter 1580-1581 huiskapelaan was bij Heinrich Ledebur ter Broechmollen) en Groningen waar hij 11 november 1581 vicarius in de Martinikerk werd.⁴⁵ Begin 1587 werd hij, tegen zijn zin (het woord ‘destineert’ wijst daar ook reeds op) regent van het Klerken- of Fraterhuis aldaar.⁴⁶ Petrus deelt nog mee dat hij te Groningen ook kapelaan van de deken van Groningen was.⁴⁷ De *Conscriptio Exulum* noemt Anthonius, pastoor te Hyum, onder de uitgewekenen.⁴⁸

Naast de pastorie alhier hield hij blijkbaar zijn bediening te Groningen. Aldaar komt Antonius Folcardi voor 10 mei 1591.⁴⁹ Hij treedt 28 september 1594 – dus na de Reductie – op namens de gemene priesters van Groningen.⁵⁰ Hij wordt ook genoemd onder de geestelijken, verbonden aan de Martinikerk te Groningen, en bediende ook het Vrouw Menoldaconvent welk manuaal of vicarie hem jaarlijks 30 Emder gl. Opbracht.⁵¹

Reformatie

Blijkens een rapport van omstreeks 1611/1612 was Harssens bij apostille van Stadhouders en Gedeputeerde Staten terstond na de Reductie van Groningen, met Adorp* gecombineerd.⁵² Blijkbaar is kort nadien overwogen Harssens met een eigen predikant te voorzien; althans gelasten Hoofdmannen 19 januari 1596 collatoren binnen veertien dagen samen te komen om zich ‘tot guede bestellynge van den kerckendienst toe verdragen’;⁵³ het resultaat ervan is onbekend. Vast staat dat reeds geruime tijd vóór 1605 de combinatie met Adorp* (weer) bestond. In 1605 wordt opgegeven dat tot de pastorie alhier omstreeks 50 grazen land behoren. Aan de collatoren van Adorp wordt jaarlijks 72 daalder betaald.⁵⁴ Op 20 februari 1605 schrijven Gedeputeerde Staten aan stadhouder Willem Lodewijk over de combinatie Adorp* - Harssens.⁵⁵ Op dezelfde dag schrijft Acronius over de pastorie te Harssens. Deze brengt maximaal 200 gl. op waarvan 80 gl. bestemd is voor de predikant te Adorp voor de bediening. Het restant zou bestemd kunnen worden voor de studie van de kleinzoon van ds. Antonius.⁵⁶ Op 24 februari 1605 schrijven Gedeputeerde Staten over het ‘overschot’ van de pastorie alhier voor het kleinkind van ds. Antonius. Een combinatie met Wierum is niet haalbaar. Collator van de kerk is Warmolt Hilbrants.⁵⁷ Bij resolutie van Gedeputeerde Staten van 6 maart 1605 wordt de combinatie met Adorp bij provisie gehandhaafd; de predikant en de kosten zullen uit de opkomsten ‘heure gewontelicke portie’ ontvangen terwijl bepaald wordt dat het overschot ‘geemployeert worde tot onderholt van des Heeren Antonij kindeskint kinderens te Franeker.’⁵⁸ Op 12 maart 1605 recommandeert

⁴⁵ De Vrije Fries 51 (1971) 61-67.

⁴⁶ De Vrije Fries 51 (1971) 61-67.

⁴⁷ Suffridus Petrus, *De scriptoribus*, 482-484.

⁴⁸ Engels, *Conscriptio*, 8.

⁴⁹ RA III k 1.

⁵⁰ RA III c 1, 109.

⁵¹ GA, GAG, rnR nr. 405.

⁵² Arch. PKV Groningen nr. 40.

⁵³ Arch. HJK nr. 838, 203v.

⁵⁴ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206-207.

⁵⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁵⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁵⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁵⁸ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206-207. In plaats van ‘kindeskint kinders’ zal ‘kindeskint’ gelezen moeten worden.

Hilbrants⁵⁹ de neef (!) van de oude Antonius, predikant te Groningen, die te Franeker studeert, om met het ‘overschot’ van de pastorie te Harssens geholpen te worden.⁶⁰ Op 6 mei 1607 bericht de stadhouder aan Hilbrants dat de ‘neve van heer Tonis’ in Oostfriesland met een goede positie voorzien is; nu verzoekt een zoon van de gewezen rekenmeester Albert Coenders het ‘overschot’; de stadhouder verzoekt Hilbrants dit te doen.⁶¹ Met de predikant Antonius te Groningen zal bedoeld zijn de toen hoogbejaarde Anthonius Thomae.⁶²

1595 - 1621 **Henricus Suitlaraeus**

wordt 19 januari 1608 ook als predikant te Harssens genoemd.⁶³ De combinatie van beide gemeenten is nimmer opgeheven.

Vicarie

Omstreeks 1500 staat Harssens met één priester te boek.⁶⁴ Het parochieregister uit 1501 noemt hier daarentegen een vicarie.⁶⁵ Daarover is verder niets bekend.

⁵⁹ Warmolt Hillebrants was sedert 1598 eigenaar van de borg te Harssens, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 158.

⁶⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁶¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104. Een rekenmeester Albert Coenders is in de genealogie-Coenders (JCBG 17 (1963) 169-196) niet aanwijsbaar.

⁶² En niet de gewezen pastoor Anthonius Folcardi alhier; van deze wordt in 1580 gezegd dat hij met zijn moeder en zuster woonde en geen concubine had, Reitsma, *Oostergo*, 60.

⁶³ Arch. HJK nr. 843, 457.

⁶⁴ Alma, ‘Schattingen’, 174.

⁶⁵ RC II, 8v.

HEIDENSCHAP

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Heidenschap, een kleine parochie die door afsplitsing van Garmerwolde* zal zijn ontstaan wordt als 'Hyndense vacua' vermeld in het parochieregister van omstreeks 1450.¹ Het parochieregister van 1501 geeft aan dat de parochie is geïncorporeerd bij het Geertruidsgasthuis te Groningen² dat bijna het gehele grondgebied van het kerspel bezat.³ In 1498 wordt 'Heydenschap' genoemd onder de parochies waarvan de pastoor toen het chrisma van de officiaal ontvingen.⁴ Blijkens de schattingslijst van omstreeks 1500 stond hier toen één priester.⁵ De parochie heeft dan dus nog een eigen bediening en behoudt blijkbaar ook in de zestiende eeuw nog een tijdlang een zelfstandig karakter. Gelderse taxenlijsten van omstreeks 1530 noemen het als zelfstandig kerspel.⁶ De oppervlakte ervan wordt in 1555 en 1600 opgegeven als 1090 grazen.⁷

De kerk, nog afgebeeld op de kaart van Van Deventer uit 1545, raakt nadien in verval en is blijkbaar buiten functie gesteld. De zielzorg over de parochianen van Heidenschap is blijkbaar opgedragen aan de pastoor te Garmerwolde*.

Op 3 februari 1589 staan de Hoofdmannen op verzoek van de voogden van het Geertruidsgasthuis en na kennisname van de door de 'gesworen diener' gegeven informatie toe 'den vogeden tot profijt der armen omme de Redenen In de Requeste ende Informatie angetogen de aff breck der noch overgeblevene materialen ende steen van de kercke In de Heydenschap staende, mits dat se (: hoer presentacie na) de plaetse sullen beurkundigen mit een Cruse end so aff tekenen tot een ewige memorie, daer mede men bekennen moge, dattet een gewijede plaetse ende kerckhoff geweest is'.⁸ Op een waarschijnlijk omstreeks 1630 te dateren kaart staan de pastorielanden waarop nog een kerkgebouw is getekend.⁹

Reformatie

Na de Reformatie wordt Heidenschap niet als zelfstandige kerkelijke gemeente genoemd. Niettemin moet het toch enige tijd nog als zodanig worden beschouwd. Op 23 juni 1597 wordt de voogden van het Geertruidsgasthuis toegestaan een overeenkomst te sluiten met Eilardus Lodovicus, predikant (wiens standplaats niet is aangegeven; het was Garmerwolde*) inzake betaling van 10 daalder.¹⁰ In 1599 stelt de predikant te Garmerwolde een eis in tegen een te Heidenschap wonende persoon tot betaling van 'vergangen sommer huire' waarbij de voogden van het gasthuis interveniëren. De eis wordt 7 september 1599 afgewezen 'Mitz dat sie (nl. de voogden) van die vorige gedane dienst mith hem (nl. de predikant) soelen accorderen, unde soevere sie van wideren dienst to doen niet blicken, dath sie alsdan mith

¹ RC I.

² RC II, 10v.

³ Siemens, *Toelichting*, 36.

⁴ Alma, 'Schattingen', 176.

⁵ Visitatie 1498 (Von Ledebur, 123).

⁶ HGA, Hertog. Arch. nr. 1338. Hetzelfde is het geval met een taxenlijst uit de Saksische tijd, HStA Dresden, Loc. 8194, Friesl. Steuersachen 1502-1514, 63, en een Gelderse taxenlijst uit 1520, NA, Arch. ACB nr. 925, 21v.

⁷ Van Kruining, *Wüstungen*, 69.

⁸ Arch. HJK nr. 56, 82v-83.

⁹ Oldenhuis, 'Heidenschap', 83 (Arch. Pepergasthuis nr. 28b).

¹⁰ RA III a 6, 53.

einen anderen darum handlen, ofte sulvest eenen annemen moegen'.¹¹ Waarschijnlijk zal toch met de predikant te Garmerwolde tot overeenstemming zijn gekomen.

In een op 16 januari 1604 overgegeven memorie wordt aangegeven dat volgens sommige personen de pastoralia alhier 39 grazen omvatten en dat er sedert vijftig jaren geen pastoor is geweest.¹² Van bediening door een eigen of een andere predikant dan die te Garmerwolde blijkt nimmer en kort nadien zal Heidenschap zijn opgegaan in de gemeente Garmerwolde. De plaats waar de kerk heeft gestaan is bekend.¹³

Het patrocinium van de kerk noch namen van pastoors zijn bekend.

¹¹ Arch. HJK nr. 839, 286v.

¹² Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

¹³ Van Kruining, *Wüstungen*, 51 (ten onrechte vermeldt zij daar dat Johan Rengers in 1489 zijn rechten op de kerk van Heidenschap verkocht aan het klooster te Scharmer dat in 1555 haar landerijen weer verkocht aan het Geertruidsgasthuis); Oldenhuis, 'Heidenschap', 81.

HELLUM

Patroon: Walfridus.

Bijzonderheden:

De eerste kerk alhier was volgens bevindingen van archeologisch onderzoek waarschijnlijk geheel uit tufsteen opgetrokken. Van sporen van voorgaande houten bouwwerken wordt geen melding gemaakt. De datering van de eerste kerk wordt gesteld tussen het einde van de tiende eeuw toen volgens De Cock de bewoning alhier begon,¹ en het begin van de twaalfde eeuw. Het meest in aanmerking komt het tweede deel van deze periode, derhalve omstreeks 1050 – omstreeks 1125. De *terminus ad quem* zal bepaald worden door de krappe chronologie der elkaar snel opvolgende wijzigingen. Een nieuw schip werd reeds in de tweede helft der twaalfde eeuw gebouwd, medio dertiende eeuw volgde een nieuw koor. De vierde bouwphase hield een vernieuwing van het bovenste gedeelte der koorsluiting, een verhoging van het schip en het uitbreken van de triomfboog in. Deze fase is te identificeren met de *structura ecclesie* waarvoor in 1295 Ebbo Menalda grond schonk.² Het patronaat van de kerk berustte toen waarschijnlijk bij deze familie.³

Boersma die het onderzoek leidde, vermeldt voorts dat op glasscherven een primitieve tekening van een westelijk dakgedeelte van een kerk en een aansluitend fragment van een toren met zadeldak staat. De door hem geopperde mogelijkheid dat de afbeelding op de Hellumer kerk betrekking heeft wint aan waarschijnlijkheid aangezien Van Deventer op zijn kaart in 1545 Hellum inderdaad met een zadeldaktoeren aangeeft. Volgens Van der Aa⁴ had de toren echter oorspronkelijk een spits en werd deze in 1645 afgebroken. Ten noorden van de kerk werd toen een tweede toren gebouwd, iets hoger dan de kerk; in deze toren hingen twee klokken. Deze toren werd in 1871 afgebroken terwijl toen aan de kerk een nieuwe toren werd gebouwd.⁵ Op één van de – inmiddels niet meer aanwezige – klokken uit 1620 staat een afbeelding van Sint Warnefridus met diens naam.⁶ Aangenomen kan worden dat bedoeld is Walfridus. Dat deze nog in 1620 wordt gememoreerd op een klok wijst op een reminiscentie aan de voormalige kerkpatroon.

De schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft voor Hellum twee priesters aan.⁷ Het parochieregister uit 1501 geeft een aan Maria gewijde vicarie of prebende aan.⁸

In het Catharijneconvent te Utrecht wordt een missaal uit de twaalfde eeuw bewaard waarvan wordt aangenomen dat het ten dienste stond van de kerk alhier.⁹ Het blijkt de namen van twee priesters te bevatten, één met een twaalfde/vroeg dertiende-eeuws schrift, de andere, pastoor alhier, met een tweede helft van de vijftiende-eeuws schrift.

Pastorie

¹ De Cock, 'Slochteren', 176-177. Hij merkt daarbij op dat de verkaveling van het gebied weerspreekt dat Hellum oorspronkelijk bij de dorpen van Fivelgo Oosterambt behoorde (en dan ook bij de proostdij Farmsum waartoe het blijkens het parochieregister van omstreeks 1450 (inmiddels) wel behoorde. Zie ook Ligtendag, *De Wolden*, 111-112.

² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 490-491.

³ Boersma, 'Hellum', 141-154.

⁴ Van der Aa V, 397.

⁵ Ter Laan, *Slochteren*, 236-238.

⁶ GDW nr. 1923. Een natekening van deze klok uit 1828 afgebeeld door Van Schaik, *Walfridus van Bedum*, 55, toelichting 157. Van Schaik gaat uit van het hergieten in 1620 van een veel oudere klok met deze afbeelding.

⁷ Alma, 'Schattingen', 176.

⁸ RC II, 11v.

⁹ Beschrijving ervan door Van Schaik, *Walfridus van Bedum*, 63-65 en door Wüstefeld, *Catharijneconvent*, 33.

twaaalfde/vroeg dertiende eeuw

Brunderus

Het hiervoor genoemde missaal bevat de inschrijving *per me dominum brunderum*.¹⁰ Over hem is verder niets bekend, ook niet of hij hier gestaan heeft.

- 1445 **Fecko**

wordt als pastoor vermeld 12 maart 1445¹¹ en is zeer kort nadien vertrokken of overleden omdat 6 mei 1445 wordt aangegeven dat hier nu geen priester is.¹²

1481 **Hemmo**

komt als pastoor alhier voor 16 oktober 1481.¹³

1450 – 1500 **Folkerus**

Het eerdergenoemde missaal bevat in een tweede helft van de vijftiende-eeuwse handschrift de inschrijving ‘ffolk(er)r(us) curat(us) in hellum’.¹⁴

1501 **Abeko**

wordt met de prebendaat in 1501 alhier genoemd¹⁵ en moet dus de pastoor zijn geweest.

1543 - 1545 **Egbert Jurlinck**

komt als pastoor alhier voor 6 april 1543¹⁶ en 20 november 1545.¹⁷ Later wordt hij pastoor te Noordbroek* waar hij voor juli 1559 overleed.

1567 - 1572 **Gerardus van Hattem**

wordt als pastoor alhier voor het eerst genoemd kort na 15 juni 1567,¹⁸ voor het laatst 18 september 1572.¹⁹

Reformatie

1595 - 1597 **Simon Joannis Phileus**

was afkomstig uit Groningen, werd in 1581 predikant te Dirksland, in 1586 te Oudewater, in 1588 te Oostzaan waar hij in 1589 ontslagen werd.²⁰ In 1591 werd hij te Wageningen beroepen; hij is daar nog in september 1593.²¹ Volgens zijn eigen verklaring nam hij na de Reductie van Groningen een tijdlang de dienst in de A-kerk aldaar waar tot de overkomst van Feito Ruardi²²

¹⁰ Van Schaik, *Walfridus van Bedum*, 64. Wüstenfeld, *Catharijneconvent*, maakt hiervan geen melding.

¹¹ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 86.

¹² Arch. Farmsum nr. 3 reg. 87.

¹³ GA, RAG, R.F. 1481.25, VVS 74, 30.

¹⁴ Van Schaik, *Walfridus van Bedum*, 63.

¹⁵ RC II, 11v.

¹⁶ GA, GAG, R.F. 1543/5.

¹⁷ Arch. Farmsum nr. 14 reg. 354.

¹⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 413.

¹⁹ GA, GAG, rvR nr. 666, 10.

²⁰ Romein, *Drenthe*, 143.

²¹ Nieuw Kerkelijk Handboek 1903 Bijlage U, 161.

²² GA, GAG, rnR nr. 335, 1598 nr. 30.

die in oktober 1594 werd beroepen doch pas in juli 1595 werd bevestigd. Simon Phileus komt 14-17 juli 1595 voor als predikant te Hellum*,²³ Simon Joannis als predikant te Hellum en Schildwolde* 1 juli 1597²⁴, als predikant te Schildwolde* 5 juli 1597.²⁵ Waarschijnlijk omstreeks september 1597 vertrok hij naar Haren* en Noorderlaren*.

Waarschijnlijk werd na het vertrek van Phileus de gemeente alhier bediend door de predikant te Schildwolde* maar zekerheid daarover bestaat niet. De gemeente is in 1605 zonder predikant: 3 augustus 1605 stelt Joannes Sprenger, predikant te Appingedam*, de kerkenraad aldaar voor een collega aan te horen ‘dewyle wy eynden denaer van doen weren’. Na gedane predicatie (‘syn sprake vil tho hoech vor de borgerie’) biedt Johan Rengers, lid van de kerkenraad, aan dat hij hem ‘in zyn herlicheit tho Hellem wolde recommenderen als gescheet is’.²⁶ Of betrokkene wiens naam niet bekend is hier is gekomen is onbekend.

1608 - 1652 **Henricus Banius**

predikant te Garrelswaer*, wordt 14 maart 1608 wegens beroep naar Hellum door de classis Loppersum gedemitteerd. Wegens hoge ouderdom verzoekt hij 12 augustus 1652 de classis om emeritaat dat hem wordt verleend. Inzake zijn onderhoud zal de classis zich tot de collatrice²⁷ wenden. Blijkens de classicale acta van 9 mei 1653 kan het op Joannes Theodori uitgebrachte beroep nog niet worden goedgekeurd omdat het aan Banius toegekende pensioen (100 gl. per jaar, vrije woning, twee koeien te hooi en te gras) te laag wordt geacht.

Theodori is 20 juni 1653 nog niet bevestigd; bepaald wordt dat Banius nog de zomerhuren der pastorielanden zal ontvangen. De bevestiging van Theodori is daarop voor 25 juli 1653 geschied.

Banius is nog in leven 16 november 1655.²⁸

Mariaprebende of –vicarie

Het parochieregister uit 1501 noemt hier als prebendaat

1501 **Otto**²⁹

1559 **Johannes Rengers**

zoon van Frans Rengers, wordt in juli of augustus 1559 geïnstitueerd in de Mariavicarie alhier.³⁰ Hij is geen priester geworden en volgde zijn vader op als heer van Hellum, Schildwolde en Siddeburen. Hij bekleedde belangrijke politieke functies en werd de eerste Ommelander gedeputeerde ter Staten-Generaal, na terugkeer uit ballingschap in 1594. In 1599 werd hij lid van de

²³ Acta synodes Groningen.

²⁴ Arch. HJK nr. 838.

²⁵ Arch. HJK nr. 838.

²⁶ Arch. HG Appingedam nr. 1 (abusievelijk gedateerd 1604).

²⁷ Anna Margaretha Rengers, gehuwd met Hero Maurits Ripperda van Farmsum, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 164.

²⁸ Arch. Classis Appingedam nr. 1.

²⁹ RC II, 11v.

³⁰ Visitatie 1559.

Raad van State. Hij stierf in of kort na 1608³¹ en is dezelfde als de bovengenoemde die lid was van de kerkenraad te Appingedam.³²

³¹ Zie over hem Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 163; K. ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, 645.

³² Arch. HG Appingedam nr. 1.

HEMEDERWOLDE

Patroonheilige: onbekend.

Bijzonderheden:

Hemederwolde dat zijn naam ontleend zal hebben aan de buurtschap Hemert onder Stedum komt als Heuurtherouualde reeds voor in de inkomstenregisters van Werden en wel in het deel dat Ligtendag dateert op het vierde of vijfde decennium van de elfde eeuw.¹ Ligtendag acht de ligging onzeker, mogelijk in de omgeving van Stedum en 't Zandt.² Wanneer het een parochie is geworden is onbekend. Als Hemederwolde komt het – met enkele andere ‘wolde-’parochies voor in het parochieregister van omstreeks 1450, echter zonder schattingsbedrag,³ terwijl Hemederwolde en Emederwolde met de toevoeging ‘non reperiuntur’ in het parochieregister van 1501 voorkomen.⁴ De parochie zal reeds voor het midden van de vijftiende eeuw zijn bediend vanuit het klooster Ten Boer waarbij ook de parochiekerk van Ten Boer* was geïncorporeerd. Op een verder onbekend tijdstip zal Hemederwolde bij de parochie Ten Boer zijn gevoegd.

Siemens nam aan dat het kerspel Hemederwolde gelijk was aan de Roggeneed van de schepperij van het Vierendeel van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest. Al het gebied in deze eed behoorde – volgens zijn zeggen – aan de abdij te Wittewierum⁵ hetgeen niet in overeenstemming is met het beeld dat zijn kaart van het kloosterbezit aan landerijen biedt – de abdijen te Sint Annen en Ten Boer bezaten in deze eed eveneens land, gezamenlijk meer dan de abdij te Wittewierum.⁶

Van Kruining geeft de waarschijnlijke locatie van Hemederwolde aan,⁷ aan de weg van Sint Annen naar Ten Boer.

¹ OGD nr. 10; Kötzsche, III Par. 41, 126; Ligtendag, *De Wolden*, 347.

² Ligtendag, *De Wolden*, 66.

³ RC I, 104-105.

⁴ RC II, 10v.

⁵ Siemens, *Toelichting*, 37; Siemens, 1955, 19.

⁶ Siemens, *Atlas*, kaart 37.

⁷ Van Kruining, *Wüstungen*, 41, 35, fig. 5, 42, fig. 6 en 54, fig. 11. Vgl. Roemeling, ‘“Wolde”parochies’.

HENRIKESKERKE

Het uit het einde van de tiende eeuw daterende deel van de lijst van de abdij Werden van inkomsten uit goederen in Friesland noemt

‘te Henrikaskiricun 2 sicli et 6 denaria (5 sicli’ en

‘Thiedric juxta aecclesiam Henrici 5 pallia’¹.

Gezien de context zal deze kerk gezocht kunnen worden in de buurt van Stedum maar waar is niet bekend.² Knottnerus sluit niet uit dat Henrikeskerke een oudere naam is voor Wittewierum*.³

¹ OGD nr. 10; Kötzschke, III Par. 25, 111-112; Ligtendag, *De Wolden*, 347.

² Ook Ligtendag, *De Wolden*, 48, 51 acht de ligging onbekend, maar houdt wel de omgeving van Stedum aan, *ibid.*, 71, kaart, nr. 61.

³ Knottnerus, *De Fivelboezem*, 33

HEVESKES

Patroon: **Andreas**

Bijzonderheden:

De geschiedenis van het kerkgebouw gaat terug tot het eind van de twaalfde of begin van de dertiende eeuw. De toren bestond reeds voor het huidige gebouw en was bij de bouw daarvan reeds sterk naar het zuidoosten verzakt. De toren is waarschijnlijk verbonden geweest met een ouder gebouw. Van het huidige kerkgebouw dateert de romanogothische noordmuur 1250-1275.¹ Aanwijzingen dat het een kruiskerk is geweest zoals wel is verondersteld² zijn er niet. Bij het onderzoek is geen opgraving verricht; er zijn derhalve geen mededelingen over voorgaande bouwwerken. Tufsteen wordt niet vermeld.

Omstreeks 1880 is in de nabijheid van de kerk een doopvont opgegraven dat na de Tweede Wereldoorlog in de kerk te Termunten geplaatst is. Het dateert waarschijnlijk uit de eerste helft van de twaalfde eeuw.³

De kerk was gewijd aan Andreas. Het patrocinium is af te leiden uit het zegel van de pastoor Nicolaus Johannis (1510⁴) waarop Andreas en Catharina zijn afgebeeld en dat van de pastoor Wyart Edzekens (1538⁵) met de beeltenis van Andreas. Ook van de pastoor Ywe (1435)⁶ is een zegel bewaard gebleven. Dit toont een heilige met een zaag aan het rechterbeen en een staf of lans in de linkerhand en wijst derhalve op Simon. Mogelijk gebruikte hij omdat hij hier nog slechts korte tijd stond het zegel van een eerder beneficium – mogelijk Oostwold (Old.)* welks kerk Simon als patroonheilige had. Het randschrift ontbreekt en daardoor nadere aanwijzingen.

De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.⁷ De parochielijst uit 1501 noemt hier een vicarie.⁸ De pastorielanden van Heveskes beslaan volgens opgave uit 1604 80 grazen, terwijl tot de vicarie 55 grazen behoren.⁹

Pastorie

1406	Focke komt als pastoor alhier voor 21 maart 1408. ¹⁰
1411	Hermentke wordt 21 juni 1411 als pastoor alhier genoemd. ¹¹
1432?	Clawes

¹ Berghuis en Scheffer, 'Heveskes', 9-13.

² KR (1977), 101.

³ Berguis en Scheffer, 'Heveskes', 9.

⁴ Arch. GPK nr. 74 reg. 601.

⁵ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 327.

⁶ O.A. nr. 45 reg. 72. Vaststaat dat het zegel dat van Ywe was; de randschriften van de twee andere bewaard gebleven zegels refereren aan de twee andere genoemde pastoors.

⁷ Alma, 'Schattingen', 176.

⁸ RC II, 11.

⁹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

¹⁰ GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.

¹¹ Arch. Farmsum nr. 111.

pastoor, waarschijnlijk alhier, komt voor 25 mei 1432.¹²

- 1435 **Ywe**
pastoor alhier, zegelt 28 april 1435.¹³
- 1510 **Nicolaus Johannis**
pastoor alhier, zegelt 28 november 1510.¹⁴
- 1538 **Wyart Edzekens**
pastoor alhier, zegelt 29 augustus 1538¹⁵.
- 1561 **Ludolphus Langensis**
pastoor alhier, komt voor 1 mei 1561.¹⁶
- 1565 **N.N.**
werd in 1565 geïnstitueerd als pastoor alhier en voldeed aan recht daarvoor drie daalder.¹⁷
- 1567 ? **Henricus**
(pastoor?) alhier, tekent kort na 15 juni 1567 een mandaat af zonder zijn functie aan te geven.¹⁸

Reformatie

De Hoofdmannen gelasten 16 januari 1596 ten spoedigste alhier een predikant te beroepen;¹⁹ of daaraan gevolg is gegeven is onbekend. In 1602 moet de gemeente een predikant gehad hebben, waarschijnlijk echter in combinatie met Weiwerd* (Zie hierna). De synode legt 15 juni 1602 de commandeur van Oosterwierum op pastorie en kerk 'gebörlick up(te)buwen' en de predikant de hem toegekende 50 daalder zonder dralen uit te betalen.²⁰ Omdat de commanderij binnen de gemeente Heveskes lag moet de predikant alhier bedoeld zijn. Blijkens mededelingen uit 1604 is Heveskes gecombineerd met Weiwerd²¹ welks predikant

- 1604 **Joannes Artopaeus**
in 1599 aldaar kwam. De pastorielanden van Heveskes beslaan 80 grazen, terwijl tot de vicarie 55 grazen behoren. De opkomsten van de landerijen zijn tot dusverre gebruikt voor de bouw van de kerk.²² Het kerspel verzoekt nu een eigen predikant. Gedeputeerde Staten beslissen 28 december 1604 dat dit moet geschieden.²³ Ook hiervan is het resultaat niet bekend; vermoedelijk bleef de

¹² GA, GAG, R.F. 1432/7. Zie verder noot 5 onder Borgsweer*.

¹³ O.A. nr. 45 reg. 72.

¹⁴ Arch. GPK nr. 74 reg. 601.

¹⁵ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 327.

¹⁶ AKG nr. 222 reg. 1088.

¹⁷ Visitatie 1565.

¹⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 415.

¹⁹ Arch. HJK nr. 838, 199.

²⁰ Acta synodes Groningen.

²¹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

²² Omstreeks 1600 werd de kerk ingekort en versmald, Berghuis en Scheffer, 'Heveskes', 12-13. Het betreft hier dus de verbouw van de kerk.

²³ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

kerk vacant. Volgens synodale gecommiteerden, in een rapport van 22 april 1607, moet de collator Ripperda gemaand worden te voorzien in de vacerende kerken te Oterdum* (dat in die maand zijn predikant zag vertrekken) en Heveskes waarop Gedeputeerde Staten besluiten Ripperda een nieuwe aanschrijving te doen.²⁴ Eerst in 1610 vinden wij hier een eigen predikant.

1610 - 1626 **Bernardus Joachimus**

predikant alhier, ontving per St. Jan Midzomer 1610 een half jaar traktement uit de opkomsten der kloostergoederen.²⁵ De gemeente had tot onderhoud van de predikant 200 gl. per jaar verzocht uit de goederen van de commanderij te Oosterwierum; de Landdag stond 11 oktober 1610 100 gl. per jaar toe.²⁶ Op 9 mei 1626 bevestigde de synode zijn afzetting door de classis wegens herhaalde tegen hem ingebrachte klachten. Door de classis is hem uit medelijden met zijn vrouw en kinderen nog een jaar inkomen uit de pastoralia toegestaan; de dienst zal echter door de classis worden vervuld.²⁷ Kort daarop is hij gestorven; zijn weduwe wordt 5 juni 1627 genoemd.²⁸

In december 1626 verbieden Gedeputeerde Staten Hero Maurits Ripperda van Farmsum een nieuwe predikant te Heveskes te kiezen of te stellen buiten hun medevocatie en consent; het betrokken mandaat werd 19 december 'in weerden' gekend.²⁹ Als getreden in de rechten van de commanderij te Oosterwierum zal de provincie zich als medegerechtigd tot de collatie hebben beschouwd.

De classis liet de dienst vervullen door

1626 **Regnerus Wolfius**

predikant te Weiwerd aan wie per Midwinter 1626 'voor een iaer bedieninge van de pastorie Hevesches' het jaarlijkse traktement uit de kloostergoederen werd betaald.³⁰ Het per Midwinter 1627 werd betaald aan (Hero) Maurits Ripperda 'tot profijt van den geen en soe de Pastorijen dienst anno 1627 heeft verwaltet'.³¹ Of dit Wolfius is geweest is niet bekend. Het per Midwinter 1628 verschenen jaartraktement werd betaald aan Joannes Ulcken³² (zie hierna).

(1626/7 **Andreas Boltius**)

werd hier beroepen maar de classis weigerde het beroep goed te keuren; 22 mei 1627 casseerde de synode het beroep. Hij was een verdreven predikant uit Gulik doch had verzwegen door de classis Nederveluwe wegens zijn levenswandel als predikant te Hattem te zijn afgezet.³³ Andreas Boltius, gewezen predikant te Kaldenkirchen, verzocht aan de classis Nijmegen een kerkendienst. De classis staat 18/20 april 1615 toe dat hij te Maasbommel zijn gaven laat horen. Op 5 september 1615 wordt hij als predikant aldaar door de

²⁴ Arch. PKV Groningen nr. 42.

²⁵ StA nr. 2314, 462v.

²⁶ StA nr. 3, 1887.

²⁷ Acta synodes Groningen.

²⁸ Arch. HJK nr. 858, 167v (als weduwe van Bernardus Joachimi, predikant [niet: gewezen predikant] alhier).

²⁹ Arch. HJK nr. 857, 377v.

³⁰ StA nr. 2333, 558v.

³¹ StA nr. 2335, 509.

³² StA nr. 2337, 518-518v.

³³ Acta synodes Groningen.

classis als lid aangenomen. Op 27 augustus 1619 is sprake van klachten over hem te Maasbommel en wordt hij geschorst totdat hij attestaties van Kaldenkirchen (classis Gulik) heeft ingebracht; hij appelleert daarvan op de synode. In de acta der classis Nijmegen wordt hij verder niet genoemd.³⁴ Hij vertrok in 1620 naar Haaften en vandaar in 1625 naar Hattem waar hij in 1626 werd afgezet.³⁵

1627/8-1656 **Joannes Ulkenius**

zoon van de gelijknamige predikant te Siddeburen, werd 11 mei 1622 te Groningen als student ingeschreven³⁶ en blijkens de synodale acta van 6 mei 1628 sedert de vorige synode als predikant alhier toegelaten. Hij stierf als zodanig 7 november 1656 te Groningen ‘voor de cuir liggende’.³⁷

Vicarie

De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.³⁸ De parochielijst uit 1501 noemt hier een vicarie.³⁹ Bij de overdracht van alhier gelegen land aan de kapel te Solwerd*, verzegeld 4 oktober 1508, wordt als naastlegger het vicarieland genoemd.⁴⁰ Bij een ander transport komt als naastlegger van dit perceel land 28 november 1510 voor heer

1510 **Clawes**
ongetwijfeld de vicarius alhier.⁴¹

ca 1550-1559 **Petrus Bussche**
wordt als vicarius alhier genoemd in een omstreeks 1550 opgesteld stuk⁴² en 7 april 1559.⁴³ Op 10 maart 1563 komt hij voor als commissaris van Maurits Ripperda, proost van Farmsum,⁴⁴ of hij toen nog vicarius alhier was is onbekend.
In 1555 werd hem door de stadsregering van Groningen de vicarie te Noordbroek* ontzegd.

1565 **N.N.**
werd in 1565 als vicarius alhier geïnstitueerd en voldeed daartoe twee daalder.⁴⁵

³⁴ HGA, Arch. Classis Nijmegen nr. 1.

³⁵ Nieuw Kerkelijk Handboek 1903, Bijlage U, 142, 130, 132.

³⁶ Zijlstra nr. 2918.

³⁷ Arch. Classis Appingedam nr. 1, 16 maart 1657.

³⁸ Alma, ‘Schattingen’, 176.

³⁹ RC II, 11.

⁴⁰ Arch. GPK nr. 74 reg. 570.

⁴¹ Arch. GPK nr. 74 reg. 601.

⁴² StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 106 waarbij aangetekend *se nominat Commissarius Rivali in Farmsum* (geborgten bij stukken uit 1553).

⁴³ Arch. HJK nr. 52, 369.

⁴⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 123.

⁴⁵ Visitatie 1565.

HOGE EN LAGEMEEDEN

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

De parochie zal zijn ontstaan door afscheiding van de parochie Oostwold (W.)* zoals de aanduiding *Pratis Ostwald alias Meden* in het parochieregister van ca. 1450 doet veronderstellen.¹ De kerkelijke gemeente werd later Ho(o)ge en Lagemeeden genoemd.² De kerk stond te Lagemeeden³ en is in 1862 afgebroken en vervangen door een nieuwe op een andere plaats, Den Horn.

De abtenkroniek van Aduard vermeldt dat abt Fredericus Gaykinga (1329-†1350) *ecclesiam in Medis* bouwde.⁴ De paus zou hem een arm van Margaretha hebben geschonken die zich later in *Medum* bevond en daar zeer werd vereerd.⁵ Margaretha was echter niet de patroonheilige van de kerk alhier maar blijkt die van Oostwold (W.) te zijn! De kerk alhier was gewijd aan Maria. Zulks blijkt uit vermeldingen van land in 1570 te Onze Lieve Vrouwe Mede bij Aduard⁶ respectievelijk ‘up die Leege Meeden’ bij Aduard.⁷

Het schattingsregister uit omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.⁸ Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een prebende.⁹ Een zijlschotregister uit 1540 geeft te Lagemeeden 40 grazen pastorie- en 24 1/2 grazen prebendeland.¹⁰

Kremer en Westendorp geven aan dat er destijds een kapel heeft gestaan te Langeweer, een behuise wierde ten noorden van Hogemeeden.¹¹ Langeweer lag vrijwel aan de grens met de parochie Den Ham. De Abtenkroniek vermeldt dat de hiervoor genoemde abt Gayckinga *capellam in Longewert* bouwde.¹² Volgens Mol waren kapellen – volgens hem met parochiële functies¹³ - als deze bestemd voor de vele pachters in de omgeving van de kloosteruithoven.¹⁴ Over deze kapel is verder niets bekend.

Pastorie

1471 - †1476 **Bartoldus Haeke**

Op 29 september 1471 komt Bartolt als pastoor van Meeden voor.¹⁵ Bartoldus Haeke, pastoor te Lagemeeden, overleed 15 december 1476.¹⁶

(1531-) 1537 **Mr. Johannes Potter**

¹ RC I

² Pathuis en Werkman, *Beschrijving*, 52

³ Enkele pastoors worden aangeduid als pastoor te Lagemeeden.

⁴ Van Moolenbroek en Mol, *Aduard*, 276-277.

⁵ Van Moolenbroek en Mol, *Aduard*, 276-277. Commentaar op deze mededeling: Caspers, ‘Heilig Aduard’, 96-97.

⁶ Arch. A.H.S. nr. 16, 16

⁷ Arch. A.H.S. nr. 48, 61.

⁸ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁹ RC II, 9v.

¹⁰ Alma, ‘Schotregister’, 62.

¹¹ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 139.

¹² 276-277.

¹³ Dat lijkt ons zeer de vraag. De traditionele parochiekerkenmerken als dopen en begraven zullen niet overgedragen geweest zijn maar voorbehouden blijven aan de aan deze verbonden priesters.

¹⁴ Mol, ‘Bezitsverwerving Aduard’, 192.

¹⁵ Arch. A.H.S. nr. 120.

¹⁶ GDW nr. 381 (geeft: Starke).

pastoor te Meeden, legt 11 april 1537 een verklaring af over gebeurtenissen alhier omstreeks 18 mei 1531;¹⁷ hij zal hier toen reeds gestaan hebben. Johannes Potter, van Groningen, werd 19 mei 1507 als student in de artes te Keulen ingeschreven.¹⁸

1545 **Johan van Velthuisen**
pastoor op de Meeden, komt voor 12 maart 1545.¹⁹ Hij zal dezelfde zijn als Johannes Campes van Velthuisen, in 1540 vicarius te Zuidhorn*, en Johannes Campes, in 1556 pastoor te Niehove*.

1566 **Florentius van Bovyngen alias van Nymwegen**
wordt als pastoor te Lagemeeden genoemd 27 april 1566.²⁰ In 1553 is hij vicarius te Zuidhorn*.

Reformatie

Hoge en Lagemeeden zal na de Reductie van Groningen in 1594 het lot hebben gedeeld van veel gemeenten in het Westerkwartier: een langdurige vacature. Blijkens een waarschijnlijk in 1613 opgesteld stuk is Lagemeeden vacant.²¹ Eind 1613 wordt Zacharias Wolfius, 22 mei 1615 genoemd als predikant te Oostwold (W.)*, Lettelbert* en Lagemeeden, beroepen. Sedertdien is Hoge en Lagemeeden steeds met Oostwold gecombineerd geweest.

¹⁷ Arch. Nienoord nr. 25c.

¹⁸ Zijlstra nr. 5979

¹⁹ Arch. Aduarderzijlvest nr. 11, 34 reg. 19.

²⁰ AKG nr. 74 reg. 1100.

²¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

HOLWIERDE

Patroon: **Stephanus**

Bijzonderheden:

Het tufstenen schip van de kerk dateert uit de elfde eeuw; oorspronkelijk sloot daarbij een smaller koor aan alsmede een reeds vroeg verdwenen westtoren. Het schip werd in de dertiende eeuw en daarna nogmaals vergroot. In het begin van de veertiende eeuw werd het dwarspand gebouwd.¹ Aan de noordwand in het schip zijn fragmenten van schilderijen van twee heiligen gevonden; de ene is Sebastiaan, de andere is onherkenbaar.² In het vieringgewelf vond men het brokstuk van een tekst waarin te lezen *anno mcccclxiii pop... de emeda curat...*³ Een latere toren, gelijkende op die te Onstwedde en Schildwolde, werd in 1856 afgebroken.⁴

Van oudere gebouwen wordt geen melding gemaakt; waarschijnlijk echter is de parochie ouder dan de elfde eeuw. Op een hoge ouderdom wijst ook het Stephanuspatrocinium, af te leiden uit de vermelding van 'Sunte Steven land' alhier op 18 maart 1502.⁵ De naamgeving van de in 1620 door het kerspel gegoten klok 'S. Stephanus' verwijst ook naar dit patrocinium.⁶ Pastoorszegels met afbeeldingen van deze heilige bleven niet bewaard. Wel bewaard bleef een zegel van de reeds genoemde pastoor Poptatus de Emeda uit 1469 waarop afgebeeld Maria met het Kind⁷ terwijl in 1467 een klok werd gegoten en Maria genaamd, die met het Kind aan de voorzijde ervan is afgebeeld.⁸ Mogelijk zou op grond daarvan tot een dubbelpatrocinium kunnen worden besloten (Stephanus en Maria) maar Maria is ook een zeer algemeen vereerde heilige.

Merkwaardig is dat Van der Aa er van uitgaat dat de kerk aan Nicolaas was gewijd.⁹ Van Deijk noemt eveneens Nicolaas als patroonheilige.¹⁰

Reeds in de tweede helft van de dertiende eeuw moeten tenminste twee priesters aan de kerk verbonden zijn geweest. De Continuator van de kroniek van Wittewierum deelt mee dat de kapel te Krewerd* werd gesticht mede op advies van de *sacerdotes de Halwirth*.¹¹ De schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft voor Holwierde twee priesters op.¹² Het parochieregister uit 1501 noemt hier een prebende.¹³ Een prebende is hier verder niet aangetroffen, wel een vicarie (voor het eerst in 1497¹⁴). De vicarie stond mogelijk ter collatie aan de kerk alhier; op 10 oktober 1595 wordt door predikant en kerkvoogden een eis tot recht van overdrift over vicarieland bestreden.¹⁵

¹ KR (1977) 101; voor plattegrond met eerdere fase van de koorruimte: Bulletin KNOB 1970, 21; vgl. ibidem, 1949, 158-159.

² GDW nr. 367; Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst* II, 123

³ Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst* II, 124

⁴ Ter Laan, *Slochteren*, 249; Smith, *Groningen*, 398 geeft echter op dat in 1806 40-50 voeten van de gemetselde spits werd afgenomen; de torenhoogte bedroeg daarna nog 103 voeten.

⁵ AKG nr. 2, 25 reg. 896.

⁶ GDW nr. 1960.

⁷ GA, GAG, Charters Veenkantoor nr. 8.

⁸ GDW nr. 370.

⁹ Van der Aa V, 718.

¹⁰ Van Deijk, *Romaans Vademecum*, 67.

¹¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 496-497.

¹² Alma, 'Schattingen', 175.

¹³ RC II, 11v.

¹⁴ AKG nr. 2, 24 reg. 854, jaartal 1497.

¹⁵ Feith, *Warfsconstitutiën*, 184.

Pastorie

- ca 1344 **Tydbrandus**
wordt 24 april 1344 gewezen *rector ecclesie* alhier genoemd door zijn rechtstreekse opvolger
- 1344 **Ludolphus**
dan *rector ecclesie* alhier; Tydbrandus is dan nog in leven en bij de verzegeling aanwezig; zijn hoedanigheid op dat ogenblik wordt niet aangegeven.¹⁶
- 1375 **Otto**
pastoor alhier, komt voor 13 januari 1375.¹⁷
- 1406 - 1412 **Meynerd**
komt als pastoor alhier voor 21 maart 1406¹⁸ en – als Meent – als hoofdpriester alhier 1 november 1412.¹⁹
- 1435 **Clawes**
wordt als pastoor alhier vermeld 22 februari 1435.²⁰
- 1452 **Fecko**
wordt als pastoor alhier genoemd 11 april 1452.²¹
- 1462 - 1477/ca 1488 **Poptatus de Emeda**
Op 21 april 1462 komt Poepke voor het eerst als pastoor alhier voor.²² De in 1467 gegoten klok noemt hem Poptatus de Emeda, cureet alhier.²³ Poepke van Emeden, pastoor alhier, wordt nog genoemd 9 oktober 1477.²⁴ Poptatus de Emeda, *quondam curatus* en ‘wandaghes kerckheer’, maakt 15 december 1488 zijn testament waaruit blijkt dat hij destijds een graf heeft gekocht in de Martinikerk te Groningen. Als executeurs-testamentair wijst hij enkele geestelijken te Groningen aan. Zijn functie op dat moment wordt niet vermeld.²⁵
- 1488 - † 1497 **Hermannus Arnoldi**
komt als pastoor alhier voor 25 oktober 1488.²⁶ Harmen, pastoor alhier, overleed in de loop van 1497 in welk jaar land werd overgedragen aan de abdij Feldwerd, vertegenwoordigd door de abt Johan van Norden en Hendrick, in tegenwoordigheid van Harmen, pastoor alhier, Gheert, pastoor te Krewerd* en Johan, vicarius alhier. Door het overlijden van Harmen is de verzegeling

¹⁶ OGD nr. 378.¹⁷ OGD nr. 630.¹⁸ GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.¹⁹ Arch. Farmsum nr. 2 reg. 33; Collectie Keiser nr. 102.²⁰ GA, GAG, R.F. 1435.7.²¹ AKG nr. 2, 28v reg. 294.²² GA, GAG, R.F. 1462.15.²³ GDW nr. 370.²⁴ Arch. GPK nr. 381 reg. 291.²⁵ Arch. GPK nr. 417 reg. 373.²⁶ ARDOU nr. 2282.

achterwege gebleven; deze geschiedt thans door Hayo Ripperda, proost van Farmsum, in tegenwoordigheid van Udo van Coldenborch, drost te Emden, op 4 oktober zonder jaaraanduiding (1497?).²⁷ Het Cartularium van Feldwerd noemt verder nog een akte, bezegeld door Geert en Harmen, pastoors te Krewerd* en Holwierde, zonder dagtekening.²⁸

1502 **Tyado**
komt 18 maart 1502 als pastoor alhier voor.²⁹

1511 - 1520 **Mr Hero Ludolphi**
pastoor 'to Holland' (ongetwijfeld te lezen: Holwird) compareert 8 juli 1511 te Emden met een inwoner van Siddeburen terwijl de pastoor te Siddeburen getuige is.³⁰ Op 31 augustus 1516 instrumenteert Hermannus alias Hero Ludolphi cler. Monast. d. als notarius de keuze van een nieuwe abt van het klooster Feldwerd.³¹ Op 4 september 1511 instrumenteert te Holwierde Hermannus alias Hero Ludolphi cler. Colon. d. als notarius.³² Mr. Hero Ludolphi komt als pastoor alhier nog in 1520 voor.³³ Hermannus Ludolphi, van Groningen, *pauper*, werd 26 februari 1490 als student te Leuven ingeschreven.³⁴ Wellicht is hij dezelfde als de nog in 1502 te Bierum* genoemde Mr. Hero.

1567 - 1568 **Lambertus Knasse**
pastoor alhier, wordt genoemd in 1567³⁵ en 22 april 1568 in verband met een geschil over het patronaat van de kapel te Watum*.³⁶ Blijkens een mededeling van de officiaal van 11 april 1568 wordt hij ervan verdacht Zwingliaan te zijn en de kerkendienst niet zuiver waar te nemen.³⁷ Tot verwijdering heeft dit blijkbaar niet geleid. In 1582 komt hij voor als pastoor te Losdorp*.

1569 - 1596 **Joannes Meerwyck van den Grave**
Op 7 februari 1569 komt Johannes van dye Grave voor het eerst voor als pastoor alhier³⁸. Johan van Grave, pastoor alhier, leent 10 maart 1579 150 Emden gl. aan Nijenklooster bij Appingedam; Gerryt Jans 'des pastors sone tho Holwirde' transporteert de rentebrief 14 januari 1607.³⁹ Als pastoor komt hij hier verder voor 9 juli 1588,⁴⁰ in 1589⁴¹ en 7 mei 1590.⁴² Hij was

²⁷ AKG nr. 2, 24 reg. 854, jaartal 1497.

²⁸ AKG nr. 2, 17 geen registnr. .

²⁹ AKG nr. 2, 25 reg. 896.

³⁰ Urkunden Grosse Kirche Emden nr. 82.

³¹ Diözesanarchiv Münster, Urkunden Generalvikariat nr. 290.

³² StA Aurich, Rep. 101 II nr. 145.

³³ StA Aurich, Rep. 234, Kontraktenprotokolle Emden 1, 315, 19 januari 1520: een van de comparanten toont een door Mr. Heero Ludolphi, pastoor te Holwierde, opgestelde volmacht.

³⁴ Zijlstra nr. 8407.

³⁵ GDW nr. 371.

³⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 525; vgl. Formsma, 'Watum', 49-53.

³⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 525.

³⁸ Arch. HJK nr. 1661.

³⁹ StA nr. 1814, 34v.

⁴⁰ Arch. Dijkrecht Oosterwijtwerd nr. 26.

⁴¹ Arch. HJK nr. 619 (ChvdH VII, nr. 586)

⁴² HCO, Collectie Heerkens nr. 1021.

Reformatie hier in functie tot de Reformatie en ging daartoe over. De synodale handelingen van 14-17 juli 1595 noemen hem als gewezen priester alhier; Joannes Merwyck de Grafia is door de classis geëxamineerd doch het examen was blijkbaar niet voortgezet.⁴³ De synode legt 11 mei 1596 aan Joannes Meerwick een nieuw classicaal examen op.⁴⁴ Nadien vonden wij hem niet meer vermeld.

159(?)8 - **Joannes Laxtenius**
eerder predikant te Siddeburen*, kwam mogelijk in 1597 hier. Tussen 25 juni 1598 en 18 mei 1599 nam hij met twee collegae de dienst te Appingedam* war; hij was toen predikant alhier. Tot 1604 bediende hij ook Oldenklooster dat echter bij apostille van 28 december 1604 door Gedeputeerde Staten bij Bierum werd gevoegd.⁴⁵ Later echter kwam de bediening weer aan de predikant te Holwierde.⁴⁶ Johan van Laxten overleed alhier 15 juni 1621⁴⁷ en werd opgevolgd door zijn zoon

1621 - 1644 **Joannes Laxtenius**
aan wie een jaar traktement, verschenen 19 september, in 1621 werd uitbetaald.⁴⁸ Voordien was hij predikant te Uitwierde* en Marsum*. Hij stierf 17 februari 1644.⁴⁹

Vicarie

Vanaf 1497 is hier een vicarie bekend.

1497 - 1502 **Johan**
komt als vicarius alhier voor in 1497⁵⁰ en 18 maart 1502.⁵¹

⁴³ Acta synodes Groningen.

⁴⁴ Acta synodes Groningen.

⁴⁵ Boeles, *Geestelijke goederen*, 196.

⁴⁶ Zie bijvoorbeeld StA nr. 2341, 530 (1630).

⁴⁷ GDW nr. 1969.

⁴⁸ StA nr. 2324, 524v.

⁴⁹ Acta synodes Groningen, 1644.

⁵⁰ AKG nr. 2, 24v reg. 854, jaartal 1497.

⁵¹ AKG nr. 2, 25 reg. 896.

HOOGKERK

Patroon: **Maria en Ulricus?**

Bijzonderheden:

Halbertsma neemt aan dat de oude naam van Hoogkerk Lieuwerd was, waarnaar het omliggende gebied Lieuwerderwolde werd genoemd.¹ Dorp en omgeving komen als ‘linuurthurouualda’, ‘linuurd’ en ‘linvurthirouualda’ voor in het door Ligtendag op het vierde of vijfde decennium van de elfde eeuw gedateerde register van inkomsten van de abdij Werden.²

Ligtendag stelt dat in verband met nederzettingsverplaatsingen tussen de elfde en de veertiende eeuw het elfde-eeuwse ‘linuurthurouualda’ niet zonder meer met de huidige nederzettingen Hoogkerk en Leegkerk geïdentificeerd mogen worden. Wel kan worden gezegd dat het in het kerspel Leegkerk, het kerspel Hoogkerk of in beide kerspelen heeft gelegen.³ Linuurd, gezien de naam een terp, moet naar zijn mening de oude aanduiding van Kleiwerd zijn.⁴

De Vrieze die de kerk alhier van 1963 tot 1967 restaureerde, stelt dat deze in één keer is opgezet en veronderstelt – op grond van de relatief grote afmetingen van het koor ten opzichte van het schip – dat de kerk gesticht is door een klooster waarbij veel plaats op het koor nodig is voor de geestelijken; de bouwtijd stelt hij op omstreeks 1180-1200.⁵ Halbertsma komt tot een iets latere datering, namelijk het eerste kwart van de dertiende eeuw, en deelt mee dat sporen van een oudere kerk niet werden aangetroffen.⁶ Stichting door een klooster – het meest naburige was Aduard – ligt echter niet voor de hand. Ligtendag sluit zoals vermeld een verplaatsing niet uit.

Het lijkt er op dat de parochie Lieuwerderwolde in 1264 nog ongesplitst was. Halbertsma oppert de mogelijkheid dat de kerk te Leegkerk* nog in het tweede kwart van de dertiende eeuw is gebouwd – ook hier werd geen ouder bouwwerk aangetroffen.⁷ In 1264 treedt een pastoorswisseling in Lieuwerderwolde op.⁸ In het begin van de dertiende eeuw worden dan twee pastoors genoemd in Liuwerthrawoldt en één daarvan in Sudliuwarthrawolt⁹ dat dus Hoogkerk geweest moet zijn. In 1354 vinden wij een ‘personer’ van Lewerwolde,¹⁰ op 14 september 1379 (niet 22 september 1370) wordt de parochie *Alte Ecclesie in Liuwerdewolde* genoemd.¹¹ Tenslotte worden 16 april 1385 Hoogkerk en Leegkerk als parochies *in terra Lywardewalda* vermeld.¹²

Mogelijk was de kerk gewijd aan **Maria en Ulricus** te wier ere in 1451 een klok werd Gegoten.¹³ Een Ulricuspatrocinium is in Noord Nederland verder niet aangetroffen. De door de Groningers versterkte kerk werd omstreeks 1514 door de Saksische troepen

¹ Halbertsma, *Terpen II*, 153 n. 73.

² OGD nr. 10; Kötzschke III Par. 42; Ligtendag, *De Wolden*, 349

³ Ligtendag, *De Wolden*, 77.

⁴ Ligtendag, *De Wolden*, 77.

⁵ De Vrieze, ‘Hoogkerk’, 4-15.

⁶ Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB 17 (1964) kk. 263-265, en 13 (1960) k. 112 (koor omstreeks 1200, schip vroeg dertiende-eeuws. KR (1977) 102 geeft vroeg dertiende-eeuws.

⁷ Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB 18 (1971) 81-83.

⁸ OGD nr. 136.

⁹ OGD nr. 1231.

¹⁰ OGD nr. 433.

¹¹ OGD nr. 584.

¹² OGD nr. 743.

¹³ GDW nr. 375.

veroverd en in brand gestoken.¹⁴ De toren werd daarbij verwoest dan wel zodanig beschadigd dat zij later werd afgebroken.¹⁵

De schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft voor hier één priester.¹⁶ Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier geen vicarie of prebende. In 1540 gebruikte de pastoor 104 grazen, de kerk bezat toen slechts 16 grazen.¹⁷ Een ongedateerde (te stellen omstreeks 1550/60) lijst noemt onder Hoogkerk ‘Sunte Anthoniusleen, Warmelt Albers – 6 gr.’ (de gebruiker?) naast ‘Des pastoers corpus to Hogerkerke – 106 gr.’ En ‘Die pastoer aldaer – 103 1/2’.¹⁸ Het Antoniusleen kan echter ook een beneficie in de naburige stad Groningen zijn geweest.

Pastorie

- ca. 1260 **N.N.**

rector ecclesie in Lieuwerderwolde, overleed omstreeks 1260 en werd opgevolgd door zijn zoon

ca. 1260-1264 **Remdo**

presbiter Monasteriensis diocesis, door de patroons daartoe gepresenteerd en door de bisschop van Munster geïnstitueerd. Hij verzoekt de paus hem wegens zijn onwettige geboorte dispensatie te verlenen en hem de kerk te Roderwolde waarvan de collatie wegens langdurige vacature aan de Heilige Stoel is vervallen te geven. Paus Urbanus geeft 1 juli 1264 aan de abt van Aduard last deze kerk aan Remdo te verschaffen¹⁹ en geeft de door resignatie van Remdo vacant geworden kerk te Liuwartherawalda op 3 juli 1264 aan

1264

Evergerus de Midach

diaconus Monasteriensis diocesis met de last zich ten spoedigste tot priester te laten wijden²⁰ en de opdracht op dezelfde dag aan de abt te Aduard hem deze kerk te verschaffen.²¹

ca 1310 of
ca 1335

Duido

In het begin van de veertiende eeuw komen Hermannus en Duido voor als *rectores ecclesie in Liuwerthrawoldt*. De datering is onzeker: de bewerkers van het Oorkondenboek stelt het op omstreeks 1335,²² Post daarentegen meent het omstreeks 1310 te moeten stellen.²³ In het vervolg van het stuk wordt Duido *rector ecclesie in Sud Liuwarthrawolt*, dus Hoogkerk, genoemd.²⁴

1354

Heinric

komt 25 juli 1354 voor als pastoor te Leverwolde,²⁵ ongetwijfeld Hoogkerk als voortzetting van Lieuwerderwolde.

¹⁴ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 339-340.

¹⁵ Smid, *Kerk op de Hoogte*, 14 en 42.

¹⁶ Alma, ‘Schattingen’, 177.

¹⁷ Alma, ‘Schotregister’, 84

¹⁸ GA, RAG, Hs. in folio 13b, 1013-1016 (mededeling R. Alma, 1 juli 1996).

¹⁹ OGD nr. 136.

²⁰ OGD nr. 137.

²¹ OGD nr. 138.

²² OGD nr. 1231.

²³ Post, ‘Aduard’, AAU 47, 168-277, en 48, 231n.

²⁴ OGD nr. 1231.

²⁵ OGD nr. 433.

- 1415 **Johan Hulsbusch**
pastoor alhier, komt voor in 1415.²⁶ Hij kan dezelfde zijn als de 16 augustus 1431 voorkomende notarius Johannes Hulsebusch.²⁷
- (1426 **Hinricus Witte**
pastoor te Leegkerk*, komt 16 november 1426 voor als ‘verwaerer’ van de kerk alhier.²⁸
- 1498 **Albert van den D...**
pastoor alhier, proclameerde in 1498 Dr. Hubert van Rossem als pastoor te Peize.²⁹
- 1506 ? **Mr. Sywert Kanter**
Bij de regeling op 1 augustus 1506 van een waterstaatkundig geschil zijn namens Hoogkerk drie volmachten aanwezig, waarbij Mr. Sywert Kanter als tweede wordt genoemd.³⁰ Wellicht was hij geestelijke alhier. Hij is niet als student bekend.
- 1507-1535/6 **Albertus Conradi**
pastoor alhier en notarius komt 25 april 1507 met heer Johan, wiens functie niet is aangegeven, voor.³¹ Hij vervaardigt 11 augustus 1496 een notarieel instrument te Groningen.³² Albertus Conradi, van Appingedam, werd 18 juni 1493 te Keulen als student in de rechten ingeschreven.³³ Albert, pastoor alhier, wordt in 1507 door de graaf van Oostfriesland en de stad Groningen ter dagvaart gezonden naar de drie pauselijke commissarissen, belast om uitspraak te doen in de klacht van de bisschop van Utrecht tegen de graaf en de stad waarvan de bisschop zich als landsheer beschouwt.³⁴ In 1512 zendt de Oostfriesse drost te Groningen hem naar de Saksische machthebbers te Leeuwarden om diens onschuld te betuigen in de zaak tegen Garbet Meckema en Jemme Heer Juwsma; Albert wordt dan ook notarius genoemd.³⁵ Op 10 juni 1521 instrumenteert Albertus Conradi met de notarius Helpricus Altinck de eedsaflegging door het Westerkwartier aan Karel van Gelre, en 12 juni 1521 alleen die van de Marne en een deel van Hunsingo.³⁶ In 1528 (16 april) nog wordt door de Gelderse rentmeester in Groningen aan de pastoor te Hoogkerk 2 gl. 25 st. betaald voor de instrumentering van de huldiging in 1521.³⁷ Bij de in 1535/6 door de stad Groningen opgebrachte schatting voor de landsknechten wordt onder de contribuerende geestelijkheid genoemd heer Albert ‘to Hogerkercken’ met 6 Emders gl. (gevolgd door Mr. Wibrant met 4 Emders gl.;

²⁶ Arch. H. Geestgasthuis nr. 55 reg. 64.

²⁷ HDA, Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 42 en 43.

²⁸ Arch. H. Geestgasthuis nr. 55 reg. 84.

²⁹ HDA, Arch. Mensinge nr. 1744.

³⁰ Arch. HJK nr. 2358, S. 147 nr. 15.

³¹ Arch. De Sitter nr. 168.

³² HCL, Arch. Stad Leeuwarden 1426-1811 nr. 88.

³³ Zijlstra nr. 5250.

³⁴ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 297

³⁵ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 303.

³⁶ Arch. HJK nr. 32 reg. 73 en 74.

³⁷ HGA, Hertog. Arch. nr. 1332 rekening 1526/7, 1532/3, 42.

deze wellicht toen te Leegkerk*?).³⁸ Hij stierf voor 6 september 1541 wanneer sprake is van de kinderen van wijlen heer Albert Hogerkercken.³⁹ Op 20 oktober 1541 blijkt de zoon van zijn zuster – namen worden niet vermeld – te pretenderen diens erfgenaam te zijn.⁴⁰ Enkele jaren later wordt in de stadsrekening van Groningen geboekt de uitgave voor een doos waarin ‘de breven van salighe Heer Albert Hogerkercken huseren sprekende inne liggen.’⁴¹

1539 **Wybrandus Gerardi**
pastoor alhier, komt voor 15 augustus 1539.⁴² Mogelijk is hij dezelfde als de hiervoor genoemde Mr Wibrant?

1556 **Christoffer Lantsucht**
pastoor alhier, en ‘Asselt syn maget’ worden 4 september 1556 genoemd.⁴³

Reformatie

1595-(1597?) **Martinus Everhardi**
was van beroep kuiper, wist zich blijkbaar te Hoogkerk en Leegkerk* in te dringen; de synode zet 14 juli 1595 ‘Martinus in Hochkerck et Nijkerck’ als onbekwaam tot de dienst af. Hij bleef echter blijkbaar dienst doen; 11 mei 1596 legt de synode Marten kuper op zich van de dienst te onthouden; Gedeputeerde Staten zeggen hem 20 daalder toe ‘dat he darmede sin kuperampt wederum dohn moge’.⁴⁴ De synode bleef 12 april 1597 bij dit besluit. De classis Westerkwartier wees 1 mei 1598 een verzoek van Martinus Everhardi kuiper hem een testimonium te geven om ‘anderwegent tot dem predigampt gepromoviert te worden’ af omdat de synode hem ‘incapabel en geremoviert’ had. Eenzelfde lot had hem eerder in Friesland getroffen. Marten Everts kuper was in 1591 predikant in de streek Noordwolde (Oudega [H.O.], Nijega [H.O.], Elahuizen en Noordwolde) waar hij voor 18 mei 1591 de dienst aanvaardde zonder admissie. Op 28 september 1591 liet de classis Sneek daar Gualtherus Nicolai toe die steun werd toegezegd tegen de ‘moetwille’ van Marten Everts.⁴⁵ Hij was 13 mei 1589 schoolmeester te Bozum.⁴⁶

1597 - 1610 **Hermannus Theophilus**
deed reeds in 1597 dienst te Leegkerk*; een jaar traktement ad 18 gl. uit de kloostergoederen verscheen Midwinter 1597.⁴⁷ Op 10 april 1598 verzoekt hij de classis hem te examineren, 1 mei 1598 toont hij zijn papieren en wordt hij als lid van de classis aangenomen. Als predikant te Hoogkerk en Leegkerk komt hij onder meer 22 oktober 1599 voor⁴⁸ terwijl hij reeds in 1599 ook de bediening van de kerk te Dorkwerd* had. Daarnaast nam hij in 1600 een

³⁸ GA, Rekening stad Groningen 1535/6.

³⁹ GA, Rekening stad Groningen 1541, 414.

⁴⁰ GA, Rekening stad Groningen 1541, 415.

⁴¹ GA, Rekening stad Groningen 1543.

⁴² GA, GAG rvR nr. 956.

⁴³ Arch. HJK nr. 52, 354.

⁴⁴ Acta synodes Groningen.

⁴⁵ Kalma, *Classisboek Sneek*, 139, 150.

⁴⁶ Kalma, *Classisboek Sneek*, 108.

⁴⁷ Sta Nr. 2291, 91; de betaling in StA nr. 2292, 103v.

⁴⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

tijdlang de dienst te Wierum* en in 1602 te Aduard* waar. Op 31 maart 1602 besloten Gedeputeerde Staten Wierum* te combineren met Hoogkerk en Leegkerk.⁴⁹ Op 12 oktober 1610 staat de Landdag Hermannus Theophilus, predikant te Leegkerk, 80 Car. gl. toe als tegemoetkoming in het door hem wegens zijn gevangenschap bij de vijand te Oldenburg betaalde rantsoen.⁵⁰ Harmannus Theophilus ‘pastor tho Leechkerck’ overleed 22 oktober 1610 en werd te Leegkerk dat de woonplaats van de predikanten van de combinatie zal zijn geweest begraven.⁵¹

(1612 ? **Israel Vinckelius**)

Op 21 maart 1612 wordt een geschil tussen Israel Vinckelius, predikant te Loppersum*, en de kerkvoogden van Hoog- en Leegkerk ten landrechte verwezen.⁵² Mogelijk is er sprake van geweest hem hier te beroepen en had hij in verband daarmee kosten gemaakt. Van een beroep naar hier is echter niets gekomen.

1612 - 1616 **Johannes Schroderus**

predikant te Westeremden*, wordt door de classis Loppersum wegens beroep naar Hoogkerk, Leegkerk en Dorkwerd op 2 maart 1612 gedemitteerd. Waarschijnlijk volgde de goedkeuring van het beroep door de classis Westerkwartier 23 maart 1612.⁵³ Hij overleed 16 februari 1616; de tekst op zijn grafzerk noemt hem predikant te Leegkerk waar hij en zijn vrouw ook werden begraven.⁵⁴

1615 - 1634 **Nicolaus Petri**

verzoekt reeds 8 april 1616 toestemming voor een proefpreek alhier, vertoont beroep naar Hoogkerk en Leegkerk 7 oktober 1616 en wordt na examen 22 november 1616 toegelaten.

In 1631 werd getracht de combinatie van Hoogkerk met Leegkerk te beëindigen: 5 maart 1631 zeggen collatoren te Hoogkerk Petri, predikant aldaar, aan zich per St. Johannes te midzomer van de gecombineerde pastorie en het predikambt te Hoogkerk te onthouden omdat zij een eigen predikant willen beroepen; het daartoe strekkende mandaat wordt ‘van weerden’ verklaard.⁵⁵ De combinatie bleef echter bestaan.

In 1633 verwisselt Petri van standplaats met de predikant te Wetsinge* rond wie aldaar moeilijkheden waren gerezen. Door beide predikanten wordt 21 juni 1633 bij Gedeputeerde Staten een verzoek is ingediend.⁵⁶ De classis Marne probeert het op Petri naar Wetsinge uitgebrachte beroep 18 november 1633;

⁴⁹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁵⁰ StA nr. 3, 1896; de betaling in StA nr. 2314, 463v.

⁵¹ GDW nr. 2159.

⁵² Arch. HJK nr. 862, 71.

⁵³ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 223 en nr. 27.

⁵⁴ GDW nr. 2162. Romein, *Friesland*, 297, en Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 412-413 identificeren hem ten onrechte met de in 1615 te Makkum beroepen en daar in 1630 overleden gelijknamige predikant. Deze Johannes Schroderus werd 3 juli 1615 door de classis Bolsward als predikant te Makkum toegelaten (Tresoar, Arch. Classis Franeker-Bolsward nr. 55; Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 167-168).

⁵⁵ Arch. HJK nr. 862, 71.

⁵⁶ StA nr. 125.

de classis Westerkwartier demitteerde hem 13 februari 1634 en keurde toen ook het reeds voor 29 juli 1633⁵⁷ uitgebrachte beroep goed op

1634 - 1634 **Adolphus Stuckerus**

die 2 maart d.a.v. werd bevestigd.⁵⁸ Kort nadien werd hij ziek zodat de classis 9 juni 1634 besloot hem te 'secunderen'. Hij overleed hier tussen 1 september 1634⁵⁹ en 11 december 1634.⁶⁰ Hij was gehuwd met een zuster van Dato Balthasaris, in 1625 te Opende* beroepen maar niet toegelaten.

De combinatie met Leegkerk bleef altijd bestaan waarbij de predikant nog in de negentiende eeuw te Leegkerk woonde.⁶¹

⁵⁷ Arch. Classis Marne nr. ...

⁵⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 17 maart 1634.

⁵⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 865, 389v.

⁶¹ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 133.

HORNHUIZEN

Patroon: **Maria en/of Nicolaas**

Bijzonderheden:

De kroniek van Wittewierum maakt melding van de verwoesting door brand van de kerk te 'Howerahusum' in 1247.¹ Van de laatgotische toren is in 1815 één geleding verdwenen; het kerkgebouw dateert uit 1850.²

De kerk zal gewijd geweest zijn aan Maria en/of Nicolaas. Maria en het Kind komen voor op het zegel van de pastoor Rembertus (1414³), Nicolaas op dat van de pastoor Derck (1515).⁴

Mogelijk was aanvankelijk Maria de patroonheilige, later verdrongen door Nicolaas (zoals ook te Appingedam*), mogelijk is er sprake van een dubbelpatrocinium.

De taxenlijst van omstreeks 1500 geeft voor Hornhuizen twee priesters,⁵ het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een vicarie.⁶

Pastorie

1343 - 1344 **Ernestus**

komt als pastoor alhier voor in 1343⁷ en als dominus Ernestus de Horahusum 1 mei 1344.⁸

1378-1414(6) **Rembertus**

Heer Remmert van Horahusum komt 21 april 1378.⁹ Als pastoor alhier en viceproost van Leens wordt hij genoemd 13 juli 1381.¹⁰ Als pastoor alhier zegelt Rembertus 14 december 1414.¹¹ Hij zal dezelfde zijn als Remmerich, pastoor alhier, genoemd 14 februari 1416.¹²

1430 **Roloff**

wordt als pastoor alhier genoemd 30 juli 1430.¹³

1466 - 1472 **Lubbert Onneken**

Op 6 juli 1466 zegelt Lubbert, pastoor alhier; het randschrift luidt 'LVBBERTI ONNEKEN'.¹⁴ Lubbert komt als pastoor ook voor 14 april 1472.¹⁵

1496 **Johan**

¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 346-347.

² KR (1977) 102.

³ AKG nr. 94 reg. 244.

⁴ Arch. Lewe nr. 584 reg. 69.

⁵ Alma, 'Schattingen', 175.

⁶ RC II, 9.

⁷ OGD nr. 373.

⁸ OGD nr. 379.

⁹ OGD nr. 661.

¹⁰ OGD nr. 693.

¹¹ AKG nr. 244 reg. 94.

¹² Arch. Lewe nrs. 49 en 736.

¹³ GA, GAG, R.F. 1430/9.

¹⁴ HCO, GA Zwolle, nr. 14070 (PA247, ch.coll. 466.05). Het zegel vertoont geen heilige.

¹⁵ Arch. Lewe nrs. 49 en 736.

wordt 17 maart 1496 als pastoor alhier genoemd.¹⁶

1515 - 1516 Derck

pastoor alhier, zegelt 29 november 1515¹⁷ en komt verder voor 23 april 1516.¹⁸

1535 Johan

(pastoor) alhier, tekent 6 of 7 januari 1535 een mandaat voor gezien af; de copie geeft slechts zeer verminkt een plaatsnaam doch gezien de volgorde van de bedoelde kerspels moet Hornhuizen bedoeld zijn.¹⁹ Of de in een rekening uit 1535 verantwoorde ontvangst wegens de approbatie van het testament van de – naamloze – pastoor alhier²⁰ op Johan betrekking heeft kon niet worden vastgesteld.

1558 - 1560 Syverdt Petri

Op 13 mei 1558 tekent Syverdt, pastoor alhier, een mandaat af.²¹ Evenzo doet Syverdt Petri, pastoor alhier, 16 juni 1558²² en daarna nog enkele malen, voor het laatst 17 februari 1560.²³

1560 - 1563 Robinus Timanni

pastoor alhier, tekent omstreeks 25 oktober 1560 een mandaat af.²⁴ Op 7 februari 1563 komt hij nog als pastoor alhier voor.²⁵

1577 N.N.

pastoor alhier, legde blijkens een aantekening van 15 juni 1577 ten overstaan van de pastoor en commissarius te Middelstum een geschil bij²⁶; zijn naam is helaas niet bekend.

Reformatie

Hoe tussen 1595 en 1601 in de dienst alhier is voorzien is onbekend. Op 22 mei 1601 besluiten Gedeputeerde Staten dat Vliedorp* en Hornhuizen gecombineerd zullen worden.²⁷

1601 - 1604 Adolphus à Besten

Op 23 september 1601 approberen Gedeputeerde Staten bij provisie voor een jaar het door de ingezetenen uitgebrachte beroep;²⁸ de naam van de beroepene wordt niet vermeld maar zonder twijfel betreft het Adolphus à Besten, als beroepen predikant alhier genoemd 14 oktober 1601²⁹ wanneer zijn vader

¹⁶ Arch. HJK nr. 1147.

¹⁷ Arch. Lewe nr. 584 reg. 89.

¹⁸ Arch. Lewe nrs. 49 en 736.

¹⁹ GA, GAG rvR nr. 956.

²⁰ Visitatie 1535.

²¹ Arch. HJK nrs. 170-172 (ChvdH I nr. 18).

²² Arch. HJK nrs. 170-172 (ChvdH I nr. 23).

²³ Arch. HJK nrs. 170-172 (ChvdH I nr. 41).

²⁴ Arch. HJK nrs. 170-172 (ChvdH I nr. 60).

²⁵ Arch. Lewe nrs. 49 en 736.

²⁶ Arch. HJK nr. 53, 410.

²⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²⁸ StA nr. 112.

²⁹ StA nr. 112.

Hermannus, predikant te Warfhuizen*, zich borg stelt voor een goede dienstverlening door zijn zoon.

Op 8 november 1591 werd als student in de theologie en de kunsten ingeschreven Adolphus à Besten, *filius Hermannii concinatoris in Herborn*.³⁰

Op 17 september 1594 wordt door zijn vader, Hermannus à Besten die dan wordt aangenomen als lid van de classis Sneek het examen voor hem aangevraagd; de classicale acta noemen dit examen niet.³¹ In 1595 kwam hij in de Stellingweren.³² Hij verschijnt 12 december 1597 voor het consistorie te Deventer dat besluit enige tijd te wachten met zijn beroeping of zending 'tot enigher kerken'. Op 16 februari 1598 wordt hij bij provisie toegelaten als predikant te Ootmarsum; 8 mei 1598 verzoekt echter de gemeente aldaar een andere predikant; naar de klachten over hem zal worden geïnformeerd.³³

Blijkbaar deed hij daarop korte tijd dienst in de Ommelanden op een ons niet bekende plaats en werd vandaar in 1599 naar Ruinen gezonden waar hij echter niet bleef; zijn opvolger (Henricus Bokelman, voordien predikant te Leens*) is daar reeds 11 september 1601.³⁴

Blijkbaar is hij slechts korte tijd te Hornhuizen geweest. Blijkens een bericht van 31 maart 1602 zal een iemand gezonden worden.³⁵ De strekking ervan is niet duidelijk want à Besten stond hier toen al en nog. In 1603 rijst verzet tegen zijn persoon. Gedeputeerde Staten handhaven hem 19 maart 1603 in zijn dienst³⁶ maar de synode acht het 12 mei 1603 beter dat hij van hier vertrekt voor Michael eerstkomende mits hij de helft van de vruchten van het lopende jaar geniet. Nog in 1603 heeft hij de dienst te Wehe* en Kloosterburen* aanvaard. Een jaar traktement, verschenen per Midwinter 1604 te Wehe en Kloosterburen werd hem omstreeks die tijd uitbetaald.³⁷

Hij moet worden onderscheiden van een naamgenoot die door de stadhouder tegen november 1602 naar Wapserveen werd gezonden; 9 mei 1604 werd de gemeente gelast hem voor anderhalf jaar dienst te contenteren en hem de helft van de per mei verschenen pachten uit te betalen.³⁸ Op 2 juli 1604 geeft hij zijn beroepbrief als predikant te Steenwijkerwold over; deze gemeente is 14 september 1610 weer vacant.³⁹ Hij was reeds sedert 1607 predikant te Marrum en Westernijkerk waar hij tot tenminste 1627 stond.⁴⁰

1603/4 - **Everhardus Arnoldi Aetius**

zoon van Arnoldus Aetius, predikant te Usquert*, en schoonzoon van Durandus Hoytonis, predikant te Kloosterburen*, werd in de loop van 1603 of 1604 predikant alhier. Zijn vader verzocht 12 april 1602 de classis Middelstum hem te examineren hetgeen 5 mei met onvoldoende gevolg geschiedde. De classis besloot 5 juli 1600 voor hem de schooldienst te Rottum te verzoeken. Zo hij daar inderdaad schoolmeester is geworden was hij het slechts korte tijd

³⁰ Zijlstra nr. 12013

³¹ Kalma, *Classisboek Sneek*, 206 en 215; vgl. *ibid.*, XXIX.

³² Kalma, *Classisboek Sneek*, 206 en 215.

³³ Schoengen, 'Deventer', 273-275.

³⁴ Romein, *Drenthe*, 215.

³⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

³⁶ StA nr. 113.

³⁷ StA nr. 2298, 276v-277.

³⁸ Romein, *Drenthe*, 234.

³⁹ GA Kampen, Arch. Classis Kampen nr. 157: acta classis Vollenhove.

⁴⁰ Romein, *Friesland*, 115.

en niet meer 18 maart 1603.⁴¹ Na examen wordt hij 17 mei 1603 door de classis Middelstum tot de dienst toegelaten mits zijn vader, schoonvader en de predikant te Baflo handtasting zullen doen voor een goede dienstvervulling. De classis Eenrum hield echter het examen voor verdacht waarop de classis Middelstum 30 april 1604 besloot de zaak op de aanstaande synode aan de orde te stellen. De predikant te Baflo verzocht 10 mei 1604 Arnoldi in de dienst alhier te handhaven. Omdat hij een leek is acht de classis hem niet volledig toelaatbaar; hij mag echter voorlopig dienst blijven doen maar moet voor synodale deputaten een propositie doen; zo hij ‘enichsins mochte bequaem gefunden worden’ zal hij daar ten minste een jaar mogen blijven. Deputaten en classis achtten hem ongeschikt tot de dienst en zetten hem af. Hij bleef hier echter dienst doen. Blijkens een synodaal besluit van 7 mei 1605 zal hij desgewenst nogmaals ‘gehörett und underfraget’ kunnen worden in tegenwoordigheid van afgevaardigden van de classes Eenrum en Middelstum; 10 juni 1605 wijst laatstgenoemde classis hiertoe gecommiteerden aan. Blijkbaar leverde ook dit examen geen positief resultaat op. Op 6 mei 1606 houdt de synode zich nogmaals met zijn zaak bezig. Hem wordt dan opgelegd zich voor te bereiden op een in de zomer voor de classis Eenrum af te leggen examen; bij onvoldoende uitslag zal hij worden afgezet. De afloop van een en ander noch Arnoldi’s verderelevensloop zijn bekend.

(1612 -)1613 **Gellius Sixtinus**

Op 2 april 1612 behandelt de Landdag een verzoek van Sicko van Dekema⁴² en Julius van Meckema tot toekenning van 200 gl. per jaar ‘tot onderholt van haeren Prediger tho Hoorhuijsen, offte anders dat Cloosterburen mit het vorsz. Caspel muchte worden gecobineert’. De Landdag is van oordeel dat alle collatoren het verzoek moeten ondertekenen en dat het moet worden ingediend bij de gecommiteerden tot de kloostergoederen.⁴³ In april 1612 staat hier dus een predikant. Waarschijnlijk gaat het om Gellius Sixtinus. Blijkens de synodale handelingen van 4 mei 1613 had Sixtinus Gellius (!), komende van buiten de provincie, zijn testimonia reeds overgeleverd. Vòòr 15 maart 1613 werd hij beroepen te Saaxum*; hij vertoont dan demissie van de gemeente te Hornhuizen en de classis Eenrum.

Hij stond eerder te Ens. Volgens uitspraak van de Overijsselse synode van 21 juli 1607 moet hij zich terstond van de dienst onthouden; destijds was hij reeds door de classis Leeuwarden afgezet. De synode besloot 11 juli 1609 dat het besluit geëffectueerd moet worden; hij is dan te Ens.⁴⁴

- 1618 **Joannes Vitus**

vertoont 11 augustus 1618 een beroep naar Garsthuizen, demissie van Garsthuizen (!) en de classis Eenrum. De classis Loppersum wenst, alvorens tot goedkeuring van het beroep over te gaan, overleg met de synode; 10 september 1618 keurt de synode het beroep goed. Hij woont dan reeds te Garsthuizen. De classis had onder meer geprotesteerd tegen zijn beroeping

⁴¹ StA nr. 530; nr. 2304, 204.

⁴² Dr. Sicko van Dekema was gehuwd met Hille Tamminga, dochter van Onno Tamminga, en toen eigenaar van de Tammingaborg te Hornhuizen; hun dochter Lucia huwde Julius van Meckema: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 179.

⁴³ StA nr. 3, 1981v-1982.

⁴⁴ Acta synodes Overijssel. Vergelijk Romein, Friesland, 133; zie verder onder Saaxum*.

binnen twee maanden na het overlijden van zijn voorganger; bovendien hebben zij zelf een goede kandidaat. Vitus moet dus reeds voor 9 maart 1618 van hier (de synodale acta van 10 september 1618 noemen hem gewezen predikant te Hornhuizen) beroepen zijn. Wanneer hij hier kwam is niet bekend.

(1619

Joannes Wolffius)

predikant te Leens* verzoekt 24 juni 1619 de synode de goedkeuring van de combinatie voor een jaar met Hornhuizen waartoe hij door Julius van Meckema⁴⁵ en de gemeente verzocht is. De classis Eenrum had blijkbaar de combinatie niet toegestaan; de synode stelde zich daarachter en gelastte Wolffius van de combinatie afstand te doen. Op 20 juni 1620 wordt gerapporteerd dat Wolffius inderdaad aan deze last heeft voldaan doch dat Hornhuizen nog steeds vacant is.⁴⁶ Gedeputeerde Staten zeggen toe collatoren aan te schrijven binnen zes weken een predikant te beroepen; bij gebreke van dien zal een predikant worden aangewezen.⁴⁷ Op 13 juni 1621 besluit de synode (blijkbaar nogmaals) te trachten de vacante plaatsen Hornhuizen en Zuurdijk* te combineren en dan een predikant te laten beroepen. Pogingen, in augustus 1620 en april 1621 bij Gedeputeerde Staten aangewend tot voorziening in de vacatures, bleven zonder succes.⁴⁸

De collatoren waren het blijkbaar onderling oneens: 21 juli 1621 verbiedt Sicko Panser,⁴⁹ zijn medecollator, Julius van Meckema buiten zijn consent en advies te 'procederen tot electie' van een predikant alhier; de gedaagde stelt dat hij en zijn 'voersaten' steeds *unici collatores* zijn geweest. Panser wordt opgelegd zijn recht van medecollatie te bewijzen.⁵⁰ Na uitstel van behandeling van de zaak op 15 augustus 1621⁵¹ wordt partijen 27 september 1621 opgelegd ten spoedigste hun bewijzen in te brengen.⁵² Op 6 mei 1622 is Hornhuizen nog steeds vacant.⁵³

1622 - 1643 **Johannes Hofhuis**

gewezen priester te Beesten (graafschap Lingen), voorzien van goede attestaties, krijgt 8 mei 1622 van de synode een aanbeveling voor de vacature-Hornhuizen waar hij reeds 5 juli 1622 wanneer hij ook te Kloosterburen* wordt beroepen predikant is.⁵⁴ Hij overleed alhier 25 mei 1643.⁵⁵ Op 10 juni 1624 spreken de Hoofdmannen uit bij hun uitspraak van 21 juli 1621 te blijven: Sicco Panser moet zijn medecollatierecht bewijzen.⁵⁶ Zo geschiedt ook 3 maart 1625.⁵⁷

⁴⁵ Gehuwd met Lucia van Dekema, die Tammingaborg alhier erfde van haar moeder, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 179.

⁴⁶ Acta synodes Groningen.

⁴⁷ Acta synodes Groningen.

⁴⁸ Acta synodes Groningen.

⁴⁹ Eigenaar van Panser onder Vierhuizen, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 444.

⁵⁰ Arch. HJK nr. 854, 125v.

⁵¹ Arch. HJK nr. 854, 135.

⁵² Arch. HJK nr. 854, 147.

⁵³ Acta synodes Groningen.

⁵⁴ StA nr. 118, 260; echter 11 juli 1622 volgens Acta synodes Groningen.

⁵⁵ Arch. Classis Marne nr. 1, 5 juni 1643.

⁵⁶ Arch. HJK 855 nr. 372v.

⁵⁷ Arch. HJK nr. 856, 45.

Vicarie

De taxenlijst van omstreeks 1500 geeft voor Hornhuizen twee priesters,⁵⁸ het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een vicarie.⁵⁹ Een rapport van omstreeks 1601 vermeldt dat hier een vicarie zou zijn die door wijlen Onno Tamminga zou zijn ‘in corporeert’ (lees: geïsurpeerd). Verder is hierover niets bekend omdat Dekema (Tamminga’s schoonzoon) uitlandig is.⁶⁰ Verder is over deze vicarie niets bekend.

⁵⁸ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁵⁹ RC II, 9.

⁶⁰ Tresao, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

HOUWINGEHAM

Patroon: **Jacobus**

Bijzonderheden:

De locatie van de kerk alhier werd reeds in 1933 vastgesteld maar onderzoek bleef uit tot 1998/9 zij het dat er geen archeologisch onderzoek werd gedaan. Op grond van metingen werd de plattegrond van een rechthoekig zaalkerkje met een rond gesloten koor vastgesteld met als afmetingen 35 bij 13 m. Een dergelijke plattegrond verwijst naar een kerk in de laat-Romaanse bouwtraditie, te dateren in de tweede helft van de twaalfde en de dertiende eeuw. Sporen van een stenen toren zijn niet ontdekt; mogelijk is er een klokkenstoel geweest.¹ De kerk moet grondig zijn afgebroken want puinsporen zijn niet aangetroffen, aldus Groenendijk en Bärenfänger.² Volgens Groenendijk werd het gebied geïnnundeerd en was er geen hogere zandrug waarop men zich kon terugtrekken zoals te Bellingwolde en Beerta. Bewoning moet volgens hem in de veertiende eeuw onmogelijk zijn geworden.³

Naar onze mening is dit gebied pas later verlaten. Gewezen kan worden op een uitspraak van 10 oktober 1501 van de bisschop van Munster, administrator van het bisdom Osnabrück, in hoger beroep van een vonnis van de richter en de zes gezworenen 'tho Bennynckwalde' in het geschil tussen Edzeke, pastoor te Scheemda*, en Bole Tonckens te Beerta waarbij Edzeke land was 'afgekent' en Bole toegekend. Edzeke brengt in een koopbrief van zeven akkers waarvan drie gelegen te Houwingeham en vier te Den Ham. De opponent stelt dat de betrokken koopbrief van generlei waarde is omdat zijn overleden oom deze landen reeds lang geleden gekocht en betaald had. De drie te Houwingeham gelegen akkeren 'streckende wth am reyder ehe op an Kokemaer', de drie akkers te Den Ham gelegen naast land van de pastoor te Ulsda 'streckende wth en toe venne op doe dat mer ynt moer'. Hij brengt voorts 'levendige tuichnisse her vor dat alle die Landen dije ijn den gerichte toe Bullynckwolde liggende sijnt'. Daarnaast is sprake van nog enkele akkers die Bole bij zijn huwelijk had gekregen, in Houwingeham 'lopende wth ijn reijder ehe op an koke maer' en enkele andere landerijen waarvan Bole stelt 'dat hem baven de teijn ackeren die helfte dorch de banck toe komt se synt replich oder unreplich liggende ijn den stichte toe Munster der saecke halven nae vermeldinge dussen voergeroerte bewijss'. De bisschop bevestigt de sententie van richter en gezworenen 'soe dat Bole sal antasten und sick halden an die teyn ackers vor hem af, dar na an den helfft van den anderen Landen der saecke halven liggende ijn den Stichte van Munster'.⁴ Het gerecht te Bellingwolde en in beroep de bisschop van Munster waren derhalve in 1501 de bevoegde rechters voor te Houwingeham gelegen landen.

Ook daarna is sprake van transacties van land te Houwingeham waarbij de richter te Bellingwolde de competente instantie is. Dat blijkt uit de volgende stukken:

- 31 maart 1511 spreekt de richter van Bellingwolde een vonnis uit over vijf akkers land 'in Howingaham' tussen de vrouw Ocko Bennekens en een ander;⁵

- 7 september 1514 verkopen Beneke Johans en zijn vrouw Ocke, onder het zegel van de richter van Bellingwolde, vijf akkers 'in den Ham';⁶

¹ Groenendijk en Bärenfänger, 'Houwingaham', 68. Van den Bergh, Groenendijk en Molema, 'Houwingeham', 61 geven als afmetingen circa 32 bij 10 meter.

² Groenendijk en Bärenfänger, 'Houwingaham', 68.

³ Groenendijk, *Groninger Historisch Jaarboek* 1999, 119.

⁴ GA, GAG, R.F. 1632/66.

⁵ Arch. Klooster Ter Apel, Aanhangsel, R.F. 1511/3 (geen inventaris- en registnummer).

⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 36 reg. 165. Op 5 juni 1512 werd land in den Ham verkocht onder het zegel van de pastoor te Ulsda*, De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 329 nr. 30.

- 23 augustus 1535 doet de drost te Wedde in appèl van een sententie van de richter te Bellingwolde uitspraak over land te 'Houwingeham'.⁷

In de eerste decennia van de zestiende eeuw zijn landerijen te Houwingeham blijkbaar nog (of weer) in gebruik. Het lijkt er echter op dat er toen geen kerk meer was. Volgens een geuigeverklaring van Everhardus Jarges, pastoor te Groningen, van 9 mei 1530 waren in 1498 volmachten van de stad Groningen door de bisschop van Munster bij zich ontboden. De bisschop maakte de stad verwijten over haar optreden in de Ommelanden en eiste overgifte van de kerspelen Bellingwolde en Blijham. De Groninger afgevaardigde antwoordde dat deze twee kerspelen tot het Oldambt behoorden en zich uit vrije wil onder de stad hadden begeven ter verkrijging van onder meer zekere rechtsbedeling. De bisschop antwoordde – volgens de verklaring van Jarges die als getuige aanwezig was geweest – met eventuele argumenten niets te maken te hebben, dreigde met oorlog en verkreeg daarop overgifte van de twee kerspelen en 2.000 goudgl.⁸ De ingezetenen van Bellingwolde met de huizen Upham en Utham nemen daarop 28 juli 1498 de bisschop van Munster als heer aan.⁹ Blijkens een resumé van getuigenverklaringen, opgesteld in 1567, behoorde Bellingwolde met de huizen Utham en Upham tot het Oldambt, voordoen tot Reiderland. De stad Groningen trachtte zich omstreeks destijds deze tijd te wapenen tegen eventuele aanspraken van de landsheer van Westerwolde op Bellingwolde en omgeving, in het bijzonder Ulsda.¹⁰ Karel van Gelre had zich tenminste vanaf 1530 en mogelijk eerder gedragen als de landsheer van Westerwolde waaruit hij de door de bisschop van Munster beleende Addinga's had verdreven alsmede Bellingwolde en Blijham. Op zijn beurt werd Karel van Gelre in 1536 door de Habsburgers verdreven waarna Karel V George Schenck van Toutenburg met Westerwolde en Bellingwolde en de 'hamlanden' en 'uthgorsen' beleende.¹¹ In verband met het recht van aanwas op te zijner tijd weer in te polderen land in de Dollardboezem was het van belang wie de rechtmatige eigenaar van de aanliggende landerijen was. Bellingwolde en Blijham waren en werden geen deel van Westerwolde maar evenmin van het Oldambt.¹²

Een kaartje uit 1605 geeft de situering van 'Houwingeham al. Opham en Uitham' aan, dan gelegen in geïnundeerd gebied, vlak ten westen van de zogenaamde Lange Akkeren, alwaar in 1508 en 1540 ten overstaan van de richter van Bellingwolde land wordt verkocht.¹³ De onbedijkte Lange Akkeren werden tot 1605 – toen dit gebied werd ingedijkt door Hollanders en 'Westfriezen' – onbetwist gebruikt door de boeren te Bellingwolde volgens in 1607 afgelegde verklaringen en blijkens in 1632 afgelegde verklaringen door de eigenaren van Houwingeham- of Utham.¹⁴

Omstreeks 1500 lijkt er dus in Houwingeham geen kerk meer te functioneren, immers in 1498 is in dit gebied sprake van twee kerspelen (Bellingwolde en Blijham). Landerijen onder Houwingeham waren echter toen wel (of weer) in gebruik. Sibeke Tyabbens verkoopt 1 augustus 1503 aan het klooster Dünebroek eenderde deel in 36 akkers 'in Howyngehamme' waarbij als zwetten worden genoemd 'der nijgen kerken teyn acker' en 'der nyger kerken veer acker'.¹⁵ Enige tijd eerder, 12 maart 1502, wordt land naast het in 1503 vermelde verkocht; ander aangrenzend land heet dan echter 'bunder hilligen landt' en 'teyn acker ynt Oesten van

⁷ GA, GAG, R.F. 1535/10; vgl. De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 333 nr. 40.

⁸ GA, RAG, R.F. 1530/15, Moderne afschriften deel IV.

⁹ De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 146-148, 327-328, bijlage 24 (GA, GAG, R.F. 1498.1).

¹⁰ Groninger Volksalmanak 1901, 209-210 en 219-222.

¹¹ De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 165-166.

¹² De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 165.

¹³ Arch. Klooster Ter Apel; het kaartje afgedrukt: Smedes, *De Nieuwe- of Langakkerschans*, 33; vgl. het kaartje op *ibid.*, 28.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1632.66.

¹⁵ StA Aurich, Rep. 3, VI (Klooster Dünebroek) nr. 3.

bunder hilgen lant'.¹⁶ In 1503 is sprake van een *nieuwe* kerk maar die blijkt te Bunde te staan. Op zich merkwaardig want deze dateert uit de dertiende eeuw¹⁷ en van nieuw- of verbouw lijkt daar geen sprake te zijn. Welke die nieuwe kerk dan is geweest is niet bekend.

Blijkbaar herstelde de situatie rond Houwingeham zich na eerdere overstromingen zodanig dat in 1527 sprake is van herbouw van de destijds overstroomde kerk. De bisschop van Munster – als landsheer- wendt zich 15 oktober 1527 tot de aartsdiaken van het Osnabrückse Emsland *Cum elapsis temporibus Paarochialis Ecclesie in Dominio nostro Bellinckwolde aquis absumpta sit*. Hij geeft verder te kennen dat de parochianen *ibidem* voornemens zijn ter ere van God en Jacobus de voornoemde kerk te herbouwen met dotaties van de weleer bezeten landerijen en inkomsten en een priester te presenteren voor deze kerk; de bisschop verzoekt de aartsdiaken deze te institueren.¹⁸ Formsma attendeerde op dit stuk en betrok het op Bellingwolde waar dus in 1527 de kerk zou zijn herbouwd.¹⁹ Naar onze mening betreft het echter niet de kerk te Bellingwolde maar die te Houwingeham.

In de eerste plaats was de kerk te Bellingwolde* niet gewijd aan Jacobus maar aan Magnus. Van een bedreigd bestaan van de kerk aldaar is niets bekend. In 1520/1 wordt daar nog een altaar gewijd, in 1524/5 wordt daar een pastoor genoemd en heeft op het kerkhof aldaar een misdaad plaatsgevonden. Het stuk spreekt over een kerk *in Dominio nostro Bellinckwolde*, 'in onze heerlijkheid Bellingwolde' dus. Deze heerlijkheid omvatte ook Houwingeham. Dat Houwingeham bedoeld moet zijn vindt zijn bevestiging in twee vermeldingen. In de eerste plaats verklaart in 1632 de getuige Jan Stevens, oud omstreeks 40 jaren, 'wal gehoort te hebben van synen Oem Jurrien Onkens, dat eertijts buijten dijk van lange ackeren, een stuxken weechs in de dullart gelegen hebbe seecker hoff, soe Ste Jacobs kerckhoff soude sijn (tekst: sijss) genaemt geweest, en dat de Heer van Toutenborgh Schenck sijns vscr. Ooms vader Oncke Allerts,²⁰ als een gearffde in de Lange Ackeren, voer een patroon der selver kercken hebbe gescholden'. Een andere getuige verklaart dat Jurrien Onkens destijds stenen van het kerkhof heeft gehaald.²¹ Welke Schenck van Toutenburg, Georg (1536 tot 1540 heer van Westerwolde cum annexis) of zijn zoon Karel (1540 tot 1561 evenzo) is bedoeld blijkt niet, waarschijnlijk – op chronologische gronden – laatstgenoemde. Hoe dan ook, dicht bij de Lange Akkeren lag het Jacobskerkhof en blijkbaar was er omstreeks het midden van de zestiende eeuw nog iemand die zich als (mede)patroon beschouwde. Op de beschreven plaats geeft de kaart uit 1605 aan dat daar Houwingeham met Upham en Utham lagen.

Of aan het voornemen in 1527 tot herbouw inderdaad uitvoering is gegeven is onbekend. De rekening van de Osnabrückse officiaal Johannes Missinck die de periode 1517 tot 1533 beslaat vermeldt niets over de wijding van een kerk te Houwingeham (of Bellingwolde!).²²

Van Deventer tekent hier geen kerk.²³ Op 22 oktober 1538 is sprake van het 'carspele van bellinck wolt ende den Ham'.²⁴ Op 3 juli 1596 wordt genoemd de 'rechter to Bellinckwoldt, Ham unde Bleyham'.²⁵

De pretenties van de stad Groningen in dit gebied – sedert 1619 in het bezit van Westerwolde en Bellingwolde cum annexis – komen tot uitdrukking in het feit dat Burgemeesteren en Raad

¹⁶ StA Aurich, Rep. 3, VI (Klooster Dünebroek) nr. 1.

¹⁷ Mainz, *Sakralbau*, 123 (schip omstreeks 1230-1240, koor omstreeks 1270-1280).

¹⁸ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 1, 15v.

¹⁹ Formsma, 'Bellingwolde', 194-195. Op grond hiervan stelt De Vrieze, Groninger Volksalmanak 1963, 162 dat het schip van de kerk te Bellingwolde uit 1527 dateert. Aldus recent ook Kroesen, *Groninger Cultuurlandschap*, 55, bijschrift bij foto 16, en 56.

²⁰ Van diens erven is sprake omstreeks 1570: Van Winter, *Westerwolde*, 45-46.

²¹ GA, GAG, R.F. 1632.66.

²² StA Osnabrück, Msc. 83.

²³ Diens kaart afgedrukt: Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 21.

²⁴ HCO, Graswinckel, *Overijsselsche Rekeningen*, nr. 224, 30v.

²⁵ GA, GAG, R.F. 1596.2; vgl. De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 362-363 nr. 116.

30 juni 1628 besloten de schans op de Lange Akkeren te noemen ‘Houwingeham’.²⁶ De naam heeft echter geen ingang gevonden.

In het voorgaande werd uitvoerig aangegeven dat in ieder geval omstreeks 1500 en naar het lijkt dan tenminste reeds enkele decennia Houwingeham behoort tot de heerlijkheid Bellingwolde en in ieder geval in 1527 behoorde tot het Osnabrückse aartsdiakonaat Emsland. Daartoe behoorden ook Winschoten, Westerlee, Beerta, Ulsda, Bellingwolde, Blijham en de vijf parochies in Westerwolde. De eerste zes maakten het zogenaamde Ulsdaër Vijfde Deel van Reiderland uit maar de eerste drie (Ulsda was inmiddels ondergegaan) worden vanaf 1498 wereldlijk tot het Oldambt gerekend.²⁷ Kerkelijk bleven zij tot het bisdom Osnabrück behoren zoals ook geheel Westerwolde.

Merkwaardig is dat in het Munsterse parochieregister van omstreeks 1450 in de proostdij Hatzum onder de *Ecclesiae vacantes aqua depost submersae omnes* onder meer ‘Howengahoff’ en ‘Howengahom’, het laatste met een schatting van zes schilden, worden Genoemd.²⁸ Siemens acht het waarschijnlijker dat het bij deze lijst om een op zich zelf staande lijst gaat waarbij een veel groter gebied wordt bestreken. Vast staat volgens hem dat meerdere van genoemde kerspelen in het bisdom Osnabrück lagen.²⁹ Niettemin willen wij de mogelijkheid niet uitsluiten dat Houwingeham oorspronkelijk zoals de er dichtbijliggende parochies Bunde, Wymeer en Bonawerda deel uitmaakte van het bisdom Munster en de proostdij Hatzum maar in de loop van de vijftiende eeuw door inundaties geïsoleerd raakte van de rest van deze proostdij en allengs is overgegaan naar het bisdom Osnabrück. Het parochieregister van 1501 maakt in de proostdij Hatzum – noch elders – melding van Houwingeham.³⁰

Pastorie

1527

Bertholdus Hemminck

wordt 15 oktober 1527 door de bisschop van Munster – als landsheer – aan de aartsdiaken van Emsland gepresenteerd als pastoor van de te herbouwen kerk in de heerlijkheid Bellingwolde.³¹ Of hij inderdaad is geïnstitueerd is onbekend.

²⁶ Smedes, *De Nieuwe- of Langakkerschans*, 35-37.

²⁷ De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 164-165.

²⁸ RC I, 108.

²⁹ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 72, 75.

³⁰ RC II, 12.

³¹ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 1, 15v.

HUIZINGE

Patroon: **Johannes Baptist**

Bijzonderheden:

Huizinge zal als parochie zijn afgesplitst van Middelstum. Wanneer dat is gebeurd is niet bekend. De kerk dateert uit het tweede kwart van de dertiende eeuw.¹ Over oudere bouwwerken zijn geen mededelingen maar er moet een oudere kerk zijn geweest omdat van Huizinge reeds in het begin van de dertiende eeuw een pastoor bekend is.

De kerk was gewijd aan **Johannes de Doper**. Op 2 mei 1517 is sprake van de overdracht van enig land door pastoor en kerkvoogden alhier ‘tot behoef sunte Johannes patroen tho Husinghe’.² In 1452 werd een klok gegoten ‘in de ere Ghodes ende Sunte Johannis’.³ Het patrocinium blijkt ook uit een aantal pastoorszegels: op het zegel van de pastoor Reynerus (1443,⁴ 1447)⁵ is het Lam Gods afgebeeld. Het zegel van de pastoor Fredericus (1452)⁶ toont jongeling boven een wapenschild waarop het Lam Gods terwijl Johannes de Doper met het Lam voorkomt op een zegel van de pastoor Evert (1503).⁷ Het zegel van de pastoor Joannes Gratema (1548)⁸ biedt geen houvast.

Mijleman vermeldt dat de kerk gewijd was aan George.⁹ Of de afbeelding van deze heilige op één van de twee wapens op de grafzerk van de reeds genoemde pastoor Joannes Gratema (het tweede lijkt zijn familiewapen, blijkens zijn zegel)¹⁰ hem aanleiding gaf tot deze opgave is niet bekend. Mogelijk is op het zegel van de pastoor Rodolphus (1371)¹¹ waarvan slechts een fragment bewaard is gebleven George afgebeeld; het fragment toont het hoofd van een ridder waarboven een geharnaste man met een geheven zwaard. Reinders noemt Catharina als Patrones.¹²

Tot de pastorie behoorden in 1553 84 grazen land; vicarie- of prebendelanden worden dan niet genoemd.¹³ Reeds in 1459 is hier sprake van een vicarie.¹⁴ De taxenlijst van omstreeks 1500 geeft voor hier twee priesters.¹⁵ Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een Vicarie.¹⁶ Nadien is steeds sprake van de Onze Lieve Vrouweprebende waarvan de collatie bij het geslacht Kater berustte.¹⁷

Pastorie

vòòr 1206 – **Emo**¹⁸

¹ KR (1977) 102; *Nieuwsbulletin* KNOB 13 (1960) 191-193; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 413.

² Arch. Lewe nr. 922 reg. 71.

³ Pathuis en De Visser, 37-38.

⁴ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 37.

⁵ Arch. Farmsum nr. 7 reg. 41.

⁶ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 104.

⁷ Arch. Farmsum nr. 779 reg. 229 en 232.

⁸ Arch. Farmsum nr. 782 reg. 368 heilige met inelkaar gevouwen handen zonder attriboot.

⁹ Mijleman, ‘Ommelands Ere’, 64.

¹⁰ GDW nr. 378.

¹¹ OGD nr. 593. Van het randschrift is eveneens slechts een fragment bewaard gebleven: SIG ... SDINGV

¹² Reinders, *Middelstum*, 50.

¹³ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 142.

¹⁴ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 125.

¹⁵ Alma, ‘Schattingen’, 175.

¹⁶ RC II, 9.

¹⁷ Dit geslacht bezat de borg Framma alhier: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 180-181.

¹⁸ Voor zijn biografie Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, IX-XI

- 1209 studeerde omstreeks 1200 met zijn broer Addo te Oxford, Parijs en Orléans, was daarna enige tijd onderwijzer te Westeremden waar zijn broer een *beneficium* had verkregen, werd vervolgens gekozen tot pastoor alhier en door bisschop Thidmar van Minden (1185-1206) de vijf lagere wijdingen toegediend en na verloop van de voorgeschreven tussentijd - vijf jaren - de priesterwijding.¹⁹ Daardoor staat vast dat hij uiterlijk 1206 pastoor te Huizinge werd. In 1208 (een onecht charter van 31 maart 1209 noemt hem *magister Emo, quondam in Husdinge plebanus*²⁰) voegde hij zich bij zijn neef Emo van Romerswerf die op zijn goederen een klooster had trachten te stichten. Emo ‘van Huizinge’ trad spoedig op als uitvoerder der plannen waarop spoedig een dubbelklooster Nijenklooster werd gesticht waarvan hij eerst provisor werd. In 1213-1214 werd het mannenklooster verplaatst naar Wittewierum; de nonnen bleven in het convent te Romerswerf, geheten Rozenkamp. Emo was de eerste abt en overleed 13 december 1237.²¹ Hij begon met de beroemde kroniek van Wittewierum.²²
- 1371 **Rodolphus**
Op 18 oktober 1371 zegelt dominus Rodolphus de Husdingum,²³ zonder twijfel de pastoor alhier.
- 1443 - 1447 **Reynerus**
pastoor alhier, komt voor het eerst voor 11 april 1443,²⁴ voor het laatst 18 april 1447.²⁵
- 1452 - 1457 **Fredericus**
komt 13 april 1452²⁶ en 12 februari 1457²⁷ als pastoor alhier voor.
- 1459 - 1469 **Johan**
komt voor het eerst als pastoor voor 10 juli 1459,²⁸ voor het laatst 24 maart 1469.²⁹
- 1475 ? **Remcko**
Sicko van Osingeweer wijst 13 februari 1475 in zijn testament dominus Remcko alhier (en zekere heer Nanne) als legataris aan. Mogelijk was hij de pastoor alhier. Voor zover in dit stuk geestelijken met een lager beneficie voorkomen worden zij met hun hoedanigheid vermeld.³⁰
- 1503 - †1539 **Evert van den Nyenhove**

¹⁹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 10-11, ook 11 n. 48; verder 290-291.

²⁰ OGD, onechte stukken nr. 2

²¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, X-XI.

²² Laatstelijk uitgegeven door Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*.

²³ OGD nr. 593.

²⁴ Arch. Farmsum nr. 259 reg. 37.

²⁵ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 89.

²⁶ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 104.

²⁷ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 113.

²⁸ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 124.

²⁹ Arch. Ewsum nr. 500 (oud nr. 10 reg. 57).

³⁰ Arch. Ewsum nr. 380 (oud nr. 251).

Op 17 juli 1503 komt Evert voor het eerst als pastoor alhier voor,³¹ met zijn familienaam van den Nyenhove voor het eerst 28 september 1513.³² Everhard de Nova Curia overleed als pastoor alhier 23 januari 1539; zijn grafzerk bleef bewaard.³³ Op 14 januari 1539 schrijft Claes Kater aan zijn neef Omko Ripperda (te Hinte) met het verzoek om het patronaatsrecht van de kerk alhier, vallende op Melkemaheerd, dit keer door Claes en zijn moeder te laten uitoefenen bij de wegens de ziekte van de huidige pastoor te verwachten keuze van een nieuwe alhier.³⁴ D. Everardus de Nova Curia, van Groningen, werd 4 juli 1487 als student te Keulen ingeschreven.³⁵

1545 - 1553 **Johannes Gratema**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 14 maart 1545.³⁶ Hij overleed alhier 16 mei 1553; zijn grafzerk bleef bewaard.³⁷ Johannes Gratema, Frisius, werd 26 april 1524 als student te Rostock ingeschreven.³⁸

1555 **Johannes Lenthon**

werd in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldeed daartoe aan de officiaal 4 Carolus gl. en 7 stuivers.³⁹

1563 **N.N.**

Op 26 juli 1563 deelt Hercules van Ewsum aan Johan van Ewsum mee dat de kerkvoogden te Westeremden* de pastoor te Huizinge gaarne als hun pastoor zouden willen hebben. Omdat hij meent dat Johan aan een ander reeds het pastoraat zou hebben toegezegd vraagt hij om instructies voor een aan kerkvoogden te geven antwoord.⁴⁰ De naam van de betrokkene blijkt niet.

1584 **Remboldus Remboldt(i?) Snieperth**

pastoor alhier, geeft 23 mei 1584 een verklaring van armlastigheid af van enkele van zijn parochianen.⁴¹

Reformatie

1595 - 1596 **Joannes Straetman**

bediende na de Reformatie enige tijd Saaxumhuizen* maar is reeds 14 juli 1595 predikant alhier.⁴² Hij staat hier nog 11 oktober 1596⁴³ doch vertrok voor 30 (mogelijk 19) november 1596 van hier naar Noordbroek*.

³¹ Arch. Farmsum nr. 779 reg. 229; Arch. Lewe nr. 746 reg. 58.

³² Arch. Lewe nr. 922 reg. 67.

³³ GDW nr. 377(aldaar; de Novacurto)

³⁴ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 69v. Claes Cater was eigenaar van Fraam alhier en een zoon van Luert Cater en Hille Ripperda, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 181.

³⁵ Zijlstra nr. 5859.

³⁶ Arch. HJK nr. 52, 66 (inzake een schuld aan Derck Backer in de Ebbingestraat te Groningen).

³⁷ GDW nr. 378.

³⁸ Zijlstra nr. 7849.

³⁹ Visitatie 1555.

⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G LX).

⁴¹ Arch. HJK nr. 657, 88.

⁴² Acta synodes Groningen.

⁴³ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

1597-1604/6 Joannes ab Erdt

pastor futurus alhier, compareerde 25 april 1597 voor de classis en gaf een testimonium van de predikant te Leer (Ofr.) over waarna hij alhier werd toegelaten. Hij wordt hier nog genoemd 16 april 1604⁴⁴ maar overleed voor 19 maart 1606 wanneer in verband met het genadejaar zijn vrouw en kinderen worden genoemd.⁴⁵

Hij stond in 1584 als Luthers predikant te Uplengen maar werd vandaar wegens calvinistische opvattingen in een onbekend jaar verdreven.⁴⁶

1606/7-1642 Wilhelmus Joannis (Beckering)

predikant te Wirdum*, vertoont 30 juni 1606 een beroep naar hier aan de classis Loppersum die zijn vertrek niet wil tegenhouden omdat hij destijds studeerde op de prebende alhier hoewel hij nog slechts anderhalf jaar te Wirdum staat. Aan deze classis geeft hij 25 augustus 1606 *testimonium demissionis* over; nog 8 september 1606 wordt hij predikant te Wirdum genoemd.⁴⁷ De classis Middelstum maakte bezwaar tegen de naar haar mening te snelle beroeping en liet hem eerst 13 april 1607 toe; reeds 20 maart 1607 echter wordt hij predikant alhier genoemd.⁴⁸ Hij overleed alhier 11 maart 1642.⁴⁹

Maria of Onze Lieve Vrouweprebende

Op 6 augustus 1459 verkopen pastoor en kerkvoogden aan Blideke Framma enig land ten behoeve van de vicarie.⁵⁰ Een vicarie wordt ook genoemd in het parochieregister van 1501.⁵¹ Nadien is steeds van een prebende sprake maar ongetwijfeld is dat hetzelfde leen. Van de prebende hadden de Kater's het collatierecht. Zij hadden in 1487 de rechten op Fraan van Blideke Framma en haar zoon Egge Addinga gekocht⁵² en daarmee ook wel de collatierechten van het leen. Volgens een rapport van 1601 was hier een vicarie met omstreeks 80 grazen, met een jaarlijkse opbrengst van 200 Emders gl. Claes Kater matigt zich deze vicarie aan; pro forma is daarmee voorzien Johannes Gratema, een 'wanscherer'.⁵³

- 1511 Nicolaus

Na diens resignatie werd

1511 - 1514 Bruno Huden

⁴⁴ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁴⁵ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁴⁶ Reershemius, 326.

⁴⁷ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁴⁸ Proclamatieboek Groningen.

⁴⁹ Acta synodes Groningen, 1642.

⁵⁰ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 125.

⁵¹ RC II, 9.

⁵² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 181.

⁵³ 'Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

priester van het bisdom Osnabrück, na presentatie door Luyrt Kater 30 juli 1511 als prebendaat van de Mariaprebende alhier geïnstitueerd.⁵⁴ Bruen wordt als prebendaat nog genoemd 10 juli 1516.⁵⁵

- 1525 **Vacant**
In 1525 is de prebende vacant. Over de collatie van de prebende op het Maria-altaar ontstaat een geschil tussen Bawe Kater aan de ene en Gese Kater en de erfgenamen van Hendrik Kater.⁵⁶ Op 2 september 1525 wijst paus Clemens VII ter beslechting van het geschil compromissmannen aan.⁵⁷
- 1531 **Wybrant**
prebendaat alhier, komt voor 1 juni 1540.⁵⁸
- 1559 **Ludowicus Gratema**
werd na presentatie door de weduwe van Claes Kater in juli of augustus 1559 in de Mariaprebende alhier geïnstitueerd.⁵⁹ Ludovicus Gratema, Frisius, werd in november 1562 als student te Leuven ingeschreven⁶⁰ en studeerde in 1567 te Bourges.⁶¹ In oktober 1566 verbleef hij te Antwerpen; op 8 december 1567 werd hij rector van de A-school te Groningen. Hij overleed 18 november 1583. Zijn weduwe leeft nog in 1590.⁶²
- 1586 **Johannes Gratema**
clericus, zal volgens sententie van de Hoofdmannen van 27 september 1586 voorlopig de opkomsten van de Onze Lieve Vrouweprebende alhier genieten, volgens een sententie van 30 augustus 1586 (niet in het protocol vermeld); het arrest op de meiers van het leen wordt nogmaals gecasseerd.⁶³ Volgens een rapport uit 1601 had Claes Kater de vicarie alhier pro forma gegeven aan Johannes Gratema, een ‘wanscherer’.⁶⁴
De relatie van deze en de voorgaande met de pastoor Joannes Gratema alhier is onbekend.

Reformatie

- ca 1600 **Wilhelmus Joannis (Beckering)**
studeerde te Franeker op kosten van de prebende (die in 1604 ‘groet’ wordt genoemd⁶⁵) voordat hij in 1605 predikant te Wirdum* werd en vandaar reeds in 1606 naar hier werd beroepen.

⁵⁴ Arch. Farmsum nr. 866 reg. 252.

⁵⁵ Arch. Farmsum nr. 780 reg. 275.

⁵⁶ Bawe was Bawe Ripperda, gehuwd met Luyrt Kater, Formsma e.a., *Ommelander Borgen* 181; Hendrik was een zoon van Claes Kater op Schultinga onder Bedum, *Ibidem*, 70.

⁵⁷ Arch. Farmsum nr. 775 reg. 294.

⁵⁸ Arch. Ewsum nr. 349 (oud nr. 242 reg. 206).

⁵⁹ Visitatie 1559.

⁶⁰ Zijlstra nr. 9018.

⁶¹ Zijlstra nr. 11860.

⁶² Boeles, ‘Alba amicorum’ III, 43.

⁶³ Arch. HJK nr. 55, 230v.

⁶⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁶⁵ StA nr. 857.

JUKWERD

Patroon: **Barbara**

Bijzonderheden:

Het middeleeuwse kerkgebouw is destijds afgebroken; volgens een bewaard gebleven afbeelding was het een ‘vrij-vroeg dertiende-eeuwsch kerkje’.⁶⁶ De kerk was gewijd aan **Barbara** die is afgebeeld op het zegel van de pastoor Jacobus Zandis (1464).⁶⁷ Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

- 1462 **Schelto van Dyrtzum**
pastoor te Jukwerd en prebendaat te Appingedam*, waar hij ook woont, stelt 14 april 1462 zijn testament op. Als vruchtgebruiker van zijn nalatenschap wijst hij aan zijn huis- en tafelgenoot Hermannus, prebendaat van het Johannesaltaar te Appingedam*. Op 29 november 1462 bevestigt Scheltatus de Dyrtsum, oudtijds pastoor te Uphusen (Ofr.) en thans prebendaat van het Andreasaltaar te Appingedam het eerder gegeven testament en geeft hij enkele aanvullende beschikkingen, onder meer ten aanzien van enkele met name genoemde boeken. Ook schenkt hij een weinig aan zijn niet met name genoemde dochter.⁶⁸ Het tweede stuk maakt van zijn pastoraat te Jukwerd geen melding. Wanneer hij pastoor was te Uphusen is onbekend; hij was daar nog niet in 1424 en niet meer in 1456.⁶⁹
- 1464 **Mr. Jacobus Zandis**
Op 10 maart 1464 zegelt Mr. Jacobus Zandis, pastoor alhier; het zegelrandschrift luidt S IACOBI ZANDIS PRBRI.⁷⁰ Mgr. Jacobus Zandis komt voor 15 maart 1466 als getuige bij een uitspraak door de proost van Usquert in diens seend.⁷¹ Het kan dezelfde persoon betreffen die dan echter – gezien zijn aanwezigheid op de seend van de proostdij Usquert – niet meer te Jukwerd gestaan zal hebben. In 1475 wordt een gelijknamige clericus te Loppersum als notarius genoemd.⁷² Jacobus de Zandis alias de Frisia werd in 1444 te Keulen als student in de artes ingeschreven.⁷³
- 1472 **Remko**
komt als pastoor alhier voor 6 november 1472.⁷⁴
- 1530 **Theodoricus Keyser**

⁶⁶ Ozinga, *Monumentenlijst*, 15.

⁶⁷ Arch. Farmsum nr. 198 reg. 135.

⁶⁸ Arch. Klerkenhuis nr. 200 reg. 82 en 90.

⁶⁹ Reershemius, 632. OUB vermeldt hem niet.

⁷⁰ Arch. Farmsum nr. 198 reg. 135.

⁷¹ Arch. HJK nr. 40, 110 reg. 7.

⁷² Arch. Ewsum nr. nr. 388 (oud nr. 251 reg. 62).

⁷³ Zijlstra nr. 5637.

⁷⁴ GA, RAG, R.F. 1472.24.

pastoor alhier, wordt genoemd 14 februari 1530.⁷⁵ Heer Derck Keyser komt in mei 1521,⁷⁶ Theodoricus Keyser 9 juni 1521⁷⁷ als notarius voor zonder dat blijkt of hij hier toen reeds stond.

1555 Joannes ab Arnhem

wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor hij betaalde 1 Emder gl.; eenzelfde bedrag blijft hij schuldig, toegezegd door de commissaris Joachim Emedensis.⁷⁸

1561/63 N.N.

wordt tussen oktober 1561 en september 1563 als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldeed daartoe 2 daalder.⁷⁹

1586-1588(91?) Adrianus Sibrandi

komt als pastoor alhier voor 28 september 1569 doch was hier blijkens het stuk reeds medio 1568.⁸⁰ Op 8 augustus 1584 tekent Adrianus Sibrandi als pastoor een mandaat af zonder zijn standplaats aan te geven. Het mandaat werd vertoond in de proostdij Farmsum en vóór hem getekend door de pastoors te Solwerd, Krewerd en Marsum zodat ongetwijfeld Jukwerd in aanmerking komt.⁸¹ Hij wordt hier nog genoemd 9 juli 1588⁸² en vertrok mogelijk in 1591 naar Godlinze* waar de pastoor Johannes Buyter in 1590 overleed.

vóór 1594 - Joannes Christophori
1597/8

Reformatie

wordt 14/17 juli 1595 genoemd als gewezen priester (pastoor) alhier, overgegaan tot de Reformatie, door de classis Appingedam geëxamineerd doch niet ten volle⁸³ en derhalve blijkbaar nog niet zonder meer aanvaardbaar. Op 11 mei 1596 gelast de synode Joannes Christophori opnieuw te examineren en naar bevind van zaken te handhaven of te schorsen. Een en ander moet betrekking hebben op de hier genoemde; een naamgenoot, predikant te Ulrum*, werd aldaar voor november 1595 vervangen. Hij komt als predikant alhier nog voor 29 april 1597⁸⁴ maar wordt 10 februari 1598 gewezen pastor alhier genoemd.⁸⁵ Hij kan van hier naar Breinermoor (Ofr.) zijn gegaan waar een Johannes Christophori 19 september 1598 als predikant voorkomt⁸⁶ en nog in 1603 staat.⁸⁷

Christophori kan voor zijn pastoraat te Jukwerd als pastoor te Opwierde* hebben gestaan; hij komt daar althans nog in 1585 voor.

Na het vertrek (?) van Christophori zal Jukwerd zijn gecombineerd met Krewerd*; althans

⁷⁵ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-XXVI).

⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 399 (oud 39, zonder nummer, ongedateerd, te stellen op mei 1521).

⁷⁷ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39, zonder nummer).

⁷⁸ Visitatie 1555. Emedensis is wel Joachimus Schutturpius, pastoor en commissarius te Appingedam.

⁷⁹ Visitatie 1563.

⁸⁰ Arch. Claes ten Buer nr. 20, 20.

⁸¹ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI nr. 482).

⁸² Arch. Dijkrecht van Oosterwijtwerd nr. 26.

⁸³ Acta synodes Groningen.

⁸⁴ Arch. HJK nr. 838.

⁸⁵ Arch. HJK nr. 839, 34v.

⁸⁶ Arch. HJK nr. 839, 128.

⁸⁷ Reershemius, 340.

wordt (waarschijnlijk) in 1611 of 1612 opgegeven dat Jukwerd en Krewerd reeds lange tijd zijn gecombineerd. De classis heeft hiertegen geen bezwaar. Jukwerd brengt jaarlijks omstreeks 100 Caroli gl. op, de plaatsen liggen vlak bij elkaar en hebben elk amper tien huisgezinnen. De predikant woont te Krewerd*.⁸⁸

ca 1600 - **Cornelius Reneman**

1613/4 predikant te Krewerd, zal Jukwerd tot (kort voor?) zijn dood hebben bediend; hij wordt nog genoemd 8 mei 1613⁸⁹ en werd kort voor 9 mei 1615 door zijn zoon Carolus als predikant te Krewerd* opgevolgd.

1614 - 1618 **Hermannus Christophori**

werd in 1610 te Westerlee* en Heiligerlee afgezet en was door Burgemeesteren en Raad van Groningen uit de stedelijke jurisdicties verbannen waarop hij naar Appingedam ging en daar na schuldbelijdenis weer tot het Avondmaal werd toegelaten (het protocol van de kerkenraad aldaar vermeldt een en ander niet) waarmee de synode 6 mei 1612 accoord ging. Op 17 mei 1614 weigert de synode zeer beslist hem als predikant te Jukwerd toe te laten, gelast de gemeente hem niet te beroepen of te aanvaarden en verzoekt de collator hem niet te 'mainteneren'. De classis wordt berispt omdat zij hem mits hij een beroep naar Jukwerd kan vertonen behulpzaam zou willen zijn bij de promotie tot de kerkdienst waartoe de synode hem niet wenste toe te laten. Reeds voordien had de classis zonder resultaat voor hem bij Burgemeesteren en Raad van Groningen geïntervenieerd; een besluit werd 10 maart 1612 'om redenen' uitgesteld.⁹⁰

Op 19 mei 1614 intercederen de redger van Delfzijl cum suis en enige ingezetenen van Jukwerd voor hem. De synode blijft bij haar vorige resolutie, zegt echter toe 'daerop [te] letten tot syner tydt' indien Christophori enige remissie van de stad Groningen kan krijgen wegens zijn verbanning uit het Oldambt en zijn voormalige gemeente zou hebben verzoend. De pogingen van synodale deputaten collator en gemeente te bewegen een andere predikant te kiezen leverden blijkens hun rapport op 9 mei 1615 gedaan geen resultaat op; de collator, Balthasar Ripperda,⁹¹ wenste bij het door hem uitgebrachte beroep te blijven.⁹²

Christophori bracht 14 mei 1616 in een intercessie van Carel Victor Ripperda,⁹³ *unicus collator* van Jukwerd, en bewijs van verzoening met zijn vorige gemeente, alsmede een gedeeltelijke opheffing van zijn verbanning in die zin dat hem de toegang tot de stedelijke jurisdicties niet langer wordt ontzegd, echter geen woonplaats aldaar werd toegestaan. Hem wordt opgelegd volledige opheffing te krijgen alsmede zich te verzoenen met de classis Oldambt en de door hem 'geledeerde' personen; zo hij uit deze provincie zou wensen te vertrekken zullen de classis Oldambt en het consistorie te

⁸⁸ Arch. PKV Groningen nr. 40.

⁸⁹ GA, RA III a 15.

⁹⁰ GA, RA III a 15.

⁹¹ Hij was eigenaar van het Huis te Oosterwijtwerd en woonde in Overijssel: Formsma e.a., *Ommelander borgen*, 322-326.

⁹² Acta synodes Groningen.

⁹³ Deze was Balthasar Ripperda opgevolgd als eigenaar van het Huis te Oosterwijtwerd: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 326.

Appingedam hem een testimonium ‘na haar discretie, tot syn bevorderinge streckende soovele meugelyc’ geven.⁹⁴

Blijkens de synodale handelingen van 7 mei 1617 continueert hij *contumaciter* in de dienst waartegen de synode besluit met de hulp van de Staten op te treden. Na verzoek van de deputaten van 30 september 1617 aan Gedeputeerde Staten hem daar te weren zeggen deze 30 april 1618 na te gaan welke de mogelijkheden in dezen zijn.⁹⁵ Op 5 mei 1618 verzoekt de redger Rensen wederom Christophori te Jukwerd waar hij tot dusverre *invita synodo* heeft gestaan, te handhaven en ten volle aan te nemen; de synode blijft bij haar voorgaande besluit en gelast deputaten er bij Ripperda op aan te dringen dat de synodale besluiten geëffectueerd zullen worden.⁹⁶ Daarop verzoekt de classis Appingedam Burgemeesteren en Raad van Groningen het banissement van Christophori, gewezen predikant te Westerlee, op te heffen en te annuleren. Op 7 augustus 1618 besluiten Burgemeesteren en Raad bij hun resolutie van 23 mei 1615 te blijven.⁹⁷ Als predikant te Jukwerd wordt hij 1 augustus 1618 genoemd.⁹⁸

Hermannus C.B. Tor Borg (!, foutieve lezing voor Christophori?), pastor te Jukwerd, overleed in 1619 en werd te Bunde (Ofr.) begraven.⁹⁹ Te zijnen name staat nog de ontvangst van op Pasen 621 verschenen rente ten laste van het klooster Rottum.¹⁰⁰ De uitkering per Pasen 1622 staat op naam van zijn weduwe¹⁰¹ die aanvankelijk te Jukwerd bleef wonen maar vandaar 26 mei 1626 met attestatie naar Appingedam overkwam (als Lamke Hermannus); echter wordt Lamme weduwe Hermannus Christophori in den Dam 11 februari 1623 genoemd.¹⁰²

1618 - 1646 **Carolus Reneman**

zoon van voornoemde Cornelius wiens opvolger hij te Krewerd* was werd 30 mei 1618 beroepen in de ‘vanouds’ bestaande combinatie van Krewerd en Jukwerd; de classis keurde een en ander 19 oktober 1618 goed.¹⁰³ De synode handhaafde op zijn verzoek de combinatie bij besluit van 6 mei 1628. Hij bediende de combinatie tot zijn overlijden op 22 februari 1646¹⁰⁴ zij het dat in 1642 beëindiging van de combinatie dreigde.

(1642 **Andreas Petri** (ook **Bernhardi** en **Oldershemius**)

werd 2 juli 1642 door Ripperda van Veenhuizen alhier beroepen (hoewel zijn moeder de beroepbrief had teruggenomen).¹⁰⁵ Het beroep is in strijd met de beroepbrief van Reneman van 30 mei 1618. De ingezetenen verzoeken, naar aanleiding van het uitgebrachte beroep, aan de classis Jukwerd te scheiden van

⁹⁴ Acta synodes Groningen.

⁹⁵ Acta synodes Groningen.

⁹⁶ Acta synodes Groningen.

⁹⁷ GA, RA III a 19. De resolutie van 23 maart 1615 is niet vermeld in het resolutieboek van Burgemeesteren en Raad van Groningen noch in het protocol van civiele zaken waarin soms besluiten werden genoteerd.

⁹⁸ Arch. HJK nr. 852, 165v.

⁹⁹ Quellen und Forschungen 10 (1961) 8.

¹⁰⁰ StA nr. 2323, 569.

¹⁰¹ StA nr. 2324, 582v.

¹⁰² Arch. HJK nr. 855, 36v.

¹⁰³ Arch. Classis Appingedam nr. 11, 29 mei 1643.

¹⁰⁴ Acta synodes Groningen, 1646.

¹⁰⁵ Arch. Classis Appingedam nr. 11.

Krewerd. Reneman verzet zich tegen het beroepen van Petri als zijnde het beroep achterbaks uitgebracht hetgeen Petri met klem ontkent. Blijkens de acta van 8 augustus 1643 willen de synodale deputaten in ieder geval de combinatie bij het leven van Reneman gehandhaafd zien; op citatie is niemand uit Jukwerd verschenen met bezwaren tegen Reneman tussen wie en de gemeente alhier echter nadien, blijkens de acta van 13 maart 1644 opnieuw moeilijkheden rezen waarin classicale gecommitteerden voor 15 april daaropvolgend geen verbetering hadden kunnen brengen. Op 22 mei 1644 verplichten partijen zich bij de door de collatrice te geven uitspraak neer te zullen leggen. Blijkens de synodale acta van 15 mei 1644 was het geschil inmiddels bijgelegd.

Niet is duidelijk of Ripperda in 1642 de bedoeling had Jukwerd een eigen predikant te geven danwel te combineren met Solwerd* waar Petri toen stond; het laatste lijkt wel het meest waarschijnlijk.

1647 - 1687 **Urbanus Pierius à Birnvelde**

predikant te Lage (graafschap Lippe) wordt te Jukwerd als zelfstandige plaats beroepen 12 maart 1647¹⁰⁶ en door de classis toegelaten 15 november daaraanvolgende. Op 10 september 1653 wordt hij mede te Oosterwijtwerd* beroepen¹⁰⁷ (en door de classis Loppersum als zodanig toegelaten 6 oktober daaraanvolgende terwijl de classis Appingedam een en ander 3 oktober goedkeurde. De combinatie viel onder twee classes!) om de gemeente aldaar met de predikant te Garrelswere, te bedienen. Oosterwijtwerd bediende hij tot 20 september 1671,¹⁰⁸ Jukwerd tot zijn overlijden op 12 april 1687.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Arch. Classis Appingedam nr. 11, beroepbrieven.

¹⁰⁷ Arch. Classis Appingedam nr. 11, beroepbrieven.

¹⁰⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 2

¹⁰⁹ Doop- en trouwboek Weiwerd.

KANTENS

Patroon: **Vitus**

Bijzonderheden:

De parochie heeft waarschijnlijk een hoge ouderdom. Toren en westelijk gedeelte van het schip worden gesteld op omstreeks 1200; het koor uit de tweede helft van de dertiende eeuw heeft een ouder inspringend klein recht gesloten koor, ook van omstreeks 1200, vervangen. Van sporen van oudere gebouwen (hout of steen) wordt geen melding gemaakt.¹¹⁰

Op een hoge ouderdom wijst het Vituspatrocinium van de kerk dat op verschillende wijzen blijkt. Een stuk, gebruikt op de eerste rechte dag na Pasen 1540 in een proces tussen pastoor en kerkvoogden aan de ene en Peter Knas aan de andere zijde spreekt van ‘sunte vyt des patroens wegen’.¹¹¹ Omstreeks 1553 is sprake van ‘Sunte Vitus landt’ onder Kantens (het hier ook genoemde ‘Sanct Annen Landt’ behoorde aan het klooster Sint Annen).¹¹² In 1437 werd een klok gegoten *in honore St. Viti Jhs Maria Johannes Sca Katharina*.¹¹³ Tenslotte volgt het patrocinium uit een aantal pastoorszegels: Hebelo (1372 vlg.),¹¹⁴ Evert (1429),¹¹⁵ Roleff (1437)¹¹⁶ en Hayo Gerhardi (1530, 1533)¹¹⁷ met een zegel waarop – zij het met verschillende attributen – Vitus is afgebeeld.

De pastoor gebruikte omstreeks 1540 (?) 54 ‘hundert’ (omstreeks 67 grazen) land.¹¹⁸ In 1553 staan ten zijnen name 69 grazen terwijl voor de vicarie dan 32 grazen te boek staan.¹¹⁹

Waarschijnlijk in 1495 werd de Anthoniusvicarie gesticht, blijkens een stuk van 17 juli 1549¹²⁰ waarin gerefereerd wordt aan de verkiezing van een vicarius in de vicarie *priore fundatione*. De akte van verkiezing refereert niet aan een vacature, geeft wel de voorwaarden, aan de nieuwe vicarius gesteld. Onder meer moet hij de pastoor in de zielzorg bijstaan.¹²¹ De vicarie was althans omstreeks 1550 verbonden met de kosterij, gezien een dorsale aantekening op een citatie op pastoor en kerkvoogden alhier tegen de Van Ewsum’s ‘van de vicarie off costerie’ te Kantens.¹²² De collatie van de prebende berustte in 1547 bij de broers Johan, Christoffel en Wigbold van Ewsum alsmede de pastoor te Kantens en Heyno Siwerds.¹²³ In 1549 ontstaat een geschil tussen de Van Ewsum’s aan de ene en de andere in 1547 genoemde collatoren waarop de commissarius van Usquert 17 juli 1549 uitspraak doet.¹²⁴

¹¹⁰ *Nieuwsbulletin KNOB* 12 (1959) 85-86; KR (1977) 103; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 417. Bewaard bleef een vermoedelijk in de dertiende eeuw vervaardigde zandstenen doopvont, later weer hier geplaatst (vergelijk Verslag van den toestand van het Museum van Oudheden voor provincie en stad Groningen over het jaar 1920, 11 nr. 4180).

¹¹¹ Arch. Ewsum nr. 266 (oud nr. 102).

¹¹² Alma, ‘Middelstum’, 186.

¹¹³ GDW nrs. 379.

¹¹⁴ OGD nrs. 607 (1372), 966 (1397), 1064 (1400), 1140 (1403) (heilige met mand of ketel of oven).

¹¹⁵ Arch. Farmsum nr. 867 reg. 52 (jongeling boven een ketel waarop een swastika).

¹¹⁶ AKG nr. 280 reg. 171 (jongeling met palmtak en raaf).

¹¹⁷ Arch. Ewsum nr. 571 (oud nr. 216 reg. 198)(1530), nr. 593 (oud nr. 30 reg. 221) (1533) (jongeling met raaf).

¹¹⁸ Arch. Ewsum nr. 726 (oud nr. 136).

¹¹⁹ Alma, ‘Middelstum’, 186.

¹²⁰ Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 237 reg. 421).

¹²¹ Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 237 reg. 421).

¹²² Arch. Ewsum oud nr. 137a.

¹²³ Arch. Ewsum nr. 345 (oud nr. 237 reg. 389); Arch. Farmsum nr. 868 reg. 365.

¹²⁴ Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 237 reg. 421).

Het schattingsregister omstreeks 1500 geeft voor Kantens twee priesters.¹²⁵ Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een vicarius.¹²⁶ Zoals gezegd was de vicarie gewijd aan Anthonius. Ten onrechte geeft Reinders aan dat de kerk alhier een Anthoniuskerk was.¹²⁷

Pastorie

1371 - 1403 **Hebelo**

Dominus Hebelo de Kantynse komt voor 18 oktober 1371.¹²⁸ Hebelo, pastoor alhier, zegelt 1 november 1372,¹²⁹ 24 juni 1397,¹³⁰ 21 maart 1400¹³¹ en 13 februari 1403.¹³² Zeer kort daarop is hij overleden of van hier vertrokken.

1403 - 1415 **Hayco**

wordt 12 maart 1403 als pastoor alhier genoemd.¹³³ Mogelijk nam hij toen het pastoraat nog slechts waar omdat hij 31 maart 1403 nog genoemd wordt *provisor ecclesie in Kantenze*.¹³⁴ Als pastoor vinden wij hem weer 25 mei 1404,¹³⁵ daarna nog enkele malen, voor het laatst 17 maart 1415.¹³⁶

1429 **Evert**

komt als pastoor alhier voor 11 augustus 1429.¹³⁷

1437 - 1443 **Roleff**

wordt als pastoor alhier genoemd 24 juli 1437¹³⁸ en 15 juli 1443.¹³⁹ Op de in 1437 gegoten klok staat zijn naam vermeld.¹⁴⁰

(1451 **Haycke Swedersz.**

Waarop de vermelding steunt dat Haycke Swedersz. die 24 juli 1451 door schenking enig land te Leens ontvangt van vrouwe Blideke to Frama, door haar geëerfd van haar overleden zoon en Haycke's verwant Reyner Eyssinghe,¹⁴¹ pastoor te Kantens is geweest¹⁴² is ons niet gebleken.¹⁴³ De schenkingsoorkonde is bewaard gebleven maar noemt hem 'Hayeken to

¹²⁵ Alma, 'Schattingen', 175.

¹²⁶ RC II, 9v.

¹²⁷ Reinders, *Middelstum*, 49.

¹²⁸ OGD nr. 593.

¹²⁹ OGD nr. 607.

¹³⁰ OGD nr. 966.

¹³¹ OGD nr. 1064.

¹³² OGD nr. 1140.

¹³³ OGD nr. 1144.

¹³⁴ OGD nrs. 1146, 1147.

¹³⁵ OGD nr. 1179.

¹³⁶ Arch. Ewsum nr. 477 (oud nr. 259 reg. 32).

¹³⁷ Arch. Farmsum nr. 867 reg. 52.

¹³⁸ AKG nr. 280 reg. 171.

¹³⁹ Arch. Ewsum nr. 485 (oud nr. 7 reg. 39).

¹⁴⁰ GDW nr. 379.

¹⁴¹ Reyner Eyssinghe was een zoon van Ailco Onnema, zoon van Reiner Eisinga, hoofdeling te Zandeweer, en Bawe (eerder gehuwd met Ailco Onnema, hoofdeling te Zandeweer): Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 506.

¹⁴² Zijlma, *Marne*, 52.

¹⁴³ Mevr. Zijlma kon ons geen andere toelichting geven dan verwijzing naar het betrokken stuk. Beukema e.a., *Marne*, deel 2, 54 neemt de schenking aan Haycke Swedersz., pastoor te Kantens, zonder bronvermelding of commentaar over.

Kantenze Sweders zone to Kantenze nu tor tijd een convents broder to Rottum'.¹⁴⁴

1491 - 1495 **Peter Heeninghe**

Op 13 december 1491¹⁴⁵ en 6 april 1494¹⁴⁶ komt Peter als pastoor alhier voor, Pieter Heeninghe als zodanig 4 mei of 15 september 1495.¹⁴⁷

1500-ca 1513 **Johannes Ytedes**

pastoor alhier, komt voor 18 april 1500.¹⁴⁸ Blijkens rekeningen van landhuur huurde de kerkheer te Kantens een perceel land in 1506; zijn naam wordt daarbij niet genoemd. In het vervolg van de inboeking van de huur blijkt hij Johannes te heten.¹⁴⁹ Hetzelfde perceel is in de jaren 1509 tot en met 1513 in gebruik bij Johan, kerkheer alhier.¹⁵⁰ Ook daarna kan hij het land nog in gebruik hebben gehad; bij gebrek aan rekeningen over latere jaren is dat niet meer na te gaan. Ingaande 1523 wordt het land, voorheen in gebruik bij nu wijlen Johan, pastoor alhier, weer verhuurd.¹⁵¹

1519 - 1551 **Hayo Gerhardi de Wuthwyrd**

In 1519 wordt Haye, pastoor alhier, genoemd.¹⁵² Als Hayo Gerhardi komt hij voor het eerst voor 25 mei 1529,¹⁵³ met de toevoeging 'de Wuthwyrd' (Uitwierde) 22 februari 1530.¹⁵⁴ Voor het laatst wordt hij aangetroffen in de zomer van 1551 bij de aanstaande benoeming van een vicarius alhier waarvoor zijn goedkeuring nodig is.¹⁵⁵

1555 - 1566 **Lambertus Levinck**

Levinck, pastoor alhier, komt kort na 17 mei 1555 voor,¹⁵⁶ Lambertus Levinck als zodanig 3 december 1555.¹⁵⁷ Op 2 december 1563 dient te Groningen een proces tussen Frans Vrese als voormond met de stiefvader over het kind van wijlen Jacob Levinge aan de ene en heer Lambert Levingh en zijn broers en zusters anderzijds over het door Lambertus aan zijn broer en zuster verkochte recht op de nalatenschap van zijn ouders.¹⁵⁸ Op 8 september 1566 koopt Lambertus Levinck, pastoor alhier, een rentebrief die volgens aantekening 24 juli 1590 door Marcus van Hasselt en zijn vrouw Aleidt Levinck overgedragen wordt.¹⁵⁹ Nadien vonden wij hem niet meer vermeld. Op 10 augustus 1574 verzoeken Cornelis Levinck, Johan Swartwolt en Fredericus Levinck, organist van de Martinikerk te Groningen, als voormond

¹⁴⁴ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 101.

¹⁴⁵ Arch. Ewsum nr. 530 (oud nr. 67 reg. 80).

¹⁴⁶ Arch. Ewsum nr. 571 (oud nr. 216 reg. 86).

¹⁴⁷ Arch. Farmsum nr. 868 reg. 211.

¹⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 544 (oud nr. 259).

¹⁴⁹ Arch. Ewsum nr. 531 (oud nr. 22, 28).

¹⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 548 (oud nr. 21).

¹⁵¹ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 1, 29).

¹⁵² HGA, Hertog. Arch. nr. 1331, rekening 1518-1525, 19.

¹⁵³ Arch. Ewsum nr. 397 (oud nr. 39).

¹⁵⁴ Arch. Ewsum nr. 571 (oud nr. 216 reg. 198).

¹⁵⁵ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-VIII).

¹⁵⁶ Arch. HJK nr. 520.

¹⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 19 (oud nr. 132D – XXVIII).

¹⁵⁸ GA, RA III a 1, III b 1.

¹⁵⁹ Arch. HJK nr. 1489.

en voogden over de kinderen van wijlen Lambert Levinck, pastoor alhier, betaling van een rente, door Johan van Ewsum destijds verkocht aan de testamentatoren van Lambert Levinck.¹⁶⁰ Van de kinderen van wijlen heer Lambert Levinck is voorts sprake 7 september 1581.¹⁶¹

De bovengenoemde Aleidt Levinck zal – gezien het feit dat zij de door Lambertus gekochte rentebrief bezat – diens dochter zijn geweest. Zij zal de moeder zijn van Jantien en Jacobien Marcus, dochters van wijlen Marcus van Hasselt, die in 1612 en 1613 te Groningen huwden, de eerstgenoemde 16 februari 1612 met Reneke Busch waarvan onder meer een zoon Marcus Busch, predikant te Vierhuizen en Warffum.

Lambert Levinck, uit Groningen, werd 21 april 1549 te Rostock als student ingeschreven.¹⁶² Een naamgenoot was de waarschijnlijk laatste pastoor te Anloo.

1567 - 1594/5 **Johannes Kessler (Kettel, Ketelaer)**

Op 4 juni 1567 deelt de pastoor te Middelstum aan Johan van Ewsum mee dat de abt van Rottum voor ditmaal de collatie van de kerk alhier aan Van Ewsum overlaat en – onder zekere voorwaarden – er in toestemt dat de pastoor te Vries alhier als pastoor wordt beroepen.¹⁶³ Te Vries wordt Johan Kettler 17 februari 1567 als pastoor genoemd¹⁶⁴ terwijl 22 juni 1567 aldaar Fucko Elingsz. als nieuwe pastoor optreedt.¹⁶⁵ Blijkens een bericht van 20 november 1567 was de pastoor te Kantens eerder pastoor te Vries¹⁶⁶ terwijl Johan Kettel 5 december 1567 als pastoor alhier genoemd wordt.¹⁶⁷ Nadien wordt hij niet meer in directe zin als pastoor alhier genoemd.

Hij is hier echter tot de Reductie van Groningen in 1594 in functie geweest doch ging niet tot de Reformatie over. In juni 1596 ondertekent Jannes Kessler, gewezen pastoor alhier, de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe regering,¹⁶⁸ nodig om in het genot te komen van een uitkering uit de geconfisqueerde kloostergoederen. Op 8 juli 1596 wordt opdracht gegeven tot betaling van een half jaar pensioen aan Johannes Keteler, gewezen pastoor alhier.¹⁶⁹ Ook enkele jaren nadien was hij nog in het genot van een uitkering.¹⁷⁰ Op haar vergadering van 17 oktober 1597 besluit de classis Middelstum bericht aan de synodale deputaten te zenden inzake de alimentatie van Johannes Kettlerus die 12 juni 1598 aan de classis een *testimonium de vita* verzoekt; zijn verzoek wordt aangehouden. Nadien is hierover in de acta niets aangetekend. Ook Kessler had tenminste één kind. Op 9 november 1583 wordt ‘Helmich, des pastoers soene tho Cantens’ benoemd tot koster te Bedum.¹⁷¹ Als Helmich

¹⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 41 (oud nr. 189B – XXXI).

¹⁶¹ GA, GAG, RA III a.

¹⁶² Zijlstra nr. 11693 (tekst geeft Leninck).

¹⁶³ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J – XXXVIII).

¹⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 137 (oud nr. 173). Van Ewsum had ook het collatierecht van de kerk aldaar.

¹⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 442 (oud nr. 246 reg. 574).

¹⁶⁶ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 b – XXVIII).

¹⁶⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 475-476.

¹⁶⁸ StA nr. 856.

¹⁶⁹ StA nr. 2301, 51.

¹⁷⁰ Bijvoorbeeld 1597: StA nr. 2302, 198.

¹⁷¹ Arch. HJK nr. 54.

Jansen als ‘by provisie gestelde koster’ komt hij te Bedum in februari 1584 voor.¹⁷²

Reformatie

(1595 **Egbertus van Drae**)

Op 5 juli 1595 beroepen Gedeputeerde Staten Egbertus van Drae als predikant alhier.¹⁷³ Egbertus, ook genaamd Aerarius of Sickens, was toen predikant te Groningen*. Het beroep werd blijkbaar niet aangenomen; hij bleef nog enkele jaren te Groningen werkzaam.

Predikant en kerkvoogden alhier worden genoemd 10 juni 1596.¹⁷⁴ Hier moet toen al bestaan hebben

1596 - 1602 **Johannes Ausonius of Ansonius**

wellicht dezelfde als Johannes Ansonius, vanaf 1560 en nog in 1567 pastoor te Norg¹⁷⁵ en – zo hij dezelfde is als de door Reershemius genoemde gelijknamige persoon – waarschijnlijk naar Oostfriesland uitgeweken. Als tweede predikant te Dornum komt hij voor van 1580 tot 1590; de op hem in Reershemius’ lijst volgende werd in 1595 beroepen.¹⁷⁶ Mogelijk is Ausonius in 1595 van Dornum naar Kantens vertrokken; volgens zijn grafzerk was hij de eerste predikant te Kantens. Indien dan in 1596 sprake is van een predikant alhier kan slechts hij zijn bedoeld. De classicale acta noemen hem 25 april 1597 voor het eerst, vanaf 9 mei 1597 als predikant alhier.¹⁷⁷ Blijkens zijn grafzerk stierf hij in 1602¹⁷⁸ (na 21 juni).¹⁷⁹

(1603 **Lucas Wiltens**)

was blijkens de classicale acta van 11 april 1603 inmiddels alhier beroepen; 9 mei 1603 besluit de classis dit beroep om verschillende redenen niet te kunnen goedkeuren; van de redenen is slechts aangetekend dat zijn huidige gemeente Eppenhuizen* hem graag wilde houden. De synode van mei 1603 keurde het beroep evenmin goed omdat Wiltens nog onder censuur stond.

1604 - 1631 **Wesselus Rhode**

voordien predikant te Oldenzijl* en daar nog genoemd 16 april 1604, is hier reeds 4 juni daaraanvolgende. Hij wordt als predikant alhier nog genoemd 4 oktober 1630 doch 15 januari 1632 blijkt de gemeente reeds enige tijd vacant te zijn; hij zal in de loop van 1631 zijn overleden. Zijn weduwe wordt 16 mei 1636 genoemd.

Anthonusvicarie

Waarschijnlijk in 1495 werd de Anthonusvicarie gesticht, blijkens een stuk van 17 juli 1549

¹⁷² Arch. HJK nr. 55, 4, 4 januari (foutief voor februari) 1584.

¹⁷³ StA nr. 110.

¹⁷⁴ Arch. HJK nr. 838.

¹⁷⁵ HUA, St. Marie nr. 1802, 2v.; Arch. Ewsum nr. 137 (oud nr. 173, 24 april 1567).

¹⁷⁶ Reershemius, 213.

¹⁷⁷ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁷⁸ GDW nr. 2080.

¹⁷⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁸⁰ waarin gerefereerd wordt aan de verkiezing van een vicarius in de vicarie *priore fundatione*. De akte van verkiezing refereert niet aan een vacature, geeft wel de voorwaarden, aan de nieuwe vicarius gesteld. Onder meer moet hij de pastoor in de zielzorg bijstaan.

1495 - 1500 **Johan**

kapelaan te Usquert* wordt 4 mei of 15 september 1495 gekozen als vicarius van de Anthoniusvicarie alhier.¹⁸¹ Als vicarius komt hij nog voor 4 mei 1500 wanneer Aepke van Ewsum, mede namens zijn broers, als principaal collatoren van de kerk te Westeremden* hem naar de 'szeycheler' (zegelaar) van de bisschop van Munster zendt over de zaak van de vacante kerk te Westeremden*.¹⁸²

ca 1540 - **Johan**

- 1547 Een register van grastallen omstreeks 1540 vermeldt 'H. Johan tho Cantens 'noch is tot syn leen 36 hondert',¹⁸³ dat wil zeggen omstreeks 45 grazen land. Na het overlijden van Johannes komt het leen aan

1547 - 1551 **Henricus ten Hoevell**

die op 19 augustus 1547 na presentatie door de gebroeders Van Ewsum in de Anthoniusvicarie alhier geïnstitueerd wordt.¹⁸⁴ Hij resigneerde in de zomer van 1551. Vanaf 1564 komt hij voor als pastoor te Zuidwolde*. Een naamgenoot resigneerde 28 mei 1550 als vicarius te Kollum.¹⁸⁵

1551 **Johannes van Stralen**

In de zomer van 1551 geven de Van Ewsum's autorisatie aan Hercules van Ewsum om Johan de Anthoniusvicarie alhier te geven mits de pastoor Hayo daarmee accoord gaat.¹⁸⁶ Op 29 juli 1551 wordt Johannes van Stralen, priester van het bisdom Keulen, in de door de resignatie van Henricus ten Hoevel vacant geworden vicarie geïnstitueerd.¹⁸⁷ Een verklaring van de commissarius van Usquert ten behoeve van Johannes Stralius is gedateerd dinsdag 18 augustus ¹⁸⁸ (waarvoor slechts 1551 in aanmerking komt). Voor hem wordt verder naar Winsum* verwezen.

- 1561 **Joannes Oeveren**

vicarius te Kantens, verzoekt 27 maart 1561 Burgemeesteren en Raad van Groningen de Mariaprebende* te Eenrum* welk verzoek ingewilligd wordt.¹⁸⁹

1561/2 **N.N.**

¹⁸⁰ Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 237 reg. 421).

¹⁸¹ Arch. Farmsum nr. 868 reg. 211.

¹⁸² Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239).

¹⁸³ Arch. Ewsum nr. 726 (oud nr. 136, ongedateerd).

¹⁸⁴ Arch. Ewsum nr. 355 (oud nr. 237 reg. 389); Arch. Farmsum nr. 868 reg. 365.

¹⁸⁵ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 49, 17.

¹⁸⁶ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215 – VIII).

¹⁸⁷ Arch. Farmsum nr. 868 reg. 384.

¹⁸⁸ Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 237).

¹⁸⁹ GA, GAG, rvR nr. 1092, Hs. in folio 55, 267.

Wordt tussen oktober 1561 en september 1563 doch waarschijnlijk vóór 1563 in de vicarie alhier geïnstitueerd; hij voldoet daarvoor 2 daalder.¹⁹⁰

1568 - 1569 **Gerardus Ahues**

komt 15 december 1568 voor als vicarius alhier inzake de verhuring van pastorieland te Toornwerd.¹⁹¹ Hij resigneert kort voor 18 februari 1569 van de vicarie.¹⁹² Hij was toen reeds pastoor te Toornwerd*.

1569 **Henricus van Doesborch**

priester van het bisdom Keulen en kapelaan te 't Zandt* wordt na de resignatie van de voorgaande eind april 1569 aan de bisschop van Groningen gepresenteerd voor de Anthoniusvicarie alhier.¹⁹³

Reformatie

Blijkens een mededeling van 12 april 1595 zijn de Van Ewsum's de enige collatoren van de prebende alhier.¹⁹⁴ In januari 1599 zeggen predikant en kerkvoogden vicarieland op; zij verschijnen echter niet om de opzegging te verdedigen zodat 18 januari 1599 het mandaat wordt gecasseerd.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Visitatie 1563.

¹⁹¹ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K – LXII).

¹⁹² Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XI).

¹⁹³ Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 237), 19 en 24 april 1569.

¹⁹⁴ Arch. HJK nr. 838, 84v.

¹⁹⁵ Arch. HJK nr. 839, 184v.

KLOOSTERBUREN

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

In 1285 is sprake van *grangia conventus de Merna in eadem parochia*.¹ Op 1 mei 1344 komt de *tota communitas Antiqui Claustri* met abt en convent voor bij de regeling van het geschil over het eiland Korenzand met de ingezetenen van Hornhuizen.²

De *parrochiani in Antiquo Claustro* komen in 1371³ en 1381⁴ voor. Het parochieregister ca. 1475 noemt de parochie *in antiquo Claustro*, dat van ca. 1501 de parochie *In Antiquo Claustro alias Cloosterburen incorporata conventui in antiquo claustro*. Op 6 maart 1590 schrijft George van Westendorp aan de nuntius Frangipani te Keulen: ... *Veteris Claustri in Morna, quae adjunctam habet curam animarum duarum ecclesiarum, videlicet parochia D. Nicolai inclusam monasterio et alterum monialium in Novo Claustro, quibus ex instituto et fundatione praeesse dabet Abbas non secus atque suis* ...⁵ en *curatus ecclesiae parochialis Si. Nicolai*.⁶ Op basis daarvan geeft ook het *Monasticon Praemonstratense: duas tantum ecclesias parochiales monasteriensis ipsius, scilicet Novo et Veteri, adnexas*.⁷

Er is dus duidelijk sprake van twee van Oldenklooster afhankelijke parochiekerken waarvan die te Kloosterburen geïncorporeerd was bij het klooster. De kloosterkerk deed dus ook als parochiekerk dienst (zoals ook te Selwerd en Wittewierum het geval was). Het lijkt ons dat de stichting van Oldenklooster geschiedde bij en met gelijktijdige incorporatie van een kerk van een parochie die toen uiteraard niet Kloosterburen heette maar waarvan de oorspronkelijke naam mogelijk ‘Merna’ was (waarmee althans later het gehele gebied rond Leens werd aangeduid). Joosting gaat er daarentegen van uit dat Kloosterburen als dorp (en parochie) ontstond ná de kloosterstichting.⁸ Mogelijk was er toen ook al een parochie rond het latere Nijenklooster (zie hierna).

Tegen het einde van de zestiende eeuw waren er plannen de goederen van Oldenklooster te bestemmen voor een te Groningen op te richten jezuïetencollege, ondanks hardnekkig verzet van de abt en de kloosterlingen.⁹ Op 8 april 1591 draagt de regering te Brussel de sterk Spaansgezinde George van Westendorp op de verkiezing van een nieuwe abt – geschied tegen de last van de nuntius en ondanks inhibitiemandaten van de Hoofdmannenkamer – ongedaan te maken. Brussel meent dat de van de abdij dependierende pastorale zorg beter door de jezuïeten kan worden uitgeoefend ‘dan geannexeert te blijven aen een Vrouwenklooster’.¹⁰

Het jezuïetenklooster kwam echter niet tot stand. Oldenklooster bleef tot de Reformatie (1594) zelfstandig bestaan. Het traktement van de nadien aldaar staande predikant werd voldaan uit de opbrengsten van de gesequestreerde kloostergoederen.

Reformatie

¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 466-467.

² OGD, nr. 379.

³ OGD, nr. 589.

⁴ OGD, nr. 693.

⁵ Van Hoeck, ‘Jezuïetencollege’, 155.

⁶ Van Hoeck, ‘Jezuïetencollege’, 157.

⁷ Backmund, *Monasticon Praemonstratense* II, 213-218.

⁸ Joosting, *Atlas Groningen*, 29-30.

⁹ Van Hoeck, ‘Jezuïetencollege’, 155vlg.; vgl. GA, Verbaal Hammonius 26 januari en 25 februari 1591 en Backmund, *Monasticon Praemonstratense* II, 218.

¹⁰ Van Hoeck, ‘Jezuïetencollege’, 185-189.

Reeds terstond na de Reductie heeft Oldenklooster een eigen predikant.¹¹ De synode dringt 25 april 1598 aan op reparatie van de kerken te Wittewierum*, Ten Boer*, Kloosterburen en Aduard* ‘diewelcke kerspelkercken sin’¹² (Aduard was voordien echter geen parochiekerk, op de andere drie plaatsen was de kloosterkerk tevens parochiekerk). In 1604 rapporteren synodale gecommiteerden ‘Cloosterburen 80 daler, claeght van entfrembde pastorye. Is an Wee, 49 juck’ (gecombineerd).¹³ Gedeputeerde Staten apostilleren 28 december 1604 dat indien de predikant van de opkomsten te Wehe niet kan leven hij zich tot de provincie moet wenden.¹⁴ In 1605 wordt beantwoording van de vraag of Kloosterburen een eigen kerspel moet worden met een eigen predikant uitgesteld.¹⁵ In 1612 wordt de kerk aan het dorp afgestaan. De collatie blijft echter bij de provincie en het predikantstractement zal uit de kloostergoederen voldaan worden.¹⁶ De bediening bleef tot 1622 bij de predikant te Wehe*, Adolphus à Besten. Bij resolutie van 5 juli 1622 werd de bediening echter opgedragen aan de predikant te Hornhuizen*, Johannes Hofhuis,¹⁷ die in 1643 overleed. Alleen van 1686 tot 1687 had de gemeente een eigen predikant. In 1638 werd te Kloosterburen een nieuwe kerk gebouwd¹⁸. Deze stortte later in; in 1816 werd de ingestorte kerk ter verdere publieke opruiming verkocht voor 394 gl. 55 ct.¹⁹

Pastorie

Over de bediening van de parochie vóór de Reformatie is niets bekend.

Reformatie

1594 - 1595 **N.N.**

Op 25 augustus 1595 betaalt ‘De Pastoer van Oldencloester’ zijlschot wegens het corpus van Oldenklooster.²⁰ Op 15 februari 1595 wordt ‘de pastor tho Oldencloester’ genoemd.²¹ Wie hier toen gestaan heeft is onbekend.

1596 **Adrianus Junckheer of de Joncker**

predikant te Kloosterburen, ontvangt volgens ordonnantie van 29 juni 1596 ‘tott untsett van syn uptocht uth Selandt unde Unkosten’ 50 gl.²² Mogelijk bediende hij ook Wehe* waarnaar verder wordt verwezen. Hij was afkomstig uit het Land van Waas, was reeds in 1584 predikant te Nieuwenhoorn (classis Voorne-Putten) en werd daar in 1594 afgezet. Van 1597 tot zijn overlijden in 1611 stond hij als predikant te Terschelling (Midsland e.o.).²³

1597 **Durandus Hoytonis**

Op 31 augustus 1597 wordt last gegeven Durandus Hoytonis, predikant te Kloosterburen, een half jaar tractement, verschenen Midzomer 1597, uit te betalen.²⁴

¹¹ Arch. HJK nr. 838, 15 februari 1595.

¹² Acta synodes Groningen.

¹³ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

¹⁴ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

¹⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

¹⁶ Zijlma, *De Marne*, 134.

¹⁷ StA nr. 118, 260.

¹⁸ Zijlma, *De Marne*, 134.

¹⁹ Zijlma, *De Marne*, 196.

²⁰ Arch. Schouwerzijlvest (Waterschap Hunsingo, Onderdendam) nr. 2.

²¹ Arch. HJK nr. 838.

²² StA nr. 526 jo. StA nr. 2301.

²³ Van Lieburg, *Repertorium I*, 114 (vermeldt niet zijn periode te Groningen).

²⁴ StA nr. 527 jo. StA nr. 2291, 90v.

Hij is tevens predikant te Wehe*. Hij is hier tot zijn vertrek naar Oudega, Gaastmeer en Sandfirden. Het beroep op hem werd 30 juli 1603 door de classis Bolsward gecasseerd omdat enkele bepalingen in strijd zijn met de ordonnantien van de Staten. Op 19 december 1603 wordt het beroep opnieuw afgewezen. Op zijn verzoek was hij enkele jaren geleden geëxamineerd en toen afgewezen waarop hij naar het ‘buitenland’ (dus buiten Friesland) vertrok waar hij beter had kunnen blijven. Hier kan hij geen stichting doen. Hij gaat in beroep bij de synode in 1604.²⁵ Te Oudega c.a. heeft hij zich kunnen handhaven; hij stond daar tot zijn overlijden op 15 december 1611.²⁶

Voor verdere gegevens wordt verwezen naar Wehe*.

Gezien de vermelding in het voorgaande van twee van de abdij Oldenklooster afhankelijke parochiekerken moet ook aan Nijenklooster aandacht worden besteed.

De beide parochieregisters van ca 1475 en ca 1501 maken van Nijenklooster als parochie geen melding. Niettemin wordt Nijenklooster genoemd als één van de twee kerken waarvan de zielzorg door Oldenklooster wordt verzorgd.

Nijenklooster ontstond na de scheiding van Oldenklooster in een mannen- en een vrouwenklooster en stond onder het bestuur van de abt van Oldenklooster.²⁷ Ook hier is het de vraag of ter plaatse voordien een parochie bestond. Het verloop van de grens van de kerkelijke gemeente Kloosterburen met name rond Nijenklooster doet het aannemelijk maken dat deze tot stand kwam voordat de kloosters waren gesticht omdat deze niet samenviel met die van de door de twee kloosters bezeten grond. Een belangrijk deel van de kerkelijke gemeente Kloosterburen behoorde niet aan een van beide kloosters.²⁸

Hoe het zij, van een parochie Nijenklooster is verder niets bekend.

²⁵ Acta classis Bolsward; vgl. Kalma, *Classisboek Sneek*, XXX.

²⁶ Romein, *Friesland*, 379.

²⁷ Tromp, *Groninger kloosters*, 48-49.

²⁸ Siemens, *Kaarten nrs. 2, 5, 33 en 36*.

KOLHAM

Patroon: **Juliana**

Bijzonderheden:

Van de parochie wordt voor het eerst melding gemaakt in 1291.¹ De parochiekerk werd later geïncorporeerd bij de abdij Wittewierum. Het parochieregister ca 1501 noemt *Colhammis incorporata Witwerum praemonstr.*² Mogelijk vond de incorporatie plaats in 1422. Ter Laan althans deelt mee dat de provincie – als rechtsopvolger van de kloosters – op grond van een oorkonde uit 1422 (die verder niet bekend is) gehouden was tot nieuwbouw van de kerk (ofwel meer in het algemeen tot onderhoud en in stand houding daarvan); deze nieuwbouw vond plaats in 1641.³ Nader bewijs van de incorporatie ontbreekt. De abdij was echter wel de grootste landbezitter alhier.⁴ De provincie bezat na 1594 de collatie.

Kanunniken van Wittewierum zijn niet bekend als pastoor alhier.

De kerk was gewijd aan **Juliana**. Een vijftiende-eeuws register spreekt van land, ‘Sunte Julianen gebokent’.⁵ Een lijst van landeigenaren te Kolham van omstreeks 1470 spreekt over diverse akkers, toebehorende aan het klooster Wittewierum, en heeft een aantal percelen op naam van ‘Sunta Juliana’.⁶ Gezien de gebruikte formuleringen lijkt het ons niet waarschijnlijk dat met ‘Sunte Juliana’ het klooster te Rottum bedoeld is. Dat had overigens alhier wel 32 grazen in één complex en 9 akkers op 86 grazen veen.⁷ In beide geciteerde registers komt Rottum niet voor.

De Onze Lieve Vrouwenlaan die van Foxham naar Kolham loopt en in 1499 reeds genoemd wordt zou haar naam ontleen ‘aen dat voorwerck genaemt, Onze Leve Frouwe loeven’, in deze omgeving gelegen.⁸ Mogelijk was dit voorwerk een boerderij die de abdij Wittewierum hier bezat.⁹ Ter Laan veronderstelde dat de laan genoemd was naar de aan Onze Lieve Vrouw gewijde kapel te Kropswolde.¹⁰

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier één priester.¹¹

Pastorie

1500 **Johan**

¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 480-481.

² RC II, 10v.

³ Ter Laan, *Slochteren*, 304.

⁴ Siemens, *Toelichting*, 208-209.

⁵ GA, RAG, Hs. in folio 13b, 799. In een opgave van landeigendommen naar het misboek van Kolham worden vermeld: ‘In dessen zylrechte [ten oosten van de kerk] hevet Sunte Juliana erve en lant als hyr na gescreuen staet ...’, daaronder ‘des maetlandes yn den misseboeck Sunte Juliana tho gescreven’, en ‘In dessen zylrecht [ten westen van de kerk] hevet Sunte Juliana erve ende landen ... iij ackeren liggen die sunte Juliana niet en horen. Item dat maet lant dat yn dessen zylrecht Sunte Juliana toe gescreuen staet ...’. (GA, GAG, Hs. in octavo 5, 64, 68).

⁶ Alma, ‘Kolham’, 169 (‘Sunte Juliana’ 3 akkers, 1 ½ akker en een kwart, 4 akkers, 3 akkers), 171 (‘Item Sancta Juliana’ 4 deimt in de Hammen op Slochtermeeden, 4 deimt, 4 akkers, één van 4 akkers, 8 akkers, een zesde van 6 akkers). Eigendommen van andere kerken worden daarin aangeduid als te behoren tot de heiligen van Slochteren, Scharmer, Harkstede en Woltersum. Nergens is sprake van land van de ‘Kolhamster heiligen’.

⁷ Siemens, *Toelichting*, 196-197.

⁸ Benninga, *Chronickel*, 467; vgl. Van den Hombergh en Van der Werf, *Sicke Benninge*, 144. Voor de situering: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 195, afbeelding van de ‘Sappemeester caerte’ uit 1648.

⁹ Siemens, *Toelichting*, 196-197.

¹⁰ Ter Laan, *Slochteren*, 305.

¹¹ Alma, ‘Schattingen’, 176.

pastoor 'up ten Hamme' wordt 4 december 1500 met de prior-pastoor van Scharmer vermeld.¹²

1531 **Johan Scharmer**

komt als pastoor alhier en schepper van de Drie Delfzijlen voor 6 juli 1531.¹³

1548 **Lubbert Ensink**

wordt als pastoor alhier en schepper van de Drie Delfzijlen vermeld 28 juni 1548.¹⁴

1555 - 1557 **Lambertus**

wordt als pastoor alhier en schepper van de Drie Delfzijlen genoemd 5 juli 1557; volgens het stuk is hij reeds 1555 hier terwijl het hem in deze hoedanigheid ook noemt 28 mei 1556.¹⁵

1564 **Albert**

komt als pastoor alhier en schepper van de Drie Delfzijlen voor 16 augustus 1564.¹⁶

1571 - 1574 **Cornelius Vorscher**

Voor het eerst komt Cornelius, pastoor alhier, voor 5 augustus 1571.¹⁷ Cornelius Vorscher wordt als zodanig genoemd 31 oktober 1572¹⁸ en 8 januari 1574.¹⁹

1582 - 1585 **Bernardus Henrici**

komt kort na 15 april 1582 voor het eerst als pastoor alhier voor²⁰ en wordt als zodanig nog genoemd 23 augustus 1585.²¹

Op 17 januari 1581 noemt hij zich nog pastoor te Westergeest; hij had zich toen enige tijd opgehouden bij Steven Jans, van Utrecht, vicarius te Oldemarkt²² en uitgeweken pastoor van Nijetrijne*. Op weg naar Oldemarkt had hij een been gebroken. Bernardus heet 27 januari 1581 gewezen pastoor alhier; de 'pastoorsche' was Gaert Gerritsdr.; zij had vier kinderen van hem en woonde toen nog te Westergeest en ontving daar nog pastoralia.²³ In 1580 was hij uitgeweken naar Groningen.²⁴ Hij was een kanunnik van de abdij te Dokkum en kreeg later een pensioen van 60 car. gl.²⁵ Op 21 juni 1610 ontvangt Geertgen Gerrits, weduwe van Barnardus Henrici, predikant te Hardenberg en gewezen conventuaal van Dokkum, 6 car. gl.²⁶ Wanneer hij te Hardenberg predikant is geworden is onbekend.²⁷

1594 **N.N.**

¹² Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 61 reg. 230.

¹³ Arch. Drie Delfzijlen nr. 10, 64 reg. 55.

¹⁴ AKG br. 161 reg. 1062; Arch. Farmsum nr. 89 reg. 386.

¹⁵ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 421; Arch. Drie Delfzijlen nr. 179, nr. 10, 114 reg. 66.

¹⁶ GA, RAG, R.F. 1564/.16, VVS 4, 479.

¹⁷ O.A. nr. 77.

¹⁸ O.A. nr. 77.

¹⁹ O.A. nr. 77.

²⁰ Arch. HJK nr. 589.

²¹ GA, GAG, rvR nr. 1093.2, 139.

²² Arch. Varia Staten nr. 80-1354.

²³ Reitsma, 183.

²⁴ Engels, *Conscriptio exulum*, 11 (in ballingschap pastoor op den Ham bij Groningen).

²⁵ AFB, 101.

²⁶ Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2661, 7.

²⁷ Van Lieburg, *Repertorium* I, 93; II, k. 129 geeft over hem geen verdere bijzonderheden.

Een in december 1595 afgelegde verklaring maakt melding van de ‘pastoor op den Ham’ in december 1594 (waarmee gezien andere geografische aanduidingen Kolham is bedoeld).²⁸ Zijn naam wordt niet genoemd. Hij zal de laatste pastoor alhier zijn geweest.

Reformatie

Onbekend is hoe in de eerste jaren na de Reformatie in de bediening van de gemeente is voorzien.

1603 - 1608 **Lieven Roelands van Gent**

verklaart in december 1599 om geloofsredenen te zijn gevlucht, te Buitenpost schoolmeester te zijn geweest waar hij te weinig verdiende, daarna op aanraden naar Groningen te zijn gegaan, thans geen middelen tot onderhoud te hebben, reden waarom hij een schoolmeestersplaats verzoekt. Bij apostille van 20 december 1599 wordt hij door Gedeputeerde Staten tot schoolmeester te Ten Post-Wittewierum benoemd.²⁹ Op 1 november 1602 vertoont Livinus Rolandus, schoolmeester te Ten Post, aan de synode van Drenthe een attest en verzoekt hij promotie tot de kerkdienst in Drenthe. Hem wordt te Zuidlaren een proefpreek toegestaan om daar tegen mei aanstaande te worden beroepen³⁰ maar hij is daar niet gekomen. Begin 1603 wordt hij als predikant te Kolham beroepen; de classis laat hem 14 maart 1603 toe als predikant alhier. Hij zal beroepen zijn op of omstreeks 18 februari 1603 vanaf welke dag hij tractement ontvangt.³¹ Op 18-19 april 1606 verzoekt Levinus Rolandi, predikant te Kolham, een predikantsplaats in de classis Dordrecht. Hij doet zulks maar er is dan geen vacature, eventueel te Sliedrecht of Mijnsheerenland. Behalve vermelding van een aanbeveling op 3 mei 1606 wordt hij in de acta van de classis Dordrecht verder niet genoemd.³² In 1607 verzoekt hij de combinatie met Kropswolde*, gelegen onder de classis Groningen. Op 15 augustus 1608 wordt hij door de classis Dokkum geapprobeerd als predikant te Dantumawoude, Driesum en Wouterswoude,³³ bediende sedert september 1623 ook Murwerwoude en Veenwouden en overleed, omstreeks 65 jaren oud, 31 maart 1625 te Dantumawoude.³⁴ Blijkbaar ging hij in 1624 met een soort emeritaat; op 8 september 1624 krijgt hij wegens afscheid een uitkering van de kerk te Driesum.³⁵

1608 - 1616 **Johannes Schranckenmuller**

Van de voorgaande ging de dienst over op de predikant te Scharmer* die daarvoor 18 februari 1609 het eerste kwartaal tractement ontving.³⁶ Op 26 mei 1611 wordt ter synode geklaagd dat de gemeente te Kolham ‘gantz spärsamlich van benaberden personen *propter loci distantiam* bedienet worden’. De deputaten wordt opgedragen bij Gedeputeerde Staten aan te dringen op voorziening der gemeente met een predikant waar ‘themelicke middel’ tot zijn onderhoud aanwezig zijn. Een en ander geeft de indruk dat Schranckenmuller meer als consulent dan als predikant van een gecombineerde gemeente optrad. Naar aanleiding van de synode van 1611 wordt 11 december 1611 aan Gedeputeerde Staten meegedeeld dat voor Kolham een eigen

²⁸ Arch. HJK nr. 1121.

²⁹ Arch. Hora Siccama nr. 441 (request en apostille; de resolutie in StA nr. 111).

³⁰ Acta synodes Drenthe.

³¹ StA nr. 530, 17 maart 1603.

³² Roelevink, *Classis Dordrecht*, 211, 212-213, 216.

³³ Romein, *Friesland*, 458-459.

³⁴ Van Veen, *Aanvullingen op Romein, Friesland*, 59.

³⁵ Arch. Gemeente Dantumadeel, arch. HG Driesum nr. 63.

³⁶ StA nr. 2312, 394 (zijn voorganger ontving tractement tot 18 november 1608, *ibid.*).

predikant wordt gewenst; Gedeputeerde Staten antwoorden dat er overleg met de gecommiteerden tot de kloostergoederen moet worden gevoerd.³⁷ Op 5 mei 1612 verzoekt de gemeente een eigen predikant; deputaten moeten informeren naar de middelen tot zijn onderhoud en bij ontoereikendheid Gedeputeerde Staten om steun verzoeken.³⁸ Ook de classis Appingedam gaf omstreeks deze tijd te kennen dat beide plaatsen gescheiden zouden moeten worden. De combinatie bleef echter nog enkele jaren bestaan. Het per 18 mei 1616 verschenen predikantstractement staat nog op naam van Schranckenmuller³⁹ die echter kort daarop, althans voor 20 juli 1616,⁴⁰ stierf.

1617 - 1644 **Anthonius Schultetus**

wordt in 1610 schoolmeester te Zeerijp, ontvangt voor 24 juni 1610 enige tegemoetkoming in 'schypvracht', is daar nog 4 februari 1611,⁴¹ vertrekt kort daarop, waarschijnlijk naar Loppersum waar hij 6 oktober 1616 als schoolmeester voorkomt⁴² en wordt vandaar als predikant naar hier beroepen, althans voor 8 mei 1617 wanneer blijkt dat de classis niet gekend is in de beroeping alhier; hij wordt dan gewezen schoolmeester te Loppersum genoemd.⁴³ Het per 18 mei 1617 verschenen tractement voor een jaar wordt hem in dat jaar uitbetaald; abusievelijk wordt daarbij nog de combinatie met Scharmer genoemd.⁴⁴ Het volgende jaar is dit gecorrigeerd.⁴⁵ Op beschuldiging van overspel worden hij en zijn collega Empenius te Harkstede* 13 maart 1644 deportabel verklaard en hun zaak ter beslissing naar de synode verwezen. Deze zette beide predikanten 15 mei 1644 af. Naderhand verzocht hij verzoening met de classis en zijn voormalige gemeente teneinde weer tot het Heilig Avondmaal en de dienst toegelaten te worden (2 februari 1646). Een verzoek weer toegelaten te worden wordt door de classis 12 maart 1646 aangehouden. Daarna worden deze zaak noch zijn persoon vermeld. In 1645 is hij schoolmeester te Esklum (Ofr.).⁴⁶

³⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

³⁸ Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁹ StA nr. 2318, 504.

⁴⁰ Arch. HJK nr. 850, 175.

⁴¹ Arch. HG Zeerijp, Kerkvoogdij, rekening 1610, 1611.

⁴² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7377.

⁴³ Acta synodes Groningen.

⁴⁴ StA nr. 2319, 457.

⁴⁵ StA nr. 2320, 463.

⁴⁶ Duinkerken, *Sinds de Reductie*, 171

KREWED

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

De Continuator van de kroniek van Wittewierum verhaalt dat door de weduwe Tjadeke alhier een kapel ter ere van *Maria (ad honorem Dei genetricis Mariae)* op haar eigen grond werd gebouwd en door haar aan de abdij te Wittewierum werd geschonken.¹ Het verhaal is niet gedateerd maar zal in de tweede helft van de dertiende eeuw hebben plaatsgevonden. Hoelang de abdij in het bezit van de kerk is

geweest is niet bekend maar de rechten daarop heeft zij later blijkbaar verloren. In 1587 berust de collatie van de kerk bij Coppen de Mepsche, Johan Rengers en de voogden van de Walburgskerk te Groningen waarbij eerstgenoemde pretendeert unicus collator te zijn.²

De kerk dateert uit omstreeks 1280 met enkele wijzigingen nadien; de toren wordt omstreeks 1400 Gedateerd.³

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. Het schattingsregister uit omstreeks 1500 noemt voor hier één priester.⁴

Pastorie

1489 - 1497 **Gerardus Joannis**

pastoor alhier, komt voor 21 januari 1489.⁵ Als Geerde, pastoor alhier, wordt hij genoemd 4 oktober 1497⁶ terwijl Geert, pastoor alhier, met Harmen, pastoor te Holwierde*, als zegelaar van een ongedateerd stuk (waarschijnlijk 1497) vermeld wordt.⁷

1531 **Geert van Bykelte**

pastoor alhier; zijn naam komt voor op het uit 1531 daterende en nog bestaande orgel in de kerk alhier.⁸

1568 - 1572 **Christophorus Messchar (?)**

pastoor alhier, dient in 1572 een declaratie in wegens vanaf 1568, sedert de komst van Alva in deze provincie, tot kort na 9 mei 1572 door het kerspel Krewerd geleverde vrachten, wagens en arbeiders aan de troepen.⁹

1584 **Joannes Lenten**

tekent in augustus 1584 een mandaat voor afgekondigd af.¹⁰ Hij staat in 1582 te Marsum*, in 1591 te Losdorp*.

¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 494-499. Soms is sprake van *capella*, soms van *ecclesia*.

² Arch. HJK 55, 294v. Coppen de Mepsche was eigenaar van de Tackenberg te Garmerwolde: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 124-125.

³ Groninger Kerken 11 (1994) 114.

⁴ Alma, 'Schattingen', 175.

⁵ AKG nr. 2, 35v reg. 766.

⁶ AKG nr. 2, 24 reg. 854.

⁷ AKG nr. 2, 17 geen regestnummer.

⁸ GDW nr. 380.

⁹ O.A. nr. 81.

¹⁰ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI nr. 482).

1587

N.N.

werd in 1587 eigenmachtig door Coppens de Mepsche als pastoor alhier benoemd. Na gedaan verzet door de gemeente en de andere collatoren werd hem op 6 april 1587 gelast de dienst niet te aanvaarden. De andere collatoren, Johan Rengers en de voogden van de Walburgskerk te Groningen, zullen een nieuwe verkiezing houden.¹¹ De keuze van de collatoren valt daarbij op

1587 – 1613/4 **Cornelius Reneman**

die op 14 april 1587 aan de Hoofdmannenkamer de approbatie als pastoor verzoekt hetgeen geschiedt zonder praejuditie ten opzichte van de door De Mepsche gepretendeerde rechten. De volgende dag wordt Reneman door alle betrokkenen aanvaard.¹² Hij bleef hier in functie tot de Reformatie en ging daartoe over. Op 14 juli 1595 wordt hij gewezen pastoor alhier en nog onder examen staand predikant genoemd.¹³ Met twee collegae nam hij in 1598/9 de dienst in de vacature-Appingedam* waar. Merkwaardigerwijze komt hij 23 januari 1610 voor als ‘pastor in den dham’,¹⁴ hetgeen onjuist is. Als predikant te Krewerd komt hij nog voor 8 mei 1613.¹⁵ Enige tijd later is hij overleden; als wijlen wordt hij 10 oktober 1615 vermeld¹⁶. Of hij verwant was aan Hermannus Reneman, pastoor te Westeremden*, is niet bekend.

1615 - 1646 **Carolus Reneman**

volgde zijn vader op¹⁷ en wordt 9 mei 1615 als beroepen en nog onder examen staand predikant alhier genoemd.¹⁸ Hij overleed 22 februari 1646.¹⁹ Naast Krewerd bediende hij ook Jukwerd* zoals ook zijn vader destijds deed, en vanaf 1630 ook Nienklooster. Bij provinciale resolutie van 14 augustus 1630 werd hem daarvoor 25 gl. per jaar toegestaan waarvan het eerste halfjaar verscheen Midwinter 1630.²⁰ Van de combinatie was Krewerd de woonplaats van de predikant.²¹

¹¹ Arch. HJK nr. 55, 294v.

¹² Arch. HJK nr. 55, 294v.

¹³ Acta synodes Groningen.

¹⁴ Arch. HJK nr. 845, 54v.

¹⁵ Acta synodes Groningen.

¹⁶ Arch. HJK nr. 849, 225.

¹⁷ Arch. Classis Appingedam nr. 11, 14 juli 1640: Carolus Cornelii Reneman.

¹⁸ Acta synodes Groningen.

¹⁹ GDW nr. 2131.

²⁰ StA nr. 2341, 533.

²¹ Arch. PKV Groningen nr. 40, 1611-1612. Te Krewerd werden ook Ds Carolus Reneman en zijn weduwe (GDW nr. 2134) begraven.

KROPSWOLDE

Patroon: **Jacobus de oudere**

Bijzonderheden:

Op enigerlei wijze verwierf de abdij te Rottum de patronaatsrechten van de kerk te Kropswolde. Tussen 26 december 1337 en 25 december 1338 draagt paus Benedictus XII de abt van Ihlo (Ofr.) op *quod faciet justitie complementum* over de cessie en resignatie, *de facto olim facta* door de abdij van Rottum met betrekking tot het recht dat de abdij had op de parochiekerk alhier aan de persona van Groningen.¹ De abdij blijft zich echter blijkbaar als eigenaar van het patronaatsrecht beschouwen. In 1345 geven abt en convent aan de parochiekerk *a tempore fundaciones ipsius in usus proprios canonice habuerent* doch dat de vorige abt *simplex et juris ignarus* het gehele recht op deze kerk zonder toestemming van het convent aan de persona van Groningen had afgestaan tot schade van de abdij. De persona schendt en molesteert op grond van deze overdracht *quendam presbyterum per dictum abbatem ad regimen dicti parochialis ecclesiam deputatum* veelvuldig. Paus Clemens VI draagt 31 augustus 1345 de abt van Ihlo op het geschil te beslechten.² De afloop van een en ander is niet bekend maar nadien blijkt van enig recht van Rottum op deze kerk niets. De abdij pretendeerde dus vanaf de stichting van de kerk het gebruik daarvan te hebben gehad en zou dus bij de stichting ervan betrokken kunnen zijn geweest. De abdij had echter – althans later – slechts weinig grondbezit hier.³

Overigens geeft Joosting ten onrechte aan dat de kerk alhier nog in 1408 een kapel was.⁴ Bedoeld zal hier zijn de kapel te Kropswolde, toebehorende aan het klooster Essen.

De kerk was gewijd aan **Jacobus de oudere**. Het patrocinium blijkt uit een akte van overdracht van 30 november 1391 door Henric Polman *cum suis* van ‘alsodane pacht alse wy ghehad hebben ende hadden to Creppeswolde, de ons sculdich waren ... sente Jacobs erve ende de zie ons sculdich waren van horen gude, dat to Creppeswolde gheleghen is’⁵ en uit het zegel van de pastoor Willem (1493⁶) waarop deze heilige is afgebeeld.

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Onze Lieve Vrouwekapel

Het klooster Essen bezat te Kropswolde een voorwerk met een kapel. Deze zal bedoeld zijn met de in 1408 genoemde ‘capella de Crupwoude’⁷ (en niet de parochiekerk te Kropswolde zoals Joosting stelde⁸). Op 9 oktober 1415 doen twee arbiters uitspraak in het geschil tussen de abdij en de plebaan van de kerk te Kropswolde over de opbrengsten dezer kapel waarvan de plebaan een deel voor zich opeist waarbij bepaald wordt dat de abdis aan de plebaan jaarlijks een uitkering zal doen.⁹ Op 15 september 1430 bevestigt bisschop Zweder van Utrecht deze uitspraak.¹⁰ Op 2 oktober 1437 verklaart de pastoor te Kropswolde dat de kapel jaarlijks van de abdis de vastgestelde som ontvangt en belooft hij daarmee ook in de toekomst genoeg te nemen.¹¹

¹ OGD, nr. 352.

² OGD, nr. 383.

³ Siemens, *Toelichting*, 158.

⁴ Joosting, *Atlas Groningen*, 495-496 o.b.v. Muller, *Bronnen*, 187 (*capella de Crupwoude* 1408).

⁵ OGD nr. 822.

⁶ AKG nr. 146 reg. 817.

⁷ Muller, *Bronnen* I, 187 inzake toekenning van de *licentia celebrandi*.

⁸ Joosting, *Atlas Groningen*, 495-496.

⁹ AKG nr. 180 reg. 97.

¹⁰ AKG nr. 180 reg. 139.

¹¹ AKG nr. 181 reg. 173.

Het patrocinium van de kapel blijkt uit de bevestiging op 26 september 1468 van deze overeenkomst.¹² Het blijkt ook uit een legaat, omstreeks 1528 door de weduwe van Aepko van Ewsum gemaakt aan ‘Unse Lyeve Vrowe tho Kropswolde’.¹³

De kapel is blijkbaar steeds eigendom van Essen gebleven. In 1601 wordt deze voor afbraak verkocht, tegelijk met de kapel te Lutkewolde*; de altaarstenen zijn bij de koop niet inbegrepen.¹⁴ De predikant te Westerbroek, Martinus Meijer, vermeldt in 1624 dat bij een ‘stuck muyre van de olde capelle noch staende in ’t clooster tot Cropswolde groote affgoederij en superstitie werd bedreven’.¹⁵

Pastorie

- 1323 **Sigerus**
rector ecclesie, waarschijnlijk alhier, wordt genoemd in 1323¹⁶.
- 1415 - 1430 **Theodoricus Rind/Rynt**
 wordt 9 oktober 1415 als plebaan alhier vermeld bij de regeling van de verdeling van de inkomsten van de kapel alhier¹⁷ welke regeling op zijn verzoek 15 september 1430 door bisschop Zweder van Culemborg wordt bevestigd; hij is dan nog rector ecclesie alhier.¹⁸ Op 26 september 1468 wordt deze regeling nog eens pauselijk bevestigd.¹⁹
- 1437 - 1454 **Everardus**
 pastoor alhier, komt voor 2 oktober 1437²⁰ en 12 februari 1454.²¹ Mogelijk is hij dezelfde als
- 1473 **Evert**
 pastoor alhier, vermeld 9 juni 1473.²²
- 1479 **Andreas**
 wordt 21 mei 1479 als pastoor alhier genoemd.²³
- 1493 **Willem**
 komt 25 augustus 1493 als pastoor alhier voor.²⁴
- 1495 ? **Henricus Engelberti**
 Een mandaat van de bisschop van Utrecht van 25 augustus 1495 wordt 22 november 1495 aan de deur van de parochiekerk alhier afgekondigd door Henricus Engelberti die zijn hoedanigheid niet aangeeft.²⁵ Wellicht was hij de pastoor alhier.

¹² RG IX nr. 2556 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 631, 31v vlg.) *in honorem b. Marie ad capel. sive grangiam infra lim. parochie d. eccl. [in Crepeswold]*.

¹³ Arch. Ewsum nr. 68.

¹⁴ StA nr. 725, 12 januari 1601.

¹⁵ Acta synodes Groningen.

¹⁶ OGD nr. 277; vgl. Haren*, noot 18.

¹⁷ AKG nr. 180 reg. 97.

¹⁸ AKG nr. 180 reg. 139.

¹⁹ RG IX nr. 2556 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 631, 31 v vlg.)

²⁰ AKG nr. 181 reg. 173.

²¹ AKG nr. 138 reg. 308.

²² GA, GAG, R.F. 1473 – 3 II.

²³ AKG nr. 353 reg. 644.

²⁴ AKG nr. 146 reg. 817.

²⁵ Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 75 reg. 222.

Henricus Engelberti, van Groningen, *pauper*, werd 7 februari 1474 te Leuven als student in de artes ingeschreven; hij was priester en komt in 1488 als notarius voor.²⁶

ca 1515-1525 **Mr Johan Vuest**

Op 7 februari 1555 verklaart een inwoner van het Gorecht 'woe datt ongeuerlick viertich Jaren verleden, hadde hoer zal: pastoer toe Wolde Mester Johan Vust genoempt aldaer gebrouwen'(en bij tonnen en kruiken bier had verkocht).²⁷ Een lijst van geestelijken alhier noemt hem als Mr Johan Vuest, pastoor alhier, de dato 25 juli 1525.²⁸ Een 9 oktober 1554 afgelegde getuigenverklaring noemt hem als reeds overleden.²⁹

Johannes Egberti Wust de Groningen werd 26 maart 1513 priester gewijd.³⁰

1560 - **Johannes Eppinge**

(ca 1575?) pastoor alhier, komt voor in 1560, kort na 22 februari³¹. De reeds genoemde lijst noemt hem zonder jaartal.³²

Johannes Eppinge, van Groningen werd 2 mei 1554 te Leuven als student ingeschreven.³³ Op 3 maart 1556 wordt hij geëxamineerd om tot de priesterwijding te worden toegelaten.³⁴ Op 12 maart 1556 vestigt Andreas Eppinge een rente van 38 mud rogge over zijn erf Oosterhebbelinge te Gieten ten behoeve van zijn broer Joannes opdat deze zich tot priester kan laten wijden.³⁵ Het zal de (latere) pastoor alhier betreffen omdat deze een broer Willerm Eppinge of Oosterhebbelinge had.

Hij kan dan niet dezelfde zijn als Johan Eppinge, 25 december 1544 genoemd als vicarius te Zuidlaren.³⁶ Hij resigneert begin 1554 als vicarius van de Annavicarie aldaar.³⁷ Deze was reeds in 1544 priester. Evenmin is de Kropswolder pastoor dezelfde als de vanaf 1584 bekende gelijknamige pastoor te Middelbert*.

De hier genoemde bleef hier blijkbaar tot zijn dood in een onbekend jaar doch voor 6 april 1579 wanneer Allert Schroer als volmacht van de kinderen van heer Johan Eppinge klaagt dat hun oom Willem Oosterhebbelinge wederrechtelijk onroerend goed gebruikt; Willem Eppinge repliceert dat de volmacht niet rechtsgeldig is en dat hij het met zijn broer, pastoor te Kropswolde, aangegane accoord wenst uit te voeren. De burens leggen klager op te bewijzen dat gedaagde zich aan wanprestatie heeft schuldig gemaakt.³⁸ Mogelijk stierf Johannes enkele jaren voordien. Omstreeks 1575 (in welk jaar hier een andere pastoor kwam). Hij was verwant aan Otto Eppinge, vanaf tenminste

²⁶ Zijlstra nr. 8122.

²⁷ GA, GAG rvR nr. 1396 portefeuille 28 (een ander afschrift – Bibliotheek Universiteit Groningen, Bibliotheek Backer nr. 20, 36v-37 – geeft als datering 7 februari 1545 doch dit is, gezien de samenhang met andere stukken, onjuist).

²⁸ KB Kropswolde (RABS Groningen nr. 246), 1.

²⁹ Bibliotheek Universiteit Groningen, Bibliotheek Backer nr. 20, 36.

³⁰ AAU 23 (1896), 460. Wijding tot subdiaken en diaken werden in Dom nr. 2544 niet gevonden.

³¹ O.A. nr. 790, 812vlg.

³² KB Kropswolde (RABS Groningen nr. 246), 1.

³³ Zijlstra nr. 9213; aldaar abusievelijk als later pastoor te Middelbert).

³⁴ ABU nr. 550*, 66.

³⁵ ABU nr. 535, 297v.

³⁶ Afschrift van een akte in KB Zuidlaren (RABS Drenthe nr. 122).ABU nr. 535.

³⁷ ABU nr. 535.

³⁸ Goorspraken 2, 106.

1561³⁹ tot zijn overlijden in 1564⁴⁰ te Gieten. Van Willem Eppinge wordt 20 september 1574 de invenaris van diens nalatenschap geëist.⁴¹

1575 - 1600 **Johan Rentinck**

Reformatie

Volgens eerdergenoemde lijst afkomstig van Zuidlaren, kwam hier in 1575.⁴² Johannes Rentynge komt 27 januari 1575 nog als vicarius te Zuidlaren voor.⁴³ Volgens genoemde lijst verliet hij de dienst in 1599.⁴⁴ De pastoor Joannes Rentinck wordt genoemd 25 september 1598.⁴⁵ Als predikant alhier komt hij voor 13 juni 1600 en 24 oktober 1600.⁴⁶ Na de Reformatie bleef hij nog enkele jaren in functie. In een brief van 21 januari 1599 klaagt de vroegere predikant te Haren* bij Burgemeesteren en Raad van Groningen dat hem het tractement voor zijn dienst gedurende acht maanden te Haren en Noordlaren (1597-1598) niet wordt voldaan terwijl ‘die pape tot Kropswolde ende thoe Westerbroeck noch doe ter tijt (begin 1598) saten in hoer dienst ende ontfanck tot scandale van vele gods-aligen’.⁴⁷ De classis legde hem nadat hij had verzocht geëxamineerd te worden 3 april 1598 *attestationes vitae et copulationis* over te leggen en een proefpreek te houden. Na herhaalde malen geciteerd doch niet verschenen te zijn wordt hij 16 oktober 1598 van zijn dienst vervallen verklaard.⁴⁸ Het besluit is blijkbaar niet terstond uitgevoerd. De classis besluit 2 april 1599 aan Burgemeesteren en Raad van Groningen de remotie van de ‘pastoeren’ van Kropswolde en Westerbroek te verzoeken. Op 13 juni 1599 gelasten Burgemeesteren en Raad de predikanten van Westerbroek en Kropswolde zich van het preken en het ontvangen van opkomsten te onthouden, onder meer omdat zij zich tegen de kerkorde gedragen.⁴⁹ Zoals reeds vermeld komt hij eind 1600 nog als predikant alhier voor. Kort daarop kwam hier echter een ander. Hij is nog in leven 17 maart 1609,⁵⁰ zijn weduwe nog 12 april 1611.⁵¹

1601 - 1604 **Wilhelmus Joannis (Lintelberg) Hagensis**

voordien schoolmeester te Ten Boer waar hij waarschijnlijk vanaf 15 juli 1598 stond,⁵² wordt 6 april 1601 als beroepen predikant alhier genoemd en 22 juni daarna door de classis geëxamineerd. Op 5 oktober 1603 wordt hij bij provisie voor een half jaar als visitor te Groningen aangenomen;⁵³ de dienst werd hem echter wegens dronkenschap tegen Michael eerstkomende opgezegd.⁵⁴ Hij wordt nog visitor genoemd 6 oktober 1604.⁵⁵

³⁹ GA, GAG, rvR nr. 996.

⁴⁰ AAU 42, 298.

⁴¹ Goorspraken 1, 183-184.

⁴² KB Kropswolde (RABS Groningen nr. 246), 1.

⁴³ Arch. De Sitter nr. 305.

⁴⁴ KB Kropswolde (RABS Groningen nr. 246), 1.

⁴⁵ RA IV a 1.

⁴⁶ RA IV a 1.

⁴⁷ GA, GAG rnR nr. 335, 1599 nr. 12.

⁴⁸ Arch. Classis Groningen nr. 2.

⁴⁹ RA III a 7.

⁵⁰ RA IV a 3.

⁵¹ RA IV a 3.

⁵² StA nr. 527, 6 maart 1599: ordonnantie tot betaling van tractement vanaf 15 juli 1598.

⁵³ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁵⁴ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁵⁵ Proclamatieboek Groningen.

In 1603 en 1604 bediende hij naast Kropswolde ook Westerbroek*, naast zijn visitatiewerk te Groningen. Als predikant alhier komt hij nog voor 12 december 1603⁵⁶ en 8 februari 1604.⁵⁷ Nog in 1604 is hij naar Rolde vertrokken.⁵⁸ Merkwaardigerwijs klaagt 3 mei 1605 bij de classis de predikant Wilhelmus Johannis (wiens standplaats niet wordt genoemd) er over dat de kerkvoogden alhier de gereformeerde godsdienst niet zijn toegedaan (de datum is juist en te controleren aan de hand van de ter synode gecommiteerden die inderdaad in 1605 namens de classis compareerden). Van Rolde werd hij in 1612 naar Odoorn beroepen waar hij in 1629 uit de dienst werd ontzet.⁵⁹

1604 - 1606 **Gellius Arundaeus**

werd 30 april 1604 door de classis Loppersum wegens beroep naar Kropswolde gedemitteerd als predikant te Harkstede* mits de classis Groningen het beroep goedkeurt; de handelingen van deze classis vermelden daarover niets. Op 2 november 1604 wordt geordineerd dat de gemeente alhier aan Lippe Meeckens 6 daalder wegens de ambtman en nog 5 daalder 'in afkorting der kosten up de proefpredige und inleydunge des pastoers tho Kropswolde thot syner behuisinge upleggen und betalen sollen'.⁶⁰ Gillis, predikant alhier, wordt genoemd 22 maart 1606⁶¹ en ging kort daarop naar Friesland waar hij te Hempens en Teerns stond en tevens Wartena bediende waar hij 18 september 1606 reeds is⁶² en 16 september 1609 nog genoemd wordt.⁶³ Eind 1609 wordt hij beroepen te Marssum (Fr.) waar hem in oktober 1639 emeritaat wordt verleend.⁶⁴

1607 ? **Henricus Blomendale**

predikant te Westerbroek*, klaagt 23 maart 1607 over 'syne soberen onderhouden tho Cropswolde'.⁶⁵ Mogelijk bediende hij de gemeente alhier gedurende korte tijd na het vertrek van Arundaeus.

1607 ? **Lieven Roelands van Gent**

predikant te Kolham*, verzoekt 8 mei 1607 de synode om de combinatie met Kropswolde. De synode beveelt een dergelijke combinatie bij de stadsregering aan maar of deze tot stand is gekomen is niet bekend. Roelands is medio 1608 van Kolham* naar Dantumawoude vertrokken.⁶⁶

1608 - †1615 **Hermannus Lentzius**

Op 4 juli 1608 verzoekt Hermannus Lentz hulp aan de classis Rolde; hij was door Acronius⁶⁷ aanbevolen voor de vacature te Westerbroek maar de huislieden hadden daar blijkbaar een ander beroepen.⁶⁸ Op 20 juli 1608 verzoekt Johannes (sic) Lentzius het

⁵⁶ Arch. HJK nr. 840.

⁵⁷ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁵⁸ Romein, *Drenthe*, 113-114.

⁵⁹ Romein, *Drenthe*, 113-114.

⁶⁰ RA IV a 2.

⁶¹ RA III a 10.

⁶² J.J. Kalma, Aanvullingen (in ms.) op Romein, *Friesland*.

⁶³ Romein, *Friesland*, 49-50.

⁶⁴ Romein, *Friesland*, 59.

⁶⁵ Arch. Classis Groningen nr. 2.

⁶⁶ Romein, *Friesland*, 458-459.

⁶⁷ Johannes Acronius: predikant te Groningen en vertrouweling van stadhouder Willem Lodewijk.

⁶⁸ RA Drenthe, Acta classis Rolde.

consistorie te Groningen⁶⁹ hem als predikant te Kropswolde aan te nemen. Hem wordt nadat hij eerst voor het consistorie een preek zal moeten houden, aldaar een proefpreek toegestaan.⁷⁰ Op 3 augustus 1608 verzoekt het consistorie de ambtman van Selwerd voor voldoende onderhoud voor de predikant te Kropswolde zorg te dragen.⁷¹ De classis vangt 26 juni 1609 een *examen doctrinae* met hem aan. De kerkorde tekent hij als predikant te Kropswolde en Barga (= Wolfsbergen*); het jaartal 1608 daarbij is met andere hand toegevoegd; de ondertekening had zeker niet in dat jaar plaats. Hij is nog in leven 19/29 mei 1615⁷² maar overleed voor 25 september 1615 wanneer wegens zijn overlijden de preekbeurten door de classis geregeld worden.

1616 - 1621 **Henricus Toxopoeus**

uit Schüttorf (Bentheim), 16 maart 1615 te Groningen als theologisch student ingeschreven,⁷³ verzoekt als alhier beroepen predikant de classis 19 april 1616 hem te examineren. De classis staat hem bij wijze van uitzondering toe zich door de hoogleraar Ravensberg te laten examineren waarna zij 9 september 1616 besluit hem te bevestigen; de dienst had hij reeds aangevangen. Om onbekende redenen bleef de bevestiging echter aanvankelijk uit. Op 10 november 1617 besluit de classis Burgemeesteren en Raad te berichten dat de bevestiging doorgang kan vinden. Wegens beroep naar Groot en Klein Termunten* werd hij 10 december 1621 door de classis Groningen gedemitteerd. Burgemeesteren en Raad van Groningen keurden het beroep naar Groot en Klein Termunten en de demissie van Kropswolde goed op 1 augustus 1621⁷⁴ nadat hij reeds 26 juli demissie had verzocht.

Hij was een jongere broer van Lubbertus, van 1601 tot 1661 predikant te Larrelt (Ofr.), en een oom van Johannes, in 1634 beroepen te Oterdum. Zijn zoon Wilhelmus kwam in 1654 te Borgsweer.

1621 - 1625 **Gerardus Boeckholt**

was tot begin 1619 predikant te Beerta* na aldaar reeds 17 april 1618 geresigneerd te hebben, woonde nadien ambteloos te Winschoten,⁷⁵ wordt 10 augustus 1621 door volmachten van Kropswolde als predikant gewenst,⁷⁶ verzoekt 7 september daarop aan Burgemeesteren en Raad van Groningen remis en pardon van hetgeen te Beerta was geschied hetgeen hem verleend wordt en admissie te Kropswolde waar hem een proefpreek wordt toegestaan.⁷⁷ Op 24 september vertonen kerkvoogden en volmachten een op hem uitgebracht beroep dat naar het oordeel van de classis niet *in debita forma* is; desondanks laat zij hem tot de dienst toe. Alvorens Burgemeesteren en Raad toestemming gaven hem te beroepen moet volgens hun besluit van 28 september de classis verklaren dat hij de gemeente met vrucht en stichting kan dienen.⁷⁸ Op 31 oktober 1621 keuren zij het beroep op hem naar hier goed⁷⁹ terwijl de classis de beroepbrief 21 augustus 1622 goedkeurt.

⁶⁹ Hier en ook in andere gevallen blijkbaar gezien als de rechtsopvolger van de persona te Groningen* die het patronaat over de meeste (alle?) kerken in Go en Wold bezat!

⁷⁰ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁷¹ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁷² Arch. PKV Groningen nr. 44.

⁷³ Zijlstra nr. 11898.

⁷⁴ RA III a 22.

⁷⁵ Arch. Classis Groningen nr. 2, 10 augustus 1621.

⁷⁶ Arch. Classis Groningen nr. 2.

⁷⁷ RA III a 22.

⁷⁸ RA III a 22.

⁷⁹ RA III a 22.

Hij overleed kort voor 25 april 1625.⁸⁰ Zijn eerste huwelijk met een dochter van Gerardus Weemhof, predikant te Winschoten*, moet voor 1605 – dus voor zijn komst naar Beerta* - zijn gesloten.⁸¹ Zijn tweede vrouw Agnieta huwde in 1626 met Bernardus Fabritius, predikant te Gasselte die zij echter spoedig verliet. De Drentse synode trachtte in 1627 vruchteloos hen te verzoenen.⁸² Agnieta Assueris weduwe van Gerardus Boeckholt ging 27 oktober 1627 te Groningen in ondertrouw; het huwelijk werd aldaar 30 december 1627 voltrokken.

Nadat blijkens de classicale acta van 21 augustus 1625 hier gehoord was Christianus Otten, een schoolmeesterszoon uit Grete, tot 1624 predikant te Midlum (Ofr.) en in 1635 predikant geworden te Loppersum (Ofr.)⁸³ werd

1626 - †1664 **Henricus Bottichius**

vanaf 1621 predikant te Eelde, evenals Toxopoeus geboren te Schüttorf,⁸⁴ werd hier 30 oktober 1625 beroepen⁸⁵ en door de classis geadmitteerd 28 april 1626. Hij overleed hier 28 mei 1664⁸⁶ en werd vanaf 1661 (beroep door Burgemeesteren en Raad van Groningen goedgekeurd 10 december 1660, bevestigd Pinkstermaandag (6 juni) 1661⁸⁷) bijgestaan door zijn zoon Antonius, hier overleden 9 augustus 1687.⁸⁸

Onze Lieve Vrouwekapel

Over de bediening van deze kapel is in het geheel niets bekend.

⁸⁰ Arch. Classis Groningen nr. 2.

⁸¹ Uit dit huwelijk werd onder meer geboren Jacob Gerardus Boeckholt die 21 juni 1626 (Gerechten Oldambt nr. 7378) zijn gewezen voorstanders déchargeert voor de ontvangst van de hem van zijn ouders en oom Berent (Weemhof) aangeërfde goederen. Hij kan dezelfde zijn als Jacob Boeckholt, soldaat onder Horenken, die 17 februari 1627 te Groningen in ondertrouw gaat.

⁸² Romein, *Drenthe*, 55-56.

⁸³ Reershemius, 557 en 546 (de opgaven stemmen niet met elkaar overeen).

⁸⁴ KB Kropswolde (RABS Groningen nr. 246), 1.

⁸⁵ KB Kropswolde (RABS Groningen nr. 246), 1.

⁸⁶ KB Kropswolde (RABS Groningen nr. 246), 1.

⁸⁷ Arch. Classis Groningen nr. 3, 11 maart en 13 mei 1661.

⁸⁸ StA nr. 145, 1 maart 1690.

LEEGKERK

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Leegkerk lijkt kort na 1264 als parochie door splitsing van de parochie Lieuwerderwolde te zijn ontstaan; aanvankelijk zal het Noord-Lieuwerderwolde hebben geheten terwijl het grootste, zuidelijke, deel als ‘Sudliuwarthrawolt’ in het begin van de veertiende eeuw voorkomt; nadien komt de naam Hoogkerk* in gebruik.

Halbertsma dateert de nog bestaande kerk (waaronder geen ouder bouwwerk gevonden) mogelijk zelfs nog uit het tweede kwart van de dertiende eeuw.⁸⁹ Het gebouw kan voor de splitsing als kapel hebben dienstgedaan.

De patroonheilige van de kerk is onbekend. In 1554 werd een klok gegoten, genaamd ‘Katelina’ met aan de voorzijde Catharina en de achterzijde Jacobus de Oudere⁹⁰ maar het lijkt ons niet dat daaruit zonder voorbehoud de kerkheilige is vast te stellen.

Blijkens een mededeling van 17 november 1580 was de abt van Aduard unicus collator van de kerk.⁹¹ Bijna alle grond in deze parochie behoorde aan deze abdij.

In 1540 gebruikte de pastoor 49½ grazen land alsmede 3 grazen land van de kerk.⁹² Een vicarie of prebende is hier niet geweest. Het schattingsregister van ca 1500 noemt hier slechts één priester.⁹³

Pastorie

ca 1310 of ca 1335 **Hermannus**
In het begin van de veertiende eeuw komen Hermannus en Duido voor als *rectores ecclesie in Liuwerthrawoldt*. De datering is onzeker: de bewerkers van het Oorkondenboek stelt het op omstreeks 1335,⁹⁴ Post daarentegen meent het omstreeks 1310 te moeten stellen.⁹⁵ In het vervolg van het stuk wordt Duido *rector ecclesie in Sud Liuwarthrawolt*, dus Hoogkerk, genoemd.⁹⁶ Hermannus moet dus te Leegkerk hebben gestaan.

1392 **Henric**
pastoor ‘to der Legherkercke’ komt voor 21 oktober 1392.⁹⁷

1396 **Wilhelmus Nitgheri de Alcmaria**
rector van de parochiekerk te Leegkerk (bisdom Munster) verzoekt de gunst van een beneficium ter collatie van bisschop en kapittel te Utrecht waarop pauselijke bewilliging wordt gegeven 12 november 1396.⁹⁸

1426 - 1427 **Hinricus Witte**

⁸⁹ *Nieuwsbulletin* KNOB 1971, 81-83; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 423.

⁹⁰ Pathuis en De Visser, 42-43 (niet in GDW).

⁹¹ Arch. HJK nr. 54.

⁹² Alma, *Schatregister*, 83.

⁹³ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁹⁴ OGD nr. 1231.

⁹⁵ Post, ‘Aduard’, *AAU* 47, 168-277, en 48, 231n.

⁹⁶ OGD nr. 1231.

⁹⁷ OGD nr. 839.

⁹⁸ RG II k. 376.

pastoor alhier en ‘verwaerer’ van de kerk te Hoogkerk* komt voor 14 november 1426.⁹⁹ Henrick Wicke komt als pastoor alhier voor 8 december 1427.¹⁰⁰ Mogelijk is hij dezelfde als Heynricus Wisse, clericus van het bisdom Munster, 1424 juridisch student te Keulen.¹⁰¹ Zeker is hij dezelfde als d(ominus) Henricus Witte de Gronynghen, priester van het bisdom Utrecht, in juni 1429 als student in het kanonieke recht te Keulen ingeschreven.¹⁰² Hij was lid van de broederschap der Kalenden te Groningen.¹⁰³

1466 **Theodoricus/Derck**
komt als pastoor alhier voor 28 mei 1466.¹⁰⁴

1535/6 ? **Mr. Wibrant**
stond mogelijk hier. Hij wordt genoemd onder de geestelijken die in 1535/6 contribueerden aan de door de stad Groningen opgebrachte schatting voor de lansknechten waarbij hij terstond volgt op h. Albert th Hogerkerken*, met 4 Emders gl.¹⁰⁵
Wellicht is hij dezelfde als Wibrandus Gerardi, in 1539 voorkomende als pastoor te Hoogkerk*.

ca 1550/60? **Steven**
pastoor alhier, komt met 19 grazen voor in een ongedateerde lijst van landerijen onder Hoogkerk en Leegkerk, te stellen ca 1550/60.¹⁰⁶

Reformatie

Terstond na de Reformatie werden Hoogkerk* en Leegkerk gecombineerd.

1595-(1597?) **Martinus Everhardi**
die zich blijkbaar te Hoogkerk en Leegkerk had ingedrongen werd 14 juli 1595 door de synode afgezet.¹⁰⁷

1597vlg. **Hermannus Theophilus**
wordt reeds in 1597 als predikant te Leegkerk genoemd.¹⁰⁸

Voor het overige wordt verwezen naar Hoogkerk*.

⁹⁹ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 35 reg. 84.

¹⁰⁰ AKG nr. 20, 30v reg. 125.

¹⁰¹ Keussen I, 265 (niet bij Zijlstra).

¹⁰² Zijlstra nr. 5953.

¹⁰³ Arch. Epemastate, IJsbrechtum, stukken Rengers, Kalende Groningen, 60.

¹⁰⁴ AKG nr. 20, 30v reg. 488.

¹⁰⁵ Blok, *Rekeningen stad Groningen* 1535.6, 171.

¹⁰⁶ GA, RAG, Hs. in folio 13b, 1013-1016 (mededeling R. Alma, 1 juli 1996).

¹⁰⁷ Acta synodes Groningen.

¹⁰⁸ StA nr. 2291, 91.

LEENS

Patroons: **Petrus en Paulus**

Bijzonderheden:

Leens was de hoofdplaats van een van de dekenaten/proostdijen in Munsters Friesland. Volgens Noomen is het aannemelijk dat de stichting teruggaat op Liudger, mede gezien het Petrus en Pauluspatrocinium en het feit dat de kerk een eigenkerk was van de bisschop (evenals die te Usquert en Loppersum).¹ Tijdens de restauratie werden in februari-maart 1951 enige opgravingswerkzaamheden in de kerk verricht. Daarbij werd de onderkant van de oostmuur van de zaalkerk in een sleuf in de kerk bereikt. Deze lag drie meter beneden de tegenwoordige kerkvloer. Deze zaalkerk bleek op een terp gebouwd te zijn. De onderkant van de fundering van de zuidmuur van het tufstenen koor ligt 1 meter 32 centimeter onder de kerkvloer. Het eerste koor, geplaatst tegen het zaalkerkje, bleek rechtgesloten te zijn.² Dateringen worden daarbij niet gegeven. Evenmin worden sporen van voorgaande houten kerken genoemd. Van Deijk geeft aan dat het schip mogelijk nog uit de tiende eeuw dateert.³

De kerk was gewijd aan **Petrus respectievelijk Petrus en Paulus**. Het valt niet uit te maken of het dubbelpatrocinium, ook voorkomende bij de proostdijkerken te Usquert* en Loppersum*, hier vanaf het begin heeft bestaan of dat Paulus eerst later als patroon naast Petrus is gekomen zoals elders wel voorkwam.⁴ Het Petruspatrocinium blijkt uit een akte van 24 juli 1451 waarin genoemd wordt het in de parochie Leens gelegen Harmdaheem 'dar sunte peter de helfte van to behort'.⁵ 'Sant Peter tho Lehens' heeft in 1516 enig land te Zuurdijk⁶ 'Sunte Peter' komt als belender van land voor in 1531.⁷ Een zegel van de pastoor Waleko (1375⁸) die ongetwijfeld hier stond vertoont Petrus evenals het fragment van het zegel van de pastoor Nicolaus ter Klocken (1456⁹). In 1632 werd een klok gegoten en 'Sinte Peter' genaamd.¹⁰ Petrus en Paulus komen voor op het zegel van de pastoor Gerhardus Johannis (1558¹¹). Leens was tevens de hoofdplaats van de Marne welk landschap eveneens Petrus in haar zegel voerde.¹²

Ten onrechte wordt vermeld dat omstreeks 1475 de parochiekerk te Leens geïncorporeerd was in de abdij Oldenklooster in de Marne.¹³ Omstreeks 1595 bezat de kerk alhier 191½ jukken land.¹⁴

¹ Noomen, 'Winsum', 71.

² RU Groningen, Biologisch Archeologisch Instituut, Rapport R. Praamstra.

³ Van Deijk, *Kerken in Groningen*, 70; eerder, *Romaans Vademecum*, 78: eerste kerk waarschijnlijk in de tiende eeuw, kort daarop naar het oosten verlengd. Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 425 dateert omstreeks 1100.

⁴ Prinz, Osnabrück, 185 wijst op dit verschijnsel dat zich mogelijk ook te Loppersum* heeft voorgedaan, evenals te Usquert*. In deze gevallen bestond het dubbelpatrocinium bewijsbaar aan het einde der veertiende eeuw.

⁵ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 101.

⁶ Alma, 'Schattingen', 190.

⁷ GA Amsterdam, Familiearchief De Graaff nr. 617 reg. 27.

⁸ OGD nr. 634.

⁹ Arch. Farmsum nr. 675 reg. 111.

¹⁰ GDW nr. 2180.

¹¹ Arch. HJK nr. 272.

¹² OGD nr. 634.

¹³ Backmund, *Monasticon Praemonstratense* II, 214. Ook de kerk te Warfhuizen zou in deze abdij zijn geïncorporeerd waarbij verwezen wordt naar het Cartularium van Selwerd (AKG nr. 20, 96). Ten aanzien van Warfhuizen* is de vermelding aldaar onjuist geïnterpreteerd. Van een band tussen Leens en Oldenklooster blijkt op de aangegeven plaats (maar ook elders) niets.

¹⁴ Arch. Farmsum nr. 1094.

Het schattingsregister uit omstreeks 1500 geeft voor Leens twee priesters op.¹⁵ Het parochieregister uit 1501 noemt voor hier een vicarie.¹⁶ Later worden hier genoemd een vicarie en een prebende waarvan de goederen blijkens een mededeling uit 1565 niet gemortificeerd zijn.¹⁷ Met de prebende zal bedoeld zijn de Onze Lieve Vrouweprebende die na 1607 meermalen vermeld wordt. In 1604 wordt vastgesteld dat Reint Alberda de opkomsten der vicarie alhier aan de predikant onthoudt terwijl de prebende in het bezit is van de onmondige kinderen van de monsterschrijver Johan (sc. Reneman).¹⁸ In een overzicht van achterstallige schatplichtigen van oktober 1516 worden onder Zuurdijk genoemd Mr Hinrick te Leens (met 16 juk), ‘Sant Peter tho Lehens’ (met 4 juk), ‘Sant Sebastiaen (met 2 juk) en ‘Sanct Caecilia’ (met 2 juk)¹⁹. Waarop laatstgenoemde twee vermeldingen betrekking hebben is onbekend. Op 19 november 1531 is sprake van land te Leens zwettende aan ‘Sunte Anthonis’.²⁰ Ook hier is de betekenis niet bekend.

Beckerlingh geeft op zijn kaart uit 1771 nabij Grijssloot een plaats aan ‘oudtijds een Capelle’.²¹ Kremer en Westendorp maken melding van het oude kloostervoorwerk van Oldenklooster Grijssloot. De plaats van de kapel wordt – zo melden zij – nog aangegeven terwijl bij het graven van een kelder skeletresten zouden zijn gevonden.²² Per plaatse is echter, volgens de kaarten van Siemens, geen kloosterbezit.²³

Pastorie

1375

Waleko

pastoor, zegelt 2 juni 1375 een uitspraak van de richters in de Marne; zijn standplaats is niet vermeld en blijkt evenmin uit het randschrift aangezien het desbetreffende deel van het zegel ontbreekt. Gezien de afbeelding van Petrus op het zegel²⁴ stond hij echter zonder twijfel te Leens waar de richters hun uitspraak hebben gedaan. Mogelijk is hij dezelfde als de volgende

1412 - 1420 **Waelke**

komt als pastoor alhier voor 10 april 1412²⁵, 1 oktober 1416²⁶ en 6 juli 1420²⁷. Wanneer Schulte to der Borch, proost te Leens²⁸, 24 juli 1412 met toestemming van de officiaal van Friesland enig land van de proostdij ruilt, is ‘her Walke’ zonder verdere aanduiding aanwezig²⁹.

1426 -1474/7 **Nicolaus ter Klocken**

Nicolaus, pastoor alhier, wordt genoemd in de donatieakte van de

¹⁵ Alma, ‘Schattingen’, 175.

¹⁶ RC II, 9.

¹⁷ Visitatie 1565.

¹⁸ StA nr. 857.

¹⁹ Alma, ‘Schattingen’, 190.

²⁰ GA Amsterdam, Familiearchief De Graaff nr. 617 reg. 27.

²¹ Reproductie in Van Weerden, *Zuurdiek*, 28-29.

²² Kremer en Westendorp, *Groningen*, 269.

²³ De plaats is te situeren bij boerderij nr. 20 onder Leens: Zijlma, *Boerderijen*, 46-47 en kaart.

²⁴ OGD nr. 634.

²⁵ Arch. Farmsum nr. 634 reg. 32.

²⁶ Arch. Farmsum nr. 835 reg. 36.

²⁷ Arch. Tjarda van Starkenborch nr. 442; Arch. Schouwerzijlvest nr. 1*.

²⁸ Hij was de lekenproost van Leens (als zodanig ook genoemd in 1417) en zal de eigenaar zijn geweest van het Huis ter Borgh te Warfhuizen: Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 458.

²⁹ GA Amsterdam, Familiearchieff De Graeff nr. 681 reg. 5.

Mariaprebende te Ulrum van 2 januari 1426.³⁰ Nicolaus ter Klocke, pastoor alhier, zegelt 28 september 1456.³¹ Op 18 december 1464 vermaakt Nicolaus ter Klocken, pastoor alhier, aan de priesters van de Martinikerk te Groningen een kamer met hofstede aan de Haddingestraat aldaar.³² Nog op 30 april 1474 komt Nicolaas als pastoor alhier voor.³³ Hij stierf voor 3 juni 1477 wanneer Bertolt Ghisens namens zijn vrouw Griete als erfgename van Clawewe ter Klocken, pastoor alhier, een rentebrief ontvangt voor een som geld, door Clawes bij zijn leven betaald.³⁴

1496 - 1503 **Adam**

komt als pastoor alhier voor 11 juli 1496³⁵ en 23 november 1503.³⁶

1516 - 1536 **Mr Hynrick Hoevinge**

Mr Hinrick alhier wordt als achterstallige schatplichtige voor 16 jukken land onder Zuurdijk genoemd.³⁷ Mr. Hynrick Hoevinge komt als pastoor alhier voor 9 maart 1535³⁸ en 20 januari 1536.³⁹

1538 **Albert Pueynstynck**

komt als pastoor alhier voor 14 april 1538.⁴⁰

1558 - 1563 **Gerardus Joannis van Loppersum**

pastoor alhier, zegelt 11 april 1558⁴¹ en komt als zodanig ook voor 7 februari 1563.⁴² In 1550 is hij nog pastoor te Saaxumhuizen*.

1572 ? **Mr Rodolphus**

commissarius in de Marne, wordt genoemd 29 oktober 1572;⁴³ mogelijk was hij de pastoor alhier.

1584 - 1595 **Joannes Petri**

was van 1565 tot 1568 vicarius te Warffum* en wordt 13 juni 1584 genoemd als pastoor alhier en commissarius in de Marne.⁴⁴ Hij heeft het pastoraat hier vervuld tot de Reformatie en is mogelijk daartoe overgegaan danwel niet terstond vervangen. Joannes Petri, 'pastoor' alhier, komt voor 16 december 1594.⁴⁵ Op 31 augustus 1595 dient te Groningen een geschil tussen Peter

³⁰ Arch. Lewe nr. 83 reg. 15. De datering op het jaar 1426 is mogelijk onjuist, zie verder Ulrum*.

³¹ Arch. Farmsum nr. 675 reg. 111.

³² Arch. GPK nr. 430 reg. 206.

³³ Arch. Farmsum nr. 675 reg. 162.

³⁴ Arch. HJK nr. 1427.

³⁵ GA Amsterdam, Familiearchief. De Graeff nr. 616 reg. 22

³⁶ Arch. Farmsum nr. 680 reg. 233.

³⁷ Alma, 'Schattingen', 190

³⁸ Arch. GPK nr. 335 reg. 753.

³⁹ Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736 (nr. 15).

⁴⁰ GA Amsterdam, Familiearchief De Graeff nr. 618 reg. 28. Het zegel is zeer onduidelijk; het lijkt een zittende of staande? figuur met een staf of zwaard af te beelden. Het randschrift laat zich lezen als PUISTICK(US?) (mededeling G. Verhoef, 8 oktober 1989).

⁴¹ Arch. HJK nr. 272.

⁴² Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736 (nr. 7).

⁴³ Diarium Alting.

⁴⁴ Arch. RK Parochie Warffum nr. 9.

⁴⁵ Arch. Farmsum nr. 1094.

Jansen aan de ene en de Pastor te Leens en Grete ther Boerne aan de andere zijde waarbij eiser wordt opgelegd te bewijzen dat het verzegelde setma en het compromis 'in de kist' geweest zijn en door de schuld van Grete of haar overleden man 'vercoemen' zijn.⁴⁶ Als gewezen pastor alhier komt hij voor 30 maart 1598⁴⁷ en 6 en 8 november 1605.⁴⁸ Hij was gehuwd met Fenne; 18 juni 1612 worden de erfgenamen van Johannes Petri en Fenne, echtelieden, genoemd;⁴⁹ 13 november 1612 komen Thomas Jansens cum suis als erfgenamen van Fenne, weduwe van Joannes Petri, gewezen 'pastoor' te Leens, voor;⁵⁰ op 7 december 1613 Thomas Jansens cum suis als erfgenamen van Fenne Pastoerse.⁵¹

Reformatie

In 1595 ontstaat een geschil over de eigendom van het collatierecht alhier. De Hoofdmannen oordelen 10 december 1595 dat de collatie zal blijven bij het Huis te Sauwerd zodat Caspar van der Wenge in de eigendom van dit recht gehandhaafd wordt behoudens *actio in petitorio* ten landrechte van de tegenpartij.⁵² Van der Wenge, gehuwd met Oede Onsta, dochter van Aepko Onsta en Gela van Ewsum, had in een onbekend jaar Sauwerd gekocht van Roelof van Munster en Ida Onsta, dochter van Hidde Onsta.⁵³ De kwestie was wellicht actueel geworden door de noodzaak van vervanging van Joannes Petri. Van Van der Wenge ging het collatierecht op onbekende wijze over op Reint Alberda die 2 oktober 1609 gehandhaafd werd in het bezit van het jus patronatus te Leens, eerder eigendom van de ritmeester Eilco Onsta⁵⁴ (wiens zuster Ida huwde met Roelof van Munster). Mogelijk is kort na de uitspraak in 1595 hier gekomen

- 1599 **Henricus Bokelman**

voordien predikant te Sauwerd* (waar de collatie ook in handen was van Van der Wenge). Hij werd hier in 1599 afgezet en door Gedeputeerde Staten werd hem 11 januari 1600 gelast Leens binnen veertien dagen te verlaten.⁵⁵ Hij was reeds voor 11 september 1600 predikant te Ruinen en overleed daar in 1603; hij werd daar opgevolgd door zijn oomzegger Patroclus Römeling.⁵⁶ Zijn zoon Patroclus stond korte tijd te Visvliet*.

1600 - 1614 **Hermannus Bunicerus**

Op 16 mei 1600 approberen Gedeputeerde Staten het op Hermannus Bunicerus uitgebrachte beroep als predikant alhier.⁵⁷ Hij stond reeds in 1583 te Freepsum (Ofr.) en is daar nog aanwijsbaar 4 maart 1596; 28 november 1598 wordt hij predikant genoemd zonder dat zijn standplaats is aangegeven; te Freepsum is

⁴⁶ RA III a 5*.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 839.

⁴⁸ RA III a 10.

⁴⁹ RA III a 15.

⁵⁰ RA III a 15.

⁵¹ RA III a 16.

⁵² Arch. HJK nr. 838, 189.

⁵³ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 342.

⁵⁴ Arch. HJK nr. 844, 527.

⁵⁵ StA nr. 111, 265.

⁵⁶ Romein, *Drenthe*, 215.

⁵⁷ StA nr. 111.

hij niet meer 28 september 1599.⁵⁸ Waar hij voor Freepsum stond is onbekend. Op 25 juni 1566 was hij als student in de geneeskunst te Leuven ingeschreven.⁵⁹ Mogelijk stond Bunicerus voor zijn komst naar hier enige tijd elders in deze provincie. Daarop zou kunnen wijzen dat hem in 1599 18 gl. uit de kloostergoederen werd uitbetaald.⁶⁰

Bunicerus bediende deze gemeente waarmee Zuurdijk* was gecombineerd tot zijn overlijden op 14 juli 1614, oud 75 jaren.⁶¹ Aan zijn weduwe werd het genadejaar toegekend⁶² waarover echter moeilijkheden ontstonden (zie hierna).

Na zijn overlijden ontstonden wederom moeilijkheden over het collatierecht. In september 1614 eist Reint Alberda van Johan Lewe dat deze niet alleen het bewind en de administratie van de kerkengoederen voert. Lewe beroept zich op de continuatie in het recht van Van der Wenge op 10 december 1595. Reint Alberda wordt 18 september 1614 nader bewijs van zijn medecollatie opgelegd waaraan hij blijkens het verbaal van 29 september 1614 niet heeft voldaan waarop Lewe in het bezit der collatie wordt gehandhaafd.⁶³ Op de een of andere wijze weet Alberda zijn rechten toch geldend te maken; reeds 12 september 1614, omstreeks tien weken na het overlijden van Bunicerus, had hij 'het lehn' geconfereerd⁶⁴ aan

(1615 **Leffardus Hantingh**)

In januari 1615 eist Alberda van de pastoriemeijers en de weduwe van de predikant verlating van de pastorielanden; 19 januari 1615 worden de landen in vrijdom verklaard, de opzegging gesurcheerd en de presentatie voor de predikantsplaats, gezien de door de tegenpartij geponeerde 'pastors disqualificatie', ter behandeling *in judicio* gesteld.⁶⁵ Op 2 februari 1615 eist Alberda als unicus collator van de volmacht der gemeente reden te geven van de weigering en disqualificatie van de door hem gekozen predikant Leffardus Hantingh. De tegenpartij antwoordt dat Hantingh weliswaar aanvankelijk theologie heeft gestudeerd,⁶⁶ daarna echter een handwerk heeft geleerd en als 'kröger' bekend staat. Het kerspel waarin vele Mennonieten wonen wenst een meer gequalificeerd persoon als predikant. De Hoofdmannen staan toe na te gaan of een vergelijk mogelijk is.⁶⁷ Op zijn verzoek wordt 9 februari bepaald dat Hantingh ter beoordeling of hij bekwaam is hier te staan classicaal zal worden geëxamineerd.⁶⁸ De classis verklaart echter tevreden te zijn met het door de Coetus te Emden afgenomen examen.⁶⁹ Op 22 april 1615 wordt Alberda de verhuring van de pastorielanden bij provisie, ten profijte van degene die predikant zal worden, toegestaan en bepaald dat de gemeente zal worden gedaagd om te verklaren waarom zij de gepresenteerde persoon weigert.⁷⁰ Op 27 april stellen de Hoofdmannen voor Hantingh nogmaals te

⁵⁸ Reershemius, 562.

⁵⁹ Zijlstra nr. 8929.

⁶⁰ StA nr. 2293, 136v.

⁶¹ GDW nr. 2192.

⁶² Arch. Farmsum nr. 1094.

⁶³ Arch. HJK nr. 848, 518-518v en 538.

⁶⁴ Arch. HJK nr. 849, 122.

⁶⁵ Arch. HJK nr. 849, 7v.

⁶⁶ Een inschrijving als student wordt door Zijlstra niet vermeld.

⁶⁷ Arch. HJK nr. 849, 27v.

⁶⁸ Arch. HJK nr. 849, 36v.

⁶⁹ Arch. HJK nr. 849, 91.

⁷⁰ Arch. HJK nr. 849, 91.

examineren in aanwezigheid van twee stadspredikanten;⁷¹ op 12 mei wordt de gecommiteerden tot dit examen toegestaan het examen in de synode af te nemen.⁷² Op 10 mei had de synode het niet juist geoordeeld een nieuw examen op te leggen waar de Coetus te Emden Hantingh had toegelaten tot de dienst. Hem zal echter ter beoordeling van zijn gaven verzocht worden 12 mei voor de synode een proefpreek te houden.⁷³ Hoofdmannen gaven 10 mei desgevraagd te kennen dat Alberda zich meermalen bereid verklaard had zijn propositie terug te nemen indien de classis Hantingh ‘unduchtig und unbequaem’ zou bevinden.⁷⁴ De proefpreek viel goed uit waarop de synode de Hoofdmannen liet vragen of zij er mee zouden kunnen instemmen dat de synode in plaats van de classis Hantingh ‘kortlick undersocht und examinierte’; de volmacht der gemeente achtte het echter 12 mei niet waarschijnlijk dat de gemeente Hantingh ook bij synodale qualificatie zou aanvaarden.⁷⁵ De synode voorziet daarop nog dermate veel moeilijkheden dat zij Hantingh laat bewegen ‘gewetenshalven’ van het beroep af te zien. Uiteindelijk geeft hij te kennen daartoe bereid te zijn, zij het onder enkele voorwaarden die worden ingewilligd.⁷⁶

Na zijn resignatie verzoeken de Hoofdmannen 25 mei 1615 aan Alberda een nieuw beroep uit te brengen waarbij zij hem steun toezeggen voor het geval men zou trachten zijn rechten te ondermijnen of te weerstreven.⁷⁷

Inmiddels had Alberda 27 april 1615 de huren van de pastorielanden gearresteerd.⁷⁸ Op 4 mei protesteert de weduwe van de vorige predikant hiertegen; zij meent daarop rechten te hebben wegens haar genadejaar, te meer waar zij ook de kosten van de preekbeurten tijdens de vacature heeft gedragen en voldaan.⁷⁹ Op 11 mei 1615 verklaart de weduwe Buschenius op eis van Alberda de pastorie ontruimd te hebben.⁸⁰ Op 17 mei 1615 intervenueert zij voor de pastoriemeijers aan wie door Reint Alberda is gelast aan hem en niet aan haar de huren te voldoen; uithoofde van het genadejaar meent zij aanspraken op de huur te hebben. Alberda stelt daartegen ‘het lehn’ 12 september jl. aan een ander te hebben geconfereerd⁸¹. Op 15 juni 1615 leggen de Hoofdmannen de meiers op de huren aan Alberda als unicus collator te voldoen.⁸²

Eerdergenoemde Hantingh werd blijkbaar terstond na 25 mei 1615 door Alberda⁸³ te Spijk* beroepen; de predikant aldaar

1615 - 1642 **Joannes Willems Wolphius**

⁷¹ Arch. HJK nr. 849, 96-97.

⁷² Arch. HJK nr. 849, 113v.

⁷³ Acta synodes Groningen.

⁷⁴ Acta synodes Groningen.

⁷⁵ Acta synodes Groningen.

⁷⁶ Acta synodes Groningen.

⁷⁷ Arch. HJK nr. 849, 130.

⁷⁸ Arch. HJK nr. 849, 97v.

⁷⁹ Arch. HJK nr. 849, 104v.

⁸⁰ Arch. HJK nr. 849, 112; vgl. Acta synodes Groningen, 1615, sessio 6, 11 mei 1615.

⁸¹ Arch. HJK nr. 849, 122.

⁸² Arch. HJK nr. 849, 145v-146.

⁸³ Alberda was hoofdeling te Spijk en bezat een borg aldaar: Formsma e.a., *Ommelander borgen*, 373-374.

aldaar nog genoemd 15 mei 1615,⁸⁴ moet voor 12 juni daaraanvolgend⁸⁵ vandaar zijn vertrokken naar hier waar hij voor het eerst genoemd wordt 11 april 1616.⁸⁶ In 1622 wordt hem de dienst (de ‘pastorie’) door Alberda opgezegd omdat hij buiten diens consent ‘dorch combinatie andere caspelen mede bediende’; de opzegging wordt 17 januari 1622 gediffereerd totdat vast zou staan of de genoemde omstandigheid reden tot déportement is; intussen wordt de predikant gecontinueerd.⁸⁷ Nadien wordt niet meer op deze zaak teruggekomen. Wolphius bleef hier in dienst tot zijn overlijden op 8 september 1642.⁸⁸

In 1622 ontstond blijkbaar weer een geschil over de collatie alhier. Op 21 februari 1622 wordt Sicco Panser op verzoek van Lambert van Starkenborch (eigenaar van Verhildersum alhier⁸⁹) en Reint Alberda in hun geschil over de collatie als arbiter aangewezen.⁹⁰

Wolphius werd vanaf 1638 in de dienst bijgestaan door

Pastor adjunctus

1638 - 1642 **Bernardus Crassus**

wiens beroep naar Leens en Zuurdijk* 7 mei 1638 door de classis werd goedgekeurd en die door Wolphius in de dienst werd bevestigd. Na het overlijden van Wolphius werd Zuurdijk met Wehe* gecombineerd.⁹¹ Crassus volgde Wolphius op en overleed als predikant alhier 16 maart 1670.⁹²

Vicepastoor

1586

Gellius Sixti

komt 15 april 1586 als vicecureet alhier voor.⁹³ Een Jellius Sixti, Phrisius, wordt 2 juni 1569 op de titel van de vicarie te Nijega (waarschijnlijk Hemelumer Oldeferd) geëxamineerd ter toelating tot de wijdingen.⁹⁴ Verder is hij in Friesland als priester niet bekend. Vanaf 1595 is een gelijknamige predikant te Gaast en Ferwoude en later – 1612/3 – te Hornhuizen* en nadien te Saaxum (Wk.).

Vicarie

Het parochieregister uit 1501 noemt hier een vicarie.⁹⁵ In een rapport uit ca 1601 worden alhier twee vicarieën genoemd;⁹⁶ met de tweede daarvan moet de prebende zijn bedoeld.

⁸⁴ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁸⁵ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁸⁶ Arch. HJK nr. 850, 82.

⁸⁷ Arch. HJK nr. 854, 215.

⁸⁸ GDW nr. 2199.

⁸⁹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 200. Hij was een zoon van Ludolf van Starkenborch en Hidde Onsta, dochter van Aepko Onsta.

⁹⁰ Arch. HJK nr. 854, 251.

⁹¹ Arch. Classis Marne nr. 1, 18 januari 1643.

⁹² Arch. Classis Marne nr. 1, 11 april 1670.

⁹³ GA, GAG rvR nr. 1127.

⁹⁴ HUA, ABU nr. 550* 150v.

⁹⁵ RC II, 9.

⁹⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

- ca 1559 **Johan Eyssinck**
was tot zijn overlijden vicarius alhier en werd opgevolgd door

1559 **Isebrant Balck**
die 16 februari 1559 de vicarie te Wetsinge*, waar hij voordien pastoor was, en de vicarie te Leens verkreeg. De eerste ontving hij voor een periode van twee jaren, de vicarie alhier, groot 80 jukken, werd hem – onder bepaalde voorwaarden – levenslang gegeven.⁹⁷

1565 **N.N.**
werd in 1565 als vicarius alhier geïnstitueerd.⁹⁸

Reformatie

ca 1601 **Johan Engelbertsz.**
Volgens het aangehaalde rapport uit omstreeks 1601 was de vicarie, groot 24 jukken, door Van der Wenge (reeds eerder genoemd als de eigenaar van het collatierecht van de pastorie) gegeven aan Johan Engelbertsz., studerende bij de jezuïeten te Keulen.⁹⁹

Prebende

De prebende moet na 1501 zijn gesticht. In 1607 is sprake van de Onze Lieve Vrouweprebende.¹⁰⁰

1565 **N.N.**
werd in 1565 als prebendaat alhier geïnstitueerd; naar zijn zeggen zijn de goederen van de prebende niet gemortificeerd weshalve geen institutierecht verschuldigd is.¹⁰¹

- 1595 **Frederick Reneman**
werd destijds door Eilco Onsta met de prebende voorzien; 10 mei 1595 procederen Ludolf van Starckenborch en Caspar van der Wenge tegen hem (voor wie Hermannus Reneman, pastor te Westeremden*, optreedt) inzake deze prebende. De tegenwoordige meier zal nog één jaar in het genot van de huur blijven; de huur moet in rechtshanden worden opgebracht.¹⁰²

Reformatie

Volgens het reeds genoemde rapport uit omstreeks 1601 is deze prebende, groot 80 jukken, door de meergenoemde Van der Wenge gegeven aan de oude priester Reneman te Westeremden*, mogelijk pro forma.¹⁰³

⁹⁷ Arch. Farmsum nr. 1094.

⁹⁸ Visitatie 1565.

⁹⁹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁰⁰ Arch. HJK nr. 853.

¹⁰¹ Visitatie 1565.

¹⁰² Arch. HJK nr. 838, 92v-93.

¹⁰³ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

1604

Kinderen Reneman

In 1604 wordt vastgesteld dat de prebende in het bezit is van de onmondige kinderen van de monsterschrijver Johan (sc. Reneman).¹⁰⁴

1607vlg.

Bartold Joannis Reneman / Theodoricus Jeyens

Op 24 juni 1607 wordt bepaald dat het mandaat van Reint Alberda op de monsterschrijver Joannes Reneman namens zijn zoon ‘omme sick van allen bewinde van unser L. vrouwen Praebende to Lehns to entholden’ effect zal ‘gewinnen’.¹⁰⁵ De volgende dag wordt hij, Alberda, unicus collator van de Onze Lieve Vrouweprebende genoemd.¹⁰⁶ Niet duidelijk is wie rechtens de prebende genoot: 10 december 1607 wordt Derck Jeyens prebendaat alhier genoemd.¹⁰⁷ Op 27 januari 1608 wordt het verzoek van Theodoricus Jeyens prebendaat om vrijdom der prebendelanden alhier door de Hoofdmannen toegestaan.¹⁰⁸ Op 19 januari 1609 blijkt Joannes Reneman prebendeland alhier te hebben opgezegd.¹⁰⁹ Op 18 mei 1609 wordt hem opgelegd wegens de prebende jaarlijks 20 Emders gl. te betalen aan Hermannus Bunicerus, predikant alhier.¹¹⁰

Op 21 september 1615 eist Barthold Reneman namens zijn zoon, prebendaat alhier, gesteund door Alberda als unicus collator der prebende, van de meier betaling van landhuur; namens de predikantsweduwe wordt geïntervenieerd en betaling van 20 Emders gl. uit deze huur tot het overlijden van de predikant. De meier wordt opgelegd de huur aan eiser te voldoen voorbehoudende het recht van interveniente.¹¹¹ Op 26 maart 1617 wordt van de predikant Wolphius restitutie geëist van de gelden, door hem ‘incompetenter’ ontvangen van de prebendemeijers, omdat hem alleen de opkomsten der pastoriegoederen zijn toegezegd; hij moet zich houden aan het in de beroepbrief gestelde; 19 juni 1617 wordt hem opgelegd binnen acht dagen het van de prebendemeijers ontvangene te restitueren.¹¹² Op 1 oktober 1618 verzoekt hij wegens onvermogen de penningen uit de prebendelanden eerst op Midwinter aanstaande te mogen betalen.¹¹³

Op de zitting van de synode van 14 mei 1616 wordt gesproken over de ‘abalienatie der vicarie’ alhier.¹¹⁴ Welk leen hier is bedoeld blijkt niet.

¹⁰⁴ StA nr. 857.

¹⁰⁵ Arch. HJK nr. 843.

¹⁰⁶ Arch. HJK nr. 843.

¹⁰⁷ Arch. HJK nr. 843.

¹⁰⁸ Arch. HJK nr. 844, 8.

¹⁰⁹ Arch. HJK nr. 844.

¹¹⁰ Arch. HJK nr. 844, 452.

¹¹¹ Arch. HJK nr. 849, 195v.

¹¹² Arch. HJK nr. 851, 91 en 148.

¹¹³ Arch. HJK nr. 852, 203.

¹¹⁴ Acta synodes Groningen.

LEERMENS

Patroons **Donatus, Fabianus en Sebastianus**

Bijzonderheden:

In de bouwgeschiedenis van de kerk onderscheidt Van den Berg zeven bouwfases; naar haar mening kan de ouderdom teruggaan tot de tiende of vroeg-elfde eeuw.¹ Halbertsma stelt als oorspronkelijke vorm een vermoedelijk uit het midden der elfde eeuw daterend zaalkerkje dat later werd uitgebreid.² In zijn opgravingsverslag maakt hij geen melding van sporen van oudere kerkgebouwen.³ Karstkarel stelt de aanvang van de bouw omstreeks 1100.⁴

De kerk was gewijd aan **Donatus, Fabianus en Sebastianus**. Keizer geeft de tekst van een tympaan, zich destijds in de kerk bevindende, met de namen van de twee laatstgenoemde heiligen en het jaartal 1286.⁵ Wumkes is van oordeel dat het rijmpje over de ‘vrijage’ tussen Donatus te Leermens en Walburg te Groningen⁶ uit de dertiende eeuw dateert.⁷ In 1423 en volgende

jaren is meermalen sprake van de *ecclesia sancti Donati*.⁸

Op gewelven in het koor zijn afgebeeld: aan de noordwand een bisschop, vermoedelijk Donatus, aan de zuidwand Sebastianus, een gekroonde figuur, waarschijnlijk keizer Diocletianus,⁹ Ursula en Maria met het Kind.¹⁰ In 1510 wordt een vicarie gesticht in *parochiali Eccle Srm Donati, Fabiani et Sebastiani in Leermense*.¹¹ In een geschil waarbij de kerkvoogden alhier partij waren, over land verklaren 22 november 1530 getuigen dat het betrokken land bij testament ‘sente Donatus toe Leermens’ was vermaakt en door de voogden ongestoord verhuurd is geweest.¹² Mijleman tenslotte vermeldt Fabianus en Sebastianus als patroonheiligen van de kerk alhier.¹³

Alleen van de pastoor Eneko bleef een – onduidelijk – zegel (1473) bewaard¹⁴ dat onvoldoende herkenningmogelijkheden biedt.

Brandsma brengt het Donatuspatrocinium in verband met wereldlijk gezag dat de bisschop van Utrecht in deze omgeving een tijdlang heeft gehad. In 1040 schenkt keizer Hendrik III het

¹ Van den Berg, ‘Leermens’, 85.

² Halbertsma, *Nieuwsbulletin* KNOB 13 (1960), 106. In *Bulletin* KNOB 69 (1970), 16-17 en 19 worden slechts vier bouwfases onderscheiden.

³ Halbertsma, ‘Leermens’, 310-319.

⁴ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 427.

⁵ GA, Hs. Keiser, *Kronyk van Groningen ende Ommelanden*, 1743, met annotaties van J.W. Keiser, ad 20: *Sebastianus miles presul Fabianus CCLXXXVI/ ambo coronati nc. O. sine fine deati*.

⁶ Wumkes, Stelling VI bij zijn proefschrift *Sibrandus Leo's Abtenlevens* (Bolsward 1929); voor de tekst van het rijmpje onder meer Halbertsma, ‘Leermens’, 316.

⁷ Formsma, ‘Leermens’, 181-183 volgens wie Wumkes, onbekend met het Donatuspatrocinium, ‘belandt in het strijdtoneel van de dertiende eeuw’.

⁸ Reimers, *Oldenburgische Papsturkunden* nr. 85 (1423), 86 (1424); Reimers, G XXIX (1425), G XXXIII (1427).

⁹ Aldus de beschrijving. Ons lijkt Fabianus (als gekroonde paus) meer voor de hand te liggen.

¹⁰ Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst*, 142.

¹¹ Arch. HJK n. 1264 reg. 56 (ChvdH VII nr. 566, 27 februari 1589).

¹² Arch. Farmsum nr. 869 reg. 306.

¹³ Mijleman, *Ommelands Ere*, 57. ‘op een roodverwige zarck de beijde patronen van deselve kerck te weten de heilige martelaren Fabianus ende Sebastianus’.

¹⁴ Arch. Van Iddekinge nr. 181. Een opgedrukt zegel uit 1462 (21 april) bleef niet bewaard; sporen van een negatiefindruk daarvan tonen waarschijnlijk een bisschop; het attribuut is niet te identificeren: GA, GAG, R.F. 1462/15.

predium Leermens met Eenum en vele landerijen aan de bisschop van Utrecht.¹⁵ De opzet van de kerkbouw, tussen 1150 en 1200, doet naar haar mening vermoeden dat Leermens toen nog een wereldlijke enclave in het kerkelijke gebied van Munster was. Een Donatusrelik zou de Utrechtse bisschop van de keizer voor Leermens kunnen hebben gekregen.¹⁶ Later zou de enclave naar haar opvatting naar Munster zijn overgegaan.¹⁷

Vicarieën en prebenden

In 1423 is sprake van een *perpetua vicaria* (in 1424 *sine curain ecclesia sancti Donati* alhier) waarvan de jaarlijkse inkomsten 3 mark zilver niet te boven gaan.¹⁸ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.¹⁹ Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een vicarie.²⁰ In 1510 wordt een prebende of vicarie op het altaar van Maria gesticht.²¹ Daarnaast worden hier aangetroffen de vicarie van het Kruis, de Donatusprebende en de Johannesprebende of –vicarie zodat Leermens in de zestiende eeuw tenminste vier vicarieën/prebenden had.

Pastorie

1446 - 1448 **Thyaerd**

pastoor alhier, verklaart 3 februari 1446 land dat nu wordt verkocht destijds te hebben gegeven aan zijn nu overleden zoon Eweke.²² Mogelijk was de verklaring nodig als aankomstitel voor de verkoper van het land in 1446 (Ebele en zijn moeder Ena) die het van Eweke zullen hebben verworven zonder dat daarvan een verzegeling was opgemaakt. Tytardi resigneerde als pastoor alhier in 1448 waarna strijd ontstond over zijn opvolging.²³

1448 - 1473 **Eneko**

Op 17 augustus 1448 wordt een verzoek ingewilligd van Henricus Ghysens, priester, om voorziening met de parochiekerk te Leermens waarvan de jaarlijkse inkomsten vier mark zilver bedragen, vacant door de resignatie van Tytardus, waarover hij strijdt met Enyco ‘can. in Butlyicze’,²⁴ niettegenstaande een geboortegebrekk en het bezit van de kerk te Wirdum met een jaarlijkse opbrengst van 3 mark zilver.²⁵ Henricus is hier echter niet gekomen; in 1451 komt hij nog te Wirdum* voor.

¹⁵ OGD nr. 18. De goederen waren aan de keizer vervallen door de opstandigheid van zijn leenmannen Uffo en diens broers.

¹⁶ Brandsma, ‘Doxalen’, 113.

¹⁷ Brandsma, ‘Doxalen’, 114.

¹⁸ Reimers, *Oldenburgische Papsturkunden*, nrs. 85 en 86.

¹⁹ Alma, ‘Schattungen’, 175.

²⁰ RC II, 10v.

²¹ Arch. HJK nr. 1264 reg. 56 (ChvdH VII nr. 566, 27 februari 1589). Zie hierover ook: Kuiken, ‘Memoriecultuur’, 33-41.

²² GA, GAG, R.F. 1446/15.

²³ RG VI, 192-193 nr. 1862.

²⁴ Ongetwijfeld had gelezen moeten worden ‘cur(atus) in Gutlynze’ of iets dergelijks.

²⁵ RG VI, 192-193 nr. 1862 (Reg. Suppl. nr. 434, 308v sqq.).

Eneko komt verder voor 11 april 1452,²⁶ als Emko 11 november 1463 zijnde dan ‘boven de vijftich Jaren olt’²⁷ en tenslotte 20 juli 1473.²⁸

1500 - 1502 **Brongher/Brunger/Brunoldus**

Op 21 december 1500 zegelt Brongher, pastoor alhier,²⁹ evenals 13 juni 1502.³⁰

1534/5 ? **Meerten**

In een rekening van ontvangen breuken over 1534/5 wordt onder Leermens genoemd ‘Heer Meertens maget’³¹; mogelijk was hij de pastoor (of vicarius) alhier.

- †1549 **Richardus Jacobi**

pastoor alhier, stierf in 1549 en werd in de kerk begraven; zijn grafzerk werd bij de restauratie van de kerk teruggevonden.³²

1551 **Mr Evert Oelbecke**

komt 7 oktober 1551 als pastoor alhier voor.³³ In 1547 en 1548 wordt hij genoemd als vicarius te Bedum*, vanaf 1554 als commissarius (en pastoor) te Baflo*.

155(2?)6 **Johan Storck**

- † 1556 wordt 30 maart 1556 als pastoor alhier vermeld.³⁴ Hij was eerder geestelijke in Overijssel. Op 22 oktober 1528 gaat Johan Storck, kapelaan van de kerspelkerk te Zwolle, een contract aan met ‘myner kock maget Alijt’ die ‘zes zee’ Rijder gl. per jaar zal verdienen.³⁵ Op 29 januari 1548 staan schepenen en raad van Hasselt Johan Storck, vicecureet aldaar, het beneficium van het Nicolaasaltaar aldaar toe mits hij daarop een goede kapelaan houdt.³⁶ Op 6 april 1556 worden Johan Storck en zijn huisvrouw Alijt vermeld.³⁷ Op 7 juni 1552 resigneert Johan Storck, eertijds pastoor te Hasselt, van de vicarie van Nicolaas, Anthonius en Anna te Hasselt.³⁸ Wellicht is hij toen hier gekomen, mogelijk door relaties met leden van het geslacht Greving dat zowel alhier als te Hasselt gevestigd was.³⁹ Uit 1556 dateren stukken in het proces tussen de vrouw van Geert Bus te Groningen als crediteur en Alijt, dienstmaagd van Johan Storck, eerder pastoor te Hasselt, later te Leermens. Alijt ontkent er met de erfenis van door te zijn gegaan en naar Hasselt alleen de kleren van haar zelf en de kinderen te hebben meegenomen. Zij diende voor loon en heeft nog wel 200 Rijder gl. te goed.⁴⁰ Op 31 juli 1556 verklaart de pastoor en commissarius te

²⁶ AKG nr. 2, 28v reg. 294.

²⁷ Collectie Wichers, Hs. in folio 511, 162v-163.

²⁸ Arch. Van Iddekinge nr. 181.

²⁹ Arch. Ewsum nr. 542 (oud nr. 259 reg. 96*) (ook OUB II nr. 1673 – daar gedateerd 26 december 1500).

³⁰ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 226.

³¹ Arch. Ewsum nr. 321.

³² GDW nr. 385.

³³ Arch. Lewe nr. 542 reg. 112.

³⁴ Arch. HJK nr. 52, 353.

³⁵ HCO, Arch. Stadgerecht Hasselt, Processtukken nr. 549, 226.

³⁶ HCO, Arch. Stadgerecht Zwolle nr. 3152, 138.

³⁷ HCO, Arch. Stadgerecht Hasselt, Processtukken nr. 549, 222.

³⁸ Formsma, Oud-archief Hasselt reg. 487.

³⁹ Hommes, Greving.

⁴⁰ HCO, Arch. Stadgerecht Hasselt, Processtukken nr. 549, 213vlg.

Loppersum dat Johan Storck 24 juli 1556 nog in leven was maar 28 juli 1556 is overleden.⁴¹ Op 4 september 1556 verklaart Georgius Pibonis Abbema de Grow, notarius publicus te Godlinze, dat Alijt voornoemd met de boedel is vertrokken.⁴² Op 29 november 1556 verzoeken Burgemeesteren en Raad van Groningen aan Burgemeesteren, Schepenen en Raad van Hasselt hun burger Gherydt Busch behulpzaam te zijn bij zijn schuldvordering op Alijdt, concubine van Johan Storck, pastoor te Leermens, die al zijn goederen heeft ontvangen en naar Hasselt is gegaan.⁴³

1565

Wolter

komt als pastoor alhier voor 11 april 1565.⁴⁴

1569 - 1570 **Laurentius Ambrosius Coloniensis**

Laurentius van Collenn komt als pastoor alhier voor 18 februari 1569⁴⁵ en als zodanig onder bovenstaande naam 16 maart 1570.⁴⁶

1572 - 1574 **Menoldus Ompteda**

komt als pastoor alhier voor tussen 27 maart 1572 en 27 mei 1574.⁴⁷ Menolt Ompteda Groninganus werd in april 1563 te Rostock en 10 december 1566 te Heidelberg als student ingeschreven.⁴⁸ Hij zal in 1574 of 1575 zijn uitgeweken naar Oostfriesland. Graaf Johan die calvinist was trachtte in 1577 Meinold Ompteda, door Reershemius een 'ausländischer zwinglischer Prediger' genoemd te Norden benoemd te krijgen. Zijn lutheraanse broer, graaf Edzard, verzette zich met succes daartegen.⁴⁹ Menold ging daarop naar Groothusen waar hij reeds in 1579 stond en 5 oktober 1582 stierf.⁵⁰ De Genealogie Ompteda maakt van hem geen melding; in geen geval was hij een zoon van Harmen Ompteda en Harmtje Entens.⁵¹

1575

Cornelius

pastoor alhier, komt voor 19 mei 1575.⁵²

1576 - †1582 **Gerardus Budde**

komt vanaf 1576 als pastoor alhier voor, voor het eerst 7 juni 1576⁵³ en stond hier tot zijn overlijden op 2 juni 1582.⁵⁴ Op 1 november 1568 betalen de kinderen van Sweer Rengers te Oldenhuis een bedrag aan de clericus Gerardus Budde; niet is aangegeven waarvoor.⁵⁵ Op 2 juni 1569 wordt Gerardus Budde, clericus van het bisdom Groningen, op de titel van vicarius te Groot

⁴¹ HCO, Arch. Stadgerecht Hasselt, Processtukken nr. 549, 221.

⁴² HCO, Arch. Stadgerecht Hasselt, Processtukken nr. 549, 221v-222.

⁴³ GA Hasselt nr. 43 nr. 737.

⁴⁴ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁴⁵ Arch. Ewsum nr.(oud) 201*, 13.

⁴⁶ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁴⁷ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁴⁸ Zijlstra nrs. 7942, 2433.

⁴⁹ Reershemius, 257.

⁵⁰ Reershemius, 714.

⁵¹ Hommes, 'Ompteda', 132 jo. 129-130.

⁵² GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁵³ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁵⁴ GDW nr. 383 c.

⁵⁵ Arch. Farmsum nr. 21.

Termunten* te Utrecht tot de wijding van subdiaken toegelaten.⁵⁶ In 1577 trachtte Joost Lewe ter Hansouwe, gehuwd met Elisabeth Addinga, die zich beschouwde als de rechtsoptolger in Westerwolde van de Addinga's, Gerardus Budde als pastoor te Onstwedde* benoemd te krijgen maar hij slaagde daar niet in.

1583 - 1601 Fredericus de Wulften

komt vanaf 21 maart 1583 als pastoor alhier voor.⁵⁷ Friderich von Wulften, pastoor alhier, wordt 29 mei 1586 zoon genoemd van de overleden pastoor te Ibbenbüren.⁵⁸ Hij was een zoon van Fredereicus Wulften, van 1549 tot zijn overlijden in 1575 pastoor te Ibbenbüren (die daar werd opgevolgd door Bernardus Brogbern, enige tijd prebendaat te Middelstum).⁵⁹

Reformatie Hij was hier in functie tot de Reformatie en ging daartoe over; als predikant en gewezen priester alhier wordt hij 14 juli 1595 vermeld.⁶⁰ Voor het laatste komt hij als predikant alhier voor 28 mei 1601.⁶¹

1602 - 1615 Joannes Egberti

uit Siddeburen, in juni 1600 nog genoemd als predikant te Oostwold (Old.)*, komt vanaf 20 mei 1602 als predikant alhier voor.⁶² Vanaf 1604 bediende hij ook Eenum*. Een beroep om ook in combinatie Oosterwijtwerd* te bedienen werd door de classis niet goedgekeurd. Hij wordt als predikant alhier nog genoemd 13 juni 1615⁶³ en overleed waarschijnlijk nog in dit jaar. Zijn weduwe komt voor 19 april 1616.⁶⁴

1616 - 1627 Bernardus Conradi

Renensis,⁶⁵ hield voor 18 maart 1616 een proefpreek alhier en wordt na examen toegelaten 15 juli 1616. Als predikant alhier komt hij reeds 16 mei 1616 voor.⁶⁶ Hij stierf 29 april 1627⁶⁷ en was gehuwd met een dochter van Hermannus Treccius, predikant te Middelstum*.⁶⁸ De festiviteiten bij dit huwelijk gaven de synode in 1618 aanleiding tot ernstige kritiek.

Vicarie

1423 - 1427 Meynardus Yconis

In 1423 bezit Meynardus Yconis de *perpetua vicaria* alhier waaruit hij overigens kort daarop wordt verdreven. Hij bezat ook de kerk (de stukken spreken van 'capella') te Obergum* die hij ook verloor. Over beide voerde hij processen waarbij hij veelvuldig supplieken richtte tot paus Martinus V. Nog

⁵⁶ ABU nr. 550*, 150. Hij was een der zeer weinigen van buiten het bisdom Utrecht die aldaar tot de wijding werd toegelaten.

⁵⁷ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁵⁸ Arch. HJK nr. 571 (ChvdH VI nr. 523).

⁵⁹ Oldenhof, *Brogbern*, 11, 22.

⁶⁰ Acta synodes Groningen.

⁶¹ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁶² GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁶³ Acta synodes Groningen.).

⁶⁴ Gerecht van het Oldambt nr. 7326 (Wagenborgen).

⁶⁵ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁶⁶ GA, RAG, Hs. in folio 175 b, deel 1.

⁶⁷ Acta synodes Groningen, 1626.

⁶⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 6 september 1627, 21 januari 1628; Proclamatieboek Groningen 6 maart 1629.

11 april 1427 pretendeert hij de rechtmatige bezitter van de vicarie te Leermens te zijn.⁶⁹ Voor uitgebreider weergave der gegevens wordt verwezen naar Obergum*.

1535 N.N.

1535 N.N.

De visitatierekening over 1535 vermeldt eerst de ontvangst van 3 mark 1 stuiver voor de investituur van een vicarius alhier; aan het slot van de rekening komt nogmaals de ontvangst van een bedrag wegens investituur van een vicarius voor.⁷⁰

1579 N.N.

Op 3 april 1579 wordt goedkeuring gegeven voor de verkoop van het vicariehuis alhier ter betaling, onder bepaalde voorwaarden, van de schulden van de kerk alhier. De vicarie is thans in het bezit van een student. Collatoren zijn de kinderen van wijlen Lucas Clant⁷¹ (eigenaar van Bolsiersema te Leermens).⁷²

Op 30 december 1587 wordt Willem Ubbena als bezitter van het sterfhuis van wijlen Lucas en Joost Clant, gebroeders (Ubbena was een schoonzoon van Lucas Clant⁷³) gedaagd door de gemene grondheren, eigenerfden en ingezetenen, vertegenwoordigd door Johan Rengers *cum suis*, volgens wie Clant *cum suis* het *jus patronatus* hadden 'vindiceert', terstond alle door hem of zijn rechtsvoorgangers verkochte goederen en renten alsmede een miskelk te restitueren en de schulden te lossen. Onder meer is in het geding de opbrengst van de verkoop van het vicariehuis. In de Ommelanden is het merendeels gebruik dat de vicariehuizen uit de kerkengoederen getimmerd, onderhouden en gerepareerd worden; de opbrengst is dan bij verkoop ook voor de kerk. De eis wordt slechts ten dele toegewezen; Ubbena's patronaatsrecht (over de vicarie) is echter niet betwist.⁷⁴

vòòr 1588 N.N. (Gerardus Wesselinck?)

Op 21 mei 1588 wordt genoemd de pastoor te Meedhuizen*, gewezen vicarius te Leermens.⁷⁵ Hij wordt dan vrijgesproken van de eis uit rechtshanden gelichte huren der vicarielanden te restitueren omdat de gelden 'wel ende debite gelichtet ende entfangen' waren.

Mogelijk is bedoeld Gerardus Wesselinck, in 1584 en 1585 als pastoor te Meedhuizen* genoemd terwijl in 1607 zijn weduwe voorkomt.

Reformatie

Op 19 november 1622 is sprake van een proces tussen Diderich Scharf en de weduwe van Willem Ubbena over de collatie van de vicarie alhier welk recht Scharf pretendeert te

⁶⁹ Reimers, *Oldenburgische Papsturkunden* nr. 111.

⁷⁰ Visitatie 1535.

⁷¹ Arch. HJK nr. 54, 137v-138.

⁷² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 205.

⁷³ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 205.

⁷⁴ Arch. HJK nr. 55, 367-367v; vgl. Ibid., 399v-400v, 16 april 1588.

⁷⁵ Arch. HJK nr. 56, 11v.

hebben⁷⁶ zonder dat verdere bijzonderheden blijken. Mogelijk ging het proces over de vraag of Scharf die in 1619 Bolsiersema kocht van Willem Ubbena junior en zijn vrouw⁷⁷ ook de rechten op de vicarie had gekocht.

Onze Lieve Vrouweprebende

Op 16 augustus 1510 oorkondt Wilhelmus Frederici, pastoor van de Martinikerk* te Groningen*, dat hij een hem door Dodeko Grevinck, cureet en rector van de Hippolytuskerk te Middelstum*, opgesteld stuk inzake de stichting van een prebende of vicarie op het Maria-altaar in de kerk van Donatus, Sebastianus en Fabianus te Leermens in de vorm van een

oorkonde heeft opgesteld.⁷⁸ De bevestiging van de stichting geschiedde – na het overlijden van de stichter – door de officiaal op 30 juli 1522.⁷⁹ Ten onrechte vermeldt Boeles dat volgens de stichtingsbrief de prebende behoorde aan de pastoor.⁸⁰ Weliswaar was deze medecollator maar de principale collatie bleef aan het geslacht van de stichter tussen leden waarvan later meermalen geschillen over de prebende ontstonden.

Van de prebende bleef een missaal bewaard.⁸¹

- 1557 **Martinus Grevinck**
bezat tot zijn overlijden in 1557 de prebende.⁸²

1557 - 1561 **Duthmar Grevinck**
die ook werd geïnstitueerd maar nadien verwikkeld raakte in een geschil over het collatierecht der prebende tussen Martinus en Johannes Grevinck, broers, die namens hem optraden, en Ludgerus Grevinck namens zijn zoon; het geschil werd 4 augustus 1559 door de officiaal behandeld.⁸³ Blijkbaar eindigde het geschil in een uitspraak dat het collatierecht – wegens onenigheid der collatoren - was vervallen aan de bisschop. Daarop kan wijzen dat in 1561 of 1562 een akte wordt geratificeerd van de collatie *jure devoluto* (een plaats wordt niet genoemd) voor Duthmar Grevinck.⁸⁴ Hoelang deze de prebende heeft bezeten is niet bekend. Waarschijnlijk waren Martinus en Duthmar zoons van Martinus sr.⁸⁵

1566 – 1568/9 **Abel Grevinck**

Eind juni 1566 klaagden de weduwen van Luert en Eysse Grevinck zich bij Burgemeesteren en Raad van Groningen over ‘hun vadderen’ Marten en Johan Grevinck die hen verkortten in hun rechten de prebende te confereren hetgeen zij hebben gedaan aan Abel, zoon van wijlen Luert Grevinck. Op 1 juli 1566 zenden Burgemeesteren en Raad hun klaagbrief door aan de bisschop van Munster en verzoeken zij deze de supplianten en in het bijzonder Abel aan zijn

⁷⁶ Arch. HJK nr. 854, 418v.

⁷⁷ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 205-207.

⁷⁸ Arch. HJK nr. 1264 (ChvdH VII nr. 566, 27 februari 1589).

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Boeles, *Vicariegoederen*, 14.

⁸¹ Bibliotheek Universiteit Groningen, Catalogus incunabelen nr 137; op het schutblad ‘*Iste liber pertinet ad usum et ad altarem sanctissimae Virginis mariae*’.

⁸² Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, 13.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 315.

⁸⁵ De Genealogie Grevinghe, van Hommes, biedt weinig houvast

recht te helpen opdat deze met de prebende ‘warcklick und mitter daet vertroestet moege worden’.⁸⁶ De zaak werd in behandeling genomen waarbij de uitspraak ten nadele van Marten en Johan Grevinck uitviel. Bij de uitspraak door de officiaal in de kerk te Middelstum gedroeg laatstgenoemde zich blijkbaar onbehoorlijk. Door het ontstane rumoer vergat de notarius, volgens latere verklaring van de officiaal, de woorden ‘voor drie jaren’ op te nemen in de tekst weshalve Johan Grevinck voor Luitenant en Hoofdmannen nietigheid van het vonnis vorderde. Op grond van de verklaring van de officiaal en kennisneming van diens protocol wordt de vordering afgewezen en 5 juli 1587 de uitspraak executabel gesteld. Ook was Johan Grevinck op de citatie om 13 februari jl. voor de officiaal te verschijnen niet gecompareerd.⁸⁷ Mogelijk werd Abel de prebende voor de tijd van drie jaren toegekend.

Op 27 februari 1589 verklaren Werninck, gewezen officiaal, en Krijthe, destijds commissarius-generaal van de proostdij Usquert, dat in het verleden een geschil over de prebende alhier is geweest tussen *Dns Abelus Grevinge Ludgeri filius* en *Dns Dutmarus Grevinge Zwollanus Johannis filius*.⁸⁸

Gedoeld zal zijn op het in 1566-1567 gevoerde proces dat blijkbaar door Abel Grevinck werd gewonnen. Mogelijk ontstond het geschil reeds in 1565; blijkens het visitatieverslag over dat jaar moest de investituur van een nieuwe vicarius alhier nog geschieden;⁸⁹ mogelijk heeft de vermelding betrekking op deze prebende.

Abel Grevinck, clericus van het bisdom Munster,⁹⁰ bezat de prebende tot zijn resignatie in verband met zijn huwelijk.⁹¹ In 1569 huwt een Abel Grevinck met Geertruit Wicheringe.⁹² Hommes kon hem niet platsen in zijn genealogie van dit geslacht. Indien het hier de gewezen prebendaat – van wie vaststaat dat hij in 1569 huwde – staat zijn plaats vast; hij zal na het overlijden van zijn vrouw (1580⁹³) zijn hertrouwd, en was dan dezelfde als de latere grietman van Vredewold.⁹⁴

De vervulling van de vacature in 1569 gaf wederom aanleiding tot onenigheid.

1569

Duthmar Grevinck

Op 13 februari 1569 schrijft de weduwe van Johan Grevinck, Jutte van den Water, vanuit Zwolle aan Johan van Ewsum over een aan haar zoon beloofde prebende en meldt zij dat zij en haar zwager Marten Grevinck in de conferatie consenteren.⁹⁵ Marten was in 1545 gehuwd en leefde nog in 1567.⁹⁶

Op 18 februari 1569 geeft Werninck, pastoor te Middelstum*, aan Johan van Ewsum aanwijzingen voor het confereren van de Onze Lieve Vrouweprebende

⁸⁶ GA, GAG nr. rvR 16 (Missivenprotocol Alting I), 56.

⁸⁷ Arch. HJK nr. 70 (ChvdH I nr. 100).

⁸⁸ Arch. HJK nr. 1264 (ChvdH VII nr. 566, 27 februari 1589). Dat zou dan moeten zijn Ditmar Grevinghe, overleden vóór 1630, huwt in 1582 Maria Splinter en zoon van Johan Grevinghe, overleden vóór 1569, en Jutte ten Water, Hommes, ‘Grevinghe’, 68.

⁸⁹ Visitatie 1565.

⁹⁰ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XI).

⁹¹ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XI).

⁹² Hommes, ‘Grevinghe’, 59-61.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem, 61.

⁹⁵ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – VI).

⁹⁶ Hommes, ‘Grevingha’ (1952) 20-21.

alhier, vacant door het huwelijk van bovenstaande Abel, aan Duthmar Grevinck, nu twaalf jaren clericus van het bisdom Munster. Aan de bisschop van Groningen moet toestemming voor de absentie van de prebende wegens studie worden gevraagd. Het concept van de conferatie laat ruimte voor zowel de Anthoniusprebende te Kantens* als de prebende alhier die in het concept patroon der prebende wordt genoemd; de keuze stond blijkbaar aan Johan van Ewsum.⁹⁷ De bisschop wenste, blijkens een bericht van 20 februari 1569, nog een verklaring dat zo Duthmar na zijn vijfentwintigste jaar geen priester zou worden hij van de prebende zal resigneren.⁹⁸

Door Dr George Westendorp (gehuwd met Evertien Grevinck, dochter van Luert, de vader van eerdergenoemde Luert en Eysse Grevinck⁹⁹) echter werd de zoon van Eyso Grevinck als kandidaat voor de prebende naar voren geschoven; deze zal binnenkort ‘geconsacreerd’ worden als clericus waarna hem terstond de investituur zal worden verleend.¹⁰⁰ Blijkens een bericht van 28 februari heeft Duthmar Grevinck de investituur, ondanks de tegenwerking van Westendorp, ontvangen; onmiddellijk daarop is hij te Leermens geïntroduceerd.¹⁰¹ Op 2 maart dankt Henrick van Velthuisen te Zwolle Johan van Ewsum voor de eer en moeite inzake Duthmar, zoon van Johan Grevinck en Henrick’s zuster; Duthmar zal te Münster gaan studeren.¹⁰²

Westendorp gaf echter, blijkens een brief van 22 maart 1569, de strijd niet op¹⁰³ en wist blijkbaar met succes zijn zaak te bepleiten; 19 juni deelt de weduwe van Johan Grevinck aan Johan van Ewsum mede van de bisschop de raad te hebben gekregen een schikking aan te gaan en verzoekt zij Van Ewsum om zijn steun.¹⁰⁴ Tenslotte verklaart zij zich 30 juni 1569 bereid tot een schikking¹⁰⁵ zodat kan worden aangenomen dat de niet met name genoemde zoon van Eysse Grevinck de prebende heeft gekregen. Het zal dan betreffen

1569

Edzard Grevinck

clericus van het bisdom Groningen, wordt 22 april 1569 door de officiaal van het bisdom Groningen tot de Onze Lieve Vrouweprebende alhier toegelaten, vacant door de resignatie van Abel Grevinck, nadat de abt van Oldenklooster (Feldwerd) en de pastoor alhier geweigerd hadden hem voor de prebende te presenteren.¹⁰⁶

Het verband tussen de verschillende Grevinck’s is niet geheel duidelijk. Hommes slaagde er in zijn genealogie van het geslacht Grevinck¹⁰⁷ niet in de beide takken die meermalen geschillen hadden over deze prebende aan elkaar te verbinden.

⁹⁷

⁹⁸ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XI); Duthmar is nog steeds zonder bediening.

⁹⁹ Hommes, ‘Grevinghe’, 59-61.

¹⁰⁰ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XII).

¹⁰¹ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XIV).

¹⁰² Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XVI).

¹⁰³ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XVIII).

¹⁰⁴ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XXIX).

¹⁰⁵ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XXXIII; vgl. *ibid.* nr. 26 (oud nr. 132 M – XXXVIII, 11 juli 1569).

¹⁰⁶ Coll. Grevinck, bundel genummerd R.F. 1510/29 (daarin ook zeventiende-eeuwse processtukken over deze prebende).

¹⁰⁷ Hommes, ‘Grevinck’ resp. ‘Grevinghe’.

Johan Grevinck was een zoon van Duthmar Grevinck († na 1545) en gehuwd met Jutte ten/van den Water. Hun zoon Duthmar (in verband met de prebende genoemd 1566/1569) huwde te Zwolle 25 september 1582; zijn derde kind werd 30 oktober 1586 gedoopt; kort na de geboorte van het vierde zal hij zijn overleden.¹⁰⁸ In februari 1589 wordt hij overleden genoemd wanneer op verzoek van zijn tegenspeler uit 1566/1567, Abel Grevinck, en Ulger Ulger (die met een zuster van zijn vader was gehuwd) door Werninck en Krijthe, bij het proces *actuarius* en *notarius*, bovengenoemde verklaring wordt afgegeven.¹⁰⁹

Voor de onderlinge samenhang zijn mogelijk de volgende vermeldingen nog relevant: op 25 mei 1520 en 26 juni 1526 verkoopt Luyrt Grevinck, zoon van wijlen Abel, renten uit hem van zijn vader aangeërfde landerijen, onder meer uit wijlen Luyrt Grevinck's heerd te Leermens.¹¹⁰ Mogelijk is deze Luyrt de in 1526 met Stegingegoed beleende die zijn vader Abel opvolgde;¹¹¹ op 28 juli 1546 verkopen Duthmar Grevinck en zijn vrouw Nese eenderde van een akker te Slochteren aan het Jacob en Annagasthuis dat het overige tweederde deel reeds bezit en vrijwaren het gasthuis mede tegen eventuele aanspraken van zijn neef Eysso die mede zegelt.¹¹² Mogelijk gaat het hier om Duthmar, 1529 en 1542 schepen te Hasselt, vader van Johan Grevinck;¹¹³ Eysse komt niet voor in Hommes'schema.¹¹⁴

Het familieverband der verschillende Grevinck's kan waarschijnlijk als volgt worden gezien:

Luert (Ludgerus)

- Doeke, pastoor Middelstum 1486-1513; stichtte prebende 1510
- N. (Abel?), overleden voor 1526
 - Duthmar (schepen Hasselt?), overleden na 1545
 - == Martinus, trouwt 1545
 - == Martinus, overleden 1557
 - == Duthmar, prebendaat 1557-1559
 - == Johan, tr. Jutte tenWater
 - == Duthmar, prebendaat 1569
 - Luyrt
 - == Luert
 - == Abel, prebendaat 1566-1569
 - == Eysse, student Ferrara 1551¹¹⁵
 - === Edzard, prebendaat 1569, student Keulen 1566¹¹⁶
 - == Evertien, trouwt George Westendorp
 - == dochter, trouwt Lubbert Ulger

¹⁰⁸ Hommes, 'Grevinck', 68.

¹⁰⁹ Arch. HJK nr. 70 (ChvdH I nr. 100).

¹¹⁰ StA Aurich, Rep. 234 [Kontraktenprotokolle Emden], 1, 329 en 476.

¹¹¹ Hommes, 'Grevinck', 58, 60.

¹¹² Arch. St. Jacob en Annengasthuis nr. 30 reg. 20.

¹¹³ Hommes, 'Grevinck', 67-68.

¹¹⁴ Hommes, 'Grevinck', 60.

¹¹⁵ Zijlstra nr. 12232.

¹¹⁶ Zijlstra nr. 6551.

Verwant aan hen waren de broers Mr Bewo (1483-1523(5?) pastoor te Godlinze*), Mr Johannes (1513-1546 pastoor te Middelstum*) en Dutmar Mensema (blijkbaar kinderloos overleden), voorts Luert Grevinck, geboren 1496, 1527-1547 pastoor te Uithuizen*, 1547-1557 pastoor te Bedum*, met een zuster Abele en een broer Eysso, en tenslotte Mr Doecko Grevinck (Grovinge), in 1529 door de familie Onsta gepresenteerd als prebendaat van de Onze Lieve Vrouweprebende te Eenrum*.

1583

Guolphus ter Spoelde

ontvangt in 1583 de Grevingeprebende; de begeving wordt 5 juli 1583 door Luitenant en Hoofdmannen goedgekeurd en bevestigd.¹¹⁷ In 1582 was hij namens de abt van Oldenklooster pastoor te Bierum*; later is hij wellicht nog pastoor (?) te Losdorp* geweest.

Reformatie

Op 5 mei 1607 wendt Edzard Grevinck zich met een request tot de synode waarin hij stelt dat de prebende tot dusverre ‘missbrukett ys’, dat wil zeggen dat de inkomsten ervan niet *ad pios usus* waren aangewend, en advies en recommandatie verzoekt voor zijn zoon die hij op de prebende wil laten studeren ‘yn den wahren christlickeren Gereformierden religie’. De synode verstrekt de verlangde aanbeveling aan de collatoren der prebende.¹¹⁸ Het is niet duidelijk welke zoon hier bedoeld werd. Edzard had – volgens de genealogie-Grevinck- twee of drie zoons: Abel, Edzard en Johan¹¹⁹ maar van geen dezer is een opleiding als hier bedoeld bekend. Wellicht is bedoeld Lubbert Greving, die van 1622 tot 1627 rector van de Latijnse school te Esens (Ofr.) was.¹²⁰

De goede gewoonte in de familie Grevinck processen over de prebende te voeren werd na de Reformatie voortgezet. Op 28 augustus 1637 brachten scheidslieden een scheiding tot stand tussen Johan Greving en Wytske Greving aan de ene en hun broer Edzard Greving aan de andere kant. Daarbij wordt onder meer bepaald dat van de prebenden te Leermens en Zandweer* die zij mandelig hebben met Luyrt Greving, elk de helft van het aandeel zal hebben. Edzard Greving tekent beroep aan tegen deze scheiding doch wordt 5 mei 1638 door Stadhouders en Hoofdmannen in het ongelijk gesteld.¹²¹ In 1648 blijken de kapitein Abel Edzardsz. Grevinga en de rekenmeester Luyt Grevinga elkaar de prebende te betwisten; eerstgenoemde wint het proces; kort daarop wordt de prebendeheerd door zijn crediteuren opgeëist.¹²²

Vicarie van het H. Kruis

1535

Johannes Vrije

vicarius van het H. Kruisaltaar alhier wordt genoemd 12 augustus 1535.¹²³ In 1528 komt hij voor als prebendaat te Eppenuizen*, in 1543 als pastoor te Oosternieland*.

¹¹⁷ Arch. HJK nr. 54, 354v.

¹¹⁸ Acta synodes Groningen.

¹¹⁹ Hommes, ‘Grevinck’, 63-64, Abel daar niet genoemd, evenmin als Luert.

¹²⁰ Reershemius, 454.

¹²¹ Coll. Grevnck, R.F. 1638/54. Hommes, ‘Grevinck’, 63-64 noemt Johan, Wytske en Edzard kinderen van Edzard maar ‘Grevinghe’, 21 kinderen van Abel.

¹²² Vinhuizen, *Maandblad Groningen* 3 (1920) 163.

¹²³ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1.

Donatusprebende

- 1559 **Bernhardus Dottinckhemensis**
wordt in juli 1559 geïnstitueerd als *prebendatus Donati* alhier waarvoor hij aan recht voldoet 1 daalder.¹²⁴

Johannesprebende of -vicarie

- 1588 **Bartoldus Eeltz**
prebendarius van het Johannesleen alhier, wordt genoemd 7 oktober 1588; als zijn voorstander treedt dan op Albert Eeltz.¹²⁵ Bartoldus zal een broerszoon zijn geweest van Joannes Eeltz, laatstelijk pastoor van de Martinikerk* te Groningen* wiens vader eveneens Bartold heette.¹²⁶

Reformatie

- 1609 **(Albert) Coenders**
zoon van Albert Coenders, bezat omstreeks 1609 de Johannesprebende of – vicarie alhier; 17 januari 1609 wordt de opzegging van land van deze prebende, door zijn vader gedaan, gecasseerd.¹²⁷ Met de zoon kan slechts bedoeld zijn Albert Coenders junior, geboren omstreeks 1605.¹²⁸

¹²⁴ Visitatie 1559, 295.

¹²⁵ Arch. HJK nr. 56, 39.

¹²⁶ GA, GAG, rvR nr. 1092, Hs. in folio 55, 253vlg.

¹²⁷ Arch. HJK nr. 844, 387v.

¹²⁸ Hommes, 'Coenders', 174.

LETTELBERT

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De parochie is ontstaan door afsplitsing van Midwolde*. Het patrocinium van de in oorsprong uit de dertiende eeuw daterende kerk¹ is niet bekend.

In 1540 gebruikt de pastoor alhier 36 grazen land.² Een vicarie of prebende is hier niet geweest.

Omstreeks 1500 wordt voor Lettelbert één priester opgegeven.³

Pastorie

1449	Johan komt als pastoor alhier voor 30 april 1449. ⁴ Misschien is hij dezelfde als
1473	Johannes als pastoor alhier vermeld 9 mei 1473. ⁵
1521	N.N. Door de Gelderse rentmeester in Groningen worden 15 april 1521 kosten vergoed voor het transport van de gevangen genomen pastoor alhier; ⁶ de reden voor de gevangenneming en andere bijzonderheden zijn onbekend.
1537 - 1539	Cornelius Johannis Cornelius, pastoor alhier, komt voor 11 april 1537 ⁷ , Cornelius Johannis als zodanig 15 augustus 1539. ⁸
1555	Petrus Joannis wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldoet daartoe 15 stuiver. ⁹
1570	Hermannus Hilbrans pastoor alhier, tekent 22 oktober 1570 een mandaat af. ¹⁰

Reformatie

De gemeente alhier deelt na de Reformatie het lot van de meeste gemeenten in Vredewold-Langewold: van enige bediening blijkt een groot aantal jaren niets. Nog omstreeks 1613 is

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 431. In 1986 bleek de kerk dichtgemetselde romaanse vensters te hebben en daardoor veel ouder te zijn dan voordien gedacht: De Boer, 'Oostwold (WK)' 30.

² Alma, 'Schatregister', 63.

³ Alma, 'Schattingen', 177.

⁴ Arch. Ewsum nr. 524 (oud nr. 257 reg. 43); Arch. Nienoord nr. 934.

⁵ Arch. Nienoord nr. 631.

⁶ HGA, Hertog. Arch. nr. 1331, rekening 1518-1525, 43.

⁷ Arch. Nienoord nr. 25c.

⁸ GA, GAG, rvR nr. 956.

⁹ Visitatie 1555, 127.

¹⁰ Arch. HJK nr. 220 (ChvdH I nr. 113).

Lettelbert vacant.¹¹ Blijkens mededeling van 22 mei 1615 is Lettelbert echter gecombineerd met Oostwold (Wk.)*.¹² Tot 1651 blijft deze combinatie bestaan; dan wordt Arnoldus Groenou als predikant alhier beroepen en toegelaten.¹³

¹¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹² Arch. Classis Westerkwartier nr. 1

¹³ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 13 februari, 11 maart, 8-9 april 1651.

LIUDIBRUNDKIRCKA

Bijzonderheden:

De Kroniek van Wittewieum spreekt in 1295 over personen die op de been gebracht waren ‘*de orientali Broke*¹⁴ et de villis et silvis Astawalda, Liudibrandkrcka et Sierdakiercka.¹⁵ De locatie van Liudibrandkircka is niet bekend; gezien ‘kircka’ moet het een kerkdorp zijn geweest. Von Richthofen veronderstelde de kerk van Oostwold* (Duurswold) waarvan de fundamenteën in 1831 werden ontgraven.¹⁶ Het naast elkaar noemen van Oostwold en Liudibrundkircka maakt dit onwaarschijnlijk. Het zal in het gebied Siddeburen/Noordbroek gezocht moeten worden. Alting situeerde het oostelijk van Slochteren en noordelijk van Noordbroek, ongeveer bij de Veendijk.¹⁷

Voor een kerkstede zou ook gedacht kunnen worden aan Rommelskerken, gelegen onder de Korengast, vlak bij de grens tussen de parochies Siddeburen en Noordbroek. Daar zijn vele kloosterstenen in het land, onder een kleilaag in los verband gevonden.¹⁸

De naam komt verder nergens meer voor. Mogelijk is ook dat het een archaïsche naam van een andere parochie is geweest. Een Liudibrundkircka wordt in het oudste parochieregister niet genoemd; Oostwold (D.) evenmin.

¹⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 486-487 (ten onrechte vertaald als het oostelijke Brokmerland; dat lag in Oostfriesland; Oosterbroek was hier een verzamelnaam voor Noord- en Zuidbroek).

¹⁵ Door de vertalers niet geïdentificeerd; bedoeld moet zijn Siddeburen terwijl Astawalda de voormalige parochie Oostwold* bij Siddeburen was.

¹⁶ Von Richthofen, *Rechtsgeschiede*, 894.

¹⁷ Geciteerd door Antonides, *Noord- en Zuidbroek*, 8.

¹⁸ Antonides, *Noord- en Zuidbroek*, 14

LOPPERSUM

Patroons: **Petrus en Paulus**

Bijzonderheden:

Volgens de traditie werd de kerk, hoofdplaats van het gelijknamige dekenaat dat het Westerambt van Fivelgo omvatte gesticht door Liudger. De eerste schriftelijke vermeldingen zijn pas uit de dertiende eeuw.

Het huidige kerkgebouw bevat resten van een Romaanse muur van tufsteen. De kerk is van de dertiende tot de zestiende eeuw tot stand gekomen.¹ Bij de restauratie werden fundamente van de eerste tufstenen kerk gevonden.² Over voorgaande houten bouwwerken vonden wij niets vermeld; zij zullen er echter zonder twijfel zijn geweest.

De tufstenen kerk, de *ecclesia beati Petri*, ging in het najaar van 1217 in vlammen op.³ Het is de oudste vermelding van een kerkpatrocinium op het Groninger platteland.

In 1470 is sprake van een legaat aan ‘Sunte Peter’ alhier.⁴ Wanneer het dubbelpatrocinium van **Petrus en Paulus** is ontstaan is niet bekend – indien het er al niet vanaf de kerkstichting is geweest. Van dit dubbelpatrocinium blijkt voor het eerst in 1397 wanneer een klok wordt gegoten *ad honorem apostolorum Petri et Pauli*.⁵ Een parochiaan spreekt in zijn testament van 28 februari 1474 over ‘mynen patroenen Petri unde Pauli’.⁶ Van vele pastoors alhier bleven zegels bewaard. Het zegel van de proost (en pastoor?) Tyaerd (1413) vertoont beide heiligen.⁷ Op zegels van de pastoor Tyacko (1432?,⁸ 1439,⁹ 1443,¹⁰ 1445,¹¹ 1452¹²) is alleen Petrus afgebeeld. Voorzover van latere pastoors zegels bewaard bleven, te weten Hesselus Haersma (1508),¹³ Tyado Wilrici (1506,¹⁴ 1515,¹⁵ 1522¹⁶), Roelof Stuve (1532¹⁷), Steven Zwelis (1534,¹⁸ 1547,¹⁹ 1548²⁰) en Timannus Petri (1553,²¹ 1568,²² 1580²³) vertonen zij alle weer Petrus en Paulus die ook zijn afgebeeld op een fraaie gewelfschildering in de koorsluiting van de kerk.²⁴ Het contrazegel van de pastoor Timannus Petri (1558²⁵) vertoont

¹ Karstkarel, 433.

² *Bulletin KNOB* 69 (1970), 19, plattegrond 21; vgl. *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken* 1, 122 fig. 1.

³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 52.

⁴ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 137.

⁵ GDW nr. 396.

⁶ Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251 reg. 62).

⁷ Arch. Farmsum nr. 2 reg. 34.

⁸ O.A. nr. 44 reg. 70.

⁹ Arch. Ewsum nr. 481 (oud nr. 6 reg. 34).

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 484 (oud nr. 5 reg. 38)

¹¹ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 86.

¹² Arch. Farmsum nr. 3 reg. 107.

¹³ StA Aurich, Rep. 3, XI, 95.

¹⁴ Arch. Klooster ter Apel nr. 45 reg. 134.

¹⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 45 reg. 168.

¹⁶ AKG nr. 274 reg. 1000.

¹⁷ Arch. De Marees van Swinderen nr. 9.

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 213 (oud nr. 267 reg. 226).

¹⁹ GA, GAG, R.F. 1547/26, Stukken Tjassens.

²⁰ Arch. Ewsum nr. 634 (oud nr. 142 reg. 414).

²¹ GA, Zegelverzameling C 71. (los zegel; op de strook met de hand van Joosting: 1553).

²² Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239 reg. 587).

²³ Artch. HJK nr. 121 (ChvdH IV nr. 281).

²⁴ Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst* 2, 149.

²⁵ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240), 18 juli 1558.

in een schild sleutel en zwaard, de attributen van de beide heiligen.

Mijleman geeft aan dat de ‘grote kerck’ gewijd was aan Petrus en Paulus.²⁶

In hoeverre aan de kerk de proostdij was verbonden valt moeilijk vast te stellen. De eerste deken van Loppersum (?) wordt in 1211 vermeld²⁷ zonder dat blijkt of hij al dan niet geestelijke was. In 1218 wordt een ander als deken alhier vermeld²⁸ terwijl in dat jaar over het bezit van de kerk alhier strijd ontstaat;²⁹ blijkbaar waren kerk en proostdij toen niet in één hand. Kort daarop zijn er blijkbaar twee dekens.³⁰ Ook hier blijkt over hun eventuele geestelijke status niets. Naar alle waarschijnlijkheid waren enkele uit de dertiende eeuw bekende proosten of dekens wel geestelijken, blijkens de aanduiding *dominus*.

De proostdij bleef ook na de dertiende eeuw in twee delen gescheiden; van één van de zogenoemde halve proostdijen staat vast dat zij in het begin van de veertiende eeuw aan de kerk (het pastoraat)

was verbonden.³¹ Het is daarom geenszins uitgesloten dat dit in de voorgaande eeuw althans in theorie het geval is geweest. Moeilijkheden waren daarbij niet te vermijden, gezien de aanspraak die de pastoor alhier in 1328 op de aan de kerk verbonden halve proostdij tegen een ter schole gaande leek maakte.³² Later komen zowel leken als geestelijken als proost van Loppersum voor.

Als proosten zijn tot het midden van de vijftiende eeuw de volgende personen bekend waarbij niet altijd is vast te stellen of zij geestelijke waren.

1211 ? **Liutgerus**

decanus, waarschijnlijk alhier, wordt 12 september 1211 vermeld.³³

1218 **Menko**

decanus, wordt genoemd 18 maart 1218.³⁴

1224 - 1227/8 **P.... en A.....**

dekens, samen genoemd in 1224,³⁵ P... alleen in 1227,³⁶ A.... in 1228.³⁷

- 1252 **Ripertus**

Dominus Ripertus decanus alhier, stierf in 1252, nadat hij het ordekleed van de norbertijnen van de abt van Wittewierum had ontvangen en alles had teruggegeven wat hij onrechtmatig had verkregen.³⁸

voor 1280 **Gayco**

Voor 1280 is sprake van *dominus Gayco quondam decanus* die gehuwd was en een dochter naliet. De kroniek van Wittewierum noemt hem *vir prudentissimus*

²⁶ Mijleman, ‘Ommelands Ere’, 58.

²⁷ OGD nr. 51.

²⁸ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 53.

²⁹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 52.

³⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 175.

³¹ Reimers, *Papsturkunden*, 67, G nr. 1 (Reg. Avin. 40) en toelichting, 23.

³² Reimers, *Papsturkunden*, 67, G nr. 1 (Reg. Avin. 40) en toelichting, 23.

³³ OGD nr. 51.

³⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 53.

³⁵ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 175, 193, 197,

³⁶ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 221.

³⁷ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 223.

³⁸ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 387.

et insignis nobilitatis; hij werd te Bloemhof begraven. Zijn weduwe Thialdis zou een kapel in de kerk alhier hebben gesticht.³⁹

1280 - 1283 **Albertus**

wordt in 1280 en 1283 enkele malen als deken van Loppersum genoemd, ook met de aanduiding *dominus*.⁴⁰

1291 **Alrichus en Elbo**

komen als dekens voor in 1291.⁴¹

1396 **Eppo Heslingha**

‘Eppa provest to Stedum’ komt in 1396 met andere hoofdelingen voor; blijkens het randschrift van zijn zegel heette hij Heslingha; het zegel toont een geestelijke onder een baldakijn.⁴²

1413–ca 1422 **Tytardus Remberti**

was proost en mogelijk ook pastoor* (zie verder aldaar). Geestelijke was hij zeker; hij werd als proost opgevolgd door de leek

1422 - 1428 **Jacob Beyer**⁴³

broer van Theodoricus Beyer, proost van Humsterland (zie Oldehove*). Hij komt voor 21 maart 1424,⁴⁴ 25 en 28 september 1424.⁴⁵

In 1425 richtte Dacho (lees wel: Tiacko), pastoor te Midwolda*, een supplek aan paus Martinus V. Hij verzocht (en verkreeg op 18 juni 1425) voorziening met de proostdij Loppersum, vacant door het overlijden van magister Tytardus filius Remberti, waarin zich drie jaren geleden de leek Jacob Beyer indrong na de dood van een geestelijke als bezitter der proostdij.⁴⁶ Reimers ziet in deze supplek en een andere uit hetzelfde jaar van Jacob’s reeds genoemde broer Theodoricus om voorziening met de proostdij van Emden pogingen de proostdijen weer in geestelijke handen te krijgen.⁴⁷ Te Loppersom is dit blijkbaar niet gelukt; Jacob Beyer is hier nog proost in 1428.⁴⁸ In 1422 was hij als student te Keulen ingeschreven.⁴⁹

1434 - 1441 **Sjiabbe van Garreweer**

zoon van Focko Ukena te Leer en Hiddeke,⁵⁰ dochter van Sjabbe van Garreweer, ontving in 1434 de halve proostdij waarvoor zijn vader 18 januari 1434 hulde deed aan de bisschop van Munster.⁵¹ De proostdij was toen

³⁹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 495, 497.

⁴⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 461, 475, 477, 479.

⁴¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 481.

⁴² OGD nr. 918.

⁴³ Reimers, *Das Papsttum*, 429-430; RG IV, 557.

⁴⁴ GA, RAG, R.F. 1424/9, VVS 1, 360, 21 maart 1424

⁴⁵ Arch. Menoldis- en Sywenconvcent nr. 18 reg. 27 en 28.

⁴⁶ Reimers, ‘*Das Papsttum*’, 429-430; RG IV, 557.

⁴⁷ Reimers, ‘*Das Papsttum*’, 429-430.

⁴⁸ Arch. Farmsum nr. 843 reg. 48.

⁴⁹ Zijlstra nr. 12158.

⁵⁰ Zij bezat onder meer het Huis te Oosterwijtwerd en Dijkhuizen, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 322.

⁵¹ OUB I nr. 420.

blijkbaar weer gedeeld; de andere helft is enkele jaren later in het bezit van geestelijken. Tziabbe overleed jong en werd opgevolgd door zijn zwager

1441 - 1464 **Evert Sickinghe**

gehuwd met Amke, dochter van Focko Ukena;⁵² voor ‘der helfte der ... provestije’ alhier legt hij 19 september 1441 de eed af aan de bisschop.⁵³

Als bezitters van de andere helft zijn in deze periode bekend

1440 **Willem**

Heer Willem komt 24 juni 1440 als proost alhier voor.⁵⁴

1446 **Wybrant**

Op 3 februari 1446 wordt een akte van landoverdracht te Merum (onder Loppersum) door een inwoner van Spijk en destijds door de pastoor te Leermens* aan zijn nu overleden zoon gegeven, gezegeld door Thyaerd te Leermens*, Yelmaer te Spijk* en Wybrant, proost te Loppersum, alle pastoors.⁵⁵ Wybrant is echter niet te Loppersum pastoor geweest; zijn standplaats is ons niet bekend.

1452 **Henricus de Hasselt**

bezit blijkbaar in 1452 *beneficium prepositi nunc(upatus) in ecclesia Loppercelsi (!) dicti diocesis (sc. Monasteriensis)* waarvan de waarde twee mark zilver niet te boven gaat; hij verzoekt dan (opnieuw) voorziening met de kerk te Uitwierde*.⁵⁶

Na het kinderloos overlijden van Sickinghe kwam de proostdij in het bezit van zijn zwagers

1464 **Uncke Ripperda en Ewe Ewesma**

waarvan Uncke 9 juli 1464 als proost van Loppersum en Farmsum genoemd wordt⁵⁷ en Ewe met Uncke als proost voorkomt 28 december 1464.⁵⁸

1481 **Sybrandus Ulferdi**

gehuwde leek, bezat de proostdij tegen kerkelijk recht. De collatie is daarom vervallen aan de Heilige Stoel. Daarom verzoekt

1481 - †1484 **Johannes Laurentii**

clericus van het bisdom Bremen, voorziening daarmee (de waarde gaat 12 mark zilver niet te boven), niettegenstaande dat hij een kanonikaat en prebende heeft te Lübeck, een kanonikaat en prebende in de Mariakerk te Rostock en perpetuele vicarieën in enkele parochiekerken in de bisdommen Bremen,

⁵² Hij was hoofdelling te Winsum en overleed kinderloos, volgens Formsma vóór 1474, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 479. Reeds in 1464 bezitten zijn zwagers de proostdij.

⁵³ OUB I nr. 682; StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 1.

⁵⁴ Arch. De Sitter nr. 168.

⁵⁵ GA, GAG, Charters Veenkantoor, ongenummerd.

⁵⁶ RG VI, 12, nr. 124 (Reg. Suppl. 464, 164r vlg.).

⁵⁷ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 141.

⁵⁸ Arch. Farmsum nr. 465 reg. 142.

Schwerin en Verden. De beschikking op de suppliek is van 20 december 1481.⁵⁹ Hij overleed blijkbaar *apud sedem Apostolicam* voor 9 juni 1484.⁶⁰

1484 **Guilhelmus Pastoris**

clericus van het bisdom Luik, familiaris van paus Sixtus IV, verzoekt 9 juni 1484 provisie met de proostdij te Loppersum, vacant door het overlijden in het Vaticaan van Johannes Laurentii.⁶¹ Hij overleed blijkbaar spoedig waarop

1485 **Heinricus Lentfredinck (?)**⁶²

28 november 1485 een *motu proprio* inzake de *prepositura rurali sine cura* verzoekt, vacant door het overlijden in de curie van Johannes Laurentii en inzake een kanonikaat en prebende in de Walbergskerk te Arnhem, vacant door het overlijden van Henricus de Noviomago en vervolgens van Wilhelmus Pastoris.⁶³

1485 **Olricus de Vos**

De volgende dag, 29 november 1485, verzocht Olricus de Vos, clericus van het bisdom Utrecht, provisie met genoemde proostdij, vacant door het overlijden van Johannes Laurentii.⁶⁴

1486 **Riccardus (?) Schufut**

clericus van het bisdom Munster, verzoekt 11 januari 1486 de proostdij waarvan de opbrengst 8 mark zilver niet te boven gaat, vacant door het overlijden van Johannes Laurentii danwel het overlijden van Guillelmus Pistoris, familiaris van de paus, danwel de resignatie van Johannes Tolsof, clericus van het bisdom Würzburg.⁶⁵

De proostdij kwam omstreeks 1498 in het bezit van Ulfardus Sybrandi, pastoor te Westeremden* (zoon van voornoemde Sybrant Ulfers) die in 1536 werd opgevolgd door Rodolphus de Mepsche, pastoor te Bedum*. De bezetting van de proostdij is verder niet gevolgd.

Vicarieën en prebenden

Gemeten naar het aantal aan de kerk verbonden geestelijken was de kerk alhier de op één na grootste ten plattelande van Groningen. Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt hier zes priesters.⁶⁶ Alleen aan de kerk te Appingedam* waren meer geestelijken (*) verbonden. De parochielijst uit 1501 vermeldt hier een vicarius, een *custos-presbyter* en twee prebendaten en komt daarmee op vijf.⁶⁷ Volgens een mededeling van Rudolph de Mepsche in den Ham⁶⁸ van 23 november 1602 waren alhier zes lenen en een tafelleen, behorende tot het

⁵⁹ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 286 (oud 799) (mededeling H.J. Kok)

⁶⁰ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 836 (oud 829), 96v-97; mededeling H.J. Kok).

⁶¹ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 836 (oud 829), 96v-97; mededeling H.J. Kok).

⁶² Wel te lezen: Lentferdinck. In 1487 heeft hij een geschil over de parochiekerk te IJsselmuiden (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 860, 284r).

⁶³ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 852, 158r.

⁶⁴ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 852, 282r.

⁶⁵ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 853, 287v-288. Evenals voorgaande mededeling H.J. Kok.

⁶⁶ Alma, 'Schattingen', 175.

⁶⁷ RC II, 10.

⁶⁸ Eigenaar van Duirsum in den Ham onder Loppersum, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 226.

Mepschehuis (te Den Ham).⁶⁹ Laatstgenoemd beneficium komt ook als Onze Lieve Vrouweprebende voor. In 1604 worden voor Loppersum vier lenen opgegeven: de Christophorusprebende (met 109 grazen), de Catharinaprebende (met eenzelfde aantal grazen), de Annaprebende (met 80 grazen) en het 'sacristyenleen' (eveneens 80 grazen). De kerk zelf heeft dan 211 grazen, de pastoor 84 grazen en 6 ijzeren koeien).⁷⁰ Mijleman noemt hier eveneens vijf priesters.⁷¹

Wanneer de verschillende lenen werden gesticht is onbekend. Een testament van 25 juni 1470 maakt melding van legaten aan 'den hilichen Sacramento ... unse leve Vrouwe ... Sunte Peter ende dat vrunden cruce to Loppersum'.⁷² Een andere, later herroepen, wilsbeschikking van 28 februari 1474 noemt de prebende op het altaar van Catharina, staande aan de noordzijde van de kerk,⁷³ door Ten Broek gesitueerd als de noorderzijkapel waarvan hij veronderstelde dat deze de in het begin van de veertiende eeuw door de weduwe Thialdis gestichte kapel,⁷⁴ een opvatting die door Ozinga werd bestreden volgens wie de koorkapellen eind vijftiende eeuw, in ieder geval voor 1493 doch wel na 1480 werden gebouwd.⁷⁵ Het testament uit 1474 noemt verder nog de koster-priester, de bedienaar dus van het sacristieleen, en 'der praepositen priester' (de persoonlijke priester van de proost).⁷⁶

In 1556 is sprake van de Kruisvicarie.⁷⁷ Meermalen is sprake van vicarii.

De *delegati synodi* wordt 7 mei 1606 opgedragen bij de Staten aan te dringen op een *transfireren* van de vicarie alhier *ad pios usus*.⁷⁸ De synode stelt 18 mei 1614 vast dat Rudolph de Mepsche een prebende van een andere edelman heeft gekocht als zouden de prebenden tot hun particulier eigendom behoren en zulks niet alleen 'unbehoorlyck' maar ook 'unchristelyck' wordt geacht; besloten wordt stappen hiertegen bij Gedeputeerde Staten te ondernemen.⁷⁹

Aangetroffen zijn dus hier
 de Christophorusprebende
 de Annaprebende
 de Onze Lieve Vrouwe of Mariaprebende
 de Sacramentsprebende
 de Kruisvicarie
 het sacristieleen

terwijl daarnaast nog vicarii voorkomen. Enkele lenen kunnen echter onder verschillende namen voorkomen.

Pastorie

- ca 1217 **Aldbertus**

⁶⁹ StA nr. 113, 108-109.

⁷⁰ StA nr. 857.

⁷¹ Mijleman, 'Ommelands Eer', 58.

⁷² Arch. Farmsum nr. 900 reg. 157.

⁷³ Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251).

⁷⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 495, 497. De opvatting van Ten Broek: Groningse Volksalmanak 1940, 33; vgl. Groningse Volksalmanak 1934, 47.

⁷⁵ Ozinga, *Oost-Groningen*, 81. Vgl. Publicatieband Oude Groninger Kerken, 147-150. Karstkarel, *Alle middeleeuwse kerken*, 433, geeft het einde der vijftiende eeuw als bouwtijd van twee kapellen.

⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251 reg. 62).

⁷⁷ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt, Processtukken nr. 549, 221.

⁷⁸ Acta synodes Groningen.

⁷⁹ Acta synodes Groningen.

bezat tot zijn overlijden omstreeks 1217 de kerk; de bisschop stond daarna de helft daarvan af aan een zoon van zijn broer Ernestus⁸⁰

1217

N. Ernestii

die echter bij het inbezitnemen van de kerk op tegenstand stuitte van Eggohardus die meende recht te hebben op de kerk na het overlijden van zijn broer Altbart. De vader, Ernestus, wordt ook vermeld in verband met zijn verzet tegen de donatie van de kerk te Wittewierum* aan Nienklooster waarover eindelijk in 1212 overeenstemming werd bereikt;⁸¹ Ernestus was één van de patroons van de kerk aldaar). Deze overeenkomst werd 14 februari 1217. Op 10 oktober 1217 trok Ernestus met een menigte krijgslieden naar Loppersum om

1217

Eggohardus

uit de pastorie te verdrijven, op grond van zijn vermeende recht op de kerk van zijn overleden broer Altbartus. Bij dat ‘opstootje’ werd een huis in brand gestoken; deze sloeg over naar de *ecclesia beati petri* die uitbrandde. De gemeente dwong Ernestus tot betaling van 1000 mark voor de herbouw van de kerk; kort daarop, 13 december 1317, overleed Ernestus.⁸² Hamming ziet in het recht van Ernestus het patronaatsrecht.⁸³ De bisschop kon daarover echter niet beschikken. Wel diende hij (danwel zijn aartsdiaken) de institutie te verlenen. De *cura* kòn in twee *portiones* zijn verdeeld wat het *dimidia pars* zou verklaren.

ca 1320

Poppeco de Serip

(Zeerijp), bezat de kerk alhier reeds vanaf zijn 15-jarige leeftijd; zijn voorganger, een leek als hen die hem voorgingen, bezat voordien vele jaren de kerk. Een nog ter schole gaande leek bezit nog *medietatem decanatus ruralis eidem ecclesie annexam*. Poppeco werd na verloop van tijd priester en verzocht in 1328 paus Johannes XXII volledige dispensatie wegens zijn onrechtmatig bezit van de parochiekerk; 23 december 1328 gaf de paus aan de bisschop van Münster last deze dispensatie te verlenen.⁸⁴ Poppeco zal daarop in het wettige bezit van de kerk zijn gesteld. Als priester moet hij in 1328 tenminste omstreeks 25 jaren oud zijn geweest zodat de kerk reeds omstreeks 1320 in zijn bezit moet zijn gekomen.

1397

Otto

pastoor alhier, wordt genoemd op de in 1397 gegoten klok.⁸⁵

ca 1400

? Eedzardus

Tot het Slochterzylvest behoorde de Loppersumer kleine eed⁸⁶ waartoe onder meer land behoorde te Merum, Enselsershamrik en Wirdumerhamrik.⁸⁷ Van

⁸⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 53.

⁸¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 30. Ernestus' zoon was blijkbaar te Wittewierum pastoor geweest maar werd daar afgekocht.

⁸² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 53.

⁸³ Hamming, ‘Loppersum’, 51.

⁸⁴ Reimers, *Papsturkunden*, 67, G nr. 1 (Reg. Avin. 40) en toelichting, 23.

⁸⁵ GDW nr. 396.

⁸⁶ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 46-47.

⁸⁷ Vgl. Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 46-47.

de eigenaars der landerijen bleven de namen in twee blijkbaar successieve lijsten bewaard, beide ongedateerd. De eerste wordt omstreeks 1400 gesteld en vermeldt onder Wirdumerhamrik ‘Hera Eedsardus thi papa iiii d , Hera Ywa thi papa iii d , Hera Oesbrant thi papa iii d’.⁸⁸ Eedzardus is mogelijk de pastoor geweest, de andere twee mogelijk vicarii.

De tweede, op omstreeks 1460 gestelde lijst van het Loppersumer lutke zijlvest, noemt achtereenvolgens de kerkheer (pastoor) met 10 d., ‘dat iongerscop’ met vj d. en heer Jacob met vj d. en elders, bij de Grauwedijk, nog eens met xvj d.⁸⁹ Jacob zou de van 1458 tot 1470 alhier bekende vicarius, die tevens pastoor te Garrelsweer* was, kunnen zijn geweest.

Een derde, evenzeer ongedateerde, lijst, noemt de kerkheer (te Loppersum) met 10 d., ‘Heer Jacobus Heer Johannes to Loppersum vicarius’ 2 d en H. Jacob nu H. Johan vicarius 4 d. bij de Grauwe dijk⁹⁰ terwijl nog weer een andere lijst land tussen ‘Driverder westerwech’ ad 4 + 4 + 2 d. en nog eens 10 furlingen op naam van heer Jacob stelt.⁹¹

Het zal steeds om dezelfde stukken land gaan.

1406

Eemo

komt (als pastoor alhier) met andere pastoors in Fivelingo voor 21 maart 1406.⁹²

1413-ca 1422? **Mr Tytardus Remberti**

Tyaerd, proost te Loppersum, zegelt 4 februari 1413;⁹³ omdat het zegelrandschrift niet bewaard is gebleven kan niet worden vastgesteld of hij hier ook pastoor is geweest; onwaarschijnlijk is dat geenszins. Hij was in ieder geval wel geestelijke; heer Thiard/Tytardus, proost alhier, komt voor 29 juli 1415. Hij blijkt zich dan ingedrongen te hebben in de tienden in de Marne ten koste van de Tamminga’s maar betaalt alsnog die over 1414 ten overstaan van de officiaal.⁹⁴ Zijn geestelijke staat wordt mede bewezen door de reeds aangehaalde suppliek, in 1425 gericht aan paus Martinus door Dacho, pastoor te Midwolda*, ter verwerving van de proostdij alhier na het overlijden van Tytardus omstreeks 1422.⁹⁵ Een inschrijving als student is niet gevonden.

1425

Brunardus

komt als pastoor alhier voor 2 juni 1425.⁹⁶

1432-1452

Tyacko, Theodoricus

mogelijk dezelfde als de in 1425 genoemde Dacho (een verder nimmer aangetroffen voornaam, mogelijk een leesfout voor Tiacko), komt als pastoor

⁸⁸ Alma en Vries, ‘Summa agrorum’, 28.

⁸⁹ Alma en Vries, ‘Summa agrorum’, 28-29.

⁹⁰ UB Groningen, Hs. 258, 77v-78.

⁹¹ UB Groningen, Hs. 121, 18.

⁹² GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.

⁹³ Arch. Farmsum nr. 2 reg. 34

⁹⁴ Arch. Lewe nr. 884 reg. 12.

⁹⁵ Reimers, Das Papsttum, 429-430; RG IV, 557.

⁹⁶ Emden, Grosse Urkundensammlung (Rep. 1) nr. 1077 (oud nr. 21) (OUB I nr. 336): naam op een zegelstaart van een oorkonde (mededeling R. Alma, Warffum 21 januari 2015).

alhier voor het eerst voor 23 november 1432.⁹⁷ Hij komt hier meermalen voor, 13 april 1452 als Tyacke alias Theodoricus⁹⁸ en laatstelijk 10 oktober 1452.⁹⁹

147(0?)2-1486 **Mr. Wilricus**

was mogelijk reeds 25 juni 1470 pastoor alhier; zeker was hij hier toen een van de priesters; in een testament van die datum wordt hij als legataris aangewezen: met heer Willem wordt hem een os vermaakt.¹⁰⁰ Pastoor was hij hier zeker in 1472.¹⁰¹ Voor het laatst wordt hij hier vermeld 25 november 1486.¹⁰² Misschien stond hij eerder te Zeerijp.

1492 - 1505 **Hesselus Harnsma**

Hesselus, pastoor alhier, komt voor het eerst voor 15 november 1492¹⁰³ en wordt 7 augustus 1503 met zijn geslachtsnaam Harnse¹⁰⁴ en 21 februari 1505 als Harnsma genoemd.¹⁰⁵

1506 - 1526 **Mr Tyado Wilrici**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 4 oktober 1506.¹⁰⁶ Vanaf 28 september 1513 komt hij ook voor als commissarius van de proostdij Loppersum.¹⁰⁷ Als pastoor en commissarius komt hij nog voor 11 juni 1526.¹⁰⁸ Kort daarop heeft hij het pastoraat blijkbaar neergelegd doch bleef hij commissarius: als zodanig wordt hij met collegae van de andere proostdijen 9 januari 1529 genoemd.¹⁰⁹ Hij overleed kort nadien; een stuk, te dateren omstreeks 1535, noemt hem overleden.¹¹⁰

Een steen uit 1529 in een poortje in de kerk met de initialen T W en tweemaal een wapen waarop een sleutel en een zwaard herinnert nog aan zijn pastoraat.¹¹¹

Tiado Wilrici, scholaris van het bisdom Munster, zoon van een priester en een gehuwde vrouw, kreeg 28 april 1475 dispensatie wegens onwettige geboorte.¹¹² Was de pastoor Wilricus, hiervoor genoemd, zijn vader?

Op 3 november 1547 doen burgemeesteren en raad van Groningen uitspraak in een geschil tussen de pastoor van de Martinikerk te Groningen en Johan Geerts te Loppersum over een huis en kamer ten oosten van de Walburgskerk te Groningen, door Mr. Tiado, pastoor te Loppersum, gegeven tot een vicarie te Groningen onder voorbehoud van levenslang vruchtgebruik ten behoeve van één van de zoons van Johan Geerts die tot priester wordt opgeleid, aldus dat de

⁹⁷ O.A. nr. 44 reg. 70 (niet 25 november 1430 zoals Cleveringa, *Overrechten*, 82 leest; deze laat *secundo* slaan op *Clementis* en niet zoals in dorso met oude hand, op 'XXX').

⁹⁸ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 104.

⁹⁹ Arch. Farmsum nr. 773 reg. 107.

¹⁰⁰ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 137.

¹⁰¹ Arch. HJK nr. 1353, 669.

¹⁰² Arch. Ewsum nr. 519 (oud nr. 259 reg. 74).

¹⁰³ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 208.

¹⁰⁴ StA Aurich, Ms. A 88, 113-113v.

¹⁰⁵ StA Aurich, Rep. 3, XI, 95.

¹⁰⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 45 reg. 134.

¹⁰⁷ Arch. Lewe nr. 982 reg. 67.

¹⁰⁸ Arch. Ewsum nr. 348vlg. (oud nr. 242, protocol, 35-36v.).

¹⁰⁹ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat Niederstift I, port. A.

¹¹⁰ Arch. Ewsum (oud nr. 107).

¹¹¹ GDW nr. 386.

¹¹² RPG VI nr. 4409 (PA 23, 258r.). Een inschrijving als student is niet gevonden.

pastoor van de Maartenskerk de beschikking zal hebben over het huis, maar dat Tiddo, zoon van Johan Geerts, tot zijn dertigste jaar de inkomsten zal genieten voor zijn opleiding tot priester, en daarna van de pastoor een vicarie in de Maartens- of in de Walburgskerk zal krijgen met levenslang vruchtgebruik van het huis; wordt hij geen priester of overlijdt hij voordien dan krijgt de pastoor de vrije beschikking over het huis tot een vicariaat.¹¹³

1527 **Brundt**
komt als pastoor alhier voor 23 juli 1527.¹¹⁴

1532 **Roelof Stuve**
zegelt als pastoor alhier 28 juli 1532.¹¹⁵

1534 - 1551 **Stephanus Zwelis**
komt vanaf 15 mei 1534¹¹⁶ als pastoor en vanaf 29 december 1535.¹¹⁷ Hij was afkomstig van Zweeloo. Heer Steven van Zwele las 7 april 1521 in het huis van de Groninger burgemeester Ludolf Coenders zijn eerste heilige mis.¹¹⁸ Tot zijn overlijden op 14 september 1551¹¹⁹ was hij hier in functie. Op 30 april 1552 kopen Hermannus Isermannus, pastoor te Zeerijp*, Havick Wolters en Tomas Atens (beide wonende te Loppersum) als ‘mede Testamentatores mester Stevens zeliger gedachtenisse naegelaeten goederen, tot behoef der ergemelten mester Stevens naegelaten kinderen’ een rente van 9 Emder gl. ten laste van de eveneens hier wonende Wolter in den Ham en zijn vrouw.¹²⁰ Zonder twijfel gaat het hier om de kinderen van Stephanus Zwelis. Eppens vermeldt dat de commissaris van Loppersum drie kinderen naliet die elk 800 gl. Erfden.¹²¹

1553 - 1585 **Mr Timannus Petri**
was reeds in 1553 pastoor en commissarius alhier, blijktens een uit dat jaar bewaard gebleven zegel.¹²² Als commissaris wordt hij voor het eerst vermeld 18 april 1554.¹²³ Hij overleed als pastoor en commissarius alhier 15 augustus 1585¹²⁴ en wordt door Eppens – bij de vermelding van zijn dood – genoemd ‘een seer olt senior van 80 eder 90 yaeren’.¹²⁵ Hij schijnt een gematigd man geweest te zijn. Zo keerde hij zich tegen de uitwijzing van enige de Reformatie toegedane priesters alhier door Johan de Mepsche, Luitenant van Stad en Ommelanden en ook proost van Loppersum.¹²⁶ Een door deze gelaste visitatie in de proostdij kort na

¹¹³ Arch. GPK nr. 538 reg. 785.

¹¹⁴ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 171v.

¹¹⁵ Arch. De Marees van Swinderen nr. 9.

¹¹⁶ Arch. Ewsum nr. 213 (oud nr. 267 reg. 226).

¹¹⁷ Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239 reg. 241).

¹¹⁸ RA Glderland, Hertog. Arch. 1331, rekening 1518/9-1525/6, 42.

¹¹⁹ GDW nr. 401.

¹²⁰ Arch. HJK nr. 98.

¹²¹ Eppens, *Kroniek* I, 90. Daaronder mogelijk Johan van Swelen, overleden, als landeigenaar te Loppersum vermeld 26 september 1588, GAG, GA, rvR nr. 509, Stukken Tjassens, R.F. 1588/50.

¹²² GA, Zegelverzameling C 71.(los zegel; op de strook met de hand van Joosting: 1553).

¹²³ StA Münster, K.S.A.

¹²⁴ GDW nr. 383g.

¹²⁵ Eppens, *Kroniek* II, 159-160; hij stelt het overlijden eind juli 1585.

¹²⁶ Eppens, *Kroniek* I, 364.

Pasen 1582 werd voor de betrokken geestelijken geenszins een scherp verhoor.¹²⁷ Aan hem herinneren zijn naam en wapen (waarop sleutel en zwaard met de letters T en P) op een console onder het orgel.¹²⁸

Zijn zoon Petrus Timanni, jezuïet, in 1578 benoemd tot rector van het college van zijn orde te Fulda, werd door hem onterfd omdat en zolang hij jezuïet was.¹²⁹

De zoon wenste men in 1585 als rector van een nieuw te stichten college te Groningen; hij kon echter dit ambt niet aanvaarden.¹³⁰ Een verzoek van de stedelijke magistraat op 2 september 1585 rector te worden van de Maartensschool te Groningen had hij afgeslagen.¹³¹ De magistraat van Groningen wenst hem, omdat hij jezuïet was, in 1588 niet als pastoor van de Martinus- en Walburgiskerk te Groningen,¹³² vacant door het overlijden van Johan Eelts. Petrus overleed in 1598 op reis naar Regensburg als biechtvader van Maximiliaan, aartshertog van Oostenrijk.¹³³

Na het overlijden van Petri ontstond een geschil over de vervulling van de vacature. De weduwe van de 15 april 1585¹³⁴ overleden proost Johan de Mepsche wilde één van de uit Friesland naar Groningen uitgeweken geestelijken tot pastoor benoemen.¹³⁵ Reeds in 1582 werden in enkele parochies (waaronder Eenum, Leermens, Tjamsweer, Garrelsw eer en Wirdum, alle in de proostdij Loppersum gelegen) ‘die Westvresche verlopenen malecontensche myspapen van Johan de Mepsche’ als pastoor aangesteld zoals Eppens schrijft.¹³⁶

De eigenerfden te Loppersum wensten daarentegen

(1585

Antonius [Thomae?])

priester aan de Martinikerk te Groningen* als pastoor.¹³⁷ Niet kon worden vastgesteld of bedoeld is Antonius Thomae, later predikant te Groningen, of Antonius Folcardi, vicarius in de Martinikerk en kapelaan van de deken van Groningen doch gezien de aversie der parochianen tegen de Friese geestelijken zal laatstgenoemde, die tot hen behoorde en later pastoor te Harssens* werd, niet in aanmerking zijn gekomen.

¹²⁷ Arch. HJK nr. 589.

¹²⁸ GDW nr. 399.

¹²⁹ Eppens, *Kroniek* II, 375: ‘... Petrus Timanni des pastoers und commissarius soen to Loppersum, een Jesuite, welcke van die vader was exherediert, soe lange he dusse secte anhengig were; mogelicken ricker als die vader und des niet bedarvende’. Een Petrus Lopperson werd 25 oktober 1540 te Leuven en in oktober 1542 te Wittenberg als student ingeschreven, Zijlstra nrs. 9041 en 2704 maar het lijkt ons de vraag of hij dezelfde is. Wel zou hij dezelfde kunnen zijn als Petrus Wirdum, 11 juni 1555 te Keulen als student ingeschreven en daar baccalaureus geworden, Zijlstra nr. 5568 die deze echter dezelfde acht als de pastoor te Jouswier.

¹³⁰ AAU LIV, 145 noot.

¹³¹ *Diarium Alting*, 643, 2 september 1585 (Petrus Loppertzius), 659, 18 januari 1586; het verzoek aan M. Petro Loppertio Frisio Tymanni in: *Missivenprotocol Alting* II, 44.

¹³² Eppens, *Kroniek* II, 725: ‘Overst want die Spansche regeringe alnoch diffidiert worde, is sulcke affbleven, welcke die vader mishagede um syn Jesuytsche leere’; vgl. Westendorp, *Hervorming*, 71.

¹³³ AAU LIV, 145 noot. Maximiliaan was een jongere zoon van keizer Maximiliaan II.

¹³⁴ GDW nr. 383 f.

¹³⁵ Eppens, *Kroniek* II, 159-160, 235.

¹³⁶ Eppens, *Kroniek* I, 364.

¹³⁷ Eppens, *Kroniek* II, 159-160.

Uiteindelijk stemden de eigenerfden na tussenkomst van Verdugo toe in benoeming door de weduwe De Mepsche.¹³⁸ Waarschijnlijk is daarop hier gekomen

158(6?)7-1594 **Serapius Suffridi**

13 september 1585 nog genoemd als pastoor te Haren* die 6 juli 1587 als pastoor alhier voorkomt.¹³⁹ Hij zal wel zijn bedoeld met de pastoor alhier, naamloos genoemd 27 februari 1586¹⁴⁰ en de pastoor en commissarius, eveneens naamloos genoemd 14 april 1586.¹⁴¹ Suffridi wordt als pastoor en commissarius alhier genoemd 16 januari 1588¹⁴² en was hier in functie tot de Reformatie waartoe hij niet overging. Wel tekende Serapius Suffridi, gewezen pastoor alhier, in juni 1596 de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe regering.¹⁴³ Na de Reformatie voorzag hij blijkbaar in zijn levensonderhoud door het geven van onderwijs; Gedeputeerde Staten gelastten hem 24 september 1599 zich van de schooldienst te onthouden.¹⁴⁴ Als Serapius Godefridi komt hij voor 15 september 1595¹⁴⁵ en 9 oktober 1601.¹⁴⁶ Als notarius wordt hij 4 juni 1600 genoemd¹⁴⁷. Hij stierf tussen 29 januari 1605¹⁴⁸ en 4 juni 1605.¹⁴⁹

Zijn zoon Johannes Serapius woont 5 april 1608 te Loppersum,¹⁵⁰ ziet 19 december 1608 zijn appèl tegen een sententie van 3 november 1608 tegen Anna weduwe van Serapius Suffridi toegewezen¹⁵¹ en woont 26 november 1610 te Weiwerd.¹⁵² Een Johannes Serapius werd 7 maart 1614 als predikant te Tjerkwerd en Dedgum toegelaten en overleed eind 1625 of begin 1626 aldaar.¹⁵³ Johannes Serapii, van Groningen, werd 27 oktober 1603 te Franeker als student in de rechten ingeschreven.¹⁵⁴

Anna moet de tweede vrouw van Suffridi zijn geweest: 10 mei 1595 worden Reint Fockens *cum suis* te Noorddijk veroordeeld 'als in stede S. Anna, der gewesenen Pastorsche toe Loppersum' borgen te stellen voor de goede levering van verkocht land.¹⁵⁵

Reformatie

Na de Reformatie lijkt Loppersum aanvankelijk één predikantsplaats te hebben gehad. Vanaf 1604 is hier een tweede predikantsplaats.

¹³⁸ Eppens, *Kroniek II*, 159-160.

¹³⁹ Arch. Farmsum nr. 662 reg. 557.

¹⁴⁰ Arch. HJK nr. 55.

¹⁴¹ Arch. HJK nr. 55.

¹⁴² Arch. HJK nr. 1448.

¹⁴³ StA nr. 856.

¹⁴⁴ StA nr. 111.

¹⁴⁵ Arch. HJK nr. 1450 (ChvdH VIII nr. 668).

¹⁴⁶ Arch. HJK nr. 840.

¹⁴⁷ Bibliotheek PEIP Ms. 75, 212.

¹⁴⁸ Arch. HJK nr. 841.

¹⁴⁹ Arch. HJK nr. 841.

¹⁵⁰ Arch. HJK nr. 844.

¹⁵¹ Arch. HJK nr. 844, 260v.

¹⁵² Arch. HJK nr. 845, 269.

¹⁵³ Romein, *Friesland*, 398.

¹⁵⁴ Zijlstra nr. 30.

¹⁵⁵ Arch. HJK nr. 838.

1595 - 1604 Leo Abeli ab Equardt

zoon van de kroniekschrijver Abel Eppens, werd in 1584 student te Bremen,¹⁵⁶ in april 1591 te Wittenberg¹⁵⁷ en komt 14 juli 1595 voor het eerst als predikant alhier voor.¹⁵⁸ De classis stond hem 16 april 1604 toe een beroep naar Scheemda* aan te nemen indien zijn gemeente hem wilde demitteren. Hij is hier echter gebleven, wordt als predikant alhier nog genoemd 30 juni 1604,¹⁵⁹ overleed echter voor het einde van dat jaar; in december 1604 wordt vermeld dat Loppersum een predikantsweduwe en een vicarius (dat wil zeggen tweede predikant) heeft.¹⁶⁰ Zijn broer Sixtus stond te Ezinge*, zijn zoon Abel volgt hieronder.

Eerste predikantsplaats**1605 - 1618 Israël Vinckelius**

tweede predikant alhier, zal na verloop van het genadejaar – derhalve eind 1605 – eerste predikant zijn geworden. Mogelijk werd hij in 1612 beroepen te Hoog- en Leegkerk* of werden hem toezeggingen in die richting gedaan. Daarop kan wijzen een door hem tegen de kerkvoogden aldaar ingestelde eis die 21 maart 1612 ten landrechte wordt verwezen.¹⁶¹ Hij stond hier tot zijn overlijden 5 februari 1618.¹⁶²

1618/9- 1624 Joachimus Zorius

tweede predikant alhier, volgde Vinckelius in de eerste pastorie op en stond hier tot zijn overlijden 28 oktober 1624.¹⁶³

1625 - 1652 Abelus Leonis/Louwens

zoon van bovengenoemde Leo Abeli, werd 24 mei 1625 door Rudolph de Mepsche¹⁶⁴ gelast zich van het prediken alhier te onthouden; Louwens vertoont de hem door enige collatoren verleende toestemming hier twee proefpreken te doen; deze worden hem toegestaan terwijl het mandaat van De Mepsche wordt gecasseerd onder voorbehoud van zijn collatierecht bij de vocatie.¹⁶⁵ Op 20 juli 1625 werd hij alhier beroepen nadat de moeilijkheden over een dergelijk beroep waren opgelost. Leonis zou volgens bepaalde personen – blijkens de acta van 13 juni 1625 – slechts met de eerste predikantsplaats genoegen willen nemen; begrijpelijk voelde Cabelus, die hier vanaf 1618 tweede predikant was, zich daarbij gepasseerd zoals de acta van 30 juni 1625 doen blijken. 8 november 1625 werd Louwens aangenomen als lid van de classis en 14 november bevestigd. Hij stierf hier 3 november 1652.¹⁶⁶

¹⁵⁶ Eppens, *Kroniek* I, 556.

¹⁵⁷ Zijlstra nr. 9984 (aldaar abusievelijk: overleden 1611).

¹⁵⁸ Acta synodes Groningen.

¹⁵⁹ Arch. HJK nr. 840.

¹⁶⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

¹⁶¹ Arch. HJK nr. 847, 113.

¹⁶² GDW nr. 2307.

¹⁶³ GDW nr. 2308.

¹⁶⁴ De eigenaar van Duirsum in den Ham: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 226.

¹⁶⁵ Arch. HJK nr. 856, 109.

¹⁶⁶ Arch. Classis Loppersum nr. 2, 18 november 1652.

Abel Louwens werd 18 september 1621 te Groningen en 27 juni 1622 te Leiden als student ingeschreven.¹⁶⁷

Tweede predikantsplaats

1604 - 1605 Israël Vinckelius

voordien predikant te Grootegast* en Doezum*, werd door de classis Westerkwartier wegens beroep naar Loppersum gedemitteerd en door de classis Loppersum 24 september 1604 toegelaten. Hij werd hier als tweede predikant beroepen - hij is de in december 1604 alhier genoemde vicarius¹⁶⁸ doch volgde reeds spoedig zijn kort na zijn komst overleden collega Abeli op.

1606-1618/9 Joachimus Zorius

sedert april 1600 predikant te Anloo,¹⁶⁹ werd door de classis Assen gedemitteerd 7 april 1606 en door de classis Loppersum toegelaten 28 april 1606. Na het overlijden van Vinckelius en het verstrijken van het genadejaar zal hij eerste predikant alhier zijn geworden; althans is de eerste pastorie in 1625 (Zorius stierf 28 oktober 1624) vacant.

1618 - 1633 Valentinus Cabelus

geboren te Stolpen (Pommeren) in 1594,¹⁷⁰ vanaf 22 november 1614 voorkomende als schoolmeester te Scheemda,¹⁷¹ verzoekt 28 september 1618 de classis hem als alhier beroepen predikant te examineren; zij staat hem het prediken alhier bij provisie toe, stelt het examen echter uit, laat hem als predikant toe 5 juli 1619; voor 2 augustus daarop werd hij bevestigd. In de vacature-Zorius (eerste pastorie) werd hij niet beroepen. Hij stond hier tot zijn overlijden in 1633,¹⁷² voor 8 juli wanneer geklaagd wordt over de slechte vervulling van de preekbeurten in de vacature.

1634 - 1638 Martinus Ubbenius

vertoont 13 januari 1634 een beroep naar hier, wordt toegelaten 5 februari en 16 daarop bevestigd. Wegens beroep naar Warffum* werd hij door de classis gedemitteerd 14 april 1638.

Kapelaans

1506 N.N.

kapelaan alhier, wordt genoemd 4 oktober 1506.¹⁷³

1513 Tepe

wordt als kapelaan alhier genoemd 28 september 1513.¹⁷⁴ Hij was tevens sacrista* alhier.

¹⁶⁷ Zijlstra nrs. 2904, 4466.

¹⁶⁸ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

¹⁶⁹ Romein, *Drenthe*, 20-21.

¹⁷⁰ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 17 april 1626.

¹⁷¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

¹⁷² Arch. Classis Loppersum nr.1 .

¹⁷³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 45 reg. 134.

¹⁷⁴ Arch. Lewe nr. 922 reg. 67.

Vicarieën en prebenden

Christophorusprebende

De prebende werd gesticht door voorouders van Asinga Aylkuma¹⁷⁵ (to Rasquert, in den Ham).¹⁷⁶ Ten Broek situeerde het Christophorusaltaar aan de zuidzijde van de kerk.¹⁷⁷

vòòr 1501

Johan

In een stuk van 25 februari 1560 wordt heer Mello op het jaar 1511 genoemd als prebendaat van de Christophorusprebende; hij was de opvolger van olde heer Johan.¹⁷⁸ Genoemde Mello komt reeds in 1501 als vicarius voor.¹⁷⁹ Hij zal de prebende toen al wel enige tijd hebben gehad. Reeds in 1470 worden hier genoemd heer Johan en jonge heer Johan.¹⁸⁰ Ook later komt een heer Johan hier nog voor, zo nog in 1498 (zie hierna). Wie der genoemden deze prebende heeft bezeten valt niet uit te maken.

1501 -

Mello

volgde, als reeds genoemd, olde heer Johan in deze prebende op, blijkbaar reeds vóór 1501.¹⁸¹ Als vicarius komt hij hier voor 11 maart 1505¹⁸² en 16 september 1511,¹⁸³ als prebendaat van deze prebende in 1511,¹⁸⁴ als prebendaat 18 maart 1515.¹⁸⁵ Van 1505 tot 1508 had hij enig land alhier in pacht van het klooster Ter Apel (het was aan dit klooster nagelaten door Jacobus Wiltinck, pastoor te Garrelsweer* en vicarius te Loppersum en van 1474 tot 1498 in gebruik bij Johannes, vicarius te Loppersum).¹⁸⁶ Mello, vicarius alhier, werd met de pastoor Hesselus aangewezen als uitvoerder van het testament van Sicko tho Ozingeweer dat niet gedateerd is (maar tussen 1486 en 1505 moet zijn opgesteld).¹⁸⁷ Wanneer Mello is overleden is niet bekend. In 1538 noemt Johannes Oltgers zich sedert 11 juni 1526 opvolger van wijlen Mello;¹⁸⁸ in werkelijkheid was hij de opvolger van

- 1526 **Dr Augustinus Aggers**

artium et medicinae doctor; wanneer deze de prebende ontving is onbekend. Hij was een aanhanger van Karel hertog van Gelre die tot 1523 een deel van Friesland beheerste en tot 1536 heer van Groningen was. In 1516 zendt Hertog Karel naar Noyon ter verdediging van zijn rechten op Friesland ten overstaan

¹⁷⁵ Azinge Aylkuma was de tweede man van Bywe in den Ham. Zij waren de eigenaren van Duirsum in den Ham, later vererfd op een tak van de van Munster's en via deze op Johan de Mepsche, de bekende luitenant van de Hoofdmannenkamer: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 222-227

¹⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 350 (oud nr. 242 reg. 238).

¹⁷⁷ GVA 1934, 83.

¹⁷⁸ Arch. Ewsum nr. 357 (oud nr. 242 reg. 544).

¹⁷⁹ RC II, 10.

¹⁸⁰ Arch. Farmsum nr. 900 reg. 157.

¹⁸¹ RC II, 10.

¹⁸² Arch. HJK nr. 98 reg. 47.

¹⁸³ Arch. HJK nr. 307.

¹⁸⁴ Arch. Ewsum nr. 357 (oud nr. 242 reg. 544).

¹⁸⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 45 reg. 168.

¹⁸⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 52.

¹⁸⁷ Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251).

¹⁸⁸ Arch. Ewsum nr. 360 (oud nr. 242, protocol, 2v-3).

van koning Frans I van Frankrijk onder meer Idzardus Gravius (die onder meer pastoor te Grouw was geweest) en Augustinus Aggers.¹⁸⁹ Augustinus Aggers, van Groningen, werd 21 januari 1521 te Leuven als student ingeschreven.¹⁹⁰

Op 26 maart 1525 verzoekt Hertog Karel aan paus Clemens VII voor zijn *servitor* Augustinus Aggers, art. et med. dr., het eerstvolgende openvallende kanonikaat aan de dom te Utrecht, een en ander volgens hem reeds door paus Leo X verleende bulle.¹⁹¹

Op 28 juli 1525 kent Hertog Karel hem een jaargeld van 75 gl. toe.¹⁹² Elders is sprake van een jaarlijks dienstgeld van 200 goudgl. uit de renten van Groningen.¹⁹³ Bewaard bleven enkele kwitanties voor de ontvangst daarvan, de laatste gedateerd 4 september 1528.¹⁹⁴ Hij was arts van Hertog Karel van Gelre en getuige bij het opstellen van diens testament in 1538.¹⁹⁵

Op 30 maart 1558 komt voor Joeys, vrouw van Doede Gerbens, als erfgename van Dr. Augustinus Aggers, haar oom, die een zate bezat te Hieslum (Fr.); 8 juni 1558 heet zij Joeys Benedixdr.¹⁹⁶

Hij resigioneerde in 1526 van de Christophorusprebende.

1526-1532/9 **Johannes Oltgeri de Hasselt**

priester van het bisdom Utrecht, wordt 11 juni 1526 na de resignatie van Aggers door Asinge in den Ham en (zijn schoonzoon) Wigbold van Ewsum met deze prebende voorzien;¹⁹⁷ de institutie volgde 30 juli daarop.¹⁹⁸ In 1526 werd blijkbaar een proces gevoerd over de vicarie alhier; verdere bijzonderheden worden niet gegeven.¹⁹⁹ Op 24 juli 1526 vindt een betaling plaats aan Johan van Hasselt, kapelaan van Hertog Karel van Gelre.²⁰⁰ Een dergelijke betaling volgt 6 september 1526.²⁰¹ Op 1 oktober 1526 zendt de Gelderse stadhouder in Groningen Mr. Geert Schatter naar de hertog met het bewijs van de gerechtigdheid van de vicarie van Wigbold van Ewsum ten behoeve van Johan van Hasselt om de zaak te verdedigen tegen de 'jonfferen van Munster'.²⁰² Laatstgenoemden moeten kinderen zijn geweest van Roelof van Munster en Bawe Heemstra, dochter van Abbe Heemstra en Bywe in den Ham (hertrouwd met Asinge Aylkema waarvan een dochter Beetke, de vrouw van Wigbold van Ewsum).²⁰³ De nakomelingen van twee halfzusters betwistten elkaar dus de gerechtigdheid tot de prebende.

Bawina van Munster (van Heemstra, vrouw van Roelof van Munster) schrijft 7 januari 1538 dat tussen haar en haar zuster Van Ewsum twist is over de Christophorusprebende. Heer Johan van Hasselt, eerst kapelaan van de hertog van Gelre, is naderhand bij deze en diens (onwettige) zoon, de stadhouder in

¹⁸⁹ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* VI 2, XXXIX-XLII.

¹⁹⁰ Zijlstra nr. 8360.

¹⁹¹ Brom – Hensen, *Bronnen*, 14; Brom, *Archivalia* I – II nr. 2236.

¹⁹² HGA, Hertog. Arch. nr. 152 nr. 2738.

¹⁹³ HGA, Hertog. Arch. nr. 21 ad Liber XII, 92v; Liber XII zelf bleef niet bewaard.

¹⁹⁴ HGA, Hertog. Arch. nr. 154 – 2.

¹⁹⁵ Gelre, 50 (1950), 24.

¹⁹⁶ Tresoar, RA Hennaarderadeel nr. 38, 409, 460.

¹⁹⁷ Arch. Ewsum nr. 360 (oud nr. 242, protocol, 2v-3).

¹⁹⁸ Arch. Ewsum nr. 360 (oud nr. 242 reg. 183).

¹⁹⁹ HGA, Hertog. Arch. nr. 155.

²⁰⁰ HGA, Hertog. Arch. nr. 1331, rekening 1518/9-1525/6, 122r.

²⁰¹ HGA, Hertog. Arch. nr. 1332, 9r.

²⁰² HGA, Hertog. Arch. nr. 1332, 11r.

²⁰³ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 222-224, 265.

Groningen, in ongenade gevallen en gevlucht. Bawina verzoekt de officiaal terzake deze prebende niets te ondernemen alvorens Johan zich ‘gepurgeert’ heeft.²⁰⁴ Op 18 juni 1538 geeft de officiaal Albertus Mumme aan de Hoofdmannen een aanbeveling voor Johannes Oltgeri van Hasselt.²⁰⁵

Waarheen hij vertrok is onbekend. Op 30 september 1545 geeft Johan Oltgers wiens functie niet wordt aangegeven zijn moei Thuene Morrhe levenslang een rente van 14 mud rogge uit land te Enter (Twenthe), hem aangekomen van zijn nicht Bielgen Stellingck.²⁰⁶ Op dezelfde dag heeft hij zich laten inleiden in alle goederen van zijn overleden nicht Bielgen Stellingck.²⁰⁷ Op 28 april 1550 verkoopt Johan Oltgers de rente te Enter, geërfd van zijn nicht, aan Herman Ovinck en zijn vrouw Beertke.²⁰⁸

Later blijkt hij in Friesland te wonen. Van 1550 tot 1551 is hij bekend als vicarius te Hantum. In 1556 komt een Johannes Oltgers voor als pastoor te Nijega (Fr., onbekend welke grietenij).

In 1538 verklaren de kapelaan en de sacrista alhier dat Johannes Oltgers de prebende zelf heeft bediend danwel liet bedienen door olde heer Johan, ook genoemd

Johannes Frederici

(voor wie hierna) en gedurende bijna zeven jaren niet in het bezit ervan werd gestoord.²⁰⁹ Tijdens een korte afwezigheid maakte zich meester van de prebende

1532 - 1535 Hermannus de Bommel

die door dienaars van de ‘Heren van Groeningen’ en jonker Roelof (sc. van Munster) werd ingeleid.²¹⁰ Een en ander speelde zich af in 1532; Oltgeri zelf verklaart in 1538 op 26 oktober 1532 in het bezit der prebende te zijn gehandhaafd.²¹¹ Herman van Bommel komt 6 juli 1533 voor als kapelaan van de Gelderse stadhouder in Groningen.²¹² Johannes Oltgers en Hermannus van Bommel bleven beide rechten op de prebende laten gelden. Toen echter Asinga to Rasquert (ook genoemd in den Ham) de door zijn voorouders gestichte prebende op 26 november 1535 overgaf aan zijn dochter Beetke, weduwe van Wigbold van Ewsum, werd Hermannus de Bommel als prebendaat bevestigd²¹³ maar blijkbaar resigneerde hij terstond waarna Beetke vervolgens 30 november 1535²¹⁴ de prebende of vicarie confereerde aan

1535 - 1554 Jacobus Lamberti

²⁰⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 97.

²⁰⁵ Arch. HJK nr. 40, 40v reg. 117.

²⁰⁶ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt nr. 3152, 119a.

²⁰⁷ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt nr. 3152, 118.

²⁰⁸ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt nr. 3152, 151. Stelling en Oving waren o.m. te Hasselt gegoed.

²⁰⁹ Arch. Ewsum nr. 360 (oud nr. 242, protocol, 33vlg., o.m. ‘... en syn Capellaen als olde Heer Johan’).

²¹⁰ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242, protocol, 33vlg.)

²¹¹ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242, protocol, 2v-3).

²¹² HGA, Hertog. Arch. nr. 155, rekening juni/december 1533.

²¹³ Arch. Ewsum nr. 350 (oud nr. 242 reg. 238).

²¹⁴ Arch. Ewsum nr. 351 (oud nr. 242 reg. 239).

(pastoor te Toornwerd* van 1528 tot 1531 en kapelaan op Ewsum onder Middelstum*) die 18 december daarop geïnstitueerd werd.²¹⁵ Oltgeri was blijkbaar echter niet van plan zijn aanspraken op te geven; hij deed Jacobus Lamberti een proces aan.²¹⁶ In eerste instantie won laatstgenoemde het proces: de officiaal gaf 7 februari 1537 last, in het bijzonder aan Hermannus, kapelaan van Bawe van Munster (vrouw van Roelof van Munster) Lamberti niet te storen in het genot der prebende; de sententie werd afgekondigd door Hiddo Sicconis, priester van het bisdom Munster,²¹⁷ (in mei 1537 genoemd als kapelaan te Toornwerd* waar Lamberti pastoor was). Oltgeri ging in beroep te Keulen. Voor de behandeling van de zaak wees Lamberti 30 juni 1538 volmachten (waaronder Hercules van Ewsum, pastoor te Westeremden*) aan.²¹⁸ Bewaard bleef een verzameling stukken, als bewijs ingebracht; daaronder bevindt zich een verklaring van 26 januari 1538 van de Hoofdmansdienaar over de arrestatie op last van de stadhouder van Karel van Gelre van Johannes de Hasselt.²¹⁹ Blijkens bewaard gebleven rekeningen van de prebende van 1538 tot 1540²²⁰ werden zowel aan Johannes Oltgers van Hasselt als Jacobus Lamberti betalingen gedaan uit de inkomsten der prebende; eerstgenoemde ontving 25 september 1538 10 Emder gl. alsmede in 1539 enkele malen (voor het laatst 9 april) bedragen wegens 'loon'. Op 21 september 1538 werd 42 Emder gl. betaald aan 'H. Jacob op den Nyenoerth' alsmede 16 oktober 1538 50 Emder gl. aan heer Jacob. De dienst der prebende werd in deze jaren verricht door heer

1538 **Siabbe**

voor wie 26 september 1538 ruim 9 Emder gl. kostpenningen werden voldaan 'do hye Heer Jacob Cappellaen was' en wiens erfgenamen 19 oktober 1538 12 Emder gl. loon ontvingen (om, zoals de rekening zegt, aan heer Jacob welbekende redenen werd 31 Emder gl. ingehouden) en nadien door heer

1539 - 1540 **Berent**

aan wie 16 mei 1539 en 13 februari 1540 betalingen wegens dienst der prebende werden gedaan.²²¹ Mogelijk was hij de later te noemen Bernardus de Farmsum.

Het proces te Keulen zal door Jacobus Lamberti eveneens zijn gewonnen. Op 7 oktober 1547 komt hij als bezitter en bedienaar der prebende voor.²²² Op 29 juli 1552 wordt hem levenslang dispensatie voor afwezigheid van zijn prebende gegeven.²²³ De prebende bezit hij nog in 1554: ingaande 26 maart

²¹⁵ Arch. Ewsum nr. 352 (oud nr. 242 reg. 240).

²¹⁶ Arch. Ewsum nr. 361vlg. (oud nr. 242).

²¹⁷ Arch. Ewsum nr. 353 (oud nr. 242 reg. 245).

²¹⁸ Arch. Ewsum nr. 354 (oud nr. 242 reg. 262).

²¹⁹ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242, protocol, 34-34v); Arch. HJK nr. 439* reg. 113*.

²²⁰ Arch. Ewsum nr. 360 (oud nr. 242).

²²¹ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242).

²²² Arch. Ewsum nr. 634 (oud nr. 142 reg. 414); nr. 355 (oud nr. 242 reg. 415).

²²³ Arch. Ewsum nr. 356 (oud nr. 242 reg. 470).

1554 verhuurt hij als prebendaat land, groot 53 grazen.²²⁴ Hij is nog in leven 18 maart 1556²²⁵ en zal de prebende wel tot zijn overlijden hebben bezeten.

Omstreeks 1559 werd de prebende bediend door

1559

Johannes Hazelunne

die verklaart 6 daalder te hebben ontvangen voor de bediening van de prebende, verschenen Pasen 1559, van Hercules van Ewsum; hij noemt zich daarbij viceprebendaat van de Christophorusprebende.²²⁶ In juli 1559 wordt hij geïnstitueerd als pastoor te Garsthuizen*.

Op 4 juni 1559 verzoekt de weduwe van Roelof van Munster aan Johan van Ewsum (zoon van haar halfzuster) om haar huiskapelaan die de Onze Lieve Vrouweprebende alhier bezit ook met deze prebende te voorzien.²²⁷ Blijkbaar heeft Van Ewsum niet aan deze wens voldaan.

1559

Georgius Rodensis

adolescens, wordt juli 1559 als prebendaat van deze prebende geïnstitueerd.²²⁸

1566

Gerhardus Hase

komt 8 september 1566 voor als prebendaat van deze prebende.²²⁹ Hij kan dezelfde zijn als Meester Gheert die op een onbekend tijdstip enig geld inzake deze prebende ontving.²³⁰

Reformatie

1598

Johan Reneman

De Hoofdmannen casseren 3 november 1598 een arrest op de meiers van de Christophorusprebende alhier dat tot nadeel strekt van Johan Reneman.²³¹

1604

Hermannus Reneman

Blijkens een opgave uit 1604 is deze prebende, groot 109 grazen, in gebruik bij Hermannus Reneman.²³²

1607

Wilhelmus Reneman

Nadien komt de prebende in het bezit van Wilhelmus Reneman; 26 oktober 1607 worden de arresten op de landhuren der Christophorusprebende alhier door Anneke Wilhelmi wegens haar zoon Wilhelmus Reneman, prebendaat, door de Hoofdmannen 'in wehrden gelaten'.²³³

Annaprebende

²²⁴ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215, ad X).

²²⁵ Arch. HJK nr.52, 279.

²²⁶ Visitatie 1559, 294.

²²⁷ Arch. Ewsum nr. 21 (oud nr. 132 F – XXIX).

²²⁸ Visitatie 1559, 294.

²²⁹ Arch. Ewsum nr. 358 (oud nr. 242 reg. 568).

²³⁰ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215 ad X).

²³¹ Arch. HJK nr. 839, 151v.

²³² StA nr. 857.

²³³ Arch. HJK nr. 843.

1516 - 1517 Johan Vrodeman

dan vicarius te Westerwijtwerd*, verklaart 1 juni 1531 in de jaren 1516 en 1571 de Annaprebende alhier te hebben bezeten en daarin opgevolgd te zijn door²³⁴

1517 - 1538 Mr Atho Derici

die deze prebende in 1531 nog bezit.²³⁵ Omstreeks 1535 wordt Mr Atho of M. Aytke als prebendaat van het Annaleen genoemd.²³⁶ Als prebendaat alhier komt hij nog voor 5 april 1538.²³⁷ Op 28 september 1538 komt Johan Gerts als erfgenaam van zijn oom h. Aytke voor.²³⁸

Onze Lieve Vrouwe of Mariaprebende

Mijleman vermeldt dat de noordelijke koorkapel gewijd was aan Onze Lieve Vrouw.²³⁹ Aan het altaar in deze kapel zal deze prebende verbonden zijn geweest; de bezitter ervan deed blijkbaar als kapelaan op het huis in den Ham hebben dienstgedaan.

1537 Hermannus

kapelaan van Bawe van Munster, wordt 7 februari 1537 vermeld; hem in het bijzonder wordt gelast Jacobus Lamberti niet te storen in het bezit van de Christophoriprebende alhier (zie voor hem ook aldaar).²⁴⁰

1559 N.N.

priester, door Maria van Selbach, weduwe van Munster, ‘up die Hues Capellanie yn den Ham, genandt unser Lyeven Vrouwen prende toe bedienen verordent’, wordt door haar aan Johan van Ewsum voorgedragen voor de vacante Christophorusprebende²⁴¹ maar wordt daarin niet benoemd. Hij moet kort daarop ook deze prebende hebben verloren; in feite was in 1558 reeds *iure devoluto* een ander benoemd.

1558 - 1560 Jacobus Wilhelmi

clericus van het bisdom Munster, was door de officiaal Godfridus Ludolphi (overleden 1 januari 1559) *iure devoluto* met deze prebende voorzien. Tegen deze begeving wordt 5 augustus 1559 een appèl aangetekend tijdens de visitatiereis door de Munsterse officiaal.²⁴² De zaak wordt ook tijdens de volgende visitatie op 27 augustus 1560 behandeld waarbij blijkt dat Ludolphi als gedelegeerd officiaal doch zonder bisschoppelijke commissie meerdere beneficia (waaronder een prebende alhier aan genoemde Wilhelmi) heeft vergeven.²⁴³ De afloop van het proces is niet bekend.

²³⁴ Arch. Ewsum nr. 349 (oud nr. 242 reg. 206).

²³⁵ Arch. Ewsum nr. 349 (oud nr. 242 reg. 206).

²³⁶ Arch. Ewsum nr. 210vlg. (oud nr. 107).

²³⁷ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242, protocol, 1-1v.).

²³⁸ Arch. Ewsum nr. 210vlg. (oud nr. 107)

²³⁹ Mijleman, ‘Ommelands ere’, 58.

²⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 353 (oud nr. 242 reg. 245).

²⁴¹ Arch. Ewsum nr. 21 (oud nr. 132 F – XXIX).

²⁴² Diözesanarchiv Münster, Niederstift 1, Visitatie 1559, 12-13, en Visitatie 1560.

²⁴³ Diözesanarchiv Münster, Niederstift 1, Visitatie 1559, 12-13, en Visitatie 1560.

(1568?)-1570 Fredericus ten Hoevel

pastoor van de A-kerk* te Groningen* en prebendaat van de Onze Lieve Vrouweprebende alhier, verklaart 12 juni 1570 dat Tammo in den Ham in 1568, 1569 en het lopende jaar land van deze prebende huurde.²⁴⁴ Mogelijk bezat ten Hoevel de prebende reeds in 1568.

Reformatie

Dit leen zal zijn bedoeld met het tafelleën, behorende bij het Mepschenhuis, genoemd 23 november 1602 wanneer Gedeputeerde Staten een verzoek van Rudolf de Mepsche die een 'huys vol' kleine kinderen heeft op dit leen één van zijn zoons te laten studeren toestaan. Volgens De Mepsche zijn er daarnaast nog zes lenen te Loppersum.²⁴⁵

Kruisvicarie

Deze vicarie wordt aldus alleen in 1556 vermeld.²⁴⁶

1555 - 1570 Gheert van Renen / Gerardus Werninck

In 1555 wordt Gerardus de Rhenis in de vicarie alhier geïnstitueerd; hij betaalt daarvoor 22 stuiver.²⁴⁷ Op 31 juli 1556 komt Gheert van Renen, vicarius van het Kruis te Loppersum en notarius, met de pastoor en commissarius alhier, Timannus Petri, voor.²⁴⁸ Gerdt van Renen wordt als vicarius alhier genoemd Paasavond 1557,²⁴⁹ Gert als vicarius 29 oktober 1557.²⁵⁰ Een stuk van 18 juni 1558 draagt onder een opgedrukt zegel de handtekening '...ardus Werninck tus in Lopp...';²⁵¹ als vicarius en notarius alhier komt hij voor 7 juli 1558.²⁵² In 1559 wordt hij pastoor te Middelstum*; hij behoudt echter blijkbaar zijn leen hier; nog 17 juli 1570 bezit hij de prebende alhier.²⁵³ Eppens deelt over hem mee dat hij eerst monnik te Scharmer was, 'to Loppersum paep geworden und daerna to Middelstum pastoor und officiael'.²⁵⁴ Inderdaad komt Gerardus van Renen 5 juli 1557 voor als prior van het Kruisherenklooster te Scharmer.²⁵⁵ Bij de mededeling van zijn overlijden (foutief aangegeven onder 1587) vermeldt Eppens dat hij voor zijn kinderen prebenden had en 'het leen to Loppersum over den brugge vor een student genetende'.²⁵⁶ Hij zal derhalve het leen ook na 1570 nog hebben bezeten.

Catharinaprebende

Van deze reeds in 1474 genoemde prebende²⁵⁷ zijn ons geen bedienaren bekend. In 1604

²⁴⁴ Arch. HJK nr. 75 (ChvdH II).

²⁴⁵ StA nr. 113, 108-109.

²⁴⁶ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt, Processtukken nr. 549, 221.

²⁴⁷ Visitatie 1555.

²⁴⁸ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt, Processtukken nr. 549, 221.

²⁴⁹ Arch. HJK nr. 98.1

²⁵⁰ Arch. HJK nr. 52, 326.

²⁵¹ Arch. Ewsum nr. 344 (oud nr. 240).

²⁵² GA, GAG rnR nr. 973.

²⁵³ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – LXXXI)

²⁵⁴ Eppens, *Kroniek I*, 123.

²⁵⁵ GA, RAF, R.F. 1557/85, VVS 3.

²⁵⁶ Eppens, *Kroniek II*, 515.

²⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251 reg. 62).

behoorden tot deze prebende 109 grazen land.²⁵⁸

Sacristieleen

In 1470 wordt melding gemaakt van de koster-priester alhier.²⁵⁹

15(11?)37-1560 **Tepe Tydinck**

prebendaat en sacrista alhier, oud omstreeks 75 jaren, verklaart 25 mei 1560 de prebendaat van de Christophorusprebende naar Munster vergezeld te hebben inzake diens geschil met de proost Ulfart Sybrandi over een stukje land, de prebende toebehorende.²⁶⁰ Of Tepe toen reeds sacrista was of een ander leen bezat blijkt niet. Als kapelaan wordt hij 28 september 1513 genoemd.²⁶¹ Tot 1533 had hij hier 20 grazen land in huur.²⁶² Op 11 oktober 1537 komt hij voor als sacrista,²⁶³ daarna nog meermalen (als Teepko Teengha priester alhier 30 juni 1538),²⁶⁴ laatstelijk 25 mei 1560.²⁶⁵ Als sacrista werd hij opgevolgd²⁶⁶ door

1564 - 1567 **Marcus Leegher**

die hier reeds vóór 1564 was; 13 januari 1564 wordt aan Tammo in den Ham geschreven dat schrijvers zwager ‘bij mij is geweest unde heeft mij vortelt dat ghij tho Loppesum ock Jw karcke hebben gereyniget van alle afgooden unde erdenst’ en over ‘Jwe predyger Marco woe hy syn confessyoen heeft laten luchten’ wat wijst op een ‘beeldenstorm’ in 1563 (hoewel het jaartal onduidelijk geacht werd).²⁶⁷ Op 12 juli 1563 spreekt de Emders predikant in de kerkenraad te Emden over Marcus ‘de wedder tho Loppersum in Gronnigerlant eyn pape ys’ en de papisterij met schelden en lasterpraat verdedigt; men zal hem vragen zich te matigen.²⁶⁸ Op 2 augustus 1563 wordt verslag gedaan van een bezoek aan Loppersum aan ‘Marcus apostata’ die niet tot inkeer wil komen.²⁶⁹ Volgens bericht van 8 september 1563 leest hij weer missen; de kerkenraad te Emden besluit hem te bannen van het Avondmaal.²⁷⁰ Enige tijd later verandert hij (weer) van standpunt: de predikant Marcus Leegher neemt in september 1566 met een andere priester alhier, Johan, deel aan de ‘beeldenstorm’; zij waren de nieuwe religie toegedaan.²⁷¹ Wellicht zijn zij bedoeld met de twee ‘predikanten’ van wie sprake is in het vonnis tegen

²⁵⁸ StA nr. 857.

²⁵⁹ Arch. Farmsum nr. 900 reg. 157.

²⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 357 (oud nr. 242 reg. 544).

²⁶¹ Arch. Lewe nr. 922 reg. 67.

²⁶² Arch. Ewsum nr. 592 (oud nr. 75, deel 2, 9).

²⁶³ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242 protocol, 1-1v).

²⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 354 (oud nr. 242 reg. 262).

²⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 357 (oud nr. 242 reg. 544).

²⁶⁶ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III, 6 april 1571).

²⁶⁷ Arch. HJK nr. 98 (R.F. 1554/9; het jaartal is volgens Feith onduidelijk; naar onze mening is duidelijk 1554 aangegeven doch dit zal een verschrijving zijn, mogelijk voor 1564).

²⁶⁸ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle* I, 165. Mogelijk is hij dezelfde als Marcus Wineel van Winnoksbergen (B.) die volgens een mededeling van 17 oktober 1558 gevlucht is uit de gevangenis en naar Emden is gekomen en aan wie desgevraagd hulp wordt geboden, *Ibid.*, I, 67; op 6 februari 1559 bedankt Marcus voor de hulp; hij zegt te proberen in Groningen schoolmeester te worden, *Ibid.*, I, 70.

²⁶⁹ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, I, 168-169.

²⁷⁰ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, I, 187.

²⁷¹ Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, 203.

Tammo in den Ham die ‘chante les Pseaulmes entre deux Predicans en l’Eglise de Loppersum’; Tyasso Hayens wordt beschuldigd ‘d’avoire entreteu le Prescheur a Loppersum’.²⁷²

Marcus en Johan, alsmede de schoolmeester Albertus, werden in 1567 van hier verdreven.²⁷³ Hij meldt zich weer te Emden; zijn zaak wordt 31 juli 1567 door de kerkenraad aldaar behandeld.²⁷⁴ Op 29 december 1567 verschijnt M.

Marcus, ‘voermals gebannet’, met zijn predikant Wilhelmus Joannis, predikant te Petkum, en verzoekt hij weer tot de gemeente te worden toegelaten.²⁷⁵ Op 9 januari 1568 verklaart hij meer op Luther’s autoriteit dan op het oordeel van de gemeente vertrouwd te hebben; hem wordt opgelegd ‘mit luthen bescheet’ schuld te belijden voor zijn afval tot het Pausdom.²⁷⁶ Uiteindelijk wordt hij 11 juni 1568 weer aangenomen.²⁷⁷ Zijn verdere levensloop is onbekend.

1567 - 1580 **Johan Kuick**

sacrista alhier, verzoekt 6 april 1571 betaling van vier jaren achterstallige rente uit de goederen van Johan in den Ham welke rente ook zijn voorganger, Marcus, en voordien Tepe als sacrista hadden genoten.²⁷⁸ Hij zal dus in 1567 de sacristie hebben verkregen. Als sacrista komt hij ook voor 14 februari 1568²⁷⁹ en 23 april 1572,²⁸⁰ als vicarius alhier 16 december 1578.²⁸¹ Als notaris treedt hij hier op 6 oktober 1580.²⁸² Kort daarop of reeds voordien werd hij pastoor te Ulrum* vanwaar hij in 1581 als pastoor naar Harssens* ging. Ook vandaaruit bleef hij relaties met Loppersum onderhouden; in 1584 komt hij tweemaal alhier als notarius voor (waarbij hij tekent als Joannes van Cuick).²⁸³

Op 4 april 1563 verschaft Gerardus Petri, perpetuus pastor te Staphorst, aan de clericus Joannes Cuyck het vruchtgebruik van 28 goudgl. uit een som gelds.²⁸⁴

Op 7 april 1563 wordt Joannes Joannis Cuick de Staphorst tot alle wijdingen toegelaten.²⁸⁵

vóór 1584 **Bonifacius Corvinus**

- 1594

Heer Bonefacius te Loppersum wordt in 1590 genoemd.²⁸⁶ Op 11 april 1593 komt hij in de schepperij Loppersum in de Loppersumeroostereed voor met 20 grazen land.²⁸⁷ In juni 1596 tekent Bonefacius Corvinus, sacrista alhier, de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe provinciale overheid.²⁸⁸ Hij was een van de vele in 1580 naar Groningen uitgeweken priesters uit Friesland en

²⁷² Marcus, *Sententien*, 224 en 221.

²⁷³ Eppens, *Kroniek*, I, 188.

²⁷⁴ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, I, 282.

²⁷⁵ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, I, 295-296.

²⁷⁶ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, I, 297.

²⁷⁷ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, I, 313.

²⁷⁸ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III, 6 april 1571).

²⁷⁹ Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239 reg. 239).

²⁸⁰ Arch. HJK nr. 1529.

²⁸¹ Arch. HJK nr. 54.

²⁸² Arch. HJK nr. 121 (ChvdH II nr. 276).

²⁸³ Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI nrs. 451 en 452).

²⁸⁴ ABU nr. 535-2, 11.

²⁸⁵ ABU nr. 550*, 116v.

²⁸⁶ Arch. Farmsum nr. 130.

²⁸⁷ Alma, *Dorpsterzijlvest*, 124.

²⁸⁸ StA nr. 856.

wordt in de voor 1585 opgestelde *Conscriptio Exulum* reeds als prebendaat alhier genoemd.²⁸⁹ Zijn aanstelling hier zal hij te danken hebben aan Johan de Mepsche wiens affiniteit tot de uitgewekenen reeds eerder aan de orde kwam. Nog in 1578 komt hij voor als prebendaat te Cornjum*.²⁹⁰

Het is de vraag of hier ook gebracht moet worden

ca 1450

Rijbert

In een register van omstreeks 1450 is in het zijlrecht van Olinge sprake van land dat het klooster Wittewierum is aangekomen van heer Rijbert, koster en prebendarius 'des convents to Werum'.²⁹¹

Proostdijpriester

Mogelijk is met de proostdijpriester, welke functie wij tweemaal in de vijftiende eeuw vonden vermeld, de bezitter van een van de voornoemde lenen bedoeld. In de zestiende eeuw wordt van een

proostdijpriester nimmer gerept. Ten Broek veronderstelt dat met deze geestelijke is bedoeld de proost of één van de twee proosten van Loppersum indien deze een geestelijke was.²⁹² Er is geen reden dit aan te nemen omdat de betrokkene dan zeker uitdrukkelijk als proost zou zijn genoemd in plaats van met een andere aanduiding. Hiërarchiek immers kwam hij voor de geestelijkheid in zijn gebied. In 1474 is echter de redactie in een testament: 'Item ick geve unde besette dem pastoor unde der praepositen prester twe forlingen'.²⁹³ De andere aanduiding is nog duidelijker: dan is sprake van de priester van de proost:

1445

Abeko

'preester der Provsten tho Loppersum', wordt genoemd 3 augustus 1445.²⁹⁴ Wellicht is hij dezelfde als Albertus de Zeripis, priester van het bisdom Munster, die opnieuw voorziening vraagt met het pastoraat te Uitwierde*, daartoe door bisschop Walram (van Munster) ook is gepresenteerd maar door de aartsdiaken niet geïnstitueerd, en waarover hij procedeert, niettegenstaande het bezit van het *beneficium prepositi* in de kerk te Loppersum; zijn verzoek wordt bewilligd 23 november 1452.²⁹⁵ Abeko/Albertus is als pastoor te Uitwierde* bekend van 1458 tot 1463.

Ook elders komt een kapelaan van de proost voor, namelijk te Usquert*, waar de proost overigens toen ook geestelijke was.

Overigen

ca 1400

Ywa en Oesbrant²⁹⁶

komen met de priester Eedzardus voor.

²⁸⁹ Engels, *Conscriptio Exulum*, 9.

²⁹⁰ Reitsma, *Oostergo*, 54.

²⁹¹ UB Groningen, Hs. 321, 37.

²⁹² Ten Broek, *Groningse Volksalmanak* 1934, 26.

²⁹³ Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251).

²⁹⁴ GA, RAG, Hs. in quarto 29, 82.

²⁹⁵ RG VI, 12 nr. 124.

²⁹⁶ Alma en Vries, 'Summa agrorum', 28.

- 1458 - **Jacobus Wyltinghe**
 pastoor te Garrelsweer* en vicarius te Loppersum, komt 22 oktober 1458 voor het eerst voor²⁹⁷ en zo nog 21 juli 1466.²⁹⁸
 Heer Jacob wordt omstreeks 1460 genoemd met 6 deimt alsmede 16 deimt bij de Grauwedijk in de kleine Loppersumer eed van het Slochterzijlvest.²⁹⁹ Een derde, evenzeer ongedateerde, lijst, noemt de kerkheer (te Loppersum) met 10 d., 'Heer Jacobus Heer Johannes to Loppersum vicarius' 2 d en H. Jacob nu H. Johan vicarius 4 d. bij de Grauwe dijk³⁰⁰ terwijl nog weer een andere lijst land tussen 'Driverder westerwech' ad 4 + 4 + 2 d. en nog eens 10 furlingen op naam van heer Jacob stelt.³⁰¹
 Omstreeks 1470 zal hij afstand hebben gedaan van het pastoraat te Garrelsweer* en voortaan alleen de vicarie te Loppersum hebben bediend. Hij is nog in leven 3 maart 1472³⁰² maar niet meer 11 oktober 1474.³⁰³ In 1496 wordt vermeld dat Jacob, 'wandaeges' priester te Loppersum, met al zijn goederen in het klooster Ter Apel was gegaan en aldaar gestorven.³⁰⁴ Enig door hem nagelaten onder Loppersum gelegen land was later bij enkele geestelijken alhier in gebruik (zie hierna).
- 1470 **Johan**
 1470 **Wilrich** -- pastorie?
 1470 - 1475 **Willem (Hadderinghe)**
 1470 **Johan**
 In een testament van 25 juni 1470 worden legaten aan enkele geestelijken alhier gemaakt: aan heer Johan, die zielemissen voor de testator moet lezen, een vaars, heer Wilrich en heer Willem samen een os, en jonge heer Johan 1 Arends gl.³⁰⁵ Wilrich is ongetwijfeld degene die van 1472 tot 1486 als pastoor alhier voorkomt; Willem zal zijn Willem Hadderinghe, priester alhier, genoemd 25 november 1475.³⁰⁶
- 1474 - 1498 Johannes, vicarius alhier, huurt van 1474 tot 1498 land, nagelaten door Jacob Wyltinghe bovengenoemd.³⁰⁷ Dit kan het land zijn geweest op of omstreeks 1 maart 1477 gesteld ten name van heer Jacob, nu heer Johan vicarius alhier.³⁰⁸ Na 1498 wordt enkele jaren geen huurder genoemd, van 1505 tot en met 1508 is de vicarius Mello huurder.³⁰⁹ Of hij dezelfde is als de oude heer Johan, de voorganger van Mello als prebendaat van de Christophorusprebende (vòòr 1499) kan niet worden vastgesteld.
 Mogelijk is ook bedoeld

²⁹⁷ GA, GAG, R.F. 1476/34, VVS 48.

²⁹⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 32 reg. 15.

²⁹⁹ Alma en Vries, 'Summa agrorum', 28-29. Het land bij de Grauwedijk was wellicht land dat hij als pastoor te Garrelsweer in gebruik had.

³⁰⁰ UB Groningen, Hs. 258, 77v-78.

³⁰¹ UB Groningen, Hs.121, 18.

³⁰² Arch. Ter Apel nr. 2 reg. 23.

³⁰³ Arch. Ter Apel nr. 1, 11 reg. 34.

³⁰⁴ GA, GAG, Hs. in folio 160, 188-189.

³⁰⁵ Arch. Farmsum nr. 900 reg. 157.

³⁰⁶ Arch. Farmsum nr. 5 reg. 168.

³⁰⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 52.

³⁰⁸ GA, GAG, Hs. in folio 21, 167.

³⁰⁹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 52.

- 1474, 1486 Johan, prebendaat alhier, die voorkomt 28 februari 1474.³¹⁰ In 1486 wordt genoemd heer Johan alhier, oom van Ludolphus Stock die toen de Nicolaasprebende te Middelstum* ontving.³¹¹ Eén van beide kan zijn de in 1496 genoemde Johannes Timanni (zie hierna).
- 1475 ? **Henricus Campensis**
Jacobus Sandis (upt Sant)
 clericus van het bisdom Bremen respectievelijk van het bisdom Munster komen als notarii alhier voor 13 februari 1475.³¹² Wellicht stonden zij hier.
 Laatstgenoemde kan dezelfde zijn als de in 1464 genoemde pastoor te Jukwerd* (die daar echter in 1472 en mogelijk reeds in 1466 niet meer staat).
- 1475 ? **Wilhelmus Fockonis de Holwyrd**
 priester van het bisdom Munster, komt als notarius voor 25 november 1475.³¹³
- 1496 **Johan Timanni**
 priester alhier, komt voor 15 juni 1496.³¹⁴ Een Johannes Timanni, uit Groningen, werd 6 mei 1478 te Keulen als student in de artes ingeschreven.³¹⁵
- 1501 ? **Mr. Dodo**
 Het visitatieverslag uit 1501 vermeldt 'Mag. Dodo nunc Commissarius Prepositi' van Loppersum;³¹⁶ mogelijk was hij geestelijke alhier; evenzeer is echter een andere plaats in de proostdij mogelijk.
- 1522 - 1531 **Johan Frederici**
 komt als vicarius alhier voor 13 augustus 1522³¹⁷ en 21 augustus 1522.³¹⁸ Hij wordt ook genoemd olde heer Johan en bediende tevens de Christophorusprebende alhier voorzover de prebendaat Johannes Oltgeri de Hasselt (1526 en volgende jaren) zulks niet zelf deed. Olde heer Johan komt 23 juni 1522 voor als een van de testamentoren van de pastoor te Spijk*.³¹⁹ Als prebendaat wordt hij hier voorts genoemd 7 september 1530³²⁰ en 8 september 1531.³²¹ Een staatboek uit 1551 (en volgende jaren) noemt onder het jaartal 1530 onder de crediteuren de erfgenamen van olde heer Johan te Loppersum; bedoeld zal zijn de door Johan Frederici in 1530 verstrekte lening.³²²
- 1526 **Aernt**
 26 februari 1526 komt voor heer Aernt, biechtvader van Egbert tho Merum³²³ die te Loppersum woonde.

³¹⁰ Arch. Ewsum nr. 239 (oud nr. 251).

³¹¹ Arch. Farmsum nr. 530; Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39 – VIII).

³¹² Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251 reg. 62).

³¹³ Arch. Farmsum nr. 5 reg. 168.

³¹⁴ GA, GAG, Hs. In folio 160, 188-189.

³¹⁵ Zijlstra nr. 6070.

³¹⁶ Visitatie 1501 (Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II, 2 Niederstift A 1 Abt. A, 15v.

³¹⁷ StA Münster, Studienfonds Universität (Überwasser) XIII H nr. 1.

³¹⁸ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 173; Arch. Farmsum nr. 94, 95.

³¹⁹ AKG nr. 274 reg. 1000.

³²⁰ Arch. Ewsum nr. 491 (oud nr. 137 reg. 200).

³²¹ Arch. Ewsum nr. 491 (oud nr. 137 reg. 207).

³²² Arch. Ewsum nr. 649 (oud nr. 136, staatboek 1551vlg., 28v); nr. 491 oud nr. 137 reg. 200.

³²³ Arch. Ewsum oud nr. 107.

1526 - 1540 **Bernhardus de Farmsum**

D. Bernhardus de Farmsum alhier wordt genoemd 11 juni 1526.³²⁴ Bernardus, vicarius alhier, komt voor 11 oktober 1537³²⁵ en 14 februari 1538.³²⁶ Hij kan dezelfde zijn als heer Berent aan wie in 1539 en 1540 betalingen worden gedaan voor de door hem vervulde diensten van de Christophorusprebende.³²⁷ Hij is in 1538 een van de zes hier genoemde priesters: naast de pastoor, Berent, Tepe (sacrista), Jacob (Christophorusprebende) en Mr. Aytke (Annaprebende) wordt nog genoemd³²⁸

1538 **Peter**

over wie verder niets bekend is.

1560 **Tepe Tydinck**

komt 25 mei 1560 voor als sacrista* en prebendaat alhier.³²⁹

1565 **N.N.**

N.N.

N.N.

N.N.

Het visitatierapport over 1565 geeft aan dat de institutie van twee nieuwe vicarii en van een prebendaat nog moeten plaats vinden; de institutie(rechten) van een andere prebendaat is (zijn) door de bisschop geschonken.³³⁰ Niet is aangegeven welke lenen het betrof. Mogelijk is één van de betrokkenen geweest

1566 - 1567 **Johan**

die in september 1566 met Marcus Leegher, sacrista* alhier, aan de 'beeldenstorm' deelnam³³¹ en in 1567 werd uitgewezen.³³² Over hem is verder niets bekend.

1578 **Johan Kuick**

sacrista alhier, komt als vicarius alhier voor 16 december 1578.³³³ Of deze aanduiding betrekking heeft op de sacristie of een ander leen dat hij dan eveneens bezat blijkt niet.

1582 **N.N. en N.N.**

'syn papen', priesters alhier, worden in 1582 door Johan de Mepsche wegens calvinistische opvattingen verdreven en door trouwe Katholieken vervangen ondanks het verzet van Timannus Petri, pastoor en commissarius alhier.³³⁴

³²⁴ Arch. Ewsum nr.361 (oud nr. 242, protocol, 2v-3).

³²⁵ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242, protocol, 1-1v).

³²⁶ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242, protocol, 33).

³²⁷ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242).

³²⁸ Arch. Ewsum nr. 361 (oud nr. 242).

³²⁹ Arch. HJK nr. 843.

³³⁰ Visitatie 1565.

³³¹ Kleijntjens, 'Beeldenstorm', 203.

³³² Eppens, *Kroniek I*, 188.

³³³ Arch. HJK nr. 54.

³³⁴ Eppens, *Kroniek I*, 364.

1581 - 1583 **Luyttien**

wordt 22 december 1581³³⁵ en in december 1583³³⁶ alhier genoemd.

vóór 1583 **Joachim**

In 1583 wordt hier genoemd Lutgert, heer Joachims nagelaten ‘kock’.³³⁷

ca 1584-1594 **Joannes Dockumensis**

wordt in de *Conscriptio Exulum [olim] conventualis [pastor in Dockum] et nunc [in exilio] habitans [vicarius in] Loppersum, prope Groningam* genoemd.³³⁸ Hij moet hier dan reeds omstreeks 1584 hebben gestaan en was mogelijk één van de in 1582 hier gekomen Friese geestelijken. Joannes, vicarius alhier, staat 11 april 1593 voor 15 grazen land in de schepperij Loppersum in de Loppersumer oostereed te boek.³³⁹ ‘Joannes Alberti van Dockum pastoor van wegen d’abt gestelt’ ontvangt in 1595 uit de goederen van de abdij Dokkum 80 gl. alimentatie, vastgesteld op 28 mei 1595; hij is dan 75 jaren oud.³⁴⁰ Omdat hij na terugkeer uit Groningen bij Sipke Jans te Bolsward de mis had opgedragen wordt hij 12 november 1595 voor drie jaren verbannen en zijn pensioen ingetrokken.³⁴¹ Niettemin kreeg Joannes van Dockum pastoor 5 april 1596 *ex gratia* 20 Car. gl.³⁴²

1594 - 1598 **Albertus Halewegius**

Op 21 maart 1594 wordt ‘Her Albertus to Loppersum’ genoemd.³⁴³ In juni 1598 tekent hij als Albertus Halewegius, prebendaat alhier, de verklaring van loyaliteit jegens de nieuwe gewestelijke overheid.³⁴⁴ Albertus Halewegius, prebendaat alhier, geniet de prebende blijkbaar nog in januari 1598.³⁴⁵

³³⁵ Arch. HJK nr. 54.

³³⁶ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V nr. 412).

³³⁷ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V nr. 413).

³³⁸ Engels, *Conscriptio Exulum*, 15.

³³⁹ Alma, ‘Dorpsterzijlvest’, 124.

³⁴⁰ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2778a.

³⁴¹ Hof nr. 7491, 176.

³⁴² Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2665, 65v.

³⁴³ GA, RAG, Hs. in folio 175 deel 1.

³⁴⁴ StA nr. 856.

³⁴⁵ RA III a 6, 186. Zie voor Halewegius: Bruijnesteijn, ‘Halewech’ waar hij niet wordt vermeld.

LOSDORP

Patroon: **Johannes (Baptist)**

Bijzonderheden:

Wanneer Losdorp parochie werd is niet bekend. Het huidige kerkgebouw is vermoedelijk dertiende eeuws.¹ Uit de op Losdorp rustende onderhoudsplicht van enkele vonders in het Godlinzerpad leidden Kremer en Westendorp af dat Losdorp vroeger onder Godlinze schijnt te hebben behoord.² Als parochie zal Losdorp van Godlinze zijn afgesplitst.

Blijkens een uit 1520 daterend stuk was de gewijd aan **Johannes**,³ naar wij aannemen Baptist. In de tweede helft van de zestiende eeuw behoort de unieke collatie van de kerk aan de Schaffers, in de zeventiende eeuw bezit het geslacht Enthens van Helpen deze unieke collatie (evenals die van de kerk te Godlinze*).⁴ Laatstgenoemd geslacht bezat de Fraylemaborg alhier.⁵

De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor Losdorp één priester op.⁶ Een klauwregister uit de tweede helft der zestiende eeuw noemt echter onder Losdorp 'Harckenheert off S Joannesleen genoempt dar de koster woent' waarvan het redgerrecht toekomt aan de erfgenamen van Jacob Groeve en dat in 1574 werd bediend door Egbert Clant te Stedum hetgeen hem echter werd betwist door Coppens de Mepsche, de kerkvoogden te Losdorp en Botte Aulsma als mede-erfgenamen van Groeve.⁷ Op 18 september 1517 worden Bunno Alberda, provisor van de Heilige Geest te Groningen (eerder pastoor te Farmsum*), Rembert Fraylma, Claes Alberda en Jonghe Reynt Duerdes genoemd als mede-erfgenamen van Eteke en Hinrick Grove.⁸ Eteke was de vrouw van Jacob Groeve en een dochter van Ebbe Sluchtinge.⁹ Jacob en zijn vrouw schonken in 1505 hun collatierecht van de kerk te Bierum* aan de abdij te Feldwerd. Mogelijk is de Fraylemaborg alhier oorspronkelijk ook bezit geweest van de Sluchtinghe's en kwam zij door vererving eerst aan de Groeve's en later aan Rembert Fraylma.

Over het Johannesleen is verder niets bekend.

Pastorie

¹ KR (1977), 108. Niet vermeld door Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*.

² Kremer en Westendorp, *Groningen*, 348.

³ AKG nr. 2, 49 reg. 989.

⁴ GDW nr. 2381 (1669 Melchior Egbert Entens van Helpen, unicus collator van Losdorp), 2383 (1709 Josina Maria Ripperda, weduwe Ripperda, *unica collatrix* van Losdorp), 2388 (1707 dezelfde). Josina had o.m. deze rechten in 1704 gekocht, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 234. Volgens bijschrift bij nr. 2385 vormden Tjamsweer, Losdorp, Krewerd en Jukwerd samen één collatie, behorend aan het huis Oosterwijtwerd waarop Margaretha Elisabeth Ripperda als laatste van haar geslacht stierf in 1738, zie Arch. HJK nr. 2571, 431. Beter is het te stellen dat de collaties der verschillende kerken in de hand van één persoon waren.

⁵ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 234.

⁶ Alma, 'Schattingen', 175.

⁷ Arch. Farmsum nr. 924, 17v.; nr. 925 – I, 17 noemt 'Harcken heert, ofte S. Johannes leen', en 20 'Up kerken heert, ... S. Johannis Leen genoempt, oft daer de koster woent'; nr. 925 – II, 20 'Harcken Heerdt of S. Johannes leen genoempt, daer de coster up woent' en nr. 920 (1-2), 162v 'S. Johannis lehen genoempt offte daer de Coster woent'.

⁸ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters nr. 363. Zie over deze erven uitgebreid: Alma, 'De schenkers', 392-455.

⁹ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters nr. 424, 14 februari 1500; zie ook onder Bierum*. Voor Ebbe Sluchtinge die in 1465 de helft van de Fraeylemaheerd te Slochteren afstand aan Auwet en Duyrt Alberda, zie Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 363.

1429-(1447?) **Johannes**

pastoor alhier, komt voor 30 april 1429.¹⁰ Op 19 februari 1447 wordt een brief, bezegeld door Oucko, pastoor te Godlinze* (die aldaar in 1431 voorkomt) en Johan, pastoor alhier, ‘in der macht gekant’;¹¹ geen van beide wordt daarbij als overleden genoemd zodat Johan toen mogelijk nog in leven was.

1457 **Dodo**

komt als pastoor alhier voor 28 juni 1457.¹²

1463 **Berent**

wordt als pastoor alhier genoemd 15 november 1463.¹³

- ? **Jacob**

Op 3 januari 1478 wordt als eigenaar van land genoemd Dierck Her Jacobssoen te Losdorp;¹⁴ mogelijk was zijn vader, heer Jacob, pastoor alhier.

1490 **Jacobus Henrici**

komt als pastoor alhier voor 16 augustus 1490.¹⁵

1521 **Popke**

pastoor alhier, wordt genoemd 20 december 1521.¹⁶

1553 **Mr. Focke**

pastoor alhier, komt voor 13 september 1553.¹⁷

(1569?-)1582 **Lambertus Knasse**

pastoor alhier, komt voor in het kort na Pasen opgestelde visitatierapport van de proostdij Loppersum.¹⁸ Hij was voordien pastoor te Holwierde*, is daar nog 22 april 1568 doch niet meer 7 februari 1569 en kan dan in de loop van 1568 of begin 1569 naar Losdorp zijn gekomen.

? **Guolphus a Spelde**

was in 1582 pastoor te Bierum* en wordt in 1583 prebendaat van de Onze Lieve Vrouweprebende* te Leermens*. Wellicht is hij nadien nog pastoor alhier geweest.

Op 10 september 1614 is sprake van ‘de requeste gepresenteert bij den soen van Abele Mersema met naemen Joachim van Spoilta studierende tot Bremen’ om een stipendium; de Landdag besluit hem voor gerecommandeerd te houden.¹⁹ ‘Op de requeste van den student genoempt Joachim van Spoilta des Predicants soene van Losdorp studerende buyten dese Provincie tot Bremen’, ingebracht 28 februari 1615, wordt hem jaarlijks, vanaf aanstaande Pasen, 100

¹⁰ AKG nr. 2, 45 reg. 135.

¹¹ Feith, *Warfsconstituten en oordeelen*, 28.

¹² AKG nr. 2, 29 reg. 366.

¹³ GA, RAG, Collectie Wichers, Hs. in folio 511, 160v

¹⁴ AKG nr. 2, 46v reg. 624.

¹⁵ AKG nr. 2, 47v reg. 997.

¹⁶ AKG nr. 2, 50 reg. 997.

¹⁷ Arch. HJK nr. 52, 350.

¹⁸ Arch. HJK nr. 589.

¹⁹ StA nr. 4, 2118v.

gl. toegestaan; tegen Pasen dient hij zich te Groningen te vervoegen.²⁰ Joachimus a Spoulda ontving per 26 februari 1616²¹ en ook in 1617²² de betrokken 100 Carolus gl.; zonder opgave van redenen werd 20 november 1619 het stipendium ingetrokken.²³

Een predikant a Spuelde alhier is ons niet bekend; evenmin biedt de opvolging der bekende predikanten ruimte tot inpassing van een persoon met deze naam zodat is aangenomen dat betrokkene hier nog voor de Reformatie heeft gestaan; in aanmerking kan dan komen de enige ons bekende priester van die naam, Guolphus voornoemd.

Reershemius noemt een Wolffius van Speulda, van adellijke afkomst, geboren in 1560, in 1593 beroepen als predikant te Kanum (Ofr.) en aldaar 27 februari 1595 overleden.²⁴ Hij zal de in 1582 te Bierum* genoemde zijn geweest, en kan via Losdorp naar Kanum zijn gegaan. Joachimus à Speulda *Frisius* werd 11 april 1612 student te Helmstedt,²⁵ in 1613 juridisch student te Bremen²⁶ en 17 maart 1615 student te Groningen.²⁷

1591

Jan Lenten

pastoor alhier, komt 30 mei 1591 voor als medeuitvoerder van het testament van heer Apollonius Petri te Godlinze*.²⁸ In 1584 staat hij te Krewerd*.

Reformatie**1595 - 1605 Sibrandus Adriani**

wordt 14 juli 1595 voor het eerst als predikant alhier genoemd²⁹ en was een zoon van Adrianus Sibrandi, de laatste pastoor en daarna predikant te Godlinze*.³⁰ Adriani ging reeds eerder tot de Reformatie over, was zeker in 1592 predikant in Friesland blijkens de last op 31 mei 1592 aan de predikant Sibrandus Adriani, wiens standplaats niet is aangegeven, 50 daalder als een jaar pensie uit te betalen.³¹ Hij werd in dat jaar beroepen te Pietersbierum, wordt aldaar genoemd 28 mei 1593³² en vertrok in 1595 naar hier.³³ Volgens resolutie van 22 mei 1601 moet de predikant alhier ook Bierum* bedienen; later wordt het besluit ingetrokken omdat Bierum zelf een predikant heeft beroepen.³⁴

In april 1605 wisselt hij van standplaats met

1605 - 1611 Wolfgang Agricola

²⁰ StA nr. 4, 2156v.

²¹ StA nr. 2318, 522v.

²² StA nr. 2319, 477.

²³ StA nr. 4, 2474.

²⁴ Reershemius, 566.

²⁵ Zijlstra nr. 4042

²⁶ *De Nederlandsche Leeuw* 1926, 77.

²⁷ Zijlstra nr. 2851.

²⁸ GA Rotterdam, Handschriftenverzameling nr. 4547.

²⁹ Acta synodes Groningen.

³⁰ Acta synodes Groningen.

³¹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 12v.

³² Romein, *Friesland*, 207.

³³ Romein, *Friesland*, 207.

³⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

predikant te Garsthuizen* die 8 april 1605 zijn beroepbrief naar hier aan de classis vertoont.³⁵ Op 18 maart 1611 geeft hij zijn beroepbrief naar Bedum* aan de classis over; de classis Middelstum keurt dit beroep 6 mei 1611 goed.³⁶

1611 - 1637 **Casparus Goltz**

(tweede) predikant te Godlinze* wordt 29 april 1611 door de classis ervan beschuldigd zich te Losdorp te hebben ingedrongen; 21 mei daaropvolgende brengt de classis deze zaak voor de synode die de volgende dag het beroep naar Losdorp goedkeurt. In de classis brengt hij de brieven van vocatie en demissie in 24 juni; dan worden deze goedgekeurd. Hij wordt hier voor de laatste maal genoemd 2 augustus 1619;³⁷ vanaf 27 maart 1620 komt zijn weduwe voor.³⁸

1620 - 1623 **Joannes Vincentius**

predikant te Zuurdijk*, vertoont 27 april 1620 beroep naar hier; de classis aarzelt het goed te keuren, vraagt het oordeel van de synode die 21 juni 1620 de zaak naar de classis terugverwijst nadat zij 22 mei 1620 – wanneer hij de dienst alhier reeds heeft aanvaard – twijfel aan een testimonium van de classis Dordrecht heeft geopperd, ten onrechte echter zodat hij 4 september 1620 als lid van de classis wordt aangenomen. In mei 1622 behandelt de classis een klacht wegens oneerbaarheid tegen hem welke echter geenszins bewezen is weshalve zij geen noodzaak tot het nemen van maatregelen ziet. Op 8 mei 1623 spreekt zij hem van de beschuldiging geheel vrij. Hij wil hier echter niet blijven, blijkens de acta van 25 augustus 1623, en had zich blijkens acta van 11 september daaropvolgend tegenover de gemeente verplicht tegen mei aanstaande te vertrekken; de gemeente wenst echter zijn eerder vertrek. De classis spreekt hem echter 29 september 1623 (nogmaals) vrij van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen en besluit dat hij ‘mach oft behoort den predigamt t’administreren, sondern sal na desen daarvan gedeporteert zijn’(in plaats van ‘gedeporteert’ zou ‘gedemitteerd’ een beter woord zijn geweest). Kort daarop zal hij zijn vertrokken, waarheen is onbekend. De classicale acta melden over een vertrek niets.

1623 - 1651 **Petrus Regneri**

sedert tenminste 1615 predikant te Logum (Ofr.)³⁹ en vandaar door de verwoestingen in Oostfriesland verdreven,⁴⁰ vertoont 19 december 1623 een beroep naar hier en wordt dan toegelaten. Hij stond hier tot zijn overlijden 14 oktober 1651,⁴¹ werd echter vanaf 1649 bijgestaan door

1649 - 1667 **Johannes Henrici Munten**

die blijkens acta van 18 juli 1649 als kandidaat de dienst waarnam waarvoor Regneri dan toestemming verzoekt.⁴² De classis wijst 1 oktober daarop de gesloten overeenkomst af en eist dat Munten formeel als collega pastoris wordt

³⁵ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³⁶ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

³⁷ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³⁹ Reershemius, 580.

⁴⁰ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁴¹ Arch. Classis Loppersum nr. 2, 15 maart 1652.

⁴² Arch. Classis Loppersum nr. 2.

beroepen; 3 december 1649 vertoont hij de betrokken beroepbrief, 5 februari 1650 wordt hij toegelaten. Op 14 december 1666 wordt hij als tweede predikant te Middelstum* beroepen⁴³ en na demissie op 10 maart 1667 van zijn gemeente door de classis op 30 april 1667 gedemitteerd. Hij was 24 september 1647 te Groningen als theologisch student ingeschreven.⁴⁴

Johannesleen

In de tweede helft van de zestiende eeuw is in een aantal klauwregisters sprake van ‘Harcken heert, ofte S. Johannes leen’, ‘Up kerken heert, ... S. Johannis Leen genoempt, oft daer de koster woent’; ‘Harcken Heerdt of S. Johannes leen genoempt, daer de coster up woent’ en ‘Johannis lehen genoempt offte daer de Coster woent’.⁴⁵ Mogelijk is sprake van een kosterijleen maar verder is daarover niets bekend.

⁴³ Arch. Classis Loppersum nr. 2, 11 maart 1667.

⁴⁴ Zijlstra nr. 3734

⁴⁵ Zie noot 7.

LUCASWOLDE

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De ouderdom van de parochie is onbekend. Westendorp en Kremer maken melding van de vondst van resten van bijzettingen op het kerkhof alhier; Halbertsma haalt deze vondst in de *limbus infantium* van het kerkhof aan. Dergelijke bijzettingen dateert hij in het algemeen op de twaalfde-dertiende eeuw¹ waaruit mag worden afgeleid dat zeker voor 1300 hier een kerk stond.

Het dorp is in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw blijkbaar geleidelijk ontvolkt: 'die Hilghen van Lucaswolde' komen 10 april 1480 als belenders voor.² Het parochieregister uit 1501 maakt geen melding van deze parochie,³ de schattingslijst van omstreeks 1500 noemt Lucaswolde met één priester.⁴ Op 1 juni 1522 is sprake van land, grenzende aan 'Lukkeswoldemer hilligen'.⁵ Taxenregisters uit 1509-1511⁶ en 1511-1516⁷ noemen het kerspel nog wel – zij het, zoals in 1506, met een minimale tax van één respectievelijk vijf gulden. Ook een schattingslijst uit omstreeks 1530 noemt Lucaswolde nog.⁸ Een schattingsregister van 1540 noemt Lucaswolde nog wel maar een nauwkeurige opgave van de landerijen kunnen de karspellieden niet doen; de landerijen bestaan uit 'meestlick arme slymme unbequame venelandt, russchen en moerlandt'.⁹

Omstreeks 1528 is sprake van de verplaatsing van domicanessen uit het ondergegangene klooster te Reide naar Lucaswolde. Op 6 april 1528 wordt land overgedragen aan de 'weerdige heer Dr Laurentius tot behoef des nyen conventes thot Lukswolde, gefundeert ende nyes gestichtet van de susteren to Reyde'.¹⁰ Blijkbaar is het wel tot enige vorm van vestiging gekomen: op 19 maart 1539 schenkt de Gelderse stadhouder in Groningen 'den Susteren van idt uythoff tho Luxwoldt' een hoeveelheid haringen.¹¹ In september 1532 is er sprake van de zusters van Reide die in de stad Groningen in Sint Anthoniscamp gekomen zijn naar andere kloosters over te brengen 'dorch handelingen end consent myns gen. heren' maar onder meer wegens de pestilentie heeft men dit niet durven doorgaan.¹² Van een vestiging te Lucaswolde wordt verder niets meer vernomen.¹³

Het is de vraag of hier in 1539 nog een priester stond. In een in de parochies van Vredewold en Langewold afgekondigd en afgetekend mandaat ontbreekt de afkondiging te Lucaswolde.¹⁴ Mogelijk werd hier door de pastoor te Noordwijk* dienst gedaan. Van Deventer geeft Lucaswolde nog wel als kerkdorp aan. Blijkbaar ging de ontvolking zo ver dat in een schattingslijst uit 1596 bij Lucaswolde is aangetekend: 'woont niemand'.¹⁵

¹ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 181. Halbertsma, *Terpen II*, 109, en ook dezelfde, 'Het heidendom', 29.

² Arch. Nienoord nr. 670 a, 7.

³ RC II, 9v-10.

⁴ Alma, 'Schattingen', 177.

⁵ Arch. Nienoord nr. 12.

⁶ Alma, 'Schattingen', 183.

⁷ Alma, 'Schattingen', 183.

⁸ HGA, Hertog. Arch. nr. 1338.

⁹ Alma, 'Schatregister', 73.

¹⁰ Arch. Nienoord nr. 22.

¹¹ HGA, Hertog Arch. nr. 1332, 72r.

¹² GA Gelderland, Hertog. Arch. nr. 1332, 242v.

¹³ Vgl. ook Tromp, *Groninger kloosters*, 91-92.

¹⁴ O.A. nr. 956.

¹⁵ O.A. nr. 386.

De parochie zal zijn samengevoegd met Noordwijk*.¹⁶ Blijkbaar bleef het kerkenland echter zelfstandig. Op 29 juli 1610 verkopen Haeie Harckema en Gert Jansen, kerkvoogden te Noordwijk, en Lawe Itens, kerkvoogd te Lucaswolde, met consent van de eigenerfden en ingezetenen van 'Luckeswolde ende Nordwick' hooiland, gelegen te Lucaswolde en behorende tot de weem (pastorie) en kerk te Noordwijk.¹⁷ Op 28 april 1656 is sprake van de pastorielanden van Lucaswolde als belender.¹⁸

Het kerkhof van Lucaswolde behoorde ten tijde van Kremer en Westendorp aan de pastorie te Noordwijk.¹⁹

Pastorie

1385 **Luppold**
pastoor alhier, komt voor 8 juni 1385.²⁰

zestiende eeuw ? **Henrick**

In 1552 verklaart een omstreeks 50-jarige persoon dat hij heeft 'ghewoent in Vredewolt myt olde Heer Henrick pastoor in die Nuys die naederhant toe Luckeswolde starff'.²¹ Bedoelde heer Henrick moet vóór 1531 reeds uit Nuis* zijn vertrokken; mogelijk is hij toen nog pastoor alhier geworden, mogelijk heeft hij zich hier in alle stilte als emeritus teruggetrokken.

¹⁶ Siemens, *Toelichting*, 28.

¹⁷ Arch. Coendersborg nr. 6.

¹⁸ Arch. Nienoord nr. 189.

¹⁹ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 181.

²⁰ OGD nr. 746.

²¹ Arch. HJK nr. 63, R.F. 1552/52.

LUTJEGAST

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De parochie zal zijn ontstaan door afsplitsing van de parochie (Gast, later) Grootegast. Het patrocinium van de kerk is onbekend. De collatie was in 1459 bij de landeigenaren alhier.¹ De schattingslijst van omstreeks geeft voor Lutjegast drie priesters.² Het parochieregister uit 1501 noemt daarentegen alleen een prebendaat.³ De Anthoniusvicarie alhier bestond reeds in 1484.⁴ In 1540 is sprake van een vicarius en een prebende; de pastoor heeft dan 40 grazen, de vicarius en de prebendaat elk 28 grazen; op naam van de kerk zijn slechts 2 grazen geboekt.⁵ In 1637 wordt echter 79 ½ grazen als pastorie- en 20 ½ grazen als kerkenland opgegeven.⁶ De kerk werd in 1877 afgebroken; een afbeelding is door een tekening op de boerderij Rikkerda aldaar bekend.⁷ De oude kerk had, blijkens een vermelding uit 1637, een ‘Schuttinghe tusschen de kerck en choor’.⁸

Pastorie

- 1418 **Lude**
pastoor alhier, komt voor 26 oktober 1418.⁹ Wellicht is hij de ‘(H)er Ludgerus’ wiens grafzerk alhier bewaard is gebleven met een vrijwel geheel verdwenen randschrift.¹⁰
- 1436 **Henricus**
Op 9 oktober 1436 wordt genoemd *Dns Henricus in Minorgast*,¹¹ waarschijnlijk wel de pastoor alhier.
- 1459 **Johannes Ocker**
pastoor alhier, komt voor 22 juli 1459 wanneer een regeling over de keuze van de pastoors wordt getroffen.¹²
- 1543 - 1545 **Arnoldus Veltman**
pastoor alhier, komt voor 6 maart 1543¹³ en 22 juni 1545.¹⁴ Hij komt ook voor in een omstreeks 1545/50 opgesteld stuk.¹⁵

¹ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 126 reg. 19.

² RC II, 10.

³ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁴ RPG VI nr. 6422 (PA nr. 33, 236r).

⁵ Alma, ‘Schatregister’, 75.

⁶ RA Limburg, Arch. Kasteel Buurlo nr. 549.

⁷ J. Meinema, *Groninger Kerken* 15 (1998), 145.

⁸ R.A. Limburg, Arch. Kasteel Buurlo nr. 549.

⁹ GA, GAG, R.F. 1418/1.

¹⁰ GDW nr. 404.

¹¹ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 156 reg. 10.

¹² Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 126 reg. 17. Zijn zegel is zeer onduidelijk; mogelijk daarop het gevest van een groot zwaard.

¹³ Tresoar, Arch. Van Sminia nr. 1738 reg. 118.

¹⁴ Tresoar, Arch. Van Sminia nr. 1738 reg. 131.

¹⁵ Arch. HJK 40, 104v, R.F. z.j.e.d. 939.

1555 **Arnoldus Petri**
wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd en betaalt daarvoor 5 Rijder gl.¹⁶

(?voor 1594) **Engelbertus Hermanni**

1597 - 1598 Steenfordiensis, is aanwezig ter classicale vergadering van 2 mei 1597 en neemt afscheid 21 november 1598 waarbij hij genoemd wordt 'een lange gewesene *membrum* onsen Classis'; gezien deze toevoeging is het niet onmogelijk dat hij reeds vóór de Reformatie hier stond en dus de laatste pastoor kan zijn geweest. Hij is vertrokken naar Menaldum en overleed daar omstreeks 1600.¹⁷

Reformatie

Een zoon Hermannus Engelberti Wobbema stond tenminste 1627 te Sint Johannesga en Delfstrahuizen en vertrok in 1629 naar Deersum en Poppingawier waar hij in 1662 emeritus werd.¹⁸

1600 - 1612 **Bernardus Theodorus Clinckhamer.**

uit Lunen¹⁹ verzoekt 5 mei 1600 de classis hem als lid aan te nemen; na overlegging van onder meer een *testimonium examinis* wordt hij toegelaten. Nadien komt hij steeds voor als Theodorus Clinckhamer. Hij wordt classicaal gedemitteerd 2 juni 1612 wegens vertrek naar Haskerhorne, Oude en Nijehaske waar hij in 1634 overleed.²⁰ Hij zal een zoon zijn geweest van Theodorus Clinckhamer, predikant te Tjamsweer*.

1613 - 1621 **Luardus Meinardi**

is, volgens een schrijven van de classis Eenrum van 21 juni 1613 toegelaten in 1612 na door deze classis afgenomen preparatoir examen; blijkbaar is de kwaliteit van het examen in twijfel getrokken.²¹ Door de classis Westerkwartier werd hij hier toegelaten danwel vertoonde hij zijn beroepbrief 12 maart 1613.²² De synode verlangt 4 mei 1613 inzage in zijn *testimonium examinis* en bepaalt 7 mei daarop dat hij opnieuw zal worden geëxamineerd in aanwezigheid van twee predikanten uit de classis Eenrum, evenzo twee uit de classis Westerkwartier en twee synodale deputaten. Hij is daarop finaal toegelaten, blijkens synodale acta van 17 mei 1614, en stond hier tot zijn vertrek naar Zijderveld in het graafschap Culemborg waartoe hij werd gedemitteerd 20 juli 1621.²³ Hij staat later te Feerwerd*.

1621 - 1625 **Henricus Ditsmari toe Water**

wordt 23 augustus 1621 een proefpreek toegestaan welke echter aanvankelijk blijkens de acta van 11 september daarop door verzet van enkele collatoren

¹⁶ Visitatie 1555, 127.

¹⁷ Romein, *Friesland*, 88. De classicale acta (Arch. Classis Westerkwartier nr. 1) noemen zijn standplaats niet. Het kerkenboek van Lutjegast (Retroacta Burgerlijke Stand nr. 270) noemt hem als predikant alhier. G. Boeles, predikant te Zuurdijk, tekende aan dat hij vermoedelijk de eerste predikant te Zuidhorn* was omdat daar 11 april 1599 een opvolger komt: Tresoar, Ms. 262 a, 202a).

¹⁸ Romein, *Friesland*, 637 en 343.

¹⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 5 mei 1600.

²⁰ Romein, *Friesland*, 631.

²¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²² Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

²³ Nieuw Kerkelijk Handboek 1907, Bijlage Q, 170 in voce Zijderveld: noemt Meinardi als overgekomen van Lutjegast in 1619 en overleden 16... Meinardi is echter eerst in 1621 naar Zijderveld vertrokken dat mogelijk toen nog met Everdingen (Ibid., 113) gecombineerd was en zal daarna alleen Everdingen hebben bediend tot 1628 toen hij naar Feerwerd* vertrok.

geen doorgang vond doch vóór 31 oktober daarop is gehouden wanneer hij zijn beroepbrief naar hier vertoont. Hij wordt toegelaten 27 november en bevestigd 7 december 1621. De classis keurde 11 april 1625 zijn beroep naar Tolbert* en Midwolde* goed.

1625 - 1635 **Albertus Thomae**

werd omstreeks 1600²⁴ geboren als zoon van Thomas Joannes, later predikant te Grootegast*,²⁵ brengt 11 april 1625 zijn beroepbrief naar hier in; 23 mei geeft hij een verbeterde beroepbrief over; hij wordt 30 mei toegelaten en 6 juni 1625 bevestigd. Eind 1634 verzoekt de classis Gouda aan de classis Westerkwartier Thomae te bewegen het beroep naar Gouda niet aan te nemen of hem anders de demissie te weigeren; 18 november 1634 antwoordt de classis dat geen sprake is van een geëffectueerd maar van een voorgenomen beroep en geen stappen te kunnen ondernemen. Van een beroep naar Gouda is echter niets gekomen. Kort daarop is hij te Groningen* beroepen; de classis Westerkwartier demitteert hem 11 mei 1635, de classis Groningen laat hem 25 mei 1635 als lid toe. Van hem stamt de uitgebreide predikantenfamilie Alberthoma af.

1635 - 1648 **Reinoldus Weemhof**

vertoont 5 augustus 1635 een beroep naar hier en wordt 31 augustus toegelaten. Blijkens de acta van de classis van 14 maart 1636 werd hij 6 september 1635 bevestigd. De classis berispt hem 24 februari 1643 voor het tonen van 'te veel passie' bij de sollicitatie naar de vacature-Noordhorn*. Op 4 juni 1647 werden Johannes Takens en hij beroepen om de gemeente Midwolda*-Midwolderhamrik (waar toen een filiaal werd gesticht zonder dat een nieuwe gemeente werd geïnstitueerd) te bedienen.²⁶ Tegen de beroeping van Weemhof rees echter verzet; bij de stemming zou Haico Eggerici, predikant te Woldendorp, twaalf stemmen meer hebben gekregen.²⁷ Op 17 november daarop werd een nieuwe stemming gehouden²⁸ waarna 12 januari 1648 nieuwe beroepbrieven voor Weemhof en Takens werden uitgegeven; Weemhof kan, gezien zijn hogere tractement, als eerste predikant beschouwd worden.²⁹ De classis Oldambt keurde 2 februari daarop het beroep goed; te Lutjegast werd hij gedemitteerd 6, door de classis Westerkwartier 9 februari 1648. Voor de classis verklaart hij het beroep naar Midwolda *cum annexis* te hebben aangenomen onder meer omdat zijn grootvader eveneens 'prediger'te Midwolda was. Deze grootvader was Gerardus Weemhof, van 1580 tot 1582 pastoor te Midwolda*, vervolgens pastoor en nadien predikant te Winschoten*. Zijn dochter Grete (overleden voor 1625) huwde met Nanno Reints uit welk huwelijk Reinoldus Weemhof werd geboren.³⁰

Anthioniusvicarie

²⁴ GDW nr. 1570.

²⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 16-17 december 1628.

²⁶ Arch. Classis Oldambt nr. 1, 23 juli 1647.

²⁷ Arch. Classis Oldambt nr. 1, 31 augustus 1647.

²⁸ Arch. Classis Oldambt nr. 1, 3 november 1647.

²⁹ Arch. Classis Oldambt nr. 1, 20 januari 1648.

³⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7378, 15 juli 1625 en 9 mei 1631; nr. 7379, 24 oktober 1653; nr. 7383, 9 december 1659; vgl. Roemeling, 'Weemhof', 104 en 196-198.

Deze vicarie komt voor het eerst in 1484 voor.³¹

1484 **Henricus Hucker**
vicarius op het Anthoniusaltaar alhier, verkrijgt 12 juni 1484 dispensatie wegens onwettige geboorte (zoon van een gehuwde man en een aan hem verwante) weduwe om tot de priesterwijding te worden toegelaten en een vicarie of kanonikaat met prebende in de kathedraal (geen plaats) te mogen verkrijgen; hij was intussen met deze vicarie – met een opbrengst van 2 mark zilver – voorzien maar had zijn geboortegebrek verzwegen.³²

1559 - 1560 **Egbertus Mersema**
In 1559 staat de collatie van de Anthoniusprebende of –vicarie alhier ter collatie van de bisschop van Munster of diens officiaal ‘welckere collation dem itziger officiaal Heren Egberto Menersema durch ehr F. G. (Fürstlichen Gnaden) vor syne Jarliche Underholdengh, ohne weyder bezoldengh, guetlick vergunstigt’³³ hetgeen geschiedde 16 augustus 1559.³⁴
De vicarie werd toen dus gebruikt ter betaling van de Munsterse officiaal in de Friese landen voor diens functie. Mersema, pastoor te Niekerk (Wk.)*, werd officiaal 11 augustus 1559 en overleed medio 1560.

1563 **N.N.**
werd tussen oktober 1561 en september 1563, vrij zeker in 1563, als vicarius alhier geïnstitueerd; hij voldeed daarvoor 1 daalder.³⁵

Prebende

Over deze in 1540 genoemde prebende is verder niets bekend.³⁶

³¹ RPG VI nr. 6422 (PA nr. 33, 236r).

³² RPG VI nr. 6422 (PA nr. 33, 236r).

³³ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, 5.

³⁴ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, 6.

³⁵ Visitatie 1563.

³⁶ Alma, ‘Schatregister’, 75.

LUTJEWOLDE

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

Lutjewolde is een jongere naam voor Emederwolde* dat reeds voorkomt in Werdener Goederenlijsten.¹ Als Emederwalde komt het voor in het oudste parochieregister van omstreeks 1450.² Siemens nam aan dat het gebied ervan gelijk geweest zal zijn aan de Eminge-eed of Geestelijke Maagdeneed van de schepperij van het Vierendeel. Zijns inziens zou Emederwolde later tot het kerspel Thesinge behoren.³

Het parochieregister uit 1501 noemt Emederwolde met de aanduiding *non reperiuntur*.⁴ De schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft: ‘*Sint Annenklooster 40, Thesingeklooster met de burens 50, Item sancte Anne, Tesinge dat karspel van den buiren hiet men Lutkewolde’.⁵ Elders betoogden wij reeds dat Lutkewolde en Emederwolde twee namen voor hetzelfde kerspel zijn en dat Lutkewolde het kerspel was waarbinnen het klooster Sint Annen gelegen was.⁶ De kerkstede werd in de eerste helft van de negentiende eeuw teruggevonden. Blijkens berichten over de afgevoerde hoeveelheid puin is de daarop staande kerk volledig gesloopt en niet ergens anders herbouwd.⁷ Van Kruining dateert de kerkelijke samenvoeging met Bedum op omstreeks 1600⁸ maar dat is te laat. Een en ander speelde zich in de tweede helft van de vijftiende eeuw af.

In een op 28 september 1468 behandelde suppliek wordt door de abdis en het convent van Klein Aduard (Sint Annen) aangegeven dat Hendrik, elect van Munster,⁹ alle roerende en onroerende goederen van de parochiekerk van ‘Luttikenwalde’ aan het klooster had toegewezen en de parochianen had ‘verenigd’ met de kerk te Bedum hetgeen voor Mello, pastoor te Stedum,¹⁰ en Ondolpus et Eppo Nittersum,¹¹ kerkvoogden aldaar, reden was de abdij te storen in haar bezit en de biechtvader der abdij met de dood te bedreigen; derhalve wordt optreden daartegen gevraagd.¹²

Op 29 april 1477 wordt een suppliek bewilligd volgens welke de kerk te Luttikewolde vacant is en zich in ruïneuze toestand bevindt. De kerk te Stedum is in de winter en door inundaties dikwijls onbereikbaar.¹³ De *capetanei, patroni et parochiani* die er de voorkeur aan geven zich bij Bedum te voegen hebben ten overstaan van Hendrik, bisschop van Munster, afstand van hun rechten gedaan. Met toestemming van deken en kapittel van de Dom te Munster zijn de eigendommen van de kerk overgegaan op het klooster te Sint Annen dat de stenen van de kerk wil gebruiken en bereid is op de plaats waar de – ruïneuze – kerk nu staat een kapel te

¹ OGD nr. 10; Kötzschke, III Par. 25, 111 (einde tiende eeuw), III Par. 41, 126 (elfde eeuw, 4^e of 5^e decennium); voor de dateringen: Ligtendag, *De Wolden*, 346-347.

² RC I, 104-105; Siemens, *Toelichting*, 37-38.

³ Siemens, *Toelichting*, 37-38.

⁴ RC II, 10v.

⁵ Alma, ‘Schattingen’, 175. Hemederwolde en Steerwolde komen daarin niet voor.

⁶ Roemeling, ‘De ‘Wolde’parochies’, 55-74. Dit klooster (*capella S. Bernhardi*) werd gesticht *in loco, qui Inrahus vulgariter nuncupatur*, Reimers, *Papsturkunden* G nr. III (Reg. Avin. 74, 236v, bevestiging van de stichting ervan door paus Clemens VI).

⁷ Van Kruining, *Wüstungen*, 52 en 35 (kaart)

⁸ Van Kruining, *Wüstungen*, 59.

⁹ Hij werd 20 juni 1466 bisschop van Münster (Eubel 2, 110).

¹⁰ De tekst in RG geeft hier ‘Bedum’ maar gezien de personalia is Stedum bedoeld. Beide varianten komen in de eerste suppliek voor, mededeling S. Brüdermann, Deutsches Historisches Institut, Rome, 16 maart 2001.

¹¹ Zie voor dezen: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 381.

¹² RG IX nr. 4626 (Reg. Suppl. 631, 30v vlg.; ‘ref.’ 18 oktober 1468, Reg. Suppl. 632, 67v vlg.).

¹³ Hier blijkt dat deze kerk dus de oorspronkelijke moederkerk moet zijn geweest.

bouwen. De zielzorg van de ingezetenen wordt opgedragen aan de rector van de Walfriduskerk te Bedum.¹⁴ Daarmee kwam Lutkewolde kerkelijk onder de proostdij Usquert. In wereldlijk opzicht bleef het behoren bij het gericht van Garmerwolde, Ten Boer, Thesinge, Sint Annen en de Heidenschap¹⁵ en dus tot Fivelgo. Het gehele gebied van Lutkewolde behoorde destijds aan het klooster Sint Annen.¹⁶

In 1477 is dus sprake van de bouw van een kapel voor het houden van zielemissen voor de stichters en de overledenen. Deze kapel heeft nog meer dan een eeuw bestaan. Op 13 november 1600 besluit de provincie (die de kloosters en de bezittingen ervan had onteigend) tot de verkoop omstreeks 5 of 6 januari 1601 van onder meer ‘die Capelle tho Lutkewolde’.¹⁷ Op 12 januari 1601 verkocht de provinciale rentmeester Johan Huisman de kapellen – met uitzonderingen van de altaarstenen - te Kropswolde en te Lutkewolde; laatstgenoemde bracht 29 gl. op.¹⁸

Pastorie

Over de bediening van de pastorie is niets bekend.

¹⁴ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 750, 248-248v; Kok nr. 1152). Het tussenliggende Oostbedumerwolde had toen al blijkbaar geen kerk meer.

¹⁵ Siemens, *Toelichting*, 54.

¹⁶ Siemens, *Atlas*, kaart 36.

¹⁷ Van Kruining, *Wüstungen*, 52.

¹⁸ StA nr. 725.

MAARHUIZEN

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De kerk is kort voor 1211 gesticht door de *fideles* alhier. In 1211 dragen zij het patronaatsrecht over aan Otto, bisschop van Munster, en zijn opvolgers. Bisschop Otto verklaart 12 september 1211 de kerk tot parochiekerk onder de verplichting jaarlijks op zondag Misericordia aan de moederkerk te Baflo drie Groninger ponden te betalen. De *sacerdos, quem in illa ecclesia a fundatoribus invenimus electus* wordt in *ea (ecclesia) perpetua* bevestigd. De bisschop oorkondde een en ander te Loppersum in aanwezigheid van o.m. Liutgerus *decanus*.¹⁹

Het patronaatsrecht ging op een onbekend tijdstip, waarschijnlijk vóór 1420, over op de johannieter commanderij te Wijtwerd; de kerk werd in de vijftiende en zestiende eeuw door priesterbroeders van deze orde bediend. Maarhuizen wordt in het parochieregister van 1501 niet genoemd als geïncorporeerde kerk terwijl het register inzake incorporaties doorgaans vrij volledig is.²⁰ Merkwaardig genoeg wordt wel (Lutke)Saaxum* als bij Wijtwerd geïncorporeerde parochie genoemd hoewel deze parochie reeds een dertigtal jaren eerder formeel was opgeheven. Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt hier één priester.²¹ De kerk werd vòór 1780 afgebroken;²² het kerkhof was echter nog lange tijd in gebruik. Het patrocinium van de kerk is onbekend.

De pastoor gebruikt in 1553 in totaal 15 1/2 jukken land.²³

Pastorie

1211 **Eilwardus**

wordt bij de overdracht van het patronaatsrecht aan de bisschop door de stichters van de kerk die hem hier hadden verkozen door deze bevestigd;²⁴ hij is dus de eerste pastoor alhier geweest.²⁵

1420 - 1430 **(J)eltatus**

Jeltatus wordt 12 maart 1420 vermeld als pastoor alhier.²⁶ Als Elteke, pastoor alhier, komt hij voor 15 augustus 1422. Gezien het identieke zegelstempel (waarop een Davidsster) betreft het dezelfde persoon; het randschrift luidt: S DNI ELTATI CUATI : I : ASTA.²⁷ Hij zal dezelfde zijn als Heer Eltck die met de hofmeester van Maarhuizen (een voorwerk van Wijtwerd) 12 maart 1430 voorkomt.²⁸

1444 - 1455 **Allo**

¹⁹ OGD nr. 51; WUB III nr. 65 (aldaar gedateerd 31 augustus 1211).

²⁰ RC II, 8v.

²¹ Alma, 'Schattingen', 174.

²² Formsma, 'Kerk en klooster Winsum', 132.

²³ Alma, 'Winsumerzijlvest', 129.

²⁴ OGD nr. 51; WUB III nr. 65 (aldaar gedateerd 31 augustus 1211).

²⁵ Hij is een van de eersten wiens naam als pastoor van een Groninger parochie bekend is.

²⁶ AKG nr. 244 reg. 106.

²⁷ AKG nr. 244 reg. 115. Voor het randschrift AKG, 450 nrs. 61, 62. Waarop 'Asta...' betrekking heeft is onbekend.

²⁸ AKG nr. 244 reg. 136.

komt hier voor het eerst voor, met de hofmeester alhier, 13 januari 1444.²⁹
Voorts wordt hij als pastoor alhier genoemd 17 februari 1449³⁰ en 24
november 1455.³¹

1461 - 1464 Johannes

komt als *frater* Johannes, pastoor alhier, voor 13 april 1461.³² Als pastoor komt
hij ook voor 9 februari 1464.³³

1499 Tamme

pastoor alhier, wordt met geestelijken van de commanderij te Wijtwerd
genoemd 11 augustus 1499.³⁴

1517 Fredericus

wordt 10 mei 1517 als pastoor alhier en ordepriester van Wijtwerd vermeld.³⁵
Wellicht is hij dezelfde als de 21 juni 1534 genoemde ordepriester Fredericus
Bramhoren.³⁶

ca 1550 Balduinus Buckhorst

In een memoriaal uit omstreeks 1560 wordt – inzake de geestelijke jurisdictie –
gesteld dat Luitenant en Hoofdmannen destijds hebben geciteerd Balduinus
Buckhorst, vicecuratus alhier en vriend van de Luitenant (Johan de
Mepsche).³⁷ Mogelijk staat dit in verband met een ongedateerde, omstreeks
1550 te stellen, vermelding dat *Balduinus Buckhorst frequentissime citatum a
sui parochianis neglecti officii et reliquarum inordinatorum actionem ...*³⁸
Balduinus de Boechorst, clericus van het bisdom Utrecht, vervaardigt een
afschrift van het testament van Adda van Ewsum, weduwe van Dornum, te
Dornum opgesteld 20 april 1555.³⁹
Hij werd 10 oktober 1564 geproclameerd tot de Gangulphusvicarie te Eelde,⁴⁰
die hij echter slechts zeer korte tijd kan hebben bezeten.⁴¹ De kerk te Eelde
behoorde tot 1563 aan de Duitse Orde en ging toen over op Johan van Ewsum.
Balduinus van Buehorst: komt van 1567 tot 1570 voor als pastoor van de
Mariakerk te Leeuwarden (Nijehove).⁴²

²⁹ AKG nr. 223 reg. 213.

³⁰ AKG nr. 20, 105-105v reg. 254.

³¹ AKG nr. 20, 118-118v reg. 342.

³² AKG nr. 20, 130v-131 reg. 428.

³³ Arch. Menkema en Dijksterhuis nr. 493; Arch. Farmsum nr. 6 reg. 133.

³⁴ AKG nr. 237 reg. 874.

³⁵ AKG nr. 242 reg. 975.

³⁶ AKG nr. 308 reg. 1039.

³⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 489 (gevoegd bij stukken 1567/8 maar te dateren omstreeks 1560, ten
tijde van de officiaal Adriaan van Twickel).

³⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 106 (gebonden bij stukken uit 1553).

³⁹ Arch. Ewsum nr. 75 (oud nr. 201 reg. 500).

⁴⁰ St. Marie nr. 1802, 29.

⁴¹ 12 maart 1566 wordt Wesselus Fabri geïnstituëerd in deze vicarie na de demissie van Bernerus Aucuma, St.
Marie nr. 1802, 32.

⁴² Kamerling en Schaap, 'Buckhorst', noemen hem niet.

De namen van de eerste opvolgers van Van Buckhorst zijn niet bekend. Te vermelden is dat in 1574 of 1575 sprake is van ‘des pastoers wijff’ en ‘des pastoers kockmaget’ alhier.⁴³

Waarschijnlijk kwam in september 1583 een nieuwe pastoor alhier. Althans wordt 22 juni 1584 de commandeur van Wijtwerd door de Hoofdmannen veroordeeld terstond aan de tegenwoordige pastoor te Maarhuizen de ‘gewoentlicke’ 30 daalder per jaar, te rekenen vanaf 24 september 1583 te betalen; voorts dient hij de pastorie ‘Digte (te) maken’ zodat men deze kan bewonen en de kerk van alle ornamenten tot de dienst voorzien.⁴⁴ Op 16 maart 1585 vindt de veroordeling tot betaling van landhuur aan de pastoor alhier plaats.⁴⁵

Zo hier in 1583 een nieuwe pastoor kwam is deze slechts korte tijd in functie geweest; althans in 1586 werd de dienst hier door de pastoor te Ranum* (wiens naam niet wordt vermeld) waargenomen. Op 19 december 1586 veroordelen de Hoofdmannen de commandeur van Wijtwerd onmiddellijk de pastoor te Ranum* zijn jaarlijkse ‘paye’ van 12 daalder te voldoen wegens de bediening van de pastorie te Maarhuizen ‘neet angaende of gedachter pastoor doer dese trublen de bedeninge daer van neet vulkomentlick heft kunnen doen.’⁴⁶

(1588-)1589 **Petrus Tongherloe**

Op 4 juni 1589 verklaart Gertruyt Jansens wegens een jaar dienst als dienstmeid haar loon van Peter Tongherloe, pastoor alhier, te hebben ontvangen; voorts verklaart zij dat hij een ‘vroem man’ is ‘ende mede bekenne ick, dat ick noch hij heer Peter malcanderen niet bekennt ende vrij tot desen ure van malcanderen zijn’.⁴⁷

Petrus Tongerlo was eerder pastoor te Uitwellingerga en Folsgare, welks kerken toebehoorden aan de johannieter commanderij Hospitaal te Sneek, en hofmeester te Osingahuizen waar een voorwerk van deze orde was. In 1580 was hij senior van het klooster en week hij uit.⁴⁸ De omstandigheid dat de toen ook uitgeweken commandeur Gellius Ilstanus omstreeks 1586 pastoor en commissaris te Baflo* werd zal aan de benoeming van Tongerlo in het naburige Maarhuizen niet vreemd zijn geweest.

Op 17 juli 1595 verklaart de commandeur van Wijtwerd dat het convent ‘een pastoor tho Marhusen plachte te holden’ aan wie jaarlijks 30 daalder worden betaald en die voorts het genot had van de pastorie en 11½ jukken land.⁴⁹

Reformatie

Blijkens een aantekening van 21 januari 1597 is Maarhuizen vacant.⁵⁰ Volgens een door synodale gecommiteerden in 1604 opgesteld rapport is Maarhuizen gecombineerd met Ranum* waarbij is opgemerkt: ‘pastor kan sie nicht bedienen, wederdoeper bewoent de

⁴³ Rechterlijke Archieven Hunsingo nr. 442.

⁴⁴ Arch. HJK nr. 55, 54.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 55.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 55.

⁴⁷ GA, RAG, R.F. 1589/98 VVA nr. 720 (afschrift van origineel in Tresoar, Collectie Abbema doch daarin niet gevonden).

⁴⁸ Engels, *Conscriptio*, 15.

⁴⁹ StA nr. 110.

⁵⁰ Arch. HJK nr. 838.

pastorye'.⁵¹

Gedeputeerde Staten combineren bij apostille van 28 december 1604 beide plaatsen.⁵² In 1609 blijkt Maarhuizen, destijds gecombineerd met Ranum, gecombineerd te zijn met Winsum, Obergum en Bellingeweer; de synode acht deze combinatie echter discutabel. Omstreeks 1612 wordt deze combinatie eveneens vermeld.⁵³ In 1619 is Maarhuizen nog gecombineerd met Winsum: 'Die hh. Hoefmannen ordineren dat, Cornelys Jacobs quitancien van -25- daler die pastor van Winsum wegen die halfe Jaeren kerckendienst competerende ende redes verschenen, deselve hem op betalenge an syn Lanthuiren, het convent Wytwerd concernerende, soelen valideren' op 25 september 1619.⁵⁴ De rekeningen van Wytwerd zijn eerst vanaf 1625 in de rekeningen der provinciale kloostergoederen opgenomen; Cornelys Jacobs blijkt dan land te Maarhuizen te huren.⁵⁵ In 1619 werd voor de bediening van Maarhuizen per half jaar gerekend op 25 daalder; bedragen van deze grootte werden door Joannes Arnoldi namens zijn moeder ontvangen 28 augustus 1620 (nog aan zijn vader – Arnoldus Reinbach- op Sint Jan verschenen tractement), 14 februari en 7 september 1621 uit de goederen van het convent Wytwerd.⁵⁶

De Hoofdmannen gaven 9 februari 1620 last terzake het kerspel Maarhuizen aan de classis Eenrum 6 daalder verschenen synodale kosten uit de goederen van Wytwerd te betalen⁵⁷ terwijl reeds 5 februari 1620 last was gegeven 25 daalder wegens een half jaar tractement voor de bediening van Maarhuizen te betalen aan Arnoldus Reimbachius, predikant te Winsum⁵⁸ die 26 juli 1620 overleed. Zijn weduwe ontving daarop nog twee halfjaarlijkse betalingen van 25 daalder uit de Wytwerder goederen waartoe last werd gegeven 8 februari en 15 augustus 1621.⁵⁹

Op 18 juli 1622 verzoekt Petrus Crusius, die tekent als predikant te Winsum en Obergum, betaling van het tractement dat ook zijn voorganger ontving, voor de bediening van Maarhuizen.⁶⁰ Betalingen geschieden aan Crusius bij ordonnanties van 20 juli 1622, 17 maart 1623 en 12 juli 1623.⁶¹ alles te rekenen vanaf de eerstgevonden verschijningsdatum Midzomer 1622. Crusius stierf 22 juli 1652; aan zijn weduwe werd 16 september 1652 het genadejaar voor wat betreft Maarhuizen toegestaan.⁶²

⁵¹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

⁵² Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

⁵³ Arch. PKV Groningen nr. 40.

⁵⁴ 853, 131v.

⁵⁵ StA nr. 2331, 437v.

⁵⁶ Arch. HJK nr. 1142 (ChvdH X nr. 777).

⁵⁷ Arch. HJK nr. 853, 230.

⁵⁸ Arch. HJK nr. 853, 226*.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 854, 27v en 135v.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 1142 (ChvdH X nr. 777).

⁶¹ Arch. HJK nr. 854, 349; nr. 855, 59 en 143v.

⁶² StA nr. 129.

MAARSLAG

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De kerkstede is in 1951 onderzocht. In eerste instantie werden drie bouwfasen onderscheiden waarvan de oudste gedateerd wordt elfde of twaalfde eeuw. Sporen van een anterieur houten bouwwerk werden niet gevonden. De kerk werd gebouwd op een voor-christelijk grafveld.¹

Later wordt uitgegaan van twee bouwfasen.² Het koor dat een ouder verving is vóór 1609 afgebroken, het schip in 1811. Een toren is er nooit geweest.³ Het kerkhof bleef langer in gebruik.⁴ Het patrocinium van de kerk is onbekend.

In 1604 is melding van 27 jukken pastorieland.⁵

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. De schattingslijst uit omstreeks 1500 vermeldt hier één priester.⁶

Pastorie

veertiende eeuw **Thi....**

Onder Warfhuizen werd een half zegelstempel gevonden met als randschrift S'DNI. THI/ SLOTE+ , door Alma gelezen als 's.dni Thi, in ..slote' waarbij de laatste letters staan voor (Mar)slati (een oude naam voor Maarslacht). Het restant lijkt een persoon met een lans voor te stellen.⁷

1414

Sycko

wordt 21 september 1414 als pastoor alhier genoemd.⁸

1443

Lyude/Ludolfus

komt als pastoor alhier voor 12 maart 1443.⁹

1491-ca 1495 **Gheert**

pastoor alhier, huurt, blijkens een staatboek, ingaande 1491 een perceel land; de inboeking is echter doorgehaald en vervangen door een inboeking van huur met ingang van 1492;¹⁰ ook een ander staatboek vermeldt een in 1492 ingegane huur.¹¹ Het eerstgenoemde staatboek vermeldt echter de betaling over 1491 van huur van het betrokken stuk land.¹² Een derde staatboek geeft eveneens aan dat Gheert, pastoor alhier, voor 3 Rijnse goudgl. 4 jukken land

¹ Bulletin KNOB 69 (1970), 17, 19 en 21 (plattegrond); vgl. Klok, *Reisboek*, 18-39.

² Boersma, 'Groot Wetsinge en Klein Maarslag', 605-607.

³ Boersma, 'Groot Wetsinge en Klein Maarslag', 605.

⁴ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 262.

⁵ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

⁶ Alma, 'Schattingen', 174.

⁷ A. Wals, *Historisch Jaarboek Groningen* 2013, 110-112.

⁸ AKG nr. 244 reg. 93.

⁹ AKG nr. 20, 134v reg. 208.

¹⁰ Arch. Ewsum oud nr. 8.

¹¹ Arch. Ewsum nr. 531, 24 (oud nr. 20 deel 1, 24).

¹² Arch. Ewsum oud nr. 8.

huurt en dat dit, na zijn overlijden, ingaande 1495 wordt verhuurd aan zijn opvolger¹³

ca 1495-1507 **Lubbert Potgheter**

pastoor alhier, huurt met ingang van 1495 het eerdergenoemde stuk land; de inboeking is echter doorgehaald en vervangen door die van een andere meier, Herman to Marslath, ingaande 1495 voor een jaar, na het overlijden van Gheert.¹⁴ Toch heeft Lubbert het land (later) in gebruik; hij was hier nog pastoor eind 1507; met ingang van 1508 worden 4 jukken land, tot dan in gebruik bij Lubbert, pastoor alhier, verhuurd aan Focke te Maerslag.¹⁵

1521 - 1535 **Jacobus Wilhelmi**

pastoor alhier, komt voor 25 juli 1521.¹⁶ Op of omstreeks 16 december 1534 tekent (heer) Jacob alhier een mandaat af.¹⁷ In 1535 wordt aan de officiaal Mumme het recht voldaan voor approbatie van het testament van Dns Jacobus alhier.¹⁸

1561 **N.N.**

Wordt waarschijnlijk kort na 1 mei 1561 als pastoor alhier geïnstitueerd; aan recht wordt daartoe 4 daalder voldaan.¹⁹

- 1594 **Henricus Beyer**

tekent in (juni) 1596 als gewezen pastoor te Maarslag de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe provinciale overheid.²⁰ Zonder twijfel is hij dezelfde als Henricus Beyer a Lontzen, de laatste hofmeester van de Rodeschoele: 6 juli 1597 wordt door de stad Groningen een bode gezonden naar Maarslag naar de gewezen hofmeester Henricus Beyer a Lonzen.²¹ Hofmeester was hij reeds 4 oktober 1588.²² In die hoedanigheid zal hij overste schepper van het Winsumer en Schaphalsterzijlvest zijn geweest. Na de Reformatie ontviel hem deze functie. De stad Groningen gaf echter 26 april 1599 de gewezen hofmeester Henricus a Beyer commissie tot bediening van het zijlvest van de Winsumer en Schaphalsterzijlen.²³ Als dijkrichter van Winsum wordt hij genoemd 8 juli 1609,²⁴ als schepper van genoemd zijlvest 23 januari en 7 mei 1611.²⁵ Als gewezen conventuaal van de abdij Aduard werd hij uit de opbrengsten van de kloostergoederen gealimenteerd.²⁶

¹³ Arch. Ewsum nr. 531, 4v (oud nr. 20 deel 1, 4v).

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Arch. Nienoord nr. 384.

¹⁷ GA, GAG, rvR nr. 956.

¹⁸ Visitatie 1535.

¹⁹ Visitatie 1563.

²⁰ StA nr. 856.

²¹ Rekeningen stad Groningen, 1597, bodelonon; vgl. *ibid.*, diverse uitgaven 13 juni en 7 juli 1597.

²² Rekeningen stad Groningen, 1598, diverse uitgaven, 4 oktober 1598.

²³ Rekeningen stad Groningen, 1599, bodelonon 26 april 1599; vgl. *ibid.*, diverse uitgaven 19 mei 1599.

²⁴ GA, GAG, rnR nr. 324 deel 1.

²⁵ Arch. HJK nr. 847, 260v en 275v.

²⁶ Zijn alimentatie werd 19 september 1618 verhoogd van 175 tot 200 gl. per jaar (StA nr. 4, 2388v). Men zie voor hem ook StA nr. 5, 2778, 11 december 1623. Op 27 september 1627 wordt de alimentatie van Henricus Beyer a Lontzen, gewezen hofmeester van de Winsumer en Schaphalsterzijlen (!), van 200 op 250 gl. gebracht (StA nr. 6, 3339v).

Of ook zijn voorgangers als pastoor tevens hofmeester van de Rodeschoele waren is niet bekend.

Reformatie

Na de Reformatie heeft Maarslag blijkbaar geen eigen predikant gehad. De laatste pastoor woonde hier nog in 1597 (in de pastorie?). Blijkens een in 1604 door synodale gecommiteerden opgesteld rapport is Maarslag, dat 29 jukken vrij pastorieland heeft, gecombineerd met Warfhuizen*. Gedeputeerde Staten beslissen 28 december 1604 dat Maarslag gecombineerd moet worden met Mensingeweer dat toen nog geen eigen predikant Had.²⁷ Aan dit besluit is blijkbaar geen uitvoering gegeven. Een omstreeks 1612 opgestelde lijst van combinaties in de classis Eenrum vermeldt dat Maarslag ‘in het begin’ van de Reformatie met Warfhuizen werd gecombineerd.²⁸

Hoofdmannen differeren 24 januari 1611 de opzegging door collatoren en kerkvoogden van Warfhuizen gedaan aan collatoren en kerkvoogden van Maarslag. Blijkens de behandeling van de zaak op 21 februari 1611 was de opzegging geschied aan de pastoriemeijer te Maarslag; Hoofdmannen gaan er dan mee accoord dat de collatoren van beide kerken zullen samenkomen en zich onderling ‘accomodieren’.²⁹

Op 16 mei 1614 komt Bartholomeus Bilderbeke voor als predikant te Warhuizen en Maarslag³⁰. Hij stierf omstreeks 29 september 1620.³¹ Zijn opvolgers bedienden eveneens Maarslag, zo Adolph Sibelius volgens besluit van Gedeputeerde Staten van 19 juni 1635.³² In 1655 kwam echter een combinatie van Maarslag met Mensingeweer* tot stand.³³

²⁷ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

²⁸ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²⁹ Arch. HJK nr. 846, 16v (24 januari 1611), 30v (7 februari 1611), 47v-48 (21 februari 1611).

³⁰ Acta synodes Groningen.

³¹ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

³² StA nr. 125.

³³ Brucherus, *Naamlijst*, 153.

MADDENS

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Het parochieregister uit omstreeks 1450 maakt in de proostdij Leens de volgende parochies: Wehe, Leens, Warfhuizen, Oosterdijk, Westerkerk, Niekerk, 'Vlegum alias Fledorp', 'Maddenze', Vierhuizen, Ulrum, Hornhuizen, 'In antiquo Claustro' (Oldenklooster) en Wierhuizen.¹ Daarbij wordt voor Maddens een schatting opgegeven van 3 schilling. Het parochieregister uit 1501 geeft voor deze proostdij Wehe, Leens, Warfhuizen, Zuurdijk, Niekerk, Vliedorp, 'Wierhuizen' (bedoeld is Vierhuizen), Hornhuizen, Oldeklooster alias Kloosterburen, 'Werhusum' (bedoeld is Wierhuizen), Nijenklooster, 'Mandenze, *non reperitur*' en Ulrum.² Het schattingsregister uit omstreeks 1500 noemt Ooster- of Westerdijk en Maddens niet meer.³

Meekhoff Doornbosch die alleen het oudste parochieregister kende, dacht dat voor 'Maddenze' gelezen zou moeten worden 'Thyuddenze'⁴ en wijst daarbij op het voorkomen op 13 juli 1381 van enkele *parrochiani in Thuithins* naast *parrochiani* in Wierhuizen en in 'Antiquo Claustro' (Kloosterburen).⁵ Uit deze vermelding leidde hij het bestaan van een parochie 'Thiuthins', thans Tuins, af. Omdat Maddens ook voorkomt in het tweede parochieregister behoeft aan een verschrijving niet (meer) te worden gedacht. In de tweede helft van de vijftiende eeuw is Maddens blijkbaar ondergegaan.

Gezien de plaats in de volgorde in het oudste parochieregister zou Maddens westelijk van de 'lijn' Niekerk-Vierhuizen gesitueerd moeten worden. Siemens acht het niet onmogelijk 'dat het gezocht moet worden ter plaatse van de grote wierde van Panser, ten zuiden van Vierhuizen, die kentekenen van vroegere bewoning vertoont (vondsten van geraamten en een hoog fosforzuurgehalte)'.⁶ Van Weerden zoekt Maddens in het zogenaamde Uitland.⁷ In 1970 werden op buitendijks gelegen land, geheten 'de Madden', kloosterstenen gevonden.⁸ Reeds Kremer en Westendorp schreven dat het land zich destijds achter de Panser uitstreckte. Een register van schouwbare objecten in de schepperij van Vierhuizen,⁹ vermoedelijk kort na 1754 geschreven, noemt een schouwbare weg, lopende vanuit de weg Ulrum – Vierhuizen over Beusum en Midhalm. In dit register wordt vermeld dat in het Uitland destijds verscheidene huizen stonden die nog in 1570 (elders schrijft Van Weerden 1560¹⁰) dekenlammeren en plakschot betaalden aan de Heer van Ulrum. Een deel van het Uitland, meer dan 80 jukken groot, behoorde destijds aan Oldenklooster.¹¹ Het huis Asinga te Ulrum bezat er omstreeks 30 jukken; een deel was in handen van andere particulieren. Meegedeeld wordt dat van het land 'het overgrootste gedeelte' is weggespoeld zoals ook het grootste gedeelte van de schouwbare toegangsweg. Van Weerden memoreert de overlevering van een

¹ RC I; ook OUB II nr. 961.

² RC II, 9.

³ Alma, 'Schattingen' 175.

⁴ P.H. Meekhoff Doornbosch, Manuscripten, Ms. 267 VII C (Tresoar, Leeuwarden).

⁵ OGD nr. 693.

⁶ Siemens, *Toelichting*, 25.

⁷ Van Weerden, *De Westpolder*, 26, 28.

⁸ Eerste berichten over deze vondst: Nieuwsblad van het Noorden 30 september 1970; verder ibid. 5 november 1970 en Boersma, Nieuwsbulletin KNOB 1970, 147.

⁹ Arch. Waterschap Hunsingo, Onderdendam.

¹⁰ Van Weerden, *De Westpolder*, 24.

¹¹ Siemens, *Toelichting*, 151. In 1632 140 jukken (het Uitland); het overige ontleend aan Van Weerden, 'Maddens', 134-136; deze provincieplaats is in 1691 nog omstreeks 33 jukken groot (Noordhoff, *Kaarten* nr. 477). Voor het laatst werd in 1703 huur betaald (Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 443).

dorp op het Uitland met een kerk en een zware zadeltaktoren. Na de afbraak zou van het puin de in 1839 afgebroken toren van de kerk te Vierhuizen zijn gebouwd.¹² Met deze kerk op het Uitland kan alleen maar Maddens bedoeld zijn.

Het Uitland is begrepen onder 'de Westerdeill in Merna' genoemd 13 mei 1523 wanneer Geert Lewe ontvangt *decimam nostram* in Merna, Horahusum, Werhusum (= Vierhuizen), Nova Ecclesia, Fledorp, Ulrum, in de Cley et in da Westerdeill in Merna.¹³ Ook bij de opdracht op 26 juli 1562 is sprake van de tienden in '...in den Cley ende in den Westerdeel in de Marne' terwijl 8 maart 1569 bij opdracht aan Anna Lewe ook weer sprake is van onder meer het Westerdeel van de Marne.¹⁴ Dit Westerdeel omvatte onder meer Vierhuizen (met Menneweer, Midhallum, Robersum, het Uitland, Oosterhallum en Zoutkamp).¹⁵

Het oudstbekende register van dekenlammeren uit omstreeks 1510 noemt na Vierhuizen Elens (met vier heerden), Midhuizen (twee heerden), Menneweer (drie heerden) en Oldeheem (twee heerden) en vervolgens Hornhuizen.¹⁶ Elens ligt ten dele in Ulrum, Midhuizen en Menneweer in Vierhuizen.¹⁷ Of Oldeheem nog een relict is van Maddens is niet vast te stellen.

¹² Van Weerden, 'Maddens', 136; vgl. Van Weerden, *De Westpolder*, 28.

¹³ BGOG I, 249-250. Voor de eerste keer is sprake van de opdracht van *decimas de Merna* (zonder verdere specificatie) aan leden van de familie Asinga in 1415, Arch. Lewe nr. 884 reg. 12. Vergelijk ook Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 427.

¹⁴ Arch. Lewe nr. 69 reg. 114 en 115.

¹⁵ Alma, 'Dekenlammeren', 132.

¹⁶ Alma, 'Dekenlammeren', 135.

¹⁷ Vergelijk Zijlma, *Marne*, passim.

MARSUM

Patroon: **Mauritius**

Bijzonderheden:

Kerk en toren dateren uit de tweede helft van de twaalfde eeuw.¹ Over een houten voorganger is niets bekend. De kerk was gewijd aan **Mauritius**. Uit de vóór-reformatorische tijd zijn geen vermeldingen van of aanwijzingen voor het patrocinium bewaard gebleven maar in 1620 laat het kerspel een klok ‘S. Mauritius geheten’ gieten; de heilige is ook op de voorzijde van de klok afgebeeld.² Ongetwijfeld is hiermee de vroegere patroonheilige bedoeld. Het patrocinium wijst niet op een hogere ouderdom dan de elfde eeuw en zal te verklaren zijn door de verering van deze heilige door de adel.³

Het uit 1501 daterende parochieregister noemt hier geen vicarie of prebende.⁴ De schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft voor Marsum slechts één priester op.⁵ De in 1555 genoemde Andreasvicarie moet dus nadien zijn gesticht.

Pastorie

1435 **Johannes**
komt als pastoor alhier voor 22 februari 1435.⁶

1555 **Hieronimus Waltheri**
wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd; aan de officiaal voldoet hij daartoe 1 Philips gulden en 8 stuivers.⁷

1567 - 1569 **Judocus Petri**
Judocus wordt kort na 15 juni 1567 als pastoor alhier genoemd,⁸ Judocus Petri komt 28 september 1569 als zodanig voor.⁹ Blijkens een ongedateerd stuk (uit 1569) was hij (naamloos) gevangen geweest door krijgsvolk van graaf Lodewijk van Nassau tijdens diens expeditie in Groningen in 1568.¹⁰ Op 25 oktober 1569 schrijft Alva aan Johannes Knijff, bisschop van Groningen, hem bij schrijven van 28 juli 1569 Joest Petri, pastoor alhier, ‘gerecommandeert tot eenich beneficie uwer collation’ te hebben. Petri heeft nadien Alva bericht dat de bisschop hem nog niet met een beneficie heeft voorzien hoewel er vele vacant zijn. Alva verzoekt de bisschop thans ten spoedigste tot de verzochte begeving over te gaan.¹¹ Daarna wordt Petri niet meer vermeld. Of hij de pastoor alhier is wie Hoofdmannen 13 januari 1572 een breuke van 5 goudgulden kwijtschelden¹² is niet te bepalen.

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 435. Hij noemt de kerk ‘Sint-Martinuskerk’, waarom is onbekend.

² Pathuis en De Visser, 47 (niet in GDW).

³ Over de relatie Adel – Mauritius: Kok, *Patrocinia*, 129-130 en 216.

⁴ RC II, 11v.

⁵ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁶ GA, GAG, R.F. 1435/7.

⁷ Visitatie 1555.

⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 413.

⁹ Arch. Claes ten Buer nr. 20, 17.

¹⁰ ARA Brussel, Raad van Beroerten nr. 132.

¹¹ Aud. nr. 294, 412.

¹² Arch. HJK nr. 53.

Hij kan dezelfde zijn als Joest Batens alias Petri die 26 mei 1554 door de stadhouder wordt toegelaten als vicarius te Siddeburen*.¹³

1582

Joannes Lentinck

Op 25 augustus 1582 casseren Hoofdmannen het wegens heer Gosen Fransen uitgebrachte mandaat en continueren zij Joannes Lentinck als ‘eerst Ingeleydede Pastoor’ alhier, ‘end zedert der tijt gewesene bedeeender der pastorien en kercken aldaer, bij provisie’ ‘In deselve administratie end dienste’ tot de terugkeer van de Groninger burgemeester Joachim Ubbena, zonder prejuditie ten aanzien van het collatierecht.¹⁴

Goesen Fransen was de laatste pastoor te Oosternieland*; of hij daar reeds in functie was toen hij met Lentinck over het pastoraat alhier procedeerde, is niet bekend.

Voor een pastoor Joannes Lenten, in 1584 genoemd, wordt verwezen naar Krewerd*.

Reformatie

Of Marsum gedurende de eerste jaren na de Reformatie een eigen predikant heeft gehad kon niet worden vastgesteld. Vermeldingen in die richting vonden wij niet.

1602 ??

Johan van Linghen

Na 19 februari en voor 26 maart 1602 tekent deze namens het kerspel Marsum een verklaring; voor de meeste andere in deze verklaring genoemde kerspels tekenen eigenerfden; voor twee echter – Wirdum en Krewerd – de predikanten zonder vermelding van hun functie.¹⁵ Hetzelfde kan ook hier het geval zijn geweest.

Blijkens een rapport van synodale gecommiteerden uit 1604 had Marsum 40 grazen pastorieland; het kerspel geeft per jaar *per combinationem* aan (de predikant te) Uitwierde* 30 gl. Gedeputeerde Staten besluiten 28 december 1604 Marsum met Solwerd* te combineren¹⁶ maar blijkbaar is dit besluit niet uitgevoerd.

Waarschijnlijk in 1611 of 1612 wordt door de classis gemeld dat Marsum door langdurige ziekte van Egbertus (predikant te Uitwierde) lange tijd onbediend is geweest waardoor velen uit de gemeente Mennist zijn geworden. De gemeente zou wel een eigen predikant wensen; de classis zag echter gaarne Marsum met Solwerd (waar de tweede predikant te Uitwierde zo nu en dan dienst doet) gecombineerd.¹⁷ Volgens besluit van 12 februari 1612 moet Mengerinck, predikant te Marsum en Uitwierde, verklaren of hij met de opkomsten van Marsum tevreden is; hij doet zulks 15 februari daarop.¹⁸ In 1612 wordt de combinatie van Solwerd* en Marsum verzocht; de synode staat dit 6 mei 1612 toe onder opdracht aan de deputaten zich met de collatoren van beide kerken over een en ander te verstaan. De combinatie komt weer ter sprake op de synode van 4 mei 1613. Blijkens de synodale acta van 17 mei 1614 is inmiddels in de bediening van Solwerd voorzien; de synode gelast de classis Appingedam er op toe te zien dat ook Marsum wordt bediend. Op 9 mei 1615 brengt de classis als haar oordeel naar

¹³ Arch. HJK nr. 52, 195.

¹⁴ Arch. HJK nr. 54.

¹⁵ StA nr. 2, 26 maart 1602.

¹⁶ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

¹⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁸ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

voren dat Marsum niet in staat is een eigen predikant te onderhouden en dat zij goedkeurt dat de dienst aldaar ‘med dem denst domini Egberti tho Wthwirda kombiniert blijve’ waarin de synode ‘nochmaels’ bewilligt.

Blijkens de visitatie door deputaten in het najaar van 1617 wordt bevonden dat Marsum zeer slecht wordt bediend; slechts twee tot drie malen per jaar wordt er gepreekt. Wederom, 30 september 1617, wordt verzocht Marsum met Solwerd te combineren. De mogelijkheid hiertoe zal krachtens besluit van Gedeputeerde Staten van 30 april 1618 door de gedeputeerden uit de Staten ter synode worden onderzocht. Het verzoek van 30 september 1617 waarschuwde tegen de collatoren van Solwerd dat ‘die van Solwert niet heimelyck (so men verstaet) met de van Opwierda* om een seecker stücke gelts soude accorderen om onder sick ein combinatie an te stellen’. Ruim een week na dit verzoek, op 8 oktober 1617, overleed Egbertus Mengerinck, predikant te Uitwierde.¹⁹

(1618 **Bernhardus de Indema)**

predikant van de beide Harksteden* beklaagt zich 5 mei 1618 ter synode over dat de gemeente te Marsum een door hem aangenomen beroep heeft uitgebracht dat zij thans niet nakomt. Desgevraagd worden voor de volgende dag enige volmachten van het kerspel alsmede Johannes Laxtenius geciteerd.

(1618) – 1623 **Johannes Laxtenius**

vertoont de volgende dag ter synode een door Marsum op hem uitgebracht beroep; tevens is hij te Uitwierde* beroepen. De synode grijpt terug op de eerder genomen besluiten ten aanzien van de combinatie van Marsum met Solwerd*, gelast Laxtenius het door Marsum uitgebrachte beroep niet aan te nemen, gelast voorts de classis hem niet tot het examen toe te laten voor het geval Laxtenius zich aan het synodale verbod niet zou storen en verklaart het door Marsum op hem uitgebrachte beroep van nul en generlei waarde. Indien de gemeente niet bij het beroep op Bernhardus de Indema wil blijven zal of een ander moeten worden beroepen ofwel met Solwerd* over de keuze van een predikant contact moeten worden opgenomen. Een tegen de cassatie van het op Laxtenius uitgebrachte beroep door Marsum ingediend protest wijst de synode 8 mei 1618 van de hand.

Op 22 juni 1619 roept de synode de classis ter verantwoording wegens het niet casseren van het beroep op Laxtenius. De classis antwoordt dat zij Laxtenius eerst tot het examen heeft toegelaten nadat hij van de combinatie (met Marsum) afstand had gedaan. Marsum had echter Laxtenius ten tweede male beroepen nadat deze geëxamineerd en toegelaten was. De classis voert voorts aan de te Solwerd beroepen predikant Jan Wilckes die gaarne in combinatie Marsum zou bedienen op dit ogenblik nog ‘inhabel’ tot het predikambt te achten terwijl voortgang van de dienst te Marsum haar ertoe heeft geleid Laxtenius aldaar te tolereren. De synode draagt de classis op zich te reguleren naar de destijds genomen besluiten en keurt ook het tweede op Laxtenius uitgebrachte beroep naar Marsum niet goed.

Hoewel de gemeente arm was stelde men in 1620 drie kerkvoogden aan. Althans ordineren de Hoofdmannen 14 maart 1620 de benoemde kerkvoogden te beëdigen, met voorbehoud van mogelijke diskwalificatie nu de meerderheid van de collatoren ermee instemt hier drie kerkvoogden te stellen.²⁰

¹⁹ Arch. HJK nr. 855, 311, 19 april 1624.

²⁰ Arch. HJK nr. 853, 254.

In hoeverre de synodale besluiten inderdaad zijn uitgevoerd is niet vast te stellen. Waarschijnlijk bleef Laxtenius, ondanks alles, Marsum bedienen. De synode gelast hem echter 7 mei 1623 zich van de bediening te Marsum te onthouden ten behoeve van

1623 - 1625 **Petrus Bernhardt**

predikant te Opwierde*. Laxtenius was inmiddels zijn in 1621 overleden vader als predikant te Holwierde* opgevolgd. 'Wijl de gemoederen der Ingesetenen van Marssum tot syn persone niet geneiget sijn' deelt Bernhardt 17 mei 1625 de synode mee van de combinatie af te zien. Men zie verder onder Opwierde*. Zijn zoon Andreas volgt hierna.

(1625)1626 **Johannes Laxtenius**

- 1644 hiervoor reeds vermeld en thans predikant te Holwierde* wordt 27 juli 1626 alhier beroepen; blijkens de beroepbrief bediende hij deze gemeente reeds voordien.²¹ Ditmaal leverde het beroep geen moeilijkheden op. Tot zijn dood op 17 februari 1644 bediende hij in combinatie Holwierde en Marsum zij het dat in 1634 enig misverstand ontstond.

(1634 **Johannes Wirichius)**

gewezen predikant te Zuidlaren,²² vertoont 8 mei 1634 aan de synode een door collatoren afgegeven beroepbrief naar Marsum; de gemeente opponeert hiertegen en zegt in 1626 Laxtenius te hebben beroepen. Zij verzoekt bestendiging van de combinatie met Holwierde. De synode draagt de deputaten op nader naar het standpunt van collatoren te informeren. Blijkens de synodale acta van 27 mei 1635 is de zaak inmiddels afgedaan omdat Marsum geen eigen predikant kan onderhouden.

Eeds 25 juni 1632 hadden collatoren geschreven dat de kerk alhier niet in staat is een eigen predikant te onderhouden en dat zij de combinatie gaarne voortgezet zagen hetgeen ook de wens van de gemeente was. Wirichius had blijkbaar de steun van de stadhouder gehad. Op 12 april 1634 schreef Ludolph Heerma²³ aan Johannes Laxtenius, predikant te Marsum, inderdaad een aanbeveling van de stadhouder te hebben gezien, op naam van Wirichius om deze met Marsum te voorzien omdat volgens uitspraak van de synode de combinatie zou ophouden te bestaan. Niet waar is dat hij inderdaad Wirichius heeft beroepen; zo de gemeente hem zou wensen zou hij hem echter zijn stem niet onthouden. Hij voegt daaraan toe 'vermeyne u.L. (: voor soo vele mij angaet) sullen hijr wth soo vele kunnen verstaen, dat deselve desen angaende gerust sullen kunnen zijn', blijkbaar op grond van de veronderstelling dat de gemeente Wirichius niet zou wensen waarvan de gemeente inderdaad in een niet gedateerd stuk blijk gaf door te verzoeken de combinatie (met Holwierde) niet op te heffen.²⁴

Wirichius stond destijds te Tolbert*, vanaf 1603 te Zuidlaren en werd daar in 1629 afgezet en in 1630 verdreven.²⁵ Zijn levensloop na 1630 is onbekend.

²¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²² Romein, *Drenthe*, 135-136.

²³ Blijkbaar had hij of zijn vrouw Wobbe (elders Beele) Sickinghe hier collatierecht. Ludolph Heerma was de Rooms-katholieke eigenaar van de borg Holwinde onder Usquert, Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 434, 436.

²⁴ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²⁵ Romein, *Drenthe*, 135-136.

- (1644)1645 **Andreas Petri** (later zich noemende **Bernhardi** en **Oldershemius**) predikant te Solwerd*, verzoekt 15 april 1644 de classis hem aan te bevelen voor de vacante gemeente te Marsum. De classis keurt 31 juli daarop het op hem uitgebrachte beroep goed. Kort nadien ontstonden moeilijkheden over het beroep. Op 22 oktober en 17 december 1644 diende het geschil voor de Hoofdmannenkamer. Bij de laatste gelegenheid was hem door Gecommitteerde Raden van de Ommelanden gelast zich te onthouden van ‘het ontfangh ende onderwint van die pastoriegoederen tot Marssum bij gewalts straffe’; Petri repliceert de goederen niet als predikant te Solwerd maar als predikant te Marsum te beheren.²⁶ De ‘Heren van de Ommelanden’ verzetten zich ook nadien nog tegen dit beroep, blijkens classicale acta van 21 april 1645. Petri beklagt zich er dan bij de classis over dat hem is verboden de pastoriehuren te innen hoewel hij de dienst alhier reeds bijna een jaar vervult; aan de synode zal worden verzocht in deze zaak te bemiddelen. De synode draagt daarna 14 juni 1645 de deputaten op Petri naar vermogen in dezen te steunen. Een en ander had blijkbaar geen onmiddellijk resultaat want 29 december 1645 verzoekt Petri de classis wederom om hulp teneinde Marsum in rust te kunnen bedienen. Uiteindelijk werd de zaak door gecommiteerden uit de Hoofdmannen afgedaan en de op 10 juli 1644 gedateerde beroepbrief²⁷ goedgekeurd waarop de classis hem 16 maart 1646 als predikant te Marsum toeliet en zijn bevestiging regelde.
- In welk stadium de ingezetenen van Marsum aan de Staten der Ommelanden verzochten Petri niet als hun predikant te beroepen is, daar het verzoek ongedateerd is,²⁸ niet te bepalen.
- Petri bediende tot zijn overlijden op 9 juni 1683 Solwerd en Marsum. Hij was een zoon van de bovengenoemde Petrus Bernhardi.

Andreasvicarie

Deze vicarie wordt alleen in 1555 genoemd.

- 1555 **Antonius de Buscodira**
(lees wel Buscoducis, 's Hertogenbosch) werd in 1555 als vicarius dezer vicarie geïnstitueerd en voldeed daarvoor 1 Rijder gl.²⁹

²⁶ Arch. HJK nr. 875, 360v en 426.

²⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40; voorts Arch. Classis Appingedam nr. 1, 18 maart 1646.

²⁸ O.A. nr. 576.

²⁹ Visitatie 1555.

MARUM

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Het koor dateert volgens Berghuis¹ en Karstkarel² vermoedelijk uit de tweede helft van de twaalfde eeuw, schip en toren uit het eerste kwart van de dertiende. Dat zou doen veronderstellen dat aan het stenen schip een houten vooraf is gegaan met een stenen koor. Bekooij heeft er echter op gewezen dat bij bouwhistorisch onderzoek tijdens de restauratie in 2003-2004 bleek dat het aannemelijk is dat het schip het oudste deel is en het koor daartegenaan is gezet.³ Hij sluit niet uit dat wat nu het kerkship is in eerste instantie als steenhuis is gebouwd. Voeding aan deze gedachte geeft de voor een kerk merkwaardige breedte-lengte verhouding van 1 : 1.26 en het vrijwel ontbreken van oudste bouwsporen. Vrij spoedig na de bouw zou dit steenhuis dan naar het oosten zijn verlengd en omgebouwd tot kerk, aldus Bekooij. Over een bodemonderzoek wordt niets vermeld.

Hömborg veronderstelt te Doezum* of te Marum een 'Stammpfarrei' van waaruit de kerstening in dit gebied en Achtkarspelen zou zijn uitgegaan.⁴ Gezien de excentrische ligging zal Marum daarvoor naar onze mening niet in aanmerking komen, al zal het wel de oudste kerk in het westerdeel van Vredewold hebben gehad. De parochies Noordwijk*, Nuis* en Lucaswolde* zullen daarvan zijn afgesplitst.

Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Op 29 juli 1485 wordt hier een vicarie gesticht.⁵ Over deze vicarie is echter verder vrijwel niets bekend. Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende.⁶ De schattingslijst uit omstreeks 1500 geeft echter voor Marum wel twee priesters.⁷ Een schatregister uit 1540 geeft voor de pastorie 25 grazen land alsmede voor de prebende, samen met het kerkenland, eveneens 25 grazen.⁸

Pastorie

1385 **Menold**
 komt als pastoor alhier voor 8 juni 1385.⁹

- 1423 **Recko**
 pastoor alhier, werd na zijn overlijden opgevolgd door zijn zoon

1423 - 1425 **Menoldus Reckonis**
 aan wie 30 juli 1425 door de Heilige Stoel dispensatie van zijn onwettige geboorte wordt verleend. Na de dood van zijn vader verzocht Menoldus *non obstante defectu natalium* hem te mogen opvolgen. Reeds eerder, 8 juli 1425, was hij met pauselijke dispensatie tot priester gewijd terwijl hij, met

¹ Berghuis, 'Marum', 81

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 437.

³ Bekooij, 'Marum', 133-134.

⁴ Hömborg, 'Kirchenorganisation', 79 en kaart (waarop overigens een veronderstelde oerparochie in Westerkwartier ontbreekt).

⁵ Arch. Nienoord nr. 669 d.

⁶ RC II, 9v.

⁷ Alma, 'Schattingen', 177.

⁸ Alma, 'Schatregister', 67.

⁹ OGD nr. 746.

toestemming van de bisschop van Munster, reeds twee jaren het pastoraat had bekleed voordat hij bovenvermeld verzoek indiende. De verzochte dispensatie werd verleend onder voorwaarde dat dit geen schandaal zou geven (*dispensamus si sine scandalo*).¹⁰

1473 - 1474 Jacob

komt als pastoor alhier voor 23 juli 1473¹¹ en 20 mei 1474.¹²

1485 - 1490 Nicolaus

pastoor alhier, wordt genoemd in de stichtingsakte van de vicarie alhier 29 juli 1485¹³ en als Claws, pastoor alhier, 22 april 1490.¹⁴

1531 - 1537 Sywert (Thema)

Op 17 april 1537 legt Sywert, pastoor alhier, een verklaring af over de gebeurtenissen alhier op 18 mei 1531 rond de opdracht van het erfelijk grietmanschap van Vredewold aan de Van Ewsums.¹⁵ Hij was toen ongetwijfeld reeds als pastoor in functie en wel dezelfde als heer Sywert alhier van wie wordt vermeld dat hij 13 september 1533 en 1 december 1533 twee verzegelingen tekende¹⁶ en als heer Sywert Thema alhier die in 1535 mede een contract opstelde.¹⁷ Zijn erfgenamen komen in 1549 als belenders van land hier of te Nuis voor.¹⁸ De Thema's waren in 1540 gegoed te Lettelbert en Midwolde¹⁹.

1539 Johan Buther

pastoor alhier, tekent 15 augustus 1539 een mandaat af.²⁰ In 1537 komt hij voor als sacrista te Roden*. Reeds omstreeks 1541 is hij, afkomstig uit Vredewold, pastoor te Godlinze*. Zijn relatie tot Albertus Buter, tezelfdertijd pastoor te Oostwold (Wk.)*, is onbekend.

1544 - 1573 Gerhardus Alberti van der Brayck

meestal alleen Gerhardus Alberti genoemd, komt voor het eerst als pastoor alhier voor 18 april 1544.²¹ Slechts tweemaal komt hij voor als 'van der Brayck' (de Braak onder Marum): in mei 1556²² en 4 maart 1573 wanneer hij tekent met bovenstaande volledige naam;²³ het is tevens zijn laatste vermelding.

Reformatie

¹⁰ Reimers, *Papsturkunden* G XXVII (Rep. Suppl. 186, 103 en 181, 271); RG IV-3, k. 2777.

¹¹ AKG nr. 73 reg. 531.

¹² AKG nr. 67 reg. 575.

¹³ Arch. Nienoord nr. 669 d

¹⁴ Arch. Nienoord nr. 6.

¹⁵ Arch. Nienoord nr. 25 d.

¹⁶ Blijkens vermeldingen in Arch. Nienoord nr. 606.

¹⁷ Blijkens vermeldingen in Arch. Nienoord nr. 606.

¹⁸ Arch. Nienood nr. 624.

¹⁹ Alma, 'Schatregister', 64-65.

²⁰ GA, GAG, rvR nr. 956.

²¹ Arch. Nienoord nr. 46.

²² Arch. Nienoord nr. 680.

²³ GA, GAG, rvR nr. 666.

Marum behoorde tot de vele gemeenten die het eerste decennium na de Reformatie blijkbaar zonder bediening waren. Eerst in 1604 kreeg het in combinatie met drie andere gemeenten een predikant.

1604

Gerardus Joannis

gewezen priester (waar is niet aangegeven), vertoont 26 maart 1604 zijn papieren aan de classis; hij zegt reeds in vier dorpen beroepen te zijn (geweest). De classis legt hem op een attestatie van zijn laatste standplaats over te leggen en getuigenis 'dat he mit sine husfrowe ehlick leve, und sine kinder, de he moge hebben, gedopet sin'. Op 2 mei daarop geeft hij de verlangde bescheiden over, 21 mei doet hij een propositie, 9 juli wordt hij geëxamineerd en 5 oktober 1604 volledig toegelaten. Hij was tevens predikant van Niebert*, Nuis* en Noordwijk*. ²⁴

Hoelang hij hier heeft gestaan is niet bekend. In 1609 worden de vier gemeenten echter met de vijf andere in Vredewold door één predikant (waarschijnlijk die te Tolbert*) bediend. ²⁵ Mogelijk is hij dezelfde als Gerardus Joannis die 11 juni 1610 in de classis een beroep naar Noordhorn* vertoont. ²⁶ Bij gebrek aan classicale acta over deze periode valt dit niet met zekerheid vast te stellen.

In 1613 werd Marum blijkbaar vanuit Tolbert* bediend; althans noemt Melchior Balthazaris zich 18 oktober 1613 predikant te Tolbert, Niebert, Nuis, Marum en Noordwijk; hij belooft dan tegen begin mei aanstaande vrijwillig te vertrekken. Men zie verder onder Tolbert*.

1615 - 1627 **Wilhelmus Joannis**

schoolmeester te Augustinusga, vertoont 3 april 1615 een beroep naar Niebert*, Nuis*, Marum* en Noordwijk*, en verzoekt geëxamineerd te worden. Op 24 april 1615 vraagt hij reeds thans zijn intrek te Marum te mogen nemen; de classis antwoordt dat de keuze van de woonplaats hem vrij staat. Na examen wordt hij 5 juni 1615 toegelaten en 14 juni daarop bevestigd. ²⁷ Een beroep naar Den Ham* en Fransum* neemt hij, blijkens mededeling in de classis op 1 december 1623 niet aan omdat de ingezetenen van Marum *cum annexis* hem zeer ongaarne zouden zien vertrekken. Op 25 juni 1627 vertoont hij een beroep naar Augustinusga en Surhuizum; de kerk van Marum-Nuis *cum annexis* weigert hem te demitteren; 23 juli 1627 verklaart hij te Marum *cum annexis* te zullen blijven welke beslissing hij herhaalt 20 augustus daarop waarbij hem door zijn tegenwoordige gemeente verhoging van zijn tractement bij vermeerdering van zijn gezin wordt toegezegd. Augustinusga beroept hem echter ten tweeden male welk beroep hij 19 december, thans met de demissie van Marum *cum annexis* aan de classis vertoont 19 december 1627. Blijkens de acta van de classis van 7 januari 1628 was hij door de classis Dokkum 26 november 1627 toegelaten als predikant te Augustinusga dat hij met Surhuizum en Gerkesklooster tot zijn overlijden tussen 13 december 1652 en 3 januari 1653 bediende. ²⁸

²⁴ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27, predikanten in deze classis.

²⁵ Acta synodes Groningen, 8 mei 1609.

²⁶ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27, predikanten in deze classis.

²⁷ Doop- en trouwboek Marum *cum annexis*.

²⁸ Romein, *Friesland*, 513.

Vicarie

Op 29 juli 1485 werd door de ingezetenen een vicarie gesticht; de stichtingsakte bevat alleen een opsomming van de door hen op te brengen gelden en bevat geen verdere bijzonderheden, ook niet het patrocinium.²⁹ In 1540 heet het leen de prebende.³⁰ Verder is over dit leen niets bekend.

²⁹ Arch. Nienoord nr. 669 d.

³⁰ Alma, 'Schatregister', 67.

MEEDEN

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Het parochieregister uit omstreeks 1450 noemt de parochie ‘Extengamedum’.¹ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt het Meeden.² De parochielijst uit 1501 vermeldt heteveneens als ‘Extangamedum’.³ Als parochie bestond het zeker reeds in 1391 wanneer sprake is van ‘Meetmanne kerckhove’⁴ waarbij overigens moet worden opgemerkt dat volgens Fockema Andreae dit stuk en dat van 1420 waarin ‘Mede kerckhave’ genoemd wordt⁵ als omwerkingen uit de zestiende eeuw moeten worden aangemerkt van een volgens Achterop op zich wel juiste kern.⁶

Het dorp en de kerk zijn verplaatst. De plaats van de vorige kerk is bekend. Reeds Van der Aa meldde dat ‘voor zeer weinige jaren’ in de pastorielanden de grondslagen van een aldaar gestaan hebbend kerkje of kapel waren uitgegraven en er ook nog een zogenaamd ‘oud kerkhof’ bestaat.⁷

Merkwaardig is in 1435 de vermelding van een ‘Avermieden’, genoemd onder de ‘mienheyt der Carspelen ende Buyschoppen tho Midtwolda, Oostwolda, Finserwolda, Veenhuysen, Scheembte, Eexte, Mieden, Avermieden, Muntendamme, Suydtbroecke, Noortbroecke ende Waghenborghen’.⁸ Achterop leidde hieruit af dat er in 1435 twee dorpen Meeden waren en dat de verplaatsing naar hogere gronden niet in éénmaal heeft plaatsgevonden maar dat men allengs is uitgeweken naar de Bovenweg waar ‘Overmeeden’ ontstond.⁹ Het is echter de vraag of er tezelfdertijd twee parochies bestonden. De twee bekende parochieregisters alsmede een stuk betreffende het seendrecht in het Oldambt uit 1463 tussen Uneke Ripperda en de ‘woltman van den oldenambte, bij name van Finsterwolde, Oosterwolde, Mitwolde, Scheemde, Eext, Meden, Zuitbroecke, Noortbroecke ende Muntendam’ van ‘Overmeeden’ geen melding maakt.¹⁰ Ook Molema hield zich bezig met de raadselachtige vermelding van ‘Avermiede’. Daarbij gaat hij er van uit dat er geen verband is tussen Meeden en Eexta zoals destijds door Acker Stratingh en Venema is verondersteld.¹¹ De naam ‘Extengamedum’ las hij in navolging van De Vries¹² als ‘Exteramedum’ en dat zou het in 1435 vermelde ‘Avermieden’ zijn. Molema denkt eerder aan een relatie tussen Meeden en Zuidbroek waarvan Meeden zou zijn afgesplitst. Meeden behoorde tot de rechtstoel Zuidbroek, Eexta tot die te Midwolda.¹³

De veronderstelling dat ‘Extengamedum’ een verschrijving zou zijn voor ‘Exteramedum’ kan omdat eerstgenoemde schrijfwijze in twee van elkaar volstrekt onafhankelijke

¹ RC I.

² Alma, ‘Schattingen’, 177.

³ RC II, 11.

⁴ OGD nr. 814.

⁵ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 308-312, Bijlage II.

⁶ Achterop, *Meeden*, 50-51.

⁷ Van der Aa VII, 733. Ook aangegeven op kaartje bij Molema, ‘Kerken Dollardboezem’, 124.

⁸ Modderman, *Oldambt*, 64. Copie in: GA, GAG, R.F. 1435/17. Het stuk zelf: Arch. De Sitter nr. 220.

⁹ Achterop, *Meeden*, 30 en 58.

¹⁰ Achterop, *Meeden*, 27. Overigens valt daarbij op dat Finsterwolde als één kerspel wordt genoemd en dat Muntendam afzonderlijk vermeld wordt.

¹¹ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 48.

¹² De Vries, *Plaatsnamen*, 145.

¹³ Molema, ‘Mieden’, 132 en 134 (afbeelding 5); De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 83.

parochieregisters voorkomt niet volgehouden worden. Molema kwam in 1996¹⁴ op een en ander terug en concludeerde toen dat Exstingameden en Avermiede niet identiek konden zijn. Meeden kan zijns inziens niet aangeduid worden als het Extingamieden liggend binnen het kerspel Eexta. Avermieden zal gezien kunnen worden als de plaats van Meeden waarheen dit dorp in de loop van de vijftiende eeuw werd verplaatst maar waarvan een deel een tijdlang als buurschap bewoond bleef, mogelijk nog een tijdlang met behoud van de kerk die na enige tijd ook verplaatst werd. Allengs verving dan de naam van de oude plaats die van de nieuwe. Dat zou dan wel betekenen dat er op enig tijdstip twee parochies waren, Meeden en Avermieden. Een tweede parochie komt echter niet voor in de beide geciteerde parochieregisters.

Het patrocinium van de kerk is uit vóór-reformatorische bronnen niet bekend. Achterop wijst er dat de as van de huidige kerk één graad afwijkt naar het noorden; de ‘heilige linie’ zal dan volgens hem bepaald zijn in het begin van de lente of het begin van de herfst wanneer de zon precies in het oosten van de kim verschijnt. Er is – zo vervolgt hij – wel eens verondersteld dat de bepaling van de heilige linie geschiedde op de feestdag van de patroonheilige. De feestdag van Ludger is 26 maart zodat deze volgens Achterop in aanmerking zou kunnen komen.¹⁵ In aanmerking zouden ook kunnen komen Lambertus (17 september) of Mauritius (22 september). In de richting van een bisschop zou inderdaad gezocht kunnen worden gezien de afbeelding van een bisschop op de kerspelzegels van Meeden.¹⁶ Helaas zijn deze bisschop geen attributen meegegeven wat identificatie niet goed mogelijk maakt.¹⁷

Over de kerk kan nog worden meegedeeld dat de kerkvoogden 14 juni 1564 door de Groningse magistraat wordt toegestaan ‘hoer kercke to moegen bouwen ende repareren’; over de school zullen zij te zijner tijd de Raad weer moeten aanspreken.¹⁸

Voor 1488 werd hier een vicarie of prebende gesticht¹⁹. De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.²⁰ Het parochieregister uit 1501 noemt hier een vicarie.²¹ In het begin van de zeventiende eeuw is sprake van de vicarie alhier.²²

Pastorie

1441 **Hermen**
pastoor alhier, komt voor 16 februari 1441.²³

1542 ? **Johan**
pastoor ‘op de Meeden’, appelleert 21 februari 1542 tegen een door Menno Houwerda gewezen vonnis.²⁴ Waarschijnlijk is het Oldambtster Meeden bedoeld. Uithuizermeeden* komt niet in aanmerking omdat in deze periode

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1443/15. Gegevens van H. Stuit te Steenwijk en auteur dezes, medegedeeld aan Molema in 1996. Vgl. brieven Molema aan auteur dezes 23 april 1996 en 25 juni 1996 en auteur dezes aan Molema 29 mei 1996.

¹⁵ Achterop, *Meeden*, 36.

¹⁶ Arch. De Sitter nr. 267, 10 januari 1645; een afdruk van een stempel van jongere datum: GA, Zegelverzameling nr. C 223 en Stempelverzameling VII 19.

¹⁷ Althans in deze streken is een bisschop zonder attributen vrijwel altijd Nicolaas (bijvoorbeeld Haren*, Appingedam (1543)* en Oldenzijl*. Een ander kerspelzegel uit de zeventiende eeuw, dat van Borgsweer*, vertoont eveneens een bisschop zonder attributen.

¹⁸ Formsma en Van Royen, *Diarium Alting*, 138.

¹⁹ GDW nr. 515.

²⁰ Alma, ‘Schattingen’, 177.

²¹ RC II, 11.

²² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7105: 28 oktober 1612: belendend land ‘twe deimetten vicarienlanden der pastorijen alhier up de Meeden’; 1618: belender ‘der Vicarie’(vgl. Achterop, *Meeden*, 59-60).

²³ GA, GAG, R.F. 1441.6

²⁴ Arch. HJK nr. 52, 223.

aldaar geen pastoor (of een andere priester) met de naam Johan genoemd wordt. Hoge en Lage Meeden* zou in aanmerking kunnen komen doch gezien de relaties van de Houwerda's die hoofddeling waren te Appingedam zal eerder aan Meeden te denken zijn. De sententie zal door Houwerda als redger in Fivelgo zijn gegeven; rechtsmacht in het Oldambt had alleen de drost namens de stad Groningen.

ca1548-1555 **Phebo Ubbens**

pastoor alhier, legt 21 februari 1555 een verklaring af over de begeving van de vicarie te Noordbroek* waar hij 21 jaren lang pastoor is geweest²⁵ en van 1534 tot 1542 als zodanig wordt aangetroffen. Hij zal kort nadien zijn vertrokken of overleden omdat een opvolger hier vóór 29 augustus 1555 komt. Waarschijnlijk kwam hij hier omstreeks 1548.

1555 - 1570 **Johan van Steenwijck**

Op 29 augustus 1555 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen aan Johan van Steenwijck, pastoor alhier (alsmede aan de pastoor te Winschoten*) 'vergunst een half jaer, beholtlycken se sick eerlick ende vromlick onderhielden'.²⁶ Voor zijn institutie als pastoor alhier betaalde hij in 1555 3 daalder.²⁷ Waarop de hiervoor genoemde vergunning van een half jaar doelt is niet duidelijk; zijn positie was blijkbaar, althans aanvankelijk, enigszins wankel en op en bepaald ogenblik moet hem de dienst hier zijn opgezegd. Hiertoe althans moet men concluderen uit de toestemming, door Burgemeesteren en Raad van Groningen desgevraagd 10 oktober 1556 gegeven aan de kerkvoogden hun pastoor tot Pasen eerstkomende te mogen houden omdat zij in de winter 'ghenen anderen ghueden pastoor kunnen (laten) overkhomen' en de huidige thans zijn beesten niet op de voordeligste wijze kan verkopen.²⁸ Hij bleef hier echter langer: 23 februari 1560 tekent Johannes Steenwijck een mandaat af.²⁹ Nog in 1570 is hij hier pastoor; hij zou dan enkele kerspeliëden van koediefstal hebben beschuldigd; betrokkenen zeggen zulks weliswaar niet zelf van hem te hebben vernomen, wel echter te weten dat de koeien na de slag bij Jemgum (1568) verdwenen waren³⁰ (misschien meegevoerd door soldaten?).

1581 **(Henricus Hardervicenus)**

vicarius te Ulrum* verzoekt begin 1581 om het pastoraat te Meeden. Burgemeesteren en Raad van Groningen zonden 17 januari 1581 zijn verzoek door aan 'Egenarfdn ende ondersaten up te Meeden' met de vraag de verzoeker 'zijn sermoen en predicatie voer eerst een mael' te laten doen en hem bij welgevallen als pastoor aan te nemen.³¹ Gezien het woord 'ondersaten' is Meeden bedoeld als behorende tot het Oldambt dat viel onder de rechtsmacht van de stad Groningen.

²⁵ GA, GAG, rvR nr. 1092 h (Hs. in folio 55, 268).

²⁶ RA III a 1.

²⁷ Visitatie 1555.

²⁸ RA III a 1.

²⁹ O.A. nr. 789, 511vlg., en 590, 815 vlg. (ongedateerd); in een niet gepagineerd exemplaar (GA, GAG, rvR 447) is de datum wel aangegeven.

³⁰ GA, GAG, rvR nr. 1462 doos 4 (ingekomen stukken; ongedateerd doch in het Register Feith gebracht tot 1570 onder nummer 1570/52).

³¹ Missivenprotocol Alting II, 183v.

Of hij hier inderdaad is gekomen blijkt niet. Hij kan dezelfde zijn geweest als Henricus van Harderwijk, de laatste pastoor van Uithuizermeeden*.

1584 - 1594 **Nicolaus Stellingwerf**

wordt voor het eerst als pastoor alhier genoemd 6 augustus 1584³² en was toen blijkbaar nog slechts kort in functie omdat 21 september 1584 een regeling wordt getroffen ter betaling van enkele schulden van zijn niet met name genoemde voorganger.³³

Hij was voordien pastoor te Augustinusga en week in 1580 met vele anderen uit naar Groningen. *De Conscriptio Exulum* vermeldt over hem *ipse nunc habitat Mydum*.³⁴ Blijkens een opgave van 31 januari 1581 vertrok Nicolaus Martens, pastoor te Augustinusga, vandaar omstreeks oktober 1580.³⁵

Hij wordt hier meermalen als pastoor genoemd, voor het laatst 27 oktober 1594.³⁶ Met de Reformatie ging hij aanvankelijk niet mee. Op 13 juli 1596 wordt aan de gewezen 'priester' alhier een mandaat van Burgemeesteren en Raad van Groningen vertoond om de eed van trouw aan de nieuwe overheden af te leggen.³⁷ 17 juli daaropvolgende werd door de Groninger magistraat bepaald dat aan enige pastoors, waaronder die te Meeden, veertien dagen bedenktijd zou worden gegeven de eed van trouw af te leggen; zouden zij zich bezwaard voelen dan zouden zij tot Martini aanstaande (11 november) de gelegenheid krijgen hun roerende goederen te verkopen en het land te verlaten.³⁸ Op 30 november 1596 rapporteert de ambtman van het Oldambt dat de gemeente verzoekt met een predikant te worden voorzien³⁹ zodat kan worden aangenomen dat de gewezen pastoor van hier vertrokken is. Hij komt later nog weer ter sprake.

Reformatie

1598-1601/2 **Sebastianus Hermanni**

predikant alhier, komt voor het eerst als zodanig voor 25 april 1598.⁴⁰ Hij is hier nog 19 juli 1601,⁴¹ vertrok echter naar Eexta* voor 12 mei 1602.⁴²

Hij kan dezelfde zijn als Sebastianus Hermanni, reeds in 1593 predikant te Nendorf en een tijdlang vermoedelijk ook te Hatzum; volgens Reershemius werd hij in 1600 wegens Lutherse opvattingen afgezet.⁴³

(1602 **Nicolaus Stellingwerf**)

³² Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI nr. 482).

³³ RA III a 4, 254: 'Ordineren B. ende R. dat wes van des suppliant (pasoer up te Meden) voersat' onbetaelt, doch tgene durch den Suppl. Rhede betaelt is, sal betaelt moeten blijven'. ' - Nicolaus Stellingwerf - '.

³⁴ Engels, *Conscriptio Exulum*, 13.

³⁵ Reitsma, *Oostergo*, 208.

³⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419.

³⁷ O.A. nr. 789.

³⁸ GA, RA III a 5*, 444.

³⁹ GA, RA III a 5*.

⁴⁰ Acta synodes Groningen.

⁴¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419, 2 mei 1603.

⁴² O.A. nr. 789, 12 mei 1602.

⁴³ Reershemius, 603-604.

De secretaris van de stad Groningen deelt 3 juni 1602 ters synode mee dat voor de stedelijke overheid Nicolaas van Stellingwerf, te Meeden beroepen, niet aanvaardbaar is. De synode draagt de gemeente te Meeden en de classis Oldambt op zich hiernaar te richten. Bij gebrek aan verdere gegevens valt niet uit te maken of hij hier inderdaad niet is toegelaten. In 1604/5 komt hij hier blijkbaar toch.

1603 - 1603 **Rudolphus Sutor**

werd medio 1603 beroepen van Finsterwolde* waar hij 10 mei en mogelijk nog 21 juni 1603; in met echter is reeds sprake van de noodzaak om geldelijke redenen vandaar te vertrekken.⁴⁴ Spoedig na zijn komst naar hier overleed hij in oktober 1603⁴⁵ aan de pest, nalatende vrouw en vijf kinderen.⁴⁶ Het consistorie te Groningen verwijst zijn weduwe 22 augustus 1604 naar Burgemeesteren en Raad die 30 augustus 1604 haar zaak behandelen⁴⁷. Een drietal Groninger predikanten brengt haar zaak 7 mei 1605 ter synode en verzoekt er bij de stedelijke overheid op aan te dringen dat zij de volledige inkomsten van een “nhajaer” moge genieten; de synode wijst hiertoe drie gecommiteerden aan.

1604/5-1606 **Nicolaus Stellingwerf**

werd eind 1604/begin 1605 ‘up die pastorie up die Meden buten wetenschap des magistrats van Groningen, welck van vórigen tiden gemelten person niet hebben willen tolaten’ door de classis Oldambt toegelaten die daarvoor ter synode van 7 mei 1605 ter verantwoording wordt geroepen. Ten aanzien van de toelating zelve worden door de synode noch door de overheid maatregelen genomen. In ieder geval is hij hier 14 september 1605 predikant.⁴⁸ Stellingwerf, die hier eerder pastoor was, is na 1596 blijkbaar naar Friesland teruggekeerd en tot de Reformatie overgegaan. Nicolaus Martini is in 1601 en 1602 predikant te Suawoude en Tietjerk; in 1605 zijn deze gemeenten vacant (na een vergeefs uitgebracht beroep).⁴⁹ Hij heeft echter slechts korte tijd te Meeden gestaan en is weer naar Suawoude en Tietjerk teruggekeerd; als predikant aldaar huwt hij op vertoonde attestatie van Meeden 9 november 1606 te Groningen met Enne Engels. Nicolaus Martini Stellingwerf, predikant te Suawoude, overleed aldaar juni 1612.⁵⁰

1606/7-1609 **Georgius Klingius**

predikant te Bawinkel tijdens het Staats bewind over het graafschap Lingen (eind 197 tot augustus 1605),⁵¹ komt als predikant alhier voor het eerst voor 24 februari 1607.⁵² Zonder functie en plaats verschijnt D. Georgius Klingius 17 augustus 1606 te Scheemda;⁵³ mogelijk stond hij toen reeds hier. Voor het

⁴⁴ StA nr. 2, 10 mei en 21 juni 1603.

⁴⁵ Arch. HG Groningen nr. 1, 22 augustus 1604.

⁴⁶ Acta synodes Groningen.

⁴⁷ GA, RA III a 9.

⁴⁸ GA, RA III m 2.

⁴⁹ Romein, *Friesland*, 129; Van Veen, *Aanvullingen*, 15.

⁵⁰ P. Datema, *Suawoude* (Drachten 1971) 106 en 143.

⁵¹ Hinrichs, *Emsland*, 107.

⁵² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

⁵³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

laatst wordt hij hier genoemd 2 maart 1609.⁵⁴ Medio 1609 moet hij van hier zijn vertrokken naar Westerlee* waar hem per Sint Johannes Midzomer 1610 een jaar tractement uit de kloostergoederen wordt uitgekeerd.⁵⁵

1611 - 1619 Rembertus Georgi

aanvankelijk schoolmeester te Wolthusen, stond reeds 12 december 1605 als predikant te Nesserland, vertrok vandaar in 1611 naar Meeden,⁵⁶ tekent als predikant aldaar een verzegeling 8 december 1611;⁵⁷ het protocol van verzegelingen vangt echter in zijn handschrift reeds 7 januari 1611.⁵⁸ Hij overleed 12 oktober 1619.⁵⁹ Burgemeesteren en Raad willigen 23 november 1619 een verzoek van de ingezetenen van Meeden in de verkiezing van een nieuwe predikant tot mei aanstaande te mogen uitstellen.⁶⁰

Vicarie/prebende

Voor 1488 werd hier een vicarie gesticht.⁶¹

1488 Herman Her...

‘Herman Her... Vicarius van de Meden’ wordt genoemd in een tekst in de kerk te Zuidbroe*, herinnerderende aan de consecratie van deze kerk in 1488.⁶²

1501 Deddo

prebendaat alhier, wordt genoemd in 1501.⁶³

Volgens de beroepbrief van 8 juni 1625 van Homerus Wigboldi als predikant alhier wordt een del van de opkomsten van de pastorie en de vicarie alhier bestemd voor de schoolmeester.⁶⁴

⁵⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁵⁵ StA nr. 2313.

⁵⁶ Reershemius, 612.

⁵⁷ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7105.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

⁶⁰ GA, RA III a 20

⁶¹ GDW nr. 515.

⁶² GDW nr. 515; afbeelding bij Molema, ‘Mieden’, 133.

⁶³ RC II, 11.

⁶⁴ GA, RA III a 67.

MEEDHUIZEN

Patroon: **Laurentius**

Bijzonderheden:

De kerk dateert in oorsprong uit de eerste helft van de dertiende eeuw¹ en zal gewijd zijn geweest aan **Laurentius** die – wel ter herinnering aan de patroonheilige uit de vóór-reformatorische tijd – is afgebeeld op de uit 1639 daterende Avondmaalsbeker.²

Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier één priester op.³ Een vicarie of prebende lijkt hier niet geweest te zijn. Niettemin is sprake van de staande collatie van de prebende te Meedhuizen die 4 januari 1888 door Johan Rengers Hora Siccama van Farmsum en Oosterbroek wordt overgedragen aan de kerk alhier.⁴

Pastorie

1584 - 1585 **Gerhardus Wesselinck**

komt als pastoor alhier voor 7 of 8 augustus 1584⁵ en kort voor 23 augustus 1585.⁶

Blijkens een in 1631 opgestelde beschrijving van de schulden van de kerk te Siddeburen namen 2 mei 1607 de kerkvoogden aldaar de verplichting op zich uit enkele stukken land een jaarlijkse rente uit te keren aan Gese, weduwe van Gerardus Wesselinck, gewezen ‘pastoor’ te Meedhuizen, wonende in de Sint Joannesstraat (te Groningen).⁷ In het lidmatenregister van de Hervormde kerk te Groningen komt zij niet voor.

Een Gerardus Wesselinck is predikant te Plantlúnne in de periode van het Staatse bewind over het graafschap Lingen (eind 1597 tot augustus 1605).⁸

1588 **N.N.**

pastoor te Meedhuizen, gewezen vicarius te Leermens*, wordt genoemd 21 mei 1588⁹. Van de geestelijken te Leermens is te weinig bekend om te kunnen bepalen of veronderstellen wie hier bedoeld is. Op 17 december 1591 procedeert de pastoor alhier tegen de volmachten van Weiwerd over zijn gevangenschap; de Hoofdmannen bepalen dat hij vrijgesteld zal worden van de schatting van 80 grazen land, te Weiwerd gelegen.¹⁰ Op 23 juli 1592 bepalen zij dat de pastoor alhier eens en voor al 50 Emders gulden zal ontvangen van de ingezetenen van Weiwerd;¹¹ een en ander kan eveneens verband houden met zijn gevangennamen door Staatse troepen (vanuit Oterdum?).

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 441; de toren dateert uit 1803.

² GDW nr. 2550.

³ Alma, ‘Schattingen’.

⁴ Arch. HG Farmsum cum annexis, nr. (voorlopig) 692.

⁵ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI nr. 482).

⁶ GA, Hs. In folio 155, 2^e stuk (abusievelijk gssteld op 1584).

⁷ Arch. HJK nr. 1331 nr. 36.

⁸ Hinrichs, *Emsland*, 107.

⁹ Arch. HJK nr. 56.

¹⁰ Arch. HJK nr. 57.

¹¹ Arch. HJK nr. 57.

Reformatie

De gemeente schijnt na de Reformatie aanvankelijk geen eigen predikant te hebben gehad. De synode geeft 2 mei 1603 de classis Appingedam last ‘de upkumsten des pastoris oft pastorien tho Medthusen tho underfórschen’ en zo deze toereikend zijn voor het onderhoud van een predikant, met de gemeente ervoor zorg te dragen dat een predikant ‘verkoren’ wordt. De synode besluit 8 mei 1604 de collator te verzoeken een predikant te beroepen omdat gebleken is dat het kerspel een eigen predikant kan onderhouden. Blijkens rapport van synodale gecommitteerden uit 1604 wil (de collator) Ripperda Meedhuizen combineren met Farmsum*; het kerspel kan echter een eigen predikant onderhouden. Gedeputeerde Staten beslissen 28 december 1604 dat de gemeente een eigen predikant moet hebben.¹² Op 6 mei 1605 geeft de synode te kennen bij haar vorige besluit te blijven omdat zij een eigen predikant voor deze gemeente nodig acht. Op 7 mei 1606 oordeelt de synode het echter raadzaam dat

1606 - 1618 **Hiddo Lamberti**

predikant te Farmsum*, Meedhuizen bij provisie voor een jaar zal bedienen, onder meer op grond van een door de gemeente op hem uitgebracht beroep, echter op voorwaarde dat de predikant ‘van die pastorielanden sovele sall lathen’ dat daarvan een schoolmeester kan worden onderhouden hetgeen door de ingezetenen wordt toegezegd. Over verlening van de in 1606 gegeven toestemming deze gemeente voor een jaar te bedienen vonden wij niets vermeld.

In 1618 is hier een eigen predikant. Lamberti bediende daarna alleen Farmsum*.

1618 - 1640 **Harco Tjaden**

eerder te Siemonswold waar hij 29 april 1613 als predikant voorkomt¹³ komt in 1618 voor het eerst als predikant alhier voor.¹⁴ Hij overleed alhier 4 november 1640.¹⁵

¹² Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

¹³ Reershemius I, 629; II, 94.

¹⁴ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 33.

¹⁵ Arch. Classis Appingedam nr. 1, 9 november 1640.

MENKEWEER

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Menkeweer, als parochie waarschijnlijk vrij laat ontstaan, is blijkens het parochieregister van 1501 *incorporato monasterio Monialium in Essen*.¹ Over deze incorporatie is echter niets bekend. Het gehele grondgebied van deze parochie behoorde echter wel aan deze abdij² die daardoor in het bezit van de collatierechten zal zijn gekomen. Of sprake is geweest van een formele incorporatie is de vraag. Het zijlschotregister van 1553 maakt echter van pastorieland geen melding.³

De kerk waarvan het patrocinium niet bekend is werd in 1828 afgebroken.⁴ De kerkstede, thans in het bezit van het waterschap Noorderzijlvest, wordt omschreven als een terrein waarin overblijfselen van een kapel uit de middeleeuwen.⁵

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. Het schattingsregister van ca 1500 noemt hier één priester.⁶

Pastorie

1534 **N. Rooswinckel**
pastoor alhier, tekent op of omstreeks 16 december 134 een mandaat af.⁷

ca 1558-1580 **Otto**
pastoor alhier, heeft destijds – gedurende zijn pastoraat – vier jaren lang de vicarie te Eenrum* genoten, blijkens een stuk uit 1563.⁸ Op ‘zondag de nuptis’ 1572 preekt ‘een ander priester van Menckwere’ te Zuidbroek* teneinde de vacante prebende aldaar te verkrijgen;⁹ hij wordt daar echter niet verkozen. In 1580 of kort daarna richt Otto, pastoor alhier, een verzoek tot de ‘verordenten’ van Stad en Lande om hun tussenkomst bij Luitenant en Hoofdmannen teneinde te worden ontslagen nadat hij, in de stad Groningen komende, is vastgehouden omdat hij tijdens bij de belegeraars van de stad zou zijn geweest.¹⁰

Reformatie

1596 - 1600 **Gerardus Assueri**
Op 20 juli 1596 wordt een ordonnantie afgegeven tot betaling van een halfjaar tractement aan Gerardus Assuari, predikant te Onderwierum* en Menkeweer,

¹ RC II, 8.

² Siemens, *Atlas*, kaart 36.

³ Alma, *Winsumerzijlvest*.

⁴ J. Lutjeboer, Info op kerkhof Menkeweer.

⁵ Voorlopige lijst van monumenten, voorgelegd aan de raad der gemeente Bedum, 23 augustus 1968; het perceel is genummerd sectie A 14.

⁶ Alma, ‘Schattingen’, 176.

⁷ GA, GAG rvR nr. 96; het mandaat is slechts in kopie overgeleverd; een voornaam wordt daarin niet vermeld.

⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 213.

⁹ Arch. HG Zuidbroek nr. 29, 74v.

¹⁰ Arch. HJK nr. 654 (ChvdH IV nr. 263) (door Formsma, Archieven Hoge Justitiekamer, 73 gesteld 1580 of kort daarna.

voor de bediening van beide plaatsen;¹¹ hij moet dus reeds begin 1596 in dienst zijn geweest. Waarschijnlijk werd Menkeweer bediend vanuit Onderwierum* welks kerk niet ter collatie stond van de provincie (als rechtsopvolger van de kloosters) zoals wel het geval was te Menkeweer.

Kort daarop trachtte Gerardus Hiddingh, predikant (en eerder pastoor te Stitswerd*), Menkeweer mede te bedienen; hem werd echter 9 mei 1597 door de classis op straffe van schorsing van de bediening van Usquert* (dat toen vacant was) en Menkeweer te onhouden.

Assueri bediende tot oktober 1600 beide gemeenten en werd 24 oktober 1600 gedemitteerd wegens beroep naar Suurhusen (Ofr.) vanwaar hij in 1611 naar Zuidbroek* ging.

(1600)4-1634 **Gerardus Hiddingh**

wie eerder (1597) de bediening van Menkeweer was ontzegd is althans in 1604 predikant alhier (in combinatie met Stitswerd*); over dat jaar werd hem voor de bediening van deze gemeente tractement betaald,¹² zoals ook over volgende jaren. De betalingen van tractement over de jaren 1601, 1602 en 1603 staan geboekt ten name van de predikant 'weghen',¹³ of 'van',¹⁴ Menkeweer zonder dat diens naam wordt genoemd. Waarschijnlijk betreft het Hiddinck omdat de acta van de classis Middelstum nimmer melding maken van een predikant te Menkeweer.

Gedeputeerde Staten besloten tot de combinatie van Menkeweer en Stitswerd 28 december 1604;¹⁵ het kan de bevestiging van een reeds bestaande situatie zijn geweest. De combinatie van deze twee 'kleine provinciekerken' (Stitswerd stond eveneens ter collatie van de provincie) wordt ook genoemd in een waarschijnlijk in 1611 of 1612 opgesteld stuk.¹⁶

Hiddingh bediende beide kerken tot zijn overlijden tussen 24 maart 1634 en 12 mei 1634.¹⁷

¹¹ StA nr. 26 jo. StA nr. 2301; voor volgende betalingen onder meer StA nr. 26, 31 januari 1597; StA nr. 27, 15 juli 1597 alsmede StA nr. 2291; StA nr. 2292, 103v.; StA nr. 2293, 121v (betaald aan de predikant te Menkeweer - zonder naam - 90 daalder voor 1599 en 90 daalder voor 1600.

¹² StA nr. 2298.

¹³ StA nr. 2295

¹⁴ StAnr. 2296 en 2297.

¹⁵ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

¹⁶ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁷ Arch. Classis Middelstum nr. 2.

MENSINGEWEER

Patroon: **Johannes Baptist?**

Bijzonderheden:

Naarding noemt het 'zo goed als zeker' dat het omstreeks 1000 genoemde 'Gerhardesweritha'¹ de oude naam van Mensingeweer is; naar de eigenaar van de 'weritha', de waard, heette het destijds aldus. De latere naam is ontleend aan de 'were' (dijk) langs de Mente of Mennik, een afwateringsstroom lopende van Onderdendam in noordwestelijke richting even noordelijk van het Rasquerdermaar. Aan deze stroom lag ook Menkeweer (1378 Mennekingawerd,² 1386 Mendekingawere³).⁴ Ligtendag acht de ligging van 'Gerhardesweritha' (tiende-elfde eeuw) onbekend, tussen Maarhuizen, Lutjehuizen en Groot Maarslag.⁵

Wanneer hier een kerk is gesticht is onbekend. Mogelijk was deze gewijd aan **Johannes de Doper** indien althans de afbeelding van een hoofd met haartooi en baard op het zegel van de pastoor Hoytatus (1450)⁶ aldus geïnterpreteerd mag worden. De in 1955 door de Nederlands Hervormde gemeente gekozen naam 'Michaëlskerk' berust niet op enige historische grond.⁷ In 1516 staan ten name van de pastoor alhier 28 jukken land.⁸ In 1553 worden op naam van de pastoor 19 jukken land in de Saaxumer zijleed te Baflo en omgeving gesteld.⁹ In 1604 is sprake van 42½ jukken goed pastorieland.¹⁰

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. Het schattingsregister van circa 1500 noemt hier één priester.¹¹

Pastorie

1450 **Hoyko, Hoitatus**
zegelt als pastoor alhier 23 mei 1450.¹²

- ca 1491 **N.N.**
Volgens een staatboek wordt eind 1491 een heem, destijds in gebruik bij de nu overleden kerkheer alhier, opnieuw verhuurd; de naam van de pastoor wordt in het staatboek nergens aangetroffen.¹³ Een ander staatboek geeft eveneens aan dat de huur aanvangt in 1492 en voor het eerst betaald moet worden Allerkinderendag.¹⁴

1516 **Mr Roleff**

¹ OGD ne. 10; Kotschke III Par. 25, 111 (tiende-elfde eeuw).

² OGD nr. 668.

³ OGD nr. 761.

⁴ J.Naarding, *Driemaandelijke Bladen* XIII, 1961, 120. OGD nr. 10 ad noot 21 veronderstelt Garreweer? Gezien de volgende der overige genoemde plaatsen geheel ten onrechte.

⁵ Ligtendag, *De Wolden*, 51.

⁶ AKG nr. 262 reg. 276.

⁷ GA, RAG, Register zegels.

⁸ Alma, 'Schattingen', 190.

⁹ Alma, 'Winsumerzijlvest', 128

¹⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

¹¹ Alma, 'Schattingen', 174.

¹² AKG nr. 262 reg. 276.

¹³ Arch. Ewsum nr. 504 (oud nr. 8)

¹⁴ Arch. Ewsum oud nr. 136.

wordt in 1516 als pastoor alhier genoemd.¹⁵

1534 Johan

Heer Johan alhier tekent op of omstreeks 16 december 1534 een mandaat af;¹⁶ hij zal de pastoor zijn geweest (een vicarie of prebende was hier niet).

1555 Simon Nannes

wordt in 1555 geïnstitueerd als pastoor te 'Merstawerth' in de (geestelijke) jurisdictie Baflo; hij betaalt daarvoor 1 Philippus en 1 carolus gulden.¹⁷

1560 Johannes Hermanni

pastoor alhier, wordt 31 augustus 1560 voorzien met de Mariaprebende te Eenrum*¹⁸ die hij inderdaad heeft bezeten. Hij bleef echter pastoor alhier: een opgave van 21 april 1561 van de inkomsten van die prebende vermeldt dat huren waren betaald aan 'heer Johan toe Menseweer'.¹⁹ De prebende is 27 maart 1561 vacant (zie aldaar), het pastoraat alhier in 1561 eveneens.

1561 N.N.

wordt in 161, waarschijnlijk kort na 1 mei, als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldoet daarvoor 2 daalder.²⁰

1568 Hugo Claess van der Gouda

pastoor alhier, volgens eigen zeggen afkomstig uit Holland en niet onbedreven in de muziekkunst, verzoekt 3 oktober 1568 Johan van Ewsum hem te presenteren voor het pastoraat te Toornwerd (waarbij hij aanbiedt de opvoeding van de kinderen van Johan mede ter hand te nemen).²¹ Niet hij echter maar een vicarius te Kantens werd te Toornwerd benoemd.

/ ca. 1596 **Henricus ab Oss**

pastor alhier, tekent in juni 1596 de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe provinciale overheid.²² Gezien zijn ondertekening als 'pastor' (enkele collegae tekenden als 'gewezen pastor') kan hij in 1596 nog in functie zijn geweest zonder zich (duidelijk) te keren tot de Reformatie; waarschijnlijk is dit echter niet, gezien ook het volgende.

Reformatie

De door Gedeputeerde Staten gedane opzegging van de huur der pastorielanden wordt 19 januari 1596 van kracht verklaard; de Hoofdmannen geven daarbij collatoren last binnen zes weken een gekwalificeerde persoon als predikant te beroepen.²³ Daaraan is blijkbaar niet voldaan; althans wordt een predikant van Mensingeweer niet gevonden. Blijkens een in 1604 door synodale gecommiteerden uitgebracht rapport heeft Mensingeweer

¹⁵ Alma, 'Schattingen', 190.

¹⁶ GA, GAG rvR nr. 956.

¹⁷ Visitatie 1555.

¹⁸ GA, GAG, rvR nr. 1092, Hs. in folio 55, 242 en 292.

¹⁹ GA, GAG, rvR nr. 1092, Hs. in folio 55, 280.

²⁰ Visitatie 1563.

²¹ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K – XXXXII).

²² StA nr. 856.

²³ Arch. HJK nr. 838, 205.

42½ jukken goed pastorieland en kan de gemeente een eigen predikant onderhouden. De classis heeft het vorige jaar de kerkvoogd gelast een predikant te beroepen waaraan echter geen gevolg is gegeven. Gedeputeerde Staten bepalen 28 december 1604 dat Mensingeweer en Maarslag* dat 29 jukken pastorieland heeft zullen worden gecombineerd.²⁴ Over een combinatie, voordien of toen, met Eenrum*, wordt niet gesproken. Op 8 mei 1606 echter besluit de synode dat de combinatie van Eenrum en Mensingeweer voor ditmaal, doch bij provisie voor een jaar, in stand kan blijven. Tezelfdertijd werd Eenrum door het vertrek van Andreas Allardi echter vacant en vervolgens ontstonden moeilijkheden rond de komst van diens opvolger aldaar, Johannes Conradi. De bediening van Mensingeweer werd blijkbaar in deze periode door

1606 - 1609 **Andreas Straetman**

predikant te Saaxumhuizen*, aan zich getrokken. Op 7 mei 1607 verzocht echter Adolhus van Besten, predikant te Wehe* en Kloosterburen*, Mensingeweer mede te mogen bedienen omdat de beide andere gemeenten hem niet kunnen onderhouden. De synode legt daarop Straetman op in de classicale vergadering ten overstaan van de synodale deputaten daarop te antwoorden. Op 28 april 1608 ratificeert de synode de verklaring van deze deputaten en de classis dat Straetman van Mensingeweer afstand moet doen terwijl de deputaten er zorg voor dienen te dragen dat aan de collator wordt geschreven Mensingeweer in combinatie aan Adolphus van Besten te geven. Blijkbaar werd een en ander niet echter niet zonder moeilijkheden afgewikkeld. In de eerste plaats casseert de Hoofdmannenkamer 30 juni 1608 het arrest, door Adolphus van Besten, na verzet door de collatoren,²⁵ terwijl in de tweede plaats de synode 8 mei 1609 de deputaten opdraagt de Staten te verzoeken 'ijn saken Adolphi Besten und Andreae Straetmanni (sc. de collatie van de kerk alhier) tho remedieren' en 10 mei 1609 de synode bepaalt dat Saaxumhuizen*, dat gecombineerd is met Westernieland*, alleen een predikant kan onderhouden. In ieder geval bediende Andreas Straetman dus nog in 1609 Mensingeweer. Of dit ook het geval is geweest tot zijn vertrek medio 1610 naar Zuidwolde is niet bekend.

Een waarschijnlijk omstreeks 1612 opgestelde lijst van combinaties in de classis Eenrum vermeldt dat Mensingeweer dan met Eenrum* is gecombineerd, na een door collator en gemeente uitgebracht beroep; de woorden 'or twe Jahren geschiedt' zijn, mogelijk als niet (meer) ter zake doende, doorgehaald.²⁶ De combinatie is derhalve omstreeks 1610 totstandgekomen.

Bernardus Joannes Sagittarius, predikant te Eenrum*, zegt begin januari 1624 de huur van 15 grazen land op aan de pastoriemeijer te Mensingeweer. Er ontstaat een geschil wie gerechtigd is als collator mede te ondertekenen, de weduwe Matenesse²⁷ als *legitima tutrix* harer kinderen of de voorstanders over deze kinderen door wie het mandaat is ondertekend. Het geschil wordt 15 en 29 januari 1624 door de Hoofdmannen behandeld zonder dat het tot een

²⁴ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

²⁵ Arch. HJK nr. 844.

²⁶ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²⁷ Te weten Maria Manninga, weduwe van Willem van Matenesse. Laatstgenoemde was in 1608 de voornaamste collator alhier. Deze kocht in 1602 de borg te Rasquert en vermoedelijk ook de heerd die later de naam Matenesse zou dragen, van Christopher van Ewsum. Deze had van zijn moeder in 1556 vier heerden alhier geërfd waaronder een tezelfder grootte als Matenesse (Forma e.a., *Ommelander Borgen*, 252). De goederen waren afkomstig van Beetke van Rasquert, vrouw van Wigbold van Ewsum.

uitspraak komt.²⁸

Sagittarius wordt opgevolgd door Joannes van Nijeveen, 6 oktober 1632 door de classis toegelaten als predikant te Eenrum*. De synodale acta tekent hij 20 juni 1638 als predikant te Eenrum en Mensingeweer. Blijkens zijn grafsteen stierf hij 21 juli 1653.

De combinatie van Maarslag* en Mensingeweer kwam uiteindelijk in 1655 tot stand.

²⁸ Arch. HJK nr. 855, 247v en 264v.

MIDDELBERT

Patroon: **Martinus**

Bijzonderheden:

Middelbert, voortzetting of afsplitsing van de oude parochie Oosterwolde*, heeft een kerk waarvan het schip uit de dertiende eeuw, het koor wellicht uit de twaalfde eeuw dateert.¹ In 1976 vond een opgraving van beperkte aard plaats. De kerk kwam gereed in twee fasen; het oostelijke deel is het oudste. Naar het oosten was dit kerkje – volgens Halbertsma eigenlijk een kapel – amper 14 meter lang, 8 meter breed en driezijdig afgesloten. Vrij spoedig werd deze kapel naar het westen verlengd. Sporen van een westgevel, behorende bij de kapel in de oudste vorm werden niet teruggevonden. Het kerkje had behalve het hoofdaltaar twee zijaltaren, aldus Halbertsma.² In hetzelfde jaar werd het onderzoek nog vervolgd. Halbertsma bericht dat er geen verschijnselen zijn gevonden waaruit zou kunnen worden afgeleid dat aan de dertiende-eeuwse kerk een oudere vooraf moet zijn gegaan.³

De kerk was gewijd aan **Martinus**, blijkens een akte van 20 november 1574 volgens welke pastoor en kerkvoogden ‘der kercken van S. Marten te Middelbort’ geld lenen.⁴ Het patrocinium zal terug te leiden zijn op de Martinuskerk te Groningen*; waarschijnlijk behoorden alle kerken in het Gorecht tot het personaat van deze kerk.⁵ Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1323	Wilhelmus <i>rector ecclesie</i> , waarschijnlijk alhier, wordt genoemd in 1323. ⁶
ca 1442	Hermannus Schutte Op 2 april 1442 krijgt Rodolphus Landing, van Groningen, <i>scolarius</i> , pauselijke absolutie voor het doorsteken met een <i>cultellus</i> en verwonden van Hermannus Schutte, rector van de parochiekerk te ‘Middelverg’ in het diocees Munster. ⁷ Een gelijknamige is in 1418 pastoor te Haren*.
1449	Gherd pastoor alhier, komt voor 19 april 1449. ⁸
1498	Hinrick wordt 19 mei 1498 als pastoor alhier genoemd. ⁹
1560	Lambertus

¹ Publicaties SOGK 1, 209; vgl. Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 443.

² H. Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden vrijdag 10 mei 1976.

³ Halbertsma, *Bulletin* KNOB 76 (1977), 27-28.

⁴ Arch. HJK nr. 293.

⁵ Meilink, ‘Persona’, 339, 341.

⁶ OGD nr. 277; zie Haren* noot 18.

⁷ RPG I, 38 nr. 387.

⁸ Arch. Drie Delfzijlen nr. 243 reg. 25.

⁹ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 217.

komt kort na 22 februari 1560 als pastoor alhier voor.¹⁰

1570 - 1590 **Johan Eppinck**

pastoor alhier, betaalt in 1570 aan de stad Groningen de inkomsten van een jaar van de kerk alhier.¹¹ Bij mandaat van 3 juni 170 was hiertoe aan de kerken in het gericht van Selwerd opdracht gegeven.¹² Blijkens een mededeling van 3 juni 1590 is de pastoor te Middelbert door de Staatse troepen gevangen genomen,¹³ 1 december 1590 wordt vermeld dat Johan Eppinck, pastoor alhier, door de 'Geuzen' gevangen genomen is geweest en naar Bolsward is gevoerd;¹⁴ hij zal daarop weer zijn vrijgelaten.

Nadien wordt hij pastoor te Zuidwolde*, wel als opvolger van Henricus ten Hoevell die 13 oktober 1590 gekozen wordt tot pastoor van de A-kerk re Groningen* doch blijkbaar nog tot begin 1593 ook pastoor te Zuidwolde bleef. Joannes Eppinck komt 7 met 1595 als 'pastor' aldaar voor. Zijn relatie tot de gelijknamige pastoor te Kropswolde* is onbekend.

Reformatie

1595 **N.N.**

pastor alhier, wordt met de kerkvoogden genoemd 14 maart 1595;¹⁵ wie hier toen stond is onbekend.

1598 - 1629 **Henricus Crevelius**

predikant te Engelbert* en Middelbert, wordt 30 augustus 1598 voor het eerst vermeld; hij wordt dan door de classis aangewezen te Noorddik* over zijn collega te informeren. Op 6 mei 1605 verzoekt hij als predikant alhier verbetering van tractement hetgeen door de ambtman van het Gorecht wordt toegezegd.¹⁶ De classis legt hem 24 augustus 1629 op voor haar een preek te houden opdat zij kan beoordelen of hij nog bekwaam is tot de dienst; het resultaat is de uitspraak van de classis 14 september 1629 dat hij onbekwaam is waarop hij met emeritaat zal zijn gegaan. De provincie staat 19 maart 1630 Henricus Crevelt een weekgeld van 2 gulden toe; de eerste drie kwartalen ad 78 gulden, verschenen Midwinter 1630, werden hem kort daarop betaald.¹⁷ Zijn weduwe wordt genoemd 16 mei 1636.¹⁸

Crevelius' opvolger te Middelbert vertoonde zijn beroepbrief aan de classis 10 mei 1630. Hij en zijn opvolgers bedienden mede Engelbert*.

¹⁰ GA, GAG, rvR nr. 447; exemplaren in RAG, O.A. nr. 789, 09vlg. en 790, 812vlg. geven – eveneens in afschrift – abusievelijk Meeden.

¹¹ GA, GAG, Rekeningen stad Groningen, 1570, diverse ontvangsten.

¹² O.A. nr. 789.

¹³ RA III a.

¹⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 809.

¹⁵ RA III a 5*.

¹⁶ Acta synodes Groningen.

¹⁷ StA nr. 2341, 518v.

¹⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 2, 16 mei 1636 (dan genoemd de predikantsweduwe te Rottum; *ibid.*, 4 juni 1638 de weduwe Crevelius te Rottum, 4 juli 1639 de weduwe van de predikant te Middelbert, nu wonende te Rottum).

MIDDELSTUM

Patroon: **Maria en Hippolytus**

Bijzonderheden:

De kerk alhier wordt beschreven als het beste voorbeeld van een in haar geheel zuiver laat-gotische dorpskerk in de provincie, echter niet in éénmaal ontstaan. Bij een bestaand schip met hier en daar tuf, mogelijk van de oudste kerk ter plaatse afkomstig, werden blijkbaar, volgens een gedenkbord, in 1445 dwarsarmen en een koor met driezijdige sluiting aangebouwd. Volgens het gedenkbord werd in 1487 de toren aangebouwd waarna het schip verhoogd of verbouwd werd.¹ Over anterieure bouwwerken is niets bekend, evenmin of aan de oudste stenen kerk nog houten kerken zijn voorafgegaan. Op de wierde zijn in 1972 twee ongeveer west-oost geöriënteerde skeletten gevonden, waarschijnlijk deel uitmakende van een grafveld uit de achtste-negende eeuw. In de omgeving schijnen eerder skeletvondsten te zijn gedaan.²

De parochie zal een vrij hoge ouderdom hebben gehad. Ervan afgescheiden zullen zijn Toornwerd* en Westerwijtwerd* die met Middelstum één rechtsgebied vormden, terwijl Huizinge* vermoedelijk reeds een parochie was voordat Middelstum van Kantens* werd afgesplitst.

Een uit 1431 daterende klok was gegoten *in honore beati Marie vg ac Sancti Ypoliti Martiri*.³ Mogelijk was de kerk eerst gewijd aan **Maria** en is haar patrocinium in de vijftiende eeuw definitief verdrongen door dat van **Hippolytus**. Keuren uit 1252 maken reeds melding van het afleggen van eden op het reliquarium van Hippolytus.⁴ Vervolgens komt Hippolytus voor op het zegel van (de pastoor) Rembertus (1371), vertonende een heilige te paard met een palmtak in de hand.⁵ In schriftelijke bronnen is enkele malen sprake van de Hippolytuskerk alhier zoals in 1510⁶ en 1513.⁷ Hippolytus is ook afgebeeld op zegels van enkele pastoors: Ellardus (1403),⁸ Albert (1442),⁹ Johan Mensuma (1530, 1533),¹⁰ en Gerhardus Werninck (1566).¹¹ De op het zegel van de pastoor Hermannus (1428)¹² afgebeelde heilige is niet herkenbaar.

Ook Mijleman noemt het Hippolytuspatrocinium en vermeldt dat de kerk met ‘veel en schoone prebenden’ voorzien was.¹³ Pathuis tekent daarbij – ten onrechte – aan dat ‘die vele prebenden ‘hun verklaring [vinden] in het feit dat het een collegiale kerk betrof en meerdere priesters onderhouden moesten worden’.¹⁴

Ten name van de pastoor staan in 1479 52 hondert land.¹⁵ In 1553 staan ten name van de

¹ KR (1977), 109.

² ontbreekt.

³ Boersma, *Nieuwsbulletin KNOB* 1972, *66-*67.

⁴ Pathuis en De Visser, 49 (niet in GDW).

⁵ Vries, *Asega*, 292-293 (‘uppa sanct Ypoltitus’)

⁶ OGD nr. 93.

⁷ Arch. HJK nr. 1264 (ChvdH VII 566).

⁸ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 266 (25 april 1513), GA, GAG, R.F. 1513.4, losse charters Martinikerk (20 mei 1513).

⁹ OGD nr. 1147.

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 442 (oud nr. 5 reg. 36).

¹¹ Arch. Ewsum nr. 571 (oud nr. 216 reg. 199) en 593 (oud nr. 30 reg. 221).

¹² Arch. Ewsum nr. 359 (oud nr. 242 reg. 569).

¹³ Arch. Winsumer en Schaphalsterzijlvest nr. 17 reg. 3

¹⁴ Pathuis, ‘Ommelands Ere’, 63.

¹⁵ Pathuis, ‘Ommelands Ere’, 10 noot 343 (cit. *Voorloopige lijst Nederlandsche Monumenten*, 11, 142).

¹⁶ Arch. Van Bolhuis nr. 11; GA, GAG, Hs. in quarto 24, 24v.

pastoor alhier 47 grazen in de Middelstumer eed en Hercules van Ewsum (die toen geen pastoor alhier meer was) 47 grazen aldaar, 22 + 30 grazen in de Toornwerder eed.¹⁶ Blijkens opgave van 30 september 1611 had Middelstum toen 150 grazen kerkenland en 170 grazen pastorieland terwijl tot 'de vicarie' behoorden 50 grazen en enkele heemsteden en tot 'de prebende' 56½ grazen.¹⁷ Later verkeerde de kerk blijkbaar in financiële problemen: 13 april 1617 werden de schulden van de kerk beschreven.¹⁸

Te vermelden valt nog dat 11 januari 1544 Stadhouder en Hoofdmannen Johan van Ewsum last geven de heimelijke bijeenkomsten en predikatieën op het tichelwerk tussen Middelstum en Onderdendam te beletten hetgeen hem reeds eerder is aangezegd.¹⁹

Vicarieën en prebenden

Het parochieregister uit 1501 noemt drie geestelijken alhier.²⁰ Het schattingsregister van omstreeks 1500 geeft drie priesters alhier op.²¹ Er moeten toen echter al meer priesters zijn geweest. Reeds in de vijftiende eeuw worden kapelaans alhier genoemd die blijkbaar meestal ook bezitters waren van de Nicolaasvicarie. In 1450 werd verder de Onze Lieve Vrouwevicarie gesticht, in 1498 is sprake van de Maria Magdalenaprebende, in 1503 werd de Kruisvicarie gesticht. De kapelaans op Ewsum waren eveneens bezitter van de Onze Lieve Vrouweprebende totdat deze in 1519 blijkbaar werden gescheiden.

Pastorie

1224 ? Alfardus

Blijkens een stuk van 19 september 1224 dienen alle stukken in het geschil tussen de abdij Bloemhof en de proost van Schildwolde te worden afgegeven *in manus domini Geiconis decani de Fermeshem et Alfardi de Midlestum*.²² Mogelijk is hier sprake van een geestelijke te Middelstum; gezien de aard van de betrokken handeling zal geen lagere geestelijke bedoeld zijn. Het ontbreken van de aanduiding *dominus* bij Alfardus behoeft pleit niet tegen deze aanname omdat in deze periode meermalen geestelijken zonder deze aanduiding voorkomen.²³

1300 Rembertus

plebaan alhier, komt 11 november 1300 met Henricus, *sacerdos* (bij wie geen plaats is aangegeven; mogelijk Groningen van welke stad een rechter en een burger mede onder de getuigen worden genoemd).²⁴

14^e eeuw Siardus

¹⁶ Alma, 'Winsumerzijlvest', 130-131.

¹⁷ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁸ Arch. HJK nr. 1329, 97vlg.

¹⁹ Arch. Ewsum nr. 17. (oud nr. 132.B – I).

²⁰ RC II, 9v.

²¹ Alma, 'Schattingen', 175.

²² OGD nr. 81. Het is onjuist uit dit stuk af te leiden dat Middelstum althans in 1224 de standplaats was van een landdeken, te weten genoemde Alfardus, zoals *Oudheden en Gestichten*, 369, doet. Een dekenaat of proostdij Middelstum komt nooit voor. Wel is mogelijk dat Alfardus hier geestelijke en (mede)proost van Usquert was.

²³ Zo OGD 51, 12 september 1211 (de pastoors te Baflo* en Maarhuizen*); OGD nr. 89, mei 1228 (de pastoors te Zeerijp* en Opwierde*).

²⁴ OGD nr. 209.

Bewaard is gebleven een zegelstempel uit de veertiende eeuw met als randschrift S SIARDI PRESBITERI DE MIDLESTVM.²⁵

- 1345 **Mentatus**
plebaan alhier, wordt genoemd 24 april 1345.²⁶
- 1371 **Rembertus**
Dominus Rembertus de Middestum zegelt 18 oktober 1371 met onder meer andere geestelijken een stuk over de waardering van bepaalde munten.²⁷ Ook bij andere geestelijken is niet aangegeven dat zij pastoor waren maar van de Ezinge*, Feerwerd* en Kantens* genoemde personen staat dit vast zodat mag worden aangenomen dat het bij de te Harssens*, Huizinge* en Middelstum genoemden eveneens om de pastoors gaat.
- 1392 - **Ellardus**
- 1405 (12?) wordt 2 oktober 1392 voor het eerst genoemd als *prepositus medie prepositure in Usquard ac plebanus* alhier.²⁸ Als proost van Usquert (hij bezat blijkbaar de halve proostdij) en plebaan alhier komt hij meermalen voor, onder meer 31 maart 1403.²⁹ Op 28 september 1405 is sprake van Elle van Middelstum, proost van Usquert en Hunzingoland.³⁰ Waarschijnlijk is hij nog in leven 3 mei 1412: dan is sprake van Poppo, wonende te Edingeweer (Engeweer) in het kerspel (Wester)wiltwerd, die optreedt met consent van zijn stiefkind waarvan Syrd, broer van heer Elle proost, de vader is.³¹ Of Elle, indien in 1412 nog in leven was, toen nog pastoor alhier was, is niet vast te stellen. De proostdij van Usquert is 21 februari 1417 in andere handen.
- 1421 **Tedo**
komt als pastoor alhier voor 1 mei 1421.³²
- 1428 **Hermannus**
pastoor alhier, zegelt 26 mei 1428.³³
- 1436 - 1442 **Albert**
komt als pastoor alhier voor 18 mei 1436³⁴ en 3 december 1442.³⁵
- 1445 werd de kerk alhier ingrijpend uitgebreid. Volgens een in 1678 geschilderde doch naar de taal te oordelen mogelijk eerder (omstreeks 1618 toen de kroniek werd afgesloten?) vervaardigde rijmkroniek op de kerk alhier was 'Her

Bertramus ??

²⁵ GDW nr. 425. Het stempel is afgebeeld op de omslag van de *Groninger Volksalmanak* 1898.

²⁶ OUB II nr. 1688.

²⁷ OGD nr. 593.

²⁸ OGD nr. 838.

²⁹ OGD nr. 1147.

³⁰ OGD nr. 1221.

³¹ GA, RAG, R.F. 1412/9, VVS 1, 222.

³² Arch. Ewsum nr. 479 (oud nr. 2 reg. 33).

³³ Arch. Winsumerzijlvest nr. 17 reg. 3.

³⁴ Arch. Winsumerzijlvest nr. 17 reg. 4.

³⁵ Arch. Ewsum nr. 442 (oud nr. 5 reg. 36).

de eerste Pastor hir', dat wil zeggen van de sterk gewijzigde kerk.³⁶ Hij zou derhalve omstreeks 1445 in functie zijn geweest. Waarschijnlijk steunt deze vermelding op hetgeen in een afschrift van een oorkonde van 7 januari 1446 wordt aangegeven. In het stuk worden als getuigen genoemd *praepositus Gerlacus, Bertramus rector ecclesie* alhier alsmede de kapelaan Hulricus en de priester Volgamus terwijl elders in het stuk Bertramus wordt aangeduid als *rector primus ecclesie*. Het afschrift is, met andere op de kerk alhier betrekking hebbende, vervaardigd door **Petrus de Adenow**, *rector ecclesie* alhier.³⁷

Het stuk uit 1446 is hoogst twijfelachtig. Twijfel rijst vooral over de persoon van de proost Gerlacus. Waar Middelstum deel uitmaakte van de proostdij zal men in een stuk de kerk alhier betreffende in de eerste plaats denken aan de proost van Usquert. Als zodanig kennen wij echter Julle (Julianus), pastoor te Bedum)*, een oom van degene die in de kroniek als 'stichter van de nieuwe kerk' genoemd wordt. Evenmin kan bedoeld zijn de proost van Loppersum (3 februari 1446 komt Wybrandus als zodanig voor, evenals Evert Sickinghe van 1441 tot 1464) noch die van Farmsum (waar de proostdij in handen van de Ripperda's was terwijl in 1447 Evert Jarichs als medeproost optrad). De proost van Humsterland kan evenmin bedoeld zijn. Als enige mogelijkheid blijft over de proost van Leens; over de bezetting van die proostdij is in die tijd niets bekend.

De term *rector ecclesie* komt in vijftiende-eeuwse stukken vrijwel nimmer voor; op zichzelf behoeft het geen argument te zijn. Niettemin achten wij het aldus aanduiden van een pastoor in deze periode en ten tijde van het nemen van het afschrift verdacht.

De originelen van de stukken waarnaar de afschriften zijn vervaardigd zijn niet bewaard gebleven – zo zij ooit hebben bestaan! Het lijkt ons geenszins uitgesloten dat sprake is van falsificatie, dienende ter stavig van collatierechten van de Van Ewsums en hun rechtsopvolgers. De reeds genoemde rijmkroniek kan in dit geheel eveneens een rol hebben gespeeld. Bekend is dat er in 1646-1647 onenigheid over het collatierecht bestond.³⁸ De kroniek doet weinig meer dan de rol van de Heren van de Nienoord bij belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis van de kerk belichten. Al met al menen wij de echtheid van bovenbedoeld stuk waarop vermoedelijk de passages in de rijmkroniek steunen te moeten betwijfelen en achter de namen van **Bertramus** en **Petrus de Adenow** als pastoors alhier een groot vraagteken te moeten zetten.

1448 **Julianus**
pastoor te Bedum* en proost van Usquert komt 26 december 1448 voor als 'verwaerer' van (de kerk) Middelstum voor;³⁹ de pastorie alhier was toen dus vacant.

1448 - **Egbert Onsta**

³⁶ Volgens de Kerkkroniek van Middelstum, zie: Vinhuizen, *De Sint Hippolytuskerk*, 19; de rijmkroniek 39-40; voorts: GDW nr. 2581. De kroniek afgebeeld bij Alma, 'Middelstum', 85.

³⁷ Arch. Ewsum nr.378, o.m. R.F. 1446/19.(oud nr. 233). Zie hierover ook Alma, 'Middelstum', 85-90.

³⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 2, 30 april 1646, 30 juni 1646, 8 februari 1647 (inzake het op Martinus Johannis uitgebrachte beroep).

³⁹ Arch. Lewe nr. 918 reg. 27.

1461 (1470?) wordt in 1448 (zonder datum) (maar het moet dan na 26 december zijn geweest) als pastoor alhier vermeld⁴⁰ en komt nadien enkele malen als zodanig voor, laatstelijk 20 maart 1461.⁴¹ Waarschijnlijk was hij als pastoor nog in functie in 1470 in welk jaar op 3 juli Onno van Ewsum een uitspraak bevestigt, gedaan door Egbert, pastoor alhier, en Mr. Johan.⁴² Kort daarop trok hij zich waarschijnlijk wegens zijn ouderdom terug als pastoor en werd hij prebendaat van het altaar van de heilige Maagd.⁴³ Zijn opvolger was 30 mei 1473 reeds in functie. Als prebendaat stierf Egbert Onsta 20 augustus 1476.⁴⁴ Volgens Doys was hij een bastaard.⁴⁵ Hommes noemt hem een zoon van Aylcko Onsta tot Verhildersum.⁴⁶ Hij was geboren uit een relatie tussen een gehuwde man en een gehuwde vrouw (*solutus/soluta*) (namen worden niet vermeld) en kreeg 2 oktober 1456 pauselijke toestemming een tweede beneficium met zielzorg te bezitten.⁴⁷

1473 - 1479 **Johan van Wesup**

volgde Egbert Onsta na diens resignatie op als pastoor alhier.⁴⁸ Blijkens stukken over de Nicolaasprebende alhier werd tijdens zijn pastoraat Hermannus Huizing voor deze prebende gepresenteerd,⁴⁹ hetgeen volgens een ander stuk plaatsvond 30 mei 1473,⁵⁰ zodat Johan van Wesup toen alhier in functie was. Als pastoor wordt hij nog genoemd 22 februari 1479⁵¹. Nadien wordt hij niet meer vermeld. In 1506 wordt hij als overleden genoemd.⁵² Hij moet afkomstig zijn geweest van Weesp. De naam *Decret. Bacc. Joannes Wesop curatus in Middelstum* staat op het schutblad van een uit Weesp afkomstige incunabele.⁵³

1486 - 1513 **Dr. Doeko Grevinck (Grovinck).**

wordt voor het eerst 21 februari 1486 als pastoor alhier vermeld.⁵⁴ Hij was een zoon van Luert (Ludgerus) Grevinck (die als Luert Growinghe 16 april 1440

⁴⁰ Arch. HJK nr. 1864, 151; Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 82v.

⁴¹ Arch. Ewsum nr. 61 (oud nr. 231A reg. 2A).

⁴² Arch. Ewsum nr. 409 (oud nr. 12*).

⁴³ Volgens de tekst op zijn grafplaat, GDW nr. 422.

⁴⁴ GDW nr. 422; zie de beschrijving daarvan ook in *Groninger Volksalmanak* 1908, 230vlg. waar van Egbert Onsta verder wordt vermeld dat hij als pastoor 'blijkbaar' de opvolger was van proost Gerlacus Bertramus, overleden 1447 (nog genoemd in 1446).

⁴⁵ Tresoar, Hs. Doys II, 176

⁴⁶ Hommes, 'Onsta', 16.

⁴⁷ RPG III, 185 nr. 2150, PA nr. 6, 399r.)

⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 272 (oud nr. 250), 5 november 1506 noemt hem de opvolger van Onsta. De resignatie had waarschijnlijk omstreeks 1473 plaats: Dan verklaart Grethe Roleffs dat 'omtrent twee end dartyck Jaar geleden do se tho Myddelstum woende myt heer Egbert Onsta In der tyt kerkckheer tho Myddelstum' genoemde Egbert na een zakelijk bezoek hierover een vraag beantwoordde van 'Mester Johan van Wesup dye nae kerckheer word'. De termijn van omstreeks 32 jaren zal iets ruimer gesteld moeten worden; medio 1473 was Johan van Wesup reeds pastoor alhier, aan de andere kant ook niet te ruim.

⁴⁹ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 39).

⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 39).

⁵¹ Arch. Van Bolhuis nr. 11; GA, GAG, Hs. In quarto nr. 24, 24v.

⁵² Arch. Ewsum nr. 272 (oud nr. 250).

⁵³ Honig, 'Weesp', 51.

⁵⁴ Arch. Ewsum nr. 272 (oud nr. 10 reg. 73).

als redger van Oosterwijtwerd voorkomt⁵⁵) en Teteke⁵⁶ en doctor in de beide rechten.⁵⁷ Hij werd 8 juni 1481 als student te Greifswald ingeschreven,⁵⁸ in 1489 als ‘Theodericus Grevynck in Middelstum’ student te Bologna⁵⁹ en werd daar 17 februari 1490 decretorum doctor.⁶⁰ In 1494 komt hij ook voor als priester van de Walburgskerk te Groningen en is hij – met Wilhelmus Frederici, pastoor te Groningen - gezant namens Groningen naar de Keizer.⁶¹ Vele malen komt hij als pastoor alhier voor. Op 16 augustus 1510 oorkondt Wilhelmus Frederici, reeds genoemd, dat hij een aan hem door Dodeko Grevinck, cureet en rector van de Hippolytuskerk alhier, opgesteld stuk inzake de stichting door deze van een prebende of vicarie op het altaar van Maria in de kerk van Donatus, Sebastianus en Fabianus te Leermens in de vorm van een oorkonde heeft opgesteld;⁶² waarschijnlijk was Leermens de geboorteplaats van de stichter. Voor het laatst komt Theodoricus Grevinck, pastoor van de Hippolytuskerk alhier, voor 20 december 1513 wanneer hij aanwezig is bij de opstelling van een reglement voor de keuze en de bevoegdheden van de persona van Groningen.⁶³ Als Gronyngensis komt hij in 1509 voor.⁶⁴ Volgens een vermelding van 8 maart 1513 had hij een huis in de Peperstraat te Groningen.⁶⁵

1513 - 146 **Mr. Johan Mensema**

was een zoon van Eise Bewens alias Mensema, brouwer te Groningen, en diens derde vrouw Wobbeke (Buting of De Mepsche) en een jongere halfbroer van Mr. Bewo Mensema, pastoor te Godlinze*. Een halfzuster was de moeder van Luert Grevinck, pastoor te Uithuizen* en Bedum* wiens vader Marten een broer was van voornoemde Doecko.⁶⁶

Hij studeerde te Keulen in 1500⁶⁷ en komt als pastoor alhier voor het eerst voor 28 juni 1513.⁶⁸ Reeds voordien wordt hij tweemaal met zijn broer Dutmar genoemd als Mr. Johan Mensma, namelijk 27 november 1506⁶⁹ en 27 september 1512⁷⁰ zonder dat zijn functie is aangegeven. Veelvuldig komt hij als pastoor alhier voor. Op 23-24 oktober 1532 compareert zijn broer Duthmar

⁵⁵ Arch. Farmsum nr. 925 II, 35a.

⁵⁶ Onder meer volgens Arch. HJK nr. 1264 (ChvdH VII nr. 66) dd. 27 februari 1589 en Arch. HJK nr. 1264 reg. 56 dd. 16 augustus 1510. Zie voor de genealogie Grevinck: Hommes, ‘Grevinck’. Zie ook Alma, ‘De adel van de Mensema’s’, 70. Hij was een broer van Marten en Abele Grevinge. Marten’s zoon Lyurt was pastoor te Uithuizen* en Bedum*.

⁵⁷ Onder meer Arch. Ewsum nr. 58 (oud nr. 209 reg. 115).

⁵⁸ Zijlstra nr. 6767.

⁵⁹ Zijlstra nr. 11859.

⁶⁰ Knod, *Bologna*, 171 (*disp. C. Theodorico Gonick filio Lueder Groning de dioc. Monast.*, 17 februari: *examin. et doctoratus f.d. Theodoricus Gravinck de Almania*).

⁶¹ Emmius, *Rerum friscarum*, 510 (verslag van het gezantschap naar Wenen in 1494): ‘Douwo Grovingius oppidanus sacerdos in aede Walburgis’). Omdat Emmius in het algemeen zeer betrouwbaar is neemt Vries aan dat hij inderdaad een prebende in de Walburgskerk had (mededeling O.Vries, 12 juni 1979).

⁶² Zie onder Leermens*.

⁶³ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 266 (25 april 1513), GA, GAG, R.F. 1513.4, losse charters Martinikerker (20 mei 1513).

⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 49 (oud nr. 48 reg. 114).

⁶⁵ StA Aurich, Rep. 101 II nr. 415.

⁶⁶ Alma, ‘Mensema’s’, 69-73.

⁶⁷ Zijlstra nr. 6096

⁶⁸ Arch. Farmsum nr. 30 reg. 267; Arch. Ewsum nr. 390 (oud nr. 39-VIII, 29 juni 1518).

⁶⁹ Arch. HJK nr. 439.

⁷⁰ Arch. HJK nr. 440.

Menssema, mede namens Johan, als mede-erfgenaam van Hermannus (de) Mepsche, prior van het klooster te Bergum.⁷¹ Voor het laatst komt hij voor 30 september 154 wanneer hij aan zijn neef Eysso Grevinck schrijft.⁷² Hij stierf in mei 1546.⁷³

1546 ? **Bolde Ritzema**
volgde, blijkens de reeds enkele malen genoemde rijmkroniek, Joannes Mensema als pastoor alhier op.⁷⁴ Zo de vermelding juist is – in stukken vonden wij hem niet vermeld – is hij hier slechts korte tijd in functie geweest.

1547 **Mr Johan Rengers**
komt 13 januari 1547 nog voor als pastoor te Appingedam* en officiaal. Hij wordt genoemd in verband met de (betwiste) resignatie door Frederick then Hoevell als vicarius van de Nicolaasvicarie alhier op 24 december 1546 die geschied zou zijn in handen van ‘M. Johan Rengers pastor tho Middelstum’.⁷⁵ Op 29 december 1546 (in de datering van het betrokken stuk⁷⁶ is geknoeid; in de woorden ...*quadragesimo sexto* is *sexto* duidelijk en met een andere hand veranderd in *septimo* welke datering aanwijsbaar onjuist is; zie hierna). Legt Christoffer van Ewsum over een door Johan Rengers gezegeld bewijs van deze resignatie en protesteert hij tegelijkertijd tegen het uitspreken van een voorlopig vonnis omdat Rengers ernstig ziek is(...*et Mgr. Johannes Renghers eccle(siae) prefate (Middelstumensis) pastor graviter ac infirmus decumbat* ...⁷⁷

1547 **Hercules van Ewsum**
bastaardzoon van Hidde van Ewsum⁷⁸ wordt 16 april 1547 voor het eerst als pastoor alhier en olderman van de kalende te Usquert genoemd. Zijn mede/olderman, de commandeur van Wijtwerd, zegelt mede voor hem omdat Hercules verklaart nog geen zegel te hebben. Daaruit zou kunnen worden afgeleid dat hij hier nog slechts zeer kort in functie was.⁷⁹ De officiaal van Friesland verleent hem 26 september 1547 dispensatie om tegelijk met het pastoraat de *Cappellaria nobilium de Ewsum sub uno tecto* te mogen waarnemen.⁸⁰ Als pastoor heeft hij hier slechts zeer kort gestaan. Waarom hij

⁷¹ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 257 reg. 214 en 215).

⁷² Arch. Ewsum nr. 1 (oud nr. 254).

⁷³ GDW nr. 422 (afschrift van de tekst van zijn epitaphium).

⁷⁴ Volgens de rijmkroniek, 39 (GDW nr. 2581): ‘1550 Her Johan und Hidde van Ewsum gelick / De geeven samen dat orgel rick; / Do was Pastor Johan Mensema / Dem volgede Bolde Ritzema’. Het jaartal 1550 kan niet juist zijn.

⁷⁵ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 39-XXIII), ongedateerd (vragen te stellen aan Fredericus ten Hoevell, onder meer of hij op Kerstavond 1546 geresigneerd heeft in handen van Rengers; het stuk is uit 1547. Ten aanzien van Rengers wordt niet vermeld of hij nog in leven is); vgl. ibid. nr. 396 (oud nr. 39-XXIV, ongedateerd: de procurator van de Van Ewsums verklaart dat de resignatie is geschied in handen van Rengers).

⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 39-XVII; de verklaring van de officiaal Rengers zelve in afschrift in Arch. Farmsum nr. 530).

⁷⁷ Zie de voorgaande noot.

⁷⁸ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, passim. Volgens de nieuwe Inventaris Ewsum, 15 echter bastaard van Abeke van Ewsum

⁷⁹ Arch. Ewsum nr. 572 (oud nr. 149 reg. 383). Volgens Arch. Ewsum nr. 368 (oud nr. 232 reg. 341, 31 augustus 143, wordt uitspraak gedaan in een geschil tussen ‘meyster Arculens mytten kerckvogeden to Myddelstum’ aan ene en een inwoner van Toornwerd aan de andere kant; hij zal hier als procurator voor de kerk zijn opgetreden.

⁸⁰ Arch. Ewsum nr. 369 (oud nr. 212 reg. 393).

is vervangen is ons niet bekend. Men zie voor hem voorts bij de prebenden alhier en bij Westeremden* waar hij tenminste van 1535 tot 1539 doch niet meer in 1545 pastoor was.

1548 - 1559 Godfridus Ludolphi

komt 7 oktober 1548 voor het eerst voor als pastoor alhier.⁸¹ Voordien was hij pastoor te Uithuizermeeden* waar hij in die functie nog 9 december 1547 genoemd wordt. Zowel daar als te Middelstum trad hij tevens op als commissarius van de proostdij Usquert.⁸² In 1556 werd hij officiaal van Friesland: de commissie als zodanig werd afgegeven 14 juli 1556 en herhaald 8 juli 1557.⁸³ Het pastoraat alhier en het officialaat bekleedde hij tot zijn overlijden op 1 januari 1559.⁸⁴ Van zijn overlijden op die dag werd 22 januari 1559 aan Münster bericht gegeven door D. Wesselus Alberti,⁸⁵ wiens functie ons onbekend is.

(1559 Egbertus Marssema)

Op 30 januari 1559 schrijft Johan van Ewsum (aan Egbertus Marssema zoals blijkt uit diens antwoord) zich erover te verwonderen dat deze op eerder gedane toezeggingen het pastoraat alhier te aanvaarden blijkbaar is teruggekomen waarbij als reden zou zijn opgegeven (volgens de kapelaan van Johan van Ewsum, heer Roelef) 'der oersake de Caplanije der Wedume annexe were'. Hij biedt hem nogmaals het pastoraat aan en belooft hem te zullen helpen het officialaat alsmede het commissariaat (van Usquert) te verkrijgen.⁸⁶ Egbert Marssema antwoordt Van Ewsum 3 februari 1559. Naar zijn mening is er een 'error in de electie' geweest; voor de benoeming als pastoor te Middelstum resigneert en bedankt hij.⁸⁷ Zijn toenmalige functie is in de stukken niet aangegeven. Hij was pastoor te Niekerk (Wk.)*en commissaris van de proostdij Humsterland en wist het officialaat ondanks zijn weigering pastoor te Middelstum te worden te verwerven; 11 augustus 1559 komt hij als officiaal voor. Hij overleed begin 1560.⁸⁸

1559 - 1562 Gerhardus Werninck

was Pasen 1562 reeds pastoor alhier.⁸⁹ Voor zijn institutie in juli of augustus 1559 betaalde hij 6 daalder.⁹⁰ Op 12 juni 1559 tekent hij als volmacht van Johan van Ewsum een overeenkomst met het klooster te Bergum als Gerardus Werningius Rhenensis.⁹¹ Volgens Abel Eppens was hij voordien monnik te Scharmer.⁹² Van den Bosch gaat er van uit dat Werninck geen kruisheer was

⁸¹ Arch. Ewsum nr. 634)oud nr. 142 reg. 414. .

⁸² Onder meer Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 237 reg. 421, 17 juli 1549; nr., 411 (oud nr. 244 reg. 411), 14 april 1550.

⁸³ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 3, 25v en 40v.

⁸⁴ Schmitz - Kallenberg, 282.

⁸⁵ StA Munster, M.L.A. 8, 1/15, Bd. 1, 152.

⁸⁶ Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134).

⁸⁷ Arch. Ewsum nr. 21 (oud nr. 132 F – XXII).

⁸⁸ Schmitz-Kallenberg, 282 en 285.

⁸⁹ Arch. Ewsum nr. 381 (oud nr. 234, 10 februari 1568).

⁹⁰ Visitatie 1559.

⁹¹ Arch. Ewsum nr. 646 (oud nr. 144 reg. 539).

⁹² Eppens, *Kroniek* I, 123: eerst monnik te Scharmer, 'to Loppersum paep geworden, und daerna to Middelstum pastor und offitiael'.

maar dat hij goede relaties met de kruisheren zowel te Bentlage als te Scharmer onderhield. Zijn anniversarium werd ieder jaar op 13 juni gehouden. Wellicht was hij een zoon van Gerardus Werninck, rector van de school te Rheine wiens anniversarium te Bentlage 10 februari werd gehouden.⁹³ Hij kan dezelfde zijn geweest als Gerardus van Renen, 5 juli 1557 vermeld als prior van Scharmer.⁹⁴ Gerhardus Werninck was sedert 1555 prebendaat te Loppersum*⁹⁵.

Hij komt vele malen als pastoor alhier voor. In juli 1564 verzocht de wereldlijke overheid de bisschop van Munster Werninck te benoemen tot officiaal van Munsters Friesland⁹⁶ hetgeen geschiedde. Als officiaal komt hij vanaf 22 juli 1564, de dag van zijn benoeming als opvolger van Adrianus van Twickel, meermalen voor.⁹⁷ Enkele malen wordt hij genoemd als officiaal en aartsdiaken van Friesland.⁹⁸ Een nieuwe akte van commissie voor Werninck als officiaal is gedateerd 1 december 1568.⁹⁹ Na 1568 komt hij nog wel voor met de titel 'officiaa',¹⁰⁰ maar rechtsmacht kan hij niet meer hebben gehad. De gebeurtenissen in 1568 – de komst van Alva naar Groningen en de effectuering van de instelling van het nieuwe bisdom Groningen – waren voor hem wel aanleiding tijdelijk de wijk te nemen. Op 16 juli 1568 deelt hij Johan van Ewsum mee zich in verband met de roerige tijden bij Roelof van Munster¹⁰¹ te Hertford in het bisdom Munster op te houden; hij verzoekt Van Ewsum hem voor zijn afwezigheid te verontschuldigen.¹⁰²

Nadat de eerste bisschop van Groningen in 1576 was overleden wordt getracht de oude verhoudingen te herstellen. Op 27 februari 1577 wordt Gerhardus Werninck door Gedeputeerde Staten namens de Staten van de Ommelanden verzocht zijn oude ambt weer op te nemen nu de bisschop van Groningen is overleden omdat de Staten zich weer willen begeven in 'oere voerige staet, privilegien und gerechticheidenn', geestelijk zowel als wereldlijk. Het nieuwe bisdom moet 'vernichtet und affgeschaffet worden'. Werninck wordt verzocht zich tot bisschop en kapittel te Munster te wenden hegeen hij toezeit maar voegt daaraan oec zich bezwaard te voelen het officialaat weer op zich te nemen.¹⁰³ Blijkbaar gingen bisschop en kapittel van Munster op het verzoek in; in ieder geval is er sprake van een commissie van dezen op Werninck van 20 maart 1577. Dit stuk is niet bewaard gebleven maar een copie ervan was gevoegd bij een brief van de landvoogd Don Juan aan Stad n Lande over de pogingen de geestelijke jurisdictie (van Munster) in Groningen te restaureren. Hij keurt zulks af. Bijgevoegd was een memorie met voorstellen (van wie?), onder meer dat Johan Eeltz (pastoor van de Martinikerk te Groningen*) als

⁹³ Van den Bosch, *Scharmer*, 20.

⁹⁴ GA, R.F. 1557/85. Deze moet wel worden onderscheiden van Gerardus van Renen, als prior van Scharmer genoemd 1552 tot 7 juni 1556 toen deze werd verkozen tot abt van Thesinge. In 1560 is er een andere prior te Scharmer.

⁹⁵ Zie onder Loppersum*, Kruisvicarie; deze bezat hij tot 1570.

⁹⁶ Schmitz-Kallenberg, 283.

⁹⁷ Arch. Ewsum nr. 373 (oud nr. 232).

⁹⁸ Arch. HJK nr. 1491 en 1492, 16 december 1567; Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI nr. 452), 4 februari 1584 noemt hem destijds officiaal en aartsdiaken.

⁹⁹ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 4, 2

¹⁰⁰ Bijvoorbeeld Arch. Ewsum nr. 149 (oud nr. 195 reg. 601), 17 september 1571; Arch. HJK nr. 1494, 25 maart 1573; *ibid.* nr. 1495, 16 mei 1573; *ibid.*, nr. 1497, 10 november 1574; Arch. HJK nr. 54, 12 december 1574; als commissaris ChvdH IV nr. 211, 17 september 1575.

¹⁰¹ Deze had relaties te Loppersum.

¹⁰² Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 – XXXXVa).

¹⁰³ GA, GAG, rvR nr. 13, 204-204v (Resoluties Ommelanden 1573-1577).

deken (van het Domkapittel te Groningen) de discipline herstelt en dat Henricus Lontzenius, abt van Selwerd, door deken en kapittel wordt aangewezen als vicaris-generaal (van het bisdom Groningen) met de toevoeging dat de vicaris-generaal een officiaal moet aanstellen.¹⁰⁴ Op 12 april 1577 stellen de Hoofdmannen behandeling van het verzoek van Werninck ‘official tot Munster vor d’Hoofdm(annen) erschienen, begerende hij der older gerechtich(ed)e(n) & Geesteli’ker Jurisdctie, nu een tidlang door tiranni ergeringe en geweld des Hertogen van Alva verdrukt gewest en door de pacificatie¹⁰⁵ weder toegelaten, ds door Hoofm(annen) mogte werden gemainteneert’.¹⁰⁶ Op dezelfde dag breng Werninck in de Staten in de reactie van het Domkapittel en regeing van het bisdom Munster; zij waren zeer positief. Hij heeft de commissie als officiaal en aartsdiaken ontvangen die hij de Staten overhandigt. Munster verzoekt een deputatie hunnentwegen te ontvangen hetgeen de volgende dag zal geschieden.¹⁰⁷ Op 1 april 1577 verschijnen Gedeputeerden van de Ommelanden en Werninck voor de Hoofdmannen en vertonen bovengenoemde commissie (door tiranie was men verdrukt maar volgens de pacificatie dient te worden teruggekeerd tot de oude gerechtigheden) met het verzoek deze te erkennen en de aartsdiaken van de overleden bisschop van Groninge te insinueren zich van de bediening van zijn vermeende aartsdiakonaat te onthouden. De Hoofdmannen behouden het origineel van de commissie zolang zij geen copie hebben en schorten hun besluit op tot de terugkomst van Ubbena.¹⁰⁸ Op 13 april 1577 vertonen de abt van Thesinge en Werninck, commissaris te Middelstum, alsmede twee gedeputeerden en de syndicus van de Ommelanden zekere commissie van het geestelijke Sticht vn Munster; zij verzoeken deze te insinueren aan de aartsdiaken van het bisdom Groningen hetgeen toegezegd wordt; het ‘surplus’ vn hun verzoek wordt aangehouden omdat de Hoofdmannen niet voltallig zijn.¹⁰⁹ Een stuk van 16 april 1577 wordt door Werninck als officiaal en aartsdiaken van Friesland ondertekend; hij verklaart dat de ‘wederpartij’ (het kapittel van Groningen) zeer perplex is in deze ‘innovatie’; de deken heeft reeds geresigneerd, de aartsdiaken blijft zich nog als zodanig beschouwen.¹¹⁰ Op 19 april 1577 verzoekt Werninck de Staten (van de Ommelanden) de aartsdiaken van het bisdom Groningen te verhinderen de chrismalia uit te delen. De Staten beslissen dat de officiaal de commissarissen in de Ommelanden gelsten kan zich niet te bedienen van de chrismalia en de jurisdictie van de aartsdiaken van he bisdom Groningen.¹¹¹ Op 2 mei 1577 brengen afgevaardigden uit Munster bij de Hoofdmannen geloofsbrieven in om de restitutie van het aartsdiakonaat te bewerkstelligen.¹¹² Op 3 mei 1577 gelasten Stadhouder en Hoofdmannen een ieder Werninck te erkennen als officiaal en hem in de uitoefening van die functie niet te hinderen.¹¹³ Op 8 mi 1577 wordt de behandeling van het geschil tussen het kapittel van Groningen en de pastoor

¹⁰⁴ Aud. Nr. 1685 – I.

¹⁰⁵ Bedoeld is de Pacificatie van Gent.

¹⁰⁶ Hs. PEIP nr. 41, 18.

¹⁰⁷ GA, GAG, rvR nr. 13, 215v.

¹⁰⁸ GA, GAG, rvR nr. 13, 218. Ubbena was zeer Spaansgezind.

¹⁰⁹ Arch. HJK nr. 3, 389v.

¹¹⁰ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 557-58.

¹¹¹ GA, GAG, rvR nr. 13, 221. Het protocol bevat over deze zaak geen verdere mededelingen.

¹¹² Hs. PEIP nr. 41, 18v-19. Dit protocol bevat hierover geen verdere aantekeningen.

¹¹³ StA Münster, M.L.A. , 1-15 Bd. 3, 560. Vergelijk Formsma, *Historische Avonden* IV.

van Middelstum over het officialaat uitgesteld.¹¹⁴ Op 24 mei 1577 rapporteert Werninck dat Adamus Wachtelaar, aartsdiaken van het kapittel te Groningen, 21 mei heimelijk uit Groningen is vertrokken.¹¹⁵ Op 5 juni 1577 verbiedt de landvoogd aan Luitenant en Hoofdmannen inzake een wijzging in de geestelijke jurisdictie commissie aan Werninck als officiaal te verlenen.¹¹⁶ Daarna wordt over de ‘restauratie’ niets vernomen. Van herstel van de vroegere toestand is niets gekomen hoewel het bisdom Groningen geruime tijd vacant bleef en de politieke situatie in de provincie ondoorzichtig. Werninck bleef zich na 1577 officiaal noemen.¹¹⁷ Zijn commissie (uit Munster) is nimmer ingetrokken. Het is de vraag of hij nog enige jurisdictie heeft kunnen uitoefenen. Door het ontbreken van stukken over instituties en geschillen kan daarover niets worden vastgesteld.

Op 7 december 1580 wendt de landvoogd Parma zich tot Luitenant en Hoofdmannen over het herstel van de autoriteit van de aartsdiaken te Groningen.¹¹⁸ Uiteindelijk wordt Johan Eelts, pastoor van de Martinikerk te Groningen, tot officiaal van het bisdom Groningen benoemd.

Hoewel officiaal en aartsdiaken – de hoogste functies in de kerkelijke hiërarchie in Munsters Friesland- was hij blijkbaar geen handhaver van het celibaat. Op 30 oktober 1568 wendt de vrouw (!) van Gerardus Werninck zich tot Johan van Ewsum om tussenkomst in haar zaak tegen de officiaal, ‘mijnen getruweden echten man’; haar vrienden (verwanten) adviseerden haar hem een proces aan te doen om haar bezittingen en een geregelde uitkering terwijl de Van Ewsum’s haar dit afrieden terwijl zij zelf hem niet te schande wil maken.¹¹⁹ Zij heette Gertruidt van Bentlage en was een dochter van Johan van Bentlage of Engelbers, burger van Rheine, en Kunne¹²⁰ en leende geld uit 1 mei 1567.¹²¹ Op 21 maart 1572 transporteert zij deze rentebrief aan Gerdt van Rhenen en Evert ten Hovehues, voorstanders over de kinderen van Gerhardus Werninck, pastoor alhier, en haarzelf.¹²² Op 29 september 1584 kopen Gerdt van Reine en Evert Hoene in Groningen, en Herman Wysman en Johan van Dutem genaamd Funke, burgers in Rheine, voorstanders over de minderjarige kinderen van Gerhard Werninck, pastoor alhier, en Gertruit Engelbers, een rente uit land; de rente wordt 29 september 1598 afgelost aan Peter Tewes, volmacht en ‘zwager’(schoonzoon) van de gewezen pastoor alhier, Gerhardus Werninck.¹²³ Op 23 juni 1585 lenen de voorstanders over de kinderen van Gerhardus Werninck geld aan het klooster te Warffum; de vordering wordt bij de beschrijving van de schulden van dit klooster in 1609 door Johan Werning te Rheine ingebracht.¹²⁴

In 1616 is sprake van Egbert Meuwes en Johan Warninck te Rheine als voogd over het minderjarige kind van wijlen Pieter Meuwes; zij worden dan

¹¹⁴ Arch. HJK nr. 53, 395. HJK nr. 1328, 99 II (augustus-oktober 1609).

¹¹⁵ StA Münster, M.L.A.8, 1-15, Bd. 3, 572.

¹¹⁶ Aud. nr. 1713. 1

¹¹⁷ Arch. Lewe nr. 8, 24 januari 1590; Arch. HJK nr. 55, 1 oktober 1587; RA III a, 5 en 17 oktober 1592..

¹¹⁸ Aud. nr. 1488. 4

¹¹⁹ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2 – LVII).

¹²⁰ Arch. HJK nr. 1490.

¹²¹ Arch. HJK nr. 1471-1499.

¹²² Arch. HJK nr. 1471-1499; 11 juni 1596 verklaart Kunne Peters, dochter van Gerhardus Werninck, de hoofdsom te hebben ontvangen; deze aflossing in Arch. HJK nr. 1471-1499 (ChvdH VIII nr.684, 11 juni 1596.

¹²³ Arch. HJK nr. 1672.

¹²⁴ Arch. HJK nr. 1328, 99 II.

aangesproken voor de kostpenningen van dit kind; de derde voorstander was reeds overleden.¹²⁵ Pieter zal de man geweest zijn van Cunne Peters, dochter van Gerhardus Werninck.¹²⁶

Eppens schrijft dat Gert Werningius te Middelstum in 1577 overleed (hetgeen onjuist is) en verder ‘...als sick der gestelicke jurisdictie van sticht van Munster bisheer ontholdende und privatum gelevet ... Und lat sin kinderen die guederen erfflicken, als een vrouwe holdende, nadat he ene olde vrouwe hadde affgesonet’, dat hij voor zijn kinderen prebenden had en zelf ‘het leen to Loppersum over den brugge vor een student genetende ...’¹²⁷ Met de ‘oude vrouw’ die hij (weggezonden en) ‘affgesonet’ had zal bedoeld geweest zijn Hille Krabbe wier jaarlijkse lijftocht 22 mei 1569 door Werninck van 12 tot 15 Emden gl. werd verhoogd; 24 mei 1569 verklaart Werninck Johan van Ewsum schadelos te houden van de door hem – Werninck – aan Hille Krabbe toegekende lijftocht.¹²⁸

Werninck behartigde dikwijls zakelijke belangen van de Van Ewsums. Na het overlijden van Johan van Ewsum in 1570 trad hij op als rentmeester voor diens weduwe en kinderen.¹²⁹ Hij bleef ook lang na 1582 als officiaal bekend. De officiaal Werninck wordt nog genoemd 17 oktober 1592.¹³⁰ Als pastoor alhier komt hij nog voor 17 maart 1593.¹³¹ Van de pastoor alhier – naamloos – is sprake 5 mei 1593.¹³² Op een niet bekend tijdstip heeft hij het pastoraat neergelegd. Hij bleef hier echter blijkbaar wel wonen blijkens het feit dat 24 december 1595 een schuld van de gebroeders Van Ewsum uit de opbrengst van hun bij executie verkochte goederen wordt afgelost aan Gerhardus Werninck als gewezen ‘pastoor’ en de kerkvoogden alhier.¹³³ Hij was 29 september 1598 nog in leven.¹³⁴ Wanneer hij overleed is niet bekend. Zijn *anniversarium* werd in het kruisherenklooster te Bentlage gevierd op 13 juni; hij is ingeschreven als *quondam pastor in Middelstum*.¹³⁵

1594

Liborius Forster

heeft althans in 1594 de pastorie bediend. Op 12 november 1594 richtten de ingezetenen van Middelstum zich tot de Van Ewsums nadat Liborius Forster de pastorie alhier is opgezegd en daarin een ‘wtlendischen pastor’ is gesteld. De Van Ewsums verzoeken daarop de stadhouder Willem Lodewijk van Nassau om Liborius Forster die twaalf jaren pastoor te Toornwerd (en daarna ook de pastorie van Middelstum heeft bediend alsmede reeds 34 jaren dienaar van hun geslacht is te mogen handhaven.¹³⁶ Het verzoek is blijkbaar niet ingewilligd. Liborius bleef hier overigens wonen. Op 11 augustus 1595 wordt door de schoolmeester van Middelstum geklaagd dat hij lastert over de nieuwe

¹²⁵ Arch. HJK nr. 80, 109, 30 april 1616; 116, 7 mei 1616.

¹²⁶ Arch. HJK nr. 1490.

¹²⁷ Eppens, *Kroniek II*, 515.

¹²⁸ Arch. Ewsum nr. 377 (oud nr. 154 reg. 596).

¹²⁹ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters, Karthuizerklooster op de Zonnenberg nr. 424, 64, 103v-104 en 46 met betrekking tot de jaren 1573, 1575 en 1578.

¹³⁰ RA III a.

¹³¹ Arch. HJK nr. 57.

¹³² Arch. HJK nr. 57.

¹³³ Arch. HJK nr. 1471-1499 (ChvdH nr. VIII 684).

¹³⁴ Arch. HJK nr. 1572.

¹³⁵ Landesbibliothek Oldenburg, Kapitelbuch Bentlage, *Catalogus Benefactorum* (mededeling H. Oldenhof, Heerenveen, 21 september 2002).

¹³⁶ GA, RAG, R.F. 1594-50, lade 110.

godsdienst.¹³⁷ In juni 1596 tekent Liborius Forster in Middelstum de verklaring van loyaliteit jegens de nieuwe regering.¹³⁸ Hij was 28 september 1609 nog in leven (zie bij de Onze Lieve Vrouweprebende alhier).

Reformatie

(Antonius Nicolai)

Op 23 december 1596 schrijft Andreas Straetman, predikant te Hemelum (Fr.)(later te Saaxumhuizen) aan Burgemeesteren en Raad van Groningen over zijn vroegere schoolmeester Antonius Nicolai. Onder meer deelt hij daarin mee dat Nicolai rondloopt met een schrijven van de stadhouder waarbij deze verzoekt aan Nicolai een attestatie *de vita* te geven omdat hij 'beropen dienaer sij thot Middelstum; daer nochtans Nicasius tho der tijt al thot Middelstum gestanden' en bewezen is dat Nicolai de stadhouder vals heeft 'berichtet' danwel het geschrift zelf heeft vervaardigd ook anderszins acht hij Nicolai onbetrouwbaar en leugenachtig.¹³⁹

Wilhemus Baudartius, predikant te Lisse, schrijft 17 december 1596 aan Burgemeesteren en Raad van Groningen er omstreeks een kwart jaar geleden gewaarschuwd te hebben de nu gevangen Antonius Nicolai tot de predikdienst te bevorderen.¹⁴⁰ Over hem werden nog drie andere brieven aan de Groninger magistraat gezonden.¹⁴¹ Blijkens een daarvan was Nicolai in 1590 schoolmeester te Lisse en voordien Franse schoolmeester te Edam. Op 21 december 1596 werd hij door Burgemeesteren en Raad van Groningen uitgewezen wegens belediging van 'seeckere pastoeren ... de he voergenoemen In hoer leven ofte gesunde tho swacken'. Op 22 december 1596 werd hem een week uitstel gegeven.¹⁴² De synode van Groningen oordeelt hem 11 april 1597 onbekwaam tot de dienst en zijn verklaring door de classis Middelstum te zijn toegelaten, wordt als vals van de hand gewezen.

1595 / 1610 Johannes Nicasius

werd 7 oktober 1566 als student ('Frisius') te Heidelberg ingeschreven,¹⁴³ stond reeds in Gross Borssum (waar hij onder meer 22 februari 1584 voorkomt),¹⁴⁴ vertrok vandaar in 1585 naar Groothusen en stond daar tot zijn vertrek naar Middelstum,¹⁴⁵ waar hij 14 juli 159 voor het eerst als predikant genoemd wordt.¹⁴⁶ Mogelijk was hij de 'wtlendischen pastor' alhier waarvan 12 november 1594 sprake is.¹⁴⁷ Nicasius stond hier tot 1610. De synode keurt 10 mei 1610 zijn vrijwillige resignatie (in verband met vergrijpen van zijn zoon Frantz) goed mits de kerkenraad hem een goed testimonium voor zijn ambtsvervulling zal geven; ook de synode zal hem van een goed getuigschrift

¹³⁷ StA nr. 110.

¹³⁸ StA nr. 856.

¹³⁹ GA, GAG, rnR nr. 335 deel 4, nr. 9.

¹⁴⁰ GA, GAG, rnR nr. 335 deel 3, nr. 324.

¹⁴¹ GA, GAG, rnR nr. 335 deel 3, nr. 323, 13 december 1596+ deel 4 nr. 5, 22 januari 1597, en nr. 8, 10 januari 1597.

¹⁴² RA III a 5*.

¹⁴³ De Wal, *Studenten Heidelberg*, 49.

¹⁴⁴ GAG, GA, R.F. 1549/34, Dossier Alting.

¹⁴⁵ GA, RAG, R.F. 1594-50, lade 110.

¹⁴⁶ Reershemius, 640, 714. Acta synodes Groningen.

¹⁴⁷ Acta synodes Groningen.

voorzien. In september 1612 is hij rector te Appingedam en wordt hij door de stadhouder als predikant naar Boertange* gezonden.¹⁴⁸

Hij zal een zoon zijn geweest van Hessel Cousins anders Nicasius, van 1547 tot 156 predikant te Larrelt en nadien in de Nederlanden werkzaam.¹⁴⁹ Een dochter van Johannis was gehuwd met Johannes Smaltius, predikant te Tinallinge*, een zoon Hesselius was predikant te Ulrum*.

1610 - 1645 **Hermannus Arnoldi Treccius**

werd kort voor 21 mei 1610 van Coevorden naar Middelstum beroepen; de classis liet hem 20 augustus 1610 toe. Hij bediende tevens Toornwerd* met uitzondering van medio 1621 tot medio 1622 toen zijn zoon Arnoldus daar predikant was (en hem te Middelstum bijstond). Op 7 januari 1639 verklaart hij nog bekwaam en sterk genoeg, ondanks zijn ouderdom, te zijn om de dienst te vervullen maar dat Lewe hem 31 december 1638 door en mandaat van de Hoofdmannenkamer de opkomsten der pastorie te Toornwerd* en de vicarie te Middelstum had opgezegd en hem een adjunct wil opdringen. Het geschil werd later bijgelegd. Lewe acht hem een goed predikant doch wil slechts voorzieningen voor het geval hij door zwakheid geen dienst kan doen.¹⁵⁰ Treccius stierf 23 mei 1645, oud 77 jaren.

Evenals Werninck was hij afkomstig uit Rheine. Hij stond vanaf tenminste 20 augustus 1607 te Coevorden.¹⁵¹

Kapelaans

1403 **Bertholdus**

komt 13 februari 1403 als kapelaan van de pastoor en proost Ellardus voor¹⁵² en is zonder twijfel dezelfde als Bertoldus, prebendaat alhier, die 31 maart 1403 genoemd wordt als eigenaar van land in de Pollen.¹⁵³

Blijkens stukken over de Nicolaasvicarie* alhier werd deze vicarie in het midden van de vijftiende eeuw genoten door de kapelaan alhier.¹⁵⁴ Na het vertrek van Hinrick Nytappe, die kapelaan genoemd wordt van de pastoor Egbert Onsta, bleef de kapelanie lange tijd vacant.¹⁵⁵ Eerst ten tijde van de pastoor Johan Mensuma (1513-1546) komt er volgens genoemde stukken weer een kapelaan alhier voor.¹⁵⁶

1521 **Hermannus Goswinus**

komt als kapelaan alhier voor 6 juli 1521.¹⁵⁷

1528 **Bernardus Emda**

¹⁴⁸ Drents Archief, Stadhouders Archief nr. 11, brief september 1612.

¹⁴⁹ Reershemius, 572-573.

¹⁵⁰ Arch. Classis Middelstum nr. 2.

¹⁵¹ Romein, *Drenthe*, 253.

¹⁵² OGD nr. 1140 en 1141.

¹⁵³ OGD nr. 1146.

¹⁵⁴ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39)

¹⁵⁵ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁵⁶ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

verklaart als kapelaan alhier 7 december 1528 een legaat van Vrouwe Yde (Ida Onsta, weduwe van Aepko van Ewsum) ontvangen te hebben.¹⁵⁸

- 1567 **Rudolphus Mercator /Luke Kremer**
Rudolphus Mercator komt als kapelaan alhier voor 5 december 1567,¹⁵⁹ Luke Kremer als kapelaan alhier 16 december 1567.¹⁶⁰
- 1568 **Bernardus Renensis**
tekent als kapelaan alhier 26 september 1568.¹⁶¹ Elders komt hij voor als Bernardus Brogbern;¹⁶² hij had onder meer een prebende te Appingedam*
- 1579 **Joannes Christophori**
sacellanus alhier, wordt 2 april 1579 voorzien met de Mariaprebende te Winschoten*.¹⁶³ In 1563 wordt hij vicarius van het Nicolaasaltaar* alhier genoemd.
- 1587? **Fredericus van Wulfften**
komt 1587 als vicarius en *sacellanus* alhier voor.¹⁶⁴ Wellicht was hij de bezitter van de Nicolaasprebende* alhier; de datering 1587 is mogelijk onjuist (zie bij de prebende).

Nicolaasvicarie/prebende

Volgens de reeds eerder aangehaalde afschriften van stukken waarvan de betrouwbaarheid naar onze mening zeer twijfelachtig is zou deze vicarie in 1388 of 1488 gesticht zijn door Christiaan Rasquert, kanunnik der Groninger Martinikerkerk.¹⁶⁵ Kanunniken van de Martinikerkerk hebben nooit bestaan; pas bij de oprichting van het bisdom Groningen werd een kapittel met kanunniken verbonden aan de tot kathedraal verheven Martinikerkerk. De genoemde stukken bevatten ook een stichtingsbrief van deze vicarie van 14 augustus 1451.¹⁶⁶ Vast staat dat de vicarie of prebende reeds in 1436 bestond. Mogelijk bestond zij ook reeds in 1403 toen Bertoldus hier prebendaat en tevens kapelaan van de pastoor Ellardus was¹⁶⁷ omdat vermeld wordt dat althans in het midden van de vijftiende eeuw de Nicolaasvicarie genoten werd door de kapelaan.¹⁶⁸ De vicarie staat ook bekend als de **Mentedavicarie** (zo bijvoorbeeld in 1513) en zal dus gesticht zijn door de eigenaren van Manteda. In 1513 wordt Oda ten Dijke¹⁶⁹ als stichtster van de prebende genoemd.¹⁷⁰ 'to Mentheda provende behof to Myddelstum' wordt aan Ode to den Dycke 30 april 1436 land verkocht.¹⁷¹ Op 22 februari 1464 draagt zij dit land over aan de Nicolaasvicarie alhier waarbij bepaald wordt dat voor

¹⁵⁸ Arch. Ewsum nr. 364 (oud nr. 218).

¹⁵⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 476.

¹⁶⁰ Arch. HJK nrs. 1480 (foutief gedateerd 1560), 1491 en 1492.

¹⁶¹ Arch. Ewsum nr. 376 (oud nr. 232 reg. 595).

¹⁶² Zie over hem Oldenhof, *Brogbern*, en Oldenhof, 'Een vreemde vogel'.

¹⁶³ GA, RAG, R.F. 1579.65, VVS 80, 16.

¹⁶⁴ Arch. Classis Middelstum nr. 14, 1628, 15 december.

¹⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 235, jaartal 1388), nr. 378 (oud nr. 232, jaartal 1488).

¹⁶⁶ Arch. Ewsum nr. 378 (oud nr. 232).

¹⁶⁷ OGD nr. 1146.

¹⁶⁸ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁶⁹ Zie voor haar: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*.

¹⁷⁰ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 266.

¹⁷¹ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 6.4

haar en haar voorgangers op Mentedaheerd missen gelezen moeten worden.¹⁷² Menteda dat aan haar toebehoorde kwam door vererving aan Peye, de vrouw van Bartolt Entens.¹⁷³ Hun nageslacht bezit later mede maar niet alleen het collatierecht der prebende.

Fredericus

pastoor te Weiwerd*, verklaart 3 maart 1485 destijds door Oda ten Dijke met deze prebende begiftigd te zijn.¹⁷⁴

Johan

pastoor te Onderwierum*, verklaart 26 maart 1485 de prebende destijds van Oda ten Dijke en haar zoon gekregen te hebben.¹⁷⁵

voor 1470

Henrick Nytappe

Bewaard zijn gebleven enkele getuigeverklaringen over bezitters van de Nicolaasvicarie alhier. Daarin wordt opgemerkt dat de prebende altijd genoten werd door de kapelaan.¹⁷⁶ Een ander, ongedateerd, stuk noemt Hinrick Nytappe kapelaan van de pastoor Egbert Onsta.¹⁷⁷ Volgens de getuigenverklaringen was hij prebendaat van de Nicolaasprebende; na zijn vertrek naar Eppenhuizen*, waar hij pastoor werd, werd volgens de verklaringen voorlopig geen pastoor aangesteld. Johan van Wesup bediende de kerk zonder kapelaan. Volgens dezelfde bron kwam eerst ten tijde van de pastoor Johan Mensema weer een kapelaan te Middelstum.¹⁷⁸ Ook de prebende bleef, volgens deze stukken, enige tijd onbezet; van de opbrengsten werd een nieuw prebendehuis gebouwd.

1473-ca 1485 **Harmen Huisinge**

volgens de genoemde verklaringen de opvolger van Henrick Nytappe in deze prebende, werd hierin benoemd ten tijde van de pastoor Johan van Wesup. Volgens en ander stuk benoemde Bartold Entens 30 mei 1473 Harmannus Huysinck tot vicarius van deze prebende.¹⁷⁹ Hij overleed alhier en werd opgevolgd door

1485 - 1485 **Jacob Ysebrants**

met de prebende voorzien 29 januari 1485.¹⁸⁰ Hij stierf reeds na een half jaar waarna

1486 - 1513 **Ludolphus Stock**

als opvolger van Jacob prebendaat werd. De begeving door Bartold Entens is ongedateerd doch te stellen op 1486. Ludolph Stock, van Loppersum, werd 12 oktober 1480 als student te Rostock ingeschreven.¹⁸¹ Als Ludolphus Eckwerti, (van Eekwerd bij Loppersum) van Bellingwolde, werd hij 20 november 1503

¹⁷² Arch. Farmsum nr. 530 reg. 134.

¹⁷³ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 271.

¹⁷⁴ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁷⁵ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁷⁷ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁷⁸ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁷⁹ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁸⁰ Aech. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁸¹ Zijlstra nr. 7275.

als student in de rechten te Keulen ingeschreven.¹⁸² Ten tijde van de begeving met deze prebende woont hij blijkbaar bij Henricus Nyetappe, pastoor te Garsthuizen* (en eerder te Eppenuizen*) die eerder deze prebende had bezeten. Ten tijde van de begeving verbleef Onno van Ewsum met zijn gezin wegens de pest tijdelijk in Westfalen.¹⁸³ Onno verzette zich aanvankelijk tegen de benoeming van Ludolphus doch op voorspraak van de pastoor Grevinck, zijn zoons Abeko en Roelof en Ludolphus' oom, heer Johan te Loppersum*, liet hij hem in het genot van de prebende.¹⁸⁴ Op grond overigens waarvan Onno van Ewsum pretendeerde tot de collatie van de (Menteda)vicarie gerechtigd te zijn blijkt niet en is ook uit andere stukken niet bekend.¹⁸⁵ Als een van de drie geestelijken ter plaatse wordt hij genoemd in 1501.¹⁸⁶ Waarschijnlijk overleed hij in 1513 waarna over het collatierecht geschil ontstond tussen de families Entens en Van Ewsum.

1513 - 1521 **Mr. Johan Grove (- Gerardus Henrici Vossenheyde)**

Mr. Johan Grove ontvangt in april 1513 de Nicolaas- of Mentedavicarie alhier van de Van Ewsums en de Entens'en blijkens een stuk van 28 juni 1513, na het overlijden van Luyken.¹⁸⁷ Roelof en Wigbolt van Ewsum en de pastoor verklaren dat in de collatie, nu ter tijd door beide partijen toegestaan aan Mr. Johan Grove, na diens dood de broers Hilbrant en Meije Entens onverkort zullen zijn, behoudens het recht van elk der partijen zoals dat was in de dagen van wijlen Luyken.

Johan Grove, van Groningen, werd 12 oktober 1503 als student te Rostock ingeschreven.¹⁸⁸ Hij verklaart bij zijn presentatie op 25 april 1513 de gebroeders Entens voor 'gherechte en warachtyghe' collatoren der prebende te houden.¹⁸⁹ De vorige prebendaat was kapelaan van de Entens'en.

Deze verklaren echter 12 juli 1513 de Mentedaprebende na het overlijden van Luyke Stock te hebben gegeven aan Gerardus Henrici Vossenheyde, van Noordwolde,¹⁹⁰ die in een reversaal van dezelfde dag verklaart de prebende te aanvaarden, zich binnen een jaar tot priester te zullen laten wijden en daarna hier te resideren.¹⁹¹ Waarschijnlijk hebben de Entens'en hun kandidaat teruggetrokken danwel deed deze dat zelf. 'Mester Johan to Myddelstum op Sct Nicolaus leen wesende' wordt 26 november 1513 genoemd¹⁹² en bleef in

¹⁸² Zijlstra nr. 5165.

¹⁸³ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁸⁴ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁸⁵ Het geschil wordt uitvoerig behandeld door Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 150-167. Zij sluit niet uit dat de hiervoor genoemde verklaringen over eerdere begevingen van de prebende en ingebracht door de Entens'en onecht waren danwel op simonie duiden, 150-151. Bij de schenkingen door Ode ten Dijke (Arch. Farmsum nr. 530 reg. 64 en 134) zou geen sprake zijn geweest van voorbehoud van rechten en het leen zou reeds lang voordien hebben bestaan zodat Ode niet als stichtster kon worden beschouwd, 156.

¹⁸⁶ RC II, 9v.

¹⁸⁷ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 267.

¹⁸⁸ Zijlstra nr. 7759.

¹⁸⁹ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 266.

¹⁹⁰ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 268. Zie ook Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 150, die Vossenheyde ten onrechte als Geert Schatter opvoert.

¹⁹¹ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-VIII).

¹⁹² Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 22 deel 2).

het bezit van de prebende tot zijn resignatie op 21 april 1521.¹⁹³ Niettemin is hij nog hier in juni 1521.¹⁹⁴

1521 - 1530 **Ludolphus Vresinck (- Mr. Gerardus Schatter)**

werd na de resignatie van Johan Grove met de Nicolaasprebende voorzien 13 mei 1521.¹⁹⁵ Hij was een geestelijke van het bisdom Osnabrück en werd in maart 1517 gewijd tot subdiaken en diaken.¹⁹⁶

Ook nu had de familie Entens een eigen kandidaat, Mr Gerardus Schatter. Op 7 augustus 1522 schrijft de officiaal aan de pastoor alhier over het geschil tussen Mr Gerardus Schatter en Ludolphus over de prebende.¹⁹⁷ In 1526 werden over de prebende brieven (van 22 september en 21 oktober) gewisseld tussen heer Luytke ener- en Meye Entens en Mr. Geert Schatter anderzijds;¹⁹⁸ laatstgenoemde komt nog nader ter sprake.

Op 2 december 1530 resigneerde Ludolphus van deze gedurende negen jaren door hem bezeten prebende.¹⁹⁹ Een stuk van 3 december 1530 noemt hem nog als prebendaat alhier.²⁰⁰ Bartold Entens, zoon van de inmiddels overleden Meye, had hem van lutheranisme beschuldigd en Ludolphus moest vluchten; Beetke (van Rasquert weduwe) van Ewsum en haar zoons Johan en Hidde zagen blijkbaar geen kans hem te beschermen.²⁰¹ Hij verbleef in oktober 1531 aan Hercules van Ewsum dat hij – volgens Hartgerink-Koomans²⁰² - ‘een plaats had gevonden te Bellingwolde en zijn vee daarheen liet komen. De betrokken brief is inderdaad te Bellingwolde geschreven maar zegt niets over een functie aldaar.²⁰³ Vandaar is hij blijkbaar naar Emden vertrokken; van daaruit schrijft hij 23 september 1532.²⁰⁴ Vanaf tenminste 1543 tot zijn overlijden in 1567 is hij predikant te Twixlum.²⁰⁵

1530 **Mr. Lubbertus Boemhouwer**

wordt na de resignatie door Ludolphus Vresinck door de Van Ewsums 9 december 1530 met de prebende voorzien.²⁰⁶ Deze had te Groningen aan de bestrijding der lutheranen ijverig deelgenomen en kon dus niet van ketterij beschuldigd worden.²⁰⁷ Hij was één van de twee kapelaans van Karel van Gelre, bastaard van Hertog Karel en voor deze stadhouder van Groningen.²⁰⁸ Op 15 december 1530 geeft Mag. Lubbert Boemhouwer, priester van het

¹⁹³ Arch. Ewsum nr. 393 (oud nr. 235).

¹⁹⁴ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁹⁵ Arch. Ewsum nr. 393 (oud nr. 235 reg. 165).

¹⁹⁶ Arch. Ewsum nr. 391 (oud nr. 235 reg. 149), nr. 392 (oud nr. 235 reg. 150).

¹⁹⁷ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

¹⁹⁸ Arch. Ewsum nr. 8 (oud nr. 18).

¹⁹⁹ Arch. Ewsum nr. 395 (oud nr. 235 reg. 203).

²⁰⁰ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235).

²⁰¹ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 151-152; GA, RAG, R.F. 1531.1, Verzameling losse stukken nr. 29.

²⁰² Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 152

²⁰³ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215). GA, RAG, R.F. 1531.1, Verzameling losse stukken nr. 29.

²⁰³ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 152

²⁰⁴ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-XXX).

²⁰⁵ Reershemius, 577.

²⁰⁶ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235).

²⁰⁷ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 152,

²⁰⁸ De andere was Mr. Gert Schapschoen; beide worden 14 december 1528 genoemd: HGA, Hertogelijk archief nr. 1332, 67v. In 129/30 ontvangt Lubbert capellaen 25 goudgl, Ibi., 89v. Op 9 april 1533 ontvangen de drie kapelaans kleedgeld, Ibid., 258v.

bisdom Utrecht, kapelaan van de Martinikerk te Groningen* en benoemd prebendaat van de Nicolaasprebende alhier als opvolger van Luytken Vrsinck aan Van Ewsum volmacht al het nodige te doen om hem in het rustige bezit van de prebende te laten.²⁰⁹ Op 25 februari 1531 geeft Karel van Gelre last Lubbert Boemhouwer niet te storen in het bezit van de Nicolaasprebende alhier.²¹⁰ Blijkens en stuk van 17 april 1531 was Mr. Lubbert, na ‘verloep Ind affganck’ van de Luthersgezinde Luytken Vresinck, door de patroon voorzien met deze prebende en geeft Hertog Karel aan zijn bastaardzoon kennis dat Bartolt Entens zich daartegen niet moet verzetten.²¹¹ Hoe lang Lubbertus de prebende alhier heeft genoten is onbekend.

De familie Entens bleef zich dus roeren. Op 24 februari 1536 werd door scheidslieden een regeling getroffen in het geschil over het collatierecht. Indien de prebende vacant zou geraken in de oneven maanden zou het collatierecht door de Van Ewsum's uitgeoefend worden, in de andere maanden zou het de Entens'en toekomen.²¹²

1536 - 1537 **Severinus Fockens**

verklaart 5 maart 1537 dat de Van Ewsums hem voor een jaar de Nicolaasprebende hebben gegeven.²¹³ Als priester alhier wordt hij nog genoemd 8 september 1537.²¹⁴ Later wordt hij pastoor te Farmsum*.

1537 - **Mr. Gerardus Schatter (- Sywardus)**

reeds eerder – 1517 – genoemd in verband met deze prebende (en dan benoemd door de familie Entens) wordt 20 maart 1537 na de resignatie van de vorige bezitter (wiens naam niet wordt vermeld) prebendaat.²¹⁵ Volgens Hartgerink-Koomans werd hij door Beetke van Rasquert, weduwe van Ewsum, benoemd en lijkt het er op dat hij van partij was gewisseld.²¹⁶ Naar onze mening is dat niet het geval geweest.

Magister Gerardus Schatter de Groningen was 6 juni 1517 te Utrecht tot priester gewijd.²¹⁷ Ook nu laaide de twist tussen de twee families weer op. De Van Ewsums benoemden opnieuw Sywardus,²¹⁸ die eerder als Severinus voorkomt. Op 14 mei 1537 geeft de commissarius van de proostdij Usquert last er voor te zorgen dat Sywardus zich niet langer in de prebende indringt en Gerardus Schatter als rechtmatige bezitter der prebende te erkennen.²¹⁹ Op 7 juli 1539 wordt Sywert, dan prebendaat te Appingedam*, als gewezen prebendaat van de Nicolaasvicarie genoemd; hij legt dan voor de officiaal een verklaring af over de omstandigheden waaronder hij de prebende heeft

²⁰⁹ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-IX).

²¹⁰ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-XII).

²¹¹ GA, RAG, R.F. 1531.1, Verzameling losse stukken nr. 529.

²¹² Arch. Farmsum nr. 530 reg. 322.

²¹³ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-VII).

²¹⁴ Arch. Ewsum nr. 277 (oud nr. 108).

²¹⁵ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39-XX).

²¹⁶ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 156.

²¹⁷ AAU 24 (1897), 30. Hij is niet dezelfde als Gerardus Sartorius, van Groningen, 16 mei 1534 ingeschreven als student te Leuven zoals Zijlstra nr. 9173 stelt.

²¹⁸ Arch. Farmsum nr. 530.

²¹⁹ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39-XXI).

verlaten; zijn resignatie had hij blijkbaar tegen zijn wil doch ten verzoeken van de Van Ewsums herroepen.²²⁰

Mogelijk heeft Schatter kort nadien afstand gedaan van de prebende (of is hij in hoger beroep door de officiaal daaruit ontzet; blijkens de in 1539 afgelegde verklaring²²¹ diende de zaak inderdaad in appèl. Kort daarop wordt hij echter daarin (weer) geïnstitueerd (zie hierna).

1538 - 1539 **Hercules van Ewsum**

pastoor te Westeremden*, tevens bezitter van de Onze Lieve Vrouweprebende alhier, bezat de Nicolaasprebende reeds geruime tijd voor 22 juni 1538 wanneer in appèl uitspraak wordt gedaan over achterstallige huren van land behorende tot beide prebendes waarbij hij partij was,²²² namelijk inzake twee jaren huur van een juk land der Onze Lieve Vrouwevicarie en een jaar huur (over 1535 achterstallig) van een juk land der Nicolaasvicarie; het door de tegenpartij ingestelde appèl tegen de uitspraak van de redger te Warffum was afgewezen; Mr. Hercules en heer Uffko te Appingedam (destijds bezitter van de Onze Lieve Vrouweprebende) moeten voor hun competente rechter zweren dat zij volgens hun registers deze landen verhuurd hadden. Hercules resigneerde in 1539 van deze vicarie waarop

1539 - **Mr. Gerardus Schatter**

door de Munsterse aartsdiaken 25 mei 1539 in de prebende of vicarie werd geïnstitueerd.²²³ Hij lijkt nu in het bezit der prebende niet te zijn gestoord. Althans gedurende enige tijd liet hij de bediening der prebende over aan

1541 - 1545 **Johannes Hasevoeth**

die reeds 21 maart 1537 te Middelstum wordt genoemd.²²⁴ In 1542 ontvangt Johannes Hasevoeth, genoemd als prebendaat van de Nicolaasvicarie alhier, gelden van Hercules van Ewsum namens Gerardus Schatter,²²⁵ terwijl in 1543 Johannes Hasevoeth van Gerardus Schatter tractement ontvangt voor de bediening der vicarie gedurende het voorgaande jaar.²²⁶ Ook in 1545 moet hij nog bedienaar der prebende zijn geweest. Op 20 april 1545 gelasten Luitenant en Hoofdmannen Johan Hasevoeth alle landen van de Nicolaasprebende ongebruikt te laten en voorlopig te laten blijven bij heer Frerick totdat deze met rechte daaruit gewonnen is of 'de resignatie na rechte verclaert is'.²²⁷ Met Frerick zal bedoeld zijn Frederick ten Hoevell die in 1546, nadat hij blijkbaar reeds voordien door de Entens'en als wettig bezitter der prebende was beschouwd, ook door de van Ewsum's als prebendaat werd erkend. Op 19 oktober 1545 verklaart Gerhardus Schatter, als bezitter der prebende, volmacht te hebben gegeven de prebendelanden te verhuren.²²⁸ Kort nadien, in

²²⁰ Arch. Farmsum nr. 530.

²²¹ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39-XXI).

²²² Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235 reg. 259).,

²²³ Arch. Ewsum nr. 336 (oud nr. 235 reg. 271).

²²⁴ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-I).

²²⁵ Arch. Ewsum oud nr. 232.

²²⁶ Arch. Ewsum oud nr. 232.

²²⁷ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 350.

²²⁸ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235 reg. 367).

februari 1546, is hij overleden.²²⁹ Ook nu ontbrandt weer de strijd over het collatierecht.

1546

Otto Knasse

De Munsterse aartsdiaken verklaart 17 maart 1546 in de door de dood van Mr. Gerardus Schatter opengevallen vicarie te hebben bevestigd Otto Knasse,²³⁰ waarschijnlijk dezelfde als de pastoor te Midwolde (Wk.)*. De Entens'en protesterden tegen de institutie omdat de vacature ontstond in de periode waarin hen het collatierecht toekomt (namelijk een even maand). Uiteindelijk gaven de Van Ewsums toe (mogelijk na een uitspraak van Stadhouders en Hoofdmannen van 7 april 1546 waarbij een alternerend presentatierecht werd toegekend aan Bartold en Peter Entens aan de ene en de kinderen van Wigbold van Ewsum aan de andere kant)²³¹ en consenteerden in de door hun tegenpartij mogelijk reeds voor het overlijden van Schatter gedane presentatie van

1546

Frederick ten Hoevell

die echter in hetzelfde jaar afstand deed van de prebende over welke resignatie wederom onenigheid ontstond. Een ongedateerd stuk noemt heer Fredericus prebendaat te Middelstum vanwege Bartold Entens.²³² Op 26 december 1546 verklaart laatstgenoemde de resignatie van Fredericus ten Hoevell als prebendaat van de Nicolaasprebende te aanvaarden omdat deze buiten zijn medeweten is geschied en voorts omdat 'wy hyer anders gheen predicanth hebben' en hier een goede predikant behoeven.²³³ Christoph van Ewsum legt 29 december 1546 (niet 1547) een door Mgr. Johannes Rengers, pastoor alhier, gezegelde verklaring van de resignatie door ten Hoevell over en protesteert tegen het uitspreken van een voorlopig vonnis omdat Rengers ernstig ziek is.²³⁴ Een ongedateerd stuk vermeldt de vragen, aan ten Hoevell tijdens de behandeling van de zaak te stellen. Daaronder is de vraag of hij niet in aanwezigheid van Rengers voornoemd als medecollator der prebende en van de kerkvoogden te Onderwierum,*²³⁵ waar hij als pastoor is gepresenteerd en geïnstituëerd, op 24 december 1546 afstand heeft gedaan.²³⁶ Een ander – eveneens ongedateerd – stuk bevat de verklaring van de procurator van de Van Ewsums dat de resignatie is geschied ten overstaan van Rengers.²³⁷ Entens stelt 29 maart 1547 dat ten Hoevell overhaast heeft geresigneerd na de presentatie voor en ander beneficium doch zijn resignatie heeft ingetrokken toen hij dat beneficium niet kreeg. De Van Ewsums stellen daartegenover dat ten Hoevell op zijn resignatie is teruggekomen op instigatie van Entens en omdat de pastorie te Onderwierum niet 'fette genoicht' was; daarop hadden zij de prebende geconferreerd aan Johannes Hasevoeth.²³⁸ De resignatie bleef althans over het jaar 1547 door de Entens'en blijkbaar ontkend (blijkens een ongedateerd stuk

²²⁹ Vinhuizen, Kerkkroniek van Middelstum, 22 kolom (1).

²³⁰ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235 reg. 372).

²³¹ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235 reg. 373).

²³² Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 269).

²³³ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39 – XV).

²³⁴ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39 – XVII).

²³⁵ Niet Wirdum* zoals Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 161 aangeeft.

²³⁶ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39 – XVII).

²³⁷ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39 – XXIII).

²³⁸ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39 – XI).

verklaarde deze partij de resignatie 26 december herroepen te hebben)²³⁹ en ook ten Hoevell voegde zich daarnaar, bleef zich althans als rechtmatig bezitter der prebende beschouwen: een ongedateerd stuk bevat zijn klacht door de Van Ewsums en Johan Hasevoet in het bezit van de prebende te zijn gestoord alsmede zijn verzoek in het bezit ervan te worden hersteld.²⁴⁰ Blijkbaar is de resignatie echter van kracht verklaard alsmede de conferatie der prebende aan

1547-1552(8?) **Johannes Hasevoeth**

hiervoor reeds genoemd als bedienaar van de prebende namens Gerardus Schatter en in 147 blijkbaar in het bezit der prebende, daarin betwist door Frerick ten Hoevell.²⁴¹ Hij wordt meermalen genoemd als vicarius van het Nicolaasleen; 4 januari 1552 wordt als getuige genoemd de organist Johannes terwijl Johannes Hasevoeth, organist alhier, als getuige optreedt.²⁴² Onduidelijk is of hier sprake is van de prebendaat of van de in 1552 genoemde organist die overigens verder nergens voorkomt. Onduidelijk is hoelang Johannes Hasevoeth de prebende heeft bezeten. Een register uit 1553 geeft aan dat 'heer Johan nu heer Ewolt' tho Middelstum' 6 grazen gebruikt te Westerwijtwerd.²⁴³ Met heer Ewolt is bedoeld Ewaldus Ahuesensis die echter eerst in juli 1559 in de vicarie geïnstitueerd werd. Waarschijnlijk zal de toevoeging later geschied. Indien met heer Johan bedoeld is Johannes Hasevoeth zal deze tot omstreeks 1558 de prebende hebben bezeten. Nog in 1557 wordt heer Johannes Hasevoet te Middelstum genoemd.²⁴⁴

1559 - 1561 **Ewaldus Ahues**

wordt in juli 1559 inde Nicolaasvicarie geïnstitueerd; voor zijn institutie betaalde hij 1 daalder.²⁴⁵ Op 25 september 1561 deelt de pastoor te Middelstum aan Johan van Ewsum mee dat Ewolt 'ingelett' is te Garmerwolde* en stelt als opvolger in diens vorige (niet met name genoemde) officie een (niet met name genoemde) priester uit Loppersum* voor.²⁴⁶ Zonder twijfel is hier sprake van de Nicolaasvicarie. Ewaldus Ahues komt nadien als pastoor te Garmerwolde* voor.

1563 **N.N.**

Blijkens het visitatieverslag uit 1563 werd, waarschijnlijk in dat jaar doch voor 1 september, een vicarius alhier geïnstitueerd waarvoor twee daalder werd voldaan.²⁴⁷ Mogelijk had een en ander betrekking op dit leen en is bedoeld de volgende (of diens opvolger)

1563 **Johannes Christophori**

²³⁹ Arch. Farmsum nr. 530.

²⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 339 (oud nr. 39 – XVIII).

²⁴¹ Arch. Ewsum nr. 389 (oud nr. 217 reg. 458).

²⁴² Arch. Ewsum nr. 98 (oud nr. 131 reg. 483).

²⁴³ Alma, 'Dorpsterzijlvest', 132.

²⁴⁴ Arch. Ewsum nr. 595 (oud nr. 136).

²⁴⁵ Visitatie 1559, 294.

²⁴⁶ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G-XXIII).

²⁴⁷ Visitatie 1563.

die in 1563 als vicarius van het Nicolaasaltaar alhier voorkomt.²⁴⁸ Hij heeft de prebende echter niet lang bezeten. Op 2 april 1579 komt hij als kapelaan* alhier voor.

1565 **N.N.**
Op 5 juli 1565 deelt de pastoor te Middelstum mee in zijn kwaliteit als officiaal voorlopig de investituur geweigerd te hebben aan een jongen van 13 à 14 jaren oud als prebendaat van de Nicolaasvicarie.²⁴⁹ Het visitatieverslag over 1565 vermeldt echter de institutie van een vicarius alhier.²⁵⁰ Mogelijk betreft het dit leen.

1587? ? **Frederick van Wlfften**
anno ‘duisent vijfthondert tachtentich ende soeven ...’ genoemd als vicarius en *sacellanus* alhier²⁵¹ en was wellicht vicarius van de Nicolaasvicarie. Het stuk waarin hij wordt vermeld werd met dat waarin Johannes Christophori in 1563 als vicarius van deze prebende voorkomt, in 1628 in één geschil gebruikt. De datering is onzeker omdat Friderich von Wulften reeds in 1583 voorkomt als pastoor te Leermens* en deze hoedanigheid moeilijk met een kapelaanschap elders te combineren viel tenzij hij de bediening van de kapelanie aan een ander overliet.

Reformatie

1599 **Hermannus Bertoldi Reneman**
Op 5 april 1599 verklaart Joost van Ewsum de Nicolaasvicarie alhier aan Hermannus Bartols anders Reneman te hebben geschonken.²⁵² Voor hem zie verder bij de Onze Lieve Vrouweprebende* alhier.

Onze Lieve Vrouwevicarie

Deze vicarie werd volgens de verzameling twijfelachtige stukken (zie hiervoor) omstreeks 1450 gesticht door Maria, zuster van Onno van Ewsum.²⁵³ De priester Joannes van Campen alhier zou omstreeks dez tijd vier stukken land aan deze vicarie geschonken hebben.²⁵⁴

- 1476 **Egbert Onsta**
eerder pastoor alhier, werd na zijn resignatie prebendaat van het altaar van de Heilige Maagd en overleed als zodanig 20 augustus 1476.²⁵⁵

1501 **Johannes**
wordt met de pastoor en heer Ludolphus in de parochielijst van 1501 genoemd.²⁵⁶ Hij zal de toenmalige bezitter van dit leen zijn geweest.

²⁴⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 14, 1628, 15 december.

²⁴⁹ Arch. Ewsum nr. 23 (oud nr. 132 H – LXXXV).

²⁵⁰ Visitatie 1565.

²⁵¹ Arch. Classis Middelstum nr. 14, 1628, 15 december.

²⁵² Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235 reg. 625).

²⁵³ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235).

²⁵⁴ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235).

²⁵⁵ GDW nr. 186; zie ook Schmidt, ‘Epitaaf’, 68-75. Afbeelding: Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 447.

²⁵⁶ RC II, 9v.

1502 - 1504 Ufko Epkens van Reide

bezat althans van 1502 tot 1504 de Onze Lieve Vrouweprebende alhier. Door de broers Abeke, Roleff en Wigbold van Ewsum was hem deze geschonken met het recht daarover vrij te beschikken; 15 september 1533 verklaart hij in 1502 en 1504 landen van deze prebende verhuurd te hebben; toen hij de verklaring aflegde was hij prebendaat te Appingedam*.²⁵⁷ Hoe lang hij de prebende alhier heeft bezeten is niet nauwkeurig te bepalen. Ufko ontving blijkens een notitie uit 1510 een jaarlijkse rente,²⁵⁸ en komt meermalen voor in de rekenboeken van Wigbold van Ewsum, zo onder meer 1510 met zijn broer Waltke²⁵⁹ en 1521 wegens het halen van rogge uit Westfalen.²⁶⁰ Rente ontvangt hij ook in 1524, 1525, 1526,²⁶¹ terwijl hij in de rekenboeken nog voorkomt 1 mei 1551.²⁶²

..... Ufardus Sybrandi

proost van Loppersum (en pastoor te Westeremden*) verklaart 25 april 1533 van de jonkers van Ewsum 'ondages' de Onze Lieve Vrouweprebende alhier te hebben ontvangen met het recht daarover vrij te beschikken.²⁶³

1519-1552(9) Mr. Hercules van Ewsum

reeds hiervoor als pastoor genoemd, wordt in 1519 prebendaat van de Onze Lieve Vrouweprebende alhier die voordien verbonden was aan de kapelanie van Ewsum.²⁶⁴ 'Arkules' kwam in 1513 in het Fraterhuis te Groningen; voor zijn verblijf aldaar moest jaarlijks 11 Philips gulden worden betaald.²⁶⁵ Hij komt zeer vele malen als vicarius of prebendaat van dit leen voor. De Munsterse officiaal en aartsdiaken verklaart 29 juli 1552 aan magister Hercules de Esum voor zijn leven dispensatie te hebben gegeven van de plicht tot aanwezigheid bij de prebende alhier.²⁶⁶ Nadien komt hij niet meer voor met betrekking tot deze prebende. Aangenomen kan echter worden dat hij deze heeft bezeten tot zijn overlijden in 1559.²⁶⁷ Op 9 april 1556 komt hij voor als procurator van het gasthuis te Middelstum.²⁶⁸ Hercules was van 1535 tot tenminste 1539 pastoor te Westeremden*, in 1547 enige tijd pastoor te Middelstum (zie hiervoor) en voorts enige tijd prebendaat van de Nicolaasprebende* alhier waarvan hij in 1539 resigneerde. Hij was de vader van Hercules van Ewsum de jongere (die in 1564 Azega huurde²⁶⁹ en veelvuldig zakelijke belangen van de Van Ewsums behartigde) en Catharina die in 1578 als weduwe van Peter Sandtfort met haar broer genoemd wordt²⁷⁰ en wier zoon Peter prebendaat te Garsthuizen* werd.

²⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234 reg. 220).

²⁵⁸ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 22 deel 2).

²⁵⁹ Arch. Ewsum nr. 548 (oud nr. 21).

²⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 22 deel 2).

²⁶¹ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 2).

²⁶² Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 136, staatboek 1551vlg.).

²⁶³ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234 reg. 218).

²⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234).

²⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 22 deel 2).

²⁶⁶ Arch. Ewsum nr. 369 (oud nr. 212 reg. 469).

²⁶⁷ GDW nr. 424.

²⁶⁸ ARCH. Hjk nr. 98 (ChvdH I nr. 8).

²⁶⁹ Arch. Ewsum oud nr. 136.

²⁷⁰ Arch. HJK nr. 77 (ChvdH IV nr. 257).

1559 - 1571 Henricus Hovinge

ontvangt kort na Pinksteren 1559 de Onze Lieve Vrouweprebende alhier. De prebende was van oudsher verbonden aan de kapelanie van Ewsum; aangezien Henricus nog geen geestelijke is verbindt zijn vader Berner Hovinge zich de Heer van Ewsum te dienen.²⁷¹ In juni 1559 wordt Hinricus Hovynck *adolescens* geïnstitueerd in de Mariavicarie alhier waarvoor hij één daalder betaalt.²⁷² Op 21 maart 1568 wordt een kerkelijk vonnis tegen Hinricus Hovinge uitgesproken wegens zware mishandeling.²⁷³ Eind september 1568 wordt meegedeeld dat de zoon van Berner Hovinge wel geen priester zal worden en aan de secretaris van Johan van Ewsum gelast terstond een ander, wel priester zijnde, in te leiden, al dan niet in aanwezigheid van de commissaris, heer Egbert.²⁷⁴ Uiteindelijk doet Henricus, bijgestaan door zijn vader Berner (die redger was te Middelstum²⁷⁵) 29 augustus 1571 afstand van de prebende waarbij een overeenkomst over de afwikkeling der zaken wordt gesloten.²⁷⁶

1571 - Liborius Forster

gewezen vicarius aan de Martinikerk* te Groningen*, wordt 31 oktober 1571 als opvolger van Henricus Hovinge gepresenteerd tot de Onze Lieve Vrouweprebende alhier.²⁷⁷ Reeds 11 april 1556 wordt hij genoemd als dienaar van de Van Ewsums.²⁷⁸ Op 7 maart 1572 verklaart de bisschop van Groningen dat tegen de proclamatie van Liborius Forster, priester bij de kapelanie van Ewsum, niemand is opgekomen; kort daarop wordt hij in de prebende bevestigd. Uit het stuk blijkt voorts dat de kapelanie nu is omgezet in een vrije prebende.²⁷⁹ Wanneer in 1588 ‘unser Cappellanie ofte prebende huess’ door soldaten uit Usquert ten dele is verbrand en ten dele verwoest komen Abeko en Joost van Ewsum als collatoren met Forster 23 februari 1588 overeen dat het huis op zijn kosten zal worden hersteld; de kerk wil daarvoor niet zorg dragen omdat het leen ‘ein vrije Cappellanie is, und die besitter derselven, thot gener diensten verbonden is: die landen oeck daertho behorende nicht mortificeert’ zijn.²⁸⁰

Op 9 januari 1569 geeft Johan van Ewsum voor Liborius Forster een goed getuigenschrift; deze heeft hem ruim vijf jaren als schrijver en in rechtsgedingen gediend en verlaat hem nu met zijn goedkeuring.²⁸¹ Reeds 17 juli 1570 verklaarde Liborius Vorster, vicarius (te Groningen*), zich weer bereid bij Johan van Ewsum in dienst te treden mits hij de prebende te Middelstum en/of die te Loppersum* (waarvan Gerhardus Werninck, pastoor alhier bezitter is) geniet.²⁸² In 1571 was Forster een tijdlang pastoor te Vries, in 1578 vicarius te

²⁷¹ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234).

²⁷² Visitatie 1559, 294.

²⁷³ Arch. Ewsum nr. 375 (oud nr. 232 reg. 558).

²⁷⁴ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 b – XXXIV).

²⁷⁵ Arch. Ewsum nr. 419 (oud nr. 241 reg. 581), nr. 384 (oud nr. 234 reg. 585 en 586).

²⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234).

²⁷⁷ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234).

²⁷⁸ Arch. Ewsum nr. 30 (oud nr. 132 E-IV).

²⁷⁹ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234).

²⁸⁰ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234).

²⁸¹ Arch. Ewsum nr. 38 (oud nr. 133 – XLI).

²⁸² Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M-LXXXI); vgl. nr. 26 (oud nr. 132 M-LXXXV, 20 september 1570).

Roden. Van beide beneficijs was het collatierecht in handen van Johan van Ewsum.

Liborius Forster, ‘unsers hueses cappellain tho Ewsum’ wordt 31 mei 1584 door de Van Ewsums benoemd tot pastoor te Toornwerd* (zie aldaar). Hij bleef daarbij in het bezit van de prebende alhier. Op 1 september 1585 wordt hem vergund het prebendehuis te kopen.²⁸³ Als pastoor te Toornwerd en prebendaat alhier komt hij nog voor 17 maart 1593.²⁸⁴ In 1594 was hij tevens pastoor te Middelstum (zie hiervoor). Na de Reformatie behield hij het pastoraat echter niet. Wel bleef hij in het bezit van de prebende. Volgens een rapport uit omstreeks 1601 is er een leen te Middelstum, groot omstreeks 80 grazen, in gebruik bij ‘die olde mispaepe Liborius Forster’; het leen zou jaarlijks 150 Emders gulden aan huur doen. Van deze landerijen zouden de Van Ewsums 25 grazen, liggende bij Rodeschoele, verset hebben aan de officiaal Krijthe.²⁸⁵ Een synodaal rapport uit 1604 noemt een prebende alhier ‘dewelcke een oude paepe Liborius itzundes gebrucket’.²⁸⁶ Op 5 februari 1605 verklaart hij met Caspar van Ewsum een overeenkomst te hebben gesloten over het herstel van de goederen, tot de prebende behorende.²⁸⁷ Later – 28 september 1609 – verklaart hij deze overeenkomst onder dwang te hebben gesloten;²⁸⁸ hij was 21 september 1609 aangesproken door Bartold Reneman namens zijn zoon die de landhuren van deze prebende, door Caspar van Ewsum aan Bartold’s zoon gegeven, heeft doen arresteren waarna partijen wordt opgelegd daarover de volgende rechte dag te disputeren. Op 5 oktober 1609 bepalen de Hoofdmannen dat hij wegens de prebende alhier jaarlijks 75 carolus guldens moet betalen aan Bartold Reneman.²⁸⁹

160. **Johan Bartolds Reneman**

Op 17 januari 1611 zegt Bartold Reneman namens zijn zoon land van deze prebende op.²⁹⁰ Blijkens mededeling van 9 december 1611 is de vicarie (alhier) vergeven aan Johan, zoon van Bartold Reneman;²⁹¹ Forster kan derhalve niet meer als bezitter ervan beschouwd worden. Gedeputeerde Staten besluiten 3 februari 1613 Bartold Reneman wegens het gebruik van enige landen te Middelstum (ongetwijfeld vicarie- of prebendeland) te ontbieden.²⁹² Johan Reneman komt nog voor 17 juni 1619.²⁹³

Niet in overeenstemming met de vermelding uit 1611 is het besluit van Gedeputeerde Staten van 29 januari 1612 dat inzake de prebende alhier die voorheen in gebruik was bij Liborius en door de overste luitenant Van Ewsum is geconfereerd aan Hermannus, zoon van Bartold Reneman, aan Van Ewsum zal worden geschreven;²⁹⁴ de begiftigde heet nu Hermannus. Blijkens bericht van 12 februari 1612 heeft Van Ewsum inmiddels de fundatiebrief van de

²⁸³ Arch. Ewsum nr. 408 (oud nr. 236 reg. 618).

²⁸⁴ Arch. HJK nr. 57, 145.

²⁸⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102, bundel 1601.

²⁸⁶ StA nr. 857.

²⁸⁷ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234 reg. 628).

²⁸⁸ Arch. HJK nr. 844, 520, 515.

²⁸⁹ Arch. HJK nr. 844, 531.

²⁹⁰ Arch. HJK nr. 856, 292v.

²⁹¹ Arch. Classis Middelstum nr. 2.

²⁹² Arch. PKV Groningen nr. 42.

²⁹³ Arch. HJK nr. 853, 94.

²⁹⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

prebende overgelegd waaruit blijkt dat aan de prebende *cura animarum* (zielzorg) is verbonden. Caspar van Ewsum heeft de Onze Lieve Vrouweprebende 14 april 1605 geconfereerd aan Hermannus Reneman te Groningen.²⁹⁵ Deze was ook in het bezit van de Nicolaasprebende alhier.

Maria Magdalenaprebende

Deze prebende is alleen bekend uit een vermelding uit 1496.²⁹⁶

1496

Allardus Jarghes

de Frisia, clericus perpetuus beneficiatus ad altare S. Marie Magdalene te Middelstum verkrijgt 16 september 1498 van Paus Alexander VI vergunning zich door een willekeurige bisschop aan de curie buiten de voorgeschreven termijn te mogen laten wijden.²⁹⁷ Mogelijk is hij dezelfde als Mr. Allert Jarges, priester van de johannieter commanderie te Warffum, genoemd van 1529 tot 1533.²⁹⁸

Heilig Kruisvicarie

Deze werd in 1503 gesticht door Abeko van Ewsum bij testament van 1 november 1503.²⁹⁹ De collatie ervan zal berusten bij de eigenaar van de borg Ewsum. De weduwe van de stichter schonk 10 februari 1528 een jaarlijkse rente aan deze vicarie,³⁰⁰ waarvan verder niets bekend is.

Kapelanie Ewsum

De borg Ewsum bezat een huiskapel. De kapelanie was van oudsher verbonden aan de Onze Lieve Vrouweprebende alhier hoewel niet altijd de kapelaan als bezitter van de prebende voorkomt. In 1519 werden kapel en prebende blijkbaar gescheiden,³⁰¹ al zijn ze later weer verenigd geweest in de persoon van Hercules van Ewsum zodat 25 oktober 1548 nog sprake is van 'des prebendaets lant onser lever vrouwen to Middelstum, oft anders de Cappellanie tho Ewsum genompt'.³⁰² Hercules wordt 7 augustus 1550 'bedener onser lever Frouwen prebende tho Middelstum, anders cappellanie tho Ewsum genoempt'.³⁰³ Op 31 oktober 1571 wordt Liborius Forster voorgesteld voor 'die Capellanie ofte prebende to dem huese tho Ewessum gehorich'.³⁰⁴

1506 - 1512 **Johan**

Meermalen noemt Wigbold van Ewsum in zijn

²⁹⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104

²⁹⁶ Reimers, G L (Reg. Suppl. 518, 123).

²⁹⁷ Reimers, G L (Reg. Suppl. 518, 273).

²⁹⁸ Arch. Ewsum nr. 569 (oud nr. 185* (1529); GA, RAG, R.F. 1531. 37 (1531, lade 116, Ewsum), en 1533, lade 121.

²⁹⁹ Arch. Ewsum nr. 64 (oud nr. 63 reg. 106).

³⁰⁰ Arch. Ewsum nr. 67 (oud nr. 233 reg. 190).

³⁰¹ Arch. Ewsum nr. 384 (oud nr. 234).

³⁰² Arch. Farmsum nr. 782 reg. 368.

³⁰³ Arch. Ewsum nr. 644 (oud nr. 142 reg. 436) en nr. 382 (oud nr. 234 reg. 436).

³⁰⁴ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 234).

rekenboeken ‘here Johan mijn cappellaen’, voor het eerst 12 november 1506,³⁰⁵ voor het laatst omstreeks 1512.³⁰⁶

1525 **Ludolphus Vresinck**

van 1521 tot 1530 prebendaat van de Nicolaasprebende alhier, komt 25 mei 1525 voor als kapelaan van Roelof van Ewsum.³⁰⁷

1537 - 1541 **Mr. Jacobus Lamberti**

Jacob, kapelaan te Ewsum, wordt voor het eerst genoemd 14 april 1537.³⁰⁸ Een stuk van 28 augustus 1537 dat hem ‘mester Jacob pastoor’ noemt tekent hij als Jacobus Lamberti sacellanus.³⁰⁹ Als pastoor te Toornwerd* en kapelaan op Ewsum komt hij voor 1 april 1538.³¹⁰ Op 3 februari 1541 wordt Jacob kapelaan op Ewsum vermeld,³¹¹ als kapelaan van de heren Van Ewsum 26 augustus 1547.³¹² Ook nadien komt hij als kapelaan voor: 27 juni 1550³¹³ en 11 maart 1552,³¹⁴ maar dat kan geen betrekking hebben op Ewsum. Hij fungeerde blijkbaar als secretaris van Johan van Ewsum; zijn laatste stuk in die hoedanigheid is gedateerd 11 november 1554.³¹⁵

Hij zal dezelfde zijn geweest als Jacob, kapelaan op de Nienoord (onder Midwolde*) waar hij – blijkens stukken uit 1537 – reeds in 1531 was.³¹⁶ Na zijn verblijf te Middelstum zal hij daarheen zijn teruggekeerd: ‘Heer Jacob Cappellaen up de Nijenoert’ wordt genoemd 16 oktober 1555,³¹⁷ ‘Heer Jacob up den Nijenoert’ 16 maart 1556.³¹⁸

1547 - 1552 **Mr. Hercules van Ewsum**

Op 26 september 1547 verleent de Munsterse officiaal aan Hercules van Ewsum, pastoor alhier, dispensatie om tegelijk met het pastoraat *de Cappellaria nobilium de Ewsuma*, genaamd de Onze Lieve Vrouweprebende *sub uno tecto* te mogen waarnemen.³¹⁹ Hij krijgt 29 juli 1552 verlof voor afwezigheid van zijn prebende (in dorso: ‘dat M. Harcules verloevet wort neet stedes sijne prebende offte capplenij to Middelstum to bewonen’.³²⁰

1563 - 1565 **Johan van der Moer**

³⁰⁵ Arch. Ewsum nr. 548 (oud nr. 21).

³⁰⁶ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 22 deel 2).

³⁰⁷ Arch. Ewsum nr. 576 (oud nr. 45).

³⁰⁸ Arch. Ewsum nr. 579 (oud nr. 31 reg. 246) en nr. 722 (oud nr. 135 reg. 246).

³⁰⁹ Arch. Ewsum nr. 68 (oud nr. 73 reg. 249).

³¹⁰ Arch. Ewsum nr. 492 (oud nr. 137 reg. 253).

³¹¹ Arch. Ewsum nr. 10 (oud nr. 29).

³¹² Arch. Ewsum nr. 110-113 (oud nr. 264 reg. 390).

³¹³ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-XII).

³¹⁴ Arch. HJK nr. 52, 266.

³¹⁵ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-XIII); als secretaris komt Jacob reeds voor kort na 8 juni 1548 (Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134) en ook bijvoorbeeld 17 juli 1551 (Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134 C – V)).

³¹⁶ Arch. Nienoord nr. 25 c, 11 april 1537.

³¹⁷ Arch. HJK nr. 52, 209.

³¹⁸ Arch. HJK nr. 52, 279.

³¹⁹ Arch. Ewsum nr. 369 (oud nr. 212 reg. 393).

³²⁰ Arch. Ewsum nr. 169 (oud nr. 212 reg. 469).

komt 25 maart 1563³²¹ en 14 juni 1565³²² voor als kapelaan van Johan van Ewsum. Op 30 mei 1567 verzocht hij Liborius Forster medewerking ter benoeming als vicarius te Vries.³²³ Johannes de Moer verzoekt in 1580 tevergeefs het pastoraat te Midwolda*.

- 1584 **Liborius Vorster**
 ‘unes hueses cappellain tho Ewssum’ wordt 31 mei 1584 door de gebroeders van Ewsum gepresenteerd als pastoor te Toornwerd*.³²⁴ Men zie voor hem verder aldaar en onder het pastoraat en de Onze Lieve Vrouweprebende alhier.

Overige geestelijken

- 1403 **Bertholdus**
 prebendat alhier, komt voor 31 maart 1403.³²⁵ Men zie verder onder de kapelaans.
- 1488 **Johan**
 In 1488 (omstreeks Pinksteren) verklaren Seyne Igermans en zijn vrouw Alijt en hun zoon Mr. Igerman, priester, niets dan goed te weten van Johan, nu vicarius te Middelstum, die met Igerman te Zwolle ter schole was geweest en zich bij de magistraat van Kampen had beklagd over door Seyne en de zijnen verstrooide lasterpraat.³²⁶
- 1513 - 1523 **Haye**
 In de rekenboeken van Wigbold van Ewsum komen verschillende betalingn door Wigbold aan zijn ‘zuster Ide’ (zijn schoonzuster, weduwe van Aepko van Ewsum) en een niet met name genoemde broer, welke betalingen worden gedaan en overgebracht door heer Haye die op deze wijze voorkomt in 1513³²⁷ en 1523.³²⁸ In de jaren 1524, 1525 en 1526 geschiedden zij door heer Ludeke,³²⁹ wel de reeds genoemde prebendaat Ludolphus Vresinck.
- 1522 - 1526 **Nanne**
 Wigbold van Ewsum noteerde in één van zijn rekenboeken dat heer Nanne Midwinter 1524 twee jaren bij hem geweest was en jaarlijks 10 Emders gulden ontving.³³⁰ Nanne komt voor het laatst voor 7 juli 1526.³³¹
- 1527 **Jacob**
 priester alhier, wordt genoemd 21 januari 1527.³³²

³²¹ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G-LII).

³²² Arch. Ewsum nr. 23 (oud nr. 132 H-LXXXIII).

³²³ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 B-XXIV).

³²⁴ Arch. Ewsum nr. 407 (oud nr. 236 reg. 618).

³²⁵ OGD nr. 1146.

³²⁶ GA Kampen, Oud Archief nr. 219, 105.

³²⁷ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 22 deel 2).

³²⁸ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 2, 1v).

³²⁹ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 2).

³³⁰ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 2).

³³¹ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 2, 1).

³³² Arch. Ewsum nr. 378 (oud nr. 233 reg. 185).

- 1559 **Wesselus Alberti**
geestelijke alhier, deelt 24 januari 1559 het overlijden van Godfridus Ludolphi, pastoor alhier en Munsters officiaal, mee.³³³
- 1567 - 1568 **Petrus Wilhelmus, a Geel**
viceprebendaat alhier, verzoekt 20 november 1567 Liborius Forster om voorspraak bij Johan van Ewsum ter verkrijging van de vacante vicarie te Zeerijp*; voorts refereert hij aan de vacante pastorieën te Vries en Enum*. ³³⁴ Op 22 april 1568 wordt genoemd Petrus a Geel, viceprebendaat alhier. ³³⁵ Op 15 juni 1568 dankt Petrus Wilhelmus Liborius voor diens destijds gedane voorspraak (hij verkreeg inderdaad de vicarie te Zeerijp* maar het verzet van enkele collatoren noopte hem hiervan te resigneren) maar beklaagt zich er ook over nog steeds viceprebendaat te zijn en nog ‘geen eigen plaets’ te hebben. ³³⁶
- 1570 **Hinricus Nicolai**
vicarius alhier, komt voor 25 april 1570. ³³⁷

De hiervoor als zeer twijfelachtig aangemerkte stukken maken nog melding van

- vòòr 1514 **Joannes a Campen**
prebendaat van deze kerk. ³³⁸
- 1514 **Joannes Adick**
vicarius Beatae Marie Virginis alhier. ³³⁹

Waarschijnlijk gaat het om gefingeerde personen.

Tenslotte kan nog worden vermeld dat 4 juli 1592 de meiers van de (niet nader aangeduide) prebende alhier wordt gelast de huren der prebendelanden op te brengen niettegenstaande de daarop door de pastoor te Westeremden* (sc. Hermannus Reneman) gelegde arresten. ³⁴⁰

³³³ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 152.

³³⁴ Arch. Ewsum nr.36 (oud nr. 133 b – XXVIII).

³³⁵ StA Münster, MLA 8, 1-15, Bd. 3, 535.

³³⁶ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 b – XXX).

³³⁷ Aud. nr. 295, 182v.

³³⁸ Arch. Ewsum nr. 378 (oud nr. 233)

³³⁹ Arch. Ewsum nr. 378 (oud nr. 233).

³⁴⁰ Arch. HJK nr. 57, 85v.

MIDWOLDA

Patroon: **Johannes Baptist**

Bijzonderheden:

Emmius deelt mee dat Midwolda tweemaal verplaatst is.¹ Onder verwijzing naar Emmius schrijft Molema dat Midwolda driemaal verplaatst is.²

Beninga vermeldt dat in 1413 Reinste, dochter van Hiske (Abdena), proost van Emden, en vrouw van Hayo Addinga ‘de kercke tho Midtwolde uth oren egengude und mit 4 tohrens maken deet, als men noch sehen mach’ (de schrijver overleed in 1562).³ Elders schrijft hij dat ‘Fruwe Reinste leet de kercke tho Midtwolde mit den 4 toernen spaeren.’⁴ De kerk is echter ouder; mogelijk heeft Reinste belangrijke verbouwingen laten uitvoeren. In 1514 werd de kerk ‘mitten vier toernen’ door de Groningers en de graaf van Oostfriesland bezet om de doorvaart van Slochteren over de Dollard naar Emden via Midwolda te verzekeren. De kerk kwam door de Dollardinundatie allengs in de problemen. Het dorp zal reeds geruime tijd vóór 1600 zijn teruggenomen naar de huidige bewoningslijn. Op 27 februari 1584 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen ‘Den van Midtwolde angesacht, se musten rhaden tot der kercken reparatie, een eerb. Raedt kond hoer geen consent gheven, Grijsefrouwen huze daertho t gebruijckende’.⁵ In 1668 werd voorgesteld de kerk af te breken; een van de torens stortte toen in evenals ‘het gewelfte der kercke’.⁶

Op 20 mei 1699 verzoeken enkele medecollatoren van Midwolda Burgemeesteren en Raad van Groningen de oudkerkvoogd Hermannus Broers te autoriseren tot de verkoop van ‘het oude houdt an de oude kercke’ aldaar omdat er nu geen kerkvoogden in functie zijn; het verzoek wordt toegestaan.⁷ Op 25 mei 1699 wordt een verzoek enig afgefallen en gesleten hout van de oude kerk te Midwolda te mogen verkopen toegestaan.⁸ Op 26 maart 1706 wordt toestemming gegeven de klok in de ‘oude toorn’ van Midwolda te verkopen.⁹ Op 23 april 1706 wordt gemeld dat aan de oude toren te Midwolda was uitgehouwen de roede, te gebruiken bij het meten van landerijen in het Oldambt. De toren is zeer vervallen en de maat moeilijk zichtbaar. Verzocht wordt op kosten van het gehele Oldambt de maat op een ijzeren staaf af te meten en deze ten stadhuize te Groningen te bewaren; Burgemeesteren en Raad staan zulks toe.¹⁰ De kerkvoogden van Midwolda verzoeken 19 augustus 1707 toestemming tot de bouw van een nieuwe toren en het maken van een nieuwe klok; deze wordt verleend.¹¹ De collatoren van Midwolda en Nieuwolda verzoeken en verkrijgen 9 januari 1708 toestemming voor de afbraak van de ‘oude ruineuse kerk’ van Midwolda.¹² Een nieuwe kerk kwam echter pas in 1738 tot stand.¹³ Uiteindelijk werd de oude kerk in 1760

¹ Emmius, *Descriptio*, 38 (...*reliquiae in interiore jam secundum translatare*), aangehaald door Arendts en Westerhoff, *Natuurkundige geschiedenis*, 170; laatstelijk door Molema, ‘Steenhuis Midwolda’, 131.

² Molema, ‘Steenhuis Midwolda’, 31. De huidige plaats van het dorp zal reeds bestaan hebben ten tijde van Emmius. Betekent een en ander dat Midwolda achtereenvolgens op drie plaatsen was gevestigd of op vier?

³ Beninga, *Cronica*, 255.

⁴ Beninga, *Cronica*, 846.

⁵ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 603. In 1528 diende het klooster dat ter hoogte van de huidige bewoningslijn lag wel voor de opvang van de parochianen van Oostwold (Old.)* wier kerk was afgebroken.

⁶ BROB, ‘Overzicht’ nr.3, 5 en Halbertsma, ‘Sporen’, 18-20.

⁷ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 14.

⁸ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 16.

⁹ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 18. Is dit mogelijk de klok die later te Uitwierde* hing?

¹⁰ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 18.

¹¹ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 18.

¹² GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 18.

¹³ Georgius en De Smet, *Nieuwolda*, 38.

afgebroken.¹⁴ De oude kerkstede bleef steeds bekend onder de naam ‘Ol kerke’; ten onrechte vermeldt Tromp dat de daarop staande boerderij ‘Ol kerke’ op de plaats van het vroegere klooster te Midwolda staat.¹⁵

Tweemaal heeft op deze plaats archeologisch onderzoek plaatsgevonden. De eerste keer in 1951/1952 toen door Halbertsma de fundamenteën ontgraven werden van de oude kerk. Blijkens diens onderzoek stond hier een zeer groot éénschepig bakstenen gebouw met dwarspand¹⁶ uit de dertiende eeuw. Zowel aan de westzijde van het schip als in de hoeken van dwarspand of –schip en rechtgesloten koor hebben zich twee torens bevonden; de westgevels der twee westtorens werden verbonden waardoor de lengte van de kerk van 48 op 52 meter kwam; de ruimte was binnenwerks 13,5 meter.¹⁷ Volgens Halbertsma was de plaats waar de naar zijn mening dertiende-eeuwse kerk stond voordien niet of slechts korte tijd bewoond.¹⁸ Op basis van deze datering moet inderdaad van een verplaatsing van de kerk vanaf een andere plaats sprake zijn geweest. Theodoricus Nicolai, kellenaar van het klooster Termunten, verklaart in 1565 dat drie abten ‘in de Olde Stoeve begraven liggen, welke plaetse nu in t diepste van den Dollart is gelegen, beholtelicken dat Middewolder kercke up ettelick ackerlant van de Olde Stoeve, met een deel van het choer, gelegen is’.¹⁹ Het kort voor 1247 gestichte klooster werd in 1299 verlaten; de monniken verhuisden naar Termunten.²⁰ De oudste kerk van Midwolda zal wellicht in de omgeving van het klooster, dus te Nieuwolda, gezocht kunnen worden. Volgens overlevering zou ter plaatse van de boerderij ‘Dijkvliet’ te Nieuwolda een kapel gestaan hebben waarvan de fundamenteën zich nog onder de schuurdeel zouden bevinden.²¹

In 1994 werd de kerkstede door Molema opnieuw onderzocht. De bakstenen kerk had een westwerk met twee torens en twee koorhoektorens en een half rond gesloten koor met halfronde apsis. De totale lengte was 62 meter, zonder de uitbouwsels aan de torens 58 meter; het schip met buitenwerks 23 meter, het dwarsschip ruim 34 bij 13 meter.²² Weliswaar werden brokken tufsteen aangetroffen maar er is te weinig bewijs voor een religieus gebruik van het terrein vóór de late twaalfde/vroege dertiende eeuw. De bewoningssporen op het oude kerkhof zijn ouder dan de kerk zelf.²³ Het koor stond op de zogenoemde kloosterkavel, de heerd die (later) toebehoorde aan het klooster. Volgens Molema moeten kerk- en kloosterkavel oorspronkelijk in één hand zijn geweest. Vast staat dat de kerk ouder is dan het (later) verlaten klooster. Gezien de zeer grote omvang van de kerk ziet hij de bisschop van Munster of een ‘rijksklooster’ als de initiatiefnemer van de bouw van de kerk in een verder nog onontgonnen gebied. Deze zou kort daarop verantwoordelijk voor de stichting van Campus Silvae zijn geweest.²⁴

Sporen van een voorafgaande kerk, van tufsteen of hout, zijn niet aangetroffen. Wel maakt Molema zoals gezegd melding van brokken tufsteen maar er is te weinig bewijs voor een voorafgaande tufstenen kerk ter plaatse. De brokken kunnen echter wel afkomstig zijn van een eerdere kerkstede elders. Dat de ontwikkeling van dit gebied met eerst Midwolda rond

¹⁴ Wierenga, ‘Kruisbasiliek’.

¹⁵ Tromp, *Groninger kloosters*, 38; in tegenspraak daarmee 37, afbeelding 9.1 die de juiste situering van het nonnenklooster aangeeft.

¹⁶ Halbertsma, ‘Overzicht’, 5 en Halbertsma, ‘Sporen’, 18-20.

¹⁷ Halbertsma, ‘Overzicht’, 5. Een schema van de gevonden funderingen in Bulletin KNOB 71 (1972), tegenover 23, afbeelding 4, pl. VIII (tekening ROB 1951).

¹⁸ Halbertsma, ‘Overzicht’, 5.

¹⁹ Georgius en De Smet, *Nieuwolda*, 46-47.

²⁰ Over deze verplaatsing ook Feikens en Mol, ‘Menterne’, 1-12.

²¹ Georgius en De Smet, *Nieuwolda*, 35. Molema spreekt over funderingsresten van het klooster op de betrokken plaats die echter niet archeologisch is onderzocht, Molema, ‘Midwolda’, 91.

²² Molema, ‘Midwolda’, 82-83. De opgravingsplattegrond Ibid., 81.

²³ Molema, ‘Midwolda’, 88-89.

²⁴ Molema, ‘Midwolda’, 90-91.

1200 en daarna de stichting in snel tempo van kerken in de rest van het Wold-Oldambt volgde²⁵ lijkt ons te laat gedateerd.

Het zegel van het Oldambt waarvan de oudst bewaard gebleven afdruk uit 1347 dateert²⁶ toont een kerk met drie torens (niet vier zoals de zegelbeschrijving stelt).²⁷ Een afbeelding van de kerk met vier torens wordt gevonden op een zeventiende-eeuwse koperen bus van het Termunterzijlvest²⁸ en komt niet, zoals wel is gesteld,²⁹ overeen met die op het zegel doch wijkt daarop in onderdelen sterk af. Het veertiende-eeuwse zegel geeft zijbeuken aan die op de zeventiende-eeuwse afbeelding verdwenen zijn.³⁰ Een gestileerde afbeelding van de kerk met zijbeuken is opgenomen in het titelblad van het *Advertisement van Rechten* uit 1649 en van de *Korte Deductie* uit 1652.³¹

Allengs werden delen van het destijds verloren gegane land door indijking teruggewonnen. Op een aantal plaatsen werden kerken gebouwd zoals te Nieuw Beerta, Nieuw Scheemda en Nieuwolda, oorspronkelijk Midwolderhamrik geheten. Aanvankelijk was in het laatste geval formeel sprake van één kerkelijke gemeente met twee kerkgebouwen maar reeds spoedig werd Nieuwolda een zelfstandige gemeente. Op 31 januari 1662 spreken Burgemeesteren en Raad van Groningen uit dat voortgang moet worden geboekt bij de scheiding van de pastorie- en vicarielanden te Midwolda en Midwolderhamrik.³² In 1704-1705 komt de scheiding van de kerkegoederen van Midwolda en Midwolderhamrik aan de orde; op 25 maart 1705 wordt aan Burgemeesteren en Raad verzocht hiertoe gecommiteerden aan te wijzen; de scheiding zal geschieden overeenkomstig de uitspraak van de burgemeester Alting en assessoren van 18 februari 1704; het verzoek wordt 16 oktober 1705 herhaald.³³

Blijkens een mededeling van 19 februari 1662 wil Midwolderhamrik een eigen kerspelzegel en kiest het daarvoor het ‘hyeroglyphicum’ van Gideon, beschreven in het bijbelboek Richteren caput 7.³⁴ Op 19 juni 1663 worden Popko Heeres cum suis gedaagd te supersederen met de voorgenomen afgraving van een kerkhof door zijn land zoals reeds door hem is afgemeten³⁵ (bedoeld zal zijn de aanleg van een kerkhof). Een verzoek van de ingezetenen van Midwolderhamrik om een toren en een klok wordt 10 augustus 1702 toegestaan.³⁶ Op 10 maart 1710 is sprake van de bouw van een kerk te Nieuwolda.³⁷ Op 7 april 1716 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen de bouw van een kerk te Nieuwolda toegestaan. De bouw is mogelijk gemaakt door een legaat van Tymon Herckes. Het bedrag is nu gegroeid tot 16.000 gulden, boven de kerkinkomsten van 700 gulden per jaar.³⁸

De kerk was gewijd aan **Johannes Baptist**. Deze wordt als patroon genoemd in het

²⁵ Molema, ‘Midwolda’, 91.

²⁶ OGD nr. 398; afbeelding: OGD plaat V nr. 1.

²⁷ Molema veronderstelt dat het ontbreken van de dubbele westtoren mogelijk aan een perspectivisch probleem voor de zegelsnijder gezien moet worden, Molema, ‘Midwolda’, 81, 84.

²⁸ OGD nr. 398, afbeelding: OGD plaat V nr. 1 en Molema, ‘Midwolda’, 81.

²⁹ afbeelding in: Mulder en Mulder, Wigboldus, tegenover 17, en Molema, ‘Midwolda’, 80.

³⁰ Onderschrift bij Bulletin KNOB 71 (1972), tegenover 23, afbeelding 4, pl. VIII.

³¹ *Advertisement van Rechten overgelevert uyt name ende van wegen de Gecommitteerde der Vrije Oldambten op en tegens de Ed. Mo. Heeren Staten van de Provincie van Stadt en Lande* (’s Gravenhage 1649); F. Manninga, *Korte deductie nopende de territoriale superioriteit ... der beyde Oldampten* (’s Gravenhage 1652) (GA, GAG, Hs. in folio 456 deel 2, 613).

³² GA, GAG, RA III a 66.

³³ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 17: op 2 juli 1705 wordt aan Burgemeesteren en Raad verzocht gecommiteerden aan te wijzen om de kerkegoederen.

³⁴ GA, GAG, RA III a 66.

³⁵ GA, GAG, RA III a 67.

³⁶ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 16.

³⁷ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 20.

³⁸ GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 22.

randschrift van de in 1516 gegoten klok die later te Uitwierde hing.³⁹ Het patrocinium is ook af te leiden uit de zegels van de pastoors Hayko (1456⁴⁰) en Johannes Slipseman (1571⁴¹). Ook van de eerste predikant, Wigboldus Homeri, zijn zegels bekend waarop Johannes Baptist is afgebeeld.⁴² Deze komt ook voor op het kerspelzegel van Midwolda.⁴³ Het zegel van de vicarius Theodoricus (1456⁴⁴) vertoont Johannes Baptist en het Lam.

De parochielijst van 1501 noemt hier twee vicarii⁴⁵ zodat hier toen drie priesters stonden. De schattingslijst van oimstreeks 1500 geeft voor Midwolda echter slechts twee priesters aan.⁴⁶ Op de klok uit 1516 staan de namen van drie priesters.⁴⁷

De kerk bezat veel land waarvan een belangrijk deel gelegen was te Marsum en Solwerd. Het laatste zal door erfschenking aan de kerk zijn gekomen. Midwolda is één van de zeer weinige parochies waarvan de kerkenrekeningen uit de tweede helft van de zestiende eeuw bewaard zijn gebleven.⁴⁸

Pastorie

(ca)1401-1411 Nickert, Nittardus

In zijn kroniek maakt Rengers melding van Nickert, pastoor alhier, in of omstreeks 1401.⁴⁹ Nyttardus, pastoor alhier, komt voor 21 september 1411.⁵⁰

1425

Dacho (Tiacko)

rector van de parochiekerk 'in Middawaldis' verkrijgt 18 juni 1425 van Paus Martinus V de proostdij van Loppersum waar na het overlijden van de proost Titardus Remberti, een geestelijke, drie jaren geleden een leek, Jacob Beyer, zich als proost had ingedrongen.⁵¹ De pogingen Beyer daaruit te verdrijven zijn blijkbaar niet gelukt; Jacob Beyer komt als proost nog voor in 1428. Hij was een broer van Derck (Theodoricus) Beyer, proost van Humsterland en van 1441 tot 1443 pastoor te Oldehove*. Merkwaardig is dat laatstgenoemde, inderdaad een geestelijke, in hetzelfde jaar naast de proostdij Humsterland de proostdij Emden bezat die eveneens in lekenhand was geraakt. Beide supplieken kan men volgens Reimers zien in het licht van het streven de proostdijen weer in geestelijke handen te brengen.⁵²

Dacho, een verder nooit aangetroffen voornaam, is mogelijk een verschrijving (of foute lezing) van Tiacko. Hij zou dan dezelfde kunnen zijn als Tyacko die kort nadien als pastoor te Loppersum* voorkomt. Huninga noemt onder de

³⁹ GDW nr. 426. In 1706 werd blijkbaar en klok alhier verkocht (zie noot 6). Betreft het de hier vermelde?

⁴⁰ GA, GAG, R.F. 1456/4A.

⁴¹ GA, GAG, R.F. 1577/7.

⁴² GA, GAG, RA III m 3, 10 februari 1597; GA, RAG, Zegelverzameling C 306; afbeelding bij Mulder en Mulder, *Wigboldus*, t.o. 10.

⁴³ GA, RAG, Zegelverzameling C 224; afbeelding bij Mulder en Mulder, *Wigboldus*, t.o. 10.

⁴⁴ GA, GAG, R.F. 1456/4A.

⁴⁵ RC II, 11.

⁴⁶ Alma, 'Schattingen', 177.

⁴⁷ GDW nr. 426.

⁴⁸ J.B.M. Matthey, *De Archieven van de Hervormde Gemeente te Midwolda (Old.)*, nr. 25: ontvangsten 1564-1618; nr. 26: uitgaven 1564-1618. De twee andere parochies zijn Ezinge* en Zuidbroek*.

⁴⁹ Rengers, I, 91.

⁵⁰ GA, RAG, R.F. 1411/10, Verzameling van afschriften; in druk BGOG X, 175.

⁵¹ RG IV, 557; Reimers, 'Papsttum', 430. De suppliek is niet opgenomen in Reimers, *Papsturkunden*.

⁵² Reimers, 'Papsttum', 430.

beroemde Oldambtsters (een) Tiacko, proost van Loppersum, afkomstig uit Midwolda.⁵³

1441 **Obbe**

komt als pastoor alhier voor 16 februari 1441.⁵⁴

1456 - 1469 **Hayko**

wordt als pastoor alhier voor het eerst vermeld 2 augustus 1456⁵⁵ en voor het laatst 4 juli 1469.⁵⁶

1516 **Bonno**

pastoor alhier; zijn naam komt voor op de klok uit 1516.⁵⁷

1542 **Aytke Fockens**

komt 15 april 1542 als pastoor alhier voor.⁵⁸

1555 - 1567 **Gerardus Nicolai**

Gerrydt, pastoor alhier, komt voor 10 mei 1555.⁵⁹ Op 23 februari 1560 tekent hij als Gerardus Nicolai.⁶⁰ Daarna komt hij nog enkele malen voor, voor het laatst 24 februari 1567.⁶¹

In hoeverre de vermelding van Johan Huninga dat hier in 1552 door Eggo Phebens, Luwert Tiddinga en Ubeko Bennens een reformatorisch predikant werd beroepen,⁶² juist is valt niet te bepalen. Tiddinga was vrij zeker wel reformatorisch gezind; hij liet een zoon te Heidelberg studeren. Tot zijn dood as hij kerkvoogd te Midwolda. Te Heidelberg studeerde ook Ubeko Bennens. Waarschijnlijk zal de in 1552 beroepen pastoor de Reformatie niet ongunstig gezind geweest zijn zonder dat het tot een eigenlijke overgang kwam. Hij kan een geestverwant zijn geweest van Timannus van der Pol te Winschoten* die daar in 1552 kwam.

Of de in 1552 hier beroepene Gerardus Nicolai is geweest is niet vast te stellen maar niet uitgesloten.

1568 - 1568 **N.N. (Henricus?)**

kwam hier in mei 1568 doch vertrok reeds na een half jaar heimelijk van hier. Omstreeks de periode van zijn komst werden op last van graaf Lodewijk van Nassau twee klokken van hier weggevoerd⁶³ (de slag bij Heiligerlee vond 23 mei 1568 plaats). De drost Herman Clant rapporteert op 9 november 1568 dat hij met (de latere kerkvoogd) Ubeko Bennens en de vicarius heer Peter de

⁵³ Huninga, *Oratio funebris*, B 1v.

⁵⁴ GA, GAG, R.F. 1441.6.

⁵⁵ GA, GAG, R.F. 1456.4A.

⁵⁶ GA, RAG, R.F. 1469.27, Verzameling van stukken 2, 57.

⁵⁷ GDW nr. 426.

⁵⁸ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 244-248 d.d. 12 augustus 1573.

⁵⁹ GA, GAG, RA III a 1, 170.

⁶⁰ GA, GAG, nr. nRr 447; O.A. nr. 749 en 790, 815vlg. (daar ongedateerd).

⁶¹ GA, GAG, RA III N, omslag (zijnde een vidimus van een voor hem verleden akte).

⁶² Huninga, *Oratio funebris*, 2: *Eggo Phebens ... cum Luwerdo Tiddinga in bellis etiam Germanicis Gallicisque, quae secutus diu fuerat, eadem religione imbuto, et Ubecone Bennonio, abrogatos sensim faecibus ponteficiis, vocato novo Ecclesiae ministro orthodoxo puram religiosem introduxerit.*

⁶³ Arch. HG Midwolda nr. 26, 8v.

weem heeft opengebroken doch daarin slechts weinig goederen heeft aangetroffen; de pastoor en de 'Pastoersche' zijn vertrokken. De sleutel heeft hij bij Bennens achtergelaten en deze, met de vicarius en de weduwe van de koster, gelast dat als 'de Pastoor ofte syn Vrouwe' zouden terugkomen om goederen te halen zulks te verhinderen. Pogingen hiertoe zouden als geweld gelden; het reeds meegenomene zal hij moeten teruggeven. Blijkens het rapport deed de pastoor zijn eerste predicatie ('doe he daer was ghekoren' 27 mei 1568 en was hij 6 juni daaropvolgend 'In syne vulle besitt ghetreden'. De nu te verkiezen pastoor zal derhalve tot mei 'patientia draghen' moeten; het ware juist geweest zo de vertrokkene 'dat halve koeren daer ghelaten hadde'.⁶⁴

Een en ander was voor Burgemeesteren en Raad van Groningen in 1568 aanleiding de gemene collatoren te gelasten 'um oeren pastoor van der pastorie ende kerck to priveren ende to entsetten';⁶⁵ de datum van het daartoe strekkende mandaat kon niet worden vastgesteld.

Mogelijk gaat het hier om een Henricus. Op 27 februari 1570 besluit de kerkenraad te Emden dat 'D. Martinus unde H. Herbertus schoelen den pastor van Midtwolde anspreken unde vormanen in syne bewerde tegen den rector⁶⁶ unde klachte over de gemene'.⁶⁷ Op 6 maart 1570 wordt besloten dat D. Martinus, D. Johannes en D. Hinricus de rector en 'den olden pastoor' bijeenroepen om hen te verzoenen.⁶⁸ Op 7 april 1570 besluit de Emder kerkenraad dat de 'olden pastoor' de rector onbeschuldigd moet laten.⁶⁹ Verder wordt deze zaak niet aangetroffen. Harkenroht noemt een geestelijke Henricus van Midwolda die zich met vele andere Groningers te Emden ophield en in 1581 naar Leeuwarden werd gezonden om daar dienst te doen. Hij is daar blijkbaar niet gekomen of gebleven.⁷⁰

- 1570 **Johan Hindrichs.**

De secretaris van de stad Groningen tekent – onder de dagtekening 9 april 1570 – in zijn protocol aan 'De kercke tho Midtwolde in den Oldenambte is vergangen Maendage den 10 Aprilis van kelcken ende ornamenten durch den roeveren oder goesen berovet, den pastoor mytten vicarius gevangen ende up 60 rijder gerantsoent, desen oeck boven het rantsoen van 20 rijder sijn rechteroehr onder Logummer hoerne up den schepe in den dronck affgesneden, thot hoen ende spiijth desselen, dat em dannoch gelaten worden.⁷¹ De stedelijke regering wendt zich 16 april 1570 tot Unico Manninga, drost te Emden, met het verzoek te bewerkstelligen dat de geestelijken worden vrijgelaten.⁷² Volgens verklaringen van de Emder inwoners Hindrich Butienter, gewezen hofman (bij Lodewijk van Nassau), de schuttenmeester Herman Ebelen, de apotheker Willem Faber, en Johan Backer alsmede de schipper Rolef Martens van Schiermonnikoog van 20 april 1570 hadden de geuzen inderdaad twee geestelijken uit Midwolda meegevoerd; de vicarius had men een oor

⁶⁴ GA, GAG, nr.vRr 1462, ingekomen brieven 1568 nr. 31, R.F. 1568/17.

⁶⁵ GA, GAG, Rekeningen stad Groningen, 1568, mandaten.

⁶⁶ Te weten Martinus Bernerus, Reershemius, 756.

⁶⁷ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, 376.

⁶⁸ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, 376.

⁶⁹ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, 380.

⁷⁰ Harkenroht, *Boekzael*, oktober 1731, 469.

⁷¹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 168.

⁷² GA, GAG, nr. vRr 1 (Missivenprotocol Alting I), 185v.

afgesneden en daarna laten lopen. ‘Dein pastoor Johan Hindricks van Midwolde’ had men verder meegevoerd, vervolgens nam men hem een eed af dat hij niet zou vluchten. Toen zich echter en gelegenheid voordeed vluchtte hij over het wad naar de dijk. De vrijbuiters haalden hem echter in en brachten hem in het gezicht van verschillende inwoners van Emden om.⁷³ Of – zoals Hagedorn vermeldt – de laatstgenoemden zich werkelijk hebben ingespannen de pastoor te redden is de vraag.⁷⁴ Op 25 april 1570 liepen zeven schepen uit tegen Dowe Glintz (Douwe Glins, een Fries) en de Fransman de Loye die de Midwolder pastoor zo gruwelijk hadden behandeld. Douwe Glins werd met 28 mannen gevangengenomen en moest jarenlang achter Oostfriesse kerkermuren doorbrengen. Kort na zijn vrijlating viel hij in handen van de Groninger beul.⁷⁵ Alting noemt de moord op de pastoor alhier in een mededeling van 2 mei 1570.⁷⁶ Bewaard bleef een verklaring, 4 september 1571 afgelegd door een gevangengenomen Geus aanwezig te zijn geweest ‘au meordre du curé de Midwolde et coupage doraille de son chaplain’.⁷⁷

Het bezoek van de Geuzen aan deze omgeving was niet het eerste. De drost van Wedde bericht 7 oktober 1569 aan de gravin van Aremberg dat de Geuzen 5 oktober het Grijzemonnikenklooster (te Termunten) in brand staken; het Grijzevrouwenklooster (onder Midwolda) volgde in de nacht van 6 op 7 oktober terwijl daarop het klooster te Heiligerlee bedreigd werd.⁷⁸

1571 - 1579 **Joannes Slipsemannus**

wordt 25 juni 1571 voor het eerst als pastoor alhier genoemd.⁷⁹ Op 27 december 1577⁸⁰ en 31 maart 1578⁸¹ komt hij als Joannes Slipsemannus junior voor. Mogelijk was hij een zoon van Johan Slypzama die van 1540 tot 1564 voorkomt als pastoor te Roswinkel.⁸²

Joannes Slipsemannus stierf in 1579.⁸³ In 1595 wordt het restant van enige schulden door de kerkvoogden alhier betaald aan zijn dochter.⁸⁴

Ongedateerd is de aantekening in de kerkenrekening 1579-1580: ‘*Recens electio pastoris gedaen*’.⁸⁵

Hier zal toen zijn gekomen

1580 **Bartoldus Schuringha**

⁷³ Archiv Stadt Emden, Ältere Emder Kämmerereigistratur (EK) XXVI, II 23, ook aangehaald door Hagedorn, *Ostfrieslands Handel*, 278. Franz, ‘Ostfriesland’, 256 noemt hetzelfde voorval doch situeert het te ‘Südwolde’; verder deelt hij mee: ‘Hier schnitten sie zwei Priestern die Ohren ab. Einer der verstümmelten kam nach Emden, um sich beim Drost zu beschweren; einem anderen, der ebenfalls vor Manninga erschien, war noch schlimmeres von den Rohen erfahren’.

⁷⁴ Hagedorn, *Ostfrieslands Handel*, 278: ‘Emder Bürgern, die ihn vergebens zu retten suchten’.

⁷⁵ Hagedorn, *Ostfrieslands Handel*, 281. De mededelingen en verwijzingen in de noten 70 – 72 werden verstrekt door nu wijlen G. Scherz, emeritus predikant te Emden, 30 augustus en 11 september 1969.

⁷⁶ GA, GAG, nr. vRr 1 (Missivenprotocol Alting I), 186v.

⁷⁷ Aud. nr. 296, 246.

⁷⁸ GA, GAG, portefeuille 7 (Wedde).

⁷⁹ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 99.

⁸⁰ GA, GAG, R.F. 1577.7.

⁸¹ GA, GAG, nr. nRr 821.

⁸² Arch. Klooster Ter Apel nr. 51; nr. 37 reg. 213; nr. 22 reg. 226 en nr. 22 reg. 237.

⁸³ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 134.

⁸⁴ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 163.

⁸⁵ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 133.

pastor, in wiens presentie 23 april 1580 enige uitgaven door de administrerende kerkvoogd worden ingeboekt waarbij ook de andere kerkvoogd aanwezig was.⁸⁶ Hoewel niet uitdrukkelijk wordt gezegd dat hij hier pastoor was zal dat toch wel het geval geweest zijn, temeer waar niet de naburige pastoors te Oostwold* en Scheemda* bedoeld kunnen zijn.

Schuringha is hier echter slechts zeer korte tijd geweest.

Wellicht vertrok hij van hier nadat de stad Groningen 3 maart 1580 weer onder Spaans gezag was gekomen en allengs ook van elders geestelijken (in dit geval predikanten, namelijk te Appingedam* en Winsum*) vertrokken. Het behoeft niet uitgesloten te zijn dat Schuringha hier als predikant beroepen is geweest – na de Religievrede. Hij had te Heidelberg gestudeerd, was daar 24 mei 1564 als *Frisius* ingeschreven.⁸⁷ Hij hield zich begin 1581 te Lütetsburg op; 13 februari 1582 werd hij als predikant te Bolsward beroepen doch was inmiddels reeds naar elders, waarschijnlijk Leeuwarden, vertrokken. Hij stond daar in 1584 en was reeds 29 januari 1586 predikant te Jelsum⁸⁸ vanwaar hij voorjaar 1602 naar Aduard* werd beroepen.

(1580

Johannes de Moer

priester van het bisdom Luik, solliciteerde bij Burgemeesteren en Raad van Groningen naar het vacante pastoraat alhier; 3 oktober 1580 antwoordden zij hem zijn verzoek niet te kunnen inwilligen daar hen de collatie niet toekwam.⁸⁹ Een Johan van de Moer is in 1563-1565 kapelaan op Ewsum onder Middelstum* en poogt in 1567 vicarius te Vries te worden. In 1569 is hij pastoor te Oostum*.

De volgende dag schrijven Burgemeesteren en Raad de gemeente alhier aan ten spoedigste in de vacature te voorzien.⁹⁰

1580 - 1582 **Gerardus Weemhof**

in 1547 te Rorup (?) bij Coesfeld geboren,⁹¹ wordt Midwinter (25 december) 1580 als pastoor alhier genoemd.⁹² In 1582⁹³ vertrok hij van hier naar Winschoten*. Zijn zoon Gerrit was van 1606 tot 1652 koster, zijn kleinzoon Reinold Weemhof alhier predikant.

1583 - 1590 **Rodolphus Thomae**

De kerkenrekening van Midwolda vermeldt in het boekjaar 1583-1584 een post wegens betaling van verteringen ‘als wy Rodolphus Thomaeus annemen vor een pastoor’; de boeking is ongedateerd.⁹⁴ Reeds in de zomer van 1583 komt hij als pastoor alhier voor (na 25 juli).⁹⁵ terwijl hij later ‘bodeloen’

⁸⁶ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 134.

⁸⁷ Zijlstra nr.

⁸⁸ Romein, Friesland, 264, 12-13 en 81.

⁸⁹ GA, GAG, RA III a, 3 oktober 1580.

⁹⁰ GA, GAG, nr.vRr 2 (Missivenprotocol Alting II), 176v; ook O.A. nr. 789, 1068-1070. Rekeningen stad Groningen, 1580, mandaten: betaling voor de bezorging van een mandaat te Midwolda met last ‘een vrome, welgeprobeerde en catolyke man to kesen end to erwelen tot een pastoor aldaer’.

⁹¹ GDW nr. 4159.

⁹² Arch. HG Midwolda nr. 15-16, 137.

⁹³ GDW nr. 4159.

⁹⁴ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 149 (na 27 juli 1584).

⁹⁵ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 141 (na 25 juli 1583), *in aestate*.

declareert over de jaren 1583 tot en met 1585.⁹⁶ Voor het laatst komt hij voor in een niet nader gedateerd stuk uit 1590.⁹⁷

Hij was één van de vele in 1580 uit Friesland naar Groningen vertrokken priesters en tot dan pastoor te Akkerwoude.⁹⁸ Algra vermeldt dat hij spoedig na 1580 te Groningen stierf⁹⁹ maar de Conscriptio Exulum maakt daarvan geen melding.¹⁰⁰

- 1594 Of hij ook bedoeld is met de ‘Pastor van Midwolde’ die 28 december 1594 met de tegen hem procederende Jeye Hamminga ‘tot Reeckeninge geweest’ wordt,¹⁰¹ kan niet worden vastgesteld omdat zijn naam niet is aangegeven. Mogelijk is de pastoor te Midwolde (Wkt.)* de bedoelde.

Reformatie

- 1595 **Henricus Deteri**
predikant te Oostwold*, nam in 1595 de dienst waar en ontving over dit jaar ‘vor bydenynge’ een uitkering van de kerkvoogdij.¹⁰²

- 1596 - 1638 **Wigboldus Homeri**
Het lijkt er op dat alleen te zijnen behoeve pas in de loop van 1596 werd voorzien in de bediening van de gemeente alhier. Hij werd hier in mei 1596 beroepen.¹⁰³ Hij was omstreeks 1567 geboren,¹⁰⁴ werd 14 april 1593 te Heidelberg¹⁰⁵ en 24 juni 1595 te Franeker¹⁰⁶ als student ingeschreven. Na de Reductie van Groningen in 1594 en de daaropvolgende geloofsovergang zal zijn te Midwolda en Oostwold gegoede familie er op hebben gewezen dat de nog studerende Wibbo de aangewezen persoon was om hier predikant te worden. Omdat hij zijn studie blijkbaar nog niet voltooid had zal de dienst alhier door de naburige predikant zijn waargenomen.¹⁰⁷
Op 1 augustus 1596 wordt in tegenwoordigheid van de predikant te Scheemda* voor het eerst alhier het Heilig Avondmaal gehouden. Zijn ‘pastoraal’ zegel hangt aan een verzegeling van 10 februari 1597¹⁰⁸ waarin hij zich Wibbo Hommens noemt. Hij stond hier tot zijn overlijden in 1638 en werd in zijn laatste levensjaar bijgestaan door zijn schoonzoon

- 1637 - 1647 **Petrus Hoorn**

⁹⁶ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 145.

⁹⁷ O.A. nr. 789, 1210.

⁹⁸ Engels, *Conscriptio*.

⁹⁹ Algra, *De historie* IV, 64.

¹⁰⁰ Engels, *Conscriptio*.

¹⁰¹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 603.

¹⁰² Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 1603.

¹⁰³ Arch. HG Midwolda, Handelingen kerkenraad.

¹⁰⁴ Arch. HG Midwolda, Handelingen kerkenraad: bij zijn overlijden was hij 70 jaren oud.

¹⁰⁵ Zijlstra nr.

¹⁰⁶ Zijlstra nr.

¹⁰⁷ Mulder en Mulder, Wigboldus, 21 vermelden ten onrechte – in navolging van Brucherus, *Naamlijst*, 217 – dat Homeri eerst te Meeden* stond en eerst 1601 naar hier kwam (als opvolger van Sebastianus Hermanni die volgens Brucherus, *Naamlijst* 217, hier in 1598 kwam en in 1601 naar Eexta* ging.

¹⁰⁸ GA, GAG, RA III m 3, 10 februari 1597.

die 18 juli 1637 in de classicale vergadering zijn beroepbrief inbrengt. De classis gewaagt van geruchten als zou Wigboldus Homeri alleen een adjunct zou aanvaarden wanneer deze zijn dochter zou huwen. Homeri en Hoorn ontkennen zulks ten stelligste. Op 15 augustus 1637 keurt de classis het beroep goed. Wat er van de geruchten waar is geweest is de vraag. Feit is dat Petrus Hoorn 3 december 1637 met Ida, dochter van Wigboldus Homeri, huwde.¹⁰⁹ Hij bleef hier tot 1647. Op 16 maart 1647 vertoont hij zijn beroepbrief als eerste predikant te Winschoten*. Na classicale goedkeuring op 16 april wordt hij 16 mei te Winschoten bevestigd.¹¹⁰

Na zijn vertrek werden Reinoldus Weemhof, predikant te Lutjegast*, en de kandidaat Johannes Takens beroepen om in de gemeente Midwolda met het te Midwolderhamrik (Nieuwolda) gestichte ‘filiaal’ te bedienen waarbij Takens in het bijzonder met de zielzorg te Nieuwolda was belast.

Reeds in 1637 was het de bedoeling dat de 28 juni beroepen Petrus Hoorn in het bijzonder het Hamrik zou verzorgen,¹¹¹ maar door het spoedige overlijden van zijn schoonvader werd hij de enige predikant alhier en bleef hij dit tot zijn overlijden. In 1648 werd een regeling getroffen over de verdeling van de parochia; de predikant in het Hamrik zou ook mogen zegelen maar dan onder het kerspelzegel van Midwolda en onder de titel van pastor en kerkvoogden te Midwolda.¹¹² Formeel bleef er dus één gemeente met twee predikanten. Wanneer Weemhof 26 maart 1676 overlijdt wordt Takens in zijn plaats te Midwolda beroepen; hij stelt niet opnieuw bevestigd te hoeven worden omdat hij destijds voor beide plaatsen is beroepen en als predikant van beide plaatsen is bevestigd. De classis oordeelt 10 april 1677 echter dat hij wel demissie van zijn gemeente te Nieuwolda moet inbrengen en opnieuw zal worden bevestigd omdat de beide gemeenten volkomen los van elkaar komen te staan.

Vicarieën

In 1456 is voor het eerst sprake van een vicarius.¹¹³ Er waren – zoals reeds vermeld – in 1501 twee vicarieën;¹¹⁴ zeker één daarvan zal door de ingezetenen zijn gesticht. De gemeente beschikte althans in de zeventiende eeuw over de vicariegoederen.¹¹⁵ Uit het kerkenrekenboek blijkt van het bestaan van een tweede vicarie niet.

1456 **Theodoricus**
zegelt 2 augustus 1456 als vicarius alhier.¹¹⁶

1483 ? **Albertus Yckonis**
scolaris van het bisdom Munster en vicarius van het Antoniusaltaar in de parochiekerk te ‘Mittwold’ in het bisdom Munster wordt 16 mei 1483 toegestaan zich buiten de voorgeschreven termijnen te laten wijden.¹¹⁷
Mogelijk is in plaats van Midwolda Midwolde* bedoeld.

¹⁰⁹ Proclamatieboek Groningen, 28 oktober 1637; de huwelijksdatum volgens de lijst van predikanten in de handelingen van de kerkenraad alhier.

¹¹⁰ Predikantenlijst Winschoten in het Doop- en trouwboek aldaar (RABS nr. 546).

¹¹¹ Georgius en De Smet, *Nieuwolda*, 38-39.

¹¹² Georgius en De Smet, *Nieuwolda*, 38-39.

¹¹³ GA, GAG, R.F. 1456.4A.

¹¹⁴ RC II, 11.

¹¹⁵ Georgius en De Smet, *Nieuwolda*, 41.

¹¹⁶ GA, GAG, R.F. 1456.4A.

¹¹⁷ Vaticaanse Archief, Reg. Suppl. 823 (oud 814), 224 (mededeling H.J. Kok, Amsterdam).

- 1516 **Fredericus en Wabbo**
vicarii alhier, worden genoemd in het randschrift van de in 1516 gegoten klok.¹¹⁸ In 1578 wordt te Midwolda genoemd de ‘Pastorije midt Heer Wabben leen tsaam 11’(oude akkers) en daarnaast de vicarie met 3 1/2 oude akkers.¹¹⁹ Aan de tweede genoemde refereert wel een vermelding in een omstreeks 1600 opgestelde lijst van aan de vicarie toebehorende landerijen van het ‘Suider eende van H. Wabben leen’.¹²⁰
- 1530 **N.N.**
De vicarius te Midwolda wordt 19 juni 1530 zijn schatting ‘om godtzwille’ kwijtgescholden.¹²¹
- 1541 **Hynrick**
Op 1 mei 1541 verzoekt Johan ten Holte namens het kerspel Zeerijp* als vicarius aldaar te mogen benoemen Hynrick, vicarius te Midwolda (Old.).¹²² Hij overleed echter enkele dagen nadien, althans vóór 18 mei 1541 (zie onder Zeerijp*).
- 1559 - 1567 **Mathias Arents Noviomagensis**
Mathias Noviomagensis wordt in juli of augustus 1559 geïnstitueerd in de vicarie alhier.¹²³ De vicarius Mathias komt mermalen voor, als Mathias Arents 24 februari 1567,¹²⁴ hetgeen ook zijn laatste vermelding is.
- 1568 **Peter**
vicarius alhier, wordt genoemd 9 november 1568.¹²⁵
- 1570 **N.N.**
vicarius alhier, werd 10 april 1570 met de pastoor alhier door de Geuzen gevangengenomen en over de Eems gevoerd. Zij sneden hem daar een oor af en lieten hem daarna blijkbaar lopen.¹²⁶
- 1571 - 1577 **Stephanus Traiectensis**
In de herfst van 1572 wordt rente over 1571 uitgekeerd aan de vicarius Stephanus;¹²⁷ de rente over 1572 ontvangt hij Midwinter 1572. Meermalen komt hij in de kerkenrekeningen voor, 22 juli 1575 als Stephanus Traiectensis.¹²⁸ In 1577 ontvangt hij een half jaar rente ad 3 Emders gulden, verschenen per Sint Jan.¹²⁹

¹¹⁸ GDW nr. 428.

¹¹⁹ GA, GAG, nr. nRr 427.

¹²⁰ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 41.

¹²¹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1332, 121.

¹²² Arch. Ewsum nr. 10 (oud nr. 29).

¹²³ Visitatie 1559.

¹²⁴ GA, GAG, nr. nRr 821, sub 5.

¹²⁵ GA, GAG, nr. rvR 1462, ingekomen brieven 1568 nr. 31, R.F. 1568.17.

¹²⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 168.

¹²⁷ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 108.

¹²⁸ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 109.

¹²⁹ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 127.

In 1582 wordt aan de niet met name genoemde vicarius alhier 7 (!) jaren rente ad 6 Emders gulden per jaar uitbetaald.¹³⁰

Overige geestelijken

z.j.e.d. ? **Fresgerus en Haico**
sacerdotes Midwoldan, worden door Johan Huninga onder de bekende Oldambtsters zonder nadere tijdsaanduiding genoemd in de *Oratio funebris* voor Eggerick Phebens.¹³¹ Of zij hier stonden of van hier afkomstig waren valt niet uit te maken.

z.j.e.d. **Ebco**
 In 1988 werd een zegelstempel uit de vijftiende eeuw gevonden in de omgeving van Termunten waarop een soort wapen met als randschrift S E(I)BCONIS SAC-DOTIS I- MIDDIA. Voor voltooiing van het randschrift (met WALDIS of iets dergelijks) was geen plaats. Het gedeelte voor SAC lijkt dieper te zijn uitgesneden; het hoogteverschil is opvallend. Mogelijk is hier een nieuw inschrift over het oudere gesneden.¹³²

¹³⁰ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 140.

¹³¹ Huninga, *Oratio*, B 1v.

¹³² Knol, Hermans en Driebergen, *Hel en hemel*, 88. Verder mededeling van de vinder, J. Kuiper te Termunten, november 1988 en correspondentie met J.W. Boersma, 10 maart 1989.

MIDWOLDE

Patroon: **Liudger?**

Bijzonderheden:

Tot het kerspel Midwolde behoorde tot 1835 ook het gebied van Zevenhuizen.¹ Dat dit veengebied dat zich – voorzover gelegen binnen de provincie Groningen – ook uitstreekte ten zuiden van de kerspelen Tolbert, Niebert en Nuis, gerekend werd te behoren tot de parochie of het kerspel Midwolde kan er op wijzen dat Midwolde de oudste parochie in het Oosterdeel van Vredewold was (hoewel het meer voor de hand ligt aan te nemen dat Nuis oorspronkelijk tot de parochie Marum* behoorde).²

De ouderdom van de parochie is niet bekend. Een hier gevonden sarcofaag is volgens de typologie van Martin te dateren eind elfde eeuw.³ Schip en benedendeel van de toren worden gedateerd tweede helft van de twaalfde eeuw,⁴ maar dit bouwwerk zal zeker niet het oudste ter plaatse zijn geweest.

Het patrocinium van de kerk is niet met zekerheid vast te stellen. Alleen van de pastoor Otto Knasse zijn zegels bekend die een bisschop met als attribuut een boek laten zien;⁵ mogelijk is hiermee **Liudger** bedoeld.

De parochielijst van 1501 maakt melding van een vicarie alhier.⁶ Deze bestond reeds in 1435.⁷ De schattingslijst van omstreeks 1500 laat het aantal priesters alhier open.⁸ De pastoor gebruikte in 1540 22 grazen land, de vicarius 18 grazen.⁹

¹ Siemens, *Toelichting*, 28. Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers*, 30 veronderstelt Marum en Tolbert als de oudste kerkelijke kernen in Vredewold, met wellicht Midwolde, Lettelbert en Oostwold (waaraan nog toe te voegen Hoge en Lagemeeden) als en op zichzelf staand complex.

Dat het veen achter Niebert, Tolbert en ook Nuis gerekend werd tot Midwolde zou mogelijk te verklaren zijn uit het feit dat de Van Ewsums op Nienoord (vallende onder Midwolde) in de zestiende eeuw vrijwel alle veengebied hier hadden opgekochten expoliteerden. Bij deze ontginning werden echter de noord-zuid grenzen der aangrenzende kerspelen niet doorgetrokken hoewel grenzen van oudsher onbepaald in het veen doorlipen. De oude grens van het kerspel Midwolde als de Leidijk (vergelijk Siemens, *Kaarten* 5 en 8, K.G.) die van veel oudere datum zal zijn dan de ontginning der achtergelegen venen. De parochiegrens tussen Midwolde ener- en Tolbert, Niebert en ook Nuis anderzijds zal dan ook ouder zijn dan de aanvang van de verveningen. Bij de afsplitsing van Tolbert en Niebert zal de moederparochie Midwolde het niet ontgonnen gebied niet hebben afgestaan.

² Op grond van het verloop van de zuidgrens van de parochie Nuis zou men moeten concluderen dat ook Nuis eenmaal deel uitmaakte van de parochie Midwolde. De grenzen anderzijds tussen de parochies Marum, Noordwijk, Lucaswolde en Nuis doen veronderstellen dat deze vier oorspronkelijk één kerkelijk gebied vormden (Marum) (zo ook Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers*, 30). De indeling van Vredewold in twee delen wijkt weer geheel af van het bovenstaande. Tot het Oosterdeel – met Tolbert ls hoofdplaats – behoorden Tolbert, Midwolde, Lettelbert, Oostwold (Wkt.) en Hoge en Lagemeeden, tot het Westerdal – met als hoofdplaats Nuis – behoorden Niebert, Nuis, Narum, Noordwijk en Lucaswolde (Ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, 851) waarbij opvalt dat de hoofdplaatsen niet dezelfde zijn als de door ons aangenomen oerparochies, en Niebert dat op grond van zijn naam altijd als afsplitsing van Tolbert is beschouwd tot het Westerdal wordt gerekend.

³ Martin, *Sarcophagen*, nr. 126 jo. 38, 41.

⁴ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 449. Steensma, Publicaties SOGK, 207 dateert schip en onderstuk van de toren daarentegen als dertiende-eeuws.

⁵ Arch. Ewsum nr. 395 (oud nr. 235 reg. 203), 2 december 1530; Arch. Nienoord nr. 25e, 9 april 1543; Arch. Nienoord nr. 676, 23 augustus 1546; Arch. Ewsum nr. 640 (oud nr. 144 reg. 419), 5 januari 1549.

⁶ RC II, 9v.

⁷ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

⁸ Alma, 'Schattingen', 177; één exemplaar daarvan geeft voor Midwolde en Lucaswolde samen één priester, aldaar noot 93.

⁹ Alma, 'Schatregister', 64.

Pastorie

1435 **Jacob**
komt als pastoor alhier voor 13 mei 1435.¹⁰

1529 - 1549 **Mr. Otto Knasse**

Mr. Otto Rodolphi de Roen wordt 7 april 1515 te Utrecht tot priester gewijd.¹¹ Hij zal dezelfde zijn als Mr. Otto Knasse die blijkens een mededeling van 24 oktober 1515 om het vacante pastoraat te Roden verzocht,¹² en daarover ook heeft geprocedeerd doch zonder resultaat.¹³ Als pastoor te Midwolde komt hij voor het eerst voor 16 september 1529.¹⁴ Nadien wordt hij meermalen vermeld, 3 december 1530 als *magister artium*,¹⁵ voor de laatste maal 5 januari 1549 wanneer hij met Bunne Hymmersma, die optreedt namens zijn vrouw Hylle Kassens, de rechten op landerijen te Roderwolde verkoopt.¹⁶

Uit een aantal stukken over een erfeniskwestie¹⁷ blijken enkele van zijn familierelatis. Van belang hiervan zijn onder meer stukken van 7 en 9 april 1548, 10 september 1548 en 26 juni 1551. In laatstgenoemd stuk worden Lyke Hymmersma en zijn zwager Herman Petersen genoemd als representerende wijlen M. Otto, broer van hun moeder Hille Himmersma, als erfgenaam van Berneer Heinens, zoon van Otto's zuster Gisele. Zij procederen dan tegen Herman Hoenrickes, man van Johan Geers, kindskind van een halfzuster van Berneer, volgens een ander stuk van zijn halfzuster Hynryck Landtz, stiefdochter van Ghysell; laatstgenoemde moet in tweede echt gehuwd geweest zijn met Johan Hyddema, 9 april 1548 genoemd als stiefvader van wijlen Berneer. Hynryck Landtz had volgens een stuk van 6 december 1548 nog een zoon Jacob Landt.

Eerdergenoemde Johan Geers was een kind van Johan Geers en in 1548 nog onmondig; Berneer Heinens was een oudoom van haar.

Op 19 augustus 1547 dient voor de Drentse etstoel een geschil tussen mag. Otto Knasse en Hylle Lants,¹⁸ op de lotting van Pinksteren 1548 een geschil tussen meyster Otto Knasse en Henrick Landes, evenals op 19 augustus 1548.¹⁹ Blijkens het protocol van de lotting van Pinksteren 1549 was hij toen niet meer in leven.²⁰

Hij zal ongetwijfeld dezelfde zijn als de priester Otto Knasse die 17 maart 1546 wordt geïnstitueerd in de Nicolaasvicarie* te Middelstum*, hem gegeven door de ook te Midwoilde zeer gegoede Van Ewsums. Kort nadien heeft hij,

¹⁰ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

¹¹ AAU 24 (1897), 7.

¹² Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45 – XI), 24 oktober 1515.

¹³ Arch. Ewsum nr. 424 (oud nr. 78). Dat Otto Knasse uit Roden kwam wordt ondersteund door het voorkomen aldaar van Johan Knasse en zijn vrouw Griete (Arch. Ewsum nr. 430 (oud 140 reg. 197), 9 februari 1530, en nr. 526 (oud nr. 257 reg. 219), 2 juli 1533); van Rolef en Johan Knasse (Arch. Ewsum nr. 5113 (oud nr. 256 reg. 424), 27 november 1549) en van Goesen Knasse (Arch. Ewsum nr. 567 (oud nr. 148 reg. 531), 24 april 1558 en Arch. Ewsum nr. 702 (oud nr. 257 reg. 575), 20 juli 1567. Zie ook Schaap, 'Knasse'.

¹⁴ Arch. Nienoord nr. 926.

¹⁵ Arch. Ewsum nr. 396 reg. 203 (oud nr. 235).

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 640 (oud nr. 144 reg. 419).

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 305 (oud nr. 268).

¹⁸ Joosting, *Ordelen*, 182.

¹⁹ Joosting, *Ordelen*, 195, 200.

²⁰ Joosting, *Ordelen*, 221.

toen de Van Ewsums en de Entensén hun geschil over de collatie van dit leen bijlegden, daarvan afstand moeten doen.

- 1553 **Engelbert**
Kort voor 17 november 1553 berichten de Van Ewsums aan hun zaakvoerder Hercules van Ewsum dat zij Engelbert, pastoor alhier, gaarne aanbevelen voor de vacante pastorie te Uithuizermeeden*,²¹ waar hij echter niet gekomen is.
- 1559 **Jacobus Nicolai a Stellingwerdt**
institutus ad exiguum par. eccl. in Midtwolda, gaf daarvoor na tussenkomst van de abt van Aduard omdat hij arm is 1½ daalder.²²
- 1561 **N.N.**
ordt in 1561, waarschijnlijk kort na 1 mei, als pastoor alhier geïnstitueerd; de officiaal ontving hiervoor 1 daalder. De naam van de pastoor is niet aangegeven.²³
- 1576 ? **Johannes Petri**
Blijkens een opgave van 12 augustus 1576 inzake inkwartiering van Waalse soldaten in (oostelijk) Vredewold had heer Johannes Petri twee soldaten gehuisvest; zijn woonplaats is niet aangegeven. Wel met een functie maar zonder naam worden de pastoors te Tolbert en Lettelbert genoemd zodat Petri toen althans daar geen pastoor was. In het register komen onder meer de namen voor van Alyt Valcke, Hoickema, Banderinck, Douwema, Bennema, Micko Hymmersma, Hemko Sickema en Ebersma.²⁴ Van deze namen worden in 1540 Sickema, Edzart Valcke en Douwema genoemd in Tolbert, Sickema en een meier van Valcke te Midwolde, en Sickema en Hymmersma te Tolbert.²⁵ De opgave had waarschijnlijk betrekking op deze drie dorpen, die in totaal vijf geestelijken hadden. De opgave noemt – ook naamloos – de twee vicarii alhier en te Tolbert; waarschijnlijk zal met Petri de pastoor te Midwolde zijn bedoeld.

Reformatie

Na de Reformatie deelde Midwolde het lot van vele gemeenten in Vredewold. Jarenlang was van geregelde geestelijke verzorging geen sprake. Een waarschijnlijk in 1613 opgestelde lijst van combinaties en vacatures in de classis Westerkwartier noemt Midwolde onder de vacante plaatsen.²⁶

Tot 1639 was Midwolde gecombineerd met Tolbert*. Met

- 1639 - 1647 **Daniel Solingius**
vanaf 1627 predikant te Blankenham²⁷ die 21 mei 1639 zijn beroep naar Midwolde vertoont en aldaar 3 juni daaropvolgend bevestigd wordt, krijgt het zijn eerste eigen predikant. Reeds in 1644 openbaart zich bij hem

²¹ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215 – IX).

²² Visitatie 1559.

²³ Visitatie 1561.

²⁴ O.A. nr. 170.

²⁵ Alma, 'Schatregister', 64-66.

²⁶ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²⁷ *Nieuw Kerkelijk Handboek* 1912, Bijlage S, 139.

zwaarmoedigheid. De classis weigert echter zijn verzoek de dienst te mogen neerleggen in te willigen. Uiteindelijk wordt hij 19 september 1647 van zijn dienst ontheven voor de duur van zijn ziekte met behoud van tractement en genot van de pastoralia tot mei aanstaande tot wanneer de classis de dienst zal waarnemen. Op 8 september 1651 verzoekt hij aan de classis een testimonium om te dienen tot promotie tot predikant in Oost-Indië, waarop Bewindhebbers hem goede hoop hebben gegeven, en om tot het Heilig Avondmaal te Groningen te worden toegelaten. Zo men hem aldaar daartoe heeft toegelaten zal hij het verzochte testimonium ontvangen. Van vertrek naar de Oost is echter niets gekomen. Op 12 maart 1655 ontvangt hij van de classis enige ondersteuning.

Volgens Duinkerken vertrok hij in 1656 (alsnog) naar Oost-Indië.²⁸

Vicarie

De vicarie moet reeds in 1435 hebben bestaan.²⁹ Het patrocinium is onbekend.

1435 **Mennaerdt**
wordt als vicarius alhier vermeld 13 mei 1435.³⁰

1529 - 1530 **Ritzo Meynema**
komt als getuige alhier voor 16 september 1529.³¹ De vicarius Rytze wordt genoemd 25 mei 1530.³² In 1535 is hij pastoor te Toornwerd*, vanaf 137 te Westerwijtwerd*. Hij zal uit deze omgeving afkomstig zijn geweest. De naam Meinema komt in 1540 te Lettelbert, Midwolde (Dyu Meinema met 40 grazen, heeft ook land te Lettelbert), Oldekerk boven en Niekerk (Aeke Meynema met 4 grazen) voor.³³

1537 **Johan**
vicarius alhier, komt voor 17 april 1537.³⁴

²⁸ Duinkerken, 178.

²⁹ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

³⁰ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

³¹ Arch. Nienoord nr. 926.

³² Arch. Nienoord nr. 24.

³³ Alma, 'Schatregister', 64, 65, 71, 72. Over de Meinema's verder: Feenstra en Oudeman, *Plattelandselite*, 377.

³⁴ Arch. Nienoord nr. 25 d.

MUNTENDAM

Patroonheilige: onbekend.

Bijzonderheden:

Muntendam lijkt vroeger een parochie te zijn geweest. De plaats moet reeds in de vijftiende eeuw enige betekenis te hebben gehad: 21 september 1411 is sprake van de burens en zijlrichters van Muntendam.³⁵ Voor het eerst komt het voor in 1391.³⁶

Op 8 mei 1435 sluit de stad Groningen een verdrag met de ‘gemiene Hovelingen, Richters ende mienheijt der Carspelen ende Buyschoppen tho Midtwolda, ..., Mieden, Avermieden, Muntendamme, Suytbroecke’³⁷. In de Oldambtster Zijlbrief uit 1441 komt Muntendam daarentegen niet voor.³⁸ Evenmin komt het voor in het parochieregister van omstreeks 1450.³⁹

Wel wordt het genoemd in 1463 wanneer de abten van Selwerd en Auard en Burgemeesteren en Raad van Groningen een overeenkomst bezegelen over het seendrecht in het Oldambt en Unico Ripperda (proost van Farmsum tot welke proostdij het Oldambt behoorde) en ‘de woltman van den oldenambte bij name van Finsterwolde, Oosterwolde, Mitwolde, Scheemde, Eext, Meden, Zuiutbroecke, Noortbroecke ende Muntendamme’.⁴⁰ Waar het hier seend-, dus kerkelijk, recht betreft zou men mogen aannemen dat hier parochies en parochianen bedoeld zijn. Het ontbreekt weer in het parochieregister van 1501.⁴¹ Muntendam wordt echter met twee priesters genoemd in de schattingslijst van omstreeks 1500.⁴² Alles overziende mag wel worden geconcludeerd dat Muntendam – althans een tijdlang- een parochie was.

In de zestiende eeuw wordt Muntendam wel als kerspel aangemerkt zoals blijkt uit het zenden van een mandaat op 13 oktober 1569 aan de ingezetenen van de kerspelen Winschoten, Westerlee, Meeden en Mntendam door Burgemeesteren en Raad van Groningen.⁴³ Naar aanleiding daarvan vroeg Achterop zich af of ook te Muntendam een kerk stond.⁴⁴ Op 6 mei 1554 is in een fragmentaantekening sprake van het in wederkoop aanbieden van ‘enen acker yn Dyurcken ackeren gelegen yn de prester tyen ackeren ...’ Duirkenakker behoorde ten dele tot Muntendam.⁴⁵ Brinkman schrijft dat onder de bezittingen van de kerk te Zuidbroek in 1572 sprake is van de prebendeheerd, de pastorieheerd en de vicarieheerd, gelegen te Muntendam.⁴⁶ Blijkens het oudst bewaard gebleven kerkenrekenboek van Zuidbroek had de kerk inderdaad land te Muntendam, evenals de vicarie te Zuidbroek.⁴⁷ In 1639 is sprake van ‘de vier mandelen ofte Pastorijs landt’ van Zuidbroek te Muntendam bij de ‘Edeweck’.⁴⁸ Ook Siemens vermoedt dat Muntendam destijds een zelfstandig kerkdorp is geweest; het zou

³⁵ GA, RAG, R.F. 1411/10, Verzameling van afschriften (in druk: BGOG X, 175).

³⁶ OGD nr. 714.

³⁷ Modderman, *Superioriteit*, 64vlg. Dit stuk wordt ook aangehaald door Emmius, *Rerum friscicarum*, 336, die de zakelijke inhoud weergeeft doch aanhef en slot niet.

³⁸ GA, GAG, R.F. 1441/6 (in druk: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 324-326).

³⁹ RC I.

⁴⁰ Achterop, *Meeden*, 27; copie in Collectie Koning nr. 19.

⁴¹ RC II, 11.

⁴² Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁴³ GA, GAG, nr. rvR 1462, ingekomen stukken 1469.

⁴⁴ Achterop, *Meeden*, 74.

⁴⁵ GA, GAG, nr. rvR 983.

⁴⁶ Brinkman, *Muntendam*, 11.

⁴⁷ Arch. HG Zuidbroek nr. 29.

⁴⁸ GA, GAG, RA III I 9, 220, 1639.

dan ‘zeer vroeg’ met Zuidbroek moeten zijn gecombineerd.⁴⁹ In de kerk te Zuidbroek had Muntendam zijn eigen banken⁵⁰ in de zuidervleugel van de kerk welk gedeelte ‘Muntendammer kerk’ werd genoemd.⁵¹ Waarschijnlijk echter is niet het gehele kerspel Muntendam bij Zuidbroek gevoegd; het oostelijke deel is bij Meeden* gekomen. Pathuis deelde ons destijds mee dat Duirkenakker destijds gemeenschappelijk was tussen Zuidbroek en Meeden maar zijn eigen armgoederen had.⁵²

Siemens wijst er nog op dat de gebroeders Coenders op hun kaart der provincie Groningen (omstreeks 1677/8) ter plaatse een kerkgebouw aangeven.⁵³ Visscher en Starkenborgh geven op hun kaart ‘Oltmuntendam’ aan.⁵⁴ Muntendam komt niet voor op de kaart van Jacob van Deventer.⁵⁵

⁴⁹ Siemens, *Toelichting*, 12 en 39.

⁵⁰ Siemens, *Toelichting*, 12 en 39.

⁵¹ Antonides, *Noord- en Zuidbroek*, 174.

⁵² Mondelinge mededeling. De diakonie van Muntendam wordt in 1721 en 1755 genoemd als gebruiker van 4½ deimt voormalig kloosterland (Siemens, *Toelichting*, 132). Voor Duurkenakker zie: Pathuis en Werkman, *Retroacta Burgerlijke Stand*, 74.

⁵³ Siemens, *Toelichting*, 12. Vergelijk Vredenberg-Alink, *Groningerland*, tegenover 65.

⁵⁴ Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 72.

⁵⁵ Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 21.

NIEBERT

Patroonheilige: onbekend.

Bijzonderheden:

Niebert is waarschijnlijk een vrij jonge parochie. De naam doet afsplitsing van Tolbert* vermoeden. Het werd echter niet tot het Oosterdeel van Vredewold (waarvan Tolbert de hoofdplaats was) maar tot het Westerdeel daarvan gerekend.

Het tegenwoordige kerkgebouw zou in 1385 door de abt van Aduard zijn gesticht.⁵⁶ De Abtenlevens van Aduard vermelden daarover echter niets terwijl de abdij te Niebert in het geheel geen landbezit had.⁵⁷ Volgens de overlevering zou de eerste kerk een kilometer noordelijker hebben gestaan, namelijk aan 'Roorda's reed'. Medio veertiende eeuw zou deze zijn afgebrand waarna de nieuwe kerk onder auspiciën van Aduard zou zijn gebouwd. Op de aangegeven plaats werden nog vele stenen gevonden en het was een natuurlijke hoogte. Vleer vraagt zich echter af of in het 'verre' noorden voordien plaats was voor een kerk. Mogelijk was daar een steenbakkerij. Eerder zou men, volgens hem, voor een oudere kerkstede denken aan 'het pad' in de omgeving van het steenhuis. De huidige kerk staat op een kunstmatige hoogte.⁵⁸

Het patrocinium van de kerk is onbekend. Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt hier één priester.⁵⁹ Ten name van de pastoor staan hier in 1540 11 roeden en 14 mansmad maadland geboekt.⁶⁰

Pastorie

1385 **Ludolphus**
wordt 8 juni 1385 als pastoor alhier vermeld.⁶¹

1511 - 1524 **Wylhem**
Op 15 oktober 1528 wordt uitspraak gedaan in een geschil over de rechtskracht van brieven, verzegeld door Wylhem, pastoor alhier, die volgens een der partijen, het klooster Kuzemer, zegelde in die hoedanigheid en niet als 'conventskind'. Het betrof een aantal brieven waarvan de eerste was gedateerd 27 februari 1511, de laatste 11 oktober 1524. De uitspraak werd 16 februari 1531 verzegeld.⁶²

1528 - 1539 **Syedt Ibema**
wordt voor het eerst 11 november 1528 als pastoor alhier vermeld.⁶³ Ibema's komen in 1540 voor te Tolbert en Niebert.⁶⁴ Op 22 oktober 1526 wordt heer Syedt reeds genoemd. Een functieaanduiding ontbreekt. Hij komt dan voor met Gheryt Sybema. Tegen hem was een klacht ingediend wegens verwonding van een oog van een inwoner van Nuis; niet duidelijk is of hij

⁵⁶ Karstkarel, *Middeleeuwse Kerken*, 453.

⁵⁷ Siemens, *Toelichting*, 204.

⁵⁸ Vleer, *Westerkwartier*, 128-129.

⁵⁹ Alma, 'Schattingen', 177.

⁶⁰ Alma, 'Schatregister', 66.

⁶¹ OGD nr. 746.

⁶² AGK nr. 208 reg. 957, 1011 en 1029.

⁶³ Arch. HJK nr. 464 reg. 85.

⁶⁴ Alma, 'Schatregister', 65-66.

of Sybema de wond werd toegebracht.⁶⁵ Voor het laatst komt hij als pastoor alhier voor 15 augustus 1539.⁶⁶

Op 3 september 1545 hebben de Hoofdmannen ‘Hr Syet Ybema pastoor van Hedde Sekema huesfr(ouwe)n zoens ansprake van dat Rest syns verdeenden loens vrij gekandt’.⁶⁷ Hedde Sekema is in 1540 landgebruiker te Noordhorn.⁶⁸

1556 - 1566 **Anthonius Lippinck**

komt voor het eerst in 1556 als pastoor alhier voor,⁶⁹ nadien nog enkele malen, voor het laatst 4 februari 1566.⁷⁰ Hij zal dezelfde zijn geweest als Anthonius Lippinck die de Mariavicarie te Haren* bezat; 23 februari 1564 wordt in deze *per obitum seu liberam resignationem* (een standaardformulering) vacante vicarie zijn opvolger geproclameerd. Anthonius zal uit deze omgeving afkomstig zijn geweest. Een Johan Lippinge is landgebruiker te Midwolde in 1540.⁷¹

Reformatie

Na de Reformatie maakte Niebert lange tijd deel uit van een combinatie met Marum, Noordwijk en Nuis. In 1613 werd het, met de andere gemeenten, bediend vanuit Tolbert*. Bij besluit van de Staten werden Niebert en Nuis 9 maart 1644 van Marum en Noordwijk losgemaakt. In 1651 kreeg Niebert een eigen predikant, in 1684 volgde weer combinatie met Nuis die in 1717 weer werd beëindigd. Daarna volgde een zelfstandig bestaan tot 1731. Na enige tijd bediening door de predikanten te Tolbert en Nuis volgde weer combinatie met Nuis die niet meer is opgeheven.⁷²

⁶⁵ Warfsconsitutiën, 140.

⁶⁶ GA, GAG, nr. rvR 956.

⁶⁷ Arch. HJK nr. 52, 76.

⁶⁸ Alma, ‘Schatregister’, 75.

⁶⁹ Arch. Ewsum oud nr. 257.

⁷⁰ Arch. Nienoord nr. 113.

⁷¹ Alma, ‘Schatregister’, 64.

⁷² Brucherus, *Naamljst*, 190; Arch. Classis Westerkwartier, nr. 1vlg., passim.

NIEHOVE

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De plaats heette oorspronkelijk Suxwerd en komt als ‘Suxwort’ voor in het parochieregister van omstreeks 1450. Aangezien Halbertsma bij archeologisch onderzoek te Oldehove* tot de conclusie kwam dat de kerk aldaar geen oudere bouwgeschiedenis kan hebben dan de dertiende eeuw veronderstelde hij dat de aan Liudger toegeschreven stichting van een kerk in deze streken (‘Hugmarcha’) te Niehove gelokaliseerd moet worden. Gezien het feit dat deze plaats oudtijds een andere naam had zou de naam Niehove – tegenover Oldehove – tegen een dergelijke veronderstelling geen argumenten geven.¹ Bierma verzette zich tegen de hypothese van Halbertsma (zie verder Oldehove*).²

Het huidige kerkgebouw dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw.³ Het patrocinium is niet bekend. Voor *Suxwert alias Nova Curia* wordt in het parochieregister uit 1501 een prebende opgegeven.⁴ De schattingslijst van omstreeks 1500 vermeldt te Niehove twee priesters.⁵ In 1540 omvat het pastorieland alhier 40 en het vicarieland 11 grazen.⁶

Pastorie

1457

Johan Stricker

pastoor alhier, wordt genoemd 25 mei 1457⁷ en 11 november 1457 wanneer hij ook proost genoemd wordt.⁸ Bierma interpreteerde dit als een ‘tijdelijke waarneming’ door de pastoor te Niehove van de functie van proost van Humsterland (omdat de kerk te Oldehove de vaste zetel van de proost was) - deze opmerking zou van belang kunnen zijn was indien de kerk te Niehove de oorspronkelijke moederkerk zou zijn geweest – een opvatting waartegen Bierma zich verzette – omdat te Niehove dan ook de zetel van de proostdij zou moeten worden gezocht.⁹ De proostdij van Humsterland was toen echter in het bezit van Johannes Wicherinck terwijl Johan Stricker in 1462 voorkomt als pastoor te Appingedam* en proost van Leens; de laatste functie zal hij ook reeds in 1457 hebben gehad.

Johannes Stricker, van Groningen, werd 27 april 1440 te Keulen als student ingeschreven.¹⁰

1464 - 1474 **Jacob**

¹ Berichten ROB 12-13 (1962-1963), 273vlg., in het bijzonder 284.

² Bierma, *Humsterland*, 88-04, in het bijzonder 92.

³ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 455.

⁴ RC II, 10.

⁵ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁶ Alma, ‘Schatregister’, 77.

⁷ Arch. Aduarderzijlvest nr. 12, 25v reg. 10; Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 2, 120 reg. 4; Arch. Farmsum nr. 89 reg. 114.

⁸ Arch. Aduarderzijlvest nr. 12, 21v reg. 11; Arch. Farmsum nr. 89 reg. 117.

⁹ Bierma, *Humsterland*, 82 jo. 89.

¹⁰ Zijlstra nr. 5707.

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 1 september 1464¹¹ en vervolgens 24 maart 1474¹² en is mogelijk dezelfde als

1493 - 1501 **Jacob Folkeringh**

Jacob Folkeringh, pastoor alhier, zegelt 18 maart 1493.¹³ Jacob komt als pastoor alhier voor 6 mei 1493¹⁴ en 16 maart 1501.¹⁵

vóór 1550 **Scheltke Lauwama**

Op Victorsdag 1550 geven Balle Hummersma en Syedt Ybema, pastoor en commissarius te Oldehove een gunstig getuigenis af over Schelte Lauwama, pastoor te Niehove, als een ‘froem oprecht leerer’ die zich niet met secten ophield en met eer uit Niejhove is vertrokken.¹⁶ Eind 1551 wordt hij blijkbaar gedwongen de pastorie te Oldenzijl* te verlaten.¹⁷ Volgens een verklaring van 12 mei 1548 was hij eerder pastoor te Sondel en commissaris van Gaasterland.¹⁸ Mogelijk is hij in Oldenburg of omgeving terecht gekomen maar daarover is niets bekend. De drie op hem betrekking hebbende stukken lijken verdacht; het lijkt er op dat hij de teksten zelf heeft geredigeerd. De naam kan authentiek zien. Een Schelte Liuuama wordt – zonder bijzonderheden – 22 oktober 1516 vermeld.¹⁹

1545 - 1556 **Johannes Campes**

pastoor alhier, wordt genoemd 24 juli 1545²⁰ en 19 oktober 1556.²¹ In 1540 is hij vicarius te Zuidhorn*; hij wordt dan genoemd Johannes Campes van Velthuzen.²² Hij zal dezelfde zijn als Johan van Velthuisen, 12 maart 1545 genoemd als pastoor te Hoge en Lagemeeden*. In 1566 is Johannes Campes pastoor te Zuidhorn*.

1561 - **Henricus van Drolshagen**

komt als pastoor alhier voor 6 oktober 1561.²³ In 1561 werd alhier een nieuwe pastoor geïnstitueerd waarvoor aan recht werd voldaan drie daalder;²⁴ waarschijnlijk gebeurde dit omstreeks oktober 1561 of kort daarna. Tezelfdertijd werd ook te Oldehove* een nieuwe pastoor geïnstitueerd; Sitetus Ibema is daar reeds pastoor in 1546 en komt als zodanig nog in oktober 1561 voor; de institutie aldaar zal op zijn opvolger betrekking hebben. De institutie te Niehove zal wel Drolshagen betreffen.

¹¹ Tresoar, Hs. Doys II, 141.

¹² Arch. Aduarderzijlvest nr. 12 reg 13; Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 2, 126 reg. 6; Arch. Farmsum nr. 89 reg. 161.

¹³ StA Münster, Arch. Hovestadt nr. 574 (zegel afgevallen) nr. 575 (dubbel exemplaar, zegel zonder heilige)

¹⁴ Arch. HJK nr. 1164, 529.

¹⁵ GA, RAG, Collectie Koning, Hs. In quarto nr. 10, 12.

¹⁶ StA Oldenburg, Bestand O 60 (mededeling F. Bakker, Groningen).

¹⁷ StA Oldenburg, Bestand O 61 (mededeling F. Bakker, Groningen).

¹⁸ StA Oldenburg, Bestand O 62 (mededeling F. Bakker, Groningen). De term ‘commissaris’ was overigens in Friesland niet gebruikelijk.

¹⁹ Oosterhout, *Snitser Recesboeken*, 666.

²⁰ Arch. Farmsum nr. 561, b 4, nr. 602, b 6 (oud nr. 192 en 193 reg. 364).

²¹ Arch. Farmsum nr. 873 reg. 412.

²² GA, RAG, R.F. 1540/1, lade 132.

²³ Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 2, 1 reg. 14.

²⁴ Visitatie 1563.

Deze was eerder vicarius in de Vituskerk (Oldehove) te Leeuwarden ondanks het feit dat hij *concupinarius* was, reeds een kind had en zijn ‘vrouw’ een tweede verwachtte; het Hof van Friesland gaf zijn placet aan de benoeming.²⁵ Hij was gevlucht uit Overschie waar hij vicecureet was om een proces over zijn leer te ontgaan. Hij leerde dat er geen vagevuur was, men voor de overledenen niet moest bidden, geen pelgrimstochten maken en beelden in de kerk onbelangrijk waren. Te Overschie had hij zijn kapelaan verboden de lof van Maria te zingen.²⁶ De bisschoppelijke commissaris Lindanus schorste hem 14 oktober 1559, in strijd met de beslissing van het Hof van Friesland met welks goedvinden hij dan ook zijn functie bleef uitoefenen.²⁷ Lindanus gelastte hem 30 oktober nogmaals zijn werkzaamheden te staken,²⁸ waarop Drolshagen zich tot zijn beschermers, de gedeputeerden tot de doleantiën,²⁹ wendde. Dezen wendden zich 8 november 1559 tot het Hof van Friesland. Drolshagen vluchtte kort daarop (voorjaar 1560).³⁰

Hij zal tot 1564 mogelijk hier zijn gebleven; in dat jaar zal hij te Baflo* zijn gekomen (waar hij 28 augustus 1567 als pastoor en commissarius voorkomt en de opvolger zal zijn geweest van Joannes Eelts die 17 maart 1564 werd verkozen als pastoor van de Martinikerk te Groningen). In 1565 wordt te Niehove een nieuwe pastoor geïnstitueerd (zijn naam is niet aangegeven); de lijst van 1565 vermeldt niets ten aanzien van Baflo* zodat de institutie aldaar nog in 1564 moet zijn geschied.

Drolshagen sas 22 maart 1553 *per decretis* tot alle wijdingen toegelaten; een wijdingstitel wordt niet vermeld.³¹

1565 **N.N.**

wordt in 1565 – wel als opvolger van Henricus Drolshagen – als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor wordt voldaan twee daalder.³²

1576 **Andries Stanger**

komt als pastoor alhier voor in augustus 1576.³³ Andreae veronderstelde dat Andries, pastoor te Huizum die wegens zijn reformatorische gezindheid in 1566 werd uitgewezen, dezelfde is als Andries Stanger, waarschijnlijk sedert 1580 en zeker in 1584 predikant te Dokkum en aldaar 9 mei 1586 wegens hoererij door de synode afgezet.³⁴ Wellicht vertrok hij naar Oudewater waar

²⁵ Woltjer, *Friesland*, 65.

²⁶ Woltjer, *Friesland*, 91-92 met meer bijzonderheden over zijn opvattingen.

²⁷ Woltjer, *Friesland*, 133-134 (cit. Memorie Lindanus voor landvoogdes Margaretha, ongedaterd, Aud. 1430/1, 11; ook Tresoor, Collectie Gabbema nr. 111 XXII).

²⁸ Woltjer, *Friesland*, 133-134 (cit. Lindanus aan Drolshagen 30 oktober 1559, Collectie Gabbema nr. 111 XX, bijlage).

²⁹ Woltjer, *Friesland*, 133-134 (cit. Drolshagen aan gedeputeerden, Collectie Gabbema nr. 111 XX).

³⁰ Woltjer, *Friesland*, 133-134 (cit. Landvoogdes Margaretha aan Philips 23 april 1560, Marg. Corr. I, 181; brief aan Margaretha van AreMBERG met bevel aan diens procureur-generaal om Drolshagen te arresteren 23 maart 1560 (AreMBERG aan Margaretha 7 april 1560, Aud. 289, 431)).

³¹ ABU nr. 550*, 37.

³² Visitatie 1565.

³³ O.A. nr. 170, 1.

³⁴ Andreae, *De Vrije Fries* XVII, 10. Te Dokkum staat hij in ieder geval 6 mei 1583; hij is dan deputaat naar de Friese synode (Acta classis Bolsward). Blijkens de acta van de classis Sneek van 5 oktober 1585 mocht Andreas Stangerus, predikant te Dokkum, in Friesland gedurende drie jaren geen predikant zijn, wel buiten de provincie. De acta van deze classis van 16 november 1585 vermelden dat hij wegens dronkenschap schuld moet belijden in de Grote Kerk te Sneek. Op 7 maart 1581 komt Andreas Stagnerus voor als getuige, mogelijk te Warga of

iun 1589 een Andries Stanger predikant werd en aldaar volgens uiteenlopende geruchten overleed in 1606 of zich 3 mei 1608 terugtrok.³⁵ Mogelijk is te Niehove van dezelfde persoon sprake.

De te Huizum staande pastoor heette Andries Wolters. Bij gebrek aan verdere gegevens is niet vast te stellen of hij dezelfde is als Andries Stanger.

- ca 1592 N.N.

Op 16 april 1592 is sprake van 'de gewesene pastoor van Nijehoeve'.³⁶

Reformatie

De Hoofdmannen geven 19 januari 1596 last de pastorieën in Humsterland, dus ook die te Niehove, met predikanten te voorzien en wel binnen zes weken.³⁷ De gemeenten bleven echter nog enkele jaren zonder eigen predikant. Voor een en ander wordt verwezen naar Oldehove*.

Vicarie

In 1501 is sprake van de prebende,³⁸ in 1540 van de vicarius³⁹ evenals in 1565.⁴⁰ Het patrocinium van dit beneficie is onbekend.

1565 N.N.

werd in 1565 vicarius alhier maar moet de investituur nog verkrijgen.⁴¹

omgeving, Tresoar, RA Idaarderadeel nr. J 1, 80. Te Warga is vòòr 1587 niets bekend over de bezetting van de predikantsplaats Romein, *Friesland*, 156).

³⁵ Romein, *Friesland*, 450; Van Veen, *Aanvullingen*, 58.

³⁶ Arch. HJK nr. 57.

³⁷ Arch. HJK nr. 838, 204v.

³⁸ RC II, 10.

³⁹ Alma, 'Schatregister', 77.

⁴⁰ Visitatie 1565.

⁴¹ Visitatie 1565.

NIEKERK (M)

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Volgens een gedenksteen is de kerk in 1628 afgebroken en in 1629 van de grond af weer opgebouwd. Bij de restauratie in 1983 bleken echter drie van de vier muren grotendeels met kloostermoppen gebouwd zijn en uit de dertiende eeuw dateren. De westmuur en ongeveer een meter van de zuidmuur zijn uit zeventiende-eeuwse steen opgetrokken.¹ Het patrocinium van de kerk is onbekend. Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor Niekerk één priester op.²

Pastorie

- 1511 **Menno**
pastoor alhier, komt voor 23 april 1511.³ Hij kan dezelfde zijn als Menno, vicarius of prebendaat te Vierhuizen omstreeks 1500.⁴
- 1553 **Thomas**
wordt 4 januari 1553 als pastoor alhier genoemd.⁵
- 1555 **Thomis**
Op 29 juni 1555 bepalen de Hoofdmannen dat Thomis, pastoor alhier, ‘zijn maghet Anna, de ein echte man toe Oterdum solde hebben verlaten en gheen conversatie noch mengenschappen hebben’ weg moet zenden en voorts de redger Lubbert Hiddinge tevreden moet stellen voor de hem aangedane belediging; hij had de redger met geweld uit zijn huis gehouden en hem met bakstenen vanaf de zolder gegooit.⁶
- 1561 – 1563 **N.N.**
N.N.
Tussen 1 mei 1561 en 1 september 1563 worden hier successievelijk twee pastoors geïnstitueerd; voor elke institutie werd een daalder voldaan. De namen van de betrokkenen zijn niet vermeld.⁷
- 1583 **N.N.**
De Hoofdmannen bepalen 2 april 1583 dat de pastoor alhier volgens een eerder schriftelijk opgesteld verdrag de pastorie te Zuurdijk* vredig zal gebruiken totdat uitspraak in het geschil over de eigendom van het collatierecht is gedaan.⁸

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 457.

² Alma, ‘Schattingen’, 175.

³ GA, GAG, R.F. 1511/1.

⁴ UB Groningen Ms. 267, Dijkrol Vierhuizen), mededeling R. Alma, 26 januari 2009.

⁵ Arch. De Marees van Swinderen nr. 354.

⁶ Arch. HJK nr. 52, 200. Hij zal dezelfde zijn als de in 1553 genoemde Thomas. De voornaam Thomas komt in de index op Arch. HJK nr. 52 nimmer voor doch steeds Thomis.

⁷ Visitatie 1563,

⁸ Arch. HJK nr. 54, 319v.

Reformatie

De Hoofdmannen ordineren 15 januari 1596 dat in de vacante pastorie van Vliedorp*-Niekerk ten spoedigste een predikant moet worden beroepen.⁹ Of aan deze is gevolg is gegeven kon niet worden vastgesteld. Waarschijnlijk echter werden Niekerk en Vliedorp* bediend door de predikant te Ulrum*. Wie deze predikant was is niet met zekerheid te zeggen, mogelijk Hermannus Nagel die eind 1595 predikant werd te Ulrum* en aldaar in mei 1596 als predikant wordt genoemd. Volgens resolutie van Gedeputeerde Staten van 22 mei 1601 moeten Zuurdijk* en Niekerk worden gecombineerd,¹⁰ volgens resolutie van 31 maart 1602 zal er een predikant worden gezonden.¹¹ Op 20 januari 1603 werd door de Hoofdmannen collatoren van Niekerk in de Marne aangezegd zich te verenigen en te ‘verlycken’, dat de pastor und die kercke wall versien sijn unde blijven moegen’.¹² Op 11 mei 1604 bepaalt de synode dat voor de gemeenten Ulrum, Niekerk en Vliedorp twee predikanten zullen worden beroepen omdat door de finale afzetting van de predikant de kerken alhier vacant zijn. Het collatierecht alhier werd echter betwist. Een geschil daarover diende 25 oktober 1604 voor de Hoofdmannen.¹³ Een door synodale gecommiteerden in 1604 uitgebracht rapport geeft aan dat Niekerk 49 jukken pastorieland heeft en dat in het vorige jaar last is gegeven – tevergeefs echter – een predikant te beroepen. Gedeputeerde Staten bepalen 28 december 1604 dat Ulrum*, dat dan nog vacant is, en Niekerk gecombineerd zullen worden.¹⁴ De situatie zal dus na 1604 ongewijzigd zijn gebleven. Op 13 december 1610 wordt Hesselus Nicasius genoemd als predikant te Ulrum* (waar hij reeds 4 mei 1607 als predikant voorkomt) en Niekerk.¹⁵ Aanwijsbaar is deze nog predikant te Ulrum 16 mei 1614.¹⁶ De synode stelt 9 mei 1615 voor Vliedorp* met Zuurdijk* en Niekerk met Ulrum te combineren. Waarschijnlijk komt dit neer op afscheiding van Vliedorp van de combinatie met Ulrum en Niekerk die reeds 10 mei 1609 door de synode ongewenst was geacht.. Een waarschijnlijk omstreeks 1612 opgesteld stuk geeft aan dat Niekerk en Vliedorp (doch deze gemeente slechts voor een tijdlang) met Ulrum zijn gecombineerd.¹⁷ Niekerk bleef met Ulrum gecombineerd ondanks een poging ondernomen door Johan Galens als medecollator van Niekerk de predikant te Ulrum de pastorie en de daarbij behorende landen te ontzeggen. Op 18 januari 1616 differeren de Hoofdmannen de gedane opzegging na interventie door Johan Lewe voor de gedaagde predikant en ordineren zij dat over het collatierecht moet worden gedisputeerd.¹⁸ De combinatie Ulrum-Niekerk en ook Vliedorp werd eerst in 1651 beëindigd. Wesselus Rhodius die in 1627/8 predikant werd te Ulrum *cum annexis* vertoonde 17 maart 1651 aan de classis een beroep naar Niekerk en Vliedorp welke gemeenten werden gescheiden van Ulrum. De grote gemeente aldaar kan hij wegens zwakte niet meer bedienen. De classis keurde een en ander goed. Wesselus Rhodius stierf 15 maart 1653.¹⁹ Niekerk en Vliedorp zijn ook nadien steeds gecombineerd geweest.

⁹ Arch. HJK nr. 838, 199.

¹⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 103.

¹² Arch. HJK nr. 840.

¹³ Arch. HJK nr. 841.

¹⁴ Boeles, *Geestelijke goederen*, 208.

¹⁵ Acta synodes Groningen.

¹⁶ Acta synodes Groningen.

¹⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁸ Arch. HJK nr. 850, 9.

¹⁹ GDW nr. 2788.

NIEKERK (Wkt.)

Patroon: **Petrus**

Bijzonderheden:

De kerk is nog geheel van tufsteen opgetrokken. De oostzijde heeft oorspronkelijk een kleine even inspringende halfronde sluiting gehad, in de zeventiende eeuw vervangen door een driezijdig gesloten koor. De uit de dertiende eeuw daterende toren heeft afwisselend lagen tuf- en baksteen.¹ Sporen van een ouder kerkgebouw zijn bij het archeologisch onderzoek in 1964 niet gevonden. Volgens Halbertsma was de kerkheuvel voordien reeds als kerkhof in gebruik.² De kerk was gewijd aan Petrus die is afgebeeld op het zegel van de pastoor Allardus (1392).³ Reeds in 1473 is hier een vicarie gezien de vermelding in dat jaar van legaten aan ‘den kerckheer end den Jonger priester’ alhier.⁴ De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor Niekerk twee priesters op.⁵ Het parochieregister uit 1501 noemt onder Niekerk een vicarie.⁶ De pastoor had in 1540 84 grazen land en de vicarius 34 grazen in gebruik; het kerkenland besloeg 30 grazen.⁷

Pastorie

1385 - 1392 **Allardus**

komt als pastoor alhier voor 8 juni 1385⁸ en 27 april 1392.⁹

1418 **Ballo**

Op 26 oktober 1418 zegelt, met zeven andere geestelijken uit Langewold, ‘Here Balleken to Fane ende Niekerke’.¹⁰

1460 **Arnoldus ten Hove**

instrumenteert als notarius 15 september 1460 voor Bernardus ter Maeth, pastoor te Diever en deken van Drenthe, een stuk over de ontvangst van precarie te Groningen en is dan pastoor te Niekerk.¹¹ Op 6 maart 1475 instrumenteert hij als notarius voor dezelfde Bernardus ter Maeth, pastoor te Diever en deken van Drenthe, een machtiging aan de priester Steven ter Maeth en Adrianus, *famulus* (knecht) van de proost (van het Domkapittel?, onleesbaar) hem in rechte te vertegenwoordigen.¹²

1473 – (ca 1501?) **Warner(us) Frederici**

¹ KR (1977) 110.; vergelijk Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 459.

² Nieuwsbulletin KNOB 17, 6^e serie (1964), 95-97; plattegrond in: Bulletin KNOB 69 (1970), 21.

³ OGD nr. 831.

⁴ GA, GAG, nr vRr 1092 c, Hs. In folio 55, 228.

⁵ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁶ RC II, 10.

⁷ Alma, ‘Schatregister’, 72.

⁸ OGD nr. 746.

⁹ OGD nr. 831.

¹⁰ GA, GAG, R.F. 1418/1.

¹¹ GA, GAG, R.F. 1460/3.

¹² HUA, Arch. Domkapittel nr. 4132.

Warner, pastoor alhier, wordt 7 augustus 1473 genoemd.¹³ Mogelijk is hij dezelfde als Warnerus Frederici die 12 april 1502 enige landen afstaat aan de dan fungerende pastoor alhier,¹⁴ omdat in een stuk uit 1531, inhoudende testamentaire beschikkingen van een pastoor in Langewold (hoogstwaarschijnlijk te Niekerk), Warnerus Frederici (zijn) *predecessor* (voorganger) genoemd wordt¹⁵.

1502

Henric Robers

pastoor alhier, ontvangt 12 april 1502 bovengenoemde landen.¹⁶ In 1500 wordt hij te Faan* genoemd. Hij zou de dan tussen 1500 en 1502 geresigneerde (?) Warnerus kunnen hebben opgevolgd.

1531 ?

Ento Johannis

Bewaard is gebleven het fragment van een notarieel instrument inhoudende het testament van een pastoor in Langewold (blijkens het fragment; aangezien een deel van het stuk is weggesneden kan niet met zekerheid worden vastgesteld welke plaats is bedoeld; op de rug van het stuk is vermeld: ‘... kerke een heert land’ hetgeen doet concluderen tot ligging van het land te Niekerk of Oldekerk) die ‘Wernerus Frederici predecessor’ noemt (waaruit blijkt dat deze pastoor is geweest en omdat deze in relatie met Niekerk voorkomt aanleiding geeft tot de veronderstelling dat met de plaats in Langewold Niekerk bedoeld is (dat aldus genoemd kan zijn ter onderscheiding van Niekerk in de Marne). De naam van de erflater is niet met zekerheid vast te stellen; mogelijk echter was het de in het stuk genoemde D. Ento Johannis, wat het – hoewel moeilijk te reconstrueren – zinsverband doet vermoeden. Als getuigen worden genoemd Hinricus Huker, proost van het klooster Kuzemer, en de geestelijken Henricus, Harmannus en Wilhelmus, zonder verdere aanduiding.¹⁷

1543 - 1560 **Egbertus Marssema**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 11 december 1543; hij is dan ook commissarius van de proostdij Humsterland.¹⁸ Nadien komt hij meermalen in beide functies voor. Vermeldenswaard is een stuk van 18 april 1554 dat hem commissarius van Oldehove noemt, naast de pastoor te Oldehove* die commissarius van Humsterland wordt genoemd (waaruit blijkt dat althans enige tijd het eigenlijke Humsterland losgemaakt geweest moet zijn van de gelijknamige proostdij).¹⁹ Dezelfde scheiding van commissariaten wordt ook aangetroffen in een stuk van 8 juni 1559²⁰ en 25 juli 1553 waarin hij voorkomt met Boele Marsuma, gehuwd met Ursula, dochter van Sybolt Bywema en Agnes.²¹ Ursula was 19 november 1552 nog onmondig.²² Egbertus’ zegel aan het stuk van 25 juli 1553 vertoont een gevleugelde engel.²³

¹³ GA, GAG, nr. vRr 1092 c, Hs. In folio 55, 228.

¹⁴ Arch. Nienoord nr. 9 a.

¹⁵ Verzameling losse stukken nr. 509.

¹⁶ Arch. Nienoord nr. 9 a.

¹⁷ Verzameling losse stukken nr. 509.

¹⁸ Arch. HJK nr. 40, 103 (vgl. Boeles, ‘Bouwstoffen’, BGOG X, 177-182).

¹⁹ StA Münster, MLA 8, 1-15, Bd. 1, 110-111.

²⁰ StA Münster, MLA 8, 1-15, Bd. 1, 184.

²¹ Arch. Ewsum nr. 96 en 97 (oud nr. 131 reg. 480).

²² Arch. Ewsum nr. 92 (oud nr. 131 reg. 471).

²³ Arch. Ewsum nr. 96 en 97 (oud nr. 131 reg. 480).

Op 3 februari 1559 deelt hij Johan van Ewsum mee te bedanken voor zijn benoeming als pastoor te Middelstum*,²⁴ hoewel hij blijkbaar aanvankelijk wel genegen was een dergelijke benoeming te aanvaarden. Als motief geeft hij op dat het hem niet doenlijk is het pastoraat van dat ‘populoese’ karspel alleen te bedienen. Er zijn daar geen priesters die de pastoor kunnen bijstaan en er is ook geen kapelanie aan de pastorie verbonden. Van Ewsum had 30 januari 1559 nog getracht hem op zijn weigering terug te laten komen waarbij hij hem zijn steun toezegde bij het verkrijgen van het (Munsterse) officiaat der Friese landen.²⁵ Marssema bleef bij zijn weigering. Wel verkreëg hij de functie van officiaal: op 11 augustus 1559 werd hij benoemd tot Munsters officiaal en aartsdiaken.²⁶ Een zeer lucratief ambt was het officiaat overigens niet: op 16 augustus 1559 wordt ten aanzien van de Anthoniusprebende of –vicarie te Lutjegast die ter collatie staat van de bisschop van Munster of diens officiaal aangetekend ‘welckere collation des itzigen officiael Heren Egbert Mersema durch ehr F.G. vor syne Jarlicke underholdengh, ohne weyder bezoldengh, guedtlích vergunstigt’.²⁷

Hij is slechts korte tijd officiaal geweest. Voor het laatst wordt hij – als pastoor alhier en commissarius van Oldehove – genoemd 17 juli 1560.²⁸ Zeer kort daarop is hij overleden. De grafzerk te Niekerk van ‘een officiaal van het aartsdiaconaat Friesland’ diende als stut voor een hooischelf alhier. Van de tekst zijn slechts enkele woorden, naam noch datum echter leesbaar.²⁹ Hij was hier in 1537 prebendaat*. Men zie verder onder Oldehove*.

1560 – **Ludolphus Marssema**

1579(81?) is reeds pastoor alhier 30 augustus 1560 wanneer last wordt gegeven hem commissie als commissarius te verlenen³⁰ en komt 6 april 1562 als pastoor alhier en commissarius-generaal van Humsterland voor.³¹

Zijn relatie tot de voorgaande is niet bekend. Feenstra en Oudeman veronderstellen dat Ludolphus Egbert’s zoon was.³² Ook de relatie met Ludolphus Mersema die 31 maart 1517 te Niebert als getuige voorkomt³³ en 6 mei 1531 voorkomt als moetsoensman inzake land te Oldekerk of Faan³⁴ is onbekend. Op 15 januari 1546 is Ludolfus Mersema getuige bij de opstelling van een stuk voor Egbertus Mersema voornoemd. In 1558 verklaart de te Niekerk woende Ludolphus Mersema ongeveer 85 jaren oud te zijn;³⁵ deze zou dan omstreeks 1473 zijn geboren.

²⁴ Arch. Ewsum nr. 21 (oud nr. 132 F XXIII+ vgl. E VI). Zie ook Feenstra en Oudeman, *Plattelandselite*, 119.

²⁵ Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134 XII).

²⁶ Diozesanarchiv Munster, Generalvikariat II Niederstift 1, Visitatie 1559, 4; vgl. Schmitz-Kallenberg, 282.

²⁷ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, Visitatie 1559, 5 jo. 6.

²⁸ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, Visitatie 1559, 42-42v.

²⁹ GDW nr. 437.

³⁰ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, Visitatie 1560.

³¹ AKG nr. 73 reg. 1079.

³² Feenstra en Oudeman, *Plattelandselite*, 119. Meer over de Marssema’s ibid., 375vlg. Zij noemen een Ludolphus, in 1473 getuige bij het opstellen van een testament door Menne Jeltéma. Naar de Latijnse uitgang van zijn voornaam te oordelen was – volgens hen – Ludolphus een geestelijke, vermoedelijk was hij pastoor te Niekerk, ibid., 375. Hij was vermoedelijk de vader van Egbert, aldus Feenstra en Oudeman, ibid. 375. Het laatste is mogelijk, het eerste is onjuist.

³³ AKG nr. 208 reg. 974. Hij is leek.

³⁴ AKG nr. 209 reg. 1030. Hij is leek.

³⁵ Arch. Nienoord nr. 412 i. Ook deze melding betreft een leek.

Ludolphus Mersema Groningensis werd 18 mei 1554 te Keulen als student in de *artes* ingeschreven en toegelaten als licentiaat 9 maart 1579.³⁶ Hij is nog pastoor en commissarius alhier 3 juli 1579³⁷ en vertrok mogelijk in 1581 naar Appingedam* als opvolger van de in dat jaar naar Groningen vertrokken Jasperus Voss. Te Appingedam was hij zeker in 1584.

Reformatie

1598 - 1607 **Matthaeus Theodorici Lincensis**

mogelijk dezelfde als Matthaeus Theodorici, Enchusanus, 8 juni 1591 als student in de filosofie en theologie ingeschreven,³⁸ en Matthaeus Theodorici, 7 augustus 1594 (nog niet 19 mei 1593) schoolmeester te Burum.³⁹ Lincensis verzoekt 12 juni 1598 de classis hem te examineren; 26 juni wordt hij geëxamineerd, 14 augustus 1598 wordt hij als predikant toegelaten. Hij bediende tevens Oldekerk*⁴⁰ en mogelijk ook Faan*. De 'Welgel. Matthias Theodorici toe Nijkercke' wordt genoemd 15 april 1603,⁴¹ waaruit blijkt dat hij te Niekerk stond. Hij overleed 22 mei 1607.⁴²

1611 - 1623 **Johannes Elingius**

achtereenvolgens tweede predikant (vicarius) te Bakemoor, predikant te Raude en reeds 1584 predikant te Breinermoor,⁴³ werd vandaar verdreven en door de synode van Groningen 26 april 1598 de eerste vacante predikantsplaats toegezegd. In hoeverre deze toezegging is nagekomen is valt niet te bepalen; mogelijk is hij inderdaad ergens in deze provincie of elders predikant geworden. (Een) Johannes Elingius staat 4 oktober 1608 in de classis Dokkum;⁴⁴ een standplaats wordt niet opgegeven. Omdat de handelingen van de classis Westerkwartier van omstreeks 1610 verloren zijn gegaan, is niet meer vast te stellen vanwaar Elingius kwam toen hij predikant alhier werd.⁴⁵ Als zodanig komt hij voor het eerst voor 29 juli 1611.⁴⁶ Hij bediende ook Oldekerk*. Aan deze combinatie kwam echter in 1618 een einde. Op 11 mei 1618 stemt hij in met de scheiding van Niekerk en Oldekerk. Oldekerk wordt gecombineerd met Sebaldeburen*, Niekerk met Faan*. Van laatstgenoemde combinatie wordt Elingius predikant. Johannes Elingius werd in 1618 beroepen te Oudwoude en Westergeest,⁴⁷ maar is blijkbaar daar niet gekomen. De classis behandelt 28 juni 1619 een klacht tegen hem: onlangs is zijn vrouw overleden; hij, een 'oud en emeritus miles' wenst te hertrouwen. De classis

³⁶ Zijlstra nr. 6158.

³⁷ Tresoar, Arch. Gerkeskloster nr. 83 reg. 285a. Ten onrechte noemen Feenstra en Oudemans, *Plattelandselite*, 376 hem in 1584 'assistent van de pastoor' te Loppersum, onder verwijzing naar Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 226 maar daar wordt hij 29 oktober 1572 als pastoor te Niekerk genoemd. Volgens Feenstra en Oudemans, *Plattelandselite*, 119 was hij in 1584 tweede pastoor te en commissaris van Loppersum.

³⁸ ASAF I, 16.

³⁹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 66v. resp. 65.

⁴⁰ StA nr. 2668, 11v: bij ordonnantie van 25 juli 1599 wordt betaling gedaan aan de predikant te Oldekerk en Niekerk.

⁴¹ Arch. HJK nr. 40.

⁴² Lijst van predikanten n Kerkenboek Niekerk, Oldekerk en Faan (RABS nr. 303).

⁴³ Reershemius, 332, 336, 340.

⁴⁴ Tresoar, Acta classis Dokkum 1, 18.

⁴⁵ Van Lieburg, *Repertorium* I, 58 kent geen andere standplaatsen dan Breinermoor en Niekerk.

⁴⁶ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27 en nr. 12, 230.

⁴⁷ Algra, *De historie* VI, 289.

gelast informatie over hem in te winnen alsmede met hem een gesprek te hebben. Op 26 juli daaraanvolgend melden de gecommiteerden in deze zaak niets te hebben kunnen uitrichten omdat Elingius reeds met de ‘weduwe’ getrouwd is. De synodale acta van 21 juni 1619 noemen hem de ‘olde pastoer’ Joannes Elingius. Op 19 juni 1620 oordeelt de synode dat hij wegens ouderdom ongeschikt is tot de dienst. Het duurt echter nog enige tijd voordat hieruit de consequenties worden getrokken. Op 21 april 1623 besluit de classis aan de collatoren van Niekerk te verzoeken een andere predikant te beroepen omdat Elingius ‘olt bedaegt’ is. Op 14 juli 1623 gaat hij met emeritaat. Zijn opvolger moet hem uit zijn tractement alimentatie geven. Omdat Niekerk veel kerkengoederen heeft bepaalt de synode in mei 1624 er bij de collatoren op aan te dringen de alimentatie daaruit te betalen zonder korting op het predikantstractement.

1623 - 1651 **Sigefridus Aelrichs**

uit Emden, die reeds voordien zonder toestemming van de classis te Niekerk en Faan had gepreekt, verzoekt 16 juli 1623 de classis een proefpreek te Niekerk te mogen houden; 28 juli daaropvolgend vertoont hij het beroep naar Niekerk *cum annexis* en wordt hij na examen toegelaten. Hij werd bevestigd 10 augustus 1623 en overleed 20 november 1651. Zijn zoon Jacobus werd in 1677 predikant alhier; in 1682 werd hij mede te Oldekerk* beroepen. De classis bewilligt in deze combinatie mits hij afstand doet van Faan* hetgeen geschiedde. Hij stierf in 1691.

Kapelaans

1539 **Reynerus Wol(t)ynck**

Op of kort na 15 augustus 1539 tekende, volgens een afschrift van het oorspronkelijke stuk, ‘Reynerus Wolynck *sacelanus in nona eccl(esi)a*’ een mandaat voor afgekondigd af.⁴⁸ Voor ‘nona’ zal ‘nova’ gelezen moeten worden terwijl in plaats van Wolynck waarschijnlijk Woltynck gestaan heft. Althans komt later een Reynerus Woltynck als pastoor (zonder vermelding van zijn standplaats) en commissarius van het Noorderveld in Drenthe voor.

Vicarie

De vicarie bestond reeds in 1473.⁴⁹ Het beneficium komt ook als prebende voor. Het patrocinium is onbekend.

1476 **Gheert**

komt als vicarius alhier voor 4 januari 1476.⁵⁰

1537 **Egbert Marssema.**

wordt 29 oktober 1537 genoemd als prebendaat alhier.⁵¹ In 1539 komt hij te Oldekerk*; mogelijk was hij daar reeds in 1531 eveneens. Vanaf 1544 wordt

⁴⁸ GA, GAG, nr. vRr 956.

⁴⁹ GA, GAG, nr vRr 1092 c, Hs. In folio 55, 228.

⁵⁰ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 49.

⁵¹ Arch. Nienoord nr. 537 b.

hij als pastoor alhier genoemd. Egbert Marsma de Groningen wordt 22 oktober 1524 te Rostock als student ingeschreven.⁵²

1547 **Peter van Vlitsinge**
(Vlissingen) wordt in 1547 als vicarius alhier vermeld.⁵³ Tot 1542 komt hij voor als prebendaat te Oldehove*.

1561 - 1573 **Gerardus Petri**
komt voor het eerst als prebendaat alhier voor 12 april 1561.⁵⁴ Gerardus de Antwerpia, clericus van het bisdom Kamerijk, werd 28 februari 1538 bevorderd tot acolyth en de overige lagere wijdingen.⁵⁵ Op 6 april 1562 wordt Gheert Peters van Hantwerp als prebendaat alhier vermeld.⁵⁶ Gerhardus Petri, prebendaat alhier, bepaalt 27 april 1566 dat al zijn goederen na zijn dood moeten komen aan het klooster Trimunt en wijst als uitvoerders van zijn laatste wil aan de fungerende pastoors te Noordhorn*, Zuidhorn*, Den Ham* en (Hoge en) Lagemeeden* of hun opvolgers aan. Op 28 juni 1566 geeft hij een afschrift van het testament over.⁵⁷ Hij is nog in leven 1 oktober 1573 wanneer de bisschop van Groningen een certificaat op naam van Gerardus Petri Antwerpiensis, vicarius alhier, *licentia testandi* afgeeft.⁵⁸

1563 (?) **N.N.**
werd tussen 1 mei 1561 en 1 september 1563, vrij zeker in 1563, in de vicarie alhier geïnstitueerd; voor de institutie werd betaald één daalder. Een naam wordt niet vermeld.⁵⁹ Mogelijk betreft het een verlate inschrijving van de institutie van de voorgaande. Een tweede vicarie is althans hier niet bekend.

⁵² Zijlstra nr. 7841.

⁵³ BGOG VII, 270.

⁵⁴ GA, GAG, nr. vRr 1092 d, Hs. In folio 55, 276.

⁵⁵ GA, RAG, R.F. 1538.22, lade 121.

⁵⁶ AKG nr. 73 reg. 1089.

⁵⁷ AKG nr. 74 reg. 1108.

⁵⁸ Collectie Keizer nr. 10.

⁵⁹ Visitatie 1563.

NIEUWE of LANGE AKKERSCHANS

De zogenaamde Lange Akkeren vormden een overblijfsel van de verder verdrongen parochie Houwingeham*. Het gebied werd in 1605 ten dele door het leggen van een dijk vanaf de Boneschans naar de Lange Akkeren en vandaar naar Bunde teruggewonnen. Het overige deel der parochie valt in de bedijking van 1657.¹ In 1628 wordt op de Lange Akkeren een schans gelegd. Burgemeesteren en Raad van Groningen besluiten 30 juni 1628 dat deze schans 'Houwingeham' genoemd zal worden.² Deze naam heeft echter geen ingang gevonden. Reeds in 1628 komt de naam 'Lange Acker Schans' voor.³ Allengs – ter onderscheiding van Oude Schans – oorspronkelijk geheten de Schans op de Bellingwolderzijl of Bellingwolderschans – raakt de naam Nieuwe Schans in gebruik. Terstond werd ook een kerk gesticht. De schans werd betaald door de provincie Friesland die hier ook de predikant benoemde

Pastorie

(1628 **Henricus Winandi**) (en **Johannes Nicolai Kelbergius**)
 Het beroep op Winandi werd 2 september 1628 door Gedeputeerde Staten van Stad en Lande in beraad gehouden.⁴
 Blijkbaar besloten Gedeputeerde Staten van Friesland twee predikanten te benoemen: 12 november 1628 verschijnen de Friese gecommiteerden Frans van Donia en Dr. Mathias Frankena in de vergadering van de Gedeputeerden van Stad en Lande met de volgende voordracht 'tot bekleding van de nodige bediening in de Lang Acker Schans. Tot Pastors Henricus Winandus, Pastor tot Gandersum N. Nicolai, Pastor tot Vlachtwedde'.⁵
 Winandi stond in 1617 te Critzum en vertrok vandaar voor 1620 naar Gandersum waar hij in 1633 nog stond.⁶ Hij verkeerde in zeer behoeftige omstandigheden en zocht steun bij de Groninger kerken. Op 28 januari 1630 wordt uit de kerkelijke inkomsten van Wetsinge een aalmoes aan de predikant van Gandersum gegeven.⁷ In juli 1630 wordt aan Winandi, predikant te Gandersum, door de predikant te Ter Apel een aalmoes betaald,⁸ terwijl de classis Marne 12 juli 1630 een verzoek tot ondersteuning inwilligt. De andere predikant was Johannes Nicolai Kelbergius. Geen van beide is hier toen gekomen. Blijkbaar is het nadien steeds bij één predikantsplaats gebleven.

1629 - 1644 **Johannes Moda**

natuurlijke zoon van de kapitein Hans Dietrich Moda,⁹ op 25 maart 1627 te Warffum als lidmaat ingekomen wanneer hij praeceptor is bij jonker Sickinghe, wordt 16 april 1629 beroepen als predikant in de Lange-

¹ Voor de bedijkingen: De Smet, *Het Dollardgebied*, I; Smedes, *De Nieuwe- of Langakkerschans*, 27-30, voorts de kaart op 30.

² GA, GAG, nr. nRr 314, Resoluties; vgl. Smedes, *De Nieuwe- of Langakkerschans*, 34.

³ Smedes, *De Nieuwe- of Langakkerschans*, 37.

⁴ StA nr. 123.

⁵ Smedes, *De Nieuwe- of Langakkerschans*, 39.

⁶ Reershemius, 597, 623.

⁷ Arch. Classis Marne nr. 1.

⁸ GA, GAG, nr. nRr 1100 (Rekenboek Hermannus Meijer, predikant te Ter Apel).

⁹ RA Drenthe, Statenarchieven nr. 6 deel I, 297.

akkerschans.¹⁰ Hij overleed in november 1644.¹¹ Zijn weduwe ging daarop naar Leeuwarden¹² en overleed kort na 11 april 1671.¹³

¹⁰ StA nr. 6, 3565v.

¹¹ Acta synodes Groningen, 1645.

¹² Arch. Classis Oldambt nr. 1, 15 juli 1646; nr. 2, 15 maart 1664.

¹³ Arch. Classis Oldambt nr. 2, 11 april 1671.

NOORDBROEK

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De kerk wordt door Halbertsma gedateerd op omstreeks 1300.¹ Antonides geeft als bouwtijd van de toren op omstreeks 1260-1275, de kerk 1298-1325.² Bij opgraving bleek aan het huidige kerkgebouw geen ouder te zijn voorafgegaan zodat de eerdere parochiekerk – bekend is dat de parochie ouder is dan omstreeks 1300 – elders moet hebben gestaan. Als eerdere kerkstede wordt ter plaatse ‘d’ol hof’, gelegen ten oosten van de huidige, aangewezen.³ Antonides dacht voor de oudere kerkstede aan Rommelskerken, een streek onder Noordbroek.⁴ In deze omgeving zal echter eerder de kerk van Liudibrundkerke* gezocht moeten worden. Jansonius haalt de mededeling van een ouderling van de hervormde gemeente te Slochteren aan volgens welke de lidmaten te Stootshorn zonder bezwaar het Heilig Avondmaal van oudsher vierten in de kerk van Slochteren in plaats van die te Noordbroek.⁵

Molema stelt dat van een oud kerkhof alhier tot dusverre geen bewijzen zijn gevonden. In de huidige toren is tufsteen als muurvulling gebruikt,⁶ maar dat bewijst zijns inziens nog geen stenen voorganger, nodigt wel uit tot veldonderzoek. Zo er al een voorganger is geweest moet deze vóór 1150 dateren. Molema ziet Noordbroek als de oorspronkelijke kernparochie uit de twaalfde eeuw. In de tweede helft van deze eeuw of de eerste van de dertiende is Zuidbroek* daarvan afgesplitst. Een tijdlang blijft Noordbroek ‘Broke’ heten. Het was van de andere oerparochie Menterwolde – met een twaalfde-eeuwse kerk in Midwolda* - gescheiden door de Ooster Ae en de Termunter Ae, aldus Molema.⁷

Een schildering in het koorgewelf toont Christus, Maria en Johannes de Doper, alsmede in het laatste der zes vakken de schenker (zie hierna) en zijn beschermheilige, de kerkpatroon, afgebeeld als bisschop;⁸ de figuur is verminkt, mogelijk draagt hij een boek in de linker hand. Op grond van de kleding van de schenker worden de schilderingen door Hoogewerff gedateerd op 1465-1475.⁹ Door Otter, die zeer veel restauraties van schilderingen heeft uitgevoerd, wordt betwijfeld of de schenker is afgebeeld omdat andere voorbeelden van een dergelijke persoonsverheerlijking bij gewelfschilderingen geheel ontbreken.¹⁰ Het patrocinium van de kerk is niet met zekerheid vast te stellen. Genoemd werd reeds de afbeelding van een bisschop op een gewelfschildering. Van slechts twee pastoors bleven zegels bewaard: het zegel van Bernardus Dorpensis (het randschrift geeft geen verdere

¹ H. Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB 1973, 97-98.

² Antonides, *Noord- en Zuidbroek*, 73, 14. Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 461 geeft echter kerk en toren eerste helft van de veertiende eeuw, in de jaren 1298 tot 1335.

³ H. Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB 1973, 97-98.

⁴ Antonides, *Noord- en Zuidbroek*, 73, 14. Hij situeerde deze kerkstede bij het zogenaamde Kielhuis.

⁵ Jansonius en Bos, *Lidmaten*, ongepagineerd. Mogelijk wijst dit op een kerkelijk vroeger zelfstandig Stootshorn dat later bij Noordbroek is gevoegd maar waarvan een deel – nabij de Siepsloot – op Slochteren was geïntegreerd. De natuurlijke grens tussen Siddeburen, Hellum, Schildwolde en Slochteren aan de ene en Noordbroek aan de andere zijde langs de Siepsloot laat daarvoor echter geen ruimte.

⁶ Ook De Olde wijst op het hergebruik van tufsteen, *De Olde*, ‘Noordbroek’, 2, 10-12.

⁷ Molema, ‘Van de Mieden’, 130, 133-135.

⁸ KR (1977), 111. Dat de beschermheilige de kerkpatroon is, wordt daar niet vermeld maar is door ons verondersteld. Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst*, II 171-172 achten hier de kerkpatroon en de opdrachtgever mogelijk.

⁹ Mededeling wijlen R. Steensma.

¹⁰ Mededeling door L. Brandts Buys tijdens een excursie in deze kerk 15 september 1973. De Olde ziet hierin vrijwel zeker ‘de schenker van de schildering’, ‘Noordbroek’, (SOGK II, 72).

functieaanduiding) (1576¹¹) toont een gekroonde heilige met een hertekop (??) in de linkerhand terwijl zegels van Henricus Dijckmannus (1588,¹² 1593¹³) een bisschop zonder attributen (boven een wapenschild) tonen. Eveneens een bisschop zonder attributen is afgebeeld op een zegel (los) van de predikant Johannes Sprenger (kort voor 1600)¹⁴ terwijl het zegel van zijn opvolger Johannes Loeling (1600)¹⁵ een bisschop wiens rechterhand steunt op een zwaard, met de punt staande op de grond, vertoont. Het kerspelzegel van Noordbroek laat een bisschop zien boven een wapenschild waarop een kerkgebouw.¹⁶ Zo dit gebouw 's bisschops attribuut zou zijn ware te denken aan Ludger.¹⁷ Het parochieregister van 1501 noemt hier een vicarie.¹⁸ De schattingslijst van omstreeks vermeldt hier twee priesters.¹⁹ In 1577 worden hier echter twee vicarii en een andere priester genoemd.²⁰

Pastorie

1411 **Nomno**
pastoor alhier, komt voor 21 september 1411.²¹

1441 **Galcke**
komt als pastoor alhier voor 16 februari 1441.²²

1527 - 1542 **Mr. Phebo Ubbens**

Op 25 januari 1528 klaagt Phebo, pastoor alhier, dat Roelof Huyng junior, drost van het Oldambt, hem geld zou hebben afgezet. De drost verweert zich door te stellen dat Phebo van Stadhouder en Hoofdmannen in pleit had gelegen over de kerk alhier; het proces had hij overigens gewonnen. Het geld dat hij wegens het proces schuldig was had Huyng ingevorderd.²³ Als Mr. Phebo, pastoor alhier, komt hij voor 25 juni 1534.²⁴ Voor het laatst wordt hij als pastoor alhier genoemd 15 april 1542.²⁵ Op 21 februari 1555 verklaart hij als pastoor te Meeden* (waar reeds in hetzelfde jaar zijn opvolger genoemd wordt) dat hij voordien 21 jaren pastoor te Noordbroek is geweest en dat gedurende die tijd de vicarie tweemaal was vergeven.²⁶ Wanneer hij naar Meeden ging is niet bekend. Aangenomen dat hij hier omstreeks 1527 kwam (gezien de vermelding van het proecs over de kerk) moet dat omstreeks 1548 zijn geweest.

¹¹ GA, GAG, RA III m3, 23 mei 1576. De hertekop doet denken aan Lambertus.

¹² Arch. Nienoord nr. 133, 28 december 1588.

¹³ Arch. Nienoord nr. 689, 14 januari 1593.

¹⁴ GA, RAG, Zegelverzameling nr. C 31.

¹⁵ Arch. HG Noordbroek nr. 80, 15 januari 1600.

¹⁶ Arch. Van der Tuuk nr. 1, 20 mei 1613; Arch. Gruys nr. 349, 16 december 1709. Vergelijk GA, RAG, Zegelverzameling nrs. C 13 en 14, afbeelding op omslag Antonides, *Noord- en Zuidbroek*.

¹⁷ Volgens Antonides, *Noord- en Zuidbroek*, 73 is de eerste kerk van Noordbroek op dit zegel afgebeeld. In aanmerking nemende dat deze kerk reeds vóór 1300 werd vervangen lijkt ons dit een gewaagde veronderstelling.

¹⁸ RC II, 11.

¹⁹ Alma, 'Schattingen', 177.

²⁰ Arch. HJK nr. 617, 99v.

²¹ GA, RAG, R.F. 1411.10, Verzameling van afschriften; in druk Boeles, 'Bouwstoffen', BGOG X, 175.

²² GA, GAG, R.F. 1441.6

²³ HGA, Hertogelijk Archief nr. 150.

²⁴ GA, RAG, Hs. in quarto 133, 15v-16.

²⁵ GA, RAG, Hs. in quarto 133, 16v-17.

²⁶ GA, GAG, nr vRr 1092.7, Hs. in folio 55, 268.

na 1545(8), **Egbert Jurlinck**
 voor 1559 wordt in 1545 pastoor te Hellum* genoemd en kwam in een onbekend jaar hier. Voor juli 1559 stierf hij of is hij van hier vertrokken (in 1559 kwam hier een nieuwe pastoor). Op 11 februari 1563 wordt genoemd Johan Als naaste bloedverwant en erfgenaam van wijlen Egbert Jurlinck, pastoor alhier.²⁷

1559 - 1585 **Bernardus Dorpen**
 wordt in juli of augustus 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd; aan recht werd voldaan twee daalder.²⁸ Hij kan dezelfde zijn als Bernardus Gerardi Dorpen, van 1544 tot 1548 genoemd als prebendaat te Warffum*. Voor het laatst komt hij als pastoor alhier voor 23 december 1585.²⁹
 Mogelijk was hij de vader van Bernardus (van) Dorpen die van 1609 tot 1621 voorkomt als koster te Beerta.³⁰

1586 - 1595 **Henricus Dijckmannus**
 komt voor het eerst als pastoor alhier voor 20 maart 1586;³¹ reeds voordien komt hij alhier voor, waarschijnlijk wel als vicarius. Als pastoor komt hij voor de Reductie het laatst voor 14 januari 1593,³² maar tot de Reformatie is hij hier in functie geweest. Op 17 maart 1595 wordt Heer Hendrick nog als ‘pastoor’ genoemd bij het overgeven van de kerkenrekening aan de raadsgecommitteerden.³³ Een mandaat van 10 juli 1596 aan de gewezen ‘priester’ van Noordbroek – een naam wordt niet genoemd – wordt hem 13 juli 1596 getoond.³⁴ De Groninger magistraat bepaalde 17 juli 1596 dat onder meer aan de ‘pastoor’ te Noordbroek veertien dagen bedenktijd zou worden gegeven om de eed van trouw af te leggen. Zo hij zich hiertoe bezwaard zou voelen zou hem tot Martini eerstkomende gegund worden zijn roerende goederen te gelde te maken en uit het land te vertrekken.³⁵ Hij was hier zeker nog woonachtig eind november 1596 (zie hierna) en wordt als gewezen priester genoemd 13 april 1597 en 4 maart 1598.³⁶
 Op 25 november 1602 verzoeken de ingezetenen van Noordbroek aan Burgemeesteren en Raad van Groningen intrekking van het mandaat van verbod van toegang tot de stedelijke jurisdicties voor Henricus Dijckmannus ‘eehren gewesenen Pastor nu ter tijdt Schadtboerder’.³⁷ Op 3 december 1602 geven Burgemeesteren en Raad ten antwoord dat zij Dijckmannus het land niet hebben verwezen ‘dan wiuth guede voergaende Informatie’. Zij spreken er daarbij hun verwondering over uit dat de ingezetenen intrekking van het mandaat hebben verzocht en wijzen het verzoek af.³⁸ Zo Dijckmannus inderdaad is vertrokken is hij kort daarop weer teruggekeerd: 26 juli 1606

²⁷ GA, RAG, RA III a 1.

²⁸ Visitatie 1559, 295.

²⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419, 24 december 1604.

³⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7072, 7 juni 1609 en passim; nr. 7073, 2 juni 1621.

³¹ GA, GAG, RA III m 3.

³² Arch. Nienoord nr. 689.

³³ O.A. nr. 789, 1260.

³⁴ O.A. nr. 789, 1280, R.F. 1596.12.

³⁵ GA, GAG, RA III a 5*.

³⁶ GA, GAG, RA III a 6.

³⁷ O.A. nr. 790, 163.

³⁸ GA, GAG, RA III a 8.

woont hij blijkbaar weer hier, althans wordt dan verzocht dat hij en andere, te Noordbroek wonende, personen een getuigenis afleggen.³⁹ Vanaf 4 augustus 1609 komt hij meermalen als getuige voor.⁴⁰ Daarbij wordt hij 30 januari 1611 ‘coster’ genoemd.⁴¹ Omdat echter vanaf 1603 tot 1638 regelmatig als koster alhier Peter Cornelis Hagius wordt genoemd is het onduidelijk wat de aanduiding ‘coster’ bij Dijckmannus dan inhoudt. Als getuige komt hij nog voor 7 februari 1614.⁴² Een zoon, Tyacko Henrici, gaat 11 december 1611 huwelijksvoorwaarden aan;⁴³ het was zijn tweede huwelijk. Een zoon uit het eerste huwelijk, Abraham Tyackes, kwriteert met zijn vrouw 26 april 1630 zijn gewezen voorstanders voor de ontvangst van de goederen, geërfd van zijn vader Tyacko Henricus en zijn grootouders Henricus Dijckmannus en Gertien.⁴⁴

Naast de zoon Tyacko Henricus is van Henricus Dijckmannus een zoon Berent Henrici bekend die vanaf 17 september 1609 als getuige te Noordbroek voorkomt.⁴⁵ Door huwelijk was hij een zwager van Hermannus Borgell en Samuel Neytz, predikanten te Zuidbroek*, en Gerdt Weemhof, zoon van de laatste pastoor en eerste predikant te Winschoten.

Een der kerkenboeken noemt als pastoors alhier: N. Dorpius, N. Jurlinck en N. Dickmannus, als op hen volgende predikanten Sprengerus en de in 1600 beroepen Lolingius.⁴⁶

Reformatie

1596 - 1599 **Joannes Sprenger**

nog 11 oktober 1596 predikant te Huizinge*. Op 19 november 1596 staan Burgemeesteren en Raad van Groningen een (niet nader omschreven) verzoek van de predikant Sprenger toe (wellicht om een op hem uit te brengen beroep).⁴⁷ Op 30 november 1596 rapporteert de ambtman van het Oldambt dat Joannes Sprenger, beroepen predikant alhier, door de ‘olden pastor seer worde traduceert’ en dat de gewezen pastoor vele kerspellingen van Sprenger ‘afkerich’ maakt. Burgemeesteren en Raad zeggen daarop 4 december 1596 de volmachten van Noordbroek aan Joannes Sprenger, door Burgemeesteren en Raad alhier benoemd, als hun predikant te houden omdat de gemeente niet zelf binnen de gestelde termijn een predikant heeft beroepen; na het vertrek of overlijden van Sprenger zal de gemeente vrij zijn in de keuze van een predikant.⁴⁸ De classis Middelstum verstrekt hem 24 april 1597 een *attestatio de vita* nadat hem 10 april 1597 demissie was verleend wegens vertrek naar hier. Zijn naam komt met het jaartal 1599 voor op een gewelf in de kerk alhier.⁴⁹ Op 18 mei 1599 wordt hij beroepen te Appingedam*. Hij verwijst de

³⁹ GA, GAG, RA III a 10.

⁴⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁴¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁴² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁴³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁴⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7189.

⁴⁵ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁴⁶ GA, Retroacta Burgerlijke Stand nr. 327, 1.

⁴⁷ GA, GAG, RA III a 5*.

⁴⁸ GA, GAG, RA III a 5*, 444.

⁴⁹ Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst*, II 173.

collatoren naar zijn gemeente die hem demitteert op voorwaarde dat zijn zoon Wicher de dienst zal waarnemen waarop Joannes Sprenger 10 juni 1599 te Appingedam aankomt.⁵⁰

1599 - 1600 **Wicherus Sprenger**

werd als Viglius Joannis Sprengerus, van de (Latijnse) school te Dokkum, 26 juni 1595 als theologisch student te Franeker ingeschreven.⁵¹ Hij nam medio 1599 de dienst van zijn vader hier over. Op 24 november 1601 verklaart zijn vader in een attestatie ‘dat ick omtrent dre Jaeren wth den dam, alwaer ick in den denst tho der tijdt stunde, zijn gekomen tho Noortbroeck, so zin ick gefraget van mijn salige soene (de aldaer prediger was)’⁵² Op 30 augustus 1600 werd Wicherus Sprenger door Gedeputeerde Staten aangenomen als predikant te Ten Boer*. Of hij tot dien alhier heeft gestaan danwel kortere tijd is niet vast te stellen; het eerste achten wij het meest waarschijnlijk. Nog in hetzelfde jaar stierf hij.

1600 - 1624 **Joannes (Alberti?) Lolingius**

werd hier in 1600 predikant⁵³ en overleed hier na een ambtsbediening van ruim 24 jaren op 27 november 1624 (om tien uur 's avonds, zijn vrouw overleed de volgende morgen om vijf uur).⁵⁴

Op 17 februari 1609 werd hem door Burgemeesteren en Raad van Groningen gelast zich binnen drie weken met zijn gemeente te verzoenen, op straffe van ontzetting uit de dienst en uitwijzing uit het kerspel.⁵⁵ In 1619 ontstonden opnieuw moeilijkheden tussen gemeente en predikant (zie ook hierna onder de vicarie*). Burgemeesteren en Raad wijzen 4 januari 1620, na kennisneming van en verzoek van de lidmaten en de rapporten van de kerspelvolmachten en de drost gecommitteerden aan om in het geschil met de predikant te beslissen,⁵⁶ hetgeen geschiedde 22 januari.⁵⁷ Op 24 januari 1620 zonden zij Lolingius een scherpe vermaning.⁵⁸

Op 22 juni 1630 worden genoemd de voorstanders over de kinderen van wijlen Joannes Alberti, predikant te Noordbroek;⁵⁹ de naam Alberti vonden wij alleen hier.

Joannes zal verwant geweest zijn aan Mr. Gerrit Lolinck, stadsbouwmeester.⁶⁰ Of hij identiek was aan Meister Johan Lolingh, 21 juli 1595 vermeld als borg,⁶¹ is onbekend. Zijn broer (?) Gerardus werd in 1614 predikant te Wagenborgen*.

⁵⁰ Arch. HG Appingedam nr. 1.

⁵¹ ASAF I, 22.

⁵² GA, GAG, nr. nRr 335, 1601 nr. 151.

⁵³ GA, Retroacta Burgerlijke Stand nr. 327, 1.

⁵⁴ GA, Retroacta Burgerlijke Stand nr. 327, 1.

⁵⁵ GA, GAG, RA III a 12.

⁵⁶ GA, GAG, nr. nRr 324, deel 2.

⁵⁷ GA, GAG, nr. nRr 324, deel 2.

⁵⁸ GA, GAG, nr. nRr 324, deel 2.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 861, 165v.

⁶⁰ als bouwmeester 25 mei 1591 (GA, GAG, RA III a), als gewezen stadsbouwmeester 6 februari 1604 (Arch. HJK nr. 840).

⁶¹ Arch. HJK nr. 280.

Volgens Harkenroht werd hier in de vacature in 1626 ‘voor de derde maal’ beroepen Lubbertus Toxopeus, predikant te Larrelt,⁶² die hier echter niet gekomen is.

Vicarie

De vicarie bestond reeds omstreeks 1500.⁶³ In 1577 worden echter twee vicarii gelijktijdig genoemd,⁶⁴ maar van een tweede vicarie blijkt verder nooit iets. Het patrocinium is onbekend.

- 1501 **Allo**
wordt als vicarius alhier genoemd in 1501.⁶⁵
- 1555 **N.N. co. Petrus Bussche**
In 1555 ontstaat blijkbaar een geschil over de vicarie alhier. Waarschijnlijk had Petrus Bussche deze tegen de wil van de pastoor en kerkvoogden, blijkbaar de collatoren ervan, de vicarie, doch met instemming van de gemeente aanvaard. Peter dient onmiddellijk afstand te doen van het leen of de vicarie ‘als he aldaer to Noerdtbroeke boven olt heerkomen ende gebrueck angenomen ende sich onderwonden hefft’. Pastoor en kerkvoogden bevestigen dat zij ‘de pastoor to Engelberth’ in plaats van Peter hebben aangenomen, dat zij Peter niet langer willen dulden en dat zij de vicarie niemand anders hebben toegezegd.⁶⁶ In dit verband zal ook de hiervoor genoemde verklaring van de pastoor Phebo Ubbens van 21 februari 1555 over de begeving van de vicarie gezien moeten worden.
Op 26 maart 1555 staan Burgemeesteren en Raad Petrus Busch een maand toe zijn goederen te gelde te maken mits hij zijn huis niet verlaat en geen kerkdienst vervult.⁶⁷ Voor hem zie men verder onder Heveskes*.
De naam van de pastoor te Engelbert* die hier vicarius werd is ons onbekend.
- 1577 **Hindrick en Johan**
vicarii alhier, worden met heer Eppo – wiens hoedanigheid niet is aangegeven – genoemd 12 september 1577.⁶⁸ Eerstgenoemde is mogelijk dezelfde als
- 1585 **Henricus Dijckmannus**
die 4 februari 1585 alhiereen mandaat voor afgekondigd tekent zonder daarbij zijn hoedanigheid aan te geven.⁶⁹ Pastoor kan hier toen nog niet zijn geweest. Tussen eind 1585 en maart 1586 is hij hier pastoor geworden.

Reformatie

Op 21 juni 1611 gelasten Burgemeesteren en Raad van Groningen oculaire inspectie van de

⁶² Harkenroth, *Geschiedenissen*, 280.

⁶³ RC II, 11.

⁶⁴ Arch. HJK nr. 617, 99v.

⁶⁵ RC II, 11.

⁶⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 28 (de uitspraak is gedateerd 27 april 1555 maar in het protocol (GA, GAG, RA III a 1) onder de dagtekening 2 maart 1555 ingeschreven).

⁶⁷ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 29.

⁶⁸ Arch. HJK nr. 617, 99v.

⁶⁹ O.A. nr. 789.

grootte der pastorielanden van Noordbroek nadat de kerkvoogden Joannes Loeling gelast hadden zich met deze landen tevreden te stellen en zich te onthouden van de vicarielanden.⁷⁰ Op 11 maart 1613 wijzen zij het appèl van Lolingius tegen een uitspraak van de drost Mello Coenders en Wigboldus Homeri, predikant te Midwolda*, inzake de vicariegoederen Af.⁷¹ Op 10 december 1619 wordt behandeld een klacht dat hij eigenmachtig de opkomsten van de vicarielanden voor de studie van zijn kinderen gebruikt; Burgemeesteren en Raad hadden 3 december 1612 beslist dat deze opkomsten zullen komen aan de diaconie alhier en blijven daarbij.⁷²

⁷⁰ GA, GAG, RA III a 14.

⁷¹ GA, GAG, RA III a 16.

⁷² GA, GAG, RA III a 20.

NOORDDIJK

Patroon: **Stephanus**

Bijzonderheden:

Noorddijk is waarschijnlijk een van de jongere parochies in het ontginningsgebied ten oosten van Groningen; De Cock gaat uit van ontginning vanuit de stad Groningen.¹ De verkaveling in deze omgeving doet vermoeden dat het jonger is dan Beijum* dat tot een ander bisdom – Munster – behoorde.² De eerste kerk dateert van omstreeks 1250; het was een éénbeukig gebouw met twee traveeën. Over het koor is niets bekend. Bij de restauratie is alleen een bouwhistorisch, geen archeologisch onderzoek ingesteld.³

De kerk was gewijd aan Stephanus. Deze wordt als patroonheilige genoemd in een akte van geldlening van 24 april 1557 door Egbert Clant aangegaan van ‘den voegeden tott profijt van St Steffens kercke tho Norddijke’.⁴

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Blijkens een opgave uit 1553 gebruikte de pastoor alhier 55 grazen land, gelegen in de Noorddijkstereed.⁵

Pastorie

1323 **Sibrandus**
rector ecclesie, waarschijnlijk alhier, komt voor in 1323.⁶

1408 **Evert Bruin**
komt als pastoor alhier voor 29 oktober 1408.⁷

1440 **Unke Scroder**
pastoor te (de plaats is in het afschrift van een niet bewaard gebleven origineel opengelaten) wordt in een akte van transport van land van 24 juni 1440 door hetconvent in de Peperstraat te Groningen aan de kerk te Garmerwolde, als getuige. Getuige was ook de proost van Loppersum.⁸ Als standplaats komt Garmerwolde niet in aanmerking, mogelijk het naastgelegen Noorddijk. In het afschrift heet hij ‘Untie Stroders’ maar oorspronkelijk zal er Unke (Unico) Scroder (Schroor) gestaan hebben.

- ca 1468 **Hermannus Grelle**
had een gebrek aan zijn oog (*macula irreg.*) en werd daarom afgezet waarna

1468 **Nicolaus Pote**
priester van het bisdom Utrecht, desgevraagd werd 20 januari 1468 voorzien met deze kerk waarvan de opbrengst vier mark zilver niet te boven ging.⁹

¹ ‘De Cock, ‘Wold’, 64.

² Mededeling Ir. P. Bügel in een lezing voor de Vereniging ‘Stad en Lande’ te Groningen, 16 januari 1973.

³ Holstein, ‘Noorddijk’, 81.

⁴ Arch. HJK nr. 1329 nr. 161.

⁵ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 115.

⁶ OGD nr. 277; zie bij Haren* noot 18.

⁷ Driessen, *Monumenta*, 268-271.

⁸ Arch. De Sitter nr. 168.

⁹ RG IX, 716 nr. 4835 (Vat. Arch., Reg. Suppl. nr. 619, 93vlg.)

Nicolaas Pote is 9 augustus 1461 priester te Groningen en verkoopt dan aan het Geertruidsgasthuis aldaar de helft van een huis en hofstede in de Sint Jansstraat, geërfd van zijn 'moeye' Wubbe Gerlacus.¹⁰ Hij wordt 14 juli 1471 genoemd als priester van de Martinikerk te Groningen*¹¹ en 25 april 1477 kanunnik van St. Marie te Utrecht.¹²

1505 - 1506 **Mr. Roloff Vrije**

pastoor alhier, wordt in 1505 genoemd als een 'goede vrundt binnen Gronningen' van Edzard graaf van Oostfriesland¹³ en 15 januari 1506.¹⁴ Hij was lid van de Broederschap der kalenden te Groningen en stierf in 1508.¹⁵

1560 **Christianus Hoorn**

komt 22 februari 1560 als pastoor alhier voor.¹⁶

1581-1592(?) **Hotzo Hendricksz. Aexma**

was eerst pastoor te Scharnegoutum en vervolgens vanaf 1569 (nog niet 1566) pastoor te Wolsum en in 1569 'commissarius in spiritualibus over geheel West Vrieslant' van de bisschop van Utrecht.¹⁷ Hij komt ook voor als deken van de seendstoel Bolsward en week in 1580 vanuit Wolsum uit naar Groningen. Met hem verlieten veel geestelijken en leken toen het gewest. Hun namen tekende hij op in de zognenaamde *Conscriptio Exulum*. Van zichzelf noteerde hij *nunc in exilio pastor in Nordick, prope Groningam, ciuus famula obiit Norddijck: author huius libri*, dat kort na 1580 werd geschreven.¹⁸ Volgens één van de versies van de *Conscriptio* overleed zijn huishoudster in 1581 te Noorddijk;¹⁹ hij moet toen dus reeds hier zijn geweest. Waarschijnlijk was hij 9 mei 1592 nog hier. 'De Pastoor Hotzo Henricus' compareert dan als volmacht op een rechtstag in het gericht van Selwerd.²⁰ Kort daarop moet hij naar Pieterburen* zijn vertrokken.

Reformatie

1595 - 1596 **Joannes Meyer**

komt als predikant alhier voor 14-17 juli 1595²¹ en 23 januari 1596.²² Nadien vonden wij hem niet meer vermeld.

1598-1603(09)**Gijsbertus Andreas**

wordt voor het eerst als predikant alhier genoemd 18 september 1598; de classis berispt hem dan wegens gegeven ergernis. Wegens ouderdom maar

¹⁰ Arch. Klerkenhuis nr. 155 reg. 77.

¹¹ RPG V, 216 nr. 1938 (Vat. Arch., PA nr. 19, 150v.)

¹² RPG VI, 932 nr. 7217 (Vat. Arch., PA nr. 25, 201).

¹³ Van den Hombergh en Van der Werff, *Kroniek Sicke Benninge*, 252.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1506.33.

¹⁵ Arch. Epemastate, Ijsbrechtum (ter plaatse), Lijst Broederschap der Kalende, 64.

¹⁶ O.A. nr. 789; nr. 790, 812vlg.

¹⁷ Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* I, 222 noot 1 en 223.

¹⁸ Engels, *Conscripti*. Over de volledigheid ervan Roemeling, *Heiligen*, 316-318. Het wapen van Aexma is afgebeeld in *It Beaken* 31 (1969) 174-175.

¹⁹ Tresoar, Arch. EVC nr. 3370-3372.

²⁰ GA, RAG, RA IV a 1.

²¹ Acta synodes Groningen.

²² GA, RAG, RA IV a 1.

wellicht ook wegens misdragingen, wordt hij in 1603 als predikant afgezet. De synode besluit in mei 1603 bij Gedeputeerde Staten alimentatie voor hem te verzoeken. Op 1 augustus 1603 verzoekt hij aan de classis voortzetting in de dienst; hij zal, volgens de uitspraak, wel de helft van het tractement genieten maar wordt niet hersteld. Op 16 januari 1604 behandelt de classis nogmaals de ‘unduchticheidt’ van Gijsbertus, predikant alhier. Bij Burgemeesteren en Raad van Groningen zal er op worden aangedrongen een nieuwe predikant te beroepen; Gijsbertus was toen blijkbaar nog in dienst.

(1604 **Henricus Banius**)

predikant te Garrelsweer*, bedankt in maart 1604 voor en beroep naar hier. Als reden geeft hij later op dat zijn gemeente hem niet wil laten vertrekken.²³

1604 - 1609 Vermoedelijk werd Gijsbertus daarop toegestaan de dienst alhier waar te nemen totdat in de bediening ervan zou zijn voorzien. Op 3 mei 1605 wordt hem, op grond van zijn hoge ouderdom, nog een jaar dienst alhier toegestaan door de classis waarbij wordt bepaald dat alimentatie voor hem bij de Staten zal worden verzocht. Is een en ander geregeld dan zal een andere predikant beroepen (kunnen) worden. Formeel zal de gemeente na medio 1606 vacant zijn geweest maar bijzonder veel haast met de voorziening in de vacature lijkt niet te zijn gemaakt (wachtte men wellicht op Gijsbertus' overlijden?). In 1609 werd door Jan de Bruin, predikant te Elde, een proefpreek voor de vacante gemeente verzocht; hem werd dit door de kerkenraad van Groningen 27 november 1609 toegestaan. Hij is hier echter niet beroepen. Voor de veronderstelling dat Gijsbertus Andreas tot tenminste 1609 hier heeft dienst gedaan zonder dat van verzet van de classis en van de synode hiertegen is gebleken, pleiten twee zaken: in de eerste plaats werd de alimentatie waarover hiervoor reeds werd gesproken eerst in 1610 toegestaan: per Midwinter 1610 verschenen, onving hij als ‘geappointeerde’ uit de opkomsten van de geconfisqueerde kloostergoederen per jaar 150 gl.²⁴ De rekeningen over voorgaande jaren vermelden hem niet. In de tweede plaats diende 23 mei 1610 de volgende zaak voor ambtman en bijzitters van het gericht van Selwerd: de weduwe van de rentmeester Harmen Harckens had van de ‘vorygen pastoor tho Norddijcke’ voor de duur van zijn, des pastors, leven 16 grazen land gehuurd; ‘und de voerige pastoor alnu deselve pastorije nu voert niet meerder int gebruick hefft und also *quasi similiter mortuus* worden de landen in vrijdom verklaard.²⁵ Zou deze omstandigheid zich eerder hebben voorgedaan dan was het vrij van huur der landerijen vermoedelijk ook eerder ter sprake gekomen, althans de mogelijkheid daartoe bestond. Overigens geeft de redactie reden te veronderstellen dat begin 1610 alhier een nieuwe predikant gekomen was (gezien het woord ‘voerige’ tenzij het slechts als ‘voormalige’ gebruikt is) maar daarover is ons verder niets bekend. Andreas zal in de loop van 1618 zijn overleden.²⁶

²³ Arch. HG Groningen nr. 1, 28 maart 1604 en 25 april 1604.

²⁴ StA nr. 2314, 483v.+ zie voorts StA nr. 2315, 512 en volgende rekeningen.

²⁵ GA, RAG, RA III a 3.

²⁶ Hij ontving nog alimentatie ad 150 gl., verschenen Midwinter 1617 (StA nr. 2320, 490v.); 19 september 1618 wordt vermeld dat de uitkering op zijn naam beëindigd is (StA nr. 4, 2393). De rekening over 1618 (StA nr. 2321) vermeldt hem dan ook niet meer.

1610/1- 1612 Wilhelmus Walraven

afkomstig uit Groningen, werd 29 september 1604 als student te Franeker ingeschreven,²⁷ vertoont zich 22 oktober 1610 als beroepen predikant in de classicale vergadering. Hem wordt opgelegd de bewijzen van zijn examen en de beroepsbrief over te leggen. Op 8 april 1611 legt hij het bewijs van zijn in de Coetus te Emden afgelegd examen en de beroepsbrief over en wordt hij toegelaten. Wegens beroep naar Westeremden* wordt hij door de classis Groningen 8 juni 1612 gedemitteerd nadat hij 18 mei 1612 aan de classis Loppersum zijn beroepsbrief naar Westeremden had getoond.

1612 - 1629 Jacobus Janiculi Bornberch

predikant te Saaxum*, werd volgens de handelingen van de classis van 8 juni 1612 aangezocht hier predikant te worden; requestanten werden door de classis naar Burgemeesteren en Raad van Groningen verwezen terwijl over hem inlichtingen zullen worden ingewonnen. Op 15 september 1612 keuren Burgemeesteren en Raad het op hem uitgebrachte beraad goed hoewel het uitbrengen daarvan buiten hen om is gegaan.²⁸ Reeds 2 september 1612 is hij reeds predikant alhier.²⁹ Op 19 oktober 1612 wordt hem zitting in de classis verleend. De synode besluit 8 mei 1615 dat wegens onstichtelijk gedrag een wakend oog op hem moet worden gehouden. De classicale deputaten geven ter synode op 13 mei 1616 aan dat de tegen hem ingebrachte beschuldiging van onchristelijkheid onwaar is. Op 24 maart 1617 behandelde de classis klachten tegen hem; zij spreekt daarbij haar ontevredenheid over zijn gedrag uit. Hij bleef tot het einde van zijn leven predikant alhier en overleed 11 augustus 1629.³⁰

²⁷ Zijlstra nr.

²⁸ GA, GAG, RA III a 15.

²⁹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁰ Arch. Classis Groningen nr. 1, 24 augustus 1629.

NOORDHORN

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Wanneer de parochie Noordhorn is gesticht is onbekend. Oorspronkelijk maakte het gebied deel uit van de oerparochie die het Oosterdeel van Langewold zal hebben omvat. Deze parochie zal als kern hebben gehad Oldekerk* waarvan eerst Noordhorn en Zuidhorn* zullen zijn afgesplitst en later Niekerk* waarvan Faan* nadien zal zijn afgescheiden. De huidige kerk bevat geen tufstenen restanten noch zijn bij de restauratie tufstenen aangetroffen. Van houtresten wordt niet gerept.¹

Het patrocinium van de kerk is niet bekend. Bewaard bleven slechts brokstukken van de zegels van de pastoors Eppo (1432²) en Yeltko Bennynge (1536,³ 1540⁴) die geen houvast bieden alsmede van de pastoor Mr. Hinrick Mepsche (1513⁵) dat een schild toont waarop drie hostieën (niet dus het wapen van de De Mepsche's), evenmin een indicatie voor het patrocinium.

Een vicarie bestond hier reeds in 1473 blijkens de vermelding van een legaat 'to Northoorum toe der vicarien'.⁶ De parochielijst uit 1501 noemt een vicarie alhier.⁷ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.⁸

Het pastorieland alhier omvatte in 1540 47 grazen; verder gaat de pastoor nog 11 grazen land van de kerk in gebruik. De vicarius gebruikt een perceel, groot 22 1/2 grazen.⁹

Pastorie

1426 - 1457 Eppo/Eptatus

Volgens een afschrift van een niet bewaard gebleven origineel was dit laatste bezegeld door heer Eppe 'Guerts tot Noorthorum' op 13 december 1426;¹⁰ voor 'Guerts' zal 'Curatus' of 'Cureet' gelezen moeten worden. De pastoor Eppo komt verder onder meer voor 28 juni 1432¹¹, 20 maart 1449¹² en voor het laatst 11 november 1457.¹³

Een suppliek van Bernardus Rode, clericus van het bisdom Munster, bewilligd 1 februari 1455, om voorziening met de kerk te 'Northorne' in het bisdom Munster (waarvan de opbrengst 6 mark zilver is), vacant door het overlijden van Bernardus Visscher,¹⁴ zal betrekking hebben op Noordhorn in het graafschap Bentheim.

¹ Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden woensdag 10 september 1975; dezelfde, Bulletin KNOB 76 (1977) 28-29.

² GA, GAG, R.F. 1432/1.

³ Arch. De Marees van Swinderen nr. 1, 21 maart 1536.

⁴ Arch. Ewsum nr. 511 (oud nr. 256 reg. 285).

⁵ Arch. Lewe nr. 618 reg. 66; van een tweede exemplaar van dit stuk, *ibid.*, nr. 894 bleef het zegel niet bewaard.

⁶ GA, GAG, nr. vRr 1092c, Hs. in folio 55, 228.

⁷ RC II, 10.

⁸ Alma, 'Schattingen', 177.

⁹ Alma, 'Schatregister', 74.

¹⁰ UB Groningen, Bibliotheek Backer nr. 40.

¹¹ GA, GAG, R.F. 1432.1.

¹² AKG nr. 20, 40 reg. 256.

¹³ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 117; Arch. Aduarderzylvest nr. 12, 21v reg. 11.

¹⁴ RG VI, 51 nr. 486 (Vat. Arch., Reg. Suppl. Nr. 478, 66vlg.)

- 1513 **Mr. Hindrick Mepsche**
pastoor alhier, zegelt 25 april 1513.¹⁵ Waar hij heeft gestudeerd is onbekend..
- 1526-1548/9 **Mr. Yeltko Benninghe**
Mr. Yelte komt voor het eerst als pastoor alhier voor 22 oktober 1526.¹⁶ Hij wordt vele malen genoemd. Yeltko Benninge koopt 13 augustus 1529 land onder Roden.¹⁷ Over de naarkoop daarvan ontstaat later een geschil waarover verschillende stukken bewaard bleven.¹⁸ Hij koopt ook land in Vredewold.¹⁹ Voor het laatst komt hij hier als pastoor voor 5 juli 1548.²⁰ Nog in 1548 of in het begin van 1549 is hij overleden; zijn erfgenamen worden 21 februari 1549 vermeld.²¹ Op 2 juli 1550 wordt aan de pastoors te Middelstum en Niekerk (Wk.) en de grietman van Langewold als executeurs-testamentair voor de kinderen van wijlen Jelte Bennynghe een geldrente verkocht.²² Op 13 juni 1553 verkoopt Peter Benninge, goudsmid te Noordhorn, land door hem van zijn oom Mr. Yelte Benninge geëerfd.²³ Pieter Benningh te Noordhorn was in eerste echt gehuwd met Anna, dochter van Mr Mathijs Jansen (te Leeuwarden) en had bij haar een zoon Joost.²⁴ Waar hij heeft gestudeerd is onbekend.
- ca 1550 **Adolph**
pastoor alhier, ondertekent een waarschijnlijk omstreeks 1550 te dateren stuk verband houdende met het gieten van nieuwe klokken voor de kerk te Middelstum²⁵ in 1550 en 1551.
- 1566 (1561) **Bernardus Steenwyck**
wordt 27 april 1566 door Gerardus Petri, prebendaat te Niekerk (Wk.)*, als een van de uitvoerders van zijn testament aangewezen.²⁶ Hij werd in 1556 pastoor te Visvliet* en kwam hier waarschijnlijk in 1561 (na 1 mei, waarschijnlijker na 1 oktober) of 1562. Althans werd toen een niet met name genoemde priester als pastoor alhier geïnstitueerd (waarvoor werd voldaan drie daalder) terwijl tezelfdertijd de institutie van een nieuwe pastoor te Visvliet* plaatsvond.²⁷
- 1580 - 1595 **Theodoricus ther Bijler**

wordt voor het eerst als pastoor alhier vermeld 26 september 1580 en was afkomstig van Zwolle.²⁸ Op 2 april 1583 wordt de pastoor te Noordhorn gelast

¹⁵ Arch. Lewe nr. 618 reg. 66.

¹⁶ Feith, *Warfsconstitutiën*, 140.

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 511 (oud nr. 256 reg. 156).

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 511 (oud nr. 256). Vergelijk daarover Joosting, *Ordelen*, 119, 130, 140-141, 169-170, 189, 194, 209, 222-223 (lottingen St. Magnus 1542 tot en met St. Magnus 1549).

¹⁹ Arch. Ewsum nr. 306 (oud nr. 257).

²⁰ Arch. Ewsum nr. oud nr. 257.

²¹ Arch. Ewsum nr. 511 (oud nr. 256).

²² Arch. Ewsum nr. 579 (oud nr. 31 reg. 431).

²³ Arch. Nienoord nr. 84.

²⁴ Zwart, *Protocol Cleuting*, 28, 22 oktober 1554. Over hem uitgebreider: Feenstra en Oudman, *Plattelandselite*, 180-181.

²⁵ Arch. Ewsum nr. 511 (oud nr. 272, blad 14).

²⁶ AKG nr. 74 reg. 1100.

²⁷ Visitatie 1563.

²⁸ GA, GAG, RA III c, 30 en RA III a 5*.

zich te onthouden van de bediening der pastorie te Zuurdijk* waarin hij door Roelof van Munster op vermeend recht van collatie tegen de wil van de gemeente en de eigenerfden is gesteld; de pastoor te Niekerk (M.)* zal voorlopig in het genot van de pastorie te Zuurdijk blijven.²⁹

Op Jacobi 1565 constitueert hij te Zwolle een volmacht ter invordering van alle gelden die hij aldaar wegens zijn vicarie heeft uitstaan.³⁰ Op 22 mei 1566 verkopen heer Derrick In die Bijle, Willem Bijle, Werner Bijle en Mechtelt Bijle een huis in de Sassenstraat te Zwolle.³¹ Derrick ther Biler komt in deze jaren meermalen te Zwolle voor. Wanneer hij naar Groningen kwam is onbekend.

Op 26 januari 1592 kopen Theodoricus ther Bijler, pastoor te Noordhorn, en Geertruit van Eyrthen voor hen en hun beider erfgenamen een rente die 25 november 1599 wordt afgelost aan Luleff Roleffs.³² Na de Reductie van Groningen bleef hij blijkbaar enige tijd in het bezit van de pastorie alhier. Op 15 mei 1595 wordt Didericus Bijler, pastor te Noordhorn, inzake een geldvordering genoemd,³³ alsmede 23 oktober en 20 november 1595 als volmacht van de abdis van Assen; 20 november 1595 wordt hij genoemd 'Heer Derck Biler pastor ho Noerthorn'.³⁴ Heer Derck ther Bijler, gewezen pastoor alhier, komt inzake achterstallige renten voor 13 oktober 1597.³⁵ Heer Derck van Bijler komt nog voor 15 juni 1598³⁶ en was volgens Magnin van 1588 tot 1598 rentmeester van de abdij Assen,³⁷ van welk klooster Margaretha van Eyrthen in 1591 abdis was.³⁸ Zij zal verwant zijn geweest aan Geertruyt van Eirthen die 30 juli 1602 als weduwe van Derck van Bijler voorkomt³⁹. De weduwe van Derck ther Biler 'gewesene pastor' vraagt, met enkele anderen, voor Burgemeesteren en Raad van Groningen van de Staten van Drenthe betaling uit de kopschat van de verkochte landerijen van de abdij Assen; zij worden 17 oktober 1603 verwezen naar de Staten van Drenthe.⁴⁰ Geertruidt, weduwe van Theodorus then Bijler, komt nog voor 12 april 1606.⁴¹

Reformatie

Na de Reformatie bleef Noordhorn blijkbaar enkele jaren vacant. Vanaf waarschijnlijk 1599 werd de kerk bediend⁴² door Dirck Peters die begin 1599 predikant te Zuidhorn* werd en kort voor 1 maart 1602 stierf. Blijkens een bericht van 31 maart 1602 bedient de predikant te Zuidhorn* ook Noordhorn.⁴³ Het is echter niet bekend of Robert Wippinge, kort voor 1 maart 1602 te Zuidhorn* beroepen, ook Noordhorn heeft bediend. Blijkens de synodale acta

²⁹ Arch. HJK nr. 54, 319v.

³⁰ HCO, GA Zwolle, RA 001-00180, 255.

³¹ HCO, GA Zwolle, RA 001-00022, 709.

³² Arch. HJK nr. 1614.

³³ Arch. HJK nr. 838.

³⁴ GA, GAG, RA III a 5*, 262.

³⁵ Arch. HJK nr. 838.

³⁶ Arch. HJK nr. 839. Een gelijknamige persoon was de laatste pastoor te Garnwerd*.

³⁷ Magnin, *Kloosters*, 2e druk, 230.

³⁸ RA Drenthe, Arch. Abdij Assen nr. 71 reg. 160, 2 maart 1591. Zij was reeds abdis 17 april 1577, GA, GAG, Missivenprotocol Alting I, 580.

³⁹ Magnin, *Kloosters*, 2e druk, 252.

⁴⁰ GA, GAG, RA II a 8.

⁴¹ Arch. HJK nr. 842.

⁴² Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

⁴³ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

van 6 mei 1606 en 7 mei 1607 is Noordhorn vacant. Gedeputeerde Staten zeggen, naar aanleiding van een verzoek van synodale gecommiteerden tot voorziening van de kerk alhier, toe daarop bij de eerste gelegenheid te disponeren.⁴⁴ Eerst in 1610 werd in de vacature voorzien.

1610 - 1637 Gerhardus Joannis

vertoont 11 juni 1610 een beroep naar hier.⁴⁵ Mogelijk is hij de student Gerhardus Joannis die in 1610 een stipendium genoot,⁴⁶ mogelijk echter ook de gelijknamige predikant te Marum* cum annexis die daar sedert 1604 stond. Bij gebrek aan classicale acta over deze periode valt dit niet nader te bepalen. Hij is nog in leven 14 september 1637 maar stierf voor 2 november 1637.⁴⁷

Annavicarie

De vicarie moet in 1473 reeds bestaan hebben.⁴⁸ Het beneficie komt ook als prebende voor. Blijkens een mededeling van 5 maart 1573 was de prebende gewijd aan Anna.⁴⁹

1537 - 1540 Johannis ther Heun/ Heym

Johannes ther Heun, vicarius alhier, wordt vermeld 21 augustus 1537.⁵⁰ Johan, vicarius alhier, komt in 1540 voor.⁵¹

1553 Cornelius Alma

komt als prebendaat alhier voor 25 juli 1553.⁵²

(voor) 1560 Dr. Otto Hoendrix

- 1572(8?) Op 17 januari 1560 dient voor de Hoofdmannen een zaak van Otto Hoendrichs 'de hyr gewest is' inzake de opkomsten van de vicarielanden alhier.⁵³ Op 5 maart 1572 wordt hij prebendaat van het Annaleen genoemd.⁵⁴ Met zijn broers Geert en Roleff komt hij voor 28 juli 1563: zij worden dan kleinzoons van Otto Hoendrix en Grete genoemd.⁵⁵ Zonder verband met de prebende alhier komt hij van 1559 tot 1585 meermalen voor.⁵⁶ In 1574 procedeerde hij tegen de

⁴⁴ Arch. PKV Groningen nr. 42. De mededeling van Harkenroht, *Geschiedenissen*, 211 dat Menco Sutor (afkomstig van Oene (Bentheim), in 1600 te Freepsum, nadien te Nordhorn, in 1624 naar Logumervorwerk, in 1630 naar Gerdswehr en daar overleden in 1639 (vgl. Reershemius, 562, 580 en 584) in 1605 na wettige beroeping naar het Groningse Noordhorn vertrok is niet juist. Hij werd predikant te Nordhorn (Heimatblätter für die Grafschaft Bentheim nr. 5, 5 maart 1927) (mededeling Prof. dr. O.F. Uffellie, Soest, juli 1972).

⁴⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27 en nr. 12, 216.

⁴⁶ StA nr. 2314.

⁴⁷ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁴⁸ GA, GAG, nr. vRr 1092c, Hs. in folio 55, 228.

⁴⁹ Arch. HJK nr. 53.

⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 571 (oud nr. 36).

⁵¹ Alma, 'Schatregister', 74. Een uittreksel uit het schattingsregister, alleen vermeldende de gronden van kerk, pastorie enzovoorts, noemt hem Joannes ter Heym (Tresoar, Arch. Friese Stadshouders nr. 99; het uittreksel is gemaakt uit 'Oom Mepsches boeck').

⁵² Arch. Ewsum nr. 96 en 97 (oud nr. 131 reg. 480).

⁵³ Arch. HJK nr. 52, 362.

⁵⁴ Arch. HJK nr. 53.

⁵⁵ Arch. Verrutius en Emmen nr. 7, R.F. 1560.163. Een zuster Beerte, waarvan een dochter Anna, is dan reeds overleden.

⁵⁶ GA, GAG, RA III a, 11 mei 1569, 12 februari 1561, 30 en 31 oktober 1561, 8 juni 1565, Dr. Otto Hoendrix' 9 mei 1577, 23 juli 1577, 14 maart 1585, 31 augustus 1585, 3 september 1585.

bisschop en het domkapittel te Groningen (met Mr. Jacob van Ambolt⁵⁷ als gevoegde) over een prebende in het kathedraal kapittel van Groningen die aan hem geconferreerd zou zijn.⁵⁸ Waarschijnlijk was hij althans in 1578 nog in het bezit van de vicarie alhier: 6 mei 1609 wordt door de kerkvoogden alhier van Meitt Alderinghe⁵⁹ de restitutie van een aan de vicarie toebehorende ijzeren koe geëist; de eiser wordt bewijs van levering opgelegd.⁶⁰ Op 24 juni 1609 wordt wederom van Vrouw Meitt Alderinghe restitutie geëist van een ijzeren koe ‘so die weduwe van S. Heer Otto Hoendricks voer die troubelan an hoer gedagede over antwoordet heft’; gedaagde stelt ‘dat sie van gemelten H. Otto een koe ao. 1578 an betalinge van ein handt schrift untfangen heft’; desondanks wordt zij tot de verlangde restitutie veroordeeld.⁶¹ Waar hij heeft gestudeerd is onbekend.

ca 1588

Bernardus Krijthe

Op 18 juni 1588 wordt de eis van de weduwe Aldringa tot vrije beschikking over de prebendelanden alhier tegen de meier daarvan afgewezen aangezien deze de landen had gehuurd van heer Bernardus Krijth ‘de leste’ prebendaat dezer prebende waarmee nu wijlen Jebbo Aldringa namens zijn vrouw hem destijds had voorzien.⁶²

Mogelijk was ook priester alhier

1549

Eppe

Omstreeks 24 augustus 1549 wordt het blijkbaar hier gelegen land van heer Eppe genoemd.⁶³ In 1646 is sprake van gerechtigheden te Noordhorn, vallende op ‘Nanninck heer Eppenstede’,⁶⁴ zodat mogelijk een geestelijke, heer Eppe, een zoon Nanninck had. Wellicht is hij de in 1549 genoemde geweest.

⁵⁷ Zie voor deze Bellingwolde*.

⁵⁸ HUA, Arch. Oudmunster nr. 338.

⁵⁹ Het betreft Meit Hoendrix, vrouw van Jebbo Aldringa te Ferwerd, Formsma et al., *Ommelander Borgen*, 115.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 841, 441.

⁶¹ Arch. HJK nr. 844, 483v.

⁶² Arch. HJK nr. 56, 19.

⁶³ Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 2, 140.

⁶⁴ Arch. Clant van Hankema nr. 70.

NOORDLAREN

Patroon: **Bartholomeus**

Bijzonderheden:

De Cock beschouwt Noordlaren als een ‘latere vorming’ dan de vier oude kernen in Go (te weten Groningen, Helpman, Haren en Onnen) doch geeft geen verdere datering.¹ Op grond van de naam zou een vroegere samenhang tussen Noord-, (Mid-) en Zuidlaren kunnen worden verondersteld. Of echter Noord- en Zuidlaren te beschouwen zijn als voortzetting van een parochie ‘Laren’ is zeer de vraag. Noordlaren behoort tot Go, Zuidlaren tot Drenthe, en De Cock wijst er op dat de verdeling van ‘Laren’ in Noord- en Zuidlaren kan duiden op een oorspronkelijke grensstrook.² Archeologisch onderzoek heeft de geschiedenis van de kerk te Zuidlaren niet verder kunnen dateren dan de dertiende eeuw al blijft de overlevering dat op een

andere plaats op het ruime kerkhof een oudere kerk heeft gestaan.³

De Groningers brandden in 1231 geheel ‘Lare’ met de kerk af. Groenendijk gaat er van uit dat het hier Noordlaren moet betreffen omdat brandsporen te Zuidlaren niet zijn aangetroffen.⁴

Nicolay en Den Hengst sluiten daarentegen niet uit dat Zuidlaren eerder een houten kerk had en dat deze in 1231 is opgebrand. Zij stellen de vraag waarom de Groningers het tot het Gorecht behorende Noordlaren zouden verwoesten.⁵ Halbertsma merkt daarentegen op dat in de dertiende eeuw aanzienlijke schade werd hersteld.⁶ Hij constateerde dat het rechthoekig gesloten koor ouder is dan het schip. De fundering van het bakstenen koor bleek echter geen voortzetting te vinden in de grondvesten van een stenen schip, zodat geconcludeerd moet worden dat het bakstenen koor aansloot bij een houten schip. Het gehele houten kerkje kon niet worden blootgelegd.⁷ De eerste bouwfase betreft dus een houten kerkje waarvan de datering onzeker is. Vermoedelijk in het vierde kwart van de twaalfde eeuw volgde de bouw van het bakstenen koor, vermoedelijk omstreeks 1200 gevolgd door de bouw van de beide onderste geledingen van de toren. Vermoedelijk in het tweede kwart van de dertiende eeuw volgde voltooiing van het schip, in de tweede helft van de dertiende eeuw gevolgd door voltooiing van de toren. Het koor tenslotte werd omstreeks de vijftiende eeuw verhoogd.⁸ De kerk was gewijd aan **Bartholomeus**. Het patrocinium blijkt uit de vermelding van een kwart waardeel in de make alhier op naam van ‘onse patroen S. Bertholomeus’.⁹ In 1522 is sprake van een *perpetua capellania ad altare S. Antonii in parochiali ecclesie S. Bartholomei in Northoren Trai.d.*¹⁰ in plaats van ‘Northoren’ zal ‘Nortlaren’ gelezen moeten worden. In 1460 en 1496 heet de kerk ter collatie te staan van de persona personatus te Groningen.¹¹

Als het ‘woldgebied’ van Noordlaren beschouwt De Cock Wolfsbergen en Kropswolde¹²

¹ De Cock, ‘Wold’, 64.

² De Cock, ‘Wold’, 62.

³ Halbertsma, ‘Zuidlaren’ (1973), 114-117.,

⁴ Groenendijk, ‘Noordlaren’, 573.

⁵ Nicolay en Den Hengst, ‘Synthese’, 615.

⁶ Halbertsma, ‘Noordlaren’ (1977), 31.

⁷ Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden vrijdag 14 mei 1976.

⁸ Van Wezel, ‘Noordlaren’, 231-232. Vergelijk Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 469.

⁹ GA, RAG, Hs. in quarto 16.

¹⁰ Brom, *Archivalia* III nr. 498. Noordhorn resp. Nordhorn (patroon Ludger, Diözesanarchiv Münster, Urk. Generalvikariat nr. 164, 16 augustus 1338) lagen in het bisdom Munster.

¹¹ RG VII i.v. Martinus Tenckinck: Vat. Arch., Reg. Suppl. 526, 133v vlg. (1460); HUA, Arch. St. Marie nr. 1855, 6 (1496).

¹² De Cock, ‘Wold’, 62.

zodat mag worden aangenomen dat eerst Kropswolde* van de parochie van Noordlaren is afgesplitst en later Wolfsbergen* waar aanvankelijk een kapel stond die in 1282 tot parochiekerk werd verheven en werd losgemaakt van de kerk te Noordlaren.¹³ Reeds in 1455 wordt hier en ‘kosterpaep’ vermeld,¹⁴ zodat hier toen reeds een kosterleen was.

Pastorie

1249 - 1262 **Sicco**

wordt als *sacerdos in Lare* genoemd 18 oktober 1249¹⁵ en als *plebanus de Northlare* in 1262.¹⁶

1282 **G.....**

plebanus de Northlare, wordt 22 maart 1282 vermeld wanneer de kapel te Wolfsbergen* wordt losgemaakt van de kerk te Noordlaren.¹⁷

1323 - 1332 **Frethericus**

rector ecclesie, waarschijnlijk alhier, wordt in 1323 vermeld.¹⁸ In 1332 komt hij als *plebanus* alhier voor,¹⁹ 10 februari 1332 als *curatus ecclesie* alhier²⁰ en 16 november 1332 als pastoor.²¹

1360 - 1385 **Everardus**

komt als pastoor alhier voor 2 juni 1360²² en als de cureet Evert van Noordlaren 21 februari 1365.²³

1407 **Albert**

Heer Albert van Noordlaren wordt zwoeren maandag 1407 genoemd.²⁴

1455 **Henric**

komt als pastoor alhier voor 30 april 1477.²⁵

1458 - 1496 **Mr. Albertus Schutte**

Albertus Scutte, van Groningen, werd in 1446 student te Leuven.²⁶ Op 27 april 1458 wordt een supplek van Albertus Schutten, priester van het bisdom Utrecht, *artium magister et theologie baccalaureus*, om een nieuwe provisie

¹³ OGD nr. 156.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1455/3.

¹⁵ OGD 112. Hij komt voor als getuige bij het opstellen van een verklaring in een geschil tussen de abdis van Essen en ingezetenen van Kropswolde. Dit en het voorkomen van (naar aangenomen wordt dezelfde) Sicco te Noordlaren in 1262 geven aanleiding ‘Lare’ te interpreteren als Noordlaren.

¹⁶ OGD nr. 131.

¹⁷ OGD nr. 156.

¹⁸ OGD nr. 277; zie noot 18 onder Haren*.

¹⁹ OGD nr. 329.

²⁰ OGD nr. 332.

²¹ Heringa, *Drentse willekeuren*, 49-50 (Marke Schipborg nr. 1).

²² OGD nr. 480.

²³ OGD nr. 534.

²⁴ Keverling Buisman, *Ordelboek* 1, 60 nr. 641 (verbetering van heer Harmen van Nortlarenn, 6 juni 1400, Feith, *Ordelboek*, 1).

²⁵ GA, GAG, R.F. 1455.3.

²⁶ Zijlstra nr. 9533.

met de kerk alhier ingewilligd.²⁷ Als pastoor alhier komt Albertus voor 21 november 1458.²⁸

Het bezit van de kerk alhier was blijkbaar niet onomstreden. Op 14 augustus 1460 verzoekt Henricus Tenckinck, clericus van het bisdom Munster, opnieuw provisie met de kerk alhier, waarvan de opbrengst vier mark zilver is, en vacant na overlijden, en waarvan de collatie berust bij Johannes Vrese, persona personatus te Groningen.²⁹ Tenckinck was blijkbaar een curieambtenaar. Op 22 april 1461 heet hij *palatii apostolica notarius* en verzoekt hij een beneficie zonder zielzorg in de Lambertijkerk te Munster.³⁰ Op 2 mei 1461 verzoekt hij een kanonikaat met prebende in de collegiale kerk te Essen in het aartsbisdom Keulen niettegenstaande een beneficie in de Lambertijkerk te Munster.³¹ In relatie met Noordlaren komt hij verder niet voor.

Mr. Albertus Schutte komt als pastoor voor 3 juli 1459,³² Mr. Albert als zodanig 3 juni 1473³³. Waarschijnlijk overleed hij begin 1496; althans wordt 26 juli 1496 de opvolger van Mr. Albertus alhier geïnstitueerd.³⁴

Op 19 februari 1500 verklaart Johannes Wyck, abt van Thesinge, ontvangen te hebben een rente uit drie huizen te Groningen bij de scheiding van de nalatenschap van Johan van Swol (die met zijn vrouw Aleyt nog in 1493 wordt genoemd³⁵) die het convent had bedacht bij testament, waarbij de abt overgeeft alle andere aanspraken op de goederen, nagelaten door Johan van Swol en Albert, pastoor alhier.³⁶

1496 **Mr. Rodolphus Joannis Kannegheter**

Op 26 juli 1496 wordt als opvolger van wijlen Mr. Albertus alhier geïnstitueerd Mgr. Rodolphus Kannegeter, na presentatie door Gisbertus Bindop, persona van Groningen* en kanunnik van St Salvator te Utrecht.³⁷

Op 29 september 1483 wees zijn oom Rodolphus Rint, priester van de Martinijkerk* te Groningen*, hem in zijn testament aan als eerste bezitter van de door hem gestichte vicarie op het altaar van Walburgis in de Walburgiskerk te Groningen; blijkens dit stuk was Rodolphus een zoon van Ghese Kannegheter en reeds toen *magister artium*.³⁸ Als notaris komt Rodolphus Joannis alias Kannegheter voor 29 juni 1492³⁹ en 25 juli 1498.⁴⁰ De institutieakte van Everhardus Jarghes als pastoor van de Martinijkerk* te Groningen* van 19 augustus 1501 vermeldt dat de proclamatie is geschied door Mgr. Rodolphus Joannis alias Kannegheter⁴¹.

²⁷ RG VII, 8, nr. 66 (Vat. Arch., Reg. Suppl. 509, 48v). Van een eerdere provisie is ons in RG VI of RG VII niet gebleken.

²⁸ AKG nr. 359 reg. 388.

²⁹ RG VII (Vat. Arch., Reg. Suppl. 526, 137v.).

³⁰ RG VII (Vat. Arch., Vat. 481, 227r vlg.).

³¹ RG VII (Vat. Arch., Reg. Suppl. 539, 115v vlg.).

³² AKG nr. 20, 120v reg. 401 en 121-121v reg. 402.

³³ GA, GAG, R.F. 1473.3 II.

³⁴ HUA, Arch. St. Marie nr. 1855, 6.

³⁵ GA, GAG, R.F. 1493.33.

³⁶ GA, GAG, R.F. 1500.54.

³⁷ HUA, Arch. St. Marie nr. 1855, 6.

³⁸ GA, GAG, losse charters Martinijkerk, R.F. 1483.17.

³⁹ Arch. Groninger Parochiekerken nr. 351 reg. 401.

⁴⁰ Arch. Groninger Parochiekerken nr. 361 reg. 459.

⁴¹ HUA, Arch. St. Marie nr. 1855, 11.

Het schutblad van een *Liber Chronicarum*, in druk gereed gekomen 12 juli 1493, vermeldt dat het *ex testamento magistri rodolphi kannegheter ad bibliothecam Ecclesiae Sancti Martini in Groninge* gegeven werd.⁴² ‘Mster Rolof Cannegeter’ was lid van de Kalendebroederschap te Groningen en stierf in 1506.⁴³ Hoe lang hij pastoor te Noordlaren is geweest is niet bekend.

1497 **Arnoldus Hovinghe**
komt in 1497 als pastoor alhier voor.⁴⁴

1547 - 1565 **Mr. Arnoldus Hovinghe**
Op 9 november 1547 wordt M. Arnoldus Hovinghe als pastoor alhier vermeld.⁴⁵ Hij komt nadien nog enkele malen voor, laatstelijk 30 juni 1565 wanneer namens Arnoldus Hoevinge, pastoor alhier, een eis wordt ingesteld om ‘wysinge’ te doen van de door hem verhuurde landen te Westerkampinge onder Zuidlaren; de tegen Hendrick Andriess. ingestelde eis wordt op de goorsprake van 16 juli 1565 te Anloo behandeld.⁴⁶ Westerkampinge behoorde tot het pastorieland van Noordlaren; de huur ervan werd door de (naamloze) pastoor alhier bij mandaat van 19 juli 1573 aan Hendrick Andriess. opgezegd; de opzegging van het te Zuidlaren gelegen goed werd 15 maart 1574 behandeld.⁴⁷

1569-1570(3?) **Regnerus Meynardi**
wellicht dezelfde als Regnerus Meinardi, reeds in 1550 pastoor te Kollum⁴⁸ en daar nog 18 maart 1565,⁴⁹ die blijkbaar relaties onderhield met de stad Groningen.⁵⁰
Regnerus Meynardi komt als pastoor alhier voor 17 april 1569⁵¹ en 24 juni 1569.⁵² Reyner betaalt in 1570 aan de stad Goningen de inkomsten van de kerk alhier over één jaar;⁵³ aan de kerken in het Gorecht was hiertoe last gegeven bij mandaat van 3 juni 1570.⁵⁴ Mogelijk is dezelfde persoon de 17 juni 1572 en in 1573 genoemde bisschoppelijke commissaris-generaal Reynerus.⁵⁵ Voor deze

⁴² Bibliotheek RU Groningen, Catalogus van Incunabelen nr. 163.

⁴³ Arch. Epemastate, Ijsbrechtum (ter plaatse), Stukken Rengers, Kalende Groningen, 64.

⁴⁴ Luning, *De lamp*, 56, citerende een akte uit particulier bezit. De opgave valt niet te verifiëren. Mogelijk heeft een schrijf- of leesfout van een later jaartal plaatsgevonden.

⁴⁵ GA, RAG, Hs. in quarto 16, 17.

⁴⁶ *Goorspraken* I, 303.

⁴⁷ *Goorspraken* II, 110.

⁴⁸ Reitsma, *Honderd jaren*, 81. Hij was bevriend met Stephanus Sybrandi Sylvius, pastoor te Leeuwarden-Oldehove die in 1560 pastoor van de Martinikerk te Groningen* werd. Meynardi was volmacht van Oostergo op de landdag van juli 1559 en nam aldus, volgens Reitsma, een werkzaam aandeel in het verzet tegen de bisschoppelijke commissaris Wilhelmus Lindanus.

⁴⁹ Arch. Ewsum nr. 23 (oud nr. 132 H-LXX). Daarnaast bleven er nog zes andere brieven van hem aan Johan van Ewsum bewaard: Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 VI), 17 juli 1564; nr. 23 (oud 132 H XLIII), 28 juli 1564; nr. 23 (oud nr. 132 H LII), 5 oktober 1564; nr. 23 (oud nr. 132 H LIII), 14 oktober 1564; nr. 23 (oud nr. 132 H LVI), 23 oktober 1564; nr. 36 (oud nr. 133 VII), 18 maart 1568.

⁵⁰ Zijn brief over theologische onderwerpen aan Burgemesteren en Raad van Groningen, Kollum 8 april 1561: GA, GAG, nr. vRr nr. 1462, ingekomen grieven 1551-1565, nr. 26, R.F. 1561.13.

⁵¹ Arch. Fransema nr. 444, 13v.

⁵² Arch. Fransema nr. 444, 12.

⁵³ GA, GAG, Rekening stad Groningen, 1570, Diverse ontvangsten.

⁵⁴ O.A. nr. 789, 733 (R.F. 1570.103).

⁵⁵ Arch. HG Ezinge, Rekeningen deel 1.

veronderstelling is aanleiding omdat 29 januari 1571 de pastoor te Noordlaren genoemd wordt als commissaris van de bisschop van Groningen.⁵⁶ Hij kan ook dezelfde zijn als Regnerus Meynardi, predikant te Barthe (Ofr.) die blijkens 13 maart 1596 afgelegde getuigenverklaringen gehuwd was geweest met Ass Altinge, ongetwijfeld van Drentse of Groningse afkomst; Meynardi was in 1596 reeds overleden.⁵⁷

1586(?)–1588 **Hieronimus Garripaeus**

was pastoor te Swichum en week in 1580 uit naar Groningen* waar hij kapelaan van de Martinikerk* werd.⁵⁸ In 1585 tekent hij als Hyeronimus Garripaeus van Zuichem als vicarius en kapelaan van deze kerk.⁵⁹ Hij ontving in 1585 de per Pasen en St Michiel verschenen rente van 10 Emder gulden uit het Vrouw Sywenconvent te Groningen; de per St Michiel verschenen termijn ontving een ander, wie de per Pasen verschenen termijn ontving blijkt niet.⁶⁰ Hij kan in 1586 naar Noordlaren zijn gekomen. Dat hij hier gestaan heeft blijkt uit het besluit van Burgemeesteren en Raad van Groningen van 24 juli 1589 Hieronimus Garripeius, voordien pastoor te Noordlaren, te gelasten de stad en de stadsjurisdicties, het Gorecht en de beide Oldambten, te verlaten.⁶¹ Een reden daarvoor wordt niet vermeld maar ongetwijfeld is er verband met zijn terugkeer naar Friesland: 13 december 1588 verklaart Hieronimus Ulckes van Hardegarijp (hij tekent Hieronimus Garripaeus) zich als een goed, getrouw en gehoorzaam onderdaan van de Staten van Friesland te zullen gedragen.⁶² Zijn verdere levensloop is slechts ten dele bekend. Op enig moment wordt hij predikant te Varsseveld, daarna voor 1602 de eerste predikant te Zeddam, ‘een wijfelende figuur die nog niet goed afscheid kon nemen van de katholieke kerk, waar hij jaren werkzaam was geweest’, geschorst door de classis wegens levenswandel en ergernissen gegeven te Emmerich, dan katholiek pastoor te Qualburg.⁶³ Hij lijkt tot 1608 te Zeddam te hebben gestaan en vertrok vandaar naar Kleef.⁶⁴ Later verschijnt hij weer in Friesland. Hij ontvangt 21 juli 1612, 17 september 1612 en 14 november 1612 betalingen uit de opkomsten van de kloostergoederen in Friesland.⁶⁵ Later (nog niet in 1612, wel 1614⁶⁶) is hij predikant te Oudega, Nijega en Opeinde. Hij heet gewezen predikant aldaar 8 augustus 1622⁶⁷ (abusievelijk gewezen predikant te Bergum 21 november

⁵⁶ Arch. Ewsum nr. 40 (oud nr. 189 A – XXXII).

⁵⁷ GA, GAG, RA III a 5*.

⁵⁸ Engels, *Conscriptio Exulum*, 8.

⁵⁹ Arch. Menoldaconvent nr. 162/28.

⁶⁰ Arch. Menoldaconvent nr. 162/28.

⁶¹ GA, GAG, RA III a.

⁶² Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2285, 409-410.

⁶³ Mededeling O.S. Knottnerus, Zuidbroek, 5 augustus 2007 (cit. Theo Kremer, *Nederduits-gereformeerde predikanten in 's-Heerenberg en Zeddam*, Old Nijs, lijfblad van de Heemkundekring Bergh I (1983), nr. 3, 35-37, naar collectie Damman, in Koninklijke Bibliotheek Den Haag, inv. Nr. 129 D 19, fol. 41; Afschrift van de Acta van de classis Zutphen, p. 43).

⁶⁴ Van der Aa, i.v. Zeddam; Van Lieburg I, 75 (Hermannus Gerrepagus).

⁶⁵ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2662, 12, 12v, 86v.

⁶⁶ Romein, *Friesland*, 151.

⁶⁷ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2666, 32.

1622⁶⁸) en is nog in leven 15 december 1624.⁶⁹ Van Lieburg noemt hem te Oudega tot omstreeks 1627.⁷⁰

Reformatie

Waarschijnlijk werd Noordlaren na de Reformatie bediend door de predikant te Haren. Met zekerheid is dit echter eerst vast te stellen na medio 1597.

1597 - 1598 **Simon Joannis Phileus**

stond reeds hier 7 december 1597 wanneer de ambtman van Selwerd wordt toegestaan Simon Joannis prediger (zonder plaatsvermelding) bij provisie uit de roggepachten te betalen.⁷¹ Op 9 januari 1598 wordt hij predikant alhier genoemd.⁷² In juli 1597 komt hij nog voor als predikant te Hellum* en Schildwolde*. Op 25 april 1598 komt hij nog voor als predikant te Haren*⁷³ maar kort daarop is hij vertrokken. Hij was slechts acht maanden predikant van beide gemeenten. Omdat zijn tractement hem maar ten dele werd betaald vertrok hij naar Meppel waar hij reeds 28 juni 1598 in dienst was.⁷⁴ Hij zal waarschijnlijk omstreeks september 1597 de dienst te Haren en hier hebben aanvaard en omstreeks mei 1598 zijn vertrokken.

1598 - 1600 **Tobias Seusing**

werd blijkens zijn eigen mededeling 29 september 1598 door Burgemeesteren en Raad van Groningen geaprobeerde als predikant te Haren* en Noordlaren.⁷⁵ Tijdens de eerste maanden van zijn dienst woonde hij in Groningen bij zijn collega Joachimus Wernerus: 16 oktober 1598 wordt last gegeven aan deze een som geld te betalen omdat hij Tobias Heusingius (!), predikant te Haren en Noordlaren, gedurende twaalf weken kost en drank heeft verschaft.⁷⁶ Medio 1598 zal laatstgenoemde dus de dienst hebben aanvaard. Op 29 november 1598 klaagt hij dat te Noordlaren nog drie altaren in de kerk intact zijn; omdat een preekstoel ontbreekt is hij gedwongen staande voor één van de altaren te preken; aan Burgemeesteren en Raad van Groningen verzoekt hij de preekstoel van de Jacobijnerkerk te Groningen die niet gebruikt wordt.⁷⁷ Een preekstoel kwam hier echter blijkbaar pas in 1602.⁷⁸ Seusing wordt 30 januari 1600 benoemd tot predikant te Delfzijl* en is kort daarop daarheen vertrokken.

(1600 **Joannes Bartholomeus)**

verzoekt 10 september 1600 aan het consistorie te Groningen de kerkendienst te Noordlaren; omdat hij 'niet bequaem' is wordt zijn verzoek afgewezen. Op

⁶⁸ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2666, 33.

⁶⁹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2667/8, 7v.

⁷⁰ Van Lieburg I, 71.

⁷¹ GA, GAG, RA III a 6, 165.

⁷² GA, GAG, RA III a 6, 186.

⁷³ Acta synodes Groningen.

⁷⁴ GA, GAG, nr. nRr 335, 1598 nr. 80; vgl. Ibid., 1598 nr. 137 en 1599 nr. 12 en onder Haren*; voorts Romein, Drenthe, 143-144.

⁷⁵ GA, GAG, nr. nRr 335, 1598 nr. 152, 29 november 1598.

⁷⁶ StA nr. 527; de uitbetaling StA nr. 2992, 123.

⁷⁷ GA, GAG, nr. nRr 335, 1598 nr. 80. Het betrof de kerk van de franciscanen te Groningen.

⁷⁸ Arch. HG Noordlaren, Kerkvoogdij nr. 6, 9v.

herhaald verzoek van Joannes Bartholomeus, gewezen pastoor te Onderwierum*, verklaart het consistorie categorisch dat zijn verzoek, wegens zijn onbekwaamheid, niet kan worden ingewilligd.

1601 - 1607 Hemko Rodolphi

wordt vrijwel steeds alleen predikant te Haren* genoemd, bediende echter ook Noordlaren en komt 1 februari 1606 als predikant van beide gemeenten voor.⁷⁹ Hij stond van 1601 tot waarschijnlijk 1607 in beide plaatsen.

1608 - 1613 Ulricus Bultenius

verzoekt 17 februari 1608 het consistorie te Groningen de kerkendienst te Haren* of het ambt van visitator te Groningen. Na examen wordt hij 30 mei 1608 door de classis toegelaten als predikant te Haren* en Noordlaren. Hij is nog in leven 3 mei 1613,⁸⁰ stierf echter voor 23 oktober 1613 wanneer aan zijn weduwe 225 Carolus guldens uit de kloostergoederen worden toegestaan.⁸¹

Reeds tijdens het leven van Bultenius achtte de synode, blijkens haar uitspraak van 5 mei 1612, de scheiding van Haren en Noordlaren raadzaam. De kerkvoogden van Noordlaren verzoeken 11 augustus 1614 aan Burgemeesteren en Raad van Groningen toestemming de pastorieopkomsten van dit jaar te bestemmen niet tot profijt van de weduwe van de overleden predikant maar ten behoeve van de nieuwe predikant zo deze beroepen wordt. Beslist wordt dat tot nadere beschikking de ambtman van Selwerd de vruchten zal innemen.⁸² Imke Bultenus, weduwe van de predikant te Haren, verzoekt 29 oktober 1614 de opkomsten van Noordlaren; haar wordt het deze herfst geoogste en nog aanwezige koren toegestaan.⁸³ De opheffing van de combinatie Haren-Noordlaren vond toen echter geen doorgang.

1615 - 1644 Hubertus Brucherus

verschijnt 9 januari 1615 als beroepen predikant te Haren en Noordlaren voor de classis; na examen wordt hij 30 januari 1615 toegelaten. Op 1 april 1644 verzoekt hij scheiding van de kerspelen Haren en Noordlaren; de classis besluit 6 mei 1644 dat de scheiding geëffectueerd zal worden mits toestemming van de ingezetenen wordt verkregen.

1644 - 1647 Wilhelmus Alstorpius

wordt daarop op 8 juli 1644 een proefpreek alhier door de classis toegestaan. Hij wordt 7 augustus daarop beroepen,⁸⁴ vertoont zijn beroepbrief aan de classis 23 augustus 1644, wordt 18 september na examen toegelaten en 27 oktober bevestigd.⁸⁵ De classis demitteert hem wegens beroep naar Deventer vanwaar hij afkomstig was (zijn vader Winandus vertrok in 1618 van Saaxum* naar Deventer) op 10 september 1647. Hij werd later predikant te Groningen.

Vice-cureet

⁷⁹ HG Groningen, Proclamatieboek, 1 februari 1606.

⁸⁰ Acta synodes Groningen.

⁸¹ StA 3, 2037v.

⁸² GA, GAG, RA III a 17.

⁸³ GA, GAG, RA III a 17.

⁸⁴ RABS nr. 336, Lijst van predikanten.

⁸⁵ RABS nr. 336, Lijst van predikanten.

- 1427 **Gherardus**
 komt als vice-cureet alhier 5 april 1427 voor.⁸⁶

Vicarie-Sacristie

Het sacristieleen bestond reeds in 1455.⁸⁷ Het oudste register van de kerkvoogdij te Noordlaren bevat een ‘Register der opkomsten tho de vicarie und kosterie’ uit 1603.⁸⁸ Of dit leen hetzelfde is als de in 1522 (?) genoemde *perpetua capellania ad altare S. Antonii in parochiali ecclesie S. Bartholomei in Northoren Trai. d.*⁸⁹ (lees: Noordlaren, zie hiervoor) is niet vast te stellen.

- 1455 **Gheert**
 ‘kosterpaepp’ alhier, wordt genoemd 30 april 1455.⁹⁰

- 1569 **Hyndericus Embricensis**
 sacrista en vicarius alhier, komt voor 24 juni 1561.⁹¹

Antoniuskapelanie

- 1522 (?) **Bartholomeus Herbergen**
 clericus van het bisdom Luik’. Op 4-6 augustus 1522 wordt van hem geattesteerd dat hij, *perpetuus capellanus* van de boven reeds genoemde *perpetua capellania* op drie achtereenvolgende dagen tot de vier lagere en de drie hogere wijdingen bevorderd en gewijd is.⁹²

Overige geestelijken

- ca 1455 ? **Meinardus**
 Op 30 mei 1455 zegelt Meinardus, pastoor te Haren*, een transportacte; op het zegel is Catharina afgebeeld; het randschrift luidt; ‘S. MEINARDI IN LARE PBRI’.⁹³ Hij zegelde dus met zijn zegel van een eerdere hoedanigheid en zal toen nog slechts korte tijd in Haren in functie zijn geweest. Met ‘Lare’ kan zowel Noord- als Zuidlaren bedoeld zijn geweest. Pastoor te Zuidlaren kan hij echter omstreeks die tijd niet geweest zijn (1427 tot 1457 is Wilhelmus Jolinge pastoor aldaar). De vicarie en de sacristie te Zuidlaren (waarvan onbekend is of zij toen reeds beide bestonden) waren gewijd aan Maria en aan Anna. Gezien de afbeelding op het zegel zal Meinardus ook geen pastoor alhier zijn geweest (dan zou Bartholomeus zijn afgebeeld). In aanmerking zou dan nog kunnen komen de vicarie die dan een Catharinavicarie zou zijn geweest.
- 1575 **Cornelis van Utrigt**

⁸⁶ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 152 reg. 86.

⁸⁷ GA, GAG, R.F. 1455.3.

⁸⁸ Arch. HG Noordlaren, Kerkvoogdij nr. 6, 9v.

⁸⁹ Brom, *Archivalia* III nr. 498.

⁹⁰ GA, GAG, R.F. 1455.3

⁹¹ Arch. Fransema nr. 444, 12.

⁹² Brom, *Archivalia* III nr. 498.

⁹³ AKG nr. 132 reg. 335.

Op 5 oktober 1575 deed 'Heer Cornelis van Utrigt tho Noordtlaren woenende' een preek te Zuidbroek* waarop hij 12 oktober 1575 als vicarius* aldaar werd verkozen.⁹⁴

⁹⁴ Arch. HG Zuidbroek nr. 29, 85-85v.

NOORDWOLDE

Patroon: **Sebastianus**

Bijzonderheden:

De kerk wordt beschreven als bestaande uit een schip uit de eerste helft van de dertiende eeuw, een koor van omstreeks 1300 en een toren uit de dertiende eeuw die in 1639 met de kerk verbonden en toen verhoogd werd.¹ Of de parochie ouder is dan Zuidwolde* welks kerk omstreeks 1050 werd gebouwd,² is onbekend. De kerk was gewijd aan Sebastianus, afgebeeld op een zegel van de pastoor Onno (1384)³ waarvan een brokstuk bewaard is gebleven. Het parochieregister uit 1501 noemt een vicarie alhier⁴, blijkens latere berichten gewijd an Maria.⁵ Het schattingsregister uit omstreeks 1500 vermeldt hier twee priesters.⁶ In 1553 gebruikt de pastoor alhier 47 grazen land alsmede 10 grazen te Zuidwolde terwijl tot de vicarie 25 grazen behoren.⁷

Pastorie

1384 - 1385 **Onno**

pastoor alhier, komt voor 5 juni 1384⁸ en 4 juli 1385.⁹

1396

Rodolphus

pastoor alhier, wordt genoemd in een stuk van 27 maart 1396, echter met betrekking tot eerder plaatsgevonden hebbende gebeurtenissen; over hem is recent een banvonnis uitgesproken dat door enkele inwoners van Groningen is overtreden.¹⁰

1424

Onne

wordt 6 mei 1424 vermeld als pastoor alhier en 'verwaerer' van het kerspel Zuidwolde.¹¹

1449

Johan Schaerdinck

pastoor alhier, wordt 5 februari 1449 genoemd.¹²

- 1469 **Dirck**

wordt in een verzegeling van 31 januari 1469 als overleden pastoor alhier genoemd; met zijn consent dragen de kerkvoogden dan enig land over; ten tijde van de verzegeling is het kerspel vacant.¹³

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 473.

² Publicaties SOGK 1, 44-45.

³ OGD nr. 732. Het brokstuk laat twee hangende benen zien voor en boomstronk terwijl enkele pijlschachten nog zichtbaar zijn. Vergelijk zegels van pastoors te Tjamsweer* en Zuidhorn*.

⁴ RC II, 8v.

⁵ Alma, 'Schattingen', 176.

⁶ Alma, 'Schatregister', 121, 122.

⁷ BBH 40 (1921), 139.

⁸ OGD nr. 732.

⁹ OGD nr. 748.

¹⁰ OGD nr. 924. .

¹¹ AKG nr. 20, 75v reg. 117.

¹² AKG nr. 20, 87 reg. 253.

¹³ AKG nr. 20, 114 reg. 517.

1534 - 1541 Mr. Nicolaus Ludolphi

Nicolaus, pastoor alhier, tekent op of omstreeks 16 december 1534 een mandaat af.¹⁴ M. Niclaes Ludolphi, pastoor alhier, wordt omstreeks 1540 lid van de Kalendebroederschap te Groningen en overlijdt als pastoor alhier in 1541.¹⁵ Als student is hij niet aangetroffen.

1542 N.N.

In 1542 betaalt de pastoor en commissarius van Baflo 12½ Emders gulden als boete ‘umb dat he den pastoir tho Nordtwolde boeven dess Luitenants und Hoefftmannen gegeven sententie utther kercken tho Noertwolde gewesen hefft’.¹⁶

1542 - 1555 Warner Pistoris

Warner, pastoor alhier, komt voor het eerst voor 21 januari 1542,¹⁷ voor het laatst, als Warner Pistoris, 14 oktober 1555.¹⁸ De memorie voor heer Warner Backer werd te Groningen gehouden op 26 september en 22 juli.¹⁹

1559 - 1585 Jacobus Dwingell

wordt als pastoor alhier geïnstitueerd in juli 1559 en betaalt daarvoor drie daalder.²⁰ Meer dan eens komt hij als pastoor alhier voor. Op 29 oktober 1580 wordt de meiers van de Onze Lieve Vrouwevicarie alhier gelast onmiddellijk de pastoor alhier volgens vonnis en aansluitende verklaring van 5 maart 1579 ‘syn resterende verdeende loen’ te betalen;²¹ zo ook 17 maart 1584 waarbij genoemd wordt dat het loon gold zijn bediening van de vicarie destijds.²² In 1585 verzoekt Jacobus Dwingell, pastoor alhier, omdat hij door de oorlog in armoede is geraakt, kwijtschelding van de boete voor het niet betalen van schulden ‘ten einde he met syn familie in synen hogen older den schamelen underholt hebbenn en genieten moege’.²³

Reformatie**1596 - 1597 Everhardus Bommelius, Hartenus**

Everhardus Bommelius stond eerst van 1577 tot 1579 te Abbenbroek, daarna van 1579 tot 1592 te Gouda, in 1582 tijdelijk te Leiden, kwam van Gouda in 1592 naar Voorschoten en vertrok vandaar in 1595 of 1596 naar Groningen²⁴ waarvoor wel gelezen zal moeten worden: een plaats bij Groningen. Hij schijnt na moeilijkheden naar Groningen te zijn vertrokken; de synode van

¹⁴ GA, GAG nr. vRr 956.

¹⁵ Arch. Epemastate, Ijsbrechtum (ter plaatse), Stukken Rengers, Kalendebroederschap, 39, 66.

¹⁶ Arch. HJK nr. 41, 64v. Mogelijk had de – niet bekende – sententie te maken met een geschil over de competentie die de commissarius van Baflo zich toedacht over Innersdijk.

¹⁷ Arch. HJK nr. 52, 13.

¹⁸ StA nr. 1814, 13.

¹⁹ Arch. GPK nr. 487 reg. 841, in dorso.

²⁰ Visitatie 1559, 294.

²¹ Arch. HJK 54, 178.

²² Arch. HJK 55, 26.

²³ Arch. HJK nr. 133 (ChvdH VI 510).

²⁴ NNBW I, 401-402.

Zuidholland besluit die van Groningen daarover te informeren.²⁵ Blijkens de acta van de classis Leiden van 9 december 1597 is hij, wegens dronkenschap, inmiddels met deze classis gereconcilieerd.²⁶ Hij is te Noordwolde reeds 10 april 1596 wanneer hij te Groningen in ondertrouw gaat.²⁷ De synode schorst hem 11 mei 1596 voor twee maanden. Op 31 oktober 1596 wordt hij beroepen te Hindeloopen op een tractement van 300 gulden en vrije woning²⁸ maar is daar niet gekomen. De classicale acta noemen hem hier nog 25 april 1597. Op 5 september 1597 verzoekt Everhardus Hartenus, predikant alhier, de classis hem te demitteren wegens beroep naar Benschop²⁹ vanwaar hij in 1598 naar IJsselstein vertrekt waar hij nog in 1608/9 is in een onbekend jaar stierf.³⁰

1598 - 1601 **Arnoldus Rheinbach**

voordien tweede predikant te Bedum*, wordt 22 mei 1598 voor het eerst als predikant alhier genoemd in de classicale acta die hem 11 mei 1601 nog alhier noemen. Burgemeesteren en Raad van Groningen beroepen hem 11 juli 1601 als predikant te Winsum*.³¹ Op 28 september 1601 wordt namens Arnoldus, predikant alhier, aan de classis Middelstum een *testimonium vitae* verzocht; hij zal kort daarop naar Winsum zijn vertrokken.

1602 **Folckerus Henrici**

tweede predikant te Bedum*, zal volgens uitspraak van de classis van 2 juni 1602 de dienst alhier waarnemen tot de komst van de alhier beroepen predikant. Hoewel diens overkomst toen spoedig verwacht werd was deze eind 1602 nog niet aangekomen, althans nog niet verschenen in de classicale vergadering.

1602 - 1607 **Engelbertus Stulenius**

Blijkens de classicale acta van 9 juni 1602 wordt Egbertus, beroepen predikant alhier, tegen St Jan Midzomer verwacht; tot zijn komst zal de dienst worden waargenomen. Op 26 september 1602 klaagt de classis er over dat Engelbertus, predikant alhier, nog niet voor haar is verschenen. Op 17 mei 1603 geeft hij zijn papieren over. Egbertus Stulenius, predikant alhier, is nog aanwezig op de classicale vergadering van 13 april 1607. De classis Dokkum probeert 29 juni 1607 zijn beroep naar Hantum;³² in 1608 werd hij ook te Hantumhuizen beroepen; hij was daar nog 13 november 1610³³ en overleed te Hantum 5 januari 1614.³⁴

²⁵ NNBW I, 401-402. Hij heet ook Evert Woutersz.

²⁶ Kok, *Classis Leiden*, 37-38. De index daarop noemt blz. 479 Everhardus Gualtheri Wittius (Bommelius), predikant te Gouda, echter blz. 438 1597 – 1600 predikant te Alphen aan de Rijn, overleden 1600.

²⁷ GA, Proclamatieboek Groningen.

²⁸ Van Buijtenen, 'Sinte Gertrudis parochie te Hindeloopen'.

²⁹ Tresoar, Provinciale Bibliotheek, Ms. 262 m, 128a.

³⁰ NKHB 1910, bijlage S, 152 en 166.

³¹ GA, GAG, RA III c, 344v.

³² Romein, *Friesland*, 543 (onderzoek van zijn papieren, niet van zijn persoon, hetgeen zou betekenen dat hij nog slechts propent zou zijn zoals Duinkerken, *Friesland*, 184 stelt).

³³ Romein, *Friesland*, 543.

³⁴ De Walle, 342 nr. 2280.

Engelbertus Stulenius uit Neuburg stond van tenminste 1579 tot 1582³⁵ en wellicht tot 1596 te Jarsum. Op 24 mei 1597 staat hij te Hantum.³⁶ In 1598 werd hij te Havelte beroepen waar hij slechts korte tijd verbleef en zijn opvolger reeds 11 november 1600 genoemd wordt.³⁷ In de classis Dokkum (maar waar is niet aangegeven) staat hij nog 14 juli 1601.³⁸

1607 - 1608 Andreas Allardi

tot 1606 predikant te Eenrum*, wordt 12 juli 1607 door de classis Middelstum als lid angenommen *ut sibi prospiciat de legitima et ordinaria vocatione*. De Hoofdmannen wijzen 11 november 1607 de doem, 27 juni jongstleden *in causa specificationis* tussen de kerk te Eenrum en Andreas Alhardt, predikant alhier, af en het appèl, door hem ingesteld, toe.³⁹ Op 19 november 1607 wordt hem de voortzetting van de executie over de kerkvoogden van Eenrum toegestaan.⁴⁰

Mede namens de weduwe van de predikant alhier wordt 4 mei 1608 aan de classis waarneming in de dienst verzocht.

1608 - 1623/4 Johannes Alberti

werd 29 juni 1607 aangenomen als lid van de classis Middelstum. Hij was toen beroepen schoolmeester te Bedum en bereidde zich voor op het preparatoir examen dat 10 december 1607 werd afgelegd. Op 2 mei 1608 verzocht hij plenair geëxamineerd te worden; 4 mei daarop werd toestemming gevraagd hem de dienst te Noordwolde te laten waarnemen. Na plenair examen werd hij 23 mei 1608 als predikant toegelaten; hij bracht toen tevens zijn beroepbrief in. Als predikant alhier komt hij voor vanaf 22 augustus 1608, voor het laatst 18 augustus 1623. De gemeente is vacant 18 mei 1624.

Op 2 en 30 augustus 1624 worden aan Luardus Meinardi en Georgius Vechnerus proefpreken toegestaan.

1625 Theodorus Johannis

predikant te Sint Johannesga, vertoont 11 april 1625 een beroep naar hier; de beroepbrief wordt niet op alle punten voldoende geacht. De synodale acta van 16 mei 1625 vermelden dat alhier is beroepen Theodorus Joannis uit Westfriesland. Mogelijk is hij hier zeer spoedig overleden dan wel werd het beroep uiteindelijk niet aangenomen. Wel staat althans in 1627 een andere predikant te Sint Johannisga.⁴¹

Ten onrechte vermeldt Romein dat Theodorus Johannis Beverus, zoon van Johannes Beverus, predikant te Coevorden (een veronderstelde filiatie die nergens op steunt) reeds 11 augustus 1619 genoemd als predikant te Sint Johannesga en Delfstrahuizen, in 1625 naar Noordwolde ging en daar later – na zijn overlijden in 1636 – door zijn zoon Paulus Beverus werd opgevolgd.⁴²

³⁵ Reershemius, 646.

³⁶ Acta synodes Friesland, 89. Merkwaardig is echter dat Romein te Hantum en Hantumhuizen van 1592 tot 1607 noemt Theodoricus Harckens en in 1606 beroepen te Hantumhuizen Bernardus Schotanus à Steringa (Romein, *Friesland*, 543, 542).

³⁷ Romein, *Drenthe*, 179-180. Niet hij maar zijn opvolger stierf te Noordwolde.

³⁸ Romein, *Friesland*, 115.

³⁹ Arch. HJK nr. 843, 408v.

⁴⁰ Arch. HJK nr. 843.

⁴¹ Romein, *Friesland*, 636.

⁴² Romein, *Friesland*, 636.

1625 - 1652 Paulus Beverus

beroepen predikant alhier volgens de classicale acta van 20 juni 1625, wordt na examen toegelaten 8 augustus daarna. Namens zijn weduwe wordt 23 januari 1654 door hun zoon Henricus, predikant te Enum, in verband met het genadejaar interventie van de classis verzocht omdat de meiers weigeren de huur te betalen wegens verbod der collatoren daartoe. Blijkens de classicale acta van 8 februari 1654 ontving Beverus jaarlijks 100 gulden uit de vicarie. Hij overleed hier 28 juli 1652.⁴³

Onze Lieve Vrouwevicarie**1573 Henricus Crustus**

Op 20 mei 1573 wordt tegen Hilco de Onsta⁴⁴ en Henricus Crustus door de collatoren van de *vicaria perpetua B. Mariae Virg. in Nortwolde* een inhibitoir mandaat uitgebracht⁴⁵ met een onbekende strekking. Waarschijnlijk zal Henricus Crustus zijn gelast zich van de bediening der vicarie te onthouden waarin hij door Onsta, wiens collatierecht zal zijn betwist, kan zijn gesteld.

1579/80 Jacobus Dwingell

Op 29 oktober 1580 wordt aan de meiers van de Onze Lieve Vrouwevicarie alhier last gegeven terstond aan de pastoor alhier volgens sententie en aansluitende verklaring van 5 maart 1579 'syn resterende verdeende loen' te voldoen.⁴⁶ Op 17 maart 1584 wordt de pastoor alhier opgedragen de vicarie- of prebendemeiers van de Onze Lieve Vrouweprebende ongemolesteerd te laten voor en hoger bedrag dan de 60 Emders gulden die hij 'voiermaels' voor de bediening van het leen genoot, en tevreden te zijn met hetgeen hij destijds daarvan ontving. Collatoren zullen een gequalificeerd persoon met het leen mogen voorzien ter bediening daarvan 'bess van de q(uestiose) Collatie verklaert sal sijn'.⁴⁷

Begin 1602 was de huur van vicarieland alhier door Gedeputeerde Staten opgezegd; de opzegging wordt opgeschort tot vaststaat of hier sprake is van een vicarie of en prebende. Als tegenpartij treedt op Johan Thedema⁴⁸ (afstammende van een gelijknamige kerkvoogd alhier, genoemd 14 oktober 1555).⁴⁹ Begin 1603 bepaalt de synode dat de deputaten zullen verzoeken de vicarie alhier 'thot profit des pastors aan te wenden'.⁵⁰ Later blijkt de predikant daaruit jaarlijks 100 gulden te genieten.

⁴³ Acta synodes Groningen.

⁴⁴ Bedoeld zal zijn Aylco Onsta, hoofdeling te Wetsinge, Sauwerd en Verhildersum, Formsma et al., *Ommelander Borgen*, 200.

⁴⁵ BBH 40 (1921), 139 (rekening van de vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht 1573-1574, afrekening voor het zegel van het *mandatio citationis et inhibitionis ad instantiam Jacobus Henrici et aliorum litis consortium tanquam collatorum* van de genoemde vicarie, ad 6 stuivers).

⁴⁶ Arch. HJK nr. 54, 178.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 55, 26.

⁴⁸ Arch. HJK nr. 840, 132v. Johan Thedema uit 1602 was burgemeester van Groningen en had in 1586 een heerd land te Noordwolde gekocht, Formsma et al., *Ommelander Borgen*, 295.

⁴⁹ StA nr. 1814, 13.

⁵⁰ Acta synodes Groningen.

NOORDWIJK

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Zoals de naam ook aangeeft moet Noordwijk als een afsplitsing van Marum* worden gezien. Wanneer de parochie is gesticht is onbekend. Het huidige kerkgebouw is moeilijk te dateren.¹ Rijk was de kerk niet. Het schatregister uit 1540 noemt zelfs geen kerken- of pastorieland.² Over de patroonheilige van de kerk ontbreken vermeldingen of indicaties. Een vicarie of prebende is hier niet geweest. Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt hier één priester.³

Pastorie

1385 **Bernard**
 komt als pastoor alhier voor 8 juni 1385.⁴

1539 ? **Egbert**
 Op 15 augustus 1539 tekent heer Egbert alhier een mandaat voor afgekondigd af.⁵ Zijn functie heeft hij daarbij niet aangegeven. Mogelijk was hij de pastoor alhier danwel verving hij deze. Op dezelfde dag werd het mandaat te Opende* afgekondigd door

1539 **Jacob Kempens**
 die evenmin zijn hoedanigheid aangeeft. Op 16 oktober 1539 komt Jacob Kempens als pastoor alhier voor.⁶ Hij kan hier inderdaad kort voordien zijn gekomen; te Opende wordt dan een ander als pastoor genoemd.

- 1594 (?) **Geert**
 waarschijnlijk de laatste pastoor alhier; 20 januari 1627 verzoeken Harmen Berens *cum suis* als erfgenamen van wijlen 'Heer Geert pastoir tho Noordtwijck' de door hen gedane opzegging van land, in gebruik bij Watse Hindrix te Noordwijk, 'in weerden' te verklaren. Watse opponeert dat hij reeds '7 jaerighe possessie als egenae' dezer landen heft. De Hoofdmannen casseren het mandaat, echter met behoud van alle rechten der rekwestranten.⁷ Omdat de erfgenamen de opzegging doen en de gedaagde zich beroept op eigendom der landerijen moet hij die hebben verkregen van de erflater bij diens leven (anders zouden dezelfde erfgenamen hem de percelen moeten hebben verkocht en zouden zij nimmer tot opzegging der (vermeende) pacht hebben kunnen komen). Heer Geert moet derhalve na 1619 zijn overleden. De aanduiding 'Heer' wijst op de priesterlijke staat, dus op een pastoraat alhier voor de Reformatie. Het is zeer onwaarschijnlijk dat hij dezelfde is als

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 471. Volgens De Boer bleken in 2005 dichtgemetselde romaanse ramen aangetroffen te zijn: De Boer, 'Oostwold (Wk)' 30.

² Alma, 'Schatregister', 67-68.

³ Alma, 'Schattingen', 177.

⁴ OGD nr. 746.

⁵ GA, GAG nr. vRr 956.

⁶ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 111 reg. 186.

⁷ Arch. HJK nr. 858, 11v.

Gerardus Joannis, in 1604 beroepen en toegelaten als predikant te Marum*, Noordwijk, Nuis en Niebert. Weliswaar was deze voordien priester maar bij referentie aan zijn persoon in 1627 zou hij zeker niet zijn genoemd als ‘pastoir’ te Noordwijk omdat dit kerspel van de vier wel het minst belangrijk was. Bovendien was Marum *cum annexis* in 1609 vacant door overlijden of vertrek? (De verdere levensloop van Gerardus Joannis is onbekend) terwijl anderzijds de hier genoemde nog in 1619 in leven was. Derhalve menen wij hier met de waarschijnlijk laatste pastoor voor de Reformatie alhier te maken te hebben.

Reformatie

Noordwijk is na de Reformatie steeds met Marum* gecombineerd geweest; men zie verder aldaar.

NUIS

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

Nuis was de hoofdplaats van het Westerdeel van Langewold.¹ Op grond van het verloop van de parochiegrenzen is er echter geen reden aan te nemen dat het ook de oudste parochie in dit gebied geweest is. Het zal van Marum* zijn afgescheiden. Het huidige kerkgebouw dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw.² Het patrocinium van de kerk is niet bekend. Een vicarie of prebende is hier niet geweest. Het schattingsregister uit omstreeks 1500 geeft voor hier één priester op.³ In 1540 gebruikt de pastoor aan bouw- en weideland 'guedt ende quaet' 15½ roeden en 14 'manne matt maetlants'.⁴

Pastorie

1385 **Johannes**
komt als pastoor alhier voor 8 juni 1385.⁵

1471 - 1473 **Aleff**
wordt als pastoor alhier genoemd 24 augustus 1471⁶ en 15 juli 1473.⁷

ca 1525 **Henrick**
Op 10 maart 1552 verklaart een vijftigjarige man dat hij heeft 'ghewoent in Vredewolt myt olde Heer Henrick pastoor in die Nuys die naderhant toe Lukeswolde starff'.⁸ Gezien de aanduiding 'olde' alsmede het feit dat de na te noemen gelijknamige pastoor in 1552 nog in leven was, hoewel niet meer te Nuis staande, moet hij diens voorganger zijn geweest en kan worden aangenomen dat hij omstreeks 1525 stond. Mogelijk is hij toen nog pastoor te Lukaswolde* geworden, mogelijk heeft hij zich daar in alle stilte als emeritus teruggetrokken.

1531 - 1539 **Hynricus Kopes**
Hynrich, pastoor lhier, was hier reeds 18 mei 1531 in functie, blijkens een 17 april 1537 door hgem afgelegde verklaring.⁹ Hynrick Kops/Kopes komt als pastoor alhier verder voor 3 maart 1534¹⁰ en 15 augustus 1539.¹¹ Vanaf begin 1552 komt hij voor als pastoor te Ezinge*.

1543 - 1549 **Egbertus Dwyngell**

¹ Ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, 851.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 475.

³ Alma, 'Schattingen', 177.

⁴ Alma, 'Schatregister', 66.

⁵ OGD nr. 746.

⁶ AKG nr. 86 reg. 540.

⁷ AKG nr. 86 reg. 561. Het zegel is volkomen onherkenbaar; van het randschrift is alleen ... ADOLPHI leesbaar.

⁸ Arch. HJK nr. 63, R.F. 1552.52.

⁹ Arch. Nienoord nr. 25 d.

¹⁰ Arch. Nienoord nr. 29; Familiearchief Geertsema (a) nr. 95.

¹¹ GA, GAG nr. vRr 956.

OBERGUM

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

Halbertsma dateert de kerk als dertiende-eeuws. De toren stond oorspronkelijk los van de kerk die groter en aanzienlijker was dan nu. Sporen van een oudere, tufstenen of houten, kerk werden niet gevonden. Obergum en Winsum* werden vroeger gescheiden door een niet overbrugde sterk vlietende, brede stroom, waardoor – aldus Halbertsma – de bouw van twee zeer dicht bij elkaar gelegen kerken geen verwondering behoeft te wekken.¹² Juridisch behoorden echter beide parochies tot verschillende gebieden: Obergum maakte deel uit van het gericht van Obergum, Maarslag, Saaxumhuizen en half Mensingeweer¹³ dat echter geen natuurlijk geheel vormt en derhalve niet indicatief behoeft te zijn voor vroegere toestanden. Veeleer zal Obergum later op enigerlei wijze met de andere rechtstoelen zijn verenigd.¹⁴ Obergum behoorde tot het Halfambt, Winsum tot Ubbega.¹⁵ Of Obergum beschouwd moet worden als een afsplitsing van Winsum of van Ranum* blijft een open vraag. Het collatierecht van de kerk was in 1750 eigendom van de eigenaar van ‘De Brake’ alhier.¹⁶

De kerk was gewijd aan Nicolaas. De *capella S. Nicolai in Obergum* komt omstreeks 1425 in verschillende supplieken (zie hierna) voor (al was de kerk hier geen kapel).

Het zegel van de pastoor Wilhelmus (1492¹⁷) toont eveneens Nicolaas.

In 1553 gebruikt de pastoor alhier 41 jukken land.¹⁸

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier één priester op.¹⁹

Pastorie

1400	Ubbo pastoor alhier, komt voor 16 februari 1400 ²⁰ en 25 mei 1400. ²¹
1408	Hinrick wordt als pastoor alhier vermeld 25 april 1408. ²²
1417	Meynart

¹² Nieuwsbulletin KNOB, 6e serie, jaargang 17 (1964), 293-296, en Nieuwsbulletin KNOB 1971, 26-27. Twee schiptraveeën dateren mogelijk nog uit de eerste helft der dertiende eeuw, de toren uit de veertiende, het koor uit de vijftiende eeuw, Publicaties SOGK 1973, 170.

¹³ Siemens, *Toelichting*, 60-61.

¹⁴ Wedlieden te Obergum komen onder meer voor 25 maart 1492 (Arch. GPK nr. 286 reg. 397), 23 februari 1574 GA, RAG, RA XXXIX b*), 15 juli 1579 (GA, GAG, Rekeningen stad Groningen, 1579, bodelonen); wedlieden te Maarslag 25 juli 1521 (Arch. Nienoord nr. 384), de wedman te Saaxumhuizen 9 maart 1585 (Arch. HJK nr. 433 (ChvdH VII 618)).

¹⁵ Alma, ‘Schattingen’, 174.

¹⁶ Zie voor De Brake: Formsma et al., *Ommelander Borgen*,

¹⁷ Arch. GPK nr. 286 reg. 397.

¹⁸ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 129-130.

¹⁹ Alma, ‘Schattingen’, 174.

²⁰ OGD nr. 1059.

²¹ OGD nr. 1071.

²² AKG nr. 20, 93 reg. 77.

pastoor alhier, komt voor 21 juli 1417.²³ Mogelijk is hij dezelfde als

1424 - 1429 **Meynardys Yconis**

Meinhard Yken is reeds in 1414 in geschil over de kerk te Nuende waaruit hij was verdreven door de hoofdeling Ede Wimeken; een proces tegen deze en later zijn kleinzoon Sibet Lubben werd door Meinhard gewonnen.²⁴ Later (1421) wordt het proces hervat. Paus Martinus V gelast 2 juni 1421 Meynhardus Yconis met zijn aanspraken op de kapel te Neuende tegen de hoofdeling Sibet Papinga van Jever in bescherming te nemen.²⁵ Op 17 september 1423 bewilligt paus Martinus V een suppliek van Meynardus Yconis om voorziening met de kerken te Arngast, Jadele, Zetel, Bockhorn, Dangast, Horsten, Ellens, Gross Faldern en Klein Faldern, ondanks zijn bezit van de *capella sancti Jacobi in Nieumede* waarvan de opbrengst 3 mark zilver niet te boven gaat, en van de *vicaria perpetua in ecclesia sancti Donati* te Leermens* welks opbrengst eenzelfde bedrag niet overschrijdt.²⁶ De suppliek wordt praktisch woordelijk herhaald 25 maart 1424 onder toevoeging van 'St Nicolai in Obergum' onder de *non-obstantia*.²⁷ Op 27 april 1424 voorziet deze paus Meynardus, kanunnik in de Andreaskerk te Verden, *ex utroque parente de genere nobili procreatus* (beide ouders van edele geboorte) met een kanonikaat in de Andreaskerk te Verden en een beneficie zonder zielzorg ter collatie van proost, deken etcetera van de Mariakerk te Hamburg met een opbrengst niet hoger dan 15 mark zilver, niettegenstaande *quod ut asseris super S. Jacobi in Nieynede in Romana curia litigas et dudum tibi de st. Nicolai in Obergum capellis curatis ac uuadem perpetua vicaria sine cura in parochia in Leremenze, quarum possessionem non habes* (met een opbrengst, minder dan 7 mark) *auctoritate ordinariis provisum fuit ...*²⁸ Ongedateerd, 14 juli 1425 (?) bewilligt de paus een suppliek van Meynhard, priester van het bisdom Bremen, om vernieuwde provisie met de vroeger voor hem verloren gegane kapel van Neuende die hij inmiddels terugverworven heeft – *non obstantibus* het bezit van vier verlaten kerken²⁹ terwijl 26 juli 1425 een suppliek bewilligd wordt om uitvaardiging van de hem vroeger bewilligde provisie met de kerken te Jadel en Arngast, niettegenstaande het bezit van de *capella sancti Nicolai in Obergu* welks opbrengst twee mark niet te boven gaat.³⁰ Op 20 augustus daarna wordt een suppliek ingewilligd om hernieuwde provisie met een kanonikaat en prebende in de Willehadkerk te Bremen niettegenstaande *capella sancti Jacobi in Nyennede, super que in palatio apostolica litigat et sancti Nicolai in Obergum necnon perpetua vicaria in ecclesia sancti Donati in Lederminze, de quibus laicali potentia violenter est expulsus* – met een niet hogere opbrengst dan acht

²³ AKG nr. 20, 93 reg. 101.

²⁴ Reimers, 'Oldenburg', 22-29.nr. 74. .

²⁵ Reimers, 'Oldenburg', nr.74. Deze en volgende suppleken ook RG IV, kk. 2773-2775.

²⁶ Reimers, 'Oldenburg', nr.74.

²⁷ Reimers, 'Oldenburg', nr. 85.

²⁸ Reimers, 'Oldenburg', nr. 86.

²⁹ Reimers, 'Oldenburg', nr. 90.

³⁰ Reimers, 'Oldenburg', nr. 92.

mark – en het bezit van vier verlaten kerken.³¹ Op 26 augustus 1425 volgt provisie met de kerken te Zetel, Bokhorn, Ellens en Dangast *et capella sancti Nicolai in Obergim, cui cura insimul animarum* (met een opbrengst lager dan twee mark) *possessione in qua tunc erat de facto spoliatus fuit* terwijl het proces over de kapel te Neuende en de vicarie te Leermens (drie mark) voortduurt.³² Op 10 september 1425 volgt (wederom) provisie met vier verlaten kerken (hiervoor genoemd).³³ Mogelijk in april 1427 verzoekt Meynardus Yconis de paus, naast de hem verleende kerk te Arngast, ook de kapellen te Neuende en Obergum te mogen behouden; de bewilligingsformule ontbreekt.³⁴ Op 11 oktober 1427 wordt Meynard, priester van het bisdom Bremen, opnieuw met de kapel te Neuende *que curata est* voorzien; de kapel is vacant omdat Meynard, die haar voordien bezat, inmiddels de Nicolaaskapel te Obergum *cui etiam cura imminet animarum* verworven heeft, niettegenstaande een proces over de vicarie te Leermens, de kapel te Obergum (twee mark) waarvan hij de facto beroofd is, en de pauselijke provisie met vier kerken.³⁵ Op 11 oktober 1427 worden enkele fouten in de akte van voorziening met deze vier kerken in Oldenburg verbeterd³⁶ terwijl 6 augustus 1429 door paus Martinus V een suppliek van Meynardus Yconis om herhaalde provisie met een kanonikaat en prebende in de Willehadkerk te Bremen *non obstantibus capellis sanctorum Jacobi in Nieumede en Nicolai in Obergum* en vier verlaten kerken wordt bewilligd.³⁷

Reimers die de regesten van al deze supplieken publiceerde tekent in zijn inleiding aan dat het gehele streven van Meinhard Iken er op gericht was zich nieuwe inkomensbronnen te verwerven. Wanneer hij de kapel te Obergum heeft verworven, acht hij het nodig zijn rechten op Neuende opnieuw pauselijk vast te leggen (11 oktober 1427) zoals voordien reeds 13 juni 1429 was geschied. Op 6 augustus 1429 is het geschil over Neuende blijkbaar inmiddels beëindigd.

Zowel te Neuende werd hij ook te Obergum met geweld van zijn rechten beroofd, zo ook van de *perpetua vicaria* te Leermens. De processen hierover moeten hem veel gekost hebben, meer dan Neuende, Obergum en Leermens hem opbrachten. Daarom vroeg hij – op deze wijze wel uniek – om de verlening van niet minder dan negen parochiekerken waarvan er zeven in overstromingsgebied (van de Jade) lagen en reeds lang verlaten waren. Hiervan verwierf hij er vier op voorwaarde dat hij de kerk te Obergum, waarover hij procedeerde, opgaf zo hem deze zou worden toegewezen (17 september 1423); dezelfde suppliek echter, echter slechts ten aanzien van drie kerken, werd 25 maart 1424 bewilligd. Reeds de volgende maand verzocht hij

³¹ Reimers, 'Oldenburg', nr. 93; Reimers, *Friesische Papsturkunden*, G nr. XXIX (Vat. Arch., Reg. Suppl. 186, 50) en nr. XXX (Vat. Arch., Reg. Suppl. 193).

³² Reimers, 'Oldenburg', nr. 94.

³³ Reimers, 'Oldenburg', nr. 95.

³⁴ Reimers, 'Oldenburg', nr. 108; Reimers, *Friesische Papsturkunden*, G XXXII (Vat. Arch., Reg. Suppl. 206, 260).

³⁵ Reimers, 'Oldenburg', nr. 111; Reimers, *Friesische Papsturkunden* G XXXIII (Vat. Arch., Reg. Suppl. 274, 227).

³⁶ Reimers, 'Oldenburg', nr. 112

³⁷ Reimers, 'Oldenburg', nr. 116.

om volledige inwilliging van zijn eerste verzoek omdat de eerste toekenning (totale opbrengst twee mark) hem nauwelijks van nut was. Een bewilliging is niet bekend; waarschijnlijk zal hij zich tevreden hebben moeten stellen met de vier kerken. Daarentegen kreeg hij gedaan de kerk te Obergum, als hij deze zou mogen verwerven, te mogen behouden. Bovendien ontving hij dispensatie voor het vruchtgebruik van een beneficium te Hamburg terwijl de hem verleende *expectans* op een kanonikaat te Verden van kracht bleef. Op 20 augustus 1425 verwerft hij zulk een van acht mark; waarschijnlijk echter bleef dit zonder effect zoals dikwijls met pauselijke ‘Gnadenerweisungen’ geschiedde omdat hij 6 augustus 1429 nogmaals het met een 10 mark zilver opbrengend kanonikaat te Bremen voorzien wordt. Nadien zijn geen stukken meer overgeleverd. Tot zover de analyse van Reimers.³⁸

Hij is nog in leven 24 november 1431 wanneer een proces tegen hem loopt over een kanonikaat en prebende in de Willehadkerk te Bremen.³⁹

- 1449 **Gheert**
wordt als pastoor alhier genoemd 17 februari 1440.⁴⁰
- 1492 **Wilhelmus**
pastoor (de plaatsnaam is door beschadiging van het stuk verloren gegaan; het zegelrandschrift – voorzover bewaardgebleven – luidt ...LHELM OIO OBER GUM ... traceert hem alhier) zegelt 25 maart 1492 transport van te Warffum en Rasquert gelegen land ten overstaan van de wedlieden alhier.⁴¹
- 1501 **N.N.**
mogelijk geïnstitueerd in dit jaar; een officiaalsrekening van dat jaar vermeldt althans dat de officiaal *ab una cura dicte Obergum recepi XVIII schill ...*⁴²
- voor 1528 ? **Mr. Hynrick**
Volgens een staatboek van Wigbold van Ewsum betaalt Focke Mester Hynrycks alhier jaarlijks één Arends gulden omstreeks 1528.⁴³ Wellicht betreft het hier een zoon of dochter van een geestelijke alhier.
- 1535 **N.N.**
werd in 1535 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor hij aan de officiaal Mumme betaalde vijf mark en twee stuiver.⁴⁴
- voor 1550 ? **Mr. Otto**

³⁸ Reimers, ‘Oldenburg’, 22-29.

³⁹ RG – Arnold, 330, nrs. 2042-2043.

⁴⁰ AKG nr. 20, 105-105v reg. 254.

⁴¹ Arch. GPK nr. 286 reg. 397.

⁴² Visitation 1501, 127; Diözesanarchiv Münster, Arch. Generalvikariat II, 2 Niederstift A 1 Abt. B, 15.

⁴³ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 2, 5v).

⁴⁴ Visitation 1535.

Omstreeks 1550 huurt Ghese Mester Ottens drie jukken land; elders is de in 1551 betaalde huur ingeboekt;⁴⁵ een ander staatboek vermeldt dat zij in 1551 te Obergum drie jukken land en te Winsum een (huis)stede huurde.⁴⁶

1556-1564(6?) **Johan van Lingen**

Johannes Lingen wordt als pastoor alhier enoemd 10 oktober 1556.⁴⁷ Op 27 maart 1564 schrijven Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de commissaris-generaal Johannes Krijthe ‘de saecken Hern Johan van Lingen to Overbruggen pastoer an belangende willen uwer begerte nha, vör antworth nicht verswijgen, woe der selve nicht in schijnender misdaeth (wie dan uwen briefff daer aff vormeldet) sundern durch oevelgunst haeth, als wij verstaen bedraghe und volgendts also durch den dener gevencklick angeholden doch terstondt bij ons na verclaerder saecke auche enighe syner entgeltnisse weder los und vrij gheven worden is wes halven he oeck wegen sodaner gevancknisse vherner straff unde poen unses erachtene onverplichtet, soe doch dan wall off und meermals geboert dat ener vermijds sinister anbrengen gegrepen ...’⁴⁸ Volgens een 6 mei 1569 afgelegde verklaring nam hij als pastoor alhier in september 1566 aan de verwijdering van de beelden uit de kerk alhier deel.⁴⁹ Zijn deelname daaraan zal bij de kort daarop gewijzigde omstandigheden zijn positie hier onmogelijk gemaakt hebben zodat hij heeft moeten vertrekken danwel is hij kort daarop vertrokken. Begin 1568 kwam hier een nieuwe pastoor.

1568 - 1569 **Herman van Groeninge**

pastoor alhier, oud 31 jaren, verklaart 2 februari laatstleden hier een jaar in functie te zijn geweest; blijktens zijn in september 1569 agelegde verklaring waren er vier altaren in de kerk alhier.⁵⁰

Reformatie - predikant

- ca 1578 ? **Obelus Ippius**

predikant te Winsum*, wordt éénmaal door Eppens genoemd als predikant te Obergum en Winsum.⁵¹ De voorlopige voorziening in 1580 door de Hoofdmannen in het pastoraat – waarvan het collatierecht in meerdere handen was – maakt het niet onmogelijk dat Ippius – na de Religievrede in 1577 – ook te Obergum als predikant door collatoren was beroepen. Winsum (en dus ook wel Obergum) was tot medio 1581 in Staatse handen.

Pastorie

⁴⁵ Arch. Ewsum nr. 595 (oud nr. 136, staatboek 1551vlg., 20v-21)

⁴⁶ Arch. Ewsum oud nr. 136, losse delen.

⁴⁷ Tresoar, RA Ameland nr. 25, 97.

⁴⁸ GA, HGAG, nr. vRr 16, Missivenprotocol Alting, 126v.

⁴⁹ Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, 182.

⁵⁰ Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, 182.

⁵¹ Eppens, *Kroniek II*, 394.

1580 **Judocus de Moer**
 Judocus de Moer uit Leuven werd aldaar 15 september 1540 als student ingeschreven.⁵² Op 4 augustus 1580 wordt hem bij provisie door Luitenant en Hoofdmannen de bediening der vacante pastorie alhier gegeven.⁵³ Of hij zijn recht heeft kunnen effectueren is overigens – gezien het Staatse bezit van Winsum – de vraag.

1584 **Petrus Wilhelmi**
 Bij uitspraak van 26 oktober 1584 handhaven Luitenant en Hoofdmannen Petrus Wilhelmi in het bezit van de pastorie alhier, volgens ordonnantie van 28 september jongstleden (in het betrokken protocol is deze niet opgenomen) totdat hij ‘voer den behoerlickien Commissario Myt Recht daer wyt gewonnen’ zal zijn.⁵⁴

Omstreeks 1590 komen Roleff van Munster, jonker te Sauwerd,⁵⁵ en Allard Tamminga, hoofdelling te Bellingeweer, als collatoren van Obergum voor.⁵⁶

Reformatie

1596 **Joannes Groningensis**
 Op 4 september 1596 keuren Burgemeesteren en Raad van Groningen het op Joannes Groningensis als predikant te Winsum* en Obergum uitgebrachte beroep goed;⁵⁷ hij is hier echter blijkbaar niet gekomen.

1598 - 1601 **Joachimus Straetman**
 wordt door Gedeputeerde Staten naar Winsum* en Obergum gezonden om dar, met consent van de collatoren van Obergum, Eilcko Onsta en Ulrich van Ewsum (geen van beide eigenaar van ‘De Brake’ waar later het collatierecht berust – waren) en verzoekt 20 september 1596 aan Burgemeesteren en Raad van Groningen als collatoren te Winsum hem aldaar te beroepen; de secretaris Alting tekende op de rug van het verzoek aan: 21 oktober 1596 ‘pastor gecoren’ te Winsum en Obergum;⁵⁸ of deze notitie betrekking heeft op onderwerp en datum van ontvangst van het te Groningen geschreven request of op het antwoord daarop, is niet duidelijk. Straetman stond tot 1601 te Winsum.* Hij zal Obergum van daaruit bediend hebben.

De combinatie Winsum-Obergum zal ook na 1601 zijn gehandhaafd, al wordt 18 september 1608 de predikant te Obergum genoemd.⁵⁹ Op 22 mei 1601 besluiten Gedeputeerde Staten Tamminga aan te schrijven binnen zes weken in de vacature Winsum-Obergum-Bellingeweer te voorzien.⁶⁰ Vaststaat dat in mei 1609 Obergum

⁵² Matr. Leuven IV, 218.

⁵³ Arch. HJK nr. 54, 162v.

⁵⁴ Arch. HJK nr. 55.

⁵⁵ Gehuwd met Ida Onsta, verkreeg Sauwerd maar verkocht deze heerlijkheid later aan Caspar van der Wenge, Formsma, *Ommelander Borgen*, 224, 342.

⁵⁶ Arch. HG Winsum cum annexis, nr. 4.

⁵⁷ GA, GAG, R.F. 1596/89.

⁵⁸ GA, GAG, R.F. 1621/4.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 642.

⁶⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

deel uitmaakte van een combinatie met Winsum*, Bellingeweer en Maarhuizen.⁶¹ Op 4 april 1611 worden de kerkvoogden alhier gemaand tot betaling van de synodale kosten; de predikant te Baflo (waarschijnlijk als deputaat van de classis) dient mede gedaagd te worden.⁶² Op 11 april 1611 wordt de zaak veertien dagen uitgesteld om de gedaagde kerkvoogden gelegenheid te geven bij de classis aan te dringen ‘dat up die armoet van haer gedisponierit worde’; eiser mag desgewenst tegen de predikant te Baflo procederen zo hij de beschikking van de classis niet af wil wachten.⁶³ Op 13 mei 1616 verzoekt de predikant te Winsum-Obergum opheffing van de combinatie; door de synode wordt hij verwezen naar de Landdag. Obergum bleef echter nog lange tijd met Winsum gecombineerd. Op 13 september 1621 wordt Petrus Crusius beroepen te Winsum*, Obergum, Bellingeweer en Maarhuizen (zie Winsum*). Na diens overlijden werd in 1653 Obergum gescheiden van Winsum en kreeg het, in combinatie met Maarhuizen en (mogelijk reeds toen doch zeker in 1667) Ranum, met Gerardus Crassus als eigen predikant.

⁶¹ Acta synodes Groningen. De combinatie wordt ook genoemd in een omstreeks 1612 opgesteld stuk (Arch. PKV Groningen nr. 40).

⁶² Arch. HJK nr. 846, 64v.

⁶³ Arch. HJK nr. 846, 75.

OLDEHOVE

Patroon: **Ludger**

Bijzonderheden:

De stichting van een kerk alhier gaat volgens overlevering terug op Ludger. De kerk alhier was aan deze heilige gewijd (zie later) die ook de patroon van Humsterland was. De Monté verLoren vermeldt dat de rechters van Humsterland bij het achtervolgen van personen die zich tegen de justitie verzetten, met hun ‘troep’ (opgeroepen ingezetenen) de vaan van het landschap die de beeltenis van zijn beschermheilige, Ludger, vertoonde, met zich voerden.¹ Dat Humsterland en de kerk te Oldehove dezelfde patroonheilige hadden, pleit voor de oudste rechten van Oldehove als hoofdplaats van Humsterland. Niettemin is – blijkens archeologisch onderzoek – Oldehove geen oude plaats. Volgens Halbertsma kunnen dorp en kerk pas na de bedijking van Humsterland zijn ontstaan, dat wil zeggen niet vóór de twaalfde eeuw. Oldehove lag niet op een terp.² De kerk dateert uit het tweede kwart der dertiende eeuw³ en had, blijkens een in 1970 ingesteld onderzoek, waarbij gezocht werd naar sporen van een voorafgaand bouwwerk, oorspronkelijk vier traveeën waarvan het meest westelijke in de vijftiende eeuw verviel ten behoeve van een toren. Sporen van een tufstenen of houten voorganger werden niet gevonden.⁴ Deze resultaten bevestigden die van een onderzoek in 1958. Op grond van de uitkomsten van laatstgenoemd onderzoek vroeg Halbertsma zich af of de seendkerk van Humsterland mogelijk elders had gestaan.⁵ Op zichzelf zou zijns inziens Kenwerd daarvoor in aanmerking kunnen komen; de zeer hoge wierde wordt echter reeds in 786/787 bij een schenking aan Echternach⁶ vermeld als ‘Chinicwirde’ en zal op grond daarvan niet zijn bedoeld met *locus qui dicitur Humarcha*. De oorspronkelijke seendkerk zou daarom te Niehove* gezocht moeten worden; Niehove behoeft geenszins – op grond van zijn naam – jonger te zijn dan Oldehove omdat het oorspronkelijk Suxwerd heette. Het was bovendien wel op een terp gelegen (zoals deze oude naam reeds aangeeft).⁷ In 1224 is sprake van een reis over de villae *Baftlo*, *Hugemerche*, *Lidenze* waarmee de seendstoelen Baflo, Humsterland en Leens zijn bedoeld.⁸ Gezien de datering van de kerk te Oldehove moet ‘Hugemerche’ ergens anders hebben gelegen. Het lijkt ons echter niet nodig daarvoor buiten de grenzen van de parochie Oldehove te zoeken. Dat ‘Humerke’ en de parochie Oldehove identiek geweest moeten zijn blijkt uit een pauselijke oorkonde van 27 april 1441 waarbij sprake is van *parochialis ecclesia St. Liudgeri in Antiqua Curia in Humerke, Monasteriensis diocesis*.⁹ Bierma tracht aannemelijk te maken dat wel degelijk op de als Oldehove bekend staande plaats

¹ De Monté Ver Loren, *Rechterlijke organisatie*, 31.

² Halbertsma, Jaarverslag ROB 1958, 30, en Nieuwsbulletin KNOB 11 (1958), 101.

³ Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB 1958, 101.

⁴ Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB 1971, 27-28.

⁵ Halbertsma, ‘Humsterland’, 273-285; vergelijk de in noot 2 genoemde bronnen.

⁶ Blok, ‘Oudste oorkonde’, 20vlg. Halbertsma, *Terpen* II, 152 n. 62 vermeldt dat ‘merkwaardigerwijs ... aan een reeds lang afgebroken hoeve aan de rand van de grote Kenwerder wierd de overlevering verbonden (is), dat hier eenmaal een klooster zou hebben gestaan’ en acht het niet uitgesloten dat dit verhaal uiteindelijk teruggaat op de schenking aan Echternach van een goed te ‘Chinicwirde’. Kan in plaats van aan een klooster aan een kerk gedacht worden?

⁷ Halbertsma, Jaarverslag ROB 1958, 30, en Nieuwsbulletin KNOB 11 (1958), 101.

⁸ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 192-193.

⁹ Reimers, *Papsturkunden* G XL (Reg. Lat. 383, 130v.); RG V, 1479 nr. 8549).

Ludger een kerk stichtte, namelijk op een tussen zeven terpen centraal gelegen plaats. Deze kerk zou vernietigd zijn bij de tocht door de Rustringer Friezen in 793. Herbouw zou niet hebben plaatsgevonden; de Noormannentochten maakten kerkbouw naar zijn mening een bij voorbaat hopeloze zaak; eerst in de elfde eeuw zou de bouw van kerken weer ter hand zijn genomen.¹⁰ Deze verklaring is weinig bevredigend en bovendien werd de nog bestaande kerk pas in de dertiende eeuw gebouwd. De *locus Humarcha* zal daarom inderdaad elders gezocht moeten worden maar wel binnen de grenzen van de parochie Oldehove. Na de bedijking van Humsterland kan de kerk (na 1250) naar een meer centraal gelegen plaats zijn overgebracht.

Het patrocinium van de kerk blijkt uit de reeds aangehaalde vermelding in 1441. Het zegel van de pastoor Tzyade Jensema (1521)¹¹ toont een bisschop met kerkgebouw in zijn rechterhand voor zijn borst; het gaat dan ook om **Ludger**. Van enkele proosten van Humsterland uit de veertiende eeuw bleven eveneens zegels bewaard: Hero Alheri Ykema (1340),¹² Herwardus Wapama (1366)¹³ en Theodorus Bolens (1381).¹⁴ Alle stellen zij een bisschop voor.

Mogelijk echter heeft de kerk een eerdere of een nevenpatroon gehad. Op 11 november 1482 ruilt het klooster te Heiligerlee tegen een rente over kloosterland land dat het oorspronkelijk heeft verkregen van Popke, pastoor 'ten Oldenhove', gelegen in het kerspel Winschoten op de Gast 'unde by Tamme Lubbes hues is over Pekelham uthgesproken twe grasen lande welck heer popke vorscr. dat een sunte Pancratio dat ander unser leven vrouwen to den olde hove gheboket heft' volgens brieven die hij destijds aan het klooster gegeven heeft, onder het zegel van de stad Groningen met approbatie van de deken van Osnabrück (bedoeld is de deken van de Friese landen in het bisdom Osnabrück).¹⁵ Enig land was dus gegeven aan Onze Lieve Vrouwe te Oldehove; waar Pancratijs gesitueerd moet worden is onbekend. Blijkens een akte van 23 februari 1536 was de pastoor 'to Oldenhove' eigenaar of gebruiker van land 'in die Pekel' (onder Winschoten).¹⁶ Mogelijk was de kerk te Oldehove eerder gewijd aan Maria en heeft haar patrocinium moeten wijken voor dat van Ludger of was zij medepatrones van de kerk.

Blijkens een begeving van de proostdij vóór 1392, bevestigd door paus Bonifatius IX in 1400, was de parochiekerk daarmee 'annex'.¹⁷ Hoe lang daarvoor de proost van Humsterland en de pastoor te Oldehove reeds dezelfde persoon waren is niet vast te stellen. De oudst bekende proosten worden in de veertiende eeuw vermeld. Kort na 1400 worden proostdij en pastoraat blijkbaar gescheiden. In 1441 blijkt het pastoraat van de kerk te Oldehove in Humsterland ter collatie van de parochianen te staan,¹⁸ en worden pastoraat en proostdij nog éénmaal in dezelfde persoon verenigd. Na 1443 komen pastoraat en proostdij definitief in verschillende handen.

¹⁰ Bierma, *Humsterland*, 93.

¹¹ Arch. Farmsum nr. 36 reg. 290

¹² OGD nr. 361.

¹³ OGD nr. 543.

¹⁴ OGD nr. 695.

¹⁵ AKG nr. 207 reg. 689.

¹⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, los vel tussen 90 en 91 reg. 203.

¹⁷ Reimers, *Papsturkunden* G XIII (Reg. Lat. 95, 146); RG II, 403.

¹⁸ Reimers, *Papsturkunden* G XL (Reg. Lat. 383, 130v.); RG V, 1479 nr. 8549)

Te Oldehove waren een vicarie en een prebende. De parochielijst van 1501 noemt hier alleen een vicarie.¹⁹ Het schattingsregister van omstreeks 1500 geeft voor Oldehove twee priesters op.²⁰ De vicarie komt voor het eerst voor in 1487 en was gewijd aan Anna. De prebende wordt vanaf 1525 vermeld. In 1540 gebruikt de pastoor alhier 50, de vicarius 26 en de prebendaat 26 grazen land.²¹ Omstreeks 1601 wordt gerapporteerd dat de Jensema's sedert 1554 het beheer over de kerk hebben en sedertdien nimmer rekening hebben gedaan. De oostgevel van de kerk is door hun nalatigheid omgevallen. De pastorie is dan groot 50 grazen (met een jaarlijkse opbrengst van 62 daalder 15 stuiver), de vicarie 26 (jaarlijkse opbrengst omstreeks 95 Emder gulden), de prebende 27 grazen (jaarlijkse opbrengst 54 Emder gulden), de kerkelanden tenslotte 26 grazen (jaarlijkse opbrengst 61 Emder gulden), exclusief de weemsteden.²²

Pastorie

Van de eerst bekende proosten is niet bekend of zij ook pastoor alhier waren. Hun namen wijzen op lokale afkomst.

voor 1340 ? **Kempo de Humerike**

stierf voor 1340 (zie hierna).

1340 ? **Hero Alheri Ykeman**

Op 7 maart 1340 oorkondt Hero *filius* Alheri Ykeman, proost in 'Humerike', gepacht te hebben van de abdis van het klooster van Maria Überwasser te Munster de smalle tienden in Langewold en Achtkarspelen, vacant door de dood van Kempo de Humerike, *ad tempus, quo dictam preposituram a episcopo Monasteriensi in amicitia obtinemus* voor 18 denarien. Bij resignatie van de proost of zijn overlijden zullen de tienden terugkeren naar de abdij.²³ Gezien deze verbinding tussen proostdij en tienden nemen wij aan dat ook Kempo de Humerike proost is geweest. Ykeman zal afkomstig zijn geweest van Ikum onder Niehove. Hij gebruikt in zijn oorkonde de 'wij'-stijl en zal zeker een geestelijke zijn geweest.

1366 ? **Herwardus Wapama**

Dominus Herwardus (volgens het zegelrandschrift Wapama), proost in Humerke, komt voor 7 april 1366²⁴. Gezien de aanduiding *dominus* moet hij geestelijke zijn geweest.

1378 - 1385 **Thidericus Bolens**

Heer Diric, proost van Humsterland, komt voor het eerst voor 27 oktober 1378.²⁵ *Dominus Theodoricus prepositus Hummersensi* wordt genoemd 14 september 1379 (niet 22 september 1370).²⁶ Op 16

¹⁹ RC II, 10.

²⁰ Alma, 'Schattingen', 177.

²¹ Alma, 'Schatregister', 78.

²² Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²³ OGD nr. 361.

²⁴ OGD nr. 543.

²⁵ OGD nr. 666.

²⁶ OGD nr. 584 (niet 14 september 1370 zoals OGD dateert).

augustus 1381 verklaren Thidericus Bolens, proost in Hummerke, en Wernboldus, zoon van wijlen Wernboldus Bolens, van de abdis van het klooster Überwasser te Munster en een kanunnik aldaar in lijftocht te hebben tienden ... *in et sub prepositura Humercense*.²⁷ Tydericus, proost in Hummarke, komt nog voor 8 juni 1385.²⁸ Blijkens stukken, betrekking hebbende op zijn opvolging, bezat hij – daarbij Theodoricus Sutoris genoemd – de met de proostdij annexe kerk alhier en is hij hier dus pastoor geweest.

1391-1397/8 **Henricus de Baflo**

ontving proostdij en kerk na het overlijden van Theodoricus Sutoris van de Munsterse bisschop Hendrik (overleden in 1392).²⁹ Voor het eerst komt proost Hinricus voor 16 augustus 1391.³⁰ Op 13 november 1392 bevestigt de officiaal van Munsters Friesland, vicarius van de bisschop van Munster, de rechtspraak die ‘van older gewoente’ de proosten van Hummersum hebben. Deze autoriteit om te ‘rechten’ geschiedt in de kerk ‘van den Oldenhove, als men de sacramenten daer minstreert, welcke de eerweerdige man heer Hinrick, nu ter tijt provest in Hummersum in tegenwoerdicheyt unser voervaderen hefft geleden’.³¹ Heer Henric proost van Hummerse komt verder voor 10 augustus 1395³² en 4 oktober 1395.³³ Omstreeks 1397 ontstond geschil rond het bezit van de proostdij.

1397 ?

Albertus Tede de Groningen

ontvangt 28 november 1397 bewilliging van paus Bonifatius IX van zijn suppliek om begeving met de proostdij van Humsterland, vacant door het overlijden van Tidoricus Sutoris. Albertus Tede was toen vicarius van de Bartholomeusvicarie in de Salvatorkerk te Utrecht en *familiaris* van de paus.³⁴ Op 1 mei 1399 gelast dezelfde paus de proostdij van Humsterland over te dragen aan zijn *familiaris* Albertus Tede van Groningen, perpetuus vicarius in de Salvatorkerk te Utrecht.³⁵ De proost Henricus van Baflo, die als zodanig fungeerde na het overlijden van Theodoricus Sutoris, wordt wegens een reeks zware misdaden onwaardig tot en vervallen van de proostdij verklaard.³⁶ Hij verwondde een gevangene, zijn medeplichtigen vermoordden een ander.

Albertus Tede is nog in leven 24 februari 1400,³⁷ stierf voor 3 september 1400 en was onder meer pastoor te Anloo.³⁸ Op 26 april

²⁷ OGD nr. 695.

²⁸ OGD nr. 746.

²⁹ Reimers, *Papsturkunden*, 77, G XIII (Vat. Arch., Regf. Lat. 95, 146); RG II, 403.

³⁰ OGD nr. 821.

³¹ OGD nr. 843.

³² OGD nr. 899.

³³ OGD nr. 907.

³⁴ Reimers, *Papsturkunden*, 72, G VII (Vat. Arch., Reg. Lat. 65, 181 ; RG II, 62.

³⁵ Reimers, *Papsturkunden*, 73-76, G X (Vat. Arch., Reg. Lat. 65, 181).

³⁶ Reimers, *Papsturkunden*, 73-76, GX (Vat. Arch., Reg. Lat. 65, 1`81).

³⁷ RG II, 62 en 849; Sauerland VII, 29.

³⁸ RG II, 62 en 89; Sauerland VII, 29.

1399 was hij voorzien met een kanonikaat met vooruitzicht op een prebende in de Severinuskkerk te Keulen.³⁹

1400

Henricus de Baflo

Op 12 november 1400 bewilligt paus Bonifatius IX een suppliek van Henricus de Baflo, priester, om begeving met de proostdij *ac parrochialis ecclesiam ei annexam*, vacant door het overlijden van Theodoricus Sutoris waarbij wordt verklaard dat proostdij en kerk reeds destijds door bisschop Hendrik van Munster (overleden 1392) die de *collatio et provisio* van Oldehove toekwam, aan Henricus waren geschonken.

Lang heeft Henricus de proostdij niet gehad. In de seendbrief van Langewold van 6 juni 1406 wordt Albert als proost genoemd,⁴⁰ waarschijnlijk Albertus Solleder die 25 juni 1420 als overleden proost van Humsterland voorkomt.⁴¹

- 1440/1

Lambertus

ecclesie rector alhier, resigneerde alhier voor 27 april 1441 in handen van de aartsdiaken Johannes Warendorp.⁴²

1441 - 1443

Theodoricus Beyer

Op 27 april 1441 staat paus Eugenius IV aan Theodoricus Beyer, proost van Humsterland, het pastoraat van de Ludgerkerk in *Antiqua Cura in Hummerke*, staande ter collatie van de parochianen, aan te nemen; het pastoraat is door bovengenoemde resignatie vacant.⁴³

Theodoricus Beyer studeerde van 1413 tot 1422 te Parijs, in 1422 te Bologna.⁴⁴ Theodoricus is reeds proost in 1420.⁴⁵ In 1423 verzoekt hij (hij noemt zich dan priester van Groningen, *artium magister* van de universiteit van Parijs en proost van Humsterland) dispensatie voor vijf jaren van de residentieplicht; 14 juni 1423 wordt dit pauselijk bewilligd.⁴⁶ Op 13 juni 1426 staat paus Martinus V mr. Dierick Beijer, priester van het bisdom Utrecht, toe een willekeurige kerk zeven jaren lang aan te nemen niettegenstaande voorziening met de proostdij van Emden waarvan hij afstand doet.⁴⁷ Op 29 september 1429 verkopen mr. Dirck Beyer, proost van Humsterland, en zijn broer Rickard Beyer land te Westerdijkshorn, geërfd van hun broer Henrick; daarnaast wordt nog een broer Jacob Beyer, proost van Loppersum*, genoemd.⁴⁸ Zij waren zoons van Werner Beyer en Aleydis, te Groningen, die met hun zoons Theodoricus en Richardus in 1425 een vicarie ter ere van Catharina stichtten in de Martinikerk te Groningen;* de stichting werd 24 juni

³⁹ Sauerland VI, 496; kanonikaat en prebende ontving hij 24 februari 1400.

⁴⁰ BGOG III, 1`60.

⁴¹ AKG nr. 20, 123 reg. 108.

⁴² Reimers, *Papsturkunden*, 91, G XL (Vat. Arch., Reg. Lat., 383, 130v); RG V, 1479, nr. 8549.

⁴³ Reimers, *Papsturkunden*, 91, G XL (Vat. Arch., Reg. Lat., 383, 130v); RG V, 1479, nr. 8549.

⁴⁴ Zijlstra nrs. 10704, 10705.

⁴⁵ StA Münster, Arch. Domkapittel III W 22 (in een stuk uit 1460).

⁴⁶ Reimers, *Papsturkunden*, 82, G XXV (Vat. Arch., Reg. Suppl. 161, 209v); RG IV, 3452-3453.

⁴⁷ De B. III 342 (Vat. Arch., Reg. Suppl. 199, 165).

⁴⁸ GA, GAG, R.F. 1428/8 (vidimus in R.F. 1475/1).

1425 door paus Martinus V bevestigd.⁴⁹ Dezelfde paus staat 18 juni in dat jaar de proostdij van Emden die in lekenhanden is geweest en zestien jaren door de leek Hisko van Emden was bezeten toe aan Theodoricus Beyer.⁵⁰ Op 13 juni 1426 bewilligt de paus een suppliek om dispensatie voor de onverenigbaarheid van het bezitten van de proostdijen Humsterland en Emden en 27 januari 1427 inzake voorziening met de *altera portio*.⁵¹ Paus Eugenius IV bewilligt 17 juni 1441 een suppliek van Theodoricus Beyer als proost de bewoners der proostdij Humsterland buiten de jurisdictie te stellen van de officiaal te Munster,⁵² terwijl dezelfde paus 1 juli 1441 de jurisdictie van de bisschop – met uitzondering van beneficiaal en huwelijkszaken – aan deze proost voor zijn proostdij wordt overgedragen.⁵³

Theodoricus Beyer voerde – voordat hij proost werd – een proces met Johannes Naminc om het ambt van rector en provisor van het Heilige Geestgasthuis te Groningen dat op het concilie van Konstanz in 1417 werd beëindigd.⁵⁴ Beyer's goede relaties in Rome worden verklaard door zijn functie van *litterarum apostolicorum abbreviator*, die genoemd wordt in een suppliek van 3 augustus 1443 waarin Johannes Biscopinck, clericus van het bisdom Munster, de proostdij Humsterland verzoekt nadat de proost Theodoricus Beyer in een augustijner klooster is ingetreden.⁵⁵ Zijn pastoraat te Oldehove zal hij – gezien zijn functie aan de curie – niet zelf hebben vervuld maar deze door een vicecureet hebben laten waarnemen. Hij heeft blijkbaar ook een kanonikaat te Utrecht gehad. De memorie voor heer Diric Beyer *canonicus Traiectensis* werd op 10 maart gevierd.⁵⁶

Theodoricus' opvolger als proost was Johannes Wicheringe.⁵⁷ Geen van de latere proosten is hier pastoor geweest.

z.j.e.d.

Popke

hiervoor reeds genoemd in verband met een transactie van land, destijds door het klooster Heiligerlee verkregen van Popke, pastoor te Oldehove en provenier van dat klooster.⁵⁸

1474 - 1476

Harmannus Harmanni

Harmen, pastoor en commissarius alhier, komt voor Valentinus 1474,⁵⁹ Harmannus Harmanni, pastoor alhier in 1476 (voor 10 augustus).⁶⁰

⁴⁹ Reimers, *Papsturkunden*, 84, G XXVII (geen Vaticaanse bron aangegeven); RG IV, 3685.

⁵⁰ Reimers, 'Das Papsttum', 430.

⁵¹ RG IV, 3452-3453.

⁵² Reimers, *Papsturkunden*, 91-92, G XLI (Vat. Arch., Reg. Suppl. 374, 94v); RG V, 1479, nr. 8549.

⁵³ Reimers, *Papsturkunden*, 92-93 (Vat. Arch., Reg. Suppl. 374, 223); RG V, 417-418, nr. 3531.

⁵⁴ Reimers, *Papsturkunden*, G XXV, noot, cit. BGOG X, 87; vgl. GA, GAG, R.F. 1417/3 waar Naminc reeds 27 maart 1396 voorkomt als rector van dit gasthuis, zou dit proces reeds voor 1396 begonnen moeten zijn volgens Reimers. Op chronologische gronden lijkt dit weinig waarschijnlijk: Theodoricus' ouders waren in 1425 nog in leven, Theodoricus zelf ving omstreeks 1413 zijn studies aan.

⁵⁵ Reimers, *Papsturkunden*, 94 (Vat. Arch., Reg. Suppl. 385, 101). (RG V: Reg. Suppl. 392, 101).

⁵⁶ Necrologium Nicolaaskerk te Kampen, dertiende-zestiende eeuw (BGO XIII (Zwolle 1901), 108.

⁵⁷ Voor het eerst genoemd 5 oktober 1444, GKA nr. 20, 33 reg. 219.

⁵⁸ AKG nr. 207 reg. 689.

⁵⁹ achttiende-eeuws afschrift in particulier bezit (mededeling R. Alma, 27 november 2007).

⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 61 (oud nr. 231a reg. 63c).

1487 - 1502 Ulfert

wordt als pastoor alhier voor het eerst genoemd 19 september 1487,⁶¹ voor het laatst 12 januari 1502.⁶²

1507 - 1510 Johannes Igherman

in 1503 pastoor te Usquert*, wordt 1 juni 1507 genoemd als pastoor alhier.⁶³ Op 15 oktober schrijft hij aan Roelof van Ewsum naar aanleiding van het aanstaande huwelijk van diens zuster Adda met Hicke van Dornum waarvan de huwelijksvoorwaarden worden verzegeld 5 november 1509.⁶⁴ Johannes, pastoor alhier, komt nog voor 8 februari 1510.⁶⁵

1521 Mr Tzyade Jensema

Op 10 augustus 1521 wordt magister Tziade Jensema voor het eerst als pastoor alhier vermeld.⁶⁶ Een inschrijving als student is niet gevonden. Hij is blijkbaar in 1519 priester geworden; op 11 december 1519 wordt een gift namens Hertog Karel van Gelre (toen landsheer van Groningen) geboekt voor de eerste mis van de zoon van Rempt Jensema.⁶⁷ Als pastoor alhier wordt hij ook genoemd in de akte van huwelijksvoorwaarden van 1 december 1521 (die door hem mede bezegeld wordt)⁶⁸ van zijn broer Hidde met Dorothea Coenders. Zij waren zoons van Remmert, zoon van Syade Jensema, en Bawe, dochter van Hidde Aylckuma, die in 1476 (voor 10 augustus) huwelijksvoorwaarden aangaan.⁶⁹

Hoelang Tzyade Jensema hier pastoor is geweest kon niet worden vastgesteld. Hij ging later naar Leuven: 20 oktober 1554 verkoopt de bode van de universiteit van Leuven aldaar namens heer Tziade Jensma land aan diens broer Hidde.⁷⁰ Op 14 oktober 1560 draagt de bode van deze universiteit als volmacht van magister Tzyade Jensema, priester, aan diens broer Hyddo⁷¹ enig onder Niehove van zijn zuster Habbe Bruninga geërfd land over.⁷² Landerijen van wijlen mester Syado Jensema worden 15 mei 1567 gescheiden door Rempt Jensema, hoofdeling in Humsterland, en Johan de Mepsche, hoofdeling op Den Ham, en zijn vrouw Dorethe.⁷³ De nalatenschap wordt 1 september 1573 gescheiden.⁷⁴

⁶¹ HCO, GA Zwolle, charter nr. 1705.

⁶² Tresoar, Collectie Epkema nr. 49.

⁶³ Arch. Ewsum nr. 57 (oud nr. 44 reg. 113).

⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45- IV) resp. nr. 58 (oud nr. 209 reg. 115).

⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 552 (oud nr. 47 reg. 115*).

⁶⁶ Arch. Farmsum nr. 40 reg. 289.

⁶⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, 25.

⁶⁸ Arch. Farmsum nr. 36 reg. 290.

⁶⁹ Arch. Ewsum nr. 61 (oud nr. 231a reg. 63c). De Jensema's bewoonden de Jensemaborg te Oldehove: Formsma et al., *Ommelander Borgen*, 315. Tzyade wordt daar ten onrechte priester te Leeuwarden (in plaats van Leuven) genoemd in 1560.

⁷⁰ GA, GAG, R.F. 1554/15, VVS 49, 57.

⁷¹ Hiddo Jensema bezat in 1540 89 (94) grazen land te Oldehove, Alma, 'Schatregister', 79.

⁷² Arch. Farmsum nr. 40 reg. 440.

⁷³ Arch. Farmsum nr. 638 reg. 487.

⁷⁴ Arch. Farmsum nr. 639 reg. 508.

- ? 1529 ? **Willem tor Brugge**
wordt 9 januari 1529 genoemd met de andere commissarissen der proostdijen in de Ommelanden waarbij hij zonder twijfel optrad voor Humsterland.⁷⁵ Mogelijk was pastoor alhier.
- 1536 **N.N.**
Op 23 februari 1536 wordt de pastoor te Oldehove genoemd als eigenaar of gebruiker van land te Blijhamsterhamrik.⁷⁶
- 1546 - 1561 **Sydt Ibema**
komt als pastoor alhier voor het eerst voor 27 juli 1546⁷⁷ en was voordien pastoor te Niebert* waar hij nog in 1539 voorkomt. Als Scitetus Ibema wordt hij 18 april 1554⁷⁸ en 8 juni 1559⁷⁹ genoemd als commissaris van Hummersum – naast de pastoor te Niekerk (Wk.)* die dan commissaris van Oldehove genoemd wordt. In de proostdij Humsterland blijken dus enige tijd twee commissarissen geweest te zijn. Sitetus Ibema is hier nog pastoor 6 oktober 1561.⁸⁰
- 1561/3 **N.N.**
wordt tussen 1 mei 1561 en 1 september 1563 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor betaald wordt drie daalder.⁸¹
- 1565 **N.N.**
wordt in 1565 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor drie daalder wordt betaald.⁸²
- 1571 **Conradus Copans**
pastoor alhier en commissaris van Hummerse, tekent 1 september 1571 in tegenwoordigheid van Regnerus Mennes, wiens hoedanigheid niet is aangegeven, een mandaat af.⁸³ Blijkbaar bestond toen de scheiding in twee commissariaten nog (de pastoor te Niekerk (Wk.)* - een ander dan de in 1554 en 1559 genoemde – was zeker tot 1579 commissaris van het andere deel, eveneens Humsterland genoemd).
- 1576 ? **Cornelis**
In augustus 1576 wordt zonder verdere aanduiding hier genoemd heer Cornelis;⁸⁴ mogelijk was hij de pastoor alhier (zo niet dan zal de vicarius of de prebendaat zijn bedoeld). Op 27 april 1577 wordt aan de

⁷⁵ StA Münster, Arch. Generalvikariat II Niederstift 1, Port. A.

⁷⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, los vel tussen 90 en 91 reg. 203.

⁷⁷ HCO, Arch. Van den Sandheuvell II, Stukken ter Heyl, nr. 1.

⁷⁸ StA Münster, MLA 8, 1-15, Bd. 1, 110-115.

⁷⁹ StA Münster, MLA 8, 1-15, Bd. 1, 184. Aan de commissarius *residens in Nijekercken et commissarius in Oldenhoeve* worden 22 exemplaren van een mandaat gezonden, aan de commissarius van Hummersum eveneens 22. Middag telde 9, Humsterland 3, Vredewold 11 en Langewold 12 parochies, in totaal 35. Tot Achtkarspelen behoorden toen 9 parochies (Alma, 'Schattingen', 182-183).

⁸⁰ Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 2, 1 reg. 14.

⁸¹ Visitatie 1563. Een naam wordt niet vermeld.

⁸² Visitatie 1565. Ook hier wordt geen naam vermeld.

⁸³ O.A. nr. 158.

⁸⁴ O.A. nr. 170, 155.

meier van de pastoor alhier opgedragen een som gelds in rechtshanden op te brengen, zulks in verband met een door de pastoor op 9 juli 1576 aangegane geldlening. Compensatie met de verschuldigde huur wordt de meier toegestaan.⁸⁵

- 1590 **Bocke Donia**

Op 13 december 1590 wordt door de Hoofdmannen uitspraak gedaan in een geschil tussen de ‘kockmaget’ van de overleden pastoor Bocke Donia alhier aan wie landhuur is betaald en de rechthebbende daarop. Bepaald wordt dat de huur aan laatstgenoemde nogmaals moet worden betaald; de huurder kan de onverschuldigd betaalde gelden van de ‘kockmaget’ terugvorderen.⁸⁶

Bocke Donia was een van de vele in 1580 uitgeweken Friese geestelijken.⁸⁷ In 158(6?)8 is hij pastoor te Wehe*

- 1594 **Cornelius Rutgeri**

Op 17 juni 1597 wordt last gegeven 18 Carolus gulden te betalen aan Cornelis Rutgeri;⁸⁸ plaats en functie worden niet genoemd. De betaling van de donatie van 18 Carolus gulden wordt in de frekening gesteld op naam van ‘den olden pastoor uth Humsterlandt’.⁸⁹ Op 10 oktober 1598 wordt opdracht gegeven tot betaling van 15 Carolus gulden aan Cornelis Rutgeri wegens zijn sobere staat.⁹⁰ De rekening geeft de uitgave ten name van ‘den Olden Pastoor Cornelius Rotgerus’.⁹¹

Hoogstwaarschijnlijk is hij de laatste pastoor van Oldehove geweest. Van de drie kerkdorpen in Humsterland komt Saaxum* niet in aanmerking zodat Niehove en Oldehove overblijven. Gezien de aanduiding ‘Humsterland’ zal de hoofdplaats daarvan, Oldehove, het meest in aanmerking komen.

Reformatie

Na de Reformatie lijkt Oldehove, evenals Niehove en Saaxum, enkele jaren lang vacant te zijn geweest, hoewel de Hoofdmannen 19 januari 1596 last hadden gegeven binnen zes weken predikanten te beroepen in de pastorieën in Humsterland.⁹² Volgens resolutie van Gedeputeerde Staten van 22 mei 1601 moeten Oldehove, Niehove* en Saaxum* gecombineerd worden.⁹³

1602 - 1603 **Theodoricus Petri**

⁸⁵ Arch. HJK nr. 53, 393v.

⁸⁶ Arch. HJK nr. 56.

⁸⁷ De *Conscriptio Exulum* (ed. Engels) noemt twee priesters Bocke Donia die beide uitweken: Bocke Donia (junior), pastoor te Stiens (11, zonder toevoegingen) en Bocke Donia (senior), pastoor te Kollum, met de toevoeging: overleden te Groningen 1581 (9). De laatste toevoeging moet echter de pastoor te Stiens betreffen.

⁸⁸ StA nr. 527.

⁸⁹ StA nr. 2291, 104.

⁹⁰ StA nrs. 527 en 528.

⁹¹ StA nr. 2292, 122v.

⁹² Arch. HJK nr. 838, 204v.

⁹³ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

geboren te Franeker en vanaf tenminste 1594 predikant te Kollum.⁹⁴ vertrok vandaar voor medio 1601⁹⁵ (22 mei 1601 wordt de gemeente aldaar vacant genoemd),⁹⁶ vertoont 1 maart 1602 een attestatie van de classis Dokkum; de classis Westerkwartier oordeelt dat hij genoegzame bewijzen van verzoening met zijn vorige gemeente en een wettige beroeping heeft ingebracht. De synode wijst 3 juni 1602 het verzoek van enkele collatoren alhier hem te removeren af en handhaaft hem als predikant te Oldehove op voorwaarde dat hij geen aanleiding tot klachten geeft. Op 12 mei 1603 besluit de synode echter dat hij zich terstond van de dienst te Oldehove *cum annexis* moet onthouden en dat hij van de dienst geschorst is totdat hij 'sinen gebreken beterschap bewiset' waarop hij elders weer tot de dienst zal worden toegelaten. De pastoralia zullen hem competeren totdat een regeling over door hem gemaakte kosten zal zijn getroffen. Hij is nog predikant alhier 30 mei 1603,⁹⁷ wordt echter kort daarop beroepen te Zuidwolde.* Op 15 augustus 1603 besluit de classis Middelstum hem daar eerst na overlegging van betere bescheiden, met name een behoorlijke beroepbrief, te bevestigen. Op 17 november 1603 wordt hij predikant te Zuidwolde genoemd.⁹⁸

1605 - 1608

Folkerus Henrici

De classis Westerkwartier oordeelt 15 januari 1605 dat de beroepbrief van Folkerus N., *vocandus minister in Humbstria*, niet in orde is. Nadien ontbreken de classicale handelingen. Een classicale predikantenlijst, opgesteld aan de hand van de verloren gegane handelingen, noemt Folkerus Henrici Oostfrisius als predikant te Niehove*, Oldehove en Saaxum* 18 maart 1605, 6 juli 1607 en als zijnde gedemitteerd 23 mei 1608.⁹⁹ Voordien was hij tweede predikant te Bedum* waar hij nog wordt genoemd 18 juni 1604; nog in hetzelfde jaar vertrok hij vandaar. Als predikant te Oldehove komt hij nog voor 3 juni 1608.¹⁰⁰

1610 - 1613

Petrus Anchisiades

alias Anselmi Westfrisius, wordt 8 oktober 1610 voor het eerst als predikant te Nie- en Oldehove genoemd.¹⁰¹ De classicale handelingen uit deze jaren bleven niet bewaard; blijkens een repertorium van deze acta besloot de classis 8 oktober 1610 een niet met name genoemde predikant door vier predikanten uit de classis te introduceren en 'alsoe

⁹⁴ Te Kollum komt hij reeds voor 16 november 1594; hij staat hier dan reeds enige tijd en neemt dan ook de dienst te Burum en Visvliet* waar: Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 20. Romein, *Friesland*, 494 noemt hem te Kollum van 1597 tot medio 1601.

⁹⁵ Romein, *Friesland*, 494. Op 6 mei 1601 gelastte het Hof van Friesland hem zich van de dienst te Kollum te onthouden volgens acta van de classis Dokkum van 28 april en approbatie van Gedeputeerde Staten van 6 mei 1601; het vonnis werd geprononceerd 12 juni 1601: Tresoar, Arch. Hof van Friesland nr. 16705, 175.

⁹⁶ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795, nr. 2294.

⁹⁷ Arch. HJK nr. 840.

⁹⁸ Arch. HJK nr. 840.

⁹⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27 en nr. 12, 217. De combinatie Niehove-Oldehove ook in een waarschijnlijk omstreeks 1613 opgestelde lijst van gecombineerde gemeenten in de classis Westerkwartier, Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁰⁰ Arch. HJK nr. 844.

¹⁰¹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

dat de beroepen prediger op de plaetse' in hun tegenwoordigheid een proefpreek zal houden; bij welgevallen door de gemeente zal hij bevestigd worden. Blijkens het repertorium de dato 22 oktober 1610 waren zijn gaven slecht en is hij voor vier maanden aangenomen.¹⁰² Blijkens de datum 8 oktober 1610 moet een en ander op Anchisiades betrekking hebben.

In 1612 ontstaat een geschil over enkele stukken die door de predikant 'in Humsterland' zijn afgegeven en niet met elkaar in overeenstemming zijn; de zaak wordt vanaf 22 mei 1612 door de Hoofdmannen behandeld.¹⁰³ Hij wordt daarbij meestal predikant te Niehove* genoemd. Mogelijk is deze zaak voor hem aanleiding geweest zijn ambt hier neer te leggen: 22 januari 1613 wordt meegedeeld dat Petrus Anchisiades, predikant te Niehove en Oldehove, 'thot vrijwillige resigatie gekomen is' mits hij een 'eerlick' honorarium ontvangt. De beide kerspels zijn het over de verdeling daarvan niet eens. De Hoofdmannen leggen Oldehove op 180 en Niehove 150 Carolus gulden te betalen (waarvan de eerste helft op Lichtmis aanstaande en het restant op Sint Jan Midzomer), 'beide boven die drie hondert guld. So den prediger wegen syn ehrsten Jarres bedieninge van Hummersche competert' 'midts dat de prediger sick daetlick synes dienstes sall unthouden'.¹⁰⁴ Op 12 maart 1613 deelt hij de classis mee dat de kerkendienst hem is verboden en dat hij voornemens is het preken te beëindigen. De classis besluit daarop dat hem daarom geen zitting meer verleend kan worden. Hij bleef blijkbaar nadien nog enige tijd dienst doen: 27 maart 1613 verklaren de Hoofdmannen het mandaat, door de kerkvoogden te Niehove* op Petrus Anchisiades uitgebracht, van waarde; hierbij wordt hem gelast zich conform de uitspraak van 22 januari 1613 van het preken te onthouden.¹⁰⁵ Op 5 juli 1613 verzoekt hij als gewezen predikant te Olde- en Niehove aan de classis een *testimonium demissionis* omdat hij in Friesland is beroepen. De classis legt hem op copie van het vonnis van de Hoofdmannen, zijn beroepbrief alsmede *testimonium demissionis* van zijn gemeente over te leggen. Dezelfde dag wendt de classis zich tot de synodale deputaten met het verzoek te bewerkstelligen dat binnen zes weken te Olde- en Niehove en predikant wordt beroepen. De beide gemeenten hebben zich veel moeite getroost hun predikant te verdrijven en zullen eenzelfde ijver om een nieuwe te verkrijgen aan de dag moeten kunnen leggen. Elk kerspel heeft op zichzelf reeds middelen genoeg een predikant te beroepen.¹⁰⁶

Hij had na zijn vertrek van hier blijkbaar nog moeilijkheden over de uitbetaling van het hem toekomende tractement. Op 5 februari 1614 compareert voor de Hoofdmannen zijn volmacht,¹⁰⁷ terwijl hem 26 maart 1614 wordt opgelegd persoonlijk voor hen te verschijnen in verband met de door hem ingestelde eis wegens enig salaris, tegen en

¹⁰² Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

¹⁰³ Arch. HJK nr. 847, 153, 164v, 173v, 195, 224, 240.

¹⁰⁴ Arch. HJK nr. 848, 16v-17.

¹⁰⁵ Arch. HJK nr. 848, 73v.

¹⁰⁶ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁰⁷ Arch. HJK nr. 848, 309v.

inwoner van Saaxum*, blijkbaar erfgenaam van een overleden kerkvoogd aldaar.¹⁰⁸ Het proces is blijkbaar door hem niet voortgezet. In 1611 overigens had Saaxum* een eigen predikant gekregen. Over de zaak-Anchisiades is verder niets meer aangetekend. Hij is inderdaad in Friesland predikant geworden. Kalma noemt hem – ook als Pyke Anskes – te Terzool en Sybrandeburen van 1613 tot 1616 toen hij werd afgezet; in 1618 is hij schoolmeester of rector te Staveren.¹⁰⁹

1613 - 1643 Everhardus Valckius

uit Groningen, werd 21 april 1609 te Franeker als theologisch student ingeschreven,¹¹⁰ en verzoekt 4 oktober 1613 een proefpreek alhier te mogen houden hetgeen door de classis wordt oegestaan. Op 15 november 1613 vertoont hij een beroep naar Olde- en Niehove; na examen, waarvan de classis nog dezelfde dag – 15 november – aan de synodale deputaten kennisgeeft,¹¹¹ wordt hij 29 november daarna hier toegelaten. Hij overleed 4 november 1643, oud 56 jaren.¹¹²

Kapelaans

1495

Doede

komt als kapelaan alhier voor 3 april 1495.¹¹³

Annavicarie

De vicarie bestond reeds in 1487. Johan Sickinghe van Breedenborg en zijn vrouw Anna Ghysens verwerven in 1550 door ruil met Tako Aykema en zijn vrouw Anna een heerd te Engelum onder Oldehove met onder meer een stem in de collatie van pastorie en vicarie alhier.¹¹⁴

1487 - 1497 Hillebrandt

vicarius alhier, komt voor 19 september 1487¹¹⁵ en 3 april 1495.¹¹⁶ Heer Hillebrant alhier wordt 4 juli 1497 vermeld.¹¹⁷ In 1499 is hij pastoor te Visvliet.*

1540

Franciscus Petri

wordt als vicarius alhier in 1540 genoemd.¹¹⁸

1545 - 1556 Johan Weylis

¹⁰⁸ Arch. HJK nr. 848, 435.

¹⁰⁹ Kalma, *Classisboek Sneek*, XLII. In 1631 is er te Leeuwarden een notaris van die naam die knoeit, veroordeeld en verbannen wordt, Kalma, *Ibid.*, vergelijk Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 196-197.

¹¹⁰ Zijlstra nr. 2055.

¹¹¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹¹² GDW nr. 2770 (begraven te Niehove).

¹¹³ Bibliotheek RU Groningen, Clauwboek Tiassens, 558vlg. (het exemplaar in Arch. HJK nr. 1864, 442v geeft niet de datering).

¹¹⁴ Arch. Van Bolhuis nr. 20. Zie voor deze heerd Formsma et al., *Ommelander Borgen*, 367.

¹¹⁵ HCO, GA Zwolle, charter nr. 1705.

¹¹⁶ Bibliotheek RU Groningen, Clauwboek Tiassens, 558vlg. (het exemplaar in Arch. HJK nr. 1864, 442v geeft niet de datering).

¹¹⁷ Arch. Nienoord nr. 690.

¹¹⁸ O.A. nr. 39, 68v.

vicarius alhier, wordt vermeld 14 juli 1545,¹¹⁹ 29 oktober 1548,¹²⁰ en 19 oktober 1556.¹²¹ Op 30 juni 1555 worden de door Johan Weylis, vicarius alhier, geschreven nieuwe dijkboeken genoemd.¹²²

- 1559 **Henricus Rencken**
wordt in juli of augustus 1559 geïnstitueerd in de Annavicarie alhier; aan de officiaal wordt hiervoor 1½ daalder betaald.¹²³
- 1565 **N.N.**
wordt in 1565 in de vicarie alhier geïnstitueerd waarvoor aan recht drie 'ort daeler' wordt betaald; een naam wordt niet genoemd¹²⁴.

Prebende

De prebende stond blijkbaar ter collatie van de kerkvoogden alhier. Dit althans kan worden geconcludeerd uit het feit dat 8 februari 1562 de kerkvoogden prebendeland ruilen tegen een ander perceel; tevens wordt dan ook het vicarieland genoemd.¹²⁵

- 1525 **Peter**
komt als prebendaat alhier voor 21 oktober 1525.¹²⁶ Mogelijk is hij dezelfde als
- 1536 - 1542 **Peter van Vlissingen**
als prebendaat alhier voor het eerst genoemd 12 december 1536,¹²⁷ voor het laatst 3 oktober 1542.¹²⁸ In 1547 is hij vicarius te Niekerk (Wk.)*.

Overige geestelijken

- 1571 ? **Regnerus Mennes**
In zijn tegenwoordigheid wordt 1 september 1571 door de pastoor alhier een mandaat voor gezien getekend; zijn kwaliteit wordt niet aangegeven.¹²⁹ Op 9 augustus 1576 komt hij als schrijver alhier voor.¹³⁰

¹¹⁹ Arch. Ewsum nr. 561 en 602 (oud nr. 192 en 193 reg. 364).

¹²⁰ Arch. Farmsum nr. 40 reg. 369.

¹²¹ Arch. Farmsum nr. 873 reg. 412.

¹²² Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 2, 111; nr. 3, 241.

¹²³ Visitatie 1559.

¹²⁴ Visitatie 1565.

¹²⁵ Arch. HG Farmsum nr. 212.

¹²⁶ Arch. De Marees van Swinderen nr. 325

¹²⁷ Arch. De Marees van Swinderen nr. 1.

¹²⁸ Arch. Farmsum nr. 605 reg. 340.

¹²⁹ O.A. nr. 158.

¹³⁰ O.A. nr. 170, 155.

OLDEKERK

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De naam geeft aan dat het om een oude parochie gaat die in oorsprong zeker Niekerk* en Faan* mede heeft omvat. De kerk is reeds lang afgebroken. Het kerkhof waarop een klokkenstoel is nog aanwezig.

Bij weerstandsmeting werd een fundament van iets meer dan omstreeks 9 bij 25 meter met een rechthoekig gesloten koor; het geheel dateert uit de dertiende eeuw, volgens Groenendijk en De Langen.¹ Kooi geeft als afmetingen: toren 5 meter in het vierkant, het schip 15 bij 10 meter, het koor 10 bij 9 meter. Er was een doorgang tussen schip en koor van 4 meter. De plattegrond met het iets versmalde koor en de doorgang tussen schip en koor zijn kenmerkend voor de tweede helft van de twaalfde eeuw. Over anterieure bouwwerken wordt niets gezegd. Over de afbraak van de kerk is niets bekend; wellicht omstreeks 1680 toen Oldekerk met Niekerk* en Faan werd gecombineerd, aldus Kooi.² Elders geeft Kooi als datering omstreeks 1200 voor de bakstenen kerk met tufsteen als sierelement. De kerk te Niekerk* dateert uit ongeveer dezelfde tijd doch is geheel van tufsteen, mogelijk omdat het per water beter bereikbaar was. Mogelijk is ook dat er te Oldekerk eerst een houten kerk stond die al oud was toen de kerk te Niekerk* gebouwd werd.³

Ligterink gaat er van uit dat de eerste kerk ergens anders heeft gestaan maar dat op instigatie van het klooster Kuzemer een stenen kerk op de nu bekende plaats is gebouwd, ongeveer halverwege tussen de Noorder- en de Kuzemerkluft waardoor het kerkenpad voor de bewoners van beide kanten ongeveer even lang was.⁴ Het kerkenland van Oldekerk lag, volgens hem, min of meer ingekapseld in het corpusland van Kuzemer⁵. Hij merkt voorts op dat de ligging van het kerkenland van Oldekerk en Sebaldeburen* ten opzichte van de kloosterlanderijen niet toevallig kan zijn. Volgens hem zullen deze kerken, en later ook Grijskerk* als dochterkerk van Sebaldeburen, in sterke mate afhankelijk zijn geweest van het klooster Kuzemer.⁶ Onder verwijzing naar Ligterink stelt Overdiep dat Kuzemer het patronaat van de kerken te Oldekerk en Sebaldeburen* bezat (Ligterink vermeldt daarover echter niets).⁷ Op grond van landbezit zal Kuzemer collatierechten hebben gehad maar dit bezit was niet groot: te Oldekerk 317 grazen, te Sebaldeburen slechts 143 grazen (het kloosterarchief is echter verloren gegaan).⁸ Van overdracht van patronaats-/collatierechten door eigenerfden aan het klooster is niets bekend. De onderhoudsplicht van de predikant te Oldekerk blijkt reeds 1599 bij de ingezetenen te liggen terwijl er in 1618 blijkbaar meer collatoren te Oldekerk zijn dan de gecommiteerden tot de kloostergoederen terwijl Sebaldeburen in 1606 meerdere collatoren heeft. De mededeling van Overdiep is daarom onjuist.

¹ Groenendijk en De Langen, 'Oldekerk', 85.

² P.B. Kooi, *Gronings Historisch Jaarboek* 1999, 114-115; vergelijk dezelfde, *Paleo-aktueel* 10 (2000), 56-57 (tweede helft twaalfde eeuw).

³ Koot, 'Oldekerk', 112-117.

⁴ Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers*, 301.

⁵ Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers*, 301.

⁶ Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers*, 306.

⁷ Overdiep, 'Westerkwartier', 82.

⁸ Siemens, *Toelichting*, 113-114.

Het patrocinium van de kerk is onbekend. Het parochieregister uit 1501 geeft een prebende op.⁹ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt voor hier twee priesters.¹⁰ In 1540 gebruikte de pastoor alhier 40 grazen land te Oldekerk-boven en 4 grazen te Oldekerk-beneden, de prebendaat 30 grazen te Oldekerk-boven.¹¹

Pastorie

- 1385 **Reynerus**
wordt als pastoor alhier genoemd 8 juni 1385¹².
- 1418 **Jacob**
komt als pastoor alhier voor 26 oktober 1418.¹³
- 1499 **Mr. Alger Hummersma**
pastoor alhier, verklaart 25 april 1499 niet te kunnen zegelen ‘nae den mael dat myn segel noch niet ys bereyt ende nhu ter tijt oeck ghen en hebbe’.¹⁴ Hij zal eerst kort voordien hier zijn gekomen. Een inschrijving als student is niet gevonden.

Reformatie

- 1597 **N.N.**
Op 11 april 1597 verzoekt de synode de Staten uitwijzing van ‘eine persone’ die zich te Oldekerk heeft ingedrongen;¹⁵ zijn naam kon niet worden vastgesteld.

Nadien werd hier dienst gedaan door de predikant te Niekerk, Mattheus Theodoricus Lincensis (1598-1607). De Landdag wijst 23 mei 1599 een verzoek van jonker Jan van Laer om ‘ettelycke graese landes’ tot onderhoud van een predikant te Sebaldeburen* en Oldekerk af; de ingezetenen zullen naar andere middelen tot onderhoud van een predikant moeten zoeken.¹⁶ Op 7 mei 1606 besluit de synode dat de deputaten aan Gedeputeerde Staten zullen verzoeken bij generaal mandaat de collatoren van onder meer Oldekerk tot voorziening der bestaande vacature te bewegen. Niettemin bleef Oldekerk gecombineerd met Niekerk*. Ook Johannes Elingius, die vanaf 1611 voorkomt te Niekerk, bediende Oldekerk. De kerkvoogden van Oldekerk dagen 14 november 1612 Hermannus Henrici en Meinert Aris om rekening en reliqua te doen ‘van öre Administratie over den kerckenlanden’. Hoofdmannen wensen dat de eis schriftelijk wordt ingediend.¹⁷ Op 19 februari 1614 procederen de ingezetenen van Oldekerk tegen Harmannus Henrici en Meinert Arens als ‘bewinthebbers der vorscr. kerkelanden in Jursema kluft’, onder verwijzing naar de 11? november 1612 tegen hen ingestelde actie.¹⁸ Begin 1618 zeggen de gecommiteerden tot de kloostergoederen de

⁹ RC II, 10.

¹⁰ Alma, ‘Schattingen’.

¹¹ Alma, ‘Schatregister’.

¹² OGD nr. 748.

¹³ GA, GAG, R.F. 1418/1.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1499/11.

¹⁵ Acta synodes Groningen.

¹⁶ GA, GAG, nr. nRr 720 (Verbaal syndicus Houfflin).

¹⁷ Arch. HJK nr. 847, 31.

¹⁸ Arch. HJK nr. 848, 338v-339.

pastorie-, de vicarie- en de kerkenlanden alhier op; volgens uitspraak van de Hoofdmannen op 17 januari 1618 moet de nieuwe verhuring door de kerkvoogden geschieden in tegenwoordigheid van alle collatoren.¹⁹

Johannes Elingius stemde 11 mei 1618 toe in de scheiding van Niekerk en Oldekerk; Oldekerk werd gecombineerd met Sebaldeburen*. De aldaar in 1617 gekomen Johannes Frederici Hoornenborch wordt 17 augustus 1618 mede als predikant te Oldekerk toegelaten door de classis. Hij vertrok in 1622 naar Saaxumhuizen.* Tot 1682 bleef de combinatie Sebaldeburen-Oldekerk bestaan, in dat jaar werd Oldekerk weer met Niekerk gecombineerd.

Kapelaans

1520 **Aernt Peters**
kapelaan alhier en notarius publicus, komt voor 12 april 1520.²⁰

Prebende/vicarie

Het leen komt afwisselend als prebende en vicarie voor. Nog in 1612/3 is sprake van de vicarie.²¹

1520 - 1531 **Frederick**
komt als vicarius lhier alhier voor 12 april 1520²² en als prebendat 6 mei 1531.²³

Voorts worden alhier nog genoemd

1531 **Egbert**
op 6 mei 1531²⁴ zonder nadere aanduiding. Mogelijk is hij dezelfde als

1539 **(Egber)th Marsema**
die 23 maart 1539 een mandaat voor afgekondigd tekent.²⁵ Het afschrift an het betrokken stuk geeft slechts de twee laatste letters van zijn voornaam die mogelijk Egbert is geweest. Ook een plaatsaanduiding ontbreekt; gezien de deels gereconstrueerde volgorde der bedoelde plaatsen) (Faan, Niekerk, ..., ... (Lutjegast of Sebaldeburen) en Grootegast) komt alleen Oldekerk in aanmerking. Zo hier inderdaad sprake is van Egbert Marsema wordt verder verwezen naar Niekerk (Wk.)* waar deze vanaf 1544 als pastoor voorkomt en in 1537 prebendaat is. Een kwaliteit is bij de ondertekening in 1539 niet angegeben (in Niekerk tekende een kapelaan hetzelfde mandaat af).

¹⁹ Arch. HJK nr. 852, 9v-10.

²⁰ AKG nr. 208 reg. 1079.

²¹ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 40.

²² AKG nr. 208 reg. 1079.

²³ AKG nr. 208 reg. 992.

²⁴ AKG nr. 208 reg. 1079.

²⁵ GA, GAG, rvR nr. 956.

Synodale gecommitteerden verzoeken in een rapport van 22 april 1607 Grijskerk* met een predikant te voorzien; daarbij zou van Assendorp²⁶ verzocht moeten worden voor het onderhoud van een predikant aldaar mede de vicarieën te Sebaldeburen* en Oldekerk te bestemmen²⁷, de laatstgenoemde vicarie waarschijnlijk omdat de Jursemakluft mede onder de bediening van Grijskerk viel.

²⁶ Bedoeld is Evert van Asschendorp, eigenaar van Reitsema te Grijskerk en hoofdeling aldaar: Formsma et al., *Ommelanden Borgen*, 144.

²⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40.

OLDENZIJL

Patroon: Nicolaas.

Bijzonderheden

De kerk dateert uit het tweede kwart van de dertiende eeuw.¹ Volgens Juk is Uithuizen in de elfde eeuw als parochie ontstaan, Zandeweer zal jonger zijn (eerste kwart 13 eeuw), waarna Oldenzijl en kort daarop Oosternieland (medio 13 eeuw) volgden.² De losstaande toren werd in 1829 afgebroken.³

Ook het patrocinium van de drie kerken wijst op het ontstaan van de parochies omstreeks 1200/50. De drie kerken waren gewijd aan **Nicolaas**. Het patrocinium van de kerk alhier blijkt uit vermeldingen in enkele klauwregisters. Een klauwregister uit de tweede helft der zestiende eeuw noemt als gerechtigd tot het overrecht van Oldenzijl en Oosternieland als vierde heerd ‘Jemme (?) heert – Sanct Nicolaus’.⁴ Volgens de (niet bewaard gebleven) klauwbrieff van Oldenzijl en Oosternieland van 5 juni 1403 liep het overrecht in negen jaren om, de eerste twee jaren te Oldenzijl, elk derde jaar te Oosternieland⁵. Het Clauwboek van Tiassens geeft ‘Immenh(eert) H: Nicolaes. Bij haer is nu Hero Itens’; de heerd wordt nu als vijfde in de reeks genoemd; ook hier is er een verwijzing naar de klauwbrieff uit 1403.⁶ Hero Itens woonde te Oldenzijl.⁷ Een derde klauwregister geeft de sluitende opgave: ‘...Twee iaer weder toe Oldenzijll – Alberdaheerd – Immenheert – Itet Remckens van die kercke wegen toe Oldenzijll’.⁸ Op 13 september 1483 worden aan Remke Fossens toegestaan de overrechten

vallende op vier heerden te Oldenzijl waartegenover Remke an de eigenaren van deze vier heerden toestaat het gebruik van vier grazen land ‘tot sunte Nicolaus heert’.⁹ Door dit charter was getransfigeerd een overeenkomst van 18 oktober 1554 tussen Hero Itens en Johan van Ewsum over redgerrechten alhier; daarbij wordt onder meer bepaald dat Hero Itens zelf het overrecht vallende op ‘Emmaheert’ zal slijten.¹⁰ Nicolaas is ook afgebeeld op zegels van de pastoor Theodoricus (1440,¹¹ 1458,¹² en 1452¹³).

In 1553 worden 48 grazen pastorieland alhier opgegeven.¹⁴

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1358	Anteco

¹ Juk, ‘Oldenzijl’, 5-15.

² Juk, ‘Oldenzijl’, 5-15.

³ Juk, ‘Meister toren’, 107.

⁴ Arch. Farmsum nr. 924, 15v.

⁵ Arch. Farmsum nr. 924, 16.

⁶ Arch. HJK nr. 1864, 143.

⁷ Arch. HJK nr. 66 (ChvdH I nr. 73).

⁸ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 30v.

⁹ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 164v-165.

¹⁰ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 165-165.

¹¹ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 69.

¹² AKG nr. 304 reg. 250.

¹³ AKG nr. 304 reg. 289 (zegel inmiddels niet meer aanwezig).

¹⁴ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 139.

wordt als pastoor alhier genoemd 24 juli 1358.¹⁵

1390 - 1391 **Eppo**

komt als pastoor alhier voor 15 juni 1390¹⁶ en 5 december 1391.¹⁷

1440 - 1452 **Diric, Theodoricus**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 17 juni 1440,¹⁸ voor het laatst in 1452.¹⁹

1483 ?

Gerardus Loppersum

Op 13 september 1483 zegelt heer Geerd, ook genoemd Gerardus Loppersum, de reeds genoemde overdracht van overrechten;²⁰ het stuk komt voor in een sententie over het overrecht van Oldenzijl.²¹ Aangenomen mag worden dat hij hier pastoor was.

1514

Ebke

In 1514 leent H. Ebke to Oldenzijl geld.²² Evenmin als bij de voorgaande is zijn hoedanigheid aangegeven. Waar blijkens de schattingslijst van omstreeks 1500 Oldenzijl slechts één priester heeft,²³ moet Ebke de pastoor alhier zijn geweest.

1528

N.N.

Op 11 maart 1528 zegelt de pastoor te Eppenuizen een transport van land alhier omdat de pastoor alhier geen zegel heeft;²⁴ daaruit mag worden afgeleid dat deze – zijn naam wordt niet genoemd – hier nog slechts korte tijd stond.

1536 - 1543

Berendt

Berendt, pastoor alhier, wordt in 1536 door de familie Kater gepresenteerd voor de prebende te Zandweer.* Door Clant was een ander gepresenteerd; op 14 maart 1537 verzoekt de familie Kater de officiaal in het geschil uitspraak te doen.²⁵ Blijkbaar viel deze te haren nadele uit; de door de andere partij gepresenteerde priester bezat de prebende tot 1547.

Bernhardus komt als pastoor alhier nog voor 6 maart 1543.²⁶

- 1551

Scheltke Lauwama

Bewaard bleef een drietal verklaringen

¹⁵ OGD nr. 459.

¹⁶ OGD nr. 809.

¹⁷ OGD nr. 823.

¹⁸ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 69.

¹⁹ AKG nr. 304 reg. 289.

²⁰ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 164v-165.

²¹ Arch. Ewsum nr. 292 (oud nr. 171).

²² Arch. Farmsum nr. 9.

²³ Alma, 'Schattingen'.

²⁴ Arch. Ewsum nr. 411 reg. 190a (oud nr. 64A).

²⁵ StA Münster, MLA 8, 1-15, Bd. 1, 94vlg.

²⁶ Arch. Ewsum nr. 620 (oud nr. 164).

Op Victorsdag 1550 geven Balle Hummersma en Syedt Ybema, pastoor en commissarius te Oldehove een gunstig getuigenis af over Schelte Lauwama, pastoor te Niehove*, als een ‘froem oprecht leerer’ die zich niet met secten ophield en met eer uit Niehove is vertrokken.²⁷ Volgens een verklaring van 12 mei 1548 was hij eerder pastoor te Sondel en commissaris van Gaasterland.²⁸ Van december 1551 dateert een verklaring van Hero Itens, overrechter te Oldenzijl en Oosternieland, dat Schelte Lauwama, pastoor alhier, hem heeft verzocht *litteras commendationis* van zijn omgang en leer. De gehele gemeente getuigt voor Hero dat zij Schelte bedankt en hem houdt voor een goed leraar en niet te weten van enigerlei ‘secten ofte wederdoeperije’. Hero bedankt als collator Schelte als een goed pastoor die Gods woord bemint en liefheeft ‘unde daer om moet hij de kercke verlaten unde de stadt dieners²⁹ sijnt in de kercke gecomen om sijn sermoen te horen, Soe hebbens her Schelte op den predicstoel gefonden sonder abijt eder misdoen unde worde gedaget’ (voor de Hoofdmannen).³⁰ Mogelijk is hij in Oldenburg of omgeving terecht gekomen maar daarover is niets bekend. De drie op hem betrekking hebbende stukken zijn verdacht; het lijkt er op dat hij de teksten zelf heeft geredigeerd. De naam kan authentiek zijn. Een Schelte Liuuama wordt – zonder bijzonderheden – 22 oktober 1516 in de omgeving van Sneek vermeld.³¹

1559 - 1561 **Focko Folckeri**

Op 1 april 1561 verklaren de Hoofdmannen een vrede gelegd te hebben tussen Focko Folckeri, pastoor alhier, en zijn kinderen Anna, Katrina, Menno en Itke aan de ene en Hero Itets met zijn broers Mello en Abel en zijn zoon Itet.³² Reeds 28 mei 1559 diende voor de Hoofdmannen de zaak tussen de (niet met name genoemde) pastoor alhier en Hero Itets; de pastoor kan, gezien het voorgaande, slechts Focko zijn geweest.³³ Een Focko Folckeri is in 1543 (niet meer 1546) pastoor te Dantumawoude.³⁴

1561/3 **N.N.**

wordt tussen 1 mei 1561 en 1 september 1563 als pastoor alhier geïnstitueerd, waarschijnlijk in 1562. Voor de institutie wordt vier daalder betaald.³⁵

- ca 1582 **Joannes Lithinius**

gewezen pastoor alhier, wordt 22 juni 1582 door Luitenant en Hoofdmannen bij provisie met de Catharinaprebende te Uithuizen*

²⁷ StA Oldenburg, Bestand O 60 (mededeling F. Bakker, Groningen).

²⁸ StA Oldenburg, Bestand O 62 (mededeling F. Bakker, Groningen). De term ‘commissaris’ was overigens in Friesland niet gebruikelijk.

²⁹ Bedoeld zullen zijn de dienaren van de Hoofdmannen die in Groningen zetelden.

³⁰ StA Oldenburg, Bestand O 61 (mededeling F. Bakker, Groningen).

³¹ Oosterhout, *Snitser Recesboeken*, 666.

³² Arch. HJK nr. 66 (ChvdH I nr. 73).

³³ Arch. HJK nr. 52, 373.

³⁴ BB I, 191.

³⁵ Visitatie 1563.

voorzien.³⁶ In mei 1583 wordt hij benoemd tot deken van Go en Wold; voorts was hij vicarius in de Martinikerk te Groningen* waar hij afwisselend her Johan Lithinius en heer Johan van Oldenzijl wordt genoemd.

Reformatie

1595 - 1604 **Wesselus Rhode**

wellicht dezelfde als Wesselus Groninganus, 20 augustus 1584 predikant te Edenmoer (Ofr.),³⁷ komt 14 juli 1595 als Wesselus Rhode voor het eerst als predikant alhier voor.³⁸ Op 23 maart 1601 wordt hij door de classis Middelstum gedemitteerd wegens beroep naar Loga (Ofr.) maar blijkbaar is hij daarheen niet vertrokken. Op 23 mei 1601 wordt hij weer als predikant alhier genoemd. Hij is hier nog 16 april 1604 maar is reeds 4 juni 1604 predikant te Kantens*.

Blijkens een in 1604 door synodale gecommiteerden uitgebracht rapport (waarop Gedeputeerde Staten 28 december 1604 apostilleren) placht Oldenzijl een eigen predikant te hebben maar is het thans buiten medeweten van de classis gecombineerd met Eppenhuizen.*³⁹ Kort nadien komt blijkbaar een combinatie met Oosternieland* tot stand maar niet voor het einde van 1604 omdat anders terzake de combinatie Oosternieland-Oosterwijtwerd ook Oldenzijl, als bediend vanuit Oosternieland, vermeld had moeten zijn.⁴⁰

1605 - 1605/6 **Abelus Praetorius**

werd in 1604 predikant te Oosternieland.* Tussen 8 april 1605 en 31 maart 1606 wordt hij predikant te Zandeweer.* De synode besluit daarna 7 mei 1606 dat Oosternieland en Oldenzijl gecombineerd zullen blijven. De gemeenten blijven echter enkele jaren vacant; eerst in 1608 heeft Oldenzijl aanwijsbaar weer een predikant.

1608 - 1621 **Adolphus Regneri Empenius**

wordt 22 augustus 1608 voor het eerst als predikant alhier genoemd.⁴¹ Voordien was hij tweede predikant te Bedum;* als zodanig wordt hij 6 mei 1606 nog genoemd. Niet vastgesteld kon worden wanneer hij naar Oldenzijl kwam.

Hij kwam enige malen in moeilijkheden met zijn gemeente en de classis. Op 9 mei 1617 bevestigt de synode de door de classis opgelegde schorsing van vier weken en draagt zij hem op zich met de classis te verzoenen. Later krijgt hij nogmaals moeilijkheden en wordt hij weer geschorst; 1 oktober 1621 wordt door de classis de opgelegde schorsing opgeheven nadien Adolph Empenius zich *in judicio* gezuiverd heeft; voor verzoening met zijn gemeente dient te worden zorggedragen. Hijzelf tekent de handelingen dan als predikant te Oldenzijl. Nog

³⁶ Arch. HJK nr. 54.

³⁷ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 57.

³⁸ Acta synodes Groningen.

³⁹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

⁴⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

⁴¹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

diezelfde maand vertrekt hij van hier. Blijkens de classicale acta van 6 mei 1622 is hij van hier naar Rysum (Ofr.) vertrokken ‘sonder enich afscheitt’ en zonder testimonium van de classis. Op 13 mei 1622 wordt hem echter door de classis een *testimonium demissionis* toegestaan. Op 6 oktober 1624 wordt hem nogmaals zulk een testimonium verleend; het vorige was door de Oostfrieze oorlogen en beroerten verloren gegaan. Van Rysum⁴² kwam hij in 1629 naar Harkstede*. Op 24 september 1625 heet hij echter predikant te Lütetsburg (Ofr.) en ontvangt hij van de provincie Friesland enig reisgeld.⁴³

Blijkens de classicale acta van 17 juli 1620 werd door Empenius namens zijn gemeente combinatie met Eppenhuisen* verzocht. De classis gaat hiermee accoord indien de combinatie door beide gemeenten wordt verzocht. Nadien wordt over deze zaak niet gesproken.

1621 - 1650 **Ludowicus Hellinckhusius**

tweede predikant te Bedum*, wordt 25 oktober 1621 de verzochte combinatie van Oosternieland* met Oldenzijl door Gedeputeerde Staten toegestaan.⁴⁴ Op 29 oktober 1621 brengt hij zijn beroepbrief in en wordt hij door de classis toegelaten. Hij overlijdt alhier 3 januari 1650.⁴⁵

⁴² Reershemius, 648.

⁴³ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795, nr. 2669, 55.

⁴⁴ StA nr. 118.

⁴⁵ Arch. Classis Middelstum nr. 2.

OLDORP (parochie??)**Bijzonderheden:**

Bolt houdt het voor mogelijk dat de gekerstende inwoners van Brunwerd (= Oldörp) voor kortere of langere duur op het niet ver gelegen Holwinde met zijn kapel waren aangewezen. Brunwerd bleef echter groeien. De aparte vermelding van Brunwerd op de Werdense inkomstenlijst – naast ‘Uthuson’ – doet een parochie op de wierde vermoeden. Het bracht zelfs meer op dan Uithuizen. De betekenis van Brunwerd nam allengs af. Holwinde deelde het lot van Brunwerd. Zijn kapel werd min of meer overbodig en werd in 1299 afgebroken, aldus Bolt.¹ Hij vermeldt ten westen van een omstreeks 1912 afgebroken boerderij de fundamenten van een kapel die in 1299 heet te zijn afgebroken; de afmetingen waren 10 bij 5 meter.² De oriëntering van het bouwwerk is echter NNO-ZZW, dus sterk afwijkend van een O-W as.

Juk merkt op dat het ‘opmerkelijk’ is dat de wierden Oldörp en Doodstil geen kerkgebouw kennen. Wel is bekend dat in de buurtschap Holwinde tot het einde der dertiende eeuw een kapel heeft bestaan waarvan tufsteenresten zijn teruggevonden.³ Hij vraagt zich af of Oldörp en Doodstil aangewezen waren op deze tot de parochie Usquert behorende kapel. In ieder geval ligt deze niet ver van deze nederzettingen verwijderd. Volgens hem kunnen verval en afbraak van de kapel te Holwinde niet los worden gezien van het voortgaande occupatieproces. Door de bouw van de kerken te Uithuizen en later te Zandeweer verviel de functie (en vooral een deel van het financiële achterland) van de kapel. De parochie Uithuizen ontstond reeds in de elfde eeuw (de huidige kerk had een tufstenen voorganger).⁴

Reeds Halbertsma stelde dat de vraag of Oldörp eenmaal een kerkdorp is geweest is slechts beantwoord kan worden door middel van oudheidkundig bodemonderzoek. Het wordt in 1387 genoemd ‘Aldathorpe’, in 1396 ‘Aldathorp’, ter onderscheiding van de jongere doch tot grotere ontwikkeling gekomen nabuurschap Uithuizen.⁵

Opvallend is dat de commandeur van het klooster Wijtwerd bij de visitatie ervan op 5 juli 1540 opgeeft dat het klooster ‘in perochie Oldorp’ 8 juk en ‘in perochie Uthus’ 47½ juk land bezit (overigens onderscheidt hij ook Ernstheem en Saaxum als parochies).⁶ In de periode 1543-1548 komt een heerd ‘to Oldendorp in Wssquerder karspel’ voor.⁷

Vooralsnog rekenen wij Oldörp niet als – een vroeg opgeheven – parochie.

¹ Bolt, *Uithuizen*, 22.

² Bolt, *Uithuizen*, 166-167 (vergelijk 167, afbeelding 31), 22.

³ Juk, ‘Oosternieland’, 11 (citerende Bolt, *Uithuizen*, 22).

⁴ Juk, ‘Oosternieland’, 11.

⁵ Halbertsma, ‘Terpnamen’, 224.

⁶ Van Winter, *Sources*, 524.

⁷ Arch. AHS nr. 17, 2.

ONDERWIERUM

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Onderwierum, behorende tot het personaat Baflo, hoorde met Bedum tot één rechtstoel, Bedum hoorde echter tot de proostdij Usquert.¹ Wanneer en van waaruit de parochie is gesticht. Het ligt het meest voor de hand aan te nemen dat het gebied tot de parochie Bedum behoorde.

Omstreeks de dertiende eeuw werd hier een romano-gothische kerk gebouwd die in 1840-1841 werd afgebroken; het kerkhof is nog bezit van 'de kerk van Onderwierum'.²

De pastoor gebruikte in 1553 36½ grazen land, zijn meier 13 grazen,³ in 1582 de pastoor 24 grazen.⁴

Een vicarie of prebende is hier nog aangetroffen.

Pastorie

1465 - 1470 **Johannes**

komt als pastoor alhier voor 29 april 1465⁵ en 19 november 1470.⁶
Mogelijk is dezelfde persoon

1485 **Johan**

pastoor alhier die 26 maart 1485 verklaart destijds door Oda ten Dijke en haar zoon Abel te zijn begiftigd met de Nicolaasprebende te Middelstum*.⁷ Wanneer hij prebendaat te Middelstum was kon niet worden vastgesteld; reeds voor 1470 was de prebende echter in andere handen.

1546 **Fredericus ten Hoevell**

zou op Kerstavond 1546 afstand hebben gedaan van de Nicolaasprebende te Middelstum na als pastoor alhier te zijn gepresenteerd⁸ en – volgens een ander stuk daarop zijn geïnstitueerd.⁹ De resignatie van de prebende wordt door Bartold Entens ontkend; volgens een door hem overgegeven stuk van 29 maart 1547 had ten Hoevell overhaast geresigneerd ten overstaan van alleen de pastoor te Middelstum als medecollator na zijn presentatie voor een ander beneficium dat hij echter niet zou hebben verkregen waarop hij de resignatie had herroepen. De Van Ewsum's stelden in hun repliek hierop dat ten Hoevell de resignatie op instigatie van Entens had

¹ Siemens, *Toelichting*, 31, 58.

² Voorlopige lijst van monumenten, voorgelegd aan de raad der gemeente Bedum, 23 augustus 1968 (kadastrale gemeente Bedum sectie B 441); vergelijk Lutjeboer, 'Onderwierum'.

³ Alma, 'Winsumerzijlvest', 124

⁴ Arch. HJK nr. 657, 95v.

⁵ AKG nr. 20, 131-131v.

⁶ O.A. nr. 899 reg. 100 (vroeger Arch. Ewsum nr.10 reg. 59 resp.reg. 627).

⁷ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

⁸ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-XXIII).

⁹ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

herroepen om de vicarie weer in bezit te krijgen omdat de pastorie te Onderwierum hem ‘niet fette genoicht was’.¹⁰ De resignatie werd blijkbaar van kracht verklaard. Of ten Hoevell hier inderdaad nog pastoor is geweest is niet bekend. In 1565 komt hij voor als vicarius in de A-kerk* te Groningen* van welke kerk hij in 1567 pastoor wordt.

- 1567 **Hermannus Gherardus**
komt als pastoor alhier voor 19 november 1567.¹¹
- ca 1582 **N.N.**
Blijkens een ongedateerd doch waarschijnlijk omstreeks 1582 te dateren stuk heeft de pastoor alhier 24 grazen land in gebruik; door ’s konings troepen zijn, toen zij te Aduard gelegen waren, hem al zijn koeien ontroofd.¹²
- 1585 **Joannes Holwerdt**
komt vanaf 8 september 1585 tot en met 1 december 1585 als pastoor alhier voor.¹³
- 1596 **Joannes Bartholomeus**
was de laatste pastoor alhier en ging tot de Reformatie over. Kort na de Reductie van de stad Groningen, waarschijnlijk in 1595, liet Joannes Bartholomeus, pastor te Onderwierum, zich als lidmaat te Groningen inschrijven. De synode gelast hem 11 mei 1596 zich voor de classis alhier te onthouden, met behoud echter van zijn leen mits hij de eed van trouw ondertekent terwijl de ‘Heren’ (Gedeputeerde Staten) de vrijheid hebben een predikant aan te stellen. Als gewezen pastoor alhier tekent hij de bewuste verklaring 3 juni 1596.¹⁴
Op 27 april 1597 verwijst de synode hem naar Gedeputeerde Staten met de aanbeveling ‘dem olden manne baven sine geringe gage dre oder 4 koyen tho hoy end gras tho sin underholding van Thesinger lande¹⁵ (te) begnadigen’. Reeds in 1597 was hem 50 gulden uitgekeerd, later werd hem periodiek uit de kloostergoederen alimentatie betaald.¹⁶
Op 11 april 1599 verzoekt hij de classis Westerkwartier een predikantsplaats; de classis geeft te kennen dat zijn getuigschriften reeds ‘over een Jaer oldt geweest sindt’. Aan het consistorie te Groningen verzoekt hij 10 september 1600 de kerkendienst te Noordlaren* welk verzoek wordt afgewezen omdat hij ‘niet bequaem’ tot de dienst is. Op 15 oktober 1600 wordt zijn herhaald verzoek categorisch door het consistorie afgewezen.

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 39 (oud nr. 399-XI).

¹¹ Arch. HJK nr. 71 (ChvdH I nr. 101).

¹² Arch. HJK nr. 657, 95v. Arch. HJK nrs. 363-376 (ChvdH VI nrs. 511 en 515).

¹³ Arch. HJK nrs. 363-376 (ChvdH VI nr. 511 en 516).

¹⁴ StA nr. 856.

¹⁵ Het klooster te Thesinge bezat 120 grazen land te Onderwierum: Siemens, *Toelichting*, 207.

¹⁶ StA nr. 2291 (1596-1597), 104v; StA nr. 527: ordonnantie ter betaling van een halfjaar alimentatie, verschenen St Joannes Midzomer jl., ibidem de dato 5 oktober 1598 (het bedrag uitbetaald 24 maart 1599, volgens StA nr. 2303, 223); StA nr. 529, 27 juni 1599 wordt last gegeven tot betaling van het per St Joannes Midzomer jl., verschenen bedrag, met last ook volgende termijnen uit te betalen.

1596 - 1600 Gerardus Assueri

was een zoon van Assuerus Gerardi, in 1580 schoolmeester te Midlum (Klein) (Ofr.), werd volgens Reershemius in 1590 te Surhusen (Ofr.) beroepen als opvolger van de in dat jaar overleden Conrad van der Heiden; Mathias Blanke zou hem daar in 1592 zijn opgevolgd en wegens lutheranisme in 1600 zijn afgezet.¹⁷ Assueri ontvangt bij ordonnantie van 20 juli 1596 een half jaar tractement wegens de bediening van Onderwierum en Menkeweer*.¹⁸ Beide gemeenten diende hij tot oktober 1600. Aangezien hij meestal predikant te Onderwierum wordt genoemd,¹⁹ zal hij hier hebben gewoond. De classis Middelstum demitteerde hem 24 oktober 1600 wegens beroep naar Surhusen; vandaar werd hij in 1611 beroepen naar Zuidbroek*. Zijn zoon Assuerus Faber werd alhier 25 november 1648 van Oostwold (Old.)* beroepen.

1600 - 1618 Macarius Lontzman (Lunsman)

predikant te Westerdijkshorn, wordt 2 december 1600 de bediening van Onderwierum toegestaan.²⁰ De classis Middelstum keurt 16 april 1604 de combinatie van Onderwierum met Westerdijkshorn goed; Gedeputeerde Staten besloten 28 december 1604 deze combinatie voorlopig te bestendigen.²¹ De classis besluit 22 juli 1611 nogmaals de combinatie te handhaven. Van de combinatie was Westerdijkshorn* de woonplaats van de predikant. De Landdag stond 19 september 1618 aan hem als gewezen predikant der beide gemeenten een jaargeld van 100 gulden toe.²² Blijkens de rekeningen van de kloostergoederen over 1618 ontving hij als gewezen predikant per Midwinter 1618 een half jaar 'tractement'.²³ Het emeritaat kan dus geacht worden Midzomer 1618 te zijn ingegaan. Het gold echter alleen voor Onderwierum; tot zijn overlijden bleef hij predikant te in dienst te Westerdijkshorn* zoals mede blijkt uit de classicale handelingen van 8 oktober 1618 waarin zijn emeritaat – wegens zwakheid – voor Onderwierum wordt meegedeeld. Aan de collatoren zal door de classis worden verzocht alhier een ander te beroepen.

(1619 Ludowicus Hellinckhusius)

tweede predikant te Bedum*, wordt 5 september 1619 door de classis opgelegd zijn beroepbrief naar Onderwierum over te leggen; van het beroep is echter blijkbaar niets gekomen.

1620 - 1647 Lambertus Woesius

vertoont in april 1620 de classis zijn beroepbrief naar hier; 8 mei daarop wordt hij toegelaten waarbij wordt bepaald dat hij mede Westerdijkshorn* zal bedienen; de predikant aldaar is met emeritaat

¹⁷ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 112-113; Reershemius, 540.

¹⁸ StA nr. 526 juncto nr. 2301; zie verder onder Menkeweer*, noot 11.

¹⁹ StA nr. 111.

²⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

²¹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

²² StA nr. 4, 2397v.

²³ StA nr. 2321, 477v-487.

gegaan. Blijkens de acta van 17 oktober 1620 zal hij Westerdijkshorn een jaar lang voor de weduwe van de predikant (Lunsman) bedienen. Op 19 maart 1621 keurt de classis het op hem uitgebrachte beroep om Westerdijkshorn in combinatie met Onderwierum te bedienen, goed. Blijkbaar woonde hij alhier; zijn eerste vrouw werd althans in 1642 hier begraven. Op 15 maart 1647 vertoont hij een beroepbrief naar Kantens* waarnaar hij kort nadien vertrok.

Overige geestelijken

Over een prebende of vicarie alhier is niets bekend. Op 5 oktober 1589 wordt heer

1589 - 1595 **Meynert**
als koster alhier genoemd;²⁴ hij was derhalve geestelijke. Zonder twijfel is hij dezelfde als Meinert, koster alhier, 29 oktober 1595 als borg voorkomende.²⁵

²⁴ Arch. HJK nr. 56.

²⁵ Arch. HJK nr. 838. Vanaf begin 1597 wordt een ander als schoolmeester alhier vermeld: StA nr. 527, 14 oktober 1597.

ONSTWEDDE

Patroon: **Jacobus de Meerdere**

Bijzonderheden:

Onstwedde wordt voor het eerst vermeld omstreeks 900: *In Westerwalde in Uneswido* is Meginward dan opbrengsten schuldig aan de abdij te Werden.¹ De aanduiding ‘Westerwald’ duidt reeds op oriëntatie van dit gebied in oostelijke richting. Algemeen wordt aangenomen dat Westerwolde vanuit de oorspronkelijke missiecel Meppen is gekerstend. De band tussen de abdij Corvey en Meppen verklaart ook dat Corvey het patronaat van de kerken in Westerwolde bezat. Voor het eerst zou daarvan blijken omstreeks 1150 wanneer onder de kerken onder het patronaat van Corvey worden genoemd in het bisdom Osnabrück ‘(in?) Westwold, Unsved, Wedde, Sallinge, Vlachtwedde, Vresschenlo’.² Leesch echter betoogt dat dit overzicht niet ouder kan zijn dan 1290 en niet jonger dan 1424, derhalve wel veertiende-eeuws is te achten.³ De vijf parochies ‘Unswede, Vlachtwede, Wedde, Zellynge ac Lee’ worden weer genoemd 18 januari 1316 wanneer het landschap zich wereldlijk onder de bescherming van de bisschop van Munster stelt.⁴ Uit de volgorde waarin de parochies worden genoemd mag worden geconcludeerd dat Onstwedde de oudste is geweest. Het huidige kerkgebouw dateert van ongeveer 1500, de toren uit het midden van de veertiende eeuw.⁵

Door de abdij Corvey waren de Addinga’s beleend met de vijf kerken in Westerwolde en de voogdij over de kerk te Winschoten. De oudst bekende belening dateert van 31 juli 1474,⁶ maar deze situatie bestond reeds vóór 1400.

De kerk was gewijd aan **Jacobus de Meerdere**. Deze is afgebeeld op zegels van de pastoors Johannes Lucht (voor 1391)⁷ en Albertus Colters (1567).⁸ In een klaagschrift van omstreeks 1475/6 wordt Haye Addinga door het ‘gemeyne lant und bysunder dat kerspel to Unswede’ ervan beschuldigd dat hij niet alleen de overleden pastoor ‘van sinen clederen und clenoden berovet hebt sunder ock des hilghen cruces gueder Sunte Nicolaus des hilgen patronen des hilgen kercke vorgl. Untemeliken genomen hefft’ terwijl verder sprake is van ‘der hilgen kercken des hilgen par(ro)chie Nicolai’.⁹ Hier blijkt dus duidelijk een Nicolaaspatrocinium dat echter niet in overeenstemming is met de uit twee geheel verschillende perioden stammende zegelindicaties.

In een repertorium van in 1567 nog aanwezige stukken met betrekking tot Westerwolde wordt een akte genoemd van 5 juni 1447 waarbij de pastoors te Onstwedde, Vlagtwedde, Wedde, Vriescheloo en Sellingen verklaren dat zij hun kerken in leen houden van de Addinga’s;¹⁰ het stuk is zelf niet bewaard gebleven. Uit aantekeningen van de drost Mathias Ort blijkt dat ten tijde van de Arenberg’s als heren

¹ OGD nr. 5; Kötzschke, 42 en 51.

² OGD nr. 30. De aantekening was ingeschreven in de zogeheten *Codex Wibaldi* (tussen 1146 en 1158 geschreven ten tijde van abt Wibald) (StA Münster, Msc. I, 133).

³ Leesch, ‘Pfarrsystem’, 43-44.

⁴ OGD nr. 251.

⁵ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 483. Hij spreekt over een Nicolaaskerk.

⁶ Renaud en Van Dijk, *Wedde*, 53-54.

⁷ OGD nr. 820 (datering daar 4 juni 1391).

⁸ GA, GAG, vRr nr. 972.

⁹ GA, GAG, RF 1391.1, 1^e stuk, Par. XXXIV. Dit patrocinium ook bij Börsting/Schröer, 438, zonder bronvermelding.

¹⁰ GA, GAG, RF 1567.68).

van Westerwolde de collatie der vijf kerken berustte bij de ingezetenen maar dat de drost namens de landsheer de presentatiebrieven afgaf.¹¹

Een vicarie wordt hier voor het eerst aangetroffen in 1466.¹²

Pastorie

- ca 1391

Johannes Lucht
pastoor alhier, is hier tot omstreeks 1391 in functie geweest (zie hierna).
- 1391

Memmo
pastoor alhier, zegelt 1 (niet 4) juni 1391.¹³ Hij moet daarbij het zegel van zijn voorganger hebben gebruikt gezien het randschrift S IOHES LUCHT¹⁴ CVRATVS I VNSTW; ten onrechte geeft het Oorkondenboek als omschrijving S MEMMONIS LVNCH CVRATVS I VNSWI terwijl ook de beschrijving van de afbeelding (een ridder met mantel en zwaard) onjuist is. Afgebeeld is een man met baard en grote hoed met een benedenwaarts gericht zwaard in de rechter- en een schelp in de linkerhand, onmiskenbaar Jacobus de Meerdere. De mutatie in het pastoraat zal kort voordien hebben plaatsgevonden, wel zo kort dat een zegel voor Memmo nog niet gesneden was.
- 1466

Bol
pastoor alhier en deken in Friesland, zegelt als zodanig 13 november 1466.¹⁵
- ca 1470

Else
Omstreeks 1475/6 wordt door de inwoners van Westerwolde bij hun wereldlijke opperheer, de bisschop van Munster, een klacht ingediend tegen Haye Addinga te Wedde. Omdat deze klacht diens vader Egge als overleden noemt moet deze opgesteld zijn na 21 april 1475 – de dag waarop Egge door zijn onderzaten werd vermoord (door Alting) en voor 7 juli 1476 wanneer de bisschop vonnis wijst in deze zaak.¹⁶ In de klacht wordt door de inwoners van Onstwedde gesteld ‘sodane wyse in vortyden ock enen prester (sc. alhier) vor enen kercheren na des

¹¹ Renaud en Van Dijk, *Wedde*, 53-54.

¹² Arch. Lewe nr. 611 reg. 34.

¹³ OGD nr. 820.

¹⁴ De naam Lluch komt later te Meppen voor (25 juli 1463 Herman Lluch, *Meppener Urkundenbuch*, 275-276 nr. 334).

¹⁵ Arch. Lewe nr. 611 reg. 34. Aldus wordt althans hret zegel omschreven maar het lijkt ons eerder het zegel van Dethardus Sleter, aartsdiaken van Friesland (randschrift ...ETHARDI ARCHI/ VREDAD) (‘deken in Vresslant’, ‘segel myns ampts der dekenye’). Op 10 februari 1469 komt Dethardus Sleter, *decretorum doctor*, kanunnik te Osnabrück, voor als aartsdiaken van Sellingen (‘archydiaconus in Sellingen’) (Arch. Klooster Ter Apel nr. 3 reg. 19), 9 november 1469 dezelfde als aartsdiaken van Westerwolde (*Archidiaconus terre Westerwoldensis*) (Arch. Klooster Ter Apel nr. 31 reg. 20). Het aartsdiakonaat van Friesland komt reeds in 1329 voor (Niehus, op. cit., 139). Ten onrechte stelt Joosting dat de pastoor in het midden van de vijftiende eeuw de vertegenwoordiger (met de titel van officiaal) van de bisschop van Osnabrück in Westerwolde was, Joosting, ‘Kerkelijke indeeling’, 95 en 105. Op 1 september 1468 is Johan Pyel voor de bisschop van Osnabrück ‘verwaerer des gheestliken rechtes’ in Friesland en Emsland (GA, RAG, VVS-MA, 258v).

¹⁶ GA, GAG, R.F. 1476.38.

landesutwisinge unde der rechts breve gekoren hadden unde bevestiget na sede des landes unde Kercheren Her Else genompt (door) de sollste Haye vaker benompt ...' is vermoord; deze had de priester door een paard laten voortslepen tot hij dood was.¹⁷

Haye Addinga werd na 1444 geboren; Bol was hier in 1466 pastoor. Else kan zijn voorganger zijn geweest maar gezien de leeftijd die Haye zal hebben gehad eerder de opvolger. De woorden 'in vortiden' wijzen er wel op dat de gebeurtenis niet eerst onlangs heeft plaatsgevonden. Een en ander kan zich omstreeks 1470 hebben afgespeeld.

ca 1470

N.N.

Een volgend punt van de aanklacht tegen Haye was de onlangs gepleegde moord op een andere pastoor alhier. De ingezetenen hadden besloten een priester naar Rome te zenden. Haye Addinga en de zijnen, dit vernomen hebbende, braken 's nachts in in het huis van de reeds reisvaardige priester die zij buiten de woningen sleepten, mishandelden en folterden en hem 'in den stroem' verdronken. Addinga verbood daarop een kerkelijke begrafenis, zeggende dat de priester zelfmoord had gepleegd en eisende dat het lijk verborgen en verbrand zou worden. Na het zo drie dagen in de woning van de priester te hebben achtergehouden werd het met toestemming van de deken in ongewijde aarde bijgezet doch later op last van de hoge geestelijkheid van Osnabrück op een gewijde plaats plechtig begraven.¹⁸

Omstreeks dezelfde tijd werden de pastoors te Sellingen* en Vriescheloo* door Haye Addinga zwaar mishandeld. De pastoor te Wedde wordt niet genoemd die te Vlagtwedde hield de zijde van Addinga, volgens zijn eigen verklaring.

Emmius noemde reeds de moord op twee priesters te Onstwedde.¹⁹ Ongetwijfeld heeft hierop de pauselijke absolutie, 19 januari 1478 verleend aan de leek Hayo 'Leduxes' de Westerwalde, uit het bisdom Osnabrück, die wijlen de priester

Johannes Petri

had verwond (*interficeretur*).²⁰

14(70??)77 - **Henricus Vrome**
1510

kerkheer van Westerwolde (!), wordt genoemd in het stuk waarin het Landrecht van Westerwolde wordt afgekondigd; het wordt gedateerd 18 januari (Prisca) 1470.²¹ Indien echter de niet met name genoemde pastoor omstreeks 1475/6 is vermoord – hij blijkt dus Joannes Petri te hebben geheten – kan deze datering niet juist zijn. Waarschijnlijk geschiedde de afkondiging in 1477.

Hinrick Vrome komt als pastoor alhier verder voor 24 oktober 1477,²² als Henricus 22 februari 1480.²³ Een ongedateerd doch na 29 augustus

¹⁷ GA, GAG, R.F. 1391./1, 1^e stuk, Par. XXXVI.

¹⁸ GA, GAG, R.F. 1391.1, 1^e stuk, Par. XXXIII-XXXIV. Vergelijk Smith, 148-149.

¹⁹ Emmius, *Rerum historiarum*, 416-417.

²⁰ RPG XI nr. 2850, Vaticaans Archief, PA 24, 85v. In plaats van 'Leduxes' zal 'Addinges' of iets dergelijks gelezen moeten worden.

²¹ Werken PEIP del IV-2.

²² Arch. Farmsum nr. 874 reg. 177.

²³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 15 reg. 40.

1491 te stellen stuk noemt Henricus Vromen de Warendorp als pastoor alhier en notarius.²⁴ Voor het laatst komt Henricus Vrome de Warendorp als pastoor alhier voor 4 november 1510.²⁵

1541 - 1572 **Albertus Kolters**

wordt als pastoor alhier voor het eerst vermeld 24 juni 1541.²⁶ Hij kan afkomstig geweest zijn van Vlagtwedde waar 17 oktober 1538 een Alart Kulters genoemd wordt.²⁷ Een ongedateerd, echter tussen 1562 en 1568 te stellen, stuk bevat de herbenoeming van Albertus Colters, pastoor alhier, die 19 jaren voordien door Schenck van Toutenberg²⁸ was benoemd als commissaris van Westerwolde, als zodanig.²⁹ Op 27 juni 1567 komt hij als pastoor en namens Johan de Ligne (graaf van Aremberg) commissaris van Wedde en Westerwolde voor.³⁰ Voor het laatst komt hij voor 8 april 1572; hij tekent dan als pastoor alhier, het stuk noemt hem ook commissaris,³¹ doch deze functie bekleedde hij toen waarschijnlijk niet meer omdat reeds 10 november 1571 de pastoor te Vriescheloo* als zodanig wordt vermeld.

1577

Boelert Boelens (co. Gerardus Budde)

Op 7 maart 1578 geeft Joost Lewe namens zijn vrouw Elisabeth (Addinga) van Westerwolde volmacht het door hem op de priester Gerardus Budde uitgebrachte beroep als pastoor te Onstwedde te verdedigen bij de officiaal van het aartsbisdom Utrecht, tegen de parochie die heer Boelert Boelens heeft gepresenteerd en 30 maart 1577 door Gelys Jensema, officiaal van het bisdom Groningen in het gelijk is gesteld.³² De uitspraak is niet bekend maar het lijkt er niet op dat Budde het pleit heeft gewonnen.

Van 1576 tot 1582 is Gerardus Budde bekend als pastoor te Leermens*.

voor 1595 -
1606

Johannes Mensinck

ging volgens een oude lijst van predikanten alhier met de gemeente tot de Hervorming over.³³ Volgens Bruinsma werd hij in 1596 alhier beroepen.³⁴ Als predikant alhier komt hij voor het eerst voor 31 mei 1602,³⁵ als predikant in de classis Oldambt echter reeds 4 april 1530.³⁶ 'Johannes Mensynck licentiatus und pastor' alhier stierf volgens zijn grafzerk 17 mei 1606.³⁷ De aanduiding 'licentiatus' wijst op zijn

²⁴ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 971.

²⁵ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 971.

²⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 48 reg. 215.

²⁷ HCO, Overijsselse Rekeningen nr. 224, 29v. De relatie met Engbertus Kolters, in 1510 vicarius alhier, is niet bekend.

²⁸ Karel Schenck van Toutenburg was in 1540 zijn vader George opgevolgd als heer van Westerwolde. In 1562 droeg hij zijn rechten over aan de graaf van Aremberg.

²⁹ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 1065.26.

³⁰ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 972.

³¹ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943, bijlagen rekeningen Wedde 1571/2.

³² Arch. Lewe nr. 18.

³³ DT Onstwedde.

³⁴ Buursema, 'De kerken', 39 (zonder bronvermelding).

³⁵ Acta synodes Groningen. Brucherus noemt hem met het jaartal 1597.

³⁶ Acta synodes Groningen.

³⁷ GDW nr. 3058.

rooms-katholieke verleden en bevestigt het door de genoemde lijst gesteld

Johannes Mensinck, *Monasteriensis*, werd in februari 1564 te Rostock als student ingeschreven.³⁸ (Een) Johannes Mensingh was van 1567 tot 1576 pastoor te Meppen. Hij was daar beroepen door de vorst-bisschop. Hij verbleef aanvankelijk daar maar vluchtte bij het uitbreken van de pest naar Münster en keerde niet terug. De dienst liet hij voortaan waarnemen door kapelaans.³⁹ Hij resigneerde in 1580.⁴⁰

De synode bepaalt 8 mei 1607 dat de 'huisluden' alhier op straffe van verlies van hun 'kör' binnen zes weken een predikant moeten beroepen; voorts moeten zij de weduwe van de vorige predikant de gehele opkomsten van het genadejaar doen toekomen.

De stadhouder bericht 21 juli 1607 aan de drost te Wedde dat te Onstwedde zich een onbekwaam persoon in de kerkdienst zou hebben ingedrongen tegen de wil van de classis Oldambt; deze persoon dient verwijderd te worden.⁴¹

? ca 1610 ?

Johannes Hoisingius

komt in 1612 naar Eelde; de classis Rolde legt hem 14 april 1612 op *attestatio vitae* in te brengen van de classis 'under welcker er sick bis nun dye Zeit verhalten und gedragen' heeft. Op 18 mei 1612 geeft hij een genoegzame attestatie van de classis Oldambt en Westerwolde over. Volgens Romein was hij in Westerwolde afgezet,⁴² maar uit de classische acta van Rolde blijkt dit niet. Zo hij in Westerwolde heeft gestaan, komen Onstwedde, Sellingen, Vlagtwedde en Vriescheloo alle in aanmerking (slechts Wedde niet).

In 1601 komt Johannes Hoisingius voor als predikant te Skt. Georgiwold (Ofr.).⁴³ Reershemius noemt hem aldar 1601 en nog 1603 (met eerst 1644 volgende gegevens).⁴⁴ Hoisingius stond later te Vierhuizen*; voor zijn zoon Lubbertus zie hierna.

1611 - 1614

Justinus Havenberg

uit Wesel, werd in de periode 1605/8 student te Steinfurt.⁴⁵ Blijkens bericht van 10 december 1611 is hij beroepen te Onstwedde. Hij heeft te Heidelberg en Marburg gestudeerd en te Steinfurt met professor Vorstius 'geconverseerd'.⁴⁶ Hij wordt echter reeds 24 november 1611 predikant alhier genoemd.⁴⁷ Hij staat hier nog 17-18 augustus 1614,⁴⁸ vertrok waarschijnlijk eind 1614/begin 1615 naar Sauwerd* waar hij 13 mei 1616 voor het eerst voorkomt.

³⁸ Matrikel Rostock II, 161.

³⁹ Diepenbrock, *Meppen*, 344 noot.

⁴⁰ Diepenbrock, *Meppen*, 345 noot.

⁴¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁴² Romein, *Drenthe*, 45-46

⁴³ StA Aurich, nr. Rep. 135.38, 145.

⁴⁴ Reershemius, 693 (onder de naam Johannes Heising).

⁴⁵ *400 Jahre Arnoldinum*, 92.

⁴⁶ RA Drenthe, Stadhouders Archief nr. 11.

⁴⁷ Arch. HG Zuidbroek, Arch. Kerkvoogdij nr. 30.

⁴⁸ Arch. Classis Westerkwartier, nr. 3, 17 en 18 augustus 1614.

161(5?)6 - **Matthias Fabricius**
 1618 (?) was mogelijk reeds 25 april 1615 predikant alhier wanneer hij zonder aanduiding van zijn functie als de ‘welgel.’ Matthias Fabricius als getuige (te Noordbroek) voorkomt.⁴⁹ De synodale acta van 14 mei 1616 noemen hem als (sedert de vorige synode) nieuw ingekomen predikant wiens testimonia nog aan de synode getoond moeten worden. Hij is hier slechts korte tijd in dienst geweest en reeds voor medio 1618 overleden of vertrokken.

1618 - 1630 **Johannes Fabricius**
 wordt 10 september 1618 voor het eerst als predikant (abusievelijk als Friderici) genoemd; de synode besluit dan dat bij de Staten-Generaal hulp verzocht zal worden ter bescherming van zijn belangen in het bisdom Munster. Op 13 september 1618 tekent Johannes Fabricius, predikant alhier.⁵⁰ Blijkens de synodale acta van 24 juni 1619 moet hij zijn examenbescheiden nog aan de synodale deputaten tonen; 21 juni 1620 probeert de synode hem als predikant alhier ‘in sijnes vaders plaitze’. Hij komt voor het laatst hier voor 19 juli 1630.⁵¹

(1631 Op 25 april 1631 wordt door Henricus Bernardi, later predikant te Blijham*, aan de classis een proefpreek alhier verzocht. Op 23 mei 1631 wordt voor Lubbertus Hoisingius (zoon van Johannes voornoemd) een proefpreek verzocht; de classis wenst eerst inzage van het *tesimonium demissionis* van de classis Rolde (hij was in 1629 te Eelde afgezet⁵²); men zie voor hem onder Vierhuizen*.

1632 - 1669 **Johannes Henrici (Franck)**
 zoon van de ‘welgel. Henricus Joannis, koster alhier’,⁵³ wordt voor 4 juni 1632 hier beroepen en na herhaald examen door de classis 15 oktober 1632 toegelaten. Het genadejaar werd voor zijn kinderen verzocht 23 juni 1669. Zijn door de meerderheid der collatoren beroepen zoon Henricus Franck wordt door de classis niet toegelaten. De door de minderheid beroepen Michael Borgesius wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen (als landsheer) geapprobeerd en door de classis 25 maart 1670 toegelaten.

Vicarie

1466 **Hermannus**
 vicarius alhier, wordt genoemd 13 november 1466.⁵⁴

na 1491 **Hermannus Henrici**

⁴⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁵⁰ Arch. Lewe nr. 124, 5v.

⁵¹ Arch. Classis Oldambt nr. 1.

⁵² Romein, *Drenthe*, 46-47.

⁵³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7378, 20 juni 1631.

⁵⁴ Arch. Lewe nr. 611 reg. 34.

vicarius alhier, komt voor na 29 augustus 1491.⁵⁵

1510 **Engbertus Kolters**
perpetuus vicarius alhier, komt met de pastoor en Eppo de Gronynge,
cler. Trai. d., scolasticus, voor 4 november 1510.⁵⁶

1589 **Henricus Stroet**
vicarius alhier, wordt genoemd 11 september 1589⁵⁷.
Bernardus Stroet is omstreeks dezelfde tijd pastoor te Wedde*.

Overige geestelijken

1523 **Wubbo**
Op 9 januari 1523 wordt – zonder nadere aanduiding – hier genoemd
heer Wubbo.⁵⁸

? 1571 **Hillebranth**
Op 12 juni 1571 wordt veroordeeld Gerth Boeles upper Tigge wegens
beledigingen ‘her Hillebranth’ en zijn ‘maget’ Kathrine aangedaan.⁵⁹
Boele uppe Tigge woonde in 1568 te Onstwedde.⁶⁰

? 1589 **Berent**
Op 12 mei 1589 wordt een breuke gecomponeerd wegens ‘schelinghe
mit her Berent to Unsde up de mole’.⁶¹ Gebeurde een en ander op de
molen alhier of stond Berent te Onstwedde?

⁵⁵ Arch. Stadsheerlijkheid nr. 971.

⁵⁶ Arch. Stadsheerlijkheid nr. 943.

⁵⁷ Arch. Stadsheerlijkheid nr. 971.

⁵⁸ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 971.

⁵⁹ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, 1567-1573 (breukregister).

⁶⁰ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, 1570 (hoendergeldregister).

⁶¹ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942.

OOSTBEDUMERWOLDE

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De uit de tiende-elfde eeuw daterende inkomstenregisters van Werden noemen 'Bedero walde'.¹ Ook medio twaalfde eeuw trekt de abdij te Werden nog inkomsten uit 'Bederawalde'.² Volgens Van Kruining verdwijnt Bedumerwolde daarna uit de bronnen. In plaats van een nederzetting zou het ook een ontginningsgebied ten zuiden van Bedum kunnen hebben aangeduid. Het is echter spoorloos verdwenen, volgens haar.³ Naar onze mening is er echter geen reden om aan te nemen dat Oostbedumerwolde niet de voortzetting ervan geweest zou kunnen zijn. 'Asterabederawalde' komt voor in het omstreeks 1450 daterende parochieregister, in de proostdij Usquert met een schatting van drie schilling.⁴ Het parochieregister van 1501 geeft aan *Osterbedewolt annexa Bedum*.⁵ Het is dus inmiddels bij Bedum gevoegd.

De parochie omvatte waarschijnlijk het gebied van de rechtstoel Ter Laan en Reidland. Evenals de rechtstoel Ellerhuizen* viel deze onder de (latere) grenzen van de kerkelijke gemeente Bedum.⁶

De kerkstede van Oostbedumerwolde staat bekend als het 'Kerkhof', gelegen bij de Ellerhuisterweg. Op het betrokken perceel, groot 17½ are, zijn destijds vele geraamten Gevonden.⁷ Een door Van Giffen voorgenomen opgraving heeft geen uitvoering gekregen.⁸

Siemens,⁹ en in diens voetspoor Halbertsma,¹⁰ stellen 'Asterabederawalde' gelijk aan Lutjewolde*. Dat lag echter aan de andere kant van de Kardingermaar en in de proostdij Loppersum.¹¹

¹ Kötzschke, K. III Par. 25, 110; vgl. OGD nr. 10.

² Kötzschke, K. VII Par. 18, 239; vgl. OGD nr. 34.

³ Van Kruining, *Wüstungen*, 40.

⁴ RC I, 104.

⁵ RC II, 9v.

⁶ Siemens, *Atlas*, kaart 17.

⁷ Van Kruining, *Wüstungen*, 43; de locatie aldaar 35, afbeelding 5. Voor de locatie van deze en andere parochies in de omgeving: Roemeling, 'De "Wolde"-parochies'.

⁸ Mededeling H. Weessies te Bedum.

⁹ Siemens, *Toelichting*, 32.

¹⁰ Halbertsma, Terpen II, 193; dezelfde, Bulletin KNOB 1974, 40; echter in een noot daarbij melding makende van een 'old kerkhof' aan de Bedumerzijde van de Kardingermaar vermoedt hij daar (ook) de kapel van 'Bederwolde' en lijkt hij daar de identificatie met Lutjewolde te verlaten; duidelijker in de laatste zin: Bulletin KNOB 1975, 93.

¹¹ Siemens, *Atlas*, kaart 17.

OOSTERDIJK

Bijzonderheden:

Het parochieregister van omstreeks 1450 noemt in de proostdij Leens “Asterdyck” en ‘Westerdyck’, elk met een schatting van vijf schilling.¹ Het parochieregister van 1501 noemt alleen ‘Suerdick’,² thans Zuurdijk* dat volgens Siemens ontstaan schijnt te zijn door samenvoeging van de parochies Oosterdijk en Westerdijk.³ Niet bepaald kan worden of de kerk te Zuurdijk de voortzetting is van die te Oosterdijk danwel van Westerdijk. Het schatregister van 1501 noemt alleen Zuurdijk.⁴ Volgens Van Weerden zou de kerk te Oosterdijk gevonden kunnen zijn in 1826 bij opgravingen van de zogenaamde Rondenborg,⁵ ongeveer 700 meter oostelijk van het huidige Zuurdijk waar puin van baksteen vermengd met tuf werd gevonden. De door hem geciteerde beschrijving van het grondplan van de restanten wijzen echter eerder op een versterking dan een kerk.⁶ Brunsting veronderstelt in 1947 dat het een ‘primitief kasteeltje’ te dateren omstreeks twaalfde eeuw betreft.⁷

Halbertsma twijfelt niet aan het bestaan van een ‘stinswier’ op de Rondenborg; hij wijst er daarbij op dat het ontbreken van menselijke graven de mogelijkheid van een kerkstede uitsluit.⁸

Op situationele gronden komt Hazelhoff tot het vermoeden van een voormalige kerkstede op de plaats van de huidige Hayemaheerd⁹ te Ewer,¹⁰ maar later komt hij op deze veronderstelling terug,¹¹ en zoekt hij een mogelijkheid voor een kerkstede van Oosterdijk te Gayckinge/Ter Borch dat echter onder Warfhuizen ligt.¹²

De kerk te Zuurdijk dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw,¹³ maar zoals gezegd valt niet vast te stellen of het de kerk van het eerdere Ooster- danwel Westerdijk betreft. Voorshands gaan wij van Oosterdijk uit.

¹ RC I, 103.

² RC II, 9.

³ Siemens, *Toelichting*, 24-25.

⁴ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁵ De huidige boerderij Rondenborg bij Zijlma, *Marne*, 102-103, Zuurdijk, boerderij nr. 13.

⁶ Van Weerden, *Westpolder*, 18-19; dezelfde, *Zuurdiek*, 2-3.

⁷ H. Brunsting, Oudheidkundig Bodemonderzoek 1947.

⁸ Halbertsma, *Terpen II*, 192-194.

⁹ Zijlma, *Marne*, 82-83, boerderij nr. 3. Zie over Ewer: Formsma et al., *Ommelander Borgen*, 548.

¹⁰ H. Hazelhoff, Bulletin van de Historische Kring ‘De Marne’ 1974 nr. 1, 118

¹¹ mededeling H. Hazelhoff, 19 november 1975.

¹² Zijlma, *Marne*, 124, Warfhuizen, boerderij nr. 4. Zij vermeldt dat daar schedels en geraamten zijn gevonden. Ter plaatse noemen Formsma et al., *Ommelander Borgen*, 458-459 restanten van een borgterrein waarin kloosterstenen en tufstenen. De mogelijkheid van een kerkstede noemen zij daar niet (in dat geval zou Oosterdijk bij Warfhuizen gevoegd zijn).

¹³ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 391.

OOSTERLEE : parochie?

Bijzonderheden:

In 1223 werd door de toenmalige proost van het klooster te Schildwolde een klooster gesticht in een blijkbaar desolate streek tussen Winschoten en Westerlee, naar welk laatstgenoemd dorp de plaats van het klooster Oosterlee genoemd werd.¹ Onbekend is of hier – ondanks de typering van de lokatie – toch een parochie was (of later kwam) en of derhalve een incorporatie aan de orde was. Overigens wordt nimmer iets vernomen van een parochiekerk te Oosterlee. Het schatregister van omstreeks 1500 noemt alleen Westerlee als parochie, geen Ooster- of Heiligerlee.²

Siemens maakt wel melding van twee kerspelen, Heiligerlee en Westerlee.³ Te Heiligerlee bezat het klooster 1329, te Westerlee 636 $\frac{3}{4}$ deimten land.⁴

Na de Reformatie is blijkbaar getracht de naam Oosterlee weer ingang te doen vinden. Blijkens de synodale acta van 26 april 1598 was kort voordien Hermannus Christophori te Westerlee en Oosterlee beroepen. ‘De kercke to Hilligerlee’ werd 4 december 1597 verkocht.⁵ Niet bekend is of deze kerk voor de inwoners van Heiligerlee als parochiekerk dienst heeft gedaan dan wel of dezen te Westerlee kerken.

¹ Jansen en Janse, *Kroniek Bloemhof* 481 n. 93.

² Alma, ‘Schattingen’, 177.

³ Siemens, *Toelichting*, 41 nrs. 146 en 147.

⁴ Siemens, *Toelichting*, 210

⁵ StA nr. 725.

OOSTERNIELAND

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

De parochie Oosternieland vormt met Rottum (Eelswerd), Zandweer en Oldenzijl één rechtstoel.¹ De kerk dateert uit het midden van de dertiende eeuw,² en is daarmee iets jonger dan die van Oldenzijl*. In 1821 werd de aan de noordzijde van de kerk los staande zadeldaktoeren afgebroken.³ De patroonheilige was **Nicolaas** zoals blijkt uit de naam *Nova terra beati Nicolai* waaronder Oosternieland voorkomt in de parochieregisters van omstreeks 1450⁴ en 1501.⁵ Nicolaas is afgebeeld op het zegel van de pastoor Henricus (1439).⁶

De pastoor had in 1553 28 grazen land in gebruik, de kerk bezat 34 grazen.⁷

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. Het schatregister van 1501 noemt hier één priester.⁸

Pastorie

1410	Siabbrandus Een in 1410 gegoten klok noemt de naam van <i>Dns Siabbrandus</i> . ⁹
1439	Henricus pastoor alhier, zegelt 10 mei 1439. ¹⁰
vóór 1499 ?	Bartolt In 1499 wordt een huwelijksbrief, bezegeld door heer Remmelt te Anloo en 'heer Bartolt to Nijelande' kerkheer, van kracht verklaard door de Etstoel van Drenthe. ¹¹ Niet blijkt of Oosternieland is bedoeld; Westernieland* komt eventueel ook in aanmerking. Van Nijland (Fr.) zijn pastoorsgegevens bekend van 1469-1470 en van 1474 tot ca. 1510; daarbij is geen Bartolt. Remmelt is als pastoor te Anloo bekend van 1469 (1468?) tot 1492.
1504	Alhardus Lenys komt voor 20 mei 1504. ¹²
1530	N.N.

¹ Siemens, *Toelichting*, 64-65.,

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 485.

³ Juk, 'Oosternieland', 45. De toren is afgebeeld op de Avondmaalsbeker uit 1659.

⁴ RC I, 103.

⁵ RC II, 9.

⁶ AKG nr. 304 reg. 184 (met het vrij zeldzame attriboot van het zakje met drie kogels).

⁷ Alma, 'Winsumerzijlvest', 139.

⁸ Alma, 'Schattingen', 175.

⁹ GDW nr. 302 (Enum, volgens overlevering afkomstig uit Oosternieland). Volgens Juk, 'Oldenzijl', 8 kwam de klok in 1823 vanuit Oosternieland te Enum.

¹⁰ AKG nr. 304 reg. 184.

¹¹ Keverling Buisman, *Ordelen*, 316 nr. 5346.

¹² Fotocopie van het origineel in: *Gedenboek 't Zandt*, 86. De verblijfplaats van het origineel kon door ons niet worden vastgesteld. In afschrift: GA, RAG, Hs. in quarto 141 nr. 9.

De rekening over 1530 van de rentmeester van de hertog van Gelre in Groningen bevat een post van kwijtschelding aan ‘den tweek pastoeren tho Oester(doorgehaald: wijtwert) nijelant unde Oestwolt in dat Olde ambt, soe die eyn sijne kerke offgebroecken was und die ander nyet een hadt ...’;¹³ te Oostwold werd in 1530 de kerk inderdaad afgebroken. Mogelijk was de pastoor te Oosternieland van hier verdreven maar daarover is verder niets bekend.

- 1535 **Menno**
(geestelijke, zonder twijfel pastoor) alhier, tekent 6 januari 1535 een mandaat voor afgekondigd af.¹⁴ Het betrokken stuk, een afschrift van een niet bewaardgebleven origineel, geeft aan ‘Niekerk’ maar gezien de volgorde der genoemde plaatsen moet ‘Nielandt’ en dan Oosternieland zijn bedoeld.
- 1543 **Johan Vrije**
pastoor alhier, komt voor 6 maart 1543¹⁵ en nogmaals in dat jaar – voor 27 september.¹⁶ In 1528 is hij prebendaat te Eppenhuisen*, in 1535 vicarius te Leermens*.
- 1562 **N.N.**
wordt tussen 1 mei 1561 en 1 september 1563, waarschijnlijk in 1562, als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor wordt voldaan vier daalder.¹⁷ De naam van de nieuwe pastoor is niet aangegeven.
- 1567 - 1569 **Everardus Henricus**
pastoor alhier, verklaart 10 mei 1569 dan sedert anderhalf jaar als zodanig in functie te zijn en de gebeurtenissen rond de verwijdering der beelden uit de kerk alhier in 1566 derhalve niet te hebben meegemaakt.¹⁸
- 1587/8- 1594 **Goesen Fransen**
pastoor alhier, leent in 214 Emders gulden aan de abdij Oldenklooster, te betalen op 10 augustus 1588; een datum van verzegeling is niet aangegeven.¹⁹ De bepaling inzake het voldoen zal ongetwijfeld op de verschuldigde rente betrekking hebben, in welk geval de transactie in 1587 zal hebben plaatsgevonden. Hij was de laatste pastoor alhier en ontving na de Reformatie alimentatie uit de opbrengsten der geconfisqueerde kloostergoederen: in 1595 ontvangt Goesen, gewezen pastoor alhier, 26 gulden en later – 29 september 1595 – 45 gulden voor een half jaar ‘tractement’, verschenen Lichtmis 1596.²⁰ Eenzelfde bedrag, weer voor een half jaar, verschenen

¹³ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1338.

¹⁴ GA, GAG, nr. vRr 956.

¹⁵ Arch. Ewsum nr. 620 (oud nr. 164).

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 620 (oud nr. 164).

¹⁷ Visitatie 1563

¹⁸ Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, 196.

¹⁹ StA nr. 1814, 48v.

²⁰ StA nr. 2300, 81v en 83.

Midzomer 1596, ontving heer Goesen Frantz in 1596.²¹ Ook daarna genoot hij deze alimentatie.²² Op 19 januari 1598 wordt last gegeven 100 Carolus gulden te betalen welk bedrag Goesen Fransen, gewezen pastoor alhier, levenslang was toegekend.²³ Op 5 mei 1596 wordt voor de Hoofdmannen een zaak van de gewezen Pastor Goesen Fransen tegen een inwoner van Oosternieland behandeld.²⁴

In 1582 was hij vicepastoor* alhier.

Reformatie

1595 - 1599 **Ludolphus Corenpoert**

was zeker 18 november 1595 en toen vermoedelijk reeds enige tijd alhier; toen werd last gegeven hem wegens zijn 'soberen staet' 60 daalder uit te keren.²⁵ Op 6 januari 1598 wordt last gegeven aan Lucas (!) Coerenpoert predikant alhier 20 Carolus gulden te betalen voor twee jaren schoolmeestersdienst, verschenen 30 juni 1597;²⁶ waarschijnlijk is hij derhalve medio 1595 in dienst getreden. De synodale acta van 14 juli 1595 noemen hem 'pastor in Meden' en voordien priester; hij was echter niet voordien pastoor te Uithuizermeeden* maar mogelijk prebendaat. Wellicht heeft hij na de Reformatie enige tijd de dienst te Uithuizermeeden waargenomen doch zeker is dit niet.

Op 18 juni 1599 klaagt hij bij de classis over de last die hij ondervindt van 'de olde Pape H. Hendrick tho Harderwick up die Meden'; nadien vonden wij hem niet vermeld.

Hij kan een zoon zijn geweest van Hieronymus Corenpoert, pastoor te Uithuizermeeden*. Op 28 februari 1629 werd aan Hille Jeronimus Coornpoort jaarlijks 26 Carolus gulden toegekend; de eerste betaling verschenen Midwinter 1629 werd in 1629 of 1630 verricht.²⁷

1604 - 1605 **Abelus Praetorius**

vertoont 21 mei 1604 zijn beroepbrief naar Oosternieland en word dan lid van de classis Middelstum. Hij was alhier beroepen voor 16 april 1604 wanneer hij als predikant te Eenum* wordt gedemitteerd; blijkens de acta van de classis Loppersum van 30 april 1604 blijft hij Oosterwiltwerd* bedienen. Als predikant alhier wordt hij voorts genoemd 15 januari 1605²⁸ en 8 april 1605.²⁹ De combinatie Oosternieland-Oosterwiltwerd wordt ook in 1604 in een rapport van synodale gecommiteerden genoemd.³⁰ Mogelijk slaat de aantekening van 22 april 1605 in de acta van de classis Middelstum *Ferculum suum*

²¹ StA nr. 2301, 52.

²² StA nr. 2302, 198.

²³ StA nr. 527.

²⁴ Arch. HJK nr. 838.

²⁵ StA nr. 526 jo. StA nr. 2300, 82 (aldaar de ordonnantie ten onrechte op 18 oktober 1595 gesteld).

²⁶ StA nr. 527.

²⁷ StA nr. 2339, 523v; de toekenning StA nr. 6, 3554; de uitkering was voordien in het genot van haar zuster Lamme (voor de laatste betaling daarvan aan Lamme weduwe van Harmen Hemmelryck, verschenen Midwinter 1628: StA nr. 2337, 506).

²⁸ Arch. HJK nr. 841.

²⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

³⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

debitum pro loci mutationis dedit Classis Judicio D. Abelus Praetorius op zijn vertrek naar Zandeweer*. In ieder geval voor 10 maart 1606³¹ vertrok hij daarheen. Op 31 maart 1606 verzoekt hij, na wegens de bediening van Oosterwiltwerd door de classis Loppersum gedemitteerd te zijn in het genot vn Oosterwiltwerd te mogen blijven.³²

De synode besluit 7 mei 1606 dat Oosternieland en Oldenzijl* als voren gecombineerd zullen blijven; de combinatie was echter toen van zeer recente datum, namelijk van 1604. Voor het overige wordt verwezen naar Oldenzijl*. De combinatie wordt ook 1612/3 genoemd met de opmerking dat de beide plaatsen op zichzelf te klein zijn om een eigen predikant te onderhouden.³³ De classis had de combinatie – om deze reden – alsnog goedgekeurd 22 juli 1611.

Vicepastoors

1581

Goesen Fransen

Goswinus Franciscus, *vice curatus in Nijlant* wordt genoemd 9 november 1581 bij het overgeven door Hermannus Doccum, abt van Feldwerd, in *sacristia prope Ecclesiae in Rottum* van de resignatiebrief van zijn broer Jodocus Oxius als abt van Rottum en proost van Usquert.³⁴ Waarschijnlijk is hier wel Oosternieland bedoeld, voor wie hij het pastoraat waarnam is niet bekend.

Op 25 augustus 1582 werd een wegens hem uitgebracht mandaat inzake het pastoraat te Marsum* gecasseerd, waarbij vervolgens Joannes Lentinck ‘als eerst Ingeleydede Pastoer’ aldaar voorlopig werd gehandhaafd.³⁵

Hij is later pastoor alhier. Hij was eerder geestelijke in Friesland en is daar laatstelijk in 1569 als vicarius te Ylst* bekend. Hij wordt niet vermeld in de *Conscriptio Exulum*, de lijst van in 1580 uit Friesland uitgeweken priesters.

³¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³² Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³³ Arch. PKV Groningen nr. 44.

³⁴ *Diplomatum belgicorum*, Tom. IV, 679-680.

³⁵ Arch. HJK nr. 54.

OOSTERREIDE

Patroonheilige: onbekend.

Bijzonderheden:

Reide is een zeer oude parochie. De stichting van de kerk alhier zal teruggaan op de abdij te Werden. De 'Werdener Urbare' vermelden dat *Folquard tradidit in Hriadi in Folcbaldesthorpe sex perticas* en een andere schenking door Folquard de Hredi',¹ een en ander te stellen volgens Köttschke omstreeks 910-916?.² Een lijst van inkomsten van deze abdij omstreeks 900 vermeldt reeds *dimidiam virgam* te Fimel³. Köttschke dateert de vermeldingen van inkomsten der abdij te *Redi in Walda 36 arietes* op de tiende-elfde eeuw;⁴ uit de elfde-twaalfde eeuw dateren zijns inziens de vermeldingen van de ontvangst van 6 pallia *De Redi in Walda* en *ad ecclesiam in Rhedi 3 virge, id est 18 pallia*.⁵ Ook medio twaalfde eeuw worden inkomsten der abdij uit *Reide in Walde* vermeld⁶ evenals uit landerijen in *Reiderwalde ... qui jacent in Westercili* (Westerzyl).⁷ Uit het vermelden van deze zyl leidde Naarding af dat reeds medio twaalfde eeuw zijlvesten als organisatievorm voor de ontwatering met behulp van zijlen in dit gebied bestonden.⁸ Osthoff neemt aan dat met het *villa Redan in pago Emisgoa*⁹ niet, zoals Meyer deed, Rhede bij Aschendorp bedoeld is maar Reide of Reiderwolde.¹⁰ Wanneer de parochie Reide is gesticht is onbekend. Gelegen aan de uitmonding van de Ee in de Eems,¹¹ werd deze op een bepaald ogenblik gesplitst zoals ook te Termunten* aan beide oevers van de Ee twee parochies ontstonden. De parochielijst (bedoeld is die van omstreeks 1450) noemt beide plaatsen beide met een schatting van 13 schilling) onder de proostdij Hatzum hetgeen Siemens verwarrend acht; hij tekent ze dan ook binnen de proostdij Farmsum. Echter ook de parochielijst van 1501 rekent zowel Wester- als Oosterreide tot de proostdij Hatzum.¹² Beide waren echter, waarschijnlijk door de waterstaatkundige ontwikkelingen in het Dollardgebied, in wereldlijk opzicht steeds meer op het Oldambt gericht. Reeds in 1441 rekenden zij zich daartoe, blijkens de dijkbrief uit dat jaar.¹³ Ook de schattingslijst van omstreeks 1500 noemt Oosterreide en Westerreide onder het Klei-Oldambt, laatstgenoemd dorp met twee priesters.¹⁴ Een Saksische schattingslijst uit 1509 geeft voor Ooster- en

¹ Köttschke, II Par. 22, 51-52; datering: Köttschke, CXV.

² Zie noot 1.

³ OGD nr. 5.

⁴ OGD nr. 10 (dateert omstreeks 1000); Köttschke, III Par. 6, 96

⁵ OGD nr. 10; Köttschke, III Par. 6, 96.

⁶ OGD nr. 34.

⁷ OGD nr. 34.

⁸ Naarding, 'Toponiemen', 118.

⁹ Köttschke, 60 regel 15.

¹⁰ Osthoff, 'Beiträge', 58-60. Hij dateert de oudste 'Urbar' omstreeks 885 of iets later, het tweede waarin 85% van de afdrachtplichtigen dezelfde namen draagt als in het eerste deel zeker na 892, 'Beiträge', 25-26.

¹¹ Tromp, *Groninger kloosters*, 92. Volgens Siemens waren Oosterreide en Westerreide beide aan de westzijde van de monding van de Reider Ee gelegen omdat rond 1500 Oosterreide onder het Oterdumerzijlvest wordt genoemd, Siemens, *Dijkrechten*, 72 (GA, GAG, R.F. 1500/8; GA, RAG, Hs. in folio nr. 279, 64vlg.) (geciteerd door Tromp, *Groninger kloosters*, 116 noot 97). Op *Dijkrechten*, kaart 6, noemt hij dit water de Beerster Moe en tekent hij beide plaatsen op de zogeheten Landpunt van Reide.

¹² RC II, 12.

¹³ GA, GAG, R.F. 1441.6 (in druk: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 324-326).

¹⁴ Alma, 'Schattingen', 176.

Westerreide een schatting van 23 gulden.¹⁵ Een Gelderse taxenlijst uit 1520 noemt ‘Oestereyd ende Westerreyd’ met 10 gulden schatting en een oppervlakte van 598 grazen.¹⁶ Ook dan worden zij tot het Oldambt gerekend. In de eerste decennia van de zestiende eeuw moet Oosterreide zijn ondergaan, mogelijk reeds voor 1514. Sicke Benninghe spreekt in 1514 van de ‘kercke toe Reyde’ die versterkt was en toen door de graaf van Oostfriesland op de Saksers werd veroverd.

De abdij te Werden bezat het patronaatsrecht van de kerk te Oosterreide.¹⁷ Dit kan er op duiden dat deze de kerk van de eerdere parochie Reide – voor de deling – was. Een inkomstenregister van omstreeks 1230-1270 noemt *In Frisia Ecclesia in Reide solvit marcam*; de kerken te Holtgast en Weener die eveneens aan deze abdij toebehoorden brachten 14 respectievelijk 6 zware denariën op.¹⁸

Wanneer de parochie Reide is gesplitst is niet bekend. In 1256 is echter nog sprake van de kerk te Reide. In dat jaar dragen proost en kapittel van Werden het recht van verlening (*auctoritatem conferendi*) van de kerk over aan de proost van Palmar¹⁹ aldus dat de parochianen *Redenses* het presentatierecht voorbehouden blijft en afstand wordt gedaan van de eis tot betaling van leges. De proost zal de verkiezing leiden, een geëigende sollicitant voorstellen en de gekozenene aan de diocesaanbisschop voor de overname van de zielzorg voorstellen.²⁰ Stüwer tekent hierbij aan dat de oorkonde niet zegt of de overdracht betrekking heeft op een eenmalig geval of voor altijd geldt, merkwaardig voor zulk een belangrijk iets als het collatierecht betreft. De omstandigheid dat het betrokken stuk zich in het Werdener archief bevindt pleit er reeds voor aan te nemen dat de overdracht aan Palmar niet geëffectueerd is. De oorkonde van 1258 laat hieraan nog meer twijfel.²¹ Wellicht trachtte Werden in 1256 nog te redden wat te redden viel want aan de nalatigheid (*neglegencia*) waarvan in 1258 sprake is kan nauwelijks getwijfeld worden.

In 1258 (voor 3 april) beslissen twee kanunniken uit Soest als daartoe door de aartsbisschop te Keulen benoemde scheidsrechters een geschil tussen de bisschop van Munster en de kerk van Werden over de bezetting van de parochiekerk te Reide in die zin dat de *ordinacio* in het ambt van pastoor die de bisschop wegens de nalatigheid van de proost en de kerk van Werden op grond van het hem toekomende recht van devolutie voornemens is, dat wil zeggen het patronaatsrecht, rechtsgeldig de proost en de kerk van Werden toekomt. De bisschop dient dezen te beloven dat hij zich in de toekomst in hun patronaatsrecht aan de kerk van Reide buiten het hem toekomende recht niet zal mengen en de Werdener kerk niet meer in dit opzicht zal lastig vallen. Over de tot de kerk van Reide toebehorende landbezit heeft de kerk van Werden geen verkoopsrecht, doch staat het de bisschop vrij de vervreemde akkers door zijn geestelijke autoriteit de kerk van Reide *ab occupatoribus* terug te geven.²² Bisschop Otto van Munster bevestigt 3 april 1258 deze arbitrale uitspraak.²³ Stüwer tekent hierbij aan dat door arbiters wordt uitgesproken dat de door Münster ‘ingesetzte’

¹⁵ HStA Dresden, Friesländische Sachen, Loc. 8194, Friesländische Steuersachen 1502-1514, 63v.

¹⁶ NA, Arch. ACB nr. 925.

¹⁷ Zie het volgende.

¹⁸ Kötzschke, IX, Par. 311, 310.

¹⁹ Palmar was een omstreeks 1204 gesticht premonstratenzer klooster dat uiteindelijk in de Dollard is ondergegaan. De goederen ervan werden in 1447 door de abten van de kloosters Wittewierum en Dokkum gedeeld. Naar het schijnt zijn de gebouwen in de jaren 1509-1511 geheel door het water verzwolgen, Tromp, *Groninger kloosters*, 54.

²⁰ HStA Düsseldorf, Stift Werden, oorkonde nr. 60.

²¹ Stüwer, ‘Besitzgeschichte’, 59.

²² HStA Düsseldorf, Stift Werden, oorkonde nr. 64.

²³ HStA Düsseldorf, Stift Werden, oorkonde nr. 62.

pastoor door Werden erkend moet worden, de bisschop echter het bestaande patronaatsrecht dient te bevestigen.²⁴ De *neglegencia* waarvan sprake is, zal verband houden met het sterke – economische en disciplinaire – verval in de dertiende eeuw in Werden. De Werdener kerk te Reide verdwijnt na 1258. Oosterreide en Westerreide komen nadien met eigen parochiekerken voor waarbij Oosterreide de voortzetting is van Reide.²⁵

Tussen 1272 en 1277 beklagen de inwoners van ‘Asterreyde’ en alle Reiderlanders (*tota universitas terre Reydensium*) zich er bij proost Otto van Werden over dat onder zijn voorgangers de kerk te Oosterreide door vier generaties van vader op zoon zonder pauselijke dispensatie en met heimelijk gedogen van de bisschop van Munster en zijn officialen overgedragen werd. Bovendien heeft degene die zich nu voor legitieme pastoor uitgeeft, een gehuwde leek, twee parochiekerken onder zich, een in Leer (‘Lhare’) waarin hij ook het ambt van aartsdiaken uitoefent,²⁶ de andere te Oosterreide waarin hij voor de waarneming van de geestelijke plichten ongeschikte leken heeft aangesteld die zij onder ontering van de overleden competente bisschop Gerhard van Munster in bezit genomen hebben. Verder hebben zij, om hun eigen schulden te delgen, kerkengoederen verpand. Wanneer niet spoedig de kerk te Oosterreide hulp geboden wordt, zal haar spoedig alle landbezit ontvreemd zijn. Daarom verzoeken de klagers de proost van Werden aan wie het patronaatsrecht over de kerk te Oosterreide toekomt, de waardige priester Haro, brenger van het schrijven aan de proost, aan bisschop Everhard van Munster als pastoor te Oosterreide te presenteren opdat de kerk in een meer waardige toestand terugkeert.²⁷ Stüwer ziet de stoot tot het verzoek in 1272-1277 in kloosterkringen waar verzet rees tegen het door Munster getoleerde lekenbezit van kerken, dekenaten enzovoorts.

Reeds in 1233 overwoog Werden het Friese bezit af te stoten,²⁸ maar heeft daarvan toch afgezien. In 1282 (83) (2 januari) verkocht Werden aan de bisschop van Munster al zijn bezittingen in Drenthe en Friesland, dat wil zeggen de Ommelanden en Oostfriesland. Daaronder bevinden zich *bona nostra in Asterreyde, in Winzum, in Gernewart et in Federwart cum jure patronatus ecclesiarum* ...²⁹ De bisschop draagt 29 mei 1284 de goederen te Holtgast en Winsum met het patronaat van de kerken aldaar over aan de johannieter commandij te Steinfurt.³⁰ Mogelijk is dit ook geschied met de kerk te Oosterreide en is het patronaatsrecht daarvan later overgegaan op het johannieter klooster te Oosterwierum. Stukken daarover zijn echter niet bekend.

²⁴ Stüwer, ‘Besitzgeschichte’, 59-60.

²⁵ Stüwer, ‘Besitzgeschichte’, 60.

²⁶ Wat hier bedoeld is met aartsdiaken is niet duidelijk. De Munsterse landen in Friesland vormden als geheel één aartsdiakonaat. Een *Johannes dictus de Rethe* komt van 1265 tot 1267 als *prepositus* voor (WUB III. 387, 390, 398, 410 Nr. 748, 758, 768, 795), als Frisie archidiaconus 1269 (WUB III 435, Nr. 838), Johannes van Rhede *prepositus* 1269 (WUB III 440, 441, 442, Nrs. 840, 841, 844), als *Frisiae archidiaconus* 1269, 1271 (WUB III 434, Nr. 833; 459, 469, Nrs. 877, 901), 1271 *prepositus* 1271, OUB III 697, Nr. 431) (alles naar Krüger, *Archidiakonat*, 25). Johannes de Rethe had blijkbaar geen andere prelatuur. Hij verruilde tussen 1271 en 1276 de waardigheid van *iudex ordinarius Frisiae* met het ambt van aartsdiaken te Vreden: in 1277 komt *Joannes dictus de Rethe* voor als kanunnik van de Domkerk te Munster en aartsdiaken van Vreden (WUB III 134, Nr. 1032). Is met ‘Rethe’ Reide of Rheden bedoeld?

²⁷ HStA Düsseldorf, Stift Werden, oorkonde nr. 65. Proost Otto werd 1277 tot abt van Werden gekozen, bisschop Gerhard van Mark fungeerde van 1261 tot 1272, zijn opvolger Everhard van Diest van 1272 tot 1301. De vier oorkonden (nrs. 60, 64, 62 en 65) afgedrukt door Stüwer, ‘Besitzgeschichte’, 57vlg. Regesten – waarvan het aangehaalde de vertaling is – in OUB III nrs. 40, 42, 43, 54.

²⁸ Blijkens een stuk van 1 mei 1243, HStA Düsseldorf, oorkonde nr. 48 (Stüwer, ‘Besitzgeschichte’).

²⁹ OGD nr. 158.

³⁰ OGD nr. 164.

Een pastoor te Oosterreide werd in de tweede helft van de veertiende eeuw commandeur van dit klooster.

Pastorie

1272/1277	Haro wordt tussen 1272 en 1277 door de parochianen voorgesteld als pastoor alhier. ³¹ Of hij het pastoraat heeft verkregen is niet bekend.
vóór 1377	Uneco wordt 29 juli 1377 genoemd als commandeur van Oosterwierum met de vermelding <i>quondam rector ecclesie in Astierreyde</i> . ³²
1441	Ocke komt als pastoor alhier voor 16 februari 1441. ³³

Vicarie

In 1501 wordt een vicarie vermeld.³⁴ De schattingenlijst van omstreeks 1500³⁵ vermeldt geen aantal priesters alhier (maar doet dat ook niet onder Woldendorp).

³¹ HStA Düsseldorf, Stift Werden, oorkonde nr. 65.

³² OGD nr. 657.

³³ GA, GAG, R.F. 1441/6.

³⁴ RC II, 12.

³⁵ Alma, 'Schattingen', 176.

OOSTERWOLDE

Patroon:

Bijzonderheden:

Op 18 oktober 1249 geven de twee prefecten van Groningen een verklaring in een geschil tussen het klooster Essen en de ingezetenen van Kropswolde waarbij onder meer aanwezig zijn een (of twee) parochi(a)nen *de Asterwalda et de Haren et de Lare*.¹ Op 8 april 1285 wordt uitspraak gedaan in een geschil tussen het klooster Aduard en de *homines de Osterwalde et Gha*.² Driessen³ en later Gosses⁴ verstonden onder ‘Osterwalde’ Duurswold. Van de *communitates d’Osterwolt et Gho* met de Achtzjilvesten is sprake in een geschil met het klooster Aduard in 1364.⁵ ‘Asterwalde’ was blijkbaar in 1249 nog een parochie. Deze kan kort daarop zijn gesplitst in Middelbert* en Engelbert*. Deze worden in een lijst uit 1406 van tot het dekenaat Drenthe behorende parochies ‘Middenwolde’ en ‘Engerwolde’ genoemd.⁶ Mogelijk behoorde in de dertiende eeuw ook Westerbroek hier nog bij. De parochies Middelbert en Engelbert komen voor het eerst in 1323 voor.⁷ De splitsing zal dus tussen 1249 en 1323 kunnen hebben plaatsgevonden. Het koor van de kerk te Middelbert* dateert mogelijk nog uit de twaalfde eeuw. Het kerkgebouw van Engelbert* is jonger. Middelbert kan dus de oorspronkelijke parochie Oosterwolde zijn geweest.

De vraag rijst in hoeverre ‘Asterwalde’ identiek kan zijn aan ‘Threntawalda’, het ten oosten van de Hunze gelegen deel van het Gorecht. De Kroniek van Wittewierum vermeldt dat in 1259 de bisschop met de Drenten gewapenderhand wilde optrekken tegen ‘iiii parochias de Threntawalda’.⁸ Grommers wijst er op dat deze parochies ten oosten van de Hunze moeten hebben gelegen.⁹ De Cock verstaat er onder Noorddijk, Middelbert, Engelbert en Westerbroek.¹⁰ Volgens hem viel Kropswolde buiten Drentherwolde.¹¹ Het is echter de vraag of dat zo is. Indien men zou aannemen dat ‘Asterwalde’ in 1259 nog niet gesplitst was in Middelbert en Engelbert, komt men uitgaande van Noorddijk, ‘Asterwalde’, Westerbroek en Kropswolde inderdaad tot vier parochies voor dit gebied dat later Wold heet. In dit verband is de ontwikkelingsgeschiedenis van dit gebied van belang. De Cock wijst er op dat

¹ OGD nr. 112.

² OGD nr. 168.

³ Driessen, *Monumenta*, 45.

⁴ Gosses, ‘Bisschop van Utrecht’.

⁵ OGD nr. 527.

⁶ Siemens, *Toelichting*, 42-43.

⁷ OGD nrs. 276 en 277.

⁸ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 394-395.

⁹ Grommers, ‘Wold en Go’, 92-03. Hij acht Drentherwolde en ‘Asterwalde’ wel synoniem zij het dat ‘het niet met zekerheid is uit te maken of aan de oostkant van de Hunze naast een (noordelijk) Drentherwolde niet een (zuidelijk) Asterwalde werd onderscheiden (op. cit., 94) en dat het denkbaar is dat ‘Drentherwolde’ voor de dertiende eeuw de naam van een groter gebied was dan alleen dat van de karspelen ten oosten van de Hunze en dat eenmaal de gehele kop van Drenthe die naam droeg. Ook de naam Go kan aanvankelijk op een groter gebied hebben geslagen, bijvoorbeeld het gebied van de oerparochie Groningen (ibid., 95).

¹⁰ De Cock, ‘Wold’, 57. De Cock, ‘Wold’, 57, op grond van OGD nr. 330, 21 januari 1332 *homines de Threntawalde*, ... *De Crepeswolde et de Gho*. Kropswolde* is als parochie reeds vrij vroeg van Noordlaren* afgescheiden. Dat het niet tot Drenthe gerekend werd lijkt ons – gezien de filiaalrelatie tot Noordlaren – uiterst onwaarschijnlijk.

¹¹ Zie hierboven noot 10.

Noorddijk is ontgonnen vanuit Groningen, Middelbert vanuit Helpen (Helpman), Engelbert vanuit Haren, Westebroek vanuit Onnen en Kropswolde vanuit Noordlaren.¹² Helpman en Onnen hebben zich niet tot parochies kunnen ontwikkelen en behoorden kerkelijk tot Haren*. Aldus is vanuit de oerparochie Haren met het daarbij behorende 'woldgebied' een parochie Oosterwolde ('Asterwalda') denkbaar waarvan eerst Westebroek is afgesplitst en waaruit later Middelbert en Engelbert ontstonden. In dat geval zou 'Asterwalda' niet het gehele gebied van 'Threntawalda' omvatten.

¹² De Cock, 'Wold', 64. De voormalige grens tussen de parochies Groningen en Haren zullen zijn samengevallen met de grens tussen de stadsjurisdictie en het Gerecht van Selwerd (Siemens, *Atlas*, kaart 17), derhalve noordelijker hebben gelegen dan op de kaart der kerspelgrenzen is aangegeven (Ibid., kaart 5). De Cock legt deze oude zuidgrens van Groningen nog noordelijker (De Cock, 'Wold', 64); de grens tussen de parochies Noorddijk en Middelbert zou in het verlengde daarvan liggen (Ibid., jo. Siemens, *Atlas*, kaart 5).

OOSTERWIJTWERD

Patroon: **Vincentius** (en **Maria**?)

Bijzonderheden

De kerk behoort tot de oudste bakstenen kerken van Groningen en kan al vóór 1200 zijn ontstaan.¹ Hout in de kap van de kerk is dendrochronologisch gedateerd op 1237 +/- 5.²

Volgens Mijleman was de kerk gewijd aan Maria.³ In een suppliek uit 1472 is echter sprake van de ‘*par. eccl. S. Vincentii Oosterwydwert Mon. d.*’.⁴

De kerk behoorde sedert een onbekend tijdstip aan de johannieter orde, aanvankelijk aan de commanderij daarvan. Sedert de incorporatie daarvan in de commanderij te Oosterwierum tijdens het 23 augustus 1476 gehouden kapittel te Warffum behoorde de kerk toe aan de Oosterwierumer commanderij die toen reeds een jaar het beheer voerde over die te Oosterwijtwerd dat beschouwd werd als een voorwerk van de commanderij te Dünebroek.⁵

Op 18 september 1466 komt nog ‘broder Gheerliff des convents to Oosterwydwert’ en kellenaar daarvan voor voor wie de commandeur te Wijtwerd zegelt.⁶ In 1472 is een priester van de commanderij alhier ook pastoor te Oosterwijtwerd.⁷ Met de kerk alhier is bedoeld de *ecclesie prope oppidum Dam* waarvoor Oosterwierum jaarlijks twee gulden moet betalen aan de Balier van Steinfurt.⁸ Onder het landbezit van Oosterwierum wordt in 1595 genoemd ‘(Goesen Hindricks) (gebruikt) 50 gr. dies gagiert oft holt een pastoor ofte predicant thoe Oosterwytwert ende enige andere swaricheyden de Osterwerum staen te dragen’. Dezelfde Goesen Hindricks gebruikt ook land te Hoexmeer.⁹

Het is niet bekend of de pastoors alhier na de incorporatie bij Oosterwierum johannieters waren.

Op 17 december 1595 wordt door de Staten van Stad en Lande bepaald dat het patronaatsrecht van de commandeur van Oosterwierum terzake de benoeming van een predikant te Oosterwijtwerd waartoe hij volgens kerkorde verplicht is onverkort zal blijven.¹⁰ Bij de beschrijving van de schulden van de commanderij Oosterwierum in augustus/oktober 1609 wordt onder meer ingebracht een rekening wegens reparatie van kerk, kloktoren en weem te Oosterwijtwerd.¹¹

Pastorie

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 487.

² Bulletin KNOB 2000, 81-83.

³ Mijleman, ‘Ommelands Eer’, 56.

⁴ RPG VI, 465-466, nr. 3458. (Vaticans Archief PA 20, 122r).

⁵ AKG nr. 218 reg. 602 (actum de dato 23 augustus 1476). De incorporatie komt niet voor in het parochieregister van 1501, RC II, 10v.

⁶ Arch. Ewsum nr. 77 (oud nr. 12 reg. 55).

⁷ RPG VI, 465-466, nr. 3458 (Vaticans Archief PA 20, 122r).

⁸ Van Winter, *Sources*. Deze post ook Wiersum en Le Cosquino de Bussy, ‘Visitatie-verslagen’, 259. Daaraan gerefereerd door De Meyer, ‘De gedenksteen’, 21 noot 1 die een verband mogelijk acht tussen deze vermelding en de overlevering dat de conventen Oosterwierum en Appingedam O.E.S.A. zouden hebben geruild.

⁹ GA, GAG, R.F. 1598/ 18; in druk: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, XLV (1924) 17. Het pastorieland van omstreeks 50 grazen wordt ook vermeld in 1612 en weer – dan als te verhuren – 12 januari 1629 (StA nr. 6, 3532v).

¹⁰ StA nr. 1.

¹¹ Arch. HJK nr. 1328, 105.

- 1406 **Ytke**
Heer Ytke van Wytwerd zagelt 21 maart 1406 met enkele abten en verschillende andere geestelijken (pastoors) het seendrecht van Loppersum;¹² met Wytwerd is hier dan dus Oosterwijtwerd bedoeld
- 1472 **Sippe Yponis**
Sippo filius Yponis Boyens, presb. prof. o. hosp. s. Joh. domus in Oosterwydwert Mon.d. et rect. par. eccl. s. Vincentii in Oosterwydwert Mon. d. heeft een leek dodelijk verwond; hij verzoekt pauselijke toestemming zijn diensten te mogen blijven doen.¹³
- 1516 ? **Geert van den Dam**
Noordhuis veronderstelt dat de 15 juli 1516 als priester van de commanderij Oosterwierum vermelde Geert van den Dam de namens Oosterwierum dienstdoende pastoor te Oosterwijtwerd was.¹⁴
- 1568 **Berndt**
pastoor alhier, komt voor 14 november 1568.¹⁵
- 1582 **Henricus Nicolai**
wordt als pastoor alhier genoemd in het verslag van de kort na 15 april 1582 gehouden visitatie van pastoors in de proostdij Loppersum.¹⁶

Reformatie

Op 16 januari 1596 worden de pastorielanden alhier vrij van pacht verklaard ‘tot profit eenes Pastoris aldaer’.¹⁷ Een predikant is hier echter eerst in 1602 bekend.

- 1602 - 1606 **Abelus Praetorius**
wordt 23 april 1602 voor het eerst als predikant alhier genoemd.¹⁸ Hoe lang hij hier toen reeds stond kon niet worden vastgesteld. Waarschijnlijk was hij reeds voor de Reductie van Groningen in deze streken: 5 februari 1596 wordt last gegeven aan Abelus Praetorius als voormond over het kind van Focke Deters twee jaren rente uit het klooster Feldwerd te betalen.¹⁹
Hij bdiende ook Eenum* en werd 16 april 1604 classicaal gedemitteerd als predikant aldaar wegens beroep naar Oosternieland*. Blijkens de classicale handelingen van 30 april 1604 zal hij Oosterwijtwerd blijven bedienen. Een door synodale gecommiteerden in 1604 uitgebracht rapport vermeldt dat Oosternieland en Oosterwijtwerd zijn

¹² GA, Hs in quarto 122, 65.

¹³ RPG VI, 465-466 nr. 3458 (Vaticaan Archief PA 20, 122r).

¹⁴ Noordhuis, *De Johanniters in Groningen*, 61; *De Johanniters in Stad en Lande*, 53 (cit. AKG nr. 221 reg. 972’).

¹⁵ GA, GAG, nr. vRr 662.15.

¹⁶ Arch. HJK nr. 589.

¹⁷ Arch. HJK nr. 838, 200.

¹⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

¹⁹ StA nr. 526 (voor de ordonnantie) jo. StA nr. 2300, 75v (voor de betaling).

gecombineerd.²⁰ Op 31 maart 1606 wanneer hij inmiddels predikant te Zandeweer* is geworden, verzoekt hij in het genot van Oosterwijtwerd te mogen blijven om zijn zoon te kunnen laten studeren.²¹ Het verzoek werd niet terstond ingewilligd. Praetorius wenste daarbij dat een naburig predikant de dienst zou waarnemen. De classis wil eerst het oordeel van de ingezetenen; 28 april 1606 gaat de classis ermee accoord dat Banius de kerk bedient en Praetorius de opkomsten behoudt mits de collatoren en de Staten hiermee instemmen. Op 19 januari 1608 zegt Praetorius, predikant te Zandeweer*, land te Oosterwijtwerd op.²² Op 14 maart 1608 is sprake van het treffen van voorzieningen inzake Oosterwijtwerd gezien het vertrek van Praetorius naar Zandeweer (en dat van Banius naar Hellum, hoewel dat niet is vermeld). Op 4 april 1608 compareren in de classis de volmachten van Oosterwijtwerd en Abelus Praetorius die wensen te accorderen opdat de gemeente zonder zijn ‘insperinge unnde contradictie’ een eigen predikant kan beroepen die hen *per vices* kan bedienen. Aangezien partijen niet tot overeenstemming kunnen komen vragen zij het oordeel van de classis die daarop bepaalt dat aan Praetorius 50 daalder moet worden betaald waarop deze de bescheiden van de kerk aan de volmachten overgeeft. Op 4 december 1609 ontving hij nog 45 gulden wegens zijn pretentie van bediening alhier;²³ het bedrag komt ten laste van de commanderij van Oosterwierum en wordt voldaan aan het Fraterhuis te Groningen als kostpenningen voor zijn zoon.

1606 - 1608 **Henricus Banius.**

predikant te Garrelsw eer* is, blijktens de classicale acta van 28 april 1606 aangezocht mede Oosterwijtwerd te bedienen. Hij werd in maart 1608 beroepen naar Hellum*.

(1608 **Joannes Egberti**

predikant te Leermens*, is blijktens de classicale acta van 20 juni 1608 gekozen om Oosterwijtwerd naast Leermens te bedienen aangezien de collatoren en kerkvoogden te Enum en ook die te Leermens de permutatie van Enum met Oosterwijtwerd afwijzen verzoekt de classis hem zich weer van Oosterwijtwerd te ‘bevrien’.

Waarschijnlijk kwam de bediening daarna aan de opvolger van Banius te Garrelsw eer*. De gemeente alhier beklagt zich 8 mei 1610 bij de synode erover dat de gecommitteerden tot de kloostergoederen voornemens zijn de pastoriegoederen te verminderen. Zij verzoekt de synode naar vermogen hiertegen maatregelen te nemen. De synode besluit een intercessie te richten tot voornoemde gecommitteerden en dringt er verder bij de classis Loppersum op aan de gemeente dringend te bewegen naar een goed predikant om te zien en deze aan de gecommitteerden voor te stellen. Blijkens een mededeling van 29 januari 1612 bedienen de predikanten te Ten Boer, Wittewierum en Garrelsw eer bij toerbeurt Oosterwijtwerd.²⁴ Op 7 mei 1612 wordt

²⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

²¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

²² Arch. HJK nr. 843.

²³ StA nr. 2313, 455 jo. StA nr. 530.

²⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

namens het karspel aan de synode raad en hulp verzocht om een eigen predikant te verkrijgen. Desgevraagd wordt meegedeeld dat de gemeente kan beschikken over 50 grazen vrij pastorieland; zo de gemeente hierover de effectieve beschikking kan krijgen zal de synode de provincie een eigen predikant verzoeken. Op 9 juni 1612 verzoeken Reint Alberda van het Zandt en de zijnen aan de Hoofdmannen te bewerken dat de gecommiteerden tot de kloostergoederen met hen, eisers, een predikant te Oosterwijtwerd kiezen. De gedaagden, de genoemde gecommiteerden, stellen daartegen dat Oosterwijtwerd is gecombineerd met Garrelsweer* en verklaren zij dat een predikant van de opkomsten van de pastorie niet kan leven zonder tractement van de provincie te genieten waartoe gecommiteerden voornoemd zich niet geautoriseerd voelen. Naar hun mening komt de collatie aan de provincie toe. Overigens verklaren zij zich geenszins te verzetten tegen de gedachte te Oosterwijtwerd een predikant te beroepen. De Hoofdmannen remitteren de zaak aan de provincie.²⁵ Oosterwijtwerd bleef echter gecombineerd met Garrelsweer*.²⁶ Op 17 mei 1614 komt de combinatie weer in de synode ter sprake. Op 9 mei 1615 besluit de synode dat de combinatie ‘vor ditmael’ niet opgeheven kan worden. Tot 1640 bleef deze situatie bestaan: op 17 april 1640 willigen de Staten van Stad en Lande het verzoek van de ingezetenen hier in de combinatie met Garrelsweer te vervangen door een regeling waarbij de predikanten te Garrelsweer en Enum beurtelings de dienst alhier zullen vervullen; de opkomsten der pastorie zullen zij gelijkelijk verdelen.²⁷ De regeling werd getroffen na het overlijden van

1612 - 1638 **Anthonijs Frederici Leorius**

die 18 april 1608 van Roden naar Garrelsweer werd beroepen.²⁸ Hij zal later de bediening van Oosterwijtwerd hebben verkregen – in ieder geval bediende hij de gemeente alhier in 1612 (zie boven). Zijn overlijden wordt de classis bericht 3 december 1638.

Op 18 oktober 1653 staan Gedeputeerde Staten voor ditmaal de combinatie toe van Oosterwijtwerd (classis Loppersum) met Jukwerd* (classis Appingedam) nadat deze plaats van Krewerd* is gescheiden, onder de voorwaarde dat Oosterwijtwerd te zijner tijd weer onder de classis Loppersum gebracht zal worden.²⁹ Eerder, op 13 januari 1653, was door Gedeputeerde Staten bepaald dat de predikant te Wirdum* ook Oosterwijtwerd zal bedienen in stede van bediening door de predikant te Leermens.³⁰ De predikant Rudolphus Folckers legde daarna 14 maart 1653 zijn beroepbrief voor Oosterwijtwerd aan de classis over doch overleed op 11 april 1653 voor de bevestiging.³¹

²⁵ Arch. HJK nr. 847, 170-170v.

²⁶ Arch. PKV Groningen nr. 40, Calendas Februarii 1613.

²⁷ Arch. Farmsum nr. 60.

²⁸ Arch. Farmsum nr. 59.

²⁹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁰ StA nr. 129.

³¹ Arch. Classis Loppersum nr. 2.

OOSTUM

Patroonheilige: **Jacobus de Meerdere**

Bijzonderheden:

De kerk dateert uit het midden van de dertiende eeuw, de toren uit de veertiende eeuw.¹ De toren verving de meest westelijke travee van de kerk. De oorspronkelijke afmetingen daarvan waren omstreeks 18 x 6 meter. Sporen van oudere bouwwerken worden niet vermeld.²

De kerkpatroon was Jacobus de Meerdere, afgebeeld op het zegel van de pastoor Johan Hughens (1497).³

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. De schattingslijst van omstreeks 1500 vermeldt voor hier één priester.⁴ Het pastorieland besloeg in 1540 46¼ grazen.⁵

Pastorie

1497	Johan Hughens Op 27 november 1497 zegelt 'heer Johan Hughend to Oostem' een akte waarbij de pastoor te Wierum een rente koopt; blijkens het zegelrandschrift S DNI IOHANIS CUATI I O' was hij pastoor alhier.⁶
1535	N.N. betaalt in 1535 aan de officiaal Mumme 4 mark 4 stuiver <i>ad comput. pro Investura obtinendi</i>.⁷
1561/3	N.N. wordt tussen 1 mei 1561 en 1 september 1563 geïnstitueerd als pastoor alhier, waarschijnlijk in 1563. Voldaan werd hiervoor twee daalder. Een naam wordt niet vermeld.⁸
1569	Johan van de Moer pastoor alhier, ontvangt tussen 17 en 30 augustus 1569 op zijn verzoek 'voer syn trwwe denst ende vlijth verleden ijaere LXVIII in de beschrijvinge der borgeren schulde an de Overlansche knechten, ende voert int bletten der walen, ende anders gedaen bedacht worden' van de stad Groningen zes daalder.⁹ Ook in eerdere jaren had hij diensten verleend aan de stad Groningen: 25 augustus en 4 december 1565 werd door Johannes Morenius voor kopieerwerk betaald.¹⁰ Ook 9 april 1566 ontving Johan van der Moer betaling uit dien hoofde, vervolgens 27

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 489.

² Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 1973, 98.

³ Arch. GPK nr. 198 reg. 451 (het platgedrukte zegel vertoont een persoon met grote hoed zonder zichtbare attributen).

⁴ Alma, 'Schattingen', 177.

⁵ Alma, 'Schatregister', 82.

⁶ Arch. GPK nr. 198 reg.451.

⁷ Visitatie 1535.

⁸ Visitatie 1563.

⁹ Rekeningen stad Groningen, 1569, diverse uitgaven.

¹⁰ Rekeningen stad Groningen, 1565, diverse uitgaven.

april 1566 voor ‘dat he der Damsteren reprochenn geschreven’ heeft. Heer Johan van den Moer ontving 30 juli 1566 acht daalder voor zijn trouwe dienst en ‘oeck gedane onkosten in verdeenginge des leens van Sunth Antoennijs to Eenrum’. Volgens zijn op 28 juni 1566 overgegeven verzoek. Nogmaals voor kopieerwerk wordt heer Johan van den Moer betaald 25 november 1566.¹¹ Of hij toen reeds pastoor alhier was is niet vast te stellen. Een Johan van de Moer is in 1563-1565 kapelaan op Ewsum onder Middelstum* en poogt in 1567 vicarius te Vries te worden.

vòòr 1572

N.N.

Op 7 mei 1572 spreken de Hoofdmannen de vroegere ‘kockmaget’ (nu gehuwd met Garbrand Eltkens) van de nu overleden pastoor te Oostum vrij ‘van der ansprake der schulden by des opgemelten heren pastoers levende angelecht, als daer Lamme Ellinges de wedve hoer over ansprekende weer’.¹²

1583- ca 1591 **Appolonius**

pastoor te Oostum, wordt 9 mei 1583 voorzien met de vicarie te Godlinze* waarover geschil was ontstaan.¹³ Hij overleed voor 8 mei 1591.¹⁴ Hij bleef blijkbaar pastoor te Oostum hetgeen valt te concluderen uit de last, 9 april 1592 door de Hoofdmannen gegeven aan een inwoner van Oostum terstond aan Jasper Marsema als transport hebbende van Almer Abels de aan wijlen Appellonius, gewezen pastoor te Oostum, ‘geloeft’ landhuren te betalen.¹⁵

Apollonius Petri was sedert 1546/7 vicarius van de Hubertus- en Johannes Baptistavicarie in de kerk te Rotterdam, nam in 1554 en 1556 de vacante pastoorsplaats aldaar waar, bleef daarna als capellanus te Rotterdam wonen en werd in 1561 pastoor te Hillegersberg.¹⁶ In 1568 presenteerde de graaf van AreMBERG als heer van Capelle bij Rotterdam hem als pastoor te Capelle, blijkbaar tevergeefs.¹⁷ Wanneer hij naar de provincie Groningen is gekomen blijkt niet.

Reformatie

1597 - 1601

Michael Toxites

wordt 13 april 1597 genoemd als predikant in de classis Westerkwartier;¹⁸ de classicale handelingen van 2 mei 1597 noemen hem Arnswaldiensis. Hij was vanaf 1589 praeceptor aan de Latijnse school ter A te Groningen; blijkens de rekeningen van de stad Groningen over 1589, 1590, 1591 ontving hij als *sextanorum et quintanorum praeceptor ter Ae* (derhalve van de laagste klassen) jaarlijks 40 Rijnse gulden à 30 stuiver in twee termijnen, verschijnend

¹¹ Rekeningen stad Groningen, 1566, diverse uitgaven.

¹² Arch. HJK nr. 53, 133 en 135.

¹³ Arch. HJK nr. 54, 338.

¹⁴ Arch. HJK nr. 56.

¹⁵ Arch. HJK nr. 57, 51v.

¹⁶ Ten Boom, *Rotterdam*, 117.

¹⁷ Ten Boom, ‘Duyfhuys’, 198-199.

¹⁸ Acta synodes Groningen.

St. Michiel en Pasen, alsmede 20 Ridder gulden van de kerkvoogdij.¹⁹ Het tractement, verschenen Pasen en St. Michiel 1592, werd aan zijn opvolger betaald.²⁰

Waarheen hij toen is gegaan is onbekend. Een Toxites (voornaam niet aangegeven) is in 1593 schoolmeester te Burum; op 19 mei 1593 wordt last gegeven hem 30 goudgulden gage, per mei verschenen, uit te betalen. Hij is daar niet meer 7 augustus 1594.²¹

Hij bediende ook Wierum*. Graaf Willem Lodewijk bericht 17 april 1599 Michael Toxites, predikant te Oostum, in Drenthe te hebben beroepen.²² Toxites was waarschijnlijk in 1599 te Gasselte doch bleef daar zeker niet lang omdat Judocus Vossius in 1600 te Gieten en Gasselte kwam.²³ Op 3 maart 1600 wordt de waarneming te Oostum en Wierum geregeld in verband met een reis van Toxites naar zijn vaderland. Hij geeft dan desgevraagd aan de classis te kennen te Oostum te zullen blijven en af te zien van het preken in Drenthe hetgeen hij voordien meermalen had gedaan. Blijkbaar keerde hij terug naar Oostum maar blijkens een mededeling van 22 mei 1601 kwamen Oostum en Wierum te vaceren. Op 6 september 1601 ontvangt Toxites, predikant alhier, een classicaal getuigschrift over leven en leer; waarschijnlijk is hij kort daarop vertrokken. In 1602 wordt bepaald dat Oostum voor een jaar met Garnwerd* zal worden gecombineerd.²⁴

Mogelijk is hier na zijn vertrek beroepen

(1601 ?

Rudolph Uterwijck)

wiens testimonia door Thomas Stalmannus, predikant te Garnwerd*, aan de classis worden vertoond 21 september 1601 en in orde worden bevonden; niet is overlegd is zijn *testimonium examinis*. Nadien wordt over Uterwijck niet meer gesproken.

Hij stond te Wons en Engwier en verplichtte zich 18 augustus 1601 wegens moeilijkheden Friesland tegen mei eerstkomende te verlaten. Hij herhaalde deze belofte 26 april 1602,²⁵ waarbij blijkt dat hij getracht heeft in (de provincie) Groningen beroepen te worden. Wegens zijn armoede wordt hem toegestaan tot Martini eerstkomende te mogen blijven; 30 augustus 1602 is Wons vacant.²⁶ Reeds 30 maart 1602 zond de stadhouder hem naar Diever, kwam echter daar niet maar voor 28 juli 1602 naar Koekange, vertrok vandaar voor 1 november 1602 naar Staphorst, verkreeg daar emeritaat in 1617 en overleed in 1622.²⁷ Uterwijck stond in 1588 te Itens, ging eigener beweging in 1589 naar het vacante Burgwerd, Hichtum en Hartwerd, ontving in 1590 last van de synode naar Itens terug te keren; reeds eind 1592 stond hij te Wons waar hij in 1594 is afgezet; hij werd toen gedwongen Friesland te

¹⁹ Rekeningen stad Groningen 1589, 1590, 1591.

²⁰ Rekening stad Groningen 1592.

²¹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 65 en 66v.

²² RA Drenthe, Fries Stadhoudelijk Archief nr. 321.

²³ Brinks, *Drenthe Hervormd*, 53-54.

²⁴ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²⁵ Romein, *Friesland*, 314.

²⁶ Tresoar, Arch. Classis Franeker/Bolsward nr. 55, acta classis Bolsward.

²⁷ Romein, *Drenthe*, 159 en 195.

verlaten, hield zich tussen 1594 en 1600 te Kooten (Utrecht) op, drong zich in 1601 weer te Wons in en werd daar enige tijd geduld.²⁸

Waarschijnlijk werd na het vertrek van Toxites hier dienst gedaan door Thomas Stalmannus, predikant te Garnwerd*, die in 1604 vertrok.

1605 - 1623 **Hayo Ilberi**

werd in 1605 beroepen te Garnwerd* en Oostum.²⁹ Voordien was hij predikant te Bierum* waar zijn opvolger voor 25 augustus 1605 beroepen werd. Hij bleef predikant te Oostum tot zijn overlijden op 8 september 1621,³⁰ doch ondervond omstreeks 1615 moeilijkheden daarbij.

Zijn zoon Fredericus was in 1611 schoolmeester alhier; de classis casseert in mei 1611 diens beroep als predikant te Saaxumhuizen*. In 1616 blijkt de pastorie van Oostum door en leek bewoond te worden; althans wordt 20 januari 1616 door de provinciale rentmeester land opgezegd aan 'N. de Meyer in de weme te Oostum'.³¹

(1617 **Jodocus à Bulow)**

voordien predikant te Roderwolde en in 1616 toegelaten als predikant te Saaxum(over welke asmissie moeilijkheden ontstonden. Hij blijkt volgens de classicale handelingen van 14 april 1617 een andere plaats verzocht te hebben; door collatoren is hem een proefpreek te Oostum toegestaan. De classis weigert echter haar toestemming te geven omdat Oostum, volgens de beroepbrief van 1605 van Hayo Ilberi, met Garnwerd is gecombineerd. Collatoren beriepen Jodocus à Bulow desondanks. Gedeputeerde Staten hebben, blijkens de handelingen van de classis van 12 mei 1617 toegezegd niets te zullen doen zonder het advies van de classis te hebben gevraagd. De acta noemen deze zaak niet weer.

À Bulow is kort daarop van hier vertrokken en hield zich in mei 1618 te Vierhuizen* op. Mogelijk is hij bedoeld met de predikant te Oostum die 17 januari 1618 door de erfgenamen van Albert Holtcoper wordt aangesproken tot betaling van negen daalder, verschuldigd volgens Albert's rekenboek de gedaagde zal Gisebert Wessels en Peter Luntz in gerichte brengen door wie hij denkt zijn betaling te kunnen bewijzen.³²

1624 - 1652 **Joannes Schonenborch**

predikant te Aduard*, wordt 22 januari 1624 beroepen te Garnwerd* en Oostum.³³ Hij bleef de combinatie dienen tot zijn overlijden op 9 januari 1652.

²⁸ Romein, *Friesland*, 274, 281, 314 en Van Veen, *Aanvullingen*, 32,

²⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 14 april 1617; de combinatie ook in een waarschijnlijk omstreeks 1613 opgestelde lijst, Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁰ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 10 mei 1624.

³¹ Arch. HJK nr. 850, 18v.

³² Arch. HJK nr. 852, 11.

³³ StA nr. 119.

OOSTWOLD (Duurswold)

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

In 1831 werden de fundamenteën van een kerk te Oostwold bij Siddeburen ontgraven. Westendorp deelt mee dat ‘bij de uitrooiing der fondamenteën’ het gebouw een lengte bleek te hebben van 90 voet (omstreeks 27 meter) en een breedte van 45 voet (omstreeks 13½ meter), aan de westzijde doorsneden met een muur van ¾ voet (omstreeks 1 meter) dikte, schuins afhellende naar het zuiden. Voorts tekent hij aan dat ‘tot de kerk behoorde Eilshuis, nog oostelijker aan het Klei-Oldambt gelegen’.¹

De grootte van deze kerk is vergelijkbaar met die van het naburige Hellum*. De kerkstede werd in 1969 gelokaliseerd door H.J. Jansonius te Overschild op aanwijzing van Tj. Hofman te Schildwolde². De standplaats werd op 9 maart 1990 bij een veldverkenning onder Siddeburen door Groendijk, Zwier en Molema nogmaals vastgesteld.³

Wanneer de kerk is gesticht is onbekend. De Cock neemt aan dat de ontginning van Oostwold vanuit Biessum ouder is dan die van Siddeburen en Hellum.⁴ Of daaruit ook geconcludeerd moet worden dat de kerk alhier ouder was dan die te Siddeburen is onzeker. Voor het grondgebied van de parochie Oostwold (gezien de grootte van het gebouw zal het geen kapel zijn geweest; de vondst van geraamten wijst bovendien op een kerkhof zodat ook daarom niet van een kapel sprake kan zijn geweest) neemt hij de Grote en Kleine Oostwolder polder aan.⁵ Bij een Oostwold behoort een Westwold; daarvoor veronderstelt hij Siddeburen*.⁶

Westendorp citeert op het jaar 1437 een handschrift aan dat voor ‘Aestwoltmanna regtschap’⁷ een oppervlakte geeft van 980 grazen en voor Siddeburen 1598 grazen.⁸ Von Richthofen corrigeerde het jaartal in 1337.⁹ Een oppervlakte van 980 deimt wordt in 1555 opgegeven, voor Siddeburen dan slechts 905 deimt, voor Lasquert 120 deimt.¹⁰ Medio zestiende eeuw was Oostwold derhalve nog een afzonderlijke rechtstoel; later is deze gevoegd bij die van Siddeburen, onder de naam ‘Gericht van Siddeburen en Oostwold’.¹¹

De parochie is reeds veel eerder bij Siddeburen gevoegd. De parochieregisters van omstreeks 1450 en uit 1501 maken van een parochie Oostwold geen melding. Evenmin komt Oostwold voor in een schattingslijst uit 1509.

Voor het eerst is sprake van Oostwold in 1295 wanneer genoemd worden de inwoners van de *villae et silvae Astawalda, Luidibrundkircka et Sierdakercke*.¹²

Het patrocinium van de kerk is niet bekend.

¹ Westendorp, xxx.

² Mededeling H.J. Jansonius aan schrijver dezs, 30 november 1974.

³ Molema, ‘Kerken’, 124 (waarom hij van een kapel en niet van een kerk spreekt is niet duidelijk).

⁴ Molema, ‘Kerken’, 124.

⁵ De Cock, ‘Ontginningsgeschiedenis’, 176-177.

⁶ De Cock, ‘Ontginningsgeschiedenis’, 176-177.

⁷ HStA Dresden, Friesländische Sachen, Loc. 8194, Friesl. Steuersachen 1502-1514, 63.

⁸ Westendorp, *Jaarboeken* II, 486-487.

⁹ Von Richthofen, *Rechtsgeschichte*, 894.

¹⁰ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 152 (149-154 de ‘Aenwijsinge der grastallen.’ 1555; deze ook GA, RAG, Hs. in quarto 1-12v.).

¹¹ Siemens, *Toelichting*, 53.

¹² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 486-487.

OOSTWOLD (Old.)

Patroon: **Simon**

Bijzonderheden:

De oudste kerken van Oostwold stonden aan de oostzijde van het tegenwoordige dorp. In 1951 werd een globaal opgravingsonderzoek verricht dat echter slechts kon leiden tot de lokalisatie van een deel van de omgevallen kerkhofmuur (?). Waar een boerderij de fundamenteën van de kerk bedekt kon geen verder onderzoek worden ingesteld¹. Bij overlevering is echter bekend dat in 1891 – toen het huidige voorgebouw werd opgetrokken – tufsteen is aangetroffen; stenen werden toen – naar verhaald wordt – gezonden naar een museum in Bremen.² De kerkstede lag achter een uitstulping van de dijk van Oostwold naar Finsterwolde. Een kaart uit de zeventiende eeuw geeft ter plaatse deze uitstulping nog aan.³ Achter deze plaats bevond zich echter nog een kerkstede/kerkhof. Het bestaan daarvan blijkt uit een akte van 11 mei 1583 waarbij het Grijzemonnikenklooster (te Termunten) aan Sebo Rinnolts en zijn vrouw Wypke land te Oostwold verkoopt, waaronder ‘drie ackeren op Oestwoltmer olde kerckhoff gelegen streckende de twee ackeren van den olden tuyn aldaer int Noerden en dat ander olde kerckhoff bij den Dullert ...’⁴ Er is dan dus duidelijk sprake van twee oude kerkhoven die blijkbaar in één opstrek liggen. Naar aanleiding van een mededeling hierover stelde Molema in 1995 ter plaatse een onderzoek achter de hiervoor genoemde boerderij en vond ter hoogte van de hoek tussen de reed en de weg naar de Oostwolderpolder onder een pakket van circa 1.50 meter Dollardklei een dunne laag veraard en vergraven veen, met daarin kogelpotscherven, puin van kloostermoppen en een brokje sarcofaagdeksel. Het moet hier om het eerste kerkhof gaan. De maat van de baksteenformaten, voorzover te reconstrueren uit de gevonden fragmenten, wijst op een relatief hoge ouderdom evenals de gevonden scherven maken een twaalfde-eeuwse datering ‘goed mogelijk’.⁵ Over tufstenen wordt niet gesproken. Acker Stratingh en Venema tekenen op hun ‘Kaart van den Dollard’ schuin noordwestelijk achter Oostwold – tussen de ‘oude dijk van 1545’ en ‘de oude dijk van 1665’ het ‘oude Oostwolder kerkhof’ (op ongeveer dezelfde hoogte als de oude kerkstede van Midwolda*).

Blijkbaar was de – tweede – kerk in het begin van de zestiende eeuw sterk vervallen. In 1527 wordt de burenen van ‘Oosterwolde’ door de Gelderse machthebbers nog gelast iemand als hun pastoor te aanvaarden.⁶ Op 10 juni 1530 bevestigt Karel van Gelre de uitspraak door Bernd van Hackfoirt, bevelhebber te Wedde, in de kwestie tussen het

¹ Halbertsma, *Berichten* ROB 1951-1953, 7; *Berichten* 3, 19.

² De kerk stond op de plaats van de boerderij nr. 118 in: *Boerderijen en hun bewoners*, 297. De boerderij was tot 1911 onder beklemming uitgegeven aan de familie van schrijver dezes. De overlevering komt uit deze familie. De voormalige kerkstede(n) en de daarachter liggende – door inpolderingen later aanzienlijk verlengde – heerd zijn steeds eigendom gebleven van de kerk te Oostwold die het betrokken land in 1781 onder beklemming uitgaf.

³ NA, Hingman, Inventaris kaarten nr. 3083/3084.

⁴ Arch. Farmsum nr. 416 reg. 553: uitvoeriger omstrijving: ten eerste:; ‘Ten ander veer ackeren mitte darden deels eener breede Landes op de Oesterzeit der Itzgenoempte veer ackeren aldernaest gelegen, dar de Pastorie van Oestwolt de twee delen van toekumpt daer de vorsz. pastorie up de wester zijdt ende Hommo Poppens als gebrucker nu ter tijt up de oesterzijdt van vorsz. veer ackeren sampt de breede... (een woord) streckende van vorsz. Gemenen wech edder dyck an ende In de dullart nabuurlanden gelijk Beth (= voorts) drie ackeren op Oestwoltmer olde kerckhoff gelegen streckende de twee ackeren van den olden tuyn aldaer int Noerden an dat ander olde kerrckhoff bij den Dullart ende de darde acker in (een woord) dullart nabuurlanden gelijk’.

⁵ Correspondentie met J. Molema, Oostwold, november 1995.

⁶ HGA, Hertogelijk Archief nr. 152 nr. 2849.

Grijzevrouwenklooster (onder Midwolda) en de inwoners van Oostwold en Midwolda aangaande de incorporatie van de kerk te Oostwold waarbij kerk en goederen aan het klooster worden toegewezen.⁷ De bevelhebber te Wedde had de ruïneuze kerk doen afbreken en – zoals Rengers vermeld⁸ – de stenen gebruikt ter versterking van Delfzijl. De landerijen van de kerk zullen na de dood van de pastoor, de vicarius en de koster, komen aan het Grijzevrouwenklooster te Midwolda. Zo bepaalde ingezetenen van Oostwold zulks wensen zullen zij in de kerk van dit klooster ter kerke kunnen gaan en aldaar moeten worden toegelaten. In bijlagen bij de rekeningen van de rentmeester van de hertog van Gelre in Groningen zijn in 1530 rekeningen bewaard gebleven van kosten van vervoer per schip van materiaal van afbraak van de kerk alhier, bijvoorbeeld twee schepen hout ‘gebracht van die kercke van Oistwolt’ en 10 augustus volgende van hout ‘van die kercke tot Oistwolde’.⁹ De rekening over 1530 bevat een post van kwijschelding aan ‘den twee pastoeren tho Oester(doorgehaald: wijtwer)t nijelant unde Oestwolt in dat olde ambt, soe die eyn syne kerke offgebroecken was und die ander nyet een hadt ...’¹⁰ Gezien de vele rekeningen inzake transport van afbraakmateriaal van de kerk in 1530 zou verwacht mogen worden dat daarvan nadien niets over was. De opheffing van de parochie is inderdaad geëffectueerd. Alleen daardoor kan verklaard worden waarom Oostwold niet voorkomt op de uit 1545 daterende kaart ‘Frieslandt’ van Jacob van Deventer,¹¹ die enkele sedertdien opgeheven parochies met hun kerken (Startenhuizen, Heidenschap) wel aangeeft.

Bij mandaten van 6 april en 31 mei 1543 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen bepaald dat puin van de ‘olde’ kerken te Oostwold (en Winschoten*) gebruikt moet worden bij het leggen van een hoofd aan de Dollarddijk bij Hamkenpad.¹²

Afbraakpuin is dus gebruikt voor versterking van Delfzijl respectievelijk de Dollarddijk. In een ongedateerde verklaring (omstreeks 1600) verklaart Doede Tjarcks, richter van het Oldambt, dat Berent van Hackfort, drost van Wedde en het Oldambt, na de verovering van Wedde in 1530 de kerk van Oostwold en andere steenhuisen liet afbreken en daarvan ‘Wedde uit de graft laten bemuiren’ zoals nog te zien was.¹³

Acker Stratingh en Venema hebben uit de mededeling van Rengers¹⁴ en uit deze mandaten geconcludeerd dat er – kort na elkaar – twee kerken in Oostwold zijn afgebroken waarvan de oudste in 1543 gesloopt zou zijn en de andere in 1530.¹⁵ Op hun kaart geven zij noordelijk van de plaats van de huidige kerk – omstreeks 200 meter noordelijk van het Koediep – de/een ‘Oude Oostwolder kerk’ aan.¹⁶ Deze plaats moet echter betrekking hebben op de in 1776 afgebroken kerk, door Van Bolhuis vermeld. In één der balken daarvan kwam een inscriptie uit 1598 (zonder namen)

⁷ AKG nr. 60 reg. 1174 (afschrift uit HGA, Hertogelijk Archief nr. 19 (Liber XIII der Veertien Registers fo. 16).

⁸ Rengers I, 74.

⁹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1336.

¹⁰ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1138.

¹¹ Reproductie bij Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 21 jo. 22. Vergelijk Versfeldt, ‘De kerken’, 15.

¹² O.A. nr. 789 (Stadsdocumenten in conventie 1A), 391 (R.F. 1543.6-19); een stel andere kopieën van deze stukken (GA, GAG, nr. nRr 447) geeft als jaartal steeds 1542.

¹³ GA, GAG nr. nRr 860.

¹⁴ Rengers I, 74.

¹⁵ Acker Stratingh en Venema, *Oldambt*, 48-49.

¹⁶ Acker Stratingh en Venema, *Oldambt*.

voor.¹⁷ In 1554 bestaan parochie en kerk echter alweer: op 3 april 1554 worden ‘de voegheden der kercken Oestwolt’ aangesproken om landerijen niet aan een ander te verhuren.¹⁸

De kerk was gewijd aan **Simon**. Uit de vóór-reformatorische tijd zijn geen aanwijzingen voor het patrocinium bewaard gebleven. Van het kerspelzegel, nodig geworden door het toekennen van het recht van verzegeling aan predikant en kerkvoogden der kerspels in de Oldambten in 1608, zijn slechts enkele afdrukken bewaard gebleven. Een vage zegelafdruk aan een charter van 17 oktober 1806¹⁹ vertoont een heilige; een deel van het zegel is afgebroken. Juist dit fragment echter bleef bewaard aan een charter van 11 juli 1788;²⁰ zeer duidelijk is daarop zichtbaar een (staande langs het rechterbeen) zaag, het attribuut van de apostel Simon. Waar de kerspelzegels – voorzover heiligen afbeeldende – steeds reminiscenties blijken te zijn aan de vroegere kerkheiligen kan er van worden uitgegaan dat Simon hier de kerkpatroon was. De reconstructie van het zegel wordt bevestigd door een gaaf, los, kerspelzegel²¹ en door de afbeelding op een van de uit 1846 daterende Avondmaalsschotels van een heilige, met zijn rechterhand steunende op een zaag, met het randschrift OOSTWOLDAE SIGILLVM.²² Een Simonpatrocinium is verder in de provincie Groningen niet aangetroffen; wel kwam het in Oostfriesland (Simonswolde bij Emden) voor.

Volgens Kremer en Westendorp dateerde één der klokken uit 1200;²³ verder is daarover niets bekend.

Op 1 juli 1720 wordt omdat het pastoriehuis en de pastorieschuur te Oostwold zodanig bouwvallig en onbewoonbaar zijn dat de predikant voorlopig een huis in een ander kerspel heeft moeten betrekken toestemming verleend ten behoeve van de kerk geld te lenen teneinde reparatie te kunnen bekostigen.²⁴

Het schattingsregister van omstreeks 1500 geeft voor Oostwold twee priesters op²⁵. Het parochieregister uit 1501 vermeldt een vicarie alhier²⁶ die in 1530 nog bestaat en dan blijkbaar nog bediend wordt²⁷.

Pastorie

1441 **Luipke**
wordt 16 februari 1441 als pastoor alhier vermeld.²⁸

1469 **Harmen**
komt als pastoor alhier voor 4 juli 1469.²⁹

¹⁷ Van Bolhuis, xxx.

¹⁸ GA, RA III b 1, 24.

¹⁹ Arch. Van Vierssen Trip nr. 10.

²⁰ Arch. Farmsum nr. 391.

²¹ GA, RAG, Zegelverzameling C 304.

²² Vinhuizen en Wumkes, *Avondmaalszilver*, 61.

²³ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 215. Wellicht de klok die later in de kerk te Oostwold-Meerland hing en dan vijftiende-eeuws wordt genoemd (Pathuis en De Visser, 49)? Niet in GDW.

²⁴ GA, GAG, Stadsrequestboek deel 24.

²⁵ Alma, ‘Schattingen’, 177.

²⁶ RC II, 11.

²⁷ AKG nr. 60 reg. 1174 (afschrift uit HGA, Hertogelijk Archief nr. 19 (Liber XIII der Veertien Registers fo. 16).

²⁸ GA, GAG, R.F. 1441/6.

²⁹ GA, RAG, R.F. 1469/27, VVS 2, 57.

1527

Alart van Hattem

wordt in 1527 door Hertog Karel van Gelre als pastoor alhier benoemd. Op 4 juni 1527 geeft Karel aan zijn stadhouder en zijn rentmeester in Groningen opdracht om met behulp van de drost, de stad Groningen en de Hoofdmannen aan de burenen van 'Oosterwolde' voor te houden Alart als pastoor te ontvangen, weigerachtigen te straffen en aan Alart 12 goudgulden voor kleding uit te keren; voor de ontvangst daarvan kwiteert Alart van Hattem, priester.³⁰

In 1530 wordt de parochie opgeheven hoewel hier nog een pastoor en een vicarius Zijn.³¹ Vóór 1554 is de parochie blijkbaar weer hersteld.³²

1558 - 1592

Cornelius (van) Hoorn

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 15 april 1558,³³ voor het laatst 16 oktober 1592.³⁴ Op 17 april 1589 wordt vermeld dat de pastoors te Oostwold en Finsterwolde* gevangen genomen zijn door de vijand 'midts gebreke van sauvegarde, de durch den Staten geweigert'.³⁵ De Groninger stadssecretaris Alting noteert 10 juni 1589 'Pro captivo Oestwoldensi pastore vrije bedinge aldaer accordeert, 400 Emden gl. rantzoen' en 23 juli 1589 'Voer den gevangen pastoor van Oestwolt hiir een ommegank vergunt'.³⁶ Hij is blijkbaar weer vrijgekomen en naar hier teruggekeerd; in 1592 is hij hier nog.

Reformatie

1595 - 1596

Henricus Deteri

was reeds in 1595 predikant alhier en bediende toen ook Midwolda* waarvoor hem een bedrag werd toegekend.³⁷ Op 11 mei 1596 wordt hij genoemd onder de Oldambtster predikanten die nog niet zijn toegelaten; zij zullen door enkele predikanten uit Groningen moeten worden geëxamineerd, volgens de synode, en kunnen eerst dan worden toegelaten. De redactie der handelingen op dit punt doet blijken dat hij geen gewezen priester is.

1599 - 1600

Joannes Egberti

Siddeburanus, komt als predikant alhier voor vanaf 21 april 1599.³⁸ Blijkens acta van de classis Middelstum van 30 maart 1600 was hij blijkbaar door enkele collatoren te Bedum* beroepen doch door verzet van de meerderheid der collatoren is hij daar niet gekomen. Vanaf 20 mei 1602 komt hij voor als predikant te Leermens*.

³⁰ HGA, Hertogelijk Archief nr. 152 nr. 2849. Afschrift in GA, RAG, R.F. 1530.15, Moderne afschriften portefeuille IV.

³¹ AKG nr. 60 reg. 1174 (afschrift uit HGA, Hertogelijk Archief nr. 19 (Liber XIII der Veertien Registers fo. 16).

³² GA, RA III b 1, 24.

³³ GA, RAG, Hs. in quarto 133, 39040v.

³⁴ O.A. nr. 789, 1246.

³⁵ GA, GAG, RA III a.

³⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 762, 766.

³⁷ Arch. HG Midwolda, nr. 25-26, Rekeningen kerkvoogdij I. 263.

³⁸ GA, GAG, RA III x 8, 374, 23 mei 1628.

1602 ? **Henricus Schortinckhausen**

komt 6 juli 1602 te Scheemda als getuige voor³⁹ en was wellicht predikant alhier. Wellicht was hij verwant aan Joannes Schortinghuis, pastoor te Opwierde* en overleden in 1581.

1605 - 1606 ? **Hermannus Sebastiani**

zoon van Sebastianus Hermanni, laatstelijk predikant te Eexta*, huwt 29 januari 1604 te Midwolda waar in 1605 en 1606 twee van zijn kinderen worden gedoopt. Zijn hoedanigheid wordt daarbij niet genoemd. Het gezin woonde daar echter niet aangezien het lidmatenregister van Midwolda zeker hem (als zoon van een predikant) zou hebben vermeld. Hij zou predikant in het naastgelegen Oostwold geweest kunnen zijn; het dopen te Midwolda kan verklaard worden door de herkomst van zijn vrouw van hier. Hij komt 29 maart 1609 voor het eerst voor als predikant te Siddeburen* en bezit dan 14 deimt land te Oostwolderhamrik.⁴⁰ Tegen deze veronderstelling pleit dat hij in 1672 'sins predighampts 60 jaren' te Garmerwolde waar hij in 1663 geëmeriteerd werd overleed tenzij de emeritaatsjaren niet worden meegeteld. Dan komt men uit op omstreeks 1602/3 voor het begin van zijn predikambt. Voor iemand die in 1576 of 1577 werd geboren is een leeftijd van circa 34 jaren – zeker voor een predikantenzoon – wel laat voor het begin van een eigen loopbaan.

1611 - 1612 **Wilhelmus Hayonis**

wordt voor het eerst als predikant alhier genoemd 12 februari 1612 wanneer hij te Midwolda als getuige voorkomt.⁴¹ Als getuige komt hij daar ook voor 19 juli 1611;⁴² waarschijnlijk stond hij toen reeds hier. In 1605 is hij nog student⁴³ en ontvangt hij een aalmoes van de kerk te Midwolda.⁴⁴ Predikant alhier is hij nog 6 december 1612 wanneer blijkt dat zijn ouders zijn Haeyo Sympkes en Wipke te Scheemda.⁴⁵

161(3)4-1615 **Daniël Hulsebusch**

wordt waarschijnlijk in 1613 predikant alhier. Hij was afkomstig uit Herford⁴⁶ en stond als schoolmeester te Zeerijp; 3 januari 1614 wordt aan 'de olde mester Daniel Hulsbusch' een half jaar tractement over 1613 betaald⁴⁷. Zijn verzoek plenair te worden geëxamineerd wordt door de classis Loppersum 31 mei 1613 afgewezen omdat hij nog geen beroep heeft. Als predikant komt hij hier voor het eerst voor 24 april 1614.⁴⁸ Op ... (tussen 9 en 14) maart 1615 geeft de magistraat van Groningen de classis Oldambt te verstaan dat van een classicale goedkeuring van het door de gemeente te Winschoten voorgenomen

³⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

⁴⁰ GA, GAG, RA III I 2, 40.

⁴¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120.

⁴² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120.

⁴³ Een inschrijving als student is niet gevonden.

⁴⁴ Arch. HG Midwolda nrs. 25-26, rekeningen kerkvoogdij I, 201.

⁴⁵ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

⁴⁶ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 18 mei 1612 en 31 mei 1613.

⁴⁷ Arch. HG Zeerijp, Rekeningen kerkvoogdij. Zijn opvolger is dan reeds enige tijd in functie.

⁴⁸ GA, RAG, Hs. in quarto 133, 48.

beroep op de predikant van Oostwold eerst sprake zal kunnen zijn als dit beroep door Burgemeesteren en Raad is goedgekeurd.⁴⁹ Op 9 mei 1615 komt hij nog als predikant alhier voor,⁵⁰ 14 mei 1615 is hij reeds predikant te Winschoten.

De Hoofdmannen bepalen 4 februari 1615 dat de predikant te Oostwold zich inzake een schadeloosstelling in verband met en door hem te Baflo* gehouden proefpreek met de collatoren aldaar moet verstaan.⁵¹ Niet is aangegeven of het Oostwold (Old.) of Oostwold (Wk.) betrof.

1617(8/0)-1627 **Wesselus Dorgelo**

Op 29 december 1617 komt Dns Wesselus Dorgelo als getuige te Midwolda voor;⁵² mogelijk was hij toen reeds predikant alhier. De synodale handelingen van 24 juni 1619 noemen hem als nieuw ingekomen predikant wiens testimonium nog moet worden getoond aan de deputaten. Voordien was hij schoolmeester te Bellingwolde, blijkbaar gedurende lange tijd⁵³. Medio 1627 vertrok hij naar Beerta*. De eerste voor hem als predikant verleden verzegeling is van 5 juli 1627, de laatste twee van zijn voorganger zijn gedateerd 9 mei en 4 juli 1627.⁵⁴ Diens beroep naar Usquert* komt 27 april 1627 voor het eerst ter sprake.

1627 - 1629 **Nicolaus Mennonis**

predikant alhier, ontvangt per Midwinter 1628 vijf kwartalen (suppletoir) tractement uit de kloostergoederen;⁵⁵ hij moet derhalve omstreeks september 1627 zijn gekomen. In 1629 ontvangt hij als gewezen predikant van Oostwold een half jaar tractement, verschenen Midzomer 1629.⁵⁶ Voor 6 mei 1629 vertrok hij naar Blijham*. Hij werd 1 september 1620 te Groningen en 31 augustus 1624 te Leiden (als afkomstig uit het Oldambt) als student ingeschreven.⁵⁷

1629 - 1649 **Assuerus Faber**

een zoon van Gerhardus Assueri, predikant te Zuidbroek*, kwam hier medio 1629; in 1629 ontving hij een half jaar tractement, verschenen Midwinter 1629.⁵⁸ Op 25 november 1648 wordt hij beroepen te Onderwierum* (waar zijn vader van 1596 tot 1600 predikant was); de classis Oldambt demitteert hem 30 januari 1649.

Abusievelijk vermeldt Brucherus,⁵⁹ en recentelijk nog Duinkerken⁶⁰ dat Johannes Fabricius, predikant te Onstwedde*, hier in 1628 kwam.

⁴⁹ GA, GAG nr. nRr 324 deel 2.

⁵⁰ Acta synodes Groningen.

⁵¹ Arch. HJK nr. 849, 11.

⁵² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120.

⁵³ Acta synodes Groningen, 21 juni 1620.

⁵⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7073.

⁵⁵ StA nr. 2337, 519v-520.

⁵⁶ StA nr. 2339, 532.

⁵⁷ Zijlstra nrs. 2628, 4521.

⁵⁸ StA nr. 2339, 352.

⁵⁹ Brucherus, 224 resp. 222-223.

⁶⁰ Duinkerken, 64.

Vicarie

Over de in 1501 genoemde⁶¹ en blijkbaar nog in 1530 bestaande vicarie⁶² is in het geheel niets bekend, ook geen namen van bedienaren.

⁶¹ RC II, 11.

⁶²AKG nr. 60 reg. 1174 (afschrift uit HGA, Hertogelijk Archief nr. 19 (Liber XIII der Veertien Registers fo. 16).

OOSTWOLD (Wkt.)

Patroon: **Margaretha**

Bijzonderheden:

Oostwold, in de parochieregisters van omstreeks 1450¹ en van 1501² als *Antiqua Ostwalt*, kan als parochie een tamelijk oude geschiedenis hebben. Het zal reeds vrij vroeg van Midwolde* zijn afgescheiden en toen nog de Meeden hebben omvat. Deze Oostwoldermeeden worden later als Hoge en Lage Meeden* een zelfstandige parochie.

De kerk was gewijd aan Margaretha hetgeen blijkt uit een pauselijke begeving van het pastoraat van de *parrochialis ecclesiae S. Margarete in Oesterwold Mon. dioc.* in 1514.³ De mogelijk uit rond 1400 daterende kerk is afgebroken in 1908, de erbij horende zadeldaktoeren reeds vòòr 1828.⁴

In 1540 gebruikte de pastoor 50 grazen land.⁵

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt hier slechts één priester.⁶ Wel viel onder deze parochie een kapel te Enumatil*.⁷

Pastorie

1460 **Hyddo**
komt als pastoor alhier voor 12 maart 1460.⁸

- 1513 **Johannes Hervesviecker**
pastoor alhier, wordt na zijn resignatie opgevolgd door

1514 **Jasserus Menden**
clericus Monasteriensis diocesis, krachtens begeving door paus Leo X op 15 februari 1514.⁹

1527 - 1539 **Albertus Buter**
Op 13 maart 1527 verhuren de voogden van de A-kerk te Groningen een kamer, gelegen aan de Schoolholm, aan Albert Buter, pastoor alhier, en zijn maagd Dewer.¹⁰ Een niet gedateerd register van opbrengsten van de A-kerk

¹ RC I.

² RC II.

³ Reimers, *Papsturkunden*, G LVII (Vaticans Archief, Reg. Lat. 1317, 302). Oostwold (Old.) komt niet in aanmerking; de kerk aldaar was gewijd aan Simon.

⁴ Ufkes en Steensma, 'Oostwold (Westerkwartier)', 22-23 (daar afbeelding op een kaart uit 1646 van de landmeter Occo Jansen Bockelbloet [Noordhoff, *Catalogus van Kaarten*, deel I, Getekende kaarten, R.A. Groningen, 1968 (tegenwoordig inventarisnummer 1057)]. Op basis van een toen onbekende, ongedateerde, tekening met zes afbeeldingen komt De Boer tot de conclusie dat de kerk twee bouwperiodes heeft gehad en dat delen ervan van ver voor 1400 dateerden. Een deel is in ieder geval van voor 1300: De Boer, 'Oostwold (Wk.)', 29-30.

⁵ Alma, 'Schatregister', 63.

⁶ Alma, 'Schattingen', 177.

⁷ Alma, 'Schattingen', 177.

⁸ AKG nr. 36 reg. 412.

⁹ Reimers, *Papsturkunden*, G LVII (Vaticans Archief, Reg. Lat. 1317, 302).

¹⁰ GA, GAG, R.F. 1527.22.

vermeldt de betaling van huur van een kamer bij de Schoolholm door heer Albert te Oostwold.¹¹ Hij komt als pastoor alhier nog voor 15 augustus 1539.¹² Zijn relatie tot Johannes Buter te Marum* is onbekend.

- ca 1563 **Johannes Fusipedi**

Op 29 september 1563 schrijft Johannes Fusipedi zich de weldaden te herinneren van Beetke en Hidde van Ewsum en zendt hij Johan van Ewsum een verhaal van zijn omzwervingen in Denemarken en te Rostock. Hij tekent *olim Ecclesiastes Eurosylvius* (Oost(er)wolde).¹³ Op 31 december 1563 schrijft hij opnieuw, nu vanuit Emden.¹⁴

Reformatie

Na de Reformatie bleef Oostwold geruime tijd vacant zoals veel kerken in Vredewold. Op 7 mei 1606 klaagt de synode dat in Vredewold nog vijf kerken vacant zijn. Op 10 mei 1609 wordt ter synode de vraag gesteld of Vredewold waar negen kerken zijn door één predikant bediend mag worden. Op 9 mei 1610 besluit de synode dat deze negen kerken door twee predikanten zullen worden bediend. Een waarschijnlijk omstreeks 1613 te dateren stuk noemt Oostwold met onder meer Lagemeeden en Lettelbert onder de vacante gemeenten.¹⁵ De synode houdt zich mei 1615 weer bezig met de vacatures; vier kerken in Vredewold blijken dan samen slechts 148½ daalder per jaar te kunnen opbrengen; bij deze vier zal het waarschijnlijk gaan om Marum* cum annexis. De overige vijf gemeenten waren toen in twee combinaties reeds voorzien.

1613 - 1618 **Zacharias Wolphi**

brenghet 15 november 1613 het op hem uitgebrachte beroep bij de classis in. Deze staat hem 4 april 1614 toe te continueren in de dienst; 30 mei daarop wordt hij definitief toegelaten en tekent hij de kerkorde. Blijkens de classicale handelingen van 22 mei 1612 is hij predikant te Oostwold, Lettelbert en Lagemeeden. Op 21 mei 1618 blijkt hij 'nu fugityf synde',¹⁶ wegens vele schulden had hij, blijkens de classicale acta van 15 juni 1618 de dienst *turpiter* (woedend) verlaten.

Hij was eerst predikant te Böhmerwold (Ofr.) waar hij 9 juni 1600 voorkomt,¹⁷ kwam in 1602 naar Emmen en werd na 29 juni 1603 gedwongen vandaar te vertrekken,¹⁸ trad in 1604 te Vorden in dienst,¹⁹ in 1605 te Ruurlo, in 1607 te Blankenham. Hij belooft beterschap 21 augustus 1609, wordt weer onderhouden 16 april 1610²⁰ waar hij 21 juli 1611 werd afgezet.²¹ Het besluit

¹¹ Arch. GPK nr. 159.

¹² GA, GAG nr. vRr 958.

¹³ Arch. Ewsum nr. 22(oud nr. 132 G – LXX). Oosterwolde (Fr.) komt niet in aanmerking. Een persoon met deze naam is niet als student aangetroffen.

¹⁴ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G – LXXXVII).

¹⁵ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁶ Arch. HJK nr. 852, 121v.; waarschijnlijk was hij nog hier 25 april 1618 (Arch. HJK nr. 852, 96).

¹⁷ Reershemius, 695.

¹⁸ Romein, *Drenthe*, 272.

¹⁹ NKHB 1903, Bijlage U, 159 (aldaar vermeld dat hij als proponent werd bevestigd), vgl. 154 i.v. Ruurlo. De synodale acta van Overijssel van 18 juni 1606 noemen hem als gewezen predikant te Ruurlo en 'apostatus' (afvallige).

²⁰ GA Kampen, Arch. Classis Kampen nr. 157 (Acta classis Vollenhove).

²¹ Romein, *Drenthe*, 272.

tot afzetting wordt gehandhaafd 23 april 1612.²² Zijn verzoek aan de kerkenraad van Groningen weer tot het H. Avondmaal te worden toegelaten werd 2 juni 1613 aangehouden.

Een familierelatie met Regnerus Wolphius te Solwerd* is niet bekend.

1619 - 1657 **Thomas Vincentius**

zoon van de schulte te Steenderen,²³ verzoekt 25 november 1618 een proefpreek te Oostwold te mogen houden. Op 26 juli 1619 vertoont hij een beroep naar Oostwold, Lettelbert en Lagemeeden; na plenair examen wordt hij 1 september 1619 toegelaten. In 1631 tracht hij blijkbaar te Amsterdam beroepen te worden²⁴ terwijl in 1635 sprake is van een mogelijk beroep naar Brazilië.²⁵ Een verzoek van de drie gemeenten hem te verplaatsen wordt door de classis 3 oktober 1636 ongefundeerd verklaard. Hij overleed alhier 19 november 1657.²⁶

²² GA Kampen, Arch. Classis Kampen nr. 157 (Acta classis Vollenhove).

²³ Proclamatieboek Groningen, 10 mei 1617.

²⁴ Arch. Classis Westerkwartier, nr. 1, 16 mei 1631.

²⁵ Arch. Classis Westerkwartier, nr. 1, 31 augustus 1635.

²⁶ Arch. Classis Westerkwartier, nr. 1, 30 november 1657.

OPENDE

Patroon: **Petrus?**

Bijzonderheden:

Opende is door afscheiding van Doezum* ontstaan. Het parochieregister van omstreeks 1450 noemt het als *Uracosum* [lees: *Uratosum*] *alias Upende* terwijl dan tussen Noordwijk en Lukaswolde ‘Amptorp’ met een schatting van 3 schilling, evenveel als enkele andere kleine parochies (als Lettelbert, Den Ham en Startenhuizen) genoemd wordt.¹ Ook het register van de Munsterse officiaal Johannes Rickwein uit 1559 noemt ‘Amptorp’.² Dit register is echter een slechts zeer weinig geactualiseerde overname van het register van omstreeks 1450 zodat niet mag worden geconcludeerd dat Amptorp in 1559 nog een zelfstandige parochie was. Het uit 1501 daterende parochieregister maakt melding van ‘Antorp alias Upende’³ en lijkt daarmee te suggereren dat Amptorp een oudere naam is van Opende. Dat komt echter als *Uracosum alias Upende* eveneens voor in het register van ca 1450. Registers van de jaartax van omstreeks 1500 en 1509-1516 noemen Amptorp niet.⁴

De mogelijkheid dat Amptorp bij Opende gevoegd zou zijn wordt niet gevolgd door Teunissen die Amptorp zoekt omstreeks het huidige gehucht Dorp, oostelijk van Stroobos, en kerkelijk behorende onder Doezum. Hij maakt melding van de overlevering dat op een thans grotendeels afgegraven terp een kerk gestaan heeft.⁵ Ook Siemens zoekt het in deze richting.⁶ Halbertsma noemt ‘t Dorp bij Lutjegast, een voorheen met huizen bezette zandheuvel, welke hoogst waarschijnlijk eenmaal een eigen kerkje bezat en uit dien hoofde de status van kerkdorp bezat’.⁷ Wij gaan er van uit dat Amptorp in de loop van de tweede helft der vijftiende eeuw als parochie is opgeheven en is gevoegd bij Opende.

De kerk kan gewijd geweest zijn aan **Petrus**. Een overeenkomst tussen het Groninger kerspel Opende en het Friese Gerkesklooster wordt 20 augustus 1559 door Jellinck Teenge als volmacht van Opende, voor zich en zijn medevolmachten, gezegeld met een zegel waarop Petrus is afgebeeld.⁸ Jellinck Teenge was in 1540 gegoed te Opende (met 15 grazen land en 6 grazen onland) en ook te Doezum (met 25 grazen, daarnaast een Teynge heerd).⁹ De kerk te Doezum was gewijd aan Vitus. Andere Teenge’s (Teynge’s) waren gegoed te Grotegast (Gauke T. 36 grazen) en Grijskerk (Hout T. 6 grazen).¹⁰ Een wapen had het geslacht Teenge toen blijkbaar niet. De grafzerk van de in 1614 overleden grietman Gadie Teenge vertoont geen wapen maar een huismerk.¹¹

Van der Aa¹² en in diens voetspoor Vleer¹³ geven aan dat de kerk aan Johannes was gewijd maar Pathuis corrigeerde hun interpretatie van de in 1637 gegoten klok, afkomstig van het schip ‘St. Johannes’ (schipper Hans Angel, 1734) (omgegoten in 1848).¹⁴

¹ RC I.

² Visitatie 1559.

³ RC II, 9v.

⁴ Alma, ‘Schattingen’, 177, 183.

⁵ Teunissen, ‘Hugmerchi’, 35.

⁶ Siemens, *Toelichting*, 28.

⁷ Halbertsma, ‘Terpnamen’, 224.

⁸ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 111 reg. 237.

⁹ Alma, ‘Schatregister’, 68.

¹⁰ Alma, ‘Schatregister’, 69, 70.

¹¹ GDW nr. 1833.

¹² Van der Aa VIII, 586.

¹³ Vleer, *Westerkwartier*, 57.

¹⁴ GDW nr. 3147.

Van de afbraak van de oude kerk alhier is sprake 30 november 1747.¹⁵ Kloostermoppen daarvan zijn blijkbaar bij de bouw van de nieuwe kerk gebruikt.¹⁶

Van een vicarie of prebende is hier niet gebleken. Volgens het schattingsregister van omstreeks 1500 had Opende toen één priester.¹⁷ De pastoor gebruikte in 1540 12 grazen land.¹⁸

Pastorie

1418 **Elle**

Met zeven andere pastoors komt heer Elle to Biedosum 26 oktober 1418 voor.¹⁹ Aangezien onder de overige geestelijken de pastoor te Doezum genoemd wordt moet met Biedosum Opende bedoeld zijn.

1477 **Menne.**

komt als pastoor alhier voor 25 maart 1477.²⁰

1539 **Jacob Kempens**

kondigt 15 augustus 1539 alhier en mandaat af; bij de aftekening vermeldt hij zijn functie niet doch zonder twijfel was hij pastoor alhier.²¹ Op 16 oktober 1539 wordt hij genoemd als pastoor te Noordwijk* (waar hetzelfde mandaat 15 augustus 1539 door en heer Egbert werd afgekondigd).

1539 **Hinderick van Norden**

komt als pastoor alhier 16 oktober 1539 voor.²²

1559 **Suffridus Hiddonis de Nova Haska**

(Nijehaske (Fr.)) komt als pastoor alhier voor 20 augustus 1559.²³

1561/2 **N.N.**

wordt tussen 1 mei 1561 en 1 september 1563, waarschijnlijk eind 1561 of begin 1562 als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldoet daarvoor één daalder; een naam is niet aangegeven.²⁴

Reformatie

Zoals veel gemeenten in het Westerkwartier bleef ook Opende na de Reformatie lange tijd vacant. Blijkens het repertorium van de (niet bewaard gebleven) classicale acta oordeelde de classis tussen 2 mei 1604 en 15 augustus 1608 als volgt: 'Schoelmester in Calepende begeert aldaer een *voorleser* te wesen, twelck afgeslagen'.²⁵ Eerst in 1612 wordt hier een predikant genoemd.

¹⁵ StA nr. 182.

¹⁶ Nieuwblad van het Noorden donderdag 29 maart 1984.

¹⁷ Alma, 'Schattingen', 177.

¹⁸ Alma, 'Schatregister', 68.

¹⁹ GA, GAG, R.F. 1418/1.

²⁰ AKG nr. 75 reg. 1122.

²¹ GA, GAG, nr. vRr 956.

²² Tresoar, Arch. Gerkeskloster nr. 111 reg. 186.

²³ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 267 en 269.

²⁴ Visitatie 1563.

²⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 178.

1612 - 1616 Martinus Capelle

verzoekt 7 mei 1612 als gewezen schoolmeester te Farmsum de synode promotie tot de kerkendienst. Op 12 oktober 1612 wordt hij voor het eerst als predikant alhier genoemd.²⁶ Zijn gemeente verzoekt 3 september 1614 aan de provincie steun voor het onderhoud van de predikant.²⁷ Hij wordt hier nog genoemd 22 mei 1615²⁸ en zal begin 1616 zijn overleden. De classis treft 18 maart 1616 maatregelen ‘omme int jaer 1616’ voor de weduwe van de predikant alhier de dienst te doen. De Hoofdmannen keuren 5 oktober 1616 goed dat zijn weduwe en de ingezetenen van Opende zich in vriendschap verdragen.²⁹

Volgens Romein werd Capelle ‘denkelijk’ van Oostermeer en Eestrum beroepen.³⁰ Algra geeft an dat ‘volgens sommigen’ Capelle de eerste predikant te Oostermeer en Eestrum was.³¹ Waar hij in mei 1612 als gewezen schoolmeester de synode van Groningen promotie en recommandatie tot de kerkendienst verzoekt kan het bericht van Romein niet juist zijn.

1617 - 1619 Heinsius Frederici

voordien predikant te Goïngarijp en Broek en daar 1 augustus 1615 afgezet,³² in 1617 enige tijd te Terkaple cum annexis,³³ vertoont 5 juni 1617 beroep naar Opende aan de classis. Op 20 april 1618 wordt hij toegelaten nadat hij heeft voldaan aan de eis alle bescheiden in te brengen; onder meer vertoont hij een verklaring van het bestuur van Utingeradeel ‘dat zijn adversenten revocatie hadden gedaan’. De classis Westerkwartier demitteerde hem in november 1619 wegens beroep naar Dwingelo waar zijn intrede moeilijkheden ondervond.³⁴ Gedeputeerde Staten van Drenthe verboden hem 18 november 1619 de dienst te Dwingelo te aanvaarden maar stonden 2 december 1619 toe hem te beroepen. Op hun last werd hij 29 maart 1620 bevestigd. Op 29 mei 1620 beklaagt de classis Ruinen zich bij de classis Westerkwartier over zijn onwettig indringen te Dwingelo (hij was door Gedeputeerde Staten daar aangesteld en op hun last bevestigd).³⁵ Op 11 juli 1629 werd hij aldaar uit de dienst ontzet.³⁶ Hij ontving in 1620 nog een half jaar suppletoir tractement, verschenen 20 mei 1620, uit de Groninger kloostergoederen.³⁷

ca 1621 Laurentius Alberti

schoolmeester te Westerlee, vertoont 20 november 1620 een beroep naar hier; na bij de classis Sneek inlichtingen te hebben ingewonnen casseert de classis Westerkwartier 12 februari 1621 het beroep. Niettemin heeft hij hier waarschijnlijk enige tijd dienst gedaan; een jaar suppletoir tractement,

²⁶ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27,

²⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

²⁹ Arch. HJK nr. 850, 224.

³⁰ Romein, *Friesland*, 138.

³¹ Algra, *De historie* IV, 105.

³² Romein, *Drenthe*, 168-169; Romein, *Friesland*, 622.

³³ Kalma, *Classisboek Sneek*, XXXIV volgens wie hij afkomstig was uit Bolsward.

³⁴ Romein, *Drenthe*, 168-169

³⁵ Romein, *Drenthe*, 168-169.

³⁶ Romein, *Drenthe*, 168-169.

³⁷ StA nr. 2322, 397v.

verschenen met 1621, uit de kloostergoederen staat te zijnen name als predikant te Opende.³⁸

Laurentius Alberti, van Leeuwarden, werd in augustus 1605 te Franeker en in 1610 opnieuw als student ingeschreven.³⁹ Destijds was hij predikant te Jutrijp en Hommerts (omstreeks 1610/1613) en trachtte hij in 1613 predikant te Dwingelo te worden waar hij in september 1614 door de synode geweerd werd; hij is tevens schoolmeester aldaar hetgeen door de synode in september 1615 wordt verboden.⁴⁰ In 1613/4 is hij schoolmeester te Zuidwolde (Dr.).⁴¹ Voor het eerst komt hij als schoolmeester te Westerlee voor 21 november 1615.⁴² Hij stierf daar tussen 3 oktober 1635 en 17 juni 1636.⁴³ Een verzoek van de classis Oldambt hem weer als predikant toe te laten werd door de synode 17 mei 1625 afgewezen; hij was toen omstreeks elf jaren schoolmeester (daarom is Algra's mededeling dat hij in 1619 te Jutrijp cum annexis werd afgezet,⁴⁴ onjuist).

1621 - 1624 **Lambertus Joannis**

vertoont 9 april 1621 beroep naar Opende; reeds 24 juli 1620 had hij een proefpreek alhier verzocht die hem 21 augustus 1620 werd toegestaan. Na plenair examen wordt hij 14 mei 1621 toegelaten. Als opvolger van Laurentius Alberti ontvangt hij drie kwartalen tractement, verschenen 20 februari 1622, uit de kloostergoederen.⁴⁵ De classis demitteerde hem wegens beroep naar Augsbuur 23 september 1624; volgens de acta van 25 oktober 1624 is hij inmiddels darheen vertrokken. De classis Dokkum liet hem 4 oktober 1624 toe. De mededeling dat Joannis ook voordien te Augsbuur (en Kollumerzaag) waar hij 27 november 1619 voorkomt,⁴⁶ kan niet op deze betrekking hebben omdat Joannes te Opende eerst na het voor een proponent voorgeschreven examen werd toegelaten. Hij stierf te Augsbuur in 1654, oud 59 jaren en dus geboren omstreeks 1594/5); derhalve kan hij niet dezelfde zijn als een gelijknamige te Schingen c.a., aldaar gekomen omstreeks 1613 en in 1615 afgezet.⁴⁷ Lambertus Joannis was een zoon van Haio Lamberti, remonstrants predikant te Dokkum, en werd 20 mei 1617 te Franeker als student ingeschreven.⁴⁸

(1624 **Onno Arents**)

Blijkens de classicala acta van 13 december 1624 is door de rentmeester Verrucius Onno Arents, schoolmeester te Aduard, aanbevolen aan de vacante gemeente te Opende waarop de ingezetenen aldaar en proefpreek verzoeken. Zijn vrouw maakt echter bezwaar naar Opende te gaan terwijl hij zelf weinig genegen is de predikdienst te aanvaarden. Een proefpreek werd niet gehouden).

(1625 **Dato Balthasaris**)

³⁸ Romein, *Friesland*, 369 en Van Veen, *Aanvullingen*, 46.

³⁹ Zijlstra nr. 78.

⁴⁰ Romein, *Drenthe*, 167.

⁴¹ Kalma, *Classisboek Sneek*, XXXVIII

⁴² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7346.

⁴³ StA nr. 125, 3 oktober 1625 en 17 juni 1636.

⁴⁴ Algra, *De historie* III, 271.

⁴⁵ StA nr. 2324, 525.

⁴⁶ Romein, *Friesland*, 501.

⁴⁷ Romein, *Friesland*, 501.

⁴⁸ Zijlstra nr. 320.

burger van Groningen, vertoont 14 maart 1625 aan de classis een brief van de ingezetenen van Opende waarin zij verklaren hem als predikant te wensen. Op 11 april 1625 vertoont hij zijn beroep naar hier. De synode oordeelt 17 mei daarop dat de kleermaker Date Balters niet toegelaten kan worden. Op 20 mei 1625 verklaart zij dat het door hem afgelegde examen geen reden tot toelating geeft. De classis casseert daarop 23 mei 1625 het uitgebrachte beroep; 30 mei 1625 wordt hem restitutie van de aan de classis afgestane beroepbrief toegestaan.

Hij treedt 1 oktober 1626 te Roderwolde in dienst, wordt daar voorlopig toegelaten en in 1629 definitief zij het onder bepaalde voorwaarden. Hij was een zoon van Balthasar Henricus, in 1594 luitenant in dienst van de stad Groningen.⁴⁹ Twee van zijn zusters waren gehuwd met Adolphus Stuckerus, predikant te Wetsinge, en Joannes Lolingius, predikant te Noordbroek*.

1625 - 1626 **Leo Laurentii**

(Lyuwe Laurens⁵⁰) stond omstreeks 1601 te Tzum, werd in 1602 te Janum beroepen, bediende vanaf 1607 in combinatie ook Birdaard, werd vandaar eind 1621 naar Augsbuur en Kollumerzwaag beroepen en daar 14 oktober 1622 afgezet.⁵¹ Hij vertoont 29 augustus 1625 een beroep naar hier; een verbeterde beroepbrief geeft hij over 19 september daarop waarna hij door de classis wordt toegelaten. Blijkens de classicale acta van 15 mei 1626 heeft hij inmiddels zijn gemeente *malitiose* verlaten. Het tractement uit de kloostergoederen werd hem als opvolger van Lambertus Joannis met en half jaar, verschenen Midwinter 1625, voor her eerst uitgekeerd,⁵² waaruit blijkt dat Dato Balthasaris hier geen dienst heeft gedaan. In 1628 trachtte hij zich te Akkerwoude en Veenwouden in te dringen.⁵³ Op 5 februari 1629 verzoekt de classis Dokkum aan de classis Westerkwartier inlichtingen over hem omdat hij zich tracht in te dringen; de classis verwijst naar de classis Enkhuizen; na zijn heimelijk vertrek in 1626 ging hij naar Urk waar hij werd gedeporteerd waarover de classis Enkhuizen nader kan berichten. Volgens mededeling van J.J. Kalma te Leeuwarden zou hij omstreeks 1629 zijn overleden. Hij was 28 mei 1593 te Franeker als student ingeschreven.⁵⁴

(1626 **Onno Arents)**

Op 28 augustus 1626 verzoeken de ingezetenen van Opende weer een proefpreek van Onno Arents. De classis antwoordt dat hij weinig heeft geoefend. Op 11 september 1626 verzoekt hij zelf het verzoek der ingezetenen af te slaan en zich bezwaard te voelen zich aan het examen te onderwerpen. Zijn zoon Johannes Knijphuisen was van 1627 tot 1677 predikant te Gieten, diens zoon Arnoldus stond van 1653 tot 1674 te Marum en Noordwijk, tot 1678 te Lettelbert en tot 1693 te Gieten.⁵⁵

1626 - 1649 **Valentinus Artopaeus**

⁴⁹ Onder meer *Gedenboek van de Reductie van Groningen* 1894, 70.

⁵⁰ Aldus Acta classis Dokkum 9 december 1608.

⁵¹ Romein, *Friesland*, 260, 467, 461, 501.

⁵² StA nr. 2331, 482v.

⁵³ zie noot 49.

⁵⁴ Zijlstra, nr. 1582.

⁵⁵ Romein, *Drenthe*, 69-70.

werd door Rempt Rengers⁵⁶ voorgedragen als predikant alhier.⁵⁷ Gedeputeerde Staten approberen 23 september 1626 het op hem uitgebrachte beroep;⁵⁸ de classis laat hem 5 oktober 1626 toe na kennisneming van zijn testimonia waaronder zijn beroepbrief door de West-Indische Compagnie als predikant ‘op hare flote na die Baije om die tho entsetten’. Bedoeld is de ontzetting van San Salvador.⁵⁹ Als door deze Compagnie beroepen predikant verzocht hij 1 november 1624 de classis Middelstum hem te bevestigen hetgeen werd toegestaan; voordien was hij schoolmeester te Uithuizen (echter nog niet in 1620) en van juni tot oktober 1616 schoolmeester te Ten Post-Wittewierum. Hij wordt te Opende bevestigd voor 4 december 1627. Op 24 september 1649 komt een klacht over zijn zware dronkenschap ter sprake; op de volgende classicale vergadering, 8 oktober 1649, wordt zijn overlijden op dezelfde dag bericht.

Zijn relatie met Johannes Artopaus te Winsum* is onbekend.

⁵⁶ Hoofdeling te Ten Post-Wittewierum.

⁵⁷ Aldus Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 20 september 1626.

⁵⁸ StA nr. 121.

⁵⁹ Van Winter, *Westindische Compagnie*, 225.

OPWIERDE

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Als parochie is Opwierde waarschijnlijk reeds vrij vroeg ontstaan. Toen Appingedam* tot ontwikkeling kwam moet deze plaats zich - volgens Siemens - van Opwierde hebben afgescheiden.¹ Het tegenwoordige kerkgebouw dateert uit het tweede kwart van de dertiende eeuw.² Over mogelijke bodemvondsten bij de restauratie blijkt uit de literatuur niets.

Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. Het schattingenregister van omstreeks 1500 geeft voor Opwierde één priester op.³

Pastorie

- 1228 **H....**
plebaan alhier wordt genoemd 5 mei 1228.⁴
- 1565 **N.N.**
wordt in 1565 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor hij voldoet twee daalder.⁵ Mogelijk dezelfde is
- 1567 **Johannes Schepeler**
pastoor alhier, wordt 28 juli 1567 gekozen als pastoor te Stedum*.⁶
- 1581 **Johannes Schortinghuis**
pastoor alhier, overleed 18 augustus 1581.⁷ Wellicht was hij verwant aan Henricus Schortinckhausen, in 1602 mogelijk predikant te Oostwold (Old.).
- 1583 - 1585 **Joannes Christophori**
komt 8 november 1583⁸ en 8 augustus 1584⁹ als pastoor alhier voor. Kort voor 23 augustus 1585 tekent hij namens het kerspel Opwierde zonder zijn functie aan te geven;¹⁰ hij zal hier toen nog pastoor zijn geweest. Hij was de laatste pastoor en eerste predikant te Jukwerd*.

Reformatie

- 1598 - 1599 **Egbertus**
predikant te "Opwierde", neemt tussen 25 juni 1598 en 18 mei 1599 met de predikanten te Krewerd* en Holwierde* de dienst in het vacante Appingedam*

¹ Siemens, *Toelichting*, 18

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 491.

³ Alma, 'Schattingen', 176.

⁴ OGD nr. 89.

⁵ Visitatie 1565.

⁶ GVA 1931, 101.

⁷ GDW nr. 441.

⁸ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 383).

⁹ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI 482).

¹⁰ GA, GAG, nr. vRr 1093.2, 138v.

waar.¹¹ Mogelijk is in plaats van ‘Opwierde’ bedoeld ‘Uthwierde’* waar toen Egbertus Mengerinck predikant was.

ca 1602- 1604 **Theodorus Klinckhamer**

predikant te Tjamsweer*, zal – volgens de synodale acta van 2 mei 1603 – na het lopende jaar afstand doen van de combinatie met Opwierde indien dit kerspel een eigen predikant kan onderhouden. De lopende regeling wordt door de synode op 8 mei 1604 nog voor een jaar toegestaan. Kort nadien moet deze combinatie zijn opgeheven.

Nog in 1604 rapporteren synodale gecommitteerden dat Opwierde is gecombineerd met Appingedam*, ‘jedoch op paesschen vry’ en dat de gemeente een eigen predikant kan onderhouden; Gdeputeerde Staten besluiten daarop 28 december 1604 dat Opwierde en eigen predikant moet hebben.¹² De acta van de kerkenraad te Appingedam vermelden niets waaruit valt op te maken dat Opwierde enige tijd met Appingedam gecombineerd was zodat evenmin vastgesteld kon worden of Joannes Sprenger (zie hierna) danwel Bernardus Danielis Edelshemius te Opwierde de dienst waarnam, daarin mogelijk begin 1605 opgevolgd door

- 1607 **Hermannus Tamcken**

predikant te Opwierde, wordt begin 1607 beroepen te Garmerwolde*. De classis Loppersum keurde het beroep goed op 27 april 1607. Hoe lang hij hier stond is niet nauwkeurig bekend. Begin 1606 was hij beroepen te Oudeschans* maar of hij het beroep aannam is niet gebleken.

Aanvankelijk was hij schoolmeester te Huizinge, woonde begin 1600 te Bedum en wordt 2 februari 1600 door de magistraat van Appingedam aangenomen als ‘Duitse schoolmeester’. De kerkenraadsprotocollen van Appingedam noemen hem voor het laatst 20 december 1600.¹³

1607 **Theodorus Klinckhamer**

hiervoor reeds genoemd, verzoekt 7 mei 1607 de synode om de combinatie met Opwierde; de synode zal trachten voor hem de opkomsten der vicarie te Tjamsweer te verwerven. Blijft dit zonder succes dan zal aan Gedeputeerde Staten of de competente collatoren de combinatie worden verzocht.

1608 - 1614 **Joannes Sprenger**

is nog 8 juli 1608 in dienst als predikant te Appingedam*;¹⁴ zijn opvolger aldaar wordt voor het eerst genoemd in januari 1609. Waarschijnlijk nog in 1608 is hij predikant alhier geworden. Reeds 3 december 1607 had hij de wens te kennen gegeven te resigneren; zijn ouderdom noopte hem naar een kleinere gemeente om te zien.¹⁵ Hij overleed kort nadien, waarschijnlijk in 1614. Op 16 mei 1615 wordt vermeld dat zijn weduwe de redger gelast heeft het koopschat van wijlen heer¹⁶ Johan Sprenger onder zich te houden.¹⁷ Op 18 september

¹¹ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹² Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

¹³ Arch. HG Appingedam nr. 1

¹⁴ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹⁵ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹⁶ Was hij vroeger priester geweest? De voor predikanten hoogst ongebruikelijke aanduiding ‘heer’ kan ook zeer wel door zijn hoge leeftijd verklaard worden. Reeds voor 1578 was hij predikant, namelijk te Bingum.

¹⁷ Arch. HJK nr. 849, 120.

1616 wordt zij aangesproken tot betaling van in 1614 en 1615 vervallen breuken waarvan de meeste vervielen na het overlijden van haar man.¹⁸

1615 - 1646 **Petrus Bernhardi**

wordt kort voor 9 mei 1615 beroepen te Opwierde doch was toen als 'staende under den examine' nog niet toegelaten.¹⁹ Nog in 1615 komt hij als predikant alhier voor.²⁰ Van 1623 tot 1625 bediende hij in combinatie ook Marsum*. Hij overleed te Opwierde 16 mei 1646.²¹

¹⁸ Arch. HJK nr. 850, 201.

¹⁹ Acta synodes Groningen.

²⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7326, oktober (?) 1605.

²¹ Acta synodes Groningen, 1646.

OTERDUM

Patroon: **Lambertus**

Bijzonderheden:

Het dorp Oterdum – thans geheel verdwenen door dijkverzwaring en industrialisatie – is destijds teruggenomen; voorheen lag het iets noordelijker. Arends deelt mee dat bij de stormvloed van 12-13 november 1686 de dijk bij Oterdum werd weggespoeld ‘waarbij de oude grondvsten der huizen van het oude dorp, dat vroeger verder naar zee gestaan had, ten voorschijn kwamen’.¹ Dit stemt overeen met de mededelingen van Hoft en Brongers die in de herfst van 1972 ter hoogte van de toen afgebroken kerk omstreeks 100 meter buitendijks resten van een scheepswerfje vonden,² en van Halbertsma dat kerk en kerkhof stonden op een afzonderlijke omgrachte heuvel aan de zuidzijde van de eigenlijke terp van Oterdum die grotendeels aan de Eems ten offer is gevallen. In 1972 werden de zware en hechte funderingen van een robuuste bakstenen zaalkerk met half rond gesloten koor uit de dertiende eeuw ontgraven; een toren schijnt dit gebouw niet te hebben gehad.³ De fundering mat circa 34,4 x 12,8 meter buitenwerks; de heuvel was apart daartoe opgeworpen. Deze kerk was tweemaal zo lang als haar opvolger, die een toren had aan de zuidhelft van de westgevel, en waarvan zijmuren en alsluiting waren gebouwd op de fundering van de oudere kerk. De derde kerk, thans afgebroken, werd in 1827 en 1830 herbouwd op de fundering van de vorige, met gebruikmaking van steen daarvan.⁴ De tweede kerk wordt meermalen beschreven als zeebaken: in 1576 als een ‘platte kercke sonder toren’, in 1652 als een ‘platte kerck sonder tooren’ aan de dijk.⁵

Halbertsma noch Boersma maken melding van oudere bouwsels dan de dertiende eeuw. Toch zal Oterdum als parochie waarschijnlijk ouder zijn dan de dertiende eeuw. De plaats van de kerk – voorafgaande aan de dertiende-eeuwse – zal dan echter noordelijker gezocht moeten worden, mogelijk in het centrum van de terp die echter grotendeels – en dat waarschijnlijk reeds vroeg – is verdwenen.

De kerk is gewijd geweest aan **Lambertus**. Een fragment van het sterk geschonden zegel van de pastoor Johannes (1478)⁶ toont een hand die een lans vasthoudt hetgeen wijst op Lambertus. In 1617 laat het kerspel een klok gieten geheten St Lambertus.⁷ Zoals te Holwierde* en Leens) zal ook hier de vroegere kerkpatroon benoemd zijn. Een zegel van een andere pastoor Johannes (1470)⁸ vertoont Christophorus. Omstreeks 1985 werd een zegelstempel gevonden van heer Focco wiens functie niet is aangegeven.⁹ De afgebeelde persoon draagt in de rechterhand en opgeheven kruis en lijkt links iets op of rond zijn schouder te dragen (het Lam?) hetgeen op Christophorus zou kunnen duiden. Wellicht was deze copatroon van de kerk. Dit nevenpatronaat zou verklaard kunnen worden door de

¹ Arendts, *Natuurkundige Geschiedenis*, deel 3, 181 (oorspronkelijk: *Physische Geschiede*, Bd. II, 180. Lang, *Gestaltungswandel*, 35 citeert Arendts verkeerd als hij stelt dat bij zeer lage waterstand – bijvoorbeeld 1686 – de resten van Oud-Oterdum in de Eems werden waargenomen.

² Mededeling A. Hoft, Appingedam.

³ H. Halbertsma, in: Nieuwsblad van het Noorden, 1 maart 1973.

⁴ J.W. Boersma, Nieuwsbulletin KNOB 1973, 19.

⁵ Lang, *Gestaltungswandel*, 118 en 122.

⁶ AKG nr. 219 reg. 634.

⁷ GDW nr. 3164.

⁸ GA, GAG, R.F.1470/0.

⁹ Particuliere collectie. Het stempel werd gevonden op de wierde Dallingeweer. Het randschrift is voor een deel moeilijk te lezen. Er lijkt te staan: +S'D'FOCCONIS P(er)SON(E?) (I?) ON. Vergelijk correspondentie met J.W. Boersma 19 oktober 1986, 10 februari 1989.

belangrijke plaats die Oterdum als oversteekgelegenheid naar Oostfriesland bood nadat een kortere verbindingsweg door de uitbreiding van de Dollard verloren was gegaan. Als zodanig was Oterdum strategisch van belang. In de zestiende eeuw werd het omschanst en in 1583 door de Staatse troepen op de Spanjaarden veroverd. Ondanks een beleg in 1584-1585 bleef het in Staatse handen. Vanaf 1583 stond hier een predikant. Het is niet aan te nemen dat daarnaast nog een pastoor alhier gelegenheid kreeg de zielzorg uit te oefenen.

Op 8 juni 1590 besluiten de Staten-Generaal – naar aanleiding van een remonstrantie van de graaf van Oostfriesland – onder meer aan Stadhouder en Gedeputeerde Staten van Friesland te schrijven dat de activiteiten, gericht tegen de huislieden en meiers bij de Knocke en Rysum (in Oostfriesland) en inhoudende het ‘affvorderen’ van de jaarlijkse pachten en huren moeten worden gestaakt. Blijkens de remonstrantie had het garnizoen van Oterdum zich reeds drie à vier jaren van die huren meester gemaakt daar het beweerde de goederen van het klooster van de ‘gryse monniken’ in Groningerland¹⁰ toebehoorden.¹¹

Het parochieregister uit 1501 noemt hier een vicarie.¹² Het register van schattingen van omstreeks 1500 geeft voor Oterdum twee priesters op.¹³

Pastorie

1428	Bernardus komt 13 augustus 1428 als pastoor alhier voor. ¹⁴
1435	Hoyke wordt 28 april 1435 als pastoor alhier vermeld. ¹⁵
1470	Johannes pastoor alhier, zegelt 3 mei 1470. Het zegel toont behalve het Christophorusbeeld een wapenbeeld waarop drie sterren, geplaatst 2 en 1, en heeft als randschrift ‘S DOMINI JOHANIS CURET I OTERD’. ¹⁶ Op grond van het apen moet hij worden onderscheiden van
1478	Johannes pastoor alhier, die zegelt 16 augustus 1478. Van het zegel is slechts een fragment over; het is evenals het onder 1470 genoemde spitsovaal en toont een wapen, doorsneden: een ster in de linkerhelft; b. onbekend. Het randschrift voorzover bekend ‘... OHANIS HATEMA IN OTD’. ¹⁷
z.j.	Focco. Vermeld werd reeds het omstreeks 1985 te Dallingeweer gevonden zegelstempel van Focco; mogelijk was hij pastoor alhier. ¹⁸

¹⁰ Bedoeld is het klooster onder Termunten.

¹¹ Japikse, *Resolutiën Staten-Generaal* 1576-1609, zevende deel 1590-1592, 117 en aldaar n. 3.

¹² RC II, 11.

¹³ Alma, ‘Schattingen’, 176.

¹⁴ RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama nr. 139.

¹⁵ O.A. nr. 45.

¹⁶ GA, GAG, R.F. 1470/10.

¹⁷ AKG nr. 219 reg. 634.

¹⁸ Particuliere collectie. Het stempel werd gevonden op de wierde Dallingeweer. Het randschrift is voor een deel moeilijk te lezen. Er lijkt te staan: +S'D'FOCCONIS P(er)SON(E?) (I?) ON. Vergelijk correspondentie met J.W. Boersma 19 oktober 1986, 10 februari 1989.

- 1515 **N.N.**
resigneerde nadat hij zich elders (niet aangegeven waar) van een vicarie had voorzien.¹⁹
- 1515 **Heinrick**
Op 21 juni 1515 verzoekt Hisse, dochter van Dornum, vrouwe van Farmsum,²⁰ aan haar (schoon)broer Oemko Ripperda diens toestemming in de presentatie van Heinrick als pastoor alhier.²¹
- 1571 - 1574 **Wilhelmus Nienhues**
komt 3 november 1571²² en 3 juni 1574²³ als pastoor alhier voor. Op 27 oktober 1574 wordt Wilhelmus Nijenhuis genoemd als pastoor te Oterdum en Borgsweer en tekent hij als ‘Guilhelmus Niehuisz pastor tho Borgsweer’.²⁴ Hij zal Borgsweer* vanuit Oterdum hebben bediend.
- 1579 **N.N.**
pastoor alhier, zal volgens uitspraak van 5 september 1579 van een perceel land 20 Emder gulden hebben te genieten van Wigbolt Frericks.²⁵

Reformatie

- 1584 **Hinricus Valckenborch**
verklaart 3 juli 1584 dan gedurende vier weken in de schans bij Oterdum te hebben gepredikt alsmede kinderen te hebben gedoopt en zieken te hebben gevisiteerd, en verzoekt betaling van de hoplieden van de aldaar gelegerde troepen;²⁶ de brief is mogelijk door de belegeraars van de schans onderschept.²⁷

Tijdens het beleg door de Spanjaarden van Oterdum in 1584-1585 sneuvelde Martinus, conventueel in het Hospitaal van Sint Jan te Sneek die na zijn vertrek uit Friesland in 1580 luitenant van de kapitein Pyrast was geworden; hij werd te Groningen begraven.²⁸ In 1583 overleed **Tetardus**, uitgeweken pastoor te Blessum terwijl eveneens alhier (de bron geeft ‘Ouderdum’) overleed **Regnerus**, uitgeweken pastoor te Jellum.²⁹ Of zij alhier nog kerkelijke functies hebben bekleed na hun vertrek uit Friesland in 1580 is onbekend.

Hoelang Valckenborch, mogelijk dezelfde als Henrich Falkenborg, na 1579 tot 1583 predikant te Esklum (O)fr.),³⁰ hier heeft gewerkt is onbekend.

¹⁹ StA Aurich, Dep. XXXVIII b Nr. 303, 17v-18.

²⁰ Zij was gehuwd met Boelo Ripperda. Diens broer Oemke was hoofdeling te Appingedam.

²¹ StA Aurich, Dep. XXXVIII b Nr. 303, 17v-18.

²² Arch. HJK nr. 1641.

²³ Arch. Farmsummerzijlvest nr. 1, 51v reg. 30; GA, GAG, Hs. in folio 168, 37v.

²⁴ GA, GAG, nr. vRr 11, ongefolieerd, laatste bladzijde.

²⁵ GA, GAG, RA III a 5*.

²⁶ Arch. HJK nr. 598 (ChvdH VI 473).

²⁷ Volgens Formsma, *De archieven van de Hoge Justitiekamer*, 66 ad nr. 598.

²⁸ Engels, *Conscriptio*, 25.

²⁹ Engels, *Conscriptio*, 24.

³⁰ Reershemius, 666.

Enkele jaren later is het met de geestelijke verzorging hier droevig gesteld. Eppens deelt daarover mee ‘Aldus worde daer in Oterdum gelevet, daer bishier nene hopman offte overste enige prediger besolden offte godsdienst warenden, dan up straten und wegen den copman efftstecken, was die hoechste roem’ in 1587.³¹ Enige tijd daarop is hier blijkbaar een predikant gekomen:

- 1589 **N.N.**
predikant alhier, te wiens aanzien de synode van Friesland 6 mei 1589 besluit dat de classis Leeuwarden zijn zaak ter hand zal nemen en desgewenst tegen hem zal procederen.³² Aangezien de acta van deze classis over deze periode niet bewaard zijn gebleven kon over deze zaak verder niets worden vastgesteld.
Wellicht betrof het
- vòòr 1591 **Henricus Thammerus**
geboren omstreeks 1540, studeerde in 1558 onder Melanchton te Wittenberg, blijkt volgens informatie in 1591 van de classis Sneek bij de soldaten gezeten te hebben, onder meer te Oterdum en ook te Zoutkamp. Hij was toen bij provisie predikant te Joure op voorstel van de grietman van Haskerland, door de classis Sneek op 8 juni 1591 nog bij provisie toegestaan dar te blijven omdat ze zijn attestaties hebben gezien en goedgekeurd, ‘doch dat men aen den heren Staten sal scriven und versoecken, waerom dat syt hem geen assignatie hebben gegeven noch op Oeterdum noch Soltcamp noch elders’.³³ Op 28 september 1591 werd hij definitief toegelaten. In 1592 wordt hij dronken aangetroffen bij de troepen te Steenwijk en wordt hij 27 juni 1592 afgezet. Door verzet van de grietman wordt de afzetting niet geëffectueerd en door deze gezonden naar Oude- en Nijehaske en Haskerdijken. In 1593 wordt Thammerus wegens hinderlijk gedrag definitief verwijderd; hij tracht in 1594 te Haskerhorne hersteld te worden, is in 1594 nog enige tijd schoolmeester te Joure, vertrekt naar Gelderland en is nog in 1591 Luthers predikant te Woerden. Naar Amsterdam vertrokken kan hij zich enige tijd als Luthers predikant handhaven, moet echter wegens dronkenschap vertrekken en dringt zich in 1598 in als calvinistisch predikant te Heteren en Driel; de Gelderse synode zet hem af. In 1605 dringt hij zich te Eeten en Meeuwen in, is in 1609 te Doeveren en Gaanderen en werd door de classis Gorkum geduld maar niet als lid toegelaten. Hij is in 1619 79 jaren oud en ging desgevraagd met emeritaat (tekende als Arminiaan de ‘akte van stilstand’) en verhuisde met een klein pensioen naar Heusden.³⁴
- 1603 - 1607 **Lucas Wedemarius**
wordt medio 1601 schoolmeester te Midwolda³⁵ en komt aldaar nog 2 mei 1603 als zodanig voor.³⁶ Zijn opvolger wordt 1 mei 1603 aldaar als lidmaat aangenomen³⁷ en komt vanaf 14 mei 1603 als getuige aldaar voor.³⁸

³¹ Eppens, *Kroniek II*, 402.

³² Acta synodes Friesland.

³³ Kalma, *Classisboek Sneek*, 141.

³⁴ Kalma, ‘Joure’, 173-180.

³⁵ Arch. HG Midwolda nr. 25-26.

³⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120.

³⁷ Arch. HG Midwolda, Handelingen kerkenraad.

³⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120.

Wedemarius zal omstreeks deze tijd in Oterdum zijn gekomen; voor het eerst vonden wij hem als predikant alhier genoemd 9 december 1603.³⁹ Van medio 1606 tot mei 1607 moet hij mede Termunten* hebben bediend. Op 13 april 1607 vertoont hij een beroep naar Zeerijp* dat 11 mei 1607 door de classis Loppersum wordt geapprobeerd.

Of Oterdum van 1607 tot 1610 vacant is geweest of door een ons niet bekende predikant is bediend kon niet worden vastgesteld. Op 22 april 1607 verzoeken synodale gecommiteerden aan Gedeputeerde Staten om Ripperda wegens de vacerende kerken te Heveskes* en Oterdum te vermanen in de vacatures te voorzien. Gedeputeerde Staten besluiten daarop dat Ripperda hierover een nieuwe aanschrijving zal worden gedaan.⁴⁰

1610 - 1620 **Jeyo Hermanni.**

wordt 6 maart 1610 door Reint Alberda van 't Zandt gelast zich van de pastorie alhier te onthouden; de gemeente vertoont *in judicio* zijn beroepbrief, gegeven door Joachim Ripperda, alsmede een testimonium van de classis Appingedam, en verzoekt in plaats van hem Ripperda te dagen.⁴¹ De zaak is verder niet in behandeling geweest. De in 1617 gegoten klok geeft zijn naam als Jairus Hermanni.⁴² Hij moet omstreeks medio 1620 zijn overleden. Een jaar tractement, verschenen Midwinter 1620, staat ten name van zijn weduwe en zijn opvolger Weneranus.⁴³ Dit tractement ontving hij uit de kloostergoederen als suppletie. Op een klacht over een te laag tractement antwoordde de Landdag dat de predikant alhier zich daarmee tevreden zal moeten stellen danwel dat het kerspel een combinatie moet aangaan.⁴⁴

1620 - 1634 **Joannes (Spaen) Weneranus**

wordt in 1620 predikant alhier (zie hiervoor) doch na mei 1620; de synodale acta van 13 juni 1621 vermelden hem als sedert de vorige synode toegelaten predikant alhier. Hij overleed kort voor 2 juni 1634;⁴⁵ blijkens de classicale acta van 6 april 1635 zullen zijn weduwe en kinderen tot mei aanstaande in de pastorie blijven en desgewenst aan de nieuwe predikant een vrije kamer inruimen.

Vicarie

Een register uit 1580 stelt ten name van de vicarie 48 grazen land met een huuropbrengst van 41 gulden; ten name van de pastoor staat een opbrengst van 67 gulden. De kosterij bezit dan 42 grazen, de kerk 161 grazen.⁴⁶

1498 **Thiardt Wilhelms**

vicarius alhier, treedt 1 september 1498 te Osnabrück als getuige op.⁴⁷

³⁹ Arch. HJK nr. 1641. Brucherus, *Naamlijst*, 71 noemt hem reeds 1595 hier doch ten onrechte; op hem zal ook de opgave in de negentiende-eeuwse predikantenlijst van Oterdum steunen (Arch. HG Farmsum c.a., nr. 639).

⁴⁰ Arch. PKV Groningen nr. 42.

⁴¹ Arch. HJK nr. 845, 90.

⁴² GDW nr. 3164.

⁴³ StA nr. 2323, 515v resp. 2322, 395.4, 2191-2191v.

⁴⁴ StA nr. 4, 2191-2191v.

⁴⁵ Arch. Classis Appingedam nr. 1.

⁴⁶ Arch. Farmsum nr. 1113.

⁴⁷ StA Osnabrück, Dep. 3 a 1 (Stadt Osnabrück), XII B 113 nr. 5.

1559 **Theodoricus Cosfeldie**
wordt in juli of augustus 1559 in de vicarie alhier geïnstitueerd waarvoor hij
voldoet een daalder.⁴⁸

1567 **Petrus Langius**
vicarius alhier, tekent kort na 15 juni 1567 een mandaat af.⁴⁹

Reformatie

Op 24 mei 1611 verzoekt de classis Appingedam de synode behulpzaam te zijn bij het verkrijgen van de vicarie voor de predikant alhier, omdat de pastorie ‘nit sufficient ijs hem tho ernehren’; aan Gedeputeerde Staten zal verzocht worden de predikant de ‘vicarie, da die *cure animarum* up falt’ toe te leggen, aldus besluit van de synode. De synode legt zulks 11 december 1611 aan Gedeputeerde Staten voor die hiermee instemmen.⁵⁰

⁴⁸ Visitatie 1559.

⁴⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 413.

⁵⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

OUDESCHANS

Bijzonderheden:

De schans bij de Bellingwolderzijl, Bellingwolderschans en later Oudeschans genoemd werd in 1595 door de Staatse troepen aangelegd. Reeds in 1596 is hier een predikant.

Pastorie

1596 - 1597 **Theodoricus Valckonis**

De predikant in de schans alhier trekt blijkens een aantekening (waarschijnlijk) kort na 16 maart 1596 als geappointeerde onder een compagnie.¹ Zonder twijfel is bedoeld Theodoricus Valckonius die ook predikant te Boertange* was en waarschijnlijk kort na 24 mei 1597 werd afgezet (zie Boertange*).

Blijkbaar wordt de dienst hier tot 1601 gedaan door de predikant te Boertange*, eveneens een schans. Op 20 november 1601 verminderen Gedeputeerde Staten van Stad en Lande het tractement van de predikant te Boertange met 50 gulden die zij bestemmen voor de predikant te Bellingwolde* mits deze wekelijks 's woensdags in de Bellingwolderschans preekt.² Hoe lang dit arrangement heeft geduurd is niet bekend.

1601 **Heino Verlage**

predikant te Bellingwolde*, doet hier – blijkens bovengenoemde resolutie – dienst.

1606 **Hermannus Tamcke**

Op 10 januari 1606 wordt door Gedeputeerde Staten van Friesland besloten aan de stadhouder toe te zenden het door de ingezetenen uitgebrachte beroep op Hermannus Tamcke als predikant in de schans Bellingwolde en tezelfdertijd aan Gedeputeerde Staten van Stad en Lande te verzoeken hem een plaats te geven op de rol van een compagnie te harer repartitie zoals de predikant te Boertange* ten laste van een Friese compagnie is geboekt.³ Waarschijnlijk is hij hier echter niet gekomen. Men zie voor hem verder onder Opwierde* vanwaar hij in 1607 naar Garmerwolde* vertrok.

1606 **Opherd Hendricks Belida**

was vanaf 1584 predikant te Detern bij Stickhausen (Ofr.)⁴ en werd daar 11 juli 1587 afgezet.⁵ Reeds in 1592 staat hij te Ferwerd waar hij in 1606 door de synode van Friesland afgezet wordt. Op 21 mei 1606 wordt Olphardus Belida door Gedeputeerde Staten van Friesland naar Bellingwolderzijl gezonden dat reeds geruime tijd vacant is. Aan Gedeputeerde Staten van Stad en Lande zal verzocht worden als bij Tamcke.⁶ Of hij hier dienst heeft gedaan is echter zeer de vraag. In 1608 is hij te Finkum en Hijum waar hij wegens dronkenschap

¹ O.A. nr. 1020, 296.

² StA nr. 112.

³ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr.

⁴ Romein, *Friesland*, 535, 108. De acta van de coetus te Emden nnoemen hem zonder dagtekening (met een aantekening: 1583) te Detern: StA Aurich, Rep. 135.28, 100v.

⁵ StA Aurich, Rep. 135.28, 168. Volgens Romein zou hij tot 1591 te Detern hebben gestaan.

⁶ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr.

afgezet wordt. De synode laat hem echter in 1609 weer tot de dienst toe waarop hij predikant wordt te Oosterbierum en tevens enige tijd het vacante Tzummarum bedient.⁷ Hij overlijdt in 1617.⁸

Zijn zoon Johannes stond enige tijd te Westeremden*.

1606

Conradus Klingius

Op 28 oktober 1606 wordt last gegeven tot betaling van een kwartaal tractement, verschenen 6 oktober 1606, aan Conradus Klingius, predikant te Bellingwolderzyl, met last om ook de volgende kwartalen uit te betalen.⁹

Eerder, zonder aangegeven tijdstip, komt hij voor als predikant te Thuine tijdens het Staatse bewind over Lingen (eind 1597-augustus 1605).¹⁰ Hij is daar nog 8 mei 1605.¹¹ In het nabijgelegen Bawinkel staat dan Georgius Clingius die later te Meeden* komt.

1607 - 1625

Ulricus Faber

moet hier omstreeks augustus 1607 in dienst zijn getreden; 18 februari 1608 wordt last gegeven hem een half jaar tractement, verschenen 22 januari 1608, als predikant alhier it te betalen.¹² Op 24 december 1607 vangt hij het kerkenraadsprotocol alhier aan dat vervolgd wordt tot 4 april 1625; nadien wordt hij niet meer gevonden.

1626 - 1632

Adrianus Frederici Alutarius

was vanaf 1614 predikant te Edens en Spannum; bediende in 1623 ook Hennaard¹³ en wordt 4 augustus 1626 als predikant alhier beroepen.¹⁴ Op 11 augustus 1626 wordt zijn verzoek aan Gedeputeerde Staten van Stad en Lande om toelating als predikant alhier 'onformlijck' verklaard.¹⁵ Op 26 juni 1627 houden zij het door Gedeputeerde Staten van Friesland uitgebrachte beroep aan; uiteindelijk keuren zij het 6 juli 1627 goed.¹⁶ Alutarius was echter voordien reeds hier in dienst getreden. Vanaf 24 september 1626 vervolgt hij het kerkenraadsprotocol. In 1627 huwde hij de weduwe van zijn voorganger. Hij wordt alhier begraven 3 januari 1632.¹⁷

Hij was te Franeker als student ingeschreven 14 februari 1612 en een zoon van Frerick Ariaens, leertouwer te Leeuwarden.¹⁸

1633 - 1652

Hermannus Beeckman

⁷ Romein, *Friesland*, 214 alwaar – in verband met de bediening van het vacante Tzummarum een sententie van het Hof van Friesland van 15 juli 1613 aangehaald wordt. Van Veen, *Aanvullingen*, 25 stelt daarentegen dat Belida eerst omstreeks 1623/24 te Tzummarum waarnam; overigens gaf ook Romein, *Friesland*, 217 iets dergelijks doch onduidelijk aan.

⁸ Mededeling J.J. Kalma te Leeuwarden.

⁹ StA nr. 527 deel 2 (Generaliteit).

¹⁰ Hinrichs, *Emsland*, 107.

¹¹ Taubken, 'Bittschrift', 89-98.

¹² StA nr. 527, deel 2 (Generaliteit).

¹³ Romein, *Friesland*, 290.

¹⁴ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁵ StA nr. 121.

¹⁶ StA nr. 122.

¹⁷ GA, nr. nRr 1100 (Rekenboek Hermannus Meijer, predikant te Ter Apel, 1620-1637 (alwaar Solitarius genoemd).

¹⁸ Zijlstra nr. 10751.

wordt 20 februari 1633 door Gedeputeerde Staten van Stad en Lande alhier beroepen¹⁹ en door de classis 27 mei daarop toegelaten. Hij overleed 17 september 1652²⁰. Op 4 december 1624 was hij te Groningen, 22 april 1631 te Franeker als student ingeschreven.²¹

¹⁹ StA nr. 125.

²⁰ Acta synodes Groningen, 1654.

²¹ Zijlstra nrs. 3005, 709.

PIETERBUREN

Patroon: **Petrus**

Bijzonderheden:

De parochie Pieterburen ontstond op de achter Eenrum aangewassen gronden en zal waarschijnlijk niet ouder zijn dan de dertiende eeuw. Nadien zal Westernieland* daarvan zijn afgescheiden. De drie kerspelen vormden één rechtstoel. Het huidige kerkgebouw dateert uit de eerste helft van de vijftiende eeuw.²²

De kerk was gewijd aan **Petrus**. Op 17 juni 1371 is sprake van de *ecclesia sancti Petri* en de *porrochiani sancti Petri in nova terra*.²³ ‘Sunte Peter’ komt voor als landeigenaar in de omstreeks 1490 opgestelde Dijkrol van Eenrum, Pieterburen en Westernieland.²⁴ Het patrocinium blijkt ook uit het zegel van de pastoor Ayteke (1439).²⁵

Het parochieregister van 1501 maakt melding van een vicarie alhier.²⁶ Hetzelfde leen zal zijn de prebende alhier, vermeld in de reeds genoemde Dijkrol.²⁷ Een ‘medepriester’ wordt reeds in 1448 genoemd.²⁸ Het schattingsregister van omstreeks 1500 geeft voor Pieterburen twee priesters op.²⁹ In 1581/2 blijken er echter twee prebendaten te zijn zodat in de zestiende eeuw nog een prebende moet zijn gesticht. Eén van de prebenden was gewijd aan Anthonius.

Pastorie

1406 **Fredericus**
komt als pastoor alhier voor 1 januari 1406.³⁰

1439 - 1466 **Ayteke/Aytatus**
wordt 24 november 1439 als pastoor alhier genoemd,³¹ komt meermalen als zodanig voor, voor het laatst 19 juli 1466.³²

ca 1490 **Ghise**
De reeds genoemde Dijkrol van omstreeks 1490 noemt enkele malen een heer Ghise, éénmaal ‘Heer Ghise, Nijlant’.³³ De pastoor te Westernieland of Eenrum of de prebendaten te Eenrum en Pieterburen kunnen niet zijn bedoeld. Anderzijds is nergens sprake van land van de pastorie alhier. Met Ghise kan niet anders dan de pastoor alhier zijn gemeend. De vervolgposten in deze Dijkrol, te dateren op omstreeks 1590, bieden geen aanknopingspunten.

²² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 493. De kerk te Westernieland dateert uit de dertiende eeuw, de toren uit de veertiende, Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 557.

²³ OGD nr. 589.

²⁴ Alma, ‘Dijkrol’, 137, 142, 149, 153, 155.

²⁵ AKG nr. 245 reg. 193.

²⁶ RC II, 8v.

²⁷ Alma, ‘Dijkrol’, 147, 151, 152, 153.

²⁸ GA, GAG, R.F. 1448/17.

²⁹ Alma, ‘Schattingen’, 174.

³⁰ Arch. Farmsum nr. 848 reg. 24.

³¹ AKG nr. 245 reg. 193.

³² Arch. Farmsum nr. 8 reg. 148.

³³ Alma, ‘Dijkrol’, 138, 145, 147, 152, 156.

- 1535 **Evert**
tekent hoogstwaarschijnlijk als pastoor alhier 6 januari 1535 een mandaat af.³⁴
- 15.. ? **Louw Fritema**
Een Friese bron noemt Louw Fritema pastoor te Arum, daarna te Pieterburen.³⁵ Te Arum kan deze echter geen pastoor zijn geweest. In 1558 is hij pastoor te Pingjum, in 1561 prebendaat te Wommels. Vaststaat dat hij in februari 1562 als pastoor te Eenrum* werd gekozen.³⁶ Wellicht stond hij voordien enige tijd te Pieterburen waar in 1559 een nieuwe pastoor werd geïnstitueerd.³⁷ De Fritema's stamden uit Oldehove maar Ivo Fritema raakte door zijn huwelijk met Tjaartke van Donia op Sneek geïntereerd.³⁸
- (1559?-)1568 **Aucko Ludolphi Oldehem**
pastoor alhier, overlijdt 17 februari 1568.³⁹ In 1550 komt Autko Ludolphi van Hornhuizen als pastoor te Westernieland* voor; in 1559 wordt daar een nieuwe pastoor geïnstitueerd. Mogelijk is Autko Ludolphi kort voordien hierheen gekomen tenzij Louw Fritema hier inderdaad nog gestaan heeft.
- 1584 **N.N.**
Op 10 maart 1584 wordt genoemd Aybe 'des pastoers swager in Peterburen'.⁴⁰ Aeibe hindricks staat omstreeks 1590 te boek als gebruiker van land dat omstreeks 1490 op naam van de kerk alhier staat.⁴¹
- na 1592?-1594 **Hotzo Henricus Aecxma**
richt in 1595 of 1596 een verzoek tot Gedeputeerde Staten om onderstand. Hij verklaart dan omstreeks 80 jaren oud te zijn en de pastorie alhier te hebben moeten ontruimen na de Reductie van Groningen in 1594.⁴² Voordien was hij pastoor te Noorddijk* waar hij mogelijk in mei 1592 nog was.

Reformatie

- 1596 - 1597 **Isbrandus Johannes de Bylandt**
Op 17 juli 1596 dient voor de Hoofdmannen een klacht over belediging, de welgeleerde Isbrandus Johannes de Bylandt door inwoners van Pieterburen aangedaan.⁴³ Op 7 april 1597 blijkt dat Isbrandus Bilandt een geschil heeft gehad met verschillende leden van de classis Eenrum waartoe hij behoorde inzake een hem gegeven testimonium.⁴⁴ Mogelijk was hij toen reeds vertrokken. Hoogstwaarschijnlijk stond hij alhier.

³⁴ GA, GAG, nr. vRr 956.

³⁵ Tresoar, Hs. P.B. 1466 i.v. Arum.

³⁶ GA, GAG, nr. vRr 1092, Hs. in folio 55, 283.

³⁷ Visitatie 1559.

³⁸ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 310.

³⁹ GDW nr. 444.

⁴⁰ Arch. HJK nr. 55.

⁴¹ Alma, 'Dijkrol', 138, 149, 151.

⁴² StA nr. 456.

⁴³ Arch. HJK nr. 838.

⁴⁴ Acta synodes Groningen.

Op 2 mei 1599 weigert het consistorie van Groningen Egbert Aerarius, predikant aldaar, toestemming een proefpreek alhier te houden in verband met en beroep naar hier; de gemeente moet derhalve toen vacant zijn geweest. In 1604 blijken Pieterburen en Wierhuizen* (dat 28 juk pastorieland heeft) gecombineerd te zijn. Gedeputeerde Staten bepalen 28 december 1604 dat Wierhuizen met Westernieland*, thans gecombineerd met Saaxumhuizen*, zal worden gecombineerd en dat Pieterburen alleen een predikant moet hebben.⁴⁵ Wie hier toen stond blijkt niet.

1609 - 1632 **Allardus à Besten**

komt 8 mei 1609 voor het eerst als predikant alhier voor (hij wordt dan genoemd met zijn broer Adolphus, predikant te Wehe*).⁴⁶ Wanneer hij hier is gekomen kon niet worden vastgesteld. Van 1597 tot medio 1599 komt hij voor als predikant te Ten Post en Wittewierum*. Hij moet vandaar zijn vertrokken voor 1 april 1600 en kwam toen wellicht naar hier.

Op 10 mei 1609 oordeelt de synode dat Pieterburen dat gecombineerd is met Wierhuizen (de acta geven 'Veerhusen' doch Vierhuizen komt geenszins in aanmerking) alleen een predikant kan onderhouden. Een waarschijnlijk omstreeks 1612 opgestelde lijst van combinaties in de classis Eenrum vermeldt dat Westernieland (door consent van de collatoren) en Wierhuizen (door apostille van de stadhouder en de Gedeputeerden) met Pieterburen zijn gecombineerd.⁴⁷

Allardus à Besten is nog in leven 18 juni 1632.⁴⁸ Op 23 juli 1632 wordt meegedeeld dat aan zijn weduwe (Trijntien Huisinge,⁴⁹ dochter van Gerhardus Huisinge, predikant te Rysum (Ofr.) en zuster van Albertus Huisinge, predikant te Zandeweer*)⁵⁰ inmiddels het genadejaar is toegestaan. Bij die gelegenheid verzoekt zijn zoon

1632 - 1633 **Wilhelmus à Besten**

predikant te Wierhuizen*, Pieterburen te mogen bedienen gelijk hij voordien reeds deed (blijkbaar dus voor zijn vader) in plaats van waarneming door de classis gedurende het genadejaar.

1634 - 1664 **Ratherus Henrici de Warve**

Op 29 juli 1633 vraagt Ratherus de Warve, predikant te Den Andel*, of het mogelijk is 'een ongelegene combinatie' te aanvaarden van twee plaatsen 'also hij moeste door en ander Caspel gaan'. De classis antwoordt dat zulks niet ongebruikelijk is (vergelijk de uitspraak in 1604 inzake de combinatie van Westernieland en Wierhuizen). Op 11 september 1633 geeft namens hem de predikant te Saaxumhuizen de motieven aan waarom De Warve de dienst te Pieterburen heeft aangenomen. De classis keurt het beroep op De Warve goed. Hij overlijdt als predikant alhier 18 maart 1664.⁵¹

Anthoniushvicarie of –prebende

⁴⁵ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

⁴⁶ Acta synodes Groningen.

⁴⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40.

⁴⁸ Arch. Classis Marne nr. 1.

⁴⁹ Arch. HJK nr. 871, 107, 30 april 1640 (alwaar abusievelijk Kloosterburen).

⁵⁰ Proclamatieboek Groningen 10 december 1616.

⁵¹ Arch. Clssis Marne nr. 1.

De collatie van de Anthoniusvicarie of –prebende alhier berustte bij het Huis ten Dijke. Een institutieakte uit 1560 voor deze vicarie of prebende draagt op de achterzijde de tekst ‘den vicary thoe Dycke belangende’.⁵² Het zal deze vicarie zijn waarvan de in 1444 genoemde ‘medepriester’ Hyweke, genoemd bij de opstelling van haar testament door Oda ten Dyke,⁵³ bezitter was. Omstreeks 1582 bezitten Hayo Manninga en zijn vrouw⁵⁴ het collatierecht (zie hierna). Volgens een rapport uit omstreeks 1601 is hier een vicarie, groot 73 jukken, met ‘schoene’ behuizing, doende jaarlijks 200 Emder gulden. De erfgenamen van Manninga pretenderen de rechthebbenden te zijn. Gebruiker is de Groninger raadsheer Siabbe Broeils.⁵⁵

- 1448 **Hyweke**
‘medepriester’ alhier, wordt genoemd 21 januari 1448.⁵⁶
- 1560 **Vacant**
Blijkens een te Munster aanwezig stuk van 12 september 1560 was de vicarie alhier vacant en *jure devoluto* vervallen aan de bisschop; de redger van Pieterburen wilde de vicarie ten eigen behoefte gebruiken.⁵⁷
- 1560 **Ludolphus Helpriti**
wordt na presentatie door Hayo Manninga 25 juli 1560 geïnstitueerd in de Anthoniusvicarie alhier.⁵⁸
- 1568 **Jodocus van Hoya**
in 1567 voorzien met de Kruisvicarie te Farmsum*, clericus van het bisdom Osnabrück, wordt 1 oktober 1568 benoemd tot vicarius van de Anthoniusvicarie alhier.⁵⁹
- 1570-c 1581 **Gijsbertus de Drolshagen**
Op 22 januari 1570 wordt een institutiebrief inzake de vrije prebende alhier afgegeven voor Gijsbertus de Drolshagen; voor het zegel ervan betaalde hij aan de officiaal van het aartsbisdom Utrecht *ex gratia et intuitu domini scholastici beate Marie Trajectensis Drolshagen*⁶⁰ 42 stuiver.⁶¹ Hij was een zoon van Henricus (de) Drolshagen, toen pastoor en commissarius te Baflo*. Omstreeks 1581 resigneert hij van de prebende (zie hierna). In 1582 wordt hij prebendaat van de Catharinaprebende te Appingedam*. Als redger, waarschijnlijk van Holwierde, komt hij voor 26 augustus 1591 en 20 augustus 1593;⁶² 20 april, 14 en 28 november 1609 wordt hij genoemd als bouwmeester van Appingedam.⁶³

⁵² Arch. Menkema nr. 1294.

⁵³ GA, GAG, R.F. 1448.17.

⁵⁴ Dochter van Luit Rengers en Oda Tamminga. Hayo Manninga was hoofdceling te Lütetsburg in Oostfriesland en overleed in 1599. Zij bezaten het Huis ten Dijke onder Pieterburen: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 333-335.

⁵⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁵⁶ GA, GAG, R.F. 1448/17.

⁵⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 233-234.

⁵⁸ Arch. Menkema nr. 1630 (oud nr. 1294).

⁵⁹ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 4, 23v.

⁶⁰ Scholasticus en kanunnik van St. Marie was Johannes Drolshagen, toegelaten als zodanig 3 november 1555 en in functie tot 1580 (HUA, Arch. St. Marie nr. 28-2, 400v, 452).

⁶¹ ABU nr. 544-6; Heeringa, *Rekeningen II*, 278-279.

⁶² Arch. HJK nr. 1236 (ChvdH V 660), 28 mei 1595.

⁶³ Arch. HJK nr. 844.

1582

N. Stants**(Carol van Gel – Theodoricus Joannis)**

Op 24 maart 1582 wordt Carol van Geel, clericus van het bisdom Utrecht, door de Hoofdmannen voor de duur van drie jaren begeven met de prebende te Pieterburen mits hij voor de bediening ervan jaarlijks 30 Emders gulden betaalt aan Theodoricus Joannis, zoon van Joannes Florentius, tenzij Carol van Geel zich voor het verstrijken der termijn in de priesterstand begeeft en de prebende zelf bedient.⁶⁴ Op 14 mei 1582 komt de begeving van deze prebende weer ter sprake. Daarbij blijkt dat de nu overleden pastoor te Baflo* en diens zoon Gijsbert vrijwillig geresigneerd hebben van de prebende ten behoeve van ... Stants die daarop door Hayo Manninga en zijn vrouw is gepresenteerd en daarop geïntroduceerd. De collatierechten der Manninga's zijn echter wegens rebellie tegen de Koning aan deze vervallen waarop 28 maart 1582 de collatie namens de Koning is uitgebracht op Carel Geel, clericus van het bisdom Utrecht, echter – naar gebleken is – ‘op male narratie’. Derhalve wordt Stants daarom door de Hoofdmannen voorlopig in de prebende gehandhaafd.⁶⁵

Prebende

Onduidelijk is de situatie over de prebende alhier rond 1581 en volgende jaren

1581

Nicolaes Vullenhoge

Op 25 november 1581 wordt deze, priester en prebendaat te Pieterburen, door Johan Lewe gepresenteerd in de door de resignatie van Johan Cuick, ‘gecoren pastoor’ te Harssens* vacante pastorie te Ulrum*. De presentatie geschiedt aan Johan Eelts, officiaal.⁶⁶ De presentatieakte noemt 1587 tweemaal als jaartal. Dit moet onjuist zijn. Vaststaat dat Cuick in 1581 te Harssens* kwam; Eelts kreeg echter 8 augustus 1582 zijn provisionele aanstelling als officiaal in Groningen en Drenthe.⁶⁷ Het lijkt er op dat in plaats van 1587 gelezen moet worden 1581. Hoe lang Vullenhoge te Ulrum stond is niet bekend. Op enig tijdstip kwam hij blijkbaar als pastoor te Peize waar de Lewe's de voornaamste collatoren van de kerk waren maar waar hij begin 1588 (of eerder) als pastoor resigneerde.⁶⁸ Wellicht keerde hij terug naar Pieterburen. In 1587 bestreed Nicolaus Gerhardi tevergeefs Johan Cuick de pastorie te Harssens*. Op 26 maart 1588 werd Nicolaus Gerhardi, prebendepriester te Pieterburen, door Johan Lewe voorgesteld als pastoor te Westernieland.⁶⁹ Hoe lang hij daar heeft gestaan is onbekend.

Nicolaes Vollenhoeff resigneerde 3 september 1601 van het Catharinaleen te Roden*.⁷⁰ Voor 1580 lijkt hij zich in Friesland te hebben opgehouden: Claes Gerardi van Vollenhove (tekent Nicolaus Vollenhoeff) komt 22 oktober 1579

⁶⁴ Arch. HJK nr. 54.

⁶⁵ Arch. HJK nr. 54, 248v. Voor Carol van Geel zie men ook bij de Catharinavicarie te Bedum* omstreeks 1580.

⁶⁶ Arch. Lewe nr. 112.

⁶⁷ Van Dijk, ‘Dr Johannes Eeltz’, 39-40.

⁶⁸ RA Drenthe, Arch. Mensinge nr. 1749.

⁶⁹ Arch. Lewe nr. 72.

⁷⁰ Arch. Ewsum nr. 441(oud nr. 245 reg. 626a).

dar voor.⁷¹ Nicolaus Gerardi de Vollenhoe werd 10 maart 1557 te Utrecht tot de wijdingen toegelaten.⁷²

⁷¹ Tresoar, RA Leeuwarderadeel nr. M 6, 80-81.

⁷² HUA, ABU nr. 550*, 70v.

RANUM

Patroon: **Catharina**

Bijzonderheden:

Als parochie is Ranum waarschijnlijk van vrij jonge datum. Het kerkpatrocinium wijst althans niet op een hoge ouderdom. De kerk was gewijd aan **Catharina**. Omstreeks 1553 is sprake van ‘Sinte Catarinenheem’, gelegen in de tweede zijleed van Ranum.⁷³ Het patrocinium komt ook tot uitdrukking in zegels van de pastoors Ymeke (1385),⁷⁴ Liuppuldus (1408)⁷⁵ en Hermannus (1478).⁷⁶ Alle beelden Catharina af.

De kerk werd in het begin van de negentiende eeuw voor 600 gulden op afbraak verkocht,⁷⁷ het kerkhof bestaat nog.

In 1553 heeft de pastoor 36 jukken land in gebruik.⁷⁸ Een ongedateerde doch waarschijnlijk omstreeks 1583 te stellen stuk geeft 37 jukken op.⁷⁹

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier één priester op.⁸⁰

Pastorie

1385	Ymeke komt als pastoor alhier voor 4 mei 1385. ⁸¹
1400	Wilhelmus komt als pastoor alhier voor 14 februari 1400 ⁸² en 25 mei 1400. ⁸³
1405	? Petrus Op 17 maart 1405 zegelt Petrus een akte van verkoop en overdracht van land, alhier gelegen, door een parochiaan te Wehe wiens pastoor eveneens zegelt. ⁸⁴ Koper is een parochiaan van Ranum. Het randschrift van het zegel van Petrus is vrijwel onleesbaar.
1408	Liuppuldus zegelt als pastoor alhier 23 november 1408. ⁸⁵
1449	Eysso komt als pastoor alhier voor 17 februari 1449. ⁸⁶

⁷³ Arch. Drie Delfzijlen nr. 12, 57; Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 122v.

⁷⁴ OGD nr. 744 (zegel nu niet meer aanwezig).

⁷⁵ AKG nr. 244 reg. 81.

⁷⁶ AKG nr. 271 reg. 632.

⁷⁷ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 261.

⁷⁸ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 129

⁷⁹ HJK nr. 657, 77.

⁸⁰ Alma, ‘Schattingen’, 174.

⁸¹ OGD nr. 744 (het geschonden zegel nu niet meer aanwezig; het vertoonde een gekroonde vrouw houdende haar rechterhand op een zwaard waarvan het gevest nog zichtbaar is).

⁸² OGD nr. 1059.

⁸³ OGD nr. 1071.

⁸⁴ OGD nr. 1208. Het vertoont een wapen.

⁸⁵ AKG nr. 244 reg. 81.

⁸⁶ AKG nr. 20, 105-105v. reg. 254.

- 1478 **Hermannus**
Op 15 juni 1478 komen heer Hermannus en de kerkvoogden alhier voor; zijn hoedanigheid wordt niet aangegeven maar blijktens het randschrift van zijn zegel (S) *DNI HARMANNI C I RAN* was hij pastoor alhier.⁸⁷
- 1501 **Michael**
De rekening van de officiaal van Munster over 1501 vermeldt onder de inkomsten: *Item ex Investitura Domini Michaelis de Ecclesia in Ranum dedit pro familiaribus XXIII Schill.*⁸⁸
- 1535 **N.N.**
In 1535 wordt aan de officiaal Mumme betaald het recht voor approbatie van het testament van de pastoor alhier.⁸⁹
- 1559 - 1571 **Johannes Holthusen**
wordt in juli of augustus 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor hij twee daalder betaalt.⁹⁰ Tegens zijn benoeming alhier rees terstond verzet: Sicko Panser diende bij de officiaal tijdens diens visitatiereis een klacht in: Johan Holthusen zou volgens hem niet bekwaam zijn het pastoraat te bedienen. Holthusen beloofde 2 augustus 1559 de kerkenlanden alhier hangende het proces niet te zullen gebruiken.⁹¹ Dezelfde dag wordt door de officiaal commissie gegeven de zaak af te wikkelen.⁹² Blijkbaar is Holthusen hier gehandhaafd want hij wordt als pastoor alhier – optredende namens de broeders van de Kalende te Baflo – nog genoemd 11 april 1571.⁹³
- 1582 **Symon Sodanus**
Het rapport van de visitatie door de commissarius van Loppersum, gehouden kort na Pasen 1582, geeft ten aanzien van Symon Sodanus', pastoor te Woltersum *non functuo est officio pastoralis sed pastor in Ranum.*⁹⁴
- 1583 **Johan**
pastoor alhier, wordt 6 december 1583 genoemd.⁹⁵

Blijkens een sententie van de Hoofdmannen van 19 december 1586 nam de pastoor te Ranum ook de dienst te Maarhuizen* waar waarvoor hem terstond tractement moet worden uitbetaald.⁹⁶ In 1589 heeft Maarhuizen weer een eigen pastoor. Echter wordt in 1609 verklaard dat Maarhuizen 'vorhen bij Ranen ijs gecombineert geweest'.⁹⁷

voor 1594 ? **Dederich Schaepe**

⁸⁷ AKG nr. 271 reg. 632.

⁸⁸ Visitatie 1501.

⁸⁹ Visitatie 1535.

⁹⁰ Visitatie 1559, 296.

⁹¹ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, pp. 11v-12.

⁹² Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, 17v-18.

⁹³ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III).

⁹⁴ Arch. HJK nr. 589.

⁹⁵ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 387).

⁹⁶ Arch. HJK nr. 55.

⁹⁷ Acta synodes Groningen.

zie hierna

Reformatie

1602 - 1607 **Dederich Schaeps**

pastor in Ranum, tekent waarschijnlijk omstreeks 1602 een verklaring ten behoeve van een van zijn kerspellingen; het stuk is ongedateerd doch werd door Feith op grond van de plaats in de stukken op 1602 gedateerd.⁹⁸

Theodorus Schepperus, predikant alhier, is blijkens de synodale acta van 8 mei 1606 wegens ouderdom niet in staat te achten het ambt langer te vervullen; de synodale deputaten zullen bij Gedeputeerde Staten verzoeken te bewerkstelligen dat de commandeur van Wijtwerd Theodorus en zijn vrouw in het convent opneemt en hen levenslang zal onderhouden. Voorts zal Gedeputeerde Staten worden verzocht wanneer Schepperus inderdaad met bovenstaand beneficie zal zijn voorzien, te Ranum een andere predikant te benoemen.

Van 1595 tot 1602 vinden wij geen predikant te Ranum vermeld. Gezien zijn hoge leeftijd in 1606 is het geenszins uitgesloten dat Schaeps (Schepperus) hier reeds voor de Reformatie stond. Daarvoor kan ook pleiten dat voor hem en zijn vrouw in 1606 opname wordt gevraagd in het klooster te Wijtwerd omdat de commanderij aldaar de kerk te Maarhuizen* bezat en de opname mede gevraagd wordt 'van wegen sines gedaenten diensten'. Zonder twijfel zal daarbij zijn bedoeld op de dienst die door hem te Maarhuizen werd gedaan. Immers, Maarhuizen blijkt in 1604 gecombineerd te zijn met Ranum zij het dat de predikant 'sie nicht bedienen (kan) weder doeper bewoont de pastorye'. Gedeputeerde Staten besluiten 28 december 1604 dat Maarhuizen en Ranum bij provisie gecombineerd zullen blijven zodat de door synodale gecommiteerden gerapporteerde toestand bleef bestaan.⁹⁹ Of Schepperus en zijn vrouw inderdaad in Wijtwerd werden opgenomen blijkt niet. Hij zou in 1607 zijn overleden.¹⁰⁰

Blijkens de synodale acta van 10 mei 1609 werd Ranum bediend door de predikant van Baflo* die eveneens te Den Anel de dienst waarneemt. De synode is van oordeel dat Baflo 'alleine sufficient' is. De combinatie van Ranum en Den Anel met Baflo is echter omstreeks 1612 nog in stand, blijkens een ongedateerd doch omstreeks 1612 te stellen lijst van combinaties in de classis Eenrum.¹⁰¹ Na combinatie met Tinallinge, daarna Obergum, kwam een combinatie met Bellingeweer tot stand.¹⁰²

⁹⁸ StA nr. 456, R.F. 1602/59.

⁹⁹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

¹⁰⁰ P.J. Ritsema te Scheveningen maakt melding van een ongedateerde brief die zich bevindt in het archief van de Nederlands Hervormde Kerk te Obergum en Ranum (Arch. Generale Synode der Ned. Herv. Kerk te 's Gravenhage) 'wegens Costerij Huijsjen staande te Ranum. De kerke te Ranum toe behorende. Dit Huijsjen heeft gedient voor den jare 1607 doe er en Pastor en schoolmeester te Ranum gewoont hebben, is daar school gehouden, en na den jare 1607 doe de predicant aldaar overleeden is, is Ranum met een andere plaatse gecombineert en het Costerij Huijsjen in volgende tijden door arme menschen ex gratia bewoont ...'. Het schrijven is na 1749 (wel nog in de achttiende eeuw) opgesteld. *De Marne* 2 (1970) nr. 2.

¹⁰¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

¹⁰² Brucherus, *Naamlijst*, 156-157.

RASQUERT parochie?

Bijzonderheden:

Het is de vraag of Rasquert destijds een parochie is geweest. Verschillende auteurs gaan daarvan impliciet of expliciet wel uit. De Tegenwoordige Staat¹ vermeldt dat Rasquert ‘thans geen kerkdorp’ meer is; Joosting concludeert daaruit dat het destijds wel een parochie was en gaf zelfs de grenzen van de parochie aan.² Op gezag van W.G. Feith of P.H. Meekhoff Doornbosch werd later deze opvatting teruggedraaid.³ Peters vermeldt in de groep ‘kerken in de voormalige kerkdorpen’ Rasquert ‘tot in 1581’.⁴ Börsting en Schröer noemen Rasquert ‘zerstört’ onder de parochies in het personaat Baflo.⁵ Siemens tenslotte noemt Rasquert ‘eens een zelfstandig kerspel’ (in de zin van kerkdorp).⁶

Rasquert wordt niet vermeld in de parochieregisters van omstreeks 1450 en 1501. Dat hoeft echter niet te betekenen dat het voordien niet als parochie heeft bestaan, ook Oostwold (Duurswold)* van welks kerk de fundamenteën in 1831 werden ontgraven komt daarin niet voor.

Schriftelijke aanwijzingen zijn er slechts enkele. Op 2 november 1418 is sprake van land grenzende aan ‘Raswerdera kercpat’.⁷ Op 3 september 1502 is sprake van land in ‘Raswerder karspel’.⁸ Op 11 mei 1504 wordt land getransporteerd gelegen in de ‘Raswerder valgen daer de hilligen van Raswert naest bij ghelandet’.⁹ Overigens bezat ook de kerk te Baflo omstreeks die tijd land onder Rasquert, namelijk te Rasquerderhamrik.¹⁰ Het ‘kerspell tho Rasquert’ doet in 1576 opgave van door Waalse soldaten toegebrachte schade syn gekent ...¹¹ (‘kerspel’ hier wel als dorp, niet als kerkdorp). De meest positieve aanwijzing bevat een sententie van de Hoofdmannenkamer van 7 november 1628 ‘als oick datte maeten aen den kloktorens tho Rasquert, ende Woltersum voer andere maeten alhyr goet syn gekent ...’.¹² Er moet dus hier een klokketoren zijn geweest, niet goed denkbaar zonder dat daarbij – althans in (een)ver) verleden een kerk bij hoorde. Op 2 augustus 1723 tenslotte is sprake van de diakenen van de ‘Gemene Armen’ te Baflo en Rasquert.¹³

Een perceel behuist land aan het Brandenburgerpad op de wierde van Rasquert heet nog steeds ‘Olhof’, wellicht een herinnering aan de kerk die hier – volgens het bericht – vlak bij stond, mogelijk ook toe te schrijven aan een boomgaard van de in de achttiende eeuw gesloopte borg Mathenesse¹⁴. Volgens een manuscript uit 1806 was het ‘Olhof’ een behuizing met een grote tuin, het ‘oude hof’ genoemd, groot twee jukken, in eigendom van

¹ *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande* II, 322. In dit spoor waarschijnlijk de vermelding van Kremer en Westendorp, *Groningen*, 283 dat Rasquert ‘in het kerkelijke’ bij Baflo is gevoegd.

² Joosting, *Atlas*, 34.

³ Joosting, *Aanvullingen en verbeteringen op de Historische Atlas*.

⁴ Peters, *Oud Groningen*, zonder bronvermelding.

⁵ Börsting en Schröer, 423.

⁶ Siemens, *Toelichting*, 32. Vergelijking van de grenzen van de kerkelijke gemeente Baflo en die van de rechtstoelen van Baflo en van Tinallinge, Rasquert en Den Andel (Siemens, *Atlas*) kan een indicatie geven van de omvang van een voormalige parochie Rasquert.

⁷ Arch. Lewe nr. 914 reg. 14.

⁸ Arch. GPK nr. 526 reg. 496.

⁹ Arch. GPK nr. 526 reg. 523.

¹⁰ Arch. GPK nr. 526 reg. 523.

¹¹ O.A. nr. 1^o70, 60.

¹² Arch. HJK nr. 859, 270v.

¹³ Familiearchief Trip nr. 455 nr. 15.

¹⁴ Over Mathenesse: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 53-55. De voorganger van deze borg, de oude Aylkemaheerd, stond schuin .daartegenover aan de andere kant van de weg.

particulieren.¹⁵ Hazelhoff wijst een terrein tussen de borgsteden van Meima (oud) en Matenese (nieuw) aan als kerkstede¹⁶.

Volgens Hazelhoff heette het Brandenburgerpad vroeger ‘Kerkepad’. De ‘Olhof’ is zijns inziens te klein voor een kerk. Hij geeft de plaats aan van de ‘oude pastorie’ (daaronder bevinden zich ‘vreemde kloostersteenfunderingen’). Het huis op deze plaats was omstreeks 1800 eigendom van Jan Cornelis Doornbosch, later burgemeester van Baflo. Hij kocht de beklemming hierop die de kerk te Den Andel bezat, af in ruil voor twee andere te Baflo. Hazelhoff wijst er verder op dat uit de kerkenboeken van Den Andel blijkt dat alle resterende goederen van de kerk te Rasquert aan de kerk te Den Andel¹⁷ kwamen, volgens zijn zegsman eigenaar van het perceel waarop de pastorie stond. Het huis Meymaweg 6-8 zou op de funderingen van de oude pastorie zijn gebouwd. Onder het maaiveld zouden zich de resten van de omgestoten steunberen bevinden.¹⁸

Archeologisch (proef) onderzoek zou meer klaarheid kunnen verschaffen.

Het blijft de vraag of Rasquert inderdaad en parochie is geweest al zijn daar wel aanwijzingen voor. Wegens deze onzekerheid is Rasquert door ons niet vermeld onder de verdwenen parochies in Groningen.¹⁹

¹⁵ Nieuwsblad van het Noorden 6 september 1972.

¹⁶ Hazelhoff, ‘Een schets’, 117.

¹⁷ Inderdaad bezat de pastorie van Den Andel in 1553 40 jukken land in één van de twee Rasquerder zijleden: Alma, ‘Dorpsterzijlvest’, 126. De vicarius te Baflo wordt daar met 3 juk genoemd, *ibid.*, 126.

¹⁸ Mondelinge mededelingen B. Hazelhoff te Leens.

¹⁹ Roemeling, *Heiligen en heren*, 98 noot 250.

ROTTUM

De kerkelijke gemeente Rottum is de voortzetting na de Reformatie van de in de abdij te Rottum geïncorporeerde parochie Eelswerd*. In 1597 komt hier de eerste predikant.

1597 - 1599 **Egbertus Stael**

vangt in mei 1597 de dienst als predikant alhier aan, blijkens de betaling van zijn per mei 1598 verschenen tractement¹. De classis neemt hem als lid aan 23 augustus 1597. Op 13 maart 1599 weigert de classis hem wegens beroep naar Stedum* te demitteren; na herhaald aandringen volgt 2 april 1599 toch demissie.

Hij werd in 1572 te Lütetsburg en vandaar in 1580 naar Visquard beroepen; Reershemius vermeldt dat hij vandaar in 1600 naar Stedum* ging.² Hij was afkomstig van Roden³ evenals de gelijknamige pastoor te Tolbert. Hun relatie is niet bekend.

1599 - 1619 **Anthonius Strombergius**

was reeds in 1594 praeceptor aan de Latijnse school te Groningen⁴ en verzoekt 18 april 1599 het consistorie aldaar hem te examineren omdat hij predikant wil worden. Op 7 mei 1599 wordt hij door de classis Middelstum als lid aangenomen; hij is dan inmiddels predikant te Rottum. Een tijdlang bediende hij ok het Warffumerklooster. Gedeputeerde Staten combineren beide plaatsen bij besluit van 28 december 1604. De commandeur van het convent zal worden aangeschreven aan de predikant (te Rottum) in plaats van 30 voortaan jaarlijks 50 daalder te betalen.⁵ Uit een en ander blijkt dat deze combinatie toen reeds enige tijd bestond. Echter moet zij toch van recente datum zijn geweest omdat 8 augustus 1601 door Gedeputeerde Staten werd bepaald dat de predikant te Tinallinge* mede het convent van Warffum zal bedienen.⁶ Aan dit besluit is echter geen gehoor of uitvoering gegeven. Tot tenminste begin 1603 deed de predikant te Stitswerd* ook dienst te Warffumer klooster.⁷ Waarschijnlijk ook nog later want bij de beschrijving van de schulden van het Warffumerklooster in augustus/oktober 1609 brengt hij een vordering in wegens salaris vanaf 5 januari 1605.⁸

Op 22 juli 1611 geeft de classis als haar oordeel te kennen dat Breede* met Rottum gecombineerd moet worden; aan dit voornemen is blijkbaar geen gevolg gegeven.

Strombergius kreeg omstreeks 1617 moeilijkheden alhier. De classis stond hem 26 augustus 1617 toe tot uiterlijk mei aanstaande hier dienst te doen; voordien zou hij moeten trachten elders beroepen te worden. De synode stond

¹ StA nr. 2302, 188.

² Reershemius, 747 en 737. Te Visquard was hij blijkbaar *collega pastoris*, dus tweede predikant (StA Aurich, Rep. 135.28 (Acta coetus Emden)).

³ Arch. PKV Groningen nr. 40; een stuk van 12 (waarschijnlijk 14) maart 1603 tekent hij als Egbertus Staels van Roden.

⁴ Arch. HG Groningen nr. 1. GA, GAG nr. vRr 864, 17 november 1594, 27 mei 1595 kwitanties voor ontvangen tractement als praeceptor.

⁵ Boeles, Geestelijke goederen, 206 (waar gesproken wordt van 'Warffum', bedoeld is echter het Johannieter klooster aldaar).

⁶ StA nr. 112.

⁷ StA nr. 456, 14 januari 1603.

⁸ Arch. HJK nr. 1328, 99v.

hem 7 mei 1618 toe voorlopig hier te blijven maar hij zou wel moeten proberen elders beroepen te worden. Op 24 februari 1619 verzoekt Anthonius, predikant alhier, een *testimonium de vitae* aan de classis; 24 mei daarop keurt de classis het door de classicale deputaten afgegeven voorlopig *testimonium demissionis* goed. Hij wordt daarop predikant te Scharmer* in de plaats van

1619 - 1642 **Anthonius Wilichius**

die 28 februari 1619 te Rottum een proefpreek hield en vervolgens hier werd beroepen. De classis Middelstum keurde 24 mei 1619 het beroep goed. Het tractement van Rottum voor en jaar dienst, verschenen Pasen 1619, staat ten name van Strombergius, dat over het volgende jaar ten name van Wilichius.⁹ Hij overlijdt als predikant alhier 2 oktober 1642.¹⁰

⁹ StA nr. 2321, 437v, en nr. 2322, 393.

¹⁰ Acta synodes Groningen, 1643.

ROTTUMEROOG

Rottumeroog wordt voor het eerst genoemd 25 maart 1354 wanneer scheidslieden uitspraak doen in een geschil tussen de abdij te Rottum en de bewoners van Uithuizen over rechten op het eiland.¹

Een in 1541 gedrukte zeeroute die ook Rottumeroog beschrijft, vermeldt: ‘Rotmaroghe is en heel lant an te sien, ende daer staet een viercant stenen huys op dat west eynde naest, ende int middel van den lande staet een olde kerc sond vorst (= zonder dak), ende opt oosteynde van de kercke staet een stucke van den gevel oft een cleyn toornken ware ...’². Lang aan wie deze mededeling werd ontleend twijfelt er echter aan of het eiland een kerk heeft gehad omdat van een kerk niets is overgeleverd en Jacob van Deventer (1545) op dit eiland geen kerk afbeeldt.³ Hij heeft echter blijkbaar de kaarten van Christiaan sGrooten (omstreeks 1582 resp. 1579) die op het eiland duidelijk een kerk afbeelden,⁴ niet benut; deze kerk staat op het midden van het eiland aan de zuidzijde. Dergelijke zaken dienden vaak als oriëntatiepunten voor de scheepvaart. Uit door Lang gereproduceerde zee-aanzichten van Rottumeroog blijkt het volgende:

een omstreeks 1544 (?) verschenen zeilhandboek geeft ongeveer op het midden van het eiland een gebouw aan;⁵

een afbeelding uit 1585 toont op het westen van het eiland een gebouw, evenals omstreeks het midden,⁶

hetzelfde is het geval bij een tekening uit 1652,⁷

ook in 1558 vertoont daarentegen een afbeelding waarop nu oostelijk van het midden een gebouw is getekend,⁸

een kaart uit 1585 vertoont wel een bouwwerk aan de westzijde van het eiland, op het midden echter niets.⁹

Het gebouw omstreeks het midden van het eiland staande en blijkbaar geschikt als oriëntatiepunt zal dus omstreeks 1650 nog hebben bestaan. De vraag blijft echter of het hier de restanten van een kerkgebouw betreft.

Op zich is de aanwezigheid daarvan niet onmogelijk. Het eiland was eigendom van de abdij te Rottum en in 1483 bevinden zich daarop verschillende pakhuizen van handelaren uit de stad Groningen.¹⁰ Daarbij kan een (min of meer) permanent bewoonde nederzetting zijn geweest waarvoor het klooster een kapel (of zelfs een kerk) had gesticht; mogelijk ook hadden zij een kapel bij het door hen gestichte voorwerk. Hoewel niet rechtstreeks daarop betrekking hebbende kan er aan worden herinnerd dat in de zeventiende eeuw de bevolking van het eiland blijkbaar zo talrijk was dat hier een school werd gehouden.¹¹

Dat daarbij in deze tijd ook aandacht is besteed aan de zielzorg blijkt uit het voorstel van Gedeputeerde Staten aan de Landdag gedaan op 19 februari 1613: ‘Ende dewijle d’Heeren Gedeputeerden bericht worden dat soe d’olde persoenen, als de Jonge Jeuget op RottumerOeghe bij gebreck Van Predigers, en dschoelm(eeste)rs geheel Int wilde lopen

¹ OGD nr. 429.

² Lang, *Gestaltungswandel*, 19-20 (gereproduceerd: Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 14).

³ Lang, *Gestaltungswandel*, 43.

⁴ Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 40 afb. 30 (omstreeks 1582) en 44, afb. 31 (1579).

⁵ Lang, *Gestaltungswandel*, 43 afb. 13 (uit: Cornelis Anthonisz., *Die Caerte van der Zee* (Antwerpen 1566 [waarin de herdruk uit 1544 (?) opgenomen])).

⁶ Lang, *Gestaltungswandel*, 44 afb. 14 (uit: A. Haeyen, *Amstelredamsche Zeekaarten* (Leiden 1585)).

⁷ Lang, *Gestaltungswandel*, 44 afb. 15 (uit: W.J. Blaeu, *Zeespiegel* (Amsterdam 1652)).

⁸ Lang, *Gestaltungswandel*, 40 afb. 9 (uit: Cornelis Anthonisz., *Zeilhandboek* (Amsterdam 1558)).

⁹ Lang, *Gestaltungswandel*, 41 afb. 10 (uit: L.J. Waghenaer, *Spiegel der zeevaart* (Leiden 1585)).

¹⁰ Lang, *Gestaltungswandel*, 43.

¹¹ Roemeling, ‘Schoolmeesters’, 44-45.

sonder In Goedes wordt, ende andere goede leringe als wel behoirde, onderwesen te worden, (stellen voor) dat entweder d'Ingesetenen aldaer deur Een prediger van de naeste Caspelen per vices mede bedient mochten worden, offte anders deur een schoelmr., dewelcke met het lesen van een postille den Ingesetenen, ende de Jonge Jeuget aldaer ter plaetze sall meugen dienen' en zulks te bekostigen uit de kloostergoederen.¹² Op 17 februari 1614 wordt het tractement van Joannes Scheltonis, schoolmeester op Rottumeroog, verhoogd van 20 tot 50 daalder per jaar mits hij 'Int lesen vant Hillige Evangelium, ende Postille tot dienste van de gemeente aldaer sall continuren, ende sick daerinne vlijtich exerceren'.¹³ Laat de redactie van het voorstel uit 1613 ruimte voor de veronderstelling dat vroeger hier wel dienst werd gedaan? Ook later behoort het 'voorlezen' tot de taak van de schoolmeester. Op 1 augustus 1628 wordt een nieuwe schoolmeester en voorlezer beroepen.¹⁴ De dan beroepen Reyner Lubberts verzoekt in het voorjaar van 1632 aan Gedeputeerde Staten met het oog op Franse kapers te Warffum te mogen wonen hetgen hem 6 april 1632 wordt toegestaan 'mits als voorleser zondags de dienst houdende'.¹⁵

¹² StA nr. 3, 2007v.

¹³ StA nr. 3, 2062.

¹⁴ Collectie Sickinghe.

¹⁵ StA nr. 124.

SAAXUM (Halfambt)

Patroon:

Bijzonderheden:

Saaxum in het Halfambt wordt in de parochieregisters van omstreeks 1450 en van 1501 Lutkesaaxum genoemd en voldeed omstreeks 1450 aan schatting 4 schilling.¹⁶ De kerk behoorde toen vrij zeker al aan de commanderij te Wijtwerd. De balijer van Westfalen gaf in 1465 toestemming de kerk alhier af te breken en de stenen naar het klooster te vervoeren.¹⁷ Op 29 augustus 1468 geeft de officiaal van Munsters Friesland toestemming de aan genoemde commanderij toebehorende kerk alhier wegens bouwvalligheid af te breken mits op de plaats ervan een kapel wordt gebouwd en de parochie op te heffen. Het gebied ervan wordt verdeeld over Baflo, Maarhuizen en Eenrum.¹⁸ Mogelijk was de bediening door een eigen pastoor reeds eerder gestaakt: op 13 april 1461 laten twee inwoners van Lutke Saaxum *hun* pastoor te Maarhuizen zegelen.¹⁹ Siemens heeft in zijn Atlas de grenzen van de parochie Saaxum niet gereconstrueerd. Uit vergelijking van de kerspel- en de jurisdictiegrenzen valt echter te bepalen hoe het verloop daarvan moet zijn geweest. De parochie omvatte binnen het gebied van de rechtstoel van Obergum, Maarslag, Saaxumhuizen en half Mensingeweer het deel Half Mensingeweer.²⁰ Deze rechtstoel kan – gezien de verspreide ligging van de onderdelen – eerst later door samenvoeging zijn ontstaan. Oorspronkelijk zullen Saaxum en Saaxumhuizen een afzonderlijke rechtstoel hebben gevormd. Saaxumhuizen dat buiten de oudste zeewering lag zal op ingedijkt land door afscheiding van Saaxum een zelfstandige parochie zijn geworden (vergelijk Eenrum* en Obergum*).

Het is overigens de vraag wanneer Saaxum een afzonderlijke parochie is geworden.

Ernstheem dat in deze parochie lag wordt in 1282 nog genoemd te liggen in de parochie Baflo.²¹

Een door commandeur en convent van Wijtwerd 26 mei 1469 uitgevaardigde oorkonde noemt een legaat destijds vermaakt aan *ecclesie nostra in Saxum* (en zekere frater Eppo de Xaxum als convers van het convent).²² Bij de visitatie van zijn klooster op 5 juli 1540 geeft de commandeur van Wytwerd op dat het klooster bezit in *perochia Erenesthem* 300 jukken en in *perochia Saccxum* 5 jukken²³. Merkwaardig dat de commandeur dit onderscheid maakt evenals het vermelden als parochie. Van geïncorporeerde kerken maakt het verslag geen melding. Het parochieregister uit 1501 noemt (Lutke) Saaxum als geïncorporeerd,²⁴ merkwaardig overigens omdat de parochie formeel al ruim drie decennia niet meer bestond. Mogelijk slaat de toevoeging op Maarhuizen*.

Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt Saaxum niet onder de kerspels van het Halfambt.²⁵

16 RC I, 101.

17 Westendorp, *Jaarboeken Groningen* II, 1832, 580.

18 AKG nr. 263 reg. 312.

19 AKG nr. 20, 130v reg. 428.

20 Siemens, *Atlas*, kaarten 5 (kerspelgrenzen) en 17 (J, daarin nr. 39).

21 OGD nr. 155: het klooster Aduard ruilt dan onder meer 26 *jugera* [juk?] *sita in parrochia Baflo in loco, qui dicitur Ernestahusen* en enig ander land tegen land, behorende tot de hof te Baflo van de bisschop van Munster.

22 AKG nr. 20, 132 reg. 523.

23 Wiersum en Le Cosquino de Bussy, *Visitatieverslagen*, 252.; In 1598 te Maarhuizen 475 jukken, volgens Siemens, *Toelichting*, 207: 434, 25 jukken: Noordhuis, *Johannieters*, 108-110.

24 RC II, 8v.

25 Alma, 'Schattingen', 174.

In een kippenhok te Lutkesaaxum werd destijds een wijwaterbakje gevonden, waarschijnlijk afkomstig uit de voormalige kerk.²⁶

Pastorie

1430(9)-1445 **Haert**

Op 12 maart 1430 komt her Haert met de kellenaar en de hofmeester van Ernstheem, een voorwerk van de Wijtwerder commanderij, voor.²⁷ Zonder twijfel was hij toen reeds pastoor alhier. Als pastoor van Saaxum komt hij voor 30 mei 1439,²⁸ van het land van heer Haert alhier is sprake 3 juli 1439.²⁹ Haert, pastoor alhier, wordt voorts nog genoemd in twee stukken van 4 december 1445, in één daarvan met de kellenaar van Ernstheem³⁰. Op 24 november 1455 wordt hij, met Johannes, commandeur van Wijtwerd en andere priesters van deze commanderij, als hofmeester van Ernstheem vermeld.³¹

26 Verslag van de toestand van het Groninger Museum voor Stad en Lande over het jaar 1967, 21.

27 AKG nr. 244 reg. 136.

28 AKG nr. 20, 99 reg. 185.

29 AKG nr. 259 reg. 188.

30 AKG nr. 260 reg. 226 en nr. 261 reg. 227.

31 AKG nr. 20, 118 reg. 362.

SAAXUM (Humsterland)

Patroon: **Catharina**

Bijzonderheden:

De parochie Saaxum moet reeds in 1361 hebben bestaan; het zegel van Humsterland aan een stuk van 9 september 1361 vertoont drie kerken¹. Oudere zegels van Humsterland zijn niet bekend. Ook het patrocinium van de kerk wijst niet op een hoge ouderdom al kan Saaxum als nederzetting reeds oud zijn. Het klooster te Fulda had door schenkingen van Altfrid bezittingen in 'Wird'(eerder Feerwerd of Garnwerd dan Wirdum?²) en 'Sasheim'³ en trekt volgens en register uit maart 945 inkomsten uit 'Fadervurt' (Feerwerd?), 'Vurti' (idem in plaats van Wirdum?) en 'Saxenheim'⁴ doch niet blijkt of het gaat om Saaxum (Halfambt) of Saaxum (Humsterland).

De kerk was gewijd aan **Catharina**. 'Sunte Katrinen in Saxum' wordt als zwet van onder Ezinge gelegen land genoemd 21 maart 1588.⁵ De toren is laat-gotisch en dateert uit 1550, het kerkgebouw werd in 1850 gebouwd.⁶ Het collatierecht behoorde in het midden van de zestiende eeuw alleen of in hoofdzaak bij Coppen Jarges van Heralma,⁷ kleinzoon van Redmer Heralma (Alma) wiens heerd ten zuidwesten van de kerk lag.⁸

In 1540 gebruikte de pastoor alhier omstreeks 50 grazen land, tot de prebende behoren dan 13 grazen⁹. Volgens een rapport uit 1601 is de pastorie 60 grazen groot, de vicarie 13 grazen terwijl de kerk 35 grazen en 7 heemsteden omvat.¹⁰ De prebende of vicarie, waarover verder vrijwel niets bekend is, moet na omstreeks 1500 zijn gesticht. Het parochieregister uit 1501 maakt van een vicarie of prebende geen melding. Het schattingenregister uit omstreeks 1500 noemt voor Saaxum één priester.¹¹

Pastorie

1501 **Meynaldus**
komt 10 maart 1501 als pastoor alhier voor.¹²

1550 **Berent Storem**
pastoor alhier; zijn naam staat op een steen uit 1550 in de toen gebouwde toren.¹³

1559 - 1574 **Cornelius Everhardi**
wordt in juli of augustus 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd; hij betaalt daarvoor 3½ daalder.¹⁴ Als pastoor alhier komt hij enkele malen voor, onder

1 OGD nr. 509.

2 Wirdum? Volgens OGD nr. 1 noot 3.

3 OGD nr. 1.

4 OGD nr. 7.

5 Arch. De Marees van Swinderen nr. 35.

6 Karstkarel, Middeleeuwse kerken, 495.

7 Publicaties SOGK november 1973, 191 en 197.

8 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 338-339.

9 Alma, 'Schatregister', 79.

10 Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

11 Alma, 'Schattingen', 177.

12 GA, RAG, Hs. in quarto nr. 10, 12 (Collectie Koning).

13 GDW nr. 445.

14 Visitatie 1559.

meer 6 mei 1569 wanneer hij een verklaring over de ‘beeldenstorm’ in september 1566 alhier aflegt,¹⁵ en voor het laatst 21 september 1574.¹⁶ Mogelijk is hij dezelfde als Cornelis Everts, in 1557 (niet meer in 1561) pastoor te Roderwolde. Hij kan ook dezelfde zijn als Cornelius Everhardi, in 1583 predikant te Anjum en reeds in 1589 te Holwerd vanwaar hij in 1601 als eerspe predikant naar Bedum* gaat; in 1604 wordt hij een oude man genoemd.¹⁷ Hij zou in dat geval bij de ‘omwenteling’ in Groningen in 1581 naar Friesland kunnen zijn uitgeweken zoals vele Friese priesters in 1580 naar Groningen vluchtten zoals

1582 - 1594 **Optatus Ublus**

pastoor te Hiaure. Als gewezen pastoor aldaar wordt hij genoemd 16 december 1580.¹⁸ Johan de Mepsche, Luitenant van Stad en Lande, deelt 11 mei 1582 mee goede attestaties gezien te hebben alsmede een goede indruk van Optatus Ubles, wegens de religie verdreven pastoor te Hiaure, en verklaart zich bij voorbaat accoord met een benoeming van deze op een andere plaats.¹⁹ De Hofdmannen stellen daarna 14 mei 1582, gezien de attestatie van Hiaure en de ingekomen goede rapporten, Opt Ubles voorlopig en tot revocatie te benoemen tot pastoor alhier met het genot van alle opkomsten der pastorie ‘myts doende die densten der kercke bdienung der sacramenten nae older usantie ende gebruick der katholicken en Roemsche kercke’; hij zal ten spoedigste alhier geïntroduceerd worden.²⁰

Hij bleef hier pastoor tot de Reformatie. Op 11 oktober 1598 wordt last gegeven aan Optatus Ubles, ‘gewesene pastoer in Saexum’, wegens zijn sobere staat 10 Carolus gulden uit te keren;²¹ de rekening stelt de betaling ten name van ‘de olde pastoer van Saexum’.²²

Optatus Frisius, gewezen priester en thans schoolmeester, verzoekt in januari 1598 in de schooldienst gehandhaafd te mogen worden; het consistorie te Groningen onderzoekt hem daarop 17 januari 1598 op zijn geloof. Hij zal na drie weken weer op dit punt gehoord worden. Op 8 februari 1598 wordt het onderzoek voortgezet; na twee weken dient hij weer te verschijnen. Op 22 februari 1598 verklaart hij de Heidelbergse catechismus niet te kunnen aanvaarden. Het consistorie geeft hem daarvoor tot Pasen aanstaande de gelegenheid waarvan door hem blijkbaar geen gebruik wordt gemaakt. Later waagt hij weer een poging. Op 23 april 1600 verzoekt Optatus toestemming in Groningen een Latijnse of Duitse school te mogen houden; 1 oktober legt hij inzake de catechismus een verklaring af en herhaalt hij zijn verzoek. Het consistorie acht zijn verklaring inzake de religie echter onvoldoende, geeft hem echter nog enige bedenktijd. Het consistoriaal protocol bevat geen verdere aantekeningen over deze zaak. Optatus Ubles liet deze echter niet rusten en richtte begin 1601 een verzoek tot Burgemeesteren en Raad van Groningen (door hen blijkens dorsale notitie 5 januari 1601 ontvangen) een veertiental leerlingen te Groningen te mogen blijven onderwijzen die ieder een gulden ‘tot

15 Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, 171-216.

16 Arch. HG Ezinge c.a., nr. 48.

17 StA nr. 857. Hij wordt onder de uitgeweken priesters genoemd: Engels, *Conscriptio Exulum*, 10.

18 Reitsma, Oostergo, 105.

19 Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 327).

20 Arch. HJK nr. 54, 249.

21 StA nr. 527 en 528.

22 StA nr. 2292, 123v.

siner ende siner olde huisfrouwe sustentatie daer he de degelijcxse kummer der huisholdinge mede mach wheren in disse benauwede tijden', betalen.²³ Het antwoord van Burgemeesteren en Raad hierop werd niet gevonden²⁴. Bij een schuldbeschrijving in december 1610-maart 1611 dient Griete Berents, weduwe van Optatus Ubles 'up die Nijestadt' een vordering van 2 januari 1604 in.²⁵

Reformatie

Hoe in de eerste jaren na de Reformatie in de dienst alhier is voorzien is niet bekend. Op 19 januari 1596 was door de Hoofdmannen last gegeven binnen zes weken in de pastorieën van Humsterland predikanten te beroepen,²⁶ maar dat daaraan gevolg is gegeven is niet gebleken. Volgens resolutie van Gedeputeerde Staten van 22 mei 1601 moeten Oldehove*, Niehove* en Saaxum gecombineerd worden.²⁷

(1603 **Sixtus Abeli**)

Op 5 september 1603 wijst de classis een verzoek van Heyne Heynens en de gemeente alhier het op Sixtus Abeli (predikant te Ezinge*) als 'pastor' en 'mededeener' uitgebrachte beroep goed te keuren, van de hand omdat de classis zich niet kan verzetten tegen het mandaat van de Hoofdmannen en de besluiten van de synode inzake combinaties van gemeenten. Heyne Heynens zal de opvolger zijn geweest van Garbrant Heynens die omstreeks 1589 heer Almaheerd had gekocht.²⁸

(1605)1607 **Folkerus Henrici**

1608 wordt van 1605 tot 1608 genoemd als predikant te Oldehove*, Niehove* en Saaxum: synodale gecommiteerden verzoeken in een rapport van 22 april 1607 Heyne Heynens te dwingen de kerk alhier met een predikant te voorzien. Heynens, door Gedeputeerden ontboden, verklaart daarop dat de pastorielanden 56 grazen beslaan; de gemiddelde opbrengst per gras is omstreeks één daalder per jaar terwijl het land is belast met (het onderhoud van) '70 roeden dijck'.²⁹ Op 8 mei 1607 staat de synode 'vör dese tidt' de combinatie nog toe omdat Niehove en Saaxum niet in staat zijn een eigen predikant te onderhouden. Voor het geval de gemeenten niet door één predikant bediend kunnen worden dienen de synodale deputaten zulks ter kennis van de Staten te brengen. Waarschijnlijk na het vertrek van Folkerus Henrici is Saaxum aan de combinatie met Olde- en Niehove onttrokken en gecombineerd met Ezinge*. Althans is het daarmee gecombineerd in 1609, blijktens de synodale acta van 10 mei 1609.

1609 - 1610 **Bernardus Andreae**

23 GA, GAG nr. nRr 335, 1601 nr. 4.

24 In GA, GAG, RA III a 7.

25 GA, GAG, RA III l 2, 186.

26 Arch. HJK nr. 838, 204v.

27 Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

28 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 338.

29 Arch. PKV Groningen nr. 42

sedert eind 1606 predikant te Ezinge*, bediende enige tijd ook Saaxum (zie hiervoor). De synode bepaalt 9 mei 1610 dat aan de combinatie Ezinge – Saaxum een eind moet komen omdat Saaxum ‘sufficient sall sin’ een eigen predikant te onderhouden. Op 23 mei 1611 verzoekt een der collatoren alhier de synode een mandaat uit te vaardigen dat uiterlijk binnen twee maanden een predikant alhier moet worden beroepen aangezien een kleine minderheid tracht zulks tegen te houden.

Een repertorium op de (niet bewaardgebleven) klassicale acta noemt 17 juni en 30 september 1611 de beslissing dat de beroepbrief van een predikant mede door (lees: namens) de gemeente moet worden ondertekend. Gelet op laatstgenoemde datum is vrij zeker Saaxum bedoeld.³⁰

1611 - 1612 **Jacobus Janiculi Bornberch.**

wordt 30 september en 3 november 1611 genoemd als bij provisie predikant alhier.³¹ Hij was van 1608 tot september 1610 toen hij door de synode van Drenthe werd afgezet predikant te Dwingelo.³² Op 29 april 1611 wordt hij te Oudwoude, Westergeest en Kollumerzwaag beroepen; hij is daar echter niet gekomen.³³

De synode stelt 11 december 1611 vast dat Saaxum met een eigen predikant wordt voorzien. Gedeputeerde Staten besluiten dat binnen zes weken een beroep moet worden uitgebracht doch nader op 12 januari 1612 dat effectuering ervan een korte tijd wordt uitgesteld tot Heyne Heynens de kerkenrekening zal hebben gedaan. Op 12 februari 1612 wordt bepaald dat de predikant te Saaxum (geen naam) een door alle collatoren getekende beroepbrief moet overleggen.³⁴ Op 6 mei 1612 verzoeken enkele collatoren van Saaxum zijn verwijdering en cassatie van de ‘unförmlicke’ beroeping. De synode handhaaft het besluit van Gedeputeerde Staten dat binnen drie weken na dato een predikant moet worden beroepen; de synode zal Gedeputeerden verzoeken hem vandaar te ‘verschaffen’ mits de hem toekomende opkomsten hem door collatoren worden uitgekeerd. Wanneer hij met een volmacht van het kerspel 8 mei 1612 de synode om handhaving te Saaxum verzoekt verwijst de synode naar het twee dagen eerder genomen besluit. In juni 1612 wordt hij verzocht predikant te Noorddijk* te worden. Reeds 2 augustus 1612 is hij predikant aldaar; dan wendt Pabe Broersema³⁵ zich tot de synodale deputaten inzake een door Janiculi, predikant te Noorddijk, ingestelde eis tot schadevergoeding. Volgens Broersema was Janiculi niet wettig te Saaxum beroepen en had de afgelopen synode het beroep gecasseerd. Tot betaling aan Janiculi is hij niet genegen terwijl hij de deputaten verzoekt Janiculi te gelasten zijn ongefundeerde eis in te trekken. De deputaten repliceren dat het beroep naar Saaxum niet onwettig is geweest en dat Janiculi niet op grond van cassatie maar vrijwillig om der wille van de vrede een beroep naar elders had aangenomen. Zij zijn van oordeel dat aan Janiculi een behoorlijke vergoeding

30 Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 18 (Borrebach bij provisie alhier predikant genoemd de dato 30 september 1611: *ibid.*, 218).

31 Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

32 Romein, *Drenthe*, 167.

33 Romein, *Friesland*, 525 en Van Veen, *Aanvullingen*, 67-68. Volgens Algra, *De historie VI* heeft hij hier wel gestaan.

34 Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

35 Deze was eigenaar van Hankema te Zuidhorn, zoon van Tjaart Broersema en Aeltien Fritema en gehuwd met Eeuke Jensema, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 533. Hij zal collatierechten alhier hebben gehad.

toekomt.³⁶ De Groninger magistraat keurt het beroep naar Noorddijk goed 15 september 1612; de classis Groningen laat hem 19 oktober daaropvolgend toe. Zijn op 7 mei 1613 aan de synode gericht verzoek om voor zijn dienst te Saaxum enige vergoeding te bewerkstelligen wordt naar de collatoren verwezen.

1613 - **Gellius Sixtinus**

werd reeds voor 12 maart 1613 alhier beroepen, blijkens ongedateerde classicale acta gaf de classis last aan de gemeente tot inhibitie van Gellius Sixtinus totdat deze de classis genoegdoening heeft gedaan, met name door het inbrengen van een *testimonium demissionis* van zijn vorige gemeente. Op 12 maart daarop vertoont hij zijn demissie van Hornhuizen*, waar hij voordien stond, en de classis Eenrum.

De synodale acta van 4 mei 1613 noemen Sixtinus Gellius als predikant uit een andere provincie overgekomen. Zonder twijfel is hier Gellius Sixtinus bedoeld. Hij stond in 1599 te Gaast en Ferwoude (vanwaar zijn voorganger in 1598 vertrok),³⁷ werd in hetzelfde jaar door de synode aangezegd van de dienst afstand te doen met behoud van woning tot mei 1602, kwam in 1601 naar Hijlaard en Lions, was daar zeker nog 9 september 1601,³⁸ werd nog in 1601 afgezet, komt 1602 naar Garijp, Suameer en Eernewoude waar hij nog in maart 1605 – toen hij bedankte voor Tietjerk en Suawoude – was; in 1607 is hij te Ens maar wordt daar nog hetzelfde jaar afgezet waarover hij zich bij de synode van Friesland beklaagt.³⁹ Te Ens is hij echter nog medio 1609 (zie Hornhuizen*). Wanneer hij naar Hornhuizen kwam kon niet worden vastgesteld. Wellicht was hij dezelfde als Gellius Sixti, in 1586 genoemd als vicecureet te Leens*.

Zoals gezegd noemen de synodale acta Sixtinus Gellius. Een persoon van deze naam is inderdaad bekend. Sixtus Gellius Documensis wordt 10 mei 1597 als student in de theologie en de artes te Franeker ingeschreven.⁴⁰ Sixtus Gellii staat van tenminste 1605 tot tenminste eind 1615 te Metslawier en Morra vanwaar hij voor maart 1617 is vertrokken.⁴¹ Mogelijk was hij dezelfde als Sixtus Gellii, ook ‘Sytse-om’ genoemd die Boornbergum, Kortehemmen, Noorder- en Zuiderdrachten bediende, te Drachten woonde waar hij in 1666 met vrouw en zoon overleed.⁴²

Gellius Sixtinus stond slechts korte tijd te Saaxum. Na 5 juli 1613 (wanneer hij de classicale vergadering presideert; zijn standplaats is niet aangegeven) vonden wij hem niet meer vermeld. Wupke, weduwe van de predikant Gellius te Saaxum, komt in 1620 voor onder de lidmaten te Lütetsburg (Ofr.).⁴³ De gemeente Saaxum is reeds in mei 1615 vacant.

36 Arch. PKV Groningen nr. 42.

37 Romein, *Friesland*, 303. Volgens J.J. Kalma (schriftelijke mededeling) stond hij reeds in 1595 te Gaast en Ferwoude.

38 Romein, *Friesland*, 303.

39 Romein, *Friesland*, 179, 133-134.

40 Zijlstra nr. 1690.

41 Romein, *Friesland*, 483, 149.

42 Algra, *De historie*, VI, 338.

43 ‘Verzeichnis der Reformierte Gemeinde zu Lützburg aus dem Jahre 1620’, *Quellen und Forschungen* 55 (2006) 7.

1615 Op 22 mei 1615 verzoekt **Henricus Stael** de classis toestemming voor een proefpreek alhier die hem door de classis wordt verleend. Toestemming voor hetzelfde wordt ook verleend aan **Wilhelmus Gerardi** (later predikant te Uithuizermeeden*) op 5 juni 1615 en aan **Georgius Ligista** (later predikant te Westeremden*) op 3 januari 1616. Nadien ontstond onenigheid over het beroepen van een predikant alhier. Collatoren konden zich blijkbaar niet verenigen waarna twee personen door verschillende collatoren werden beroepen:

1616 **Jodocus à Bulow – Henricus Stael**

Op 8 april 1616 verzoekt Pabe Broersema, mede namens andere collatoren, het door enige ‘pretense’ collatoren op Henricus Stael uitgebrachte beroep niet goed te keuren. Op dezelfde dag verzoekt Jodocus à Bulow, predikant te Roderwolde,⁴⁴ aan de classis hem aan te bevelen bij de collatoren van Saaxum. Of à Bulow dezelfde is als de predikant te Gramsbergen die blijkens opgave van 31 maart en 4 april 1607 land bezit te Midwolde (Wk.),⁴⁵ is niet vast te stellen maar niet onmogelijk.

Een door hem te Saaxum gehouden proefpreek werd goed ontvangen. De classis gelastte hem echter 29 april 1616 zich vooralsnog van het preken alhier te onthouden. Op 10 mei 1616 vertoont hij zijn door Broersema cum suis n de gemeente afgegeven beroepbrief die wordt goedgekeurd zonder praejuditie inzake het collatierecht en als lid van de classis aangenomen. De tegenpartij bracht het geschil voor de Hoofdmannenkamer waarvoor 18 mei 1616 de eis wordt gesteld aan Jodocus Bulow zich, nadat hij zich buiten een wettige beroeping ‘in de Weme aldar gesettet, de Pastorie angeverdet’ heeft, terstond van het preken alhier te onthouden. Bulow verzoekt uitstel om de andere (naast Broersema) collatoren die de beroepbrief hebben ondertekend, te denuncieren. De Hoofdmannen gelasten echter een nieuwe verkiezing en dragen Bulow op zich van het preken alhier te onthouden.⁴⁶ Op 7 juni 1616 dient de zaak weer: de eis is dezelfde. Broersema cum suis stellen dat hij, na afkondiging in de nabuurkerk te Ezinge, wettig beroepen en door de classis bevestigd is. De Hoofdmannen oordelen dat de afkondiging in de vacante kerk had moeten plaatsvinden en dat derhalve de verkiezing niet wettig is. Zij gelasten een nieuwe afkondiging. De daarop verschijnende collatoren dienen een nieuwe verkiezing te houden. Bulow dient zich intussen van het preken te onthouden.⁴⁷ De pastorie bleef hij echter bewonen. Op 24 augustus 1616 wordt geëist dat hij deze ontruimt; behandeling van de eis wordt echter uitgesteld.⁴⁸ Inmiddels hadden Gedeputeerde Staten de classis toegezegd de collatoren te ‘constringeren’ binnn zes weken een predikant te beroepen, blijkens de classicale handelingen van 1 juli 1616. Op 30 augustus 1616 wordt de behandeling van het geschil door de Hoofdmannen acht dagen uitgesteld op verzoek van één van de collatoren om na te gaan of partijen het onderling nog eens kunnen worden. Bulow wordt gelast zich te onthouden van de ontvangst

44 Romein, *Drenthe*, 3, 104. Tot 1615 was hij predikant te Gramsbergen (NKHB 1912, Bijlage S, 145). Wanneer hij daar kwam is echter onbekend.

45 Arch. HJK nr. 84.

46 Arch. HJK nr. 850, 129.

47 Arch. HJK nr. 850, 144v-145.

48 Arch. HJK nr. 850, 184.

van de pastorieopkomsten.⁴⁹ Op 6 september 1616 verklaren de Hoofdmannen, gehoord de collatoren van Saaxum, alsnog onderling ‘schelhaftich umme kiesinge eins Pastors aldar’ dat het tegen Jodocus Bulow uitgebrachte mandaat effect zal sorteren en dat de collatoren volgens apostille van Gedeputeerde Staten alsnog binnen behoorlijke tijd ‘tot Electie eins Pastors sullen treden’.⁵⁰ Op 9 september 1616 verzoekt Bulow’s vrouw de classis bij Gedeputeerde Staten te interveniëren opdat hij een ‘honorarium’ ontvangt voor de bediening van Saaxum. Hijzelf verzoekt 7 oktober 1616 advies van de classis hoe zich te regelen nu Gedeputeerde Staten hebben bepaald dat hij en Henricus Stael beurtelings te Saaxum dienst zullen doen (de betrokken resolutie werd in het resolutieboek niet aangetroffen). De classis antwoordt hem dat hij zich hieraan dient te houden en moet afwachten wat Stael zal doen, ook in het geval dat deze de hem toegewezen preekbeurten niet vervult. Nadien komt deze zaak niet meer aan de orde. Henricus Stael wordt begin 1617 adjunct van zijn vader Egbertus Stael, predikant te Stedum*. Jodocus a Bulow verzoekt begin 1617 een andere plaats. Door collatoren was hem een proefpreek te Oostum* toegestaan. De classis weigerde hem daartoe 14 april 1617 toestemming. Men zie voor hem verder Vierhuizen*.

1617 - 1618 **Dr Winandus Alstorpius**

wordt bij het consent van de afkondiging van zijn huwelijksvoornemen te Groningen 4 maart 1617 reeds predikant te Saaxum genoemd. De classicale acta noemen hem echter 2 juni 1617 beroepen predikant alhier; 5 juni 1617 legt hij zijn papieren over. Na een voor de classis gedane propositie wordt hij 23 juni daarop toegelaten. Hij zal 6 juli 1617 worden bevestigd. De classis had hem vrijgesteld van het plenair examen omdat hij reeds in de theologie gepromoveerd was.

Hij was eertijds priester. Op 5 juni 1614 verzoekt hij aan het consistorie te Groningen toestemming te preken. Het consistorie is van oordeel dat hij eerst lidmaat moet zijn en ook anderszins aan de kerkorde moet voldoen en wijst zijn verzoek af. Op 25 september 1614 verstrekt het consistorie hem een *testimonium doctrinae*. Bij zijn ondertrouw in 1617 wordt hij genoemd als afkomstig van Keulen, in 1614 echter als zijnde van Munster en overgekomen uit een klooster.⁵¹ In juni 1616 wordt D. Winandus Alstorpius te Groningen als lidmaat aangenomen.

Hij heeft hier slechts korte tijd gestaan: 21 oktober 1618 wordt hij gedemitteerd wegens beroep naar Deventer. Zijn zoon Wilhelmus is van 1644 tot 1647 predikant te Noordlaren*.

1619 - 1633 **Johannes Petzenius**

vertoont 21 mei 1619 een beroep naar hier en wordt 31 mei daarop toegelaten. Blijkens de acta van 8 april 1633 is hij onlangs overleden terwijl 30 januari 1634 wordt meegedeeld dat het genadejaar bijna is geëindigd. Hij zal dus waarschijnlijk in februari of maart 1633 zijn gestorven. Zijn weduwe hertrouwde met zijn opvolger Talaeus Hildebrandi.⁵²

49 Arch. HJK nr. 850, 186v.

50 Arch. HJK nr. 850, 188v.

51 Arch. HG Groningen nr. 1.

52 Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 1 juli 1657; Arch. Gerechten Oldambt nr. 7219, 21 maart 1655.

Prebende/vicarie

Dit beneficie moet zijn gesticht na omstreeks 1500. Het patrocinium is onbekend.

1540

Butto

prebendaat alhier, wordt in 1540 genoemd⁵³. Hij kan dezelfde zijn als Botte, pastoor te Saaxumhuizen* in 1542.

53 Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 99 (uittreksel dat alleen kerkelijk bezit vermeldt uit een schattingsregister uit 1540 waarvan een ander exemplaar is gepubliceerd door Alma, 'Schatregister' dat deze naam niet vermeldt).

SAAXUMHUIZEN

Patroon: **Jacobus de Meerdere**

Bijzonderheden:

Saaxumhuizen ontstond op de aangewassen landen achter Saaxum (Halfambt)* en zal als parochie daarvan zijn afgescheiden. Beide kerspelen vormden één rechtstoel (waarvan het gedeelte Saaxum later als Half Mensingeweer bekend staat¹). Wanneer een en ander is geschied is onbekend maar Saaxum* behoorde in 1282 nog tot de parochie Baflo. De kerk dateert uit de dertiende eeuw.²

De kerk was gewijd aan **Jacobus de Meerdere**, afgebeeld op het zegel van de pastoor Gerardus Joannis de Loppersum (1550).³

In de zestiende eeuw werd hier een prebende of vicarie gesticht. Het parochieregister uit 1501 vermeldt geen prebende of vicarie. Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt hier slechts één priester.⁴ Het bestaan van een prebende alhier blijkt uit twee achttiende-eeuwse vermeldingen (zie hierna).

Pastorie

- 1438 **Reneko**
Op 24 november 1438 verkoopt heer Reneko 'to Saxenhusen' enig land. 'Want ic self ghien seghel en byruke up desse tijtt' verzoekt hij Henric, persona te Baflo, en 'Heer Popeko to Saxumhusen mijne vorwaerer' te zegelen hetgeen geschiedt.⁵ Mogelijk was deze dezelfde als
- 1454 - 1478 **Poppke, Poptatus (Riperti?)**
die voor het eerst 30 april 1454 als pastoor alhier voorkomt,⁶ en mogelijk dezelfde is als de notarius Poptatus Riperti, clericus van het bisdom Munster, die 10 juni 1449 de overdracht van de halve tienden aldaar door Popko Herathema (te Eenrum) aan de abdij te Selwerd instrumenteert.⁷ Na 1454 komt Popke meermalen als pastoor alhier voor, zo ook 4 april 1476 wanneer 'om gebreke des gesichtes' de persona te Baflo wordt verzocht te zegelen⁸ en voor het laatst 22 februari 1478.⁹
- 1483 - 1499 **Rytseko**
komt als pastoor alhier voor 12 maart 1483¹⁰ en 3 juli 1499.¹¹
- 1521 - 1535 **Mr Egbert**

1 Siemens, *Toelichting*, 60; vergelijk Saaxum (Halfambt)*.

2 Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 497.

3 Arch. Nienoord nr. 57 b.

4 Alma, 'Schattingen', 174.

5 GA, GAG, R.F. 1599.65.

6 AKG nr. 20, 105v. reg. 313.

7 AKG nr. 20, 127v. reg. 259.

8 AKG nr. 20, 136v. reg. 600.

9 AKG nr. 20, 137v. reg. 627.

10 AKG nr. 138-138v. reg. 698.

11 AKG nr. 20, 138v.-139 reg. 873.

komt als pastoor alhier voor 23 oktober 1521.¹² Op 6 januari 1535 tekent heer Egbert alhier en mandaat voor afgekondigd af.¹³ In 1535 wordt voor de approbatie van het testament van M. Egbertus alhier het daartoe staande recht aan de officiaal Mumme voldaan.¹⁴

1542 **Botto**
pastoor alhier, komt voor 1 februari 1542.¹⁵ Hij kan dezelfde zijn als Butto, in 1540 prebendaat te Saaxum (Humsterland)*.

ca 1547/8-1550 **Gerardus Joannis de Loppersum**
komt als pastoor alhier voor omstreeks 1547/8¹⁶ en zegelt als zodanig 7 januari 1550.¹⁷ In 1558 is hij pastoor te Leens*.

(1584?-)1586 **Derck Krane**
Een stuk van 11 januari 1584 geeft aan dat het pastorieland alhier 90 jukken omvat en dat de pastoor alhier tweemaal gevangen genomen is geweest (door de Geuzen), dat hem al zijn goederen zijn onttroefd en hij zeer is verarmd.¹⁸ Heer Derrick Krane legt 17 mei 1585 een verklaring af waarin onder meer sprake is van Beeuwsemaheem,¹⁹ dat te Eenrum lag en bezit van de stad Groningen was.²⁰ Zijn hoedanigheid is niet aangegeven. Op 1 oktober 1586 verklaren Burgemeesteren en Raad van Groningen het verzoek van Derck Krane, pastoor alhier, benoemd te worden tot provisor van het Heilige Geestgasthuis te Groningen in beraad te houden.²¹ Hij komt in 1556 voor als pastoor te Den Andel* doch is daar omstreeks 1585 niet meer.

Reformatie

1595 **Joannes Sprenger**
bediende na de Reformatie alhier in 1595 Saaxum enige tijd. Op 11 maart 1596 eist hij van de pastoriemeiers alhier betaling van de over 1595 achterstallige landhuren 'angesiene diese vorderinghe van salarium des kerckendienstes aldaer is'. Door de Hoofdmannen wordt hij naar Gedeputeerde Staten verwezen.²² Reeds 14 juli 1595 is hij predikant te Huizinge*. Bij ordonnantie van 20 augustus 1595 ontvangt hij 100 Carolus gulden voor 'seeckere moeyten, opbrekent, ende bij hem gedaene diensten'²³ uit de opbrengsten van de geconfisqueerde kloostergoederen.²⁴

12 Arch. Schouwerzijlvest nr. 1, 15-16.

13 GA, GAG nr. vRr 956.

14 Visitatie 1535.

15 Arch. Ewsum nr. 297 (oud nr. 248 reg. 318).

16 Aud. 290 (Correspondence de Frise II), 81v.

17 Arch. Nienoord nr. 57 b.

18 Arch. HJK nr. 657 (ChvdH VI 441).

19 GA, Rekeningen stad Groningen, 1585, bodelonen, inliggend vel.

20 GA, Rekeningen stad Groningen, 1585, ontvangen huren; vergelijk Ritzema van Ikema, Ommelander Geslachten I, 140-141.

21 Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 676. In GA, GAG, RA III a is een beslissing op het verzoek niet aangetekend.

22 Arch. HJK nr. 838.

23 StA nr. 526.

24 StA nr. 2300, 81v.

Sprenger was aanvankelijk predikant te Bingum, ging in 1578 naar Leer, werd in 1581 uitgeleend naar Leeuwarden,²⁵ was daar nog in 1590.²⁶ Op 7 januari 1593 is hij nog predikant te Deinum en verkoopt hij met zijn vrouw Mechtelt Wichers en huis te Leeuwarden.²⁷ Is hij Joannes de Sprenger alias Roemundus die 23 februari 1552 te Utrecht *per decretum* tot alle wijdingen werd toegelaten.²⁸

1598-1610/1 **Andreas Straetman**

wordt te Franeker als theologisch student ingeschreven 27 mei 1594,²⁹ wordt eind 1594 predikant te Hemelum,³⁰ is daar nog 19 april 1597,³¹ maar niet meer 7 november 1597,³² komt 25 april 1598 voor het eerst voor als predikant alhier.³³ Op 9 juli 1600 wordt hem gelast zich van de dienst te Den Andel* te onthouden.³⁴ Op 22 mei 1601 bepalen Gedeputeerde Staten inzake de combinatie Westernieland* - Saaxumhuizen dat laatstgenoemde gemeente zelf een predikant kan onderhouden.³⁵ In 1604 wordt door synodale gecommiteerden gerapporteerd dat Westernieland* en Saaxumhuizen gecombineerd zijn hoewel aan Westernieland in het vorige jaar opgelegd was een eigen predikant te beroepen. Gedeputeerde Staten besluiten 28 december 1604 dat de predikant alhier alleen deze gemeente zal bedienen dat Westernieland* met Wierhuizen* gecombineerd zal worden.³⁶ Blijkbaar is aan dit besluit geen uitvoering gegeven. Van 1606 tot 1609 bediende Straetman tevens Mensingeweer* van welke combinatie hij volgens synodale uitspraken afstand moest doen terwijl hij voorts gedurende twaalf jaren predikant te Westernieland* was. Hij vertoont 21 mei 1610 aan de classis Middelstum een beroep naar Zuidwolde* waarna de classis hem oplegt zijn demissiepapieren in te brengen. Omdat hij 'vertochlyk affgebleven' is 'van caspel en pastorie' besluit de classis 23 juli 1610 hem te ontbieden. Tot hetzelfde concludeert zij 6 augustus. Op 20 augustus 1610 belooft hij zijn bescheiden over te leggen. De synodale acta van 12 mei 1610 noemen hem bij de aanwijzing tot deputaat reeds predikant te Zuidwolde. De classis neemt hem eerst 17 juni 1611, na overlegging van zijn papieren, volledig als lid aan.

(1611 **Fredericus Ilberi)**

schoolmeester te Oostum, trachtte 'simonischer wise' alhier predikant te worden weshalve de synode 21 mei 1611 besloot hem te citeren. Hij verschijnt de volgende dag voor de synode die hem ervan beschuldigt tegen de wil der voornaamste collatoren 'van adel' en door de steun van de 'gemeine huisluden' zich hier in te dringen terwijl hij evenmin een *testimonium doctrinae* kan

25 Reershemius, 651; Romein, *Friesland*, 11.

26 Mededeling J.J. Kalma, Leeuwarden. Volgens Romein was hij in 1584 nog in Leeuwarden en in 1588 nog predikant in de provincie Friesland.

27 HCL, RA Leeuwarden nr. DD 2, 407. Romein noemt hem niet te Deinum.

28 HUA, ABU nr. 550*, 37v.

29 Zijlstra nr. 10273.

30 Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 20v, 5 februari 1595 ordonnantie tot betaling van een kwartaal tractement, verschenen lichtmis 1595.

31 Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 10v.

32 J.J. Kalma, Aanvullingen op Romein en Van Veen (ms., Tresoar).

33 Acta synodes Groningen.

34 StA nr. 111.

35 Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

36 Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

vertonen. Een door de synode opgelegde tekstuitleg op 24 mei en een daarop gevolgd examen resulteren in een afwijzing voor de predikdienst alsmede cassatie van het beroep naar hier. Hij was van 1612 tot 1614 predikant te Roderwolde en van 1614 tot 1633 te Peize³⁷ en was omstreeks 1589 geboren.³⁸ Hij was een zoon van Hayo Ilberi, laatstelijk predikant te Garnwerd* en Oostum, en de vader van Johannes Ilberi, van 1650 tot 1681 predikant te Opende.

1613 - 1621 Petrus Crusius

wordt 6 mei 1613 genoemd als predikant in de classis Eenrum en stond toen zonder twijfel reeds te Saaxumhuizen waar hij 13 mei 1616 predikant genoemd wordt.³⁹ Op 13 september 1621 wordt hij van hier beroepen naar Winsum*, Obergum, Bellingeweer en Maarhuizen,⁴⁰ waarheen hij kort nadien vertrok. Op 5 april 1622 werd aan Lucas Ritzius wiens broer Samuel predikant was te Warffum* toestemming voor een proefpreek alhier gegeven.⁴¹

1622 - 1652 Johannes Frederici Horenborch (Hoornenborch)

predikant te Sebaldeburen*, wordt 15 april 1622 door Gdeputeerde Staten alhier beroepen.⁴² De classis Westerkwartier demitteert hem deswege 13 juni 1622. Hij staat hier tot zijn overlijden 12 december 1652.⁴³

Vicepastoors

1438 Popeko

‘Her Popeko to Saxumhusen’ wordt 24 november 1438 door her Reneko alhier ‘mijne vorwaerer’ genoemd.⁴⁴ Mogelijk is hij dezelfde als Poppke die hier als pastoor voorkomt van 1454 tot 1478.

Vicarie/prebende

Het bestaan van een vicarie alhier blijkt alleen uit twee achttiende-eeuwse vermeldingen. Op 21 april 1716 wordt overgedragen een stem in de collatie van de kerk, de pastorie en de vicarie alhier.⁴⁵ De rekening van de A-kerk te Groningen over 1727 noemt 26 juk prebendeland van Saaxumhuizen.⁴⁶

37 Romein, Drenthe, 103, 87.

38 Arch. HJK nr. 1142 (ChvdH X 777).

39 Acta synodes Groningen.

40 GA, GAG, Losse stukken na de Reductie, portefeuille 5, R.F. 1621/51.

41 StA nr. 118.

42 StA nr. 118.

43 Acta synodes Groningen, 1653.

44 GA, GAG, R.F. 1599/66.

45 Arch. Menkema-Dijksterhuis nr. 1298.

46 Mededeling mevrouw R.A. Luitjens-Dijkveld Stol, Eenrum, 3 december 1973.

SAPPEMEER

Bijzonderheden:

Ingezetenen van Sappemeer verzoeken, mede in verband met het zeer groot aantal Mennonieten in hun woonplaats in de herfst van 1629 om de instelling van een eigen gemeente aldaar. De classis Groningen besluit naar aanleiding daarvan 5 oktober 1629 twee predikanten uit de classis af te vaardigen en daarover te spreken met Theodorus Gerardi ‘*quondam pastoris tho Suidtbroecke* sohne*’.¹ Het resultaat van het overleg wordt niet meegedeeld. De rol van Gerardi in dezen is niet bekend.

Eerst na enige tijd wordt hier een gemeente gesticht met als eerste predikant

1632 - 1636 **Johannes Hermanni (Hulsingh)**

Groninganus, die zijn beroepbrief 6 april 1632 inbrengt, 25 mei daarna wordt toegelaten en alhier overlijdt 21 maart 1636.² Hij noemt zich blijkbaar Hulsingh,³ maar komt verder onder deze naam niet voor.

1 Arch. Classis Groningen nr. 1.

2 Arch. Classis Groningen nr. 1, 30 maart 1636.

3 GA, GAG, RA III x 3, 211v-212, 5 juli 1634.

SAUWERD

Patroon: **Laurentius**

Bijzonderheden:

De parochie Sauwerd is waarschijnlijk betrekkelijk oud. Daarop wijst het **Laurentius**-patrocinium ervan, blijkende uit het zegel van de pastoor Dodo (1378, 1400).¹ In 1982 werden de fundamenten van de elkaar opvolgende kerken alhier blootgelegd. Volgens Broersma was de oudste kerk van baksteen en zal deze gezien het gebruik van deze steen op zijn vroegst uit het laatste kwart van de twaalfde eeuw dateren. Er is geen tufsteen in verwerkt. Op het opgravingsterrein werden slechts drie brokken tuf gevonden, te weinig om daaruit het bestaan van een volledig tufstenen kerk te kunnen afleiden. Van een eerdere houten kerk zijn geen sporen gevonden. Het eerste kerkgebouw mat hart op hart lang circa 19½ meter, breed 9 meter. Het inspringend rechtgesloten koor zal inwendig 5 bij 5 meter hebben gemeten. Tegen het midden van de dertiende eeuw werd de volgende kerk gebouwd, in de veertiende of vijftiende eeuw een losstaande toren. Bij advertentie van 20 december 1839 werd deze kerk – met die van Wetsinge* - op afbraak verkocht.²

De Schattingenlijst van omstreeks 1500 noemt hier drie priesters.³ Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende⁴ maar is op dit punt vaker onvolledig. De vermelding van een legaat door Ide Onsta, weduwe van Aepko van Ewsum, aan de pastoor en ‘de twee ander preesteren’ alhier omstreeks 1528⁵ bevestigt de opgave van het drietal priesters. Uit andere bronnen blijkt dat er te Sauwerd twee beneficia waren, in hert bezit van de familie Onsta welke gehouden moeten worden voor ongemortificeerde ‘cappellanien’.⁶ Naast de vicarie was hier een Catharinaprebende. Een synodaal rapport uit 1604 noemt hier een vicarie en een prebende.⁷

Pastorie

1319	Boyo komt als <i>rector ecclesie</i> voor 8 september 1319. ⁸
1371	Johannes pastoor alhier, komt voor 10 december 1371. ⁹
1378 - 1400	Dodo komt als pastoor voor het eerst voor 21 april 1378 (volgens het zegelrandschrift), ¹⁰ voorts 16 februari 1400 ¹¹ en 25 mei 1400. ¹²

1 OGD nrs. 661, 1071.

2 Boersma, ‘Sauwerd’, 152-155.

3 Alma, ‘Schattingen’, 174.

4 RC II, 8v.

5 Arch. Ewsum nr. 67 (oud nr. 63).

6 Visitatie 1565.

7 StA nr. 857.

8 OGDnr.264.

9 OGD nr. 597.

10 OGD nr. 661.

11 OGD nr.1059.

12 OGD nr. 1071.

- 1442 **Ludolphus**
trad in in de johannieter commanderie te Oosterwierum.¹³
- 1442 - **Dr Johannes Vredewold**
clericus van het bisdom Munster, door paus Eugenius IV 24 november 1442 werd voorzien met de proostdij Emden, vacant door het overlijden van Ymelo van Emden, hoofdeling, en de parochiekerk te Sauwerd waarvan de opbrengst vier mark zilver niet te boven gaat, staande ter collatie van leken, vacant door de intrede van frater Ludolphus in Oosterwierum.¹⁴ Overigens was 18 januari 1441 reeds een supplek bewilligd van Johannes om voorziening met de proostdij Emden waarvan de opbrengst tien mark zilver niet te boven gaat, vacant na het overlijden van Ymelo.¹⁵ Op 28 november 1442 bewilligde deze paus een supplek van Johannis, recent gepresenteerd voor de parochiekerk te Sauwerd, om ontvangst van de geestelijke wijdingen buiten de termijnen omdat de competente bisschop van Munster op dit moment niet onder de *obedientia* van paus Eugenius IV valt.¹⁶ Johannes' bezit van de proostdij te Emden is blijkbaar niet onbetwist geweest. Nadat hij 5 juni 1445 bewilliging kreeg van zijn verzoek om voorziening met de parochiekerk te Emden – waarvan de opbrengsten vier mark zilver niet overtreffen¹⁷ - vroeg en verkreeg hij 23 juni 1445 voorziening met de vacante proostdij te Emden.¹⁸ Voorts wordt diezelfde dag schriftelijk aan een aantal geestelijken last gegeven met de door het overlijden van Ulbodus vacant geworden parochiekerk te Emden over te dragen; Johannes moet dan echter afstand doen van de vicarie (*sine cura*) te Larrelt.¹⁹ Hij komt vanaf 11 februari 1454 voor als pastoor van de Martinikerk te Groningen*²⁰ en bleef tot zijn overlijden proost van Emden.
- 1449 **Wolterus**
wordt als pastoor alhier genoemd 13 juni 1449.²¹
- 1453 - 1458 **Johannes**
komt hier als pastoor voor 22 februari 1453²² en 10 januari 1458.²³
- 1523 - 1540 **Mr Clawes van Overhaghen**
wordt als pastoor alhier genoemd 30 april 1523²⁴ en 17 maart 1540.²⁵ Tot 1522 is hij pastoor te Feerwerd*.

1542 **Mr Johan**

13 OUB III nr. 444 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 387, 223r).

14 OUB III nr. 444. (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 387, 223v).

15 Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 373, 251vlg.

16 OUD III nr. 445. (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 387, 226r).

17 OUB III nr. 454 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 405 35v).

18 OUB III nr. 455 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 406, 229r).

19 OUB III nr. 45 (Vaticaan Archief, Reg. Lat. 425, 290r-291r). Voor nrs. 12, 13, 15 tot en met 18: RG V, 789-790 nr. 4582 (voorlopig nummer).

20 Arch. Klerkenhuis nr. 67 reg. 53.

21 AKG nr. 20, 111v-112 reg. 260.

22 AKG nr. 20, 112-112v reg. 299.

23 Arch. Ewsum nr. 409 (oud nr. 12*).

24 Arch. GPK nr. 445 reg. 694.

25 AKG nr. 268 reg. 1050.

komt als pastoor alhier voor 17 september 1541.²⁶

1559 - 1582 **Lambertus Grobbinck**

wordt in juli 1559 geïnstitueerd als pastoor alhier.²⁷ Op 29 mei 1582 komt Lambert, pastoor alhier, voor inzake betaling van landhuur.²⁸ Kort nadien wordt hij pastoor te Warffum*.

1583 - 1594 **Jetze Sipkes van Lekkum**

Op 14 december 1583 wordt Jetzerelus Leccum als pastoor alhier genoemd.²⁹ Hij bleef hier tot de Reformatie in dienst. In (juni) 1596 tekent Jetze Sipkes van Lekkum, gewezen pastoor alhier, de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe provinciale regering.³⁰ In een geschil tussen Menso Jansen en de 'gewezen Pastor' alhier wordt de verhuur van land 'an gedachten Pastor' 3 mei 1595 door de Hoofdmannen 'in der macht' verklaard.³¹ Hij was tot 1580 vicarius te Anjum en week in 1580 uit.³²

Reformatie

1595 **Henricus Bokelman**

wordt 5 juli 1595 door Gedeputeerde Staten tot predikant alhier benoemd.³³ De synodale acta van 14-17 juli 1595 noemen hem eveneens als predikant alhier. Hij was een zoon van Heinrich Bokelman, predikant te Jacobidrebber (bij Diepholz), en sedert 1562 enige tijd rector van de school te Diepholz en adjunct van de superintendent aldaar, vervolgens tot 1565 predikant te Barver en vanaf 1565 te Hamm. Hoelang hij daar in functie was is niet bekend doch zeker nog in 1572 en waarschijnlijk nog 1576. Hij werd reeds omstreeks 1570 van calvinistische sympathieën verdacht (weshalve hij niet de hem in 1565 toegezegde superintendentschap van Diepholz na het overlijden van zijn schoonvader Patroclus Römeling verkreeg).³⁴ Tot 1595 is zijn loopbaan onbekend. In de periode van omstreeks 1570 tot 1595 moet hij van Luthers calvinistisch zijn geworden. Bokelman stond slechts korte tijd hier; omstreeks 1596/7 wordt hij predikant te Leens*. Te Leens hadden toen Hidde Onsta (dochter van Aepke) en haar man Ludolf Tjarda van Starkenborgh de collatie,³⁵ te Sauwerd haar zuster Oede en haar man Caspar van der Wenge.³⁶ Wellicht speelde dat een rol bij de overgang.

1598 **Gellius Hueghen**

brouwer te Groningen, wordt 24 maart 1596 verkozen tot diaken aldaar; een lijst van diakenen in 1596 vermeldt achter zijn naam 'Gheroepen tot een

26 Arch. HJK nr. 52, 10.

27 Visitatie 1559, 294.

28 Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 559.

29 Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 401).

30 StA nr. 856.

31 HJK nr. 838, 92.

32 Engels, *Conscriptio Exulum*, 10 (daar Hyeronimus genoemd).

33 StA nr. 110, 46.

34 Goebel, 'Bockelmann', 203-204; Kinghorst, *Diepholz*, 20, 36, 38-39.

35 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 200.

36 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 342.

prediger'.³⁷ Wanneer hij predikant werd kan niet nauwkeurig worden vastgesteld. Op 15 november 1598 wordt Gelijs Huigen als 'pastor' alhier genoemd; hem wordt dan opgelegd een schuld volgens obligatie aan twee inwoners van Emden te voldoen.³⁸

Hij was afkomstig uit Antwerpen, ouderling van de kerk aldaar in 1585, vertrok vandaar met attestatie augustus 1585 naar Groningen, van 1598 tot 1599 predikant te Sauwerd, in Overschie 1599, wordt oktober 1599 lidmaat te Delft (blijkbaar is hij geen predikant aldaar) en overleed aldaar in 1622.³⁹ De predikant te Sauwerd wordt in september 1598 genoemd als mogelijke kandidaat voor Gieten, op 25 oktober 1598 Gelijs Huygen als mogelijke kandidaat voor Dwingelo.⁴⁰

ca 1600??

Wigboldus Radingius

wordt 24 april 1601 'gewezen pastor to Sauwert' genoemd; hij compareert dan zelf voor de Hoofdmannen in een geschil.⁴¹ Het is de vraag of Sauwerd hier geen verschrijving is voor 'Sandwer' (Zandeweer*) waar Wigbolt vanaf tenminste 1582 tot de Reformatie pastoor was. Vaststaat dat hij eind 1599 nog te Zandeweer woont; hij wordt 15 december 1599 genoemd als *notarius publicus* en delegaat-redger van Zandeweer, Oldenzijl en Oosternieland⁴² en wordt 17 oktober 1606 weer te Zandeweer genoemd.⁴³ In 1611 en volgende jaren komt hij voor als secretaris van het Winsumerzijlvest.⁴⁴

(1599?)1601

Johannes Conradi

- 1606

voordien predikant te Westernieland*, wordt voor het eerst als predikant alhier genoemd 1 oktober 1601.⁴⁵ Mogelijk kwam hij hier reeds in de loop van 1599 omdat zijn opvolger te Westernieland*, die kort na juli 1610 vertrok, nadien betaling van classicale onkosten over een periode van twaalf jaren eiste.⁴⁶ Op 22 november 1598 bestrijden Reint Alberda en de kerkvoogden alhier Caspar van der Wenge de unieke collatie hier⁴⁷ doch gezien het nog 15 november 1598 vermelden van Hueghen kan de pastorie toen nog niet vacant zijn geweest, althans een procs een week nadien kan nauwelijks in een vacature aanleiding hebben gevonden.

Conradi is hier nog 27 maart 1606,⁴⁸ doch dringt zich kort daarop op onwettige wijze te Eenrum* in waarover de synode hem 6 mei 1607 scherp onderhoudt waarbij hem opgelegd wordt alsnog een wettige beroepbrief in te brengen. Aangezien 12 juli 1606 voor de Hoofdmannen tegen Andreas Allardi, gewezen predikant te Eenrum*, een eis wordt ingesteld de pastoriegoederen ter beschikking te stellen van de kerkvoogden zoals de synode heeft uitgesproken,

37 Arch. HG Groningen nr. 1.

38 Arch. HJK nr. 839, 157.

39 De Nederlandsche Leeuw 1997, k. 402.

40 RA Drenthe, Arch. Friese Stadhouders nr. 321, 1598, 81, 99.

41 Arch. HJK nr. 840.

42 GA, RAG, Lade 126.

43 Arch. HJK nr. 842.

44 Arch. Waterschap Hunsingo, arch. Winsumerzijlvest nr. 1, 79v, 81-81v; Arch. Farmsum nr. 912, 79.

45 Arch. HJK nr. 840.

46 Arch. HJK nr. 846, 135v.

47 Arch. HJK nr. 839, 162.

48 Arch. HJK nr. 842.

welke onwilligheid strekt tot schade van de nieuw beroepen predikant aldaar,⁴⁹ kan worden aangenomen dat Conradi inmiddels te Eenrum was beroepen zij het op blijkbaar onwettige wijze. Op 7 december 1608 wijzen de Hoofdmannen een appèl van Conradi tegen een vonnis van de redger van 24 november 1607 in een geschil tegen de kerkvoogd te Sauwerd af; deze zal echter ‘eens voer all’ 16 dalder aan Conradi moeten uitkeren.⁵⁰

1608 - 1614 **Nicolaus Wolteri**

eertijds predikant te Haskerdijken waar hij 25 oktober 1604 nog staat,⁵¹ wordt 4 december 1604 door de classis Sneek wegens beroep als ziekentrouster te Groningen gedemitteerd. Op 6 november 1604 was hij van zijn dienst in zijn gemeente en in de provincie Friesland wegens herhaalde dronkenschap afgezet.⁵² Hij presenteerde zich 24 maart 1605 aan het consistorie te Groningen als visitator (krankenbezoeker).⁵³ Op 9 april 1605 verzoekt en verkrijgt hij van de classis Sneek attestatie in verband met zijn beroep als ziekentrouster te Groningen,⁵⁴ wordt 22 mei daarop als zodanig door het consistorie aangenomen en is 26 augustus 1607 nog in dienst. Hij wordt dan door het consistorie onderhouden over zijn dronkenschap; bij herhaling zal hij worden ontzet. Zijn functie is vacant 17 februari 1608.⁵⁵ Burgemeesteren en Raad van Groningen bepalen 23 februari 1608 dat Nicolaus, gewezen krankenbezoeker, nog het per 20 februari verschenen kwartaaltractement zal ontvangen.⁵⁶ Naar alle waarschijnlijkheid was hij toen reeds predikant alhier waar hij vrij zeker in de loop van 1614 overleed. Zijn weduwe gaat 30 september 1615 te Groningen in ondertrouw.⁵⁷ Zij eist 23 en 30 november 1615 van de kerkvoogd te Sauwerd betaling van 24 daalder classicale kosten.⁵⁸ Waar deze jaarlijks vier daalder bedroegen,⁵⁹ handelt de zaak over de kosten over zes jaren, derhalve te rekenen van medio 1608 tot medio 1614 waarop de ambtsperiode alhier van Wolteri bij benadering gesteld kan worden.

Op 25 januari 1616 wordt voor de Hoofdmannen een eis behandeld, ingesteld door een glazenmaker tegen de kerkvoogd alhier tot betaling van een glas in de kerk en de weem; gedaagde zegt tot betaling niet gehouden te zijn omdat des pastors naam in het glas staat. Volgens uitspraak moet hij echter betalen. Desgewenst mag hij de naam van de predikant door witglas laten vervangen. Of Wolteri danwel zijn opvolger bedoeld is blijkt niet.⁶⁰

Nicolaus Gualtheri, volgens Romein in 1583 of 1584 te Emden geëxamineerd,⁶¹ op 3 augustus 1585 schoolmeester (*ludimagister*) te Uttum (Ofr.), is in 1588 tweede predikant aldaar; blijkens de acta van de coetus te Emden van 28 april 1590 is hij door Uttum uit de schooldienst gezet en

49 Arch. HJK nr. 842.

50 Arch. HJK nr. 844.

51 Romein, *Friesland*, 606.

52 Kalma, *Classisboek Sneek*, 315-316.

53 Arch. HG Groningen nr. 1.

54 Kalma, *Classisboek Sneek*, 318-319.

55 Arch. HG Groningen nr. 1.

56 GA, GAG, RA III a 11.

57 Proclamatieboek Groningen.

58 Arch. HJK nr. 849, 255 en 263.

59 Arch. HJK nr. 846, 135v.

60 Arch. HJK nr. 850, 25.

61 Romein, *Friesland*, 606.

verzoekt hij dan een testimonium dat hem 7 juli 1590 verstrekt wordt.⁶² Reershemius noemt hem niet te Uttum (evenmin een pastor secundus aldaar).⁶³ Blijkbaar is hij naar Friesland vertrokken waar de classis Sneek hem 28 september 1591 als predikant te Noordwolde toelaat en hem steun tegen Marten Everts 'moetwille' wordt toegezegd.⁶⁴ Hij verzoekt de classis Sneek 14 oktober 1595 demissie en onttrok zich waarschijnlijk aan de dienst.⁶⁵ Deze classis besluit 9 maart 1596 dat de 'vier dorpen van Noordwolde' (Oudega, Nijega, Elahuizen en Kolderwolde) vrij zullen zijn van Gualtheri; komen ze echter met hem tot overeenstemming dan mag hij wat de classis betreft gerust blijven. Gualtheri moet echter schuld belijden en 'sall uet Groningerlandt vor sijnen dienst nictes ontfangen'.⁶⁶ In 1596 wordt te Heeg een huwelijk gesloten op attestatie van Nicolaus Gualtheri, predikant te Noordwolde.⁶⁷ Hij komt reeds 20 november 1596 voor als predikant te Haskerdijken.⁶⁸

161(5)- 1624 **Justinus Havenberg**

eerder predikant te Onstwedde*, daar nog genoemd 18 augustus 1614, vermoedelijk vandaar reeds vertrokken 25 april 1615, komt als predikant alhier 13 mei 1616 voor.⁶⁹ De synode onderhoudt hem 9 mei 1623 ernstig over zijn levenswandel; wegens herhaling van zijn fouten wordt hij 28 mei 1624 afgezet. Gedeputeerde Staten staan hem 16 augustus 1624 de opkomsten van de pastorie tot de aanstaande synode toe.⁷⁰ Op 2 december 1624 wordt hij in een geschil waarbij hij partij is nog predikant alhier genoemd.⁷¹ In dezelfde zaak wordt 1 februari 1625 nog de pastor Justinus Havenberg genoemd.⁷² Op 8 oktober 1625 dient voor de Hoofdmannen een eis tot betaling van een som geld; de vordering is door Justinus Havenberg, wiens hoedanigheid niet is aangegeven, op de eiser getransporteerd.⁷³ In 1626 wordt hij predikant te Ootmarsum, vertrekt vandaar in 1629 naar Rijssen en wordt in 1639 daar emeritus.⁷⁴

1625 - 1643 **Johannes Marci**

wordt in 1625 predikant alhier; de synodale acta noemen hem 9 mei 1626 als sedert de vorige synode toegelaten predikant. Volgens de rekening der kloostergoederen over 1625 wordt aan Johannes Marci, predikant alhier, synodaal geld voor het kerspel Kloosterburen betaald.⁷⁵ Op 17 maart 1643 wordt hij te Uithuizen beroepen⁷⁶ (zijn vrouw Tialde Louwens stamde van de

62 StA Aurich, Rep. 135.28 (Acta coetus Emden).

63 Reershemius, 732. Predikanten aldaar waren 1576-nog 1584 Conradus Ebenius, beroepen 1592 Poppaeus Wilderius.

64 Kalma, *Classisboek Sneek*, 149-150.

65 Kalma, *Classisboek Sneek*, 221 en 222 noot c.

66 Kalma, *Classisboek Sneek*, 223.

67 Tresoar, *Trouwboek Heeg*.

68 Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 9.

69 Acta synodes Groningen.

70 StA nr. 119, 251.

71 Arch. HJK nr. 855, 487v.

72 Arch. HJK nr. 856, 16v (27 januari 1626) en 39.

73 Arch. HJK nr. 856, 204v.

74 NKHB 1912, Bijlage S, 151 en 152.

75 StA nr. 2331, 486.

76 StA nr. 126.

aldaar destijds gegoede Elema's af⁷⁷). De classis Middelstum keurt het beroep goed 6 april 1643, de classis Marne demitteert hem 17 april 1643.

Vicarie en prebende

Volgens en rapport van omstreeks 1601 zijn er alhier twee lenen of vicarieën die Caspar van der Wenge⁷⁸ zich aanmatigt. Samen zijn zij groot 104¼ grazen die jaarlijks 200 Emders gulden zouden kunnen opbrengen. Van der Wenge heeft de lenen gegeven aan twee 'ventien' aldaar, onbekwaam om te studeren.⁷⁹

Vicarie

Over de vicarie is vrijwel niets bekend.

1516 **Lubbert**

Een lijst van achterstallige belastingplichtigen in oktober 1516 noemt onder Sauwerd naast de pastoor met 6½ gulden en de kerk met 15 gulden heer Lubbert alhier met 50 gulden en heer Herman met 10 gulden.⁸⁰ Wij gaan er van uit dat Lubbert de vicarius was. Heer Lubbert alhier komt dan ook onder Adorp voor met 17½ gulden (de pastoor te Sauwerd onder Adorp met 38 ½ gulden en 'Sannt Katerinen unnd Agnes' met 17½ gulden⁸¹).

1540 **Peter**

komt 17 maart 1540 als vicarius alhier voor.⁸²

Catharinaprebende

1516 **Herman**

is de tweede met name genoemde geestelijke alhier in 1516.⁸³ Wij gaan er vanuit dat hij de prebendaat alhier is geweest.

Op 26 april 1586 wordt de prebendaat alhier – naamloos – genoemd.⁸⁴ Op 21 februari 1602 komt Reint Alberda als collator van de Catharinaprebende voor.⁸⁵ Gebruikers van land van de Catharinaprebende worden genoemd 9 november 1603.⁸⁶ Volgens een synodaal rapport uit 1604 zou de prebende vergeven zijn aan

1604 - 1605 **Albert Wye**

die nochtans geen student is; de collator, Reint Alberda, geeft echter

77 Gens Nostra 29 (1974), 405; vgl. Elema, Familieboek Elema, 28-29 en 37 (Tialde daar niet genoemd).

78 Met zijn vrouw eigenaar van de Onstaborg alhier.

79 Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

80 Alma, 'Schattingen', 192.

81 Alma, 'Schattingen', 192.

82 AKG nr. 268 reg. 1050.

83 Alma, 'Schattingen', 192.

84 Arch. HJK nr. 55, 194v.

85 Arch. Ewsum nr. 67(oud nr. 63).

86 Arch. HJK nr. 840, 307v.

desgevraagd te kennen dat op de prebende twee personen studeren.⁸⁷ Albert Henrix prebendaat te Sauwerd zegt 17 januari 1605 enig land op.⁸⁸

Het prebendeland blijkt in 1658 15½ grazen ben 31 jukken land groot te zijn; het wordt dan met de Onstaborg alhier verkocht.⁸⁹

Overige geestelijken

1525 - 1527 **Geert**

Schattingsregisters van de Gelderse administratie in Groningen noemen in 1525, 1526/7 en 1527 heer Ge(e)rt alhier.⁹⁰

87 Arch. Ewsum nr. 67 (oud nr. 63).

88 Arch. HJK nr. 841.

89 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 343.

90 HGA, Hertogelijk Archief nr. 1338.

SCHARMER

Patroon: **Petrus**

Bijzonderheden:

Kremer en Westendorp delen mee: ‘Oudtijds bevonden zich de kerk en de huizen (sc. van Scharmer) nabij de Scharmer-ee, waar men nog het kerkhof en eene borgplaats der Clanten aanwijst’.¹ Mogelijk is met deze borgplaats bedoeld de Nijenhof; ten zuiden van een boerderij die thans deze naam draagt ‘zou de borg gestaan hebben, maar in het terrein zijn hiervan geen sporen zichtbaar’.² De Nijenhof was in latere tijden bezat van een tak der Clanten.³ Indien de mededeling van Kremer en Westendorp juist zou zijn is het dorp met de kerk in zuidwestelijke richting verplaatst.⁴ De Cock stelt dat Scharmer omstreeks 1200 reeds op de huidige plaats gelegen moet hebben; de verplaatsing is dus voor omstreeks 1200 te stellen.⁵ De Cock leidt een en ander af uit berichten over de kerk alhier. Op 18 mei 1231 wordt het patronaat van de kerk alhier door de *potentiores* (aanzienlijken) aan Wittewierum overgedragen. Wegens een vormgebrek wordt de schenking 11 juli 1231 vernietigd maar wordt deze hernieuwd op 29 juli 1231.⁶ In 1296 wordt ter vervanging van deze – stenen – kerk een nieuwe gebouwd. Voor de fundering daarvan groef men zeer diep - tot op het zand – waarbij drie lagen graven moesten worden geruimd,⁷ hetgeen erop wijst dat de vorige kerk reeds vrij lang in gebruik moet zijn geweest. Blijkbaar was deze op het veen gebouwd. Uit de vermelding van dit gebeuren in de Kroniek mag worden afgeleid dat de kerk toen nog in het bezit was van Wittewierum.

Het patronaat komt later weer in lekenhanden. In 1470 is voor het eerst sprake van de schenking van deze kerk door Johan Rengers aan de Kruisheren voor een te Scharmer te stichten vestiging van deze orde

Tijdens de vergadering van het generaal kapittel van de Kruisheren te Hoei in 1470 droegen de prior-generaal en zijn vier definitoren de priores van Bentlage en Ter Apel op een zorgvuldig onderzoek in te stellen naar de ligging van de kerken en huizen te Scharmer, door Johan ‘Tuncker’ (een verschrijving voor Juncker) de Post aan de orde aangeboden voor de stichting van een nieuw klooster.⁸

In 1487 wordt Johan Rengers eigenaar genoemd van het *ius patronatus ecclesie Sancti Petri prochialis in Schermer*.⁹ Het **Petrus**patrocinium blijkt ook uit het zegel van de pastoor Gherloff (1466).¹⁰ Ook Meekhoff Doornbosch vermeldt Petrus als ‘olde patronen’ van de kerk alhier, onder verwijzing naar een akte in verband met de overdracht van de kerk aan de Kruisheren; deze laat echter de naam van de ‘olde patroon’ open.¹¹ Op verzoek van Johan Rengrs wordt, na de resignatie van de pastoor Johannes Stricker de parochiekerk door Hendrik, bisschop van Munster, verheven tot klooster van de orde van het H. Kruis.¹² In 1488

1 Kremer en Westendorp, Groningen, 408 (de eerste druk – uit 1818 – vermeldt hierover niets; de informatie zal van de uit deze streken afkomstige Westendorp komen).

2 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 349-350.

3 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 349-350.

4 De Cock, ‘Slochteren’, 178. Ook Slochteren is zijns inziens verplaatst.

5 De Cock, ‘Slochteren’, 178.

6 Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 228-229.

7 Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 482-483.

8 Van de Pasch, *Definities*, 136. Zie voor diversen ook Van den Bosch, ‘Scharmer’, passim.

9 StA Münster, Fürstentum Münster Landesarchiv S – 4; *monasterium erigitur donasse*.

10 Arch. Klerkenhuis nr. 53 reg. 116 en 117.

11 Tresoar, Ms 267 VII e (citerende Hermans, Ordinis S. Crucis I, 425).

12 StA Münster, Fürstentum Münster Landesarchiv S – 4; *monasterium erigitur donasse*.

werd op het aanbod teruggekomen,¹³ wanneer prior en convent te Ter Apel door het kapittel generaal gemachtigd worden het aanbod van Johan Rengers te aanvaarden mits de overeenkomst met zegels was bekrachtigd.¹⁴ Johan Rengers, zijn vrouw Agnes van Laer en hun kinderen Dethmar, Ode, Melchior, Johan en Caspar droegen daarop 2 september 1489 de parochiekerk te Scharmer en de kapel te Lutke Harkstede op aan het klooster met de bepaling dat de prior van het klooster altijd pastoor zal zijn. In de overdracht is begrepen het land dat wijlen heer Ede had bestemd voor de stichting van een vicarie alhier.¹⁵ Wie heer Ede was blijkt niet. Reeds eerder, op 6 maart 1489, droeg bisschop Hendrik van Munster de kerk en zielzorg van Scharmer met inbegrip van de *vicaria vicina atque capella dicta de Lutke Harckstede* op aan het klooster.¹⁶ Prior en conventualen beloven 12 augustus 1490 de op hen gelegde verplichtingen na te komen.¹⁷

Het parochieregister ca 1501 noemt Scharmer *prochie et monast. Ordinis Crucesignati*. Inderdaad komt de prior van Scharmer een aantal malen als pastoor aldaar voor: zo Johan in 1500¹⁸ en Gijsbert Lap in 1518.¹⁹ In 1572 wordt Johannes, supprior van het Kruisherenklooster te Emmerik, van zijn functie ontheven en benoemd tot supprior en pastoor te Scharmer.²⁰ Verder zijn uit deze periode geen gegevens over pastoors bekend.

Na de Reformatie trachten nakomelingen van de begunstigers in 1489 de goederen van het klooster weer in eigendom te verkrijgen. Bij warfsententie d.d. 22 november 1600 worden de goederen van het klooster echter niet aan de gebroeders Egbert en Hendrik Clant (zoons van Otto Clant en Anna Rengers, dochter van Johan Rengers en Agnes van Laer), Rudolph van Munster namens zijn vrouw Ida Onsta en Eilco Onsta, moeder van Abel Coenders (deze Onsta's waren nakomelingen van Eilcke Onsta en Ode Rengers, eveneens een dochter van Johan Rengers en Agnes van Laer) en de volmachten van het kerspel toegewezen maar wordt de provincie in de eigendom gehandhaafd.²¹

De in 1296 gebouwde kerk is in 1824 afgebroken.²²

Van een in 1489 genoemde te stichten vicarie wordt nimmer meer iets vernomen. De schattingenlijst van omstreeks 1500 noemt voor Scharmer geen aantal priesters.²³

Pastorie

1385 **Alric**
komt als pastoor alhier voor 4 juli 1385.²⁴

1406 **Snelle**
wordt als pastoor alhier genoemd 21 maart 1406.²⁵

1419 - 1424 **Hugo**

13 Van de Pasch, *Definities*, 178.

14 Van de Pasch, *Definities*, 184.

15 AKG nr. 210 reg. 775.

16 StA Münster, Fürstentum Münster Urk. nr. 2445.

17 StA Münster, Fürstentum Münster Urk. nr. 2445.

18 Arch. Klerkenhuis nr. 61 reg. 230.

19 Arch. Farmsum nr. 79 reg. 279.

20 Van de Pasch, *Definities*, 388.

21 Feith, *Warfsconstitutien*, 201-203; gepronuncieerd 22 november 1600, uitspraak verzegeld 25 augustus 1615 (!).

22 Voor de afbraak werden twee afbeeldingen gemaakt; een daarvan is afgedrukt in Groningsche Volksalmanak 1839, t.o. 173.

23 Alma, 'Schattingen', 177.

24 OGD nr. 748.

25 GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.

komt als pastoor alhier voor 30 maart 1419²⁶ en 18 mei 1424²⁷.

1455 - 1472 **Gherloff, Gerlacus**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 31 juli 1455,²⁸ voor het laatst 10 november 1472.²⁹

- 1487 **Johannes Stricker**

resigneerde in 1487 als pastoor alhier,³⁰ daarmee de weg vrijmakende voor de overdracht van de kerk aan de Kruisheren. Zijn relatie tot de gelijktijdige en gelijknamige pastoor te Appingedam* is onbekend.

Bij de overdracht van de kerk aan de Kruisheren was bepaald dat de prior alhier ‘altoes kerckheer wesen’ zal. Naar gegevens van Van de Pasch en Van den Bosch³¹ is de volgende lijst van priores opgesteld, waar mogelijk aangevuld met eigen gegevens.

1489 - 1495 **Johannes Petri (Johannes Poortvliet)**, overleden 1495.

ca 1497 **Wigboldus van Renen of Rheine**

1500 - 1502 **Johannes**,³² dezelfde ? als

1513 - 1517 **Johan van Wesel**

1518 - 1524 **Gijsbertus Lap**³³ alias **Wesop**, senior in 1527.

1527 - 1530 **Hendrik van Deventer**

voor 1530 **Wybbel**, ‘quondam prior’, overleden 1530/1531.

1531 - 1532 **Gysbertus Biscop**, destijds prior te Scharmer en Franeker.

ca 1535 **Mathias Grave**, prior te Franeker van 1554 tot (overlijden) 1560.

1538 - 1548 **Henricus Hasekamp**, overleden 1551/1552.

1549 - 1552 **Lubbertus Alten**, overleden 1552.

1552 - 1556 **Gerardus Renis of Ahues**, mei 1552 subprior van Ringenberg bij Kleef, verkozen als prior te Scharmer, 1556 verkozen tot abt van Thesinge.

1557 - 1559 **Gerardus van Renen of Werninck**, vanaf 1559 pastoor te Middelstum*.

ca 1560 **Petrus van Gladbach**, overleden 1572.

1560 - 1568 **Hubertus van Hasselt**, overleden 1568.

ca 1568-1570 **Everardus**, overleden 1570, subprior 1551-1552.

ca 1570-1572 **Johannes van Groningen**

1572 **Johannes**, supprior te Emmerich, van zijn functie ontheven en benoemd tot subprior en pastoor te Scharmer.

1575 **Lambertus Stapperus**

1577 - 1584 **Hermannus van Luik**

1588 - 1589 **Bernardus van Haselunne**

1592 - 1598 **Albertus Emmen**

na de Reformatie

vóór 1624 **Johannes Ludolphi**

26 Arch. Geertruidsgasthuis nr. 559 reg. 1.

27 Arch. Drie Delfzijlen nr. 227 reg. 11.

28 GA, RAG, Werumer Zijlboek, 788v; ook Arch. HJK nr. 2328.

29 Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 25v reg. 26; ook GA, RAG, Verzameling losse stukken nr. 489.

30 StA Münster, Fürstentum Münster Landesarchiv S – 4; *monasterium erigitur donasse*.

31 Van de Pasch, *Definities*; Bosch, ‘Scharmer’, 27-28.

32 Johan komt 4 december 1500 als prior en kerckheer alhier voor (Arch. Klerkenhuis nr. 61 reg. 200).

33 Gijsbertus Lap komt 2 oktober 1518 voor als ‘prior und pastoor’ alhier (Arch. Farmsum nr. 79 reg. 279).

Van den Bosch oppert dat de combinatie prior – pastoor in de zeventiger jaren te veel werd, gezien de benoeming van een subprior-pastoor.³⁴

Reformatie

1598 - 1599 **Joannes Artopaeus**

aanvankelijk predikant en vanaf 1596 schoolmeester te Winsum*, is hier reeds omstreeks Pasen 1598: in 1598 wordt hem tractement uitbetaald waarvan het eerste kwartaal verscheen Midzomer 1598, uit de inkomsten der geconfisqueerde kloostergoederen.³⁵ Rekeningen, anterieur aan die over 1598, bleven met betrekking tot het klooster Scharmer niet bewaard; ook die over enkele latere jaren ontbreken. Op 2 juni 1599 wordt hem wegens de bediening van Scharmer nog en kwartaal tractement, verschenen Pasen 1599, uitbetaald.³⁶ In 1599 vertrok hij naar Weiwerd*.

1599 - 1602 Bij gebrek aan rekeningen over de jaren 1600 tot en met 1602 kan niet worden vastgesteld door wie de gemeente na het vertrek van Artopaeus is bediend. Volgens resolutie van Gedeputeerde Staten van 22 mei 1601 moeten Scharmer en Harkstede* worden gecombineerd en moet – tot contentement van Clant – een predikant worden beroepen.³⁷

1602 - 1605 **Joannes Klinckhamer**

Johannes Clinchamergus, Emdensis, wordt 10 juni 1598 te Franeker als theologisch student ingeschreven.³⁸ Op 29 april 1602 nemen Gedeputeerde Staten de zoon van Theodoricus Klinckhamer (predikant te Tjamsweer*) aan als predikant alhier.³⁹ De rekeningen der kloostergoederen geven aan dat hem over de periode 29 april 1603 tot 29 oktober 1605 tractement werd uitbetaald.⁴⁰ Hij is in 1605 van hier naar Joure beroepen en daar kort voor 7 september 1636 overleden.⁴¹

1606 - 1616 **Joannes Schranckenmuller**

was waarschijnlijk voordien predikant te Siddeburen* en trad begin 1606 hier in dienst. Althans wordt hem in 1607 3½ kwartaal tractement uitgekerd 'daarmede tot paeschen 1607 inclus off Joannis Midzomer 1607 exclus ys betaelt'.⁴² De synode bepaalt ten aanzien van hem 5 mei 1613 dat hij 'dit jaer persevereren in sijnen officie' zal tenzij er over hem klachten komen. Op 19 mei 1614 verklaart de synode dat, aangezien over hem geen slechte berichten zijn binnengekomen, hij in de dienst zal continueren. Tevens dringt zij aan op verzoening met Geert Clant. Wegens diens langdurige afwezigheid is hiervan een jaar later (10 mei 1615) nog niets gekomen. Clant verzoekt echter, niet namens de gemeente doch 'alse magistratus ter plaetse' 12 mei 1615 de synode

34 Van den Bosch, 'Scharmer', 26 en 29.

35 StA nr. 2303, 197.

36 StA nr. 2303, 197.

37 Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

38 Zijlstra nr. 1733.

39 StA nr. 112.

40 StA nr. 2304, 204; nr. 2305; nr. 2306, 175.

41 Romein, *Friesland*, 620.

42 StA nr. 2310, 344.

de in 1613 gegeven sententie te effectueren. Des middags verwijst de synode Clant naar de classis indien hij denkt bij zijn klacht te blijven. Aangaande particuliere onenigheden verzoenen Clant en Schranckenmuller zich ten overstaan van de synode. Blijkbaar ontstonden rond laatstgenoemde later toch weer moeilijkheden. Op 6 mei 1616 blijkt hij van zijn dienst te zijn geschorst.⁴³ Kort daarop is hij overleden: 20 juli 1616 casseren de Hoofdmannen een arrest, uitgebracht op 'hoen und torff', de weduwe van Joannes Schranckenmuller 'uit liberalitu' toegekend.⁴⁴

Van 1609 tot zijn overlijden bediende Schranckenmuller ook Kolham*. De classis Appingedam gaf, waarschijnlijk in 1611 of 1612, te kennen dat Kolham en Scharmer gescheiden dienen te worden.⁴⁵ Het per 18 mei 1616 verschenen tractement ad 100 gulden voor Kolham wordt nog aan hem uitgekeerd.⁴⁶

Op 12 mei 1630 wordt lastgegeven 52 Carolus gulden te betalen aan Regula van Zurich, weduwe Schranckenmuller, 'haer bij anticipatie veraccordeert, omme daer mede met hare kinderen heur voorgenomene reijse van hyr nae Switserlandt ho vollentrecken' op voorwaarde dat zij noch haar kinderen de Staten meer zullen lastigvallen.⁴⁷ Zij was te Groningen reeds 21 mei 1621 hertrouwd⁴⁸.

1616 - 1630 **Antonius Wilichius**

werd reeds voor eind 1616 predikant alhier; de mutatie Wilichius in plaats van Schranckenmuller inzake de betaling van een jaar tractement, verschenen Midwinter 1616, is in de rekening van 1616 opgenomen.⁴⁹ Hij schijnt echter blijkens de synodale acta van 7 mei 1617 nog niet te zijn geïntroduceerd. Bij zijn ondertrouw te Groningen op 5 april 1617 wordt hij wel als predikant alhier genoemd; hij was afkomstig van Labbers in Gulik, blijkens de ondertrouwinschrijving. Op 28 februari 1619 hield hij een proefpreek te Rottum* waarop hij aldaar beroepen werd. De classis Middelstum keurt hert beroep goed 24 mei 1619. Hij komt te Rottum* in de plaats van

1619 - 1630 **Anthonius Strombergius**

die wegens moeilijkheden gedwongen was vandaar te vertrekken en door de classis 24 mei 1619 gedomiteerd was. Per Pasen 1620 ontvangt hij een jaar tractement.⁵⁰ Hij zal omstreeks juli 1630 zijn overleden. De gemeente is vacant 18 augustus 1630.⁵¹ Op 19 maart 1630 was zijn tractement nog verhoogd; de vier kwartalen over 1630 worden hem respectievelijk zijn weduwe uitgekeerd,⁵² zijn weduwe in 1631 nog een halfjaar, verschenen Midzomer 1631 terwijl de opvolger twee kwartalen, verschenen Midwinter 1631, ontvangt.⁵³

43 Arch. Classis Loppersum nr. 1, 6 mei 1616 (de akte van suspensie wordt 5 mei 1616 in de kerk afgelezen).

44 Arch. HJK nr. 850, 175.

45 Arch. PKV Groningen nr. 40.

46 StA nr. 2318, 504.

47 StA nr. 2341, 506v; blijkens ibid., 506 ontvingen de kinderen nog eens 26 Carolus gulden.

48 Proclamatieboek Groningen 21 april 1621.

49 StA nr. 2319, 457.

50 StA nr. 2322, 394.

51 Arch. Classis Appingedam nr. 1.

52 StA nr. 2341, 525-525v.

53 StA nr. 2343, 474v.

1631 - 1670 Abraham Artopaeus.

van 1627 tot 1630 predikant te Midling en Mark (Ofr.),⁵⁴ vertoont 28 maart 1631 een beroep naar hier. Hij overlijdt alhier 16 april 1670.⁵⁵ Hij was een zoon van Rudolphus Artopaeus, predikant te Franeker, werd 3 mei 1622 aldaar als student ingeschreven⁵⁶ en 28 april 1623, oud 21 jaren, te Leiden.⁵⁷ De relatie met Joannes Artopaeus, eerder predikant alhier, is onbekend.

Vicarie

In 1469 is sprake van land dat wijlen heer Ede had geschonken voor de stichting van een vicarie. Het wordt nu met de kerk overgedragen aan de Kruisheren.⁵⁸ Van een vicarie alhier is verder niets gebleken.

⁵⁴ Reershemius, 674.

⁵⁵ Acta synodes Groningen, 1670.

⁵⁶ Zijlstra nr. 437

⁵⁷ Zijlstra nr. 4477.

⁵⁸ AKG nr. 210 reg. 775

SCHEEMDA

Patroon: **Bartholomeus**

Bijzonderheden:

Het dorp Scheemda is tegen het einde van de vijftiende eeuw verplaatst, ook de kerk. De plaats van de vorige is als ‘oud kerkhof’ bekend. Acker Stratingh en Venema merken op dat het oude kerkhof aan de oude dijk van 1545 lag. In 1852 werd daarop het oude puin geruimd waarbij behalve de oude grondslagen van de kerk niets bijzonders werd gevonden.¹ In 1988 en 1989 werd deze plaats opnieuw en uitvoerig onderzocht. Daarbij werden de resten van twee kerken aangetroffen. De oudste werd gebouwd in het eerste kwart van de dertiende eeuw en is reeds in de tweede helft van dezelfde eeuw vervangen door een nieuwe kerk, iets noordelijker gesitueerd.² De eerste kerk had een kruisvormige plattegrond met een rechte koorsluiting en een losstaande toren. De afmetingen van de kerk bedroegen binnenwerks circa 30 x 6,5 meter, het dwarsschip circa 22 x 6 meter en de toren circa 4 x 6 meter. De buitenwerkse maten waren inclusief de toren circa 42 x 11 meter en het dwarsschip circa 27 x 11 meter.³ De tweede kerk mat buitenwerks circa 38 x 12 meter, het dwarsschip circa 31 x 12 meter en binnenwerks circa 33 x 7½ meter en circa 25 x 5½ meter; ook deze kerk had een vrijstaande toren. Molema dateert deze kerk derde kwart van de dertiende eeuw.⁴ Voor de eerste kerk komt een datering vóór circa 1170 niet in aanmerking omdat deze van baksteen was opgetrokken. Het meest waarschijnlijk is een datering in het eerste kwart van de dertiende eeuw.⁵ Volgens Molema is de eerste kerk vervangen omdat door het inklinken van de veenbodem onaanvaardbare scheuren optraden; verzakking is de dwingende reden geweest voor nieuwbouw.⁶ Casparie en Molema melden dat het oude kerkhof en omliggende landerijen niet onderhevig zijn geweest aan overstromingen met zeewater; wel trad overlast op door inklinking en ontginning van het veen.⁷ Overigens wordt in geen van de publicaties over de opgraving melding gemaakt van vondsten van tufsteen(resten) of sporen van een houten voorganger.

Blijkens een uitvoerig ‘in memoriam’ dateert de huidige kerk uit 1515.⁸ In de kerk bevindt zich een laatgotisch kanselvormig middendeel der oksaaltribune uit 1503,⁹ dat dus uit de vorige kerk afkomstig moet zijn. Het koor van de kerk werd in 1826 afgebroken¹⁰.

De kerk was gewijd aan **Bartholomeus**. Deze is afgebeeld op het zegel van de gewezen pastoor Vriesscher (1435)¹¹ en is ook zichtbaar op het restant van het zegel van de pastoor Edzewko (1505).¹² Het kerspelzegel van Schemda waarvan de oudstbekende afdruk hangt aan een charter van 15 juni 1614¹³ vertoont eveneens Bartholomeus.¹⁴ Het patrocinium wijst op

.1Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 47.

2 Molema, ‘Ol kerkhof’, 130-131.

3 Molema, ‘Ol kerkhof’, 131.

4 Molema, ‘Ol kerkhof’, 132.

5 Molema, ‘Ol kerkhof’, 134.

6 Molema, ‘Scheemda’, 157.

7 Casparie en Molema, ‘Scheemda’, 277, 286.

8 GDW nr. 3310.

9 KR (1977), 115, door Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 501 omschreven als ‘resten van de gotische galerij uit 1503’.

10 Groningse Volksalmanak 1963, 162-163.

,11 GA, GAG, R.F. 1435/5.

12 GA, GAG, nr. vRr 1461, doos I, R.F. 1505/7.

13 Arch. Farmsum nr. 836m.

14 Ook 629 januari 1616 (StA nr. 3184); duidelijke afdrukken ook aan charters van 26 mei 1707 (Arch. Hermans nr. 54) en 16 november 1731 (Arch. Hermans nr. 100). Zie ook GA, RAG, Zegelverzameling C 229.

een vrij hoge ouderdom van de parochie. Scheemda was een van de rechtstoelen in het Oldambt¹⁵ en omvatte evenens Eexta en Meeden. Eexta waarvan Meeden werd afgesplitst zal Scheemda als moederkerk hebben gehad.

Als vermeld dateert Molema de eerste kerk hier op het eerste kwart van de dertiende eeuw. Sporen van oudere kerken worden niet vermeld. Ook gezien het patrocinium is het de vraag of er elders geen oudere kerkstede is geweest. De ontginning en ontwikkeling van het Oldambt lijkt ons niet pas kort na 1200 zijn begonnen. Molema dateert de oudstbekende kerk te Midwolda* ook niet eerder dan omstreeks 1200 maar daar lijkt een eerdere kerkstede niet uitgesloten.

Het parochieregister van 1501 noemt geen vicarie of prebende alhier.¹⁶ Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt hier echter twee priesters.¹⁷ Over een vicarie of prebende alhier is verder niets bekend.

Op de aanwassen werd de kerkelijke gemeente Scheemderhamrik/Nieuwscheemda gesticht. Op 25 mei 1660 dient een geschil tussen Eltio Popkens cum suis, kerkvoogd te Scheemda, en de Hoofdmannen Hommens cum suis, collatoren, over de bouw van een nieuwe kerk te Nieuwscheemda; volgens Burgemeesteren en Raad van Groningen moet met de bouw zo spoedig mogelijk worden begonnen.¹⁸ De eerste steen werd gelegd in 1661.¹⁹ Op 25 juni 1664 wordt de kerkvoogd Eltio Popkes op verzoek van de collatoren van Nieuwscheemda gelast zo spoedig mogelijk met de bouw van de pastorie aldaar te beginnen of anders ten laste van de kerk te Scheemda 1 à 2000 gulden te lenen.²⁰

Pastorie

1411-ca 1435 **Fresgerus**

Fresgerus komt als pastoor alhier voor 21 september 1411.²¹ Vriesscher, Vriesschatus zegelt 2 maart 1435 voor het kerspel; blijkens het randschrift gebruikte hij zijn pastoraal zegel; de akte vermeldt over hem '... die in voirtyden onse cureyt ende hovetpriester plach to wesen'.²² Blijkbaar was in zijn opvolging nog niet voorzien; hij zal kort voordien van hier zijn vertrokken.

1441

Tyalke

komt als pastoor alhier voor 16 februari 1441.²³

1469 - 1501 **Bawko**

wordt als pastoor alhier genoemd 4 juli 1469²⁴ en in het parochieregister van 1501 onder Scheemda als 'D. Bouweko' zonder vermelding van zijn hoedanigheid.²⁵ maar niet altijd worden vicarii of prebenden in dit register als zodanig genoemd.

15 Het Wold-Oldambt had wedlieden te Midwolda, Finsterwolde, Winschoten (dat echter eerder deel uitmaakte van Reiderland) en Zuidbroek. Deze standplaatsen zullen herinneren aan de vroegere rechtstoelen in het Wold-Oldambt.

16 RC II, 11.

17 Alma, 'Schattingen', 177.

18 GA, GAG, RA III a 63.

19 GDW nr. 2857.

20 GA, GAG, RA III a 69.

21 GA, RAG, R.F. 1411/10; vgl. Emmius, *Rerum Frisicarum Historiae* XVII, 256; in druk: BGOG X, 175.

22 GA, GAG, R.F. 1435/5.

23 GA, GAG, R.F. 1441/6.

24 GA, RAG, R.F. 1469/27, VVS 2, 57.

25 RC II, 11.

- 1501 - 1528 **Edzeko**
(ca 1535?) pastoor alhier, compareert 10 oktober 1501 mede namens zijn broer Frerick en zuster Hayke op Wenigermoor inzake land in de omgeving van Dünebroek.²⁶ Als pastoor komt hij hier voor het laatst voor in 1528.²⁷ Op 5 augustus 1540 transporteren de gebroeders Ouwko en Habbo Sybens, Pope Tyabekens namens zijn moeder Tiacke, en Syblke Luppens als gekoren voormond over de kinderen van Tyabbeke Hayens, als gezamenlijke erfgenamen van Edzeko, pastoor alhier, hun rechten op het land waarvan boven sprake was.²⁸ Blijkbaar was de nalatenschap nog ongescheiden hetgeen er op kan wijzen dat Edzeko niet lang tevoren (maar voor 1536) overleed.
- 1536 - 1544 **Emko Addens**
Op 23 februari 1536 worden als voorstanders over de kinderen van wijlen Ayld Addens genoemd Emck, pastoor alhier, en Jacob Engelkens.²⁹ Ennelo Addens, pastoor alhier, komt voor 15 april 1542³⁰ Emko Addens als zodanig 24 juli 1544.³¹ Engelbertus Addens, uit Westerwolde, werd 11 juli 1517 te Keulen als student ingeschreven.³² Hij kan de vader zijn van Addo en Aylt Emlens, broers, vermeld 9 november 1576.³³
- 1559 - 1560 **Johannes Eylardus Swarte**
In juli of augustus 1559 wordt Johannes ylerds alias Swarte als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldoet daarvoor drie daalder.³⁴ Op 24 februari 1560 tekent Johannes Eylardus anders Swarte, pastoor alhier, een mandaat af.³⁵ Als afkomstig van Groningen werd hij 29 april 1547 te Leuven als student ingeschreven.³⁶
- ca 1570 **N.N.**
De erfgenamen van de vorige pastoor alhier hadden (vermoedelijk wegens achterstallige landhuur) beslag gelegd waarvan de tegenpartij in beroep is gegaan. De nieuwe pastoor alhier (als cessionaris der erfgenamen) vraagt akte dat de tegenpartij reeds op drie achtereenvolgende warven zijn appèl onvervolgd en desert heeft gelaten; de gevraagde akte wordt hem 18 februari 1572 verleend.³⁷ Namen worden niet vermeld.
- 1580 - 1601 **Lodovicus Lohues**
komt voor het eerst als pastoor alhier voor 22 februari 1580.³⁸ In een akte van 3 maart 1580 noemt hij zich 'pastroer ende dienaer des Hillighen Godelyckes

26 GA, GAG, R.F. 1632/66.

27 HGA, Hertogelijk Archief nr. 150.

28 GA, GAG, R.F. 1632/66.

29 Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, los blad tussen 90 en 91 reg. 203.

30 Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 244-248, 12 augustus 1573.

31 GA, GAG, nr vRr 1103, Hs. in folio 161-2, 379v.

32 Zijlstra nr. 5076.

33 GA, GAG, RA III a 2, 581; verdere bijzonderheden ontbreken.

34 Visitatie 1559, 295.

35 O.A. nr. 789 en 790, 815vlg.; de datering volgens een ander exemplaar in GA, GAG nr. nRr 447.

36 Zijlstra nr. 9200.

37 GA, GAG, RA III e* 2.

38 GA, GAG nr. nRr 821, sub 6.

Woerden' alhier.³⁹ Hij was pastoor alhier tot de Reformatie en werd toen predikant alhier. De synode beslist 11 mei 1596 dat Lodovicus Lohuis, gewezen priester en thans predikant in het Oldambt, niet als zodanig kan worden toegelaten zonder te zijn geëxamineerd. In zijn aanwezigheid wordt 1 augustus 1596 voor het eerst het Heilig Avondmaal gevierd te Midwolda*; hij is dan predikant alhier. Hij is nog in leven 27 juni 1601,⁴⁰ was vrij zeker 17 september 1601⁴¹ en zeker 19 juni 1602⁴² (dan 'domals Pastor' alhier genoemd; als overleden 22 september 1602⁴³) reeds niet meer in leven. Hij had drie zoons, alle reeds mondig voor 1600; een kleinzoon was vrij zeker in 1613 mondig en huwde in 1616⁴⁴ hetgeen als geboortjaar voor Lodovicus' oudste zoon ten laatste 1570 doet aannemen.

1602 - 1603 Henricus Joannis Swarte

voordien predikant te Beerta*, komt voor het eerst voor als predikant alhier 14 januari 1602,⁴⁵ Het oudst bewaard gebleven verzegelingenprotocol vangt 3 mei 1602 in zijn handschrift aan.⁴⁶ Hij stierf hier voor 18 september 1603.⁴⁷ Het protocol werd door hem vervolgd tot 17 juli 1603,⁴⁸ vertoont daarna een hiaat tot november 1605 – uitgezonderd een verzegeling van 5 mei 1605⁴⁹

(1604 Leo Abeli)

Op 16 april 1604 verschijnt in de vergadering van de classis Loppersum Thi... Eytensz die 'unsz Ihn Classe Eene beropinge van de Scheemt vertoent Ihnholdende umb Leonum Abeli pastor tho Loppersum tho Beropen thot Einn prediger (sic)'. De classis antwoordt dat Abeli het beroep mag aannemen mits hij demissie van zijn gemeente verkrijgt.⁵⁰ Abeli blijft echter te Loppersum* en sterft daar in 1605.

1605 - 1610 Bernhardus Danielis Edelshemius

is blijkens de handelingen van de kerkenraad te Appingedam van 7 maart 1605 (niet 1604 zoals abusievelijk is gedateerd) beroepen te Scheemda. De kerkenraad is echter niet genegen hem te laten gaan ondanks de vele tegen hem geldende bezwaren omdat men hoopt op beterschap. Hij verlaat het consistorie waarbij in de handelingen is aangetekend dat hij zich niet met de kerkenraad heeft verzoend en geen poging heeft gedaan de gegeven ergernis bij de gemeente die hij als tweede predikant diende weg te nemen. Hij zal dus nog in

39 GA, RAG, Collectie Keizer, Hs. in folio 247.

40 GA, GAG, RA III a 7.

41 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120, 47; 17 september 1601 (de verzegeling van het transport van land heeft 'doer het snelle overlijden' - van wie is niet aangegeven, waarschijnlijk echter Lohues ten overstaan van wie het transport 12 maart 1597 geschiedde - geen doorgang gevonden).

42 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

43 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

44 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120, eind april 1616 huwelijksvoorwaarden van Jurjen Drewes; idem van zijn zuster Anna op 25 maart 1616, Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214. Jurjen Drewes - zoon van Drewes Lodovici - was vrij zeker 13 juni 1613 (Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214) reeds mondig en kan dus uiterlijk 1588 zijn geboren.

45 GA, GAG, RA III l 1 nr. 14 (als Henricus Joannis).

46 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

47 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214, 23 november 1609.

48 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

49 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

50 Arch. Classis Loppersum nr. 1.

diezelfde maand de dienst hier hebben aanvaard. Het verzegelingenprotocol bevat van 6 november 1605 zijn eerste acte. Hij vervolgt dit protocol tot 2 februari 1610 (de volgende verzegelingen zijn met ongeoefende hand geschreven⁵¹) en zal kort daarop zijn overleden of van hier vertrokken. In 1608 was hij door de magistraat van Appingedam* beroepen als eerste predikant; de kerkenraad weigert 8 juli 1608 pertinent hem te aanvaarden.

(1610)

Philippus Danielis Edelshemius)

als Emdanus 21 mei 1599 te Franeker ingeschreven als student,⁵² is in 1603 predikant te Westerhusen (Ofr.),⁵³ wordt in 1605 predikant te Harlingen (Fr.), is een broer van de voorgaande en werd door sommige ingezetenen van Scheemda tot predikant alhier verkozen; Burgemeesteren en Raad van Groningen delen 7 augustus 1610 aan de drost van het Oldambt mee dat de verkiezing in strijd is met de kerkorde en dragen hem op de gemeente bijeen te roepen en deze te vermanen éénparig en in overeenstemming met de kerkorde een predikant te kiezen.⁵⁴ Edelshemius is hier niet gekomen en sterft te Harlingen 12 december 1631.⁵⁵

Op 22 september 1610 staan Burgemeesteren en Raad de ingezetenen toe de verkiezing van een nieuwe predikant desgevraagd uit te stellen tot aanstaande Pasen.⁵⁶ Blijkens een aantekening van 16 maart 1611⁵⁷ willen zij beroepen

1611 - 1658

Henricus à Vreden

die 20 juni 1611 voor het eerst als predikant alhier voorkomt en hier tot zijn overlijden (te Groningen) op 14 juli 1658 staat.⁵⁸

Als zijn opvolger komt in 1659 Daniel Edelshemius, broerszoon van Bernhardus voornoemd.

Vicarie/prebende

Over een reeds omstreeks 1500 bestaand tweede beneficie alhier⁵⁹ is niets bekend.

51 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214.

52 Zijlstra nr. 1750.

53 Reershemius, 559 noemt Georgius Placius als de in 1603 beroepen opvolger van Johannes Weneranus; dit kan niet juist zijn. Zie verder onder Appingedam, Georgius Placius.

54 GA, GAG nr. nRr 327 deel 1.

55 Romein, *Friesland*, 166-167.

56 GA, GAG, RA III a 14.

57 GA, GAG, RA III a 14.

58 GA, RAG, Retroacta Burgerlijke Stand nr. 294 (Kerkenboek Midwolda).

59 Alma, 'Schattingen', 177.

SCHILDWOLDE

Patroon: **Michael ?**

Bijzonderheden:

De parochie Schildwolde bestond reeds rond 1200. In de *parochia Skaldensi* werd in 1204 vanuit Oldenklooster in de Marne het premonstratenzer nonnenklooster Schildwolde gesticht.¹ De proost van dit klooster, Herderic, die ook optrad als officiaal van de bisschop van Munster, bezat omstreeks 1225 de helft van de parochiekerk en bracht de priester die de andere helft bezat zover in een klooster te treden, daarmee de weg naar incorporatie van de kerk in zijn klooster vrijmakende. De bevolking kwam daartegen in opstand en er ontstond een gewapend conflict waarbij een dode viel. Het klooster Schildwolde werd afgebrand. De bisschop, naar deze streken gekomen, deed uitspraak in het geschil, legde de parochianen een hoge boete op en een schadevergoeding voor de brandstichting, verbood anderzijds Herderic nog te reppen van aanspraken op de parochiekerk alhier.²

De huidige kerk dateert uit 1686, de toren is van omstreeks 1250 en is van baksteen met onderin enkele lagen tufsteen.³ Of deze te relateren zijn aan een ouder kerkgebouw is niet bekend.

De kerk was mogelijk gewijd aan **Michael** indien deze althans is afgebeeld op een zeer onduidelijk zegel van de pastoor Boldewijn (1516).⁴

Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een vicarius.⁵ Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.⁶

Pastorie

vòòr 1223 **Liudwardus**

De abtenkronieken van Mariëngaarde noemen de stichting in 1223 van het klooster Heiligerlee door Herderik, proost van Schildwolde, *priorem constituens pastorem ecclesiae secularis Scilvoldenis Luiert (Liduwardum)*.⁷ In de Vita Ethelgeri die hiervan eveneens melding maakt heet hij *Liudwardus, quondam plebanus Scelwolda laicalis ecclesie*.⁸

1224 - 1225 **N.N.**

pastoor alhier, bezat de helft van de parochiekerk alhier; de andere helft bezat Herderic, stichter van het klooster alhier. Hij bewoog de pastoor in een klooster te treden waardoor de kerk vacant kwam en kon worden overgedragen. In de daaropvolgende strijd met de parochianen dolf Herderic het onderspit en moest hij afzien van alle aanspraken op de kerk.⁹

1385 **Egga**

1 Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 6-9.

2 Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 202-211.

3 Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 503.

4 AKG nr. 221 reg. 972.

5 RC II, 10v.

6 Alma, 'Schattingen', 176.

7 Lambooi, *Sibrandus Leo*, 434-436.

8 Lambooi en Mol, *Abtenlevens*, 482-483.

9 Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 202-211.

komt als pastoor alhier voor 4 juli 1385.¹⁰

ca 1400 **Rembo(n)dus**

De *Summa Agrorum*, lijst A, gedateerd op omstreeks 1400, vermeldt *dominus Rembo(n)dus in Schelwolda* met 10 deimt 'buppa Keterhalse' in de eerste clauw, ook genoemd 'Slochter clauw toe Greweswere'. De corresponderende lijst D, te dateren omstreeks 1460, geeft Bero Hemmens en Bonno Gelkema voor 10 deimt 'buppa Keterhalsa'.¹¹

1406 **Busse**

(waarschijnlijk) pastoor alhier, komt voor 21 maart 1406.¹²

1427 **Egbertus Groper**

Op 8 januari 1427 staat paus Martinus V Egbertus Groper, clericus van het bisdom Osnabrück en pastoor alhier, toe zich aan de Curie door en andere bisschop dan zijn ordinarius buiten de voorgeschreven termijn te laten wijden.¹³

ca 1470 **Focko**

Een lijst van landeigenaren te Kolham, te dateren omstreeks 1470 noemt vijf deimt 'buten Hemwech', dan van het Geertruidsgasthuis te Groningen.¹⁴

1481 **Baldewinus**

wordt als pastoor alhier genoemd 16 oktober 1481.¹⁵ Mogelijk is hij dezelfde als

1516 **Boldewijn**

die als pastoor alhier zegelt 15 juli 1516.¹⁶

1530 ? **Geert**

In 1530 huurt 'Berent heer Geerdes broder to Schiltwolde' land.¹⁷ Wellicht was heer Geert pastoor alhier; de proost van het klooster kan niet bedoeld zijn – als zodanig komt van 1521 tot 1534 Albertus van Munster voor. Zo niet de pastoor is bedoeld kan Geert de vicarius zijn geweest.

1571 - 1582 **Georgius Camphusz**

komt voor het eerst 25 oktober 1571 als pastoor alhier voor.¹⁸ De Luitenant Johan de Mepsche bericht 25 oktober 1581 dat de huislieden van Schildwolde liever een katholieke pastoor hebben dan de huidige 'schwinglianscher'; omdat deze naar de Zwingliaanse leer overhelt verzoekt hij de Hoofdmannen de betrokkene een inhibitiemandaat te zenden.¹⁹ Blijkbaar heeft dit verzoek niet

10 OGD nr. 748.

11 Alma en Vries, 'Summa agrorum', regels 53 en 443.

12 GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.

13 Reimers, *Papsturkunden* G nr. XXXI; RG IV, k. 625 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 197, 145v.).

14 Alma, 'Kolham', 170.

15 GA, RAG, R.F. 1481/.5, VVS 74, 30.

16 AKG nr. 221 reg. 972.

17 Arch. Farmsum nr. 9.

18 GA, GAG nr. vRr 666, 21.

19 Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 311).

onmiddellijk resultaat gehad; 24 maart 1582 wordt Georgius Camphuys als pastoor alhier nog genoemd²⁰ evenals in het rapport van de kort na Pasen 1582 gehouden visitatiezitting door de commissarius van Loppersum waarbij *dicit se suspensum esse donec se purgaverit*; hij is dan dus geschorst.²¹

Reformatie

(1595?-)1597 **Simon Joannis Philaeus**

wordt 1 juli 1595 als predikant te Hellum* en Schildwolde en 5 juli daarop als predikant te Schildwolde genoemd in een geschil met de meiers van het pastorieland alhier.²² Waarschijnlijk bediende hij deze plaats vanuit Hellum* waar hij reeds in juli 1595 stond. Wellicht dateert de combinatie uit deze tijd. Hij was hier slechts korte tijd en vertrok waarschijnlijk omstreeks 1597 naar Haren* en Noorderlaren*.

(1597/8?) - **Hiddo Lamberti**

1603 - 1605 was in 1603 predikant alhier.²³ Hij kan dezelfde zijn als de in en lijst uit 1597 of 1598 mogelijk in Duurswold genoemde Hiddo Lambertus,²⁴ wiens hoedanigheid niet is aangegeven. In dat geval stond hij hier reeds 1598. Op 5 maart 1605 wordt hij beroepen te Farmsum*,²⁵ waarheen hij ook vertrekt.

1611 - 1636 **Theodorus Folckeri**

wordt 20 mei 1611 voor het eerst als predikant alhier genoemd.²⁶ Tijdens het Staatse bewind over Lingen (eind 1597 – augustus 1605) wordt een Theodor Folckeri genoemd als predikant te Lengerich. Na de inname van Lingen door Spinola moesten de predikanten uit dit graafschap vertrekken.²⁷ Vier van hen komen nadien in de provincie Groningen als predikant voor. Ook Folckeri kan in Groningen terecht zijn gekomen. Hij kan dezelfde zijn als Theodorus Folckeri, vicarius te Bellingwolde* en mogelijk in 1609 predikant te Vriescheloo* waar de gemeente begin 1611 door vertrek vacant is. Folckeri overlijdt te Schildwolde in 1636. Op 4 april 1636 worden de preekbeurten alhier door de classis geregeld, waarschijnlijk in verband met ziekte omdat 5 juni 1637 wordt meegedeeld dat het genadejaar voor zijn weduwe nog niet geëindigd is zodat haar man omstreeks juni 1636 nog in leven moet zijn geweest. Op 26 september 1636 wordt aan Everardus Jacobi (Rosevelt) een proefpreek toegestaan terwijl men 27 maart 1637 voor hem bevestiging als predikant verzoekt.

20 Arch. HJK nr. 54.

21 Arch. HJK nr. 589. Volgens BGOG IX, 132 zou Van Ewsum, naar een mededeling van Johan de Mepsche, hier twee pastoors hebben benoemd; De Mepsche protesteert tegen deze gang van zaken. Aangehaald wordt de brief van De Mepsche, R.F. 1582.28, Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 325) waarvan de inhoud verkeerd is weergegeven. Zie verder onder Slochteren*.

22 Arch. HJK nr. 838.

23 GDW nr. 3369. Pathuis, 'Torenklokken', 188 en 190 vroeg zich af of de kleine klok van Schildwolde in 1603 werd gegoten voor deze plaats danwel voor Farmsum waar de in het randschrift vermelde predikant, Hiddo Lamberti Groethusanus, in het jaar van gieting werd aangetroffen. Dat is niet juist: Lamberti werd eerst in 1605 te Farmsum beroepen.

24 O.A. nr. 386.

25 Arch. HJK nr. 877, 320, 14 december 1647.

26 Acta synodes Groningen.

27 Hinrichs, *Emsland*, 107.

Vicarie

De vicarie bestond reeds in 1501.²⁸

1545 **Johan Allerd**
 komt als vicarius alhier voor 20 november 1545.²⁹

1565 **N.N.**
 wordt in 1565 als vicarius alhier geïnstitueerd en betaalt daarvoor drie ‘ort’
 daalder.³⁰

28 RC II, 10v.

29 Arch. Farmsum nr. 14 reg. 354.

30 Visitatie 1565.

SEBALDEBUREN

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Sebaldeburen was de hoofdplaats van Langewold.¹ De kerk is afgebeeld op het zegel van Langewold.² De oudstbekende versie van de willekeuren van Langewold werd 13 mei 1207 (?) opgesteld 'in Sibaldebure hove',³ een volgende versie in juni 1282 *apud ecclesiam in Sebaldebure hove*.⁴ Langewold had begin dertiende eeuw blijkbaar reeds meerdere kerken; de willekeuren uit 1207 (?) spreken van 'de voegeden mit den preisteren' die de inning van aan 'den hilligen' vervallen breuken zullen verzorgen.⁵ Of overigens de kerk van Sebaldeburen als de moederkerk van Langewold beschouwd moet worden is zeer de vraag. De betrekkelijk geringe omvang van de parochie (afgezien van de aangewassen landen) doet een afsplitsing van een andere parochie (te weten Grootegast*) veronderstellen voordat daarvan Lutjegast* werd afgescheiden.

Zo Sebaldeburen inderdaad niet de moederkerk was, bestaat tussen het rechterlijk centrum en de oerparochie van het landschap geen verband en is hier geen eenheid van wereldlijke en kerkelijke indeling. Voor een verband met de naam Sebaldis van een elfde-eeuwse heilige is geen aanwijzing gevonden. Over het – vermeende – bezit van het patronaat der kerk door het klooster Kuzemer wordt verwezen naar Oldekerk*.

Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende. Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt hier slechts één priester.⁶ Voor 1540 is hier blijkbaar een vicarie gesticht. Volgens het schatregister uit 1540 gebruikt de pastoor 38, de vicarius 30 en de kerk 12 grazen.⁷ De vicarie was gewijd aan Anthonius.

Pastorie

1385	Helmarus wordt als pastoor alhier genoemd 8 juni 1385. ⁸
1418 - 1426	Walcko komt hier voor 26 oktober 1418 (zonder functie-aanduiding maar als pastoor) ⁹ en als pastoor 18 augustus 1426. ¹⁰
1492 -	Mr Johan Hebinghe Op 27 maart 1492 komt Mr Johan Hebynck als pastoor alhier voor. ¹¹ Hij stierf voor 1497: 24 mei 1497 wordt uitspraak gedaan in een geschil tussen Wynolt to Cleywert en Grete, echtelieden aan de ene en de Martinikerk te Groningen

1 Van Halsema, *Verhandeling*, 18-19. De willekeur uit 1499 zegt 'So en sullen de Gretmans hor rechtdage holde to Sibaldeburen up dat kerckhof'(Glazema, *Gewijde plaatsen*, 124).

2 OGD I plaat VI nr. 2.

3 OGD nr. 45; het jaartal staat niet vast; vele handschriften hebben 1250, noot in OGD, 31.

4 OGD nr. 157.

5 OGD nr. 45.

6 Alma, 'Schattingen', 177.

7 Alma, 'Schatregister', 69.

8 OGD nr. 746.

9 GA, GAG, R.F. 1418.1.

10 Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 86 reg. 9.

11 Arch. Lewe nr. 49 reg. 52 en 734 reg. 52.

aan de andere kant over de nalatenschap van Mr Johan Hebinge, pastoor alhier. Daarbij wordt onder meer ten behoeve van genoemde kerk een rente gevestigd uit het land van Wynolt en zijn vrouw, gelegen te Niekerk bij Noorderfaan.¹² Johannes Hebinck van Groningen, wordt 23 april 1457 te Keulen als student ingeschreven en is daar in 1461 *professor artium*.¹³

1501 N.N.

In 1501 wordt aan de officiaal *pro una cura in Smaldebueren (dedit) XXII Schill.* betaald, mogelijk voor een institutie.¹⁴

(1501)1521?- **Johannes Huynge**

- 1539

clericus en priester van het diocees Munster, komt 10 juni 1521 voor als proost van Humsterland.¹⁵ Op 17 juli 1566 wordt verklaard dat omstreeks 70 jaren geleden de pastoor te Sebaldeburen proost van Humsterland was 'und in syne geholdene sendt voir den Alter in einer kercken Noirtwick erstocken' werd.¹⁶ Deze opgave kan niet geheel juist zijn: in 1488 werd Peter Conraets (= Coenders) proost van Humsterland (de eed legt hij 28 juni 1488 af;¹⁷ 5 oktober 1495 wordt Petrus Coenradus, *decretorum baccalaureus* en pastoor van de Martinikerk te Groningen,¹⁸ terwijl nog in 1501 magister Petrus Corners (sic) proost van Humsterland wordt genoemd.¹⁹ Hij overleed voor 19 augustus 1501.²⁰ Door wie hij als proost is opgevolgd is niet bekend, mogelijk door Joannes Huynge. Hij kan dan ook reeds pastoor alhier zijn geweest maar komt als zodanig nergens voor. Heer Jan, proost van Hummersum, komt voor 22 december 1525.²¹ M. Jan Huygen komt 11 juni 1534 nog voor als proost van Humsterland.²²

Op 15 augustus 1539 wordt een mandaat door verschillende geestelijken in het Westerkwartier voor gezien getekend, onder meer door Johannes Huynge wiens standplaats niet is vermeld.²³ Hij volgt op de pastoor te Faan, de kapelaan te Niekerk, en een geestelijke zeer waarschijnlijk te Oldekerk terwijl na hem de pastoor te Grootegast tekent. Als ontbrekende plaats komt met name Sebaldeburen in aanmerking (zo niet dan Lutjegast) van welke veronderstelling hier is uitgegaan. Op grond van deze veronderstelling en de vermeldingen uit 1521, 1525 en 1534 is aangenomen dat de pastoor alhier proost van Humsterland was.²⁴

12 Arch. GPK nr. 72 reg. 443.

13 Zijlstra nr. 6057.

14 Visitatie 1501, 125; vergelijk Obergum* en Ranum*, 1501.

15 Arch. HJK nr. 32 reg. 73.

16 StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 2, 345.

17 StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 18.

18 Arch. GPK nr. 421 reg. 425.

19 Visitatie 1501, 125.

20 HUA, Arch. St. Marie nr. 1855, 11.

21 Tresoar, Arch. Hof van Friesland nr. 16688, 31.

22 Tresoar, Arch. Hof van Friesland nr. 7488, 42v.

23 GA, GAG nr. vRr 956.

24 Het lijkt er echter op dat de proostdij reeds voor 1532 in andere handen was. Op 14 december 1531 legt Eryck van Sassen (pastoor te Wolbeck) de eed als proost af; de proostdij was vacant *per liberam resignationem devoti nostri dilecti Anthonii Tunitii presbiteri eiusdem nostre diocesis procuratoris et eo nomine fidelis nobis dilecti Johannes Scherpenbergh ultimi possessoris eiusdem in manibus nostris sponte factam* ..., StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 44.

Joannes Huynck, van Groningen, werd 28 september 1490 te Keulen als student ingeschreven.²⁵ Een relatie met Gerardus Huynghe, omstreeks 1500 pastoor te Ezinge* en daarna Feerwerd*, is onbekend.

1575 - 1576 Rodolphus van Detten

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 21 mei 1575,²⁶ voor het laatst in augustus 1576.²⁷

Reformatie

De eerste jaren na de Reformatie schijnt Sebaldeburen zonder predikant te zijn geweest. In 1599 wordt blijkbaar een poging ondernomen een predikant, waarschijnlijk in combinatie met Oldekerk*, te krijgen. Oldekerk was toen gecombineerd met Niekerk*. De Landdag wijst 23 mei 1599 een verzoek van jonker Jan van Laer om 'ettelycke graese landes' tot onderhoud van een predikant te Sebaldeburen en Oldekerk af; de ingezetenen zullen naar andere middelen tot onderhoud van een predikant moeten zoeken.²⁸ Volgens een rapport van omstreeks 1601 is de kerk alhier 'gesleten' en is de pastorie vacant.²⁹ Op 7 juni 1602 wordt dat de door Gedeputeerde Staten geordonneerde combinatie van Sebaldeburen met bericht Grijskerk* ondanks het verzet van enkele delen doorgevoerd zal worden.³⁰ Of dit voornemen inderdaad is gerealiseerd is ons niet bekend.

Blijkens niet verder controleerbare gegevens van 31 maart 1606 bediende

1606 Thomas Joannis

predikant te Grootge gast* en Doezum* ook Sebaldeburen.³¹ Echter wordt mei 1606 de gemeente vacant genoemd.

Op 7 mei 1606 besluit de synode dat de deputaten aan Gedeputeerde Staten zullen verzoeken bij generaal mandaat de collatoren van onder meer Sebaldeburen tot voorziening in de bestaande vacature te bewegen. Aangezien de classicale handelingen van 1606 tot 1613 niet bewaard bleven kan niet worden nagegaan of alhier daarna een predikant is gekomen. Mogelijk is dit wel het geval geweest: de synodale gecommitteerden geven 22 april 1607 als hun oordeel te kennen dat de provincie verzocht moet worden *de predikant te Sebaldeburen* met 50 à 60 gulden te ondersteunen. Gedeputeerde Staten stellen een en ander ter dispositie van de provincie.³² Zo de gemeente inderdaad en eigen predikant heeft gehad is deze hier slechts korte tijd geweest. Omstreeks 1613 is de gemeente vacant; bij de combinaties in de classis Westerkwartier wordt Sebaldeburen niet genoemd als te zijn gecombineerd met Lutjegast of Grootegast of Doezum;³³ omdat Sebaldeburen onder de vacante kerken wordt genoemd kan wellicht geconcludeerd worden dat voordien de gemeente een eigen predikant had.

25 Zijlstra nr. 5719.

26 GA, GAG nr. vRr 666, 28.

27 O.A. nr. 170, 65.

28 GA, GAG nr. nRr 720 (Verbaal Houfflin).

29 Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

30 Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

31 Arch. Classis Westerkwartier nr. 27, 52v en nr. 12, 29.

32 Arch. PKV Groningen nr. 42.

33 Arch. PKV Groningen nr. 40.

Op 16 juli 1614 verbieden de Hoofdmannen het ‘wthroeden’ van steen of het vervoer van reeds’ van steen of het vervoer van reedsgerode’ steen van het klooster Kusemer daar deze door de provincie bestemd is tot reparatie van de kerk te Sebaldeburen.³⁴

Eerst in 1617 krijgt Sebaldeburen een predikant.

1617 - 1622 Johannes Frederici Hoornenborch

voor wie door de hoogleraar Ravensberg te Groningen aan de classis Westerkwartier blijkens de acta van 17 juni 1616 een aanbeveling werd gedaan, zijnde Horenborgius overgekomen uit het katholicisme. Blijkens de acta van 12 mei 1617 is hij inmiddels beroepen te Sebaldeburen waar hij 9 juni daarna wordt bevestigd. Hij was afkomstig uit Keulen.³⁵ Nadat Oldekerk* en Niekerk* waren gescheiden werd hij ook predikant te Oldekerk en als zodanig door de classis toegelaten 17 augustus 1618. Hij wordt 15 april 1622 beroepen te Saaxumhuizen*;³⁶ de classis Westerkwartier demitteert hem 13 juni 1622.

1623 - 1663 Caspar Bothenius

wordt voor 21 april 1623 alhier beroepen en voor 4 mei 1623 bevestigd. Hij is eveneens predikant te Oldekerk en overlijdt 2 maart 1663; de classis wordt daarvan 9 maart daarna in kennis gesteld. Zijn schoonzoon Gerhardus Niclenius volgde hem op.

Hij was een zoon van Henricus Bothenius, reeds in juni 1624 predikant te Olde- en Nijeberkoop en Makkinga cum annexis waar hij stierf in 1638. Naar Romein meedeelt stond Henricus voordien te Vierhuizen* cum annexis.³⁷

Anthoniusvicarie

(1556 Michael de Grütere)

Van 17 april 1556 dateert een minuut of concept van een brief van Maarten van Naarden, Luitenant van Stad en Ommelande, aan de commissarius dat Michael de Grütere hem geschikt voorkomt voor de Anthoniusvicarie alhier.³⁸

Reformatie

Op 22 april 1637 geven synodale gecommiteerden als hun oordeel te kennen dat Grijpskerk* met een eigen predikant moet worden voorzien en dat jonker Asschendorp moet worden verzocht tot onderhoud van deze de vicarieën van Sebaldeburen en Oldekerk bij de pastoralia te voegen. Gedeputeerde Staten horen hierop Asschendorp (eigenaar van de borg Reitsema te Grijpskerk).³⁹ Over de bestemming der vicarieën wordt verder niets meegedeeld.⁴⁰

34 Arch. HJK nr. 384.

35 Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 12 mei 1617.

36 StA nr. 118.

37 Romein, *Friesland*, 667.

38 Arch. HJK nr. 52, 382.

39 Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 144.

40 Arch. PKV Groningen nr. 42.

SELLINGEN

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

Sellingen komt als derde voor in de rij van vijf kerken in Westerwolde die omstreeks 1150 onder het patronaat van de abdij Corvey staan.¹ De tegenwoordige kerk dateert uit het begin van de veertiende eeuw.² Onder de muren bevonden zich graven zodat de huidige kerk op een ouder grafveld is gebouwd. De voorgaande kerk, hoogstwaarschijnlijk van hout gezien het ontbreken van enig spoor van tufsteen, zal mogelijk gezocht moeten worden ten westen van de huidige die opvallend excentrisch ligt ten opzichte van de oude kerkhofgracht. Om onbekende reden zou men de kerk bij vervanging door een stenen gebouw hebben kunnen laten verschuiven. Resten van een antieure houten kerk werden althans op de plaats van de tegenwoordige niet teruggevonden.³

Het patrocinium van de kerk is onbekend. Op de westzijde van de triomfboog werden in 1921 schilderijen van de heiligen Margaretha en Christophorus blootgelegd⁴ evenals de attributen van de vier Evangelisten.⁵ De kerk had vroeger een sacristie aan de noordzijde.⁶ Deze sacristie met altaar en *fenestra sacramentali* werd in 1524/5 gewijd.⁷

Joosting wees er op dat in het midden van de vijftiende eeuw de pastoor alhier de vertegenwoordiger (met de titel officialis) van de bisschop van Osnabrück was maar durft niet te stellen dat het officialaat altijd met het pastoraat alhier verbonden was.⁸ Nolet en Broeren volgden hem in zijn vermelding.⁹ Joosting geeft echter geen bronvermelding. Waarschijnlijk berust zijn aanname op een verkeerde interpretatie van enkele stukken van omstreeks 1470.¹⁰ In 1519 wordt hier een vicarius vermeld.¹¹

Pastorie

1466 - 1478 **Johannes van Velthsen, Ten Veldthuys**

Op 26 oktober 1466 wordt Johannes van Velthusen als pastoor alhier genoemd.¹² Johan, pastoor alhier, komt voor 1 september 1472,¹³ Johan ten Velthuys als zodanig 21 januari 1476¹⁴ met als getuigen

1 OGD nr. 30. Zie echter de opmerkingen, onder Onstwedde* over deze lijst gemaakt.

2 Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 505-506 dateert omstreeks 1300.

3 Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 1973, 99-100; *Nieuwsblad van het Noorden* 1 maart 1973.

4 Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 506.

5 Oudheidkundig Jaarboek, *Bulletin etc.*, 3e serie, jaargang 4 (1924), 63.

6 *Christelijk Instellingswezen* nr. 276, maart 1972, 43.

7 *StA Osnabrück Msc.* 83, 77; vgl. *Berning*, 244.

8 Joosting, 'Indeeling Groningen', 95, 105.

9 Nolet en Broeren, 239.

10 Zie Onstwedde noot 15.

11 *Arch. Klooster Ter Apel* nr. 4 deel 1, 56.

12 *Arch. Klooster Ter Apel* nr. 3 reg. 18. Hij staat dan aan het klooster te Ter Apel allerlei rechten toe. Het klooster betaalde jaarlijks aan de pastoor te Sellingen vier witte Keulse denarieën. De ontvangst daarvan in de jaren 1529, 1540, 1541, 1542, 1543, 1544, 1558, 1559, 1560, 1561, 1562 en 1563 wordt vermeld in de rekeningen van het klooster, *Arch. Klooster Ter Apel* nr. 4 II, 90. Voor andere jaren worden geen betalingen gevonden. Wegman, Sellingen, 160 vermeldt dat nog in 1630 het convent een jaarlijkse 'erkenntnisse van 5 crumsterten of witspenningen' aan de kerk te Sellingen betaalt.

13 *Arch. Lewe* nr. 618 reg. 36.

14 *Arch. Klooster Ter Apel* nr. 51 reg. 37.

1476

Clauwes Horens

‘de in der tijt de kercke to Sellingen verwaerde’ en Symon Her Johans, wellicht een zoon van Johan voornoemd.

Ongetwijfeld is Johan de – niet met name genoemde – pastoor alhier die door Haye Addinga werd mishandeld, blijkens een tegen deze tussen 21 april 1475 en 7 juli 1476 te dateren ingediende aanklacht.¹⁵

1477

Hermannus Huystinck

wordt genoemd bij de afkondiging van het Landrecht van Westerwolde op 18 januari 1470.¹⁶ Tenzij Johannes van Velthusen en Johan ten Velthuys verschillende personen zijn (hetgeen boven niet is aangenomen) kan Huystinck hier niet in 1470 hebben gestaan (al bestaat de mogelijkheid dat van Velthusen/ten Velthuys toen elders pastoor was en later weer naar hier terugkeerde). Ook de gegevens over de pastoors te Onstwedde* geven aanleiding tot twijfel over het jaar 1470. Meer waarschijnlijk achten wij 1477.

1517 (-1532?) **Mr Hermannus**

pastoor alhier, wordt in 1517 genoemd.¹⁷ Mogelijk is hij dezelfde als de in 1532 genoemde Dns Hermannus in Sellin ghen,¹⁸ die echter ook de gelijknamige vicarius (1519) geweest kan zijn.

- 1568

Bernhart Scherhagen

sloot zich in 1568 bij de ‘Ghoesen’ aan en zal na de nederlaag van Lodewijk van Nassau bij Jemgum vertrokken zijn. De rekening over 1568-1569 van de heerlijkheid Wedde vermeldt: ‘Item ontfangen van dertich mudde rogge soe toe Sellinge, van des pastoers Bernhart Scherhagen die by de Ghoesen Is geweest ende daer na uuyten Lande vertrocken, yder mudde vorcoeft voer eenen Emder gulden ...’.¹⁹ De rekening van het dorsen van deze rogge is gedateerd 20 september 1568,²⁰ terwijl van deze zaak ook melding wordt gemaakt in de afrekening van de geestelijke jurisdictie over Westerwolde cum annexis op 10 november 1569 door de commissarius die spreekt van ‘den verloepen goesche schelmische pastoor to Sellingen’.²¹

Mogelijk werd hij predikant te Midling en Mark waar Reershemius een predikant Scherhagen – zonder dat verder iets over hem bekend is – vermeldt.²² Volgens Eppens zou de van Meppen afkomstige Scherhagen die hij omschrijft als ‘een loesser mensche van alle listicheit voll’ en ‘van vele bosedaden bekendt’ de prediker zijn geweest van de in 1580 gesneuvelde watergeus Barthold Entens van Menteda. De negatieve typering van Scherhagen wijst er mogelijk op dat hij luthers was want als calvinist bekritiseerde Eppens alle andersdenkenden. Scherhagen zou in 1587 gesneuveld zijn.²³

15 GA, GAG, R.F. 1391/1. Zie ook Wegman, *Sellingen*, 159-160.

16 Werken Pro Excolende Iure Patrio IV – 2.

17 Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 12v.

18 Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 2, 37v.

19 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekening 1568/9, 22v. Wegman dateert de verkoop 11 november 1569, Wegman, *Sellingen*, 158.

20 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

21 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

22 Reershemius, 674.

23 Buursma, *Westerwolde – de Kerken*, 38 (citerende Eppens, *Kroniek*, I, 315; II, 559, 581).

1586 - 1592 Anthonius Vos

De pastor Antoni Vos, wiens standplaats niet wordt genoemd, maakt als hoofd van de geestelijke jurisdictie van Westerwolde cum annexis de afrekening over de periode Martini 1586-Martini 1587 op.²⁴ De afrekening over het volgende jaar is van de hand ‘des pastors tho Sellingen’,²⁵ terwijl Anthonius Vos met name weer in de rekening over 1588-1589 genoemd wordt. Blijkens de bij deze rekening bewaard gebleven bijlagen is hij pastoor alhier en commissarius van Westerwolde.²⁶ Als zodanig wordt hij ook in de bijlagen bij de rekening over 1589-1590 genoemd.²⁷ Op 11 november 1591 verklaart hij tijdens het thans verstreken verslagjaar weggesleept te zijn en gevangen gezet geweest te Meppen.²⁸ De rekening over 1591-1592 wordt door hem 11 november 1592 afgesloten, blijkens de bewaardgebleven bijlagen.²⁹ Over volgende jaren bleven geen rekeningen of bijlagen bewaard. Volgens Buursma moet het de Sellinger pastoor Anthony Voss (circa 1560-na 1592) zijn geweest die met zijn gemeente naar de hervormde leer over moet zijn gegaan.³⁰ Hij was de vader van Mewes Antony Vos in Westerwolde, genoemd 13 februari 1628,³¹ 8 december 1632 en 7 december 1633.³² Hij was één van de vele in 1580 uit Friesland uitgeweken geestelijken; hij was vicarius te Kollum.³³

Reformatie**- 1638 Johannes Branthof**

Wegman haalt een mededeling van 11 oktober 1616 aan van Heino Verlage, dan predikant te Bellingwolde, en Johannes Branthoff, oud omstreeks 58 jaren en ‘sijnde Prediger in den Carspell Sellingen in Westerwolde geworden ao 1583 om Pinksteren’.³⁴ Pastoor kan hij toen echter niet zijn geworden omdat Vos hier aanwijsbaar vanaf 1586 stond. Hij zal dan vicarius zijn geweest. Over de bediening in Sellingen in de eerste decennia is zeer weinig bekend. Op 7 mei 1607 wordt door de synode behandeld het gravamen dat alhier ‘een oldt prediger ijs, die wegen olderdöhm geene bedeeninge dohn kan’. De classis verzoekt voor hem alimentatie van de overheid. De synode wijst gecommitteerden aan zulks bij de competente overheid te verzoeken. De volgende dag wordt besloten ook bij Gedeputeerde Staten om enige alimentatie te verzoeken. De afloop is niet bekend.³⁵ De eerste keer dat de naam van de predikant alhier genoemd wordt is 1618: Johannes Branthof.³⁶ Op 20 maart

24 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekeningen 1586-1587 en volgende jaren.

25 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

26 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

27 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

28 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

29 Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

30 Buursma, *Westerwolde – de Kerken*, 38.

31 Wegman, *Sellingen*, 158.

32 GA, RA, RA VI o 1.

33 Engels, *Conscriptio Exulum*, 11.

34 Wegman, *Sellingen*, 158. Een bron van deze mededeling kon Wegman desgevraagd niet geven, correspondentie augustus 2007.

35 Acta synodes Groningen.

36 Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1. Brucherus geeft voor hier” 1607 N.N. ; ... Adolphus Molanus, nog in leven 1644; 1640 Johannes Molanus, de voorgaande toegevoegd, overleden 1680. NKHB 1914 geeft 1607 A.

1637 wordt door de classis besloten dat enige collegae wegens zijn ouderdom de dienst alhier zullen waarnemen; in zijn ouderdom had Branthof ook de schooldienst nog te zijnen laste. In 1638 trekt hij zich wegens zijn ouderdom terug. Op 1 augustus 1640 wordt een boete betaald wegens verteringen op zijn begrafenis.³⁷

1638 - 1680 **Adolphus Molanus**
 vertoont 13 maart 1638 *testimonium examinis* van de Coetus te Emden en verzoekt hier te mogen preken. Blijkens de classicale acta van 11 juni 1638 is hij inmiddels hier beroepen; kort daarop is hij bevestigd. Hij stond hier tot 1680 en wordt dan opgevolgd door zijn zoon Hermannus die in 1685 naar Blijham vertrekt en daar 3 mei 1685 bevestigd wordt. Een andere zoon, Everwinus, wordt in 1673 predikant te Onstwedde, diens zoon Adolphus in 1704 te Schildwolde.

Vicarie

Over de vicarie alhier is zo goed als niets bekend.

1519 **Hermannus**
 wordt als vicarius alhier genoemd 18 juni 1519.³⁸

1583 ? **Johannes Branthof**
 Wanneer deze in 1616 beweert hier in 1583 als 'prediger' te zijn gekomen,³⁹ kan dat niet anders dan als vicarius zijn geweest omdat hier zeker tot 1592 Anthonius Vos pastoor was. Hij kan deze wel als pastoor zijn opgevolgd.

Molanus, 1640 J. Molanus. Deze opgaven zijn voor de periode tot 1680 onjuist doch nog gevolgd door Duinkerken, 136.

³⁷ Wegman, *Sellingén*, 158.

³⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 56.

³⁹ Wegman, *Sellingén*, 158. Een bron van deze mededeling kon Wegman desgevraagd niet geven, correspondentie augustus 2007.

SELWERD

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

De parochieregisters van omstreeks 1450¹ en uit 1501² noemen *Ecclesia beate Marie*. Eekhof Doornbosch veronderstelde dat hiermee bedoeld was de kapel te Gayckinge*,³ ten onrechte omdat deze registers alleen parochiekerken noemen en Gayckinge nimmer deze status heeft gehad.

Siemens situeert de *Ecclesia beate Marie* in Selwerd, echter met de opmerking ‘Eigenlijk geen kerspel, doch het gebied van het voormalige klooster Selwerd ... Na de invoering der Hervorming in Stad en Lande (1594) is Selwerd bij het kerspel Noorddijk ... gevoegd’.⁴ Damen⁵ is van mening dat het klooster Selwerd – naar het schijnt – oorspronkelijk onder de parochie Groningen behoorde. Selwerd was oorspronkelijk een gebied van Sint Maarten van Utrecht. Hij vervolgt dat daarop de uitspraak van Schoegen in het *Monasticon Batavum* gebaseerd zal zijn dat Selwerd van oudsher in het bisdom Utrecht lag. Anderzijds merkt hij op dat in 1215 de bisschop van Munster als ordinarius optrad terwijl de abten zich als Ommelanders gedroegen. In hoeverre men zich op Siemens kan verlaten waagt Damen niet uit te maken.⁶

Damen miskent hierbij dat Selwerd zoals Siemens opmerkt,⁷ niet tot het Gorecht maar tot Hunsingo behoorde evenals Borgham.⁸ Door verwerving van eigendommen in Selwerd en in Borgham, eerst in pacht, later in eigendom, verwierf de stad Groningen de jurisdictie in Selwerd en Borgham die verenigd werd met die over het veel grotere Gorecht.⁹ Borgham behoorde kerkelijk tot Zuidwolde* (eerder mogelijk bij de in Zuidwolde opgegane parochie Beyum*). Een klein deel van de parochie Zuidwolde behoorde tot de rechtstoel Adorp en Harssens, een herinnering aan een vroegere loop van de Hunze waarbij na een verlegging kerkelijk ten dele, wereldlijk de nieuwe situatie uitgangspunt is.

Selwerd werd begrensd door de Hunze aan de noordelijke zijde, de Drentse A aan de westelijke zijde en het zogenaamde Pandingsdijkje (een panding was een afdamming in een slot om het water af te schutten of op te sluiten);¹⁰ ook in wereldlijk opzicht was deze dijk de grens tussen Hunsingo en het stads-Groninger gebied. Of dit een oorspronkelijke situatie is geweest lijkt ons de vraag Als het ware penetreerde Hunsingo hier over de Hunze respectievelijk de Drentse A. Een verloop van de grens tussen Hunsingo en het Gorecht langs deze twee riviertjes tot hun samenstromingspunt zou te verwachten zijn geweest. Overigens wordt de grens tussen de bisdommen Munster en Utrecht en ook de wereldlijke grens tussen Hunsingo en het Gorecht ten zuidwesten van Selwerd niet gevormd door de oude bedding van de Drentse A maar door het Lopende Diep, derhalve gevormd door een waterloop van

1 RC I, 102 (met en schatting van acht schilling).

2 RC II, 8v. Selwerd komt niet voor onder de kerspelen in de Ommelanden en het Oldambt, Alma, ‘Schattingen’.

3 Tresoare, Ms. 267 VII c (handschriften P.H. Meekhoff Doornbosch).

4 Siemens, *Toelichting*, 49-50.

5 Damen, ‘Selwerd’, 24-25.

6 Damen, ‘Selwerd’, 24-25.

7 Siemens, *Toelichting*, 49-50.

8 Siemens, *Toelichting*, 49-50. De grens tussen Borgham en het gerecht van Zuidwolde werd gevormd door de zogeheten Geuzenweg. Kerkelijke en wereldlijke grenzen vielen niet samen door dijk aanleg en verbetering van de waterstaat, zoals Siemens, *Toelichting*, 60 opmerkt. Het grootste gedeelte van het land in Borgham behoorde aan de Selwerder abdij, Siemens, *Atlas*, kaart 36.

9 Siemens, *Toelichting*, 50.

10 Siemens, *Toelichting*, 45 noot 27.

duidelijk jongere datum. Het ‘kasteel’ Selwerd werd – blijkens een situatieschets van Van Giffen¹¹ - gesticht aan een meander van de Drentse A die later is verlegd. De nieuwe grens werd parochie-, bisdom- en jurisdictiegrens en verder gevormd door het Pandingsdijkje. Siemens is in zoverre onvolledig dat hij stelt dat Selwerd ‘eigenlijk geen kerspel’ (in de zin van parochie) is maar slechts het grondgebied van het klooster Selwerd dat tenminste in het begin van de dertiende eeuw bestond.¹² Het klooster Selwerd is waarschijnlijk vanuit de abdij Ruinen gesticht. Abt Hendrik van Ruinen ontvangt 11 april 1169 van bisschop Godfried van Utrecht zijn rechten op het land ‘Selewrt’, door de abt gekocht van de ministeriaal Luthgerus die het vroeger van Sint Martinus (het bisdom) en de bisschop in leen hield.¹³ Tromp geeft nog aan dat waarschijnlijk tussen 1207 en 1217 het klooster Selwerd vanuit Ruinen is gesticht op een plaats binnen het bisdom Utrecht. Hij acht het waarschijnlijk dat het klooster Selwerd vóór de incorporatie van de kerk te Dorkwerd* is gaan behoren tot het bisdom Utrecht.¹⁴ Deze voorstelling is onjuist.

De Selwerder abdij had Catharina als patrones.¹⁵ De *ecclesia beate Marie* moet de parochiekerk van Selwerd zijn geweest die waarschijnlijk reeds bij of spoedig na de stichting van de abdij daarin is geïncorporeerd. De incorporatie hief uiteraard de parochiële status van Selwerd niet op. De vermelding van de Mariakerk (overigens zonder plaatsnaam) in de parochieregisters is daarom volstrekt logisch.

11 Van Giffen en Praamstra, ‘Bijdragen Groningen’, t.o. 156; vergelijk voor oude rivierlopen Van Es, ‘Excavations’, 192 en 276 noot 3.

12 Damen, *Benediktijnerkloosters*, 52-53.

13 OGD nr. 35; voor de aankoop van ‘in Selewrt predium’ werd in 1181 opgegeven als koopsom 117 zilvermark, vergelijk Arts, Dikninge, 57; de koopsom in 1169 bedroeg 60 zilvermark.

14 Tromp, *Groninger kloosters*, 23.

15 Damen, *Benediktijnerkloosters*, 52.

SIDDEBUREN

Patroon: **Bartholomeus**

Bijzonderheden:

De kerk bestaat uit een tufstenen romaans schip en een koor van twee traveeën met inspringend halfronde sluiting in afwisselend tuf- en baksteen uit 1200; beide werden in de eerste helft van de dertiende eeuw verhoogd. De toren met een benedenstuk uit tufsteen, is uit de eerste helft der dertiende eeuw.¹ De plaats komt voor het eerst voor in 1226 als ‘Sigerdachurke’.² De Cock ziet in het aan Oostwold* complementaire Westwold Siddeburen dat vanuit Marssum werd ontgonnen (en Oostwold vanuit Biessum).³ De parochie zal zeker ouder zijn dan de bouwtijd van de kerk, omstreeks 1200. Daarop althans wijst het patrocinium van de kerk die gewijd was aan **Bartholomeus**. Het patrocinium blijkt uit zegels van de pastoors Eeverd (1445)⁴ en Johannes Lingius (1557).⁵ Het parochieregister uit 1501 noemt hier een prebende.⁶ Volgens het schattingenregister van omstreeks 1500 had Siddeburen twee priesters.⁷ Een prebende wordt hier in de zestiende eeuw niet gevonden. Wel is enkele malen sprake van een vicarie waarmee hetzelfde leen bedoeld zal zijn. Reeds voor het midden van de vijftiende eeuw is de parochie Oostwold* bij Siddeburen gevoegd.

Pastorie

1385	Onna wordt als pastoor alhier vermeld 4 juli 1395. ⁸
1445	Eeverd zegelt als pastoor alhier 12 maart 1445. ⁹
1449	Reynerus wordt als pastoor alhier vermeld 29 november 1449. ¹⁰
1481	Hesselus komt als pastoor alhier voor 16 oktober 1481. ¹¹
1511	Thomas Henrici

1 KR (1965), 116; vgl. Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 509.

2 Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 218-219. In 1296 heet het Sierdakiercka, *ibidem*, 486-487.

3 De Cock, ‘Slochteren’, 176.

4 Arch. Farmsum nr. 3 reg. 86.

5 Arch. HJK nr. 195.

6 RC II, 11v.

7 Alma, ‘Schattingen’, 176.

8 OGD nr. 748.

9 Arch. Farmsum nr. 3 reg. 86.

10 Arch. Farmsum nr. 3 reg. 95.

11 GA, RAG, R.F. 1481.25, VVS 74, 30.

- pastoor alhier, komt voor op of omstreeks 2 juli 1511.¹² Thomas Henrici, clericus van het bisdom Utrecht, vervaardigt een afschrift van het testament van Sicko tho Osingeweer uit 1475 op een niet door hem aangegeven tijdstip.¹³
- 1542 **Aebko**
pastoor alhier, heeft in 1542 ‘gededinget’ en betaald 52½ Emders gulden ‘umb dat he tegen syn eigen segell und breve voor hem beleit, getueget und geschworen hadde’.¹⁴
- (1553?) **Johannes Lingius/van Lingen**
1557 - 1575 werd mogelijk in 1553 pastoor alhier en onderhield voordien relaties met het geslacht Van Ewsum. Mogelijk was hij dezelfde als de gelijknamige pastoor te Roderwolde in 1551. Op 17 november 1553 laat de Vrouwe Van Ewsum door haar kapelaan Jacobus Lamberti (zie Toornwerd*) aan Hercules van Ewsum weten ‘oft nu soe begere dat Heer Johan van Syddebueren wederom toe Doernewert queme dat men dan Heer Johan vermaent hadde dat he weder gedachtich hadde gewest van onsen pastoor alhyr om de weder te rekomenderen by de vrunden aldaer toe Syddebueren, om oft se hem weder tot een pastoor mochten gecoren hebben ...’.¹⁵ Johann van Linghe komt in ieder geval 9 september 1557 als pastoor alhier voor¹⁶ en nadien meermalen; 14 juni 1567 tekent hij als Joannes Lingius.¹⁷ Voor het laatst komt hij als pastoor alhier voor 3 februari 1575.¹⁸ Of hij dezelfde is als Johannes van Lingen, omstreeks 1583 – naar Eppens meedeelt – pastoor te Westeremden* en rentmeester van de Van Ewsum’s, is niet met zekerheid vast te stellen, gezien echter de relaties die de hier reeds in 1553 genoemde had niet uitgesloten.
- 1580 - 1581 **Arent Wolters**
pastoor alhier, werd volgens een verklaring van een officier, met een andere persoon met 1581 uit handen van de vijand gered; de verklaring is gedateerd 2 januari 1581.¹⁹ Hij moet zijn overleden voor 25 oktober 1581 (zie hierna waarbij zijn naam overigens niet wordt genoemd).
- (1581?) **Joannes Laxtenius**
1584 - 1596 kwam waarschijnlijk eind 1581 hier. Op 29 oktober 1581 schrijft de Luitenant Johan de Mepsche te vrezan dat te Siddeburen, waar de pastoor is overleden, door de collatoren een ketterse pastoor gesteld zal worden tegen de wil van de huislieden die een getrouw katholiek geestelijke wensen. Hetzelfde geldt voor Slochteren*.²⁰ Magnin²¹ deelt mee dat Johan Laxten, eerder vicarius van de Hoytingevicarie te Zuidlaren, in 1582 priester in de Ommelanden is; zeer waarschijnlijk is

12 Eggerik Beninga, *Kroniek*, 516 noot.

13 Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251 reg. 62)

14 Arch. HJK nr. 41, 64v.

15 Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215 – X).

16 Arch. HJK nr. 195.

17 StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Band 3, 313.

18 GA, GAG, nr. vRr 666,15.

19 Arch. HJK nr. 574 (ChvdH V 289).

20 Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 311).

21 Magnin, Drenthe, 156.

Siddeburen bedoeld waar Joannes Laxten Lingius 6 augustus 1584 als pastoor voorkomt.²² Laxten was een buurschap in het kerspel Lingen.

Reformatie Na de Reformatie bleef hij aanvankelijk alhier in dienst; de synodale acta van 14 juli 1595 noemen hem als destijds pastoor alhier. Op 11 mei 1596 legt de synode onder meer hem een nieuw examen op alvorens hij als predikant geadmitteerd kan worden; hij moet hier toen nog gestaan hebben. Kort daarop vertrok hij naar Holwierde*.

Hij was gehuwd met Grete Hoytinge,²³ die blijkbaar gerechtigd was tot de collatie van bovengenoemde Hoytingevicarie te Zuidlaren waarover later hun zoon Joannes (zie Holwierde*) een geschil heeft met de fiscaal van het landschap Drenthe.²⁴ Grete is mogelijk dezelfde als Griete van Hoytinghe, gewezen kelnerse van het johannieter klooster te Warffum die in 1610 uit de goederen van dit klooster wegens onder meer achterstallig arbeidsloon 50 gulden ontvangt.²⁵

1597?- 1605 **Albertus Hammonius**
gewezen pastoor te 't Zandt*, genoot na de Reductie van Groningen enige tijd de Catharinaprebende aldaar en kwam vermoedelijk in 1597 naar hier.²⁶ In 1605 wordt hij te Bierum* beroepen; de classis Loppersum keurt dit beroep 25 augustus 1605 goed.

1605- 1606 ? **Johannes Schranckenmuller**
zal door het consistorie te Appingedam blijkens besluit, na een door hem gedane proefpreek, op 28 juni 1605 (de acta geven een verkeerde jaartelling; zie Appingedam*) bij de classis aanbevolen worden. Hierbij is aangetekend dat de hoveling Ufkens 'int Wolt' hem bij provisie voor een jaar als predikant heeft beroepen.²⁷ De Ufkens' en waren collator van Siddeburen, althans van omstreeks 1610 tot 1618 komen zij als zodanig voor.²⁸ Onder meer in 1599²⁹ en 1604³⁰ komt genoemde Ufkens die lid van het consistorie te Appingedam was, als hoofdelling te Siddeburen voor. Van de overige kerken in Duurswold komt naast Siddeburen slechts Schildwolde* in aanmerking doch van collatierechten aldaar van collatierechten aldaar van Ufkens is ons niets gebleken. Bovendien lijkt Siddeburen te meer waarschijnlijk omdat 18 oktober 1608 de Hoofdmannen de zaak tussen de predikant te Scharmer* en de kerkvoogden alhier ter minnelijke schikking wijzen;³¹ predikant te Scharmer was sedert begin mei 1606 de hier genoemde Schranckenmuller die mogelijk nog een vordering op de kerk alhier had.
Zijn voorganger kan reeds in juni 1605 te Bierum* zijn beroepen; diens voorganger aldaar wordt 3 juni 1605 door de classis Westerkwartier als predikant te Garnwerd* en Oostum* toegelaten.

22 Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI 482).

23 Ferré Jacobs, 56.

24 RA Drenthe, Statenarchieven nr. 6 deel 2, 196v en elders.

25 StA nr. 2314, 526v.

26 Te oordelen naar de redactie van GA, RAG, R.F. 1625.44, lade 66.

27 Arch. HG Appingedam nr. 1.

28 Arch. HJK nr. 1331 nr. 36.

29 GA, GAG nr. nRr 720, 24 mei 1599.

30 Hs. in quarto 136b, 112-112v.

31 Arch. HJK nr. 844.

1609 - 1614 Hermannus Sebastiani

eerder wellicht predikant te Oostwold (Old.)*, komt 9 augustus 1609 voor het eerst als predikant alhier voor.³² Hij wordt in 1614 naar Garmerwolde* beroepen. Op 9 mei 1614 keurt de classis Loppersum het beroep naar Garmerwolde goed.

1614-1618/9 Joannes Ulcken

wordt 11 november 1614 als predikant alhier genoemd.³³ Als getuige komt hij te Noordbroek voor 13 mei 1614.³⁴ Later (1617-1624) wordt als getuige aldaar enkele malen genoemd Henricus Ulcken.³⁵ Als predikant alhier komt hij voor het laatst voor 17 november 1618.³⁶ Kort daarop moet hij zijn afgezet, om ons onbekende redenen. De synode wijst 23 juni 1620 zijn verzoek tot herstel in het ambt af 'dan diewijele sijne daet oeveral hijr bekandt ende in verscher memorie is' en draagt hem op geduld te hebben. Hij is blijkbaar daarna predikant te Haselünne (D.) geworden,³⁷ en overleed 22 november 1620; zijn vrouw Catharina Duickers stierf 27 februari 1621. Hun grafzerken werden in 2013 in de kerk te Farmsum teruggevonden.³⁸ Zijn erfgenamen worden 8 mei 1623 vermeld.³⁹

Hij was de vader van Conradus Joannis Ulcken, secretaris van Appingedam (1627),⁴⁰ en Joannes Ulcken, vanaf 1628 predikant te Heveskes*.⁴¹

1620/1-1634 Hermannus Tamcken

zoon van de in 1613 gelijknamige predikant te Garmerwolde*, wordt in 1617 conrector te Appingedam – zijn attestatie wordt daar 21 maart 1617 ingeschreven – en komt hier in 1620 of 1621. De synodale acta van 13 juni 1621 noemen hem als sedert de vorige synode toegelaten predikant. Op 26 augustus 1633 geeft hij aan de classis de wens te kennen te vertrekken; daar de overgelegde bescheiden onvoldoende worden bevonden wordt hem gelast bij zijn gemeente te blijven. Begin 1634 wordt hij beroepen te (Neustadt) Gödens,⁴² vanwaar hij in 1647 naar Sirkwehrum gaat waar hij in 1662 (na 24 januari) overlijdt.⁴³

1634 - 1644 Johannes Lamberti

32 GA, GAG, RA III a 13.

33 Arch. HJK nr. 1771.

34 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

35 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186, 9 april 1617, 11 mei 1619; nr. 7187, 30 september 1622; nr. 7188, 23 maart 1624.

36 Arch. HJK nr. 852, 235.

37 Of stond daar voordien.

38 Alma, *Farmsum*, 51 nrs. 16 en 18. Op zijn grafzerk wordt Siddeburen niet vermeld. Waarom beide te Farmsum werden begraven is onbekend. Veel later werd daar ook de tweede vrouw van hun zoon Joannes Ulcken, predikant te Heveskes, begraven. Zij was eerder gehuwd met Patroclus Römeling, predikant te Farmsum en overleden in 1647.

39 Acta synodes Groningen.

40 Als student te Groningen ingeschreven 27 maart 1615, redger in diverse plaatsen, Zijlstra nr. 2855.

41 Als student te Groningen ingeschreven 11 mei 1622; Zijlstra nr. 2918 die zijn vader pastoor, later predikant noemt.

42 Arch. Classis Appingedam nr. 1, 10 en 24 februari 1634.

43 Reershemius, 699 en 553.

voordien schoolmeester te Appingedam, vertoont 10 februari 1634 zijn beroepbrief en wordt na plenair examen 17 maart daarna toegelaten. Hij overlijdt 27 december 1644.⁴⁴

Prebende/vicarie

De vicarie, wel hetzelfde leen als de in 1501 genoemde prebende, stond althans in 1578 blijkbaar ter collatie van pastoor en kerkvoogden die 14 maart 1578 worden gehandhaafd in het bezit der vicarielanden alhier, op grond van de setbrief van 18 december 1572 totdat de voorstanders over de zoon van wijlen Eylcke Coners met hun 'Jungeren voorgebrachten Investituer' hen daaruit gewonnen zal hebben.⁴⁵ Eylcke Coners zal geweest zijn Eylco Coenders, zoon van Bartholt Coenders en Teteke Clant; een zoon is van Eylco in de genealogie-Coenders⁴⁶ niet bekend.

1554 Joest Batens alias Petri

Blijkens bericht van 26 mei 1554 is heer Joest Batens alias Petri door 'Mijn Heer' (de stadhouder) toegelaten vicarius alhier toegelaten.⁴⁷ Voorzover bekend is dit de enige maal dat in die tijd van bemoeienis van de stadhouder (of Luitenant en Hoofdmannen) met geestelijke functies blijkt. Mogelijk is hij dezelfde als Joest Petri, vanaf 1567 bekend als pastoor te Marsum*.

1559 Johannes Weneri

wordt in juli of augustus 1559 als vicarius alhier geïnstitueerd; hij voldoet daarvoor één daalder.⁴⁸

1593 - 1594 Johan

vicarius alhier, wordt vermeld 1 juli 1593.⁴⁹ Na de Reformatie wordt hem een wekelijkse uitkering van een halve daalder toegestaan; vanaf 18 juni 1597 wordt deze alimentatie hem geregeld uitbetaald.⁵⁰

44 Acta synodes Groningen, 1644.

45 Arch. HJK nr. 54, 35.

46 Hommes, 'Coenders van Helpen', 191-192.

47 Arch. HJK 52, 195.

48 Visitatie 1559.

49 Arch. HJK nr. 57, 169.

50 StA nr. 2302, 199 en volgende rekeningen.

SLOCHTEREN

Patroon:

Bijzonderheden:

Als 'Slohtoren' komt het reeds in de elfde eeuw voor,¹ als parochie voor het eerst in 1291.² Het huidige kerkgebouw wordt omschreven als het 'zwaar mishandelde alleen overgebleven dwarspand van een romano-gotische kerk uit de tweede helft der dertiende eeuw' met een omstreeks 1300 gebouwde toren'.³ De Cock neemt aan dat het dorp voorheen meer noordwestelijk heeft gelegen en met meeneming van de naam, die volgens Schönfeld moerassige streek betekent, is verplaatst. Het zou eerder aan de Groene Dijk hebben gelegen en in een doorgaande lijn met Schildwolde, Hellum en Siddeburen gesitueerd moeten worden.⁴ Deze verplaatsing moet dan voor omstreeks 1250 hebben plaatsgevonden. Volgens Ligtendag is het gebied reeds midden tiende eeuw, mogelijk enkele decennia eerder, in ontginning genomen. De proces is naar zijn mening omstreeks 1200 voltooid.⁵ Het patrocinium van de kerk is niet bekend. Weliswaar zijn zegels bekend van twee pastoors, Hermannus van Witholthe (1504)⁶ en Focko Bernaerdi (1543).⁷ Beide vertonen een bisschop doch attributen zijn niet of onvoldoende zichtbaar en de bisschop is niet zegenend afgebeeld (ware dat wel zo geweest dan zou Nicolaas zijn bedoeld maar een Nicolaaspatrocinium is voor deze kerk niet te verwachten). De afgebeelde bisschoppen zijn niet te duiden. Sicke Beninghe vermeldt dat in 1414 'de papen' alhier een 'gulden schreen' begroeven ter voorkoming van roof door Coppen Jarges.⁸ Dat duidt dus op tenminste twee priesters alhier. Tenminste twee priesters zijn hier ook omstreeks 1450.⁹ Het parochieregister uit 1501 noemt hier een sacristieleen.¹⁰ Het schattingenregister van omstreeks 1500 geeft voor Slochteren twee priesters op.¹¹

Pastorie

1385 **Rembod**
 komt als pastoor alhier voor 4 juli 1385.¹²

ca 1400 **Otto**
 Tot het Slochterzijlvest behoorde de eed van Slochteren, bestaande uit de schepperij Oostzijde van Slochteren en de schepperij Westzijde van Slochteren en Kolham.¹³ In de tweede clauw, de 'westersyde kerckhove', opgesteld omstreeks 1400, wordt heer Otto vermeld met 'xxiiij inda ijerdum'.¹⁴

1 OGD nr. 10; Köttschke III Par. 41, 126.

2 Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 480-481.

3 KR (1965), 116; vergelijk Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 511.

4 De Cock, 'Slochteren', 178.

5 Ligtendag, 'Slochteren', 18.

6 Arch. Verwolde (Laren [Gld.]) (particulier), afdeling 1, charter nr. 20.

7 GA, GAG, R.F. 1543/5.

8 Van den Hombergh en Van der Werff, *Kroniek Sicke Benninge*, 40.

9 Alma en Vries, 'Summa agrorum', 31 r. 384.

10 RC II, 10v.

11 Alma, 'Schattingen', 176.

12 OGD nr. 748.

13 Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 46.

14 Alma en Vries, 'Summa agrorum', 21 r. 98.

- 1422 **Wybrant**
komt als pastoor alhier voor 7 augustus 1422.¹⁵
- 1438 **Warner**
is pastoor alkhier 2 juni 1438.¹⁶
- 1444 **Menne**
wordt als pastoor alhier genoemd 25 mei 1444.¹⁷
- ca 1445 **Focko**
(Rembert en Aijlko)
Een tweede, op omstreeks 1445 gestelde lijst van landeigenaren in het Slochterzijlvest noemt in de Slochterklauw te ‘Gerweswere’ ‘heer Focko cum fratre’ met 9 akkers ‘in eusa were’ (in de eerste lijst, omstreeks 1400, is sprake van 4 ½ akkers ‘thet oesterwere’).¹⁸ In de Hilligeburenklauw of kerkbuurklauw komen dan voor ‘heer Rembert ende heer Aijlko, ende Schelteken’ met 3 ½ ‘agros’(in de eerste lijst ‘heuda were iij agros cum dimidio’).¹⁹ Wie van hen de pastoor was is niet uit te maken. Opvallend is dat hier dan drie priesters genoemd worden terwijl er omstreeks 1500 hier slechts twee zijn.
- 1504 **Hermannus van Witholthe**
(Wittelte), zegelt 2 mei 1504 een schikking tussen de Ripperda’s en de kerk alhier over land.²⁰
- 1535 **N.N.**
pastoor alhier; voor de approbatie van zijn testament ontvangt de officiaal in 1535 het daartoe staande recht.²¹
- 1543 **Mr Focko Bernaerdi**
zegelt als pastoor alhier 7 april 1543.²² Focko Bernardi, van Loppersum, werd 24 mei 1528 te Rostock als student ingeschreven en in 1529 baccalaureus artium aldaar.²³
- 1556 **Johannes van Renen**
pastoor alhier, sterft in 1556 van schrik op de preekstoel wanneer landsknechten de kerk binnendringen.²⁴
- 1567 **Nicolaus Cerauneus**

15 Bibliotheek Pro Excolendo Iure Patrio nr. 75, 165v.

16 Bibliotheek RU Groningen, Collectie Backer Hs. 23, 57; ook Werumer Zijlboek, 797.

17 Arch. Farmsum nr. 94, 27vlg.; ook Werumer Zijlboek, 851-852.

18 Alma en Vries, ‘Summa agrorum’, 29 r. 325 resp. 18 r. 11).

19 Alma en Vries, ‘Summa agrorum’, 31 r. 384 resp. 25 r. 211.

20 Arch. Verwolde (Laren [Gld.]) (particulier), afdeling 1, charter nr. 20.

21 Visitatie 1535.

22 GA, GAG, R.F. 1543.5.

23 Zijlstra nr. 7852.

24 Eggerick Beninga, *Cronica der Fresen* (ed. Hahn), 767.

pastoor alhier, moet in 1567 het land verlaten wegens zijn reformatische opvattingen.²⁵ Nicolaus Ceraphinus Groningensis werd in april 1554 te Leuven als student ingeschreven.²⁶

1571-1575(81?) **Hermannus Zutphaniae**

pastoor alhier, komt voor het eerst voor 9 september 1571.²⁷ Als pastoor en schepper van 'Slochterer Delleffzeil' wordt hij genoemd 17 juni 1575.²⁸ Op 20 december 1585 wordt gerefereerd aan de verhuring van kerkenland door pastoor en kerkvoogden op 15 september 1577,²⁹ 11 december 1586 is terzake dezelfde verhuur sprake van de 'voorighe pastoor' en kerkvoogden.³⁰ De voorstanders van de kinderen van wijlen Hermannus Zutphaniensis worden 26 september 1589 in een geschil met een inwoner van Slochteren genoemd.³¹ Hoewel daarbij niet met name vermeld zal hij bedoeld zijn met de in 1581 overleden pastoor (zie hierna).

1581 - 1582 **Hermannus Joannis**

Op 25 oktober 1581 deelt Johan de Mepsche, Luitenant van Stad en Ommelanden, mee te vrezen dat hier – evenals te Siddeburen* waar de pastoor is overleden – door de collatoren een ketterse pastoor zal worden aangesteld tegen de wil van de ingezetenen die en trouw katholiek priester willen.³² Aangenomen kan worden dat collatoren hun zin hebben doorgezet en hier hebben benoemd Hermannus Joannis die in het visitatierapport van de commissarius van Loppersum, kort na Pasen 1582 opgesteld, als pastoor alhier wordt vermeld.³³ Kort nadien is hij vertrokken: 11 mei 1582 schrijft De Mepsche dat 'der pastor zur Slochtren wirdt von denen von Farmsum verecoren, und ist zu Slochtren gestelt sunder unser van Jr Ma(jestät) belevén, und sein nhu in werck gleich falts mit kesung eines andres zu thunen, dar doch die Collation vonwegen dess verstorbenen Rebellen Ulbrandt Rengers³⁴ derselber kirchen fuirnehmlich aen Jr Mat verfallen ...'.³⁵ Kort nadien komt Hermannus Joannis als pastoor te Farmsum* voor.

1587 **N.N.**

Op oktober 1587 is sprake van '... den upgemelte Heeren Pastoor (sc. van Slochteren; zijn naam wordt niet genoemd) durch desselfs soene ...'.³⁶ Blijkens een mededeling van 19 december 1587 is de pastoor alhier te Groningen gevangen gezet; 22 december 1587 protesteert de officiaal Krijthe hiertegen aangezien de gevangenzetting in strijd is met de bepalingen inzake de jurisdictie over geestelijken volgens het Tractaat van Coevorden van 13 mei 1530; Burgemeesteren en Raad antwoorden dat de pastoor is geapprehendeerd

25 Eppens, *Kroniek*, I, 180 en 188; Rengers, I, 307.

26 Zijlstra nr. 9225.

27 Arch. HJK nr. 79 (ChvdH I 139).

28 GA, GAG, nr. vRr 666, 33.

29 Arch. HJK nr. 134 (ChvdH VI 517).

30 Arch. HJK nr. 134 (ChvdH VI 528).

31 Arch. HJK nr. 56.

32 Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 311).

33 Arch. HJK nr. 589.

34 Niet duidelijk wie bedoeld is; vergelijk Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 364.

35 Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 327).

36 GA, GAG, nr. vRr 1093.2, 114.

ob maledicam linguam (kwaadsprekerij).³⁷ Zijn naam kon niet worden vastgesteld; de stadsrekeningen geven over hem onder het hoofd ‘kostpenningen voor gevangenen’ niets.

Reformatie

Over de bediening van de gemeente in het eerste decennium na de Reformatie is niets bekend.

1598 - 1598 **N.N.**

Over een tegen de predikant te Schildwolde* aangespannen procedure vermelden de synodale handelingen van 28 april 1598 dat onder meer de predikant te Slochteren over hem een getuigenis heeft afgelegd; een naam is niet aangegeven. De bedoelde persoon moet spoedig zijn overleden: 1 juni 1598 wordt aan de weduwe van de ‘gewesen pastor’ alhier een uitkering van 30 gulden en 11 juli 1598 blijkbaar nogmaals 30 gulden toegestaan; een bedrag van 60 gulden wordt in december 1598 betaald aan Egbertus Meyerinck (wiens naam in de marge is aangetekend).³⁸ Aangezien de resoluties van Gedeputeerde Staten en de ordonnanties voor betalingen uit de inkomsten der kloostergoederen over deze periode³⁹ niet bewaard bleven, kon de naam van de betrokkene niet worden vastgesteld.

1605 - 1646 **Titus Theodori**

wordt voor het eerst als predikant alhier vermeld 14 mei 1605⁴⁰ en overleed 24 mei 1646.⁴¹ Mogelijk is hij dezelfde als D. Titus die blijkens de acta der classis Loppersum van 4 juni 1604 ‘boven vermoedinge’ had bedankt voor het op hem naar Westeremden* uitgebrachte beroep; waar hij toen stond is onbekend. Zijn vrouw Catharina Backband stierf hier 5 oktober 1652; haar overleden man wordt dan Titus Theodori Vespasianus genoemd.⁴² Zij was wellicht verwant aan Johannes a Bagbant, predikant te Driever, later te Grotégast (Ofr.), gehuwd met een halfzuster van Haico Eggerici, predikant te Woldendorp van 1649 tot 1666.

Titus Theodorici, van Jever, werd 2 november 1597 te Helmstedt als student ingeschreven.⁴³

Sacrista

Van dit in 1501 genoemde leen is verder niets bekend.

37 Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 712.

38 StA nr. 2303, 198.

39 StA nr. 526 – 528.

40 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7185, 204v.

41 Acta synodes Groningen, 1646.

42 Kerkenboek Slochteren (afschrift GA, RAG).

43 Zijlstra nr. 3991.

SOLWERD

Patroon: **Jacobus de Meerdere**

Bijzonderheden:

Wanneer Solwerd als parochie is ontstaan is onbekend. Met Uitwierde* vormde het één rechtstoel hetgeen er op kan wijzen dat het van Uitwierde is afgescheiden.

De kerk was gewijd aan **Jacobus de Meerdere**. ‘Sunte Jacob de patroen toe Solwert’ wordt genoemd 13 februari 1517.¹ Jacobus is als pelgrim afgebeeld op het zegel van de pastoor Onne Fopkens (1523).²

Bij de belegering van Appingedam in 1536 werd de Solwerder kerk door brand verwoest; de nabij de kerk gelegen Sacramentskapel werd daarop als parochiekerk in gebruik genomen. In 1668 stelde de predikant te Solwerd voor een nieuwe kerk te bouwen op de plaats van de oude kapel op de zogeheten Ouwelput. Deze put werd weliswaar gedempt maar eerst in 1783 vond de bouw van een nieuwe kerk plaats,³ doch niet op de plaats van de kapel die aan de noordoostelijke zijde van het uitgestrekte kerkhof lag maar waarschijnlijk op de oude kerkstede.

Een prebende of vicarie is hier niet aangetroffen; het schattingenregister van omstreeks 1500 geeft voor Solwerd één priester.⁴ Met een aan de kapel verbonden priester wordt geen rekening gehouden.

Sacramentskapel

Naast de parochiekerk stond een aan het Heilig Sacrament gewijde kapel. Wanneer deze is gesticht is onbekend. Haar ontstaan dankte zij aan het mysterie van de wonderen op de plaats waar een weggeworpen hostie was teruggevonden. De kapel was gebouwd over de zogeheten Ouwelput. Aanvankelijk verzorgde de pastoor de dienst der kapel en ontving hij de inkomsten daaruit. De ruime mate waarin deze binnenvloeiden wekte de belangstelling van anderen. Pastoor en kerkvoogden van Appingedam stelden patroons der kapel te zijn – op grond waarvan is niet bekend - de kapel stond buiten het gebied van stad en parochie Appingedam - met enkele anderen en wisten hun rechten bij de officiaal van Münster erkend te krijgen. Ook de (Gelderse) landsheer bemoeide zich met de zaak. Op 8 mei 1523 wordt een bode naar Appingedam gestuurd met ‘scryfften’ van de pastoor Mr Willem (Frederici, van de Martinikerk te Groningen) en de Gelderse stadhouder aan de pastoor te Appingedam, Menne Tiackens, Melle Sygers en heer Bruyn om zich te Groningen te vervoegen ‘om des Offers wille der kercken tho zolwert’,⁵ terwijl 16 mei 1523 dienaars van Jasper van Marwijck (de stadhouders) betaald worden die naar Solwerd waren gezonden om Bruyn, vicarius aldaar, gevangen te nemen en naar Groningen te voeren.⁶ Een appèl op de pauselijke stoel stemde de partijen tot toegeven waardoor tussen hen en de eveneens in deze zaak geïnteresseerde geestelijkheid van de Martinikerk te Groningen – ook hier: op grond van welke rechtstitel? – 3 juni 1523 een regeling tot stand kwam. Volgens deze zullen uit de inkomsten eerst de kosten van een priester bestreden worden. Het restant wordt in vier delen gedeeld. Daarvan komen er

1 Arch. Polman Gruys nr. 39.

2 Arch. GPK nr. 74 reg. 695.

3 Ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, 304 (in voce Hilge Stede), 732 (in voce Solwerd). Een afbeelding van de kapel in 1754 van J. Pronk in Van den Bos-Volhand, *Appingedam*, foto p. IV.3.

4 Alma, ‘Schattingen’, 176.

5 HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, 74v.

6 .HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, 74v.

twee aan de Martinikerk te Groningen, een aan pastoor en kerkvoogden te Solwerd en een aan de kerkfabriek te Appingedam. De aan de kapel verbonden priester zal gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan de pastoor te Solwerd.⁷ De regeling wordt 8 september 1523 door paus Clemens VII bevestigd.⁸

Na de verwoesting van de parochiekerk in 1536 wordt de kapel tevens als parochiekerk gebruikt waarbij rechten en goederen van kerk en kapel blijkbaar gescheiden bleven. Op 30 juli 1602 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de raadsheer Johan Horenken machtiging gegeven tot verkoop van ‘de kerck ofte cappelle tho Solwert’ ten bate van de Martinikere te Groningen en de kerkvoogdij te Appingedam.⁹ De verkoop vond geen doorgang, waarschijnlijk wel door het verzet van de collatoren van de kerk die zich – zoals Ter Laan het uitdrukt – van de ‘aanmatiging der Stad’ niets aantrokken.¹⁰ Gezien echter de regeling van 1523 waren de Martinikerk te Groningen en de kerkvoogdij te Appingedam gerechtigd tot driekwart van de netto-inkomsten der kapel en zal dat beschouwd zijn als een evenredig deel in de eigendom van de kapel. Collatoren van de kerk hadden alleen via hun aandeel in de inkomsten een deel in de eigendom der kapel maar konden zich niet beschouwen als collatoren van de kapel, die tevens als parochiekerk en daarna als kerk voor de kerkelijke gemeente Solwerd dienst deed, enkel als medecollatoren.

De Ouwelput waarboven de kerk was gebouwd moest in 1628 op last van de synode gedicht worden. De predikant was echter van mening dat de collatoren daarover moesten beslissen¹¹. De put werd eerst in 1682 gedempt.¹²

Als collatoren van de kerk komen eind 1637 leden der families Aldringa, Van Berum en Rengers voor.¹³

Pastorie

ca 1450? ? **Mecko**

maart 1468 wordt pauselijke dispensatie verleend aan Halbodius Meckonis de Sollewert, *scolarius* van het bisdom Munster, zoon van een priester en een gehuwde vrouw, wegens onwettige geboorte.¹⁴ Was de vader Mecko wellicht pastoor alhier?

ca 1470 **Enno**

Volgens een omstreeks 1470 te dateren zijlschotregister van Loppersum bezat heer Evert to Solwert 16 furlingen in de eed tussen Oldersumer en Driwerder Westeweg tot Terlaen.¹⁵ Hij zal de pastoor alhier geweest zijn.

ca 1510/5 In 1520 schrijft Focko Ewens, een van de drie voogden van de kapel alhier, uit Hasselt bij geruchte vernomen te hebben dat men een huis en enig land over de Steentil wil verkopen, en ‘dattet sal wesen van den huse to borxsweer dat Hemmo to Reyda salich ijs gekomen myt Hr Nanno pastoer ende Hr Hero salich to mynen huse¹⁶ ende wij sinne tsamen in den dam gegaen to des

7 Arch. GPK nr. 74 reg. 695.

8 Reimers, *Papsturkunden*, G LVIII (Vaticaan Archief, Reg. 1484, 25) (abusievelijk Solwerd genoemd).

9 GA, GAG, RA III c, 374; vgl. BGOG III, 80.

10 Ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, 304.

11 Ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, i.v. Wilckens.

12 Ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, 304.

13 Arch. Classis Appingedam, nr. 2, beroepbrieven, beroepbrief Andreas Petri.

14 RPG V nr. 2864 (Vaticaan Archief, PA 16, 190v).

15 Alma, ‘Dorpsterzijlvest’, 134.

16 Focko Ewens woonde te Leermens.

pastoers hues ende hebben Mester Claes daer by genomen als een notarius'. Heer Hero meende eveneens tot deze heerd gerechtigd te zijn. Overeengekomen werd toen 'dat men Her Hero solden in godes denste des hilge sacraments to vermeren' met aanvullende regelingen. Geadresseerde zal eventueel moeten vragen bij Meester Claes of bij 'Mester Roleff Poppinghe de olde pastoor ten damme' of van een en ander iets op schrift gesteld is.¹⁷

- 1523 **Mr Onne Fopkens**
komt als pastoor alhier voor 3 juni 1523.¹⁸ Onno Lothens (Fopkens?) van Appingedam werd 4 mei 1521 te Rostock als student ingeschreven.¹⁹
- 1558 **Johan Nyeman**
pastoor alhier, legt 21 juni 1558 een getuigeverklaring af.²⁰ Over dezelfde gebeurtenis wordt ook 15 juli 1558 een verklaring afgelegd waarin hij als pastoor alhier genoemd wordt;²¹ hij is dus dan nog hier.
- 1559 **Jonas Heinrici**
wordt in juli of augustus 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd.²²
- (1565)1568- Het visitatierapport over 1565 geeft de institutie van de pastoor alhier hetzelfde geldt ten aanzien van een nieuwe vicarius te Westerwijtwerd.²³
- Wilhelmus ab Hongaerden**
Op 22 april 1568 wordt Wilhelmus Hongaerden als pastoor alhier genoemd.²⁴ Aangezien deze in 1560 als vicarius te Westerwijtwerd* genoemd wordt en daar waarschijnlijk in juni 1565 nog in functie was, mag worden aangenomen dat hij medio 1565 alhier pastoor werd. Guilhelmus ab Hongaerden komt als pastoor alhier voorts nog voor 28 september 1569²⁵ en 8 augustus 1584.²⁶
- 1590 **Vacant**
De Hoofdmannen gelasten 25 mei 1590 de collatoren alhier een gequalificeerd persoon als pastoor te stellen; bij gebreke daarvan zal de vicaris-generaal een pastoor aanwijzen.²⁷

Reformatie

Na de Reformatie is de gemeente mogelijk vanuit Appingedam* of Uitwierde* bediend. Gedeputeerde Staten besluiten 28 december 1604 dat Marssum* met Solwerd gecombineerd

17 Arch. GPK nr. 74 reg. 667; heer Hero bediende de kapel (zie aldaar).

18 Arch. GPK nr. 74 reg. 695.

19 Zijlstra nr. 7726.

20 Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 20); ook Aud. nr. 290 (Correspondance de Frise II), 82.

21 Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 28).

22 Visitatie 1559.

23 Visitatie 1565.

24 StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 525.

25 Arch. Claes ten Buer nr. 20, 24.

26 Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI 482).

27 Arch. HJK nr. 56, 234v.

zal worden²⁸. Aan dit besluit is blijkbaar geen uitvoering gegeven. Omstreeks 1611 wordt gemeld dat D.

ca 1611-1612 **Jacobus**

Collega pastoris Uthwirdani (een woord onleesbaar) (Solwerd) 'ein geringes bedeenet, averst nicht nah notturfft sonder gare seldom'; de classis rapporteert voorts niet te weten waar de opkomsten der goederen blijven. De classis is van oordeel dat Marssum* en Solwerd gecombineerd moeten worden.²⁹ Met Jacobus is de vicarius te Uitwierde* bedoeld.

De genoemde combinatie wordt in 1612 verzocht en door de synode 6 mei 1612 toegestaan. Deputaten dienen bij de collatoren der beide gemeenten de effectuering ervan te bewerkstelligen. De synode bespreekt 4 mei 1613 de combinatie weer doch ook dan blijkt geen resultaat.

1613/4- 1616 **Regnerus Wolffius**

voordien conrector te Appingedam, wordt na 4 mei 1613 doch voor 17 mei 1614³⁰ predikant alhier. De classis wordt 17 mei 1614 door de synode gelast erop toe te zien dat ook Marssum wordt bediend. Als predikant alhier komt hij nog voor 17 mei 1616.³¹ Op 17 oktober 1616 komt hij met zijn gezin naar Weiwerd*. Een door een van zijn opvolgers opgestelde lijst van predikanten aldaar noemt hem eerst rector te Appingedam, daarna predikant alhier en conrector te Appingedam.³² Ook het Album Gymnasii Dammonensis³³ noemt hem rector en wel van 1600 tot 1607; in 1607 zou hij door de classis geëxamineerd zijn. Waar hij echter in 1584 of 1585 werd geboren³⁴ kan hij zeker niet voor 1607 naar Appingedam zijn gekomen. Het rectoraat wordt te Appingedam vanaf tenminste 1600 en waarschijnlijk eerder bediend door Henricus Wilhelmi die als rector nog 7 september 1607 voorkomt. Als gewezen rector wordt hij 14 augustus 1613 genoemd. Conrector was reeds in 1600 Nicolaas Reichvelt die als zodanig nog 8 juni 1610 in functie is. Wolffius wordt 7 mei 1613³⁵ als conrector alhier genoemd; de predikant te Appingedam verzoekt dan voor hem promotie tot het predikambt. Men zie voor hem ook onder Blijham*.

Niet onmogelijk bleef hij tot 1616 tevens conrector. In 1617 wordt Hermannus Tamken (zie Siddeburen*) conrector te Appingedam.

Op 30 september 1617 rapporteren de deputaten dat de wenselijkheid van de combinatie van Marssum en Solwerd groot is, onder meer om te voorkomen dat Solwerd 'heimelick (so men verstaet) met de van Opwierde om een seecker stücke gelts soude accorderen om onder sick ein combinatie an te stellen'. Naar aanleiding daarvan wordt door Gedeputeerde Staten 30 april 1618 besloten na te gaan of collatoren van Marssum en Solwerd niet tot combinatie der gemeenten en het gezamenlijk beroepen van een predikant kunnen worden bewogen. Tezelfdertijd ontstonden rond het beroepen van een predikant te Marssum* moeilijkheden. Deze gemeente was nadien met Uitwierde, Opwierde en Holwierde (successievelijk) gecombineerd.

28 Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

29 Arch. PKV Groningen nr. 40.

30 Acta synodes Groningen.

31 Acta synodes Groningen.

32 Kerkenboek Weiwerd (RABS nr. 512), 136; vergelijk ibidem, 1.

33 Aanwezig in het archief der gemeente Appingedam.

34 Arch. Classis Appingedam nr. 1, 14 juli 1654: volgens eigen opgave is hij dan 69 jaren oud.

35 Acta synodes Groningen.

Te Solwerd werd daarop beroepen

1619 - 1637 Joannes Wilckens

een leek, hoedenmaker, tevens 'siekenröster' (visitor) en ouderling te Appingedam die ook trachtte te Marssum* beroepen te worden (conform de besluiten inzake combinatie van beide gemeenten) weshalve de classis de beroeping van Laxtenius naar Marssum* had goedgekeurd omdat zij 'hem den siekentrooster inhabiel ende unduchtig noch ter tijdt tot disse bedieninge achtete'. Wilckens had inmiddels de dienst alhier aanvaard en de sacramenten bediend zonder door de classis geëxamineerd te zijn. Op 22 juni 1619 besluit de synode twee gecommiteerden naar het af te nemen examen te zenden. Na gedane explicatie legt de synode 25 juni 1619 hem op schuld te bekennen en zich aan de classis te onderwerpen hetgeen hij belooft. Blijkens de synodale acta van 20 juni 1620 was zijn examen onvoldoende doch was hem toegestaan Solwerd als proponent 'sunder titel pastoris' en zonder bevoegdheid de sacramenten toe te dienen, te bedienen. Na verloop van tijd zou hij weer geëxamineerd worden. De synode keurt dit goed mits met het te houden examen finaal wordt afgesloten hetzij met aanneming hetzij met afwijzing. Uiteindelijk wordt hij, na een voor de synode op 8 mei 1622 gedane propositie, de volgende dag door synodale gecommiteerden finaal geëxamineerd en toegelaten zij het onder enige beperkingen: hij zal zich met Solwerd tevreden moeten stellen, mag geen andere plaatsen aspireren terwijl hij evenmin preekbeurten in vacante gemeenten mag vervullen.

Hij bleef ouderling en ziekentrooster te Appingedam. Op 1 januari 1630 trad hij als ouderling af doch als ziekentrooster blijft hij lid van het consistorie te Appingedam.³⁶ Hij overleed als predikant alhier tussen 5 juni 1637³⁷ en 15 december 1637.³⁸ Door zijn overlijden komt tevens vacant het deurwaarderschap der synodale vergaderingen te Appingedam³⁹ (de synode vergaderde bij toerbeurt te Groningen en Appingedam).

Wilckens was afkomstig van Oldersum (bij Ten Post of in Oostfriesland) en komt als ziekentrooster te Appingedam reeds voor 14 mei 1632.⁴⁰

163(7)9-1683 Andreas Petri (later zich noemende Bernhardi en Oldershemius)

wordt 15 december 1637 als predikant alhier beroepen.⁴¹ Eerst 15 oktober 1638 – in verband met het genadejaar voor de nagelaten betrekkingen van zijn voorganger – verschijnt hij met zijn beroepbrief voor de classis. Na plenair examen wordt hij 29 januari 1639 toegelaten zij het met een vermaning wegens zijn jeugdige leeftijd die mogelijk verklaart waarom hij niet eerder het examen verzocht terwijl ook het genadejaar onaangetast moest blijven. In 1644 wordt hij ook beroepen te Marssum*. Beide gemeenten bedient hij tot zijn overlijden 9 juni 1633.⁴² Hij was een zoon van Petrus Bernhardi, predikant te Opwierde*.

Kapel

36 Arch. HG Appingedam nr. 1, 231.

37 Arch. Classis Appingedam nr. 1.

38 Arch. Classis Appingedam nr. 2, beroepbrieven.

39 Arch. Classis Appingedam nr. 1, 2 april 1638.

40 Arch. Gerechten Oldambt nr. 7187.

41 Arch. Classis Appingedam nr. 2, beroepbrieven.

42 Arch. Classis Appingedam nr. 1.

Van de priesters die de kapel bedienden zijn alleen bekend

1511 - **Hero**

voor 1520

Op 20 november 1511 wordt genoemd heer Hero, 'nu ter tijt ten hilligen stede woenachtich'.⁴³ Hij overleed voor 9 september 1520 wanneer genoemd wordt Lutgart 'verwaerersche then hilgen grave to Solwert'.⁴⁴

1523 **Bruyn**

Op 16 mei 1523 worden dienaars van Jasper van Marwijck (de stadhouder) betaald die naar Solwerd waren gezonden om Bruyn, vicarius aldaar, gevangen te nemen en naar Groningen te voeren.⁴⁵

43 Arch. GPK nr. 74 reg. 614.

44 Arch. GPK nr. 74 reg. 667.

45 .HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, 74v.

SPIJK

Patroon: **Andreas**

Bijzonderheden:

Spijk vormt met Godlinze, Losdorp en Bierum één rechtstoel en zal ook kerkelijk met deze dorpen één geheel zijn geweest met mogelijk Godlinze* als moederkerk. Wanneer Spijk zich heeft afgesplitst is onbekend. Het kerkgebouw is in oorsprong vroeg-dertiende-eeuws, de toren dateert uit 1902.¹ Een restauratieverslag geeft geen informatie over oudere bouwwerken²

Op 4 maart 1620 leent de kerk te Spijk geld voor de reparatie van de kerk en de bouw van een nieuwe toren.³

De kerk was gewijd aan **Andreas**. Deze is afgebeeld op zegels van de pastoor Yelmaer (1446)⁴ en Detmer Wesewen (1534).⁵

Het parochieregister uit 1501⁶ en de schattingenlijst van omstreeks 1500⁷ geven voor Spijk slechts één priester aan. De aan Johannes de Doper gewijde vicarie moet dus van jongere datum zijn.

Pastorie

1397	Uffo komt als pastoor alhier voor 24 mei 1397. ⁸
1446	Yelmaer zegelt als pastoor alhier 3 februari 1446. ⁹
1457 - 1463	Albert wordt als pastoor alhier genoemd 28 juni 1457 ¹⁰ en 15 november 1463. ¹¹
1482	Zyneko komt als pastoor alhier voor 12 november 1482. ¹²
1486-1502(4?) (1518?)	Bernardus wordt 31 mei 1486 voor het eerst als pastoor alhier vermeld. ¹³ Nadien komt hij veelvuldig als zodanig voor, het laatst 26 april 1502. ¹⁴ Wanneer hij overleed is niet vast te stellen. In 1522 was hij niet meer in leven: 23 juni 1522 oorkondt de commissarius van Loppersum dat Mr Meyncko, pastoor te Zeerijp*, en olde

1 KR (1977), 116. Niet bij Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*.

2 Nieuwsbulletin KNOB 1969, 99.

3 GA, GAG, RA III x 5, 209-210, geregistreerd 2 januari 1621 (lees 1622).

4 GA, GAG, Charters Veenkantoor, R.F. 1446/5.

5 Arch. Lewe nr. 619 reg. 82.

6 RC II, 10v.

7 Alma, 'Schattingen', 175.

8 OGD nr. 955.

9 GA, GAG, Charters Veenkantoor, R.F. 1446.15.

10 AKG nr. 2, 29 reg. 366.

11 GA, RAG, Collectie Wichers, Hs. in folio 511, 160v.

12 AKG nr. 2, 47 reg. 690.

13 Arch. Farmsum nr. 517 reg. 197.

14 AKG nr. 2, 21 reg. 898.

heer Johan van Loppersum*, executeurs van het testament van Beernt, pastoor te Spijk, verklaard hebben dat deze enig land gelegateerd had aan Ghisbertus Wesop, prior van het klooster te Scharmer.¹⁵ Bernardus moet derhalve in 1504 nog in leven zijn geweest omdat Meyncko toen nog geen pastoor te Zeerijp* was (tenzij deze ten tijde van het opstellen van het testament elders stond en toen reeds als executeur was aangewezen). Mogelijk moet het overlijden nog later worden gedateerd want Wesop komt als prior te Scharmer voor van 1518 (nog niet 1517) tot 1524.

1534 **Detmer Wesewen**

pastoor alhier, zegelt 14 januari 1534 (het stuk noemt hem Dutmer, de naam blijktens het zegelrandschrift).¹⁶ Duthmarus Wesuwen werd 1 september 1547 geïnstitueerd als prebendaat te Zandeweer*. Mogelijk dezelfde als

1555 **Dithmaer**

pastoor te Spijk in 1555 of iets later; hij verkocht toen goederen aan een inwoner van Appingedam, volgens een uittreksel uit diens rekenboek.¹⁷

1558 - 1572 **Lambertus Stuerman**

pastoor alhier, betaalt in juli of augustus 1559 aan de officiaal twee daalders voor nieuwe institutiebrieven; destijds had hij aan de toenmalige officiaal Ludolphi (die 1 januari 1559 stierf) reeds vier daalder betaald.¹⁸ Hij moet hier dus in 1558 (of eerder) hier gekomen zijn. Op 11 oktober 1558 vertoont Lambert Stuerman voor schepenen te Zwolle een ceduul van zijn broer, Lambertus Stuerman, pastoor te Spijk, volgens welke deze hem 8 Philippus gulden en 10 stuiver schuldig was uit de tijd dat hij nog te Zwolle ter schole ging.¹⁹ Op 1 april 1558 klaagt Lambertus Stuerman, pastoor alhier, erover dat Hermannus Enens uit Groningen hem stoort in het bezit van de sacristie, gewijd aan Onze Lieve Vrouw, waarin hij, Stuerman, door de officiaal is geïnstitueerd;²⁰ de afloop van deze zaak is niet bekend. Als pastoor alhier komt hij nog voor 3 oktober 1572.²¹ Op 11 en 18 maart 1575 wordt gerefereerd aan een verklaring van de (naamloze) overleden pastoor alhier,²² mogelijk Stuerman?

n.b. De vermelding van Eppens dat Jodocus Oxius voor zijn verkiezing tot abt van Rottum pastoor te Spijk was,²³ is onjuist. Elders geeft hij aan dat Oxius, die omstreeks 1574 abt moet zijn geworden, voordien pastoor te Bierum* was, hetgeen – hoewel niet aan de hand van andere vermeldingen te controleren – juist geweest kan zijn (vergelijk Bierum*).

1580-1604(6) **Rodolphus Heemse**

15 AKG nr. 274 reg. 1000.

16 Arch. Lewe nr. 619 reg. 82.

17 GA Appingedam, nr. 25, 3e bundel, 224.

18 Visitatie 1559, 295.

19.HCO, GA Zwolle RA 001-00179, 545.

20 StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Band 3, 504.

21 Arch. HJK nr. 53, 182v.

22 Arch. HJK nr. 53, 298.

²³ Eppens, *Kroniek* I, 170: 'Jodocus Ockius uth Oldencloster, tho Spick pastor, und daerna abt to Rottum in Ditmar Rengers plaetse'.

eerder te Enum*, wordt 19 oktober 1580 voor het eerst als pastoor alhier vermeld.²⁴ Als pastoor alhier komt hij nadien nog enkele malen voor. Zonder aanduiding van functie en standplaats wordt hij genoemd als getuige bij het aanzweren van de redger van de Vierburen op 16 mei 1594.²⁵

Reformatie Hij ging tot de Reformatie over; de acta van de synode van 14 juli 1595 noemen hem als predikant en voormalig priester alhier. Omstreeks 1595? verzoekt hij wegens geleden schade en ‘grote olderdom’ vrijdom van schatting. In het niet gedateerde verzoek schrijft hij in te 1589 gevangen gezet te zijn en een hoog losgeld te hebben moeten betalen, in 1590 werd al zijn hooi door de hoge watervloeden weggespoeld zodat hij gedwongen was zijn vee bij anderen te laten voederen hetgeen hem op hoge kosten joeg. In hetzelfde jaar stierf zijn vrouw, hem ‘etlyke kleine kynderen’ nalatende. In oktober 1590 viel hij te Groningen op straat waarbij hij een been brak; daardoor was hij genoodzaakt te Groningen ‘bij den mester’ zeventien weken met grote kosten en pijn te verblijven. Vreemden moesten zijn huis verzorgen; zodoende had hij in deze tijd 600 gulden schade geleden.²⁶ Als predikant alhier komt hij voor her laatst voor 16 april 1604.²⁷ Waarschijnlijk is hij in 1606 overleden.

(1607 **Albertus Hammonius**)
predikant te Bierum*, vertoont 13 april 1607 aan de classis zijn beroep naar hier maar gaf 27 april 1607 te kennen het beroep bij nader inzien niet aan te nemen.

1607 - 1615 **Joannes Wolphius**
Misnensis (Meissen?), wordt kort voor 7 september 1607 alhier beroepen en 5 oktober 1607 na examen toegelaten. In 1615 wordt hij beroepen te Leens* in plaats van Leffardus Hantingh, aldaar door Reint Alberda²⁸ beroepen doch door de gemeente geweigerd waarop deze uiteindelijk in mei 1615 voor de synode afzag van het beroep. Alberda beriep hem daarop alhier en stelde Wolphius te Leens. Wolphius komt 15 mei 1615 nog als predikant alhier voor.²⁹

1615 - 1658 **Leffardus Hantingh**
wordt reeds 12 juni 1615 als predikant alhier genoemd.³⁰ De classicale acta vermelden niets over de mutatie. De classicale goedkeuring van het beroep naar hier is eerst 18 september 1615 opgetekend; van het examen was hij vrijgesteld (zie Leens*). Voordien woonde hij te Emden. Hij stond hier tot zijn overlijden 25 maart 1658.³¹

Johannes de Dopervicarie

De vicarie moet nà omstreeks 1500 zijn gesticht.

²⁴ Arch. HJK nr. 119 (ChvdH IV 277).

²⁵ GA, RAG, Hs. in folio 175 deel 1.

²⁶ StA nr. 456, R.F. 1595/51.

²⁷ Arch. Classis Loppersum nr.1

²⁸ Deze bezat één van de twee borgen te Spijk, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 374

²⁹ Arch. Classis Loppersum nr.1.

³⁰ Arch. Classis Loppersum nr. 1

³¹ Acta synodes Groningen, 1658.

- 1559 **Hermannus Enen**
wordt in juli of augustus 1559 *ad vicariam Sancti Johannis Baptistae* alhier geïnstitueerd; hij betaalde daarvoor anderhalve daalder.³² Hermannus Enensis, Groningensis, werd in april 1554 te Leuven ingeschreven³³ en 8 augustus 1560 te Orléans.³⁴ In 1568 wordt hij genoemd inzake de Onze Lieve Vrouwesacristie alhier.
- 1561/3 **N.N.**
wordt tussen oktober 1561 en september 1563 als vicarius alhier geïnstitueerd en voldoet daartoe twee daalder.³⁵

Reformatie

Op 6 september 1595 worden de ‘Cappellanylanden’ alhier genoemd;³⁶ daarmee zullen de vicarielanden zijn bedoeld. Op 17 februari 1636 verklaart de predikant Hantingh dat aan de vicarie 38 grazen land behoren; de opkomsten ervan worden ten behoeve van de koster en schoolmeester aangewend.³⁷

Onze Lieve Vrouwesacristie

- 1568 **Lambertus Stuerman / Hermannus Enens**
Op 1 april 1568 klaagt Lambertus Stuerman, pastoor alhier, er over dat Hermannus Enens uit Groningen hem stoort in het bezit van de sacristie, gewijd aan Onze Lieve Vrouwe, waarin hij, Stuerman, door de officiaal is geïnstitueerd.³⁸ De afloop van deze zaak is niet bekend. Enens werd in 1559 vicarius alhier.

Het leen wordt niet genoemd in ons overzicht, *Heiligen en heren*, 421.

³² Visitatie 1559, 296.

³³ Zijlstra nr. 9182.

³⁴ Zijlstra nr. 9815.

³⁵ Visitatie 1563.

³⁶ Arch. HJK nr. 838, 130.

³⁷ Arch. PKV Groningen nr. 42.

³⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Band 3, 504.

STARTENHUIZEN

Patroon: onbekend.

Bijzonderheden:

De parochieregisters van omstreeks 1450¹ en van 1501² noemen Startenhuizen. Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt Startenhuizen met één priester.³ In de jaartaxenlijsten van 1509-1510 en 1511-1516 worden Eppenhuizen en Startenhuizen als één kerspel vermeld⁴ evenals in een Gelderse taxenlijst uit 1520.⁵ Eppenhuizen en Startenhuizen worden als één parochie genoemd in de oprichtingsbul van het bisdom Groningen van 7 augustus 1561.⁶

Joosting was weinig genegen op gezag van Van der Aa⁷ het bestaan van een zelfstandige parochie Startenhuizen aan te nemen; de mogelijkheid van een kapel achtte hij niet uitgesloten. Zo Startenhuizen toch een parochie was zou deze in het midden der zestiende eeuw zijn verenigd met die van Eppenhuizen*.⁸ Jacobus Martini, pastoor te Eppenhuizen (vermeld 1512-1545) noemt zich 19 september 1530 pastoor te Eppinge en Startyngehuszen.⁹ De opheffing van Startenhuizen als zelfstandige parochie kan dus tussen 1501 en 1530 hebben plaatsgevonden al is de mogelijkheid dat Martini de beide parochies bediende en de opheffing formeel eerst later plaatsvond.

Juk wijst er op dat Startenhuizen met Huizinge, Westerwijtwerd en Menkeweer één rechtstoel vormde en Startenhuizen daarom als afsplitsing van Huizinge* is te beschouwen. De kerken van Garsthuizen en Eppenhuizen lagen weliswaar veel dichterbij maar behoorden tot andere rechtsgebieden en dat maakt een kerkstichting van daar uit niet waarschijnlijk, aldus Juk.¹⁰ Het gebied van Startenhuizen zal in de periode 1000-1200 in cultuur zijn gebracht.¹¹ Voor de kerkstichting denkt hij aan de eerste helft van de dertiende eeuw.¹² De kerkstede is bekend. De kerk staat afgebeeld op de kaarten van Van Deventer (1545, uitgegeven 1559) en sGrooten (na 1558, uitgegeven 1573/1582)¹³ maar zal niet lang daarna zijn afgebroken. Het zuidwestelijke deel van het kerspel, met vier boerderijen, is gevoegd bij Eppenhuizen, de overige bij Garsthuizen,¹⁴ dat tot een andere proostdij – Loppersum – behoorde.

Pastorie

14^e eeuw **Siuiwardus**

In Bedum werd in 2005 een zegelstempel gevonden waarvan het randschrift in eerste instantie werd gelezen als S'DNI SIUIWARDI:I:SGER(NIG)HUSU.

¹ RC I, 104.

² RC II, 9.

³ Alma, 'Schattingen', 175.

⁴ Alma, 'Schattingen', 182. Voor 1509 ook: HstA Dresden, Friesländische Sachen, Loc. 8194, Friesländische Steuersachen 1502-1514, 62v.

⁵ NA, Arch. ACB nr. 925, 19v.

⁶ Van der AA X, 669.

⁷ Joosting, *Atlas*, 43.

⁸ Joosting, *Atlas*, 43.

⁹ Arch. Ewsum nr. 572 (oud nr. 149 reg. 201).

¹⁰ Juk, 'Startenhuizen', 44.

¹¹ Juk, 'Startenhuizen', 43.

¹² Juk, 'Startenhuizen', 43.

¹³ Juk, 'Startenhuizen', 46.

¹⁴ Juk, 'Startenhuizen', 47.

Dat wil zeggen van een heer Sjoerd in Scharnehuizen (in Kollumerland).¹⁵
Naar onze mening dient hier gelezen te worden: STER(NIG)HUSU, ofwel (een variant van) Startingehuizen (Startenhuizen) en betreft het dus zeker geen geestelijke in Friesland.

1530

Jacobus Martini

komt 19 september 1530 voor als pastoor te Eppinge- en Startyngehuszen.¹⁶

¹⁵ Zijlstra, 'Supplement', nr. 47.

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 572 (oud nr. 149 reg. 201).

STEDUM

Patroon: **Bartholomeus**

Bijzonderheden:

Vrij zeker is Stedum een van de oudste parochies in de proostdij Loppersum. De schip en het transept van de huidige kerk – waarvan Van der Aa 1296 als bouwjaar opgeeft – zijn in het derde kwart van de dertiende eeuw gebouwd, het onderste deel van de toren dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw.¹ Bij de restauratie (1938-1939) werden sporen van een tufstenen kerk gevonden.² Bewaard bleef een sarcofaag, volgens de typologie van Martin te dateren eind elfde eeuw.³

Ozinga pleit voor een Mariapatrocinium van de kerk alhier op grond van een Mariamonogram op een klok uit 1300 en de in 1382 gegoten en in 1819 vergoten Mariaklok.⁴ De hoofdeling Johannes te Stedum zegelt in 1396 met een (spitsovaal) zegel met een afbeelding van Maria.⁵ Zonder bronvermelding wordt ook Nicolaas als patroonheilige van de kerk genoemd.⁶

De kerk was echter gewijd aan **Bartholomeus**. Mijleman noemt deze als patroonheilige alhier.⁷ Het patrocinium blijkt ook uit zegels van de pastoors Ewe (1436),⁸ Ludolphus (1503)⁹ en Wilricus Hayen (1517, 1519).¹⁰ Bartholomeus is ook afgebeeld op een fresco in de kerk.¹¹ In 1553 komen enkele inwoners met deze voornaam voor.¹²

Ca. 1240/5 komt de kerk in het bezit van het klooster Aduard, door overdracht door de bisschop van Munster en de kerkpatroons *pia devotione*, echter tegen de wil van een deel der laatstgenoemden. Deze stelden twee priesters aan die werden betaald uit dat deel van de kerkengoederen dat hen naar hun mening toekwam. Na meerdere verwickelingen werden regelingen met beide priesters getroffen. Om de beschuldiging te ontgaan dat de abdij het patronaat der kerk tegen betaling van geld had verkregen stelde de bisschop van Sabina als pauselijk poenitentiarius op verzoek van de abt en het klooster op 28 september 1245 een verklaring ter verzekering en handhaving van hun rechten op.¹³ Op 7 juni 1257 machtigt paus Alexander II de abt van Klaarkamp het klooster Aduard opnieuw de kerk te Stedum met haar patronaatsrechten en bezittingen te geven op voorwaarde dat het klooster voor de zielzorg een vicarius aanstelt.¹⁴

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 513.

² Nijhoff, *Stedum*, 138. Peters schrijft in GVA 1899, 161-162 dat omstreeks 1000 hier een houten kerk zou hebben gestaan. Of daarvan bij de restauratie sporen zijn gevonden is in de literatuur niet vermeld.

³ Martin, *Sarcophagen*, 38, 40 en nr. 5.

⁴ Ozinga, *Monumenten VI*, 147. Hij noemt overigens wel Bartholomeus als patroon. Voor de beide genoemde klokken zie Pathuis en De Visser, 69 en 70 (niet in GDW).

⁵ OGD nr. 918.

⁶ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 328; waarschijnlijk daaraan ontleend de mededeling van de Rijksadviseur aan de Minister van Binnenlandse Zaken over het Nicolaaspatrocinium, aangehaald door Peters, op. cit. 147.

⁷ Pathuis, 'Ommelands eer', 64.

⁸ Arch. Winsumer en Schaphalsterzijlvest nr. 17 reg. 4.

⁹ Arch. Farmsum nr. 779 reg. 229 (twee exemplaren), 15 mei 1503; Arch. Lewe nr. 746 reg. 58, 17 juli 1503; Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 126, 5 oktober 1503.

¹⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 180, 30 mei 1517; Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 184, 18 januari 1519.

¹¹ Peters, op. cit., 202 noemt hij het fresco met de afbeelding van Bartholomeus. Deze afbeelding ook: Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst, Catalogus*, 214.

¹² Alma, 'Winsumerzijlvest', 112 (Bartholomeus Rewincks, Bartholomeus Peters)

¹³ OGD, nr. 104.

¹⁴ OGD, nr. 125.

In 1355 verklaart het klooster Sint Annen (kort tevoren, in 1340, gesticht door de abdij te Aduard,¹⁵ de opdracht van de kerk te Stedum met raad en toestemming van de kerkvoogden, de edelen en alle parochianen te hebben aangenomen tegen de verplichting de kerk en de pastorie te repareren.¹⁶ Niet blijkt of de abdij Aduard nog op enigerlei wijze hierbij betrokken was al schrijft Tromp,¹⁷ dat Aduard haar rechten op deze kerk toen schonk aan haar dochterklooster Sint Annen.¹⁸ Evenmin is bekend welk belang Sint Annen er bij had het patronaat van deze kerk te aanvaarden. Wanneer en op welke wijze het patronaat weer in lekenhanden is gekomen is onbekend.

Het bezit van de kerk alhier was omvangrijk. Volgens een opgave uit 1666 bezat de kerk omstreeks 406 grazen land.¹⁹

De parochielijst van 1501 noemt voor Stedum een vicarius, een prebendaat en een sacrista.²⁰ De schattingenlijst van omstreeks 1500 geeft voor hier vijf priesters op.²¹ De door de pastoor Ludolphus († 1512) gestichte Nicolaasprebende zal dan tijdens zijn leven zijn gefundeerd. Naast deze prebende zijn slechts bekend de Catharinaprebende en het sacristieleen. In 1553 worden hier vier priesters genoemd.²² In 1604 is echter van slechts één prebende sprake.²³

Pastorie

1406 **Eyso**
komt als pastoor alhier voor 18 mei 1406.²⁴

1436 **Ewe, Everardus**
zegelt als pastoor alhier 18 mei 1436.²⁵

1440 - 1447 **Mencko**
wordt voor het eerst als pastoor alhier vermeld 17 juni 1440.²⁶ Op 5 februari 1446 wordt uitspraak gedaan in het geschil tussen heer Meyncke van Stedum en heer Melle, gebroeders, aan de ene en Focke Ymens aan de andere zijde over het voormonderschap over het kind van hun broer Abeko en diens vrouw Ryckele, dochter van Focke die door haar man is vermoord. Het zoengeld voor de doodslag moet aan Focke worden betaald die het voor zijn kleinkind zal beheren.²⁷ Mencko komt als pastoor alhier voor het laatst voor maandag in de vrijmarkt (september) 1447.²⁸ Melle is mogelijk dezelfde als de volgende.

1468 **Mellonus Ludolphi**

¹⁵ Tromp, *Groninger Kloosters*, 38-39.

¹⁶ OGD, nr. 436.

¹⁷ Wel in navolging van Post, 'Aduard' (1923), 218-219.

¹⁸ Tromp, *Groninger Kloosters*, 39.

¹⁹ Arch. HG Stedum, kerkvoogdij nr. 3a.

²⁰ RC II, 10v.

²¹ Alma, 'Schattingen', 175.

²² Alma, 'Winsumerzylvest', 112, 113.

²³ StA nr. 857.

²⁴ GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.

²⁵ Arch. Winsumer en Schaphalsterzylvest nr. 17 reg. 4.

²⁶ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 69.

²⁷ Feith, *Warfsconstitutien*, 19.

²⁸ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 90.

Op 28 september 1468 komt Mello als pastoor alhier voor met Ondulphus en Eppo Nittersum als kerkvoogden²⁹ inzake de kerk te Lutjewolde*. Mellonus Ludolphi komt als pastoor alhier ook voor 15 oktober 1468.³⁰

Hij lijkt ons dezelfde als de in 1446 genoemde Melle (zie boven). Hij zal verwant zijn geweest aan Poptatus Ludolphi Mellonis en Menckonus Ludolphi Mellonis, *scolares* van het bisdom Munster, die 5 oktober 1468 dispensatie ontvangen wegens onwettige geboorte als zoons van een priester en een gehuwde vrouw,³¹ tegelijk met Ludolphus Mellonis, eveneens *scholaris*, zoon van een gehuwde man en een gehuwde vrouw.³² Een Ludolphus Mellonis is van 1499 tot 1502 bekend als pastoor te Enum*.

- (ca) 1502 ? **Johan**

Op 20 april 1502 wordt uitspraak gedaan inzake de betaling van het wegens de begane doodslag op heer Johan te Stedum, waarschijnlijk te Bedum geschied, verschuldigde; de koster te Bedum althans was een van de getuigen van het misdrijf dat werd begaan door 'de koepman Clawes' en zijn twee helpers waaronder zijn broer. Een eis van Clawes tot wraking der getuigen wordt door de redger Clant afgewezen en zijn borgen veroordeeld tot betaling van het verschuldigde bloedgeld.³³ Mogelijk was Johan pastoor alhier.

1502 - 1512 **Mr Ludolphus Aeminge**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 27 mei 1502.³⁴ Hij overleed als pastoor alhier 26 augustus 1512 en stichtte, blijkens de tekst van zijn grafzerk, de Nicolaasprebende alhier.³⁵

Sicko tho Ozingeweer wees in zijn tweede testament Mr. Ludolphus, pastoor alhier, als een van de uitvoerders ervan aan.³⁶ Dit testament is niet gedateerd maar moet tussen 1486 en 1506 zijn opgesteld.

Ludolphus Eminga, van Groningen, werd 6 mei 1504 te Keulen als student in de artes ingeschreven;³⁷ mogelijk was deze echter de gelijknamige lector, later prior van het dominicanenklooster te Groningen.

1517-1519(30) **Mr Wilricus Hayen**

M. Wylricus wordt als pastoor alhier genoemd 30 mei 1517,³⁸ Mr Wilricus Hayen als pastoor 18 januari 1519.³⁹ Op 16 september 1532 komt hij voor het eerst voor als pastoor te Appingedam* waar hij na 14 februari 1530 moet zijn gekomen. Tot zijn pastoraat aldaar zal hij hier gestaan hebben.

1554 - 1567 **Mr Hermannus Smit**

²⁹ RG IX nr. 4626. (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 631, 30v vlg.; 'ref.' 18 oktober 1468, Reg. Suppl. 632, 67v vlg.). ²⁹ De tekst in RG geeft hier 'Bedum' maar gezien de personalia is Stedum bedoeld. Beide varianten komen in de eerste suppliek voor, mededeling S. Brüdermann, Deutsches Historisches Institut, Rome, 16 maart 2001.

³⁰ RPG V nr. 4073 (Vaticaan Archief, PA 16, 279r).

³¹ RPG V nr. 2962 (Vaticaan Archief, PA 16, 200v).

³² RPG V nr. 2961 (Vaticaan Archief, PA 16, 200v).

³³ Arch. GPK nr. 311 reg. 491.

³⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 60v reg. 121.

³⁵ GDW nr. 457; de familienaam volgens zijn grafzerk.

³⁶ Arch. Ewsum nr. 379 (oud nr. 251 reg. 62a).

³⁷ Zijlstra nr. 5943.

³⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 180.

³⁹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 184.

wordt 1 april 1554 als pastoor en medecollator van de Nicolaasprebende alhier genoemd.⁴⁰ Mr Hermen pastoor alhier komt voor 17 mei 1555⁴¹. Hij overleed kort voor 28 juli 1567.⁴²

1567-1594(7?) **Johannes Schepeler**

pastoor te Opwierde*, wordt 28 juli 1567 blijkens een verklaring van Gerardus Werninck, pastoor te Middelstum en officiaal en aartsdiaken, na het overlijden van Hermannus Smit als pastoor alhier verkozen.⁴³ Hij was tot de Reformatie als zodanig in functie. In juni 1596 noemt hij zich bij de ondertekening van de loyaliteitsverklaring tegenover de nieuwe provinciale regering 'gewezen pastor' alhier.⁴⁴ Als pastor (sic) komt hij voor 10 december 1596⁴⁵ en eind 1597/8.⁴⁶ Waar eerst in 1598 van een predikant alhier blijkt kan de vraag gesteld worden of Schepeler nog na 1594 enige tijd als predikant kan hebben gefungeerd. Heer Johannes Schepeler, gewezen pastor alhier, komt 12 mei 1598,⁴⁷ 31 oktober 1598⁴⁸ en 24 januari en 6 februari 1604⁴⁹ voor. Op 3 juli 1607 wordt aan Joannes Schepeler to Steem een breuke van vijf goudgulden geremitteerd.⁵⁰ 'Johannes Schepeler, de olde pastoer in Steedum' overleed 14 mei 1608.⁵¹

Reformatie

1598

Albertus Lomeier

wordt 25 april 1598 als predikant alhier genoemd,⁵² terwijl hij als zodanig ook voorkomt in een ongedateerd (later op 1598 gesteld) stuk, onder meer met Jacob Tewes, redger van Stedum,⁵³ die als zodanig fungeerde van 1595 tot en met 1600.⁵⁴ Hij heeft hier slechts korte tijd gestaan en vertrok voor maart 1599 naar Freren, classis Lingen, vanwaar hij begin 1603 naar Aduard* werd beroepen.

Blijkbaar heeft hij in 1595 op de nominatie gestaan voor de zesde predikantsplaats in Groningen. Op 18 februari 1596 althans schrijft Thomas Roothuis, predikant te Bolsward, aan Burgemeesteren en Raad van Groningen te bedanken voor het op hem uitgebrachte beroep omdat hij aan de gemeente te Deventer reeds toezeggingen had gedaan, op grond van de door hem ontvangen informatie dat het zestal predikanten te Groningen afgelopen zomer was volgemaakt 'dorch die thokompste des Heren Feytonis Ruwardi, ende eenes Alberti Lomeyeri'.⁵⁵ Inderdaad is Ruardi in 1595 naar Groningen gekomen;

⁴⁰ Arch. HG Stedum, nr. 2.

⁴¹ Arch. HJK nr. 520.

⁴² Arch. HG Stedum, nr. 2.

⁴³ Arch. HG Stedum nr. 2.

⁴⁴ StA nr. 856.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 838.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 857.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 839, 80.

⁴⁸ Arch. HJK nr. 839.

⁴⁹ Arch. HJK nr. 840.

⁵⁰ Arch. HJK nr. 843.

⁵¹ GDW nr. 3508.

⁵² Acta synodes Groningen.

⁵³ StA nr. 456, R.F. 1594/56.

⁵⁴ Arch. HJK nr. 1864, 201.

⁵⁵ GAG nr. nRr. 335 deel 3 nr. 24.

van Lomeier blijkt in de kerkenraadsarchieven niets zodat aangenomen mag worden dat hij niet te Groningen is gekomen. Waar hij toen stond is onbekend. Eerst medio 1597 krijgt Groningen een zesde predikant.

1599 - 1622 **Egbertus Stael**

afkomstig van Roden⁵⁶ (evenals Schepeler) en niet te verwarren met een naamgenoot die pastoor was te Tolbert*, was predikant te Rottum* en werd voor 13 maart 1599 naar Stedum beroepen.⁵⁷ De classis Middelstum weigert dan hem te demitteren doch verleent na aandringen 2 april 1598 de verlangde demissie. Hij overleed alhier kort voor 18 november 1622.⁵⁸ Enige tijd werd hij in de dienst bijgestaan door zijn zoon

1617
(adjunct)

Henricus Stael

die reeds 8 april 1605 preparatoir door de classis Loppersum was geëxamineerd. Henricus Egberti Stael, uit Groningen, werd 20 augustus 1608 te als predikant wordt toegelaten. Reeds 22 september 1617 wordt het op hem uitgebrachte beroep naar Ten Boer* als theologisch student ingeschreven en studeerde in 1611 te Bremen.⁵⁹ In 1616 wordt hij door enkele collatoren te Saaxum* beroepen doch hij is daar niet gekomen. Op 22 april 1617 verzoeken de collatoren te Stedum hem, omdat zij hem als adjunct van zijn bejaarde vader willen beroepen, te examineren waarop hij 21 juli 1618 door de classis als predikant wordt toegelaten. Reeds 22 september 1617 wordt het op hem uitgebrachte beroep naar Ten Boer* door de classis goedgekeurd.

1623 - 1625 **Sibrandus Francisci Eidelshemius**

geboren omstreeks 1594,⁶⁰ afkomstig van Greetsiel (in 1623 wordt hij *Gretanus* genoemd) of Eilsum (waarnaar hij zich later Eidelshemius noemt), bvertoont 25 april 1623 aan de classis zijn beroepbrief (volgens een andere brief wordt hij 24 april 1623 gekozen⁶¹) en wordt toegelaten 9 juni 1623 na te zijn gecensureerd wegens het reeds meermalen preken alhier voordat hij zijn schriftelijke vocatie had overgegeven. Op 27 januari 1625 wordt hij classicaal gedemitteerd wegens beroep naar Appingedam* (waartoe hij verzocht 20 januari 1625) hoewel hij nog geen twee jaren te Stedum had gestaan.

Na zijn vertrek ontstaat onder de collatoren geschil over de vervulling van de vacature. Op 9 april 1625 verbiedt Bernard Gruys

(1625 **Wilhelmus Gerardi)**

predikant, voor wie Adriaan Clant⁶² intervenieert, de kerkdienst alhier te vervullen, als zijnde hier niet wettig beroepen. Partijen wordt daarop

⁵⁶ Arch. PKV Groningen nr. 40, 12 (waarschijnlijk 14) maart 1603, tekent Egbertus Staels van Roden.

⁵⁷ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁵⁸ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁵⁹ Zijlstra nr. 2049.

⁶⁰ Kerkenboek Appingedam, 4 oktober 1623.

⁶¹ Arch. HJK nr. 857, 120v; als alhier te beroepen predikant komt hij voor 21 april 1623, Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁶² Heer van Nittersum te Stedum, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 321. Op grond waarvan Bernard Gruys rechten pretendeerde is niet bekend.

opgedragen hun stukken in te brengen.⁶³ Gerardi was toen predikant te Uithuizermeeden* en is daar toen voorlopig gebleven.

De dienst werd daarop hier waargenomen door

1625

Henricus Bothenius

kandidaat, nadien predikant te Beetsterzwaag,⁶⁴ blijkens de acta van 10 oktober 1625. Henricus Petri Bote, geboren te Aschendorf, studeerde te Groningen,⁶⁵ was van 1626 tot 1629 predikant te Beetsterzwaag, toegelaten als predikant te Witmarsum 30 maart 1629 en overleden 2 april 1629.⁶⁶ De classicale acta van Bolsward – Workum noemen hem echter 8 juni 1629 en 6 maart 1633 als nog in leven.⁶⁷

Op 10 oktober 1625 vraagt

(1625

Wolterus Piccardt)

toestemming te Stedum te preken tijdens de duur van de vacature waarvoor Adriaan Clant hem consent had gegeven. Het verzoek wordt door de classis afgewezen. Bij dezelfde gelegenheid wordt besloten Bothenius aan te zeggen de dienst te staken. Piccardt is kort daarop te Woltersum* beroepen.

Het geschil blijft slepen. Op 7 maart 1626 wordt de zaak voor de Hoofdmannenkamer behandeld.⁶⁸ De classis verzoekt kort daarna de Hoofdmannen, gezien de langdurige disputen tussen Clant en Gruys, alhier *ex officio* een predikant te stellen. Hoofdmannen antwoorden 18 april 1626 bereid te zijn te helpen de zaak tot een goed einde te brengen; het recht echter *ex officio* een predikant te stellen competeert echter Gedeputeerde Staten. Op 2 mei 1626 stelt Gruys dat hij en Lellens⁶⁹ 24 april 1623 de electie hebben gedaan waartegen Clant stelt dat zij naar landbezit in de collatie zullen meestemmen, verwijzende naar een missive ten dezen van zijn grootvader van 3 maart 1567, daarop gevolgd publicatie van 5 juli en electie door Johan de Mepsche, Luitenant van de Hoofdmannenkamer, en anderen en bevestiging daarvan door de aartsdiaken Werningius te Middelstum van 26 juli 1567,⁷⁰ en is van mening dat de verkiezing buiten recht en zijn observantie is geschied. Partijen wordt opgelegd, na gedane publicatie, een predikant te kiezen.⁷¹ Daarop is inderdaad hier gekomen

1626 - 1631 **Wilhelmus Gerardi**

predikant te Uithuizermeeden* die door de classis Middelstum 26 juni 1626 wordt gedemitteerd en door de classis Loppersum toegelaten 10 juli 1626. Hij bedient de gemeente tot tenminste 6 juni 1631 wanneer hij in de classicale acta nog als predikant alhier voorkomt.

1633 - 1646 **Philippus Schickard**

⁶³ Arch. HJK nr. 856, 71.

⁶⁴ Romein, *Friesland*, 591.

⁶⁵ Zijlstra nr. 2916.

⁶⁶ Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 329, 401.

⁶⁷ Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 332, 392.

⁶⁸ Arch. HJK nr. 857, 78v en 100.

⁶⁹ Bedoeld is Abel te Lellens, eigenaar van het Huis te Ellens: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 213.

⁷⁰ Arch. HG Stedum nr. 2 geeft 26 juli 1567 als datum.

⁷¹ Arch. HJK nr. 857, 120v.

verzoekt 13 september 1632 een proefpreek alhier, vertoont zijn beroepbrief 24 januari 1633, wordt toegelaten 11 maart 1633 en overlijdt hier 5 januari 1651.⁷²

Vicarie

- 1503 **Popke**
komt als vicarius alhier voor 5 oktober 1503.⁷³
- 1555 **Joannes Wynacker**
wordt in 1555 als vicarius alhier geïnstitueerd; hij voldoet daartoe 14 stuivers.⁷⁴ Later heet hij sacrista alhier. Mogelijk was hij reeds in 1553 alhier. Een zijlschotregister noemt dan vier priesters te Stedum waaronder een Johan. Omstreeks 1500 heetten hier echter vijf priesters te staan.⁷⁵

Sacristieleen

- 1567 **Joannes Wynacker**
komt als sacrista alhier voor 28 juli 1567.⁷⁶ In 1555 werd hij vicarius alhier.

Catharinaprebende

- 1567 - 1580 **Joannes Krythe**
pastoor (te Westerwijtwerd*) en (commissarius van de proostdij Usquert), prebendaat van de Catharinaprebende alhier, wordt als zodanig genoemd 22 juni 1571.⁷⁷ Op grond van langdurig bezit wordt hij 10 november 1580 in het genot van het leen te Stedum – hem betwist door pastoor en kerkvoogden – gehandhaafd.⁷⁸

Nicolaasprebende

Deze prebende werd gesticht door de in 1512 overleden pastoor Ludolphus Aeminge.⁷⁹

- 1553 - 1554 **Leffert**
In 1553 gebruikt heer Leffert alhier 8 grazen land.⁸⁰ Op 31 juli 1568 wordt verklaard dat 14 à 15 jaren geleden het huis van deze prebende afbrandde. De toenmalige prebendaat, Leffert, was niet bij machte het huis te herstellen weshalve George van Munster⁸¹ en Herman Smit, pastoor, als collatoren 1 april 1554 ten laste van de prebende geld leenden; in 1568 wordt van een kopie van

⁷² Arch. Classis Loppersum nr. 2, 12 januari 1646.

⁷³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 126.

⁷⁴ Visitatie 1555.

⁷⁵ Alma, 'Schattingen', 175.

⁷⁶ Arch. HG Stedum nr. 2.

⁷⁷ Arch. HJK nr. 53.

⁷⁸ Arch. HJK nr. 54, 168 (7 oktober 1580) en 179v-180.

⁷⁹ GDW nr. 457.

⁸⁰ Alma, 'Winsumerzijlvest', 113.

⁸¹ George of Jurjen van Munster was toen heer van Duirsum in den Ham en nakomeling van Abbe Heemstra en Bywe in den Ham. Duirsum vererfde later op Agnes van Munster (dochter van George's broer Roelof), gehuwd met Johan de Mepsche: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 223-224.

deze rentebrief door de collatoren Johan de Mepsche, Luitenant van de Hoofdmannenkamer, en de pastoor een vidimus vervaardigd.⁸²

In 1618 rijst een geschil over de opkomsten van deze prebende. Edzard Jacob Clant heeft de huren van de Nicolaasprebende gearresteerd om daaruit te betalen de prebendaat, zijnde hem zulks bij procuratie van de predikant toegestaan. Roelof de Mepsche op den Ham (zoon van eerdergenoemde Johan) protesteert hiertegen; alleen hij en de predikant zijn collatoren der prebende. Hij wil dat de opkomsten der prebende toekomen aan de vader van de overleden prebendaat ter bestrijding van de kosten van ziekte en begrafenis. De Hoofdmannen dringen er 3 maart 1618 op aan dat partijen zich in vriendschap verdragen.⁸³ Teneinde te trachten het onderling eens te worden wordt behandeling van hert geschil over de begeving van de Nicolaasprebende 14 april 1618 acht dagen uitgesteld.⁸⁴

Overige geestelijken

1516	Mr. Melle komt in 1516 onder de belastingplichtigen alhier voor. ⁸⁵
1517	Hinrick wordt als prebendaat alhier genoemd 30 mei 1517. ⁸⁶
1553	Johan Henrick Volgens een zijlschotregister uit 1553 gebruikte de pastoor alhier 30 grazen, heer Johan 28 grazen (12 in de Weerster- en 16 in de Dorpstereed), heer Henrick 12 grazen in de Lutkewyrstereed en heer Leffert 8 grazen in de Weerstereed. ⁸⁷ Leffert is de bezitter van de Nicolaasprebende alhier.
1567	Henricus prebendaat alhier, tekent kort na 15 juni 1567 een mandaat af. ⁸⁸

⁸² Arch. HG Stedum nr. 2.

⁸³ Arch. HJK nr. 852, 65-65v.

⁸⁴ Arch. HJK nr. 857, 86.

⁸⁵ Alma, 'Schattingen', 193.

⁸⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 44 reg. 180.

⁸⁷ Alma, 'Winsumerzijlvest', 112, 113.

⁸⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Band 3, 413.

STEERWOLDE

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

Steerwolde komt voor het eerst voor in de inkomstenregisters van Werden en wel in het deel dat Ligtendag dateert op het vierde of vijfde decennium van de elfde eeuw.¹ Wanneer het een parochie is geworden is onbekend. Als Stederwolde komt het – met enkele andere ‘wolde-’parochies voor in het parochieregister van omstreeks 1450, echter zonder schattingsbedrag.² In het parochieregister van 1501 verschijnt het met de toevoeging *nunc Mon(aste.)r(iu)m Sancte Anne ordinis Sancti Bernhardi mon(ialium)*.³

Siemens stelde dat Stederwolde Stuurwold zal zijn, een bezitting van de Geestelijke Maagden te Groningen.⁴ Inderdaad moet Steerwolde hier gesitueerd worden al is de opgave wel wat globaal. De kerkstede van Steerwold is sedert 1964 bekend en is gelegen juist binnen de zogeheten Lyuwerde-eed van de schepperij van het Vierendeel⁵ op land dat – althans later – toebehoorde aan de Benediktijner abdij te Thesinge.⁶

In een eerste zeer voorlopige publicatie over de opgraving in 1964 veronderstelde Van Es dat de kerk, waarvan de fundamenteën werden ontgraven, mogelijk een houten voorganger had waarvan echter praktisch geen restanten of indicaties waren overgebleven. Wel stond volgens deze publicatie vast dat op deze plaats reeds voor de bouw der stenen kerk was begraven.⁷

Boersma daarentegen stelt in een uitgebreider verslag dat enkele graven voor een deel in de fundering waren ingegraven en dat de fundering geen graven sneed zodat de stenen kerk niet op een reeds bestaand grafveld werd gebouwd. De paalkuilen waaruit eerst het mogelijk bestaan van een anterieur houten kerkje werd verondersteld bleken paalroosters te zijn die als grondslag hebben gediend voor een bakstenen steunbeer. De kerk die buitenwerks omstreeks 23 bij 9½ meter mat, was een zaalkerk en dateert, gezien het bakstenen materiaal, ‘wel in de loop van de dertiende eeuw’.⁸ Van Kruining lijkt zich aan te sluiten bij de opvatting van Van Es en Halbertsma. Daarvoor pleit naar haar mening dat Steerwolde reeds in het midden van de elfde eeuw vermeld wordt en de stenen kerk waarschijnlijk niet voor het einde van de twaalfde, begin dertiende eeuw gebouwd is, en dat een aantal graven is doorsneden door een funderingssleuf hetgeen de suggestie wekt van een grafveld voor de bouw van de stenen kerk.⁹

In de Luijtwarder- of Lyuwarde-eed wordt in 1553 als landgebruikster genoemd ‘Lysebet Frerix bij de Capelle’; het zijlrecht op dit land behoorde aan het klooster te Sint Annen.¹⁰ Met

¹ OGD nr. 10; Kötzschke, III Par. 25, 129; Ligtendag, *De Wolden*, 347.

² RC I, 104-105.

³ RC II, 10v.

⁴ Siemens, *Toelichting*, 37. Een verpondingsregister uit 1598 (O.A. nr. 1065) geeft voor ‘Steerwolde off Geestelycke mageden’ een taks van ruim elf gulden; opvallend is de aanduiding van deze streek in deze lijst.

⁵ Roemeling, ‘Wolde-parochies’.

⁶ Het terrein waarop de kerkstede is gelegen behoorde tot de westelijk aangrenzende boerderij die in 1595 reeds als bezit van de abdij Thesinge wordt vermeld ‘in Tesinge karspel in Legelant ande zuetwende’ zoals door Boersma is vastgesteld, Boersma, ‘Stederwalde’.

⁷ Van Es, ‘Olveh-boerderij’, 8-10. Vergelijk Nieuwsblad van het Noorden 15 juni 1964: fundering van middeleeuwse kerk opgegraven bij Thesinge. Zie ook Halbertsma, *Bulletin KNOB* 1975, 92; ibidem, 91 waar nog melding wordt gemaakt van de uit teruggevonden paalsporen veronderstelde vermoedelijke houten kerk, waarbij de grafkuilen hoorden die door de funderingssleuven van de opvolgende kerk werden doorsneden.

⁸ Boersma, ‘Stederwalde’.

⁹ Van Kruining, *Wüstungen*, 47.

¹⁰ Arch. Winsumer en Schaphalsterzijlvest nr. 1; RA Limburg, Arch. Baarlo nr. 142, 33. De toevoeging ‘bij de Capelle’ en aan wie het zijlrecht toebehoorde niet bij Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 115.

deze kapel kan slechts de voormalige kerk van Steerwolde zijn bedoeld. De omstreeks 1470 gestichte kapel van de Geestelijke Maagden op hun uithof te Steerwolde binnen het kerspel Thesinge¹¹ kan hier – omdat dit convent in de Luywarde-eed geen landbezit had – niet in aanmerking komen. Evenmin de uit 1601 bekende kapel te Lutkewolde* (de voormalige parochiekerk van Emederwolde*) omdat Lutkewolde buiten de genoemde eed lag. De vermelding van Steerwolde in het kerspel Thesinge in 1470¹² duidt erop dat de naam van de parochie was gewijzigd. Elders hebben wij betoogd dat Steerwolde het gehele gebied van de latere kerkelijke gemeente Thesinge heeft omvat¹³ (een parochie Thersinge komt in het parochieregister van omstreeks 1450 niet voor, wel in dat van 1501 vòòr Stederwalde).¹⁴ Het is nuttig de formulering in de oorkonde uit 1470 nauwkeurig te bezien: op 17 januari 1470 geven abt, twee priesters, priores en gemene broeders en zusters van het klooster te Thesinge toestemming aan het Olde Convent te Groningen¹⁵ een kapel te bouwen, een kerkhof aan te leggen en de sacramenten toe te dienen op de hofstede van het convent te Stederwolde ‘in onsen kerspel’ voor de conventslieden. Het convent zal het klooster betalen ‘voer kerckrecht van onser kerspelkercken ende voer jaerlix offer dat sie van rechte ende van ghewoenten mochten sculdich wesen voer levendighen ofte voer doden totter vorscr. kerspelkercken te brengen’. De meiers van het convent zullen staan ‘onder onse kerspelkercke’. De regeling werd door de officiaal bevestigd 24 oktober 1478.¹⁶ De naam van de kerspelkerk wordt dus niet genoemd maar in ieder geval is het klooster de ‘drager’ van de parochiële functie. Het blijft dus onbekend of de kloosterkerk van Thesinge ook als kerspelkerk fungeerde of dat de kerk van Steerwolde nog als zodanig fungeerde. De naam van het klooster voor het kerkdorp heeft allengs die van Steerwolde verdrongen zoals bijvoorbeeld de naam van de abdij Rottum die van de parochie Eelswerd* verdrong. De zielzorg voor de parochianen kan reeds geruime tijd zijn vervuld door aan de abdij verbonden priesters en later kan deze formeel naar de kloosterkerk zijn overgebracht. De toevoeging *nunc Mon(aste)r(iu)m Sancte Anne ordinis Sancti Bernhardi* bij Steerwolde in het parochieregister van 1501 duidt er op dat de kerk aldaar was geïncorporeerd bij de abdij te Sint Annen (en niet bij die te Thesinge). Deze incorporatie betrof dan het patronaat, niet echter het pastoraat van de kerk.¹⁷ Dat de abdij te Sint Annen de patronaatsrechten bezat hangt wellicht samen met de band die eens heeft bestaan tussen de abdij te Aduard en de kerk te Stedum* waarvan het patronaat omstreeks 1240-1245 in het bezit van die abdij komt. In 1355 wordt de kort voordien vanuit Aduard gestichte abdij te Sint Annen eigenaar van het patronaatsrecht van de kerk te Stedum*.¹⁸ Steerwolde kan daarbij als – de door ons veronderstelde – dochterkerk van Stedum ook in het geding zijn geweest al ontbreekt daarover elk schriftelijk bericht. Na het overbrengen van de zielzorg naar de abdijkerk te Thesinge bleef de gewezen parochiekerk als kapel bestaan, blijkbaar nog tot het midden van de zestiende eeuw.¹⁹ Steerwolde, Heidenschap en Thesingeburen moeten voor de dijkwacht in de Marne volgens bericht van 8 juni 1576 drie respectievelijk twee en twee mannen leveren.²⁰ Het patrocinium van de kerk te Steerwolde is onbekend.

¹¹ Arch. Olde Convent nr. 73, nu AKG nr. 333 reg. 527.

¹² AKG nr. 333 reg. 527 (bevat inhoudelijk geen relevante gegevens).

¹³ Roemeling, ‘Wolde-parochies’.

¹⁴ RC II, 10-10v.

¹⁵ Ook genoemd Geestelijke Maagdenklooster, Tromp, *Groninger kloosters*, 80-82. De toestemming gold niet het klooster Sint Annen zoals Van Kruining abusievelijk vermeldt: Van Kruining, *Wüstungen*, 44.

¹⁶ AKG nr. 333 reg. 635.

¹⁷ Een dergelijk onderscheid tussen incorporatie van patronaat en pastoraat is voor het eerst gemaakt door Post, *Eigenkerken*, 142-143. Het onderscheid wordt ook gemaakt door Arts, *Dikninge*, 241.

¹⁸ OGD nrs. 55, 125 en 436.

¹⁹ Blijkens de aanduiding ‘bij de Capelle’, zie noot 10.

²⁰ GA, GAG, nr. vRr 13, 81v (Resolutieboek Staten van de Ommelanden 1573-1577).

Opgemerkt moet nog worden dat – zo onze conclusie juist is dat de latere kerkelijke gemeente Thesinge identiek is aan de vroegere parochie Steerwolde – de abdij te Thesinge blijkbaar is gesticht voordat het te Steerwolde tot de stichting van een kerk kwam. Volgens de traditie werd deze abdij in de twaalfde eeuw gesticht in de parochie Garmerwolde* ('Germerawald').²¹ Dat zou inhouden dat Steerwolde is afgesplitst van Garmerwolde, door Halbertsma²² verondersteld als dochterparochie van Ten Boer*. Elders betoogden wij dat Steerwolde eerder als afsplitsing van Stedum moet worden beschouwd omdat afsplitsing van Garmerwolde tot een andere grens tussen de parochies /gemeenten Garmerwolde, Ten Boer en Steerwolde/Thesinge zou hebben geleid.²³ Boersma echter acht de mededeling in de *Vita Hatebrandi*, dat de stichting in 'Germerawald' plaatsvond weinig betrouwbaar en kent aan haar uitspraken niet te veel waarde toe.²⁴

²¹ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 48.

²² Halbertsma, Bulletin KNOB 1975, 92.

²³ Roemeling, 'Wolde-parochies'.

²⁴ Boersma, 'Stederwalde', 197 n. 21.

STITSWERD

Patroon: **Georgius**

Bijzonderheden:

De parochie Stitswerd zal zijn afgescheiden van Kantens*. Met Eppenhuizen en Kantens vormde het één rechtstoel.¹ De parochie zal niet zeer oud zijn gezien het **Georgius**patrocinium. Dat kan worden afgeleid uit het gieten van de klok in 1439 *in honore sancti georgi*,² die ook is afgebeeld op het zegel van de pastoor Ayliko (1400)³ waarvan een fragment bewaard bleef. 'Sunt Jurgen tho Stitswart' bezit in 1516 6 grazen onder Middelstum.⁴

De kerk dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw.⁵ Over een voorgaand gebouw is niets bekend. De vondst van een loden zegel van een bul van paus Honorius III (1216-1227) bij de kerk alhier⁶ doet veronderstellen dat ten laatste in 1227 hier reeds een kerk was. De bul bleef helaas niet bewaard waardoor onbekend blijft of deze op Stitswerd betrekking had.

De kerk behoorde in ieder geval al in 1477 aan de johannieter commanderie te Warffum. In 1477 stelt 'Werphum sive Stytszwart', dat wil zeggen de commandeur van Warffum als patroon en (in naam) pastoor van Stitswerd mede de brief van de kalendebroederschap van Usquert op.⁷ Ook het pastoraat zal bij het klooster zijn geïncorporeerd waarbij het klooster voor het levensonderhoud van de pastoor zal hebben gezorgd. Dat althans kan verklaren dat in 1553 ten name van de pastoor alhier slechts drie grazen land geboekt staan.⁸

Het parochieregister van 1501 noemt de kerk geïncorporeerd bij de commanderie te Warffum.⁹ In het verslag van de visitatie van deze commanderie in 1540 wordt van deze incorporatie echter geen melding gemaakt.¹⁰

Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt voor Stitswerd één priester.¹¹

Pastorie

1400 **Ayliko**
zegelt als pastoor alhier 21 maart 1400.¹²

1502 - 1515 **Peter**
pastoor alhier, zegelt 26 maart 1502 een akte van overdracht van land alhier aan de kerk te Loppersum; in 1515 wordt dit land verkocht aan de commanderie te Warffum. Het rekenboek van dit klooster noemt, blijkens een 26 maart 1549 overgegeven uittreksel, de huur, ingaande 1515, van de

¹ Siemens, *Toelichting*, 65.

² Pathuis en De Visser, *Klokken*, 70 (niet in GDW).

³ OGD nr. 1064.

⁴ Alma, 'Schattingen', 175.

⁵ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 517.

⁶ Verslag van den toestand van het Museum van Oudheden voor provincie en stad Groningen over het jaar 1923, 27 nr. 4799.

⁷ Arch. Ewsum nr. 411 (oud nr. 244 reg. 64a), 27 mei 1477.

⁸ Alma, 'Winsumerzijlvest', 133.

⁹ RC II, 9v.

¹⁰ Van Winter, *Sources*, 523-526.

¹¹ Alma, 'Schattingen', 175.

¹² OGD nr. 1064.

betrokken vijf hondert land aan heer Peter¹³ die hier toen nog in functie geweest zal zijn.

1529 - 1537 Ebelo to Santvoert

pastoor alhier, komt 5 oktober 1529 met de commandeur, twee ordepriesters en priorin van Warffum voor bij de afstand van het voorwerk te Winsum.¹⁴ Ebelo to Santvort, pastoor alhier, wordt met de overheid van dit klooster ook genoemd 12 maart 1531¹⁵ en 30 september 1537.¹⁶ Gezien het voorkomen met commandeur en ordepriesters te Warffum zal hij zelf ook priesterbroeder zijn geweest. Met name blijkt dit ook uit het feit dat ook hij genoemd wordt bij de overdracht van het Winsumer voorwerk. Omstreeks 1530/5 gebruikt Ebele, pastoor alhier, 1 'manne mat' land.¹⁷

1545 ? Berent

Op 13 november 1545 wordt Jasper Marsuma, uit het Westerkwartier, opgelegd wegens een koe acht Emders gulden te betalen onder voorbehoud van zijn recht op 'H. Berent hoer olde pastoor woenachtich to Stitswert'.¹⁸ Genoemde Berent is hier wellicht pastoor geweest. Een Marssemaheerd was gelegen te Grotégast;¹⁹ mogelijk woonde Jasper Marsuma daar en is Berent daar pastoor geweest.

(1546?-)1553 Boldewyn (Ritsema?)

Boldewyn, pastoor alhier, komt voor 9 september 1553.²⁰ Mogelijk is hij dezelfde als Bolde Ritsema die Johan Mensema als pastoor te Middelstum* zou zijn opgevolgd; zo deze vermelding juist is is hij (in 1546) dan slechts zeer korte tijd aldaar in functie geweest.

1555 Conradus Hudenberg

wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd en voldoet daartoe drie Emders gulden.²¹

1561 - 1575 Joachim Forsters

komt als pastoor alhier voor 31 mei 1561²² en kort na 5 april 1575 wanneer hij een mandaat van 1 april 1575 aftekent.²³ Hij zal de vader zijn geweest van Conradus Joachimi Forsterus die van 5 juli 1602 tot 16 juni 1606 hier schoolmeester was²⁴ (mogelijk de opvolger van de 26 september 1596 als

¹³ Arch. Ewsum nr. 296 (oud nr. 95).

¹⁴ Arch. Ewsum nr. 569 (oud nr. 185* reg. 196*)

¹⁵ Verzameling losse stukken nr. 508, R.F. 1531/37.

¹⁶ AKG nr. 37 reg. 1047.

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 726 (oud nr. 136).

¹⁸ Arch. HJK nr. 52, 84.

¹⁹ Arch. Menkema en Dijksterhuis nr. 589 (1565; voor deze datering: Ubbo Emmius, *De Frisia et Frisiorum Republica*, 84).

²⁰ Arch. HJK nr. 52, 184.

²¹ Visitatie 1555.

²² Arch. Clant van Hankema nr. 291*, 175.

²³ Arch. HJK nr. 556.

²⁴ Arch. Classis Middelstum nr. 1 (nb. 5 juli 1602 Conradus, 16 april 1604 Conradus Forsterus, 16 juni 1606 Conradus Joachimi).

zodanig afgezette Jacobus Knass.²⁵ Een relatie met Liborius Forster, onder meer te Middelstum*, is niet bekend.

vóór 1594 - **Gerardus Hiddingius**

1634

Reformatie

was de laatste pastoor alhier, blijkens de synodale acta van 14 juli 1595 toen hij nog onder classicaal examen stond, hetgeen nog het geval was op 16 augustus en 28 september 1596,²⁶ nadat de synode hem 11 mei 1596 een nieuw examen had opgelegd. De classis Middelstum legt de predikant alhier 9 mei 1597 op zich op straffe van suspensie te onthouden van de bediening der gemeenten te Usquert* en Menkeweer*. Op 19 september 1598 werd hem opgedragen zich van de bediening der kerk te Westerdijkshorn* te onthouden. Op 28 december 1604 worden Stitswerd en Menkeweer* bij resolutie van Gedeputeerde Staten gecombineerd.²⁷ Hiddingius nam reeds in 1604 de dienst te Menkeweer* waar. De combinatie zal een compensatie zijn geweest voor hert verlies van de dienst in het voormalige klooster te Warffum. Op 14 januari 1613 verzocht de commandeur, Jacobus Stellingwerff, toestemming deze dienst te laten vervullen door de predikant te Tinallinge* aangezien deze een zeer gering inkomen heeft. Het aan deze dienst verbonden tractement werd tot dusverre aan de predikant te Stitswerd betaald.²⁸ De commandeur heeft mogelijk op de mutatie aangedrongen in verband met de ergerlijke levenswijze van Hiddingius, om welke reden de synode hem begin 1603 suspendeerde. Hiddingius bediende de gemeenten Stitswerd en Menkeweer tot zijn overlijden kort na 24 maart 1634.²⁹ Op 12 mei 1634 verzoekt zijn schoonzoon Wilhelmus Alberti, predikant te Eppenhuizen*, namens zijn schoonmoeder aan de classis gedurende het genadejaar de dienst waar te nemen.

1634 - 1649 **Egbertus Woelesius**

wordt 21 juni 1634 beroepen als predikant te Stitswerd en Menkeweer*³⁰ en door de classis toegelaten 15 december daarna. Tot zijn overlijden op 1 oktober 1649 (of 20 september 1649) staat hij hier.³¹ Hij was een broer van Lambertus, predikant te Onderwierum* en Westerdijkshorn*, later te Kantens*. Zijn weduwe Margaretha ter Beeck hertrouwt in 1653 Andreas Eldercamp, predikant te Lutjegast.³² Egbertus en Lambertus waren zoons van Lambert Woelsche, wiens weduwe in 1623 hertrouwt met Joannes Wirichius, predikant te Zuidlaren, eerder te Tolbert*.³³

Na de dood van Woelesius wordt de combinatie van Stitswerd en Menkeweer* beëindigd.

²⁵ Acta synodes Groningen.

²⁶ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

²⁷ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

²⁸ StA nr. 456.

²⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

³⁰ StA nr. 125.

³¹ Acta synodes Groningen, 1650; GDW nr. 3570.

³² Proclamatieboek Groningen 23 juli 1653.

³³ Proclamatieboek Groningen 8 november 1623. Zie voor deze familie Van der Laan, 'Lambert Woelsche'.

TEN BOER

Patroonheilige: onbekend

Bijzonderheden:

Ten Boer is waarschijnlijk een van de oudste parochies geweest in het woldgebied van Westeremden – Stedum – Hemert. De in verhouding met omliggende parochies betrekkelijk grote oppervlakte wijst in die richting. Verondersteld mag worden dat van de oorspronkelijke parochie Ten Boer Garmerwolde* (met Heidenschap* dat later zelfstandig werd) is afgescheiden. Volgens de traditie werd de abdij Thesinge in de twaalfde eeuw gesticht in de parochie Garmerwolde* ('Germerawald'),³⁴ Ten Boer moet dan nog ouder zijn geweest. De kerk van Ten Boer – het is de vraag of deze naam oorspronkelijk is – is reeds vroeg bij het benedictijner klooster aldaar geïncorporeerd, mogelijk reeds bij de stichting ervan. De *cives de Bure* worden in 1301 met A., abt van dit klooster genoemd.³⁵ Blijkens een bul van paus Bonifacius IX van 29 maart 1399 is de abdij te Ten Boer geünieerd met de nabijgelegen abdij te Thesinge.³⁶ Het karakter van die vereniging is enigszins onduidelijk. Wel staat vast dat vanaf die tijd de twee kloosters onder dezelfde abt stonden die afwisselend abt van Ten Boer, van Thesinge maar ook wel van beide wordt genoemd.³⁷

Op 5 november 1469 wordt een suppliek bewilligd waarbij gesteld wordt dat Johannes, destijds (*olim*) abt van het dubbelklooster Ten Boer dat van oudsher onderhorig is aan dat van het nonnenklooster Thesinge en daarvan niet ver verwijderd is met toestemming van Henricus, abt 'in Zelee' (Selwerd), en Ebbodus, abt te Rottum,³⁸ visitatoren van Ten Boer, dit klooster in dat van Thesinge heeft geïncorporeerd met de bepaling dat er een permanente vicarie met zielzorg voor de parochie moet zijn. Opgemerkt wordt dat vijftien jaren geleden er nog 58 personen in Thesinge verbleven. De overbrenging wordt goedgekeurd.³⁹

Mogelijk in verband met onduidelijkheden oorkondt Hendrik, bisschop van Munster en administrator van Bremen,⁴⁰ op 16 juli 1485 dat hij naar aanleiding van een verzoek van abt en convent van Thesinghe alias Germania, vermeldende hoe in vroeger tijden abt Johannes van genoemd convent met verlof van de visitatoren van de orde van Benedictus de kloosterlingen van het klooster 'in Buris' heeft overgebracht naar Thesinge omdat door de aanloop van vele gasten de eredienst in Ten Boer werd gehinderd en beide kloosters arm en de gebouwen bouwvallig waren, met toestemming van deken en kapittel van Munster ratificeert en hernieuwt de genoemde vereniging en incorporatie, met dien verstande dat de status van de bij het klooster 'in Buris' geïncorporeerde parochiekerk te Ten Boer ongewijzigd blijft.⁴¹ De bewoordingen zijn vrijwel gelijk aan die in de suppliek maar

³⁴ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 48.

³⁵ OGD nr. 210.

³⁶ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 71-72, 75-76. Reimers, *Papsturkunden*, G IX, 29 maart 1399.

³⁷ Here komt in 1404 (OGD nr. 1175, 1176, 1197) voor als abt van Thesinge, in 1406 (Hs. in quarto 122, 65) als abt van Ten Boer, in 1408 (Driessen, *Monumenta*, 268-271) als abt van Ten Boer en Thesingeklooster. Dyurd komt alleen als abt van Ten Boer voor vanaf 1424 (Arch. Farmsum nr. 89 reg. 42) tot 1444 (Arch. Farmsum nr. 94 reg. 83). Joannes Pighelsum komt 12 november 1452 voor als abt van Ten Boer (Hs. in quarto 29, 101v; vgl. Damen, *Benediktijnenkloosters*, 209). Johannes is ook abt van Ten Boer 31 juli 1455 (Werumer Zijlboek, 788v). Op 26 november 1472 wordt de abt van Thesinge en Ten Boer nog vermeld (Arch. Klerkenhuis nr. 50 reg. 168). Nadien is nimmer meer sprake van een abt van Ten Boer (na 1408 wordt overigens geen abt van Thesinge genoemd). Vanaf 1 mei 1464 is steeds sprake van de abt van Thesinge (Arch. Farmsum nr. 89 reg. 1376).

³⁸ Deze twee namen bieden voor de tijdsbepaling van de handeling van abt Johannes geen houvast; beide waren decennia lang in functie.

³⁹ RG IX, 856 nr. 5818 (Vaticans Archief, Reg. Suppl. 649, 175vlg.).

⁴⁰ Hendrik van Schwarzburg, bisschop van Munster van 1466 tot 1496, bisschop/administrator van Bremen van 1463 tot 1496.

⁴¹ AKG nr. 6 reg. 730.

bijvoorbeeld de aanduiding en namen van de visitatoren ontbreken. In de suppliek is ook geen sprake van bemoeienis van de bisschop in dezen! De abdij te Ten Boer wordt voor het laatst 22 oktober 1465 genoemd.⁴²

De parochie Ten Boer bleef dus bestaan. De parochieregisters van omstreeks 1450 en van 1501 noemen *Bure claustrum* onder de parochies.⁴³

Het thans nog bestaande kerkgebouw is in het derde kwart van de dertiende eeuw gebouwd als kerk bij het klooster waarvan de overige gebouwen zijn verdwenen.⁴⁴ Het geheel werd in 1980 gerestaureerd maar van sporen van oudere bouwwerken wordt geen melding gemaakt. De patroonheilige van de parochiekerk is niet bekend. Blijkens enkele abtenzegels had het klooster Petrus en Paulus als patroonheiligen,⁴⁵ zoals ook het (Olden)klooster te Feldwerd.⁴⁶

Pastorie

1472 - 1479 **Johannes van Arnsberch**

pastoor van 'Ten Bueren' wordt 26 november 1472 met de abt, priesters en seniores van de abdij te Thesinge genoemd.⁴⁷ Op 28 juli 1472 zegelt her Johan 'van de Buren', zonder twijfel de pastoor van de parochie alhier, met het zegel van de abt van Thesinge.⁴⁸

1487 - 1488 **Arent**

'Broder Aernt vicecureyt then Bueren'⁴⁹ ende Elteke Geert Cantes huysfr. toe samen gemachtiget van den Cloesteren Selwert ende Thesinge', mede gemachtigd door Claes Ryckquynsz., pastoor, en Henrick ten Holte, burger van Groningen, erfgenamen van Wyllem Volckmarss., zullen blijkens aantekening van 7 december 1487 153 goudgulden ontvangen in verband met de verkoop van een half huis, aan Wyllem toebehorende.⁵⁰ Op 26 april 1488 machtigen Arent, vicecureet 'to Buren', gemachtigde van het klooster Thesinge, van Claes Rycquins, pastoor te Adorp* en van Henrick ten Holte, en Elteke Canters namens zichzelf en als gemachtigde van het klooster Selwerd Mr. Heyman Brant, secretaris (van Kampen) tot het voeren van acties betreffende de nalatenschap van Albert Volckmarss.⁵¹ Hij is mogelijk dezelfde als

1499 **Arnoldus**

pastoor alhier, komt voor 7 mei 1499.⁵²

(ca 1510-) **Evert**

1535/8 Omstreeks 1535/8 verklaart Evert, pastoor 'Ten Bueren', 27 jaren geleden geen testament te hebben opgeschreven uit de mond van Willem Ridder; de verklaring wordt afgelegd op verzoek van de abdis van Sint Annen en dient in

⁴² Arch. Farmsum nr. 19 reg. 144.

⁴³ RC I, 104; RC II, 10.

⁴⁴ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 519. Van Steenwijk, 'Ten Boer' geeft geen nieuwe informatie, bevat voornamelijk het dendrochronologisch onderzoek in de kerk.

⁴⁵ OGD nr. 571, 1370; RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama, 1439.

⁴⁶ Damen, *Benediktijnenkloosters*, 49.

⁴⁷ Arch. Klerkenhuis nr. 50 reg. 168.

⁴⁸ GA, GAG, R.F. 1479/12.

⁴⁹ Formeel was de abt van Thesinge de pastoor.

⁵⁰ GA Kampen, RA nr. 76, 144.

⁵¹ GA Kampen, RA nr. 76, 152.

⁵² Arch. Klerkenhuis nr. 186 reg. 227.

een voor Hermannus Kopes, redger te Stedum (die in 1535, 1536 en 1538 het redgerrecht aldaar bediende)⁵³ gevoerd proces.⁵⁴

- (1530 In een ongedateerd stuk verklaart Henricus Scuttorpius cureet te 'Buren' dat in 1530 'tho Boren' een knecht Johan Kenynck stierf terwijl hij, Henricus, daar toen vicecureet was en de kerk bediende namens Mr Johan Vysberti.⁵⁵ Ten Boer kan niet zijn bedoeld. Abt was in die tijd Gerardus Hermanni. Hoogstwaarschijnlijk is Emsbüren bedoeld.

Reformatie

1595 - 1599 **Engelbertus Udonis**

Op 7 juli 1595 wordt een regeling getroffen inzake het tractement van de predikant alhier voor de bediening van de kerk en de school.⁵⁶ Op 13 oktober 1595 wordt last gegeven aan Engelbertus Udonis, predikant alhier, een kwartaal tractement ad 75 gulden uit te betalen.⁵⁷ Nog in 1597 is hij ook schoolmeester alhier.⁵⁸ Het volgende jaar komt hier echter als schoolmeester voor Wilhelmus Joannis (waarschijnlijk de latere predikant te Kropswolde*) aan wie bij ordonnantie van 21 september 1598 10 Emders gulden wordt betaald 'omme daer voer Inde kercke aldaer een woeninge te laten maecken'.⁵⁹ Udonis is hier nog in functie 4 mei 1599,⁶⁰ wordt daarna niet meer alhier vermeld.

1600 - 1600 **Wicherus Sprenger**

was korte tijd predikant te Noordbroek* en werd 30 augustus 1600 door Gedeputeerde Staten als predikant alhier toegelaten.⁶¹ Hij overleed spoedig daarop: 25 november 1600 wordt last gegeven aan Joannes Sprenger (predikant te Appingedam*) uit te betalen 50 gulden in twee termijnen namelijk per Midwinter 1600 en per Midzomer 1601 omdat zijn zoon Wicherus het kerspel Ten Boer een tijdlang als predikant heeft gediend.⁶²

1601 - 1617 **Joannes Feitonis**

Op 20 april 1602 wordt last gegeven aan Joannes Feitonis, predikant alhier, 300 gulden tractement in vier kwartaaltermijnen uit te betalen.⁶³ Het tractement was 18 april 1602 op 300 gulden per jaar bepaald.⁶⁴ Hij ontving dit blijkbaar met ingang van 3 april 1625.⁶⁵ Voor alhier gedane dienst voor zijn bevestiging werd hem 12 januari 1603 nog 30 daalder toegestaan.⁶⁶ Hij zal hier dus begin 1601 zijn gekomen. Hij overleed alhier 24 maart 1617⁶⁷ en was een zoon van

⁵³ Arch. HJK nr. 1864, 198.

⁵⁴ AKG nr. 63.

⁵⁵ Arch. GPK nr. 337 reg. 733.

⁵⁶ StA nr. 111.

⁵⁷ StA nr. 526; de betaling StA nr. 2300, 82.

⁵⁸ StA nr. 527.

⁵⁹ StA nr. 527.

⁶⁰ StA nr. 2303, 194.

⁶¹ StA nr. 111.

⁶² StA nr. 529; de betaling StA nr. 2668, 47v.

⁶³ StA nr. 529.

⁶⁴ StA nr. 112.

⁶⁵ StA nr. 2668, 19.

⁶⁶ StA nr. 530.

⁶⁷ GDW nr. 3595.

Feito Ruardi, predikant te Groningen.⁶⁸ Zijn zoon Feito Jans was predikant te Wymeer (Ofr.) en wordt in 1611 genoemd in verband met Vriescheloo*.

1617 - 1628 **Henricus Stael**

pastor adjunctus te Stedum*, geeft 22 september 1617 de classis zijn beroepbrief over die wordt goedgekeurd. Hij veroorzaakt hier vele moeilijkheden. De classis achtte hem 22 augustus 1627 deportabel doch liet het uit consideratie met zijn vrouw en kinderen bij een schorsing tot maart 1628. De gehoopte beterschap bleef echter uit waarop de classis hem 19 maart 1628 afzette. Gedeputeerde Staten keurden het deportement drie dagen later goed.⁶⁹ Zijn appèl werd 6 mei 1628 door de synode afgewezen. Hij is daarop uit de provincie vertrokken, mogelijk naar Emden vanwaar zijn vrouw in oktober 1628 aan de classis Loppersum schreef.⁷⁰

1628 - 1663 **Theodorus Rudolphi**

predikant te Harkstede*, wordt 24 juni 1628 alhier beroepen.⁷¹ Door de classis wordt het beroep goedgekeurd 7 juli 1628. Hij staat hier tot zijn overlijden op 1 maart 1663.⁷²

Tot 1641 bedienden de predikanten alhier ook Thesinge*.

⁶⁸ GA, GAG nr. nRr 404a, 20 februari 1603.

⁶⁹ StA nr. 122.

⁷⁰ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 3 november 1628.

⁷¹ StA nr. 123.

⁷² Arch. Classis Loppersum nr. 2, 10 maart 1663.

TER APEL

Bijzonderheden:

In 1465 wordt te Ter Apel een klooster van de Kruisheren gesticht¹ dat tot de Reformatie heeft bestaan. De kloosterkerk werd in 1501 gewijd.² De laatste prior, Johannes Emmen, bleef in het klooster wonen en de goederen beheren;³ hij was prior sedert 1587.⁴ Emmen zal ook de geestelijke verzorging zijn blijven behartigen. Daarbij bleek hij zich met succes meerdere jaren buiten ordening als predikant en submissie aan classis en synode te kunnen houden. De synode besloot drie jaren achtereen (24 juni 1600, 21 april 1601 en 15 juni 1602) er bij de stadhouder op aan te dringen in enkele kloosters, waaronder dat te Ter Apel, predikanten aan te stellen.

Emmen komt na 1594 meermalen als prior voor.⁵ Op 22 oktober 1603 besluiten de Staten-Generaal naar aanleiding van een schrijven van aanbeveling van Gedeputeerde Staten van Friesland van 6 juli 1603 dat Johannes Emmen, *olim prior et administrator* van het armhuis te Ter Apel die wil huwen dat hij zulks mag doen en ‘desniettemin’ mag blijven in de bediening en administratie van genoemd armhuis.⁶ Uiteindelijk neemt de synode te zijnen aanzien maatregelen: 8 mei 1604 gelast zij Emmen, ‘olde prior’ alhier, een predikant te beroepen dan wel zichzelf aan het examen te onderwerpen. Aan het laatste gaf hij blijkbaar uiteindelijk de voorkeur.

(1594)1604 **Johannes Emmen**

- 1613 komt na mei 1604 meermalen als predikant alhier voor. Hij bleef blijkbaar ook het convent beheren: als administrateur komt hij voor 7 maart 1608,⁷ als ‘administrateur und predigher des gast huisses drapell’ 5 maart 1609,⁸ als “Administrateur des Gasthuises Ter Apel” tekent hij 6 juni 1612,⁹ als administrator 16 mei 1613.¹⁰ Johannes Emmen ‘pastor et oekonomus’ alhier overleed 2 juli 1613.¹¹

Na zijn overlijden regelde de classis de dienst alhier *per vices* hoewel zij van mening is dat het convent oudtijds behoorde tot de parochie, thans gemeente Sellingen*, zodat bij ontstentenis van een predikant alhier die te Sellingen hier behoorde te preken.¹²

1614 - 1637 **Hermannus Meyer**

Op aanbeveling van Edzard Rengers, drost te Wedde van 24 oktober 1614, Gedeputeerde Staten van Groningen van 29 oktober 1614 en Gedeputeerde Staten van Drenthe van 14 november 1614 alsmede van de stadhouder Willem

¹ Tromp, *Groninger kloosters*, 62-64.,

² KR (1965), 118.

³ Schuitema Meijer, *Het klooster Ter Apel*, passim

⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 51* reg. 272*, 1 november 1586 noemt Cornelius van Os nog als prior; *ibid.*, nr. 51* reg. 272** Emmen voor het eerst als zodanig. Zijn grafzerk (GDW nr. 3603) stelt echter dat hij dertig jaren aan het hoofd stond (*praefuisset*) van het convent; hij stierf in 1613.

⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 39 reg. 280, 4 januari 1603; nr. 21 reg. 281, 9 mei 1603; nr. 51 reg. 282, 18 juni 1603; ook Arch. HJK nr. 840, 27 januari 1601.

⁶ Rijperman, Resolutiën, 606. Ook GA, GAG, Hs. in folio 161, 44.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 56 reg. 284.

⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186.

⁹ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 138.

¹⁰ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 138.

¹¹ GDW nr. 3603.

¹² GA, GAG, Hs. in folio 161, 44.

Lodewijk van 24 november 1614 werd hij door de Staten-Generaal¹³ op 1 december 1614 als predikant en administrateur aangesteld.¹⁴ De stadhouder geeft reeds 29 november 1614 last Meyer, brenger van de betrokken mededeling, te Ter Apel in te leiden.¹⁵ Ook Meyer, die in 1582 student werd te Helmstedt en 25 jaren predikant was te Werlte,¹⁶ vanwaar hij werd verdreven,¹⁷ wordt enkele malen prior genoemd (zo 15 januari 1619¹⁸ en 13 oktober 1621).¹⁹ Hij stierf 8 mei 1637.²⁰

¹³ Westerwolde was Generaliteitsland.

¹⁴ GA, GAG, Hs. in folio 161, 47-48. Volgens mededelingen van dr. A.T. Schuitema Meijer te Groningen was hij afkomstig uit de Hümmling, eerst gehuwd met een dochter van Gerhardus Dreesmann, predikant te Wesuwen, en later met een dochter van Emmen voornoemd.

¹⁵ GA, GAG, Hs. In folio 161, 53.

¹⁶ Mededeling van dr. A.T. Schuitema Meijer te Groningen.

¹⁷ GA, GAG, Hs. in folio 161, 47-48.

¹⁸ GA, GAG, RA III a 20.

¹⁹ StA nr. 118.

²⁰ GA, RAG, Verzameling Koning nr. 10.

TERMUNTEN, GROOT

Patroon: **Ursus**

Bijzonderheden:

De parochie Groot of Nieuw Termunten is ontstaan door afsplitsing van de parochie (Oud of Lutke) Termunten, waarschijnlijk oudtijds Menterne geheten. De splitsing moet reeds vroeg hebben plaatsgevonden.

Bij de restauratie in 1949-1950 bleek de huidige kerk bij de overgang van koor en kruising restanten te bevatten van een tufstenen kerk van zeer oude datum, volgens de ontgraven fundamente van T-vormige grondslag met halfronde absis. Tevens werden gevonden de fundamente van een dertiende-eeuws driebeukig schip waarbij omstreeks 1250 het nog bestaande koor verrees.¹ Van Giffen dateert deze oudste kerk op tenminste de eerste helft van de dertiende eeuw, waarschijnlijk twaalfde eeuw of reeds de eerste helft daarvan.² Van den Berg vermoedt dat een scheidsmuur, aangetroffen in het schip, verband houdt met een gebruik van de kerk voor parochianen en kloosterlingen na het overbrengen van het cisterciënzer klooster van Nieuwolda³ naar Termunten in 1299.⁴ Van enige relatie tussen de abdij te Termunten (gelegen in de parochie Oud Termunten) en de kerk te Nieuw Termunten is echter niet gebleken. Niettemin wordt (het restant van) de kerk alhier recent nog genoemd als voormalige kloosterkerk, bijvoorbeeld door Karstkarel, die de kerk dateert op het derde kwart van de dertiende eeuw. Overgebleven zijn de viering met het koor. De dwarsarmen van de kruiskerk werden gesloopt einde zestiende eeuw, de afbraak van het schip volgde in de zeventiende eeuw.⁵

De door Van Giffen gevonden oudste kerk lijkt echter niet de eerste kerk ter plaatse te zijn geweest. Bij de opgravingen werden althans sarcofagen gevonden die volgens de typologie van Martin gedateerd kunnen worden op het begin van de elfde eeuw.⁶ In politiek opzicht bleven de parochies Oud en Nieuw Termunten blijkbaar een eenheid vormen. Alleen dan is verklaarbaar een zegel uit 1347 aan een verdrag tussen abt en convent van Termunten en het Oldambt aan de ene en de stad Hamburg aan de andere kant. Het geschonden zegel toont 'twee torenvormige nissen, in elk der torens hangt een klok, in elk der nissen een menselijke figuur (kniestuk), zijnde de een een krijgsman, de andere een bisschop, dragende beide in de rechterhand een zwaard voor den schouder; randschrift: IANI ET URSI PATRONORUM M(EN)T(ER)NENSIV(M).⁷ Het zegel wordt aangekondigd als dat van het convent te Termunten en is nog recent als zodanig beschreven.⁸ Het moet echter geweest zijn het zegel van Menterne zoals door de bewerkers van het Oorkondenboek terecht is gesteld. Een conventszegel zou in de eerste plaats een andersluidend randschrift hebben gehad en daarnaast een andere afbeelding. Het randschrift (wel aan te vullen met S... SC [sc. SANCTORVM]⁹) geeft de juiste betekenis van het zegel: 'zegel van de HH. ianus en

¹ KR (1977), 118-119

² Van Giffen, 'Termunten', 44.

³ Schutter, *Kloosters*, 13; Georgius en De Smet, *Nieuwolda*, 34-37

⁴ Bulletin KNOB 69 (1970) 20-21.

⁵ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 525.

⁶ Martin, *Sarcophagen*, 38, 40 en nrs. 128, 130. De aanduiding 'afkomstig van' en 'opgegraven te' Termunten kan gepreciseerd worden als opgegraven bij de kerk te Nieuw Termunten (mededeling J.W. Boersma, 20 augustus 1970).

⁷ OGD nr. 398 (het origineel te Hamburg is verloren gegaan).

⁸ Beelaerts van Blokland, *Kloosterzegels II. Cisterciënsers*, 71.

⁹ Naar het zegel van OGD nr. 396 (1347) (daar geen beschrijving van het zegel) zoals afgebeeld OGD plaat V nr. 2; het origineel (te Hamburg) is verloren gegaan, Beelaerts van Blokland, loc. cit.

Ursus, patroons van de Menternensers', de bewoners van Menterne. Dat Menterne de beide Termunter parochies omvatte (en niet meer) wordt door dit zegel afdoende bewezen. Afgebeeld zijn immers de patroonheiligen van de twee Termunter parochiekerken. De kerk van Groot of Nieuw Termunten was inderdaad gewijd aan **Ursus**, een verder in Noord Nederland niet aangetroffen heilige. Het patrocinium kan worden afgeleid uit het kerspelzegel van Termunten (= Groot Termunten) aan charters van 2 oktober 1609¹⁰ en 25 november 1625.¹¹ Dit zegel vertoont een krijgsman, ten halve, boven een schild waarop de tekst S.URSVS en heeft als randschrift SIGILLVM MVNTERNAE (zegel van het kerspel Munterne). De andere heilige op het zegel uit 1347 moet dan de patroonheilige van de kerk van Klein Termunten zijn geweest. Afgebeeld lijkt een pauselijke figuur met zwaard, mogelijk Fabianus?¹²

Twijfelachtig is of als parochies van Nieuw Termunten afgescheiden zijn geweest Fimel*, Dallingeweer* en Baamsum*. Deze moeten dan echter vrij spoedig weer met Nieuw Termunten zijn verenigd omdat 16 februari 1441 wordt meegedeeld dat 'wy van meren munthen fymolen ende dallyneweer ende baamsum want wy een karspel synt ende representeren'.¹³ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt als afzonderlijke kerspelen Dallingeweer, Baamsum en Fiemel, zonder bijbehorende aantallen priesters.¹⁴ De lijsten van 1509 en 1516 noemen alleen Ooster- en Westerrede en Grote en Kleine Munten.¹⁵ Blijkens een getuigeverklaring uit 1565 bedroeg de oppervlakte van Groot Termunten omstreeks 1521/4 700 grazen, Fimel 650, Dallingeweer 700, Baamsum 720, Rede 900 en Lutke Termunten 530 grazen.¹⁶ Voor het gebied van de parochie Groot Termunten komt men dan op 2770 grazen. In 1565 waren van Groot Termunten, Fimel, Dallingeweer en Baamsum nog over 1637½ grazen terwijl Lutke Termunten nog slechts 473 grazen groot was.¹⁷ Het verlies in Lutke Termunten was derhalve 76 grazen (omstreeks 38 ha), voor Groot Termunten komt het verlies op 1132½ grazen (omstreeks 566 ha). Rengers¹⁸ vermeldt dat tussen Rede en Fimel een gebied van 1100 grazen door de eigenaren was verlaten en door de stad Groningen tegen onderhoudsplicht was overgenomen; de stad was daarin echter nalatig.

Het parochieregister uit 1501 noemt voor Groot Termunten een vicarie en een prebende.¹⁹ De schattingenlijst uit omstreeks 1500 geeft echter slechts twee priesters aan.²⁰ In 1555 is sprake van een institutie *ad altarem sanctae Catharinae*,²¹ zonder dat blijkt of het om de vicarie of de prebende gaat. Een lijst van landeigenaren in het Termunterzijlvest van omstreeks 1520 noemt te Groot Termunten de kerk met 110, heer Menne (de pastoor) met 52, de vicarie met 50 en de prebende met 30 grazen.²²

Omstreeks 1635 (?) ontving de predikant alhier aan landhuren 356 gulden, verder aan tractement van de kerk 30 gulden en van de provincie 90 gulden, in totaal dus 476 gulden.²³

Pastorie

¹⁰ Arch. Farmsum nr. 836 c.

¹¹ Arch. Menkema en Dijksterhuis nr. 555; vgl. een los zegel in GA, RAG, Zegelverzameling nr. C 230.

¹² Gezien het attribuut, vergelijk Wimmer, *Die Attribute*, 124.

¹³ GA, GAG, R.F. 1441/6; in druk: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 324.

¹⁴ Alma, 'Schattingen', 176.

¹⁵ Alma, 'Schattingen', 182.

¹⁶ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 317-318.

¹⁷ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 317-318.

¹⁸ Rengers, *Kroniek I*, 248vlg.

¹⁹ RC II, 11.

²⁰ Alma, 'Schattingen', 176.

²¹ Visitatie 1555.

²² Alma, 'Termunterzijlvest', 180.

²³ Arch. PKV Groningen nr. 42.

1429 - 1440 Reynerus

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 22 oktober 1429²⁴ en voor het laatst 24 juni 1440.²⁵

1454 Remmo

wordt als pastoor alhier vermeld 12 mei 1454.²⁶

14.. Membodus Reyneri

komt 15 juni 1479 voor als pastoor te Grimersum met onder meer Ayold Benninghe, hoofdeling aldaar. Onder het stuk is een ongedateerde verklaring toegevoegd waarin Memmo, pastoor te Groot Termunten, meedeelt destijds pastoor te zijn geweest van Ayold Benninghe en dat het stuk uit 1479 van zijn hand is.²⁷ Het is niet bekend wanneer hij naar Termunten gekomen is. Hij is in 1468 nog geen pastoor te Grimersum,²⁸ komt daar vanaf 9 oktober 1474 regelmatig als pastoor voor,²⁹ zo nog 25 november 1489,³⁰ is echter in 1490 niet meer daar omdat dan Hyndryck 15 augustus 1490 als pastoor aldaar genoemd wordt³¹ (Reershemius noemt hem Mag. Hinricus Huesman),³² komt echter 5 september 1493 en ten laatste 25 november 1499 weer als pastoor aldaar voor.³³ In 1513 is Emiko pastoor te Grimersum.³⁴

Of Memmo ook omstreeks 1490 te Termunten heft gestaan en dan daarheen tussen 1500 en 1513 terugkeerde, valt niet te bepalen. Hij is hoogstwaarschijnlijk dezelfde zijn als de hierna te noemen Memmo (1526).

- ca 1500 Ocko Mensenborch

was tot zijn overlijden pastoor alhier; het door zijn overlijden vacant geworden pastoraat wordt 3 juni 1500 door paus Alexander gegeven aan zijn *familiaris*

1500 Nicolaus Wassenberg

clericus van het bisdom Munster.³⁵

(ca 1516)-1526 Memmo

pastoor te Groot Termunten, beklaagt zich 29 juli 1526 bij de graaf van Oostfriesland dat Johannes van Munster, commandeur van het johannieter klooster te Abbingwehr, hem destijds een ouderdomsprovene had gegeven; vier jaren geleden vroeg Memmo de restitutie van de door hem 29 jaren voordien (dus omstreeks 1493) aan het convent gegeven goederen, te weten een paar ossen en 1500 bakstenen, omdat 'ick nicht een maeltyt daer vor ghegeten hebbe'. Hij heeft altijd in grote armoede geleefd 'und hebbe yn teyn

²⁴ OUB nr. 379.

²⁵ OUB nr. 516.

²⁶ GA, GAG, R.F. 1454/8.

²⁷ OUB nr. 1020.

²⁸ OUB nr. 864.

²⁹ OUB nr. 938, voorts nr. 988 (1477), 1017 (1479), 1020 (1479), 1059 (1481), 1122 (1483), 1264 (1488), 1805 (1489).

³⁰ OUB nr. 1805.

³¹ OUB nr. 1273.

³² Reershemius, 725.

³³ OUB nr. 1367-1368, 1805.

³⁴ Reershemius, 725.

³⁵ Reimers, *Papsturkunden*, G LI (Vaticaan Archief, Reg. Lat. 1057, 97v).

iaeren noch koen noch kalf ghehat dat uns dat water heft gaen vor de deur ...'.³⁶ Hij zal, waar hij spreekt over voortdurende schade door wateroverlast, hier dus reeds omstreeks 1516 hebben gestaan, en mogelijk reeds voor 1513 hier zijn gekomen indien hij dezelfde is als de hiervoor genoemde Membodus Reyneri hetgeen zeer waarschijnlijk is omdat deze in 1493 (weer) te Grimersum stond dat slechts zeven kilometer ten noordwesten van Abbingwehr ligt. Schöningh wijt het uitblijven van de toegezegde provene aan de slechter wordende financiële omstandigheden van de commanderij.³⁷

Een ongedateerde lijst van landgebruikers in het Termunterzijlvest, te stellen op omstreeks 1520, noemt onder Groot Termunten heer Menne met 52 grazen land.³⁸ Omdat de vicarie- en prebendelanden afzonderlijk worden opgevoerd, moet hier het land, in gebruik bij de pastoor, zijn bedoeld. De lijst noemt onder Baamsum ook 11 grazen) van heer Poppe te Bingum die volgens dezelfde lijst ook te Dallingeweersterhamrik land bezat (9 grazen), en onder Baamsum land van 'Docter Hermen to Emden' (27½ grazen).³⁹ Een predikant Poppo te Bingum wordt genoemd van 1514 tot 1545.⁴⁰

1535 **N.N.**
In 1535 wordt door de officiaal van de pastoor ontvangen 4 mark 4 stuiver *ad compo(s)itum*.⁴¹

1541/8 **Mr Sywert Abelens**
wordt in een niet-gedateerd stuk genoemd met Everardus Doetkum, abt van Termunten, en Egbert Levinck, commandeur van Oosterwierum.⁴² Doetkum wordt in januari 1541 nog genoemd als kellenaar van Gerkesklooster,⁴³ als abt van Termunten komt hij voor het eerst voor 15 april 1542.⁴⁴ Zijn opvolger is reeds in functie 22 mei 1548.⁴⁵ Levinck werd in 1538/9 commandeur van Oosterwierum⁴⁶ en is dit nog in 1561.⁴⁷ Het stuk moet dus op 1541/8 gesteld worden.

1554 - 1560 **Cornelis Quint**
De pastoor Cornelis Quint wordt voor het eerst genoemd 15 februari 1554⁴⁸ in een proces over de nalatenschap van de in 1548 overleden Johannes

³⁶ StA Aurich, Rep. 3, I nr. 38.

³⁷ Schöningh, *Johanniterorden*, 32. Dat omstreeks dezelfde tijd de omstandigheden te Termunten evenzeer slecht waren, blijkt uit het enkele malen kwijschelden van de jaarschatting omstreeks 1530, blijkens Gelderse taxenlijsten, HGA, Hertogelijk archief nr. C v c XXVa.

³⁸ Alma, 'Termunterzijlvest', 180.

³⁹ Alma, 'Termunterzijlvest', 179-180. Dr Hermen is wellicht geweest Hermannus Wilkini, vicecureet en prebendaat, later predikant te Emden, en aldaar genoemd van 1514 tot 1545, Reershemius, 466, 467, 470-471, 479.

⁴⁰ Reershemius, 300.

⁴¹ Visitatie 1535.

⁴² GA, GAG, doos 65, in afschrift gedateerd: 1500 en op grond daarvan ten onrechte genummerd als R.F. 1500/8.

⁴³ GPCV II, 826-827.

⁴⁴ RA III a, 12 augustus 1572.

⁴⁵ Arch. Oterdumerzijlvest.

⁴⁶ GA, RAG, Portefeuille Keizer II, R.F. 1559/17; vgl. Cleveringa, *Appingedam*, 63.

⁴⁷ SrA Aurich, Rep. I, 498a.

⁴⁸ GA, RA III a 1, 58.

Wynschote, pastoor te Appingedam*. Ook nadien komt hij in deze zaak voor. Mogelijk stond hij toen reeds hier. Aanwijsbaar is hij pastoor alhier 18 april 1554. Zes commissarissen in Munsters Friesland verzetten zich dan tegen zijn benoeming tot officiaal in Friesland. Zij geven de voorkeur aan M. Fredericus Hardensteyn, (prebendaat) te Appingedam*.⁴⁹ Geen van beide is toen als officiaal aangesteld. De institutie als pastoor ontvangt hij in 1555; hij voldoet daarvoor dan vier Rijders.⁵⁰ Op 3 september 1560 wordt Cornelius Quint, pastoor alhier, benoemd tot Munsters officiaal en aartsdiaken; 23 september 1560 komt de bisschoppelijke bevestiging af.⁵¹ Hij overleed echter reeds 8 december 1560.⁵² Zijn financiële situatie was blijkbaar slecht. Begin 1561 wordt aan de drost van de Oldambten een mandaat gezonden de goederen van wijlen heer Cornelys Quints te verkopen en de opbrengst ervan ten behoeve van de crediteuren onder zich te houden; voor de bezorging van het mandaat wordt afgerekend 25 april 1561.⁵³ Quints crediteuren worden ook genoemd 7 juni 1561 en 2 oktober 1561.⁵⁴ Hij bezat tevens reeds in 1558(0?) de Catharinavicarie te Eelde; zijn opvolger daarin werd 17 februari 1561 geïnstitueerd.⁵⁵

1561/3 **N.N.**
pastoor alhier, ontvangt de investituur tussen oktober 1561 en september 1563 en voldoet daarvoor drie daalder.⁵⁶

De bezetting van de pastorie in deze jaren is onduidelijk. Het lijkt er op dat enige tijd hier pastoor is geweest

1561 - 1562 **Jasper Hermans van Buyren**
Hij verblijft blijkbaar in 1560 te Emden en is dan reformatorisch. Het protocol van de kerkenraad aldaar vermeldt hem meermalen. In april 1560 wil men hem 'helpen by eyn schole' en krijgt hij beddegoed te leen.⁵⁷ Niet lang daarna gaat hij naar Termunten ('thor Munde') en wordt weer katholiek en doet daar missen.⁵⁸ Zijn zaak wordt enkele keren publiek gemaakt en in april 1562 wordt hij uitgesloten.⁵⁹ Cooltuyn moet 20 juli 1562 twee brieven schrijven 'an de gemene toer Mundte den eenen und den anderen an Jasper'.⁶⁰ Zijn vrouw Anneke Jaspers wil graag in november 1562 weer deelnemen aan het Avondmaal en wordt door de kerkenraad te Emden geantwoord dat haar

⁴⁹ .StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Band 1, 110-111.

⁵⁰ Visitatie 1555.

⁵¹ Schmitz-Kallenberg, 282-283, 285; vergelijk StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 227-228. Blijkens ibid., 227 was hij als officiaal delegaat van de officiaal van Munster; zijn reversaal is van 22 augustus 1560, ibid., 228.

⁵² Schmitz-Kallenberg, 283.

⁵³ Rekeningen stad Groningen, 1561, mandaten, 25 april 1561.

⁵⁴ RA III a 1.

⁵⁵ AAU XLII, 295.

⁵⁶ Visitatie 1563.

⁵⁷ 110, 111.

⁵⁸ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, 129, juli 1561: de kerkenraad te Emden besluit 'Jasper [Hermans] de thor Munde ijn de papisterije gelopen, dat he nycht voersaket, dat he den broethgoeth upboeret und mysse doet' schriftelijk te vermanen.

⁵⁹ Ibid., 132, 138, 143.

⁶⁰ Ibid., 149.

verzoek nu nog niet wordt ingewilligd.⁶¹ Zij doet in januari 1564 boete en de kerkenraad besluit de gemeente te vragen haar te vergeven.⁶² Op 4 december 1564 is er sprake van dat hij gevangen is; er wordt een pond borgtocht betaald mits hij een jaar blijft.⁶³ Jaspas Harmansz. komt in december om zich te verzoenen.⁶⁴ Zijn vrouw vraagt april 1565 of ze zich weer bij haar man mag voegen die nog steeds ‘pap’ is in Groningerland.⁶⁵ Op 4 oktober 1566 vraagt hij schriftelijk weer opgenomen te worden omdat hij een beroep naar Culemborg heeft gekregen,⁶⁶ stuurt 21 oktober vervolgens een boetebrief maar krijgt tot antwoord dat hij de afgoderij moet afzweren,⁶⁷ in februari 1567 komt hij terug na verzoening en boete te hebben gedaan.⁶⁸ Hij wil een dienst in de voorgedij Stickhausen (Ofr.) aannemen. In 1568 wordt hij weer opgenomen in de gemeente te Emden.⁶⁹ (Een) Jaspas Buren is in 1575 predikant te Esklum (Overledingerland).⁷⁰ (Een) Jasper Harmens vraagt in februari 1580 toestemming terug te keren naar Groningen.⁷¹

Samengevat lijkt Jasper zich in ieder geval vanaf juli 1561 te Termunten op te houden en daar in juli 1562 nog te zijn. Zijn positie daar is onduidelijk: pastoor (hij zou dan de pastoor kunnen zijn die 1561/3 hier geïnstitueerd wordt) of in een andere functie? Later houdt hij zich blijkbaar elders op – waar is onbekend – maar in 1567/8 keert hij weer terug naar Emden.

- 1564 **Mr Buwo**

In 1564 wordt Aysse Phebekens (wonende te Groot Termunten⁷²) een mandaat gezonden ‘omme Registerenn quitanties unde verclaring der Rekenschap van salige mester Bwwo tdoene unde over te leveren’.⁷³ Wellicht had de administratie betrekking op de kerk alhier. Hij zal in 1564 zijn overleden. De kerk is inderdaad 1564/5 vacant geweest.

⁶¹ Ibid., 174: ‘dewyle sy in Gruningerlant ghevangen heft gewest und lichtveerdich sick wedder mith er man in der papisterye gegeven, dartho mit spitijge worden veele gehönet, dat sy ein tytlanck sick scal entholtten, beth dat wij alle dingen vornemen und rechte vruchten der boete er in sien’.

⁶² Ibid., 178: ‘heft wol bekant, dat sy mith er man gesundijget hadde’, er zal afgekondigd worden ‘dat sy mith er man, in papisterye wanende, sick al in etlycke stucken ergelyken heft gehalten’.

⁶³ Ibid., 189.

⁶⁴ Ibid., 190: ‘nha de vormaninge heft hee angenomen de versöninge up Nesserlant unde tho Remundt [Roermond] vörerst tho maken’; men wil hem niet onderhouden maar hij zegt, ‘he kunden nicht arbeijden ... he seen, dat he tho Workum bequemer middel konden bekomen’ en vraagt een verklarende brief mee te krijgen ‘van den handel, hier gescien’.

⁶⁵ Ibid., 204: ‘ofthe se sick wedder by hoer man, in Groningerlant pap synde’, thom anderen mhaal mach begeven unde allykewl thom nachtmal thogelaten werden’, alleen ‘soi se sick verhopet tho untholden van syn affgoderye, dat se sick nicht daremit enbesmitte’.

⁶⁶ Ibid., 262.

⁶⁷ Ibid., 262: ‘dat he voer ersten syne bekentenisse nevens de affgoderye in vorscheiden platsen begangen, lathe luchten yund derbeneven de vorsoeninge mit de person mit alle manieren erenstliken vorsoeke’.

⁶⁸ Ibid., 271: ‘als dat he na unsse radt und tho vuller benoegent der broederen van Gronningen syn vorsoeninge unde bothe ... heft gedhan’ met schriftelijke getuigenis.

⁶⁹ Ibid., 306.

⁷⁰ Reershemius, 665.

⁷¹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 497. Alle vermeldingen over Jasper zijn afkomstig van O.S. Knottnerus te Zuidbroek (2007) en door deze voor een groot deel ontleend aan Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*.

⁷² O.m. Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 240, 22 mei 1573 als volmacht van Groot Termunten.

⁷³ Rekeningen stad Groningen, 1564, mandaten, 31 december 1564.

In deze periode werden door Johannes Krijthe, pastoor te Westerwijtwerd*, de diensten in de kerk alhier verboden wegens vechterij en verwonding op het kerkhof en de parochianen in de ban gedaan. Burgemeesteren en Raad van Groningen schreven Krijthe 12 maart 1563 dat, waar het delict reeds berecht en gestraft was en gecomponeerd op 12 daalder waarvan Krijthe 'up de handt' reeds vier had ontvangen, er naar hun mening geen reden was de dienst te verbieden en eisen opheffing van het verbod; de hervatting van de dienst wordt de ingezetenen gelast 18 maart 1563.⁷⁴

1565 **N.N.**

In 1565 moet hier een nieuwe pastoor zijn gekomen; blijkens het visitatieverslag over 1565 moet zijn institutie nog plaatsvinden.⁷⁵

Op 27 september 1568 wordt onder meer de pastoor alhier bij mandaat gelast aanwezig te zijn bij de inbezitneming van de bisschoppelijke zetel van Groningen door Johannes Knijff.⁷⁶ Zijn trouw aan het Rooms-katholieke geloof werd mogelijk reeds in twijfel getrokken; niet ten onrechte blijkbaar. Kort daarop werd de kerspelleden van Groot Termunten gelast 'um oeren pastoor de kercke up to seggen, so veer he in den kerckendenst nha older gebruijck der kathlischer kerck weijgerich weer'.⁷⁷ Nog in 1568 werd aan collatoren alhier en die te Woldendorp* last gegeven 'om elck in oeren karspel to kesen enen pastoor'.⁷⁸

1574 ? **Evert**

Inzake een regeling van dijkreparatie in de omgeving van Termunten op 28 juni 1574 worden genoemd 'heer Evert mit syn meijeren ende karspelluijden' (zodat Evert pastoor moet zijn geweest). Waarschijnlijk betreft het de pastoor alhier; de tekst is echter op dit punt onduidelijk: gecommitterden van de stad Groningen hebben 'der van Borxswear ende Lalleweerster zeedijcke affgemeten ende de helffte daervan an ons genomen, boven tgene de landt schap to maken angenomen, doe heer Evert sich opentlick verclaert, van den abt (sc. van Termunten) anders geen bevell thebben, dan dat de stadt oeck het ander derden deel solde annemen, gelycken de van den Ommelanden gedaen en hem van den heren van Billy ontheten ende beloofft etc., weshalven gemelte heer Evert mit syn meijeren ende karspeluijden de settinge gedaen, doch erst nochtans de 15 roeden dijckes (tot 21 holt voet iider roede) den voersz. Vrunden affgetoegen, de den van Grotermunten to maecken upgelecht ende is na beschener settinge het lott gevallen, dat wij ...'⁷⁹ Borgsweer* waarvan eveneens sprake is lijkt niet in aanmerking te komen.

Reformatie

1598 **Joannes Langius**

⁷⁴ GA, GAG, Missivenprotocol Alting I, 123v; vgl. O.A. nr. 789, 529, 18 maart 1563, en Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 124.

⁷⁵ Visitatie 1565.

⁷⁶ GA, GAG, R.F. 1568/67; vgl. Rekeningen stad Groningen, 1568, mandaten.

⁷⁷ GA, GAG, Rekening stad Groningen, 1568, mandaten, 404.

⁷⁸ GA, GAG, Rekening stad Groningen, 1568, mandaten, 406.

⁷⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 275-276.

predikant alhier, wordt 6 mei 1598 een uitkering uit de geconfisqueerde kloostergoederen toegestaan.⁸⁰ Wellicht is hij de student Joannes Langius, *Transsylvanus, sch.(olae) Franeq(uerensi), art. et ling.*, 23 mei 1592 te Franeker als student ingeschreven.⁸¹ [Een Joannes Langius is reeds in 1593 predikant te Doesburg,⁸² 19 juni 1598 bestemd voor Rijssen doch daar niet gekomen, vanaf 30 juli 1600 te Vollenhove, nog in 1600 beroepen te Nijmegen doch te Vollenhove gebleven, 1619 naar Utrecht en daar in 1623 overleden].⁸³ De student Joannes Langius ontving bij ordonnantie van 22 juni 1593 een stipendium van Friesland.⁸⁴ Joannes Langius komt 26 mei 1596 en 12 mei 1597 als predikant te Onze Lieve Vrouwenparochie voor.⁸⁵

- 1600 ? **Dr Bernardus**

Op 26 mei 1600 wordt door Rotger van Rensel aan gecommiteerden der stad Groningen de rekening van de kerk te Termunten overlegd, in tegenwoordigheid van de kerkvoogden en de weduwe 'van Doctor Bernardus',⁸⁶ wiens hoedanigheid niet is aangegeven. Wellicht was hij hier predikant geweest.

Volgens een mededeling van 22 mei 1601 is Termunten vacant; in 1602 wordt de pastorie bediend door de predikant te Woldendorp*.⁸⁷

1603 - 1603 **Johannes Herwagius**

wordt 2 mei 1603 als predikant alhier genoemd. De zaak, zijn persoon betreffende, wordt dan door de synode naar de classis Oldambt verwezen. Hij is hier slechts korte tijd in functie geweest. Op 24 januari 1604 wordt last gegeven tot betaling van 12 Carolus gulden aan Joannes Herwagius, gewezen predikant alhier, op diens verzoek 'tot behulp van syn onderholt'.⁸⁸ De uitbetaling staat ten name van Hermannus Herwagius, zonder verdere aanduiding.⁸⁹

1604 - 1606 **Hermannus Duncker**

De uitkeringen uit de geconfisqueerde kloostergoederen staan over de jaren 1603, 1604 en 1605 (de rekeningen over 1599 tot en met 1602 zijn verloren gegaan) ten name van de 'prediger' alhier.⁹⁰ Het tractement over 1604 en 1605 zal echter zijn ontvangen door Hermannus Duncker die begin 1606 zonder toestemming van de classis Middelstum predikant werd te Usquert* en deswegen 5 maart 1606 wordt onderhouden. Op 2 juni 1606 legt hij aan deze classis testimonia over van de universiteit te Franeker, (de kerkenraad of de coetus) van Emden en (zijn gemeente) van Termunten. De classis Middelstum

⁸⁰ .StA nr. 2303, 198.

⁸¹ ASAF I, 17.

⁸² Van der Aa, *NNBW* XI, 143.,

⁸³ BGOG IX (1888) 362-363; NKHB 1912, Bijlage S, 153; 1910, Bijlage S, 166.

⁸⁴ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 32v.

⁸⁵ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 6v, 10v (niet vermeld bij Romein, *Friesland* 101-102).

⁸⁶ O.A. nr. 790, 123.

⁸⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102

⁸⁸ .StA nr. 530.

⁸⁹ StA nr. 2304, 207.

⁹⁰ StA nr. 2306, 2308.

is van mening dat de classis Oldambt 'imprudent' is geweest hem zonder bewijs van examen twee jaren lang dienst te hebben laten doen als predikant te Termunten. Hij moet hier dus van 1604 tot begin 1606 hebben gestaan. In de loop van 1606 is hij toegelaten te Usquert*.

Hij was afkomstig van Emden en werd 9 oktober 1601 te Franeker als philologisch en theologisch kandidaat te Franeker ingeschreven.⁹¹

1606 - 1607 Lucas Wedemarius

predikant te Oterdum*, moet na het vertrek van Duncker ook de kerk te Termunten hebben bediend. Over de periode 5 mei 1606 tot 5 mei 1607 wordt het provinciale tractement ad 30 gulden aan Lucas Wedemarius, predikant te Termunten, betaald.⁹² In mei 1607 vertrok hij naar Zeerijp*. Hij was van 1601 tot 1603 schoolmeester te Midwolda waar hij werd opgevolgd door

1607 - 1621 Gerhardus Everhardi Velthuis⁹³

Westerwoldanus,⁹⁴ als lidmaat aldaar aangenomen Paasmaandag 1603⁹⁵ en van 1606/7 schoolmeester aldaar.⁹⁶ In de loop van 1607 wordt hij te Termunten beroepen; het tractement vanaf 5 mei 1607 als predikant alhier staat te zijnen name.⁹⁷ Het tractement hier beviel hem blijkbaar niet. Op 23 april 1611 schrijven Burgemeesteren en Raad van Groningen aan Gerardus Gerardi (!), predikant alhier, dat hen ter ore is gekomen dat hij zou willen vertrekken; zij verzoeken hem de reden hiervan te willen opgeven. Ook aan de kerkvoogden vragen zij opgave van de beweegredenen van de predikant om te vertrekken.⁹⁸ Op het bericht dat hij reeds elders zou zijn beroepen wenden Burgemeesteren en Raad zich 25 april 1611 met een verzoek aan de classis hem te bewegen te Termunten te blijven; men zal bij de Landdag aandringen op verhoging van het provinciale tractement.⁹⁹ De classis antwoordt 29 mei daarop; het resultaat van haar bemoeienis is echter niet aangegeven.¹⁰⁰ Hij is hier echter inderdaad gebleven, althans tot 1621. Op 3 mei 1621 verzoeken enkele ingezetenen van Bellingwolde* aan Burgemeesteren en Raad van Groningen Everhardi als predikant te Termunten te autoriseren en hem toe te staan het door de gemeente te Bellingwolde uitgebrachte beroep aan te nemen; remonstranten moeten eerst hun kwaliteit tonen.¹⁰¹ Hij tekent nog 11 mei 1621 als predikant alhier,¹⁰² maar is voor 13 juni 1621 naar Bellingwolde* vertrokken.¹⁰³ In 1615¹⁰⁴ huwt hij met een zuster van Ellerus Eppinus, predikant te Meeden*, later te Noordbroek*.¹⁰⁵

⁹¹ Zijlstra nr. 1815.

⁹² StA nr. 2310, 345.

⁹³ Als Velthuis komt hij slechts tweemaal voor: Arch. HJK nr. 861, 132, 31 mei 1630, en Arch. HJK nr. 864, 120, 6 mei 1633.

⁹⁴ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 64, 1603.

⁹⁵ Arch. HG Midwolda nr. 1, Handelingen en lidmaten.

⁹⁶ Arch. HG Midwolda nr. 25-26.

⁹⁷ StA nr. 2311, 361.

⁹⁸ GA, GAG nr. nRr 324.

⁹⁹ GA, GAG nr. nRr 324.

¹⁰⁰ GA, GAG nr. nRr 335, 1611 nr. 32.

¹⁰¹ GA, GAG, RA III a 22.

¹⁰² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120

¹⁰³ Acta synodes Groningen.

¹⁰⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7105, 12 april 1615.

¹⁰⁵ Arch. Classis Oldambt nr. 2, 13 september 1664.

1621 - 1663 Henricus Toxopoeus

predikant te Kropswolde*, verzoekt 26 juli 1621 demissie wegens beroep naar Groot en Klein Termunten en wordt door de classis Groningen gedemitteerd 10 augustus 1621. Hij overleed alhier 1 oktober 1663.¹⁰⁶ Van 1634 tot 1654 was hij tevens predikant te Borgsweer*. In 1628 huwde hij met een dochter van Johannes Smaltius, predikant te Tinallinge*.¹⁰⁷

Vicarie

De vicarie en de prebende bestonden reeds omstreeks 1500. Over beide is vrijwel niets bekend.

1535 N.N.

In 1535 betaalt de vicarius alhier 4 mark 4 stuiver *ad comput. P. investitura obtinendi*.¹⁰⁸

1569 Gerardus Budde

clericus van het bisdom Groningen, wordt als vicarius alhier 2 juni 1569 te Utrecht tot de wijding van subdiaken toegelaten.¹⁰⁹ De ‘clerick’ Gerardus Budde wordt 1 november 1568 genoemd.¹¹⁰ Van 1576 tot 1582 is hij pastoor te Leermens*.

Catharinavicarie of – prebende**1555 Adam Joannis**

wordt in 1535 geïnstitueerd *ad altarem Sanctae Catharinae* alhier en betaalt daarvoor 1 Rijder.¹¹¹

¹⁰⁶ Acta synodes Groningen, 1664.

¹⁰⁷ Roemeling, ‘Toxopeus’, 259.

¹⁰⁸ Visitatie 1535.

¹⁰⁹ HUA, ABU nr. 550*, 150.

¹¹⁰ Arch. Farmsum nr. 21.

¹¹¹ Visitatie 1535.

TERMUNTEN, KLEIN

Patroon: (Fabianus?)

Bijzonderheden:

Oudtijds heeft de parochie waaruit later Lutke/Klein en Groot Termunten¹ (en door verdere afsplitsing Borgsweer* en mogelijk Baamsum*, Fimel* en Dallingeweer*) ontstonden waarschijnlijk Menterne geheten. De ‘Mentersaters’ worden voor het eerst genoemd 24 oktober 1284,² wanneer de overheden van Eemsgo en Brokmerland verklaren dat zij de bewoners van Reiderland en de Mentersaters³ zullen bewegen het met de bisschop van Munster gesloten verdrag mee aan te gaan. Op dezelfde dag verklaren dezelfde overheden dat zij ook voor Reiderland en de *Althammet terras* met de bisschop een verdrag hebben aangegaan.⁴ Daaruit zal de conclusie zijn getrokken dat Menterne en Oldambt synoniem zijn.⁵ Op 10 augustus 1283 sluiten de *nobiles homines de Menterne* een verdrag met de stad Groningen.⁶ Een volledig eensluidend verdrag wordt 17 augustus 1287 gesloten tussen *nobiles homines de Menterwolde* en Groningen.⁷ Het zwaar geschonden zegel van Menterwolde bleef bewaard en wijkt af van dat uit 1347 (zie hierna). Van een ‘abt de Menterna’ is voor het eerst sprake 30 juni 1338⁸ (de abdij was in 1299 van Nieuwolda naar [Lutke] Termunten verplaatst). *Judices terre Aldeombechte per Menterne constituti* worden genoemd 22 april 1347 en zegelen dan met het zegel van Menterne.⁹ Abt en convent in *Menterna* en de *judices ... consules ... et ... tota universitas pagi Frisie dicti Aldaombecht* gaan 9 augustus 1347 een verdrag aan met Hamburg. Aangekondigd worden de zegels van ‘het land’, de abt en het convent. Bevestigd zijn echter de zegels van de abt, het Oldambt (met als afbeelding de kerk te Midwolda*) en een zegel met als randschrift volgens de zegelafbeelding¹⁰ S SC ... IANI ET VRSI PATRONORVM MTNENSIV terwijl op de zegelstrook geschreven staat: *Sigillum Menternensium*.¹¹ Het laatstgenoemde zegel kan

¹ Op kaarten worden Klein/Lutke (Oud) en Groot (Nieuw) Termunten doorgaans verwisseld. Zo Jacob van Deventer (Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 21) en Christiaan sGrooten (Vredenberg-Alink, *Groningerland*, 41, 44, 45). Niettemin bestaat er geen enkele twijfel over dat Lutke Termunten ten westen van Groot Termunten lag. Na de afsplitsing van Nieuw Termunten en Borgsweer bleef inderdaad slechts een kleine parochie Oud Termunten over. In 1441 worden Baamsum, Fimel en Dallingeweer genoemd als te behoren tot Groot Termunten (GA, GAG, R.F. 1441.6; vgl. Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 324). De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt achtereenvolgens Borgsweer, Lutke Termunten en Groot Termunten, Alma, ‘Schattingen’, 176.

De grens tussen beide parochies werd gevormd door de Ae en het Kleine Diep, zoals ook blijkt uit de opvatting van Beekman, *Zeeboezems*, volgens wie de oude Termunterzijl lag aan het eind van het Kleine diep. De kerkstede van Oud Termunten zal gezocht moeten worden op een perceel grasland waarop tot omstreeks 1985 enkele grafpalen stonden. Gescheiden door een kleine weg ligt ten westen daarvan het huidige kerkhof van Termunten.

² ‘... et de Mentersaten terrae ...’.

³ OGD nr. 151.

⁴ OGD nr. 150; vergelijk OGD nr. 149, 24 oktober 1276.

⁵ Ad OGD nr. 151 (99 n. 1): de bewerkers stellen (terecht) dat het bij de Mentersaters gaat om de bewoners van een deel van het Oldambt, hier echter wel gebruikt om het gehele district aan te geven. Vergelijk De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 126-128 n. 3 die aldaar Menterne een deel van het Oldambt noemt.

⁶ OGD nr. 161.

⁷ OGD nr. 175.

⁸ OGD nr. 354.

⁹ OGD nr. 396; van het zegel bleef een fragment bewaard dat echter in OGD niet is beschreven. Het stuk bevond zich in het Stadtarchiv te Hamburg en is verloren gegaan.

¹⁰ OGD plaat V nr. 2.

¹¹ OGD nr. 398. Een zegel van het klooster te Termunten – van latere datum – is afgebeeld OGD, plaat XI nr. 5, t.o. 421.

derhalve niet het conventszegel zijn maar is dat van Menterne waarbij de twee afgebeelde heiligen de patroonheiligen van de beide kerken te Termunten – Oud en Nieuw Termunten – zullen zijn. De tweede heilige, Ursus, komt later voor op het kerspelzegel van Nieuw Termunten (zie aldaar). De eerste heilige lijkt een pauselijke figuur met zwaard en boek voor te stellen, mogelijk – gezien de attributen – **Fabianus**. De naam Menterne blijft voor de abdij nog later in gebruik. Zo komt 9 oktober 1415 Boyngus als abt ‘in Menterne’ voor¹² en worden 16 november 1443 Take, abt, en andere priesters van Menterne genoemd.¹³ Het bij Menterne behorende Menterwolde – te beschouwen als de Woldstreek van Menterne – reikte in ieder geval tot het huidige Nieuwolda aangezien in 1247 de oorspronkelijk benedictijner, later cisterciënzer, abdij ‘Montreval’ vermeld wordt¹⁴ en de plaats daarvan is gelokaliseerd door de vondst van de fundamenteen ervan.¹⁵ Mogelijk kunnen tot Menterwolde ook worden gerekend de – wolddorpen als Woldendorp, (Oost- en West)Finsterwolde, Oostwold en Midwolda maar met uitzondering van Woldendorp zouden deze dorpen ook gezien kunnen worden als de woldstreek van Scheemda, Eexta, Winschoten en Beerta. Of Menterwolde gelijkgesteld kan worden aan het Wold-Oldambt zoals De Blécourt doet,¹⁶ (en Menterne aan het Klei-Oldambt) lijkt ons twijfelachtig al wordt reeds vroeg gesproken van ‘Aldeomptis ief Mentrawaldmonnae’.¹⁷ Woldendorp bijvoorbeeld – behorende tot het Klei-Oldambt – zal zeker tot Menterwolde gerekend moeten worden terwijl Wagenborgen oorspronkelijk tot Fivelgo moet hebben behoord.¹⁸ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt het onder het Klei-Oldambt.¹⁹

Het ongebruikelijke Ursuspatrocinium van de kerk te Nieuw Termunten is wellicht toe te schrijven aan de invloed van de abdij Werden die reeds vroeg in deze streek gegoed was. De Werdener Heberolle vermelden omstreeks 900 ‘Werdener Urbare’ vermelden dat *Folquuard tradidit in Hriadi in Folcbaldesthorpe sex perticas* en een andere schenking door Folquuard de Hredi,²⁰ een en ander te stellen volgens Köttschke omstreeks 910-916?²¹ Een lijst van inkomsten van deze abdij omstreeks 900 vermeldt reeds *dimidiam virgam* te Fimel.²² Köttschke dateert de vermeldingen van inkomsten der abdij te *Redi in Walda 36 arietes* op de tiende-elfde eeuw,²³ uit de elfde-twaalfde eeuw dateren zijns inziens de vermeldingen van de ontvangst van 6 pallia *De Redi in Walda* en *ad ecclesiam in Rhedi 3 virge, id est 18 pallia*.²⁴ Ook medio twaalfde eeuw worden inkomsten der abdij uit *Reide in Walde* vermeld,²⁵ evenals uit landerijen in *Reiderwalde qui jacent in Westercili* (Westerzijl).²⁶ Wanneer de parochie Termunten is gesplitst is niet bekend.

¹² AKG nr. 180 reg. 97.

¹³ AKG nr. 20, 76 reg. 210.

¹⁴ Tromp, *Kloosters*, 34.

¹⁵ Over de opgraving Georgius en De Smet, *Nieuwolda-Nieuw Scheemda*, 34-37, en Halbertsma, ‘Sporen’. Over het Benediktijnerklooster te Menterwolde ook Damen, *Benediktijnerkloosters*, 54 en Willebrands, ‘Menterwold’, 215-223.

¹⁶ De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 128 (vervolg, 126 n. 3; vergelijk Ter Laan, *Groninger Encyclopedie*, 480.

¹⁷ De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 126 n. 3.

¹⁸ Westendorp, *Jaarboeken* II, 486: volgens meting van de grastallen in Fivelgo in 1338 behoorde Wagenborgen met 700 grazen daartoe. De opmeting geschiedde door de ‘richters’ van Fivelgo in opdracht van graaf Reinald II van Gelre die rechten had (of pretendeerde te hebben) op Fivelgo, vergelijk Ehbrecht, *Fivelgo*, 54 n. 39.

¹⁹ Alma, ‘Schattingen’, 182.

²⁰ Köttschke, II Par. 22, 51-52; datering: Köttschke, CXV.

²¹ Zie noot 15.

²² OGD nr. 5.

²³ OGD nr. 10 (dateert omstreeks 1000); Köttschke, III Par. 6, 96

²⁴ OGD nr. 10; Köttschke, III Par. 6, 96.

²⁵ OGD nr. 34.

²⁶ OGD nr. 34.

Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier een vicarie en een prebende.²⁷ De prebende bestond zeker reeds in 1487.²⁸ Het schattingsregister uit omstreeks 1500 geeft voor hier slechts twee priesters op.²⁹ Volgens een opgave van 16 september 1555 bezat de pastoor 68 grazen land, terwijl de prebendaat 49 grazen land in gebruik had waarvan 20 in Groot Termunterhamrik en 3 in Borgweersterhamrik. Van vicarieland wordt geen melding gemaakt. Het kerspel omvatte toen 413 grazen.³⁰

Pastorie

- 1428 **Egbertus**
pastoor alhier, komt voor 13 augustus 1428.³¹
- 1440 - 1441 **Memme**
komt als pastoor alhier voor 24 juni 1440³² en 16 februari 1441.³³
- ca 1500 **Heygo (Haico) de Reyda**
was tot zijn overlijden pastoor alhier; het vacant geworden pastoraat werd door paus Alexander VI gegeven aan
- ca 1500 **Johannes Gruter**
die – na onbekende tijd – daarvan afstand deed.³⁴ Waarschijnlijk vond een en ander plaats in 1501 toen 23 stuiver institutiegeld voor Lutke Termunten werd betaald.³⁵ De paus vergaf na de resignatie het pastoraat aan
- 1503 **Detlevus Zizabutel**
clericus van het bisdom Munster, op 11 mei 1503.³⁶ Detlevus Christiani de Emden werd 19 november 1499 te Keulen als juridisch student ingeschreven en daar baccalaureus decretorum 23 augustus 1499; hij zal de jongste zoon zijn geweest van Kersten Zytzebuttel, kerkvoogd te Emden. Van 1508 tot 1521 is hij prebendaat van het Ewoldsaltaar te Emden.³⁷ In augustus 1521 is sprake van ‘salige Meister Deteleff’.³⁸
- 1515 **Wyert**
In een stuk van 3 februari 1522 wordt gerefereerd aan een in 1515 door Wyert, pastoor alhier, verzegeld stuk.³⁹
- ca 1520 ? **Dole**

²⁷ RC II, 11.

²⁸ GA, GAG, R.F. 1487/7

²⁹ Alma, ‘Schattungen’, 176.

³⁰ Arch. HJK nr. 524.

³¹ RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama nr. 139.

³² OUB nr. 516.

³³ GA, GAG, R.F. 1441/6; in druk: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard* 324.

³⁴ Reimers, *Papsturkunden* nr. G LII (Vaticaan Archief, Reg. Lat. 1119, 243).

³⁵ Visitatie 1501 (niet bij von Ledebur, Visitatie 1501, 124-125).

³⁶ Reimers, *Papsturkunden* nr. G LII (Vaticaan Archief, Reg. Lat. 1119, 243).

³⁷ Emden Jahrbuch 40 (1960), 25, 21; Zijlstra nr. 5368.

³⁸ Emden Kontraktenprotokolle I, 360 (Emden Jahrbuch 40 (1960), 25. Volgens Reershemius, 466, 470 leefde hij 10 juli 1557 nog en had hij als oudste zoon Detlev.

³⁹ GA, GAG, R.F. 1632.66.

Een ongedateerde lijst van landgebruikers in het Termuntenzijlvest, te dateren omstreeks 1520, noemt naast twee grazen land van ‘Lutke Muntker hilligen’ te Dallingeweer 32 grazen land te Baamsum van heer Dole,⁴⁰ wiens hoedanigheid niet is aangegeven. Land van de pastorie, vicarie en prebende te Groot Termunten is afzonderlijk aangegeven. Mogelijk betreft het land van de pastoor te Lutke Termunten.

Enkele decennia later wordt het voortbestaan van kerk – en parochie – bedreigd. De stad Groningen had zich belast met de coördinatie van het onderhoud van de zogeheten ‘Oosterse dijken’, de dijken van de Eems aan de Groninger kant. Blijkbaar dacht men er aan de goederen van de kerk alhier daarvoor te bestemmen. Reeds in 1548 is er blijkbaar sprake van de goederen voor het onderhoud te gebruiken. Joannes Wynchote, de officiaal der Munsterse landen, schrijft 21 januari 1548 uit Appingedam aan de graaf van Oostfriesland dat pogingen de goederen deze bestemming te geven beter kunnen worden opgegeven. De procedure zou wel 60 à 70 gulden kosten. Hij adviseert echter een vat boter naar de bisschop te sturen om te sonderen of er nog een mogelijkheid zou kunnen zijn.⁴¹ De eerstvolgende jaren zijn geen verdere activiteiten in deze richting ontplooid.

1565 **N.N.**

werd in 1565 als pastoor alhier geïnstitueerd en voldeed daarvoor drie daalder⁴². De pastoor alhier betaalt schatting in 1565 en 1566.⁴³ Hij zal dezelfde zijn als

1566

Jarichus Atticus

in augustus 1566 pastoor alhier genoemd (zie hierna). De naam Jarichus kan wijzen op herkomst uit Friesland. De pastoor alhier had blijkbaar contacten met de toen fungerende pastoor van Bolsward (zie eveneens hierna).

In het volgende jaar komt de bestemmingswijziging van de kerk weer aan de orde. Op 11 april 1566 wordt bij mandaat de kerkvoogden gelast ‘der wemen tymmerent’ alsmede ‘de pleyt’ tegen de abt van Termunten achterwege te laten.⁴⁴

Op 3 juli 1566 werd de commissarius Joannes Krijthe, pastoor te Westerwijrtwerd*, naar Munster afgevaardigd met het doel de vereniging van de kerken te Termunten te verkrijgen alsmede de toestemming de opkomsten der kerk te Lutke Termunten te besteden ten behoeve van herstel en onderhoud van de dijken in dit gebied; aan Krijthe werd daartoe 30 daalder meegegeven.⁴⁵ Ook later worden hem betalingen daartoe gedaan.⁴⁶

Op 8 augustus 1566 wordt Veit Erkelens, secretaris van de bisschop van Munster, afgevaardigd met een aantal de bestemmingswijziging der kerkelijke goederen betreffende vragen. In 1565 is de dijk bij Gaddingehorn driemaal doorgebroken; de inwoners kunnen blijkens de *petitio* de dijken niet repareren. Burgemeesteren en Raad van Groningen stellen dat de kerken van Groot en Lutke Termunten vlak bij elkaar liggen en beide bouwvallig zijn. Er wonen weinig kerspelliëden te Lutke Termunten; men heeft verzocht om incorporatie en

⁴⁰ Arch. Termunterzijlvest nr. 98; Alma, ‘Termunterzijlvest’, 179.

⁴¹ StA Munster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 1, 102.

⁴² Visitatie 1565.

⁴³ Arch. HJK nr. 524.

⁴⁴ Het mandaat in GA, RA III e* 1, 24v, 11 april 1566; voor de bezorging ervan GA, Rekeningen stad Groningen, mandaten, 31 december 1566.

⁴⁵ Zijn instructie in RA III e* 1, 25v en StA Munster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 337-339. De betaling in GA, Rekeningen stad Groningen, 1566, diverse uitgaven.

⁴⁶ GA, Rekeningen stad Groningen, 1566, diverse uitgaven.

het consent van de bisschop die nadere informatie wenst. Erkelens moet de dijkbreuken en de beide kerken inspecteren. Volgens het rapport staan te Lutke Termunten omstreeks twintig huizen en wonen er vijftig communicanten. De ‘wedemhove is verbrant’. De eigenerfden, namelijk de abt van Termunten, mede namens de proost van Heiligerlee,⁴⁷ Ebbe Herdes en Aylke to Wartum als collatoren stemmen met de incorporatie in mits de opkomsten alleen ten behoeve van de kerspelen Borgsweer, Woldendorp, Groot en Klein Termunten voor dijkonderhoud worden gebruikt. Kerk en sepulture moeten behouden blijven en de *parochianus d’Groote Munte* moet jaarlijks ettelijke diensten in deze kerk doen, evenals de vicarius.

De vicarie te Lutke Termunten is vacant; de pastoor heeft omstreeks 75 grazen land *et quinque detinent Ebbe Herbes et Ailke to Wartum*, de vicarie 40 grazen, *Redditus fabrice* 70 of 80 grazen, *Eroria* 23 grazen. Volgens de vraagstelling moeten Burgemeesteren en Raad van Groningen ‘da vellicht wis die Incorporatio bewilligen werden, dass sie dattu verdacht sein müssen’ de pastoor, aan de kerk verbonden, op andere plaatsen ‘zu Irem genoegen zu verordineren’ of te gelegener tijd met een ander beneficium te contenteren. Voorts vraagt Erkelens of de pastoor te Groot Termunten die door de incorporatie meer diensten zal moeten doen niet geadjungeerd moet worden. Geantwoord wordt dat de pastoor Jarichus Atticus ‘hab keiner *plenum consensum collatorum*, *sit de super lit* (met andere woorden: hij heeft geen sterke positie iets te willen), de *custos non est perpetuus* en kan verplaatst worden; deze is hier thans twintig jaren. Op de andere vraag noteert Erkelens *putans non opus esse*, omdat Groot Termunten ten hoogste tachtig communicanten heeft. De pastorie- en de vicariegoederen moeten eveneens afgedragen of toegevoegd worden aan de beneficia van Groot Termunten onder borgstelling van de stad Groningen. Besteding van de inkomsten der kerkelijke goederen moet geschieden met voorweten van de officiaal en de kerkenraad van Groot Termunten waaronder te allen tijde een van de inwoners van Klein Termunten.⁴⁸

Over de pastoor alhier richtten Burgemeesteren en Raad van Groningen zich kort daarop, 21 augustus 1566, aan de magistraat van Bolsward ‘woe idt tot onser kennissen gekomen dat ener sick noemende pastoor tho lutker Munthe in den Cley Oldampste, onder onse Jurisdiction ende gebiede, seker missive oder sendtbrief geschreven solde hebben an ener Heer Joachim, u.er: w: pastoor aldaer,⁴⁹ als dat wij in meninge und voer hebbens, de kerke ter munte sampt der selver upkomsten tot unser nuth und behoef te bekeren, und syn persoene oeck daer af tho entsetten und priveren etc. Waer durch den rede etlyke aldaer omtrent moveert und beweeghet worden hoere kinder oder vrundtschaft, so se hyr in den olden amte in den cloester oft anders begheven und woenende gehadt tho waerschuwen ende to vermaenen sich in tijds te versehen oder dier gelycken, also dan dit sulve ons und unser stadt tot groter indignatie ende ongenade solde gereycken moegen wen sulckes verbreydet worde (woe wel des by ons int geringeste tot onser ofte der stadtz profyt neet gedacht noch oeck egener autoriteit eetz daerinne voerghenomen) weere des wegen onse gants vrundtlyck versueck und begeren u er: w: by upgedachten Heeren Joachim pastoor vorgl: schaffen und bevlyten wolden dat u.er:w: deselve principale missive muchte ter handt gestelt und volgendts ons ... to gesandt worden.⁵⁰

De bisschop van Munster verenigt 10 september 1566 de kerk van Lutke Termunten met die van Groot Termunten. Beide kerkgebouwen die op een steenworp afstand van elkaar staan,⁵¹ zijn bouwvallig; de pastorie te Lutke Termunten is ten dele verbrand. In de kerk te Lutke

⁴⁷ Heiligerlee had, volgens het overzicht van Siemens, *Toelichting*, 208 geen land te Termunten (wel te Woldendorp).

⁴⁸ StA Munster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 354-358.

⁴⁹ Joachimus Henrici Eernshemius, pastoor te Bolsward 1561-1570, priesterbroeder van de Johannieten te Sneek.

⁵⁰ GA, GAG, nr. vRr 16 (Missivenprotocol Alting I), 58v.

⁵¹ Hemelsbreed bedroeg de afstand – uitgaande van de door ons aangenomen kerkstede alhier – omstreeks 250 meter.

Termunten zullen jaarlijks nog wel enkele diensten moeten worden gehouden. De opkomsten van de kerk kunnen ten behoeve van de ‘Oosterse’ dijken worden besteed. Het stuk gebruikt de term ‘incorporiert und zugesetzt’ met betrekking tot de zielzorg in en de bewoners van Klein Termunten, later worden de woorden ‘vereinigt, ubergesetzt und adiungirt’ gebruikt. De term ‘incorporatie’ is niet geheel juist. De pastorieën worden verenigd; de kerken bleven met hun eigen goederen volledig zelfstandig. Als collatoren van de kerk worden genoemd de abt van Termunten, de proost van Heiligerlee, Ebbe Herdes en Aylcke Phebens.⁵² De met betrekking tot de vereniging uitgevaardigde stukken bereiken Burgemeesteren en Raad van Groningen 28 september 1566.⁵³ De stadsrentmeester betaalt 28 december 1566 ruim 60 daalder aan de officiaal Werninck, pastoor te Middelstum*, wegens diens onkosten in verband met de incorporatie van de kerk alhier alsmede voor en verering aan hem en anderszins.⁵⁴

De kerkengoederen bleven blijkbaar bij de kerkvoogden ter plaatse in beheer. Op 26 mei 1576 wordt door de stedelijke overheid aan de kerkvoogden te ‘Olde ofte Lutker Munten’ last gegeven binnen één week 200 daalder te betalen.⁵⁵ Blijkens verzegeling van 4 augustus 1576 had Aylt (Phebens) tho Wartum, kerkvoogd van Lutke of Olde Termunten, 229 daalder geleend van zijn medekerkvoogd Eppe Herens en diens vrouw. Als zekerheid worden enige landerijen gesteld. Aan de stadsrentmeester wordt van dit bedrag 200 daalder betaald.⁵⁶ In een ongedateerd stuk (1578) herinnert de proost van Heiligerlee Burgemeesteren en Raad van Groningen er aan dat hij, de abt van Termunten en de eigenerfden van Lutke Termunten ‘wettige collatoren ende patronen der gedachter kercken... geweest’ zijn, elk voor een derde deel en derhalve gerechtigd tot een evenredig deel in de opkomsten der kerk ter bekostiging van dijkwerken. Niettemin hebben Eppe Herens *cum suis* de opkomsten tot nu toe gebeurd zondeer rekening daarvan te doen of enige hulp te bieden aan ’s proosten meiers op Lesterhuis,⁵⁷ zodat zij zonder hulp hun dijken moeten onderhouden. De proost verzoekt Burgemeesteren en Raad Eppe Herens last te geven rekenschap te doen en de meiers naar quota en aandeel hunner landen in het overschot te laten delen.⁵⁸ Op 19 september 1578 verzoeken twee meiers in dezelfde zin;⁵⁹ waarschijnlijk diende het stuk van de proost ter ondersteuning van hun verzoek.

Op 24 september 1578 worden vanuit Groningen vier personen uitgezonden om de klok van Lutke Termunten te halen. Onverrichterzake keren zij de volgende dag terug.⁶⁰ In oktober 1578 herinneren Burgemeesteren en Raad in een mandaat hieraan; zij gelasten de ingezetenen aldaar in Groningen te verschijnen en een verklaring te geven van hun houding. Naar Burgemeesteren en Raad menen hangt de klok er voor niemands nut. Tevens geven zij Eppe Herens en de erfgenamen van Aylt Phebekens last rekening van de kerk te doen vanaf het ogenblik dat de kerkegoederen ‘tot gemeyne walfarth der zeedijcken’ werden bestemd.⁶¹ Het kerspel verzoekt 15 oktober 1578 met klem haar enig overgebleven klok te mogen behouden. Destijds hingen er zeven klokken waarvan er in 1568 nog drie over waren. Twee daarvan zijn

⁵² GA, GAG, nr. vRr 645, R.F. 1566.16.

⁵³ GA, Rekeningen stad Groningen, 1566, diverse uitgaven en bodelonen.

⁵⁴ GA, Rekeningen stad Groningen, 1566, diverse uitgaven en bodelonen.

⁵⁵ GA, GAG RA III a 5*; voor de bezorging GA, Rekeningen stad Groningen, 1576, mandaten.

⁵⁶ GA, GAG, Collectie losse stukken nr. 171, R.F. 1576.5.

⁵⁷ Heiligerlee bezat het voorwerk te Lesterhuis dat door Siemens naar het lijkt tot Woldendorp wordt gerekend.

⁵⁸ GA, GAG, nr. vRr 1092, Hs. in folio 55, 290.

⁵⁹ GA, GAG, nr. vRr 1092, Hs. in folio 55, 291.

⁶⁰ GA, Rekeningen stad Groningen, 1578, diverse uitgaven.

⁶¹ GA, GAG, nr. vRr 16 (Missivenprotocol Alting II, 68v-69 waar Eppe Herens als kerkvoogd alhier).

daarna nog door de vijand geroofd.⁶² De kerspellingen stellen dat het nog niet bij een ander kerspel is geïncorporeerd. De sacramenten van doop en huwelijk worden door priesters uit naburige kerspels bediend in de eigen kerk ‘zijnde als noch tot geen ander gemeente incorporeert’ waarvoor zij salaris ontvangen. Voor deze diensten wordt de klok geluid evenals voor het oproepen tot het dagelijks gebed (waarvoor gewoonlijk de ‘tweede’ klok wordt benut die in andere kerspels aanwezig is; alleen de kerk te Reide (Westerreide*) heeft geen klok meer). Ook dient de klok als alarmsein bij overvallen door piraten alsmede ter oproeping van de kerspellingen als ‘de diener’ mandaten afkondigt.⁶³

Als kerspel wordt Lutke Termunten ook nadien genoemd.⁶⁴ Het is later niet weer een zelfstandige gemeente geworden doch heeft met Groot Termunten steeds één gemeente gevormd die soms voorkomt als de beide Termunten of als Groot en Klein Termunten.⁶⁵

Vicarie

Over de in 1501 genoemde vicarie⁶⁶ is verder niets bekend.

1566 **vacant**
De vicarie is in 1566 vacant.⁶⁷

Prebende

De prebende bestond reeds in 1487.⁶⁸

1487 **Allo**
prebendaat te Olde Termunten, komt als notarius voor 21 juli 1487.⁶⁹
Misschien is hij dezelfde als Aylardus de Groninge, in 1460 te Erfurt als student ingeschreven.⁷⁰

⁶² O.A. nr. 789, 1030-1036; Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 438, 15 oktober 1578: ‘De van Lutkermunte hebben erheefflycke rheden voerbracht, des se noedtshalven dese enige clocke (dar seven gewest) nu neet moegen misten’.

⁶³ O.A. nr. 789, 1030-1036.

⁶⁴ Zo onder meer GA, GAG, nr. vRr 988, 28 februari 1579.

⁶⁵ Arch. Classis Groningen nr. 1, 26 juli 1621.

⁶⁶ RC II, 11.

⁶⁷ StA Munster, M.L.A. 1-15, 8 Bd. 2, 354-358.

⁶⁸ GA, GAG, R.F. 1487.7.

⁶⁹ GA, GAG, R.F. 1487.7.

⁷⁰ Zijlstra nr. 9673.

THESINGE

Bijzonderheden:

Elders hebben wij betoogd dat Steerwolde het gehele gebied van de latere kerkelijke gemeente Thesinge heeft omvat¹ (een parochie Thesinge komt in het parochieregister van omstreeks 1450 niet voor, wel in dat van 1501 vóór Stederwalde).² Op 17 januari 1470 geven abt, twee priesters, priores en gemene broeders en zusters van het klooster te Thesinge toestemming aan het Olde Convent te Groningen³ een kapel te bouwen, een kerkhof aan te leggen en de sacramenten toe te dienen op de hofstede van het convent te Stederwolde ‘in onsen kerspel’ voor de conventslieden. Het convent zal het klooster betalen ‘voer kerckrecht van onser kerspelkercken ende voer jaerlix offer dat sie van rechte ende van ghewoenten mochten sculdich wesen voer levendighen ofte voer doden totter vorscr. kerspelkercken te brengen’. De meiers van het convent zullen staan ‘onder onse kerspelkercke’. De regeling werd door de officiaal bevestigd 24 oktober 1478.⁴ De naam van de kerspelkerk wordt dus niet genoemd maar in ieder geval is het klooster de ‘drager’ van de parochiële functie. Het blijft dus onbekend of de kloosterkerk van Thesinge ook als kerspelkerk fungeerde of dat de kerk van Steerwolde nog als zodanig fungeerde. De naam van het klooster voor het kerkdorp heeft allengs die van Steerwolde verdrongen zoals bijvoorbeeld de naam van de abdij Rottum die van de parochie Eelswerd* verdrong. De zielzorg voor de parochianen kan reeds geruime tijd zijn vervuld door aan de abdij verbonden priesters en later kan deze formeel naar de kloosterkerk zijn overgebracht. De toevoeging *nunc Mon(aste)r(iu)m Sancte Anne ordinis Sancti Bernhardi* bij Steerwolde in het parochieregister van 1501 duidt er op dat de kerk aldaar was geïncorporeerd bij de abdij te Sint Annen (en niet bij die te Thesinge). Deze incorporatie betrof dan het patronaat, niet echter het pastoraat van de kerk.⁵ De abdij te Thesinge ‘in Germerawald’ werd tussen 1183 en 1195 gesticht.⁶ De deels nog bestaande abdijskerk verrees in de tweede helft van de dertiende eeuw.⁷ Karstkarel noemt Felicitas als patroon van de kerk.⁸ Het klooster was gewijd aan de Zeven Gebroeders zoals door Hermans is vastgesteld.⁹ In feite zijn het Felicitas en haar zeven zonen tesamen. De huidige kerk is het restant van de kruiskerk van het klooster dat in 1786 werd afgebroken.¹⁰ Bij onderzoek is geen bewijs gevonden van een voorganger ervan.¹¹ Naar aanleiding van de vondst van een kapiteel alhier vroeg Van der Ploeg zich af of deze kerk een doksaal heeft gehad en stelt dat daarvoor hier alle reden was om de nonnen in het klooster af te zonderen van de leken die toegang hadden tot het transept en het schip die

¹ Roemeling, ‘Wolde-parochies’.

² RC II, 10-10v.

³ Ook genoemd Geestelijke Maagdenklooster, Tromp, *Groninger kloosters*, 80-82. De toestemming gold niet het klooster Sint Annen zoals Van Kruining abusievelijk vermeldt: Van Kruining, *Wüstungen*, 44.

⁴ AKG nr. 333 reg. 635.

⁵ Een dergelijk onderscheid tussen incorporatie van patronaat en pastoraat is voor het eerst gemaakt door Post, *Eigenkerken*, 142-143. Het onderscheid wordt ook gemaakt door Arts, *Dikninge*, 241.

⁶ AKG nr. 333 reg. 635.

⁷ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 527.

⁸ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 527.

⁹ Hermans. Het kloosterzegel van Thesinge aan een stuk van 26 november 1472 (S[IGILLVM] CONVENTUS THESSINGHACLAUSTRO) vertoont in een nis een vrouwenfiguur (daarmee zal Felicitas zijn bedoeld) met in de rechterhand een palmtak; daaromheen in kleinere nissen zeven hoofden (de zeven gebroeders, zoons van Felicitas; hun feestdag was 10 juli) Arch. Klerken- of Fraterhuis nr. 50 reg. 168). Het kloosterzegel komt ook voor aan een stuk van 5 maart 1560 (O.A. nr. 190) en toont vijf personen boven een baldakijntje waaronder twee personen. De bekende abtszegels (ABBAS IN GERMANIA) vertonen een abt met in de rechterhand een kromstaf en in de linker een boek (vergelijk brief van 5 februari 1990 aan Hermans). Zie ook Hermans, ‘Glimpses’, 352 en noot 30 aldaar).

¹⁰ Over de bouwgeschiedenis ervan: Dubbeling, Raangs en De Olde, ‘Thesinge’, 101-117.

¹¹ Zwart, ‘Thesinge’, 123.

tezamen als parochiekerk voor de omgeving dienst deden.¹² Het doksaal moet vrijwel direct na de voltooiing van de kerk zijn aangebracht want daaronder kon deze niet naar behoren functioneren, al helemaal niet in zijn dubbele functie van klooster- en parochiekerk, aldus Van der Ploeg.¹³ Naar onze mening heeft de kloosterkerk pas veel later de functie van parochiekerk overgenomen van de kerk te Steerwolde*, die om een of andere reden buiten gebruik zal zijn geraakt en heeft de parochie Steerwolde* allengs de naam Thesinge overgenomen.

Een Saksische taxenlijst uit 1509 noemt Thesinge en Ten Boer.¹⁴ Een Gelderse taxenlijst uit 1520 noemt Thesinge met 384 grazen, Ten Boer met 1570 grazen.¹⁵

De zielzorg zal vervuld zijn door priesters van de abdij te Thesinge in opdracht van de patroon van de Steerwolder kerk, de cisterciënzer nonnenabdij te Sint Annen. De cisterciënzers hielden zich als regel niet met zielzorg bezig.¹⁶ De goederen van beide abdijen werden na de Reformatie geconfisqueerd. Uit de inkomsten werden alimentaties verstrekt aan gewezen kloosterlingen waaronder

- ca 1594 **Wilhelmus Gulick of Juliacensis**

op 15 november 1594 genoemd als priester van het klooster Thesinge¹⁷ evenals in juli 1595.¹⁸ De rekening over 1596 stelt zijn alimentatie ten name van heer Willem pastoor alhier,¹⁹ een in latere rekeningen niet gevonden toevoeging. Hij zal derhalve de laatste katholieke zielzorger voor de inwoners van het klooster Thesingerklooster zijn geweest. De alimentatie van Wilhelmus Gulick, priester alhier, wordt 12 oktober 1610 met achttien gulden verhoogd.²⁰

Reformatie

Na de Reformatie is blijkbaar geen regeling getroffen om in de dienst alhier te voorzien. De voormalige abt, Gerardus van Ahues, 'de wyewater ummedelet', wordt 2 mei 1603 aan de synode gerapporteerd. Op 3 mei 1613 bespreekt de synode de wens in de vacature-Thesinge (dat èn 'wesende een Parochiale kercke') te voorzien. De Landdag beslist 12 februari 1614 naar aanleiding van een verzoek van de kerspellieden van Thesinge de gecommiteerden voor de kloostergoederen op te dragen met de kerspellieden van Garmerwolde* te overleggen of de predikant aldaar ook Thesinge kan bedienen.²¹ De bediening werd echter later opgedragen aan de predikant te Ten Boer*. Zo tekent Henricus Stael 17 mei 1620 als predikant te Ten Boer Thesinge cum annexis.²² Zijn de annexen mogelijk Hemeder- en Emederwolde? Nadat 28 juni 1626 de zaak reeds is besproken wordt 25 oktober 1627 besloten 'het zael cum annexis' te Thesinge te kopen om als kerkgebouw te gebruiken.²³ De diensten waren aldus verdeeld dat de predikant te Ten Boer 's morgens aldaar en te Thesinge 's middags zou preken; althans voor de effectuering daarvan wordt door de provincie 26 juni 1634 aan de predikant te Ten Boer boven zijn gewone tractement van 400 gulden nog 100 gulden

¹² Van der Ploeg, 'Kapiteel', 133.

¹³ Van der Ploeg, 'Kapiteel', 134.

¹⁴ HstA Dresden, Friesländische Sachen, Loc. 8194, Friesländische Steuersachen 1502-1514, 63.

¹⁵ NA, Arch. ACB nr. 925, 20v.

¹⁶ Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, 386.

¹⁷ GA, RAG, R.F. 1594.52, VVS 7.

¹⁸ StA nr. 526.

¹⁹ StA nr. 2301, 33v; het volgende jaar StA nr. 2302, 133.

²⁰ StA nr. 3, 1891v.

²¹ StA nr. 3.

²² Arch. Farmsum nr. 925 II, 80a.

²³ StA nr. 6, 3349.

toegekend.²⁴ Tot 1641 bleef de combinatie bestaan. Toen werd Thesinge zelfstandig en kreeg het een eigen predikant

1641 - 1664 **Emanuel Bernhardi Gemminga**

praeceptor in het Fraterhuis te Groningen,²⁵ wordt 12 november 1641 als predikant alhier beroepen.²⁶ De classis laat hem 6 december 1641 toe. Op 8 december 1645 vertoont hij aan de classis Appingedam zijn beroepbrief van 5 december 1644 naar Holwierde*; door een langdurig conflict kon de brief niet eerder worden overgegeven. De classis keurt het beroep 12 maart 1646 goed. Hij was een zoon van Bernardus Gerardi, 'Lieutenant van den Wachte' (op het kasteel te Groningen) ende Conducteur vant Crychsvolk' (januari 1599),²⁷ 17 oktober 1603 'Cloeckenspeler ter Ae';²⁸ zijn moeder kwam uit 'Barbarien'.²⁹

²⁴ StA nr. 2351, tractement predikant Ten Boer.

²⁵ StA nr. 126, 20 mei 1641.

²⁶ StA nr. 126.

²⁷ GA, GAG nr. nRr 335, 1599 nr. 18.

²⁸ GA, RA III a 8.

²⁹ Proclamatieboek Groningen 12 november 1614.

TINALLINGE

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

Het huidige kerkgebouw dateert uit de dertiende eeuw.¹ Tinallinge vormde met Rasquert en Den Andel één rechtstoel.² Ook kerkelijk kan dit gebied aanvankelijk één geheel hebben gevormd, met Rasquert* als oorspronkelijk centrum.

Het patrocinium van de kerk geeft geen aanwijzing voor de vraag wanneer Tinallinge zelfstandig is geworden. De kerk was gewijd aan **Maria**. Het patrocinium blijkt uit een testament van 17 februari 1503 waarbij een legaat wordt gemaakt aan ‘Onse leve vrouwen kercke to Ynaldum’³ en een akte van geldlening van 5 januari 1557 door ‘dye vogeden van onse vrouwen kerck toe Tynalinge’.⁴ De pastoor Eppe zegelt in 1472 met een zegel waarop Maria en het Kind zijn afgebeeld.⁵

Het parochieregister van 1501 maakt geen melding van een vicarie of prebende alhier.⁶ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt voor hier slechts één priester.⁷ Vóór 1535 moet hier echter een vicarie zijn gesticht, althans wordt dan een tweede priester alhier genoemd.⁸ In 1553 gebruikt de pastoor 58 jukken land, de vicarius 35 jukken.⁹ Ten name van de Catharinaprebende staan dan 7 en de Annavicarie 7½ jukken,¹⁰ maar dat betreft twee beneficia te Baflo*. In 1599 is sprake van het Catharinaleen,¹¹ waarmee wel de vicarie zal zijn bedoeld.

Pastorie

- 1251 ? **Mr. Gerhardus**

Menko, abt van Wittewierum, vermeldt dat in 1251 op vreselijke wijze in zijn eigen huis gewurgd werd magister Gerbrandus de Ingaldum, een man van grote scherpzinnigheid, thuis in de letteren en zeer welsprekend.¹²

ca 1450? ? **Menno**

Als wedman alhier wordt 21 februari 1460 genoemd Thiart H. Mennens;¹³ mogelijk was de vader, heer Menno, hier pastoor.

1454 - 1476 **Eppe/Eptatus**

pastoor alhier, komt vele malen voor, voor het eerst 30 april 1454,¹⁴ voor het laatst 14 februari 1478.¹⁵

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 529.

² Siemens, *Toelichting*, 63.

³ Arch. GPK nr. 352 reg. 499.

⁴ Arch. HJK nr. 177.

⁵ GA, Verzameling losse stukken nr. 490.

⁶ RC II, 8.

⁷ Alma, ‘Schattingen’, 174.

⁸ Visitatie 1535.

⁹ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 127.

¹⁰ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 128.

¹¹ StA nr. 111.

¹² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 386-387. Ingaldum daar ten onrechte vertaald met Englum.

¹³ AKG nr. 20, 81 reg. 410.

¹⁴ AKG nr. 20, 105v reg. 313.

¹⁵ AKG nr. 20, 83v-84 reg. 597.

1526(?)–1535 Engelbertus Rentinck

Op 8 januari 1535 tekent Engelbert, pastoor alhier, een mandaat voor gezien af.¹⁶ In hetzelfde jaar wordt *de approbatione testamenti* van de pastoor alhier het verschuldigde recht voldaan.¹⁷ Inderdaad is de pastoor omstreeks deze tijd overleden. Omstreeks 1535 wordt voor Johan van Ewsum verleden de verkoop door Lucas van Deventer en zijn vrouw Wobbe, erfgenamen van wijlen Engelbertus Rentinck, pastoor alhier, van alle rechten die Lucas zijn aangestorven van zijn overleden oom, Engelbert, voor 550 Arends gulden, aan de broers Hieronymus, Pelgrinus en Andreas,¹⁸ ongetwijfeld de zoons van de pastoor van wie zij als onwettige kinderen niet konden erven. Hieronymus Engelberti Rentingius is later pastoor te Westeremden* en zonder twijfel dezelfde als Jeronymus Tynalinck de Groninga, 18 oktober 1526 als student te Leuven ingeschreven.¹⁹ Zijn vader zal derhalve reeds in 1526 hier hebben gestaan (als pastoor of mogelijk als vicarius). Pelgrim van Tinallinge huurt met ingang van Ludgeri 1540 40 grazen land ‘tusschen Maren’, ingaande Ludgeri 1551 en 1557 huurt Pelgrim Rentynck tussen Maren 50 grazen land.²⁰ Zijn relatie met Steven Rentinck, 1508? Tot 1522 pastoor te Breede*, is onbekend.

1549 – 1557 Eylko Engelbertus

Het in 1549 vervaardigde en in 1557 beschilderde orgel noemt als pastoor alhier ten tijde van de vervaardiging Eylko Engelbertus.²¹ Eylko, pastoor alhier, komt voor 5 januari 1557.²² Op 16 maart 1542 is hij vicarius van de Martinikerk te Groningen.²³

1561 N.N.

Tussen mei 1561 en september 1563, waarschijnlijk nog in 1561, wordt hier een nieuwe pastoor geïnstitueerd; aan institutierecht wordt vier daalder voldaan.²⁴

ca 1564/5 N.N.

Volgens een ongedateerd stuk (omstreeks 1564/5²⁵ te stellen) maakte Bartold Tjarda van Starkenborch oproer in de kerk alhier ‘by tyden der exequien der verstorven pastoris aldaer’, belettende mis en kerkdienst zodat ‘funus onghumeret bleef staen’. Door Luitenant en Hoofdmannen was hij veroordeeld tot een boete van 2000 gulden hoewel hij reeds door de geestelijke commissaris en officiaal was geëxcommuniceerd.²⁶

¹⁶ GA, GAG nr. vRr 956.

¹⁷ Visitatie 1535.

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 286 (oud nr.108).

¹⁹ Zijlstra nr. 8414.

²⁰ Arch. Ewsum nr. 595, nr. 685 (oud nr. 136).

²¹ GDW nr. 459; recent: Alma, ‘Orgelluiken’, 91.

²² Arch. HJK nr. 177.

²³ RA Drenthe, Arch. Etstoel nr. 134* reg. 2*.

²⁴ Visitatie 1563.

²⁵ Werninck, pastoor te Middelstum*, die het stuk opstelde werd in juli 1564 officiaal; Bartold van Starkenborch overleed vóór juni 1566, Van der Veen, ‘Starkenborch’, k. 163.

²⁶ StA Munster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 489 (in een overzicht van klachten van de officiaal Werninck over inmenging door Luitenant en Hoofdmannen in de jurisdictie van de bisschop).

1576 **Joannes Steenwick**
pastoor alhier, tekent 15 augustus 1575 een mandaat af voor afgekondigd.²⁷

- 1594? **Hermannus**
Begin 1623 worden enkele crediteuren van Remke Jurryens om penningen in rechtshanden op te brengen; enkele hunner opponeren daartegen onder wie 'Johan Hindrix Zandt noie die weduwe van de zalige pastoor Hermannus te Tynallinge voirgevende die repartitie by den creditoeren gemaect haer niet te concernieren overmits sie daer niet an ende oever were geweest'.²⁸ In de beschrijving van de schulden van Remke Jurryens, opgemaakt 1618-1619, wordt van de 'pastoor Hermannus' geen melding gemaakt;²⁹ de meeste schulden dateren uit de periode 1605-1615. De weduwe kan de vordering door cessie hebben verkregen. Mogelijk is Hermannus de laatste pastoor alhier geweest.

Reformatie

1595-1604/5 **Joannes Ter Mula, Molanus**
Op 12 mei 1595 wordt de pastoor alhier genoemd.³⁰ Joannes ter Mula, predikant alhiere, neemt deel aan de eerste provinciale synode van 14-17 juli 1595. Als predikant alhier komt Joannes Molanus meermalen voor, laatstelijk 8 mei 1604.³¹
Gedeputeerde Staten bepalen 8 augustus 1601 dat de predikant te Tinallinge mede het convent van Warffum³² zal bedienen.³³ Aan deze resolutie is blijkbaar geen uitvoering gegeven want 14 januari 1603 verzoekt de commandeur van Warffum voor de dienst in het klooster de predikant te Tinallinge aangezien deze een zeer gering tractement heeft, in plaats van de predikant te Stitswerd* aan wie hij tot dusverre het hiertoe staande tractement voldeed.³⁴ Op 28 december 1604 besluiten Gedeputeerde Staten echter tot de combinatie van Warffumerklooster met Rottum*.³⁵
Of Molanus toen nog in leven was is onbekend. De weduwe van de predikant alhier wordt vermeld 6 mei 1605.³⁶ Dat het hier inderdaad Molanus betreft blijkt uit de toekenning³⁷ en betaling³⁸ van een stipendium aan zijn zoon Gellius Johannis Molanus.

²⁷ O.A. nr. 170, 74.

²⁸ Arch. HJK 855, 37-37v.

²⁹ Arch. HJK nr. 1329 nr. 173.

³⁰ Arch. HJK nr. 838.

³¹ Acta synodes Groningen.

³² De gewezen Johannierter commanderij aldaar.

³³ StA nr. 112.

³⁴ StA nr. 456.

³⁵ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

³⁶ Acta synodes Groningen.

³⁷ StA nr. 2316, 517v ('Gellius Johannis, pastoers zoene toe Tynallinge).

³⁸ StA nr. 2318 ('Gellius Johannis Molanus'). Gellius Molanus werd 23 oktober 1616 als student te Groningen ingeschreven, Zijlstra nr. 2533.

1608 - 1652 Joannes Smaltzius

wordt als afkomstig van Bremen 27 juni 1608 met zijn (oudere) broer Samuel als theologisch student te Franeker ingeschreven³⁹ en komt 25 april 1608 voor het eerst als predikant alhier voor.⁴⁰ Hij sterft hier 29 november 1652, oud 75 jaren.⁴¹ Zijn vrouw was een dochter van Johannes Nicasius, predikant te Middelstum*. Zijn zoon Johannes, vanaf 1649 predikant te Westerdijkshorn*⁴², volgde hem hier in 1653 op en stierf hier 19 november 1681. Een dochter was gehuwd met Henricus Toxopoeus, predikant te Termunten*. Johannes'broer Samuel was predikant te Wetsinge*, later te Zuidhorn*.

Catharinavicarie

De vicarie moet vóór 1535 zijn gesticht.

1535 Ludolphus

In 1535 wordt onder meer het verschuldigde recht *de approbatione testamenti* van de pastoor alhier en van 'Dns. Ludolphus in Aldingum' ontvangen.⁴³ Ludolphus moet derhalve de vicarius zijn geweest.

1553 Siwart

vicarius alhier, gebruikt in 1553 35 jukken land.⁴⁴

1570 N.N.

vicarius alhier, had een zoon Drewes die bij vonnis van 10 januari 1570 uit de Nederlanden wordt gebannen wegens calvinistische opvattingen.⁴⁵

Reformatie**1599 Harmen Valck alias Brongersma**

ontvangt bij resolutie van 11 april 1599 ten behoeve van zijn theologische studie het Catharinaleen alhier⁴⁶.

Op 19 oktober 1609 eist Johannes Smaltius, predikant alhier, van Boele Klinckema voortzetting van de procedure in het geschil over de vicarie alhier, zijnde het vonnis van de redger te lande geappelleerd. De Hoofdmannen houden een beslissing aan.⁴⁷ De zaak is niet weer voorgekomen.

Op 27 januari 1620 procederen Ludolf Coenders wegens het kind van Boelo Klingsma en Johannes Smaltius over de betaling van veertien daalder per jaar uit de vicarie alhier, volgens uitspraak van 4 februari 1611.⁴⁸ De Hoofdmannen keuren goed dat partijen zich in

³⁹ ASAF I, 34.

⁴⁰ Acta synodes Groningen.

⁴¹ Acta synodes Groningen, 1653.

⁴² Voor de familie Smaltius: Elema, 'Smalt(s)ius'.

⁴³ Visitatie 1535.

⁴⁴ Alma, 'Winsumerzijlvest', 127.

⁴⁵ Marcus, *Sententien*, 220-222. Niet Drewes Hiddinck zoals *De Ned. Leeuw* XXVII (1910) 341 onjuist uit Marcus citeert.

⁴⁶ StA nr. 111. Een inschrijving als student is niet gevonden.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 844, 545.

⁴⁸ De uitspraak van 4 februari 1611 is niet gevonden in het protocol van de Hoofdmannenkamer over dat jaar (Arch. HJK nr. 846) en moet dus door een lagere rechter zijn gedaan.

vriendschap zullen verdragen⁴⁹ en staan 17 februari 1620 Coenders toe ‘wegen Clinckama dochter in accord toe treden’ met de predikant.⁵⁰ Boele Klinckema was gegoed te Zuidhorn en gehuwd met Wijke to Nansum.⁵¹ De herkomst van zijn rechten op de vicarie kon niet worden vastgesteld.

⁴⁹ Arch. HJK nr. 853, 216.

⁵⁰ Arch. HJK nr. 853, 237.

⁵¹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 541.

TJAMSWEER

Patroon: **Sebastianus**

Bijzonderheden:

De kerkstede werd in 1976 door Halbertsma onderzocht. De eerste fase betreft een tufstenen zaalkerkje, afmetingen binnenwerks ongeveer 17 bij 8½ meter. Op tweederde vanuit de westgevel stond een scheidsmuur waarin een vrij smalle doorgang. Een datering is moeilijk te geven maar de twaalfde eeuw is zeker aan de veilige kant. Het vlak gesloten koor werd verlengd met een halfroond-gesloten, tufstenen uitbouw waardoor het geheel 5½ meter langer werd. Dit koor werd nog eens verlengd en later vervangen. De kerk in deze gedaante brandde in 1537 af¹ en werd in 1538 vervangen.

De kerk was gewijd aan **Sebastianus**. Deze is afgebeeld op het zegel van de pastoor Cornelius van Leten (1520, 1527).² Het naastgelegen Garreweer* had – te oordelen naar een zegel uit 1396 – dezelfde patroonheilige. Het parochieregister van omstreeks 1450 vermeldt Tjamsweer niet, wel daarentegen Garreweer ('Geredinoneswer'),³ voor Siemens aanleiding om in 'Geredinoneswer' Tjamsweer te zien.⁴ Voor het overige verwijzen wij naar Garreweer*.

Het parochieregister uit 1501 noemt te Tjamsweer een vicarius en een prebendaat.⁵ De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier drie priesters.⁶

Pastorie

1208 **Popeco**
komt in 1208 als plebaan alhier voor.⁷

1406 **Roeleff**
wordt 21 maart 1406 als pastoor alhier genoemd.⁸

1477 - 1481 **Henricus van Schedelick**
komt als pastoor alhier voor 13 augustus 1477⁹ en 1 september 1481.¹⁰ De priester Henricus Schedelick verkoopt 7 oktober 1475 hert erve 'op die Leemkule' onder Dalfsen.¹¹

1508 - 1513 **Henricus Hermanni**
Op 4 oktober 1508 wordt Hinrick als pastoor alhier genoemd.¹² De pastoor Hinricus Hermanni overleed in 1513 *in Romana Curia, et apud Sedem*

¹ Halbertsma, Archeologisch Nieuws, *Bulletin KNOB* 77 (1976) 309-311; Halbertsma, 'Archeologisch Onderzoek', P.L. de Vrieze (ed.), *De Hervormde kerk te Tjamsweer* (Groningen 1978).

² Arch. Farmsum nr. 836 reg. 282 (11 april 1520); GA, Verzameling losse stukken nr. 503a.

³ Siemens, *Toelichting*, 37; RC I, 105.

⁴ Siemens, *Toelichting*, 37.

⁵ RC II, 10v.

⁶ Alma, 'Schattingen', 176.

⁷ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 16-17.

⁸ GA, Rag, Hs. in quarto 122, 65.

⁹ Arch. Farmsum nr. 835 reg. 175.

¹⁰ Arch. Farmsum nr. 7 reg. 188.

¹¹ HCO, Arch. Wegdam nr. 333 reg. 29.

¹² Arch. GPK nr. 74 reg. 570.

Apostolicum.¹³ In dergelijke gevallen werd geacht het collatierecht te zijn vervallen aan de Heilige Stoel.

1513

Mr. Johannes Knipperdollinck

familiaris servitor van Johannes Branckonius de Aquila, camerarius van paus Leo, wordt 19 juli 1513 bij pauselijke provisie met de vacante kerk alhier voorzien. Tussen 12 en 15 oktober 1552 wordt op verzoek van Unico Ripperda aan Knipperdollinck, dan deken van de Pauluskerk (de domkerk) te Munster, een aantal vragen gesteld die door deze alle bevestigend worden beantwoord. De eerste betrof de voorziening in 1513. De tweede of niet Eggerick Ripperda¹⁴ als *verus et indubitatus patronus laicus (non obst. vocation. apud sedem Apostolicum)* Cornelius Simonis de Lethen daarmee had voorzien. Vervolgens of niet 11 december 1515 Eggerick Ripperda had ingestemd met de betaling door Cornelius van 10 Rijnse gulden aan Knipperdollinck ter verzekering van een rustig en ongestoord bezit van de kerk, of niet later deze uitkering door Eggericks zoon Unico voor 90 Rijnse gulden was afgekocht en tenslotte of niet tussen 1513 en 1532 inderdaad geen andere aanspraken op de kerk waren gemaakt.¹⁵ Johannes Knipperdollinck, geboren te Munster, was later kanunnik en sedert 1537 deken van de Domkerk aldaar, overleed in 1553, had bij Clara Mulners zeven en bij een onbekende vrouw nog twee kinderen die hij alle in zijn testament bedacht.¹⁶

1513 - 1553 **Cornelius Simonis de Leyten**

was door Eggerick Ripperda met de kerk alhier voorzien; de aanspraken daarop – op grond van voorziening door de paus – werden afgekocht.¹⁷ Cornelius komt meermalen als pastoor alhier voor. Op 20 juli 1553 verklaart Cornelius de Lethen, pastoor alhier, wegens ouderdom en voortschrijdende gebreken te resignereren.¹⁸

Cornelius Symonis de Damone (Appingedam) werd 8 november 1503 als student *in artibus* te Keulen ingeschreven en was daar tot 4 december 1504.¹⁹

- 1555 ?

Berent ter Bruggen

Bij de restauratie van de kerk werden twee priesterzerken gevonden. Eén daarvan betreft ‘Her Berrent ter Brugge’; zijn functie staat niet aangegeven. Als jaartal is gelezen 1535 en 1533,²⁰ maar volgens De Vrieze zou het evengoed 1555 kunnen zijn.²¹ Hij kan de pastoor zijn geweest en dan past alleen het jaartal 1555 maar zou ook de vicarius of prebendaat kunnen betreffen.

1555 - 1582 **Johannes Everhardi**

¹³ Arch. Farmsum nr. 474 reg. 393.

¹⁴ Heer van Dijkhuizen onder Tjamsweer, en heer van Oosterwijtwerd, Unico zijn jongste zoon: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 390 en 323.

¹⁵ Arch. Farmsum nr. 474 reg. 393.

¹⁶ Schotz, *St. Pauli*, 287-288. Schotz maakt geen melding van diens relatie met de kerk te Tjamsweer.

¹⁷ Arch. Farmsum nr. 474 reg. 393.

¹⁸ Arch. Farmsum nr. 474 reg. 400.

¹⁹ Zijlstra nr. 5269.

²⁰ De Vrieze, *Tjamsweer*.

²¹ Mededeling P.L. de Vrieze 19 april 1979. Steensma, ‘Priesterzerken’, 40-44 geeft 1535. Jansonius (telefonische mededeling 4 december 1976).

mogelijk dezelfde als Joannes Everardus, Phrisius de Groninga, 22 oktober 1553 als student te Leuven ingeschreven.²² Als pastoor alhier komt hij voor het laatst voor 20 april 1582.²³ Hij overleed in de voorzomer van 1582 aan de pest zoals veel collegae.²⁴ Ook zijn grafzerk werd in 1976 teruggevonden; deze geeft 1 juni 1583 als sterfdatum,²⁵ maar het jaartal is aanwijsbaar onjuist. Op 30 januari 1583 worden Hille en de erfgenamen van de overleden pastoor te Tjamsweer voorlopig, tot nader bewijs, gehandhaafd in het bezit van 20 grazen land, volgens koopbrief van 18 december 1577.²⁶ Hille, weduwe van Johannes Everhardi, pastoor alhier, haar zoon Everardus en schoonzoon Willem Peters komen, inzake een setbrief, voor 7 en 14 oktober 1597.²⁷ Op haar verzoek verklaart 28 november 1597 de gewezen prior van Nijenklooster bij Appingedam dat de setbrief naar zijn mening in het handschrift van de gewezen pastoor alhier is gesteld.²⁸ Hille wordt met zoon en schoonzoon weer genoemd 4 februari 1598.²⁹ Op 10 februari 1598 verklaart Hille, wonende te Appingedam, doch momenteel gedetineerd op de Boteringepoort te Groningen de questieus landen ‘woll twyntich Jaeren an hoer gehadt’ te hebben.³⁰ Op 22 januari 1602 wordt de opzegging van land aan wijlen Everardus Joannis, in plaats van de erfgenamen van de pastoor te Tjamsweer, gesurcheerd.³¹ Op 19 januari 1608 wordt aan de erfgenamen van de pastoor alhier, Johannes Everhardi, land opgezegd.³² De erven van ‘S. Johannis Conradi (sic) gewesene Pastor tho Thiamswehr’ verzoeken 19 april 1608 de gecommiteerden tot de kloostergoedren in rechtshanden 550 Emder gulden als setpenningen van enige goederen bvan Nijenklooster op te brengen; zulks zal geschieden mits eiser binnen veertien dagen zijn posities schriftelijk indient.³³ De zaak komt 27 april³⁴ en 8 november 1608³⁵ nogmaals aan de orde.

1583

Mr. Valerius Hottenius

Op 20 juli 1582 deelt Johan de Mepsche mee onlangs, namens de koning, Valerius Hottenius, door de parochianen als pastoor verkozen, als zodanig te hebben aangesteld; hij vervult hier de dienst naar tevredenheid. De collatie was aan de koning vervallen omdat Balthasar Ripperda diens rebel is en zijn goederen zijn geconfisqueerd. De Mepsche deelt de Hoofdmannen mee aan Ripperda een dilatoir antwoord te geven.³⁶ Hij was vanaf 1574 vicarius te Jorwerd en week in 1580 naar Groningen uit.³⁷ Eppens moet mede hem

²² Zijlstra nr. 8981.

²³ Arch. HJK nr. 589.

²⁴ .Eppens, *Kroniek*, II, 159-160.

²⁵ Mededeling Jansonius, 4 december 1976; ook Steensma, ‘Priesterzerken’, 40-44 geeft 1583.

²⁶ Arch. HJK nr. 55.

²⁷ Arch. HJK nr. 838, onder meer 511v. Blijkens rekeningen van de kloostergoederen worden aan de erfgenamen van Joannes Everardi, pastoor te Tjamsweer, voor 550 Emder gulden 17 grazen land te Farmsum verzet, StA nr. 2302; StA nr. 2305, 65v.

²⁸ Arch. HJK nr. 839.

²⁹ Arch. HJK nr. 839.

³⁰ Arch. HJK nr. 839.

³¹ Arch. HJK nr. 840.

³² Arch. HJK nr. 843.

³³ Arch. HJK nr. 844, 69.

³⁴ Arch. HJK nr. 844, 283.

³⁵ Arch. HJK nr. 844, 196.

³⁶ Arch. HJK nr. 582 (ChvdH V 335).

³⁷ Engels, *Conscriptio Exulum*, 24.

bedoeld hebben als hij spreekt over ‘die Westvresche verlopenen malecontensche myspepen van Johan de Mepsche’, door deze in enkele met name genoemde vacante parochies (waaronder Tjamsweer) gesteld.³⁸ Op 8 juni 1582 had De Mepsche Valerius Hottenius, pastoor (!) te Jorwerd, die nu om in zijn onderhoud te voorzien enkele jonge religieuze onderwijst, voor een benoeming bij de landvoogd Parma aanbevolen.³⁹ Hoe lang Hottenius hier heeft gestaan is onbekend. Hij was een blijkbaar zeer trouwe katholiek. Na de Reformatie in Stad en Lande (1594) of mogelijk ook eerder werkte hij te Leeuwarden waar hij heimelijk op het Burmaniahuis preekte. Hij werd uitgedaagd tot een openbaar dispuut met de Leeuwarder predikanten, viel intussen het gerecht in handen en werd door het Hof van Friesland 30 januari 1596 verbannen voor drie jaren, zij het met een maand vrijgeleide voor het dispuut dat waarschijnlijk niet gehouden is.⁴⁰

Blijkens sententie van 11 oktober 1586 is de pastoor en commissarius te Baflo (waarschijnlijk de gewezen en uitgeweken commandeur van het Hospitaal van St. Jan te Sneek die vanaf november 1586 als pastoor te Baflo* voorkomt) als testamentator geld schuldig aan de pastoor alhier; het bedrag moet in rechtshanden worden opgebracht.⁴¹

1592

Jacob Isebrants

Op 7 februari 1592 is sprake van ‘des w. heren pastoers Jacob Isebrants to tyamsweers meyer’.⁴²

Op 14 februari 1595 wordt uitspraak gedaan in het verschil tussen ‘Claes Julsinge co. Pibo Joachims de gortemaeker als creditoeren van van (!) den pastor tho Tyamsweer en verclaert in cas van preferentie dat de pupillen geprefereert worden voer Junger setma casserende alsoe het gedane arrest’.⁴³ Niet gebleken is of hier de laatste pastoor of de hem opvolgende predikant is bedoeld.

Reformatie159(4?)5 -
1629**Theodoricus (Theodorus) Clinckhamer**

van 1589 tot 1594 predikant te Klein Borssum,⁴⁴ komt voor het eerst als predikant alhier voor 14 juli 1595⁴⁵ en ontvangt 27 augustus 1595 gelden uit de opbrengst van de 4 juni 1595 bij executie verkochte goederen van Anna in den Ham.⁴⁶ Op 17 juli 1596 worden de predikant en inwoners van Tjamsweer aangesproken tot betaling volgens een obligatie van 17 december 1594; de predikant en de inwoners die op die dag nog niet in Tjamsweer woonden worden geabsolveerd;⁴⁷ uit de redactie zou men kunnen opmaken dat de predikant wel reeds op die dag hier woonde.

³⁸ Eppens, *Kroniek*, II, 159-160.

³⁹ AAU XV (1887) 275.

⁴⁰ .Reitsma, *Honderd jaren*, 265-266 (citerende onder meer Tresoar, Aanwinsten nr. 35, 577).

⁴¹ Arch. HJK nr. 55.

⁴² Arch. HJK nr. 57.

⁴³ GA, GAG, RA III a 5*.

⁴⁴ Reershemius, 643.

⁴⁵ Acta synodes Groningen.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 1450 (ChvdH VIII 668).

⁴⁷ Arch. HJK nr. 838.

Clinckhamer bediende van omstreeks 1602 tot 1604 tevens de gemeente te Opwierde* en stierf als predikant alhier 11 december 1629; hij was in 1550 te Lünen geboren.⁴⁸ Een zoon Johannes was predikant te Scharmer*, een zoon Bernardus Theodoricus stond te Lutjegast*.

1630 - 1663 Franciscus Georgi Noordendorp

volgde in 1630 de voorgaande op en was hier predikant tot zijn overlijden 4 maart 1663.⁴⁹

Vicarie

Over de vicarie alhier is vrijwel niets bekend. Op 26 juni 1508 wordt vicarieland alhier als belender genoemd.⁵⁰ Rekeningen van de kerk te Midwolda* maken omstreeks 1560 melding van land, grenzende aan de vicarie te Tjamsweer;⁵¹ de Midwolder kerk had in deze streek aanzienlijke bezittingen.

1565 **N.N.**

wordt in 1565 als vicarius alhier geïnstitueerd en betaalt daarvoor twee daalder.⁵²

Reformatie

Blijkens een opgave van omstreeks had de pastoor 8 grazen evenals de ‘onderpriester’ 8 grazen, in de Oligummer of Dijkhuister eed in de schepperij Wirdum.⁵³ In de Tjamsweerder eed bij Appingedam worden in 1598 49 grazen ten name van de pastorie en 28 grazen op naam van ‘Heere Hynrick’ geboekt.⁵⁴ De lijst gaat mogelijk op een oudere terug toen hier inderdaad nog een tweede priester was.

Een lijst van vicarieën en prebenden uit 1604 noemt hier een vicarie.⁵⁵ De opzegging van vicarie- of prebendeland alhier door predikant en kerkvoogden aan de weduwe van Hermannus Reneman (gewezen pastoor te Westeremden*) en Henricus Reneman namens zijn zoon Joannes wordt 17 januari 1604 verwezen naar Gedeputeerde Staten.⁵⁶

De synode besluit 6 mei 1605 de deputaten ‘umme de vicarie by den H. Staten vörsöken ende procureren’ te laten. Clinckhamer verzoekt 14 mei 1606, nadat hij reeds 6 mei 1605 (zie hiervoor) over zijn tractement had geklaagd, aan de synode voorspraak ter bekoming van de opkomsten der vicarie alhier. Op 7 mei 1607 verzoekt hij om combinatie van Tjamsweer met Opwierde*. De synode besluit eerst aan Ripperda voor hem de vicarie(opkomsten) te verzoeken; zo dit faalt, zal aan Gedeputeerde Staten de verlangde combinatie worden verzocht toe te staan. De combinatie is echter niet tot stand gekomen.

Prebende of Vicarie

⁴⁸ GDW nr. 3658.

⁴⁹ Arch. Classis Appingedam nr. 2, 16 maart 1663.

⁵⁰ Arch. GPK nr. 74 reg. 567.

⁵¹ Arch. HG Midwolda nr. 25-26, 3.

⁵² Visitatie 1565.

⁵³ Alma, ‘Dorpsterzijlvest’, 123.

⁵⁴ Alma, ‘Dorpsterzijlvest’, 119.

⁵⁵ StA nr. 857.

⁵⁶ Arch. HJK nr. 840.

Op 13 september 1586 handhaven de Hoofdmannen Cornelius Kempis namens zijn zoon in de ‘possession der collatie und leene tho Tyamsweer, op de name za: Adriaen Ripperda syn soen gecofereert’ totdat Balthasar Ripperda⁵⁷ zijn geperpetreerd recht bewijst en Kempis daaruit zal hebben gewonnen.⁵⁸

⁵⁷ Zoon van Unico Ripperda, eerder genoemd als collator van de kerk.

⁵⁸ Arch. HJK nr. 55, 229.

TOLBERT

Patroon: **Petrus**

Bijzonderheden:

Tolbert zal zijn afgescheiden van de parochie Midwolde* die wij ouder achten dan Tolbert dat echter de hoofdplaats van het Oosterdeel van Vredewold was. Het koor van de huidige kerk dateert van omstreeks 1200, het schip is enkele decennia jonger; de toren is even oud als het schip en omstreeks 1600 verhoogd.¹

De kerk was gewijd aan **Petrus**. Deze komt voor op zegels van de pastoor Johannes Hopper (1547, 1549, 1551, 1559 en 1562).²

Het parochieregister uit 1501 noemt hier een vicarius.³ De vicarie bestond reeds in 1435.⁴ Het schattingsregister uit omstreeks 1500 noemt voor Tolbert twee priesters.⁵ In 1540 gebruikt de pastoor alhier 20 mansmat;⁶ van een vicarius of prebendaat wordt dan geen melding gemaakt.

Pastorie

1435 **Anthonius**
komt als pastoor alhier voor 13 mei 1435.⁷

1523 - 1563 **Johannes Hopper**
komt vele malen als pastoor alhier voor, voor het eerst 9 november 1523,⁸ voor het laatst 23 maart 1563.⁹

15(69?)72 - **Egbertus Stael**
1578 was een zoon van Johannes Stael, pastoor te Roden,¹⁰ en vanaf 1552 prebendaat-sacrista aldaar alsmede commissaris in het Noordenveld.¹¹ Als sacrista en commissaris komt hij nog voor 16 juli 1568.¹² Op 18 februari 1569 wordt, in de omgeving van Johan van Ewsum op de Nienoord genoemd de pastoor en commissaris heer Egbert;¹³ of hij toen mogelijk reeds hier stond blijkt niet. Als pastoor alhier komt hij voor het eerst voor 29 oktober 1572,¹⁴ voor het laatst 1 maart 1578.¹⁵

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 533.

² Arch. HJK nr. 465 (14 mei 1547); Arch. Nienoord nr. 57 (12 maart 1549); Arch. Nienoord nr. 928 (8 oktober 1551); Arch. Ewsum nr. 671-672 (oud nr. 146 reg. 543, 22 oktober 1555), Arch. Nienoord nr. 107 (29 mei 1562). De zegels zijn niet alle gaaf. Vergelijking toont aan dat Petrus is afgebeeld. Het zegel uit 1549 toont een heilige met nimbus, dus een apostel, met onduidelijk attribuut. Een iets duidelijker afdruk uit 1551 toont vaag de sleutel, het fragment van een zegel uit 1562 laat de baard van de sleutel duidelijk zien.

³ RC II, 9v.

⁴ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

⁵ Alma, 'Schattingen', 177.

⁶ Alma, 'Schatregister', 65

⁷ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

⁸ AKG nr. 208 reg. 1009.

⁹ Arch. Nienoord nr. 437.

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 426 (oud nr. 245).

¹¹ Onder meer: RA Drenthe, Arch. Kerkelijke Besturen nr. 157*, omstreeks 1550/5; Arch. Ewsum nr. 144 (oud nr. 177 reg. 591, 17 mei 1568).

¹² Arch. Ewsum nr. 705 (oud nr. 148 reg. 594).

¹³ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XI).

¹⁴ GA, GAG, RA III a.

¹⁵ Gruoninga 10 (1964), 20.

Op 31 december 1578 schenkt heer Egbert Staell aan Marritien Karstes, zijn ‘cockmaget mit de kinderen (so) se by my opgetoegen heft’ en huis met hof te Roden.¹⁶ Merricke, weduwe van Egbert Staell, bijgestaan door haar schoonzoon Barthold Thesema, transporteert 22 december 1588 huis en hof ‘alse myn salige huijsheer Egbertus’ haar had gegeven, aan haar schoonzoon en dochter Harmen Hinrichs Muller en Marrichien¹⁷ (die ook 31 mei 1593 worden genoemd¹⁸). Een rentebrief, door Johan Stael, pastoor te Roden, 6 mei 1548 gekocht wordt 1 januari 1580 door Marretyen Carstens en haar zoon Egbert Stael overgedragen aan Mr Johan Crijthe (pastoor te Westerwijtwerd*).¹⁹ Niet bekend is hoelang Egbertus Stael hier heeft gestaan. Van een Egbert Stael is nog 1 april 1583 sprake zonder dat hoegenaamd iets over hem wordt meegedeeld.²⁰ De relatie tot Egbertus Stael, eveneens afkomstig uit Roden, vanaf 1572 predikant te Lütetsburg en overleden als predikant te Stedum*, is onbekend.

Reformatie

Reeds bij andere gemeenten in Vredewold werd vermeld dat het met de geestelijke verzorging in de eerste jaren na de Reformatie zeer slecht was gesteld. Eerst in 1599 werd hierin enigermate voorzien door de komst van

1599 - 1603 **Johannes Wirichius**

‘die tot Tolbert gesonden is’, blijkens de classicale acta van 20 augustus 1599; de stadhouder of Gedeputeerde Staten zullen hem miet de zielzorg alhier hebben belast. In 1597 bood de chirurgijn Johannes Wirichs zich bij de classis Vollenhove voor de dienst aan. Na gehouden propositie werd hij echter niet toegelaten.²¹ Op 1 november 1599 legt hij een attestatie van examen van de predikanten van het graafschap Nassau over; hij moet echter een positiever bewijs overleggen en bij gebreke daarvan zich aan het examen onderwerpen. Hij was afkomstig van Siegen, blijkens zijn ondertekening op 1 november 1599 en 1 december 1601.²² Na meermalen te zijn geëxamineerd wordt hij 1 december 1601 finaal toegelaten doch door de synodale deputaten reeds 4 oktober 1602 weer geremoveerd hetgeen op of kort na 2 mei 1603 door de synode wordt bevestigd. In juni 1603 wordt hij te Zuidlaren beroepen – de synode had hem toegestaan tot Pinksteren 1603 zijn koeien te Tolbert te mogen weiden – en in 1629 te Zuidlaren afgezet en in 1630 verdreven.²³ In 1634 werd hij te Marssum* beroepen, tegen de wil van de gemeente die daartegen met succes opponeerde. Zijn zoon Wirichius Joannis wordt in 1639 te Pekela beroepen en overleed daar in 1666.

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 721 (oud nr. 229* reg. 597*).

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 730 (oud nr. 227* reg. 621*).

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 731 (oud nr. 227* reg. 623*).

¹⁹ StA nr. 1814, 43.

²⁰ GA, GAG, RA III a

²¹ GA Kampen, Arch. Classis Kampen nr. 157, acta classis Vollenhove.

²² Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

²³ Romein, *Drenthe*, 135-136.

Naast Tolbert bediende Wirichius ook Marum*, Niebert*, Nuis*, Midwolde* en Noordwijk*. ²⁴ Na zijn vertrek bleven deze gemeenten geruime tijd vacant al had op of kort na 2 mei 1603 de synode de classis opgedragen de gemeente ‘ahn (te) dienen und (te) vormahnen’ weer een predikant te beroepen. Eind 1604 wordt de te Marum* beroepen predikant finaal toegelaten. Hij bedient ook Niebert, Nuis en Noordwijk. Tolbert en Midwolde werden echter eerst enkele jaren later weer met een predikant voorzien. Op 6 mei 1606 wordt gerapporteerd dat in Vredewold vijf kerken vacant zijn. Bedoeld zijn Tolbert, Midwolde, Lettelbert, Oostwold en Lagemeeden. Blijkens de synodale acta van 7 mei 1607 zijn tien kerken in het Westerkwartier, waaronder Noordhorn en Grijpskerk met name genoemd worden vacant. Op 22 april 1607 hadden synodale gecommiteerden Gedeputeerde Staten verzocht ‘Om Fredewolt met een pastor te voorsien’; Gedeputeerden zegden toe hierop bij de eerste gelegenheid te zullen disponeren. ²⁵ De synode oordeelt het 29 april 1608 nodig dat te Tolbert een predikant wordt beroepen. Ook ditmaal toonden de tot beroeping competente personen weinig ijver. In de loop van 1609 drong zich hier in

1609 - 1611 **Henricus Meinardi Raedt**

schoolmeester te Sloten. Hij wordt 21 mei 1591 lidmaat te Koudum, heet 11 november 1592 schoolmeester en diaken aldaar en is daar nog 11 maart 1593. ²⁶ Op 14 oktober 1595 probeert de classis Sneek het beroep op hem van Wyckel niet maar vermaant zij hem in zijn ‘beropinghe’ te Sloten te blijven tot hij zich ‘wettelick’ heeft laten examineren. ²⁷ Hij wordt nettemin in 1596 predikant te Wyckel, ²⁸ maar door synodale deputaten 9 november 1598 ontzet hetgeen door de synode in 1599 werd bevestigd, ²⁹ trad in 1600 te Diever in dienst en werd vandaar in 1601 naar Nijeveen beroepen, nam in 1601 ook te Wapserveen de dienst waar. Tot zijn verwijdering werd door de classis Meppel besloten 5 september 1603 maar hij vertrok pas na 16 januari 1605 vandaar, stond in oktober 1605 te Zwartsluis ³⁰ en wordt daar nog genoemd 12 juni 1607. ³¹ Waarschijnlijk is hij bedoeld met de predikant die blijkens de synodale acta van 8 mei 1609 alle negen kerken in Vredewold bedient (Tolbert, Midwolde, Lettelbert, Oostwold, Lagemeeden, alsmede Marum, Nuis, Niebert en Noordwijk). Op 7 mei 1610 bepaalt de synode dat tenminste de negen kerken in Vredewold met twee predikanten voorzien zullen worden. In 1611 was hij door de synodale deputaten uit zijn dienst ontzet; hij blijft echter dienst doen en heeft zijn toezegging zich te zuiveren niet gestand gedaan. De synode legt hem 20 mei 1611 op zich te houden aan de sententie van de deputaten. Op 23 mei 1611 wordt hem opgelegd zich van het preken te onthouden en het beroep naar Tolbert ‘aff (te) sthaen thor tidt’ hij voldaan heeft aan de sententie te weten zich met de synodale deputaten van Friesland te verzoenen en vervolgens zich te onderwerpen aan het examen. Gedeputeerde Staten gelastten 14 augustus 1611 de predikant alhier zich van de dienst te

²⁴ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

²⁵ Arch. PKV Groningen nr. 42.

²⁶ Tresoar, *Retroacta Burgerlijke Stand* nr. 344 a.

²⁷ Kalma, *Classisboek Sneek*, 222.

²⁸ Kalma, *Classisboek Sneek*, 255 noot g.

²⁹ Romein, *Friesland*, 427-428; Acta synodes Groningen, 23 mei 1611. Voor hem en zijn geslacht: De Navorscher 1912, 168 volgens welk hij omstreeks 1545 werd geboren.

³⁰ Romein, *Drenthe*, 159, 208, 233.

³¹ RA Drenthe, StA nr. 365 ad p. 36.

onthouden.³² Hij is daarop vertrokken naar Den Ham* waar hij 5 mei, mogelijk reeds 13 maart 1612 is.

1612 - 1615 **Melchior Balthasar**

in mei 1609 schoolmeester te Oterdum en voor 7 mei 1610 vandaar als een 'fugitiv' verdwenen,³³ wordt 27 april 1612 als predikant te Midwolde en Tolbert genoemd.³⁴ De synode legt hem 3 mei 1613 op *testimonium examinis* over te leggen. Volgens een omstreeks 1613 te dateren stuk zijn Tolbert, Nuis, Marum en Noordwijk gecombineerd.³⁵ Zelf noemt hij zich 18 oktober 1613 predikant te Tolbert, Niebert, Nuis, Marum en Noordwijk.³⁶ Elinck Fossema³⁷ verklaart 30 augustus 1613 Melchior Balthasar, predikant te Tolbert, uit de dienst te willen ontsetten.³⁸ Volgens resolutie van 18 oktober 1613 en zijn dan gedane belofte zal hij tegen mei aanstaande vertrekken.³⁹ Op 4 april 1614 verzoekt hij handhaving in de dienst te Tolbert en Midwolde. De classis stemt hiermee in op voorwaarde dat Caspar van Ewsum⁴⁰ en de gemeente hem volgens kerkorde beroepen. Volgens uitspraak van de classis en synodale deputaten van 22 augustus 1614 zal hij tot mei aanstaande te Tolbert mogen blijven. Volgens de classicale acta van 24 april 1615 vertrok hij naar Dwingelo waar hij tot mei 1617 stond,⁴¹ en toen werd afgezet. Eenzelfde lot onderging hij te Ouidemirdum en Nijemirdum; door de classis Sneek was hij aldaar toegelaten 14 maart 1620 maar weer afgezet 28 augustus 1621,⁴² kwam te Winterswijk in 1622, werd daar in 1624 afgezet, en werd tenslotte predikant te Meppen waar hij 18 september 1624 door de vijand wegens zijn godsdienst werd onthoofd.⁴³

Op 22 mei 1615 werd aan D.

(1615 **Theodorus Scuring**)

schoolmeester te Oenkerk, een proefpreek te Tolbert toegestaan door de classis; 5 juni 1615 werd hem een tweede proefpreek toegestaan. De classis wees 3 juli daarop na bij de classis Dokkum inlichtingen te hebben ingewonnen zijn verzoek tot promotie tot het predikambt af.

1615 - 1621 **Joannes Haselbeeck**

afkomstig uit Twenthe en 7 juni 1614 te Franeker als student ingeschreven,⁴⁴ wordt 29 november 1615 alhier beroepen⁴⁵ en 28 maart 1616 door de classis

³² StA nr. 117.

³³ Acta synodes Groningen.

³⁴ Arch. Classis Westerkwartier nr. 27.

³⁵ Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁶ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

³⁷ Eigenaar van een deel van Fossemaheerd te Nuis, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 298-299 en door zijn vrouw Ulske, dochter van Rutger Auwema, ook van Auwemahuis te Tolbert, *ibid.*, 400.

³⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

³⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁴⁰ Heer van de Nienoord onder Midwolde, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 280.

⁴¹ Romein, *Drenthe*, 167-168.

⁴² Kalma, *Classisboek Sneek*, XXXIX, 444, 448-449.

⁴³ Romein, *Drenthe*, 167-168.

⁴⁴ ASAF I, 557.

⁴⁵ Arch. Nienoord nr. 670a.

toegelaten. Wegens beroep naar Terschelling demitteert de classis hem 31 oktober 1621. Vandaar keert hij in 1638 naar hier terug.

(1622) **Gualtherus) Samuelis Porenius**

Blijkens de synodale acta van 9 mei 1622 heeft de zoon van Samuel Porenus, predikant te Lippenhuizen, te Tolbert geprekeet en de sacramenten bediend zonder alhier beroepen te zijn. De synodale deputaten zullen zich met de classis Joure waaronder hij ressorteert in verbinding stellen. Ook 8 mei 1623 houdt de synode zich nog met ‘Samuelis Porenus Predigers toe Lippenhuizen soene’ bezig.

Het betreft hier Gualtherus Samuelis Thorenus, van 1626 tot 1635 predikant te Ureterp, Wijnjeterp, Duurswoude en Siegerswoude en in maart 1635 tussen Beetsterzwaag en Lippenhuizen op de beide door de bliksem dodelijk getroffen,⁴⁶ zoon van Samuel Wolteri (wel een zoon van Gualtherus Thorenus, predikant te Loppersum (Ofr.) van 1560 tot 1603⁴⁷) die tussen 1604 en 1619 predikant werd te Lippenhuizen en daar in 1631 met emeritaat ging.⁴⁸ De classis Middelstum had 30 mei 1603 Samuel Gualtheri *pastoris filius* het examen toegestaan en laat hem 6 juni daarop tot de dienst toe; van een beroep naar een in of buiten deze classis gelegen plaats blijkt niets. Gualtherus werd in 1594 geboren en 28 november 1614 te Franeker als student ingeschreven.⁴⁹ De Landdag van Stad en Lande wijst 19 september 1618 een aanvraag voor een stipendium ‘Samuelis Wolteri Pastoris In Eppinhuesen soens’ af;⁵⁰ in plaats van ‘Eppinhuesen’ zal Lippenhuizen moeten worden gelezen. Het is onduidelijk waarom een predikantszoon uit Friesland in Groningen een stipendium aanvroeg.

1622 - 1624 **Philippus Verstegus**

Voor hem wordt 15 juli 1622 een proefpreek alhier verzocht; 26 augustus daarop vertoont hij een beroep naar hier en Midwolde waarna hij 2 september wordt toegelaten. Door de classis wordt hij 28 juni 1624 gedemitteerd; voor 26 juli 1624 is hij vertrokken naar Nunspeet waar hij in 1644 overleed.⁵¹

1625 - 1637 **Henricus Ditsmari toe Water**

predikant te Lutjegast*, vertoont 11 april 1625 een beroep naar Tolbert en Midwolde dat door de classis wordt goedgekeurd. Hij wordt nog genoemd 27 december 1636⁵² en overleed kort voor 13 maart 1637 wanneer de preekbeurten voor de vacature alhier door de classis worden geregeld.

1638 - 1655 **Joannes Haselbeeck**

die reeds van 1615 tot 1621 hier stond, toen naar Terschelling vertrokken en vandaar weer hier beroepen. Hij geeft 3 januari 1638 zijn beroepbrief over; wegens formele gebreken wordt deze enige malen geweigerd. Op 7 mei 1638 wordt hij echter als predikant alhier toegelaten. Blijkens de classicale acta van

⁴⁶ Romein, *Friesland*, 587.

⁴⁷ Reershemius, 545-546.

⁴⁸ Romein, *Friesland*, 594.

⁴⁹ Zijlstra nr. 257.

⁵⁰ StA nr. 4, 2475.

⁵¹ NKHB, 1903, Bijlage, 144.

⁵² Arch.Classis Westerkwartier nr. 1.

28 juni 1641 is hij door de classis Hoorn voor de dienst in Brazilië beroepen. Gedurende zijn afwezigheid zal, volgens de acta van 15 juli 1641, zijn collega te Midwolde, Daniël Solingius, de dienst te Tolbert waarnemen. Op 2 september 1644 verzoekt zijn vrouw de classis verlenging van de waarneming wegens een langer verblijf van haar man in Brazilië. Op 18 juli 1644 woont hij de vergadering van de classis Pernambuco bij;⁵³ 3 mei 1644 komt hij voor als predikant te 'Fortalitio Margaretae' in Paraiba in Brazilië.⁵⁴ Op 8 september 1645 herneemt hij zitting in de classis Westerkwartier. Hij overlijdt hier 11 maart 1655.⁵⁵

Vicarie

De vicarie alhier bestond reeds in 1435.⁵⁶ Het patrocinium is onbekend.

1435 **Luitjen**
vicarius alhier, komt voor 13 mei 1435.⁵⁷

1524 - 1543 **Mr Hindrick Lant**
vicarius alhier, wordt genoemd 22 februari 1524⁵⁸ en 22 juni 1526.⁵⁹ Hynrick, vicarius alhier, komt voor 11 en 15 april 1537.⁶⁰ In 1543 wordt Mr Hendrick 'int Oelbert' als inventarisator van een nalatenschap genoemd.⁶¹

⁵³ 'Classicale Acta van Brazilië', 407-408.

⁵⁴ *Attestaties Londen*, 51.

⁵⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 12 maart 1655.

⁵⁶ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

⁵⁷ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 166.

⁵⁸ Arch. Ewsum nr. 524 (oud nr. 257 reg. 182).

⁵⁹ Arch. Ewsum nr. 524 (oud reg. 182). Beide stukken betreffen aan- en verkoop van land te Roden, destijds in gebruik bij Otto Lant. Diens relatie met Hindrick is niet aangegeven.

⁶⁰ Arch. Nienoord nr. 25c en 25d.

⁶¹ Arch. Ewsum oud nr. 136.

TOORNWERD

Patroon: **Catharina**

Bijzonderheden:

De parochie Toornwerd zal in de twaalfde of dertiende eeuw zijn gesticht.¹ Bij een goederenscheiding in 1458 tussen Ewe Ewsema te Dijkhuizen en zijn vrouw Bawe en zijn broer Onno Ewsema en zijn vrouw Gele Manninga van Lutsborg werd bepaald dat de collatie van de kerk alhier bij de heerd op de Oord zal blijven aangezien – zoals gesteld wordt – de kerk van daaruit gesticht en begiftigd was.² De Oord (Oert) zou het stamhuis van de Van Ewsums zijn geweest van waaruit deze in de tweede helft van de veertiende eeuw naar Middelstum zouden zijn verhuisd.³ Het collatierecht is ook later in het bezit van de Van Ewsum's te Middelstum.⁴

De kerk was gewijd aan **Catharina**. Het voornaamste attribuut van Catharina is afgebeeld op het zegel van de pastoor Melle (1397).⁵ Ook komt Catharina voor op zegels van de pastoors Peter (1454)⁶ en Matthias (1485).⁷ Het in 1553 in de Kantenser zijleed genoemde S. Katrinenheem⁸ zal eigendom van de kerk alhier geweest zijn. De pastoor alhier bezat toen in deze eed 11 grazen land en in de Toornwerder eed 36½ grazen.⁹ Omstreeks 1540 had de pastoor alhier omstreeks 46 grazen land in gebruik.¹⁰ Toornwerd telde blijkens het schattingsregister van omstreeks 1500 slechts één priester.¹¹ De in 1818 afgebroken¹² kerk zou in 1487 zijn gebouwd.¹³

Pastorie

1397 - 1399 **Snelle/Snellardus**
komt als pastoor alhier voor 24 juni 1397¹⁴ en 11 juni 1399.¹⁵

1436 **Haye**
wordt als pastoor alhier genoemd 30 april 1436.¹⁶

1445 - 1447 **Johan**

¹ Op grond van het patrocinium van de kerk. Een doopvont uit de dertiende eeuw, vermoedelijk afkomstig uit de kerk alhier, werd in 1966 door het Groninger Museum aan de Hervormde kerk te Bierum in bruikleen gegeven, Verslag van de toestand van het Groninger Museum van Stad en Lande over het jaar 1966, 6.

² Arch. Ewsum nr. 553 (oud nr. 10 reg. 48). Ewe en Onno waren zoons van Hiddo Tamminga en Meneke Ewesma.

³ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 260, 268.

⁴ Zo onder meer Arch. Ewsum nr. 406 (oud nr. 239, 28 september 1528), nr. 407 (oud nr. 236 reg. 618, 31 mei 1584) en nr. 25 (oud nr. 132 K-LV, 25 oktober 1568).

⁵ OGD nr. 966.

⁶ Arch. Ewsum nr. 483 (oud nr. 5 reg. 44).

⁷ Arch. Farmsum nr. 527 reg. 194 en 195.

⁸ Arch. Drie Delfzijlen nr. 12, 66v. (abusievelijk 1552). Alma, 'Winsumerzijlvest', 132-133 niet genoemd.

⁹ Alma, 'Winsumerzijlvest', 133, 130

¹⁰ Arch. Ewsum oud nr. 136.

¹¹ Alma, 'Schattingen', 175.

¹² Kremer en Westendorp, *Groningen*, 298.

¹³ Volgens de Rijmkroniek op de Hippolytuskerk te Middelstum*, GDW nr. 2581.

¹⁴ OGD nr. 966.

¹⁵ OGD nr. 1033.

¹⁶ Arch. Farmsum nr. 530 reg. 64; Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

wordt 3 augustus 1445 als pastoor alhier genoemd.¹⁷ In september 1447 koopt heer Johan te Toornwerd 20 grazen land in twee stukken te ‘Jelmeswolderkercke’ waarvan één onder meer grenst aan (land van de) ‘Jelmeswolderkercke’.¹⁸ Toornwerd had slechts één priester zodat de pastoor moet zijn bedoeld. Heer Johan Grove draagt tot een testament 10 februari 1459 12 grazen over aan het Geertruidsgasthuis te Groningen en stelt de andere 8 aan dit gasthuis ter beschikking. Deze worden uiteindelijk 20 oktober 1471 aan het gasthuis overgedragen.¹⁹ Hoe lang Johan pastoor was te Toornwerd is onbekend. Een gelijknamige persoon is een halve eeuw later prebendaat te Middelstum*.

1454 **Peter**
zegelt als pastoor alhier 17 januari 1454.²⁰

ca 1470-1503 **Matthias/Thyes**
zegelt als pastoor alhier 21 maart 1485²¹ en 1 augustus 1485.²² Als Thyes, pastoor alhier, komt hij voor 21 februari 1486.²³ In 1500 betaalt heer Matthijs te Toornwerd landhuur.²⁴ Blijkbaar kwam hij hier omstreeks 1470: in 1503 verklaart heer Matthias ‘tho Doornwerd’ dat reeds meer dan dertig jaren zijn verstreken ‘do ick tho Eeuesum eerste quam tho wonen’ (twaalf jaren woonde daar toen reeds Nicolaus van Brantacht, notarius).²⁵

1507 ? **Bruen**
Een staatboek van de Van Ewsums vermeldt in 1507 onder Toornwerd de ontvangst van 11 Arends gulden ‘vor en osse de her Bruen untfenck’.²⁶ Mogelijk stond deze hier.

1521 - 1528 **Ebeleus**
pastoor alhier, wordt genoemd 9 juni 1521²⁷ en in 1528.²⁸ In laatstgenoemd jaar resigeneerde hij waarna

1528 - 1531 **Jacobus Lamberti**
priester van het bisdom Munster, op 9 september 1528 na presentatie door Beetke, weduwe van Wigbold van Ewsum, door de aartsdiaken van Friesland werd geïnstitueerd als pastoor.²⁹ Als zodanig komt hij nog voor 8 september 1531.³⁰ Waarschijnlijk heeft hij kort nadien afstand gedaan. Na enkele jaren keert hij blijkbaar terug. Jacobus Lamberti, uit Groningen, werd 21 mei 1520 te

¹⁷ GA, RAG, Hs. in quarto 29, 82; UB Groningen, Ms 258, 90-90v.

¹⁸ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 90.

¹⁹ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 90.

²⁰ Arch. Ewsum nr. 483 (oud nr. 105 reg. 44).

²¹ Arch. Farmsum nr. 527 reg. 194.

²² Arch. Farmsum nr. 527 reg. 195.

²³ Arch. Ewsum nr. 29 (oud nr. 10 reg. 73).

²⁴ Arch. Ewsum nr. 533 (oud nr. 66).

²⁵ Arch. Ewsum nr. 272 (oud nr. 250).

²⁶ Arch. Ewsum nr. 80 (oud nr. 22 deel 1, 27).

²⁷ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

²⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. 154-2.

²⁹ Arch. Ewsum nr. 406 (oud nr. 236).

³⁰ Arch. Ewsum nr. 491 (oud nr. 137 reg. 207).

Keulen als student in de *artes* ingeschreven.³¹ Hij had ook een prebende te Loppersum*.

1535

Zitz Meynema

tekent 4 januari 1535 als pastoor alhier een mandaat af.³² Hij komt in 1529 en 1530 voor als vicarius te Midwolde* en is in 1537, mogelijk reeds in 1535, pastoor te Westerwijtwerd* waar de kerk eveneens ter collatie van de Van Ewsums stond.

1537 - 1538 **Jacobus Lamberti**

hiervoor reeds genoemd, werd daarop blijkbaar weer pastoor alhier. Als zodanig komt hij voor 20 maart 1537.³³ Heer Jacob, kapelaan te Ewsum, wordt genoemd 14 april 1537.³⁴ Een stuk van 20 augustus 1537 noemt hem meester Jacobus Lamberti pastoor (zonder plaats), tekent hij echter als 'Jacobus Lamberti sacellanus'.³⁵ Als pastoor te Toornwerd en kapelaan op Ewsum wordt hij genoemd 1 april 1538.³⁶ Nadien wordt hij nog meermalen genoemd (zie Middelstum*, kapelanie Ewsum*). Na 1538 vonden wij hem niet meer als pastoor te Toornwerd. Als zodanig heeft hij blijkbaar ook niet meer zelf dienst gedaan aangezien hij de kerk liet bedienen door een plaatsvervanger

1537 - 1538 **Hiddo Sickens**, vicepastoor

Hiddo Sickonis, priester van het bisdom Munster, kondigt 8 maart 1537 in de kerk te Loppersum* een mandaat af.³⁷ In mei 1537 wordt Hiddo, kapelaan in Doornwerd, genoemd,³⁸ in 1538 (niet nader gedateerd) Hiddo, vicecureet alhier.³⁹

1545

Hiddo Sickens

Nadien wordt hij, wanneer is onbekend, pastoor alhier. Hidde komt als pastoor alhier 19 april 1545.⁴⁰ Op 27 juli 1556 legt Hiddo Sickens, dan pastoor te Warffum*, met enkele inwoners van Toornwerd een verklaring af over enkele akkers, gelegen aan de noordzijde van het kerkhof alhier.⁴¹

1547

Ghoert, Godfridus

Godfridus, pastoor alhier, wordt vermeld *feria II. post Dom. Cantate* 1547 (?), en dan 28 maart).⁴² Op 26 september 1547 komt voor Ghoert, pastoor alhier, oud omstreeks 40 jaren.⁴³

1555 - 1568 **Nicolaus Ruter**

³¹ Zijlstra nr. 6036.

³² GA, GAG nr. vRr 956.

³³ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-XX).

³⁴ Arch. Ewsum nr. 492 (oud nr. 31 en 135 reg. 246).

³⁵ Arch. Ewsum nr. 68 (oud nr. 73 reg. 249).

³⁶ Arch. Ewsum nr. 491 (oud nr. 137 reg. 253).

³⁷ Arch. Ewsum nr. 353 (oud nr. 242 reg. 245).

³⁸ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-XXI).

³⁹ Arch. Ewsum nr. 70 (oud nr. 36).

⁴⁰ Arch. HJK nr. 52, 251.

⁴¹ Arch. Ewsum nr. 633 (oud nr. 265 reg. 514).

⁴² Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-XVI).

⁴³ Arch. Ewsum nr. 492 (oud nr. 264 reg. 397).

afkomstig van Zwolle, in 1552 vicarius te Groningen*, wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor hij blijkens het institutieregister (dat hem River noemt) drie Carolus guldens betaalt.⁴⁴ Als pastoor alhier komt hij meermalen voor, vanaf 1 oktober 1562⁴⁵ tot in 1568 wanneer hij moeilijkheden krijgt met de commissarius van de proostdij Usquert en pastoor te Westerwijtwerd*, Johannes Krijthe.⁴⁶ De commissarius van de proostdij Loppersum gaf in het geschil een sententie; op 12 maart 1568 verklaart hij dat heer Claes Ruter aan deze sententie niet heeft voldaan.⁴⁷ Daarop wordt 11 april 1568 de ban over hem uitgesproken⁴⁸; de excommunicatie van Nicolaus Ruter, pastoor alhier, wordt door de commissaris de volgende dag bericht aan Johan van Ewsum.⁴⁹ Op 30 april 1568 was hij veroordeeld tot een ‘ewich stille swigen und opentlicke wederroep’ van de door hem aan zijn collega te Westerwijtwerd gerichte beledigingen.⁵⁰ Op 3 mei 1568 is Ruter echter nog te Middelstum; hij vraagt dan Johan van Ewsum wat gedaan moet worden met de door Lodewijk van Nassau opgelegde schatting.⁵¹ Omdat hij de opgelegde ‘wederroep’ niet heeft gedaan verklaart de commissarius van Loppersum hem op 20 september 1568 vervallen van het pastoraat te Toornwerd en roept hij de collatoren op tot de verkiezing van een nieuwe pastoor; op 26 september 1568 wordt het vonnis afgelezen.⁵² Op 1 oktober 1568 schrijft Ruterus aan Liborius Forster (later pastoor alhier) naar aanleiding van dit vonnis en deelt hij hem mee daarvan bij de officiaal (de pastoor te Middelstum*) in beroep te zijn gegaan maar weinig hoop op de goede afloop te hebben.⁵³ De officiaal heeft de uitspraak inderdaad bevestigd; daarover zijn echter geen stukken bewaard gebleven.

Op het bericht dat ‘H. Claes tho Dornewert solde vertogen sijn’ naar Oostfriesland solliciteert 3 oktober 1568 de pastoor te Mensingeweer* naar de vacature alhier.⁵⁴ Op 16 oktober 1568 wendt Jannes Cuick zich tot Johannes Krijthe te Westerwijtwerd waarbij hij te kennen heeft graag pastoor alhier te willen worden.⁵⁵ Hij was vicarius te Loppersum en kapelaan van Johan de Mepsche, Luitenant van Stad en Ommelanden, die 25 oktober 1568 aan Johan van Ewsum schrijft zijn kapelaan gaarne te Toornwerd benoemd te zien.⁵⁶ Geen van beide is hier echter benoemd.

1569 – 1578(81?) **Gerardus Ahues**

Op 15 december 1568 schrijft Gerardus Ahues, vicarius te Kantens, aan Johan van Ewsum. Ahues heeft iemand pastorieland te Toornwerd toegezegd. Johan had hem de pastorie alhier opgezegd (blijkbaar was hij kort voordien hier

⁴⁴ Viusitatie 1555.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 517, 32.

⁴⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Band 3.

⁴⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Band 3, 499.

⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 376 (oud nr. 232 reg. 595).

⁴⁹ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 132 K (2)-XXIV).

⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 376 (oud nr. 232 reg. 595).

⁵¹ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K* - XVI).

⁵² Arch. Ewsum nr. 376 (oud nr. 232 reg. 595). Volgens ibidem nr. 36 (oud nr. 133 b – XXXIV), eind september 1568, zal gesproken moeten worden over de benoeming van een nieuwe pastoor alhier. Vergelijk ibidem nr. 25 (oud nr. 132 K – LI), 27 september 1568: mededeling van de nieuwe collatie.

⁵³ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 b – XXXV).

⁵⁴ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K – XXXXII).

⁵⁵ Arch. Ewsum nr. 1 (oud nr. 254).

⁵⁶ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K – LV).

benoemd) ‘dat my in myn herte kennet guet all wat gedan heft, nha den yck van den hochwerdyge here den biscop nye genstlyck afgesettet byn sunder hebbe alle tyde toe antworde gekregen, dat yck my solde lyden bes tho syn hochwerden syn report edder seker antworde entfinge van brusel, so dan myn her nyet worde verkortet oveermydts lange beyden an der collatien ...’, dus verzoekt Ahues aan Van Ewsum nog een tijdlang te wachten en niemand anders met de pastorie te voorzien. Mocht hij dat inmiddels wel hebben gedaan dan verzoekt hij de toezegging van het land gestand te doen.⁵⁷ Hij bleef echter pastoor alhier en resigneerde voor 18 februari 1569 van de door hem bezeten Anthoniusvicarie* te Kantens* (eveneens ter collatie van de Van Ewsums).⁵⁸ Als pastoor alhier wordt hij genoemd 14 mei 1573⁵⁹ en 20 mei 1578.⁶⁰ Op 16 februari 1582 wordt Derck Popkens te Kantens als koper van de goederen van de overleden pastoor alhier veroordeeld tot betaling van de resterende kooppenningen aan diens erfgenamen.⁶¹ Mogelijk betrof dit Ahues, anders zijn ons niet bekende opvolger.

1582 - 1583?? (Cornelius?) Reneman

Op 15 april 1587 wordt het uitspreken van een vonnis in de zaak tussen pastoor en kerkvoogden alhier aan de ene en Thys Muller aan de andere kant uitgesteld; de ‘olde pastoer Reneman’ moet geciteerd worden.⁶² Wanneer op 14 mei 1587 deze zaak weer aan de orde komt wordt over de pastoor Reneman niet meer gesproken.⁶³

Mogelijk is bedoelde Reneman hier enige tijd pastoor geweest. Wellicht betrof het Cornelius Reneman die begin 1582 uit de pastorie te Westeremden* waar hij de kerk bediende voor zijn naar Oostfriesland uitgeweken broer Hermannus, werd ontzet. In 1587 werd Cornelius Reneman pastoor te Krewerd*.

1584 - 1594 Liborius Forster

kapelaan op Ewsum (zie Middelstum*) wordt 31 mei 1584 door Aepko en Joost van Ewsum tot pastoor alhier benoemd.⁶⁴ In november 1591 is hij één van de kandidaten voor het vacante pastoraat te Eenrum*.⁶⁵ Op 17 maart 1593 wordt hij genoemd als pastoor alhier en prebendaat te Middelstum*.⁶⁶ Gedurende korte tijd bediende hij ook de pastorie te Middelstum*; in november 1594 wordt aan de stadhouder gevraagd Liborius Forster, gedurende twaalf jaren pastoor alhier en daarnaast bedienaar van de pastorie te Middelstum*, te handhaven.⁶⁷ Het verzoek zal echter zijn afgewezen. Voor hem wordt verder verwezen naar Middelstum*.

⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K LXII). Ahues moet worden onderscheiden van een gelijknamige persoon, abt van Thesinge; diens handtekening (Arch. Ewsum nr. 42 (oud nr. 189 III 4)) is geheel anders.

⁵⁸ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – XI).

⁵⁹ O.A. nr. 74.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 617, 107v.

⁶¹ Arch. HJK nr. 54.

⁶² Arch. HJK nr. 55.

⁶³ Arch. HJK nr. 55.

⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 407 (oud nr. 236 reg. 618); een voorganger wordt niet genoemd.

⁶⁵ GA, GAG, nr. vRr 1, 13 november 1591.

⁶⁶ Arch. HJK nr. 57.

⁶⁷ GA, RAG, R.F. 1594.50, lade 116.

Reformatie

Na de Reformatie was de gemeente alhier een tijdlang vacant. Met name wordt 20 januari 1597 de vacante gemeente te Toornwerd genoemd.⁶⁸ Wanneer de combinatie met Middelstum formeel tot stand kwam is niet bekend. De synode bepaalt 2 mei 1603 dat de deputaten en de classis moeten nagaan of de gemeente alhier een predikant kan onderhouden en zo ja, in het beroepingswerk bijstand te verlenen terwijl Johannes Nicasius (te Middelstum*) dan afstand van de combinatie zal doen.

Op 9 mei 1604 continueert de synode de combinatie, echter slechts bij provisie en zo lang tot de gemeente een eigen predikant kan onderhouden. Gedeputeerde Staten bepalen 28 december 1604 dat Toornwerd met Middelstum gecombineerd zal mogen blijven.⁶⁹ De combinatie bleef echter ook nadien bestaan.

(1610 **Petrus Wilhelmi**)
gewezen schoolmeester in Friesland, vertoont 19 maart 1610 een testimonium van de classis Dokkum en verzoekt de classis Middelstum de predikantsplaats te Toornwerd. De classis wijst het verzoek aldaar een proefpreek te mogen houden af, acht het geenszins raadzaam hem naar Toornwerd te zenden doch draagt twee van haar leden op kerkvoogden en gemeentre aan te zeggen binnen zes weken een predikant te kiezen. Op 2 april 1610 wordt deze instructie herhaald. Van het beroepen van een eigen predikant is echter niets gekomen.

De predikant te Middelstum bleef de gemeente hier bedienen. Op 22 juli 1611 oordeelt de classis dat de combinatie gehandhaafd kan blijven. Achtereenvolgens bedienden Johannes Nicasius (1595-1610) en Hermannus Treccius (vanaf 1610) de gemeente alhier. De laatstgenoemde genoot de inkomsten van de pastorie te Toornwerd, echter niet als deel van zijn tractement doch uitsluitend ten behoeve van de studie van zijn zoon,⁷⁰ te weten

1621 - 1622 **Arnoldus Treccius**
die op 13 september 1621 beroepen werd als predikant te Toornwerd waarbij hem werd toegestaan te Middelstum te wonen en zijn vader aldaar in de dienst bij te staan.⁷¹ Na examen werd hij 12 november 1621 hier door de classis toegelaten doch reeds 23 juli 1622 wegens beroep naar Uitwierde* gedemitteerd. Hij was 6 juli 1616 te Groningen als student ingeschreven⁷².

Nadien werd Toornwerd weer met Middelstum* gecombineerd.

⁶⁸ Arch. HJK nr. 838.

⁶⁹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

⁷⁰ GA, RAG, Lade 116.

⁷¹ GA, RAG, Lade 116, R.F. 1621.67.

⁷² Zijlstra, nr. 2899.

TUINS : parochie ??

Het parochieregister uit omstreeks 1450 maakt in de proostdij Leens de volgende parochies: Wehe, Leens, Warfhuizen, Oosterdijk, Westerkerk, Niekerk, 'Vlegum alias Fledorp', 'Maddenze', Vierhuizen, Ulrum, Hornhuizen, 'In antiquo Claustro' (Oldenklooster) en Wierhuizen.¹ Daarbij wordt voor Maddens een schatting opgegeven van 3 schilling.

Het parochieregister uit 1501 geeft voor deze proostdij Wehe, Leens, Warfhuizen, Zuurdijk, Niekerk, Vliedorp, 'Wierhuizen' (bedoeld is Vierhuizen), Hornhuizen, Oldeklooster alias Kloosterburen, 'Werhusum' (bedoeld is Wierhuizen), Nijenklooster, 'Mandenze, *non reperitur*' en Ulrum.² Het schattingsregister uit omstreeks 1500 noemt Ooster- of Westerdijk en Maddens niet meer.³

Meekhoff Doornbosch die alleen het oudste parochieregister kende dacht dat voor 'Maddenze' gelezen zou moeten worden 'Thyuddenze',⁴ en wijst daarbij op het voorkomen op 13 juli 1381 van enkele *parrochiani in Thuithins* naast *parrochiani* in Wierhuizen en in *Antiquo Claustro* (Kloosterburen),⁵ Uit deze vermelding leidde hij het bestaan van een parochie 'Thiuthins', thans Tuins, af. Omdat Maddens ook voorkomt in het tweede parochieregister behoeft aan een verschrijving niet (meer) te worden gedacht. In de tweede helft van de vijftiende eeuw is Maddens blijkbaar ondergegaan.

Er is niettemin enige aanleiding aandacht te schenken aan Tuins, dat gelegen was rond de zogeheten Tuinster wierden. Meekhoff Doornbosch stelde dat (de door hem aangenomen) parochie Tuins reeds spoedig moet zijn opgegaan in de parochie Leens. Althans zegelt 10 april 1421 de pastoor te Leens op verzoek van Wyacka Boelsama te Thyudense als diens 'hovetpreester' waarbij eveneens genoemd worden twee wedmannen te Thyuddense.⁶ Op 15 oktober 1440 is sprake van land in Tyudenserhamrik.⁷ De pastoor te Leens treedt 30 april 1474 weer op als zegelaar bij een landoverdracht waarbij de twee wedmannen te Tudense getuigen zijn.⁸ Op 6 augustus 1559 wordt een Peter Ryckels te Tyens vermeld.⁹ Meekhoff Doornbosch concludeert op grond van de vermelding van wedlieden te Tuins dat het in 1474 nog een afzonderlijke rechtstoel was.¹⁰ Als grens tussen Leens en Tuins liep de Swalve die ook Zuurdijk* in tweeën deelde.¹¹

Vergelijking tussen de kerspel- en jurisdictiegrenzen aan de hand van de kaarten van Siemens laat zien dat het zuidoostelijke deel van de kerkelijke gemeente Leens – het gebied rond 'De Douwen' – behoorde tot de rechtstoel Warfhuizen.¹² Dit gebied ligt echter niet rond de Tuinster wierden maar begint omstreeks 600 meter oostelijk daarvan. Wellicht maakte dit gebied echter eerder wel deel uit van een groter geheel dat ook Tuins omvatte en een eigen rechtstoel was. Doordat de rechten allengs in één hand kwamen met de redgerrechten te Leens en te Warfhuizen zou bij een erfdeling de oorspronkelijke rechtstoel Tuins in tweeën kunnen zijn gedeeld waarbij een deel bij Leens, het andere bij Warfhuizen kan zijn gevoegd. Een

¹ RC I, 103; ook OUB II nr. 961.

² RC II, 9.

³ Alma, 'Schattingen' 175.

⁴ P.H. Meekhoff Doornbosch, Manuscripten, Ms. 267 VII C (Tresoar, Leeuwarden).

⁵ OGD nr. 693.

⁶ Arch. Farmsum nr. 674 reg. 32. Meekhoff Doornbosch lijkt er vanuit te gaan dat reeds in 1421 Tuins een deel van Leens moet zijn terwijl hij het anderzijds identificeert met het nog omstreeks 1450 als parochie genoemde Maddens. Inconsequent!

⁷ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 73.

⁸ Arch. Farmsum nr. 675 reg. 162.

⁹ Arch. Farmsum nr. 678 reg. 431.

¹⁰ P.H. Meekhoff Doornbosch, Manuscripten Ms. 267 VII C (Tresoar, Leeuwarden).

¹¹ Van Weerden, *Zuurdiek*, 6, 28-29.

¹² Ook Siemens, *Toelichting*, 61 wijst er op dat kerspel- en jurisdictiegrenzen hier niet overal samengaan.

andere verklaring voor het merkwaardig inspringen van de jurisdictie Warfhuizen in het gebied van de parochie/kerkelijke gemeente Leens kunnen wij niet vinden.

Abel en Hidde Onsta bezaten in 1544 de staande rechtstoel van Leens en ongeveer de helft van die van Warfhuizen.¹ Zij waren zoons van Eylco Onsta te Sauwerd;² mogelijk dateert een deling van rechten te Tuins (die staand zullen zijn geweest) reeds uit die tijd. Een afstammeling van de Onsta's, Lambert van Starckenborch, bezat het staande redgerrecht, overrecht en dijkrecht over Leens, Wehe en Zuurdijk.³ Het redgerrecht van Warfhuizen was in 1654 nog niet staand; althans behoorde toen bij Lulema een redgerrecht.⁴

Of de rechtstoel Tuins - zo het bestaan daarvan terecht is aangenomen - ooit ook kerkelijk zelfstandig is geweest is verder niet vast te stellen. Er is alleen een vermelding van *parrochiani in Thiuthinze* in 1381.⁵

¹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 200

² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 200.

³ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 200.

⁴ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 460.

⁵ OGD nr. 693.

UITHUIZEN

Patroon: **Dionysius**

Bijzonderheden:

Uithuizen is als parochie afgescheiden van Usquert*. De bewoning zal zich reeds vroeg hebben verplaatst van Oldörp naar Bovenhuizen en vandaar naar Uithuizen. Oldörp, in 1387 Aldathorpe, in 1396 Aldethorp genoemd,⁶ (daarmee aangevende dat het naburige Uithuizen jonger is) heette oorspronkelijk, blijkens de registers van Werden, ‘Brunvurd’ maar lijkt nimmer de status van kerkdorp te hebben verworven.⁷ Het maakte wel deel uit van de rechtstoel Uithuizen maar viel kerkelijk onder Usquert*.⁸

Het schip van de huidige kerk dateert van omstreeks 1250, het koor omstreeks 1450; het onderste deel van de toren is van tufsteen en is twaalfde-eeuws.⁹ Het tegenwoordige kerkgebouw moet dus een voorganger hebben gehad. Juk gaat er van uit dat deze van tufsteen was en concludeert daaruit dat Uithuizen als parochie in de elfde eeuw is ontstaan.¹⁰ Bij de restauratie van de kerk in 1972-1973 is helaas geen archeologisch onderzoek uitgevoerd zodat informatie over dit eerdere bouwwerk (en mogelijke voorganger(s) daarvan) ontbreekt.

De kerk was gewijd aan **Dionysius**. Hardnekkig is de traditie volgens welke de kerk gewijd was aan Jacobus de Meerdere. Van der Veen leidt uit het voorkomen van een schildering van Jacobus in het westelijk gewelf aan de zuidzijde, gecombineerd met het voorkomen van een kelk respectievelijk een heilige met in de ene hand een kelk¹¹ en in de andere een staf¹² en volgt niet de ‘plaatselijk overheersende gedachte’ dat Dionysius de patroonheilige was.¹³

Deze gaat mogelijk terug op de vermelding door Mijleman die vanaf 1639 in het geheim in deze streken werkte dat de kerk gewijd was aan Dionysius.¹⁴ Pathuis die in 1965 de uitgave van Mijlemans handschrift verzorgde merkte op het merkwaardig te vinden dat Mijleman niet de patroon kon achterhalen van het dorp waar hij vele jaren verbleef.¹⁵ Maar Mijleman vermeldde juist wel de patroon. Van Jacobus als patroonheilige maakt hij geen melding, en terecht. Laatstgenoemde wordt waarschijnlijk de eerste maal als zodanig genoemd in *Oudheden en Gestichten van Groningen*.¹⁶ Met name Bolt heeft getracht het Jacobuspatrocinium te onderbouwen door hem bekende zegels¹⁷ die reeds boven werden vermeld. Elders hebben wij aangetoond dat Dionysius inderdaad de patroonheilige van de kerk te Uithuizen was.¹⁸ In de eerste plaats wordt 30 april 1441 te Uithuizen gelegen land

⁶ OGD nr. 769 (1 februari 1387), nr. 928 (2 mei 1396).

⁷ OGD nr. 10; Kötzschke III Par. 25, 112 (tiende-elfde-eeuws) (ibidem, 113 wordt ‘Uthuson’ reeds genoemd), III Par. 41, 129; Halbertsma, *Terpen* II, 120, 123.

⁸ Siemens, *Toelichting*, 64.

⁹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 535. De toren aldus Groninger Kerken 14 (1997), 108 maar gecorrigeerd door W.J. Berghuis in Groninger Kerken 14 (1997), 140: de toren bestaat grotendeels uit baksteen die aan de buitenzijde met secundair verwerkte tufsteen is bekleed; de tufstenen bekleding dateert uit de bouwtijd van de toren; deze dateert uit de tweede helft van de twaalfde eeuw, Berghuis, Groninger Kerken 15 (1998), 122.

¹⁰ Juk, ‘Oldenzijl en Oosternieland’, 9.

¹¹ Vergelijk de kelk op het zegel van de pastoor Johannes (1377), OGD nr. 650.

¹² Vergelijk de zegels van de pastoor Reynerus (1388: bisschop met boek en staf; het boek is echter eerder een kelk) OGD nr. 789; 1393: bisschop met staf en kelk) OGD nr. 861; 1396: bisschop met staf en kelk) OGD nr. 933. Voorts de pastoor Ythatus (1415: gemijterde persoon met kromstaf en boek) AKG nr. 275 reg. 95. Steeds echter is een bisschop afgebeeld, geen apostel.

¹³ Van der Veen, *Uithuizen*.

¹⁴ Pathuis, ‘Ommelands eer’, 59.

¹⁵ Pathuis, ‘Ommelands eer’, 103 noot 291.

¹⁶ *Oudheden en Gestichten van Groningen*, 375.

¹⁷ Bolt, *Uithuizen*, 204-206.

¹⁸ Roemeling, ‘Uithuizen’, 48-51.

genoemd ‘by den Meer, daer Sunte Dionysius licht by der wester zyde’.¹⁹ Op 22 september 1552 wordt Joannes Nicolai Clant, *beneficio curate Paro[chia]lis ecclesie St Dionysii de Vuythuysen* te Utrecht door de kerkelijke instanties geëxamineerd om tot alle wijdingen te worden toegelaten.²⁰ Ook enkele pastoorszegels vertonen Dionysius: Abeko (1420)²¹ en Writserus Popkens (1503,²² 1508²³).

In 1276 wordt de kerk geïncorporeerd bij de abdij te Wittewierum (zie hierna) die nog in 1356 het patronaat bezit doch het – waarschijnlijk niet lang daarna – heeft verloren.

Het parochieregister uit 1501 noemt hier een vicarius en een prebendaat.²⁴ Het schattingsregister van omstreeks 1500 vermeldt hier drie priesters.²⁵ Bekend is dat de Catharinaprebende in 1482 werd gesticht.²⁶ In 1520 wordt een prebende ter ere van Anna en Maria gesticht.²⁷ Voortaan zijn er dus vier priesters. Inderdaad worden in 1526 vier priesters alhier met name genoemd.²⁸ In 1604 wordt melding gemaakt van een vicarie en twee prebenden.²⁹ Mijleman noemt hier drie prebenden ‘... welcker minste was gefundeert van de arme visschers aan de dyck wonende in slechte³⁰ leemhuisies, die nouwelycx de schamele kost met visschen en kosten winnen. Den priester, die die prebende te deele viel, bleef schuldigh t’elcker weke een misse te lesen voor de fondateurs aen de zijdaltaer van sint Anna’.³¹ De Annaprebende is echter door een boerenfamilie (Almersma) gesticht evenals de Catharinavicarie – of prebende.

Pastorie³²

1276

Enard

pastoor alhier, gaat in 1276 in de premonstratenzer abdij te Wittewierum waarna de meerderheid van de patroons de kerk schenkt aan de abdij. Voordat de bisschop de overdracht kon goedkeuren stierf abt Menko en zijn opvolger Oudger stuitte blijkbaar op problemen de rechten van de abdij geldend te maken. Toen in 1283 bisschop Everhard ter visitatie naar het Munsterse Frisland kwam vroeg Oudger hem op de seend te Usquert om bevestiging van de overdracht waartegen werd geopponeerd omdat de patroons de overdracht niet eenstemmig wensten en de regel van Augustinus het bezit van *secularia beneficia* verbood. Bij de behandeling ter seend te Loppersum enkele dagen later werd daaraan toegevoegd dat – daar de overdracht onwettig en ongeoorloofd was – de patroons feitelijk de op hen rustende verplichting

¹⁹ Arch. Gruys nr. 261.

²⁰ ABU nr. 550*, 14. Clant werd pastoor in 1547 maar liet zich dus pas later tot priester wijden. De wijding te Utrecht, buiten het eigen bisdom, was zeldzaam maar niet geheel ongebruikelijk.

²¹ Op het zegel in twee dooreengevlochten driepassen een hoofd met mijter en halskraag; AKG nr. 275 reg. 105 en nr. 444 reg. 111.

²² AKG nr. 286 reg. 906: heilige die zijn (afgeslagen) hoofd in zijn rechterhand draagt.

²³ Arch. GPK nr. 349 reg. 599: enigszins afwijkend: het schedeldak ontbreekt.

²⁴ RC II, 9.

²⁵ Alma, ‘Schattingen’, 175.

²⁶ Arch. HJK nr. 56, 239.

²⁷ GA, RAG, R.F. 1520/30.

²⁸ Arch. Van Iddekinge nr. 24.

²⁹ StA nr. 857.

³⁰ Wellicht ‘slichte’, eenvoudige.

³¹ Pathuis, ‘Ommelands eer’, 59.

³² Het archief van de kerkvoogdij van de Hervormde Gemeente Uithuizen bevat onder nummer 14 een in 1820 vervaardigd afschrift van een lijst van pastoors en predikanten alhier vanaf 1388 Het origineel is onbekend.

hadden verzuimd na het vertrek en de signatie van Enardus in de vacature te voorzien zodat de keuze ter vervulling rechtezins aan de bisschop toekwam. De abdij bewees daar dat op grond van een bul van paus Urbanus IV uit 1261 de premonstratenzers wereldlijke beneficia mochten aannemen. De broers Meynco, Godescalck en Aybold Aylbada verklaarden, mede namens andere patroons, zich tegen benoeming door wie dan ook (ook de bisschop) van een pastoor te verzetten en de overdracht te handhaven. De bisschop liet de zaak ter beslissing aan zijn officiaal Hendrik die op de na-seend te Loppersum een commissie, bestaande uit de abten van Rottum en Thesinge en Albertus, deken van Loppersum, instelde. Deze hoorde elk der patronen individueel. Met uitzondering van Bolo Frouuekegma (bevreemd voor de dekens van Usquert) verklaarden allen achter de overdracht te staan waarop de bisschop de opvolger van abt Oudger, Folkerd, de overdracht bekrachtigde.³³

1350 - 1356 **Tadeco**

wordt in 1350 als pastoor genoemd in twee charters;³⁴ in een daarvan noemt hij zich ‘broder Thadeko, canonick to Werum, nu ter tijt cureet toe Uthusum’.³⁵ Hij was dus kanunnik van Wittewierum dat dus toen nog het patronaat van de kerk moet hebben bezeten. Dit bezit zal zeker hebben geduurd tot 1358; omstreeks 24 juni 1358 is Tadeco hier nog pastoor.³⁶

1376 - 1387 **Johannes**

pastoor alhier, wordt voor het eerst genoemd 1 november 1376,³⁷ voor het laatst 5 februari 1387.³⁸

1388 - 1409 **Reynerus Bremers**

Volgens de lijst van pastoors zou Reynerus Bremers hier in 1388 zijn gekomen.³⁹ Hij komt voor het eerst als pastoor alhier voor 12 oktober 1388,⁴⁰ maar wordt nimmer ‘Bremers’ genoemd. Op 8 juni 1396 noemt hij Tadeco Hiddema *frater meus*.⁴¹ Voor het laatst wordt hij als pastoor alhier genoemd 27 mei 1409.⁴²

1409 **Abelius**

zou volgens de pastoorslijst in 1409 zijn gekomen.⁴³ Oorkondelijk is hij hier niet aangetroffen.

1415 **Ythatus**

komt als pastoor alhier voor 12 maart 1415.⁴⁴

³³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 454-463.

³⁴ OGD nrs. 310 en 311.

³⁵ OGD nr. 311.

³⁶ OGD nr. 447.

³⁷ OGD nr. 647.

³⁸ OGD nr. 770.

³⁹ Arch. Kerkvoogdij HG Uithuizen nr. 14.

⁴⁰ OGD nr. 789.

⁴¹ OGD nr. 933. Tadeco Hiddema woonde te Uithuizen: AKG, passim.

⁴² AKG nr. 275 reg. 82.

⁴³ Arch. Kerkvoogdij HG Uithuizen nr. 14.

⁴⁴ Hij komt niet in de pastoorslijst voor.

1420 - 1425 Abeko, Albertus

Abeko, pastoor alhier, komt voor het eerst voor 1 februari 1420,⁴⁵ voor het laatst 20 oktober 1436.⁴⁶ Het randschrift van zijn zegel noemt hem Albertus.⁴⁷

1448 - 1477 Itzo, Itzardus

in eerdergenoemde lijst Bonifaas Idsardies genoemd en in 1448 hier gekomen.⁴⁸ Hij komt voor het eerst als pastoor alhier voor 29 september 1448,⁴⁹ voor het laatst 29 november 1470.⁵⁰ Op 6 november 1477 heet hij *rector par. eccl. in Wthuson, Mon. d. et commendator o. hosp. S. Joh.* en wordt beschikt op een verzoek om *litt. confess. ad vitam duraturas*.⁵¹ De plaats van de johannieter commanderie is niet ingevuld. Wijtwerd komt in ieder geval niet in aanmerking,⁵² vrijwel zeker Oosterwierum evenmin. De vermelding van een dubbelfunctie is echter uiterst merkwaardig. Jaarlijks werd op 6 september in de Martinikerkerk te Groningen een memoriemis gevierd voor Ytzo, pastoor te Uithuizen.⁵³

1484-1496(?) Mr.⁵⁴ Eppo Schelteken

aldus genoemd in de pastoorslijst volgens welke hij in 1484 kwam.⁵⁵ Mr. Eppe komt voor het eerst als pastoor alhier voor 8 oktober 1489⁵⁶ en als Mr. Eppo Scheltekema 11 juli 1496.⁵⁷ De lijst van broeders van de Kalendebroederschap te Groningen noemt hem Mr Eppo van Wthusen.⁵⁸ Waarschijnlijk overleed hij in 1499.

Eppo Schelteken ontving 21 juli 1474 dispensatie wegens onwettige geboorte (beide ouders waren gehuwd maar niet met elkaar).⁵⁹ Hij zal behoord hebben tot de familie Scheltekema te Zandeweer; in 1482 en volgende jaren woont daar Hillebrant Scheltekema, ook Hillebrant Sygers genoemd.⁶⁰

1499-1526(?) Writserus Popkens

kwam hier in 1499.⁶¹ Voor het eerst komt hij hier als pastoor voor 24 februari 1503.⁶² Nadien wordt hij meermalen genoemd, zo als Writserus Popkens,

⁴⁵ AKG nr. 275 reg. 105.

⁴⁶ AKG nr. 176 reg. 166.

⁴⁷ AKG nr. 275 reg. 105; AKG nr. 444 reg. 111.

⁴⁸ Arch. Kerkvoogdij HG Uithuizen nr. 14.

⁴⁹ Arch. Gruys nr. 413.

⁵⁰ Arch. Veenkantoor nr. 1983 b.

⁵¹ RPG VI nr. 7295 (Vaticaan Archief, PA 26, 260v).

⁵² Voor Warffum ontbreken voor deze periode gegevens.

⁵³ StA Münster, Ms. VII 2311 (Memorieboek Martinikerkerk Groningen).

⁵⁴ Een inschrijving als student is niet gevonden.

⁵⁵ Arch. Ewsum nr. 297 (oud nr. 248 reg. 77*).

⁵⁶ Arch. Veenkantoor nr. 1983 f.

⁵⁷ GA Amsterdam, FA De Graeff nr. 616 reg. 22.

⁵⁸ Arch. Epemastate, Ijsbrechtum, Kalende Groningen, 63. In de lijst van overleden kalendebroeders komt hij na Hermannus Elderwolt, pastoor van de A-kerk* te Groningen die eind 1497 nog in leven was en vòòr Mr Albert Altinck die in 1500 stierf.

⁵⁹ RPG VI nr. 4303 (Vaticaan Archief, PA 22, 209v).

⁶⁰ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 509.

⁶¹ Arch. Kerkvoogdij Uithuizen nr. 14.

⁶² AKG nr. 286 reg. 906.

pastoor alhier en commissarius van Usquert 6 juli 1521.⁶³ Voor het laatst komt hij als pastoor voor 1 oktober 1526.⁶⁴

1527 - 1547 **Mr. Luert, Luardus Grevinck**

kwam hier in 1527.⁶⁵ Hij was een zoon van Marten Grevinge, wiens broer Mr. Doeko Grevinge pastoor te Middelstum* was, en N. Mensema, halfzuster van Mr. Bewo Mensema, pastoor te Godlinze*, en Mr. Johan Mensma, pastoor te Middelstum*.⁶⁶ Hij werd geboren in 1491⁶⁷ als student te Rostock ingeschreven 5 mei 1511⁶⁸ en te Keulen 20 mei 1517.⁶⁹ Op 16 juni 1521 las hij zijn eerste mis.⁷⁰ Voor de eerste keer wordt hij hier vermeld 28 juli 1532.⁷¹ Op 26 oktober 1545 stellen de Hoofdmannen de executie van een schuld op Mr Luert, pastoor alhier, uit 'soe he kranck in doedes bedde licht'.⁷² Hij is echter blijkbaar hersteld en wordt in 1547 pastoor te Bedum* waar hij ingeleid en bevestigd wordt 26 juli 1547.

1547 - 1557 **Johan Clant**

volgde Grevinck op als pastoor alhier en kwam hier in 1547.⁷³ Kymmell noemt hem een zoon van Otto Clant te Scharmer en Anna Rengers,⁷⁴ maar wanneer hij 22 september 1552 (!) te Utrecht geëxamineerd wordt om tot de wijdingen te worden toegelaten heet hij Joannes Nicolai Clant.⁷⁵ Joannes Clant werd 8 mei 1542 te Leuven als student ingeschreven.⁷⁶ Op 27 juli 1555 koopt Johan Clant, pastoor alhier, van de voorstanders over de minderjarige kinderen van wijlen Otto Clant, en Eppe, Frans en Egbert Clant een rente. Een deel van het bedrag ter lossing wordt hem 14 november 1579 uitbetaald; in de eigenhandig geschreven kwitantie noemt hij zich pastor te Larrelt en broer van Egbert Clant.⁷⁷ Tussen 21 april⁷⁸ en december 1557⁷⁹ volgt hij Luert Grevinck op als pastoor te Bedum*.

In 1553 staan ten name van de pastoor alhier in de Hofhoornstereed 21 grazen land; de pastoorsmeier heeft er dan; in de Oldehuister of Nieuwe eed te Usquert (onder de schepperij van Uithuizen) heeft de pastoor 23 grazen (maar niet duidelijk is of dat de pastoor alhier of die te Usquert* is) 10.⁸⁰

(1557 **Johan Horst)**

⁶³ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 42).

⁶⁴ Arch. Van Iddekinge nr. 24.

⁶⁵ Arch. Kerkvoogdij HG Uithuizen nr. 14.

⁶⁶ Alma, 'Mensema's', 69-73.

⁶⁷ Arch. Ewsum nr. 110 (oud nr. 264 reg. 395, 26 september 1547).

⁶⁸ Zijlstra nr. 11355.

⁶⁹ Zijlstra nr. 6147.

⁷⁰ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1331, 43.

⁷¹ Arch. De Marees van Swinderen nr. 9.

⁷² Arch. HJK nr. 52, 83.

⁷³ Arch. Kerkvoogdij HG Uithuizen nr. 14.

⁷⁴ Kymmell, 'Clant', 106-110. Otto Clant was hoofdelling te Scharmer, Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 348.

⁷⁵ ABU nr. 550*, 14. Vergelijk noot 15.

⁷⁶ Zijlstra nr. 9194, ook daar zoon van Otto Clant genoemd.

⁷⁷ Arch. HJK nr. 378.

⁷⁸ GA, RAG, Hs. In quarto nr. 29, 121.

⁷⁹ GA, GAG, Rekeningen stad Groningen, 1557, diverse uitgaven, 17 december 1557.

⁸⁰ Alma, 'Winsumerzijlvest', 138, 137.

priester te Groningen*, wordt eind 1557 verkozen als pastoor alhier maar neemt de benoeming niet aan. De magistraat van de stad Groningen kent hem uit erkentelijkheid voor zijn besluit daar te blijven een gratificatie van 20 Ridder gulden toe die hem 17 december 1557 wordt uitbetaald.⁸¹ Johan Horst, kapelaan of substituut van Stephanus Silvius, pastoor van de Martinikerk* te Groningen*, wordt in juni 1560 door de bisschoppelijke commissarissen van Utrecht genoemd een verlopen monnik; hij wordt – met Sylvius – door hen verdacht van ketterij.⁸² Burgemeesteren en Raad van Groningen antwoordden 24 oktober 1560 de commissarissen – die zij overigens tegenwerkten! – dat Horst absolutie van zijn oude (welke, is niet aangegeven) zonden had en pauselijke dispensatie en dat in kerkelijk opzicht niets op hem valt aan te merken.⁸³ Hij was in 1566 kapelaan van de Martinikerk* te Groningen* en sloot zich blijkens een bericht van 16 december 1566 bij de Zwinglianen aan.⁸⁴

1558 - 1594 **Jacob Luidens**

kwam hier in 1558.⁸⁵ Blijkbaar ontstond over de pastoorskeuze een geschil tussen Bonno Aulsma⁸⁶ en de parochianen die elkaar het collatierecht betwistten. Op 2 augustus 1559 gaf de officiaal Rickwyn aan Joannes Krijthe (pastoor te Westerwijtwerd*) commissie de zaak af te wikkelen. De thans fungerende pastoor was nog door Godfridus Ludolphi (de toenmalige officiaal die 1 januari 1559 overleed) geïnstitueerd⁸⁷ en hier dus na 1558 gekomen; zonder twijfel is Jacob Luidens bedoeld. Jacobus, pastoor alhier, komt voor 28 augustus 1560.⁸⁸ Jacobus Luidens wordt 30 januari 1585 als pastoor en medecollator van de Catharinaprebende alhier genoemd.⁸⁹ Hij was hier in functie tot de Reformatie en nog in leven in 1604. 'Jacobus olde paepe' van Uithuizen wordt dan als gebruiker van de vicarie alhier vermeld.⁹⁰

Reformatie

1594 - 1611 **Nicolaus Clant**

was een zoon van Eppe Clant (broer van de pastoor Joannes voornoemd) en Catharina Schaffer.⁹¹ Hij werd 6 september 1584 te Wittenberg⁹² en 5 november 1585 te Heidelberg⁹³ als student ingeschreven. In 1594 komt hij als

⁸¹ GA,GAG, Rekeningen stad Groningen, 1557 diverse uitgaven: aan Mr. Hendreick (pastoor te Groningen) waren door de stedelijke overheid enkele gelden toegelegd; voor de ontvangst ervan overleed hij; '... hebben br. Ende Raedt, soe Here Johan Horst verkoren was tho Uthusen van den penningen verordent tut verguedinge sijnen underholts dat Heer Johan al hijr solde blijven die summa van XX Rijders betalt den XVII decembris'.

⁸² GA, GAG, vRr nr. 972.

⁸³ GA, GAG, vRr nr. 792.

⁸⁴ GA, GAG, R.F. 1566/20.

⁸⁵ Arch. Kerkvoogdij HG Uithuizen nr. 14.

⁸⁶ Hoofdelling alhier.: De familie Au(l)s(e)ma bezat Engersum aldaar: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 403-404.

⁸⁷ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, 9.

⁸⁸ Visitatie 1560.

⁸⁹ Arch. Gruys nr. 402.

⁹⁰ StA nr. 857.

⁹¹ Clant, 'Kymmell', 106-107. Ten onrechte geeft Hommes in 'Coenders', 191 aan dat Clant 15 november 1596 overleed.

⁹² Zijlstra nr. 9965.

⁹³ Zijlstra nr. 2460.

predikant alhier.⁹⁴ Als zodanig wordt hij genoemd 14 juli 1595.⁹⁵ Hij noemde zich de eerste gereformeerde predikant in Hunsingo.⁹⁶ Wegens beroep naar Godlinze* wordt hij 22 juli 1611 door de classis Middelstum gedemitteerd. De classis Loppersum keurt het beroep goed 19 augustus 1611; daarbij wordt hij *nobilis vir* genoemd.

1611 - 1623 **Lucas Wiltens**

predikant te Eppenhuisen*, vertoont 30 september 1611 een beroep naar hier dat door de classis wordt goedgekeurd. Hij bedient de gemeente alhier tot zijn overlijden. Hij wordt nog genoemd 28 februari 1623,⁹⁷ maar overleed voor 5 juli 1624 wanneer reeds een proefpreek alhier is gehouden. Van 1618 tot 1620 wordt hij in de dienst bijgestaan door zijn schoonzoon Folckerus Henrici.

Op 27 januari 1625 protesteren de collatoren te Uithuisen tegen de door Bonno Ausma gedane ‘onformelike’ publicatie ‘om een nije pastoir te kiezen’. De Hoofdmannen bepalen dat partijen zich bij elkaar moeten vervoegen om een dag voor de convocatie (van de collatoren) te beramen.⁹⁸

1625 - 1627 **Bernardus Andreae**

predikant te Ezinge*, wordt door de classis Westerkwartier wegens beroep naar Uithuisen gedemitteerd 13 juni 1625 en door de classis Middelstum 20 juni daarop toegelaten. Op 22 oktober 1627 is sprake van kwalijke geruchten over hem, 3 december 1627 wordt hij van echtbreuk beschuldigd hetgeen 10 december daarop leidt tot zijn afzetting door de classis met de bepaling dat de synode zich zal uitspreken over de vraag of een beroep naar elders door hem mag worden aangenomen. Hij ging daarop naar Appingedam waar hij voor 2 oktober 1628 reeds enige maanden woonde.⁹⁹ Zijn classis had hem 14 augustus 1628 weer toegelaten tot het Heilig Avondmaal op voorwaarde dat hij de toelating niet zal gebruiken om elders predikant te worden. Of hij inderdaad weer (buiten Groningen) predikant is geworden is ons niet gebleken.

1628 - 1642 **Nicolaus Johannis**

predikant te Finsterwolde*, wordt 7 juli 1622 door de classis Middelstum als predikant hier toegelaten. Hij overlijdt hier 10 maart 1642.¹⁰⁰

Tweede pastorie

1618 - 1620 **Folckerus Henrici**

Wiltens verzoekt voor Folckerus Henrici, zijn schoonzoon, 22 september 1617 een proefpreek alhier en het examen; als *collega pastoris Uthusani* wordt hij 2 juli 1618 toegelaten. Blijkens de classicale acta van 12 juni 1620 is hij inmiddels als pastor secundus te Groothusen (Ofr.) beroepen.¹⁰¹

⁹⁴ Arch. Kerkvoogdij HG Uithuisen nr. 14.

⁹⁵ Acta synodes Groningen.

⁹⁶ BGOG I, 77vlg.

⁹⁷ Arch. HJK nr. 857, 88v, 16 maart 1626.

⁹⁸ Arch. HJK nr. 856.

⁹⁹ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹⁰⁰ Acta synodes Groningen, 1642.

¹⁰¹ Reershemius, 715 noemt hem geboortig van Greetsiel en predikant te Groothusen van 1624 tot omstreeks Pasen 1628 toen hij visitator werd te Emden waar hij in 1636 stierf.

De tweede predikantsplaats is daarna weer vervallen.

Vicarie

De vicarie bestond reeds in 1501.¹⁰² In 1630 zijn er op twee plaatsen vicarielanden, in gebruik bij Bonno Ausma en Ida Hermans.¹⁰³ De landerijen en vier heemsteden in het dorp bleven in handen van de kerk.¹⁰⁴ Oorspronkelijk omvatte de vicarie 79 grazen; in 1662 werden 8 en in 1682 nogmaals 8 grazen afgescheiden. In 1773 is de vicarie nog 63 grazen groot.¹⁰⁵

1510 ? **Mr Johan Grove**
komt 15 oktober 1510 met de pastoor en de prebendaat alhier voor;¹⁰⁶ zijn functie is niet aangegeven maar hij kan de vicarius alhier zijn geweest. In 1513 wordt hij prebendaat van de Nicolaasprebende* te Middelstum*. Een gelijknamige persoon was een halve eeuw eerder pastoor te Toornwerd*.

1526 **Mr. Jacob**
vicarius alhier, wordt genoemd 1 oktober 1526.¹⁰⁷

1553 - 1557 **Johan**
In 1553 gebruikt heer Johan 6 grazen land in de Oldorpsstreek die onder Uithuizen viel.¹⁰⁸ Johan, vicarius alhier, komt voor 17 februari 1557¹⁰⁹ en 28 maart 1557.¹¹⁰

1586 - 1591 **Douwe Simons**
is tot 1578 bekend als pastoor te Finkum (Fr.) maar niet meer daar in 1580, week in 1580 uit naar Groningen,¹¹¹ komt als Douwe 27 juni 1586¹¹² en 26 januari 1591¹¹³ voor als vicarius alhier, de laatste maal ook als schatbeurder van het kerspel Uithuizen. Douwe Simons, vicarius alhier, wordt op of zeer kort na 13 november 1591 gekozen als pastoor te Eenrum*.¹¹⁴

Reformatie

Wie na Douwe Simons de vicarie heeft bezeten is onbekend. In een rapport uit 1601 is sprake van twee vicarieën waarvan één, doende jaarlijks 110 Emders gulden, in het bezit van de oude pastoor is.¹¹⁵ In 1604 wordt 'Jacobus olde paepe' van Uithuizen (de gewezen pastoor Jacobus

¹⁰² RC II, 9.

¹⁰³ Arch. HG Uithuizen nr. 2a, 30 en 31 (mededelingen A. Bolt, Rotterdam, 6 augustus 1977).

¹⁰⁴ Bolt, *Uithuizen*, 48.

¹⁰⁵ Arch. HG Uithuizen nr. 2^e, nr. 13 (mededeling als voren).

¹⁰⁶ Arch. GPK nr. 349 reg. 599.

¹⁰⁷ Arch. HJK nr. 52, 302.

¹⁰⁸ Alma, 'Winsumerzijlvest', 137.

¹⁰⁹ Arch. HJK nr. 52, 302.

¹¹⁰ Arch. Gruys nr. 90.

¹¹¹ Engels, *Conscriptio Exulum*, noemt hem niet.

¹¹² Arch. HJK nr. 617, 195.

¹¹³ Arch. HJK nr. 56, 297v.

¹¹⁴ GA, GAG vRr nr. 1 (Verbaal Hammonius), 13 november 1591.

¹¹⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

Luidens) als gebruiker van de vicarie alhier genoemd.¹¹⁶ Bonno Ausma (hoofdeling alhier) deelt 24 september 1626 mee dat onlangs het vicariehuis alhier wegens bouwvalligheid is afgebroken.¹¹⁷

Catharinaprebende

De prebende werd gesticht bij brief van 18 mei 1482 door Ryckel Ludema en Focke Ewkema. Omdat bij de stichting ervan het collatierecht was voorbehouden aan de nakomelingen van Ewkema gaat volgens uitspraak van 1 juni 1590 de collatie niet over op de kopers van Ewkemaheerd die zulks hadden geëist tegen Balthasar Ewkema.¹¹⁸ Dit leen moet zijn bedoeld met de prebende die volgens het reeds genoemde rapport uit 1601 in het bezit is van Eppo Bauckens of zijn zoon.¹¹⁹

1510 - 1526 Johan Prack

prebendaat alhier, komt voor 18 oktober 1510;¹²⁰ als priester alhier wordt hij genoemd 1 oktober 1526.¹²¹

1553 ? Mr. Jacob

gebruikt in 1553 6 grazen land in de Oldorpsstereed;¹²² hij kan prebendaat van deze prebende zijn geweest.

1555 Christophorus Ompteda

wordt in 1555 als vicarius van de Catharinaprebende alhiere geïnstitueerd en betaalt daarvoor twee daalder.¹²³ Hij werd in april 1554 te Leuven als student ingeschreven.¹²⁴ Christophorus Henrici Ompteda wordt 26 februari 1556 te Utrecht geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden toegelaten¹²⁵ en wordt in 1559 prebendaat te Usquert*.

1578–1583(?) Joannes Ewkema

wordt 1 maart 1576 door de aartsdiaken Adam Wachtelaar geïnstitueerd in de Catharinaprebende alhier en resigneert daarvan 28 februari 1583 ten behoeve van zijn broer Focko Ewkema.¹²⁶ Joannes wordt 27 oktober 1590 voor 225 Emders gulden door zijn vader Balthasar Ewkema afgekocht voor de door de vader over zeven jaren ontvangen huren van de Catharinaprebende alhier, bij uitspraak door de Hoofdmannen.¹²⁷ In hoeverre de Ewkema's na 1580 hun rechten op de prebende konden effectueren is de vraag gezien het feit dat

¹¹⁶ Arch. HJK nr. 857, 249v.

¹¹⁷ Arch. HJK nr. 857, 249v.

¹¹⁸ Arch. HJK nr. 56, 268v, 22 oktober 1590.

¹¹⁹ Tresoar, Arch. Friese Stradhouders nr. 102.

¹²⁰ Arch. GPK nr. 349 reg. 599.

¹²¹ Arch. Van Iddekinge nr. 24.

¹²² Alma, 'Winsumerzijlvest', 137.

¹²³ Visitatie 1555. Hommes, 'Ompteda' noemt hem niet. Hij zou een onechte zoon geweest kunnen zijn van Hindrick Ompteda, hoofdeling te 't Zandt (ov. 1542/3) die blijkbaar geen wettig nageslacht had (Hommes, 'Ompteda', 127 en noot 5 aldaar. Diens broer Menolt Ompteda (+ 1557) was gehuwd met Reneke Aulsema, ibid., 127 die geen kinderen nalieten. Menolt Ompteda wordt 5 december 1545 genoemd inzake twee akkers, voortgekomen van Focke Ewkema en Tyalde, echtelieden, Arch. Gruys nr. 187.

¹²⁴ Zijlstra nr. 9158.

¹²⁵ ABU nr. 550*, 62.

¹²⁶ Arch. HJK nr. 56, 268v, 22 oktober 1590.

¹²⁷ Arch. HJK nr. 56, 271v, 22 oktober 1590.

Luitenant en Hoofdmannen in 1582 het recht van begeving uitoefenen. Op diens verzoek confereren zij 22 juni 1582

1582 - 1583 **Johannes Lithinhuis (Lithinius)**

‘by provisie mit Sanct Catharina prebenden tho Uthusen gelegen besz tot wyder ordinantie ende Revocatie’.¹²⁸ Op 19 januari 1583 zegt Joannes Lithinius de huur van land van deze prebende op.¹²⁹ Hij wordt later deken van Groningen* en was eerder pastoor te Oldenzijl*.

Op 30 januari 1585 worden Botto Aulsma, de pastoor Jacob Luidens, Omko Sierts en Balthasar Ewkema als ‘principaal collatoren’ van deze prebende genoemd.¹³⁰

ca 1590-1598 **N. Geerts**

zoon van Geert Fransen, is blijkens een mededeling van 4 december 1593 reeds geruime tijd geleden prebendaat alhier geworden.¹³¹ De prebendemeier wordt dan opgelegd de achterstallige landhuren te voldoen. Op 4 mei 1598 eist Geert

Reformatie Fransen in de Herestraat (te Groningen) de na de Reductie van enig prebendeland verschenen huren op.¹³² De zoon van Geert Fransen wordt inzakede prebende ook genoemd 29 maart 1598.¹³³ Een mandaat van Eppo Bauckens namens zijn zoon Frederick Gockinga bij poene van 20 goudgulden uitgebracht tegen Geert Fransen over de Catharinaprebende alhier wordt 19 augustus 1598 gecasseerd; hij moet procederen op mandaat poenaal van 5 goudgulden.¹³⁴

Na de Reformatie rezen herhaaldelijk geschillen over de begeving van deze prebende (tot de collatie waarvan reeds in 1585 meerdere personen gerechtigd waren).¹³⁵ Reeds in 1598 blijkt van problemen wanneer Eppo Bauckens namens zijn zoon

1594 - 1598 **Fredericus Gockinga**

de huren van de landen van de Catharinaprebende de ‘nae die reductie deser Stadt ‘ opeist en spreekt over reparatie ‘des huises’; zijn mandaat wordt 19 augustus 1598 gecasseerd (zie boven). Blijkbaar was Fredericus Gockinga sedert 1594 in het genot der prebende; later stelt hij collator der prebende te zijn (zie hierna). Bauckens zal voor zijn zoon het recht op de prebende hebben ontleend aan zijn vrouw die een zuster van Balthasar Euwkema zal zijn geweest. Op 19 januari 1575 zeggen Balthasar Euwkema en Eppo Bauckens gezamenlijk land te Uithuizen op.¹³⁶ Of de op 21 januari 1602 door Eppo Bauckens namens zijn jongste zoon gedane opzegging van vijf grazen land in of bij Uithuizen betrekking heeft op prebendeland¹³⁷ blijkt niet.

¹²⁸ Arch. HJK nr. 54, 259.

¹²⁹ Arch. HJK nr. 54, 295.

¹³⁰ Arch. HJK nr. 54, 295.

¹³¹ Arch. HJK nr. 57, 187.

¹³² Arch. HJK nr. 839, 74.

¹³³ Arch. HJK nr. 839, 55v.

¹³⁴ Arch. HJK nr. 839, 121.

¹³⁵ Arch. HJK nr. 54, 295.

¹³⁶ Arch. HJK nr. 53, 282v.

¹³⁷ Arch. HJK nr. 840.

Op 2 februari 1620 wordt in de zaak tussen Osebrant Clant cum suis aan de ene en Joannes Eukema aan de andere kant wegens de collatie van de Catharinaprebende vier weken uitstel toegestaan om Gosen Schaffer, medecollator, te denunciëren.¹³⁸ Ook nadien wordt over deze prebende geprocedeerd.¹³⁹ Osebrant Clant was eigenaar van de Menkemaborg,¹⁴⁰ Gosen Schaffer bezat Almersma te Uithuizen¹⁴¹ en wordt in 1637 neef genoemd van Rudolf Ausma op Engersum aldaar.¹⁴² Van de Ausma's kan hij een deel in de collatie hebben geërfd.

ca 1612-1625 **Johan Ludens**

Op 10 februari 1625 blijkt Fredericus Gockinga de landhuren van de Catharinaprebende gearresteerd te hebben; hij stelt bezitter van het collatierecht van de prebende te zijn en dat de voor twaalf jaren aangegane overeenkomst met Johan Ludens (verwant aan de laatste pastoor?) is afgelopen. Hij wenst nu de prebende voor zijn twee zoons te genieten. Enige collatoren ontkennen aan Gockinga het bezit van het collatierecht waarvan laatstgenoemde thans het bewijs wordt opgelegd; de arrestatie wordt gecasseerd.¹⁴³ Blijkens de synodale acta van 16 mei 1625 studeert Johan Ludens op de prebende alhier.¹⁴⁴

Reeds in 1624 waren er tussen andere collatoren geschillen ontstaan: 11 februari 1624 wordt Aanhangig gemaakt het appèl van een sententie van de redger van 28 januari 1624 inzake de huren van land van deze prebende tussen Johannes Euwkema en Osebrant Clant op Menkema.¹⁴⁵ Op 27 mei 1624 stelt Joannes Euwkema voor éénderde in de collatie van de Catharinaprebende gerechtigd te zijn en eist hij op grond daarvan pro quota betaling van landhuren; de behandeling der zaak wordt dan uitgesteld.¹⁴⁶ Op 10 juni 1624 eist Euwkema 'pro quota van syn collatie tot die prebende tot Uthuisen, dar tho hie sustineerde die derde stemme tho hebben' betaling van landhuur ten behoeve van zijn zoon

1624 **Balthasar Euwkema**

aan wie hij de prebende heeft geconfereerd.¹⁴⁷ Sibrant Onnens, de gedaagde, stelt dat de prebende bij meerderheid van stemmen wotrdt vergeven en niet opgedeeld kan worden. De questieuse landhuren moeten in rechtshanden worden gedeponeerd. Daarna zal verder gedisponeerd worden.¹⁴⁸

1626 **Henricus Bernardi**

theologisch student,¹⁴⁹ eist 7 september 1626 betaling van een derde der huren van deze prebende; Bonno Ausma en Johan Euwkema stellen dat zij de prebende aan een ander hebben gegeven. Volgens eiser zou

voor 1620 **Wicherus Edema**

¹³⁸ Arch. HJK nr. 852, 223v.

¹³⁹ Arch. HJK nr. 852, 304v (24 mei), 312v (1 juni), 322v (15 juni), 377 (12 oktober 1620).

¹⁴⁰ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 405.

¹⁴¹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 403. Bij Almersma hoort echter de Annaprebende.

¹⁴² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 403. Voor Engersum ibid., 403-404.

¹⁴³ Arch. HJK nr. 856, 33; vergelijk ibid., 79v, 28 april 1625.

¹⁴⁴ Een inschrijving als student is niet gevonden.

¹⁴⁵ Arch. HJK nr. 855, 276; vergelijk ibid., 288, 3 maart 1624.

¹⁴⁶ Arch. HJK nr. 855, 351.

¹⁴⁷ Ingeschreven te Groningen als student 16 mei 1623, Zijlstra nr. 2952.

¹⁴⁸ Arch. HJK nr. 855, 372.

¹⁴⁹ Ingeschreven te Groningen 12 oktober 1625, Zijlstra nr. 3017.

(predikant te Westerwijtwerd*¹⁵⁰) wegens Euwkema op de prebende hebben gestudeerd¹⁵¹.

1627

Zoons Gockinga

Op 10 mei 1627 eist Fredericus Gockinga¹⁵² namens 'syn soontiens' éénderde van de opkomsten van de Cathartinaprebende van Bonno Ausma cum suis.¹⁵³ Gockinga zegt hiertoe gerechtigd te zijn krachtens contract met Bonno Ausma van 5 mei 1625; deze echter bezat niet éénderde doch éénzesde deel in de prebende (waarop destijds Johan Ludens studeerde); éénzesde deel der opkomsten wordt Gockinga (ten behoeve van zijn twee oudste zoons) toegewezen. Goesen Schaffer heeft zijn derde deel van de prebende aan een ander geconfereerd.¹⁵⁴ Op 22 november 1627 eist Dr Fredericus Gockinga van Marryken Ewkama alsmede Onno Sybrants te Uithuizermeeden hem tot subsidie van zijn zoons de opkomsten van de 'halve strenge van Ewkema stemme' van de Catharinaprebende te doen toekomen omdat 'hie hie ende syn zall: neve Joannes Ewkema daertoe gelycke sibbe solden syn'; de eis moet in landrechte in petitorio worden gesteld.¹⁵⁵ Marryken zal de weduwe van de voor 18 januari 1627 overleden Joannes zijn geweest.

Aan de jarenlange geschillen komt 22 december 1637 een eind wanneer Schaffer, Ausema, de secretaris der Ommelanden (Gockinga) en Ewkema de gemeenschappelijke landerijen van de Catharinaprebende scheiden.¹⁵⁶ Op 6 juni 1664 worden de collatie van de Annaprebende* alhier en een derde deel in de collatie van de Catharinaprebende alhier gescheiden tussen Gerardt Gruys, raadsheer (te Groningen) en Gedeputeerde Staat en de erven van Abele Gruys weduwe Schaffer aan de ene en Gerhardt Entens van Helpen, majoor; het derde deel in de collatie van de Catharinaprebende gaat naar de familie Gruys, Entens verwerft die van de Annaprebende.¹⁵⁷

Annaprebende

In 1520 op 26 juli (*die beatae Annae*) wordt ter ere van Anna en Maria een prebende te Uithuizen gesticht ten behoeve waarvan Wibbo Almersum en zijn vrouw Menneke een hoeve ten behoeve van de rector van deze prebende bestemmen; zolang Wibbo leeft zal de rector jaarlijks 16 Arnhemse gulden ontvangen, na diens dood zal de rector de gehele hoeve genieten. Ook wordt nog enig ander land geschonken. Collatoren zullen zijn de pastoor te Uithuizen en de erfgenamen van Almersmaheert. Een en ander wordt bevestigd door de officiaal 1520 zaterdag na hemelvaart (19 mei).¹⁵⁸

Wibbo Almersum en zijn vrouw waren blijkbaar kinderloos. Op 5 december 1545 scheiden de niet met name genoemde erfgenamen van Menneke ener- en Menolt Ompteda te 't Zandt

¹⁵⁰ Arch. HJK nr. 857, 237v en 248 (24 september 1626). Hij was te Groningen als student ingeschreven 9 januari 1616, Zijlstra nr. 2871.

¹⁵¹ Arch. HJK nr. 857, 237v en 265v (21 september 1626).

¹⁵² Voor deze: Roemeling, 'Bauckens – Gockinga', 421-424.

¹⁵³ Arch. HJK nr. 858, 133; vergelijk *ibid.*, 168v (7 juni), 256 (27 september), 270v (11 oktober 1627).

¹⁵⁴ Arch. HJK nr. 858, 135.

¹⁵⁵ Arch. HJK nr. 858, 316.

¹⁵⁶ Arch. Gruys nr. 420.

¹⁵⁷ Arch. Gruys nr. 499.

¹⁵⁸ GA, RAG, R.F. 1520.30. Tekst en vertaling bij Bolt, *Uithuizen*, 54-55. De twee data zijn in tijdsvolgorde niet correct. Op de rug: Heer Roberts prebende.

anderzijds; van rechten op een prebende is daarbij geen sprake.¹⁵⁹ Bij de scheiding van de goederen op 26 augustus 1574 van Herman Ompteda en zijn vrouw Hermen Entens krijgt de zoon Evert onder meer de Almersmaheerd en de collatie van het heer Robertsleen (alhier).¹⁶⁰ Everts nalatenschap wordt door zijn twee broers Fecko en Hindrick en zuster Luecke 20 juli 1576 gescheiden; Almersma en de prebende worden dan niet genoemd.¹⁶¹ Herman Ompteda zal deze hebben verworven van zijn broer Menolt bij de scheiding van diens nalatenschap op 15 mei 1560,¹⁶² waarbij wel Almersmaheerd maar niet de collatie van de prebende wordt genoemd.

Deze prebende moet bedoeld zijn met de vicarie, vermeld in een rapport uit 1601, als vacant maar volgens sommigen ook gebruikt door Schaffers zoon (die ook de prebende te Uithuizermeeden* bezit); collatoren zijn Osebrant Clant, de predikant en de kerkvoogden.¹⁶³

1526 - 1557 **Robert van Kloppenborch**

(ca 1580) komt 1 oktober 1526 als priester alhier voor;¹⁶⁴ van de drie alhier genoemde priesters wordt hij als laatste genoemd in het door de pastoor gezegelde stuk. Heer Robert's huis alhier wordt in 1548 genoemd.¹⁶⁵ Als prebendaat alhier komt hij voor 28 maart 1557.¹⁶⁶ Naar hem zal dit leen heer Robertsleen zijn genoemd, vermeld 26 augustus 1574 wanneer de collatie van het heer Robertsleen aan Evert Ompteda wordt toegescheiden.¹⁶⁷ Hij zal omstreeks 1580 zijn overleden: 14 september 1580 worden de erfgenamen van Robert van Kloppenborch, gewezen prebendaat alhier, genoemd.¹⁶⁸ Op 27 juni 1581 worden de broers Harm en Hindrick Smit als 'allegeerte' erfgenamen van wijlen Robert, prebendaat alhier, genoemd.¹⁶⁹

Op 24 juni 1602 procedeert Fecco Ompteda tegen Nicolaus Clant, predikant alhier, over het bezit van het land van het Annaleen alhier; 14 oktober daarop wordt Gosen Schaffer (zoon van Claes Schaffer en Luecke Omteda, en haar broers) Fecco en Hendrick Ompteda gebroeders aan de ene en Clant aan de andere kant 'als soe nae Verwanten wesende' in dit geschil een minnelijke schikking aangeraden. Tenslotte handhaven 31 maart 1603 de Hoofdmannen Henricus Omtada in het bezit van het collatierecht.¹⁷⁰ Fecco en Hendrick waren broers van Evert Ompteda. De scheiding van de collatie van deze prebende op 6 juni 1664¹⁷¹ kwam reeds eerder ter sprake.

¹⁵⁹ Arch. Gruys nr. 187. Bolt, 'Uithuizen', 147, mede voor uitgebreidere informatie over Almersma.

¹⁶⁰ Arch. Gruys nr. 193.

¹⁶¹ ARCH. Gruys nr. 194.

¹⁶² Arch. Gruys nr. 191.

¹⁶³ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁶⁴ Arch. Van Iddekinge nr. 24.

¹⁶⁵ Arch. Farmsum nr. 925-I, 32.

¹⁶⁶ Arch. Gruys nr. 90.

¹⁶⁷ Arch. Gruys nr. 193.

¹⁶⁸ Arch. HJK nr. 54.

¹⁶⁹ Arch. HJK nr. 54.

¹⁷⁰ Arch. HJK nr. 840.

¹⁷¹ Arch. Gruys nr. 499.

UITHUIZERMEEDEN

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

Uithuizermeeden is ontstaan op de achter Uithuizen aangewassen landen. De uit de twaalfde eeuw daterende Fiveldijk¹ omsloot dit gebied niet. Het moet dus later zijn aangewassen (zo ook Oosternieland*). De kerk dateert uit het midden van de dertiende eeuw.² Een los staande zadeldaktoeren werd in 1734 afgebroken.³ De kerk was gewijd aan **Maria**. Het patrocinium blijkt uit zegels van de pastoors Henricus (1379, 1388),⁴ Ythatus (1399)⁵ en Scato (1431),⁶ alle met een afbeelding van Maria. Op het zegel van de pastoor Rembertus (1377)⁷ staat in een schild een lelie afgebeeld, mogelijk ook een verwijzing naar het Maria-patrocinium waar immers de lelie een van de attributen van Maria is. Ook Mijleman noemt deze patroonheilige.⁸

Vicarie en prebende(n)

In 1444 is reeds sprake van een prebende. In 1447 komen hier een vicarius en een prebendaat voor.⁹ Het parochieregister van 1501 noemt hier drie priesters.¹⁰ Dit aantal komt ook voor in het schattingsregister van omstreeks 1500.¹¹ Uit 1497 bleef bewaard een presentatieakte voor het altaar van Stephanus en Nicolaas te 'Upmeeden'¹² (zie hierna).

Op naam van de pastoor staan in 1553 21 grazen land in de Hofhoornstereed onder Uithuizen/Uithuizermeeden.¹³

Pastorie

1354	Yptatus komt als pastoor 19 maart 1354 voor. ¹⁴
1377	Rembertus zegelt als pastoor alhier 17 maart 1377. ¹⁵
1379 - 1397 Henricus	

¹ Ehbrecht, kaart III.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 537.

³ Juk, 'Meister-toren' 106-107.

⁴ OGD nr. 669 (21 maart 1379), 789 (12 oktober 1388).

⁵ OGD nr. 1042 (5 oktober 1399).

⁶ AKG nr. 282 reg. 141.

⁷ OGD nr. 650 (17 maart 1377).

⁸ Pathuis, 'Ommelands Eer', 59.

⁹ AKG nr. 284 reg. 240.

¹⁰ RC II, 9.

¹¹ Alma, 'Schattingen', 175.

¹² Arch. Farmsum nr. 881 reg. 214.

¹³ Alma, 'Winsumerzijlvest', 138.

¹⁴ OGD nr. 429.

¹⁵ OGD nr. 650.

komt enkele malen als pastoor alhier voor, voor het eerst 21 maart 1379,¹⁶ in oorkonden voor het laatst 2 mei 1396.¹⁷ Hij wordt genoemd op in de 1397 gegoten, thans niet meer aanwezige, klok.¹⁸

1399 **Ythatus**
pastoor alhier, zegelt 5 oktober 1399.¹⁹

1404 **Tytardus**
pastoor alhier, komt voor 1 augustus 1404.²⁰

1408 - 1409 **Hillebrandus**
pastoor alhier, komt voor 11 augustus 1408²¹ en 24 september 1409.²²

1420 - 1447 **Scato**
komt meermalen als pastoor alhier voor, voor het eerst 11 november 1420,²³ voor het laatst 5 juni 1447.²⁴

1453 **Reneko**
wordt als pastoor alhier vermeld 5 maart 1453.²⁵

1467?-1484 **Wicher**
Op 7 oktober 1467 zegelt Wicher, pastoor, de akte van verkoop van land in en bij Hyddema heym aan Blideke Frama te Huizinge; getuigen zijn de wedluiden Edseke op Herkenhuys en Otto Hyllekenssoen.²⁶ De parochie is niet aangegeven. Het Clauwboek van Tiassens vermeldt a) een Hettemahem te Jukwerd (redgerrecht in het bezit van de Ripperda's), b) een Hiddemaheerd in het gericht van Ten Boer, Thesinge en Garmerwolde, en c) een Hiddemaheerd in de rechtstoel van Uithuizen en Uithuizermeeden.²⁷ Elders wordt in de Merumerclauw onder Loppersum een Hiddemaheerd genoemd²⁸ en Hiddingha, behorende aan Vrouw Blideke Frama in Hiddingaclauw in de rechtstoel Uithuizen en Uithuizermeeden.²⁹ De regestenlijst van het archief Ewsum³⁰ noemt Wicher pastoor te 't Zandt hetgeen onmogelijk is. In geen geval komen verder in aanmerking Middelstum, Huizinge en Uithuizen. De opgave 't Zandt vindt geen steun in het betrokken stuk; wellicht kan Wicher te Uithuizermeeden gezocht worden; het brokstuk van zijn zegel biedt geen enkel houvast.

¹⁶ OGD nr. 669.

¹⁷ OGD nr. 928

¹⁸ GDW nr. 467.

¹⁹ OGD nr. 1042.

²⁰ OGD nr. 1183.

²¹ AKG nr. 275 reg.80.

²² Arch. Ewsum nr. 475 (oud nr. 259 reg. 30a).

²³ AKG nr. 444 reg. 111.

²⁴ AKG nr. 284 reg. 240.

²⁵ Arch. GPK nr. 21 reg. 148.

²⁶ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 152.

²⁷ Arch. HJK nr. 1864, 300, 131, 177.

²⁸ Arch. Farmsum nr. 918A, 3v.

²⁹ Arch. Farmsum nr. 918A, 12.

³⁰ Behorende bij de oude inventaris van Rutgers.

Wicher, pastoor alhier, wordt genoemd 18 maart 1484.³¹

1532-1547/8 **Godfridus Ludolphi (Aurifaber)**

voordien prebendaat alhier en toen reeds commissaris-generaal van de proostdij Usquert, komt vanaf 15 maart 1532 als pastoor alhier voor.³² Als Gotfridus Ludolphi Aurifaber, clericus van het bisdom Munster en notarius, komt hij voor 6 mei 1541.³³ Meermalen wordt hij als pastoor alhier en/of commissaris vermeld, zo nog 18 november 1547 – hij verklaart dan omstreeks 50 jaren oud te zijn³⁴ - en voor het laatst 9 december 1547.³⁵ Voor 7 oktober 1548 wordt hij pastoor te Middelstum*.³⁶

Zijn opvolger alhier is onbekend. Nadat in 1553 namens Johan van Ewsum aan Hercules van Ewsum de pastoor te Midwolde*, Engelbertus, is aanbevolen voor de vacante pastorie alhier,³⁷ wordt 17 november 1553 door de Vrouwe van Ewsum aan Hercules meegedeeld dat zij zich geheel kan verenigen met de keuze van heer Laurens tot pastoor alhier.³⁸

1553 - 1567 **Laurentius Godfridi**

wordt voor 17 november 1553 tot pastoor alhier verkozen.³⁹ De institutie vindt in 1555 plaats; aan recht wordt daarvoor voldaan twee daalder, één Rijder gulden en zeven stuivers.⁴⁰ Hij wordt meermalen als pastoor alhier genoemd, voor het laatst 9 april 1567.⁴¹ Een opvolger komt vanaf 1570 voor maar hij moet in 1580 nog in leven zijn geweest. Op 13 april 1611 eist Cornelis Broerkens namens de erfgenamen van wijlen Laurentius Godfridus betaling van achterstallige rente van Lambert Goekema te Opende.⁴² Op 25 mei 1611 wordt betaling van rente, verschenen sedert 1580, volgens verzegeling uit 1562 geëist; gedaagdes exceptie van verjaring wordt gecasseerd met de motivering 'dat in desen case voer dat Jar van 94 die p(re) scriptie cessiert, dat onderpandt darnha buiten dijcks ongebruiket gelegen unde dat done de arffn. Noch buiten landes in soldie sij'.⁴³ Godfridi moet dus tussen 1580 en 1592 zijn overleden en zal derhalve nog ergens anders hebben gestaan. Op 16 mei 1612 wordt genoemd Cornellis Broerkens als cessie hebbende van 's. Laurentius Godtfrydi' erfgenamen.⁴⁴

1570 - 1578 **Hieronimus Coerenpoort**

³¹ Arch. Farmsum nr. 683 reg. 193.

³² Arch. Farmsum nr. 684 reg. 311.

³³ Diözesanarchiv Münster, Urkunden Generalvikariat nr. 367.

³⁴ Arch. Ewsum nr. 114 (oud nr. 264 reg. 399).

³⁵ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39-XVII).

³⁶ Juk noemt 1535/45 een Bertoldus als pastoor alhier (zonder bronvermelding), naar onze mening ten onrechte, Juk, 'Dorp en kerk', 41.

³⁷ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-IX).

³⁸ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-X0).

³⁹ Arch. Ewsum nr. 13 (oud nr. 215-X).

⁴⁰ Visitatie 1555.

⁴¹ Stadtarchiv Emden, Urkundensammlung nr. 92 (brief Stadtarchiv Emden 10 oktober 1979).

⁴² Arch. HJK nr. 846, 79.

⁴³ Arch. HJK nr. 846, 113.

⁴⁴ Arch. HJK nr. 847, 146.

voordien prebendaat* alhier, als zodanig nog genoemd 7 juni 1565,⁴⁵ komt voor het eerst als pastoor alhier voor 19 april 1570.⁴⁶ Voor het laatst wordt hij als zodanig genoemd 18 maart 1578.⁴⁷ Blijkens behandeling voor de Hoofdmannen heeft wijlen Korenpoerte, pastoor alhier, destijds vier ‘ijzeren koeien’ verkocht; deze behoren echter tot de pastoralia en moeten volgens uitspraak aan de tegenwoordige pastoor (wiens naam niet wordt genoemd) worden gerestitueerd.⁴⁸ Eppens vermeldt dat een dochter van Corenpoert was gehuwd met Thomas Idema, pastoor te Wirdum*.⁴⁹

1588 **N.N.**
pastoor alhier, compareert 19 mei 1594 ten Landdage.⁵⁰

1590 **N.N.**
Op 4 april 1590 deelt Arnoldus Nijlen, vicaris-generaal van het bisdom Groningen, de magistraat van Groningen mee dat de pastoor alhier, door hem een der apostaten genoemd, een edelmansdochter had ‘gevioleert’ en dat hij dat niet ongestraft kan laten.⁵¹

- 1594 **Henricus Harderwijck**
was de laatste pastoor alhier. Als gewezen pastoor wordt hij 4 maart, 1 april en 13 mei 1596 gedaagd tot betaling van achterstallige schatting.⁵² In juni 1596 tekent Henricus Harder(wyck), gewezen pastoor alhier, de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe regering van Stad en Lande.⁵³ Hij hield zich echter blijkbaar geenszins afzijdig en bediende de aan het katholieke geloof in zijn omgeving trouwgeblevenen; de predikant te Oosternieland*, Ludolphus Corenpoert, klaagt 2 juli 1599 bij de classis over de last, hem aangedaan door de ‘olde Pape H. Hendrick tho Harderwick up die Meden’. Omstreeks deze tijd treedt hij tevens op als redger. Als zodanig wordt hij onder meer genoemd 5 maart en 2 augustus 1600 en 16 oktober 1600 (gesubstitueerd redger van Oesebrant Clant te Uithuizen)⁵⁴ en 20 juni 1604 als gesubstitueerd redger van Berent Gruys.⁵⁵ In 1604 wordt gemeld dat de vroegere pastoor, nu redger en concubinarius, de vicarie alhier gebruikt.⁵⁶ Op 16 januari 1606 wordt de redger Henricus Harderwijck als gebruiker van vicarieland dit land thans opgezegd.⁵⁷ Als weduwnaar gaat ‘Henricus Harderwyck op de Meeden Redgher’ 9 oktober 1614 te Groningen in ondertrouw.⁵⁸ Hij fungeerde tevens vanaf tenminste 8 oktober 1611 als commandeur van de johannieter commanderij te Warffum.⁵⁹

⁴⁵ Arch. Van Ewsum nr. 363 (oud nr. 243).

⁴⁶ Arch. De Marees van Swinderen nr. 355.

⁴⁷ Gruoninga 10 (1964), 20.

⁴⁸ Arch. nr. 55, 22 januari 1587.

⁴⁹ Eppens, *Kroniek*, I 380.

⁵⁰ GA, GAG, nr. vRr 1, Verbaal Hammonius.

⁵¹ GA, GAG, nr. vRr 1, Verbaal Hammonius.

⁵² Arch. HJK nr. 838.

⁵³ Arch. HJK nr. 856

⁵⁴ Arch. HJK nr. 839

⁵⁵ Arch. HJK nr. 842.

⁵⁶ StA nr. 857.

⁵⁷ Arch. HJK nr. 842.

⁵⁸ Proclamatieboek Groningen.

⁵⁹ Collectie Keizer, portef. I, 153, R.F. 1611.57.

Op 22 oktober 1611 wordt door de stadhouder het bericht van zijn keuze tot commandeur door de overgebleven conventualinnen ontvangen.⁶⁰ Als commandeur komt hij nog voor 11 december 1625.⁶¹ Op 26 juli 1624 wordt zijn verzoek tot verhoging van zijn alimentatie (uit de inmiddels geconfisqueerde goederen van zijn klooster) afgewezen.⁶² De Landdag brengt 17 maart 1625 de alimentatie van de redger Henricus Harderwijck weer op de vroegere 200 gulden per jaar.⁶³ Hij overleed voor 1 oktober 1626: van 1 oktober tot 16 november 1626 worden de schulden van wijlen de redger Henricus Harderwijck beschreven.⁶⁴ Harderwijck had in 1581 gevraagd pastoor te Meeden (Old.)* te mogen worden en was toen vicarius te Ulrum*.

Reformatie

1595

Ludolphus Coerenpoort

De synodale acta van 14 juli 1595 noemen onder de gewezen rooms-katholieke geestelijken die zijn overgegaan en nog onder classicaal examen staan Ludolphus Corenpoort ‘pastor in Meden’. Hij was zoals uit het voorgaande blijkt niet de pastoor alhier maar is mogelijk prebendaat alhier geweest. Na de Reformatie kan hij hier enige tijd dienst hebben gedaan doch moet dan terstond na medio juli 1595 naar Oosternieland* zijn vertrokken (of verplaatst).

1596

Joannes Clettingius

medio 1595 predikant te Garmerwolde*, wordt door de synode 11 mei 1596 voor twee maanden geschorst. Mogelijk stond hij toen te 't Zandt*; hij kan daarna nog zeer korte tijd te Uithuizermeeden hebben gestaan maar is daar dan reeds voor 14 september 1596 afgezet. Dan immers spreekt de classis over de afgezette pastor alhier terwijl zij 11 oktober 1596 stelt dat hier een nieuwe predikant moet komen. De classicale acta van 24 maart 1597 spreken over *causa Joannis Clettingius propenenda* (namelijk ter synode). De synode verwijderd hem geheel 11 april 1597 ‘nha luidt’ de sententie van de classis Middelstum (welke acta echter geen sententie vermelden). Op 30 augustus 1597 wordt last gegeven twaalf Carolus gulden te betalen aan Joannes Clettingius *Ex gratia in viaticum*.⁶⁵ De uitbetaling staat ten name van Clettingius gewezen ‘pastoor’ te 't Zandt welk woord is doorgehaald en vervangen door Meeden⁶⁶ (te weten Uithuizermeeden). Gezien deze berichten moet hij laatstelijk inderdaad te Uithuizermeeden dat onder de classis Middelstum viel hebben gestaan.

1597 - 1615 **Albertus Wilhelmi**

⁶⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 2 nr. 312; verdere bijzonderheden worden niet gegeven.

⁶¹ StA nr. 5, 2778.

⁶² StA nr. 5, 2891.

⁶³ StA nr. 5, 2969.

⁶⁴ GA, GAG, RA III l 5, 8.

⁶⁵ StA nr. 527.

⁶⁶ StA nr. 2291, 104v.

eerder te Woldseten (Ofr.) waar hij omstreeks 1569 kwam,⁶⁷ wordt 5 september 1597 door de classis als predikant alhier toegelaten en wordt als predikant alhier nog genoemd 26 juni 1615.⁶⁸

1616 - 1626 Wilhelmus Gerardi

zoon van Gerardus Wilhelmi, predikant te Zandweer*,⁶⁹ werd begin 1616 door een deel van de collatoren te Eenrum* beroepen, is daar echter niet gekomen en toont zijn beroepbrief naar hier 18 maart 1616; de classis laat hem op dezelfde dag toe.

Op 9 april 1625 verbiedt Bernard Gruys hem de kerkdienst te Stedum* te vervullen als zijnde aldaar niet wettig beroepen.⁷⁰ Na een langdurige proces tussen de collatoren is hij daar in 1626 gekomen. De classicale demissie ontvangt hij 26 juni 1626; de classis Loppersum laat hem als predikant te Stedum* 10 juli 1626 toe.

Hij was 14 april 1611 als Wilhelmus Gerardi, Groninganus, Sanwerensis, als theologisch student te Franeker in geschreven.⁷¹

1626 - 1655 Joannes Vereem

vertoont 7 augustus 1626 een beroep naar hier en wordt 30 augustus daarop toegelaten. Hij sterft 6 januari 1655.⁷² Zijn vrouw Margaretha Haselbeeck⁷³ zal verwant geweest zijn aan Joannes Haselbeeck, predikant te Tolbert*.

Vicarie

Voor het eerst wordt de vicarius alhier 5 juni 1447 genoemd.⁷⁴

1447 Clawes

komt als vicarius alhier voor 5 juni 1447.⁷⁵

1501 Bartoldus

en Siardus worden in 1501 als priesters alhier genoemd, naast de pastoor;⁷⁶ Bartoldus zal als eerstgenoemde de vicarius zijn geweest.

1543 - 1553 Rembert

vicarius alhier, komt voor 6 maart 1543.⁷⁷ Remmert te Uithuizermeeden gebruikt in 1553 twee grazen land in de Westerdijkstereed.⁷⁸ In de Hofhoornstereed eed andere Uithuizermeeden gebruikt Remmert dan 18 grazen land⁷⁹.

⁶⁷ Reershemius, 569.

⁶⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁶⁹ Proclamatieboek Groningen.

⁷⁰ Arch. HJK nr. 856, 71.

⁷¹ Zijlstra nr. 219.

⁷² Acta synodes Groningen, 1655.

⁷³ Arch. HJK nr. 885, 8 februari 1655.

⁷⁴ AKG nr. 284 reg. 240.

⁷⁵ AKG nr. 284 reg. 240.

⁷⁶ RC II, 9.

⁷⁷ Arch. Ewsum nr. 620 (oud nr. 164).

⁷⁸ Alma, 'Winsumerzijlvest', 137.

⁷⁹ Alma, 'Winsumerzijlvest', 138.

1561/3 **N.N.**
wordt tussen oktober 1561 en september 1563 als vicarius alhier geïnstitueerd en voldoet daartoe één daalder.⁸⁰

vóór 1594 – **Ulricus**
1596 tekent in juni 1596 de verklaring van loyaliteit.⁸¹

Reformatie

(1604-) 1606 **Henricus Harderwyck**
Een rapport van omstreeks 1601 noemt de vicarie alhier, groot omstreeks 60 grazen of meer en een mooi vicariehuis, bewoond door de oude pastoor Henricus Harderwyck, nu redger.⁸² Als gewezen pastoor alhier gebruikt hij volgens een opgave uit 1604 de vicarie alhier.⁸³ Op 16 januari 1606 wordt hem het gebruik van het vicarieland opgezegd;⁸⁴ niet blijkt wanneer hij de vicarie heeft verkregen.. Ter synode verzoekt 7 mei 1606 de plaatselijke predikant, Albertus Wilhelmi, de opkomsten van de vicarie alhier omdat hij de daarop vallende dienst verricht, te meer waar hij een achttienjarige zoon met grote moeite laat studeren. Aan Jr Johan Sickinghe zal worden verzocht de vicarie ‘overmits die pastor den dienst der kercken, die alternatim up die kercke (!) falt, bedient’ aan de predikant toe te staan. Gelukt dit niet dan zal Wilhelmi zich met de deputaten tot Gedeputeerde Staten wenden. Wellicht heeft hij inderdaad althans enige inkomsten uit de vicarie ontvangen. Een mandaat echter waarbij van hem wordt geëist geen inkomsten te beuren uit de vicarie alhier omdat

- 1608 **Regnerus Copes**
reeds geruime tijd in het bezit van de vicarie is hetgeen Wilhelmi niet bestrijdt wordt 22 september 1608 van kracht verklaard zodat aan deze inkomstenbron een einde zal zijn gekomen.⁸⁵ Genoemde Copes kan dezelfde zijn als de vanaf 1625 te Midwolda staande schoolmeester Regnerus Copius. Regnerus Copius, uit Groningen, werd 23 september 1616 te Groningen als student ingeschreven.⁸⁶

Bij de voorstellen van de synode van 11 december 1611 aan Gedeputeerde Staten is het verzoek van de predikant alhier om de collatie van de prebende – zoals zijn voorgangers die ook hadden – en een deel van de inkomsten van de vicarie waaraan ook zielzorg was verbonden. Gedeputeerde Staten antwoorden dat gewacht moet worden op de terugkomst van Jr Sickinghe.⁸⁷

1617 - 1618 **Joannes Arnoldi**

⁸⁰ Visitatie 1563.

⁸¹ StA nr. 856.

⁸² Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁸³ StA nr. 857.

⁸⁴ Arch. HJK nr. 842.

⁸⁵ Arch. HJK nr. 844, 168.

⁸⁶ Zijlstra nr. 2530.

⁸⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

Op 14 mei 1617 wordt gecasseerd het arrest van Joannes Arnoldi op de vicariemeijers te Uithuizermeeden.⁸⁸ De door Joannes Arnoldi gedane opzegging van vicarieland alhier wordt 15 januari 1618 gediffereerd.⁸⁹ Een tweetal weken later blijkt er geschil over de collatie van de vicarie alhier te bestaan.⁹⁰ Op 5 februari 1618 wordt Jr Sickinghe als voormond van het kind van zijn broer⁹¹ gedaagd om duidelijk te maken waarom hij niet wil toestemmen in de collatie, gedaan op Joannes Arnoldi.⁹² Sickinghe stelt dat de begeving der vicarie mede aan de gemeente staat. Partijen wordt opgelegd zich zonder praepjuditie te reguleren naar landrecht.

Op 23 juni 1630 hebben de collatoren de predikant Joannes Vereem, om zijn naarstigheid en getrouwe diensten toegezegd en vereerd de andere helft der opkomsten van de vicarie, gelijk de andere helft hem in zijn beroep isbeloofd zodat de predikant de hele inkomsten, profijten en emolumenten van deze vicarie naast zijn pastorie jaarlijks zal hebben te genieten, aldus en zo snel als deze vicarie (die nog aan een broer van doctor Winsemius vergeven is) zal komen te vaceren. In 1635 werd het vicariehuis voor 1800 gulden verkocht; blijkens een houttekening uit 1860 was het de boerenplaats aan de zuidzijde van het kerkhof naast de kosterij.⁹³

Stephanus en Nicolaasprebende

Op 1 maart 1444 schenkt Oda ten Dijke te Pieterburen aan de prebende alhier Ripperdaheerd met ruim 100 grazen land onder de verplichting dat pastoor en kerkvoogden binnen drie jaren een prebendehuis op deze heerd stichten.⁹⁴ Op 8 oktober 1489 wordt in de Menoldaclauw genoemd Ripperdahuis als het huis waarop heer Folkert woont; het daarop vallende redgerrecht wordt gesleten door Bartolt Entens, Vrouw Bywe tho Stedum en Menolt Ompteda.⁹⁵ In 1602 is sprake van ‘Ripperda daar dat prebendehuys op de Meede staat’.⁹⁶ Dit leen moet bedoeld zijn met de vicarie van het altaar van Stephanus en Nicolaas te ‘Upmedum’(lees: ‘up de Medum’) in 1497 staande ter collatie van Egbert Clant, Hilbrant Entens namens Lutgart Schultinck alias Kater.⁹⁷

1447

Ebbeko

prebendaat alhier, komt voor 5 juni 1447 wanneer pastoor en kerkvoogden en hij met anderen een landruil aangaan; daarbij is sprake van Ebbeko’s voorgangers zodat de prebende die toen blijkbaar ter collatie van pastoor en kerkvoogden⁹⁸ stond hier reeds enige tijd is geweest.

⁸⁸ Arch. HJK nr. 851, 116v.

⁸⁹ Arch. HJK nr. 852, 5v; vergelijk *ibid.*, 22v, 22 januari 1618.

⁹⁰ Arch. HJK nr. 852, 30v-31.

⁹¹ Harmen Sickinghe, eigenaar van Ungersum te Uithuizermeeden, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 421.

⁹² Arch. HJK nr. 852, 48v.

⁹³ Mededeling A. Bolt, Rotterdam, 3 oktober 1978 (uit het [thans voor een deel verloren gegane archief van de hervormde gemeente Uithuizermeeden]).

⁹⁴ Arch. Farmsum nr. 80 reg. 81.

⁹⁵ Arch. Ewsum nr. 297 (oud nr. 248 reg. 77*) en Arch. HJK nr. 1864, 118.

⁹⁶ Arch. HJK nr. 1864, 121; vergelijk 126 ‘Ripperdahuys Vr. Bywe to Stedum’.

⁹⁷ Arch. Farmsum nr. 214 reg. 881. Egbert Clant die Menkema te Uithuizen bezat was gehuwd met Teteke Nittersum, op enigerlei wijze verwant aan Bywe to Stedum (Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 405). Bywe was een van de erfgenamen van Oda ten Dijke en gehuwd met Aesge van Rasquert/Harssens en Middelstum, *ibid.*, 271.

⁹⁸ AKG nr. 284 reg. 240.

- 1489 **Folckert**
wordt 8 oktober 1489 genoemd als bewoner van het Ripperdahuis.⁹⁹
- 1497 **Popko Mentkonis**
Op 31 juli 1497 geeft de officiaal een beschikking over de vicarie van het altaar van Stephanus en Nicolaas in de kerk te 'Upmedum', met de hiervoor genoemde collatoren die Popko Mentkonis hadden gepresenteerd.¹⁰⁰
- 1501 **Siardus**
wordt in 1501 als medepriester alhier genoemd.¹⁰¹
- 1507 **Ludolphus de Vechta**
prebendaat alhier, verklaart 21 mei 1507 de prebende niet dan uit noodzaak te verlaten; collatoren zijn dan Lutger, Hindrick en Teso Kater, Hillebrant en Meye Entens¹⁰² en Egbert Clant.¹⁰³
- 15(21?)30 - **Godfridus Ludolphi Aurifaber**
1531/2 priester van het bisdom Utrecht, komt als prebendaat alhier voor 9 december 1530¹⁰⁴ en 1 juni 1531.¹⁰⁵ Als notarius komt hij voor 10 augustus 1521¹⁰⁶ en 11 juni 1526.¹⁰⁷ Mogelijk bezat hij de prebende alhier toen reeds. Reeds in 1530¹⁰⁸ en 1531 is hij commissaris-generaal van de proostdij Usquert.¹⁰⁹ Voor 19 maart 1532 is hij pastoor alhier geworden.
Op 12 april 1508 was hij als Groninganus te Rostock als student ingeschreven,¹¹⁰ op 9 februari 1513 te Keulen.¹¹¹
- ca 1540 **Luycken**
prebendaat alhier, bezit zes grazen land te Stitswerd volgens een ongedateerde lijst, waarschijnlijk omstreeks 1540 daterend.¹¹²
- 1553 - 1565 **Hieronimus Corenpoert**
Hieronymus Coerenpoerte filius Ludolphi, Gruningensis, Frisius, pauper werd 4 november 1544 te Leuven als student ingeschreven.¹¹³ Hij zal een zoon zijn geweest van Ludolphus Corenpoort, vanaf tenminste 1521 tot zijn resignatie in

⁹⁹ Arch. Ewsum nr. 297 (oud nr. 248 reg. 77*) en Arch. HJK nr. 1864, 118.

¹⁰⁰ Archh. Farmsum nr. 214 reg. 881.

¹⁰¹ RC II, 9.

¹⁰² Hilbrant en Meye Enthens waren zoons van Bartold Enthens, gehuwd met een dochter van Asinge /Asege van Harssens en Bywe van Stedum, hiervoor reeds genoemd. Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 158.

¹⁰³ Arch. Farmsum nr. 80 reg. 242.

¹⁰⁴ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 30 reg. 203*).

¹⁰⁵ Arch. Ewsum nr. 349 (oud nr. 242 reg. 206).

¹⁰⁶ Arch. Farmsum nr. 40 reg. 289.

¹⁰⁷ Arch. Ewsum nr. 349 (oud nr. 242, protocol, 35-36v).

¹⁰⁸ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 30 reg. 203*).

¹⁰⁹ Arch. Ewsum nr. 349 (oud nr. 242 reg. 206).

¹¹⁰ Zijlstra nr. 7816.

¹¹¹ Zijlstra nr. 11196.

¹¹² Arch. Ewsum oud nr. 136. De daar mede genoemde pastoor te Westerwijtwerd* kwam daar tussen 1534 en 1537.

¹¹³ Zijlstra nr. 8948.

1531 pastoor te Eelde. Bij pauelijke brief kreeg hij dispensatie wegens onwettige geboorte.¹¹⁴ Op 4 april 1549 werd hij toegelaten tot de wijdingen.¹¹⁵ In 1553 gebruikt Hieronymus 20 grazen land in de Weelstereed te Uithuizermeeden en 8 grazen in de Uithuizereed.¹¹⁶ Hieronymus Corenpoert prebendaat komt voor 12 maart 1558,¹¹⁷ wanneer hij met consent van de pastoor als collator van de prebende land ruilt met Wolter Huynghe, en 7 juni 1565.¹¹⁸ Vanaf 19 april 1570 is hij bekend als pastoor alhier.

In 1558 wordt de pastoor als collator van de prebende genoemd.¹¹⁹

Reformatie

Volgens een rapport uit omstreeks 1601 is hier een prebende, groot 115 grazen, waarop de zoon van Claes Schaffer studeert.¹²⁰ Een rapport uit 1604 geeft aan dat ‘Schaffers soene’ op de prebende alhier studeert,¹²¹ hem gegeven door zijn oom Hindrick Ompteda.¹²² Het betreft hier

1601 - 1604 **Goesen Schaffer**

op 10 april 1601 ingeschreven als student te Franeker¹²³ en 24 september 1605 te Marburg.¹²⁴

Op 8 mei 1612 oordeelt de synode het als redelijk dat de schoolmeester (voor wiens bezoldiging geen afzonderlijke fondsen en die uit de kerkegoederen wordt betaald) voortaan zal worden betaald uit de prebende alhier waarop zielzorg valt, groot 115 grazen. Synodale deputaten zullen hiertoe bij Gedeputeerde Staten een verzoek indienen.¹²⁵

1612

Abelus Johannis,

zoon van Johan van den Clooster, ontvangt 9 juli 1612 voor negen jaren de Robertsprebende alhier, voordien door Ompteda voornoemd aan zijn zusterszoon Goesen Schaffer gegeven, op voorwaarde dat hij per jaar 50 daalder uitkeert aan Albertus Julianus, zoon van Julle Jansen alhier.¹²⁶ Abel ten Clooster komt in 1628 voor als redger te Middelstum.¹²⁷ Hij gaat als redger aldaar op 4 maart 1629 te Groningen in ondertrouw met de weduwe van Bernardus Conradi, predikant te Leermens, dochter van Hermannus Treccius,

¹¹⁴ HUA, ABU nr. 544-3, rekening 1548/9.

¹¹⁵ HUA, St. Marie nr. 2741, 96.

¹¹⁶ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 137, 138.

¹¹⁷ Arch. Lewe nr. 926 reg. 120. Hij staat dan af de heerd Aldahuysinge te Uithuizermeeden en 10 grazen land in ‘Tiassinngadeel’ te Westeremden en ontvangt ten behoeve van zijn prebende 40 grazern land te Oldörp.

¹¹⁸ Arch. Ewsum nr. 687/688 (oud nr. 136).

¹¹⁹ Arch. Lewe nr. 926 reg. 120.

¹²⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹²¹ StA nr. 857.

¹²² Arch. HG Farmsum KV nr. 44

¹²³ Zijlstra nr. 1785.

¹²⁴ Zijlstra nr. 6843. Hij werd later curator van de Groninger universiteit, raadsheer, gedeputeerde, lid van de Staten-Generaal, burgemeester van Groningen en lid van de Hoofdmannenkamer. Hij was een zoon van Claes Schaffer en Lueckje Harmensdochter Ompteda, ibid.

¹²⁵ Acta synodes Groningen.

¹²⁶ Arch. HG Farmsum KV nr. 44.

¹²⁷ Arch. Lewe nr. 148.

predikant te Middelstum.¹²⁸ De schulden van wijlen Abel ten Clooster worden beschreven van 10 juni tot 4 augustus 1633.¹²⁹ Op 28 mei 1635 komen voor de voorstanders van Jantien Clooster, dochter van wijlen Abel ten Clooster en kleinkind van wijlen Jan tyen Clooster, schrijver.¹³⁰

Op 3 juni 1636 scheiden Teteke Entens weduwe Coenders en Edzard Jacob Clant tot Nijenstein hun in 1608 geërfde goederen waaronder een derde deel van de prebende te Uithuizermeeden. Elk behoudt daarin een deel.¹³¹ Op 13 september 1645 transporteert Sibille Sickinghe, vrouw tot Beyum en Zuidwolde, weduwe van Robert Malet, aan Edzart Rengers van Tuwinga en Oldenhuis een zesde deel in de collatie van de gehele prebende te Uithuizermeeden. In dorso is aangegeven dat van de overige vijf zesde behoren: een zesde aan de erfgenamen van Wobbe Lewe, een derde aan Edzart Rengers en Edzart Clant, en een derde aan de erven van Goesen Schaffer.¹³²

Hoe deze prebende aan de naam Robertsprebende (vergelijk Uithuizen*) kwam is niet bekend. De verbinding der vermeldingen uit 1601, 1604 en 1612 sluiten echter de mogelijkheid van verwarring of onjuiste situering der prebendes uit. Rechten op de collatie van de twee prebendes waren echter – althans voor een deel – in handen van dezelfde familie en kwamen uiteindelijk bij het Huis Farmsum terecht.

Overige geestelijken

1577	Pauwel Op 11 juni 1577 draagt heer Pauwel het aandeel van Uithuizermeeden in de vijfde penning van de huren, bestemd voor de afkoop van de Waalse soldaten, af.¹³³ Hij kan priester alhier zijn geweest (maar niet de pastoor) . In 1584 staat een Paulus a Noyon als pastoor te Eppenhuisen*.
- ca 1591	N.N. Op 10 oktober 1591 wordt de pastoor te Garsthuizen* (zijn naam is niet bekend) genoemd als gewezen schatbeurder te Uithuizermeeden.¹³⁴ Hij kan dus hier als geestelijke hebben gestaan.

¹²⁸ Proclamatieboek Groningen.

¹²⁹ GA, GAG, RA III l 7, 38.

¹³⁰ GA, GAG, RA III x 14, 122v.

¹³¹ Arch. HG Farmsum nr. (voorl.) 445.

¹³² Arch. HG Farmsum nr. (voorl.) 53.

¹³³ Arch. HJK nr. 1080, R.F. 1577.111.

¹³⁴ Arch. HJK nr. 56, 370.

UITWIERDE

Patroon: **Bartholomeus**

Bijzonderheden:

De parochie Uitwierde is waarschijnlijk vrij oud, te oordelen naar het patrocinium van de kerk. Met Solwerd vormde het één rechtstoel.¹ Het huidige kerkgebouw werd in 1839 gebouwd, de toren is uit de dertiende eeuw maar bevat hier en daar een laag tufsteen,² wel afkomstig van een eerder bouwwerk.

De kerk was gewijd aan **Bartholomeus** die is afgebeeld op zegels van de pastoors Wilhelmus (1439),³ Abeko (1458)⁴ en Ytko Doenga (1505).⁵

Het parochieregister uit 1501 geeft voor hier drie priesters.⁶ De schattingslijst van omstreeks 1500 vermeldt echter slechts twee priesters alhier.⁷ De vicarie bestaat reeds in 1462.⁸ In 1505 komen eveneens drie geestelijken alhier voor waarvan één uitdrukkelijk 'te Biessum' wordt genoemd.⁹ Waarschijnlijk betreft de aldus aangeduide geestelijke de prebendaat, te meer waar deze in 1535 als buur van land te Biessummerhamrik vermeld wordt.¹⁰ Volgens een verklaring van de predikant Treccius waren de prebendelanden, groot 37 grazen, te Biessum gelegen.¹¹ De expliciete vermelding van één der priesters te Biessum en de concentratie van het prebendeland aldaar doet veronderstellen dat de prebende het relict is van de pastorie van een voormalige parochie Biesum*. Zo daar inderdaad een parochie is geweest is aan het zelfstandig bestaan ervan reeds vóór het midden van de vijftiende eeuw een einde gekomen omdat Biessum niet vermeld wordt in het parochieregister van omstreeks 1450. Zie verder ook onder Biessum*.

Pastorie

1439 **Mr Wilhelmus**
komt als pastoor alhier voor 27 september 1439.¹²

- **Nicolaus van Meppen**
pastoor alhier, trad in in het johannieter klooster te Oosterwierum en werd opgevolgd door

1452 - 1463 **Abeko**
Albertus de Zeripis, priester van het bisdom Munster, die in 1452 opnieuw voorziening vraagt met het pastoraat te Uitwierde*, daartoe door bisschop Walram (van Munster) ook is gepresenteerd maar door de aartsdiaken niet geïnstitueerd, en waarover hij procedeert, niettegenstaande het bezit van het

¹ Siemens, *Toelichting*, 53.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 539.

³ AKG nr. 232 reg. 190.

⁴ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 111.

⁵ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 238.

⁶ RC II, 11v.

⁷ Alma, 'Schattingen', 175.

⁸ GA, GAG, R.F. 1462.11.

⁹ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 238.

¹⁰ Arch. Grimersum-Beninga, Emden, nr. (voorl.) doos 100 nr. 150.

¹¹ Arch. PKV Groningen nr. 42.

¹² AKG nr. 232 reg. 190.

beneficium prepositi in de kerk te Loppersum; zijn verzoek wordt bewilligd 23 november 1452.¹³ Abeko/Albertus komt als pastoor te Uitwierde* voor 8 april 1458 wanneer hij verklaart in 1452 land te hebben gekocht.¹⁴ Abeko, pastoor alhier, wordt genoemd 21 april 1462.¹⁵ Op 11 november 1463 verklaart Albertus, pastoor alhier, dat bij zijn weten de kerk te Appingedam reeds 28 jaren lang ‘rente van den wage ten Damme neme’.¹⁶ Abeko ‘preester der Provsten tho Loppersum’, wordt genoemd 3 augustus 1445.¹⁷

1477

Dodo

Op 22 januari 1477 wordt heer Dodo te Uitwierde als zegelaar genoemd;¹⁸ hij zal de pastoor alhier zijn geweest.

1501 - 1515 **Mr. Itko Doinga**

In 1501 wordt Mgr Iuko met de vicarius en de prebendaat alhier vermeld.¹⁹ Ytko, pastoor alhier, zegelt 20 februari 1505.²⁰ Op 18 juni 1508 treft Mr Itko Doinga, pastoor alhier, met twee andere personen een regeling over de ommegang van het redgerrecht te Siddeburen en wel over drie heerden waaronder Doengaheerd²¹ (vanwaar hij afkomstig zal zijn geweest). Mr Itko, pastoor alhier, komt nog voor omstreeks 11 november 1512.²² Vanaf 2 december 1518 is hij bekend als pastoor en commissarius te Appingedam*.

1533/4

Evert

pastoor alhier, ontvangt eind 1533/begin 1534 40 Emders gulden schadevergoeding voor de afbraak van een huis te Delfzijl door de Geldersen.²³

1541

N.N.

In 1541 wordt door overlijden de pastorie vacant waarop de redger van het kerspel aan Ripperda verzocht een nieuwe pastoor te benoemen hetgeen 19 september 1541 geschiedde.²⁴

Misschien is hier toen gekomen (althans wellicht voor 1543)²⁵

1546 - 1567 **Rembertus Bousema**

die 14 februari 1546 voor het eerst als pastoor alhier voorkomt, met zijn stiefvader Lubbert Reynkens en volle moeder Bawe.²⁶ Hij zal afkomstig zijn geweest uit het Westerkwartier: 13 maart 1534 komt hij als eigenaar van land in het Westerkwartier voor.²⁷ Hij wordt als heer Rumbert pastoor genoemd in

¹³ RG VI, 12 nr. 124.

¹⁴ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 119.

¹⁵ GA, GAG, R.F. 1462.15.

¹⁶ GA, RAG, Collectie H.J. Wichers, Hs. In folio 511, 158-159.

¹⁷ GA, RAG, Hs. in quarto 29, 82.

¹⁸ GA, GAG, VVS 2, 86, R.F. 1477.13.

¹⁹ RC II, 11v.

²⁰ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 238.

²¹ GA, RAG, Hs in quarto 1411; UB Groningen, Bibliotheek PEIP Hs. 38, 133-137.

²² StA Aurich, Dep. IV, IX nr. 19; *ibid.*, Ms. A 88.

²³ HGA, Hertogelijk Arch. nr. 1333, rekening 1533-1534, 20.

²⁴ Arch. Farmsum nr. 476.

²⁵ Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 9).

²⁶ Arch. Nienoord nr. 52.

²⁷ Arch. Nienoord nr. 31.

een zaak, behandeld door de grietman (van Vredewold), Van Ewsum, op 10 oktober 1550.²⁸

1556 Enige tijd na zijn komst hier raakt hij in problemen. In 1547 wordt te Appingedam een heks verbrand die ook heer Rummert (geen functie en plaats aangegeven) had 'beseten' van toverij.²⁹ In 1573 wordt vermeld dat Ripperda op verzoek van de abt van Rottum en de commandeur van Oosterwierum in 1556 aan andere pastoor aanstelt.³⁰ Daarover is echter verder niets bekend. Als pastoor alhier komt Rumbert hier voor 31 januari 1556,³¹ als heer Rummert met zijn adherenten contra 'die van Solwert' 16 juni 1557.³² In 1558 echter komt de zaak naar buiten. Bewaard bleef een aantal stukken die als bijlagen diende in een proces in 1561 (waarover hierna meer). Op 2 maart 1558 wordt 'gelesen' een klacht van Bousema, pastoor alhier, tegen Haro Wynken, redger van Uitwierde, en de kerkvoogden alhier inzake tegenwerking bij de goede vervulling van de dienst en over het beheer van de kerkengoederen. Daarin stelt hij onder meer 'want he (sc. Wyncken) een leen heeft getogen van der kerken daer een prester placht up to wonen welck de derde wecke placht te verwaeren, dit leen heft mester Haro over X Jaren gebrucket' en meer dan 500 Rijder daarvan gebeurd, 'end ick heb den denst helpen verwaeren'. Wynken laat in de parochie mensen wonen die niet ter biecht of avondmaalsviering gaan; sommigen zijn reeds meer dan vijftien jaren nalatig (mogelijk wist Bousema dit uit eigen ervaring, zodat hij dan voor 1543 reeds in functie was). Naar zijn mening zijn de kerkvoogden bang voor of meelopers van 'Mester Haro (die) geve wal 11 hondert riders dat hie mij allene van de kerke mucht krijghen he solde wal een is broder weder socken de hem syn schade hulp versetten'.³³ De gemeente wenst, blijkens een notariële verklaring van 6 maart 1558 hem niet als pastoor noch zijn kerkendienst te horen zolang hij zich niet heeft gezuiverd van de aanklacht van toverij.³⁴ Op 11 maart 1558 wordt de zaak voor Joachim Schuttorius, pastoor en commissarius te Appingedam*, aangespannen door onder Popko Atens, alsmede Asse Herens wegens Popko tho Solwerdt. Zij willen Bousema kwijt. In het stuk wordt onder meer heer Hinrick genoemd. Bousema zou 'het Sancte Catharynenleen tho Byssum' voor zijn zoon willen hebben. Indien Uniko Ripperda en Hero Wyncken en anderen dat niet zouden toestaan zou hij moeilijkheden veroorzaken.³⁵ Bijgevoegd zijn verklaringen van 15 juli 1547 dat hij zich toen reeds met toverij bezighield³⁶ en andere stukken uit 1557 en 1558 waaronder een verklaring van 10 maart 1558 dat zij Bousema niet langer als pastoor wensden³⁷ en een verklaring van 21 oktober 1547 uit het protocol van Mr Gerardus Hessels, notarius van de officiaal (Winschote, pastoor te Appingedam*) en altaris van het

²⁸ Arch. HJK nr. 52, 283.

²⁹ GA, RAG, Collectie Keizer, Hs. in octavo nr. 45, 98v.

³⁰ Arch. Farmsum nr. 476.

³¹ Arch. HJK nr. 52, 277.

³² Arch. HJK nr. 52, 313.

³³ Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 21),

³⁴ Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I10); vergelijk ibid. (ChvdH I 11, 9 april 1558; 13, 26 april 1558; 15, 5 mei 1558; 28, 15 juli 1558; 85, 10 februari 1563; vergelijk Feith, 'Heksenprocessen', 6 vlg. Hij noemt de afloop van het proces onbekend.

³⁵ Aud. nr. 290, 72-72v.

³⁶ Aud. nr. 290, 73.

³⁷ Aud. nr. 290, 78.

Sacramentsleen aldaar.³⁸ In een 25 mei 1558 gelezen verklaring deelt hij mee dat de grootste deel van de gemeente de ‘bevredinge’ of ‘vrede’, door Luitenant en Hoofdmannen en door hem 3 april 1558 gekondigd goed heeft opgenomen en nu weer bij hem of de vicarius ter biecht gaat. Wynken en enkele kerspellieden verzetten zich echter nog tegen hem. Ook klaagt hij over een eigen meier die onder meer ‘wil myn kinder moder by dat haer langs de decke slepen ...’ In dit stuk noemt hij ook het Catharinaleen alhier.³⁹ Ook van 30 juli, 1 en 2 augustus 1559 zijn stukken over deze zaak bewaard gebleven.⁴⁰ Begin 1560 wendt hij zich tot de ‘stenden’ van Stad en Ommelanden.⁴¹ Op 25 oktober 1560 gelasten Luitenant en Hoofdmannen Haro Wynken om Rumbert Bousema die hij ‘boven unse gegeven geleyde’ heeft gearresteerd, onmiddellijk weer vrij te laten alsmede enkele anderen om Bousema terstond het hem toekomende te betalen.⁴² Op 16 november 1560 benoemde Ripperda, beschouwd als de voornaamste collator, hier een nieuwe pastoor⁴³ Rumbert Boutsema, zonder functie en plaats, komt 21 oktober 1559⁴⁴ voor, als pastoor alhier 7 en 22 maart 1561.⁴⁵ Toch was het blijkbaar gelukt hem hier te verwijderen en een andere pastoor te benoemen. Door de officiaal van Munster zal uitspraak zijn gedaan waarvan appèl is aangetekend bij de aartsbisschop van Keulen: althans geven de abten van Rottum en Wittewierum als *delegati judices* namens de aartsbisschop inzake het geschil tussen Wynken en Bousema 10 juni 1561 een mandaat af aan de commissaris van de proostdij Farmsum te Appingedam.⁴⁶ Inmiddels was

1561

Nicolaus Reybouts

hier pastoor. Hij komt als zodanig voor 25 juli 1561.⁴⁷ Wanneer hij hier is geïnstitueerd is onbekend. Het visitatieregister 1563 vermeldt een institutie in de periode oktober 1561/september 1563 als ook van nieuwe vicarius alhier (de oude had de zijde van Bousema gekozen); namen worden niet genoemd.⁴⁸ Reybouts stelt 25 juli 1561 een volmacht op voor drie personen om namens hert kerspel tegen Bousema op te treden. Genoemd wordt onder meer de vicarius Hyndrick.⁴⁹ Een overzicht van klachten van ingezetenen tegen Bousema bleef bewaard; hij zou onder meer Hyndrick, vicarius alhier, geld hebben afgetrosgeld.⁵⁰ Eveneens ongedateerd is een verweer van Haro Wynken; deze stelt dat er nu een andere pastoor is. Heer Claes (!) Bousema beschuldigt hij ervan omgang te hebben met vrouwen in het kerspel.⁵¹ Bewaard bleef ook een ongedateerd relaas van Bousema zelf.⁵² Tenslotte is er een

³⁸ Aud. nr. 290, 73-78.

³⁹ Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 21).

⁴⁰ Visitatie 1559, 9vlg.

⁴¹ Visitatie 1560.

⁴² Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 53).

⁴³ Arch. Farmsum nr. 476.

⁴⁴ Arch. HJK nr. 52, 380.

⁴⁵ GA, GAG, RA III a.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 474 (ChvdH I 77).

⁴⁷ Aud. nr. 290, 70.

⁴⁸ Visitatie 1563. Aan recht werd zes daalder voldaan.

⁴⁹ Aud. nr. 290, 70.

⁵⁰ Aud. nr. 290, 64.

⁵¹ Aud. nr. 290, 67.

⁵² Aud. nr. 290, 60.

afsluitend rapport van Luitenant en Hoofdmannen van 12 oktober 1561.⁵³ Daarin wordt aangegeven dat in het (eerdere) proces voor twee commissarissen (wier namen niet worden vermeld) tussen Bousema aan de ene en Haro Wynken en kerspellieden van Uitwierde aan de andere zijde dat Bousema zich door de eed van twaalf priesters zou moeten zuiveren. Bousema ging in appèl bij de officiaal der Friese landen in Munster maar zijn appèl werd, als niet *in debita forma* verworpen. Hij wendde zich daarop tot de aartsbisschop van Keulen en verkreeg van deze een brief van revisie en commissies op zes abten uit de Ommelanden. Volgens Luitenant en Hoofdmannen was dit tegen het tractaat dat Karel van Gelre (destijds landsheer) met de bisschop van Munster had gesloten en volgens hetwelk de officiaal alle beneficiale zaken behandelde. Ondanks een inhibitiemandaat gaan de abten van Rottum en Wittewierum met de behandeling van de zaak door. Aan de kerspellieden is gevraagd of zij Bousema willen hebben als pastoor maar slechts een klein deel wenst dit. Bousema heeft zich opnieuw tot de koning gewend.⁵⁴ Luitenant en Hoofdmannen adviseren de koning Bousema niet tegen de wil van Unico Ripperda,⁵⁵ drost van Salland en principaal collator, en anderen terug te laten komen; er fungeert reeds naar tevredenheid een andere pastoor. Blijkbaar heeft Bousema uiteindelijk toch het pleit gewonnen. Volgens een bericht van 11 maart 1563 is Bousema *in integrum* gerestitueert door de Staten omdat de officiaal tegen het tractaat van Coevorden van 14 mei 1530 heeft geprocedeed terwijl een dag eerder de abt van Rottum aan de Hoofdmannen te kennen de jurisdictie van Luitenant en Hoofdmannen in een geestelijke zaak niet te erkennen.⁵⁶ Blijkens een bericht uit 1563 is deze volledig gerestitueerd, behoudens inbreng van nadere bewijzen.⁵⁷ Op 15 juni 1567 tekent hij als pastoor een mandaat af.⁵⁸ Op 10 juli 1567 geeft de officiaal Werninck over Rumbert, pastoor alhier, een verklaring af,⁵⁹ terwijl heer Rumbert 29 januari 1567 in een rekening van de rechtstoel Appingedam voorkomt.⁶⁰ Hij overleed voor 22 mei 1573 wanneer Regnerus Bousema als zoon van wijlen Rembertus Bousema, pastoor alhier, genoemd wordt.⁶¹ Deze Regnerus *natus in oppido Dam* wordt in juli 1564 te Rostock als student ingeschreven,⁶² is 2 december 1572 dijkrichter te Noordbroek⁶³ en komt ook nadien nog enkele malen voet,⁶⁴ zo bijvoorbeeld 11 januari 1575 als kerkenmeier te hNoordbroek.⁶⁵ Zijn broer Johan Bousma wordt continuering van de huur van kerkenlanden aldaar, voordien bij Regnerus in gebruik, 9 november 1580

⁵³ Aud. nr. 290, 57-59v.

⁵⁴ Aud. nr. 290, 60.

⁵⁵ Lid van de Overijsselse tak van de Ripperda's: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 323, 326.

⁵⁶ 'Feith, 'Heksenprocessen', 50-53.

⁵⁷ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 1, 214.

⁵⁸ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. I, 413.

⁵⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. I, 422.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 98.

⁶¹ GA, GAG, RA III a 2, 383.

⁶² Zijlstra nr. 7944.

⁶³ GA, GAG, RA III a 2.

⁶⁴ GA, GAG, RA III a 2, 16 mei 1573, 17 april 1574, 3 november 1576, 18 april 1577, 9 mei 1577; voordien: RA III K 1, 15 februari 1572.

⁶⁵ GA, GAG, RA III e *.

toegestaan.⁶⁶ Hij was reeds gehuwd voor 13 januari 1570,⁶⁷ en moet dus voor 1550 geboren zijn.

1573 en 1574 **Philippus** contra **Carolus Boetzelaer**

In 1573 wordt over het collatierecht alhier een proces gevoerd tussen Adriaan Ripperda,⁶⁸ door wie Carolus Boetzelaer is gepresenteerd, en de ingezetenen die Philippus hebben voorgesteld; laatstgenoemde heeft ook reeds bezit genomen van de pastorie, tot préjuditie van Ripperdsa en diens kandidaat.⁶⁹ In de processtukken die ten dele bewaard zijn gebleven,⁷⁰ wordt onder meer gerefereerd aan een eerdere collatie ...*Praetorem dictae villae* (sc. Uitwierde) *anno etrc. 41 die veneris post Assumptionem Mariae*⁷¹ *mortem tum yemporis moderni pastoris Denuntiasse dicto Dni Temporalis* (sc. Ripperda) *ac pro alio bono Parocho consequendo (ne devolveretur ad superiores) rogasse. Praeterea dictos a Ripperda ex praecibus et supplicationibus Abbatis in Rottum et Commendatoris in Oesterwerum anno 56 quendam alium constituisse Pastore dicte Ecclesie.*⁷² Elders wordt van Carolus Boetzeller vermeld: ... *fuisse pastorem in Wittewerum* et esse iam Canonicus ... en officiator et Pastor in Wittewerum ipsius* (sc. *Episcopi Groningensis*) *familiaris.*⁷³ De bisschop van Groningen gaf in december 1573 voor de kanunnik Carolus Boetzelaer een *attestatio de vita ac religionis* af.⁷⁴ Blijkbaar werd voor de beslechting van het geschil de oplossing in een uitspraak door arbiters of compromissmannen gezocht waarop tussen partijen onenigheid ontstond over de aanwijzing van een ‘superarbitr’ alsmede over een advies, in dezen te vragen aan het Hof van Friesland, waarover 5 en 6 februari 1574 uitvoerig werd gedelibereerd.⁷⁵ Verdere contemporaine stukken bleven niet bewaard. Op 4 februari 1584 verklaart de voormalige (Munsterse) officiaal Werninck over Adriaan Ripperda onder meer: ... *adeo ut etiam causam Iuris patronatus Ecclesiae in Uthwyrdā pro Venerabili Domino Carolo Boetzeler moderno vicario Groninganae Ecclesiae Di(vi)ni Martini (uue ipse ta... patronus ad dictam Ecclesiam presentaverat) magius suis sumptibus defendere studerit, cuius controversiae unus ex quatuor Iuris arbitris productus tunc temporis fuerit electus ...*’ terwijl de officiaal Krijthe onder meer verklaart ... *adeo ut etiam causam Iuris patronatus Ecclesiae in Uthwyrdā, pro Venerabili D. Carolo Botzelar adhuc vicario Groninganae Ecclesiae Di(vi)ni Martini ..., quem ipse velut patronus ad dictam Ecclesiam nominavat et praesentavat, magius impensis tueri studuerit, cuius Controversiae unus ex quatuor Iuris arbiter productus tunc fuerat electus et cum aliis tribus constitutus, uti ex aliis etiam pluribus rationibus productus certo certius rescivit et cognovit.*⁷⁶

⁶⁶ GA, GAG, III a 5.

⁶⁷ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 164; hij wordt ook genoemd GA, GAG, RA III C, 16, 4 augustus 1579.

⁶⁸ Zoon van Unico voornoemd.

⁶⁹ Arch. Farmsum nr. 476.

⁷⁰ Arch. Farmsum nr. 476; Arch. Verwolde (Kasteel Verwolde bij Laren [Gld.]) nr. H 17 nr. 1.

⁷¹ 19 augustus.

⁷² Arch. Farmsum nr. 476.

⁷³ Arch. Farmsum nr. 476.

⁷⁴ Arch. Farmsum nr. 476.

⁷⁵ Arch. Verwolde (Kasteel Verwolde bij Laren [Gld.]) nr. H 17 nr. 1

⁷⁶ Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI 452).

Naar het zich laat aanzien heeft Ripperda het pleit niet gewonnen; zijn kandidaat Carolus Boetzelaer wordt later (vanaf januari 1582)⁷⁷ te Groningen genoemd waar hij vicarius in de Martinikerk* was. Of Philippus in het bezit der pastorie is gehandhaafd danwel bij compromis een ander als pastoor is benoemd, is niet bekend.

Op 3 mei 1557 is sprake van heer Carel van den Boetzelaer wegens loon van een prebende waarbij de plaats niet is aangegeven.⁷⁸ Het zal echter deze prebende betreffen omdat de vermelding wordt aangetroffen in de papieren van Bawe de Mepsche – Meima, dochter van Siert de Mepsche en Bawe Manninga.⁷⁹ Voor Carel zie verder onder Uitwierde*. Er is blijkbaar ook een jongere Carolus Boetzelaer, afkomstig uit Arnhem, die op de titel van de Kruisvicarie in de Eusebiuskerk te Arnhem 29 mei 1561 te Utrecht wordt geëxamineerd om tot de wijdingen te worden toegelaten.⁸⁰

1581/2-1617 **Egbertus Mengerinck**

De Luitenant Johan de Mepsche deelt 25 oktober 1581 aan de Hoofdmannen mee volledig in te stemmen met het vanwege de Kamer gezonden inhibitiemandaat aan de pastoor alhier, zijnde een ketter.⁸¹ Wellicht had de inhibitie betrekking op Egbert, 24 maart 1582 genoemd als pastoor alhier,⁸² danwel op diens voorganger die dan moet zijn afgezet of eigener beweging van hier is vertrokken. Egbertus Mengerinck was voordien pastoor te Weiwerd* waar zijn opvolger in 1582 in functie trad.⁸³ Als pastoor alhier komt Egbertus Mengerinck voor 8 augustus 1584⁸⁴ en in 1589.⁸⁵

Reformatie De synodale acta van 14 juli 1595 noemen hem onder de voormalige pastoors die nog onder classicaal examen staan, met Uitwierde als standplaats. Op 11 mei 1596 wordt hem door de synode opgelegd zich opnieuw aan een classicaal examen te onderwerpen. Zijn verzoek aan de classis Loppersum met haar consent de 'vicarie' (de tweede predikantsplaats) te Godlinze* te mogen bedienen wordt 31 maart 1606 afgewezen. Hij bediende vanaf tenminste 1604 ook Marssum* hetgeen tot herhaalde klachten aanleiding gaf. Mengerinck stierf 8 oktober 1617.⁸⁶ Over het genadejaar werd langdurig geprocedeerd tussen zijn weduwe en zijn opvolger, Laxtenius.⁸⁷

1618 - 1621 **Joannes Laxtenius**

op 8 augustus 1609 als Groninganus ingeschreven als theologisch student te Franeker,⁸⁸ in 1613 aan het Gymnasium te Bremen,⁸⁹ 29 maart 1614 te

⁷⁷ GA, GAG, R.F. 1582.12.

⁷⁸ Stadtarchiv Emden, Reg. I nr. 651 (Stukken Hoyko Manninga betreffende Groninger bezittingen, bundel Bawe de Mepsche – Meima).

⁷⁹ Formsma e.a., *Ommelander borgen*, 56. Hun dochter Ludeca huwde met Allart Clant die ca 1601 te boek staat voor twee vicarieën aldaar.

⁸⁰ HUA, ABU nr. 550*, 105v.

⁸¹ Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 311).

⁸² Arch. HJK nr. 54.

⁸³ Retroacta Burgerlijke Stand nr. 512 (DT Weiwerd), 136.

⁸⁴ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI 482).

⁸⁵ Arch. HJK nr. 619 (ChvdH VII 586).

⁸⁶ GDW nr. 3816.

⁸⁷ Arch. HJK 852, 252v, 17 december 1618; Acta synodes Groningen, 9 mei 1622; Arch. HJK nr. 855, 311, 19 april 1624.

⁸⁸ Zijlstra nr. 2075.

⁸⁹ Backer, *Studenten*, 52.

Marburg⁹⁰ en 4 oktober 1615 te Heidelberg,⁹¹ werd hier voor 4 (6) mei 1618, evenals te Marssum*, beroepen. De synode casseert 6 mei 1618 het door Marssum uitgebrachte beroep aangezien zij de combinatie daarvan met Solwerd* wenst. Het volgende jaar stemde de synode noodgedwongen toch in met de bediening van Marssum door Laxtenius. Te Uitwierde heeft hij dienst gedaan tot mei 1621 toen hij zijn gelijknamige vader te Holwierde* opvolgde.

1622 - 1662 **Arnoldus Treccius**

gedurende korte tijd predikant te Toornwerd* (mede als adjunct van zijn vader, predikant te Middelstum*) wordt 23 juli 1622 door de classis Middelstum wegens beroep naar Uitwierde gedemitteerd. Hij stond hier tot zijn overlijden op 22 maart 1662.⁹²

Jacobus Treccius, in 1663 beroepen te Westerdijkshorn, in 1667 te Wehe (doch daarvoor bedankt) en van 1670 tot 1692 predikant te Uithuizermeeden, was en zoon van zijn zuster Margaretha⁹³.

Tweede pastorie

(1611/2 –
ca 1626)

Jacobus (Nicolai)

Brucherus vermeldt dat Uitwierde ‘zelfs enige jaren na de Reductie tot 1626 van twee Leeraren voorzien geweest is.’⁹⁴ De naam van de tweede predikant geeft hij echter niet. Zonder twijfel steunt zijn bericht op de acta van de synode van 22 mei 1627: Treccius, predikant alhier, verzoekt dan de hulp van de synode ter bekoming van de vicariemiddelen. De vicarie werd tot voor kort bewoond door een ‘collega’ die ook de kerk bediende.

Over de tweede predikant alhier bezitten wij verder slechts één mededeling: omstreeks 1611/2 blijkt D. Jacobus, *collega pastoris Uthwirdani*, zo nu en dan mede de gemeente te Solwerd* te bedienen⁹⁵. Hij zal de in 1626 of 1627 overleden collega zijn geweest waar van een mutatie nimmer melding wordt gemaakt. Het is mogelijk dat hij hier reeds als vicarius stond vóór de Reformatie en de in 1589 genoemde Jacobus Nicolai is.

Vicarie en prebende

Blijkens een 16 januari 1604 overgegeven memorie bezat de pastorie alhier 75 grazen land, de vicarie 50 en de prebende eveneens 50. Van de laatste is de zoon van Coenraad van Rensen gebruiker⁹⁶.

Vicarie

1462

Eppo

komt als vicarius alhier voor 29 november 1462.⁹⁷

⁹⁰ Zijlstra nr. 6882.

⁹¹ Zijlstra nr. 2482.

⁹² Acta synodes Groningen.

⁹³ Retroacta Burgerlijke Stand nr. 517 (DT Westerdijkshorn), doop 6 januari 1666; lidmaten 20 augustus 1663 jo. Arch. HJK nr. 876, 72 en 85.

⁹⁴ Brucherus, 80.

⁹⁵ Arch. PKV Groningen nr. 40.

⁹⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

⁹⁷ GA, GAG, R.F. 1462.11.

- 1501 **Ailko**
wordt als vicarius alhier in 1501 vermeld.⁹⁸
- 1505 **Yde Bonnens**
wordt naast de pastoor en heer Gherbent te Biessum 20 februari 1505 genoemd⁹⁹ en zal de vicarius zijn geweest.
- 1515 **Henrick**
Op 29 mei 1515 schrijft Ytke Doenga, pastoor alhier, aan Omke Ripperda dat de vicarius alhier, Hinrick, is overleden. Hij en de gemene bureu verzoeken hem zijn stem voor de vicarie aan Gerbrant, prebendaat te Biesum.¹⁰⁰
- 1515 **Gerbrant**
tot dan prebendaat te Biesum, voor wie dan de vicarie alhier wordt verzocht.¹⁰¹ Of hij deze inderdaad heeft gekregen blijkt niet.
- 1558 **Sydel**
De pastoor Rembertus Bousema schrijft in een van zijn verklaringen, deze van 28 april 1558, dat iemand hem nakwam '... yn Heer Sydel doer'.¹⁰² Mogelijk was ... Sydell de vicarius ter plaaatse.
- ca 1561 **Hendrik**
vicarius alhier, ten tijde van het proces tegen Regnerus Bousema, pastoor alhier, wiens zijde hij blijkbaar niet hield.¹⁰³
- 1561/3 **N.N.**
wordt tussen oktober 1561 en september 1563 als vicarius alhier geïnstitueerd waarvoor aan recht drie daalder wordt voldaan.¹⁰⁴
- 1589 - **Jacobus Nicolai**
vicarius alhier, komt voor in 1589.¹⁰⁵ Mogelijk is hij dezelfde als de in 1611/2 genoemde D. Jacobus, *collega pastoris* alhier.¹⁰⁶

Catharinaprebende

De prebende wordt reeds omstreeks 1500 genoemd. De prebendaat heet in 1505 en 1515 te Biesum,¹⁰⁷ terwijl in 1558 sprake is van het 'Sancte Catheryne leen tho Byssum'.¹⁰⁸

1501 - 1515 Gerbrant

⁹⁸ RC II, 11v.

⁹⁹ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 238.

¹⁰⁰ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 20-20v.

¹⁰¹ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 20-20v.

¹⁰² Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 14).

¹⁰³ Aud. nr. 290, 70.

¹⁰⁴ Visitatie 1563.

¹⁰⁵ Arch. HJK nr. 619 (ChvdH VII 586).

¹⁰⁶ Zie bij de tweede pastorie.

¹⁰⁷ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 238 (1505), StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 20-20v.

¹⁰⁸ Aud. nr. 290, 72-72v.

Gerbrandus komt als prebendaat alhier voor in 1501.¹⁰⁹ Als heer Gherbent te Biessum komt hij voor 20 februari 1505.¹¹⁰ Op 29 mei 1515 verzoekt de pastoor alhier Omke Ripperda diens stem bij de keuze van een nieuwe vicarius hier voor Gerbrant, prebendaat te Biessum (!). De prebende kan dan weer door Omke en zijn 'vrienden' (verwanten) worden vergeven.¹¹¹

1535 **Narrsick**
Op 29 juni 1535 komt als buur van land te Biesumerhamrik voor heer Narrsick, prebendaat alhier.¹¹²

1558 (Regnerus Bousema)
pastoor alhier, wordt er in 1558 van beticht het 'Sancte Catherynen leen tho Byssum' voor zijn zoon te willen hebben.¹¹³ De pastoor verklaart dat de redger Haro Wynken een leen heeft 'getogen van der kerken daer een prester placht up to wonen welke de derde weecke placht te verwaren' en dat meer dan tien jaren gebruikt heeft. De dienst er op is steeds door Bousema waargenomen¹¹⁴.

Reformatie

In een memorie uit 1604 blijkt dat de zoon van Coenraad van Rensen gebruiker is van de Prebende.¹¹⁵

..... van Hoevell

Arnoldus Treccius, predikant alhier, deelt in een niet gedateerde verklaring mee dat de prebendelanden, groot 37 grazen, gelegen te Biesum, door Harmen van Hoevell die pretendeert de prebende voor zijn zoon ter bekostiging van diens studie te hebben verkregen van jonker Wilhelm Ripperda, door Van Hoevell zijn verhuurd. Daarnaast behoort tot de prebende een kleine venne van 3 grazen.¹¹⁶

Overige geestelijken

na 1506 **Jacob**
'Her Jacob tho Uytwyrd' als eigendomsmerk in een in 1506 uitgegeven boek dat ook in het bezit is geweest van Arnoldus Hemynghe die relaties had met het Geertruidsgasthuis te Groningen doch verder onbekend is.¹¹⁷ Een nadere datering is niet te geven.

¹⁰⁹ RC II, 11v.

¹¹⁰ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 238.

¹¹¹ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 20-20v.

¹¹² Arch. Grimersum-Beninga (Emden), (voorlopig) doos 100, stuk nr. 150.

¹¹³ Aud. nr. 290, 72-72v.

¹¹⁴ Arch. HJK nr. 494 (ChvdH I 9).

¹¹⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104. Wie deze zoon was is onbekend.

¹¹⁶ Arch. PKV Groningen nr. 42.

¹¹⁷ Hermans, 2.1.54.

ULRUM

Patroon: **Catharina**

Bijzonderheden:

Noordhuis-van 't Land reconstrueerde de oorspronkelijke situatie als een gebouw met twee traveeën, binnenwerks gemeten omstreeks 8 bij 11 à 12 meter, omstreeks 1190 gebouwd op en kort daarvoor aangebrachte verhoging van schoon wadzand op de wierde. De bestaande toren zou omstreeks 1250 gebouwd kunnen zijn. Na een tweede verhoging van de wierde werd een nieuw westtravee aangebouwd en werden alle muren verhoogd. Tufsteen werd nergens gevonden.¹ Karstkarel houdt het voor mogelijk dat het westelijke deel van het schip al in de twaalfde eeuw is gebouwd en dat omstreeks 1250 het schip met drie traveeën in oostelijke richting is uitgebreid.² De parochie lijkt dus gezien het tijdstip van de kerkstichting niet bijzonder oud. In overeenstemming daarmee is het patrocinium: de kerk was gewijd aan **Catharina**. Van vier pastoors zijn zegels met de afbeelding van Catharina bekend: Hidde (1468),³ Johan (1520),⁴ Egbert Keers (1523)⁵ en Ludgerus Engels (1548, 1551, 1563).⁶ De in 1478 gegoten klok was genaamd Katharina; deze is ook afgebeeld op de achterzijde van de slagring.⁷ De naamgeving laat doorgaans geen conclusie toe met betrekking tot het patrocinium; afbeeldingen op de slagring, met name aan de achterzijde daarvan, daarentegen wel. In de kerk zijn restanten gevonden van vermoedelijk vijftiende-eeuwse gewelfschilderingen; op de gewelfde boog voor het rechtgesloten koor zijn Catharina, Christus en Maria met het Kind afgebeeld.⁸

Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende.⁹ Het schattingsregister van omstreeks 1500 geeft voor Ulrum geen aantal priesters.¹⁰ Bekend zijn echter de namen van verschillende vicarii terwijl reeds vóór 1426 (?) een prebende wordt gesticht ter ere van Maria.¹¹ Waarschijnlijk zijn vicarie en prebende hetzelfde leen.

Kapel

In registers van weltplege over 1584, 1585 en 1586 wordt onder Elens en De Hucht een Berent Bastiaens 'bie de Capelle' genoemd.¹² In 1693 wordt te Ulrum begraven Jan Jurriens, woonachtig 'op Capel tot Ulrum', dat dus toen een boerderij geweest moet zijn. Sporen van bebouwing werden vastgesteld op het noordelijk van de boerderij gelegen perceel terwijl volgens overlevering ten westen van de boerderij een kerkhof geweest zou zijn.¹³ Over deze kapel is ons verder niets bekend. Kloosterbezit is hier niet geweest¹⁴ zodat de mogelijkheid van een kapel bij een uithof of voorwerk uitgesloten is. Naast de genoemde boerderij,

¹ Noordhuis-van 't Land, 'Ulrum', 7 en 9. De mogelijkheid van een houten kerk wordt niet genoemd.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 541.

³ Arch. Lewe nr. 35 reg. 887.

⁴ AKG nr. 250 reg. 991.

⁵ GA, GAG, R.F. 1523.3.

⁶ Arch. AHS nr. 127 (24 juni 1548); Arch. Van Iddekinge nr. 23 (14 mei 1551); Arch. Lewe nr. 601 reg. 139.

⁷ GDW nr. 477.

⁸ .Peters, GVA 1918, 114; Grote en Van der Ploeg, *Muurschilderkunst*, 221.

⁹ RC II, 9.

¹⁰ Alma, 'Schattingen', 175.

¹¹ Arch. Lewe nr. 83 reg. 15 (vidimus van 1626).

¹² Alma, 'Dekenlammeren', 139.

¹³ Zijlma, *Boerderijen*, 192-193 en 196-197; zo ook Beukema e.a., *Boerderijen*, 207 en 211.

¹⁴ Siemens, *Atlas*, kaart 35.

oostelijk daarvan, ligt eveneens een boerderij, genaamd ‘De Capel II’ die waarschijnlijk abusievelijk aldus heet.¹⁵ ‘De Capel’ ligt vlak ten noorden van het dorp Ulrum.

Pastorie

- 1378 **Doede**
Heer Doede van Ulrum zegelt 21 april 1378;¹⁶ hij zal de pastoor alhier zijn geweest.
- 1428 **Leoricus**
pastoor alhier, wordt vermeld 22 augustus 1428.¹⁷
- voor 1443 - **Hidde**
1468 Op 4 december 1460 zegelt heer Hidde;¹⁸ functie en standplaats zijn niet aangegeven maar de ligging van het land, voorwerp van transactie, doet Ulrum in aanmerking komen. De datering is in het register van de betrokken stukken die in origineel noch in afschrift bewaard gebleven zijn op 1460 gesteld; waar als medezegelaar Johan Koemen, abt van Oldenklooster in de Marne, voorkomt kan dat niet juist zijn. Koemen werd tussen 1429 en 1440 abt en stierf in 1442,¹⁹ zodat het stuk waarop de vermelding slaat vóór 1443 moet worden gesteld. Hidde, pastoor alhier, zegelt 30 november 1468.²⁰
- 1478 - 1481 **Lyudo**
pastoor alhier, wordt genoemd (als Lyndo) op de in 1478 gegoten klok.²¹ Lioede, pastoor alhier, komt voor 11 januari 1481.²²
- 1516 - 1520 **Johan**
pastoor alhier en commissaris in de Marne wordt genoemd 16 september 1516²³ en komt voor het laatst als zodanig voor 29 november 1520.²⁴
- 1523 - 1527 **Egbert Keers**
Egbert, pastoor alhier, zegelt 16 maart 1523.²⁵ Egbert Keers, komt 13 juni 1527.²⁶ Egbert Keers, van Groningen, was als student te Leuven 30 augustus 1487 ingeschreven.²⁷
- 1535 **N.N.**
Het visitatieregister over 1535 vermeldt de ontvangst van recht ‘*de approbatione testamenti*’ van de pastoor alhier²⁸.

¹⁵ Zijlma, *Boerderijen*, 197-198.

¹⁶ OGD nr. 661.

¹⁷ Arch. Lewe nr. 18 reg. 16.

¹⁸ Arch. HJK nr. 1147.

¹⁹ *Monasticon Praemonstratense* II, 216-218.

²⁰ Arch. Lewe nr. 887 reg. 35.

²¹ GDW nr. 477.

²² Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736, nr. 23, R.F. 1567.60.

²³ Arch. HJK nr. 1147.

²⁴ Arch. Lewe nr. 590 reg. 72.

²⁵ GA, GAG, R.F. 1523.3.

²⁶ GA, GAG, R.F. 1527. 16.

²⁷ Zijlstra nr. 8370 (Heers).

²⁸ Visitatie 1535.

1535 - 1563 Mr Ludgerus Engels

Ludgerus Engels, van Groningen, werd 29 augustus 1521 te Leuven als student ingeschreven.²⁹ Op 6 of 7 januari 1535 tekent H. Ludger alhier, ongetwijfeld toen reeds pastoor, tekent een mandaat af.³⁰ Als pastoor wordt Ludgerus voor het eerst genoemd 1 oktober 1535.³¹ Op 24 juni 1548 transporteert Ludgerus Engels, pastoor alhier en commissaris in de Marne, onroerend goed, door hem en zijn kinderen (die niet met name genoemd worden) in 1546.³² Mr. Ludgerus Engels komt nadien meermalen als pastoor alhier en/of commissaris voor, voor het laatst 4 maart 1563.³³

1580 - 1581 Johan Kuick

op 16 december 1578 nog genoemd als vicarius te Loppersum* en 6 oktober 1580 als notarius aldaar optredende, wordt 22 november 1580 als pastoor te Ulrum genoemd; hij is dan getuige te Loppersum.³⁴ Slechts korte tijd heeft hij hier gestaan: vóór 25 november 1581 (volgens een andere bron op 29 december 1581)³⁵ wordt hij tot pastoor te Harssens* gekozen.³⁶

1581 Nicolaus Vullenhoge

priester en prebendaat te Pieterburen*, wordt 25 november 1581 (niet 1587 welk jaartal tweemaal in het stuk voorkomt) door Johan Lewe³⁷ gepresenteerd in de door de resignatie van Johan Kuick, 'gecoeren pastoor' te Harssens*, vacante pastorie te Ulrum aan de officiaal Johan Eelts.³⁸ Hij is van hier vertrokken naar Peize (waar de Lewe's aanzienlijke bezittingen hadden) en resigneerde daar begin 1588.³⁹ Hij kan dezelfde zijn als Nicolaes Vollenhoeff die 3 september 1601 afstand deed van het Catharinaleen te Roden.⁴⁰

Reformatie**1595 Joannes Christophori**

wordt 14 juli 1595 als predikant alhier genoemd.⁴¹

1595 - 1600 Harmannus Nagel

Bij schrijven van 16 november 1595 deelt Johan Lewe de gemeente alhier mee als predikant te hebben beroepen de brenger van de mededeling, Harmannus

²⁹ Zijlstra nr. 8443.

³⁰ GA, GAG, nr. vRr 956.

³¹ Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736.

³² Arch. AHS nr. 127.

³³ Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736, nr. 11.

³⁴ Arch. HJK nr. 121 (ChvdH IV 284).

³⁵ Arch. HJK nr. 55, 276.

³⁶ Arch. Lewe nr. 112, R.F. 1587/63. In druk: (met jaartal 1587) *Bulletin Historische Kring 'De Marne'*, serie V nr. 3 (juni 1979) 78.

³⁷ Johan Lewe van Peize was gehuwd met Anna Lewe, dochter van Evert Lewe, \ zoon van Geert Lewe, zoon van Herman Lewe en Bawe Tamminga die Asinga te Ulrum in de familie Lewe bracht, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 427-428.

³⁸ Arch. Lewe nr. 112.

³⁹ RA Drenthe, Arch. Huis te Peize nr. 99 reg. 46.

⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 441 (oud nr. 245 reg. 626a).

⁴¹ Acta synodes Groningen. Van Weerden, *Spanningen en conflicten*, 163 noemt hem hier in 1601, zonder bronvermelding.

Nagel.⁴² Harmannus Nagel, van Ootmarsum, wordt 22 februari 1567 op de titel van de Annavicarie aldaar geëxamineerd ter toelating tot de wijdingen; 15 maart 1567 geeft hij bewijs van de inkomsten der vicarie over.⁴³ Harmannus Nagell, vicarius van de Kruisvicarie (staande ter collatie van prior en convent van Sibculo en de pastoor en de raad van Ootmarsum) te Ootmarsum, wordt genoemd 24 juni 1587,⁴⁴ en met zijn 'huesmaget' Else aldaar 18 januari 1588.⁴⁵ Reeds 13 mei 1566 komt Hermannus zonder familienaam voor als vicarius te Weerselo, met familienaam 7 april 1578, 28 april 1578 en 7 maart 1580.⁴⁶

Hermannus, predikant alhier, wordt genoemd 11 mei 1598 wanneer over hem klachten worden vernomen.⁴⁷ Hij overleed alhier 3 juli 1600; een deel van zijn grafzerk werd in 1977 teruggevonden.⁴⁸

- ca 1604 **N.N.**

moet zijn bedoeld indien 11 mei 1604 aan de synode wordt gerapporteerd dat Ulrum, Niekerk* en Vliedorp* reeds geruime tijd vacant zijn omdat de predikant aldaar finaal is afgezet. De synode besluit daarop Johan Lewe als collator te verzoeken deze drie kerken met twee predikanten te voorzien.

Synodale gecommiteerden rapporteren eind 1604 dat Ulrum waarmee Niekerk en Vliedorp gecombineerd zijn vacant is. Het pastorieland alhier omvat 65 jukken. De classis heeft de collator verzocht een predikant te beroepen. Deze geeft er echter de voorkeur aan de vacature te laten voortbestaan. Gedeputeerde Staten bepalen 28 december 1604 dat hier, in combinatie met Niekerk*, een predikant moet worden beroepen, en dat collatoren hiertoe last zal worden gegeven.⁴⁹ Niet nauwkeurig valt te bepalen wanneer aan deze last gevolg is gegeven.

1607 - 1614 **Hesselus Nicasius**

zoon van Johannes Nicasius, predikant te Middelstum*,⁵⁰ 28 juni 1603 te Franeker als theologisch student ingeschreven,⁵¹ wordt 4 mei 1607 voor het eerst als predikant alhier vermeld.⁵² Als predikant te Ulrum en Niekerk* komt hij voor 13 december 1610,⁵³ als predikant te Ulrum nog 16 mei 1614.⁵⁴ Naast Niekerk heeft hij ook Vliedorp* bediend.⁵⁵ In 1615 wordt voorgesteld Ulrum en Niekerk te combineren alsmede Vliedorp en Zuurdijk.⁵⁶ Wellicht wenste men een nieuwe regeling na het overlijden of vertrek van Nicasius.

1617-1623(6/7?) **Arnoldus Meinardi**

⁴² Arch. Lewe nr. 114.

⁴³ HUA, ABU nr. 550*, 140.

⁴⁴ HCO, Oud-archief Ootmarsum nr. 360.

⁴⁵ HCO, Rechterl. Arch. Stad Ootmarsum nr. 17.

⁴⁶ HCO, Rechterl. Arch. Stad Ootmarsum nr. 17.

⁴⁷ Acta synodes Groningen.

⁴⁸ Noordhuis-van 't Land, 'De zalige dominee', 96 en 98 (met afbeelding van de zerk); *Bulletin Historische Kring 'De Marne'*, serie V no. 3 (juni 1979) 66-70.

⁴⁹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 208.

⁵⁰ Arch. Classis Middelstum nr. 1, 14 augustus 1609.

⁵¹ Zijlstra nr. 21 (daar predikant alhier tot 1621).

⁵² Acta synodes Groningen.

⁵³ Arch. HJK nr. 845, 296v.

⁵⁴ Acta synodes Groningen.

⁵⁵ Arch. PKV Groningen nr. 40.

⁵⁶ Acta synodes Groningen.

predikant te Ulrum, komt voor het eerst voor 6 april 1617⁵⁷ en voor het laatst 5 mei 1623.⁵⁸ Waarschijnlijk heeft hij Ulrum met Niekerk en Vliedorp bediend tot omstreeks 1626/7 omdat de synodale acta tussen 1623 en 1628 van de komst van een nieuwe predikant alhier geen melding maken.

Arnoldus Meinardi wordt 12 september 1625 genoemd als één van de mogelijke kandidaten voor de vervulling van de vijfde predikantsplaats te Emden evenals 18 december 1626 (en dan als Arnoldus Meinardi in Borsum).⁵⁹ Hij was afkomstig uit Emden en werd 11 maart 1609 te Franeker als student ingeschreven.⁶⁰

1627/8-1651 **Wesselus Rhode**

zoon van de gelijknamige predikant te Kantens*,⁶¹ 2 mei 1622 te Groningen als student ingeschreven,⁶² wordt 6 mei 1628 genoemd als sedert de vorige synode toegelaten predikant alhier.⁶³ Hij bediende ook Niekerk en Vliedorp en verzocht 17 maart 1651 de classis hem te ontheffen van de bediening van de gemeente Ulrum hetgeen hem werd toegestaan. Als predikant te Niekerk en Vliedorp overleed hij 15 maart 1653.⁶⁴

Kapelaans

1586 **Cornelis Wybesz.**

kapelaan alhier, komt voor na 22 maart, nog in april, 1586.⁶⁵

Mariavicarie/prebende

anno quadringentesimo vicesimo sexto in octavo beati Stephani (1426) bevestigt en probeert de officiaal de schenking door Abele Asinga en zijn vrouw Bawe Heemstra van Mensemaheerd 'up die Heeckt' te Ulrum, groot 26 jukken, aan de prebende ter ere van Maria, gesticht door de voorouders van Abele, de 'Asingamanne'. Getuigen hierbij zijn Jacobus, abt van Oldenklooster in de Marne, en de pastoor te Leens.⁶⁶ Het stuk is niet in origineel overgeleverd maar bekend door een vidimus van de Hoofdmannenkamer. De datering roept echter vraagtekens op: Jacobus, abt van Oldenklooster, kan echter nimmer getuige zijn geweest. De opvolging der abten⁶⁷ laat geen Jacobus zien als abt in 1426. Abel Tamminga to Asinga leefde nog in 1418,⁶⁸ zijn weduwe Bawe komt met haar kinderen in 1428 voor.⁶⁹ Een datering omstreeks 1420/6 is niet onmogelijk maar dan is de naam van de abt verkeerd opgegeven of overgeschreven.

⁵⁷ Stadtarchiv Emden, Trauregister.

⁵⁸ Acta synodes Groningen.

⁵⁹ Protokolle des Kirchenrats der Ev.-ref. Gemeinde Emden VII, 75 (bewerking 570) en 97 (idem 583). De bewerker geeft aan (583) 'niet in Borssumer Pfarramt'; te Gross Borssum stond van 1624 tot 1653 Arnold Kloppenburg, te Klein Borssum van 1623 tot 1630 Lucas Ritzius, Reershemius 640, 643.

⁶⁰ Zijlstra nr. 2054.

⁶¹ Arch. Classis Middelstum nr. 1, 23 oktober 1626.

⁶² Zijlstra nr. 2914.

⁶³ Acta synodes Groningen.

⁶⁴ GDW nr. 2788.

⁶⁵ GA, GAG nr. vRr 1127, Stukken Johan Arents, R.F. 1586.5.

⁶⁶ Arch. Lewe nr.83 reg. 15 (vidimus van 1626)

⁶⁷ Wabbo 1417-1429, Johan Koemen 1440-1442, Wilhelmus 1456 -1462, Jacobus 1464-1475, + 1478, Sebastianus 1472: *Monasticon Premonstratense* II, 216-218.

⁶⁸ Arch. HJK nr. 1147.

⁶⁹ Arch. Lewe nr. 18 reg. 16.

De collatie van de prebende zal in handen van de Asinga's/Tamminga's zijn geweest en later gekomen aan Bawe Tamminga, gehuwd met Geert Lewe⁷⁰ en aldus vererfd op Johan Lewe, omstreeks 1600 collator van de prebende.

Het leen komt ook als vicarie voor. Volgens een rapport van omstreeks 1601 is hier een vicarie, groot 42 juk met een huis en enige heemsteden, doende jaarlijks omstreeks 100 Emders gulden. Johan Lewe heeft deze vicarie vergeven (maar niet is aangegeven aan wie)⁷¹ Eind 1604 wordt gerapporteerd dat de vicarie alhier 'werdt veralieneret'⁷².

Vicarie

- 1527 **Wilhelmus Petri**
vicarius alhier, treedt als notarius op 13 juni 1527.⁷³
- 1547 **Erasmus Eelts**
vicarius alhier, wordt genoemd 23 september 1547.⁷⁴
- 1551 **Johannes Corthen**
vicarius alhier, komt voor 14 mei 1551.⁷⁵
- 156(2)3-1576 **Thomas Helmont**
Tussen oktober 1561 en september 1563, waarschijnlijk in 1562, werd hier een nieuwe vicarius geïnstitueerd; aan recht werd twee daalder voldaan.⁷⁶ Thomas Helmont die hier bedoeld zal zijn (een latere institutie in 1562 of 1563 wordt niet vermeld)⁷⁷ wordt als vicarius alhier genoemd 9 november 1563,⁷⁸ en in augustus 1576.⁷⁹
- 1581 **Henricus Hardervicenus**
vicarius alhier, heeft Burgemeesteren en Raad van Groningen het pastoraat te Meeden (Old.) verzocht; zijn verzoek wordt 17 januari 1581 aan de ingezetenen doorgezonden.⁸⁰ Of hij daar gekomen is is niet bekend. Hij zal dezelfde zijn als Henricus Harderwijk, de laatste pastoor te Uithuizermeeden*.

Reformatie

- 1595 **Joannes Bernardi**
wordt 20 december 1595 door Johan Lewe ter bevordering van zijn studie voorzien met de vrije prebende alhier mits hij de kinderen van de collator onderwijst. Getuige van de begeving is Bernardus Hammonius 'nu ter tijdt

⁷⁰ Vergelijk Formsma e.a., Ommelander Borgen, 427-428.

⁷¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁷² Boeles, *Geestelijke goederen*, 208.

⁷³ GA, GAG, R.F. 1527.16.

⁷⁴ Arch. HJK nr. 52, 110.

⁷⁵ Arch. Van Iddekinge nr. 23.

⁷⁶ Visitatie 1563.

⁷⁷ Visitatie 1563.

⁷⁸ Arch. Lewe nr. 49 nr. 10.

⁷⁹ O.A.nr. 170, 172.

⁸⁰ GA, GAG, Missivenprotocol Alting II, 183v.

dener der gemeente toe Elden' (Eelde),⁸¹ vrij zeker dezelfde als de laatste pastoor te Wierum* die een zoon Joannes Bernardi had.

Overige geestelijken

1516

Sannder

'Her Sannder tho Ulrum' wordt in oktober 1516 genoemd onder de belastingplichtigen met betalingsachterstand.⁸² De pastoor kan hij niet zijn geweest, mogelijk de vicarius of een kapelaan.

⁸¹ Arch. Lewe nr. 113, R.F. 1595.103; in druk: *Bulletin Historische Kring 'De Marne'*, serie V nr. 3 (juni 1979) 80.

⁸² Alma, 'Schattingen', 190.

ULSDA

Patroon: **Lambertus**

Bijzonderheden:

De parochie Ulsda is in de vijftiende eeuw door de Dollard overstroomd. Notities uit 1567 vermelden het jaartal 1280 ‘wanneer dat hillichdoem dorch den van Wemer (Wymeer) gebracht en in den bolder beslagen worden’.¹ In 1462 werd de kerk ontruimd en 10 november 1462 werd door de bisschop van Osnabrück de zielzorg opgedragen aan de parochie Beerta*.² De pastorie alhier werd toen omgezet in of geïncorporeerd bij een vicarie te Beerta. Tot ver in de zestiende eeuw noemen de vicarii aldaar zich pastoor te Ulsda. In 1501 wordt onder meer geprocedeerd over land, op Den Ham gelegen naast land van de pastoor te Ulsda.³ Het kerkgebouw bleef na de ontruiming nog enige tijd in stand, verviel echter steeds meer en werd uiteindelijk in 1504/5 afgebroken. Over de daarbij vrijgekomen steen ontstond in 1504 een geschil tussen Beerta en Bellingwolde dat werd beslist in die zin dat Beerta kon beschikken over het materiaal van de enig overgebleven muur en de grote toren – waarvan toen de kerk te Beerta werd gebouwd⁴ (het bouwjaar wordt bevestigd door een gedenksteen in de kerk te Beerta)⁵ en Bellingwolde over dat van de kleine toren.⁶ In de muur van de kerk te Beerta is tufsteen verwerkt, mogelijk nog komende van de kerk te Ulsda.⁷ De aanspraken van Bellingwolde op afbraakmateriaal van de kerk te Ulsda zullen zijn gebaseerd op de pretentie dat Ulsda onder de rechtstoel Bellingwolde hoorde, een opvatting door de rechter van Bellingwolde, Jacob Prenger, 7 september 1554 aan Burgemeesteren en Raad van Groningen meegedeeld.⁸ In 1562 stelde de stad Groningen dat Ulsda tot het Oldambt hoorde; het was toen nog tenminste 34 grazen (13,4 hectare) groot waarvan 10 grazen aan de kerk te Beerta toebehoorden; 18 grazen kocht de stad nog in hetzelfde jaar, 4 grazen in 1563,⁹ terwijl ook het overige particuliere land in haar bezit kwam.¹⁰

In 1605 tracht de stad Groningen die het eiland Ulsda in de voorgaande decennia verwierf ‘der pastorie op Ulsda gelegen’ te kopen. De gemeente Beerta wil echter niet verkopen, evenmin echter bijdragen in de kosten der onder Nieuweschans en Ulsda uit te voeren bedijkingen, volgens bericht van 24 juli 1605.¹¹

Volgens een samenvatting van getuigenverklaringen, afgelegd in 1567, maakte Ulsda destijds met Winschoten, Beerta, Westerlee, Bellingwolde en Blijham deel uit van het zogeheten Ulsdaër Vijfde deel van Reiderland met als rechtstoel Winschoten welke deel na inundatie ‘den oldenampte annex gheworden en daerna alletijt voer een dewel des olden amptes geachtet’ is. Volgens deze verklaring wordt de vicarius te Beerta pastoor te Ulsda genoemd en betaalt hij hunnentwegen (dat wil zeggen de waarschijnlijk nog zeer weinige bewoners van

¹ GA, GAG, R.F. 1567.68.

² GA, GAG, R.F. 1567/68.

³ GA, GAG, R.F. 1632.66.

⁴ Vergelijk De Vrieze, ‘Beerta’, 141-142.

⁵ De Vrieze, ‘Beerta’, 147.

⁶ GA, GAG, R.F. 1567.68.

⁷ Steensma, ‘Beerta’, 24. Deze tufsteen kan naar onze mening evengoed afkomstig zijn van de anterieure kerk te Beerta.

⁸ GA, GAG, R.F. 1567.68.

⁹ GA, GAG, R.F. 1562.113, 17 november 1562 en R.F. 1563.88, 15 oktober 1563; vergelijk De Blecourt, *Oldambt en Ommelanden*, 371-372 die zich afvraagt of de berekening van Smith, ‘Ulsda’, 211 van 34 grazen juist is; naar zijn mening moet het groter zijn geweest.

¹⁰ Smith, ‘Ulsda’, 210-211; vergelijk De Blecourt, 372; over het bezit van de kerk te Beerta van 10 grazen zie GA, GAG, Resoluties Burgemeesteren en Raad, 24 juli 1610.

¹¹ GA, GAG, Resoluties Burgemeesteren en Raad, 24 juli 1610.

het inmiddels eiland geworden stukje land) het chrisma.¹² Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt Westerlee, Winschoten en Beerta onder het Wold-Oldambt,¹³ zo ook de lijsten van de jaartax 1509-1510 en 1511-1516.¹⁴ Bellingwolde en Blijham bleven een afzonderlijk rechtsgebied vormen; zij blijven buiten het Oldambt maar kwamen ook niet bij Westerwolde.¹⁵

In 1567 verklaart de dan tachtigjarige Hayo Tonckes dat hij ‘heft sunt Lambert van den Ulsda mede in de beerta helpen brengen’;¹⁶ het beeld van Lambertus is dus eerst in 1504/5 (en niet in 1462)¹⁷ overgebracht.

De waarschijnlijke plaats van de kerk werd omstreeks 1955 vastgesteld door Vasbinder; bij drainagewerkzaamheden werd middeleeuws muurwerk aangetroffen.¹⁸ De kerk was waarschijnlijk ten dele van tufsteen. Na afbraak werd steen verwerkt in de nieuwe kerk te Beerta waar vooral in de noordmuur tufsteen verwerkt is.¹⁹

De patroon van de kerk alhier was **Lambertus**. Reeds het overbrengen van diens beeld naar de kerk te Beerta waar de ingezetenen van Ulsda (dat toen nog steeds bewoond werd) ter kerke gingen doet zulks veronderstellen. In 1453 is sprake van een ruil waarbij het altaar van ‘Lambertus in Olswide’ in het bisdom Osnabrück betrokken is.²⁰ Het zegel, door Henricus Duesborch, pastoor te Ulsda en vicarius te Beerta, in 1562 gebruikt toont Lambertus.²¹

Pastorie

- 1453 **Jasper de Almelo**
 verkrijgt 16 januri 1453 dispensatie om kerkelijke beneficia te ontvangen niettegenstaande zijn onwettige geboorte, waarvoor het concilie van Basel²² dispensatie gaf, en het bezit van het Driekoningentaltaar in de Johanskerk te Osnabrück en het Catharinaltaar in de kerk te Halle, bisdom Osnabrück, die hij wil ruilen voor het altaar van Maria en Allerheiligen in Versen,²³ dat weer geruild is met het ‘alt. S. Lamberti in Olswide Osnab. dioc.’²⁴
- 1508 - 1512 **Rodolphus**
 pastoor alhier en vicarius te Beerta komt voor 2 mei 1508,²⁵ 10 juli 1509²⁶ en 5 juni 1512.²⁷
- ? **Henricus Hus**
 Zie hierna.

¹² Smith, ‘Ulsda’, 220-221.

¹³ Alma, ‘Schattingen’, 177. Bellingwolde en Blijham komen daarin niet voor.

¹⁴ Alma, ‘Schattingen’, 183.

¹⁵ GA, GAG, R.F. 1567. 68; vergelijk De Blecourt, *Oldambt en Ommelanden*, 82-83 noot 3.

¹⁶ GA, GAG, R.F. 1567.68.

¹⁷ Aldus Smith, ‘Ulsda’, 204, en De Blecourt, *Oldambt en Ommelanden*, 83 noot. Smith, ‘Ulsda’, 220, stelt daarentegen het overbrengen van het beeld wel gelijktijdig met de afbraak van de kerk.

¹⁸ Groenendijk, ‘Vasbinder’, 141.

¹⁹ Koers, *De Oldambster kerken*, 5.

²⁰ RG V nr. 620, 16 januari 1453.

²¹ GA, GAG, R.F. 1562.113.

²² Restconcilie te Basel 1431 en 1433-1439.

²³ Het regest geeft ‘Bosen’, bedoeld zal zijn Versen (bij Meppen) of Bersen (Bersenbrück).

²⁴ RG V nr. 620 (Vaticaan Archief, Lat. 482, 256v. vlg.).

²⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 36 reg. 138.

²⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 82v.

²⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 36 reg. 158.

1562

Hinricus Duesborch

pastoor te Ulsda en vicarius te Beerta zegelt 3 november 1562.²⁸ Het zegelrandschrift, destijds gelezen als SVHLSVVI D....VS HUS,²⁹ luidt HECVS HVS CVTS I VLSD, wellicht te emenderen als 'HENRICVS HVS CVRATVS IN VLSDA. Duesborch zou dan het zegel van een van zijn voorgangers gebruikt kunnen hebben tenzij HVS een toenaam of afkorting (?) is.

Sedert 1570 werd de vicarie te Beerta* bediend door de pastoor aldaar. In een ongedateerd stuk (uit 1634) verklaart Wesselus Dorgelo, predikant te Beerta, dat van oudsher de pastorie aldaar eigenaar was van éénderde van het eiland Ulsda (groot 18 koescharen). Hij verzoekt verbetering van tractement. Een 25-tal bejaarde inwoners van Beerta ondersteunen het verzoek, een deel daarvan in een wel gedateerde verklaring van 25 maart 1634.³⁰

²⁸ GA, GAG, R.F. 1562.113.

²⁹ Smith, 'Ulsda', 204.

³⁰ HNA, Arch. Staten-Generaal nr. 12548 nr. 278 nr. 4, 2^e hoofdbundel, nr. 2.

USQUERT

Patroon: **Petrus en Paulus**

Bijzonderheden:

De traditie wil dat de oudste kerken in de Groninger Ommelanden gesticht werden door Liudger. Alleen van Usquert staat vast dat er in diens tijd reeds een Christelijk heiligdom was. Liudgers levensbeschrijving zegt dat deze naar Usquert ging *ubi oratorium erat constructum*.¹ Overigens valt daaruit wellicht af te leiden dat niet hijzelf de stichter daarvan was; zijn biograaf zou dan eerder hebben geschreven: *ubi oratorium construxit* of *fundavit*. Sierksma lijkt het meer waarschijnlijk dat het bouwwerk reeds omstreeks 787 (begin van de eerste periode van Liudger in de Friese landen) stond en in dat geval een stichting zou zijn geweest van Willehad.² In ieder geval is Usquert later een van de seendkerken in de Ommelanden. De kerk werd in 1231 door de inwoners van Eenrum in hun strijd tegen de Uithuizenaren in brand gestoken en verwoest; een aan de kerk ingemetselde kluizenaar verloor daarbij het leven.³ Het huidige kerkgebouw bevat een grotendeels tufstenen gebouw dat uit de twaalfde eeuw dateert; de oude vrijstaande toren werd in 1868 afgebroken.⁴ De kerk is dus toen wel grotendeels blijven bestaan.. Mijleman vermeldt dat de kerk ‘nu’ (dat wil zeggen 1664) 500 jaren oud was⁵ (zodat zij rond 1164 gebouwd zou zijn). Helaas is bij de recente restauratie nagelaten de bouwgeschiedenis van de kerk na te gaan en is evenmin archeologisch onderzoek naar eerdere bouwwerken ingesteld.

De kerk was gewijd aan **Petrus en Paulus**.⁶ De in de zeventiende eeuw in he geheim rondtrekkende priester Mijleman schrijft dat de kerk gewijd was aan Jacobus.⁷ Dat is echter onjuist. De eerste aanwijzing voor het patrocinium dateert uit 1397 wanneer de proost van Usquert, tevens pastoor te Bedum*, een zegel gebruikt waarop een sleutel en een zwaard, de attributen van Petrus en Paulus.⁸ Een inwoner van Usquert zegelt in 1405 met een zegel waarop beide heiligen zijn afgebeeld.⁹ Zegels van verschillende pastoors vertonen beide heiligen eveneens: Albertus (1408, brokstuk),¹⁰ Ayliko (1429, 1431, 1435 en 1444),¹¹ Rodolphus (1468, 1469)¹² en Anthonius Wissinck (1529).¹³ In 1510 is sprake van ‘Sunte Peters unde Pauwels unser hulger patronen to Usquart’.¹⁴ Steeds is dus sprake van een dubbelpatrocinium. Daarom is het merkwaardig dat in 1500 sprake is van ‘sancten Peters ons hilligen patroens weegen to Usquart’¹⁵ en dat op het zegel van de pastoor Jacobus Buntwarcker (1558) alleen Petrus is afgebeeld.¹⁶ Een uitzondering op de regel dat pastoors de patroonheilige van de kerk op hun zegels afbeeldden is dat van de pastoor Johannes Lambers

¹ Diekamp, *Die Vitae*, 31.

² Sierksma, *Liudger*, 194.

³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 234-235. Daar is ook sprake van geld om de kerk te repareren (*‘reparatio’*).

⁴ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 543.

⁵ Pathuis, ‘Ommelands eer’, 60 jo. 103 noot 306.

⁶ Zie ook Roemeling, ‘De kerkheiligen’, 54-55.

⁷ Pathuis, ‘Ommelands Eer’, 61.

⁸ OGD nr. 948, 950.

⁹ OGD nr. 1215.

¹⁰ AKG nr. 275 reg. 79.

¹¹ AKG nr. 442 reg. 132; nr. 282 reg. 141; nr. 275 reg. 163; nr. 283 reg. 213

¹² AKG nr. 246 reg. 507; Arch. AHS nr. 97; AKG nr. 295 reg. 521

¹³ Arch. Ewsum nr. 394 (oud nr. 235 reg. 194).

¹⁴ Arch. GPK nr. 11 reg. 592

¹⁵ AKG nr. 249 reg. 875

¹⁶ GA, GAG, R.F. 1558.96

(1500, 1502) dat Catharina vertoont.¹⁷ Deze heilige genoot hier blijkbaar wel bijzondere verering: een in 1405 gegoten klok was naar haar genoemd¹⁸ en er was hier een Catharinaprebende.

Ook bij Usquert rijst de vraag of de dekenen in de dertiende/veertiende eeuw gezien moeten worden als de pastoors van de parochiekerk. In 1231 overleed Herbrandus *predictus decanus possessor ecclesie in Usquerth, tertius heres illius nominis, relictus parvulo eiusdem nominis*.¹⁹ Het dekenaat was toen, zoals niet ongebruikelijk in de Ommelanden, erfelijk. Of de *possessio ecclesie* slaat op het patronaat of het pastoraat is niet duidelijk. De proost of deken Herbrand wordt in september 1224 *dominus H. de Usquerth* genoemd²⁰ en zal dan dus geestelijke zijn geweest. Als deken is hij zijn gelijknamige grootvader en vader opgevolgd en hem volgde zijn zoontje hem op. Later, omstreeks 1323, wordt ook een Herbrandus als proost alhier genoemd²¹; een relatie met de voorgaanden is niet bekend. Tegen het einde van de veertiende eeuw is de pastoor te Middelstum proost terwijl later Julle, pastoor te Bedum*, proost is. Nog tijdens zijn leven wordt de proostdij van Usquert geïncorporeerd bij het klooster Rottum.²² Sedertdien fungeerde de abt van Rottum steeds als proost van Usquert.

De competentie van deze proost over een aantal parochies in Hunsingo stond blijkbaar niet altijd vast. Ook de persona te Baflo fungeerde als proost in een deel van Hunsingo. Tot diens proostdij behoorde onder meer Winsum maar op 18 augustus 1571 schrijft Dutmar Rengers, abt te Rottum, dat bij het houden van de seend te Winsum hij en zijn gevolg plachten te worden ontvangen door Focke Ripperda en later door Asinge Ripperda.²³ Asinges goederen zijn nu geconfisqueerd (omdat hij rebellen van de koning was geworden) en de abt verzoekt een tegemoetkoming daaruit voor de kost die hij anders ontving.²⁴

Vicarie en/of prebende

Het parochieregister van 1501 noemt hier een vicarie.²⁵ Deze vicarie bestond reeds in 1448: 1 januari 1448 worden de pastoor 'ende syns Junger preester' genoemd.²⁶ Vicarieland, te Wadwerd gelegen, wordt 2 maart 1468 genoemd.²⁷

De taxenlijst van omstreeks 1500 geeft voor Usquert twee priesters op.²⁸ In 1553 is sprake van de pastoor alhier en heer Evert.²⁹

Een prebende wordt hier voor het eerst genoemd in 1559.³⁰ Vicarie en prebende zullen waarschijnlijk hetzelfde leen betreffen. Men kan hiertoe concluderen omdat in 1604

¹⁷ AKG nr.249 reg. 875; nr. 249, 894.

¹⁸ GDW nr. 478.

¹⁹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 232-233.

²⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 192-193.

²¹ OGD nr. 1230.

²² StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 1, 1458: vergelijk BGPG X, 122vlg.; Arch. Ewsum nr. 409 (oud nr. 12*). Onno van Ewsum schrijft aan de Warf met het verzoek uitspraak te doen in het geschil tussen hem en de abt van Rottum, voornamelijk over de proostdij van Usquert, die Onno van de aartsdiaken voor zijn (ongenoemde) zoon had verkregen; blijkens AKG nr. 254 reg. 663, 27 oktober 1480 ging het om de zoon Abeko. In de curia romanna was uitspraak gedaan in het geschil.

²³ Eigenaren van de beide Ripperdahuizen te Winsum: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 479-480.

²⁴ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III).

²⁵ RC II, 9.

²⁶ AKG nr. 281 reg. 246.

²⁷ AKG nr. 246 reg. 507.

²⁸ Alma, 'Schattingen', 175.

²⁹ Alma, 'Winsumerzijlvest', 135, 139.

³⁰ Visitatie 1559, 295.

gesproken wordt over een prebende die ‘heft Borgemr. Johan Clandt³¹ an sick, ende werden de landen by syne E. borch mede verhuert, placht ock kerckendienst daerop te vallen’.³² Clant verklaarde daarop dat de prebende 22½ grazen groot is (in 1553 worden 22 jukken genoemd als bij heer Evert in gebruik)³³ en dat daarop twee studenten studeren.³⁴ De prebende was gewijd aan Catharina. Een aandeel in de collatie van de Catharinaprebende alhier wordt in 1576 door Wolter Huinge en Anna Rengers te Uithuizermeeden³⁵ overgedragen aan de weduwe van Johan Sickinghe.³⁶

Voorts wordt hier éénmaal – in 1403 - genoemd een kapelaan van de proost³⁷ en komt hier tweemaal een kapelaan voor (1495, 1528).

Pastorie

- ca 1390 **Wycherus**
pastoor alhier, stond hier tijdens het pastoraat van Reynerus te Uithuizen* (aldaar gekomen in 1388), blijkens een akte van 2 mei 1396,³⁸ wanneer voor het eerst als pastoor alhier voorkomt
- 1396 - 1408 **Albertus**
die als pastoor alhier nog genoemd wordt in 1404.³⁹ *Sub dno Alberto* werd in 1405 een nieuwe klok gegoten.⁴⁰ Dns Albertus alhier zegelt 3 juli 1408.⁴¹
- 1417 ? **Wycher**
proost van Usquert, komt voor 21 februari 1417;⁴² mogelijk was hij ook pastoor alhier.
- 1429 - 1452 **Aylko, Aylwardus**
pastoor alhier, komt vanaf 2 maart 1429 meermalen als zodanig voor.⁴³ Voor het laatst wordt hij vermeld 21 maart 1452.⁴⁴ Hij was tevens commissarius van de proostdij Usquert, blijkens het restant van een charter, gebruikt als zegelstrook op 21 maart 1452.⁴⁵ Volgens een mededeling van 27 mei 1477 deed hij destijds een schenking aan de Kalendebroederschap te Usquert voor het lezen van zielemissen.⁴⁶

³¹ Johan Clant, zoon van Gert Clant en eigenaar van Ludema te Usquert, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 437.

³² StA nr. 857.

³³ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 135, 139.

³⁴ StA nr. 857.

³⁵ Hun goederen waaronder Ungersma te Uithuizermeeden werden toen verkocht aan Anna Gijssens, weduwe van Johan Sickinghe op Breedenborg, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 421.

³⁶ Arch. De Marees van Swinderen nr. 577.

³⁷ OGD nr. 1140 en 1141.

³⁸ OGD nr. 928.

³⁹ OGD nr. 1167.

⁴⁰ GDW nr. 478.

⁴¹ AKG nr. 275 reg. 79.

⁴² AKG nr. 243 reg. 98.

⁴³ AKG nr. 442 reg. 132.

⁴⁴ AKG nr. 293 reg. 292.

⁴⁵ AKG nr. 293 reg. 292.

⁴⁶ Arch. Ewsum nr. 411 (oud nr. 64a).

1454 - 1480 Rodolphus Wicheri

Roloff, pastoor alhier, wordt genoemd 6 december 1454.⁴⁷ Rodolphus Wicheri, pastoor alhier, zegelt 2 maart 1468.⁴⁸ Op 1 mei 1468 komt Rodolphus als pastoor en commissarius voor.⁴⁹ Voor het laatst vonden wij hem vermeld als pastoor alhier 24 november 1480.⁵⁰

‘Heer Roleffs soen (wien) ghehouwen een stucke van syn oer’ volgens een mogelijk omstreeks 1480 geuite klacht tegen Reneke to Helwert⁵¹ was mogelijk een zoon van deze.

1489 Garbrant

pastoor alhier, komt voor 9 september 1489.⁵²

1494 Vacant

Op 11 maart 1494 zegelt de commandeur van Wijtwerd op verzoek van een parochiaan alhier omdat te Usquert ‘gheen yechtich kerkheer en is’.⁵³

1500 - 1502 Johannes Lamberti

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 18 januari 1500,⁵⁴ voor het laatst 15 maart 1502.⁵⁵

1503 Johannes Igherman

komt als pastoor alhier voor 26 maart 1503.⁵⁶ Reeds 1 juni 1507 is hij pastoor te Oldehove*.

1510 Aylko

komt 6 maart 1510 als pastoor alhier voor.⁵⁷

1518 - 1541 Mr Anthonius Wissinck

Anthonius Wissingh de Gruninghe werd 25 februari 1503 als student te Leuven ingeschreven.⁵⁸ Als pastoor alhier komt hij voor het eerst voor 17 december 1518.⁵⁹ Meermalen wordt hij als pastoor alhier vermeld, als notarius 7 juli 1531.⁶⁰ Voor het laatst komt hij als pastoor alhier voor 6 mei 1541.⁶¹ In 1529 wordt hij enkele malen als commissarius van de proostdij Usquert vermeld.⁶²

1545 - 1565 Jacobus Buntwarcker

⁴⁷ AKG nr. 20, 106-106v reg. 325.

⁴⁸ AKG nr. 246 reg. 507.

⁴⁹ Arch. AHS nr. 570.

⁵⁰ AKG nr. 254 reg. 663.

⁵¹ Arch. Ewsum nr. 504 (oud nr. 8 deel 1, los vel).

⁵² AKG nr. 321 reg. 774.

⁵³ Arch. Ewsum nr. 535 (oud nr. 47 reg. 85 (in de regestenlijst foutief op 1491 gesteld)).

⁵⁴ AKG nr. 249 reg. 875.

⁵⁵ AKG nr. 249 reg. 894.

⁵⁶ AKG nr. 290 reg. 909.

⁵⁷ Arch. GPK nr. 11 reg. 592.

⁵⁸ Zijlstra nr. 8350.

⁵⁹ Arch. Ewsum nr. 300 (oud nr. 147 reg. 154A).

⁶⁰ Arch. HJK nr. 40, 115v.

⁶¹ Diözesanarchiv Münster, Urkunden Generalvikariat nr. 367.

⁶² Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, portef. A, 9 januari 1529; GA, RAG, VVS 75, 310, 19 februari 1529; Arch. Ewsum nr. 394 (oud nr. 235 reg. 194), 5 juni 1529.

voordien pastoor te Den Andel*, komt als Jacob, pastoor alhier, voor het eerst voor 23 april 1545⁶³ en als Jacobus Buntwarcker, pastoor alhier, 8 oktober 1548.⁶⁴ Voor het laatst wordt hij vermeld 21 november 1560.⁶⁵ Hij overleed vóór 6 mei 1565⁶⁶ waarna over het collatierecht een geschil ontstond tussen onder meer de Van Ewsums en Hayo Addinga van Westerwolde.⁶⁷

Stadhouder en Hoofdmannen gelastten 6 mei 1565 de over de collatie twistende partijen zich van alle geweld, hoon en smaad ten opzichte van elkaar te onthouden.⁶⁸ Na het overlijden van Jacobus Buntwarcker wordt door Hayo Addinga van Westerwolde⁶⁹ en de eigenerfden alhier 7 juni 1565 verkozen

1565

Jacobus Colters a Westerwolt (contra Fredericus Mey)

vervolgens aan de officiaal gepresenteerd voor de institutie.⁷⁰ De institutie van een nieuwe pastoor (wiens naam niet genoemd wordt) wordt inderdaad in het visitatieregister over 1565 vermeld; aan recht werd vijf daalder voldaan.⁷¹

Tegen de collatie verzetten zich de abt van Rottum, de commandeur van Wijnsterd en Johan van Ewsum die 19 juni een nieuwe convocatie ter collatie bepalen.⁷² Op 18 juni schreef de commandeur aan Johan van Ewsum dat Addinga reeds een nieuwe pastoor heeft aangeresteld en roept hij hem op hun rechten te beschermen.⁷³ Op 15 november 1565 wordt aan Johan van Ewsum meegedeeld dat inzake het collatierecht alhier een gunstige afloop wordt verwacht,⁷⁴ al leken de rechten der Van Ewsums cum annexis niet zeer gefundeerd.⁷⁵ De commissaris van Usquert, Johannes Krijthe (pastoor te Westerwijnsterd*), had reeds 10 juli 1565 de zaak in behandeling,⁷⁶ volgens een stuk van die datum. Daarin wordt onder meer door de abt van Rottum cum suis gesteld: *Insuper petierit actores (sc. de abt cum suis) quia dictus dns Jacobus non paruit inhibitionis poenali mandato itaque ipsos actores, tamquam spoliatos quietapossessione administratonis dni Frederici Mey in integrum restitui*

Op 24 juli 1565 repliceren Addinga cum suis onder meer: *Superioribus p(ro) qua simile in conclusione adycitur ab actoribussese spoliatos quieta possessione administrationis, dni Frederici Mey, procur no(m)i(n)e quo super id esse factum pernegat; hij stelt dat geen verstoring van bezit kan optreden omdat er voordien van bezit geen sprake was, ergo non Fredericum (sed si quis, aliquis) alius Jacobus spoliari possit.*

⁶³ Arch. Ewsum nr. 331 (oud nr. 185 reg. 360).

⁶⁴ GA, GAG, R.F. 1548.5.

⁶⁵ Arch. HJK nrs. 170-172 (ChvdH I 67).

⁶⁶ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 125-XLI); volgens ibid. nr. 412 (oud nr. 243 was hij 21 mei 1565 nog niet begraven (!).

⁶⁷ Arch. Ewsum nr. 412 (oud nr. 243).

⁶⁸ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 125-XLI).

⁶⁹ Waarop deze zijn aanspraken baseerde is onbekend. Hij was eigenaar van Onnema te Zandeweer, afkomstig van zijn overgrootmoeder Blijdeke to Fraam die mogelijk ook rechten te Usquert bezat, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 507.

⁷⁰ Arch. Ewsum nr. 412 (oud nr. 243).

⁷¹ Visitatie 1565.

⁷² Arch. Ewsum nr. 412 (oud nr. 243).

⁷³ Arch. Ewsum nr. 23 (oud nr. 132 H – LXXXIV).

⁷⁴ Arch. Ewsum nr. 23 (oud nr. 132 H – CI).

⁷⁵ Arch. Ewsum nr. 412 (oud nr. 243).

⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 412 (oud nr. 243).

Meerdere collatoren hadden volgens overgeleverde verklaringen voor ditmaal hun stem aan de gemeente gegeven; enkele collatoren verzochten 21 mei 1565 om voorziening met een goede pastoor.

Fredericus Mey kan de door Van Ewsum cum suis verkozen pastoor zijn gerweest. Colters was voordien pastoor te Westernieland* waar in 1565 een nieuwe pastoor kwam,⁷⁷ zodat een vertrek van Colters naar hier aangenomen mag worden. Of hij zich hier heeft kunnen handhaven is onbekend.

-1574 **N.N.**

overleed in 1574: 17 december 1574 wordt veen mandaat van opzegging van land van de overleden pastoor alhier tegen Johan Boelens te Warffum en Albert Tyaema alhier ingediend; volgens dorsale notitie werd het 20 januari 1575 'in der macht' verklaard.⁷⁸ Het protocol van de Hoofdmannenkamer maakt hiervan geen melding.⁷⁹ Op 14 april 1575 wordt Frans Metelen aangezegd zijn zaak 'voert (te) vaeren' op de goederen van de overleden pastoor alhier en niet op die van diens 'kockmaget' of van zijn kinderen.⁸⁰

1593 - 1595 **Engelbertus Mensonis**

was de laatste pastoor alhier. Als pastoor komt Engelbertus voor 22 maart 1593.⁸¹ Na de Reductie van Groningen is hij blijkbaar nog enige tijd in functie gebleven: Engelbertus Mensens wordt nog 8 maart en 17 mei 1595 als 'pastoor' alhier vermeld.⁸² Hij is dan verwikkeld in een proces met de testamentatores van Johan Buiten (pastoor te Godlinze*): 1 april 1595 wordt de testamentatores opgelegd te bewijzen dat de 'predigersdochter' te Usquert in gemeenschap van goederen met haar man heeft geleefd.⁸³ Op 17 mei 1595 komt de zaak weer aan de orde: de pastor te Usquert heeft een valse kwitantie gebruikt inzake de betaling van de bruidsschat van zijn dochter Hebbele, gehuwd met Albert Buiten. Mensens wordt veroordeeld tot betaling van een boete van zestig oude Franse schilden. Hij mag van de te betalen som alleen aftrekken die betalinge, gedaan voor het arrest van 24 december 1592 (dat in de protocollen van de Hoofdmannenkamer niet wordt gevonden), die bewezen kunnen worden.⁸⁴ Nog op 26 november 1595 procederen partijen.⁸⁵ Als gewezen 'pastor' aldaar komt hij dan voor.⁸⁶ Als zodanig tekent hij in juni 1596 de loyaliteitsverklaring.⁸⁷ Op 12 juni 1600 wordt Engelbertus Mensonis, gewezen pastoor, alhier genoemd.⁸⁸ Waarschijnlijk trok hij na de ontruiming van de pastorie in het klooster Rottum (mogelijk was de laatste abt, Bernardus Mensens, zijn broer). Hij zal ongetwijfeld zijn bedoeld met Engelbertus 'die olde pastoor toe Rottum' tegen wie 8 mei 1604 wegens laster over de

⁷⁷ Visitatie 1565.

⁷⁸ GA, GAG, nr. vRr 1126, R.F. 1574.63.

⁷⁹ Arch. HJK nr. 53.

⁸⁰ Arch. HJK nr. 53, 307v.

⁸¹ Arch. HJK nr. 57.

⁸² Arch. HJK nr. 838, 59v.

⁸³ Arch. HJK nr. 838, 76

⁸⁴ Arch. HJK nr. 838, 97.

⁸⁵ Arch. HJK nr. 838, 181

⁸⁶ Arch. HJK nr. 838, 181.

⁸⁷ StA nr. 856.

⁸⁸ Arch. HJK nr. 839.

gereformeerde godsdienst door de synode maatregelen worden verzocht bij Gedeputeerde Staten.

Als conventueel van het klooster Rottum ontving hij aanvankelijk een jaarlijkse alimentatie van 100 gulden;⁸⁹ met ingang van 1610 werd de alimentatie van 150 op 175 gulden gebracht. Zijn weduwe Griete komt 17 oktober 1633 nog voor.⁹⁰

Reformatie

1595 - 1597 **Bernardus Theodorici Agnaeus**

meestal Nordanus genoemd, stond hier reeds 14 juli 1595.⁹¹ Wegens beroep naar Groningen* wordt hij door de classis Middelstum gedemitteerd 25 april 1597; te Groningen wordt hij 5 juni 1597 bevestigd.⁹² Zijn schoonzoon Gisebertus Kunningius kwam hier in 1627.

Bernardus Theodori, Frisius, werd 27 mei 1583 aan de Illustre School te Zerbst ingeschreven⁹³ en 11 juni 1583 als Bernardus Theodorici Agnaeus te Wittenberg.⁹⁴

Na het vertrek van Theodorici trachtte

(1597 **Gerhardus Hiddingius)**

predikant te Stitswerd* de bediening van de gemeente alhier aan zich te trekken; de classis gelastte hem 9 mei 1597 zich van de bediening der kerken te Usquert en Menkeweer* te onthouden. De kerk alhier bleef echter geruime tijd vacant: de classis sprak 19 september 1598 als haar mening uit dat zo spoedig mogelijk een predikant moet worden beroepen.

1599-1604/5 **Arnoldus Arnoldi Aetius**

werd als predikant alhier en lid van de classis Middelstum aangenomen 7 mei 1599. Op of daags na 4 mei 1604 staat de synode Arnoldus Aetius ook de kerkdienst te Wijtwerd toe (sc. de commanderij aldaar) weshalve hij bij provisie in de dienst aldaar wordt gecontinueerd. Hij overlijdt voor 2 september 1605.⁹⁵ Hij was afkomstig van Pewsum, aanvankelijk pastoor te Dedgum,⁹⁶ in 1567 gevlucht naar Emden,⁹⁷ stond reeds in 1571 te Midlum (Ofr.) wordt aldaar nog genoemd 7 oktober 1596⁹⁸ en zou – volgens Romein – na Midlum nog als predikant te Tjerkwerd en Dedgum hebben gestaan.⁹⁹

Zijn zoon Everardus, een leek, was predikant te Hornhuizen*.

1606 - 1607 **Hermannus Duncker**

⁸⁹ StA nr.2300, 41vlg.

⁹⁰ Arch. HJK nr. 864, 268.

⁹¹ Acta synodes Groningen.

⁹² Arch. HG Groningen nr. 1.

⁹³ Quellen und Forschungen 16 (1967), 18; ook R. Specht, *Die Matrikel des Gymnasiums Illustre zu Zerbst in Anhalt 1582-1797* (Leipzig 1930), 29. Niet bij Zijlstra.

⁹⁴ Zijlstra nr. 10879.

⁹⁵ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁹⁶ Roemeling, *Corpus Clericorum Frisiae*, i.v. Dedgum.

⁹⁷ De Boekzaal, juli 1731, 66-84, 579-601.

⁹⁸ GA, GAG, nr. nRr 335, deel 3 nr. 265.

⁹⁹ Romein, *Friesland*, 397-398.

wordt 5 maart 1606 door de classis opgelegd haar voldoening te geven omdat hij het pastoraat alhier heeft verzocht en verkregen zonder de classis daarvan in kennis te hebben gesteld; 19 mei daarop wordt hem omdat ‘syn accessus niet legitimus’ geacht wordt opgelegd op straffe van suspensie zich aan het examen te onderwerpen. Op 2 juni oordelt de classis dat de classis Oldambt ‘imprudent’ is geweest hem zonder bewijs van examen twee jaren lang dienst te hebben laten doen te Termunten*. Hij staat nog onder examen 21 juli 1606 en is voor 13 april 1607 toegelaten. Omstreeks april 1607 vertrekt hij naar Wirdum*.

1607 - 1626 Godfridus Lomeijer

zoon van Albertus Lomeijer, predikant te Aduard*, wordt voor 18 mei 1607 van Wetsinge* naar hier beroepen en door de classis Middelstum 15 juni 1607 alhier toegelaten. Hij overleed 20 augustus 1626;¹⁰⁰ volgens een ander bericht werd hij vermoord.¹⁰¹

1627 - 1645 Gisebertus Kunning

Op 27 april 1627 stelt Unico Rengers te Usquert¹⁰² Gedeputeerde Staten voor in plaats van Lomeijer alhier te beroepen de tegenwoordige predikant te Beerta*. Gedeputeerde Staten antwoorden dat collatoren zullen worden geconvoceerd.¹⁰³ Op 3 september daarop verschijnt Kunning voor de classis Middelstum die hem te kennen geeft de procedure inzake zijn beroep weinig elegant te vinden; de classis is in een proefpreek alhier niet gekend terwijl ook de leden der gemeente daarop niet voorbereid waren. Kunning repliceert dat er geen alternatief is omdat zijn opvolger te Beerta* reeds is beroepen. Hij wordt toegelaten 10 maart 1628 en bedient de gemeente tot zijn overlijden 9 juli 1645 te Amsterdam.¹⁰⁴ Hij was 17 september 1620 te Beerta gehuwd met een dochter van Bernardus Theodorici Agnaeus, de eerste predikant alhier.¹⁰⁵

Kapelaans

1495 Johan

kapelaan alhier, wordt in 1495 (4 mei of 15 september) gekozen tot vicarius van de Anthoniusvicarie te Kantens.¹⁰⁶

1528 Peter Joannes

komt als kapelaan alhier voor 10 juli 1528.¹⁰⁷

Catharinavicarie/prebende

1553 Evert

¹⁰⁰ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁰¹ StA nr. 122.

¹⁰² Gehuwd met Elisabeth Clant, dochter van Johan Clant, en daardoor eigenaar van Ludema te Usquert, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 437.

¹⁰³ StA nr. 122.

¹⁰⁴ Arch. Classis Middelstum nr. 2, 31 juli 1645.

¹⁰⁵ Proclamatieboek Groningen 17 augustus 1620.

¹⁰⁶ Arch. Farmsum nr. 868 reg. 211.

¹⁰⁷ GA, GAG, R.F. 1528.30.

priester alhier, gebruikt in 1553 20 jukken land te Usquert gelegen en 2 jukken te Uithuizen.¹⁰⁸

- 1559 **Christophorus Untera (Ompteda)**
(Untera wel te lezen als Ompteda) wordt in 1559 als prebendaat alhier geïnstitueerd.¹⁰⁹ Christophorus Ompteda werd 13 april 1554 te Leuven als student ingeschreven¹¹⁰ en in 1555 prebendaat te Uithuizen*.

Reformatie

Volgens een rapport uit 1601 is de vicarie alhier door de Hoofdman Johan Clant gegeven aan de dochterszoon van Egbert Alma en aan de zoon van Johan Schaffer.¹¹¹ De prebendelanden werden in 1604 verhuurd 'by syne E. borch', te weten Ludema, van Johan Clant.¹¹²

Kapelaan van de proost

- 1403 **Jacobus en Bertoldus**
De '*fratres*' Jacobus en Bertoldus worden als kapelaans van de proost van Usquert Ellardus vermeld 13 februari 1403.¹¹³ Bertoldus' zegel refereert aan Johannes de Doper. Ellardus was pastoor te Middelstum* en Bertoldus is ongetwijfeld de in 1403 genoemde gelijknamige prebendaat aldaar. Hij zal derhalve niet hier hebben gestaan.

Overige geestelijken

- 1480 ? **Wicherus Joannis**
komt alhier als notarius voor 24 november 1480.¹¹⁴
- 1503 ? **Goert, Godfridus Yerwert**
clericus van het bisdom Utrecht, komt als notarius alhier voor 26 maart 1503.¹¹⁵ Op 17 juni 1509 instrumenteert hij als notarius een akte op Asingahuis¹¹⁶ (wel te Ulrum).

¹⁰⁸ Alma, 'Winsumerzijlvest', 135, 138.

¹⁰⁹ Visitatie 1559, 295.

¹¹⁰ Zijlstra nr. 9158.

¹¹¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹¹² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 437.

¹¹³ OGD nr. 1140 en 1141.

¹¹⁴ AKG nr. 254 reg. 663.

¹¹⁵ AKG nr. 290 reg. 909.

¹¹⁶ Arch. HJK nr. 40, 85 reg. 54.

1608

Pieter Abels

‘Den welgel. H. Pieter Abels tho Usquertt’ wordt genoemd 27 februari 1608.¹¹⁷
Hij kan de laatste vicarius of prebendaat zijn geweest. Ook is mogelijk dat hij destijds elders stond en zich na de Reductie hier vestigde.

¹¹⁷ Arch. HJK nr. 844.

VIERHUIZEN

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

De ouderdom van de parochie is niet bekend. Tuinstra houdt het voor mogelijk dat hier in het begin van de twaalfde eeuw een kerkje werd gebouwd.¹¹⁸ Bij de restauratie in 2008 bleek het bovenste gedeelte van de noordmuur primair gebruikte tufsteen te bevatten; de rest van de muur bevat secundair gebruikt materiaal, zowel tuf- als baksteen. Battjes en Ladrak sluiten de mogelijkheid niet uit dat het huidige koor van de kerk, uit het eind van het twaalfde eeuw, oorspronkelijk het vierkante schip van een veel kleinere kerk is geweest, met een rechtgesloten koor of koorabsis aan de oostkant. Enige tijd later maar nog in de dertiende eeuw zou dan het huidige schip aan dit bouwdeel zijn toegevoegd. Aan de oostzijde van de kerk is geen archeologisch onderzoek ingesteld naar de sporen van een mogelijk verdwenen koor of absis. 'In de tuin van de kosterij' stond een losstaande toren van tuf- en baksteen die wegens bouwvalligheid in 1839 werd afgebroken.¹¹⁹ Deze zou gebouwd zijn van puin van de afbraak van een kerk op het zogeheten Uitland,¹²⁰ buitendijks in het huidige Lauwersmeer gelegen en in de vijftiende eeuw door het water overspoeld.¹²¹ Daarbij kan aan Maddens* worden gedacht. Over sporen van een voorafgaand houten gebouw wordt niet gesproken. Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Het parochieregister uit 1501 maakt melding van een vicarius en een prebendaat alhier.¹²² Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt hier daarentegen slechts twee priesters.¹²³ In 1535 is sprake van een vicarie,¹²⁴ in 1565 van een prebendaat.¹²⁵ Een vicarie wordt genoemd in 1596,¹²⁶ de vicarie of prebende in 1622¹²⁷ en 1624.¹²⁸ Mogelijk zijn vicarie en prebende in de zestiende eeuw samengevoegd.

Pastorie

1432 **Albert**
 komt als pastoor alhier voor 28 mei 1432.¹²⁹

1457 - 1465 **Ghewe, Godtfridus**
 Op 10 augustus 1457 gaat Godtfridus als pastoor alhier voor; in de twee bekende afschriften van het niet bewaard gebleven origineel is de naam Ghewe te zinnent doorgeshaald.¹³⁰ De zonder standplaats doch zeer waarschijnlijk hier staande pastoor Geue, vermeld 3 oktober 1465 (hij zegelt dan de overdracht

¹¹⁸ U. Tuinstra, Handboek der geografie van Nederland, deel V (Zwolle 1955), 93.

¹¹⁹ Oldenhuis, 'Vierhuizen', 33, 35, 36.

¹²⁰ Het Uitland is afgebeeld op een kaart uit 1585 (GA, RAG, R.F. 1620.42), reproductie in Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 446.

¹²¹ J.S. van Weerden, *De Warf*, 1 (1955-1956) nr. 6, 134=136.

¹²² RC II, 9.

¹²³ Alma, 'Schattingen', 175.

¹²⁴ Visitatie 1535.

¹²⁵ Visitatie 1565.

¹²⁶ Arch. HJK nr. 838, 198v-199, 15 januari 1596.

¹²⁷ Arch. HJK nr. 854, 353, 17 augustus 1622.

¹²⁸ Arch. HJK nr. 855, 341,

¹²⁹ Arch. HJK nr. 1147.

¹³⁰ Arch. Lewe nr. 49 en 736.

van redgerrechten te Menneweer onder Vierhuizen) is ongetwijfeld dezelfde persoon.¹³¹

- 1466 **Lubbert**
pastoor wiens standplaats waarschijnlijk Vierhuizen was (ook hij zegelt een overdracht van redgerrechten te Menneweer) komt voor 23 maart 1466.¹³²
- 1496 **Rumbert**
pastoor alhier, wordt genoemd 17 maart 1496.¹³³ Mogelijk is hij dezelfde als
- ca 1500 **Remmert**
pastoor alhier, vermeld in de dijkrol van Vierhuizen van omstreeks 1500.¹³⁴
- 1535 **N.N.**
In 1535 wordt voor de approbatie van de testamenten van de pastoor en de vicarius alhier het daartoe verschuldigde recht voldaan.¹³⁵
- 1563 **Joannes Bernardi Huysinghe**
Op 7 februari 1563 wordt Joannes Bernardi, pastoor alhier, genoemd; hij tekent Joannes Husynghe.¹³⁶
- 1583 **N.N.**
Op 18 juni 1583 gelasten Luitenant en Hoofdmannen de collatoren alhier 1 juli aanstaande een ‘gueden bequamen Catholycken pastoor’ te stellen; bij gebreke van dien zullen zij in de benoeming voorzien.¹³⁷
- 1590 **N.N.**
De Groninger syndicus Hammonius tekent 6 juni 1590 aan dat de pastoor alhier aan Burgemeesteren en Raad een brief overhandigde van graaf Willem Lodewijk en de Staten van Friesland. Besloten wordt dat brenger de brief ongeopend naar Zoutkamp moet terugbrengen.¹³⁸ Op 9 juni 1590 wordt de pastoor gevraagd naar zijn ervaringen bij zijn terugkomst. Caspar van Ewsum had hem ontboden en was zeer ontsticht dat de pastoor geen antwoord van de stedelijke overheid had meegenomen. Burgemeesteren en Raad onderhouden de pastoor zeer ernstig over zijn bereidwilligheid een brief van Willem Lodewijk over te brengen. Hoewel hij meer straf had verdiend, laten Burgemeesteren en Raad het er bij dat hij de brief eigenhandig in het vuur moet gooien (hij was dus niet geretourneerd), dit melden aan de afzender en van diens reactie Burgemeesteren en Raad verslag uitbrengen.¹³⁹ De afloop van een en ander is niet bekend.
- 1594 **N.N.**

¹³¹ Arch. HJK nr. 1147.

¹³² Arch. HJK nr. 1147.

¹³³ Arch. HJK nr. 1147.

¹³⁴ UB Groningen, Hs. 267 (mededeling R. Alma).

¹³⁵ Visitatie 1535.

¹³⁶ Arch. Lewe nr. 49 en 736, R.F. 1567.60 nr. 17.

¹³⁷ Arch. HJK nr. 54, 348v.

¹³⁸ GA, GAG, nr. vRr 1.

¹³⁹ GA, GAG, nr. vRr 1.

In 1594 wordt ten aanzien van Vierhuizen de ‘pastoor’ genoemd.¹⁴⁰

Reformatie

1595 - 1617 **Dominicus Tiallingius (Tiallingius)**

Dominicus Tiallingius komt 14 juli 1595 voor het eerst als predikant alhier voor.¹⁴¹ Hij was reeds in 1583 pastoor te Wierhuizen*; wanneer hij hier is gekomen is onbekend. Merkwaardig is dat 6 en 13 maart 1617 een eis wordt ingesteld tegen Dominicus, predikant te Wierhuizen, tot betaling van een schuld van 21 daalder van zijn vrouw uit 1599.¹⁴² Hij staat hier nog 13 maart 1617¹⁴³ en bediende in 1604-1605¹⁴⁴ en ook 1616 Zoutkamp*.¹⁴⁵

?

Henricus Bothenius

Henricus Petri, een ‘jonge diener’ uit Overijssel, thans wonende te Kampen, verzoekt 29 april 1595 de classis Sneek om een kerkendienst. De classis legt hem op attestaties van aanneming tot de dienst en van de predikanten te Kampen over te leggen.¹⁴⁶ Hij wordt verder niet meer genoemd. Kalma acht het mogelijk dat hij Henricus Bote is die later te Vierhuizen stond en van hier naar Olde- en Nijeberkoop en Makkinga cum annexis zijn vertrokken waar hij vanaf juni 1624 voorkomt¹⁴⁷ en 28 november 1638 overleed.¹⁴⁸ Hij was de vader van Henricus (zie Stedum*) en Casparus (zie Sebaldeburen*) van wie eerstgenoemde in Dithmarschen werd geboren.¹⁴⁹

1618

Judocus à Bulow

eerder te Saaxum* en daarna te Oostum* beroepen over welk beroep nog 12 mei 1617 wordt gesproken,¹⁵⁰ houdt zich in 1618 te Vierhuizen op: de synode gelast 8 mei 1618 Judocus Bulow, ‘pretense’ predikant alhier, zich van de dienst te onthouden totdat hij de classis voldoening heeft gegeven. Ook hier is hij niet gekomen. De Landdag staat de prediger Judocus Bulow 19 september 1618 75 gulden teergeld toe.¹⁵¹

Blijkens de synodale acta van 21 juni 1620 en 13 juni 1621 is Vierhuizen nog vacant.

1622 - 1634 **Johannes Hoisingius**

volgens Romein in Westerwolde afgezet (zie Onstwedde*), 18 mei 1612 toegelaten als predikant te Eelde en aldaar in 1619 afgezet, daar echter in augustus 1620 nog in dienst,¹⁵² drong zich daarop te Vierhuizen in. Op 28 maart 1622 verklaren de Hoofdmannen dat een mandaat van Geert Lewe op

¹⁴⁰ Arch. Lewe (oud lade 250).

¹⁴¹ Acta synodes Groningen.

¹⁴² Arch. HJK nr. 851, 68 en 77v.

¹⁴³ Arch. HJK nr. 851, 77v.

¹⁴⁴ GA Sneek, Oud Arch. nr. 77, 438.

¹⁴⁵ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2665, 50v.

¹⁴⁶ Kalma, *Classisboek Sneek*, 212-213.

¹⁴⁷ Kalma, *Classisboek Sneek*, 212-213.

¹⁴⁸ Tresoar, Roarda, Bd. 9 Graftschriften etc., I.

¹⁴⁹ Romein, *Friesland*, 667.

¹⁵⁰ Acta synodes Groningen. .

¹⁵¹ StA nr. 4, 2397v; StA nr. 2321, 500v; in 1617 had hij 25 gulden ontvangen, StA nr. 2320, 525v (ten name van Dno. Judoco Bulow).

¹⁵² Romein, *Drenthe*, nr. 45-46.

Johannes Hoisingius om zich van de pastorie en de kansel te onthouden totdat hij een wettelijke vocatie heeft bekomen, effect zal sorteren.¹⁵³ De synodale acta van 6 mei 1622 geven aan dat hij aan de classis wel enige attestaties maar geen beroepsbrief aan de classis heeft vertoond. Op 5 mei 1623 wordt gemeld dat hij op particuliere doch nietwettige attestaties zich hier heeft ingedrongen. De dienst aldaar zal hem worden verboden. Hij blijft hier echter dienst doen zoals 25 mei 1627 wordt meegedeeld.¹⁵⁴ Gedeputeerde Staten gelasten 12 november 1627 hem zich van de dienst te onthouden.¹⁵⁵ Op 6 mei 1628 wordt hij uiteindelijk door de synode toegelaten, onder enkele voorwaarden, onder meer dat hij zich met de Drentse synode zal verzoenen. Van enkele voorwaarden werd hij in 1629 ontheven.¹⁵⁶ Zijn overlijden wordt 25 november 1634 aan de classis bericht. Zijn zoon Lubbertus stond hem vanaf 1632 bij; een andere zoon, Godefridus,¹⁵⁷ stond te Bedum*.

1632 - 1636 **Lubbertus Hoisingius**

zoon van de voorgaande. De kerkenraad te Emden geeft 10 februari 1626 Lubbertus Hoisingius, beroepen predikant te Lützburg, toestemming aldaar te dopen en te preken mits hij zich in mei aanstaande aan het examen van het Coetus te Emden onderwerpt, hetgeen hij belooft.¹⁵⁸ Op 27 maart 1626 vertoont hij aan de classis Rolde zijn beroepsbrief naar Eelde.¹⁵⁹ Wegens ergerlijk gedrag moet hij van daar vertrekken.¹⁶⁰ Op 23 november 1629 werd de Oostfries Lubbertus Hoisingius te Franeker als student ingeschreven.¹⁶¹ De ingezetenen van Onstwedde* verzochten 23 mei 1631 de classis hem toestemming voor een proefpreek te geven; de classis wenst echter eerst het *testimonium deportationis* van de classis Rolde in te zien. Op 10 oktober 1631 verzoekt hij de classis Marne toestemming zijn oude vader bij te staan; na vertoning van de vereiste papieren (van verzoening met de classis Rolde en de gemeente te Eelde) ontving hij toestemming om in de plaats van zijn vader of elders te preken. De classis staat hem 30 juli 1634 een *testimonium* om ter bevordering tot de predikdienst in Oostfriesland te dienen toe. Na het overlijden van zijn vader bleef hij hier eigenmachtig; 12 oktober 1635 verzoekt de classis de principale collator het beroep op Lubbertus Hoisingius naar Vierhuizen nog niet uit te brengen. Op 3 februari 1636 gelast de classis hem, die zonder beroepen te zin 'eegenherich' Vierhuizen bedient, deze bediening te staken. De collatoren wordt verzocht een predikant te beroepen. Op 23 september 1639 verzoeken volmachten van het kerspel Vriescheloo* de classis Oldambt het uitbrengen van een beroep, zoals enkele ingezetenen wensen, op Hoisingius te verhinderen. Inderdaad is hij daar niet gekomen.

¹⁵³ Arch. HJK nr. 854, 273.

¹⁵⁴ Acta synodes Groningen.

¹⁵⁵ StA nr. 122.

¹⁵⁶ Romein, *Drenthe*, 45-46.

¹⁵⁷ Arch. Classis Marne nr. 1, 11 september 1633.

¹⁵⁸ Protokolle des Kirchenrats der Ev.-ref. Gemeinde Emden XII, 81 (bewerking 748, daarbij aangetekend dat te Lützburg in 1625 Rembertus Jacobi kwam en daar tot 1639 bleef, Reershemius, 748).

¹⁵⁹ Romein, *Drenthe*, 46-47.

¹⁶⁰ Romein, *Drenthe*, 46-47.

¹⁶¹ Zijlstra nr. 665.

Op 3 november 1641 tekent hij als predikant; blijkbaar staat hij dan te Schiermonnikoog.¹⁶²

1638 - 1653 **Theodorus Snecanus**

vertoont 8 februari 1636 een beroep naar hier, wordt 7 maart daarop toegelaten en 13 maart bevestigd. Hij overlijdt alhier 9 oktober 1653.¹⁶³

Zijn zoon Fungerus staat hier van 1667 tot 1672.

Vicarie

ca 1500

Jan of Menne

Op een uit omstreeks 1500 daterende dijkrol worden genoemd Heer Jan op de prebende en Heer Menne op de prebende.¹⁶⁴ Een van beide zal vicarius zijn geweest.

1535

N.N.

In 1535 wordt de ontvangst geboekt van het recht voor de approbatie van het testament van de vicarius alhier.¹⁶⁵

Prebende

ca 1500

Menne of Jan

zie boven onder de vicarie.

ca 1550

Claas

Heer Claas op de prebende wordt genoemd in een omstreeks 1550 daterend deel van de dijkrol van Vierhuizen.¹⁶⁶

1565

N.N.

Blijkens het visitatieregister uit 1565 moet de institutie van een prebendaat alhier nog plaatsvinden.¹⁶⁷

Vicarie of prebende

Blijkens mededeling van 15 januari 1596 gebruikt Joachim Panser¹⁶⁸ de vicarie alhier.¹⁶⁹ In een rapport omstreeks 1601 wordt een vicarie vermeld waarop de nu overleden vader van Sicco Panser jarenlang gewoond heeft; de vicarie zou nu pro forma aan een knecht van Egbert Lewe zijn gegeven.¹⁷⁰ Op 28 maart 1622 zegt Geert Lewe prebendeland alhier op.¹⁷¹ Op 29 april 1624 wordt Sicco Panser door Geert Lewe gedaagd rekening te doen van de administratie der vicarie alhier; 13 mei 1624 wordt deze zaak (inzake de vicarie of prebende) eveneens behandeld.¹⁷²

¹⁶² Tresoar, Arch. Heerlijkheid Schiermonnikoog nr. 50, 61.

¹⁶³ Arch. Classis Marne nr. 1, 20 december 1653.

¹⁶⁴ UB Groningen, Hs. 267 (mededeling R. Alma).

¹⁶⁵ Visitatie 1535.

¹⁶⁶ UB Groningen, Hs. 267 (mededeling R. Alma).

¹⁶⁷ Visitatie 1565.

¹⁶⁸ Zie voor de Panser's te Vierhuizen: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 443-448.

¹⁶⁹ Arch. HJK nr. 838, 198v-198.

¹⁷⁰ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁷¹ Arch. HJK nr. 854, 273.

¹⁷² Arch. HJK nr. 855, 324v en 341.

Op 12 augustus 1626 wordt Albertus Leo *in qualitate (curator bonorum* van wijlen Sicco Panser¹⁷³) autorisatie de prebende alhier te confereren aan de student Johannes Schulenborch. Roelof Oosterwijck stelt dat wijlen Sicco Panser de prebende aan zijn zusterszoon N. Knoop had gegeven; hem wordt opgelegd dit te bewijzen.¹⁷⁴ Op 19 augustus 1626 stelt Oosterwijck dat Sicco Panser de prebende gegeven heeft aan Theso Allardi; nader bewijs hiervan wordt opgelegd alsmede dat genoemde gequalificeerd is de prebende te genieten; Albertus Leo trekt blijkbaar de religieuze opvatting van Allardi in twijfel.¹⁷⁵ Op 24 september 1626 geeft Oosterwijck een attestatie van D. Nicolaus Lutma over dat Allardi ‘mede de predicatie alhyr vlytich hoiret ende syn studium naerstich vervolget’; het bewijs van de conferatie der prebende is echter onvoldoende geleverd.¹⁷⁶

¹⁷³ Arch. HJK nr. 857, 261v.

¹⁷⁴ Arch. HJK nr. 857, 218.

¹⁷⁵ Arch. HJK nr. 857, 223.

¹⁷⁶ Arch. HJK nr. 857, 249.

VISVLIET

Patroon: **Gangulphus.**

Bijzonderheden:

Visvliet lag, volgens Rienks en Walter, tussen de oudste Lauwerszeedijken; het gebied zou eerst na 1250 ingedijkt zijn.¹ In 1320 werd het 'nieuwe land' in Langewold verdeeld tussen het Gerkesklooster en zijn medegeërfden.² Gerkesklooster zal daarbij in ieder geval Visvliet gekregen hebben; althans behoorde alle of nagenoeg alle land in het kerspel Visvliet aan dit klooster.³ Kort na de indijking werd een kerk gesticht, gewijd aan Gangolphus. Lange tijd is aangenomen dat met de *ecclesia parochialis sancti Gangolphi* die bij beschikking van 2 november 1387⁴ werd verenigd met die van Augustinus de kerk van Visvliet is bedoeld. Blijkbaar had die parochie vanaf 1370 te lijden van wateroverlast. Na betrekkelijk korte tijd zou de parochie Visvliet weer zijn hersteld; in 1427 werd een nieuw kerkgebouw gesticht. Huisman wees in 1989 in dit verband op een studie van Schaaf volgens wie in 1387 de Gangolphuskerk te Westeel (Ofr.) werd verenigd met die te Marienhafte. Toen het in 1427 kwam tot herbouw/herstichting van Visvliet zou volgens Huisman het verloren gegane Gangolphuspatrocinium door de bisschop van Munster aan deze kerk gegeven zijn.⁵ Formsma is van mening dat de oorkonde van 1387 onmogelijk op Visvliet betrekking kan hebben.⁶ Uiteindelijk toonde Noomen aan dat de in 1387 opgeheven Gangolphuskerk de parochiekerk is geweest van een in de zogeheten IJzermieden gelegen dorp Wigaradorp.⁷ Van een opheffing van Visvliet is nimmer sprake geweest.

Dat neemt niet weg dat in 1427 een nieuwe kerk is gebouwd (of hersteld).⁸ Op de betrokkenheid van het Gerkesklooster wijst een steen uit 1557 waarop de naam van Gerardus Wiltinck van Dwingelo, abt van Gerkesklooster.⁹ In 1580 werden de kloosters in Friesland gesloten verklaard en hun eigendommen en rechten door de Staten van Friesland geconfisqueerd. De rechten van Gerkesklooster op de heerlijkheid en de kerk alhier kwamen daarmee aan de provincie Friesland.

Zoals vermeld was de kerk gewijd aan **Gangulphus**. Het parochieregister van omstreeks 1450 noemt 'De Sancto Gangolpho alias Wesvleyt'.¹⁰ Op 28 augustus 1482 is sprake van een legaat aan 'Sunte Gangel', naast legaten aan kerken en priesters te Buitenpost, Lutkepost en Kortwolde.¹¹ Gangolphus is ook afgebeeld op het zegel van de pastoor Hylbrandus (1499).¹² Blijkens de schattingslijst van omstreeks 1500 had Visvliet één priester.¹³

Pastorie

1447 **N.N.**

In 1447 (of mogelijk 1497?) wordt ontvangen voor een institutie alhier¹⁴

¹ Kuipers en Offringa, *Visvliet*, 15.

² OGD nr. 266.

³ Kuipers en Offringa, *Visvliet*, 15.

⁴ OGD nr. 776.

⁵ Huisman, 'Visvliet nam kerkheilige over van vergaen Westeel', *Leeuwarder Courant* 19 januari 1989.

⁶ Forma, 'Visvliet', 33.

⁷ Noomen, 'St. Gangolphus', 33.

⁸ Westendorp, *Leerrede Sebaldeburen*, 176. Niet in GDW.

⁹ GDW nr. 479.

¹⁰ Siemens, *Toelichting*, 26.

¹¹ Verhoeven en Mol, *Friese testamenten*, nr. 27 (Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 157).

¹² GA, GAG, R.F. 1499.11.

¹³ Alma, 'Schattingen', 177.

¹⁴ Von Ledebur, 117.

- 1499 **Hylbrandus**
zegelt als pastoor alhier 25 april 1499.¹⁵ Tot 1497 is hij vicarius te Oldehove*.
- 1530 **Teelman**
komt als pastoor alhier voor 2 maart 1530.¹⁶
- 1555 (-1561/3?) **Bernardus Steynwick**
wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd en betaalt daarvoor een daalder en zeven stuiver.¹⁷ Omstreeks 1561/3 wordt hij pastoor te Noordhorn*; althans wordt tussen mei 1561 en september 1563 aldaar een nieuwe pastoor geïnstitueerd,¹⁸ evenals omstreeks diezelfde tijd alhier,¹⁹ terwijl Bernardus Steenwyck in 1566 als pastoor te Noordhorn* voorkomt.
- 1561/3 **N.N**
wordt tussen mei 1561 en september 1563 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor voldaan wordt twee daalder.²⁰

Reformatie

Zoals reeds vermeld kwam in 1580 het patronaats- of collatierecht van de kerk alhier aan de Staten van Friesland hoewel het kerspel tot de Ommelanden behoorden die – met uitzondering van enkele in Staatse handen zijnde plaatsen – tot 1594 Rooms-katholiek bleven. De synode van Friesland trachtte te Visvliet een predikant te doen beroepen. Op 18 april 1587 wordt de classes Leeuwarden en Dokkum opgelegd ‘die’ (ingezetenen) van Kollum en Visvliet te vermanen predikanten te beroepen.²¹ Het resultaat van deze bemoeienissen ten aanzien van Visvliet is ons onbekend.

- 1594 - 1595 **Theodoricus Petri**
predikant te Kollum, ontvangt bij ordonnantie van 16 november 1594 100 gulden wegens ‘het bewaeren van kerckendienst in de dorpen Burum ende Visvliet mits In de selve dienst continueren tot Meij ofte ten minsten Lichtmissen aenstaende volgens ’t advies van Jan Hindricxs’.²² Hij werd kort na 1600 predikant te Oldehove* cum annexis.

- 1595-1596/7 **Patroclus Bockelman**
zoon van Henricus, predikant te Sauwerd, werd 26 mei 1593* als student ingeschreven te Franeker welke inschrijving is doorgehaald, en vervolgens 16 november 1593.²³ Op 14 juli 1595 komt hij voor het eerst voor als predikant alhier.²⁴ Op 21 januari 1596 wordt last gegeven aan Patroclus Bokelmannus, predikant alhier, 30 daalder uit te betalen mits ‘gelijke somme uiter

¹⁵ GA, GAG, R.F. 1499.11.

¹⁶ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 92 reg. 140.

¹⁷ Visitatie 1555.

¹⁸ Visitatie 1563.

¹⁹ Visitatie 1563

²⁰ Visitatie 1563.

²¹ Acta synodes Friesland, 25.

²² Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2654, 20.

²³ Zijlstra nr. 1592. In 1594 schreef hij een lofdicht op de val van Groningen.

²⁴ Acta synodes Groningen.

vacerende (sic) pastoriën opcomsten weder gesuppleert sal worden.²⁵ Op 11 mei 1596 worden tot zijn examen twee examinatoren aangewezen; wordt hij met positief resultaat geëxamineerd, dan moet hij de kerkorde ondertekenen.²⁶ Op 21 juli 1596 wordt door de Staten van Friesland last gegeven aan Patroclus Bockelmannus, predikant alhier, een kwartaal tractement ad 50 goudgulden over de periode mei tot Allerheiligen (sic) uit te betalen.²⁷ Op 11 april 1597 wordt zijn examen door de synode 'ijn sijnen werden gelathen, vor sodahne alss ijdt ijs, nha mithbeleven der h. Staten'; hij compareert dan zelf voor de synode doch staat dan niet meer hier. Of hij dan elders in deze provincie staat is ons onbekend. Vanaf tenminste februari 1600 is hij predikant te Wijhe.²⁸

1596 - 1597 **Johannes Mauritius Berger**

Johannes Mauritius komt hier voor het eerst als predikant voor 28 oktober 1596.²⁹ De synode gelast hem 13 april 1597 zich 'mith dem negesten classe tho vereinigen' en de classicale vergaderingen bij te wonen. Hij verschijnt inderdaad 2 mei 1597 ter classicale vergadering; 23 mei 1597 wordt zijn testimonium goedgekeurd. Op 4 oktober 1597 wordt last gegeven aan Johannes Mauritius Berger, predikant alhier, een half jaar tractement, tot Allerheiligen, uit te betalen.³⁰

Hij was afkomstig van Ebersbach (Saksen),³¹ stond korte tijd te Haren* doch is daar 25 augustus 1596 niet meer in functie en moet nog in 1597 zijn vertrokken naar Zutphen vanwaar hij in 1600 naar Utrecht vertrok.³²

1597 - 1602 **Henricus Henrici Alphonsius**

Henricus Alphonsius, predikant, verzoekt 5 november 1597 de kerkenraad te Groningen hem een preek aldaar toe te staan welk verzoek wordt ingewilligd. Uit de Friese kooostergoederen ontving hij een jaarlijks tractement van 200 goudgulden; 6 januari 1598 wordt last gegeven hem een half jaar, verschijnende mei aanstaande, uit te betalen.³³ Hij zal derhalve eind 1597 de dienst alhier hebben aanvaard en wordt 1 mei 1598 door de classis Westerkwartier als lid aangenomen. Hij is hier nog 1 maart 1602 en ontvangt 3 mei 1602 van de classis een *testimonium vitae*, zonder twijfel in verband met zijn vertrek naar Kollum waar hij 30 september 1605 overleed.³⁴

1602 **Thomas Stalmannus**

Op 10 december 1603 leggen de Hoofdmannen de volmachten van Visvliet en Thomas Stalmannus (predikant te Garnwerd*) op 'wegen eines by hoer gedane kerckendienst, mit eene honoraria afkommen, unde in der guede verlycken'³⁵.

²⁵ StA nr. 526. De betaling: StA nr. 2290, 58v.

²⁶ Acta synodes Groningen.

²⁷ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 7.

²⁸ Huwelijk te Zwolle 20 februari 1600. Voor zijn familie Goebel, 'Bockelmann', 203-208.

²⁹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 8v.

³⁰ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 12.

³¹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 2 mei 1597.

³² NKHB 1903, Bijlage U, 167.

³³ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2655, 13; voor volgende betalingsordonnanties ibid., 15v, 20 september 1598; nr. 2657, 2v, 6 mei 1600, 6v, 8 mei 1601, 12, 19 oktober 1601.

³⁴ Romein, *Friesland*, 494.

³⁵ Arch. HJK nr. 840.

1602 - 1649 **Nicolaus Petri**

bediende bij provisie Grijpskerk* en werd blijkens de classicale acta van 11 oktober 1602 tezelfdertijd te Grijpskerk (doch slechts voor een bepaalde tijd) en te Visvliet beroepen; de classis gaf hem de vrijheid het beroep naar Visvliet desgewenst aan te nemen hetgeen hij inderdaad deed en daarvan 18 oktober daarop aan de classis mededeling deed; kort daarop wordt hij hier bevestigd. Hij overleed 11 mei 1649.³⁶

Een zoon Lieuwe huwde in 1648 de oudste dochter van Joannes Schonenborch, predikant te Garnwerd* en weduwe van Georgius Goykenis, predikant te Ezinge.³⁷

³⁶ Acta synodes Groningen 1649.

³⁷ GA, Retroacta B S. nr. 84 (Garnwerd en Oostum).

VLAGTWEDDE

Patroon: **Nicolaas?**

Bijzonderheden

De band tussen de abdij Corvey en Meppen verklaart dat Corvey het patronaat van de kerken in Westerwolde bezat. Voor het eerst zou daarvan blijken omstreeks 1150 wanneer onder de kerken onder het patronaat van Corvey worden genoemd in het bisdom Osnabrück ‘(in?) Westwold, Unsved, Wedde, Sallinge, Vlachtwedde, Vresschenlo’.¹ Leesch echter betoogt dat dit overzicht niet ouder kan zijn dan 1290 en niet jonger dan 1424, derhalve wel veertiende-eeuws is te achten.² De vijf parochies ‘Unswede, Vlachtwede, Wedde, Zellynge ac Lee’ worden weer genoemd 18 januari 1316 wanneer het landschap zich wereldlijk onder de bescherming van de bisschop van Munster stelt.³

Hoe oud de verschillende kerken in Westerwolde waren is niet nauwkeurig bekend. Het westelijk deel van de kerk alhier bevat tufsteen en het schip zal dan ook op zijn laatst uit de het einde van de dertiende eeuw dateren, aldus Karstkarel.⁴ Tijdens bescheiden herstelwerkzaamheden in 1975 was er geen gelegenheid na te gaan of zich nog sporen van palen dan wel aftekeningen van paalgaten in de zanderige ondergrond bevonden, verband houdende met een houten voorganger. Halbertsma vermeldt geen sporen van tufsteen.⁵

Uit schriftelijke bronnen is het patrocinium van de kerk niet bekend. Evenmin geven zegels van pastoors enig houvast. Alleen van de pastoors Ghert (1391)⁶ en Bernhardus Buse (1480)⁷ zijn zegels bekend maar daarop is geen heilige afgebeeld. In charters van 27 mei 1402⁸ en 28 september 1405⁹ wordt het zegel van Westerwolde aangekondigd. Het zegel uit 1402 vertoont ‘een geestelijke in vol ornaat ten voeten uit, op het hoofd een mijter, in de linkerhand een kromstaf; randschrift verdwenen’ volgens de beschrijving in het Oorkondenboek.¹⁰ Hetzelfde zegel uit 1405 wordt omschreven als ‘een bisschop[in vol ornaat met mijter en opgeheven rechterhand; randschrift”’...IG ...T....DE FLAG...’,¹¹ wel te lezen als SIGILLVM TERRAE DE FLAGTWEDDE. Vlagtwedde was de hoofdplaats van Westerwolde;¹² het ligt voor de hand te veronderstellen dat de patroonheilige van de kerk te Vlagtwedde op dit zegel afgebeeld is geweest. De kerk zal dan gewijd kunnen zijn geweest aan **Nicolaas**, meestal als zegenende bisschop zonder attributen afgebeeld.¹³ Mocht inderdaad sprake zijn van een Nicolaaskerk dan zal een wisseling van patroonheilige zijn opgetreden omdat de parochie – naar het lijkt – ouder is dan de verering van Nicolaas in deze gebieden algemeen werd. Het zegel van Westerwolde, bekend uit 1318,¹⁴ wijkt geheel af van die uit het begin van de vijftiende eeuw.

¹ OGD nr. 30. De aantekening was ingeschreven in de zogeheten *Codex Wibaldi* (tussen 1146 en 1158 geschreven ten tijde van abt Wibald) (StA Münster, Msc. I, 133).

² Leesch, ‘Pfarrsystem’, 43-44.

³ OGD nr. 251.

⁴ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 549.

⁵ Halbertsma, *Bulletin KNOB* 76 (1977), 33.

⁶ OGD nr. 820.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 39 reg. 50, 24 juli 1480.

⁸ OGD nr. 1114.

⁹ OGD nr. 1220.

¹⁰ OGD nr. 1114.

¹¹ OGD nr. 1220.

¹² Volgens Fruin, *Westerwolde*, 16 en 132 werd het recht voor Westerwolde in Vlagtwedde gesproken.

¹³ Zoals bijvoorbeeld te Oldenzijl (1440), Zandeweer (1403) en Zuidwolde (1492).

¹⁴ OGD nr. 251.

Vicarie

Een vicarie wordt hier voor het eerst in 1462 vermeld.¹⁵

Pastorie

1390 **Geert**
(pastoor) alhier, komt voor 1 juni 1391; zijn zegel vertoont een
'slangachtige' figuur.¹⁶

1466 - 1512 **Bernhardus Buse**
Bernhardus, pastoor alhier, komt het eerst voor 2 juni 1466.¹⁷ Bernardus Buse, pastoor alhier, is aanwezig bij de afkondiging van het landrecht van Westerwolde op 18 januari 1477 (? , niet 1470 zoals het stuk is gedateerd; vergelijk Onstwedde*).¹⁸ Berent komt daarna nog vele malen als pastoor alhier voor, voor het laatst 25 juli 1511.¹⁹ Hij is ook bedoeld met de 21 januari 1512 zonder standplaats genoemde Berend, pastoor, wel in Westerwolde,²⁰ wiens zegel echter totaal verschillend is van het van de hier bedoelde uit 1480;²¹ het randschrift van het zegel uit 1512 is verdwenen.
Berent was van de vijf pastoors van Westerwolde de enige die omstreeks 1476 Haye Addinga van Westerwolde steunde in diens strijd met de ingezetenen van Westerwolde.²²

(1536?-)1545 **Engelbertus Walslage**
komt als pastoor alhier voor 12 november 1545.²³ Hij kan hier reeds in 1536 hebben gestaan wanneer aan het klooster Ter Apel landhuur wordt voldaan door de pastoor alhier; in 1528 wordt deze huur betaald door de vrouw van Gherardus ter Walslage, in 1535 door Johannes ter Walslage,²⁴ ongetwijfeld nauwe verwanten van Engelbertus die ook afkomstig zal zijn van het erve ter Walslage. Voor 1563 vervaardigde Engelbertus Waelslager, pastoor alhier, een copie van een stuk uit 1517.²⁵
Engelbertus Walslage werd in 1521 te Keulen als student ingeschreven.²⁶

1578 **Ludgerus Hoff**

¹⁵ HGA, nr. 274 reg. 18.

¹⁶ OGD nr. 820.

¹⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 39 reg. 14.

¹⁸ Werken PEIP deel IV, 2^e stuk.

¹⁹ GA, GAG, R.F. 1511.29; ook GAG, R.F. 1632.66.

²⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 48 reg. 155. In een charter van 24 juni 1561 wordt daaraan gerefereerd met vermelding van Berend Buse, pastoor te Vlachtwedde, *ibid.* nr. 48 reg. 215.

²¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 39 reg. 50.

²² GA, GAG, R.F. 1391.1: 'se haten mij und alle de mijnen dem tho gedan sijn, als bij namen her Bernt kerckheren tho Vlachtwedde den se umme mijnen willen manningen overlast don weilte he erer boesheijt und unrechtverdigheijt nicht vul boeden'.

²³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 95 reg. 230.

²⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel II, 39v. Jan ter Walslage wordt 17 oktober 1538 onder de volmachten van Sellingen, Wedde en Vriescheloo genoemd, HCO, Overijsselsche rekeninhgen nr. 224, 29v.

²⁵ GA, GAG, nr. vRr 1103, portefeuille 18, hs in folio 161, 2^e stuk, 369v.

²⁶ Keussen, *Matrikel Köln*.

pastoor alhier, heeft een ‘ongeluk’ begaan aan Johan Sumeringe; hij wordt ‘verdragen’ op een breuke van 60 Emder gulden.²⁷

1589 - 1595 **Henricus Beerhuis**

Henricus Beerhuis wordt als pastoor alhier voor 11 september 1589²⁸ en 13 september (oude stijl) 1595,²⁹ wanneer hij als Henricus Beerhusz, pastor alhgier, tekent.

(1594)?- **Henricus Veerman**

1599 (1601?) predikant alhier, verklaart bij een verhoor op 2 en 4 juni 1599 (proces-verbaal van 16 juli 1599) ‘wel ‘50 jaren oud te zijn en in februari 1597 aanwezig te zijn geweest bij de torture van de van hekserij beschuldigde Hemme Aelrichs wier man in oktober 1598 onder meer zegt dat de predikant alhier en zijn collegae te Blijham*, Bellingwolde* en Wedde* reeds ten tijde van het Pausdom op hun posten gesteld waren.³⁰ De naam Veerman is volgens eigenhandige

Reformatie ondertekening op 18 september 1597³¹ vast te stellen zodat het onduidelijk is of Veerman inderdaad voor 1595 hier stond. Hij kan immers niet dezelfde zijn als de in 1595 genoemde die Beerhusz tekent (tenzij hij zijn naam veranderd zou hebben; de karakteristieken der handtekeningen sluiten dit niet uit!). Wanneer drost en richter in hun 8 mei 1601 overgegeven repliek refereren aan de getuigenissen van onder meer de predikanten te Wedde* en Vlagtwedde worden deze niet als overleden aangeduid; zij kunnen dus in 1601 nog in leven zijn geweest.³²

Kwak noemt Henricus Beerman (!) reeds in 1587 pastoor alhier,³³ waaraan Buursma en Knottnerus toevoegen dat hij mogelijk de opvolger was van de ‘waarschijnlijk uit zijn ambt gezette’ Ludgerus Hoff.³⁴

Tweede pastorie

(voor 1595)

1599 - 1605 **Egbertus Bruninck**

in 1589 genoemd als vicarius alhier, komt 30 januari 1599 als heer Egbertrus Bruninck alhier voor;³⁵ hij kan hier toen nog vicarius geweest zijn in de zin van *collega pastoris*, tweede predikant.³⁶ Op 2 september 1605 komt in de classis Middelstum ter sprake een verzoek om financiële steun voor de predikant te Vlagtwedde, gevangen bij de vijand. Tussen 4 juli en 20 oktober 1605 wordt door de kerkvoogden te Beerta aan de predikanten te Winschoten en Ontstwedde betaald 23 stuiver als aandeel in het rantsoen van Egbertus Bruninck die gevangen is geweest bij de soldaten van Spinola.³⁷ Egbertus is

²⁷ GA, GAG, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942.

²⁸ GA, GAG, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943, bijlagen rekeningen 1589-1590.

²⁹ GA, GAG, Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 946.

³⁰ Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII 689).

³¹ Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII 689). De naam Veerman ook duidelijk ibid. nr. 2276 (ChvdH VIII 689 nr. 13).

³² Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII 689).

³³ Kwak e.a., *Vlachtwedde*, 64, 66 (zonder bronvermelding).

³⁴ Buursma en Knottnerus, ‘Westerwolde’ 4, 38 en 163 n. 8 (de ‘ontzetting’ zonder bronvermelding).

³⁵ Arch. HJK nr. 839.

³⁶ Zoals ook bijvoorbeeld te Bedum en Godlinze.

³⁷ Arch. HG Beerta nr. 19, 24v.

dus inderdaad predikant alhier geweest; of hij Veerman was opgevolgd of ook in 1605 naast hem stond is niet vast te stellen. Een Egbertus Brueninck in Westerwolde komt 9 oktober 1610 voor,³⁸ doch niet blijkt of hij geestelijke was. In 1607 is hier een vacature; indien inderdaad na de Reformatie hier twee predikantsplaatsen waren, althans aanvankelijk, zoals het bericht uit 1607 wel doet aannemen kan Bruninck hier zeer wel in 1610 nog hebben gestaan.

Op 8 mei 1607 meldt de classis Oldambt dat de 'huisluden' te Vlagtwedde (en Onstwedde*) nalatig zijn een predikant te beroepen en dat zij tegen voorgaande synodale besluiten 'yn die beropinge willen afftrecken die accidentalialia van miszkorn ende anderen etc.'; de synode laat de classis bij de drost aandringen op het laten verkiezen van kerkvoogden alhier en het effectueren van de betrokken, eerder gegeven, resolutie, legt voorts de daartoe competente personen te (Onstwedde* en) Vlagtwedde op binnen zes weken 'bij verlies hōres kōres' een beroep uit te brengen 'offt dat die van Vlagwedde *hoer beide lenen* (cursivering O.R.) sullen combineren ende van die lehen nit afftrecken'. Gesuggereerd wordt dus om de beide predikantsplaatsen te combineren. De uitkomst van een en ander is onbekend.

Blijkbaar duurde het enige tijd voordat Vlagtwedde althans weer één predikant had:

1611 - 1619 **Petrus Ulendorpius**

die kennelijk echter op enigerlei tegenstand stuitte. Althans wordt 17 juni 1611 door de classis aan de stadhouder bericht dat Petrus Ulendorp, afgezette predikant te Vlagtwedde, verzocht heeft opnieuw geëxamineerd te mogen worden. Hij heeft verklaard het Pausdom te haten.³⁹ Hij heeft hier blijkbaar kunnen blijven en wordt 19 augustus 1618⁴⁰ en 13 september 1618⁴¹ als predikant alhier genoemd. Hij overleed omstreeks 11 november 1619⁴² nalatende een weduwe wier hoge ouderdom 27 juni 1648 genoemd wordt.⁴³ Ulendorpius zal derhalve niet als jong predikant alhier zijn gekomen. Mogelijk was Henricus Ulendorpius, van 1627 tot 1631 genoemd als koster en schoolmeester te Bellingwolde,⁴⁴ een zoon.

162(6)-1651 **Joannes Nicolai Kelbergius**

kan niet de onmiddellijke opvolger van Ulendorpius zijn geweest. Joannes Kelbergius, schoolmeester te Neerbos, blijkt 29-30 april 1617 wederom tot genoegen van de classis Nijmegen geproponeerd te hebben; hij zal bij de eerstvolgende gelegenheid gepromoveerd worden. Na examen wordt hij 2 september 1617 te Pannerden toegelaten als predikant. Aldaar is hij nog 5 september 1621 doch een jaar later blijken (2-4 september 1622) de preekbeurten aldaar door de classis geregeld te moeten worden omdat hij zich geblameerd heeft. Als hij zich heeft gezuiverd, zal hij een jaar op proef schoolmeester mogen zijn. In de acta van de classis Nijmegen wordt hij nadien niet meer aangetroffen.⁴⁵ In 1623 wordt hij – zoals Romein aangeeft – van Pannerden naar Nes en Wierum (Fr.) beroepen; ondanks intercessie van de

³⁸ GA, GAG nr. nRr 372.

³⁹ RA Drenthe, Stadhouders Archief nr. 11.

⁴⁰ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 95.

⁴¹ Arch. Lewe nr. 124, 5v.

⁴² Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

⁴³ Arch. Classis Oldambt nr. 1.

⁴⁴ Arch. HG Bellingwolde nr. 29 deel 1, 5 november 1627, 8 september 1629, 19 december 1631.

⁴⁵ HGA, Arch. Classis Nijmegen nr. 1.

praeses van de classis na advies van de synode van Friesland, is hij daar door het verzet van de grietman Aylva niet gekomen.⁴⁶

Hij zal hier in 1626 zijn gekomen.⁴⁷ Joannes Nicolay wordt 31 mei 1627 zonder functie en plaats in het gericht Westerwolde genoemd;⁴⁸ Joannes Nicolay Kelbergius, predikant alhier, tekent 28 juli 1627.⁴⁹ Door zijn gedrag geraakte hij meermalen in moeilijkheden. Na veel geduld deporteert de classis hem 13 augustus 1639; de ingezetenen verzoeken 8 oktober daarop het deportement op te heffen – blijkbaar met succes. Tot zijn dood kort na 22 april 1651⁵⁰ heeft hij hier gestaan.

Zijn opvolger vertoont 27 april 1652 zijn beroepbrief aan de classis.

Vicarie

De vicarie bestond reeds in 1462.⁵¹ Het patrocinium is onbekend.

1462	Harmen Harde komt als vicarius alhier voor 12 december 1462. ⁵²
1472	Ede wordt als vicarius alhier genoemd 1 september 1472. ⁵³
1489 - 1504	Folker vicarius alhier, wordt genoemd 22 april 1489 ⁵⁴ en als Dns Pholkerus d Vlachtwedde in 1504. ⁵⁵
1589 (vlg.)	Egbertus Bruninck komt als vicarius alhier voor 11 september 1589. ⁵⁶ Men zie verder voor hem hiervoor.

⁴⁶ Romein, *Friesland*, 547.

⁴⁷ NKHB 1903, Bijlage U, 151 geeft aan dat hij in 1626 overleed.

⁴⁸ GA, GAG nr. nRr 372.

⁴⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7188 (Noordbroek).

⁵⁰ Arch. Classis Oldambt nr. 1.

⁵¹ GA Gelderland, Arch. Weldom nr. 274 reg. 18.

⁵² GA Gelderland, Arch. Weldom nr. 274 reg. 18; op het zegel een wapen zonder heilige.

⁵³ Arch. Lewe nr. 612 reg. 36.

⁵⁴ Arch. Lewe nr. 617 reg. 50.

⁵⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 14.

⁵⁶ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943, Bijlagen rekeningen Wedde 1589-1590.

VLIEDORP

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

De parochie komt als ‘Flegum alias Fledorp’ in het parochieregister van omstreeks 1450 voor.¹ De naam ‘Vlegum’ vinden wij verder alleen in 1418: op 26 juni 1416 wordt een regeling een redgerrecht op ‘Waelkamaheert to Soltcampen ende to Vleghum’ overgedragen.² Het dorp komt verder alleen als Vliedorp voor.

In 1689 – na het overlijden van de predikant Joannes Wilman – stelt de kerkenraad voor tijdens de vacature alle preekbeurten te Niekerk – waarmee Vliedorp gecombineerd is - wegens bouwvalligheid van de kerk alhier te houden. De collator wijst het voorstel af. Volgens het kerkenboek wordt het laatste Heilig Avondmaal hier 19 maart 1693 gehouden, het laatste huwelijk gesloten 2 december 1694 en werd de kerk in 1695 buiten gebruik gesteld.³ Kort nadien is de kerk afgebroken terwijl het dorp verlaten is. De kaart van Theodorus Beckeringh geeft nog de plaats van het oude kerkhof aan.⁴ Het patrocinium van de kerk kon niet worden vastgesteld.

Vicarie

Het parochieregister van 1501 noemt hier geen vicarie of prebende.⁵ Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt voor Vliedorp slechts één priester.⁶ Vóór 1535 moet hier echter en vicarie zijn gesticht.⁷

Pastorie

- 1462 **Alerd Strijcker**
komt als pastoor alhier voor 10 september 1462.⁸ Mogelijk was hij verwant aan Johannes Stricker, eerst pastoor te Niehove* en proost van Leens, later pastoor te Appingedam* en proost te Leens.
- 1534 **Nicolaus**
(pastoor alhier), tekent op of kort na 16 december 1534 een mandaat voor gezien af.⁹
- 1555 - 1563 **Joannes Henrici Stops de Mastricht**
In 1555 wordt Joannes Henrici de Mastricht als pastoor alhier geïnstitueerd; hij voldoet daartoe 1 goudgulden, 1 daalder en 7 stuiver.¹⁰ Johan Hendricus,

¹ RC I., 103.

² Arch. Lewe nr. 886 reg. 13.

³ Zijlma, *De Marne*, 139.

⁴ Vredenberg-Alink, *Kaarten*, t.o. 81.

⁵ RC II, 9.

⁶ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁷ Visitatie 1535.

⁸ Arch. Farmsum nr. 676 reg. 129.

⁹ GA, GAG nr. vRr 956.

¹⁰ Visitatie 1555.

pastoor alhier, komt voor 8 januari 1560¹¹ en 2 juni 1562,¹² Johannes Stops als pastoor 7 februari 1563,¹³ Omdat het institutieregister over de periode 1561 tot en met 1563 van de institutie van een pastoor alhier geen melding maakt,¹⁴ moeten de vermeldingen in 1562 en 1563 dezelfde persoon betreffen.

- 1577 **Anthoenis Bernimicoer**

Op 13 maart 1578 wordt de pastoor te Vliedorp gelast de roerende goederen van zijn overleden voorganger, Anthoenis Barnimicoer, in rechtshanden op te brengen tot profijt van diens crediteuren.¹⁵ Bernimicoer zal kort voordien (1577 of begin 1578) zijn overleden. H. Anthonis Barnicornus was in 1561 door private collatoren met de Mariaprebende* te Eenrum* voorzien doch kon zijn rechten daarop niet handhaven tegen de door de stad Groningen benoemde prebendaat.

Eerst in 1575 geven de kerkvoogden alhier gevolg aan het mandaat van bisschop Knijff (aan alle kerkelijke en geestelijke corporatiën om staten in te zenden van hun bezittingen, inkomsten en schulden) en geven zij op de inkomsten van een ijzeren koe, ten voordele van het kosterambt. Deze koe was destijds door Abel van Westerhuis, in ruil voor een gulden jaarlijkse pacht aan de kerk, afgestaan onder voorwaarde dat wanneer kerkvoogden die gulden te eniger tijd weer ten behoeve van de kerk mochten verlangen, zij hem 18 gulden voor de geschonken koe moesten uitkeren.¹⁶

1578 **N.N.**

volgde in 1577 of begin 1578 de voorgaande op.¹⁷

Reformatie

Op 15 januari 1596 geven de Hoofdmannen last in de vacante pastorie te Vliedorp-Niekerk* ten spoedigste een predikant te beroepen.¹⁸ Aan deze opdracht is geen gevolg gegeven: 20 januari 1597 is Vliedorp nog vacant; het pastorieland wordt dan vrij van pacht verklaard ten behoeve van de door Gedeputeerde Staten naar hier te zenden predikant.¹⁹ Op 22 mei 1601 bepalen Gedeputeerde Staten dat Vliedorp met Hornhuizen* moet worden gecombineerd en 31 maart 1602 dat er een predikant zal worden gezonden.²⁰ Eind 1604 rapporteren de synodale gecommiteerden dat tot de pastorie alhier behoren 45 jukken land; tevergeefs heeft de classis last gegeven hier een predikant te beroepen. Naar aanleiding van dit rapport bepalen Gedeputeerde Staten 28 december 1604 dat Vliedorp, thans gecombineerd met Ulrum* en Niekerk*, met Zuurdijk* zal worden gecombineerd.²¹ De synode had 11 mei 1604 reeds besloten Johan Lewe²² als collator te verzoeken voor de vacante kerken te Ulrum, Niekerk en

¹¹ HCO, Collectie Heerkens nr. 1027 reg. 43.

¹² Arch. Nienoord nr. 107a.

¹³ Arch. Lewe nr. 49 en 736, R.F. 1567.60 nr. 17.

¹⁴ Visitatie 1563.

¹⁵ Arch. HJK nr. 54, 35.

¹⁶ Zijlma, *De Marne*, 132.

¹⁷ Arch. HJK nr. 54, 35.

¹⁸ Arch. HJK nr. 838, 199.

¹⁹ Arch. HJK nr. 838, 394v.

²⁰ Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²¹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 200.

²² Zijn vrouw Anna Lewe was eigenaresse van Asinga te Ulrum, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 428.

Vliedorp twee predikanten te beroepen; door de afzetting van de daar dienstdoende predikant waren deze kerken vacant geworden.

Aan de verschillende besluiten is echter geen uitvoering gegeven. Op 10 mei 1609 spreekt de synode als haar verlangen uit dat Vliedorp nu met Ulrum en Niekerk gecombineerd, met Zuurdijk* wordt gecombineerd 'den se ock einen egenen pastor holden konen'. Ook hieraan is geen uitvoering gegeven. Volgens gegevens van omstreeks 1612/3 zijn Vliedorp (voor een tijdlang) en Niekerk met Ulrum gecombineerd.²³ De synode houdt zich 9 mei 1615 weer met deze zaak bezig en stelt voor Ulrum en Niekerk te combineren, alsmede Vliedorp met Zuurdijk. Ook dit voornemen is niet gerealiseerd.

Eerst in 1651 wordt de combinatie van Ulrum en Niekerk met Vliedorp beëindigd, in die zin dat Ulrum een eigen predikant krijgt. Verwezen wordt verder naar Niekerk*.

Vicarie

1535

N.N.

Voor de approbatie van het testament van de vicarius alhier wordt in 1535 het daartoe staande recht als ontvangen geboekt.²⁴

²³ Arch. PKV Groningen nr. 40, ongedateerd.

²⁴ Visitatie 1535.

VRIESCHELOO

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

De band tussen de abdij Corvey en Meppen verklaart dat Corvey het patronaat van de kerken in Westerwolde bezat. Voor het eerst zou daarvan blijken omstreeks 1150 wanneer onder de kerken onder het patronaat van Corvey worden genoemd in het bisdom Osnabrück '(in?) Westwold, Unsved, Wedde, Sallinge, Vlachtwedde, Vresschenlo'.¹ Leesch echter betoogt dat dit overzicht niet ouder kan zijn dan 1290 en niet jonger dan 1424, derhalve wel veertiende-eeuws is te achten.² De vijf parochies 'Unswede, Vlachtwede, Wedde, Zellynge ac Lee' worden weer genoemd 18 januari 1316 wanneer het landschap zich wereldlijk onder de bescherming van de bisschop van Munster stelt.³

Het patronaat van de kerk alhier zou later gekomen zijn aan de abdij te Dokkum,⁴ hetgeen afgeleid werd uit het voorkomen van de woorden *Doccumanus abbas* op de preekstoel. Als de tekst op de preekstoel echter juist wordt gelezen, gaat het om Hermannus Doccumanus, abt van Feldwerd (bij Appingedam). Of daaruit nu tot een relatie tussen dit klooster en de kerk alhier zou moeten worden besloten is wel zeer de vraag. Waarschijnlijker is dat de preekstoel van elders is gekomen (mogelijk van de afgebroken abdijkerk van Feldwerd).

Merkwaardig is wel dat in 1477 een 'broder Hinrick' als pastoor alhier voorkomt,⁵ Tot welke orde hij behoorde is niet gebleken.

Van Giffen ontgroef in 1939 en 1940 de fundamente van een naar zijn mening laatgotische vijftiende of zestiende-eeuwse kerk met driezijdig gesloten koor,⁶ Deze kerk lag aan de verlengde 'oude weg' (de oorspronkelijke 'Oude weg' lag langs het Nieuwe Zijldiep).⁷ Op grond van zijn onderzoek wees Van Giffen de overlevering af dat de kerk alhier een rondbouw was.⁸ De fundamente van de kerk rustten op het ter plaatse ongestoorde hogeveen,⁹ zodat hier niet de oorspronkelijke kerkstede van Vriescheloo gezocht kan worden. Acker Stratingh en Venema vermeldde reeds dat het dorp tweemaal is verplaatst; het oudste dorp zou omstreeks een kilometer noordelijker hebben gelegen.¹⁰ Molema interpreteerde de opgravingsresultaten echter anders. Van Giffen's interpretatie achtte hij onjuist. Volgens Molema is het oorspronkelijke uiterlijk van het gebouw een éénbeukige bakstenen zaalkerk met een van het schip afgesnoerd (waarschijnlijk) halfrond gesloten koor wat typerend is voor de twaalfde eeuw. Zijns inziens dateert de bakstenen kerk alhier uit de tweede helft van de twaalfde eeuw.¹¹ Uiteindelijk verzakte de kerk omdat men bij de bouw de fundamente op het veen had gezet in plaats van op de vaste ondergrond.¹² In 1717 is uiteindelijk de kerk op een andere plaats vervangen. Op 21 april 1717 wordt – omdat de kerk alhier geheel bouwvallig is

¹ OGD nr. 30. De aantekening was ingeschreven in de zogeheten *Codex Wibaldi* (tussen 1146 en 1158 geschreven ten tijde van abt Wibald) (StA Münster, Msc. I, 133).

² Leesch, 'Pfarrsystem', 43-44.

³ OGD nr. 251.

⁴ GVA 1901, 188-189.

⁵ Werken PEIP deel IV, 2^e druk.

⁶ Van Giffen, Verslag 1939 van het Museum van Oudheden te Groningen, 96-97 en afbeelding 10; het koor was niet vijfzijdig maar driezijdig gesloten zoals ook Halbertsma aangeeft: Halbertsma, 'Dollardgebieden', 1.

⁷ De Smet, *De Dollard*, I 65.

⁸ Van Giffen, Verslag, 96-97.

⁹ Halbertsma, 'Dollardgebieden', 1.

¹⁰ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 65; vergelijk De Smet, *De Dollard*. Fig. 15 en 29.

¹¹ Molema, 'Scheemda', 257.

¹² Molema, 'Scheemda', 257.

en de kerk geen goederen heeft – toestemming gevraagd en verkregen een collecte voor de nieuwbouw te houden.¹³

Reeds eerder zijn aan de oudere kerk blijkbaar ingrijpende werkzaamheden uitgevoerd.

Daarop zal betrekking hebben de boeking van de officiaal van Osnabrück, Johannes Missinck, in zijn rekening over 1523/24 van de ontvangst van vier mark en twee schilling *de restauranda Capella Sancti Nicolai in Freeschelon terre Westerwoldynger ac transferenda cert... altaribus*.¹⁴

Blijkens deze post was de kerk gewijd aan **Nicolaas**.

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

ca 1475 **N.N.**

Tussen 21 april 1475 en 7 juli 1476 dient het kerspel Vriescheloo een klacht in tegen Haye Addinga wegens grove mishandeling van de pastoor alhier, zo zeer zelfs dat deze de dienst door een ander moest laten waarnemen.¹⁵

1477 **Hinrick**

Bij de afkondiging van het landrecht van Westerwolde op 18 januari 1477 (?), echter zeker niet 1470 zoals steeds is aangenomen¹⁶) is ‘broder Hinrick’ pastoor alhier, aanwezig.¹⁷

1568-1585(vlg.?) **Hermannus Nanninges**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 11 maart 1568.¹⁸ Als pastoor alhier en commissarius van Westerwolde komt hij voor 10 november 1571¹⁹ en 9 juli 1575.²⁰ Het commissariaat moet hij kort daarop afstaan aan de pastoor te Bellingwolde*, Dr Jacob Ambolt, die in 1578 als commissarius voorkomt. Na diens overlijden (dat hem een afzetting bespaarde) wordt 18 oktober 1582 de pastoor te Vriescheloo tot commissarius van Wester- en Bellingwolde benoemd.²¹ Als pastoor en commissarius komt hij nadien voor 12 januari 1585²² en 24 februari 1585.²³ In 1587 is de pastoor te Sellingen* commissarius. Hoe lang Nanninges hier heeft gestaan is niet bekend.

Op 15 april 1618 procedeert Hiske Wierts te Leer tegen Egge Johans, Geert Johans en de erfgenamen van Imel Hayens, tesamen als erfgenamen van wijlen Hermannus Nanninges, destijds Hiske's voormond. Hiske eist overgave der goederen krachtens een sententie van de drost te Wedde van 17 december 1613, van gedaagden, als erfgenamen van de voormond, nog onder hen berustende, in welke zaak de drost vonnis wees 16 september 1617 waarvan

¹³ GA, GAG, Stadsrequestboek deel 23.

¹⁴ StA Osnabrück, Msc. 83 p, 69v; vergelijk Berning, 244. ‘Capella’ zal hier gebruikt zijn in de zin van ‘kerk’ zoals in deze rekening bij een post inzake Westerlee* in 1525/26.

¹⁵ Werken PEIP, deel IV, 2^e druk.

¹⁶ Werken PEIP, deel IV, 2^e druk.

¹⁷ GA, GAG, R.F. 1391.1, Par. XXXVII.

¹⁸ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943; nr. 942, rekening 1567-1568.

¹⁹ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943.

²⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 35 reg. 270.

²¹ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 1065.16, R.F. 1582.93.

²² Arch. Lewe nr. 31.

²³ Arch. Lewe nr. 10.

Hiske in beroep is gegaan.²⁴ Zo de gewezen voormond inderdaad de pastoor alhier is geweest zal deze nog geruime tijd na 1585 in leven zijn geweest, waarschijnlijk nog kort voor 1613 (bij eerder overlijden zou, waar de eerste actie eind 1613 is ingesteld en Hiske omstreeks die tijd mondig zal zijn geworden of verklaard, substitutie van voormond zijn opgetreden).

Reformatie

1602

Gerhardus Bocholt

Linganus Ecclesiastes in Vreschelo tekent 30 april 1602 in een album van Fredericus Kemnerus, predikant te Uelsen, later in het bezit van B. te Gempt, predikant te Batenburg, volgens een aantekening van G. Boeles, toen predikant te Zuurdijk.²⁵ In 1608 staat hij te Beerta* waar eind 1607-begin 1608 een nieuwe predikant kwam. Hoelang Bocholt hier stond is onbekend.

1609

Folckerus N. of N. Folckeri

Op 15 juni 1609 is sprake van ‘des predikanten Folceri’ alhier zaken.²⁶ Of Folceri als genitief of als achternaam moet worden gelezen is onbekend. Wellicht is bedoeld Theodorus Folkeri, vicarius (hier tweede predikant) te Bellingwolde in 1598 (en mogelijk dezelfde als een gelijknamige die voor augustus 1605 predikant te Lengerich was?). Vanaf 1611 staat een Theodorus Folckeri te Schildwolde*.

In 1611 is Vriescheloo vacant. Op 3 januari 1611 bericht de stadhouder aan de drost Edzard Rengers dat Theodoricus Petri bij hem teruggekomen is zonder bericht. Hij is niet te Vriescheloo beroepen. De stadhouder gelast de vacante plaatsen in Westerwolde te voorzien en Theodoricus Petri met één daarvan te voorzien. De stadhouder schrijft 15 januari 1611 aan de gemeente alhier. Haar predikant, wiens naam niet genoemd wordt, is afgezet. Tot dusverre is men in gebreke een nieuwe predikant te beroepen. De stadhouder heeft hen Theodoricus Petri, gewezen predikant te Zuidwolde (Gr.), gestuurd. Na het houden van een proefpreek is hij teruggekomen omdat de gemeente in gesprek zou zijn met hun gewezen ‘pastoor’, nu staande te Beerta*.²⁷ De stadhouder wenst echter Petri daar en stuurt hem opnieuw. Hij geeft daarvan dezelfde dag ook drost Rengers bericht. Op 29 januari 1611 verzoekt de gemeente Vriescheloo de drost Rengers om hun gewezen predikant, nu te Beerta*, weer te mogen hebben. De drost Rengers bericht 4 februari 1611 aan de stadhouder dat de predikant te Wymeer een beroep naar Vriescheloo heeft afgewezen. Petri had de drost belasterd. De gemeente wil hem niet en de stadhouder wil een beroep op de ongenoemde predikant te Beerta niet approberen en verzoekt toestemming voor een vrije electie. Op 19 februari 1611 schrijft de stadhouder aan de drost dat in de vacante gemeenten inclusief Vriescheloo zo spoedig mogelijk predikanten moeten worden beroepen.²⁸ Boeckholt is hier in ieder geval niet gekomen. De genoemde predikant te Wymeer was Feite Jansen, daar beroepen in 1608 en aldaar, oud 74 jaren, in 1657 overleden.²⁹

²⁴ Arch. HJK nr. 852, 87v.

²⁵ Tresoar, Ms. 262 a, 233a.

²⁶ GA, GAG, RA III a 13.

²⁷ Het betreft Gerardus Boeckholt, hiervoor als Gerhardus Bocholt genoemd.

²⁸ Alles volgens RA Drenthe, Stadhoudelijk Archief nr. 11.

²⁹ Reershemius, 686. Hij is dus omstreeks 1582/3 geboren. Hij was een zoon van Joannes Feito, predikant te Ten Boer *1601-+1617, en Griet Jans. Johannes Feito was een zoon van Feito Ruardi, predikant te Groningen, + 1601 (deze laatste filiatie in GA, GAG nr. nRr 404a, 20 februari 1603). Griet Jans als vrouw van Joannes Feito: Tresoar, Arch. Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg nr. 2946, 14 april 1614).

1613 - 1638 Wesselus Buterus

mogelijk Wesselus Homeri Buterus, is hier reeds predikant 4 november 1613; 28 maart 1614 wordt behandeld een zaak in appèl tussen de predikant alhier, Wesselus Buter, en een inwoner van Vriescheloo, naar aanleiding van een vonnis van de drost van 4 november 1613.³⁰ Begin 1620 wordt hij door de richter van Bellingwolde* en diens consorten aldaar beroepen; de kerkvoogden beriepen daarentegen de predikant te Wagenborgen*. Geen van beide is daar gekomen. Wesselus heeft te Vriescheloo dienst gedaan tot zijn overlijden tussen mei en 24 september 1638.³¹

Blijkens de synodale acta van 7 mei 1617 is sedert de vorige synode als predikant in de classis Oldambt toegelaten Homerus Buteri (één exemplaar geeft Henricus Buteri). Het is niet duidelijk om wie het hier gaat.

Op 1 september 1619 worden te Beerta opgesteld de huwelijksvoorwaarden tussen Gossel Hindricks en Mette Homeri; als dedingsman is Wesselus Buterus aanwezig.³² Eveneens aldaar worden 5 januari 1647 de huwelijksvoorwaarden verleden tussen Beerndt Hillens en Swaentke Wesseli, voor wie Gossel Hinrix voormond en Metta moei, Homerus Buiters, broer, en Reemt Wilms, aangehuwde neef, compareren.³³ Metta Homeri zal een zuster of schoonzuster van Buterus zijn geweest. Bij de proclamatieaanvraag te Groningen 4 mei 1650 tussen Berent Busch en Willemtie Buijter treedt voor haar Henricus Dorgelo als neef op.³⁴ Deze was een zoon van Wesselus Dorgelo, predikant te Oostwold Old.)*, nadien te Beerta*.³⁵ Met zijn oudere broer Homerus gaat hij wegens scheiding van moederlijke goederen, te Wedde aangegaan, op 10 september 1640 met Wesselus Dorgelo en diens tweede vrouw een financiële regeling aan. Als een van 'moeders vrienden' is bovengenoemde Gossel Hinricks aanwezig.³⁶ De eerste vrouw van Dorgelo is derhalve ook een zuster of schoonzuster van Wesselus geweest. Daarbij kan worden geconcludeerd dat de vader of de schoonvader van Buterus geheten zal hebben Homerus (Hommo). De onduidelijkheid rond de in 1617 genoemde Homerus Buteri is daarmee geenszins opgelost. Een predikant van die naam wordt verder nergens aangetroffen. De in 1647 genoemde gelijknamige persoon wordt door zijn oom Dorgelo (als schrijver van de minuut van de acte) niet als collega aangeduid.

1639 - 1666 Christianus Wachloo

geboren te Osnabrück³⁷ en zoon van een zuster van Patroclus Römeling, predikant te Ruinen en laatstelijk te Farmsum*, was eerst conrector te Meppel, tot 1636 predikant te Pernambuco in Brazilië, daarna te Delfzijl wonende waar hij zo nu en dan preekte,³⁸ wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen

³⁰ Arch. HJK nr. 848, 435v.

³¹ De gemeente is 24 september 1638 vacant (Arch. Classis Oldambt nr. 1); de acta van de synode van 1639 noemen hem als in het afgelopen verslagjaar overleden predikant.

³² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7033 (Beerta).

³³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7034 (Beerta).

³⁴ Proclamatieboek Groningen.

³⁵ Homerus Dorgelo werd 1 mei 1638 als student te Groningen ingeschreven, Henricus Dorgelo 16 mei 1641 (Zijlstra nrs. 3404, 3480).

³⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7034 (Beerta).

³⁷ Voor hem en zijn familie: Roemeling, 'De Wachloo's', in het bijzonder 1969, 85-90.

³⁸ Roemeling, 'De Wachloo's', 1969, 85-90.

12 december 1639 geaprobeerd als predikant alhier³⁹ en door de classis 17 december daarop toegelaten, tegen de wens der ingezetenen die aan Johannes Sigfridi de voorkeur gaven. Sigfridi, wiens vader onder meer te Grijpskerk* stond, kwam kort nadien naar Geerdsweer.⁴⁰
Wachloo stierf hier tussen 6 juni en 17 juli 1666.⁴¹

³⁹ GA, GAG nr. nRr 314, deel 7.

⁴⁰ Reershemius, 584 en 646.

⁴¹ Arch. Classis Oldambt nr. 2.

WAGENBORGENPatroon: **Petrus**

Bijzonderheden:

Een opmeting van Fivelgo uit 1337 rekent Wagenborgen tot Fivelgo.⁴² Rengers noemt echter Wagenborgen als een afzonderlijke rechtstoel in het Oldambt.⁴³ Dat Wagenborgen inderdaad oorspronkelijk geen deel uitmaakte van de (latere) rechtstoel Termunten kan afgeleid worden uit een getuigenverklaring in juli 1487 door een aantal bejaarde personen over de rechterlijke organisatie destijds in de heerlijkheid Termunten en de omliggende kerspelen. Daarbij worden vermeld Groot Termunten, Fimel, Dallingeweer, Baamsum, Klein Termunten, de Warven (onder Termunten), Borgsweer, Woldendorp en Reide; Wagenborgen wordt niet vermeld.⁴⁴ Wagenborgen komt wel voor in de dijkbrief van het Oldambt uit 1441.⁴⁵ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt Wagenborgen niet onder het Klei-Oldambt,⁴⁶ maar geeft het onder Fivelgo op.⁴⁷ In de taxenlijsten van 1509-1510 en 1511-1516 verschijnt het daarentegen wel onder het Klei-Oldambt.⁴⁸ De vermelding van Wagenborgen tussen Siddeburen en Meedhuizen in de parochieregisters van omstreeks 1450⁴⁹ en uit 1501⁵⁰ doen ook aannemen dat Wagenborgen oorspronkelijk tot Fivelgo en niet tot het Oldambt behoorde. De kerk zal gewijd geweest zijn aan **Petrus** die voorkomt op het na 1605 gebruikte kerspelzegel.⁵¹ Het parochieregister uit 1501 maakt geen melding van een vicarie of prebende.⁵² De schattingslijst uit omstreeks 1500 noemt hier slechts één priester.⁵³

Pastorie

- 1471 **Habbe**
komt als pastoor alhier voor 29 juli 1471.⁵⁴
- 1542 **Johan Witte van Meppen**
is pastoor alhier 1 april 1542.⁵⁵
- 1555 **Geerdt**
wordt tweemaal als pastoor alhier vermeld 31 mei 1555.⁵⁶

⁴² Westendorp, *Jaarboeken* II, 486: volgens meting van de grastallen in Fivelgo in 1338 behoorde Wagenborgen met 700 grazen daartoe. De opmeting geschiedde door de 'richters' van Fivelgo in opdracht van graaf Reinald II van Gelre die rechten had (of pretendeerde te hebben) op Fivelgo, vergelijk Ehbrecht, *Fivelgo*, 54 n. 39.

⁴³ Rengers I, 74; vergelijk De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 83.

⁴⁴ GA, GAG, R.F. 1487.7; vergelijk De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 324-326.

⁴⁵ GA, GAG, R.F. 1441.6; vgl. Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 324-326.

⁴⁶ Alma, 'Schattingen', 176.

⁴⁷ Alma, 'Schattingen', 176.

⁴⁸ Alma, 'Schattingen', 182.

⁴⁹ RC I, 106.

⁵⁰ RC II, 11.

⁵¹ Zegel aan een charter van 26 september 1732, Arch. De Sitter nr. 392; voorts GA, RAG, Zegelverzameling nr. B 29.

⁵² RC II, 11.

⁵³ Alma, 'Schattingen', 176.

⁵⁴ Arch. Farmsumerzijlvest nr. 1, 29 reg. 6 en nr. 19 reg. 6.

⁵⁵ Arch. HJK nr. 1864.

⁵⁶ GA, RA III a 1, 179.

- 1555 **Conradus Johannis**
wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor hij betaalt twee Philips gulden en één snaphaan.⁵⁷
- 1559 - 1562 **Jacobus a Lichtenborch**
wordt in juli of augustus 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd; voldaan wordt daartoe drie daalder.⁵⁸ Nadien komt hij meermalen voor, voor het laatst 27 oktober 1562.⁵⁹
- 1578 - 1584 **Engelbertus Lingius, de Linge**
Op 9 mei 1578 schrijft vanuit Wagenborgen Engelbertus Lingius die zich 'pastor in Waer' noemt.⁶⁰ Met 'Waer' kan slechts 't Waar bedoeld zijn dat gelegen is op ingedijkt land en toen behoorde tot de parochies Scheemda en Midwolda (later onder de kerkelijke gemeenten Nieuwolda en Nieuw Scheemda). Van een parochie 't Waar is ons verder nimmer gebleken al behoeft het op zichzelf niet uitgesloten te zijn dat getracht is op het ingedijkte land tot stichting van een zelfstandige parochie te komen.
Op 7 augustus 1584 tekent Engelbertus de Linge als pastoor alhier.⁶¹

Reformatie

- 1595 - 1613 **Joannes Joannis Midwoldanus**
van 1588 tot 1594 schoolmeester te Midwolda,⁶² komt voor het eerst als predikant alhier voor 30 september 1595 wanneer last wordt gegeven hem 30 gulden aanvulling op zijn tractement te betalen.⁶³ De synodale acta van 11 mei 1596 noemen hem onder de te examineren Oldambtster predikanten. Op zijn klacht per jaar slechts 32 daalder tot onderhoud van zichzelf, zijn vrouw en drie kinderen te hebben bepalen Burgemeesteren en Raad van Groningen 30 november 1596 dat voor dit jaar de kerken van Midwolda, Scheemda en Eexta hem ondersteunen met 10, 15 en 15 daalder elk.⁶⁴ Bij ordonnantie van 29 september 1597 wordt hem uit de kloostergoederen een uitkering van 18 daalder toegestaan,⁶⁵ die hij ook in volgende jaren ontvangt. Op zijn verzoek stellen Burgemeesteren en Raad van Groningen 27 april 1610 hier twee kerkvoogden aan.⁶⁶
In 1599 ontvangt hij nog achterstallig tractement als schoolmeester te Midwolda.⁶⁷ Joannes Joannis Midwoldanus komt voor 21 mei 1600,⁶⁸ als Midwoldanus, predikant alhier, tekent hij 17 mei 1612.⁶⁹ Hij overleed na 30 juni 1613 wanneer voor het laatst een akte voor hem wordt verleden.⁷⁰

⁵⁷ Visitatie 1555.

⁵⁸ Visitatie 1559.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 1864.

⁶⁰ Arch. GPK nr. 556 reg. 873.

⁶¹ Arch. HJK nr. 603 (ChvdH VI 482).

⁶² Arch. HG Midwolda nrs. 25-26, rekeningen 1588-1594.

⁶³ StA nr. 526.

⁶⁴ GA, RA III a 5*, 402.

⁶⁵ StA nr. 526.

⁶⁶ O.A. nr. 789.

⁶⁷ Arch. HG Midwolda nrs. 25-26, rekening 1599.

⁶⁸ StA nr. 2668, 46.

⁶⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7214 (Scheemda). Als Midwoldanus ook GA, RA III a 15, 15 juni 1612.

⁷⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7326 (Wagenborgen).

Hij was de vader van Nicolaus Johannis, predikant te Finsterwolde*, nadien te Uithuizen*. Zijn dochter Wendel was gehuwd met Hayo Willems, diaken, later ouderling alhier; hun dochter Jantjen huwde in 1630 met Assuerus Faber, predikant te Oostwold (Old.), wiens zuster met Nicolaus Joannis was gehuwd.⁷¹

1614 - 1639 **Gerardus Lolingius**

wordt 17 mei 1614 genoemd als door de classis alhier toegelaten predikant.⁷²

Hij zal hier eind maart 1614 zijn gekomen; op of zeer kort voor 3 april 1614 verlijdt hij zijn eerste acte.⁷³ De classis zet hem af 17 december 1639.

Op 15 maart 1641 vertoont hij aan de classis Loppersum testimonia van verzoening met de gemeente alhier en wederom toelating tot het Heilig Avondmaal te Groningen en verzoekt hij toestemming in het vacante Wirdum* te preken. Eerst moet hij echter attestatie van de classis of van deputaten inbrengen dat hij weer tot de dienst is toegelaten. Een dergelijke beslissing tot admisie nam de classis Oldambt echter pas 16 februari 1642. Hij zal daarop naar Oostfriesland zijn gegaan; Reershemius stelt dat hij van Wagenborgen naar Ihrhove kwam en daar nog in 1657 stond.⁷⁴ Op 9 maart 1657 verkopen Gerardus Loeling, predikant te Ihrhove, en zijn vrouw een deel in land te Wagenborgen.⁷⁵

Zijn relatie tot Gerhard Lölingius, van 1648 tot 1698 predikant op Borkum,⁷⁶ is onbekend. Hij was waarschijnlijk een broer van Joannes Lolingius, predikant te Noordbroek*; 14 december 1626 eist hij van Godefridus Hoisingius, predikant te Bedum*, om in zijn plaats aan te zweren als voormond over de minderjarige kinderen van wijlen Joannes Lolingius, Godefridus' schoonvader.⁷⁷ De eis had nimmer ingesteld kunnen worden als Gerardus een zoon van Joannes was geweest. Joannes noemt in zijn protocol van verzegelingen nog 16 april 1614 als getuige de Erbare Gerardus Loelinck, 26 april 1614 echter Gerardus Loelingius, predikant te Wagenborgen.⁷⁸

In 1620 werd Gerardus door kerkvoogden en een deel der gemeente te Bellingwolde* beroepen; hij is daar echter niet gekomen.

⁷¹ Arch. Gerechten Oldambt nr.7422, 3 oktober 1626 (Scheemda); nr. 7327, 2 juni 1630 (Wagenborgen), nr. 7326, 25 april 1624 (Wagenborgen), nr. 7423, 28 juli 1656.

⁷² Acta synodes Groningen.

⁷³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7326 (Wagenborgen).

⁷⁴ Reershemius, 671.

⁷⁵ Arch. Gerechten Oldambt nr.7075 (Beerta).

⁷⁶ Reershemius, 740. Mogelijk een zoon, vergelijk Quellen und Forschungen 41 (1992), 70.

⁷⁷ Arch. HJK nr. 857, 371.

⁷⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186 (Noordbroek).

WARFFUM

Patroon: **Fabianus en Sebastianus**

Bijzonderheden:

Warffum zal een van de oudste parochies in de proostdij Usquert zijn geweest. De huidige kerk bevat tufstenen gedeelten¹ en wordt twaalfde-eeuws genoemd.² Halbertsma noemt het huidige bouwwerk dertiende-eeuws. Bij een uiterst bescheiden onderzoek in 1976 trof hij waarschijnlijk de fundering van de noordelijke zijmuur van een tufstenen kerkje aan; deze zijmuur lag pal binnen de huidige. De andere zijmuur en de westelijke en oostelijke afsluiting konden niet worden onderzocht.³ Warffum had destijds een vrijstaande klokketoren die is afgebroken.⁴

De kerk was gewijd aan **Fabianus en Sebastianus**. Zulks blijkt uit de vermelding van ‘den hilligen patronen Sancti Fabiani ende Sancti Sebastianu, des karspilskercke tho Warphum’ op 25 februari 1457.⁵ Van de ‘kerkschat’ van Warffum maakt deel uit een veertiende-eeuws reliekschrijn met (in kapitalen) het opschrift; aan de voorzijde van het dak: Raphael Cherubin Michae IHS Gabriel Seraphin Oms Angeli; aan de achterzijde van het dak: Livdgeri Fabiani Sebastiani Cosme Daminiane / Stephani Nicomedis; aan de voorzijde der schrijn: S Thoeus Mathei Bartholomei Johannis S Andree S Petrus.⁶ Waar Liudger genoemd wordt nà de engelen en vóór de andere heiligen zal geconcludeerd zijn dat hij de patroonheilige van de kerk was.⁷

Een zegel van de pastoor Sygheke (1417)⁸ lijkt in het bovenste Johannes de Doper met het Lam en daaronder rechts een jongeling en links een pausstaf met kromstaf te vertonen (wel bovengenoemde Sebastianus en Fabianus). Een uit 1567 gesteld te dateren zegel van de pastoor Warnerus Nicolai vertoont Sebastianus.⁹

Enkele losse notities in een portefeuille stukken van de kerk alhier spreken over in 1539 verschuldigde renten ten bate van ‘sunt Antoenys voeghet’ en ‘sunte Antoenys toe w(ar)fum’ alsmede van lammeren, verkocht ‘tot sunt Antoenis best’.¹⁰ Een Anthoniusvicarie of – prebende is hier echter niet bekend zodat de achtergrond van de vermeldingen onbekend blijft.

In 1553 worden ten name van de pastoor alhier 49½ jukken land genoemd; ten name van de prebendaat ‘op de borch’ staan 14 jukken, ten name van heer Derck (de vicarius) 7 jukken alhier en 6 jukken te Rasquert¹¹.

¹ Reinders, *Ecclesia Warffumensis*, 7-10.

² Voorloopige Lijst XI. De kerk is niet opgenomen in Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*.

³ Halbertsma, Bulletin KNOB 76 (1977), 33.

⁴ Reinders, ‘Warffum’, 65.

⁵ StA Aurich, Dep. 4 III a Nr. 2, 86v-87 (Arch. Manninga) (mededeling R.H. Alma, 2014)

⁶ GDW nr. 483; afgebeeld Plaat X

⁷ Verslag van het Museum van Oudheden te Groningen 1917, 9-11. Op het beslag van de kist is onder meer afgebeeld: I. een gotisch wapenschild met dubbele arend (Nittersum?); aan de keerzijde: II. Een geheel geharnaste ridder met schild en gevelde lans op een stappend geharnaast paard; voor hem een roos, achter hem een rozenkrans van vijf rozen (waarschijnlijk Hippolytus, de patroon van de kerk te Middelstum* en ook de patroon van het Oosterambt van Hunsingo; III. Een zittende heilige (?) met kromstaf, een kort zwaard op zijn gezicht gericht (Fabianus?, gezien het attribuut zwaard); IV. Een vorst en een gotische kroon met zwaard en reliekschrijn.

⁸ AKG nr. 291 reg. 100.

⁹ GA, RAG, Zegelverzameling nr. C 141, los zegel; op de strook in negentiende-eeuwse hand: 1567.

¹⁰ Arch. HG Warffum nr. 17.

¹¹ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 134, 126.

Vicarieën en prebenden

Het parochieregister van 1501 noemt hier een vicarie.¹² De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor Warffum twee priesters op.¹³ Omstreeks deze tijd was er dus slechts één leen, de reeds in 1448 bestaande vicarie: op 21 januari 1448 wordt ‘der Junger preester’ alhier genoemd.¹⁴

Volgens een stuk van 30 augustus 1508 inhoudende een uitspraak in een geschil tussen de erfgenamen ener- en de testamentaire executeurs anderzijds van de pastoor Mr Johannes van der Velden zou het door deze alhier aangekochte land worden bestemd voor een nieuwe vicarie, staande ter collatie van de pastoor en de oudste kerkvoogd.¹⁵ Waarschijnlijk is dit de Catharinaprebende geweest; althans komt in 1560 de pastoor alhier als medecollator van deze prebende voor.¹⁶ Daarnaast is er een vicarie gefundeerd of tenminste gedoteerd door de pastoor Jacobus Balcke bij testamentaire beschikking van 15 mei 1526 waarbij hij enig land gaf ten behoeve van de Annavicarie alhier terwijl hij ten behoeve van de ‘nije vicarie’ (in 1540 is sprake van ‘der vicarius der nijeer vicarien’ (volgens beschrijving in de inventaris van de stukken de nieuwe prebende op het Anna-altaar)¹⁷ alhier een rente van tien Rijnse goudgulden ten laste van de kerk te Bedum schonk.¹⁸ Op 7 juni 1584 wordt verklaard dat de kerk te Bedum de rente destijds heeft afgelost en dat een van de kerkvoogden dit bedrag opnieuw aan Christopher van Ewsum had uitgeleend, waarna blijkbaar enige kwestie rees of de betrokken kerkvoogd daartoe zonder meer bevoegd was.¹⁹ Christopher van Ewsum verkocht 10 november 1556 een rente van 14 Emder gulden (op een bedrag van 200 Emder gulden) aan pastoor en kerkvoogden ten behoeve van het Onze Lieve Vrouweleen alhier.²⁰ Op 29 januari 1571 verzoeken pastoor en kerkvoogden aan Luitenant en Hoofdmannen aflossing van deze som uit de geconfisqueerde goederen van Van Ewsum die destijds van het Onze Lieve Vrouweleen het bedrag opnam.²¹ Op 12 augustus 1583 en 13 juni 1584 verklaren enkele gewezen vicarii alhier destijds de renten van 14 Emder gulden te betalen, aan de ‘vicarius to Warffum op Sancta Anna leen’, te hebben ontvangen.²² De conclusie moet zijn dat met de Annavicarie en het Lieve Vrouweleen hetzelfde beneficium is bedoeld, het Anna en Onze Lieve Vrouweleen. Een dergelijk dubbelpatrocinium kwam meer voor, bijvoorbeeld te Uithuizen* waar in 1520 een Anna en Mariaprebende werd gesticht.

Blijkens een verklaring van 30 december 1535 van de executeurs van het testament van de pastoor Balck moest de vicarius van de Annavicarie jaarlijks één Emder gulden aan de koster ter plaatse betalen.²³ Over de betaling daarvan ontstonden later moeilijkheden (zie hierna).

¹² RC II, 9.

¹³ Alma, ‘Schattingen’, 175.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1448.17.

¹⁵ RA Drenthe, Arch. Abdij Assen nr. 50 reg. 123.

¹⁶ Arch. Sickinghe nr. 23.

¹⁷ Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

¹⁸ Arch. HG Warffum nr. 6 sub a.

¹⁹ Arch. HG Warffum nr. 9.

²⁰ Arch. Ewsum nr. 662 (oud nr. 261* reg. 518*).

²¹ ChvdH II.

²² Arch. HG Warffum nr. 9, R.F. 1583.5 jo. 1584.16 en 17, en 1584.1287.

²³ Arch. HG Warffum nr. 2 (dateert omstreeks 1540).

Kremer en Westendorp geven aan dat bij de Warffumborg²⁴ destijds 200 jukken land en 200 jukken prebendeland behoorden.²⁵ Het moet hier gaan om de vicarie die reeds vóór omstreeks 1450 bestond.

Pastorie

- 1300 ? **Haio**
d. Haio de Vurphum Friso werd in 1300 te Bourges en te Bologna als student ingeschreven.²⁶ Mogelijk was hij pastoor alhier.
- 1417 **Sygheke**
zegelt als ‘howetpriester’ alhier 22 april 1417;²⁷; het randschrift S’ERIS CYAR... is wel te emenderen als SIGERIS CYAR... .
- 1438 - 1474 **Wabbo**
pastoor alhier, komt voor het eerst voor 19 december 1438,²⁸ voor het laatst 29 september 1474.²⁹
- 1461 Het Oostfries oorkondenboek noemt het overgeven op 14 december 1461 van een beroepschrift namens de commandeur van de johannieter commanderij te Jemgum door de keller (waarschijnlijk aldaar) Uffardus (*[qui] presentavit priori, domino Ebulardo, in Westerwijwert, appellacionis vestram ... in tegenwoordigheid van Johannes, pastoor te ‘Werphum’, Rodolphus cellerarius van Wijtwerd en Stanii et Bernardi fratrum in Westerwijwert* (waar waarschijnlijk gelezen moert worden Oosterwijtwerd waar toen nog een huis van de johannieter orde stond). Aan het stuk is 16 maart 1462 een nadere verklaring ten overstaan van Johannes de Emeda, pastoor van de Martinikerk te Groningen, toegevoegd.³⁰ Het stuk uit 1461 noemt verder Johannes Munter, commandeur van Wijtwerd, en Johannes, commandeur van Oosterwierum. De regelmatige vermelding van Wabbo als pastoor te Warffum in de periode rond 1461 (1 december 1457³¹ en 14 februari 1466³²) doet twijfelen aan de juistheid van de vermelding van Johannes als pastoor alhier in 1461.
- 1482 - 1507 **Mr Johannes van der Velden**
Mr Johan komt als pastoor alhier voor in een charter van Pontianus ... voor Burgemeesteren en Raad van Groningen toen burgemeesters waren Sweder

²⁴ Het betreft de Asingaborg of Warffumborg, in 1509 bezit van Emeke Tamminga, dat wil zeggen Emeke, weduwe van Onno Tamminga van Hornhuizen, die in dat jaar Asingaborg schenkt aan Focko Mannigha en zijn bruid Hoyke, dochter van Hoyke Tamminga. Focko Mannigha was hoofdeling te Pewsum, zijn weduwe overleed te Warffum in 1549. Hun zoon Hoyko stierf in 1568; koper van de Asingaborg werd Johan Sickinghe. Hoyke Tamminga was een van de vier zoons van Onno Tamminga en Emeke Asinga (Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 449 resp. 178-179. Hoe de familierelatie met Oda ten Dijke te Pieterburen (zie hierna) is geweest is onbekend.

²⁵ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 304.

²⁶ Zijlstra nr. 9920, 12372.

²⁷ AKG nr. 291 reg. 100.

²⁸ AKG nr. 266 reg. 181.

²⁹ Arch. HG Warffum nr. 22.

³⁰ OUB I 778; StA Aurich, Rep.3 (Kloster Jemgum) nr. 21. De oorkonde is niet in origineel maar slechts in afschrift uit de vijftiende eeuw bewaard gebleven.

³¹ Arch. Farmsum nr. 849 reg. 118.

³² AKG nr. 20, 100 reg. 480.

Kater, Herman ... (rest onleesbaar).³³ Genoemde Kater en Herman Potter worden als burgemeester in deze volgorde genoemd in 1482, 1483 en 1490. Beide waren eveneens burgemeester in 1479, 1486, 1487 en 1489. In de tijd het eerst te traceren is Johan, pastoor alhier, op 9 juni 1482.³⁴ Johan van der Velde, pastoor alhier, wordt genoemd 8 september 1501.³⁵ Tussen 1482 en 1507 komt hij meermalen als pastoor alhier voor. Meyster Johan te Warffum procedeert op de lotting van Sint Magnus 1493 over de pacht van goederen te Tinaarlo.³⁶ Johan van Velde, pastoor alhier, wordt nog genoemd 25 mei 1507.³⁷ ‘Van terynge’ wordt in 1507 één goudgulden aan ‘Meyster Johan to Werffum’ voldaan.³⁸ Hij overleed in 1507 of 1508: 30 augustus 1508 doen scheidslieden uitspraak in het geschil tussen de testamentatores van wijlen Mr Johan van den Velde, pastoor alhier, te weten Herman, commandeur van Wijtwerd, de conventspriester Hinrick van Zwolle en Steven Broyll (te Rolde) aan de ene kant en zijn erfgenamen, onder wie de abdis te Assen, optredende voor de non Beerte, zuster van Johan, zijn zuster Grete, vrouw van Geert Latteringe te Gieten, en Herman Elevelt aan de andere kant. Een van de bepalingen is dat het land dat Johan te Warffum bezat, gebruikt moet worden ter delging van de aanspraken van de Warffumer kerk op hem; een eventueel restant wordt bestemd tot een nieuwe vicarie te Warffum ter collatie van de pastoor en de oudste kerkvoogd. Een rente van drie mud rogge over de kerk te Rolde ‘sal wesen tot ewyghen daghe toe der nyen vicaryen’ aldaar.³⁹ De erfgenamen van Mr Johan te Warffum worden in 1509 genoemd.⁴⁰

1512 - 1535 **Mr Jacobus Balcke**

Een van de voornoemde scheidslieden en toen nog pastoor te Baflo* en althans in 1505 en 1506 commissaris (als vicepersona genoemd) van het personaat Baflo, moet hier voor 7 juni 1512 als pastoor zijn gekomen: dan namelijk is Fredericus Hesseli reeds pastoor te Baflo*. Mr. Jacob komt als pastoor alhier voor het eerst voor 7 september 1512.⁴¹ Nadien wordt hij meermalen genoemd, zo nog 6 januari 1535.⁴² Naamloos komt de pastoor alhier voor kort na 11 april 1535,⁴³ waarmee hij nog kan zijn bedoeld. Hij is echter in 1535 overleden. Reeds 15 mei 1526 had hij zijn trestament opgesteld.⁴⁴ Daarbij legateerde hij enig land aan de Annavicarie alhier terwijl hij volgens een verklaring van zijn testamentatores van 30 december 1535 ten behoeve van de ‘nije vicarie’ alhier een rente van 10 Rijder goudgulden schonk.⁴⁵ Jaren later ontstond er onenigheid over de interpretatie van enkele testamentaire bepalingen: in 1543 wordt een getuigenverklaring afgelegd in de zaak tussen de vicarius alhier en

³³ Arch. HG Warffum nr. 23 datering 1479-1490.

³⁴ Arch. HG Warffum nr. 24

³⁵ Arch. HG Warffum nr. 4, stuk uit 1545.

³⁶ Keverling Buisman, *Ordelen* 1450-1504 [1518] nr. 5060.

³⁷ AKG nr. 20, 13 reg. 942.

³⁸ Arch. Ewsum nr. 533 (oud nr. 66).

³⁹ RA Drenthe, Arch. Abdij Assen nr. 50 reg. 123.

⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 548 (oud nr. 21).

⁴¹ Arch. Lewe nr. 100 reg. 64.

⁴² GA, GAG nr. vRr 956.

⁴³ Arch. Ewsum nr. 321 (oud nr. 116, rekening 1534-1535).

⁴⁴ Arch. HG Warffum nr. 6, R.F. 1548.11.

⁴⁵ Arch. HG Warffum nr. 6 sub a.

Alfert Cuper, die elders genoemd wordt in het geschil met de kerk alhier inzake de donatie van de overleden pastoor Balcke aan de Annavicarie.⁴⁶

Op 16 januari 1548 stelt de redger in het geschil tussen Alfert Cuper als volmacht van de erfgenamen van Balcke (elders worden als zodanig genoemd Aelheyt, Alferts moeder, en Anna Roeveneter) aan de ene en Berendt, prebendaat alhier, en de kerkvoogden alhier aan de andere kant dat Aelheyt en Anna het testament van Balcke destijds hebben aanvaard. Tenzij de andere erfgenamen kunnen bewijzen dat Aelheyt en Anna met de aanvaarding daarvan niet (voor het geheel) gerechtigd waren, wordt Alfert's eis afgewezen, en dus het legaat van land aan de Annavicarie bekrachtigd.⁴⁷ In 1537 verklaart Anna Romeneters te Kampen de goederen van wijlen Jacobus Balcke te hebben ontvangen van diens trestamentatores Herman van Deventer, commandeur van Warffum, Frederick, commissarius te Baflo* en Herman, prebendaat alhier.⁴⁸ Deze testamentatores komen ook voor 29 en 30 december 1535.⁴⁹

In 1550 is sprake van een rente van vijf Arends gulden uit een huis in de Boteringestraat te Groningen 'uth sallige mester Jacob de pastor ghewest to Warffum'.⁵⁰ Op 26 maart 1576 geeft Dewer Michiels te Kampen volmacht de goederen van haar oudoom heer Jacob Balleck in ontvangst te nemen.⁵¹

1547? - 1558 **Hiddo Sickens**

pastoor alhier, komt voor 16 maart 1553,⁵² voorts in 15(4?, 5?)8 onder meer met Focko Rengers, redger van Warffum cum annexis, en de koster Henricus van Haselunne.⁵³ Op 27 juli 1556 legt Hiddo, pastoor alhier, met inwoners van Toornwerd* een verklaring af over enige akkers, gelegen aan de noordzijde van het kerkhof aldaar. Hij zal daarom dezelfde zijn geweest als Hidde, pastoor aldaar, genoemd in 1545, en in 1547 aldaar niet meer. Hiddo Sickens komt voor het laatst als pastoor alhier voor 28 mei 1558.⁵⁴

1559 - 1561 **Warnerus Nicolai van Coevorden**

Warner van Coevorden komt voor het eerst alhier voor 24 of 25 december 1559.⁵⁵ Hij moet hier in 1559 reeds enige tijd hebben gestaan en stond blijkbaar op gespannen voet met Johannes Krijthe, pastoor te Westerwijtwerd* en commissarius der proostdij Usquert, indien hij althans bedoeld is met de na te noemen pastoor alhier. Bewaard zijn gebleven enkele getuigeverklaringen, ten overstaan van Nicolaus Ruterus, pastoor te Toornwerd*, over Johannes Krijthe over diens rol op of omstreeks 14 augustus 1559 bij de pogingen (blijkbaar) van enkele personen te Warffum om hun pastoor kwijt te raken waartoe blijkbaar de medewerking van Krijthe was vereist. 'des Pastors tho Werphums tuechenysse, daer he 30 daler up ener tijt van genoten hefft, omme hem daer tho behouden, licht hyr versegelt by' (is echter niet bewaard gebleven). Gezien deze aanhef is men er niet in geslaagd hem te verwijderen;

⁴⁶ Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

⁴⁷ Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

⁴⁸ Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

⁴⁹ Arch. HG Warffum nr. 6 sub a.

⁵⁰ Arch. HG Warffum nr. 6 sub b.

⁵¹ GA Kampen, Rechterlijke Archieven nr. 81, 22.

⁵² Arch. HG Warffum nr. 21.

⁵³ Arch. HG Warffum: oude beschrijving: Charters nr. 12.

⁵⁴ StA Aurich, Dep. 4 III a Nr. 2, 66v-67 (Manninga).

⁵⁵ Arch. HJK nr. 170-172 (ChvdH I 31 en 32).

anders zou er gestaan moeten hebben ‘des vorigen Pastors ...’⁵⁶ Kort nadien geraakt hij weer in moeilijkheden. Tijdens zijn visitatie in 1560 behandelt de officiaal een klacht tegen Wernerus Nicolai van Coevorden, pastoor alhier, die Bertha, *relict a sacristus in Usquarth*, gehuwd zou hebben. Op 20 juni 1560 werd hij deswegen door Johannes Krijthe geëxcommuniceerd.⁵⁷ Op 26 augustus 1560 protesteert Wernerus Nicolai Covordiensis voor de officiaal hiertegen; daarbij erkent hij fout gehandeld te hebben, de vrouw te hebben weggezonden en belooft hij oprecht beterschap. Op 28 augustus 1560 geeft hij aan de pastoors te Baflo*, Uithuizen* en Bedum* volmacht namens hem van de kerk te resigneren. Op dezelfde dag wordt hij door de officiaal gerelaxeerd.⁵⁸ Op 9 september 1560 schrijft de officiaal Rickwijn aan Luitenant en Hoofdmannen dat Warnerus Nicolai de dienst kan voortzetten, hangende de zaak tegen hem aangespannen door enkele kerspellieden die volgens Rickwijn ‘uth hait und nytt (wie ick bericht)’ handelen.⁵⁹ Volgens een (ongedateerd) memorandum (uit 1568) had de commissarius de pastoor te Warffum geëxcommuniceerd maar hebben Luitenant en Hoofdmannen dit ongedaan gemaakt.⁶⁰

Hij komt ook overigens meermalen voor. Bewaard bleef een zegel van hem dat zou hebben gehangen aan een charter uit 1567.⁶¹

Warner Claessen is blijkbaar in 1581 overleden. De crediteuren van de overleden pastoor alhier worden genoemd 6 oktober 1581.⁶² Thomas Willems te Leeuwarden spreekt 1 december 1597 als mede-erfgenaam van Warnerus Nicolai, gewezen pastoor te Warffum, de redger Johan Artents aan om ‘naewysinge unde reckenschap van sodane gueder, als hie anno 81 ter instantie eeniger creditoeren uth dem Weeme aldaer halen solde laeten hebben’.⁶³ Op 1 juni 1596 wordt hierover nog geprocedeerd.⁶⁴

1581 - 1583 **N.N.**

heeft hier slechts korte tijd als pastoor gestaan. Op 29 november 1583 wordt de overleden pastoor genoemd en gerefereerd aan diens afrekening van 28 december 1581.⁶⁵

1583–1585/6 **Lambertus Grobbinck**

komt 8 juni 1584 als pastoor alhier voor⁶⁶ en overleed eind 1585/begin 1586. Op 2 juli 1586 verklaart Warner Lambers wegens zijn overleden vader Lambert Grobbinck, pastoor alhier, aan de kerkvoogden 31 Emders gulden

⁵⁶ Arch. Ewsum nr. 302 (oud nr. 269).

⁵⁷ Visitatie 1560. Mogelijk als gevolg van een en ander bood in 1561 Krijthe zijn ontslag als ‘furstlicher commissarius’ van Usquert aan de officiaal Adriaan van Twickel; op verzoek van alle priesters der proostdij trok hij zijn aanvraag echter weer in, StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 2, 290-291.

⁵⁸ Visitatie 1560.

⁵⁹ Visitatie 1560.

⁶⁰ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 489. Dit memorandum met klachten van de officiaal werd blijkbaar opgesteld in verband met het steeds inbreuk maken op de geestelijke jurisdictie door Luitenant en Hoofdmannen.

⁶¹ GA, RAG, Zegelverzameling nr. C 141, los zegel; op de strook in negentiende-eeuwse hand: 1567.

⁶² Ach. HJK nr. 54, 211v.

⁶³ Ach. HJK nr. 839.

⁶⁴ Ach. HJK nr. 839.

⁶⁵ Ach. HJK nr. 54, 378v: Aylko Jansen te Vliedorp moet bij ede verklaren dat hij de overleden pastoor te Warffum (‘op des pastoers vertoende egen hant ende rekenschap In dato 1581 den 28. Decem.’) niet meer wegens huur en andere verkochte roerende goederen, dan 81 Emders gulden schuldig is.

⁶⁶ Arch. HG Warffum nr. 9.

schuldig te zijn.⁶⁷ Hij zal hier voor 14 december 1583 zijn gekomen; nog in 1582 was hij pastoor te Sauwerd* waar zijn opvolger reeds 14 december 1583 in functie is. De pastoors te Warffum en Breede werden, blijkens een mededeling op 26 januari 1584, bij een inval door Wigbold van Ewsum meegevoerd.⁶⁸ Na zijn overlijden nam de vicarius de dienst waar.⁶⁹

1587 - 1594 **Thomas Groningensis**

geboren in 1542, kwam 20 augustus 1558 in het klooster Bloemkamp, was custos en later pastoor te Hartwerd, werd in juni 1572 verkozen tot abt van Bloemkamp⁷⁰ en week in 1580 met vele andere rooms-katholieke geestelijken uit naar Groningen.⁷¹ Thomas Groningensis, abt, Dodonaeus Jansen, pastoor te Deersum, en Meinardus Andreae, pastoor te Piaam,⁷² capitularii van Bloemkamp of Oldeklooster bij Bolsward, verklaren 25 juli 1583 ten laste van het klooster schuldig te zijn een som geld.⁷³ Thomas Groningensis, abt, en Dodonaeus Jansen, pastoor te Gieten, senior van Bloemkamp, verklaren 25 juli 1592 weer geld schuldig te zijn.⁷⁴ Thomas Groningensis, abt van Bloemkamp en pastoor alhier, komt voor het eerst voor 20 juni 1587,⁷⁵ nadien meermalen, voor het laatst 24 februari 1594⁷⁶.

Op 28 juli 1594 tekent Thomas Groningensis, abt van Bloemkamp, met andere Friese prelaten de akte van overdracht van de kloosterbezittingen aan de provincie Friesland op onder voorwaarde dat zij een jaarlijks pensioen zullen genieten.⁷⁷ Op 28 mei 1595 werd zijn pensioen bepaald op 150 gulden;⁷⁸ eerder, 22 oktober 1594 was het nog gesteld op 200 daalder.⁷⁹

Hij is de laatste pastoor alhier geweest. Blijkbaar heeft hij hoop gekoesterd het pastoraat alhier te kunnen behouden na de Reductie van Groningen. Daarop althans wijst een post in de kerkenrekening over 1594-1595 (afgesloten 12 februari 1595), vermeldende de kosten voor een informatie van de pastoor of hij zijn pastorie kwijt is.⁸⁰ Inderdaad is hij hier vervangen. Hij stierf 3 augustus 1599 en werd begraven in de kerk te Hidaard waar zijn grafzerk nog aanwezig is.⁸¹

Reformatie

1594/5-1612 **Wibrandus Georgii Groningensis**⁸²

⁶⁷ Arch. HG Warffum nr. 20.

⁶⁸ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH VI 448) .

⁶⁹ Arch. HG Warffum nr. 17, rekening 1585: '... also onse salige Pastor Heer Lambert verstorven end de vicarius den denst verwaerde ...'

⁷⁰ Schoengen, 'Bloemkamp', 207vlg.

⁷¹ Engels, *Conscriptio*, 21; zijn wapen in *It Beaken* (31)1969, 180 nr. 127.

⁷² Van Dedem, *Registers*, Arch. Hof Espelo, p. 36 nr. 84 geeft abusievelijk Pingjum.

⁷³ Van Dedem, *Registers*, Arch. Hof Espelo, p. 36 nr. 84.

⁷⁴ Van Dedem, *Registers*, Arch. Hof Espelo, p. 36 nr. 85.

⁷⁵ Arch. HG Warffum nr. 40.

⁷⁶ Arch. HG Warffum nr. 37.

⁷⁷ AAU XXVI (190), 216-217.

⁷⁸ Zie noot 71.

⁷⁹ Tresoar, *Verzameling Aanwinsten* nr. 35, 195v.

⁸⁰ De Walle, *Friezen*, nr. 2801.

⁸¹ *Quellen und Forschungen* 13 (1964) 64.

⁸² *Quellen und Forschungen* 13 (1964) 64.

was aanvankelijk priester in de Ommelanden; 6 maart 1578 ordonneren de Hoofdmannen: ‘So weide Heer Wybrandus Georgius als tescher tijt lantheer by syner preesterlicken ede vorklaren will dattet vordrach der verhuerde landen tusschen hem end Ulphart Allens op vorleden Jaer gescheet is, sullen alstan de landen vrij zijn’ waarop Georgius de verlangde eed aflegt.⁸³ Hij kan in 1580 zijn uitgeweken naar Oostfriesland en stond reeds in 1582 als tweede predikant te Oldersum.⁸⁴ In 1583 of 1585 is hij te Klein Borssum beroepen,⁸⁵ waar hij nog 11 januari 1588 staat.⁸⁶ Vandaar is hij visitator te Emden geworden. Op 16 maart 1590 verschijnt Wibrandus Georgi, visitator, voor de kerkenraad te Emden. Daar worden afspraken gemaakt voor het komende jaar; hij mag tussentijds het beroep alvast aannemen. Op 24 januari 1592 worden opnieuw afspraken gemaakt. Op 18 december 1592 wordt hij ervan beschuldigd testamenten te schrijven en daarvoor te hoge tarieven te rekenen.⁸⁷ Nadien komt hij daar niet meer voor. Zijn opvolger wordt 5 mei 1595 beroepen,⁸⁸ maar hij was toen al enige tijd te Warffum. In de op 12 februari 1595 afgesloten kerkenrekening te Warffum wordt hij niet nader gedateerd als ‘onse nye Pastoer’ genoemd.⁸⁹ Ook 14 juli 1595 wordt hij als predikant alhier genoemd.⁹⁰ Hij overleed hier 3 februari 1612; zijn grafsteen noemt hem de eerste predikant na de Reformatie alhier.⁹¹

1612 - 1616 **Johannes Uchtman**

wordt in september 1612 als predikant alhier beroepen; hij was afkomstig van Bremen⁹² en studeerde te Marburg en Heidelberg.⁹³ In de beroepbrief worden hem ook de vicarie-inkomsten toegekend.⁹⁴ De classis laat hem na examen 9 november 1612 toe. Hij is hier nog 4 november 1616⁹⁵ en kort daarop overleden. Zijn weduwe wordt nog 1 augustus 1660 vermeld.⁹⁶ Zijn broer Christophorus was tot 1610 predikant te Bremen, nadien te Groningen*.

1616 - 1621 **Rudolphus Oving**

geboren in 1594 en zoon van een zuster van de bekende Menso Alting, predikant te Emden,⁹⁷ vertoont 9 maart 1616 zijn beroepbrief naar hier en wordt 16 maart daarop toegelaten. Op 3 november 1620 verzoekt de kerkenraad te Groningen Burgemeesteren en Raad van Groningen het op Oving uitgebrachte beroep goed te keuren.⁹⁸ De classis Groningen keurt 24 november daarop het beroep goed, de classis Middelstum demitteert hem 19 maart 1621.

⁸³ Arch. HJK nr. 54.

⁸⁴ Reershemius, 617.

⁸⁵ Reershemius, 643.

⁸⁶ Quellen und Forschungen 13 (1964) 64.

⁸⁷ Schillings en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, 857, 877, 886.

⁸⁸ Schillings en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, 905.

⁸⁹ Arch. HG Warffum nr. 40.

⁹⁰ Acta synodes Groningen.

⁹¹ GDW nr. 3942.

⁹² Arch. Van Bolhuis nr. 16, Stukken Sickinghe.

⁹³ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁹⁴ Arch. Van Bolhuis nr. 16, Stukken Sickinghe.

⁹⁵ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁹⁶ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁹⁷ Roemeling, ‘Oving’, 346-349.

⁹⁸ GA, GAG, RA III a 21.

Hij was 28 oktober 1611 als student te Franeker, 13 maart 1615 te Groningen en 26 april 1617 te Heidelberg ingeschreven.⁹⁹

1621 - 1638 **Samuel Ritzius**

vertoont 20 augustus 1621 zijn beroepbrief naar hier en wordt dan classicaal toegelaten; hij werd 26 augustus 1621 bevestigd. Hij staat hier tot begin 1638; wegens beroep naar Emden wordt hij 29 januari 1638 classicaal gedemitteerd. Hij was een zoon van Ritzius Lucas, predikant te Emden, en werd te Jarsum geboren 24 augustus 1586. Te Emden werd hij ingeleid 11 maart 1638; hij stierf daar 3 juli 1665.¹⁰⁰ Ritzius Lucas was een schoonzoon van Abel Itens,¹⁰¹ zoon van Remko Itens¹⁰² en Froucke Elama, van Uithuizen.¹⁰³

Vicarieën en prebenden

Fabianus en Sebastianusvicarie

Op 21 januari 1448 wordt ‘der Junger preester’ alhier genoemd.¹⁰⁴ Het is de eerste vermelding van een vicarie alhier. Wanneer en door wie deze is gesticht is onbekend. Althans later zijn er relaties tussen de eigenaren van Asinga (de latere Warffumborg¹⁰⁵) en deze vicarie. In 1558 stuurt Hoiko Manninga, hoofdeling te Pewsum, Warffum en ‘Berghum’, een notaris naar Warffum naar de pastoor en de kerkvoogden om onderzoek te doen naar de fundatie, ‘zegelen’ en brieven betreffende de ‘vicarie Sanctorum Fabiani unnd Sebastiani, genant de Olde Vicaria’. Hij heeft niet meer kunnen vinden dan een legaat van Wicke Aelkens van een juk land aan de *antiqua vicaria* in 1525(21?), het overlijden van de *honesta patrona et capitalissa* Emeke Taminga de Asyghe op 15 juli 1509 die aan *prebenda nostra antiqua* drie jukken in de Polle naliel *qui prestinis temporium* toebehoorden aan ‘Beetkum herth’,¹⁰⁶ de schenking op 25 februari 1457 door Ode ten Dyke te Pieterburen aan ‘dem hilligen patronen Sancti Fabiaenn ennd Sancti Sebastiaen, der karspilkercke tho Waerphum’ tot zaligheid van haar ziel de helft van elf jukken land te Breede,¹⁰⁷ waarvan de andere helft toebehoort aan Blideke Framma te Huizinge,¹⁰⁸ aan het ‘provendeleenn thoe Waerphum’ tot ‘hulpe und vorbetterunge’ daarvan. De notaris legt een en ander 28 mei 1558 te Knock vast,¹⁰⁹ Bij de schenking in 1457 is geen sprake van collatierechten.

Of er een familierelatie tussen Oda ten Dijke en Emeke Asinga geweest is is niet bekend. Emeke, weduwe van Onno Tamminga, schonk, met behoud van het vruchtgebruik, Asinga in 1509 aan haar kleindochter Hoyko (dochter van haar zoon Hoyko), gehuwd met Focke Manninga van Pewsum,¹¹⁰ Het was hun zoon Hoyko die in 1558 liet nagaan wat er over deze vicarie in bronnen te Warffum te vinden was. In 1560 verkocht hij Asinga aan Johan Sickinghe. Rechten die de Manninga’s op deze vicarie hadden zullen op deze wijze aan de

⁹⁹ Zijlstra nr. 11862, 2831 en 2448.

¹⁰⁰ Reershemius, 504.

¹⁰¹ Arch. HJK nr. 851, 125.

¹⁰² Arch. HJK nr. 851, 26 augustus 1617 jo. Arch. HJK nr. 54, 20 februari 1579.

¹⁰³ Elema, *Familieboek Elema*, 24.

¹⁰⁴ GA, GAG, R.F. 1448.17.

¹⁰⁵ Hiervoor Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 449.

¹⁰⁶ Wel Beetke’s, dat wil zeggen Beetke van Rasquerts’, heerd.

¹⁰⁷ In enkele percelen waarvan aan één daarvan Focke Asinghe te Warffum grenst, aan een ander Liuwert Schultynge te Bedum. Liuwert Schultinga, gehuwd met Teteke, was een oom van Oda ten Dijke; zijn drie dochters erfden van haar, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 330.

¹⁰⁸ Over haar: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 181.

¹⁰⁹ StA Aurich, Dep. 4 III a No. 2, 68v-67 (Manninga).

¹¹⁰ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 449.

Sickinghe's zijn gekomen. De Sickinghe's kunnen echter ook in verband worden gebracht met de Anna en Mariaprebende alhier (zie hierna). Het is daarom niet altijd uit te maken welk leen bedoeld is.

- ca 1465 **Abele van Saaxum**
vicarius alhier, overleed voor mei 1465. Op 29 april 1465 verkoopt Eppe Ekenz. Te Onderwierum als voormond over de kinderen van wijlen Eywe, land waaronder een perceel waarin ook de kerk te Warffum gerechtigd is, dat door wijlen heer Abele, Eywe's broer, aan zijn zusterskinderen respectievelijk de kerk alhier vermaakt is.¹¹¹ Op 14 februari 1466 transporteert de pastoor alhier een juk land, afkomstig van wijlen Abele van Saaxum, vicarius alhier.¹¹²

- 1545 **Lutyen**
vicarius alhier, wordt 23 april 1545 genoemd.¹¹³

- 1547 - 1553 **Derck**
vicarius alhier, komt voor in 1547 (niet nader gedateerd) en 11 juni 1547.¹¹⁴ Heer Derck alhier gebruikt in 1553 6 jukken land te Rasquert en 7 jukken alhier.¹¹⁵

- 1560 **Hugo**
vicarius alhier, komt voor in 1560 in stukken over het zogenaamde huwelijk van de pastoor alhier.¹¹⁶

- 1561/3 **N.N. en N.N.**
Tussen worden tussen oktober 1561 en september 1563 worden alhier twee vicarii, blijkbaar tezelfdertijd, geïnstitueerd.¹¹⁷

- 1585 - 1587 **Fredericus Tialingius**
In 1585 komt heer Fettye als vicarius alhier voor,¹¹⁸ 22 augustus 1587 Fredericus Tialingius, vicarius alhier.¹¹⁹ Hij was een van de vele in 1580 uit Friesland geweken geestelijken¹²⁰ en destijds pastoor te Wanswerd. Volgens een verklaring van 4 januari 1581 vertrok Fetzze Tiallings, pastoor te Wanswerd, 22 juni 1580 naar Groningen.¹²¹

- 1593/4 **Laurens**
ontvangt in 1593/4 betaling wegens turf¹²².

Reformatie

¹¹¹ AKG nr. 20, 111-111v reg. 472.

¹¹² AKG nr. 20, 100v reg. 480.

¹¹³ Arch. Ewsum nr. 331 (oud nr. 185 reg. 360).

¹¹⁴ Arch. HG Warffum nr. 5.

¹¹⁵ Alma, 'Winsumerzijlvest', 126, 135.

¹¹⁶ Visitatie 1560.

¹¹⁷ Visitatie 1563.

¹¹⁸ Arch. HG Warffum nr. 29.

¹¹⁹ Arch. HG Warffum nr. 29.

¹²⁰ Engels, *Conscriptio Exulum*, 9.

¹²¹ Reitsma, *Oostergo*, 61-63.

¹²² Arch. HG Warffum nr. 29.

Omstreeks 1601 wordt bericht dat de predikant de vicarie alhier heeft.¹²³

Annaprebende

De pastoor Jacobus Balcke gaf bij testamentaire beschikking van 15 mei 1526 enig land ten behoeve van de Annavicarie alhier terwijl hij ten behoeve van de 'nije vicarie' (in 1540 is sprake van 'der vicarius der nijeer vicarien' (volgens beschrijving in de inventaris van de stukken de nieuwe prebende op het Annaältaar)¹²⁴ alhier een rente van tien Rijnse goudgulden ten laste van de kerk te Bedum schonk.¹²⁵ Op 7 juni 1584 wordt verklaard dat de kerk te Bedum de rente destijds heeft afgelost en dat een van de kerkvoogden dit bedrag opnieuw aan Christopher van Ewsum had uitgeleend, waarna blijkbaar enige kwestie rees over de vraag of de betrokken kerkvoogd daartoe zonder meer bevoegd was.¹²⁶ Christopher van Ewsum verkocht 10 november 1556 een rente van 14 Emder gulden (op een bedrag van 200 Emder gulden) aan pastoor en kerkvoogden ten behoeve van het Onze Lieve Vrouweleen alhier.¹²⁷ Op 29 januari 1571 verzoeken pastoor en kerkvoogden aan Luitenant en Hoofdmannen aflossing van deze som uit de geconfisqueerde goederen van Van Ewsum die destijds van het Onze Lieve Vrouweleen het bedrag opnam.¹²⁸ Op 12 augustus 1583 en 13 juni 1584 verklaren enkele gewezen vicarii alhier destijds de renten van 14 Emder gulden te betalen, aan de 'vicarius to Warffum op Sancta Anna leen', te hebben ontvangen.¹²⁹ De conclusie moet zijn dat met de Annavicarie en het Lieve Vrouweleen hetzelfde beneficie is bedoeld, het Anna en Onze Lieve Vrouweleen. Een dergelijk dubbelpatrocinium kwam meer voor, bijvoorbeeld te Uithuizen* waar in 1520 een Anna en Mariaprebende werd gesticht.

Het is niet altijd goed mogelijk te bepalen welke geestelijke bij welk leen behoort.

1535 - 1537 Hermannus ter Moelen of Mollener

prebendaat alhier. Hermannus ter Moelen komt 30 december 1535 voor als een van de testamentatores van de pastoor Jacobus Balcke.¹³⁰ Als Hermannus Mollener wordt hij 29 december 1535 als zodanig genoemd,¹³¹ als Herman prebendaat en executeur als voren in 1537.¹³² Een Hermannus ter Mollen is 12 maart 1551 keller en ordepriester,¹³³ conventueel 23 juni 1561 en 7 september 1562¹³⁴ en 28 september 1564 senior van de commanderij alhier.¹³⁵

1540 N.N.

In 1540 is sprake van 'der vicarius der nijeer vicarien' op het Anna-altaar alhier.¹³⁶ Wellicht was dat

¹²³ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹²⁴ Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

¹²⁵ Arch. HG Warffum nr. 6 sub a.

¹²⁶ Arch. HG Warffum nr. 9.

¹²⁷ Arch. Ewsum nr. 662 (oud nr. 261* reg. 518*).

¹²⁸ ChvdH II.

¹²⁹ Arch. HG Warffum nr. 9, R.F. 1583.5 jo. 1584.16 en 17, en 1584.1287.

¹³⁰ Arch. HG Warffum nr. 6 sub a.

¹³¹ Arch. HG Warffum nr. 6 sub a.

¹³² Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

¹³³ GA, RAG, Aanwinsten nr. 1964, Collectie mej. E. Westerhuis.

¹³⁴ StA Aurich, Rep. I nr. 470A en 498A.

¹³⁵ Arch. Ewsum nr. 694 (oud nr. 142 reg. 556).

¹³⁶ Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

1540 ? **Thonnis**

Althans procedeert in dat jaar blijkens een stuk van 30 april 1540 Alfert Cuper, eerder genoemd in het geschil over de schenking van land aan deze vicarie, tegen heer Thonnis.¹³⁷ Stadhouder en Hoofdmannen gelasten dan de wedluiden te Warffum voor de redger te Pieterburen te compareren in het geschil tussen heer Thonnis en Alfert Cuper.¹³⁸

Genoemde Cuper procedeert later tegen de prebendaat, heer Berendt, en de kerkvoogden; ook genoemde heer Berendt kan bezitter van deze vicarie zijn geweest.

1544 – 1548 ? **Bernardus Gerardi Dorpen**

komt 11 november 1544 als prebendaat alhier voor¹³⁹ alsmede als prebendaat 16 januari 1548 in bovengenoemd geschil.¹⁴⁰ Een Bernardus Dorpen is van 1559 tot 1585 pastoor te Noordbroek*.

Zeker bij dit leen behoren de volgende:

ca 1553 **Peter**

vicarius alhier, tegen wie bij Godfridus Ludolphi, commissarius der proostdij Usquert, door Henricus van Haselunne, koster alhier, een (ongedateerde) klacht wordt ingediend wegens het niet voldoen aan de verplichting van de vicarius van de Annavicarie, zoals deze ook blijkt uit de verklaring van de testamentatores van de pastoor Balck op 30 december 1535, jaarlijks aan de koster één Emders gulden uit te betalen.¹⁴¹ Henricus van Haselunne komt hier voor 1 november 1549¹⁴² en was reeds omstreeks 1554 niet meer in functie als koster.¹⁴³ Het stuk kan waarschijnlijk omstreeks 1553 gedateerd worden; een Lambert wordt als koster hier van 1532 tot 1552 genoemd.¹⁴⁴

1565 - 1568 **Johannes Petri**

van 1565 tot 1568 vicarius alhier en vanaf tenminste 1584 pastoor te Leens* en

1568 **Joannes Leowardius**

in 1568 vicarius alhier en vanaf tenminste 1583 pastoor te Wetsinge*, verklaarden 13 juni 1584 respectievelijk 12 augustus 1583 de door Christoffer van Ewsum verschuldigde renten aan 'de vicarius to Warffum up Sancte Anna leen' en door deze verkocht ten behoeve van het Onze Lieve Vrouweleen alhier te hebben ontvangen.¹⁴⁵

Mogelijk hoort hier ook

1583 - 1588 **Isbrant Aedriaensz.**

¹³⁷ Arch. HG Warffum nr. 1, 30 april 1540.

¹³⁸ Arch. HG Warffum nr. 1 c, 7 april 1540.

¹³⁹ Arch. KV Warffum, portefeuille, R.F. 1445.23; N.B. onvindbaar.

¹⁴⁰ Arch. HG Warffum nr. 6 sub g.

¹⁴¹ Arch. HG Warffum nr. 2 (gesteld op [1540]).

¹⁴² Arch. Ewsum nr. 296 (oud nr. 95).

¹⁴³ Arch. HG Warffum nr. 9.

¹⁴⁴ Arch. Ewsum nr. 321 (oud nr. 116) en oud nr. 136.

¹⁴⁵ Arch. HG Warffum nr. 9.

Op 21 mei 1583 wordt heer Isebrant prebendaat alhier genoemd,¹⁴⁶ 24 september 1583 heer Isebrant van Warffum.¹⁴⁷ Blijkens een aantekening van 20 juni 1587 is de kerk alhier geld schuldig aan heer Isbrandus Adriaensz.;¹⁴⁸ 22 augustus 1588 is sprake van Isbrant Aedriaensz., priester van de prebende alhier.¹⁴⁹

In 1553 worden 14 juk land als ‘t Praebende landt tot die borch’ opgevoerd.¹⁵⁰ Volgens een rapport van omstreeks 1601 matigt Johan Sickinghe zich de prebende te Warffum aan; hij heeft deze gegeven aan de zoon van Luytien Frese te Emden.¹⁵¹

Tenslotte is er in de zestiger jaren nog sprake van een

Catharinaleen

1560 - **Helmerus Sebastiani (contra Rodolphus Landius)**
clericus van het bisdom Munster, zoon van Sebastiaan Wabbens, wordt 8 augustus 1560 in het bezit van de Catharinaprebende gesteld nadat zijn vader een brief van provisie had verkregen met instemming van alle collatoren; de presentatie geschiedde door de pastoor.¹⁵² Hieraan was blijkbaar een geschil over het collatierecht der prebende voorafgegaan; althans wordt in een ongedateerd stuk melding gemaakt van een geschil over de prebende alhier tussen Dr Johan Sickinghe en Sebastiaan Wabbens te Appingedam.¹⁵³ In een memoriaal uit 1568 over de competentie der geestelijke rechter wordt onder meer gesteld dat een geschil tussen Rodolphus Landius (die onder meer de Anthoniusprebende te Eenrum heeft bezeten), aan wie de prebende *jure devoluto* was vergeven, en Helmichius Wabbens voor de Hoofdmannen heeft gediend.¹⁵⁴ Blijkens een 9 juni 1576 in de Hoofdmannenkamer gelezen stuk huwde Helmich, zoon van Sebastiaan Wabbens en Eelcke te Appingedam, 21 maart 1563¹⁵⁵ met Catharina Veelcker, waarvan een dochter; vóór 1576 hertrouwde zij.¹⁵⁶
Bastiaen Wabbens diende een ongedateerd request (omstreeks 1570?) in om te mogen behouden de inkomsten van de ‘gearresteerde’ en ‘opgehouden emolumenten’ van de Catharinaprebende alhier waarop zijn zoon te Keulen studeerde.¹⁵⁷ De goederen van Wabbens waren na de komst van Alva geconfisqueerd. Verondersteld is dat het stuk daarmee verband houdt.¹⁵⁸ Het stuk hangt echter naar onze mening eerder samen met het hiervoor genoemde geschil, omdat onder meer Wabbens stelt dat de inkomsten slechts dan niet

¹⁴⁶ Arch. HJK nr. 54, 344.

¹⁴⁷ Arch. HJK nr. 54.

¹⁴⁸ Arch. HG Warffum nr. 29.

¹⁴⁹ Arch. HG Warffum nr. 29.

¹⁵⁰ Alma, ‘Winsumerzijlvest’, 134.

¹⁵¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁵² Arch. Sickinghe nr. 23.

¹⁵³ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 106 (ongedateerd, gevoegd bij stukken uit 1553).

¹⁵⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 489 (ongedateerd, gevoegd bij stukken uit 1568). Het geschil diende blijkbaar in de tijd van de officiaal Twickel.

¹⁵⁵ Arch. HJK nr. 104 (ChvdH IV 230).

¹⁵⁶ Arch. HJK nr. 104 (ChvdH IV 230).

¹⁵⁷ Hij wordt door Zijlstra niet vermeld.

¹⁵⁸ Arch. HJK nr. 533 (ChvdH VII 856). De veronderstelling is van Formsma, *De Archieven van de Hoge Justitiekamer in Groningen*, sub nr. 533.

meer genoten kunnen worden indien de tegenpartij zijn beter recht heeft bewezen. In 1576 wordt vermeld dat tussen Sebastiaan Wabbens en zijn zoon na het overlijden van Helmich's moeder scheiding van de boedel plaatsvond (Wabbens zal toen zijn hertrouwd). Er is geen aanleiding te veronderstellen dat er meer kinderen waren zodat het aan Stadhouder en Hoofdmannen gerichte verzoek alleen maar op Sebastiaan's zoon Helmich betrekking kan hebben.

WARFHUIZEN

Patroon:

Bijzonderheden:

De ouderdom van de parochie is niet bekend. Wel in navolging van een mededeling van de redacteur N. Westendorp in 'Van der Aa'¹ stelt de *Voorloopige Lijst* dat de kerk gewijd was aan Ludger² maar elke aanwijzing voor dit patrocinium ontbreekt. De kerk werd afgebroken in 1858, de toren in 1785.³

In 1475 wordt de abt van Oldenklooster als 'principaal kerkheer' alhier genoemd; hij zegelt dan op verzoek van enkele parochianen.⁴ Pastoor was hij hier echter niet. Mogelijk was hij toen de voornaamste kerkvoogd (hoewel de aanduiding zeer ongebruikelijk is). Van een incorporatie van de kerk in deze abdij zoals deze mededeling wel is geïnterpreteerd,⁵ lijkt ons geen sprake. Op geen enkele wijze blijkt van enige relatie tussen deze kerk en de abdij die ook slechts weinig land in eigendom hier had.⁶

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier één priester.⁷

Pastorie

1501	N.N. De rekening van de officiaal over 1501 vermeldt <i>Item recepi a curato in Werfhusum ex parte ven(enerabilis) domini Stephani Falken</i> 14 stuiver over 1500. ⁸
1521	Mr Wigbolt wordt als pastoor alhier genoemd 25 oktober 1521. ⁹
1534	Johan (pastoor) alhier, tekent een mandaat af op of kort na 16 december 1534. ¹⁰
- †1563	Wyert Reiners Op 7 februari 1563 wordt hij als pastoor (zonder plaats) in de proostdij Leens genoemd. ¹¹ Hij overleed als pastoor alhier 17 februari 1563. ¹²
156(1)/3	N.N.

¹ Van der Aa XII, 104.

² *Voorloopige Lijst* XI, 120.

³ Tresoar, Hs. 262a, (Brucherus, *Stad en Lande*), met annotaties van P. Boeles, 162a

⁴ AKG nr. 20, 86 reg. 191 (regist abusievelijk "principael kerkmeester").

⁵ Monasicon Praemonstratense II, 212.

⁶ Siemens, Toelichting, 152, 204-205

⁷ Alma, 'Schattingen', 175.

⁸ Visitatie 1501.

⁹ Arch. Schouwerzijlvest nr. 1, 15-16.

¹⁰ GA, GAG nr. vRr 956.

¹¹ Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736.

¹² Tresoar, Hs. 262a (Brucherus, *Stad en Lande*), met annotaties van P. Boeles, 162a (volgens een grafzerk [die niet bewaard is gebleven]).

werd tussen oktober 1561 en september 1563, waarschijnlijk in 1563, als pastoor alhier geïnstitueerd en voldeed daarvoor zes daalder.¹³

1582 - †1586 **Lambertus Turinck**

pastoor alhier, komt eind 1582/begin 1583, mogelijk kort voor 14 november 1582, voor; hij gebruikt dan 33 jukken land.¹⁴ Hij was eerder pastoor te Zweins en een van de in 1580 uit Friesland uitgeweken geestelijken; hij overleed in 1586.¹⁵

Reformatie

1597 - 1606 **Hermannus van Besten**

mogelijk dezelfde als Herman van Besten, in 1571 genoemd als kapelaan te Aalten en vicarius te Winterswijk,¹⁶ deed in 1583 dienst te Welsrijp, stond van 1586 tot 1588 te Herbayum,¹⁷ is in 1591 concionator (tweede predikant) te Herborn,¹⁸ is reeds vóór 3 september 1594 in de classis Sneek doch buiten de classis om beroepen, wordt 17 september 1594 als lid van de classis Sneek aangenomen,¹⁹ wordt 1 juli 1595 predikant te Wolvega genoemd en staat nog in deze classis 30 september 1595.²⁰ Op 4 april 1597 komt hij voor als predikant in de classis Eenrum en 25 april 1598 voor het eerst als predikant alhier.²¹ Hij wordt hier nog genoemd 14 mei 1606.²²

Hij bediende tevens Maarslag*. Ten aanzien van deze combinatie die terstond na de Reformatie tot stand kwam²³ bepalen Gedeputeerde Staten 28 december 1604 dat Maarslag, dat 29 jukken vrij pastorieland heeft, met Mensingeweer* moet worden gecombineerd en moet worden gescheiden van Warfhuizen, dat 69 jukken pastorieland heeft.²⁴ Het besluit is blijkbaar niet uitgevoerd.

Zijn zoon Adolphus stond te Hornhuizen*, zijn zoon Alardus te Wittewierum* en Pieterburen*.

1611 - 1620 **Bartholomeus Bilderbeeke**

komt als predikant alhier voor het eerst voor 20 mei 1611.²⁵ Hij bediende tevens Maarslag* en overleed omstreeks 29 september 1620.²⁶ Zijn vrouw stierf kort daarna; hun kinderen waren reeds gehuwd²⁷ zodat geen aanspraak op wezenrente bestond.

¹³ Visitatie 1563.

¹⁴ Arch. HJK nr. 657, 99, z.j.e.d., jo. Ibid., 207, 14 november 1582; ook ibid. (ChvdH V 344).

¹⁵ Engels, *Conscriptio Exulum*.

¹⁶ AAU XLIV (1919), 105.

¹⁷ Kalma, *Classisboek Sneek*.

¹⁸ Bij de inschrijving te Franeker op 11 augustus 1591 van zijn zoon Adolphus Hermanni, Zijlstra nr. 12013; de zoon Alardus wordt aldaar 24 februari 1592 ingeschreven, Zijlstra nr. 1560.

¹⁹ Kalma, *Classisboek Sneek*, 203, 205.

²⁰ Kalma, *Classisboek Sneek*, 220.

²¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²² Acta synodes Groningen.

²³ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

²⁴ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

²⁵ Acta synodes Groningen.

²⁶ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

²⁷ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

Bartholomeus Nicolai Bilderbeeke stond vanaf 1598 te Buitenpost en Lutkepost en bleef daar tot zijn vertrek naar Warfhuizen in 1611.²⁸ Harkenroht, die hem abusievelijk Samuel noemt, acht hem mogelijk een zoon van Johannes Bilderbeeke, predikant te Suurhusen van tenminste 1559 tot zijn overlijden in 1592.²⁹ Romein noemt hem echter *Nicolai filius*.³⁰ Mogelijk is hij dan dezelfde als Bartholomeus Nicolai, de laatste pastoor te Noorderdrachten (tot 1580), van wie vermeld wordt dat hij 13 kinderen had. In 1595 is deze, zich dan noemende Mr Barthold Claesz., schoolmeester te Noorderdrachten.³¹

1620?(1)-1632 **Johannes van Nijeveen**

stiefzoon van Henricus Houbing, predikant te 't Zandt*, en vanaf 1618 predikant te Blankenham, kwam mogelijk nog in 1620 alhier; althans komt in dat jaar een ander te Blankenham.³² Hij was 11 mei 1610 te Franeker als student ingeschreven,³³ in 1618 door de classis Loppersum preparatoir geëxamineerd en werd volgens de synodale acta van 6 mei 1622 in het afgelopen verslagjaar alhier beroepen en toegelaten. Op 3 juni 1624 verklaart de Hoofdmannenkamer zijn mandaat tegen Allart Gayckinga niet gestoord te worden in het gebruik der pastorielanden alhier van kracht;³⁴ Gayckinga was de eigenaar van het Huis ter Borgh of Gaykingaborg³⁵ (zie onder Zuurdijk*). Van Nijeveen vertoont 23 juli 1632 een beroep naar Eenrum*, door de classis goedgekeurd 8 oktober daarop.

²⁸ Romein, *Friesland*, 508.

²⁹ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 110; Reershemius, 539.

³⁰ Romein, *Friesland*, 508.

³¹ Algra, *De historie* VI, 338. Een eventuele inschrijving als student is niet gevonden.

³² NKHB 1912, Bijlage S, 139.

³³ Zijlstra nr. 182, met zijn broer Hugo, nr. 183, die alle mogelijke hoge functies in Groningen bekleedde: raadsheer, burgemeester, lid van de Hoofdmannenkamer, curator der universiteit, lid van Gedeputeerde Staten en lid van de Staten-Generaal. Aan deze had Johannes zeker zijn beroep naar Eenrum waar de stad Groningen de belangrijkste collator was te danken.

³⁴ Arch. HJK nr. 855, 363.

³⁵ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 458-460.

WATUM

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

Het parochieregister van omstreeks 1450 noemt Watum met een schatting van vier schilling, evenveel als bijvoorbeeld de parochies Krewerd, Solwerd en Marsum.¹ Het parochieregister van 1501 noemt *Watum nunc Capella*.² Uit het woord *nunc* volgt dat het vroeger een parochiekerk is geweest. Het komt niet voor in het schattingenregister van omstreeks 1500. Nog in 1568 wordt door de officiaal Werninck meegedeeld dat de kapel te Watum in het register van het aartsdiakonaat onder de ‘pharkerken’ was ingeschreven (wat echter, volgens Formsma, niet hoeft te betekenen dat het een parochiekerk was),³ een opvatting die niet in overeenstemming is. In 1559 wordt Watum ‘capella in Oldenkloster’ genoemd.⁴ Watum – behorende tot de proostdij Farmsum⁵ – zal van Holwierde zijn afgesplitst (zie echter hierna). Reeds in 1451 is sprake van ‘Watmer Hillighen diick’.⁶ In 1499 wordt ‘Sunte Claws land te Watum’ genoemd,⁷ in 1510 ‘Sunter Clawes capelle’ onder Holwierde.⁸ De kerk – later gedegradeerd tot kapel – was dus gewijd aan **Nicolaas**.

De parochiestichting kan – op grond van dit patrocinium – tot de jongere worden gerekend. Het patrocinium blijkt ook uit stukken uit 1568 toen over de kapel tussen de kerk te Holwierde en de abdij Oldenkloster te Feldwerd strijd ontstond. De kapel was in 1568 reeds geruime tijd vacant terwijl het gebouw werd verwaarloosd en misbruikt als beestenstal terwijl de landerijen, groot 32 grazen, door de kerkvoogden van Holwierde tot profijt van hun kerk werden aangewend. De abt van Oldenkloster verzoekt 28 januari 1568 aan de officiaal de kapel bij het klooster te incorporeren om een regelmatige bediening der kapel te waarborgen. De officiaal ondersteunt het verzoek blijkens bericht van 7 februari daarop. Door de abt werd daarop Gerhardus Stralen tot rector van de kapel aangesteld en de institutie daartoe verzocht. Tegen deze begeving protesteerden pastoor en kerkvoogden te Holwierde uitdrukkelijk. De uitspraak door de commissaris te Loppersum* en zijn assessores stelde hen in het ongelijk. Zij gingen echter in beroep bij de Hoofdmannenkamer te Groningen die de zaak ook in behandeling nam. De uitspraak is niet bekend.⁹

Restanten van kerk/kapel en het kerkhof werden in 1969 gevonden. De lijkresten tonen aan dat hier een begraafplaats is geweest, zodat te meer bewezen is dat het hier om een (gewezen) parochie gaat. De begraafplaats wordt ‘laatmiddeleeuws’ genoemd; een datering der vondsten wordt niet gegeven.¹⁰ Doordat de kerkstede gelokaliseerd is kan – bij vergelijking met de kerspelkaart van Siemens – worden vastgesteld dat deze lag binnen de parochie/kerkelijke gemeente Bierum hoewel Watum behoorde tot de proostdij Farmsum. De door Siemens uit het verloop der grens tussen de kerkelijke gemeenten Bierum en Holwierde bepaalde

¹ RC I, 106.

² RC II, 11v.

³ Formsma, ‘Watum’, 59-63.

⁴ Schmitz-Kallenberg, 291.

⁵ RC I, 106.

⁶ GA, GAG nr. vRr 447, (Stadsdocumenten in conventie) 1451; Feith, *Warfsconsitutiën*, 54.

⁷ AKG nr. 2, 23 reg. 868, 27 februari 1499.

⁸ AKG nr. 2, 26 reg. 934, 11 maart 1510.

⁹ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 4, 15; de stukken betreffende het geschil: StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, onder meer 525 en 494; ook 493(1568); de kapel is ruïneus, 494: abt verzoekt incorporatie. De officiaal en aartsdiaken Werninck adviseert 7 februari 1568 de bisschop van Munster de incorporatie toe te staan. Hij heeft bevonden dat de kapel ‘in dem Register des’ Archidiaconatus under die pfarkerken’ staat, 496-498.

¹⁰ Archeologisch Nieuws, Nieuwsbulletin KNOB (september) 1969 97-99. Boersma, ‘Hoogwatum’, 203 spreekt over een kapel waaraan het recht van kerkhof was verleend.

proostdijgrens moet dus destijds een ander verloop hebben gehad, tussen Watum en Bierum door. In de Middeleeuwen moet de Eems op enige afstand van Watum hebben gelopen; allengs zal land zijn afgeslagen. Dat het restant van Watum bij Bierum is gekomen kan slechts verklaard worden door aan te nemen dat Oldenklooster het geschil heeft gewonnen. De kerk te Bierum was reeds in 1505 bij Oldenklooster geïncorporeerd. Na de secularisatie der kloosters zal Watum zijn toegedeeld aan Bierum.

Plaats en omgeving der kerkstede behoorden echter niet aan Oldenklooster maar aan het premonstratenzer Nijenklooster.¹¹

De kerk/kapel wordt nog afgebeeld op de ‘Beschrijvinghe van de Ooster ende Westereemse’ van Haeyen uit 1585¹² en ‘De Wester ende Ooster Eemsen’ van Blaeu uit 1623.¹³

Bediening

1568

Gerhardus Stralen

wordt 1 maart 1568 door de abt van Oldenklooster ter institutie tot de kapel gepresenteerd; hij was monnik van Oldenklooster.¹⁴

¹¹ Siemens, Atlas kaart 34.

¹² Lang, *Kleine Kartengeschichte*, 38 fig. 23

¹³ Lang, *Gestaltungswandel*, afbeelding XXII.

¹⁴ De presentatie in: Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 4, 15; vergelijk Damen, *Benediktijnenkloosters*, 149-150. Monnik van Oldenklooster: Staatsarchiv Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 528. Volgens *ibid.*, 518, ongedateerd stond de bisschop aan Gerardus Stralen, benediktijn, de kapel *jure devoluto* toe.

WEDDE

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

Halbertsma gaat er van uit dat de oudste kerk alhier van hout is geweest. Bij de opgraving zijn geen resten van tufsteen gevonden zodat men direct van hout op baksteen is overgegaan (zoals ook te Sellingen, Rolde, Sleen en Peize). Door de bouwkundige toestand is een onderzoek naar een houten voorganger achterwege gebleven. De huidige kerk werd gebouwd omstreeks 1235-1250 en was oorspronkelijk afgesloten met een vlakke koormuur. De kerkheuvel was kunstmatig.¹ Op 3 september 1685 wordt door de kerkvoogden alhier subsidie gevraagd tot herstel van hun kerk, voor het grootste deel door 'een tempeest nedergeworpen'.² Het patrocinium van de kerk kon niet worden vastgesteld. Alleen de pastoor Johan Bogell (1569) bleef een zegel bewaard,³ dat een (archaïsch gesneden) vrouwelijke heilige zonder attributen en de initialen IB, die aan de zegelaar zullen refereren, vertoont. Blijkbaar is hier een vicarie geweest.

Pastorie

- 1391 **Hermen**
Her Hermen de Wedde komt voor 1 juni 1391.⁴
- 1428 **Johannes Walvels**
pastoor alhier, wordt genoemd 28 mei 1428; te zijnen huize verwondde een priester uit Farmsum*, afkomstig uit Westerwolde, een inwoner van Onstwedde.⁵
- 1440 **Cordt**
pastoor alhier, komt voor 1 oktober 1440.⁶ Mogelijk was hij de vader van Hermannus Her Coerds die 3 november 1478 met zijn vrouw Lamme een rente uit land te Sellingen verkoopt; zij wonen dan te Vlagtwedde.⁷ Hermannus Her Coerdes te Vlagtwedde komt terzake de rentebetaling daarvan uit Eldersynckerve in Jipsinghuizen voor van 1478 tot 1498.⁸
- 1489 - 1504 **Hermannus Brusert alias Stock**
Op 22 april 1489 wordt Herman Breuser als pastoor alhier genoemd.⁹ Hermannus Bruseralias Stock komt als notarius hier voor 4 juli 1488.¹⁰ Op 12 maart 1502 is sprake van Harmannus Brusert, *presbiter in Wedde*, priester van

¹ Bulletin KNOB 76 (1977), 34; Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden 11 november 1975. Karstkarel dateert eerste helft dertiende eeuw: Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 551.

² GA, GAG, Stadsrequestboek deel 6.

³ HCO, Arch. De Vos van Steenwijk (Windesheim) nr. 5.

⁴ OGD nr. 820.

⁵ RG IV, k. 1413, 26 februari 1428; OUB III nr. 372.

⁶ Arch. Lewe nr. 612 reg. 20.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 14v reg. 43.

⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel I, 38.

⁹ Arch. Lewe nr. 617 reg. 50.

¹⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 31 reg. 78.

het bisdom Osnabrück, als notarius,¹¹ terwijl Harmannus Brusert als pastoor alhier en notarius nog voorkomt 17 september 1504.¹²

1513

Henrick

Op 25 april 1513 zegelt Hinrick, pastoor alhier; het zegel dat geen heilige vertoont heeft nog slechts een fragment van het randschrift: HENRICK LICEN...¹³

- ca 1543

Hinderick Tidinge

overleed als pastoor alhier voor 4 juli 1545 wanneer zijn broer Johan Tydinck over zijn goederen procedeert.¹⁴

1569 - 1589 **Johan Bogell**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 13 augustus 1569¹⁵ en voor het laatst 11 september 1589.¹⁶ Wellicht was hij verwant aan Henricus Boeghell, secretaris van Steenwijk, die 8 mei 155 opgeeft omstreeks 49 jaren oud te zijn.¹⁷

vóór 1494 -
1599(1601?)**Bernhardus Stroet**

wordt 23 mei 1598 genoemd inzake gebeurtenissen op 13 februari 1597 als heer Bernardus Stroet pastoor alhier. Als Bernhardus Stroet, predikant alhier, tekent hij 18 september 1599. Op 2 en 4 juni 1599 (verbaal opgesteld 16 juli 1599) verklaart hij omstreeks 50 jaren oud te zijn. Wanneer in een 8 mei 1601 overgegeven stuk van de drost te Wedde en de richter van Westerwolde wordt gerefereerd aan getuigenverklaringen onder meer van hem wordt hij niet als overleden aangemerkt;¹⁸ mogelijk was hij toen nog in leven. In juli 1621 wordt ter classicale vergadering te Wedde gecollecteerd voor 'de weduwe Bernardi Stroet und Hermanni à Vienne'.¹⁹

Reformatie

Henricus Stroet is in 1589 vicarius te Onstwedde*.

1605 - 1618 **Petrus Scepelitzius**

stond reeds blijkens de synodale acta van 7 april 1597 in deze provincie en werd toen wegens 'enorme *vitia*' drie maanden geschorst. Uit de classes Middelstum en Baflo aangewezen predikanten zullen zijn zaak 'grundtlich vornehmen und ventileren, und forts darinne dohn nha behörenn'. Blijkbaar moet zijn standplaats in het noorden van de provincie gezocht worden; waar hij stond kon echter niet worden vastgesteld.

Op 7 mei 1605 verschijnt in de synode Petrus Scepelitzius, predikant te Wedde, aangezien de classis de goedkeuring van zijn beroep aan de synode heeft gesteld die het beroep bij provisie goedkeurt terwijl de classis Oldambt wordt opgedragen 'gude upsicht' op hem te houden. Blijkbaar kwam hij van buiten

¹¹ StA Aurich, Rep. 3, VI, 3.

¹² StA Aurich, Rep. 3, VI, 3.

¹³ Arch. Lewe nr. 894 reg. 66 (zegel afgefallen) en nr. 618

¹⁴ Arch. HJK nr. 52, 385.

¹⁵ HCO, Arch. De Vos van Steenwijk (Windesheim) nr. 5.

¹⁶ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekeningen Wedde 1589-1592, bijlagen.

¹⁷ HCO, Arch. Stadgericht Steenwijk nr. 5.

¹⁸ Arch. HJK nr. 2276 (ChvdH VIII 689).

¹⁹ GA, GAG nr. nRr1100, rekening Hermannus Meijer, predikant te Ter Apel 1620-1637. Voor Hermannus à Vienne zie Acta synodes Groningen 1620.

deze clasasis naar Wedde (bij een mutatie binnen de classis zou de last onnodig zijn geweest). Op 11 mei 1610 verzoekt hij de synode wegens zijn zeer sober tractement (30 daalder en 15 mud rogge die hij nog slechts met moeite ontvangt) promotie naar een andere plaats; de synode antwoordt aan hem te zullen denken; Gedeputeerden zullen in Den Haag (Westerwolde was Generaliteitsland) om verbetering van tractement verzoeken. De synode laat 10 mei 1615 de gecommiteerden tot de kloostergoederen verzoeken aan magister (sic) Scepelitzius een verering te geven. Hij heeft hier tot zijn overlijden omstreeks 13 augustus 1618 gestaan.²⁰

(1616 **Wesselus Sogelman**)
uit Haselünne,²¹ aanvankelijk schoolmeester te Wedde, vandaar in 1613 naar Enum gekomen en nadien schoolmeester te Wirdum, verzoekt 13 oktober 1618 aan de classis Loppersum een getuigschrift van zijn exercitien om te dienen voor collatoren en de drost te Wedde waar hij inderdaad is beroepen. Het beroep heeft hij echter niet aangenomen; 31 mei 1619 eist de classis Loppersum een verklaring waarom hij het beroep naar Wedde ‘verlaten’ heeft. Op 14 juni 1619 vertoont hij een beroep naar Enum* waar hij kort daarop is bevestigd.

1620/1-1641 **Matthias Cohnius**
zoon van Stephanus Cohnius, predikant te Boertange*, is blijkens de synodale acta van 13 juni 1621 sedert de vorige synode als predikant alhier toegelaten. Op 10 mei 1641 keurt de classis Oldambt zijn beroep naar Boertange* als opvolger van zijn vader goed.

Op 28 december 1641 besluiten Burgemeesteren en Raad van Groningen (als heer van Westerwolde) de predikant te Wedde 70, te Onstwedde 60, te Vlagtwedde 60 en te Sellingen 30 gulden, samen 220 gulden, uit de inkomsten van het klooster Ter Apel toe te kennen, daarmee inwilligende de eis der predikanten voornoemd om compensatie wanneer de lijkpreken achterwege werden gelaten.²²

? **Vicarie**

1466 ? **Hermannus Thesinck ten Damme**
vicarius, mogelijk alhier, komt als getuige voor 21 juli 1466.²³

1567/8-1571 ? **Hillebrant**
In 1567/8 is sprake van heer Hillebrants vrouwe, waarschijnlijk alhier.²⁴ Op 3 november 1570 worden onder het gericht Westerwolde genoemd ‘Her Hillebranth und Katrini zijn maget’.²⁵ Op 12 juni 1571 wordt veroordeeld Gerth Boeles upper Tigge wegens beledigingen ‘her Hillebranth’ en zijn

²⁰ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

²¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 26 juli 1613.

²² Arch. PKV Groningen nr. 42.

²³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 32 reg. 15.

²⁴ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 943, bijlagen rekeningen Wedde 1567-1568.

²⁵ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, rekeningen Wedde 1569-1570, 10v, en nr. 943, bijlagen rekeningen Wedde 1571.

‘maget’ Kathrine aangedaan.²⁶ Boele uppe Tigge woonde in 1568 te Onstwedde.²⁷

z.j.e.d. ?

Johan

Op 7 oktober 1574 is sprake van een mandaat uitgebracht op Roleff Her Johans,²⁸ op 14 juli 1575 wordt met Roleff Her Johans gecomponeerd wegens door deze toegebrachte dodelijke verwonding.²⁹ Waar zijn vader Johan gewoond heeft blijkt niet.

²⁶ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, 1567-1573 (breukregister).

²⁷ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942, 1570 (hoendergeldregister).

²⁸ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942.

²⁹ Arch. Stadsheerlijkheid Wedde nr. 942.

WEHE

Patroon: **Stephanus**

Bijzonderheden:

De ouderdom van de parochie is niet bekend. Het patrocinium van de kerk wijst echter op een vrij vroege stichting. Karstkarel¹ geeft aan dat onderzoek heeft aangetoond dat de kerk uit het tweede kwart van de dertiende eeuw zal dateren; er zijn enkele aspecten aan de kerk die een oudere datering ondersteunen, aldus Karstkarel. De kerk was gewijd aan **Stephanus**. Deze is afgebeeld op zegels van de pastoors Hilbrant (1481)² en Petrus Helmunt (1553).³

Een vicarie of prebende is hier blijkbaar niet geweest. De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt voor Wehe slechts één priester.⁴

Pastorie

1405 **Johannes**
pastoor alhier, komt voor 17 maart 1405.⁵

- **Gheert van Peze**
Op 31 maart 1512 verklaart Dr Hubert van Rossum, sedert 1498 pastoor te Peize, onder meer het volgende: ‘Soe heft Here Gheert van Peze pastoor to Peyze sick dree mael binnen vijf en vertich Jaren vorandersatet In de Marne gheheten toe Wee ende toe Dalen seggende Wee wolde mij dat ick toe Wee quam ende Wee worde mij eer ick weder toe Peyze quaem / beddelegherich/ et emeritus myt een premonstreit monnick ende z h Heer Claes Peze de kercke toe Peyse toe bedeenen laten heft ...’⁶ Van Rossum volgde van Peze te Peize op. Wanneer laatstgenoemde pastoor te Wehe is geweest, waarbij hij de kerk door een monnik van de abdij Oldenklooster in de Marne liet bedienen, viel niet nader te bepalen.

1481 - 1492 **Hillebrant**
Hilbrant, pastoor alhier en commissarius in de Marne, zegelt 10 september 1481.⁷ Later wordt gerefereerd aan een verzegelde getuigenis van heer Hillebrandt tho Wee uit 1492;⁸ hij moet hier dus toen nog pastoor zijn geweest.

1503 **Thomas**
pastoor alhier en commissarius in de Marne, komt voor 20 december 1503.⁹

1529 - 1533 **Petrus Helmunt**

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 553.

² Menger, *Meppener Urkundenbuch*, 323-324 nr. 390 (omschrijft het zegel als ‘Frauengestalt mit faltenreichen Unter- und Obengewände’. Deze omschrijving is onjuist: afgebeeld is en jongeling met palmtak (origineel in: Staatsarchiv Osnabrück, Rep. 63a nr. 6 [Archiv Stadt Meppen])).

³ Verzameling losse stukken 512, R.F. 1533.18.

⁴ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁵ OGD nr. 1208.

⁶ RA Drenthe, Arch. Mensinge nr. 1764.

⁷ Verzameling losse stukken nr. 512, R.F. 1533.18.

⁸ GA, GAG, nr. nRr 1127 (Hs. In fo. 170, 101v-102).

⁹ Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736.

Op 9 januari 1529 komt Peter Helmunt voor als commissarius, wel van de Marne.¹⁰ Petrus, pastoor alhier en commissarius, zegelt 14 augustus 1535.¹¹

1555 **Allardus Gairens**
komt als pastoor alhier voor in 1555.¹²

1563 **Hyndrykus van Stenferde**
wordt als pastoor alhier vermeld 7 februari 1563.¹³

1583-ca 1586 **Johannes Lamberti**
pastoor alhier, verklaart 14 december 1583 dat de pastorie door de vijand is verbrand.¹⁴ Hij is hier blijkbaar door Bocke Donia opgevolgd: 26 juli 1586 wordt door de Hoofdmannen het arrest van heer Joannes Lamberti op ‘pastoor’ Bocke Donia gecasseerd;¹⁵ het arrest kan betrekking hebben op inkomsten van de pastorie waarop Lamberti nog meende recht te hebben.

1586 - 1588 **Bocke Donia**
Waarschijnlijk reeds voor 26 juli 1586 pastoor alhier,¹⁶ komt als zodanig voor 5 november 1588 en wordt dan gewezen prebendaat te Kollum genoemd.¹⁷ De *Conscriptio Exulum* noemt twee priesters Bocke Donia die beide uitweken:¹⁸ Bocke Donia (junior), pastoor te Stiens (zonder toevoegingen) en Bocke Donia (senior), pastoor te Kollum, met de toevoeging: overleden te Groningen 1581. De laatste toevoeging moet echter de pastoor te Stiens betreffen. Bocke Donia is kort na begin 1586 pastoor te Oldehove* geworden waar hij voor december 1590 overleed.

Reformatie

Na de Reformatie worden Wehe en Kloosterburen gecombineerd; althans in 1597 bestond deze combinatie.

1596 **Adrianus Junckheer of de Joncker**
predikant te Kloosterburen* die volgens ordonnantie van 29 juni 1596 ‘tott untsett van syn uptocht uth Selandt unde Unkosten’ 50 gulden ontvangt.¹⁹

1597 - 1603 **Durandus Hoytonis**
Op 31 augustus 1597 wordt last gegeven aan Durandus Hoytonis, predikant te Kloosterburen*, een halfjaar tractement, verschenen Midzomer 1597, uit te betalen.²⁰ Hij moet dus begin 1597 hier zijn gekomen. Op 5 en 6 januari 1598

¹⁰ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, portefeuille A.

¹¹ Verzameling losse stukken nr. 512.

¹² Arch. HG Wehe (ter plaatse), Notulenboek deel II (mededeling J.S. van Weerden, Leens).

¹³ Arch. Lewe nr. 49 en nr. 736.

¹⁴ Arch. HJKJ nr. 657 (ChvdH V 402-403).

¹⁵ Arch. HJK nr. 55.

¹⁶ Arch. HJKJ nr. 55.

¹⁷ Arch. HJK nr. 56, 49.

¹⁸ Engels, *Conscriptio Exulum*, 11 resp. 9.

¹⁹ StA nr. 526, 29 juni 1596 ten name van Adrianus de Juncker, zonder functie en plaats genoemd; de betaling in StA nr. 2301 ten name van Adrianus Junckheer, predikant te Kloosterburen.

²⁰ StA nr. 527; de betaling StA nr. 2291, 90v.

wordt hij, bij tractementsbetaling, predikant te Wehe en Kloosterburen genoemd.²¹ Tot maart 1603 staat hij hier. Duere Hoytes, in gezelschap van Tido Danielis (predikant te Baflo*), Hij is hier tot zijn vertrek naar Oudega, Gaastmeer en Sandfirden. Het beroep op hem werd 30 juli 1603 door de classis Bolsward gecasseerd omdat enkele bepalingen in strijd zijn met de ordonnantiën van de Staten. Op 19 december 1603 wordt het beroep opnieuw afgewezen. Op zijn verzoek was hij enkele jaren geleden geëxamineerd en toen afgewezen waarop hij naar het ‘buitenland’ (dus buiten Friesland) vertrok waar hij beter had kunnen blijven. Hier kan hij geen stichting doen. Hij gaat in beroep bij de synode in 1604.²² Op 5 juni 1604 spreekt deze uit dat hij de dienst in Friesland niet met stichting kan vervullen en zijn plaats moet verlaten; hij zal worden aanbevolen voor een dienst buiten de provincie.²³ Te Oudega c.a. heeft hij zich echter kunnen handhaven; hij stond daar tot zijn overlijden op 15 december 1611.²⁴ Hij was de schoonvader van Everhardus Arnoldi Aetius, voor wiens goede dienstvervulling te Hornhuizen* hij ‘handtastinge’ moest doen.²⁵ Aetius was te Hornhuizen de opvolger van

1603 - 1629 **Adolphus à Besten**

door de synode aangeraden van Hornhuizen* te vertrekken. Hij zal hier nog in 1603 zijn gekomen want per Midwinter 1604 ontvangt hij een jaar tractement als predikant te Wehe en Kloosterburen*.²⁶ In 1604 wordt gerapporteerd dat Kloosterburen 80 daalder voor het onderhoud van de predikant opbrengt; voorts ‘claecht (het) van entfremde pastorije. Is an Wee, 49 juk’ gecombineerd. Gedeputeerde Staten antwoordden 28 december 1604 dat wanneer de predikant van de opkomsten van Wehe niet kan bestaan hij zich tot de provincie dient te wenden.²⁷ Omdat de inkomsten der pastorieën te Wehe en Kloosterburen te gering zijn om een predikant te onderhouden verzoekt à Besten 7 mei 1607 de combinatie met Mensingeweer* welke kerk hem door de synode een jaar later wordt toegewezen. Het besluit is echter niet uitgevoerd. De combinatie Wehe – Kloosterburen werd gehandhaafd tot 1622; 5 juli 1622 wordt Kloosterburen echter gecombineerd met Hornhuizen*, op verzoek van Hornhuizen gezien het ‘sobere’ tractement van de predikant aldaar.²⁸ Blijkens resolutie van Gedeputeerde Staten van 5 juli 1622 blijft à Besten echter in het genot van de helft van het tractement van de predikantsplaats te Kloosterburen.²⁹ Op 28 mei 1624 klaagt à Besten bij de synode over moeilijkheden bij het verkrijgen van dit tractement. Op 14 oktober 1625 wordt een regeling over de verdeling van het tractement wegens Kloosterburen ad 100 gulden tussen de predikanten te Wehe en Hornhuizen door de Landdag goedgekeurd.³⁰ Bij zijn klacht in 1624 had à Besten aangevoerd dat hij in 1603 door de gemeente te Kloosterburen verzocht was de kerk aldaar in combinatie te bedienen; de combinatie kwam in feite reeds eerder tot stand doch à Besten zal zich op zijn eigen beroepbrief

²¹ StA nr. 527 en 528.

²² Acta classis Bolsward; vgl. Kalma, *Classisboek Sneek*, XXX.

²³ Reitsma en Van Veen, *Acta synodes Friesland*, 140-141.

²⁴ Romein, *Friesland*, 379.

²⁵ Arch. Classis Middelstum nr. 1; zie verder onder Hornhuizen*.

²⁶ StA nr. 2298, 276v-277.

²⁷ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

²⁸ StA nr. 118, 260.

²⁹ StA nr. 118, 260,

³⁰ StA nr. 6, 3051.

hebben beroepen (tenzij het verzoek gedaan werd toen à Besten nog te Hornhuizen stond omdat ook combinatie met Hornhuizen voor Kloosterburen in aanmerking kwam).

Op 14 juli 1629 verklaart à Besten afstand te hebben gedaan van de pastorie te Wehe; de classis demitteert hem 20 juli 1629 na overgifte van bewijs van demissie van collatoren en gemeente. Als reden voor zijn resignatie geeft hij het slechte tractement en de slechte verstandhouding met sommige ingezetenen op; de classis zegt hem toe indien hij een beroep naar elders heeft ontvangen een *testimonium demissionis* te verlenen. Op 15 oktober 1629 vertoont hij de classis Marne een beroep naar Finsterwolde* en ontvangt hij het bewuste *testimonium*. Later – de betrokken verklaring is ongedateerd – verklaart hij inzake dit beroep te zijn bedrogen en dat Burgemeesteren en Raad van Groningen (als landsheer van het Oldambt) hem niet willen dulden; zijn verzoek om een ander getuigschrift van demissie wordt door de classis Marne echter afgewezen.

Na de resignatie van à Besten wordt Wehe gecombineerd met Zuurdijk* welks predikant

1629 - 1638 **Johannes Hoppingius**

aldaar door de classis 11 mei 1629 toegelaten, 14 juli 1629 een beroep naar Wehe (in combinatie) vertoont dat 20 juli daarop wordt goedgekeurd. Wegens ergerlijk gedrag wordt hij 18 januari 1638 alhier afgezet; hij zal echter bij betoond goed gedrag mogen trachten elders beroepen te worden. Zo werd hem 13 november 1639 een proefpreek te Garrelswaer* toegestaan.³¹ Hij is kort daarop, althans voor 18 november 1639³² en zeer waarschijnlijk reeds voor 15 september 1639³³ overleden.

Hij was een zoon van Gajus Hoppingius, predikant te Roden.³⁴

Na het deportement van Hoppingius bestrijden Christopher van Ewsum cum suis de eigendom van de collatie³⁵ aan Boio Occo van der Wenge evenals het recht van electie van een nieuwe predikant; Van Ewsum's eis wordt afgewezen. Van der Wenge cum suis stellen 'dat hij van Anno 1598 aff, tot vier malen toe de predigers alleen gestelt' had.³⁶ Waar Hoytonis hier reeds in 1597 stond kan 1598 niet correct zijn. Indien Van der Wenge bedoelde aan te geven dat hij na de Reductie de predikanten hier heeft beroepen zou ook Junckheer hier kunnen hebben gestaan. Aldus komt men tot vier predikanten. Merkwaardig echter is wel dat Van der Wenge stelt de predikanten te hebben aangesteld omdat zijn ouders in 1609 nog in leven waren.³⁷ Van der Wenge werd 7 juni 1638 in de eigendom van de collatie bevestigd³⁸ en beriep daarop de paedagoog van zijn kinderen,³⁹ Arnoldus à Krallen, die werd toegelaten 20 augustus 1638,

³¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³² Arch. HJK nr. 870, 338v.

³³ Arch. HJK nr. 872, 38v, 2 februari 1641.

³⁴ Romein, *Drenthe*, 97-98.

³⁵ Het collatierecht van Wehe was later in het bezit van de eigenaar van Verhildersum te Leens, Formsma, e.a., *Ommelander Borgen*, 464. 1639 was dat Lambert van Starkenborgh, zoon van Ludolf en Hidde Onsta, ibid. 200. Hidde's zuster Oede was de moeder van Boio Ocko van der Wenghe, toen heer van Sauwerd, ibid. 342. Van deze vererfden de rechten op zijn neef op Verhildersum. Waarop Christopher van Ewsum's rechten steunden is onbekend.

³⁶ Arch. HJK nr. 1154.

³⁷ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 342.

³⁸ Arch. HJK nr. 1154.

³⁹ Arch. Classis Mrne nr. 1, 19 februari 1638.

vanaf 1643 ook Zuurdijk* bediende en na aanvankelijk deportement medio 1655 naar Den Andel werd verplaatst.

Na het overlijden van Van der Wenge vererfde het unieke collatierecht van Wehe op zijn neef Lambert van Starkenborch.⁴⁰

⁴⁰ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 200.

WEIWERD

Patroon: **Pancratius**

Bijzonderheden

Wanneer deze parochie is gesticht is onbekend. De kerk was gewijd aan **Pancratius**, afgebeeld op het zegel van de pastoor Haye (1435).¹ In 1877 werd een klok gekocht (herkomst onbekend) waarop onder meer de naam *Kialingus plebanus*. Met een eenvoudige versiering maar zonder verdere bijzondere kenmerken.²

Voor Weiwerd worden omstreeks 1500 twee priesters opgegeven.³ Het parochieregister van 1501 noemt hier een vicarie.⁴ Blijkbaar is hier later ook nog een prebende gesticht; althans in 1619 is sprake van vicarie- en prebendelanden alhier.⁵

Pastorie

De predikant Cornelis Themmen (1664-1705) noteerde in het kerkenboek van Weiwerd de namen van hem bekende pastoors en predikanten.⁶ Zijn bronnen zijn niet alle bewaard gebleven.

1306	Ludolphus komt als pastoor alhier voor 13 mei 1306. ⁷
1406	Tyaert wordt als pastoor alhier genoemd 21 maart 1406. ⁸ Themmen noemt hem op het jaar 1406. ⁹
1435	Haye zegelt als pastoor alhier 28 april 1435. ¹⁰
1485	Fredericus pastoor alhier, verklaart 5 maart 1485 destijds de Nicolaasprebende te Middelstum* te hebben bezeten die hem door Oda ten Dijke was geconferreerd. ¹¹ Wanneer hij deze prebende bezat viel niet nader te bepalen.
1555 - 1567 Henricus Dyffelt	

¹ O.A. nr. 45 reg. 72 (jongeling met een op de grond steunend zwaard en een niet nader te definiëren voorwerp in de linkerhand. Vergelijk Garsthuizen* (1440, 1443).

² GDW nr.4043.

³ Alma, 'Schattingen', 176.

⁴ RC II, 12.

⁵ Tresoar, PB Hs 262a, 81a.

⁶ Kerkenboek Weiwerd (RABS nr. 513), 136; in druk: De Nederlandsche Leeuw XXXII (1913) 381.

⁷ OGD nr.225.

⁸ GA, RAG, Hs. In quarto 122, 65.

⁹ Kerkenboek Weiwerd, 136.

¹⁰ O.A. nr. 45 reg. 72.

¹¹ Arch. Ewsum nr. 399 (oud nr. 39).

wordt in 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd en voldeed daartoe vier daalder.¹² Als pastoor alhier komt hij voor 28 januari 1556¹³ en omstreeks 15 juni 1567.¹⁴ Themmen noemt hem hier in 1556.¹⁵

voor ca 1580 **Enno**

Eppens deelt (onder het jaar 1586) mee dat de Oostfrieze graaf Edzard te Westerhusen ‘een prediger Enno genoemd, een papist geweest to Weiwert, uth Hollandt verbannet, van Heshuysio angenomen, tegens wille und consendt der meete (laat) instellen myt syn borchkechten und voetknechten’ waarbij de voornaamste kerkvoogd beboet wordt met 200 daalder, op 20 december 1586 ‘want he wiser wolde wesen als Sijn Genade und den prediger hadde geweret und beruchtiget und die meente uprisset’.¹⁶ Gezien zijn reformatorische opvattingen zal Enno voor omstreeks 1580 hier geplaatst moeten worden. Reershemius noemt hem niet te Westerhusen doch zijn lijst toont hier mogelijk een hiaat (tussen Cornelius Poppius, nog daar in 1569, en Petrus Aemilius, reeds hier in 1591).¹⁷

Te Beets-Oudendijk (NH) wordt een Ae. Adriani in 1580 als proponent toegelaten, daar ontslagen in 1581.¹⁸ Een Ennius houdt zich in 1582 en 1583 te Burgwerd, Hichtum en Hartwerd op;¹⁹ een persoon van gelijke naam staat omstreeks 1600 te Oudeschoot doch Romein durft niet te zeggen of het dezelfde is, hoewel het hem niet geheel onwaarschijnlijk lijkt.²⁰ Wellicht betreft het hier de Weiwerder Enno.

ca 1581 **Egbertus Mengerinck**

heeft hier als pastoor gestaan en vertrok naar Uitwierde* waar hij later predikant werd.²¹ Mogelijk is hij reeds voor 25 oktober 1581 van hier vertrokken; zeker was hij daar reeds 24 maart 1582.

1582 **Gerardus ten Ham**

wordt door Themmen als pastoor alhier vermeld in 1582.²² Misschien is hij dezelfde als Gerhard ten Ham, die in 1584, nog niet in 1583, en niet meer na 1603 predikant was te Grotégast (Ofr.).²³

1590 **Martinus Nerdanus**

wordt door Themmen als pastoor alhier vermeld in 1590.²⁴ Zowel hem als de voorgaande vonden wij niet op andere wijze vermeld.

Reformatie

¹² Visitatie 1555, 129 (waar de naam foutief als Deystuck uit het origineel overgenomen).

¹³ Arch. HJK nr. 2431 (ChvdH I 6).

¹⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 3, 413.

¹⁵ Kerkenboek Weiwerd, 136.

¹⁶ Eppens, *Kroniek*, II, 399.

¹⁷ Reershemius, 558-559.

¹⁸ NKHB, Bijlage F, 106.

¹⁹ Romein, *Friesland*, 273.

²⁰ Romein, *Friesland*, 575.

²¹ Kerkenboek Weiwerd, 136.

²² Kerkenboek Weiwerd, 136.

²³ Reershemius, 689.

²⁴ Kerkenboek Weiwerd, 136.

Over de bediening van de gemeente van 1594/5 tot 1599 is ons niets bekend.

1599 - 1616 **Joannes Artopaeus**

kwam hier volgens Themmen in 1599 van Scharmer*; aldaar werd hem tot Pasen 1599 tractement betaald. Hij bediende in (tot) 1604 eveneens

Borgsweer* en overleed alhier 15 fenruari 1616.²⁵

Zijn relatie tot Rudolphus, predikant te Appingedam*, Peter, vanaf tenminste 1611 tot eind 1624-begin 1625 schoolmeester te Wagenborgen die voorstander was over de nagelaten dochter van Joannes,²⁶ Valentinus, predikant te Opende*, en Abraham, predikant te Scharmer*, is ons niet bekend.

Op 10 april 1616 gelast Johan Rengers te Slochteren²⁷ de kerkvoogden alhier niet voort te Gaan met de 'electie ofte bestedinge des pastoirs aldaer'.²⁸ Kort daarop is hier beroepen

1616 - 1662 **Regnerus Wolffius**

predikant te Solwerd*, die volgens zijn eigen aantekening met zijn gezin hier kwam 17 oktober 1616.²⁹ Hij stond hier tot zijn overlijden 7 juni 1662.³⁰ Hij was afkomstig uit Bremen³¹ en werd in 1584 of 1585 geboren.³²

Vicarie en prebende

Wanneer de landdag 20 november 1609 besluit het tractement van de predikant te verhogen geschiedt dit onder voorwaarde dat het kerspel eerst overgeeft een staat van de pastorie-, vicarie-, prebende- en kerkengoederen.³³ Blijkbaar zijn er twee van elkaar te onderscheiden lenen geweest. De vicarie wordt reeds in 1501 genoemd,³⁴ de prebende is dus van later.

Vicarie

1565 **N.N.**

wordt in 1565 geïnstitueerd als vicarius alhier en voldoet daartoe drie 'ort daeler'.³⁵

Prebende

1528 **Dirck Gerritsz.**

Kort voor 1 september 1528 schrijft proost Boelo Ripperda aan zijn broer (namelijk Omko Ripperda) met het verzoek om schriftelijke goedkeuring van

²⁵ Kerkenboek Weiwerd, 136.

²⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7326 (Wagenborgen), 21 januari 1611, 1 september 1624; nr. 7327, begin juli 1625, 5 september 1626.

²⁷ Eigenaar van Fraeylema te Slochteren, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 364. Van collatierechten alhier is verder niets bekend.

²⁸ Arch. HJK nr. 850, 109.

²⁹ Kerkenboek Weiwerd, 1 en 136.

³⁰ Kerkenboek Weiwerd, 1 en 136

³¹ Kerkenboek Weiwerd, 136.

³² Arch. Classis Appingedam nr. 11, 14 juli 1654 geeft hij op 69 jaren oud te zijn.

³³ Tresoar, PB Hs 262a, 81a.

³⁴ RC II, 12.

³⁵ Visitatie 1565.

de door hun nichten (Ripperda) te Godlinze, de abt van Oldenklooster en Julle op den Hoern gekozen kandidaat voor het leen te Weiwerd.³⁶ Op 1 september 1528 schrijft Omke aan zijn broer Boelo, proost en hoofdeling te Farmsum, de voormelde keuze te bevestigen.³⁷ Op dezelfde dag verklaart heer Dirck Geertsz. de jonkers en hoofdelingen Bolo Ripperda, proost te Farmsum, en Omko te Hinte (Ofr.) trouw te zijn in alle zaken waar deze zijn trouw behoeven en verder eerzaam en deugdzaam de prebende te vervullen waarmee deze hem hebben voorzien.³⁸ Een plaats wordt niet vermeld maar zonder twijfel is het bovengenoemde leen te Weiwerd bedoeld.

³⁶ Tyake en Tede Ripperda, zusters van Evert en dochters van Eggerik Ripperda; zij bezaten het huis te Godlinze. Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 134. Eggerik was een broer van Hayo Ripperda te Farmsum en zoons van Boele Ripperda en Ulske Ukena, *ibid.*, 322.

³⁷ StA Aurich, Dep. XXVIII b, Nr. 303, 19v, 20.

³⁸ StA Aurich, Dep. XXVIII b, Nr. 303, 20v.

WESTERBROEK

Patroon: **Andreas?** of **Nicolaas?**

Bijzonderheden:

Volgens De Cock behoorde Westerbroek met Foxhol oudtijds onder Onnen van waaruit het werd ontgonnen. Wanneer Westerbroek – de naam lijkt meer op een oriëntatie vanuit Kropswolde te duiden – een parochie werd is onbekend. De parochie bestond echter - met andere parochies in Wold (Noorddijk, Middel- en Engelbert) – reeds in 1259.¹

Op 30 mei 1721 wordt door de Groninger magistraat toestemming gegeven voor nieuwbouw van de kerk alhier.²

Het patrocinium van de kerk is niet eenduidig te bepalen. Het zegel van de pastoor Jacobus (1342)³ vertoont **Andreas**, zegels van de pastoor Sigher (1455, 1473),⁴ echter **Nicolaas**. Het randschrift van het zegel van Jacobus vermeldt geen plaatsnaam, dat van Sigher refereert aan 'Broke', dus Westerbroek. Of er sprake is van een dubbelpatrocinium is onbekend. Dat de kerk (mede?) gewijd was aan Nicolaas mag echter op grond van het zegel van Sigher worden aangenomen.

Mogelijk was hier zoals te Haren* en Noordlaren* een sacristieleen.

Pastorie

1323	Jacobus <i>rector ecclesie</i>, waarschijnlijk alhier, komt voor in 1323.⁵ Mogelijk is hij dezelfde als
1342	Jacobus pastoor alhier, zegelt 30 november 1342.⁶
1398	Henricus Clencke <i>rector parochialis ecclesie in Broke Trai. d.</i> verzoekt in 1398 pauselijke provisie met de helft van de cure van de Martinuskerk te Groningen, vacant door de ontzetting van Ludolphus Lanchenne waarop bewilliging wordt gegeven 23 oktober 1398.⁷ De ontzetting is echter herroepen of niet geëffectueerd; Lanchenne komt onder meer nog tot 1418 als pastoor te Groningen voor. Echter verzoekt Clencke in 14021 voorziening met de parochiekerk te Anloo niettegenstaande hij een kanonikaat met prebende in de Georgskerk te Amersfoort bezit terwijl hij te kennen geeft afstand te willen doen van de helft van de parochiekerk te Groningen.⁸ Het ligt voor de hand te veronderstellen dat hij de provisie uit 1398 niet heeft kunnen effectueren, zich

¹ De Cock, 'Wold', 56-57 en 64.

² GA, GAG, Stadsrequestboek nr. 25.

³ OGD nr. 373. De strook waaraan het zegel hangt is het restant van een brief of mandaat van Rodolf van Vollenhove, deken van Drenthe, aan Jacobus, pastoor alhier. Laatstelijk komt Rodolfus in 1339 als deken voor; eerst in 1359 vinden we de naam van een volgende deken, OGD nrs. 359, 486.

⁴ StA Aurich, Rep. 4, IV.16 (2 juni 1455); AKG nr. 139 reg. 339 (28 juni 1455), GA, GAG, R.F. 1473/3 II (9 juni 1473).

⁵ OGD nr. 277; vgl. Haren* noot 18.

⁶ OGD nr. 373.

⁷ RG II, k. 414.

⁸ RG II, k. 461 alwaar Clencke genoemd; de index op de namen verwijst bij Olencke naar Clancke.

weliswaar als de rechtmatige bezitter van de halve portie der Groninger Martinikerk beschouwde doch eind 1400 inzag de strijd niet te kunnen winnen en daarom de kerk te Anloo verzocht die hem 28 januari 1401 werd gegeven.⁹ Hij was toen niet meer in het bezit van het pastoraat alhier, noemt dit althans niet in zijn suppliek.

(1393-1423) **Ludolphus Sculte**

Gerardus de Wetten

Bisschop Frederik (1393-1423) bekrachtigt de ruil van de benefici:en tussen Ludolphus Sculte, rector der kerk te 'Broec', en Gerardus de Detten, rector van het Catharina-altaar in de kerk te Doetinchem.¹⁰ Met 'Broec' zal Westerbroek bedoeld zijn; het in Friesland gelegen Broek komt – gezien de familienaam Sculte – minder in aanmerking, evenals de in Noord Holland gelegen parochies met de naam Broek.

1449

Ricquin

komt als pastoor alhier voor 19 april 1449.¹¹

1455 - 1473 **Mr. Sigher (Johannis?)**

Sigher zegelt als pastoor alhier 2 juni 1455,¹² 28 juni 1455¹³ en 9 juni 1473.¹⁴ Wellicht is hij dezelfde als 'Meister Siger Iohans' die omstreeks 1505 overleed; achter zijn naam is geschreven 'Pastoor', waar is niet vermeld.¹⁵

1487

Roleff

komt als pastoor alhier voor 20 januari 1487.¹⁶

1489

Johan

wordt 24 september 1489 als pastoor alhier vermeld.¹⁷

1491

Nicolaas

zegelt 5 juni 1491 als pastoor van de kerspellieden van Sandburen en Meynsinge, buurschappen 'des kerspels van Dombroeck'.¹⁸ Bedoeld is Westerbroek waar de abdij Selwerd gegoed was.

1560

Wigboldus Brunningh

pastoor alhier, komt kort na 22 februari 1560 voor.¹⁹

1573

Johan Bentinck

⁹ RG II, k. 461.

¹⁰ ABU nr. 9, 18v (Muller, *Regesten bisschoppen* I nr. 1466).

¹¹ Arch. Drie Delfzijlen nr. 242 reg. 25.

¹² StA Aurich, Dep. 4.IV.16.

¹³ AKG nr. 139 reg. 339.

¹⁴ GA, GAG, R.F. 1473/3 II.

¹⁵ Arch. Epemastate, Ijsbrechtum, Kalende Groningen, 64. Hij moet dan nog elders pastoor zijn geweest (echter niet te Kropswolde, Haren, Noorddijk, Noordlaren en Middelbert; mogelijk te Engelbert).

¹⁶ AKG nr. 20, 4v reg. 755.

¹⁷ AKG nr. 20, 5 reg. 776.

¹⁸ AKG nr. 20, 38v reg. 795.

¹⁹ GA, GAG, nr. nRr 447; een ander exemplaar (O.A. nr. 789, 509) noemt hem Beennyng.

pastoor alhier, wordt 24 juni 1573 aan de bisschop van Groningen gepresenteerd als pastoor te Eelde.²⁰ Hoe lang hij hier toen al stond is onbekend. Joannes Bentinck, van Dalen, was 7 april 1563 toegelaten tot de wijdingen.²¹ In vigilia Pasen 1564 wordt betaald voor de registratie te Utrecht van de toekenning van een uitkering uit ouderlijk goed;²² een en ander zal bedoeld zijn als wijdingstitel. Joannes Bentinck, van Dalen, wordt 25 mei 1564 toegelaten tot alle wijdingen op de titel van een officie te Ommen.²³

1584 - 1599 **Petrus Vigenius**

Reformatie Petrus Wigers, pastoor alhier, schrijft 23 november 1584 aan zijn moeder, broers en zusters met als adres Jacob Wigles te Dongjum.²⁴ Hij was vanaf tenminste 1571 tot zijn uitwijken in 1580 pastoor te Dongjum.²⁵ Hij was de laatste pastoor alhier. Ondanks aandringen van de classis weigerde hij zich aan te sluiten. De ambtman zal – na het mislukken van de pogingen Vigenius, gewezen ‘pastoor’ alhier te bewegen ‘om het Pausdom te verlaten’ - op verzoek van de classis op 24 maart 1598 Burgemeesteren en Raad van Groningen om zijn verwijdering verzoeken. Een en ander bleef zonder effect. Op 21 januari 1599 klaagt de gewezen predikant te Haren*, Phileus, over de grote moeilijkheid hem bij de inning van nog verschuldigd tractement overkomen en wijst hij er op dat ‘die pape tot Kropswolde ende thoe Westebroeck noch doe ter tijt (sc. begin 1598) zaten in haer dienst ende ontfanck tot scandale van vele godsaligen’,²⁶ waaruit geconcludeerd kan worden dat de stedelijke magistraat en de door haar benoemde ambtman weinig ijver betoonden de Reformatie in het gericht van Selwerd in te voeren. De classis besluit 2 april 1599 Burgemeesteren en Raad te verzoeken de ‘pastoeren’ te Kropswolde en Westebroek te removeren. Op 13 juni 1599 gelastten Burgemeesteren en Raad de ‘pastoers’ van Kropswolde en Westebroek zich van het preken te onthouden evenals van het ontvangen der pastoralia omdat zij zich tegen de kerkorde gedragen.²⁷ Burgemeesteren en Raad weigeren 20 augustus 1599 de ‘pastoor’ te Westebroek zijn verzoek te mogen blijven; omdat ‘sich al voer lange solde hebben versoen’ en spreken uit dat hij tussen nu en ... (echter niet ingevuld) moet vertrekken.²⁸ Hoe lang Vigenius hier nog heeft gestaan is niet bekend. Opgemerkt kan echter worden dat hij een van de priesters was die na 1594 blijkaar in alle openheid hun parochie bleven bedienen.

Hoe na het vertrek (?) van Vigenius in de dienst alhier is voorzien is onbekend. De classis stelt 16 januari 1604 dat hier een predikant moet worden beroepen; zo de middelen daartoe ontoereikend zijn zal aan Burgemeesteren en Raad verzocht worden ‘datt men Cropswolde midt Westebroeck mochte combinieren’.

1604 - 1612 **Henricus Blomendaell**

²⁰ Arch. Ewsum nr. 423 (oud nr. 247).

²¹ ABU nr. 550* bis.

²² ABU nr. 543-1, rekening 1563/4.

²³ ABU nr. 550*, 123v. Wellicht was hij verwant aan Rodolphus Wicheri Bentinck, op de titel van de vicaria perpetua van Maria te Steenwijk 7 maart 1566 tot alle wijdingen toegelaten (ABU nr. 550*, 335).

²⁴ Tresoar, Arch. Varia Staten nr. 73.

²⁵ Engels, *Conscriptio Exulum*, 23.

²⁶ GA, GAG, nr. nRr 335, 1599 nr. 12.

²⁷ GA, GAG, RA III a 7.

²⁸ GA, GAG, RA III a 8.

5 mei 1604 door de classis Westerkwartier geëxamineerd, vertoont 29 oktober 1604 zijn beroep naar hier, wordt dan en 5 november daarop geëxamineerd en toegelaten. Op 19 februari 1608 klaagt hij over wanbetaling door de gemeente van zijn beloofd tractement ad 60 Emden gulden per jaar, over vier jaren, terwijl hem evenmin de opkomsten van de kosterij ‘de he mede bediende’ worden uitgekeerd. De gemeente wordt veroordeeld beide vorderingen te voldoen, welke uitspraak 2 maart 1608 door het hoofdding van het gericht van Selwerd wordt bevestigd.²⁹ Op 26 september 1610 wordt de klacht behandeld als zou hij in het hertogdom Lüneburg nog een vrouw in leven hebben terwijl hij ook hier getrouwd is; hij moet bewijs van overlijden van zijn eerste vrouw overleggen, volgens de classis. Hij overleed (waarschijnlijk na 3 augustus 1612) kort voor 19 oktober 1612 wanneer de preekbeurten alhier worden geregeld.

(1613 **Philippus Schloeffe**)

schoolmeester te Scharmer, vertoont 8 maart 1613 een beroep als predikant alhier; de classis weigert hem toe te laten; hij vertoont geen testimonium van de classis en wordt inhabiel tot de dienst verklaard. In 1614 wordt hij schoolmeester te Middelbert waar hij eind 1629 nog staat.

1613 - 1625 **Martinus Meijer**

schoolmeester te Farmsum, verzoekt 6 mei 1613 aan de synode bevordering tot de kerkdienst. Op 7 juni 1613 vertoont hij als beroepen predikant alhier *testimonium vitae* uit Oostfriesland en eveneens van de predikant te Farmsum, wordt 12 juli 1613 opgelegd getuigenis van het examen voor de Coetus te Emden in te brengen; hij wordt dan ook geëxamineerd. Het examen wordt 15 april 1614 en 9 juni 1615 voortgezet. De synode had hem reeds in mei 1614 toegelaten. Per Midwinter 1613 werden hem reeds drie kwartalen tractement uitbetaald.³⁰ Hij overleed kort voor 25 april 162;³¹ zijn weduwe wordt 27 september daarop genoemd.

1626 - 1637 **Gerardus Frone**

vertoont zijn beroepbrief naar hier 20 februari 1626, wordt toegelaten 27 februari daarop en overleed 14 maart 1637.³² Zijn weduwe hertrouwde (proclamatie te Groningen 16 juni 1638) met de opvolger van haar man, Wilhelmus Joannis Noorddijk, zoon van ‘Johan Willems ter A, Clockspoelder’, alhier toegelaten 30 april 1638 en overleden 12 juni 1666.³³

Kosterij (Sacristieleen?)

De rekening van de vicaris-generaal van Utrecht over 1550/1 vermeldt de ontvangst wegens *correctione mri Adriani custode in Westerbroek quod non apposuisset lumen Ven. Sacramento*.³⁴ Mr Adriaan kan geestelijke geweest zijn; mogelijk was hier zoals te Haren en Noordlaren een kosterijleen.

²⁹ GA, GAG, RA IV a 2.

³⁰ StA nr. 2316, 504.

³¹ Arch. Classis Groningen nr. 1.

³² Arch. Classis Groningen nr 1, 27 maart 1637.

³³ Acta synodes Groningen, 1667.

³⁴ BBH 40, 202.

In 1608 meldt de predikant dat hij mede de kosterij alhier bedient.

Overige

1490 - 1511? **Matheus**

Op 19 juli 1490 wordt heer Matheus genoemd als belender van land te Westerbroek³⁵ evenals op 29 oktober 1511.³⁶ Wellicht stond hij hier.

³⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 57 reg. 206.

³⁶ Arch. AHS nr. 57, 16.

WESTERDIJK

Het parochieregister van omstreeks 1450 noemt in de proostdij Leens ‘Asterdyck’ en ‘Westerdyck’, elk met een schatting van vijf schilling.¹ Het parochieregister van 1501 noemt alleen ‘Suerdick’,² thans Zuurdijk* dat volgens Siemens ontstaan schijnt te zijn door samenvoeging van de parochies Oosterdijk en Westerdijk.³ Niet bepaald kan worden of de kerk te Zuurdijk de voortzetting is van die te Oosterdijk dan wel van Westerdijk. Het schatregister van 1501 noemt alleen Zuurdijk.⁴ De kerk te Zuurdijk dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw,⁵ maar zoals gezegd valt niet vast te stellen of het de kerk van het eerdere Ooster- dan wel Westerdijk betreft. Voorshands gaan wij van Oosterdijk uit.

WESTERDIJKEN

was de oorspronkelijke naam van Grijpskerk* waarnaar verder wordt verwezen.

¹ RC I, 103.

² RC II, 9.

³ Siemens, *Toelichting*, 24-25.

⁴ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁵ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 391.

WESTERDIJKSHORN

Patroon:

Bijzonderheden: pastorie

Wanneer Westerdijkshorn, een afzonderlijke rechtstoel,¹ als parochie is ontstaan is onbekend. De in 1801-1802 afgebroken kerk dateerde uit de twaalfde eeuw; op de zuidwesthoek van het kerkhof werd in de vijftiende eeuw een vrijstaande klokketoren opgetrokken die nog staat aangegeven in Oomkes *Gemeente-atlas*; kort nadien is deze stompe toren afgebroken.

Merkwaardigerwijze werd op de plaats van de kerk in 1872 een nieuwe toren gebouwd.² Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. Het schattingenregister van omstreeks 1500 noemt hier één priester.³

Ten name van de pastoor staan in 1553 in totaal 19 grazen land.⁴

Pastorie

1410 **Abele**
pastoor alhier, komt voor 21 januari 1410.⁵

1492 - 1494 **Johan Wedenwysch**
Johan, pastoor alhier, en twee andere priesters werden 5 september 1492 gelast Johan Vredewolt, pastoor te Bedum*, op vrije voeten te stellen en de hem ontnomen goederen terug te geven.⁶ Aan de moeilijkheden rond Vredewold (zie Bedum*) kwam pas twee jaren later een einde: 26 september 1494 wordt onder meer bepaald dat geen maatregelen genomen zullen worden tegen de drie tegen hem optredende priesters waaronder Johan Wedenwysch genant Paptar, ongetwijfeld de pastoor alhier; de hem ontnomen goederen moeten worden gerestitueerd.⁷

1558 - 1560 **Lubbertus Zwollis**
pastoor alhier, komt 13 mei 1558 voor het eerst voor,⁸ voor het laatst 21 november 1560.⁹

- 1594 **Anthonius Brumlewe**
ook Buerlo genoemd,¹⁰ was de laatste pastoor alhier. Of hij na de Reformatie conventueel van de johannieter commanderij te Warffum¹¹ werd, dan wel reeds voor 1594 ordepriester was, is niet bekend. Eerst met ingang van 1609 kwamen

¹ Siemens, *Toelichting*, 58.

² Kremer en Westendorp, *Groningen*, 294; Nieuwsblad van het Noorden 1 augustus 1970. Afbeelding van de nieuwe toren op de omslag van Groninger Kerken 30, juli 2013.

³ Alma, 'Schattingen', 176.

⁴ Alma, 'Winsumerzijlvest', 120.

⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 169 reg. 11.

⁶ O.A. nr. 52 reg. 119.

⁷ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr 27.

⁸ Arch. HJK nr. 170-172 (ChvdH I 17).

⁹ Arch. HJK nr. 170-172 (ChvdH I 66).

¹⁰ StA nr. 2315, 439.

¹¹ StA nr. 5, 2780v.

de alimentaties der conventualen van Warffum ten laste van het fonds der kloostergoederen. Per Midwinter 1609 verscheen de eerste aan Anthonius Brumlewe, ‘gewesen pastoor toe Dijkshorn’ toegekende alimentatie van 42 gulden.¹² De Landdag stelt 12 oktober 1610 ten gunste van Anthonius Bromlewe alhier een uitkering van 25 gulden vast.¹³ De rekening over 1611 stelt een uitkering van 42 gulden en een verhoging van 13 gulden ten name van Anthonius Buerlo, ‘gewesen pastoor toe Dijkshorn’.¹⁴ Thonnis Brumlewe wordt als conventueel van Warffum vermeld 11 december 1623.¹⁵

Reformatie

Op welke wijze in de eerste jaren na de Reformatie in de dienst alhier is voorzien is onbekend. Mogelijk werd de dienst hier waargenomen door de predikant (en gewezen pastoor) te Stitswerd* (welke kerk de commanderij van Warffum toebehoorde).

(- 1598 **Johannes Hiddingius**)
wien 19 september 1598 last werd gegeven zich van de bediening van Westerdijkshorn te onthouden).¹⁶

1598 - 1620 **Macarius Lontzman**
uit Homburg,¹⁷ wordt 12 juni 1598 door de classis Middelstum tot het examen toegelaten en kort daarop toegelaten; als predikant alhier komt hij voor 13 maart 1599.¹⁸ Of hij reeds is bedoeld met de in 1598 genoemde predikant alhier,¹⁹ blijkt niet. Begin 1600 verzoekt hij, blijkens de classicale acta van 28 april 1600, aan jonker van Isselmuden²⁰ als collator de tweede predikantsplaats te Bedum*; hij is daar echter niet gekomen. Op 2 december 1604 wordt hem ook de bediening van de kerk te Onderwierum* toegestaan.²¹ Wegens zwakheid deed hij medio 1618 afstand van de kerk te Onderwierum. De Landdag staat 19 september 1618 aan Lunsman, gewezen predikant te Westerdijkshorn (!) en Onderwierum, per jaar 100 gulden toe;²² een half jaar tractement, verschenen Midwinter 1618, werd hem kort daarop uitbetaald.²³ Hij bleef predikant te Westerdijkshorn waarmee de combinatie met Onderwierum werd beëindigd. Hij is nog in leven 21 juni 1620,²⁴ overleed echter voor 17 oktober 1620 wanneer wegens zijn obverlijden de classis in verband met het genadejaar van de weduwe aan Lambertus Woelesius verzocht als naaste buurpredikant ‘inde diens plaetse voer desen’ met Westerdijkshorn was gecombineerd waar hij de kerk tijdens de zwakheid van Lontzman ook een

¹² StA nr. 2313, 411.

¹³ StA nr. 3, 1892.

¹⁴ StA nr. 2315, 439.

¹⁵ StA nr. 5, 2780v.

¹⁶ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁷ Arch. Classis Middelstum nr. 1, 12 juni 1598.

¹⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁹ O.A. nr. 386.

²⁰ Ernst van Isselmuden, eigenaar van Schultinge te Bedum waarbij de collatie van het Pietersleen te Bedum*, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 70.

²¹ StA nr. 111.

²² StA nr. 4, 2397v.

²³ StA nr. 2321, 477v-478.

²⁴ Acta synodes Groningen.

tijdlang heeft bediend, voor rekening van de weduwe tijdens het genadejaar de dienst waar te nemen hetgeen hij toezegt.

1621 - 1647 **Lambertus Woelesius**

Hiervoor reeds genoemd, wordt kort nadien formeel mede alhier beroepen; de classis keurt het beroep om de combinatie Ondewwierum en Westerdijkshorn te bedienen 19 maart 1621 goed. Begin 1647 vertrekt Woelesius naar Kantens.

Na zijn vertrek kreeg Westerdijkshorn weer een eigen predikant; in 1686 werd het echter weer met Onderwierum gecombineerd.

WESTEREMDEN

Patroon: **Andreas**

Bijzonderheden:

De parochie Westeremden is waarschijnlijk oud; het zal een van de vroegste stichtingen in de proostdij Loppersum zijn geweest. De opvatting van Joosting dat Emederwalde identiek is aan het (latere) Westeremden¹ is onhoudbaar gebleken. ‘Amutheriowalde’ (omstreeks 1000), ‘Emutherawalde’ (elfde eeuw) was een zelfstandige parochie (zie Emederwolde*).

Aanwijsbaar is hier een kerk omstreeks 1200: Addo, broer van de meer bekende Emo, de latere abt van Wittewierum, ontvangt hier dan een ‘beneficie’.²

Kort daarop kwam de kerk in het bezit van de abdij Bloemhof te Wittewierum. Op 7 september 1225 bevestigen de *consules terre* de abdij *in possessione ecclesie in emeth*.³ De schenking ervan aan de abdij had enkele jaren eerder plaatsgevonden. Volgens abt Menko achtte Emo zich gerechtigd om de schenking te aanvaarden omdat naar zijn mening de kerk rechtens vacant was (niet *de facto*) omdat de pastoor gehuwd was en zoon van een ambtsvoorganger; daardoor was er geen beletsel voor de overdracht van de kerk.⁴

Op 2 oktober 1238 brandde de Andreaskerk alhier af,⁵ waarbij blijkbaar opzet in het spel was.⁶ Ehbrecht neemt aan dat de brand in een van de vele vetes gesticht is.⁷ Op opzet wijst hert feit dat 14 oktober 1243 2000 mark als schadeloosstelling werd toegekend,⁸ later teruggebracht tot 1200 mark.⁹ De wijding van de herbouwde kerk vond in 1259 plaats.¹⁰ De kerk werd als kruiskerk gebouwd waarvan nog slechts schip en koor aanwezig zijn.¹¹ De (losstaande) toren waaraan zich veel tufsteen bevond werd in 1808 afgebroken.¹² Bij opgraving werden geen restanten van een tufstenen kerk gevonden. De huidige beide voorste traveeën dienen beschouwd te worden als resten van de kerk die in 1225 al bestond. Sporen van de brand in 1238 zijn niet aangetroffen; mogelijk is toen het oude koor vernield.¹³

De kerk was gewijd aan **Andreas**, zoals reeds blijkt uit de vermelding in 1238. De patroon wordt ook elders genoemd.¹⁴ Andreas is ook afgebeeld op de zegels van de pastoors Rodolphus (1474)¹⁵ en Ulfardus (1494).¹⁶

Vanaf omstreeks 1480 is de collatie van de kerk voornamelijk in handen van het geslacht Van Ewsum.¹⁷

Vicarie

¹ Joosting, *Atlas*, 49.

² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 290-291

³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 210-211.

⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 302-306.

⁵ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 334-335.

⁶ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 334-335.

⁷ Ehbrecht, *Fivelgo*, 80-81,

⁸ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 334-335.

⁹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 334-335

¹⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 412-413.

¹¹ Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden,

¹² Kremer en Westendorp, *Groningen*, 330.

¹³ Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden 30 december 1978; Bulletin KNOB 78 (1979) 84-86. Zie ook Kooi, ‘Westeremden’, 84-89.

¹⁴ Oudheden en Gestichten, 381.

¹⁵ HCO, Stadsarchief Zwolle KA 011 nr. 47402.

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 91 (oud nr. 53 reg. 87).

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239).

De parochielijst van 1501 noemt hier geen vicarie of prebende.¹⁸ De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt voor Westeremden één priester.¹⁹ In 1535 bepalen Mr. Hercules van Ewsum en de kerkvoogden alhier dat van de pastorielanden 12 grazen land die destijds door Mr. Ulfert, de proost van Loppersum, tot zich waren getrokken maar waaruit hij gerechtelijk was ‘gewonnen’, zullen worden afgescheiden ten behoeve van een nieuw te stichten vicarie swaarvan de bedienaar de pastoor in de dienst zal bijstaan terwijl hij tevens de kosterij zal bedienen. De collatie zal bij pastoor en kerkvoogden zijn.²⁰ Waar Johan van Ewsum principaal collator van de kerk was beschouwde hij zich als unicus collator der vicarie. Kremer en Westendorp vermelden dat het Westeremder voorwerk, eigendom van de abdij Wittewierum, een eigen kapel en kerkhof had.²¹

Pastorie

ca 1200 **Addo**
studeerde met zijn broer Emo (zie Huizinge*) te Parijs, Orléans en Oxford en ontving na terugkeer een ‘beneficium’ alhier.²² Wat dat beneficium inhield blijkt verder niet maar aangenomen kan worden dat het hier de pastorie betrof.

- 1217 **N.N.**
Pastoor alhier, priesterszoon en gehuwd met een weduwe, waardoor hij – althans volgens de opvatting van de Wittewierumer abten – rechtens vervallen was van het pastoraat alhier waardoor de kerk vacant was en kon worden geschonken aan de abdij te Wittewierum²³.

Na de schenking zal de kerk door kanunniken van Wittewierum zijn bediend. Bekend is dat in Emo’s tijd kanunniken van de abdij de daaraan behorende parochiekerken lieten bedienen (... *ut fratribus etiam in secularibus ecclesiis* ...²⁴). Aanwijsbaar was dit te Uithuizen* en Wittewierum* het geval; Westeremden zal geen uitzondering zijn geweest.

1379 **Folquardus**
Dominus Folquardus de Emeda komt voor 29 mei 1379.²⁵

1406 **Bonne**
komt als pastoor alhier voor 21 maart 1406.²⁶

(1431 **Julle**
Dat in 1431 Julianus/Julle pastoor alhier was en vanaf 1454 te Bedum*²⁷ is niet juist. Vanaf 1428 is hij te Bedum* bekend).

1433 ? **Azego**

¹⁸ RC II, 10v.

¹⁹ Alma, ‘Schattingen’, 175.

²⁰ Arch. Ewsum nr. 431 (oud nr. 239).

²¹ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 530.

²² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 288-291.

²³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 302-306.

²⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 326-327

²⁵ OGD nr. 670.

²⁶ GA, RAG, Hs in quarto 122, 65.

²⁷ Hartgerink-Koomans, *Ewsum*, 48.

zegelt 13 juli 1433 de overdracht van land door inwoners van Westeremden aan inwoners van Stedum; zijn standplaats is niet aangegeven; het zegelrandschrift bleef slechts gedeeltelijk bewaard en noemt hem ‘cur..’ (cursief). Waarschijnlijk stond hij hier waar hij zegelt op verzoek van de verkopers.²⁸

1457 - 1477 **Roleff**

pastoor alhier, komt voor 12 februari 1457.²⁹ Als pastoor alhier en commissarius (van de proostdij Loppersum) wordt hij 24 januari 1474³⁰ en 7 augustus 1477 genoemd.³¹

1482 - 1500 **Mr Ulfardus Sybrandi**

Wolfaerdus Sybrandi de Groninghe, Trai. d., wordt als student in de artes te Leuven 31 januari 1475 ingeschreven,³² in 1477 te Bologna³³ en 3 mei 1482 als student in het canonieke recht te Keulen.³⁴ Op 4 mei 1481 krijgt Ulfardus Sibrandi, priester van het bisdom Utrecht, zoon van een gehuwde man en een ongehuwde vrouw, die pauselijke dispensatie had gekregen en priester was geworden, echter nog geen beneficie heeft, dispensatie om meer dan één beneficie te hebben met inbegrip van één in de Dom of in een collegiale kerk.³⁵ Op 30 juni 1482 wordt Mr Ulfert als nieuwgekozen pastoor alhier vermeld; blijkbaar is Onno van Ewsum unicus of principaal collator; althans erkent Sybrandi diens recht hem af te zetten.³⁶

Ulfradus was een zoon van Sybrant Ulfers en Deweke Barnaars³⁷ die 15 maart 1508 al hun goederen in oevergang overdragen aan hun zoon Mr Ulfert, proost van Loppersum, in ruil waarvoor hij hen levenslang onderhoud heeft toegezegd.³⁸ De betrokken goederen worden 3 december 1539 door de executeurs van zijn testament overgedragen aan het Jacobs- en Annagasthuis te Groningen.³⁹ De vader was tot zijn resignatie op 23 januari 1489 proost van Loppersum.⁴⁰ Door zijn opvolger Hinrick Ulgers wordt hem 7 juli 1492 uit de proostdij een jaargeld van 70 Rijnse gulden toegezegd.⁴¹ Mr Ulfert Sybrants komt als pastoor alhier voor 27 juli 1483.⁴² Hij zegelt 28 november 1494.⁴³ Als proost van Loppersum komt hij voor in 1494;⁴⁴ in dat jaar wordt hij gijzelaar gesteld voor de aflossing van een door de stad Groningen aan graaf Edzard van Oostfriesland geleende som geld.⁴⁵ Ulfert Sybrandt was nauw verbonden met

²⁸ GA, RAG, R.F. 1433.6, lade 67.

²⁹ Arch. Farmsum nr. 778 reg. 113.

³⁰ HCO, Stadsarchief Zwolle nr. KA011 nr. 47402.

³¹ GA, GAG, Hs in folio 21, 166v.

³² Zijlstra nr. 8164.

³³ Zijlstra nr. 9900 (als ‘Volfardus de Groningen’).

³⁴ Zijlstra nr. 6221.

³⁵ RPG VI, 840 nr. 6327 (PA 30, 149v).

³⁶ Arch. Ewsum nr. 431 (oud nr. 239).

³⁷ Zij worden geen echtelieden genoemd.

³⁸ Arch. St. Jacobs en St. Annengasthuis nr. 36 reg. 14.

³⁹ Arch. St. Jacobs en St. Annengasthuis nr. 36 reg. 19.

⁴⁰ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 20.

⁴¹ StA Münster, Ostfriesische Urkunden nr. 22.

⁴² Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 167v; afschrift in Arch. Tjarda van Starkenborgh nr. 149**, 10.

⁴³ Arch. Ewsum nr. 91 (oud nr. 53 reg. 89)

⁴⁴ GA, GAG, R.F. 1567. 68.

⁴⁵ E. Beninga (ed. Harkenroth), 627 noot.

de Saksers die omstreeks 1500 probeerden vaste voet in Groningen te krijgen. Albrecht, hertog van Saksen, stelde hem aan als pastoor te Kollum, waarschijnlijk begin 1500. Hij komt 18 augustus 1500 als proost van Loppersum, pastoor alhier en raad van hertog Albrecht van Saksen voor.⁴⁶ Ook van Albrechts opvolger George was hij raad: als zodanig en als pastoor te Kollum komt hij voor omstreeks 15 mei 1502.⁴⁷ Pastoor aldaar is hij nog 28 maart 1505;⁴⁸ in 1507 is hij weer hier, in 1514 te Wetsinge*, later is hij blijkbaar naar Westeremden teruggekeerd.

1500 Nicolaas Rotighe, vicepastoor

Op 4 mei 1500 wendt Vincentius, heer van Buren en Beusichem, zich tot de Van Ewsums met het verzoek nu Mr Ulfert door de hertog van Saksen is benoemd tot pastoor te Kollum en de kerkdienst door Nicolaas Rotighe, geboren te Dalen en broer van de gewezen kamerling van de verzoeker en diens vrouw, als vicepastoor wordt waargenomen, genoemde Nicolaas met het pastoraat te voorzien.⁴⁹ Blijkbaar is aan het verzoek geen gevolg gegeven.

Op 4 mei 1500 wordt Johan, vicarius te Kantens*, door Aepko van Ewsum, mede namens zijn broers, als voornaamste collatoren alhier, aan de ‘szeycheler’ (zegelaar) van de bisschop van Munster gezonden ter bespreking van de zaak over de kerk alhier. Geadresseerde wordt verzocht aan de bringer geloof te hechten (‘ytlike werve und sakehalven an Ihr weerdicheijden tho wernende antraffende der kerken tho Westeremden ick geve als prinsepael colatoer met mynen broederen durch een vestuur voer eyne vroemen der eergemelten karcken verwysset weere de ijszondts vaceerdts begheer daer umme degheer fruntlyken dem eergemelten Heer Johan up dem sulsten wyllen guoetlyken hoeren und gheloeve gheeven, Ick persoanliken met Uw weerdicheijden reeden und Uw. W. daer inne dem saken wyllen bewysen szo ick des een ganns fruntlyck tho versich ...’⁵⁰

1501 Herman

Wanneer in 1501 de Groningers de stad Appingedam belegeren blijken de inwoners in contact te blijven met de Oostfriese graaf Edzard door heer Herman van Westeremden ‘de stedes in und ut (de stad) ... beschet brachte’.⁵¹ Herman zal de pastoor alhier zijn geweest.

1507 Ulfardus Sybrandi

is na medio 1505 blijkbaar weer naar hier teruggekeerd; hij komt althans 11 september 1507 als pastoor alhier en proost van Loppersum voor en heeft dan een huis in Groningen.⁵² Hij komt nadien regelmaig als proost voor maar is hier al weer redelijk snel vertrokken. Op 18 april 1509 bericht hertog George van Saksen de Raden in Friesland, dat hij Ulfert Sybrants, proost van Loppersum, een jaarlijks dienstgeld heeft toegekend van 40 Rijnse gulden.⁵³

⁴⁶ Tresoar, Arch. van Burmania - van Eysinga nr. 38. Over hem: Vries, *De Heeren van den Raede*, 191.

⁴⁷ Sicke Benninge, 62-63.

⁴⁸ Sicke Benninge, 77.

⁴⁹ Arch. Ewsum nr. 431 (oud nr. 239).

⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 431 (oud nr. 239).

⁵¹ E. Beninga, *Cronica der Fresen* (ed. Hahn). 434-435

⁵² AKG nr. 20, fo. 0.3v reg. 945

⁵³ HstA Dresden, Friesländische Sachen, Loc. 8184, 16v-17.

Op 6 februari 1510 onttrok hij zich echter bij verdrag met de stad Groningen aan de Saksische partij.⁵⁴ In 1514 komt hij voor te Wetsinge*.

1507 - 1515 **Herman van Rede**

Hans Schenck van Toutenburg, raad in Friesland, schrijft 11 juni 1508 aan graaf Hendrik van Stolberg-Wernigerode, stadhouder in Friesland, onder meer over een zending omstreeks Martini toen verschenen Herman, pastoor te Westeremden, met een credensbrief volgens welke de Friese landen en de stad Groningen door de keizer aan nu wijlen hertog Albrecht van Saksen verleend waren doch dat de graaf van Oostfriesland zich daartegen gekeerd heeft. Dat zou betekenen dat Herman reeds omstreeks Martini (11 november) 1507 te Westeremden stond.⁵⁵ Op 19 juli 1515 leggen Herman van Rede, pastoor alhier, en Herman Eelts te Appingedam een verklaring af dat het Oldambt nimmer onder de vorst van Saksen is geweest, dat deze daar geen ambtman heeft aangesteld doch dat de graaf van Oostfriesland 'de wyle hy Groningen geweldyich geweest ys' aldaar de ambtmannen heeft gesteld, zo ook Geert van den Clooster die in Appingedam 'doet bleeff'.⁵⁶ Hoe lang Herman hier nog heeft gestaan is onbekend.

Ulfert Sybrants is hier nadien nog een keer in functie geweest maar onbekend is vanaf wanneer en ook bleef hij proost van Loppersum. Hij ontving van de Gelderse rentmeester in Groningen een jaarlijkse pensie van 200 gulden.⁵⁷ Op 14 oktober 1520 wordt een bode gezonden naar de pastoor te Kollum om zich te Groningen te vervoegen in verband met een geschil tussen hem en Mr Ulfert.⁵⁸ Zijn politieke werkzaamheid blijkt onder meer uit een brief van 2 november 1528 van Hertog Karel van Gelre aan de overheid van Stad en Lande waarin hij hen meedeelt hun gezant 'meister Ulphart Zibrandi proost tho Loppersum' wegens zijn onderhandelingen met de keizer niet te hebben kunnen ontvangen.⁵⁹

- 1535 **Mr Ulfardus Sybrandi**

Wanneer Ulfardus hier weer in functie kwam is onbekend. Hij was echter pastoor alhier tot zijn overlijden in 1535.⁶⁰ De proostdij Loppersum kwam na zijn overlijden aan Rodolphus de Mepsche, pastoor te Baflo.⁶¹ Op 3 december 1539 komen Geerd Westerwold, pastoor te Blijham*, en Dr Johannes Wynschote, pastoor te Farmsum*, voor als uitvoerders van het testament van Mr Ulphert Sybrandi, proost van Loppersum.⁶²

1535 - 1539 **Mr Hercules van Ewsum**

werd als pastoor alhier benoemd na het overlijden van Ulfardus Sibrandi. Op 25 december 1535 ontving hij van de commissaris-generaal van de proostdij

⁵⁴ GA, GAG, R.F. 1510.13.

⁵⁵ HstA Dresden, Friesländische Sachen, Loc. 8182, 1505-1509, 179-182.

⁵⁶ HCO, Stadsarchief Zwolle, RA 001-0001, 469. Geert van den Clooster stierf in 1514.

⁵⁷ HGA, Hertogelijk Archief nr. (voorl.) C 5 c XXV, rekening 1518-1525, 3v.

⁵⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. (voorl.) C 5 c XXV, rekening 1518-1525, 11.

⁵⁹ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 12 reg. 134.

⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239 reg. 241)

⁶¹ 18 juni 1536 voorzien door de stadhouder van Karel V; herhaald en bevestigd door de keizer 10 november 1537, Arch. HJK nr. 40, 1, 1vo reg. 106, 113.

⁶² Arch. St Jacob en St Annagasthuis nr. 36 reg. 19.

Loppersum vergunning het pastoraat te vervullen, behoudens nadere bevestiging door de officiaal.⁶³ Als pastoor alhier en prebendaat te Middelstum* komt hij in 1538 enkele malen voor.⁶⁴ De aartsdiaken bevestigt 29 juli 1539 Mr Hercules van Ewsum als pastoor alhier in de door de dood van proost Ulfardus ontstane vacature.⁶⁵ Wanneer precies hij hier pastoor is geworden is niet nauwkeurig te bepalen; een niet nader gedateerd stuk uit 1535 noemt hem reeds pastoor alhier.⁶⁶ Zonder functie komt hij voor 19 oktober 154;⁶⁷ hij is hier dan echter geen pastoor meer. In 1547 wordt hij pastoor te Middelstum* waar hij ook enkele prebendes heeft bezeten. Op 22 oktober 1516 was Hercules Groeningen alias de Mydelstum als student in de artes te Keulen ingeschreven; hij was een zoon van Aepko van Ewsum.⁶⁸

1545 - 1558 **Mr Hieronymus Engelberti Rentingius**

Op 3 oktober 1545 wordt een mandaat uitgevaardigd aan 'Drewes tho Westeremden 'des pastoers broer'.⁶⁹ Hieronymus, pastoor alhier, huurt met ingang van 1551 land van Johan van Ewsum⁷⁰ als wiens dienaar Mester Rentinck in een brief van 11 maart 1554 voorkomt.⁷¹ Op 1 februari 1556 kopen Aleydt, Gerbrech en Grethe, dochters van Hieronymus Engelberti, pastoor alhier, een rente uit land te Stedum.⁷² De vader tekent 20 juni 1558 als Mgr. Hieronymus Engelberti Rentingius.⁷³

Op grond van bovenstaande kan worden vastgesteld dat hij een zoon was van Engelbert Rentinck, pastoor te Tinallinge* wiens erfgenamen omstreeks 1535 alle rechten, hen aangestorven van laatstgenoemde, verkopen aan de broers Hieronymus, Pelgrinus en Andreas.⁷⁴ Later wordt een Pelgrim Rentinck genoemd.⁷⁵ De drie broers zijn zonder twijfel de zoons van Engelbert van wie zij als onechte kinderen niet konden erven. De in 1545 genoemde Drewes, broer van de naamloze pastoor alhier, zal Andreas zijn geweest. Waar bekend is dat Hieronymus en broer Andreas of Drewes had stond Hieronymus dan reeds in 1545 hier (hoewel het op zich niet uitgesloten behoeft te zijn dat er een voorganger was, eveneens met een broer Drewes).

Jeronymus Tynalinck de Gronynge werd 15 oktober 1526 te Leuven als student ingeschreven.⁷⁶ Mr Hieronymus Engelberti is in ieder geval voor omstreeks 1570 overleden (in 1558 wordt hij voor het laatst hier genoemd):⁷⁷ uit de opbrengsten van de geconfisqueerde goederen van de 'rebellens' wordt in 1572 vier jaren achterstallige rente (over 1569, 1570, 1571 en 1572) van een aan Christoffel van Ewsum geleende som geld betaald aan Dierck Pormar als

⁶³ Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239 reg. 241).

⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 491 (oud nr. 137 reg. 253, 1 april 1538); nr. 381 (oud nr. 234 reg. 261, 28 juni 1538); nr. 354 (oud nr. 242 reg. 262, 30 juni 1558).

⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 414 (oud nr. 239 reg. 275).

⁶⁶ Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239).

⁶⁷ Arch. Ewsum nr. 396 (oud nr. 235 reg. 367).

⁶⁸ Zijlstra nr. 5993.

⁶⁹ GAG, GA, nr. vRr665, 29.

⁷⁰ Arch. Ewsum oud nr. 136, staatboek 1551vlg.

⁷¹ Arch. Ewsum nr. 19 (oud nr. 132 D I III).

⁷² Arch. HJK nr. 176.

⁷³ Arch. Ewsum nr. 345 (oud nr. 240).

⁷⁴ Arch. Ewsum nr. 286 (oud nr. 108).

⁷⁵ Arch. Ewsum oud nr. 136.

⁷⁶ Zijlstra nr. 8414.

⁷⁷ Arch. Ewsum nr. 345 (oud nr. 240).

voorzitter over de weeskinderen van wijlen Mr Hieronymus Engelberti.⁷⁸ Ook in volgende jaren wordt deze rente uitbetaald, bijvoorbeeld de termijn, vervallen Petri ad Cathedram 1575, aan Derck Pormer voornoemd, en de rente, verschenen Pasen 1576, aan Derck Polmer, voorzitter over wijlen Swane Engelberts kinderen.⁷⁹

(1563 **N.N.)**

Op 26 juli 1563 schrijft Hercules van Ewsum aan Johan van Ewsum dat de kerkvoogden alhier de pastoor te Huizinge* willen beroepen waar hij meent dat Johan het pastoraat reeds aan een ander heeft toegezegd, verzoekt hij inlichtingen en instructies.⁸⁰ Niet bekend is wie toen pastoor te Huizinge was, anders of de aldaar in 1553 gekomen Johannes Lenthon daar in 1563 nog was.

1563–1581/2 **Hermannus Reneman**

is reeds in 1563 pastoor alhier.⁸¹ Hij komt veelvuldig als zodanig voor, bijvoorbeeld 19 augustus 1567⁸² (wanneer hij aan Johan van Ewsum schrijft dat commissarissen uit Munster zijn aangekomen om de rechtzinnigheid van de pastoors te onderzoeken), 2 januari 1568⁸³ (inzake een geschil met de prebendaat Crauwel in een brief van de secretaris van de Ommelanden, volgens wie Reneman een ‘prachter ende praler’ de inkomsten der betrokken vicarie wil hebben), 9 mei 1577⁸⁴ (naamloos, namens zijn zoon, prebendaat te Bedum*), 16 mei 1581⁸⁵ (waar Renarius genoemd) en voor het laatst 8 augustus 1581⁸⁶ (als pastoor alhier) (wanneer hem door de Ommelander gedeputeerden te Emden volmacht wordt gegeven tot het overbrengen van instructies aan Wigbold van Ewsum van Nienoord). Waarschijnlijk was hij toen reeds uitgeweken naar Oostfriesland en liet hij de kerkdienst waarnemen door zijn broer, mogelijk

1581 - 1582 **Cornelius Reneman**

Op 7 april 1582 wordt last gegeven de broer van de uitgeweken pastoor om ‘myt syn familie’ de weem te ontruimen ‘ende sick van wideres kercken densten wegens zijns broeders (te) onthouden.’⁸⁷ Mogelijk is deze kort daarop pastoor te Toornwerd* geworden; in 1587 wordt Cornelius Reneman pastoor te Jukwerd*. De voornaam van de hier bedoelde broer is echter onbekend zodat over diens identiteit slechts veronderstellingen mogelijk zijn.

1582 **Hermannus Loppersum**

Op 7 april 1582 wordt de ingezetenen van Westeremden opgedragen Hermannus Loppersum volgens zijn collatie en ordonnantie als hun pastoor te ontvangen, bij provisie totdat ‘die uuijt geweeckene pastoor, achtervolgende

⁷⁸ GA, RAG, Hs in folio 295, d 2, 110 (rekeningen rentmeester Fritema).

⁷⁹ GA, RAG, Hs in folio 295, d 3, 126.

⁸⁰ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G – LX).

⁸¹ Arch. Ewsum nr. 413 (oud nr. 239).

⁸² Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J-XLI).

⁸³ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2 –I).

⁸⁴ Arch. HJK nr. 54.

⁸⁵ Feith, ‘Reisjournaal Coenders’, 198.

⁸⁶ O.A. nr. 254.

⁸⁷ Arch. HJK nr. 54.

die conclusie In die Requeste van vschr. Ingesetenen genoemen, sick debite gepurgeert ende gereconcilieert zal hebben'.⁸⁸ In het kort na 15 april 1582 opgestelde visitatieverslag van de commissaris van Loppersum vermeldt deze *In Westeremden scit dominus Praeses quid ibi agetur de pastorum*,⁸⁹ waarbij met 'Praeses' is bedoeld Johan de Mepsche, Luitenant van de Hoofdmannenkamer. Loppersum heeft hier waarschijnlijk slechts korte tijd dienst gedaan; wellicht is hij vervangen door

(1582-1583) ? **Johannes van Lingius/Lingius**

over wie Eppens het een en ander meedeelt: van Lingen was tevens rentmeester van de uitgeweken Van Ewsum, in welke kwaliteit Eppens hem hoger aanslaat dan in die van pastoor, en 'was nu (= augustus 1583) wel een yaer vry int leen geseten, mit den Lutenant (te weten Johan de Mepsche) familiaer'. Onder meer kon hij de renten ten behoeve van Van Ewsum innen, in tegenstelling tot de aan andere ballingen toekomende goederen. Hij zou ook een rol hebben gespeeld bij pogingen van Verdugo om Leeuwarden te herwinnen.⁹⁰ Van Lingen onderhield tevens relaties met de staatsgezinde Claes ten Buer waartoe hij in augustus 1583 weer Emden bezocht. Eppens zegt van hem 'wende sick heel na den wint'. De Van Ewsums werden wegens deze relatie met Van Lingen die blijkbaar reeds omstreeks 1582 hier was weinig betrokken bij de Ommelander zaken.⁹¹ Op 19 september 1583 echter wijst De Mepsche persoonlijk Johannes Lingius, gewezen pastoor alhier, uit waarop deze naar Oostfriesland gaat. Zijn 'huysfrouwe' laat hij te Westeremden 'um syn gewaas to geneten tot 500 mudde koren, als he sede'. Lingius, in Oostfriesland gekomen, stelt tegenover de ballingen niet 'familiaer' geweest te zijn met De Mepsche, evenmin kerkdienst te hebben gedaan doch slechts een vicarie te hebben bediend en een grote vordering op Van Ewsum te hebben; tenslotte verklaart hij zich tegen de paus.⁹²

Eppens noemt hem uitdrukkelijk pastoor alhier; daartegenover staat Lingius' eigen verklaring die echter ter disculpatie niet zonder meer de waarheid behoeft te bevatten. Hij was in de ogen van de ballingen een verdacht persoon en zal niet geschroomd hebben zijn positie vóór zijn uitwijzing als volmaakt onbelangrijk te schetsen. Hij was lange tijd 'dener' geweest van Ulrich van Ewsum.⁹³ Men verbiedt hem in Oostfriesland 'lidmate des religioens aldaer (te) blijven, als een pastoere, und dede grote ergenisse und weer in groter edt als een ander, dat he die affgoderije muste straffen und niet darvan leven und beden laten van een ander'.⁹⁴

Wellicht is hij dezelfde als Johannes Lingius, in 1584 genoemd als pastoor te Neuburg (Ofr.).⁹⁵

⁸⁸ Arch. HJK nr. 54.

⁸⁹ Arch. HJK nr. 589.

⁹⁰ Bedoeld is de Staats geworden provincie Friesland.

⁹¹ Eppens, *Kroniek* I, 468.

⁹² Eppens, *Kroniek* I, 481.

⁹³ Eppens, *Kroniek* I, 482.

⁹⁴ Eppens, *Kroniek* II, 482.

⁹⁵ Reershemius, 344.

Op 5 juli 1585 en 7 september 1585 is sprake van de verkoop in 1583 van goederen van Christopher van Ewsum door ‘de pastoor’ te Westeremden als diens administrateur;⁹⁶ zowel Reneman als Lingius kan zijn bedoeld.

1584 - 1597 **Hermannus Reneman**

De ‘gewesene pastoor Reneman to Westeremden’ wordt 1 juli 1583 opgelegd een schuld te betalen.⁹⁷ Op 7 maart 1584 wordt na een bij de koning ingediend verzoek en de daarop verkregen apostille, weer in het bezit van de pastorie gesteld, mits op Rooms-katholieke wijze de kerkdienst houdende; ook wordt hij op verzoek van diens weduwe benoemd tot administrateur van de goederen van wijlen Christopher van Ewsum.⁹⁸ Door de Groninger magistraat wordt 31 oktober 1585 de pastoor alhier ‘dincompst’ nogmaals geweigerd;⁹⁹ een daartoe strekkend verzoek van Hermannus Reneman, pastoor alhier, wordt 14 april 1586 weer afgeslagen.¹⁰⁰ Op 16 juli 1586 wordt de pastoor alhier toegestaan zijn zaak voor de officiaal binnen Groningen ‘uuth te richtende’.¹⁰¹ Op 1 oktober 1586 gelasten Burgemeesteren en Raad van Groningen het vertrek van de pastoor te Westeremden, ‘doch an de S.M.’ (de Sworne meente) solliciterende’;¹⁰² waarna 12 november daarop is aangetekend dat ‘de Pastor to Westeremden, Steems frater, mach zijn rechtdagen hiirbinnen entwaernehmen’.¹⁰³ De betekenis van de woorden ‘Steems frater’ is niet duidelijk; de verklaring ‘broer van de pastoor te Stedum’¹⁰⁴ wordt door het bekende materiaal niet bevestigd: aldaar stond Joannes Schepeler. Reneman komt nadien nog herhaaldelijk voor, zo bijvoorbeeld 27 januari 1587 wanneer sprake is van een geschil tussen collatoren ener- en pastoor en kerkvoogden anderzijds over de kerkadministratie waarbij onder meer is aangetekend: ‘... uth een schriftlicke Rekenschap in dato 1583 den XXVI February staende in het kerckenboeck mit des pastoers hant geschreven ...’ bepalen Hoofdmannen ‘dat its gedachte pastoor’ met de oude kerkvoogden aan de nieuwe specificatie van jaar tot jaar moet geven van ontvangsten en uitgaven die ‘de mergerorte pastoor’ herhaalde malen heeft aangeboden met ede te ‘beharden’.¹⁰⁵ De conclusie hieruit kan slechts zijn dat Reneman ondanks zijn schorsing de kerkelijke administratie in handen had gehouden en wellicht zelfs te Westeremden was gebleven of daarheen teruggekeerd. Op 7 mei 1590 begeven Hammonius, syndicus van de stad Groningen, en de pastoor alhier, die naar Leeuwarden wil gaan om sauvegarde voor het Heilige Geestgasthuis te Groningen te verwerven, zich naar Verdugo. Deze eist dat de reizen van de pastoor niet strekken ‘tot nadeel van goedes eer, de deenst des Coninx en het welvaerent dusser stat, dan solde zijn faveur ofte gunst, soe hie by den viant hadde tot dien eijnde gebruicken’; zo niet dan zal Verdugo ‘die hant sulvest up zijn persoën leggen’ waarna de pastoor kan vertrekken.¹⁰⁶ Het

⁹⁶ Arch. HJK nr. 55, 145v en 150v.

⁹⁷ Arch. HJK nr. 54.

⁹⁸ Arch. HJK nr. 55, 18v.

⁹⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 648.

¹⁰⁰ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 662.

¹⁰¹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 670.

¹⁰² Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 676.

¹⁰³ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 679.

¹⁰⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 679 noot.

¹⁰⁵ Arch. HJK nr. 55, 276v.

¹⁰⁶ GA, GAG, nr. vRr 1 (Verbaal Hammonius).

Reformatie

vertrouwen in Reneman was dus blijkbaar nog steeds niet bijzonder groot. Het zal Reneman derhalve evenmin moeilijk zijn gevallen na de Reductie der stad Groningen zich bij de Reformatie aan te sluiten. Als ‘pastor’ alhier komt hij voor 14 februari 1595,¹⁰⁷ 3 en 10 mei 1595 (in verband met de an Frederick Reneman geconfereerde prebende te Leens*),¹⁰⁸ 2 oktober 1595 (wanneer hij betaling van landhuur te Leens eist),¹⁰⁹ 4 maart en 8 april 1597¹¹⁰ en 7 oktober 1597¹¹¹ wanneer hij nog ‘pastor’ alhier wordt genoemd. In juni 1596 had hij als ‘pastoor’ alhier een verklaring van loyaliteit jegens de nieuwe provinciale overheid getekend.¹¹² Echter heeft hij het pastoraat hier niet lang meer bezeten. Op 7 december 1597 wordt hij gewezen pastor alhier genoemd.¹¹³ De synode renvoyeert 27 april 1596 Herman Reneman aan de classis Loppersum om met hem naar kerkorde ‘tho procediren’. Wederom als ‘pastor’ komt hij voor 6 oktober 1598 wanneer hij achterstallige landhuur opeist.¹¹⁴

Het meest waarschijnlijk is dat hem door de kerkvoogden of de gemeente of door de Staten als principale collatoren de dienst is opgezegd. Langdurig heeft hij met de kerkvoogden alhier geprocedeerd. Bij uitspraak van 9 augustus 1600 worden kerkvoogden veroordeeld tot betaling van een som gelds aan Reneman als gewezen pastoor alhier.¹¹⁵ Ook nadien sleept het geschil zich voort.¹¹⁶ Ook procedeert hij 4 juni 1602 tegen de kerkvoogd Cornelis Saspes over de verhuur van kosterijland alhier.¹¹⁷ Hij komt nog voor 3 mei 1603,¹¹⁸ overleed echter voor 15 december 1603.¹¹⁹

Bij keerskoop had hij 23 april 1601 enig land te Slochteren gekocht.¹²⁰ Op 15 en 23 december 1603 wordt bij executie te Slochteren gelegen land van wijlen Hermannus Reneman, gewezen pastor alhier, en diens weduwe Roeleffien verkocht.¹²¹

De opzegging gedaan aan de weduwe van Hermannus Reneman en Henricus Reneman (diens zoon zoals ook blijkt 5 maart 1602)¹²² namens zijn zoon Joannes van vicarie- of prebendeland te Tjamsweer wordt 17 januari 1604 verwezen naar Gedeputeerde Staten.¹²³ Het geschil tussen Reneman en de kerkvoogden bleef na zijn dood voorlopig onbeslist; reeds 9 oktober 1601 komen in deze zaak compromissmannen voor, te weten ‘de welgel. Heer Serapius Godfrydi’ (lees Suffridi, gewezen pastoor te Loppersum*) en Hoyke Helmichs te Westeremden,¹²⁴ terwijl 5 maart 1602 door Hermannus’ zoon

¹⁰⁷ Arch. HJK nr. 838.

¹⁰⁸ Arch. HJK nr. 838.

¹⁰⁹ Arch. HJK nr. 838; ook 5 oktober 1595 (StA nr. 857) en 17 december 1596 (waarbij namens hem zijn zoon Henricus Reneman optreedt, Arch. HJK nr. 838).

¹¹⁰ Arch. HJK nr. 838.

¹¹¹ Arch. HJK nr. 838.

¹¹² StA nr. 856.

¹¹³ Arch. HJK nr. 839.

¹¹⁴ Arch. HJK nr. 839.

¹¹⁵ Arch. HJK nr. 839.

¹¹⁶ Arch. HJK nr. 840, onder meer 9 oktober 1601, 5 en 19 maart 1602.

¹¹⁷ Arch. HJK nr. 840.

¹¹⁸ Arch. HJK nr. 840.

¹¹⁹ Arch. HJK nr. 1353, 178.

¹²⁰ Arch. HJK nr. 1353, 132.

¹²¹ Arch. HJK nr. 1353, 178.

¹²² Arch. HJK nr. 840.

¹²³ Arch. HJK nr. 840.

¹²⁴ Arch. HJK nr. 840.

Henricus een overman over de compromismannen wordt verzocht.¹²⁵ De laatste maal verneemt men van deze zaak 4 juni 1605 waarbij aan de ene kant optreedt de weduwe van Hermannus voor wie Henricus Reneman caveert. De compromisman aan haar zijde is inmiddels overleden, die ter andere zijde inmiddels kerkvoogd alhier en dus partij geworden. ‘Nachdem der Principalis Hermannus Reneman verstorven, und niemant sick erfgename van den selven verklaret’ vervalt de aanleiding tot voortzetting der behandeling.¹²⁶ Naast een zoon Henricus had hij als kinderen onder meer Bartoldus,¹²⁷ 6 december 1602 genoemd als gewezen meier van de pastorielanden van Westeremden,¹²⁸ wiens zoon Hermannus in 1599 de Nicolaasvicarie* te Middelstum* ontving en wiens andere zoon Johan aldaar de Onze Lieve Vrouweprebende* bezat. Bartold zelf bezat vanaf 1578 de Catharinaprebende* te Bedum* (bij conferatie op 26 juni 1577 door Van Ewsum). Hermannus Reneman treedt ook enkele malen op namens ‘syne soene Henrici Renemans soenken’ Joannes, studiosus in 1603.¹²⁹ Henricus is de latere rentmeester van de Ommelanden;¹³⁰ zijn zoon Joannes huwt in 1610 (de proclamatie te Groningen toegestaan 6 juli) en verklaart 1 november 1610 zich van het jezuïtisme af te wenden en de Gereformeerde religie trouw te blijven.¹³¹ Hij had de vicarie of prebende te Tjamsweer* genoten.

De vacature alhier bestond nog in april 1599 wanneer de ‘huesluden’ alhier zich tot de synode wenden: men zal bij de Staten als principale collatoren er op aandringen zo spoedig mogelijk daarheen een predikant te zenden’ ofte den se begeren ofte begeret hebben confirmeren wollen’.¹³²

1599

M. Joannes Adolphi

Op 17 januari 1599 verzoekt Joannes Adolphi van Jever aan het consistorie van Groningen een kerkdienst; hem zal worden geantwoord dat hij eerst een proefpreek moet houden; 7 maart herhaalt hij zijn verzoek. Voor de op 3 mei daarop vastgestelde preek laat hij zich door Tobias Seusing, predikant te Haren*, verontschuldigen in verband met zwaarigheden rond zijn beroep. Omstreeks deze tijd zal hij hier zijn beroepen doch hij heeft hier slechts korte tijd gestaan: Gedeputeerde Staten gelasten 24 oktober 1599 Joannes Adolphi, predikant alhier, zich van zijn dienst te onthouden.¹³³ Kort nadien is hij van hier naar Oldenburg vertrokken; vandaar wendt zich 18 maart 1600 M. Johannes Adolphi, gewezen predikant te Westeremden, tot Burgemeesteren en Raden van Groningen; hij schrijft door de ‘Ehrdieb unde Gottslesterlichen Bub, ihn lichtfertiger Leugnaer, so in allen Lande sich hard ausglassen, Johanne Belijda’ uit de kerkdienst en parochie te Westeremden te zijn ontzet en verdreven, beklaagt zich daarover en verzoekt enig uitstel van betaling van zijn

¹²⁵ Arch. HJK nr. 840.

¹²⁶ Arch. HJK nr. 841.

¹²⁷ Bartold en Henricus als broers bijvoorbeeld Arch. HJK nr. 840, 9 juni 1601; GA, GAG, RA III a 9, 21 juni 1605.

¹²⁸ Arch. HJK nr. 840.

¹²⁹ Arch. HJK nr. 840, 29 maart 1603 en 3 mei 1603.

¹³⁰ RA XX a 1, 13 maart 1613.

¹³¹ GA, GAG, RA III a 13.

¹³² Acta synodes Groningen.

¹³³ StA nr. 111.

schulden.¹³⁴ Een tijdlang hield hij zich als balling in Jeverland op; bewaard bleef een afredening met de drost Joachim von Böseler van de uit die periode (1594-1599) daterende vorderingen en schulden; hij noemt zich dan Ico Adolphi, predikant te Westeremden.¹³⁵ Johannes Adolphi, predikant, schrijft 15 april 1602 weer aan Burgemeesteren en Raad over een financiële kwestie en refereert ‘mir wen ich noch zu Groningen whar’.¹³⁶ Het lidmatenregister van Groningen noemt hem niet. De rekening over 1598 van de geconfisqueerde kloostergoederen stelt een uitkering van 9 gulden als verering op naam van de prediger Joannes Adolphi; in margine is aangetekend: ‘transeat voer dit mael’.¹³⁷

1599

Johannes Belijda

zoon van Ulferdus Belida (van 1584 tot 1591 predikant te Detern (Ofr.),¹³⁸ later onder meer te Oudeschans*) werd 2 juni 1597 als rector der Latijnse school te Appingedam aangenomen¹³⁹ daar wegens ‘abus en ergerlicke handt in de kroegen’ tegen Pinksteren 1598 de dienst opgezegd¹⁴⁰ en wist zich blijkbaar hier in te dringen. Hoe lang hij hier heeft gestaan is onbekend. Mogelijk is hij dezelfde als Johannes Belida, van 1617 tot 1631 predikant te Siegelsum¹⁴¹ en nadien te Marienhafte wiens weduwe 16 januari 1637 hertrouwt.¹⁴² Hij had relaties in Oostfriesland; in 1597 wordt hij genoemd als afkomstig van daar,¹⁴³ blijkens bericht van 30 mei 1598 vertrok hij inmiddels naar Emden.¹⁴⁴

(1602

Henricus Strombergius)

23 september 1598 genoemd als conrector te Kampen en ‘vedder’ van Anthonius Strombergius¹⁴⁵ (praeceptor te Groningen, nadien predikant te Rottum* en Scharmer*), 13 oktober 1600 te Franeker als *artium magister* en theologisch kandidaat ingeschreven als student,¹⁴⁶ wordt 5 mei 1602 geëxamineerd en kort daarop door Gedeputeerde Staten voor een proefpreek naar hier gestuurd. De kerk werd echter node voor hem geopend, het klokluiden geweigerd; namens de gemeente werd Gedeputeerde Staten te kennen gegeven dat men hem hier niet wenste; 20 juli 1602 werd de gemeente tot betaling van de door Strombergius gemaakte kosten veroordeeld.¹⁴⁷ Deze trachtte daarop predikant te worden te Zuidwolde*, dat was gecombineerd met Westerwijtwerd* welks predikant 19 juli 1602 bij de classis een klacht indiende. In 1604 was Strombergius conrector te Utrecht, in 1606 rector te

¹³⁴ GA, GAG, nr. nRr 335, 1600 nr. 36.

¹³⁵ StA Oldenburg, Friedrich-Wilhelm Schaer (bearb.), Inventare und kleinere Schriften des Staatsarchiv in Oldenburg, Heft 35, Herrschaft Jena, Findbuch zu den Beständen 90 bis 104 (Oldenburg 1990), 137, 7 Nr. 940 (mededeling F.J. Ebbens, Ruinen, juli 1998).

¹³⁶ GA, GAG, nr. nRr 335, 1602 nr. 36.

¹³⁷ StA nr. 2292, 123.

¹³⁸ Reershemius, 315.

¹³⁹ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹⁴⁰ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹⁴¹ Reershemius, 173.

¹⁴² Proclamatieboek Groningen 16 december 1637; Reershemius, 177-178 noemt hem niet te Marienhafte.

¹⁴³ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹⁴⁴ Arch. HG Appingedam nr. 1.

¹⁴⁵ GA, GAG, Rekeningen stad Groningen 1598, diverse uitgaven.

¹⁴⁶ Zijlstra nr. 10423.

¹⁴⁷ StA nr. 112.

Oldenzaal, werd in dat jaar bij provisie predikant te Anloo waar hij in 1608 is afgezet.¹⁴⁸

1602-1603/4 **Petrus Rhodius**

wordt 27 september 1602 als predikant alhier genoemd,¹⁴⁹ 23 oktober 1602 als lid van de classis aangenomen, komt hier nog voor 24 oktober 1603¹⁵⁰ en is kort nadien vertrokken, volgens de acta van 4 juni 1604 blijkbaar zonder classicale demissie. Hij komt 26 juni 1605 voor als predikant te Greetsiel en overleed daar 25 maart 1646.¹⁵¹ Een gelijknamige (of dezelfde?) komt in 1632 voor als oudere predikant te Eilsum; zijn opvolger is daar in 1636 beroepen.¹⁵² Petrus Rhodius, van Emden, werd 10 juli 1596 te Helmstedt als student ingeschreven.¹⁵³

De relatie met Wessel Rhoda (zie onder meer Kantens*) is onbekend.

(1604 **Titus)**

D. Titus, hier beroepen, heeft ‘boven vermoedinge’ het beroep teruggegeven waarop *alternatim* voorziening in de dienst aan de classis verzocht. Op 4 juni 1604 antwoordt de classis dat de gemeente moet trachten opnieuw een beroep uit te brengen. Het kan hier gaan om Titus Theodori(ci), van Jever, als student te Helmstedt ingeschreven 2 november 1597,¹⁵⁴ vanaf 1605 genoemd als predikant te Slochteren*.

1605 - 1612 **Johannes Schroderus**

geboren te Bremen,¹⁵⁵ werd begin 1603 predikant te Emmen, vertrok nog voor 4 juli 1603 van daar naar Beilen waar hij op 5 mei 1603 was beroepen,¹⁵⁶ kan nog eind 1604 wanneer gesproken wordt over zijn geneigdheid naar de Ommelanden te vertrekken, hier beroepen zijn, wordt classicaal naar hier gedemitteerd 8 april 1605,¹⁵⁷ door de classis Loppersum 21 april daarop als predikant alhier toegelaten en 2 maart 1612 wegens beroep naar Hoogkerk*, Leegkerk en Dorkwerd gedemitteerd.

Als afkomstig van Esens werd hij 13 september 1588 te Helmstedt als student ingeschreven.¹⁵⁸

1612 - 1619 **Wilhelmus Walraven**

vertoont 18 mei 1612 zijn beroepbrief naar hier en ontvangt 8 juni 1612 van de classis Groningen demissie als predikant te Noorddijk*. In 1619 wordt hij door Burgemeesteren en Raad van Groningen als conrector beroepen; de classis geeft 20 oktober 1619 te kennen weinig voor demissie te voelen, mede wegens de bepaling dat eenmaal geordineerde predikanten de dienst niet mogen verlaten. Nadat Walraven naar voren heeft gebracht dat de rector (Joachimus

¹⁴⁸ Romein, *Drenthe*, 21-23.

¹⁴⁹ Acta classis Loppersum.

¹⁵⁰ Acta classis Loppersum.

¹⁵¹ Reershemius, 705.

¹⁵² Reershemius, 729.

¹⁵³ Zijlstra nr. 3981.

¹⁵⁴ Zijlstra nr. 3991.

¹⁵⁵ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 22 april 1605; StA nr. 530, 28 februari 1603.

¹⁵⁶ Romein, *Drenthe*, 273.

¹⁵⁷ Romein, *Drenthe*, 35-36.

¹⁵⁸ Zijlstra nr. 3931.

Borgesius) voordien ook predikant was (te Westerwijtwerd*) wordt hem demissie verleend. Hij overleed tussen 28 januari 1628 en 21 maart 1623¹⁵⁹ en was een zoon van Hendrick Walraven,¹⁶⁰ in 1595 genoemd als duitse schoolmeester ter Ae te Groningen,¹⁶¹ wellicht dezelfde als Henricus Walraven, van 1598 tot 30 september 1600 genoemd als schoolmeester te Beilen en daar 9 februari 1602 niet meer in functie.¹⁶²

1620 - 1629 Georgius Ligista

vertoont 13 maart 1620 beroep naar hier en werd voor 27 maart daarop bevestigd.¹⁶³ Wegens ergerlijke levenshouding werd hij in 1629 afgezet. Hij is daarop predikant geworden te Woldseten (Ofr.) en stierf daar 19 augustus 1644.¹⁶⁴

1629 - 1652 Henricus Theodoricus

werd hier beroepen 4 september 1629¹⁶⁵ en 5 oktober daarop toegelaten. Op 23 maart 1652 wordt hij te Loppersum* beroepen,¹⁶⁶ waarop classicale goedkeuring werd verkregen 7 april daarop. Zijn kinderen noemen zich later Burema.¹⁶⁷

Vicarie-Sacristie

Het beneficie werd in 1535 gesticht. De eerste bedienaar was

1535 Hillebrandt

‘des provestes capellaen’.¹⁶⁸ Hillebrant zal als kapelaan van de pastoor Ulfert hebben dienst gedaan.

- 1568 Joannes Crauwell

Op 19 augustus 1567 schrijft de pastoor Reneman aan Liborius Forster, secretaris van Johan van Ewsum, onder meer over de volharding van de sacrista *in sua malicia*.¹⁶⁹ Op 8 december 1567 schrijft Reneman aan Van Ewsum zelf dat de vicarius alhier onhandelbaar is en met hem niet valt om te gaan;¹⁷⁰ van zijn kant klaagt Crauwell er in een ongedateerd schrijven over dat de pastoor hem heeft belasterd.¹⁷¹ Op veler verzoek neemt de secretaris van de Ommelanden¹⁷² de zaak tussen de pastoor Reneman en de prebendaat Johan

¹⁵⁹ GA, GAG, RA III a 22 en 23.

¹⁶⁰ StA nr. 2298.

¹⁶¹ Lidmatenboek Groningen, in voce Anna Walraven.

¹⁶² Acta synodes Drenthe.

¹⁶³ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

¹⁶⁴ Reershemius, 569.

¹⁶⁵ Arch. Classis Loppersum-Appingedam nr. 8.

¹⁶⁶ Arch. Classis Loppersum-Appingedam nr. 8.

¹⁶⁷ KB Westerwijtwerd, huwelijken, 27 juni 1675.

¹⁶⁸ Arch. Ewsum nr. 431 (oud nr. 239).

¹⁶⁹ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 B – XXVI).

¹⁷⁰ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2 – LXI) (abusievelijk in de beschrijving op 1566 gesteld en op grond daarvan gebundeld).

¹⁷¹ Arch. Ewsum nr. 34 (oud nr. 132 H* - XXIV).

¹⁷² Scilicet Herman Enens die zich 2 november 1567 verbond drie zoons van Van Ewsum met hun paedogoog te huisvesten en andere diensten te verlenen, Arch. Ewsum nr. 143 (oud nr. 130 reg. 578). Enens was mogelijk destijds prebendaat te Spijk*.

Crauwel in onderzoek; 2 januari 1568 deelt hij mee dat de kapelaan naar zijn mening in zijn recht staat doch dat de pastoor, een ‘prachter ende praler’ de opkomsten van de vicarie wil genieten.¹⁷³ Eerder, op 20 december 1567, had Reneman aan Van Ewsum geschreven dat de commissaris van Loppersum, Timannus Petri, in het geschil tussen hem en heer Johan Crauwel uitspraak zal doen doch dat Crauwel wel eerst door de commissaris moet worden gehoord.¹⁷⁴ Petri krabbelde echter blijkbaar terug; de executie in het geschil tussen pastoor en vicarius liet hij over aan een redger aan wie Johan van Ewsum 13 januari 1568 verzoekt Crauwel uit het prebendehuis te zetten en hem de goederen te ontnemen.¹⁷⁵ Reneman schrijft 20 januari 1568 dat de commissaris van Loppersum niet in de zaak gemengd wil worden en dat volgens deze Van Ewsum zelf dient te procederen.¹⁷⁶ Petri ontkwam echter niet aan het nemen van een beslissing; 14 februari 1568 ontzette hij Crauwel uit de sacristie; Van Ewsum wordt hier collator en patroon van de sacristie genoemd.¹⁷⁷

1568–(1570?) **Ludolphus Ensink**

De oorzaak van bovengenoemde moeilijkheden kan hebben gelegen in het toekennen door Van Ewsum in 1567, op voorspraak van voornoemde Reneman, van een jaarlijkse toelage van 40 Emders gulden uit de sacristie of kosterij alhier aan zijn paedagogus Ludolphus Ensink, mits hij zich getrouw van zijn plicht kwijt; de resterende inkomsten zullen voor de priester of schoolmeester die de dienst ‘dar vor vorwaeren sal’; de pastoor, Hermannus Reneman, stelt zich borg voor de uitkering van het verschuldigde bedrag, waarvan de eerste helft zal verschijnen 25 juli 1568, de tweede 2 februari 1569.¹⁷⁸ Crauwel zal hierin, niet ten onrechte, een aantasting van zijn rechten en inkomsten hebben gezien. Na de ontzetting van Crauwel begiftigde Van Ewsum Ensink met de kosterij alhier met dien verstande dat Ensink daaruit jaarlijks 40 Emders gulden zal ontvangen; de overige inkomsten zijn bestemd tot de dienst (van het leen); Ensink belooft hem en zijn kinderen als paedagogus te dienen.¹⁷⁹ Lang is Ensink niet in dienst van de Van Ewsums zijn geweest; na het overlijden van Johan van Ewsum zal hij zijn vertrokken. Op 4 april 1570 wordt hij door Burgemeesteren en Raad van Groningen toegelaten als *quartanorum lector scholae Martini* te Groningen.¹⁸⁰

Kapelaans

- 1535

Hillebrant

wordt in 1535 ‘des provestes capellaen’ genoemd;¹⁸¹ hij zal voor de hoogbejaarde pastoor de dienst hebben waargenomen. Na diens dood wordt hij de eerste bedienaar van de toen gestichte sacristie/vicarie.

¹⁷³ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2 – I).

¹⁷⁴ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J – LIV).

¹⁷⁵ Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134 C – XXXII).

¹⁷⁶ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2 – V).

¹⁷⁷ Arch. Ewsum nr. 403 (oud nr. 239 reg. 587).

¹⁷⁸ Arch. Ewsum nr. 143 (oud nr. 130 reg. 584).

¹⁷⁹ Arch. Ewsum nr. 143 (oud nr. 130 reg. 590).

¹⁸⁰ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 154.

¹⁸¹ Arch. Ewsum nr. 431 (oud nr. 239).

WESTERLEE

Patroon: **Georgius**

Bijzonderheden:

In 1223 werd door de toenmalige proost van het klooster te Schildwolde een klooster gesticht in een blijkbaar desolate streek tussen Winschoten en Westerlee naar welk laatstgenoemd dorp de plaats van het klooster Oosterlee werd genoemd.¹ Tegenover het als zodanig reeds in 1271 genoemde Westerlee staat Oosterlee dat als oude naam voor Heiligerlee inderdaad voorkomt (1289, 1290, 1338).² Onbekend is of hier – ondanks de typering van de locatie – toch een parochie was (of later kwam) en of derhalve een incorporatie aan de orde was. Overigens wordt nimmer iets vernomen van een parochiekerk te Oosterlee. Het schatregister van omstreeks 1500 noemt alleen Westerlee als parochie, geen Ooster- of Heiligerlee.³ Siemens maakt wel melding van twee kerspelen, Heiligerlee en Westerlee.⁴ Te Heiligerlee bezat dit klooster 1329, te Westerlee 636¾ deimten land.⁵ Na de Reformatie komt het kerspel steeds voor als Wester- en Heiligerlee.

Pastors te Westerlee zijn aanwijsbaar vanaf 1391. De kerk was gewijd aan **Georgius**. Het kerspelzegel van Wester- en Heiligerlee vertoont deze heilige,⁶ terwijl een ter gelegenheid van de bouw van de kerk en toren te Westerlee in 1776 ingemetselde gedenksteen eveneens een voorstelling van Georgius bevat.⁷ In 1525/6 betaalden de kerkvoogden (*provisores sive templarii capelle sive prochielle in Westerlee terre Emslandie*) wegens herbouw (*restauratio*) en verzoening (*reconciliatio*) aan de officiaal van Osnabrück 2 Rijnse gulden of 3 mark.⁸ Deze kerk heeft tot 1776 dienstgedaan en is toen vervangen. De in december 1597 verkochte ‘kercke to Hilligerlee’⁹ zal de kloosterkerk zijn geweest. Een vicarie of prebende is alhier niet aangetroffen.

Pastorie

1391 **Ziardus**
wordt als pastoor alhier genoemd in 1391 (voor 1 juli).¹⁰

1586 **Pybo**
Op 15 mei 1586 tekent de Groninger secretaris Alting aan; ‘Heer Udo, diaconus, to Fynserwolde pastor eher dan) Heer Pybo, ydtz pastor to Westerlehe’.¹¹ Blijkbaar was hij een (seculier) priester, kandidaat voor het pastoraat te Finsterwolde* doch door de Groninger magistraat niet geprefereerd.

- ca 1594 ? **Meinardus Hermanni**

¹ Jansen en Janse, *Kroniek Bloemhof*, 481 n. 93.

² OGD nr. 178 (2 juli 1289), 180 (april 1490), 354 (30 juni 1338).

³ Alma, ‘Schattingen’, 177.

⁴ Siemens, *Toelichting*, 41 nrs. 146 en 147.

⁵ Siemens, *Toelichting*, 210.

⁶ GA, RAG, Zegelverzameling C 222.

⁷ GDW nr. 4077.

⁸ StA Osnabrück Msc. 83, 89v; Berning, *Osnabrück*, 244.

⁹ StA nr. 725.

¹⁰ OGD nr. 814.

¹¹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 64.

Op 18 juni 1599 wordt last gegeven aan Meinardus Hermanni, gewezen vicarius te Heiligerlee, een vordering op het convent uit te betalen.¹² Wellicht deed hij dienst alhier.

Reformatie

Hoe tot 1597/8 de gemeente alhier is bediend is onbekend.

1598 - 1609 **Hermannus Christophori**

in 1596 te Aduard* als predikant afgezet, werd door de classis Middelstum 6 juni 1597 weer aangenomen en daarop te Westerlee en Oosterlee beroepen met consent van Burgemeesteren en Raad van Groningen en Gedeputeerde Staten, wordt 26 april 1598 door de synode toegelaten en tot herroeping bevestigd. Een per Pasen 1598 verschenen kwartaal tractement wordt in de rekeningen der kloostergoederen vermeld,¹³ zodat hij hier tenminste begin 1598 reeds was. Medio 1609 wordt hij wegens onordentelijk leven door Burgemeesteren en Raad van Groningen uit de stadsjurisdicties gebannen.¹⁴ Hij gaat daarop naar Appingedam waar hij weer tot het Heilig Avondmaal wordt toegelaten;¹⁵ met de door de predikant aldaar op 6 mei gegeven toelichting gaat de synode accoord; de mogelijkheid tot herstel in de dienst was blijkbaar destijds opengelaten.¹⁶ In 1614 of eerder wordt hij te Jukwerd* beroepen; zijn toelating wordt echter bij herhaling geweigerd (zie Jukwerd*). Burgemeesteren en Raad van Groningen geven 30 juni 1608 de drost der Oldambten last de crediteuren te gelasten de predikant te Westerlee ongemolesteerd te laten wegens de koopenningen van een huis, door de provincie gekocht en tot pastorie bestemd.¹⁷

1609 - 1623 **Georgius Klingius**

predikant te Meeden*, moet medio 1609 alhier zijn beroepen: in 1610 wordt hem een jaar tractement, verschenen St Johannes Midzomer, als opvolger van Christophori uitbetaald.¹⁸ Hij overleed als 'Pastoer to Westerlee en to Hilgerlee'.¹⁹

1624 - 1665 **Eggo Tonckens**

zoon van Tonckert Tammens te Winschoten, wordt als predikant alhier toegelaten voor 25 mei 1624²⁰ en stond hier tot zijn overlijden 11 maart 1665.²¹

¹² StA nr. 529 en StA nr. 2668, 40.

¹³ StA nr. 2302, 190.

¹⁴ Acta synodes Groningen, 1612.

¹⁵ Acta synodes Groningen.

¹⁶ Acta synodes Groningen.

¹⁷ GA, GAG, nr. nRr 324.

¹⁸ StA nr. 2313.

¹⁹ GDW nr. 4082.

²⁰ Acta synodes Groningen.

²¹ GDW nr. 4088.

WESTERNIELAND

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

Westernieland ontstond op de achter Eenrum aangewassen landen. De kerk alhier dateert uit de dertiende, de toren uit de veertiende eeuw.¹ De kerk was gewijd aan **Maria**, getuige de oude naam van de parochie, Marienburen (1406)² en Sunte Marienburen oppt Nijeland (1463).³ ‘Sunte Maria, Nijlant’ komt voor in de Dijkrol van Eenrum cum annexis omstreeks 1490.⁴ Het patrocinium blijkt voorts uit het zegel van de pastoor Autko Ludolphi (1550)⁵ dat Maria met het Kind afbeeldt.

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier slechts één priester op.⁶

Pastorie

1406	Tyart komt als pastoor alhier voor 1 januari 1406. ⁷
1463	Albertus komt als pastoor alhier voor 15 juli 1463 ⁸ en 21 oktober 1463. ⁹
1521	Jelte wordt als pastoor alhier vermeld 25 oktober 1521. ¹⁰
1535	Herys (of H. Erys) (pastoor alhier), tekent 6 of 7 januari 1535 een mandaat af; in het afschrift is de ondertekening verminkt overgenomen. ¹¹
1541	N.N. Op of omstreks 17 mei 1541 wordt Johan van Ewsum toestemming gevraagd bij de vervulling van de vacature van de vicarie te Zeerijp* te mogen kiezen tussen een geestelijke te Godlinze* en de pastoor te Westernieland, ¹² wiens naam niet wordt genoemd. Wie de vicarie heeft gekregen is niet bekend.

voor ca 1550 **Albertus**

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 557.

² Arch. Farmsum nr. 848 reg. 24.

³ AKG nr. 20, 135 reg. 433.

⁴ Alma, ‘Dijkrol’, 138.

⁵ Arch. Nienoord nr. 57 b.

⁶ Alma, ‘Schattingen’, 174.

⁷ Arch. Farmsum nr. 848 reg. 24.

⁸ AKG nr. 20, 135 reg. 452.

⁹ AKG nr. 20, 135 reg. 453.

¹⁰ Arch. Schouwerzijlvest nr. 1, 15-26.

¹¹ GA, GAG nr. vRr 956.

¹² Arch. Ewsum nr. 16 (oud nr. 132 A* - VIII).

pastoor alhier, is hier overleden en stichtte bij testament twee vicarieën in de kerk van de commanderij te Warffum waarop de approbatie in 1551 afkwam.¹³

1547-1550(9?) **Autko Ludolphi van Hornhuizen**

Autko, pastoor alhier en commissarius te Baflo, komt 21 oktober 1547 voor.¹⁴

Autko Ludolphi van Hornhuizen, pastoor alhier, zegelt 7 januari 1550.¹⁵ Hij is mogelijk in 1559 naar Pieterburen* vertrokken waar hij in 1568 overleed.

1559-(1565?) **Jacobus Kolters de Westerwalt**

wordt in juli 1559 geïnstitueerd als pastoor te 'Nijelandt';¹⁶ bedoeld zal zijn Westernieland. Hij zal gepresenteerd zijn door Hayo Addinga,¹⁷ die in ieder geval later het collatierecht blijkt te bezitten terwijl er zeker een relatie tussen Addinga en de eveneens uit Westerwolde afkomstige Kolters heeft bestaan: in juni 1565 verkozen Addinga en de eigenerfden te Usquert* Jacobus Kolters tot pastoor aldaar waartegen onder meer de abt van Rottum, de commandeur van Wijtwerd en Johan van Ewsum opponeerden en procedeerden. De afloop van het geschil is niet bekend. Wel blijkt uit het visitatieverslag van de officiaal de institutie van een pastoor te Usquert terwijl ook te Westernieland in hetzelfde jaar, 1565, een nieuwe pastoor had moeten worden geïnstitueerd,¹⁸ zodat het wel waarschijnlijk is dat Kolters inderdaad van hier naar Usquert is vertrokken (en niet van Oosternieland* dat omstreeks 1562 een nieuwe pastoor kreeg; bovendien blijkt in 1612 Haye Lewe op Onnema¹⁹ collator van Westernieland te zijn²⁰).

1565 **N.N.**

Het visitatieverslag over 1565 vermeldt dat de institutie van een nieuwe pastoor alhier nog moet geschieden.²¹

In 1575 is de pastorie vacant. Op 23 juni 1576 bepalen de Hoofdmannen dat de huren en vruchten van de pastorie (de parochie is niet aangegeven) 'in sequester blijven' zullen totdat de geestelijke rechter uitspraak zal hebben gedaan in het geschil tussen Albert van Haselunne en Joost Lewe die ieder een pastoor hebben gekozen.²² Het geschil 'belangende de possession des q(uestiosen) leens end pastorien int Oesternijlant' tussen Haselunne en Lewe dient weer 25 oktober daarop. Naar aanleiding van een intercessie van de officiaal van het bisdom verklaren Luitenant en Hoofdmannen zich competent tot behandeling van het geschil; behalve de aantekening in de kantlijn 'Nota' is verder niets aangetekend.²³ Hoewel letterlijk 'Oesternijlant' is aangegeven moet Westernieland zijn bedoeld. Waarschijnlijk ging het hier om de presentatie door Lewe van de na te noemen

¹³ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 2, 48vlg.

¹⁴ Aud. nr. 290 (Correspondance de Frise), 80v-81.

¹⁵ Arch. Nienoord nr. 57b.

¹⁶ Visitatie 1559, 294.

¹⁷ Hij was de eigenaar van Onnema te Zandeweer en kan de rechten hebben geërfd van zijn overgrootmoeder Blijdeke to Fraam, gehuwd geweest met Egge Addinga, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 507.

¹⁸ Visitatie 1565.

¹⁹ Haye Lewe was een nakomeling van Elisabeth Addinga (zuster van Hayo), gehuwd met Joost Lewe ter Hansouwe.

²⁰ Arch. HJK nr. 846, 135v.

²¹ Visitatie 1565.

²² Arch. HJK nr. 53, 355.

²³ Arch. HJK nr. 53, 373v.

1576?-1587/8 Rodolphus Eparsius

door Joost Lewe namens zijn vrouw, erfgename van haar broer Hayo Addinga, als *unicus collator* van de kerk alhier gepresenteerd en daarop geïnstitueerd.²⁴ Hij moet hier derhalve na 20 februari 1571 (de overlijdensdatum van Hayo Addinga)²⁵ zijn gekomen en is in het ongestoorde bezit van de kerk gebleven tot zijn dood in 1587 of begin 1588.²⁶ Heer Roelof wordt enkele malen vermeld in de tweede lijst van de Dijkrol van Eenrum cum annexis met land dat in de eerste lijst op naam staat van de naamloze pastoor alhier.²⁷ De ‘kockmaget’ van de overleden pastoor alhier wordt 28 mei 1586 genoemd.²⁸

1588 Nicolaus Gerhardi

prebendepriester te Pieterburen*, werd door Johan Lewe na het overlijden van de voorgaande gepresenteerd als pastoor alhier. Ook ditmaal opponeert Albert van Haselunne die meent wegens aanzienlijke landeigendom mede tot de collatie gerechtigd te zijn. Op 26 maart 1588 wordt door arbiters, waaronder de pastoor en commissarius te Baflo*, een minnelijke schikking tussen partijen getroffen. Lewe wordt bevestigd en gehandhaafd in de unieke collatie; geen presentatie zal mogen geschieden zonder daarover Haselunne te ‘vorsoecken, ahn (te) spreken en begroeten’.²⁹ Er zal derhalve geen beletsel meer zijn geweest Gerhardi te institueren.

Mogelijk is hij dezelfde als Nicolaus Gerhardi die in 1587 tevergeefs Johan Kuick de pastorie te Harssens* bestreed.

Reformatie**1595-ca 1599 Joannes Conradi**

predikant alhier, maar nog niet *in ministerio confirmatus*, is aanwezig op de eerste Groninger synode van 14-17 juli 1595 die hem oplegt zich ten spoedigste te Baflo te laten examineren. De synode suspendeert hem 11 mei 1596 een maand in dienst en gage. Op 11 april 1597 wordt hem opgelegd zich te zuiveren van de beschuldiging van dronkenschap. Hij stond hier tot omstreeks 1599 en is toen waarschijnlijk naar Sauwerd* vertrokken waar hij vanaf 1 oktober 1601 als predikant wordt vermeld.

ca 1599-1610 Andreas Straetman

predikant te Saaxumhuizen* en vandaar in 1610 of begin 1611 naar Zuidwolde* vertrokken (waar hij reeds voor 21 mei 1610 was beroepen; met zijn overkomst aarzelde hij ettelijke maanden), vordert 11 juni 1611, dan te Zuidwolde staande, de betaling van twaalf jaren classicale kosten ad vier daalder per jaar gedurende zijn bediening van de pastorie te Westernieland. Zijn tegenpartij, Haye Lewe op Onnema (te Zandeweer), stelt dat hij op een zeker tractement was aangenomen; de eis wordt echter toegewezen; met eiser

²⁴ Arch. Lewe nr. 72.

²⁵ A. Haga, *De Nederlandsche Leeuw* LV (1937), k. 239.

²⁶ Arch. Lewe nr. 72.

²⁷ Alma, ‘Dijkrol’, 136, 139.

²⁸ Arch. HJK nr. 56.

²⁹ Arch. Lewe nr. 72.

zal worden gehandeld als ten aanzien van de provincieplaatsen geschiedt.³⁰ Hij moet dus omstreeks 1598/9 (doch na november 1598) de dienst hier hebben aanvaard. Op 22 mei 1601 bepalen Gedeputeerde Staten inzake de combinatie Westernieland – Saaxumhuizen* dat Saaxumhuizen alleen een predikant kan onderhouden. Volgens resolutie van 2 april 1602 moeten Westernieland en Wierhuizen* worden gecombineerd; Van Amsweer³¹ zal een predikant beroepen.³² De synodale acta van 28 april 1608 vermelden dat hij naast zijn pastorie te Saaxumhuizen ook ‘per combinationem dat lehn tho Nijelandt’ heeft en tevens Mensingeweer* bedient terwijl de synode 9 mei 1609 ten aanzien van de combinatie Saaxumhuizen-Westernieland-Mensingeweer oordeelt dat Saaxumhuizen alleen een predikant kan onderhouden. Eerdere pogingen de combinatie te verbreken waren blijkbaar mislukt: in 1604 rapporteerden synodale deputaten inzake de combinatie Westernieland-Saaxumhuizen dat Westernieland het voorgaande jaar is opgelegd een predikant te beroepen. Gedeputeerde Staten apostilleren dienaangaande 28 december 1604 dat Westernieland met Wierhuizen moet worden gecombineerd,³³ zoals ook reeds in 1602 ter sprake kwam. Dit besluit is blijkbaar onuitgevoerd gebleven.

161(0)-1616 **Allardus à Besten**

Blijkens een waarschijnlijk in 1612 opgestelde lijst van combinaties in de classis Eenrum is Westernieland met consent van collatoren met Pieterburen* gecombineerd,³⁴ waar sedert tenminste 1609 Allardus à Besten stond. Blijkbaar is deze combinatie omstreeks 1616 beëindigd.

1616 - 1621 **Andreas Lisinck**

predikant te Breede*, vertoont 22 april 1616 aan de classis een beroep naar Den Andel* en Westernieland en wordt derhalve classicaal gedemitteerd. Hij overleed 31 mei 1621³⁵ en werd te Den Andel waarvan hij blijkens zijn grafzerk predikant was (Westernieland wordt niet genoemd) en waar hij gewoond zal hebben begraven.³⁶

Of Westernieland nadien met Den Andel* gecombineerd is gebleven, dan wel weer met Pieterburen* werd gecombineerd, is niet bekend. Waarschijnlijk zal het eerste het geval zijn geweest.

1633 - 1667 **Wilhelmus à Besten**

zoon van Allardus voornoemd en sedert 1631 predikant te Wierhuizen*, vertoont 23 september 1633 een beroep naar hier dat wordt goedgekeurd. Daarnaast bleef hij ook predikant te Wierhuizen. Hij diende beide gemeenten tot zijn overlijden op 5 februari 1667.³⁷

³⁰ Arch. HJK nr. 846, 135v.

³¹ Bedoeld is Doede van Amsweer.

³² Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

³³ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

³⁴ Arch. PKV Groningen nr. 40.

³⁵ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

³⁶ GDW nr. 588.

³⁷ Acta synodes Groningen, 1667.

WESTERREIDE

Patroon:

Bijzonderheden:

Oosterreide* en Westerreide vormden oorspronkelijk de parochie Reide. De abdij te Werden was hier en in het nabijgelegen Fimel reeds in het begin van de tiende eeuw gegoed. Wanneer de parochie is gesplitst is onbekend. Beide worden - met een vicarie - nog genoemd in de parochielijst van 1501 onder de proostdij Hatzum,¹ maar rekenden zich al geruime tijd als te behoren bij het Oldambt (zie Oosterreide*). Oosterreide is kort nadien door de Dollardinundatie ondergegaan, Westerreide wist het bestaan nog enkele decennia te rekken. Een lijst uit omstreeks 1520 van landeigenaren in het Termunterzijlvest noemt onder Reiderhamrik het 'Clooster toe Reyde' met 48 grazen, de 'Reyder hilligen' met 70 grazen; in Fimelerhamrik had het klooster toen 35 grazen en de 'Reyder hilligen' 12 grazen. Het kerkenland is daarna echter snel gereduceerd. Een andere lijst van landeigenaren te Reide, Fimel en Termunten, daterend uit omstreeks 1520?, noemt de pastoor met 19, de kerk met 12 en de koster met 7 grazen terwijl 'De susters myt den esch' met 24 grazen worden vermeld; de lijst van omstreeks 1548? noemt de pastoor hier nog. De zusters, 'de hilligen', pastoor en koster komen voor in een lijst van 1541 van personen die willen 'dijken' tussen Reide en Dallingeweer.² In de tussenliggende tijd – onder het Gelderse bewind over Groningen – blijkt het kerspel omstreeks 1530 enkele malen de schatting te zijn kwijtgescholden.³ Het klooster werd in die tijd opgeheven. Op 10 november 1535 werd het met de bijbehorende landerijen aan Stadhouder en Hoofdmannen overgedragen onder de verplichting 'omme de oostersche dijken met dat hoveit aldaer en dat kerckhoff te Reide' te onderhouden.⁴ Het klooster stond te Oosterreide*; de enige vermelding aldaar is van 1496.⁵ In de kapittelverslagen van de orde der dominicanen uit 1494 wordt aangegeven dat de broeders van het klooster te Winsum naar Groningen moeten en de zusters van het klooster te Reide het gebouw te Winsum krijgen.⁶ Hiervan is echter niets terechtgekomen. Evenmin werd in 1528 een plan gerealiseerd van verplaatsing naar Lucaswolde*.⁷ Blijkbaar was het klooster inmiddels geruïneerd. Stenen van het klooster werden naar Delfzijl vervoerd.⁸ Als rechtspersoon bleef het klooster blijkbaar nog enkele decennia gehandhaafd, gezien de aangehaalde vermelding van landbezit alhier in 1541. Op 4 december 1574 delen Burgemeesteren en Raad van Groningen mee dat 'tot noodtlycken bevestinge der kercke tot Reyde wal ongeveer dree drien dagen van noden sijn' en roepen zij de ingezetenen van het Oldambt op tot werkzaamheden alhier.⁹ Op 22 februari 1575 wordt besloten 'de Schanse edder vestinge om der kercke' te Reide weer af te breken.¹⁰ In 1576 wordt wederom tot versterking van de post overgegaan – in dat jaar wordt afgerekend voor de kosten van bezorging van een mandaat 'van de kerke tho reyde mit graften ende wallen tho

¹ RC II, 12.

² Alma, 'Reide', 141-143.

³ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1338.

⁴ R.F. 1535.21.

⁵ AKG nr. 429 reg. 846.

⁶ Bakker, *Bedelorden*, 258 (cit. Löhr, *Registrum*, 1953, 115).

⁷ Zie ook Arch. Nienoord nr. 22. Vgl. ook Tromp, *Groninger kloosters*, 92 en 116-117 n. 197 t/m 205.

⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1334 (bijlagen bij de rekeningen van 1518/9-1525/6), ook nr. 1336. Afbraak en vervoer naar Delfzijl worden ook vermeld door Rengers, II, 273.

⁹ O.A. nr. 789, 928-930.

¹⁰ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 295.

bevestigen'.¹¹ In 1578 blijkt de klok van de kerk alhier door de vijand (dat wil zeggen de Geuzen) geroofd te zijn.¹² Op 2 augustus 1581 deelt de secretaris van de stad Groningen Alting mee dat de vijand 'Reyde ende Reyder karccke all erovert' heeft.¹³ De Staatse troepen hebben sedertdien de sterkte steeds behouden. Ook na de Reductie van Groningen bleef de schans in militair gebruik. Op 24 juli 1603 worden enkele personen aangewezen om met de stadhouder, Willem Lodewijk, te overleggen of het voor de dienst van het land 'oirbair' was de schans te Reide geheel te slechten of weer op te bouwen. Op 25 juli 1603 wordt gelast te schrijven aan de gewesten Friesland en Groningen dat men het in overeenstemming met het advies van Willem Lodewijk beter achtte de schans af te breken daar voor de opbouw grote kosten zouden moeten worden gemaakt en omdat zij geen dienst meer deed.¹⁴ In 1604¹⁵ en op 18 november 1609 blijken er echter nog troepen te Reide te liggen.¹⁶ Op 10 september 1604 is sprake van land bij het kerkhof te Reide, 20 maart 1606 van land gelegen 'tot Reyde oude kerckhoff'.¹⁷ Kremer en Westendorp vermelden dat het kerkhof in hun tijd nog aanwezig was.¹⁸

Vicarie

Het parochieregister uit 1501 noemt hier nog een vicarie.¹⁹ De schattingenlijst van omstreeks 1500 noemt hier twee priesters.²⁰

Pastorie

- 1441 **Eppe**
 komt als pastoor alhier voor 16 februari 1441.²¹
- 1461 **Theodoricus Esynck de Westerwolde**
 priester en pastoor alhier, verkrijgt 26 september 1461 toestemming om gedurende zeven jaren tijdens zijn studie de inkomsten van zijn pastorie te genieten en eventueel een ander beneficie te aanvaarden.²²
 Verwant aan hem zal zijn geweest Everardus filius Joannis Essynck de Westerfolt, Frisius orientalis, in 1498 als student in de rechten te Keulen ingeschreven.²³
- 1496 - 1501 **Abelus**
 pastoor alhier, komt voor 22 juni 1496²⁴ en in 1501²⁵ zonder aanduiding van zijn hoedanigheid doch zeker als pastoor; terstond op de plaatsnaam volgt zijn

¹¹ GA, GAG, Rekeningen stad Groningen, 1576, mandaten.

¹² Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 1030-1078, 15 oktober 1578.

¹³ Missivenprotocol Alting II, 237v.

¹⁴ Resolutiën Staten-Generaal 1602-1603, 508 en noot; de brief aan de twee gewesten: NA, Arch. Staten-Generaal nr. 4731 (minuut)).

¹⁵ Resolutiën Staten-Generaal 1603-1604, 176.

¹⁶ Resolutiën Staten-Generaal 1605-1607, 773.

¹⁷ GA, GAG, R.F. 1604.14.

¹⁸ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 223.

¹⁹ RC II, 12.

²⁰ Alma, 'Schattingen', 176.

²¹ GA, GAG, nr. nRr 1381, R.F. 1441.6.

²² EPG IV, 233 nr. 3235.

²³ Zijlstra nr. 5705.

²⁴ AKG nr. 429 reg. 846.

²⁵ RC II, 12.

naam; de volgende regel bevat slechts de aanduiding ‘vicarius’ ten teken dat hier ook een vicarie was.

1548? **N.N.**
komt als pastoor alhier voor in de lijst van 1548?, met onder meer de koster.²⁶

vóór 1551 **Johan van Barmntloo**
in 1534 kapelaan te Delfzijl*, is volgens een ongedateerde, door Feith op 1551 gesteld, stuk pastoor alhier geweest; ten behoeve van het onderhoud der Oosterse dijken resigneerde hij destijds ten behoeve van de stad Groningen. Hij had nog een dijkschuld van 18 Emder gulden. Hij had te Reide en jaarlijks inkomen van 40 Emder gulden. Hij verzoekt Burgemeesteren en Raad om Albert Coenders er op te vergen dat hij niet langer lastig gevallen wordt subsidiair dat zijn resignatie als betaling wordt gezien.²⁷
Wellicht is hij dezelfde als Johan van Warmenloo wiens supplicatie (die niet bewaard is gebleven) 31 maart 1572 door de hertog van Alva aan Burgemeesteren en Raad van Groningen en de bisschop van Groningen wordt doorgezonden.²⁸

Vicarie

Over de vicarie alhier is niets bekend.

²⁶ Alma, ‘Reide’, 141-143.

²⁷ GA, GAG nr. vRr 1381, 125.

²⁸ Aud. nr. 297 (Correspondence de Frise), 87-88.

WESTERWIJTWERD

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

Westerwijtwerd is als parochie van Middelstum* afgesplitst. De kerk dateert in oorsprong uit het midden van de dertiende eeuw.¹ De plaats is al oud en wordt als 'Widuwird' al in de Werdense goederenregisters vermeld.² De kerk is gebouwd naast de oorspronkelijke dorpswierde en schijnt geen houten of tufstenen voorganger te hebben gehad.³ Berghuis sluit een bouw door een bewoner van Den Oort, de oude borg van de Van Ewsum's, niet uit.⁴ Een stichting vóór omstreeks 1250 lijkt niet in de rede te liggen. Omdat het in het parochieregister van omstreeks 1450 niet genoemd wordt neemt Siemens aan dat Westerwijtwerd toen nog deel van het kerspel Middelstum uitmaakte.⁵ Het komt echter als 'Wytwert' daarin wel degelijk voor.⁶ Een enkele maal komt de parochie voor onder de naam Engeweer.⁷ De kerk was gewijd aan **Maria**. Het patrocinium is af te leiden uit de afbeelding van Maria op zegels van de pastoors Aut (1412),⁸ Elteke (1461, 1463)⁹ en Ritso Meynema (1544).¹⁰

Vicarie

Het parochieregister van 1501 noemt hier een vicarie.¹¹ De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier twee priesters.¹² De vicarie bestond blijkbaar reeds in 1475,¹³ en was blijkens en stuk uit 1546 gewijd aan Catharina.¹⁴

Pastorie

1384	Ello pastoor alhier, komt voor 5 juni 1384. ¹⁵
1412	Aut pastoor in 'Widewert' (waarin de buurtschap Edingawere, thans Engeweer), zegelt 3 mei 1412. ¹⁶
1441	Johan komt als pastoor alhier voor 1 oktober 1444. ¹⁷

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 558-561.

² OGD nr. 10.

³ Halbertsma, *Nieuwsblad van het Noorden* vrijdag 12 augustus 1975; dezelfde, *Bulletin KNOB* 76 (1977), 32.

⁴ Berghuis, 'Westerwijtwerd', 228.

⁵ Siemens, *Toelichting*, 33.

⁶ Siemens, *Toelichting*, 34 (en niet op te vatten als de commanderij Wijtwerd).

⁷ Visitatie 1559.

⁸ Arch. Lewe nr. 807 reg. 10.

⁹ Arch. Ewsum nr. 468 (oud nr. 10 reg. 52, 2 februari 1461); Arch. Lewe nr. 608 reg. 33 (21 juli 1463).

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 547 (oud nr. 30 reg. 351).

¹¹ RC II, 9v.

¹² Alma, 'Schattingen', 175.

¹³ Kok, *Supplieken* nr. 815.

¹⁴ Arch. Farmsum nr. 889 reg. 357.

¹⁵ OGD nr. 732.

¹⁶ Arch. Ewsum nr. 479 (oud nr. 2 reg. 33).

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 487 (oud nr. 259 reg. 40).

1447 - 1463 Elteke, Eltatus

pastoor alhier, komt voor 18 april 1447,¹⁸ 2 februari 1461¹⁹ en 21 juli 1463.²⁰

1491(?) - 1535 Reeuwke

werd waarschijnlijk in 1491, op 25 mei, door Onno van Ewsum gepresenteerd voor de door resignatie (van wie is niet vermeld) vacant geworden kerk en vicarie alhier gepresenteerd.²¹ De presentatieakte is slechts in afschrift bekend; met het jaartal is daarin geknoeid en wel met het derde cijfer; Feith stelt in zijn register het stuk op 1461 hetgeen in geen geval juist kan zijn (zie onder Elteke). Waar Onno van Ewsum in 1492 overleed en Reeuwke (in het afschrift Robko genoemd) tot 1535 pastoor alhier was lijkt 1491 het meest waarschijnlijk.

Reweko of Reeuwke komt meermalen als pastoor alhier voor, laatstelijk 4 januari 1535.²² Op 5 juni 1529 legt de commissarius-generaal van Usquert een verklaring af over de begeving van de Catharinaprebende te Bedum* aan Rewco, pastoor alhier.²³ Waarschijnlijk wordt omstreeks 1540 ten aanzien van deze prebende gememoreerd 'want de vicarius voer dussen hete h. Reuke daer selvest niet en woende,'²⁴ uiteraard in verband met zijn pastoraat alhier.

1535 - 1547 Rytzo Meynema

Het visitatieregister over 1535 noemt de ontvangst van een bedrag, voldaan door de pastoor alhier *pro investitura*.²⁵ Een naam is niet aangegeven. Een mogelijk in 1535 opgesteld stuk noemt Ritso Meynema als pastoor alhier.²⁶ Ritso Menema, pastoor alhier, gebruikt omstreeks 1540 (?) 79 grazen lands.²⁷ Hij komt meermalen hier voor. Een stuk van 23 januari 1559 noemt als pastoor alhier ten tijde van het overlijden van de officiaal Johannes Rengers, pastoor te Middelstum* (begin 1547), Rytzke.²⁸

Als Zytz Meynema komt hij begin 1535 voor als pastoor te Toornwerd* welks kerk eveneens ter collatie stond van de Van Ewsum's.

1559 - 1594 Johannes Krijthe

geboren omstreeks 1518 (hij verklaart 4 februari 1584 56 jaren oud te zijn)²⁹ resigneerde als pastoor te Eelde 14 april 1559³⁰ en komt als pastoor alhier voor het eerst voor 14 mei 1559.³¹ In juli 1559 ontvangt hij de investituur tot de kerk te Engeweer alias Westerwijtwerd waarvoor hij voldoet twee daalder en één

¹⁸ Aerch. Farmsum nr. 778 reg. 89.

¹⁹ Arch. Ewsum nr. 468 (oud nr. 10 reg. 52).

²⁰ Arch. Lewe nr. 608 reg. 33.

²¹ Arch. Ewsum nr. (onbekend) (oud nr. 232; vergelijk GA, RAG, Hs. in quarto 120 bis, 7, R.F. 1461.29 [ten dele afgedrukt in GVA 1899, 94 noot 2]).

²² GA, GAG nr vRr 956.

²³ Arch. Ewsum nr. 337 (oud nr. 117 reg. 194).

²⁴ Arch. Ewsum oud nr. 136.

²⁵ Visitatie 1535.

²⁶ Arch. Ewsum nr. 627 (oud nr. 165).

²⁷ Arch. Ewsum oud nr. 136.

²⁸ StA Münster, K.S.A.

²⁹ ChvdH VI 452.

³⁰ Arch. Hora Siccama nr. 323; de resignatie geschiedde wegens beroep naar elders.

³¹ Arch. Ewsum nr. 381 (oud nr. 234 dd. 10 februari 1568).

oord.³² Krijthe was licentiaat in het kanonieke recht en notarius³³ en wordt 30 juli 1559 benoemd tot commissarius der proostdij Usquert als opvolger van de overleden Godfridus Ludolphi, pastoor te Middelstum*.³⁴

Begin 1561 gaan er geruchten over zijn resignatie alhier: 2 maart 1561 wendt de abt van Aduard zich tot Johan van Ewsum; destijds heeft hij hem een priester uit Loppersum, wiens naam niet wordt vermeld, aanbevolen voor het pastoraat te Westerwijtwerd omdat het gerucht liep dat Joannes Krijthe zou resigneren; het gerucht blijkt echter niet waar te zijn. Mocht het echter toch op waarheid berusten dan verzoekt de abt aan Van Ewsum het pastoraat voorlopig open te houden totdat hij, de abt, volledig op de hoogte is.³⁵ In 1562 deelde de officiaal Adriaan van Twickel mee dat in 1561 te Usquert op de seend Joannes Krijthe zijn ontslag als ‘furstlicher commissarius’ had aangeboden; op verzoek van alle priesters van de proostdij was hij daarop teruggekomen.³⁶ Op 11 april 1561 wendt Johan de Mepsche zich met een klacht over Krijthe tot Johan van Ewsum als principal collator voordat hij Krijthe zelf onderhoudt.³⁷

Inzake de begeving *jure devoluto* van de vicarie te Woldendorp* richten Burgemeesteren en Raad van Gronmingen zich 19 februari 1563 tot ‘der ghestlycken Jurisdiction official’ Krijthe.³⁸ Op 18 maart 1563 komt hij voor als *subdelegatus officialis* (van de Munsterse landen in Friesland).³⁹ In feite nam hij de officialaatszaken waar voor de officiaal Adriaan van Twickel,⁴⁰ die in 1564 werd opgevolgd door Gerardus Werninck, pastoor te Middelstum.⁴¹ Op 16 mei 1568 verzoekt Krijthe aan Johan van Ewsum verlof langere tijd zijn kerkdienst alhier te mogen laten waarnemen omdat hij zich op het platteland niet veilig voelt in verband met de inval van Lodewijk van Nassau.⁴² Nadien geraakte hij blijkbaar in moeilijkheden: 26 september 1568 verklaart Bernardus Renensis, kapelaan te Middelstum*, het stuk betreffende het eerherstel van Joannes Krijthe, pastoor alhier, in de kerk te hebben afgelezen.⁴³ Enige tijd daarop wordt hij officiaal van het nieuwe bisdom Groningen. Als zodanig komt hij voor 15 juni 1570,⁴⁴ 1 september 1578⁴⁵ en 29 oktober 1578.⁴⁶ Later wordt hij vervangen doch 6 maart 1579 is hij weer officiaal.⁴⁷ Hij komt in die hoedanigheid ook voor onder meer 4 februari 1584,⁴⁸ 23 mei 1584⁴⁹ en 23 oktober 1585.⁵⁰

³² Visitatie 1559.

³³ GA, RAG, Lade 250.

³⁴ Diözesan Archiv Münster, Generalvikariat II Niederstift 1, 18. Als commissarius meermalen vermeld, zo nog Arch. Ewsum nr. 375 (oud nr. 232 reg. 588, 21 maart 1568).

³⁵ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G-I).

³⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15 Bd. 2, 290-291.

³⁷ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 32 G-VI).

³⁸ GA, GAG nr. vRr 16 (Missivenprotocol Alting) I, 123.

³⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 124.

⁴⁰ Schmitz-Kallenberg, 283.

⁴¹ Zie onder Middelstum*.

⁴² Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2-XXXIV).

⁴³ Arch. Ewsum nr. 376 (oud nr. 232 reg. 595).

⁴⁴ CHvdH II.

⁴⁵ GA, GAG RA III b 2, 189.

⁴⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 226.

⁴⁷ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 451.

⁴⁸ Arch. HJK nr. 678 (ChvdH VI 452).

⁴⁹ Arch. HJK nr. 657, 88.

⁵⁰ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 647.

In 1581 wordt hij genoemd als landschapssecretaris van Spaans Stad en Lande; de commissaris en landsschapssecretaris wordt dan boven zijn ‘restant’ tot St. Michiel nog 100 gulden extraordinaris en voorts jaarlijks, tot revocatie, 200 Carolus guldens uit de stadskas toegestaan.⁵¹ Op 4 april 1590 verschijnt voor Burgemeesteren en Raad van Groningen Arnoldus Nijlen, vicarius-generaal van het bisdom Groningen en pastoor van de Martinikerk aldaar, waarbij hij onder meer verklaart: ‘Nu aver averst, dat der official Krite bij den nuncio alsoe swart gemaect sij, dat men het niet solde geloven Jae als ein Erb. Raedt muchte geloeven, datter int hoff des hern Stadtholders Verdugo beslooten gewest gedachte Krite up een galye te stellen, ofte te ontmannen’. Hij, Nijlen, had Krijthe reeds lang gemaand zijn schandelijk leven te staken ‘.... recenserende enig casus van conversatie zijnde hueren ende dat hij int verleden Jaer noch weder eene met kindt gemaect’. Nijlen verzoekt de steun van de stedelijke regering om Krijthe ‘in verhafting te setten in zijn hujs ofte weme’.⁵² De dominicaan Nijlen (de laatste bisschop van Groningen) zal zich geenszins hebben kunnen verenigen met de wijze waarop Krijthe, nota bene de officiaal van het bisdom,⁵³ gestalte gaf aan zijn priesterlijk leven dat overigens al eerder aanleiding gaf tot opmerkingen. Romein bijvoorbeeld verhaalt van hem hoe hij op vastenavond (11 februari) 1589 met enkele abten een banket aanrichtte waarbij ook vrouwen aanwezig waren en ‘het luidruchtig toeging’.⁵⁴ Ongetwijfeld zullen tussen Nijlen en Krijthe naast verschillen in persoonlijke opvattingen ook tegenstellingen van andere aard een rol hebben gespeeld. Krijthe zou gezien kunnen worden als de representant van de geestelijkheid in de Ommelanden en de kerk (gerepresenteerd door de nuntius Frangipani te Keulen) was er blijkbaar veel aan gelegen hem te behouden. Zonder twijfel heeft men van deze zijde de door de stadhouder voorgenomen maatregelen niet durven ondersteunen en evenmin die maatregelen nemen die Krijthe ertoe zouden hebben kunnen brengen zich van het Rooms Katholieke geloof af te wenden en naar Oostfriesland uit te wijken, een voorbeeld dat door velen nagevolgd had kunnen worden. In dit licht dient men de brieven van Frangipani te bezien.

Op 20 november 1590 geeft de nuntius aan de jezuïet Samerius volmacht om Joannes Critius, een afvallig geestelijke die tot inkeer is gekomen, met de Kerk te verzoenen; uit hetzelfde schrijven blijkt ook grote ontevredenheid bij de nuntius over het gemis aan beleid bij de apostolisch vicarius (Nijlen).⁵⁵ Frangipani wendt zich 30 januari 1591 weer tot Samerius en geeft hem te kennen dat deze de hem geschonken volmacht om Critius te absolveren te eng heeft opgevat.⁵⁶ Op 12 februari 15921 schrijft hij weer aan Samerius; hoe met Critius te handelen is Samerius thans bekend.⁵⁷ Op dezelfde dag laat de nuntius Critius rechtstreeks weten dat hij zich over diens bekering verheugt en dat Samerius hem krachtens volmacht van de nuntius met de Kerk zal verzoenen.⁵⁸ Met name hier blijkt wel het grote belang dat te Keulen aan de persoon van

⁵¹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 542, 11 december 1581.

⁵² GA, GAG nr. vRr 1 (Verbaal Hammonius).

⁵³ Zo bijvoorbeeld GA, GAG, RA III k 1, 5 oktober 1590.

⁵⁴ Romein, *Drenthe*, 96.

⁵⁵ Brom en Hensen, *Bronnen*, 395-397, nr. 430.

⁵⁶ Brom en Hensen, *Bronnen*, 401, nr. 435.

⁵⁷ Brom en Hensen, *Bronnen*, 401-402, nr. 437.

⁵⁸ Brom en Hensen, *Bronnen*, 404, nr. 440; als officiaal 26 januari 1591 (Verbaal Hammonius), ook dan blijkt zijn invloed.

Krijthe wordt gehecht; waarom, blijkt uit een schrijven van 25 maart 1591: bekend zijn de pogingen de premonstratenzer abdij te Oldenklooster in de Marne ten behoeve van het op te richten jezuïetencollege te Groningen.⁵⁹ De moeilijkheden daarbij door de abdij veroorzaakt doen Frangipani op 25 maart 1591 aan George Westendorp schrijven dat het een gelukkige oplossing zou zijn indien de proostdij Kusemer vrijwillig voor het onderhoud van het jezuïetencollege zou worden bestemd.⁶⁰ Op dezelfde dag schrijft de nuntius aan de vicaris-generaal van het bisdom Nijlen dat hij zich tot Westendorp heeft gewend en geeft hij hem opdracht zich van de hulp van Joannes Critius te bedienen zo mogelijk de proostdij Kusemer te verwerven voor het onderhoud van het toekomstige college.⁶¹ De grote invloed die Krijthe moet hebben gehad in de Ommelanden blijkt hier duidelijk.

Kort tevoren was, blijkens een mededeling van de stadssecretaris Alting van 19 juli 1590, de officiaal Krijthe te Bedum gevangen genomen (door de Staatse troepen) doch 'van donse gerettet'.⁶²

Als officiaal wordt hij nog genoemd 16 maart 1592,⁶³ 17 maart 1593⁶⁴ en 26 november 1593,⁶⁵ als pastoor te Westerwijtwerd in 1592.⁶⁶ In hoeverre hij de dienst hier heeft laten waarnemen blijkt niet. Het pastoraat heeft hij tot de Reformatie bekleed. In juli 1594 is de officiaal Krijthe lid van de stads-Groninger delegatie die over de overgave van de stad onderhandelt met de belegeraars.⁶⁷ Na aanbeveling van de stadhouder, Willem Lodewijk, en mede gelet op zijn goede diensten bewezen ten tijde van de Reductie van Groningen wordt hem 22 oktober 1599 een gratificatie van 200 Emders gulden toegekend.⁶⁸ Op 6 juli 1599 was reeds last gegeven een half jaar pensie, verschenen Midzomer laatstleden, ad 100 Emders gulden aan Joannes Crijthe uit te betalen.⁶⁹

Op 18 september 1596 schrijft Krijn de Blauw, bevelhebber te Coevorden, aan stadhouder Willem Lodewijk dat de officiaal Krijthe aldaar heimelijk biecht hoort en de mis opdraagt; ter plekke zijn rooms katholieke ornamenten gevonden.⁷⁰ Romein vermeldt dat Krijthe zich na de Reformatie in Drenthe vestigde en in 1601 en nog in 1605 was belast met de administratie van een uithof onder Roden gelegen van de abdij Aduard. Hij bediende te Roden de sacramenten van doop en huwelijk hetgeen hem 7 december 1602 werd verboden. De opgave dat hij hier nog in 1615 woonde en toen uit Drenthe werd gewezen,⁷¹ kan niet op hem betrekking hebben.

Hij is blijkbaar niet onbemiddeld geweest. Hij bezat bijvoorbeeld de omstreeks 90 grazen grote Wytzemaheerd te Bedum en omstreeks 56 grazen land te

⁵⁹ Zie onder meer AAU LIV, 155, 173-176.

⁶⁰ Brom en Hensen, *Bronnen*, 407-409, nr. 446; het Hof te Brussel verwierp deze oplossing overigens, AU LIV, 185-189.

⁶¹ Brom en Hensen, *Bronnen*, 409.

⁶² Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 795.

⁶³ Arch. HJK nr. 57.

⁶⁴ Arch. HJK nr. 57.

⁶⁵ GA, GAG nr. vRr 2 (Missivenprotocol Hammonius) II, 193.

⁶⁶ Arch. HJK nr. 159 (ChvdH VII 623).

⁶⁷ Gedenkboek Reductie 1594, 107.

⁶⁸ GA, GAG nr. nRr 720 (Verbaal Houfflin).

⁶⁹ StA nr. 529.

⁷⁰ RA Drenthe, Fries Stadhouders Archief nr. 1.

⁷¹ Romein, *Drenthe*, 96.

Breede welke landerijen echter 5 juli 1598 bij executie werden verkocht.⁷² Op 29 september 1586 koopt de licentiaat Krijthe van George van Ewsum de Sloethusheerd te Bedum;⁷³ 23 augustus 1599 verkoopt hij dit land doch neemt het in oktober 1602 'wegens misleveringe' weer in bezit.⁷⁴ Het land wordt 11 april 1616 door Hindrick en Joannes Krijthe verkocht.⁷⁵ Zij waren mede-erfgenamen van de officiaal die 19 januari 1604⁷⁶ nog in leven was doch overleed vóór 17 juni 1606 wanneer de gebroeders Henricus en Joannes Krijthe procederen tegen Gerardus Hiddingius, predikant te Stitswerd*, 'wegen sines pupillen' en Frans Jansen te Midwolda, *ex testamento* gezamenlijke erfgenamen van wijlen Joannes Crijthe.⁷⁷ Kort daarop, van 13 juli tot 7 september 1606, worden de schulden van de officiaal Krijthe beschreven.⁷⁸ De broers Henricus en Joannes Krijthe transporteren 16 juli 1607 een op 1 januari 1580 door Mr Johannes Crijte verkregen rentebrief.⁷⁹ Henricus Joannis, ook genoemd Henricus Krijte,⁸⁰ komt vanaf 1 oktober 1601⁸¹ als koster te Middelstum voor, als schoolmeester 5 juli 1602,⁸² als 'custos et praeceptor' 26 april 1604,⁸³ als schoolmeester onder meer ook 15 september 1610.⁸⁴ Zijn dochter huwt 23 februari 1606.⁸⁵ Hij overlijdt voor 23 oktober 1619,⁸⁶ wanneer Joannes Crite (9 september 1626⁸⁷ als voormond over) namens de kinderen van zijn overleden broer Hindrick Crite vermeld wordt. Een dochter van de gewezen officiaal was gehuwd met Joannes Emens volgens vermeldingen van 19 januari 1604⁸⁸ en 22 september 1606.⁸⁹ Eerdergenoemde Frans Jansen te Midwolda huwt aldaar als Frans Jans Crijte 29 augustus 1604⁹⁰ en komt onder die naam ook voor 27 februari 1610;⁹¹ ook hij zal een zoon zijn geweest van de officiaal. Wellicht is laatstgenoemde ook de vader geweest van Bernardus Joannis Crijte, geboren omstreeks 1547, destijds vicarius te Westerwijtwerd, vandaar 'priester' (wel pastoor) te Norg geworden en aldaar als predikant in 1619 overleden.⁹²

Reformatie

1595 - 1614 Regnerus Adolphi Empenius

⁷² Arch. HJK nr. 1353, 79.

⁷³ Arch. HJK nr. 1796 (oud Arch. Ewsum nr. 229 reg. 620).

⁷⁴ Arch. HJK nr. 1796 (oud Arch. Ewsum nr. 229 reg. 626).

⁷⁵ Arch. HJK nr. 1796 (oud Arch. Ewsum nr. 229 reg. 632).

⁷⁶ Arch. HJK nr. 840. Volgens Romein, *Drenthe*, 96 leefde hij in 1605 nog.

⁷⁷ GA, GAG RA III a 10.

⁷⁸ GA, GAG RA III l 1.

⁷⁹ StA nr. 1814, 43.

⁸⁰ RA, RAG, R.F. 1612.57, lade 116.

⁸¹ Arch. HJK nr. 840.

⁸² Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁸³ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁸⁴ RA, RAG, R.F. 1612.57, lade 116.

⁸⁵ Proclamatieboek Groningen 6 februari 1606.

⁸⁶ Arch. HJK nr. 853, 156v.

⁸⁷ Arch. HJK nr. 857, 240v.

⁸⁸ Arch. HJK nr. 840.

⁸⁹ GA, GAG RA III a 11.

⁹⁰ DT Midwolda.

⁹¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7120.

⁹² Romein, *Drenthe*, 80. Men zie voor hem ook onder de prebende te Noordhorn*.

Is reeds in 1585 tweede predikant te Groothusen (als collega van Joannes Nicasius die vandaar in 1595 naar Middelstum* ging⁹³), werd vandaar in 1589 naar Kanhusen beroepen⁹⁴ (waar toen waarschijnlijk twee predikanten stonden);⁹⁵ zo niet dan moet Empenius reeds in 1590 zijn vertrokken). Op 3 juli 1593 verzoekt Regnerus Adolphi uit Emderland, voorzien van goede attestatie, promotie tot de kerkdienst in de classes Sneek en Bolsward; de classis Sneek keurt zijn attestatie goed maar van enige werkzaamheid in deze classis blijkt niet.⁹⁶ Op 9 april 1595 komt hij voor het eerst als predikant alhier voor.⁹⁷ In 1601 wordt hem mede de bediening van de kerk te Zuidwolde* toegestaan. Gedeputeerde Staten besluiten 22 januari 1601 de combinatie Westerwijtwerd – Zuidwolde na dit jaar niet te continueren.⁹⁸ De synode gelast in 1603 beëindiging van de combinatie welke last kort daarop is uitgevoerd. Empenius heeft hier gestaan tot zijn overlijden in 1614. Hij wordt nog genoemd 14 maart 1614.⁹⁹ Zijn weduwe bleef de pastorie bewonen tot in juni 1615: 22 juni 1615 wordt door de Hoofdmannen bepaald dat een mandaat waarbij collatoren de weduwe van Adolphi, predikant alhier, aanzeggen aanstaande Sint Jan Midzomer de pastorie te verlaten effect zal sorteren.¹⁰⁰ Spoedig komt zij in financiële moeilijkheden: 11 april 1617 komt de autorisatie tot de verkoop van haar roerende goederen af,¹⁰¹ terwijl 19 februari 1618 de aanslag toegestaan wordt van de beschrijving over huis en goederen van de weduwe van Adolphi.¹⁰² Regnerus Adolphi was de vader van Adolphus, predikant te Bedum*, Oldenzijl* en Harkstede* terwijl een dochter gehuwd was met Wilhelmus Alberti, predikant te Eppenhuisen*.

1614 - 1620 **Joachimus Borgesius**

Op 1 mei 1607 als Hamburger te Franeker als student in de theologie ingeschreven,¹⁰³ werd hier in november 1614 beroepen. Borgesius geeft de 24 november 1614 afgegeven beroepbrief aan de classis 13 februari 1615 over; van het beroep was door de gecommitteerden tot de kloostergoederen aan de classis kennisgegeven. De kerspellingen betwistten echter deze gecommitteerden het collatierecht en werden 2 februari 1615 gedaagd reden te geven van de weigering en belediging van de hier beroepen Borgesius; zij verklaren dan van hem niets dan goeds te weten doch het collatierecht te betwisten. Om over deze zaak te zullen disputeren zullen alle collatoren voor de Hoofdmannenkamer geconvoceerd worden.¹⁰⁴ Borgesius wordt classicaal toegelaten 27 februari 1615. In 1619 wordt hij beroepen als rector van de Latijnse school te Appingedam; 22 september 1619 bericht hij Burgemeesteren

⁹³ Reershemius, 549.

⁹⁴ Reershemius, 714.

⁹⁵ Reershemius, 714.

⁹⁶ Kalma, *Classisboek Sneek*, 184-185.

⁹⁷ Arch. HJK nr. 838.

⁹⁸ Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr.102.

⁹⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁰⁰ Arch. HJK nr. 849, 160.

¹⁰¹ Arch. HJK nr. 851, 98.

¹⁰² Arch. HJK nr. 852, 81.

¹⁰³ ASAF I, 39. Voor het geslacht Borgesius: Nederlands Patriciaat 36 (1950) 60vlg.

¹⁰⁴ Arch. HJK nr. 849, 28; vergelijk Arch. HJK nr. 1182.

en Raad van Groningen het beroep aan te nemen.¹⁰⁵ Op 7 oktober 1619 verzoekt hij aan de classis demissie die hem 17 januari 1620 verleend wordt. Hij was gehuwd met een dochter van Henricus Houbingius, predikant te 't Zandt.¹⁰⁶

1620 - 1625 **Wicherus Edema**

houdt zich blijkens de classicale acta van 18 februari 1620 als predikant alhier op; hij verzoekt dan geëxamineerd te worden en wordt 21 maart daarop toegelaten. Hij overleed tussen 1 november 1624 en 11 april 1625 wanneer de preekbeurten alhier geregeld worden. Hij was een zoon van Harcke Hebels.¹⁰⁷ Zijn weduwe gaat 1 juli 1626 te Groningen in ondertrouw. Hij was, afkomstig van Groningen, aldaar 9 januari 1616 als student ingeschreven.¹⁰⁸

1626 - 1653 **Gerhardus Gansevoort**

geeft 30 januari 1626 zijn beroepsbrief over, wordt 1 februari daarop toegelaten en zal 5 februari bevestigd worden. Hij staat hier tot zijn overlijden op 3 juni 1653¹⁰⁹ en kan een kleinzoon zijn geweest van de 31 januari 1568 genoemde Johan Ghosevoet.¹¹⁰

Catharinavicarie

De vicarie bestaat reeds in 1475 (zie hierna).

1475 **Thomas de Gelria**

Op 21 december 1471 verzoekt en verkrijgt de abdij te Rottum de bevestiging van de incorporatie van de proostdij Usquert in de abdij en een verbod aan Thomas de Gelria, *assertus vicarius in ecclesie Westerwijtwert* zich deze proostdij verder aan te matigen.¹¹¹ Op 28 december 1475 ordonneert paus Sixtus IV een onderzoek in het geschil tussen de abt van Rottum en Thomas de Gelria over de in het klooster geïncorporeerde proostdij van Usquert.¹¹² Thomas had zich dus blijkbaar de vicarie alhier toegeëigend en getracht zich van de proostdij meester te maken.

1491 **Reeuwke**

werd waarschijnlijk in 1491, op 25 mei, door Onno van Ewsum gepresenteerd voor de door resignatie (van wie is niet vermeld) vacant geworden kerk en vicarie alhier gepresenteerd.¹¹³ De presentatieakte is slechts in afschrift bekend; met het jaartal is daarin geknoeid en wel met het derde cijfer; Feith stelt in zijn register het stuk op 1461 hetgeen in geen geval juist kan zijn (zie onder

¹⁰⁵ GA, GAG nr. nRr 335, 1619.

¹⁰⁶ Nederlands Patriciaat 36 (1950) 60.

¹⁰⁷ Voor deze familie Gruoninga 9 (1963) 21-22 waar ten onrechte aan Wicherus Edema geen verdere aandacht is geschonken. Een Harcke Edema, van Groningen, werd 20 december 1525 te Keulen als student ingeschreven, Zijlstra nr. 5992.

¹⁰⁸ Zijlstra nr. 2871.

¹⁰⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹¹⁰ GA, GAG RA III k 1. Voor de familie Gansevoort Gruoninga 9 (1963) 40-46.

¹¹¹ Kok, Supplieken nr. 815 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 731, 159v-160).

¹¹² Reimers, G nr. XLVII (Vaticaan Archief, Reg. Lat. 766, 183)

¹¹³ Arch. Ewsum nr. (onbekend) (oud nr. 232; vergelijk GA, RAG, Hs. in quarto 120 bis, 7, R.F. 1461.29 [ten dele afgedrukt in GVA 1899, 94 noot 2]).

Elteke). Waar Onno van Ewsum in 1492 overleed en Reeuwke (in het afschrift Robko genoemd) tot 1535 pastoor alhier was lijkt 1491 het meest waarschijnlijk. Hoe lang hij de vicarie bediende is onbekend.

(1517?) **Johannes Vroedeman**

1531 - 1546 van 1516 tot 1517 prebendaat van de Annaprebende te Loppersum*, is wellicht van daar naar hier gekomen. Als vicarius alhier komt hij vóór 1 juni 1531.¹¹⁴ Johan, 'vicarius der kerke tho Wijtwert', wordt genoemd in 1538.¹¹⁵ Volgens een ongedateerde lijst gebruikt de pastoor Ritso Menema 79 grazen land en behoren tot de vicarie 55 grazen waarvan volgens de vicarius Johan Vroedeman hij 26 zelf in gebruik heeft.¹¹⁶ Hij bezat de vicarie tot zijn overlijden.

1546 **Christophorus Ruremondensis**

wordt 5 april 1546 geïnstitueerd tot de Catharinavicarie alhier, vacant door het overlijden van de voorgaande, na presentatie daartoe door de gebroeders van Ewsum.¹¹⁷

1553 - 1565 **Wilhelmus Hongarden**

In 1553 gebruikt Willem, vicarius alhier, 49½ grazen land; de pastoor heeft 80½ grazen in gebruik.¹¹⁸ Wilhelmus Hongarden komt als vicarius alhier voor 20 juni 1560,¹¹⁹ en treedt op als notarius volgens en stuk, gebruikt in een proces voor Johannes Krijthe, pastoor alhier en commissarius van Usquert, tussen 19 juni 1565 en medio juli 1565.¹²⁰ In 1568 is hij pastoor te Solwerd*; waar volgens het institutierapport van 1565 de institutie van een nieuwe pastoor alhier en een nieuwe vicarius te Westerwijtwert nog moeten geschieden,¹²¹ kan wel als zeker worden aangenomen dat Hongarden medio 1565 van hier naar Solwerd ging.

ca 1566-1570 **Rodolphus Landius**

neef van Johannes Krijthe, pastoor alhier, resigneert kort voor 23 april 1570 van de vicarie alhier die hij vier jaren lang heeft bezeten ten behoeve van zijn studie die hij nu voltooid heeft. Omdat hij hier niet wil resideren geeft hij de vicarie terug. Johan van Ewsum schijnt daarop de vicarie te hebben toegezegd aan de zoon van de pastoor te Peize terwijl andere collatoren geneigd zijn op de neef van Krijthe te stemmen. Laatstgenoemde verzoekt daarom 23 april 1570 een samenkost van collatoren ter vergelijking van de stemmen.¹²² De afloop is niet bekend.

Van medio 1565 tot omstreeks 1566/7 bezat Landius de Anthoniusprebende te Eenrum*.

onbekend **Bernardus Joannis Krijthe**

¹¹⁴ Arch. Ewsum nr. 349 (oud nr. 242 reg. 206).

¹¹⁵ Arch. Ewsum nr. 70 (oud nr. 36).

¹¹⁶ Arch. Ewsum oud nr. 136.

¹¹⁷ Arch. Farmsum nr. 889 reg. 357.

¹¹⁸ Alma, 'Winsumerzijlvest', 132.

¹¹⁹ Visitatie 1560.

¹²⁰ Arch. Ewsum nr. 411 (oud nr. 243).

¹²¹ Visitatie 1565.

¹²² Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M-LXVIII).

geboren omstreeks 1542, verklaart in 1617 destijds vicarius alhier te zijn geweest en vandaar ‘priester’ (wel pastoor) te Norg te zijn geworden waar hij in 1598 tot de Reformatie overging en in 1619 als predikant is overleden.¹²³ Tevens heeft hij de prebende te Noordhorn* bezeten. Wellicht was hij een zoon van de pastoor alhier.

Reformatie

Blijkens een aantekening van 28 april 1619 verkochten collatoren en kerkvoogden van Westerwijtwerd 27 januari 1609 de vicariebehuizinge alhier en de daaronder bekleemde landerijen aan Regnerus Adolphi, predikant alhier.¹²⁴

Overige

?

Wilhelmus Trummel

als getuige aanwezig bij de vervaardiging van een copie van een stuk uit 1521 voor de pastoor alhier, Johannes Krijthe, als notarius;¹²⁵ een datering ontbreekt. Wellicht stond Trummel hier.

¹²³ Romein, *Drenthe*, 80.

¹²⁴ Arch. HJK nr. 853, 66.

¹²⁵ Arch. Drie Delfzijlen nr. 12, 115.

WETSINGE

Patroon:

Bijzonderheden:

De kerk alhier werd in 1840 afgebroken evenals die te Sauwerd*; ter vervanging werd tussen beide dorpen een nieuwe kerk gebouwd. In 1986 werd op de voormalige kerkstede een archeologisch onderzoek ingesteld waarover Boersma uitvoerig heeft bericht.¹ Vastgesteld werden de fundering van een romaanse tufstenen kerk waaraan later een vrijstaande gotische toren uit baksteen werd toegevoegd. De kerk dateert globaal uit de elfde of twaalfde eeuw.² Aanwijzingen voor een voorgaande houten kerk zijn niet gevonden.³ Het patrocinium van de kerk is niet bekend.

Vicarie

Het parochieregister van 1501 vermeldt geen vicarie of prebende,⁴ is echter op dit punt niet altijd volledig. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor Wetsinge echter twee priesters.⁵ De aan Maria⁶ gewijde vicarie moet dus toen reeds bestaan hebben.

Pastorie

1491 - 1492 **Herman**

pastoor alhier, huurt tussen 1487 en 1492 twee grazen land voor één Rijnse goudgulden; de ontvangst van huur over 1491 is geboekt.⁷ Ook in 1492 huurt Herman, pastoor alhier, twee grazen land.⁸

1493 **Gheert**

pastoor alhier, voldoet in 1493 aan zomer- en winterhuur van land vijf goudgulden; over 1494 is een andere meier ingeboekt.⁹

- ca 1510 **Hinrick Papinck**

Op 8 februari 1510 bericht Roelef van Ewsum dat de goederen van wijlen Hinrick Papinck, pastoor alhier, bij ontbreken van een testament aan hem zijn toegefallen; de officiaal gelast enkele geestelijken waaronder proost Ulfardus in Loppersum diens goederen aan hem over te dragen.¹⁰

1514 **Ulfardus Sybrandi**

Op 25 juni 1514 schrijft Wigbold van Ewsum eigenhandig aan Ulfardus Sybrandi, proost te Loppersum en pastoor te 'Wetsenge' (aldus het adres).¹¹

¹ Boersma, 'Wetsinge', 591-602.

² Boersma, 'Wetsinge', 601.

³ Boersma, 'Wetsinge', 609.

⁴ RC II, 8v.

⁵ Alma, 'Schattingen', 174.

⁶ Aldus vermeld in 1566 (StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 36) en 1568 (Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat, Domarchiv IX A 4, 16-17).

⁷ Arch. Ewsum nr. 504 (oud nr. 8 deel 2, 5v en elders).

⁸ Arch. Ewsum nr. 533 (oud nr. 66)

⁹ Arch. Ewsum nr. 532 (oud nr. 20 deel 1, 29).

¹⁰ Arch. Ewsum nr. 552 (oud nr. 47 reg. 115*).

¹¹ HstA Dresden, Loc. 8183, Friesländische Sachen 1510-1520, 221-221v).

‘Wetsenge’ kan nauwelijks een verschrijving zijn. Ulfardus Sibrandi stond vanaf 1482 tot 1500 als pastoor te Westeremden, van 1500 tot tenminste 1505 als zodanig te Kollum, is in 1507 weer te Westeremden maar nog in hetzelfde jaar vertrokken, 1514 te Wetsinge en na een onbekend jaar tot zijn overlijden in 1535 weer te Westeremden.

1534 **Gert**
(pastoor) alhier, tekent op of omstreeks 16 december 1534 een mandaat af.¹²

ca 1540-1556 **Mr. Rotger Iserloe**

Omstreeks 1540 wordt Mr Rotger Iserloe, pastoor alhier, lid van de Kalendebroederschap te Groningen.¹³ Op 10 augustus 1552 is sprake van een geschil tussen Mr Rotger, pastoor alhier, en Evert Schutte te Wetsinge ‘in de vicarie’.¹⁴ Hij overleed in 1556.¹⁵ Ave, dochter van wijlen Rotger Iserloe, pastoor alhier, wordt 9 juli 1565 vermeld.¹⁶

- 1559 **Isebrandus Reinhardi Balck**

In 1555/6 wordt last gegeven Ysbrand Balck, prebendaat te Sneek, gevangen te nemen en wordt hij in het Blokhuis te Leeuwarden gedetineerd.¹⁷ Een gerechtelijk vonnis tegen hem is niet bekend maar blijkbaar werd het prediken hem verboden. Op 5 februari 1556 schrijft Thomas Rollema, olderman te Sneek, aan Johan van Ewsum een aanbevelingsbrief voor Ysbrand Balck, die getrouwd en eerlijk het pastoraat alhier en het commissariaat van Westergo vervuld heeft doch wien het prediken nu verboden is.¹⁸ Wanneer in 1559 strijd geleverd wordt over de competentie in Friesland van de Utrechtse bisschoppelijke commissaris Wilhelmus Lindanus wordt in een stuk d.d. 17 november 1559 aangevoerd dat verschillende commissarissen in Ooster- en Westergo ook seendstoelen bezaten; zo destijds Ysbrand Balck, commissaris in Westergo, die van Laag Wagenbrugge.¹⁹

Hij komt reeds in december 1550 als commissarius voor;²⁰ aldus nog 23 oktober 1554.²¹ In februari 1550 was hij vicarius te Heeg* geworden waar hij 20 oktober 1552 nog was. Hij kan 3 februari 1553 reeds te Sneek zijn geweest;²² 28 juli 1553 vordert hij de huur van een huis aldaar.²³

Van Ewsum bezorgde hem – wel door zijn zuster Gela, gehuwd met Aepko Onsta, hoofdelling te Wetsinge - het pastoraat aldaar. Op 16 juli 1558 wordt hij, dan wonende in Groningerland, uit de eed ontslagen als voormond over Peecke Douwes, zoon van wijlen Douwe Peeckes bij Wlck Reynerts,²⁴ in 1598 als zijn zuster genoemd.²⁵ In 1559 heet hij eertijds pastoor te Wetsinge en ontvangt hij

¹² GA, GAG nr. vRr 956.

¹³ Kalende Groningen, 39.

¹⁴ Arch. HJK nr. 52, 349.

¹⁵ Kalende Groningen, 67.

¹⁶ GA, GAG RA III a 1.

¹⁷ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 18, 77v, 82v.

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 20 (oud nr. 132 E-II).

¹⁹ Tresoar, Collectie Gabbema nr. 111-XXIII.

²⁰ ABU nr. 535, 59v.

²¹ ABU nr. 535, 240.

²² Tresoar, RA Sneek nr. 22, 27v.

²³ Tresoar, RA Sneek nr. 22, 133v.

²⁴ Tresoar, RA Gaasterland nr. 4, 5-5v.

²⁵ Voor haar in 1598 zie noot 31.

levenslang de vicarie te Leens en gedurende twee jaren voor studiedoeleinden die te Wetsinge.²⁶ Op 12 september 1562 wordt Isbrandus Balckius Reinhardus als student te Heidelberg ingeschreven; in 1565 wordt hij daar licentiaat.²⁷ Hij is dan reeds predikant te Norden (Ofr.), is in 1564 misschien even te Leeuwarden, staat van 1564 tot 1567 te Antwerpen, vluchtte via Emden naar Engeland, diende de vluchtelingengemeenten te Norwich, Maidstone en Sandwich, stond van 1578 tot 1585 weer te Antwerpen, vluchtte na de inname van de stad door de Spanjaarden naar Leiden waar hij zich 30 september 1585 als predikant aldaar als student liet inschrijven,²⁸ werd in 1587 beroepen te Leeuwarden, is daar echter slechts kort, was korte tijd te Franeker inspector van de studentenbeurs, staat in 1589 te Amsterdam, daarna te Danzig, tot medio 1592 te Deventer en in 1594 (en nog 1598) te Naarden. Hij zou ca 1600 te Stavoren dan wel te Sassenheim zijn overleden.²⁹ In januari 1601 komt hij nog voor als predikant te Stavoren wanneer de erfgenamen van zijn vrouw Margaretha Jans (wonende te Alkmaar, Leeuwarden en Sneek) tegen hem procederen.³⁰

1559 - 1566 **Petrus van Oy**

Het visitatieregister 1559 vermeldt de institutie van Petrus ab Ayn als pastoor alhier; hij voldoet daarvoor vier daalder.³¹ Op 11 augustus 1566 verklaart Petrus van Oy, pastoor alhier, dat de vicarie waarop de kosterij is gefundeerd, in feite te klein is voor het onderhoud van een priester.³² Blijkens een stuk van 15 augustus 1566 zal de pastoor de vicarie zelf bedienen.³³ Volgens een minuut van een brief van 6 september 1566 van de bisschop van Munster aan Gele van Ewsum ten aanzien van de vicarie op het altaar van Maria alhier wel in overweging nemen.³⁴ Op 13 september 1567 verzocht Gele van Ewsum aan de secretaris van de kanselarij te Munster incorporatie.³⁵ Of hij danwel de na te noemen Leowardiensis is bedoeld in het volgende bericht kon niet worden vastgesteld. Petrus van Oey resigneerde 3 april 1565 van de Anthoniusprebende te Eenrum*.

1567 **N.N.**

Op 15 november 1567 bericht de officiaal Werninck dat ‘die pastoer van Wetzinge is een ruime tijdt uthgewest, syn cure einen anderen bevolen, soe hebbe ick tot versoeck der wedvrouwe tho Wetsinge (te weten Gele van Ewsum) die privatie vsz. an hoer suspendeert’ maar dat deze afzetting nu in het werk is gesteld.³⁶

²⁶ Arch. Farmsum nr. 1004.

²⁷ Zijlstra nr. 4181. Licentiaat volgens *Emder Jahrbuch* 14, 102.

²⁸ Zijlstra nr. 4181 (noemt hem abusievelijk pastoor te Heeg (zo ook NNBW I (F.G. Knipscheer), kk. 227-230)).

²⁹ Kalma, Mensen om de Grote Kerk, 33-35; NNBW I, kk. 227-230. Zie voor hem ook Reitsma, ‘Balck’, 46-47.

³⁰ Tresoar, Hof van Friesland nr. 16705, 107. Bijzonderheden blijken niet; het Sententieboek van 1601 ontbreekt. Hij, dan predikant te Naarden, en zijn vrouw, van Sneek, vermaken elkaar het vruchtgebruik 3 september 1598. Zijn erfgenamen zullen zijn zijn zusters Ulck en Trijn Reyner Hoytesdrs., de kinderen van zijn zuster Hiske, de kinderen van Reyner Edes, en de kinderen van zijn broer Claes Reyners. Als zijn vrouw hem overleeft moet zij zijn zegel en signet breken; GA Amsterdam, Arch. Weeskamer, lade 43, nr. 1348.

³¹ Visitatie 1559.

³² StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 367.

³³ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 370.

³⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 382.

³⁵ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 279.

³⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 3, 470.

1570

Joannes Leovardiensis

was nog in 1570 pastoor alhier en kwam kort nadien naar Larrelt (Ofr.) als predikant. Hij kan te Larrelt niet voor 1570 zijn gekomen (Bernardus Meppius stierf in 1569, Franciscus Franken werd in 1570 afgezet³⁷) waar de eerste predikantsplaats werd bezet door Johannes Clant, voordien pastoor te Bedum*. Harkenroht was op grond van zijn naam geneigd hem te plaatsen ‘onder de vluchtelingen uit Friesland 1566 en 1567 Als de Naamlijste van die gevluchte Leeraars, zoo als die van Menso Poppius gemaakt is’ hen opgeeft, doch stelt vast dat hij daaronder niet behoort‘ als ik vernomen hebbe uit zijn eigen handschrift, in mijn Exemplaar van Conradi Felicani Paraphrasis in Psalmos, 1527 – te Straatsburg gedrukt: hetgeen weleer onder zijn boeken geweest is. Daar schrijft hij dat hij in 1570 noch Curatus of kerkheer te Wetsinge was’.³⁸ Blijkbaar is hij kort nadien gestorven. Sedert 4 maart 1573 trad Ds Johannes Petreius als voogd over zijn kinderen op; dezen namen 18 juni 1584 de nalatenschap uit handen van Petreius in ontvangst.³⁹ Johannes Petreius, Emdanus, was blijkbaar zijn opvolger te Larrelt waar hij reeds 28 november 1574 genoemd wordt en vanwaar hij in 1576 naar Emden vertrok.⁴⁰ In 1599 wordt ‘Hajo Hindriks Huesfrouwe, Dochter van Johannes van Leeuwarden, gewesene Prediger te Larrelt’ genoemd.⁴¹

1583 - 1594 **Joannes Thomas Leowardius**

was volgens eigen verklaring van 12 augustus 1583 in 1568 vicarius te Warffum.⁴² Wanneer hij hier pastoor is geworden is niet bekend. Wellicht is hij dezelfde als Mr Johan van Lewerden, genoemd 3 oktober 1573.⁴³ Op 21 april 1583 verklaren de pastoor alhier en anderen dat 43 grazen kerkenland onverhuurd zijn bij gebreke van collatoren; de landen worden thans *ratione officii* door Luitenant en Hoofdmannen verhuurd.⁴⁴ Op 4 mei 1583 wordt ‘de pastoor to Wetsinge, als itziger tijt mede pastoor to Winsum’ vermeld,⁴⁵ evenals ook later (zie Winsum*). Joannes Leowardius, pastoor alhier, komt onder meer voor 12 augustus 1583,⁴⁶ 2 januari 1584 (dan ook als *administrator (pro hac vice)* in Winsum⁴⁷ en nog 24 maart 1585.⁴⁸ Nadien wordt hij niet meer met name genoemd. Waar het mandaat aan de pastoor alhier mede de kerk te Winsum te bedienen echter jaarlijks werd gecontinueerd, telkens voor één jaar, en laatstelijk aldus 26 juni 1588,⁴⁹ stond hij zeker toen nog hier. Vrijwel zeker stonde hij hier nog begin 1594. Volgens een ongedateerd stuk klagen onder meer Allert Tamminga, redger, en Johannes Thomas Leowardius, pastoor alhier *et Senatu autoritate administrator Winsumanae Ecclesiae* over de te

³⁷ Reershemius, 573-574.

³⁸ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 269.

³⁹ Reershemius, 574 (cit. Emder Kuratel Protokoll).

⁴⁰ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 271.

⁴¹ Harkenroht, *Geschiedenissen*, 270.

⁴² Arch. HG Warffum nr. 9.

⁴³ GA, GAG RA III a.

⁴⁴ Arch. HJK nr. 54.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 54, 322.

⁴⁶ Arch. HG Warffum nr. 9.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 324).

⁴⁸ Arch. A.H.S. nr. 80.

⁴⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 731.

Winsum omstreeks drie jaren geleden aangestelde koster, wien wegens wangedrag de kosterij gerechtelijk is opgezegd. Door zijn verzaking heeft ‘omtrent een geheel Jaer onse pastoor so voell hem mogelijk is geweest, de kerckendienst alleen moeten bewaeren’. Requestranten verzoeken Burgemeesteren en Raad van Groningen (als collatoren van kerk en kosterij te Winsum) de koster uit de kosterij te mogen ontzetten en toestemming een nieuwe koster en schoolmeester te mogen aanstellen.⁵⁰ Het stuk zal op omstreeks 1594 gesteld moeten worden. Allert Tamminga was redger van Winsum cum annexis in 1584, 1587, 1590 en 1593; de redgers zwoeren hier op Hemelvaartsdag aan.⁵¹ Als koster te Winsum is bekend Jeronimus Jansen van september 1566 tot mei 1587;⁵² door de stad Groningen wordt Mr Johannes Gerardi 20 september 1589 tot koster te Winsum aangesteld;⁵³ hij is echter slechts korte tijd in functie geweest, bleef echter te Winsum wonen (en ondertekende mede genoemd verzoekschrift.⁵⁴ Waar de daarin vermelde koster Tyaert Jansens omstreeks drie jaren voor de datering werd aangesteld kan als het betrokken ambtsjaar van Tamminga als redger slechts 1593 in aanmerking komen. De datering van het request wordt wel bevestigd door het schrijven van 28 april 1594 van Burgemeesteren en Raad van Groningen – ongetwijfeld als antwoord – aan de pastoor te Winsum en Allert Tamminga de koster af te zetten en een nieuwe te zoeken.⁵⁵ Leowardius stond hier dus vrijwel zeker nog in 1594. Tot de Reformatie is hij blijkbaar niet overgegaan,

Reformatie

De vervulling van de blijkbaar vacante predikantsplaats leverde terstond na de Reformatie blijkbaar moeilijkheden op. Blijkens mededeling van 29 april 1595 zijn de collatoren te Wetsinge het onderling oneens en ‘der benenten prediger alnoch niet vollenkoemen tot die bedieninge des Predigambts ingewilliget hefft’.⁵⁶ Toch is men in de vervulling van de vacature blijkbaar wel geslaagd aangezien

1596 **N.N.**
 ‘der Jetzigen Pastor’ - niet met name genoemd – 19 januari 1596 terzijde gestaan door Albert van Starkenborgh (gehuwd met Abel Onsta, dochter van Aepko en Gele van Ewsum⁵⁷ land opzegt.⁵⁸
 Zeer kort daarop is de kerk alhier weer vacant.

(1596 **Egbert Sickens Aerarius)**
 Het consistorie te Groningen verwijst 21 april 1596 van Starkenborgh en Doenga die Egbert Aerarius, dan predikant te Groningen*, te Wetsinge willen

⁵⁰ GA, GAG nr. vRr 1462; ongedateerd doch destijds gevonden bij de ingekomen stukken uit 1589 en daarom geregistreerd in de bundel 1589 nr. 57.

⁵¹ Arch. Clant van Hankema nr. 201*, 44.

⁵² Kleijntjens, ‘Beeldenstorm’, d.d. 6 mei 1567 respectievelijk Arch. HJK nr. 617, 231v.

⁵³ GA, GAG RA III a.

⁵⁴ GA, GAG nr. vRr 1462.

⁵⁵ GA, GAG RA III c, 91.

⁵⁶ Arch. HJK nr. 838, 88v.

⁵⁷ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 472-474.

⁵⁸ Arch. HJK nr. 838, 204.

beroepen, naar Burgemeesteren en Raad van Groningen.⁵⁹ Aerarius is hier toen niet gekomen.

- ca 1598

Johannes

De crediteuren wijlen 'pastoris Johannis' spraken eind november 1598 de 'wedwe und gebruikersche der pastory Landen toe Wetsinghe' aan; zij wordt echter 16 november 1598 van de eis geabsolveerd.⁶⁰

1598

Egbertus

'minister' te Wetsinge, wordt in 1598 genoemd.⁶¹ Evenals van zijn voorganger is van hem verder iets bekend. Ook hij stond blijkbaar slechts korte tijd hier. Na zijn overlijden of vertrek rees over het *ius patronatus* alhier een geschil tussen Albert van Starkenborgh en Caspar van der Wenge (gehuwd met en zuster van Albert's vrouw, Oda Onsta).⁶²

1600 - 1602 **Bernhardus Danielis Eilshemius**

Op 17 januari 1600 komt Bernhardus Danielis voor het eerst als predikant alhier voor;⁶³ als zodanig ook 21-23 april 1601.⁶⁴ In 1602 rijzen grote moeilijkheden tussen Albert van Starkenborgh en zijn vrouw en 'weinig der gemeente' ener- en Bernhardus Danielis anderzijds. De synode ziet 16 juni 1602 geen aanleiding Danielis te 'vörsetten', zal echter toch bevorderen dat hij bij de eerste gelegenheid naar elders zal worden beroepen. De kerkenraad van Appingedam besluit 18 juni 1602 Danielis, dan predikant te Wetsinge, als tweede predikant te beroepen; het consistorie bepaalt 3 september 1602 dat de beroepbrief na zijn terugkomst zal worden verzonden; eind 1602 is Danielis naar Appingedam vertrokken.

Hij was als Bernardus Danielis Edelshemius, Emdanus, 19 april 1597 te Franeker als student in de vrije kunsten en de theologie te Franeker ingeschreven⁶⁵ en was een zoon van Daniel Bernhardi Eilshemius, van 1576 tot 1590 predikant te Eilsum⁶⁶ en van 1590 tot 1594 te Emden⁶⁷ wiens vader Bernhardus Bouwen van tenminste 1556 tot tenminste 1571 te Eilsum stond.⁶⁸

1604

Egbertus Sickens Aerarius

Op 16 april 1604 tekent de scriba van de classis Middelstum aan *Classis aegre tulit mutationem Egberti Sickens ex Santwer in Wetsing*. Hij is hier echter ook ditmaal niet gekomen maar wordt kort daarop visitator te Groningen*.

De synode besluit 11 mei 1604 'die van Wetsinge' te gelasten binnen zes weken een predikant te beroepen; bij nalatigheid zal de classis bij Gedeputeerde Staten de aanstelling van een predikant verzoeken. Zouden de pogingen van de gemeente zonder succes blijken dan zal hen een predikant uit de classis waartoe Wetsinge behoort worden voorgesteld.

⁵⁹ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 838, 204.

⁶¹ O.A. nr. 386.

⁶² Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 472-474; Arch. HJK nr. 839.

⁶³ Arch. HJK nr. 839.

⁶⁴ Acta synodes Groningen.

⁶⁵ Zijlstra nr. 1680.

⁶⁶ Reershemius, 727-728.

⁶⁷ Reershemius, 494-495.

⁶⁸ Reershemius, 727-728.

1605 - 1607 Godescalcus alias Godefridus Lomeijer

als Godschalculus Lomeier, Frisius, 16 mei 1603 te Franeker als theologisch student ingeschreven,⁶⁹ en zoon van Albertus Lomeijer, predikant te Aduard*,⁷⁰ komt 19 april 1605 als Goslick Alberti voor het eerst als predikant alhier voor.⁷¹ Godtschalculus Lomeijerus, predikant alhier, wordt genoemd 12 februari 1607.⁷² De classis Middelstum laat Gotschalculus Lomeijer, van Wetsinge naar Usquert* beroepen, na vertoning van de beroepbrief op 15 juni 1607 toe. Nadien komt hij slechts onder de voornaam Godfridus voor.

1610 - 1614 Samuel Smaltzius

werd met zijn broer Joannes als afkomstig uit Bremen 27 juni 1603 te Franeker als theologisch student ingeschreven.⁷³ Samuel komt hier als predikant voor het eerst voor 7 mei 1610⁷⁴ en nog 3 juli 1614.⁷⁵ Op 12 september 1614 vertoont hij zijn beroepbrief naar Zuidhorn* waar hij 26 september daarop door de classis Westerkwartier wordt toegelaten. Zijn broer Joannes stond te Tinallinge*.

1614 - 1634 Adolphus Stuckerus

In 1613 wordt aan de predikanten uit het Oldambt een bedrag uitbetaald ter vergoeding van kosten ‘gedan by Adolphum Stuckerum, denwelcken den Jesuitische Superstitien was affgetreden, ende hem tot die ware gereformeerde religie begeben’.⁷⁶ Op verzoek van de classis Oldambt wordt aan Stuckerus, die zijn geloofsrepudiatie in druk heeft uitgegeven, 11 mei 1614 door de Landdag 50 daalder toegestaan.⁷⁷ Op 12 augustus 1614 komt hij te Noordbroek als getuige voor.⁷⁸ Op 22 oktober 1614 gaat hij te Groningen in ondertrouw met Albertien, dochter van Balthasar Henrici te Groningen. Zij was een zuster van de vrouw van Joannes Loeling, predikant te Noordbroek*, en van Dato Balthasaris,⁷⁹ predikant te Roderwolde.⁸⁰ Bij de inschrijving van de ondertrouw wordt Stuckerus genoemd als afkomstig uit ‘Ovenhuizen’ (Ovenhausen) in het stift Corvey. Op 7 november 1614 verzoekt hij, onder overlegging van een getuigschrift van de Schole Illustre te Bremen, mede namens de gemeente te Wetsinge, tot het examen te worden toegelaten.⁸¹ Op 18 april 1614 had de classis Oldambt aan Burgemeesteren en Raad van Groningen verzocht Adolfus Stuckerus, gewezen priester doch overgekomen naar de reformatorische kerk, aan een schoolmeestersplaats te helpen omdat hij, alvorens predikant te kunnen

⁶⁹ Zijlstra nr. 18.

⁷⁰ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 12 september 1603.

⁷¹ Proclamatieboek Groningen.

⁷² Arch. HJK nr. 843.

⁷³ ASAF I, 43.

⁷⁴ Acta synodes Groningen.

⁷⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁷⁶ StA nr. 2316, 555v.

⁷⁷ StA nr. 4, 2092-2092v.

⁷⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186 (Noordbroek).

⁷⁹ Zie voor deze Opende*, 1625.

⁸⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186 (Noordbroek), 5 december 1614 en Arch. Classis Westerkwartier nr. 11, 15 september 1646.

⁸¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

worden, naar het oordeel van de classis beter eerst enige tijd een school kan bedienen en in de classis momenteel geen vacature is.⁸²

Als predikant te Wetsinge tekent hij 5 december 1614.⁸³ Volgens de classicale acta van 10 februari 1631 wordt hij van valse en slechte administratie der kerkengoederen beschuldigd; de classis Marne concludeert 4 februari 1633 dat hij inderdaad fouten in de administratie heeft begaan en zet hem als predikant alhier 19 mei daarop af. Hij blijft echter, zo stelt de classis 27 mei daarop, hier preken. Op 21 juni 1633 verzoeken de predikanten te Hoog- en Leegkerk* en Wetsinge hun standplaatsen te mogen verwisselen,⁸⁴ waartoe eerst 26 oktober 1633 verlof wordt verleend.⁸⁵ Het beroep naar Hoog- en Leegkerk was echter reeds voor 29 juli 1633 uitgebracht.⁸⁶ De classis Marne demitteert hem 18 november 1633; de classis Westerkwartier laat hem 13 februari 1634 toe. Tevens wordt dan

1634 - 1660 **Nicolaus Petri**

van Hoog- en Leegkerk naar Wetsinge gedemitteerd. De classis Marne had de ruil der plaatsen 18 november 1633 reeds toegestaan. Doinga als medecollator van Wetsinge gelast in maart 1634 Petri zich van de predikdienst te onthouden. Op diens verweer wettig door collatoren beroepen te zijn en kerkelijke approbatie daarop te hebben verkregen wordt hij door de Hoofdmannen 13 maart 1634 voorlopig in de dienst gehandhaafd, onder voorbehoud van Doinga's collatierecht.⁸⁷ Hij staat hier tot zijn overlijden op 17 februari 1660.⁸⁸

Mariavicarie

De vicarie moet hier reeds voor 1500 hebben bestaan. Volgens een stuk van 15 augustus 1566 van Gele van Ewsum is deze door haar voorouders gesticht en berust de collatie bij het Huis te Wetsinge.⁸⁹ Bedoeld zal zijn de voorouders van haar man Aepke Onsta.⁹⁰

Op 10 augustus 1552 procedeert de pastoor alhier tegen 'Evert Schutte toe Wetsinge in de vicarie'.⁹¹ Mogelijk bewoonde hij het vicariehuis en gebruikte hij de vicarielanden en bediende

1552 ? **Rother Iserloe**
de pastoor, de vicarie.

1558 **Walraven Peeck**
Op 4 maart 1558 komt heer Peeck Walraven voor als vicarius alhier.⁹²
Walraven Pyck wordt in 1563 vicarius te Woldendorp*. De in 1558 genoemde namen zullen wel verwisseld moeten worden.

⁸² GA, GAG nr. nRr335, 1614.

⁸³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7186 (Noordbroek).

⁸⁴ StA nr. 125.

⁸⁵ StA nr. 125.

⁸⁶ Arch. Classis Marne nr. 1

⁸⁷ Arch. HJK nr. 865, 80.

⁸⁸ Arch. Classis Marne nr. 1, 12 maart 1660.

⁸⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 370.

⁹⁰ Formsa e.a., *Ommelander Borgen*, 472-474.

⁹¹ Arch. HJK nr. 52, 349.

⁹² Arch. Farmsum nr. 1094.

Op 16 april 1539 wordt Walraven Frederici Pieck geïnstitueerd in de Mariavicarie te Beesd, na presentatie door de pastoor, Walraven Pieck, ‘armiger’ en Frederick Pieck, kerkmeester.⁹³

1559

Isebrandus Reinhardi Balck

gewezen pastoor alhier, ontvangt 16 februari 1559 de vicarie te Leens* , voor een tweejarig verblijf voor studie in het buitenland de vicarie alhier. Bij niet-terugkeer uit het buitenland zullen beide vicarieën weer aan de collator vervallen.⁹⁴ Hij is hier inderdaad niet teruggekeerd; men zie verder onder de pastorie*.

1566

Petrus van Oy

pastoor alhier, verklaart 11 augustus 1566 dat de Onze Lieve Vrouwevicarie waarop de kosterij gefundeerd is in feite voor het onderhouden van een priester te klein is; verzocht wordt de vicarie voortaan alleen als kosterij te laten fungeren. Wetsinge is te klein voor twee priesters.⁹⁵ Blijkens een stuk van 15 augustus 1566 zal de pastoor blijkbaar zelf de vicarie bedienen.⁹⁶

Op 28 maart 1568 wordt door de bisschop van Munster de incorporatie en transformatie van de Mariavicarie alhier in de kosterij verleend⁹⁷.

Reformatie

Begin 1598 wordt door de weduwe van Hercules van Ewsum aan enkele personen, gebruikers van de vicarielanden alhier, land te Wetsinge opgezegd; voor de gebruikers intervenueert de weduwe van Henricus Bronstring.⁹⁸ De Hoofdmannenkamer surcheert 2 februari 1598 de gedane opzegging tot bewezen is dat de landen vicarie- , kosterij- of prebendelanden zijn.⁹⁹ Op 15 juni 1598 blijven de Hoofdmannen bij deze uitspraak; ook dan wordt de weduwe genoemd van Henricus Bronstring¹⁰⁰ (wellicht bezitter van de vicarie geweest?). Volgens een rapport van omstreeks 1601 is de vicarie alhier 25 grazen groot met een jaarlijkse opbrengst van 52 Emders gulden en staat zij ter collatie van Van der Wenge of Van Starkenborgh. De vicarie is verpacht aan Aepke Hindricks, ‘veltscherer’ onder (de kapitein) Grovestins of zijn broer Pauwell.¹⁰¹

De vicarie wordt genoemd in een (niet volledig) overzicht van vicarieën en prebenden in de Ommelanden.¹⁰² De vicarie is steeds met de kosterij verbonden gebleven. Begin 1627 bestrijdt Wilco Doenga de wettigheid van het beroepen van een nieuwe schoolmeester; 8 februari 1627 gelast hij Johan Simons zich van de koster- en schooldienst te onthouden. Voor Simons intervenueert Van der Wenge (eigenaar van de Onstaborg alhier) , volgens wien

⁹³ HUA, ABU nr. 535, 104v. De Haas noemt in de genealogie Pieck onder de niet te plaatsen personen Walraven Pieck Frederiksz. 1582, zonder verdere bijzonderheden (De Haas, ‘Het geslacht Pieck’). Hij was wellicht een zoon van Frederick Pieck, geboren omstreeks 1484, natuurlijke zoon van Walraven Pieck, overleden 1492/3) (De Haas, 136) of eventueel van Frederik Pieck, Heer van half Asperen, zoon van Gijsbert, broer van Walraven voornoemd. Deze Frederik overleed zonder wettige kinderen na 1518 (De Haas, 139).

⁹⁴ Arch. Farmsum nr. 1094.

⁹⁵ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 367.

⁹⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 2, 370.

⁹⁷ Diözesanarchiv Münster, Generalvikariat, Domarchiv IX A, 16-17.

⁹⁸ Arch. HJK nr. 839, 29v.

⁹⁹ Arch. HJK nr. 839, 29v.

¹⁰⁰ Arch. HJK nr. 839, 96.

¹⁰¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁰² StA nr. 857.

Doenga niet de collatie 'an die costerije ofte vicarie' bezit en hijzelf daarvan unicus collator is waarvan hem het nader bewijs wordt opgelegd.¹⁰³

¹⁰³ Arch. HJK nr. 858, 42 (vergelijk Arch. HJK nr. 858, 34 en 50, 1 en 15 februari 1627).

WIBADASKERK

Patroon:

Bijzonderheden:

In het uit de elfde eeuw daterende deel van de Werdener registers worden ‘In Wibadaskerikon’ drie schatplichtige personen genoemd.¹ Er is geen aanwijzing waar deze kerk gezocht moet worden. ‘Wibadaskerikon’ volgt in het register op Maarslacht, Wehe, Tuins bij Leens, Houw bij Leens, Ulrum en wordt gevolgd door ‘Walthusen’, ‘Extra Scaldmeda’ (Overschildmeer bij Hellingum), ‘Diuridasrip’ (Duurswold) en Steerwolde. Het kan dus zowel in de omgeving van de Marne als in die van Duurswold gezocht worden. De naam is verder nimmer aangetroffen.

¹ OGD nr. 10. Köttschke, III Par. 41, 129.

WIERHUIZEN

Patroon:

Bijzonderheden:

Wierhuizen wordt gerekend tot de Marne en behoorde tot de proostdij Leens.¹ Het vormde en eigen rechtstoel.² De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt het echter met één priester onder het Halfambt,³ die van 1509-1510 en 1511-1516 daarentegen weer onder de Marne.⁴ De geringe oppervlakte van de parochie wijst enerzijds op een betrekkelijk laat ontstaan daarvan. Wierhuizen zal zijn afgesplitst van Kloosterburen* doch moet als parochie al hebben bestaan voordat laatstgenoemde parochie werd geïncorporeerd bij de abdij Oldenklooster in de Marne. Van enig recht van die abdij op de kerk van Wierhuizen is nimmer gebleken terwijl ook na de Reformatie door betaling uit de kloostergoederen voor de hier dienstdoende predikant een aanwijzing in die richting zou kunnen worden verkregen geen sprake is. De abdij bezat hier ook geen land.⁵

Volgens Van der Aa was de kerk gewijd aan **Petrus**.⁶ Indien deze vermelding is afgeleid uit een stuk van 19 juni 1371 waarin sprake is van de *curati ecclesiarum Weerahuesum, sancti Petri, Eenrum, ...*⁷ - overigens ook de eerste maal dat sprake is van de parochie Wierhuizen - berust zulks ook op een foute interpretatie want bij *sancti Petri* is Pieterburen bedoeld hetgeen ook uit de verdere inhoud van het stuk blijkt waarin uitdrukkelijk van twee verschillende parochies sprake is. Aanwijzingen voor het patrocinium zijn verder niet gevonden.

De kerk is – na de vloed van 1717 – in 1719 afgebroken.⁸ Een afbeelding van de kerk staat op een kaart uit 1727 van Folckers.⁹

Een vicarie of prebende is hier niet geweest. De schattingslijst van omstreeks 1500 noemt hier één priester.¹⁰

Pastorie

1381 **Tibundus**
wordt alhier als pastoor vermeld 13 juli 1381.¹¹

1440 **Johan**
wordt 15 oktober 1440 als pastoor alhier vermeld.¹²

1521(-1534/5?) **Willem**

¹ Siemens, *Toelichting*, 23-24.

² Siemens, *Toelichting*, 63. De natuurlijke grens tussen het Halfambt en de Marne werd gevormd door de Kromme Raken, het Pieterbuurstermaar en het Broekstermaar; Wierhuizen lag ten westen van het Broekstermaar, vergelijk bijvoorbeeld Zijlma, *Boerderijen*, 10.

³ Alma, 'Schattingen', 174

⁴ Alma, 'Schattingen', 180.

⁵ Siemens, *Toelichting*,

⁶ Van der Aa, XII, 384.

⁷ OGD nr. 589.

⁸ Zijlma, *Boerderijen*, 140.

⁹ Folckers, *Atlas der Provinciëlanden*, 35, geciteerd door J. Meinema, *Groninger Kerken* 14 (1998) 145.

¹⁰ Alma, 'Schattingen', 174.

¹¹ OGD nr. 693.

¹² Arch. Farmsum nr. 836 reg. 73.

Op 25 oktober 1521 wordt Willem als pastoor alhier genoemd.¹³ Eind 1534/begin 1535 wordt een mandaat te ‘Veerhuisen’ afgetekend door een pastoor wiens naam verminkt is afgeschreven in de copie. De naam lijkt te beginnen met 'Wi...',¹⁴ zou dus Willem of Wilhelmus kunnen zijn. Gezien de volgorde der plaatsen gaat het om Wierhuizen en niet om Vierhuizen.

1535 **N.N.**
De visitatierekening over 1535 noemt de ontvangst van een bedrag voor de apporobatie van het testament van de niet met neme genoemde pastoor alhier.¹⁵

1573 **N.N.**
Op 9 maart 1573 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de pastoor ‘tho Weerhuysen’ en zilveren kelk toegezegd; de vorige ging in de watervloed¹⁶ verloren. Voorwaarde is genoegzame borgstelling waaraan wordt voldaan.¹⁷ Van een uitgave voor een miskelk blijkt overigens uit de rekeningen van de stad Groningen niets.

ca 1580 **Regnerus Alberti**
pastoor te Den Andel*, verklaart 20 augustus 1585 enige jaren voordien ‘als ik weer resideerde tho Weerhuysen’ door de Geuzen te zijn leeggeplunderd.¹⁸

1583 (-1594?) **Dominicus Tiallingii**
Dominicus Tialingi, zich schrijvende ‘pastor in Goutum, geeft in een niet-gedateerd verzoekschrift te kennen ‘hoe he suppliant een ballinck unde hem allhier binnen Groningen wie een guet Catholicke priester toestaet eerlicke heeft gedragen’ en nu tot uiterste armoede is vervallen; hij is nu voorzien van een kleine pastorie, namelijk die te Wierhuizen waartoe 28 jukken land behoren en verzoekt vrijdom van schatting.¹⁹ Het kerspel ondersteunt in 1583 dit request. Daarbij wordt ten aanzien van hem vermeld: ‘... de Pastoer ... 28 juk, is een verdreven man wt Frieslandt, de neet meer heft als hem de gemeente te goede doet’.²⁰
Hij was vanaf 1564 vicarius en vanaf waarschijnlijk 1576 pastoor te Goutum en week in 1580 uit naar Groningen; de *Conscriptio Exulum* noemt hem ten tijde van het opstellen ervan overleden,²¹ hetgeen onjuist is. Hoe lang hij hier heeft gestaan is onbekend. Vanaf juli 1595 komt hij voor als predikant te Vierhuizen*. Wanneer Dominicus 8 maart 1617 wordt aangesproken tot betaling van ruim 21 daalder die zijn vrouw in 1599 schuldig werd wordt hij merkwaardigerwijze pastor te Wierhuizen genoemd.²²

Reformatie

¹³ Arch. Schouwerzijlvest nr. 3, 15-16.

¹⁴ GA, GAG nr. vRr 956.

¹⁵ Visitatie 1535.

¹⁶ Bedoeld kan zijn de Allerheiligenvloed 1570.

¹⁷ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 235.

¹⁸ Arch. HJK nr. 133 (ChvdH VI 509).

¹⁹ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 430).

²⁰ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 431).

²¹ Engels, *Conscriptio Exulum*, 8. De toevoeging dat hij was overleden alleen bij Hoogland, *Conscriptio* (AAU XVI, 389).

²² Arch. HJK nr. 851, 68 en 77v.

Blijkbaar was Wierhuizen tot tenminste omstreeks 1599 reeds met Westernieland* gecombineerd en bediende

ca 1599 **Johannes Conradi**
de kerk alhier.²³

Door het vertrek van Conradi uit Westernieland en de combinatie daarvan met Saaxumhuizen* omstreeks 1599 zal de band met Wierhuizen zijn beëindigd en de predikant te Pieterburen* met de dienst alhier zijn belast. Wellicht slaat op de combinatie de missive van Emerentiana Sonoy weduwe Manninga²⁴ ‘belangende eine combinatie van twe kercken’, door de synode besproken 28 april 1601 waarbij verwezen wordt naar eerdergenomen synodale besluiten en de resolutie van Gedeputeerde Staten ten aanzien van combinaties. Gedeputeerde Staten bepalen 2 april 1602 dat Wierhuizen met Westernieland* gecombineerd moet worden; Van Amsweer zal een predikant beroepen.²⁵ Blijkens een rapport van synodale gecommitteerden, eind 1604 overgegeven, behoren tot de pastoralia 28 jukken land en is de gemeente gecombineerd met Pieterburen*. Naar aanleiding daarvan bepalen Gedeputeerde Staten 28 december 1604 dat Wierhuizen met Westernieland* moet worden gecombineerd.²⁶ De synode oordeelt 10 mei 1609 ten aanzien van de combinatie Pieterburen-Wierhuizen dat Pieterburen alleen een predikant kan onderhouden. Wat bij beëindiging van de combinatie met Wierhuizen zou moeten gebeuren is niet aangegeven. Overigens is deze vraag ook niet actueel geworden. Omstreeks 1612 wordt opgegeven dat Wierhuizen door apostille van Stadhouder en Gedeputeerden met Pieterburen gecombineerd is.²⁷ Tot 1631 is de kerk bediend door

1609 - 1631 **Allardus à Besten**
die vanaf 1609 als predikant te Pieterburen* voorkomt. In 1631 wordt de combinatie beëindigd; zijn zoon

1631-1633-1667 **Wilhelmus à Besten**
toont 10 februari 1631 zijn beroepbrief naar hier, waarna de classis hem 10 oktober daarop toelaat. Tijdens de ziekte van zijn vader en na diens overlijden medio 1632 nam hij ook de dienst te Pieterburen* waar. De classis probeert 23 september 1633 het op hem naar Westernieland* uitgebrachte beroep en keurt 18 november 1633 de hernieuwde beroepbrief naar Wierhuizen, nu in combinatie met Westernieland te bedienen, goed. Tot zijn overlijden 5 februari 1667 heeft hij beide gemeenten bediend. Na de remotie van zijn opvolger werd Wierhuizen weer met Pieterburen* gecombineerd.

Dat Johannes Conradi hier dienst heeft gedan (zie hiervoor) blijkt uit het volgende: 4 februari 1635 eist Wilhelmus à Besten, predikant te Westernieland*, van Renger Luitiens, schoolmeester te Wierhuizen, overgave van de pastorielanden. Laatstgenoemde stelt dat eiser's vader deze evenmin zou hebben genoten waartegenover Wilhelmus opmerkt: ‘dan belangende die

²³ Arch. HJK nr. 866, 44.

²⁴ De Manninga's bezaten Dijksterhuis en de collatie van de kerk te Pieterburen*.

²⁵ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

²⁶ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207.

²⁷ Arch. PKV Groningen nr. 40.

beroepinge sijner zal. Vaderr, daer omme seggende, dat doemals Petersbuiren mede gecombineert weer; Ende dat die coster Johannes Scheltonis Rubema, die landen gehaf deur des pastoris Johannes Conradi concessie'.²⁸

Van Johannes Conradi is bekend dat hij van 1595 tot en met 1599 te Westernieland* heeft gestaan. Dat hij ook Pieterburen bediend heeft is mogelijk doch ons niet gebleken. In ieder geval heeft hij wèl de beschikking gehad over de pastorielanden te Wierhuizen, hetgeen slechts uit de bediening der kerk alhier te verklaren valt. Waar Conradi omstreeks 1599 naar Sauwerd* vertrok moet zijn bediening voor 1599 zijn gevallen.

²⁸ Arch. PKV Groningen nr. 40.

WIERUM

Patroon: **Nicolaas of Johannes Baptist**

Bijzonderheden:

Wierum lag destijds geheel ten westen van het oude Reitdiep (dat bij Harssens Hunze en Drentse Aa in hun oude loop verenigde) respectievelijk Drentse Aa¹ en zal oorspronkelijk met Fransum* één parochie hebben gevormd.

Voor het patrocinium zijn geen schriftelijke aanwijzingen. Het zegel van de pastoor Clawes (1378)² vertoont (waarschijnlijk) **Nicolaas**. Het zegel van de pastoor Bartolt (1407)³ vertoont het Lam Gods, symbool voor **Johannes Baptist**.

Het patronaat van de kerk berustte in de veertiende eeuw blijkbaar bij het geslacht Gayckinge dat onder Wierum een borg bezat.⁴ Één van de telgen van dit geslacht, Frederik, was abt van het klooster Aduard van 1329 tot 1350 en bracht daaraan het patronaat van de kerken te Wierum en Zuidhorn*.⁵ Daartegenover stonden verschillende voorrechten in het klooster van leden van het geslacht Gayckinga.⁶ Bij een bezoek aan de abdij dat uit de hand liep doodden kloosterlingen de broers Hendrik en Frederik, zoons van Allert Gayckinga en Frouke Kater; hun jongste zoon, Johan, bleef ongedeerd. De twee pastoors van de Groninger Martinikerk wezen 12 september 1520 vier arbiters aan.⁷ Mr. Evert Jarges, pastoor van de Martinikerk te Groningen, Mr. Roelof de Mepsche, pastoor te Bedum, en twee burgemeesters van Groningen, Coert Coenders en Reijnt Dijuerdes, met Wilhelmus Frederici, eerste pastoor van de Groninger Martinikerk, deden 29 oktober 1520 uitspraak.⁸ Punten waren onder meer dat klooster en abt twee vicarieën zouden stichten: één te Zuidhorn op het Catharina-altaar, de andere in de kapel op Gaijkingedijk met een jaarlijks inkomen van 30 gouden overlandse Rijnse gulden waarvan de beide priesters zouden kunnen leven. Van deze en andere punten maakt Sicke Benninge uitgebreid melding in zijn 'Croniken'. Niet daarbij vermeldt hij dat de abdij afstand moet doen van de patroonsrechten van de kerken te Wierum en Zuidhorn*. Deze clausule is opgenomen in de uitspraak van 29 oktober 1520: '...van alle hoere heerlickheit, rechte ende ius patronatus offte koer de sie hebben in den kerspellkercken ende alle beneficien van Suethorm to ewighen dagen ... ende ... in den kerspel van Werum ...'. De collatie te Zuidhorn zou komen aan Gaykemahuis te Zuidhorn,⁹ die te Wierum aan de erfgenamen van Frederik Gaykema huis op Gaykkumadijk. Tevens zijn er bepalingen ten aanzien van enkele vicarieën.¹⁰

De Abtenkroniek maakt van het voorval in het geheel geen melding.¹¹

De kerk en de pastorie alhier werden in 1829 afgebroken en niet vervangen.¹²

¹ Siemens, Atlas, kaart 5; vergelijk ook de grens tussen het Generale Zijlvest der drie Delfzijlen en het Winsumer en Schaphalsterzijlvest op een kaart van Siemens in GVA 1955 t.o. 20. Vergelijk ook Oldenhuis, 'Wierum'.

² OGD nr. 663.

³ Arch. Farmsum nr. 674 reg. 26.

⁴ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 477-478.

⁵ Vries, 'Aduard', 221. De Abtenkroniek vermeldt bij de beschrijving van abt Frederik daarover overigens niets! Van Engen en Van Moolenbroek, 'Abtenkroniek', 277. Dat een en ander bij testament plaatsvond zoals Post, 'Aduard', (1922, 21) stelt blijkt uit niets. Ook Brugmans, 'Aduard', (p. 56, n. 6) spreekt over het 'merkwaardige testament' van de abt Frederik.

⁶ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 421-422.

⁷ Arch. Farmsum nr. 727 reg. 283.

⁸ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 423-424.

⁹ Dat was Jellema, bewoond door Hendrik Gaykema, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 538-539.

¹⁰ AKG nr. 31 reg. 994.

¹¹ Van Engen en Van Moolenbroek, 'Abtenkroniek', 299 n. 138.

¹² Oldenhuis, 'Wierum'.

De pastoor gebruikte in 1540 45 grazen land.¹³ Deze oppervlakte bleef tot tenminste omstreeks 1660 dezelfde. Dan verklaart Christianus Reneman, predikant alhier, dat het pastorieland 45 grazen omvat.¹⁴

Vicarie

In 1321 zou Allart Gaykama een kapel hebben gesticht te Gaykemadijk (zie Gayckinge*). In het parochieregister van 1501 is geen sprake van een vicarie of prebende alhier,¹⁵ is echter niet altijd volledig. Het schattingsregister van omstreeks 1500 geeft voor hier twee priesters op.¹⁶ Met de tweede priester kan de bedienaar van de kapel te Gayckinge* bedoeld zijn geweest.

Pastorie

1378	Clawes/Nicolaus Clawes komt als pastoor alhier voor 21 april 1378. ¹⁷ Nicolaus, pastoor alhier, komt voor 2 juli 1378. ¹⁸
1407	Bertolt pastoor alhier, zegelt 10 oktober 1407 ¹⁹ en komt alhier ook voor 17 september 1407. ²⁰
1427	Hinrick wordt 8 december 1423 als pastoor alhier genoemd. ²¹
1452	Johan Baroldes komt als pastoor alhier voor 11 december 1452. ²² Mogelijk is hij dezelfde als
1475	Johannes als pastoor alhier genoemd 12 en 13 juni 1475. ²³
14(78?)83 -1503	Gherardus Allardi Heer Gheerde Allerdi wiens standplaats en functie niet worden genoemd, koopt 17 maart 1478 een rente uit land te Faan. ²⁴ Op 24 juli 1483 koopt 'heer Gheert to Werum' als voormond over de kinderen van zijn overleden broer Johan Alberdes (sic) een rente uit land op het Westerzand. ²⁵ Gheert, pastoor alhier, komt 14 januari 1493 met zijn broer Reyner Albertes voor. ²⁶ Gheert Allers,

¹³ Alma, 'Schatregister', 82.

¹⁴ Arch. PKV Groningen nr. 42.

¹⁵ RC II, 8v.

¹⁶ Alma, 'Schattingen', 177 (enkele varianten geven één priester).

¹⁷ OGD nr. 663.

¹⁸ OGD nr. 665.

¹⁹ Arch. Farmsum nr. 674 reg. 26.

²⁰ Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 2, 146 reg. 11; GA, RAG, Hs. in quarto 42, 248-249.

²¹ AKG nr. 20, 30v reg. 125.

²² AKG nr. 20, 93 reg. 297.

²³ Arch. Van Iddekinge nr. 128.

²⁴ Arch. Van Iddekinge nr. 180.

²⁵ Arch. Van Iddekinge nr. 29.

²⁶ AKG nr. 20, 25 reg. 809.

pastoor alhier, koopt 27 november 1497 een rente,²⁷ die 15 mei 1507 door een ander wordt getransporteerd zonder dat diens titel van rechtsverkrijging blijkt.²⁸ Op 23 april 1500 koopt hij het reeds in 1478 genoemde perceel land te Faan.²⁹ Op 9 september 1503 draagt Gherardus Allardi, pastoor alhier, het land te Faan in het kerspel Sebaldeburen, en elders gelegen land over aan de kerk alhier onder bepaalde door de kerk te vervullen voorwaarden.³⁰ De officiaal mortificeert de betrokken landerijen in april 1507.³¹ Op 21 mei 1521 verklaren Otto Dolinck, pastoor, en de kerkvoogden alhier de landerijen wegens naarkoop te hebben moeten verlaten.³²

1520 - 1553 **Otto Doelinck**

pastoor alhier, geeft toestemming voor de transformatie van de vicarie in de 'Gaykuma Capelle' in de vicarie te stichten door de abdij Aduard als deel van de boetedoening wegens de moord op Hendrik en Frederik Gayckinga, bij akte van 29 oktober 1520.³³ Hij zal medio 1553 zijn overleden: 5 september 1553 wordt te Groningen een appèl tegen een sententie van 16 augustus 1553 over de uitvoering van het testament van wijlen Otto, pastoor alhier, afgewezen.³⁴ Als testamentator wordt genoemd Roelof Battinck die ook 2 september 1553 als testamentator (van wie is niet aangegeven) wordt vermeld.³⁵

1583 - 1594 **Bernardus Hammonius**

Op 21 mei 1583 wordt Berendt, pastoor alhier, genoemd.³⁶ Anna, zuster van de pastoor alhier, komt voor 26 januari 1585.³⁷

Op 2 juli 1603 wordt Bernardus Hammonius op zijn verzoek door de Landdag 10 stuiver per week toegestaan.³⁸ Op 7 juli 1603 wordt opdracht gegeven 10 stuiver per week uit te betalen aan de 'Erb. ende Welgel. Bernardus Hammonius'.³⁹ De rekeningen van de kloostergoederen over 1603 vermelden de betaling van een bedrag, per week 10 stuiver, aan 'de gewezen pastoor toe Werum', verschenen Midwinter 1603.⁴⁰ De volgende jaarrekening noemt de betaling van 26 gulden over 1604 en 26 gulden over 1605 aan Johannes Bernardi wegens zijn vader als gewezen 'pastoor' te Wierum.⁴¹ Ook in volgende jaren wordt de betaling aan Bernardus Hammonius vermeld.⁴² Hij is de laatste pastoor te Wierum geweest. Een gelijknamige was de laatste pastoor te Eelde; waar deze uit de provincie Groningen gebannen was, niettemin zich in 1604 te Appingedam ophield en daar nog in 1606 verbleef

²⁷ Arch. GPK nr. 198 reg. 451.

²⁸ Arch. GPK nr. 198 reg. 561.

²⁹ Arch. Van Iddekinge nr. 180.

³⁰ Arch. Van Iddekinge nr. 27.

³¹ Arch. Van Iddekinge nr. 27.

³² Arch. Van Iddekinge nr. 27.

³³ AGK nr. 31 reg. 994.

³⁴ GA, GAG RA III a 1, 13.

³⁵ GA, GAG, RA III a 1, 37.

³⁶ Arch. HJK nr. 617, 131.

³⁷ GA, GAG RA III a.

³⁸ StA nr. 2.

³⁹ StA nr. 530.

⁴⁰ StA nr. 2997.

⁴¹ StA nr. 2298.

⁴² Zo bijvoorbeeld StA nr. 2310, 361v (over 1606), 2311, 379 (een half jaar, verschenen 7 januari 1608).

ondanks de van hogerhand gegeven opdracht hem te doen vertrekken,⁴³ kan hij niet dezelfde persoon zijn geweest. Zijn gedragingen gaven zeker geen aanleiding hem uit de kloostergoederen te ondersteunen. Laatstgenoemde Hammonius noemt zich wanneer (zijn zoon?) Joannes Bernardi 20 december 1595 met de prebende te Ulrum* wordt voorzien 'nu ter tijdt dener der gemeente toe Elden'⁴⁴ (dat toen nog Rooms-katholiek was).

Reformatie

Of Wierum na de resignatie of afzetting van Hammonius een eigen predikant kreeg of reeds terstond werd gecombineerd met Oostum* is onbekend. Blijkens de classicale acta van 3 maart 1600⁴⁵ bediende

1600 - 1601 **Michael Toxites**

predikant te Oostum*, ook Wierum; tijdens zijn afwezigheid in het buitenland zal de dienst te Wierum worden waargenomen door de predikant te Dorkwerd*, Hoogkerk* en Leegkerk*, Hermannus Theophilus. Toxites vertrok blijkbaar in 1601.

Blijkens bericht van 22 mei 1601 komen Oostum en Wierum te vaceren. Wierum zal worden gecombineerd met Hoog- en Leegkerk*.⁴⁶ Hoe in de volgende jaren in de dienst is voorzien is niet bekend.

1612 - 1623 **Marcus Marsmannus**

uit Stade,⁴⁷ verschijnt met een aanbeveling van de predikant van Altona voor de synode 7 mei 1612 en verzoekt promotie tot de kerkendienst. Na een 8 mei daarop gehouden preek wordt hij de classis en Gedeputeerde Staten aanbevolen. Kort daarop is hij hier in dienst getreden: een classicale predikantenlijst, opgesteld aan de hand van de acta waarvan die omstreeks deze tijd verloren gingen noemt hem op 24 augustus 1612 *in voce* Wierum.⁴⁸ Een repertorium der classicale besluiten, opgesteld als voren, geeft onder 24 augustus 1612 de admittie van een predikant aan onder de voorwaarde dat hij niet op andere plaatsen preekt buiten consent van de classis.⁴⁹ De classis neemt hem, na approbatie van zijn examengetuigschrift 12 maart 1613 echter ten volle als lid aan.⁵⁰ Wegens beroep naar Adorp* en Harssens* wordt hij 17 maart 1623 door de classis gedemitteerd.

1623 - 1655 **Georgius Vechnerus**

Na de verovering van Heidelberg door de keizerlijke troepen uit de Palts verdreven wordt 17 maart 1623 door de classis als predikant alhier toegelaten. Op 23 juni 1641 wordt hij tot legerpredikant aangewezen.⁵¹ Begin 1654 wordt hij door Gedeputeerde Staten beroepen om elke derde zondag te Dorkwerd* te

⁴³ Romein, *Drenthe*, 42.

⁴⁴ Arch. Lewe nr. 113, R.F. 1595.103.

⁴⁵ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁴⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁴⁷ Acta synodes Groningen, 8 mei 1612.

⁴⁸ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 222.

⁴⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 12, 147.

⁵⁰ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁵¹ StA nr. 126; de goedkeuring door de classis 28 juni 1641.

preken; de classis probeert het beroep 21 april 1654. Hij overleed alhier 7 april 1655.⁵²

Zijn zoon Matthaeus stond van 1651 tot 1653 te Nuis en Niebert, van 1653 tot 1662 te Uithuizen.

Vicarie

De zoenoorkonde van 29 oktober 1520 spreekt over de vicarie ‘de wandaghes van enen zalighen Allert Gaykama’ ‘to Gaykuma capelle ghefundeert’ werd. In 1520 werd deze omgezet in een vicarie in de kerk te Wierum.⁵³ Bedienaren van dit leen zijn niet bekend.

⁵² Acta synodes Groningen, 1655.

⁵³ Zie verder onder Gayckinge*.

WINSCHOTEN

Patroon: **Vitus**

Bijzonderheden:

Waarschijnlijk is Winschoten een parochie van hoge ouderdom al wordt het voor het eerst genoemd in de *Vitae abbatum Orti S. Mariae*.¹ De grootte van de parochie wijst reeds op een vroeg ontstaan waarbij nog in aanmerking moet worden genomen dat daarvan Lee (later Westerlee*) is afgesplitst. Groenendijk is van mening dat op grond van het onregelmatige verkavelingspatroon er wel iets is voor te zeggen valt 'De Gaere' als hoogste punt van de keileemrug van Winschoten als vroegste kern aan te wijzen. Het hier aangetroffen veldsysteem moet dateren van vóór de twaalfde eeuw. Pas eind dertiende eeuw is er, aldus Groenendijk, zekerheid over het bestaan als nederzetting als aan de rand van de keileemrug een bakstenen kerk verrijst. Als alle hier gekarteerde vondsten inderdaad tot één nederzetting gerekend mogen worden dan was Winschoten toentertijd extreem uitgestrekt. Enig verband tussen deze grootte en het laat-zestiende-eeuwse bericht over het bestaan van een tweede, 'oude', kerk (die dan afgebroken wordt) kan door het ontbreken van bodemvondsten nog niet gelegd worden', aldus Groenendijk.²

Van Deventer tekent bij Winschoten twee kerken. De tweede kerk werd 1543 afgebroken. Ten tijde van de terreinopname moet de kerk nog aanwezig geweest zijn; opnames dus van vóór midden 1543. De tweede kerk op de kaart van Van Deventer is geen kloosterkerk; deze tekent hij met een afzonderlijk symbool (een kruis).

Het thans bestaande kerkgebouw wordt gedateerd op omstreeks 1275 met een losstaande toren uit de dertiende eeuw.³ Peters vestigde voor het eerst de aandacht op het bestaan van twee kerken. Bij de in 1543 genoemde kerk zou het gegaan moeten zijn om een vroeg-Romaanse kerk waaraan waarschijnlijk een houten kerkje was voorafgegaan (hetgeen slechts een veronderstelling is; althans, hij vermeldt er geen sporen van).⁴ De vroeg-romaanse kerk zou na de bouw van het gotische kerkgebouw buiten gebruik zijn gesteld.⁵ De Archeologische Commissie verwierp geruime tijd later de veronderstelling dat er vóór 1542/3 twee kerken, althans parochiekerken, zijn geweest; zo er inderdaad een tweede kerkgebouw geweest is kan het slechts een kapel hebben gegolden.⁶

Het bestaan van een tweede kerk blijkt, als gezegd, uit mandaten uit 1543. Op 27 april 1543 wordt een mandaat uitgezonden aan de ingezetenen van Winschoten 'die olde kerck mit den toorn aldaer (te) under worpen ende stoten' ten behoeve van de reparatie van dijken⁷ terwijl 31 mei 1543 een mandaat wordt afgegeven, gericht aan de inwoners van verschillende kerspelen om te verschijnen bij die 'olde kercke' en 'voeren alsdan al den steen van den voergeroerten kercken gecommen'.⁸

Daarnaast zijn er de kaarten van Van Deventer. Verdere berichten over een tweede kerk ontbreken. Waar de tweede kerk heeft gestaan is onbekend. Hazelhoff wijst op een plaats in het Sint Vitusholt als de voormalige kerkstede.⁹ Archeologisch onderzoek heeft daar echter

1

² Groenendijk, 'Winschoten', 9.

³ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 563. Op 5 juni 1662 is sprake van schade 'wegen 't vallen van de toren'te Winschoten, GA, GAG RA III m 66.

⁴ Peters, 'Winschoten', 6.

⁵ Peters, 'Winschoten', 2 en 4, noot.

⁶ Groningsche Volksalmanak 1926, 185.

⁷ O.A. nr. 789, 397, R.F. 1543.16.

⁸ O.A. nr. 789, 389, R.F. 1543.17.

⁹ Mondelinge mededeling G. Hazelhoff, Leens, 7 juni 1973.

nimmer plaatsgevonden. Schuurmans vermeldde in 1907 dat ten oosten van het zogenaamde Bosch gelegen was ‘De Hoge Klei’, waarop destijds en boerderij stond, toen afgegraven en geëgaliseerd. ‘Bij ’t graven in den grond heeft men steenen doodkisten gevonden’.¹⁰ Hazelhoff wijst er op dat op de topografische kaart op de plaats van de voormalige kerkstede op Sint Vitusholt een deel van de noordelijke (kerkhof)gracht zichtbaar is. Later is daar bebouwing ontstaan. Volgens informatie van bewoners aan Hazelhoff is bij de fundering daarvan de gracht ‘overkluisd’. Volgens hem lag een zeer groot deel van het land van de kerk te Winschoten op Sint Vitusholt. De weg naar de oude kerkstede heette ‘Hofstraat’ (‘hof’ in de zin van begraafplaats). Verder wijst hij er op dat Peters geen sporen van een oudere kerk vond onder de omstreeks 1275 gebouwde kerk aan de Marktplaats. Volgens Hazelhoff heeft de bewoning van Winschoten zich allengs verplaatst in de richting van de Rensel en werd daar omstreeks 1275 een nieuwe kerk gebouwd en bleef de oude tot de afbraak in 1543 staan.¹¹ Zonder archeologisch onderzoek, zowel op de Marktplaats als op het Sint Vitusholt, is moeilijk uit te maken hoe de situatie zich ontwikkeld heeft.

In de bronnen – die echter voor deze streek en die tijd schaars zijn – is nimmer sprake van een pastoor van een tweede kerk of een bedienaar van een kapel.

Aan de kerk op de Marktplaats is van oudsher het **Vituspatrocinium** verbonden. De twee van voor 1543 bekende pastoorszegel, namelijk van Menteko (1435)¹² en Herco (1517)¹³ vertonen Vitus. Nomno Lupkens, eerst pastoor alhier en later prebendaat van de Mariaprebende alhier, zegelt als prebendaat in 1560 en 1566¹⁴ met een zegel waarop Vitus en het randschrift SIGILLVM NOMNONIS I VISCHOT, de pastoor Henricus Urindorp zegelt in 1577¹⁵ met een Vituszegel met als randschrift S V PAT IN W (te lezen als Sigillum Viti Patroni in Winschote of Sanctus Vitus Patronus in Winschote) terwijl Gerardus Weemhof, de laatste pastoor en eerste predikant op zijn zegel het borstbeeld van Vitus boven zijn wapenschild liet afbeelden.¹⁶ Het na-reformatorische kerspelzegel van Winschoten vertoont Vitus en de letters S V (Sanctus Vitus).¹⁷ In 1773 wordt een nieuwe klok gegoten en ‘Sinte Viet’ genoemd,¹⁸ tussen welke woorden deze heilige ook weer is afgebeeld. Mogelijk was de naam van deze klok ontleend aan die van een in 1504 door Gerhardus de Wou gegoten klok: ‘Sanctus Vyth byn ick genant / Om Christus bloet droech ik der Mijnen bant / Oeck Katherina welhelger Maget / Om Christo to sterven / wort ic nye vorsaget’.¹⁹

Het Vituspatrocinium wijst onmiskenbaar in de richting van de abdij Corvey. Winschoten wordt echter niet genoemd onder de kerken die de abdij in deze streken (echter beperkt tot Westerwolde) bezat.²⁰ In 1474 verklaart de abt van Corvey dat de Addinga’s sinds meer dan honderd jaren de voorgedij van de kerk te Winschoten (er wordt slechts van één kerk gesproken!) bezeten hadden.²¹ De rechten van de Addinga’s waren hier dus beperkter dan die over de kerken in Westerwolde waarvan Corvey het patronaatsrecht bezat en waarmee het de Addinga’s en hun opvolgers als heren van Westerwolde beleende.²² Fruin interpreteerde een en ander zo dat de bevoegdheid van de Addinga’s over de Corvey’sse goederen in Winschoten

¹⁰ Schuurman, ‘Winschoten’, 37.

¹¹ Mondelinge mededeling G.Hazelhoff, Leens.

¹² GA, GAG R.F. 1435.2.

¹³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 37 reg. 182.

¹⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 38 reg. 253, 12 juni 1560; GA, GAG RA III m 3, 1 mei 1566.

¹⁵ GA, GAG RA III m 3, 15 november 1577.

¹⁶ Verzameling De Sitter - Schönfeld nr. 192, 6 juli 1587; GA, GAG R.F. 1599.3, 1 november 1599.

¹⁷ GA, RAG, Zegelverzameling nr. C 233.

¹⁸ Pathuis en De Visser, *Klokken*, 12; de naam niet in GDW nr. 4157.

¹⁹ GDW nr. 488.

²⁰ OGD nr. 30. Vergelijk Leesch, ‘Pfarrsystem’, 43-46 waarin evenmin Winschoten voorkomt.

²¹ GA, GAG R.F. 1474.27. Vergelijk Fruin, *Westerwolde*, 87.

²² Renaud en Van Dijk, *Wedde*, 53-54.

minder uitgebreid was dan in Westerwolde: in Winschoten hadden zij daarover slechts de ‘voogdij’, niet het aan de goederen verbonden presentatierecht.²³ Hoe de situatie ten aanzien van Winschoten en Westerwolde voor omstreeks 1400 was is niet bekend. In de zestiende eeuw behoorde het presentatierecht van de kerken in Westerwolde bij de bezitters van het leen (die in dezen hun recht dus konden afleiden uit de rechten van Corvey); de verkiezing geschiedde echter door de ingezetenen.²⁴ Vast staat dat in 1582 de ‘Winschoters’ de pastoor beriepen.²⁵ Van enig recht van Corvey op of in van Winschoten afgescheiden parochies is nergens gebleken.

Wij gaan er vanuit dat de stichting van de oudste kerk te Winschoten niet van Corvey is uitgegaan. In de tweede helft van de dertiende eeuw is op enige afstand een tweede nederzetting tot stand gekomen waarop ook een kerk werd gesticht. Deze stichting kan (mede) op instigatie van Corvey hebben plaatsgevonden dat daaraan de rechten op de voogdij van die kerk ontleende. Allengs werd deze tweede kerk de belangrijkste alhier en verkreeg het de parochiële rechten voor geheel Winschoten.

Een andere mogelijkheid lijkt ons ook niet uitgesloten. Op 25 juni 1469 testeert Menteke Tammens, waarschijnlijk wonende te Beerta. Zij vermaakt onder meer een legaat aan ‘de broderen ten Oldenhove’.²⁶ Het is geheel onduidelijk wie daarmee bedoeld zijn. Wij sluiten echter de mogelijkheid niet uit dat de oudste kerk te Winschoten in de vijftiende eeuw ‘Oldehove’ werd genoemd en was overgedragen aan een of andere kloosterorde. Deze overdracht heeft blijkbaar geen langdurig vervolg gehad want – als reeds vermeld – de tweede afgebeelde kerk op de kaart van Van Deventer was geen kloosterkerk.

Over een klooster te Winschoten is niets bekend. In dat verband is ook interessant een melding uit 1482. Op 11 november 1482 ruilt het klooster te Heiligerlee tegen een rente over kloosterland land dat het oorspronkelijk heeft verkregen van Popke, pastoor ‘ten oldenhove’, gelegen in het kerspel Winschoten op de Gast ‘unde by Tamme Lubbes hues is over Pekelham uthgesproken twe grasen lande welck heer popke vorscr. dat een sunte Pancratio dat ander unser leven vrouwen to den olde hove gheboket heft’ volgens brieven die hij destijds aan het klooster gegeven heeft, onder het zegel van de stad Groningen met approbatie van de deken van Osnabrück (bedoeld is de deken van de Friese landen in het bisdom Osnabrück).²⁷ Enig land was dus gegeven aan Onze Lieve Vrouwe te Oldehove; waar Pancratius gesitueerd moet worden is onbekend. Blijkens een akte van 23 februari 1536 was de pastoor ‘to Oldenhove’ eigenaar of gebruiker van land ‘in die Pekel’ (onder Winschoten).²⁸ Wij hebben deze mededeling gebracht onder Oldehove*. Mogelijk was de kerk aldaar eerder gewijd aan Maria en heeft haar patrocinium moeten wijken voor dat van Ludger of was zij medepatrones van de kerk. Uit te sluiten lijkt ons – mede gezien de locatie van de transactie – echter niet helemaal dat dit ‘Oldenhove’ te Winschoten gelokaliseerd moet worden. De oudste kerk aldaar zou dan aan **Maria** gewijd geweest kunnen zijn. Het blijft echter gissen.

Vicarieën en prebenden

De schattingenlijst van omstreeks 1500 geeft voor Winschoten vier priesters op.²⁹ Een vicarie komt hier voor het eerst voor in 1485.³⁰ Door Nomno Folperti van Winschoten, vanaf

²³ Fruin, *Westerwolde*, 172.

²⁴ Renaud en Van Dijk, *Wedde*, 53-54.

²⁵ GDW nr. 4159.

²⁶ StA Osnabrück, Dep. 3 a 1 XII B 113, Nr. 1.

²⁷ AKG nr. 207 reg. 689.

²⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, los vel tussen 90 en 91 reg. 203.

²⁹ Alma, ‘Schattingen’, 177.

³⁰ StA Osnabrück, Dep. 3 a 1, XII B 113, 11.

tenminste 1467 proost en pastoor te Weener en overleden in 1504, zou hier een leen zijn gesticht.³¹ Vanaf 1549 is sprake van de Mariaprebende of –vicarie alhier. Waar in 1562 (?) een vicarius en van 1549 tot 1578 een ander als prebendaat worden genoemd zijn er toen nog tenminste twee lenen geweest.

Pastorie

1435 **Menteko**
komt als pastoor alhier voor 9 april 1435.³²

1482 **Beneke**
pastoor alhier, gaat op 11 november 1482 met zijn broer Sybeke een transactie aan met het klooster Heiligerlee. Het klooster staat land af op de Gast te Winschoten, verkregen van haar provenier Popke, kerkheer ‘ten Oldenhove’, tegen een rente die Beneke en zijn broer hadden over land van het klooster gelegen ‘over de Pekel brugge’.³³

1502 - 1504 **Tammo/Thomas**
Thomas, *decretorum baccalaureus* en pastoor alhier, komt voor het eerst voor 12 maart 1502,³⁴ daarna 14 april 1502³⁵ en laatstelijk 1 augustus 1503;³⁶ alle keren zegelt hij met een zegel waarop Vitus. Op 6 februari 1503 komt Mr. Tammo voor als pastoor alhier.³⁷ Op 6 december 1504 komt Tammo voor als *decretorum baccalaureus* en pastoor alhier.³⁸ De voornaam komt dus wisselend voor. Ter vergroting van de verwarring wordt Mr. Tonnis, pastoor alhier, genoemd op een in 1504 gegoten klok die echter niet bewaard bleef. Het opschrift op deze klok is destijds afgeschreven. Degene die de vermelding overnam voegde daaraan als aantekening toe dat de copiïst abusievelijk MCCCCCIV had gelezen in plaats van MCCCCIV waarbij ‘c’ een sluitteken zou zijn.³⁹ De klok werd gegoten door Gerhardus de Wou wiens activiteiten in Groningen begonnen in 1501.⁴⁰ Of de naam ‘Tonnis’ goed is afgelezen is de vraag; waarschijnlijk is Thomas de juiste naam geweest. Het kan hier gaan om Thomas Elconis, uit Westerwolde, 1 juni 1492 te Keulen als student te Keulen ingeschreven.⁴¹

1517 - 1519 **Mr Herco Unsweddanus**
Mr. Herke, pastoor alhier, zegelt 1 augustus 1517;⁴² het randschrift luidt: HERCONIS VNSWDI, wel Unsweddani. De officiaal van Osnabrück Johannes Missinck boekt in zijn rekening over 1518/9 de ontvangst van 3 Rijnse gulden

³¹ Harkenroht, *Oostfriesche Kerstvloed*, 449. Zie voor Nomno Folperti onder meer Arch. Klooster ter Apel nr. 4.

³² GA, GAG R.F. 1435.2.

³³ AKG nr. 207 reg. 689.

³⁴ StA Aurich, Rep. 3.VI.1 (Kloster Dünebroek).

³⁵ StA Aurich, Rep. 3.VI.2.

³⁶ StA Aurich, Rep. 3.VI.2

³⁷ Arch. HJK nr. 1329, 4.

³⁸ Verzameling Losse stukken nr. 495.

³⁹ GDW nr. 488.

⁴⁰ Pathuis en De Visser, *Klokken*, 96.

⁴¹ Zijlstra nr. 6086.

⁴² Arch. Klooster Ter Apel nr. 37 reg. 182.

(3 mark 7 schilling) van Jasper Bleyham *pro lem excessum commissio in plebanum in Wynschote*.⁴³ Wijlen Herco komt als pastoor hier voor in 1519.⁴⁴ Het kan hier gaan om Harco Sicconis Poppama, van Groningen, 22 september 1512 te Rostock als student ingeschreven.⁴⁵

1534-1544(8?) **Nomno Lupkens**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 1 augustus 1534⁴⁶ en voor het laatst als zodanig 24 juli 1544.⁴⁷ Bewaard bleef een zegelstrook aan een charter van 6 januari 1549; de strook is afgesneden van een charter van 11 november 1548 dat gezegeld was doore heer Nomno wiens hoedanigheid niet is aangegeven.⁴⁸ Derhalve kan niet vastgesteld worden of hij toen nog als pastoor fungeerde. Hij was het niet meer 6 januari 1549.⁴⁹ Dns Nomno komt met de *advocati* (kerkvoogden) alhier in 1559, omstreeks 8 september, voor.⁵⁰ Waarom hij als pastoor is teruggetreden is niet bekend. Hij werd na zijn resignatie prebendaat van de Mariaprebende* alhier en bezat deze tot zijn overlijden in 1578.

1549 - 1550 **Derick van Campen**

komt als pastoor alhier voor 6 januari 1549⁵¹ en 10 juli 1550.⁵²

1552 - 1571 **Tymannus Poll van Utrecht**

Tyman van Utrecht komt als pastoor alhier voor het eerst voor 4 februari 1552.⁵³ Op 29 augustus 1555 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de pastoor te Meeden* en Tyman van Utert, pastoor alhier, ‘vergunst en half jaer, beholtlicken se sick eerlick ende vromlick onderhielden’.⁵⁴ Op 21 februari 1560 tekent Tylmannus van Utrecht als pastoor alhier een mandaat af.⁵⁵ Hij wordt voorts genoemd 22 oktober 1566⁵⁶ en was hier in functie tot tenminste begin 1571: op 12 maart 1571 schrijven Burgemeesteren en Raad van Groningen de richter van de Oldambten, Doedo Tyarcks, aan de goederen van Timannus Poll, pastoor alhier, ten bate van diens crediteuren te verkopen.⁵⁷ Of hij hier toen nog was of kort voordien respectievelijk nadien is vertrokken is niet vast te stellen. Een oude familiechroniek vermeldt dat Tymannus van de Poll te Utrecht was geboren in 1520, ‘en is gevlugt in de Spanse tirannie en heeft in het geheim gepreedik de gereformeerde godsdienst – en daarna is hij oppentlyck beroepen tot Praedicant tot Cloppenburg en daer van daen is hij beroepen tot Winschooten in Groningerlant daer hij 10 (waarschijnlijk afleesfout voor 20)

⁴³ StA Osnabrück, Ms. 83, 16.

⁴⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 1, 60v.

⁴⁵ Zijlstra nr. 7608.

⁴⁶ GA, GAG nr. vRr 1103, Hs in folio 161 deel 2, 374.

⁴⁷ GA, GAG nr. vRr 1103, Hs in folio 161 deel 2, 379v.

⁴⁸ Coll. De Sitter - Schönfeld nr. 195.

⁴⁹ Coll. De Sitter - Schönfeld nr. 195.

⁵⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 deel 2, 26v.

⁵¹ Coll. De Sitter - Schönfeld nr. 195.

⁵² GA, GAG Hs. In folio 160, 136v-137v.

⁵³ GA, GAG nr. vRr1103, Hs in folio deel 2, 390.

⁵⁴ GA, GAG RA III a 1.

⁵⁵ O.A. nr. 789, 511vlg. en nr. 790, 815; GA, GAG nr. 447.

⁵⁶ GA, GAG RA III e* 1.

⁵⁷ GA, GAG RA III b 2.

Jaer gestaen heeft tot hij van daer vervolgt is van Eenen Jan van Knijf de Eerste en Laeste bisschop van Gronigen en is van daer tot predikant in het dorp Nes in Oostvrieslant beroepen alwaer hij gestorven in 1608 in den ouderdom van 88 Jaer en predikant geweest 63 Jaerr en hij heeft soonen en dogters nagelaten waar van sommige naar Londen in engelant gereijst zijn en sommige nae Hollant'.⁵⁸

Reershemius noemt Timan Pol, ook Brakel, uit Utrecht, te Nesse alleen op het jaar 1591 terwijl in 1572 en 1585 anderen aldaar worden genoemd. Zijn opvolger werd in 1593 beroepen (tenzij de dan beroepene Bartholdus Ulphardi, blijkbaar Luthers predikant, de tweede predikantsplaats aldaar bezette.⁵⁹ Nesse had twee predikanten: tot 1577 stond Johannes Ligarius⁶⁰ een tijdlang hier, naast Wilbrordus van Alkmaar die van tenminste 1564 tot tenminste 1572 alhier stond.⁶¹ (Van de) Poll kan te Nesse dus niet voor 1572 zijn gekomen; de predikanten in 1585 en 1593 kunnen *collegae loci* zijn geweest.

Dat hij te Winschoten als reformatorisch (gezind) geestelijke omstreeks 1552 is beroepen is niet onmogelijk. In 1552 werd ook te Midwolda* (volgens latere berichten) een reformatorisch geestelijke beroepen terwijl zijn gezindheid in 1555 blijkbaar aanleiding tot opmerkingen geeft.⁶² Ook later, in 1578, blijkt men zich te Winschoten niet aan de oude 'gewoonlijke kerkeceremonien' te houden (zie hierna).

1571 - 1578 **Henricus Urindorp**

1 mei 1571 nog pastoor te Beerta*, wordt 6 mei daarop voor het eerst als pastoor alhier genoemd.⁶³ Onder zijn volledige naam komt hij nog voor 15 november 1577⁶⁴. Op 26 september 1578 worden Hinrick, pastoor alhier, en de kerkvoogden ter bespreking naar Groningen ontboden.⁶⁵ De reden daartoe blijkt uit het bericht van de stedelijke secretaris Alting van 30 september daarop over de last, dan gegeven om te Winschoten de oude 'gewoonlijke ceremonien' te holden.⁶⁶

1582 - 1614 **Gerardus Weemhof**

eerder pastoor te Midwolda*, werd hier in 1582 *a Winschotanis vocatus*⁶⁷ en komt hier veelvuldig vanaf 21 september 1583 als pastoor voor.⁶⁸ Hij was pastoor tot de Reformatie en ging daartoe terstond over. Als enige predikant uit het Oldambt en Westerwolde is hij aanwezig op de eerste Groninger synode van 14-17 juli 1595. Hij stond hier tot zijn overlijden 11 december 1614.⁶⁹ Zijn weduwe ondervond bij het ontvangen van de inkomsten van haar 'naejaer'

⁵⁸ Mededelingen van ir. C.M.R Davidson aan Pastor G. Scherz te Emden, door deze aan ons verstrekt 30 mei 1969.

⁵⁹ Reershemius, 201-202.

⁶⁰ Reershemius, 201 jo. 30.

⁶¹ Reershemius, 201.

⁶² GA, GAG RA III a 1.

⁶³ GA, GAG R.F. 1571.3.

⁶⁴ GA, GAG R.F. III m 3.

⁶⁵ GA, GAG nr. vRr 16 (Missivenprotocol Alting) deel II, 68.

⁶⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 436.

⁶⁷ GDW nr. 4159. Zie over Weemhof en zijn familie: De Nederlandsche Leeuw LXXXV (1968) 103-108.

⁶⁸ GA, GAG RA III m 3.

⁶⁹ GDW nr. 4159.

enige moeilijkheden omdat de kerkvoogden stelden op haar man een vordering te hebben; 16 februari 1616 werd in het geschil uitspraak gedaan.⁷⁰

1615 - 1646 **Daniel Hulsebusch**

Burgemeesteren en Raad van Groningen wijzen in een kort voor 14 maart 1615 afgezonden stuk de classis Oldambt er, naar aanleiding van het voornemen van de gemeente te Winschoten de predikant te Oostwold (Old.) te beroepen in plaats van wijlen Gerardus Weemhof, op dat classicale approbatie van een zodanig beroep eerst mogelijk is nadat het door Burgemeesteren en Raad is goedgekeurd.⁷¹ De beroeping leverde echter geen moeilijkheden op en 14 mei 1615 komt Daniel Hulsebusch, voordien te Oostwold (Old.), voor het eerst voor als predikant alhier.⁷² Hij overleed alhier 25 januari 1646.⁷³

1647 - 1649 **Petrus Hoorn**

predikant te Midwolda*, vertoonde 16 maart 1647 zijn beroepbrief naar hier aan de classis, verkreeg classicale goedkeuring daarvan 26 april 1647 en werd 16 mei daarop als *pastor senior* bevestigd.⁷⁴ Hij overleed te Emden 14 juni 1649.⁷⁵ Hij was een schoonzoon van Wigboldus Homeri, predikant te Midwolda*. Zijn zoon Wigboldus stond achtereenvolgens te Leerort (Ofr.), Oostwold (Old.) en Nieuwes chans.

Als *pastor senior* werd Hoorn opgevolgd door Henricus Hulsebusch, voordien tweede predikant alhier.

Tweede pastorie

Begin 1616 deed zich blijkbaar de noodzaak voor hier een tweede predikant te beroepen. Burgemeesteren en Raad van Groningen schrijven 29 februari 1616 aan de gemeente Winschoten in verband met het geschil over het beroepen van een tweede predikant op 9 maart aanstaande volmachten naar Groningen te sturen om over een en ander van gedachten te wisselen.⁷⁶ De lidmaten wensten naast Hulsebusch een tweede predikant, de kerkvoogden geven de voorkeur aan een Latijnse schoolmeester. Burgemeesteren en Raad vellen 18 maart 1616 een Salomonsoordeel: er zal een *pastor secundus* worden beroepen die desgewenst ook Latijnse lessen zal geven.⁷⁷

Beroepen werd daarop (doch blijkbaar eerst na enige tijd)

1617 - 1624 **Henricus Siso**

zoon van Hans Sysen en Grete te Emden,⁷⁸ 12 april 1611 te Franeker als theologisch student ingeschreven⁷⁹ en 4 maart 1616 te Groningen.⁸⁰ Vanaf 2 november 1617 wordt hij te Winschoten vermeld.⁸¹ Op 16 april 1624 wordt hij

⁷⁰ GA, GAG RA III a 18.

⁷¹ GA, GAG nr. nRr 324 deel 2, nr. 9.

⁷² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7376 (Winschoten).

⁷³ Acta synodes Groningen, 1646.

⁷⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7376 (Winschoten).

⁷⁵ DT Winschoten (Retro-acta Burgerlijke Stand nr. 546).

⁷⁶ GA, GAG nr. nRr 324, deel 2.

⁷⁷ GA, GAG nr. nRr 314.

⁷⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7215 (Scheemda), 19 december 1617; nr. 7377 (Winschoten), 19 juli 1620.

⁷⁹ Zijlstra nr. 216.

⁸⁰ Zijlstra nr. 2878.

⁸¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7377 (Winschoten).

te Zuidbroek beroepen.⁸² Ondanks een verzoek van de gemeente te Winschoten, aan hem gericht op 24/25 mei 1624,⁸³ nam hij dit beroep aan; vanaf 7 juli 1624 komt hij voor als predikant aldaar.

Na zijn vertrek bleef de tweede predikantsplaats lange tijd onbezet. Eerst 12 januari 1646 werd weer een *pastor secundus* beroepen.

1646 - 1649 Henricus Hulsebusch

die 20 januari 1646 zijn beroepbrief overlegt, zes dagen voor hert overlijden van zijn vader Daniël. De classis laat hem toe 17 maart 1646. In 1649 volgde hij Petrus Hoorn, de opvolger van zijn vader, als eerste predikant op. Hij overleed 1 januari 1673. Zijn zoon Daniël werd hier in december 1673 als tweede predikant beroepen en 8 maart 1674 bevestigd. Hij overleed hier in 1690.

Op 28 augustus 1696 staan Burgemeesteren en Raad van Groningen een verzoek om de inkomsten van een van de twee predikantsplaatsen die vacant is voor zes jaren te besteden aan onderhoud van de kerk toe; Er blijft dus slechts één plaats bezet.⁸⁴

Vicarie

1485 - 1487 Ame

komt als vicarius alhier voor 17 juli 1485⁸⁵ en (als Amme) 13 januari 1487.⁸⁶

vóór 1544 - Hewo Ubens

1562 (?) wordt in een ongedateerd stuk (wellicht omstreeks 25 mei 1562) vicarius alhier genoemd.⁸⁷ Processtukken uit 1564 noemen heer Hewe alhier ten tijde van Hackfort⁸⁸ (Bernt van Hackfort, Gelders drost van het Oldambt en Westerwolde van 1530 tot 1543).

1589 Derck

vicarius alhier, wordt 6 november 1589 een breuke kwijtgescholden.⁸⁹

Mariaprebende (ook –vicarie)

Op 10 februari 1631 verklaart ten overstaan van Burgemeesteren en Raad van Groningen Luppe Aeldricks te Beerta te hebben ‘gedoneert’ en geschonken aan zijn ‘vedder’ Ecko Mensenborgh te Delfzijl zijn ‘aenpart’ en recht van collatie op de prebende te Winschoten, bij hun gezamenlijke bloedverwant Nomno Folperti Mensenborch, proost te Weener en Hatzum, gesticht op 10 augustus (‘dage Laurentii’) 1500 en gesteld ter collatie van Mello Poppens en zijn erfgenamen, en door Nomno Lupkens, prebendaat te Winschoten, kindskind van Mello Poppens en zoon van Lupke Mellens, volle broer van des comparants ... Lupke Lupkens,

⁸² Arch. KV GH Zuidbroek, Rekeningen.

⁸³ Arch. KV HG Zuidbroek, Rekeningen.

⁸⁴ GA< Stadsrequestboek nr. 12.

⁸⁵ StA Osnabrück, Dep. 3 a 1, XII B 113, 11.

⁸⁶ Arch. RDOU nr. 1481.

⁸⁷ GA, GAG nr. vRr 16 (Missivenprotocol Alting) deel 1, 9v.

⁸⁸ GA, GAG nr. vRr 1103, Hs. in folio 161 deel 1, 386.

⁸⁹ GA, GAG RA III a 5, 53.

lange jaren bezeten en op zijn vader Aeldrick Lupkens en hem als enige mannelijke erfgenamen van Mello Poppens Mensenborch gedevolveerd.⁹⁰

Nomno Folperti van Winschoten, proost en pastoor te Hatzum, schonk 2 november 1476 aan het pas gestichte kruisherenklooster te Ter Apel een rente met borgstelling van land te Winschoten en Woldendorp ter nagedachtenis aan zijn ouders Folpertus en Dyure.⁹¹ Zijn relatie met Mello Poppens is niet bekend. Deze, wonende te Winschoten, komt 1 augustus 1517 als getuige voor; dan wordt als buur te Blijhamsterhamrik genoemd Lippe Mellens.⁹² Lipke Mellens komt als buur ook voor 22 augustus 1520⁹³ en 6 oktober 1526.⁹⁴ De zoon Lippe Lippens komt 23 augustus 1551 voor als broer van Ocko Lippens en diens vrouw bij de verkoop van een rente uit land te Blijham.⁹⁵

1549 - 1578 **Nomno Lupkens** (1557 contra **Thomas de Mensenborch**)

eerder pastoor* alhier maar 6 januari 1549 niet meer als zodanig in functie. Op 22 mei 1549 is sprake van H. Nomno Lupkens en 'syn land behoerende tot sijner prebende'.⁹⁶ Als prebendaat alhier komt hij voor 8 april 1554,⁹⁷ nadien vele malen. Hij bezat de prebende tot zijn overlijden in 1578: op 7 augustus 1578 autoriseren Burgemeesteren en Raad van Groningen de kerkvoogden te Winschoten tot begeving van de vicarie, vacant door het overlijden van Nomno Lupkens, aan een student, mits de andere priesters de dienst waarnemen.⁹⁸ In 1557 werd het bezit van de Mariavicarie betwist tussen Thomas de Mensenborch, genoemd beneficiant dezer vicarie, en Nomno Lupkens, *olim pastor ibidem*. Burgemeesteren en Raad laten de laatstgenoemde voorlopig in het bezit der prebende bij besluit van 21 juni 1557 terwijl zij verbieden het proces over het bezit in het buitenland (bedoeld is Osnabrück, de zetel van het bisdom) te voeren.⁹⁹ Op 26 juni 1557 geeft Sebastianus de Haesfelt, kanunnik van de Domkerk te Osnabrück en aartsdiaken van Friesland en Eemsland en in Winschoten, volmacht aan Gothfridus, pastoor te Middelstum* en officiaal der Munsterse landen in Friesland, en de stadssyndicus Dr Hermannus Abbringhe uitspraak te doen in dit geschil,¹⁰⁰ welke blijkbaar ten voordele van Nomno uitviel.

Op 17 juli 1575 verklaart Nomno Lupkens, prebendaat te Winschoten, destijds aanwezig te zijn geweest bij het opstellen van huwelijksvoorwaarden tussen Hero Udens aan de ene en Tyacke, dochter van Luppo Lupkens te Blijham, op 26 januari 1561 waarbij als dedigslieden genoemd worden Lupko Ok(kens) en Nomno Lupkens.¹⁰¹

Nomno zal de vader zijn geweest van Melle heer Nomnes, genoemd 20 maart 1596 en 6 november 1596¹⁰² en 15 september 1599 en 2 november 1599.¹⁰³

⁹⁰ GA, GAG RA III x 10, 304-304v.

⁹¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 47 en nr. 1, 38 reg. 39.

⁹² Arch. Klooster Ter Apel nr. 37 reg. 182.

⁹³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 32 reg. 186.

⁹⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 88v reg. 191.

⁹⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 47 reg. 244.

⁹⁶ GA, GAG nr. vRr 1103, Hs. in folio 161 deel 2, 388v.

⁹⁷ StA nr. 2777, 305v-306v.

⁹⁸ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 432; O.A. nr. 789, 1028.

⁹⁹ GA, GAG RA III a.

¹⁰⁰ GA, GAG nr. vRr 1092 g, R.F. 1557.17.

¹⁰¹ StA Aurich, Rep. 234, deel 56, 83 en 82 (verminkt afschrift).

¹⁰² GA, GAG RA III a 5.

¹⁰³ GA, GAG RA III a 7.

Thomas de Mensenborch zal verwant geweest zijn aan de rechter en commissaris Ecko van Mensenborch, eveneens in 1557 genoemd,¹⁰⁴ die 21 juni 1557 tegen Lupkens optrad.¹⁰⁵

- 1579 **Johannes Christophori**
kapelaan te Middelstum*, wordt 2 april 1579 voorzien met de Mariavicarie alhier, vacant door het overlijden van Nomno Lupkens. De institutie geschiedde door de bisschop van Osnabrück, de presentatie door de *capitaneus* (hoofdeling) Thomas de Mensenborch.¹⁰⁶

Overige geestelijken

- 1517 **Roleff**
Bij een transport van land op 1 augustus 1517 wordt heer Roleff als gebruiker of eigenaar van belendend land genoemd evenals de vicarie.¹⁰⁷
- 1520 - 1526 **Hewo**
Op 22 augustus 1520 wordt heer Houwe als buur van getransporteerd land genoemd¹⁰⁸ evenals 6 oktober en 20 december 1526.¹⁰⁹ In een ander afschrift van het origineel wordt hij heer Habo genoemd. Hij kan de vader zijn van Johan heer Ouwens, inzake Ulsda genoemd 29 mei 1562.¹¹⁰
- 1544 **Bentke**
Op 15 mei 1544 is sprake van ‘heer Bentken schuere’ alhier.¹¹¹
- ? ca 1600 **Arnoldus Kemenerus**
Volgens predikantenlijsten van Delden werd daar in 1602 van Winschoten beroepen Arnoldus Kemenerus.¹¹² Inderdaad wordt ‘de Erb. Arnoldus Kemenehr’ te Winschoten als getuige 1 mei 1602 genoemd,¹¹³ maar nergens blijkt dat hij predikant was; ook de aanduiding ‘de Erb.(are)’ duidt daar niet op. Hij studeerde te Steinfurt - jaar onbekend en vandaar afkomstig - maar niet te Franeker.¹¹⁴ Van Delden vertrok hij in 1607 naar Ede en overleed daar in 1622.¹¹⁵

¹⁰⁴ GA, GAG nr. vRr 1092g, R.F. 1557.17.

¹⁰⁵ GA, GAG RA III a. Een Henricus Mensenborch van Emden komt 15 februari 1595 (o.s.) als getuige te Groningen voor (NA, Arch. Staten-Generaal nr. 12548.89). De weduwe Ecke Mensenborch komt omstreeks 1625 voor (GA, GAG, Arch. Weeskamer nr. 16, ongefolieerd). Haar man was provinciaal commies geweest. Blijkens een medeling uit 1602 noemt een Mensenborch uit Delfzijl zich ‘commissaris van de proost’ aldaar (Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102).

¹⁰⁶ GA, RAG R.F. 1579.165, VVS 80, 16; vergelijk AAU 12 (1892), 155.

¹⁰⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 37 reg. 182.

¹⁰⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 37 en nr. 1, 89 reg. 186.

¹⁰⁹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 88v reg. 191 resp. 89v reg. 192.

¹¹⁰ GA, GAG RA III a 1, 616.

¹¹¹ GA, GAG nr. vRr 1103, Hs. in folio 161 deel 2, 379.

¹¹² Nieuw Kerkelijk Handboek 1912, Bijlage S, 141 respectievelijk 1903, Bijlage U, 124.

¹¹³ GA, GAG RA III m 3.

¹¹⁴ Festschrift ‘Arnoldinum’ 1588-1988 (Greven 1988), 98; ASAF nr. 550 (betreft zijn broer Fredericus).

¹¹⁵ Nieuw Kerkelijk Handboek 1912, Bijlage S, 141 respectievelijk 1903, Bijlage U, 124.

WINSUM

Patroon:

Bijzonderheden:

Winsum is een zeer oude parochie waarvan de stichting teruggaat op de abdij Werden die hier reeds in de tiende-elfde eeuw bezittingen had. De abdij verwierf op een onbekend tijdstip goederen te Winsum. Een goederenlijst van Werden circa 1160 noemt tot in detail afdrachten door de *presbyter de Winzhe*.¹ Dat de stichting van onder meer de kerk te Winsum door de abdij te Werden is geschied blijkt uit de overdracht op 2 januari 1283 door deze abdij aan Everhard, bisschop van Munster, van o.m. *bona nostra in Holtgast, in Asterreyde, in Winzum, in Gernewart et in Federwert cum jure patronatus ecclesiarum et omnibus suis attinentiis* ...² (ook van de kerk te Weener bezat de abdij het patronaatsrecht dat eveneens werd overgedragen).

Op 29 mei 1284 verkoopt bisschop Everhard van Munster aan het johannieter klooster te Steinfurt de goederen te Holtgast en te Winsum met het patronaatsrecht van de kerken aldaar ten behoeve van de huizen van deze orde te Jemgum en Warffum.³ Het Domkapittel bevestigt de overdracht op 19 mei 1285.⁴ In 1319 wordt frater Eppo als pastoor te Winsum vermeld.⁵ Het parochieregister ca 1501 noemt Winsum als *ecclesiae bona incorporata in Warffum*.⁶ Namen van andere priesterbroeders van Warffum als pastoor alhier zijn niet bekend.

Op 5 oktober 1529 ruilt de commanderij te Warffum het voorwerk te Winsum 'ende alle gerechticheyt to der kercken ende pastorie te Winsum' tegen een heerd te Usquert met Evert de Mepsche.⁷ Van de de Mepsche's kwam een en ander aan de Ripperda's. Nadat de eigendommen van Asinga Ripperda waren geconfisqueerd kocht de stad Groningen in 1584 het collatierecht van de kerk.⁸

Van Winsum werden afgesplitst de parochies Harssens, Adorp, Sauwerd, Wetsinge en Bellingeweer.⁹ Patronaatsrechten over deze worden echter in de overdrachten van 1283 en 1284 niet genoemd en van enige betrokkenheid van de commanderij Warffum daarbij blijkt later niets.

Het tegenwoordige kerkgebouw heeft een schip dat uit de twaalfde, misschien uit de elfde eeuw zal dateren; het koor is van omstreeks 1300.¹⁰

In 1553 gebruikt de pastoor alhier vier grazen land in de Winsumer- en Bellingeweerstereed.¹¹ De geringe oppervlakte van het pastorieland zal verklaard kunnen worden uit het feit dat de kerk tot 1529 behoorde tot de commanderij te Warffum; de goederen waren *incorporata*, de pastoor zal een tractement uit de inkomsten van de commanderij hebben gehad. Later is het

¹ OGD nr. 34.

² OGD nr. 158.

³ OGD nr. 164.

⁴ OGD nr. 169.

⁵ OGD nr. 264.

⁶ RC II, 8v.

⁷ Arch. Ewsum nr. 569.

⁸ Formsma, 'Winsum', 128-129.

⁹ Noomen, 'Winsum', 82.

¹⁰ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 567.

¹¹ Alma, 'Winsumerzijlvest', 125.

pastorieland blijkbaar uitgebreid; althans worden in 1664 zeven medegrazen pastorieland verkocht.¹² Omstreeks 1582 worden aan kerkenland alhier 41 grazen opgegeven.¹³ Het patrocinium van de kerk is onbekend.¹⁴

Een vicarie of prebende lijkt hier niet te zijn geweest. De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor hier één priester op.¹⁵ Blijkens verklaring van de pastoor in 1569 waren in de kerk vier altaren.¹⁶

In 1580 is sprake geweest van het overbrengen van de dienst naar de kerk van het predikherenklooster: 27 maart 1580 droegen de prior en drie conventualen het klooster, dat zeer in verval is, met alle toebehoren over aan Christoffer van Ewsum, Onno Tamminga en Eilco Onsta, als fundatoren, collatoren en patronen van het klooster. Daarvan uitgezonderd bleven de kloosterkerk en het buitenste kerkhof. De kerk zou dienen 'tot stiftinge eener parrochiekercke': 'Soe ist dat whij fundatoren verscr. dije kerkcke verscr. met den kerckhoeven den gemenen Ingesetenen van Obergum ende Wynsum tot enen kerspell kercken assigneren ende tho bruijcken tho staen' met zoveel renten dat daarvan een pastoor kan bestaan. De collatie blijft aan de drie kopers.¹⁷ De overdracht is echter niet geëffectueerd.

Terstond na de Reductie bestonden plannen om de vervallen kerk op afbraak te verkopen. Gedeputeerde Staten hadden hiertoe onder meer te Emden reeds aankondigingen laten uitgaan. Burgemeesteren en Raad van Groningen verboden echter 28 november 1594 enig materiaal en dergelijke van deze kerk te kopen.¹⁸ De gedeputeerden van de Friese Ommelanden schrijven 21 december 1594 vanuit Groningen, antwoordende op een brief van de Staten van 17 december op de 'doleantiën, gedaen by die van Groeningen van dat die van de Ommelanden hen zouden bestaan hebben te onderwinden d'administratie van de geestelycke goederen, oick te vercoepen de kercke van Winshum'. De Staten-Generaal besluiten 11 januari 1595 te antwoorden dat het tractaat met de stad Groningen over de klooster- en andere goederen zal worden gehouden.¹⁹ De stad Groningen had 17 november 1594 geprotesteerd, schrijvende onder meer dat de materialen van de 'vervallen kerkcke' te Winsum te koop waren gesteld.²⁰ Het kloostercomplex werd in 1597 toch op afbraak verkocht.²¹

De parochiekerk bleef bestaan. In 1695 wordt besloten tot de bouw van een nieuwe toren. Op 8 april 1695 blijkt de stadsbouwmeester Mathias Kruijff deze te hebben aangenomen. Men verzoekt de stad hem te manen het werk augustus aanstaande te voltooien omdat hij tot dusverre nalatig is gebleven; het verzoek wordt toegestaan.²² Op 23 mei 1695 blijken er nog steeds problemen te zijn en wordt het verzoek herhaald.²³ Op 4 april 1696 blijkt de toren nog steeds niet gereed te zijn; Burgemeesteren en Raad besluiten tot inhouding van het tractement van de stadsbouwmeester.²⁴ Uiteindelijk blijkt 8 maart 1698 de toren gereed te zijn.²⁵

¹² Formsma, *Winsums Verleden*, 130.

¹³ Arch. HJK nr. 657, 92.

¹⁴ Wolfs, *Dominicanenkloosters*, 279 geeft aan dat de parochiekerk waarschijnlijk gewijd was aan Simon en Judas, citerende de algemene beschrijving van Winsum: met een jaarmarkt in oktober als herleving van het oude marktrecht (Tuinstra, *Winsums Verleden*, 33). Simon en Judas viel op 28 oktober maar er is geen enkele aanwijzing in deze richting.

¹⁵ Alma, 'Schattingen', 174.

¹⁶ Kleijntjens, 'Beeldenstorm'.

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 418 (oud nr. 99 reg. 615) jo. O.A. nr. 240.

¹⁸ GA, GAG nr. nRr 12 – 1 (Ordonnantieboek), 4v.

¹⁹ Japikse, *Resolutiën 1593-1595*, 597 (NA, Arch. Staten-Generaal nr. 4701).

²⁰ Japikse, *Resolutiën 1593-1595*, 334 (NA, Arch. Staten-Generaal nr. 4700).

²¹ Formsma, *Winsums Verleden*, 142.

²² GA, GAG Stadsrequestboek deel 12.

²³ GA, GAG Stadsrequestboek deel 12.

²⁴ GA, GAG Stadsrequestboek deel 12.

²⁵ GA, GAG Stadsrequestboek deel 13.

Pastorie

1319

Eppo

Op 8 september 1319 wordt *frater* Eppo als pastoor alhier genoemd;²⁶ gezien de toevoeging *frater* zal hij priesterbroeder van de commanderij te Warffum zijn geweest.

1436 - 1443

Eppo

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 18 mei 1436; mei 1445 noemt (Johannes, Roelef) en heer Eppo to Winsum die zegelen; ongetwijfeld is de pastoor alhier bedoeld.²⁷ Ook de twee anderen zullen geestelijken zijn geweest wier standplaatsen echter niet bekend zijn.

1479 - 1482

Jacobus (Vistker?)

Op 15 juli 1479 wordt Jacobus als pastoor alhier genoemd.²⁸ Op 7 maart 1482 wordt op verzoek van twee hoofdelingen te Winsum een stuk gezegeld door 'den Ersamen Heren Heren Jacobus Jacobus Vistker kerckheer tho Winsum'. Het stuk is alleen in afschrift bekend²⁹ - mogelijk moet in plaats van 'Vistker' 'Unszer' gelezen worden.

1547 - 1569

Thomas Nisus

wordt 21 oktober 1547 als pastoor alhier vermeld.³⁰ Verder komt hij als 'Sparwerus' voor.³¹ Thomas Sparwerus, eerder monnik in het augustijner klooster te Appingedam,³² 26 mei 1553 pastoor alhier, tekent als 'Thomas pastor' de reversaal inzake de begeving van de Onze Lieve Vrouweprebende* te Eenrum*.³³ Kort na 17 mei 1555 wordt heer Thomas (zonder aanduiding van standplaats) met de niet met name genoemde pastoor te Obergum genoemd.³⁴ Kort voor 2 juni 1555 wordt Thomas Sparwerus, pastoor alhier, uit eerdergenoemde prebende te Eenrum* ontzet.³⁵ Op 6 mei 1569 legt Thomas Sparwerus, oud 55 jaren, pastoor alhier, een verklaring af over de verwijdering van de beelden uit de kerk alhier³⁶ eind augustus³⁷ 1566 door de Ripperda's van wie Azinga Ripperda collator van de kerk was.³⁸ Hoelang hij hier nog pastoor is geweest is onbekend.

Reformatie

Gedurende korte tijd had hij in 1566 moeten wijken voor

²⁶ OGD nr. 264.

²⁷ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 87.

²⁸ AKG nr. 20, 83v reg. 647.

²⁹ Arch. Lewe nr. 77 reg. 43.

³⁰ Aud. 290 (Correspondence de Frise II) 80v-81.

³¹ 'Nisus' is latijn voor Sparwer.

³² Eppens, *Kroniek* I, 182-183.

³³ GA, GAG nr. vRr 1092, Hs. in folio 55, 240 en 241.

³⁴ Arch. HJK nr. 520.

³⁵ GA, GAG nr. vRr 1092, Hs. in folio 55, 242.

³⁶ Kleijntjens, *Beeldenstorm*, 178-182.

³⁷ Voor de datering zie : *Winsums Verleden*, 127.

³⁸ Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 479-480. De Ripperda's bezaten de beide Ripperdaborgen te Winsum.

1566

Obelus Ippius

die hier op instigatie van de reformatorische Ripperda's preekte totdat hem dit 8 december 1566³⁹ werd verboden door de Luitenant Johan de Mepsche.⁴⁰ Eppens noemt hem Obelus van Westerhusen uit Oostfriesland.⁴¹

Thomas Sparwerus was blijkbaar niet genegen de wensen van de collator in te willigen. Eppens schrijft over hem op het jaar 1566: 'die pastoer te Winsum, Thomas, een verlopen munck uth den Dam, een boese mensche wesende, hefft alle wederwille myt syne voegeden (te weten de Ripperda's) gemaket und partie gehalten, hoewel dat die pastoor te Billingewer gevangen und betuyget um deverije enen kercken, welcke destijdes nae landt recht onthovet ys worden van Allert Tamminga'.⁴²

Asinga Ripperda en zijn verwanten weken in 1568 uit naar Oostfriesland. Hun goederen werden geconfisqueerd. Door de koninklijke rentmeester werd, omdat de collatierechten van Asinga Ripperda aan de koning waren vervallen, tot pastoor alhier aangesteld

- 1578 Derck Rueschenborch⁴³

Tengevolge van de pacificatie in 1578 kwamen de collatierechten weer aan de vroegere eigenaren.⁴⁴ Bij sententie van de Hoofdmannenkamer van 19 december 1578 werd Rueschenborch van zijn pastoraat ontheven; hij moet de pastorie ontruimen voor de door de principaal collator te beroepen pastor, wordt echter nog enige tijd in het genot der pastoralia gelaten en een uitkering toegekend van 300 oude Franse schilden.⁴⁵ De door de collatoren benoemde 'pastor' was hier toen reeds enige tijd (zie hierna). Op 14 november 1578 klaagt de pastoor alhier 'over gewalt van Berent Cater, Hercules Euwsum ende Johan Clandt, em mitter nijen praedicant angedaen'.⁴⁶ Op 2 april 1579 wordt de commandeur van Warffum veroordeeld aan de pastoor te Winsum 'de achterstal van XVI embder gl: Jaerlix op (te) leggen en betalen', verschuldigd volgens huurbrief uit 1568.⁴⁷ De sententie wordt 14 mei 1579 herhaald; dan is sprake van betaling aan de gewezen pastoor alhier,⁴⁸ Rueschenborch dus. Of hij is bedoeld met de tussen 6 en 14 maart 1579 in de Groningse stadsrekening bedoelde 'pastoor' alhier⁴⁹ is niet vast te stellen.

Rueschenborch is naar Groningen gegaan en wordt daar als Theodorus Russchenburgh in januari 1582 als getuige genoemd.⁵⁰

Reformatie

³⁹ Deze datum ook bij Rengers I, 306.

⁴⁰ Eppens, *Kroniek* I, 182.

⁴¹ Eppens, *Kroniek* I, 182.

⁴² Eppens, *Kroniek* I, 182-183.

⁴³ Arch. HJK nr. 54, 106.

⁴⁴ Arch. HJK nr. 54, 106.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 54, 106.

⁴⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 438.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 54, 136v.

⁴⁸ Arch. HJK nr. 54.

⁴⁹ GA, GAG, Stadsrekening 1579, bodelonon.

⁵⁰ GA, GAG R.F. 1585.12.

Torie 1578 (-1581?) Obelius Ippius

die hier in 1566 reeds enige tijd stond, werd hier in 1578 als predikant beroepen⁵¹ en preekte hier 18 oktober 1578 voor het eerst.⁵² Hij kan hier gestaan hebben tot de verovering van Winsum door Spaanse troepen in juni 1581.⁵³ Van Winsum is hij wellicht naar Dronrijp gegaan waar hij in 1583 stond toen werd bepaald dat hij daar zou blijven en zijn verplaatsing niet door zou gaan.⁵⁴ Hij is nog te Dronrijp in 1584⁵⁵ en ging vandaar naar Dokkum waar hij als predikant overleed 30 juli 1589.⁵⁶

Zijn zoon Stephanus Ubeli Schoning, als student te Franeker ingeschreven 14 april 1586,⁵⁷ was in 1619 rector van de Latijnse school te Dokkum.⁵⁸ Eppens noemt hem reeds ten tijde van het overlijden van zijn vader als zodanig.⁵⁹ Dezelfde spreekt éénmaal over Ippius als predikant te Obergum* en Winsum,⁶⁰ noemt eveneens zijn verplaatsing van 'die Rypen' naar Dokkum en zegt dat hij meer dan 25 jaren predikant te Westerhusen (Ofr.) was;⁶¹ Reershemius vermeldt hem daar echter niet.⁶²

Na de weer gewijzigde omstandigheden werd de 'administratie' van de kerk alhier opgedragen aan

1583 - 1594 Johannes Thomas Leowardius

pastoor te Wetsinge* die 4 mei 1583 'als itsiger tijt mede pasatoer to Winsum' genoemd wordt.⁶³ Op 2 januari 1584 verklaart Johan van Leeuwarden, pastoor te Wetsinge *et administrator (pro hac vice) in Winsum* dat de pastorie alhier door de vijand is verbrand.⁶⁴ Als administrator komt hij met name voor 24 maart 1585.⁶⁵ Op 6 februari 1585 was de pastoor te Wetsinge door de stad Groningen voor en jaar gecontinueerd in het bezit der pastorie alhier.⁶⁶ Op 1 februari 1586 wordt de bediening van de kerk alhier door de pastoor te Wetsinge weer voor een jaar, te rekenen vanaf Pasen eerstkomend, gecontinueerd.⁶⁷ De volgende verlenging komt af 28 november 1588,⁶⁸ terwijl 28 juni 1588 wordt aangetekend dat op 6 februari jongstleden de pastoor te Wetsinge 'oeck mit Wynsum noch een jaer continueert' werd.⁶⁹ In een ongedateerd stuk (te stellen begin 1594) noemt hij zich *senatu autoritate*

⁵¹ Eppens, *Kroniek* II, 151.

⁵² Eppens, *Kroniek* I, 31 en 256.

⁵³ *Winsums Verleden*, 125.

⁵⁴ Romein, *Friesland* 251-252. Volgens mededeling van J.J. Kalma te Leeuwarden was hij in 1586 nog te Dronrijp.

⁵⁵ Eppens, *Kroniek* II, 716.

⁵⁶ De Walle, *Friezen*, nr. 1084 geeft 3 ... (1588?). De datum volgens grafzerk: Tresoar, Roarda, Bd. 9.III, 16.

⁵⁷ Zijlstra nr. 1381 (geen plaats van herkomst).

⁵⁸ Romein, *Friesland* 450.

⁵⁹ Eppens, *Kroniek* II, 716.

⁶⁰ Eppens, *Kroniek* II, 394.

⁶¹ Eppens, *Kroniek* II, 716.

⁶² Reershemius, 558.

⁶³ Arch. HJK nr. 54, 232.

⁶⁴ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 394).

⁶⁵ Arch. A.H.S. nr. 80, R.F. 1585.83

⁶⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 624.

⁶⁷ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 657.

⁶⁸ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 679.

⁶⁹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 731.

administrator Winssumanae AEcclesiae'.⁷⁰ Hij moet hier 28 april 1594 nog gestaan hebben.⁷¹ Tot de Reformatie is hij niet overgegaan. Met betrekking tot de bediening van de kerk te Winsum door de pastoor te Wetsinge gedurende zo lange tijd kan men zich afvragen waarom deze regeling werd getroffen. Een tekort aan priesters kan er in de tachtiger jaren niet zijn geweest omdat vele in 1580 uit Friesland geweken priesters te Groningen verbleven.⁷² De stedelijke overheid had hieruit ook een keus kunnen maken.

Reformatie

1595 - 1596 **Joannes Artopaeus**

mogelijk bedoeld met de 22 maart 1595 genoemde 'pastoor' te Winsum,⁷³ wordt 14-17 juli 1595 genoemd als predikant alhier; de synode schorst hem dan totdat hij aan het examen zou hebben voldaan. Op 11 mei 1596 legt de synode hem op zich opnieuw te laten examineren; bij wetslagen zal hij worden toegelaten, zo niet dan zal de classis hem met een schooldienst mogen voorzien. Hij zal inderdaad niet hebben voldaan waarop hij schoolmeester alhier wordt. Op 30 oktober 1596 approberen Burgemeesteren en Raad van Groningen als medecollatoren de 'tegenwoordige beroeping' door de gemeente Winsum op Joannes Artopaeus als schoolmeester aldaar.⁷⁴ Vóór Pasen 1598 wordt hij predikant te Scharmer*. De vermelding dat hij eerst pastoor (waar, is niet aangegeven) is geweest,⁷⁵ vonden wij niet bevestigd. Hij was als afkomstig van Stedesdorf (Ofr.) 13 september 1588 te Helmstedt als student ingeschreven.⁷⁶

1596 **Joannes Groningensis**

Op 4 september 1596 keuren Burgemeesteren en Raad van Groningen het op Joannes Groningensis tot predikant alhier en te Obergum* uitgebrachte beroep goed.⁷⁷ Blijkbaar is hij hier niet gekomen.

1596 - 1601 **Joachimus Strahtman**

schrijft 20 oktober 1596 vanuit Groningen aan Burgemeesteren en Raad van die stad dat hij door Gedeputeerde Staten naar Winsum en Obergum is gezonden om aldaar, met consent der collatoren, als predikant dienst te doen. Te Obergum is hij inmiddels door Eilco Onsta en Ulrich van Ewsum als collatoren beroepen. Aan de Groninger magistraat als collatoren der kerk alhier verzoekt hij de predikantsplaats te Winsum. De stadssecretaris Alting schreef op de achterzijde van het verzoekschrift onder de datering 21 oktober 1596 Joachim Straetman 'pastoor gecoren' te Winsum en Obergum;⁷⁸ niet blijkt of dit het verzoek of de beslissing daarop betreft.

⁷⁰ GA, GAG nr. vRr 1463 doos 3, ingekomen brieven 1569 nr. 57 (gevonden onder de stukken uit 1569 en aldus medegebundeld).

⁷¹ GA, GAG RA III c, 91; zie verder onder Wetsinge*.

⁷² Engels, *Conscriptio Exulum*; Roemeling, *Heiligen en heren*, 315-325.

⁷³ Arch. HJK nr. 56.

⁷⁴ GA, GAG RA III a 5*.

⁷⁵ NNBW I k. 185.

⁷⁶ Zijlstra nr. 3932.

⁷⁷ GA, GAG R.F. 1596.89.

⁷⁸ GA, GAG R.F. 1621.4.

Joachim Straetman die 8 februari 1599 en 23 mei 1599 als predikant alhier voorkomt⁷⁹ en toen tevens Bellingeweer* bediende wordt in 1601 van Winsum naar Leer beroepen (blijkbaar na 22 april 1601 wanneer de ‘predikant’ alhier nog genoemd wordt)⁸⁰ vanwaar hij in 1605 is vertrokken.⁸¹ Hij was afkomstig van Lippe en 20 april 1596 te Franeker als theologisch student ingeschreven.⁸²

1601 - 1620 **Arnoldus Rheinbach**

predikant te Noordwolde*, wordt 11 juli 1601 door Burgemeesteren en Raad van Groningen als predikant alhier beroepen.⁸³ Naast Winsum bediende hij Obergum*, Maarhuizen* en Bellingeweer*. De synode oordeelde weliswaar 10 mei 1609 dat Maarhuizen* met Ranum* moest worden gecombineerd maar hieraan is geen uitvoering gegeven. Rheinbach is hier overleden 26 juli 1620.⁸⁴

1621 - 1652 **Petrus Crusius**

In een ongedateerd request verzoekt de gemeente te Winsum-Obergum aan Burgemeesteren en Raad van Groningen als collatoren van de kerk te Winsum zich met de collatoren van de kerk te Obergum te verstaan opdat zij na het overlijden van de vorige predikant een nieuwe krijgt waartoe worden voorgesteld: de predikanten te Wetsinge (Adolphus Stuckerus), Zuidhorn (Samuel Smaltius, voordien te Wetsinge) of Saaxumhuizen (Petrus Crusius).⁸⁵ Op 13 september 1621 wordt laatstgenoemde beroepen tot predikant te Winsum, Obergum, Bellingeweer en Maarhuizen op de pastorieopkomsten van Winsum en Obergum alsmede hetgeen de vorige predikant van de provincie, Bellingeweer ende Maarhuizen genoten heeft.⁸⁶ Bellingeweer* kreeg in 1646 een eigen predikant. De overige drie kerken heeft Crusius bediend tot zijn overlijden op 27 juli 1652.⁸⁷

Mogelijk was hij een zoon van Eilardus Crusius, gewezen predikant te Ihrhove die ‘wegen de verwoesting aldaer synen dienst hadde moeten verlaten, ende sick alhyr met der woninge hadde weder gesettet’, als lidmaat te Aduard wordt ingeschreven 27 juni 1624⁸⁸ en later weer vandaar is vertrokken.⁸⁹

Reershemius noemt hem niet te Ihrhove.⁹⁰ Petrus was waarschijnlijk de vader van Allardus Crusius die door enkelen in 1665 te Feerwerd* werd beroepen doch moest wijken voor de door de collator Alberda beroepen Textor.⁹¹

Vicarie ?

1571 ? **Johan Stralen**

⁷⁹ Arch. HJK nr. 839.

⁸⁰ Acta synodes Groningen.

⁸¹ Reershemius, 652.

⁸² Zijlstra nr. 10318.

⁸³ GA, GAG RA III c, 344v.

⁸⁴ Arch. PKV Groningen nr. 43 deel 1, 147.

⁸⁵ GA, GAG R.F. 1621.4.

⁸⁶ GA, GAG Losse stukken, portef. 5, R.F. 1621.51.

⁸⁷ Acta synodes Groningen.

⁸⁸ KB HG Aduard (Retroacta BS 4), 40.

⁸⁹ KB HG Aduard (Retroacta BS 4A), 17.

⁹⁰ Reershemius 671.

⁹¹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 13 maart 1665, 22 juni 1665, 31 januari 1666.

vicarius, procedeert 16 mei 1571 in appèl van een sententie van de redger Cornelis Kempis tegen Eme Jans te Winsum.⁹² Waar hij vicarius was blijkt niet; mogelijk alhier?

⁹² Arch. HJK nr. 54, 21.

WIRDUM

Patroon:

Bijzonderheden:

Het kerkgebouw dateert uit het begin van de dertiende eeuw.¹ Steensma spreekt over een omstreeks 1200 gebouwde en later vervangen bakstenen toren, één van de eerste bakstenen torens in de provincie.² Volgens Halbertsma had het huidige kerkgebouw geen stenen voorgangers; hij acht het echter – gezien de zeer hoge wierde die een grote betekenis en volksrijkdom doet aannemen – weinig aannemelijk dat de parochie eerst in de dertiende eeuw is ontstaan. Van een houten kerkgebouw zijn geen sporen gevonden; deze kunnen echter onder het huidige verborgen liggen.³ Hij vermeldt verder de ontdekking bij de opgraving in 1960 bij de scheiding van schip en koor tegen de noordelijke zijmuur, van een zware fundering. Zijns inziens betreft het vermoedelijk de onderbouw van een altaar.⁴ Het patrocinium van de kerk is onbekend. Schriftelijke vermeldingen zijn er niet. Slechts van één pastoor – Johannes (1439)⁵ - bleef een zegel bewaard, helaas een vrij onscherpe afdruk. Op het zegel is een bisschop afgebeeld, houdende in de rechterhand een vogel waarvan de staart doorboord is met een pijl met driekantige punt. Welke heilige is afgebeeld is ons niet bekend.

De parochielijst van 1501 noemt hier een vicarie.⁶ De schattingenlijst van omstreeks 1500 vermeldt eerst Wirdum met één priester en een schatting van 20 gulden na Zeerijp⁷ en vervolgens, ook met één priester, en een schatting van 15 gulden tussen Garrelsweer en Tjamsweer.⁸ Veel later wordt hier wel een vicarie vermeld.

Pastorie

1439 **Johannes**
 komt als pastoor alhier voor 27 september 1439.⁹

1448 - 1451 **Henricus Ghysens**
 Op 17 augustus 1448 wordt een verzoek ingewilligd van Henricus Ghysens, priester, om voorziening met de parochiekerk te Leermens waarvan de jaarlijkse inkomsten vier mark zilver bedragen, vacant door de resignatie van Tytardus, waarover hij strijdt met Enyco ‘can. in Butlycize’,¹⁰ niettegenstaande een geboortegedreue en het bezit van de kerk te Wirdum met een jaarlijkse opbrengst van 3 mark zilver.¹¹ Henricus is hier echter niet gekomen; op 24 februari 1451 komt Hynrick/Henricus hier nog als pastoor voor.¹²

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 569.

² R. Steensma in lezing voor de SOGK 23 februari 1974.

³ Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 13 (1960), 129; Halbertsma, ‘Wirdum’, 324.

⁴ Halbertsma, ‘Wirdum’, 322.

⁵ AKG nr. 232 reg. 190.

⁶ RC II, 10v.

⁷ Alma, ‘Schattingen’, 175.

⁸ Alma, ‘Schattingen’, 176.

⁹ AKG nr. 232 reg. 190.

¹⁰ Ongetwijfeld had gelezen moeten worden ‘cur(atus) in Gutlynze’ of iets dergelijks.

¹¹ RG VI, 192-193 nr. 1862 (Reg. Suppl. nr. 434, 308v sqq.).

¹² Arch. Farmsum nr. 836 reg. 98.

- ca 1538 **Hillebrant Heertyens**

In 1538 wordt een proces gevoerd over en vordering op wijlen Hylbrant, pastoor alhier, wiens broer Claes Heertyens wordt aangesproken; de bewaard gebleven stukken zijn op één na (12 april 1538) alle ongedateerd.¹³

--- ? **Timannus Petri**

Eppens vermeldt dat de bekende jezuïet Petrus Timanni Loppersum, zoon van Timannus Petri, pastoor en commissaris te Loppersum*, te Wirdum werd geboren.¹⁴ Petri was in 1549 doch nog niet in 1547 pastoor en commissarius te Baflo* en werd tussen 1551 en 1553 pastoor en commissarius te Loppersum*. Wellicht heeft hij ook te Wirdum gestaan.

Als geboortejaar van Petrus geeft Eppens 1553;¹⁵ elders¹⁶ wordt – met dezelfde geboorteplaats – omstreeks 1544 of 1544 (?) opgegeven,¹⁷ terwijl Westendorp, die bijna steeds steunt op Eppens, geeft echter 1533 op,¹⁸ wellicht ten rechte. Petrus zou te Groningen en Keulen gestudeerd hebben.¹⁹ Te Keulen wordt 11 juni 1555 Petrus Wirdum, Frisius, ingeschreven²⁰ en 17 november 1555 tot het baccalaureaat toegelaten; hij is daar nog 5 november 1558.²¹ Het zal hier om Petrus Timanni gaan en dan zal zeker (omstreeks) 1533 als geboortejaar aangehouden mogen worden. Petrus trad 20 mei 1561 te Rome in de Sociëteit van Jezus. In 1578 werd hij rector van het college te Fulda; hij kan beschouwd worden als de grondlegger van het pauselijk seminarie aldaar. Hij stierf te Regensburg 20 augustus 1598.²² In 1588 werd hij genoemd als opvolger van Johannes Eelts als pastoor van de Martinus- en Walburgiskerk* te Groningen* maar de Groninger magistraat wenste hem niet omdat hij jezuïet was (zie onder Loppersum* bij de vader).

- 1568 **Johan van Harderwijk**

was pastoor alhier en werd in 1568 afgezet door de parochianen zoals Eppens die tot hen behoorde vermeldt.²³ Hij vestigde zich daarop te Groningen. In mei 1571 geeft H. Johan van Harderwijk ‘woenende privatis bynnen desen Stadt Gronygen’ twee rentebrieven ten laste van Dutmar Ulger over en verzoekt betaling aan ‘hem olde arme man’ van twee jaren rente.²⁴ De rentebrieven zijn niet bewaard gebleven; het request is met andere inzake betaling van renten en schulden ten laste van Ommelander ballingen wier goederen zijn geconfisqueerd gebundeld en contemporain geïndiceerd; onder Dutmar Ulger wordt daarbij genoemd ‘H. Johan Pastor Wirdum’.²⁵ Kort daarop is hij overleden; de per 8 april 1574 verschenen rente wordt uitbetaald ten name van

¹³ Arch. Ewsum nr. 254-255 (oud nr. 112).

¹⁴ Eppens, *Kroniek* II, 725.

¹⁵ Eppens, *Kroniek* II, 725.

¹⁶ F. Van Hoeck S.J., AAU 54 (1930) 145 cit. NNBW II k. 840. Hij citeert wel Eppens, *Kroniek* II, 375 maar noemt niet uit ibidem, 725 diens vermelding van het geboortejaar.

¹⁷ NNBW II k. 540, alwaar literatuurverwijzing, echter niet Eppens, *Kroniek*, of Westendorp;

¹⁸ Westendorp, *Hervorming*, 71.

¹⁹ NNBW II k. 540.

²⁰ Zijlstra nr. 5568 die hem echter dezelfde acht als Petrus Wirdumensis, tot 1580 pastoor te Jouswier.

²¹ Westendorp, *Hervorming*, 71.

²² NNBW II k. 540.

²³ Eppens, *Kroniek* I, 173.

²⁴ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III).

²⁵ Arch. HJK nr. 76 (ChvdH III).

Anna van Harderwijck als erfgename van wijlen H. Johan van Harderwijck.²⁶ Eveneens ontvangt zij rente ten laste van Dutmar Ulger, verschenen 6 juli 1575 en 21 januari 1576.²⁷ Merkwaardig is de aantekening op 3 december 1574 volgens welke iemand belooft betaling te doen aan H. Johan van Harderwijck.²⁸

1566 - 1582 **Thomas Ydema**

Eppens schrijft dat ‘wy onsen pastoor heer Johan van Harderwyck uth Wirdum untsetteden und Thomas Iduma dair weder uth Spick, vicarium und monnick gewest to Bergum ... beropen, ingezettet, die daetlicken to Spick und also ock to Wirdum anno 1566 die belden affsettede van die altaren und uth sick selven den Evangelische leer bekennde ...²⁹ Ook elders noemt Eppens de ‘evangelische’ predicatie van de pastoor te Wirdum (evenals die van zijn collegae te Appingedam* en Farmsum*).³⁰ Thomas Idema komt 12 juni 1559 voor als pastoor te Bergum met andere priesters van het klooster aldaar waarbij de kerk te Bergum was geïncorporeerd.³¹

Blijkens een bericht dat geen verdere bijzonderheden bevat, van 14 november 1566 wil de pastoor te Middelstum, officiaal van (Munsters) Friesland, H. Thomas Idema citeren,³² zonder twijfel in verband met zijn activiteiten en opvattingen. Hij bleef echter ongestoord in het bezit van de pastorie, mogelijk omdat hij zijn houding tegenover het rooms-katholieke geloof wijzigde; zijn houding is blijkbaar vrij dubieus geweest. Naar aanleiding van zijn overlijden schrijft Eppens over hem ‘was nu uth des Lutenandts (te weten Johan de Mepsche) gunst thebben alle pawslicke ceremonien togedaen, die vorige religie der evangelische versakende, doch anno 60 ganzlick evangelies sick allene roemde’.³³ Kort na Pasen 1582 verklaart hij bij de visitatie door de commissarius van Loppersum, Petri, in het zwart gepreekt te hebben omdat hij zijn misgewaden hem zijn ontnomen;³⁴ een waar excuus? Johan de Mepsche schrijft 4 mei 1582 dat Thomas Idema zich antikatholiek heeft getoond en dus gesuspendeerd en vervangen moet worden.³⁵ Het kort daarop overlijden heeft Idema voor suspensie behoed. Eppens schrijft dat in de zomer van 1582 onder andere de pastoor te Wirdum aan de pest overleed,³⁶ elders dat Thomas Iduma, pastoor alhier, met zijn vrouw (!) en kinderen aan de pest stierf 27 juli 1582 waarbij hij aantekende ‘... hoewel he dusse vrouwe, Corenports dochter van de Meeden pastoers, echtelicken getrouwet hadde, den vorigen niet’.³⁷ Blijkbaar had hij een dochter van Hieronymus Corenpoert, pastoor te Uithuizermeeden*, tot (tweede) vrouw.

158(2?)3 – **Conradus Joannis Buttinga**

²⁶ GA, RAG Hs. in folio 295 (rekeningen van de rentmeester Frytema) deel 3, 1^e stuk, 137.

²⁷ GA, RAG Hs. in folio 295, deel 3, 2^e stuk, 143 en 143v.

²⁸ Arch. HJK nr. 53, 253v.

²⁹ Eppens, *Kroniek* I, 173.

³⁰ Eppens, *Kroniek* I, 90.

³¹ Arch. Ewsum nr. 646 (oud nr. 144 reg. 539).

³² Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132J – XXVII).

³³ Eppens, *Kroniek* I, 380.

³⁴ Arch. HJK nr. 589.

³⁵ Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 325).

³⁶ Eppens, *Kroniek* I, 364.

³⁷ Eppens, *Kroniek* I, 380.

- 1586(?) Johan de Mepsche benoemde, met voorbijgaan van de parochianen (de collatoren?) alhier een nieuwe pastoor, evenals onder meer te Enum*, Leermens*, Tjamsweer* en Garrelswaar*.³⁸ Volgens Eppens stelde hij daar ‘Westvresche verlopenen malecontensche myspapen’, dat willen zeggen in 1580 uit Friesland uitgeweken priesters. Mogelijk is hier toen gekomen Conradus Joannis, als pastoor alhier genoemd 31 december 1583.³⁹ Hij wordt echter niet onder de Friese uitgewekenen genoemd.⁴⁰ De Mepsche liet hier als collator (hoewel daar geen voet land bezittende) in 1582 de altaren opnieuw beschilderen op kosten van Eppens, zoals deze meedeelt.⁴¹ Als Conradus Joannis Buttinga, voorheen pastoor te Zuidhorn*, nu pastoor te Wirdum, komt hij voor 7 november 1586.⁴² Op 3 oktober 1587 wordt de pastoor alhier vrijgesproken van de eis tot betaling van drie jaren rente nadat de rente thans is afgelost.⁴³ Waarom Buttinga van Zuidhorn, een grotere en belangrijker parochie, is gegaan is onbekend; wellicht een uitdrukkelijke wens van De Mepsche?

Reformatie

Over de bediening van de gemeente in de eerste jaren na de Reformatie is niets bekend.

1598 - 1603 **Theodorus Ekel**

Op 3 maart 1598 komt Theodorus als predikant alhier voor,⁴⁴ Theodorus Ekel als zodanig vanaf 16-17 april 1599.⁴⁵ Op 4 april 1603 toont hij aan de classis Loppersum ‘seekere commissien van sendinghe’ te Rolde en Annen en verzoekt en verkrijgt hij *testimonium vitae ac doctrinae*. Hij is echter niet te Rolde gekomen,⁴⁶ en vertrok blijkbaar naar Oostfriesland vanwaar hij althans in 1615 te Nijeveen kwam waar hem door Gedeputeerde Staten eerst werd verboden dienst te doen doch kort daarop toch werd toegelaten en begin 1629 overleed.⁴⁷ Reershemius noemt hem niet.

Wellicht was hij verwant aan Hermannus Eccelius, in 1593 predikant te Pogum, vervolgens tot 1600 te Nuttermoor,⁴⁸ wiens zoon Jodocus Ekel van 1619 tot 1621 te Sleen stond, in 1621 naar Wanneperveen, in 1625 naar Oldemarkt en Paaslo en nog in 1625 naar Deventer ging waar hij in 1649 overleed.⁴⁹

Na het vertrek van Ekel bleef Wirdum enige tijd vacant; eind 1604 wordt bericht dat ‘Wirdum sall bestellet worden’.⁵⁰ In 1605 wordt de verarmde predikant te Logabirum (geen naam

³⁸ Eppens, *Kroniek* I, 364.

³⁹ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 408).

⁴⁰ Engels, *Conscriptio Exulum*.

⁴¹ Eppens, *Kroniek* I, 420.

⁴² Arch. HJK nr. 55.

⁴³ Arch. HJK nr. 55.

⁴⁴ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁴⁵ Acta synodes Groningen.

⁴⁶ Romein, *Drenthe*, 113.

⁴⁷ Romein, *Drenthe*, 209.

⁴⁸ Reershemius, 282 en 658.

⁴⁹ Romein, *Drenthe*, 305.

⁵⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

vermeld) aanbevolen voor Wirdum.⁵¹

1605 - 1606/7 Wilhelmus Joannis

student te Franeker, vertoont 8 april 1605 een beroep naar hier en wordt door de classis 5 september daarop toegelaten. Reeds 30 juni 1606 vertoont hij een beroep naar Huizinge*. Hoewel hij te Wirdum nog slechts anderhalf jaar heeft gestaan, wil de classis hem de demissie niet weigeren omdat hij op de prebende* aldaar heeft gestudeerd. De demissie van zijn gemeente brengt hij 25 september 1606 in. De classis Middelstum maakte bezwaar tegen de te snelle beroeping (zijn voorganger was eerst kort voordien gestorven) en laat hem eerst 13 april 1607 als lid toe. Hij was echter reeds eerder te Huizinge, komt als predikant aldaar reeds 20 maart 1607 voor.

1607 - 1617 Hermannus Duncker

predikant te Usquert*, verzoekt 27 april 1607 aan de classis Loppersum admissie wegens beroep naar Wirdum, die niet terstond wordt verleend omdat men bezwaren heeft tegen de redactie van de beroepsbrief; kort daarop wordt hij echter toegelaten. Op 22 september 1617 wordt hij wegens beroep naar Eilsum gedemitteerd; hij is daar nog in 1623 maar staat daar niet meer in 1632.⁵²

1618 - 1622 Arnoldus Houbing / Antonius Frederici Leorius

Op 5 mei 1618 compareren voor de synode de volmachten van Wirdum, waaronder de kerkvoogd Popke Abels, met de mededeling Anthonius Frederici, predikant te Garrelsweer*, beroepen te hebben; de 'jufferen van Froma'⁵³ weigeren als medecollatoren hun medewerking waarop zij de synode een uitspraak over de wettigheid van het uitgebrachte beroep verzoeken. De 'heren gecommiteerden' zijn als medecollatoren reeds 'in dese sake doende' om tot een oplossing te geraken; zo deze niet mocht komen moeten synodale deputaten zich met deze zaak bezighouden waarmee de volmachten accoord gaan.

Door de Froma's was inmiddels beroepen Arnoldus Houbing, zoon van Henricus Houbing, predikant te 't Zandt*,⁵⁴ wiens beroepsbrief door de classis wordt goedgekeurd 11 mei 1618. Na examen laat de classis hem 29 juni 1618 toe en bepaalt zij de bevestiging op 12 juli daarop. Hij had inmiddels de pastorie reeds betrokken doch was daaruit door Popke Abels (zoon van de kroniekschrijver Abel Eppens) verdreven. Op 23 mei 1618 behandelt de Hoofdmannenkamer een klacht in dezen waarbij Houbingius als beroepen en door de classis toegelaten predikant wordt vermeld. De Kamer oordeelt dat Abels gediskwalificeerd is over de beroeping te disputeren en gelast hem op de volgende rechte dag aangaande de turbatie en rejectie te antwoorden.⁵⁵ Op 2 juni daarop gelast zij hem zich van verdere turbatie te onthouden tegenover Houbing.⁵⁶ De volmachten, waaronder wederom Abels, dienen daarop bij de synode een klacht in die 9 september 1618 wordt behandeld; volgens hen is

⁵¹ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104. Reershemius, 345 noemt te Logabirum alleen omstreeks 1603 Johannes Wittmundanus en omstreeks 1629 Wesselus Houtmanhusius.

⁵² Reershemius, 729.

⁵³ Bedoeld zijn de kinderen van Ballo Froma, heer van Wirdum, en Griete Wridzers; hij bezat de Fromaborg te Wirdum: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 486-487.

⁵⁴ Arch. Classis Loppersum nr. 1, 27 oktober 1617.

⁵⁵ Arch. HJK nr. 852, 124v.

⁵⁶ Arch. HJK nr. 852, 126.

Houbing tegen de wil van de meeste collatoren en de gehele gemeente 'ingesettet', doet hier dienst en is ten onrechte door de classis toegelaten; nogmaals wensen zij een verklaring over de wettigheid van het door hen op Frederici uitgebrachte beroep. Tot de electie van een andere predikant zijn zij bereid doch in geen geval wensen zij Houbing te accepteren. Namens de aangeklaagde classis wordt gerepliceerd dat Houbing aanvankelijk tot genoegens der gemeente preekte, Abels echter een particulier geschil met Juffer Froma had, stemming tegen haar had gemaakt en 'gesocht den pastorem van Garrelsweer aldaer te beforderen', niet om diens gaven en persoon maar om Juffer Froma 'tegen (te) staen'; voorts dat de burgemeester Gruys en de gecommiteerden tot de kloostergoederen zich hiermee hebben bemoeid, Houbing naar Wirdum gezonden wiens preek de kerspellingen beviel (hetgeen de volmachten ontkennen) en met de volmachten waren overeengekomen dat Houbing bij provisie op een jaar hier als predikant zou blijven, echter zonder de uitkering uit de vicarie. De volmachten ontkennen iets dergelijks te zijn overeengekomen en stellen dat de kerspellingen een dergelijke regeling niet willen accepteren. Tenslotte verwijst de classis naar de diskwalificatie van Abels over de beroeping te disputeren en het verbod Houbing te storen, waarop de classis op begeerte der gecommiteerden Houbing heeft geïntroduceerd. De volmachten stellen zich niet te hebben willen verzetten tegen de mandaten van de Kamer doch voor wat betreft de kerkrechtelijke zaken de classis haar optreden te bestrijden. Na ingewonnen informatie (onder meer blijkt daaruit dat het kerspel de voornoemde regeling wel had aanvaard en dat de gecommiteerden bij hun beroep op Houbing wensen te blijven voor een jaar doch hem na afloop daarvan niet tegen de wil van de gemeente te willen laten blijven) komt de synode tot de volgende uitspraak: beide beroepingen zijn laakbaar; Gedeputeerde Staten zullen collatoren en kerspellingen moeten bewegen Houbing daar tot mei aanstaande te laten, vervolgens een nieuwe electie, eventueel op Houbing, te houden en bij uitblijven van een reconciliatie tussen gemeente en Houbing een permutatie tot stand te brengen. De handelingen van de classis in dezen worden ten eerste afgekeurd. Collatoren weigeren echter met deze uitspraak in te stemmen waarop de synode 25 september 1618 besluit haar resolutie te wijzigen, zó dat indien een reconciliatie niet mogelijk blijkt (voor de bepaling waarvan twee predikanten naar Wirdum worden gezonden), collatoren een andere predikant zullen beroepen. Deze wijziging geschiedde omdat de eerder genomen resolutie inbreuk maakte op de rechten der collatoren, volgens uitspraak van de Landdag. Op 19 september 1618 sprak deze uit dat de synode niet, zoals zij terzake Wirdum had gedaan, heeft te disponeren over collatierechten.⁵⁷ Blijkens de classicale acta van 26 september 1618 was Houbing reeds hier bevestigd. De stemming zal echter zodanig tegen hem zijn geweest dat ondanks het feit dat hij hier blijkbaar na mei 1619 werd gehandhaafd, hij besloot de dienst geheel te verlaten waarvan blijkt op de classicale vergadering van 8 december 1620, zonder dat hij om demissie had verzocht. In juni 1621 bracht de classis de zaak voor de synode die 15 en 16 juni zowel de classis als Houbing zelve hoort. Hij was inmiddels te Groningen tot wijnheer gekozen. Voor zijn 'desertie' geeft hij onder meer als reden op de negatieve houding van de gemeente ten opzichte van hem, en de 'vorderinghe' van zijn huwelijk.

⁵⁷ StA nr. 4, 2381v-2382.

Partijen gehoord ontzet de synode hem 16 juni 1621 uit het ambt en ontzegt zij hem de toegang tot het H. Avondmaal. Zo hij te zijner tijd tekenen van ware bekering zou vertonen zal de synode oordelen over de mogelijkheid tot wedertoelating tot de dienst. Op 19 februari 1621 had hij het burgerschap van de stad Groningen verzocht dat hem toen echter niet werd toegestaan eer hij demissie uit zijn vorige functie had verkregen.⁵⁸ De Landdag heeft 4 juli 1621 het verbod, door Gedeputeerde Staten aan de synode opgelegd haar resolutie tegen Houbing, gewezen predikant te Wirdum, uit te voeren op omdat het een zuiver kerkelijke zaak betreft.⁵⁹

Op 8 maart 1623 gelast de Landdag hem zich voorlopig van het gildrecht te onthouden totdat de synode zijn zaak heeft behandeld.⁶⁰ Op 9 mei 1623 bevestigt zij de synodale uitspraak waarbij het gewezen predikanten wordt verboden politieke ambten te bekleden.⁶¹ Hij is daarop een tijdlang organist te Farmsum geweest,⁶² houdt blijkbaar in 1626 te Groningen een Latijnse school,⁶³ en wordt 10 augustus 1629 benoemd tot sollicitateur van de compagnie Writers.⁶⁴ Hij is nog in leven 21 mei 1639,⁶⁵ maar overleed voor 16 november 1643,⁶⁶ wanneer zijn weduwe wordt genoemd. Zij was een zuster van Johan Drews,⁶⁷ burgemeester van Groningen en gedeputeerde van Stad en Lande.

1621 - 1640 **Joannes Wynkenius**

predikant te Borgsweer*, vertoont 19 maart 1621 zijn beroepbrief naar hier en wordt 9 april daarop toegelaten. Hij staat hier tot zijn overlijden op 5 juni 1640.⁶⁸

Vicarie

De vicarie is blijkbaar pas in de zestiende eeuw gesticht. Omstreeks 1588 worden in de schepperij Wirdum in de Oosterburen eed opgegeven van de pastoor 36 en de vicarius 26 grazen, in de Westerburen eed van de vicarius 2 grazen, in de Bovendijkster eed van de pastoor 15 en de vicarius 5 grazen.⁶⁹ De vicarie omvatte toen blijkbaar 33 grazen. Op 12 januari 1584 is sprake van 17 grazen pastorieland te Wirdumerhamrik.⁷⁰

Blijkens de synodale acta van 9 september 1618 ontving de predikant Duncker jaarlijks 30 daalder uit de vicarie die niet aan zijn opvolger zouden komen doch, volgens de acta van 10 september 1610, de volmachten van het kerspel 'voer sich wolden holden'. Mogelijk had het kerspel de collatie van de vicarie.

Bedienaars van de vicarie zijn niet bekend.

⁵⁸ GA, GAG RA III a 21.

⁵⁹ StA nr. 5, 2551.

⁶⁰ StA nr. 5, 2775.

⁶¹ StA nr. 5, 2748; vergelijk GA, GAG Hs. in folio 267, 180v.

⁶² Mededeling T.H. Kimm, Middelstum.

⁶³ StA nr. 2333, 678.

⁶⁴ StA nr. 132.

⁶⁵ Arch. HJK nr. 840, 171v.

⁶⁶ StA nr. 127.

⁶⁷ GA, GAG RA III x 15, 264, 17 november 1636.

⁶⁸ GDW nr. 4243.

⁶⁹ Alma, 'Dorpsterzijlvest', 120-121

⁷⁰ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH VI 4/ 42).

WITTEWIERUM

Patroon: **Vitus**

Bijzonderheden:

De ouderdom van de parochie Wierum, later Wittewierum, is niet nauwkeurig aan te geven. Waarschijnlijk is Wierum wel een oude parochie. In de zeventiende eeuw wordt betoogd dat (de parochie) Woltersum ouder is dan die van Wierum ‘wants die heer die tot Woltersum woende, predigde om den anderde ofte derden Sondach tot Wirum, endtlick Wirum een Clooster geworden synde ...’¹

Nog tijdens het verblijf te Nijenklooster – in 1211 – trad de pastoor alhier in de Praemonstratenzer orde en schonk de meerderheid van de patroons 23 juni 1211 de kerk aan de stichting van Emo van Romerswerf te Nijenklooster.² Tegen de overdracht rees echter verzet waardoor de bisschop van Munster aanvankelijk zijn goedkeuring aan de schenking onthield. Na bemoeienis van paus Innocentius II kwam een overeenkomst tot stand waarbij de tegenpartij afzag van verdere aanspraken op de kerk.³ Op 14 februari 1217 werd de overeenkomst echter verbroken. De tegenpartij trachtte zijn pretenties op een andere kerk, te Loppersum, met geweld kracht bij te zetten doch overleed spoedig. Daarop werd 18 maart 1218 de kerk te Wittewierum door alle patroons overgedragen aan het inmiddels naar hier overgebrachte klooster.⁴ In 1430 is sprake van het abbatiaat van het klooster *cuius ecclesia etiam parrochialis existat*.⁵ De kloosterkerk fungeerde dus tevens als parochiekerk. De dienst werd door één van de kanunniken vervuld; zo komen steeds kanunniken voor als ‘buurpriester’ (1429,⁶ 1431,⁷ 1457,⁸ 1481,⁹ 1508¹⁰). De abt wordt echter ook wel als kerkheer aangeduid: zo Jan van Kempen in 1492¹¹ en Gheno Kempis in 1492¹² en 1509.¹³ In 1511 is een kanunnik weer pastoor.¹⁴ Waarschijnlijk was Carolus Boetzelaer de laatste kanunnik-pastoor: hij zal zijn functie hebben moeten opgeven toen de abdij in 1568 werd opgeheven en bestemd als tafelgoed van de bisschop van het nieuw gecreëerde bisdom Groningen waarbij de abt en kanunniken werden benoemd tot kanunniken van het kathedrale kapittel van Groningen: *praeterea quaeritur, an post inaugurationem Episcopi, quum Capitulum erigeretur, et Pastores ac Monachi de Wittewerum in Canonicus crearentur*.¹⁵ De overgedragen kerk was van hout.¹⁶ Eerst in 1238 werd begonnen met de bouw van een nieuwe kerk van Bloemhof. De parochianen van Wittewierum en Woltersum verleenden

¹ GA, GAG nr. nRr 973.

² Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 22-25.

³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 30-31.

⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 52-53.

⁵ Reimers, *Papsturkunden, Groningen*, nr. XXVI; RG IV, k. 1923.

⁶ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 51.

⁷ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 56.

⁸ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 116.

⁹ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 189 cureet en ‘verwaerer’ van de kerspelkerk ‘van bevele uns heren des abtes’.

¹⁰ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 245.

¹¹ Fürstliches Bentheimisches Archiv, Steinfurt, Arch. Kloster Frenswegen nr. 162 reg. 530.

¹² Fürstliches Bentheimisches Archiv, Steinfurt, Arch. Kloster Frenswegen nr. 107a reg. 539.

¹³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 69v-70.

¹⁴ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 254.

¹⁵ *Status Cathedralis*, 133.

¹⁶ Wybrands, 107. Ehbrecht, *Fivelgo*, 77 n. 36, stelt daarentegen dat het niet meer uit te maken is of de kerk ten tijde van de overdracht van hout of steen was. Volgens hem had deze kerk tenminste een toren omdat de ‘campanile’, in 1262 genoemd (Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 408-409), zeker tot de oude kerk behoort moet hebben. Naar zijn mening kan de vieringstoren van de na 1238 gebouwde kerk nauwelijks als ‘campanile’ worden aangeduid.

daarbij hun medewerking.¹⁷ Door wijziging van de oorspronkelijke opzet, thans gelijkende op die van de abdij van Prémontré waar eveneens twee hoofdaltaren waren kwam de kerk pas in 1259 gereed. Zij bezat naast het hoofdaltaar een altaar van Vitus in het midden der kerk en nog vijf kleinere altaren; zij werd in 1259 gewijd.¹⁸

De kerk werd in 1604 ten dele afgebroken. Bewaard bleven een plattegrond van ‘Poster caspel kercke te Wittewerum’ en een ‘Afteickeninge van Poster caspel kercken mit gewolften alse het Wittewerumer Closter daerbij in esse was voor 1604’,¹⁹ en een andere tekening van de kerk in 1604.²⁰ Het op de plattegrond aangegeven ‘Abt ende Priester Koer’, het lekenkoor en de sacristie werden toen afgebroken.²¹ De restanten werden later ook vervangen. Bij restauratie van de in 1863 gebouwde kerk werden restanten van de dertiende-eeuwse kloosterkerk teruggevonden; er is toen geen archeologisch onderzoek ingesteld.²²

Na de Reformatie werd de kerkelijke gemeente genoemd ‘Ten Post en Wittewierum’.²³ De naam Ten Post voor de parochie was reeds veel eerder in gebruik. Zo zegelt 24 april 1432²⁴ en 20 december 1453²⁵ de proost respectievelijk abt Tymannus op verzoek van Ebke to den Poste ‘mijne kaspelman’ respectievelijk van Ebke en diens vrouw ‘mijne kaspelluden’. Op 9 februari 1512 is sprake van Oldenhuis ‘in Poster kerspell’.²⁶

De parochiedienst werd door een kanunnik van het klooster vervuld. De parochiekerk was gewijd aan **Vitus**. Het oudstbewaarde abtszegel (1301²⁷ tot 1469²⁸) waarop Maria is afgebeeld heeft tot randschrift: SIGILLVM ABB(AT)IS S(ANCTI) VITI IN FLORIDO ORTO.²⁹ Een uit 1440³⁰ en 1458³¹ bekend (en wellicht reeds in 1347³² gebezigd) conventszegel beeldt Vitus af. Op 6 september 1374 *Thomas abbas ecclesiae beati Viti*³³ (*ecclesia* als klooster bedoeld). De abten zegelen in 1396, 1422, 1433 en 1455 met een Johannes de Doper-zegel (afgebeeld is steeds het Paaslam).³⁴ De uit 1373 daterende klok was gegoten *IN Ho(NO)RE Se CUNARIS Se MARIE Se JOHANNIS Se VITI AC OM(N)I(VM) S(AN)C(T)ORV(M)*; op de klok is als enige heilige Johannes de Doper afgebeeld en wel tweemaal.³⁵

Vermeld werd reeds dat de in 1259 gewijde kerk van Bloemhof naast het hoogaltaar een in het midden van de kerk geplaatst Vitusaltaar had.

De pastoors, dat wil zeggen de namens de abdij dienstdoende parochiegeestelijke, gebruikten een Vituszegel. Deze waren onderling zeer verwant. Allen dragen dezelfde afbeelding – Vitus als jongeling met een vogel in de rechterhand. De zegelstempels vertonen onderling kleine verschillen terwijl ook de randschriften niet alle gelijk zijn. Bekend zijn de zegels van

¹⁷ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 336-337.

¹⁸ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 392-393.

¹⁹ Arch. Hora Siccama nr. 487; de plattegrond is afgebeeld bij Ehbrecht, *Fivelgo*, afbeelding 16.

²⁰ Arch. Hora Siccama nr. 486.

²¹ Arch. Hora Siccama nr. 487.

²² J. Bekooij, ‘De kloosterkerk van Bloemhof te Wittewierum’, *Historisch Jaarboek Groningen* 2002, 154-155.

²³ Zo bijvoorbeeld Arch. Farmsum nr. 1002, anno 1604.

²⁴ Arch. Farmsum nr. 6 reg. 105.

²⁵ Arch. Farmsum nr. 6 reg. 108.

²⁶ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 254, 26 augustus 1511.

²⁷ OGD nr. 210.

²⁸ Arch. Farmsum nr. 6 reg. 155.

²⁹ .Nederlandsche Kloosterzegels III, 31.

³⁰ Arch. Farmsum nr. 2 reg. 71; vergelijk noot 32.

³¹ StA Aurich, Kloster Wittewierum; vergelijk noot 32.

³² Aldus veronderstelt Nederlandsche Kloosterzegels III, 30-31 inzake OGD nr. 402.

³³ OGD nr. 625.

³⁴ 1396: GA, GAG, R.F. 1396.1; 1422: GA, GAG R.F. 1422.4; 1433: Arch. Farmsum nr. 2 reg. 59, 25 april 1433; 1455: Arch. Farmsum nr. 836 reg. 110, 3 maart 1455; vergelijk Nederlandsche Kloosterzegels III, 32-33.

³⁵ GDW nr. 558.

Eppo (1431)	randschrift	..VITI : CVRATI EPP...	36
Jacob (1457)		S. VITI : CVRATI IN WERVM	37
Wilhelmus (1508)		S. VITI : CVRA.. IN WERVM	38
Goffridus (1511)		RATI IN WERVM	39

Pastorie

Daaronder worden alleen zij vermeld die als zodanig (kerkheer, cureet, buurpriester) voorkomen, niet de abten die formeel de pastoor waren tenzij zij uitdrukkelijk als kerkheer worden aangeduid.

- 1211 **N.N.**
sacerdos alhier, trad in 1211 in in de benediktijner orde,⁴⁰ daarmee de weg vrijmakende voor de overdracht van de kerk aan het convent Nijenklooster. Helaas tekende Emo de naam van de betrokkene niet aan.

1211 - 1212 **N. filius Ernesti**
 werd door zijn vader en diens medestanders die zich tegen de overdracht van de kerk verzetten voor hun deel met het pastoorsbeneficie voorzien. Zijn rechten werden in 1212 door Emo afgekocht.⁴¹ Deze schrijft dat de ander een soms gelds ontving tot behoud van de vrede; in feite echter zullen diens rechten, die in de opvatting van deelbaarheid van de eigendom van de kerk niet ongefundeerd leken, zijn afgekocht. Mogelijk is hij dezelfde die in 1217 met de halve kerk te Loppersum* werd voorzien door de bisschop van Munster (zie aldaar).

1429 - 1431 **Eppo**
 komt als 'burepriester' te Wierum voor 21 juli 1429⁴² en 26 oktober 1431.⁴³

1457 **Jacob**
 'buurpriester' alhier, zegelt 27 september 1457.⁴⁴

1481 **Jacobus**
 dezelfde als de voorgaande?, wordt als 'Broeder Jacobus, cureet en 'verwaerer' der kerspelkerk 'van bevele uns heren des abtes' genoemd 20 september 1481.⁴⁵

1492 **Jan van Kempen**

³⁶ Arch. Farmsum nr. 89 reg. 51.

³⁷ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 116.

³⁸ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 245.

³⁹ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 254.

⁴⁰ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 22-25.

⁴¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 52-53.

⁴² Arch. Farmsum nr. 89 reg. 51.

⁴³ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 56.

⁴⁴ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 116.

⁴⁵ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 189.

abt van Wittewierum, zegelt als kerkheer te Wierum 12 juli 1492.⁴⁶ Johannes Kempis was reeds abt van Wittewierum in 1479⁴⁷ en is dit nog 27 april 1492.⁴⁸

1497, 1509 **Gheno Kampis**

abt van Wittewierum, zegelt als kerkheer van de parochie Wittewierum in 1497 overdracht van land te Betteweer onder Wittewierum.⁴⁹ Op 14 juni 1509 komt Gheno abt van Wittewierum als ‘mynen kerkher’ van Detmer Rengers van Ten Post voor.⁵⁰

1508 **Wilhelmus**

zegelt als vicecureet 1 december 1508.⁵¹

1511 **Gotfridus**

pastoor alhier, zegelt 26 augustus 1511.⁵²

- 156.(?) **Carolus Boetzelaer**

In 1575 wordt door Adriaan Ripperda als pastoor te Uitwierde* gepresenteerd Carolus Boetzelaer; door de parochianen wordt een ander voorgesteld. In de stukken betreffende het daarover gevoerde proces wordt van hem vermeld: *Dicti Caroli Boetzeller fuisse pastorem in Wittewerum et esse iam Canonicum* en elders *officiator et Pastor in Wittewerum et ipsius (sc. episcopi Groningensis) familiaris*.⁵³ Waarschijnlijk was hij daar de laatste kanunnik-pastoor en deed hij van het pastoraat afstand toen de abdij in 1568 werd opgeheven en de goederen ervan werden bestemd tot tafelgoed voor de nieuw benoemde bisschop van Groningen. Hij zal toen zijn benoemd tot kanunnik van hert kathedraal kapittel te Groningen. In de *Status Cathedralis Capituli Groningensis* wordt onder meer genoemd *Praeterea quaeritur, an post inaugurationem Episcopi quum Capitulum erigeretur, et Pastorem ac Monachum de Wittewerum in Canonicum crearentur*;⁵⁴ daaronder zal ook Boetzelaer bedoeld zijn.

Later komt hij voor als vicarius in de Martinikerk te Groningen*. In februari 1575 zegt H. Karel van Boetzeler 9 grazen land op aan de gebroeders Abelens; 18 februari 1575 worden de landen in vrijdom verklaard, met de bepaling dat in onderling overleg danwel *in judicio* nader beslist moet worden over de door de broers aangebrachte voorzieningen (behuizing).⁵⁵ Dezelfde wordt genoemd in verband met deze zaak; het betrof 9 grazen land, gelegen in de rechtsstoel, thans bediend door Hindrick Clant die de vruchten *in sequester* zal houden totdat de broers als meiers met hun landheer verdragen zullen zijn of het geschil gerechtelijk is beëindigd.⁵⁶ Clant bediende in 1574 en 1575 de

⁴⁶ Fürstlich Bentheimisches Archiv, III, Steinfurt, Arch. Kloster Frenswegen nr. 162 (afschrift) reg. 530.

⁴⁷ GA, GAG nr. vRr 1381.

⁴⁸ Arch. Lewe nr. 49 reg. 52.

⁴⁹ Fürstlich Bentheimisches Archiv, III, Steinfurt, Arch. Kloster Frenswegen nr. 107a (afschrift) reg. 539.

⁵⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 69v-70 reg. 141.

⁵¹ Arch. Farmsum nr. 11 reg. 245.

⁵² Arch. Farmsum nr. 11 reg. 254.

⁵³ Arch. Farmsum nr. 476.

⁵⁴ Status Cathedralis, 133.

⁵⁵ Arch. HJK nr. 53, 292.

⁵⁶ Arch. HJK nr. 53, 336; hij komt ook voor Arch. HJK nr. 53, 381, 18 januari 1577.

redgerstoel van Ten Boer, Thesinge en Garmerwolde.⁵⁷ Niet bekend is of het land eigendom is van Van Boetzelaer of behoorde tot diens leen.

1579 - 1580 Symon Dircks

pastoor alhier, ontvangt uit de toen door de rentmeester der Ommelanden beheerde goederen van de abdij Wittewierum zijn jaarlijkse pensioen op 29 februari 1580 ad 12 gulden 9 stuiver 4 plakken, verschenen Lichtmis jongstleden, en 6 juni 1580 zijn jaarlijks pensioen ad 75 gulden, verschenen Pasen laatstleden.⁵⁸ Hij stond hier derhalve reeds in 1579.

1582 - 1594 Joannes Buncken

komt als pastoor alhier voor in het kort na Pasen 1582 opgestelde visitatierapport van de proostdij Loppersum.⁵⁹ Johan de Mepsche noemt 4 mei 1582, naar aanleiding van deze visitatie, Joannes Buntken, de pastoor alhier, 'ein frommer priester'.⁶⁰ In 1583 wordt overgegeven een request van het kerspel Ten Post – Wittewierum waarvan het handschrift volledig overeenstemt met dat van Boncken in de rekening van de kerk te Garrelsweer* (zie aldaar).⁶¹ Op 28 augustus 1595 wordt last gegeven in twee termijnen (verschijnende St Michiel en Maria Lichtmis) 92 gulden te betalen aan Joannes Boncken 'gewesene bediener der kercke Wittewierum' wegens zijn pretenties.⁶² Hij zal dus tot de Reformatie het pastoraat alhier hebben vervuld. Predikant is hij hier niet geworden, waarom niet is onbekend. In 1597 komt hij voor als schoolmeester te Garrelsweer* waar hij vanaf 1598 als predikant wordt genoemd.

Hij zal verwant zijn geweest aan Joannes Boncken, 23 augustus 1563 verkozen tot pastoor te IJsselham na de demissie van Volckerus Boncken.⁶³ Als pastoor presenteert Joannes Boncken met de kerkvoogden aldaar de opvolger van Joannes J. Boncken in de vicarie te IJsselham.⁶⁴ De pastoor te IJsselham was eerder vicarius te Oldetrijne en pastoor te Wolvega. Op 16 oktober 1566 wordt Joannes Boncken geproclameerd of geïnstitueerd in de Kruisvicarie in de Andreaskerk te Steenwijkerwold alsmede dezelfde dag als pastoor aldaar.⁶⁵ De rekening oktober 1566-oktober 1567 noemt de ontvangst van de institutierechten voor Joannes Boncken in de Kruisvicarie te Steenwijkerwold,⁶⁶ en noemt hem bij de ontvangst van leges voor de institutie als pastoor Johannes Jacobi.⁶⁷ Op 18 mei 1587 wordt Joannes Boncke 'die jongste' als bezitter van de Nicolaasvicarie aldaar genoemd,⁶⁸ ook de lenen te Steenwijkerwold zijn in het bezit van een Joannes Boncke.⁶⁹

⁵⁷ Arch. HJK nr. 1864, 185.

⁵⁸ O.A. nr. 98.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 589.

⁶⁰ Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 325).

⁶¹ Arch. HJK nr. 657 (ChvdH V 418).

⁶² StA nr. 526.

⁶³ HUA, St. Marie nr. 1802, 22.

⁶⁴ HUA, St. Marie nr. 1802, 50.

⁶⁵ HUA, St. Marie nr. 1802, 48v, 49.

⁶⁶ HUA, St. Marie nr. 1807.

⁶⁷ HUA, St. Marie nr. 1807.

⁶⁸ Hattink, *Visitatie Deventer*, 227, 229.

⁶⁹ Hattink, *Visitatie Deventer*, 231.

De vermelding 'die jongste' veronderstelt een 'middelste' Joannes Boncken. Was dat wellicht de pastoor te Wittewierum? Dat deze uit de omgeving van Steenwijk kwam althans daar relaties had blijkt uit een proces in 1606: 20 mei 1606 wordt de weduwe van Johan Boncken, predikant te Garrelsweer*, gedaagd tot betaling volgens obligatie van 14 augustus 1588. Na haar verweer wordt bepaald dat zij zal moeten aantonen dat de goederen van haar man 'na Steenwijk gekomen' zijn; voorts zal zij zijn testament moeten overleggen.⁷⁰ Op 17 juni 1606 stelt zij dat de erfgenamen moeten worden aangesproken. De Hoofdmannenkamer staat toe beslag te leggen; de weduwe en de erfgenamen moeten over de betaling disputeren.⁷¹

Reformatie

Na de Reformatie is Wittewierum aanvankelijk bediend vanuit Woltersum*. In 1595 is voor het tractement van een predikant 200 daalder en 50 grazen land beschikbaar gesteld.⁷²

1595 - 1596 **Joannes Buranus**

Op 12 januari 1596 wordt last gegeven 30 daalder die als tractement zijn verschenen per Midwinter laatstleden te betalen aan Joannes Buranus, predikant te Woltersum* en Wittewierum.⁷³ Op 24 mei 1596 wordt een ordonnantie afgegeven tot betaling van 30 daalder 'stipendi' per Pasen jongstleden aan Joannes Bouranius wiens hoedanigheid niet is aangegeven.⁷⁴ Verder werd hij niet aangetroffen.

1597 - 1599 **Allardus à Besten**

Op 2 juni 1597 wordt verzocht Allardus à Besten, zoon van Hermannus, te kunnen beroepen.⁷⁵ Op 8 oktober 1597 wordt last gegeven aan Allardus à Besten, predikant te Ten Post en Wittewierum, 50 gulden zijnde een kwartaal tractement uit te betalen, in mindering te brengen op zijn jaartractement.⁷⁶ Hij stond hier dus reeds medio 1597. Als predikant alhier komt hij nog voor 20 juni 1599.⁷⁷ Vanaf 1609 wordt hij genoemd als predikant te Pieterburen* waar hij wellicht reeds eerder kwam. Hij was een zoon van Hermannus à Besten, predikant te Warfhuizen*, en 24 november 1592 als Alardus Hermanni Besten als student in de filosofie te Franeker ingeschreven.⁷⁸

1600 - 1691 **Daniel Thomae**

wordt 16 februari 1600 door Gedeputeerde Staten als predikant naar hier gezonden.⁷⁹ Hij stond hier slechts korte tijd. Vanaf 21 april 1601 komt hij als predikant te Zeerijp* voor. Mogelijk is hij dezelfde als Daniel Thomassen die

⁷⁰ Arch. HJK nr. 842.

⁷¹ Arch. HJK nr. 842.

⁷² Arch. Hora Siccama nr. 669.

⁷³ StA nr. 526.

⁷⁴ StA nr. 526.

⁷⁵ Arch. Hora Siccama nr. 669.

⁷⁶ StA nr. 527 jo. StA nr. 2302, 188.

⁷⁷ StA nr. 2303, 194.

⁷⁸ Zijlstra nr. 1560.

⁷⁹ Arch. Hora Siccama nr. 666.

te Oldendorf de dienst verrichtte voor de bejaarde Johannes Jacobi Bruxellensis maar daar 22 mei 1592 werd afgezet.⁸⁰

160(2)3- **Eustachius Manglerius**

Wanneer hij hier kwam is onbekend. Op 1 mei 1602 is sprake van betaling aan de predikant alhier,⁸¹ doch zijn naam blijkt dan niet. Eustachius Manglerius komt als predikant te Ten Post en Wittewierum voor 12 of 14 maart 1603.⁸² Hij moet hier echter reeds voor medio 1602 zijn gekomen. De classicale acta die dan aanvangen hadden bij een komst naar hier daarvan zeker melding gemaakt. Wegens beroep naar Vlieland wordt hij classicaal gedemitteerd 30 april 1604. Van Oost Vlieland vertrok hij naar Jisp waar hij in 1614 overleed.⁸³ Door intercessie van de kerkenraad te Emden was hij 'paedagogus' geworden op de Klunderborg (de grafelijke burg en zetel van de drost) aldaar. Hij was een alumnus van de gemeente te Frankenthal en is zonder voorweten en wil van deze gemeente uit Heidelberg waar hij studeerde vertrokken. Hij wordt daarover door de Emders kerkenraad onderhouden en heeft zich daarmee verzoend, volgens de handelingen van 4 mei 1601.⁸⁴

1604 - 1638 **Lambertus Henricides**

Groningensis,⁸⁵ wordt 25 augustus 1601 te Franeker als student ingeschreven.⁸⁶ Hij wordt door collatoren beroepen waarop Gedeputeerde Staten 27 juni 1604 goedkeuring verlenen.⁸⁷ Reeds 18 juni 1604 stelt hij de classis van zijn beroep naar hier in kennis; hij zegt toe de beroepsbrief de eerstvolgende vergadering in te brengen. Op 2 juli daarop wordt met zijn examen aangevangen en hem toestemming gegeven reeds te preken. Op 24 september 1604 wordt hij toegelaten. Zijn eerste vrouw was een dochter van de kroniekschrijver Abel Eppens.⁸⁸ Zijn nakomelingen namen de naam Werumeus aan.⁸⁹ Hij overleed alhier 17 januari 1638.⁹⁰

1639 - 1640 **Henricus Hildebrandi**

wordt alhier beroepen 16 februari 1639⁹¹ en door de classis toegelaten 1 april daarop. Hij overleed alhier 7 december 1640,⁹² en was een broer van Talaeus Hildebrandi,⁹³ predikant te Saaxum* (1634-1673), en van Johannes

⁸⁰ Reershemius, 607.

⁸¹ StA nr. 530 jo. StA nr. 2668, 58.

⁸² Arch. PKV Groningen nr. 40: 12 maart 1613 demissiebrief voor de predikant te Harkstede*; volgens Arch. Classis Loppersum nr. 1 vond de demissie echter plaats 14 maart 1613.

⁸³ Brucherus, 95.

⁸⁴ Schilling en Schreiber, *Kirchenratsprotokolle*, II, 935-936.

⁸⁵ Aldus onder meer Arch. Classis Loppersum nr. 1, 18 juni 1604; RA XX a*, 19 november 1613 en Acta synodes Groningen 11 mei 1607, mei 1609, 7 mei 1613.

⁸⁶ Zijlstra nr. 1811.

⁸⁷ Arch. Hora Siccama nr. 436.

⁸⁸ Zij was Etje Abels, zie onder meer RA XX a*, 26 mei 1618; vergelijk Elema, *Familieboek*, 37.

⁸⁹ Bijvoorbeeld GA, RA III x 20, 31v, 6 september 1639, en Arch. HJK nr. 870, 129v, 23 april 1639.

⁹⁰ GDW nr. 4371.

⁹¹ Arch. Hora Siccama nr. 436.

⁹² Acta synodes Groningen, 1641.

⁹³ StA nr. 5, 2888, 28 juli 1624: het stipendium van Johannes Hillebrandi, predikant te Aduard, zal worden getransporteerd op zijn broers Talaeus en Henricus.

Hildebrandi (Ardingius),⁹⁴ predikant te Aduard* (1624-1642),⁹⁵ nadien te Dokkum, schoonzoon van voornoemde Lambertus.⁹⁶

⁹⁴ Zijn kinderen noemden zich aldus, bijvoorbeeld Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 7/8 januari 1650, 21 april 1662; Proclamatieboek Groningen 24 maart 1660.

⁹⁵ Zie noot 93.

⁹⁶ KB Aduard (Retroacta BS nr. 4), proclamatie 22 mei 1625.

WOLDENDORP

Patroon: **Petrus?**

Bijzonderheden:

Woldendorp, het dorp van de ‘Woldmannen’ en hoofdplaats van het Klei-Oldambt had een kruiskerk met toren uit het derde kwart van de dertiende eeuw waarvan alleen het schip is overgebleven.¹ De parochie zal zeker ouder zijn dan laat dertiende eeuw maar indicaties over de ouderdom ontbreken. Volgens Van der Aa was de kerk gewijd aan **Petrus**,² een bronvermelding is er niet. Pastoorszegels zijn van Woldendorp niet bekend. In 1601 zegelt de predikant Henricus Joannis met ‘myn gewonlycke zegell der kercken Woldendorp’; het zegel met het randschrift S. HENRICVS IOHANNIS P.I.W., derhalve een persoonlijk zegel, vertoont een apostel met – indien al afgebeeld – een onherkenbaar attribuut, tussen de letters S en H(??)³; wellicht is Petrus afgebeeld. Het later gebruikte kerspelzegel biedt geen houvast omdat het een kerkgebouw afbeeldt.

De parochielijst van 1501 noemt hier een vicarie;⁴ deze bestond reeds in 1499.⁵ De taxenlijst van omstreeks 1500 laat het aantal priesters alhier open.⁶

In 1563 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen een mandaat gezonden aan de kerkvoogden en ingezetenen van Woldendorp de bouw van een orgel in de kerk te zullen laten ‘anstaen ende berusten’.⁷

Pastorie

1428	Hoyko komt 13 augustus 1428 als pastoor alhier voor. ⁸
1432 ?	Egbert pastoor alhier?, wordt 25 mei 1432 vermeld. ⁹
1441	Wynyke komt als pastoor alhier voor 16 februari 1441. ¹⁰
1479	Luppo wordt als pastoor genoemd op de in 1479 gegoten klok. ¹¹
1555	Antonius Joannis de Oldensyel wordt in 1555 geïnstitueerd als pastoor alhier en betaalt daartoe 3 Emders gulden. ¹²

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 571.

² Van der Aa, XII, 569.

³ Arch. Farmsum nr. 836 ee.

⁴ RC II, 11.

⁵ RPG VIII nr. 2779 (Vaticaan Archief, PA 47, 320).

⁶ Alma, ‘Schattingen’, 176.

⁷ GA, GAG, Rekeningen stads Groningen, mandaten.

⁸ RA Drenthe, Collectie Oldenhuis Gratama nr. 139.

⁹ GA, GAG nr. vRr 1385, R.F. 1432.7. Zie verder onder Borgsweer*.

¹⁰ GA, GAG R.F. 1441.6.

¹¹ GDW nr. 494.

¹² Visitatie 1555.

1568 **N.N.**

Op 31 december 1568 wordt door de rentmeester der stad Groningen afgerekend voor de bezorging van mandaten in het afgelopen jaar waaronder mandaten afgezonden aan de collatoren van Termunten* en Woldendorp ‘om elck in oeren karspel to kesen enen pastoor’.¹³ Wellicht ontstond de vacature doordat de fungerende pastoor na de nederlaag van Lodewijk van Nassau bij Jemgum met zijn collega te Termunten de wijk had genomen.

1586

Burgemeesteren en Raad van Groningen staan 27 maart 1586 tot de terugkomst van de pastoor aan Walrick Doens de vier ijzeren koeien toe;¹⁴ waar Walrick Doens inwoner was van Woldendorp¹⁵ zal de pastoor alhier zijn bedoeld die blijkbaar voor langere tijd afwezig was.

Reformatie

ca 1595

Henricus

wordt als eerste predikant alhier genoemd ‘die in de vierde week zijner bediening is overleden’.¹⁶

In 1602 wordt bericht dat het vacante Termunten bediend wordt door de predikant te Woldendorp,¹⁷ wiens naam niet wordt vermeld.

- ca 1604 **N.N.**

Op 30 november 1615 besluit de Landdag aan de weduwe van de predikant te Woldendorp een alimentatie van 26 gulden per jaar toe te kennen.¹⁸ Vanaf 1616 wordt jaarlijks in de rekeningen van de kloostergoederen de betaling van dit jaargeld aangetekend, staande steeds ten name van de weduwe van de predikant alhier, zonder dat diens naam blijkt.¹⁹ Eerst vanaf 1627 komt haar eigen naam voor: Geertruit Harmens.²⁰ Tot en met 1630 ontvangt zij deze uitkering onder deze naam.²¹ In de rekeningen vanaf 1631 komt zij niet meer voor. Of Harmens het bij haar behorende patroniem is of de genitivus van haar mans voornaam kon niet worden vastgesteld.

Naar alle waarschijnlijkheid betreft het hier de weduwe van een vóór 1606 (1604?) overleden predikant, mogelijk de hiervoor genoemde. Immers, 10 mei 1604 verzoeken de kerkvoogden de synode bij de ‘E.E. heren’ voor haar te intercederen dat zij ‘tho upbuwing ehrer kercken, ook onderholt enen dieners mochten assistentie bekahmen’. De synode zegt toe dat haar deputaten bij Burgemeesteren en Raad een en ander zullen bepleiten. Waar gevraagd wordt om subsidie tot onderhoud van ‘een’ predikant in plaats van ‘hun’ (‘ehrer’) predikant zal de kerk alhier toen vacant zijn geweest. In ieder geval is

¹³ GA, GAG Rekening stad Groningen 1568, mandaten, 406.

¹⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 661.

¹⁵ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 240, 22 mei 1573; 337, 6 september 1576.

¹⁶ Van der AA, XII, 589.

¹⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁸ StA nr. 3, 2189v.

¹⁹ StA nrs. 2319; 2320 enzovoorts tot en met 2333, 545 (1626).

²⁰ StA nr. 2335, 495.

²¹ StA nr. 2337, 501; 2339, 510; 2341, 504.

Woldendorp in 1605 vacant.²² Een en ander heeft blijkbaar niet het gewenste resultaat gehad, althans neemt 8 mei 1606 Ds Acronius namens de synode op zich met de volmachten en kerkvoogden van Woldendorp bij de overheid der stad Groningen *in meliori forma* te handelen dat Woldendorp wederom als te voren met een predikant wordt voorzien opdat zij niet langer ‘ijnt wilde sonder troest van Godes hillige wordt leven mogen’. Mogelijk is kort daarop hier gekomen

1611 - 1624 **Joannes Warmoldi**

Blijkens aantekeningen van 4 en 25 mei 1611 hebben de predikanten Adolphus en Allardus à Besten over twee obligaties een geschil met Joannes Warmelingius, predikant alhier.²³ Joannes Warmoldi, predikant alhier, komt voor onder meer tussen 17 juni en augustus 1616.²⁴ Uit de kloostergoederen genoot hij een jaarlijkse uitkering van 150 gulden, nadat zijn daartoe strekkend verzoek 23 oktober 1613 was ingewilligd.²⁵ De rekeningen noemen aanvankelijk de uitkering ten name van de predikant alhier zonder dat van een wisseling blijkt. Warmelingius en Warmoldi betreffen dus dezelfde persoon zodat de in 1615 aan de predikantsweduwe alhier toegekende alimentatie op de weduwe van een voorganger van Warmoldi, zoals hij zelf tekent, betrekking moet hebben. Het tractement, verschenen Midwinter 1623, staat nog te zijnen name.²⁶ Een bedrag van 75 gulden over 1624 is geboekt op naam van zijn weduwe en van zijn opvolger.²⁷ Hij zal begin 1624 zijn overleden. Een zoon Warmoldus Joannis overleed alhier 30 januari 1694, oud 82 jaren, en werd dus omstreeks 1611 geboren.²⁸

1624 - 1648 **Hermannus Oconis**

predikant alhier, kwam hier tussen mei 1624 en eind 1624.²⁹ In 1625 huwde hij te Garmerwolde met Bontke Hermanni, dochter van Hermannus Sebastiani, predikant aldaar.³⁰ De bruiloft schijnt opspraak te hebben veroorzaakt, althans legt 17 oktober 1625 Henricus Stael, predikant te Ten Boer*, een verklaring af over beweerde excessen op de bruiloft van Ockens te Garmerwolde.³¹ Hij overleed alhier 15 juli 1648.³²

Vicarie

De vicarie bestond reeds in 1499.

1499 - 1501 **Eggo Wilhelmi**

²² Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 104.

²³ GA, GAG RA III m 3.

²⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7326 (Wagenborgen).

²⁵ StA nr. 3, 2038v.

²⁶ StA nr. 2327, 499.

²⁷ StA nr. 2329, 460v.

²⁸ KB Woldendorp (Retroacta BS nr. 562).

²⁹ StA nr. 2329, 460v. Volgens Acta Synodes Groningen, 16 mei 1613 was hij sedert de voorgaande synode alhier toegelaten.

³⁰ Zij wordt als zijn weduwe genoemd Arch. Classis Oldembt nr. 1, 13 juli 1652 en werd als Buine te Midwolda gedoopt 9 maart 1608.

³¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

³² Acta synodes Groningen, 1649.

Op 5 april 1499 ontvangt Eggo Wilhelmi, priester, perpetuus vicarius van de kerk 'in Woltmannsdorp' absolutie van een bijzonder excommunicatievonnis.³³ Het parochieregister van 1501 noemt Eggo, vicarius alhier, met de toevoeging *recessit*.³⁴

1563

Walraven Pieck

Op 19 februari 1563 schrijven Burgemeesteren en Raad van Groningen aan de officiaal³⁵ Krijthe van ingezetenen van Woldendorp te hebben vernomen dat hij *jure devoluto* de vicarie of prebende op het Anthoniusaltaar alhier wil geven. Burgemeesteren en Raad hebben echter in het voorgaande jaar omdat de landen, ook die van de prebende, hebben geleden van het zoute water, de opkomsten 'der Jungerschap eder vicarie' toegestaan voor reparatie van de dijken en toestemming te hebben verleend de landen voor de volgende twee jaren te verhuren. Zij verzoeken Krijthe de 'ware patroenen in hoeren olden gebrueck ende Recht der upgemelte vicarien eder prebende betreffende ongeturbeert ende onverkort wesen en blijven laten'.³⁶ Op 27 november 1563 vergunnen Burgemeesteren en Raad de kerkvoogden alhier om heer Walraven Pyck 'aff tho soenen' omdat hij de vicatie wil overdragen aan een ander, niet met name genoemd, die hem door de bisschop *jure devoluto*, toen vacant, was verleend.³⁷

In 1558 komt heer 'Peeck Walraven' voor als vicarius te Wetsinge*; de namen zullen wel verwisseld moeten worden.

1565

N.N.

Blijkbaar is de vicarie na 1564 weer vrijgegeven want in 1565 wordt een vicarius – naamloos – geïnstitueerd die daartoe betaalt één daalder.³⁸

³³ RPG VIII nr. 2779 (Vaticans Archief, PA 47, 320).

³⁴ RC II, 11.

³⁵ Krijthe was gedelegeerd officiaal, zie Westerwijtwerd*.

³⁶ GA, GAG nr. vRr 16 (Missivenprotocol Alting) I, 123.

³⁷ GA, GAG RA III a 1, 683.

³⁸ Visitatie 1565.

WOLFSBERGEN

Patroon:

Bijzonderheden:

De omgeving van Wolfsbergen is ontgonnen door de abdij Aduard.¹ Ten behoeve van de inwoners werd een kapel gesticht die 22 maart 1282 van de kerk te Noordlaren* wordt losgemaakt.² De opvatting van Joosting dat alhier een *capella B. Marie Virginis* stond die in 1282 een zekere zelfstandigheid kreeg waarom ze soms doch ten onrechte als parochie werd beschouwd,³ is niet juist. De aanduidingen *rector ecclesie* (1323) en ‘kerkheer’ (1473, 1482, 1484) duiden zonder twijfel op een zelfstandige kerk (parochiekerk). ‘Wolfberge’ komt steeds voor in de rekeningen van de Domfabriek te Utrecht, aldus vanaf 1395/6 die alleen parochies (en geen kapellen) vermelden.⁴

Ten onrechte verwarde Muller de Mariakapel te Kropswolde* die vanaf 1415 voorkomt maar zeer veel ouder is met de kerk alhier.

De in de dertiende eeuw gebouwde kerk/kapel is mogelijk omstreeks 1335 vervangen door een ander gebouw; de wijbisschop van Utrecht consacreerde althans in de periode 14 mei-4 augustus 1335 de *ecclesia in Wolvesbergh*⁵ (ook hier is duidelijk van *ecclesia* sprake!).

Op 28 april 1516 geeft Frederik van Baden, bisschop van Utrecht, aan Dr Wilhelmus Frederici, persona van de Martinikerk te Groningen, kennis van zijn opdracht aan de priesters, verbonden aan de kerk te Kropswolde*, om de nu vacante kerk te Wolfsbergen te bedienen.⁶

Ten onrechte is dit als incorporatie bij de cure van Kropswolde geïnterpreteerd.⁷ De redactie van de mededeling geeft daartoe geen aanleiding. Bovendien weerspreekt een stuk uit 1519 een dergelijke incorporatie.

Hoewel de parochie destijds was afgescheiden van Noordlaren* werd tijdens deze vacature - die niet incidenteel zal zijn geweest - de dienst aan te Kropswolde wonende geestelijken opgedragen omdat door de aanmerkelijke vergroting van het Zuidlaardermeer de rechtstreekse verbinding met Noordlaren was verbroken.

Op 7 oktober 1519 nemen de abt van Aduard, de paters van het Fraterhuis te Groningen en het convent der Geestelijke Maagden aldaar als landbezitters en de persona van de Martinikerk te Groningen als eigenaar van het patronaatsrecht maatregelen om de materiële positie van de (hier niet met name genoemde) pastoor te verbeteren. De kerk kon door armoede geen pastoor onderhouden.⁸

Hoelang de parochie Wolfsbergen nog zelfstandig is geweest is onbekend. Waarschijnlijk is echter reeds vóór 1560 een einde gekomen aan het zelfstandig bestaan. Een in 1560 afgegeven mandaat werd voor afkondiging getekend door alle pastoors in het gericht van Selwerd;

¹ De Cock, ‘Wold’, 61-62.

² OGD nr. 156.

³ Joosting, *Atlas*, 499-500. Volgens Muller wordt Wolfsbergen ten onrechte als parochie genoemd in OGD nr. 277.

⁴ *Bouwgeschiedenis Dom*, tweede deel, eerste stuk (Rekeningen 1395-1480), 27 (rekening 1395/6) en 127 (idem 1406/7); tweede deel, tweede stuk (Rekeningen 1480/1-1506/7), 28 (rekening 1480/1, Wolfsbergen niet genoemd) en 735 (rekening 1506/7, Wolfsbergen wel genoemd).

⁵ Muller, *Registers en rekeningen*, 515: *Item (recepti) de consecracione ecclesie de Wolvesbergh* 15 s.

⁶ GA, GAG R.F. 1516.16.

⁷ Joosting, *Atlas*, 499-500.

⁸ GA, GAG R.F. 1519.15; vergelijk Meiling, ‘Persona van Groningen’, 333-349.

Wolfsbergen wordt daarbij echter niet genoemd.⁹ De dienst is mogelijk nog een tijdlang door een vicarius waargenomen; althans blijkt hier in 1568 nog een vicarius te zijn.¹⁰ De parochie is gevoegd bij Kropswolde*. Hermannus Lentzius tekent omstreeks 1610 als predikant te Kropswolde en Bargaen.¹¹ Kremer en Westendorp noemen het kerkhof alhier.¹² Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Pastorie

1323

Galcko

rector ecclesie, waarschijnlijk alhier, komt voor in 1323.¹³

1473 - 1484 **Syardus Hilbrandi**

Sye, pastoor alhier, zegelt 9 juni 1473 (zegelrandschrift SIARDVS).¹⁴ Syardus Hilbrandi komt als pastoor alhier voor 13 juli 1482¹⁵ en 24 april 1484.¹⁶ Een lijst van inkomsten uit het gericht van Selwerd uit 1550 noemt te Kropswolde een stede in ‘salige Hillebrant Her Syens landt’;¹⁷ zo ook een lijst van 1560/1.¹⁸

- 1568

Frederick (vicarius)

In 1568 wordt ‘een vicarius van Wolfsberghen’ als prebendaat/vicarius te Zuidbroek* verkozen;¹⁹ blijkens andere aantekeningen heette hij Frederick.²⁰

⁹ O.A. nr. 789, 509 vlg.

¹⁰ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 59.

¹¹ Arch. Classis Grinigen nr. 1.

¹² Kremer en Westendorp, *Groningen* 125.

¹³ OGD nr. 277; vergelijk Haren, noot 18.

¹⁴ GA, GAG R.F. 1473.3 II.

¹⁵ AKG nr. 145 reg. 679.

¹⁶ AKG nr. 182 reg. 714.

¹⁷ GA, GAG nr. vRr 45.1, 10.

¹⁸ GA, GAG nr. vRr 426.

¹⁹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 59.

²⁰ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 61 en 62v.

WOLTERSUM

Patroon: **Johannes Baptist**

Bijzonderheden:

Onder Wittewierum is reeds een bericht aangehaald als zou de parochie Woltersum ouder zijn dan Wittewierum en dat de inwoners van hier hielpen bij de bouw van de nieuwe klooster - tevens parochie- kerk aldaar in 1238 en volgende jaren.¹

Volgens een gedenksteen werd in 1785 de kerk in het muurwerk waarvan geen tufsteen werd aangetroffen afgebroken met uitzondering van het koor en daaraan een nieuwe kerk gebouwd. Het koor en de aan de oostzijde daarvan losstaande toren werden in 1837 gesloopt; het volgende jaar verrees op de plaats van het koor een nieuwe toren.²

De kerk was gewijd aan **Johannes Baptist**. Het zegel van de pastoor Mello (1433, 1441³) vertoont het Paaslam.

Het parochieregister uit 1501 noemt hier geen vicarie of prebende.⁴ Ook het schattingsregister van omstreeks 1500 vermeldt hier slechts één priester.⁵ De in 1565 vermelde vicarie⁶ is dus nadien pas gesticht.

Pastorie

1415 - 1441 **Mello/Mellardus**

Onder Dominus Mellardus wordt alhier in 1415 een nieuwe klok gegoten.⁷

Mello, die als pastoor alhier enkele malen voorkomt, zegelt als zodanig 26 april 1433⁸ en 5 mei 1441⁹ (randschrift: MELLARDUS).

1454 - 1455 **Roleff**

komt als pastoor alhier voor 28 juni 1454¹⁰ en 31 juli 1455.¹¹

1475 **Jacobus Vechter**

wordt als pastoor alhier genoemd 7 november 1475.¹²

1488 - 1512 **Johannes ter Poorten**

Bewaard zijn gebleven rekeningen van glazen in de kerk alhier waarop de namen van Egbert Rengers (die van 1450 tot 1499 voorkomt)¹³ en Johannes ter Porte voorkomen; een dagtekening ontbreekt.¹⁴ Laatstgenoemde was de pastoor alhier. Johan, pastoor alhier, zegelt 23 juli 1488; het randschrift

¹ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 336-337.

² Feith, 'Woltersum', 117-118.

³ Arch. Farmsum nr. 2 reg. 59 (26 april 1433), nr. 2 reg. 75 (5 mei 1441).

⁴ RC II, 10.

⁵ Alma, 'Schattingen', 176

⁶ Visitatie 1565.

⁷ GDW nr. 501.

⁸ Arch. Farmsum nr. 2 reg. 59.

⁹ Arch. Farmsum nr. 2 reg. 75.

¹⁰ HJK nr. 146 (ChvdH I 94 en 96).

¹¹ Werumer Zijlboek, 788v.

¹² Arch. Klerkenhuis nr. 182 reg. 176.

¹³ Egbert Rengers was een broer van Johan die het Huis te Woltersum bezat, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 502. Egbert bezat Menolda te Hellum, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 1653.

¹⁴ GDW nr. 498.

voorzover bewaard gebleven, geeft aan: ...AN TER PORTE.¹⁵ Johan ter Poorten komt als pastoor alhier voor het laatst voor 12 november 1512,¹⁶ en kan dezelfde zijn als Johannes ter Poerten, clericus van het bisdom Munster, die als notarius 27 juli 1535 een akte van de buurrechters van Appingedam instrumenteert.¹⁷ Johannes ter Poerten de Doesborch werd 18 mei 1479 als student in de artes te Keulen ingeschreven.¹⁸

1549 **Johan Rodolphi**
pastoor alhier, komt voor 22 maart 1549.¹⁹

1558 **Johan van Bommel**
pastoor alhier, wordt met de collator Sweer Rengers²⁰ genoemd in een (vermeend) geschil over het collatierecht van de ingezetenen op 7 juli 1558. Kerkvoogden en ingezetenen zouden hebben getracht de pastoor te 'priveren' doch verklaren, gedaagd door Rengers, daarvan niets te weten en de pastoor te willen houden.²¹

1565 **N.N.**
wordt in 1565 als pastoor alhier geïnstitueerd waarvoor wordt betaald drie daalder.²²

De berichten over de vervulling van het pastoraat alhier in de tweede helft van de zestiende eeuw zijn enigszins verwarrend. Op 8 juni 1638 verklaart Heyne Arens, oud 74 jaren, wonende te Woltersum, 'hier gekent te hebben zes predikanten'; Jacob Leuwes, oud 84 jaren, verklaart daarnaast nog twee gekend te hebben waarvan de 'eene Heer Roeleff, ende die ander Heer Geert'.²³ Hun verklaring diende in een geschil over het collatierecht alhier. De door eerstgenoemde vermelde geestelijken staan althans wat de laatste drie betreft in chronologische volgorde; hetzelfde zal dus ten aanzien van de drie eerste ook gelden. Zo de getuige op zijn eigen herinnering is afgegaan moeten de door hem genoemden hier na omstreeks 1570 (toen hij zes jaren oud was) hebben gestaan. De door de tweede getuige genoemden zullen hier dan in de periode omstreeks 1560-omstreeks 1570 hebben gefungeerd. Als *terminus ab quo* geldt 1558 omdat de pastoor Johan van Bommel (1558) niet in de opsomming vermeld wordt. Waar echter niet blijkt vanaf wanneer deze opsomming loopt rijzen enkele moeilijkheden omdat in andere bronnen geestelijken voorkomen die men mist onder de door de getuigen genoemden. Men zou kunnen concluderen dat de lijst onvolledig is. Zo namelijk zou worden aangenomen dat de lijst eerst zou betreffen de periode vanaf omstreeks 1585 (uiterlijk vanaf 1582) zou de memorie der getuigen niet ver teruggaan tenzij zij hier eerst later zijn komen wonen hetgeen niet is uitgesloten. Niet vermeld is namelijk of beide getuigen hier zijn geboren.

¹⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 45 reg. 69 (twee charters).

¹⁶ Arch. Farmsum nr. 94, 21-23.

¹⁷ Eppens, *Kroniek*, I 67.

¹⁸ Keussen, Keulen II, 59.

¹⁹ GA, GAG nr. vRr 973 a.

²⁰ Sweer Rengers was toen eigenaar van het Huis te Woltersum, Formsma e.a., *Ommelanden Borgen*, 503.

²¹ GA, GAG nr. vRr 973 a.

²² Visitatie 1565.

²³ GA, GAG nr. vRr 973 a.

De door de getuigen genoemden zijn:

(ca 1560-1570?) **(Roeleff
(Geert
Hindrick
Jan van Campen
Jan van Oldesiel
Bernhardus Lubbertus
Hendricus Joannes en
Gualtherus Piccardus**

waarbij de eerstgenoemden ‘heer’ worden genoemd en dus priester waren. De zesde genoemde was hier echter predikant, de tweede na de Reformatie. Zijn voorganger als predikant is althans niet hier pastoor geweest en moet dus, zo hij voordien inderdaad priester was, elders hebben gestaan of hier vicarius zijn geweest.

Zo de lijst inderdaad voor wat Hindrick en de volgende vanaf omstreeks 1585 loopt zou Hindrick dan de van 1587 tot 1593/4 voorkomende Henricus zijn geweest. De in 1595-1596 voorkomende Joannes Buranus moet dan gezocht worden onder Jan van Vcampen of Jan van Oldesiel in bovenstaande lijst.

Uit andere bronnen blijkt ten aanzien van het pastoraat het volgende:

1580 **N.N.**
De pastoor alhier komt naamloos voor op een lijst van gevluchte en verdachte personen.²⁴

1582 **Symon Sodanus**
wordt in het visitatieverslag van de proostdij Loppersum, kort na Pasen 1582 opgesteld, als pastoor alhier genoemd waarbij de commissarius van Loppersum echter aantekent: *non functio est officio pastoralis sed pastor in Ranum**.²⁵ Naar aanleiding van de bevindingen van de commissarius deelt de Luitenant Johan de Mepsche 4 mei 1582 mee dat op de pastoor alhier (wiens naam in het stuk door beschadiging is weggefallen) alhier niets is aan te merken.²⁶

1587–1593(4) **Henricus Deverensis**
komt meermalen voor in rekeningen van de kerk alhier over de periode 29 december 1587 tot en met 28 december 1593.²⁷ Enkele malen komt daarin voor de betaling van zijn jaarlijks tractement ad 20 Emders gulden. Naamloos wordt in deze rekeningen de pastoor genoemd 28 februari 1594;²⁸ daarmee zal Deverensis bedoeld zijn.

Reformatie

1595 - 1596 **Joannes Buranus**

²⁴ Arch. HJK nr. 567 (ChvdH IV 264).

²⁵ Arch. HJK nr. 589, R.F. 1582.75.

²⁶ Arch. HJK nr. 581 (ChvdH V 325).

²⁷ GA, GAG nr. vRr 973 a.

²⁸ GA, GAG nr. vRr 973 a.

De eerste synode, gehouden van 14 tot 17 juli 1595, wordt bijgewoond door Joannes N., predikant alhier. Op 12 januari 1596 wordt last gegeven 30 daalder tractement, per Midwinter laatstleden verschenen, uit te betalen aan Joannes Buranus, predikant te Woltersum en Wittewierum*.²⁹ Op 24 mei 1596 wordt opdracht gegeven 30 daalder 'stipendium' te voldoen, zijnde per Pasen laatstleden verschenen, aan Joannes Bouranius,³⁰ wiens functie en standplaats niet zijn aangegeven doch wel in zijn hoedanigheid van predikant van beide plaatsen waarvan in ieder geval Wittewierum* medio 1597 een andere predikant had. Johannes Buranus uit Woltersum vertrok in 1598 naar Kamperveen.³¹ Johannes Bogerman berichtte 11 mei 1598 aan Everardus van Reydt, secretaris van stadhouder Willem Lodewijk, hem gaarne als predikant in Drenthe gezien te hebben.³² Joannes Buranus staat reeds 15 juni 1602 te Goor en Diepenheim, vanaf 1604 alleen te Goor, en is 14 augustus 1604 predikant te Deventer.³³ In 1606 vertrok hij naar Terwolde.³⁴ Volgens een andere bron kwam hij echter als proponent naar Terwolde waar hij in 1630 overleed.³⁵

1598 - 1603 **Bernardus Lubberti**

werd hier door Doede van Amsweer die de collatie uitoefende namens Gerard van Warmelo, drost van Salland,³⁶ beroepen.³⁷ Op 22 mei 1598 verzoekt Bernardus Lubberti de classis Middelstum hem tot het examen toe te laten. Blijkens de handelingen van deze classis van 17 juli 1598 is hij inmiddels hier beroepen. Bernardus 'prediger' alhier komt nog in 1598 voor.³⁸ Op 24 januari 1600 ontvangt hij 30 daalder tractement over 1599.³⁹ Eenzelfde bedrag wordt hem betaald 7 november 1600.⁴⁰ Hij stond hier slechts korte tijd; waarschijnlijk in 1603 overleed hij. Op 29 november 1603 wordt de weduwe van de redger Gruys aangesproken voor 'voldaet' van de verkochte roerende goederen door de crediteuren van wijlen Bernardus Lubberti 'des gewesenen Predicanten toe Woltersum'.⁴¹

1604 - 1625 **Henricus Joannis**

Wanneer hij hier is gekomen is niet vast te stellen. De predikant alhier wordt vermeld 24 september 1604.⁴² Op 9 december 1605 berispt de classis Joannes Henrici (!) (de acta van 11 november 1605 noemen hem terecht Henricus Joannis), predikant alhier, wegens zijn langdurige afwezigheid van de classicale vergaderingen; hij verweert zich door onder meer op het overlijden van zijn vrouw te wijzen. Wegens zijn gedrag stond hij op gespannen voet met de classis. Ook de synode hield zich meermalen met hem bezig. Op een zestal

²⁹ StA nr. 526.

³⁰ StA nr. 526.

³¹ De predikantenlijst van Kamperveen (NKHB 1912, Bijlage S, 148) noemt daar tussen 1587 en 1604 niemand.

³² RA Drenthe, Fries Stadhouders Archief nr. 1.

³³ Acta synodes Overijssel. Te Deventer komt hij echter niet voor in NKHB 1912, Bijlage S, 142.

³⁴ NKHB 1912, Bijlage S, 143.

³⁵ NKHB 1903, Bijlage U, 156.

³⁶ Gehuwd met Judith Rengers, dochter van Sweer; zij bezaten Oldenhuis te Wittewierum en het Huis te Woltersum, Forma e.a., *Ommelander Borgen*, 495, 503.

³⁷ Van Amsweer, *De praeposituris*, 315-317, volgens een ongedateerde brief van Van Amsweer aan Lubberti.

³⁸ O.A. nr. 386.

³⁹ StA nr. 529 jo. StA nr. 2688, 45.

⁴⁰ StA nr. 529 jo. StA nr. 2688, 47.

⁴¹ Arch. HJK nr. 840.

⁴² Arch. Classis Loppersum nr. 1.

klachten, alle samenhangende met zijn dronkenschap, waarvan hij er vijf toegaf, wordt hij 10 mei 1600 door de synode uit het ambt ontzet. Gedeputeerde Staten laten hem 21 september 1610 weer als predikant alhier toe; de resolutie spreekt over hem als gesuspendeerde predikant.⁴³ De classicale acta vermelden over zijn weer toelaten niets. Medio 1613 werd hij ervan beticht op onbetamelijke wijze te Garmerwolde* beroepen te worden waartegen hij zich te weer stelde. Hij bleef hier in functie tot zijn dood kort voor 18 oktober 1625 wanneer wegens zijn overlijden de preekbeurten door de classis geregeld worden.

1626 - 1638 Wolterus (Gualthernus) Piccardt

voor wie men ook te Stedum* (1625) zie, werd hier kort voor 21 maart 1626 beroepen, 22 mei daarop toegelaten en 4 juni 1626 bevestigd. In het voorjaar van 1638 vertrok hij als tweede predikant naar Loppersum*.

Hij werd 8 maart 1602 geboren als zoon van Johannes Piccardt, predikant te Gronau, Bentheim en Uelsen, en Elsebe Kemener⁴⁴ en overleed als predikant te Groningen 5 februari 1678⁴⁵ te Siddeburen.⁴⁶

1638 - 1684 Egbertus Hoppenbrouwer

werd hier beroepen 27 mei 1638⁴⁷ en door de classis toegelaten 20 augustus daarop. Hij stond hier tot zijn overlijden 17 februari 1684, oud 73 jaren.⁴⁸ Zijn zoon Nicolaas huwde met Hermanna, kleindochter van de voorgaande.⁴⁹

Vicarie

1565

N.N.

werd in 1565 als vicarius alhier geïnstitueerd en voldeed daartoe drie 'ort' daalder.⁵⁰

⁴³ StA nr. 115, 46.

⁴⁴ Nederlands Patriciaat, XXIII, 190.

⁴⁵ Kerkeboek Pieterburen (Retroacta B.S. nr. 392).

⁴⁶ Nederlands Patriciaat, XXIII, 190.

⁴⁷ Arch. Classis Appingedam-Loppersum nr. 8.

⁴⁸ GDW nr. 4310.

⁴⁹ Kerkeboek Westerdijkshorn (Retroacta B.S. nr. 517), huwelijk 10 september 1673; idem Pieterburen (Retroacta B.S. nr. 392), huwelijk 20 juni 1680; idem Niekerk, Oldekerk en Faan (Retroacta B.S. nr. 303), doop 18 november 1654.

⁵⁰ Visitatie 1565.

WIJTWERD

Bijzonderheden:

Na de Reductie van Groningen, de daaropvolgende Reformatie van het gewest en de confiscatie van de kloostergoederen blijven de commanderijen van de johannieter orde voorlopig in stand. Na overlegging van de verklaring van de Staten-Generaal dat de Groninger commanderijen als de andere in het land zullen worden behandeld staat de Landdag 25 april 1597 de conventualen toe de verkiezing van Joannes ab Oosterwijck, gewezen prior van het Jacobijnerklooster te Groningen, tot commandeur te effectueren mits geen nieuwe conventualen buiten consent van de Landdag worden aangenomen en de goederen worden geïnventariseerd.¹ Oosterwijck overleed als commandeur 27 februari 1618.² De synode trachtte echter de kloosterkerk te laten bedienen door een protestantse geestelijke: 24 juni 1600 besluit zij er bij de stadhouder op aan te dringen in de kloosters (Warffum), 'Wittewiert' (en Ter Apel) predikanten aan te stellen. Op 21 april 1601 bepaalt de synode dat de deputaten bij de Staten 'anhouden' zullen in de drie genoemde kloosters predikanten aan te stellen, voor het geval zulks het verleden jaar door de deputaten 'nit verricht gewesen' zou zijn. Op 15 juni 1602 wordt een besluit van dezelfde strekking genomen 'omme derzelvigen (te weten Warffum en Wijtwerd) hare superstitien gantzlich uth tho dohn und solche prediger tho hörendeernstlich ahnbefehlen wolden'. In mei 1603 verzoekt Arnoldus Aetius, predikant te Usquert*, de synode echter toestemming 'de kerckendienst tho Wyttwerth tho bedienen'. De synode willigt zijn verzoek in en continueert hem bij provisie voor een tijdlang in zijn dienst aldaar, zonder préjudice ten aanzien van de resoluties over combinaties, door Gedeputeerde Staten genomen. Aetius bediende dus reeds enige tijd de kloosterkerk te Wijtwerd dat blijkbaar (gezien de laatste voorgande zin) als een afzonderlijke gemeente werd beschouwd. Op 28 december 1604 bepalen Gedeputeerde Statendat de combinatie van Wijtwerd met Usquert* slechts voor één jaar kan worden toegestaan.³ Nadien echter bleef de combinatie gehandhaafd. Voor zijn bediening ontving de Usquerder predikant jaarlijks 50 daalder van de commandeur van Wijtwerd.⁴ De betaling daarvan ondervond echter moeilijkheden zodat Hermannus Duncker, gewezen predikant te Usquert*, zich in mei 1607 tot de synode wendde met het verzoek Gedeputeerde Staten te bewegen de door de commandeur verschuldigde som uit te betalen hetgeen de synode hem 7 mei 1607 toezegde. De classis Middelstum oordeelde 22 juli 1611 dat de combinatie van Wijtwewrd met Usquert* kon blijven gehandhaafd; in deze toestand is geen wijziging gekomen. De Landdag stond 21 januari 1625 aan Godefridus Alberti, predikant te Usquert*, wegens 'die bedieninge van de Corpus Meijeren des Convents Wytwert' en mede wegens zijn 'numerosse' familie levenslang 50 daalder toe.⁵ Bij de uitbetaling van het bedrag in 1626 wordt uitdrukkelijk vermeld dat de uitkering niet op zijn opvolger zal overgaan.⁶ In 1627 ontvangt zijn weduwe wegens Wijtwerd een halfjaar ttractement, verschenen Midzomer 1627, waarna de uitkering cesseert.⁷

¹ StA nr. 1, 170.

² Arch. HJK nr. 1142 (ChvdH X 777).

³ Boeles, *Geestelijke goederen*, 205.

⁴ Acta synodes Groningen, 7 mei 1607.

⁵ StA nr. 5, 2944v

⁶ StA nr. 2333, 567.

⁷ StA nr. 2335, 514.

ZANDEWEER

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

Zandeweer vormde met Eelswerd (Rottum), Oldenzijl en Oosternieland één rechtstoel.¹ Verondersteld mag worden dat vanuit Eelswerd* achtereenvolgens Zandeweer, Oldenzijl en Oosternieland als parochies zijn afgesplitst. De kerk te Zandeweer wordt beschreven als vroeg dertiende-eeuws met een toren uit de vijftiende eeuw, die te Oldenzijl als eerste helft dertiende-eeuws en die te Oosternieland als midden dertiende-eeuws.² Zandeweer lijkt als parochie echter ouder te zijn dan dertiende-eeuws. Hoewel de kerk en de toren geen secundair verwerkte tufsteen bevatten is tijdens begravingen op het kerkhof meermalen op restanten tufsteen gestuit welke dan met een anterieur gebouw in verbinding kunnen worden gebracht.³ De kerk was gewijd aan **Nicolaas**. Alleen van de pastoor Reynerus (1403) bleef een zegel bewaard,⁴ vertonende een zegenende bisschop zonder attributen. Daarmee is vrijwel altijd Nicolaas bedoeld.⁵ Er moet echter op worden gewezen dat de grootste van de uit 1467 daterende klokken werd gegoten 'Marie to ere' en tevens Maria genoemd. De tweede klok, Catharina genaamd, draagt aan de achterzijde haar afbeelding terwijl aan de voorzijde Ludger is afgebeeld.⁶ De opdracht van de eerste klok kan wijzen op Maria als patroonheilige. Wellicht was sprake van een dubbelpatrocium (Maria en Nicolaas) zoals te Appingedam en Groningen en mogelijk Hornhuizen. Het schattingenregister van omstreeks 1500 geeft voor hier twee priesters op.⁷ Het parochieregister van 1501 vermeldt een vicarius alhier.⁸ Latere bronnen spreken van een prebende die gesticht werd door Blideke Framma.⁹ De pastoor gebruikt in 1553 44 grazen land, de vicarius 33 grazen land.¹⁰

Pastorie

1391 **Ythatus**
wordt als pastoor alhier genoemd 16 december 1391.¹¹

1394 **Gerhardus**
In 1394 wordt te Keulen als student ingeschreven *d. Gerhardus curatus in Sondwere*.¹²

1396 - 1397 **Ithacus**

¹ Siemens, *Toelichting*, 64.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 573, 481, 485.

³ Mededeling M. Rozema, koster en doodgraver te Zandeweer, 21 december 1968.

⁴ OGD nr. 1145; de zegelbeschrijving aldaar geeft hem ten onrechte een kelk in de rechterhand.

⁵ Vergelijk pastoorzegels van bijvoorbeeld Appingedam, Oldenzijl en Oosternieland.

⁶ GDW nrs. 503, 504.

⁷ Alma, 'Schattingen', 175.

⁸ RC II, 9.

⁹ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 94; Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 507 (scheiding tussen de kinderen van Joest Lewe en Elisabeth Addinga op 24 januari 1590, Arch. Lewe nr. 58).

¹⁰ Alma, 'Winsumerzijlvest', 139, 140, 141.

¹¹ OGD nr. 824.

¹² Keussen, Keulen I, 77. Niet vermeld door Zijlstra.

komt als pastoor alhier voor 2 mei 1396¹³ en als Ythatus 24 februari 1397.¹⁴

1403 **Reynerus**
zegelt als pastoor alhier 14 mei 1403.¹⁵

1404 - 1412 **Wilhelmus**
komt voor het eerst als pastoor alhier voor 22 februari 1404.¹⁶ Het door hem gebruikte zegel¹⁷ (een schild beladen met twee sterren) is behalve het randschrift gelijk aan dat van Wilhelmus, pastoor te Zuidwolde*, gebruikt 21 december 1403.¹⁸ Hij wordt hier enkele malen als pastoor genoemd, voor het laatst 5 juni 1412.¹⁹

1436 - 1449 **Alcke**
wordt voor het eerst als pastoor alhier vermeld 20 oktober 1436,²⁰ voorts 27 september 1437.²¹ Heer Aelcke alhier zegelt 16 januari 1449.²²

1467 **Henkerdus**
pastoor alhier, wordt genoemd op één van de in 1467 gegoten klokken.²³

1481 - 1497 **Aylcko Elama**
Voor het eerst wordt Aylko/Aylwardus als pastoor alhier genoemd 30 maart 1481.²⁴ Blijkens de zoenbrief over de klauwen van Uithuizen van 8 oktober 1489 viel in een van de voorgaande jaren het redgerrecht op Ulbrandaheerd aldaar, toebehorende aan Aylco, pastoor te Zandeweer, en namens hem bediend is.²⁵ Het redgerrecht liep in Uithuizen in twintig jaren om. Bekend is dat het recht in 1532 op Ulbrandaheerd viel; aldus komt men tot 1472 als het jaar waarop hrt eveneens op Ulbrandaheerd viel en namens Aylco werd gesleten maar niet blijkt dat hij toen reeds pastoor alhier was. Blijkens de Fameliëkroniek-Elema stierf Aylcke Elama, pastoor alhier, 16 maart 1497.²⁶ Hij zal eerder een broer dan een zoon²⁷ van Waelcko Elama zijn geweest.

Een mogelijk omstreeks 1480 (vergelijk Usquert*) ingediende klacht tegen Reneke to Helwert behelst onder meer ‘dat hi den papen van Zantweeer mynen moyen vicarius hevet myt beer ghegoten’ en voor ‘bove’ en ‘scalck’ gescholden.²⁸ De klacht is geschreven op een los vel, voorkomende in een staatboek van leden van de familie Tamminga. Met ‘myne moeye’ zal Blideke

¹³ OGD nr. 928

¹⁴ OGD nr. 945

¹⁵ OGD nr. 1145.

¹⁶ OGD nr. 1173

¹⁷ OGD nrs. 1173 en 1183, 1 augustus 1404.

¹⁸ OGD nr. 1166.

¹⁹ Arch. Lewe nr. 805 reg. 11.

²⁰ AKG nr. 276 reg. 166.

²¹ Arch. Lewe nr. 809 reg. 14.

²² Arch. Farmsum nr. 6 reg. 91.

²³ GDW nr. 503.

²⁴ Arch. Ewsum nr. 509 reg. 69.

²⁵ Arch. Ewsum nr. 297 (oud nr. 248 reg. 77*) en Arch. HJK nr. 1864, 118.

²⁶ Elema, *Familieboek Elema*, 20.

²⁷ Elema, *Familieboek Elema*, 15.

²⁸ Arch. Ewsum nr. 502 (oud nr. 8 deel 1).

Frama zijn bedoeld omdat sprake is van haar vicarius (en zij hier de prebende had gesticht).

1507

Bruno Curre

wordt op het jaar 1507 genoemd in een lijst bevattende ‘De naemen der Predicanten hyr tot Sandeweer bekent gevonden in een oudt kerckenboeck’.²⁹ Niet bekend is of het jaar refereert aan het begin van zijn ambtsperiode.

1525 - 1544 **Wilhelmus Blome**

Genoemde lijst noemt op het jaar 1525 als pastoor alhier Wilhelmus Blome.³⁰ Als Wylhelmus Blome, pastoor alhier, komt hij voor in een ongedateerd doch omstreeks 1543 te stellen stuk³¹ alsmede 13 maart 1544.³² De visitatierekening over 1535 vermeldt de ontvangst van de leges voor de approbatie van het testament van de pastoor alhier.³³ Op 4 november 1547 verschijnt voor Luitenant en Hoofdmannen Elsche Bloeme namens Ghese Bloeme contra Hayke Sasse (niet verschenen) als executeur van wijlen Willem Bloeme; verdere bijzonderheden worden niet gegeven.³⁴

1548 - 1576 **Wilhelmus van Maastricht**

wordt als pastoor alhier in voornoemde lijst vermeld in 1548³⁵ en komt als zodanig voor 10 mei 1549,³⁶ 19 september 1570³⁷ en 1 januari 1576.³⁸

1582 - 1594 **Wigboldus Radingius**

Op 15 november 1580 komt ‘de achtbare welgel.’ (de gebruikelijke titulatuur voor pastoors was ‘weerdige welgel.’) M. Wigboldus Radingius wiens functie niet is aangegeven als volmacht in de omgeving van ’t Zandt voor.³⁹ Eerdergenoemde lijst noemt hem als pastoor alhier in 1583,⁴⁰ maar Wigbolt Radinges komt als pastoor alhier reeds voor 14 juli 1582.⁴¹ Hij is hier in functie geweest tot de Reformatie waartoe hij niet overging (mogelijk later?). Een op 28 december 1604 geapostilleerd rapport noemt onder de ‘Redgers concubinarii’ ‘de olde pape tho Zandtwere, Wigboldus’.⁴² Ook in 1607 blijkt ‘de pape’ hier; hij wordt dan genoemd als bezitter der vicarie; Gedeputeerde Staten bepalen dat over deze vicarie bij de eerste gelegenheid zal worden gedisponeerd.⁴³

²⁹ Kerkenboek Zandeweer (Retroacta B.S. nr. 568), 1.

³⁰ Kerkenboek Zandeweer (Retroacta B.S. nr. 568), 1.

³¹ Arch. Ewsum nr. 303 (oud nr. 163).

³² Arch. Ewsum nr. 303 (oud nr. 163).

³³ Visitatie 1535.

³⁴ Arch. HJK nr. 52, 327.

³⁵ Kerkenboek Zandeweer (Retroacta B.S. nr. 568), 1.

³⁶ Arch. Lewe nr. 734 reg. 111.

³⁷ Arch. Lewe nr. 15 reg. 158.

³⁸ GA, RAG, VVS 75, 376v.

³⁹ Arch. HJK nr. 121 (ChvdH II 283).

⁴⁰ Kerkenboek Zandeweer (Retroacta B.S. nr. 568), 1.

⁴¹ Arch. HJK nr. 54.

⁴² Boeles, *Geestelijke goederen*, 196.

⁴³ Arch. PKV Groningen nr. 42.

W. Radingius komt als notarius voor 2 mei 1595,⁴⁴ als zodanig en als delegaat-richter van Zandeweer, Oldenzijl en Oosternieland 17 juni 1599⁴⁵ en 15 december 1599.⁴⁶ Op 24 april 1601 wordt hij gewezen pastor te Sauwert* genoemd,⁴⁷ maar waarschijnlijk betreft het een verschrijving voor Zandeweer. Ook 17 oktober 1606 wordt de welgel. Wigboldus Radingius te Zandeweer genoemd,⁴⁸ terwijl hij dezelfde dag voorkomt als vader van Hindrick Hopper.⁴⁹ Later is hij secretaris van het Winsumerzijlvest geworden; hij komt als zodanig voor 15 mei 1611⁵⁰ en 1 mei 1612.⁵¹ Een inschrijving als student is niet gevonden.

Reformatie

159(5)6 - **Gerardus Wilhelmi**
1599/1600 wordt in eerdergenoemde lijst op het jaar 1596 vermeld.⁵² Waarschijnlijk stond hij hier echter reeds in 1595. Op 30 april 1596 staan de Hoofdmannen aan de predikant alhier 75 Carolus gulden over het vorige jaar uit de prebende toe.⁵³ De pastor alhier verzoekt 11 oktober 1596 verhoging van tractement.⁵⁴ Op 9 februari 1597 wordt last gegeven aan Gerardus Wilhelmi, predikant alhier, 30 daalder uit te betalen omdat de opkomsten der hem 'toegelegde' vicarie hem door Jurjen Lewe (de eigenaar van Onnema) worden onthouden.⁵⁵ Gerdt Wilmes, zoals hij 9 mei 1597 wordt genoemd,⁵⁶ is hier nog 4 juni 1599,⁵⁷ spoedig daarop echter overleden. Zijn niet met name genoemde zoon wordt vermeld 22 juni 1601⁵⁸ en 28 september 1601,⁵⁹ dan met Gerardus' weduwe. Een zoon Wilhelmus Gerardi wordt in 1616 predikant te Uithuizermeeden*. Hij kwam waarschijnlijk uit Oostfriesland. Een gelijknamige persoon is in 1593 één der twee predikanten te Arle;⁶⁰ deze kan echter ook dezelfde zijn die in 1595-1596 te Groothusen⁶¹ en van 1599 tot 1610 te Campen stond⁶² en gehuwd met Nese Huinge, mogelijk in 1582, voordien 'in Warfum begeben gewest'.⁶³

1600 - 1604 **Egbertus Sickens**

Blijkens bericht van 5 november 1600 was hier inmiddels beroepen Egbertus Sickens, predikant te Groningen*, die wegens gebrek aan middelen 22

⁴⁴ Arch. HJK nr. 1238 (ChvdH VIII 667).

⁴⁵ Tresoar, RA Barradeel nr. 19, 2.

⁴⁶ GA, RAG, Lade 128.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 840.

⁴⁸ Arch. HJK nr. 842.

⁴⁹ GA, GAG, RA III a 10.

⁵⁰ Arch. Winsumerzijlvest nr. 1, 76v.

⁵¹ Arch. Winsumerzijlvest nr. 1, 81-81v.

⁵² Kerkenboek Zandeweer (Retroacta B.S. nr. 568), 1.

⁵³ Arch. HJK nr. 838.

⁵⁴ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁵⁵ StA nr. 526.

⁵⁶ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁵⁷ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁵⁸ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁵⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁶⁰ Reershemius, 198.

⁶¹ Reershemius, 714.

⁶² Reershemius, 745.

⁶³ GA, GAG, RA III a 11, 11 maart 1607; RA III f 1, 495v, 17 juni 1607; RA III a 13, 20 maart 1610.

september 1600 de dienst per 28 september eerstkomende was opgezegd.⁶⁴ De classis Middelstum liet hem 11 mei 1601 als predikant alhier toe. Op 16 april 1604 schrijft de scribe dezer classis dat de classis Egbert Sickens de mutatie van Zandeweer naar Wetsinge* heeft kwalijk genomen,⁶⁵ doch blijkbaar is de mutatie niet doorgegaan. Op 21 juli 1604 wordt Sickens, predikant alhier, genoemd voor de functie van visitator te Groningen.⁶⁶ Op 31 oktober daarop wordt hij als zodanig benoemd;⁶⁷ kort daarop is hij van hier vertrokken.

1605 - 1614 **Abelus Praetorius**

Gedeputeerde Staten bepalen 28 december 1604 dat in de vacature alhier tegen Pasen aanstaande een predikant moet worden beroepen.⁶⁸ Waarschijnlijk is tegen die tijd hier gekomen Abelus Praetorius, predikant te Oosternieland* en als zodanig nog genoemd 8 april 1605.⁶⁹ Op 22 april 1605 vermelden de classicale acta *Farculum* (maatijd) *suum debitum pro loci mutatione dedit Classis Judicio D. Abelum Praetorium*, ongetwijfeld in verband met zijn vertrek naar hier. Aanwijsbaar is hij hier 10 maart 1606,⁷⁰ wanneer hij verzoekt in het genot te mogen blijven van de pastorie te Oosterwijtwerd* teneinde zijn zoon te kunnen laten studeren.⁷¹ Hij wordt hier nog genoemd 19 september 1614⁷² en is kort daarop overleden. Zijn weduwe wordt onder meer 19 september 1618 genoemd.⁷³

1615 - 1646 **Albertus Husingius**

In april 1615 dagen Lewe en consorten de weduwe Broersema die zegt niet een beroep voor een predikant te hebben uitgebracht maar er slechts als lidmate bij collatoren op aan te willen dringen Albertus Husingius te beroepen. De Hoofdmannenkamer bepaalt 25 april 1615 dat de collatoren moeten samenkomen om na te gaan of de zaak naar wens van de gemeente kan worden afgedaan.⁷⁴ Husingius geeft zijn beroepbrief over 22 mei 1615 en wordt als lid van de classis eerst 10 mei 1616 aangenomen. Wegens beroep naar Adorp* en Harssens* wordt hij gedemitteerd 11 maart 1646; hij overleed aldaar 11⁷⁵ of 12⁷⁶ september 1652.

Zijn vader,⁷⁷ Gerhardus Husingh, vicarius te Kollum, week in 1567 uit naar Oostfriesland,⁷⁸ stond van tenminste omstreeks 1584 tot tenminste 1609,⁷⁹ mogelijk nog eind 1616⁸⁰ te Rysum. Albertus' zuster Trijntien was gehuwd met Allardus à Besten, predikant te Pieterburen*. Zijn zoon Gerardus werd in 1671

⁶⁴ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁶⁵ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁶⁶ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁶⁷ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁶⁸ Boeles, *Geestelijke goederen*, 206.

⁶⁹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁷⁰ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁷¹ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁷² Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁷³ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁷⁴ Arch. HJK nr. 849, 95.

⁷⁵ Arch. HJK nr. 883, 508, 10 november 1653.

⁷⁶ Acta synodes Groningen.

⁷⁷ Proclamatieboek Groningen 10 december 1616.

⁷⁸ Romein, *Friesland*, 494.

⁷⁹ Reershemius, 648.

⁸⁰ Proclamatieboek Groningen 10 december 1616.

door Gedeputeerde Staten beroepen te Nieuweschans en aldaar ook door de classis toegelaten maar moest wijken voor de door de Raad van State beroepen Regnerus Stellingwerff,⁸¹ kwam in 1674 naar Westerdijkshorn en ging in 1686 naar Westerwijtwerd.

Mariavicarie/prebende

De prebende alhier werd gesticht door Blideke Framma. Zij was eerst gehuwd met Ailco Onnema en had uit dit huwelijk een zoon Reiner Eisinga (genoemd naar Ailco's vader Reiner Eisinga, gehuwd met Bawe). Eerstgenoemde Eisinga overleed kinderloos vóór 1481. Blideke huwde verder met Egge Addinga, overleden in 1485 waarvan een zoon Haye Addinga.⁸² Reiner Eisinga had destijds met consent van zijn moeder land geschonken aan de Onnemaprebende alhier dat op 30 maart 1481 wordt geruild door zijn moeder met Menno Almers en zijn vrouw Syabbe alhier.⁸³ De prebende was door Blideke Framma gesticht;⁸⁴ zij had daaraan Buntsemaheerd geschonken.⁸⁵

- 1536 **Matthias de Baest**
prebendaat alhier, overleed in 1536.⁸⁶

1536 - 1547 Engelbert Boevinck / Berent

Na het overlijden van de voorgaande presenteren juffer Bawe, Claes en Luert Kater van Fraam (kleinkinderen⁸⁷ van de stichtster Blideke Framma) Berent, pastoor te Oldenzijl*, voor de prebende. Zonder daartoe, volgens de Kater's, gerechtigd te zijn presenteert Aylco Clant voor de Heer van Wedde, neef van de Kater's,⁸⁸ echter Engelbert Boevinck, die naar Munster is gereisd, aldaar de investituur heeft bekomen en vervolgens 'unse prebendaet' heer Berent voor de commissaris van Usquert heeft doen citeren die heer Berent uit de prebende heeft ontzet. De commissarissen van de officiaal, de pastoors te Bedum en Appingedam, hebben deze uitspraak bevestigd. Op 14 maart 1537 verzoeken de Kater's die nog steeds heer Berent presenteren, de officiaal bij zijn

⁸¹ Acta classis Oldambt 27 december 1671, 23 januari 1672, 17 maart 1674.

⁸² Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, passim.

⁸³ Arch. Ewsum nr. 509 (oud nr. 259 reg. 69).

⁸⁴ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 94.

⁸⁵ Arch. Farmsum nr. 924; nr. 918a, 15

⁸⁶ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 94.

⁸⁷ In het betrokken stuk is sprake van kleinkinderen. Het betreft hier Bawe Ripperda, weduwe van Luert Kater, met haar zoons Claas en Luyrt van wie eerstgenoemde Fraam te Huizinge kreeg. Luert Kater overleed omstreeks 1520. Hij was een zoon van Claas Cater, overleden voor 1497 wiens boedel werd gescheiden in 1497 (opgemaakt 1503) door Luert, Hinrick en These Kater, Alijt tho Lellens, Vrouwke Ompta op 't Zandt, Allert Gayckema en Frouwe en Herman Clant en Hidde, zoons en dochters van Claes. Daarbij krijgt Luert Frammaheerd te Huizinge. Zij noemen Blideke Framma hun 'moei'. (Arch. Farmsum nr. 779 reg. 229). In 1503 scheiden Hindrick Kater, Allert Gaykinga wegens Luert en Tese Kater, Alijt tho Lellens en Vrouwke Ompteda met Elisabeth weduwe van Hayo Addinga en haar zoon Jurjen/George de goederen, hen van Blideke Framma aangeërfd (Arch. Farmsum nr. 728). Claas en Sweder Kater hadden 10 januari 1487 (Arch. Lewe nr. 745 reg. 48) van Blideke Framma en haar zoon Haye Addinga hun rechten op Fraam gekocht; zij worden dan 'neven' van Blideke genoemd. Sweder is dan burgemeester van Groningen. Zijn weduwe Leveke Kater tresteert 9 oktober 1497. Blijkbaar heeft zij een zoon Geert Wycheringe (die weer een zoon Sweder Kater heeft die zal trouwen met een dochter van Allert Gaykema, terwijl andere kinderen zijn Grete, Hylleke, Blyke en Theme Wycheringe) terwijl Leveke een zuster Grete Thedema en een broer Heyman van Dulck heeft (Arch. Farmsum nr. 773 reg. 210). Zie ook Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 181. Het lijkt er op dat Claes en Sweder Kater broers- of zusterszoons van Blideke Framma zijn geweest.

⁸⁸ Bedoeld is Hayo Addinga, zoon van Eggo Addinga, kleinzoon van Hayo Addinga en Blideke Framma.

eerstvolgende komst in het gewest uitspraak te doen.⁸⁹ Bij het gebruikmaken van rechtsmiddelen bleef het aan de kant van de Kater's blijkbaar niet; althans heeft in 1537 Claes Kater 'gededinget' en ruim 55 Emders gulden betaald omdat hij heer Engelbert Boevinck 'vicarius in der kercke staende in sine missgewaet, so he van den altaer gekoemen was, frey umbt hoeft geschlagen hefft'.⁹⁰ Nog veel later wordt hiervan melding gemaakt: 25 april 1548 wordt aangetekend dat 'Claes Cater heft gededinget voer dat gewalt an Heer Engelbert Boevinck anno 1537 geperpetreert' voor 50 Philips gulden.⁹¹ De beslissing van de officiaal is niet bekend, moet echter in het nadeel van de Kater's zijn uitgevallen omdat Engelbertus de prebende bezat tot 1547. In een klauwregister is onder Zandweer sprake van 'Butsmytaheert Blyke Fradema dar Her Engelbert woent'; de wegens de verschillende heerden gedane aanzweringen betroffen de jaren 1526 tot 1561.⁹² Engelbert Boevinck komt in 1557 als pastoor te Farmsum* voor.

1547 - 1553 **Duthmarus Wesuwen**

priester van het bisdom Osnabrück, werd na de resignatie van Engelbertus, op 1 september 1547 geïnstitueerd als prebendaat van de Mariaprebende alhier.⁹³ Wie de presentatie deed is niet aangegeven. Aangenomen mag worden dat deze geschiedde door één van de Addinga's. In 1553 wordt aangegeven dat heer Duthmer alhier 33 grazen land alhier en te Eppenhuisen 3 grazen gebruikte;⁹⁴ de Buntsemaheerd zal hiertoe hebben behoord. In 1534 komt hij voor als pastoor te Spijk*.

1559 **Mathias Schaye**

wordt in juli 1559 als prebendaat alhier geïnstitueerd en voldoet daarvoor één daalder.⁹⁵

1561`/3 **N.N.**

wordt tussen oktober 1561 en september 1563 als vicarius alhier geïnstitueerd; hij voldoet daartoe twee daalder.⁹⁶ Mogelijk betrof het

1565 - 1587 **Engelbertus**

als prebendaat alhier voor het eerst genoemd 7 juni 1565⁹⁷ en voor het laatst 27 april 1587 wanneer hij met Gijsbert Drolshagen (zoon van Henricus, laatstelijk pastoor te Baflo*) procedeert over landhuur, door Gijsbert namens zijn overleden vader van land te Godlinze of elders gebeurd.⁹⁸ Zijn blijkbaar reeds volwassen zoon Hermannus Engelbert komt 19 november 1571 voor.⁹⁹

⁸⁹ StA Munster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 93-94.

⁹⁰ Arch. HJK nr. 41, 63.

⁹¹ Arch. HJK nr. 54, 364.

⁹² Arch. Farmsum nr. 924, 15.

⁹³ GA, RAG, VVA nr. 564, 514, R.F. 1547.21.

⁹⁴ Alma, 'Winsumerzijlvest', 139-141.

⁹⁵ Visitatie 1559.

⁹⁶ Visitatie 1563.

⁹⁷ E. nr. 412 (nr. 243)

⁹⁸ Arch. HJK nr. 55.

⁹⁹ Lewe nr. 15.

Johan Rengers van Ten Post haalt in zijn kroniek een mededeling aan van *Engelbertus sacerdo* in Zandeweer over eb en vloed bij Winschoten en Blijhem in 1416.¹⁰⁰

Reformatie

Op 20 januari 1596 wordt de opzegging van vicarie- of prebendeland, door Gedeputeerde Staten gedaan, door de Hoofdmannen van kracht verklaard en de collator Jurjen Lewe (eigenaar van Onnema) gelast binnen zes weken een gequalificeerd persoon voor het leen te benoemen.¹⁰¹ Op 30 april 1596 wordt door de Hoofdmannen een bedrag van 75 Carolus gulden uit de prebende aan de predikant over het vorige jaar toegekend.¹⁰² Op 9 februari 1597 wordt lastgegeven tot betaling van 30 daalder aan Gerardus Wilhelmi, predikant alhier, omdat de opkomsten van de hem ‘toegelegde’ vicarie hem door Jurjen Lewe worden onthouden.¹⁰³ Volgens een rapport omstreeks 1601 is de vicarie te Zandeweer groot 76 grazen, doende mogelijk tot huur 200 Emder gulden, enig land te Epenhuizen en de helft van een heerd te Uithuizermeeden.¹⁰⁴ Jurjen Lewe matigt zich de vicarie aan hoewel pastoor en voogden volgens de fundatiebrief¹⁰⁵ collatoren zouden zijn. Lewe heeft verschillende landen gegeven aan de oude pastoor te Epenhuizen* die ook het vicariehuis bewoont.¹⁰⁶ In 1604 wordt de vicarie ook genoemd.¹⁰⁷

1607

Wigboldus Radingius

Blijkens mededeling van 22 april 1607 bezit ‘De pape’ de vicarie alhier¹⁰⁸; bedoeld zal zijn de laatste pastoor alhier, Wigboldus Radingius.

¹⁰⁰ Rengers, *Kroniek* I, 116.

¹⁰¹ Arch. HJK nr.838, 205v

¹⁰² Arch. HJK nr.838.

¹⁰³ StA nr.856

¹⁰⁴ Dat wijkt sterk af van de in 1553 vermelde oppervlakte.

¹⁰⁵ Deze bleef niet bewaard.

¹⁰⁶ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁰⁷ StA nr. 857.

¹⁰⁸ Arch. PKV Groningen nr.42

‘T ZANDT

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

’t Zandt ontstond op en langs een dijk die als actieve waterkering een oudere waarop Zeerijp* gelegen was verving.¹ De kerk alhier wordt gedateerd op het derde kwart van de dertiende eeuw, de toren uit de eerste helft van die eeuw.² Er moet dus een anterieure kerk zijn geweest maar daarover is niets bekend.

De kerk was gewijd aan **Maria**. Mijleman vermeldt deze patroonheilige en verklaart een brief, bezegeld met een Mariazegel, te hebben gezien.³ Pathuis stelt - in verband daarmee - dat veel geestelijke instellingen een dergelijk zegel kunnen hebben gebruikt; naar zijn mening komt ‘in aanmerking’ het klooster Feldwerd.⁴ Mijleman’s opvatting – waaruit overigens expliciet blijkt dat pastoorszegels (al spreekt hij niet over het zegel van een pastoor) indicatief zijn voor het patrocinium van een kerk⁵ – is bevestigd door de vermelding van 4 hondertland in de Zandtster zijleed op de naam van ‘Onse Leve Vrouwe upt Sandt’⁶ en door de zegels van een aantal pastoors: Wabbo (1415),⁷ Remko (1450),⁸ Bruno Lunsinck (1473, 1479)⁹ en Johan Enens (1503)¹⁰ die alle Maria vertonen.

Volgens opgave in 1593 behoren tot de pastorie in totaal 60 grazen, tot ‘het lehn’ in totaal 21¼ grazen.¹¹

Vicarieën en prebenden

Volgens de parochielijst uit 1501 waren hier een vicarie en een sacristie.¹² De taxenlijst van omstreeks 1500 noemen voor hier drie priesters.¹³ Later is sprake van het Catharinaleen alhier,¹⁴ ook Catharinaprebende of –vicarie genoemd door Mijleman,¹⁵ die tevens het Annagasthuis alhier noemt.¹⁶

Pastorie

1391 **Nittardus**
komt 16 december 1391 als pastoor alhier voor.¹⁷

¹ Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB 17 (1964), 296-298.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 575. Halbertsma dateert de kerk op het eerste kwart van de dertiende eeuw: Halbertsma, Nieuwsbulletin 17 (1964) 205-205.

³ Pathuis, ‘Ommelands Ere’, 57.

⁴ Pathuis, ‘Ommelands Ere’, 102 noot 278.

⁵ Dit onderwerp is uitgebreid uitgewerkt in ons *Heiligen en heren*, 35-102.

⁶ Werumer Zijlboek 819, ongedateerd, mogelijk omstreeks 1450.

⁷ GA, GAG, R.F. 1471.1.

⁸ Arch. Farmsum nr. 3 reg. 97.

⁹ Arch. Van Iddekinge nr. 181 (20 juli 1473), Arch. Farmsum nr. 227 reg. 182 en Arch. Gruys nr. 321 (9 juli 1479).

¹⁰ Arch. Farmsum nr. 779 reg. 229 en Arch. Lewe nr. 746 reg. 58.

¹¹ Alma, ‘Dorpsterzijlvest’, 125.

¹² RC II, 10v.

¹³ Alma, ‘Schattingen’, 175.

¹⁴ GA, RAG, R.F. 1625.44, lade 182.

¹⁵ Pathuis, ‘Ommelands Ere’, 57.

¹⁶ Pathuis, ‘Ommelands Ere’, 57.

¹⁷ OGD nr. 824.

- 1406 **Tyaert**
komt (als pastoor alhier) voor 21 maart 1406.¹⁸
- 1415 **Wabbo**
zegelt als pastoor alhier 6 december 1415.¹⁹
- 1435 - 1450 **Remko, Rembertus**
Remko komt als pastoor alhier voor het eerst voor 20 april 1435,²⁰ als Rembertus 21 maart 1447²¹ en voor het laatst – weer als Remko – 5 juni 1450.²²
- 1463 - 1479 **Bruno Lunsinck**
Bruen, pastoor alhier, wordt voor het eerst vermeld 31 januari 1463.²³ Bruen Lunsche, pastoor alhier, zegelt 20 juli 1473; het zeer fraai Mariazegel bleef bewaard; blijkens het zegelrandschrift moet zijn familienaam Lunsinck zijn geweest.²⁴ Hij wordt meermalen als pastoor alhier vermeld en komt voor het laatst als zodanig voor 9 juli 1479.²⁵
Als Bruen Groningen werd hij 10 mei 1458 als student in de artes te Keulen ingeschreven.²⁶
- 1503 - 1533 **Mr Johan Enens/Alberda**
pastoor alhier, zegelt 20 juli 1503 met het wapen Alberda.²⁷
Hij was een zoon van Ailbet Alberda alias Bonnens en vermoedelijk N. Enens²⁸ en werd als Johan Alberda alias Enens 24 mei 1481 te Keulen als student ingeschreven.²⁹ Als Mr. Johan Alberda komt hij voor 22 september 1510.³⁰ Als pastoor alhier komt hij ook voor 4 mei 1512³¹ en 2 mei 1527.³² In 1529 klaagt de pastoor te 't Zandt over personen die zich tegen de priesters alhier hebben verzet. De hertog van Gelre – toen landsheer van het gewest – gelast 12 januari 1529 nader gerechtelijk onderzoek.³³ Mr Johan Alberda, pastoor alhier, is nog in leven 19 december 1533 wanneer hij een rente,

¹⁸ GA, RAG, Hs. in quarto 122, 65.

¹⁹ GA, GAG, R.F. 1417.1.

²⁰ Arch. Drie Delfzijlen nr. 9 reg. 15.

²¹ Arch. Stad Hoorn nr. 808 reg. 434 (mededeling prof. mr. N.E. Algra, Haren [Gr.]).

²² Arch. Farmsum nr. 3 reg. 97.

²³ Arch. Farmsum nr. 517 reg. 130.

²⁴ Arch. Van Iddekinge nr. 181.

²⁵ Arch. Gruys nr. 321.

²⁶ Zijlstra nr. 581.

²⁷ Arch. Farmsum nr. 779 reg. 229 en Arch. Lewe nr. 746 reg. 58.

²⁸ Alma, 'De Stichter', 414; Alma, 'Alberda/Aulsema/Fraylema', 89-90. Vergelijk UB Groningen, Hs. PEIP 38, 293.

²⁹ Zijlstra nr. 5792 (met Bernardus Mensema, nr. 5793, die later pastoor werd te Godlinze*). Hij lijkt ons niet dezelfde als Johannes Albedensens, 1510 te Rostock ingeschreven, Zijlstra nr. 7814).

³⁰ AKG nr. 2, 33v reg. 956.

³¹ GA, RAG, Hs. in quarto 141 nr. 9. De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 298 noemt het stuk van 4 mei 1512 – in afschrift bekend, het origineel was toen en ook nu onvindbaar – in verband met het recht van zegelen door pastoors.

³² GA, RAG, Hs. in quarto 141 nr. 9.

³³ De Hoop Scheffer, *Kerkhervorming*, 459 (citerende Van Hasselt, *Geldersch Maandwerk* I, 11).

gekocht in 1509 door Claes Alberda, overdraagt aan Barbara Enens, dochter van zijn broer die verder niet met zijn naam wordt aangeduid.³⁴

1580 - 1594 **Albertus (Hermanni?) Hammonius**

pastoor alhier, legt 6 oktober 1580 een verklaring af over een gebeurtenis alhier op 22 september 1580.³⁵ Als pastoor komt hij hier meermalen voor, onder meer in het visitatieverslag van de proostdij Loppersum kort na Pasen 1582,³⁶ als Albertus Hermannus (verschrijving voor Hammonius of patroniem?) 4 juni 1590³⁷ en voor het laatst als pastoor 5 april 1593.³⁸ Eppens geeft in 1588 over zijn opvattingen een vrij uitvoerige informatie: ‘...Want up Sandt alnoch een pastoor, her Albert genoempt, bisheer den kercke waerende und destijdes den Reformatie niet ontkennende, laet alnoch sulcke superstitionen verblijven, dat ock (een bejaarde man) up Sandt sonder enige superstitie ys ter eerder bestediget geworden, und allene een lichpredichh gedaen’. Bij de begrafenis van de 27-jarige Egbert Clant ‘wordt die pastoor versoeckt, dat he alle Papische diensten over dusser persoene wolde nalaten. Antwoerd: dat he des wol solde doen konen, alleen het witte koer cleedt muste he anholden, und sulckes musten de frunden dulden. Overst in versamelingen der vrunden und nabueren toe Umptdahuy³⁹ verclaert die pastoor duylickken, dat die vrunden sick niet hadden tbedroven over den hoving, want he in waere fundament und erkenntnisse Christi gegruendet harwarts was gecomen, und hier entslappen waerafftich een arffgenaem des ewigen levents twesen muste’.⁴⁰ Op 25 juli 1595 wordt Albertus Hammonius, gewezen pastoor alhier, een subsidie van 80 gulden toegekend om zijn studie voort te zetten⁴¹ en zich op het examen te kunnen voorbereiden.⁴² In juni 1596 tekent hij als gewezen pastoor alhier de verklaring van loyaliteit tegenover de nieuwe provinciale overheid.⁴³ In 1625 wordt verklaard dat hij na de Reductie enige tijd de Catharinaprebende alhier heeft genoten en korte tijd daarna als predikant in Siddeburen* werd beroepen.⁴⁴

Reformatie

1595 **Joannes (Clettingius)**

Op 17 april 1596 verschijnt voor het consistorie te Groningen Joannes, predikant alhier, die door de classis Loppersum het preken is verboden. Hij verzoekt van het consistorie een getuigschrift doch moet eerst de tegen hem ingebrachte beschuldiging inbrengen. Hij moet dezelfde zijn geweest als Joannes Clettingius, medio 1595 te Garmerwolde* in de classis Loppersum

³⁴ GA, GAG nr. vRr 10, 165v. De broer is de halfbroer Hermannus Enens, zie Alma, ‘Alberda/Aulsema/Fraylema’.

³⁵ Arch. HJK nr. 121 (ChvdH IV 278).

³⁶ Arch. HJK nr. 589.

³⁷ GA, RAG, Hs in folio 175b deel 1.

³⁸ GA, RAG, Hs in folio 175b deel 1.

³⁹ Ompteda te 't Zandt was toen eigendom van Fecko Ompteda, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 520.

⁴⁰ Eppens, *Kroniek II*, 650-651.

⁴¹ Een inschrijving als student is niet gevonden.

⁴² StA nr. 110.

⁴³ StA nr. 856.

⁴⁴ Te oordelen naar de redactie van GA, RAG, R.F. 1625/.4, lade 66.

waar blijkbaar tegen hem is opgetreden. Hij zal daarop naar 't Zandt zijn vertrokken doch moet reeds na enige maanden naar Uithuizermeeden* zijn vertrokken.

1597 - 1639 **Henricus Houbingius**

tweede predikant te Appingedam* en rector van de Latijnse school aldaar, wordt in maart 1597 te 't Zandt beroepen waarop classicale goedkeuring werd verkregen 29 maart daarop. Op de jaarwende van 1600-1601 wordt hij weer als tweede predikant te Appingedam* beroepen. Aanvankelijk wordt het beroep ingehouden, 10 mei 1601 toch uitgebracht maar door hem uiteindelijk niet aangenomen. In 1606 wordt hij beroepen te Texel; de classis deelt hem 28 april 1606 mee hem niet te willen tegenhouden indien zijn gemeente hem wil demitteren. Hij is hier gebleven. Evenmin vertrekt hij in 1607 naar Bierum*. Hij overleed alhier 12 maart 1639 na 42 jaren ambtstijd alhier; blijkens zijn grafsteen was hij afkomstig uit Groningen.⁴⁵ In 1634 verklaarde hij 63 jaren oud en vanaf de Lambertusvloed predikant alhier te zijn.⁴⁶ Voor zijn zoon Arnoldus wordt verwezen naar Wirdum*. Een dochter Aeltien huwde in 1624 Theodorus à Lengel, predikant te Garsthuizen*, een dochter Mechtelt had tot eerste man Andreas Lisingius, predikant te Den Andel*. Een derde dochter was gehuwd met Joachim Borgesius die predikant geweest is te Westerwijtwerd*. Henricus Houbingius tenslotte was de stiefvader van Johannes van Nijeveen, predikant te Eenrum*.⁴⁷

Kapelaans

- 1569 **Hinrick van Doesborch**
priester van het diocees Keulen en kapelaan alhier, wordt in april 1569 gepresenteerd als vicarius van het Anthoniusaltaar te Kantens*.⁴⁸

Catharinavicarie/prebende

De collatie van de vicarie was in de tweede helft van de zestiende eeuw en later in het bezit van de familie Ompteda die de Omptedaborg bewoonde. Bij scheiding van de nalatenschap van Harmen Ompteda op 26 augustus 1574 wordt de collatie aan de zoon Fecko Ompteda toebedeeld.⁴⁹

- 1499 **Wicher**
komt als vicarius alhier voor 25 oktober 1499.⁵⁰

- 1549 - 1559 **Jacob Claessen**
Jacob wordt als vicarius alhier genoemd 1 mei 1549,⁵¹ Jacob Claessen als zodanig 12 maart 1559.⁵²

⁴⁵ GDW nr. 4371.

⁴⁶ O.A. nr. 827, R.F. 1634.49.

⁴⁷ Onder meer Proclamatieboek Groningen 26 juni 1624, 9 januari 1625; Arch. HJK nr. 856, 102v, 19 mei 1625; GA, GAG, RA III x 15, 264, 17 november 1636.

⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 346 (oud nr. 23).

⁴⁹ Arch. Gruys nr. 123.

⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 539 (oud nr. 47 reg. 94).

⁵¹ Arch. Drie Delfzijlen nr. 71 reg. 63.

⁵² Collectie Fransema nr. 163.

- 1561/3 **N.N.**
wordt tussen oktober 1561 en september 1563 in de vicarie alhier geïnstitueerd en voldoet daarvoor twee daalder.⁵³
- 1565 **N.N.**
wordt in 1565 in de vicarie alhier geïnstitueerd en voldoet daartoe twee daalder.⁵⁴ Mogelijk is hij dezelfde als
- 1566 - 1567 **Thomas**
vicarius alhier die zich in 1566 voor de Reformatie uitspreekt en in 1567 noodgedwongen uitwijkt.⁵⁵

Reformatie

Op 26 januari 1647 wordt een ongedateerde verklaring,⁵⁶ destijds door Ds Henricus Houbingius afgelegd, overgegeven waarin deze verklaart dat wijlen Fecko Ompteda het Catharinaleen alhier destijds meermalen vergeven heeft, eerst aan

ca 1595 **Albertus Hammonius**
(de laatste pastoor alhier) die 'de ware gereformeerde religie oopentlick annemende, tot Pastor tho Siddeburen is gekooren worden', vervolgens aan

ca 1597 **N. Thesens**
zoon van Theso, koster te Groningen.⁵⁷

Elders verklaart Houbingius, en wel 17 november 1625, dat in verband met het zeer sobere tractement als predikant hem, toen hij beroepen was te Appingedam (dus 1600/1) op verzoek van Reint Alberda senior en de gemeente door Fecko Ompteda de opkomsten van het leen waren toegekend en wel levenslang.⁵⁸ Bij Hoofdmannensententie van 6 september 1613 wordt Houbingius, predikant alhier, gehandhaafd in het bezit en in het genot van de vruchten van de vicarie alhier.⁵⁹

De in 1647 getoonde verklaring werd opgelegd op verzoek van Harmen Ompteda, Johan Clant en Goossen Schaffer,⁶⁰ en zal gediend hebben in een proces tussen Reint Alberda en Harmen Ompteda. De Oosterwarf bevestigt 24 oktober 1648 een doem van de redger van 5 februari 1648 waarbij de eis van Reint Alberda als medecollator der kerk medezeggenschap te hebben in de Catharinaprebende tegen Harmen Ompteda als unicus collator daarvan wordt afgewezen.⁶¹

Sacristieleen

⁵³ Visitatie 1563.

⁵⁴ Visitatie 1565.

⁵⁵ Eppens, Kroniek I, 180 en 188. Hij moet worden onderscheiden van Thomas Idema te Wirdum*.

⁵⁶ GA, RAG, R.F. 1625.44.

⁵⁷ Te weten Theso Allardi, koster van de Walburgskerk aldaar.

⁵⁸ GA, RAG, R.F. 1625.44.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 848, 349.

⁶⁰ GA, RAG, R.F. 1625.44.

⁶¹ Groningsche Volksalmanak 1925, 34-35.

Ook dit leen bestond reeds in 1501.⁶²

1542 - 1543 **Detert**

Heer Detert, sacrista alhier, wordt vermeld 30 oktober 1542⁶³ en 5 juni 1543.⁶⁴

Verder is over dit leen niets bekend.

⁶² RC II, 10v.

⁶³ Arch. Drie Delfzijlen nr. 71 reg. 59.

⁶⁴ Arch. Drie Delfzijlen nr. 71 reg. 60.

ZEERIJP

Patroon: **Jacobus de Meerdere**

Bijzonderheden:

In 1964 werd een oudheidkundig onderzoek ingesteld in de kerk alhier die dateert uit het midden van de 14^e eeuw met een vrijstaande toren uit de eerste helft van de vijftiende eeuw.¹ Daarbij werden de funderingen aangetroffen van vier altaren onder een oksaal, tegen de oostelijke dwarspandmuur. Het kerkterrein is onderdeel van een zavelrug, waarop – naar men aanneemt – in de elfde of twaalfde eeuw een dijk werd gelegd. Zeerijp lag toen nog aan de open Fivelboezem. Bewaard bleef de vloer van een ouder zaalkerkje (afmetingen 20 bij 7,5 meter), mogelijk twaalfde-eeuws, gebouwd toen de eerder gelegde dijk niet meer actief dienst deed doch als waterkering fungeerde en was vervangen door een andere waarop 't Zandt ontstond.²

De kerk was gewijd aan **Jacobus de Meerdere**. Op 25 juni 1470 is sprake van 'dat kerckhoff Sunte Jacobs in de rijpp' en een legaat aan 'Sunte Jacob'.³ Een uit 1502 daterende klok werd gegoten 'ther eer Sant Annen ende Sant Jacob'.⁴ Jacobus is voorts afgebeeld op zegels van de pastoors Heyno (1411),⁵ Mencko Ludolphi (1517, 1520, 1527)⁶ en Hermannus Iserman (1546).⁷ Ook Mijleman noemt Jacobus als patroonheilige.⁸

Vicarie en Sacristieleen

Het parochieregister uit 1501 noemt een vicarius en een sacrista.⁹ De vicarie is gesticht vóór 22 april 1462 wanneer sprake is van 'des Jungher Papen heem' alhier.¹⁰ De taxenlijst van omstreeks 1500 geeft voor Zeerijp slechts twee priesters.¹¹

In 1593 wordt onder de Rijpstered van de schepperij Loppersum 40 grazen pastorieland en 24 grazen land ten name van heer Warmolt opgegeven.¹² Laatstgenoemde zal de vicarius zijn geweest.

Pastorie

- 1217 **Herebrandus**

werd 21 mei 1217 door zekere Geiko gedood.¹³ Hij was één van de drie geestelijken die tijdens onlusten in Fivelgo om het leven werden gebracht (zie ook Gaarveen*). Over Fivelgo werd het interdict uitgesproken. De door de doodslager van Herebrandus te betalen schadevergoeding werd bepaald op 1.000 mark, later verminderd tot 700 mark. Ter zoen van het gepleegde

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse Kerken*, 579.

² Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 17 (1964) 296-298.

³ Arch. Farmsum nr. 900 reg. 157.

⁴ Pathuis en De Visser, *Klokken*, 86 (niet in GDW).

⁵ Arch. Ewsum nr. 476 (oud nr. 259 reg. 31).

⁶ Arch. Lewe nr. 922 reg. 11, 2 mei 1517; GA, GAG, Charters Veenkantoor nr. 9, 23 november 1520; Verzameling Losse Stukken nr. 503 b, R.F. 1527.36.

⁷ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 359, 30 mei 1546.

⁸ Pathuis, 'Ommelands Ere', 58.

⁹ RC II, 10vo.

¹⁰ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 127.

¹¹ Alma, 'Schattingen', 175.

¹² Alma, 'Dorpsterzijlvest', 125.

¹³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 220-221.

sacrilegium moest hij 200 mark voldoen. Emo meldt in zijn kroniek: *occisus est Herbrandus in Ripe*;¹⁴ een op de afronding van de zaak betrekking hebbend stuk spreekt van de *occisor H. de Ripe plebani* waaruit blijkt dat Herebrandus pastoor was.¹⁵

- 1252 **Menco**
sacerdos de Ripe, iuris peritus et honeste scientie, overleed plotseling in 1252.¹⁶

1409 - 1411 **Heyno**
komt als pastoor alhier voor 24 september 1409¹⁷ en 22 november 1411.¹⁸

1443 **Wybbe, Wybrandus**
wordt als pastoor alhier vermeld 5 februari 1443.¹⁹ Op 5 juli 1457 komt Focko Bimer voor als erfgenaam van wijlen heer Wibbo in de Rijk.²⁰

1465 **Wilrich**
wordt als pastoor alhier vermeld 2 maart 1465.²¹ Mogelijk is hij dezelfde als de vanaf 1470 te Loppersum* genoemde pastoor.

1470 ? **Siucke**
Een inwoner van Zeerijp vermaakt bij testament 25 juni 1470 onder meer een legaat aan heer Siucke, naast legaten aan onder meer zijn biechtvader, broeder Ougher, en enkele geestelijken te Appingedam waar het testament ook werd opgesteld.²² Mogelijk was Siucke de pastoor alhier.

1475 - 1484 **Johannes Frederici Backer**
Johannes Backer komt 13 februari 1475 als pastoor alhier voor,²³ Johannes Frederici als zodanig 24 maart 1476²⁴ en 12 juni 1476.²⁵ Hij moet medio 1484 nog in leven zijn geweest. Enkele boeken die in zijn bezit waren werden vermaakt aan Wilhelmus Frederici, pastoor van de Martinikerk* te Groningen*, die op de schutbladen aantekende: *Ex testamento Johannes Friderici in Zeeripis curati*. De boeken verschenen in 1480 en 1481, 1474, ongedateerd en 6 juli 1464.²⁶ Wilhelmus was een broer van Johannes. De (op 3 augustus) 1525 overleden Wilhelmus Frederici legateerde een rente voor het lezen van zielemissen ten behoeve van hemzelve, magister Johannes, pastoor 'in Suerypes' en zijn ouders Fredericus en Ghertrudis.²⁷

¹⁴ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 220-221.

¹⁵ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 222-225.

¹⁶ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 386-387.

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 475 (oud nr. 259 reg. 30A).

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 476 (oud nr. 259 reg. 31).

¹⁹ Arch. Farmsum nr. 836 reg. 78.

²⁰ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 115.

²¹ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 143.

²² Arch. Farmsum nr. 900 reg. 157.

²³ Arch. Ewsum nr. 379-380 (oud nr. 251 reg. 62 en 62a).

²⁴ Arch. Farmsum nr. 835 reg. 169.

²⁵ Arch. Farmsum nr. 769 reg. 121.

²⁶ *Catalogus Incunabelen Bibliotheek RU Groningen* nrs. 18, 19, 56 en 39.

²⁷ StA Münster, Ms VII nr. 2311, restant Memorieboek Martinikerk te Groningen (mededeling ir. G.L. Meesters, Utrecht, december 1981 en 5 januari 1982).

Johannes Pistoris werd 5 december 1468 te Keulen als student ingeschreven.²⁸

1504 **Gerardus Warmoldi**
wordt als pastoor alhier genoemd 13 mei 1504.²⁹

1511 - 1538 **Mr Mencko Ludolphi**
komt voor het eerst als pastoor alhier voor 18 januari 1511,³⁰ voor het laatst 29 augustus 1538.³¹ De visitatierekening over 1535 vermeldt de ontvangst van leges voor de approbatie van het testament van de (naamloze) pastoor alhier.³² Waar hij heeft gestudeerd is onbekend.

1541 - 1552 **Hermannus Isermannus**
komt hier, ongetwijfeld als pastoor, voor op of omstreeks 17 mei 1541.³³ Als pastoor alhier wordt hij genoemd 30 mei 1546³⁴ en voor het laatst 30 april 1552 wanneer hij als medetestamentator van Mr Steven (zonder twijfel Mr Steven Zwelis, pastoor te Loppersum*) voorkomt.³⁵

1553 - 1699 **Gerardus Alberti Dammonensis**
Op 22 februari 1553 komt Gerardus Alberti voor het eerst als pastoor alhier voor.³⁶ Nadien wordt hij vele malen genoemd, enkele malen met de toevoeging Dammonensis (zo 27 maart 1572³⁷ en in het kort na Pasen 1582 opgestelde visitatierapport van de proostdij Loppersum).³⁸ Hij ging in 1594/5 tot de
Reformatie Reformatie over. Als predikant en gewezen pastoor komt hij voor 14 juli 1595.³⁹ Als predikant wordt hij nog enkele malen genoemd (24 mei 1599 als Albertus Dammonensis!).⁴⁰ Hij stierf alhier 14 maart 1600.⁴¹

1601 - 1606 **Daniel Thomae**
in 1600 predikant geworden te Wittewierum*, staat hier reeds 21 april 1601.⁴² Op beschuldiging van overspel wordt hij door de synode 9 mei 1606 van dienst en pastorie gesuspendeerd terwijl enkele deputaten nader onderzoek in dezen wordt opgedragen. Een en ander eindigde met zijn afzetting door de classis op 20 mei 1606. De classis vaardigt 16 juni 1606 twee predikanten af naar hoveling en kerkvoogden teneinde enige clementie inzake de uitkering van de pastoralia aan Thomae te verzoeken hetgeen wordt toegezegd onder voorbehoud van de rechten van de in zijn plaats te beroepen predikant. Op 25 juni 1606 verschijnt voor de classis Rolde Daniel Thomae, predikant te Zeerijp, die te kennen geeft zijn dienst aldaar te willen verlaten (!). Hem wordt

²⁸ Zijlstra nr. 5155.

²⁹ Arch. Clant van Hanckema nr. 201*.

³⁰ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 248.

³¹ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 327.

³² Visitatie 1535.

³³ Arch. Ewsum nr. 16 (oud nr. 132 A*-VIII).

³⁴ Arch. Farmsum nr. 895 reg. 359.

³⁵ Arch. HJKJ nr. 98, R.F. 1552.2.

³⁶ Arch. Farmsum nr. 896 reg. 397.

³⁷ GA, RAG, Hs in folio 175 b deel 1.

³⁸ Arch. HJK nr. 859.

³⁹ Acta synodes Groningen.

⁴⁰ GA, RAG, Hs in folio 175 b deel 1.

⁴¹ GDW nr. 4465.

⁴² Acta synodes Groningen.

toestemming gegeven voor een proefpreek te Beilen. 7 juli daarop blijkt deze door weigering van de huislieden aldaar niet te zijn doorgedaan in verband met gevaar voor de vijand. Verder wordt hij in de acta van deze classis niet genoemd.⁴³

Als gewezen predikant alhier komt hij voor 18 juni 1607⁴⁴ en 3 december 1607.⁴⁵

1607 - 1638 **Lucas Wedemarius**

predikant te Oterdum*, geeft 13 april 1607 zijn beroepbrief naar hier over en wordt toegelaten 11 mei 1607. In 1616 verkreeg hij de bediening van Enum* waaraan echter in 1618/9 weer een einde kwam. De classis verleende hem 11 juli 1638 emeritaat met een pensioen van 400 gulden per jaar.⁴⁶

Op 24 april 1624 wordt een rentebrief van 24 april 1611 ten laste van Lucas Harmanni, predikant alhier, vermeld.⁴⁷

De opvolging van de vijf laatstgenoemde geestelijken blijkt uit een getuigenverklaring op 20 juni 1629 waarbij een 85-jarige bevestigend antwoordt op de vraag of hij gekend heeft 'vorscheyden pastoren als Mester Mencko, Harmannus Iserman, Gerhardus Alberti unnde huidige pastor Lucas Wiedumarus' alhier.⁴⁸ Daniel Thomae ontbreekt in de reeks (bewust weggelaten?). Hoe het overigens mogelijk is dat een omstreeks 1544 geborene een pastoor heeft gekend die hier in 1541 zeker niet meer stond, is een raadsel (van horen zeggen?).

Annavicarie

De vicarie moet hier omstreeks 1500 al bestaan hebben.

1517 - 1534 **Johan**

komt 2 mei 1517 als vicarius alhier voor.⁴⁹ Hij overleed kort voor 6 november 1534.⁵⁰ In 1535 wordt betaald voor de approbatie van het testament van de 'arme' vicarius alhier (?) betaald.⁵¹

1534 - 1541 **Steven Luppens**

Op 6 november 1534 schrijft Johan ten Holthe⁵² aan Oemko Ripperda, hoofdeling te Hinte, Farmsum en Appingedam, dat Johan, vicarius alhier, is overleden en verzoekt hij hem de presentatie van Steven Luppens, prebendaat alhier, voor de vicarie te ondersteunen.⁵³ Hij is hier inderdaad vicarius geworden en verklaart 22 maart 1541 de vicarie alhier te hebben verkregen door de stemmen van de jonkers Van Ewsum, Joest Lewe, Oemke Ripperda,

⁴³ RA Drenthe, Acta classis Rolde.

⁴⁴ GA, GAG, RA III a 11.

⁴⁵ Arch. Farmsum nr. 893 (Rekeningen KV Zeerijp).

⁴⁶ Arch. Classis Loppersum nr. 1.

⁴⁷ GA, GAG, RA III x 8, 119. Hij zal verwant zijn geweest aan Theodoricus, predikant te Bierum*, en diens broer Andreas, predikant te Büren (Bremen), nadien van 1611 tot 1629 te Surhusen (Reershemius, 541).

⁴⁸ Arch. Farmsum nr. 901.

⁴⁹ Arch. Lewe nr. 911 reg. 71.

⁵⁰ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 50v.

⁵¹ Visitatie 1535.

⁵² Eigenaar van Boukuma en Eelsuma te Zeerijp, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 522-526.

⁵³ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 50v.

Johan ten Holthe en gemene collatoren alhier.⁵⁴ Zeer spoedig na het afleggen van deze verklaring is hij overleden; de vicarie is 1 mei 1541 weer vacant.

(1541) **Hynrick)**

Op 1 mei 1541 verzoekt Johan ten Holthe mede namens pastoor, kerkvoogden en gemeente aan de Van Ewsums en met name Beetke van Rasquert met de vicarie, vacant door het overlijden van heer Steven, te voorzien heer Hynrick, nu vicarius te Midwolda*, die zij heden met genoeg hebben gehoord.⁵⁵ Hynrick's overlijden heeft aan deze plannen geen uitvoering kunnen geven.

1541 **N.N.**

Op of omstreeks 18 mei 1541 verzoekt Hermannus Iserman (de pastoor alhier) aan Johan van Ewsum, nu de priester 'den wij Jw E doe untdeckeden' (voornoemde Hynrick ongetwijfeld) is overleden, bij de begeving der vicarie te mogen kiezen tussen heer Rembert te Godlinze* en de niet met name genoemde pastoor te Westernieland*.⁵⁶ De afloop is niet bekend. Mogelijk is toen echter vicarius alhier geworden

Claes Rutighe

die in een ongedateerd stuk verklaart de vicarie te hebben ontvangen en getrouw te zullen bedienen.⁵⁷

- 1567 **Thomas**

overleed als vicarius alhier eind 1567.⁵⁸

1567 - 1568 **Petrus Wilhelmi van Ghele / (Gelys)**

Op 20 november 1567 wordt bericht dat de vicarie alhier door het overlijden van heer Thomas vacant is.⁵⁹ Een dag eerder wordt echter van voorziening in deze vacature reeds gewag gemaakt; dan immers wordt door de pastoor te Westeremden* aan Johan van Ewsum voorgesteld Liborius (Forster voor wie men zie onder Toornwerd*) te voorzien met de vicarie te Garsthuizen* als de vicarius aldaar benoemd zou worden tot pastoor te Enum* en 'wolden dann nycht gelingen myt de vicarie in de Ryep myt Liborio'. Omdat Van Ewsum van de vicarie te Garsthuizen *unicus collator* is zal begeving niet op verzet kunnen stuiten.⁶⁰ Op 29 november 1567 berichten Johan ten Holthe, Gerardus Alberti Dammonensis pastoor alhier en de kerkvoogden aan Johan van Ewsum dat rond heer Gelys een misverstand is gerezen. De eigenerfden en de gemeente waren niet bij elkaar gekomen om het vacante leen te vergeven maar om te bespreken 'wel hoer mede nuttest duchte' omdat de vicarius met de bevolking in goede verhouding moet staan. Zij bevelen heer Gelys warm aan bij Van Ewsum wiens collatierecht zij niet betwisten, echter voorbehoudende

⁵⁴ Arch. Ewsum nr. 419 (oud nr. 241).

⁵⁵ Arch. Ewsum nr. 10 (oud nr. 29 – XIII).

⁵⁶ Arch. Ewsum nr. 16 (oud nr. 132 A*-VIII).

⁵⁷ Arch. Ewsum nr. 419 (oud nr. 241).

⁵⁸ Arch. Ewsum nr. 419 (oud nr. 241 reg. 580). 14 december 1567; ibid. nr. 36 (oud nr. 133 b – XXVIII), 20 november 1567.

⁵⁹ Arch. Ewsum nr. 419 (oud nr. 241 reg. 580). 14 december 1567; ibid. nr. 36 (oud nr. 133 b – XXVIII), 20 november 1567.

⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J – IL).

hun recht van ‘suffragie’ (blijkbaar een bindende?) voordracht op te stellen.⁶¹ Van Ewsum had blijkbaar echter andere plannen; 14 december 1567 verklaart de commissarius van Loppersum dat Petrus Gelennus door Johan van Ewsum is gepresenteerd voor de vicarie alhier, vacant door het overlijden van heer Thomas, en daardoor bezitter ervan is geworden.⁶² Op 15 december 1567 wordt Gelennus door Hermannus Reneman, pastoor te Westeremden*, en de redger van Middelstum namens Johan van Ewsum als collator van de Annavicarie alhier geïntroduceerd.⁶³ Dan ook verklaart Petrus Gelenensis deze vicarie van Van Ewsum te hebben verkregen, deze als enige collator te erkennen en de oude ‘Christelijke Catholische religie’ stipt in acht te zullen nemen.⁶⁴ De begeving der vicarie stuitte echter op tegenstand. Voornoemde Reneman schrijft 16 december dat de introductie van een nieuwe vicarius door Lewe⁶⁵ is verstoord; niettemin heeft hij de handeling voltooid.⁶⁶ Reeds 10 december 1567 was door Luitenant en Hoofdmannen aan pastoor, kerkvoogden en anderen die collatierechten pretenderen opgelegd niets te ondernemen ten aanzien van de vacante vicarie alvorens het geschil met Joest Lewe zal zijn opgelost of bijgelegd.⁶⁷ Blijkens bericht van 21 december 1567 is heer Peter door mandaten van de Hoofdmannenkamer gelast zich van bediening der vicarie te onthouden.⁶⁸ De pastoor Reneman deelt 22 december 1567 aan Van Ewsum mee dat onder meer Johan en Peter ten Holthe beschuldigingen inbrengen tegen heer Peter, onder meer ‘he wer eynn *futivus* (lees: *fugitivus*) *monachus*, als de warheyt ock is’ zoals Reneman terstond daarop daaraan toevoegt.⁶⁹ *Petrus Wilhelmus Gelanius, Univ. Lovaniensis bacc. artium, Middelstumanus* zelf klaagt 28 december 1567 tegenover Van Ewsum over de oppositie van Johan ten Holthe en de zijnen.⁷⁰ Die tegenstand brengt hem er 30 december 1567 toe Van Ewsum te vragen of er geen prebendaat is die met hem zou willen ruilen.⁷¹ Kort daarop, in een ongedateerd stuk, wendt Petrus Wilhelmus van Ghele *mercenarius* te Middelstum zich wederom tot Van Ewsum; hij dankt hem daarbij voor de begeving met de vicarie alhier doch resigneert daarvan gezien de oppositie van Johan ten Holthe⁷² die met zijn medestanders trachtte zijn wil door te zetten. Op 20 januari 1568 deelt de pastoor te Westeremden, Reneman, aan Johan van Ewsum mee te Appingedam inlichtingen te hebben ingewonnen over de priester ‘so ynn de Rypp solde komen’: ‘so heft (hij) al wal eyne persone getruwet, unnd to samenn opentlyck synenn wynckup darover gehouden. Dann he heft se noch nycht gekerckganget, dann ofte se heymelyckenn to samen gegeven synnen, kan me nycht wys werden’; echter ‘he hefft syck in de Rypp al yn de possessie (te weten van de vicarie) begeven’.⁷³ Niet blijkt of het hier

⁶¹ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J – LIII).

⁶² Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 241 reg. 580).

⁶³ Arch. Ewsum nr. 419 (oud nr. 241 reg. 581).

⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 420 (oud nr. 119 reg. 551; in de regestenlijst foutief op 1561 gesteld).

⁶⁵ Bedoeld is Joest Lewe.

⁶⁶ Arch. Ewsum nr. 22 (oud nr. 132 G –XXV; bij de bundeling abusievelijk onder 1561 gebracht).

⁶⁷ Arch. Ewsum nr. 419 (oud nr. 241).

⁶⁸ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J – LVI).

⁶⁹ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J – LVII).

⁷⁰ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J-LVIII).

⁷¹ Arch. Ewsum nr. 34 (oud nr. 132 K* 1 - I).

⁷² Arch. Ewsum nr. 34 (oud nr. 132 K* 1 –II).

⁷³ Arch. Ewsum nr. 25 (oud nr. 132 K 2-V). Over huwelijksgeloften van geestelijken Formsma, ‘Huwelijksgeloften’, 54vlg.

gaat om de eerder door Ten Holthe voor de vicarie bedoelde heer Gelys dan wel dat een andere kandidaat in het geding was.
Over het verdere verloop van het geschil blijkt verder niets.

1593

Warmolt

In 1593 staan in de Rijpsereed in de zijleed Loppersum ten name van heer Warmolt 24 grazen land.⁷⁴ Hij zal de vicarius zijn geweest.

Reformatie

Na de Reformatie genoot de predikant blijkbaar de vicarie die hij ook bediende. Althans wordt 2 maart 1600 aan de predikant voor de bediening van de vicarie betaald uit de kerkengoederen.⁷⁵

Sacristieleen/prebende1528 - 1534 **Steven Luppens**

Op 4 mart 1528 geeft de Oosterwarf een sententie in een geschil over naarkoop tussen Luyrt Rengers tho Dyke ener- en heer Steven 'in de Rijpe' anderzijds.⁷⁶
Op 6 november 1534 schrijft Johan then Holthe aan Oemke Ripperda, hoofdeling te Hinte, Farmsum en Appingedam, dat de vicarius alhier is overleden en verzoekt hij hem de presentatie van Steven Luppens, prebendaat alhier, voor de vicarie te steunen.⁷⁷

⁷⁴ Alma, 'Dorpsterzijlvest', 125.

⁷⁵ Arch. Farmsum nr. 893.

⁷⁶ .Feith, *Warfsconstitutien*, 146-147.

⁷⁷ StA Aurich, Dep. XXVIII b Nr. 303, 50v.

ZOUTKAMP

Bijzonderheden:

Staatse troepen bezetten 10 oktober 1589 de schans te Zoutkamp en bleven in het bezit daarvan.¹ Reeds voor medio 1591 blijkt hier ten dienste van het garnizoen een predikant geweest te zijn.² Kremer en Westendorp geven aan dat in 1595 'dat gehucht nog eene eigene kapel' bezat.³ Of deze opgave steunt op de vermelding van een predikant alhier in 1595 dan wel op een daarvan onafhankelijk gegeven is niet bekend.

Predikanten

vóór 1591 **Henricus Thammerus**
geboren omstreeks 1540, studeerde omstreeks 1558 onder Melancton te Wittenberg, blijkt volgens informatie van de classis Sneek in 1591 bij de soldaten gestaan te hebben, onder meer te Oterdum* en ook Zoutkamp, wordt in 1591 door de grietman van Haskerland voorgesteld aan de classis als predikant te Joure en 8 juni 1591 door de classis voorlopig toegelaten. In 1592 is hij dronken aangetroffen bij de troepen te Steenwijk en wordt hij afgezet. Door verzet van de grietman wordt de afzetting niet geëffectueerd en Thammerus door deze gezonden naar Oude en Nijehaske en Haskerdijken. In 1593 wordt Thammerus wegens liederlijk gedrag definitief verwijderd, tracht in 1594 tevergeefs te Haskerdijken hersteld te worden, is in 1594 nog enige tijd schoolmeester te Joure, vertrekt naar Gelderland en is nog in 1594 Luthers predikant te Woerden. Naar Amsterdam vertrokken kan hij zich enige tijd als luthers predikant handhaven, moet echter wegens dronkenschap vertrekken en dringt zich in 1595 in als calvinistisch predikant te Heteren en Driel. De Gelderse synode zet hem af. In 1605 dringt hij zich te Eethen en Meeuwen in, in 1609 te Doeveren en Genderen en werd door de classis Gorkum geduld hoewel niet als lid toegelaten. Hij is in 1619 79 jaren oud en ging desgevraagd met emeritaat (als Arminiaan tekende hij de 'akte van stilstand'. Met een klein pensioen verhuisde hij naar Heusden.⁴

1594 - 1595 **Gerardus Wilhelmi**
moet reeds eind 1594 hier hebben gestaan, volgens ordonnantie van 3 juni 1595 wordt aan hem als predikant alhier een half jaar tractement van 75 pond, ten laste van de Staten van Friesland, uitbetaald.⁵ Als predikant alhier is hij ook aanwezig op de eerste Groninger, van 14 tot 17 juli 1595 gehouden, synode. Volgens Romein⁶ en Kalma⁷ is hij dezelfde als Gerardus Wilhelmi Besten, geboren te Benthem, 1584 predikant te Grouw, in 1584 te Beetgum waarheen hij vertrok wegens gebrek aan onderhoud te Grouw, om dezelfde reden blijktbaar ook uit Beetgum vertrokken, keerde terug naar Benthem, in 1588

¹ Zijlma, *De Marne*, 75-76.

² Kalma, 'Joure', 174.

³ Kremer en Westendorp, *Groningen*, 272.

⁴ Kalma, 'Joure', 174; Kalma, *Classisboek Sneek*, 141. Zie ook Oterdum*.

⁵ StA nr. 645, 40.

⁶ Romein, *Friesland*, 84, 161.

⁷ Mededeling J.J. Kalma, Leeuwarden.

predikant te Stiens,⁸ is echter weer in Grouw 3 oktober 1590 en wordt daar in 1593 ontslagen. Wellicht is hij daarom legerpredikant geworden en dezelfde als ‘Den diender des Goddelycken Woerdt des friesischen Regiments’ wien 20 juli 1594 (drie dagen voor de overgave van de stad Groningen aan de belegering waarvan zijn regiment zal hebben deelgenomen) voor zijn extraordinaris dienst en moeite 100 pond wordt toegestaan.⁹

Na 1595 wordt voorlopig geen predikant genoemd te Zoutkamp. Blijkens rapport van synodale gecommiteerden uit 1604 is Zoutkamp gecombineerd met Vierhuizen* waarbij de gecommiteerden opmerken ‘can nicht anders sijn’; Gedeputeerde Staten keuren de combinatie bij apostille van 28 december 1604 goed.¹⁰ Enkele malen komt

1604 - 1616 **Dominicus Tiallingius**

voor als predikant alhier. In een lijst van betaling van militaire tractementen uit 1604-1605 komt ook Dominicus Tiallingius, predikant te Zoutkamp, voor.¹¹ Op 21 juni 1616 ontvangt Dominicus Tiallingius, predikant te Zoutkamp, van de provincie Friesland een aalmoes voor zes weeskinderen¹² (van hemzelf?).

⁸ Tresoar, RA Leeuwarderadeel nr. 56, 156, 20 mei 1588. Romein, *Friesland*, 69 vermeldt daar een Gerardus N. als gewezen predikant.

⁹ NA, Arch. Raad van State nr. 12, 473.

¹⁰ Boeles, *Geestelijke goederen*, 208.

¹¹ GA Sneek, Oudarchief nr. 77, 438.

¹² Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2665, 50v.

ZUIDBROEK

Patroon: **Augustinus**

Bijzonderheden:

Zuidbroek heeft geen ‘oud kerkhof’ zoals ten onrechte nogal eens in de literatuur en op oude kaarten vermeld wordt zoals Molema stelt.¹ De huidige kerk dateert uit omstreeks 1275. Anderzijds geeft hij iets later op een kaart wel een oostelijker plaats voor een oudere kerk aan.² De ‘parochia Suthabroke’ wordt voor het eerst in 1283 vermeld; de bisschop laat dan een geschil over kerkelijke beneficia onder meer aldaar ter beslissing aan zijn officiaal.³ Bewaard bleef een aantekening van Doedo Tjarcks, omstreeks 1570 richter van het Oldambt: ‘in ao. 1573 – heft Zuydtbroexster kerkcke gestaen omtrent – 303 yaeren ende heft eertijdes opt olde kerckhof na den Oesten bij der moele gestanden dan is vermidts thoge water verset worden’.⁴ Van een ‘oldehoff’ alhier is ook sprake in 1605.⁵

Volgens Van der Aa was de kerk gewijd aan Petrus.⁶ Voor dit patrocinium is geen enkele aanwijzing gevonden. Schriftelijke aanwijzingen voor een patroonheilige zijn niet gevonden. Zegels van de pastoor Hieronimus Hespen (1576, 1579, 1591)⁷ en de predikanten Hermannus Borgell (1599, 1600, 1601)⁸ en Samuel Neytz (1605)⁹ beelden echter **Augustinus** af. Deze zal dus de patroonheilige zijn geweest. Het omstreeks 1609 vervaardigde kerspelzegel vertoont een bisschop zonder attributen. Het eerste kerspelzegel van Meeden* had dezelfde afbeelding. Blijkens een inscriptie werd de kerk in 1488 geconsacreerd;¹⁰ de aanleiding is onbekend. Op 21 mei 1580 plunderden de ‘Geuzen’ de kerk waarbij misgewaden en boeken werden meegenomen; orgel en doopvont worden van vernieling afgekocht. Het gebroken crucifix en de beelden worden later door de ingezetenen teruggeplaatst.¹¹ Eerder, omstreeks 1580, was het wegvoeren van de ‘beste’ klok afgekocht.¹² Reeds in 1568 eisten, tijdens de veldtocht van Lodewijk van Nassau, zijn ‘dieners’ drie klokken op. Blijkbaar slaagde men er in tegen betaling van 52 Emder gulden althans twee klokken te houden.¹³ In 1582 werd door de “Geuzen” opnieuw een ‘bezoek’ aan Zuidbroek gebracht; 24 december 1582 werden – na dit bezoek – de altaren opnieuw opgericht en de beelden teruggebracht.¹⁴

Begin 1591 berichtte de vicarius-generaal Arnoldus Nijlen de stedelijke magistraat van Groningen dat in de school te Zuidbroek psalmen en de verboden catechismus geleerd worden. Indien het bericht juist is zullen volgens besluit van 14 maart 1591 Burgemeesteren en Raad hieraan een einde maken.¹⁵

Voor de Reformatie is althans een deel van de parochie Muntendam* bij Zuidbroek gevoegd. De bijzondere positie van de inwoners van Muntendam kwam tot uitdrukking in de eigen

¹ Molema, ‘Kerken’, 126 n. 3.

² Molema, ‘Van de Mieden’, 129.

³ Jansen en Janse, *Kroniek Wittewierum*, 460-461.

⁴ GA, GAG nr. vRr 1039.

⁵ GA, GAG, RA II a 9, 16 januari 1605 wordt genoemd ‘Egbert Luytiens t’oldehoff in Suijdbroke’.

⁶ Van der Aa XIII, 274. Waarschijnlijk op grond daarvan ook Peters, *Oud Groningen*, 54.

⁷ GA, GAG RA III m 3 (1 november 1576) 25 november 1579; Arch. De Sitter-Schönfeld nr. 409 (15 januari 1591).

⁸ Arch. Van Iddekinge nr. 125 (16 november 1599); GA, GAG RA III m 2 (12 februari 1600, 14 mei 1601).

⁹ Arch. De Sitter-Schönfeld nr. 49 (12 januari 1605).

¹⁰ De inscriptie afgebeeld bij Antonides, *Noord en Zuidbroek*, 76; GDW nr. 515.

¹¹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 98-98v en elders.

¹² Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29.

¹³ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 58.

¹⁴ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29.

¹⁵ GA, GAG nr. vRr 1 (Verbaal Hammonius).

plaats die zij in de kerk te Zuidbroek hadden. Muntendam had zijn eigen banken in de zuidervleugel van de kerk welk gedeelte ‘Muntendammer kerk’ werd genoemd.¹⁶ Nog op 28 september 1570 hield Jonker Ripperda van Farmsum (als proost van Farmsum) met zijn commissarius (geen naam genoemd) seend in de kerk alhier.¹⁷

Vicarie en prebende

Voor het eerst is van een vicarius alhier sprake in 1458.¹⁸ Het parochieregister van 1501 noemt hier een vicarius en een prebendaat.¹⁹ Het schattingsregister van omstreeks 1500 noemt alhier drie (en te Muntendam* twee) priesters.²⁰

Pastorie

1411 - 1441 **Foppe**

pastoor alhier, wordt vermeld in 1411²¹ en – indien dezelfde - 16 februari 1441.²²

1451

Dyuro

komt 6 februari 1451 als pastoor alhier voor.²³

1488 ?

Ido

De inscriptie over de consecratie van de kerk in 1488 vermeldt dat toen ‘Her Ido syn eerste mysse sanck’ in deze kerk.²⁴ Mogelijk was hij de dan pasbenoemde pastoor alhier.

1524

Mr Hommo

Op 29 april 1524 gaf Mr Hommo, pastoor alhier, een rente aan de huiszittende armen te Zuidbroek en Noordbroek.²⁵ Volgens een vermelding van 23 januari 1571 gaat de rente, gevorderd door de voogden van het Jurjensgasthuis te Zuidbroek, uit land, nu eigendom van de kinderen van wijlen Ipo Doedens.²⁶ In 1564 wordt onder de eigendommen van de kerk alhier genoemd een huisje, ‘de karcke van salige Mr Hommo besproken’.²⁷

De stad Groningen betaalde in 1535/6 een rente van 12 Rijder gulden aan Mr Hommo te Zuidbroek die ontvangen werd door M. Dutmar Koeninck.²⁸ In 1526/7 was dit nog niet het geval,²⁹ in 1541 wordt geboekt “Mr Hummo nu Wybeke Foppens’.³⁰ Veel later wordt over de gerechtigheid tot deze rente

¹⁶ Antonides, *Noord en Zuidbroek*, 174.

¹⁷ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 66.

¹⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 22 reg. 7.

¹⁹ RC II, 11.

²⁰ Alma, ‘Schattingen’, 177.

²¹ GA, RAG, R.F. 1411.10, VVS-MA.

²² GA, GAG, R.F. 1441.6.

²³ Verzameling Losse stukken nr. 486, R.F. 1451.9

²⁴ GDW nr. 515.

²⁵ GA, GAG RA III e* 2, 12.

²⁶ GA, GAG RA III e* 2, 12.

²⁷ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29.

²⁸ Rekeningen stad Groningen 1535/6, 170 (ed. Blok, 213).

²⁹ Rekeningen stad Groningen 1525/6.

³⁰ 1540/1, 171; zo ook 1542, 184. Eerdere rekeningen ontbreken. In latere jaren staat de rente steeds ten name van Wypko Foppens, al dan niet met een naamloze zoon als ontvanger

geprocedeerd: op 17 november 1612 daagt Eltio Diudts de voormond over de kinderen van wijlen Herman ter Brake. Eiser pretendeert als erfgenaam van Hommo *Edsens* gerechtigd te zijn;³¹ op 20 november daarop stelt eiser dat zijn vrouw de naaste bloedverwant van wijlen Mr Hommo *Eppens*, cureet, is.³² Eltio Diudes vrouw Wopcke Tonckens was een kleindochter van de tweede vrouw van Wypke Foppens, Herman ter Brake was gehuwd met een kleindochter van Wypko Foppens uit diens eerste huwelijk.³³

De enige betalingen van een rente van 12 Emders gulden staan in de stadsrekeningen aanvankelijk geboekt op naam van Mr Hummo te Zuidbroek, vanaf 1541 van Wypko Foppens en daarna steeds op diens naam. Het moet hier gaan om een rente van 12 Emders gulden, door Burgemeesteren en Raad van Groningen op 9 april 1502 aan Eppo Ellekens.³⁴ Als erfgenamen van Eppo Ellekens dragen Tyacko Eppens te Eexta en Tyacko Poppo Tiarcks te Noordbroek, mede namens de medeerfgenamen van hun overgrootvader over aan Tyacko Wypkens te Scheemda. Tyacko Eppens voor de staak van zijn grootmoeder Sybe Tyackes en mede namens Ynke Eppens, broer van zijn grootmoeder, ontvangt tweederde van de koopsom, Tiacle (aldus, niet zoals hiervoor Tiacke) een derde.

Mr. Hommo Eppens zal een zoon van Eppo Ellekens zijn geweest. Hermannus Epponis, van Zuidbroek, werd 26 februari 1490 te Leuven als student ingeschreven.³⁵

1554 **Bernardus**

pastoor alhier, zal volgens bericht van Burgemeesteren en Raad van Groningen van 25 augustus 1554 de inkomsten van de vicarielanden genieten zolang er geen vicarius is; door de kerkvoogden was geen nieuwe priester 'opt leen gesath'.³⁶

1559 - 1591 **Hieronimus Hespen**

wordt in juli of augustus 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd.³⁷ Hij komt vele malen als pastoor alhier voor, laatstelijk 7 juni 1591 wanneer wordt bepaald dat zijn schatting door het kerspel in plaats van door hem zelf voldaan moet worden.³⁸ Waarschijnlijk was hij kort voordien met emeritaat gegaan. Tot 1612 betaalde de kerk alhier aan hem een jaargeld terwijl hij tot zijn dood de pastorie (voor een deel?) bewoonde.³⁹ Op 30 maart 1613 kopen de kerkvoogden een huisje waarin Ebele, weduwe van de pastoor Jeronimus Herspen, levenslang zal mogen wonen mits zij 'hoer woninge in de pastorie vorlat'; zij zal voorts een jaarlijkse uitkering ontvangen.⁴⁰ Tot 1636 ontving 'Ebele moy' dit jaargeld.⁴¹

³¹ GA, GAG RA III a 15.

³² GA, GAG RA III a 15.

³³ Roemeling, *Oldambtster Geslachten*, Par. XV respectievelijk XVI.

³⁴ GA, GAG vRr 10.1, 172v.

³⁵ Zijlstra nr. 8686.

³⁶ GA, HGAG, RA III b 1, 46; Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 22.

³⁷ Visitatie 1559, 295.

³⁸ GA, GAG RA III a.

³⁹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29.

⁴⁰ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 30.

⁴¹ Antonides, *Noord en Zuidbroek*, 83.

1592 - 1595 Gerhardus Schage

Op 23 augustus 1602 wordt gerefereerd aan een verzegeling, 3 juli 1592 verleden voor de 'w. Heer Schagen', pastoor alhier.⁴² Hij zal bedoeld zijn wanneer 23 januari 1592 door Burgemeesteren en Raad van Groningen inzake de pastoors te Zuidhorn en Noordhorn 'de voerige ordinantie up te gemeente gelaten' wordt.⁴³ Hij heeft hier gestaan tot de Reformatie en wordt bijvoorbeeld 22 februari 1594 nog genoemd.⁴⁴ Op 15 maart 1595 schrijft de stadsregering aan haar ambtman in het Oldambt haar in te lichten over Gerhardus Schagen, pastoor alhier, in verband met het verzoek van de gemeente hem te mogen behouden.⁴⁵ Hij is hier echter niet gehandhaafd, waarschijnlijk omdat hij niet tot het calvinisme wilde overgaan. Op 10 juli 1596 wordt een mandaat uitgevaardigd aan de gewezen priester alhier om de eed van trouw af te leggen, welk mandaat hem 13 juli wordt vertoond.⁴⁶ Blijkbaar weigerde hij; 17 juli 1596 wordt de 'pastor' alhier veertien dagen bedenktijd gegeven om de eed af te leggen. Zo hij zich daartoe bezwaard voelt komt hem tot Martini eerstkomende de tijd gegeven zijn roerende goederen te gelde te maken en uit het land te vertrekken.⁴⁷ Het consistorie te Groningen houdt zich 24 december 1596 bezig met de mededeling dat 'de olde paep ofte pastoor' te Zuidbroek contacten onderhoudt met de vijand en deze zo nu en dan bezoekt; blijkens bericht van 5 januari 1597 beloven Burgemeesteren en Raad van Groningen hem 'aff' te laten zetten hetgeen blijkens later toegevoegde aantekening is geschied.⁴⁸ Zijn verdere levensloop is onbekend.

Reformatie**1596 - 1603 Hermannus Borgell**

stond hier reeds in mei 1596. Ongetwijfeld is hij bedoeld als predikant alhier wanneer aan enkele predikanten in het Oldambt die nog niet toegelaten zijn door de synode wordt opgelegd zich aan het examen te onderwerpen, door predikanten in de stad Groningen staande, voor ditmaal af te nemen. Hij schijnt echter geen priester geweest te zijn. Op 26 oktober 1596 worden aan de predikant alhier de opkomsten en emolumenten aan de predikant alhier tot herroeping toegestaan.⁴⁹ Als predikant alhier komt hij met name vanaf 16 mei 1597⁵⁰ veelvuldig voor, voor het laatst 25 juli 1603.⁵¹ Kort daarop is hij overleden; zijn weduwe hertrouwt (huwelijksvoorwaarden 15 november 1604)⁵² met de opvolger van haar man die daarbij Borgell's zoon Hindrick adopteert; als haar zwager wordt dan en ook later⁵³ genoemd Berent Hinricus, zoon van de laatste pastoor te Noordbroek* en gehuwd met Hendricktyen,

⁴² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419 (Zuidbroek), 23 augustus 1602.

⁴³ GA, GAG RA III a 5, 492.

⁴⁴ NA, Arch. Staten-Generaal nr. 12548 nr. 278 nr. 4, derde bundel.

⁴⁵ GA, GAG nr. nRr nr.17 (Missivenprotocol Julsing), 409vlg.

⁴⁶ O.A. nr. 789.

⁴⁷ GA, GAG RA III a 5*.

⁴⁸ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁴⁹ GA, GAG RA III a 5*.

⁵⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7424 (Zuidbroek), 5 mei 1642.

⁵¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419 (Zuidbroek).

⁵² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419 (Zuidbroek).

⁵³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7187, 13 oktober 1618 (Noordbroek).

zuster van Aeltien Gerths, de betrokkene. Later hertrouwde zij met een zoon van de laatste pastoor en eerste predikant te Winschoten*, Weemhoff.⁵⁴

1604 - 1611 **Samuel Neytz**

Voor de vervulling van de vacature alhier stonden volgens een bericht van 20 december 1605 destijds op de nominatie de predikanten te Delden, Midwolda, Anloo, Jarsum (Ofr.) en Garrelswier.⁵⁵ De rekeningen van de kerkvoogdij alhier noemen 'Up den – 20 – February Geert Bloem (nota bene de schoonvader van Borgell⁵⁶) gedaen dat he na Wynschoet en des pastors zone toech dath um gemaectet wordena delden an den pastoer aldaer, umme den pastor de koer tho brengen' en 'Up den – 19 – July – Ubbo coster na Groningen gesonden an Acronius umme een pastoer tho hebben in Suitbroeck'.⁵⁷ Betrokkene schijnt wel de nodige bedenktijd te hebben genomen; eerst in november 1604 wordt bericht dat drost, kerkvoogden en gemeente 'hebben gewonnen Otto Jansz an den pastoer thot delden – de hefft Otto belofft unse pastor tho worden'.⁵⁸ Indien hij⁵⁹ hier toen is gekomen mag het wel verwonderlijk heten dat hij reeds 15 november 1604 met de weduwe van zijn voorganger huwelijksvoorwaarden aangaat.⁶⁰

Op 18 mei 1604 besluit de kerkenraad van Appingedam* hem als predikant aldaar te beroepen; de magistraat wenste echter Bernhardus Danielis, predikant te Scheemda*, die met zijn broer Philippus, toen predikant te Westerhusen (Ofr.), aan de zijde van Neytz getuige was bij het opstellen van de huwelijksvoorwaarden in 1604.⁶¹

Neytz stond hier tot zijn overlijden. Hij wordt nog genoemd 7 april 1611,⁶² was waarschijnlijk nog in leven 29 april 1611,⁶³ doch is vóór 2 mei 1611 gestorven.⁶⁴

1611/2-1623 **Gerhardus Assueri**

Op 5 juli 1611 wordt een deputatie gezonden naar Surhusen (Ofr.) om de predikant aldaar, Gerhardus Assueri, te verzoeken in Zuidbroek een proefpreek te houden.⁶⁵ De beroepbrief naar hier wordt hem 12 september 1611 gebracht.⁶⁶ Volgens Reershemius vertrok hij nog in 1611 naar hier.⁶⁷ Voor de eerste keer komt hij hier 9 mei 1612 voor.⁶⁸ Hij zal hier eerst omstreeks die tijd bevestigd zijn – het genadejaar van de weduwe van zijn voorganger liep omstreeks eind april 1612 af.

⁵⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7420, 7 juni 1610 (Zuidbroek).

⁵⁵ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 30.

⁵⁶ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419 (Zuidbroek).

⁵⁷ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 30.

⁵⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419 (Zuidbroek).

⁵⁹ Te Delden is hij echter niet bekend. Delden kreeg in 1602 zijn eerste predikant. Volgens NKHB 1912, Bijlage S, 141 stond daar van 1602 tot 1605 de van Winschoten* (?) afkomstige Arnoldus Kemenerus.

⁶⁰ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419 (Zuidbroek).

⁶¹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7419 (Zuidbroek).

⁶² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7420 (Zuidbroek).

⁶³ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7420 (Zuidbroek).

⁶⁴ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7420 (Zuidbroek).

⁶⁵ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 30.

⁶⁶ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 30.

⁶⁷ Reershemius, 540.

⁶⁸ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7420 (Zuidbroek).

Voor de laatste maal komt hij hier voor 26 september 1623.⁶⁹ Kort nadien is hij overleden. Destijds stond hij te Onderwierum* en Menkeweer*. Een dochter huwde in 1626 met Nicolaus Johannis, predikant te Finsterwolde*, zijn zoon Assuerus Faber stond te Oostwold (Old.)*. Voor de zoon Theodorus Gerhardi zie men op Sappemeer*.

1624 - 1649 **Henricus Siso**

tweede predikant te Winschoten, wordt 16 april 1624 te Zuidbroek beroepen,⁷⁰ nam dit beroep ondanks een verzoek van de gemeente te Winschoten van 24/25 mei 1624 om niet te vertrekken⁷¹ toch aan en komt vanaf 7 juli 1624 als predikant alhier voor.⁷² Hij overleed alhier 28 oktober 1649.⁷³

Vicarie en prebende

Een vicarius wordt hier voor het eerst in 1458 genoemd.⁷⁴ De prebende bestaat ook reeds in 1501.⁷⁵ De vanaf 1564 bewaard gebleven rekeningen van de kerk alhier vermelden meermalen de bezitters van een vicarie of prebende die blijkbaar in eerste instantie ter collatie van de ingezetenen stond. Het betreft klaarblijkelijk steeds hetzelfde leen. Er is echter steeds sprake geweest van twee verschillende lenen. In 1682 verkochten predikant en kerkvoogden de pastorie-, vicarie- en prebendevenen tegenover de kerk alhier.⁷⁶

Vicarie

1458 **Wilhelmus Johan Alberdeszone**

vicarius alhier, draagt 12 februari 1458 land te Roswinkel over; 'Johan synen zone' legt voor hem de stok aldaar (als teken van de daadwerkelijke overdracht).⁷⁷ Op 23 oktober 1508 is sprake van land te Roswinkel, destijds gekocht van 'Johan Hern Wilmen sone vicarius to Zutbroke ... selger dechtnisse'.⁷⁸

1501 **Phebo**

wordt als vicarius alhier genoemd in 1501.⁷⁹

1526/7 - 1543 **Mr Duyrt**

Rekeningen van de stad Groningen vermelden de huur door 'Mester Dyurt to Suijdtbroeck' van 8 deimten land alhier. De oudst bewaard gebleven rekening, 1526/7, vermeldt de betaling van de daarvoor verschuldigde 13½ Arends gulden.⁸⁰ Mr. Duyrt komt als vicarius alhier voor 26 januari 1534.⁸¹ Blijkens de

⁶⁹ Arch. Gerechten Oldambt nr. 7421 (Zuidbroek).

⁷⁰ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 30.

⁷¹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 30.

⁷² Arch. Gerechten Oldambt nr. 7421 (Zuidbroek).

⁷³ Acta synodes Groningen, 1650.

⁷⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 22 reg. 7.

⁷⁵ RC II, 11.

⁷⁶ Antonides, *Noord en Zuidbroek*, 51.

⁷⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 22 reg. 7.

⁷⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 22 reg. 140*.

⁷⁹ RC II, 11.

⁸⁰ Rekeningen Stad Groningen 1526/7 (ed. Blok, 12)

⁸¹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 1333, rekening 1533/4.

rekening 1535/6 is de huur over het daaraanvoorafgaande jaar achterstallig; deze bedraagt dan 18 Arends gulden.⁸² Hij wordt ook genoemd in de rekeningen over de jaren 1542 en 1543.⁸³ Volgende jaren ontbreken. De eerstvolgende jaarrekening loopt over 1547 en noemt de inboeking van een nieuwe meier met ingang van mei 1547.⁸⁴

1554

N.N.

De vicarie is vacant. Omdat door de kerkvoogden geen nieuwe priester 'opt leen gesath is' zal de pastoor alhier de inkomsten van de vicarielanden genieten zolang er geen vicarius is.⁸⁵

1567 - 1569 **Johan**

ontvangt in 1567 16 Emders gulden jaargeld,⁸⁶ in 1568 zijn jaargeld ad 12 daalder waarbij hij prebendaat wordt genoemd.⁸⁷ Voorts wordt in 1568 door de kerkvoogden 3 daalder aan 'Heer Johans brandtscattinghe' (bij de inval van Lodewijk van Nassau) betaald.⁸⁸ Hij overleed nog in hetzelfde jaar (wordt wijlen heer Johan genoemd in de rekening over 1569)⁸⁹ waarna de pastoor de vicarie bediende: 'dusse voerscr. Landen behoeren an die vicarie Thom Suijdtbroeck unde wordet nu bedient van den pastoer, der oersakens halven em oick toe ghestaen is van den Eerb: Borgemren unde Raedts Heeren die renthe offte huere daer van te boeren. Allent geschiet dorch bede van der gemeente Anno 1568'.⁹⁰

1568 - 1572 **Vrederich**

In 1568 wordt 'een vicaris van Wolfsberghen* in die stede van onse salige H Johan verkoren'.⁹¹ Begin 1569 ontvangt Vrederich vicarius zijn jaargeld, in totaal drie daalder en 2 Rijksdaalder.⁹² Op 11 oktober 1569 wordt aan Vrederich zijn jaargeld ad 12 daalder uitbetaald.⁹³ Ook over 1570 staat de betaling te zijnen name;⁹⁴ in 1571 en 1572 wordt geboekt het jaargeld van de prebendaat, naamloos.⁹⁵ Op 17 november 1573 wordt finaal afgerekend met 'Frerick onse olde vicarius'.⁹⁶ Hij zal eind 1572 van hier zijn vertrokken. Op 26 december 1572 preekte alhier heer Joest van Brugghe 'meenende te vercrighen onse prebende'. Met hetzelfde doel preekte hier 'een priester van Menkeweer*' op zondag de nuptiis 1572.⁹⁷

⁸² Rekeningen Stad Groningen 1535/6 (ed. Blok, 104).

⁸³ Rekeningen Stad Groningen 1542, 1543.

⁸⁴ Rekeningen Stad Groningen 1547 (ed. Blok, 298).

⁸⁵ GA, GAG RA III b 1, 46; Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 22.

⁸⁶ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29,38.

⁸⁷ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29,54v.

⁸⁸ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 59v.

⁸⁹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 58v en 61.

⁹⁰ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 34.

⁹¹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 59.

⁹² Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 61.

⁹³ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 62v.

⁹⁴ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29,66v.

⁹⁵ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 71v en 75.

⁹⁶ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 80.

⁹⁷ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 74v.

Voordien, 30 juni 1572, was door Burgemeesteren en Raad van Groningen aan pastoor en kerkvoogden alhier toestemming gegeven het vicariehuis te verkopen.⁹⁸

1572/3 **N.N.**
werd hier tot prebendaat aangenomen; in de eerste vastenweek van 1573 wordt geïnformeerd waarom de aangenomen prebendaat niet is gekomen.⁹⁹ Blijkbaar bleef de benoemde wiens naam onbekend is bij zijn afwijzing.

1573 - 1575 **Gerardus Petri**
van Zwolle. Gheert wordt in 1573 aangenomen.¹⁰⁰ Op 2 juni 1573 stelt Gerardus Petri, vicarius te Zuidbroek, te Zwolle een volmacht om een hem verschuldigde lijftocht in te vorderen.¹⁰¹ H. Gheerdt van Zwoll komt 16 juli 1574 voor als vicarius alhier,¹⁰² in 1574 ook als 'Heer Gheerdt onse prebendaet',¹⁰³ ontvangt over 1574 en 1575 (dan H. Gheert vicarius) zijn jaargeld ad 12 daalder¹⁰⁴ en vertrok in de tweede helft van 1575 of is toen overleden.
In 1575 preekte hier een 'jonge priester' uit Appingedam toen het leen vacant was, als daarnaar solliciterende.¹⁰⁵

1575 - 1581 **Cornelis van Utrecht**
'tho Noordtlaren woenende', wordt 5 oktober 1575 de keuze gebracht.¹⁰⁶ Blijkens aantekening van 12 oktober 1575 is 'Heer Cornelius onsen vicarius' aangenomen.¹⁰⁷ De betaling van jaargeld aan de vicarius Cornelius is regelmatig tot en met 1581 verantwoord.¹⁰⁸ In de Midwinterweek 1579 werd de vicarius 'gelost' uit handen van de provoost van Bartolt Enthens,¹⁰⁹ de bekende Geus. Hij was te Heiligerlee gevangen gehouden.

1582 **Hendrick**
Op 18 februari 1582 preekte hier heer Hendrick die 25 februari daarop als 'unse preester' werd aangenomen tot mei aanstaande.¹¹⁰ Inderdaad is hij toen van hier vertrokken.

1582 - 1586 **Niclaes Johannis**

⁹⁸ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 216. Vergelijk ibidem, 212, 22 april 1572 toen er blijkbaar reeds een gegadigde voor het vicariehuis was; een beslissing wordt dan door Burgemeesteren en Raad nog niet genomen.

⁹⁹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 75.

¹⁰⁰ HCO, GA Zwolle, Rechterlijk Archief nr. 001-00180, 669.

¹⁰¹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 78.

¹⁰² Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 82.

¹⁰³ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 82v.

¹⁰⁴ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 83v en 85.

¹⁰⁵ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 83v.

¹⁰⁶ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 85v.

¹⁰⁷ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 85v.

¹⁰⁸ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 87v, 90v, 93v, 96v, 99, 101v.

¹⁰⁹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 98v.

¹¹⁰ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 104.

wordt als H. Claes in de rekening over 1582 als nieuw gekozen vicarius genoemd.¹¹¹ Jaargeld ontvangt hij over 1582 tot en met 1585.¹¹² Burgemeesteren en Raad van Groningen dragen 12 oktober 1585 pastoor en kerkvoogden alhier op Niclaes Johannis, vicarius en kerkdiener alhier, vrij te houden van schatting.¹¹³ In maart 1586 hebben de kerkvoogden Heer Claes ‘bij uns laeten koemen’ en hem beloofd de vicarie(inkomsten) te verbeteren om hem te bewegen hier te blijven.¹¹⁴ Omstreeks 24 april 1586 is hij hier nog,¹¹⁵ kort daarop blijkbaar vertrokken. Op 28 februari 1587 wordt met Claes, oude vicarius afgerekend.¹¹⁶

1586-1591(2) **Godefridus van den Berg**

Op ‘Mey’ 1582 wordt heer Geerdts als vicarius alhier aangenomen.¹¹⁷ Eerst 20 februari 1587 tekent de drost de begevingsbrief van Godefridus.¹¹⁸ Reeds in 1585 (?) komt hij met betrekking tot Zuidbroek voor: te stellen op november of december worden in de rekening over 1585 geboekt de reis- en overige kosten voor twee personen die naar Groningen zijn geweest ‘umme tho verantwoordt soedanich heren mandaet als Goedefridus (van Bargum, volgens de aanhef) up uns hadde gehaelt umme unse kercke jarlycke Rente aff tho trecken’; het is echter de vraag of deze post¹¹⁹ te rechter plaatse is ingeboekt. De administratie is waarschijnlijk enkele jaren nadien aan de hand van een kladboekhouding opgesteld waarbij een enkele post foutief is toegerekend. Godefridus wordt in de rekeningen nog genoemd 22 december 1586 als vicarius.¹²⁰ Daarna vertonen de rekeningen een hiaat tot en met 1599.

Burgemeesteren en Raad leggen 14 november 1587 Godefridus van Berge, vicarius alhier, op zich met de koster en de kerkvoogden te ‘verlycken’, in het koor mee te zingen en ook anderszins hulp te verlenen bij de kerkdienst.¹²¹ Op 7 september 1588 verzoekt de prebendaat alhier verbetering van tractement.¹²² Burgemeesteren en Raad bepalen 20 september 1588 dat de vicarius alhier ‘mach sich andere wegen verbeteren, so et hem daer niet dient’.¹²³ Op 17 november 1590 wordt het kerspel Zuidbroek toegestaan inzake de vicarie aldaar af te handelen met Godefridus van den Berg, ‘darup mit hem thandelen als een onvredich uproerich mensch, oeck wijf ende kinderen hebbende’.¹²⁴ Op 17 december 1590 wordt door Burgemeesteren en Raad van Groningen een regeling getroffen tussen de pastoor en Godefridus van den Berg: de pastoor zal ‘tot zijn tijdtlycke nootdrift ende onderholt zijn gewoentlyke ende van olts der pastorien tobehorige incomen ende vervallen van nu voertaen, als voerhen’ geheel en al onverkort hebben. Godefridus van den Berg moet zich met zijn aangenomen leen met opkomsten en toebehoren ‘vredigen ende sadigen laten’

¹¹¹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 104.

¹¹² Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 106v, 108v, 112, 117v.

¹¹³ GA, GAG RA III a.

¹¹⁴ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 119v.

¹¹⁵ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 119v.

¹¹⁶ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 121v.

¹¹⁷ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 119v.

¹¹⁸ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 121v.

¹¹⁹ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 117v.

¹²⁰ Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 120v.

¹²¹ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 709.

¹²² Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 739.

¹²³ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 741

¹²⁴ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 808-809.

en terstond nakomen het door hem in 1586 met de ‘ondersaten’ te Zuidbroek getekende accoord. Weigert hij zulks, dan staat het hem vrij te vertrekken en mogen pastoor en ‘ondersaten’ een nieuwe priester kiezen. Voorts wordt bepaald dat hetgeen de pastoor voorheen tot zijn onderhoud was toegestaan, hij ook onverkort en ‘onbespeert’ in zijn ouderdom moge gebruiken en genieten.¹²⁵

De moeilijkheden waren daarmee niet beëindigd. Begin januari 1591 diende Godefridus van den Berge, prebendaat alhier, een klacht in tegen enkele kerspellieden. Burgemeesteren en Raad schrijven 20 januari 1591 aan de kerkvoogden alhier om deze personen hun visie op de zaak te laten geven¹²⁶ en vergunnen 24 januari 1591 Godefridus van Bergen, prebendaat (waar, is niet vermeld) een mandaat op zijn tegenpartij.¹²⁷ Verder vernemen wij niets over hem. Slechts vonden wij nog vermeld dat de prebendaat alhier zich zal moeten regelen naar de door hem overgegeven kwitantie.¹²⁸ Mogelijk is hier Godefridus nog bedoeld.

Reformatie

Op 2 oktober 1596 wordt aan de predikant alhier tot herroeping de opkomsten en emolumenten der vicarie alhier toegestaan.¹²⁹

Prebende

De prebende bestaat reeds in 1501.¹³⁰ Ook in latere jaren is soms sprake van de prebende maar mogelijk is dan de vicarie bedoeld.

1501 **Idzo**
 komt in 1501 als prebendaat voor.¹³¹

1564 **Harmen van Hee**
 komt als prebendaat alhier voor in 1564.¹³²

Nog kan worden vermeld dat 31 maart 1646 Jan Jans anders Tonnis ‘praebendarius’ wordt Genoemd.¹³³

¹²⁵ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 810-811.

¹²⁶ GA, GAG nr. vRr 16 (Missivenprotocol Alting) II, 504v.

¹²⁷ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 814.

¹²⁸ GA, GAG RA III a 5, 491.

¹²⁹ GA, GAG RA III a 5*.

¹³⁰ RC II, 11.

¹³¹ RC II, 11.

¹³² Arch. HG Zuidbroek, KV nr. 29, 38.

¹³³ Arch. Gerechten Oldambt nr.7425 (Zuidbroek).

ZUIDHORN

Patroon: **Sebastianus en Fabianus**

Bijzonderheden:

Wanneer Zuidhorn als parochie is ontstaan is niet nauwkeurig vast te stellen. De huidige kerk bevat nog tufsteen en de oorspronkelijke zaalkerk zal al in de twaalfde eeuw zijn gebouwd; met de toren is vroeg in de dertiende eeuw begonnen.¹ De opvatting van Tukker dat ‘gezien de vorm en grootte’ van de tufsteen de kerk in de negende of tiende eeuw gebouwd kan zijn,² lijkt ons speculatief. Een sarcofaagdeksel is mogelijk twaalfde-eeuws.³ De kerk is ouder dan die te Noordhorn* die uit de dertiende eeuw dateert.⁴

De kerk was gewijd aan **Sebastianus en Fabianus**. Beide zijn afgebeeld op het zegel van de pastoor Wilhelmus ter Bruggen (1461).⁵ Een onduidelijke afdruk van het zegel van de pastoor Johan Coenders (1537)⁶ vertoont Sebastianus. De opgave dat Georgius de patroonheilige van de kerk was⁷ moet daarom onjuist zijn en zeker het daaraan foutief overgenomen Gregoriuspatrocinium.⁸

Het patronaat van de kerk berustte in de veertiende eeuw blijkbaar bij het geslacht Gayckinge dat onder Wierum een borg bezat.⁹ Een van de telgen van dit geslacht, Frederik, was abt van het klooster Aduard van 1329 tot 1350 en bracht daaraan het patronaat van de kerken te Wierum en Zuidhorn*.¹⁰ Daartegenover stonden verschillende voorrechten in het klooster van leden van het geslacht Gayckinga.¹¹ Bij een bezoek aan de abdij dat uit de hand liep doodden kloosterlingen de broers Hendrik en Frederik, zoons van Allert Gayckinga en Frouke Kater; hun jongste zoon, Johan, bleef ongedeerd. De twee pastoors van de Groninger Martinikerkerk wezen 12 september 1520 vier arbiters aan.¹² Mr. Evert Jarges, pastoor van de Martinikerkerk te Groningen, Mr. Roelof de Mepsche, pastoor te Bedum, en twee burgemeesters van Groningen, Coert Coenders en Reijnt Dijuerdes, met Wilhelmus Frederici, eerste pastoor van de Groninger Martinikerkerk, deden 29 oktober 1520 uitspraak.¹³ Punten waren onder meer dat klooster en abt zouden stichten twee vicarieën, één te Zuidhorn op het Catharina-altaar, de andere in de kapel op Gaijkingedijk met een jaarlijks inkomen van 30 gouden overlandse Rijnse gulden waarvan de beide priesters zouden kunnen leven. Van deze en andere punten maakt Sicke Benninge uitgebreid melding in zijn ‘Croniken’. Niet daarbij vermeldt hij dat de abdij afstand moet doen van de patroonsrechten van de kerken te Wierum en Zuidhorn*. Deze clausule is opgenomen in de uitspraak van 29 oktober 1520: ‘...van alle hoere heerlickheit, rechte ende ius patronatus offte koer de sie hebben in den kerspellkercken ende alle beneficien van Suethorm to ewighen dagen ... ende ... in den kerspel van Werum ...’. De

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 587.

² Tukker, ‘Zuidhorn’, 191.

³ Groninger Kerken 17 (2000), 89.

⁴ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 467.

⁵ Arch. Lewe nr. 783 reg. 32.

⁶ Arch. Nienoord nr. 25 c.

⁷ Van der Aa XIII, 301.

⁸ Poort, *Zuid- en Noordhorn*, 6.

⁹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 477-478.

¹⁰ Vries, ‘Aduard’, 221. De Abtenkroniek vermeldt bij de beschrijving van abt Frederik daarover overigens niets! Van Engen en Van Moolenbroek, ‘Abtenkroniek’, 277. Dat een en ander bij testament plaatsvond zoals Post, ‘Aduard’, (1922, 21) stelt blijkt uit niets. Ook Brugmans, ‘Aduard’, (p. 56, n. 6) spreekt over het ‘merkwaardige testament’ van de abt Frederik.

¹¹ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 421-422.

¹² Arch. Farmsum nr. 727 reg. 283.

¹³ Van den Hombergh en Van der Werff, *Sicke Benninge*, 423-424.

collatie te Zuidhorn zou komen aan Gaykemahuis te Zuidhorn,¹⁴ die te Wierum aan de erfgenamen van Frederik Gaykema huis op Gaykkumadijk. Tevens zijn er bepalingen ten aanzien van enkele vicarieën.¹⁵

De Abtenkroniek maakt van het voorval in het geheel geen melding¹⁶.

De kerk bezat in 1540 24 grazen en enkele huissteden; de pastoor gebruikt dan 101 grazen.¹⁷

Vicarieën (en prebenden?)

Een vicarius alhier wordt voor het eerst vermeld 9 september 1461.¹⁸ Het parochieregister uit 1501 vermeldt hier naast de pastoor twee andere priesters.¹⁹ Het schattingsregister van omstreeks 1500 geeft voor Zuidhorn drie priesters op.²⁰ Bij de reeds gememoreerde uitspraak naar aanleiding van de aanslag op de broers Gayckinga werd de abdij te Aduard opgelegd in de kerk alhier een vicarie te stichten, te doteren met een rente van 30 Rijnse gulden en de levering van 5000 stenen voor de bouw van een huis voor de vicarius. De collatie van deze vicarie komt aan Gaykemahuis (dat wil zeggen de borg Jellema) alhier.

Daarnaast zijn bekend de Nicolaasvicarie en de Margarethavicarie. In het merendeel der gevallen valt niet uit te maken welke vicarie is bedoeld indien een vicarius wordt vermeld. In 1540 behoren alhier tot de ene vicarie 30 en de andere 32½ grazen land.²¹ In 1545 is sprake van een prebendaat;²² een ander stuk van dezelfde datum noemt betrokkene echter vicarius.

Pastorie

- 1392 **Ludelef, Ludolphus**
wordt als pastoor alhier genoemd 14 januari 1392²³ en 21 oktober 1392.²⁴
Mogelijk is hij dezelfde als
- 1418 **Lude**
pastoor alhier, die voorkomt 26 oktober 1412.²⁵
- 1461 - 1462 **Wilhelmus ten Brugghe**
komt als pastoor alhier voor 9 september 1461.²⁶ Hij zal dezelfde zijn als heer Willem to Zuethorn aan wie bij testament van 19 juni 1462 een legaat van drie gulden wordt gemaakt.²⁷
- 1477 - 1503 **Mr Steven Bruntinck**

¹⁴ Dat was Jellema, bewoond door Hendrik Gaykema, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 538-539.

¹⁵ AKG nr. 31 reg. 994.

¹⁶ Van Engen en Van Moolenbroek, 'Abtenkroniek', 299 n. 138.

¹⁷ Alma, 'Schatregister', 73.

¹⁸ Arch. Lewe nr. 783 reg.32.

¹⁹ RC II, 10.

²⁰ Alma, 'Schattingen', 177.

²¹ Alma, 'Schatregister', 73. Ook te Noordhorn hadden beide vicarieën enig land, *ibid.*, 74, en één vicarie enig land te Oldekerk-boven, *ibid.*, 71.

²² Arch. Ewsaum nr. 602 (oud nr. 193 reg. 363) en nr. 561 (oud nr. 192 reg. 364).

²³ OGD nr. 826.

²⁴ OGD nr. 839.

²⁵ GA, GAG R.F. 1418.1.

²⁶ Arch. Lewe nr. 783 reg. 32.

²⁷ GA, GAG R.F. 1462.10.

koopt 14 februari 1477, dan als pastoor alhier, een rente.²⁸ Een destijds van Mr Steven, pastoor alhier, gekochte rente wordt 10 september 1479 afgekocht.²⁹ Detmar de Schrijver verklaart 19 februari 1481 voor Burgemeesteren en Raad van Groningen dat Mr Steven Bruntinghes – wiens hoedanigheid niet is aangegeven – een erfelijke rente behoudt uit een huis in de Haddingestraat, verkocht aan hem, Detmar; op de rug van de brief is met andere hand aangetekend: ‘Mester Steven Bruntynck, kerkheer to Suthorn’.³⁰ Op 11 februari 1496 transporteren Mr Steven Bruntynck, pastoor alhier, en zijn nicht Hille Fockens genoemde rente aan het Heilige Geestgasthuis te Groningen waar Hille een levenslange provene zal genieten terwijl Steven de vrije beschikking over zijn goederen behoudt.³¹ Mr Steven Bruntinck, pastoor alhier, verkoopt 28 januari 1496 verschillende renten uit huizen te Groningen; in dit verband wordt onder meer omstreeks 1440 genoemd Henricus Bruntinck te Groningen,³² mogelijk Steven’s vader.³³ Hij werd 4 mei 1450 als student te Keulen ingeschreven, werd in 1454 baccalaureus en 1456 licentiaat in de artes.³⁴ In 1503 bericht de Grande Chartreuse het overlijden van *magister Stephanus curatus ecclesiae in [...], benefactor domus Campensis*, in 1504 dat van *dominus Stephanus in Zuthornen, fundator unius cellae in Domus Campensis*.³⁵ Hij is dus in 1503 overleden.

1521-1537/40/42 **Johan Coenders**

werd – als pastoor alhier en *artium magister Lovaniensis* – 8 september 1526 als student in de theologie met zijn bediende Alardus de Baflo; zij kwamen *studii causa* 2 juni 1526 te Keulen aan.³⁶ Johannes Conradi komt voor het eerst als pastoor alhier voor 10 juni 1521.³⁷ Johan Conrades, pastoor alhier en commissaris-generaal van de proostdij Humsterland, zegelt 11 april 1537; het contrazegel toont het wapen Coenders.³⁸ Conrades komt ook voor als pastoor en commissarius 17 april 1537.³⁹ Op 5 mei 1538 dienen de ingezetenen van Humsterland een klacht in over het halen van het chrisma uit Zuidhorn, de woonplaats van de commissaris der geestelijke jurisdictie omdat de seendstoel altijd in Humsterland is geweest.⁴⁰ In 1540 worden ten name van de pastoor en commisarius alhier 101 grazen land geboekt.⁴¹ Waarschijnlijk is daarmee nog

²⁸ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters, nr. 361, 16, Karthuizerklooster op de Zonnenberg.

²⁹ AKG nr. 409 reg. 649.

³⁰ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 101 reg. 175.

³¹ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 101 reg. 195.

³² GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters, nr. 361, 13-14v.

³³ Ook later komen Bruntinck’s te Groningen voor: in 1536 Albert Bruntinck, Mr Hinrick Bruntynck (blijkbaar een geestelijke), 1541 Willem Bruntinck en Lutgert Bruntinghes (Alma en Doornbos, Bevolkingslijsten, 36, 44, 51, 51). In 1554 is sprake van een huis bij de Poelepoort van Mr Hindrick Bruntinck (geen functie aangegeven), Arch. Farmsum nr. 38 reg. 406.

³⁴ Zijlstra nr. 6204.

³⁵ Scholtens, ‘De Karthuizers’, 200 (de overlijdensberichten ontleend aan ‘Chartae capituli generalis Ordinis Cartusiensis’ (hs. Cartosa di Lucca, Italië).

³⁶ Zijlstra nr. 6125. Hij noemt hem mogelijk verwant aan het geslacht Coenders. Een inschrijving te Leuven is niet gevonden.

³⁷ Arch. HJK nr. 32 reg. 73.

³⁸ Arch. Nienoord nr. 25 c.

³⁹ Arch. Nienoord nr. 25 d.

⁴⁰ StA Münster, M.L.A. 8, 1-15, Bd. 1, 100.

⁴¹ Alma, ‘Schatregister’, 73.

Coenders bedoeld. Tenzij wordt aangenomen dat hij naar een andere plaats is vertrokken stond hij hier in ieder geval nog in 1542. Hij kan toen namelijk nog niet te Eenrum* waar hij vanaf begin 1556 als pastoor aanwijsbaar is zijn geweest. Hij was daar bijna een halve eeuw eerder ook al kandidaat voor de pastorie.

Hij stond blijkbaar in aanzien bij Hertog Karel van Gelre, een tijdlang landsheer van dit gewest. Deze schonk de pastoor alhier 12 mei 1533 een glas.⁴²

1547

Berent

komt als pastoor alhier voor in 1547.⁴³

(1561?-)1566 **Johannes Campes**

wordt als pastoor alhier vermeld 27 april 1566.⁴⁴ In 1540 is hij vicarius alhier; hij zal dezelfde zijn als Johan van Velthuisen, pastoor te Hoge en Lagemeeden* in 1545, en Johan Campes, pastoor te Niehove*, als zodanig voorkomende van 1545 tot 1556 en daar in 1561 niet meer. Hij kan voor of in 1561 naar hier zijn gekomen.

1577-1582/3 **Conradus Joannis Buttinga**

Conradus Joannis Buttinga komt als pastoor te Zuidhorn voor 24 oktober 1577.⁴⁵ Op 7 november 1586 wordt hij pastoor te Wirdum* en gewezen pastoor alhier genoemd.⁴⁶ Te Wirdum staat hij reeds eind 1583 maar hij kan daar nog niet in juli 1582 zijn geweest.

Reformatie1598/9-1601 **Derck Peters Hollander**

sedert januari 1596 krankerbezoeker (visitator) te Groningen*, wordt voor 6 september 1598 alhier beroepen; de kerkenraad te Groningen stelt de beslissing daarover uit tot zij volledig vergaderd zal zijn.⁴⁷ Op 13 december 1598 besluit het consistorie bij Burgemeesteren en Raad aan te dringen op verhoging van het tractement; zo de magistraat daarin niet toestemt zal Peters worden geëxamineerd. Op 20 december daarop wordt hem *sine prejudice* een proefpreek te Zuidhorn – waarover niet bekend is hoe vóór 1598 in de dienst was voorzien – toegestaan. Het consistorie geeft hem 7 februari 1599 de vrijheid te beslissen het beroep naar Zuidhorn aan te nemen of te Groningen te blijven.⁴⁸ De classis laat hem als predikant toe 11 april 1599. Hij stond hier slechts korte tijd en komt als Theodoricus Petri, predikant in de classis Westerkwartier, dus wel hier, voor 15 september 1600.⁴⁹ Kort daarop is hij overleden: 25 juni 1602 wordt last gegeven de weduwe van Derck Petersen 50

⁴² HGA, Hertogelijk Archief nr. 74, bijlagen.

⁴³ BGOG VII, 270.

⁴⁴ AKG nr. 74 reg. 1100.

⁴⁵ HCL Leeuwarden, Rechterl. Arch. nr. X 1, 72.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 55.

⁴⁷ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁴⁸ Arch. HG Groningen nr. 1.

⁴⁹ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1. Een naamgenoot stond vanaf 1602 enige tijd te Oldehove*.

Carolus gulden uit te betalen;⁵⁰ de betaling staat ten name van de weduwe van de predikant alhier.⁵¹ Hij bediende ook de kerk te Noordhorn*. Een bericht van 31 maart 1602 geeft aan dat de predikant alhier ook Noordhorn bedient.⁵²

1602 - 1614 **Robertus Wippinck**

deelt 1 maart 1602 aan de classis mee alhier te zijn beroepen; wegens het sobere tractement te Aduard*, zijn tegenwoordige standplaats, heeft hij het beroep aangenomen. In de zomer van 1614 gaat hij met emeritaat. Het op zijn opvolger uitgebrachte beroep wordt 12 oktober 1614 door de classis goedgekeurd op voorwaarde dat hij er voor zorgt dat collatoren genoegzaam zullen zorgen voor de tegenwoordige predikant alhier. De verlangde verzekering is door collatoren blijkens bericht van 26 september daarop gegeven. De Landdag staat 30 november 1615 een uitkering toe aan Robertus Wippingius, ingaande de datum van indiensttreding van zijn opvolger.⁵³ Kort daarop is hij overleden. Zijn weduwe Hieke komt voor 7 november 1616.⁵⁴ In 1617 wordt aan de erfgenamen van de predikant alhier ex gratia 30 Carolus gulden uitbetaald.⁵⁵

1614 - 1646 **Samuel Smaltzius**

vertoont 12 september 1614 zijn beroepbrief naar hier; 26 september 1614 wordt hij door de classis Westerkwartier toegelaten. Voordien stond hij te Wetsinge*. Hij heeft de gemeente alhier gediend tot zijn overlijden op 17 mei 1646⁵⁶ en werd opgevolgd door zijn zoon Conradus († 1658). Een dochter huwde in 1633 Gerhardus Joannis (Beckerlingh), predikant te Noordhorn*, een tweede in 1635 Sigfridus Aelrix, predikant te Niekerk (Wkt.)* en Faan*.

Nicolaasvicarie

1555 **Albertus de Oldemarkt**

wordt in 1555 geïnstitueerd in de Nicolaasvicarie alhier en voldoet daartoe één Rijder gulden.⁵⁷

Margarethavicarie

- 1550/1 **Schelto**

resigneerde omstreeks 1550/1 van de Margarethavicarie alhier waarna

1551 **Dominicus Tilmannus**

⁵⁰ StA nr. 2668, 29.

⁵¹ StA nr. 2295, 141v.

⁵² Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁵³ StA nr. 3, 2192.

⁵⁴ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1.

⁵⁵ StA nr. 2319, 459v.

⁵⁶ Arch. Classis Westerkwartier nr. 1, 15 juni 1646.

⁵⁷ Visitatie 1555.

op 23 februari 1550 in deze vicarie werd geïnstitueerd.⁵⁸ Dominicus Telmanni de Gronnyngis werd 26 april 1549 als student in de artes te Keulen ingeschreven.⁵⁹ Tot 1574 is hij pastoor te Feerwerd*, daarna te Ezinge*.

Catharinavicarie

Zoals hiervoor reeds werd aangegeven werd de abdij Aduard bij uitspraak van 29 oktober 1520 verplicht en vicarie te stichten op het Catharina-altaar in de kerk alhier.

1521 **Lambertus Herdenberch**
Op 18 maart 1521 wordt Lambertus Herdenberch, clericus van het bisdom Utrecht, *perpetuus capellanus ad altare S. Catharinae situm in parochiali ecclesiae de Suborem (?) Monaasteriensis diocesis* tot priester gewijd; de lagere wijdingen had hij 16 en 17 maart ontvangen.⁶⁰ Voor 'Suborem' zal 'Suthorum' moeten worden gelezen.

Gezien de relatie met de abdij Aduard zal mogelijk tot deze vicarie moeten worden gebracht

1572 ? **Evert Westerhues**
vicarius alhier. De Hoofdmannen ordonneren 15 oktober 1572 'dat soe vier de Ehrwerdige heren prelaten van Adeweret op gedachte vicarien van sijn quade bedieninge des questiosen leens, end sijnen bosen levens eetswes tho spreken hebben mogen sulx an geborenden orten voerbrenghen ende verclagen'.⁶¹

Overige vicarii

1461 **Haye**
komt als vicarius alhier voor 9 september 1461.⁶²

1501 **Everhardus en Henricus**
worden als vicarii alhier genoemd in het parochieregister van 1501.⁶³

1520 - 1540 **Gheert van Borcken**
wordt als vicarius alhier voor het eerst genoemd 20 april 1520,⁶⁴ voorts 11 en 17 april 1537.⁶⁵ Gerardus, vicarius alhier, gebruikt in 1540 te Zuidhorn 32½ grazen en te Noordhorn 7 grazen.⁶⁶

1540 **Johannes Campes van Velthuizen**
komt 24 juni 1540 als vicarius alhier voor.⁶⁷ In 1540 gebruikt hij te Zuidhorn 30 grazen, te Noordhorn 10 grazen en te Oldekerk-boven 7½ grazen land.⁶⁸ In

⁵⁸ Diözesanarchiv Münster, Domarchiv IX A 2, 45.

⁵⁹ Zijlstra nr. 5821.

⁶⁰ Brom, *Bronnen Italie* III, 498.

⁶¹ Arch. HJK nr. 53, 188-188v.

⁶² Arch. Lewe nr. 783 reg. 32.

⁶³ RC II, 10.

⁶⁴ AKG nr. 208 reg. 992.

⁶⁵ AKG nr. 208 reg. 1029.

⁶⁶ Alma, 'Schatregister', 73, 74.

⁶⁷ Arch. HJK nr. 61.

⁶⁸ Alma, 'Schatregister', 73, 74., 71.

1566 is hij pastoor alhier. Tussentijds stond hij als pastoor te Hoge en Lagemeeden* en Niehove*.

1545 **Wigbolt**
komt in twee stukken van 24 juli 1545 voor, in het ene als prebendaat, in het andere als vicarius.⁶⁹

1553 **Florens van Nijmegen**
komt als vicarius alhier voor 19 januari 1553.⁷⁰ In 1566 is hij pastoor te Hoge en Lagemeeden*.

Overige geestelijken

1558–1562/3 **Evert**
Heer Evert te Zuidhorn wordt in 1558 en 1562/3 als landgebruiker alhier genoemd.⁷¹

⁶⁹ Arch. Ewsum nr. 602 (oud nr. 193 reg. 363) en nr. 561 (oud nr. 192 reg. 364).

⁷⁰ GA Amsterdam, Familiearchief De Graaff nr. 620 reg. 39.

⁷¹ Arch. Geertruid- of Pepergasthuis nr. 40.

ZUIDWOLDE

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

Door Berghuis is een reconstructie van de oorspronkelijke romaanse kerk alhier gegeven. Hij dateert de kerk op omstreeks 1050; de toren zou een eeuw later gebouwd zijn. De kerkbouw volgde spoedig op de aanleg van de Wolddijk waardoor Innersdijk bewoonbaar werd.¹ Van Deijk vermeldt dat na ontleistering van het schip bleek dat de toren het eerst gebouwd is waarna de westmuur van het schip daar tegen aan werd gemetseld. Het ontstaan stelt zij op de tweede helft van de elfde eeuw -begin twaalfde eeuw. Het schip werd in de dertiende eeuw in baksteen verlengd. Bodemonderzoek heeft bij de restauratie in 1998-1999 niet plaatsgevonden.² De kerk was gewijd aan **Nicolaas** die als bisschop zonder attribuut is afgebeeld op het zegel van de pastoor Garbrant (1492).³ Gezien de stichtingsperiode van de kerk is het de vraag of deze de oorspronkelijke patroonheilige is geweest. Mogelijk is de kerk zoals op enkele andere plaatsen eerst aan Maria gewijd geweest.

Aan de geestelijke alhier wordt in 1475 de zielzorg opgedragen voor de parochianen van Beyum* welks kerk bij het Geertruidsgasthuis te Groningen was geïncorporeerd.⁴

De pastoor alhier gebruikte in 1553 60 grazen land.⁵

Het parochieregister van 1501 noemt hier een vicarie.⁶ De schattingslijst van omstreeks 1500 geeft voor Zuidwolde twee priesters op.⁷ In 1553 wordt naast het land van de pastoor alhier genoemd 18 grazen op naam van heer Douwe alsmede 29 grazen op naam van 'Meyster Aleff'⁸ die te Beyum voor 9 grazen te boek staat.⁹ Het is niet bekend of laatstgenoemde ook geestelijke was.

Pastorie

1385 **Suether**
komt 4 juli 1385 als pastoor alhier voor.¹⁰

1403 **Wilhelmus**
pastoor alhier, zegelt 21 december 1403;¹¹ het zegel is behoudens het randschrift identiek aan dat van Wilhelmus, vanaf 22 februari 1404 (nog niet 14 maart 1403) voorkomende als pastoor te Zandeweer*. Het zal dus om dezelfde persoon gaan.

1424 **Vacant (Onno)**

¹ Berghuis, 'Zuidwolde', 42-46. Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 589 geeft voor de kerk als datering elfde eeuw, de toren twaalfde eeuw.

² Van Deijk, 'Zuidwolde', 93.

³ GA, GAG R.F. 1492.7

⁴ Arch. Geertruidsgasthuis nr. 42.

⁵ Alma, 'Winsumerzijlvest', 122.

⁶ RC II, 8v.

⁷ Alma, 'Schattingen', 176.

⁸ Alma, 'Winsumerzijlvest', 122.

⁹ Alma, 'Winsumerzijlvest', 123.

¹⁰ OGD nr. 748.

¹¹ OGD nr. 1166.

Op 6 mei 1424 komt Onne, pastoor te Noordwolde*, voor als ‘verwaerer’ van de kerk alhier,¹² die toen vacant geweest zal zijn.

1434

Albertus

wordt 24 juli 1434 als pastoor alhier vermeld.¹³

1449 - 1450

Johannes Monetarius

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 13 juni 1449,¹⁴ voor het laatst 10 december 1450.¹⁵

1454-1463

Wynnoldus

(1470/5)

Op 4 oktober 1454 wordt Wynne, ook Wynnoldus, als pastoor alhier genoemd.¹⁶ Weyne, ook Weynoldus, komt als pastoor alhier voor 14 april 1463.¹⁷ Hij zal tussen 1470 en 1475 zijn overleden.

1475

Bernardus

pastoor alhier en de kerkvoogden van Zuidwolde dragen 7 november 1475 2½ grazen land over aan de abdij Selwerd ter betaling van twee missalen voor de kerk, tot het vervaardigen waarvan Bernardus’ voorganger Wyne opdracht was gegeven.¹⁸

(1485-) 1492

Garbrant

Op 25 juni 1485 komt voor Garbrant als ‘cappellaen vulmachtich to Suetwolder kercken’; zijn zegel vertoont een gevleugelde engel, het randschrift luidt: ‘...GHERBRANDUS PRESBITER’.¹⁹ Waarschijnlijk is hij kort daarop pastoor geworden. Als Gerbrant, pastoor alhier, zegelt hij 21 juni 1492.²⁰

1535

N.N.

In 1535 wordt geboekt de ontvangst van leges voor de approbatie van het testament van de pastoor alhier.²¹

1562 - 1592

Henricus ten Hoevell

van 1547 tot zijn resignatie in 1551 prebendaat te Kantens*, komt voor het eerst als pastoor alhier voor 28 april 1564 wanneer hij van de voogden van het Geertruidsgasthuis te Groningen twee jaren pensie, in totaal 20 Emders gulden, eist (wegens de bediening van de bij het gasthuis geïncorporeerde kerk te Beyum).²² Hij moet waar de bediening van de kerk aldaar aan de priesters alhier was opgedragen hier reeds begin 1562 hebben gestaan. Op 19 juni 1588 verklaart het Geestelijke Maagdenconvent te Groningen aan Henrick ten Hoevell, pastoor alhier, geld schuldig te zijn; de lening wordt in augustus 1611

¹² AKG nr. 20, 76 reg. 117.

¹³ AKG nr. 20, 110-110v reg. 156.

¹⁴ AKG nr. 20, 111vo-112 reg. 260.

¹⁵ AKG nr. 20, 88 reg. 282.

¹⁶ AKG nr. 20, 113-113v reg. 319.

¹⁷ GA, GAG R.F.1463.3

¹⁸ AKG nr. 20, 114-114v reg. 594.

¹⁹ GA, GAG R.F.1485.6.

²⁰ GA, GAG R.F. 1492.7

²¹ Visitatie 1535.

²² RA III b 1, 560-561.

afgelost aan Frederick ten Hoevell,²³ die 19 december 1604 voorkomt als medeerfgenaar van Hendrick ten Hoevell, gewezen pastoor ter Ae te Groningen.²⁴ Op 13 oktober 1590 wordt Hindrick ten Hoevell, pastoor alhier, bij de derde verkiezing gekozen tot pastoor van de A-kerk* te Groningen*, als opvolger van zijn overleden broer Frederik.²⁵ Hij bleef blijkbaar in het bezit van het pastoraat alhier; althans wordt 13 januari 1592 de concept-akte bezegeld waarbij aan de pastoor van de A-kerk sans préjudice der collatoren te Zuidwolde nog tot januari 1593 toegestaan blijft de pastorie alhier te bedienen op 'begeert' van de raad (van Groningen) door een kapelaan.²⁶ In 1598 wordt aan 'Henricus ten Hoevell den olden Pastoor van Suedtwolde' 14 Emders gulden rente, verschenen mei 1598, uitbetaald.²⁷

ca 1595

Joannes Eppinck

komt 7 mei 1595 voor als 'pastoor' alhier.²⁸ Waarschijnlijk was hij de laatste pastoor alhier. Rekeningen van de kloostergoederen noemen de huur van twee grazen land door de 'pastoor' alhier over de jaren 1594/5 en 1595/6; zijn naam is niet vermeld.²⁹ Op 16 juli 1603 wordt 'Her Johan, den olden pastoor toe Suidwolde' inzake het gebruik van 15 grazen vicarieland die verhuurd zijn genoemd.³⁰ Hij was dus toen nog in leven. Met de Reformatie zal hij niet hebben willen meegaan. Gezien het gebruik van de aanduiding 'Her' was hij priester, geen predikant. Voordien was hij pastoor te Middelbert*.

Reformatie

Hoe tot 1599 in de dienst hier is voorzien is onbekend. Wellicht enigermate door de predikant te Noordwolde* waarvan de eerste echter pas in 1597 aanwijsbaar is.

1599 - 1601 **Helmerus Henrici Krone**

Bundensis.³¹ De classis Middelstum besluit 7 mei 1599 de predikant alhier te examineren; de acta van 21 mei 1599 noemen Hilmarus Krone *iam vocatus et constitutus pastor* alhier. Na examen wordt hij 2 juli 1599 toegelaten. Helmerus Bundensis verzoekt 6 oktober 1600 aan de classis demissie; 15 oktober daarop deelt hij mee geen toehoorders te Zuidwolde te hebben en met meer stichting in zijn vaderland waar hij is beroepen te kunnen arbeiden; bovendien heeft hij op een beneficium in Oostfriesland gestudeerd.³² Op 23 maart 1601 wordt aan Helmerus Henrici, predikant alhier, wegens beroep naar Oldendorf in Reiderland de verzochte demissie toegestaan. Op 4 november 1605 werd hij van Oldendorf naar Bunde beroepen. Te Bunde stierf hij 29

²³ StA nr. 2665.

²⁴ RA III a 9.

²⁵ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 808.

²⁶ GA, GAG vRr 1 (Verbaal Hammonius).

²⁷ StA nr. 2292, 138v. De rekening over 1597 vermeldt dezelfde uitkering doch noemt zijn hoedanigheid niet, nr. 2291.

²⁸ Proclamatieboek Groningen.

²⁹ StA nr. 2289, 36v en nr. 2290, 38v.

³⁰ Arch. HJK nr. 840.

³¹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

³² Een inschrijving als student is niet gevonden.

januari 1627.³³ De grafsteen van Helmerus Hindricus Krone is te Bunde nog aanwezig.³⁴

1601 - 1603 Regnerus Adolphi Empenius

predikant te Westerwijtwerd*, blijkt volgens de classicale acta van 23 maart 1601 mede alhier beroepen te zijn; de classis staat zulks dan toe. Gedeputeerde Staten staan hem 3 april 1601 toe bij provisie de combinatie met Zuidwolde voor een jaar.³⁵ Volgens besluit van Gedeputeerde Staten van 22 mei 1601 zullen Westerwijtwerd* en Zuidwolde na dit jaar niet meer gecombineerd blijven. Op 19 mei (1601?, 1602?) wordt besloten te Zuidwolde een predikant te beroepen en de vicarie aldaar met de pastorie te combineren.³⁶ Op 19 juli 1602 beklaagt hij zich er bij de classis over dat

(1602 Henricus Strombergius

moeite doet alhier beroepen te worden, hetgeen in strijd is met de hem toegestane combinatie. Strombergius is hier echter niet gekomen; men zie voor hem verder onder Westeremden*.

Op 2 mei 1603 verbiedt de synode de combinatie van Zuidwolde met Westerwijtwerd* en draagt zij de deputaten op collatoren te 'vörmahnen' een beroep uit te brengen.

1603 - 1610 Theodoricus Petri

voordien predikant te Oldehove*, zal volgens uitspraak van de classis van 15 augustus 1603 te Zuidwolde eerst worden bevestigd als hij meer bescheiden heeft overgelegd, met name een behoorlijke beroepbrief. Op 26 september daarop gelast de classis hem, omdat hij de dienst alhier zonder beroep is begonnen, zich daarvan te onthouden en zich te houden aan zijn schorsing. Op 17 november 1603 wordt hij predikant alhier genoemd.³⁷ De Landdag besluit 7 december 1603, na voorstel van de Ommelanden, dat getracht zal worden Petri, tegen de zin van collatoren en gemeente naar hier gekomen, bij de eerste gelegenheid elders te doen beroepen.³⁸ Eppo Heringha, jonker en hoofdelling alhier, compareert 12 mei 1604 voor de synode, mede namens enkele andere collatoren; hij verzoekt dat hun predikant Petri, die hier door de "övericheit ijngestellet" is, 'entleddiget' wordt; de synode houdt echter de missive van Gedeputeerde Staten voor 'wettelick' en ziet geen reden het verzoek in te willigen, zij het dat niet zal worden nagelaten hem elders te doen beroepen. Op 19 januari 1609 behandelt de Hoofdmannenkamer de opzegging van de 'wehme cum annexis' met de pastorielanden en ook de vicarie alhier aan Petri door de collatoren alhier. Petri komt, met een raadsheer van de stad Groningen, zijnde (namens het Geertruidsgasthuis) medecollator, hiertegen op. Collatoren verlangen zijn verwijdering wegens zijn ergerlijk en onstichtelijk leven. De opzegging wordt opgeschort en de zaak ter afdoening naar Gedeputeerde

³³ Reershemius, 608-609.

³⁴ Quellen und Forschungen 10 (1961), 8 (waar als jaartal echter 1617).

³⁵ StA nr. 112.

³⁶ Tresoor, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

³⁷ Arch. HJK nr. 840.

³⁸ StA nr. 2.

Staten verwezen.³⁹ Op 6 april 1609 eisen collatoren van Petri ontruiming van de weem en pastorielanden conform de sententie van 15 maart 1609 van Gedeputeerde Staten. Petri stelt dat hij tot tenminste mei de weem en de landen mag gebruiken en een beroep afwachten. Hij heeft echter nog geen beroep ontvangen. De zaak wordt terugverwezen naar Gedeputeerde Staten voor een nadere uitleg van de sententie.⁴⁰ Op 10 mei 1609 geeft hij de synode te kennen ‘wo he sines deinstes entsettet sij’ met behoud van nog een verblijf van een jaar aldaar, echter zonder dienst te mogen doen. Hij verzoekt de tussenkomst van de synode om toch dienst te mogen doen. De synode zal Heringha verzoeken Petri toe te staan nog tot Pasen aanstaande de dienst te vervullen, mits goed gedrag en de belofte van Petri uiterlijk dan de dienst te verlaten hetgeen Petri aanvaardt op voorwaarde dat Gedeputeerde Staten zullen trachten hem elders te doen beroepen.

Op 9 augustus 1609 verzoeken collatoren aan Gedeputeerde Staten het ontslag van Petri als predikant alhier.⁴¹ Op 18 januari 1610 wordt voor de Hoofdmannenkamer zijn vertrek geëist; na intercessie namens het consistorie te Groningen wordt de opzegging van de pastorie veertien dagen uitgesteld en de zaak aan Gedeputeerde Staten geremitteerd.⁴² Deze bepalen 26 januari 1610 dat hij tegen aanstaande mei Zuidwolde zal verlaten.⁴³ Op 8 februari 1610 wordt de opzegging van de pastorie ‘in wehrde gekandt’; Petri verscheen niet om zich daartegen te verweren.⁴⁴ Op 8 mei 1610 wordt hem aangezegd zijn vee niet in de weiden te sturen; op zijn verzoek wordt hem veertien dagen uitstel gegeven om het vee te kunnen verkopen.⁴⁵ Als predikant alhier komt hij nog voor 10 mei 1610;⁴⁶ hij was toen echter niet meer in functie. Als gewezen predikant alhier wordt hij genoemd 11 augustus 1610⁴⁷ en 24 januari 1611.⁴⁸ Begin 1611 probeert de stadhouder hem te Vriescheloo* beroepen te krijgen, zonder succes echter.

1610/1-1632 **Andreas Straetman**

wordt reeds 12 mei 1610 als predikant alhier genoemd.⁴⁹ Hij is hier echter pas later gekomen. Op 21 mei 1610 vertoont hij zijn beroepbrief naar hier; de classis gelast hem 23 juli daarop zijn demissiepapieren te tonen en zich naar Zuidwolde te begeven. Op 20 september 1610 belooft hij de verlangde papieren ten spoedigste over te geven. Als predikant alhier komt hij weer voor 15 april 1611⁵⁰ maar eerst 17 juni 1611 wordt hij als lid der classis aangenomen nadat hij zijn papieren heeft getoond. Voordien stond hij te Saaxumhuizen*.

³⁹ Arch. HJK nr. 844, 319v-320; 15 maart 1609 eisen collatoren voor Gedeputeerde Staten zijn ontslag, StA nr. 115.

⁴⁰ Arch. HJK nr. 844, 430v-431.

⁴¹ StA nr. 115.

⁴² Arch. HJK nr. 845, 50.

⁴³ StA nr. 115.

⁴⁴ Arch. HJK nr. 845, 75.

⁴⁵ Arch. HJK nr. 845, 124.

⁴⁶ Arch. HJK nr. 845, 126v.

⁴⁷ Arch. HJK nr. 845, 190v.

⁴⁸ Arch. HJK nr. 846, 190v.

⁴⁹ Acta synodes Groningen.

⁵⁰ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

Hij stond hier tot zijn overlijden, wel kort voor 14 mei 1632 wanneer namens zijn weduwe de waarneming van de dienst tijdens het genadejaar aan de classis wordt verzocht. Hij wordt voor het laatst 3 mei 1630 alhier genoemd.⁵¹

1633 - 1667 Abraham Straetman

zoon van de voorgaande,⁵² vertoont 14 januari 1633 zijn beroepbrief naar hier, wordt 23 februari daarop toegelaten en 10 maart daarop bevestigd. Hij overleed alhier 17 april 1667.⁵³

Vicarie

De vicarie bestond reeds omstreeks 1500.

1553 Douwe

In 1553 staan ten name van heer Douwe 18 grazen land.⁵⁴ Hij moet omdat het pastoorsland afzonderlijk wordt opgevoerd de vicarius zijn geweest.

1563 Johan

In januari 1563 koopt de abt van Selwerd van heer Johan 'van Zutwolde' riviervis.⁵⁵ Pastoor was hier toen Henrick ten Hoevell; Johan moet dus de vicarius zijn geweest.

Reformatie

Volgens een rapport van omstreeks 1601 heeft de gewezen pastoor van de A-kerk te Groningen met consent van Harmen Sickinghe⁵⁶ de vicarie alhier.⁵⁷ In 1603 procedeert 'her Johan, den Olden Pastor tho Suidwolde' inzake het gebruik van 15 grazen land van de vicarie, die zijn verhuurd.⁵⁸ Later is de vicarie in het bezit van de predikant Theodoricus Petri; deze wordt hem in 1609 opgezegd.⁵⁹

Overige geestelijken

1553 Hendrick

Op 19 februari 1553 procedeert heer Hendrick 'toe Suytwolt' voor het gerecht van Kollumerland tegen een Van Santen.⁶⁰ Hij kan hier pastoor of vicarius zijn geweest. Suawoude komt niet in aanmerking.

1553 ? Aleff

⁵¹ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

⁵² StA nr. 2322, Studentenstipendia.

⁵³ Acta synodes Groningen, 1667.

⁵⁴ Alma, 'Winsumerzijlvest', 122.

⁵⁵ Bakker e.a., *Kasboek Lontzenius*, 171 (AKG nr. 27, 71).

⁵⁶ Harmen Sickinghe bezat onder meer de borg te Beyum onder Zuidwolde: Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 543-544.

⁵⁷ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

⁵⁸ Arch. HJK nr. 840.

⁵⁹ Arch. HJK nr. 844, 319v-320.

⁶⁰ Tresoar, RA Kollumerland nr. 4, 192-192v.

In 1553 gebruikt 'Meister Aleff' 20 grazen land te Zuidwolde en 9 grazen te Beyum.⁶¹ Mogelijk was hij geestelijke alhier (maar geen pastoor of vicarius).

⁶¹ Alma, 'Winsumerzijlvest', 122, 123.

ZUURDIJK

Patroon:

Bijzonderheden:

De kerk te Zuurdijk dateert uit de eerste helft van de dertiende eeuw,¹ maar zoals gezegd valt niet vast te stellen of het de kerk van het eerdere Ooster* - dan wel Westerdijk* betreft . Archeologisch onderzoek heeft hier niet plaatsgevonden; tufsteenresten worden niet vermeld.² Voorshands gaan wij van Oosterdijk uit.

De patroonheilige van de kerk is niet bekend. Uit de afbeelding van Maria en Kunibert op de voor- respectievelijk achterzijde van de in 1482 gegoten klok³ lijken ons geen conclusies te kunnen worden getrokken.

In 1516 heet de pastoor alhier nog schatting verschuldigd over 48 jukken.⁴ In 1582 omvat het pastorieland 48 jukken.⁵ Volgens een opgave van omstreeks 1620 bezat de kerk alhier 28 jukken land (met een opbrengst van 65½ daalder) en omvatte het pastorieland 55 jukken (met een opbrengst van 99 daalder).⁶

Een vicarie of prebende is hier blijkbaar niet geweest. De schattingenlijst van omstreeks 1500 geeft voor Zuurdijk één priester.⁷

Pastorie

1418	Onno pastoor te 'Surdike' komt voor 1 oktober 1416. ⁸
1482 - 1490	Hinrich pastoor alhier, wordt genoemd in 1482 ⁹ en 18 december 1490. ¹⁰
1534	Johan (pastoor) alhier, tekent op of kort na 16 december 1534 een mandaat af voor afgekondigd. ¹¹
1559	Hinricus Ludolphi wordt in juli 1559 als pastoor alhier geïnstitueerd. ¹²
1583	Theodoricus ther Biler / N.N. De Hoofdmannen gelasten 2 april 1583 de pastoor te Noordhorn* (Theodoricus ther Biler) zich te onthouden van de bediening van de pastorie te Zuurdijk waar

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 391.

² Bekooij, *Historisch Jaarboek Groningen*, 2002, 155-156.

³ GDW nr. 521.

⁴ Alma, 'Schattingen', 190.

⁵ Arch. HJK nr. 657, 205 (ChvdH V 343).

⁶ GA, RAG R.F. z.j.e.d. 509, lade 129.

⁷ Alma, 'Schattingen', 175.

⁸ Arch. Farmsum nr. 838 reg. 36.

⁹ GDW nr. 521.

¹⁰ AKG nr. 20, 139v reg. 790.

¹¹ GA, GAG nr. vRr 956.

¹² Visitatie 1559.

hij op vermeende collatie van Roelof van Munster¹³ is gesteld tegen de wil van de gemeente en eigenerfden, en de pastoor te Niekerk* volgens schriftelijk verdrag voormelde pastorie rustig te laten gebruiken totdat uitspraak in het geschil over het collatierecht is gedaan.¹⁴ De afloop is onbekend; ther Biler bleef te Noordhorn.

1584

Hinrick Jans

pastoor alhier, verklaart in een ongedateerd doch blijkens de ondertekening door de pastoor op 1584 te stellen stuk dat ‘de pastorie ende costerie beide verbrant (zijn) toe samen groet 51 Juck ende de kerck over half neder gebroken van den knechten’.¹⁵ Ook eerder, namelijk 26 september 1582, was reeds gerapporteerd (door Johan Arends van de Kruisste) dat de pastorie waartoe 48 jukken land behoren, door de vijand verbrand is.¹⁶

Waarschijnlijk is kort daarop de kerk vacant geworden; in de vacature schijnt niet te zijn voorzien.¹⁷

Reformatie

Ook na de Reformatie is Zuurdijk geruime tijd zonder eigen predikant geweest. Aanwijsbaar vanaf 1600 bedient de predikant te Leens* de kerk alhier. Volgens resolutie van Gedeputeerde Staten van 22 mei 1601 zullen Zuurdijk en Niekerk* gecombineerd worden; 31 mei 1601 wordt besloten daarheen een predikant te sturen.¹⁸

In 1604 rapporteren de synodale gecommiteerden inzake ‘Suyrdyck – clagen de huijsluijden, dat einer Walle Poppes jaerlix in der reckeninge hefft genoten 80 daler, daervoer dat he einen pastoren daeruth weret. Is in 20 jaer geen pastor geweest, kerckvoegden sint spotter der Religion, Pastorije heeft 55 grasen, unde sint de Caspelluijden Collatoren. Is vergangen jaer in *Classicali visitatione* vrijgesteld, *sed nihil subsecutum*. Volgens apostille van Gedeputeerde Staten van 28 december 1604 ‘Is guetgevonden dat alhier een prediger sal werden beroepen’ en dat Vlikedorp* met Zuurdijk zal worden gecombineerd.¹⁹

Dat Zuurdijk vanaf (tenminste) 1600 was gecombineerd met Leens* blijkt uit de vordering die de weduwe van

1600 - 1614 Hermannus Bunicerus

predikant aldaar, instelde tegen de kerkvoogden te Zuurdijk wegens gepretendeerde classicale kosten van 1600 tot 1614, de periode dat Bunicerus te Leens* stond. Partijen wordt 21 mei 1618 door de Hoofdmannenkamer gelast zich ‘in vrundtschap (te) onderstaen’ ten overstaan van de secretaris Julsingh.²⁰

Niet bekend is of ook Bunicerus’ voorgangers de dienst alhier hebben waargenomen.

¹³ Roelof van Munster was gehuwd met Ida Onsta die Onstaborg te Sauwerd aanbracht; zij was een dochter van Hidde Onsta, Formsma e.a., *Ommelander Borgen*, 224, 342.

¹⁴ Arch. HJK nr. 54, 319v.

¹⁵ Arch. HJK nr. 657, 76. Onder de handtekening staat het getal 84, zonder twijfel het jaartal; het stuk bevat en opgave van schade, omstreeks en na Allerheiligen 1572 geleden.

¹⁶ Arch. HJK nr. 657, 205 (ChvdH V 343).

¹⁷ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207-208.

¹⁸ Tresoar, Arch. Friese Stadhouders nr. 102.

¹⁹ Boeles, *Geestelijke goederen*, 207-208.

²⁰ Arch. HJK nr. 852, 122.

Het voornemen van Gedeputeerde Staten alhier een predikant te beroepen (1604) is niet uitgevoerd. De synode acht het 10 mei 1609 raadzaam Vliedorp* los te maken van de combinatie met Ulrum* en Niekerk* en te combineren met Zuurdijk opdat zij ook een eigen predikant kunnen onderhouden. Ook hieraan is geen gevolg gegeven. Een waarschijnlijk omstreeks 1612 opgestelde lijst noemt Zuurdijk gecombineerd met Leens*.²¹ Op 9 mei 1615 stelt de synode wederom voor Ulrum met Niekerk en Vliedorp met Zuurdijk te combineren. Blijkbaar is enkele jaren alhier toch een predikant geweest die hier echter slechts korte tijd stond.

1619 - 1620 Joannes Vincentius

predikant alhier, deelt 27 april 1620 de classis Loppersum mee beroepen te zijn te Losdorp*; de classis acht de papieren verdacht en verwijst de zaak naar de synode die 21 juni daarop een en ander aan de classis remitteert. Blijkbaar was Vincentius pas sedert de vorige synode in dienst, door de classis Marne geëxamineerd en te Zuurdijk 'bestellet'. De classicale acta van 22 mei 1620 vermelden dat hij de dienst te Losdorp reeds heeft aanvaard; hij geeft dan aan omstreeks een jaar te Zuurdijk gestaan te hebben. In september 1620 wordt hij te Losdorp toegelaten.

Ter synode aanwezige politieke geëxamineerden zeggen 20 juni 1620 toe bij collatoren en kerkvoogden van enkele vacante gemeenten waaronder Zuurdijk aan te dringen op voorziening in de vacature binnen zes weken.

In de vacature werd echter voorlopig niet voorzien. Op 13 juni 1621 besluit de synode (blijkbaar nogmaals) te trachten de vacante gemeenten Hornhuizen* en Zuurdijk te combineren. Pogingen bij Gedeputeerde Staten in augustus 1620 en april 1621 aangewend in de vacature te voorzien waren zonder resultaat gebleven. Ook deze combinatie heeft geen doorgang gevonden. Reeds in 1622, blijkens de synodale acta van 6 mei 1622, is Zuurdijk met Leens* gecombineerd.

1622 - 1629 Joannes Wolphius

predikant te Leens*, bediende derhalve vanaf (tenminste) 1622 deze gemeente die eerst in 1629 weer een eigen predikant kreeg met

1629 - 1638 Joannes Hoppingius

die 10 april 1629 zijn beroepbrief naar Zuurdijk overgeeft en 11 mei daarop wordt toegelaten. Kort daarna wordt hij echter ook te Wehe* beroepen. Wehe werd blijkbaar als de hoofdplaats van de combinatie beschouwd en zal dus de woonplaats zijn geweest van Hoppingius die meestal predikant te Wehe wordt genoemd. Hij wordt 18 januari 1638 uit de dienst ontzet.²² Men zie verder voor hem onder Wehe*.

Zuurdijk bleef met Wehe gecombineerd met een tweetal onderbrekingen: 1666 (toelating 11 september) **Abraham Gemminga** die vanaf 1676 (toelating 9 augustus) mede Maarslag bedient, en na zijn overlijden in beide gemeenten wordt opgevolgd door **Focko Fockens**, toegelaten 26 april 1681 en nog in dat jaar overleden.

²¹ Arch. PKV Groningen nr. 40.

²² Arch. Classis Marne nr. 1.

ZWAAG

Patroon:

Bijzonderheden:

Het eerste parochieregister van omstreeks 1450 noemt in de proostdij Farmsum achtereenvolgens Klein Termunten – Groot Termunten – Oost Finsterwolde – West Finsterwolde – Zwaag – Oostwold – Midwolda waarbij voor Zwaag geen bedrag aan schatting is aangegeven;¹ het zal nihil zijn geweest. Dezelfde volgorde is aangehouden in het parochieregister van 1501: ‘Oistfinserwolde *aqua destructa* – Swage *periit aqua*’.² Siemens zoekt Zwaag tussen Scheemda en Nieuw Scheemda.³ De grillige grenzen van de kerspelen Scheemda en Eexta (waarvan een enclave in Scheemderzwaag door het kerspel Scheemda werd omgeven)⁴ zou aan de voormalige parochie Zwaag herinneren.⁵

Deze situering is naar onze mening niet juist. De plaats die Zwaag inneemt in de parochieregisters verzet zich reeds daartegen. Belangrijker aanwijzing is echter dat Zwaag dicht bij Termunten lag. In 1419 wordt de *parrochialis ecclesia in Swagis* geïncorporeerd bij de abdij te Termunten in welke nabijheid deze kerk stond. Sedert omstreeks dertig jaren – dus omstreeks 1390 – is de kerk vacant. Het dorp bestaat nog slechts uit twee huizen. Aan de eigenaren daarvan is het patronaatsrecht der kerk dat berustte bij de vrije grondbezitters gekomen. Door het ineenschrompelen der gemeente (en zoals Reimers stelt het verlies aan kerkelijke eigendommen door wateroverlast) is aanstelling van een eigen pastoor onmogelijk weshalve de laatste bewoners van het dorp eigendom en patronaatsrecht overdragen aan de abdij te Termunten die de verplichting op zich neemt voor de zielzorg van de thans aldus geïncorporeerde kerk zorg te dragen. De bisschop van Munster bevestigde deze incorporatie. Voor de formele overdracht van de zielzorg aan de abdij is nog de medewerking van de aartsdiaken nodig. Deze eist echter daarvoor een som gelds waarvan de hoogte niet wordt vermeld welke door de abt van het klooster, Boyng, als ten onrechte wordt aangemerkt. Boyng wendt zich daarop tot paus Martinus V die 27 september 1419 de abt toestaat bij volharding van de aartsdiaken de overdracht van de zielzorg kosteloos te laten geschieden, uit eigen macht de zielzorg door een van zijn monniken te laten uitoefenen.⁶

De eis van de aartsdiaken hield verband met het feit dat voor elke institutie (opdracht van de zielzorg) een bedrag aan leges aan hem verschuldigd was. Was een parochiekerk geïncorporeerd bij een klooster dan was geen sprake van formele mutaties in de bezetting van het pastoraat (in feite was de abdij ‘pastoor’) en instituties bleven dus achterwege. Voor de derving van inkomsten eiste de aartsdiaken derhalve een afkoopsom. Zijn standpunt hoeft niet zonder meer onredelijk geacht te worden. Weliswaar was thans de parochie zeer verarmd en ontvolkt maar de mogelijkheid van herwinning van het verloren gegane land was wellicht niet uitgesloten waardoor de abdij zich op gemakkelijke wijze goedkoop van eigendommen en inkomsten zou kunnen voorzien. Gezien deze mogelijkheid zal hij een zekere compensatie op

¹ RC I, 106.

² RC II, 11.

³ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 76. Volgens hem wordt met Zwaag Scheemderzwaag bedoeld. Vergelijk Von Ledebur, *Die frieschen Gaue*, 23 die Zwaag als Ouide-Swaag verklaart en er ‘dus’ de Scheemder-Zwaag onder schint te verstaan, ten onrechte volgens Acker Stratingh en Venema, *Het Oldambt*, 38 n. 35.

⁴ Siemens, *Toelichting*, 40.

⁵ Mondelinge mededeling van B.W. Siemens. In *Dijkrechten en zijlvesten*, 76 zegt hij dat Zwaag bij de bedijking van het Dollardgebied in 1425 werd buitengedijkt. Het grondgebied werd volgens hem verdeeld tussen Scheemda en Eexta.

⁶ Reimers, *Papsturkunden*, G XXIV (Vaticaan Archief, Reg. Suppli. 127, 272v) en zijn Inleiding, 11-12; RG IV k. 277 (Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 131, 272v), zonder bijzonderheden.

zijn plaats hebben geacht. De Heilige Stoel stelde hem echter in het ongelijk. Dat Zwaag inderdaad geheel verarmd was, blijkt uit de opgave dat het omstreeks dertig jaren geen schatting voldeed.

De overeenkomsten tussen hoofdelingen uit Reiderland en het Oldambt uit 1391 en 1420 maken nog melding van ‘de Swage’ respectievelijk ‘de Schwaig’.⁷ Zwaag komt niet voor in de reeks Oldambtster kerkdorpen, vermeld in de dijkbrief van 1441.⁸

Een getuigenverklaring in juli 1487 door een aantal bejaarde personen over de rechterlijke organisatie destijds in de heerlijkheid Termunten en de omliggende kerspelen noemt Groot Termunten, Fimel, Dallingeweer, Baamsom, Klein Termunten, de Warven (onder Termunten), Borgsweer, Woldendorp en Reide; Zwaag wordt niet vermeld.⁹

Niettemin schijnt het – dan wel niets als dorp maar als streek – nog vrij lang bestaan te hebben. Nog in 1525 wordt van Fimel naar Zwaag een zomerdijk gelegd,¹⁰ terwijl 19 april 1565 wordt verklaard dat de dorpen Zwaag en Tijsweer met het klooster Palmar ‘voer een deel noch corts in esse en in fleur zijn geweest, end nu geheel vergaen’.¹¹ Bij de dijk aanleg in 1525 zal het dorp (of wat daarvan over was) met de kerkstede zijn buitengedijkt. Acker Stratingh en Venema situeren het in de noordelijke hoek van de huidige Reiderwolderpolder waar in 1827 geraamten werden opgedolven.¹² Voor de situering wijzen zij voorts op de Zwaagweg, die van Woldendorp zuidoostwaarts leidt.¹³

Zwaag wordt niet genoemd onder de dorpen die in de Dollard ten onder zijn gegaan.¹⁴

⁷ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 304-312.

⁸ GA, GAG, R.F. 1441.6; in druk: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 324-326.

⁹ GA, GAG, R.F. 1487.7; vergelijk De Blécourt, *Oldambt en Ommelanden*, 324-326.

¹⁰ GA, GAG R.F. 1565.89; in druk: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 316-321.

¹¹ GA, GAG R.F. 1565.89; in druk: Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 316-321.

¹² Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 38-39. Het betrokken punt valt juist buiten de reconstructie van de goederen van het klooster te Termunten door Feikens en Mol, ‘Menterne’, 5.

¹³ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 38-39.

¹⁴ Acker Stratingh en Venema, *De Dollard*, 321-324; Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 71-77.

II. Corpus Drenthe

Indeling Drenthe volgens Rekeningen van het drostambt (onder meer 1545-9)

1. Rolde
2. Norg* met Veenhuizen
3. Roden* met Roderwolde*
4. Eelde* met Peize
5. Vries* (met de buurschappen Taerle en Inaerle)
6. Groningen met geheel Gorecht
7. Anloo* met Zuidlaren en Gieten.
8. Borger met Gasselte
9. Emmen met Sleen, Odoorn, Roswinkel en Schoonebeek
10. Beilen* met Westerbork
11. Ruinen met Havelte, Blijdenstein, Zuidwolde, Dwingeloo, Reesterstroom
12. Diever met Vledder en Wapserveen
13. Zweeloo met Oosterhesselen en Dalen totaal 31

In de eerstgenoemde plaatsen moest de precario worden betaald. De met * gemerkte plaatsen worden in 1139 met het cathedaticum vermeld.

Niet genoemd worden Coevorden (dat niet tot Drenthe behoorde) en Meppel met Koekange, Nijeveen en Kolderveen, totaal 5.

In dingspelen:

Rolderdingspel	Rolde*
Oostermoer	Anloo*, Zuidlaren, Gieten, Gasselte, Borger
Zuidenveld	Emmen, Sleen, Odoorn, Roswinkel, Schoonebeek, Zweeloo, Oosterhesselen, Dalen, Coevorden, Zuidwolde
Beilerdingspel	Beilen*, Westerbork
Dieverderdingspel	Diever, Dwingeloo, Ruinen, Koekange, Meppel, Kolderveen, Nijeveen, Ruinerwold, Havelte, Wapserveen, Vledder
Noordenveld	Vries*, Eelde, Peize*, Roden*, Roderwolde*, Norg, Veenhuizen

De met * gemerkte plaatsen worden in 1139 vermeld bij de overdracht van het cathedaticum door de bisschop; volgens Post waren de kerken aldaar bisschoppelijke eigenkerken.

Vergelijk Gosses, *Organisatie van bestuur en rechtspraak*. Volgens deze behoorde Zuidwolde tot het Beilerdingspel (p. 10).

ANLOO

Patroon: **Magnus**

Bijzonderheden:

Aan de elfde-eeuwse¹ respectievelijk omstreeks 1100² gebouwde kerk gingen volgens Glazema³ vier of drie, volgens Bontekoe⁴ echter vijf, maar volgens Ahrens⁵ drie houten kerken vooraf. Dateringen van deze kerkresten worden niet gegeven. De kerk was een zogenoemde bisschoppelijke eigenkerk⁶ en komt als zodanig voor in 1139.⁷ In februari 1239 schenkt elect-bisschop Otto de kerk te Anloo aan de proost van het kapittel van Sint Pieter te Utrecht.⁸

De kerk was gewijd aan **Magnus** blijkens vermeldingen in 1433⁹ en 1435¹⁰ en was de moederkerk van die te Zuidlaren* en Gieten* blijkens de daarop rustende verplichtingen mede de bevrediging of afschutting van het oude kerkhof te Anloo te onderhouden.¹¹

Vicarie, sacristieleen

Van een ‘costerie’ is reeds in 1359 sprake,¹² vanaf 1460 komen sacrista’s voor (zie hierna). Van een vicarie blijkt niet vóór het midden van de zestiende eeuw (zie hierna).

Pastors

- 1332 **Diderich**
 komt 16 november 1332 als pastoor alhier voor.¹³
- 1348 **Rodolphus**
 de Anlo, wordt 12 september 1348 als deken van Drenthe vermeld.¹⁴ Hij zal de *pastor loci* zijn geweest.

¹ Voorlopige lijst, II, 1909,5.

² Kunstreisboek Drenthe, 42, volgens welke twee of drie houten voorgangers.

³ Glazema, ‘Een kwart eeuw’, 389.

⁴ Bontekoe, ‘Notities’, 38.

⁵ Ahrens, *Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa* (Hamburg z.j. [1981]), 549: vier houtbouwfasen die echter door de opgraver later tot drie gereduceerd werden: a. postgaten van een drieschepige zaal in het westen met een vierhoekige aanbouw (toren?); b. postgaten van een drieschepig gebouw met vierhoekige aanbouw (toren?); c. en d. postgatenomtrek van drieschepige bouwwerken met een bouw in het westen (toren). Verwezen wordt naar Glazema, 389 vlgg.

⁶ Post, *Eigenkerken*, 121.

⁷ OGD nr. 27: de bisschop draagt dan aan de kerk te Oldenzaal over het cathedratium van de kerken te Anloo (8 unciae), Beilen (idem), Vries (4 unciae), Norg (2 solidi), Roden (idem), Roderwolde (idem) en Eelde (idem). Het cathedratium van de kerk te Anloo en de andere kerken kwam 9 augustus 1256 aan het kapittel van de kerk te Steenwijk, OGD nr. 122.

⁸ OGD nr. 98.

⁹ Brom, *Verslag*, I-II nr. 1346, 24 februari 1433; RG V nr. 357, Reg. Suppl. 283, 166vs.; nr. 30, Reg. Suppl. 288, 103, 29 augustus 1433.

¹⁰ Brom, *Verslag* III nr. 497, 14 augustus 1435.

¹¹ Romein, 19.

¹² OGD nr. 470.

¹³ Arch. Marke Schipborg nr. 1, geciteerd door Heringa, *Willekeuren*, 49-50.

¹⁴ OGD nr. 408.

1140

1360

Ghemannus

wordt 2 juni 1360 als *ecclesiae rector* genoemd.¹⁵

1385

Henrick

komt 29 september 1385 als pastoor alhier voor; hij is dan ambtman van de proost van Sint Pieter te Utrecht.¹⁶

- 1400

Albertus Tede de Groningen

1400 - 1401 **Martinus Fernandi**

Op 3 september 1400 confereert paus Bonifatius IX aan Martinus Fernandi, *familiaris papalis et abbreviator litterarum apostolicarum* een kanonikaat en prebende in de kerk van St Severinus te Keulen, de *perpetua vicaria sine cura* aan het H. Kruisaltaar van de Salvatorkerk te Utrecht en de parochiekerk te 'Aulo' (sic), alle vacant door het overlijden van Albertus Tede de Groeninghen, *familiaris papilis*, overleden *extra curiam*. De paus verleent Martinus dispensatie *ut dicta beneficia – XXX m – una cum aliis beneficia que obtinet et expectat, retinere valeat*.¹⁷ Op 13 november 1400 wordt na het overlijden van Albertus Tede en resignatie van Martinus Fernandi met de vicarie van het Bartholomeusaltaar in de Salvatorkerk te Utrecht voorzien Spaen dictus Friso,¹⁸ evenzo 15 maart 1402, na hetzelfde, met een kanonikaat en prebende in de St. Severinuskerk te Keulen met een jaarlijkse opbrengst van 20 mark, Otto Gutkint de Wettene, *clericus Coloniensis diocesis*.¹⁹

1401-ca 1433 **Henricus Clencke**

wordt 28 januari 1401 voorzien met de parochiekerk te 'Aulo' na resignatie van Martinus Fernandi, niettegenstaande het bezit van een kanonikaat met prebende in de Georgskerk te Amersfoort, mits hij afstand doet van de helft van het pastoraat van de Martinikerk te Groningen*.²⁰ Hij was pastoor te Anloo tot zijn overlijden omstreeks 1433.²¹

1433

Gerlacus Bitter de Monte

verzoekt 6 januari 1432 opvolging in de rechten van Jacobus Perney in de Catharinavicarie in de Walburgskerk te Zutphen, op 15 februari 1432 hetzelfde alsmede de kerk te Voorst welks pastoor Jacobus Panney 'inhabilis'.²² Panney komt later voor als pastoor te Rolde*.²³ Begin 1433 verzoekt hij als pastoor van de parochiekerk van Magnus te Anloo die *in tecto et aliis suis partibus reparatione noscitur indignere* aan paus Eugenius IV voor degenen die zijn kerk op verschillende dagen bezoeken en haar weldoen, drie jaren en drie quadragenen aflaat hetgeen 24 februari 1433 wordt toegestaan.²⁴ Op 11 september 1433 verzoekt en verkrijgt hij een pauselijke gunst niettegenstaande

¹⁵ OGD nr. 480.

¹⁶ OGD nr. 749.

¹⁷ Sauerland VII nr. 80; RG II nr. 5336, Reg. Lat. 76, 263.

¹⁸ RG II nr. 6864, Reg. Lat. 96, 122v.

¹⁹ RG II nr. 6206, Reg. Lat. 101,5.

²⁰ RG II nr. 2981, Reg. Lat., 86, 88v ('Olencke', index 'Clencke').

²¹ RG V nr. 30, Reg. Suppl. 288, 103.

²² RG V nr. 30, Reg. Suppl. 273, 103; 275, 239v; 288, 273v; 347, 201; 351, 26vlgg. (daarbij de naam Theodoricus de Oudencoep).

²³ Alma veronderstelt verwantschap met Bartelt en Amele Perney te Paterswolde, mededeling.

²⁴ Brom, *Verslag*, I-II nr. 1346, 24 februari 1433; RG V nr. 357, Reg. Suppl. 283, 166vs.

het feit dat hij een ‘provisie’ (toekenning) heeft van het pastoraat van de kerken te Voorst en Anloo en voornoemde vicarie te Zutphen, en opnieuw 16 december 1433 niettegenstaande provisie met de kerk te Anloo.²⁵ Hoewel hij zich pastoor te Anloo noemt – zie boven – heeft hij zijn rechten op de pastorie blijkbaar niet kunnen effectueren. Te Anloo zal hij zelf nooit zijn geweest. Waarschijnlijk verbleef hij in Rome waar hij in 1438 als *abbreviator* (een functie bij de curie) voorkomt.²⁶

1433 - 1460 **Adolphus Lichtvoet**

werd in 1422 en 1423 te Keulen als student ingeschreven, 8 april 1427 als afkomstig van Dokkum te Rostock en in 1428 te Erfurt.²⁷ Op 29 augustus 1433 wordt hij door paus Eugenius voorzien met de Magnuskerk alhier (waarvan de jaarlijkse opbrengst 4 mark zilver niet te boven gaat), vacant na het overlijden van Henricus Clencke.²⁸ Dat Gerlacus Bitter reeds hiermee was voorzien werd blijkbaar genegeerd. Hij lijkt aanvankelijk in Rome en omgeving te zijn gebleven en had nog geen geestelijke wijdingen ontvangen. De dienst te Anloo zal zijn waargenomen. Eerst op 18 december 1434 ontvangt hij in de Laurentiuskerk te Florence de wijding tot acolyth.²⁹ Op 9 mei 1435 wordt hem – dan rector van de Magnuskerk alhier – toegestaan zich door een bisschop van zijn keuze (dus niet door de competente bisschop, hier die van Utrecht) te laten wijden.³⁰ Daarop volgt zijn wijding op 14 augustus 1435 tot subdiaken in de kerk van het Mariahospitaal te Florence, 15 augustus 1435 die tot diaken en 24 augustus die tot priester, beide in de Marcuskerk te Florence.³¹ Hij zal daarna zijn functie alhier daadwerkelijk hebben aanvaard. Meermalen komt hij als pastoor alhier voor; tevens was hij blijkbaar een tijdlang provisor van het Heilige Geestgasthuis te Groningen. Als pastoor alhier en provisor wordt hij 5 oktober 1444 vermeld.³² Op 4 maart en 2 april 1460 wordt hij als pastoor en deken van Drenthe genoemd.³³

1468/9 – 1492 **Remboldus/Rembertus Volkeri**

Rembertus van Sneek wordt 16 april 1445 te Keulen als student ingeschreven.³⁴ Rembertus, pastoor alhier en gedeputeerde van de deken van Drenthe, komt voor 17 februari 1469.³⁵ Afwisselend komt hij voor als Rembertus en Remboldus. Op 16 juli 1468 zegelt Remboldus, pastoor (geen standplaatsgenoemd) de verkoop van een deel veen, geheten Huskingeweer, gelegen aan het Oosterdiep (= de Hunze); als één van de burens wordt genoemd Johan Julsinghe.³⁶ De Julsinghes woonden te Anloo zodat Remboldus hier toen al gestaan zal hebben. Huskingeweer lag overigens in Eext. Als Rembertus van

²⁵ Zie noot 22.

²⁶ Zie noot 22.

²⁷ Zijlstra nrs. 12157, 11743, 11744, 6953.

²⁸ RG V nr. 30, Reg. Suppl. 288, 103.

²⁹ RG V nr. 30, Reg. F 1, 49v; Reg. Suppl. 305, 288; Reg. F 1, 30v.

³⁰ Zie noot 25.

³¹ Zie noot 25. Ook Brom, Verslag III nr. 497.

³² AKG nr. 20, 33 reg. 217; als provisor alleen 24 november 1443, AKG nr. 20, 33r reg. 212, en ook 10 februari 1441, Arch. H. G.gasthuis nr. 121 reg. 98). Hij is geen provisor meer in 1447, *ibid.* nr. 45 reg. 104.

³³ Arch. Abdij Assen nr. 44, reg. 73 en 74.

³⁴ Zijlstra nr. 6357.

³⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 207 reg. 141.

³⁶ Arch. Klerkenhuis nr. 95 reg. 136 resp. nr. 97 reg. 152. Het zegel toont een wapen.

der Sneeck wordt hij vermeld 4 februari 1471,³⁷ als Remboldus Snakis 18 mei 1479³⁸ en als Rembertus Volkeri de Snakis 1 oktober 1487 (wanneer hij verklaart de jaarlijks aan het kapittel te Steenwijk verschuldigde uitkering van 8 unciae voor de tijd van zijn leven en zijn dienst ter plaatse te hebben afgekocht).³⁹ Voor het laatst vonden wij hem te Anloo genoemd 26 januari 1492.⁴⁰

1509-ca 1524 **Helprich Levinge**

komt voor het eerst hier voor 29 augustus 1509,⁴¹ vervolgens 10 augustus 1524.⁴² Hij zal afkomstig zijn geweest van Levinghegoed te Zeijen waarover later geprocedeerd wordt.⁴³ Blijkbaar deed hij omstreeks 1524 afstand maar kwam hij omstreeks 1526 terug (zie hierna).

152(?)4 **Johannes Konyneck**

werd 28 december 152(?)4 na presentatie door de proost van St Pieter te Utrecht, Petrus de Beka, van welk kapittel Johannes zelf kanunnik was, als pastoor alhier geïnstitueerd.⁴⁴ Hij was sedert 1509 bezitter van de Anthoniusvicarie te Diever*.

ca 1526-ca 1540 **Helprich Levinghe**

als pastoor alhier genoemd 22 oktober 1524⁴⁵ en 19 mei 1526.⁴⁶ Hij overleed omstreeks 1540.⁴⁷

1538 **Cornelius (Hermanni?, Henrici?) de Gouda**

Op 13 juni 1538 geeft de bisschop een akte van goedkeuring van de ruil van de kerk te Anloo door (Johan Tulman, volmacht van) Helprich Levinck met Cornelius Hermanni of Henrici de Gouda, vicarius van de Kruisvicarie te Hulst, af.⁴⁸ Laatstgenoemde vicarie was een veel genezigd ruilobject.

³⁷ Charters Veenkantoor.

³⁸ Arch. Abdij Assen nr. 106 reg. 93.

³⁹ Cartularium Kapittel Steenwijk nr. 1, 38.

⁴⁰ Arch. Klerkenhuis nr. 119 reg. 211.

⁴¹ Arch. Abdij Assen nr. 108* reg. 123*.

⁴² Arch. Kalendebroederschap nr. 15 reg. 12.

⁴³ Joosting, *Ordelen*, Pinksteren 1555: Henrick Spoelder contra de commandeur te Warffum: Helprich Levynghe, pastoor te Anloo, verkocht het goed zonder zijn gerichtelijke momber (als priester kon hij zonder momber niet optreden bij vermogensrechtelijke handelingen); derhalve is de koop van onwaarde. Henrick zal het convent de koopenningen moeten teruggeven. Ibidem, 321, tweede dinsdag na Pasen 1557 (27 april): Henrick Spoelts contra Roloff Staell, commandeur te Warffum: de vader van Henrick Spoel is binnen een jaar na de dood van heer Helprich gestorven met nalating van onmondige kinderen; Henrick Spoel heeft binnen 15 jaren na de dood van heer Helprich 'gesproken' (de eis ingesteld). De zaak wordt naar arbiters verwezen. Hieruit volgt dat Helprich omstreeks 1540 zal zijn overleden. Verder: *Goorspraken*, 1, 52 (13 maart 1562), 227 (24 maart 1565), 291 (14 juli 1565).

⁴⁴ St. Marie nr. 1855, 52 (AAU 42, 285); de datering geeft: ...*vicesimo quinto* (kerststijl) doch het stuk past volgens deze datering niet op deze plaats in het protocol; de voorgaande en volgende bladzijden betreffen de jaren 1531 en 1533. De presenterende proost van St Pieter, Petrus de Beka, van Geldrop, werd proost in de loop van 1523 en is dit nog 26 augustus 1524; kort daarop treedt een andere proost op (HUA, F.A. Destome nr. 241; *Aanhangsel op de kerkelijke oudheden van Nederland* (Utrecht 1744), 151.

⁴⁵ Arch. Farmsum nr. 606 reg. 296.

⁴⁶ Arch. Farmsum nr. 606 reg. 302.

⁴⁷ Zie noot 43.

⁴⁸ ABU nr. 538-1, 163v.

- 1548/9 **Boldewinus Joannis**
zoon van Joannes Reyneri, ruilt de kerk met
- 1548/9 **Reynerus Ottonis**
pro beneficio titularis.⁴⁹ Deze moet dan spoedig geresigneerd hebben want in 155(1?)4 is Arnoldus Nysing hier pastoor. Later is Reynerus hier nogmaals benoemd (zie hierna).
- 155(1?)4-1561 **Arnoldus Nysing**
Op 10 juli 1554 wordt 42 stuiver betaald voor de *licentia testandi* van Arnoldus Mijning (lees: Nysing), pastoor alhier.⁵⁰ Mogelijk werd hij in 1551 (weer) pastoor alhier in welk jaar hij resigneerde als vicarius alhier.⁵¹ Arent Nijsinge, pastoor alhier, wordt genoemd 16 september 1556⁵² evenals 15 mei 1559.⁵³ Als Arnoldus Borck (= Westerbork vanwaar hij afkomstig zal zijn geweest) komt hij voor 3 april 1561.⁵⁴ In 1575 treffen wij hem of een naamgenoot hier weer aan (zie hieronder).
Hij zal verwant zijn geweest aan Johannes Arnoldi Nysingh de Borck, vicarius te Groningen*.
- 1569 **Reynerus Ottonis de Huekelum**
is pastoor alhier 4 november 1569.⁵⁵
- 1575 - 1577 **Arent Nysinge**
pastoor (zonder plaatsaanduiding), is aanwezig bij het opstellen van de akte van huwelijksvoorwaarden van een inwoner van Eext.⁵⁶ Als pastoor alhier en deken van Drenthe komt hij voor 13 maart 1577.⁵⁷
- vóór 1580 **Lambertus Levinck**
was eerst pastoor te Anloo, reeds 1580 predikant te Holwerd, kwam 1585 naar Balk voor geheel Gaasterland waar hij in functie was tot 1595; hij woonde te Sloten hetgeen problemen gaf. In 1595 werd hij predikant te Lemmer en, volgens Kalma, mogelijk omstreeks 1598 even te Anloo doch later weer te Lemmer c.a. waar hij in 1619 overleed. Zijn vrouw kwam uit Aduard.⁵⁸ Romein noemt hem als gewezen pastoor alhier die aanvankelijk tot de Reformatie overging doch de dienst later weer verliet, in 1620 nog in leven moet hij vóór 1623 zijn gestorven.⁵⁹ De acta van de classis Sneek geven aan dat hij daarin voor het eerst 20 juli 1585 voorkomt, 14 juni 1586 predikant te Balk is, 15 juli 1589 predikant in Gaasterland, trachtte zich blijkbaar te Sloten in te dringen, wordt 27 april 1591 aangezegd vandaar te vertrekken, is blijkens acta

⁴⁹ ABU nr. 544 deel 3.

⁵⁰ BBH 39, 158 (daar: Mijning). Het origineel (ABU nr. 545 deel 4, 1554/5) geeft Nijsing.

⁵¹ ABU nr. 535-2, 101, 18 september 1561, institutie van zijn opvolger.

⁵² Arch. Lewe nr. 925 reg. 118.

⁵³ Joosting, *Ordelen*, 351.

⁵⁴ GA, GAG nr. vRr 996.

⁵⁵ St. Marioe nr. 1802, 77.

⁵⁶ Universiteitsbibliotheek Groningen, Ms. 334, 233. St. Marie nr. 1802, 77.

⁵⁷ Arch. Dikninge nr. 203, 450.

⁵⁸ Kalma, *Classisboek Sneek*, XXXVIII.

⁵⁹ Romein, 20.

van 29 april 1595 elders beroepen, wordt 27 mei 1600 weer als lid van de classis toegelaten.⁶⁰

vóór 1597

N.N.

Bij de opgave van de kerkelijke goederen te Anloo op 12 december 1597 wordt vermeld dat destijds enig kosterijland werd verkocht door de ‘pastoor tot Anloo nu zinde Commandeur tot Warphum’.⁶¹

1598

Philippus Henrici

Romein noemt Lambertus Leving, de laatste priester hier, ging wel tot de hervorming over maar op de vergadering van 12 augustus 1598, schoon geciteerd, met de vicarius Philippus Henrici, niet verschijnende.⁶² Het verslag dezer vergadering⁶³ noemt echter Phippus Henrici toe Anloe onder de aanwezigen, onder de absenten niet een ander uit Anloo. De geciteerden (aan- of afwezig) waren alle pastoors, met uitzondering van Jacobus, vicarius te Gasselte, en Hermannus Alers te Diever. Omdat Romein Leving (doch ten onrechte) als laatste pastoor noemt, moet zijns inziens Phippus Henrici dan de vicarius zijn geweest. Mogelijk was hij echter de laatste pastoor.

Vicepastoor

1447

Johan Hovinge

komt 16 november 1447 als vicepastoor alhier voor.⁶⁴ Hij overleed vóór 1460 als pastoor te Sleen*.

Vicarie

Over de vicarie alhier is weinig bekend. In 1551 vond de presentatie door de parochie plaats.⁶⁵ Magnin noemt als eigendommen respectievelijk inkomsten daarvan een hof te Anloo, vier bouwakkers, samen groot omstreeks 8 mud, een stuk groenland te Eext, verhuurd voor 2 Emders gulden per jaar, enkele geldrenten ad 4½ daalder, 9 Emders gulden en 15 Arensgulden, en tenslotte de pacht van één kan wijn.⁶⁶

- 1551

Arnoldus Nysinge

werd aansluitend (weer) pastoor alhier (zie hierboven).

1551 - 1564

Warmolt Dummeringh

wordt na de resignatie van de voorgaande 18 september 1551 geïnstitueerd als vicarius alhier.⁶⁷ Hij wordt hier nog vermeld 2 maart 1564.⁶⁸ In 1575 komt hij voor als pastoor te Rolde* (waar hij niet vóór medio 1570 kan zijn gekomen).

⁶⁰ Acta classis Sneek.

⁶¹ OSA nr. 365, 4.

⁶² Romein, 20.

⁶³ Fries Stadhouders Archief nr. 1, bundel 1598, 1 vlgg., in het bijzonder 4.

⁶⁴ Arch. GPK nr. 263 reg. 121.

⁶⁵ ABU nr. 535-2, 101.

⁶⁶ Magnin, *Kerkelijke goederen*, 85 (origineel OSA 365, nr. 365, 3-3v; het kosterijland, 3v-4 *Goorspraken*, 1, 172.

⁶⁷ ABU nr. 535-2, 101.

⁶⁸ *Goorspraken*, 1, 172.

- 1598 ? **Philippus Henrici**
was volgens Romein vicarius alhier tot de Reformatie;⁶⁹ ons lijkt hij eerder de laatste pastoor te zijn geweest.

Sacristieleen

- (1359 **Roelf Assinghe**
in de betrokken oorkonde geen 'heer' genoemd, dus blijkbaar geen geestelijke, komt 1 mei 1359 als 'costere' van Anloo voor.⁷⁰
- 1460 **Johannes**
sacrista alhier, genoemd 4 maart 1460.⁷¹
- 1469 **Lubbertus**
komt als sacrista alhier voor 17 februari 1469.⁷²
- 1538/9-1545/6 **Johan**
'Heer Johan de costerpaepe' alhier, huurt 1538/9 Mackingegeod, zo nog 1545/6 (volgende jaren noemen de 'costerpaap' zonder naam).⁷³
- 1546 **Jorijg**
sacrista alhier, genoemd 23 september 1546.⁷⁴

Overige geestelijken

- 1422 **Willem**
Heer Willem alhier wordt genoemd zwoeren maandag 1422.⁷⁵
- 1525 **Mr Aleff**
getuige (met andere inwoners alhier) 19 september 1525.⁷⁶

⁶⁹ Romein, 20.

⁷⁰ OGD nr. 470.

⁷¹ Arch. Abdij Assen nr. 44 reg. 73

⁷² Arch. Klerkenhuis nr. 207 reg. 141.

⁷³ Drostenrekening nr. 13 (1538/9), 6; nr. 14 (1540/1), 7; nr. 15 (1541/2), 6; nr. 16 (1542/3), 6; zo nog nr. 19 (1545/6), 6.

⁷⁴ Arch. Klerkenhuis nr. 137 reg. 291.

⁷⁵ Keverling Buisman, *Ordelen*, 1, 129 nr. 1318.

⁷⁶ ARA, Arch. A.C.B. nr. 420.

ARLO

In 820 draagt Thiadgrim Aldgrimsz het erfgoed dat hij had gekregen van Ricfridus, gelegen in *villa que dicitur Arlo in pago Threant cum omni integritate hoc est una ecclesia* over aan het klooster te Werden.¹ Kuiken houdt het voor mogelijk dat hij dezelfde is als Thiadgrim, in 827 gewijd tot bisschop van Halberstadt, en rekent hem tot de verwantenkring van Ludger.²

Later verneemt men over deze kerk niets meer. Gosses³ veronderstelt dat de kerk gelegen was in de marke waaruit die van Tynaarlo (= Ten Aarlo) en Taarlo (= Te Aarlo) afgesplitst zijn en die door de veel later weer verder afgesplitste marke van Oudemolen van elkaar werden gescheiden. De kerk kan verdwenen zijn of verplaatst naar Vries onder welke parochie later Tinaarlo en Taarlo gelegen waren. Tot verandering van Arlo in Anlo(o) bestaat geen reden, te minder omdat omstreeks 1160 het klooster Werden gegoed was te 'Arlon',⁴ een *dativus pluralis*, dus 'in de Arlo's'. Gosses concludeert derhalve te Tinaarlo en Taarlo. Slicher van Bath wees erop dat Arlo ligt in de rij Glimmen-Arlon-Loon-Grollo-Sleen-Dalen, steeds op omstreeks 12 kilometer onderlinge afstand op de route Groningen-Emlicheim-Werden. In deze plaatsen was de abdij te Werden gegoed. Gezien deze routing moet naar zijn mening onder 'Arlo' Tinaarlo worden verstaan.⁵

Omstreeks 1335 heeft het Utrechtse domkapittel inkomsten *de donis in Arlo et Roden*.⁶ het kapittel van St. Pieter blijktens een inkomstenregister 1298-1304 *in villa Tarlo*.⁷

Vleer bevestigt deze conclusie. Een volgens hem op omstreeks 1420-1440 te dateren hoofdgeldregister⁸ noemt Aerlo, daarna Taarlo en Zeechse onder een hoofd. De naam Tinaarlo komt voor het eerst in de zestiende eeuw voor; waarschijnlijk is 'Ty' een zestiende-eeuws voorvoegsel; de naam ontbreekt in het hoofdgeldregister. Arlo moet dus volgens hem Tinaarlo zijn.⁹

¹ OGD nr. 3; afgebeeld in: Hoiting, Schuringa, *Taarlo*, 15.

² Kuiken, 'Liudgeriden', 26-27.

³ Gosses, *Organisatie*, 163 n. 3.

⁴ OGD nr. 34.

⁵ Slicher van Bath, *Mensch en land*, 14-16.

⁶ OGD nr. 340.

⁷ OGD nr. 199.

⁸ HCO, GA Zwolle. Uitgegeven in Drents Genealogisch Jaarboek (1998).

⁹ Leekster Courant, 3 augustus 1972.

BEILEN

Patroon: **Willibrordus/Nicolaas**

Bijzonderheden:

De kerk alhier wordt in 1139 genoemd onder de zeven kerken in Drenthe waarvan de bisschop het cathedraicum overdraagt aan de kerk te Oldenzaal¹ die dit 9 augustus 1256 overdraagt aan de kerk te Steenwijk.² De kerk was een zogenoemde bisschoppelijke eigenkerk.³ In 1206(?) staat bisschop Dirk de kerk te Beilen met de kapel te Westerbork en enkele tienden af aan de abdij te Ruinen in ruil voor enkele andere kerken.⁴ De abt en zijn opvolgers zullen hebben het personaatschap van de kerk. Arts is uitgebreid op een en ander ingegaan: de abdij kreeg niet alleen het patronaat van de kerk maar ook het ambt van de persona. De abdij was dus de feitelijke pastoor van de kerk alhier en genoot de pastoralia. De dienstdoende geestelijke nam het pastoorsambt namens de abdij waar voor een bepaalde vergoeding. Arts behandelt een en ander veel uitgebreider; naar hem wordt verder verwezen.⁵ Volgens een op 5 oktober 1482 door paus Sixtus IV bewilligde suppliek was de kerk gewijd aan **Nicolaas**. In deze suppliek vraagt de abdij Dikninge om de *unio, annexio et incorporatio*, destijds geschied, van de kerken van Bartholomeus te Blijdenstein, Johannes Baptista te Ruinen, Nicolaas te Beilen en Pancratius te Westerbork, waarvan de opbrengsten 27 mark zilver niet te boven gaan, te bevestigen voor het geval de in het verleden geschiede *unio etc.* zou worden aangevochten.⁶ Merkwaardig is dat Nicolaas als kerkpatroon van Beilen wordt opgegeven! Blijkens de datering van een oorkonde op ‘Sinte Willibrors dach onse patroen’ 1484⁷ was de kerk namelijk gewijd aan **Willibrordus**.

Vicarieën, sacristie

Reeds in 1402 worden hier drie priesters genoemd⁸ waarvan, naast de pastoor, tenminste één (Albertus Pigge) monnik van de abdij te Ruinen was en hier mogelijk als kapelaan fungeerde.⁹ Een sacrista wordt voor het eerst in 1430 vermeld.¹⁰ Van de Annavicarie is de eerste bedienaar pas 1526/7 aan te wijzen.¹¹ Bezitters van de pas in 1597/8 vermelde Stephanusvicarie alhier zijn niet bekend.¹²

Pastoors (namens de abdij)

1262 **Johannes**
de Beyle sacerdos, wordt vermeld in 1252¹³ (vergelijk Diever* en Dwingeloo*).

¹ OGD nr. 27.

² OGD nr. 122.

³ Post, *Eigenkerken*, 121.

⁴ OGD nr. 43; voor de datering: Arch. Dikninge nr. 1, 4-4v reg. 7.

⁵ Arts, *Dikninge*, 240-246.

⁶ Vat. Arch., Reg. Suppl. 814, 275-275v. Mededeling dr H.J. Kok.

⁷ Arch. Dikninge nr. 219 reg. 330; vgl. Arts, *Dikninge*, 241, en Kok, ‘Patrocinia St. Willibrord’, 288-289. Niet: Stephanus zoals *Voorloopige Lijst II*, 8.

⁸ OGD nr. 1118.

⁹ Arts, *Dikninge*, 244.

¹⁰ Arch. Dikninge nr. 43 reg. 257.

¹¹ BBH 39, 162; *Rekeningen bisdom Utrecht II*, 92.

¹² OSA nr. 365, 24-24v; de kosterij aldaar 22v.

¹³ OGD nr. 130.

- 1292 **Godefridus**
komt als pastoor voor 22 november 1292.¹⁴
- 1359 **Johannes**
wordt 14 februari 1359 vermeld als pastoor alhier.¹⁵
- 1374 - 1377 **Arnoldus**
Arent, pastoor alhier, zegelt 19 april 1374 de overdracht van een deel in een goed te Wichlaer (Wisnere?, thans Wijster) door heer Otto van Oervelde (Orvelte; een geestelijke wiens standplaats niet bekend is).¹⁶ Arnoldus wordt als pastoor alhier vermeld 4 juli 1377.¹⁷
- 1397 - 1406 **Laurens Juncker**
komt voor het eerst als pastoor alhier voor 14 augustus 1397,¹⁸ voor het laatst 6 mei 1406.¹⁹
- 1415 - 1421 **Albert Pigge**
als getuige hier reeds vermeld 25 juni 1402²⁰ en volgens Arts toen mogelijk kapelaan alhier,²¹ komt als pastoor alhier voor 7 november 1407²² en 13 februari 1410,²³ volgens Arts mogelijk toen reeds pastoor alhier,²⁴ als heer Albert van Beilen (getuige) 7 februari 1414²⁵ en volgens Arts toen reeds zeker pastoor alhier;²⁶ komt oorkondelijk als zodanig pas voor 22 oktober 1415²⁷ en nog 1 februari 1421.²⁸
- 1430 **Martinus**
wordt als pastoor alhier vermeld 20 maart 1430.²⁹
- 1434 **Henric**
pastoor alhier, komt voor 28 juni 1434.³⁰
- 1494 **Berent van der Elburch**
wordt als pastoor genoemd 7 november 1494.³¹

¹⁴ OGD nr. 190.

¹⁵ OGD nr. 466.

¹⁶ Arch. RDOU nr. 2280 (niet in OGD of aanvullingen daarop).

¹⁷ OGD nr. 655.

¹⁸ OGD nr. 970. Zegelrandscript: LAURENCI ...IVNKER.

¹⁹ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 156.

²⁰ OGD nr. 1118.

²¹ Arts, *Dikninge*, 224.

²² Arch. Dikninge nr. 1, 21v, reg. 155.

²³ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 178.

²⁴ Arts, *Dikninge*, 224.

²⁵ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 199.

²⁶ Arts, *Dikninge*, 224.

²⁷ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 203.

²⁸ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 222.

²⁹ Arch. Dikninge nr. 43 reg. 257.

³⁰ Arch. Dikninge nr. 1, 1v (niet in de regestenlijst).

³¹ Arch. Dikninge nr. 219 reg. 330.

1500(- 1510) Bernardus Assonis

wordt als pastoor alhier vermeld 4 mei 1500.³² Kort vóór 31 juli 1510 werd hij verkozen tot abt van Dikninge; bisschop Frederik van Baden bevestigde deze keuze 27 augustus 1510.³³

1518 Berent Visscher

pastoor, zonder plaatsaanduiding, bezegelde in 1518 de willekeur waarover 12 september 1553 de burens van Wyshoren, Spyer en Dryberden (Wijster, Spier en Drijber) disputeerden.³⁴ Gezien de genoemde buurschappen, alle behorende tot de parochie Beilen, zal de *pastor loci* de willekeur bezegeld hebben.

1520 Henrick Tellevoern

pastoor alhier, verzoekt 18 mei 1520 in het bezit van zijn vicarie te Hasselt te mogen blijven.³⁵ Op 21 december ca. 1521 verzoekt een priester aanbevolen te worden voor de Heilige Geestkapel aldaar als opvolger van Henrick Telvoern, vroeger tevens vicecureet te Hasselt, thans te Harderwijk.³⁶

1568 - 1569 Johan Johansz. Tissinck

Op 3 maart 1556 wordt Johannes Johannis Tissinck te Utrecht geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden toegelaten; naderhand is aangetekend dat hij 18 september 1556 *docuit*, dat wil zeggen zijn wijdingstitel heeft getoond.³⁷ Op 29 maart 1559 verklaart Johan Tissinck te Dwingeloo zijn zoon Johannes Jansz. 34 goudgulden per jaar te schenken, om zich daarop tot priester te laten wijden.³⁸ Op 26 juni 1568³⁹ en 6 februari 1569⁴⁰ komt hij als pastoor alhier voor. In 1597/8 wordt aan een verklaring van hem gerefereerd volgens welke zijn broers Berent en Harmen 25 gulden hebben geleend van de Stevensvicarie alhier.⁴¹

1571 - 1582 Antonius Holle

Antonius Meuss alias Holle wordt als priester van de abdij Dikninge vermeld.⁴² Vóór zijn benoeming alhier was hij kellenaar van Dikninge.⁴³ Op 11 januari 1571 oorkondt de bisschop van Groningen dat de abt van Dikninge hem als pastoor heeft voorgesteld Anthonius, conventueel der abdij, en gelast hij de proclamaties;⁴⁴ januari 1571 verklaart Johan Roringe, sacrista alhier, dat de proclamaties zonder verzet zijn geschied.⁴⁵ Op 9 april 1573 verzoekt Anthonius Holle, pastoor alhier, aan burgemeesters, schepenen en raad van Hasselt zijn afwezige moeder niet te laten vallen onder de bepaling dat de goederen van hen

³² Arch. Dikninge nr. 56 reg. 335.

³³ ABU nr. 12, 159-161v resp. 158-159; Muller, *Regesten* nrs. 5117 en 5120; vgl. Arts, *Dikninge*, 142-143.

³⁴ Joosting, *Ordelen*, 283.

³⁵ GA Hasselt, nr. 41, briefregest 215.

³⁶ GA Hasselt, nr. 41, briefregest 250.

³⁷ ABU nr. 550*, 66.

³⁸ ABU nr. 535-1, 298-298v.

³⁹ Arch. Dikninge nr. 203.

⁴⁰ Arch. Dikninge nr. 216 reg. 416.

⁴¹ OSA nr. 365, 24-24v.

⁴² OSA nr. 671 reg. 134.

⁴³ Arch. Dikninge nr. 10.

⁴⁴ OSA nr. 640 reg. 136; de benoeming vond niet plaats in 1575 zoals Arts, *Dikninge*, aangeeft. Niet is vermeld hoe de pastorie vacant is geworden.

⁴⁵ OSA nr. 640 reg. 137.

die Hasselt in verband met de inneming door de Staatse troepen hebben verlaten, tot onderhoud van het garnizoen verbeurd verklaard zullen worden.⁴⁶ Op 13 mei 1577 komt hij voor als pastoor alhier en commissarius van de landdeken,⁴⁷ 14 mei 1582 als pastoor alhier.⁴⁸ Na de dood van de laatste abt van Dikninge (1582) werd Antonius administrator van de abdij waarvan de nog schaarse bewoners de wijk hadden genomen naar Hasselt.⁴⁹ Hij stierf in de tweede helft van 1605⁵⁰ en was de laatste monnik-pastoor van Beilen.

- 1598 **Joannes Fledder**
komt 12 augustus 1598 als gewezen pastoor alhier voor, *mediocriter doctus, jesuita*.⁵¹

Annavicarie

1526/7 **Bernhard Petri**
In 1526/7 wordt *de jure devoluto vicariae S. Anna in par. ecc. de Beylen* en de institutie van Bernhard Petri voldaan 3 ‘scut.’⁵²

Van de vicarie wordt in 1598 geen melding meer gemaakt. Mogelijk is zij – volgens Arts – identiek met de kosterij waartoe in 1597/8 13 akkers en een groot aantal roggepachten behoorden.⁵³

Sacristie

1430 **Wilhelmus**
Heer Wilhelmus komt als *custos* alhier voor 20 maart 1430.⁵⁴

1568 - 1579 **Johannes Rorinck**
Hij komt als kosterpriester alhier voor 26 juni 1568⁵⁵ en nog 31 maart 1579.⁵⁶ Gerbrich Pastoors, weduwe van Jan Roeringe, gewezen koster alhier, wordt vermeld 22 september 1603.⁵⁷

Stephanusvicarie

Over deze vicarie is niets bekend. De inkomsten werden, althans later, genoten door de tijdelijke (= fungerende) pastoor. In 1598 worden als inkomsten ervan genoemd land met een opbrengst van 7 ½ mud en een rente van 25 daalder, uitgezet door de pastoor Tissinck aan zijn broers welke rente de laatste jaren niet was betaald.⁵⁸

⁴⁶ GA Hasselt nr. 44 nr. 1021; Teding van Berkhout, *Oud-archief Hasselt*, 198.

⁴⁷ Arch. Dikninge nr. 203 reg. 450.

⁴⁸ Arch. Dikninge nr. 221 reg. 477.

⁴⁹ Arts, *Dikninge*, 179-189.

⁵⁰ Arts, *Dikninge*, 228.

⁵¹ Acta synodes.

⁵² Fries Stadhoudelijk Archief nr. 1, bundel 1598, 4.

⁵³ Arts, *Dikninge*, 246, cit. OSA nr. 365, 22v.

⁵⁴ Arch. Dikninge nr. 43 reg. 257.

⁵⁵ Arch. Dikninge nr. 203.

⁵⁶ *Goorspraken*, 3, 74.

⁵⁷ OSA nr. 14 deel 2, 116.

⁵⁸ OSA nr. 365, 24-24v.

Overige geestelijken

- 1397 **Egbert Loberinghe**
priester alhier, komt voor als getuige 14 augustus 1397.⁵⁹
- 1402 **Johan de Wachter en Albert Pigge**
komen als getuige voor 25 juni 1402.⁶⁰ Laatstgenoemde wordt later pastoor alhier; volgens Arts fungeerde Pigge voordien mogelijk als kapelaan⁶¹.
- 1432 **Herman**
Heer Herman van der Boyle (een ander handschrift geeft: ‘van Beylen’) procedeert Pinksteren 1432.⁶²

⁵⁹ OGD nr. 970.

⁶⁰ OGD nr. 1118.

⁶¹ Arts, *Dikninge*, 244.

⁶² Keverling Buisman, *Ordelen*, 189 nr. 1814.

BLIJDENSTEIN

Patroon: **Bartholomeus**

Bijzonderheden:

In 1152 (na 9 maart) bevestigt bisschop Herman de *ecclesie in honore beate Marie Magdalene in Blidenstat* in de door zijn voorganger, bisschop Hartbert, geschonken goederen¹. Uit het feit dat de betrokken oorkonde geen eigenaar noemt op wiens verzoek de bevestiging geschiedde, concludeerde Post dat de kerk een zelfstandige, geen bisschoppelijke eigenkerk was.² Onder de valse stukken in het *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe* is opgenomen een vijftiende-eeuws afschrift door een pastoor alhier van een stuk waarin Wyardus Siffridi, abt van het klooster van Maria Magdalene voorkomt.³ Ketner merkt op dat het stuk, verband houdende met een geschil in 1446, in de vijftiende eeuw als falsum tot stand kwam, acht het echter niet onmogelijk dat met de in 1152-1153 genoemde kerk wel degelijk een naast dat te Ruinen bestaand hebbende nonnenklooster bedoeld is.⁴ Aan het bestaan van dit klooster moet dan echter vroeg een einde zijn gekomen.

Opvallend is dat in de bevestiging in 1152 de tienden van twaalf hoeven te Middelbrink genoemd worden en deze eveneens vermeld worden in de lijst van bezittingen waarin bisschop Otto de *ecclesia* van St. Maria te Ruinen (= de abdij) in 1217 bevestigt zoals ook zijn voorganger bisschop Dirk (Dirk van den Are, 1198-1213) of Dirk van Holland, 1196-1197) reeds had gedaan.⁵ Daaruit zou af te leiden zijn dat of – indien de in 1152 vermelde kerk een parochiekerk was – deze (vóór) omstreeks 1200 aan de abdij kwam, of – indien zij in 1152 eigendom is van een klooster – dit (vóór) omstreeks 1200 met dat te Ruinen werd verenigd.

Of er tussen een dergelijk klooster en de parochiekerk alhier enige relatie heeft bestaan, is niet bekend. In de zuidwand van het schip bleven muurwerk in grote baksteen en een klein rondboogvenster van de oorspronkelijke romaanse kerk bewaard. De kerk werd in de vijftiende eeuw radicaal verbouwd⁶ en was blijkens een supplek van 5 oktober 1482⁷ en een presentatieakte uit 1574⁸ gewijd aan **Bartholomeus**. Het patronaat van de kerk behoorde aan de abdij te Dikninge, aanvankelijk mogelijk ook – zoals te Beilen* - het personaat. Later is het pastoorsinkomen een zelfstandige prebende. Arts behandelt een en ander uitgebreid.⁹

Naast de pastoorsprebende was er een Catharina-altaar. Een vicarie of prebende schijnt het nooit te zijn geweest. In 1419 belooft de pastoor bij zich in de pastorie een priester te zullen aanstellen ten behoeve van het priesterlijke werk in de kerk. De pastoor zal voor de kost en het loon van deze priester hebben zoals ‘onse wedeme ... renthe ende onsen preesterliker provende al dat guedt ende renthen als ’t van guden lueden om salicheit orer sielen tot sancte Katherinen altaer in onsen kercken vorscr. ghegeven hebben’ waarna een specificatie der goederen en renten volgt. Een en ander wordt vastgelegd mede op verzoek van de ‘verwaerers

¹ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 2. OGD nr. 32 (dateert tussen 30 maart 1152 en 9 maart 1153).

² Post, *Eigenkerken*, 94.

³ OGD, valse stukken, 5; vgl. Arch. Dikninge nr. 205 reg. 33.

⁴ OBU IV nr. 1959.

⁵ OGD nr. 61.

⁶ *Kunstreisboek Drenthe* (1986), 101.

⁷ In verband met incorporatie noemt de abt van Dikninge in 1482 onder meer de Bartholomeuskerk te Blijdenstede, Reg. Suppl. 814, 274v-275v (mededeling dr H.J. Kok).

⁸ Arch. Dikninge nr. 206 reg. 440.

⁹ Arts, *Dikninge*, 252-256.

des altaers ende vaghede der kercken vorscr.', in totaal acht personen.¹⁰ De aan te stellen priester fungeerde dus als kapelaan, een persoonlijke hulp van de pastoor. 'Sunte Kathrinenlant' alhier wordt vermeld 18 september 1424,¹¹ in 1536¹² en in 1595.¹³ Van een Antoniusaltaar is sprake op 15 september 1489.¹⁴

Pastors

1377 (-1382) **Hermannus**

komt als pastoor alhier voor 4 juli 1377¹⁵ en zal zeer waarschijnlijk dezelfde zijn als Hermannus de Blidenstede, genoemd in 1382, monnik van de abdij te Dikninge.¹⁶

1418 - 1419 **Johan Hidding**

wordt als pastoor alhier vermeld 5 februari 1418¹⁷ en 6 augustus 1419, dan ook als conventueel van Dikninge wanneer hij belooft een priester bij zich in de pastorie te nemen.¹⁸

(vóór) 1439 **Willem**

Op 27 mei 1439 doet Evert Willemsz. afstand van alle rechten die zijn overleden zuster Alijt had op Willem, pastoor te Blijdenstein, wegens loon en andere toezeggingen, zulks ten behoeve van de abdij te Dikninge.¹⁹

1446 **Henricus Swuredam**

prebendaat (van Dikninge en) pastoor alhier, komt voor 15 maart 1446.²⁰

1465 - 1471 **Johan van Hellendoorn**

pastoor alhier en conventueel van Dikninge, wordt vermeld 14 februari 1465,²¹ en als pastoor 1 oktober 1471²² met heer Willem ter Helle, zonder functie en standplaats, als getuige.

1486 - 1495 **Willem ter Helle**

komt als pastoor alhier voor 26 juli 1486,²³ 11 oktober 1492,²⁴ 30 april 1493²⁵ en 17 januari 1495 (dan ook als 'verwarer' van het Catharina-altaar).²⁶

¹⁰ Arch. Dikninge nr. 223 reg. 217. Ten onrechte spreekt Joosting in dit regest van een Catharinavicarie.

¹¹ Arch. Dikninge nr. 258 reg. 239.

¹² Arch. Dikninge nr. 235.

¹³ Arch. Dikninge nr. 207 reg. 489 (8 mei 1595) en nr. 207 reg. 595 (25 juni 1595).

¹⁴ VROA VI (1883) 106-107. Kymmell noemt daar als behorende tot het archief van de kerkvoogdij alhier vijf stukken uit 1489, 1512, 1517 en 1538 (2 x). Seerp Gratama noemt in 1891 nog koopbrieven van land ten behoeve van de kerk van 1519, 1538 enz. (volgens de Inleiding, 3 van de na te noemen inventaris: Baarslag, *Ruinerwold* die alleen nog het vijfde stuk, uit 1538, vermeldt).

¹⁵ OGD nr. 655.

¹⁶ Arts, *Dikninge*, 82 en noot 4 aldaar.

¹⁷ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 210.

¹⁸ Arch. Dikninge nr. 223 reg. 217.

¹⁹ HCO, F.A. van Hoevell, Haus Gnadenenthal Urk. 14.

²⁰ Magnin, *Kloosters*, 280-283.

²¹ Arch. Dikninge nr. 228 reg. 299.

²² Arch. Dikninge nr. 136 reg. 305.

²³ Arch. Dikninge nr. 165 reg. 319.

²⁴ Arch. Meppel nr. 339 (zegel).

²⁵ Coll. Koops nr. 14

²⁶ Arch. Dikninge nr. 229 reg. 331.

- 1511 **Willem ter Scheir**
wordt als pastoor alhier genoemd 22 januari 1511.²⁷
- 1535 **Hendrick van Spelde**
Pastoor Ludolphus Cock noemt in 1574 als zijn voorgangers Hendrick van Spelde, Albert Nijenhuis, Peter Fredricks en Joannes van Vollenhoe.²⁸
Hendrick van Spelde werd omstreeks mei/juni 1535 abt van Dikninge en fungeerde als zodanig tot omstreeks 1541.²⁹
- 1543 **Albert Nijenhuis**
(zie bij de voorgaande), werd in 1543 abt van Dikninge en bekleedde die functie tot omstreeks 1556.³⁰ Volgens Arts was hij waarschijnlijk dezelfde als Albert, kapelaan te Ruinen.³¹ Op 9 mei 1543 wordt de akte van goedkeuring van de permutatie tussen Albertus Nijenhuis, pastoor te Blijdenstein, en Petrus Frederici, bezitter van de Kruisvicarie te Hulst (een veel gebruikt ruilobject) afgegeven, evenals de akte van confirmatie van de verkiezing van de eerstgenoemde tot abt van Dikninge, na de dood van Joannes Scepeller.³²
- 1543 - 1559 **Peter Fredericks van Staphorst**
komt voor het eerst als pastoor alhier voor in 1554,³³ zal hier echter in 1543 reeds gekomen zijn als opvolger van de voorgaande.³⁴ In 1557 komt hij voor als Petrus Staphorstius en Peter van Staphorst;³⁵ tenminste in 1559 zou hij hier nog staan. Blijkbaar had hij problemen met zijn opvolger
- 1564 **Johan Roelosz.**
pastoor 7 januari 1564.³⁶ Dezelfde als de volgende?
- 1564 - 1574 **Johan van Vollenhoe**
Op 11 maart 1564 wordt de excommunicatie, over Johannes de Vullenhoe, *pastor seu administrator cure pastoralis* alhier ter instantie van Petrus Frederici uitgesproken, uit hoofde van verzet en kosten tijdelijk opgeheven, mits dat verstek zuiverend en de kosten betalend.³⁷ Als pastoor alhier komt hij ook voor 19 mei 1566.³⁸ Hij overleed op 13 juli 1574.³⁹

1574-1579(82?)**Ludolphus Cock**

²⁷ Arch. Dikninge nr. 210 reg. 347.

²⁸ Arch. Dikninge nr. 226.

²⁹ Arts, *Dikninge*, 154-155, 270; jo. ABU nr. 538-1, 79v: 12 juni 1535 uitvaardiging te Utrecht van een notarieel instrument van bevestiging van zijn keuze tot abt (het kan eventueel de vervaardiging betreffen van een kopie of iets dergelijks, dienende om de goedkeuring van de bisschop te krijgen).

³⁰ Arts, *Dikninge*, 154-155, 270.

³¹ Arts, *Dikninge*, 154-155, 270.

³² ABU nr. 538-3, 6. Eerstgenoemde akte is abusievelijk gedateerd 9 mei 1542; de volgende (in het register daarop volgende) 9 mei 1543; alle overige inschrijvingen betreffen ook 1543!

³³ Arch. Dikninge nr. 243 reg. 393.

³⁴ Arch. Dikninge nr. 226.

³⁵ Arch. Dikninge nr. 255.

³⁶ Arch. Stadgericht Steenwijk nr. 78*, 97.

³⁷ St. Marie nr. 1802, 23.

³⁸ Arch. Ruinen nr. 140.

³⁹ Arch. Dikninge nr. 226.

monnik van Dikninge, werd na verkiezing op 25 juli⁴⁰ op 13 augustus 1574 door de abt na het overlijden van Johannes Vollenhoe aan de bisschop van Groningen gepresenteerd als pastoor van de Bartholomeuskerk alhier;⁴¹ de aartsdiaken van het bisdom gaf daarop opdracht hem in het bezit van de pastorie te stellen.⁴² Hij wordt op 26 juni 1568 vermeld als ‘kellewaert’ van Dikninge,⁴³ werd in 1569 pastoor te Westerbork* en liet ook rechten gelden op de Stephanusvicarie aldaar*. Te Blijdenstein stond hij nog in 1579.⁴⁴ Mogelijk overleed hij begin 1582: op 12 februari 1582 wordt aan Dikninge door Berent Sennenmaker betaald het ‘nagelaten restant’ van wijlen Luitien, pastoor alhier.⁴⁵

Of de vermelding in december 1583 van de overleden pastoor alhier⁴⁶ op hem of op een opvolger betrekking heeft is niet bekend.

1598

Joannes Christiani

Op 12 augustus 1598 wordt hij genoemd als gewezen pastoor alhier.⁴⁷ Hij ging tot de Reformatie over. Op 28 november 1599 verzoekt de stadhouder aan de heer van Ruinen de inleiding van Joannes Christiani, door eerstgenoemde beroepen te Blijdenstein en voorlopig ook te Koekange.⁴⁸

Kapelaans1493 - 1495 **Gheert Johansz. van Staphorst**

kapelaan alhier, komt voor 30 april 1493⁴⁹ en 28 augustus 1495.⁵⁰ Hij moet hoogbejaard zijn geworden want heer Gheert Johansz. van Staphorst koopt 13 mei 1542 een rente uit een huis te Meppel.⁵¹

Overige geestelijken

1471

Willem ter Helle

komt 1 oktober 1471 met de pastoor alhier als getuige voor.⁵² Vanaf 1486 wordt hij als pastoor alhier vermeld.

1575, 1576

Geert

Heer Geert ontvangt in 1575 en 1576 roggepachten.⁵³ Volgens een ongedateerde aantekening werd hem 3 mud gegeven, toen hij naar Staphorst

⁴⁰ Arch. Dikninge nr. 226.

⁴¹ Arch. Dikninge nr. 206 reg. 440.

⁴² Arch. Dikninge nr. 206 reg. 441.

⁴³ Arch. Dikninge nr. 203 reg. 56, 19 augustus 1577.

⁴⁴ Arch. Dikninge nr. 226, 20.

⁴⁵ Arch. Dikninge nr. 11, 1.

⁴⁶ Arch. Dikninge nr. 11, deel 1.

⁴⁷ Acta synodes.

⁴⁸ Arch. Ruinen nr. 21; zie verder Romein, 221-222.

⁴⁹ Coll. Koops nr. 14.

⁵⁰ Coll. Diversen nr. 8.

⁵¹ Arch. Meppel nr. 401.

⁵² Arch. Dikninge nr. 136 reg. 305.

⁵³ Arch. Dikninge nr. 226, t.o. 1.

‘toech’ (vertrok?); een deel kwam hem toe volgens rekening, een deel werd hem geleend.⁵⁴ Arts veronderstelt in hem de fungerende kapelaan.⁵⁵

⁵⁴ Arch. Dikninge nr. 226, 12.

⁵⁵ Arts, *Dikninge*, 256.

BORGER

Patroon: **Willibrordus**

Bijzonderheden:

Nip beschouwt de kerk te Borger als de tweede kerk in Oostermoer die dan gesticht zou moeten zijn tussen 1139 toen de parochie Anloo nog ongedeeld was en 1232 wanneer Zuidlaren, de (haars inziens) tweede dochterkerk van Anloo wordt vermeld. De stichting zal waarschijnlijk samenhangen met de aanwezigheid van bisschoppelijke goederen te Borger. De parochie bezat één, de bisschop twee volle waardelen in het dorp, samen een derde van het totaal.¹ De collatie berustte bij de bisschop, na de Reformatie bij de landschap.²

De toren moet in het begin van de veertiende eeuw gebouwd zijn, het huidige kerkgebouw dateert uit 1826.³ Over oudere kerkgebouwen is niets bekend. De kerk was blijkens een vermelding van 1 mei 1491 gewijd aan **Willibrordus**.⁴

Een vicarius wordt hier in 1464 genoemd.⁵ Voorts is sprake van een kosterijleen, blijkbaar reeds in 1432⁶ en mogelijk hetzelfde leen als de vicarie. De opgave van kerkelijke goederen van 22 december 1597 vermeldt geen vicarie.⁷ In 1526/7 werd blijkbaar nog een Annavicarie opgericht.⁸ Op het zegel van de pastoor Anthonius van Twickelo (1573)⁹ is een zittende persoon afgebeeld.

Pastors

1327 **Johannes**
rector ecclesie, wordt 2 juli 1327 vermeld.¹⁰

1434 - 1465 **Serges/Sarijss (Egberts)**
Serges, pastoor alhier, wordt genoemd 1 mei 1434,¹¹ Sarijss als zodanig 21 april en 30 juni 1465.¹² Op 10 november 1476 koopt Johan Egberts, broer van wijlen Cesarius, pastoor alhier, een rente af, door Cesarius bij testament vermaakt aan het Heilige Geestgasthuis te Groningen.¹³

1477 - 1488 **Johan van Huesweerde**

¹ Nip, 'De Middeleeuwen', 71-72.

² Nip, 'De Middeleeuwen', 71-72.

³ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 607.

⁴ GKA nr. 103 reg. 794; vgl. Kok, AGKKN (1959) 289.

⁵ GKA nr. 165 reg. 465.

⁶ Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 42.

⁷ OSA nr. 365, 7-8.

⁸ ABU nr. 230, deel 4.

⁹ GKA nr. 189 reg. 1112.

¹⁰ OGD nr. 311.

¹¹ GKA nr. 106 reg. 155.

¹² GKA nr. 440 reg. 471 resp. nr. nr. 106 reg. 476.

¹³ GKA nr. 99 reg. 604. Johan Egberts komt als schulte te Borger voor onder meer 13 april 1474 (GKA nr. 105 reg. 572), overleed vóór 4 december 1482 (GKA nr. 100 reg. 692). Op 7 september 1483 komt Harmen Wiltinghe, van Ees, voor als zijn erfgenaam (GKA nr. 190 reg. 709). Zie voor verdere verwanten ook Nip, 'De Middeleeuwen', 77-78.

komt als pastoor alhier voor 3 december 1477¹⁴ en nog 11 november 1485.¹⁵ Mogelijk was hij verwant aan Rotger van Huyswerden, 21 februari 1468 vermeld als rentmeester van Coevorden.¹⁶

ca 1539/41 **N.N.**
kwam hier omstreeks 1539/41.¹⁷

z.j.e.d. **Johan van Utloe**
wordt door de predikant Alexander Tilekinck omstreeks 1530 onder zijn voorgangers genoemd.¹⁸ Mogelijk dezelfde als Mr Johannes ten Utloe die tot 1522 de Anthoniusvicarie te Diever* en tot omstreeks 1530 de Mariavicarie te Diever* bezat. Een Johannes ten Utloe is in 1504 pastoor te Oldeberkoop¹⁹ en 1531/2 pastoor te Oldelamer.²⁰

1573 - 1576 **Anthonius van Twickelo**
komt als pastoor alhier voor 8 juni 1573²¹ en 14 maart 1576.²² Op de goorsprake van 27 november 1574 wordt vermeld dat de pastoorsknecht met medewerking van de broer van de pastoor Reint de Mepsche – volgens diens nabestaanden met opzet – om het leven zou hebben gebracht. De pastoor zou beiden nadien geherbergd hebben. De zaak naar hem wordt verwezen naar de bisschop van Groningen.²³
Anthonius Joannis Twickel werd 17 mei 1559 op de titel van de Mattheusvicarie te Delden tot de wijding van subdiaken toegelaten.²⁴

1585 - 1598 **Ludolphus/Luyttien Alinge**
voordien – sedert 1564 – pastoor te Gieten,* komt 31 december 1585 als pastoor alhier voor²⁵. In oktober 1575 tekent hij als deken van Drenthe.²⁶ als deken en pastoor (zonder plaatsaanduiding) komt hij 24 november 1582 voor.²⁷ Als pastoor alhier tekent hij nog 6 december 1596.²⁸ Hij ging niet tot de Reformatie over. Uit de opbrengsten van de geconfisqueerde kloostergoederen in de provincie Groningen werd in 1610 aan zijn weduwe 30 Carolus gulden

¹⁴ GKA nr. 99 reg. 623.

¹⁵ GKA nr. 111 reg. 735.

¹⁶ GKA nr. 269 reg. 506; zie voor een korte genealogie Van Huesweerde: Ennik, *Ons waardeel* (1987) nr. 1, 24-26.

¹⁷ Drostenrekening nr. 27, 1539/41, 13: vacant waren de pastorieën te Meppel en Borger en de vicarie te Havelte ‘ende omme de K[eiserlijken] M[ajesteits] giften van deselve te maken, soe is de voorn. Drossaet omme de K[eiserlijke] M[ajesteit] in possessie te stellen ende collateur van derselven te maken’ naar deze plaatsen gegaan om geestelijken te introduceren waarvoor hij kosten in rekening brengt. Volgens de Rekenkamer moet de drost die kosten verhalen op de benefianten.

¹⁸ OSA nr. 367, i.v. Borger.

¹⁹ St. Marie nr. 1855, 14v.

²⁰ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 7, 60.

²¹ GKA nr. 189 reg. 1112.

²² *Goorspraken*, 2, 287.

²³ *Goorspraken*, 2, 186-190.

²⁴ ABU nr. 550*, 92v.

²⁵ Arch. Mensinge nr. 1459.

²⁶ (oud: Arch. Kerkelijke besturen nr. 126**; nieuwe signatuur niet gevonden), in dorso.

²⁷ Arch. Mensinge nr. 974.

²⁸ GA, GAG, nr. nRr 335, deel 3, nr. 301.

‘zoe haer zal. man, weghe verdient salaris, noch was competeerende’, betaald.²⁹

Op 31 maart 1600 wordt in een geschil tussen heer Ludolphus Alinge wegens Ludolphus Hoitinge aan de ene en Jan Hemsinge *cum suis* aan de andere zijde uitgesproken dat Ludolphus Alinge de opkomsten van de – niet nader gespecificeerde – prebende zal genieten vanaf het tijdstip dat deze hem bij apostille door de landschap is toegestaan.³⁰ De prebende was waarschijnlijk de Annavicarie te Zuidlaren*.

Alexander Tilekinck noemt omstreeks 1630 als zijn voorgangers Johan van Husweerden, Johan van Utlohe, Antonius van Twickel en Ludolphus Alinge.³¹

Vicarie

1464 - 1474 **Egbert des Heeren**

komt als vicarius alhier voor 26 juni 1464.³² ‘Heer Egbert des heren priester’ wordt vermeld op 29 november 1471³³ en 13 april 1474 als koster.³⁴ ‘Des Heeren’ is een geslachtsnaam; de Des Heerens waren burens te Ees (onder Borger).³⁵

Sacristie

1431 **Wilhelmus Sporck**

priester van het bisdom Utrecht, komt als koster alhier voor 18 augustus 1431.³⁶ Later is hij priester te Emmen.*

1474 **Egbert des Heeren**

komt 13 april 1474 als koster alhier voor.³⁷ Eerder wordt hij als vicarius alhier vermeld.

- 1577 wellicht: **Luytke**

1577 - 1598 **Jan Brouwer**

Op 1 augustus 1577 wordt van heer Jan Brouwer, koster alhier, restitutie van stro (geoogst van zaaigoed, door heer Luytke – zijn voorganger? – ingezaaid) geëist; op 20 november 1577 wordt de eiser nader bewijs van recht op het stro opgelegd.³⁸ Heer Jan Brouwer komt als koster alhier voor 5 maart 1595,³⁹ als Jan Brouwer, koster alhier, 10 oktober 1597.⁴⁰ In 1609 werd met hem geaccordeerd voor al zijn pretenties uit de kas der geconfisqueerde Groninger

²⁹ GA, S.A. nr. 2314, 527 (vgl. Romein, 260).

³⁰ Joosting, *Ordelen*, 414.

³¹ OSA nr. 367, i.v. Borger.

³² GKA nr. 165 reg. 465.

³³ GKA nr. 98 reg. 542.

³⁴ GKA nr. 105 reg. 572.

³⁵ GKA nr. 99 reg. 442 (1462), nr. 105 reg. 572 (1474).

³⁶ Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 42.

³⁷ GKA nr. 105 reg. 572.

³⁸ *Goorspraken* 3, 1.

³⁹ *Drentse rechtsbronnen*, 361.

⁴⁰ Joosting, *Ordelen*, 381.

kloostergoederen.⁴¹ Hij is 20 november 1623 nog in leven en wordt dan gewezen pastoor alhier genoemd.⁴²

Annavicarie

Deze wordt in 1526/7 opgericht en daarop geïnstitueerd

1526/7 **Wilhelmus de Heminghen**⁴³
 Wellicht was hij verwant aan Helprich en Wilhelmus Heminghe, vicarii te Emmen.*

Overige

1489/90 ? **Johan**
 Heer Johan pachtte voor een periode van zes jaren Gyckinge goed te Borger.⁴⁴
 Was hij geestelijke alhier?

⁴¹ GA, StA nr. 2313, 455v (vgl. Romein, 260).

⁴² OSA nr. 14 deel 13, 153.

⁴³ ABU nr. 230 deel 4.

⁴⁴ ABU nr. 408a, 5.

COEVORDEN

Patroon: **Maria en Georgius**

Bijzonderheden:

De oudste kerkstede is te vinden op de plaats die later als ‘oude kerkhof’ bekend stond. De kerk op deze plaats brandde omstreeks 1231 bij oorlogshandelingen af en werd toen – volgens Joosting – vervangen door een vermoedelijk reeds bestaande – aan Maria gewijde – kapel aan de westzijde buiten de stad gelegen¹. De kaart van Jacob van Deventer (omstreeks 1560) vertoont in de stad duidelijk één kerk als losstaand gebouw, ongeveer gelegen op de plaats waar thans de hervormde kerk staat. Op enige afstand buiten de stad – ter plaatse van de latere vestingwerken – is het ‘kerckhoff’ getekend met in het midden een kleine kerk met een torentje; dit is de afgebroken kapel. Op de plaats van de tegenwoordige Gasthuisstraat is op deze kaart nog wat onduidelijk een gebouw getekend dat het Gasthuis zou kunnen zijn met een kapel.² Er wordt dus verschil gemaakt tussen de oude kerkstede en de plaats waar het Gasthuis stond. Vermeldingen in de vijftiende eeuw lijken dit echter tegen te spreken. De kerk in de stad brandde – volgens *Oudheden en Gestichten*³ - in 1508 af.⁴ Paus Julius II schonk aflaten voor hen die bij de herbouw behulpzaam zouden zijn. De eerste kerk was een groot gebouw geweest ‘geheel met steenen overwulft, had twee rijen van pylaeren’ en een zeer hoge toren. De tweede, op dezelfde plaats gebouwd, had een toren van middelmatige lengte waarin ook klokken hingen. Nog in 1588 kocht men te Deventer twee klokken (ter ere van de Heilige Drievuldigheid) voor 240 daalder.⁵ Everhard van Ense, drost van Drenthe en kastelein van Coevorden, liet deze kerk ter bescherming van stad en slot afbreken en plaatste geschut op deze plaats.⁶ Veenhoven schrijft dat de kerk in het begin van de zeventiende eeuw in desolate toestand verkeerde waarna afbraak volgde; Picardt schreef (omstreeks 1659) dat beide kerken – dus ook de kapel op het oude kerkhof – ‘over 40 jaren noch in wezen geweest; zoo dat ‘er noch dienst gedaen wierd: maar ten tijde der beroerten zijn ze verwoest en afgebrandt’.⁷ In 1641-1645 werd op de plaats van de afgebroken kerk – en beslist niet op de plaats van de in 1591 afgebroken kapel⁸ - een nieuwe nog bestaande kerk gebouwd.

In 1410 schenkt Reinold van Coevorden een leengoed aan de Heilige Geest te Coevorden.⁹ Op 20 januari 1411 schenkt bisschop Frederik ‘in die eer des Heiligen Geestes ende tot lopve ... Maria’ aan de ‘Capellen des Hospitaels ende Gasthuyses op den olden kerchove tot Coevorden, tot des pastoers behoef die dat altaer der voerscr. Capellen bedienen sal’ het Andrieserve in het kerspel Schoonebeek.¹⁰ Plaats van de gasthuiskapel en de oude kerkstede zijn hier dus duidelijk identiek. Op dezelfde dag is sprake van een schenking door Herman Stael, zijn zoon en enkele burgers van Coevorden van een jaargeld aan ‘den Pastoer ende Vicarius der Capellen en des Altaers, in den Hospitale van Coevorden gelegen, dat ende de in

¹ Joosting en Muller, *Bronnen* II, 492.

² Afgedrukt bij Veenhoven, *Historie*, 40.

³ *Oudheden en Gestichten*, 526-527.

⁴ Een stuk van 20 januari 1510 vermeldt dat de kerk met alle toebehoren is opgebrand; er worden twee burgers uitgezonden om gelden in te zamelen, Arch. Coevorden nr. 831.

⁵ GA Coevorden nr. 197, rekening 1588: koopsom 240 daalder 10 ½ stuiver brabant; vgl. Veenhoven, *Historie*, 37.

⁶ *Oudheden en Gestichten*, 526-527.

⁷ Picard geciteerd door *Oudheden en Gestichten*, 526.

⁸ A. Veenhoven, schriftelijke mededeling 2 mei 1969.

⁹ Arch. Coevorden nr. 774.

¹⁰ Arch. Coevorden nr. 789; in druk: Magnin, *Besturen* II-2, 14-15.

voertyden in de eere des Hilgen Geystes geconsecrert is'; de vicarius-rector wordt residentieplicht te Coevorden opgelegd. Het presentatierecht komt aan Herman Stael en zijn nakomelingen en zal – bij ontstentenis van dezen – aan de bisschop vervallen.¹¹ Op 25 mei 1418 stemt de pastoor van Coevorden hiermee in, onder meer onder de volgende voorwaarde '... dat de Vicarius ende Pryester des altaers endt Vicarien, de op den olden kerchoff to Covorden gestyght is ... ghene mysse doen en sal op den olden kerchoff voerscr.' op zondag of kerkelijke hoogtijdagen.¹² Later is het stuk uit 1411 beschouwd als de fundatiebrief van deze vicarie waarvan de collatie later kwam aan de Mulert's. In 1521 en 1523 vinden door Seino Mulert en zijn vrouw Sophia van Wullen presentaties plaats tot de (1521) *vicaria Sancti Spiritu in Capella sita 'opt alde kerckhoff' prope Covorde*¹³ respectievelijk (1523) de Mariavicarie in de kapel op het oude kerkhof;¹⁴ het betreft dezelfde vicarie. Op 23 april 1614 schenkt een nakomelinge, Johanna Mulert, met haar man Unico van den Rutenberg de opkomsten van de vicarie aan de armen van de stad Coevorden.¹⁵ Op 26 april 1424 is sprake van 'den Olden Kerckhove achter des Mukers gaerden'.¹⁶ Op 19 juni 1554 is nog sprake van 'den dyepe by den olden kerckhoff'.¹⁷

Het lijkt er dus op dat het gasthuis (toch) gesitueerd was op de plaats van de vroegere kerk. Mogelijk is het later verplaatst binnen de muren van de stad.

Zoals vermeld nam Joosting aan dat na de brand van omstreeks 1231 de *cura animarum* werd overgebracht naar een reeds bestaande aan Maria gewijde kapel, aan de westzijde der stad gelegen en afgebroken in 1591. De Heilige Geestkapel op het oude kerkhof buiten de stad zou van 1591 tot 1641 als kerspelkerk dienst hebben gedaan¹⁸ en toen zijn vervangen; zie echter hierboven de besliste opvatting van Veenhoven.¹⁹

Dit brengt ons tot de patrocinia van de onderscheiden kerken. Schriftelijke vermeldingen daaromtrent ontbreken. Het zegel van de stad Coevorden²⁰ vertoont twee heiligen: rechts een zegenende bisschop, zonder attribuut; links een jongeling, eveneens zonder attribuut.²¹

Laatstgenoemde stelde **Georgius** voor. Bontekoe deelt mee dat Coevorden 10 november 1819 werd bevestigd in het gebruik van een wapen dat klaarblijkelijk ook al vóór de Franse tijd in het stadszegel gevoerd was. 'Het schild vertoonde een voorportaal van een kerk, waarin aan de ene kant een bisschop in vol ornaat staat, terwijl aan de andere kant St. Joris bezig is de draak een dodelijke steek toe te brengen. Deze wapentekening was weinig fraai en bevatte niets dat specifiek op Coevorden betrekking had. Immers: St. Joris treedt overal in Europa op analoge manier op en het zou weinig moeite kosten enkele tientallen gemeenten in Midden- en West Europa op te noemen, die ook deze heilige als wapenfiguur voeren'. Over de andere heilige, wel Nicolaas, wordt niet gesproken. Het gemeentebestuur heeft laten onderzoeken of er in 1819 of daarvoor enige bijzondere reden is geweest die ertoe leidde dat men St. Joris in het wapen plaatste. Toen dit onderzoek geen enkel resultaat opleverde leek het duidelijk dat hier een verlegenheidsoplossing is gekozen: een symbool, waarmee de overwinning op het kwade wordt uitgebeeld! Weliswaar cliché, maar beter dan niets ...! Daarom vroeg de gemeente een nieuw wapen aan.²²

¹¹ Arch. Coevorden nr. 775*; in druk: Magnin, *Besturen* II-2, 8-13.

¹² Arch. Coevorden nr. 775; in druk: Magnin, *Besturen* II-2, 13-14

¹³ St. Marie nr. 1855, 32.

¹⁴ St. Marie nr. 1855, 37.

¹⁵ Arch. Coevorden nr. 775*.

¹⁶ Arch. Coevorden nr. 336.

¹⁷ Arch. HG Coevorden nr. 199.

¹⁸ Joosting en Muller, *Bronnen* II, 492.

¹⁹ A. Veenhoven, schriftelijke mededeling 2 mei 1969.

²⁰ Het oudstbekende exemplaar aan een charter van 22 februari 1544, Arch. Coevorden nr. 1036.

²¹ Bontekoe, 'Coevorden', 17.

²² Bontekoe, 'Coevorden', 17.

De historische achtergrond van het oorspronkelijke stadszegel heeft men blijkbaar niet doorgrond. Op dit zegel waren Nicolaas en Georgius afgebeeld. Verondersteld kan worden dat daarmee de patroonheiligen van kerk en kapel (op de plaats van de eerdere kerk) bedoeld waren. Wij stellen ons de gang van zaken aldus voor: de oorspronkelijke kerk van Coevorden zal gewijd zijn geweest aan **Maria** en zal een kerk voor de plattelandsbevolking met inbegrip van het toen nog niet als militair steundpunt ontwikkelde Coevorden zijn geweest. In de loop van de tweede helft van de twaalfde eeuw zal nabij de woonplaats van de burggraven van Coevorden door dezen een (huis-)kapel zijn gesticht, gewijd aan **Georgius**. Kok wees er op dat kruisvaarders bij terugkeer bij voorkeur de kapellen van hun burchten aan Georgius wijden.²³ Naar deze kapel zal – na de verwoesting van de kerk omstreeks 1231 – de *cura animarum* zijn overgebracht. Volgens een stuk van 22 januari 1522 wordt uit de pacht van de Schuttenmaet alhier vanouds een waskaars gehouden voor ‘Sanct Yurgens beelde’, te branden bij alle missen, vespers en andere getijden.²⁴ Op de oude kerkstede die als kerkhof steeds in gebruik bleef in de Middeleeuwen zal een kapel zijn gesticht, eveneens ter ere van Maria (of het patrocinium bleef gewoon aan deze stede verbonden). Zoals ook elders kan Nicolaas het Mariapatrocinium hebben verdrongen tenzij de bisschop in het zegel Odulphus zou afbeelden. Op een Odulphusverering te Coevorden wijzen een Odulphusvicarie (zie hierna) en het feit dat één van de drie vierdaagse markten alhier gehouden werd op de feestdag van Odulphus.²⁵ Collator van de kerk is 9 augustus 1530 de hertog van Gelre²⁶ (de toenmalige landsheer).

Over de kapel te Hulsvoorde – even buiten Coevorden – volgens Picardt vooral omstreeks 1460 bloeiend toen er vele Drenten kwamen ‘om dat er zeer vermaarde Reliquien bewaert en op sekere dagen ten toon gestelt wierden’ is vrijwel niets bekend. Tijdens de oorlogen tussen Gelre en Bourgondië stortte de kapel in en werd zij afgebroken. Het materiaal werd naar elders vervoerd.²⁷ De plaats van de kapel is bekend, sporen zijn er niet meer. Over bedienaars van de kapel is niets bekend. De *ante cimeterium capelle de Hulsfort prope et extra opidum de Covorde* wordt in 1402 vermeld.²⁸

Vicarieën

Reeds Magnin vermeldt hier de

- Sacramentsvicarie
- Mariavicarie
- Heilige Geest en Annavicarie
- Anthoniusvicarie
- Odulphusvicarie
- Sylvestervicarie.²⁹

Een overzicht uit 1597/8 noemt alleen de Anthoniusvicarie, de Sacramentsvicarie en de Odulphusvicarie. Voorts wordt gesproken van ‘den Vicarien ... so Schierbecke besitzet’.³⁰ Volgens *Oudheden en Gestichten* waren hier vier vicarieën.³¹

Aan de hand van schriftelijke vermeldingen worden aan vicarieën gevonden de:

- Odulphus en Onze Lieve Vrouwevicarie

²³ Kok, *Patrocinia*, 114-115. Hij noemt overigens geen Georgiuspatrocinium te Coevorden.

²⁴ Arch. Coevorden nr. 249; vgl. Magnin, *Besturen* III-1, 70-71.

²⁵ *Oudheden en Gestichten*, 527.

²⁶ Arch. Coevorden nr. 849.

²⁷ Piccardt, 292 (geciteerd *Oudheden en Gestichten*, 551-552); vgl. Veenhoven, *Coevorden*, 71.

²⁸ OGD nr. 1104.

²⁹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 97.

³⁰ OSA nr. 365.

³¹ *Oudheden en Gestichten*, 526-527.

-Anthoniusvicarie
 -Sylvestervicarie
 -Sacraments en Annavicarie
 -Kruisvicarie.

Pastors

1354 **Johannes de Hoesden**
 komt 26 mei 1354 als pastoor alhier voor.³²

1418-1424(61) **Henricus van Scuttorp**
 komt als pastoor alhier voor 25 mei 1418³³ en 21 maart 1424.³⁴ Mogelijk nog dezelfde als

- 1461 **Henricus Sontropp (= wel Scuttrupp, Scuttorp)**
 werd blijkbaar geëxamineerd en afgezet waarop aan de paus 27 juni 1461 voorziening werd verzocht met de pastorie alhier (waarvan de jaarlijkse opbrengst 4 mark zilver niet te boven gaat) door

1461 **Wesselus de Wehoff/van de Vehoff**
 clericus van het bisdom Keulen.³⁵

1500 - 1509 **Henricus Vlughe**
 pastoor alhier, wordt 5 december 1500 genoemd als een van de uitvoerders van het testament van Willem van Munster, vicarius te Almelo,³⁶ en komt als zodanig ook voor 4 oktober 1503,³⁷ 22 november 1503³⁸ en 6 december 1503.³⁹ Op 7 september 1509 wordt Arnoldus Tyleman gepresenteerd tot de Annavicarie te Almelo, vacant door de resignatie of de dood van *quondam* Henricus Vlughe, pastoor te Coevorden.⁴⁰

1510 - 1513 **Cornelius Decker**
 pastoor alhier, consenteert 28 juli 1510 met de drost van Drenthe in de stichting van de Sacraments- en Annavicarie alhier.⁴¹ Hij komt als pastoor alhier ook voor 3 oktober 1513.⁴² In 1501 werd hij pastoor te Gieten*.

ca 1515/20? **Claes**
 pastoor alhier, betaalt alsnog consentgeld voor de koop van 6 pondematen land in Friresland van Harmen Sytzesz. (zonder plaatsaanduiding) in de 'Gelderse'

³² OGD nr. 431.

³³ Arch. Coevorden nr. 775.

³⁴ Arch. Coevorden nr. 847.

³⁵ RG VIII nr. 5795 (Reg. Suppl. 541, 262v). Voor 'Sontropp' zal Scottrop of variant gelezen moeten worden.

³⁶ HCO, Arch. Klooster Almelo nr. 15 reg. 179.

³⁷ HCO, Arch. Huis Almelo nr. 1827 reg. 753, 754.

³⁸ HCO, Arch. Klooster Almelo nr. 15 reg. 183 (zegel zonder heilige).

³⁹ HCO, Arch. Klooster Sibculo, Cartularium II, 175v reg. 261; reg. 441.

⁴⁰ St. Marie nr. 45.

⁴¹ Arch. Coevorden nr. 848.

⁴² HCO, Arch. Klooster Sibculo nr. 56 reg. 497 (zegel met huismerk).

tijd. Was hij toen reeds pastoor alhier (dan dus omstreeks 1515/20) of was hij dit toen hij alsnog consentgeld betaalde (1527)?⁴³

1554- 1563/4 **Johannes Leydecker**

wordt als pastoor alhier genoemd 12 maart 1554,⁴⁴ 25 oktober 1557⁴⁵ en in 1563/4.⁴⁶ Seino Mulert gaf hem 21 juli 1560 de Heilige Geestvicarie.⁴⁷ Op de goorsprake van 18 maart 1563 wordt gesteld dat de pastoor alhier tot 1543 het ongestoord bezit heeft gehad van een muddenrente te Dalen doch dat toen werd gepretendeerd dat de rente was afgelost. Geëist wordt betaling van de sedert 1543 verschenen rente.⁴⁸ Niet blijkt of Leydecker in 1543 is gekomen. Als notarius komt hij voor in 1571⁴⁹ en in 1589.⁵⁰ Hij was toen zeker geen pastoor meer alhier. Volgens een resolutie van drost en gedeputeerden van 30 september 1613 was hij 33 jaren prebendaat van de Anthoniusvicarie alhier.⁵¹ Blijkbaar houdt hij zich in 1594/5 te Groningen op.⁵²

1570 **Johannes (Berents) Hogenhorst**

wordt 15 juni 1570 pastoor alhier genoemd en resigneert dan als vicarius te Almelo⁵³ waar hij de Annavicarie bezat.⁵⁴

1587 - 1590 **Paul Struienbroeck**

pastoor alhier, wordt met de pastoor te Sleen* genoemd als kandidaten voor het landdekenschap van Drenthe in een voorstel, te Brussel geapostilleerd 13 februari 1587.⁵⁵ Op 24 september 1590 betaalt Paul, pastoor alhier, wegens de kerk aan timmerlieden voor aan het Sacramentshuis verricht werk.⁵⁶ Hij was eerder prebendaat te Wirdum (Fr.), later pastoor te Engelum en week in 1580 uit naar Groningen; hij heet dan Paulus Stonenbrenck.⁵⁷

Reformatie

Coevorden werd 12 september 1592 op de Spaanse troepen veroverd en bleef sedertdien in Staatse handen.⁵⁸

Vicarieën

Odulphusvicarie

⁴³ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 57, 40v.

⁴⁴ Arch. Coevorden nr. 206 reg. 3 (betreft Joosting, inventaris van het nieuwste archief waarin ook enkele retroacta); Arch. HG Coevorden nr. 243.

⁴⁵ Arch. Coevorden nr. 847.

⁴⁶ GA, Arch. Rekenkamer nr. 5., 16v.

⁴⁷ Goorspraken I, 91.

⁴⁸ Goorspraken I, 91.

⁴⁹ Arch. Coevorden nr. 196.

⁵⁰ Arch. Coevorden nr. 197.

⁵¹ Arch. Coevorden nr. 852.

⁵² Zie Geestelijken Groningen

⁵³ HCO, Arch. Huis Almelo nr. 2621, 17 reg. 1335.

⁵⁴ HCO, Arch. Huis Almelo nr. 18 reg. 118 (heet dan Johannes Berents).

⁵⁵ AAU 15 (1887), 282-284.

⁵⁶ Arch. Coevorden nr. 850.

⁵⁷ Engels, *Conscriptio*, 25. Hij was afkomstig uit Steenwijk, ABU nr. 550*, 138, 6 juni 1566, 22 februari 1567.

⁵⁸ Veenhoven, *Coevorden*, 52-53.

Deze vicarie, ook genoemd die van Onze Lieve Vrouw en Odolphus (1407) bestond reeds in 1407.⁵⁹ Omdat stukken van 25 mei 1418⁶⁰ en 21 maart 1434⁶¹ ('ende den vicarius in de kerken to Covorden van sancte odulphus vicarien') waarin de vicarius van Odulphus vermeld wordt, refereren aan de schenking in 1411⁶² moet dit de eerste vicarie in de kapel op het oude kerkhof betreffen. Volgens opgave in 1516 behoorden toen tot deze vicarie: het erve Stocking te Emmelkamp, twee tuinen, totaal zes dagwerk hooi, een stukje hooiland achter het oude kerkhof, een voor 7 cromstaarten verpachte huisplaats en voorts verschillende pachten tot een totaal van 15 3/8 mud rogge en 7 mud gerst.

Dit zou dan ook de vicarie zijn waarvan de collatie later aan een tak van de Mulert's staat.

- 1407 **Johannes van Kerpen**
is vicarius van de vicarie van Onze Lieve Vrouw en Odulphus alhier.⁶³
- 1516 **Johan van Zenden**
is in 1516 vicarius van de Odulphusvicarie alhier.⁶⁴
- 1521 **Wolterus Eckens**
Na diens resignatie of overlijden wordt 23 oktober 1521
- 1521 - 1523 **Andreas ten Kolcke**
23 oktober 1521 geïnstitueerd als vicarius in de *vicaria sancti Spiritus In Capella sita opt alde kerckhoff prope Covorden* na presentatie door Seino Mulert en Sophia van Wullen.⁶⁵ Hij resigneert in 1523 waarop
- 1523 **Everhardus Berneer**
15 mei 1523 in de Mariavicatie in de Heilige Geestkapel op het oude kerkhof wordt geïnstitueerd na proclamatie door Seino Mulert en Sophia van Wullen.⁶⁶ Het daartoe staande recht wordt dezelfde dag door Everhardus Berniers voldaan.⁶⁷ Hij werd in 1521 pastoor te Schoonebeek* maar resigneerde daar na enkele maanden.
- 1557 **Johannes Klynckebyle**
komt in 1557 als vicarius van de Odulphusvicarie alhier voor.⁶⁸
- 1560 **Johan Leydecker**
Volgens een akte van 23 april 1614 gaf Seino Mulert 21 juli 1560 de Heilige Geestvicarie aan Johan Leydecker die toen pastoor alhier was.⁶⁹ Gezien de naam van de collator moet het om dezelfde vicarie als die in 1521 en 1523 gaan.

⁵⁹ Furstliches Archiv Bentheim, Arch. Kloster Frenswegen nr. III 111 b reg. 112.

⁶⁰ Arch. Coevorden nr. 775

⁶¹ OSA nr. 367.

⁶² Arch. Coevorden nr. 775*.

⁶³ Furstliches Archiv Benheim, Arch. Kloster Frenswegen nr. III 111 b reg. 112.

⁶⁴ OSA nr. 367.

⁶⁵ St. Marie nr. 1855, 32.

⁶⁶ St. Marie nr. 1855, 37.

⁶⁷ St. Marie nr. 1807, rekening 1523.

⁶⁸ Arch. Coevorden nr. 847.

⁶⁹ Arch. Coevorden nr. 749

Anthonusvicarie

Deze vicarie werd 24 mei 1468 gesticht door pater en abdis van het Brigittenklooster te Kampen, de ambtman van Coevorden en Roleff Stael en Lubbert ten Peerboem, inwoners van Coevorden; de collatie komt bij het klooster te Kampen.⁷⁰ Op 23 april 1562 wordt verklaard dat prior en convent van het Brigittenklooster te Kampen collatoren zijn van de Anthonusvicarie.⁷¹ In 1588 procedeert de pater van het Brigittenklooster tegen Paulus Degener over 8 daalder rente van de Sacramentsvicarie (!).⁷² Als bezittingen van de Anthonusvicarie worden opgegeven een huis met hofstede cum annexis nabij de Gasthuisstraat, drie dagwerken hooiland, het erve Nysingh te Gees, verschillende pachten tot een totaal van 35 mud rogge, 2 mud gerst en 1 mud haver.⁷³

z.j. **Johan Hulsbusch**
wordt ongedateerd vermeld als bedienaar van deze vicarie.⁷⁴ Een priester Johan Hulsbusch komt vanaf 1452 tot 1472 zonder functie en plaats voor,⁷⁵ dezelfde of een naamgenoot in 1433-1435 te Zweeloo.*

ca 1550-ca 1580? **Johan Leydecker**

hiervoor vermeld als pastoor alhier, was – blijkens een resolutie van drost en gedeputeerden van 30 september 1613 – 33 jaren geleden prebendaat van de Anthonusvicarie alhier.⁷⁶

Sylvestervicarie

Als bezittingen van deze vicarie – waarvan blijkbaar de drost collator was - worden opgegeven het vicariehuis met bijbehorende tuin, drie dagwerken hooiland, een in pacht gegeven huisplaats, drie bouwakkers op de es te Sleen, een stuk groenland en verschillende pachten tot een totaal van 19¼ mud rogge en 4 mud gerst.⁷⁷

- 1548 **Eylardt Elskamp**

1548 - 1550 **Albert van Almelo**

Na eerstgenoemde wordt laatstgenemde 21 januari 1548 door de drost als collator in de Sylvestervicarie benoemd.⁷⁸ In 1563/4 huurt heer Albert van Almelo een woeste hofstede alhier.⁷⁹

z.j. **Johan Leydecker**
geeft aan het Sylvesterleen ettelijke jaren bediend te hebben.⁸⁰

⁷⁰ Arch. Coevorden nr. 856 (niet 1478 zoals Magnin, *Kerkelijke geschiedenissen* 93). Het wordt niet genoemd in L. van Vliet, 'Kamper relaties met Drenthe in de zeventiende eeuw', *Kamper Almanak* 2010, 1-83.

⁷¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 28 reg. 258.

⁷² Arch. Coevorden nr. 197 (rekening 1588).

⁷³ OSA nr. 367.

⁷⁴ Arch. Coevorden nr. 856.

⁷⁵ Keverling Buisman, *Ordelen* II 15 nr. 2839 en 140 nr. 3875.

⁷⁶ Arch. Coevorden nr. 852.

⁷⁷ OSA nr. 367.

⁷⁸ Arch. Coevorden nr. 815.

⁷⁹ GA, Arch. Rekenkamer nr. 4, 25.

⁸⁰ Arch. Coevorden nr. 852.

Anna en Sacramentsvicarie

Op 28 juli 1510 werd door schepenen, gezworen meente en gemene meente met consent van de drost en de pastoor alhier een vicarie ter ere van het Heilig Sacrament en Anna gesticht. De bedienaar moet een priester zijn, zo mogelijk zoon van een burger van Coevorden, en hij moet het orgel bespelen.⁸¹

Echter komen de kerkmeesters van Coevorden reeds in 1491 namens de Sacramentsvicarie Voor.⁸²

1588

Gerrit van Campenwordt 15 januari 1588 genoemd als vicarius van deze vicarie.⁸³

Kruisvicarie

Deze vicarie wordt in 1551 vermeld.⁸⁴ Verder is daarover niets bekend.

Overige

1445 - 1448 **Johan Scuttorp**

wordt 1 september 1445⁸⁵ en 16 maart 1458⁸⁶ als vicarius alhier genoemd en 21 april 1465 als vicarius te Coevorden, Westerbork en Gasselte; hij bepaalt dan dat zijn dienstmaagd Tielke na zijn dood 95 Arnhemse gulden zal krijgen.⁸⁷

ca 1492 ?

Reyner Sickumma ofte **heer Eppen**, schrijver van Coevorden' staat omstreeks 1492 te boek als eigenaar van 3 ½ roeden land in een dijkrol van de Nije Slachte bij Oxwerd (ten noordoosten van Noordhorn [Gr.]).⁸⁸ Eppe kan de schrijver van de drost zijn geweest.

1513 - 1523 **Albert Lansinck**

vicarius alhier, wordt vermeld 3 oktober 1513.⁸⁹ Zonder functie en plaats doch wel hier komt hij voor 26 november 1517⁹⁰ en als vicarius alhier en te Gramsbergen 13 januari 1523.⁹¹

1563/4 ?

Bernier

In de rentmeestersrekening over 1563/4 wordt – naast de pastoor alhier - heer Bernier vermeld.⁹² Mogelijk stond hij hier.

1583

Daniel

⁸¹ Arch. Coevorden nr. 848.

⁸² Keverling Buisman, *Ordelen* II, 264 nr. 4906.

⁸³ Arch. Coevorden nr. 850.

⁸⁴ GA, Arch. Rekenkamer nr. 4, 25 (rekening 1551).

⁸⁵ AKG nr. 117 reg. 200.

⁸⁶ HCO, Arch. Rechteren nr. 23 reg. 242.

⁸⁷ AKG nr. 440 reg. 471 (niet te Borger zoals het regest vermeldt).

⁸⁸ Aduarderzylboek

⁸⁹ HCO, Arch. Sibculo nr. 56 reg. 497 reg. 522.

⁹⁰ HCO, Arch. Sibculo reg. 522.59.

⁹¹ HCO, Arch. Sibcolu reg. 559.

⁹² GA, Arch. Rekenkamer nr. 5, 16v.

In 1583 wordt hier een nieuwe schoolmeester aangenomen; later komt deze voor als heer Daniel.⁹³ Hij moet dus priester zijn geweest.

⁹³ Arch. Coevorden nr. 197.

DALEN

Patroon: onbekend

Bijzonderheden:

‘Tot behoeff ende tymerynge onser Kercken ende Toeren’ verkoopt de kerk 28 september 1469 land. Albert van Steenwijck zegelt voor zijn neven;¹ blijkbaar hadden de Van Steenwijcks het collatierecht alhier. Zij bewoonden de Scheer in het kerspel Hardenberg; aan dat huis bleef het collatierecht steeds verbonden.² In 1512 verbrandde Roelof van Munster, drost van Drenthe, tijdens de oorlogshandelingen rond Coevorden alhier twee priesterhuizen.³ De overwelfde bakstenen kerk werd bij de belegering van Coevorden in 1522 onherstelbaar vernield.⁴ In 1824 werd de kerk op de oude funderingen herbouwd; de toren dateert waarschijnlijk uit de vijftiende eeuw. Boersma vond bij een summier onderzoek in 1973 sporen van een drieschepige kerk, afgebroken in 1824; sporen van een nog oudere kerk werden niet aangetroffen.⁵ Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Vicarieën, sacristie

Magnin noemt hier alleen de Annavicarie, waarvan de bedienaar tevens kapelaan van de patroon was, en de Martinusvicarie. De Martinusvicarie werd in 1374 gesticht.⁶ Een vicarie wordt vervolgens genoemd in 1413.⁷ De Martinusvicarie komt daarna met name voor het eerst weer voor 14 maart 1527.⁸ In 1561 is sprake van geestelijken verbonden aan het altaar van het Sacrament en het altaar van Maria, Andreas en Anthonius,⁹ in 1539 genoemd het officium of de vicarie van Andreas, Anthonius en Anna.¹⁰ Deze moet dan dezelfde zijn als de hiervoor genoemde Annavicarie.

In 1483 is reeds sprake van Arent van Steenwijck als vicevicarius.¹¹ De ‘costerie’ alhier wordt reeds zworen maandag 1399 genoemd.¹² In 1629/30 worden hier genoemd de Annavicarie en de Sacramentsvicarie, beide gesticht door Johannes Vrode, pastoor alhier; daarnaast waren hier de Martinusvicarie en de kosterij.¹³

Pastors

1355 - 1363 **Boldewinus Nicolai Gruter**

Boldwynus komt als *ecclesie rector et curatus* alhier voor 11 augustus 1355.¹⁴

Op 21 november 1359 werd een verzoek van Baldewinus Nicolai Gruter, priester van het bisdom Utrecht, om een kanonikaat met uitzicht op een

¹ Arch. Ambtenaren en Particulieren nr. 35 reg. 27.

² Romein, 266.

³ Van den Hombergh en Van der Werff, *Benninge*, 307.

⁴ NDVA 1893, 89.

⁵ Boersma (1998), 185 noot 32.

⁶ Westra van Holthe, ‘Dalen’, 157-159.

⁷ RG III nr. 739 (Reg. Lat. 170, 165).

⁸ St. Marie nr. 1855, 43v.

⁹ St. Marie nr. 1807, rekening 1561 (betreft de periode 1 oktober 1561-30 september 1562).

¹⁰ St. Marie nr. 1802, 1.

¹¹ HCO, GA Zwolle, KA011, Ch. Coll. 483.13; zie voor hem De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 185.

¹² Keverling Buisman, *Ordelen I*, 6 nr. 59.

¹³ OSA nr. 367.

¹⁴ OGD nr. 441; correctie van de datum: Muller, *Regesten* nr. 763.

prebende in de Kerk (= Dom) van Utrecht, niettegenstaande hij (het pastoraat van) de parochiekerk alhier bezit waarvan hij afstand wil doen bewilligd.¹⁵ Hij werd inderdaad naar aanleiding van deze suppliek Domkanunnik en deed afstand van de kerk alhier.¹⁶ In 1363 verzoekt Wilhelmus de Loesne de kerk alhier (zie hierna). In 1365 verkreeg Baldewinus de parochiekerk te Wijhe – hij verzocht daarom reeds 12 augustus 1363.¹⁷ Als domkanunnik nam hij deel aan de bisschopsverkiezing te Deventer in 1371.¹⁸ Ook in 1392 wordt hij domkanunnik genoemd.¹⁹ Blijkbaar was hij ook kanunnik van de Lebuïnuskerk te Deventer. Hij stierf op 8 juni 1385 en legateerde aan het kapittel van deze kerk 151 gulden waarmee een vijfde deel van de tienden ‘ter Aneze’ werd gekocht terwijl maandelijks en memorie voor ‘concanonicus’ Boldewinus de Dalen werd gehouden.²⁰ Op 22 april 1391 is sprake van een *supplementum* in de Lebuïnuskerk te Deventer, vacant door het overlijden van Boldewinus de Dalen.²¹

1363

Wilhelmus de Loesne

priester van het bisdom Utrecht, verzoekt 31 augustus 1363 bevestiging van de kerk te Dalen, vacant door de vrije resignatie van Boldewinus de Dalen.²² Enkele dagen eerder, op 22 augustus 1363, had hij de kerk te Emmen* verzocht; blijkbaar bezat hij toen de kerk te Dalen waarvan hij afstand wil doen.²³

1385 (-1395?) **Coenraad van den Goer (Ghore)**

waarschijnlijk zoon van Roelof van Steenwijk.²⁴ Op 29 september 1386 vermaakt Egbert, pastoor te Havelte*, aan zijn neef heer Coenraad van den Ghore het vruchtgebruik van het goed De Hoenover te Avereest; pastoor wordt Coenraad dan nog niet genoemd.²⁵ Op 11 maart 1395 is heer Coenraet van den Ghore een der getuigen wanneer Johan de Vos van Steenwijk in eeuwige huur een hofstede te Steenwijk afstaat; Johans broer Egbert, pastoor te Havelte*, is een van de andere getuigen;²⁶ de datering 1395 kan echter niet juist zijn omdat Egbert 30 mei 1391 reeds dood is;²⁷ mogelijk in 1385?

ca 1450

Geert van Pese (Peyse)

¹⁵ Post, *Suppliek* nr. 549, 322-333 (Innocentius VI).

¹⁶ Brom, *Bullarium*, II, 106 nr. 1639; vgl. *ibidem*, 130 nr. 1751 (= OGD nr. 522, 28 april 1363: Paus Urbanus V draagt de abt van Dikninge en de dekens van St. Agriculus te Avignon en St. Mauritius te Munster op aan Baldewinus de Dalen, zoon van wijlen Nicolaus dictus Gruter, kanunnik van de Domkerk, baccalaureus in het kanonieke recht, een prebende in de Domkerk te bezorgen) (naar Post, *Supplieken*).

¹⁷ Post, *Supplieken*, 419 nr. 735; Brom, *Bullarium* II, 149, nr. 1915 (naar Post, *Supplieken*).

¹⁸ AAU 55 (1930) 138 (naar Post, *Supplieken*).

¹⁹ Brom, *Bullarium* II, 241 nr. 2139 (naar Post, *Supplieken*).

²⁰ Dunbar, *Deventer*, 398.

²¹ Suaerland, II, 166 nr. 364; RG II, k. 1150 (Reg. Lat. 16, 137).

²² Post, *Supplieken*, 424 nr. 745.

²³ Post, *Supplieken*, 418-419 nr. 734.

²⁴ De Vos van Syteenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 156-157.

²⁵ OGD nr. 763.

²⁶ OGD nr. 873.

²⁷ W.A. Beelaerts van Blokland, in: *De Ned. Leeuw*, 34 (1916) k. 3 wees, citerende OGD nr. 819, hier reeds op. J. de Groot, in: *De Ned. Leeuw* 55 (1937) k. 434 n. 138 denkt eerder aan 1385. De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 154 constateert de onjuistheid van 1395, corrigeert het echter niet, vergelijk *ibidem*, 157 en 407.

was in het eerste kwart van de vijftiende eeuw blijkbaar een tijdlang pastoor alhier; hij stond ook te Wehe en werd omstreeks 1453 pastoor te Peize*.²⁸

1491-ca 1525? **Johan die Vroede**

Johan Vroede komt alhier voor het eerst als pastoor voor 15 juni 1491.²⁹ Heer Johan de Vroede alhier zegelt vóór Pinksteren 1483 een brief;³⁰ niet blijkt of hij toen reeds hier pastoor of mogelijk vicarius was. Een stuk van 14 augustus 1519 refereert aan een eerdere handeling door Johan die Vroede, pastoor alhier.³¹ Op de lotting op 8 april 1521 wordt heer Johan Otten (verder op Johan de Vroede) gedaagd over en huis dat tenminste tien jaren geleden gemortificeerd is door heer Johan de Vroede.³² Een heer Johan Vroede zonder functie en plaats wordt op de lotting van zwoeren maandag 1518 vermeld.³³ Op de Pinksterlotting 1525 procedeert Thomas Schinckel tegen heer Johan die Vroede; zo ook op de lotting van Sint Magnus 1525 wanneer Johan de Vroede vicarius alhier heet; uitgesproken wordt dan dat Thomas alle goederen mag aantasten die hem van wijlen Johan de Vroede, pastoor, zijn aangeërfd. Zo de pastoor de overleden moeder van Thomas, zijn natuurlijke erfgenaam, heeft onterfd en meer heeft gemortificeerd dan recht en billijk is, zal de landsheer daarover ‘ordelen’ (vonnis wijzen).³⁴ De tegenpartij van Thomas wordt eerst Johan de Vroede, daarna Johan Ottonis genoemd.³⁵ De rekening van de bisschoppelijke vicarius over 1526/7 vermeldt de ontvangst van een bedrag *De approbatione testamenti Johannis de Vroede curati in Dalen*.³⁶ Deze post zal betrekking hebben op bovenstaande die vóór Pinksteren 1525 stierf, of eventueel op een naamgenoot die hem dan blijkbaar als pastoor opvolgde. Hij stichtte de Annavicarie en de Sacramentsvicarie.³⁷ Ongedateerd is een klacht van Joannes Ottonis alias Vroede waarbij blijkt dat Johan Vroede, pastoor alhier, Abbingewat bij testament had nagelaten aan zijn natuurlijke kinderen Joannes, Stephanus en Agneta.³⁸

1534?-ca 1553 **Jan ten Peerboem**

Volgens een ongedateerde notitie (omstreeks 1534?) accepteert Johannes ten Peerboem de verlening *jure devoluto* van de kerk alhier; met toestemming van Johan van Steenwijk en Johan van de Camp, alternerende collatoren, krijgt Johannes de Renoy, clericus, een uitkering of iets van dien aard.³⁹ Hoe de Van de Camps rechten op de collatie van de kerk alhier kregen is onbekend. Johan van de Camp was gehuwd met Beatrix Kruse. Van een verband met Van

²⁸ Arch. Mensinge nr. 1744.

²⁹ HCO, GA Zwolle, KA011, Ch.coll. 491.06.

³⁰ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 214 nr. 4532.

³¹ OSA nr. 741.

³² Joosting, *Ordelen*, 29.

³³ Joosting, *Ordelen*.

³⁴ Joosting, *Ordelen*, 42 en 45.

³⁵ Joosting, *Ordelen* 48, tweede maandag na Pasen 1526 (Johan de Vroede); 60, tweede maandag na Pasen 1527 (Johan Otten); 66, Pinksteren 1527 (Johan Otten); 95, Pinksteren 1530 (Johan Ottens); 100, Magnus 1530 (idem).

³⁶ Heeringa, *Rekeningen* II, 88; BBH 39, 178; ABU nr. 238 deel 4.

³⁷ OSA nr. 367.

³⁸ St. Marie nr. 2673, 90v; vgl. 99v-99r, mogelijk omstreeks 1554.

³⁹ Dom nr. 4329, tweede stuk, 22v.

Steenwijk is niets bekend al zegelt Johan van de Camp 16 december 1609 met een wapen identiek aan dat van De Vos van Steenwijk.⁴⁰

Op de lotting van 2 april 1543 procedeert de pastoor alhier tegen ‘syn suster ende broeder kynder’, op 19 augustus 1544 Lubbert Peerboom tegen de pastoor; op 18 april 1547 verklaren Lubbert en Roloff ten Peerboom voor de drost dat de pastoor alhier ‘hoer apenbaer vijant was’; op 20 augustus 1547 is sprake van vier dedingslieden tussen de pastoor alhier ‘ende zijn broeder’ Lubbert en Roloff ten Peerboom terwijl tenslotte 19 augustus 1548 Jan ten Peerboom, pastoor alhier, en zijn broer Lubbert genoemd worden.⁴¹ De drostenrekening over de periode 1559/1562 noemt wijlen heer Jan Peerboom.⁴² Hij moet kort voor 1553/4 zijn overleden.⁴³

- 1555
1555

**Anthonius Gerardi
Rudolphus Gerardi van Hattem**

wordt 23 november 1555 als pastoor alhier geïnstitueerd na *discordia presentatorum*. Na de resignatie of het overlijden van Anthonius Heems was Rodolphus Gerardi van Hattem gepresenteerd door Bathe, weduwe van Joannes van de Camp, terwijl daarnaast waren gepresenteerd Georgius Alberti de Heemse door de proost *jure devoluto*, magister Joannes Cockman door Wemele Lewe, weduwe van Egbert Mulert, die zich bschouwt als collator van de kerk, en Joannes de Bashuysen, gepresenteerd door Susanna Mulert, vrouw van Henricus Hesselingh.⁴⁴ Egbert Mulert en Susanna Mulert waren broer en zuster,⁴⁵ wel kinderen van Seino Mulert die volgens bericht van 27 april 1534 een scheiding had gemaakt met ‘Jan van de Camp’(Johan van de Camp).⁴⁶ Henricus Hesseling was gehuwd met Susanna Mulert, dochter van Seino Mulert en Fie van Wullen.⁴⁷ Rudolphus Gerardi van Hattem was vicarius en nog later pastoor te Dwingeloo.*

- 1598

Albertus Clonde (Clunder)

was de laatste pastoor alhier; hij ging niet tot de Hervorming over.⁴⁸

Martinusvicarie

Deze vicarie werd gesticht in 1374.⁴⁹ De vicarie wordt verder in 1413 genoemd.⁵⁰

1413

Gerardus Stuerman

⁴⁰ HCO, Hs. VORG nr. 334; vgl. De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 198.

⁴¹ Joosting, Ordelen 131, 147, 174, 180 en 202.

⁴² Drostenrekening, 1559-1562, 12.

⁴³ BBH 39, 178, 1553-1554, rekening bisschoppelijke vicarius: *De comparitione cum heredibus domini pastoris parochialis ecclesie de Dalen Drenthe intestati mortui recepi circa festa Natalia centum flor.* (naar Heeringa, *Rekeningen*, II, 212). *De commissione facto magistro Frederico Blessinck ad persequendum bone domini pastoris de Dalen intestati defuncti, de quo superius sub titulo de licentia testandi ascriptum est, provenisse 100 flor.* [14 st.] (naar Heeringa, *Rekeningen* II, 226).

⁴⁴ St. Marie nr. 2673, 205.

⁴⁵ Vergelijk HCO, GA Zwolle RA 00724, 408-409.

⁴⁶ HGA, Hertogelijk archief nr. 147 nr. 1584; geen inhoud weergegeven.

⁴⁷ HCO, Arch. Landsclaringe, portef. 5454, nr. 11466. Zie over de ouders Lindenberg, *Von Mulert*, 126.

⁴⁸ Acta synodi 1598, Fries Stadhouders Archief nr. 1, bundel 1598, 4.

⁴⁹ Westra van Holthe, ‘Dalen’, 157-159.

⁵⁰ RG III nr. 739 (Reg. Lat. 170, 165)

verzoekt 28 mei 1413 een kanonikaat en prebende in het bisdom Luik niettegenstaande het bezit van een vicarie in de Lebuïnuskerk te Deventer, een vicarie in de Mariakerk aldaar en in de kerk te Dalen.⁵¹ Hier bestond toen alleen de Martinusvicarie zodat hij deze bezeten moet hebben.

- 1527 **Johannes van Norden**

1527 - 1565 **Mr. Henricus Bartoldi**

Op 14 maart 1527 wordt Mr. Henricus Bartoldi geïnstitueerd in de Martinusvicarie alhier, vacant door de resignatie of het overlijden van Johannes van Norden, na presentatie door Bartolda Wolteri en de zusters Johanna en Ghesa, dochters van Bartoldus, parochianen aldaar.⁵² Hij ontving als vicarius alhier *licentia testandi* op 10 juni 1565.⁵³

Op 27 december 1597 wordt vermeld dat Bartolt van Beilens erfgenamen deze vicarie bezitten.⁵⁴ In 1614 ontvangt de zoon van Roelof Hendriks, collator van de Martinusvicarie, de helft van de inkomsten daarvan; de andere helft is bestemd voor de onderwijzer alhier.⁵⁵ Magnin noemt deze vicarie waarvan een derde van de inkomsten voor de pastoor en tweederde als prebende voor de studie van een priester bestemd waren, ook Bartold van Beilens vicarie.⁵⁶ Op 3 maart 1619 wenst de predikant te Dalen te weten op welke juridische titel de student Bartolt van Beilen die 26 september 1616 als Groningensis als *phil. stud.* te Groningen werd ingeschreven, de goederen van de vicarie alhier gebruikt; hij wordt verwezen naar de rechtspraak ter plaatse.⁵⁷ Volgens notulen van de Etstoel voor de lotting van 13 oktober 1623 wordt gesproken over een geschil tussen Elisabeth, weduwe van Lamberet Leving, en Ds Heino Bollinck over de Martinusvicarie alhier, in 1374 gesticht door Boldewinus de Dalen, kanunnik van de kerk (= Domkerk) te Utrecht en pastoor alhier. De vicarie was door Lambert Leving tijdens zijn leven in 1620 overgegaan op zijn zoon Roelof.⁵⁸ Na processen wordt bij overeenkomst te Groningen van 7 november 1623 bepaald dat de predikant alle inkomsten van de vicarie zal ontvangen onder last van een uitkering aan Roelof, zoon van Lambertus Leving, gewezen priester te Anloo.*⁵⁹ In de notulen van 21 november 1623 nemen drost en gedeputeerden het gesloten accoord op, inhoudende dat Bollinck de inkomsten van de vicarie zal genieten en Roelof Leving of zijn voogden een jaarlijkse uitkering geven.⁶⁰ Volgens Magnin werd in 1633 uit de inkomsten van deze vicarie 103 gulden 10 stuiver bestemd als inkomsten van de predikant.⁶¹

Vicarie van Andreas, Anthonius en Anna

⁵¹ RG III nr. 739 (Reg. Lat. 170, 165).

⁵² St. Marie nr. 1855, 43v.

⁵³ ABU nr. 543 deel 1, rekening 1563 (niet bij Heeringa, *Rekeningen* II).

⁵⁴ OSA nr. 365, 17v.

⁵⁵ Romein, 265.

⁵⁶ OSA nr. 365, 17v.

⁵⁷ GA, GAG RA III a 20.

⁵⁸ De vraag rijst wel of 1374 correct is. Boldewinus werd in 1363 domkanunnik en deed toen afstand van de kerk alhier (tenzij dat laatste niet is geëffectueerd).

⁵⁹ Romein, 265.

⁶⁰ Westra van Holthe, 'Dalen', 157-159.

⁶¹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenissen*, 98.

Volgens een mededeling uit 1629/30 werden door Johannes Vrode, pastoor alhier, de Annavicarie en de Sacramentsvicarie gesticht.⁶² De Annavicarie is dezelfde als de Andreas-, Anthonius- en Annavicarie. Deze wordt reeds in 1491 genoemd, het jaar van de eerstbekende vermelding van de pastoor Johannes Vrode.

1491 - 1520 **Johan de Vrode**

clericus van het bisdom Utrecht, zoon van een priester en een ongehuwde vrouw, had reeds dispensatie gekregen wegens zijn onwettige geboorte en een beneficie *sine cura* op het altaar van Andreas, Anthonius en Anna in de kerk te Dalen verkregen van de vruchten waarvan hij niet kan bestaan; hij verzoekt 7 november 1491 dispensatie om tot priester gewijd te worden en een beneficie *cum cura* te kunnen ontvangen.⁶³ Hij kan de zoon zijn geweest van de eerdergenoemde pastoor Johan die Vroede.

Blijkbaar heeft hij dit beneficie zeer lang bezeten. Op 31 december 1518 procedeert Johan de Vroede, vicarius alhier, tegen Johanna Schenkels.⁶⁴ Zonder dat verdere bijzonderheden blijken, procederen 7 juli 1520 Johannes de Vrode en Johannes Ottonis, vicarii alhier, tegen Johannes Schenckel te Groningen.⁶⁵ Hoelang Johan de Vrode hier gestaan heeft is onbekend. Johannes Ottonis komt ook als Johan de Vrode voor; blijkbaar bezat hij de Sacramentsvicarie die eveneens door de pastoor Johan de Vrode werd gesticht, en blijkbaar later ook de Annavicarie.

- 1559 **Joannes Ottonis de Vrode**

Op 10 september 1559 wordt de opvolger van Joannes Ottonis geïnstitueerd.⁶⁶

1559 **Henricus Schinckel**

zoon van Andreas Schinckel, wordt 10 september 1559 geïnstitueerd *ad officium seu vicariam perpetuam* van Andreas en Anthonius, vacant door het overlijden of de resignatie van Joannes Ottonis, gepresenteerd door Catharina Schinckel, voor wie haar man Albert, zoon van Petrus Osscamp, burger te Groningen, optreedt.⁶⁷ Hij huwde omstreeks 1561.

1561/2-1564/5 **Henricus Bergius**

Zwollensis, wordt 1561/2 geïnstitueerd tot het altaar van Maria, Andreas en Anthonius, vacant door het huwelijk van Henricus Schinckel; de presentatie geschiedde krachtens devolutierecht.⁶⁸ In 1564/5 klagen Arnoldus Brandt (zie hierna) en Henricus Bergius nog nimmer iets uit hun vicarie te Dalen ontvangen te hebben.⁶⁹

⁶² OSA nr. 367.

⁶³ RPG VII nr. 4095 (PA 41, 366) (in het regest abusievelijk 'Aurie' in plaats van 'Annae' en 'de Broden' in plaats van 'de Vroden').

⁶⁴ TROE, 404.

⁶⁵ HCO, Arch. Officiaal van de aartsdiaken van het kapittel van St. Lebuïnus te Deventer, protocol 1520-1529.

⁶⁶ St. Marie nr. 1802, 1.

⁶⁷ St. Marie nr. 1802, 1.

⁶⁸ St. Marie nr. 1807, rekening 1561 (betreft de periode 1 oktober 1561-30 september 1562).

⁶⁹ AAU 42, 289.

In 1597 wordt opgegeven dat heer (sic) Albert PETERS Ossekamp deze vicarie bezit.⁷⁰ Albert Peters Oskamp is in 1585 schulte van Borger en Gasselte.⁷¹

Sacramentsvicarie

Ook deze vicarie was gesticht door de pastoor Johan de Vroede.⁷² De 7 juli 1520 genoemde Johannes Ottonis, vicarius alhier,⁷³ zal daarvan bezitter zijn geweest.

1520 - 1561 **Johannes Ottonis**

bezat reeds in 1520 blijkbaar deze vicarie (zie hiervoor). Op de Pinksterlotting 1550 wordt tussen heer Jan Otten en Albert Pieters uitgesproken dat de koopbrief van land, gekocht door heer Jan en Steven de Vroede, van kracht is, en heer Jan als rechte erfgenaam toegewezen tenzij Albert kan bewijzen dat de landen 'mede mortificiert synnen ende Albert myt rechte toekomen'.⁷⁴ Op de lotting van 26 september 1552 procedeert de schulte van Borger tegen heer Jan Otten, evenzo op die van 10 april 1553, als heer Jan de Vroede op 12 september 1553, als heer Jan Otten op 2 april 1554.⁷⁵ Hij overleed omstreeks 1561/2.

1561/2-1564/5 **Arnoldus Brandt**

Zwollensis, wordt 1561/2 geïnstitueerd tot het Sacramentsaltaar alhier, vacant door het overlijden van Joannes Ottonis.⁷⁶ Hij behoorde tot het Zwols-Kampense geslacht (Brandt) van den Rutenberg, studeerde in 1538 te Keulen, was reeds in 1542 priester, bezat te Zwolle de Michaelsvicarie in de Michaelskerk, bediende tevens verschillende andere vicarieën daar en bezat ook de Maria- of Schepenvicarie te Kampen. Hij stierf op 7 september 1577 te Zwolle, tenminste zes onechte kinderen nalatende.⁷⁷

Bij de visitatie in 1624 wordt geklaagd dat hier twee vicarieën, de Annavicarie en de Sacramentsvicarie, 'verdonkerd' werden.⁷⁸

Martinusvicarie

Deze komt voor het eerst in 1527 voor.

- 1527 **Johannes van Norden**

1527 - 1565 **Mr. Henricus Bartoldi**

Op 14 maart 1527 wordt Mr. Henricus Bartoldi geïnstitueerd in de Martinusvicarie alhier, vacant door de resignatie of het overlijden van Johannes

⁷⁰ OSA nr. 365, 17v: 'Sunct Annen Vicarie heft Her Albert Pieters Ossecamp angenomen hiroff zeggen de buiren gheen wetenschap dat sie daeroff hebben'; in druk: Magnin, *Kerkelijke Geschiedenissen*, 98 resp. bijlage, 144.

⁷¹ Arch. Kerspelen en marken nr. 376 reg. 51, 22 februari 1585; nr. 379, reg. 52, 13 maart 1585.

⁷² OSA nr. 367.

⁷³ HCO, Arch. Officiaal van de aartsdiaken van het kapittel van St. Lebuïnus te Deventer, protocol 1520-1529.

⁷⁴ Joosting, *Ordelen*, 237; het proces werd ook te Utrecht gevoerd, zie St. Marie nr. 2673, 5v-6r, 18 december 1553) en 41r (25 juni 1555) (*dominus Joannus Ottonis al. Vrede*).

⁷⁵ Joosting, *Ordelen*, 270, 278, 283 en 291.

⁷⁶ St. Marie nr. 1807, rekening 1561 (betreft de periode 1 oktober 1561-30 september 1562).

⁷⁷ Roemeling, Van den Rutenberg.

⁷⁸ Romein, 265.

van Norden, na presentatie door Bartolda Wolteri en de zusters Johanna en Ghesa, dochters van Bartoldus, parochianen aldaar.⁷⁹ Hij ontving als vicarius alhier *licentia testandi* op 10 juni 1565.⁸⁰

Op 27 december 1597 wordt vermeld dat Bartolt van Beilens erfgenamen deze vicarie bezitten.⁸¹ In 1614 ontvangt de zoon van Roelof Hendriks, collator van de Martinusvicarie, de helft van de inkomsten daarvan; de andere helft is bestemd voor de onderwijzer alhier.⁸² Magnin noemt deze vicarie waarvan een derde van de inkomsten voor de pastoor en tweederde als prebende voor de studie van een priester bestemd waren, ook Bartold van Beilens vicarie.⁸³ Op 3 maart 1619 wenst de predikant te Dalen te weten op welke juridische titel de student Bartolt van Beilen die 26 september 1616 als Groningensis als *phil. stud.* te Groningen werd ingeschreven, de goederen van de vicarie alhier gebruikt; hij wordt verwezen naar de rechtspraak ter plaatse.⁸⁴ Na processen wordt bepaald bij overeenkomst van 7 november 1623 dat de predikant alle inkomsten van de vicarie zal ontvangen onder last van een uitkering aan Roelof, zoon van Lambertus Leving, gewezen priester te Anloo.*⁸⁵ Volgens Magnin werd in 1633 uit de inkomsten van deze vicarie 103 gulden 10 stuiver bestemd als inkomsten van de predikant.⁸⁶

Overige geestelijken

1402 **Herman**

Heer Herman van Dalen wordt vermeld op de Pinksterlotting 1402.⁸⁷

1483 **Arent van Steenwijk**

vice-vicarius alhier, wordt vermeld 25 april 1485.⁸⁸ In 1513 wordt hij pastoor te Emmen.* Hij was een zoon van Johan van Steenwijk en Hadewich Mulert.

1492 **Albert ten Peerboom**

procedeert op de lotting van Magnus 1492 over een erve te Wachtum.⁸⁹ Hij wordt ook op de lotting van Pinksteren 1494 genoemd.⁹⁰ Mogelijk stond hij hier. Roeleff ten Peerboom, zijn broer heer Albert ten Peerboom, priester, en hun nicht Zwene van Hueswerden, worden als verwanten van de te Danzig overleden Hilbrant Scrijver anders geheten ten Peerboom vermeld, volgens mededeling van de stad Coevorden en volgens getuigeverklaringen was Hilbrant een zoon van Hans Scrijvers, anders geheten Peerboom, en Beerte van

⁷⁹ St. Marie nr. 1855, 43v.

⁸⁰ ABU nr. 543 deel 1, rekening 1563 (niet bij Heeringa, *Rekeningen* II).

⁸¹ OSA nr. 365, 17v.

⁸² Romein, 265.

⁸³ OSA nr. 365, 17v.

⁸⁴ GA, GAG RA III a 20.

⁸⁵ Romein, 265.

⁸⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenissen*, 98.

⁸⁷ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 30 nr. 309.

⁸⁸ HCO, GA Zwolle, KA011, ch.coll. 483.13; zie voor hem: De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 181, 185.

⁸⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 276 nr. 5003.

⁹⁰ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 286 nr. 5110.

Baerle.⁹¹ Albertus Berbom de Kovordia werd 16 juni 1471 te Rostock als student ingeschreven.⁹²

1574 ? **Jorghen**
Op de goorsprake op 18 maart 1574 wordt in voce Dalen aangegeven een messteek, toegebracht aan heer Jorghen.⁹³

1595 ? **Luitgen van Sleen**
Op de goorsprake van 6 maart 1595 wordt i.v. Dalen gemeld dat Jan Paeschens een 'nederslach' heeft begaan aan heer 'Luitgen van Sleen' en op 10 maart 1593 i.v. Elp Botter Evert een 'nederslach' aan 'her Luitgen'.⁹⁴

⁹¹ Brief van de stad Zwolle aan de stad Danzig d.d. 18 februari 1493, Staats- en Stadsarchief Gdansk, Sygn. 300 D / Sch. Bl. 20, nr. 270; jo. andere brief d.d. 30 juli 1493, ibidem, 20, nr. 275; afgedrukt VMORG 89 (1974) 44-47.

⁹² Hofmeister, *Rostock I*, 171,

⁹³ *Goorspraken*, II, 122.

⁹⁴ *Goorspraken 1594-1596*, 363, 365 (*Drentse rechtsbronnen* [1981]).

DIEVER

Patroon: **Pancratius**

Bijzonderheden:

De parochie Diever is zeer oud. Woudstra deelt mee dat de huidige, Romaanse, kerk uit de twaalfde eeuw stamt en op dezelfde plaats blijkens opgravingen in 1955 en op dezelfde plaats drie houten voorgangers heeft gehad.¹ Hij onderscheidde:

1. een aantal moeilijk te verklaren paalgaten en paalkuilen.
2. een grafveld met oost-west gerichte graven. Het grafveld is op een verhoogd terrein aangelegd; gezien het ontbreken van bijgiften gaat het om een christelijk grafveld.
3. eerste kerkbouwperiode (bestaande uit een veldkeien onderfundering en grote paalkuilen); afmetingen 21 x 6.25 m.; door brand verloren gegaan.
4. twee groepen, duidelijk van elkaar verschillende paalkuilen respectievelijk paalgaten van twee elkaar opvolgende kerkgebouwen. Afmetingen van de tweede houten kerk 22.25 x 5.10 m; door brand verloren gegaan; afmetingen van de derde houten kerk 22.50 x 6.75 m.; westelijke torenruimte, schip en koor; ook verbrand.
5. bij 3 en 4 behorende graven
6. een op veldkeien gefundeerde tufstenen kerk met een versmald rechthoekig koor en vrijstaande toren. Afmetingen van het schip binnenwerks 19.20 x 8.50, van het koor 5.75 x 4.50 m.
7. fundamentresten van een rondgesloten koor en een bakstenen toren
8. een uit baksteen opgetrokken veelzijdig koor
9. het tegenwoordige kerkgebouw. Het romaanse schip is vervangen door een bakstenen driebeukig schip.

Dateringen worden niet gegeven. Ahrens spreekt over een stenen zaalkerk met rechthoekig koor uit steen, wellicht elfde eeuw s. De datering van de houten kerken is slechts indirect te geven: negende-tiende eeuw.²

Te Kieft spreekt over twee houten kerken waarvan bij de eerste de afmetingen waren 20.00 x 7.80 m., mogelijk daterende 950-1050. Hij citeert Noomen volgens wie de kerk vermoedelijk op bisschopsgoed is gebouwd.³

De kerk was gewijd aan **Pancratius**. Het patrocinium blijkt uit verschillende vermeldingen: de eerste van 30 juni 1469,⁴ 14 november 1479⁵ en 8 mei 1493.⁶ Magnin noemt het Pancratiusaltaar als het voornaamste alhier.⁷ Volgens het visitatieverslag behoort het patronaatsrecht aan de koning of de proost van het kapittel te Oldenzaal.⁸ Waarop dit in oorsprong berust – de koning wel als landsheer als opvolger van de bisschop na de overdracht van de temporaliteit – is onbekend. Aangenomen mag worden dat de kerkstichting een

¹ Woudstra, 'Diever', 15-35.

² Ahrens, *Holzkirchen*, 549-551.

³ Te Kieft, 'Diever', 157-168. Vergelijk ook Emmen*.

⁴ Arch. Klerkenhuis nr. 208 reg. 145 : *in choro ecclesie sancti Pancratii in Deveris*.

⁵ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 788, 121v (mededeling dr. H.J. Kok, 15 maart 1984).

⁶ Arch. Echten nr. 540 reg. 71: pastoor van de *Eccl[es]ie s[an]c[t]i pancrasy in deveren*.

⁷ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 99.

⁸ St. Marie nr. 1856 (Van Rappard en Muller, *Visitatie* 1562, 466).

initiatief is geweest van de bisschop of van de oorspronkelijke ‘missiecel’ te Oldenzaal. Gedeputeerde Staten besloten 5 mei 1602 het collatierecht aan zich te houden;⁹ daarmee traden zij op als dragers van het landsheerlijk gezag.

Joosting vermeldt dat de kerk, blijkens de oude naam, eerst te Oldendiever gestaan moet hebben ‘doch alle heugenis daaraan is verdwenen’.¹⁰ Gezien de zeer lange geschiedenis van de huidige kerkstede lijkt dit bericht nauwelijks geloofwaardig. De pastoor alhier was collator van de kerken te Wapserveen, Vledder, Dwingelo – volgens het visitatieverslag uit 1562 alternerend met baron van Toutenburg – en van de Stephanusvicarie alhier.¹¹ De jaarlijkse inkomsten van de pastoor bedroegen in 1562 80 daalder, die van de kerk 30 daalder. De Stephanusvicarie en de Mariavicarie brachten jaarlijks elk 60 daalder op. De parochie had toen 810 communicanten.¹²

Vicarieën

Magnin vermeldt acht altaren; aan zes daarvan waren vicarieën verbonden: Kruis, Anthonius, Stephanus, Sacrament, Onze Lieve Vrouw en Martinus.¹³ Romein geeft aan dat in de kerk acht altaren en enige vicarieën geweest zijn.¹⁴ Voor het eerst op 14 februari 1421 vonden wij een vicarius alhier vermeld.¹⁵ Aangetroffen werden hier de

 Anthoniusvicarie

 Kruisvicarie

 Onze Lieve Vrouwevicarie

 Stephanusvicarie en de

 Sacramentsvicarie,

daarnaast nog een sacristieleen (de in 1558 genoemde bezitter heeft van 1535 tot 1567 de Lieve Vrouwevicarie; mogelijk was dus deze vicarie het sacristieleen). Verder wordt een enkele maal een vicecureet respectievelijk een kapelaan genoemd. In 1525 worden de namen van vier vicarii vermeld.¹⁶ Het overzicht van 17 januari 1598 noemt alhier alleen de Anthoniusvicarie en de Kruisvicarie.¹⁷

Pastors

1216

Adolfus

Caesarius van Heisterbach vermeldt in zijn omstreeks 1220 geschreven *Dialogus Miraculorum* gehoord te hebben dat de vroeger in concubinaat levende priester Adolfus van Diever naar aanleiding van een visioen zijn leven wilde beteren en er over dacht zijn concubine in het klooster te Ruinen onder te brengen.¹⁸ Van Moolenbroek meent dat het visioen waarschijnlijk op 6 juli 1216 plaatsvond.¹⁹

1262

Wilhelmus

⁹ Romein, 157.

¹⁰ Muller, *Kerkelijke indeeling*, 506.

¹¹ St. Marie nr. 1856 (Van Rappard en Muller, *Visitatie* 1562, 466).

¹² St. Marie nr. 1856 (Van Rappard en Muller, *Visitatie* 1562, 466).

¹³ Magnin, *Kerkelijke Geschiedenis*, 99.

¹⁴ Romein, 157.

¹⁵ Arch. Dikninge nr. 2 reg. 225.

¹⁶ NA, Arch. ACB nr. 420.

¹⁷ OSA nr. 365, 2^e stuk, 20.

¹⁸ Van Moolenbroek, *Mirakels historisch*, 141-146. Het is de eerste vermelding van een pastoor in Drenthe.

¹⁹ Van Moolenbroek, *Mirakels historisch*, 141-146.

de Deveren sacerdos, wordt in 1262 vermeld.²⁰

1322 - 1327 **Gerardus**

wordt als pastoor alhier vermeld 30 juni 1322²¹ en 21 augustus 1326²² en als Gert, ‘pape van Dyveren’ 20 mei 1327.²³

1377 **Gheert**

wordt als pastoor alhier genoemd 12 juli 1377.²⁴

- 1417 **Anselmus de Reven**

overleed in 1417 waarna

1417 - 1448 **Hermannus ter Maeth**

24 november 1417 op zijn verzoek met de parochiekerk alhier werd voorzien.²⁵ Hij was de eerste van een lange reeks Termaeth's die hier en in de omgeving kerkelijke functies vervulden. Hij was vrij zeker afkomstig van Ootmarsum. Een naamgenoot woonde 31 augustus 1418 in het Klerkenhuis te Zwolle²⁶ van welke instelling hij 11 augustus 1421 als medeprovisor voorkomt.²⁷ Op 30 mei 1419 verklaren te Ootmarsum de broers Ghert en Steven Bertramsz. aan Herman ter Maeth, pastoor te Diever, 23 koopmansgulden schuldig te zijn.²⁸ In 1425 verkoopt Herman zijn huis te Ootmarsum, genaamd ‘Quendorpes hues’, met de gaarde erachter, met behoud van zijn toegang tot de spiker er voor en er achter.²⁹ Op 20 december 1430 draagt de graaf van Bentheim hem een jaarrente van vier mud rogge over uit een erf in de buurschap Breklenkamp in het kerspel Ootmarsum (de testamentatores van wijlen Berent ter Maeth verkochten vóór 17 december 1485 deze rente).³⁰ Op 23 februari 1447 verklaart hij eertijds gekocht te hebben het erve de Hofstede in de marke Nutter in het gericht te Ootmarsum onder voorwaarde dat de kerk zal behouden een jaarrente van twee mud winterrogge.³¹ Blijkens een verklaring uit 1448 stichtte hij een vicarie op het Catharina-altaar te Ootmarsum.³² Op 24 juli 1448 treedt hij op als een van de testamentatores van wijlen heer Herman Backe te Ootmarsum, daartoe 29 juni 1447 met een geestelijke te Oldenzaal aangewezen.³³

²⁰ OGD nr. 130. Vergelijk Beilen* en Dwingeloo*.

²¹ TROA 41.

²² TROA 43.

²³ OGD nr. 308.

²⁴ OGD nr. 656.

²⁵ RG IV, k. 1456 nr. 5663 (Reg. Suppl. 105, 184v).

²⁶ HCO, Regesten RA Zwolle nr. 2452 (GA Zwolle charter nr. 1771) (*Zwolse Regesten* nr. 1113, KA 009 ch. 418.15). In relatie met het Klerkenhuis komt deze priester reeds 2 mei 1415 voor (*Zwolse Regesten* nr. 974 KA 009 ch. 415.09). Als broeder van het Klerkenhuis 16 maart 1420 (*Zwolse Regesten* nr. 1164, KA009 ch.coll. 420.04), 15 november 1420 (*Zwolse Regesten* nr. 1185, Arch. Klooster Albergen nr. 65). Een Hermannus ter Maet komt tussen 1423 en 1425 voor als biechtvader der zusters van Sint Cecilia te Utrecht, Muller, *Regesten bisschoppen* nr. 2360).

²⁷ HCO, *Zwolse Regesten* nr. 1202, KA009 ch. 421.67).

²⁸ HCO, RA Stad Ootmarsum nr. 2.

²⁹ HCO, RA Stad Ootmarsum, 16.

³⁰ HCO, Arch. Ootmarsum nr. 469.

³¹ HCO, Arch. Ootmarsum nr. 323.

³² HCO, RA Stad Ootmarsum nr. 2, 64 en 88.

³³ HCO, Arch. Ootmarsum nr. 419 resp. HCO, Arch. Sibculo reg. 88.

Vanaf tenminste 1436 was hij deken van Drenthe. Op 27 juni 1437 kwiteert de bisschop Herman Termaet, pastoor alhier, voor de ontvangst van de bisschoppelijke precarieën en jurisdictie in het schrikkeljaar 1436.³⁴ Hij komt meermalen voor als pastoor alhier en/of deken van Drenthe, als deken nog 5 oktober 1444,³⁵ als pastoor nog 6 mei 1448³⁶ en 24 juli 1448.³⁷ Een veel latere vermelding refereert aan hem als deken van Drenthe in 1457.³⁸ De ‘olde deken’ Herman ter Maeth bezat 1449/50 een ‘woest erffken’, geheten ‘dat zwarte kete’ in de buurschap Nutter in het kerspel Ootmarsum, behorende tot de Hof te Espelo.³⁹ Op 23 oktober 1453 komt hij, zonder functie en standplaats, voor met Berent Termaeth, deken van Drenthe.⁴⁰ Herman Termaeth komt 23 juli 1454 voor als kanunnik te Steenwijk.⁴¹

Herman Termaeth is 11 september 1460 deken van het kapittel van de Clemenskerk te Steenwijk en wordt dan gepresenteerd als beneficiant van het nieuwgestichte Maria-altaar en wordt daarin 28 september 1460 geïnstitueerd.⁴²

1450 - 1479 **Bernardus Termaeth**

Bernardus ter Maed van Ootmarsum, clericus en notarius, komt met onder meer Hermannus ter Maed, pastoor alhier, en Albertus Blome, vicarius alhier, 12 november 1441 voor.⁴³

Voor het eerst wordt hij 7 september 1450 als pastoor alhier vermeld,⁴⁴ als deken van Drenthe Pinksteren 1455.⁴⁵ Hij komt 29 maart 1457 voor als pastoor alhier en deken van Drenthe,⁴⁶ deken van Drenthe 5 juni 1460,⁴⁷ pastoor alhier en deken van Drenthe 15 september 1460.⁴⁸ Op 6 maart 1475 machtigt hij de priester Steven ter Maeth en Adrianus, knecht (*famulus*) van de proost (van het Domkapittel) hem in rechte te vertegenwoordigen.⁴⁹ Voor het laatst wordt hij in beide functies genoemd 30 januari 1476,⁵⁰ als deken nog 28 februari 1478; verzegeld wordt dan de overeenkomst tussen de testamentatores van de overleden pastoor te Norg* en diens erfgenamen, gesloten ‘in voerledene tyden’ ten overstaan van Bernardus ter Maeth, deken.⁵¹ Hij overleed vóór 14 december 1479.⁵² De testamentatoren van Bernardus Termaeth worden genoemd Pinksteren 1481.⁵³ Te Steenwijk werd de memorie voor (een) heer Bernardus Termaeth gehouden op 26 september.⁵⁴

³⁴ Muller, *Regesten* nr. 2943; vergelijk GA, GAG nr. vRr 524, nr. 5, 1436 deken.

³⁵ Driessen, *Monumenta Groningana* III, 526-527.

³⁶ TROC, 72.

³⁷ Arch. Ootmarsum nr. 419.

³⁸ Feith, *Ordelboek* 2, 227.

³⁹ VMORG 11, 8.

⁴⁰ Arch. Abdij Assen nr. 111 reg. 62.

⁴¹ HCO, Arch. Rechteren Rechteren nr. 1269 reg. 219 reg. 319.

⁴² Cartularium Kapittel Steenwijk nr. 1, 25v, 26v.

⁴³ Arch. Meppel nr. 1049.

⁴⁴ HCO, Fam. Arch. Van Hoevell, Haus Gnadenenthal, Urk. 21.

⁴⁵ Keverling Buisman, *Ordelen* 2, 43 nr. 3064

⁴⁶ GA Deventer, Brieven M.A. 6 (mededeling Dr F.J. Bakker).

⁴⁷ ABU nr. 4, 48-48v.

⁴⁸ Driessen, *Monumenta Groningana* III, 526-527.; GA, GAG nr. vRr 924, 1.9

⁴⁹ Dom nr. 4132.

⁵⁰ HCO, Arch. Hasselt nr. 988 reg. 175

⁵¹ GA, GAG R.F. 1478.5.

⁵² Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 788, 121v (mededeling dr. H.J. Kok 15 maart 1984).

⁵³ Keverling Buisman, *Ordelen* 2, 197 nr. 4387.

⁵⁴ Cartularium Steenwijk II Calendarium 85.

Hij is van 1445 tot 1447 bekend als pastoor te Dwingeloo.* Hij kan dus niet dezelfde zijn als Bernardus Termaeth, die als zoon van een priester en een ongehuwde vrouw 12 februari 1457 ter toelating tot de lagere wijdingen dispensatie kreeg, tegelijk met Nicolaus Termaeth.⁵⁵

1479

Petrus Busen

Op 14 december 1479 verkrijgt Petrus Busen, clericus van het bisdom Luik, *familiaris et coniunctus commensalis* van de kardinaal-diaken Theodorus sancti Theodori de door het overlijden van Bernardus Termaet, *extra Romana curia* overleden de Pancratiuskerk te Diever waarvan de jaarlijkse opbrengst vier mark zilver niet te boven gaat, en die onlangs aan de genoemde kardinaal (ter begeving?) was gegeven. Busen wordt verplicht tot een jaarlijkse uitkering van 8 zilveren dukaten aan Johannes Jacobi de Taretis de Tolgemiano, clericus van het bisdom Casala,⁵⁶ eveneens familiaris van de genoemde kardinaal. Tevens ontvangt Busen dispensatie voor zijn jeugdige leeftijd van 21 jaren.⁵⁷

1489 - 1516 **Stephanus Termaeth**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 14 mei 1489 en is dan ook commissarius van Drenthe namens Nicolaus Termaeth, deken van Steenwijk, en wordt dan genoemd met onder meer Hermannus Termaeth, vicarius alhier.⁵⁸ Stephanus was eerder vicarius alhier en voordien pastoor te Dwingeloo.* Als pastoor alhier wordt hij nog genoemd 25 juli 1515 als collator van de Sacramentsvicarie.⁵⁹ Hij had 26 mei 1465 – met Hermannus Termaeth – dispensatie wegens onwettige geboorte (zoon van een priester en een ongehuwde vrouw) gekregen.⁶⁰ Op 26 maart 1470 kreeg hij, *scolarius* van het bisdom Utrecht, met de *medescolarius* Hermannus Termaeth absolutie wegens de doodslag op Lenso Lebrinck (waarbij zij zich op noodweer beriepen).⁶¹ Wegens deze doodslag op Lense Loberynge waren Steven en Hermannus Termaeth (beide niet als geestelijke aangeduid) met twee anderen door de Etstoel op Magnus 1469 veroordeeld tot betaling van 375 Arents gulden als boete en schadeloosstelling.⁶² Hij kreeg 4 november 1474 toestemming meerdere beneficia te verwerven omdat hij van het huidige niet kan bestaan, evenals Hermannus Bernardi Termaeth.⁶³

1518 - 1522 **Bernardus Termaeth**

⁵⁵ RPG III nrs. 1325-1326, PA 6, 87v.

⁵⁶ Casala Monferato, bisdom in Italie.

⁵⁷ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 788, 121v (mededeling dr. H.J. Kok, 15 maart 1984).

⁵⁸ Cartularium Steenwijk I, 46v. Nicolaus Termaeth, clericus van het bisdom Utrecht, kreeg 12 februari 1457 dispensatie voor de lagere wijdingen (als zoon van een diaken en een ongehuwde vrouw), RPG III nr. 1325, PA 6, 87 (tegelijk met Bernardus Termaeth), 11 augustus 1459 dispensatie als zoon van ongehuwde ouders voor alle wijdingen en het aanvaarden van een beneficie, RPG IV nr. 2951, SP 7, 353 rs; 6 maart 1460 dispensatie wegens onwettige geboorte (geboren uit ongehuwde personen), RG VIII II nr. 4624 (Iudici 328, 213r). Als deken van Steenwijk en Drenthe 4 april 1481 (Arch. Dikninge nr. 251 reg. 312), 10 juli 1481 (AKG nr. 166 reg. 667). Als deken te Steenwijk als student ingeschreven te Keulen in december 1481. Als deken van Steenwijk, Drenthe, Groningen, Go en Wold komt hij voor 3 april 1487 (GA, Arch. Lewe nr. 577 reg. 49).

⁵⁹ OSA nr. 367, i.v. Diever.

⁶⁰ RPG V nr. 2277, PA 12, 152v.

⁶¹ RPG V nrs. 2126, PA 17, 261v en 2139, PA 17, 85r.

⁶² Keverling Buisman, *Ordelen* 2, 132 nr. 3812.

⁶³ RPG VI nr. 6058, PA 23, 234v.

komt zonder functie en plaats voor Zworen maandag 1518⁶⁴ en als collator van de Anthoniusvicarie alhier 3 maart 1522⁶⁵ zodat hij hier toen nog pastoor moet zijn geweest. Voordien was hij vicarius alhier.

1522 - 1527 Hermannus Termaeth

komt als pastoor alhier voor vanaf 9 juli 1522 (met Clawes Termaeth als getuige).⁶⁶ Als notarius komt hij 29 augustus 1517 voor.⁶⁷ 25 september 1525⁶⁸ en 13 december 1526⁶⁹ wordt hij genoemd als commissarius van de deken van Drenthe, 23 december 1526 als deken.⁷⁰ Pastoor alhier is hij nog 11 april 1527.⁷¹

ca 1537-1570 Mr. Gisbertus Venraedt

wordt voor het eerst als pastoor alhier en deken van Drenthe genoemd omstreeks 1537,⁷² als pastoor nog 18 augustus? 1570.⁷³ Omstreeks 1570 (?) wordt hier een nieuwe pastoor geproclameerd of geïnstitueerd.⁷⁴ Mogelijk kwam hier toen

1577 - 1598 Andreas Venraedt⁷⁵

voor het eerst hier aangetroffen 21 juli 1577.⁷⁶ Hij vluchtte in 1594 naar Lingen, was later weer hier woonachtig en stierf na 1609.⁷⁷ In 1561 wordt Andreas Gijsberti na presentatie door de pastoor geïnstitueerd in de Stephanusvicarie,⁷⁸ in 1568 wordt Andreas Venraedt als bezitter van deze vicarie vermeld.⁷⁹ Hij was een zoon van de voorgaande. Zijn broer Anthonius was pastoor te Wapserveen.*

Vicepastoor

1421 Lubbertus Woestenhove

⁶⁴ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 377 nr. 5801.

⁶⁵ St. Marie nr. 1855, 32v.

⁶⁶ GA, Arch.Lewe nr. 8 reg. 74.

⁶⁷ Arch. Dikninge nr. 134 reg. 359.

⁶⁸ NA, Arch. ACB nr. 420.

⁶⁹ Arch. Echten nr. 649 reg. 85.

⁷⁰ Arch. Meppel nr. 1049.

⁷¹ St. Marie nr. 1855, 44. Hij moet worden onderscheiden van een naamgenoot Herman Termaet te Diever die 21 september 1526 van de hertog van Gelre (als landsheer) een gift ontving ter gelegenheid van zijn eerste mis (HGA, Hertogelijk Arch. nr. 1332, 10r), wellicht dezelfde als een naamgenoot die tot 1552/3 prebendaat was te Oldeberkoop en daarna tot 1565 pastoor te Oudehorne.

⁷² Arch. Ewsum nr. 70 (oud nr. 36).

⁷³ *Goorspraken* 1, I, 286; St. Marie nr. 1802, 79v.

⁷⁴ St. Marie nr. 1802, 79.

⁷⁵ Hij kan verwant zijn geweest aan Anthonis Venrode, kanunnik van St. Marie te Utrecht, als zodanig vermeld 4 november 1528, overleden voor 23 december 1565 (St. Marie nr. 431) en Andreas, clericus, zoon van Anthonius Venrode voor wie 27 februari 1533 te Utrecht een notarieel instrument wordt uitgevaardigd terzake dispensatie ter toelating tot de wijdingen (ABU nr. 538-1, 45).

⁷⁶ *Goorspraken* 2, 412.

⁷⁷ Romein, 158.

⁷⁸ St. Marie nr. 1802, 9v. Ten onrechte noemt Groenhuis, 119, 11 maart 1572 Johan Termaeth als pastoor alhier; de burens van Diever zouden op de Goorsprake hebben aangegeven dat hij zonder momber had geprocedeerd (hetgeen hem als geestelijke niet was toegestaan). In werkelijkheid waren het de burens van Nijeveen die op die dag op de goorsprake te Diever een dergelijke klacht indienden tegen heer Johan Termaeth wiens functie en standplaats niet worden vermeld, *Goorspraken* 2, 15.

⁷⁹ St. Marie nr. 1856.

komt als vicepastoor alhier voor 14 februari 1421.⁸⁰

Kapelaan

1478

Johannes Duergheselle

Op 28 januari 1478 wordt uitspraak gedaan in het geschil tussen de uitvoerders van het testament van wijlen Ghert, pastoor te Norg*, en diens rechte erfgenaam Johan Duergheselle, kapelaan alhier.⁸¹

Anthonusvicarie

Deze vicarie komt voor het eerst voor in 1450. Volgens opgave van 17 januari 1598 bestonden de inkomsten uit een huis met tuin en een aandeel in de marke, twee pachten van in totaal één mud rogge, enige geldpachten tot een totaal van zes gulden, drie percelen groenland en enig klein land. Overige bezittingen en inkomsten zijn onbekend omdat de lkaatste vicarius, Hermannus Alers, is vertrokken.⁸²

In 1522 komt Bernardus Thermaeth (eerder voorkomende als pastoor alhier) als collator van deze vicarie voor,⁸³ zonder twijfel in zijn hoedanigheid van pastoor alhier.

1450 - 1451 **Gerardus Bertoldi de Duke**

Op 4 mei 1447 wordt Gerardus (Bertoldi) de Duke, clericus van het bisdom Utrecht, familiarius van Antonius, kardinaal op de titel van Sint Grisoganus, bij pauselijke provisie voorzien met de kerk te Ysselham met een jaarlijkse opbrengst van 60 goudgulden.⁸⁴ Op 29 april 1449 komt hij als pauselijk familiarius voor.⁸⁵ Op 21 mei 1450 – dan familiarius van Jacob, bisschop van Perugia – verkrijgt hij de Maria Magdalenavicarie te Oldenzaal – opbrengst vier mark zilver – niettegenstaande de gratie van de expectans op een kanonikaat zonder prebende in deze kerk en op een beneficium met of zonder zielzorg ter collatie van de proost van de Pieterskerk te Utrecht.⁸⁶ Op 19 december 1450 wordt hij acolyth en subdiaken gewijd; dan heet hij vicarius van Anthonius in de kerk te Diever.⁸⁷ Op 23 februari 1451 verzoekt hij beschikking inzake de Maria Magdalenavicarie te Oldenzaal – opbrengst vier mark zilver – waarover hij in proces ligt niettegenstaande het bezit van de Anthoniusvicarie te Diever – opbrengst vier mark zilver.⁸⁸ Op 20 maart 1551 wordt hij diaken, 10 april 1451 priester gewijd.⁸⁹

- 1509

Hermannus de Zwymen (lees wel: **Swinderen**, zie bij Wapserveen*)

1509

Mr. Johannes Konyneck

Op 12 januari 1509 bekrachtigt de bisschop de ruil van de beneficia tussen Mr. Johannes Konyneck, pastoor te Wapserveen*, en Hermannus de Zwymen, rector

⁸⁰ Arch. Dikninge nr. 3 reg. 225.

⁸¹ GA, GAG RF 1478.5

⁸² OSA nr. 365, 2^e bundel, 20vlg.

⁸³ St. Marie nr. 1855, 32v.

⁸⁴ RG VI, 149-150 nr. 1477, Reg. Suppl. 417, 281v vlg.

⁸⁵ RG VI, 149-150 nr. 1477, Reg. Suppl. 461, 314r.

⁸⁶ RG VI, 149-150, nr. 1477, Reg. Suppl. 444, 152r; Reg. Vat. 411, 320vlg.

⁸⁷ RG VI, 149-150, nr. 1477, Liber Formatorum 3, 42v-43r.

⁸⁸ RG VI, 149-150, nr. 1477, Reg. Suppl. 449, 39vlg.

⁸⁹ RG VI, 149-150, nr. 1477, Liber Formatorum 3, 46r, 48v.

van het altaar van Anthonius de Belijder alhier.⁹⁰ In 1524 wordt hij pastoor te Anloo.*

- 1522 **Mgr. Johannes ten Utloe**
komt zonder functie en plaats voor Pinksteren 1516⁹¹ en Magnus 1516,⁹² verder 4 juni 1520⁹³ en 19 augustus 1529.⁹⁴ Omstreeks 1530 is hij pastoor te Borger*. In 1504 komt hij voor als pastoor te Oldeberkoop⁹⁵ en 1531/2 als pastoor te Oldelamer.⁹⁶ Na zijn resignatie wordt 3 maart 1522

- 1522 - **Bartoldus Volkers**
na collatie door Bernardus Termaeth geïnstitueerd in de Anthoniusvicarie alhier.⁹⁷ Dezelfde dag wordt het verschuldigde recht voldaan; daarbij heet hij Bartoldus Volkeri de Deveren.⁹⁸ Hij was dus van hier afkomstig. Het verslag van de kerkvisitatie uit 1562 noemt hem als gepresenteerd in 1523; hij is hier dan blijkbaar nog.⁹⁹ Op 25 september 1525 heet hij Bartolt Arnoldi.¹⁰⁰

- 1570 **Everhardus Termaeth**
wordt in maart 1570 geproclameerd voor of geïnstitueerd in deze vicarie.¹⁰¹ Hij wordt in 1567 genoemd inzake de Mariavicarie alhier. Dezelfde als de sacrista te Rolde*?

- 1598 **Hermannus Alers**
uit Zwolle,¹⁰² was de laatste bezitter van deze vicarie,¹⁰³ vluchtte wegens een doodslag,¹⁰⁴ waardoor geen registratie van de vicariegoederen mogelijk was,¹⁰⁵ werd uiteindelijk geëxcuseerd voor de doodslag wegens noodweer en is reeds in juni 1601 predikant te Sleen¹⁰⁶ en nam in dat jaar ook de dienst te Oosterhesselen* waar,¹⁰⁷ kreeg emeritaat in 1615 en stierf tussen 1618 en 1622.¹⁰⁸

Kruisvicarie

⁹⁰ ABU nr. 12,72v.; Muller, *Regesten* nr. 5111.

⁹¹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 356 nr. 5668.

⁹² Keverling Buisman, *Ordelen* II, 361 nr. 5701.

⁹³ Joosting, *Ordelen*, 21.

⁹⁴ Joosting, *Ordelen*, 86.

⁹⁵ St. Marie nr. 1855, 14v

⁹⁶ Tresoar, Rentmeestersrekeningen nr. 7, 60.

⁹⁷ St. Marie nr. 1855, 32v.

⁹⁸ St. Marie nr. 1807, rekening 1522.

⁹⁹ St. Marie nr. 1856

¹⁰⁰ NA, Arch. ACB nr. 420.

¹⁰¹ St. Marie nr. 1802, 74v.

¹⁰² Acta synodes, 30 september 1600; *ibid.*, 12 augustus 1598 als gewezen vicarius alhier; vgl. Arch. Friese Stadhouders nr. 1, bundel 1598, 4, 12 augustus 1598.

¹⁰³ OSA nr. 365, 2^e bundel, 20vlg.

¹⁰⁴ OSA nr. 365, 2^e bundel, 20; opgave dd. 17 januari 1598; in de marge bij Alers: 'pastoor tho Sleen', derhalve mogelijk reeds vóór 1601 te Sleen.

¹⁰⁵ Romein, 304-305; vgl. *ibid.*, 158 volgens welke hij zich in 1603 weer te Diever ophield hetgeen niet met 304-305 in overeenstemming is.

¹⁰⁶ Romein, 304-305.

¹⁰⁷ Romein, 286.

¹⁰⁸ Romein, 304-305.

Van deze vicarie wordt in 1503 meegedeeld dat deze reeds zeer oud is. Volgens opgave van 17 januari 1598 behoorden tot deze vicarie een huis met tuin, een halve kooltuin, omstreeks 30 mudden bouwland en 14 dagmaat hooiland, vier geldpachten met en totaal van 5 goudgulden en een half oud schild, diverse roggepachten tot een totaal van jaarlijks 15½ mud.¹⁰⁹ In 1533 oefenden de kerkvoogden en de gemeente het presentatierecht uit.¹¹⁰

1525 - 1533 **Bernardus Egberti**

Berent wordt 25 september 1525 onder de vicarii vermeld.¹¹¹ Na de resignatie van Bernardus Egberti wordt

1533 **Jacobus Nicolai**

27 maart 1533 na presentatie door de kerkvoogden en de gemeente geïnstitueerd.¹¹²

Bij de Anthoniusvicarie werd opgemerkt dat er nog drie officies zijn (Kruis, Anna en Catharina). Van het *Officium Crucis* wordt gezegd dat het het beneficium is van Rudolphus H(ermanni)? (ther Maet 156. , *sicut et reliqua; d(icitur) et illa possidere Gerardus, pre(de)cessor domini ... et de eo erit ...*¹¹³

Onduidelijk is of dit refereert aan de Kruisvicarie die niet als zodanig in het vervolg van de visitatie genoemd wordt.

Onze Lieve Vrouwe of Mariavicarie

De landsheer oefende in 1530, 1535 en 1567 het presentatierecht uit,¹¹⁴ in 1567 echter ook een presenatie door pastoor, kerkvoogden en gemeente.¹¹⁵ De Mariavicarie had 60 goudgulden jaarlijkse opbrengsten.¹¹⁶

- 1530 **Mgr. Johannes Utloe**

Na zijn overlijden of resignatie – in 1522 resigneerde hij van de Anthoniusvicarie alhier – werd na presentatie door de landsheer Hertog Karel van Gelre

-

1530 - 1535 **Conradus Vos**

29 juli 1530 in de Onze Lieve Vrouwevicarie geïnstitueerd.¹¹⁷ Hij zal hebben behoord tot het geslacht De Vos van Steenwijk.¹¹⁸ Na hem wordt

1535 - 1567 **Jacob Termaeth**

¹⁰⁹ OSA nr. 365, 2^e bundel, 20vlg.

¹¹⁰ St. Marie nr. 1855, 53.

¹¹¹ NA, Arch. ACB nr. 420.

¹¹² St. Marie nr. 1855, 53.

¹¹³ St. Marie nr. 1856.

¹¹⁴ St. Marie nr. 1855, 49 (1530); 55 (1537); St. Marie nr. 1802, 53v.

¹¹⁵ St. Marie nr. 1802, 56v.

¹¹⁶ St. Marie nr. 1856.

¹¹⁷ St. Marie nr. 1855, 49.

¹¹⁸ De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 270 doch in de genealogie is hij niet in te passen.

na presentatie door Hertog Karel van Gelre als landsheer 22 juli 1535 in deze vicarie geïnstitueerd.¹¹⁹ Hij overleed of resigneerde in 1567.¹²⁰ In 1555¹²¹ en 27 april 1558¹²² komt hij als sacrista voor. Wellicht waren deze vicarie en het sacristieleen één en hetzelfde beneficie.

1567

Gregorius Trumpers / Everhardus Termaeth

Eerstgenoemde werd 24 augustus 1567 na presentatie door de landsheer in deze vicarie geproclameerd;¹²³ op 18 november 1567 vond echter – eveneens in de vacature Jacob Termaeth - de proclamatie plaats van Everhardus Termaeth na presentatie door pastoor, kerkvoogden en gemeente.¹²⁴ Elders wordt Trumpers als opvolger van Everhardus Termaeth genoemd.¹²⁵ Everhardus Termaeth krijgt in 1570 de Anthoniusvicarie alhier.

Stephanusvicarie

De ouderdom van deze vicarie is onbekend. In 1561 oefende de pastoor het presentatierecht uit.¹²⁶ Het visitatieverslag uit 1562 geeft pastoor en parochianen als eigenaren van het presentatierecht; de jaarlijkse opbrengsten bedroegen 60 daalder.¹²⁷ In 1598 behoorden tot de vicarie een huis, een hof, genoemd het Sint Steffenshof, 27 stukken land onder Diever en 13 onder Wapse (de grootte is niet aangegeven), 5 mud bouwland onder Leggelo, 6½ mud bouwland onder Eemster, een dagmaat en 28 dagmaatroeden hooiland onder Eemsteren Wapse, enige roggepachten tot in totaal 8 mud en een halve schepel per jaar, en jaarlijks een hoen uit elk huis te Vledder.¹²⁸

1553 - 1561 Wolterus Termaeth (co. Rudolphus Henrici)

Het visitatieverslag noemt inzake deze vicarie: *possessor D. Andreas Venrode; hanc vicariam possidere consuevit dominus Wolterus ter Maeth, nunc pastor in Havelte ... 1553.*¹²⁹ Op 5 mei 1553 werd hij geëxamineerd om tot de wijdingen te worden toegelaten.¹³⁰ Hij was een zoon van Steven Termaeth en Baete; bij akte van 7 april 1553 gaven zij hem tafel en bed om zich als priester te laten ordineren of een aantal geld- en graanpachten en (het gebruik van) enkele percelen grond.¹³¹ Op 19 mei 1553 wordt hem dispensatie verleend zich buiten de voorgeschreven termijnen te laten wijden.¹³²

In 1554 (ongedateerd) wordt Rodolphus Bijsterveld, pastoor te Dwingeloo* en deken van Drenthe, gelast onderzoek te doen naar klachten over Gisbertus Venraedt, pastoor alhier, en Wolterus Stephani Termaeth, vicarius van de

¹¹⁹ St. Marie nr. 1855, 55.

¹²⁰ St. Marie nr. 1802, 53v.

¹²¹ St. Marie nr. 2673, 52-53.

¹²² OSA nr. 1269.

¹²³ St. Marie nr. 1802, 53v. Hij zal verwant zijn geweest aan Cornelis Trumers, schulte van Diever en Wapserveen 3 september 1564, Cartularium Steenwijk, 104v.

¹²⁴ St. Marie nr. 1802, 56v.

¹²⁵ OSA nr. 373, i.v. Diever.

¹²⁶ St. Marie nr. 1802, 9v.

¹²⁷ St. Marie nr. 1856.

¹²⁸ OSA nr. 365, 2^e bundel, 20vlg.

¹²⁹ St. Marie nr. 1856.

¹³⁰ ABU nr. 550*, 41v.

¹³¹ ABU nr. 535, 187v.

¹³² ABU nr. 544-5, rekening 1553/4

Stephanusvicarie alhier.¹³³ Blijkbaar werd het bezit van de vicarie hem betwist door Rudolphus Henrici die in juli (zonder dagtekening) en 17 juli 1554 als vicarius van deze vicarie vermeld wordt.¹³⁴ Blijkbaar was 17 mei 1554 reeds spake van een eis tot het doen aftreden van Wolterus Termaeth.¹³⁵

Hij was ook pastoor te Havelte*.

Na de demissie van Wolterus Termaeth presenteert de pastoor tot deze vicarie

1561(-1570?) **Andreas Ghysberti**

die 26 februari 1561 werd geïnstitueerd.¹³⁶ Gezien het voorgaande zal hij dezelfde zijn geweest als Andreas Venroede en daarmee een zoon van de pastoor alhier wiens – onmiddellijke? – opvolger hij werd. Op 23 februari 1561 werd hij geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden toegelaten.¹³⁷

Sacramentsvicarie

In 1515 is de pastoor daarvan collator.¹³⁸

1515 - 1525 **Helprich Witholts**

Helprich Witholts komt als vicarius van deze vicarie 25 juli 1515,¹³⁹ Helprich als vicarius alhier in 1525.¹⁴⁰

Geerd Joannis Pracke

(1554-1578) wordt ongedateerd als vicarius van deze vicarie genoemd.¹⁴¹ Gerardus Joannis Deveren werd 8 maart 1554 tot de wijding van subdiaken toegelaten; een wijdingstitel is niet aangegeven.¹⁴² De toelating geschiedde *per decretis*.¹⁴³ Op de lotting van Pinksteren 1559 worden in een geschil tussen heer Ghert Pracke en Luytien Packe compromissmannen aangewezen.¹⁴⁴ Hij komt als volmacht (van Diever) voor 31 maart 1565,¹⁴⁵ als getuige 17 oktober 1569,¹⁴⁶ eveneens zonder functie en plaats 30 maart 1570.¹⁴⁷ Gerardus Pracke te Diever bedankt 7 april 1574 voor de benoeming tot pastoor te Roden,*¹⁴⁸ onder meer omdat hij zich 'elders' heeft gebonden en om zijn omstreeks 90-jarige moeder Diever niet wil verlaten. Op 7 februari 1578 komt hij voor als commissarius van de deken van Drenthe in Dieverderdingspel.¹⁴⁹ Hij zou ook pastoor te Veenhuizen* zijn geweest.

¹³³ St. Marie nr. 2673, 101v.

¹³⁴ St. Marie nr. 2673, 102, 103.

¹³⁵ St. Marie nr. 2673, 127v, 128.

¹³⁶ St. Marie nr. 1802, 9v.

¹³⁷ ABU nr. 550*, 103v.

¹³⁸ OSA nr. 367, i.v. Diever

¹³⁹ OSA nr. 367, i.v. Diever.

¹⁴⁰ NA, Arch. ACB nr. 420.

¹⁴¹ OSA nr. 367, i.v. Diever.

¹⁴² ABU nr. 550*, 49v, 50.

¹⁴³ ABU nr. 544-5, rekening 1553/4.

¹⁴⁴ Joosting, *Ordelen*, 349.

¹⁴⁵ Goorspraken 1, 265.

¹⁴⁶ Arch. Dikninge nr. 34 reg. 423.

¹⁴⁷ Arch. Dikninge nr. 10, 6.

¹⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 41 (oud nr. 189 B – XX).

¹⁴⁹ Arch. Dikninge nr. 203 reg. 463.

De pachten van de Sacramentsvicarie en de Annavicarie worden gescheiden opgevoerd. Met laatstgenoemde vicarie schijnt omstreeks 1515 Bernhardt Termaeth annex te zijn geweest.¹⁵⁰

Sacristie

1553 - 1558 **Jacob Termaeth**

komt 11 juni 1553,¹⁵¹ in 1554¹⁵² en 27 april 1558¹⁵³ als sacrista alhier voor. Van 1535 tot 1567 komt hij voor als bezitter van de Mariavicarie alhier. Betreft het eenzelfde beneficie?

Overige vicarii

1421 **Albertus Walderkinge**

wordt 14 februari 1421 als vicarius alhier genoemd,¹⁵⁴

1427 **Albert Hounynge**

komt 6 mei 1427 als vicarius alhier voor,¹⁵⁵

1441 (-1446?) **Albertus Blome**

wordt als vicarius alhier vermeld 12 november 1441,¹⁵⁶ Op 15 maart 1446 is hij assessor van Bernardus Termaet, pastoor te Dwingeloo* en deken van Drenthe wanneer deze uitspraak doet in de kerk alhier in een geschil,¹⁵⁷ Of hij hier toen nog stond blijkt niet.

1475 - 1500 **Ludolphus Ludolphi Hemekinck**

Ludolphus Hemekinck komt als vicarius alhier voor 25 april 1475,¹⁵⁸

Ludolphus Hemekinge de Deveren, clericus van het bisdom Utrecht, komt als notarius 21 mei 1484 voor,¹⁵⁹ Luken Hemekynk de olde, priester en vicarius alhier, wordt genoemd 25 juli 1488,¹⁶⁰ Ludolphus Hekinck komt als vicarius alhier nog voor 24 april 1500,¹⁶¹

Ludolphus Ludolphi Hemekinck, scolarius van het bisdom Utrecht, zoon van een priester, wordt 16 maart 1470 dispensatie van zijn onwettige geboorte verleend,¹⁶² Mogelijk is dat degene die 8 mei 1493 in het bezit van de kerk te Dwingeloo* werd gesteld,¹⁶³

1482 **Steven Termaeth**

¹⁵⁰ OSA nr. 367, Diever, 8v en elders in het dossier.

¹⁵¹ St. Marie nr. 2673, 52-53.

¹⁵² St. Marie nr. 2673, 101v.

¹⁵³ St. Marie nr. 1269.

¹⁵⁴ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 225.

¹⁵⁵ Arch. Dikninge nr. 235 reg. 245.

¹⁵⁶ Arch. Meppel nr. 1049.

¹⁵⁷ Magnin, *Kloosters*, 280-283.

¹⁵⁸ Arch. Abdij Assen nr. 3 reg. 90.

¹⁵⁹ Gratama, *Drentse Rechtsbronnen* ('s-Gravenhage 1894), 36-39.

¹⁶⁰ RCBK 5, 207.

¹⁶¹ Arch. Abdij Assen nr. 14 reg. 116.

¹⁶² RPG VII nr. 3207.

¹⁶³ Arch. Echten nr. 546 reg. 71.

wordt als vicarius alhier vermeld inzake en roggerente zwoerenmaandag 1482,¹⁶⁴ Hij was eerder pastoor te Dwingeloo* en later pastoor alhier.

1487 - 1489 Hermannus Termaeth

komt 3 april 1487 als vicarius alhier voor – met Nicolaus Termaeth, deken van Steenwijk, Drenthe, Groningen, Go en Wold -¹⁶⁵ en voorts 14 mei 1489,¹⁶⁶ Hij zal dezelfde zijn als Hermannus Bernardi Termaeth, die met zijn broer Stephanus was betrokken bij de doodslag op Lenzo Lobreinck; hij had 26 mei 1465 – met Stephanus Termaeth – dispensatie wegens onwettige geboorte (zoon van een priester en een ongehuwde vrouw) gekregen.¹⁶⁷ Op 26 maart 1470 kreeg hij, scolarius van het bisdom Utrecht, met de medescolarius Stephanus Termaeth absolutie wegens de doodslag op Lenso Lebrinck (waarbij zij zich op noodweer beriepen).¹⁶⁸ Wegens deze doodslag op Lense Loberynge waren Steven en Hermannus Termaeth (beide niet als geestelijke angeduid) met twee anderen door de Etstoel op Magnus 1469 veroordeeld tot betaling van 375 Arents gulden als boete en schadeloosstelling.¹⁶⁹ Hij kreeg 4 november 1474 toestemming meerdere beneficia te verwerven omdat hij van het huidige niet kan bestaan, evenals Stephanus Termaeth.¹⁷⁰ Op 17 februari 1491 ontvangt hij absolutie omdat hij *olim diabolo instigante quendam Johannem Termaet presb. interfecit*.¹⁷¹ Op de lotting van Magnus 1466 is sprake van de doodslag op Johan ter Maet (geen ‘heer’ genoemd) die door Roloff Roryng en zijn zoon begaan zou zijn; bepaald wordt dat zij mogen ‘soenen’ volgens landrecht; anders zal de volgende lotting vonnis worden gewezen;¹⁷² later wordt niet meer over deze zaak gerept.

1489 Egbertus Christiani

komt eveneens 14 mei 1487 als vicarius alhier voor.¹⁷³

1514 - 1515 Berendt Termaeth

is vicarius alhier 26 juli 1514¹⁷⁴ en 25 juli 1515.¹⁷⁵ Vanaf 1518 is hij bekend als pastoor alhier.

1515 - 1548 Mr Conraedt Ghertsz.

Mr. Conraedt komt als vicarius alhier voor 25 juli 1515¹⁷⁶ en 25 september 1525.¹⁷⁷ Mr. Conradus Gruter komt als priester alhier voor 7 juli 1548.¹⁷⁸

¹⁶⁴ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 203 nr. 4439.

¹⁶⁵ GA, Arch. Lewe nr. 577 reg. 49.

¹⁶⁶ Cartularium Steenwijk I, 46v.

¹⁶⁷ RPG V nr. 2277, PA 12, 152v.

¹⁶⁸ RPG V nrs. 2126, PA 17, 261v en 2139, PA 17, 85r.

¹⁶⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 132 nr. 3812.

¹⁷⁰ RPG VI nr. 6058, PA 23, 234v.

¹⁷¹ RPG VII nr. 2213 en 2628, PA 40, 241rs (17 februari 1491) en 350rs (11 februari 1491). Verderop in het stuk heet Johannes ineens Nicolaus!

¹⁷² Keverling Buisman, *Ordelen* II, 117 nr. 3684.

¹⁷³ Cartularium Steenwijk I, 46v.

¹⁷⁴ HGA, Arch. Hackfort nr 188 nr. 402.

¹⁷⁵ OSA nr. 367, i.v. Diever.

¹⁷⁶ OSA nr. 367, i.v. Diever.

¹⁷⁷ NA, Arch. ACB nr. 420.

¹⁷⁸ RA Drenthe, Kopieën elders, ARA Brussel, C 1 nr. 9.

1546 - 1548 Berendt Termaeth

komt als vicarius alhier voor 6 mei 1546¹⁷⁹ en 2 maart 1548,¹⁸⁰ zonder functie en plaats 1548.¹⁸¹ Tot 1553 was hij pastoor te Wapserveen.*

1568 Jacobus Gerardi

vicarius alhier, ontvangt 18 november 1568 *licentia testandi*.¹⁸²

Overige priesters**1441 Bernardus Termaeth**

van Ootmarsum, komt als clericus en notarius alhier voor 12 november 1441.¹⁸³ Hij was pastoor te Dwingeloo* van 1445 tot 1447 en vanaf 1450 bekend als pastoor alhier.

1520 Hermannus Termaeth

Op 19 augustus 1490 krijgt de clericus Hermannus Termaeth dispensatie (wegens onwettige geboorte als zoon van een priester en een ongehuwde vrouw) om tot alle wijdingen te worden toegelaten en toestemming meerdere beneficia gelijktijdig te bezitten waaronder een kanonikaat in een kerk te Utrecht¹⁸⁴.

Hermannus Termaeth alhier, wordt vermeld 4 januari 1520.¹⁸⁵

1548 Jan Pracke

wordt als priester alhier genoemd 7 juli 1548.¹⁸⁶ Hij zal verwant zijn geweest aan Gerardus Joannis Pracke, bezitter van de Sacramentsvicarie alhier.

1553 Hermannus ten Broke

komt als notarius en clericus, waarschijnlijk alhier, voor 11 juni 1553.¹⁸⁷

? Henrick Velthuis

Op de goorsprake van 18 juli 1600 wordt inzake Roelof Mensen namens de erfgenamen van heer Henrick Velthuis met een klacht van 10 mei 1600 over wederrechtelijk gebruik van onroerend goed te burens van Wapse nader bewijs opgelegd.¹⁸⁸

¹⁷⁹ HGA, Arch. Hackfort nr. 188 nr. 276.

¹⁸⁰ Arch. Dikninge nr. 135 reg. 390.

¹⁸¹ St. Pieter nr. 973, 60.

¹⁸² St. Marie nr. 1807.

¹⁸³ Arch. Meppel nr. 1049.

¹⁸⁴ RPG VII nr. 3549, PA 39, 422v.

¹⁸⁵ ABU nr. 231, 89.

¹⁸⁶ RA Drenthe, Kopieën elders, ARA Brussel, C 1 nr. 9.

¹⁸⁷ St. Marie nr. 2673, 53.

¹⁸⁸ Goorspraken 5, 138.

DWINGELOO

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

De parochie is afgesplitst van Diever*, wanneer is onbekend. De eerste vermelding van een pastoor is uit 1262.¹ De pastoor van Diever had het presentatierecht van het pastoraat alhier,² blijkens het visitatieverslag uit 1562 alternerend met 'Baron van Toutenberch'.³ Over het presentatierecht ontstond blijkbaar begin zestiende eeuw geschil. Op 24 augustus 1519 schrijft de bisschop aan de drost te Vollenhove over diens geschil met Borchart van Westerholt inzake het presentatierecht van de kerk alhier en de bereidheid tot overleg, en vraagt hij om diens mening;⁴ drost is dan Georg Schenck van Toutenburg. Op 14 februari 1520 spreken scheidslieden in het geschil tussen Schenck en zijn vrouw Anna de Vos van Steenwijk, eigenaresse van Batinge (dochter van Coenraad en N. Mulert) aan de ene en Borchart van Westerholt en zijn vrouw Roeloff de Vos van Steenwijk, eigenaresse van Entinge (dochter van Roelof en Jutte Mulert) aan de andere kant;⁵ Coenraad en Roelof waren neven, kleinzoons van Hendrik de Vos van Steenwijk.⁶ Batinge en Entinge kwamen door huwelijk (dispensatie 1354) van Hadewich van Ansen aan Johan Vos van den Goer alias De Vos van Steenwijk; het waren leengoederen van de bisschop.⁷ Hoe lang deze reeds in het bezit van de Van Ansen's waren is niet vast te stellen.

Op 14 februari 1520 spreken scheidslieden in het geschil over het presentatierecht uit dat de inmiddels door de aartsdiaken geïnstitueerde pastoor in het bezit van de kerk zal blijven behoudens anderen recht en dat zij nader uitspraak zullen doen wie het recht van begeving toekomt wanneer partijen vóór 24 juni aanstaande verdere rechtstitels bij de deken te Deventer inleveren.⁸

Blijkbaar won Schenck het geding, althans vindt in 1527 de presentatie van een nieuwe pastoor plaats door Schenck en de pastoor van Diever gezamenlijk,⁹ evenals in 1565 door Karel Schenck van Toutenburg en de Dieverse pastoor.¹⁰

De kerk was gewijd aan **Nicolaas**¹¹ blijkens vermeldingen van 8 mei 1493,¹² 13 mei 1522¹³ en 3 januari 1565.¹⁴ In 1444 werd een klok gegoten 'in marien eer'.¹⁵

Vicarieën

Magnin geeft aan dat hier zes vicarieën waren: Mariavicarie (waarvan de collatie bij het huis Batinge behoorde), Martinusvicarie, Anthoniusvicarie, Stephanusvicarie, Catharinavicarie en

¹ OGD nr. 130.

² Arch. Echten nr. 546 reg. 71.

³ St. Marie nr. 1856; ook Arch. Friese Stadhouders nr. 1, bundel ca. 1600.

⁴ ABU nr. 4, los achter 326; Muller, *Regesten* nr. 5468.

⁵ De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 261.

⁶ De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, passim.

⁷ Eijken, *Repertorium*, nrs. 1659 en 1660.

⁸ Arch. Batinge nr. 14 reg. 28.

⁹ St. Marie nr. 1855, 44.

¹⁰ St. Marie nr. 1802, 33-33v.

¹¹ Vergelijk Kok, *Patrocinia*, 197.

¹² Arch. Echten nr. 546 reg. 71.

¹³ St. Marie nr. 1855, 33.

¹⁴ St. Marie nr. 1802, 33-33v.

¹⁵ Belonje en Westra van Holthe, 49.

Kruisvicarie (waarvan de collatie bij Batinge en Entinge gezamenlijk behoorde).¹⁶ Smit merkt op dat ten onrechte uit het bestaan van een Anthoniusgilde alhier het bestaan van een Anthoniusvicarie is afgeleid; van het bestaan van een dergelijke vicarie is nimmer iets gebleken.¹⁷ Naar zijn mening is alleen van de Martinusvicarie (gesticht in 1410), de Catharinavicarie en de Kruisvicarie het bestaan bewezen;¹⁸ het door hem geciteerde stuk noemt echter ook de Onze Lieve Vrouwevicarie alsmede de kosterij.¹⁹ Vastgesteld werd het bestaan van de Onze Lieve Vrouwevicarie (gesticht in 1382), de Martinusvicarie (gesticht in 1410), de Catharinavicarie waaraan de kosterij was verbonden, en de Kruisvicarie. Een Stephanusvicarie troffen wij evenmin als een Anthoniusvicarie alhier aan. Vóór de fundering van de Onze Lieve Vrouwevicarie moet hier reeds een vicarie zijn geweest omdat reeds in 1370 en 1377 een vicarius alhier wordt vermeld.²⁰ Op 4 januari 1598 worden hier vermeld de kosterij, de Kruisvicarie ('is al onder kercke gebracht'), de Onze Lieve Vrouwevicarie en de Martinusvicarie.²¹

Pastorie

- 1262 **Thitardus**
de Twinglo sacerdos, wordt genoemd in 1262.²²
- ? ca 1320 ? **Rudolph**
 Magnin vermeldt – zonder bronvermelding – een Rudolph, eerst pastoor alhier, later pastoor te Vollenhove en deken van Drenthe van 1322 tot 1328. Rudolph komt inderdaad als pastoor te Vollenhove voor, voor het eerst 23 augustus 1322 wanneer hij genoemd wordt alks zoon van Egbert Hake van den Rutenberg,²³ voorts onder meer als pastoor aldaar en deken van Drenthe 4 november 1335²⁴ en als deken van Drenthe 14 oktober 1339.²⁵ Te Dwingeloo vonden wij hem niet vermeld.
- 1368 - 1382 **Beernt**
 komt als pastoor alhier en kapelaan van de pastoor te Havelte* voor 12 augustus 1368.²⁶ Op 30 november 1388 consenteert Berent, pastoor alhier, in de stichting van een altaar ter ere van Maria door Johan de Vos van Steenwijk en Hadewich van Ansen, ter begeving van hem en hun erfgenamen.²⁷
- 140(3)8-1419 **Marten Biscopync/Puthoff**
 Martinus en Johannes Woerdinc komen als *presbiteri* alhier voor 30 juni 1403²⁸. Laatstgenoemde wordt hier reeds in 1388 genoemd, later als vicarius (zie hierna). Marten Byscopinc wordt voor het eerst als pastoor alhier genoemd

¹⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 104-106.

¹⁷ Smit, *Dwingelo*, 17-18.

¹⁸ Smit, *Dwingelo*, 17-18.

¹⁹ Arch. Batinge nr. 93.

²⁰ OGD nrs. 573 en 656.

²¹ OSA nr. 365, 1^e bundel, 28vlg.

²² OGD nr. 130.

²³ OBO III nr. 746.

²⁴ OGD nr. 344.

²⁵ OGD nr. 359.

²⁶ OGD nr. 556.

²⁷ Arch. Westerwinkel bij Herbern, Kreis Lüdninghausen nr. 17; druk: NDVA 1981, 22.

²⁸ OGD nr. 1156.

11 november 1408,²⁹ zal hier echter in 1403 reeds als zodanig hebben gestaan. Op 17 juni (of 28 januari) 1410 bekrachtigt Marten Puthoff de stichting van een altaar ter ere van Onze Lieve Vrouw en Martinus.³⁰ Als Marten Byscoping, pastoor alhier, komt hij weer voor augustus 1419.³¹ Martinus Puthof wordt 13 augustus 1384 vermeld als pastoor te Emmeloord.³²

1445 - 1447 Bernardus Termaeth

subdiaken en pastoor alhier, ontvangt 10 juli 1445 dispensatie wegens onwettige geboorte als zoon van een subdiaken en een ongehuwde vrouw; de opbrengst van de kerk gaat 10 mark zilver niet te boven.³³ Hij komt als pastoor alhier en deken van Drenthe verder voor 15 maart 1446³⁴ en 16 november 1447.³⁵ Vanaf 1450 komt hij voor als pastoor te Diever* en deken van Drenthe. Bernardus ter Maed van Ootmarsum, clericus en notarius, komt 12 november 1441 met de pastoor en de vicarius te Diever voor.³⁶

1479 - 1481 Stephanus Termaeth

komt als pastoor alhier en commissaris-generaal van de deken van Drenthe voor 3 december 1479,³⁷ als pastoor alhier 10 juli 1481.³⁸ In 1482 is hij vicarius te Diever,* later pastoor aldaar.

- 1493 Johannes Bernardi

Na diens resignatie presenteert de pastoor te Diever* tot de *ecclesiam parochialem sancti Nicolai* alhier³⁹

1493 - 1504 Ludolphus Hemekinge

Voordien was hij vicarius te Diever.* Als pastoor alhier komt hij nog voor 10 augustus 1504.⁴⁰

1520 - 1527 Mr. Herman van de Vecht

Op 14 februari 1520 spreken scheidslieden uit dat Mr. Herman van de Vecht, gepresenteerd tot en geïnstitueerd in de kerk alhier alhier in het bezit daarvan zal blijven.⁴¹ De kerk was blijkbaar 24 februari 1519 reeds vacant.⁴² Na de resignatie en demissie van Hermannus de Vecta wordt 11 april 1527 zijn opvolger

1527 - 1564 Rudolphus Bystervelt

²⁹ Arch. Dikninge nr. 3 reg. 168.

³⁰ Arch. Batinge nr. 92 reg. 9.

³¹ GA, RAG, R.F. 1419.10, VVS 3, 302.

³² Muller, *Regesten* nr. 1071.

³³ RG V nr. 755., Reg. Suppl. 407, 40; Reg. Lat., 418, 96vs.

³⁴ Magnin, *Kloosters*, 280-283 (met Mgr. Henricus Dimscher en dominus Albertus Blome als getuigen).

³⁵ Arch. GPK nr. 263 reg. 121.

³⁶ Arch. Meppel nr. 390.

³⁷ Arch. Abdij Assen nr. 98 reg. 94.

³⁸ AKG nr. 166 reg. 667.

³⁹ Arch. Echten nr. 546 reg. 71.

⁴⁰ St. Marie nr. 1855.

⁴¹ Arch. Batinge nr. 14 reg. 28.

⁴² ABU nr. 4, los stuk achter 336; Muller, *Regesten* nr. 5468.

Geïnstitueerd.⁴³ In 1524 is hij vicepastoor alhier. Hij was ook deken van Drenthe⁴⁴ en overleed 3 oktober 1564.⁴⁵ Hij bezat ook de Kruisvicarie alhier.

1565 - 1571 Rodolphus Gerardi Hattem

wordt als zijn opvolger 3 januari 1565 geproclameerd.⁴⁶ Voordien was hij vicarius van de Martinusvicarie alhier. Hij is hier nog in 1571 en bezit dan tevens de Martinusvicarie te Vollenhove met de aantekening daar niet te resideren; het corpus daarvan bracht omstreeks 90 gulden op.⁴⁷

1586 - 1598 Mr. Hermannus Masius

wordt 17 maart 1586 pastoor alhier⁴⁸ en bezat in 1587 ook de vicarie ‘van die kosterye’ te Steenwijk.⁴⁹ Mr. Hermannus Masius komt als pastoor alhier nog voor 15 februari 1598,⁵⁰ is gewezen pastoor alhier 13 augustus 1598.⁵¹ Hij ging niet over naar de Reformatie en vond gastvrijheid in de abdij te Dikninge waar hij in ieder geval in 1602 verblijft.⁵² Nadien – vóór 1612 – wordt hij pastoor te Zevenaar waar hij in 1620 overleed.⁵³

Vicepastoors

1441 Wilhelmus Mynne

komt 25 februari 1441 als vicepastoor alhier voor.⁵⁴ Volgens Magnin was hij in 1431 pastoor te Vledder.*⁵⁵ In 1445 is hij vicepastoor te Zweeloo*.

1534 Roelof Bystervelt

komt 3 juli 1524 als vicepastoor alhier voor.⁵⁶ In 1527 wordt hij hier pastoor.

Onze Lieve Vrouwe of Mariavicarie

Op 30 november 1482 consenteert Berent, pastoor alhier, in de stichting van een altaar ter ere van Maria door Johan de Vos van Steenwijk en zijn vrouw Hadewich van Ansen, ter begeving van hen en hun nakomelingen.⁵⁷ In 1482 komt Johan de Vos van Steenwijk als collator van deze vicarie voor.⁵⁸ Tot de vicarie behoorden verschillende roggepachten tot een totaal van 11 mud, 3 schepel en 2½ spint. Het patronaat bleef steeds bij het De Vos van Steenwijk's en opvolgers behorende Batinge. Volgens een opgave van omstreeks 1600 kwam de collatie van

⁴³ St. Marie nr. 1855, 44.

⁴⁴ Zo vanaf 24 november 1528 (GA, GAG, losse charters Heilige Geestgasthuis, R.F. 1528/6) en nog 7 juni 1559 (OSA nr. 367, i.v. Diever).

⁴⁵ St. Marie nr. 1856.

⁴⁶ 1802, 33-33v. Volgens 1856 kwam hij hier 1564, de proclamatie is echter van 3 januari 1565.

⁴⁷ De Monte, *Acta visitationis* 1571, 122.

⁴⁸ Arts, *Dikninge*, 236.

⁴⁹ De Monte, *Acta visitationis* 1571, 227.; niet te Dwingeloo zoals Arts, *Dikninge*, 236 n. 2 met ‘aldar’ lijkt te indiceren.

⁵⁰ Arch. Batinge nr. 39 reg. 99.

⁵¹ Acta synodes.

⁵² Arts, *Dikninge*, 226.

⁵³ Arts, *Dikninge*, 226 n. 4.

⁵⁴ Arch. *Dikninge* nr. 89 reg. 278.

⁵⁵ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 147.

⁵⁶ NA, Arch. ACB nr. 419.

⁵⁷ Arch. Westerwinkel bei Herbern, Kreis Lüdninghausen, nr. 117 (druk: NDVA 1981, 22).

⁵⁸ HGA, Arch. Hackfort nr. 188 nr. 507.

zowel de Martinusvicarie als van de Onze Lieve Vrouwevicarie half om half toe aan de landsheer en Borchart van Westerholt.⁵⁹ De vicarius bediende ook de Catharinavicarie, was kapelaan van de pastoor en moest dienst doen op Batinge.⁶⁰ Volgens opgave uit 1562 bedroegen de jaarlijkse inkomsten 47 daalder.⁶¹

- 1513 **Johan Termaeth**
Zie bij de vicarii algemeen.
- 1522 **Henricus de Vos van Steenwijk**⁶²
Na zijn overlijden wordt
- 1522 **Rodolphus Tynge/Linge**
na presentatie door George Schenck van Toutenburg 13 januari 1522 in deze vicarie geïnstitueerd.⁶³ Dezelfde dag voldoet hij het institutiegeld.⁶⁴
- 1545 **Johannes Vust**
vicepastoor te Vollenhove (voor de bisschop die aldaar pastoor was) bezit volgens opgave uit 1562 sedert 1545 deze vicarie.⁶⁵

Martinusvicarie

Op 17 juni (of 20 januari) 1410 sticht Coenraad de Vos van Steenwijk alhier een altaar ter ere van Onze Lieve Vrouwe en Martinus en begeeft daarmee de priester Ludolf Morre, met bekrachtiging door Marten Puthoff, pastoor alhier.⁶⁶ In 1562 bedragen de jaarlijkse inkomsten 50 daalder en wordt de collatie betwist tussen Schenck van Toutenburg en heer Henrick van Westerholt.⁶⁷ Volgens verklaring van de kerkvoogden van 5 mei 1613 was deze vicarie *cum cura animarum*.⁶⁸ Blijkens een opgave van omstreeks 1600 kwam de collatie van deze vicarie half om half toe aan de landsheer en Borchart van Westerholt.⁶⁹ Op 22 april 1629 komen Reinolt de Vos van Steenwijk tot Ansen, Borchart van Westerholt tot Hackfort en Entinge en Rutger van den Boetzelaer tot Toutenburg en Batinge als collatoren van deze vicarie voor.⁷⁰

- 1410 **Ludolf Morre**
werd in 1410 met het toen gestichte altaar voorzien.⁷¹
- 1522 **Henricus de Vreden**
Na zijn overlijden of resignatie werd

⁵⁹ Arch. Friese Stadhouders nr. 1

⁶⁰ OSA nr. 365, 1^e bundel, 28vlg.

⁶¹ St. Marie nr. 1856.

⁶² Zijn plaats in de genealogie van dit geslacht is onbekend. Mogelijk betreft het Hendrik de Vos van Steenwijk Reinoldszoon die in 1502 als minderjarige beleend werd en 1509 uit zijn leen ging – misschien omdat hij geestelijke werd? Vergelijk De Vos van Steenwijk, De Vos van Steenwijk, 243-244.

⁶³ St. Marie nr. 1855, 33 (Tynge).

⁶⁴ St. Marie nr. 1807 (Linge).

⁶⁵ St. Marie nr. 1856.

⁶⁶ Arch. Batinge nr. 92 reg. 9.

⁶⁷ St. Marie nr. 1856.

⁶⁸ Arch. Batinge nr. 15.

⁶⁹ Arch. Friese Stadhouders nr. 1

⁷⁰ OSA nr. 372.

⁷¹ Arch. Batinge nr. 92 reg. 9.

- 1522 **Johannes Ludolphi**
19 december 1522 geïnstitueerd als vicarius van deze vicarie of kapelaan alhier;⁷² dezelfde dag werd het institutiegeld voldaan.⁷³
- 1562 **Rudolphus Gerardi Hattem**
kapelaan van heer Henricus de Westerholt die zich ook als collator van deze vicarie beschouwt bezit in 1562 deze vicarie.⁷⁴ Hij was sedert 1555 pastoor te Dalen* maar stond voordien alhier; niet bekend is welk beneficie hij toen had.

Catharinavicarie

Het coillatierecht behoorde bij het huis Batinge.⁷⁵ Aan deze vicarie was de kosterij verbonden. De jaarlijkse opbengst was 50 daalder.⁷⁶

- 1500 - 1520 **Evert van Crael**
Everhardus de Kralen, vicarius alhier, in dit schrikkeljaar deken van Drenthe, wordt 24 april 1500 vermeld.⁷⁷ Op 23 augustus 1506 is hij pastoor te Meppel* en vicarius alhier.⁷⁸ Na zijn overlijden begeeft de proost van St. Marie 17 februari 1520 *jure devoluto* deze vicarie met de kosterij⁷⁹ aan
- 1520 **Bertolt de Vos Reinoltz.**
Hij wordt 25 mei 1521 te Leuven als student in decretis ingeschreven.⁸⁰ Zijn plaats in de genealogie-De Vos van Steenwijk – is niet vast te stellen.⁸¹
- 1559 - 1561 **Volker Oedinge**
Wanneer Rodolphus Bystervelt, pastoor alhier en deken van Drenthe, 7 juni 1559 uitspraak doet in een geschil zijn als getuigen aanwezig heer Volker Oedinge en heer Nicolaus Volkeri;⁸² laatstgenoemde hield zich dus reeds vóór 1561 in deze omgeving op. De drie kinderen Gese, Barolt en Jacob van wijlen heer Volcke Oedinge, priester alhier, en wijlen Griete worden 15 mei 1562 en 9 maart 1563 vermeld.⁸³ Na zijn overlijden wordt
- 1561 **Nicolaus Volcqueringe**
Na presentatie door Karel Schenck van Toutenburg, Henrick van W(esterholt), de pastoor en de gehele gemeente in september 1561 geïnstitueerd *ad officium aedituum* of in de vicarie, gewijd aan God en de maagd Maria (Catharina ontbreekt daarbij).⁸⁴ In 1562 bezit Nicolaus Volkeri de Catharinavicarie alhier.⁸⁵

⁷² St. Marie nr. 1855, 35.

⁷³ St. Marie nr. 1807, rekening 1522.

⁷⁴ St. Marie nr. 1856.

⁷⁵ OSA nr. 365, 1^e bundel, 28vlg.

⁷⁶ St. Marie nr. 1856.

⁷⁷ Arch. Abdij Assen nr. 14 reg. 114.

⁷⁸ Regesten St. Pieter nr. 1614.

⁷⁹ Arch. Batinge nr. 92 reg. 29.

⁸⁰ Zijlstra nr. 8363.

⁸¹ De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 270.

⁸² OSA nr. 367, i.v. Diever.

⁸³ *Goorspraken* I, 17.

⁸⁴ St. Marie nr. 1802, 12vo.

⁸⁵ St. Marie nr. 1856.

Kruisvicarie

De collatie behoorde voor de helft aan het huis Batinge, voor de andere helft aan het huis Entinge.⁸⁶ Een overzicht van omstreeks 1600 geeft echter aan dat de collatie van deze vicarie die de pastoor alhier bezit de landsheer toekwam.⁸⁷

In 1562 bedroegen de inkomsten jaarlijks 13 gulden.⁸⁸ Volgens opgave van 4 januari 1598 bedroegen de jaarlijkse geldopbrengsten 12 goudgulden, voorts nog twee roggepachten van een mud per jaar elk.⁸⁹

- 1564 **Rodolphus Bysterveld**
was pastoor alhier en overleed 3 oktober 1562.⁹⁰ Na zijn overlijden werd

- 1565 **Bernardus/Borchardus de Coesfelt**
minderjarige, *jure devoluto* met deze vicarie voorzien omdat Karel Schenck van Toutenburg niet binnen de voorgeschreven termijn iemand had gepresenteerd.⁹¹ Blijkbaar is een en ander later formeel wel geregeld want de 30 maart 1565 geschiedde institutie van dezelfde vond plaats na presentatie door Schenck.⁹²

Overige vicarii

- 1370 - 1377 **Henricus**
perpetuus vicarius alhier en commissarius van de bisschop, wordt 15 januari 1370 vermeld.⁹³ Als vicarius alhier komt hij voor 13 juli 1377.⁹⁴

- 1398 - 1427 **Johan Woerdinghe**
komt voor het eerst alhier voor 24 juni 1396,⁹⁵ zonder functie en plaatsaanduiding 23 april 1402⁹⁶ en alhier 30 juni 1403⁹⁷. Als vicarius wordt hij vanaf 6 mei 1408⁹⁸ regelmatig genoemd, als perpetuus vicarius 5 februari 1418,⁹⁹ als commissaris van de deken van Drenthe 14 februari 1421,¹⁰⁰ als vicarius voor het laatst 6 mei 1427 wanneer hij voorkomt als eigenaar van de helft van Wordyngegoed te Pesse.¹⁰¹

- 1423 - 1441 **Willem van Lingen**

⁸⁶ OSA nr. 365, 1^e bundel, 28vlg.

⁸⁷ St. Marie nr. 1856.

⁸⁸ Arch. Friese Stadhouders nr. 1.

⁸⁹ OSA nr. 365, 1^e bundel, 28vlg.

⁹⁰ St. Marie nr. 1856.

⁹¹ St. Marie nr. 1856 (Bernardus).

⁹² St. Marie nr. 1802, 36. (Borchardus).

⁹³ OGD nr. 573.

⁹⁴ OGD nr. 656.

⁹⁵ OGD nr. 990.

⁹⁶ OGD nr. 1108

⁹⁷ OGD nr. 1156

⁹⁸ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 156.

⁹⁹ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 210.

¹⁰⁰ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 225.

¹⁰¹ Arch. Dikninge nr. 235 reg. 245.

is reeds vicarius alhier 29 november 1423.¹⁰² Op 17 september 1440 stelt Ludolphus van Lingen, clericus, vicarius te Steenwijk, een vicarie ter ere van Maria en Andreas in de Onze Lieve Vrouwe te Vollenhove en begeeft hij daarmee Wilhelmus van Lingen; collatoren zijn de pastoor te Vollenhove, Wilhelmus van Lingen en Fye Maken en haar erfgenamen.¹⁰³ Op 14 december 1441 wordt Willem van Lynge, vicarius alhier, met twee kanunniken te Steenwijk als testamentatores van Ludolphus van Lingen vermeld.¹⁰⁴

1449 **Gerardus Scviter (?)**

komt 10 november 1449 met twee andere – niet met name genoemde – priesters alhier voor.¹⁰⁵

1454 **Conradus Sulinge**

wordt als vicarius alhier vermeld in 1454.¹⁰⁶

1511 **Johan Termaeth**

vicarius alhier, wordt vermeld in 1511; George Schenck van Toutenburg en Johan (de) Vos aan de ene en hij inzake de vicarie alhier aan de andere zijde sluiten een accoord over de vicarie¹⁰⁷ (die niet verder geduid wordt, mogelijk de Mariavicarie).

1554 **Rudolphus Gerardi**

alhier, betaalt 10 juli 1554 42 stuiver voor een *licentia testandi*.¹⁰⁸ Kort daarop wordt hij pastoor te Dalen* maar enige tijd later pastoor alhier.*

¹⁰² Arch. Kerk Vollenhove reg. 11 en 12.

¹⁰³ Arch. Kerk Vollenhove reg. 24. Ludolphus van Lingen komt 21 oktober 1416 voor als schrijver van de deken van Drenthe (ibid., reg. 3), koopt 30 maart 1417 een hofstede te Steenwijk (ibid., reg. 4) en wordt na presentatie door de stad Vollenhove van 14 mei 1423 (dan abusievelijk Nicolaus genoemd) 23 juni 1423 door de bisschop benoemd als kapelaan van de dan gestichte Onze Lieve Vrouwekapel te Vollenhove (Arch. Vollenhove nr. 311 reg. 24 en 25).

¹⁰⁴ Arch. Kerk Vollenhove reg. 25.

¹⁰⁵ HGA, Arch. Hackfort nr. 188 nr. 356.

¹⁰⁶ HGA, Arch. Hackfort nr. 188 nr. 258.

¹⁰⁷ HGA, Arch. Hackfort nr. 188 nr. 512.

¹⁰⁸ ABU nr. 544-5, rekening 1554/5.

EELDE

Patroon: **Maria en Gangulphus**

Bijzonderheden:

De westgevel van de twaalfde-eeuwse kerk is nog grotendeels bewaard gebleven. Deze twaalfde-eeuwse kerk was een recht gesloten zaalkerk, amper 6 m. breed¹. De muren rusten op zwerfkeien. De kerk had een ingebouwd torentje. Halbertsma, die het archeologisch onderzoek leidde, spreekt van een treffende gelijkenis met het op Nes (Ameland) opgegraven kerkje.² Zijns inziens zal de kerk de jongste zijn geweest van de zeven in 1139 genoemde kerken (waarbij Eelde als laatste wordt genoemd) waarvan bisschop Andreas het cathedricum overdraagt aan de kerk te Oldenzaal.³ Op grond van deze overdracht beschouwde Post deze kerken als zogenoemde eigenkerken van de bisschop;⁴ de stichting zal dus door een van de Utrechtse bisschoppen zijn geschied. Halbertsma's indruk was dat het twaalfde-eeuwse tufstenen kerkje tevens het eerste en oudste geweest moet zijn.⁵

Op 11 december 1289 schenkt Gijsbert van Buckhorst het patronaatsrecht van de kerk alhier met toestemming van zijn broer Walter bij diens intrede in de Duitse Orde aan deze orde.⁶ Hoe en wanneer de Van Buckhorsten dit patronaatsrecht verkregen, is onbekend. Kamerling en Schaap denken – doch wel uitgaande van een verkeerde datering⁷ – dat bisschop Hartbert mogelijk de eigendom van de kerk heeft verkocht aan zijn broer Ludolf, die door zijn broer als burggraaf van Coevorden was aangesteld, en dat mogelijk patronaatsrecht en tienden aan de Van Buckhorsten kwamen door huwelijk met een dochter van Ludolf.⁸ De constructie lijkt gekunsteld.

Het domkapittel te Utrecht beschouwde zich – althans omstreeks 1335 – blijkbaar als de eigenaar van het patronaatsrecht en de tienden te Eelde – waarom zou het deze anders vermelden in zijn register van inkomsten?, daarbij opmerkende *quam collacionem domini de Bunne cruce signa[t]i se usurpavit*;⁹ het bezit door de commanderij te Bunne (van de Duitse Orde) zag men te Utrecht blijkbaar als usurpatie! De commanderij bleef echter in het bezit ervan of in ruimere zin de balije Utrecht: 1399 wordt de landcommandeur uitdrukkelijk als collator genoemd,¹⁰ en ook later treedt hij als collator op (zie hierna). De Duitse Orde ruilde 29 november 1563 het Huis te Bunne met de daaraan verbonden collatie van de kerken te Eelde en Vries* met Johan van Ewsum tegen diens in Friesland gelegen goederen; Philips II keurde de transactie 12 mei 1564 goed waarna 9 december 1564 het finale transport

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 615-616 geeft zeven bij twaalf meter als afmetingen.

² Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden 1 maart 1973.

³ OGD nr. 27.

⁴ Post, *Eigenkerken*, 121.

⁵ Halbertsma, Nieuwsbulletin KNOB (1973) 112*-113*.

⁶ OGD nr. 179. Dat reeds Dirk van Buckhorst (+ 1227) reeds omstreeks 1225 gegoed was te Eelde, zoals Kamerling en Schaap aangeven (Kamerling en Schaap, 'Buckhorst', 413, 420) is onjuist. De door schrijvers genoemde bron (OGD nr. 340) is gedateerd omstreeks 1335 (is echter mogelijk beter omstreeks 1337 te dateren, vergelijk Roemeling, 'Drenthe', 203 noot 80) verwijst naar toenmalig (*quondam*) bezit van de tienden van de gehele parochie Eelde met de collatie van de kerk aldaar; de door schrijvers vermelde jaarlijkse afdracht aan het Utrechtse domkapittel van 15 ponden, 15 solidi en 10 denariën wordt in OGD nr. 340 niet vermeld (mogelijk wel OBO I, 129, en/of OBU II, 739?). Wel: *notato insuper quod decima totius parrochie de Rijc quondam ad illos de Buchorst spectabat una cum collacione ecclesie predictae, et decima in Situlo dumtaxat excepta, et predicti de Buchorst tenentur annuatim capitulo XII libras Gron. Minus 1 lov., prout vidi in multis registris, etc.*

⁷ Kamerling en Schaap, 'Buckhorst', 413, 420.

⁸ Kamerling en Schaap, 'Buckhorst', 419.

⁹ OGD nr. 340.

¹⁰ OGD nr. 1043.

plaatsvond.¹¹ In 1585 benoemen Aepko en Joost van Ewsum een nieuwe pastoor alhier nadat deze eerst de door hem aanvaarde benoemingsbrief van de ingezetenen had moeten verscheuren.¹² In 1627 strijden Jr. Daniel van Waren tot Bunne en jr. Reint de Sighers cum suis over het collatierecht.¹³

De kerk was gewijd aan **Maria en Gangulphus**. Het dubbelpatrocinium wordt genoemd op 8 november 1531.¹⁴ ‘Sancte Gangolff’ komt voor in een ongedateerde (omstreeks 1490) rol van de ‘Potterwolderdyck’.¹⁵ ‘Sunte Gangelof’ wordt als landeigenaar te Eelde vermeld 26 augustus 1533.¹⁶ In 1550 is sprake van ‘S. Gangloeff’ als eigenaar van land te Neerwolde.¹⁷ Deze heilige komt voor op een zegel van de pastoor Ludolphus Korenpoorte aan een charter van 10 februari 1528.¹⁸

Vicarieën

Reeds in 1341 staat naast de pastoor een andere priester.¹⁹ Het Catharina-altaar in de kerk alhier wordt voor het eerst vermeld 13 juni 1402 wanneer de proost-aartsdiaken van St. Marie te Utrecht een schenking aan dit altaar bevestigt.²⁰ De Catharinavicarie wordt 16 maart 1542²¹ en daarna vanaf 17 februari 1561²² genoemd.

De Mariavicarie wordt in 1524 genoemd.²³ De Gangulphusvicarie tenslotte zou in 1512 gesticht zijn door Steven en Jan ter Borch.²⁴ De kapelaan die de kapel te Paterswolde bediende – aldus Magnin – genoot waarschijnlijk een deel van de inkomsten van laatstgenoemde vicarie.²⁵ Over een kapel te Paterswolde is verder niets bekend.²⁶

¹¹ Arch. Ewsum nr. 445 (oud nr. 258 reg. 554*); ook Arch. Hora Siccama nr. 323: beschouwing van de meest uitstekende punten van een drietakkig regtsgeding, ondernomen door Mr. Wiardus Hora Siccama van Oosterbroek, tegen de burgerlijke en kerkelijke gemeente te Eelde en de kerkvoogden aldaar, 1847; daarin verwezen naar (niet meer aanwezige) stukken uit de verzameling Jus Patronatus of Collatie te Eelde 1289-1815, alsmede uit Memorie van repliek in een procedure over het collatierecht van Eelde, geëxhibeerd 5 december 1627 aan Drost en Etten, door Jhr. Daniel van Waren tot Bunne contra Jr. Reint de Sighers cum suis. Enkele afschriften in de verzameling Jus Patronatus ook in Arch. HG Eelde nr. 60a.

¹² Zie voorgaande noot.

¹³ Romein, 43-44.

¹⁴ Arch. Hora Siccama nr. 323, bundel *Jus Patronatus*.

¹⁵ OSA nr. 624a, 63.

¹⁶ ARDOU nr. 1484.

¹⁷ GA, GAG nr. vRr 45.1, 15v.

¹⁸ Arch. Ewsum nr. 404 (oud nr. 233 reg. 190).

¹⁹ OGD nr. 363.

²⁰ OGD nr. 1115 (Arch. Etstoel nr. 134* reg. 1*).

²¹ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 2*.

²² St. Marie nr. 1802, 9.

²³ St. Marie nr. 1855; nr. 1807.

²⁴ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 107. ; OSA nr. 365, 2^e bundel, 26: ‘deser vicarie dotatie is van Steven und Jan ter Borch geschien anno 1512 also dat haer domaels 100 golden gulden over brieves datum thot 28 st. gemuntet (den welcken Roloff Oestenwolt 1551 d. 10 Novemb. heft laten aflossen) over Roloff Huisinge goed’ te Zuid- en Midlaren. Dese vicarye gebruycket Arent van Dulmen’. Roelof Oestenwold was gehuwd met Agnes van Munster, voordien gehuwd met Johan Oving met wiens dochter Arent van Dulmen gehuwd was.

²⁵ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 107.

²⁶ Muller, *Atlas*, 500-501, spreekt over een bij de kerk te Eelde behorende, in 1561 afgebroken, kapel doch zijn bron (De Geer van Oudegein, *Duitsche Orde*, I.VI) bedoelt de kapel bij het Huis der Duitse Orde te Bunne tot de afbraak waarvan vergunning wordt gegeven.

Een sacristapriester wordt in 1479²⁷ en 1533²⁸ genoemd; de in 1533 genoemde sacrista Joannes Petri kan dezelfde zijn geweest als de in 1524 in de Mariavicarie geïnstitueerde Joannes Petri.²⁹ Sacristieleen en de Mariavicarie zouden dan identiek zijn.

Het – ongedateerde – testament van Ida Onsta, weduwe van Aepko van Ewsum (zij overleed 1528) geeft legaten aan de pastoor en de drie andere priesters alhier;³⁰ met andere woorden fungeerden hier toen vier priesters. Ook dat pleit ervoor het sacristieleen met óf de Catharina of de Mariavicarie te verbinden. Er wordt – gezien het vermelde in de vorige alinea – van uitgegaan dat sacristieleen en Mariavicarie identiek waren. Op 23 januari 1598 worden alleen de Gangulphvicarie en de Catharinavicarie – naast de kosterij – vermeld.³¹ Een ongedateerd, zeventiende-eeuws, plan van graven in de kerk te Eelde en hun eigenaren laat in de linkerhoek van het schip, vlak voor het koor, de (voormalige) plaats van (het altaar van) ‘Gangulphi’ en in de rechterhoek van (het altaar) van Catharina zien.³²

Pastors

1323 **Henricus**

rector ecclesie, waarschijnlijk alhier, komt voor 1323.³³ Mogelijk is hij dezelfde als

1332 - 1341 **Henricus Scultinghe**

Henricus, pastoor alhier, wordt met zijn boer Hermannus Schultinghe 3 november 1334³⁴ terwijl hij ook een broer Ludolf had.³⁵ Zij waren zoons van Bole van Eelde.³⁶ In 1332 zegelt Henricus, deken van Drenthe; van het zegelrandschrift bleef alleen bewaard het fragment ...TI DE ELEDE’; hij zal dezelfde zijn als de in 1334 genoemde. Als *dominus Henricus de Elede* wordt hij vermeld 30 juni 1338,³⁷ als pastoor alhier 4 mei 1341³⁸ en 26 mei 1341.³⁹ Op 7 mei 1360 is hij niet meer in leven.⁴⁰ Een gelijknamige persoon bezat tot omstreeks 1360 de kerk te Emmen,* overleed als minderjarige zonder tot priester te zijn gewijd.

²⁷ Arch. Abdij Assen nr. 98 reg. 94.

²⁸ ARDOU nr. 1484.

²⁹ St. Marie nr. 1855; nr. 1807.

³⁰ Arch. Ewsum nr. 67 (oud nr. 63).

³¹ OSA nr. 365, 2^e bundel, 26.

³² GA, Arch. Trip nr. 68.

³³ OGD nr. 277. Genoemd worden de kerspelen Noordlaren, Haren, Eelde, Noorddijk, Middelbert, Engelbert, Westerbroek, Kropswolde en Wolfsbergen, in totaal negen, en de *rectores ecclesie* dezer kerspelen, te weten Frethericus, Henricus, Sibrandus, Wilhelmus, Ulgerus, Jacobus, Sigerus en Galeko, in totaal acht. Mogelijk is een naam vergeten te vermelden. Bij gebrek aan contemporain materiaal is het bijzonder moeilijk vast te stellen welke pastoor bij welke parochie hoort. Van 1334 tot 1360 komt een Henric als pastoor te Eelde voor, van 1337 tot 1341 een Henric als pastoor te Haren en in 1342 een Jacob te Westerbroek. De index op OGD wijst laatstgenoemde aan Westerbroek toe. Frethericus komt ook in 1332 te Noordlaren voor. Indien wordt verondersteld dat zowel te Eelde als te Haren ook in 1323 een Henricus pastoor was en wegens de naamsovereenkomst de tweede vergeten is in de opsomming kan de reeks als volgt worden opgelost: Noordlaren – Frederik; Haren – Hendrik; Eelde – Hendrik; Noorddijk – Sibrand; Middelbert – Willem; Engelbert – Ulger; Westerbroek – Jacob; Kropswolde – Siger en Wolfsbergen – Galeko.

³⁴ OGD nr. 339.

³⁵ Voor de familie Schultinghe zie Roemeling, ‘Enkele adellijke geslachten’, 192-195.

³⁶ Als voorgaande noot.

³⁷ OGD nr. 354 (mogelijk betreft het de tweede priester alhier).

³⁸ OGD nr. 363.

³⁹ OGD nr. 364.

⁴⁰ OGD nr. 479.

- 1360 **Johannes**
komt als *rector ecclesie* alhier voor 2 juni 1360,⁴¹ 17 september 1360⁴² en 16 november 1360.⁴³
- 1399 **Bernardus**
Na diens overlijden machtigt 13 oktober 1399 de proost van St. Marie te Utrecht de pastoor te Peize om
- 1399 **Johannes van Hoxberghe**
in de vacant geworden pastorie waarvan de collatie berust bij de commandeur van de balije Utrecht van de Duitse Orde te bevestigen.⁴⁴
- 1427 **Gherbrandus**
komt als pastoor alhier voor 5 april 1427.⁴⁵
- 1452 **Gheert**
wordt 24 januari 1452 als pastoor alhier genoemd.⁴⁶
- 1461 **Johan Stoophorst**
komt als pastoor alhier voor 9 december 1461.⁴⁷
- 1524 - 1531 **Ludolphus Korenpoerte**
Mogelijk dezelfde als Ludeke Korenpoertynck, neef van Hughe Korenpoertynghen die 3 mei 1501 als diens voormond genoemd wordt,⁴⁸ komt vanaf 8 juni 1524⁴⁹ enkele malen als pastoor alhier voor. Hij resigneerde kort voor 8 november 1531.⁵⁰ Wellicht is hij de neef van Lubbert Koernepoort die 4 oktober 1523 zijn eerste mis opdroeg.⁵¹
- 1531-1556(1554?) **Johan Hoenrekinge**
wordt 8 november 1531 door de landcommandeur der Duitse Orde gepresenteerd als pastoor van de kerk van Maria en Gangulphus alhier.⁵² Hij wordt 18 november 1531 na de resignatie van de voorgaande geïnstitueerd.⁵³ Als Johannes Honrekink, *prope Groningen*, is hij 7 september 1520 te Rostock geïmmatriculeerd.⁵⁴ Tussen Petri (22 februari) en Pinksteren (24 mei) 1556 vervalt Hinrick Hyddinghe in een breuke te Groningen omdat hij de pastoor

⁴¹ OGD nr. 480.

⁴² OGD nr. 491.

⁴³ OGD nr. 499.

⁴⁴ OGD nr. 1043.

⁴⁵ GA, Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 152 reg. 86.

⁴⁶ AKG nr. 124 reg. 290.

⁴⁷ GA, GAG R.F. 1461.21.

⁴⁸ GA Kampen, Arch. Kerken en kloosters, Karthuizerklooster op de Zonnenberg nr. 361, 21-21v.

⁴⁹ St. Marie nr. 1855.

⁵⁰ Arch. Hora Siccama nr. 323, bundel Jus Patronatus.

⁵¹ HGA, Hertogelijk Arch. nr. 1331, 84v.

⁵² Arch. Hora Siccama nr. 323, bundel Jus Patronatus (daarin abusievelijk Hemrickinge genoemd).

⁵³ St. Marie nr. 1855, 49v.

⁵⁴ Zijlstra nr. 7718.

van Eelde te Groningen met een mes had aangevallen, zij het niet verwond.⁵⁵
Kort vóór 9 oktober 1556 moet hij zijn overleden; dan wordt

1556(4?)-1559 **Johan Krijthe**

door de landcommandeur als zijn opvolger gepresenteerd.⁵⁶ Hij was afkomstig van Norg en werd 28 februari 1550 op de titel van het Anthoniusaltaar in de Akerk te Groningen geëxamineerd om tot de priesterwijding te worden toegelaten.⁵⁷ Hij resigneerde 14 april 1559⁵⁸ wegens vertrek naar Westerwijtwerd.*

1559 - 1573 **Anthonius Godefridi**

Op 1 juni 1559 verzoeken de ingezetenen van Eelde de landcommandeur alhier als pastoor te benoemen Anthonius Godfridus ‘welcke een gheboren karspelman tot Eelden is’.⁵⁹ Op 5 juni 1559 begiftigt deze inderdaad Antonis Siertssoenn, priester van het bisdom Utrecht, met de pastorie.⁶⁰ Hij stierf kort vóór 24 juni 1573.⁶¹

1573 - 1575 **Johan Bentinck**

pastoor te Westerbroek*, wordt 24 juni 1573 door de weduwe van Johan van Ewsum als collatrix aan de bisschop gepresenteerd.⁶² Hij komt in 1575 als pastoor alhier voor.⁶³

1585 **Arnoldus Borgerensis**

wordt in 1585 door Aepko en Joost van Ewsum tot pastoor alhier benoemd nadat hij eerst een benoemingsbrief van de ingezetenen had aanvaard doch deze op last van de Van Ewsums had moeten verscheuren.⁶⁴

1595-1598(1600) **Bernardus Hammonius**

noemt zich 20 december 1595 ‘dener der gemeente’ alhier⁶⁵ en verblijft hier nog 30 september 1600.⁶⁶ De synodale acta van 12 augustus 1598 noemen hem als gewezen pastoor alhier.⁶⁷ Ook in 1603 is hij hier;⁶⁸ kort daarop moet hij naar

⁵⁵ GA, GAG Rekeningen stad Groningen 1556, breuken.

⁵⁶ Arch. Ewsum nr. 421 (oud nr. 247 reg. 517). Overigens wordt reeds in de rekening 1554-1555(!) op 10 juli 1554 de ontvangst geboekt voor de *licentia testandi*, verleend aan Johannes Krijt, pastoor in ‘Gelder’ (volgens de bewerker P.M. Grijpink terecht Eelde, BBH 39 (1920), 194) en komt hij 20 mei 1554 als *pastor noviter electus* alhier voor (St. Marie nr. 2673, 98). Proclamatie van de presentatie alhier door de landcommandeur 10 oktober 1556 (St. Marie nr. 2673, 165v-166).

⁵⁷ ABU nr. 550*, 9-9v.

⁵⁸ Arch. Hora Siccama nr. 323, bundel Jus Patronatus; origineel: Arch. HG Eelde nr. 60a.

⁵⁹ Arch. Ewsum nr. 423 (oud nr. 247 reg. 538); niet ‘Sierts, soenpriester’ van het bisdom zoals het regest opgeeft); ook Arch. HG Eelde nr. 61.

⁶⁰ Arch. Ewsum nr. 423 (oud nr. 247); niet ‘Sierts, soenpriester’ van het bisdom zoals het regest opgeeft).

⁶¹ Arch. Ewsum nr. 423 (oud nr. 247).

⁶² Arch. Ewsum nr. 423 (oud nr. 247).

⁶³ Arch. Etstoel nr. 132.

⁶⁴ Arch. Hora Siccama nr. 323, bundel Jus Patronatus; origineel Arch. HG Eelde nr. 61.

⁶⁵ Arch. Lewe nr. 113.

⁶⁶ Romein, 44.

⁶⁷ Acta synodes Drenthe; Arch. Friese stadhouders nr. 1, bundel 1598, 4 (over dezelfde vergadering) noemt heer Bernardus Krijt, maar waarschijnlijk foutief; dezelfde naam komt *in voce* Norg op deze lijst voor.

⁶⁸ Romein, 44.

Appingedam zijn vertrokken;⁶⁹ nog 23 mei 1611 en 7 mei 1613 is aldaar sprake van hem.⁷⁰

Vicepastoor

1450 **Johan Conradeszone**
wordt 13 maart 1450 als vicepastoor alhier vermeld.⁷¹

Vicarieën

Welke van de vicarieën de oudste was is onbekend. In ieder geval moet een ervan reeds in 1341 hebben bestaan wanneer hier een andere priester staat.⁷²
Voorshands gaan wij ervan uit dat de Mariavicarie de oudste is geweest.

1341 - 1360 **Henricus to Weste**
komt als priester alhier reeds voor 4 mei 1341⁷³ wanneer hij beschikkingen maakt ten behoeve van het klooster te Assen om daarin desgewenst te worden opgenomen. Op 7 mei 1360 maakt hij beschikkingen ten aanzien van zijn vermogen na zijn dood. Zijn *cognati* Aleydis en Hebele vermaakt hij legaten;⁷⁴ deze beschikking wordt 2 juni 1360 door de deken bezegeld.⁷⁵ Hij is 17 september 1360 nog in leven.⁷⁶

Mariavicarie/sacristieleen

In 1524 vond de presentatie plaats door de pastoor en Johan en Steven ter Borch, *capitaneus* Alhier.⁷⁷ De dan benoemde vicarius heet in 1533 sacrista; daarom is er van uitgegaan dat Mariavicarie en sacristieleen identiek zijn.

1470 **Johan Eykinge**
komt als sacrista alhier voor 18 mei 1479.⁷⁸

1479 **Johan Knighe**
wordt sacrista alhier genoemd 3 december 1479.⁷⁹

- 1524 **Rodolphus Eykinghe**
Na diens overlijden of resignatie wordt 8 juni 1524

1524 - 1533 **Joannes Petri**

⁶⁹ Romein, 44.

⁷⁰ Acta synodes Groningen (ed. Reitsma en Van Veen), 194 en 223.

⁷¹ Arch. Mensinge nr. 1039.

⁷² OGD nr. 363.

⁷³ OGD nr. 363.

⁷⁴ OGD nr. 479.

⁷⁵ OGD nr. 480.

⁷⁶ OGD nr. 491.

⁷⁷ St. Marie nr. 1855; nr. 1807.

⁷⁸ Arch. Abdij Assen nr. 106 reg. 93.

⁷⁹ Arch. Abdij Assen nr. 98 reg. 94.

in de Mariavicarie geïnstitueerd.⁸⁰ Hij lijkt ons dezelfde als de 26 augustus 1533 genoemde sacrista Joannes Petri.⁸¹

1551 - 1554 **Nicolaus Monsema / Petrus, D.O.**

Op 10 mei 1554 klaagt Nicolaus Monsema, custos of sacrista alhier en reeds drie jaren ongestoord in het bezit van het leen (collatoren Reynerus Sighers en ongenoemden) dat Joannes Krijt, *pastor noviter electus*, die zekere Petrus, priesterbroeder van de Duitse orde, als sacrista wil hebben.⁸² Ook hier komt Krijthe reeds in 1554 als pastoor voor. Reynt Sigers – zijn nageslacht heet De Sighers ter Borch – was blijkbaar rechtsopvolger van de Ter Borch's.

Catharinavicarie

Het Catharina-altaar in de kerk alhier wordt voor het eerst vermeld 13 juni 1402 wanneer de proost-aartsdiaken van St. Marie te Utrecht een schenking aan dit altaar bevestigt.⁸³ De Catharinavicarie wordt 16 maart 1542⁸⁴ en daarna vanaf 17 februari 1561⁸⁵ genoemd. In 1542 komt Sywardus Boltha als collator van het Catharina-altaar voor.⁸⁶ In 1550 wordt 'Sunte Katarina arve anders Cluvinge erve' genoemd,⁸⁷ en geeft Reint Sighers aan collator van deze vicarie te zijn.⁸⁸ In 1561 oefenen de broers Sywert en Gerlach Bolta het collatierecht uit.⁸⁹ In 1564 is Siwerdt Bolta collator;⁹⁰ blijkens een ongedateerd stuk werd het collatierecht tevergeefs betwist door Reint Sighers ter Borch⁹¹ (overleden 1565/1573). In 1598 wordt Onno Boltha, zoon van Siwert, als collator vermeld en 'van Echten' als gebruiker.⁹² Jacob van Echten trouwde Womke Sytsema, zuster van Biwe Sytsema die Siwert Bolta huwde. In 1633 werd besloten uit de inkomsten van deze vicarie 31 gulden 10 stuiver te bestemmen als inkomen van de predikant.⁹³

1519 - 1548 **Johan Ganynck/Gamynck**

Op 16 maart 1542 vergunt Sywardus Boltha, patroon van het Catharina-altaar de vicarius Johannes Gaminck ook elders te resideren.⁹⁴ Vicarius alhier en commissarius in het Noorderveld wordt hij genoemd 31 augustus 1519,⁹⁵ 9 juli

⁸⁰ St. Marie nr. 1855; nr. 1807.

⁸¹ ARDOU nr. 1484.

⁸² St. Marie nr. 2673, 98-99.

⁸³ OGD nr. 1115 (Arch. Etstoel nr. 134* reg. 1*).

⁸⁴ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 2*.

⁸⁵ St. Marie nr. 1802, 9.

⁸⁶ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 2*.

⁸⁷ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 3*.

⁸⁸ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 3*.

⁸⁹ St. Marie nr. 1802, 8v.

⁹⁰ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 3***.

⁹¹ Arch. Etstoel nr. 134 reg. 3****.

⁹² OSAnr. 365, 2^e bundel, 26.

⁹³ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, bijlagen, 152.

⁹⁴ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 2*.

⁹⁵ GA, GAG nr. v Rr 10, 92.

1522,⁹⁶ 26 augustus 1533⁹⁷ en 16 februari 1543,⁹⁸ als vicarius 20 september 1524⁹⁹ en 10 februari 1528,¹⁰⁰ als commissarius 7 november 1545¹⁰¹ en 1548.¹⁰²

1552(0?)-1560 **Cornelis Quint**

Op 18 november 1552 wordt heer Cornelis als bedienaar van deze vicarie vermeld.¹⁰³ In 1554 wordt Cornelis Quint geproclameerd tot de vicarie op het Catharina-altaar te Eelde.¹⁰⁴ Hij was tevens pastoor te Groot Termunten* en sedert 3 september 1560 officiaal en aartsdiaken van de ‘Munsterse landen in Friesland’. Hij overleed reeds voor 8 december 1560.¹⁰⁵

1561 **Lubbert Lewe**

jongeling, wordt 17 februari 1561 – na het overlijden van Quint – in deze vicarie geïnstitueerd.¹⁰⁶

1564 **Frans Schedam**

Op 1 januari 1564 verklaart Sywerdt Bolta als collator van deze vicarie Frans Schedam, vicarius en kapelaan van de Martinikerk te Groningen*, het genot van de inkomsten der vicarie vergund te hebben, met verlof de dienst te laten waarnemen, zulks totdat zijn (Sywerdyts) zusterszoon Lubbert Lewe mondig zal zijn en de priesterlijke staat zal hebben aangenomen.¹⁰⁷

1573 **Leo Bulta**

Op 20 april 1573 vergunt de bisschop van Groningen de geestelijke Leo Bulta, zoon van Sywert Bolta, met betrekking tot deze vicarie dispensatie wegens zijn minderjarigheid en verlof tot afwezigheid van een jaar wegens studie.¹⁰⁸ Hij werd begraven vóór 25 november 1622, in het koor van de kerk te Eelde.¹⁰⁹

Gangulphusvicarie

Deze vicarie zou in 1512 door Steven en Jan ter Borch¹¹⁰ gesticht zijn; zij zouden daaraan een jaarlijks inkomen van 100 goudgulden hebben geschonken.¹¹¹ In 1562 presenteert Joest Lewe,

⁹⁶ Arch. Lewe nr. 8 reg. 74.

⁹⁷ ARDOU nr. 1484

⁹⁸ Arch. Mensinge nr. 1754.

⁹⁹ ABU nr. 8, nr. 5, 8.

¹⁰⁰ Arch. Ewsum nr. 404 (oud nr. 233 reg. 190)

¹⁰¹ Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134c/2).

¹⁰² Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134).

¹⁰³ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 3**.

¹⁰⁴ St. Marie nr. 2673, 332v-329.

¹⁰⁵ Zie Groot Termunten*. Op de lotting van 19 augustus 1550 is sprake van een zaak tussen Reynt Zygers (die gegoed was te Eelde) en Cornelis Quint (Joosting, *Ordelen* II, 242, 243); mogelijk bezat hij toen deze vicarie al.

¹⁰⁶ St. Marie nr. 1802, 8v.

¹⁰⁷ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 3***.

¹⁰⁸ Arch. Etstoel nr. 134* reg. 3****.

¹⁰⁹ Arch. HG Eelde nr. 114, sub litt. R: ‘den edlen erentfesten Onno Boltha 20 dalers schuldich voor een graff opt koer ande zude zuderzeit naest de hoge alwar zin l. broeder inne begrafen licht’.

¹¹⁰ Zie voor de familie Ter Borch die te Eelde onder meer Lemferdinge bezat: Roemeling, ‘Afstamming’, 206, met latere aanvullingen.

¹¹¹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 107. ; OSA nr. 365, 2^e bundel, 26: ‘deser vicarie dotatie is van Steven und Jan ter Borch geschien anno 1512 also dat haer domaels 100 golden gulden over brieves datum thot 28 st. gemuntet (den welcken Roloff Oestenwolt 1551 d. 10 Novemb. Heft laten aflossen) over Roloff Husinge goed’

capitaneus te Peize, een nieuwe vicarius.¹¹² Hij zal hier echter zijn opgetreden als voogd over de kinderen van Johan Oving.¹¹³ In 1564 wordt Adolph ter Borch als presentator genoemd doch de vicarie werd blijkbaar *jure devoluto* vergeven.¹¹⁴ In 1566 vindt weer begeving plaats door Joest Lewe, ditmaal vermeld als voogd over de kinderen van Johan Oving.¹¹⁵ In 1576 wordt Anna ter Borch¹¹⁶ genoemd als collatrix der vicarie¹¹⁷ doch wordt haar recht blijkbaar betwist door Alberda.¹¹⁸ De collatie bleef aanvankelijk in het bezit van afstammelingen van de Ter Borchs. Op 24 oktober 1655 eisen Johan de Sigers ter Borch als voormond over de kinderen van wijlen jr Johan van Dulmen en jr. Sarend Christoffel van Dulmen – via de Ovings afstammende van de Ter Borchs¹¹⁹ - van jr. Joost van Welvelde op Lemferdinge betaling van de laatste termijn van de koopsom van Lemferdinge en annexen; Van Welvelde weigert omdat hem niet geleverd waren de Gangolfvicarie met graven en grestoelte in de kerk te Eelde.¹²⁰ Van deze vicarie was in 1633 uit de inkomsten 33 gulden en 15 stuiver aangewezen als tractement voor de predikant.¹²¹

- 1562 **Joannes Henrici**
Na zijn resignatie wordt na presentatie door Joest Lewe, *capitaneus* te Peize,

- 1562 **Everhardus Henrici**
14 maart 1562 in deze vicarie geïnstitueerd.¹²² Op 12 maart 1562 was hij op de titel van deze vicarie te Utrecht geëxamineerd om tot de wijdingen van subdiaken en diaken te worden toegelaten.¹²³

- 1564 - **Balduinus a Buckhorst**
wordt 10 oktober 1564 na presentatie door Adolph ter Borch te Groningen geproclameerd tot deze vicarie; de institutie geschiedde blijkbaar na begeving der vicarie *jure devoluto*.¹²⁴

- 1566 **Berneer Aucuma**
bezit blijkbaar enige tijd deze vicarie. Hij was afkomstig uit Roden, als Bernardus Acuma, Frisius, uit Groningen 9 juni 1547 als student te Leuven

te Zuid- en Midlaren'. 'Dese vicarye gebruycket Arent van Dulmen'. Roelof Oestenwold was gehuwd met Agnes van Munster, voordien gehuwd met Johan Oving met wiens dochter Arent van Dulmen gehuwd was.

¹¹² St. Marie nr. 1802, 14v.

¹¹³ Johan Oving was een zoon van Aleyt ter Borch, 'Afstamming', 206vlg.

¹¹⁴ St. Marie nr. 1802, 29: presentatie van Balduinus van Buckhorst, bacc. theol., door Adolph ter Borch te Groningen; *ibid.*, 30 institutieakte, zonder naam in de akte, tot deze vicarie, ongedateerd; boven deze akte genoteerd: *Jure devoluto pro dno. Baldwinio*. Hij komt niet voor in de genealogie Van Buckhorst (zie hierboven, Kamerling en Schaap). Zie voor hem ook Leeuwarden-Niehove* en Maarhuizen*.

¹¹⁵ St. Marie nr. 1802, 38.

¹¹⁶ Roemeling, 'Afstamming'.

¹¹⁷ *Goorspraken*, 2, 297.

¹¹⁸ *Goorspraken*, 2, 297.

¹¹⁹ Roemeling, 'Afstamming'.

¹²⁰ NDVA 11 (1893), 208 n. 2

¹²¹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 107

¹²² St. Marie nr. 1802, 8v.

¹²³ ABU nr. 550*, 111 en nr. 550** (daar Odulphusvicarie genoemd); de ontvangst van het recht, staande op de institutie : St. Marie nr. 1807, rekening 1561/1562.

¹²⁴ St. Marie nr. 1802, 29: presentatie van Balduinus van Buckhorst, bacc. theol., door Adolph ter Borch te Groningen; *ibid.*, 30 institutieakte, zonder naam in de akte, tot deze vicarie, ongedateerd; boven deze akte genoteerd: *Jure devoluto pro dno. Baldwinio*. Hij komt niet voor in de genealogie Van Buckhorst (zie hierboven, Kamerling en Schaap). Zie voor hem ook Leeuwarden-Niehove* en Maarhuizen*.

ingeschreven.¹²⁵ was vicarius van het Anna-altaar in de A-kerk te Groningen,* werd 1573 gekozen als pastoor te Roden* maar bleef te Groningen. Na zijn demissie wordt

1566 **Wesselus Fabri**
uit Kampen, na presentatie door Joost Lewe als voogd over de kinderen van wijlen Johan Oving, en door Egbert Alberda als procurator in dezen 12 januari 1566 in deze vicarie geïnstitueerd.¹²⁶

1576 - 1577 **Folphardus Nicolai**
Op 6 februari 1576 wordt door Egbert Alberda tegen hem, als *possessor* dezer vicarie, een eis ingediend; bij de behandeling op 17 maart 1576 wordt Alberda opgelegd te bewijzen dat hij collator der vicarie is. Als collatrix treedt dan op Anna ter Borch.¹²⁷ Op 11-14 maart 1577 wordt daarop Nicolai opgelegd zijn recht op deze vicarie te bewijzen;¹²⁸ hij wordt hier nog genoemd 15 juni 1577.¹²⁹ Hij was pater van de Geestelijke Maagden te Groningen.

Overige

1482 **Johan Eppinge**
vicarius alhier, verkoopt 19 januari 1482 met olde Hindrick en jonge Hinrick Eppinge, van Emmen, zijn broers, een rente aan het klooster Ter Apel.¹³⁰

ca 1490 ? **Matheus**, daarna **Lambert**
De ongedateerde rol (omstreeks 1490) van de 'Potterwoilder dyck' noemt als landbezitter 'Heer Matheus, Hr. Lambert nu'.¹³¹ Mogelijk echter betreft het bezit van een geestelijke te Groningen, Matheus van Osenbrugge.

1498 ? **Wilhelmus Torwenghe**
priester van het bisdom Utrecht, genoemd zonder functie en standplaats, was betrokken bij gewelddadigheden met wijlen Hayo to Solwert en Adolph de Borch (= Ter Borch) in het dorp Eelde die kruis of munt gooieden, niet verboden volgens de gewoonten van het land; Hayo verwondde Adolph ernstig, Wilhelmus uit zelfverdediging verwondde ook één hunner. Hij verzoekt opheffing van de hechtenis en toestemming weer dienst te mogen doen; zulks wordt hem 4 mei 1498 toegestaan.¹³²

1544 ? **Albert**
Bij de scheiding op 20 oktober 1544 tussen de kinderen van Johan Rengers en Jutte van de Water is sprake van onder meer 5 goudgulden rente uit Tonnys

¹²⁵ Zijlstra nr. 8792.

¹²⁶ St. Marie nr. 1802, 38.

¹²⁷ Goorspraken 2, 297.

¹²⁸ Goorspraken 2, 358-359.

¹²⁹ Goorspraken 2, 394.

¹³⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 9 reg. 53. Olde Hendrick Eppinck komt 20 februari 1484 voor als schulte te Sleen, Arch. Klooster Ter Apel nr. 10 reg. 101).

¹³¹ OSA nr. 624a, 63.

¹³² RPG VIII nr. 2681, PA 46, 259v.

Polmans goed en van 12 arendsgulden te Potterwolde (= Paterswolde) uit 'Heer Albers' goed in het kerspel Eelde.¹³³ Was Albert geestelijke alhier?

1552? **Reynerus Woltinck**
te Eelde, wordt in een ongedateerd stuk (1552?) genoemd als commissarius in het Noorderveld.¹³⁴

1575 **Yellis**
komt in 1575 lhier voor.¹³⁵

1578 ? **Peter**
8 oktober 1578 is sprake van het sterfhuis an wijlen heer Peter, alhier?¹³⁶

¹³³ Arch. Farmsum nr. 23 reg. 349.

¹³⁴ Arch. Ewsum nr. 690 (oud nr. 169).

¹³⁵ Arch. Etstoel nr. 132.

¹³⁶ Arch. Etstoel nr. 132.2

EMMEN

Patroon: **Pancratius**

Bijzonderheden:

In 1964 werden door Van der Waals opgravingen verricht in de huidige kerk die de in 1855 afgebroken, uit de dertiende eeuw daterende, kerk met en koor uit de vijftiende eeuw verving. Daarbij werden sporen gevonden van één of meer houten voorgangers, blijkens hoogstwaarschijnlijk daarbinnen aangelegde graven en daarbij behorende grafgraven teruggaande tot het einde van de achtste eeuw.¹ Boersma stelt in 1998 dat tussen de ligging van een achtste/negende-eeuws graf en de standplaats van een kerk geen verband bestaat. De (houten) kerk kan zijns inziens niet veel ouder zijn dan de twaalfde eeuw.² Eerst in 2013 verscheen een door Den Hengste verzorgd verslag van deze opgraving. De eerste houten kerk mat ca 5 bij ca 15 m. Uit de positie van de kerk in de chronologische ontwikkeling van de locatie is afgeleid dat de kerk uit het midden van de negende eeuw dateert. Er is een grote gelijkenis met de eerste houten kerk te Vries die gedateerd wordt op de eerste helft van de negende eeuw.³ De tweede houten kerk mat vermoedelijk 6 x 21 m. en dateert uit de tiende eeuw. De derde houten kerk wordt op de elfde eeuw gedateerd, de daaropvolgende bakstenen kerk is dertiende eeuw.⁴ Alles is gebouwd op een grafveld, vermoedelijk van omstreeks 800. De plaats zal een bisschoppelijke hof te Emmen zijn geweest (vermeld in 1139).⁵ De kerk was gewijd aan **Pancratius**. 'Sunte Pancratius' alhier wordt als belender genoemd 20 januari 1504⁶ en voorts 11 maart 1508.⁷ Het is dezelfde patroonheilige als die van de kerk te Diever waarvoor een – indirecte – datering voor de oudste kerk wordt gegeven van omstreeks 950. Het collatierecht van de kerk vormde, met dat van de kerken te Odoorn* en Schoonebeek* en de vicarie te Emmen, een Stichts vijfmarks leen. De oudst bekende leenman was Roeloff van Peyzie (1394). Het leen ging na het 'onversocht laten' ervan door Aleyt van Peyse over op Albert van Steenwijck en bleef tot na het midden van de zeventiende eeuw in de familie Van Steenwijck van de Grote Scheer.⁸ Uit de leenverhouding leidde Kok – in relatie tot Schoonebeek – af dat de stichting van de kerk aldaar van de bisschop moet zijn uitgegaan.⁹ Een oude klok uit 1454 was gegoten 'an unser leven vrouwen ere' met het Mariabeeld op de voorzijde.¹⁰

Vicarieën

¹ NDVA 1966, 217; ook Helinium 9 (1970), 287. vergelijk Van Es, *Grafritueel*, 22-23. Boersma maakt – NDVA 1974, 193 noot 5 – melding van het ongepubliceerde onderzoek. Afbeelding van de 'oude kerk': Visser en Kocks, *Drenthe*, 65 (getekend door J. Reinders).

² Boersma, 1998, 177; vergelijk 181: houten voorloper omstreeks 1150.

³ Daarvoor verwezen naar Boersma, 2003, 79.

⁴ Den Hengste, 'Emmen', 117-148. Van C 14 dateringen is nergens sprake.

⁵ OGD nr. 28.

⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 68 reg. 128. Zie ook Huizing, 'Pancratius', 16.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 17 reg. 137 'sunte Pancratio to Empne in de kerke'.

⁸ Eijken, *Repertorium*, 1968-1969 nr. 1664.

⁹ Kok, *Patrocinia*, 197-198. De Van Peize's waren afstammelingen van Leffard, oudstbekende burggraaf van Groningen en broer van Hartbert van Bierum, bisschop van Utrecht, zie Roemeling 'Enkele geslachten', 1973, 238vlg., 1977, 233vlg.

¹⁰ Belonje en Westra van Holthe, *Gedenkwaardigheden*, 65.

Een *custos* – gezien de aanduiding *dominus* een priester – wordt in 1374 genoemd.¹¹ Sacristae worden meermalen later vermeld. In 1551 wordt de Catharinavicarie genoemd.¹² Mogelijk was deze vicarie dezelfde als de Nemans- of Niemansvicarie die gesticht zou zijn door een lid van de familie Van Steenwijck tot de Grote Scheer. Magnin noemt daarnaast de Anna- of Campervicarie die gesticht zou zijn door een lid van de familie Van de Camp.¹³ In 1566 wordt echter Dns. Rodolphus Heminghe als stichter genoemd.¹⁴

Of de sacristie met één van deze vicarieën samenhang blijkt niet. Zou dit het geval zijn dan is één van de stichtingsvermeldingen onjuist.

Pastorie

1327 **Bertoldus**
komt als *rector ecclesie* alhier voor 2 juli 1327.¹⁵

ca 1360 **Henricus Scultinck de Elede**
1363 **Ghiselbertus**
(1363 **Wilhelmus de Loesne)**

Op 22 augustus 1363 verzoekt Wilhelmus de Loesne, priester, de parochiekerk te Emmen waarvan de jaarlijkse inkomsten volgens de tiendentax zes mark zilver niet te boven gaat; de kerk is vacant nadat de minderjarige, inmiddels overleden, Henricus Scultinck de Clede (ongetwijfeld: Elede,¹⁶ Eelde) deze kerk vele jaren heeft bezeten en niet tot priester gewijd is geworden; de vacature heeft zolang geduurd dat de collatie aan de Heilige Stoel is vervallen. Hij doet dit verzoek niettegenstaande het feit dat gezegd wordt dat de priester Ghiselbertus *de facto* heeft geoccupeerd en verzoeker zelf de parochiekerk te Dalen* zou verwerven; hij is bereid daarvan afstand te doen.¹⁷ Op 31 augustus 1363 verzoekt hij bevestiging van het bezit van de kerk te Dalen.*¹⁸

1418-ca 1451 **Derck Oving**

wordt 3 februari 1418 als *rector ecclesie* genoemd; hij verzocht en verkreeg toen de vicarie op het Kruisaltaar in de kerk te Zwolle.¹⁹ Op 11 januari 1418 had hij een andere, niet nader benoemde, vicarie verzocht niettegenstaande het bezit van de parochiekerk te Emmen.²⁰ Als pastoor alhier komt hij – met familieleden – voor 2 augustus 1431,²¹ voorts 3 en 5 augustus 1431.²² Als priester wordt hij reeds 14 februari 1393 vermeld²³ zonder dat is aangegeven waar hij staat. Hij overleed enige tijd vóór 4 juli 1452; de memorie voor hem

¹¹ OGD nr. 620.

¹² ABU nr. 550*, 20.

¹³ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 109; OSA nr. 365, 1^e bundel, 9v-10, 24 december 1597.

¹⁴ St. Marie nr. 1802, 46. Een heer Roloff Heminghe wordt in 1491 – wel in deze omgeving – genoemd, Keverling Buisman, *Ordelen*, 260 nr. 4880; 264 nr. 4901.

¹⁵ OGD nr. 311.

¹⁶ Voor deze familie: Roemeling, 'Enkele geslachten', 1973, 192-195; 1977, 236. Hij wordt daarin echter niet vermeld. Een gelijknamige persoon was van tenminste 1332 tot tenminste 1341 pastoor te Eelde*.

¹⁷ Post, *Supplieken*, 418-419 nr. 733.

¹⁸ Post, *Supplieken*, 424 nr. 745.

¹⁹ RG IV, 3117 (L 193, 175v).

²⁰ RG IV, 3529 (S 113, 101v).

²¹ HCO, Arch. Sibculo nr. 109 reg. 51.

²² HCO, Arch. Sibculo nr. 109 reg. 52 en 53. Blijkens deze stukken waren hij en zijn verwanten gegoed te Voorst bij Deventer. Zie voor Oving: Roemeling, 'Oving', 338-339.

²³ RG VI, 162 nr. 1594 (Reg. Suppl. 460, 291r).

en al de zijnen werd te Sibculo gevierd 14 augustus²⁴ zodat mogelijk 14 augustus 1451 als sterfdatum kan worden aangenomen.

1452 - 1480 Goeswinus Klencke (co. Gerardus Visscher)

Op 4 juli 1452 verkrijgt Goeswinus Klencke, clericus van het bisdom Utrecht, bewilliging van zijn verzoek om opnieuw voorzien te worden met de parochiekerk alhier, met een jaarlijkse opbrengst van vier mark zilver, nadat hij na het overlijden van Theodoricus Oving door Hermannus de Peyse gepresenteerd is.²⁵ Op 12 oktober 1452 verzoekt hij voorzien te worden – of geen der betrokkenen – met deze kerk waarover hij met Gerardus Visscher, priester van het bisdom Utrecht, procedeert.²⁶ Op 29 april 1452 was hij, clericus van het bisdom Utrecht, genoemd in een volmachtzaak.²⁷ Omdat hij clericus van het bisdom Utrecht wordt genoemd is het bijna uitgesloten dat hij behoorde tot een Mindener dienstmannengeslacht zoals Kohl – op gezag van Van Twickel – aanneemt.²⁸ Op 26 mei 1465 noemt hij zich geboren uit edele ouders, van beide zijden, en is hij kanunnik van de Domkerk te Munster en pastoor te Emmen. Hij verkrijgt dan het aartsdiakonaat van de Domkerk (opbrengst vier mark zilver) en dispensatie om gedurende vijf jaren het pastoraat te Emmen en dit aartsdiakonaat tegelijkertijd te mogen bezitten.²⁹ Hij zal hebben behoord tot de (adellijke) familie Klencke te Oosterhesselen maar zijn plaats in de genealogie-Klencke is niet bekend.³⁰ Volgens Kohl kwam hij waarschijnlijk reeds in 1461 in het Domkapittel te Munster, is aanwijsbaar domheer 4 juli 1465 (zie echter boven, 26 mei 1465) en overlijdt hij 20 oktober 1480. Zijn necrologie is gedateerd 9 en 21 juli en 20 oktober,³¹ werd te Bentlage echter 27 oktober gevierd.³²

ca 1480-1512 Anthonius Gijsberti ter Apel

Op 6 maart 1482 beleent bisschop David Albert van Steenwijck met het ‘kerckenrecht’ van de kerken van Emmen, Odoorn en Schoonebeek en de vicarie te Emmen als een vijfmarkleen, mits de presentatie door Johan Stelling, (namens de bisschop) kastelein van Coevorden, van Anthonius ter Apel tot de pastorie van Emmen gehandhaafd blijve.³³ De benoemingsakte van bisschop David voor Anthonius Gijsberti ter Apel tot pastoor alhier, als opvolger van Goswinus Klencke, is niet gedateerd.³⁴ In 1507 wordt Anthonius, pastoor alhier, met de sacrista en Dns. Rodolphus alhier vermeld.³⁵ Hij moet begin 1513 zijn overleden; 22 februari 1513 is de vicarius Johannes Piper ‘verwaerer der kercken’ alhier.³⁶

²⁴ HCO, Arch. Sibculo, Memoriael (vgl. BGO IV (1877), 212).

²⁵ RG VI, 162 nr. 1594 (Reg. Suppl. 460, 291 r).

²⁶ RG VI, 162 nr. 1594 (Reg. Suppl. 463, 281 rs).

²⁷ RG VI, nr. 2755 (Reg. Suppl. S 459, 124v).

²⁸ Kohl, *Domstift Munster* II, 572 (cit. Van Twickel, 358).

²⁹ RG XI.1, 259 nr. 1677 (Reg. Suppl. 581, 218r vlg.).

³⁰ Hij wordt niet genoemd in de tabel Clenke door De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 100-101.

³¹ Kohl, *Domstift Munster* II, 572 (cit. Van Twickel, 257; Staatsarchiv Münster Msc. I Nr. 10, 126 resp. Nr. 11, 224; Nr. 11, 137 resp. 239; Nr. 11, 186 resp. 322).

³² Weiss, ‘Die Kreuzherren’, 267 (*Catalogus benefactorum canonie Bentlagensis*).

³³ Eijken, *Repertorium*, 1968-1969 nr. 1664.

³⁴ Muller, *Regesten* nr. 3716.

³⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 I, 64.

³⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 18 reg. 160.

- 1513 - **Arent van Steenwijck**
wordt maart 1513 na presentatie door Johan van Steenwijck als pastoor alhier geïnstitueerd als opvolger van Anthonius de Apell.³⁷ De priester Arent van Steenwijck, zoon van Johan van Steenwijck en Hadewich Mulert, wordt voor het eerst vermeld 28 september 1469; in 1483 is hij vicevicarius te Dalen.* Op 12 augustus 1485 wordt hij beleend met de 'Norchse' en andere goederen die zijn familie van het Sticht in leen hield; hij ging echter uit dit leen 22 augustus 1487.³⁸ Hij zal vóór of in 1527 zijn overleden; in dat jaar procedeerden de erven van Johan van Steenwijck (een neef) en Jacob van Uterwyck, schoonzoon van Arent's zuster Bate, over Arent's goederen.³⁹ Pastoor was hij echter in 1521 al niet meer.
- 1521 **Goert Oertwijns**
wordt (kort na) 11 april 1521⁴⁰ en voorts 20 juni 1521⁴¹ als pastoor alhier vermeld.
- 1556 **Cornelis Oortwijn**
Na diens overlijden of resignatie wordt omstreeks mei 1556 door Johan van Steenwijck als pastoor gepresenteerd⁴²
- 1556 **N.N.**
- 1577 - 1596 **Jan Oortwijn**
Op 19 maart 1577 klaagt Johannes Oertwijn namens zijn vader Jan Oortwijn, pastoor alhier, over een deze aangedane belediging.⁴³ Op de goorsprake te Sleen wordt gemeld dat heer Jan Oortwijn, pastoor alhier, en Lambert Huisinge elkaar hebben uitgescholden.⁴⁴
- 1598 **Albertus Werckinck**
wordt 12 augustus 1598 gewezen pastoor alhier genoemd.⁴⁵ Hij was in 1592 prior te Scharmer⁴⁶ en zal na de Reductie van Groningen in 1594 naar Drenthe zijn uitgeweken. Nog 3 maart 1598 noemt hij zich prior te Scharmer.⁴⁷ Ook in Drenthe ging hij niet tot de Reformatie over, bleef echter wel hier wonen. In 1614 wordt meegedeeld dat hij een inwoner alhier wijwater verkocht. Hij leeft nog in 1615.⁴⁸

Sacristie

1378 **Albertus**

³⁷ St. Marie nr. 1855, 22.

³⁸ Eijken, *Repertorium*, 1997-1998 nr. 1688. De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 185.

³⁹ De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 185.

⁴⁰ Arch. Coevorden nr. 1079.

⁴¹ OSA nr. 741.

⁴² St. Marie nr. 2673, 196.

⁴³ *Goorspraken* 2, 345.

⁴⁴ Drentse Rechtsbronnen, 376.

⁴⁵ Acta synodes.

⁴⁶ GA, GAG R.F. 1592.97.

⁴⁷ GA, StA nr. 1814, 57v.

⁴⁸ Romein, 271.

Dominus Albertus komt als custos alhier voor 27 juni 1374;⁴⁹ hij was dus geestelijke.

1431 **Jacobus Benynge**
priester van het bisdom Utrecht, 18 augustus 1431 als koster alhier genoemd.⁵⁰

(1482)1507- **Lambertus Huysingh**
1516 Lambertus, sacrista alhier, wordt vermeld in 1507,⁵¹ Lambert Huysinck als sacrista 6 november 1516.⁵² Hij komt dan met het klooster Ter Apel overeen dat dit na zijn dood een rente uit Husingsarve te Zuidbarghe zal mogen lossen. Lambertus Huisinck de Groninga studeert in 1477 te Bologna en was – blijkens deze bron – al in 1482 (1485, 1489) sacrista alhier.⁵³ Op 22 februari 1486 komt heer Lambert Huisinghe als buur te Noordbarghe voor.⁵⁴

1542 - 1551 **Berneer Ludolphi**
sacrista alhier, komt voor 18 september 1542.⁵⁵ Heer Berneer huurt in 1551 land alhier.⁵⁶

Catharinavicarie

1551 **Hillebrandus Pieck**
wordt 20 augustus 1551 op de titel van de Catharinavicarie alhier geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden toegelaten.⁵⁷ In 1554/5 is hij reeds pastoor te Gasselte.*

Mogelijk is deze vicarie dezelfde als de zogeheten Nemans- of Niemansvicarie, 28 december 1601 met de Campersvicarie (zie Annavicarie) alhier vermeld.⁵⁸ Volgens Magnin zou deze vicarie gesticht zijn door de familie Van Steenwijck van de Grote Scheer. De vicarius was kapelaan van de pastoor. Volgens opgave van 24 december 1597 behoorden tot de vicarie: het Nemanserve, groot 20 mud bouwland en vier dagwerk hooiland, voorts een derde deel in een dagwerk hooiland, een twaalfde waar waardeel in de marke, jaarlijks een mud rogge en enkele smalle tienden. Collator was toen Johan van Steenwijck.⁵⁹ Uit de inkomsten van deze vicarie werd in 1633 als inkomen voor de predikant omstreeks 92 gulden aangewezen.⁶⁰ De collator Johan van Steenwijck tot de Grote Scheer trachtte in 1604 tevergeefs ook aanspraak te maken op de collatie van de Annavicarie.⁶¹ De Nemansvicarie zou dan de vicarie zijn geweest waarvan het presentatierecht behoorde tot het vijfmarkleen dat in 1482 aan de Van Steenwijcks kwam en voordien toebehoorde aan de familie Van Peyse.⁶²

⁴⁹ OGD nr. 680.

⁵⁰ Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 42.

⁵¹ Arch. Abdij Assen nr. 28 reg. 175.

⁵² Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 I, 64.

⁵³ Knod, *Bologna*, 22; zie ook Zijlstra nr. 9904.

⁵⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 2v reg. 63.

⁵⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 49 reg. 221.

⁵⁶ Drogen- en rentmeestersrekening nr. 41: GA, RAG, Arch. Hollandsche Rekenkamer nr. 4.

⁵⁷ ABU nr. 550*, 20. Verwant aan Rodolphus Peeck, Drentinus, 6 maart 1560 toegelaten tot alle wijdingen (ABU nr. 550*, 96v), zonder vermelding van een wijdingstitel?

⁵⁸ OSA nr. 366.

⁵⁹ OSA nr. 365, 1^e bundel, 9v-10.

⁶⁰ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 109.

⁶¹ Romein, 271.

⁶² Eijken, *Repertorium*, 1968-1969 nr. 1664.

Annavicarie

Ook genoemd de Campersvicarie, zou gesticht zijn door de familie Van den Camp.⁶³ In 1566 wordt echter *dominus* Rodolphus Heminghe als stichter vermeld.⁶⁴ Op 24 december 1597 worden vermeld als te behoren tot deze vicarie: het Camperserve, 26 mudden bouw- en vijf dagweiden hooiland, een halve waar waardeels en vier dagwerk hooiland.⁶⁵ In 1633 werden hieruit ten behoeve van de predikant bestemd 102 gulden en 15 stuivers.⁶⁶

- 1565 **Helprich Heminghe** 1565(6) **Wilhelmus Heminghe**

wordt 14 maart 1565 op de titel van de Annavicarie alhier geëxamineerd ter wijding als subdiaken; over de waarde van de vicarie rapporteert hij 5 april 1565.⁶⁷ Op 16 maart 1565 wordt hij tot de door de resignatie of het overlijden van Helprich Heminghe vacant geworden vicarie, na presentatie door Johannes Woltinghe namens zijn vrouw Margaretha, geproclameerd.⁶⁸ Blijkbaar werd er getwist over de eigendom van het collatierecht: 4 mei 1564 wordt aan Joannes de Zwinderen bevel gegeven ter instantie van Lambertus Ikinge, man en momber van zijn vrouw Hennicken Heminge, dochter van Adamus Heminge, als patroon-collator van de destijds door heer Rodolphus Heminghe op het Anna-altaar, te citeren Wilhelmus Heminge die zich de vicarie wederrechtelijk had toegeëigend.⁶⁹

Wilhelmus Heminghe is reeds in 1570 te Groningen, bezat daar de Petrus en Paulusprebende in de A-kerk en de Hemingheprebende aldaar en wordt in 1577 lid van de Kalendebroederschap aldaar⁷⁰ en treedt 30 september 1585 op als procurator van het Gerkesklooster te Groningen.⁷¹ Als vicarius in de A-kerk te Groningen* komt hij onder meer voor in 1589, 1590 en nog 1594.⁷² Omstreeks 1594 werd hij pastoor te Peize*. In 1594 droeg hij – blijkbaar beschouwde hij zich toen als collator dezer vicarie – een erve van de Annavicarie alhier over aan Const van Selbach om zijn zoon daarvan te laten studeren; hij zou daarvoor in eens 100 daalder van Van Selbach ontvangen hebben.⁷³ Op 14 december 1597 wordt opgegeven dat de collatie van de Campersvicarie berust bij Const van Selbach en destijds Wilhelmus Heminge op dit leen studeerde.⁷⁴ Gedeputeerde Staten besloten 30 juli 1602 dat deze vicarie met alle toebehoren bestemd zouden blijven voor het onderhoud van de predikant alhier; nog in 1618 is de vicarie echter nog in gebruik bij de Van Selbachs.⁷⁵ In 1604

⁶³ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 109.

⁶⁴ St. Marie nr. 1802, 46.

⁶⁵ OSA nr. 365, 1^e bundel, 9v-10.

⁶⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 109. Roloff Heminghe was van 1490 tot zijn overlijden in 1509 pastoor te Gasselte*.

⁶⁷ ABU nr. 550*, 128.

⁶⁸ St. Marie nr. 1802, 33v-34; de collatie geschiedde 6 februari 1565, *ibid.*, 41.

⁶⁹ St. Marie nr. 1802, 46.

⁷⁰ Geestelijkheid Groningen, Lijst Kalendebroederschap.

⁷¹ Tresoar, Arch. Gerkesklooster nr. 152 reg. 309.

⁷² GA, GAG Rekeningen stad Groningen 1589, 1590, diverse uitgaven.

⁷³ Romein, 270-271.

⁷⁴ OSA nr. 365, 1^e bundel, 9v-10.

⁷⁵ Romein, 270-271.

probeerde Johan van Steenwijck tot de Grote Scheer (zie bij de Catharinavicarie) ook de collatie van deze vicarie aan zich te trekken.⁷⁶

Overige

- 1451 **Wilhelmus Sporcken**
Op 9 december 1451 komen Wilhelmus Jolinge, pastoor te Zuidlaren,* en heer Wilhelmus Ykinge (van wie geen functie en standplaats zijn aangegeven) voor als uitvoerders van het testament van Wilhelmus Sporcken, priester alhier, wiens erfgenamen zijn Reynerus Lepel, Gese Wisseling en haar zoon Tidemannus.⁷⁷ In 1411 is hij priester-koster te Borger.*

- 1502 - 1507 **Johannes Rengers alias Roessynck**
Staatboeken van het klooster Ter Apel noemen in 1502, 1503 en 1507 Dns. Johannes Rengers de Emme dictus Roessynck.⁷⁸

- 1504 ? **Herman Hopper**
Op de lotting van Zworen Maandag 1504 en Pinksteren 1504 dient en geschil tussen heer Herman Hopper en een inwoner van Westeres bij Emmen over en rente.⁷⁹ Stond hij mogelijk hier of gaat het om Herman Hopper, in 1509 vicarius van de Michaelsvicarie in de A-kerk te Groningen.*

- 1507 **Rodolphus**
komt in 1507 met de pastoor en de sacrista alhier voor.⁸⁰

- 1513 - 1515 **Johannes Piper**
wordt 22 februari 1513 als vicarius en ‘verwaerer der kercken’ alhier genoemd⁸¹ en 1 maart 1515 als vicarius.⁸²

- ca 1600 **Herman Boelken**
Heer Herman Boelken alhier, komt 27 augustus 1601 inzake een paard voor.⁸³ Mogelijk was hij hier voor de Reformatie priester.

⁷⁶ Romein, 271.

⁷⁷ AKG nr. 170 reg. 288.

⁷⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 I, 64.

⁷⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 339 nr. 5554 en 341 nr. 5578.

⁸⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 I, 64.

⁸¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 18 reg. 160.

⁸² Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 79v reg. 166.

⁸³ *Goorspraken* 5, 215.

GASSELTE

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

Nip acht Gasselte een afsplitsing van Borger.¹ De oudste delen van de kerk dateren uit de tweede helft van de dertiende eeuw.² De kerk was gewijd aan **Maria**. 27 november 1600 wordt vermeld dat in mei 1509 een rente verkocht werd aan ‘Onsen leuven frauwen tot Gasselte’.³ Op 26 maart 1565 is sprake van ‘onse lever Vrouwen patronissa’ alhier.⁴ Bij de opgave van de geestelijke goederen op 19 december 1597 wordt onder de eigendommen van de kerk genoemd ‘onse lefvrouwen arve’ alhier.⁵

De – voorzover bekend enige – vicarie alhier was gewijd aan Nicolaas en Catharina. Waarop de ‘sunt Adolffy pagt’ alhier⁶ teruggaat is niet bekend.

Nicolaas en Catharinavicarie

Op 5 mei 1362 bevestigen Arent Huus, zijn vrouw Lamme, en Lubbe, weduwe van Wermold van Gasselte, de door laatstgenoemde bij testament gedanke schenking van 30 mud rogge en 10 mud haver ten behoeve van een aan Nicolaas en Catharina gewijd altaar.⁷ De stichting van deze ‘cappellanie’ wordt door de bisschop goedgekeurd 15 september 1342.⁸ Romein noemt een vicarie ter ere van Onze Lieve Vrouw en Nicolaas en een Catharinavicarie,⁹ de eerste mogelijk op gezag van Magnin die vermeldt dat de geringe inkomsten van de Onze Lieve Vrouwe en Nicolaasvicarie door de pastoor werden genoten.¹⁰

Pastors

1328 **Harmen**
wordt 26 mei 1328 als pastoor alhier vermeld.¹¹

1359 - 1360 **Henricus**
Op 14 februari 1359 komt Henricus de Gasselte als deken van Drenthe voor,¹²
6 februari 1360 Henricus als pastoor alhier.¹³

1483 **Roloff Quant**

¹ Nip, ‘De Middeleeuwen’, 71.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 619.

³ OSA nr. 366.

⁴ *Goorspraken* 1, 249.

⁵ OSA nr. 365, 6.

⁶ Arch. Kerspelen en marken nr. 114: ‘Register van de sunt Adolffy-pagt wegens Gasselt’ met oproeping door de schulte van belanghebbenden tot het regelen dezer heffing (omstreeks 1810); ook belast met deze pacht zijn de pastorie en de kerkvoogden.

⁷ OGD nr. 513.

⁸ OGD nr. 516.

⁹ Arent Huus werd later heer van Ruinen, zie Schaap, ‘Ruinen’, 283-285.

¹⁰ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 112-113 (OSA nr. 365, 1^e bundel, 6vlg.).

¹¹ Arch. Mensinge nr. 1762; vergelijk voor de Latijnse tekst OGD nr. 314 waar de in Arch. Mensinge nr. 1762 genoemde pastors (van Gasselte, Gieten en Rolde) niet worden genoemd.

¹² OGD nr. 466.

¹³ OGD nr. 480.

wordt 4 april 1483 als pastoor alhier genoemd.¹⁴ Rudolphus Quant, van Groningen, werd 18 september 1448 als student te Keulen ingeschreven.¹⁵

ca 1490-1509 **Rodolph Heminge**

wordt als pastoor alhier genoemd omstreeks 1490¹⁶ en overleed als zodanig 20 januari 1509.¹⁷ Hij schonk bij testament een jaarlijkse uitkering van een mud rogge aan zijn opvolger.¹⁸ Zonder functie en plaats wordt hij in 1491 genoemd.¹⁹ Hij stichtte in 1508 vicarieën te Groningen (Akerk)* en Emmen.*

ca 1525-1530 **Henrick Oestinck**

wordt omstreeks 1525 genoemd als pastoor alhier en uitvoerder van het testament van de 20 februari 1525 overleden pastoor te Gieten*²⁰ en als pastoor ook 19 december 1530.²¹

1554 **Hillebrandus Peeck**

sedert 1551 vicarius van de Catharinavicarie te Emmen* en 10 juli 1554 pastoor alhier wanneer hij *licentia testandi* ontvangt.²² Een door hem vervaardigde, ongedateerde, copie van een stuk uit 1509 tekent hij als *Curatus, sive dei verbi minister*.²³

1569/70- **Wilhelmus Hoitingh**

1573(8?) wordt 12 augustus 1570? Als pastoor alhier geproclameerd (de naam van zijn voorganger wordt niet vermeld); hij had zich ten onrechte brieven van institutie van de bisschop van Groningen verworven.²⁴ Deze bisschop voldeed ook het voor de institutie van een nieuwe pastoor alhier verschuldigde recht blijkens de rekening 1569/70 van de aartsdiaken van St. Marie.²⁵ Hij was ook notaris en autoriseert als zodanig – overigens zich ook pastoor alhier noemende – een afschrift van een request op verzoek van Johan Hoevynghe te Slochteren, waarschijnlijk 23 november 1573 of 1578.²⁶ Van 1554 tot 1563 komt hij voor als vicarius van de Annavicarie te Zuidlaren.*

- 1598 **Henricus Campensis**

was de laatste pastoor alhier, ging niet tot de Reformatie over en woonde hier 31 oktober 1611 nog. In 1602 beriep de gemeente te Zuidlaren hem doch van dit beroep is – door de tegenstand van de stadhouder – niets gekomen.²⁷

Nicolaas en Catharinavicarie

¹⁴ AKG nr. 117 reg. 699.

¹⁵ Zijlstra nr. 7021.

¹⁶ OSA nr. 367, 1^e bundel, Gasselte, 3-3v; gerefereerd wordt aan een gebeurtenis te zijnen tijde en die van de vicarius Jacob van Runen.

¹⁷ OSA nr. 367, 1^e bundel, Gasselte, 3v.

¹⁸ OSA nr. 373.

¹⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 260 nr. 4880 en 264 nr. 4901.

²⁰ OSA nr. 367, 1^e bundel, 5.

²¹ AKG nr. 258 reg. 1028.

²² ABU nr. 544-5, rekening 1554/5.

²³ Arch. Marke Grollo nr. 14.

²⁴ St. Marie nr. 1802, 78-79v.

²⁵ St. Marie nr. 1807.

²⁶ GA, RAG Hs. in fo. 245, 14 jo. 1.

²⁷ Romein, 53, 68, 135; vgl. OSA nr. 14 deel 6, 86, 31 oktober 1611.

De stichting daarvan door Wermold van Gasselte omstreeks 1362 werd reeds gememoreerd; zijn erfgenamen bevestigden een en ander 5 mei 1362. Arend Huus werd later heer van Ruinen; de collatie van deze vicarie blijft bij zijn opvolgers als heer van Ruinen. Zo komt Hendrik van Munster, heer van Ruinen, 4 april 1483 als patroon der vicarie voor.²⁸ Omstreeks 1600 bezit een gelijknamige nazaat het collatierecht.²⁹ De laatste vicarius zou jaarlijks tussen 70 en 80 mud rogge inkomen uit de vicarie hebben, met een 'staetlicke behuisinge', volgens opgave van 19 december 1597.³⁰

1445 - 1465 Johan Schuttrop

wordt op de lotting van Zworen maandag 1445 als vicarius alhier vermeld.³¹ In 1465 komt hij voor als vicarius te Coevorden,* Gasselte en Westerbork,*³² overigens in 1445 en 1458 ook alleen als vicarius te Coevorden.*

1482-1501(?) Jacobus van Ruinen

Jacobus, vicarius alhier, komt 26 mei en 19 augustus 1482 voor,³³ Jacobus van Ruinen als zodanig 4 april 1483³⁴ en 9 februari 1487,³⁵ Hij was hier waarschijnlijk nog in 1501.³⁶

1514 - 1537 Johan Pigge³⁷

kwam in 1514 als vicarius alhier en was hier nog in 1537.³⁸ Johannes Piggen de Runen werd 4 maart 1514 te Utrecht subdiaken en 15 april 1514 te Utrecht priester gewijd.³⁹

- 1598 Jacobus van den Utloe

was de laatste vicarius alhier en wordt als vicarius in 1598 genoemd.⁴⁰ Volgens Magnin zou hij in 1594 uit Nijeveen* naar hier zijn gekomen.⁴¹ Over de jarenlange strijd, met hem over de vicarie-inkomsten na de Reformatie gevoerd, bericht Romein uitvoerig.⁴² Omstreeks 1600 erkent de Stadhouder niet de begeving van deze vicarie aan een 'paepenkind'; hij schrijft hierover aan Hendrik van Munster, heer van Ruinen. De predikant mag bij provisie het leen

²⁸ 117 reg. 699.

²⁹ Romein, 51-54.

³⁰ OSA nr. 5, 1^e bundel, 6vlg.

³¹ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 270 nr. 2485.

³² AKG nr. 440 reg. 471.

³³ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 207 nr. 4469 en 208 nr. 4476.

³⁴ AKG nr. 117 reg. 699.

³⁵ OSA nr. 365 en 367, 1^e bundel, Gasselte, 5v.

³⁶ OSA nr. 365 en 367, 1^e bundel, Gasselte, 5v. Deze geeft de indruk dat de laatste aantekening, uit de registers van Jacobus van Ruinen, is over een gebeurtenis van 20 januari 1531: 'Dusz verre gaett die anteyckeninge der vicarie van Gasselthe kercken s. Catharin: vicarie, *pro ut jacet*, gedaen bi Jacobum van Ruijnen in zijn leventg vicarius voersz. vicariae'. Johannes Pigge verklaart echter renten over de periode 1514-1534 ontvangen te hebben en en noteert nog in 1537, OSA nr. 373.

³⁷ Zie voor de familie Pigge: Schaap, 'Pigge', 72 (Johan daar verondersteld een zoon te zijn van Egbert Pigge).

³⁸ Johannes Pigge verklaart renten over de periode 1514-1534 ontvangen te hebben en noteert nog in 1537, OSA nr. 373.

³⁹ Dom nr. 2544, 37v (tussenliggende diakenwijding niet gevonden); AAU 23 (1896), 471.

⁴⁰ Drentse Rechtsbronnen I, 96 (1598); Arch. Ambtenaren en Particulieren nr. 643 reg. 625 (kort na 21 november 1598); de synodale acta van 12 augustus 1598 noemen hem gewezen priester.

⁴¹ Romein, 53-54. Zie over hem Kroezenga, *Gasselte*.

⁴² Romein, 53-54.

bezitten.⁴³ Volgens uitspraak van drost en gedeputeerden van 15 oktober 1612 zouden hij en de predikant alhier elk de helft van de inkomsten van de Catharinavicarie ontvangen.⁴⁴ Het huis in de vicarietuin was blijkbaar zijn eigendom. Op 14 januari 1632 wordt zijn zoon Gerhardus over dit leen aangesproken⁴⁵. De predikant alhier tekent in 1630 het overlijden van ‘Moy Anna ab Utlohe concubine Jacobi ab Utlohe *vicarius suo tempore*’ aan.⁴⁶

⁴³ Arch. Friese Stadhouders nr. 1.

⁴⁴ OSA nr. 379; Arch. Friese Stadhouders nr. 11, brief 6 december 1612.

⁴⁵ OSA nr. 379.

⁴⁶ KB Gasselte, 4.

GIETEN

Patroon: **Maria?**

Bijzonderheden:

Volgens Romein was de kerk alhier gewijd aan Maria.¹ Een ongedateerde (zestiende-eeuwse) lijst van tentrogge en moltkoren noemt naast de pastoor ook de ‘Onze Lieven Vrouwen meijer’² maar dat zou ook kunnen refereren aan land van de Mariavicarie alhier. In 1564 oefende de gemeente het collatierecht uit.³

Vicarie(ën)

In 1517 is voor het eerst sprake van een vicarie alhier.⁴ In 1524 bestaat hier de vicarie van Maria Magdalena en Anthonius waarvan de ingezetenen en de pastoor het collatierecht hebben.⁵ In 1569 oefent de pastoor blijkbaar alleen het presentatierecht uit.⁶ In 1553 is sprake van de vicarie op het Maria-altaar alhier.⁷ Mogelijk is daarmee de eerstgenoemde vicarie bedoeld omdat later alleen van de Maria Magdalenavicarie sprake is.⁸

Pastorie

1302	Fredericus <i>presbiter de ...eten</i> (waarschijnlijk wel te lezen als Geten) komt 20 oktober 1302 voor. ⁹
1327	Rodolphus wordt als pastoor alhier genoemd 2 juli 1327; ¹⁰ als heer Rolof van Ghete komt hij omstreeks 1325 voor. ¹¹
1328	Anne komt als pastoor alhier voor 26 mei 1328. ¹²
1330	(Johannes de Slewijc) perpetuus vicarius te Woudrichem, ontvangt 9 mei 1330 reservatie van een expectans ter beschikking van het kapittel te Utrecht, niettegenstaande het proces dat hij over de parochiekerk te Gieten voert. ¹³

¹ Romein, 65.

² Arch. Mensinge nr. 1778.

³ St. Marie nr. 1802, 30.

⁴ Arch. Klerkenhuis nr. 114 reg. 251.

⁵ St. Marie nr. 1855, 38v; nr. 1807.

⁶ St. Marie nr. 1802, 63v.

⁷ ABU nr. 544-3, rekening 1553/4.

⁸ OSA nr. 365, 5

⁹ OGD nr. 215.

¹⁰ OGD nr. 311.

¹¹ OGD nr. 285a; Muller, *Regesten* nr. 216; Berkelbach van der Sprenkel, *Regesten* nr. 1287.

¹² Arch. Mensinge nr. 1762; vergelijk voor de Latijnse tekst OGD nr. 314 waar de in Arch. Mensinge nr. 1762 genoemde pastoors (van Gasselte, Gieten en Rolde) niet worden genoemd.

¹³ Brom, *Bullarium* I nr. 844.

1224

1360 **Wilhelmus**
wordt als pastoor alhier genoemd 2 juni 1360.¹⁴

1461 - 1472 **Derck/Theodoricus**
komt voor het eerst als pastoor alhier voor 9 december 1461¹⁵ en daarna regelmatig tot 12 juni 1472,¹⁶ steeds zonder familienaam. Mogelijk was hij hier reeds langer: 8 maart 1458 wordt dispensatie wegens onwettige geboorte verleend aan Johannes Theodoricus de Gheet uit het bisdom Utrecht wiens vader priester was;¹⁷ Gheet kan Gieten zijn geweest. Hij kan dezelfde zijn als

1477 **Dirck Cloet**
pastoor alhier, vermeld 6 november 1477¹⁸ en 3 december 1477.¹⁹

1479 - 1501 **Theodoricus Moll**
komt 8 november 1479 als pastoor alhier voor.²⁰ Hij overleed begin 1501 waarna bisschop Frederik 25 juni 1501 de kerk vergeeft aan²¹

1501 **Cornelius Decker**
Van 1510 tot 1513 komt hij voor als pastoor te Coevorden* waar hij in ieder geval eind 1503 nog niet staat.

1520 - 1525 **Johannes Husinck**
uit Coevorden, wordt 8 juni 1519 als student te Rostock ingeschreven,²² komt in 1520²³ en 25 maart 1524²⁴ als pastoor alhier voor. Hij overleed 20 februari 1525 als pastoor alhier; uitvoerders van zijn testament zijn de pastoors te Gasselte en Sleen. Hij vermaakte een rente van een mudde rogge aan de Maria Magdalenavicarie alhier.²⁵

ca 1545/9 **N.N.**
Zijn ‘maghet’ was door de drost gevangen gezet op verdenking van hekserij maar bij gebleken onschuld vrijgelaten.²⁶

1559 - 1564 **Otto Eppinge**
komt als pastoor alhier voor 16 mei 1559 en is dan in geschil met zijn schoonzoon Albert Scroer; het geschil dient reeds 15 juni 1557 maar Otto’s functie wordt dan niet vermeld.²⁷ Als pastoor wordt hij ook genoemd 3 april

¹⁴ OGD nr. 480.

¹⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 106 reg. 80.

¹⁶ Arch. Klerkenhuis nr. 112 reg. 166.

¹⁷ RPG III, 127 nr. 1590, PA 6, 139r.

¹⁸ AKG nr. 99 reg. 621.

¹⁹ AKG nr. 99 reg. 622.

²⁰ Arch. Klerkenhuis nr. 113 reg. 187.

²¹ Muller, *Regesten* nr. 5043.

²² Hoffmeister, *Rostock* II, 75.

²³ Belonje en Westra van Holthe, 74.

²⁴ St. Marie nr. 1855, 38v.

²⁵ OSA nr. 373, 1^e bundel, Gasselte, 5.

²⁶ Drogen- en rentmeestersrekening nr. 5, 1545-1549, 7v-8: ‘Van die maghet van des pastoers van Ghieten die binnen tijde deser rekeninghe by den vornomden drost is gedaen apprehenderen van dat zij befaempt was van tovernije ende alsoe tselve namaels onwaerachtich bevonden was dairaf nyet ontfangen ende haer laten loepen’.

²⁷ Joosting, *Ordelen*, 324, 352.

1561.²⁸ Hij overleed eind 1564.²⁹ De drost legt 31 december 1564 beslag op zijn nalatenschap totdat uit een authentiek testament benoeming van executeurs blijkt.³⁰ Op 27 november 1574 wordt de eis van Ludolphus Ensinck van 20 september 1574 tegen Willem Eppinge om inventaris van de door Otto nagelaten goederen, vererfd op zijn kinderen, waarvan Ludolphus een kwartdeel toekomt en welke landen hem 20 oktober 1574 zijn aangewezen, afgewezen.³¹ Hij was verwant aan Johan Eppinge, pastoor te Kropswolde*.

1564 - 1578 **Ludolphus Alinge**

vicarius alhier, werd 7 december 1564 na presentatie door de burens en de gemeente als opvolger van Otto Eppinge als pastoor alhier geïnstitueerd.³² In 1571 wordt hij deken van Drenthe.³³ Nog 7 februari 1578 komt hij als pastoor alhier, deken en richter-generaal van Drenthe voor.³⁴ Vanaf 1584 is hij bekend als pastoor te Borger*.

1592 - 1594 **Doede Jansz./Dodonaeus Joannis**

komt vanaf 3 juli 1570 als pastoor te Deersum voor.³⁵ Hij was afkomstig uit Leeuwarden en werd ca 1536/7 geboren.³⁶ Hij was capitularius van het klooster Bloemkamp en is in 1580 onder de uitgeweken priesters.³⁷ Op 25 juli 1592³⁸ en 3 juni 1594³⁹ komt hij voor als pastoor te Gieten en senior van Bloemkamp. In 1594 vraagt hij een financiële tegemoetkoming; het zich te Groningen in ballingschap verkerende Hof van Friesland (dat binnen Friesland zelve niet werd erkend) kent hem op 3 juni 1594 100 daalder toe.⁴⁰ Op 28 mei 1595 stellen Gedeputeerde Staten van Friesland zijn pensioen, te betalen uit de opbrengsten van de geconfiscieerde kloostergoederen, vast op 80 gulden per jaar.⁴¹

Maria Magdalena en Anthoniusvicarie

Deze vicarie wordt voor het eerst in 1524 genoemd. De vicarius Luitien Alinge vermaakte toen een jaarlijkse pacht van een mud rogge. Hetzelfde deed in 1525 de pastoor Johan Husinge.⁴² Volgens een opgave van 18 december 1597 behoorden tot de vicarie een huis met erf, tuin en een kwart waardeel in de marke, het Jobinge-erve alhier groot 20 mudden land en een volle waar in de marke, een stuk in het Gieterveen, verpacht voor anderhalve schuivvracht turf per jaar, een perceel groenland te Zuidlaren met een jaarlijkse opbrengst van 4 à 5 voer hooi, en enkele pachten, tot een totaal van 11 ½ mud rogge. Het vicariehuis is echter belast met een jaarlijkse uitkering van 7½ mud

²⁸ GA, GAG nr. vRr 996.

²⁹ St. Marie nr. 1802, 30.

³⁰ *Goorspraken* 1, 24 maart 1565.

³¹ *Goorspraken* 2, 183-184.

³² St. Marie nr. 1802, 30.

³³ *Oudheden en Gestichten*, 578; vergelijk echter Anloo*, pastoor 1577.

³⁴ Arch. Dikninge nr. 203 reg. 463.

³⁵ Tresoar, RA Rauwerderhem nr. 1, 53.

³⁶ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795, nr. 2788a.

³⁷ CE, 347; Engels, *Conscriptio*, 14. In 1583 noemt hij zich – in ballingschap – pastoor te Deersum en capitularius van Bloemkamp, HCO, Van Dedem, nr. 84.

³⁸ HCO, Van Dedem, nr. 85.

³⁹ HCO, Van Dedem, nr. 86.

⁴⁰ Tresoar, Verzameling Aanwinsten nr. 122.

⁴¹ Tresoar, Arch. Bestuursinstellingen 1580-1795 nr. 2788a.

⁴² OSA nr. 367, i.v. Gasselte, 1^e bundel, 4v, 5.

rogge en 1 mud schultrogge.⁴³ In 1632 werden uit de inkomsten van de vicarie 126 gulden toegewezen aan de predikant.⁴⁴

(1517?-) 1524 **Ludolphus Alinge**

mogelijk dezelfde als Lucas, vicarius alhier, vermeld 28 januari 1517,⁴⁵ overleed 4 februari 1524.⁴⁶ Ludolphus Alinghe, van Groningen, werd 18 mei 1499 te Rostock als student ingeschreven.⁴⁷

Na zijn dood werd door ingezetenen en pastoor gepresenteerd zijn neef⁴⁸

1524-1541/5 **Hermannus Alinge**

die 25 maart 1524 in de Maria Magdalenavicarie werd geïnstitueerd.⁴⁹ Op 12 november 1527 komt hij voor als erfgenaam van zijn niet met name genoemde vader.⁵⁰ Tussen 1541 en 1545 wordt heer Harmen van Gieten gedood door Albert in de Fennehof te Gieten die daarvoor een boete van 20 goudgulden aan de drost verbeurt.⁵¹ Zijn kinderen procederen 18 april 1547 en 17 mei 1551 tegen Herman Ribens,⁵² 2 juni 1555 tegen Hendrik Alinge.⁵³

1561 - 1564 **Ludolphus Alinge**

wordt 3 juli 1561 als vicarius alhier vermeld.⁵⁴ Luitien Alinge, vicarius alhier, wordt in 1564 pastoor alhier. Het patrocinium van de vicarie wordt niet vermeld. Hij kan dezelfde zijn als Ludolphus Joannis de Gieten, 26 mei 1553 toegelaten tot de wijding van subdiaken;⁵⁵ een wijdingstitel is niet aangegeven.

1569

Goswinus Petri

Hermannus de Schaeyck

De oorspronkelijke presentatie van Petri tot de Magdalenavicarie door de pastoor van Goswinus Petri werd gecasseerd.⁵⁶ Aanvankelijk had hij zich ten onrechte institutiebrieven van de bisschop van Groningen verworven.⁵⁷ *Jure devoluto* werd hem kort daarop 18 juni 1569 de vicarie verleend⁵⁸ en door hem het verschuldigde institutierecht voldaan,⁵⁹ doch blijkbaar werd dezelfde dag de vicarie ook *jure devoluto* aan Hermannus de Schaeyck verleend.⁶⁰

Mariavicarie

⁴³ OSA nr. 365, 1^e bundel, 5.

⁴⁴ OSA nr. 365, 1^e bundel, 5.

⁴⁵ Arch. Klerkenhuis nr. 114 reg. 251.

⁴⁶ OSA nr. 367, i.v. Gasselte, 1^e bundel, 4v.

⁴⁷ Zijlstra nr. 7440.

⁴⁸ OSA nr. 367, i.v. Gasselte, 1^e bundel, 4v.

⁴⁹ St. Marie nr. 1855, 38v.

⁵⁰ Arch. Klerkenhuis nr. 125 reg. 266.

⁵¹ Drogen- en Rentmeestersrekening nr. 28, 1541/5.

⁵² Joosting, *Ordelen*, 170, 257.

⁵³ Joosting, *Ordelen*, 306.

⁵⁴ GA, GAG, nr. vRr 996, 30 juli 1561.

⁵⁵ ABU nr. 550*, 42.

⁵⁶ St. Marie nr. 1802, 62v.

⁵⁷ St. Marie nr. 1802, 78v.

⁵⁸ St. Marie nr. 1802, 62v.

⁵⁹ St. Marie nr. 1807, rekening 1568.

⁶⁰ St. Marie nr. 1802.1802, 64.

1227

Deze wordt alleen in 1553 genoemd⁶¹ en is wellicht dezelfde als de Maria Magdalenavicarie.

1553

Ludolphus Hermanni

werd *jure devoluto* voorzien met de Mariavicarie alhier waartoe 27 september 1553 aan recht werd voldaan 8 gulden 8 stuiver.⁶²

⁶¹ ABU nr. 544-5, rekening 1553/4; Heeringa, *Rekeningen* II, 214 en 231 (noemt hem 213 D. [*dominus*]).

⁶² *Ibidem.*).

HAVELTE

Patroon: **Johannes Evangelist**

Bijzonderheden:

Op 1 maart 1310 verklaren de deken van de kerk te Steenwijk en de deken van Drenthe, in opdracht van bisschop Guy van Avesnes, de ingezetenen van Uffelte (met twintig huizen), Hesselen (met tweentwintig huizen) en Hesselterven die allen ver verwijderd wonen van de kerk te Steenwijk, te hebben toegestaan een nieuwe kerk te bouwen waar zij de kerkelijke sacramenten kunnen ontvangen. Deken en kapittel van Steenwijk zullen het patronaat van deze kerk hebben.¹ Op 11 april 1310 verbinden de inwoners van Hesselen en Uffelte zich tot betaling van de schadeloosstelling aan deken en kapittel van Steenwijk.² Havelte is het tegenwoordige Darp, Hesselterveen heette later Nijeveen*. Bij de bouw van de kerk in 1310 werd gebruik gemaakt van de veel lagere romaanse kapel, vermoedelijk omstreeks 1200 gebouwd. Het dorp Havelte bestond toen nog niet, vandaar dat de kerk niet in de bebouwde kom staat.³ Muller schrijft dat de kerk in Darp (Hesle) heeft gestaan maar in het laatst van de vijftiende eeuw door een andere te Havelte werd vervangen.⁴ De bouwgeschiedenis van de kerk⁵ is daarmee niet in overeenstemming. Het kerkdorp heette oorspronkelijk Westerhesselen,⁶ later kwam de naam Havelte in gebruik. Welke gemeenschap de omstreeks 1200(?) gebouwde romaanse kapel ten dienste stond is – waar van omliggende bebouwing geen sprake is – niet duidelijk. Onbekend is ook waarom in 1310 de kapel niet eenvoudigweg verheven werd tot parochiekerk. De toren dateert uit 1410.⁷

De kerk was gewijd aan **Johannes Evangelist**. Blijkens het visitatieregister van 1562 was *patronus hujus ... sanctus Johannes ...*⁸ Een vermelding van de Johannes Evangelistkerk zonder plaatsnaam op 25 mei 1478⁹ zal op Havelte betrekking hebben gehad. Een klok genaamd Johannes werd in 1516 gegoten.¹⁰

De inkomsten van de pastorie worden in 1562 geschat op omstreeks 100 daalder.¹¹

Vicarieën

Het visitatieverslag van 1562 noemt hier drie vicarieën: de Maria-, de Clemens- en de Annavicarie.¹² Met name de twee eerstgenoemde komen veelvuldig voor. In 1386 is sprake van de altaren van Onze Lieve Vrouw en van Clemens.¹³ De Clemensvicarie zou door de pastoor Egbert van den Goer zijn gesticht welke stichting de bisschop 3 september 1361 zou hebben bevestigd.¹⁴ Bij de opgave van de kerkelijke goederen op 14 januari 1598 worden alleen de Clemensvicarie en de Onze Lieve Vrouwevicarie genoemd.¹⁵ Blijkbaar is er nog een vierde vicarie geweest waarvan de patroonheilige niet bekend is.

¹ OBO III nr. 573 (waar correctie van de datering 9 februari 1310, OGD nr. 231).

² OBO III nr. 580; OGD nr. 232.

³ Waterbolk, *Havelte*, 25, 27, 28. Bulletin NOB, 2^e serie, 12 (1919) noemt de kerk zelfs twaalfde-eeuws.

⁴ Muller, *Atlas*, 505-506.

⁵ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 621.

⁶ Zo nog 1513 (St. Marie nr. 1855, 24 en 34).

⁷ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 621.

⁸ St. Marie nr. 1856.

⁹ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 782 (oud 775), 115v-116 (mededeling Dr. H.J. Kok).

¹⁰ Belonje en Westra van Holthe, 76.

¹¹ St. Marie nr. 1856.

¹² St. Marie nr. 1856.

¹³ OGD nr. 763.

¹⁴ St. Marie nr. 1856.

¹⁵ OSA nr. 365, 2^e stuk, 7 en 1^e stuk, 58; Arch. HG Havelte nr. 34.

Pastors

1360-ca 1391 **Egbert van den Goer anders van Steenwijk**

zoon van Coenraad van den Goer en N. van Ansen.¹⁶ komt 30 november 1360 voor het eerst als pastoor te Westerhesselen en rentmeester en zaakgelastigde van het kapittel van St. Pieter te Utrecht (dat in deze omgeving veel bezittingen had)¹⁷ voor in gezelschap van Adolph van Ansen, pastoor te Rolde*, mogelijk een oom van Egbert.¹⁸ Op 28 januari 1361 verklaren Johan van Eerde, ridder, en zijn dochter aan Egbert te hebben overgedragen de Hoenover te Avereest.¹⁹ In 1361 zou hij de Clemensvicarie alhier hebben gesticht.²⁰ Op 13 september 1368 blijkt de pastoor te Dwingeloo* zijn kapelaan te zijn.²¹ Op 5 februari 1384 – hij is dan ook kanunnik van de kerk te Steenwijk – sticht hij in de kerk te Steenwijk een altaar ter ere van Maria en begiftigt dat met een aantal renten.²² Op 29 september 1386 schenkt hij de Hoenover aan zijn neef Coenraad van den Goer, pastoor te Dalen*, als vruchtgebruiker; na diens dood zal een kwart komen aan de pastoor te Hesselen, een kwart aan het Clemensaltaar alhier, een kwart aan het Onze Lieve Vrouwe-altaar alhier en eenkwart aan het Onze Lieve Vrouwe-altaar te Steenwijk.²³ Hij overleed vóór 30 mei 1391 wanneer bisschop Floris van Wevelinckhoven de stichting van het Maria-altaar in de kerk te Steenwijk door Egbertus, *bone memorie*, en de daaraan gedane schenkingen waaronder enkele door Egbertus van de door hem laatstelijk 2 januari 1376 aangekochte rente bevestigt.²⁴ Door zijn overlijden kwam ook de Christophorusvicarie in de Pieterskerk te Utrecht vrij waarmee 30 november 1392 bij pauselijke provisie Arnold Lewe werd voorzien.²⁵

- 1409 **Gerlich de Oestenwolde** 1409 - **Johannes Borchgreve**

In 1408/9 wordt 77 pond aan recht voldaan wegens de ruil tussen de officia tussen Gelricus de Oestenwolde, pastoor te Wanneperveen, en Johannes Borchgreve, pastoor te Westerhesselen.²⁶ Laatstgenoemde, van riddermatige afkomst,²⁷ dus zonder twijfel behorende tot het rond Vollenhove gegoede geslacht Van Oestenwolde, verzoekt – dan Borchgreve alias dictus de Oestenwolde – 4 september 1394 voorziening met een kanonikaat met prebende te Steenwijk;²⁸ 18 januari 1396 verzoekt hij voorziening met de parochiekerk te Tull, vacant door de overplaatsing van Helprich de Oestenwolde²⁹ (een verwant?). Op 25 oktober 1397 wordt last gegeven hem te voorzien met de door het overlijden van Henricus Vrijlingh vacant

¹⁶ De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 154; vgl. Roemeling, 'Geslachten' (1973).

¹⁷ OGD nr. 500.

¹⁸ Roemeling, 'Geslachten' (1973) 258-259.

¹⁹ OGD nr. 503.

²⁰ St. Marie nr. 1856.

²¹ OGD nr. 556.

²² OGD nr. 726 (toestemming daarvoor nr. 725, *eodem die*). Volgens De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 154 was hij reeds in 1471 kanunnik).

²³ OGD nr. 763.

²⁴ OGD nr. 819 en noot 1 t/m 4 aldaar; de datering 11 maart 1395 van OGD nr. 873 die Egbert nog in leven noemt is onjuist, wellicht 1385).

²⁵ RG II, 93, L 30, 37.

²⁶ Heeringa, *Rekeningen* II, 18.

²⁷ RG II, 579, Reg. Suppl. 20.

²⁸ RG II, 579, Reg. Suppl. 20.

²⁹ RG II, 579, Reg. Lat. 41, 124

geworden parochiekerk te Wanneperveen niettegenstaande het bezit van een beneficium in het bisdom Luik ter collatie van de bisschop van Utrecht dat hij bereid is te verlaten.³⁰ 27 november 1398 ontvangt hij een kanonikaat met prebende te Steenwijk, vacant door het overlijden van Steven van den Rutenberg, niettegenstaande het bezit van de parochiekerk te Wanneperveen,³¹ en wordt hij ook met deze kerk voorzien (vacant na de dood van Henricus Vrijlingh en de resignatie van Jacobus Braem³² die zich blijkbaar van het bezit ervan had kunnen voorzien) niettegenstaande het bezit van een kanonikaat.³³

Als pastoor alhier komt hij voor 1 oktober 1424.³⁴ Hij moet omstreeks 1447 zijn overleden. Op 22 mei 1447 wordt Johanna, dochter van Engelbert van der Eze en vrouw van Wibbolt van Warmelo, na dode van haar oom heer Johan van Oostenwolde alias ter Borchvrede beleend met 12½ morgen te Mastenbroek.³⁵ Hij was kanunnik te Deventer waar zijn memorie gevierd werd.³⁶

1448

Arnoldus Suzeler

clericus van het bisdom Utrecht, verzoekt 11 januari 1448 de parochiekerk te Havelte waarvan de jaarlijkse opbrengst vijf mark zilver is, vacant door het overlijden van Johannes Borchgreve alias Oostenwolde.³⁷ 28 juni 1450 verzoekt hij een kanonikaat met prebende in de Martinuskerk te Karpen in het bisdom Keulen niettegenstaande de hem betoonde gratie van een expectans op prebenden in de Janskerk te Utrecht en in de kerk te Oldenzaal.³⁸

- 1462

Dirk Huls

Op 26 april 1462 legt Henricus Schaep, vicarius perpetuus van de Lebuïnuskerk te Deventer, aan zijn medetestamentatores Rotgerus Maes, pastoor te Dorsten en kanunnik van St. Cunibert te Keulen, Lentzo Zonnen, vicerius te Havelte, en Elisabeth Huls, weduwe te Dorsten, rekening en verantwoording af over de nalatenschap van Dirk Huls, pastoor te Havelte en vicarius van de Lebuïnuskerk te Deventer, met name over een schuld van deze aan Helmich Hamekinck in Drenthe.³⁹

1468

Albertus Meijering

wordt als pastoor alhier vermeld 8 januari 1468.⁴⁰ Als notarius komt hij voor 20 september 1457 (1432?).⁴¹ Zijn memorie werd te Kampen in de Nicolaaskerk gevierd op 14 juni.⁴² Hij had als zoon van een priester 16 mei 1465 dispensatie wegens onwettige geboorte gekregen.⁴³

1477

Wolter Reghelinx Berentssoen

³⁰ RG II, 579, Reg. Lat. 48, 36. Vrijlingh was mogelijk eerder pastoor te Norg*.

³¹ RG II, 579, Reg. Lat. 63, 6.

³² RG II, 579, Reg. Lat. 43, 7.

³³ RG II, 579, Reg. Lat. 43, 7.

³⁴ Arch. Dikninge nr. 1, 55v reg. 240.

³⁵ GA Deventer, Leenregister proost van Deventer deel 1, 43.

³⁶ Dumbart, *Deventer, Necrologium*.

³⁷ RG VI, 36 nr. 338, Reg. Suppl. 422, 64r.

³⁸ RG VI, 36 nr. 338, Reg. Suppl. 445, 193r; Reg. Lat. 457, 80r-81v.

³⁹ HCO, Arch. Albergen nr. 203 reg. 354.

⁴⁰ Arch. Dikninge nr. 93 reg. 303.

⁴¹ Arch. HG Vledder nr. 38; datering 1457 of 1432?, vgl. Meppel noot 6.

⁴² GA Kampen, *Necrologium Nicolaaskerk Kampen*.

⁴³ RPG V nr. 2279, PA 12, 152v.

pastoor alhier, stemt 10 juni 1477 toe in de afscheiding van Nijeveen* van de parochie Westerhesselen.⁴⁴

Op wie de toestemming van bisschop David (1456-1496) verleend aan X, pastoor alhier, om bij publiek of authentiek testament over al zijn goederen te beschikken⁴⁵ betrekking had is niet bekend.

1479 - 1510 **Simon Johansz. Wichers**

Simon Johannis, clericus van het bisdom Utrecht en *rector parochialis ecclesie sancti Johannis Evangeliste*, waarbij geen plaatsnaam is vermeld, in het bisdom Utrecht, ontvangt 25 mei 1479 toestemming zich buiten de voorgeschreven termijnen te laten wijden;⁴⁶ hier moet Havelte zijn bedoeld. Op 10 juli 1484 had bisschop David hem *jure devoluto* voorzien met een prebende in de kerk te Steenwijk.⁴⁷ 23 juli 1484 vergeeft de bisschop hem de Andreas en Thomasvicarie in de Mariakapel te Vollenhove waartoe hem door de pastoor Symon Johansz. Wichers en door een leek Herbert van Kempen waren gepresenteerd.⁴⁸ Op 5 oktober 1485 vergeeft de bisschop de prebende te Steenwijk waarvan Symon Johansz. Wichers, pastoor te Havelte, in zijn handen afstand heeft gedaan, aan Mr. Johannes de Arssen.⁴⁹ Blijkbaar was hier sprake van een ruil want de bisschop bekrachtigt – ongedateerd – de overeenkomst waarbij Mr. Johannes de Aersen, proost van de Heilige Geest te Roermond, de door hem bezeten Catharinavicarie in de kerk te Opalm afstaat aan Symon Wichers, in ruil voor diens prebende te Steenwijk; Muller tekent daarbij aan dat Opalm al in 1321 verzwolgen moet zijn; de beneficia in overstroomde kerken werden echter nog lange tijd opnieuw vervuld).⁵⁰

Simon's vader Johan Wichers was secretaris van de bisschop.⁵¹ Op 8 december 1498 koopt Simon 6 giën land bij Hogeboekelt en 9 giën op de Zuurkamp.⁵² Op 30 mei 1500 komt hij voor als ambtman van deken en kapittel van St. Pieter te Utrecht.⁵³ Na zijn resignatie werd 14 augustus 1510 zijn opvolger geïnstitueerd.⁵⁴ Hij stierf wel in 1513.⁵⁵

1510 - 1551 **Mr. Nicolaus Snoeck**

werd 14 augustus 1510 als pastoor alhier geïnstitueerd.⁵⁶ Als zodanig komt hij nog voor 31 januari 1523,⁵⁷ maar hij lijkt hier in 1551 nog gestaan te hebben: op de lotting van 15 april 1550 procedeert Jan Snoeck 'alse momber den pastoer van avelte' tegen Roloff Claess, 'Ende Jan Claess ende Jan Snoick vorss. oick', op de lotting van 19 augustus 1550: zo de pastoor de kinderen de stok heeft gelegd en daarna 'een scheyt gehouden hefft' met Roleff Claess zal deze niet geldig zijn omdat de pastoor daartoe niet 'machtich' was.⁵⁸ Op 6 april en 17 mei 1551 procedeert de

⁴⁴ Arch. Kerk Steenwijk, Cartularium I, 174.

⁴⁵ Muller, *Regesten* nr. 3754.

⁴⁶ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 782 (oud 775), 115v-116 (mededeling dr H.J. Kok).

⁴⁷ Muller, *Regesten* nr. 4490.

⁴⁸ Muller, *Regesten* nr. 4494.

⁴⁹ Muller, *Regesten* nr. 4537.

⁵⁰ Muller, *Regesten* nr. 3724.

⁵¹ Muller, *Regesten* nr. 4499.

⁵² HCO, Arch. De Gelder nr. 169 reg. 17.

⁵³ St. Marie nr. 984 reg. 1352.

⁵⁴ St. Marie nr. 1857.

⁵⁵ St. Marie nr. 1855, 24. Zie de Clemens en Catharinavicarie.

⁵⁶ St. Marie nr. 1857.

⁵⁷ St. Marie nr. 1855, 36.

⁵⁸ Joosting, *Ordelen*, 235, 240-241.

pastoor alhier tegen ‘syn swager’ Roloff Claes over land, op 19 augustus 1551 wordt tussen de erfgenamen van de overleden pastoor alhier tegen Jan Claess geweest, dat indien de erfgenamen kunnen bewijzen dat zij het land meer dan dertig jaren hebben bezeten van kracht zal worden verklaard.⁵⁹

Het verslag van de visitatie in 1562 vermeldt dat de pastoor Jacobus Termaeth in 1551 Jacob (!) Snoeck opvolgde;⁶⁰ bedoeld zal zijn Nicolaus Snoeck.

1551 - 1554 **Jacobus Termaeth**

zou in 1551 de voorgaande zijn opgevolgd. Jacobus ter Maeth bleef blijkbaar alhier in functie. Hij ontving *licentia testandi* 10 ... (niet ingevuld) 1554.⁶¹ Ongedateerd is de proclamatie, na presentatie door Frederik Schenck van Toutenburg, proost van Oldenzaal en proost van St. Pieter te Utrecht, en deken van alsmede het kapittel van Steenwijk tot de parochiekerk alhier, vacant door de demissie of resignatie van Jacobus ter Maet, van

zjed

Cornelius Cornelii Voorborch

priester.⁶² Op 5 juni 1554 protesteert de proost van Oldenzaal en van St. Pieter te Utrecht als deken van de kerk te Steenwijk bij de proost van St. Marie tegen de uitoening van het collatierecht van de kerk te Havelte door twee kanunniken van de kerk te Steenwijk terwijl de collatie onverdeeld toekomt aan deken en kapittel aldaar. Hij stelt in plaats van Wolterus Stephani ter Maeth na de demissie van Jacobus ter Maeth voor Cornelius Voorborch, vicarius van de Buurkerk en de Nicolaaskerk te Utrecht.⁶³ Cornelius Voorborch was een Utrechts geestelijke, genoemd 11 juni 1530.⁶⁴ Verder is over hem en een relatie met Havelte niets bekend.

Na de resignatie van Jacobus Termaeth werd

1554 - 1569 **Wolterus Stephani Termaeth**

na presentatie door Hermannus de Swinderen, vicepastoor, en Melchior, senior van de kerk te Steenwijk als collatoren, 9 februari 1555 (bedoeld moet zijn 1554) als pastoor alhier geïnstitueerd.⁶⁵ Op 3 mei 1553 vergunt bisschop George van Egmond *Gualtherus termaet van den Hove, clericus partium Drenthiae* zich buiten de voorgeschreven termijnen te laten wijden.⁶⁶ Op 7 mei 1553 geven Steven Termaeth en zijn vrouw Beerte hun zoon Wolterus tafel en kost of uit hun goederen een rente en enkele andere renten om zich tot priester te laten wijden.⁶⁷ Zonder functieaanduiding komt hij als priester voor 21 april 1554 en 2 juni 1555,⁶⁸ vanaf zwoeren maandag 1554 als pastoor alhier.⁶⁹ De rekening van de officiaal van de proost van St. Marie over de periode oktober 1561-oktober 1562 vermeldt een uitgave voor het inwinnen van informatie op last van de deken van Oudmunster en

⁵⁹ Joosting, *Ordelen*, 254, 258, 260.

⁶⁰ St. Marie nr. 1856.

⁶¹ St. Marie nr. 2761, 107v.

⁶² St. Marie nr. 2671, 317.

⁶³ St. Marie nr. 1864.

⁶⁴ St. Marie nr. 2757.

⁶⁵ St. Marie nr. 2673, 368-368v. Het genitief is sterk verkort geschreven, mogelijk staat er ‘Theodorici’.

⁶⁶ Dom nr. 4329, 1^e stuk, 11v.

⁶⁷ ABU nr. 535, 187v. Steven Termaeth was in 1527 schulte alhier, HGA, Hertogelijk Archief nr. 143 A nr. 363 (voorl. Nr. 309).

⁶⁸ Joosting, *Ordelen*, 292, 308.

⁶⁹ Joosting, *Ordelen*, 292.

van St. Pieter te Utrecht over een *contractus matrimonii* voor het aangaan waarvan de pastoor alhier *infamatus* was.⁷⁰ Als pastoor alhier komt hij onder meer voor 6 september 1555⁷¹ en in 1569.⁷²

Daarna is de situatie enigszins onduidelijk:

- 1571 **Ghert ten Oever**
pastoor alhier, komt 4 januari 1571 met onder meer zijn broer Jan voor in een pachtgeschil over het erve Ten Oever te Stegeren onder Emmen.⁷³ Hij was een zoon van Willem ten Oever, burgemeester van Hasselt, en Mechtelt.⁷⁴ Vanaf 1564 was hij vicarius van de Petrus-, Paulus- en Bartholomeisvicarie te Hasselt waarvan hij 14 juli 1573 afstand deed. Hij stierf in november 1573.⁷⁵
- 1576 **Gualtherus Termaeth**
pastoor alhier, procedeert 2 juni 1576 te Utrecht over beslaglegging op zijn inkomsten.⁷⁶ Hij moet dus naar hier zijn teruggekeerd.
- 1598 **Tido Matthiae**
wordt 12 augustus 1598 als gewezen pastoor alhier genoemd.⁷⁷

Vicepastoors

- 1509 **Gerardus**
komt 3 januari 1509 als vicepastoor alhier voor.⁷⁸
- ca 1555 **Robertus Johannis van Sint Truiden**
Het visitatieregister van 1562 vermeldt ‘Wolter ter Maeth, *qui vicecuratum reliquerat quendam* Robertus zoon van Johannes van Sint Truiden uit het bisdom Luik en behorende tot de augustijnen.⁷⁹

Mariavicarie

In 1386 is sprake van de altaren van Onze Lieve Vrouw en van Clemens.⁸⁰ De Mariavicarie wordt voor het eerst in 1435 genoemd (zie hierna). De collatie berustte in 1523 en 1541 bij de pastoor.⁸¹ In 1562 worden als jaarlijkse opbrengst 40 Philips gulden opgegeven.⁸²

In 1598 worden als te behoren tot deze vicarie opgegeven een huis met erf en tuin, ruim 20 mud bouwland, 13½ dagwerk hooiland en 6 ‘goerslagen’, een koe, drie paardenweiden. Enkele pachten, in totaal 21 7/8 mud rogge, 211 pond boter, 1 hoen en in geld 1 daalder en 1½ goudgl., en tenslotte de tienden van 9½ mud bouwland.⁸³

⁷⁰ St. Marie nr. 1807.

⁷¹ HCO, Arch. Officiaal van de aartsdiaken van St. Lebuïnus te Deventer, protocol.

⁷² St. Marie nr. 1802, 64.

⁷³ HCO, RA Hasselt, nr. 3153, 2^e inlage tussen 55 en 56.

⁷⁴ Mededeling Ds J.W. Schaap, Bergum.

⁷⁵ HCO, Arch. Hasselt nr. 1167 reg. 571; vgl. Schaap, ‘Ten Oever’, 152.

⁷⁶ Oudmunster nr. 34-2, in dato.

⁷⁷ Acta synodes.

⁷⁸ Arch. Kerk Steenwijk, Cartularium II (Calendarium), 55.

⁷⁹ St. Marie nr. 1856.

⁸⁰ OGD nr. 763.

⁸¹ St. Marie nr. 1855, 34; nr. 1807; nr. 1802, 11 en 125.

⁸² St. Marie nr. 1856.

⁸³ OSA nr. 365, 2^e stuk, 7; Arch. HG Havelte nr. 14.

- ca 1435 **Wilhelmus de Pembrack**

ca 1435-1436 **Hermannus Vinke**

clericus van het bisdom Osnabrück, ontvangt 9 februari 1435 van paus Eugenius IV dispensatie van zijn onwettige geboorte; zijn vader was ridder (*miles*).⁸⁴ Op 15 april 1436 ontvangt hij opnieuw provisie met de vicarie op het Maria-altaar waarvan de jaarlijkse opbrengst vier mark zilver niet te boven gaat, vacant door de resignatie van de voorgaande.⁸⁵ Blijkbaar was de vicarie hem reeds eerder gegeven. Kort daarop is hij overleden.

1436 **Johannes Mauricii**

clericus van het bisdom Utrecht, wordt – na het overlijden van de voorgaande – op 27 augustus 1436 met deze vicarie voorzien niettegenstaande het feit dat hij in een proces gewikkeld is over een kanonikaaat en prebende te Oldenzaal (zulks reeds in 1423).⁸⁶ Evenals waarschijnlijk de beide voorgaanden verbleef hij aan de Romeinse curie. In 1438 is hij *famulus* van de aartsbisschop van Toledo.⁸⁷

1439 **Johannes Herinck**

clericus van het bisdom Keulen, verkrijgt 23 februari 1439 van paus Eugenius IV deze vicarie, waarvan de jaarlijkse opbrengst drie mark zilver niet te boven gaat, vacant door het overlijden van Hermannus Vinke (!), niettegenstaande het feit dat hij reeds een kapelanie te Aken bezit.⁸⁸ Hij had verschillende beneficia in de bisdommen Doornik, Kamerijk, Keulen, Luik, Spiers en Utrecht en was *famulus* van de Portugese kardinaal Antonius Martini de Clavibus.⁸⁹ In relatie met Havelte is hij verder niet meer aangetroffen. Hij zal steeds te Rome hebben verbleven.

1486 - 1523 **Nicolaus Hesseli Meyers**

priester, perpetuus vicarius op het Maria-altaar te ‘Havellete’, bisdom Utrecht, is gewikkeld geweest in een gevecht en heeft uit zelfverdediging iemand dodelijk verwond, verzoekt een verklaring dat hij niet schuldig was aan doodslag hetgeen hem wordt toegestaan.⁹⁰ Nicolaus Hesseli, van Groningen, werd in 1476 als student te Leuven ingeschreven.⁹¹ Na zijn overlijden of resignatie werd

1523-voor1536 **Hermannus Smeenge**

na presentatie door de pastoor 31 januari 1523 in deze vicarie geïnstitueerd.⁹² Hij overleed vóór 1536.⁹³

Volgens het visitatieregister van 1562⁹⁴ zou deze vicarie in 1543 zijn verkregen door

? 1543 **Hermannus Termaeth**

⁸⁴ RG V, 577 nr. 3311, Reg. Suppl. 301, 102.

⁸⁵ RG V, 577 nr. 3311, Reg. Suppl. 323, 66.

⁸⁶ RG V, 873 nr. 5127, Reg. Suppl. 327, 289v.

⁸⁷ RG V, 873 nr. 5127, Reg. Suppl. 353, 23.

⁸⁸ RG V, 823-824, nr. 4812, Reg. Suppl. 355, 212v.

⁸⁹ RG V, 823-824, nr. 4812.

⁹⁰ RPG VII nr. 2503, PA 35, 179r.

⁹¹ Zijlstra nr. 8141.

⁹² 1855, 36; nr. 1807

⁹³ Arch. Dikninge nr. 225.

⁹⁴ St. Marie nr. 1856.

De pastoor had voorgesteld Hermannus Smeetgen (zal wel Smeenge zijn geweest, een naamgenoot van de vóór 1536 overledene) die in 1546 werd opgevolgd door

1546 - 1561 **Henricus de Westerholt**

Na diens demissie werd – na presentatie door de pastoor –

1561 **Wolterus de Monasterio (van Munster)**

11 maart 1561 geïnstitueerd in de vicarie of kapelanie van het Maria-altaar alhier.⁹⁵
Mogelijk behoorde hij tot het geslacht Van Munster te Ruinen.

1569(?) **Gerardus Schadenbroeck**

werd 18 juni (zonder jaar, 1569?) gepresenteerd of geproclameerd of geïnstitueerd na begeving *jure devoluto* in deze vicarie.⁹⁶

Na de Reformatie is deze vicarie in het bezit van Hermen Bensen (tussen 1602 en 1608).⁹⁷

Clemens en Catharinavicarie

In 1386 is sprake van de altaren van Onze Lieve Vrouw en van Clemens.⁹⁸ De vicarie was, volgens het visitatieverslag van 1562, gesticht door Egbertus ten Goer (is Egbert van den Goer, pastoor alhier); de bisschoppelijke goedkeuring ervan volgde 3 september 1361.⁹⁹ Het Clemensaltaar wordt 1386 vermeld.¹⁰⁰ De vicarie wordt ook *custodia ecclesiae* genoemd¹⁰¹ en was dus het zogenaamde kosterleën. Magnin geeft aan dat de inkomsten werden genoten door de kerspelpriester (= pastoor), later in de zestiende eeuw ten dele gebruikt werden ter bezoldiging van de koster¹⁰² hetgeen niet met het voorgaande in overeenstemming is. In 1562 wordt als jaarlijks inkomen omstreeks 100 goudgulden opgegeven.¹⁰³ In 1598 worden als bezittingen van de kosterij opgegeven een huis met tuin en erf, ruim 20 mud bouwland, 9½ dagmaat hooiland met een gerechtigheid in de zogeheten slag, 6 dagmaat en een klein stukje hooiland te Uffelte, 5/8 waar waardeels, zijnde een paardeweide te Havelte, ¼ waar waardeels in de marke van Uffelte, de tienden van ruim 25 mud bouwland, verschillende pachten, totaal ruim 7 mud rogge en 168 pond boter. Jaarlijks moet aan de kerk te Steenwijk een schepel rogge voldaan worden.¹⁰⁴

- 1513 **Simon Johansz. Wichers**

Na zijn overlijden wordt in de vicarie van het Clemens en Catharina-altaar alhier – elders in verband met deze opvolging de kosterij genoemd¹⁰⁵ - geïnstitueerd

1513 **Henricus Henrici**

en wel op 16 augustus 1513.¹⁰⁶ Niet bekend is of Wichers die tot 1510 alhier pastoor was reeds tijdens zijn pastoraat dit leen bezat of daarmee na zijn resignatie was

⁹⁵ St. Marie nr. 1802, 11 en 125.

⁹⁶ St. Marie nr. 1802, 64.

⁹⁷ OSA nr. 365.

⁹⁸ OGD nr. 763.

⁹⁹ St. Marie nr. 1856.]

¹⁰⁰ OGD nr. 763.

¹⁰¹ St. Marie nr. 1856.

¹⁰² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 117-118; OSA nr. 365, 2^e stuk, 7; Arch. HG Havelte nr. 34.

¹⁰³ St. Marie nr. 1856.

¹⁰⁴ OSA nr. 365, 2^e stuk, 7; Arch. HG Havelte nr. 14.

¹⁰⁵ St. Marie nr. 1857.

¹⁰⁶ St. Marie nr. 1855, 24

voorzien. De jaarlijkse opbrengst is dan blijkbaar 80 Philips gulden.¹⁰⁷ Naar aanleiding van klachten van Steven Termaeth, schulte alhier, wordt 23 juli 1527 door Hertog Karel van Gelre (toen landsheer) aan N.N. opdracht gegeven om Hendrick, priester alhier, wegens verduistering van goederen van de kerk alhier uit het kostersambt alhier te ontzetten en te vervangen door heer

1527

Herman Termaeth

Deze werd dus in 1527 met het kostersleen voorzien.¹⁰⁸ In 1543 echter zou Hermannus Termaeth de Mariavicarie hebben ontvangen.¹⁰⁹

- 1554

Albertus Re(n)sinck

Albertus Rensinck ontving in 1554 *licentia testandi*.¹¹⁰ Na diens vrijwillige resignatie presenteerde de pastoor Wolterus ter Maet 7 september 1554¹¹¹ voor deze vicarie

1554

Petrus Egberti

Blijkbaar moet Egbertus Petri worden gelezen.

Egbertus Petri Termaeth/Jacobus Uteneng

Omstreeks 9 juni 1554 was er strijd tussen de burens van Havelte en die van Uffelte over deze vicarie waarbij voorgesteld was Jacobus Uteneng, na de dood van Alkbertus.¹¹² Op 6 november 1554 is sprake van een twist tussen Jacob Uteneng, deken vsn St. Pieter te Utrecht, en Egbertus Petri over de *perpetua capellania seu vicaria altaris s. Clementis* te Havelte *alias* Westerhesselen, vacant door de resignatie of de dood van Albertus Rensinck.¹¹³ Op 13 oktober 1554 verklaart Gerard van Eerde, inwoner van Deventer, medegerechtigd te zijn tot de collatie van de Clemensvicarie alhier en dat hij Jacobus Uteneng als vicarius aldaar wenst.¹¹⁴ Op 15 mei 1555 procederen Jacobus Uteneng aan de ene en Anthonius Venraet (deze was pastoor te Wapserveen*) en Wolter Termaeth aan de andere zijde HOA over de vicarie op het Clemensaltaar alhier,¹¹⁵ 27 september 1555 dezelfde tegen heer Egbertus Petri te Westerbork.*¹¹⁶

Op 9 maart 1563 wordt Egbert Termaeth als destijds bezitter van de kosterij van St. Clemens genoemd.¹¹⁷ Mr. Jacob Uteneng eist 3 juni 1565 als bezitter van deze vicarie van Egbert Peters, pastoor te Westerbork*, alle opkomsten van deze vicarie; 9 juli daarop antwoordt de gedaagde de sententie waarbij de eiser in het bezit van de vicarie werd gesteld, niet te hebben begrepen, alsmede geen renten of pachten te hebben ontvangen.¹¹⁸ Op 8 juni 1565 eist dezelfde ontruiming van enkele landerijen; de pastoor Wolter Termaeth die vroeger de pachtsommen had ontvangen, stelt zich

¹⁰⁷ St. Marie nr. 1857.

¹⁰⁸ HGA, Hertogelijk Archief nr. 143A nr. 363 (voorl. nr. 309).

¹⁰⁹ St. Marie nr. 1856.

¹¹⁰ St. Marie nr. 1856; ABU nr. 544-5.

¹¹¹ St. Marie nr. 1856 geeft 1544 voor deze mutatie maar het correcte jaartal is 1554; Wolterus Termaeth was in 1544 nog gen pastoor.

¹¹² St. Marie nr. 2673, 144v-145.

¹¹³ St. Marie nr. 2673, 123; vgl. 144v, ongedateerd.

¹¹⁴ St. Marie nr. 2673, 145v.

¹¹⁵ HCO, Arch. Stadhouder, Kanselier en Raden nr. 2.

¹¹⁶ HCO, Arch. Stadhouder, Kanselier en Raden nr. 2.

¹¹⁷ *Goorspraken* 1, 31.

¹¹⁸ *Goorspraken* 1, 264-265.

voor de gedaagde partij en verklaart zich bereid eiser te voldoen; partijen worden verwezen naar de Etstoel.¹¹⁹

Jacobus Uteneng stierf 14 mei 1569.¹²⁰ Hij liet de dienst blijkbaar waarnemen; althans bediende Mr. Egbertus van Enick als waarnemer dit leen.¹²¹

1569

Joannes Crijt/Fredericus Blessing nomine Termaeth

Eerstgenoemde wordt in 1569 na presentatie door de pastoor tot deze vicarie geproclameerd.¹²² Hij kan dezelfde zijn als Joannes Crijthe, van 1556 tot 1559 pastoor te Eelde*, daarna te Westerwijtwerd*. Blijkbaar is het niet tot institutie gekomen.

Door de gemeente was gepresenteerd Fredericus Blessing *nomine*¹²³ Ther Maeth die 8 juli 1569 zich verzet tegen de presentatie van Crijt en voor zichzelf de proclamatie verzoekt.¹²⁴ Fredericus Blessing komt 27 maart 1560 en 27 februari 1561 voor als commissarius van Steenwijk en Vollenhove.¹²⁵ Ook hij kwam blijkbaar niet in het bezit van deze vicarie evenmin als

zjed

Ernst de Schadyck

die 17 juli (zonder jaar) werd gepresenteerd;¹²⁶ zie voor hem verder Vledder*.

1569 - 1576 **Mr. Harmen Dircks Schuringh (/Johannes Termaeth)**

Op 29 september 1569 wordt deze vicarie – na het overlijden van Jacobus Uteneng – door de procurator blijkbaar na collatie *jure devoluto* van 18 augustus 1569¹²⁷ vergeven aan mag. Hermannus Schuringh, zoon van Theodoricus, burger van Utrecht.¹²⁸ Voor het Hof van Overijssel procedeert hij tegen heer Johannes Termaeth¹²⁹ die pretendeert in 1555 door de *burones* te zijn gepresenteerd.¹³⁰ Op 17 oktober 1571 wordt uitgesproken dat Mr. Herman Dirckx (in geschil met heer Johan Termaeth) in het rustige bezit van de Clemensvicarie niet gestoord mag worden.¹³¹ Op 10 februari 1572 stelt Mr. Harmen Dirckx, vicarius dezer vicarie, een eis in wegens ongeoorloofd turfgraven onder vertoning van de sententie van Stadhouder, Kanselier en Raden tussen hem en Johannes Termaeth. Blijkens uitspraak van 11 maart 1572 veroordeelde deze sententie Joannes Termaeth en niet de nu door Herman gedaagde.¹³² Namens Mr. Harmen Dircks, vicarius van deze vicarie, wordt 15 januari 1573 opnieuw een vordering ingesteld wegens onrechtmatig gegraven turf; de gedaagde stelt dat hij het land waaruit de turf is gestoken, negen jaren geleden gepacht heeft van Mr Egbertus van Enick ‘de den denst op Sunte Clemens

¹¹⁹ Goorspraken 1, 277-278.

¹²⁰ St. Marie nr. 1856.

¹²¹ Goorspraken 2, 61.

¹²² St. Marie nr. 1802, 64.

¹²³ Bedoeld: ook genoemd of namens?

¹²⁴ St. Marie nr. 1802, 64 *in margine*.

¹²⁵ AAU 42, 333 en 327-328.

¹²⁶ St. Marie nr. 1802, 64v.

¹²⁷ Goorspraken 2, 15-16.

¹²⁸ St. Marie nr. 1856.

¹²⁹ Waar hij reeds in 1555 werd gepresenteerd kan hij niet dezelfde zijn als Johannes Termaeth die 20 mei 1562 – op vertoon van een brief dat hij verzorging heeft gekregen ad 40 mud rogge aan de tafel van de heer van Ruinen – te Utrecht werd geëxamineerd om tot de wijdingen te worden toegelaten, ABU nr. 550*bis (tenzij 1555 foutief is).

¹³⁰ St. Marie nr. 1856.

¹³¹ HCO, Arch. Stadhouder, Kanselier en Raden nr. 2.

¹³² 2, 15-16.

altaer daervoer gedaen heeft'; 11 april 1573 wordt de voorgaande sententie gehandhaafd.¹³³ Als vicarius komt Henricus nog voor 14 maart 1576.¹³⁴

Op 7 september 1578 eist Christoffel Termaeth van Henrick Jacobs als volmacht en sequestrator van deze vicarie levering van turf; 1 april 1581(!) ontkent gedaagde zulk een overeenkomst te hebben aangegaan; eiser wordt opgelegd bewijs van overeenkomst te leveren.¹³⁵

Latere bezitters van deze vicarie zijn niet bekend. In een ongedateerd stuk wordt de pastor Stephanus Nicolai als bezitter der prebende opgegeven.¹³⁶

Annavicarie

Deze vicarie wordt alleen vermeld in het visitatieverslag van 1562¹³⁷ waarbij wordt opgemerkt dat de vicarius tevens *vicecuratus* is. In 1513 werd tot deze vicarie gepresenteerd Henricus Henrici nadat Simon Johannes Wiegers deze had bezeten.¹³⁸ Het verslag is hier aanwijsbaar onjuist want deze presentatie had betrekking op de Clemensvicarie.¹³⁹ Een latere bezitter was

Albert Rensinge¹⁴⁰

die later de Clemensvicarie bezat.¹⁴¹ Op 3 mei 1546 procedeert een inwoner van Havelte tegen hem.¹⁴² Het visitatieverslag merkt op dat de goederen van deze vicarie in hoge mate door heer Wolter Termaeth (deze was pastoor alhier) verstrooid (*distracta*) zijn, voegt daar echter aan toe dat zal moeten blijken of dat waar is (*an verum sit, videndum*).¹⁴³

Over deze vicarie waarvan de jaarlijkse opbrengsten in 1562 als omstreeks 30 gulden worden genoteerd blijkt verder niets. Onvermeld blijft deze bijvoorbeeld in 1598¹⁴⁴ en evenzeer 15 april 1601 wanneer wel de Clemensvicarie en de Onze Lieve Vrouwevicarie worden genoemd.¹⁴⁵

Vicarii (zonder aanduiding van beneficie)

Voorts wordt een aantal vicarii vermeld zonder dat blijkt bij welke vicarie zij horen. Mogelijk is sprake geweest van een vierde vicarie maar het bestaan daarvan is onbekend.

1408 **Egbert Loberinghe**
 komt 5 juni 1408 als vicarius voor.¹⁴⁶

¹³³ Goorspraken 2, 61.

¹³⁴ Goorspraken 2, 256.

¹³⁵ Goorspraken 3, 80.

¹³⁶ OSA nr. 365. Nicolai stond hier van 1600 tot 1608 (Romein, 180; ter aanvulling op het daar meegedeelde: 1578-1583 te Vlieland, 1583 even te Oldeboorn, vertrok weldra naar de 'Noordwolde'(Elahuizen, Kolderwolde, Oudega (HON)) waar hij waarschijnlijk tussen 1583 en 1587 verbleef. Vóór 1595 te Hilversum (Kalma, *Classisboek Sneek*, XLIV).

¹³⁷ St. Marie nr. 1856.

¹³⁸ St. Marie nr. 1856.

¹³⁹ St. Marie nr. 1855, 24.

¹⁴⁰ St. Marie nr. 1856.

¹⁴¹ St. Marie nr. 1856.

¹⁴² Joosting, *Ordelen*, 165.

¹⁴³ St. Marie nr. 1856.

¹⁴⁴ OSA nr. 365, 2e stuk, 7; 1e stuk, 58; Arch. HG Havelte nr. 34.

¹⁴⁵ OSA nr. 366.

¹⁴⁶ Arch. Dikninge nr. 1, 49v reg. 160.

- zjed **Everardus ten Damme**
quondam vicarius in Hessele, wiens memorie te Steenwijk 6 mei gevierd werd.¹⁴⁷
- 1462 **Lentzo Zonnen**
vicarius alhier, was één van de testamentatoren van de pastoor Dirk Huls in 1462.¹⁴⁸
- ca 1539/41 **N.N.**
In deze periode was ‘de vicarie’ vacant; de drost introduceerde – om de landsheer in het gezit der collatie te stellen – hier een geestelijke (evenals in de pastorieën te Borger* en Meppel*). De daarvoor door hem in rekening gebrachte kosten moet hij volgens de Rekenkamer verhalen op de betrokken beneficianten.¹⁴⁹
- 1554 **Laurentius Throkelen**
vicarius alhier, betaalt 10 juli 1554 42 stuiver voor een *licentia testandi*.¹⁵⁰
- Overige**
- 1427 ? **Willem**
Heer Willem van Hessele wordt – zonder bijzonderheden – vermeld op de Pinkster (8 juni)lotting 1427.¹⁵¹
- 1513 **Lambertus Vrolinde**
priester alhier, wordt genoemd 16 augustus 1513.¹⁵² Te Dwingelo of omgeving komt hij voor 28 mei 1526.¹⁵³
- 1577 - 1578 **Johan Termaeth**
Op 11 maart 1577 wordt aangifte gedaan dat heer Johan (alhier staande) met een mes is gestoken.¹⁵⁴ Op 8 oktober 1578 worden heer Jan Termaeth en de – niet met name genoemde – pastoor aangeklaagd wegens huisvredebreuk; deze zal moeten worden bewezen.¹⁵⁵ Hij kwam in het voorgaande in verband met de door hem gepretendeerde presentatie door de *burones* in 1555 tot de Clemensvicarie alhier voor¹⁵⁶ en procedeerde ook nog in 1569/71 vergeefs om het bezit van deze vicarie.
Een verwant zal geweest zijn Georgius Termaeth, schoolmeester alhier in 1598.¹⁵⁷

¹⁴⁷ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II – Calendarium.

¹⁴⁸ HCO, Arch. Klooster Albergen nr. 203 reg. 354.

¹⁴⁹ Drostenrekening nr. 27, 1539/41, 13. Zie ook Borger* noot 17.

¹⁵⁰ ABU nr. 544-5, rekening 1554/5.

¹⁵¹ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 47.

¹⁵² St. Marie nr. 1855, 24.

¹⁵³ Joosting, *Ordelen*, 47.

¹⁵⁴ *Goorspraken* 2, 338.

¹⁵⁵ *Goorspraken* 3, 65.

¹⁵⁶ St. Marie nr. 1856.

¹⁵⁷ Acta synodes.

KOEKANGE

Patroon: **Johannes Baptista**

Bijzonderheden:

De parochie is omstreeks 1330 gesticht. Op 24 augustus 1331 verklaart Rodolphus, *investitus* van de kerk te Vollenhove, dat hij, toen hij deken was van Drenthe, de inwoners van het veen Cokengen van bisschop Johannes verlof hadden gekregen een kerk te bouwen daar zij die te Blijdenstein niet gemakkelijk konden bereiken, bij welke gelegenheid de bisschop hem had opgedragen de inkomsten van de pastoor aldaar vast te stellen. In overleg met Egbert en Menso van Echten, broers, en de inwoners van Cokengen bepaalt hij nu dat de pastoor zal krijgen de halve heerd Venehove, van elk der 19½ bestaande hoeven (er waren, de helft van de Venehove meegerekend, er dus 20) een halve mud tarwe en een halve mud gerst, Groninger maat, van elke nieuwe hoeve één schepel terwijl de bewoners zijn huis zullen onderhouden.¹ De kerk werd mogelijk in 1335 geconsacreerd.² De collatie was in het bezit van de eigenaren van het Huis Echten. De kerk werd in 1816 vervangen.³ Patroonheilige was – blijkens vermeldingen in 1526 – Johannes Baptista.⁴

Vicarieën

Magnin vermeldt een Onze Lieve Vrouwevicarie waarvan de bezitter dienst moest doen in de kapel van het Huis Echten en de Annavicarie waarvan de bezitter de pastoor als kapelaan was toegevoegd.⁵ In 1598 wordt bij de opgave van de kerkelijke goederen de ‘vicarie verswegen’; na citatie volgt 27 juni 1601 een summier opgave van de inkomsten; het meeste is de aangevers echter onbekend.⁶

Pastorie

Bewaard bleef een missaal⁷ waarin verschillende overlijdens zijn ingeschreven; Alma rubriceerde aan de hand daarvan de verschillende handschriften naar perioden en toe te schrijven aan verschillende uit andere bronnen bekende pastoors.

- 1404 **Johannes Bastert**

1404 - 1421 **Johannes Wolteri/des Rauwen**

Op 24 april 1404 bevestigt de proost van St. Marie te Utrecht de presentatie door Johan van Echten van Johannes Wolteri als pastoor alhier na het overlijden van Johannes Bastert en geeft hij bevel deze in het bezit van de kerk te stellen.⁸ Op 19 oktober 1408 komt hij voor als Johan des Rouwen,⁹ 6 augustus 1419 en 14 augustus 1421 als Johan Wolters.¹⁰ In 1441 is hij pastoor te Meppel*.

¹ Berkelbach van der Sprenkel, *Regesten* nr. 1016; OBO nr. 987; OGD nr. 328.

² Muller, *Registers en rekeningen*, Rekening wijbisschop Johan, 14 mei 1435-4 augustus 1335, 518: ‘*Item (de consecracione?) de ecclesie de Cocengen 22 l.nigr.*’ (zwarte ponden).

³ Afbeelding door C. Pronk (1691-1759) uit 1732 in: NDVA 15 (1897), titelblad.

⁴ Arch. Echten nr. 647 reg. 86; nr. 649 reg. 85.

⁵ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 119.

⁶ OSA nr. 365, 1^e stuk, 31 en ongenummerd blad.

⁷ RA Drenthe, Collectie handschriften nr. 168. Correspondentie met R. Alma september 2007, januari 2009.

⁸ OGD nr. 1291.

⁹ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 165.

¹⁰ Arch. Dikninge nr. 223 reg. 217 en nr. 128 reg. 230.

- ca 1477 **Wernerus van Hattum**

In 1477 komt Jacob van Tweeënhuizen (te Zwolle) voor als uitvoerder van het testament van Wernerus van Hattum, pastoor alhier.¹¹

- 1494 **Albert Johan Toerinxsoene**¹²
1494 **Herman van der Beele**

Na Albert's resignatie presenteert 13 juli 1494 Hermanna van den Rutenberg, weduwe van Johan van Echten, namens haar onmondige zoon Roelof als pastoor alhier Herman van der Beele.¹³ Op 31 juli 1494 overigens beloofde Hermanna haar tante Zwane Boelmans die haar altijd behulpzaam is geweest en tegenover wie zij haar dankbaarheid wil tonen, dat haar zoon Roelof de kerk alhier bij vacature zal voorzien volgens de wens van haar tante.¹⁴ De inschrijvingen in de periode 1506-1526 zijn van dezelfde.

(1506) - 1526 **Arnoldus Frederici ten Hoevell**

De inschrijvingen in het missaal in de periode 12 oktober 1506-2 november 1526 zijn van één hand en zouden van Arnoldus kunnen zijn. Na diens resignatie – hij is pastoor geworden te Zuidwolde* - wordt 13 december 1526 geïnstitueerd *ad eccl(es)iam p(a)rochiale s(an)c(t)i Johannis Bap(tis)ti in Cukange* na presentatie door Roelof van Echten.¹⁵

1526 (-1542) **Wicherus Johannis**

de presentatieakte is overigens een dag later gedateerd,¹⁶ de inbezitstelling vond 23 december 1526 plaats.¹⁷ Wicher Johansz. wordt van 1545 tot 1565 vermeld als pastoor te Meppel.* De inschrijvingen in het missaal over de periode 8 mei 1527-28 maart 1542 zijn weer van eenzelfde hand, mogelijk van Wicherus.

(1542 - 1553 **N.N.**)

De inschrijvingen in het missaal over de periode 6 mei 1542-7 december 1553 zijn weer van één hand, van wie is onbekend.

1553 (-1567) **Johannes Johannis Folkeri**

(-1580) werd 4 september 1553 door Roelof van Echten als pastoor aangesteld (*ordinatus*).¹⁸

Hij was ongetwijfeld van hier afkomstig. Het missaal van de kerk alhier noemt het overlijden van verschillende leden van de familie Folkeri (een Joannes Volkeri 28 juni 1572,¹⁹ een gelijknamige *ex seculo migravit* 9 november 1557;²⁰ geen van beide werd *dominus* genoemd).

De inschrijvingen in de periode 4 september 1553-28 januari 1580 zouden van hem geweest kunnen zijn.

¹¹ Seekles, 'Van Twenhuysen', 156.

¹² Wellicht een zoon van Johan Torinck Hendricksz, 1482 vermeld als schulte van Staphorst (Poortman, *Staphorst*, 45).

¹³ Arch. Echten nr. 645 reg. 75.

¹⁴ Arch. Echten nr. 646 reg. 76.

¹⁵ Arch. Echten nr. 649 reg. 85.

¹⁶ Arch. Echten nr. 647 reg. 86.

¹⁷ Arch. Echten nr. 649 reg. 87.

¹⁸ RA Drenthe, Collectie handschriften nr. 168, 5r.

¹⁹ RA Drenthe, Collectie handschriften nr. 168, 4r.

²⁰ RA Drenthe, Collectie handschriften nr. 168, 5v.

- 1598 **Warnerus Johannis**
was de laatste pastoor alhier; hij ging niet over tot de Reformatie.²¹

Onze Lieve Vrouwevicarie

- 1551 **Joannes Lenten**
wordt in 1551 als bezitter vermeld.²² Hij overleed 19 december 15.. en werd voor het Anna-altaar begraven.²³ Ook hij zal van hier afkomstig zijn geweest; het missaal noemt verschillende Lenten's.

Ongedateerd is de opdracht te informeren naar de fundatie op het Onze Lieve Vrouwe-altaar alhier.²⁴

Waarschijnlijk is deze vicarie bedoeld als 4 juli 1616 de kerkvoogden bij drost en gedeputeerden klagen dat de medegedeputeerde Roelof van Echten voor enige jaren een vicarie 'verdonkerd' heeft.²⁵

Annavicarie

Over deze vicarie waarvan Magnin aangeeft dat deze na 1553 niet meer vervuld werd,²⁶ is niets bekend.

²¹ Acta synodes.

²² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 119.

²³ RA Drenthe, Collectie handschriften nr. 168, 5v.

²⁴ St. Marie nr. 1802, ongedateerd los blad tussen 36 en 37).

²⁵ Romein, 194. Zie ook Arch. Echten nr. 651

²⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 119.

KOLDERVEEN

Patroon: Maria?

Bijzonderheden:

Het huidige kerkgebouw dateert uit 1471, de toren is laat veertiende-eeuws. Bewaard bleven twee sarcofaagdeksels waarvan één van omstreeks 1200.¹ De huidige kerkstede lijkt echter niet de eerste geweest te zijn. Poortman althans vermoedt dat de overblijfselen van het oude kerkhof in de veenplassen nog lang zichtbaar waren.² Op de huidige kerkstede werd van een oudere kerk geen spoor gevonden, evenmin grafresten van vóór de bouw van de huidige kerk op een voordien niet doorspitte kerkheuvel.³ Kolderveen moet van Steenwijk zijn afgescheiden – volgens Poortman voordat Wanneperveen en Staphorst een kerk kregen; anders zou Dingstede kerkelijk bij Wanneperveen zijn gekomen; het hoorde vanaf de vroegste tijden bij Meppel en wel tot de marke van Oostermoer. Dingstede was een goed van het kapittel van St. Pieter te Utrecht en zou nimmer kerkelijk bij Steenwijk zijn gekomen als Olde Staphorst een kerk had gehad.⁴

In 1422 werd Meppel* als parochie afgescheiden van Kolderveen nadat het reeds lang een aan Maria en Johannes Baptista gewijde kapel moet hebben gehad.⁵

Het patrocinium van de kerk is onzeker, wellicht Maria? Op 7 januari 1598 worden onder de kerkelijke inkomsten verschillende waskaarsen genoemd ‘tot onser Vrouwen altair’.⁶ Op 15 januari 1633 wordt onder de pastoralia vermeld ‘Die St. Martens ommeganck behoerende tot voern. Pastorie’.⁷

De collatie van de kerk berustte bij het kapittel van de kerk te Steenwijk.

Vicarieën

Het Onze Lieve Vrouwe-altaar wordt reeds 28 augustus 1417 vermeld,⁸ een vicarius alhier 10 juni 1477.⁹ De collatie van de Onze Lieve Vrouwevicarie berustte bij pastoor en kerkvoogden.¹⁰ Begin 1598 wordt ook een Anthoniusvicarie vermeld.¹¹

Pastorie

1422 **Johan van Sloten**
pastoor alhier, stemde 1 juli 1422 in de afscheiding van de kapel te Meppel* en de verheffing daarvan tot parochiekerk.¹²

- 1465 **Henricus Steinke**
Na diens dood werd

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 623.

² Poortman, *Meppel*, 185.

³ H. Halbertsma, Nieuwsblad van het Noorden 6 april 1974.

⁴ Poortman, *Meppel*, 7-9.

⁵ Poortman, *Meppel*, 7-9.

⁶ OSA nr. 367.

⁷ OSA nr. 365, 34v-35.

⁸ St. Pieter nr. 839.

⁹ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 174.

¹⁰ St. Marie nr. 1855, 25v, 27v, 28; ABU nr. 535-1, 280-280v.

¹¹ OSA nr. 365, 33, 7 januari 1598; OSA nr. 366, i.v. Kolderveen, ca 1601, en OSA nr. 14 deel 5, 29, 31 maart 1609.

¹² Arch. Meppel nr. 1086.

- 1465 **Henricus de Alferijs**
clericus van het bisdom Luik voorzien met de kerk te ‘Coilderveen Trai. d.’ waarvan de opbrengst 4 mark zilver niet te boven gaat, niettegenstaande hij reeds een expectans op een beneficie heeft.¹³
- 1515 - 1518 **Mr. Andreas Berckhorst**
wordt als pastoor alhier vermeld 22 maart 1515¹⁴ en 22 december 1518,¹⁵ als rector van de Mariavicarie alhier ook 9 en 21 maart 1517.¹⁶ Hij was afkomstig van Vollenhove en werd 6 augustus 1488 geproclameerd tot de nieuw gestichte vicaria perpetua of kapelanie op het Crispinus en Crispinianusaltaar te Steenwijk; institutie door de bisschop vond plaats 13 maart 1489.¹⁷
- 1556 **Joannes Stycker**
Na diens resignatie wordt door vicedeken en kapittel van Steenwijk gepresenteerd
- 1556 **Nicolaus Johannis**
die 11 mei 1556 wordt geïnstitueerd.¹⁸
- 1577 **N.N.**
Op 11 maart 1577 wordt aangegeven de moord op de (ongenoemde) pastoor alhier door de ‘seerovers ende stratenschenders’.¹⁹
- 1598 **Hermannus Johannis**
uit Hattem,²⁰ was de laatste pastoor alhier en werd in 1607 door de gemeente alhier tot predikant beroepen.²¹

Onze Lieve Vrouwevicarie

De vicarius fungeerde als kapelaan van de pastoor.²² Volgens opgave van 7 januari 1598 behoorden tot de Mariavicarie slechts 6 mud en 13 mud rogge.²³ Als bezittingen worden omstreeks 1601 opgegeven: een huis met erf en vier akkers, twee akkers, verschillende pachten, totaal 40 1/8 mud rogge, 136 pond boter en in geld 3½ herenpond, 3½ lichte pond, 1 oude Arendsgulden en ¼ Philips gulden.²⁴ Uit deze vicarie werd later 250 gulden aangewezen als tractement van de predikant.²⁵ De vicarie werd ook de heer Bartolds vicarie genoemd²⁶ (niet naar de stichter²⁷ maar naar de bezitter ervan sedert 1555).

¹³ RG IX nr. 1822, Reg. Suppl. 576, 144v.

¹⁴ St. Marie nr. 1855, 25v.

¹⁵ St. Marie nr. 1855, 27v.

¹⁶ ABU nr. 231-1, 31 en 41v.

¹⁷ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 154v, 155v.

¹⁸ St. Marie nr. 2673, 195v.

¹⁹ *Goorspraken* 2, 328.

²⁰ 365, i.v. Kolderveen, 1608.

²¹ Romein, 201-203.

²² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 121-122.

²³ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 121-122, OSA nr. 365, 23.

²⁴ OSA nr. 366, i.v. Kolderveen, ca 1601.

²⁵ OSA nr. 366.

²⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 111-112

²⁷ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 111-112.

- 1515 **Gelmarus Jacobs**
Na diens overlijden werd

1515 - 1518 **Godfridus Joannis**
23 maart 1515 geïnstitueerd in de Onze Lieve Vrouwevicarie na presentatie door pastoor en kerkvoogden.²⁸ Godefridus, zoon van Joannes Ludolphi en vicarius alhier, overleed 28 september 1518; uitvoerder van zijn testament is Mgr. Andreas,²⁹ ongetwijfeld de pastoor alhier.

1518 **Ludolphus Wesseli**
werd na het overlijden van de voorgaande 22 december 1518 na presentatie door pastoor en kerkvoogden geproclameerd tot deze vicarie³⁰ en in januari 1519 geïnstitueerd.³¹

- 1558 **Warnerus Teelen**
Na diens dood of resignatie werd

1558 - 1578 **Bartholdus Petri**
15 oktober 1555 door pastoor en kerkvoogden gepresenteerd tot de vicaria perpetua van Maria alhier.³² Op 24 februari 1556 werd hij toegelaten tot de wijding van subdiaken.³³ Als vicarius alhier komt hij nog voor 18 maart 1578.³⁴

Anthoniusvicarie

Magnin vermeldt dat de inkomsten van deze vicarie ten dele door de pastoor, ten dele voor een arm priesterstudent bestemd waren. Het recht van de collatie van deze halve vicarie, prebende of beurs behoorde aan jonker Gooyer te Zwolle die zijn recht omstreeks 1570 aan de pastoor of de kerk alhier verkocht.³⁵ Tot de vicarie behoorden omstreeks 1601 een huis met erf en bijbehorend land, pachten tot een totaal van 22 5/8 mud rogge, 28 pond boter en in geld een goudgulden en vier stuivers.³⁶ In 1633 werd uit de inkomsten van deze vicarie 180 gulden bestemd voor de predikant.³⁷ Blijkens opgave van 7 januari 1598 geniet de pastoor jaarlijks de inkomsten van de Anthoniusvicarie.³⁸

1578?- 1601 **Claes**
Op 8 oktober 1578 wordt aangifte gedaan van een messteek, toegebracht aan Anna, 'maecht' van heer Claes alhier.³⁹ Hij zal dezelfde zijn als Claes, vicarius alhier, vermeld in een stuk uit 1601⁴⁰ (aangenomen is dat deze hier hoort omdat maart 1578 Bartholt Peters de andere vicarie, die later naar hem genoemd wordt, nog bezit).

²⁸ St. Marie nr. 1855, 25v.

²⁹ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II Ii, 102.

³⁰ St. Marie nr. 1855, 27v.

³¹ St. Marie nr. 1855, 27v.

³² ABU nr. 535-1, 28-28v.

³³ ABU nr. 550*, 62.

³⁴ *Goorspraken* 3, 15.

³⁵ OSA nr. 366.

³⁶ OSA nr. 366.

³⁷ OSA nr. 366.

³⁸ OSA nr. 365, 33-35.

³⁹ *Goorspraken* 3, 62.

⁴⁰ O.,S.A. nr. 366, i.v. Kolderveen; nr. 367, i.v. Vledder.

Vicarie (zonder nadere duiding)

1477

Adriaen

vicarius alhier, wordt 10 juni 1477 gepresenteerd als pastoor van de nieuwe parochie Nijeveen*.⁴¹

⁴¹ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 174.

MEPPEL

Patroon: **Maria, (Petrus en Paulus) en Johannes Baptista**

Bijzonderheden:

Meppel werd pas in 1422 een parochie, afgescheiden van Kolderveen*. Op 1 juli 1422 stemde de pastoor van Kolderveen in de afscheiding toe waarbij zijn schadeloosstelling werd geregeld. Jaarlijks moest aan de pastoor aldaar tien mud rogge Kolderveense maat uitgekeerd worden; ook mocht men hem en zijn opvolgers land geven met een jaarlijkse opbrengst van 11 mud.¹ Het tot parochiekerk bestemde gebouw was blijkens een stuk van 1 januari 1421 zeer onlangs gebouwd.² Poortman gaat er vanuit dat hier voordien reeds lang een aan Maria en Johannes de Doper gewijde kapel geweest moet zijn, bediend door een aan de pastoor te Kolderveen ondergeschikte kapelaan. Een ‘kapelmaat’ geheten stuk land in de Oosterboer wijst er op dat de kapel eigen (bezittingen en) inkomsten had.³

De kerk, gewijd aan **Maria en Johannes de Doper** en waarvan in 1459 het aan Maria, Petrus en Paulus⁴ gewijde hoofdaltaar werd gewijd, werd in 1517 vergroot.⁵ In 1504 is sprake van de *eccl(esi)a b(ea)te ac gloriose marie virginis in Meppelo*,⁶ in 1505 van *ecclesia parochialis beate Marie in Meppel*.⁷ De collatie behoorde – blijkens de stichtingsakte – aan het kapittel van de kerk te Steenwijk.

Vicarieën

Reeds in 1432 wordt alhier een vicarius genoemd.⁸ Magnin geeft aan dat hier in 1457 een kapelaan wordt genoemd,⁹ voorts dat er naast een hoofdaltaar zes altaren waren waaraan vicarieën waren verbonden: Maria, Caecilia, Anna en Nicolaas, Jacobus (later Onze Lieve Vrouwe-altaar en –vicarie genoemd), Kruis (waarvan de collatie berustte bij het Huis Vledderinge waar de vicarius ook dienst moest doen) en Anthonius. Van vijf (niet vier) daarvan vermeldt hij de bezittingen in 1597 – althans wat er toen opgegeven werd.¹⁰ Het op 11 april 1459 gewijde Catharina-altaar op het kerkhof¹¹ wordt niet teruggevonden. Het Drievuldighedsaltaar noemt hij niet.

De vicarie op het Kruisaltaar werd 8 mei 1491 gesticht.¹² Op 16 november 1501 is sprake van ‘sancte Nicolaes hoffstede’;¹³ deze vicarie bestond toen dus al. Op 15 oktober 1504 stichtten enkele kerspellen een broederschap en een altaar ter ere van Jacobus, met vastlegging van de plichten en rechten van de aan te stellen priester.¹⁴ Later, 6 oktober 1504 is sprake van een rente toebehorende aan ‘vier priesteren van sunte Anthonys, Nicolai, Crucis en Jacobi’¹⁵ respectievelijk augustus 1517 van een rente toebehorende aan ‘vier altaars als Trinitatis,

¹ Arch. Meppel nr. 938.

² Arch. Meppel nr. 1086.

³ Poortman, *Meppel*, 7-9.

⁴ Dus een patrociniumwissel?

⁵ Arch. Meppel nr. 959 (daar ook genoemd het Catharina-altaar *in cimeterio*).

⁶ St. Marie nr. 1855, 15.

⁷ Arch. Dikninge nr. 161 reg. 348.

⁸ Arch. HG Vledder nr. 38.

⁹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 124-127.

¹⁰ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 124-127.

¹¹ Arch. Meppel nr. 959.

¹² Arch. Meppel nr. 1120.

¹³ Arch. Meppel nr. 1123.

¹⁴ Arch. Meppel nr. 1109.

¹⁵ Arch. Meppel nr. 1110.

Anne, Crucis et altaris memorie'.¹⁶ Op 20 augustus 1516 werd opgericht een broederschap tot stichting van een altaar ter ere van Maria waaraan een priester te verbinden.¹⁷ Schenkingen aan de Onze Lieve Vrouwememorie en het Jacobusaltaar zijn bekend van 17 december 1510,¹⁸ aan het Anthoniusaltaar van 10 maart 1515 en het Jacobusaltaar van januari 1530.¹⁹ Kort voor 14 januari 1530 is sprake van 'sunte Anthonijs vicarie guedt'²⁰ en 30 januari 1546 van de Trinitasvicarie.²¹

Pastorie

- 1422 **Franciscus Jacobi**
wordt bij de stichting van de parochie de eerste pastoor en 4 augustus 1422 geïnstitueerd.²²
- 1441 **Johannes Wolteri**
Van 1404 tot 1421 vermeld als pastoor te Koekange*, is hier pastoor 12 november 1441 wanneer de deken van Drenthe een geschil tussen hem en de kerspellieden regelt waarbij het bedrag der kerkelijke rechten opnieuw wordt vastgesteld.²³
- 1454 - 1458 **Rolof Homoet**
wordt als pastoor alhier vermeld 9 augustus 1454²⁴ en 2 mei 1458.²⁵
- 1469 **Johannes Debolt**
pastoor alhier en vicarius van Maria onder het Kruis te Steenwijk overleed in 1469; op 25 juni 1469 werd een door hem gemaakt legaat aan de Clemenskerk te Steenwijk overgedragen.²⁶ Hij was een oom van Johannes Vocking die in 1498 pastoor werd te Oldemarkt.²⁷
- 1474 **Johannes Hagen**
1474 **Everhardus de Cralo / (Stephanus Helmici)**
Op 5 mei 1474 bewilligt paus Sixtus IV een supplek van Stephanus Helmichi, clericus van het bisdom Utrecht, om voorziening met de Mariakerk te Meppel en verwijdering daaruit van Everardus de Cralo die de kerk volgens verzoeker door simonie had verkregen.²⁸ Blijkens een supplek van 1 december 1474 had Johannes Hagen, kanunnik te Deventer, de kerk te Meppel voor een grote som gelds overgedaan aan Everardus Kapet; daarom verzoekt Henricus de Ophuysen, priester van het bisdom Keulen, de excommunicatie van Johannes en om diens kanonikaat te Deventer;²⁹ terwijl 2 januari 1475 Stephanus

¹⁶ Arch. Meppel nr. 996.

¹⁷ Arch. Meppel nr. 1127.

¹⁸ Arch. Meppel nr. 1113.

¹⁹ Arch. Meppel nr. 1114.

²⁰ Arch. Meppel nr. 1114.

²¹ ABU nr. 538-6, 84; vgl. nr. 538-3, 52, 30 december 1546.

²² Arch. Meppel nr. 958.

²³ Arch. Meppel nr. 1049.

²⁴ Arch. HG Meppel nr. 439.

²⁵ Arch. Meppel nr. 994.

²⁶ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II, 28.

²⁷ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II, 28.

²⁸ Vat. Arch., Reg. Suppl. 709, 46v-47 (Kok nr. 484).

²⁹ Vat. Arch., Reg. Suppl. 712, 65-65v (Kok nr. 581); zie voor verdere gegevens annotaties bij Kok bij nr. 581.

Helmici nogmaals voorziening krijgt met de kerk te Meppel die Everardus de Cralo had overgenomen van Johannes Haghen.³⁰ Hij heeft zijn rechten blijkbaar niet kunnen effectueren of mogelijk met Everardus de Cralo een regeling getroffen. Stephanus Helmici was *familiaris* van kardinaal Olivier Carafo, aartsbisschop van Napels, aldus genoemd 23 april 1474³¹ en nog 22 november 1475.³² Hij was te Erfurt als afkomstig van Meppel als student ingeschreven in 1467,³³ verzocht 22 november het door het overlijden van Wernerus Termaeth opengevallen kanonikaat te Steenwijk³⁴ en was 27 april 1477 betrokken bij een proces over de Onze Lieve Vrouwekerk te Deventer.³⁵ Hij overleed vóór 14 maart 1482 als kanunnik te Steenwijk; dan alsmede 23 maart 1482 verzoeken anderen met zijn kanonikaat aldaar te worden voorzien.³⁶

1491 - 1492 **Henricus ten Beem alias van Egger**

komt als pastoor alhier voor 8 mei 1491³⁷ en 25 juni 1492.³⁸ Als notarius treedt hij op 30 april 1481.³⁹

- 1504 **Johannes Vyter de Olenia**
overleed in 1504 waarna

1504 **Everardus van Cralen/de Cralo**

na presentatie door deken en kapittel te Steenwijk op 10 augustus 1504 als pastoor alhier werd geïnstitueerd.⁴⁰ Of hij dezelfde is geweest als de ook in 1474 hiervoor genoemde blijkt niet. Hij zal een kleinzoon zijn geweest van Evert van Crale die 27 juni 1439 door het kapittel van St. Pieter uit de horigheid werd ontslagen⁴¹ en 3 juni 1440 schulte van Meppel is.⁴² Met zijn broer Johan van Kraelen komt heer Evert – dan zonder plaats en functie – voor 19 augustus 1490.⁴³ Als deken van Drenthe komt hij voor het eerst 26 juli 1496,⁴⁴ echter 23 oktober 1497 als commissarius voor Groningen, Go en Wold voor de – ongenoemde – deken van Drenthe⁴⁵ en als deken nog 22 maart 1515,⁴⁶ als pastoor en deken alhier 15 augustus 1516.⁴⁷ Hij bezat sedert tenminste 1500 de Catharinavicarie te Dwingelo (het ‘kosterleent’) waarin na zijn overlijden een opvolger werd geïnstitueerd 17 februari 1520.⁴⁸

³⁰ Vat. Arch., Reg. Suppl. 713, 142v-143 (Kok nr. 590A).

³¹ Vat. Arch., Reg. Suppl. 678, 156-157v.

³² Vat. Arch., Reg. Suppl. 730, 64v-65 (Kok nr. 797).

³³ Weissborn, 325.

³⁴ Vat. Arch., Reg. Suppl. 730, 64v-65 (Kok nr. 697)

³⁵ Vat. Arch., Reg. Suppl. 750, 235v (Kok nr. 1150).

³⁶ Vat. Arch., Reg. Suppl. 808 (oud 801), 291-292v (Kok, geen nr.) resp. Reg. Suppl. 809 (oud 802), 14-14v (Kok, geen nr.).

³⁷ Arch. Meppel nr. 1120.

³⁸ Arch. Meppel nr. 1050.

³⁹ Magnin, *Kloosters*, 127-136.

⁴⁰ St. Marie nr. 1855, 15.

⁴¹ Regesten St. Pieter nr. 1019.

⁴² Regesten St. Pieter nr. 1039.

⁴³ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 255 nr. 4840.

⁴⁴ 1855, 25v.

⁴⁵ Arch. Groninger Parochiekerken nr. 435 reg. 448.

⁴⁶ St. Marie nr. 1855, 25v.

⁴⁷ Arch. Meppel nr. 1000.

⁴⁸ Arch. Batinge nr. 92 en nr. 27 reg. 29.

- 1526/7 **Johannes Waning**
eerder genoemd als vicarius alhier en vanaf 22 december 1518 voorkomende als deken van Drenthe,⁴⁹ wordt 1526/7 als pastoor alhier vermeld.⁵⁰ In 1530 wordt hij weer vicarius van de Caeciliavicarie alhier genoemd.
- 1529 **Herman Hendricks**
Op 5 juli 1529 zeggen de raden van de hertog van Gelre Frederik Schenck van Toutenburg, kanunnik ten Dom te Utrecht, aan om Herman Hendricks, pastoor alhier, die geklaagd heeft niet langer lastig te vallen.⁵¹
- 1539/41 **N.N.**
In deze periode kwam hier een nieuwe pastoor.⁵²
- 1545 - 1565 **Wicherus Johannis**
sedert 1524 pastoor te Koekange* waar mogelijk tussen 28 maart en 6 mei 1542 een nieuwe pastoor kwam, komt 26 januari 1545 voor het eerst als pastoor alhier voor.⁵³ Op 22 oktober 1545 staat heer Lubbert Gerardi het officium van de broederschap van Jacobus aan hem af.⁵⁴ Op 28 januari 1549 ontving hij *licentia testandi*.⁵⁵
Hij was afkomstig van Staphorst.⁵⁶ Op 3 juli 1563 wordt een overeenkomst tussen hem wegens zijn zwager Mr Henrick ten Westerhuis en diens vrouw Aleyt aan de ene en Jan van den Clooster en diens vrouw Anna Onsta over de koop van het erve Linde onder Zuidwolde.⁵⁷ Als pastoor alhier komt hij voor het laatst voor 17 november 1565.⁵⁸ Hij bediende ook de Jacobsvicarie en de Caeciliavicarie (zie aldaar).
- ca 1570 **N.N.**
Op 11 april 1573 wordt gemeld dat de gewezen pastoor van Meppel heeft gevochten.⁵⁹
- 1582 **N.N.**
‘Laurens pastoers huis vrouw toe Meppel’ wordt 23 april 1582 genoemd.⁶⁰
- ca 1584 **N.N.**
Op 18 maart 1584 laat Henrick van Munster, heer van Ruinen, aan Johan Ovinck weten dat wat hem betreft de oude pastoor van Meppel de kerk van Ruinen*, zoals hij wil, nog een of twee jaren mag behouden.⁶¹

⁴⁹ St. Marie nr. 1855, 28.

⁵⁰ Heeringa, *Rekeningen* II, 101 (inzake de aanvaarding van de jurisdictie van de proost van St. Marie in Drenthe in 1524).

⁵¹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 146 nr. 1239 (voorl. nr. 312).

⁵² Drostenrekening nr. 27, 1539/41, 13 (vergelijk Borger* noot 17).

⁵³ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt, processtukken nr. 549, 127.

⁵⁴ Arch. Meppel nr. 1115.

⁵⁵ St. Marie nr. 2761, 86v.

⁵⁶ Arch. Meppel nr. 1117.

⁵⁷ Arch. Echten nr. 496 reg. 118.1118.

⁵⁸ Arch. Meppel nr. 1118.

⁵⁹ *Goorspraken* 2, 65.

⁶⁰ Arch. Dikninge nr. 11, 18.

⁶¹ Arch. Ruinen nr. 124.

- 1598 **Joannes Oldentyn**
In 1596 70 jaren oud, komt dan als pastoor alhier voor; hij was hier geboren.⁶²

Kruisvicarie

De vicarie op het nieuwgestichte Kruisaltaar werd door het Kruisgilde gesticht 8 mei 1491; de collatie zal berusten bij de pastoor en de gildevoogden; de stichtingsbrief vervat bijzonderheden over de te verrichten diensten.⁶³

- 1491 - 1511 **Hilbrant Johans**
wordt bij de stichting van de vicarie als vicarius gepresenteerd.⁶⁴ Met de gildemeesters van het Kruisaltaar komt hij nog voor 10 oktober 1511.⁶⁵

- 1559 **Johan Johansz.**
burgerzoon van Meppel, wordt 15 mei 1559 door collatoren waaronder de pastoor in deze vicarie benoemd met de plicht om, zoals zijn voorgangers, dienst te doen op het Huis Vledderingen.⁶⁶ Mogelijk is hij dezelfde als Johannes Johannis die in 1564 werd gepresenteerd tot de Caeciliavicarie alhier.

In het geschil over de medegerechtigheid in de collatie wordt gesteld dat de donatie (aan de betrokken vicarie) is van 1559, althans van na 1466. Elders is sprake van een overdracht van 1466.⁶⁷ De geciteerde akte van 1559 is in feite de presentatie van 15 mei 1559 tot de vicarie.

Rudolph van den Clooster tot het Slot en Vledderinge eist 1 december 1700 bij de collatie van een nieuwe predikant de helft van de collatie 'uijt kraght van Donatie van een Vicarie off Pastorie goederen tot Meppel'.⁶⁸ Hij draagt 4 december 1700 de ingezetenen van Meppel onder verwijzing naar 'de Donatiebrief van den 15den Maji van de vorige Heeren van Vledderinge'.⁶⁹ Op 15 mei 12(!)59 hebben Roloff en Harmen van den Clooster met heer Wichel, pastoor alhier, en met de gildemeesters en gildebroeders met de collatoren van het Kruisaltaar dit altaar gegeven aan heer Johan Johansz., burgerzoon van Meppel, met behoud van alle rechten van de Van den Clooster's, en de vicarius, nu voorzien met dit altaar, zoals voorheen ook dienst doet op Vledderinge; daaronder 'Vicarie bij die van den Clooster gegeven ant Hillige Cruis Altare tot Meppel'.⁷⁰ Bedoeld is uiteraard 1559. De zaak bleef daarna nog enige tijd slepen.

Nicolaasvicarie

Op 16 november 1505 komt als belender voor 'sunte Nicolaes hoeffstede'.⁷¹ Van deze vicarie is verder alleen de opgave in 1597 van de inkomsten, bestaande uit rogge-, boter- en

⁶² Romein, 37.

⁶³ Arch. Meppel nr. 1120.

⁶⁴ Arch. Meppel nr. 1120.

⁶⁵ Arch. Meppel nr. 1124.

⁶⁶ Arch. Meppel nr. 1, 129-130.

⁶⁷ Arch. Meppel nr. 1, 143, 144.

⁶⁸ Arch. Meppel nr. 1, 129.

⁶⁹ Arch. Meppel nr. 1, 129v.

⁷⁰ Arch. Meppel nr. 1, 130.

⁷¹ Arch. Meppel nr. 1123.

geldrenten bekend.⁷² Het komt ook als Anna en Nicolaasaltaar voor⁷³

Jacobsbroederschap of Onze Lieve Vrouwevicarie

De broederschap met een priestersprove werd gesticht 15 oktober 1504; de collatie zal berusten bij de pastoor en de gildebroeders.⁷⁴ Op 17 december 1510 is er een schenking aan ‘Onser lieven Vrouwen vicarie In Meppel end Sunte Jacobs altaer’ (het gaat dan dus om twee altaren).⁷⁵

In 1598 worden als bezittingen opgegeven de huur van 3½ dagmaat hooiland, 1½ mud rogge per jaar en verschillende geldrenten.⁷⁶

1530 **N.N.**

Er is één vicarius voor het Jacobsaltaar en het Caecilia-altaar.⁷⁷

- 1534 **Gerardus de Westrenen**
1534 **Nicolaus Zetzes**

Op 18 september 1534 wordt door de bisschop een akte van goedkeuring van de permutatie hunner beneficiën door Gerardus de Westrenen, beneficiant van het Jacobsaltaar te Meppel, en Nicolaus Zetzes, vicarius van de Kruisvicarie te Hulst, afgegeven.⁷⁸ Laatstgenoemde vicarie was een velgebruikt ruilobject.

- 1545 **Lubbert Gerardi**
1545 - 1561 **Wicherus Joannis**

Op 22 oktober 1545 staat heer Lubbert Gerardi het officium van de broederschap van Jacobus af aan Wicherus Joannis tegen een periodieke betaling tot en met 1548.⁷⁹ Op 20 mei 1552 komt Wicherus Joannis die ook pastoor alhier was als vicarius van het Jacobusaltaar alhier voor.⁸⁰ Als collator van de vicarieën van Maria en van Jacob en medebedienaar van beide vicarieën wordt hij 20 januari 1561 genoemd.⁸¹

Mariavicarie

Op 28 juni 1516 wordt een broederschap opgericht tot stichting van een Maria-altaar waaraan een priester zal worden verbonden.⁸² Een Onze Lieve Vrouwememoriegilde was hier reeds eerder; heer Evert Bodinck komt 17 december 1510 als gildemeester daarvan voor (andere hoedanigheden worden niet genoemd).⁸³ De inkomsten van deze vicarie worden in 1597 opgegeven als enkele pachten en geldrenten. Volgens Magnin werden de inkomsten genoten door de kapelaan.⁸⁴

⁷² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 125-126.

⁷³ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 124-127.

⁷⁴ Arch. Meppel nr. 1109.

⁷⁵ Arch. Meppel nr. 1113.

⁷⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 125-126.

⁷⁷ Arch. Meppel nr. 1114.

⁷⁸ ABU nr. 538-1, 117.

⁷⁹ Arch. Meppel nr. 1115.

⁸⁰ Arch. Meppel nr. 1116.

⁸¹ Arch. Meppel nr. 1117.

⁸² Arch. Meppel nr. 1127.

⁸³ Arch. Meppel nr. 1117.

⁸⁴ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 125-126.

- 1561 **Wicherus Johannis**
pastoor alhier, komt 10 juli 1561 voor als mede bedienende ‘de vicarie van onse Lieve Vrouwe altaar’.⁸⁵

Caeciliavicarie

In 1530 is sprake van een schenking aan onder meer de pastoor of vicarius (N.N.) van ‘sancte Caeciliavicarie’.⁸⁶ In 1597 worden als eigendommen opgegeven 5 mud pachtrogge en diverse geldrenten.⁸⁷ In of omstreeks 1564 is de collatie in handen van Wolter van Woltinck en Johan van Cralo.⁸⁸

1524 - 1530 **Johan Waninge**

Johan Waninge komt 17 oktober 1524 als vicarius alhier voor.⁸⁹ Johannes Waninck Trai. d. werd 4 februari 1497 te Rostock als student ingeschreven⁹⁰ en zal hebben behoord tot het geslacht Waninge te Ruinen.⁹¹ Als deken van Drenthe komt hij voor 22 december 1518⁹², zo ook 5 december 1522.⁹³ In 1526/7 wordt vermeld dat hij – pastoor alhier – in 1524 de jurisdictie van de proost van St. Marie in Drenthe had aanvaard voor vijf denarieën.⁹⁴ Johan Waninck ‘nu ter tijt vicarius van sancte Caecilien’ wordt (kort voor 14 januari) 1530 genoemd.⁹⁵

- 1564 **Johannes Gunpers** 1564 **Johannes Johannis**

Na de demissie wegens uitlandigheid van eerstgenoemde wordt na 7 oktober 1564 Johannes Johannis door voornoemde collatoren gepresenteerd.⁹⁶ Hij kan dezelfde zijn als Johan Johansz. die in 1559 met de Kruisvicarie alhier werd voorzien.

Anthoniushvicarie

Kort voor 14 januari 1530 is sprake van ‘Sunte Anthonijs vicarie guedt’.⁹⁷ Volgens Magnin schijnen de inkomsten ervan steeds door de kerkvoogden te zijn ontvangen en ten behoeve van de armen besteed te worden.⁹⁸

Trinitasvicarie

⁸⁵ Arch. Meppel nr. 1117.

⁸⁶ Arch. Meppel nr. 1114.

⁸⁷ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 125-126.

⁸⁸ St. Marie nr. 1802, 33 (vgl. 32-32v: beschikking inzake het Caecilia-altaar).

⁸⁹ GA Zwolle, Rechterlijk Archief nr. 001-00510, 835-837.

⁹⁰ Weissborn, Matrikel Rostock I, 283.

⁹¹ Schaap, ‘Ruinen’, 309-318; hij wordt daar niet genoemd.

⁹² St. Marie nr. 1855, 28.

⁹³ HGA, FA Van Rhemen nr. 133 deel 1 nr. 61.

⁹⁴ Heeringa, Rekeningen II, 101.

⁹⁵ Arch. Meppel nr. 1114.

⁹⁶ St. Marie nr. 1802, 33 (vgl. 32-32v: beschikking inzake het Caecilia-altaar).

⁹⁷ Arch. Meppel nr. 1114.

⁹⁸ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 125-126.

De vicarie bestond reeds 30 december 1546 en stond toen ter collatie van Wolter Woltynck.⁹⁹ Op 22 februari 1594¹⁰⁰ en 8 juli 1604¹⁰¹ worden eigendommen van deze vicarie vermeld.

1546 **Johannes Johannis de Dilgt de Gronyngen**
verzoekt 30 december 1546 dispensatie de Trinitasvicarie te Meppel, staande ter collatie van Wolter Woltynck, te mogen aanvaarden hetgeen blijkbaar is toegestaan want dezelfde dag wordt hij geördineerd.¹⁰²

Vicarii

De na te noemen vicarii zijn niet in verbinding te brengen met een der voornoemde vicarieën.

1457(?) **Hermannus**
vicarius alhier, wordt vermeld in 1457¹⁰³ (deze datering is waarschijnlijk onjuist, zie onder Nijeveen*).

1506 - 1524 **Gheert Helmichs**
zoon van Helmch Evekinge en Grete,¹⁰⁴ zegelt 24 november 1494 een verklaring van inwoners van Ameland over Amelander bijzonder recht; functie en standplaats worden dan niet aangegeven.¹⁰⁵ Op 6 april 1506 komt hij als vicarius van de kerk alhier voor.¹⁰⁶ Op 29 januari 1524 verkoopt hij, vicarius alhier, een rente van drie mud rogge uit land te Rouveen, geërfd van zijn nicht Grete Tymens.¹⁰⁷

1550/1 **Johannes Eyberch**
vicarius alhier, ontvangt *licentia testandi* in 1550/1.¹⁰⁸

Overige geestelijken

1429 **Johannes Westert**
priester alhier, wordt vermeld 22 juli 1429.¹⁰⁹

1486 **Gerardus Vynck**
priester en altaris alhier, komt voor 26 juli 1486.¹¹⁰ In 1481 wordt hij vicarius te Westerbork*.

1507 ? **Evert Witte**

⁹⁹ ABU nr. 538-6, 84. Woltinck was ook medecollator van de Caeciliavicarie alhier.

¹⁰⁰ Arch. Meppel nr. 1128.

¹⁰¹ Arch. Meppel nr. 1129.

¹⁰² ABU nr. 538-6, 84 vgl. nr. 538-3, 52, 30 december 1546.

¹⁰³ Arch. HG Vledder nr. 38 (*quingagesimo septimo*).

¹⁰⁴ Vermeld 4 november 1461, Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 33.

¹⁰⁵ Sipma, *Oudfriese Oorkonden* II, nr. 191

¹⁰⁶ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 60.

¹⁰⁷ GA Kampen, Rechterlijk Archief nr. 79, 121.

¹⁰⁸ ABU nr. 544-4.

¹⁰⁹ Arch. Meppel nr. 995.

¹¹⁰ Arch. Dikninge nr. 65 reg. 319.

alhier? , wordt in augustus 1507 genoemd.¹¹¹

1548/9 **Nicolaus Hermanni**
priester alhier, ontvangt *licentia testandi* in 1548/9.¹¹² Een desbetreffende notitie in een notarieel protocol vermeldt 25 april 1549 de verlening daarvan aan Nicolaus Henrici, beneficiant alhier.¹¹³

- 1563 **Warner**
Op 26 februari 1564 is sprake van een onder Meppel op 12 juli 1563 ingestelde eis om in het sterfhuis van wijlen heer Warner diens halve roerende goederen terug te brengen op grond van testament en inventaris, door de bisschop aan de eisers toegezonden.¹¹⁴

1573 **Albertus Bartholdi Dunninck**
Onder de datum 23 juli 1573 wordt onder Meppel vermeld heer Albert Dunninck.¹¹⁵ Op 14 maart 1565 wordt Albertus Bartholdi Dunninck op de titel van een rentebrief van 30 goudgulden geëxamineerd om tot alle wijdingen te worden toegelaten.¹¹⁶ In 1600 wordt hij als (gewezen) vicarius te Nijeveen* genoemd.

- 1598 **Henricus Meppel**
(De vicarius) Henricus van Meppel wordt 12 augustus 1598 verboden voort te gaan met de schooldienst (waaruit Poortman de conclusie trok dat één van de vicarii tevens de schooldienst was opgedragen;¹¹⁷ dat behoeft niet het geval te zijn; verschillende priesters probeerden na de Reformatie als schoolmeester in het levensonderhoud te voorzien). Hij had verzocht schoolmeester te mogen blijven, werd geëxamineerd, niet toegelaten en hem werd gelast het vicariehuis te ontruimen.

¹¹¹ Arch. PKV Drenthe nr. 150 reg. 8.

¹¹² ABU nr. 544-4.

¹¹³ St. Marie nr. 2741, 100.

¹¹⁴ *Goorspraken* 1, 129.

¹¹⁵ *Goorspraken* 2, 138.

¹¹⁶ ABU nr. 550*, 129.

¹¹⁷ Poortman, *Meppel*, 37, 187; Acta synodes, 14 augustus 1598 (deze noemen hem geen vicarius, wel bewoonde hij toen het vicariehuis).

NORG

Patroon: **Margaretha**

Bijzonderheden:

De huidige kerk dateert uit de tweede helft van de dertiende eeuw; sporen van een tufstenen voorganger werden niet gevonden. Deze kerk verving een omstreeks de twaalfde eeuw opgetrokken houten kerk, die de opvolger was van een omstreeks 1000 gebouwde houten kerk. Een eventueel hogere ouderdom is alleen afhankelijk van een betere kennis en datering van het vroege Pingsdorf-aardewerk, gevonden bij de sporen van de eerste houten kerk.¹ De kerk was een zogeheten bisschoppelijke eigenkerk² en komt als zodanig voor in 1139.³ Volgens een lijst uit het midden van de vijftiende eeuw behoorde de kerk toe aan de bisschop.⁴

De kerk was gewijd aan **Margaretha**. De uit 1627 daterende avondmaalsbeker bevatte oorspronkelijk de inscriptie 'Sancta Margrita Patrona tot Norgh' dat op last van de synode in 1650 als 'superstitueus' 'uytgedaen' werd.⁵ Het patrocinium blijkt ook uit de vermelding van stukken die 'sinte Margrieta patrona to norch' liggen heeft in de kerspelkerk van Norg⁶ terwijl 29 maart 1502 een legaat vermaakt wordt an 'sancta Margareta'.⁷

De collatie van het pastoraat berust volgens en opgave van 19 en 21 november 1557⁸ bij de koning, in 1560 bij de stadhouder.⁹ Het collatierecht zal inbegrepen zijn geweest bij de overdracht van het wereldlijk gezag door de bisschop aan de keizer in 1528.

Het dorp telde in 1557 omstreeks 60 huizen inclusief 4 à 5 te Veenhuizen en 10 à 12 keutersteden en had 380 communicanten.¹⁰

Vicarieën

In 1360 wordt hier een geestelijke genoemd die blijkbaar geen pastoor was.¹¹ In de tweede helft van de zestiende eeuw is meermalen sprake van de vicarie van Nicolaas en Martinus, later ook genoemd de vicarie van Langelo.¹² Daarvan moet worden onderscheiden een vicarie die blijkbaar het relict was van het pastoraat van de parochiekerk te Veenhuizen*¹³ die nog een tijdlang als kapel bleef bestaan. Voorts – waarschijnlijk als oudste – was hier een sacristieleen.

Tenslotte lijkt er een Stephanusvicarie te zijn geweest.¹⁴

Pastors

¹ Boersma, 'Norg', 190. Vergelijk Archeologisch Nieuws, september 1969, 95-100, en afbeelding in: Heringa e.a. (ed.), *Geschiedenis van Drenthe* (1985), 84 afbeelding 28.

² Post. Eigenkerken, 121.

³ OGD nr. 27. Vergelijk Anloo* noot 7.

⁴ Dom nr. 5367.

⁵ Romein, 78-79.

⁶ Arch. HG Norg nr. 82.

⁷ Arch. HG Norg nr. 82.

⁸ GA, Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C-V).

⁹ St. Marie nr. 1802, 2v.

¹⁰ GA, Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C-V).

¹¹ OGD nr. 491.

¹² Als vicarie te Langelo: Arch. Westervelde nr. 273.

¹³ 1802, 3-3v; vgl. OSA nr. 367, 10 oktober 1632: 'Ess hefft in vortiden een Capelle gestaen tot Venhuisen'.

¹⁴ St. Marie nr. 1802, 64: (omstreeks 1569?) ongedateerd verlening *jure devoluto* van deze vicarie aan een ongenoemde (een voorganger wordt niet genoemd).

- 1327 (?) **Stephanus**
rector ecclesie alhier, wordt vermeld in 1327(?).¹⁵
- 1389 **Henricus Vrijling**
rector ecclesie alhier, ontvangt 13 november 1389 op verzoek van bisschop Floris van Wevelinckhoven de gratie van een beneficium ter collatie van genoemde bisschop.¹⁶ Hij kan dezelfde zijn als Henricus Vrilingh, pastoor te Wanneperveen, die vóór 25 oktober 1397 overleed.¹⁷
- 1404 **Herman**
komt als pastoor alhier voor 25 juni 1404.¹⁸
- 1432 **Johan**
pastoor alhier, procedeert met zijn broer Ludeke op de lotting van Pinksteren 1432 en Magnus 1432.¹⁹ Als heer Johan van Norg procedeert hij mogelijk tegen de vader van de tegenpartij reeds zwoeren maandag 1429²⁰ maar niet blijkt of hij dan reeds pastoor is.
- 1445 - 1472 **Gerardus, Gheert**
Gerardus, pastoor alhier, komt voor 14 februari 1445.²¹ Op 12 juni 1472 verklaren deken en kapittel van Steenwijk dat Berent Termaeth als arbiter uitspraak heeft gedaan in hun geschil met Gheert, pastoor alhier, over de hem verschuldigde uitkering van twee penningen dat laatstgenoemde hen heeft voldaan en zij hem deze voor het vervolg kwijschelden.²² Op 28 februari 1478 doen Hermannus Elderwold, pastoor van de A-kerk te Groningen, Wolter van Overhagen, commandeur van Bunne, en Arnoldus Zekelhoern, pastoor te Haren, met Bernardus Termaeth, deken van Drenthe, uitspraak in een geschil tussen heer Johannes van Roden*, Gheerd de Vuchtel, pastoor te Zuidlaren*, en Ludeke Schultinghe als executeurs van het testament van wijlen Gheert, pastoor alhier, en diens rechte erfgenaam Johannes Dergheselle, kapelaan te Diever*, waarbij onder meer bepaald is dat hetgeen door Gheert bij testament aan zijn ‘maget’ en kind is gegeven, aan dezen zal blijven.²³
- 1482 **Everardus Stulinck**
verwisselde in mei 1482 het pastoraat alhier met dat te Wapserveen* welks pastoor
- 1482 - 1502 **Hartlevus Molencamp**

¹⁵ OGD nr. 491.

¹⁶ RG II, k. 431 nr. 2779, L 4, 31.

¹⁷ RG II, k. 580 nr. 2779, L 48, 36 en 243, 7, 27 november 1398 (vgl. Havelte* noten 30 en 32).

¹⁸ ABU nr. 199.

¹⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 189, nr. 1815 en 192, nr. 1835.

²⁰ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 168 nr. 1646.

²¹ Arch. Dikninge nr. 218 reg. 288.

²² Arch. HG Steenwijk, *Cartularium* I, 37v.

²³ GA, GAG R.F. 1478.5.

toen hier kwam.²⁴ Hij komt als pastoor alhier voor 21 mei 1484,²⁵ 24 augustus 1497²⁶ en – zonder familienaam – 29 maart 1502.²⁷

Hij zal de grootvader zijn geweest van Hartlyff Moelencamp, in november 1557 omstreeks 34 jaren oud, die zeven jaren lang diende bij Reinoud van Burmania, drost van Coevorden en Drenthe bij het administreren van diens venen.²⁸

1517 - 1559 Mr. Henricus Petri Krijthe

werd volgens eigen zeggen 19 november 1517 door bisschop Frederik van Baden (1496-1517) geïnstitueerd en geconfirmeerd als pastoor alhier.²⁹ Hij wordt als pastoor alhier en commissarius van de deken van Drenthe vermeld 9 juni 1534 (Henricus Krijthe),³⁰ 16 april 1548 (mag. Henricus Petri)³¹ en 19 november 1557³² en overleed kort voor 6 januari 1560 (Henricus Krijthe), volgens een andere bron in 1558.³³

1560 - 1567 Johannes Ansonius

in 1557 kapelaan alhier,³⁴ wordt na het overlijden van de voorgaande door de stadhouder gepresenteerd en 6 januari 1560 geïnstitueerd als pastoor alhier.³⁵ Als zodanig komt hij nog voor 19 mei 1567³⁶ en 24 september 1567.³⁷ Mogelijk is hij dezelfde als de gelijknamige tweede predikant te Dornum (Ofr.), daar vermeld 1580-1590³⁸ en wellicht in 1595 vandaar naar Kantens* vertrokken waar hij in 1602 stierf.

vóór 1598-1619 Bernardus Joannis Krijthe

geboren omstreeks 1547, was enige jaren vicarius te Westerwijtwerd* blijkens zijn verklaring van 16 juli 1617 en kwam vandaar als pastoor naar hier.³⁹ Hij ging over naar de Reformatie en overleed hier tussen 17 augustus en 4 oktober 1619, oud 72 jaren.⁴⁰ Mogelijk was hij een zoon van Joannes Krijthe, die onder meer pastoor te Eelde* was.

Vicepastoors

1440

Evert Everdinge

komt 8 september 1440 als vicepastoor voor.⁴¹

²⁴ HUA, GAU 1^e afdeling Oud Archief nr. 815, 108: permutatiebrief van 17 mei 1482.

²⁵ Arch. Mensinge nr. 1742.

²⁶ Arch. Nysingh nr. 139.

²⁷ Arch. HG Norg nr. 82.

²⁸ Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C – V).

²⁹ Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C – V).

³⁰ Arch. Abdij Assen nr. 96 reg. 134.

³¹ Arch. Ewsum nr. 511 (oud nr. 256).

³² Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C-V).

³³ Arch. Nysingh nr. 139.

³⁴ Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C-V)

³⁵ St. Marie nr. 1802, 2v.

³⁶ Arch. HG Norg nr. 108.

³⁷ Arch. Nysingh nr. 1329.

³⁸ Reershemius, 211.

³⁹ Romein, 80.

⁴⁰ Romein, 80.

⁴¹ Arch. Westervelde nr. 243 reg. 2.

Kapelaans

1557 **Johannes Ansonius**
wordt als kapelaan alhier genoemd 21 november 1557.⁴²

Sacristieleen

Volgens opgave van 19 november 1557 berust de collatie van de kosterij bij de burenen.⁴³

1497 **Johan Woltynck**
sacrista alhier, wordt vermeld 24 augustus 1497.⁴⁴

1567 **Coene/Conradus Prijs**
sacrista alhier, legt met de pastoor 17 februari en 24 april 1567 verklaringen af over gebeurtenissen die eind september 1566 plaatsvonden.⁴⁵ Later is hij pastoor te Odoorn*.

1577 **Johan**
sacrista alhier, komt voor 17 januari 1577.⁴⁶

Martinus en Nicolaasvicarie

Op 29 augustus 1497 stelde de pastoor, in aanwezigheid van de sacrista, een verklaring op over de goederen en renten, toegekend aan de vicarie, gesticht door Bertolt Knasse en aangevuld met latere schenkingen.⁴⁷ Op grond van deze stichting pretendeerden de Knasses het collatierecht. Volgens een opgave van 19 november 1557 behoorde de collatie aan de burenen.⁴⁸

Op 1 juli 1569 verklaren Henrick Knasse, weduwe van Joachim Lunsche, en de burenen en kerspelliëden van Norg over de begeving van de vicarie alhier te zijn overeengekomen:

- a. dat zij en haar erfgenamen de 'voerstemme' zullen hebben;
- b. dat de burenen en kerspelliëden de voorgedragene zullen aannemen als hij eerbaar en bekwaam is;
- c. dat burenen en kerspelliëden niemand zullen mogen aannemen die niet door Hendrick Knasse of haar erfgenamen is voorgedragen;
- d. dat als burenen of kerspelliëden een zoon of 'goede vriend' aangenomen wensen te zien zij aan Hendrick of haar erfgenamen 'voerstemmet' moeten verzoeken.⁴⁹

Magnin vermeldt dat de bezitter van deze vicarie tevens als kapelaan van de pastoor fungeerde en de dienst in de kapel te Veenhuizen* moest verrichten.⁵⁰ Naar onze mening is het relict van het pastoraat te Veenhuizen een afzonderlijke vicarie geweest. Tot de vicarie behoorde volgens opgave uit januari 1598 27 mud bouwland, omstreeks 3½ mud hooiland te

⁴² Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C-V).

⁴³ Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C-V).

⁴⁴ Arch. Nysingh nr. 139.

⁴⁵ Arch. Ewsum nr. 137 (oud nr. 173).

⁴⁶ OSA nr. 293 reg. 146 (een afschrift geeft abusievelijk 'Victoris 1576' in plaats van Antonius 1577 als dagtekening).

⁴⁷ Arch. Nysingh nr. 139.

⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 737-V (oud nr. 133 C-V).

⁴⁹ Arch. Westervelde nr. 269 reg. 26; Arch. Nysingh nr. 139.

⁵⁰ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 127-128.

Norg en 7 mud bouwland en 7 mud hooiland en een tuin te Veenhuizen, afkomstig van de vroegere kapel aldaar.⁵¹ Niet onmogelijk zijn beide lenen uiteindelijk samengevoegd. In 1620-1621 wordt tussen Herman Lunsche en de ingezetenen van Norg geprocedeerd over de collatie van de Martinus- en Nicolaasvicarie alhier.⁵² In 1646 ontzeggen drost en gedeputeerden Frederick Mylander, gewezen predikant alhier, zijn eis tegen Joachim Lunsche als patroon van zekere vicarie te Langelo, tot uitkering van een derde der vicarie-inkomsten.⁵³ Op 31 mei 1759 verkopen de burens van Langelo de vicarie met land aldaar aan de diaconie te Norg.⁵⁴

- 1538 **Remboldus Andreae**
Op 4 april 1538 wordt door de bisschop een akte van approbatie van de collatie op Remboldus Andreae tot de Martinusvicarie alhier afgegeven.⁵⁵
- 1566/7 **Johannes Petri de Norch**
wordt 1566/7 *jure devoluto* de Nicolaasvicarie alhier verleend.⁵⁶
- 1567 **Bartholomeus**
1567 **Joannes Henrici**
wordt 14 april 1567 geproclameerd in de door het overlijden van heer Bartholomeus vacante Nicolaas- en Martinusvicarie alhier.⁵⁷
- 1567 **Jan Valcke**
wordt 1 augustus 1567 door Henrica, weduwe van Joachim Lunsche, gepresenteerd tot deze vicarie, vacant door het overlijden van Bartholomeus.⁵⁸ De bisschop approbeerde de presentatie 10 augustus 1567,⁵⁹ de deken van Drenthe institueerde 4 september 1567,⁶⁰ de inleiding vond plaats 24 september 1567.⁶¹ Hij was *scolaris*.⁶²
Beide presentaties geschieden door de weduwe van Joachim Lunsche. Zij kunnen op dezelfde persoon betrekking hebben.
- 1569 **Stephanus Henrici Stellingwerf**
wordt 22 september 1569 op de titel van deze vicarie geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden toegelaten.⁶³
- 1575 **Everardus Luflog**
1575 **Roloff Eisinge**

⁵¹ OSA nr. 365, 2^e bundel, 25.

⁵² Arch. Westervelde nr. 272.

⁵³ Arch. Westervelde nr. 273.

⁵⁴ Copie van een charter, achter glas in de kerk te Norg.

⁵⁵ ABU nr. 538-1, 157v.

⁵⁶ ABU nr. 543-3.

⁵⁷ St. Marie nr. 1802, 51.

⁵⁸ Arch. Nysingh nr. 139.; vgl. ABU nr. 544-6, 16 augustus 1567.

⁵⁹ Arch. Nysingh nr. 139.

⁶⁰ Voor institutie en proclamatie werd 16 augustus 1568 (lees: 1567) 8 gulden 8 stuiver voldaan, ABU nr. 544-6, rekening 1567/1568; Heeringa, *Rekeningen* II, 263.

⁶¹ Arch. Nysingh nr. 139.

⁶² Arch. Nysingh nr. 139.

⁶³ ABU nr. 550*, 154v.

jongeling, wordt na de resignatie van de voorgaande 2 oktober 1575 door de weduwe Lunsche en de gemeente tot deze vicarie gepresenteerd⁶⁴ en 31 oktober 1575 door de aartsdiaken van het bisdom Groningen, Wachtelaer, geïnstitueerd.⁶⁵ Op 5 oktober 1575 verklaren zijn ouders Evet Eyssinge en Cornelis er bij deze benoeming van hun zoon tot vicarius mee in te stemmen dat alle vicarie-inkomsten met uitzondering van die uit het erf te Langelo bstemd worden voor de bekostiging van een schoolmeester.⁶⁶

Vicarie

- Petrus de Duetichem**
Rudolphus Joannis Lant
 1560 clericus van het bisdom Munster, ontvangt 8 januari 1560 collatie tot de kerk te Veenhuizen*, sedert lange tijd vacant door de dood of resignatie van Petrus de Duetichem, vicarius te Norg; daarbij wordt gesteld dat de kerk en parochianen zo arm zijn dat de bezitters ervan door beneficia elders in hun levensonderhoud moesten voorzien, reeds meer dan twintig jaren.⁶⁷
 Rudolphus Landius heeft later een prebende te Pieterburen* en de vicarie te Westerwijtwerd*.
- (1560?) **Ju.... de Norch**
 ontvangt (10 april 1560?) collatie tot de vicarie te Norg, sinds lang vacant door de dood van Petrus de Duetichem of door eens anders dood of resignatie.⁶⁸

Muller stelt – op grond hiervan – dat de kapel van Veenhuizen* toen parochiekerk werd: ‘de terminologie dezer institutie wijkt dermate af van het gewone formulier, dat er alle reden schijnt te zijn ze voor de eerste der parochie te houden. Trouwens ook de gelijktijdige institutie tot de parochiekerk van Norch schijnt er op te wijzen’.⁶⁹

Naar onze mening is deze vicarie het relict van de inmiddels desolate kerk te Veenhuizen*.

Stephanusvicarie

Deze wordt alleen in 1569 genoemd:

- 1569 **N.N.**
Jure devoluto werd deze vicarie toen aan hem, N.N., verleend; een voorganger wordt niet vermeld.⁷⁰

Overige

- 1360 **Henricus Zomer**
 wordt 17 september 1360 genoemd.⁷¹

⁶⁴ Arch. Westervelde nr. 370 reg. 29.

⁶⁵ Arch. Nysingh nr. 139.

⁶⁶ Arch. Westervelde nr. 371 reg. 30.

⁶⁷ St. Marie nr. 1802, 3-3v.

⁶⁸ St. Marie nr. 1802, 7.

⁶⁹ Muller, *Atlas*, 500

⁷⁰ St. Marie nr. 1802, 64.

⁷¹ OGD nr.491.

1429, 1432 ? **Johan**

Op de lottingen van zwoeren maandag 1429 wordt heer Johan van Norch genoemd zonder functie;⁷² in 1432 is hij pastoor alhier.

⁷² Keverling Buisman, *Ordelen* I, 168 nr. 1646.

NIJEVEEN

Patroon: **Maria en Barbara**

Bijzonderheden:

Op 10 juni 1477 wordt Nijeveen afgescheiden van Westerhesselen (Havelte*) en een zelfstandige parochie. De te stichten parochiekerk wordt gewijd aan God, **Maria en Barbara**. Het collatierecht van de pastorie zal, na het overlijden van de tegenwoordige schulte, berusten bij de schulte te Havelte en de twee kerkvoogden alhier.¹ Bisschop David van Bourgondië keurt een en ander 23 juni 1477 goed.² Nijeveen, eerder Hesselterveen geheten, telde toen 27 huizen.³ Nog in 1598 wordt Havelte als moederkerk van Nijeveen aangeduid.⁴ Een geschil over het mede door Nijeveen onderhouden van kerk en toren te Havelte* wordt 30 januari 1617 door drost en gedeputeerden verwezen naar compromissmannen.⁵

Vicarieën

In 1601 worden hier twee vicarieën vermeld, gewijd aan Onze Lieve Vrouw en aan Anthonius.⁶ Laatstgenoemde vicarie komt ook in 1597 voor.⁷ Romein noemt abusievelijk de Anthonius- en de Andreasvicarie.⁸

Pastorie

1477	Adriaen vicarius te Kolderveen*, wordt bij de stichting van de parochie alhier gepresenteerd als pastoor. ⁹
1506 ?	Simon Een uit 1506 daterende grafzerk met daarop een miskelk (dus een priesterzerk) noemt in een slechts ten dele bewaard gebleven inschrift 'simon/... pastor'. ¹⁰ Een Symon Johannis de Nyeveen komt in 1525 als notarius voor. ¹¹ Symon Johansz. Wichers was pastoor te Havelte* tot 1510 en overleed wel in 1513.
1539 ?	Theodorus Henrici pastoor in 'Nueveen', ontvangt 10 november 1539 <i>licentia testandi</i> ; ¹² mogelijk is Nijeveen bedoeld.

¹ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 174.

² Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 175.

³ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 174.

⁴ Arch. HG Havelte nr. 34.

⁵ OSA nr. 14 deel 9, 11; vgl. deel 8, 114, 19 december 1610.

⁶ OSA nr. 366, 28 april 1601.

⁷ Arch. HG Nijeveen nr. 34, 15 juni 1597.

⁸ Romein, 206.

⁹ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 174 (niet Hendrick Aedriaensz., zoals Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 129 aangeeft).

¹⁰ Belonje en Westra van Holthe, 109; de zerk werd in 1976 teruggevonden (M.R. Hilbrandie-Meijer, *Kerken in Drenthe* (Delden 1999) 115.

¹¹ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt, Processtukken nr. 549, 38.

¹² ABU nr. 538-1, 12v.

1594-1598(1600) Stephanus Wolteri

Trajectensis, dus uit Utrecht, komt als pastoor alhier voor juli 1596¹³ en als gewezen pastoor 12 augustus 1598,¹⁴ ging tot de Reformatie over en overleed in 1600.¹⁵

Onze Lieve Vrouwevicarie

De vicarie waarvan volgens Magnin¹⁶ de inkomsten werden genoten door de pastoor, bezat volgens opgave van 8 januari 1598 een huis met erve van drie akker land, met hooi- en weideland, jaarlijks 10½ mud rogge en 8¼ goudgulden in geld.¹⁷ Uit de vicarie-inkomsten werden later 42 gulden bestemd voor de predikant.¹⁸ Bezitters van deze vicarie zijn niet bekend.

Anthoniushvicarie

Magnin geeft aan dat de inkomsten voor en deel naar de pastoor gingen, voor een deel bestemd werden voor de ondersteuning van de armen.¹⁹ De bezittingen worden 8 januari 1598 opgegeven als vier akkers land en 2½ dagmaat hooiland, jaarlijks 12 mudden rogge en 3 vierendeel boter, en een aantal geldrenten.²⁰ Later werden uit de inkomsten van deze vicarie ruim 69 gulden bestemd voor de predikant.²¹ Ook van deze vicarie zijn geen bedienaars bekend.

Vicarii (zonder bekend leen)**1548 - 1560 Luytgen**

Op de lotting van 10 april 1548 en 19 augustus 1548 procederen Evert Jan Evers en heer Luytgen alhier.²² Laatstgenoemde komt ook voor 15 april 1560²³ terwijl 5 juni 1560 in de zaak tussen zijn momber en Jan Bartels de scheidcedul van 1549, door de pastoor alhier en Bartolt Geerts met beide partijen (Luytgen was dus geen pastoor alhier) ondertekend, van kracht wordt verklaard.²⁴

ca 1550/1600 ? **Antonius Buysch**
geestelijke? Alhier.²⁵

1555 **Petrus Nicolai**
vicarius alhier, ontvangt 15 januari 1555 *licentia testandi*.²⁶

- 1598 **Albert Dumminge**

¹³ Drentse Rechtsbronnen, 350.

¹⁴ Acta synodes, 12 augustus 1598.

¹⁵ Romein, 207.

¹⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 129-130.

¹⁷ OSA nr. 365, 2^e bundel, 36.

¹⁸ OSA nr. 367.

¹⁹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 129-130.

²⁰ OSA nr. 365, 2^e bundel, 36.

²¹ OSA nr. 367.

²² Joosting, *Ordelen*, 191, 200.

²³ Joosting, *Ordelen*, 363.

²⁴ Joosting, *Ordelen*, 364.

²⁵ Arch. HG Nijeveen nr. 38.

²⁶ ABU nr. 544-5, rekening 1554/5 (niet vermeld door Heringa, *Rekeningen* II, 237-238).

vicarius alhier, komt voor in een register van kerkelijke goederen te Kolderveen.²⁷ Hij komt 1573 in voce Meppel* voor (hoewel niet is aangegeven of hij daar staat) en werd in 1565 geëxamineerd om tot de wijdingen te worden toegelaten (zie verder onder Meppel*).

²⁷ OSA nr. 366.

ODOORN

Patroon: **Margaretha**

Bijzonderheden:

Het koor dateert van omstreeks 1200, het schip is uit 1857.¹ Het benedendeel van het oorspronkelijke schip was geheel met gespleten granietsteen bekleed of daarvan opgetrokken.² Of er een voorafgaand bouwwerk is geweest is niet bekend. Een persbericht spreekt over ‘een houten kerk – vermoedelijk in enkele opeenvolgende versies.’³

De kerk was gewijd aan **Margaretha**. In archivalia vonden wij de patroonheilige niet vermeld. Het zegel van de pastoor Frederick Surinck (1440) vertoont Margaretha.⁴

De collatie van de kerk vormde met dat van de kerken te Emmen* en Schoonebeek* en de vicarie te Emmen een vijfmarks Stichts leen, oorspronkelijk in leen gehouden door de van Peyze's en van dezen overgegaan op het geslacht Van Steenwijck

De oudstbekende leenman was Roeloff van Peyzie (1394). Het leen ging na het ‘onversocht laten’ ervan door Aleyt van Peyse over op Albert van Steenwijck en bleef tot na het midden van de zeventiende eeuw in de familie Van Steenwijck van de Grote Scheer.⁵ Uit de leenverhouding leidde Kok – in relatie tot Schoonebeek – af dat de stichting van de kerk aldaar van de bisschop moet zijn uitgegaan.⁶

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1327 **Remboldus**
rector ecclesie, wordt vermeld 2 juli 1327.⁷

1399 **Jacob**
komt als pastoor alhier voor 3 november 1399.⁸

1431 **Johannes Custos de Dalen**
pastoor alhier, benoemt 18 april 1431 de sacristae van Zweeloo*, Borger* en Emmen* alsmede zijn natuurlijke zoons Theodoricus en Ludolphus tot uitvoerders van zijn testament.⁹ Dezelfde dag vermaakt Johannes Custers al zijn goederen aan zijn ‘maghet’ Berte en zijn kinderen; vertrekt Berte nog bij zijn leven dan ontvangt zij wel haar loon doch zal zij geen rechten op zijn nalatenschap kunnen laten gelden.¹⁰ Op 12 maart 1466 verkoopt Henrick,

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 631.

² *Kunstreisboek Drenthe*, 137.

³ *Nieuwsblad van het Noorden*, 29 september 1998, zonder bronvermelding.

⁴ AKG nr. 117 reg. 200.

⁵ Eijken, *Repertorium*, 1968-1969 nr. 1664.

⁶ Kok, *Patrocinia*, 197-198. De Van Peize's waren afstammelingen van Leffard, oudstbekende burggraaf van Groningen en broer van Hartbert van Bierum, bisschop van Utrecht, zie Roemeling ‘Enkele geslachten’, 1973, 238vlg., 1977, 233vlg.

⁷ OGD nr. 311.

⁸ OGD nr. 1028.

⁹ Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 42.

¹⁰ Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 43.

weduwe van Luloff, land door Lulof geërfd van zijn vader Johan, pastoor alhier.¹¹

1440 **Frederick Surinck**
pastoor alhier, zegelt 31 december 1440.¹²

1488 - 1489 **Henrick**
Op de loting van zwoeren mandag 1486 procedeert heer Hinrick alhier over de naarkoop van Wennekingegoed alhier.¹³ In 1489/90 pacht heer Henrick voor 12 mud rogge Rolingegoed alhier.¹⁴ Omdat hier blijkbaar slechts één priester stond is hij de pastoor alhier geweest. Ook later is dit goed in huur bij de pastoor.

1508 - 1513 **Gerardus Schutte**
wordt als pastoor alhier vermeld 23 oktober 1508.¹⁵ Van 1484 tot 1497 komt hij voor als pastoor te Roswinkel*. Na zijn overlijden wordt na presentatie door Johan van Steenwijck 15 april 1513 als pastoor alhier geïnstitueerd¹⁶

1513 **Henricus Blomer**

z.j. ? **Wolter**
De lijst van leden van de Kalendebroederschap te Groningen noemt een heer Wolter van Odoorn;¹⁷ niet blijkt of hij hier stond of van hier afkomstig was.

1555 - 1563 **Johannes Humbert**
Roelingegoed waarvan reeds in het voorgaande sprake was werd in 1547/8 door de – naamloze – pastoor alhier gehuurd;¹⁸ latere rekeningen noemen de pastoor eveneens naamloos;¹⁹ eerst in 1555/6 wordt de pastoor met name – Johannes Humbert – vermeld.²⁰ Hij betaalde jaarlijks 12, later 8 mud rogge. De op 30 september 1564 afgesloten rekening over 1563/4 noemt Johannes nog als huurder.²¹

1564 - 1566 **Johannes Nyenhuys**
pastoor alhier, tekent 7 januari 1564 (als Johannes de Nove Domo).²² Johannes de Nove Domo, pastoor alhier, ontving 14 april 1566 *licentia testandi* (de post is echter doorgehaald).²³

1570 **N.N.**

¹¹ Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 84.

¹² AKG nr. 117 reg. 200.

¹³ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 239 nr. 4723.

¹⁴ ABU nr. 408A, 5.

¹⁵ Arch. Klooster Ter Apel nr. 22 reg. 140.

¹⁶ St. Marie nr. 1855, 22v.

¹⁷ Lijst Kalendebroederschap Groningen.

¹⁸ Drostenrekening nr. 12.

¹⁹ Drostenrekening nr. 41, 14 (1550/1), 43, 12 (1552/3)

²⁰ Drostenrekening nr. 44, 15 (1555/6), 45 (1556/7), 47, 16 (1559).

²¹ Drostenrekening nr. 48, 6 (1563/4).

²² Arch. Klooster Ter Apel nr. 51.

²³ ABU nr. 543-3, rekening 1566/7.

wordt 12 augustus 1570 als pastoor alhier; aanvankelijk had hij ten onrechte institutiebrieven van de bisschop van Groningen verworven.²⁴

- 1598 **Conradus Prijs**
in 1568 sacrista te Norg*, is 1598 de gewezen pastoor alhier;²⁵ hij leeft nog 5 september 1608 en ging niet tot de Reformatie over.²⁶

²⁴ St. Marie nr. 1802, 79.

²⁵ Acta synodes.

²⁶ Romein, 278.

OOSTERHESSELEN

Patroon:

Bijzonderheden:

Oosterhesselen is een dochterkerk van Zweeloo*; de pastoor te Zweeloo was collator van de kerk alhier.¹ Wanneer de afsplitsing plaats vond is onbekend. Het huidige kerkgebouw en de toren dateren uit de vijftiende eeuw.² Het patrocinium van de kerk is onbekend.

Op 17 september 1699 kocht Rutger van Dongen van Gerard Sloet tot Dingraven de collatie van kerk en pastorie te Schoonebeek, leenroerig aan Overijssel. In 1700-1701 wensen Rutger van Dongen tot de Klencke en Gerhard Sloet tot Singraven het recht van collatie te Schoonebeek, een Stichts leen, gehouden door Sloet, en die te Oosterhesselen, te ruilen.

Cornelis van Dongen legt namens zijn zoon Rutger op de landdag van 11 maart 1701 over de goedkeuringen van Ridderschap en Steden van Overijssel en van 'die van Oosterhesselen' verklaringen af waarop Ridderschap en Eigenerfden van Drenthe de ruil goedkeuren.³ De collatie was in 1701 een landschapscollatie. De collatie kwam aldus aan het Huis de Klencke dat ook later de collatie bezat.⁴ Het is dus niet zo dat Van Dongen en Sloet de collaties ruilden zoals Heringa stelt;⁵ de collatie van Schoonebeek ging van het Huis Singraven over op Sloet; Schoonebeek werd in de leenband vervangen door Oosterhesselen dat een landschapscollatie was. Schoonebeek werd daarop een landschapscollatie.

In een exemplaar van Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, staat met potlood bijgeschreven dat er vicarieën van het Sacrament en van Anna waren.⁶

Pastorie

1492 **Remboldus**
pastoor alhier, zegelt 14 oktober 1492.⁷

- 1562 **Georgius van Swinderen**
Na zijn overlijden wordt

1562 **Gerardus van Swinderen**
21 augustus 1562 door Bernardus van Swinderen, pastoor te Zweeloo*, als pastoor alhier gepresenteerd⁸ en daarop geïnstitueerd.⁹ De kerk was toen reeds lang vacant. Op *titulum puta(tivum)* van de parochianen te 'Noert Sleen'(!) wordt hij 25 maart 1562 toegelaten tot alle wijdingen.¹⁰

¹ St. Marie nr. 1802, 22 (1562), 50v en 57v (1567).

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 633.

³ Heringa, *Drentse willekeuren*, 33 (cit. OSA 6 deel VIII, 39-40v, 86-87v, 5 maart 1700, 11 maart 1701.

⁴ Romein, 284.

⁵ Heringa, *Drentse willekeuren*, 33.

⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 131-132.

⁷ AKG nr. 175 reg. 804; het zegel is niet hetzelfde als dat van Rembolt, pastoor te Anloo*.

⁸ St. Marie nr. 1802, 22.

⁹ St. Marie nr. 1807. De relatie met Herman van Swinderen, kanunnik van Steenwijk, onder meer vermeld 10 april 1554 (Stadsgericht Steenwijk nr. 5) en eerder pastoor te Vledder* is onbekend.

¹⁰ ABU nr. 550* bis; 20 december 1561 was hij reeds geëxamineerd op de titel van een jaarlijkse uitkering van 27 gulden.

Blijkens de goorsprake van 27 maart 1565 is de door de pastoor alhier met een mes gestoken persoon inmiddels overleden; de zaak is inmiddels met de familie geregeld.¹¹ Of dit nog Gerardus was blijkt niet.

1567 **Rodolphus Pieck**
uit Drenthe, wordt 6 februari 1560 tot de wijdingen toegelaten.¹² Op 14 april 1567 wordt hij na presentatie door de pastoor te Zweeloo* geproclameerd en 24 mei 1567 geïnstitueerd als pastoor.¹³

1585 - 1598 **Paulus van Campen**
wordt mei 1585 als pastoor alhier vermeld¹⁴ 24 april 1588 zijn dienstbode Grethe'.¹⁵ Gewezen pastoor alhier heet hij 12 augustus 1598.¹⁶ Hij ging niet tot de Reformatie over.

Overige

ca 1532 **Johan ten Velde**
vervaardigde een afschrift (dat 14 april 1532 werd geautoriseerd) van de akte van overdracht door Grethe van Swinderen met haar zoon Gherde en de weduwe van Roloff Hobinghe van hun aandelen in en rechten op de Klencke aan Hinrick van Haersolte.¹⁷

Over een Kruisvicarie en een Annavicarie alhier is niets bekend.

¹¹ *Goorspraken* 1, 260.

¹² ABU nr. 550*, 96v.

¹³ St. Marie nr. 1807.

¹⁴ *Goorspraken* 4, 37.

¹⁵ *Goorspraken* 4, 94.

¹⁶ Acta synodes.

¹⁷ Arch. De Klencke nr. 1 reg. 2

PEIZE

Patroon: **Johannes Baptista**

Bijzonderheden:

Halbertsma stelde – naar aanleiding van een archeologisch onderzoek bij de restauratie van de kerk dat veilig kan worden verondersteld dat Peize reeds in de twaalfde, wellicht reeds in de elfde, eeuw een kerk of kapel heeft gehad.¹ Magnin schrijft dat Peize zijn bestaan ongetwijfeld te danken heeft aan het adellijke huis van die naam, in de eerste helft van de twaalfde eeuw door bisschop Hartbert van Bierum geschonken aan zijn broer Lambert die daardoor heer van Peize werd.² In werkelijkheid was de oudstbekende ‘heer’ van Peize, Lambert, een jongere zoon van Hartbert’s broer Leffard, door zijn broer prefect (burggraaf) van Groningen geworden.³

De huidige kerk dateert uit de tweede helft van de dertiende eeuw. Op de hoeken van het oorspronkelijke koor (gelegen binnen de tegenwoordige kerk) werden de funderingen van twee nevenaltaren gevonden – die naar men – volgens Halbertsma - mag aannemen gewijd zullen zijn geweest aan Maria en Jozef. Een stenen voorganger werd niet aangetroffen; de huidige kerk kan uitsluitend één of meer houten gebouwen zijn opgevolgd doch sporen daarvan zijn niet meer waarneembaar. De plaats waar de kerk werd gebouwd, was oorspronkelijk met heide begroeid (evenals te Rolde* en Sleen*) en was geen oorspronkelijke heidense begraafplaats.⁴

De rekening van de wijbisshop van Utrecht over de periode 14 mei-4 augustus 1325 noemt de ontvangst van 21 s(olidi) *de consecracione ecclesie in Pese*.⁵

De kerk was gewijd aan **Johannes Baptista**. Wigbolt Lewe noemt in zijn testament – omstreeks 1543 – ‘Sunt Johannes Hovet Heer tho Peize’.⁶ In 1576 is sprake van de voogden van ‘S Joannes onse patr...’.⁷ Een stuk uit 1598 noemt ‘de patroen Sunte Johannes Babtijse’ en ‘Sunte Johannes gueder toe Peyse’.⁸ ‘sunt (Johan)nes Reitbus’ wordt vermeld 14 mei 1563⁹ en 1577.¹⁰ Op 6 april 1578 is sprake van een weg naar ‘St. Jans Camp’.¹¹ Op 29 maart en 4 mei 1578 is sprake van land ‘by Sunte Niclaes’ en van percelen, strekkende ‘van St. Niclaes ofte van de buirlaenerwech’ alhier.¹² Waaraan Nicolaas refereert is onbekend. De collatie van de kerk berustte bij de adel. Hubert van Rossum, pastoor alhier, verklaart 31 maart 1540 dat het 89 jaren geleden is dat heer Gheert Peyse door de adel tot de kerk werd gepresenteerd en noemt als achtereenvolgende patroons heer Derck, Otto ter Hansouwe, Gheert Lewe en Wigbolt Lewe; naar zijn mening komt het recht dan aan Joest Lewe toe.¹³ In

¹ Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 17 (1964), *29-*30. Zie over Peize ook R. Nip, ‘Peize’, die van mening is dat Peize is afgesplitst van Eelde* en niet eerder dan tweede helft twaalfde eeuw.

² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 132.

³ Voor het geslacht Van Peize (Peyse): Roemeling, ‘Enkele geslachten’, 238-251.

⁴ Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 17 (1964), *29-*30.

⁵ Muller, *Registers en rekeningen*, 515.

⁶ Arch. Mensinge nr. 1643.

⁷ Arch. Mensinge nr. 1746.

⁸ OSA nr. 366.

⁹ Arch. Marke Peize nr. 1.

¹⁰ Arch. Marke Peize nr. 1.

¹¹ Arch. Marke Peize nr. 1.

¹² Arch. Marke Peize nr. 1.

¹³ Arch. Mensinge nr. 1744.

1588 wordt een pastoor gepresenteerd door Joest Lewe en de ingezetenen als collatoren.¹⁴ Reeds kort na de Hervorming kwam het collatierecht aan de eigenerfden.¹⁵

Vicarie/sacristieleen

Van een vicarius is voor het eerst sprake 16 februari 1543.¹⁶ Op 9 maart 1553 wordt de Mariavicarie vermeld.¹⁷ Op 14 november 1575 is sprake van de vicarie als zijnde de kosterij.¹⁸ Een *prebendatus sacrista* wordt hier 21 of 20 mei 1530 genoemd.¹⁹ Magnin vermeldt hier de vicarie van Johannes de Doper met slechts geringe – door de pastoor genoten – inkomsten.²⁰ Een dergelijke vicarie is verder niet aangetroffen. Van de ‘Sunte Annen maet’ alhier is sprake 21 januari 1569.²¹

Pastorie

ca 1310	Adolfus <i>rector ecclesie</i> alhier, komt voor omstreeks 1310. ²²
1343	Ecbert wordt 9 december 1443 als ‘parrochiepape’ vermeld. ²³
1360	Swederus pastoor alhier, maakt 17 september 1360 verschillende bepalingen over zijn vermogen na zijn dood; hij vermaakt onder meer legaten aan zijn verwanten (<i>cognatae</i>) Ghysele, non te Dikninge, en Ghese te Groningen, en zijn zoon, de clericus Dodo te Groningen, en aan <i>pueris meis, quos habeo</i> het vruchtgebruik van zijn huis om te bewonen met hun moeder zolang zij niet huwt. Als uitvoerders benoemt hij Arnold, pastoor te Vries*, heer Hinrick van Eelde, Johan, pastoor aldaar, heer Johannes Staelhoet, heer Tisso te Roden* en heer Hoptatus aldaar en heer Henrick Zomer te Norg*. ²⁴ Op 16 november 1360 geven de pastoors te Vries, Eelde en Roden aan de burgemeesters van Groningen een nadere uitleg van een bepaling in zijn testament; hij is inmiddels overleden. ²⁵
1379 - 1384	Hermannus de Burinen Hermannus de Peyze komt 3 april 1379 als deken van Drenthe vermeld, ²⁶ 11 juli 1380 als pastoor alhier en deken van Drenthe. ²⁷ Hermannus de Burinen, priester van de parochiekerk alhier, krijgt in 1382 bewilliging van zijn supplek tot verkrijging van een kanonikaat met uitzicht op een prebende in de

¹⁴ Arch. Mensinge nr. 1749.

¹⁵ Romein, 86.

¹⁶ Arch. Mensinge nr. 1754.

¹⁷ ABU nr. 535, 176v-177v.

¹⁸ Arch. Mensinge nr. 1747.

¹⁹ Arch. GPK nr. 269 reg. 736.

²⁰ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 133.

²¹ Arch. Mensinge nr. 1746.

²² R. Post, AAU 47, 231 n.a.v. OGD nr. 1231 (aldaar gedateerd omstreeks 1335).

²³ OGD nr. 375.

²⁴ OGD nr. 491.

²⁵ OGD nr. 499.

²⁶ OGD nr. 671.

²⁷ Arch. Van Munster – van Ruinen nr. 14 reg. 1.

Mariakerk te Utrecht.²⁸ Als deken van Drenthe komt hij nog voor 29 oktober 1384.²⁹

1407

Hinrick

komt als pastoor alhier voor 17 september 1407.³⁰

ca 1453

Gheert van Peze/Peyse

Op 31 maart 1543 verklaart heer Hubert van Rossem dat het 89 jaren geleden is dat heer Gheert Peyse door de adel werd gepresenteerd tot de kerk alhier, voorts: ‘Soe heft Here Gheert van Peze pastoer toe Peyse sich dreemael binnen vijff en vertich Jaren verandersatet (= veranderd) In de Marne gheheeten tot Wee ende toe Dalen seggende Wee wolde mij dat ick toe Wee quam ende Wee worde mij eer ick weder toe Peijze quam/ beddelegherich/ et emeritus myt een premonstraet monnick ende z h Heer Claes Peze de kercke toe Peyse toe bedeenen laten heft hoe ick + (+ marge [...] Hubert [...] ssum) de kercke van Peyse nieth anders noch myt merer last ontfangen dan mijn Antecessor soe bin ick den buren toe peyse nieth schuldich weder den patronalkerck peyse toe bedeenen, dan heer Gheert dum viveret emeritus et sen... confractus ghedaen heft’.³¹ Dus mogelijk eerst Peize, toen Wehe, Dalen en weer Peize.

De ridder heer Derck³² en de jonkers Otto ter Hansouwe, Gheert Lewe en Wigbolt Lewe hebben als patroons van de kerk de afgelopen 44 jaren geen andere presentatie gedaan en hij, heer Hubert, zal de kerk bezitten tot zijn dood. Joest Lewe en zijn erfgenamen zijn de rechtmatige patronen van de kerk alhier. Hubert verklaart dat hij in mei 1498 na presentatie door Wigbolt Lewe als patroon ‘ende ius patronatus pretenderende’ met consent van allen die daarbij geïnteresseerd waren met de parochiekerk alhier is begiftigd en door Albert, pastoor te Hoogkerk*, in het bezit is gesteld en zich gewend heeft tot bisschop Frederik van Baden *in anno bisextili* om institutie te krijgen en deze van de deken Evert van Kralen heeft verkregen.

Kort voor 17 juni 1508 komt hij voor als pastoor alhier, commissarius in Noordenveld en notarius.³³ De Graaf heeft zijn verdere levensloop beschreven waaraan het volgende is ontleend. Hupert Hemerici de Rosheim werd 31 oktober 1511 als student in de rechten te Keulen ingeschreven en promoveerde tot doctor in het kanonieke recht te Ferrara in 1515.³⁴ Hij raakte in contact met Zijn Jancko Douwama uit Friesland. Volgens deze vestigde Hubert zich na terugkomst uit Italië in Utrecht bij de domdeken waar hij zich bezighield met aflaten. Via deze kwam hij in contact met de hertog van Gelre die hem in 1517 benoemde tot kanselier van Friesland in Gelderse dienst. Daar raakte hij in contact met Douwama met wie hij na enige tijd in conflict kwam. In 1525 bevindt hij zich in Gelre. In 1527 wordt hij proost van Sint Walburg te Arnhem maar daarna is weinig meer over hem bekend. Te eniger tijd lijkt hij naar Peize te zijn teruggekeerd waar hij in 1534 weer voorkomt en nog in 1542 is. Kort

²⁸ RG I, 57 (S 55, 143v, datering niet vermeld, echter S 55, 36, 24 november 1382, zie 7* en 112*).

²⁹ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 84v.

³⁰ GA, Arch. Dijkrecht van Humsterland nr. 1.

³¹ Arch. Mensinge nr. 1744.

³² Onbekend wie daarmee is bedoeld.

³³ OSA nr. 282 reg. 97; Keverling Buisman, *Ordelen* II, 345 nr. 5606.

³⁴ Zijlstra nrs. 6021, 12211.

daarop zal hij zijn overleden.³⁵ Zijn zegelstempel als proost van Sint Walburg werd in 1894 te Groningen teruggevonden.³⁶

1552 - 1554 **Johannes Faber/Fabricius/Smyt**

Johannes, pastoor alhier, komt voor 1551/2.³⁷ Johan Smyt wordt als pastoor alhier vermeld 2 mei 1552³⁸ (hij tekent Johannes Faber Roldis) en 25 mei 1552.³⁹ In 1543 is hij vicarius alhier. Op 10 oktober 1545 schrijft Johannes Fabricius uit Peize een aanbeveling voor een prebende⁴⁰ maar of hij vicarius of pastoor was blijkt niet. Johannes Faber, pastoor, komt ook voor 9 maart 1553.⁴¹ 10 juli 1554 ontvangt hij *licentia testandi*.⁴²

1570 **N.N.**

Op 23 april 1570 wordt meegedeeld dat Johan van Ewsum de – hem ter collatie staande – vicarie of prebende te Westerwijtwerd* aan de zoon van de pasatoor te Peize heeft gegeven;⁴³ de naam wordt echter niet meegedeeld.

1575 **Sebastianus Roen**

proclameert 23, 25 en 28 oktober 1575 als pastoor alhier zijn opvolger in de Mariavicarie, zijnde de kosterij.⁴⁴

1578 **Johan Luenge**

wordt 29 maart 1578 als pastoor alhier genoemd – merkwaardig is dat de aanduiding ‘heer’ ontbreekt.⁴⁵

- 1588 **Nicolaus Vullenhoe**

was in 1581 prebendaat te Pieterburen* en wordt 25 november 1581 door Johan Lewe gepresenteerd als pastoor te Ulrum*.⁴⁶ Daarna wordt hij blijkbaar pastoor alhier; na zijn resignatie wordt 15 augustus 1588 door Joest Lewe en de ingezetenen als collatoren alhier gepresenteerd

1588 **Rudolphus Pauli**

pastoor te Garrelsweer*.⁴⁷ Hij was conventueel van de abdij Lidlum, week na de invoering van de Reformatie in 1580 uit naar Groningen en is reeds in 1582 pastoor te Garrelsweer.⁴⁸ Hoe lang hij hier heeft gestaan is niet bekend. Hij is

³⁵ De verklaring uit 1542 is zijn laatste levensteken. Zie ook De Graaf, ‘Van Rossem’ 35.

³⁶ De Graaf, ‘Zegelstempel’.

³⁷ Heeringa, *Rekeningen*, 196.

³⁸ Arch. Mensinge nr. 1681.

³⁹ Arch. Mensinge nr. 1681*.

⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 17 (oud nr. 132 B – XVIII).

⁴¹ ABU nr. 35, 176v-177v.

⁴² ABU nr. 544-5, rekening 1554/5.

⁴³ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M – LXVIII).

⁴⁴ Arch. Mensinge nr. 1747.

⁴⁵ Arch. Marke Peize nr. 2’, scheiding 29 maart 1578: ‘den pastoor Johan Luenge by den esch ende haer consorten’.

⁴⁶ Arch. Lewe nr. 112. Hij kan dezelfde zijn als Nicolaas Vollenhooff die 3 september 1601 afstand deed van het Catharinaleen te Roden* (Arch. Ewsum nr. 441 [oud nr. 245 reg. 626a]). Ook dezelfde als heer Claes Gerardi van Vollenhove, tekent Nicolaus Vollenhoeff 22 oktober 1579 (Tresoar, RA Leeuwarderadeel nr. M 6, 80-81).

⁴⁷ Arch. Mensinge nr. 1749.

⁴⁸ GA, Arch. HJK nr. 589.

28 januari 1602 – dan gewezen pastoor te Tzummarum genoemd – nog in leven.⁴⁹

- 1598 **Wilhelmus Hemingh**
eerder vicarius te Emmen*, nadien vicarius in de A-kerk te Groningen*, werd tenslotte pastoor te Peize⁵⁰ en wordt 12 augustus 1598 gewezen pastoor alhier genoemd.⁵¹ Later ging hij tot de Reformatie over (1601); hij overleed tussen 12 september 1605 en 26 februari 1606.⁵²

Vicepastoor

2^e helft vijftiende eeuw

Claes Peze

nam een tijdlang de dienst waar voor de pastoor Gheert van Peize.⁵³

Mariavicarie/Sacristieleen

De collatie van deze vicarie berustte in 1553 bij de pastoor en een aantal ingezetenen waaronder als eerste Joest Lewe genoemd wordt.⁵⁴ In 1571 geschiedde de presentatie door Joest Lewe en verdere eigenerfden aldaar.⁵⁵

- 1530 **Johannes (Smyt)**
komt als ‘prebendatus sacrista’⁵⁶ alhier voor 21 of 20 mei 1530.⁵⁷ Hij kan dezelfde zijn als Johan Smyt, vicarius alhier, vermeld 16 februari 1543 doch hier reeds tijdens het leven van Wigbolt Lewe (in diens testament omstreeks 1543 wordt hij met Hubert als priester alhier genoemd).⁵⁸ Tenminste vanaf 1552 is hij pastoor alhier.
- 1553 **Johannes Scrifer**
Na diens demissie of resignatie presenteren Judocus (Joest) Lewe, Johannes Elkinge, Rodolphus Schuytinge en Hermannus Hansouw als *vicarius perpetuus altaris divine vrginis Marie* alhier
- 1553 - 1575 **Sebastianus Rodius**
die 9 januari 1553 wordt geïnstitueerd.⁵⁹ Sebastianus Rodius, Phriso, Groningensis, werd oktober 1551 als student te Leuven ingeschreven⁶⁰ en 22 februari 1553 geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden

⁴⁹ Tresoar, Arch. Hof van Friesland nr. 16705, 346.

⁵⁰ GA, GAG RA III a 5*, 10 februari 1596.

⁵¹ Acta synodes.

⁵² Romein, 86.

⁵³ Arch. Mensinge nr. 1744.

⁵⁴ 535, 176v-177v.

⁵⁵ Arch. Mensinge nr. 1747.

⁵⁶ In het afschrift ‘praebendatus proest’ waar ‘proest’ met potlood is vervangen door ‘sacrista’.

⁵⁷ Arch. GPK nr. 269 reg. 736.

⁵⁸ Arch. Mensinge nr. 1643 (tekent dan Johannes Faber Emsensis).

⁵⁹ ABU nr. 535, 176v-177v.

⁶⁰ Zijlstra nr. 9074.

toegelaten.⁶¹ Als vicarius alhier ontving hij licentia testandi 14 juni 1565.⁶² In verband met zijn benoeming tot pastoor resigneerde hij in 1575.

1575

Nicolaus Vincken

wordt na proclamatie op 23, 25 en 28 december 1575 na presentatie door Joest Lewe en de verdere eigenerfden als collatoren 14 november 1575 door de aartsdiaken van het bisdom Groningen geïnstitueerd in de vicarie, zijnde de kosterij, alhier.⁶³

1586

Jacob Alberti

Heer Jacob Alberti komt 7 april 1582 als koster alhier voor.⁶⁴

Overige**Johan Horst**

Op 14 juli 1565 is sprake van een stoklegging, gedaan destijds ten overstaan van heer Johan Horst.⁶⁵ Een Johan Horst is bekend als priester te Groningen; hij wordt eind 1557 verkozen tot pastoor te Uithuizen* maar bedankt voor de benoeming.⁶⁶ In 1566 is hij kapelaan van de Martinikerk te Groningen; blijkens een bericht van 16 december 1566 sloot hij zich bij de Zwinglianen aan.⁶⁷

Vermeld kan nog worden een overeenkomst van 21 januari 1569 tussen het kerspel en Louwe Heerma waarbij laatstgenoemde belooft vier jaren door te gaan met het onderwijzen van kinderen en tevens de pastoor bij het bedienen van de mis te zullen assisteren. Hij ontvangt onder meer 'de sunte Annen maet'. Hij lijkt geen geestelijke te zijn geweest.⁶⁸

⁶¹ ABU nr. 550*, 39.

⁶² ABU nr. 543-7, rekening 1565/6.

⁶³ Arch. Mensinge nr. 1747.

⁶⁴ GA, GAG RA III a 3, 918.

⁶⁵ *Goorspraken* 1, 299.

⁶⁶ GA, GAG Rekening stad Groningen 1557, diverse uitgaven.

⁶⁷ GA, GAG R.F. 1566.20.

⁶⁸ Arch. Mensinge nr. 1746.

PESSE (kapel)

Patroon: **Kruis**

Bijzonderheden:

Te Pesse was een kapel die ressorteerde onder de kerk te Ruinen*. De kapel was volgens Arts¹ geconsacreerd in 1335 maar de betrokken post heeft betrekking op de kerk (*ecclesia*) te Peize.² De kapel lijkt een zekere zelfstandigheid te hebben gehad; de in 1581 overleden rector wordt in het zogeheten Ruinense pastoorsboek zelfs ‘pastor ’t Pesse’ genoemd.³

De kapel was gewijd aan het **Heilig Kruis**, blijkens de vermelding van Hermannus Ahues, *vicarius Sancti Crucis in Pesse*.⁴ Omstreeks 1519 trachtten de Pessenaren zich blijkbaar los(er) te maken van de parochie Ruinen. Althans was er een geschil tussen de burens van Pesse en de door dezen voor de deken gedaagde pastoor te Ruinen dat uiteindelijk voor de Heilige Stoel werd gebracht, in strijd met het landrecht.⁵

Rectores

1516 **Hermannus Ahues**
komt 30 juni 1516 voor als *vicarius Sancti Crucis in Pesse*.⁶

1547 - 1551 **Arent/Arnoldus ten Bulte**
In de periode 1545-1549 is heer Arent ten Bulte door een inwoner van Pesse een koe ontbruikt.⁷ In dezelfde periode wordt heer Aert toe Pesse wegens een onterechte pandinge beboet met 37 goudgulden.⁸ In het op 18 april en 19 augustus 1547 tussen Gosen Kusinge en heer Arent van Bulten dienende geding worden de buurwillekeuren van Pesse van kracht verklaard, na mede gelezen te hebben de certificatie van heer Jan Knuppell, notarius, en heer Frederick ten Hoevell, kapelaan.⁹ Hij stierf november 1551.¹⁰

? 1559 **Gert Mulert**
In het zogeheten Pastoorsboek van Ruinen is in 1559 sprake van ‘als den kerspel myt Heer Gert Mulert rochtete om de capelle to Pesse’.¹¹ Was hij mogelijk de rector van de kapel? In 1570 wordt Gerardus Mulert pastoor te Vledder*.

¹ Arts, *Dikninge*, 246-247

² Muller, Registers en rekeningen, 515.

³ Arch. Dikninge nr. 232.

⁴ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II – Kalendarium, 98: overleden 30 april 1516 Aleydis Woerdinge van Vledder, *famula Hermannii Ahues, vicarius Sancti Crucis in Pesse*. Verwante van Johannes Woerdinge, vicarius te Dwingelo* 1422.

⁵ Joosting, *Ordelen*, 8 (19 augustus 1518), 16 (12 juni 1519).

⁶ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II – Kalendarium, 98.

⁷ Drostenrekening nr. 5, 10.

⁸ Drostenrekening nr. 5, 14.

⁹ Joosting, *Ordelen*, 172.

¹⁰ Arch. Dikninge nr. 231.

¹¹ Arch. Dikninge nr. 231, 49v.

Een Gerhart Mulert komt 14 februari 1547 voor als kanunnik te Steenwijk.¹²
Op 3 juni 1553 wordt Gerardus Mulert door Wolf van Ittersum Berendsz.
gepresenteerd tot de Laurentiusvicarie in de Michaelskerk te Zwolle.¹³

- 1581

Evert

‘pastor tPesse’ stierf 23 oktober 1581.¹⁴

¹² Arch. Stadgericht Steenwijk nr. 78+, 675.

¹³ HCO, Arch. Officiael van de aartsdiaken van het kapittel van St. Lebuïnus te Deventer, protocol (niet gepagineerd).

¹⁴ Arch. Dikninge nr. 232.

RODEN

Patroon: **Catharina?**

Bijzonderheden:

Roden behoort – met het ongetwijfeld daarvan afgesplitste Roderwolde* - tot de in 1139 genoemde kerken waarvan bisschop Andries het cathedraat overdraagt aan de kerk te Oldenzaal.¹ Op grond daarvan beschouwde Post deze kerken als bisschoppelijke eigenkerken.² Het schip van de huidige kerk dateert uit de dertiende eeuw, het koor uit de vijftiende; de toren is van omstreeks 1500.³ De kerk zou gewijd zijn geweest aan **Catharina**.⁴ Slicher van Bath vermeldt dat het markerecht van Roden bepaalde dat de helft van boetes wegens het onbevoegd hebben van rijshout toevalt aan de Catharinakerk.⁵ Dat de kerk wellicht aan Michael was gewijd zoals Bakker schrijft⁶ berust op een interpretatie van de dag na Sint Michael als betaling van een rente en een pacht, genoemd onder de eigendommen van de kerk in 1593. Voor een reeds vroeg in de twaalfde eeuw genoemde en wellicht toen reeds geruime tijd bestaande kerk is een Catharinapatrocinium niet waarschijnlijk. Kok neemt een patrociniumwisseling aan omdat hij ervan uitgaat dat de onder de bepaling van de willekeuren niet anders verstaan kunnen worden dan dat de boetes aan de parochiekerken ten goede kwamen.⁷ Wel was hier een Catharinavicarie.

In de zestiende eeuw is de collatie in handen van meerdere personen waaronder de Van Ewsums, aanwijsbaar reeds 1515.⁸ Op 19 november 1557 wordt opgegeven dat de collatie bij de burens berust.⁹

Vicarieën/prebenden

Reeds in 1360 worden hier twee priesters genoemd.¹⁰ Van een vicarius is voor het eerst sprake 19 april 1437¹¹ terwijl een sacrista hier 16 april 1447 genoemd wordt.¹² In 1549 worden naast de pastoor twee andere priesters genoemd;¹³ het kunnen de vicarius en de sacrista zijn geweest.

Bekend is hier een Catharinavicarie of -prebende. Volgens Lonsain stichtte Johan de Mepsche (overleden 1521/2) uit het Noordenveld bij testament deze prebende; als collator wees hij aan zijn broer Hermannus, priester te Bergum (Fr); als deze niet zou willen of zou overlijden Meester Roelof de Mepsche¹⁴ (die pastoor was te Bedum*). De Van Ewsums namen in 1559

¹ OGD nr. 27.

² Post, *Eigenkerken*, 121.

³ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 637.

⁴ Voorlopige lijst II, 30-31; Kok, *Enige patrocinia*, 111.

⁵ Slicher van Bath, *Mensch en land* I, 83 (citeert Joosting, 'Willekeuren', 57-59).

⁶ Bakker, 'De kerk in Drenthe', 37-44.

⁷ Kok, *Enige patrocinia*, 111.

⁸ Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45-XI).

⁹ Arch. Ewsum nr. 737 – V (oud nr. 133 C-V).

¹⁰ OGD nr. 491.

¹¹ GA, GAG R.F. 1437.1.

¹² Arch. Mensinge nr. 1715.

¹³ Arch. Ewsum nr. 73 (oud nr. 270).

¹⁴ GA, RAG, H.A. Lonsain, *Genealogie De Mepsche*. Zie ook Arch. Ewsum nr. 646 (oud nr. 144). De hier genoemde De Mepsche's zijn niet te relateren aan de andere. Johan de Mepsche fungeerde blijkbaar als rentmeester van de Van Ewsums te Roden en bewoonde aldaar de Spijker bij Mensinge. De fundatie volgens een ongedateerd stuk in Arch. Ewsum nr. 429 (oud nr. 245) dat geen bijzonderheden bevat, alleen de vererving van de collatie aangeeft. Volgens een ander stuk uit 1523 was hier een priester die de vicarie bedient waaruit men

goederen van het klooster Bergum over;¹⁵ daaronder kan ook de collatie van deze vicarie begrepen zijn geweest.

Magnin schrijft de stichting toe aan de Van Ewsums; deze bezitten in elk geval tegen het midden van de zestiende eeuw de collatie dezer prebende die zij blijkbaar dikwijls schonken aan hun kapelaan (op Nienoord) of andere dienaren.

Pastorie

- 1360 Tisso**
wordt alhier vermeld 17 september 1360¹⁶ en als *rector ecclesie* alhier 16 november 1360.¹⁷
- 1407 Jacob**
komt als pastoor alhier voor 17 september 1407.¹⁸ Mogelijk is hij dezelfde als heer Jacob van Roden wiens ‘maget’ op de Pinksterlotting 1430 gedaagd wordt door zijn neef Bernyer.¹⁹
- 1437 Johan Hiddingh**
In 1437 zegelt hij als pastoor alhier.²⁰ In 1439 is hij provisor van het Heilige Geestgasthuis te Groningen.²¹ Johan Hiddinck, van Groningen wordt als stud. art. te Keulen ingeschreven in 1434.²² In 1443 is hij vervanger van de pastoor van de Martinikerk te Groningen. 5 februari 1460 is hij priester te Groningen.²³ Johan van Roden komt voor in 1461,²⁴ 28 augustus 1467 is Johan Hiddinge anders van Roden, priester bij de Geestelijke Maagden.²⁵ 29 november 1462 wordt hij genoemd als eertijds priester te Appingedam.*²⁶ Hij wordt nog genoemd 10 januari 1474.²⁷
Het door hem gebruikte zegel aan stukken van 28 augustus 1467²⁸ en 10 januari 1474²⁹ is identiek aan dat uit 1437. Een naamgenoot was monnik van Dikninge en pastoor te Blijdenstein* in 1418-1419.
- 1460 Gerardus de Zandis**
komt 5 februari 1460 als p[astoor alhier voor].³⁰

1488 - 1515 Herman van Elevelden

afleidt dat Johan de Mepsche toen inmiddels was overleden (‘De Spijker te Roden’, NDVA 1926). De ons overigens onbekende vermelding uit 1523 kan naar onze mening ook refereren aan de vicarie of het sacristieleen.

¹⁵ Arch. Ewsum nr. 524-527 (oud nr. 257).

¹⁶ OGD nr. 491.

¹⁷ OGD nr. 499.

¹⁸ GA, Arch. Dijkrecht Humsterland nr. 1 reg. 1.

¹⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 178 nr. 1720.

²⁰ Arch. Ewsum nr. 480 (oud nr. 116* reg. 33*).

²¹ Arch. H.G gasthuis nr. 119 reg. 97; ook Arch. AHS nr. 752 reg. 41.

²² Zijlstra nr. 6023.

²³ Arch. GPK nr. 404 reg. 175.

²⁴ R.F. 1461.6

²⁵ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 40 reg. 54.

²⁶ R.F. 1462.11.

²⁷ AKG nr. 396 reg. 565.

²⁸ Arch. Menoldis en Sywenconvent nr. 40 reg. 54.

²⁹ AKG nr. 396 reg. 595.

³⁰ Arch. GPK nr. 404 reg. 175.

wordt als pastoor alhier genoemd 26 mei 1488³¹. Hermen, pastoor alhier, stierf 24 oktober 1515.³²

1515 - 1573 **Johan Stael**

Enkele dagen later – 27 oktober – deelt Johan de Mepsche aan Roelof van Ewsum mee dat Mr. Otto Knasse om het vacante pastoraat alhier heeft verzocht; hij ondersteunt diens sollicitatie.³³ Laatstgenoemde was – als magister Otto Rodolphi de Roen – 7 april 1515 te Utrecht priester gewijd³⁴ en dus van hier afkomstig. Op 21 november 1515 schrijft Johan de Mepsche aan Roelof van Ewsum dat de drost van Coevorden *nomine quo* Mr. Ulfert (wel Ulfert Sybrants, pastoor te Westeremden*) als pastoor te Roden wenst; deze heeft echter reeds meerdere prebenden. De verkiezing zal aanstaande maandag (26 november) plaatsvinden; De Mepsche verzoekt Roelof van Ewsum hiervoor over te komen.³⁵ Gekozen werd blijkbaar Johan Stael – die 27 mei 1568 opgeeft tussen 70 en 80 jaren oud te zijn en ongeveer 52 jaren pastoor alhier.³⁶ Eerder, 21 november 1557 gaf hij op omstreeks 67 jaren oud te zijn³⁷ (dus geboren omstreeks 1490). Blijkens een mededeling in 1533 heeft Roleff Hobens destijds zijn stiefzoon heer Johan Stael geldelijk ondersteund in diens ‘pleyt’ tegen Otto Knasse³⁸ om het pastoraat van Roden.³⁹ Als Johannes Egberts Stael komt hij voor 6 augustus 1539.⁴⁰

Johan Stael komt meermalen als pastoor alhier voor. Zijn verhouding met de Van Ewsums was in latere jaren slecht. In een ongedateerd stuk dient Johan van Ewsum bij M. Rodolphus Bystervelt, pastoor te Dwingelo en deken van Drenthe, een klacht in tegen Stael, ‘vermeinter pastoor’ alhier; hij zou geen ‘verus pastor’ zijn doch ‘mercenarius und vil mehr symoniaris’; voorheen en ook nu nog zou hij de kerkendienst verwaarlozen, heiligschennis plegen, dronken zijn en zijn gemeente bestolen hebben. Van Ewsum verzoekt de deken de zaak in onderzoek te nemen en naar blijk te straffen.⁴¹ Op 30 januari 1546 roept de aartsdiaken van St. Marie te Utrecht – naar aanleiding van een klacht over Johannes Stael die zich als priester in het bezit heeft gesteld van de kerk te Roden de geestelijkheid op deze Stael voor zijn vicaris-generaal te laten verschijnen.⁴² De afloop is onbekend; Stael bleef hier echter in functie. In 1558 klaagt deze op zijn beurt bij de deken Bystervelt er over dat de kapelaan van Johan van Ewsum hem niet bijstaat in de kerkdienst hoewel hij een beneficium heeft in de kerk en daarvan de inkomsten geniet. Bystervelt schrijft 23 november 1558 daarover aan Van Ewsum dat hij bij herhaling der klachten moet ingrijpen.⁴³ Van Ewsum antwoordt 11 december 1558 dat de kapelaan de dienst naar behoren en vermogen waarneemt doch dat hij ook

³¹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 241 nr. 4734.

³² Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45 - XI).

³³ Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45- XII).

³⁴ AAU 24 (1897), 7. Otto Knasse de Roden tot subdiaken gewijd 24 februari 1515, Dom nr. 2544, 41v; geen aantekening van wijding tot diaken gevonden. Zie voor diens familie: Schaap, ‘Knasse’, 484-485.

³⁵ Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45 - XI).

³⁶ Arch. Ewsum nr. 144 (oud nr. 177 reg. 591).

³⁷ Arch. Ewsum nr. 737 - V (oud nr. 133 C - V).

³⁸ Deze is vanaf 1529 bekend als pastoor te Midwolde*.

³⁹ Arch. Ewsum nr. 424 (oud nr. 78).

⁴⁰ Arch. Ewsum nr. 70 (oud nr. 36).

⁴¹ Arch. Ewsum nr. 426 (oud nr. 269).

⁴² Arch. Ewsum nr. 433 (oud nr. 245 reg. 371)

⁴³ Arch. Ewsum nr. 30 (oud nr. 132 F - XVII).

plichten in zijn dienst heeft terwijl Johan Stael, binnenkort 10 à 12 jaren pastoor alhier, de dienst schromelijk verwaarloost.⁴⁴

Blijkens een brief van 10 oktober 1565 (1545?) heeft heer Hendrick – blijkbaar de kapelaan op Nienoord – geweigerd dienst te doen in de kerk te Roden; daarvoor zou hij overigens dispensatie van de deken moeten hebben⁴⁵.

Stael overleed begin 1573.⁴⁶ Op 6 mei 1548 leent hij geld uit; de rentebrief wordt 1 januari 1580 door Marretien Carstens en haar zoon Egbert Stael getransporteerd aan Mr Johan Krijthe (pastoor te Westerwijtwerd*).⁴⁷

Marretien was de ‘cockmaget’ van Egbert Stael,⁴⁸ vanaf 1554 sacrista alhier en van tenminste 1572 tot 1578 pastoor te Tolbert*.

(1573

Berneer Auckuma)

wordt – na het overlijden van Johan Stael – op 3 mei 1573 door collatoren en eigenerfden gekozen, daarbij genoemd ‘unsen geboren karspelman’; hij was toen vicarius te Groningen*. Hij nam de benoeming blijkbaar niet aan en bleef te Groningen.

In 1574 bestond de vacature blijkbaar nog.

(1574

Gerardus Pracke)

te Diever*, dankt 7 april 1574 de weduwe van Johan van Ewsum voor de benoeming tot pastoor alhier; hij neemt deze echter niet aan. Destijds voelde hij wel voor deze functie doch hij maakte er geen gading meer naar omdat hij de indruk had dat Egbert, zoon van de overleden pastoor (zie boven), zou solliciteren. Hij heeft zich nu elders gebonden, ook wil hij zijn omstreeks 90-jarige moeder te Diever liever niet verlaten. Hij beveelt de te Diever geboren pastoor te Rinsumageest* (te weten Johannes Harmens Clingbijn)⁴⁹ aan.⁵⁰

?

Johan Meijer

wordt in een ongedateerde lijst van inkomsten van de Catharinaprebende als pastoor vermeld.⁵¹

- 1596

Mauritius Cornelii

In een stuk van 5 juni 1635 wordt gerefereerd aan de pretentie van de helft van een 1/8 waardeel in de marke van Roden, volgens brief van 12 juni 1594 gekocht van ‘Mauritius pastor’.⁵² *In voce* Roden wordt heer Mauris genoemd in de goorsprake van 28 februari 1595 (tegen hem is een vordering ingresteld), *in voce* Vries heer Mauris Cornelius 5 juli 1596 (hij heeft ten onrechte een eis tegen iemand ingesteld).⁵³ Op 23 februari 1596 klaagt de hopman Krijn de

⁴⁴ Arch. Ewsum nr. 30 (oud nr. 132 F-XVIIa, concept van een antwoord).

⁴⁵ Arch. Ewsum nr. 17 (oud nr. 132 H*-V); vgl. *ibid.*, 132 H*- XCVI, misschien 1545; vgl. *ibid.* nr. 134 C – I, 6 november 1545 Hendrick, blijkbaar de kapelaan op Nienoord; deze verwijzing volgens de briefregeesten van mevrouw Th. Huizinga).

⁴⁶ Arch. Ewsum nr. 427 (oud nr. 245 reg. 607).

⁴⁷ GA, StA nr. 1814, 43.

⁴⁸ Arch. Ewsum nr. 721 (oud nr. 227* reg. 597*).

⁴⁹ Zie voor deze: Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 402. Hij komt van 1569 tot 1580 voor als pastoor te Rinsumageest* (Reitsma, *Oostergo*, 175 n. 1) en ging tot de Reformatie over.

⁵⁰ Arch. Ewsum nr. 41vlg. (oud nr. 189 B – XX).

⁵¹ Arch. Ewsum nr. 411 (oud nr. 244): ‘den zalig pastoer tho Roen Heren Johan Meyer alse he sin lant begraven ...’.

⁵² Arch. Winsinghof nr. 542.

⁵³ Drentse Rechtsbronnen (1581), 359, 380.

Blauw bij graaf Willem Lodewijk over de strafbare verstandhouding die hij onderhield met de Spanjaarden en de stadhouder Verdugo⁵⁴ die hij voorzag van geld, levensmiddelen, tafelgoed enzovoorts. Hij werd daarop gevangen genomen, naar Groningen gebracht, daar enkele maanden in strenge bewaring gehouden; na ontslag uit gevangenschap voegde hij zich bij Verdugo die hem zeer welwillend ontving.⁵⁵ Op 21 april 1596 wordt meegedeeld dat de pastoor te Roden uit Stad en Lande verbannen is; uit een brief van 22 april 1596 blijkt dat het gaat om Mauritius Cornelius wegens overtreding van de bepalingen omtrent sauvegarde.⁵⁶

Na zijn verbanning hier gaat hij dan of later naar het Spaanse Brabant en wordt pastoor van St. Amands in de vrijheid van Zele (bij Antwerpen). Op 5 oktober 1612 procedeert Auck Cornelisdr., weduwe van Peter Sytses, zuster van Mauritius, destijds pastoor van St. Amands, tegen Syts en Tryn van Herema, aannemende de zaak van Johan Dominicus van Herema; verdere bijzonderheden worden niet gegeven.⁵⁷

Hij was tot 1580 vicarius te Rinsumageest* en week toen uit.⁵⁸

Sacristie

Mogelijk bestond dit beneficie al in 1360, zeker in 1449. Volgens opgave van 19 november 1557 berustte de collatie van de kosterij bij de bureu.⁵⁹

1360

Hoptatus

komt 17 september 1360 met Tisso als geestelijken alhier voor;⁶⁰ omdat Tisso kort nadien als pastoor alhier voorkomt was Hoptatus de tweede priester, mogelijk de sacrista alhier.

1437 - 1449 **Gherardus**

wordt als vicarius alhier vermeld 19 april 1437.⁶¹ Gherd toe Y'toete (?) is sacrista alhier 16 april 1449.⁶²

1481-1492 ? **Arend van Swynre**

Heer Arend/Arnoldus van Swynre zegelt 28 april 1481 een transport van land onder Roden.⁶³ Als getuige komt hij voor 3 juni 1492 wanneer uitspraak wordt gedaan over de verkoop van enige stukken land in de Rodermarke.⁶⁴ Pastoor was hij hier niet dus zal hij de sacrista zijn geweest.

1521

Mr. Johan

⁵⁴ Romein, 96.

⁵⁵ Magnin, *Besturen* III.3, 47 noot).

⁵⁶ Stadhouders Archief nr. 1, 1596.

⁵⁷ Tresoor, Hof van Friesland nr. 16710, 106; interlocutoire sententie: Hof van Friesland nr. 16486, 60, 12 oktober 1612.

⁵⁸ Engels, *Conscriptio*, 12.

⁵⁹ Arch. Ewsum nr. 737 – V (oud nr. 133 C – V).

⁶⁰ OGD nr. 491.

⁶¹ GA, GAG R.F. 1437.1.

⁶² Arch. Mensinge nr. 1715.

⁶³ Arch. Ewsum nr. 510 (oud nr. 256 reg. 70).

⁶⁴ Arch. Ewsum nr. 524 (oud nr. 257 reg. 82).

Johan Stael (pastoor alhier) noemt in een brief van 27 maart 1521 betaling van huur aan Mr. Johan alhier⁶⁵

1537

Johan Buther

sacrista alhier, komt voor 20 augustus 1537.⁶⁶ In 1539 is hij pastoor te Marum*, nadien te Godlinze*. Hij werd omstreeks 1506 geboren.

1549

Reyner

In 1549 worden Reyner en Johan als vicarii alhier genoemd.⁶⁷ Omdat Reyner als eerste genoemd wordt kan hij de sacrista zijn geweest. Wellicht was hij dezelfde als Reynerus Woltinck.⁶⁸ Deze is commissarius in Noordenveld ten tijde van Johan van Linge, prebendaat te Roden (dus 1548-1551).⁶⁹ Hij was onder meer priester te Groningen*.

1554 - 1568 **Egbert Stael**

Volgens een stuk van 17 mei 1568 is hij nu omstreeks 14 jaren sacrista alhier en commissarius⁷⁰ en zoon van de pastoor Johan Stael alhier. Hij komt veelvuldig als sacrista en commissarius in het Noordenveld voor: afgezien van een in juli (omstreeks 1550) gedateerd stuk waarvan slechts een fragment resteert,⁷¹ van 4 februari 1556⁷² tot 28 november 1568.⁷³ Nadien is hij pastoor te Tolbert*. In 1552 komt hij inzake de prebende alhier voor.

1577

Willem

Op de goorsprake van 15 juni 1577 wordt gemeld dat heer Willem, koster alhier, iemand voor 'molkentoversche' heeft uitgescholden; hij zal binnen drie weken zijn beschuldiging moeten waarmaken, een uitspraak waartegen hij in appèl gaat.⁷⁴

Catharinavicarie/prebende

Magnin⁷⁵ - en in diens voetspoor Romein⁷⁶ - geven aan dat de inkomsten dezer vicarie voor een vierde voor de pastoor, voor de helft aan een arme student die zich bekwaamde voor het priesterambt en voor een vierde voor het armengasthuis bestemd waren. Tot de vicarie behoorden in 1593 huis, hof en landerijen welke laatste voor 16 daalder, 22 Emders gulden 15 brabantse stuiver en één mud rogge verpacht waren.⁷⁷ Of de bestemming van de inkomsten oorspronkelijk was lijkt ons de vraag. Veeleer lijken de inkomsten bestemd voor de priesters die de Van Ewsums bij zich hadden op de Nienoord en hen onder meer als secretaris dienden. Op Nienoord zullen zij de kapel bediend hebben. Zo is in 1558 sprake van de kapelaan van

⁶⁵ Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45-XXV).

⁶⁶ Arch. Ewsum nr. 592 (oud nr. 73 reg. 249).

⁶⁷ Arch. Ewsum nr. 73 (oud nr. 270).

⁶⁸ Zie voor deze: Groningen

⁶⁹ Arch. Ewsum nr. 428vlg. (oud nr. 245).

⁷⁰ Arch. Ewsum nr. 144 (oud nr. 177 reg. 591).

⁷¹ Arch. PKV nr. 127*.

⁷² Arch. Ewsum nr. 273 (oud nr. 250 reg. 509).

⁷³ Arch. Ewsum oud nr. 150.

⁷⁴ Goorspraken 2, 390.

⁷⁵ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 134-135 (op basis van OSA nr. 366).

⁷⁶ Romein, 93.

⁷⁷ OSA nr. 366.

Van Ewsum⁷⁸ terwijl in 1567 Egidius Egidii benoemd wordt tot kapelaan van Johan van Ewsum en door deze begiftigd met de prebende alhier.⁷⁹

Na de Reformatie wordt over de bestemming van de inkomsten van de Catharinavicarie geprocedeerd door de erfgenamen en de weduwe van Joost van Ewsum. Drost en gedeputeerden leggen eerstgenoemden 1 september 1609 op te bewijzen dat de vicarie was *cum cura animarum*.⁸⁰

De vicarie is echter niet door de Van Ewsums gesticht maar door Johan Mepsche op het altaar van Catharina alhier waaraan jaarlijks 25 Arends gulden worden vermaakt. De collatie wordt vermaakt aan zijn broer (geen naam genoemd) en na zijn dood 'het convent', 'ist dattet de prior behaegt toe respicieren anders sal mester Roelof Mepsche end syn geslachte' de collatie en begeving met consent van de pastoor hebben.⁸¹ Het convent is het augustijner koorherenklooster te Bergum, waarvan Johan's broer Herman prior was;⁸² Roelof Mepsche was de pastoor te Bedum*. De vicarie bestond in ieder geval reeds in 1523.⁸³ Waarschijnlijk verkreeg Johan van Ewsum de collatie van de vicarie reeds eerder dan bij het verwerven van de goederen in Roden, Roderwolde en Vries van het klooster te Bergum op 12 juni 1559 in ruil voor een zate in Dantumawoude;⁸⁴ hij bezat de collatie in ieder geval al in 1547.⁸⁵ Erfgenamen van Hermannus de Mepsche, prior te Bergum (waaronder Mr Johan Mensema, pastoor te Middelstum*), hadden 23 oktober 1532 de van deze geërfde goederen onder Roden verkocht aan de nieuwe prior waarbij bepaald wordt dat het convent zal behouden de vicarie van 25 arens gulden uit de goederen te Roden.⁸⁶

Er is voorts 12 november 1573 nog sprake van een aan Elisabeth gewijde kapel, thans 'gewijd aan de nagedachtenis van Johan van Ewsum' tot de verplaatsing waarvan wegens ongunstige ligging de bisschop van Groningen dan toestemming geeft.⁸⁷ Het betreft *sacellum in honore dei omnipotenti, omnium sanctorum, praesertim D. Elizabetha consecratum, quondam ordini Teuthonicorum sacram et postea (pie memorie) nobili domini Johanni ab Ewsum, per concessum (uti dicitur) ordinarium* te transfereren. De kapel was eerst van de Duitse Orde en bedoeld is dus de Elisabethkapel van de commanderij te Bunne.⁸⁸

- 1545 **Hendrick**

was volgens een stuk van 6 november 1545 blijkbaar de kapelaan op de Nienoord,⁸⁹ mogelijk dezelfde als heer Hendrick die volgens een stuk van 10 oktober 1565 (1545?) weigerde dienst te doen in de kerk te Roden.⁹⁰

- 1547 ? **Peter van Havenborch**

komt 18 augustus 1547 voor als dienaar (?) van Johan van Ewsum.⁹¹ Heer Peter te Roden of omgeving wordt in 1547 vermeld.⁹² Op 1 mei 1547 verklaart

⁷⁸ Arch. Ewsum nr. 32 of 33 nr. 132 F – XVII.

⁷⁹ Arch. Ewsum nr. 142 (oud nr. 150 reg. 582).

⁸⁰ Romein, 93-94.

⁸¹ Arch. Ewsum nr. 429 (oud nr. 245, geen reg.).

⁸² Arch. Ewsum nr. 525, 23 oktober 1532.

⁸³ Arch. Ewsum nr. 429 (oud nr. 245, geen reg.).

⁸⁴ Arch. Ewsum nr. 646 (oud nr. 144 reg. 539).

⁸⁵ Arch. Ewsum nr. 436 (oud nr. 245 reg. 385).

⁸⁶ Arch. Ewsum nr. 525 (oud nr. 257 reg. 214).

⁸⁷ Arch. Ewsum nr. 717 (oud nr. 201 reg. 609).

⁸⁸ ARDOU nr. 127.

⁸⁹ Arch. Ewsum nr. 37 (oud nr. 134 C – 2).

⁹⁰ Arch. Ewsum nr. 17 (oud nr. 132 H* - V).

⁹¹ Arch. Ewsum nr. 630 (oud nr. 150).

⁹² Arch. Ewsum nr. 17 (oud nr. 132).

de priester Petrus, zoon van Franciscus de ... Monte, afstand te hebben gedaan van de Catharinaprebende alhier en deze te hebben teruggegeven aan de collator Johan van Ewsum.⁹³

1548 - 1551 Johan van Linge

verklaart 20 oktober 1548 de vicarie van Johan van Ewsum als collator te hebben ontvangen.⁹⁴ In 1549 worden Reyner en Johan als vicarii alhier genoemd;⁹⁵ Johan zal de hier genoemde zijn geweest. Op 22 juli 1551 verklaart hij - dan inmiddels pastoor te Roderwolde* - bij de aanvaarding van de pastorie aldaar afstand te hebben gedaan van de prebende te Roden die hij destijds als opvolger van Peter had verkregen op voorbede van zijn oom Johan van Linge, pastoor te Zuidlaren*, en Johan Stael, pastoor te Roden.⁹⁶

1552 (- 1554) Egbert Stael

In 1552 verzegelt Johan Stael, pastoor alhier, dat Johan van Ewsum zijn zoon heer Egbert Stael heeft toegestaan de prebende te bedienen.⁹⁷ Vanaf 1554 bezit hij het sacristieleen alhier.

Egbertus Stael, van Groningen, Frisius, werd 18 april 1548 als student te Leuven ingeschreven.⁹⁸

1556 - 1557 ? Roleff Bilderbeke

komt 4 februari 1556 met de sacrista en heer Steven als getuige alhier voor;⁹⁹ misschien bezat hij deze vicarie. Hij komt ook 31 juli 1557 als getuige alhier voor.¹⁰⁰

- 1561 Johannes Lamberti

eerder vicarius alhier, ontvangt 27 februari 1561 placet op zijn benoeming als pastoor te Kollumerzwaag.¹⁰¹ Hij was tot 1550 pastoor te Den Ham (Gr.), daarna vicarius te Kollum. In 1580 week hij uit vanuit Kollumerzwaag.¹⁰²

1567 - 1568 Egidius Egidii

door Johan van Ewsum benoemd tot diens kapelaan en begiftigd met de prebende alhier, verklaart 21 december 1567 zijn diensten overeenkomstig de voorschriften der 'olden catholischen christlicken kerken' te zullen waarnemen en tevens, zolang hij kapelaan is, de 'hoeven und gärten mit planten enthen und anderen sirlicheiden tho ordineren, voert mit mälen und anstriken ... vlitigliken te dienen'.¹⁰³ Hij wordt voorts genoemd 7 april 1568.¹⁰⁴

⁹³ Arch. Ewsum nr. 436 (oud nr. 245 reg. 385). In het regest 'de Monte', in het stuk tussen 'de' en 'Monte' een onleesbaar woord.

⁹⁴ Arch. Ewsum nr. 437 (oud nr. 118 reg. 116).

⁹⁵ Arch. Ewsum nr. 3 (oud nr. 45 – XXV).

⁹⁶ Arch. Ewsum nr. 438 (oud nr. 245 reg. 450).

⁹⁷ Arch. Ewsum nr. 439 (oud nr. 245).

⁹⁸ Zijlstra nr. 8838.

⁹⁹ Arch. Ewsum nr. 273 (oud nr. 250 reg. 509).

¹⁰⁰ Arch. Ewsum nr. 665 (oud nr. 144 reg. 523).

¹⁰¹ Tresoar, Arch. Varia Staten nr. 80 nr. 389.

¹⁰² Engels, *Conscriptio*, 11.

¹⁰³ Arch. Ewsum nr. 142 (oud nr. 150 reg. 582).

¹⁰⁴ Arch. Ewsum nr. 708 (oud nr. 150).

- 1601 **Nicolaus Vullenhoef**
resigneert 3 september 1601 van de hem destijds geschonken Catharinaprebende alhier omdat hij niet langer te Roden kan werken; hij tekent 'P. tot Roen' (priester?).¹⁰⁵ Hij was eerder pastoor te Peize*.

Overige geestelijken

- 1478 **Johannes**
Op 12 juni 1478 komt heer Johannes van Roden voor als één van de testamentatores van Ghert, pastoor te Norg*; hij kan de pastoor of de sacrista zijn geweest.¹⁰⁶
- 1492 of 1521 **Johan van Backefene**
Heer Johan van Backeveene bezit – volgens een staat der waardelen in het Zuidholt te Roden – in Ykingheweer 'een half achtendeell', dus 1/16 waardeel; de datering is 1492 of 1521.¹⁰⁷
- 1550 **Hendrick van Eynatten**
was priester en werd 8 augustus 1550 door Johan van Ewsum voor een jaar in dienst genomen.¹⁰⁸ Later wordt hij pastoor te Gemert.¹⁰⁹
- 1556 **Steven**
Heer Steven komt 4 februari 1556 alhier met Rolef Bilderbeke en de sacrista als getuigen voor met Johannes Kritch als notarius.¹¹⁰
- 1578 **Liborius Forster**
wordt 15 februari 1578 vicarius alhier genoemd bij de koop van een rente die 7 juni 1599 aan hem wordt afgelost.¹¹¹ Hij was een dienaar van de Van Ewsums, verbleef ook veelvuldig op de Nienoord. Hij schreef 29 mei 1558 vanuit Roden aan Johan van Ewsum,¹¹² schrijft vandaar ook 29 mei 1568.¹¹³ Op 18 juni 1564 schrijven Burgemeesters en Raad van Emden aan Johan van Ewsum dat Liborius Forster, die door een vrouw uit Keulen was aangesproken die hij gehuwd zou hebben en die door de officiaal in het gelijk was gesteld, van welke uitspraak Forster in beroep is gegaan, dat hij de zaak niet moet rekken.¹¹⁴ Kort na Driekoningen 1569 vertrok hij met ruzie uit Roden.¹¹⁵ Op 6 april 1569 wordt hij toegelaten tot de wijding van diaken.¹¹⁶ Daarna komt hij voor als vicarius te Groningen en in 1571 is hij pastoor te Vries*. Hij bezat de

¹⁰⁵ Arch. Ewsum nr. 441 (oud nr. 245 reg. 626A).

¹⁰⁶ GA, GAG R.F. 1478.5.

¹⁰⁷ Volgens afschrift in StA Aurich, Arch. Knyphausen Dep. IV, IX nr. 41, 121A (gedrukt: Heringa, 'Buurschap', 103-105, voor de datering II).

¹⁰⁸ Arch. Ewsum nr. 18 (oud nr. 136). Zie voor stukken hem betreffende Ewsum nr. 34 (oud [alles 132] nr. C VIII, 25 maart z.j.); nr. 18 (oud nr. C XIII, 20 november 1550); nr. 19 (oud nr. D XIX, 13 mei 1555); nr. 20 (oud E XXXX, 18 augustus 1557); nr. 22 (oud nr. G XXXV, 22 mei 1562).

¹⁰⁹ Arch. Ewsum nr. 18 (oud nr. 132).

¹¹⁰ Arch. Ewsum nr. 273 (oud nr. 250 reg. 509).

¹¹¹ GA, Arch. HJK nr. 1599.

¹¹² Arch. Ewsum nr. 30 (oud nr. 132 F-X).

¹¹³ Arch. Ewsum nr. 33 (oud nr. 132 K-XXXVI).

¹¹⁴ Arch. Ewsum nr. 32 (oud nr. 132 H-XXXIX). Stukken hierover Arch. Ewsum nr. 138 (oud nr. 133).

¹¹⁵ Arch. Ewsum nr. 33 (oud nr. 132 M-II).

¹¹⁶ ABU nr. 550*, 149v.

Onze Lieve Vrouweprebende te Middelstum* en werd in 1584 pastoor te Toornwerd*.
Welk beneficie hij hier bezat valt niet uit te maken.

RODERWOLDE

Patroon: **Jacobus**

Bijzonderheden:

Roderwolde komt met onder meer Roden waarvan het ongetwijfeld als parochie is afgesplitst in 1139 voor onder de kerken waarvan bisschop Andreas het *cathedraticum* overdraagt aan de kerk te Oldenzaal.¹ Post beschouwt op grond hiervan deze kerken als bisschoppelijke eigenkerken.² Het kerkgebouw uit die tijd werd in de dertiende eeuw vervangen door een ander gebouw waarvan Peters stelt dat het de enige kerk in Drenthe was die geheel het karakter had van de oude Groninger baksteenkerken uit de dertiende eeuw.³ Dit kerkgebouw werd in 1831 afgebroken.⁴

De kerk was gewijd aan **Jacobus**.⁵ In 1519 wordt het presentatierecht door de kerkvoogden uitgeoefend⁶ in 1557 wordt opgegeven dat de collatie staat aan de burenen'.⁷

Bewaard bleef het zogenaamde 'kerkvoogdenboek' over de periode 1518-1608; het werd echter door de pastoors respectievelijk de predikanten bijgehouden.⁸

Vicarie ?

Volgens Magnin was op het aan de patroon van de kerk, Jacobus, gewijde altaar een vicarie gesticht waarvan in 1538 enkele schenkingen geregistreerd staan.⁹ Deze schenkingen hebben echter betrekking op de kerkpatroon. Van een vicarie blijkt niets, ook niet uit de kerkeboeken zoals in 1635 verklaard wordt.¹⁰

Pastorie

ca 1232 **Gelmarus**

In de levensbeschrijving van Siardus, abt van het Friese klooster Mariëngaarde, wordt vermeld dat deze verschillende wonderen verrichtte. Toen de zoon van *dominus Gelmarus in Rotherawald* aan hevige koorts leed herstelde deze daarvan na voorspraak bij God door Siardus.¹¹ Deze overleed in 1230.

dertiende eeuw **N.N.**
werd opgevolgd door zijn zoon

Helberinus
die de kerk *de facto* bezat.

1264 **Remdo**

¹ OGD nr. 27.

² Post, *Eigenkerken*, 121.

³ Peters, NDVA 1892, 83-84.

⁴ Peters, NDVA 1892, 83-84 en Romein, 101.

⁵ OSA nr. 374 deel 1, 1; Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 3, 53.

⁶ St. Marie nr. 1855, 29.

⁷ Arch. Ewsum nr. 737 (oud nr. 133 c).

⁸ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*.

⁹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 135

¹⁰ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 106.

¹¹ Lambooi en Mol, *Abtenlevens*, 346-347 en 51 noot 98.

priester van het bisdom Munster, was zonder dispensatie door de patroons van de kerk te Lieuwerderwolde (is hier Leegkerk*) gepresenteerd als pastoor aldaar als opvolger van zijn vader. In 1264 verzoekt hij paus Urbanus IV dispensatie en tevens de zielzorg van de kerk te Roderwolde die zolang vacant was dat de rechten van de pastoorsbenoeming aan de paus zijn vervallen. *De facto* bezat Helberinus dit beneficium. Op 1 juli 1264 draagt de paus de abt van Aduard op Remdo de kerk alhier te verschaffen.¹²

1499 - 1519 Timen / Thymannus

Op 20 november 1499 verklaren deken en kapittel van de kerk te Steenwijk van Timen, pastoor alhier, en de gemene burenen te hebben ontvangen 18 Rijnse gulden zijnde daarmee de verplichting tot jaarlijkse uitkering van twee schellingen te hebben afgekocht.¹³ Na zijn overlijden werd

1519 - 1546 Wilhelmus Amsinck

na presentatie door de kerkvoogden op 12 december 1519 alhier geïnstitueerd.¹⁴ Hij is hier nog in 1548¹⁵ en had een dochter Geertruet die hij bij haar huwelijk met Symen Wilms in 1539 100 Arends gulden gaf.¹⁶

1551-1556 Johan van Lingen

verklaart 22 juli 1551 bij de aanvaarding van het pastoraat alhier afstand te doen van de prebende te Roden*.¹⁷ Hij is hier zeker 21 augustus 1556 nog.¹⁸

1557 Cornelis Everts

wordt 20 november 1567 als pastoor alhier vermeld; hij is dan 27 jaren oud.¹⁹ Van zijn hand zijn aantekeningen in het kerkvoogdenboek uit 1557.²⁰ Mogelijk is hij dezelfde als Cornelius Everhardi, in 1559 pastoor geworden te Saaxum (H.)*.

1561 - 1567 Claes Jans

tekent als pastoor alhier 28 oktober 1561.²¹ Het kerkvoogdenboek bevat nog aantekeningen van zijn hand uit 1567.²²

1570 - 1573 Joannes Bartholomei

komt als pastoor alhier voor het eerst voor in 1570,²³ voor het laatst 21 juni 1573.²⁴ Een gelijknamige (dezelfde?) was de laatste pastoor te Onderwierum*.

1576 Eencke / Ennius Regneri

¹² OGD nr. 136; vgl. Post, 'Aduard', 208-209.

¹³ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 38.

¹⁴ St. Marie nr. 1855, 29.

¹⁵ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 21.

¹⁶ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 86.

¹⁷ Arch. Ewsum nr. 438 (oud nr. 245 reg. 450).

¹⁸ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 31.

¹⁹ Arch. Ewsum nr. 737 (oud nr. 133 c).

²⁰ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 39.

²¹ Arch. Nienoord nr. 436.

²² Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 33.

²³ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 44.

²⁴ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 58.

komt als pastoor alhier voor 10 juni 1576 en in 1576.²⁵

- 1598

Jacobus Santfoert

wordt 12 augustus 1598 gewezen pastoor alhier genoemd.²⁶ Hij maakte echter nog in 1601 aantekeningen in het kerkvoogdenboek.²⁷

²⁵ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 58, 59.

²⁶ Acta synodes.

²⁷ Van Dijk, *Kerkvoogdenboek*, 66

ROLDE

Patroon: **Cosmas en Damianus**

Bijzonderheden:

De huidige uit de vijftiende eeuw¹ daterende kerk werd voorafgegaan door een omstreeks 1200 gebouwde bakstenen kerk. Daaronder werden, volgens Halbertsma, sporen gevonden van drie driebeukige bouwsels waarvan de oudste op een niet-bewerkt of tot grafveld aangelegd heideveld moet zijn verrezen.² Te Kiefte gaat er echter van uit dat er vrijwel zeker slechts één houten kerk is geweest, verrezen op een ouder grafveld. Een datering geeft hij niet.³

Enkele malen is aandacht besteed aan de vraag naar de patroonheilige van de kerk.⁴ Maria is afgebeeld op het zegel van de pastoor Fredericus⁵ die ook deken van Drenthe was. Of zij ook de patrones van de kerk alhier was is de vraag. Op 1 maart 1487 is sprake van **Cosmas en Damianus** als patroonheiligen van de kerk alhier.⁶

Sacristie, vicarie

Reeds vroeg is hier sprake van een kostersteen ; een priester-koster wordt 1357 en 1359 vermeld.⁷ Op 10 augustus 1598 is sprake van een legaat aan de ‘nieuwe vicarie’ te Rolde.⁸

Pastorie

1311 - 1325 **Fredericus**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor 5 juli 1311,⁹ voor het laatst 10 februari 1322.¹⁰ Op 9 september 1320¹¹ en 4 mei 1321¹² komt hij voor als deken van Drenthe. Mogelijk was hij dit langer: op 26 april 1325 wordt door Fredericus de Roelte afgerekend als rentmeester (waarschijnlijk van Drenthe).¹³

1356 - 1374 **Alef / Adolfus van Ansen**

Adolfus, pastoor alhier, wordt genoemd 23 juni 1356.¹⁴ Op 29 november 1357 verklaren Alef van Ansen, pastoor alhier, en heer Diderick Diderixzone Maes, koster alhier, een twist over goederen te Duerse tussen het klooster Assen en de kosterij te Rolde te hebben beëindigd.¹⁵ Hij komt als pastoor alhier nog voor 21

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 639 alwaar melding van een vroeg twaalfde-eeuws sarcofaagdeksel.

² Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 14 (1961) *55 en *68.

³ Te Kiefte, ‘Diever en Rolde’, 168-169.

⁴ Het meest recent door Alma, ‘Patroon Rolde’, Kamsma, ‘Rolde’ en Van der Sande, Rolde.

⁵ OGD nr. 236; los zegel: GA, Zegelverzameling RAG nr. 217.

⁶ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 867, 24-24v (mondelinge mededeling H.J. Kok, 15 maart 1989).

⁷ OGD nrs. 455 en 470.

⁸ Arch. Abdij Assen nr. 50 reg. 123.

⁹ OGD nr. 236.

¹⁰ OGD nr. 332.

¹¹ OGD nr. 267.

¹² OGD nr. 268.

¹³ Muller, *Registers en rekeningen* I, 10.

¹⁴ OGD nr. 446.

¹⁵ OGD nr. 455

maart 1374.¹⁶ Op 25 augustus 1388 schenken Cyse van Ansen en Johan Vos van den Goer ter nagedachtenis aan wijlen Alef van Ansen aan het klooster te Assen een akker op de Balleres;¹⁷ Alef was een broer van Cyse en een oom van de vrouw van Johan Vos van den Goer (= de Vos van Steenwijk) en had een Cyse van Ansen tot vader.¹⁸

1427 - 1429 **Johannes Drogehorn**

wordt 5 april 1427 genoemd als pastoor alhier en was kort voordien ook deken van Drenthe (als opvolger van Rodolphus, kanunnik te Steenwijk, nog in leven, en inmiddels opgevolgd door de commandeur van Bunne).¹⁹ Als pastoor alhier wordt hij 21 augustus 1429 te Keulen als student in het kanonieke recht ingeschreven.²⁰

- 1440

Jacobus Panney

priester van het bisdom Utrecht: hij is blijkbaar afgezet als pastoor te Rolde (waarvan de opbrengst 6 mark zilver niet te boven gaat) wegens *contemptus clavium*. De kerk is ter collatie van leken.

Panney was onder meer pastoor te Voorst en vicarius van St. Catharina in de Walburgskerk te Zutphen maar werd blijkbaar in 1432 aldaar afgezet wegens inhabiliteit²¹ maar verzocht 21 januari 1433 opnieuw de kerk te Voorst *cum rehabilitatione*.²²

1440

Reynolt Langhe

verzoekt 9 juli 1440 voorziening met deze kerk (na de afzetting van de voorgaande) niettegenstaande voorziening met enkele kerken in het bisdom Keulen.²³ Reynolt Langhe die aanwezig is in de Romeinse curie blijft steeds provisies vragen waarbij enkele malen de aanduiding 'niettegenstaande provisies' met onder meer de kerk te Rolde en een kanonikaat met prebende in Oudmunster te Utrecht.²⁴

1463

Johannes Bokering

wordt 11 mei 1462 als pastoor alhier genoemd.²⁵

1487

Rodolphus Veys

Op 1 maart 1487 wordt een supplek bewilligd van Baldewinus de Vanden, kanunnik te Deventer, om reservering van een pensie van 15 goudgulden uit de jaarlijkse opbrengsten van de parochiekerk te Rolde omdat hij alle rechten op de vicarie op het Johannes Evangelist-altaar te Utrecht die hij bezit heeft afgestaan aan Rodolphus Veys, rector van de parochiekerk van Cosmas en

¹⁶ OGD nr. 618.

¹⁷ Arch. De Vos van Steenwijk (Windesheim) nr. 53.

¹⁸ Voor Van Ansen: Roemeling, 'Enkele geslachten', 1973, 259; 1977, 236-240.

¹⁹ Arch. Heilige Geestgasthuis nr. 152 reg. 86.

²⁰ Zijlstra nr. 11722.

²¹ RG V, 370-371 nr. 2277 (in nomine Gerlacus (Bitter) de Monte), Reg. Suppl. 275, 72r vlg.; zie voor deze: Anloo*).

²² RG V, 644, Reg. Suppl. 282, 253v).

²³ RG V, 1375-1376 nr. 7981 Reg. Suppl. 366, 2r vlg.).

²⁴ Zo Reg. Suppl. 368, 70v vlg., 12 oktober 1440; Reg. Suppl. 371, 219r vlg., 15 februari 1441, Reg. Suppl. 371, 220, 1440/1. Na 1441 is van de kerk te Rolde geen sprake meer.

²⁵ Arch. Abdij Assen nr. 91 reg. 81.

Damianus te Rolde, *partium Drenthe*, met wie hij over genoemde vicarie procedeerde.²⁶

1493

Bernardus Ascholsz.

pastoor alhier en deken van Drenthe, Groningen, Go en Wold, is blijkens een akte van 13 maart 1493 118 Rijnse gulden en 24 zijden spek 's jaars schuldig aan de proost van St. Marie te Utrecht terzake zijn driejarig dekenaat.²⁷ Op 23 augustus 1493 wordt door de proost-aartsdiaken van St. Marie een mandaat uitgebracht tegen Willem Bakker (nota bene Wilhelmus Frederici), persona te Groningen, die de rechtsmacht van Bernardus Ascholsz., pastoor alhier en deken van Groningen, wil verhinderen.²⁸ Eerder (17 april 1493) had de proost aan Mr. Willem, pastoor te Groningen, geschreven over een klacht van Ascholsz. over Willems onwil de commissie van Ascholsz. als deken te volgen; inzake hetzelfde schreef de proost (ongedateerd) ook de pastoor van de A-kerk te Groningen aan.²⁹

Bernardus Asholt, scholier, ontving 2 juni 1469 als zoon van een priester dispensatie wegens onwettige geboorte.³⁰

1500 - 1525 **Rodolphus ten Haeve**

pastoor alhier, komt voor 4 mei 1500³¹ en 19 september 1525.³²

1547 - 1549 **Johan Hoenderinghe**

De pastoor alhier en zijn broer Jan Hoenderinghe procederen op de lotting van Magnus 1547 tegen Papinck, de lotting van 10 april 1548 laat heer Johan Hoenderinghe en Cornelius Papinck als procespartijen zien.³³ Johan Hoenderinghe, pastoor alhier, komt voor 29 april 1549.³⁴

1555 - 1570 **Joannes Bystervelt**

komt als pastoor alhier voor het eerst voor begin juni 1555 wanneer hij door de Etstoel wordt vrijgesproken van een beschuldiging van doodslag.³⁵ Op 27 april 1557 procedeert hij tegen Coert Bystervelt.³⁶ Meermalen komt hij voor als pastoor alhier en commissarius of deken van Drenthe.³⁷ Op 17 april 1570 solliciteert hij naar de vacante pastorie te Bedum*.³⁸ Alhier is hij nog pastoor 26 juni 1570³⁹ maar kort daarop zal hij te Bedum* zijn benoemd waar hij voor

²⁶ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 867, 24v, mededeling dr. H.J. Kok, 15 maart 1989).

²⁷ HUA, GA Utrecht, Oud Arch. 1 nr. 20 deel II, 13 (Muller, *Regesten archief stad Utrecht* reg. 1223).

²⁸ HUA, GA Utrecht, Oud Arch. 1 nr. 20 deel I, 131 (*Regesten* nr. 1230).

²⁹ HUA, GA Utrecht, Oud Arch. 1 nr. 20, deel 1, 121-123 (niet in *Regesten*).

³⁰ RPG V nr. 3093, PA 17, 171v.

³¹ Arch. Dikninge nr. 56 reg. 335.

³² NA, Arch. ACB nr. 420.

³³ Joosting, *Ordelen*, 183,190.

³⁴ Joosting, *Ordelen*, 206.

³⁵ Joosting, *Ordelen*, 308.

³⁶ Joosting, *Ordelen*, 319.

³⁷ Bijvoorbeeld Arch. Dikninge nr. 224 reg. 407, 19 mei 1566

³⁸ Arch. Ewsum nr. 26 (oud nr. 132 M-LXVI).

³⁹ *Oudheden en Gestichten* Groningen, 577.

het eerst wordt genoemd 29 oktober 1572⁴⁰ en 6 november 1592 stierf.⁴¹ Magnin noemt hem ten onrechte nog in 1590 als pastoor alhier.⁴² In een ongedateerd schrijven verzoekt de pastoor te Bedum (dus mogelijk Bysterveld) de deken van Drenthe steun voor het verkrijgen van de vacante pastorie alhier voor zijn gewezen dienaar Liborius Forster,⁴³ die hier echter niet gekomen lijkt te zijn.

1575 - 1580? **Warmolt Dummeringe/Blockhuys**

Warmolt Dummeringe komt 18 mei 1575 als pastoor alhier voor.⁴⁴ Warmold Blockhuys is in 1580 pastoor alhier;⁴⁵ aangenomen is dat het om dezelfde persoon gaat. De kinderen van Warmolt Blockhuys, gewezen pastoor alhier, kopen 9 november 1585 een rente.⁴⁶

- 1598 ? **Melchior Arnhem**

wordt 12 augustus 1598 als gewezen 'pape' alhier genoemd.⁴⁷ Romein interpreteerde dat als gewezen vicarius⁴⁸ maar hij kan evenzeer de gewezen pastoor zijn geweest. Hij werd later predikant alhier⁴⁹ en ging in 1602 naar Ruinerwold waar hij september 1603 nog in dienst was.⁵⁰ Eind 1605 werd Melchior van Biessen, gewezen predikant alhier, door de predikant te Meppel aanbevolen aan de classis Dordrecht; men suggereerde aldaar hem te Strijen te laten beroepen doch een proefpreek aldaar had niet het gewenste resultaat.⁵¹

Vicepastoor

1403

Bertold

komt als vicepastoor alhier voor 4 juni 1403.⁵²

Sacristie

Het 'kosters-' of sacristieleen moet hier reeds vóór 1357 zijn gesticht.⁵³ Magnin vermeldt dat het leen oorspronkelijk een eigen priester had die fungeerde als kapelaan van de pastoor. Nadien echter genoot de pastoor die geen kapelaan meer had en ook belast was met het geven van onderwijs de inkomsten. Aldus waren – aldus Magnin – de pastoors Warmold Dummeringh (1580) en Johannaesa Bystrerveld (1590) tevens vicarius en koster. Volgens en opgave van omstreeks 1598 behoorden tot de vicarie 10 mud bouwland, 4 dagwerken

⁴⁰ GA, GAG, RA III a 2.

⁴¹ GA, GAG, RA III a 5.

⁴² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 136-137. Volgens Romein, 111, leefde hij in 1608 nog als ambteloos burger.

⁴³ Arch. Esum nr. 20 (oud nr. 132 E* -V). Voor Forster zie men verder op Roden* en Vries*. Het stuk bevindt zich in een bundel brieven van 1556-1557 (ingekomen bij Johan van Ewsum) maar toen was de pastorie alhier niet vacant.

⁴⁴ GA, GAG RA III a 2.

⁴⁵ OSA nr. 365, 22.

⁴⁶ GA, Gerecht Selwerd en Sappemeer 137, 57 (alleen vermelding van de koopbrief; geen verdere bijzonderheden).

⁴⁷ Acta synodes.

⁴⁸ Romein, 113.

⁴⁹ Romein, 112.

⁵⁰ Romein, 232.

⁵¹ Roelevink, *Classis Dordrecht*, 201-203.

⁵² OGD nr. 1154.

⁵³ OGD nr. 455.

hooiland en een oliepacht uit Weyteringhegoed. De vicariegoederen waren echter voor 1500 gulden verpand en bij de crediteur in gebruik.⁵⁴

1357 - 1360 **Diederick Diedericksz. Maes**

Hij komt als koster alhier voor 29 november 1357,⁵⁵ als Dyderiic, vicarius alhier, 1 mei 1357,⁵⁶ als Thydericus, presbiter alhier, 2 juni 1360.⁵⁷

1453 **Johan Pigge**⁵⁸

komt als commissarius van Drenthe voor 13 maart 1450,⁵⁹ als koster alhier en commissarius van de deken 11 mei 1463,⁶⁰ als commissarius van de deken 19 september 1468.⁶¹ In 1460 is hij een van de 'hantgetrouwen' van de overleden pastoor te Sleen*.

1567 **Everhardus Termaeth**

wordt 24 september 1567 als sacrista alhier vermeld,⁶² komt 1 augustus 1547 als notarius met de pastoor voor.⁶³ De 'kosterpaepe tot Rolde' wordt 1563/4 naamloos genoemd.⁶⁴ Hij is mogelijk dezelfde als de vicarius te Diever*.

Vicarie

Over de 30 augustus 1508 genoemde 'nieuwe vicarie'⁶⁵ is verder niets bekend; dan wordt onder meer bepaald dat drie mudden rogge over de kerk alhier 'sal wesen tot ewyghen daghe toe des nyen vicaryen' alhier. De vicarie wordt genoemd bij de opgave van de kerkelijke goederen 20 januari 1598.⁶⁶

Overige

1469, 1470 **Egbert Poppinghe**

wordt als buur bij de overdracht van land te Grollo respectievelijk een rente uit een goed te Schoonloo vermeld 17 maart 1479 respectievelijk 3 september 1480.⁶⁷

⁵⁴ Magnin, Kerkelijke geschiedenis, 136-137, cit. OSA nr. 365, 22.

⁵⁵ OGD nr. 455.

⁵⁶ OGD nr. 470.

⁵⁷ OGD nr. 480.

⁵⁸ Voor zijn familie: Schaap, 'Pigge', 70.

⁵⁹ Arch. Mensinge nr. 1039.

⁶⁰ Arch. Abdij Assen nr. 91 reg. 81.

⁶¹ HCO, GA Zwolle KA 470 (Fraterhuis Zwolle) ch. coll. 468.10.

⁶² Arch. Nysingh nr. 139.

⁶³ Arch. Dikninge nr. 34 reg. 423.

⁶⁴ Drostenrekeningen nr. 48.

⁶⁵ Arch. Abdij Assen nr. 50 reg. 123.

⁶⁶ OSA nr. 365, 2^e stuk, 22.

⁶⁷ Arch. Abdij Assen nr. 12 reg. 92 resp. nr. 86 reg. 96.

ROSWINKEL

Patroon:

Bijzonderheden:

Roswinkel ontstond op een afgelegen zandige plek te midden van de grote veenmarke van de buurschap Weerdinge. De bewoners hadden er de Roswinkeleres aangelegd en zelfs nog vóór 1395,¹ waarschijnlijk wegens de moeilijke verbinding met Emmen, een eigen kerk gesticht. De gemeente bestond niet uit ‘buren’: op 7 mei 1498 verklaarden de burenen van Weerdinge nog dat de Roswinkelers ‘uutgesakt katers sint in onser marcke van Weerdinge’.² Pas in 1516 – bij regeling van 28 september 1516 – verloren zij het karakter van toegelatenen die zich in een marke genesteld hadden.³ De collatie berustte bij de eigenerfden (althans aldus Romein⁴). De middeleeuwse kerk⁵ werd in 1759 vervangen. Het patrocinium is onbekend. Een klok *Sca katerine p(ro) nob(is) – du – ora* dateert uit 1462.⁶ Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen.

Pastorie

1458 - 1481 **Egbert Finsinck**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 12 februari 1458,⁷ voor het laatst 6 mei 1481.⁸

1484 - 1492 **Geert Schulte**

wordt 31 oktober 1484 als pastoor alhier en notarius genoemd⁹ en komt nog voor 18 maart 1498.¹⁰ In 1508 is hij pastoor te Odoorn*.

1533 - 1536 **Henrick van Boekel**

komt als pastoor alhier voor in 1523¹¹ en 18 april 1536.¹²

1540 - 1564 **Johan Slipseman**

komt in 1540 voor het eerst als pastoor alhier voor¹³ en was dit nog 7 januari 1564.¹⁴ Verwanten zullen zijn geweest Berent Slipsmans te Roswinkel, die 12 maart 1584 klaagt over mishandeling,¹⁵ en Johan Slipseman junior, van 1571 tot 1579 pastoor te Midwolda*.

¹ Gosses, *Organisatie*, 132, cit. onder meer Muller, *Bronnen Kerkelijke rechtspraak I*, 93.

² OSA nr. 1193 reg. 94. Echter is 11 april 1445 sprake van het bijleggen van een geschil tussen de burenen van Weerdinge en de burenen van Roswinkel, OSA nr. 231 reg. 83.

³ OSA nr. 1193 reg. 100.

⁴ Romein, 291.

⁵ Afbeelding bij Visser en Kocks, *Drenthe*, 66 (geschilderd door J. van Ravenswaeij Gzn. [1789-1869]).

⁶ Belonje en Westra van Holthe, 132.

⁷ Arch. Klooster Ter Apel nr. 22 reg. 7.

⁸ Arch. Klooster Ter Apel nr. 1, 16 reg. 51.

⁹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 215 reg. 61.

¹⁰ Arch. Klooster Ter Apel nr. 25 reg. 96.

¹¹ Arch. Klooster Ter APEL nr. 35 reg. 214.

¹² Arch. Klooster Ter Apel nr. 51 (niet 1576 zoals door Feith in dorso genoteerd).

¹³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 37 reg. 212.

¹⁴ Arch. Klooster Ter Apel nr. 51.

¹⁵ *Goorspraken* 4, 9.

1584

Hillebrant Spyckman

pastoor alhier, zou volgens en klacht van 12 maart 1584 een vrouw mishandeld hebben; het leveren van bewijs hiervan wordt opgelegd,¹⁶

1594 -

Albertus de Wyter/Dwiterus

In 1608 wordt vermeld dat hij hier vertien jaren staat¹⁷ zodat hij hier omstreeks 1594 moet zijn gekomen; de gemeente gaf toen een gunstig getuigenis over hem gedurende zijn diensttijd. Eerder was de situatie blijkbaar moeilijker: op 26 december 1597 verklaren de eigenerfden alhier niet nauwkeurig te kunnen opgeven welke de eigendommen en inkomsten van de pastorie zijn omdat zij geen boeken of papieren daarvan hebben en hun 'Pastoer geheel van Zin zinnen was ende gesloten zat'.¹⁸ In augustus 1598 werd hij voorlopig toegelaten, definitief pas in 1602.¹⁹ Op 14 juli 1600 gaven de burens aan 'dat Albertus de Wijter beruchtiget by des olden pastoers huis froue sol slapen'.²⁰ Hij overleed kort na 5 augustus 1639.²¹

¹⁶ *Goorspraken* 4, 10.

¹⁷ Romein, 291-292.

¹⁸ OSA nr. 365, 1^e stuk, 13.

¹⁹ Romein, 291-292.

²⁰ *Goorspraken* 5, 86; de naam van deze voorganger blijkt niet. Vergelijk Romein, 291-292.

²¹ Romein, 291-292.

RUINEN

Patroon: **Johannes Baptist of Johannes Evangelist**

Bijzonderheden:

Volgens Arts werd het benedictijner klooster te Ruinen omstreeks 1140 gesticht door de bisschop; het was dus een bisschoppelijk eigenklooster.¹ De stichting ging zeer waarschijnlijk uit van de Paulusabdij te Utrecht.² Gezien de onzekerheid over het tijdstip van de stichting valt niet uit te maken of bisschop Andreas van Cuyck of bisschop Hartbert van Bierum (vanaf 1139) als stichter beschouwd moet worden. Een voornaam aandeel in de stichting moet de bisschoppelijke ministeriaal Otto van Ruinen hebben gehad.³ Deze hield van de bisschop de kerk te Steenwijk in leen die de bisschop in 1141 aan het Mariaklooster te Ruinen schonk.⁴ Bisschop Jan van Diest keurde 3 mei 1325 de verplaatsing van de abdij naar Dikninge, dat buiten het Ruinense gebied gelegen was, goed.⁵ Van het klooster bezaten de Van Ruinen's de voogdij.⁶ Daarvan deed Johan heer van Ruinen 31 oktober 1363 afstand.⁷ Het voogdijrecht moet volgens Arts teruggaan op het aandeel van de Van Ruinens in de stichting van de abdij.⁸ Arts vraagt zich daarbij af of de grond waarop het klooster gebouwd was eigendom was van de bisschop en als leen of dienstgoed in gebruik was bij Van Ruinen of dat de bisschop te Ruinen reeds een eigen kerk had die door de heer van Ruinen in leen werd gehouden en dan bij onderling overleg aan de monniken geschonken?⁹ Tot de verhuizing naar Dikninge was de kerk te Ruinen kloosterkerk.¹⁰ Dat de kerk tevens parochiekerk was wordt volgens Arts niet door concrete aanwijzingen gestaafd. Wel schijnen aan de kloosterkerk enige parochierechten verbonden te zijn geweest; een begraafplaats wordt omstreeks 1300 vermeld.¹¹ Arts schrijft dat na het vertrek der monniken uit Ruinen de (gewezen) kloosterkerk tot een zelfstandige parochiekerk verheven werd. Reeds en paar jaren later (omstreeks 1355) is sprake van de *parrochia de Rune*.¹² Van deze kerk bezat de abdij het patronaat; in 1375 wordt de abt patroon van de kerk te Ruinen genoemd.¹³ De abdij blijkt echter bij de regeling in 1325 zich ook het personaat te hebben voorbehouden. De abdij was dus de eigenlijke pastoor en genoot als zodanig de inkomsten der kerk.¹⁴ De abdij salarieerde de dienstdoende geestelijke, na 1375 ook de aan deze toegevoegde kapelaan.¹⁵ Of de pastoors *perpetui* waren – voor hun leven benoemd – of afzetbaar volgens het inzicht van de abt blijkt niet. Mogelijk waren zij *perpetui* onder voorbehoud dat de abt hen kon terugroepen wanneer het belang van de abdij dit gebod.¹⁶ Blijkens uitspraak van 13 september 1368 rustte het onderhoud van het middenschip en het noordelijk deel van de kerk

¹ Arts, *Dikninge*, 27.

² Arts, *Dikninge*, 23.

³ Arts, *Dikninge*, 27. Zie over de Van Ruinen's Schaap, 'De heren van Ruinen'.

⁴ Arts, *Dikninge*, 24.

⁵ Arts, *Dikninge*, 24. OGD nr. 187.

⁶ Arts, *Dikninge*, 29.

⁷ Arts, *Dikninge*, 31. OGD nr. 525.

⁸ Arts, *Dikninge*, 32.

⁹ Arts, *Dikninge*, 33.

¹⁰ Arts, *Dikninge*, 216.

¹¹ OGD nr. 199.

¹² OGD nr. 340.

¹³ OGD nr. 639.

¹⁴ Arts, *Dikninge*, 257.

¹⁵ Arts, *Dikninge*, 257; OGD nr. 612.

¹⁶ Arts, *Dikninge*, 260.

op de parochie en niet op de abdij.¹⁷ In 1368 is sprake van *querule de tegmine et reformatione medie partis et septentrionalis chori ecclesie in Runen*.¹⁸ Een conflict dus over de bedekking en verbetering van het middenddel [van de kerk] en het noordelijk deel van het koor – of is bedoeld: midden- en noordelijk deel van het koor?, aldus Janssen – waarvan de abt met twaalf anderen van het klooster bij ede bevestigt dat dit ten laste van de heer van Ruinen en de parochianen komt. Janssen acht dit merkwaardig omdat juist het koor voor de abdij een bijzondere betekenis moet hebben gehad. Pleegde de abt meened en gaf de tegenpartij gelaten toe?¹⁹

Tot zover Arts en Janssen. De vraag is nu of de parochiekerk is voortgekomen uit de kloosterkerk of dat er vóór de stichting van de abdij – omstreeks 1140 – reeds een parochiekerk was die toen of kort daarop bij de abdij werd geïncorporeerd. Aan de hand van de bouwgeschiedenis valt daarop geen antwoord te geven. Boersma voerde een archeologisch onderzoek uit; de resultaten ervan werden niet gepubliceerd. In 1985 bewerkte Janssen de resultaten ervan. Hij neemt aan dat het Romaanse schip uit de twaalfde eeuw (door Janssen aangenomen als de in 1141 vermelde kerk)²⁰ dezelfde lengte bezat als het huidige.²¹ Opgegraven werden de funderingen van het koor (binnenwerks breed omstreeks 7, lang 8½ meter met een halfronde absis met een straat van 2,60 meter²²). Het koor werd later vervangen door en in 1836 gesloopt gotisch koor.²³ Naar het klooster is niet gegraven.²⁴ Janssen vermoedt het tussen de kerk en de weg naar Pesse.²⁵ Over eventuele anterieure gebouwen of resten daarvan onder de kerk wordt niet gerept.

Hoewel directe aanwijzingen daarvoor ontbreken gaan wij er van uit dat Ruinen reeds in de elfde eeuw een parochiekerk (van hout?) had, gesticht door de bisschop, en dat deze bij de stichting van het klooster door deze ‘beschikbaar’ was gesteld met instemming van de lokale belangrijke personen.

De kerk was doorgaans een Mariakerk genoemd,²⁶ ten onrechte echter. Het klooster was gewijd aan Maria. Blijkens een supplek van 5 oktober 1482 betreffende de incorporatie van vier kerken in de abdij was de kerk te Ruinen gewijd aan **Johannes Baptist**.²⁷ Volgens een ongedateerde mededeling (te stellen tussen 1509 en omstreeks 1525 noemt Goert Mulert zich pastoor van de kerk van **Johannes Evangelist** alhier.²⁸

Kapellen/vicarieën

Aan de kerk werden later twee kapellen gebouwd. Na de stichting van de Catharinavicarie in 1374 zal de Catharinakapel (de kapel van de heren van Ruinen) zijn gebouwd;²⁹ deze werd waarschijnlijk omstreeks 1795 afgebroken. Daarna werd een vermoedelijk aan Maria gewijde kapel gebouwd³⁰ die in 1533 vermeld wordt.³¹

¹⁷ Arts, *Dikninge*, 260; OGD nr. 558.

¹⁸ OGD nr. 558 waar abusievelijk *medie partis septentrionalis chori* (het woord ‘et’ hier weggelaten).

¹⁹ Janssen, ‘Ruinen’, 18-19.

²⁰ OGD nr. 28.

²¹ Janssen, ‘Ruinen’, 4.

²² Janssen, ‘Ruinen’, 8.

²³ Janssen, ‘Ruinen’, 33.

²⁴ Janssen, ‘Ruinen’, 41.

²⁵ Janssen, ‘Ruinen’, 41.

²⁶ Westerman, *Mariakerk*; Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 641.

²⁷ Vaticaan Archief, Reg. Suppl. 814, 274v-275v (mededeling dr. H.J. Kok, 15 maart 1989).

²⁸ Arch. Dikninge nr. 231 reg. 344.

²⁹ Janssen, ‘Ruinen’, 10-11, 15.

³⁰ Janssen, ‘Ruinen’, 15.

³¹ Arch. Dikninge nr. 231, 24v; Arts, *Dikninge*, 265.

Janssen noemt de altaren van het Heilig Kruis, van Catharina, van Anna,³² van het Heilig Sacrament, van Onze Lieve Vrouw en van Stephanus³³ terwijl gezien het patrocinium van de kerk ook een Jansaltaar verwacht mag worden.³⁴ Het Onze Lieve Vrouwe-altaar en het Kruisaltaar worden 13 mei 1480 vermeld;³⁵ het eerstgenoemde altaar kreeg later een plaats in een eigen kapel.³⁶ Altaren van Stephanus en Johannes zijn echter niet gedocumenteerd.

Vicarieën waren er ter ere van Maria en Catharina, Anna en het Heilig Kruis. In 1403 zijn hier reeds drie priesters³⁷ (wel de pastoor, de kapelaan en de vicarius van de Catharinavicarie). Uit een verklaring van 6 januari 1547 van de pastoor als beheerder van de memoriegelden dat hij aandelen daaruit zal betalen aan Johan Cluppel, vicarius van de kapel [van Catharina], en Eyso (ook vicarius alhier)³⁸ leidt Arts af dat er met grote waarschijnlijkheid toen nog slechts drie priesters waren en er vermoedelijk geen aparte kapelaan was en de vicarius het kapelaanschap waarnam.³⁹ Niettemin vonden wij kort daarna in hetzelfde jaar nog een kapelaan van de pastoor vermeld.⁴⁰

Pastorie

De pastoors waren monniken van Dikninge.

1375 - 1377 **Egbertus**

Op 13 april 1375 verklaart de abt van Dikninge dat *confrater noster* Egbertus, pastoor alhier, voor hem heeft verklaard enige opkomsten te schenken voor het aanstellen van een tweede priester alhier.⁴¹ Op 4 juli 1377 verklaren de abt en het convent besloten te hebben tot het aanstellen van een kapelaan onder de pastoor;⁴² de getroffen regeling wordt 21 maart 1381 door de bisschop goedgekeurd.⁴³ Egbertus komt als pastoor alhier nog voor 4 juli 1377.⁴⁴

1403 - 1410 **Arnt/Arnoldus**

Arnoldus en Henricus komen als *presbiteri* alhier voor 30 juni 1403;⁴⁵ eerstgenoemde zal de pastoor zijn geweest. Op 7 november 1407⁴⁶ en 2 augustus 1408 worden Arnoldus en Ludolf als priesters alhier genoemd,⁴⁷ 1 juli 1408 Arent als pastoor alhier⁴⁸ met Rolef Hake, vicarius alhier, evenals met dezelfde 17 juli 1410⁴⁹ terwijl Arnt, pastoor, met Ludelof en Rolef, priesters

³² Arch. Echten nr. 664 reg. 107, 2 april 1545 verkoop van een gestoelte 'by des Heren van Ruynen Capelle voir sancte annen altair'.

³³ Janssen, 'Ruinen', 35.

³⁴ Janssen, 'Ruinen', 37.

³⁵ Arch. Dikninge nr. 1, 45d-v reg. 218.

³⁶ Janssen, 'Ruinen', 37.

³⁷ Arch. Dikninge nr. 1 reg. 174.

³⁸ Arch. Dikninge nr. 240 reg. 389.

³⁹ Arts, *Dikninge*, 263.

⁴⁰ Arch. Dikninge nr. 231.

⁴¹ OGD nr. 632.

⁴² OGD nr. 655.

⁴³ OGD nr. 687.

⁴⁴ OGD nr. 655.

⁴⁵ OGD nr. 1156.

⁴⁶ Arch. Dikninge nr. 1, 21 reg. 155.

⁴⁷ Arch. Dikninge nr. 1, 20v reg. 164.

⁴⁸ Arch. Dikninge nr. 1, 49-49v reg. 161.

⁴⁹ Arch. Dikninge nr. 242 reg. 279.

alhier, voorkomt 1 september 1409.⁵⁰ Na 1410 vonden wij Arent niet meer vermeld.

1412 - 1434 **Johan Smalebroec**

komt als pastoor alhier voor 12 maart 1412.⁵¹ Johan, pastoor alhier (zonder familienaam) wordt meermalen genoemd, voor het laatst juni 1434.⁵²

1468 **Henricus Wicrode**

pastoor alhier, wordt vermeld 8 januari 1468.⁵³ Als Henricus de Wyckeroid wordt hij 3 september 1456 te Keulen als student ingeschreven.⁵⁴

1479 - 1504 **Johan van Voorst**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 16 maart 1479;⁵⁵ hij zegelt dan met het wapen-Van Voorst (drie kepers). Johannes de Voerst, zoon van Sweder van Voorst, ontving als zoon van een gehuwde man en gehuwde vrouw 26 april 1472 dispensatie wegens onwettige geboorte.⁵⁶ Als pastoor alhier wordt hij nog vermeld 28 augustus 1504.⁵⁷

Mogelijk was hij verwant aan Robert van Voorst, die 30 maart 1495⁵⁸ en 8 augustus 1495⁵⁹ voorkomt als commandeur van het Huis van de Duitse Orde te Bunne.

1505 **Egbertus Mechlin**

Op 15 oktober 1505 wordt Egbertus Mechlin als pastoor alhier gepresenteerd.⁶⁰

1509 - 1525 **Goert/Godefridus Mulert**

zoon van Geert Mulert, rentmeester van Utrecht, later van Salland, en Mechteld de Coninck.⁶¹ Hij moet hier reeds in 1509 in functie zijn⁶² en is hier nog pastoor in 1525⁶³ in welk jaar hij abt van Dikninge werd.⁶⁴ Hij overleed omstreeks mei 1531.⁶⁵

1525 - 1555 **Wolter Godschallyck van den Brugge**

⁵⁰ Arch. Dikninge nr. 1, 45-45v reg. 174.

⁵¹ Arch. Dikninge nr. 1, 45v-45a reg. 184.

⁵² Arch. Dikninge nr. 1, 1v (geen registnummer).

⁵³ Arch. Dikninge nr. 93 reg. 303.

⁵⁴ Zijlstra nr. 12166.

⁵⁵ AKG nr. 154 reg. 641.

⁵⁶ RPG VI nr. 3353, PA 20, 245v.

⁵⁷ Arch. Dikninge nr. 160 reg. 340.

⁵⁸ HDA, Hs II 4, 1-1v.

⁵⁹ ARDOU nr. 1473.

⁶⁰ Arch. Schloss Haag (archief Hoensbroek) (volgens overzicht in Arch. Van Munster, bijlage Ij). Of is er sprake van een lees- of schrijffout voor 1555 en is Magelman bedoeld?

⁶¹ Schaap, 'Mulert', 78. Vergelijk Lindenberg, *Von Mulert*, 122, 126: deze noemt hem – op grond van kwartieren op zijn grafzerk – zoon van Lubbert Mulert, schout van Hasselt, en Johanna van den Clooster. Documentatie over de grafzerk wordt door Lindenberg niet gegeven; Belonje en Westra van Holthe noemen een dergelijke grafzerk niet. De beschrijving komt mogelijk uit aantekeningen van Van Spaen?

⁶² Arch. Dikninge nr. 231, 3, 1509 noemt hij 'Meyster Henrick Mulert mijn neve' (1505 Lubbert Mulert *nepos meus*. In 1509 stond hij hier dus al.

⁶³ Arch. Dikninge nr. 231, 35v.

⁶⁴ Arts, *Dikninge*, 270.

⁶⁵ ABU nr. 538-1, 76, 12 juni 1535 uitvaardiging van een notarieel instrument van de verkiezing van Henricus de Spuelde (zie Blijdenstein*) tot abt van Dikninge, na de dood van Mulert.

kwam hier in 1525⁶⁶ en overleed 12 oktober 1555.⁶⁷ Wolterus Gherardi the Brugghe de Hasselt werd 20 februari 1518 tot diaken⁶⁸ en 20 maart 1518 priester gewijd.⁶⁹ Op 25 juli 1557 schrijft Hendrik van Munster, heer van Ruinen, aan de magistraat van Hasselt over geld dat wijlen Wolter Godschalk had geleend van de gebeneficieerden te Ruinen; zijn erfgenamen zijn aangesproken het geleende terug te betalen.⁷⁰

1555 - 1579 **Egbertus Rotgers Magelman**

kwam hier in 1555⁷¹ en was hier in functie tot 1579.⁷² Op 9 juni 1564 verkopen Arnoldus Rotgeri, rector te Esens (Ofr.), Jacobus Rotgers en zijn vrouw Gese, en Femme Rotgers aan hun broer Egbertus Rotgers, pastoor alhier, hun deel in een huis en hof, zijnde drie woningen, in de Sassenstraat te Zwolle.⁷³ Op dezelfde dag verset Egbertus aan zijn zuster Femme een rente van acht goudgulden uit voornoemd huis.⁷⁴ Op 10 februari 1578 verkoopt Egbertus Magelman, pastoor alhier, een huis met hof in de Sassenstraat te Zwolle.⁷⁵ In een ongedateerd stuk komt Egbertus Rotgers, pastoor alhier, voor als broer van heer Arent Zwollensis en wijlen Joachim (sc. diens vrouw) voor.⁷⁶

vóór 1593-1598 **Steven Sasse**

was de laatste pastoor alhier en mogelijk van hier afkomstig.⁷⁷ Als pastoor alhier komt hij voor 27 februari 1593.⁷⁸ Arts beschrijft de problemen die de abdij Dikninge met hem had; hij had een concubine.⁷⁹ In 1619 leefde hij nog.⁸⁰ Van de Reformatie bleef hij een groot tegenstander. Op 7 november 1599 verklaart hij (waarbij hij schamper ondertekent: *Joannes syne nomen*) de pastorie te Ruinen slechts te zullen ontruimen ten gunste van Aleff van Besten op last van de heer van Ruinen. Van Besten repliceert 'Joannes sine nomen sall tot antwort ontfangen, Ick meen de paep van Ruynen, ofte die geschoren monnick van Dikningen, dat men hem hoort te doen wye de Bäalspapien gedaen synt'. Op 30 november 1599 schrijft de stadhouder aan de heer van Ruinen dat hij zelf als competerende de Landschap namens Dikninge de collatie heeft uitgebracht en niet op naam van de drost zoals elders is geschied om de rechten van de heerlijkheid Ruinen niet te préjudiceren.⁸¹

Kapelaans

⁶⁶ Arts, *Dikninge*, 258.

⁶⁷ Arch. Dikninge nr. 231, geen paginanummer.

⁶⁸ Dom nr. 2544, 106v.

⁶⁹ AAU 24 (1897) 34.

⁷⁰ HCO, Arch. Stadgericht Hasselt, Processtukken nr. 549, 212.

⁷¹ Arts, *Dikninge*, 258.

⁷² Arts, *Dikninge*, 258.

⁷³ HCO, GA Zwolle, RA 001-00022, 602.

⁷⁴ HCO, GA Zwolle, RA 001-00022, 600.

⁷⁵ HCO, GA Zwolle, RA 001-00023, 330.

⁷⁶ HCO, GA Zwolle, RA 001-00166, 3. Op 6 maart 1560 werd op de tafel van Egbert, pastoor alhier, Joannes Magerman uit Steenwijk toegelaten tot de wijding van subdiaken, ABU nr. 550*, 97.

⁷⁷ Omstreeks 1545 wordt een Gijsbertus Sasse te Ruinen vermeld, Arch. Dikninge nr. 16.

⁷⁸ Arch. Dikninge nr. 11 deel III.

⁷⁹ Arts, *Dikninge*, 216-217.

⁸⁰ Arts, *Dikninge*, 228-230.

⁸¹ OSA nr. 22; vergelijk Magnin, *Kloosters*, 5-8.

Op 16 april 1375 wordt door de pastoor – met consent van de abt – een regeling getroffen over het bestemmen van enige jaarlijkse inkomsten ter bekostiging van een tweede priester.⁸² Vermeld werd reeds dat 4 juli 1377 abt en convent te Dikninge verklaren besloten te hebben tot het aanstellen van een kapelaan onder de pastoor.⁸³ De regeling werd 21 maart 1381 door de bisschop goedgekeurd.⁸⁴

1402 **Henricus**
wordt na Arnoldus als *presbiter* alhier genoemd 30 juni 1403.⁸⁵

1408 - 1409 **Ludolf**
wordt na Arnoldus alhier vermeld 2 augustus 1408⁸⁶ en 1 september 1409.⁸⁷

1423 **Johan van Cleve**
komt als kapelaan alhier voor 29 november 1423.⁸⁸

1517 - 1519 **Albert**
wordt door de pastoor Goert Mulert in 1517 ‘myn cappellaen’ genoemd.⁸⁹ Hij is hier in 1519 nog in functie.⁹⁰ Volgens Arts is hij waarschijnlijk dezelfde als Albertus Nyenhuis die pastoor te Blijdenstein* (Ruinerwold) was voordat hij abt van Dikninge werd in 1553.⁹¹

Omdat 153(?)7 hier nog vier priesters vermeld worden⁹² moet hier toen nog volgens Arts een kapelaan hebben gefungeerd.⁹³

1547 **Franciscus Zwollis**
wordt 14 september 1547 als *cappellanus meus* genoemd in het zogeheten Pastoorsboekje van Ruinen.⁹⁴

1551 **Clemens Vollenhoe**
geeft 29 december 1551 een verklaring af over en huwelijk dat hij in 1538 te Steenwijk waar hij toen kapelaan was heeft ingezegend.⁹⁵

Nadien wordt geen kapelaan meer aangetroffen.

Catharinavicarie/kapel

⁸² OGD nr. 632.

⁸³ OGD nr. 655.

⁸⁴ OGD nr. 687.

⁸⁵ OGD nr. 1156.

⁸⁶ Arch. Dikninge nr. 1, 20v reg. 164.

⁸⁷ Arch. Dikninge nr. 1, 45-45v reg. 174.

⁸⁸ Arch. Kerk Vollenhove (ter plaatse) nr. en reg. 11.

⁸⁹ Arch. Dikninge nr. 231, 46v.

⁹⁰ Arch. Dikninge nr. 231, 38v (1518), 49v (1519).

⁹¹ Arts, *Dikninge*, 154-155, 263-264.

⁹² Arch. Dikninge nr. 231, 24v

⁹³ Arts, *Dikninge*, 264.

⁹⁴ Arch. Dikninge nr. 231.

⁹⁵ HCO, Arch. Stadsgericht Steenwijk nr. 5, 19 januari 1552 (10 juli 1549 is Jacob Reul kapelaan te Steenwijk, *ibid.* nr. 6).

Op 11 november 1375 verzoeken Johan, heer van Ruinen, en zijn vrouw Zwedera (van Rechteren) de bisschop bekrachtiging van hun schenking aan het Maria en Catharina-altaar alhier, opgericht in de kapel van de kerk alhier ten behoeve van de dienstdoende geestelijke, met een rente van 48 mud winterrogge en 24 mud haver uit een zestal erven, alsmede het erf Ludgeringe. De schenking is goedgekeurd door de abt van Dikninge als patroon van de kerk en door de pastoor.⁹⁶ Op 10 november 1376 bekrachtigt bisschop Arnoud van Hoorne de stichting van en schenking aan genoemd altaar.⁹⁷

De eigenlijke stichtingsoorkonde bleef niet bewaard. Een inventaris van omstreeks 1590 stukken die zich toen bevonden op Oldenhove (= het huis Ruinen) vermeldt echter de fundatiebrief van de vicarie, gezegeld door Johan, heer van Ruinen, Frederik van Rechteren en Robrecht van Viernborch (Virneburg) anno 1377.⁹⁸ Het jaartal kan niet geheel goed zijn. Janssen noemt 1374 als stichtingsjaar.⁹⁹ De Catharinakapel zal dan omstreeks 1374 – na de stichting – zijn gebouwd;¹⁰⁰ in 1375 is duidelijk sprake van de *capella ecclesie* alhier.¹⁰¹ Weaarschijnlijk omstreeks 1795 werd de kapel afgebroken. Naar onze mening ten onrechte verbindt Arts aan dit leen de naam van de Stephanusvicarie (volgens hem gesticht 1375, 1522 patroon de heer van Ruinen).¹⁰²

In deze kapel was een Anna-altaar, vermeld 3 april 1549.¹⁰³

1408 - 1417 **Roelof Hake**

komt als vicarius alhier voor het eerst voor 1 juli 1408¹⁰⁴ en is hier nog vicarius 16 maart 1417.¹⁰⁵

- 1461 **Gerardus Ovinck** clericus

1461 **Henricus de Beijeren**

Op 20 juni 1461 bewilligt paus Pius II een suppliek van Henricus de Beijeren, clericus van het bisdom Utrecht, aanwezig in de curie die tot dusverre nog geen beneficium had om voorziening met het beneficium op het Catharina-altaar in de parochiekerk te 'Ranen' (= Rumen) waarvan de jaarlijkse opbrengst vijf mark zilver niet te boven gaat, vacant omdat de clericus Gerardus 'Oninck' ('Aninck') een huwelijkscontract heeft gesloten, en waarvan het recht van presentatie door de heer van 'Ranen' ('Rumen') op de paus is gedevolveerd.¹⁰⁶

1476 **N.N.**

⁹⁶ OGD nr. 639; ook Arch. Schloss Haag (arch. Hoensbroek) nr. 3875.

⁹⁷ OGD nr. 648.

⁹⁸ Arch. Van Munster – Ruinen nr. 6

⁹⁹ Janssen, *Ruinen*, 14.

¹⁰⁰ Janssen, *Ruinen*, 10-11.

¹⁰¹ Arch. Dikninge nr. 231.

¹⁰² Arts, *Dikninge*, 264.

¹⁰³ Arch. Echten nr. 664 reg. 147 overdracht van een stede en gestoelte 'an ende by dess Heren van Ruynen Cappele, voir sancte Annen altair, an den preekstoel'.

¹⁰⁴ Arch. Dikninge nr. 1, 49-49v reg. 161.

¹⁰⁵ Arch. Echten nr. 670 reg. 29.

¹⁰⁶ RG VIII nr. 1714, Reg. Suppl. 541, 122r s; vgl. Reg. Suppl. 542, 18r s, 14 juli 1461. Bij het afschrijven van de supplieken zijn leesfouten gemaakt: Oninck/Aninck is zonder twijfel Ovinck. Gerardus Ovinck kan hebben behoord tot het Hasseltse geslacht Ovinck. Hij kan dezelfde zijn als Gerardus Ovinck, 23 januari 1489 clericus van het bisdom Utrecht en secretaris van de stad Groningen en notarius; hij overleed in 1496, Schaap, 'Oving', 317-318.

Van 6 december 1476 dateert een *instrumentum collationis* van deze vicarie; verdere gegevens ontbreken.¹⁰⁷

1492 - 1522 Jan Aertss. / Johannes Arnoldi

komt voor het eerst als vicarius alhier voor 18 mei 1492,¹⁰⁸ komt daarna meermalen als zodanig voor, zo 14 december 1517 als ‘vicarius In der Capelle van Sancte Katharinen toe Runen’.¹⁰⁹ Hij overleed 10 januari 1522.¹¹⁰

1522 - 1557 Johan Cluppell

priester van het bisdom Munster, 12 januari 1522 door Berent van Munster, heer van Ruinen, na de dood van Johannes Arnoldi gepresenteerd tot de Catharinavicarie in de kapel alhier¹¹¹ en 14 april 1522 geïnstitueerd.¹¹² Op 18 mei 1521 wordt hij genoemd als dienaar van de weduwe van Roelof van Munster, wonende te Loppersum.¹¹³ Op 20 juni 1524 ontvangt hij van de bisschop-elect *licentia testandi*¹¹⁴. Op 21 oktober 1526 heet hij kapelaan van Berent van Munster, heer van Ruinen.¹¹⁵ In 1554 geeft Johannes Cluppel, kapelaan van de kapelanie van Catharina alhier, zijn uiterste wil te kennen en benoemt hij als uitvoerders van zijn testament de pastoors te Dwingelo en Blijdenstein en zijn patroon Hendrik van Munster en maakt hij de volgende legaten:

- a. zijn kinderloze broer Heertman zeven goudgulden;
- b. eenzelfde bedrag aan zijn broer Berendt, aan diens zoon drie goudgulden, aan diens dochter ‘te wijle dat se myt my gewoint heeft’ een bed met toebehoren;
- c. zijn broer Cornelys te Brunswijk zo deze nog in leven is zeven goudgulden; zo hij kinderen heeft hetgeen testator onbekend is, aan elke zoon drie goudgulden en elke dochter vier goudgulden;
- d. zijn zuster, de weduwe Merrie tien goudgulden, haar zoon drie goudgulden, de twee oudste dochters elk vier goudgulden, de jongste ‘de wyle dat se myt my gewoint heeft’ een bed met toebehoren;
- e. de twee zoons van zijn overleden zuster Elske elk drie goudgulden, haar twee dochters elk vier goudgulden;
- f. zijn overleden zuster Catharina heeft een zoon Gerdt buitenslands; hij ontvangt een bed en een geldrente niettegenstaande zijn moeder twee zware ziekten bij haar broer, de testator, heeft gehad hetgeen toen veel heeft gekost. Daarna is zij vertrokken naar Metelen waar zij stierf. Een zuster Aleyt is bij Johan gestorven en liet hem een brouwketel na;
- g. een halfzuster te Schuttorp twee goudgulden, elk van haar dochters één goudgulden.¹¹⁶

¹⁰⁷ Arch. Schloss Haag (arch. Hoensbroek) nr. 3876 (naar Arch. Van Munster, bijlage I).

¹⁰⁸ Arch. Dikninge nr. 1, 45 j reg. 326.

¹⁰⁹ Arch. Van Munster – Ruinen nr. 24 reg. 8.

¹¹⁰ Arch. Dikninge nr. 231, 18v.

¹¹¹ Arch. Schloss Haag (arch. Hoensbroek) nr. 3877.

¹¹² St. Marie nr. 1855, 33; ontvangst van het insitutiegeld dezelfde dag: St. Marie nr. 1807

¹¹³ GA, GAG nr. vRr 854

¹¹⁴ Arch. Schloss Haag (arch. Hoensbroek) nr. 3878.

¹¹⁵ GA, GAG nr. vRr 854.

¹¹⁶ Arch. Dikninge nr. 243 reg. 393.

Hij overleed in 1557 en wordt daarbij *sacellanus* genoemd¹¹⁷ waaruit Arts afleidt dat hij ook het kapelaanschap waarnam.¹¹⁸

1557 - 1576 **Henrick Nicolai**

wordt 1 mei 1557 na het overlijden van Johannes Cluppel 'aangesteld' tot vicarius van deze vicarie.¹¹⁹

1576

Herman Focking

clericus, wordt 26 november 1576 na het overlijden van Henrick Nicolai door Hendrik van Munster, heer van Ruinen, tot deze vicarie gepresenteerd.¹²⁰ Mogelijk was hij verwant aan Henricus Fockingius, priester te Zwolle en Deventer en laatstelijk tweede pastoor van de Martinikerk te Groningen*.

Als beheerder van de vicarie wordt 1 juli 1600 Engelbert Gerts genoemd.¹²¹

Annavicarie

De vicarie was verbonden aan het Anna-altaar dat zich bevond in de Catharinakapel.¹²² De collatie berustte blijkbaar bij de pastoor en enkele voogden.¹²³

1516 -

Johan Dorst

wordt 22 april 1516 in presentie van de voogden (van deze vicarie) door de pastoor voor zes jaren aangenomen om dit leen te bedienen.¹²⁴ Blijkbaar maakte hij deze termijn niet vol.

1521 - 1570 **Eyso van Oesterwolde**

wordt 15 augustus 1521 voor twee jaren op dit leen aangenomen en tevens om het orgel te bespelen.¹²⁵ Arts vermeldt dat hij in 1559 (sc. 10 januari) voor het eerst als vicarius en organist genoemd wordt¹²⁶ en leidt daaruit af dat hij de in 1559 overleden vicarius Cluppel opvolgde en tot zijn dood in 1570 beide altaren bediende.¹²⁷ Hij overleed 23 juli 1570, oud tussen 80 en 90 jaren.¹²⁸

1570

N.N. (N. Joachims?)

Na zijn overlijden werd het leen met goedkeuring van Rudolf van Echten en zijn zoon Johan, door Rudolf van den Clooster, Hendrik de Vos van Steenwijk en Anton Polman vergeven aan het zoontje van de zwager van de pastoor mits de dienst wordt waargenomen; de heer van Ruinen was niet aanwezig maar op zijn bezitting te Meinhövel; zijn broer meende echter dat hij er wel mee zou

¹¹⁷ Arch. Dikninge nr. 231, ongepagineerd gedeelte.

¹¹⁸ Arts, *Dikninge*, 263.

¹¹⁹ Arch. Schloss Haag (arch. Hoensbroek) nr. 3880.

¹²⁰ Arch. Schloss Haag (arch. Hoensbroek) nr. 3879.

¹²¹ Arch. Ruinen nr. 123 (niet de bezitter ervan terwijl Arts ook hier ten onrechte spreekt van de Stephanusvicarie).

¹²² Arch. Echten nr. 664 reg. 107.

¹²³ Arch. Dikninge nr. 231, 40v.

¹²⁴ Arch. Dikninge nr. 231, 40v.

¹²⁵ Arch. Dikninge nr. 231, 40v.

¹²⁶ Arch. Dikninge nr. 231, 49v.

¹²⁷ Arts, *Dikninge*, 264; heer Eysso alhier wordt zonder functie ook genoemd 1 juni 1547 (Arch. Dikninge nr. 240 reg. 393). Een D. Gerardus wordt overigens in 1534 als organist vermeld (Arch. Dikninge nr. 231, 63).

¹²⁸ Arch. Dikninge nr. 231, 50.

instemmen.¹²⁹ Pastoor was toen Egbert Rotgers Magelman. In 1564 komt deze voor met een broer en twee zusters waarvan een gehuwd is met Jochum Rotgers.¹³⁰ De begiftigde kan een zoon van dezen zijn geweest dan wel een kind van de andere zuster (die in 1564 nog ongehuwd was). Arts veronderstelt dat de pastoor zelf de dienst voorlopig heeft waargenomen.¹³¹

De Annavicarie wordt in 1574 nog vermeld.¹³²

Onze Lieve Vrouwenleen/kapel

Het Onze Lieve Vrouwenaltaar wordt 13 mei 1420 vermeld.¹³³ Het altaar kreeg later plaats in een eigen kapel.¹³⁴ In 1533 verantwoordt pastoor Wolter ter Brugge van dit beneficie evenals van het Kruisbeneficie en het Sacramentsbeneficie bijdragen voor een nieuw uurwerk.¹³⁵ Bedienaren van dit leen zijn niet bekend.

Kruisaltaar

Ook dit altaar wordt in 1420 vermeld¹³⁶ evenals in 1533.¹³⁷ Verder is hierover niets bekend.

Sacramentsvicarie

Dit beneficie wordt eveneens in 1533 genoemd.¹³⁸

Onbekende vicarie

1569(?) **N.N.**
Volgens een notitie van 18 juni 1569 (?) is een nieuwe vicarius *jure devoluto* met een vicarie in deze kerk voorzien.¹³⁹

[Stephanusvicarie]

Een dergelijke vicarie waarover Arts spreekt¹⁴⁰ heeft hier niet bestaan. Alle vermeldingen, genoemd door Arts, betreffen de Catharinavicarie/kapel.

Overige

1518 **Ludolfus**
met Albertus, kapelaan, als priester alhier vermeld 1518.¹⁴¹

¹²⁹ Arch. Dikninge nr. 231, 50.

¹³⁰ Arch. Dikninge nr. 231, ongepagineerd gedeelte.

¹³¹ Arts, *Dikninge*, 254.

¹³² Arch. Ruinen n. 91.

¹³³ Arch. Dikninge nr. 1, 45 d reg. 218.

¹³⁴ Janssen, *Ruinen*, 37.

¹³⁵ Arch. Dikninge nr. 231, 24v (Arts, *Dikninge*, 266-267).

¹³⁶ Arch. Dikninge nr. 1, 45 d reg. 218.

¹³⁷ Arch. Dikninge nr. 231, 24v (Arts, *Dikninge*, 266-267).

¹³⁸ Arch. Dikninge nr. 231, 24v (Arts, *Dikninge*, 266-267).

¹³⁹ St. Marie nr. 1802.

¹⁴⁰ Arts, *Dikninge*, 264.

¹⁴¹ Arch. Dikninge nr. 231, 38v.

- 1534 **Gerardus**
Op 7 april 1534 overleed Lambertus Johannis, *vicinus dni Gerardi organista*.¹⁴²
- 1538 ? **Albert Johans van Meppel**
ontvangt 7 november 1538 van Berent van Munster, heer van Ruinen, een hofstede aan de Oosterstraat (te Ruinen) waarop hij een huis heeft gebouwd in erfpacht.¹⁴³
- ? 1542 **Joannes Termaeth**
wordt 20/21 mei 1542 op de titel van een uitkering door Hendrik van Munster, heer van Ruinen, tot alle wijdingen toegelaten.¹⁴⁴
- 1551 **Bartholdus Hagewolt**
de Runen, ontvangt 6 mei 1551 *licentia testandi*.¹⁴⁵

¹⁴² Arch. Dikninge nr. 231, 63.

¹⁴³ Arch. Van Munster nr. 32 reg. 13.

¹⁴⁴ ABU nr. 550*, 111v; nr. 550*bis.

¹⁴⁵ ABU nr. 538-1, 13v.

SCHOONEBEEK

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

Op 4 mei 1315 wordt van de aanwezigheid van koloniserende Friezen in de moerassen bij Coevorden melding gemaakt; volgens Kok heeft dit waarschijnlijk betrekking op Schoonebeek, gezien het aantreffen van de Fries-Hollandse ontginningswijze.¹ Over de geschiedenis van kerk en parochie is weinig bekend. Blijkens vermeldingen van 1 november 1513² en 10 maart en 5 juli 1521³ was de kerk gewijd aan **Nicolaas**. Het patronaatsrecht was sedert 1482 in handen van de familie Van Steenwijck van de Grote Scheer als deel van een vijfmarksleen, omvattende het ‘kerkenrecht’ van de kerken te Emmen*, Odoorn* en Schoonebeek en de vicarie te Emmen. Het ‘kerckenrecht’ was eerder in handen van de familie Van Peyze.

De oudst bekende leenman was Roeloff van Peyzie (1394). Het leen ging na het ‘onversocht laten’ ervan door Aleyt van Peyse over op Albert van Steenwijck en bleef tot na het midden van de zeventiende eeuw in de familie Van Steenwijck van de Grote Scheer.⁴ Uit de leenverhouding leidde Kok – in relatie tot Schoonebeek – af dat de stichting van de kerk aldaar van de bisschop moet zijn uitgegaan.⁵

Op 16 september 1609 kwam bij boedelscheiding dit leen aan Anna van Steenwijck van de Grote Scheer, in eerste huwelijk gehuwd met Gerard Sloet tot Singraven.⁶

Op 17 september 1699 kocht Rutger van Dongen van hun nakomeling Gerard Sloet tot Dingraven de collatie van kerk en pastorie te Schoonebeek, leenroerig aan Overijssel. In 1700-1701 wensden Rutger van Dongen tot de Klencke en Gerhard Sloet tot Singraven het recht van collatie te Schoonebeek, een Stichts leen, gehouden door Sloet, en die te Oosterhesselen, te ruilen. Cornelis van Dongen legt namens zijn zoon Rutger op de landdag van 11 maart 1701 over de goedkeuringen van Ridderschap en Steden van Overijssel en van ‘die van Oosterhesselen’ verklaringen af waarop Ridderschap en Eigenerfden van Drenthe de ruil goedkeuren.⁷ De collatie was in 1701 een landschapscollatie. De collatie kwam aldus aan het Huis de Klencke dat ook later de collatie bezat.⁸ Het is dus niet zo dat Van Dongen en Sloet de collaties ruilden zoals Heringa stelt;⁹ de collatie van Schoonebeek ging van het Huis Singraven over op Sloet; Schoonebeek werd in de leenband vervangen door Oosterhesselen dat een landschapscollatie was. Schoonebeek werd daarop een landschapscollatie.

Een vicarie of prebende is hier niet aangetroffen. Bij de opgave van de kerkelijke goederen op 26 december 1597 wordt daarvan ook geen melding gemaakt.¹⁰

Pastorie

¹ Kok, *Patrocinia*, 197-198.

² St. Marie nr. 1855, 22 (*prolem ecclesi sancti Nicolai In Sconebeke*).

³ St. Marie nr. 1855, 30-31 (*parochialem ecclesiam sancti Nicolai in Sconenbeke*).

⁴ Eijken, *Repertorium*, 1968-1969 nr. 1664.

⁵ Kok, *Patrocinia*, 197-198. De Van Peize's waren afstammelingen van Leffard, oudst bekende burggraaf van Groningen en broer van Hartbert van Bierum, bisschop van Utrecht, zie Roemeling ‘Enkele geslachten’, 1973, 238vlg., 1977, 233vlg.

⁶ De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 147, 149.

⁷ Heringa, *Drentse willekeuren*, 33 (cit. OSA 6 deel VIII, 39-40v, 86-87v, 5 maart 1700, 11 maart 1701).

⁸ Romein, 284.

⁹ Heringa, *Drentse willekeuren*, 33.

¹⁰ OSA, nr.365, 1^e stuk, 12.

- 1333 **Hermannus**
- 1333 **Johannes**
Op 8 maart 1333 machtigt bisschop Jan van Diest de plebaan van ‘Alderum’ (= Arum) om na onderzoek toestemming te geven tot de ruil van de beneficia van Joannes, *rector ecclesie* in ‘Buxem’ in het bisdom Munster, en Hermannus, *rector ecclesie* te Schoonebeek.¹¹
- ? 1378 **Hermannus**
Dominus Hermannus de Sconenbeke *determinavit* zijn studie te Parijs in 1378.¹² Stond hij hier of was hij van hier afkomstig?
- 1513 **Hermannus Clynckhamer**
Na diens overlijden werd door Johan van Steenwijck tot de pastorie gepresenteerd
- 1513 - 1521 **Johannes ten Velde**
die op 1 november 1513 werd geïnstitueerd.¹³ Na zijn overlijden presenteerde de weduwe van Johan van Steenwijck
- 1521 - 1521 **Everhardus Berneers**
die 10 februari 1521 werd geïnstitueerd.¹⁴ Hij resigneerde kort daarop. Hij werd in 1523 vicarius van de Odulphusvicarie te Coevorden*. Door dezelfde weduwe werd
- 1521 **Johannes Vlugge**
gepresenteerd die 5 juli 1521 werd geïnstitueerd.¹⁵
- 1538 **Laurens van Meschede**
komt 18 oktober 1538 voor als pastoor alhier.¹⁶
- 1577 **N.N.**
Op 15 april? 1577 overleed *dominus* N.N.¹⁷
- 1598 **Hermannus Bredenwech**
wordt 12 augustus 1598 als gewezen pastoor alhier genoemd.¹⁸ Hij wenste tot de Reformatie over te gaan maar werd – na examen – pas 12 september 1600

¹¹ ABU nr. 1, 6; Muller, *Registers en rekeningen* I, 428; Muller, *Regesten* nr. 708. Het regest is niet geheel juist; het stelt de volmacht op naam van de proost van Oldenzaal maar er staat duidelijk *plebanus* van *Alderum* (hoewel zulk een aanwijzing beslist niet te verwachten is) en voorts ‘Buxum’ in plaats van ‘Bruxem’ (overigens niet gelokaliseerd).

¹² *Liber procuratorum nationis Anglicanae (Alelmanniae) in Universitate Parisiensis*, I (Paris 1937) 524.

¹³ St. Marie nr. 1855, 22.

¹⁴ St. Marie nr. 1855, 30.

¹⁵ St. Marie nr. 1855, 31.

¹⁶ Arch. Abdij Assen nr. 71* reg. 136*.

¹⁷ Belonje en Westra van Holthe, *Gedenkwaardigheden*, 137.

¹⁸ Acta synodes.

als predikant aangenomen, vertrok na 1603 naar de omgeving van Meppen (Dld.) waar hij in 1611 nog is.¹⁹

¹⁹ Romein, 296.

SLEEN

Patroon:

Bijzonderheden:

Sleen is volgens Dekker waarschijnlijk één van de zes oude parochies in Drenthe hoewel mogelijk Emmen* nog eerder in aanmerking komt.¹ Boersma ziet in het oerkerspel Zuidenveld ter weerszijden van Sleen twee protoparochies: ten oosten Emmen* (met als afsplitsingen waarschijnlijk achtereenvolgens Odoorn*, Schoonebeek* en Roswinkel*) en ten westen Zweeloo* (met als afsplitsingen Oosterhesselen* en Dalen*).² In 1961 verrichtte Halbertsma hier opgravingen. Vastgesteld werden de overblijfselen van tenminste twee kerken waarvan de oudste een houten met ingegraven stijlen.³ Dit type wordt gevolgd door dat van een fundering op tegen elkaar liggende veldkeien zoals te Zweeloo*⁴ (dat uit omstreeks medio twaalfde eeuw dateert). De toren en het schip van het huidige kerkgebouw gaan terug tot het begin van de vijftiende eeuw, het koor dateert uit het begin van de veertiende eeuw.⁵ Op 4 juni 1523 wordt een *licentia reparandi et aedificandi* voor de kerk alhier afgegeven; verdere bijzonderheden ontbreken.⁶ Het patrocinium van de kerk is onbekend. In de toren hangen een grote, Nicolaas genaamde, klok uit 1432 en een kleine, Maria geheten, klok uit 1426.⁷ De collatie berustte althans in de tweede helft van de zestiende eeuw bij de eigenerfden⁸ zoals ook later.⁹

Vicarie

Een vicarie alhier wordt voor het eerst genoemd in 1516.¹⁰

Pastorie

1338

Stephanus

Dominus Stephanus de Slen komt voor 30 juni 1338; hij zal de pastoor zijn geweest.¹¹

1355 - 1374 **Jacobus Jacobi de Campen**

komt 31 augustus 1355 als *rector ecclesie* alhier voor.¹² Jacob van Sleen wordt alks deken van Drenthe vermeld 1 mei 1359.¹³ Op 9 december 1367 geeft het Domkapittel te Utrecht zijn goederen te Campen onder Dalen met een deel van de tienden aldaar en een deel van bepaalde tienden te Wachtum in

¹ Dekker, 'Aartsdiakonaten', 359 n. 94, 353.

² Boersma, 'Zweeloo', 182

³ Halbertsma, *Nieuwsbulletin KNOB* 6 (1961), 142, 183-184.

⁴ Boersma, 'Zweeloo', 177.

⁵ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 645.

⁶ ABU nr. 231-1, 36v.

⁷ Belonje en Westra van Holthe, *Gedenkwaardigheden*, 140.

⁸ St. Marie nr. 1802, 26v-27, 57.

⁹ Romein, 302-303.

¹⁰ HUA, GA Utrecht, Bewaarde archieven nr. 591-6.

¹¹ OGD nr. 354.

¹² OGD nr. 441; correctie van de datum nr. 763.

¹³ OGD nr. 470.

erfpacht aan Jacobus de Campen, pastoor alhier, zoon van wijlen Jacobus de Campen.¹⁴ Jacobus de Sleen die 27 juni 1374 door de proost en aartsdiaken van St. Marie te Utrecht wordt opgedragen de pastoor te Zweeloo en de kosterpriester te Emmen te dagvaarden,¹⁵ zal de plaatselijke pastoor zijn geweest.

1406 ? **Gerd**

Van Her Gherde van Sleen is sprake op de lotting van 19 augustus 1408.¹⁶

vóór 1432 ? **Arent**

Bij de lottingen van Pinksteren en Magnus 1432 is sprake van een door heer Arent van Sleen bezegelde brief van overdracht van land alhier.¹⁷

vóór 1460 **Johan Hovyinghe**

Op 22 november 1460 komen Herman Pollynck, Johannes Pigge (in 1463 sacrista te Rolde*), Johan Altinck (in 1479 sacrista te Vries*) en Bertolt Perney voor als 'hantgetrouwen' van wijlen Johan Hovyinghe, pastoor alhier.¹⁸ Johan Hovinge was in 1447 vicepastoor te Anloo*.

1475 - 1492 **Stephanus van Rutenborch**

Op 7 december 1475 komen Steffanus Rutenborch, pastoor alhier, Johan Ghesinghe en Roleff Campinge, priesters, en Clawed Donynghe voor als arbiters in een geschil tussen heer Johan van Roeden en de buren van Noordsleen over een deel hout, genoemd Aleffs holt, te Wachtum.¹⁹

Op de lotting van 19 augustus 1482 procedeert heer Steven van Rotenborch tegen de pater van het convent der Geestelijke Maagden te Groningen over een rente van 3½ mud rogge over Heppingegoed (in de buurschap Aalden). Hij kocht deze roggerente en had deze nu 46 jaren in zijn bezit.²⁰ Dat zou betekenen dat hij deze rente omstreeks 1436 kocht; toen kan hij zeker geen pastoor hier zijn geweest. Op de Pinksterlotting van 1483 is sprake van een door hem bezegelde huwelijksbrief tussen Roeleff Vocking en Aleit.²¹ Op 15 januari 1490 verkoopt Steven van Rutenborch, pastoor alhier, zijn aanspraak lop Heppingegoed te Aalden aan het Olde Convent te Groningen.²² In 1492 schonk (of vermaakte?) Steffanus Rutenborch een jaarlijkse rente van 5 Arnhemse gulden aan de kerk alhier.²³ Blijkens zijn (gedeelde) wapen²⁴ behoorde hij tot het Overijsselse geslacht Van den Rutenberg maar zijn plaats in de genealogie daarvan is onbekend.

Stephanus Osterlandt de Ruthenberch scolarius van het bisdom Utrecht ontving 14 juni 1447 de gratie van een *expectans* op twee beneficijs, met dispensatie

¹⁴ OGD nr. 551 b (Keverling Buisman, NDVA 1980 XIII).

¹⁵ OGD nr. 620.

¹⁶ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 55 nr. 580.

¹⁷ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 150 nr. 1819; 192 nr. 1832.

¹⁸ Arch. Abdij Assen nr. 10 reg. 77; geen van de vier noemt zich in de aanhef van het stuk 'heer'; Bertolt Perney komt als leek voor 13 maart 1450, Arch. Mensinge nr. 1039.

¹⁹ HCO, GA Zwolle, charter M 37 (St. Agnesklooster Zwolle).

²⁰ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 207 nr. 4479.

²¹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 213 nr. 4528.

²² AKG nr. 490 reg. 782.

²³ OSA nr. 368, geëxhibeerd 13 februari 1635.

²⁴ AKG nr. 490 reg. 782.

als zoon van ongehuwde ouders met nadere dispositie 20 maart 1449,²⁵ 15 juni 1451 dispensatie wegens onwettige geboorte als zoon van ongehuwde ouders²⁶ en 19 juni 1451 de eerste tonsuur.²⁷

1512 **N.N.**

Op 1 november 1513 wordt de pastoor alhier vermeld als commissarius van de deken van Drenthe.²⁸

1525 **Arnold Rodegold**

pastoor alhier, komt 1525 voor als medetestamentair executeur van Johan Huysinghe, pastoor te Gieten*.²⁹ Eerder was hij vicarius alhier. Mogelijk is hij dezelfde als de in 1547 genoemde pastoor (zie hierna). Waarschijnlijk was hij verwant aan Aelyt ten Rodengate en Tymen ten Rodengate te Groningen die in 1521 70 Arends gulden schonken aan de kerk alhier³⁰ en Henrik ten Rodengate, buur te Emmen en Noordsleen.³¹

1532 **Gerardus van den Clooster**

pastoor alhier, komt in 1532 met Johannes Tapper, vicarius alhier, voor.³² 'Een prediger Gerardus van den Klooster' gaf tien daalder of jaarlijks twintig stuiver aan de kerk zoals wijlen pastoor Steenborch heeft aangetekend.³³ Hij zal hebben behoord tot de Drentse Van den Cloosters maar zijn plaats in de genealogie daarvan³⁴ is onbekend. Een naamgenoot was prior van het klooster op de Agnietenberg bij Zwolle en wordt als zodanig onder meer 21 juli 1530 vermeld.³⁵

1542 **Mr. Arendt ten Rodengate**

ondertekent met Arnoldus Rodengate, komt 18 september 1542 als pastoor alhier voor.³⁶ Mogelijk is hij dezelfde als de in 1525 vermelde (zie hiervoor).

- 1564 **Joannes Tapper**

eerder vicarius alhier, stierf als pastoor alhier. Na zijn overlijden werd door schulte en ingezetenen

1564 - 1567 **Menso Alting**

als pastoor gepresenteerd en 13 mei 1564 geproclameerd.³⁷ Hij werd geboren te Eelde 9 november 1541 als zoon van Roelof Alting, schulte aldaar, en Emika Schierbeek en bezocht de Latijnse school te Groningen. Op 23 februari 1564 was hij geïnstitueerd in de Mariavicarie te Haren*³⁸ en de volgende dag op de

²⁵ RG VI nr. 5885, Reg. Suppl. 435, 83 r s.

²⁶ RPG II, 155 nr. 1995, PA 4, 52v.

²⁷ RG VI nr. 5885, F 3, 53r.

²⁸ St. Marie nr. 1855, 22.

²⁹ OSA nr. 367, 1^e bundel, 5.

³⁰ OSA nr. 368, geëxhibeerd 13 februari 1635

³¹ Arch. Klooster Ter Apel nr. 9 reg. 52.

³² Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 II, 64.

³³ OSA nr. 368, geëxhibeerd 13 februari 1635.

³⁴ Schaap, 'Van den Clooster'.

³⁵ HCO, Oud archief Ootmarsum nr. 477.

³⁶ Arch. Klooster Ter Apel nr. 49 reg. 221.

³⁷ St. Marie nr. 1802, 26v-27.

³⁸ St. Marie nr. 1802.

titel daarvan geëxamineerd om tot de wijdingen te worden toegelaten.³⁹ Hij werd 25 oktober 1565 te Heidelberg als student ingeschreven en aldaar 3 mei 1566 tot het predikambt toegelaten.⁴⁰ Van het pastoraat alhier werd hij vervallen verklaard. Hij werd in 1575 predikant te Emden en overleed daar 7 oktober 1612.

1567

Johan Schulte

werd 18 november 1567 na de demissie van Alting – een andere bron geeft aan dat het pastoraat vacant was *per crimen quesatus* van Alting⁴¹ geproclameerd na presentatie door de gemeente⁴² en vervolgens geïnstitueerd.⁴³

1571 - 1598 **Mr. Joannes de Steenberghen**

wordt als pastoor alhier vermeld 21 mei 1571.⁴⁴ In een stuk van 13 januari 1587 (geapostilleerd 13 augustus 1587) worden als kandidaten voor de functie van landdeken van Drenthe genoemd Johan Steenberch, pastoor alhier, en de pastoor te Coevorden.⁴⁵ Geen van beide werd benoemd. Op 12 augustus 1598 heet hij gewezen pastoor alhier.⁴⁶ Op 7 september 1603 legt hij, als de laatste pastoor alhier, een verklaring af over van de kerk verduisterde goederen.⁴⁷ Elders geeft hij aan 37 jaren in dienst te zijn geweest.⁴⁸ Hij ging niet over tot de Reformatie.

Vicarie

Een vicarie wordt hier voor het eerst in 1516 vermeld.⁴⁹ Magnin geeft aan dat de vicarius als kapelaan van de pastoor fungeerde. Volgens opgave van 26 december 1597 bezit de vicarie omstreeks 11 mudden bouwland en ruim 4 dagmaat hooiland. Daarnaast wordt kosterijland opgegeven.⁵⁰

1516

Mr. Arnoldus ten Rodengate

komt 15 mei 1516 als vicarius alhier voor.⁵¹ Later is hij pastoor alhier.

1532 - 1542 **Johannes Tapper**

wordt als vicarius alhier genoemd in 1532⁵² en op 18 september 1542.⁵³

Kosterij

z.j.e.d.

Jan

³⁹ ABU nr. 550*, 120; nr. 550* bis.

⁴⁰ Zijlstra nr. 2425.

⁴¹ St. Marie nr. 1807, rekening 1567.

⁴² St. Marie nr. 1802, 57.

⁴³ St. Marie nr. 1807, rekening 1567.

⁴⁴ Arch. Dlkninge nr. 254 reg. 432.

⁴⁵ AAU 15 (1887) 282-284.

⁴⁶ Acta synodes.

⁴⁷ OSA nr. 14 deel 2, 105.

⁴⁸ Magnin, *Kerkelijke goederen*, 146.

⁴⁹ HUA, GA Utrecht, Bewaarde archieven nr. 591-6.

⁵⁰ OSA nr. 365, 1^e bundel, 15v-16.

⁵¹ HUA, GA Utrecht, Bewaarde archieven nr. 591-6.

⁵² Arch. Klooster Ter Apel nr. 4 II, 64.

⁵³ Arch. Klooster Ter Apel nr. 49 reg. 221.

Ongedateerd wordt in 1635 aan een 'Heer Jan koster' alhier gerefereerd.⁵⁴
Over een kostersteen alhier is verder niets bekend. Wel was er kosterijland.

⁵⁴ OSA nr. 368, geëxhibeerd 13 februari 1635.

VEENHUIZEN

Patroon:

Bijzonderheden:

Muller geeft aan dat de kapel alhier reeds eind veertiende eeuw bestond.¹ Veenhuizen was echter een zelfstandige parochie. Het kerspel Veenhuizen wordt reeds in 1393 genoemd.² Op 16 augustus 1465 vindt de belening plaats met een erf 'in den kerspell van Norch In de burschap van Ede (= Een) und to kercken to Venhuizen.'³ Op 1 mei 1487 is sprake van een erf te Een in de kerspelen van Norg en Veenhuizen.⁴ Op 25^e november 1491 wordt het kerspel van Norg en Veenhuizen genoemd.⁵

In 1557 telde het dorp vier of vijf dorpen; de inwoners hadden 'van olden tijden een kerck up hen zelven gehadt'.⁶ Aan het zelfstandig bestaan van de parochie was toen echter reeds een einde gekomen. In 1560 vindt de collatie van de pastoor alhier plaats nadat de kerk lange tijd vacant is geweest en de pastoor, door armoede van kerk en parochianen, door beneficië elders in hun levensonderhoud moesten voorzien.⁷ De voorganger was vicarius te Norg*. In deze vicarie zal het relict van de pastorie te Veenhuizen moeten worden gezien. Op 4 maart 1579 wordt aangifte gedaan van het bij nacht weghalen van de klokken van Veenhuizen.⁸ Magnin geeft aan dat de kapel alhier in de jaren 1580-1594 'onder den voet is geraakt' en kort na de invoering der Reformatie de restanten worden gebruikt voor de bouw van een nieuwe pastorie te Norg*.⁹ Op 14 juli 1603 staan Gepeputeerde Staten de ingezetenen van Norg de stenen van 'de verwoeste kercke tho Veenhuisen' tot reparatie van de pastorie te Norg toe.¹⁰ Op 10 oktober 1613 wordt vermeld: 'Ess hefft in vortiden ein Capelle gestan toe Venhusen'.¹¹ In 1647, 1658 – 1665 wordt tussen de kerspellieden van Norg en de predikant aldaar geprocedeerd tegen Balthasar van der Donge *qualitate qua* over het recht van de predikant op de inkomsten van de kerkelijke goederen te Veenhuizen en de verplichting der Veenhuizers tot betaling in de kosten van de nieuwe klok in de toren te Norg.¹²

De plaats van de voormalige kerk en het kerkhof is bekend: het zogenaamde Spaanse kerkhof, verscholen in het bos langs de Oude Norgerweg, circa 500 meten ten noordoosten van de Stoomhoeve.¹³

Petrus de Duetichem

1560

Rodolphus Joannis Lant

clericus van het bisdom Munster, ontvangt 8 januari 1560 collatie tot de kerk te Veenhuizen, sedert lang vacant door de resignatie van Petrus de Duetechem, vicarius te Norg*.¹⁴ Verder wordt naar Norg verwezen.

¹ Muller, *Atlas* 500.

² Eijken, *Repertorium* nr. 1690.

³ Arch. Ruinen nr. 5reg. 5.

⁴ Arch. Westervelde nr. 244 reg. 7.

⁵ Arch. Westervelde nr. 341 reg. 8.

⁶ Arch. Ewsum nr. 737 – V (oud nr. 133 C-V).

⁷ St. Marie nr. 1802, 3-3v.

⁸ *Goorspraken* 3, 104.

⁹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 128.

¹⁰ OSA nr. 14 deel 2, 74v-75.

¹¹ OSA nr. 361.

¹² Arch. Westervelde nr. 413.

¹³ Van Vilsteren, 'Het Spaanse kerkhof', 17-21.

¹⁴ St. Marie nr. 1802, 3-3v.

z.j. Op 24 augustus 1645 verklaart Peter Hendreicks, meier te Veenhuizen, oud omstreeks 71 jaren, uit wetenschap en mededelingen van zijn vader, dat zijn (diens?) neef Geert Pracke uit Diever als pastoor te Veenhuizen heeft gewoond.¹⁵ Deze woonde te Diever* in de periode 1565-1578.

¹⁵ Arch. Mensinge nr. 361

VLEDDEDER

Patroon: **Johannes Baptist**

Bijzonderheden:

Hoe oud de parochie is is niet bekend. Bewaard bleef echter een zandstenen doopvont uit de twaalfde eeuw.¹ Het huidige kerkgebouw dateert uit de vijftiende, de toren uit de veertiende eeuw.² De parochie zal zijn afgesplitst van Diever*. In 1560 presenteert de graaf van Aremberg – ongetwijfeld als stadhouder, dus namens de landsheer – een pastoor doch de pastoor te Diever* betwist zulks. Tot een proces tussen beide kwam het toen blijkbaar niet.³ In 1570 presenteert de pastoor te Diever een nieuwe pastoor alhier,⁴ blijkbaar onbetwist. De kerk was gewijd aan **Johannes Baptist**. Op 1 maart 1522 is sprake van een presentatie *ad parochialem ecclesiam divini Joannis in Vledder*,⁵ 12 oktober 1560 van een presentatie tot de *prochiale[m] ecclie[siem] sancti Joh[ann]is Baptisti In Vledder partium Drenthie*.⁶

Vicarieën

In 1402 wordt door de burenen een vicarie ter ere van Onze Lieve Vrouwe ‘daer die kosterije van Vledder mede anhangende is’ gesticht.⁷ De pastoor Wilhelmus Blome noemt in 1431 de Annavicarie hier die volgens Magnin gesticht schijnt te zijn door de ingezetenen van Nijensleek om aldaar een kapel met een kapelaan te krijgen. De kapel kwam hier echter niet tot stand zodat de vicarie is opgeheven en de bezettingen werden verdeeld over de kerk, de pastorie en de twee andere vicarieën.⁸ Echter, de in 1522 benoemde vicarius van de Annavicarie leeft nog in 1565 (zie hierna). Daarna is deze vicarie niet meer aangetroffen.

Pastorie

1402 **Hermannus Dircxsoen**
pastoor alhier, oorkondt 11 november 1402 de stichting van de Onze Lieve Vrouwevicarie alhier.⁹

1408 - 1410 **Rolof Oving**
Hij zal hebben behoord tot het te Ruinen gevestigde adellijke geslacht Oving,¹⁰ was echter van onechte afkomst. De priester Rodolphus Oving kreeg 6 mei 1405 pauselijke dispensatie wegens ‘geboortegebreke’.¹¹ Vanaf 6 mei 1408 komt hij als pastoor alhier voor.¹² Reeds spoedig komt hij als deken van Drenthe voor: vanaf 12 juni 1409 wordt hij als zodanig genoemd.¹³ Veelvuldig

¹ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 647.

² Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 647.

³ St. Marie nr. 1802, 4v en 8.

⁴ St. Marie nr. 1802, 39v.

⁵ St. Marie nr. 1802, 8.

⁶ St. Marie nr. 1855, 32v.

⁷ OGD nr. 1130.

⁸ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 147.

⁹ OGD nr. 1130.

¹⁰ Voor dit geslacht: Schaap, ‘Oving’, en Roemeling, ‘Oving’, 361.

¹¹ RG II, 1308 nr. 8566 (Reg.Lat. 123, 164v).

¹² Arch. Dikninge nr. 1 reg. 156, 157, 158.

¹³ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 132.

komt hij als zodanig voor, laatstelijk 20 juni 1439.¹⁴ Hij was deken met enkele onderbrekingen. Vanaf 31 oktober 1413 komt hij voor als kanunnik te Steenwijk.¹⁵ Het pastoraat te Vledder lijkt hij spoedig te hebben neergelegd; 17 juli 1410 wordt hij voor het laatst als pastoor alhier genoemd.¹⁶ Hij was 25 januari 1453 nog in leven.¹⁷ Zijn memorie werd in het klooster te Sint Janskamp onder Vollenhove gevierd 18 februari, met als sterfjaar 1452.¹⁸

1431

Wilhelmus Mynen

pastoor alhier, noemt in 1431 de Annavicarie alhier.¹⁹ In 1441 komt Wilhelmus Mynne voor als vicepastoor te Dwingelo*, in 1445 als zodanig te Zweeloo*.

- 1449

Henricus Gotte

Na zijn overlijden wordt de kerk waarvan de jaarlijkse opbrengst vier mark zilver niet te boven gaat op 17 april 1449 door de paus gegeven²⁰ aan

1449

Henricus van Echten

Hij zal hebben behoord tot het adellijke geslacht Van Echten maar zijn plaats daarin is onbekend.²¹

?1480-1485

Nicolaus Termaeth

was volgens Magnin pastoor alhier en kanunnik van Steenwijk en van 1480 tot 1485. In 1485 werd hij deken van het kapittel te Steenwijk; zijn broer Steven nam als commissarius-generaal namens hem het dekenaat van Drenthe waar.²² Bernardus Termaeth komt tot 30 januari 1474 voor als pastoor te Diever* en deken van Drenthe; Nicolaus Termaeth wordt 3 april 1487 en 14 mei 1489 genoemd als deken van Steenwijk en Drenthe, de laatste maal met Stephanus Termaeth, pastoor te Diever* en commissarius-generaal²³ die als commissarius-general van de deken Nicolaus Termaeth en als pastoor te Dwingelo* ook reeds voorkomt 3 december 1479.²⁴

¹⁴ OSA nr. 1248. Onjuist is de opgave van Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, bijlage S, 52-53 dat Wilhelmus Jolingh, pastoor te Gieten*, van 1426 tot 1430 deken van Drenthe was. Jolingh was pastoor te Zuidlaren* (bekend vanaf 1427) en komt vanaf 1439 als deken van Drenthe voor, Arch. Abdij Assen nr. 82 reg. 46. Dezelfde noemt van 1436 tot 1444 Hermannus Termaeth, pastoor te Diever*, als deken. Van deze is althans bekend dat hij in het schrikkeljaar 1436 voor de bisschop de jurisdictie in Drenthe uitoefende, Muller, *Regesten* nr. 2943. Als deken komt deze voor 12 november 1441, Arch. Meppel nr. 1047 (oud nr. 390), 23 februari 1442, Arch. Dikninge nr. 85 reg. 281 en 282, en regelmatig nadien. Regelmatige vermeldingen van Rodolphus Oving als deken ook St. Pieter nr. 973, tot en met 1439 93-3v).

¹⁵ AAU 45 (1930), 272.

¹⁶ Arch. Dikninge nr. 242 reg. 179.

¹⁷ AAU 45 (1930), 286.

¹⁸ AAU 36 (1920), 80 (Necrologium Sint Janskamp); memorie te Steenwijk gevierd 6 mei en 6 november Arch. HG Steenwijk, Cartularium II, 231, 242v

¹⁹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 147.

²⁰ RG II, 188 nr. 1824 (Reg. Suppl. 416, 169r vlg.).

²¹ Vergelijk De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 110-11, tabel Van Echten.

²² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, Bijlage S, 52-53. Op 12 juli 1457 ontving Nicolaus Termaeth, scolarius van her bisdom Utrecht, zoon van een diaken en een ongehuwde vrouw, dispensatie zich tot de lagere orden te laten wijden, RPG III, 114 nr. 1325, PA 6, 84v; dezelfde, dan zoon van twee ongehuwde personen, ontvangt 11 augustus 1459 opnieuw dispensatie om clericus te worden, RPG IV, 214 nr. 2931, PA 7, 353r. Nicolaus Termaeth kreeg 6 maart 1460 pauselijke dispensatie wegens onwettige geboorte, RG VIII nr. 4624, Reg. Suppl. 527, 141v; I 388, 213r.

²³ Arch. Lewe nr. 577 reg. 49 resp. AAU 45 (1930), 307.

²⁴ Arch. Abdij Assen nr. 98 reg. 94.

- ? 1484 **Arnold Ternhove**
pastoor te 'Vleder'(?, Vledder?) in 1484 namens de abdij Dikninge aanwezig op het kapittel van de benediktijnerorde te Trier;²⁵ dat buitenstaanders door abdijen werden afgevaardigd was blijkbaar niets ongewoons merkt Arts daarbij op.
- 1485 **Mr Tydemannus ter Linden**
pastoor alhier, ruilde eind 1485 het pastoraat met
- 1485 **Wesselus Johannis**
beneficiant van een altaar in Hasselt waarvan Burgemeesters, Schepenen en Raad aldaar patroons zijn, en aan wie zij 21 december 1485 toestemming geven deze ruil aan te gaan.²⁶
Ter Linden komt als vicarius van het altaar van Onze Lieve Vrouw en Laurentius aldaar voor 21 februari 1508²⁷ en is 12 augustus 1516 nog in leven.²⁸
- vóór 1492 **Herman**
pastoor alhier, zegelde destijds de vestiging van een mud roggerente ten behoeve van de kosterpriester, volgens vermelding op de lotting van Magnus 1492.²⁹
- 1520/1-ca 1560 **Mr Hermannus van Swinderen**
moet 1520/1 hier gekomen zijn gezien een mededeling uit dit tijd over de ruil van de kerken te Vledder en Wapserveen*.³⁰ Te Wapserveen* komt hij als pastoor nog voor 4 januari 1520.³¹
Mag. Hermannus en Alt Fockinck de Swinderen worden in 1515 genoemd als erfgenamen van Johannes van Swinderen.³² Zonder bijzonderheden wordt hij genoemd op de Pinksterlotting 1527.³³
Blijkens vermelding van 3 juli 1554 is hij gepresenteerd tot de vicarie op het Dionysiusaltaar te Steenwijkerwold.³⁴ De presentatie wordt betwist door Mag. Petrus de Scultinck. Bij een andere vermelding wordt aangegeven dat D. et mag. Hermannus de Swinderen door de meerderheid van de kanunniken van het kapittel te Steenwijk met de betrokken vicarie is voorzien waartegen Petrus Scultinck opponeert.³⁵ Op 30 januari 1554(?) wordt hij geïnstitueerd tot de nieuwe Dionysiusvicarie te Steenwijkerwold.³⁶ Op 6 september 1554 ontvangt

²⁵ Arts, *Dikninge*, 134-135.

²⁶ Arch. Hasselt nr. 1172 reg. 215.

²⁷ Arch. Hasselt nr. 1189 reg. 331.

²⁸ Arch. Hasselt nr. 1095 reg. 362.

²⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 273 nr. 4981.

³⁰ ABU nr. 231, 88.

³¹ ABU nr. 231, 8v.

³² Arch. HG Steenwijk, *Memorieboek Onze Lieve Vrouwememorie*, 31.

³³ Joosting, *Ordelen*, 68.

³⁴ St. Marie nr. 2673, 14. Hij wordt daar geen Magister genoemd.

³⁵ St. Marie nr. 2673, 101; vgl. 126, 3 maart 1554; 127; 256v, 1554.

³⁶ ABU nr. 544-5, rekening 1554/5, Heeringa, *Rekeningen* II, 219.

Hermannus de Swinderen (zonder plaats en functie) *licentia testandi*.³⁷ Op 9 mei 1555 komt hij voor als vicepastoor van de kerk te Steenwijk.³⁸ Hij overleed omstreeks 1560; na zijn overlijden benoemde de graaf van Aremberg als pastoor alhier

1560 - 1570 Johannes Hermanni

die 7 maart 1560 werd geïnstitueerd.³⁹ De pastoor te Diever* verzette zich echter tegen deze presentatie omdat hij zich daartoe gerechtigd achtte. Men heeft zich blijkbaar op de persoon kunnen verenigen die nu 12 oktober 1560 definitief werd geïnstitueerd.⁴⁰ Hij resigneerde in 1570 waarna

1570 Gerardus Mulert

als zijn opvolger werd geproclameerd (12 augustus?) 1570 na presentatie door de pastoor te Diever. Oorspronkelijk had hij zich ten onrechte brieven van institutie van Dr. Johannes de Eslinus (= Eelts), proost-aartsdiaken van het bisdom Groningen, had verworven.⁴¹ Hij ging tot de Reformatie over en overleed Pasen 1608.⁴² Zijn weduwe Alijt Peters eist 11 september 1617 betaling van een vicariepacht, bestaande uit een rente over een erf te Nijeveen.⁴³

In 1548/9 werd bij pauselijke brief dispensatie wegens onwettige geboorte verleend aan Gerardus Mulert; welk beneficie hij toen had is niet aangegeven.⁴⁴

Onze Lieve Vrouwevicarie

Op 11 november 1402 verklaart de pastoor alhier dat de burens alhier renten en goederen hebben gegeven aan het Onze Lieve Vrouwe-altaar alhier 'daer dye kosterye van Vledder mede anhangende is, tot behoef des vicarius'. De collatie van de vicarie zal bij de burens, met raad van de pastoor, berusten.⁴⁵ Op 12 november 1402 bevestigt de bisschop de stichting dezer vicarie.⁴⁶

De vicarie wordt daarna in 1432 (1457?) genoemd. De vestiging destijds van een roggerente ten behoeve van de kosterpriester wordt op de lotting van Magnus 1492 vermeld.⁴⁷ Magnin geeft aan dat een derde van de inkomsten door de pastoor en twee derde door de vicarius die zijn kapelaan was, werden genoten. Op 16 januari 1598 worden als eigendommen vermeld: het huis met hofgrond, met 19½ mud bouwland, 1½ dagmaat hooiland, 5 roeden hooiland, en 3/8 waar weide, voorts enkele roggepachten tot drie mud, een derde van de getijdebroden van de burens en de keuters (twee derde zijn voor de pastoor).⁴⁸

1457(?) Nicolaus

³⁷ ABU nr. 544-5, rekening 1554/5, niet bij Heeringa, *Rekeningen* II, 237-238.

³⁸ St. Marie nr. 2673, 368-368v.

³⁹ St. Marie nr. 1802, 4v.

⁴⁰ St. Marie nr. 1802, 8

⁴¹ 1802, 79v; de datering 12 augustus staat niet vast. De proclamatie tot een vicarie, gedateerd 11 februari (1570), na presentatie door Gerardus Mulert, pastoor, en de kerkvoogden (St. Marie nr. 1802, 66v) zal daarom mogelijk op 1570 gesteld moeten worden.

⁴² Romein, 226-227.

⁴³ OSA nr. 14 deel 9, 74.

⁴⁴ ABU nr. 544-3.

⁴⁵ OGD nr. 1130.

⁴⁶ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 132.

⁴⁷ Keverling Buisman, *Ordelen* II, 293 nr. 4981.

⁴⁸ OSA nr. 365, 2^e stuk, 14.

vicarius van de Onze Lieve Vrouwevicarie wordt 20 september 1457 (*quingagesimo septimo*) vermeld; de datering lijkt echter niet juist te zijn; 1477 of later vgl. Nijeven*).⁴⁹ De met hem genoemde Albertus Meyringius, clericus van het bisdom Utrecht en notarius, komt in 1448 als pastoor te Havelte* voor.

Annavicarie

Deze vicarie wordt in 1431 voor het eerst genoemd en zou met name zijn bedoeld om te komen tot een kapel te Nijensleek. Deze kapel is echter niet tot stand gekomen en de vicarie werd opgeheven; de bezittingen worden verdeeld tussen kerk, pastorie en de twee andere vicarieën.⁵⁰ Niettemin komt deze vicarie nog veel later voor.

- 1522 **Gerardus Wesseli de Ryssen**
pastoor te Wapserveen*, resigneerde van deze vicarie waarna

1522 - 1565 **Joannes Egberti de Doldersum**
na presentatie door Lebbert Scheltinge en Peter Andreae, op 1 maart 1522 in deze vicarie wordt geïnstitueerd.⁵¹ Hij wordt meermalen als vicarius vermeld, bezat later ook een vicarie te Steenwijk,⁵² komt 15 maart 1555⁵³ als deken van het district Stellingwerf voor en 1 maart 1558 als deken van Vollenhove, Kuinre en Stellingwerf en *judex generalis et officialis* van de aartsdiaken van St. Marie voor.⁵⁴ Jan Egberts, vicarius alhier, komt nog voor 9 maart 1563⁵⁵ wanneer hij een koe gepand heeft voor een sedert 1550 achterstallige huur.⁵⁶

Kruisvicarie

De voogden van de Kruisvicarie alhier worden Pinksteren 1489 genoemd.⁵⁷ Magnin vermeldt dat de goederenen inkomsten gebruikt werden door de pastoor. Volgens overzicht van 16 januari 1598 bezat deze vicarie zes mud bouwland en verschillende pachten, jaarlijks opbrengende ruim vijf mud rogge, 4½ goudgulden, twee Caroli gulden en één daalder.⁵⁸

1569 **Ernestus de Scayk**
wordt 5 december 1567 geïnstitueerd in deze vicarie.⁵⁹ In hetzelfde jaar was hij ook gepresenteerd tot de Clemensvicarie te Havelte* doch hij heeft deze rechten blijkbaar niet geldend kunnen maken en hetzelfde lijkt hier het geval te zijn geweest.

- 1569/70? **Joannis Joannis**

⁴⁹ AAU 45 (1930), 273.

⁵⁰ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 147.

⁵¹ St. Marie nr. 1855, 38v; nr. 1807.

⁵² Als vicarius te Steenwijk en Vledder bijvoorbeeld 9 maart 1554, St. Marie nr. 2673, 329.

⁵³ ABU nr. 535-1, 278.

⁵⁴ Tresoar, Arch. Kloosters Varia nr. 8 reg. 36.

⁵⁵ *Goorspraken* 1, 11-12

⁵⁶ *Goorspraken* 1, 281.

⁵⁷ Keverling Buisman, *Ordelen* 2, 247 nr. 4784.

⁵⁸ OSA nr. 365, 2e stuk, 14.

⁵⁹ St. Marie nr. 1855, 38v; nr. 1807.

Na zijn demissie wordt door Gerardus Mulert, pastoor alhier, en de *aediles* tot deze vicarie gepresenteerd

- 1570 (?) **Bernardus Nicolai**
op 11 januari (1570, het jaartal is twijfelachtig, mogelijk 1571?).⁶⁰ Op 22 september 1569 werd Bernardus Joannis Vledderen per decretum tot de wijding als subdiaken toegelaten; een wijdingstitel wordt niet vermeld.⁶¹

Overige

- 1403 ? **Gheryt Hovinge**
Her Gheryt Hovinge woirdt genoemd onder de personen die schenkingen doen ten behoeve van de nieuwe Onze Lieve Vrouwevicarie alhier.⁶²
- 1496 **Claes Johannis**
vicarius alhier, wordt vermeld 27 januari 1496.⁶³
- 1541-1553/4 **Ludolphus Henrici**
vicarius alkhier, werd bij bisschoppelijke akte van 9 juni 1541 *licentia testandi* verleend.⁶⁴ Hij overleed omstreeks 1553/4.⁶⁵ In 1555 komt Peter Jacobs, vicarius alhier, als zijn executeur-testamentair voor.⁶⁶
- 1550/1-1555 **Petrus Jacobi**
vicarius alhier, ontvangt 1550/1 *licentia testandi* waarvoor hij 42 stuiver recht betaalt.⁶⁷ In 1555 komt hij voor als executeur-testamentair van Ludolph Henrici, vicarius alhier.⁶⁸ Misschien is hij de heer Peter van wie 19 november 1573 Henrick Buelen met de zijnen zegt erfgenamen te zijn; hij eist dan restitutie van onrechtmatig weggevoerde rogge uit diens nalatenschap; op 20 maart 1574 wordt de zaak naar de geestelijke rechter verwezen.⁶⁹

⁶⁰ St. Marie nr. 1802, 66v.

⁶¹ ABU nr. 550*, 151.

⁶² OGD nr. 1130.

⁶³ GA Kampen, RA nr. 76, 249.

⁶⁴ ABU nr. 538-2, 52v.

⁶⁵ ABU nr. 544-5, rekening 1553/4; Heeringa, *Rekeningen* II, 220.

⁶⁶ St. Marie nr. 2673, 49.

⁶⁷ ABU nr. 544-4.

⁶⁸ St. Marie nr. 2673, 49.

⁶⁹ *Goorspraken* 2, 149.

VRIES

Patroon: **Bonifatius**

Bijzonderheden:

De parochie Vries is oud. In 1139 wordt Vries genoemd onder de kerken waarvan bisschop Andreas het cathedraat overdraagt aan de kerk te Oldenzaal.¹ Op grond daarvan beschouwde Post deze kerken als bisschoppelijke eigenkerken.² Volgens een medio vijftiende-eeuwse lijst behoorde de kerk aan de bisschop.³

In 1946-1949 werd in het koor archeologisch onderzoek gedaan door Van Giffen. Op een diepte van ongeveer 3.40 meter vond hij volgens De Groot twee brandlagen met lemen vloeren, verder zwart aangebrande balken (kespen) met gaten erin voor de rechtopstaande balken en verspreid over het kooroppervlak een aanwijsbare veldkeifundering met paalgaten. Een en ander lag zowel binnen als buiten de koormuren. De omtrek was helaas niet te reconstrueren. Wel waren de resten voldoende om tot het bestaan van twee houten kapellen te concluderen. Zij stonden op de heide, op maagdelijke grond. Volgens De Groot was Willehad bij de bouw daarvan betrokken maar hij beargumenteert dit verder niet.⁴

De eerste eeuwen behoorden Norg, Peize en Eelde tot de kerk te Vries omdat oorspronkelijk al deze plaatsen samen met Vries de tienden moesten opbrengen. Later deed ieder dorp dat afzonderlijk.⁵

Onder de vloer van het schip trof Van Giffen een onderliggende vloer aan, omstreeks 60 cm. lager, bestaande uit diagonaal gelegde (12 x 12) groenachtige tegeltjes en kloostermoppen in visgraat motief. De moppen zijn waarschijnlijk later gelegd ter vervanging van kapotte tegels. Die vloer nu was duidelijk niet bedoeld voor het huidige schip.⁶

Een ander opvallend feit is dat de oude romaanse koorsluiting driezijdig was maar daaronder zit een ronde fundering. De vraag is dan waarbij die onderste ronde afsluiting hoorde. De conclusie moet zijn dat de ronde afsluiting bij de gevonden vloer hoorde en dat ze samen hoorden bij een kerk waarvan de muren en fundering zijn gebruikt bij de nieuwbouw in 1100. Deze kerk moet een tufstenen kerk zijn geweest.⁷

In 2003 vatte Boersma nog eens de resultaten van Van Giffen's onderzoek samen. Toren, schip en (het later vervangen) koor zijn gelijktijdig gebouwd.⁸ Hij constateert een architectonisch verband tussen de toren en de torens van de kapittelkerk van Sint Marie te Utrecht⁹ en concludeert dat bisschop Boudewijn II (1178-1196), die nauwe banden had met deze kapittelkerk (hij was daarvan vóór en tijdens zijn episcopaat proost), als bouwheer van de kerk te Vries moet worden beschouwd.¹⁰

Deze kerk kwam in de plaats van een houten voorganger die door brand verloren ging.¹¹ Deze is in het midden van de tiende eeuw gebouwd op een duidelijk grafveld dat vanaf de tweede helft van de negende tot in het midden van de tiende eeuw in gebruik was.¹² Dit grafveld

¹ OGD nr. 27.

² Post, *Eigenkerken*, 121.

³ Dom nr. 3367. Gezien de incorporatie moet de lijst van vóór omstreeks 1460 dateren.

⁴ De Groot, 'Vries', 22-23.

⁵ De Groot, 'Vries', 24.

⁶ De Groot, 'Vries', 25-26.

⁷ De Groot, 'Vries', 26.

⁸ Boersma, 'Vries', 65-66.

⁹ Boersma, 'Vries', 74.

¹⁰ Boersma, 'Vries', 76.

¹¹ Boersma, 'Vries', 78.

¹² Boersma, 'Vries', 79.

bevond zich op de plaats van een nog oudere houten kerk die door Boersma beschouwd wordt als de kerk die in 820 door Thiadgrim met zijn erfgoederen te Arlo aan het klooster Werden werd geschonken.¹³ De bisschop zou deze goederen in zijn geheel of ten dele in de loop van de tiende eeuw kunnen hebben verworven.¹⁴ Boersma gaat dus uit van één plaats.

Volgens Slicher van Bath is de kerk van Arlo (= Tinaarlo) naar Vries verplaatst. De Groot acht dat gezien ‘het Drentse denken en godsdienstig besef’ echter onmogelijk. Volgens De Groot is niet de kerk verplaatst maar is met de naam van het kerspel geschoven. Dik en Kraai toonden aan dat Vries – in tegenstelling tot Tynaarlo – zeer weinig es- en heidegrond moet hebben gehad. Na 600 kan Vries niet of nauwelijks bewoond zijn geweest, Tynaarlo daarentegen wel. Daarom nam het kerspel de naam Ten Arlo aan en Vries werd de buurschap waar de kerk stond omdat daar het centrum van samenkomst van het kerspel Ten Arlo lag en dat reeds in heidense tijd. Later groeide de buurschap; het dorp Vries groeide Ten Arlo boven het hoofd. Het kerspel Ten Arlo werd (weer?) het kerspel Vries.¹⁵

Voor het overige wordt verwezen naar Arlo*.

De kerk was gewijd aan **Bonifatius**. Op 11 februari 1536 is sprake van *p(a)rochialem eccl. In Vreese omnipotenti dei et beati Bonifatij Martyris*,¹⁶ op 17 maart 1537 van *ecclesie sancti Bonifatij In Vreess partium Drenthie*.¹⁷

Op 10 mei 1466 gelast paus Paulus II op verzoek van Wolterus van Overhagen, commandeur van het Duitse Huis te Bunne, aan de deken van St. Marie de parochiekerk te Vries (waarvan de jaarlijkse opbrengst 10 mark zilver is) bij de commanderij in te lijven. Eén van de voorwaarden is dat de fungerende pastoor een pensioen wordt uitgekeerd. De deken ontbiedt daarop de procurator van Bunne en de rector van de kerk alhier.¹⁸ De wens tot incorporatie speelde al langer. Bisschop David keurde deze reeds 16 oktober 1462,¹⁹ de proost-aartsdiaken van St Marie deed zulks 22 augustus 1466.²⁰ Blijkens een ongedateerd stuk stond de Duitse Orde te Utrecht aan Wolter van Overhagen, commandeur te Bunne, af het Huis aldaar omdat hij ‘sick seer vlijtlike en myt gansen reuwen bearbeit ende bekostiget heft dat die kerke to Vries onse huyse to Bunne voersz. incorporeert is geworden en dair an groet gelacht endt noch leggen sal’, voor de tijd van zijn leven.²¹ Wolter verklaart – in een eveneens ongedateerd stuk – het Huis te Bunne weer ter beschikking te stellen van de landcommandeur als de 30 Keizers gulden lijfpensioen van ‘Willem Mertyens soen welner pastoir’ alhier, hem toegezegd uit de kerk en het Huis te Bunne, zullen zijn terugbetaald.²² Blijkbaar gaf de uitkering van het pensioen problemen aan laatstgenoemde; althans moest de officiaal van de bisschop de commandeur dagvaarden om de verschuldigde gelden uit te keren.²³

Problemen ontstonden ook over de betaling van het zogeheten valkengeld door de kerk alhier aan het kapittel van Steenwijk. In 1466 (geen datum) doen deken Bernardus Termaeth en de priester Gherardus de Stralen, licentiaat in de decreten, uitspraak in het geschil tussen het kapittel en de commandeur over de door de kerk jaarlijks verschuldigde uitkering van een valk; de laatste pastoor alhier had jaarlijks trouw aan deze verplichting voldaan. Uitgesproken

¹³ Boersma, ‘Vries’, 82.

¹⁴ Boersma, ‘Vries’, 87.

¹⁵ De Groot, ‘Vries’, 27.

¹⁶ St. Marie nr. 1855, 57.

¹⁷ ABU nr. 538-1, 136v.

¹⁸ Brom, Verslag I – 1 nr. 258; ARDOU nr. 1487; RG IX, 888-889 nr. 6051 (Reg. Suppl. 594, 286r; het mandatum in Reg. Vat. 214v, 220, *eodem die*).

¹⁹ ARDOU nr. 1487.

²⁰ ARDOU nr. 1487.

²¹ ARDOU nr. 1451; gesteld op omstreeks 1460, juist omstreeks 1466/7.

²² Ibidem.

²³ ARDOU nr. 1487

wordt dat dat de commandeur in plaats van een valk jaarlijks gedurende zijn ambtstijd één gouden Rijnse gulden zal betalen.²⁴ De verplichting van het valkengeld ging terug tot 1295: op 9 maart 1295 richt bisschop Jan het kapittel te Steenwijk op waarbij hij het kapittel de (betaling van) valken (aan hem, bisschop) van drie kerken, namelijk te Beilen, Vries en Anloo, schonk.²⁵ Later waren er blijkbaar weer problemen want 27 augustus 1488 doen twee niet-Drentse geestelijken en twee raadsheren van Steenwijk als arbiters tussen deken en kapittel aldaar en de commandeur te Bunne uitspraak in hun geschil over de jaarlijkse uitkering van één gouden Rijnse gulden en vier unciën, daarbij uitsprekende dat de commandeur gedurende zijn leven of de duur van zijn commandeurschap deze uitkering zal betalen, zullende de achterstallige rente met 14 gouden Rijnse gulden ineens worden afgedaan.²⁶ In 1496 vergunden deken en kapittel van Steenwijk de pastoor alhier, Geert van Oudewater, voor zijn ambtstijd de jaarlijkse verschuldigde witte valk te lossen met twee gouden Rijnse gulden en vier oude Vlaamse (groten).²⁷ Nog op 8 juli 1573 verzoekt de deken van Steenwijk de pastoor te Vries om betaling van twee jaren achterstallig geld ad drie goudgulden per jaar.²⁸

De pastoors worden na de incorporatie van de kerk door de commandeur van Bunne of de landcommandeur benoemd. Of het steeds priesterbroeders van de Duitse Orde waren is de vraag. In 1520 wordt de commandeur te Bunne tevens pastoor te Vries genoemd maar verpachtte deze kerk en pastorie aan een ander.²⁹ Enkele pastoors waren blijkbaar wel ordebroeders.

Op 29 november 1563 ruilde Johan van Ewsum met de Duitse Orde zijn in Friesland - van zijn vrouw respectievelijk haar familie aangekomen – gelegen goederen tegen het Huis te Bunne met de kerken te Eelde* en Vries.³⁰ Koning Philips II keurde de ruil goed 12 januari 1564³¹ waarna het finale transport plaatsvond 9 november 1564.³²

Vicarieën

Magnin vermeldt hier een Stepanusvicarie waarvan de vicarius kapelaan van de pastoor was.³³ Geen melding maakt hij van de Onze Lieve Vrouwe en Bonifatiusvicarie, voor het eerst 15 april 1440.³⁴ Op 17 september 1571 verklaren de bannerschulte in Noordenveld, tevens schulte te Vries en Peize, en de kerkvoogden te Vries op verzoek van de pastoor dat het verstrekken van lichten of kaarsen op de drie altaren in de kerk te Vries niet op de kerspellingen rust maar van ouds op de commandeur te Bunne.³⁵ Eén van de vicarieën moet het kostersleen/de sacristie zijn geweest; vanaf tenminste het midden van de vijftiende eeuw is hier een priester-koster.

Pastorie

1301 - 1320 Wicherus

²⁴ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 38v.

²⁵ OGD nr. 194.

²⁶ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 38v.

²⁷ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 39.

²⁸ ARDOU nr. 101.

²⁹ ARDOU nr. 22

³⁰ Arch. Hora Siccama nr. 323 (vergelijk Eelde*); Arch. Ewsum nr. 447 (oud nr. 258 reg. 554*).

³¹ Zie voorgaande noot.

³² Zie voorgaande noot

³³ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 150; OSA nr. 365, 2^e bundel, 23.

³⁴ Eijken, *Repertorium*, 2031-2032 nr. 1710.

³⁵ Arch. Ewsum nr. 443 (oud nr. 246 reg. 600).

komt voor het eerst als deken van Drenthe voor 31 juli 1301; de seend is dan te Vries gehouden.³⁶ Als *rector ecclesie* en deken van Drenthe komt hij voor 9 februari 1310,³⁷ 11 juni 1310,³⁸ 17 februari 1311³⁹ en 5 juli 1311,⁴⁰ als Wicherus de Vries, deken van Drenthe 4 mei 1315.⁴¹ Als pastoor alhier wordt hij vermeld 9 september 1320 – de pastoor te Rolde* is dan – in het schrikkeljaar – deken van Drenthe;⁴² deze als deken ook 4 maart 1323).⁴³ Van hem bleef een los zegel bewaard.⁴⁴

1326 - 1332 **Otto de Clevis**

Op 12 september 1326 reserveert paus Johannes XXII te Avignon voor Otto de Clevis, kanunnik van St. Marie te Utrecht, een prebende in dit kapittel niettegenstaande hij de kerk te Vries bezit en niettegenstaande zijn onwettige geboorte.⁴⁵ Otto de Vries, deken van Drenthe, komt voor 30 januari 1332.⁴⁶

1360 **Arnoldus**

wordt als pastoor alhier vermeld 17 september 1360⁴⁷ en 16 november 1360.⁴⁸

1386-ca 1420 **Godert van Stralen**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 24 april 1386.⁴⁹ In 1404 is hij deken van Drenthe.⁵⁰ De rekening van 1408-1409 noemt hem provisor van Drenthe.⁵¹ Dat hij priesterbroeder van Bunne was zoals Magnin aangeeft⁵² blijkt nergens, integendeel. Hij was blijkbaar tevens kapelaan van de bissschop. Als 's bissschops kapelaan komt hij 31 december 1406 voor⁵³ evenals 8 oktober

³⁶ OGD nr. 214. Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 52-53 acht hem dezelfde als Wicherus de Steenwiick die 1295 deken wordt van het dan te Steenwijk gestichte kapittel, OGD nr. 194. In 1301 is Pelegrinus, pastoor te Vollenhove, deken van Drenthe, OGD nr. 217. Wicherus de Stenwic is 20 oktober 1302 getuige bij de overdracht van goed aan de abdij te Assen, OGD nr. 215, deken van Steenwijk 29 maart 1304, OGD nr. 217. Wicher, kanunnik te Steenwijk, was volgens OGD nr. 286, 18 januari 1325 een broer van Otto van Norg. Zie voor Van Norg: Roemeling, 'Enkele adellijke geslachten', 205-210. De Vos van Steenwijk, *De Vos van Steenwijk*, 126-127, tabel Van Norg, nam de aanname van Magnin niet over.

³⁷ OGD nr. 231

³⁸ OGD nr. 232.

³⁹ OGD nr. 235.

⁴⁰ OGD nr. 236 met zegel, als plebaan te Vries, zegenende bisschop.

⁴¹ OGD nr. 248.

⁴² OGD nr. 267.

⁴³ OGD nr. 268.

⁴⁴ HGA, RA zegelverzameling C 316, zegenende bisschop zonder attributen, als zegel bij OGD nr. 236, met verschillend randschrift, daar S WICHERI DE VR...., bij C 316 CHERI ...URAT DE VRIIS.

⁴⁵ Sauerland, I, 469 bnr. 1045; Brom, *Bullarium* nr. 698 (Reg. 82, 99v, nr. 234).

⁴⁶ OGD nr. 331.

⁴⁷ OGD nr. 491.

⁴⁸ OGD nr. 499.

⁴⁹ HCL, Oud-archief (Singels) nr. 2. Hij is dan getuige te Kuinre wanneer de door de bisschop benoemde kameraar van Oostergo en Westergo en 'Geesten', de pastoor van de Vituskerk te Leeuwarden, zich verplicht jaarlijks een bepaald bedrag aan de bisschop te voldoen. Ook Muller, *Regesten* nr. 1087.

⁵⁰ OGD nr. 1192.

⁵¹ Heeringa, *Rekeningen* II, 22.

⁵² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 52-53.

⁵³ HCO, Hs. ORG, Inv. Eijken nr. 703, 6v. (het zogeheten Hs. Bijsterbos of 2^e Diversorium van bisschop Frederik van Blankenheim, zie VMORG XIV nr. 2 (1971) 286.

1407.⁵⁴ Als pastoor alhier wordt hij in 1409 driemaal vermeld.⁵⁵ Hij zal in 1420 zijn overleden.

Godert van Stralen, pastoor te Vries en deken van Drenthe, stichtte een vicarie op het altaar van Johannes Evangelist in de kerk te Vollenhove ten tijde van Nicolaus Jordinck, pastoor aldaar. Het *jus patronatus* zou komen aan *Godkinus et Femme de Stralen, filie sue carnali*, respectievelijk hun erfgenamen, bijgestaan door de plaatselijke pastoor. Het klooster Klaarwater verzoekt 27 februari 1477 het *jus patronatus* hetgeen toegestaan wordt.⁵⁶

1421 **Johannes Rudolphi de Groningen**

verkrijgt 4 januari 1421 de door het overlijden van Godfridus de Stralen vacant geworden kerk alhier.⁵⁷ Hij moet spoedig daarop zijn overleden of heeft zijn rechten op de kerk niet geldend kunnen maken tegen andere kandidaten.

1421 **Theodoricus Vluminck**

verkrijgt 8 januari 1421 de parochiekerk te Vries, vacant door het overlijden van Godefridus de Stralen, niettegenstaande het bezit van de parochiekerk te Bathmen waarvan hij afstand wil doen (waarnaar dan op dezelfde dag Theodoricus Petri solliciteert en deze verkrijgt⁵⁸) en een vicarie in de kapel te Rechteren bij Dalfsen.⁵⁹ Op 31 januari 1418 had hij – op verzoek van Thomas, kardinaal van St. Johannes en St. Paulus wiens bediende hij was – de vicarie op het Jansaltaar in de Salvatorkerk te Utrecht verkregen niettegenstaande het bezit van de parochiekerk te Bathmen (waarom 17 november 1418 eerdergenoemde Theodoricus Petri verzoekt)⁶⁰ en een vicarie in de Walburgskerk te Zutphen.⁶¹ Wij treffen hem later niet meer aan.

1421 - 1451 **Johannes Cock**

was dienaar en secretaris van bisschop Frederik en pastoor alhier wanneer hij 15 juni 1421 – op verzoek van zijn bisschop – als diaken toestemming krijgt zich buiten de voorgeschreven termijnen of door iemand anders dan zijn ordinarius als priester te laten wijden.⁶² Deze toestemming wordt 21 juni 1425 respectievelijk 23 juli 1425 herhaald; dan heet hij echter subdiaken.⁶³ Ongedateerd is de toestemming die Rudolph van Diepholz (als elect, postulaat of bisschop?) Johan Cock, pastoor alhier, geeft afwezig te zijn van zijn parochie mits hij voor vervanging in de dienst zorg draagt.⁶⁴ Daaraan is blijkbaar gevolg gegeven want in 1427 en 1445 wordt hier een vicepastoor

⁵⁴ ABU nr. 371, 41.

⁵⁵ 26 februari 1409 (Driessen III, 525), 12 juni 1409 (Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 122; hij is dan geen deken van Drenthe meer; als zodanig wordt dan genoemd Roloff Oving, pastoor te Vledder*), 1 oktober 1409 (Driessen III, 525).

⁵⁶ Vat. Arch., Reg. Suppl. 754, 170-170v; Kok nr. 1085).

⁵⁷ Rep. Germ. IV, 2303 nr. 8992 (Reg. Suppl. 150, 224).

⁵⁸ Rep. Germ. IV, 3518 nr. 13726 (Reg. Suppl. 150, 172).

⁵⁹ Rep. Germ. IV, 3487 nr. 13842 (Suppl. 150, 171).

⁶⁰ Rep. Germ. IV, 3518 nr. 13726 (Reg. Suppl. s 118, 227v, 17 november 1418; Reg. Suppl. 143, 147, 7 juni 1420.).

⁶¹ Rep. Germ. IV, 3487 nr. 13842 (Reg. Lat. 193, 174).

⁶² Reg. Germ. IV, 1698 nr. 6704 (Reg. Suppl. 153, 143; Johannes Korck de Gelria).

⁶³ Reg. Germ. 1744 nr. 6881 (Reg. Suppl. 188, 248v, 21 juni 1425; Reg. Suppl. 189, 169v, 23 juli 1425; Johannes Cock).

⁶⁴ Muller, *Regesten* nr. 2387

genoemd.⁶⁵ Hij bezat tevens een kanunikaat te Steenwijk, overleed 15 maart 1451 en legateerde wel 20 Rijnse gulden aan het klooster Sint Janskamp bij Vollenhove.⁶⁶ Te Steenwijk werd zijn overlijden genoemd op 14 maart 1451 - als kanunnik aldaar en pastoor te Vries; op deze dag en op 7 september werd zijn memorie gevierd.⁶⁷

1455

Mr. Nicolaus Petri

wordt 22 maart 1455 rector van de kerk alhier genoemd en dan diaken gewijd, vervolgens 5 april 1455 tot priester.⁶⁸ Hij had 4 januari 1452 de wijding tot acolyth en subdiaken ontvangen⁶⁹ en verbleef reeds geruime tijd aan de curie. Als bediende van paus Nicolaas V verkreeg hij *motu proprio* van de paus een vicarie *sine cura* in het gasthuis te Rotterdam;⁷⁰ 28 juli 1450 heet hij *magister artium* en verzoekt hij de kerk te Alkmaar;⁷¹ 16 oktober 1450 verzoekt hij een vicarie *sine cura* te Alkmaar (opbrengst vier mark zilver) niettegenstaande het bezit van een vicarie in het gasthuis te Rotterdam (opbrengst twee mark zilver), provisie met de kerk te Alkmaar (opbrengst zes mark zilver), de gratie van een expectans op een kanunikaat (zonder expectans op een prebende) in de Pieterskerk te Utrecht en een beneficie met of zonder zielzorg ter collatie van de proost van de Dom te Utrecht, *quarum vig(or) occ(upere) vicar(ia) s(ine) c(ura) in eccl(esia) Trai(ectensi) (4 mark arg(entum), sup(er) qua litig(at).*⁷² Tenslotte wordt hij 1 juni 1451 cantor in de *basilica principii apostoli de Urbe* (de Sint Pieter te Rome) genoemd.⁷³ Of hij ooit te Vries is geweest is niet gebleken.

1457

Willem Deninck

op 12 maart 1457 nog vicepastoor alhier,⁷⁴ heet 25 april 1457 vicecureet en kerkheer alhier.⁷⁵

- 1466

Willem Martini

pastoor alhier, resigneerde als zodanig na de incorporatie van de kerk bij de commanderij te Bunne.⁷⁶ Blijkbaar ontving hij een jaarlijks pensioen van 30 Keizers gulden.⁷⁷ Nog op 10 oktober 1474 kwiteert hij de landcommandeur voor de ontvangst daarvan.⁷⁸

1478

Johan

komt als pastoor alhier voor 20 februari 1478.⁷⁹

⁶⁵ Arch. HG-gasthuis nr. 152 reg. 86, 5 april 1427; Arch. Dikninge nr. 218 reg. 287, 10 februari 1445.

⁶⁶ AAU 36 (1910), Necrologium Sint Jansklooster bij Vollenhove.

⁶⁷ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II (Calendarium), 233 en 242v; 233 geeft als sterfjaar 1471 (!).

⁶⁸ RG VI, 461, nr. 4542 (Liber Format. 3/100v, 101v).

⁶⁹ RG VI, 461, nr. 4542 (Liber Format. 3, 58r).

⁷⁰ RG VI, 461, nr. 4542 (Reg. Suppl. 435, 96r s; Reg. Lat. 453 A, 170vv ss).

⁷¹ RG VI, 461, nr. 4542 (Reg. Suppl. 449, 235r).

⁷² RG VI, 461 nr. 4542 (Reg. Suppl. 449, 234v s, Reg. Vat. 416, 224v-226v).

⁷³ RG VI, 461 nr. 4542 (Reg. Suppl. 452, 76v s).

⁷⁴ ARDOU nr. 1472.

⁷⁵ ARDOU nr. 1467.

⁷⁶ Brom, Verslag I – 1 nr. 258; ARDOU nr. 1487; RG IX, 888-889 nr. 6051 (Reg. Suppl. 594, 286r; het mandatum in Reg. Vat. 214v, 220, *eodem die*).

⁷⁷ ARDOU nr. 1452.

⁷⁸ ARDOU nr. 1487.

⁷⁹ ARDOU nr. 1485

1496 - 1506 **Geert van Oudewater**

komt als pastoor alhier voor in 1496⁸⁰ en 20 maart 1504.⁸¹

1520

commandeur van Bunne als pastoor te Vries

Op 1 juni 1520 wendt Johan HyddinghAVING zich tot de commandeur van Bunne; hij heeft reeds twee à drie malen verzocht om een 'goede man' als pastoor alhier. De commandeur van Bunne en pastoor te Vries heeft bij gebreke van een kapelaan de kerk met alle lasten verpacht aan heer **Johan** die veel kosten ten behoeve van kerk en pastorie gemaakt heeft.AVING verzoekt heer Johan nog twee jaren in (het genot van) de pastorie te laten.⁸²

Als commandeurs van Bunne zijn in deze periode bekend

1503

Roderick van Voorst

zegelt 8 augustus 1503.⁸³

1516

Willem van den Burch

Hij is in 1512 priesterbroeder te De Lier, resigneerde als pastoor aldaar 21 augustus 1512, komt daar echter nog in 1513 voor,⁸⁴ is 14 mei 1516 commandeur te Bunne⁸⁵ en van 1526 tot 1536 priesterbroeder te Utrecht.⁸⁶ Hij fungeerde inderdaad ook als pastoor alhier:

- 1522

Willem van der Burch

priester van de Duitse Orde, resigneerde als pastoor alhier waarna door de landcommandeur

1522 - 1536 **Godefridus de Rysebeke**

priester van de Orde, werd gepresenteerd; hij werd 7 juni 1522 geïnstitueerd.⁸⁷ De rekening van Bunne over 1536 vermeldt de ontvangst van het versterf van heer Goert van Rysbeke, pastoor alhier, van ongeveer 10 à 10½ Philips gulden.⁸⁸

(ca 1522-1527) **Cornelis van Delft**

priester van de Duitse orde en 'pastoir in vrees' wendt zich 16 december 'in profesto Lazari' (zonder jaar;) tot de landcommandeur Steven van Zuylen van Nyevelt (1522-1527) met ernstige klachten over de commandeur te Bunne:⁸⁹ in de eerste plaats omdat 'ic syn wyf gebruyck die hy getrouwet heeft twelck ic gedaen heb'; 'ende hy sal die institutie door een kordizaan by weet hondert gulden to crigen'; hij had gemeend dat de commandeur een priester was maar gelooft nu 'dat hy ridder her geworden is want geen missen doen kan'. Hij

⁸⁰ Arch. HG Steenwijk, Cartularium I, 39.

⁸¹ ARDOU nr. 1468.

⁸² ARDOU nr. 22.

⁸³ ARDOU nr. 1473 (drie kepers, het bekende wapen-Van Voorst).

⁸⁴ ARDOU nr. 2116 (1512), nr. 474 (1513) (mededeling J.A. Mol).

⁸⁵ ARDOU nr. 1461*

⁸⁶ De Geer van Oudegein II nr. 441.

⁸⁷ St. Marie nr. 1855, 33v; nr. 1807.

⁸⁸ ARDOU nr. 1460.

⁸⁹ ARDOU nr. 22.

kwam in een leeg huis en een schuur die zalige heer Geert⁹⁰ had laten maken voor wel 50 Philips gulden'. Over de afloop van een en ander is niets bekend. Het enige houvast voor de datering is de naam van de adressant wiens ambtsperiode bekend is.

Cornelis van Delft was van 1508 tot 1512 pastoor te Oldeboorn* welks kerk toen eveneens aan de Duitse Orde toebehoorde; hij verliet deze kerk echter zonder kennisgeving.⁹¹

1536 - 1537 Johannes Johannis de Schoonhovia

(Schoonhoven), werd na het overlijden van van Rysbeke door de landcommandeur als pastoor alhier gepresenteerd en 11 februari 1536 geïnstitueerd.⁹² Op 17 maart 1537 werd door de bisschop goedkeuring verleend aan de ruil van de *ecclesia sancti Bonifatij In Vreess partium Drenthie* door Johannes de Schoonhovia alias Then Hoernen met Mr. Gotfridus Lubberti de Mekeren, vicarius van de vicarie van Georgius en Blasius (in de Nicolaaskerk te Utrecht, een veelgebruikt ruilobject).⁹³

1537 - 1546 Goerd van Meeckeren

werd in 1537 pastoor alhier. Op 27 december 1546 wordt hij door de landcommandeur aangesteld tot huiscommandeur en schaffenaar (= kellenaar) van de commanderij te Nes (Fr.) tijdens en gezien de jeugdige leeftijd van de commandeur-coadjutor Julius van Galama, na het overlijden van de commandeur Reyner van der Elburgh.⁹⁴ De conventualen hadden echter terstond na diens overlijden een nieuwe commandeur gekozen die zich wist te handhaven.⁹⁵ Van Meeckeren is waarschijnlijk nimmer te Nes geweest.

1559 Dr. Johan Jansz.

van Nunspeet. Op 14 oktober 1559 benoemt de landcommandeur Johan Jansz. van Nunspeet – die dan zelf tekent Johan Jansz., vicarius te Nunspeet – tot pastoor te Vries met ingang van 25 juli aanstaande. De cure is bezwaard met een rente van 10 goudgulden ten behoeve van Aelbrecht van Huchtenbroeck; tot lossing daarvan belooft Johan in twee termijnen elk 100 goudgulden op te brengen. Voorts moet hij jaarlijks aan de commandeur van Bunne 10 goudgulden betalen.⁹⁶ Op 18 augustus 1560 belooft Johan Jansz, *verbi divini doctor in Vrees* jaarlijks 10 goudgulden aan de commandeur te Bunne te betalen.⁹⁷ Ordebroeder lijkt hij niet geweest te zijn.

1566 - 1567 Johan Kettler

pastoor alhier, legt op of na 17 februari 1567 met heer Johan Dam en Gerardus Hermanni, organist en schoolmeester alhier, een verklaring af over gebeurtenissen op 26 september 1566.⁹⁸ Op 4 juni 1567 deelt de pastoor te Middelstum aan Johan van Ewsum mee dat de abt van Rottum voor ditmaal de

⁹⁰ Bedoeld zal zijn Geert van Oudewater, 1496-1506 pastoor alhier.

⁹¹ Zie ook Mol, *Duitse huizen*, 143-144.

⁹² St. Marie nr. 1855, 57.

⁹³ ABU nr. 538-1, 136v.

⁹⁴ De Geer van Oudegein, 624 reg. 538. Zie ook Mol, *Friese huizen van de Duitse Orde*, 211.

⁹⁵ ARDOU nr. 1489.

⁹⁶ ARDOU nr. 1461.

⁹⁷ Arch. Ewsum nr. 76 (oud nr. 172).

⁹⁸ Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 J-XXXVIII).

collatie van de pastorie te Kantens* overlaat en er in bewilligt dat de pastoor te Vries aldaar, onder zekere voorwaarden, wordt benoemd.⁹⁹ Hij was in functie te Kantens tot de Reformatie, ging daartoe niet over en overleed na 12 juni 1598.¹⁰⁰

De pastorie was eind juni 1567 reeds weer bezet.

1567 - 1570 **Fucko Elingsz. Elingius**

Op 28 juni 1567 verklaart Fucko Elingsz., nieuw benoemde pastoor alhier, tegenover zijn collator Johan van Ewsum, eerder in 'West Friesland' (= Friesland) zijn vorige gemeente niet verlaten te moeten hebben om 'nuweringe opinie offte heresie'.¹⁰¹ Op 25 november 1567 verontschuldigt Fucko Elingsz. Elingius, pastoor alhier, bij Johan van Ewsum indien hij zich ondankbaar jegens hem mocht hebben betoond en voor de deze aangedane last.¹⁰² Op 15 januari 1570 verzoekt hij de vrouw van Johan van Ewsum om antwoord op zijn brieven en om verbetering van zijn positie; hij is tevreden wanneer hij inderdaad de hem toegezegde 100 daalder per jaar zou ontvangen.¹⁰³ Op 14 december 1570 klaagt Phocas Elingus, pastoor alhier, er weer over geen behoorlijk tractement te hebben en daardoor privé te moeten interen.¹⁰⁴ Mogelijk is hij daarom van hier vertrokken danwel kort daarna overleden. Een Fucko Alingsz. was in 1543 pastoor te Allingawier (Fr.).

1571 **Liborius Forster**

Hij wordt 21 september 1559 ingeschreven als student te Keulen¹⁰⁵ en was dienaar van de Van Ewsum's. Op 6 april 1569 wordt hij toegelaten tot de wijding van diaken.¹⁰⁶ Daarna komt hij voor als vicarius te Groningen en 29 augustus 1571 voor het eerst voor als pastoor alhier^{107*} en aldus voor het laatst 8 oktober 1571.¹⁰⁸ In 1578 is hij vicarius te Roden*.

1572 - 1573 **Petrus Henrici**

In een voor drost en gedeputeerden op 14 oktober 1613 dienend geschil tussen Steven Horenken en de predikant alhier wordt vertoond een sententie van de deken Ludolph Alinge van 26 maart 1572 die Petrus Henrici, pastoor alhier, veroordeelt tot betaling van tienden aan Horenken, ook al waren deze achterstallig toen Henrici de pastorie betrok.¹⁰⁹ Als pastoor alhier komt hij ook voor 29 maart 1573.¹¹⁰

N.N.

⁹⁹ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 b – XXVIII).

¹⁰⁰ Arch. Classis Middelstum nr. 1.

¹⁰¹ Arch. Ewsum nr. 442 (oud nr. 246 reg. 574). Hij komt niet voor in de lijst van priesters die in 1566/7 Friesland om geloofsredenen verlieten, Roemeling, *Heiligen en heren*, 428-431, Bijlage 12

¹⁰² Arch. Ewsum nr. 24 (oud nr. 132 M – zonder nummer).

¹⁰³ Arch. Ewsum nr. 40 (oud nr. oud 189 A-XXIV).

¹⁰⁴ Arch. Ewsum nr. 40 (oud 189 A-XXXI).

¹⁰⁵ Keussen, *Matrikel Köln* 663, 213.

¹⁰⁶ ABU nr. 550*, 149v.

¹⁰⁷ Arch. Ewsum nr. 381 (oud nr. 234).

¹⁰⁸ Arch. Ewsum nr. 443 (oud nr. 246 reg. 600).

¹⁰⁹ NDVA 1891, 251 n. 1.

¹¹⁰ Arch. Ewsum nr. 41 (oud nr. 189 B – III).

1579 **N.N.**

Bij de behandeling van de eis van de weduwe van Johan van Ewsum en haar kinderen op 18 maart 1579 tot afbraak van een schuur op een erf dat Ave Herema tegen aanstaande mei zes jaren in gebruik heeft; de twee vorige pastoors en de huidige hebben daartegen nimmer bezwaar gehad noch de huidige tegen het bouwen van de schuur daarop;¹¹¹ een en ander betekent dat Henrici in 1579 reeds twee opvolgers had wier namen onbekend zijn.

- 1598 **Eilardus Huisman**

8 november 1598 nog pastoor alhier genoemd,¹¹² ging tot de Reformatie over, werd door de synode van 5 september 1608 hier afgezet, vertrok naar Westerbork, werd daar in 1630 emeritus en stierf in 1635.¹¹³

Vicepastoors

1427,=?1445 **Henricus**

komt als vicepastoor alhier voor 5 april 1427¹¹⁴ en mogelijk dezelfde als de 10 februari 1445 vermelde gelijknamige vicepastoor.¹¹⁵

1447 **Johan Hovinghe**

wordt 16 november 1447 als vicepastoor alhier genoemd.¹¹⁶

1457 **Willem Deninck**

wordt 12 maart 1457 als vicepastoor alhier vermeld,¹¹⁷ 25 april 1457 echter reeds als pastoor alhier.¹¹⁸

1520 **Johan**

pachtte de kerk van de commandeur van Bunne als pastoor alhier en maakte veel kosten ten behoeve van kerk en pastorie; 1 juni 1520 verzocht Johan Hiddinge Avinge de commandeur Johan nog twee jaren in (het genot van) de pastorie te laten blijven.¹¹⁹

Sacristieleen

1451 - 1481 **Johannes Alberti**

zoon van Albert schoenmaker alhier,¹²⁰ komt voor het eerst als priester alhier voor 9 oktober 1451,¹²¹ als koster 27 februari 1462¹²² en als sacrista en

¹¹¹ *Goorspraken* 3, 95-96.

¹¹² OSA nr. 2391, bij 27.

¹¹³ Romein, 128-129, 334.

¹¹⁴ Arch. H.G. gasthuis nr. 152 reg. 86.

¹¹⁵ Arch. Dikninge nr. 218 reg. 287.

¹¹⁶ Arch. H.G. gasthuis nr. 261 reg. 121.

¹¹⁷ ARDOU nr. 1472.

¹¹⁸ ARDOU nr. 1467.

¹¹⁹ ARDOU nr. 22.

¹²⁰ Arch. Abdij Assen nr. 9 reg. 66.

¹²¹ AKG nr. 170 reg. 288.

¹²² Arch. Abdij Assen nr. 95 reg. 80.

commissarius ad hoc van de deken 18 mei 1479¹²³ en als priester-koster 12 maart 1481.¹²⁴

1524 **Luyck**
Een register van omslag over omslag van kosten der in Hasselt gelegerde soldaten noemt heer Luyck ten aanzien van Vries met opgaven van verarmd en verbrand land.¹²⁵ Mogelijk de sacrista alhier?

1562 - 1567 **Luytke Siers**
wordt als sacrista alhier vermeld 18 juli 1562¹²⁶ en komt ook voor in een ongedateerd stuk (omstreeks 1565)¹²⁷ en als Dominus Ludolphus in Vrees 4 oktober 1566 en in 1567.¹²⁸

Stephanusvicarie

Magnin¹²⁹ vermeldt hier een Stephanusvicarie waarvan de vicarius fungeerde als kapelaan van de pastoor. Na 1550 was er volgens deze bron geen vicarius meer; de pastoor gebruikt voortaan de opkomsten van de vicarie. Volgens opgave van 22 januari 1598 bezat de vicarie 18 mud bouwland en een halve waar waardeels in de marke van Vries, 18 mud bouwland te Yde en een volle waar waardeels in de marke aldaar, 3½ mud bouwland te Zeijen, verschillende percelen en renten, met een jaarlijkse opbrengst van 16½ mud rogge, 2½ schepel haverholt, vijf Arends gulden en één horentye gulden, en een kapitaal van 45 daalder, vastgezet tegen rente.¹³⁰

Bedienaren van deze vicarie zijn niet bekend.

Onze Lieve Vrouwe, Bonifatius en Nicolaasvicarie

Deze vicarie wordt voor het eerst genoemd op 15 april 1440 en wordt dan beleend met Wrentingegoed te Yde waarmee het steeds beleend bleef.¹³¹

Bedienaren van deze vicarie zijn niet bekend.

Vicarie (patrocinium onbekend)

1558(- 1566) **Johan Stael alias Dummeringe**
komt 8 mei 1558 als vicarius voor; hij tekent Dummeringe.¹³² Zijn naam is doorgehaald in een stuk op of omstreeks 17 februari 1567, houdende verklaringen over gebeurtenissen in 1566.¹³³

1567 **(Johan van de Moer)**

¹²³ Arch. Abdij Assen nr. 106 reg. 93.

¹²⁴ Arch. Westervelde nr. 343 reg. 4.

¹²⁵ Arch. Hasselt nr. 745.

¹²⁶ Arch. Ewsum nr. 684 oud nr. 258).

¹²⁷ Arch. Ewsum nr. 695 (oud nr. 284).

¹²⁸ Arch. Ewsum nr. 695 (oud nr. 284).

¹²⁹ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 150.

¹³⁰ OSA nr. 365, 2^e bundel, 23.

¹³¹ Eijken, *Repertorium*, 2031-2032 nr. 1710.

¹³² ARDOU nr. 1461.

¹³³ Arch. Ewsum nr. 137 (oud nr. 173).

(destijds kapelaan van Johan van Ewsum) vraagt 30 mei 1567 diens secretaris Liborius Forster om diens invloed ter bekoming van de vicarie alhier.¹³⁴

¹³⁴ Arch. Ewsum nr. 36 (oud nr. 133 B – XXIV).

WAPSERVEEN

Patroon: **Nicolaas**

Bijzonderheden:

Romein geeft aan dat de parochie Wapserveen in 1461 van Diever* werd afgescheiden waarbij het patronaat van de kerk bij de pastoor te Diever bleef.¹ Muller daarentegen geeft afsplitsing van Vledder* aan² evenals Gosses.³ Afsplitsing van Vledder is gezien het verloop van de kerspeligrenzen⁴ niet zeer aannemelijk.

Voor het jaartal 1461 is geen documentatie bekend maar het is aanwijsbaar onjuist. Op de Pinksterlotting van 1435 is reeds sprake van ‘den kercken to Wapserveene van Onser Leven Vrouwen altair’, procederende tegen Egbert Husckens.⁵ In 1441 wordt een pastoor alhier vermeld.⁶ Een presentatieakte door de pastoor te Diever spreekt van de *parochialem ecclesiam sancti Nicolai in Wapservenis partium Drenthie*.⁷

In verband met vervening in de directe omgeving van de kerk werd deze in 1803 verplaatst en met gebruikmaking van oude materialen in gothische geest weer opgetrokken.⁸

Vicarie

Aan het reeds in 1435 vermelde Onze Lieve Vrouwe-altaar⁹ was een vicarie verbonden die voor het eerst in 1523 wordt vermeld¹⁰ en die ter collatie van pastoor en kerkvoogden stond.¹¹

Pastorie

1441 **Wernerus Termaeth**
wordt 12 november 1441 als pastoor alhier vermeld.¹² Eind maart werd te Steenwijk de memorie gevierd voor heer Wernerus Termaeth; verdere bijzonderheden blijken niet.¹³

- 1482 **Hartlevus Molencamp**
pastoor alhier, verwisselde in mei 1482 het pastoraat met

1482 **Everardus Stulinck**
pastoor te Norg* die toen hier kwam.¹⁴

¹ Romein, 231.

² Muller, *Atlas*, 506.

³ Gosses, *Organisatie*, 10.

⁴ Bieleman, *Boeren*, 21 kaart 1.2.

⁵ Keverling Buisman, *Ordelen I*, 212 nr. 2011.

⁶ Arch. Meppel nr. 1049.

⁷ ABU nr. 535-1, 233v-234. Het patrocinium wordt niet vermeld door Kok, *Patrocinia. De Voorloopige Lijst II*, 19 noemt ten onrechte Maria als patrones.

⁸ *Kunstreisboek Drenthe*, 143.

⁹ Keverling Buisman, *Ordelen I*, 212 nr. 2011.

¹⁰ St. Marie nr. 1855, 36v; nr. 1807.

¹¹ St. Marie nr. 1855, 36v; nr. 1807 ; ABU nr. 550*, 124.

¹² Arch. Meppel nr. 1049.

¹³ Arch. HG Steenwijk, *Cartularium II (Calendarium)* 85.

¹⁴ HUA, GAU, 1^e afd. Oud Arch. Nr. 815, 108: permutatiebrief van 17 mei 1482.

- 1493/4 **Alfardus van der Helle**
pastoor alhier, betaalt 1493/4 1 scut. 11½ stuf. voor een *licentia testandi*.¹⁵
- 1509 **Mr. Johannes Konyneck**
1509 - 1520 **Hermannus de Zwymen** (lees: **Zwynderen**)
Op 12 januari 1509 bekrachtigt de bisschop de ruil van de beneficia tussen Mr. Johannes Konyneck, pastoor alhier, en Hermannus de Zwynen, rector van het altaar van Anthonius de Belijder te Diever*.¹⁶ Hermannus de Zwynren komt alhier nog voor 4 januari 1520.¹⁷ Op hem zal betrekking hebben de mededeling van de ruil van de kerken te Vledder* en Wapserveen in 1520 of 1521.¹⁸ Wie hier toen van Vledder* kwam is onbekend.
- 1520/1 **N.N.**
Deze ruilde – volgens mededelingen van 22 en 23 juni 1521 – de kerk van Wapserveen voor twee vicarieën te Hulst;¹⁹ deze vicarieën werden veelvuldig als ruilobject gebruikt.
- 1521 **N.N.**
voordien bezitter van twee vicarieën te Hulst die hij ruilde tegen de kerk alhier.²⁰ Of betrokkene hier daadwerkelijk is gekomen is niet bekend.
- 1522 - 1523 **Gerardus Wesseli de Ryssen**
Op 1 maart 1522 wordt de opvolger van Gerardus de Ryssen, pastoor alhier, in de Annavicarie te Vledder* geïnstitueerd.²¹ Op 11 februari 1523 wordt hij Gerardus Wesseli genoemd.²²
- 1553 **Bernardus Termaeth**
Na zijn overlijden of resignatie - de gebruikelijke formulering – wordt door de pastoor te Diever*, Ghisbertus a Venraet, als pastoor alhier gepresenteerd Anthonius Gijsberti, die 8 januari 1554 werd geïnstitueerd.²³ Elders wordt vermeld dat Anthonius Gisberti Venraedt in 1553 de pastorie waarvan de opbrengst 50 gulden per jaar bedroeg, verkreeg.²⁴ Hij was blijkbaar de zoon van de pastoor te Diever* die hem hier voordroeg.
Bernardus Termaeth was 1546-1548 vicarius te Diever*.
- 155(3)4-1598 **Anthonius Gijsberti Venraedt**
Bij de goorsprake van 9 maart 1563 wordt aangegeven dat heer Wessel (zie hierna, de vicarius) en heer Anthonius alhier met messen zijn gestoken.²⁵ Hij was hier in functie tot de Reformatie en verschijnt 12 augustus 1598 als pastoor

¹⁵ ABU nr. 230-2 (geeft duidelijk Wapserveen; de uitgave in BBH 40, 199 'Wapperveen').

¹⁶ ABU nr. 12, 72v; Muller, Regesten nr. 5111, geeft 'Zwynen', de tekst 'Zwynren', wel te lezen als 'Zwynderen').

¹⁷ ABU nr. 231, 89; zijn functie wordt dan niet aangegeven.

¹⁸ ABU nr. 232, 8v.

¹⁹ ABU nr. 232, 13.

²⁰ ABU nr. 232, 13.

²¹ St. Marie nr. 1855, 32v.

²² St. Marie nr. 1855, 36v; nr. 1807.

²³ ABU nr. 535-1, 233v-234.

²⁴ St. Marie nr. 1855, 32v.

²⁵ *Goorspraken* 1, 22.

alhier ter synode waar alle Drentse pastoors geciteerd waren; hij ging niet tot de Reformatie over.²⁶ Hem werd 11 januari 1603 een alimentatie van 50 gulden toegestaan evenals 15 juli 1607 mits de predikant vredig de inkomsten van de pastorie kon genieten.²⁷ Hij had een dochter Anna.

Onze Lieve Vrouwe of Mariavicarie

Aan het reeds in 1435 vermelde Onze Lieve Vrouwe-altaar²⁸ was een vicarie verbonden die voor het eerst in 1523 wordt vermeld²⁹ en die ter collatie van pastoor en kerkvoogden stond.³⁰ Magnin geeft aan dat de vicarius kapelaan was van de pastoor en een afzonderlijke woning had. Na het midden van de zestiende eeuw zou hier geen vicarius meer geweest zijn. De goederen en inkomsten werden door de pastoor gebruikt. Volgens een opgave van 15 januari 1598 behoorden tot de vicarie een erve van 24 roeden op en neer, 3 roeden hooiland onder Wittelte, enkele pachten tot een totaal van 12 mudden rogge en tenslotte jaarlijks uit ieder huis een Vleemsche. Het vervallen vicariehuis was enkele jaren geleden verkocht; de opbrengst was gebruikt tot verbetering van de kerk.³¹

- 1523 **Joannes Petri**
Na zijn resignatie werd

1523 **Rudolphus Arnoldi Oltgers**
11 februari 1523 door pastoor en kerkvoogden tot deze vicarie gepresenteerd.³²
Hij wordt opgevolgd³³ door

- 1564 **Wesselus de Ryssen**
- wel een verwant van de pastoor Gerardus Wesseli de Ryssen – die 9 maart 1563 hier genoemd wordt³⁴ en in 1564 resigneerde³⁵ of overleed.³⁶

1564 **Joannes Joannis Luggers**
werd door pastoor en kerkvoogden gepresenteerd en 25 mei 1564 geproclameerd tot deze vicarie.³⁷ Blijkbaar werd hij 19 september 1564 geïnstitueerd.³⁸ Op 25 mei 1564 was Joannes Joannis Wapstervenius toegelaten tot de wijding van subdiaken.³⁹

²⁶ Acta synodes; Fries Stadhoudelijk Arch. nr. 1, bundel 1598, 4.

²⁷ NDVA 20 (1902), 75.

²⁸ Keverling Buisman, *Ordelen I* 212 nr. 2011.

²⁹ St. Marie nr. 1855, 36v; nr. 1807.

³⁰ St. Marie nr. 1855, 36v; nr. 1807 ; ABU nr. 550*, 124.

³¹ Magnin, *Kerkelijke Geschiedenis*, 151; OSA nr. 365, 2^e stuk, 30v.

³² 1855, 36v; nr. 1807.

³³ 1856; nr. 1807.

³⁴ Goorspraken 1, 22.

³⁵ St. Marie nr. 1856; nr. 1807.

³⁶ St. Marie nr. 1807 (opvolger na zijn overlijden).

³⁷ ABU nr. 550*, 124.

³⁸ ABU nr. 1856; nr. 1807.

³⁹ ABU nr. 550*, 124.

WESTERBORK

Patroon: **Pancratius**

Bijzonderheden:

Westerbroek had reeds in 1206 een kapel, afhankelijk van de parochiekerk te Beilen. Bij de ruil in 1206/7 verkrijgt de abdij te Ruinen van de bisschop *ecclesiam nostram de Beile cum capella de Borch*¹ zodat de abt en zijn opvolgers zullen hebben het personaatschap daarvan. Magnin gaat ervan uit dat de kapel omstreeks 1240 parochiekerk werd.² Westerbork was in ieder geval een parochie in 1283: 4 juli 1283 komt de abt van Ruinen met de parochianen te Westerbork overeen dat hij het patronaatsrecht van de kerk zal hebben en de kerk zal vergeven aan een wereldlijk priester die niet geprebendeerd is in de abdij.³

Arts, die principieel onderscheid maakt tussen het bezit van het patronaat en dat van het personaat, leidt hieruit af dat de abdij niet meer in het bezit van het personaat was, een situatie die zijns inziens terugging op het moment van de verheffing van de kapel tot parochiekerk; bij de noodzakelijke vermeerdering van het pastoorsinkomen zouden ook anderen hebben bijgedragen die de voorlopers moeten zijn geweest van de *institutores seu donatores*, vermeld 14 februari 1329.⁴

De regeling van 1283 bevredigde de abdij van Ruinen (naderhand verplaatst naar Dikninge) niet – was voor haar door het gemis van het pastoorsinkomen ook onvoordelig. Op 27 oktober 1334 bevestigde de deken van Drenthe de in 1283 getroffen regeling.⁵ De abdij bleef echter proberen het personaat/pastoraat weer in eigen handen te krijgen en slaagde daarin blijkbaar. Volgens Arts is de pastoor in 1359 een monnik van Dikninge. De abt van Dikninge en de deken van Drenthe bepalen dan op verzoek van de pastoor te Beilen dat zijn collega te Westerbork een deel van het jaarlijks aan het kapittel te Steenwijk verschuldigde valkengeld moet voldoen omdat Westerbork een dochterkerk is van Beilen.⁶ Op 11 november 1362 schrijft de abt dat de kerk door één van de broeders van de abdij wordt bediend.⁷ In deze situatie kwam tot de Reformatie geen verandering, enkele uitzonderingen daargelaten. In een 5 oktober 1482 bewilligde suppliek in verband met incorporatie noemt onder meer de *ecclesia sancti Pancratii de Westerbork*;⁸ de kerk was dus aan **Pancratius** gewijd. Het aan de kerk toegedachte Stephanuspatrocinium⁹ berust op een foutieve interpretatie door Magnin¹⁰ van een akte van 20 oktober 1570¹¹ die nog aan de orde zal komen.

Vicarieën

De vicarie ter ere van Stephanus en Christophorus werd in 1362 gesticht. Volgens Magnin bediende de vicarius destijds de kapel te Mantinge¹² waarover echter verder niets bekend is.

¹ OGD nr. 43; omschrijving aldaar in het regest onjuist [niet: ruil van de kerken te Steenwijk en Borne en de kapel te Westerbork tegen de kerk te Beilen], zie beter: Arch. Dikninge nr. 1, 4-4v reg. 7.

² Magiïn, *Kerkelijke geschiedenis*, 153.

³ OGD nr. 160.

⁴ Arts, *Dikninge*, 246vlg.; OGD nr. 466.

⁵ OGD nr. 338A (NDVA 1980, 21).

⁶ OGD nr. 517.

⁷ Arts, *Dikninge*, 248, cit. OGD nr. 466. De pastoors te Beilen en Westerbork worden *fratres* (sc. van de abdij) genoemd.

⁸ Vaticaans Archief, Reg. Suppl. 814, 275-275v; mededeling dr. H.J. Kok.

⁹ Romein, 310.

¹⁰ Magnin, *Kloosters*, 97 (de vicarie in de Stephanuskerk in plaats van de Stephanusvicarie in de kerk).

¹¹ Arch. Dikninge nr. 252* reg. 429*; St. Marie nr. 1802, 74v.

¹² Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 153.

Daarnaast is in 1554 sprake van een Annavicarie.¹³ Een priester-koster wordt 17 februari 1421 vermeld.¹⁴

Pastorie

- ca 1337/40 **Folkerus**
In een register van inkomsten van het Domkapittel te Utrecht is sprake van *Item Rodolphus Butruant de bonis Bonekinc in Anlo VI b 1 cop. Item de decima in Borc, quem dominus Folkerus ejus frater ipsis parrochianis vendidit, II sol. ½ cop.*¹⁵ Gezien de uitdrukking *ipsis parrochianis* moet Folkerus pastoor geweest zijn. Het ligt in de rede dat een tiende te Westerbork verkocht wordt aan de parochianen aldaar en dus zal dan Folkerus hier pastoor zijn geweest. Folkerus en zijn broer Rodolphus behoorden tot de erfgenamen van Henrick van Norg; aangenomen is dat hun moeder een dochter van deze was.¹⁶
- 1347 **Bernerus**
komt als pastoor alhier voor 18 november 1347.¹⁷
- 1359 - 1377 **Gherardus**
komt 14 februari 1359 als pastoor alhier voor¹⁸ evenals op 4 juli 1377, dan met de pastoors van andere aan Dikninge toebehorende kerken en dus zonder twijfel monnik van deze abdij, wanneer Dikninge besluit in de kerk te Ruinen* onder de pastoor een kapelaan aan te stellen.¹⁹
- 1408 **Vrederick**
is pastoor alhier 22 maart 1408.²⁰
- 1417 - 1421 **Roloff van Deveren**
komt als pastoor alhier voor het eerst voor 24 februari 1417²¹ en aldus nog 17 februari 1421.²² Of hij dezelfde is als heer Roleff van Borck die op de lotting van Zworen maandag 1431 procedeert over een roggerente te Hesselen²³ is niet bekend.
- 1495 **Herman Bijleveld**
1495 **Mr. Egbert Gheye**
Op 25 juni 1495 keurt de abt van Dikninge de ruil door Herman Bijleveld, pastoor alhier, en Egbert Gheye, monnik in Dikninge, dat Egbert voortaan de kerk alhier zal genieten en Herman de 'preuve' cum annexis die Egbert

¹³ ABU nr. 535, 204-204v.

¹⁴ Arch. Dikninge nr. 1, 21^e reg. 227.

¹⁵ OGD nr. 340, aldaar gedateerd ca. 1335. Volgens Th. Van Rheineck Leyssius, *De Nederlandsche Leeuw* 56 (1938) 530, 534 moet het register na 1337 en mogelijk na 1340 zijn opgesteld.

¹⁶ Vgl. Roemeling, 'Enkele adellijke geslachten', 1983, 200-208; 1987, 223-233.

¹⁷ OGD nr. 404A (NDVA 1890, 21-22).

¹⁸ OGD nr. 466.

¹⁹ OGD nr. 655.

²⁰ Arch. Dikninge nr. 1, 42 reg. 143.

²¹ Arch. Dikninge nr. 1, 31v reg. 209.

²² Arch. Dikninge nr. 1, 21 e v, reg. 227.

²³ Keverling Buisman, *Ordelen* 1, 208 nr. 1975.

voorheen had, met enige andere voorwaarden goed.²⁴ Magnin veronderstelt dat de ruil waarschijnlijk het gevolg was van de slapheid van Bijleveld om bezit en inkomsten van de kerk alhier te vergroten; zijn opvolger slaagde hierin aanmerkelijk beter.²⁵ Wanneer Herman de prebende in de abdij niet gebruikt zal hij daarvoor jaarlijks tien mud rogge of tien herenponden uitbetaald krijgen. Arts veronderstelt dat hij geen monnik van Dikninge was.²⁶

Egbert Gheye, uit Coevorden, werd 26 mei 1481 als student te Rostock ingeschreven, werd daar baccalaureus 11 augustus 1482 en magister 9 oktober 1494.²⁷ Als pastoor alhier wordt hij nog vermeld 8 april 1512.²⁸ Hij was hier echter nog in 1517 toen hij een bijdrage gaf voor de reparatie van een vicariehuis te Groningen.²⁹

Mogelijk was hij verwant aan Mr. Johan Gheye, pastoor te Hasselt, die de abdij Dikninge in 1482 vertegenwoordigde op het kapittel van de orde te Trier.³⁰

1525-ca 1540 **Johan van den Bele**

komt 22 september 1525 als pastoor alhier voor³¹ en is dit nog omstreeks 1540; abdij noch kerspel wilden hem behulpzaam zijn bij het verkrijgen van een nieuwe pastorie.³²

1554 - 1568 **Egbert Peters Termaeth**

was hier reeds begin 1554.³³ 10 juli 1554 ontving hij *licentia testandi*.³⁴ Hij was voordien vicarius van de Clemensvicarie (het sacristieleen) te Havelte*. Nog op 9 juli 1565 verklaart hij van deze vicarie geen opkomsten ontvangen te hebben.³⁵ Op 12 juli 1564 protesteren Egbert Peters Termaeth, pastoor, en Jan Steenberch, koster-priester alhier, die – in dronkenschap – voor kerkrovers zijn uitgescholden, ertegen dat de burens deze zaak omdat het feit buiten Drenthe heeft plaatsgevonden, verwijzen naar drost en etten.³⁶ Als pastoor alhier komt hij nog voor 8 september 1568;³⁷ kort daarop is hij overleden.³⁸ Daarna ontstaat binnen de abdij te Dikninge en de kerspellieden alhier geschil over de collatie.

1569 - 1574 **Ludolphus Cock**

Kort voordien gepresenteerd tot de Stephanusvicarie alhier (zie hierna), was door de abdij Dikninge waarvan hij monnik was voorgesteld als pastoor. De abdij zond 19 januari 1569 heer Antonys naar Rolde (naar de seend van de

²⁴ Arch. Dikninge nr. 244 reg. 333.

²⁵ Magnin, *Kloosters*, 60-63 noot 22.

²⁶ Arts, *Dikninge*, 248.

²⁷ Matrikel Rostock I, 223, 229, 240.

²⁸ Arch. Dikninge nr. 248 reg. 350.

²⁹ Arch. Klerkenhuis nr. 219 feg. 133 noot.

³⁰ Arts, *Dikninge*, 134.

³¹ NA, ACB nr. 431.

³² Arts, *Dikninge*, 249, cit. Arch. Dikninge r. 214, daar gedateerd (1544?).

³³ ABU nr. 535, 204-204v.

³⁴ ABU nr. 544-5, rekening 1554/5. Niet bij Heeringa, *Rekeningen* II, 237-238.

³⁵ *Goorspraken* 2, 264-265.

³⁶ *Goorspraken* 1, 188.

³⁷ Arch. Ambtenaren en Particulieren nr. 818 reg. 95.

³⁸ Arch. Dikninge nr. 10, 8 mei 1569: 'Noch is dem pastore tho borck eene mudde in gelatenen van den z. pastoer offte synn erffg. heercomende ...'.

deken?) om de pastorie alhier te ‘vorderen’.³⁹ Op 6 februari 1569 verklaren de gemachtigden van het kerspel alhier en de abdijs hun geschil over de collatie bij te leggen waarbij de eerstgenoemden verklaren de abt voor ‘warachtich collatoer’ der kerk te houden en verzoeken zij de bisschop van Groningen de institutie en investituur van Ludolphus Cock tot pastoor, overeenkomstig de wens van de abt.⁴⁰

Cock was tot omstreeks Allerheiligen 1568 kellenaar van Dikninge⁴¹ (de datum van neerleggen mogelijk in verband met de presentatie tot de Stephanusvicarie alhier in dezelfde maand?). In 1574 werd hij pastoor te Blijdenstein*.

1576

Bernardus Termaeth

pastoor alhier, verklaart 11 november 1576 een jaar lang voor tien Carolus gulden de dienst op het altaar van de Stephanusvicarie alhier voor de bezitter ervan, Cornelis de Wely, waar te nemen.⁴² Hij lijkt geen monnik van Dikninge te zijn geweest.

1596 - 1598 **Joannes Woltinghe**

Joannes Woltinck komt 13 maart 1577 voor als assessor als de pastoor van Beilen als commissarius een getuigenis vastlegt; zijn hoedanigheid is niet aangegeven.⁴³ Op 10 maart 1595 verdraagt de drost zich met ‘die van Zwiggelte’ en de pastoor van Westerbork wegens het doodslaan van ettelijke soldaten in 1594 ‘up vordereen’.⁴⁴ Joessen (sic) Woltinge komt als pastoor alhier voor 8 juli 1596.⁴⁵ Op 21 oktober 1595 eiste Otto Backer dertien jaren achterstallige rente van de pastoor alhier; hij wordt ten landrecht verwezen omdat de zaak daar aanhangig is gemaakt.⁴⁶ Johan Woltinghe komt als gewezen pastoor alhier voor 12 augustus 1598⁴⁷ en ging niet tot de Reformatie over; hij was 5 september 1603 nog in leven.⁴⁸

Stephanus en Christophorusvicarie

Op 11 november 1362 verklaart de abt van Dikninge dat wijlen Ludolphus Popinge schenkingen had gedaan ten behoeve van een altaar in ‘onze’ kerk alhier, dat wijlen zijn schoonzoon Henricus Schulte deze had vermeerderd en dat Theodoricus Rosinge, wonende te Orvelte, getrouwd met Henrick’s weduwe deze schenkingen heeft bevestigd en dat abt en Theodoricus zijn overeengekomen dat de collatie van een priester op het altaar altemerend zal zijn tussen abt en Theodoricus en zijn opvolgers.⁴⁹ De bisschop keurt de volgende dag de stichting van deze kapelanie op dit altaar ter ere van Stephanus en Christophorus goed en institueert de door Theodoricus gepresenteerde priester Fredericus Elbinge.⁵⁰ In 1481 oefent

³⁹ Arch. Dikninge nr. 10.

⁴⁰ Arch. Dikninge nr. 216 reg. 416.

⁴¹ Arts, *Dikninge*, 141.

⁴² Arch. Dikninge nr. 255 reg. 459.

⁴³ Arch. Dikninge nr. 203 reg. 450.

⁴⁴ Drentse Rechtsbronnen 6, 365.

⁴⁵ Drentse Rechtsbronnen 6, 382.

⁴⁶ GA, GAG, FA III a 5*. Of het een schuld van de pastoor zelf was of een last op de pastorie blijkt niet.

⁴⁷ Acta synodes.

⁴⁸ Romein, 313.

⁴⁹ OGD nr. 517 (regest deels foutief; geen overeenkomst over de collatie van de kerk!)

⁵⁰ OGD nr. 518.

de abt het collatierecht uit.⁵¹ Susanna Mulert schrijft 2 december 1568 dat haar moeder de laatste keer had vergeven weshalve zij nu de abt het collatierecht toestaat.⁵²

Op 31 december 1597 wordt opgegeven dat bij de vicarie 8½ mud bouwland en omstreeks twee dagwerk behoren.⁵³ De voormalige pastoor geeft 8 januari 1601 aan dat het vicarieregister bij zekere Gerardus berust;⁵⁴ summier volgt opgave van de bijdrage van ‘die victorie (sic) van sunte Steven’.⁵⁵

1362 **Fredericus Elbinge**
werd 12 november 1362 in deze vicarie geïnstitueerd.⁵⁶

- 1481 **Hermannus Stael**
Na diens overlijden of resignatie presenteerde Lubbert Vynck, abt van Dikninge

1481 **Gherardus Vyncke**
Op 30 maart 1481 geeft de proost van St. Marie opdracht Vynck in het bezit van deze vicarie te stellen.⁵⁷ Hij werd 4 april 1481 door de deken ingeleid.⁵⁸

1569 - 1576 **(Ludolphus Cock) Cornelis de Wely (Ludolphus Cock, Bernardus Termaeth)**
werd in november 1568 door de abt van Dikninge gepresenteerd,⁵⁹ waartegen blijkbaar – naar Arts vermoedt van de zijde van verwanten van Susanna Mulert – bezwaar rees. Begin de cember 1568 gaat Ludolph ter bevordering van zijn zaak naar de bisschop van Groningen.⁶⁰ De zaak bleef echter slepen waarop de proost van St. Marie te Utrecht de vicarie waarvan de begeving aan hem gedevolveerd was aan Cornelis de Wely gaf⁶¹ en 18 juni 1569 last gaf hem in het bezit van de Stephanusvicarie te stellen.⁶² De Wely en Cock gingen daarop een proces aan; blijkbaar vond men elkaar in een voorlopige regeling volgens welke Cock voor De Wely de dienst waarnam. Op presentatie van de abt van Dikninge en Susanne Mulert gezamenlijk gelastte de officiaal van de aartsdiaken van St. Marie 20 oktober 1570 Ludolph Cock opnieuw voor deze vicarie te proclameren.⁶³ De proclamatie geschiedde volgens onderschrift van Ludolphus Amelda driemaal.⁶⁴ Reeds de volgende dag – 21 oktober 1570 – protesteerde De Wely bij de proost-aartsdiaken tegen de door Ludolphus Cock, religieus van Dikninge, gepretendeerde presentatie en proclamatie door de

⁵¹ Arch. Dikninge nr.251 reg. 311.

⁵² Arch. Dikninge nr. 215. Om welke Susanna Mulert het gaat is onbekend. Ook Lindenberg, *Mulert*, 127 kan haar niet plaatsen. Zowel een tante als een nicht van de Dikninger abt Godefridus Mulert (eerder pastoor te Ruinen*) (overleden omstreeks 1535) heetten aldus maar chronologisch komt de eerste zeker niet in aanmerking.

⁵³ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 153; OSA nr. 365, 1^e bundel, 31 december 1597, 20.

⁵⁴ OSA nr. 366.

⁵⁵ OSA nr. 366.

⁵⁶ OGD nr. 518.

⁵⁷ Arch. Dikninge nr. 251 reg. 311. De afkondigingen geschieden door Wilhelmus Ridderinck en Johannes Poppinck die hun hoedanigheden niet aangaven.

⁵⁸ Arch. Dikninge nr. 251 reg. 312.

⁵⁹ St. Marie nr. 1802, 75.

⁶⁰ St. Marie nr. 1802, 75.

⁶¹ Arch. Dikninge nr. 10.

⁶² Arch. Dikninge nr. 252 reg. 420.

⁶³ Arch. Dikninge nr. 252* reg. 429*; St. Marie nr. 1802, 74v.

⁶⁴ Arch. Dikninge nr. 252* reg. 429*.

officiaa van november 1568 zijnde hij rechtmatic bezitter van de vicarie krachtens provisie door de proost-aartsdiaken van juni 1569 uit hoofde van devolutierecht terwijl Cock te zijn name de dienst zou waarnemen en de inkomsten zou innen.⁶⁵ Op 18 november 1570 verdaagde de officiaa van de aartsdiaken op verzoek van beide partijen tussen beide nadat Cock had erkend dat hij in het lopende jaar de dienst voor De Wely had waargenomen.⁶⁶ Blijkens instrument van 21 mei 1571 had De Wely een aantal personen, waaronder de pastoor te Sleen* (die voordien sacrista was te Westerbork) gemachtigd afstand te doen van deze vicarie en een andere aan te nemen.⁶⁷ Tot resignatie is het blijkbaar niet gekomen want 11 oktober 1576 verklaart de opvolger van Cock als pastoor, Bernardus Termaeth, een jaar lang voor tien Carolus gulden de dienst op het altaar der vicarie voor De Wely zal waarnemen.⁶⁸ Destijds trad Cock als volmacht voor De Wely op zodat aangenomen mag worden dat hij voordien de waarneming heeft gecontinueerd.⁶⁹ Latere bezitters van deze vicarie zijn niet bekend.

Sacristieleen

Een priester-koster wordt voor het eerst in 1421 vermeld.⁷⁰

- 1421 **Herman Schutte**
Heer Herman Schutte, koster alhier, wordt vermeld 17 februari 1421.⁷¹
- 1564 **Jan Steenborch**
koster-priester alhier, wordt 12 juli 1566 vermeld met de pastoor.⁷² Eind 1567 wordt hij pastoor te Sleen*.
- 1588 - 1590 **Ludolphus Mensinge**
geboren omstreeks 1565,⁷³ was in 1588 en 1589 sacrista alhier.⁷⁴ Hij kwam in 1590 naar Zweeloo* en was in 1598 gewezen pastoor aldaar.⁷⁵

Annavicarie

Deze vicarie is alleen uit een vermelding in 1554 bekend.⁷⁶

- 1554 **Everardus Joannis**
Na diens demissie of resignatie wordt, na presentatie door Egbertus Petri, pastoor alhier,

⁶⁵ St. Marie nr. 1802, 75.

⁶⁶ Arch. Dikninge nr. 253 reg. 430.

⁶⁷ Arch. Dikninge nr. 254 reg. 432.

⁶⁸ Arch. Dikninge nr. 255 nr. 449.

⁶⁹ Vgl. Arts, *Dikninge*, 252.

⁷⁰ Arch. Dikninge nr. 1, 21^e reg. 227.

⁷¹ Arch. Dikninge nr. 1, 21* reg. 227.

⁷² *Goorspraken* 1, 188.

⁷³ OSA nr. 1729, getuigeverklaring van 16 april 1635, dan oud omstreeks 70 jaren.

⁷⁴ OSA nr. 1720 deel 2, 211.

⁷⁵ OSA nr. 1729.

⁷⁶ ABU nr. 535, 204-204v.

- 1554 **Rodolphus Henrici**
13 februari 1554 geïnstitueerd tot de vicaria perpetua van Anna in ‘Borch’ in Weststellingwerf (sic).⁷⁷

Overige

- 1404 - 1406 **Reinold**
komt op de Pinksterlotting 1404, Pinksatren en Zworen Maandag 1406 in relatie met goederen alhier voor.⁷⁸
- 1417 - 1418 **Albert van Borck, Rosinghe**
Heer Albert van Borck komt met de pastoor alhier 24 februari 1417 voor.⁷⁹ Op 13 maart 1418 pachten de priester Albertus Rosinghe, zijn broer Henric en diens vrouw van de abdij de tienden over Rosinghegoed alhier; gezegeld wordt door hun pastoor Rolof van Deveren⁸⁰ die hier pastoor was zodat Albert alhier gelocaliseerd kan worden.
- 1465 **Johan Schultinge**
komt 21 april 1465 als vicarius te Coevorden*, ‘Borck’ (niet Borger⁸¹) en Gasselte voor.⁸²
- 1522 **Menso Rysinck**
priester alhier, komt met de kerkvoogden voor;⁸³ mogelijk was de pastorie toen vacant.
- 1570 - 1584 **Luytken Amelda**
tekende eind oktober/begin november 1570 de proclamaties van Ludolph Cock tot de Stephanusvicarie alhier.⁸⁴ Onder het hoofd Westerbork komt hij voor op de goorsprake van 10 maart 1572.⁸⁵ Blijkens de goorsprake van 21 maart 1578 heeft hij gevraagd iemand te Elp te mogen panden wegens het lezen van missen;⁸⁶ de eis wordt ontzegd. Op 7 oktober 1578 wordt op de goorsprake onder Westerbork aangegeven dat hij met een mes is gestoken,⁸⁷ op 15 maart 1584 wordt aangifte gedaan van een ‘nederslach an heer Lutien’ alhier.⁸⁸ Was hij de sacrista alhier?

⁷⁷ ABU nr. 535, 204-204v.

⁷⁸ Keverling Buisman, *Ordelen I*, Pinksteren 1404, 19 nr. 1506, Pinksteren 1406, 52, nr. 555; Zworen Maandag 1406; 55, nr. 579.

⁷⁹ Arch. Dikninge nr. 1, 31v-31 a v reg. 209.

⁸⁰ Arch. Dikninge nr. 1, 21v-21 a v reg. 212.

⁸¹ Zie Borger*.

⁸² AKG nr. 440 reg. 471.

⁸³ AKG nr. 2, 51 reg. 1003.

⁸⁴ Arch. Dikninge nr. 252* reg. 429*.

⁸⁵ *Goorspraken* 2, 4.

⁸⁶ *Goorspraken* 3, 38.

⁸⁷ *Goorspraken* 3, 56, 57.

⁸⁸ *Goorspraken* 4, 17.

ZUIDLAREN

Patroon: **Maria**

Bijzonderheden:

Op grond van de naam zou een vroegere samenhang tussen Noord-, (Mid-) en Zuidlaren kunnen worden verondersteld. Of echter Noord- en Zuidlaren te beschouwen zijn als voortzetting van een parochie ‘Laren’ is zeer de vraag. Noordlaren behoort tot Go, Zuidlaren tot Drenthe, en De Cock wijst er op dat de verdeling van ‘Laren’ in Noord- en Zuidlaren kan duiden op een oorspronkelijke grensstrook.¹ Archeologisch onderzoek heeft de geschiedenis van de kerk te Zuidlaren niet verder kunnen dateren dan de dertiende eeuw al blijft de overlevering dat op een andere plaats op het ruime kerkhof een oudere kerk heeft gestaan.² De parochie Zuidlaren moet zijn afgesplitst van Anloo* hetgeen valt af te leiden uit de verplichting die op de burens van Zuidlaren rustte om de ‘kerckmuir van Anloe’ mede te onderhouden waarvan in 1565 sprake is.³

De Groningers brandden in 1231 geheel ‘Lare’ met de kerk af.⁴ Groenendijk gaat er vanuit dat het hier Noordlaren moet betreffen omdat brandsporen te Zuidlaren niet zijn aangetroffen.⁵

Nicolay en Den Hengst sluiten daarentegen niet uit dat Zuidlaren eerder een houten kerk had en dat deze in 1231 is opgebrand. Zij stellen de vraag waarom de Groningers het tot het Gorecht behorende Noordlaren zouden verwoesten.⁶ Halbertsma merkt daarentegen op dat in de dertiende eeuw te Noordlaren aanzienlijke schade werd hersteld.⁷

Het blijft derhalve onduidelijk of Zuidlaren reeds in 1232 als parochie bestond. Aanwijsbaar wel in 1262 omdat er dan sprake is van een pastoor.⁸ In 1264 blijkt de abdij Aduard – die in de omgeving bezittingen had – kalk en stenen voor de bouw van de kerk alhier had geleverd.⁹

De kerk was gewijd aan **Maria**. Op 23 augustus 1622 wordt betaling geëist van tentrogge verschuldigd door ‘L Vrouwen ofte het Kercken Erve toe’ Zuidlaren; 4 oktober 1622 zijn hierin gedaagde partij de kerkvoogden alhier.¹⁰ Een overzicht van de pastoralia alhier uit 1632 vermeldt: ‘Noch heft de pastoor Jhaerlicx vijdt het vogede Erve oft onser vrouwen Erve’ één mud rogge.¹¹ Dit zal het Onze Lieve Vrouwe-erv zijn geweest dat Magnin bij de vicarie rekende. Het register uit 1597/8 noemt de vicarie zonder patrocinium,¹² de registers uit 1601 noemen Zuidlaren niet.¹³

Vicarie

¹ De Cock, ‘Wold’, 62.

² Halbertsma, ‘Zuidlaren’ (1973) 114-117.

³ *Goorspraken* 1, 211, 26 maart 1565; 301, 16 juli 1565.

⁴ Braaksma, *Quedam narracio*, 151-152 en n. 99 waar wordt opgemerkt dat op archeologische gronden wordt aangenomen dat dit de kerk van Noordlaren was (onder verwijzing naar Halbertsma).

⁵ Groenendijk, ‘Noordlaren’, 573.

⁶ Nicolay en Den Hengst, ‘Synthese’, 615.

⁷ Halbertsma, ‘Noordlaren’ (1977) 31.

⁸ OGD nr. 131.

⁹ OGD nr. 135.

¹⁰ OSA 14 deel 12, 180 resp. 320.

¹¹ OSA nr. 367.

¹² OSA nr. 365, 1v-2.

¹³ OSA nr. 366.

Van een vicarie is voor het eerst sprake 31 juli 1481.¹⁴ In 1483 wordt enkele malen een koster-priester genoemd.¹⁵ Later is er sprake van een vicarie op het Anna-altaar; later wordt deze vicarie de Hoytingevicarie genoemd. De vermelding van bezit van een Onze Lieve Vrouwevicarie in 1597 berust op een misverstand.¹⁶ De acta van de classis Rolde vermelden 11 september 1632 de ‘veralieneerde vicarie’ alhier waaraan *cura animarum* verbonden zou zijn geweest.¹⁷

Pastorie

- 1262 **Eylardus**
komt als plebanus alhier voor in 1262.¹⁸
- 1332 **Rodolphus**
komt als pastoor alhier voor 16 november 1332.¹⁹
- 1360 - 1374 **Marcelius**
Marcelius de Suthlaren, decanus Drenthie komt voor 2 juni 1360,²⁰ daarna vele malen als pastoor alhier en/of deken. Voor he laatst wordt hij vermeld 21 maart 1374.²¹
- 1395 **Henric**
wordt als pastoor alhier vermeld 21 oktober 1395.²²
- 1412 **Bartolt**
komt als pastoor alhier voor 12 mei 1412.²³
- 1427 - 1457 **Willem Jolinge**
komt voor het eerst als pastoor alhier voor 5 april 1427,²⁴ voor het laatst 22 januari 1457.²⁵ Op 26 oktober 1439 wordt hij tevens als deken van Drenthe vermeld.²⁶
- 1460 - 1491 **Gerardus Boldewini de Vuchtel**
(Fochteloo) in 1457 nog vicepastoor alhier, komt vanaf 2 april 1460²⁷ regelmatig als pastoor alhier voor. Op 28 februari 1478 komt Gheerd de Vuchtel, pastoor alhier, voor als één van de testamentatores van wijlen Ghert,

¹⁴ AKG nr. 20, 122 reg. 668.

¹⁵ Keverling Buisman, *Ordelen I*, 210 nr. 4698; 214 nr. 4531; 215 nr. 4540.

¹⁶ Magnin, *Kerkelijke geschiedenis*, 156.

¹⁷ Arch. classis Rolde nr. 2.

¹⁸ OGD nr. 131.

¹⁹ Arch. Marke Schipborg nr. 1.

²⁰ OGD nr. 480; als deken ook 6 januari 1368 (OGD nr. 552), 13 september 1368 (OGD nr. 558, *provisor decanatus Drenthie sub anno bisextilo*), 26 november 1369 (OGD nr. 568 en 596, datum correctie naar 15 januari 1369 (vergelijk Arch. Dikninge nr. 1, 20-20v reg. 79), 1 januari 1374 (OGD nr. 15).

²¹ OGD nr. 618.

²² OGD nr. 908. Zijn zegel vertoont een wapen.

²³ AKG nr. 20, 115v reg. 90.

²⁴ Arch. HG Gasthuis nr. 152 reg. 86.

²⁵ AKG nr. 20, 119 reg. 357.

²⁶ Arch. Abdij Assen nr. 82 reg. 46.

²⁷ Arch. Abdij Assen nr. 46 reg. 74.

pastoor te Norg*.²⁸ Voor het laatst wordt hij als pastoor alhier vermeld 21 februari 1493.²⁹

1533 **Mgr. Stephanus**

tunc pastor, droeg 23 juli 1533 aan het kartuizerklooster op de Zonnenberg bij Kampen een uit een goed te Zuidlaren verschuldigde rente af.³⁰ Op 6 juli 1533 werd (wegens afwezigheid van de [Gelderse] rentmeester in Groningen en Drenthe door Herman van Bommel, kapelaan van de [Gelderse] stadhouder, de nieuwe pastoor (wiens naam niet wordt vermeld) ingeleid.³¹

- 1541? ? **N.N.**

In 1973 werd een fragment gevonden van een grafsteen waarop als tekst slechts bewaard: '41. PAST'; mogelijk van een in 1541 overleden pastoor?

1544 - 1571 **Johan van Lingen**

komt voor het eerst als pastoor alhier voor 25 december 1544,³² voor het laatst 2 februari 1571.³³ Hij ontvangt *licentia testandi* 26 april 1555.³⁴ Zijn grafzerk werd bij archeologisch onderzoek in 1973 gevonden; van de tekst was alleen het woord 'LINGENSIS' leesbaar. Hij was een oom van Johan van Lingen, van 1548 tot 1551 prebendaat te Roden*, vanaf 1555 pastoor te Roderwolde*.³⁵

1582 **N.N.**

pastoor alhier en zijn zoon, worden vermeld 9 november 1582.³⁶

Vicepastoors

1457 **Gerardus Boldewini**

Gerardus komt als vicepastoor alhier voor 28 november 1455,³⁷ als Gerardus Boldewijns als zodanig 12 januari 1457.³⁸ Vanaf 1461 wordt hij als pastoor alhier vermeld.

Sacristieleen

1483 **Alfert**

Heer Alfert, koster alhier, wordt in 1483 enige malen genoemd.³⁹

1524 **Mr. Lambert**

sacrista alhier, komt 18 juni 1524 voor.⁴⁰

²⁸ GA, GAG R.F. 1478.5.

²⁹ GA Kampen, II, Kerken en kloosters nr. 361 (arch. Karthuizerklooster) 19v-20.

³⁰ GA Kampen, II, Kerken en kloosters nr. 424 (arch. Karthuizerklooster).

³¹ HGA, Hertogelijk Archief nr. 155.

³² Kerkeboek Zuidlaren, Afschriften Rentebrieven.

³³ Kerkeboek Zuidlaren, Afschriften Rentebrieven.

³⁴ ABU nr. 544-5, rekening 1554/5; niet bij Heeringa, *Rekeningen* II, 237-238.

³⁵ Arch. Ewsum nr. 438 (oud nr. 245 reg. 450).

³⁶ Formsma en Van Roijen, *Diarium Alting*, 571.

³⁷ AKG nr. 20, 117v-118 reg. 341.

³⁸ AKG nr. 20, 119 reg. 357.

³⁹ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 210 nr. 4698; 214 nr. 4531; 215 nr. 4540.

⁴⁰ NA, Arch. ACB nr. 141.

Annavicarie

Wanneer deze vicarie die later ook bekend staat als Hoytingevicarie is gesticht is onbekend. In 1554 wordt het presentatierecht uitgeoefend door de pastoor en Egbertus Hoytinge.⁴¹ In 1602 wordt Coop Hoytinge cum suis opgelegd de fundatiebrief van de Hoytingevicarie over te leggen; 26 augustus 1602 blijken zij zulks niet te kunnen doen; wel produceren zij een brief van Ludolf Aling, deken van Drenthe, van 1 april 1582 (van proclamatie?, inbezitstelling?) van Ludolphus Hoytinghe, gepresenteerd tot de vicarie na de resignatie van Joannes Laxtenius.⁴²

Op 12 december 1597 worden als eigendommen van de vicarie opgegeven: enige bouwakkers, groot 33 à 34 mud, ruim 25 voer hooi, twee stukken weiland, samen groot 20 spint, enig veen om turf te graven, het vicarie-erve, echter bezwaard met een rente van vijf mud rogge ten behoeve van het convent te Warffum en de lasten van een op het erve opgenomen kapitaal van 50 daalder.⁴³ In 1632 worden als bezittingen van de Hoytingevicarie opgegeven acht koeweiden (opbrengst geschat op 18 gulden), 25 voer hooi (opbrengst geschat op 50 gulden), 28 mud bouwland (geschatte opbrengst 84 gulden), een rente van één Emders gulden (= 2 gulden 5 stuiver), totaal 154 gulden 5 stuiver, waarvan een derde deel als inkomen van de predikant wordt aangewezen.⁴⁴

1481 **Johan Altinghe**
komt als vicarius alhier voor 31 juli 1481.⁴⁵ Is hij dezelfde als Olde her Johan alhier, vermeld 26 januari 1493?⁴⁶

1544 - 1553 **Johan Eppinge**
wordt 25 december 1544 als vicarius alhier vermeld.⁴⁷ Hij resigneert eind 1553/begin 1554. Naamgenoten stonden te Kropswolde* (1554 priester gewijd, vanaf 1560 pastoor te Kropswolde*, uiterlijk omstreeks 1575 overleden) en Middelbert* (als pastoor aldaar bekend vanaf 1570, in 1595 te Zuidwolde (Gr.)*).

1554 **Wilhelmus Hoitinge**
juvenis wordt 17 januari 1554 door de pastoor alhier en Egbertus Hoitinge, *incola* alhier, als vicarius gepresenteerd; de jaarlijkse opbrengst is 40 mud rogge.⁴⁸ Op 15 februari 1554 wordt Wilhelmus Hoitinge tot perpetuus vicarius van de vicarie op het Anna-altaar, na de demissie van Joannes Eppinck, geïnstitueerd.⁴⁹ Hij was afkomstig van Zuidlaren en 2 juni 1553 als student in de artes te Keulen ingeschreven.⁵⁰

1575 **Johan Rentynge**

⁴¹ ABU nr. 535-1, 217, 220v-221.

⁴² OSA nr. 14 deel 2, 50.

⁴³ OSA nr. 365, 1^e stuk, 1v-2.

⁴⁴ OSA nr. 367.

⁴⁵ AKG nr. 20, 122 reg. 668.

⁴⁶ Arch. Klerkenhuis nr. 119 reg. 211.

⁴⁷ Kerkeboek Zuidlaren, Afschriften rentebrieven.

⁴⁸ ABU nr. 535-1, 217.

⁴⁹ ABU nr. 535-1, 220v-221.

⁵⁰ Keussen, *Matrikel Köln* II, 1073.

komt 27 januari 1575 als vicarius alhier voor.⁵¹ Nog in hetzelfde jaar wordt hij pastoor te Kropswolde⁵² waar hij de dienst verliet in 1599.⁵³ Hij leeft nog 21 maart 1609.⁵⁴

- 1582

Joannes Laxtenius

resigneerde in 1582⁵⁵ en werd toen of korte tijd nadien pastoor te Siddeburen; hij was afkomstig van Lingen.⁵⁶ Hij ging tot de Reformatie over, werd kort nadien predikant te Holwierde* en was gehuwd met Ghese Hoytinge,⁵⁷ mogelijk dezelfde als de gelijknamige gewezen kelnerse van de commanderij te Warffum die in 1610 uit de goederen van dit klooster wegens onder meer achterstallig arbeidsloon 50 gulden ontving.⁵⁸ Hun zoon Joannes, eveneens predikant te Holwierde*, procedeert in 1637 met de fiscaal van het landschap Drenthe over de Hoytingevicarie alhier.⁵⁹

1582

Ludolphus Hoitinge

ontving bij brief van 1 april 1582 deze vicarie.⁶⁰

⁵¹ Arch. De Sitter nr. 305.

⁵² Kerkeboek Kropswolde, 13.

⁵³ Kerkeboek Kropswolde, 13.

⁵⁴ GA, GAG RA IV a 3.

⁵⁵ OSA nr. 14 deel 2, 50.

⁵⁶ GA, Arch. HJK nr. 603 (ChvhH VI nr. 482, 6 augustus 1584; tekent hij Laxten Lingius; Laxten is een buurtschap bij Lingen (Emsland).

⁵⁷ Beider grafsteen (hij overleed 15 juni 1621, zij 13 januari 1621) te Holwierde: Pathuis, *GDW* nr. 1969.

⁵⁸ StA nr. 2314, 524v.

⁵⁹ OSA nr. 6 deel 2, 196v en elders; vergelijk Fries Stadhoudelijk Arch. nr. 11, 25 juli 1611 en 26 november 1611 volgens welke Laxtenius de vicarie nog bezit.

⁶⁰ OSA nr. 14 deel 2, 50.

ZUIDWOLDE

Patroon: **Maternus (en Maria)**

Bijzonderheden:

Over de ouderdom van de parochie Zuidwolde is niets bekend. Het maakte in wereldlijk opzicht deel uit van het Beilerdingspel. Kerkelijk lijkt een oriëntatie vanuit Ruinen of ruimer het Dieverderdingspel meer voor de hand te liggen. De kerk was gewijd aan **Maternus** blijkens vermeldingen van 25 juni 1565¹ en 1 juli 1567.² Het patronaat van de kerk berustte bij het Huis te Echten, aldus reeds blijkens een akte van 14 maart 1413.³ De stichting van een kerk alhier kan terug gaan op een vroege vertegenwoordiger van dit geslacht in dit gebied.⁴ In 1506 werden twee klokken gegoten, een ‘Jhesus. Maria. Johannes. Sancta Anna’, de andere ‘Jhesus. Maria. Johannes. en Maternus’.⁵

Onder de stukken betreffende de opgave van de kerkelijke goederen van 9 januari 1601 bevindt zich als ‘regyster van onse leve vrouwe guederen der kercke renten’ inhoudende de geld- en boterrrenten, daarnaast is er een register van graanpachten, de kerk toebehorende, en een van de vicariepachten.⁶ Onze Lieve Vrouw blijkt dus ook de kerkheilige te zijn geweest; mogelijk was er een dubbelpatrocinium.

Vicarie en prebende

Bij de opgave van de kerkelijke goederen in 1598 wordt een vicarie genoemd, dan reeds getransformeerd in een schoolmeesterschap.⁷ Van deze vicarie is verder niets bekend. Een prebende werd – als studieleen – in het midden der vijftiende eeuw gesticht door de priester Rudolphus de Utlo, van hier afkomstig, dat wil zeggen hij bestemde een som geld voor de studie van een familielid uit Zuidwolde, Ruinen of elders om te Erfurt te gaan studeren.⁸ Van een prebende in de kerk was geen sprake, het was een studiebeurs.

Pastorie

1417 - 1423 **Henric Bruynsteyn**

Op 16 maart 1417 zegelt Johan van Echten als ‘leenheer’ (patroon) van de kerk alhier een overeenkomst tussen de kerspellieden en hun pastoor Henric Bruynsteyn over diens inkomsten.⁹ Als pastoor alhier en notarius wordt hij 29 november 1423 vermeld.¹⁰

1439 - 1485 **Henric Ahuus**

¹ Arch. Echten nr. 676 reg. 130.

² Arch. Echten nr. 679 reg. 136.

³ Arch. Echten nr. 670 reg. 29.

⁴ Rudolph, zoon van Volker van Coevorden, bezit in 1216 de tienden van tenminste drie huizen te Echten, OGD nr. 13. Elders betoogden wij dat van hem het geslacht Van Echten afstamt, Roemeling, ‘Enkele adellijke geslachten’, 176. In 1275 houdt een Van Echten tienden te onder meer Zuidwolde in leen van Hendrik van Borculo, OGD nr. 145, een kleinzoon van Rudolph II van Coevorden.

⁵ Belonje en Westra van Holthe, *Gedenkwaardigheden*, 171.

⁶ OSA nr. 366; het register van 1598 (OSA nr. 365, 2^e bundel, 21) maakt van geld- en boterrrenten geen melding.

⁷ OSA nr. 365, 2^e bundel, 21.

⁸ Arch. Echten nr. 672 reg. 45.

⁹ Arch. Echten nr. 670 reg. 29.

¹⁰ Arch. Kerk Vollenhove nr. 12.

geeft 8 november 1439 (blijkbaar) een reversaalbrief naar aanleiding van zijn benoeming tot pastoor alhier, aan Johan van Echten.¹¹ Hij is hier zeer lang pastoor geweest en overleed in 1485. Na zijn overlijden presenteert Johan van Echten (kleinzoon van de voorgaande) op 15 januari 1496

1486 - 1519 **Rudolphus Stenborch/Steenberghe**
als pastoor alhier.¹² Hij wordt hier nog vermeld 4 mei 1519.¹³

1526 **Arnoldus Frederici ten Hoevell**
was pastoor te Koekange*, waar zijn opvolger in december 1526 werd benoemd, toen hij pastoor te Zuidwolde was geworden.¹⁴ Heer Arendt, broer van Jan (Johan) ten Hoevel, wordt op de lotting van 29 april 1527 zonder functie en standplaats genoemd.¹⁵

- 1542 **Lubbertus Luggers**
pastoor alhier, overleed 28 september 1543.¹⁶

- 1550/1 **Hesselus Johannis Hillebrant**
ruilt de kerk alhier ('*in Woldis*') in 1550/1¹⁷ *pro beneficio titulari* met

1550/1- 1554 **Hermannus Hoevell**
die als pastoor *in Woldis* 14 november 1554 voorkomt.¹⁸

1563- ca 1565 **Arent ten Hoevell**
ontving 7 juni 1563, als pastoor alhier, *licentia testandi*¹⁹ en overleed als pastoor alhier omstreeks 1565.²⁰ De relatie met de hiervoor genoemde Arnoldus ten Hoevell is onbekend.

1565 - 1567 **Herman Santynck**
wordt 25 juni 1565 tot 'de parochiall kercke tho Zuytwolde In de Eerhe Godesz en des hylgen Bysschops ende Confessors Sanct Maternus' na het overlijden van de voorgaande gepresenteerd door Roelof van Echten,²¹ geproclameerd 26 juni 1565²² en geïnstitueerd 21 juli 1575.²³
Hij was van hier afkomstig. Op 27 maart 1563 geven Roelof Santinck, *praetor* alhier, en zijn vrouw Hermke aan zijn broer Hermannus 'die nie taffels om sick daerup tmogen laten ordineren' of dertig gulden over en uit hun erve alhier.²⁴
Hij werd 7 april 1563 geëxamineerd om tot de wijdingen te worden

¹¹ Arch. Echten nr. 671 reg. 38.

¹² Arch. Echten nr. 673 reg. 65.

¹³ Stadtarchiv Emden, Arch. Grimersum-Beninga doos 100 nr. 134.

¹⁴ Arch. Echten nr. 647 reg. 86.

¹⁵ Joosting, *Ordelen*, 62.

¹⁶ Arch. Dikninge nr. 231.

¹⁷ ABU nr. 544-4, rekening 1550/1.

¹⁸ HCO, Arch. Officiael van de aartsdiaken van het kapittel van de Lebuïnuskerk te Deventer

¹⁹ ABU nr. 543-1, rekening 1563/4, manuaal van de vicaris-generaal; niet bij Heeringa, *Rekeningen II*.

²⁰ Arch. Echten nr. 676 reg. 130. Hij liet een rente na aan de kerk, blijkens vermelding van een rente ten laste van zijn erfgenamen in een opgave van de kerkegoederen, 9 maart 1601 overgegeven, OSA nr. 366.

²¹ Arch. Echten nr. 676 reg. 130.

²² St. Marie nr. 1802, 36v.

²³ St. Marie nr. 1802, 37.

²⁴ ABU nr. 535-2, 11v.

toegelaten.²⁵ Begin 1567 overleed hij reeds waarop Roelof van Echten 4 mei 1567 presenteerde

1567 **Evert ten Oever**

waarop de aartsbisschop van Utrecht 7 mei 1575 last gaf tot proclamatie,²⁶ hem institueerde 30 mei 1567²⁷ en inbezitstelling van de kerk volgde 1 juli 1567.²⁸

1586 - 1598 **Ernst Hendriks**

Op 12 mei 1586 wordt een overeenkomst bewerkstelligd tussen Ernest, pastoor alhier, en de kinderen van wijlen Jan Geers ten Ulde; voor de 'mysfal' van de pastoor aan Jan Gers betaalde de pastoor een schadevergoeding²⁹. Huizing schrijft ten onrechte dat Hendriks daarna van hier vertrok, werd opgevolgd door Frederik ten Hoevel, die in 1590 naar Groningen zou zijn gegaan.³⁰ Frederik ten Hoevell, wel van hier afkomstig, was van 1566 tot 1590 pastoor van de A-kerk* te Groningen* en werd als zodanig opgevolgd door zijn broer Hendrik die van 1568 tot dan pastoor was van het Groninger Zuidwolde*. Ernst Hinrix wordt 12 augustus 1598 gewezen pastoor genoemd.³¹ Hij ging niet tot de Reformatie over. Op 9-12 juni 1601 wordt gemeld dat de 'paep van Suytwolde' (in Drenthe) te Genemuiden woont en te Ens preekt. De predikanten te Kampen wordt door de Overijsselse synode opgedragen er op te letten dat hij zich niet te Ens indringt.³²

Vicarie

Over de vicarie wordt 6 januari 1598 meegedeeld dat deze 'nu ein schoolmeesterschap' is. Verder is over deze vicarie niets bekend. Ongedateerd is een opdracht te informeren naar de 'fundatie' van een vicarie alhier.³³

1540 - 1550/1 **Luggerus Steenberch**

Op 16 juni 1540 vindt de amortisatie van de goederen van de vicarie in *Zuytwoldis partium Phrysie* en de institutie van D. Luggerus Steenbergen plaats.³⁴ Hij ontvangt *licentia testandi* in 1550/1 en is dan vicarius alhier.³⁵

Prebende

Een prebende werd – als studieleen – in het midden der vijftiende eeuw gesticht door de priester Rudolphus de Utlo, van hier afkomstig, dat wil zeggen hij bestemde een som geld voor de studie van een familielid uit Zuidwolde, Ruinen of elders om te Erfurt te gaan studeren.³⁶ Van een prebende in de kerk was geen sprake, het was een studiebeurs.

²⁵ ABU nr. 550*, 116v; nr. 550* bis.

²⁶ Arch. Echten nr. 678 reg. 134; ook ABU nr. 543-3, rekening 1566/7.

²⁷ Arch. Echten nr. 679 reg. 135.

²⁸ Arch. Echten nr. 679 reg. 136; *parochiales Ecclesiae dive Maternae (!) In Zuytwolde*.

²⁹ Arch. Echten nr. 680 reg. 150.

³⁰ Huizing, *Zuidwolde*, 26.

³¹ Acta synodes.

³² Acta synodes Overijssel (ed. Reitsma en Van Veen), 254.

³³ OSA nr. 366.

³⁴ ABU nr. 538-2, 26v. Gezien de vermelding van Steenbergen is de toevoeging *partium Phrysie* onjuist.

³⁵ ABU nr. 544 – 4.

³⁶ Arch. Echten nr. 672 reg. 45.

Op 4 september 1638 verklaren te Leeuwarden Tymen Joannis Stonebrinck, Mathias Stonebrinck, notarius, Paulus Joannis Stonebrinck, Geeske Stonebrinck vrouw van Jesse Jetses te Dronrijp, kinderen van Joannes Timanni Stonebrinck, en Jouke Piers Piersma te Swichum, allen kleinkinderen van Timon Stonebrinck te Zuidwolde dat op het aldaar door Rudolfus Utloe gestichte leen hadden gestudeerd: voornoemde Timen Stonebrinck; nadien diens zoon Paulus Stonebrinck die priester was geworden; en daarna de volgende zoon Joannes Timanni Stonebrinck.³⁷

Paulus Stonebrinck uit Steenwijk wordt in 1566 op de titel van de Uniaprebende te Wirdum (Fr.) geëxamineerd om tot de wijding van subdiaken te worden toegelaten.³⁸ In 1565 is hij schoolmeester te Wirdum, 1567 priester en schoolmeester. Mogelijk in 1573 werd hij pastoor te Engelum van waar hij in 1580 uitweek. Van 1587 tot 1590 is hij bekend als pastoor te Coievorden*. Mr. Jan Thymens Stonebrinck was van 1575 tot 1605 schoolmeester te Swichum.³⁹ De Stonebrincks komen in de vijftiende/zestiende eeuw te Steenwijk voor. Een priester Johannes Stonebrinck, zonder functie en plaats, overleed 13 maart 1494; uitvoerder van het testament was Johannes Stonebrinck.⁴⁰ De relatie met de Van Utloe's is onbekend.

³⁷ HCL, Oud Adm. Arch. L 849, 408.

³⁸ ABU nr. 550*, 138.

³⁹ Grijpstra, 'Sudertrimdiel', 87.

⁴⁰ Arch. HG Steenwijk, Cartularium II (Calendarium), 19.

ZWEELOO

Patroon:

Bijzonderheden:

Romein noemt Zweeloo een dochterkerk van Sleen.¹ Bij de restauratie in 1977/8 werd de fundering van een houten kerk vastgesteld die werd opgevolgd door een bakstenen kerk.² De houten kerk wordt gerekend tot het jongere type en dateert waarschijnlijk uit het eind van de twaalfde/eerste helft van de dertiende eeuw.³ De nog bestaande kerk dateert uit de tweede helft van de dertiende eeuw.⁴ In april 1483 wordt verleend een *licentia frangendi et reedificandi chorum in Zwelís pertinent .. Drenthe*.⁵

De collatie berustte in de tweede helft van de vijftiende eeuw bij de bisschop⁶ van wiens rechten ook later blijkt.⁷ In 1526 vindt een presentatie van een pastoor plaats door Hertog Karel van Gelre,⁸ zich beschouwende als landsheer, zij het dat deze presentatie blijkbaar niet geëffectueerd werd. Het collatierecht zal bij de overdracht van de temporaliteit in het bezit van de landsheer zijn verbleven. In 1588 wordt de koning nog als collator vermeld.⁹

Van de parochie Zweeloo werd Oosterhesselen* afgescheiden.

Sacristieleen/vicarie

Een sacrista wordt 18 augustus 1431 vermeld;¹⁰ wellicht stond de betrokkene hier reeds in 1407.¹¹ Een Stephanusvicarie wordt 15 juni 1635 genoemd.¹²

Pastorie

1335 - 1339 **Gherardus**

komt als pastoor alhier voor 4 november 1335¹³ en 17 november 1339.¹⁴

1355 **Johannes**

wordt als *ecclesie rector* en pastoor alhier genoemd 31 augustus 1355.¹⁵

1374 **Nicolaus**

komt als pastoor alhier voor 27 juni 1374.¹⁶

¹ Romein, 317.

² Boersma, 'Zweeloo', 167, 169.

³ Boersma, 'Zweeloo', 174.

⁴ Karstkarel, *Middeleeuwse kerken*, 659.

⁵ HUA, GA Utrecht, 1^e afd., nr. 815, 121.

⁶ ABU nr. 12, 79v, ongedateerd (Muller, *Regesten* nr. 3720).

⁷ Dom nr. 3367 (medio vijftiende eeuw); GA Utrecht, Bewaarde archieven nr. 590, 1526; nr. 591 – 4, 5, 24 april 1516; ABU nr. 6, 6v, 1 december 1526 (Muller, *Regesten* nr. 5563).

⁸ HGA, Hertogelijk Arch. nr. 21 ad liber XII, 136v, 1526; Liber XII zelf bleef niet bewaard.

⁹ OSA nr. 367.

¹⁰ Arch. Abdij Assen nr. 85 reg. 42.

¹¹ Keverling Buisman, *Ordelen* I, 60 nr. 643, Zworen Maandag 1407; 66 nr. 701, Magnus 1408.

¹² OSA nr. 1729.

¹³ OGD nr. 344.

¹⁴ Berkelbach van der Sprenkel, *Regesten* nr. 1268 (daar correctie van de datum 8 juli 1339 bij OGD nr. 358).

¹⁵ OGD nr. 441; correctie van de datum: Muller, *Regesten* nr. 763.

¹⁶ OGD nr. 620.

1420 - 1451 Johannes Hondertmarck

was secretaris van bisschop Frederik van Blankenheim.¹⁷ Deze verzoekt in 1417 voor hem een kanonikaat met prebende in de St. Mariekerk te Utrecht, niettegenstaande het bezit van de parochiekerk te Sinoutskerke en een kanonikaat met prebende te Geervliet, hetgeen 22 november 1417 wordt toegestaan.¹⁸ Hij was clericus van het bisdom Minden en verkreeg 27 november 1419 een kanonikaat met prebende in St. Marie te Utrecht, niettegenstaande het bezit van een kanonikaat met prebende te Geervliet en een vicarie op het Catharina-altaar te Kampen.¹⁹ Op 10 april 1420 wordt over een suppliek *de perinde value* (om op dezelfde wijze van kracht te doen zijn) ten aanzien van een kanonikaat met prebende in St. Marie te Utrecht en de parochiekerk te Zweeloo, verkregen door permutatie (ruil) met de kerk te Sinoutskerke; het beneficie te Geervliet bezit hij dan nog.²⁰ Op 24 oktober 1420 krijgt hij – als pastoor te Zweeloo – toestemming zich door en andere bisschop dan zijn ordinarius te laten wijden.²¹ Op 11 april 1421 wordt beschikt op zijn suppliek om verlening van een kanonikaat met prebende in de St. Salvator te Utrecht niettegenstaande het bezit van zulk een beneficie te Geervliet en de kerk te Zweeloo.²² Op 28 april 1421 wordt beschikt op een verzoek van bisschop Frederik van Blankenheim voor zijn secretaris, pastoor te Zweeloo, om dispensatie van het voorschrift zich door zijn ordinarius te laten wijden.²³ Verdere supplieken inzake een kanonikaat in de St. Salvator te Utrecht zijn gedateerd 11 oktober 1421 en 1 december 1421.²⁴ Haast om zich tot priester te laten wijden had hij blijkbaar niet: 5 mei 1425 heet hij - medepastoor (*rector alterius portionis*) te Haamstede – subdiaken en krijgt hij opnieuw toestemming zich door en andere bisschop te laten wijden.²⁵ Van zijn pastoraat te Zweeloo wordt dan geen melding meer gemaakt. Hij zal de dienst alhier door een vicepastoor hebben laten waarnemen.

1460 Johannes Gripscamp

wordt 4 maart 1460 als pastoor alhier genoemd.²⁶

- C (?)

- B (?)

Blijkens een ongedateerd stuk vergeeft bisschop David het pastoraat, vacant door overlijden of resignatie van C, priester, aan B, hem door zijn raad Johannes in diens hoedanigheid van kastelein van het slot A gepresenteerd.²⁷ Met laatstgenoemde kan slechts zijn bedoeld Johan Stelling, van 1471 tot 1496 drost van Drenthe en kastelein van Coevorden. De letters A, B en C zullen gelegenheidsletters zijn geweest.

- 1516 Theodoricus de Anholt

¹⁷ RG IV, 2039- 2340 nr. 7929 (ook alle andere supplieken), Reg. Suppl. 146, 273v.

¹⁸ Ibid., Reg. Suppl. 106, 63v.

¹⁹ Ibid., Reg. Suppl. 135, 8v.

²⁰ Ibid., Reg. Suppl. 144, 38.

²¹ Ibid., Reg. Suppl. 146, 273v.

²² Ibid., Reg. Suppl. 151, 95v; Reg. Lat. 215, 23.

²³ Ibid., A 3, 51; Reg. Suppl. 151, 99v.

²⁴ Ibid., Reg. Suppl. 118, 19.

²⁵ Ibid., Reg. Suppl. 185, 85.

²⁶ AKG nr. 171 reg. 411.

²⁷ ABU nr. 12, 79v (Muller, *Regesten* nr. 3720 waar gedateerd 1456-1496).

Op 24 april 1516 bewilligt de bisschop de ruil hunner ambten door Theodoricus de Anholt, pastoor alhier, en Johannes Johannis Pocielik, rector van de kapel te Koelhorst.²⁸ Eerstgenoemde was blijkbaar in 1518 al niet meer te Koelhorst, gelegen in de parochie Leusden.²⁹

1516 - 1526 **Johannes Johannis Porliek**

kanunnik van St. Pieter te Utrecht, wordt 24 april 1514 benoemd tot pastoor alhier.³⁰ Op 9 mei 1516 geeft Johannes aan magister Hermannus de Delden volmacht voor hem de kerk in ontvangst te nemen, 15 mei 1516 verklaart Rodolphus Stuve, vicepastoor alhier, dat hij hem heeft ingeleid in de kerk.³¹ Na zijn overlijden of resignatie geeft bisschop Hendrik 1 december 1526 de kerk alhier aan

1526-1527(56?)**Thomas van Nijkerk**

zijn vicaris-generaal, koorbisschop en deken van St. Jan te Utrecht.³² Hij werd 17 september 1498 geïnstalleerd als kanunnik van St. Pieter te Utrecht.³³ De bisschop Frederik bekrachtigde 1 maart 1511 de ruil van de beneficia van Thomas de Nijenkercke, kanunnik van St. Pieter en rector van de Kruisvicarie te Hulst, en Wilhelmus de Palude, vicarius in de Dom en rector van de Catharinavicarie te Driebergen.³⁴ Hij ontving 13 november 1514 pensies uit de rectoraten van de kerken te Brien en Apeldoorn.³⁵ In 1521 ontving hij een prebende in de Dom³⁶ en ruilt bij dezelfde gelegenheid de Nicolaasvicarie te 's-Gravenzande met het koorepiscopaat.³⁷ Op 27 juni 1522 is de akte uitgevaardigd van de ruil van de Kruisvicarie te Hulst tegen de Nicolaasvicarie te 's-Gravezande³⁸ met Rodolphus van Baden. De elect geeft hem 12 december 1526 toestemming de kerk te Zweeloo bij volmacht in ontvangst te nemen;³⁹ op 15 december 1526 geeft hij Henricus Huevynck volmacht om voor hem de kerk te ontvangen en te bedienen.⁴⁰ Op 12 oktober 1528 krijgt hij pauselijke toestemming zich buiten de wettige termijnen door een willekeurige bisschop buiten Rome te laten wijden; hij is dan deken van St. Jan te Utrecht.⁴¹ Door de bemoeienissen van bisschop Hendrik van Beijeren wordt hij in 1528 tot Domdeken gekozen; na de afstand van de bisschop moet hij de dekanie neerleggen.⁴² In hetzelfde jaar is ook sprake van zijn eventueel ontslag als vicaris-generaal van het bisdom in verband met klachten.⁴³ In 1529-1530 verkrijgt hij door ruil met de vicarie te 's-Gravesande het halve

²⁸ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-4, 5.

²⁹ Leeuwenburg, 'Koelhorst', 149.

³⁰ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-6.

³¹ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-6.

³² ABU nr. 6, 6v (Muller, *Regesten* nr. 5563). De uitgebreide boedelpapieren van Thomas in HUA, GA Bewaarde archieven nr. 573 t/m 624.

³³ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 585.

³⁴ ABU nr. 12, 162 (Muller, *Regesten* nr. 5124).

³⁵ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 594.

³⁶ HUA, GA Bewaarde archieven, 583, 9 september 1521.

³⁷ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 584, 24 april 1522.

³⁸ ABU nr. 232, 25; vgl. ABU nr. 232, 24v, 25 april 1522.

³⁹ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 590.

⁴⁰ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-1.

⁴¹ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 578

⁴² Muller, *Regesten*, bij nr. 5596.

⁴³ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 582.

rectoraat van de Jacobskerk te Utrecht.⁴⁴ Op 11 juli 1530 wordt hij toegelaten tot een volle prebende in de St. Janskerk te Utrecht.⁴⁵ Op 13 september 1537 geeft hij volmacht tot inning van de sedert 1526 verschenen inkomsten van de kerk te Zweeloo die hij door een vicepastoor heeft laten bedienen.⁴⁶ Op 29 juni 1543 ontvangt hij van de abt van Middelburg als collator verlof de kerk van Oost-Souburg te ruilen.⁴⁷ Hij overleed 19 augustus 1556.⁴⁸ Zijn vermogen werd volgens zijn testament⁴⁹ van 30 oktober 1551 ingebracht in een stichting.⁵⁰ Hij was een zoon van Jan van Nijkerk, volgens Verhoef Johan von Neukirchen, ridder, en Clara van Ameldonck,⁵¹ en had zelf een aantal kinderen: Jan (overleden 1533),⁵² Thomas en Clara die 23 april 1556 bij keizerlijke brief gelegitimeerd werden.⁵³ Op 26 april 1522 vaardigde de bisschop een akte van dispensatie wegens geboortegebreuk uit voor Joannes, zoon van Thomas de Nijkerk.⁵⁴ In maart 1540 verzocht Thomas Thomas, scholarius van het bisdom Utrecht, dispensatie wegens geboortegebreuk en toegang tot de wijding.⁵⁵ Clara testeerde 19 oktober 1546; haar moeder was Lysbeth Rycken; haar broer die ook geestelijke was geworden, was inmiddels overleden. Zij had zelf nog een met Otto van Huerne gehuwde zuster.⁵⁶

(1526 **N.N.)**

Ook Hertog Karel van Gelre presenteerde – zich beschouwende als landsheer – een pastoor;⁵⁷ verder is hierover niets bekend.

1562 - 1567 **Bernardus de Swinderen**

presenteerde als pastoor alhier 21 augustus 1562⁵⁸ en 14 augustus 1567 nieuwe pastoors te Oosterhesselen*.⁵⁹

1577 - 1578 **Mr. Hendrik Elskamp**

pastoor alhier, stelt 2 augustus 1577 een eis in tot afgifte van de vruchten die hij gedurende zijn ambtstijd heeft moeten derven; de zaak wordt 4 augustus 1578 behandeld en de gedaagde veroordeeld tot afgifte met toekenning van het recht van verhaal op de erfgenamen van de vorige pastoor.⁶⁰ Elskamp stierf omstreeks 1585.⁶¹

⁴⁴ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 589, stukken van 1 november 1529 en 14 oktober 1530.

⁴⁵ Van Flensburg, 'Extracta' III, 147.

⁴⁶ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-3.

⁴⁷ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 592.

⁴⁸ Van Flensburg, 'Extracta', 158.

⁴⁹ Ongedateerd exemplaar in HUA, Arch. OBC nr. 140.

⁵⁰ Van Schelt, 'Zweeloo', 11-13; Oosting, 'Zweeloo', 124-132.

⁵¹ Verhoef, 'Van Nijkercken', 3.

⁵² Thomas van Nijkerk had een rente ten laste van de stad Utrecht op het leven van deze zoon (HUA, GA 1^e afdeling nr. 610, 1532 I, 244) die in 1533 stierf.

⁵³ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 622.

⁵⁴ ABU nr. 232, 23.

⁵⁵ ABU nr. 538-5, 29; oorspronkelijk gevoegd nr. 538-2 na 19 en daarnaar gedateerd).

⁵⁶ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 627.

⁵⁷ HGA, Hertogelijk Arch. nr. 21 ad liber XII, 136v, 1526; Liber XII zelf bleef niet bewaard.

⁵⁸ St. Marie nr. 1802, 15v (ongedateerd, tussen akten van september en november 1561) jo. 20

⁵⁹ St. Marie nr. 1802, 50v.

⁶⁰ *Goorspraken* 3, 43-44.

⁶¹ OSA nr. 1729.

1587, 1588 Johannes Lamberti

pastoor alhier, klaagt in 1587 en 1588 bij Evert van Ens dat de vroegere pastoor Berend van Swinderen zijn privégoed had bevrijd van lasten en deze had overgebracht op de pastoriegoederen. Omdat de koning – volgens Lamberti – collator van de kerk is verzoekt hij Van Ens als diens drost van Drenthe in te grijpen.⁶² In 1602 wordt Lamberti wegens toverij verbannen.⁶³

1590 - 1598 Ludolphus Mensinck

was vermoedelijk een zoon van Johannes Ludolphi Mensinck, sacrista te Diever*, en werd omstreeks 1565 geboren.⁶⁴ In 1588/89 is hij sacrista te Westerbork*. Hij verklaart 16 april 1635 omstreeks 70 jaren oud te zijn en in 1590 naar Zweeloo te zijn gekomen.⁶⁵ Op 12 augustus 1598 wordt hij als gewezen pastoor alhier vermeld;⁶⁶ hij ging niet tot de Reformatie over. Hij pachtte van de stad Kampen Woerdinger-erve alhier voor 40 daalder per jaar.⁶⁷ Hij trad ook op als schatbeurder van het Geestelijke Maagdenklooster te Groningen dat bezittingen had te Aalden onder Zweeloo⁶⁸ met schatbeurders te Zweeloo en Oosterhesselen, is vermoedelijk in 1615 toen hij hervormd was geworden kerkvoogd geweest en overleed in 1644.⁶⁹

Vicepastoors**1445 Willem Mynen**

komt 20 januari 1445 als vicepastoor alhier voor.⁷⁰ In 1431 was hij pastoor te Vledder*, in 1441 vicepastoor te Dwingelo*.

1516 Rodolphus Stuve

vicepastoor alhier, introduceert 15 mei 1516 magister Hermannus de Delden namens Johannes Porlick junior in de kerk alhier.⁷¹ Of Hermannus hier de dienst heeft waargenomen of het mandaat van Stuve heeft verlengd blijkt niet.

1526 Henrick Huevynck

Op 15 november 1526 geeft Thomas van Nijkerk aan Henrick Huevynck last om voor hem de kerk alhier in ontvangst te nemen en te bedienen; op 25 december 1526 wordt notarieel vastgelegd dat de kerk door hem in bezit is genomen en de zorg voor de zielen en de bewaking der relieken op zich heeft genomen.⁷²

Sacristieleen

Een koster-priester wordt 18 augustus 1431 vermeld.⁷³ Verder is over de sacristie niets

⁶² OSA nr. 367.

⁶³ Romein, 318.

⁶⁴ Van Schelt, 'Zweeloo', 18.

⁶⁵ OSA nr. 1729.

⁶⁶ Acta synodes.

⁶⁷ GA Kampen, Rekeningen geestelijke goederen.

⁶⁸ GA, StA nr. 2291 (1597), 2292 (1598).

⁶⁹ Van Schelt, 'Zweeloo', 18. Zie voor hem ook *Gens Nostra* 28 (1978) 300.

⁷⁰ AKG nr. 403 reg. 219.

⁷¹ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-6.

⁷² HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-1.

⁷³ Arch. Abdij Assen nr.85 reg. 42.

bekend tenzij het hetzelfde beneficie is als de na te noemen Stephanusvicarie.

(1407-)1431 Alardus Bunynghe

priester, koster alhier, komt voor 18 augustus 1431.⁷⁴ Is hij mogelijk dezelfde als heer Alerde van Swele die op de lotting van zworen maandag 1407 procedeert tegen zijn broer, en ook genoemd wordt op die van Magnus 1407 waarbij hij heer Alerd te Zweeloo genoemd wordt.⁷⁵

Stephanusvicarie

Deze vicarie bestond kort vóór de Reformatie niet meer en was in 1586 met de pastorie verenigd.⁷⁶ Op 16 april 1635 verklaart (de gewezen pastoor) Ludolphus Mensinck dat het kerspel de vicarie gebruikt heeft met toestemming van Dr. Eelts, officiaal van het bisdom Groningen.⁷⁷ Op 15 juni 1635 wordt de vicarie ‘van St. Stevens tot Sweel’ genoemd.⁷⁸ In eerdere opgaven van de kerkelijke goederen komt de vicarie in het geheel niet (1597 december, 1605) of zonder patrocinium (1632/3) voor.⁷⁹

1516 - 1526 Joannes Pyper

komt als vicarius alhier voor 15 mei 1516⁸⁰ en 25 december 1526.⁸¹

ca 1585 Joan (de) Mepsche

Op 6 juni 1635 wordt verklaard dat heer Joan Mepsche ‘wel 50 jaren’ geleden vicarius van deze vicarie was.⁸²

Overige

1431 Johan Hulsbusch

komt op de lotting van zworen maandag 1431 voor in een geding waarin de burenen van Bonnevelde zullen getuigen. Het geschil dient nog zworen maandag 1433.⁸³ Hij komt ook voor zworen maandag 1435 tegen zijn broer Albert.⁸⁴ Hij of een naamgenoot komt ook voor bij de Anthoniusvicarie te Coevorden*.

1564 Egbert

Op 3 maart 1564 is sprake van een door heer Gheert te Zweeloo uitgedeelde messteek; in een ander geval is zijn moeder in de hand gewond.⁸⁵

Altarist

1526 Rodolphus Bettinck

⁷⁴ Arch. Abdij Assen nr.85 reg. 42.

⁷⁵ Keverling Buisman, *Ordelen I*, 60 nr. 643; 61 nr. 652; 66 nr. 701.

⁷⁶ OSA nr. 365, 1^e bundel, 18-19, 28 december 1597.

⁷⁷ OSA nr. 1729.

⁷⁸ OSA nr. 1729.

⁷⁹ OSA nrs. 365, 366, 367.

⁸⁰ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 591-6.

⁸¹ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 590 en nr. 591-1.

⁸² OSA nr. 1729.

⁸³ Keverling Buisman, *Ordelen I*, 180 nr. 1738; 181 nr. 1749; 194 nr. 1854.

⁸⁴ Keverling Buisman, *Ordelen I*, 207 nr. 1970; 211 nr. 2005.

⁸⁵ *Goorspraken* 1, 176.

wordt 25 december 1526 als altarist alhier genoemd.⁸⁶

In Drenthe niet gelokaliseerde geestelijken (merendeels ontleend aan Joosting, *Ordelen*)

45	Pinksteren 1525	Engbert, meier van heer Henrick, contra heer Henrick
107	2 ^e maand. na Pasen 1531	heer Wylhem
113	Pinksteren 1542	heer Symon Jans co. Katryne, Jan Claessdr., zo ook 124, Magnus 1542; 129, 2 ^e maand. na Pasen 1543 (zaak te Meppel); 148, 2 ^e maand. na Pasen 1544.
161	2 ^e maand. na Pasen 1546	heer Jan Pracke contra Luytgen Ptracke die Johan 'arfutinge' moet doen van de goederen van zijn oom Barelt Pracke; ook 320, 2 ^e dinsd.a Pasen 1557, en over deze zaak 333, 2 ^e maand. na Pasen 1558.
	zie Diever*.	
170	2 ^e maand. na Pasen 1547	meister Adriaen co. Willem Habinge.
223	Magnus 1549	heer Pieter met Lubberts 'volck toe Waethoren'.
251	2 ^e maand. na Pasen 1551	mag. Jan Lenerss.
259	Pinksteren 1551	magister Jan Husinge
276	2 ^e maand. na pasen 1553	heer Henrick Glowwe als overman bij een compromis destijds
288/9	dag na Pinksteren 1554	magister Aleff Papinck co. de burenen van Annen; 311, Pinksteren 1555 evenzo; 317, 2 ^e maand. na Pasen 1557 de burenen van Annen co. de erfgenamen van magister Aleff Jobinge; zo ook 327, dag na Pinksteren 1557.
330	Magnus 1558	Jan Bensinck co. de erfgenamen van Hiddinck Tymensz.: aangezien duidelijk gebleken is dat heer Jan Bensinck een priester is geweest moet deze Jan Jansz. alias Bensinck bewijzen 'dat syn vader echte geboren ys geweest'.
352	2 ^e dag na Pinksteren 1559	heer Luetgyn Hovinge erfgenaam verklaard van Otto Wenekinge, zijn zoon.

⁸⁶ HUA, GA Bewaarde archieven nr. 590 en nr. 591-1.

Archieven, bronnen en literatuur

Archieven Groningen

Historisch Centrum Overijssel (HCO)

- Dedem, A. baron van, *Registers van charters en bescheiden, berustende bij de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* (Kampen 1913).
 H. Hazewinkel, 'Overijsselsche rekeningen en andere stukken, afkomstig uit de Rekenkamer te Roermond', *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven* (VROA) 47 (1924) II ('s Gravenhage) 484-514.
 Jhr. Mr. D.P.M. Graswinckel, *Overijsselsche Rekeningen en andere stukken, afkomstig van de Hollandsche Rekenkamer 1528-1581* ('s Gravenhage 1924).
 G.J. ter Kuile, Inventaris van het archief van de voormalige havezate Wegdam bij Goor (Zwolle 1966).
 G.J. ter Kuile, Inventaris van het archief van de voormalige havezate Weldom bij Goor (ter plaatse) (1968).
 W.J. Formsma, Oud-archief Ootmarsum (Assen 1943)
 Rechterlijk Archief Stad Ootmarsum.
 Arch. De Vos van Steenwijk (Windesheim)

Gemeentearchief Hasselt

- W.J. Formsma, *De oude archieven der gemeente Hasselt* (Assen 1959).

Gemeentearchief Kampen

- Rechterlijk Archief
 Arch. Classis Kampen nr. 157, Acta classis Vollenhove 1597vlg.
 Arch. Kerken en kloosters

Het Gelders Archief (HGA)

- Arch. Classis Nijmegen nr. 1 (1598vlg.).

Het Utrechts Archief (HUA)

- Archief van de Apostolische Vicarissen van de Hollandse Zending en hun secretarissen

Archief Stad Hoorn

- G.J. Gonnet met medewerking van R.D. Baart de la Faille, *Het Archief der stad Hoorn* (Haarlem 1918).

Archief van de Ridderlijke Duitse Orde, balije van Utrecht, Utrecht

- Archief van de Ridderlijke Duitse Orde, balije van Utrecht (ARDOU): Ph.J.C.G. van Hinsbergen, *Inventaris van het archief van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht 1200-1811* (Utrecht 1955/1982).

Bibliotheek Universiteit Groningen
Catalogus der incunabelen nr. 137.

Diözesanarchiv Münster:
Domarchiv IX A 1-3.
Generalvikariat : II.2 Niederstift A 1, Abt. A en volgende.

Staatsarchiv Osnabrück:
Msc. 83 (rekening van de officiaal Johannes Missinck)

Westfälisches Staatsarchiv Münster
M.L.A. 8, 1-15, 3 banden
Ms. VII 2311 Memorieboek Martinikerk Groningen

Archieven Drenthe

Baarslag, H., *Hervormde gemeente te Ruinerwold. Inventaris van het archief der kerkvoogdij* (Meppel 1986).
Fürstliches Archiv Bentheim, Arch. Klooster Frenswegen.
HCO, Arch. Sibculo.
Arch. Kerk Vollenhove (ter plaatse).
Arch. Vollenhove (ter plaatse)
Arch. Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht (ARDOU): Ph. Van Hinsbergen, *Inventaris van het archief tot 1811 van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht* (ms.).
Inventarislijst van de St. Catharinavicarie der Mariakerk van Gasselte, J. Kroezena (bew.) (Gasselte 1979).
GA Deventer, Rep. I 177 x deel 1: Leenregister proost van Deventer.
Arch. Schloss Haag (arch. Hoensbroek).

Gedrukte bronnen

Acta visitationis dioecesis Daventriensis 1571, door Aegidius de Monte, R. Hattink (ed.) (z.p. 1888).
Alma, R.H., 'Het schatregister voor de jaartax van 1540', *Gruoninga* 36 (1991) 58-89.
Alma, R.H., 'Landeigenaars in Termunterzijlvest (ca. 1520)', *Gruoninga* 43 (1998) 177-180.
Alma, R.H., 'Schattingen en jaartax 1498-1516', *Gruoninga* 46 (2001) 166-193.
Alma, R.H., 'Schotregister van het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest 1553', *Gruoninga* 49 (2004) 107-142.
Alma, R.H., 'Schotlijsten van het Dorpsterzijlvest (1470-1598)', *Gruoninga* 51 (2006) 114-142.
Alma, R.H., 'Dijkrol van Eenrum, Pieterburen en Westernieland (15de eeuw-1651)', *Gruoninga* 54 (2009) 135-156.
Alma, R.H., 'Schatregister van Midwolda' (1556), *Gruoninga* 55 (2010) 194-201.
Alma, R.H., 'Landeigenaren van Reide, Fimel en Termunten', *Gruoninga* 55 (2010) 140-144.
Alma, R., *De grafzerken van Farmsum. Spiegel van een heerlijkheid* (Farmsum 2013).
Alma, R., en O. Vries, 'Summa agrorum in Slochtra. Een gedeeltelijk Oudfriese tekst uit de Ommelanden', *Ús Wurk* 39 (1990) 1-48.

- Bakker, F.J., R.I.A. Nip en E. Schut (ed.), *Het kasboek van Henricus Lontzenius, de laatste abt van het klooster Selwerd, over de jaren 1560-1563*. Groninger Bronnenreeks 1 (Assen 2003).
- Beelaerts van Blokland, W.A. e.a., *Nederlandse kloosterzegels vóór 1600*, 2 dln. (Den Haag 1938-1942).
- Beningha, S., 'Chronickel der Vrieschen Landen en der Stadt Groningen', in: M. Brouerius van Nidek (ed.), *Analecta Medii Aevi* (Amsterdam/Middelburg 1725) 321-324. (n.b. ook genoemd Benninge).
- Bolhuis, L. van, *Tweetal van plegtige Redevoeringen, welker eene over Jezaj. LXVI 1 en 2, uitgesproken op den 12den van Wijnmand 1777, ter inwijding van een nieuw Kerkgebouw te Oostwold ...* (Groningen 1778).
- Braaksma, A.M. e.a. (eds.), *Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diocesis episcopis Trajectensibus* (Amsterdam 1977).
- Brom, G., (ed.), *Bullarium Trajectense: Romanorum Pontificum diplomata quotquot olim usque ad Urbanum VI (an. 1378) in veterem Episcopatum Trajectensem destinata reperiuntur*, 2 dln. ('s-Gravenhage 1892-1896).
- Brom, G., (ed.), *Archivalia in Italië, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, 1e deel : Rome, Vaticaan archief, tweede stuk, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie 6 (Den Haag 1909).
- Brom, G., 'Naamlijst der in het bisdom Utrecht gewijde priesters 1505-1518', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 23 (1896) 386-471; 24 (1897) 1-40 met bijlagen 41-57 en toelichting 58-85.
- Brom, G., *Archivalia in Italië, belangrijk voor de geschiedenis van Nederland*, 3 dln., Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie 2, 6, 9 en 14 ('s-Gravenhage 1908-1914).
- Brom, G., en A.H.L. Hensen, *Romeinsche bronnen voor den kerkelijken- staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16de eeuw*, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 52 ('s-Gravenhage 1922).
- Bronnen tot de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht*, uitgegeven door N.B. ten Haeff (†), tweede deel, eerste stuk (Rekeningen 1395-1450), Rijks Geschiedkundige Publicatiën 88 ('s-Gravenhage 1946); evenzo uitgegeven door W. Jappe Alberts, tweede deel, tweede stuk (Rekeningen 1480/1-1506/7) Rijks Geschiedkundige Publicatiën 129 ('s-Gravenhage 1969).
- 'Classicale Acta van Brazilië', *Kroniek van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht*, 29 (1873), 6^e serie, 4^e deel (Utrecht 1874).
- Diekamp, W., *Die Vitae Sancti Liudgeri*. Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster, Bd. IV (Münster 1881).
- Dijk-van Eerden, G.J. van (ed.), *Het kerkvoogdenboek van Roderwolde 1518-1608*. Gratama Reeks - 1 (Assen 2003).
- Dodt van Flensburg, J.J. (ed.), 'Extracta ex protocollis capituli Ecclesiae S. Joannis Traject.', *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht* III (Utrecht 1843).
- Doornbos, W.G., *Bewonerslijsten van de stad Appingedam ca 1480/1490-1811* (Groningen 2001).
- Dumbar, G., *Het kerkelijk en wereldlijk Deventer* (Deventer 1732), Necrologium van het kapittel van de kerk van St. Lebuïnus .
- Engen, H. van, en J. van Moolenbroek, 'De Abtenkroniek van Aduard', in: J. van Moolenbroek en J.A. Mol, *De Abtenkroniek van Aduard. Studies, editie en vertaling* (Hilversum 2010) 227-328.
- Engels, M.H.H. (ed.), Hotzo Aecxma [& Regnerus/Rennert van Slockema], *Conscriptio exulum Frisiae 1580 [-1587]* (Leeuwarden 2007).
- Feith, H.O. (ed.), *Werken van den Groninger edelman Johan Rengers van Ten Post* (Groningen 1852).

- Feith, H.O., *Warfsconstitutiën en oordeelen tot en met het jaar 1601 bijeenverzameld* (Groningen 1863).
- Feith, H.O., '1580-1594. Brieven en andere stukken betreffende den toestand van Groningen, in het bijzonder met betrekking tot Spanje', *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen I* (Groningen 1864) 86-96, 154-192, 273-288.
- Feith, H.O., 'Nederlandsch Hervormde Gemeente te Groningen, 1594-1596', *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen*, deel 9 (1872) 69-78.
- Feith, H.O., *Ordelboek van den Etstoel van Drenthe: eene verzameling van ordelen en verhandelingen van den Drost en Etten van het landschap Drenthe, van 1399-1518* (Groningen 1870).
- Feith, H.O., 'Reisjournaal van Coenders', *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 14 ('s-Gravenhage 1893) 114-226.
- Feith, J.A. en H. Brugmans (ed.), *De kroniek van Abel Eppens tho Equart*, 2 dln. (Amsterdam 1911).
- Formsma, W.J. en R. van Roijen (eds.), *Het Diarium van Egbert Alting, 1553-1594*, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 111 ('s-Gravenhage 1964).
- Goorspraken van Drenthe, 1563-1602, A.S. de Bécourt, G.J. ter Kuile, M.S. van Oosten en H. van Riel (ed.), *Werken der Vereeniging tot uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht* 3e reeks, no. 1 (1572-1577), 10 (1577-1579), 11 (1583-1589), 12 (1598-1602), 4 dln. (Utrecht 1931-1932).
- Hattink, R.E. (ed.), *Acta visitationis dioecesis Daventriensis ab Aegidio de Monte* (Zwolle 1888).
- Hellinga, O., *Resoluties en andere stukken van Gedeputeerde Staten van Friesland (1579) 1580-1601 (1608). Regesten en indices* (Ljouwert 1992).
- Hessels, J.H., *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum, Tom. II, Epistolae et tractatus cum reformationis tum ecclesiae Londino-Batavae historiam illustrantes (1544-1622)* (Cambridge 1889).
- Hombergh†, F.A.H., van den en E.O. van der Werff, *Sicke Benninghe. Croniken der Vrescher Landen mijtten Zoeven Seelanden ende der stadt Groningen. Geschiedenis van Groningen en Ommelanden tot 1530*, 2 dln. (Den Haag 2012).
- Japikse, N., (bew.), *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609*, 8^e deel, 1593-595, Rijks Geschiedkundige Publicatiën 57 ('s Gravenhage 1925)
- Jansen, H.P.H., en A. Janse (eds.), *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum* (Hilversum 1991).
- Joosting, J.G.C., *Ordelen van den Etstoel van Drenthe, 1518-1604*. *Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht* 1^e reeks nr. 16 ('s Gravenhage 1893).
- Joosting, J.G.C., 'Willekeuren van Drentse marken', *Verslagen en mededelingen Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht* 1915, 27-97
- Kalma, J.J. (samenstl.), *Menso Alting (1541-1611), gereformeerd hervormer van Oost Friesland, helper van Willem Lodewijk. Bibliografie van en over hem* (Leeuwarden 1985).
- Keverling Buisman, F., *Ordelen van de Etstoel van Drenthe*, 2 dln.: 1399-1447 (Zutphen 1987); 1450-1504 [1518] (Zutphen 1994).
- Knod, G.C., *Deutsche Studenten in Bologna (1289-1562)* (Berlijn 1899, herdruk Aalen 1970).
- Kuiken, D.F., W.G. Doornbos en H.J.E. Hartog, *Stadsrekening Groningen 1540/1* (Groningen 2011).
- Lambooi, H.Th.M., en J.A. Mol (ed.), *Vitae Abbatum Orti Sancte Marie. Vijf abtenlevens van het klooster Mariëngaarde in Friesland* (Hilversum-Leeuwarden 2001).
- Löhr, G.M., *Registrum litterarum pro provincia Saxoniae Joachimi Turriani 1487-1500. Vincentii Bandelli 1501-1506. Thomae de Vio Caietani 1507-1513. Nebst Fortsetzungen aus den Jahren 1524-1531. Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland XI* (Keulen 1952).

- Marcus, Jacobus, *Sententiën ende Indagingen van den Hertog van Alba* (Amsterdam 1735).
- Mieris, F. van, *Groot-Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland, en Heeren van Vriesland*, 4 dln. (Leiden 1753-1756).
- Mireaus, Aubertus, *Opera diplomatica et historica, nova collectio cura J.Fr. Foppens*, Vol. IV (Brussel 1748).
- Moolenbroek, J. van, *Mirakels historisch. De exempels van Gaesarius van Heisterbach voor Nederland en Nederlanders* (Hilversum 1999).
- Moolenbroek, J. van, en J.A. Mol (ed.), *De abtenkroniek van Aduard* (Hilversum/Leeuwarden 2010).
- Nanninga Uitterdijk, J., *Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen*, 9 dln. (Kampen 1862-1908).
- Nieuwland, P., en J.A. Mol, 'Rekken oer it boekjier 1606/1607 fan de ûntfanger-generaal fan de kleasteropkomsten yn Fryslân, Joannes Henrici Rhala', in: P.L.G. van der Meer, J.A. Mol en P. Nieuwland (ed.), *Administrative en fiskale boarnen oangeande Fryslân yn de ier-moderne tiid* (Ljouwert 1993) 35-153.
- Pathuis, A., en E.J. Werkman, *Beschrijving van de doop-, trouw- en begraafboeken, enz. in de provincies Groningen en Drente, dagtekenende van vóór de invoering van de Burgerlijke Stand* ('s-Gravenhage 1953).
- Pathuis, A., 'Het Handschrift "Ommelands Eer" van pater Franciscus Mijleman S.J., missionaris der Ommelanden 1639-1667', *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 7 (1965) 1-110.
- Rekeningen van het bisdom Utrecht, 1378-1573*, II, K. Heeringa (ed.) Werken Historisch Genootschap, 3^e serie, nr. 59 (Utrecht 1932).
- Richthofen, K.O.J.T. von, *Friesische Rechtsquellen* (Berlijn 1840, herdruk Aalen 1960).
- Riel, H. van, *Goorspraken van Drenthe 1563-1565*. Werken der Vereeniging tot uitgave der Bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht 2^e reeks. nr. 28 ('s-Gravenhage 1928).
- Rij, H. van (vert. en ed.), *Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diocesis episcopis Trajectensibus* (Hilversum 1989).
- Rijperman, H.H.P. (bew.), *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609*, 12^e deel, 1602-1603, Rijks Geschiedkundige Publicatiën 92 ('s-Gravenhage 1950); 13^e deel, 1604-1606, Rijks Geschiedkundige Publicatiën 101 ('s-Gravenhage 1957); 14 deel, 1607-1609, Rijks Geschiedkundige Publicatiën 131 ('s-Gravenhage 1970).
- Roelevink, J. (ed.), *Classicale Acta 1571-1620. II. Particuliere synode Zuid-Holland, Classis Dordrecht 1601-1620, Classis Breda 1616-1620*, Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie 68 ('s-Gravenhage 1991).
- Schilling, H., en K.-D. Schreiber (ed.), *Die Kirchenratsprotokolle der Reformierten Gemeinde Emden 1557-1620*, 2 dln., I: 1557-1574 (Keulen/Wenen 1989-1992).
- Schoengen, M., 'Aantekeningen uit de Kerkenraad's akten van Deventer in hoofdzaak betreffende het Schoolwezen', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 41 (1915) 257-320.
- Status Cathedralis Groningensis, in Belgio foederato, sive Dubia et questiones, quae collegit et disputavit Capitulum, summoque Pontifici exhibuit, tempore priori sui Episcopi D. Joannis Knijf, anno 1575*, in: *Diplomatum belgicorum nova collectio sive supplementum ad opera diplomatico Auberti Miraei*, Tom. IV, cura et studio Joannis Francisci Foppens (Brussel 1748) 131-136.
- Volk, P., *Die Generalkapitels-Rezesse der Bursfelder Kongregation*, 4 Bde (Siegburg 1955-1972).
- Vredenberg-Alink, J.J., *De kaarten van Groningerland. De ontwikkeling van het kaartbeeld van de tegenwoordige provincie Groningen: met een lijst van gedrukte kaarten van 1545 tot 1864* (Uithuizen 1974).
- Wal, J. de, *Nederlanders, Studenten te Heidelberg* (Leiden 1886).

Wenker, Hermann, *Meppener Urkundenbuch* (Meppen 1902-1906, herdruk, Osnabrück 1973).
 Winter, J.M. van, *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands 14th – 18th centuries* (Leiden/Boston/Keulen 1998).

Literatuur

- Achterop, S.H., P. van der Wal en G.G. Wolthuis, *Meeden. Geschiedenis van een Gronings dorp* (Groningen 1969).
- Ahrens, Claus, *Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa* (Hamburg z.j. [1981]).
- Akkerman, F., 'Rudolph Agricola, Gronings humanist 1485-1985', *Tentoonstellingscatalogus* (Groningen 1985).
- Algra, A., *De historie gaat door eigen dorp*, 6 dln. (Leeuwarden 1956-1961).
- Alma, R., 'De adeldom van de Mensema's', in: A. Gevers e.a. (red.), *Mensen van adel. Beelden, manifestaties, representaties* (Hilversum 2007) 55-74.
- Alma, R., 'De patroon van Rolde', *De Kloetschup. Tijdschrift van de Vereniging Rolder Historisch Gezelschap*, 2 nr. 1 (maart 1999) 15-18.
- Alma, R., 'De schenkers. Grovens erven', E. de Boer m.m.v. R. Alma, *De stichter, de stukken en de schenkers van het Oldenklooster bij Den Dam* (Bierum 2004) 391-456.
- Alma, R., 'De vroegste ontwikkeling van de Groninger heraldiek', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 54 (2000) 5-45.
- Alma, R.H., 'Alberda/Aulsema/Fraylema', *De Nederlandse Leeuw* 112 (2005) 90-118.
- Alma, R.H., 'De orgelluiken van Tinallinge – een reconstructie', *Groninger Kerken* 22 (2005) 86-91.
- Amsweer, D. van, *De praepositis reformatis Whaerhafte ende Grondtlicke Bericht ende Verclaringhe na Wedtlijcke Vocation tot Bedieninghe der Propstije tho Usquert in den Ommelanden ghelegen: Ende wat verhinderigh daerop ghevallen* (Franeker 1611).
- Arts, M., *Het dubbelklooster Dikninge* (Assen 1945).
- Bakker, F.J., 'De kerk in Drenthe vóór de Reformatie', in: M.A.W. Gerding e.a. (red.), *'In alle onwetenschap, bijstenije unde wildicheyt'. De reformatie in Drenthe in de zestiende en zeventiende eeuw* (Delft 1998) 15-52.
- Bakker, F.J., 'Roelof Huusman, secretarius der Stadt Groningen 1479/80-1484', in: F. Akkerman en A.J. Vanderjagt (eds.), *Rodolpus Agricola Phrisius (1444-1485). Proceedings of the International Conference of the University of Groningen 28-30 Oktober 1985* (Leiden/New York/Kopenhagen/Keulen 1988) 99-111.
- Bakker, F.J., *Bedelorden en begijnen in de stad Groningen* (Assen/Maastricht 1988).
- Beekman, A.A., *Geschiedkundige Atlas II, De voormalige zeeboezem in Friesland ten Westen en ten Oosten van de Lauwers* ('s-Gravenhage 1918).
- Bekooij, J., 'Marum', *Historisch Jaarboek Groningen* 2005, 133-134.
- Bellingwolde, vroeger en nu* (Groningen 1980).
- Belonje, J., en J. Westra van Holthe, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Drenthe* (Assen 1937).
- Bergh, T. van den, H.A. Groenendijk en J. Molema, 'Houwingeham (Gr.) na vijf eeuwen weer op de kaart', *Paleo-aktueel* 10 (2000) 58-63.
- Berghuis, W.J., 'De kerk van Marum', *Groninger Kerken* 13 (1996) 73-82.
- Berghuis, W.J., 'De kerk van Westerwijtwerd', *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken* 20 (1978) 225-248.
- Berghuis, W.J., 'Kerk en toren van Zuidwolde (Gr.)', *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken*, Band 1 (1970) 33-48.

- Berghuis, W.J., *De Walfriduskerk van Bedum. Een bijzondere bouwgeschiedenis ontrafeld* (Groningen 2006).
- Berghuis, W.J., en C. Scheffer, 'De geschiedenis van de kerk te Heveskes', *Groninger Kerken* 6 (1989) 7-22.
- Bergsma, W., en E.H. Waterbolk (eds.), *Kroniekje van een Ommelander boer in de zestiende eeuw* (Groningen 1986).
- Berning, W., *Das Bistum Osnabrück vor Einführung der Reformation* (1543) (Osnabrück 1940).
- Beukema, G.F. e.a. (red.), *Gedenkboek Nijverheid. Deel 2. Boerderijen in de Marne en hun bewoners* (Leens 1991).
- Beuker, J.R., 'De oudste geschiedenis', in: J. Bos e.a. (red.), *Geschiedenis van Diever* (Zuidwolde 1992).
- Bieleman, J., *Boeren op het Drentse zand 1600-1910* (Wageningen 1987).
- Bijsterveld, A.J.A., *Laverend tussen kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (Amsterdam 1993).
- Boeles, W.B.S., 'Beschrijving van eenige alba amicorum', *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen* 9 (Groningen 1872) 33-56.
- Boeles, W.B.S., 'Bouwstoffen voor eene geschiedenis van het kerkelijk regtswezen der Friezen', *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen* 10 (Groningen 1873) 110-133, 177-209.
- Boer, E., de, m.m.v. R. Alma, *De stichter, de stukken en de schenkers van het Oldenklooster bij Den Dam* (Bierum 2004).
- Boer, W. de, 'De verdwenen middeleeuwse kerk van Oostwold (Wk) blijkt veel ouder', *Groninger Kerken* 32 (2015) 29-30.
- Boersma, J.W., 'De kerk van Stederwalde te Thesingburen (gem. Ten Boer)', *Groningse Volksalmanak* 1974-1975, 184-197.
- Boersma, J.W., 'Het archeologisch onderzoek van de Ned. Herv. Kerk te Norg', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 1974, 165-194.
- Boersma, J.W., 'Het archeologisch-historisch onderzoek van de kerksteden van Groot Wetsinge en Klein-Maarslag', *Palaeohistoria* 39/40 (1997/1998) (Rotterdam/Brookfield 2000) 591-612.
- Boersma, J.W., 'Oudheidkundig bodemonderzoek in de Ned. Herv. Kerk te Hellum (Gron.)', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 17 (1967) 141-154.
- Boersma, J.W., 'Volg het spoor terug. Het oudste verleden van de Sint-Bonifatiuskerk te Vries', in: M.W. Gerding (red.), *Geschiedenis van Vries* (Zuidwolde z.j. [2003]) 56-139.
- Boersma, J.W., 'Zweeloo: kerk en kerspel in protohistorisch perspectief', in: R. van Schaik e.a. (ed.), *Het Noorden in het midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd* (Assen 1998) 167-186.
- Bolt, A., *Geschiedenis van Uithuizen* (Uithuizen 1982).
- Bontekoe, G.A., 'Enige notities bij het zilveren jubileum van het Biologisch-Archeologisch Instituut', in: H.E. van Gelder e.a. (red.), *Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland. Gedenkboek A.E. van Giffen* (Meppel 1947) 23-43.
- Bontekoe, G.A., 'Het nieuwe wapen der gemeente Coevorden', *De Nederlandsche Leeuw* 85 (1969) 17.
- Boom, H. ten, 'Een eigenhandig getuigenschrift van Huibert Duyfhuys', *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, Nieuwe Serie, 61 (1981) 198-199.
- Boom, H. ten, *De Reformatie in Rotterdam 1530-1585* (Amsterdam 1987).
- Börsting, H., en Alois Schroer, *Handbuch des Bistums Münster*, 2 dln. (eerste druk, Münster 1943; tweede druk Münster 1946).
- Bos, H., *Haren en omstreken* (z.pl.e.j.).
- Bos, P., 'De boerderij De Wijk in Ellerhuizen en haar bewoners', *Gruoninga* 45 (2000) 165-193.

- Bos, P.G., 'Het recht van zegelen van pastor en kerkvoogden in Stad en Lande', *Nederlandsch Archievenblad* 23 (1914-1915) 98-104.
- Bosch, P.C. van den, 'De priorij Sint Helena te Scharmer 1489-1975, *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruisheren* 1975, 3-31.
- Bos-Volhand, J.C. van den, *De Nicolaikerker te Appingedam. Acht eeuwen cultuurgeschiedenis* (doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen 1988).
- Brandsma, T., 'Doxalen in de Groninger Ommelanden' I, *Groninger kerken* 11 (1994) 103-118.
- Brucherus, H.H., *Gedenkboek van Stad en Lande; in zig behelzende ene naamlijst van de predikanten dezer provincie, sedert 1594 tot 1792: ... Nevens een bericht aangaande het christendom alhier ... Als mede ene historie van de hervormde kerk en scholen in dit gewest* (Groningen 1792).
- Brugmans, H., 'De kroniek van het klooster Aduard', *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap* 24 (1902) 1-188.
- Bruijnesteijn, W., 'De Groningse Familie Halewech', *Gens Nostra* 40 (1985) 225-234.
- Buursema, A., m.m.v. O.S. Knottnerus, 'De kerken', *De Geschiedenis van Westerwolde* 4 (Groningen 1995) 38-39, 163.
- Canneman, M.C., 'De inventaris van de schade door de beeldenstorm (1566) in de kerk van Garsthuizen, 1571', *Groningse Volksalmanak* 1970-1971, 59-60.
- Caspers, C.M.A., 'Heilig Aduard. De Sint-Bernardusabdij als godsdienstig centrum en cultuuroord', J. van Moolenbroek en J.A. Mol m.m.v. J. Loer (red.), *De abtenkroniek van Aduard* (Hilversum/Leeuwarden 2010) 81-106.
- Cleveringa, R.P., *Ontwikkelingslijnen van het rechtsbestel der stad Appingedam* (Groningen 1927).
- Cleveringa, R.P., 'Ovelgang', *Groningsche Volksalmanak* 1937, 95-121.
- Cock, J.K. de, 'Ontginningsgeschiedenis van de gemeente Slochteren', *Groningse Volksalmanak* 1967, 162-185.
- Dalen, A.G. van, *Rondom het Tolhuys aan Rijn en Waal. Uit de geschiedenis van Lobith, Tolkamer, Spijk, Herwen en Aerdt* (Zutphen 1972).
- Damen, C., 'Het dubbelklooster Selwerd', *Groningse Volksalmanak* 1964, 20-59.
- Damen, C., *Geschiedenis van de Benediktijnenkloosters in de provincie Groningen* (Assen 1972).
- Dankbaar, W.F., 'De Reformatiepoging van bisschop Frans van Waldeck (1543-1548) en de situatie in de Groninger Ommelanden', *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, nieuwe serie 47 (1965-1966) 137-165.
- Deijk, A. van, *Romaans vademecum – Een tocht langs het Romaans in de Eems Dollard Regio* (Bedum 1993).
- Deijk, A. van, *Kerken in Groningen* (Zutphen 1995).
- Deijk, A. van, 'De hervormde kerk van Zuidwolde', *Groninger Kerken* 19 (2002), 92-95.
- Dekker, C., 'De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11^e en het eerste kwart van de 12^e eeuw', *Geografisch Tijdschrift*, Nieuwe reeks XI (1977) 339-361.
- Deventer, J. van, *Plattegronden van Nederlandsche steden in de 16^e eeuw*, R. Fruin ed. (Den Haag 1916-1923).
- Dik, P.J., *Uit de geschiedenis van Appingedam, de oude hoofdplaats van Fivelingo* (Assen 1955).
- Dubbeling, A.Th. , B. Raangs en H.G. de Olde, 'De Nederlandse Hervormde kerk te Thesinge', *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken* 1976, 101-117.
- Dumbar, *Het kerkelijk en wereldlijk Deventer* (1732).
- Ehbrecht, W., *Landesherrschaft und Klosterwesen im ostfrieschen Fivelgo (970-1290)* (Münster 1974).
- Elema, F.R., *Het familieboek Elema* (Harderwijk 1965).

- Elema, P.J.C., 'Het Groninger geslacht Smalt(s)ius', *Gruoninga* 55 (1910) 145-179.
- Emmius, U., *Rerum Frisicarum Historia* (Leiden 1616) (daarin: 36-40 *Descriptio Chorographica Frisiae Orientalis*).
- Es, W.A. van, 'Paddepoel, Excavations of Frustrated Terps, 200 B.C. – 250 A.D.', *Palaeohistoria* 14 (1988) 187-352.
- Es, W.A. van, 'Oudheidkundige vonst bij Olveh-boerderij', *Olvehfoon* 12 nr. 4, december 1964, 8-10.
- Es, W.A. van, *Grafritueel en kerstening* (Bussum 1968).
- Feikens, J., en J.A. Mol, 'De nieuwbouw van het cisterciënzer klooster Menterne, ca. 1290-1300. Een verkenning van de ruimtelijke structuur', *Groninger Kerken* 32 (2015) 1-12.
- Feith, H.O., 'Bijdragen tot de geschiedenis der heksenprocessen in de provincie Groningen', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, Nieuwe reeks, 1^e deel (Arnhem 1859) 43-68.
- Feith, H.O., 'Woltersum', *Groningsche Volksalmanak* 1843, 110-121.
- Festschrift 'Arnoldinum', 400 Jahre 1588-1988* (Greven 1988).
- Formsma, W.J., 'Kerk en klooster te Winsum', W.J. Formsma e.a. (red.), *Winsum's Verleden* (Groningen/Djakarta 1957) 125-150.
- Formsma, W.J., 'De herbouw van de kerk te Bellingwolde in 1527', *Groningen. Cultureel Maandblad* 1 (1958/9) 194-195.
- Formsma, W.J., 'Wie was Nicolaas Grijp?', *Groningen, Cultureel Maandblad* 1 (1959) 33-35.
- Formsma, W.J., 'De kapel te Watum', *Groningse Volksalmanak* 1960, 49-53.
- Formsma, W.J., 'Huwelijksgeloften van een pastoor te Grijpskerk in de 16^e eeuw', *Groningen. Cultureel Maandblad* 6 (1964) 54-57.
- Formsma, W.J., *Grijpskerk. De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen 1986).
- Formsma, W.J., 'De oorkonde van 2 november 1387; Visvliet-Augustinusga of Westeel-Marienhafte. Met bijlage: het collatierecht van Visvliet', *Groningse Volksalmanak. Historisch jaarboek voor Groningen* 1990, 28-38.
- Frenken, A.M., 'Over de kerkelijke jurisdictie in het graafschap Megen en het Land van Ravenstein', *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke kerk in Nederland* 7 (1965) 191-256.
- Fruin, R., Thz., *Geschiedenis van Westerwolde* (Leiden 1886).
- Giffen, A.E. van, 'Mededeling omtrent een oudheidkundig bodemonderzoek in de kerk te Termunten', *Opus Musivum*, opstellen aangeboden aan prof. dr. M.D. Ozinga (1964) 31-58.
- Giffen, A.E. van, en H. Praamstra, 'Groninger Oudheden (VI), Bijdragen tot de geschiedenis van de stad Groningen binnen de diepen (I)', *Groningse Volksalmanak* 1962, 67-154.
- Glazema, P., 'Het onderzoek van de middeleeuwse kerken met de spade', in: H.E. van Gelder, e.a. (red.), *Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland. Gedenkboek A.E. van Giffen* (Meppel 1947) 385-425.
- Glazema, P., *Gewijde plaatsen in Friesland* (Meppel 1948).
- Goebel, H., 'Die Pastorenfamilie Bockelmann aus Drebber (Grft. Diepholz)', *Norddeutsche Familienkunde* 12 (1963) 203-208.
- Gosses, I.H., *De organisatie van bestuur en rechtspraak in de Landschap Drente (tot den tijd der Republiek)* (Groningen/Batavia 1941).
- Gosses, I.H., *Verspreide Geschriften*, bezorgd door F. Gosses en J.F. Niermeijer (Groningen 1946).
- Graaf, C. de, 'Het zegelstempel van Hubert van Rossem', *Gens Nostra* 63 (2008) 283-289.
- Graaf, C. de, 'Van Rossem, een Drents (?) geslacht', *Drents Genealogisch Jaarboek* 1909, 20-42.
- Grijpstra, S., 'Het lager onderwijs in het Sudertrimdiel tot 1940', *Tusken Potmarge en Jokse, Sudertrimdiel-rige* 3 (Wirdum 1997) 77-92.

- Groenendijk, H., 'Oude bekenden: Winschoten en Pekela', *Stad en Lande* 1 (1990) nr. 1, 8-11.
- Groenendijk, H.A., 'Noordlaren in Bloemertperspectief', in: J.A.W. Nicolay (red.), *Opgravingen bij Midlaren. 5000 jaar wonen tussen Hondsrug en Hunzedal* (Groningen 2008) 559-576.
- Groenendijk, H.A., 'Willem Vasbinder burgemeester van Bellingwolde (1946-1965) en zijn betekenis voor de streekarcheologie', *Groningse Volksalmanak* 1990, 135-145.
- Groenendijk, H., en R. Bärenfänger, 'Houwingaham: een Nederlands-Duitse opgraving', in: H. Groenendijk en R. Bärenfänger (red.), *Gelaagd landschap. Veenkolonisten en kleiboeren in het Dollardgebied* (Bedum 2009) 66-79.
- Groot, L.A. de, 'Het kerkelijk en burgerlijk leven in Vries tot $\pm$ 1500', in: G.H. Kocks (red.), *Gemeente Vries* (Haren 1979) 22-27.
- Grote, R-J., en K. van der Ploeg (red.), *Muurschilderkunst in Nedersaksen, Bremen en Groningen, Vensters op het verleden*, 2 dln. (Groningen 2001).
- Haas, W. de, 'Het geslacht Pieck', *Genealogische en Heraldische Bladen*, Nieuwe Reeks 4 (1884) 127-189.
- Halbertsma, H., 'Het heidendom waar Liudger onder de Friezen mee te maken kreeg', in: K. Sierksma (red.), *Liudger 742-809* (Muiderberg 1984).
- Halbertsma, H., 'Noordlaren', *Archeologisch Nieuws Bulletin KNOB* 76-1 (1977) 29-32.
- Halbertsma, H., 'Oudheidkundig onderzoek in de N.K. kerk te Wirdum, Groningen', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 12-13 (1962-1963) 321-325.
- Halbertsma, H., 'Terpnamen in het licht der oudheidkunde', *Naamkunde* 7 (1975) 203-235.
- Halbertsma, H., 'Zuidlaren', *Archeologisch Nieuws Bulletin KNOB* 73-11 (1973) 114-117.
- Halbertsma, H., *Terpen tussen Vlie en Eems, een geografisch-historische benadering*, 2 dln. (Groningen 1963).
- Hamming, I., 'Duizend jaar Loppersum', in: G.A. Brongers en W. Koops (red.), *Bijdragen tot de kennis van de gemeente Loppersum* (Uithuizen 1960) 176-203.
- Harkenroht, E.F., *Geschiedenissen behorende tot de moeder-kerke in Emden en Oost Friesland*, I (Harlingen 1726).
- Harling, H., H.H. Dühne e.a. (red.), *Geschichte der Kirchen im Gau Dersaburg* (Vechta 1883).
- Hartgerink-Koomans, M., 'De proosdijen in Münsters Friesland', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 7 (1953) 1-31.
- Hartgerink-Koomans, M., *Het geslacht Ewsum* (Groningen/Batavia 1938).
- Hengst, P. den, 'De archeologische opgraving (1964) van de Grote Kerk van Emmen. Sporen van het vroege christendom in Zuidoost-Drenthe', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 2013, 117-156.
- Heringa, J., *De buurschap en haar marke* (Assen 1982).
- Heringa, J., *Drentse willekeuren. Een nalezing* (Zutphen 1985).
- Hermans, J.M.M., 'Glimpses from the North: Selwerd and Thesinge, Two Workshops in Groningen (ca. 1470-ca. 1530)', *Masters and Miniatures, Proceedings of the Congress on Medieval Manuscript Illumination in the Northern Netherlands* (Utrecht, 10-13 December 1989) (Doornspijk 1991 [verschenen 1992]) 347-357.
- Hermans, J.M.M., 'Nieuwe gegevens over het klooster Thesinge', *Groninger Kerken* 7 (1990) 74-79.
- Hermans, J.M.M., *Boeken in Groningen voor 1600. Studies rond de librije van de Sint-Maarten* (met niet-gepubliceerde appendices) (Groningen 1987).
- Herwonnen stad* 2008: 'Opgraving kerk en koor Hervormde kerk te Dorkwerd', 31-34.
- Hinrichs, H., *Das katholische Emsland im Laufe der Jahrhunderte* (Lingen 1949).
- Hofmeister, A., *Die Matrikel der Universität Rostock* (Rostock 1890).
- Hoft, A., 'Rondom het Heer Boltenleen te Appingedam', *Gruoninga* 41/42 (1996/97) 261-296.
- Hoft, A., *Vissen rond de floem. Een bijdrage tot het historisch-topografisch onderzoek van de ontwikkeling van de stad Appingedam tot 1800* (Groningen 1990).

- Hoiting, H., en J.J. Schuringa (red.), *Taarlo. Oudste dorp van Drenthe* (Groningen 1993).
- Hömberg, A.K. 'Studien zur Entstehung der mittelalterlichen Kirchenorganisation in Westfalen', *Westfälische Forschungen* 6, 1943-1952 (Münster/Keulen 1953) 46-108.
- Hombergh, F.A.H. van den, en E.O. van der Werff, *Sicke Benninghe Croniken der Vrescher Landen mijtten Zeeven Seelanden ende der stadt Groninghen. Geschiedenis van Groningen en Ommelanden tot 1530* (Den Haag 2012).
- Hommès, H.L., 'Bijdrage voor een genealogie Ompteda', *De Nederlandsche Leeuw* 58 (1940), 125-132.
- Hommès, H.L., 'Bijdragen tot genealogieën van oude adellijke geslachten in Stad en Lande, V. 12. Grevinghe of (van) Grevinck', *De Nederlandsche Leeuw* 62 (1944) 57-70; 69 (1954) 20-22.
- Hommès, H.L., 'Coenders van Helpen', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 17 (1963) 167-200.
- Hoop Scheffer, J.C. de, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531* (Amsterdam 1873).
- Huizenga, K., *Groningen en de Ommelanden onder de heerschappij van Karel van Gelder (1514-1536)* (Groningen/Den Haag 1925).
- Huizing, L., *Zeven eeuwen Zuidwolde* (Zuidwolde 1975).
- Janssen, C.F., 'De bouwgeschiedenis van de kerk te Ruinen', in: F.A. Keverling Buisman e.a. (red.), *De monumenten van Drenthe I* (Assen 1985) 7-41.
- Juk, T.B., 'De 'Meister' toren', *Groninger Kerken* 7 (1990) 107.
- Juk, T.B., 'De verdwenen kerk van Startenhuizen', *Groninger Kerken* 13 (1996) 43-48.
- Juk, T.B., 'Dorp en kerk in de middeleeuwen', *Mey* 650 (Bedum 2004).
- Juk, T.B., 'Oldenzijl en Oosternieland. De kerkstichting, in historisch-geografisch perspectief', *Groninger Kerken* 3 (1986) 9.
- Kamerling, E.J.C., en J.W. Schaap, 'Het Overijsselse riddermatige geslacht Van Buckhorst', *De Nederlandsche Leeuw* 101 (1984) 412-494.
- Kamsma, A., 'Nogmaals de patroon van Rolde', *De Kloetschup* 2 nr. 2(1999) 10-12.
- Kappelhoff, Bernd, 'Die Reformation in Emden', *Emder Jahrbuch* 57 (1977) 97-107.
- Karstkarel, P., *Alle middeleeuwse kerken. Van Harlingen tot Wilhelmshaven* (Groningen 2007).
- Keverling Buisman, F., *De Etstoel en zijn ordelboeken in de vijftiende eeuw* (Zutphen 1986).
- Kieft, D. te, 'Middeleeuwse houten kerken in Diever en Rolde. Een archeologische studie van het vroege christendom in Drenthe', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 2013, 157-183.
- Kleijntjens, J., 'Beeldenstorm in Groningen en in 'de Ommelanden', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 67 (1948) 171-216.
- Klok, R.H.J., *Biessum – een monumentale wierde bij Delfzijl* (Bussum/Amersfoort 1971).
- Klok, R.H.J., *Archeologisch reisboek voor Nederland* (Haarlem 1977).
- Klugkist Hesse, H., *Menso Alting. Eine Gestalt aus der Kampfzeit der calvinistischen Kirche* (Berlin 1928).
- Knottnerus, O.S., *De Fivelboezem. De erfenis van een verdwenen meer* (Bedum 2006).
- Koers, J.P., *Eexta kerk en karspel in het Oldambt* (Scheemda 1995).
- Koers, J.P., *De Oldambtster kerken, Het Oldambt* 6 (z.p. 2001).
- Kohl, W., *Das Bistum Münster. Das Domstift St. Paulus zu Münster*, 3 dln., Germania Sacra, Neue Folge 17.1-17.3 (Berlijn/New York 1981-1989).
- Kok, H.J., 'De patrocinia van St. Willibrord in het middeleeuwse bisdom Utrecht', *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke kerk in Nederland* 1 (1959) 269-291.
- Kooi, P., 'Het archeologisch onderzoek in de Walfriduskerk te Bedum', *Groninger Kerken* 14 (1997) 5-14.
- Kooi, P.B., 'Een bronnenonderzoek naar de geschiedenis van de kerk en toren in Westeremden', *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken* 2 (1976) 81-98.

- Kooi, P.B., en H.A. Groenendijk, 'In het hart van middeleeuws Haren. Archeologisch onderzoek in het komplangebied', *Historisch Jaarboek Groningen* 2002, 7-22.
- Kremer, H., en N. Westendorp, *Beknopte geschiedkundige plaatsbeschrijving der provincie Groningen* (tweede druk, Groningen 1937).
- Kroesen, J.E.A., 'De middeleeuwse kerk van Farmsum. Eerste hallenkerk van de Ommelanden?', *Groninger Kerken* 30 (2013) 35-39.
- Kroesen, J., en R. Steensma, *Groninger Cultuurschap. Kerken van 1000 tot 1800* (Groningen Assen 2008).
- Kruining, M. van, *Wüstungen in het Groninger Woudgebied. Een onderzoek naar (bijna) verdwenen nederzettingen uit de Late Middeleeuwen* (Groningen 2006).
- Kuiken, K., 'De Liudgeriden (ca. 711-877). De oudste bekende adellijke familie van Nederland', *Virtus. Jaarboek voor adelsgechiedenis* 12 (2002) 7-34.
- Kuipers, H., en H. Offeringa, met medewerking van W.J. Formsma, *De heerlijkheid Visvliet* (Zwolle 1973).
- Kuys, J., *Kerkelijke organisatie in het middeleeuwse bisdom Utrecht* (Nijmegen 2004).
- Kwak, J.H. (red.), S.H. Achterop, J.R. Bruning, R. Kraai en C.J. Wegman, *Onder de kloekslach van Vlagtwedde* (Scheemda 1985).
- Kymmell, J.A.R., 'Het geslacht Clant', *Algemene Nederlandsche Familiebladen* 1905, 418-458.
- Laan, A. van der, 'Nakomelingen van Lambert Woelsche (Woelesius)', *Gruoninga* 55 (2010) 35-53.
- Laan, K. ter, *Geschiedenis van Slochteren* (Groningen 1962).
- Lampusch, Ch., *Emden unter der Herrschaft der Circksena* (Hildesheim 1984).
- Lang, Arend W., *Gestaltungswandel des Emsmündungstrichters* (Bremen/Horn 1958).
- Lang, Arend W., *Kleine Kartengeschichte Frieslands zwischen Ems und Jade* (Norden 1963).
- Leegstra, R., 'De restauratie van de kerk en toren te Dorkwerd', in: W.A. van Es, E. Knol, G. Kortekaas en A. Nieuwhof (red.), 'Over een profiel door afgraving te bezien. Na 100 jaar terug naar Dorkwerd', *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 92 (2008) 175-195.
- Leesch, W., 'Das Corveyer Pfarrsystem', in: *Kunst und Kultur im Weserraum 800-1600* (Corvey 1966) 43-76.
- Leeuwenberg, H.Ph.L., 'De kapel van Koelhorst op het Hoogland (ca. 1360-1843), *Jaarboekje Oud Utrecht* 1981, 141-164.
- Lenting, K., 'De vondsten in Farmsum', *Groninger Kerken* 30 (2013) 40-43.
- Ligtendag, W.A., 'De ontginningsgeschiedenis van de gemeente Slochteren opnieuw bezien', *Gronings Historisch Jaarboek* 1994, 8-27.
- Ligtendag, W.A., *De Wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870* (Groningen 1995).
- Ligtendag, W.A., 'Vroegmiddeleeuwse toponiemen in de goederenadministratie van Fulda en Werden te lokaliseren in Groningen', *Naamkunde* 30 (1998) 46-78.
- Lindenberg, F., *Von Mulert. Chronik seit 1280* (Grabenstätt 1975).
- Magnin, J.S., *Kerkelijke geschiedenis van Drenthe* (Groningen 1855).
- Meijer, A. de, 'De gedenksteen van Dico van Groningen en de Augustijner kloostergoederen van Appingedam', *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke kerk in Nederland* 9 (1967) 1-66.
- Meilink, P.A., 'De persona van Groningen en het kerspel van St. Maarten', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, Ve reeks, 1^e deel ('s Gravenhage 1913) 333-349.
- Meiners, E., *Oostvrieschlandts kerkelijke geschiedenis, of Een historisch en oordeelkundig verhaal van hetgene nopens het kerkelijke in Oostvrieschlandt, en byzonder te Emden is voorgevallen, zedert den tydt der hervorminge, of de jaren 1519 en 1520, tot op den huidige dag ... meegedeelt*, 2 dln. (Groningen 1738-1739).

- Miedema, M., *Vijf en twintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen*, 3 dln. (I. Tekst, II. Monumenten-catalogus, III. Afbeeldingen) (Dieren 1983).
- Modderman, J.R., *Iets over de te dezer dagen door de Stad Groningen opnieuw, over het Oldambt, Westerwoldingerland, het Gorecht en Sappemeer, gepretendeerde superioriteit* (Groningen 1816).
- Mol, J.A., 'Bezitsverwerving en goederenbeheer van de abdij Aduard', in: J. van Moolenbroek en J.A. Mol (red.), *De abtenkroniek van Aduard* (Hilversum/Leeuwarden 2010) 173-202.
- Molema, J., 'De opgravingen op het kerkhof van het verdronken dorp Scheemda', *Palaeohistoria* 32 (1990) 247-271.
- Molema, J., 'Kerken in de voormalige Dollardboezem (Gr.)', *Paleo-aktueel* 2 (1991) 123-126.
- Molema, J., 'Van de Mieden, Egeste en Broke. De middeleeuwse nederzettingsgeschiedenis van het zuidwestelijk Wold-Oldambt in kort bestek', *Groninger Kerken* 10 (1993) 129-136.
- Moolenbroek, J. van, *Mirakels historisch. De exempels van Gaesarius van Heisterbach voor Nederland en Nederlanders* (Hilversum 1999).
- Nicolai, J.A.W., en P. den Hengst, 'Synthese: De Bloemert in een regionale context', in: J.A.W. Nicolay (red.), *Opgravingen bij Midlaren. 5000 jaar wonen tussen Hondsrug en Hunzedal*, 2 dln. (Groningen 2008) 577-622,
- Nijhoff, J., *Stedum* (Stedum 1976).
- Nip, R., 'Peize en de Drentse adel in de Middeleeuwen', *Hansouwe-Onderzoek* deel 3 (Groningen 2010) 1-33.
- Nip, R.I.A., 'De Middeleeuwen', R. Ootjers e.a. (red.), *Geschiedenis van Borger* (Meppel 1994).
- Nolet, W. en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen* (Amsterdam 1951).
- Noomen, P., 'Winsum in de Vroege Middeleeuwen', in: R. Alma, H. Bolhuis, A. Galema en A. Rinzema (red.), *Winsum 1057-2007* (Winsum-Obergum 2007) 65-87.
- Noordhoff, L.J., *Catalogus van kaarten, eerste gedeelte, Getekende kaarten* (Groningen 1968).
- Noordhuis-van 't Land, F.A.W., 'De zalige dominee en de onbekende luitenant', *Groninger Kerken* 5 (1988) 96 en 98.
- Noordhuis-van 't Land, F.A.W., 'Oud nieuws van de kerk te Ulrum', *Bulletin van de Historische Kring 'De Marne'*, serie IX nrs. 1 en 2 (1986) 2-12.
- Olde, H. de, 'Sint Pancratius in Godlinze', *Groninger Kerken* 8 (1991) 5-11.
- Oldenhof, H., 'Exules conscripti (de ballingen fan 'e list)', *It Beaken* 31 (1969) 153-190.
- Oldenhof, H.J., *Das bewegte Leben des Bernhard Brogbern* (Ibbenbüren 2003).
- Oldenhuis, J. (met medewerking van J. Battjes en H. Ladrak), 'De kerk van Vierhuizen. Geheimen achter een pleisterlaag', *Groninger Kerken* 25 (2008) 33-39.
- Oldenhuis, J., 'De kerk verdween, Heidenschap bleef', *Groninger Kerken* 21 (2004) 81-84.
- Oldenhuis, J., 'Zo verdween de kerk van Wierum', *Groninger Kerken* 30 (2013) 75-87.
- Oosting, H.J., 'Uit de geschiedenis van de kerkelijke gemeente te Zweeloo', *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 1912, 124-132.
- Oudheden en Gestichten van Groningen en Groningerland, Mitsgaders van het Land van Drent*, door Hugo van Rhijn (Utrecht 1724).
- Ozinga, M.D., *Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en kunst, VI: de provincie Groningen, 1. Oost Groningen* ('s-Gravenhage 1940).
- Pathuis, A., 'De Fritema-groep in het Museum van Oudheden te Groningen', *De Nederlandsche Leeuw* 53 (1935), kk. 34-41.
- Peters, C.H., 'De kerk der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Winschoten', *Groningsche Volksalmanak* 1908, 1-29.
- Peters, C.H., *Oud Groningen, Stad en Lande* (Groningen/'s-Gravenhage 1921).
- Petri, Suffridus, *De scriptoribus Frisiae decades XVI & semis* (Keulen 1593).
- Picardt, Johan, *Korte beschrijvinge der stadt, des Casteels en der Heerlijckheijdt Covorden*, in: *Korte beschrijvinge van eenige vergetene en verborgene antiquiteiten der Provincien en Landen*,

- gelegen tusschen de Noordsee, de Yssel, Emse en Lippe, waarin mede is opgenomen de *Chronyck der Landtschap Drenthe* ('Annales Drenthiae') (1659).
- Ploeg, K. van der, 'Een Munsters kapiteel uit Thesinge', *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 2009, 129-138.
- Poort, H.P., *De kerken van Zuid- en Noordhorn* (Noordhorn 1935).
- Poortman, J., *De geschiedenis van de gemeente Staphorst* (Groningen 1970).
- Poortman, J., *Meppel door de eeuwen heen* (derde druk, Meppel 1967).
- Post, R.R., 'Het Sint Bernardsklooster te Aduard', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 47 (1922) 148-277; 48 (1923) 1-236.
- Post, R.R., *Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees Utrecht tot de 13^e eeuw* (Utrecht 1928).
- Ramaer, J.C., 'De vorming van de Dollart', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 26 (1909) 1-64, 264-265.
- Reimers, H., 'Das Papsttum und die freien Friesen', *De Vrije Fries* 28 (1928) 402-436.
- Reimers, H., 'Eine Landesbeschreibung von Ostfriesland aus der Zeit vor 1600', *Emder Jahrbuch* 17 (1910) 279-330.
- Reinders, C.G., 'Een en ander uit de geschiedenis en het gebruik van de Hervormde kerken van Warffum en Breede', in: W. Duinkerken e.a. (red.), *De Historie van Warffum, Breede en Rottumeroog* (Hoogezand 1989) 64-74.
- Reinders, C.G., *Ecclesia Warffumensis* (z.j. z.p.)
- Reinders, C.G., *Middelstum en Kantens* (Groningen 1983).
- Renaud, J.G.N., en E. van Dijk, *Het huis ter Wedde* (Groningen 1959).
- Reys, N., *Kunstreisboek Drenthe* (achtste, herziene druk, Houten 1986).
- Rijkens, J.G., 'Eene bijdrage van de ontdekking der oude Ellerhuister kerk of kapel, benevens de daaraan grenzende begraafplaats en de gedachte weme', *Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak voor het jaar 1842*, uitgegeven door het departement Leens van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen (Leens 1842) 52-58.
- Roemeling, O.D.J., 'De afstamming van Aline Ovingh (†1632)', *De Nederlandsche Leeuw* 85 (1968) 201-217, met latere aanvullingen ibidem, 86 (1969) 157-174; 90 (1983) 297; 94 (1987) 257-260.
- Roemeling, O.D.J., 'De kerkheiligen. Usquert', *Groninger Kerken* 6 (1989) 54-55.
- Roemeling, O.D.J., 'De oudste generaties van het geslacht Toxopeus', *Gens Nostra* 27 (1972) 201-211; 259-261.
- Roemeling, O.D.J., 'Enkele adellijke geslachten in Drenthe in de Middeleeuwen', *De Nederlandsche Leeuw* 90 (1973) 190-217, 202-216, 238-298; 94 (1977) 234-240.
- Roemeling, O.D.J., 'Enkele geslachten Oving', *De Nederlandsche Leeuw* 87 (1970) 346-349.
- Roemeling, O.D.J., 'Geslachten Oving in Drenthe en Groningen', *De Nederlandsche Leeuw* 87 (1970). *Paginanummers, zie boven*
- Roemeling, O.D.J., 'Oldamtster Geslachten (VII). Bauckens-Gockinga', *De Nederlandsche Leeuw* 102 (1985) 410-445.
- Roemeling, O.D.J., 'Van Uithuizen naar Saint-Denis', *Groninger Kerken* 18 (2001) 48-51.
- Roemeling, O.D.J., 'Weemhof', *De Nederlandsche Leeuw* 85 (1968) 104, 196-198.
- Roemeling, O.D.J., 'De geestelijkheid in de drie parochies te Leeuwarden vóór de Reformatie', *Leeuwarder Historische Reeks* 8 (2005) 3-84.
- Sanden, W. van der, *Reuzen op de es. De hunebedden van Rolde* (Zwolle 2007) 18-19, 200.
- Schaap, J.W., 'De genealogische geschiedenis van het geslacht Oving', *De Nederlandsche Leeuw* 87 (1970) 312-337.
- Schaap, J.W., 'De heren van Ruinen en hun heerlijkheid', *De Nederlandsche Leeuw* 98 (1981) 270-322.

- Schaap, J.W., 'Het adellijke Drentse geslacht Knasse', *De Nederlandsche Leeuw* 100 (1983) 472-488.
- Schaap, J.W., 'Oudere generaties van het geslacht Mulert', *Verslagen en Mededeelingen van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 90 (1975) 40-84.
- Schaap, J.W., 'Pigge', *Spint Arwt'n* 4 (1976) 66-74, 118-127.
- Schaap, J.W., 'Van den Clooster: een bijdrage tot herziening van de oudste generaties', *De Nederlandsche Leeuw* 111 (1994) 337-361.
- Schaap, J.W., 'Vroege generaties van het geslacht Ten Oever en hun verbanden met het riddermatige geslacht Ovingh', *De Nederlandsche Leeuw* 106 (1989) 146-166.
- Schaik, R. van, 'De Sint-Walfriduskerk te Bedum', *Groninger Kerken* 4 (1987) 28-39.
- Schaik, R. van, *Walfridus van Bedum. Een duizend jaar oude Groninger overlevering* (Groningen 1985).
- Schelt, L.H. van, *Fragmenten uit de geschiedenis van Zweeloo* (Meppel 1981).
- Schmitz-Kallenberg, L., 'Zur Geschichte des friesischen Offizialats und Archidiakonats der münsterischen Diözese im 16. Jahrhundert', *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde* 75 (1917) 281-296.
- Schöningh, Enno, *Der Johanniterorden in Ostfriesland* (Aurich 1973).
- Schotz, P., *Das Stift Altes Dom St. Pauli in Münster* (Münster 1954).
- Schuitema Meijer, A.T., *Het klooster Ter Apel* (Groningen 1966).
- Schut, E., 'Tot zieleheil. De Heilige-Catharinavicarie in Roden', *Ons Waardeel* 14 nr. 2 (1943) 15-20.
- Schutter, G.N., *Kloosters in Stad en Lande* (Groningen 1965).
- Schuurman, H., *Geïllustreerde Gids voor Winschoten en omstreken* (Winschoten 1907).
- Seekles, J., 'Jonkers en Juffers, Riddermatigheid bij het geslacht Van Twenhuysen?', in: R. Alma, C. Gietman en A. Mensema (red.), *Adel en heraldiek in de Nederlanden* (Hilversum 2012) 141-168.
- Siemens, B.W., 'Enige bijzonderheden over Appingedam', *Groningse Volksalmanak* 1957 23-32.
- Siemens, B.W., *Dijkrechten en zijlvesten* (Groningen 1974).
- Siemens, B.W., *Toelichting bij de Historische Atlas van de provincie Groningen* (Groningen 1962).
- Sierksma, K., *Liudger Thiadgrimszoon. Leven en voortleven van een Christus-prediker (742-809)* (Franeker 1995).
- Slicher van Bath, B.H., *Mensch en land in de Middeleeuwen*, 2 dln. (Assen 1944).
- Smedes, J.J., *De Nieuwe- of Langakkerschans* (Zaltbommel 1975).
- Smet, L.A.H. de, *Het Dollardgebied. Bodemkundige en landbouwkundige onderzoeken in het kader van de bodemkartering*, 2 dln. (Wageningen 1961).
- Smid, G.L. e.a., *Kerk op de Hoogte* (Groningen 1972).
- Smit, R., *Fragmenten uit de geschiedenis van Dwingelo* (Ruinen 1988).
- Smith, A., *Geschiedenis der provincie Groningen, van het begin onzer tijdrekening tot aan den jare 1848* (Groningen 1849).
- Smith, A.J., 'Het eiland Ulsda', *Groningse Volksalmanak* 1901, 196-224.
- Steenbeek, B.W., *Doede van Amsweer. Bijdrage tot de kennis van de geschiedenis van de Reformatie in de provincie Groningen* (Wageningen 1966).
- Steensma, R., 'De kerk van Beerta', *Groninger Kerken* 24 (2007) 23-27.
- Steensma, R., 'Groninger priesterkerken', *Groninger Kerken* 26 (2009) 40-44.
- Steenwijk, F. van, 'Enkele bouwhistorische aantekeningen bij de kloosterkerk van Ten Boer', *Groninger Kerken* 25 (2008) 43-56.
- Stracke, Johannes, 'Die Beziehungen der Ostfriesen zu den Universitäten des deutschen Sprachraums im Mittelalter', *Emder Jahrbuch* 40 (1960) 5-37.

- Stratingh, G.A., en C.A. Venema, *De Dollard of Geschied-, Aardrijks- en Natuurkundige beschrijving van dezen boezem der Eems* (Groningen 1855).
- Sundermann, F., 'Die Ostfriesen an Universitäten', I. Bologna, Köln, Erfurt; II. Rostock; III. Heidelberg 1386-1662, *Jahrbuch der Geseelschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 11 (1895) 106-136; 12 (1897) 48-137, 14 (1902) 39-103.
- Terluin, J.C., en J. Visser, 'Wapens út de Conscripto Exulum (1584)', *It Beaken* 31 (1969) 151-190.
- Teunissen, T.E., 'De Oude Gauw Hugmerschi', *Noorderland* 1 (1941-1942), afl. oktober, 33-38.
- Tukker, C.A., 'Het kerkelijk leven', in: J.B.T. Feldbrugge e.a. (red.), *Geschiedenis van Zuidhorn* (Bedum 1986) 185-210.
- Ufkes, T., en R. Steensma, 'De verdwenen middeleeuwse kerk van Oostwold (Westerkwartier)', *Groninger Kerken* 27 (2010) 21-25.
- Veen, J. van der, 'De Vituskerk te Doezum', *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken* 3 (1983) 229-244.
- Veen, W. van der, *Restauratie hervormde kerk en toren te Uithuizen* (Groningen 1977).
- Veenhoven, A., *Historie van Coevorden* (Groningen 1969).
- Velden, H.J.E.M. van der, *Rudolph Agricola* (Leiden 1914).
- Verhoef, D., 'Van Nijkerken', *De Nederlandse Leeuw* 132 (2015) 89.
- Vermeulen, N.J.J., 'De Kruisheren van Ter Apel (1465-1595)', *Clairlieu. Tijdschrift voor de geschiedenis van de Kruisheren* 48-49 (1990-1991) 3-92.
- Versfelt, H.J., 'De kerken van het Oldambt in 1545', *Groninger Kerken* 18 (2001) 4-17.
- Vilsteren, V.T. van, 'Het Spaanse Kerkhof', *Ons Waardeel* 1994, 17-21.
- Visser, H., en G.H. Kocks, *Vijf Eeuwen Drente in kaart, prent en plaat* (Zaltbommel 1977).
- Vleer, W.T., *Rond terpen en brinken – Uit de historie van Westerkwartier en Noorderveld. Verzamelde Opstellen 1963-1968* (Leek 1981).
- Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst* II. De provincie Drente (Utrecht 1909).
- Vos van Steenwijk, A.N. de, *Het geslacht De Vos van Steenwijk* (Assen 1976).
- Voss, H.-D. en W. Jahn (eds.), *Menso Alting und seine Zeit. Glaubensstreit, Freiheit, Bürgerstolz* (Oldenburg 2012).
- Vries, O., 'De plaats van de abdij van Aduard in het politieke krachtenveld', in: J. van Moolenbroek en J.A. Mol, *De abtenkroniek van Aduard. Studies, editie en vertaling* (Hilversum 2010) 203-227.
- Vrieze, P.L., 'De restauratie der hervormde kerk te Beerta', *Groningse Volksalmanak* 1963, 137-163.
- Waslander, C., *Dekselse graven. Noordnederlandse Grafsculptuur in de elfde en twaalfde eeuw* (Meppel 1991).
- Waslander, C., *Dekselse graven. Noordnederlandse Grafsculptuur uit de 11^e en 12^e eeuw* (doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 1988)
- Waterbolk, A., *Havelte* (derde druk, Assen 1967).
- Weerden, J.S. van, 'Naast het Friese Ezum een Groninger Maddens?', *De Warf* 1 (1955-1956).
- Weerden, J.S. van, *De Westpolder* (z.p. 1960).
- Weerden, J.S. van, *Spanningen en conflicten* (Kampen 1985).
- Weerden, J.S. van, *Zuurdiek, mien dörpke* (Groningen 1979).
- Weiss, H.U., 'Die Kreuzherren in Westfalen'. *Clairlieu* 20-21 (1962-1963) 4-339.
- Westendorp, N., *Bijzonderheden van de geschiedenis van de Hervorming in de provincie Groningen tusschen de jaren 1545 en 1580, ontleend uit een ongedrukt handschrift* (Groningen 1832).
- Westerink, B., 'In de voetsporen van de heilige Walfridus van Bedum', *Noorderbreedte* 21 (1997) 28-33.

- Westerman, H., *De geschiedenis van de Mariakerk te Ruinen. Het klooster St. Marie. Het klooster te Dikningen* (Ruinen 2007).
- Westra van Holthe, J., 'St. Maartensvicarie te Dalen, 1374', *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 76 (1958) 157-159.
- Willebrands, A., 'De Sint Benedictusabdij te Menterwold', *Cîteaux in de Nederlanden* 7 (1956) 215-223.
- Wolfs, S.P., *Middeleeuwse Dominicanenkloosters in Nederland* (Assen 1986).
- Woude, M. van der, 'De vroegere structuur van het tegenwoordige dorp Blijham', *Groningse Volksalmanak* 1956, 108-126.
- Woudstra, R., 'Oudheidkundige opgravingen in de Nederlands Hervormde Kerk te Diever', *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 7 (1956) 15-35.
- Wumkes, G.A., 'Ecclesiastica Omlandica VI. De eerste Gereformeerde predikanten van Bedum', *Groningsche Volksalmanak* 1919, 124-130.
- Wüstefeld, W.C.M., *Middeleeuwse boeken van het Catharijneconvent* (Zwolle-Utrecht z.j. [1993])
- Wybrands, A.W., *De abdij Bloemhof te Wittewierum in de dertiende eeuw* (Amsterdam 1883).
- Ypey, A., *Leerrede ter inwijding van den nieuwe kerk te Solwerd* (z.pl. 1783).
- Zijlma, I. H., *De boerderijen in de Marne* (Groningen 1966).
- Zijlstra, J., 'Supplement bij: corpus van de in Friesland gevonden middeleeuwse zegelstempels', *De Vrije Fries* 87 (2007) 182-191.
- Zwart, A.J.M., 'Thesinge (Gr.) via de boor: veen, klei, woudgrond en het klooster Germania', *Paleoaktueel* 6, *Archeologie in 1994* (Groningen 1995) 123-126.